

INTERNATIONAL ANKARA CONFERENCE OF SCIENTIFIC RESEARCH

ANKARA ULUSLARARASI BİLİMSEL
ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

4-6 EKİM 2019
Ankara

SOSYAL VE BEŞERİ
BİLİMLER TAM METİN KİTABI

Full Text Book

ISBN-978-605-7811-28-8

Editörler

Doç. Dr. Fidan GASIMOVA
Dilrabo ABDAZIMOVA

KONGRE TAM METİN KİTABI
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
FULL TEXTS BOOK
Social Sciences & Humanities

**ANKARA INTERNATIONAL CONGRESS ON SCIENTIFIC
RESEARCHES**

October 4-6, 2019

Ankara – TURKEY

Editors

Assoc. Prof. Fidan GASIMOVA

Dilrabo ABDAZIMOVA

Bu kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir. Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

İKSAD Yayınevi - 2019©

Yayın Tarihi: 20.10.2019

ISBN-978-605-7811-28-8

ULUSLARARASI ANKARA BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
04-06 Ekim 2019
ANKARA

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

ULUSLARARASI ANKARA BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

TARİH ve YER

04-06 Ekim 2019, Ankara/Türkiye

DÜZENLEYEN KURUMLAR

Uluslararası Atlas Sosyal Bilimler Dergisi

EJONS Matematik Mühendislik Fen ve Sağlık Bilimleri Dergisi

DÜZENLEME KURULU

PROF. DR. SALİH ÖZTÜRK
DOÇ. DR. SEHRANA KASIMİ
ÖĞR. GÖR. YASEMİN AĞAOĞLU
ÖĞR. GÖR. ELVAN CAFEROV

ULUSLARARASI KONUŞMACILAR

Fahreddin YUSİFOV – Azerbaycan
Dr. Sevinç RESULOVA- Azerbaycan
Dr. Göyerçin MUSTAFAYEVA-Az.
Shahnaz İSMAYİLOVA
Gulnar ZEYNALOVA
Dostu GAFAROVA
Tohfa NASIBOVA
Eldar GARAEV
Doç.Dr. Fidan GASIMOVA
Pərvanə KƏRİMOVA NATİQ QIZI
Nazile ABDULLAZADE
Doç.Dr. Aynur İBRAHİMOVA
Aynure BAĞIROVA
Doç. Dr. Mirvari VERDİYEVA
Öğr. Gör. Aynure ELİYEVA
Gülare GOCAYEVA
Vefa AHMEDOVA
Doç. Dr. Aytmuhamet ESDAULETOV –
Kazakistan
Ферыза МҮСӘЕБА – Özbekistan
Assist. Prof. Dr. Siniša PRVANOV- Irak
Dr. Serhan HAKGUDENER - Irak
Ramadan ÖZMANEVRA - KKTC

We are thankful to all scientific committee members for them to selected invaluable papers...

Çok değerli eserlerin kongremize kazandırılmasında emeği geçen tüm bilim ve danışma kurulu üyelerimize yürekten teşekkür ederiz...

SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE
BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Emine KOCA
Hacı Bayram Veli University

Prof. Dr. Fatma KOÇ
Hacı Bayram Veli University

Prof. Dr. Mustafa UNAL
Erciyes University

Prof.Dr. Necati DEMİR
Gazi University

Prof. Dr. Nadezhda Khan
E.A. Buketov Karaganda State University

Prof. Dr. George RUDIC
Montreal Pedagogie Moderne Institute

Assoc. Prof. Dr. Arzuhan Burcu GÜLTEKİN
Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Çağla GUR
International Cyprus University

Assoc. Prof. Dr. Elvan YALCINKAYA
Ömer Halisdemir University

Assoc. Prof. Dr. Feruza MUSAEVA
Uzbekistan Language Institute

Assoc. Prof. Dr. Ferit SONMEZ
Abant İzzet Baysal University

Assoc Prof. Dr. Fidan QASIMOVA
Azerbaijan National Academy of Sciences

Assoc. Prof. Dr. Gülcan DEMİROĞLU TOPCU
Ege University

Assoc. Prof. Dr. Halil AKMESE
Necmettin Erbakan University

Assoc. Prof. Dr. İhsan Seyit ERTEM
Gazi University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Siirt University

Assoc. Prof. Dr. Merina B. VLADIMIROVNA
Vladivostok State Economy University

Assoc. Prof. Dr. Mustafa GULEC
Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Osman Kubilay GUL
Cumhuriyet University

Assoc. Prof.. Dr. Sevcan YILDIZ
Akdeniz University

Assoc. Prof. Dr. Umran TURKYILMAZ
Gazi University

Assoc. Prof. Dr. Yusuf GENÇ
Sakarya University

Dr. Anis BEN ALI
Tunis University

Dr. N.N. KERMANOVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Didem DEMİRALP
Hacı Bayram Veli University

Dr. Hatice Gül ÖNDER
Ankara Hacı Bayram Veli University

Dr. Leyla ÇİMEN
Erciyes University

Dr. Malik YILMAZ
Ataturk University

Dr. Sara MAZHITAYEVA
E.A. Buketov Karaganda State University

Dr. Şaban KARAGİGLİOĞLU
Sinop University

Dr. Şerife YILDIZ
Selcuk University

Dr. Şeyda Ferah ASLAN
Çanakkale Onsekiz Mart University

Dr. Tenzile RUSTEMHANLI
Azerbaijan National Academy of Sciences

Dr. Zeynullina AYMAN
S. Toraygirov Pavlodar State University

Hacı Bekir ÖZERKAN
Gazi University

ANKARA ULUSLARARASI

BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

4-6 EKİM 2019

Ankara

KONGRE PROGRAMI/CONFERENCE PROGRAM

KONGRE GENEL KURALLARI

Kongrenin ilk günü gelerek kayıt yaptırmanız GEREKMEMEKTEDİR.

Kayıt masası kongre süresince 08:20-18:00 saatleri arasında hizmet verecektir. Kayıt masasında yoğunluk ve sıkışıklık yaşanmaması için sunum gününüzde oturumunuzdan yarım saat öncesinden gelerek kayıt yaptırabilirsiniz.

Sunum sıralamasının belirlenmesi, ara verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda düzenleme kurulunu temsilen OTURUM BAŞKANLARI tam yetkilidir

Katılım belgeleri oturum sonunda, oturum Başkanı tarafından verilecektir Her bir sunum için 15 dk. ayrılmıştır.

Oturumlar programda belirtilen saatte başlayacaktır. Katılımcıların gecikmeksizin oturuma katılmaları gerekmektedir

Sunumlarınızda kitabi teorik bilgi ve tanımlardan kaçınarak, çalışmanızın özüne odaklanmanızı öneririz.

Sunumlarınızı (versiyon değişikliklerinden kaynaklanacak olumsuzluklardan etkilenmemeniz için) hem Power Point hem PDF olarak kaydederek yanınızda bulundurunuz.

Sunum bilgisayarlarına çok sayıda katılımcıya ait flaş bellekler takılacağı için Flaş Belleğinize virüs bulaşması ihtimali yüksektir. Bu sebeple içerisinde özel dosyalarınızın, tüm akademik çalışmalarınız, fotoğraflarınız vs. gibi bilgilerin olduğu Flaş Belleğiniz yerine başka bir flaş bellek kullanmanızı öneririz

Kongrelerde bazı flaş bellekler zaman zaman sunum bilgisayarları tarafından okunmayabilmektedir. Bu sebeple PPT ve PDF şeklinde hazırladığımız sunumlarınızı aynı zamanda MAİL adresinizde de bulundurmanızı öneririz

Bu programda sunumunuzun bulunduğu sayfanın çıktısını yanınızda bulundurunuz

KATILIMCI ÜLKELER: TÜRKİYE, KKTC, AZERBEYCAN, KAZAKİSTAN, İRAK, ÖZBEKİSTAN

Saat: 09.00-12.00/ CUMA
Bu oturumda Moderatör ara verebilir

Salon: 1, Oturum-1	Oturum Başkanı: Dr. Nermin ŞARLAK
M.Alper SOFUOĞLU Sezan ORAK M.Cemal KUŞHAN	DAMAGE DETECTION OF A STEEL PLATE USING EMI METHOD
Zeynep Nur KÖSTEPEN Prof. Dr. Hasan SELİM	FİRMALARDAKİ RİSKLERİN DİNAMİK OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ VE YÖNETİLMESİNE YÖNELİK BİR KARAR MODELİ
M.Alper SOFUOĞLU	A NOVEL CRITERIA WEIGHTING APPROACH FOR DECISION-MAKING
Ekin EVCİL Dr. Öğretim Üyesi F. Yeşim KALENDER	VARDİYA ÇİZELGELEME PROBLEMİ: HEDEF PROGRAMLAMA YAKLAŞIMI VE BİR UYGULAMA
Dr. Omar M.A. MAHMOOD Dr. Nermin ŞARLAK	KUZEY ATLANTİK SALINIM İNDİSİNİN İRAK İKLİM FAKTÖRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Minel AYDIN Merve Öykü ÖZTÜRK Dr. Öğretim Üyesi F. Yeşim KALENDER	MEZANİN DEPO SİSTEMİNE MALZEME ATAMASI
Uğur MERTOĞLU Dr. Öğr. Üyesi, Burcak GENÇ Prof. Dr. Hayri SEVER Dr. Öğr. Üyesi Fatih SAĞLAM	TÜRKÇE HABERLER İÇİN OTOMATİK HABER ETİKETLEME MODELİ
Murat ERCAN Dr. Öğretim Üyesi Gamze TETİK Dr. Öğretim Üyesi Erkan TETİK	WLAN BANT ARALIĞINDA ELEKTROMANYETİK ENERJİ TOPLAMA İÇİN ÇİFT-BANT SİNYAL EMİCİ METAMALZEME TASARIMI
Murat ERCAN Dr. Öğretim Üyesi Erkan TETİK Dr. Öğretim Üyesi Gamze TETİK	TERAHERTZ FREKANS ARALIĞINDA MÜKEMMEL EMİLİME SAHİP ESNEK METAMALZEME TASARIMI
Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ	EĞİK UZUNLUKLARLA UZAY GERİDEN KESTİRME
Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ	KÜRE YÜZEYİNDE DİREKT COĞRAFİ KOORDİNATLARLA AZİMUT BELİRLEME
Doç. Dr., Sakine UGURLU KARAAĞAÇ	MADENCİLİK FAALİYETLERİNİN ÇEVRESEL ETKİLERİ
Doç. Dr., Sakine UGURLU KARAAĞAÇ	DOĞAL AFETLER SIRASINDA KİMYASAL RİSKLER

Saat: 09.00-12.00/CUMA
BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 2, Oturum-1	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Ü. Neslihan KOÇ
Dr. Öğr. Ü. Neslihan KOÇ	SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA ÇEVRE VERGİLERİ: AB-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI
Doç.Dr Fikret YAMAN Gurbet TINAS	TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARINDA PROMOSYONUN ETKİSİNİN GELİR DÜZEYİNE GÖRE FARKLILAŞMASI
Dr.Öğr.Ü.Serdar KUZU Dr.Özgür ÖZKAN	İŞLETMELERİN NAKİT AKIŞ VOLATİLİTESİNİN KAR PAYI DAĞITIMI ÜZERİNE ETKİLERİ
Öğr. Gör. Hamza CORUT Prof. Dr. Nebiye YAMAK	REEL KESİM GÜVEN ENDEKSİ İLE TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ ARASINDAKİ DİNAMİK İLİŞKİLER
Dr.Öğr.Ü.Serdar KUZU Dr.Özgür ÖZKAN	TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE FAİZ DIŞI GELİRLERİN BANKA PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİLERİ
Öğr. Gör. Hamza CORUT Prof. Dr. Nebiye YAMAK	DÖVİZ KURU İLE TÜKETİCİ VE REEL KESİM GÜVEN ENDEKSLERİ ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİLER

Saat: 09.00-12.00/ CUMA
BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 3, Oturum-1	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Nevra ALKANLI
Hamda Mohamed MOUHOUMED Başak KILIÇ Dilek TUNÇ UĞUR Assoc. Prof. Dilek ÖZTAŞ Prof. Salih MOLLAHALILOĞLU	HIV/AIDS AS A PUBLIC HEALTH ISSUE AND THE ROLE OF HEALTH EDUCATION
Op. Dr. Faika Ceylan ÇİFTÇİ Prof. Dr. Nevin SAĞSÖZ	POLİKİSTİK OVER SENDROMUNDA(PKOS) METİLENTETRAHİDROFOLATREDÜKTAZ POLİMORFİZMİ VE ORAL KONTRASEPTİF KULLANIMININ ETKİSİ
Op. Dr. Faika Ceylan ÇİFTÇİ Prof. Dr. Nevin SAĞSÖZ	POLİKİSTİK OVER SENDROMUNDA(PKOS) METİLENTETRAHİDROFOLATREDÜKTAZ POLİMORFİZMİ VE ORAL KONTRASEPTİF KULLANIMININ PAI-1 SEVİYELERİ ÜZERİNE ETKİSİ
Uzman Doktor Yıldız HAYRAN	ZONA ZOSTER TANISIYLA TAKİP EDİLEN HASTALARIN DEMOGRAFİK, KLİNİK VE LABORATUVAR ÖZELLİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
T.A. ГАДЖИБЕЙЛИ	ИЗУЧЕНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНЫХ СОЕДИНЕНИЙ НЕКОТОРЫХ ВИДОВ РОДА VICIA L. В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
Ömer Vefik ÖZOZAN Dr. Tuna BİLECİK	LİTERATÜRDE İLK; SLEEVE GASTREKTOMİ SONRASI İNTRAABDOMİNAL ABSE ETKENİ: ROTHİAMUCİLAGİNOSA
Arş. Gör. Dr. Arzu AY Dr. Öğr. Üyesi Nevra ALKANLI	KOLOREKTAL KANSER TANISI ALMIŞ HASTALARDA GSTM1 (rs12068997) GEN VARYASYONU VE SERUM BAKIR, ÇİNKO, SELENYUM DÜZEYLERİ İLE BAKIR/ÇİNKO ORANI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Nevra ALKANLI Arş. Gör. Dr. Arzu AY	ANJİYOTENSİN II TİP 1 RESEPTÖR A1166C VE METİLENTETRAHİDROFOLAT REDÜKTAZ GEN VARYASYONLARININ PREEKLAMPSİ GELİŞİMİNDEKİ ROLLERİNİN ARAŞTIRILMASI
Dr. Öğr. Üyesi İnayet GÜNTÜRK Dr. Öğr. Üyesi Gönül Şeyda SEYDEL Dr. Öğr. Üyesi Serpil ERŞAN Uzm. Dr. Emre ERSOY	ANKİLOZAN SPONDİLİT HASTALARINDA MİYELOPEROKSİDAZ AKTİVİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Uzm. Dt. Esra ULUSOY MUTLUOL Doç. Dr. Zehra ILERİ	ÇEKİM ÖNGÖRÜLEN BİR HASTANIN DAMON SİSTEM İLE ÇEKİMSİZ SABİT TEDAVİSİ: VAKA RAPORU
Uzm. Dt. Esra ULUSOY MUTLUOL Doç. Dr. Zehra ILERİ Doç. Dr. Mehmet AKIN	TWİN-BLOK SONRASINDA YAPILAN ÇEKİMLİ VE ÇEKİMSİZ TEDAVİLERLE OLUŞAN DEĞİŞİMLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Парвин НАБИЕВА	ПРИМЕНЕНИЕ МЕТФОРМИНА У ПАЦИЕНТОК С АНДРОГЕНЗАВИСМОЙ ДЕРМОПАТИЕЙ.
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan ÇETİNKAYA Bihter Gökçe BOZAT Dr. Öğr. Üyesi Emine ÖZSARI Dr. Öğr. Üyesi Osman YAKŞI Uzm. Dr. Mehmet ÜNAL	SİGARA DUMANINA MARUZ KALAN SIÇANLARIN ANKSİYETE, DEPRESYON VE ÖĞRENME DAVRANIŞLARI ÜZERİNE NIGELLA SATIVA'NIN ETKİSİ
Uzm. Dt. Zekiye EFE	DİŞ HEKİMLİĞİNDE NANOTEKNOLOJİ
Uzm. Dt. Zekiye EFE	SÜT DİŞLERİNDE FARKLI YAPIŞTIRMA SİMANLARI İLE SİMANTE EDİLEN ZİRKONYA ÖRNEKLERİN KOPMA YÜZEYLERİNİN BAĞLANMA DAYANIMINA ETKİSİNİN İN VİTRO İNCELENMESİ

Saat: 12.30-14.00 /CUMA

Salon: 1, Oturum-1	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Fethi KAYALAR
Prof. Dr. Hüseyin KALKAN Erkan AKDEMİR M. Güzin SEMERCİOĞLU	TÜBİTAK TARAFINDAN DESTEKLENEN PROJE KAPSAMINDA MODELLERLE ASTRONOMİ EĞİTİMİ
Prof. Dr. Hüseyin KALKAN Erkan AKDEMİR M. Güzin SEMERCİOĞLU	ORTAOKUL 7. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YERÇEKİMİ HAKKINDAKİ ZİHİNSEL MODELLERİ
Doç. Dr. Fethi KAYALAR Dr. Öğr. Gör. Murat Tolga KAYALAR	ÇEVİRİMİÇİ OKULLARIN VERİMLİLİĞİNDE EBEVEYNLERE DÜŞEN GÖREVLERİN BELİRLENMESİ
Doç. Dr. İhsan Seyit ERTEM	İLKOKUL TÜRKÇE DERS PROGRAMINDA ÇOCUK EDEBİYATININ KULLANIMI
Doç. Dr. İhsan Seyit ERTEM	UZAKTAN EĞİTİM YOLUYLA ÖĞRETMEN YETİŞTİRME PROGRAMLARININ İNCELENMESİ: TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMLARI
Dr. Öğr. Üyesi Serpil ÖZKURT SİVRİKAYA	KÖY ENSTİTÜLERİ VE FEN BİLGİSİ EĞİTİMİ
Doç. Dr. Veli BATDI Dr. Öğr. Üyesi Aydın ASLAN	İKİ DİLLİ EĞİTİM UYGULAMALARININ META-ANALİZİ
Dr. Öğr. Üyesi Aydın ASLAN Dr. Öğr. Üyesi Kamil YILDIRIM	DİJİTAL ÇAĞDA YÜKSEKÖĞRETİMDE ÖĞRETİMİN YÖNETİMİ

Pervin ALİYEVA	ERGENLERDE MİLLİ KARAKTERİN OLUŞUMUNA SANAL İLETİŞİMİN PSİKOLOJİK ETKİSİ
----------------	--

Saat: 12.30-14.00 /CUMA
BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 2, Oturum-2	Oturum Başkanı: Doç.Dr. Aynur İBRAHİMOVA
Arş. Gör. Sevda KILIÇ Doç. Dr. Banu ALTUNAY ARSLANTEKİN	2012 ve 2018 YILI OYUN, FİZİKİ ETKİNLİKLER ve BAĞIMSIZ HAREKET DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Arş. Gör. Sevda KILIÇ Doç. Dr. Banu ALTUNAY ARSLANTEKİN	2013 ve 2018 YILI BEDEN EĞİTİMİ, SPOR VE BAĞIMSIZ HAREKET DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Bedri EMİNSOY Doç. Dr. Şaban ÇETİN	BİLİMİN MASUMİYETİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA
Dr. Öğr.Üyesi Belgin UZUN Dr. Öğr.Üyesi Hanife İRİS	TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARI DERSİNİN İŞLENİŞİ: UYGULAMA ÖRNEKLERİ Ve SÜRECE İLİŞKİN ÖĞRENCİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARI GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SAĞLIK MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ
Doç. Dr. Esmet İSMAYİLHANOVA	ÖĞRENME SÜRECİNDE ÖĞRETMENİN ORGANİZASYON ETKİNLİKLERİ
Prof. Dr. Nurten BİRLİK Prof. Dr. Arda ARIKAN Öğr. Gör. Dr. Gökçe SERT Özge ERDEM	ÖĞRETMEN ADAYLARININ TOPLUMSAL FARKLILIKLARI ALGILAMALARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Prof. Dr. Nurten BİRLİK Özge ERDEM Merve GÜNDAY Öğr. Gör. Dr. Gökçe SERT	ÖĞRETMEN ADAYLARININ MASALLARDAKİ İKİLİ ZİTlikLİKLERİN KÜLTÜRÜ KODLAYICI ÖZELLİKLERİ HAKKINDAKİ FARKINDALIKLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Zehra ER Prof. Dr. Emine Rüya ÖZMEN	EDMARK OKUMA PROGRAMININ ORTA-AĞIR DÜZEYDE ZİHİNSEL YETERSİZLİĞE SAHİP ÖĞRENCİLER İÇİN UYARLANMASI

Saat: 12.30-14.00/ CUMA
BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 3, Oturum-2	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ümran TÜRKİYILMAZ
Doç. Dr. Ümran TÜRKİYILMAZ	AYLA ÇINAROĞLU'NUN "KİM DEMİŞ NİYE DEMİŞ BU NANEYİ KİM YEMİŞ" ADLI YAPITINDA GÖÇ OLGUSUNA YAKLAŞIMI
Doç. Dr. Ümran TÜRKİYILMAZ	MARGUERITE DURAS'IN CEBELİTARİK DENİZCİSİ'NDE VAROLUŞÇULUĞUN YANSIMALARI
Öğretim ve Arş. Gör. Elvan CAFAROV	XX YÜZYILDA VE XXI YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN'DA DİL POLİTİKASI VE NAHÇIVAN BÖLGESİ
Doç. Dr. Erdoğan KUL	DİL ÜZERİNE GÖRÜŞLERİNİN ÖMER SEYFETTİN'İN ŞİİRLERİNE YANSIMASI
Doç. Dr. Erdoğan KUL	"KİŞİ" SEÇİMİ BAKIMINDAN İZZET MELİH DEVRİM'İN ÖYKÜLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Gül ŞİMŞEK	MECMU'A-İ MU'AMMEYÂT VE ARAP-ZÂDE MEHMED EFENDİ'NİN MU'AMMA RİSALESİ

Saat: 14.00-16.00/ CUMA
BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 1, Oturum-3	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi İzzet ARI
Arş. Gör. Serkan SAMUT Prof. Dr. Rahmi YAMAK	TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ İLE BİST 100 ENDEKSİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: ROLLİNG WİNDOW NEDENSELLİK
Arş. Gör. Serkan SAMUT Prof. Dr. Rahmi YAMAK	KRİPTO PARALARDA FİYAT İLE İŞLEM HACMİ ARASINDAKİ ASİMETRİK NEDENSELLİK İLİŞKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAŞ Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAŞ	CEPTEN VE KATASTROFİK SAĞLIK HARCAMASI: TÜRKİYE'DE 2002-2017 DÖNEMİNİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAŞ Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAŞ	SAĞLIK SEKTÖRÜNDE AFET YÖNETİMİ UYGULAMALARI: KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA
Dr. Öğretim Üyesi Filiz ASLAN ÇETİN Dr. Öğretim Üyesi Seyhan ÖZTÜRK	PAZARLAMA VE MUHASEBE BİLGİ SİSTEMLERİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA: PAZARLAMA MUHASEBESİ
Prof. Dr. Levent AYDIN Dr. Öğr. Üyesi İzzet ARI	TÜRKİYE'NİN POTANSİYEL EMİSYON AZALTMALARININ TAHMİNİ İÇİN SİSTEM DİNAMİK YAKLAŞIMI
Dr. Öğr. Üyesi İzzet ARI Prof. Dr. Levent AYDIN	PARİS ANLAŞMASI SÜREÇLERİ VE KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜCADELESİNE YENİ BİR YAKLAŞIMLA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİKLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Melik ERTUĞRUL	GRI BAZLI SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASININ SERMAYE PİYASALARINDAKİ ETKİSİ: DEĞER İLİŞKİSİ ANALİZİ
Dr. Furkan ÇELEBİ	DAĞITIMSAL ADALETİN PRESENTEİZM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Furkan ÇELEBİ

İŞTEN AYRILMA NİYETİ VE ÖRGÜTSEL SAĞLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Saat: 14.00-16.30/CUMA**BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR**

Salon: 2, Oturum-3	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Ramadan ÖZMANEVRA
Prof. Dr. Zekai ÖZTÜRK Uzm. Fzt. Nurullah BERBEROĞLU	KLİNİK ECZACILIK UZMANLIK EĞİTİMİ VE 2023 PERSPEKTİFİNDEN BİR BAKIŞ
Uzm. Fzt. Nurullah BERBEROĞLU	TIPTA UZMANLIK EĞİTİMİ VEREN ANA DAL PROGRAMLARININ MEKÂN VE DONANIM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
Uzman Dr. Murat İĞDE	MAJOR ÜST EKSTREMİTE AMPUTASYONLARI
Dr Öğr. Gör. Mesut ÖNAL	KORNUAL GEBELİK
Uzm. Doktor Veysel KAPLANOĞLU Doç. Doktor Hatice KAPLANOĞLU	ANTERİOR MAKSİLLER DUVAR VE LAKRİMAL KANAL İLİŞKİSİNİN BT İLE ANALİZİ
Arş. Gör. Filiz ERSÖĞÜTÇÜ Arş. Gör. Nurdilan ŞENER	TRANSKÜLTÜREL HEMŞİRELİK
Arş. Gör. Filiz ERSÖĞÜTÇÜ Arş. Gör. Nurdilan ŞENER	YAŞLI İSTİSMARI VE YAŞLI İHMALİ
Nurhayat KORKMAZ Gürsoy COŞKUN	DİZ OSTEOARTRİTLİ HASTALARDA KİNEZYOFOBİ, AĞRI VE FONKSİYONEL DURUM İLİŞKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Ramadan ÖZMANEVRA	SUBAKROMİYAL SIKIŞMA SENDROMUNDA AKROMİYON MORFOLOJİSİ VE CİNSİYETLE İLİŞKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Ramadan ÖZMANEVRA Dr. Öğr. Üyesi Barış POLAT Tahsin GÜRPINAR	FEMUR BOYUN KIRIĞI NEDENİYLE PARSİYEL KALÇA PROTEZİ UYGULANAN HASTALARIN EN AZ 5 YILLIK TAKİPTE MORTALİTE VE MORBİDİTE ANALİZİ
Nurdilan ŞENER Filiz ERSÖĞÜTÇÜ	ADLESAN GEBELİKLER
Nurdilan ŞENER Filiz ERSÖĞÜTÇÜ	YOKSULLUK VE KADIN SAĞLIĞI

Saat: 14.00-16.30/CUMA**Bu Oturumda Moderatör ara verebilir**

Salon: 3, Oturum-3	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Şule BARAN
Müge HİLOOĞLU Prof. Dr. Dilek PANDIR	SODYUM BENZOAT'IN ALLİUM CEPA KÖK HÜCRELERİNİN ANTIOKSİDAN AKTİVİTESİNE TOKSİK ETKİSİ
Gülnare HASANOVA	ASTARAÇAY VE LENKERANÇAY'DA (AZERBAJCAN)SU BAZLI MANTARLARIN İZOLASYONU VE TANIMLANMASI
Arş. Gör. Gülşife GÖK Prof. Dr. Dilek PANDIR	RATLARDA LİPOLİSAKKARİT (LPS)'İN SEBEP OLDUĞU TESTİKÜLER SİTOTOKSİSİTE ÜZERİNE E VİTAMİNİNİN KORUYUCU ROLÜ
Biyolog, Nilay MUSTAFA Uzm. Biyolog, Alican Bahadır SEMERCİ Dr. Öğretim Üyesi Kenan TUNÇ	ELAEAGNUS PUNGENS THUNB. MEYVESİNİN ANTİMİKROBİYAL VE ANTIOKSİDAN AKTİVİTESİNİN BELİRLENMESİ
Prof. Dr. Dilek PANDIR Ali KALELİ	ULTRAVİYOLE (UV) RADYASYONUNUN İNSAN KANINDA SPEKTROFOTOMETRE İLE ETKİSİNİN BELİRLENMESİ
Müge HİLOOĞLU Prof. Dr. Dilek PANDIR	ENDOTOKSEMİDE SELENYUMUN DNA YAPISINDAKİ DEĞİŞİME ETKİSİNİN SIÇAN PANKREASINDA BELİRLENMESİ
Arş. Gör. Gülşife GÖK Prof. Dr. Dilek PANDIR	GIDA KATKI MADDESİ SUNSET YELLOW'UN KAN DOKUSU ÜZERİNE APOPTOTİK ETKİSİNİN BELİRLENMESİ
Doç. Dr. Şule BARAN Merve YAŞA	KANOPI ORİBATİDLERİNDEKİ (ACARI) MORFOLOJİK MODİFİKASYONLAR
Feyzanur ÖZDEN Nesrin KARGI Biyolog, Nilay MUSTAFA Uzm. Biyolog, Alican Bahadır SEMERCİ Dr. Öğretim Üyesi Kenan TUNÇ	TELEFON KILIFLARINDAKİ MİKROORGANİZMA VARLIĞININ ARAŞTIRILMASI
Prof. Dr. Dilek PANDIR Ali KALELİ	TİTANYUM DİOKSİT NANOPARTİKÜLÜNÜN LÖKOSİTLER ÜZERİNE ETKİSİNİN KOMET YÖNTEMİYLE BELİRLENMESİ VE SODYUM SELENİTİN KORUYUCU ROLÜ
Doç. Dr. Şule BARAN Merve YAŞA	KOCAELİ ORİBATİD AKARLAR FAUNASINA KATKILAR

Saat: 09.00-12.00 / CUMARTESİ
Bu oturumda Moderatör ara verebilir

Salon: 1 Oturum-1	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Şener CERYAN
Arş. Grv. Mustafa CEYLAN	UZAKTAN ALGILAMA VE COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ (CBS) İLE YAYLA ALANLARINDAKİ DEĞİŞİMİN TESPİTİ: GÜMÜŞHANE İLİ KARIŞIK YAYLASI ÖRNEĞİ
İsmail TEKAÜT	Çk-45 MALZEMESİNİN HSS MATKAPLA DELİNMESİNDE İLERLEME MİKTARININ DELİK KALİTESİNE ETKİSİ
Ali Murat GÜLTEKİN Doç. Dr. Sinan KILIÇASLAN	FÜZE KANATÇIK TAHRİK SİSTEMİ TRANSFER FONKSİYONUNUN ARX METODU KULLANILARAK BELİRLENMESİ
Fatma AKALIN Prof. Dr. Nejat YUMUŞAK	İNCE BAĞIRSAK FOTOĞRAFLARI ÜZERİNDE SEZGİSEL ALGORİTMA TEKNİKLERİ İLE POLİP TEŞHİSİ
Jeo.Yük. Müh. Adil ÖZDEMİR Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım PALABIYIK Dr. Öğr. Üyesi Alperen ŞAHİNOĞLU	ORTAKÖY JEOTERMAL SAHASININ (ŞARKIŞLA-SİVAS) KAYNAK KORUMA ALANLARININ BELİRLENMESİ
Jeo.Yük. Müh. Adil ÖZDEMİR Dr. Öğr. Üyesi Alperen ŞAHİNOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım PALABIYIK	İLİCA KÖYÜ (YILDIZELİ-SİVAS) JEOTERMAL POTANSİYELİNİN ÇOK-ELEKTROTLU REZİSTİVİTE YÖNTEMİ İLE ARAŞTIRILMASI
Prof. Dr. Şener CERYAN Doç. Dr. Nurcihan CERYAN	DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE (KB TÜRKİYE) YAMAÇ DURAYLILIĞI İLE AYRIŞMA ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Prof. Dr. Şener CERYAN Doç. Dr. Nurcihan CERYAN	İNDEKS DENEYLER KULLANILARAK KARBONATLI KAYAÇLARIN TEK EKSENLİ BASINÇ DAYANIMI DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN BİR BULANIK MODELLEME ÇALIŞMASI
Harita Müh. Selçuk ŞENEL Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ	KIYI ALANLARINDAKİ MÜLKİYET PROBLEMLERİNİN İNCELENMESİ
Harita Yük. Müh. Burcu Bahar ERDOĞAN Prof.Dr. Faik Ahmet SESLİ Prof.Dr. Sebahattin BEKTAŞ	COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ İLE KATI ATIK DÜZENLİ DEPOLAMA TESİSİ YER SEÇİMİ
Furkan DEMİRKOPARAN	NÜKLEER ATIK DEPOLAMA SİSTEMLERİ, KULLANILMIŞ NÜKLEER YAKIT GERİ DÖNÜŞÜM SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ VE TÜRKİYE İÇİN SİSTEM ÖNERİLERİ

Saat: 09.00-12.00 / CUMARTESİ
Bu oturumda Moderatör ara verebilir

Salon: 2 Oturum 1	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Emine KOCA
Araştırma Görevlisi Doktor Ülkü KÜÇÜKKURT	AFYONKARAHİSAR MÜZESİ ENVANTERİNE KAYITLI ALTI AFYONKARAHİSAR YÖRESİ HALISININ TEKNİK, DESEN VE KOMPOZİSYON ÖZELLİĞİ
Araştırma Görevlisi Doktor Ülkü KÜÇÜKKURT	AFYONKARAHİSAR'IN SARAÇLI HALI HEYBELERİ
Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY	NİĞDE-BOR SEMER SANATI ÜZERİNE BİR İNCELEME
Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY	NİĞDE KEMERHİSAR DOKUMA ÖRNEKLERİ
Doç. Dr. Naile ÇEVİK Doç. Muna SİLAV	ANKARA ÖZELİNDE BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ YAPILARININ DİSİPLİNLERARASI SÜREÇTE YORUMLANMASI
Doç. Muna SİLAV Doç. Dr. Naile ÇEVİK	KENT VE KİMLİK BAĞLAMINDA ÇAĞDAŞ MİMARİDE SIRADIŞI MÜZE YAPILARI
Gülnur GÜVENÇ Öğr. Gör. M. Burcu TUNAKAN	HİNT KLASİK MÜZİK LİTERATÜRÜNDE NATYASHASTRA'NIN YERİ VE ÖNEMİ
Prof. Dr. Fatma KOÇ Prof. Dr. Emine KOCA	TÜRK HALK GIYSİLERİNİN BİÇİMLENDİRİLMESİNDE TASARRUFA YÖNELİK TERZİLİK UYGULAMALARI
Prof. Dr. Emine KOCA Prof. Dr. Fatma KOÇ	1910- 1930 YILLARI ARASINDA MODA DERGİLERİNİN KAPAKLARINDAKİ DOĞU KÜLTÜRÜ ÖZNELERİ
Fatma KÖSE Doç. Dr. Kadriye TEZCAN AKMEHMET	İSTANBUL OYUNCAK MÜZESİ'NİN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASA YÖNELİK EĞİTİM ETKİNLİKLERİNİN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Selda GÜZEL Öğr. Gör. Asude MIHLADIZ KANDAL	GELENEKSEL AYAK GIYSİLERİNDEN NALININ ÜRETİM SÜRECİ
Ayça BAYRAK ULUĞ Doç. Dr. Nevra ERTÜRK	MÜZE SERGİLERİNDE ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI
Berivan Özge AKSU Doç. Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Tezcan AKMEHMET	MÜZELERDEKİ HİKAYE ANLATIMI UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ
Cevdet Mithat CANVER	1934 – 1936 YILLARI ARASINDA, ANKARA VE İSTANBUL RADYOLARI'NDAN TÜRK MUSİKİSİ'NİN YASAKLANMASI ÜZERİNE İSTATİSTİKSEL BİR ÇALIŞMA

Saat: 09.00-12.00 / CUMARTESİ
Bu oturumda Moderatör ara verebilir

Salon: 3, OTURUM-1	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Sevi ÖZ
Doç. Dr. Alpaslan KUŞVURAN İsmail Aykut KAYTEZ Arş. Gör. Ülkü YILMAZ Doç. Dr. Şebnem KUŞVURAN	GUAR'DA (Cymopsis tetragonoloba (L.) Taub.) TUZ STRESİ ALTINDA DIŞSAL AMİNOASİT UYGULAMALARININ İYON DEĞİŞİMİ, BİYOKİMYASAL BİLEŞENLER VE ANTIOKSİDATİF ENZİM AKTİVİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Sevi ÖZ	ARKEOKİMYA AÇISINDAN ARKEOLOJİK MATERYALLERİN TÜRLERİ
Doç. Dr. Sevi ÖZ	ARKEOLOJİK MATERYALLERİN KİMYASAL ANALİZ YÖNTEMLERİ
Tohfa NASİBOVA Eldar GARAEV Shahnaz İSMAYİLOVA Gulnar ZEYNALOVA Dostu GAFAROVA	ÜZERLİK BİTKİSİ TOHUMLARINDAN ELDE EDİLMİŞ HARMALININ MODEL TECRÜBEDE KİMYASAL-TOKSİKOLOJİK ANALİZİ
Dr. Öğretim Üyesi Mustafa YAMAN Prof. Dr. Barbaros NALBANTOĞLU	GRANSTAR (% 37,5 Tribenuron metil +% 37,5 Thifensulfuron metil) HERBİSİTİN BUĞDAY YAPRAĞINDAKİ SUDA ÇÖZÜNEN VİTAMİNLER ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Tohfa NASİBOVA Eldar GARAEV Shahnaz İSMAYİLOVA Gulnar ZEYNALOVA Dostu GAFAROVA	PEGANUM HARMALA TOHUMLARININ YAĞININ MİKROBİYOLOJİK SAFLIĞININ KONTROL EDİLMESİ
Arş.Gör. Dr. Togayhan KUTLUK Dr.Öğr.Üyesi Nurcan KAPUCU	FARKLI AZOT STRES KOŞULLARININ Chlorella Protothecoides TÜRÜ MİKROALGIN BÜYÜME HIZINA VE YAĞ İÇERİĞİNE ETKİSİ
Doç. Dr., Saliha ALYAR Prof. Dr., Ümmühan ÖZDEMİR ÖZMEN Doç. Dr., Hamit ALYAR Esra BİLEN	2,4-DİHİDROKSİBENZALDEHİT SÜLFİSAKSAZOL SCHİFF BAZININ SPEKTROSKOPİK (FT-IR, NMR) YÖNTEMLERLE AYDINLATILMASI VE DFT HESAPLAMALARI
Yüksek Kim. Müh. Bahar Gürkaya KUTLUK Arş. Gör. Dr. Togayhan KUTLUK Doç. Dr. Başar UYAR Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KAPUCU	BİYOYAĞLAYICI ÜRETİMİ İÇİN NOVOZYM51032 LİPAZİ KATALİZÖRLÜĞÜNDE TRANSESTERLEŞME TEPKİMESİNE ETKİ EDEN PARAMETRELERİNİN YANIT YÜZEY YÖNTEMİ İLE İYİLEŞTİRİLMESİ
Doç. Dr. Elnare MURADOVA	ŞEKİ-ZAGATALA BÖLGESİNDE ÇEKİRDEKLİ MEYVE AĞAÇLARININ ESAS ZARARLILARI, ONLARIN PARAZİT VE YIRTICILARI
Doç. Dr. Aslı ÇİLİNGİR YELTEKİN Sama Amer ABBAS AL TEKRETI	LİTYUM TOKSİTESİNİN Carassius auratus BALIĞININ KARACİĞER DOKUSUNDA AChE, BChE VE MDA DÜZEYLERİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ÖTER Doç. Dr. Özlem SELÇUK ZORER	URANYUMUN SULU ÇÖZELTİDEN KAHVE TANECİKLERİ ÜZERİNE ADSORPSİYONU
Doç. Dr. Saliha ALYAR Prof. Dr. Ümmühan ÖZDEMİR ÖZMEN Doç. Dr. Hamit ALYAR Esra BİLEN	BİS (4-,5-Dİ-T-BÜTİL-2-HİDROKSİBENZALDEHİT SÜLFAMETOKSAZOL) PALADYUM(II) KOMPLEKSİNİN HOMO-LUMO, NLO VE MEP ANALİZLERİ

Saat: 12.30-14.30 /Cumartesi
Bu oturumda Moderatör ara verebilir

Salon: 1 Oturum-2	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi İzzet İNCE
Dr. Öğr. Üyesi İzzet İNCE	KIZ VOLEYBOLCULARDA MAKAS STİL İLE SKUAT STİL OLİMPİK KALDIRIŞLARIN PERFORMANS ÜZERİNE ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi ALP	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİNDE OKUYAN ÖĞRENCİLERİN SPORU BIRAKMA VE DEVAM ETME NEDENLERİNİN İNCELENMESİ (ISPARTA ve BURDUR ÖRNEĞİ)
Dr. Tebessüm AYYILDIZ DURHAN Arş. Gör. Şenol GÖRAL Prof. Dr. Suat KARAKÜÇÜK	BOŞ ZAMAN EĞİTİMİ VE GENEL YETKİNLİK İNANCI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Tülin ATAN	SERBEST STİL VE YARIŞTA KULLANILAN STİL İLE YÜZME SONRASI LAKTİK ASİT DEĞERLERİNİN İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi İzzet İNCE	14-17 YAŞ GRUBU KADIN VOLEYBOLCULARDA REAKTİF KUVVET İNDEKSİ VE BACAK SERTLİĞİNİN BAZI PERFORMANS TESTLERİ İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Tülin ATAN	13-14 YAŞ GRUBU SEDANER ERKEK VE KIZ ÖĞRENCİLERİN FİZİKSEL UYGUNLUK SEVİYELERİNİN İNCELENMESİ
Mehtap YILDIZ	ANNE BABALARIN ÇOCUKLARINI BASKETBOLA BAŞLATMA NEDENLERİ
Dr. Öğr. Üyesi, Sedef KURT Dr. Öğr. Üyesi, İsmail SARI Hatice ŞAHİN	FARKLI EGZERSİZ TİPLERİNİN SEDANER KADINLARDA MELATONİN VE SEROTONİN DÜZEYLERİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Sinan AKIN	KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE OKUMA ALIŞKANLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Saat: 12.30-14.00 / Cumartesi
Bu oturumda Moderatör ara verebilir

Salon: 2 Oturum-2	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Fahreddin YUSİFOV
Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP	SANATA, ŞAİRİN GÖZÜNDEN BAKMAK- ESKİ YUNAN EDEBİYATINDAN EKPHRASİS ÖRNEKLERİ
Arş. Gör. Zeynep Gözde KOZLU	YAHYA AKENGİN'İN SARKAÇ ROMANINDA MEKÂNIN KURGULANIŞI
Dr. Göyercin MUSTAFAYEVA	BÜYÜK BESTECİ, GAZETECİ VE YAZAR ÜZEYİR HACİBEYOV
Yunus Emre UZUN	GİRİTLİ DİVÂN ŞAİRİ AHMED MEABİ EFENDİ VE DİVÂNINDAKİ MANZUM HALVETİ SİLSİLE-NÂMESİ
Dr. Sevinç RESULOVA	XIX YÜZYIL AZERBAJCANLI ÇOCUK EDEBİYATININ ARAŞTIRILMASI VE YAYINLANMASI
Ümran İŞLER	SANAT VE İNSAN
Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ	KADI ABDÜLCEBBÂR'DA VARLIK (EL-MEVCUD)
Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ	İBN ARABİ ONTOLOJİSİ: VECDEKİ VİCDÂNU'L-VÜCÜD
Arş. Gör. Zeynep Gözde KOZLU	MİZAHİ ÖYKÜ TÜRÜNE BİR ÖRNEK: SULHİ DÖLEK'İN SARDUNYALAR ADLI ÖYKÜSÜNÜN TAHLİLİ

Saat: 12.30-15.00 / Cumartesi

Salon: 3 Oturum-2	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Veli ÜNSAL
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	MÖ. 2. VE 1. BİNYILDA KUZEYDOĞU ANADOLU
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	URARTU DEVLET DİNİ
Dr.Öğr.Üyesi Şahin ÇETİNKAYA	TÜRKİYE'DE 2007-2017 DÖNEMİ DIŞ ÖDEMELER BİLANÇOSU VE DIŞ BORÇLARI
Dr.Öğr.Üyesi Şahin ÇETİNKAYA Naciye BOYACIOĞLU ÇETİNKAYA	BİLGİ EKONOMİSİNE YÖNELİK KAMU POLİTİKALARININ İNCELENMESİ
Aygün AZİMOVA	ERGENLERDE İNTİHAR DURUMLARININ PSİKOLOJİK OLARAK ÖNLENMESİ YOLLARI
Doç. Dr. Yusuf GENÇ Vusala MAMMADOVA	ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN YAŞADIKLARI KÜLTÜREL ŞOKUN AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ

Saat: 14.30-17.00 / Cumartesi
Bu oturumda Moderatör ara verebilir

Salon: 1 Oturum-3	Oturum Başkanı: Doç.Dr. Aydın ÇİVİLİDAĞ
Doç.Dr. Aydın ÇİVİLİDAĞ	İŞSİZLİK SORUNUNA FENOMENOLOJİK BİR YAKLAŞIM: ÜNİVERSİTE MEZUNU GENÇ İŞSİZLERİN GÖRÜŞLERİNE GÖRE İŞSİZLİK SORUNU
Dr. Öğr. Üyesi Figen KANBİR	DEĞİŞEN ZAMAN VE MEKÂN ALGISİ TASARIMLARI: KAFAMDA BİR TUHAFLIK
Canan KURT TOPRAKLI Doç. Dr. Öğr. Üyesi İbrahim MAZMAN	ÖĞRENCİ ALGILARINA GÖRE İNTERNET BAĞIMLILIĞININ SOSYALLEŞMEYE ETKİSİ - KIRIKKALE İLİ ÖRNEĞİ
Gözde AYKUT	KÜRESEL KÜLTÜRDE YERSİZ-YURTSUZ KÜLTÜRE
Doç. Dr. Yusuf GENÇ	ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRK AİLELERİNİN VARLIK MÜCADELESİ
Dilek KACAR Prof. Dr. Sultan AYAZ-ALKAYA	GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARININ İNTERNET BAĞIMLILIĞI İLE İLİŞKİSİ
Dilek KACAR Prof. Dr. Sultan AYAZ-ALKAYA	ERKEN ADÖLESAN DÖNEMDE GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARI OYNAMA VE İNTERNET KULLANIMI
Ahmet GÜMÜŞ	ETİK LİDERLİKLE İLGİLİ ULUSAL TEZ VERİ TABANINDA YAYINLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ
Doktor Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI	FEMİNİZME AKADEMİDEN BAKMAK: TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİNİN KURUMSALLAŞMA SÜRECİ
Doktor Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI	TÜRKİYE'DE İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ DALGA KADIN HAREKETLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ: FEMİNİZMİN OLANAKLARINI TARTIŞMAK

Saat: 14.00-16.00 /Cumartesi
Bu oturumda Moderatör ara verebilir

Salon: 2, OTURUM-3	Oturum Başkanı: Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU	SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI' KAVRAMINA YENİ BİR YAKLAŞIM
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ	11. KALKINMA PLANI'NDA (2019-2023) KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK AMAÇ VE POLİTİKALAR ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDOĞAN	ALLAH'IN BİLGİSİ MESELESİNİN İBN SİNÂCİ KÖKLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDOĞAN	GAZZÂLÎ'NİN TEHÂFÛT'ÜNDE İRADE KAVRAMINA VERDİĞİ ANLAM VE FİLOZOFLARDAN GETİRİLEBİLECEK CEVAPLAR
Dr. Öğr. Üyesi Hekim TAY	ÂYETLERDE DİL VE ANLATIM ÜSLÛBU: TA'RİZ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Hekim TAY Prof. Dr. Mehmet YOLCU Arş. Gör. Ayşe TOKAY	KUR'ÂN'I KERİM'DE CÜMLE BAĞLAMLARI VE ÂYETLERİN ANLAŞILMASINA KATKISI BİRLİKTE YAŞAMANIN TARİHİ BELGELERİ (ŞAHİDELER/MEZAR TAŞLARI)

Saat: 15.00-17.00 /Cumartesi
Bu oturumda Moderatör ara verebilir

Salon: 3, OTURUM-3	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Murat Can GENÇ
Dr. Ertan ÖZÇOBAN	TÜRKİYE'DEKİ KONAKLAMA SEKTÖRÜNDE BELGELENDİRME VE DENETİM SORUNLARI
Doç. Dr. Murat Can GENÇ Dr. Öğr. Üyesi Dilek TANDOĞAN	TÜRKİYEDE TURİZM GELİRLERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KALINTILARLA GENİŞLETİLMİŞ EKK-ENGLE ve GRANGER EŞBÜTÜNLEŞME YAKLAŞIMI
Yiğit ÇAĞLAR	KRİTİK YOLU HESAPLANMIŞ PROJELERDE PARALEL MAKİNA ÇİZELGELEME PROBLEMİ İÇİN YENİ BİR META-SEZGİSEL YÖNTEM: HSA-2020
Yiğit ÇAĞLAR	"KAPASİTELİ PROJE YER SEÇİMİ PROBLEMİ" İÇİN YENİ BİR META-SEZGİSEL ARAMA YÖNTEMİ: "ROKET DENKLEMİ & TAVLAMA BENZETİMİ"
Doç. Dr. E. Asuman ATİLLA Ayten KORKAR ÖZTÜRK Neşe ÇAKIR	E-SAĞLIK HİZMETLERİ HAKKINDA FARKINDALIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Öğr.Gör. Tuğba Çedikçi FENER	MARKA SADAKAT DERECELERİNİN, TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA KARARLARINA ETKİSİ
Araştırma Görevlisi Hamide Merve GÜÇLÜ	TÜRK İŞ HUKUKUNDA YILLIK ÜCRETLİ İZİN
Araştırma Görevlisi Hamide Merve GÜÇLÜ	TÜRK İŞ HUKUKUNDA UZAKTAN ÇALIŞMA

Saat: 16.00-18.00 /Cumartesi
BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 2, Oturum-4	Oturum Başkanı: Doç.Dr.Taner GÜNEY
Dr. Ahmet Salih İKİZ	MİLENYUM SONRASI BREZİLYA VE TÜRKİYE'DE İZLENEN EKONOMİ POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Esmâ TÜRLÜOĞLU Esmâ TÜRLÜOĞLU	EKONOMİK KALKINMANIN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ İNCELEMESİ
Dr. Öğr. Üyesi, Kartal SOMUNCU İsmail ÇETİNKAYA	SERMAYE PİYASASI KURULU'NUN YAPTIĞI DENETİMLERİN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ
Dr. Öğr. Üyesi, Kartal SOMUNCU	YERLİ VE YABANCI YATIRIMCILARIN BIST-100 ENDEKSİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ
Dr.Öğr.Üyesi, Gülçin YILDIRIM	YÖNETSEL KARAR ALMA SÜREÇLERİNDE MUHASEBENİN ROLÜ
Doç.Dr.Taner GÜNEY	OECD ÜLKELERİNDE EKONOMİK GLOBALLEŞME ve GELİR DAĞILIMI
Doç.Dr.Taner GÜNEY	HİDROELEKTRİĞİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: FARKLI GELİR SEVİYELERİNE SAHİP ÜLKELER İÇİN DENEYSSEL KANITLAR
Doç. Dr. Taner GÜNEY	KÜRESELLEŞME VE GELİR DAĞILIMI: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ
Dr. Öğr. Üyesi Durmuş YILDIRIM Ali KOPAR	TÜRKİYE'DE MAKRO EKONOMİK FAKTÖRLERİN İLK HALKA ARZ FAALİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Saat: 10.00-12.00/PAZAR

BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 1, Oturum-1	Oturum Başkanı: Asst. Prof. Dr. Orhun Burak SÖZEN
Dr. Hüseyin TURAN Hâkim	HÜKMÜN AÇIKLANMASININ GERİ BIRAKILMASI KARARINDA YER ALAN MÜSADERE HÜKMÜNÜN NİTELİĞİ VE İCRASININ TEMEL HAKLARA ETKİSİ
Dr. Remzi DEMİR	TÜRK BORÇLAR KANUNU'NDA YER ALAN ÜRÜN KİRASİ HÜKÜMLERİNİN, RODOVANS SÖZLEŞMELERİ'NE UYGULANILIRLIĞI
Galymzhan TAZHIBAYEV KUANISHBEKULY Doç. Dr. Aytmuhamet ESDAULETOV ORAZBAYULI	KAZAKİSTAN'DA GÖRSEL İŞİTSEL MEDYA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HUKUKSAL DAYANAĞINA GENEL BAKIŞ
Galymzhan TAZHIBAYEV KUANISHBEKULY Doç. Dr. Aytmuhamet ESDAULETOV ORAZBAYULI	KAZAKİSTAN VE TÜRKİYE CUMHURİYETLERİNDE RADYO VE TELEVİZYON YAYINCILIĞIYLA İLGİLİ MEVZUATLARDA İFADE HÜRRİYETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
Huzeyfe KARABAY	ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK PERSPEKTİFİNDE KADINLARA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR
Asst. Prof. Dr. Orhun Burak SÖZEN	PORTRAYAL AND VIABILITY OF MODERNISATION THEORIES ON THE WAY FROM MODERNITY TO POST-MODERNITY AND LATE MODERNITY
Dr. Mukadder GÜNERİ	ANKARA VE BİRİNCİ TÜRKİYE MİLLET MECLİSİ
Bünyamin UZUN Enes BALOĞLU	BİR SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMİ OLARAK ADALET YÜRÜYÜŞÜ'NÜN TÜRKİYE BASININDAKİ SUNUMU: CUMHURİYET, HÜRRİYET VE SABAH GAZETELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Enes BALOĞLU Bünyamin UZUN	MİLLİYETÇİ BASINDA 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ YANSIMALARI
Doç.Dr. Mihalıs KUYUCU	YAZILI BASIN SONUN BAŞLANGICINA MI GELİYOR?: DİJİTAL GENÇLERİN PERSPEKTİFİNDEN YAZILI BASINDA TİRAJ SORUNSAĞI VE YAZILI BASININ GELECEĞİ
Shynar SEİDİGAZİMOVA Prof. Dr. Saule TAPANOVA ESEMBEKOVNA	«ТАҢ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР МӘСЕЛЕСİ
Aziz BALCI	WILLIAM HARDY MCNEILL VE TARİH YAZIMI
Dr. Öğr. Üyesi Etem KARA	TÜRK PARASI KIYMETİNİ KORUMA HAKKINDA 32 SAYILI KARARA İLİŞKİN TEBLİĞ'İN KAMBİYO SENETLERİNE ETKİSİ
Doç. Dr. Mustafa GÜLEÇ	HOLLANDA'DA FASLI: GÖÇ BAĞLAMINDA KİMLİK
Doç. Dr. Mustafa GÜLEÇ	HOLLANDA'DA GÖÇMEN BAKIŞI: BENZAKOUR'UN YORUMUYLA FASLI VE TÜRK
Doç. Dr., Murat AKTAŞ	BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ, YAPAY ZEKA VE DEMOKRASİ
Doç. Dr., Murat AKTAŞ	BREXIT

Saat: 10.00-12.00/PAZAR

BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 2, Oturum -1	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi, Ümit ALKAN
Doç. Dr. Bülent Nafi ÖRNEK Batuhan ÇATAL	BİRİM DİSKİN SINIRINDA SCHWARZ LEMMASININ GELİŞTİRİLMESİ
Uğur KARAKAŞ Ercan KARAKÖSE	MİCROSTRUCTURAL AND MECHANICAL CHARACTERISTICS OF MELT-SPUN Ni-10Si-10Fe SUPER ALLOYS
Öğr.Gör. Çağatay ERSİN Öğr.Gör. Hüseyin GÖKÇE Öğr.Gör. Mehtap YAVUZ	SAF MOLİBDENE VİDA AÇMA İŞLEMİNDE KILAVUZ GEOMETRİSİNİN VİDA PROFİLİNE ETKİSİ
Öğr.Gör. Çağatay ERSİN Öğr.Gör. Hüseyin GÖKÇE Öğr.Gör. Mehtap YAVUZ	TİCARİ SAFLIKTAKİ MOLİBDENE KILAVUZLA VİDA AÇMA SÜRECİNDE KESME KUVVETLERİ VE DİŞ PROFİLLERİNİN ANALİZİ
Doç. Dr. Bülent Nafi ÖRNEK Batuhan ÇATAL	SINIRDAKİ BAZI HOLOMORFİK FONKSİYON SINIFLARI ÜZERİNE BİR NOT
Dr. Abidin ŞAHİNOĞLU	INVESTIGATION OF COOLING CONDITIONS WITH CUTTING PARAMETERS IN TURNING OF HARDENED DIN 1.2343
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ALKAN	KARBON ELYAF İLE GÜÇLENDİRİLMİŞ DÜŞÜK YOĞUNLUKLU POLİETİLENİN MEKANİK ÖZELLİKLERİ
Dr. Abidin ŞAHİNOĞLU	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TEMPERATURE, SOUND INTENSITY AND SURFACE ROUGHNESS DUE TO TOOL WEAR DURING TURNING OF HARDENED AISI 4140 MATERIAL

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZDEMİR	CNC TORNA TEZGAHINDA İŞLEME PARAMETRELERİNİN KESME KUVVETLERİNE ETKİSİNİN SAYISAL ANALİZİ
Prof. Dr. Yalçın ÇEBİ Mert GÜLÇİN	KEMOTERAPİ PLANI OLUŞTURMA ARACININ GELİŞTİRİLMESİ

Saat: 10.00-12.00/PAZAR
BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 3, Oturum-1	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Olcay GENÇYILMAZ
Dr. Ali Can YILMAZ	DİZEL YAKIT-KANOLA BİYODİZELİ KARIŞIMININ MOTOR PERFORMANS VE EMİSYONLARINA ETKİLERİNİN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Olcay GENÇYILMAZ	İrO FİLMLEİNİN ELİPSOMETRİK, OPTİK, ELEKTRİK VE YÜZEYSEL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE ÇÖZELTİ MİKTARININ ETKİSİ
Doç. Dr. Mustafa BURUNKAYA Süleyman Kadir DEMİR	KONVEKTİF ISI DEĞİŞİMLERİNİN SABİT RADYASYON İŞİMA VE ISITMA ALTINDA GÜNEŞ PANELİ VERİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Dr. Özlem ERDEM	HİDROJEN GAZ SENSÖRÜ OLARAK METAL OKSİTLERİN KULLANIMI
Doç. Dr. Olcay GENÇYILMAZ	NİO FİLMLEİNİN ÜRETİMİ ve KARAKTERİZASYONU
Dr. Özlem ERDEM Dr. Ali Can YILMAZ	BİYODİZEL ÜRETİM YÖNTEMLERİ VE KARŞILAŞTIRMASI
Dr. Ali Can YILMAZ Dr. Özlem ERDEM Dr. Ramazan ERDEM	INVESTIGATION OF COMPRESSION STRENGTH OF CONCRETE SAMPLES REINFORCED WITH ARAMID FIBERS
Öğr. Gör. Dr. Hacı Bekir ÖZERKAN	PLAZMA PÜSKÜRTME TEKNİĞİ İLE KAPLANAN AA5054 ALÜMİNYUM ALAŞIMININ MEKANİK ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ
Gahire ŞAHBAZOVA	YARIMOKDA NORMALLEŞMİŞ SINIR ŞARTLI YÜKSEK DÜZENLİ OPERATÖR EMSALLI DİFERANSİYEL DENKLEMLERİN GRİN FONKSİYONUNUN İNCELENMESİ
Doç. Dr. Abdullah Cemil İLÇE Öğr. Gör. Dr. Suat AYAN	ISIL İŞLEM UYGULANMIŞ DOĞU KAYINI AHŞABI VİDA ÇEKME DİRENCİNİN BİR YAPAY SINIR AĞI İLE MODELLENMESİ
Öğr. Gör. Dr. Suat AYAN Doç. Dr. Abdullah Cemil İLÇE	KURULUŞ YERİ SEÇİMİNDE AHP VE BULANIK COPRAS YÖNTEMLERİNİN KULLANIMI: PANEL MOBİLYA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Saat: 13.00-15.00/PAZAR

Salon: 1, Oturum-2	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi. Hakan GÜLER
Dr. Zeynep ÖZDEMİR KÜTAHYA Prof. Dr. Bünyamin TRAŞ	KEDİ VE KÖPEKLERDE ANTİTROMBOTİK İLAÇLARIN KULLANIMI
Dr. Zeynep ÖZDEMİR KÜTAHYA	KEDİ VE KÖPEKLERDE ANTİTROMBOTİK TEDAVİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI
Nilüfer KURUCA Prof. Dr. Tolga GÜVENÇ	SAMSUN'DA 2005 – 2019 YILLARI ARASINDA İNCELENEN KEDİ MEME TÜMÖRLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Hakan GÜLER Prof. Dr. (Emekli) Sadi ARAL	AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASINA UYUM SÜRECİ; YUNANİSTAN, İSPANYA VE PORTEKİZ ÖRNEK DENEYİMLER
Dr. Öğr. Üyesi Hakan GÜLER Prof. Dr. (Emekli) Sadi ARAL	TÜRKİYE'NİN AB'NE KATILMA SÜRECİNDE SÜT SEKTÖRÜNDE ORTAK TARIM POLİTİKASINA UYUM ÖNCESİ VE SONRASI ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER
Ufuk ÜLKER Sumru ÇITAK	THE COMPARISON OF VARIOUS SEROLOGICAL METHODS USED IN THE DIAGNOSIS OF BRUCellosIS IN MILK AND SERUM SAMPLES COLLECTED FROM CATTLE

Saat: 13.00-15.00/PAZAR
BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 2, Oturum-2	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ferit GÜRBÜZ
Doç. Dr. Ferit GÜRBÜZ	GENELLEŞTİRİLMİŞ LOKAL MORREY UZAYLARINDA LUSIN-AREA İNTEGRALİNİN SINIRLILIĞI
Begüm BOZKURT Prof. Dr. Demet ÇETİN	FEN PROJE SERGİSİNİN PROJE YAPAN VE SERGİYİ GEZEN ÖĞRENCİLERİN FEN BİLİMLERİ DERSİNDEKİ MOTİVASYONLARININ VE BİLİM ŞENLİKLERİNE YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİ
Yaşar KARABUL Merve BOZKURT Nazlıcan ŞAHİN Dr., Mehmet KILIÇ Doç. Dr., Zeynep GÜVEN ÖZDEMİR	GAMA İŞİNİ PERDELEME İÇİN YAHYALI TAŞI İLE GÜÇLENDİRİLMİŞ EPOKSİ MATRİS
Dr. Mehmet KILIÇ	DYPE/BiSR2CaCu2O6.5 KOMPOZİT FİLMLEİN MEKANİK ÖZELLİKLERİ
Doç. Dr. Ferit GÜRBÜZ	GENELLEŞTİRİLMİŞ LOKAL MORREY UZAYLARINDA LUSIN-AREA İNTEGRALİ VE LOKAL CAMPANATO FONKSİYONLARI TARAFINDAN ÜRETİLEN MULTİLİNEER KOMÜTATÖRLERİN SINIRLILIĞI
Dr. Gülay URHAN Doç. Dr. Melike ÖZER KESKİN	ARGÜMANTASYON TABANLI ÖĞRENME ORTAMLARINDA ÖĞRENCİLERİN ARGÜMAN KALİTELERİNİN VE İNFORMAL AKIL YÜRÜTME BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

Derviş Burak BARUT Doç. Dr. Ayşe Sert ÇIBIK	KAVRAM AĞI DESTEKLİ TGA ETKİNLİKLERİNİN ÖĞRETMEN ADAYLARININ FİZİK LABORATUARINA YÖNELİK KAYGILARINA VE TUTUMLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ
--	---

Saat: 13.00-15.00/PAZAR

BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 3, Oturum-2	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Semra ÇİÇEK
Prof. Dr. Cennet OĞUZ Serkan DEMİRKOL	ANKARA İLİNDE BİTKİSEL GIDA İHRACATI YAPAN SANAYİ İŞLETMELERİNİN MEVCUT DURUMLARI VE ULUSLARARASI FUARLARA YAKLAŞIMLARININ İNCELENMESİ
Zir. Müh. Elif KAYA Doç. Dr. Şebnem KUŞVURAN	KURAKLIK VE TUZLULUĞA TOLERANSLI KAVUN GENOTİPLERİNİN TUZ STRESİ KARŞISINDA ANAÇ OLARAK ETKİNLİKLERİNİN BELİRLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Semra ÇİÇEK	ÇINKO OKSİT NANOPARTİKÜLLERİN HAYVAN BESLENMESİNDE KULLANIMININ POZİTİF VE NEGATİF ETKİLERİ
Doç. Dr. Şebnem KUŞVURAN Zir. Müh. Elif KAYA	BİBERDE FARKLI SALİSİLİK ASİT UYGULAMALARININ TUZ STRESİNE TOLERANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Aysel KEKİLLİOĞLU	EKOLOJİK SÜREÇLER VE BÖCEKLER
Dr. Öğr. Üyesi Semra ÇİÇEK	BAKIR NANOPARTİKÜLLERİN ETLİK PİLİÇ BESLENMESİNDE KULLANIMININ ETKİLERİ
Aysel KEKİLLİOĞLU H. Kübra KEKİLLİOĞLU Ahmet A. T. ARINAN	ÇEVRESEL SORUNLAR VE ÇEVRESEL ADALET
Öğretim Görevlisi, Burak DİNÇEL Dr. Öğr. Üyesi Meryem GÖKSEL SARAÇ Öğretim Görevlisi, Emre HASTAOĞLU	LAVANTANIN SİVAS EKOLOJİK ŞARTLARINDA UÇUCU YAĞ ORANIN VE KOMPOZİSYONUNUN BELİRLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖLMEZ	ÜLKEMİZDE TESCİLLİ BAZI MAKARNALIK BUĞDAY ÇEŞİTLERİNDE SARI PAS DİRENC GENİ YR15 VARLIĞININ KOMPETİTİVE ALLELE SPECIFIC PCR (KASP) İLE TARANMASI

Saat: 15.00-17.00/PAZAR

BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon: 1, Oturum-3	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tayfur AKCAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tayfur AKCAN	5 NİSAN VE 24 OCAK KARARLARININ İŞSİZLİK VE İSTİHDAM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI MUKAYESESİ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tayfur AKCAN	ONBİRİNCİ KALKINMA PLANI KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE İSTİHDAM VE İŞSİZLİK
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAKIRKAYA	BANKALARDAN HİZMET SATIN ALAN TÜKETİCİLERİN İLİŞKİSEL PAZARLAMA UYGULAMALARINA YÖNELİK ALGILARININ SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ
Öğr. Gör. Dr. Hatice Gül ÖNDER Yüksek Şehir Plancısı, Furkan AKDEMİR	TOPLU TAŞIMA SİSTEMLERİNDE HAT OPTİMİZASYONU İLE VERİMLİLİĞİN ARTIRILMASI: ANKARA İÇİN KAVRAMSAL MODEL ÖNERİSİ
Öğr. Gör. Dr. İlkey GÜLER Ahmet ÇAKMAK Müge GÜRGÜL	KONUT TALEBİNDE KALİTE FAKTÖRÜ: ANKARA İLİ - ÇANKAYA İLÇESİ ÖRNEĞİ BANKALARIN AKTİF KALİTESİNİN TOPSIS YÖNTEMİYLE ÖLÇÜMÜ: TÜRKİYE'DE FAALİYETTE BULUNAN KATILIM BANKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Saat: 15.00-17.00/PAZAR

BU OTURUMDA MODERATÖR ARA VEREBİLİR

Salon-2, Oturum-3	Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nuri YILDIRIM
Assist. Prof. Dr. Siniša PRVANOV Assist. Prof. Dr. Serhan HAKGUDENER	THE ROLE OF URBAN FURNITURE IN A NEW CONTEXT OF PUBLIC SPACES OF THE CITY OF DUHOK: ANALYSIS OF MATERIAL PROPERTIES AND CONSTRUCTION METHODS
Prof. Dr. Cüneyt KURTAY Maleyka NOVRUZLU Khalil	CEPHE AYDINLATMA KRİTERLERİ VE NİZAMİ GENCEVİ ADINA MİLLİ AZERBAYCAN EDEBİYATI MÜZESİ CEPHE AYDINLATMASININ İRDELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nuri YILDIRIM Öğretim Görevlisi Esra USLU Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman KARAMAN	İÇ MİMARLIK, İÇ MİMARLIK VE ÇEVRE TASARIMI BÖLÜMLERİNİN MEVCUT DURUM ANALİZİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nuri YILDIRIM Öğretim Görevlisi Esra USLU Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman KARAMAN	KARABÜK ÜNİVERSİTESİ DEMİR-ÇELİK KAMPÜSÜ ENGELLİ (TEKERLEKLİ SANDALYE İKULLANICILARI) ERİŞİMİNİN MEVCUT DURUM ANALİZİ
Dr. Öğr. Üyesi Eray ŞAHBAZ	MİMARLIKTA AÇIK KAYNAK FELSEFESİ
Büşra YILMAZ ERDOĞAN Prof. Dr. Sare SAHİL	MİMARLIK OKULU OLARAK YENİDEN KULLANIM: KONYA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

Prof.Dr. Kerim ÇINAR

Saat: 13.00-16.00/PAZAR

Salon: 5	Oturum Başkanı: Yrd. Doç. Dr. Gülahmet İMANOV
Dr. Sevinç RESULOVA	EĞİTİMCİ-GERÇEKÇİ ÇOCUK NESRİMİZDE HÜMANİZM DÜŞÜNCELERİNİN SANATSAL OLARAK ŞEKİLLENMESİ
Humay ALIKIŞIYEVA	AZERBAJCAN DİLİ ÖĞRETİMİNDE KOMUNİKATİF GÖREVLERİN KULLANIMI
Doç. Dr. Fahreddin YUSİFOV	EDEBİYAT ÖĞRETMENİNİN YETİŞTİRİLMESİNDE YETERLİLİK ANA FAKTÖRLERDEN BİRİ KİBİ
Doç. Dr. Kemale GULİYEVA	ÖĞRETMEN HAZIRLIĞI: SORUNLAR, GÖREVLER
Almare ABBASOVA	ORTAOKULLARDA ÖĞRENCİLERİN FEZA TEFEKKURUNUN GELİŞTİRİLMESİ YOLLARI VE ARAÇLARI
Nermin ABDULLAYEVA	İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRENME SIRASINDA KARŞILAŞTIKLARI İRADİ (DİRAYET) ZORLUKLARININ PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ
Püstehanım BALAYEVA	AZERBAJCAN'DA EĞİTİM SİSTEMİ VE ONUN İLKELERİ
Doç. Dr. Enver ABBASOV	"AZERBAJCAN DİLİ" DERS KİTAPLARININ LİNGVİSTİK ESASLARI
Феруза МУСАЕВА ТОРАХАНОВНА	ДИАЛЕКТНАЯ КАРТИНА МИРА
Doç. Dr. Tenzile RUSTEMHANLI	MEHMET ARAS'IN YARATICILIĞINDA ULUSAL İSTİKLÂL DÜŞÜNÇESİNİN TANIMI
Mehriban ABDURRAHİMOVA	MODERN TÜRK VE AZERBAJCAN DİLLERİNDE ALINMA ASKERİ TERİMLER
Yrd. Doç. Dr. Gülahmet İMANOV	TÜRK DİLLERİNDE FİLLERİN ARAŞTIRILMA TARİHÇESİ
Vefa BÜNYADOVA	RUS DİLİNDE CÜMLE YAPISINDA KELİMELERİN BİRLEŞME İLKELERİNİN AZERBAJCANLI ÖĞRENCİLERE ÖĞRETİLMESİ
Вафа БУНЯДОВА	ФУНКЦИИ И РОЛЬ РОДНОГО ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ
Gönül ABDULLAYEVA	DİLİ ZENGİNLEŞTİRMENİN YOLLARI
Doç. Dr. Gönül SAMEDOVA	AZERBAJCAN DİLİNİN KUZEY GRUBU AĞIZ VE ŞİVELERİNDE ÜNSÜZLERİN ARTIMI
Zöhrə FƏRƏCOVA	AHMET BEY AĞAOĞLU YARATICILIĞINDA TÜRKÇÜLÜK KONULARI ("İRŞAD" GAZETESİNİN VERİLERİNE DAYANILARAK HAZIRLANMIŞTIR)
Pərvanə KƏRİMOVA NATİQ QIZI	YAVUZ AKPINAR KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ ARAŞDIRICISI KİMİ
Самира АГАЕВА	ВЛИЯНИЕ ВЫСОКОЙ ДОЗЫ ТОЛУОЛА НА ОБМЕН ГАМК В ТКАНЯХ СТРУКТУР ГОЛОВНОГО МОЗГА ТРЕХ МЕСЯЧНЫХ КРЫС
Töre MECİDOVA	GENÇLERİN DÜŞÜNÇESİNDE İHTİYARLIK KARAKTERİ
Ülviyyə NEHMETOVA	ERGENLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN OLUŞUMUNA FİMLERDEKİ KARAKTERLERİN PSİKOLOJİK ETKİSİ

Saat: 13.00-16.00/PAZAR

Salon: 6	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Fidan GASIMOVA
Doç.Dr. Fidan GASIMOVA	OĞUZ VE KELT EPOSLARINDA RASTLANAN TABİAT İMGELERİ VE ONLARIN MİTOLOJİK KÖKÜ
Pərvanə KƏRİMOVA NATİQ QIZI	YAVUZ AKPINARIN TƏDQIQAT MÖVQEYİNDƏN TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN VƏ İRAN ƏLAQƏLƏRİ
Nazile ABDULLAZADE	XX YÜZYIL AZERBAJCAN ŞAİRİ ALİAĞA VAHİDİN GAZELLERİNDE ZÜLFÜN POETİK SEMBOLÜ
Doç.Dr. Aynur İBRAHİMOVA	MEHMET İSMAİL SANATINDA MİLLİ DEĞERLER
Aynure BAĞIROVA	İSA HÜSEYNOV'UN ESERLERİNDEKİ HİDRONİMLERDE TARİHİN İZLERİ
Doç. Dr. Mirvari VERDİYEVA	GENEL OKULLARDA ÖĞRENCİLERİN COĞRAFİ TEFEKKÜRE SAHİP OLMASINDA YARANAN SORUNLAR VE ONUN ÇÖZÜM YOLLARI
Öğr. Gör. Aynure ELİYEVA	AZERBAJCAN'IN BAZI TOPONİMLERİ ÜZERİNE
Gülare GOCAYEVA	MEHTİ HÜSEYİN ŞAHSİYETLER HAKKINDA
Vefa AHMEDOVA	LEKSİK - SEMANTİK ALANLAR TEORİSİNİN GELİŞTİRİLMESİ TARİHİ: S.E.C.İBN MÜHENNA VE C.TRIER.

	Poster Sunum
Bürge ŞİRİN Prof. Dr. Yusuf KALENDER	DİMETOATIN RAT AKCİĞER DOKUSU ÜZERİNE TOKSİK ETKİSİ VE FERULİK ASİTİN KORUYUCU ROLÜ
Yaşar KARABUL Nazlıcan ŞAHİN Merve BOZKURT Dr. Mehmet KILIÇ Doç. Dr. Zeynep GÜVEN ÖZDEMİR	GAMA İŞİNİ PERDELEME FONKSİYONLU EPOKSİ/KAYSERİ KİREÇ TAŞI KOMPOZİTLER
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan ÇETİNKAYA Selim GÖKSU Bihter Gökçe BOZAT Esra FİDAN	HACAMATIN ANKSİYETE VE ÖĞRENME DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ÖTER	URANYUM TAYİNİ İÇİN SPEKTROSKOPİK YÖNTEMLER

FOTOĞRAF GALERİSİ

Tüm Fotoğraflar IKSAD KONGRE TOPLULUĞU- IKSAD CONGRESS SOCIETY Facebook Gurubunda yayınlanmıştır.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

KONGRE KÜNYESİ	I
BİLİM KURULU	II
KONGRE PROGRAMI	III
FOTOĞRAF GALERİSİ	IV
İÇİNDEKİLER	V

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tayfur AKCAN	ONBİRİNCİ KALKINMA PLANI KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE İSTİHDAM VE İŞSİZLİK	1
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tayfur AKCAN	5 NİSAN VE 24 OCAK KARARLARININ İŞSİZLİK VE İSTİHDAM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI MUKAYESESİ	5
Öğr. Gör Dr. Hatice Gül ÖNDER Yüksek Şehir Plancısı Furkan AKDEMİR	TOPLU TAŞIMA SİSTEMLERİNDE HAT OPTİMİZASYONU İLE VERİMLİLİĞİN ARTIRILMASI: ANKARA İÇİN KAVRAMSAL MODEL ÖNERİSİ	9
Dr. Öğr. Üyesi Kartal SOMUNCU İsmail ÇETİNKAYA	SERMAYE PİYASASI KURULU'NUN YAPTIĞI DENETİMLERİN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ	21
Dr. Öğr. Üyesi Kartal SOMUNCU	YERLİ VE YABANCI YATIRIMCILARIN BIST-100 ENDEKSİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	33
Doç. Dr. Ümran TÜRKİYILMAZ	AYLA ÇINAROĞLU'NUN "KİM DEMİŞ NİYE DEMİŞ BU NANEYİ KİM YEMİŞ" ADLI YAPITINDA GÖÇ OLGUSUNA YAKLAŞIMI	44
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDOĞAN	ALLAH'IN BİLGİSİ MESELESİNİN İBN SİNACI KÖKLERİ	54
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDOĞAN	GAZZÂLÎ'NİN TEHÂFÛT'ÜNDE İRADE KAVRAMINA VERDİĞİ ANLAM VE FİLOZOFLARDAN GETİRİLEBİLECEK CEVAPLAR	61
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ	11. KALKINMA PLANI'NDA (2019-2023) KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK AMAÇ VE POLİTİKALAR ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER	72
Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU	SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI' KAVRAMINA YENİ BİR YAKLAŞIM	79
Doç. Dr. E. Asuman ATILLA Ayten KORKAR ÖZTÜRK Neşe ÇAKIR	E-SAĞLIK HİZMETLERİ HAKKINDA FARKINDALIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	84
Doç. Dr. Fidan GASIMOVA	OĞUZ VE KELT EPOSLARINDA RASTLANAN TABİAT İMGELERİ VE ONLARIN MİTOLOJİK KÖKÜ	100
Dr. Öğr. Üyesi İzzet ARI Prof. Dr. Levent AYDIN	THE PARIS AGREEMENT PROCESSES And THEIR SUSTAINABILITY WITH A NEW APPROACH TO THE GLOBAL CLIMATE CHANGE STRUGGLE	110
Dr. Öğr. Üyesi Aydın ASLAN Dr. Öğr. Üyesi Kamil YILDIRIM	DİJİTAL ÇAĞDA YÜKSEKÖĞRETİMDE ÖĞRETİMİN YÖNETİMİ	118
Doç. Dr. Veli BATDI Dr. Öğr. Üyesi Aydın ASLAN	İKİ DİLLİ EĞİTİM UYGULAMALARININ META-ANALİZİ	122
Prof. Dr. Levent AYDIN Dr. Öğr. Üyesi İzzet ARI	SYSTEM DYNAMIC APPROACH FOR ESTIMATION OF TURKEY'S POTENTIAL EMISSIONS REDUCTIONS	127
Doktor Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI	FEMİNİZME AKADEMİDEN BAKMAK: TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİNİN KURUMSALLAŞMA SÜRECİ	136
Doktor Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI	TÜRKİYE'DE İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ DALGA KADIN HAREKETLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ: FEMİNİZMİN OLANAKLARINI TARTIŞMAK	157
Aziz BALCI	WILLIAM HARDY MCNEILL VE TARİH YAZIMI	174
Bedri EMİNSOY Doç. Dr. Şaban ÇETİN	BİLİMİN MASUMİYETİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA	183
Dr. Öğr. Üyesi İzzet İNCE	KIZ VOLEYBOLCULARDA MAKAS STİL İLE SKUAT STİL OLİMPİK KALDIRIŞLARIN PERFORMANS ÜZERİNE ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	191
Dr. Öğr. Üyesi İzzet İNCE	14-17 YAŞ GRUBU KADIN VOLEYBOLCULARDA REAKTİF KUVVET İNDEKSİ VE BACAK SERTLİĞİNİN BAZI PERFORMANS TESTLERİ İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ	198
Prof. Dr. Emine KOCA Prof. Dr. Fatma KOÇ Esmâ TÜRLÜOĞLU	1910- 1920 YILLARI ARASINDA MODA DERGİLERİNİN KAPAKLARINDAKİ DOĞU KÜLTÜRÜ ÖZNELERİ	203
Prof. Dr. Fatma KOÇ Prof. Dr. Emine KOCA	EKONOMİK KALKINMANIN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	213
Prof. Dr. Fatma KOÇ Prof. Dr. Emine KOCA	TÜRK HALK GİYSİLERİNİN BİÇİMLENDİRİLMESİNDE TASARRUFA YÖNELİK TERZİLİK UYGULAMALARI	223
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAŞ Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAŞ	CEPTEN VE KATASTROFİK SAĞLIK HARCAMASI: TÜRKİYE'DE 2002-2017 DÖNEMİNİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ	236

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAS Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAS	SAĞLIK SEKTÖRÜNDE AFET YÖNETİMİ UYGULAMALARI: KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA	244
Doç.Dr Fikret YAMAN Gurbet TINAS	TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARINDA PROMOSYONUN ETKİSİNİN GELİR DÜZEYİNE GÖRE FARKLILAŞMASI	249
Asst. Prof. Dr. Orhun Burak SÖZEN	PORTRAYAL AND VIABILITY OF MODERNISATION THEORIES ON THE WAY FROM MODERNITY TO POST-MODERNITY AND LATE MODERNITY	258
Dr. Furkan ÇELEBİ	DAĞITIMSAL ADALETİN PRESENTEİZM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	265
Dr. Furkan ÇELEBİ	İŞTEN AYRILMA NİYETİ VE ÖRGÜTSEL SAĞLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ	272
Galymzhan TAZHIBAYEV KUANISHBEKULY Doç. Dr. Aytmuhamet ESDAULETOV ORAZBAYULI	KAZAKİSTAN VE TÜRKİYE CUMHURİYETLERİNDE RADYO VE TELEVİZYON YAYINCILIĞIYLA İLGİLİ MEVZUATLARDA İFADE HÜRRİYETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	278
Shynar SEİDİGAZİMOVA Prof. Dr. Saule TAPANOVA ESEMBEKOVNA	ПРОБЛЕМЫ ЖЕНЩИН В ЖУРНАЛЕ "ТАҢ"	298
Doç. Muna SİLAV Doç. Dr. Naile ÇEVİK	KENT VE KİMLİK BAĞLAMINDA ÇAĞDAŞ MİMARİDE SIRADIŞI MÜZE YAPILARI	302
Dilek KACAR Prof. Dr. Sultan AYAZ-ALKAYA	ERKEN ADÖLESAN DÖNEMDE GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARI OYNAMA VE İNTERNET KULLANIMI	310
Dilek KACAR Prof. Dr. Sultan AYAZ-ALKAYA	GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARININ İNTERNET BAĞIMLILIĞI İLE İLİŞKİSİ	318
Doç.Dr.Taner GÜNEY	HİDROELEKTRİĞİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: FARKLI GELİR SEVİYELERİNE SAHİP ÜLKELER İÇİN DENEYSSEL KANITLAR	324
Doç. Dr. Taner GÜNEY	KÜRESELLEŞME VE GELİR DAĞILIMI: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ	329
Esmâ TÜRLÜOĞLU	ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ İNCELEMESİ	334
Doç.Dr.Taner GÜNEY	OECD ÜLKELERİNDE EKONOMİK GLOBALLEŞME ve GELİR DAĞILIMI	355
Dr. Öğr. Üyesi Hekim TAY	ÂYETLERDE DİL VE ANLATIM ÜSLUBU: TA'RİZ ÖRNEĞİ	360
Dr. Öğr. Üyesi Durmuş YILDIRIM Ali KOPAR	TÜRKİYE'DE MAKRO EKONOMİK FAKTÖRLERİN İLK HALKA ARZ FAALİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	367
Doç. Dr. Murat Can GENÇ Dr. Öğr. Üyesi Dilek TANDOĞAN Ümran İŞLER	TÜRKİYEDE TURİZM GELİRLERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KALINTILARLA GENİŞLETİLMİŞ EKK-ENGLE ve GRANGER EŞBÜTÜNLEŞME YAKLAŞIMI SANAT VE İNSAN	377 384
Doç. Dr. Ümran TÜRKİYILMAZ	MARGUERITE DURAS'NIN CEBELİTARİK DENİZCİSİ'NDE VAROLUŞÇULUĞUN YANSIMALARI	392
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	MÖ. 2. VE 1. BİNYILDA KUZEYDOĞU ANADOLU	401
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	URARTU DEVLET DİNİ	424
Pərvanə KƏRİMOVA NATİQ QIZI Yunus Emre UZUN	YAVUZ AKPINAR KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ ARAŞDIRICISI KİMİ GİRİTLİ DİVÂN ŞAİRİ AHMED MEABİ EFENDİ VE DİVÂNINDAKİ MANZUM HALVETİ SİLSİLE-NAMESİ	439 445
Zöhrə FƏRƏCOVA Doç.Dr. Aynur İBRAHİMOVA	AHMET BEY AĞAOĞLU YARATICILIĞINDA TÜRKÇÜLÜK KONULARI ("İRŞAD" GAZETESİNİN VERİLERİNE DAYANILARAK HAZIRLANMIŞTIR) MEHMET İSMAİL SANATINDA MİLLİ DEĞERLER	462 467
Doç. Dr. Tenzile RUSTEMHANLI Arş. Gör. Hamide Merve GÜÇLÜ	MEHMET ARAS'IN YARATICILIĞINDA ULUSAL İSTİKLÂL DÜŞÜNCESİNİN TANIMI TÜRK İŞ HUKUKUNDA YILLIK ÜCRETLİ İZİN	475 485
Doç.Dr. Mihalis KUYUCU	YAZILI BASIN SONUN BAŞLANGICINA MI GELİYOR?: DİJİTAL GENÇLERİN PERSPEKTİFİNDEN YAZILI BASINDA TİRAJ SORUNSALI VE YAZILI BASININ GELECEĞİ	494
Mehriban ABDURRAHİMOVA Doç. Dr. Murat AKTAŞ	MODERN TÜRK VE AZERBAIJAN DİLLERİNDE ALINMA ASKERİ TERİMLER BREXIT	512 518
Doç. Dr. Murat AKTAŞ	BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ, YAPAY ZEKA VE DEMOKRASİ	527
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAKIRKAYA	BANKALARDAN HİZMET SATIN ALAN TÜKETİCİLERİN İLİŞKİSEL PAZARLAMA UYGULAMALARINA YÖNELİK ALGILARININ SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	537
Dr. Öğr. Ü. Neslihan KOÇ	SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA ÇEVRE VERGİLERİ: AB-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI	547
Prof. Dr. Nurten BİRLİK Prof. Dr. Arda ARIKAN Öğr. Gör. Dr. Gökçe SERT Özge ERDEM	ÖĞRETMEN ADAYLARININ TOPLUMSAL FARKLILIKLARI ALGILAMALARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	557
Prof. Dr. Nurten BİRLİK Özge ERDEM	ÖĞRETMEN ADAYLARININ MASALLARDAKİ İKİLİ ZİTLİKLERİN KÜLTÜRÜ KODLAYICI ÖZELLİKLERİ HAKKINDAKİ FARKINDALIKLARI ÜZERİNE BİR	566

Merve GÜNDAY Öğr. Gör. Dr. Gökçe SERT Dr. Remzi DEMİR	ÇALIŞMA TÜRK BORÇLAR KANUNU'NDA YER ALAN ÜRÜN KİRASİ HÜKÜMLERİNİN, RÖDOVANS SÖZLEŞMELERİ'NE UYGULANILIRLIĞI	577
Arş. Gör. Dr. Ülkü KÜÇÜKKURT Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY	AFYONKARAHİSAR'IN SARAÇLI HALI HEYBELERİ NİĞDE KEMERHİSAR DOKUMA ÖRNEKLERİ NİĞDE-BOR SEMER SANATI ÜZERİNE BİR İNCELEME	591 601 615
Dr. Öğr. Ü. Serdar KUZU Dr. Özgür ÖZKAN Arş. Gör. Serkan SAMUT Prof. Dr. Rahmi YAMAK	İŞLETMELERİN NAKİT AKIŞ VOLATİLİTESİNİN KAR PAYI DAĞITIMI ÜZERİNE ETKİLERİ KRİPTO PARALARDA FİYAT İLE İŞLEM HACMİ ARASINDAKİ ASİMETRİK NEDENSELLİK İLİŞKİSİ	628 638
Arş. Gör. Serkan SAMUT Prof. Dr. Rahmi YAMAK Dr. Öğr. Üyesi Serpil ÖZKURT SİVRİKAYA	TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ İLE BİST 100 ENDEKSİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: ROLLİNG WİNDOW NEDENSELLİK KÖY ENSTİTÜLERİ VE FEN BİLGİSİ EĞİTİMİ	645 652
Dr. Öğretim Üyesi Filiz ASLAN ÇETİN Dr. Öğretim Üyesi Seyhan ÖZTÜRK	PAZARLAMA VE MUHASEBE BİLGİ SİSTEMLERİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA: PAZARLAMA MUHASEBESİ	657
Humay ALIKİŞİYEVA Doç. Dr. Kemale GULİYEVA Nermin ABDULLAYEVA Pervin ALİYEVA	AZERBAJCAN DİLİ ÖĞRETİMİNDE KOMÜNİKATİF GÖREVLERİN KULLANIMI ÖĞRETMEN HAZIRLIĞI: SORUNLAR, GÖREVLER İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRENME SIRASINDA KARŞILAŞTIKLARI İRADİ (DİRAYET) ZORLUKLARININ PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ ERGENLERDE MİLLİ KARAKTERİN OLUŞUMUNA SANAL İLETİŞİMİN PSİKOLOJİK ETKİSİ	674 680 686 693
Töre MECİDOVA Vefa AHMEDOVA Самира АГАЕВА Вафа БУНЯДОВА	GENÇLERİN DÜŞÜNCESİNDE İHTİYARLIK KARAKTERİ LEKSİK - SEMANTİK ALANLAR TEORİSİNİN GELİŞTİRİLMESİ TARİHİ: S.E.C.İBN MÜHENNA VE C. TRIER ВЛИЯНИЕ ВЫСОКОЙ ДОЗЫ ТОЛУОЛА НА ОБМЕН ГАМК В ТКАНЯХ СТРУКТУР ГОЛОВНОГО МОЗГА ТРЕХ МЕСЯЧНЫХ КРЫС ФУНКЦИИ И РОЛЬ РОДНОГО ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ	697 700 705 710
Dr. Sevinç RESULOVA Dr. Öğr. Üyesi Hulusi ALP Dr. Hüseyin TURAN Doç. Dr. İhsan Seyit ERTEM Doç. Dr. İhsan Seyit ERTEM Doç. Dr. Tülin ATAN Doç. Dr. Tülin ATAN Öğr. Gör. Dr. İlkay GÜLER Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ Dr. Öğr. Üyesi Hekim TAY Doç. Dr. Mustafa GÜLEÇ Doç. Dr. Mustafa GÜLEÇ	XIX YÜZYIL AZERBAJCANLI ÇOCUK EDEBİYATININ ARAŞTIRILMASI VE YAYINLANMASI SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİNDE OKUYAN ÖĞRENCİLERİN SPORU BIRAKMA VE DEVAM ETME NEDENLERİNİN İNCELENMESİ (İSPARTA ve BURDUR ÖRNEĞİ) HÜKMÜN AÇIKLANMASININ GERİ BIRAKILMASI KARARINDA YER ALAN MÜSADERE HÜKMÜNÜN NİTELİĞİ VE İCRASININ TEMEL HAKLARA ETKİSİ UZAKTAN EĞİTİM YOLUYLA ÖĞRETMEN YETİŞTİRME PROGRAMLARININ İNCELENMESİ: TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMLARI İLKOKUL TÜRKÇE DERS PROGRAMINDA ÇOCUK EDEBİYATININ KULLANIMI 13-14 YAŞ GRUBU SEDANTER ERKEK VE KIZ ÖĞRENCİLERİN FİZİKSEL UYGUNLUK SEVİYELERİNİN İNCELENMESİ SERBEST STİL VE YARIŞTA KULLANILAN STİL İLE YÜZME SONRASI LAKTİK ASİT DEĞERLERİNİN İNCELENMESİ KONUT TALEBİNDE KALİTE FAKTÖRÜ: ANKARA İLİ – ÇANKAYA İLÇESİ ÖRNEĞİ İBN ARABİ ONTOLOJİSİ: VECDEKİ VİCDÂNU'L-VÜCÛD KADI ABDÜLCEBBÂR'DA VARLIK (EL-MEVÇUD) KUR'ÂN'I KERİM'DE CÜMLE BAĞLAMLARI VE AYETLERİN ANLAŞILMASINA KATKISI HOLLANDA'DA GÖÇMEN BAKIŞI: BENZAKOUR'UN YORUMUYLA FASLI VE TÜRK HOLLANDA'DA FASLI: GÖÇ BAĞLAMINDA KİMLİK	717 724 737 762 767 771 775 779 785 800 815 825 836
Galymzhan TAZHIBAYEV KUANISHBEKULY Doç. Dr. Aytmuhamet ESDAULETOV ORAZBAYULI Gözde AYKUT Gül ŞİMŞEK Gülner GÜVENÇ Öğr. Gör. M. Burcu TUNAKAN Prof. Dr. Hüseyin KALKAN Erkan AKDEMİR M. Güzin SEMERCİOĞLU	KAZAKİTAN'DA GÖRSEL İŞİTSEL MEDYA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HUKUKSAL DAYANAĞINA GENEL BAKIŞ KÜRESEL KÜLTÜRDE YERSİZ-YURTSUZ KÜLTÜRE MECMU'A-İ MU'AMMEYÂT VE ARAP-ZÂDE MEHMED EFENDİ'NİN MU'AMMA RİSALESİ HİNT KLASİK MÜZİK LİTERATÜRÜNDE NATYASHASTRA'NIN YERİ VE ÖNEMİ TÜBİTAK TARAFINDAN DESTEKLENEN PROJE KAPSAMINDA MODELLERLE ASTRONOMİ EĞİTİMİ	846 862 870 886 900

Arş. Gör. Dr. Ülkü KÜÇÜKKURT	AFYONKARAHİSAR MÜZESİ ENVANTERİNE KAYITLI ALTI AFYONKARAHİSAR YÖRESİ HALISININ TEKNİK, DESEN VE KOMPOZİSYON ÖZELLİĞİ	914
Prof. Dr. Nebiye YAMAK	DÖVİZ KURU İLE TÜKETİCİ VE REEL KESİM GÜVEN ENDEKSLERİ	925
Öğr. Gör. Hamza CORUT	ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİLER	
Prof. Dr. Nebiye YAMAK	REEL KESİM GÜVEN ENDEKSİ İLE TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ	938
Öğr. Gör. Hamza CORUT	ARASINDAKİ DİNAMİK İLİŞKİLER	
Dr. Öğr. Üyesi Belgin UZUN	TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARI DERSİNİN İŞLENİŞİ: UYGULAMA	949
Dr. Öğr. Üyesi Hanife İRİS	ÖRNEKLERİ VE SÜRECE İLİŞKİN ÖĞRENCİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARI GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SAĞLIK MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ	
Gönül ABDULLAYEVA	DİLİ ZENGİNLEŞTİRMENİN YOLLARI	966
Öğr. Gör. Aynure ELİYEVA	AZERBAYCAN'IN BAZI TOPONİMLERİ ÜZERİNE	974
Öğretim ve Arş. Gör. Elvan CAFAROV	XX YÜZYILDA VE XXI YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN'DA DİL POLİTİKASI VE NAHÇIVAN BÖLGESİ	983
Doç. Dr. Mirvari VERDİYEVA	GENEL OKULLARDA ÖĞRENCİLERİN COĞRAFİ TEFEKKÜRE SAHİP OLMASINDA YARANAN SORUNLAR VE ONUN ÇÖZÜM YOLLARI	988
Ülviye NEHMETOVA	ERGENLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN OLUŞUMUNA FİLMLEDEKİ KARAKTERLERİN PSİKOLOJİK ETKİSİ	994
Almare ABBASOVA	ORTAOKULLARDA ÖĞRENCİLERİN FEZA TEFEKKURUNUN GELİŞTİRİLMESİ YOLLARI VE ARAÇLARI	1000
Aygün AZİMOVA	ERGENLERDE İNTİHAR DURUMLARININ PSİKOLOJİK OLARAK ÖNLENMESİ YOLLARI	1006
Aynure BAĞIROVA	İSA HÜSEYNOV'UN ESERLERİNDEKİ HİDRONİMLERDE TARİHİN İZLERİ	1015
Doç. Dr. Enver ABBASOV	"AZERBAYCAN DİLİ" DERS KİTAPLARININ LİNGÜİSTİK ESASLARI	1023
Doç. Dr. Esmet İSMAYİLHANOVA	ÖĞRENME SÜRECİNDE ÖĞRETMENİN ORGANİZASYON ETKİNLİKLERİ	1029
Doç. Dr. Fahreddin YUSİFOV	EDEBİYAT ÖĞRETMENİNİN YETİŞTİRİLMESİNDE YETERLİLİK ANA FAKTÖRLERDEN BİRİ KİBİ	1033
Doç. Dr. Gönül SAMEDOVA	AZERBAYCAN DİLİNİN KUZEY GRUBU AĞIZ VE ŞİVELERİNDE ÜNSÜZLERİN ARTIMI	1043
Dr. Göyərçin MUSTAFAYEVA	BÜYÜK BESTECİ, GAZETECİ VE YAZAR ÜZEYİR HACİBEYOV	1050
Yrd. Doç. Dr. Gülahmet İMANOV	TÜRK DİLLERİNDE FİİLLERİN ARAŞTIRILMA TARİHÇESİ	1056
Gülare GOCAYEVA	MEHTİ HÜSEYİN ŞAHSİYETLER HAKKINDA	1064
Doç. Dr. Naile ÇEVİK	ANKARA ÖZELİNDE BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ YAPILARININ	1071
Doç. Muna SİLAV	DİSİPLİNLERARASI SÜREÇTE YORUMLANMASI	
Doç. Dr. Yusuf GENÇ	ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRK AİLELERİNİN VARLIK MÜCADELESİ GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARININ İNTERNET BAĞIMLILIĞI İLE İLİŞKİSİ	1081
Cevdet Mithat CANVER	1934 – 1936 YILLARI ARASINDA, ANKARA VE İSTANBUL RADYOLARI'NDAN TÜRK MUSİKİSİ'NİN YASAKLANMASI ÜZERİNE İSTATİSTİKSEL BİR ÇALIŞMA	1092
Vefa BÜNYADOVA	RUS DİLİNDE CÜMLE YAPISINDA KELİMELERİN BİRLEŞME İLKELERİNİN AZERBAYCANLI ÖĞRENCİLERE ÖĞRETİLMESİ	1101
Dr. Sevinç RESULOVA	EĞİTİMCİ-GERÇEKÇİ ÇOCUK NESRİMİZDE HÜMANİZM DÜŞÜNCELERİNİN SANATSAL OLARAK ŞEKİLLENMESİ	1108
Doç. Dr. Yusuf GENÇ	ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN YAŞADIKLARI KÜLTÜREL ŞOKUN	1114
Vusala MAMMADOVA	AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ	
Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP	SANATA, ŞAIRİN GÖZÜNDEN BAKMAK- ESKİ YUNAN EDEBİYATINDAN EKPHRASİS ÖRNEKLERİ	1128
Dr. Öğr. Üyesi Selda GÜZEL	GELENEKSEL AYAK GIYIMLERİNDEN NALININ ÜRETİM SÜRECİ	1137
Öğr. Gör. Asude MIHLADIZ KANDAL		
Prof. Dr. Hüseyin KALKAN	ORTAOKUL 7. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YERÇEKİMİ HAKKINDAKİ ZİHİNSEL	1157
Erkan AKDEMİR	MODELLERİ	
M. Güzin SEMERCİOĞLU		
Dr. Öğr. Üyesi Etem KARA	TÜRK PARASI KIYMETİNİ KORUMA HAKKINDA 32 SAYILI KARARA İLİŞKİN TEBLİĞ'İN KAMBİYO SENETLERİNE ETKİSİ	1170
Enes BALOĞLU	MİLLİYETÇİ BASINDA 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİNİN	1179
Bünyamin UZUN	YANSIMALARI	
Bünyamin UZUN	BİR SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMİ OLARAK ADALET YÜRÜYÜŞÜ'NÜN ULUSAL	1187
Enes BALOĞLU	BASININDAKİ SUNUMU: CUMHURİYET, HÜRRİYET VE SABAH GAZETELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	

**ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI KAPSAMINDA TÜRKİYE’DE İSTİHDAM VE
İŞSİZLİK**
ELEVENTH DEVELOPMENT PLAN UNDER EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT
IN TURKEY

Doktor Öğretim Üyesi Ahmet Tayfur AKCAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi

ÖZET

Türkiye planlı kalkınma dönemine 1960’lı yılların başında geçmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan ilk kalkınma planı 1963-1967 yılları arasını kapsayan birinci beş yıllık kalkınma planı olmuştur. Bu sürecin son halkası ise 2019 – 2023 yılları arasını kapsayan onbirinci beş yıllık kalkınma planı olmuştur. Zamanla değişen ekonomik şartlar ve konjonktür gereği her kalkınma planında işsizlik ve istihdam değişkenleri önemli yer tutmuştur. Son kalkınma planında ise istihdam ve çalışma hayatı için temel amaç, “Toplumun tüm kesimlerine insana yaraşır iş fırsatlarının sunulması ile başta kadın ve gençler olmak üzere özel politika gerektiren grupların istihdamının artırılması temel amaçtır” ibaresi bulunmaktadır. Bu çalışmada yürürlükteki son kalkınma planı olan on birinci beş yıllık kalkınma planının işsizlik ve istihdam değişkenleri yaklaşımı araştırılmış ve günümüz ekonomik düzenine göre analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, İşsizlik, On Birinci Kalkınma Planı

ABSTRACT

Turkey has passed in the early 1960s to the planned development period. The first development plan prepared in this direction was the first five-year development plan covering the years 1963-1967. The last phase of this process was the eleventh five-year development plan covering the years between 2019 and 2023. Due to the changing economic conditions and conjuncture, unemployment and employment variables have an important place in every development plan. In the latest development plan, the main objective for employment and working life is “The main objective is to provide decent job opportunities to all segments of the society and to increase the employment of groups requiring special policies, especially women and youth” In this study, the unemployment and employment variables approach of the last five-year development plan, which is the last development plan in effect, was investigated and analyzed according to the current economic order.

Keywords: Employment, Unemployment, Eleventh Development Plan

1. GİRİŞ

On Birinci Kalkınma Planı’nda işgücü piyasasında sosyal dönüşüm ele alındığında, gelişen teknolojiye dikkat çekilmiştir (T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 7). Bu durum diğer kalkınma planları ile karşılaştırılacak olursa; Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ikili ayrıma gidildiği görülmektedir. Kentsel alanlarda sermaye yoğun, kırsal alanlarda ise emek yoğun işletmelerin kurulması ve desteklenmesi vurgulanmıştır (T.C. Başbakanlık DPT, 4.BYKP 1979: 278). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ise istihdam politikalarında genç işsizlikle mücadele ve işgücünü eğitmeye yönelik politikalara ağırlık verilmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 5.BYKP).

Altıncı Beş yıllık Kalkınma Planı’nda işsizlik oranının azaltılmasından ziyade ekonomik kalkınmaya yönelik politika uygulanmasının önemi vurgulanmaktadır. İşsizlik politikalarının gelir dağılımı politikaları ile uyumlu olması gerekliliği, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına katkı sağlayacak istihdam politikalarının uygulanması değerlendirilmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 6.BYKP). Altıncı ve Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da tıpkı On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı gibi teknoloji düzeyi yüksek olan sektörlere öncelik

verilmesi gibi konulara ağırlık verilmiştir. Ayrıca küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin desteklenmesi politikaları da Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda geniş yer yer tutmuştur. Bu yönüyle söz konusu iki plan On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile benzerlik teşkil etmektedir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise daha önceki planlardan ayrı olarak tarım istihdam sektörü tamamen geri plana atılmış ve istihdamın yapısının tarım dışı sektörlere kaydırılması işsizliğin azaltılmasında temel ilke olarak nitelendirilmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 8.BYKP).

2000 yılı sonrasında yürürlüğe giren kalkınma planlarında işsizlikle mücadelede ziyade daha ekonomik kalkınma tandanslı politikalara önem verilmiştir. Özellikle Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda İŞKUR'un izlemesi gereken politikaların daha aktif istihdam politikaları doğrultusunda şekillendirilmesinin gerekliliğine değinilmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 9.BYKP). son olarak Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise ekonomik kalkınma boyutu bir adım ileriye taşınarak cinsiyet eşitliği ve her sektörde işçilerin kalifiye olması gibi konulara değinilmiştir (T.C. Başbakanlık DPT, 10.BYKP).

ON BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI VE İŞGÜCÜ PİYASASI

Gelişen teknoloji ile birlikte orta ve düşük nitelikli işçilerin yerini makinelerin alacağından, söz konusu kitleye yönelik de emek talebi azalacaktır. Türkiye'de özellikle Suriyeli sığınmacılardan sonra niteliksiz veya orta nitelikli emek arzında sert artışlar yaşanmıştır. Bu sebeple Türkiye'deki işsizliğin büyük sebebinin niteliksiz emek arzı artışı olduğu ve işsizlerin büyük kısmının niteliksiz olduğu göz önüne alındığında, işsizlik oranlarının artmasının sebepleri objektif olarak analiz edilebilmektedir.

On Birinci Kalkınma Planı kapsamında Türkiye'nin ve dünyanın işgücü piyasasındaki ortak sorunu genç işsizlik olarak görülmektedir (T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 14). Genç işsizliğe ilk değinilen ve çözülmesi gereken öncelikli sorunlar olduğunu vurgulayan kalkınma planı ise Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planıdır. Türkiye'de yakın zamanda rekor seviyeleri gören genç işsizlik oranı dünya genelinde de işsizlerin %35'lik kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla yakın gelecekte istihdam politikaların öncelikli amaçları arasında en fazla yer genç işsizlikle mücadele konusuna ayrılacaktır. Genç işsizlik, diğer işsizlik türlerine göre daha hareketli ve mobil konumdadır. Dolayısıyla küreselleşmenin işsizliği tetikleme de genç işsizlik üzerinden gerçekleşecektir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde de genç işsizlikle mücadele konusu ayrıca önem kazanmaktadır.

On Birinci Kalkınma Planı süresi içerisinde toplam 4,3 milyon yeni istihdam pozisyonunun sağlanması amaçlanmaktadır (T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 27). Bu hedef gerçekleştirildiğinde ise işsizlik oranının %9,9 olarak gerçekleşip tek haneli rakamlara ineceği öngörülmektedir. Dolayısıyla 4,3 milyon yeni iş pozisyonunun oluşması durumunda bile işsizlik oranı, gelişmiş ülkelerin oranına veya doğal işsizlik oranına yaklaşmamaktadır. Bu durumdan hareketle sadece istihdam politikaları ile değil diğer makroekonomik politikalarla da işsizliğin azaltılması istihdam olanaklarının artırılması temel hedefler arasında bulundurulmalıdır.

İş gücü kaynağına yönelik On Birinci Kalkınma Planı'nda işgücünün verim düzeyi yüksek sektörlerle yönlendirilmesi, eğitim düzeyinin artırılması ve gençlerin donatılarak işgücüne dahil edilmesi konuları temel öncelikler alanında zikredilmektedir. Söz konusu temel ilkelerin her biri de işgücünün kalifikasyonlarının artırılmasını amaçlamaktadır. Bu bakımdan temel önceliklerin gerçekleştirilmesi ise işgücü piyasası ve dolaylı etkisi altında bulunduğu diğer sektörlerin köklü değişimi ile mümkün hale gelecektir. Örneğin işgücünün iş piyasasına uygun eğitim almasının sağlanması için eğitim yapısının içerisinde ciddi değişimin gerçekleşmesi ile mümkün olacaktır.

On Birinci Kalkınma Planı çerçevesinde birçok noktada kadınların çalışma hayatına kazandırılması konusunun önemine ve gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Ancak programın eksik yönleri olarak nitelendirilebilecek hususlardan biri de, mevcut işgücü piyasasında

sıkıntılar çözülmeyen ya da piyasa uygun hale getirilmeden ilave işgücü arzının işsizlik üzerindeki baskısının ihmal edilmesi olarak değerlendirilebilir. Bu durumda da işgücü piyasasında ve toplumun temel dinamiklerinde de köklü değişikliklerin yapılması gerekmektedir.

Tablo 1: On Birinci Kalkınma Planı Sonunda Hedeflenen Değerler

	2018	2023
Temel Göstergeler		
GSYH (2009=100 Zin. Hac., Milyar TL)	1.737	2.142
GSYH (Cari, Milyar TL)	3.701	7.453
GSYH (Cari, Milyar Dolar)	784	1.080
Nüfus (Yıl Ortası, Milyon Kişi)	81,4	86,5
Kişi Başına GSYH (Cari, Dolar)	9.632	12.484
Kişi Başına GSYH (SAGP, Dolar)	28.205	37.423
Katma Değerin Sektörel Dağılımı (Cari GSYH'ya Oran, Yüzde)		
Tarım	5,8	5,4
Sanayi	22,2	24,2
Hizmetler	61,5	60,1
İşgücü Piyasası		
İşgücüne Katılma Oranı (%)	53,2	56,4
İşgücü (Milyon Kişi)	32,3	36,7
İstihdam (Milyon Kişi)	28,7	33,0
İstihdam Oranı (%)	47,4	50,8
İşsizlik Oranı (%)	11,0	9,9

Kaynak: T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, s: 32
Tablo 1’de kalkınma planının başında mevcut olan değerler ve nihayete erdiğinde olması planlanan değerler verilmiştir. Planın hedef kısmında ise 4,3 milyon yeni boş istihdam pozisyonunun oluşturulması hedeflenmektedir. İşgücünün 32,3 milyondan 36,7 milyona çıkarılması amaçlanmaktadır. Yani işgücünde 4,4 milyon artış beklenmektedir. Ancak oluşturulması planlanan boş pozisyon ise bu değer altında kalmaktadır. Nüfusun plan sonuna kadar sürekli artacağı da düşünüldüğünde boş iş pozisyonu oluşturma ile ilave işgücüne katılma hedefleri değerlendirildiğinde ve işgücüne katılımın, boş iş pozisyonu oluşturma değerinde daha yüksek olacak beklendiğinde işsizlik oranının düşmesi düşük olasılıklı olarak değerlendirilmektedir.

Üretim ve verimlilikte

Öncelikli sektörler; kimya, ilaç ve tıbbi cihaz, makine ve elektrikli teçhizat, otomotiv, elektronik ve raylı sistem araçlarıdır. Bu sektörlerin ortak özellikleri ise teknoloji ve sermaye yoğun üretim yapısına sahip olmalarıdır. Dolayısıyla kalkınma planı kapsamında üretim faktörlerinin büyüme hedefleri ve üretim yapısı da bu hedeflere uygun doğrultuda olmalıdır. Bu konuda On Birinci Kalkınma Planı kapsamında tablo 2’deki veriler yer almaktadır.

Tablo 2: Üretim Faktörleri Artışı Hedefleri

	2014-2018 ¹	2019-2023 ¹
Büyüme (%)	4,9	4,3
Üretim Faktörleri Artışları (%)		
Sermaye Stoku ²	7,3	5,9
İstihdam	3,2	2,8
TFV	0,1	0,3

Kaynak: T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, s: 33

Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere, her üretim faktöründe büyüme öngörülmektedir. Ancak en fazla büyüme ise sermaye stokunda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu hedef ile öncelikli sektör hedefleri uyum arz etmektedir.

Zamanla dijital teknolojiler gelişmekte ve gelişen dijital teknolojiler doğrultusunda yeni iş pozisyonları oluşmaktadır. Bu kapsamda iş mevzuatları ve kanunları tekrardan gözden geçirilmesinin zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Teknolojik ilerleme ile birlikte iş olarak değerlendirilmeyen ancak kişinin geçimini idame etmesini sağlayacak kadar gelir elde etmesini sağlayan faktörler de dikkate alınmalıdır.

Sonuç

Türkiye planlı kalkınma dönemine girdiği tarihten günümüze kadar beşer yıllık kalkınma planları yayınlamakta ve Türkiye’nin ekonomik ilerlemesine bu planlar doğrultusunda yön vermeye gayret edilmektedir. Çalışmada özellikle ekonomik dönüşümün gerçekleştiği 1980 kararlarından günümüze kadar gelen kalkınma planlarının işsizliğe bakış açılarının analizi ile başlanmış ve son kalkınma planı olan On Birinci Kalkınma Planı’nda işgücü piyasasına yaklaşımlar analiz edilmiştir.

On Birinci Kalkınma Planı’nda işsizlikle mücadele konusunda öncelikli olarak teknolojinin yoğun kullanıldığı sektörlerin gelişmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu öncelik ekonomik büyüme açısından kaynak sağlamaya yönelik önemli bir politika olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu sektörlerin önceliğinin olması diğer sektörleri özellikle de emek yoğun üretim yapan sektörlerin ihmal edilmesi sonucunu doğuracaksa, işgücü piyasası bu durumdan olumsuz etkilenecektir. Özellikle son dönemde Türkiye’ye gelen Suriyeli sığınmacıların sebep olduğu niteliksiz işgücü arz patlaması, işgücü piyasasının dengesini bozmuştur. Bu sebeple kalkınma planı kapsamında bu durumun da direkt dikkate alınarak izlenmesi tavsiye edilen politikalara yön verilmesi gerekmektedir. Aksi durumda söz konusu planda hedeflenen değerle ulaşmak zorlaşacaktır.

Kaynakça

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994, Yayın No: 2174, Ankara, 1989.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989, Yayın No: 1974, Ankara, 1984.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2007-2013, Ankara, 2006.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983, Yayın No: 1664, Ankara, 1979.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005, Ankara, 2000.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000, Ankara, 1995.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Ankara, 2019,

**5 NİSAN VE 24 OCAK KARARLARININ İŞSİZLİK VE İSTİHDAM AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRMALI MUKAYESESİ**
COMPARATIVE COMPARISON OF UNEMPLOYMENT AND EMPLOYMENT OF THE
DECISIONS OF 5 APRIL AND 24 JANUARY

Doktor Öğretim Üyesi Ahmet Tayfur AKCAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi

ÖZET

1980 yılı başında alınan 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte Türkiye ithal ikameci sanayileşme modelini terk etmiş ve ihracata dönük sanayileşme modeline geçmiştir. 1994 yılında ise Türkiye ekonomisi derin bir krize girmiş ve tarihinde ilk defa dış borcunu kapatmak için daha yüksek maliyetli iç borçlanma yolunu seçmiştir. Her iki zaman diliminde de ekonomi ile doğrudan ilgili bir dizi ekonomik tedbir kararları alınmıştır. Bu kararlar alındığı tarihlerdeki ülke ekonomisinin dinamik yapısı ve ekonomik ihtiyaçları gereğince birbirinden farklılaşmaktadır. Bu çalışmada söz konusu 24 Ocak ve 5 Nisan kararlarının ve uygulama sonuçlarının Türkiye ekonomisi açısından istihdam ve işsizliğe etkileri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, 24 Ocak Kararları, İstihdam, 5 Nisan Kararları

ABSTRACT

24th January 1980 Decisions taken at the beginning of 1980, have abandoned the import substitution industrialization model with Turkey to export-oriented industrialization model and history. In 1994, higher cost of foreign debt to close the first time in history and entered a deep economic crisis, Turkey has chosen the domestic borrowing. In both time frames, a number of economic measures have been taken directly related to the economy. These decisions differ from each other due to the dynamic structure and economic needs of the country's economy at the time it was taken. In this study, said the January 24 and April 5th decisions and implementation results were analyzed effects of Turkey's economy in terms of employment and unemployment.

Keywords: Unemployment, 24 January Decisions, Employment, 5 April Decisions

1. GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliklerinden biri dış ekonomik konjonktüre karşı kırılgan ekonomiye sahip olmalarıdır. Türkiye’de geçmişinde dış şoklara karşı kırılgan ekonomik yapısı sebebi ile ekonomik krizler yaşamış ve yapısal dönüşüm kararları almak zorunda kalmıştır. Bu kararlardan en önemlileri 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 tarihlerinde alınmıştır. Her iki kararın da ortak özelliği, ekonomik krizden çıkmak için yapısal dönüşüm içermeleridir.

Çalışmada söz konusu iki kararın istihdam piyasasına dolaylı ve doğrudan etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu sebeple yapısal dönüşüm içeren bu kararlar geniş perspektiften incelenecek ve işgücü piyasasına etkileri değerlendirilecektir.

24 OCAK KARARLARI VE İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİSİ

24 Ocak kararları Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı ekonomik istikrar kararları olarak değerlendirilmektedir. Enflasyonu kontrol altına almak için ise seçilen politika aracı iç talebin kısılması olarak belirlenmiştir (Bozdağlıoğlu ve Yılmaz 2017: 2). Bu durum da doğrudan işgücü piyasasına etki etmektedir. İç talebin kısılması aynı zamanda iç üretimin de kısılması anlamına gelmektedir. İç üretim kısıldığında emeğe olan talep azalacağından işsizlik oranı üzerinde yukarı yönlü baskı artacaktır. Bu sebeple alınan kararlar istihdamın azalmasına işsizliğin artmasına neden olmuştur.

24 Ocak 1980 kararları genel olarak değerlendirilirse, temel amacının devletin ekonomiye müdahalesinin mümkün olduğunca kısılması olduğu görülmektedir (Atagenç 2017: 79-80). Devletin kontrolünde olan ekonominin, doğrudan piyasaının acımasız koşullarına teslim etmek ve bu durumu da gerekli şartlar sağlamadan yapmak ekonomi açısından son derece riskli olarak değerlendirilmektedir.

24 Ocak kararlarının istidam piyasasına etkisini net olarak gözlemlemek mümkün değildir. Kararlardan 9 ay sonra askeri yönetimin ülke yönetimine el koyması ve akabinde yapılan bazı değişikliklerde işgücü piyasası ile yakından ilgilidir. Örneğin askeri müdahaleden sonra bir çok işçi ve işverene yönelik federasyon ve konfederasyon kapatılarak, işgücü piyasasına doğrudan müdahale edilmiştir (Altan v.d. 2005: 48). Bu adım ile birlikte toplu pazarlık görüşmeleri yerini Yüksek Hakem Kurulu'nun kararına bırakmıştır. Ayrıca bu dönemde çıkarılan yasa ile yabancıların çalışmasına imkan sağlanmıştır. Bu durumda doğrudan işgücü arzını artıran etmenlerden olduğu için işsizlik oranı üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturmuştur.

Bu gelişmelerle işgücü piyasasında ücretle çalışan işçi kesinin reel ücretlerinde ciddi gerilemeler yaşanmıştır. Toplumun gelir dağılımının daha adaletsiz olmasına katkı sağlanmıştır. Hem işgücü arzının artması hem de ücretlerin pazarlıkla değil hakem kurulu tarafından belirlenmesi, işgücü piyasasını işçilerin ve işsizlerin aleyhine bozmuştur.

24 Ocak kararları ani alınan kararlar olsa da uygulaması zaman almıştır. 1984 yılında sabit kur uygulaması terk edilerek bir yıl sonrasında esnek kur uygulamasına geçilmiş ve 1989 yılında ise 32 sayılı kararname ile finansal serbestliğe geçilmiştir (Çiçen 2018: 74). Hem ekonomi olarak dışa açılım politikaları hem de akabinde gelen finansal serbestlik hareketleri güçsüz ekonomilerde sert uyarıcı etki yapmıştır. Bu durumdan en az etkilenen sektörler, gelişmiş ülkelerin ilgili sektörleri ile rekabete girecek güçte olan sektörlerdir. Ancak gelişme açısından yetersiz olan sektörler ve işletmeler bu serbestiyet hareketlerinde olumsuz etkilenmiş ve piyasada tutunmayı başaramayan kuruluşlar batmış veya küçülmeye giderek işçi çıkarma yolunu seçmiştir.

24 Ocak kararlarından sonra ekonomide gözlemlenen diğer durum ise, kararlar doğrultusunda yüksek oranlı büyümenin hedeflenmesidir. Yüksek oranlı büyüme için ise sermaye ve teknoloji yoğun odaklı büyüme politikaları önerildiğinden ve Türkiye'nin de 1980'li yıllardaki durumu bu açıdan elverişsiz olduğundan, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki bağ azalmıştır. Türkiye ilk defa 1980 kararlarından sonraki dönemde istihdamsız büyüme kavramı ile tanışmıştır. Ancak daha önce de değinildiği gibi, 24 Ocak 1980 kararları köklü yapısal değişim öngördüğünden ve kararların hemen sonrasında askeri yönetimin ekonomi yönetimine el koyması, kararların işgücü piyasasına etkilerinin net şekilde gözlemlenmesinin önüne geçmektedir.

5 NİSAN KARARLARI VE İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİSİ

5 Nisan kararlarından önce ilk defa dış borcu ödemek için daha yüksek maliyetli iç borç finansmanına başvurulmuştur. Bu durum doğrudan işgücü piyasasını etkilemiştir. İç borcun finansman olarak kullanılması, özel sektörün elinde bulunan ve yatırım olma potansiyeli yüksek olan fonların dışlanmasına ve yurt dışına gönderilmesine neden olmuştur. Hatta bazı durumlarda iç borç faiz oranları yüksek olduğundan işverenlerin hammadde için yapmayı planladıkları ödemelerin bile iç borç finansmanına yatırmaları, mevcut kurulu düzeni olan işletmelerinde küçülmesine neden olmuştur.

5 Nisan 1994 tarihinde alınan kararlardan sonra dış ticaret alanında önemli adımlar atılmıştır. Kararlardan bir yıl sonra Dünya Ticaret Örgütü'ne, iki yıl sonra da Gümrük Birliği'ne üye olunmuştur. Bu iki gelişme de kısa dönemde ekonomik açıdan olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 165). Bu şekilde serbest ticaret anlaşmalarının genellikle iki amacı olmaktadır. Bunlar; yerli firmalar ihracatta daha fazla fırsat tanımak ve yerli üretim artışını ve istihdamı arttırmaktır (Çütçü ve Yaşar 2019: 267). Ancak ticaretin serbestleşmesi neticesinde belirlenen bu hedeflere ulaşmak için iç piyasanın ve üretim yapısının uluslararası

ticari rekabete uygun ve güçlü olması gerekmektedir. Özellikle Gümrük Birliği üyeliği ile birlikte Avrupa'da üretilen ürünlerin Türkiye'ye serbestçe girmesinin önü açılmıştır. O zamanki ve mevcut durumda Avrupa Birliği ülkeleri ile ticaretle rekabet gücümüzün tam olarak olmaması sebebi ile ekonomik sıkıntılar derinleşmiş ve işsizlik oranlarındaki yukarı yönlü baskı artmıştır.

İşverenler ekonomideki yüksek oranlı enflasyon ve uluslararası sektörlerde sürekli gerileyen rekabet gücü sebebi ile maliyetlerini düşürerek başa çıkma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu sebeple mevcut çalışanlarını işten çıkarmış ve kayıt dışı çalıştırmıştır. Böylelikle daha düşük maliyetlerle üretmenin yolunu kendilerine göre bulmuşlardır. İşgücü piyasasında kayıt dışı istihdamda ciddi artışlar yaşanmıştır.

5 Nisan kararlarının temel amaçları kontrolden çıkan enflasyon oranlarının tekrar kontrol altına alınması olmuştur. Alınan kararlara rağmen döviz fiyatları ve faiz oranları yükselmiş, piyasa geneline negatif beklentiler hakim olmuştur. Dolayısıyla alınan kararlar ekonomik sıkıntının aşılmasına yetmemiş ve başarısız olmuştur (Cinel 2018: 59). Bu kararların uygulama sonucu olarak, ekonominin küçülmesi, faiz ve enflasyon oranlarının artması ve reel ücretlerin düşmesi elde edilmiş oldu (Kale ve Eken 2017: 17). Sonuç olarak elde edilen her sonuç işsizliğin artmasına biraz daha katkı sağlamış oldu.

5 Nisan kararları sonrasında ekonomide ihtiyaç duyulan kaynakların karşılanmasının diğer bir yolu da özelleştirme olarak görülmüştür. Özelleştirme faaliyetlerine hız verilmesi ile özelleştirilen işyerlerinde kamu çalışanı olanların bir kısmının özelleştirme sonrasında işine son verilmiş ve işsizlik üzerinde yukarı yönlü baskı artmıştır. Ayrıca popülist politikalar gereğince işe alınan işçilerin azalması için de erken emekliliğin teşvik edildiği zaman dilimine girilmiştir. Bu kapsamda erken emekli olanlara emekli ikramiyelerinin %30 oranında artırılarak ödenmesi taahhüt edilmiştir. Bu durum da işçileri erken emekliliğe sevk etmiştir. Erken emekli olan vatandaşlar da evde oturmak yerine aynı işyeri veya sektörde kayıt dışı çalışma faaliyetlerinde bulunmaları da işsizliğin artmasına yardımcı olmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ekonomisinde en önemli dönüm noktalarından biri 24 Ocak 1980 kararlarıdır. Cumhuriyetin ilanında itibaren süre gelen sanayileşme stratejisi değiştirilmiş ve ekonomide köklü değişimin başlangıcı yapılmıştır. 24 Ocak kararlarından sonra 1988 yılında da bir dizi ekonomi kararları alınmış ve yürürlüğe koyulmuştur. 1994 yılında ise Türkiye tarihinin en derin ekonomik krizlerinden biri ile karşılaşmış ve bu krizden çıkmak için de ekonomi kararları alınarak yürürlüğe koyulmuştur. Bu kararları 1999, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler sonrasında duyurulan ekonomik kararlar işlemiştir. Neticede Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri iç ve dış şoklara karşı fazla kırılgan mahiyet arz etmektedir. Genellikle de yaşanan krizler sonrasında ekonomi politikasına yönelik farklı ve ısrarcı kararlar alınarak ekonomiye yeni çıkış yolları aranmaktadır. Bu durumda başta işgücü sektörü olmak üzere birçok sektörün her yeni ekonomik kararlarla etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Çalışmada kısmi olarak 24 Ocak 1980 kararları ve 5 Nisan 1994 kararlarının işgücü piyasasına etkileri analiz edilmiştir. Uygulamaya koyulan her ekonomi politikalarının birinci amacı işsizliğin azaltılması olmadığından doğrudan veya dolaylı olarak işgücü piyasası üzerinde negatif etki doğurmuştur. Türkiye gelişmiş ülke sınıfına çıkmadığı süre zarfında ekonominin dış ve iç şoklara karşı kırılgan yapısının devam edeceği düşünülmektedir. Bu durum da karşılığın ekonomik krizler sonrasında yeni ekonomi politikalarının uygulanacak farklı ekonomi karar paketinin açıklanacağı durumunu doğurmaktadır. Bu durumda makroekonomik performans göstergelerinin başlıcalarından olan enflasyon, işsizlik, cari açık ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında optimal iyileşmeyi baz alacak mahiyette kararların alınması ve uygulamaya koyulması ülkenin menfaatine olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altan, Z., Kağnıcıoğlu, D., Şişman, Y. ve Sungur, Z. (2005) İşçi Profil Araştırması: Eskişehir Örneği, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir
- Atağenç, İ. Ö. (2017), İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak Kararları Sonrası Türkiye'nin Liberal Tecrübesinin Karşılaştırmalı Analizi, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı, 69-87
- Bozdağlıoğlu, E. Y. ve Yılmaz, M. (2017), Türkiye'de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 1994-2014 Yılları Arası Bir İnceleme, Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi, 2(3), 1-20
- Cinel, E. A., (2018), Türkiye Ekonomisinin Kırılgan Yapısı, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(23), 57-66
- Çiçen, Y. B., (2018), 2000'lerde Türkiye Ekonomisi Performansı, Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 6(5), 73-81
- Çütçü, Y. ve Yaşar, M. (2019), Ekonomik Büyüme İle Dış Ticaret Politikaları Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılganlık Testleriyle Ekonometrik Bir Analiz, Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 33(1), 265-282
- Kale, S. ve Eken, M. H. (2017), Türk Bankacılığında Krizler ve Çıkarılan Dersler, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(5), 11-23
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. K. ve Oral, M., (2016), Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi, Doğu Coğrafya Dergisi, 35, 149-174

**TOPLU TAŞIMA SİSTEMLERİNDE HAT OPTİMİZASYONU İLE VERİMLİLİĞİN
ARTIRILMASI: ANKARA İÇİN KAVRAMSAL MODEL ÖNERİSİ**
IMPROVE EFFICIENCY WITH ROUTE OPTIMIZATION IN PUBLIC TRANSPORT
SYSTEMS: A CONCEPTUAL MODEL PROPOSAL FOR ANKARA

Öğr. Gör Dr. Hatice Gül ÖNDER
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Yüksek Şehir Plancısı Furkan AKDEMİR
Gazi Üniversitesi

ÖZET

Kentsel alanlarda, gün geçtikçe yolculuk talebinin taşıt hareketliliğine dayalı artışı, yerel yönetimlerin özel otomobil odaklı ulaşım yatırımları yapması ihtiyacını doğurmaktadır. Bu durum, kentsel alanda yaşayan kişiler açısından, hızlı ulaşım talebinin karşılanmasında bir gereklilikten öte zorunluluk halini almaktadır. Kentlerimiz, otomobil odaklı ulaşım talebindeki bu artışa karşı, zaten yetersiz olan ulaşım altyapısına yönelik birçok problem yaşamakta, kentlinin değerli olan zamanı trafikte kaybedilmektedir. Kentlerde ulaşım bağlamında verimliliğin artırılması için özel otomobilden daha çok toplu taşıma ve bireysel hareketlilik odaklı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Yerel yönetimlerin ulaşım ile ilgili birimleri bünyesinde gerçekleştirilen bu çalışmalardan biri de hat optimizasyonu ile kentsel ulaşım unsurlarının en ideal şekilde kentlinin hizmetine sunulmasını ifade eder. Kent nüfusunun artışı ve genişleyen kent sınırları, bireysel taşıt sahipliğini hızlandırarak, kentlerin daha çok otomobil bağımlı hale gelmesinde ön plandadır. Ankara, yaklaşık 1.4 milyon otomobille; 2.8 milyon otomobilin sokakları işgal ettiği İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer almakta, ancak Türkiye genelinde her 7 kişiye 1 otomobil düşerken, günümüzde nüfusunun %26,6'sının otomobil sahibi olduğu Ankara, her 4 kişiye 1 otomobil ile Türkiye'nin nüfusa oranla en fazla otomobil sahibi kenti olarak anılmaktadır. Ankara'daki bireysel ulaşım ve motorizasyonda geline son nokta, trafik sıkışıklığı, çevresel kirlilikler ve zaman-maddi kayıpların artışı ile birlikte, toplu ulaşım sisteminin önemini gözler önüne sermektedir. Ankara'da lastik tekerli ve raylı sistemler olarak iki tür toplu taşıma sistemi hizmet vermektedir. Teleferik sistemi ise havai hat olarak kısmen de olsa toplu taşıma amacıyla kullanılmaktadır. Bu üç sistemin hat optimizasyonu yapılarak ve hat-güzergah-tarife altyapısının birbirine entegre edilmesiyle, Ankara'nın ulaşım yükünü hafifletmede kilit rol üstlenmesi kaçınılmaz olacaktır. Böylece hem toplu taşıma sistemlerinin verimliliği artırılabilecek hem de zaman ve maliyet açısından kazanç sağlanarak kent içi ulaşım daha kaliteli hale getirilecektir. Bu çalışma ile toplu taşıma sistemlerinde hat optimizasyonu sürecinin yapılmasına yardımcı olacak ve yol gösterecek bir kavramsal model önerisi geliştirilmekte; akademisyenler, yerel yönetimler, ulaşım konusunda araştırma yapanlar ve ulaşım ile ilgili politika üreten uzmanların hat optimizasyonu sürecini daha kolay kavrayacağı bir model altyapısı oluşturulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hat Optimizasyonu, Ulaşım Talep Yönetimi, Ulaşım Verimliliği

ABSTRACT

In urban areas, the increase in the demand for travel based on vehicle mobility day by day necessitates the need for local governments to make, private car-focused transportation investments. Within the perspective of fast transportation demand, from the aspects of the people which lives in urban areas, this situation turns into obligation more than requirement. Our cities, have a problem about transportation infrastructure which has already insufficient against the rising private car focused demand, also people which are living in the urban area have been losing time in traffic. In the context of transportation for increasing the efficiency, the studies should be focused on public transportation than individual mobility. One of this study, which has come about in local governments departments related transportation is uttering urban transportation notions are presented in the perfect way for service urban people. Rising the population of urban areas and expanding city borders are in foreground about accelerating

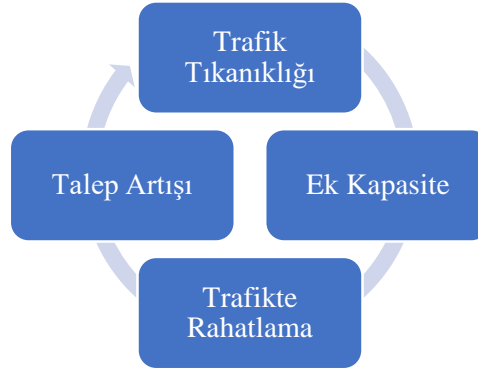
to individual car ownership, and make city more car dependent. Ankara with approximately 1.4 million cars is coming after Istanbul which its streets full of 2.8 million cars. Car ownership has been identified as 1 of every 7 persons in Turkey for 2018. Today, 26.6% of the Ankara population owns cars which makes Ankara, the most car owners city in Turkey. The last point which has come to about individual transportation and motorization in Ankara shows us urban public transportation importance with increasing traffic congestion, environmental pollutions and loss of time and money. There are two different public transportation servicing in Ankara. One of them is rail systems and the other one is rubber wheeled public transportation systems. A cable car system also exists but it is partly servicing for public transportation purposes. With making route optimization and integration of line – route – tariff infrastructure of these three public transport system to each other, their playing main role for mitigation of transportation demand on Ankara will be inevitable. Thus, there will be acquisition in efficiency of public transportation either time and cost, with that way urban transportation will become more quality. Through, good optimized public transportation systems there will have provided contribution directly to the environment and urban economy. With this study, a conceptual model suggestion that will help and guide the process of line optimization in public transportation systems is developed; academicians, local governments, transportation researchers and transportation policy makers will able to get the main ideas in line optimization process with convenience. Conceptual model structure reflects; problems and strict determination, come about of aims, field researches, optimal decision making stages, producing analytic and conceptual model processes.

Keywords: Route Optimization, Transportation Demand Management, Transportation Efficiency

1. GİRİŞ

Kentsel nüfusun artışı ve genişleyen kent sınırları, bireysel taşıt sahipliğini hızlandırarak, kentlerin daha çok otomobil bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır. Ankara, yaklaşık 1.4 milyon otomobille; 2.8 milyon otomobilin sokakları işgal ettiği İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer almakta, ancak Türkiye genelinde her 7 kişiye 1 otomobil düşerken, günümüzde nüfusunun %26,6'sının otomobil sahibi olduğu Ankara'da, her 4 kişiye 1 otomobil ile Türkiye'nin nüfusuna oranla en fazla otomobil sahibi kenti olarak en üst sırada yer almaktadır (TÜİK, 2019). Otomobil sahipliğindeki önlenemez artış, ulaşım kaynaklı problemleri, trafik sıkışıklığı, emisyon kaynaklı kirlilikler, otopark sorunu ve gürültü kirliliği gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Durum böyle olunca, yerel yönetimler kentsel ulaşımaya yönelik çözümlerini, bireysel erişim yerine taşıt hareketliliğine öncelik vererek çözmeye çalışmış, esas sorunun kaynağı olan otomobili önceleyerek, üretilen ulaşım politikalarıyla desteklenen bir ulaşım hizmeti sunarak, günlük ve anlık çözüm üretme çabasına girmektedir. Böylece, Şekil 1'de de görüldüğü gibi, bir kısır döngü şeklinde artan otomobil sahipliliği daha çok otomobil odaklı önlemin alınmasına neden olmakta ve sektörün kaybedeni toplu taşıma sistemleri ve dolayısıyla bireysel yolculuklarında toplu taşımayı tercih eden kentliler olmaktadır.

Şekil 1. Trafik Sıkışıklığı Döngüsü

Günümüzde geleneksel bakış açısıyla üretilen bu çözümler yerine, toplu taşıma sistemlerinin daha çok kullanımını teşvik eden önlemler yardımıyla ve özellikle toplu taşımada verimin artırılmasını amaçlayan uygulamalarla öneriler sunmak daha çağdaş bir yaklaşım sunmaktadır. Toplu taşıma sistemlerinde talep odaklı çözümlerle verimliliğin artırılmasını sağlayacak bu yaklaşımlardan birisi de hat optimizasyonu ile yol gösterici çalışmalar yapılmasıdır. Buradaki verimlilikten kasıt, en düşük maliyetle, en kısa sürede, en fazla yolcunun, konforlu, güvenli ve sağlıklı şekilde ulaşım taleplerinin karşılanması ve daha iyi bir toplu taşıma sistemi oluşturulmasının sağlanmasıdır. Bu bağlamda öncelikle optimizasyon teriminin anlam bilimsel açıdan incelenmesinde fayda vardır.

Optimizasyon, bir sistemin işleyişi sonucunda ortaya çıkan sonuç ve sonuç bileşenlerine ilişkin özelliklerin ve daha iyi seviyeye çıkarılması istenen unsurların problem olarak kabul edilmesi ve problemin çözümüne yönelik iyileştirmeleri kapsayan bir arayış olarak ifade edilmektedir. Optimizasyon çalışmaları genellikle mevcut kaynaklar üzerinde en verimli durumun nasıl gerçekleşeceği konusuna odaklanmaktadır. Maliyetin optimize edilmesi söz konusu olduğunda optimizasyon kavramı düşük maliyeti elde etme eğilimini işaret ederken, kârın optimizasyonu söz konusu olduğunda ise kârın en çok olduğu seviyelere erişimin sağlanması hedeflenmektedir. Optimizasyon kavramı modelleme ve çözümlenme olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır (Türkay, 2011). Literatürde, optimizasyon konusuna ilişkin birçok farklı alanda çalışma yapıldığı ve olumlu sonuçlar alındığı görülmüş ve bu durum optimizasyon konusuna daha fazla ağırlık verilmesine neden olmuştur (Önder ve Önder, 2014; Şenbil ve Aktaş, 2010). Özellikle optimizasyonun ulaştırma alanında, ulaşımda verimlilik, çevresel değerlerin korunması, kentsel ulaşım kalitesinin yükseltilmesi ve talebe yönelik ulaşım çözümlerinin üretilmesi alanlarında sağlayacağı sosyal-ekonomik-çevresel faydalardan dolayı yerel yönetimlerin ve ulaştırma alanında çalışma yapanların gündeminde olan bir konudur. Mevcut sisteme kıyasla daha fazla faydanın elde edilmesi çalışması olarak tanımlanacak olan optimizasyonun uygulama alanlarından biriside de toplu taşıma sistemleridir. Toplu taşıma sistemleri, optimizasyon çalışmaları bağlamında kendine özgü altyapısı, hat ve kalkış aralığı, zaman programlaması, güzergah ve sefer düzenlemesi, şoförlerin çalışma programlarına yönelik detayları kapsamakta ve bu çerçevede şekillenmektedir (Schöbel, 2012).

Toplu taşıma sistemlerinde optimizasyon kavramının ortaya çıkışı, kentlilerin günlük ulaşım alışkanlığında yaşanan değişiklikler ile paralel gelişmektedir. Toplu taşıma sistemleri özellikle

kent içi ulaşım ve kentsel gelişimde rol oynayan birincil unsurlardan biri olarak görülmektedir. Söz konusu sistemler, kent trafiği içinde toplu taşıma yolcularının ulaşım talebine dayalı olarak hizmet sunmakta, optimizasyon problemleri ise toplu taşıma sisteminin kullanıcılar ve diğer araç kullanıcılarının davranışları sonucunda sistem üzerindeki olumsuz etkileri minimize etmeye yönelik çalışmaktadır (Koszelew, 2007).

Teknolojinin ve endüstrileşmenin artarak geliştiği günümüzde, özellikle büyük şehirlerde otomobil sayısında yaşanan artış sokaklarda kendini iyiden iyiye göstermektedir. Buna karşılık otomobil kullanmayan insanlar ise bir noktadan başka bir noktaya gitmek isterken toplu taşıma sistemlerinden yararlanmaktadır. Toplu taşıma sisteminden yararlanan kullanıcıların yolculuk başlangıç ve varış noktalarının farklı olması, toplu taşıma sisteminin yolculuk talebinin etkin bir şekilde karşılanması açısından bir çok alternatif güzergahın düzenlenebilme olasılığı, optimizasyon problemini doğurmaktadır. Toplu taşıma sistemleri açısından maksimum seyahat süresi, maksimum transfer sayısı, maksimum durağa yürüme mesafe ve süresi gibi değişkenler, optimizasyon problemlerinde ön planda yer almaktadır (Koszelew, 2007). Dolayısıyla toplu taşıma sistemlerinde optimizasyon çalışmalarının ağırlıklı olarak, söz konusu sistemin işletme özelliklerine odaklandığı ifade edilebilir.

Optimizasyon çalışmaları, çalışma sonucunda oluşan sonuç bileşenleri kapsamında kentsel ulaşımında kısa ve orta vadede yaşanan kentsel ulaşım problemlerinin çözümünde baş aktör olarak görülmektedir. Genel olarak toplu taşıma konusunda yapılan optimizasyon çalışmalarının hedefleri arasında toplu taşıma mevcut altyapısından en iyi şekilde yararlanmak, yakın ve orta vadeli gelecek öngörülerini için çözüm üretmek, maliyetleri düşürmek, toplu taşıma sistemlerinin işletme özelliklerini üst seviyeye çıkarmak, geri dönüşü olmayan yüksek ve gereksiz harcamaların önüne geçmek, büyük ve küçük ölçek planlarda ulaşım kararlarının alınmasında yardımcı rol oynamak yer almaktadır (Oral, 2012). Bu hedeflerin gerçekleştirildiği verimli bir toplu taşıma sisteminin önemine günümüzde daha fazla vurgu yapılmaktadır. Etkin ve verimli bir toplu taşıma sistemi konusunda pratikte duyulan ihtiyacın yanı sıra optimizasyonu konu edinen araştırma makalelerinin sayısının giderek artması konunun önemini gözler önüne sermektedir.

Schöbel'e göre (2012) toplu taşımada optimizasyon odaklı çalışmalar temel anlamda iki problem ile ilgilenmektedir;

1. Yolculara sağlanan kalite en üst seviyede nasıl tutulabilir?
2. Yolculara sağlanan kalite en üst seviyedeysen sistem maliyeti en alt seviyeye nasıl indirilebilir?

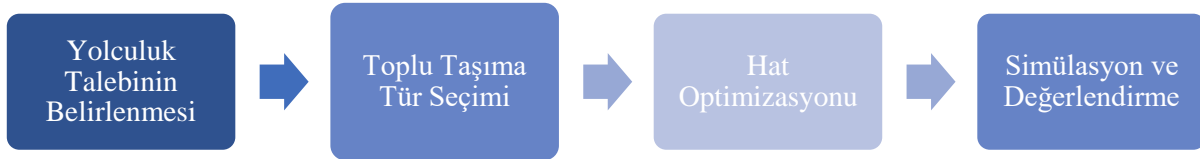
Böylesi bir problem durumuna karşı, yapılacak optimizasyon çalışmasında karşımıza çıkan toplu taşıma sistemi planlama adımları Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2. Toplu Taşıma Sistemi Planlama Adımları (Schöbel, 2012).

Toplu taşıma planlamasına yönelik optimizasyon çalışmalarında özellikle hat planlaması, günümüzde ulaşım konusunda çalışan kişilerin yerine getirmesi gereken en stratejik görevlerden birisi olarak bilinmektedir. Hat planlamasında amaç, ilgili toplu taşıma sistemindeki araçlar için güzergah ve frekansın ortaya koyulmasıdır. Hat optimizasyonu ise en fazla sayıda yolcu için en uygun güzergahın belirlenmesi olarak ele alınmaktadır. Hat optimizasyonunda temel parametreler toplam yolculuk süresi, toplam transfer sayısı, toplam maliyet olarak sıralanmaktadır. Hat planlamada toplu taşıma sisteminin işletim özellikleri dikkate alınarak, yolculuk talebinden doğan ihtiyacın belirlenmesi ve gelecekteki tahminler yapılmaktadır. Daha sonra sistemin talebi karşılayacağı düşünülen araç sayısı ayrılmaktadır. Söz konusu hat üzerinde işletme açısından en uygun değerler elde edilene kadar farklı değerlere sahip parametrelerden yararlanılıp, modelleme üzerinde simülasyon ve değerlendirmeler yapılarak, hat planlaması tamamlanmaktadır. Toplu taşıma konusunda hat planlama süreci detay Şekil 3'teki gibi ifade edilmektedir (Bussieck, 1998).

Şekil 3. Hat planlama süreç detayı (Bussieck, 1998).

Klier ve Haase tarafından toplu taşıma hat optimizasyonu konusunda yapılan çalışmaya göre (2008) hat optimizasyonunda sefer planlamasının önemli bir bileşen olduğunu vurgulanmaktadır. Aynı çalışmada hat optimizasyonu sonucunda Berlin metrosunda maksimum transfer süresine en fazla 5 dakika garantisi verildiği vurgulanmakla birlikte, maksimum tren bekleme süresinin 3.5 dakikadan 2.5 dakikaya indirildiği ifade edilmektedir (%30 azalma). Çalışmanın çarpıcı sonuçları arasında mevcut sefer planlamasının hat optimizasyonu sonucunda bir araç daha az olacak şekilde gerçekleşebileceği de belirtilmektedir (Klier ve Haase, 2008). Böylece toplu taşıma sistemlerinin hat planlama sürecinin bir basamağı olan hat optimizasyonu aşamasında verimliliği artırıcı sonuçlara ulaşılması kaçınılmaz olacaktır.

Bu çalışma kapsamında, hat optimizasyonu ile toplu taşıma sistemlerinde verimliliğin sağlanmasına, bu verimliliği artırma sürecinin izlenmesine ilişkin kavramsal modelin oluşturulmasında ve gerçek hayata uyarlanmasında temel alınan Varlık-İlişki Modelinin esas çerçevesinin incelenmesine ihtiyacı duyulmuştur.

2. KAVRAMSAL MODELLEME

2.1. KAVRAMSAL MODELİN TEMELİ OLARAK VARLIK-İLİŞKİ MODELİ

Kavramsal model, temeli varlık-ilişki modeline dayanan ve öncülerinden birisi olan Chen tarafından (1976) Entity-Relationship Modeli olarak ortaya atılmıştır. Varlık-İlişki modeli olarak Türkçeleştirilen bu modelde, varlıklar ve bu varlıklar arasındaki ilişkinin boyutlarına yönelik modelin kurgulandığı bir altyapıdan bahsedilebilir. Chen'e göre (2004) varlıklar ve ilişkiler kullanılarak gerçek hayattaki unsurların organizasyonu sağlanabilir. Chen'in E-R Modeli, *varlık*, *nitelik* ve *ilişki* olarak üç temel öğeye sahiptir. *Varlık*, diğer varlıklardan ayırt edilebilen, bilgi edinilebilecek şey ya da nesnedir. Varlıklar, kendine has özelliklere, yani *Niteliklere* sahiptir. Birden fazla varlığın arasındaki bağlantı ilişki olarak tanımlanır (Teorey ve diğerleri, 2011:15).

Kavramsal model, karmaşık bir yapının gerçek hayata uyarlanmadan önce şematik olarak tasarlanmasına ilişkin, modelin tasarım sürecindeki temel unsurları içeren soyut modeli ifade eder (Borah, 2002; Pace, 2000). Gerçek dünyanın soyut bir şekilde temsil edilmesinde önemli rol oynar (Zhou ve Herath, 2017; Furian ve diğerleri, 2015). Kavramsal modeller, uygulama öncesinde tasarlanan ve uygulamadan bağımsız ortaya koyularak yol gösterici özellik sunan bir yapıya sahiptir (Furian ve diğerleri, 2015). Kavramsal model araştırmacıların kendilerini daha kolay ifade etmesine, iyi iletişim kurmasına ve kolay yazılım üretmesine fırsat sunar (Embley ve diğerleri, 2011) Kavramsal modelin en önemli özelliği temel modeli geliştirmek için gerekli olan mantıksal altyapıyı oluşturmaktır (Robinson, 2012). Kavramsal modelin üretim süreci dört basamaktan oluşur. Bunlar (Karagöz ve Demirörs, 2011),

1. Problemin ortaya koyulması,
2. Çalışma hedefinin belirlenmesi,
3. Kavramsal modelin tasarlanması,
4. Uygulanacak modelin üretilmesidir.

2.2. HAT OPTİMİZASYONU VE KAVRAMSAL MODEL İLİŞKİSİ

Kavramsal model ile toplu ulaşım arasında bir bağlantı kuracak olursak, Vuchic'e göre (2005) ulaşım alanında yapılan projelerin modellenmesi ve sistem analizinde üç farklı yöntem yer alır. Bunlar, Kavramsal Model, Matematiksel Model ve Simülasyon Modelinin uygulanması yöntemleridir. Kavramsal model, toplu ulaşım sistemini etkileyen bir problemin çözülmesi, ulaşım bileşenleri arasındaki bağlantının kurulması, işletim yönteminin belirlenmesi, ulaşım sisteminin diğer sistemlerle ilişkisinin tespit edilmesi ve mevcut ulaşım ve toplu taşıma yapısının analiz edilmesinde kullanılabilir.

Şekil 4. Kavramsal Modelin Ulaşım Alanındaki çözümleri

Kavramsal Model, sistem bileşenlerini içeren analiz aşamaları ve akış diyagramlarından oluşan bir dizi yapısal unsura sahiptir. Farklı koşullardaki ulaşım sistemi tercihlerini, bu tercihleri etkileyen-etkilenen unsurları ve fayda-maliyetler arasındaki ilişkiye bu aşamalar ve analizler ile ulaşılabilir. Kavramsal model, bütün analiz sürecinin planlanması, organizasyonunda ve hatta işletim sürecinde dahi yol gösterici rol oynar (Vuchic, 2005; Hillier ve Lieberman, 1995).

3. ANKARA İÇİN BİR KAVRAMSAL MODEL ÖNERİSİ

Türkiye’de 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Kurulmasına dair kanuna göre büyükşehirlerde her köy mahalle statüsüne kavuşmuş ve büyükşehirlerin sınırları içerisinde bulunan her mahallesine ulaşım hizmeti sunması bir gerekliliğin ötesinde zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Ankara kenti özelinde toplu taşıma sistemi ve hizmetinde verimliliğin sağlanması açısından hat optimizasyonunun gerçekleştirilmesi sürecinde Kavramsal Model önerisi geliştirilmesi önem arz etmektedir. Kavramsal model şeması genel itibariyle şu basamakları içermektedir;

Kavramsal model şeması genel itibariyle şu basamakları içermektedir;

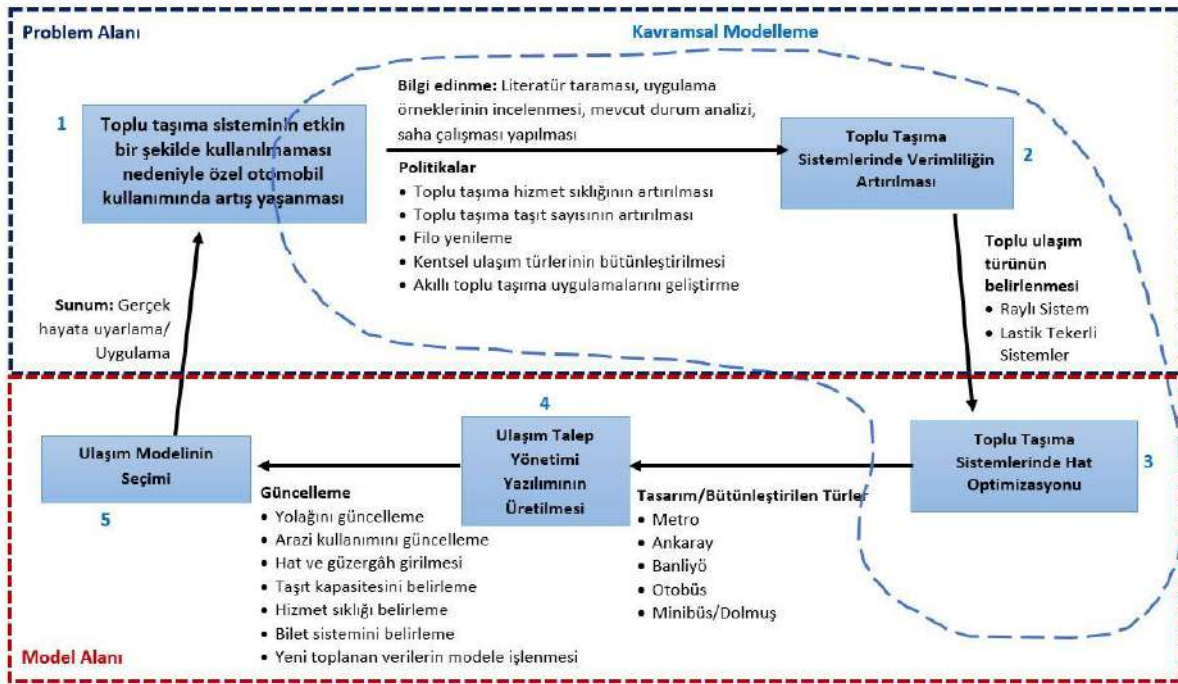
1. Aşama: Problemin belirlenmesi,
2. Aşama: Kavramsal Model özelliklerinin belirlenmesi,
  - a. Fayda ve maliyetlerin durum tespiti
  - b. Modelden Etkilenenler
  - c. Model Kısıtları
3. Aşama: Kavramsal Modelin tasarlanması,
4. Aşama: Bilgisayar Modelinin seçimi, basamaklarını kapsar.

Kavramsal Modelleme, Şekil 5’de de görüldüğü gibi, temelde üç aşamalı bir süreçle birbiriyle bütünleşerek daha sonra Matematiksel Model ve Bilgisayar Modelinin (Simülasyon ve Değerlendirme) seçiminin yapıldığı aşamaları kapsar. Kavramsal Modelin ilk aşamasında *Toplu Taşıma Sisteminin Etkin Bir Şekilde Kullanılmaması Nedeniyle Özel Otomobil Kullanımında Artış Yaşanması* probleminin çözümü için çeşitli yöntemlerle *Bilgi Edinilir*,

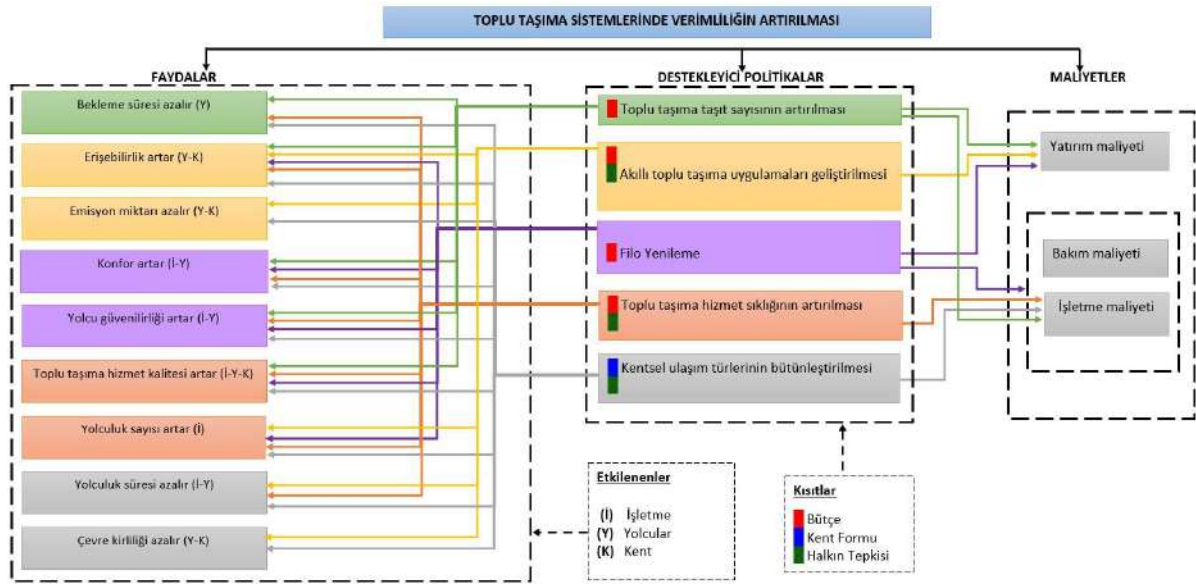
verimliliği artıracak *Politikalar* belirlenir. Yapılan *literatür taraması*, *mevcut durum analizi* ve *örnek alan incelemesinin* de desteğiyle problemin çözümünün ancak *Toplu Taşıma Sistemlerinde Verimliliğin Artırılması* ile sağlanacağı ortaya koyulur. Burada *Toplu Taşıma Sistemlerinde Hat Optimizasyonunun* yapılması aşamasında hangi toplu taşıma türünün seçileceği belirlenecektir. Ankara için *Raylı Sistem* ve *Lastik Tekerli Sistemler* olarak iki temel toplu ulaşım sistemi belirlenmiştir. Sonrasında, *Ulaşım Talep Yönetimi Yazılımına* girdi oluşturacak *Matematiksel Model* üretilir ve son aşama olan *Ulaşım Modelinin Seçimi* (*Simülasyonun Hazırlanması*) aşamasına geçerken *Ulaşım Modeli Altyapısının Güncellenmesi* gerçekleştirilir.

Şekil 5. Problem Alanı ve Model Alanını İçeren Kavramsal Şema

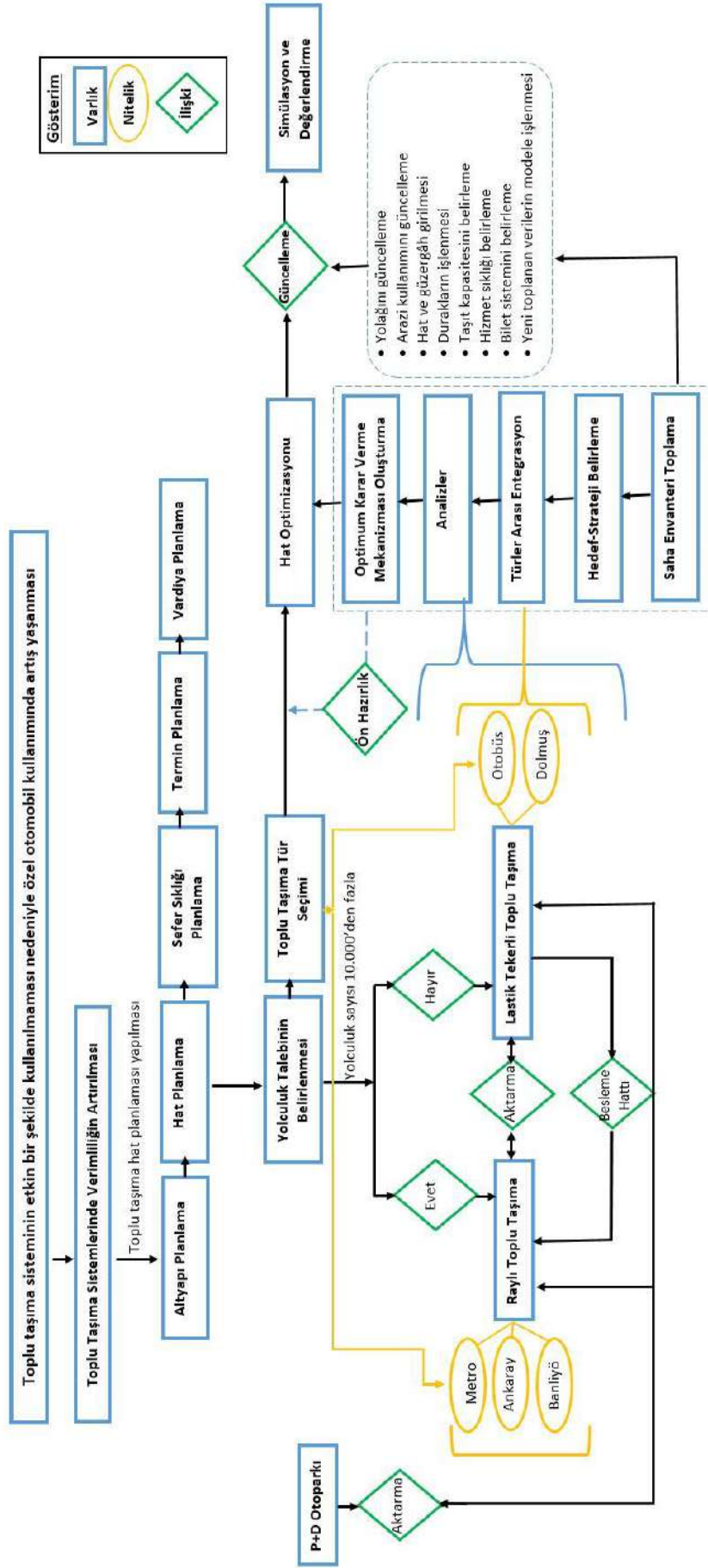
Şekil 6'da problem alanındaki aktivite sürecinin detayları yer almaktadır. Buna göre, probleme çözüm olarak üretilen, *Toplu Taşıma Sistemlerinde Verimliliğin Artırılması* için ortaya koyulacak *Destekleyici Politikalar*, politikaların uygulanabilirliğine yönelik *Kısıtlar*, bu politikaların *Yatırım-İşletme ve Bakım Maliyetlerini* nasıl etkileyeceği, üretilen bu politikalar vasıtasıyla sağlanacak *Faydalar* ve bu fayda durumlarından *Etkilenecek* kesimin, problem alanı aktivite sürecinde detaylı bir şekilde verilmesi, kavramsal modelin anlaşılabilirliğini kuvvetlendirmektedir.

Şekil 6. Problem Alanındaki Aktivite Sürecinin Detaylandırılması

Kavramsal modelin şematik olarak ifade edilmesi, problem tanımının yapılması ve çözüm önerisinin sunulması ile başlar. Şekil 7’de üretilen Kavramsal Model Şemasında da belirtildiği üzere, *Toplu Taşıma Sistemlerinde Verimliliğin Artırılması* için *Toplu Taşıma Hat Planlaması* yapılmalıdır. *Toplu Taşıma Hat Planlamasının* yapılması için öncelikle *Yolculuk Talebinin Belirlenmesi* gerekmektedir. Yolculuk talebi belirlenirken, saatte tek yöndeki yolcu sayısının 10.000 ve üzeri olması durumu değerlendirilir, Eğer On binden fazla ise *Raylı Sistemler*, az ise *Lastik Tekerli Sistemler* tercih edilecektir. Bu aşama, *Toplu Taşıma Tür Seçimidir*. Lastik Tekerli Sistemler, Raylı Sistemleri besleyici bir tür olmasının yanı sıra, *Raylı Sistemler* ile *Lastik Tekerli Sistemler* arasındaki *Entegrasyon* ve *Aktarma* durumu da verimliliği artırır. Ayrıca Raylı Sistem ve Lastik Tekerli Sistemlerin durak ve istasyonlarında *P+D otoparkı* konumlandırılarak, toplu taşımada verimliliğe katkı sağlanabilir. Hat Optimizasyonu aşamasının ön hazırlığında *Saha Envanteri Toplanması*, *Optimizasyon Hedefinin Belirlenmesi*, *Türler Arası «bilet-termin-taşıt» Entegrasyonunun* sağlanması ve *Optimum Karar Verme Mekanizmasının Oluşturulması* yer almaktadır. Bu basamaklar tamamlandığında *Hat Optimizasyonu Sürecine* geçilir ve *Simülasyon Modelinde* kullanılacak veri tabanı ve altyapının *Güncellenmesi* ile *Kavramsal Model Şeması* tamamlanmış olur.

Şekil 7. Kavramsal Model Akış Şeması

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kentlerimiz çeşitli coğrafi unsurlara, farklı kentsel gelişim sürecine ve farklı ulaşım politikaları ile şekillenmiş ulaştırma altyapısına sahip olması nedeniyle, Kavramsal Model temelinin de farklı kısıtlar, farklı politikalar, farklı ulaşım tür ve sistemleriyle çeşitlenen bir yapıya sahip olması kaçınılmazdır. Çalışma, her ne kadar Ankara özelinde bir model denemesi olarak yapılmış olsa da, Türkiye'deki diğer kentlerde, farklı değişkenler ve ulaşım sistemleri vasıtasıyla uygulanabilirliğine yönelik; öğrenci ve araştırmacılara, yerel yönetim karar organlarına, akademisyen ve uzmanlara yol gösterici bakış açısı sunmak amaçlanmıştır. Sonuç olarak;

- Kentlerde ulaşım verimliliğinin artırılması için toplu taşıma ve bireysel hareketlilik çalışmaları ön planda olmalıdır.
- Ulaşımında optimizasyon gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilirlik ve kalkınması için stratejik bir öneme sahiptir.
- Kısa ve orta vadede yaşanan kentsel ulaşım problemlerinin çözümünde önemli rol oynar.
- Yerel yönetimler, ulaşım konusunda araştırma yapanlar ve ulaşımına yönelik politika üreten uzmanların hat optimizasyonu sürecini daha kolay kavramasını sağlar.
- Kavramsal model, bütün analiz sürecinin planlanması, organizasyonunda ve hatta işletim sürecinde dahi yol gösterici rol oynar.
- Toplu taşıma hat optimizasyonu çalışmalarında verimlilik sağlar.
- Kavramsal model araştırmacıların kendilerini daha kolay ifade etmesine, iyi iletişim kurmasına ve kolay yazılım üretmesine fırsat sunar.

KAYNAKLAR

1. Bussieck, M. (1998). Optimal Lines in Public Rail Transport (Doctoral dissertation)
2. Borah, J.J. (2002). *Conceptual Modeling-The Missing Link of Simulation Development*, Spring Simulation Interoperability Workshop.
3. Chen P.P, (1976). *The Entity-Relationship Model: Toward a Unified View of Data*, ACM Digital Transactions on Database Systems 1 (1), 9-37.
4. Chen P.P, (2004). *The Need for ER Databases and More*, Marianne Winslett: Peter Chen Speaks Out on Paths to Fame, SIGMOD Record, 33 (1).
5. Embley, D W, Liddle, S W, Pastor, O, (2011) *The Handbook of Conceptual Modelling: Theory, Practice and Research Challenges*, D.W. Embley ve B. Thalheim (editörler), Springer.
6. Furian, N, O'Sullivan M, Walker C, Vössner S, Neubacher D (2015). A Conceptual Modeling Framework for Discrete Event Simulation Using Hierarchical Control Structures, *Simulation Modelling Practice and Theory*, 56, 82-96.
7. Hillier F.S. ve Liberman G.J., (1995). *Introduction to Mathematical Programming*, New York: McGraw-Hill.
8. Karagöz, N.A. ve Demirörs, O. (2005). Simülasyon Sistemleri İçin Kavramsal Model Geliştirmeye Model Tabanlı Bir Yaklaşım, *USMOS-05*, Ankara.

9. Koszelew, J. (2007, June). The Theoretical Framework of the Optimization of Public Transport Travel. *In 6th International Conference on Computer Information Systems and Industrial Management Applications*, 65-70.
10. Klier, M. J., & Haase, K. (2008). Line optimization in public transport systems. *In Operations Research Proceedings*, 473-478, Springer, Berlin, Heidelberg.
11. Oral, Y. (2012) Şehirsel Yerleşme Alanlarında Ulaşım ve Trafik Planlaması Açısından Talep Yönetimi ve Akıllı Ulaşım Sistemleri İlişkisi Akıllı Ulaşım Sistemleri Çalıştayı 25 Mayıs 2012 İstanbul.
12. Önder, H.G. ve Önder, M. (2014). Transist 7. Uluslararası Ulaşım Teknolojileri Sempozyumu ve Fuarında Sunuldu. İstanbul: *Transist 2014 Bildiri Kitabı*, s.305.
13. Pace, D.K.(2000). Conceptual Model Development for C4ISR Simulations, *5th International Command and Control Research and Technology Symposium*, 24-26.
14. Robinson, S. (2012) Tutorial: Choosing What to Model-Conceptual Modeling for Simulation, *Winter Simulation Conference*, 1–12.
15. Schöbel, A. (2012). Line planning in public transportation: models and methods. *OR Spectrum*, 34(3), 491-510.
16. Şenbil, M. ve Aktaş, O. (2010), *Toplu Taşıma Sisteminin Rehabilitasyonu*, İstanbul.
17. Teorey T., Yang D. ve Fry J, (1996). A Logical Design Methodology for Relational Databases Using The Extended E-R model. *ACM Computing Surveys*, 18(2):197-222.
18. TÜİK, (2019). 30636 Sayı ve 4 Eylül 2019 tarihli Motorlu Kara Taşıtları Haber Bülteni
19. Türkay, M., (2011). *Optimizasyon Modelleri ve Çözüm Metodları*, <http://home.ku.edu.tr/~mturkay/indr501/optimizasyon.pdf>, Erişim Tarihi 17.10.2011.
20. Vuchic, R. V. (2005). *Urban Transit Operations, Planning and Economics*, John Wiley and Sons Inc.
21. Zhou, Y. ve Herath H.M.P.S.D. (2017). Evaluation of Alternative Conceptual Models for Groundwater Modelling, *Geoscience Frontiers*, 8, 437-443.

SERMAYE PİYASASI KURULU'NUN YAPTIĞI DENETİMLERİN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ¹

EFFECTS OF THE INSPECTIONS OF THE CAPITAL MARKET BOARD OF TURKEY
ON SHARE REVENUES

Dr. Öğr. Kartal SOMUNCU
Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi
İsmail ÇETİNKAYA
Afyon Kocatepe Üniversitesi

ÖZET

2000'li yıllarda ABD başta olmak üzere bir çok gelişmiş ülkelerde yaşanan şirket skandalları sonucunda kurumsal yönetim anlayışının önemi artmıştır. O yıllarda ABD'nin en büyük yedinci firması olarak görülen Enron gibi bir şirketteki muhasebe ve finansal raporlarındaki manipülasyonlar bunun en bariz örneğidir. Ayrıca Enron'un denetimini yapan Arthur Andersen firmasının da bu süreçte rolünün olduğu ortaya çıkmıştır. Bu olay, sadece kurumsal yönetim anlayışını değil aynı zamanda firmaların bağımsız denetimlerini de önemli hale getirmiştir. Ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerin %99,9'u KOBİ statüsündeki işletmelerden oluşmaktadır. Ayrıca bu firmaların büyük bölümü de aile işletmesi olarak faaliyette bulunmaktadır. Bu firmaların kurumsal yönetim anlayışını benimsemeleri ve bağımsız denetime girmeleri konusunda çok istekli olmamaları sonucunu doğurmaktadır. Bunun en önemli nedeni yeterli düzeyde bağımsız denetim kuruluşunun bulunmaması ve bağımsız denetime girmelerinin maliyetinin azımsanmayacak bir düzeyde bulunmasıdır. Ancak, piyasalarda faaliyette bulunan diğer firmalarında piyasalarda rekabeti ortadan kaldırmaya yönelik tekel, tröst ve kartel gibi oluşumlara yönelimlerini ortadan kaldıracak ve şirketler arası haksız rekabete yol açacak uygulamalara girişmelerinin önlenmesine yönelik olarak denetlenmeleri kaçınılmazdır. Bunu gerçekleştirebilmek için devletin kontrolünde bir takım Üst Kurullar oluşturulmuştur. Bu Üst Kurullardan biri olan Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), piyasa mekanizmasının aksamadan devamını sağlayabilmek için faaliyette bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, SPK'nun yaptığı denetimlerin firmaların hisse senedi getirileri üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını bulmaktır. Bu çalışmadan elde edilecek başka bir sonuçta, Borsa İstanbul'un yarı güçlü formda etkin olup olmadığıdır.

Hisse senedi fiyat verileri Borsa İstanbul'dan, SPK denetimleri ise SPK'nun haftalık bültenlerinden elde edilmiştir. Bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için Olay Çalışması yönteminden yararlanılmıştır.

Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, Borsa İstanbul yarı güçlü formda dahi etkin değildir; çünkü, SPK tarafından gerçekleştirilen denetimler şirketlerin hisse senedi getirilerini etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Olay Çalışması, Yarı Güçlü Formda Etkin Piyasa, Hisse Senedi Getirileri, SPK Denetimleri

ABSTRACT

¹ Bu çalışma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü bünyesinde, Dr. Öğr. Üyesi Kartal Somuncu'nun danışmanlığında yürütülen ve İsmail Çetinkaya tarafından hazırlanan "Sermaye Piyasası Kurulu'nun Yaptığı Denetimlerin Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkileri" başlıklı Yüksek Lisans tezinden özetlenerek hazırlanmıştır.

As a result of corporate scandals in many developed countries, especially in the US, the importance of corporate governance increased in the 2000s. Manipulation in the accounting and financial reports of a company like Enron, which was regarded as the seventh largest US firm in those years, is the most obvious example of this. Arthur Andersen, who supervised Enron, also played a role in this process. This event made not only the corporate governance understanding but also the independent audits of the companies important. 99.9% of the enterprises operating in our country are small and medium sized companies (SMEs). In addition, most of these companies operate as family business. This results in the fact that these companies are not willing to adopt the corporate governance approach and enter into independent audit. The most important reason for this is that there is not enough independent audit firm and the cost of entering independent audit is at a considerable level. However, it is inevitable that other firms operating in the markets should be audited to prevent them from entering practices that will eliminate their tendency towards becoming a monopoly, trust and cartel to eliminate competition in the markets and lead to unfair competition between companies. To achieve this, a number of Supreme Boards have been established under the control of the state. The Capital Markets Board (CMB), one of these Supreme Boards, operates to ensure the continuation of the market. The purpose of this study is to determine whether the audits performed by the CMB have an impact on the stock returns of firms. Another purpose of this study is whether Borsa Istanbul is effective in semi strong form.

Share price data are obtained from Borsa Istanbul and CMB audits are obtained from CMB weekly bulletins. Event study method is used to perform this study.

The results show that Borsa Istanbul is not effective even in semi strong form; because the audits performed by the CMB affect the stock returns of the companies.

Keywords: Event Study, Market Effective In Semi-strong Form, Share Returns, Audits Of The Capital Markets Board

1. GİRİŞ

2000'li yılların ilk yarısında ABD piyasalarında kurumsal yönetim konusunda bir takım aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Şirket üst yönetimlerinin, muhasebe kayıtlarına bağlı olarak finansal raporlarda yaptığı manipülasyonlar sonucunda, Enron (2001), WorldCom (2002) ve Parmalat (2003) gibi bir çok büyük firma iflas etmiştir. Arthur Andersen bağımsız denetim kuruluşunun da Enron Skandalındaki katkıları, Enron'un mahkeme sürecinde SEC (Security Exchange Commission)'e yanlış ve yanıltıcı bilgiler vermesi, gerçekleri gizlemesi ve Enron'a ait finansal raporları imha etmesi gibi eylemlerle bu manipülasyonlarda etkin rol oynadığının anlaşılması sonucunda Arthur Andersen firması, iflas ederek kapanmıştır. Çünkü SEC, Arthur Andersen firması aleyhine açtığı davada Enron Skandalı nedeni ile piyasalarda oluşan zararın iki katı kadar bir tazminat ödemesini istemiştir. Ayrıca mahkeme, Arthur Andersen firmasının, firmaların hesaplarını denetleyemeyeceğine hükmetmiştir. Olay sadece bu şirketlerin iflas etmesi değildir. Bundan daha da önemli olan, yatırımcıların, piyasalara olan güvenlerinde yarattığı erozyondur. Bu gelişmeler üzerine kurumsal yönetim anlayışı büyük bir önem kazanmıştır.

Ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerin %99,9'u KOBİ statüsündeki işletmelerden oluşmaktadır. Ayrıca KOBİ'ler, toplam mal ve hizmet alışlarının %65.5'ini, üretimin %56.2'sini, brüt yatırımların %53.2'sini, toplam katma değer %55'ini, toplam satışların

%65.5'ini, toplam ithalatın %39.9'unu, ihracatın %59.2'sini, banka kredileri içinde %26'sını ve istihdamında %75.8'ini gerçekleştirmektedir. Tarım işletmelerinin %9'unun, sanayi işletmelerinin %12.5'unun ve ticaret işletmelerinin de %51.4'ünün ve diğer işletmelerin de %35.2'sinin KOBİ statüsünde olması, ayrıca, bu işletmelerin çoğunluğunun aile şirketi olarak faaliyette bulunması (TOBB-KOBİ Araştırma ve Danışmanlık Merkezi Müdürlüğü, 2018), bu firmaların kurumsal yönetim anlayışını benimsemeleri ve bağımsız denetime girmeleri konusunda çok istekli olmamaları sonucunu doğurmaktadır. Bunun en önemli nedeni yeterli düzeyde bağımsız denetim kuruluşunun bulunmaması ve bağımsız denetime girmelerinin maliyetinin azımsanmayacak bir düzeyde bulunmasıdır. Bu nedenle Sermaye Piyasası Kurulu, halka açık olan şirket statüsünde bulunan kurumlar ile finans kuruluşlarından ve piyasalarından 100 milyon TL. üzerinde borçlanmak isteyen şirketlere, bağımsız denetimi zorunluluk haline getirmiştir. Çünkü bu kurumların ekonomik olarak nispeten daha güçlü olmaları denetleme maliyetlerini abzörve etmelerini kolaylaştırırken, diğer taraftan halka açık şirket statüleri gereği hem ortakların ve hem de şirkete ortak olabilme potansiyeli bulunan 3. kişilerin çıkarlarının korunabilmesi gerçeği bağımsız denetim zorunluluğunu haklı kılmaktadır. Ancak, piyasalarda faaliyette bulunan diğer firmalarında piyasalarda rekabeti ortadan kaldırmaya yönelik tekel, tröst ve kartel gibi oluşumlara yönelimlerini ortadan kaldıracak ve şirketler arası haksız rekabete yol açacak uygulamalara girişmelerinin önlenmesine yönelik olarak denetlenmeleri kaçınılmazdır. Bunu gerçekleştirebilmek için devletin kontrolünde Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) oluşturulmuştur. Bu Kurul, piyasa mekanizmasının aksamadan devamını sağlayabilmek için faaliyette bulunmaktadır.

Özellikle ülkemize gelen yabancı yatırımcılara güvence verebilmek için kurumsal yönetim anlayışı son derece önem kazanmıştır. Bağımsız denetim kuruluşları, şirketleri genel olarak mali performansları açısından incelemeye tabi tutarken, SPK ise daha çok piyasa mekanizmasının etkin işleyişini sağlamaya ve aykırı davranışları engellemeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Dolayısı ile SPK, denetim mekanizmasının daha etkin işlemesi konusunda çaba sarf etmektedir.

Bu çalışma kapsamında ülkemizde faaliyette bulunan Sermaye Piyasası Kurulu'nun faaliyet alanları incelenmiş; yıllar itibariyle denetlediği ve daha sonra haklarında cezai işlem uyguladığı firmaların hisse senetlerinin, anormal bir piyasa getirisine sahip olup olmadıklarının araştırılması amaçlanmıştır.

Eugene Fama tarafından ortaya atılan ve Rassel Yürüyüşler Teorisinin geliştirilmiş versiyonu olarak kabul edilebilecek olan Etkin Piyasalar Hipotezine göre piyasalar üç farklı formda etkin olabilir: Zayıf formda etkin, yarı güçlü formda etkin ve güçlü formda etkin piyasa. Yarı güçlü formda etkin piyasalarda, piyasaya yansıyan bir bilgi kullanılarak anormal getiri elde etmek mümkün değildir.

2. SERMAYE PİYASASI KURULU SPK)

1970'li yıllarda ülkemizde yaşanan yüksek enflasyon, mevduat ve tahvil (borçlanma senedi) faizlerini reel olarak negatif hale getirmiştir. Ancak Merkez Bankasının sıkı kontrolü nedeniyle ihraççı bankaların öngörülen faiz oranlarının üstüne çıkamaması bankerleri

doğurmuş, yasal boşluktan yararlanan bankerler eliyle de mevduat ve borçlanma senetlerinin el değiştirdiği ikinci bir piyasa oluşturulmuştur. Bankerlerin, ihraççı bankalardan aldıkları tahvilleri, daha ucuza satmaları ve aradaki farkı bir şekilde sübvans e tmeleri sonucu, küçük bankalar topladıkları mevduatı uygun alanlara kredilendirememiş ve nihayetinde altından kalkamayacakları yükler sebebiyle kriz patlamıştır. Her zaman olduğu gibi en büyük faturayı küçük mevduat sahipleri ödemiştir.

İşte böyle bir ortamda hazırlanıp kabul edilen 28.07.1981 tarih ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu, piyasaları kontrol altına alarak başıboşluğa son vermeyi ve sermaye piyasasının güven, şeffaflık ve istikrar içinde işlemlerini sağlamayı amaçlamıştır.

2499 sayılı yasa, sektörü düzenleyen temel yasa olmanın yanında, sektöre ilişkin bağımsız bir düzenleyici otoriteyi öngörmesi açısından da önemlidir. Yönetim sistemimize ilk bağımsız idari otorite modeli olarak giren Sermaye Piyasa Kurulu (SPK), bu Kanunla ihdas edilmiş ve kuruluşunu takip eden 13 yıl boyunca benzeri bir yapı oluşturulmamıştır.

2499 sayılı kanununda, 1986 ve 1988 yıllarında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Ancak geniş kapsamlı düzenlemeler 29.04.1992 tarihinde kabul edilen 3794 sayılı yasa ile yapılmıştır.

Sermaye piyasasının gösterdiği gelişme hızının gereksinimleri, zaman zaman piyasalarda yaşanan krizler, uluslararası standartların getirdiği kurumsal uyumlaştırma arzuları gibi nedenlere bağlı olarak zaman içerisinde Sermaye Piyasası Kanununda bir takım değişikliklere gidilmiştir.

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), 6/12/2012 tarihli ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile yeniden düzenlenmiştir.

Bu düzenlemelerin amacı halkın tasarruflarını menkul kıymetlere yöneltmek iktisadi gelişmeye etkin bir şekilde katılımını sağlamak, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak, piyasanın güven, şeffaflık ve istikrar içinde işlemlerini gözetmek ve kontrol etmektir.

Kurul idari ve mali özerkliği haiz bir kamu tüzel kişisidir. Yasalarla kendisine tevdi edilen görevleri yerine getirirken ve yetkileri kullanırken bağımsız olarak hareket eder. Doğal olarak bu iş ve eylemlerden doğan sorumluluk da kendisine aittir.

Yine 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 22'inci maddesine eklenen ek madde ile Kurula, sektöre ilişkin düzenleme yapma işlevinin yanında, çıkardığı düzenleyici metinleri Resmi Gazete'de yayımlama ve özel nitelikli kararlardan kamuoyunu ilgilendirenleri Kurulun haftalık bülteninde duyurma görevi verilerek, hem düzenleyici metinlerin (yönetmelik, yönerge v.b) aleniyeti sağlanmış, hem de kamuoyunu bilgilendirme araçları devreye sokulmuştur.

22'inci maddede sayılan düzenlemeler incelendiğinde Sermaye Piyasası Kurulu'nun temel işlevlerinin; piyasaların etkin ve verimli çalışmasını sağlayacak tedbirleri almak, sermaye piyasalarının ve bu piyasalarda faaliyet gösterecek kurumlarının işleyiş kurallarını

belirlemek, belirlenen kurallara uyulup uyulmadığını gözetlemek ve aykırı davranışlara yaptırım uygulamak, böylece sermaye piyasasına yatırım yapan kişilerin hak ve menfaatlerini korumak olduğu görülmektedir.

3. ETKİN PİYASALAR HİPOTEZİ

1950'li yıllara kadar sermaye piyasalarına yatırım yapan yatırımcılar arasında, temel ve teknik analize dayanan yaklaşımlar yolu ile piyasayı yenebileceklerine (piyasanın ortalama getirisinden daha fazla getiri elde edebileceklerine) dair bir inanış vardı. Ancak 1950 ile 1960'lı yıllar arasında yapılan akademik çalışmalarda bu inanışı kökünden reddedecek görüşlerin ağırlık kazanması ile birlikte, temelleri 1900'lü yıllarda Bachelier tarafından ortaya atılan Rassal Yürüyüş Teorisi (Random Walk Theory) yeniden yatırımcıların gündemine oturdu. Yapılan çalışmalarda elde edilen başka bir sonuç da o zamana kadar piyasalara yansıyan bilgilere, fiyatların, yavaş yavaş tepki verdiği inancının yıkılması şeklinde olmuştur. Elde edilen akademik sonuçlar, hisse senedi fiyatlarının piyasaya yansıyan yeni bilgilere anında tepki vermesi şeklinde gerçekleşiyordu. Bu çalışmalardan en çarpıcı olanı Paul Samuelson tarafından 1965 yılında yapılmıştır. Samuelson, Rassal Yürüyüş Teorisini ortaya atarak tartışmaları sonuçlandırmıştır. Ancak bu alandaki çalışmaların, ilerleyen yıllarda da devam etmesi sonucu, Eugene Fama tarafından Rassal Yürüyüş Teorisi, bir adım daha ileriye taşınarak, Etkin Piyasalar Hipotezi geliştirilmiştir. Bir anlamda Rassal Yürüyüş Teorisi'nin geliştirilmiş hali olan Etkin Piyasalar Hipotezi'ne göre piyasalara yansıyan yeni bir bilginin menkul kıymet fiyatlarına tam olarak yansıdığı piyasalar, "etkin" olarak tanımlanır.

Hipoteze göre piyasaların etkinliği; yeni bilgi girişi durumunda fiyatların hangi hızda ve hangi doğrultuda tepki gösterdiğine göre belirlenir. Bu tanıma göre bir piyasanın etkinliği şu koşullara bağlıdır:

- Fiyatlar, mevcut tüm bilgilerin kullanılması ile oluşan piyasa dengesini yansıtmalıdır.
- Bu fiyatlar, az bir gecikmeyle yeni bilgi girişine verilen tepkiyi yansıtmalıdır (Karan, 2011:275-276).

Piyasalar, bilgi girişinin çeşidine göre üç farklı formda etkin olabilirler:

1. Zayıf form.
2. Yarı güçlü form.
3. Kuvvetli form.

Bu üç farklı formda tanımlanabilecek piyasaları, birbirinden ayıran temel farklılık, menkul kıymet fiyatlarının yansıttığı bilgi setlerine dayanmaktadır. Etkin piyasaların genel özellikleri, piyasaya yansıyan yeni bir bilgiye menkul kıymet fiyatlarının tam ve doğru olarak tepki vermesi, menkul kıymet fiyatlarının rassal yürüyüşe uygun olarak değişmeleri, yatırımcıların ne her hangi bir yöntemle ne de bir araya gelip toplu olarak hareket ederek piyasadaki anormal getiri elde etmelerinin mümkün olmamasıdır.

3.1. Zayıf Formda Etkin Piyasa

Rassal Yürüyüş Teorisi, geçmiş fiyat verilerinin kullanılması yolu ile gelecek dönem fiyatlarının doğru olarak tahmin edilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, teknik analiz kullanılarak piyasanın sağladığı ortalama getiriden daha fazlasını elde etmenin mümkün olmadığı ileri sürülmektedir. Zayıf formda etkin piyasada geçmiş fiyat verileri fiyatlara tam olarak yansıdığı için bu bilgiler kullanılarak piyasada anormal bir getirinin elde edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bu açıdan bakıldığında Zayıf Formda Etkin Piyasa ile Rassal Yürüyüş Teorisi aynı temeller üzerine oturmuştur.

3.2. Yarı Güçlü Formda Etkin Piyasa

Hem teknik analiz ve hem de temel analiz ile anormal kazanç elde etmenin mümkün olmadığı piyasa durumunu ifade etmektedir (Karan, 2011:277). Buna göre yalnızca menkul kıymetlerin geçmiş fiyat hareketlerini takip ederek (teknik analiz) değil; aynı zamanda, şirketlerin açıkladığı bilanço, gelir tablosu ve diğer finansal tabloları ve raporlarındaki bilgileri kullanarak (temel analiz) ve piyasalara yansımış ekonominin genel durumu ve şirketlerin piyasa değerlerini etkileyen diğer her türlü bilgileri kullanarak da anormal kazanç elde etmenin mümkün olamayacağı durumu gösterir. Piyasalara yansıyan her türlü bilgiye menkul kıymetler tek seferde ve hemen tepki vermektedir.

3.3. Kuvvetli Formda Etkin Piyasa

Piyasalarda ne teknik ve temel analiz ile ne de içeriden öğrenenlerin ticareti (insider trading) ile anormal getiri elde etmenin mümkün olmadığı piyasalardır. Bunun nedeni piyasalara yansımış veya henüz yansımamış olan her türlü bilginin çok hızlı bir şekilde ve aynı anda tüm yatırımcı gruplarına yansımıştır.

4. ALINYAZIN ARAŞTIRMASI

Sakarya, Yazgan ve Yıldırım (2017:57), 2011-2015 yılları arasında BIST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan 58 adet firma üzerine yaptıkları çalışmada, kurumsal yönetim derecelendirmesinin firma performansı üzerine etkilerini, olay çalışması (event study) yöntemi ile araştırmışlardır. Kurumsal yönetim derecelendirme sonucunun açıklandığı günün 10 gün öncesi ve 10 gün sonrasındaki dönem aralığında şirketlerin kümülatif anormal getirilerini incelenmişler ve elde edilen sonuçlara göre açıklamanın yapıldığı tarihin öncesi ya da sonrasında herhangi bir anormal getiri sağlanmadığını, bu sonuca göre aynı zamanda piyasanın yarı etkin formda güçlü olduğunu bulmuşlardır.

Karamustafa, Varıcı ve Er, (2009:110), 2008 yılından itibaren hesaplanmaya başlanan kurumsal yönetim endeksine giren firmaların finansal oranlarını kullanarak yaptıkları çalışmada endekse girdikten sonra firmaların finansal performanslarının arttığına yönelik bulgular elde etmişlerdir.

Çarıkçı, Kalaycı ve Gök, (2009:71) kurumsal yönetim endeksi ile BIST 100 endeksinin getirilerini karşılaştırdıkları çalışmada kurumsal yönetim endeksine uyum sağlamaya çalışan firmaların finansal performansları arasında bir ilişkinin bulunmadığını saptamışlardır.

Denetim görüşlerinin hisse senedi değerine etkisi ile ilişkili, kaynakta yapılmış olan birkaç ampirik araştırma bulunmaktadır. Ancak ülkemizde yapılmış olan araştırmalar sınırlı seviyededir. Kaynakta yapılmış olan çalışmalar ele alındığında araştırmacıların bilgi madenciliği, regresyon tekniği, olay çalışması tekniği ve anova tekniği kullandıkları gözükmemektedir. Firth (1978:647), şartlı denetim raporlarının yayımlanmasının, hisse senedi fiyatı ve mudi karar mekanizması üstündeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada, bazı şartlı görüşlere yer veren raporların, hisse senedi değerlerine tepki gösterdiğini ve bu sebeple de mudi hükümlerine etki ettiği sonucuna ulaşmıştır. Firth, bunun yanında mudilerin, diğer denetim fikirlerine de değişik biçimde reaksiyon gösterdiklerini, araştırmasının sonuçlarına dahil etmiştir.

Houghton (1983:18), değişik denetim fikirlerinin, karar alma aşamasında hisse senedi değerlerinde farklara neden olup olmadığını analiz etmiştir. Araştırmada olumlu, şartlı denetim raporu ve raporsuz mali tablolar işlenmiştir. Sonuç olarak, bu üç değişik durumun hisse senedi değerlerinde önemli düzeyde bir etkiye neden olmadığını saptamıştır.

5. VERİLER

Bu çalışma kapsamında elde edilen tüm menkul kıymet fiyat bilgileri Borsa İstanbul'dan, Sermaye Piyasası Kurulu'nun aldığı denetim ve sonrasında verdiği cezalara ilişkin bilgiler de Sermaye Piyasası Kurulu'nun haftalık bültenlerinden derlenmiştir. Borsa İstanbul'dan sağlanan fiyat verileri, düzeltilmiş günlük fiyat verileridir.

SPK'nun haftalık bültenlerinde yer alan, şirketlere verilen cezaların tarihleri belirlenirken, cezaya konu olan olayın gerçekleştiği tarih yerine SPK'nun şirkete cezayı verdiği tarih esas alınmıştır.

6. ÇALIŞMANIN AMACI ve YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, ülkemizde piyasaların düzenlenmesi, serbest rekabetin etkin bir şekilde işletilmesi ve aksayan yönlerine ilişkin kanuni düzenlemelerin yapılması için kurulan Sermaye Piyasası Kurulu'nun yaptığı denetimlerin sonucunda firmalara kestiği cezaların, şirketin hisse senedi getirileri üzerinde ortaya çıkardığı anormal getirilerin varlığını saptamaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için Olay Çalışması (Event Study) yönteminden yararlanılmıştır. Olay çalışması, herhangi bir şirket ile ilgili bir olayın o işletmenin hisse senedi fiyatları üzerinde yarattığı etkiyi ölçen bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Sakarya, Yazgan ve Yıldırım, 2017:65). Olay çalışması yöntemi ile belirli bir olayın, hisse senedinin fiyatı üzerinde yarattığı etkiyi ölçebilmek mümkündür.

Araştırmanın sonuçlarının elde edilmesi sürecinde Microsoft Excel programından yararlanılmıştır.

SPK tarafından 01.01.2000 tarihinden 31.12.2018 tarihine kadar yapılmış tüm denetimler sonucunda verilmiş olan cezalar, araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

İkinci aşamada şirketlere ilişkin SPK'nun verdiği cezaların kamuya açıklanma tarihinden 65 gün öncesi, duyuru tarihi ve duyurunun yapıldığı tarihten 65 gün sonrasına kadar olmak üzere tahmin penceresi 131 gün olarak alınmıştır. Bu 131 gün için ağırlıklı ortalama fiyat verileri Borsa İstanbul'dan sağlanan veri seti içinden ayıklanmıştır. Olay penceresi olarak olayın 10 gün öncesi, olay günü ve olayın 10 gün sonrası olmak üzere toplam 21 gün için yapılmıştır.

Üçüncü aşamada olay çalışması (event study)'nın piyasa modeline göre uygulamasına geçilmiştir. Olay çalışması yöntemini dört farklı şekilde uygulamak mümkündür. Ancak bu çalışmada piyasa modeli yöntemi kullanılmıştır. Piyasa modeline göre olay çalışmasının adımlarını da şu şekilde açıklamak mümkündür.

1. Adım : Günlük düzeltilmiş ağırlıklı ortalama fiyat verileri kullanılarak her bir hisse senedi için günlük getiriler hesaplanmıştır. Günlük getiriyi elde etmek için aşağıdaki formül kullanılmıştır:

$$R_{it} \text{ (Getiri)} = (P_{it} - P_{it-1}) / P_{it-1} \quad (1)$$

Burada;

R_{it} , i hisse senedinin t günündeki getirisini,

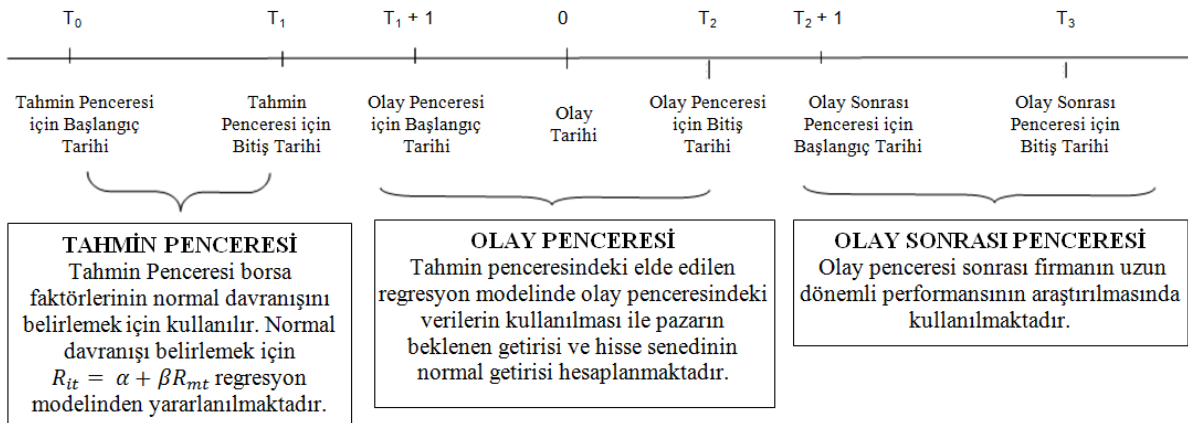
P_{it} , i hisse senedinin t günündeki ağırlıklı ortalama fiyatını ve

P_{it-1} , i hisse senedinin $t - 1$ günündeki ağırlıklı ortalama fiyatını,

gösterir.

Bu formülde dönem içinde dağıtılmış her hangi bir kar payı yer almamaktadır. Bunun nedeni, kullanılan fiyat verisinin düzeltilmiş fiyat verileri olmasıdır. Düzeltilmiş fiyat verisi içinde dönem içinde yapılmış kar payı dağıtımları, bedelli ve/veya bedelsiz sermaye artışı nedeniyle arz edilmiş yeni hisse senetleri de fiyatlara yansıtıldığı için tekrardan kar payı ödemeleri dikkate alınmamıştır.

Şekil 1 : Olay Çalışması Zaman Çizelgesi

Kaynak : Sakarya, Yazgan ve Yıldırım, (2017:67). "Kurumsal Yönetim Derecelendirmesinin Hisse Senedi Performansına Etkisi: BİST Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir İnceleme",

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi Journal of Social Sciences and Humanities Researches , Güz/Autumn 2017, Cilt/Volume 18 Sayı/Issue 40 .

2. Adım : Pazar Getirisi hesaplanmıştır. Pazar getirisini hesaplamak için aşağıda yer alan formülden yararlanılmıştır:

$$R_{mt} = (I_t - I_{t-1}) / I_{t-1} \quad (2)$$

Burada;

R_{mt}, BIST 100 endeksinin t zamanındaki getirisini,

I_t, BIST 100 endeksinin t günündeki kapanış değerini ve

I_{t-1}, BIST 100 endeksinin t - 1 günündeki kapanış değerini,

gösterir.

3. Adım : Piyasa modeli hesaplanmıştır. Piyasa modelinin hesaplanmasında aşağıda yer alan formülden yararlanılmıştır.

$$R_t = \alpha_t + \beta_t * R_{m,t} \quad (3)$$

Burada,

R_t, t günündeki getiriyi,

α_t, tahmin penceresinde hesaplanan sabit katsayıyı,

β_t, tahmin penceresinde hesaplanan beta katsayısını,

R_{m,t}, BIST 100 endeksinin t zamanındaki getirisini,

gösterir.

4. Adım : Beklenen getiriler hesaplanmıştır. Beklenen getirilerin hesaplanmasında aşağıda yer alan formülden yararlanılmıştır.

$$E(R)_t = \alpha_t + \beta_t * R_{m,t} \quad (4)$$

Burada,

E(R)_t, t günündeki beklenen getiriyi,

α_t, tahmin penceresinde hesaplanan sabit katsayıyı,

β_t, tahmin penceresinde hesaplanan beta katsayısını,

R_{m,t}, BIST 100 endeksinin t zamanındaki getirisini,

gösterir.

5. Adım : Günlük getiri verisinden beklenen getiri çıkarılarak, her bir hisse için anormal getiriler hesaplanmıştır.

$$AR_t = R_t - E(R)_t \quad (5)$$

Burada,

AR_t , anormal getiriyi (*abnormal return*),

göstermektedir.

6. Adım : Olay penceresi dönemine ait AR (Anormal Getiriler)'in kümülatif toplamaları alınarak, Kümülatif Anormal Getiriler (CAR), elde edilmiştir. Bu elde edilen kümülatif anormal getiriler olay gününün 10 gün öncesi ve 10 gün sonrası,ü olmak üzere her bir hisse senedi için uygulanmıştır.

$$CAR_t = AR_t + CAR_{t-1} \quad (6)$$

Burada,

CAR_t , t günündeki kümülatif getiriyi

CAR_{t-1} , $t - 1$ günündeki kümülatif getiriyi

göstermektedir.

7. Adım : Her bir hisse senedi için bulunan kümülatif getirilerin t günündeki ortalaması alınmıştır.

$$CAAR_t = 1/n \cdot \Sigma CAR_t$$

Burada,

$CAAR_t$, tüm hisse senetlerinin t günündeki kümülatif getirilerinin ortalamasını,

n , hisse senetlerinin sayısını,

göstermektedir.

7. HİPOTEZLER

H₀ = Sermaye Piyasası Kurulu'nun yaptığı denetimler sonucunda, verdiği cezaların, şirketin hisse senedi üzerinde anormal bir getiri etkisi yoktur (yani, $CAR = 0$ 'dır).

H₁ = Sermaye Piyasası Kurulu'nun yaptığı denetimler sonucunda, verdiği cezaların, şirketin hisse senedi üzerinde anormal bir getiri etkisi vardır.

Hipotezler, aslında piyasanın yarı güçlü formda etkin olup olmadığını test etmektedir; çünkü, 2 bölümde de anlatıldığı üzere yarı güçlü formda etkin olan bir piyasada kamuya açıklanan tüm bilgiler anında fiyatlara yansıtacağı için bu tür bilgilere dayanarak anormal getiri elde etmek mümkün olmayacaktır.

8. SONUÇLAR

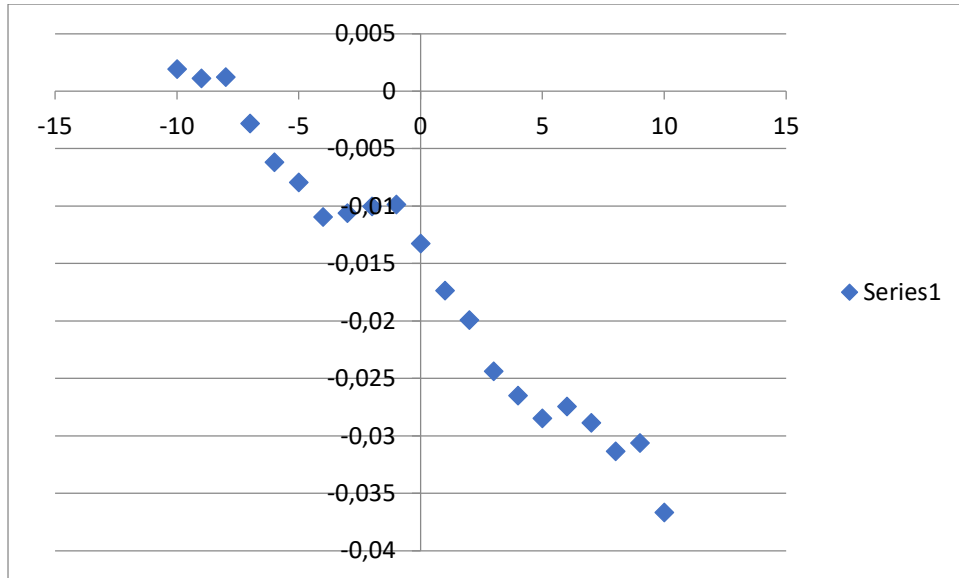
Bu çalışma kapsamında 01.01.2000 ile 31.12.2018 arasında geçen 19 yıl içinde SPK tarafından denetime alınıp sonucunda cezai işlem uygulanan 234 farklı olayın, 10 gün öncesi ve 10 gün sonrasındaki dönemde elde edilen anormal getirileri incelenmiştir.

Şekil - 2'den de görülebileceği gibi elde edilen sonuçlara göre, 10 günlük kümülatif ortalama anormal getiriler ve şirket bazında elde edilmiş kümülatif anormal getirilere bakılarak, Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yapılan denetimler sonucunda şirketlere

kesilen cezaların anormal getirilere neden olduğu bulunmuştur. Bu durum, ülkemizde faaliyette bulunan sermaye piyasasının yarı güçlü formda dahi etkin olmadığını göstermektedir.

Olay gününün 10 gün öncesi ve 10 gün sonrası dönemde elde edilen sonuçlara göre büyük oyuncular, Sermaye Piyasası Kurulu'nun belli bir şirketi incelemeye aldığını, ortalama olarak 7 gün öncesinden haber almakta ve bu süreç içinde ilk 5 gün kümülatif getiriler %1 kadar azalmaktadır. 6. günden kararın açıklandığı güne kadar getiriler, yatay seyretmekte, ancak, kararın açıklanmasından sonra getiriler hızla azalmaya devam etmektedir. Olay gününün 10 gün sonrasında toplamda getirilerin %3,5 kadar gerilediği saptanmıştır. Dolayısıyla olay günü açığa satış işlemi yapacak bir yatırımcının anormal getiri elde etmesi mümkündür.

Şekil 2 : Olay Gününün 10 Gün Öncesi, Olay Günü ve Olay Gününün 10 Gün Sonrasındaki Dönemde Ortalama Kümülatif Anormal

KAYNAKÇA

İ. H. Çarıkçı, Ş. Kalaycı, İ. Y. Gök. "Kurumsal yönetim-şirket performansı ilişkisi: İMKB kurumsal yönetim endeksi üzerine ampirik bir çalışma", Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2009.

Houghton, Keith, A. "Audit Reports: Their Impact on the Loan Decision Process and Outcome: An Experiment", Accounting and Business Research, Volume 14, Issue 53, 1983.

Karamustafa, O., Varıcı, İ., & Er, B. "Kurumsal yönetim ve firma performansı: İMKB kurumsal yönetim endeksi kapsamındaki firmalar üzerinde bir uygulama", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, (2009).

Karan M. "Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, 3. Baskı., Gazi Kitabevi, Ocak 2011.

Sakarya Ş., Kemal F. Yazgan ve H. H. Yıldırım. "Kurumsal Yönetim Derecelendirmesinin Hisse Senedi Performansına Etkisi: BİST Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir İnceleme", Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi Journal of Social Sciences and Humanities Researches, Güz/Autumn 2017, Cilt/Volume 18 Sayı/Issue40 .

TOBB-KOBİ Araştırma ve Danışmanlık Merkezi Müdürlüğü, 2018.

**YERLİ VE YABANCI YATIRIMCILARIN BIST-100 ENDEKSİ ÜZERİNE
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**
INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF LOCAL AND FOREIGN INVESTORS ON
BIST-100 INDEX

Dr. Öğr. Üyesi Kartal SOMUNCU
Afyon Kocatepe Üniversitesi

ÖZET

2013 yılında Amerika Merkez Bankası FED'in, para arzını kısacağına ilişkin açıklamayı yaptığı günden bu yana Türkiye, ekonomik ve politik bir türbülansın geçmektedir. Özellikle ülkemize doğrudan yatırım yapan ya da sıcak para olarak da tanımlanabilen, uluslararası portföy yatırımlarını getiren yabancı yatırımcıların bu süreçte rol oynadığı düşünülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki piyasaların işleyişine etki eden bir takım faktörler bulunmaktadır. Bunların arasında, gerektiğinde kısa vadeli fonların swap yolu ile uzun vadeli fonlar ile değiştirilmesine olanak sağlayacak finansman araçlarının olmaması, türev piyasalarının bulunmaması, kurumsal sınırlamalar, şeffaflığın düşük ya da opazitenin yüksek olması ve özellikle borçlanma amacı ile ihraç edilmiş menkul kıymetlerin, vadelerinin, gelişmiş ülkelerdekiler ile karşılaştırıldığında oldukça kısa olması, sayılabilir.

Gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında, yabancı yatırımcıların, kısa vadeli fonları uzun vadeli fonlar ile değiştirmek istedikleri dönemlerde sorunların yaşanması, yatırımcı grupları tarafından da takip edilmektedir. Oluşan sürü hareketi (toplu olarak hareket etme) nedeni ile menkul kıymetlerin fiyatları, olması gereken gerçek fiyatlarından daha yüksek düzeylere çıkarak piyasada balon oluşmasına, ya da çok daha düşüğüne inerek piyasalarda kriz olarak algılanabilmesine neden olmaktadır. 2018 yılının Ağustos ayında yaşanan ve Rahip Brunson Krizi olarak adlandırılan durum da bunun tipik bir örneğidir.

Bu çalışmada, özellikle Ağustos 2018'de yaşanan finansal krizden sonra yeniden tartışmaya açılan yabancı sermayenin, Türkiye Ekonomisi üzerine olası olumsuz etkileri, üç temel yatırım davranışı açısından değerlendirilmiştir. Bu yatırım davranışları, menkul kıymet işlemi yoğunluğu, sürü halinde hareket etme ve olumlu ya da olumsuz geri bildirim işlemi olarak sınıflandırılabilir.

Araştırma kapsamında 1 Ocak 2018 ile 31 Ağustos 2019 tarihleri arasındaki dönemde Borsa İstanbul'da yerli ve yabancı yatırımcıların bu tür yatırım davranışlarının da bulunup bulunmadıkları araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, yabancı yatırımcıların, Ağustos - Eylül 2018 tarihlerinde olumlu geri bildirim işlemi yapmalarına karşın diğer dönemlerin tamamında olumsuz geri bildirim işlemi ile uğraştıkları saptanmıştır. Yerli yatırımcıların ise dönemin tamamında, olumlu geri bildirim işlemi ile meşgul oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Modelde ele alınan dönemlerin tamamında yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılara göre hisse senedi alım satım işlemi ile daha fazla uğraştıkları belirlenmiştir. Ayrıca elde edilen sonuçlara göre yabancı yatırımcılar, yerli yatırımcılara nazaran daha fazla sürü etkisine neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Yatırımları, Serbest Fonlar, Sürü Etkisi (toplu olarak hareket etme), Olumlu Geri Bildirim İşlemi, Ticaret Yoğunluğu (aktif alım satım işlemi)

ABSTRACT

In 2013 FED, depending on the day of the description will cut the money supply since Turkey, is going through economic and political turbulence. It is thought that foreign investors, especially those who make direct investments in our country or which could be defined as hot money, bring in international portfolio investments play a role in this process.

There are a number of factors that affect the functioning of markets in developing countries. These include the absence of financial instruments to allow the exchange of short term funds with long term funds by means of swap, the absence of derivative markets, institutional constraints, low transparency or high opacity, and especially the issuance of securities, maturities and advanced to be quite short in comparison, could be counted.

In the markets of developing countries, the problems experienced by foreign investors during periods when they want to replace short-term funds with long-term funds are also monitored by investor groups. As a result of the herding, the prices of securities rise to higher levels than their actual prices, leading to the formation of bubbles in the market, or to a much lower rate, causing them to be perceived as a crisis in the markets. A typical example is the so called Priest Brunson Crisis in August 2018.

In this study, the negative effects of foreign investment on the economy of Turkey, which was again opened up to debate after the financial crisis of August 2018, were analyzed in three different investment behaviour categories. This investment behaviors can be categorized as intensity of trading, positive or negative feedback trading and herding effect.

In the scope of this study, whether or not did the foreign investors use these investment behaviors between 1 January 2018 and 31 August 2019 was searched. According to the results, it was found that foreign investors used positive feedback trading only in August-September 2018 and used negative feedback trading in all the remaining times whilst local investors used positive feedback trading all the time. It was seen that throughout the whole time interval in this research, local investors has done more stock intensity of trading compared to foreign investors. According to the results of the study, it was also found that foreign investors had a bigger impact on herd effect compared to local investors.

Keywords: Global Portfolio Investments, Hedge Funds, Herding Effect, Positive Feedback Trading, Intensity Of Trading

1. GİRİŞ

Türkiye, 2013 yılında Amerika Merkez Bankası FED'in, para arzını kısacağına ilişkin açıklamayı yaptığı günden bu yana, ekonomik ve politik bir türbülansın geçmektedir. Siyasi ve ekonomik birçok kesim ise bu süreçte özellikle ülkemize doğrudan yatırım yapan ya da sıcak para olarak da tanımlanabilen, uluslararası portföy yatırımlarını getiren, yabancı yatırımcıları hedef alan, bir takım açıklamalar yapmaktadır. Bu durum, yıllar önce 1997-2001 döneminde dünyanın birçok bölgesinde yaşanan ekonomik krizlerdeki duruma benzemektedir. 1998 yılında Dünya Bankası Kongresi'nde yaptığı konuşmasında bu duruma değinen Joseph Stiglitz, yabancı yatırımcıların, ülke siyasetçileri tarafından mali krizlerin en önemli sorumluları olarak görüldüklerini belirtmişti. Ülkelerin yönetimlerinde söz sahibi olan bir çok akil insan, bu düşüncelerini desteklemek için, 1992 yılında Soros'un İngiliz Sterlin'ine karşı giriştiği ve bir haftada elde ettiği 1 milyar sterlinlik arbitraj karını, delil olarak göstermektedirler.

1990'lı yıllara kadar kredi pazarında, ticari bankalar söz sahibi iken günümüzde ticari banka kredilerinin yerini yabancı yatırımları almıştır. Yabancılar, bankaların sağladığı krediler yerine, şirketlerin ihraç ettikleri finansman bonoları, tahviller ve hisse senetlerine yatırım yapmak suretiyle finansman sağlamaya başladılar. Ancak, ticari banka kredilerinin yerini, portföy yatırımlarının alması, bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bu sıkıntıların başında, yabancı yatırımları, gelişmekte olan ülkelerin para veya sermaye piyasalarına girdiğinde ya da çıktığında, menkul kıymetlerin fiyatları, olağanüstü tepki verebilmektedir. Bu durum da ülke ekonomisinde, krize neden olabilmektedir. 2007-2009 yıllarında yaşanan uluslararası finans krizi dahil, son 20 yıl içinde dünyanın bir çok bölgesinde yaşanan krizler ve Kırılgan Beşli olarak bilinen (Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerde ortaya çıkan anomaliler, türbülanslar ve döviz kuru şokları, yabancı yatırımlarının gelişmekte olan ülke piyasalarına etkilerini yeniden tartışmaya açmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki piyasaların işleyişine etki eden bir takım faktörler bulunmaktadır. Bunlar arasında, gerektiğinde kısa vadeli fonların swap yolu ile uzun vadeli fonlar ile değiştirilmesine olanak sağlayacak finansman araçlarının olmaması, türev piyasalarının bulunmaması, kurumsal sınırlamalar, şeffaflığın düşük ya da opazitenin yüksek olması ve özellikle borçlanma amacı ile ihraç edilmiş menkul kıymetlerin, vadelerinin, gelişmiş ülkelerdekiler ile karşılaştırıldığında oldukça kısa olması, sayılabilir.

Gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında, yabancı yatırımcıların, kısa vadeli fonları uzun vadeli fonlar ile değiştirmek istedikleri dönemlerde sorunların yaşanması, yatırımcı grupları tarafından da takip edilmektedir. Oluşan sürü hareketi (toplu olarak hareket etme) nedeni ile menkul kıymetlerin fiyatları, olması gereken gerçek fiyatlarından daha yüksek düzeylere çıkararak piyasada balon oluşmasına, ya da çok daha düşüğüne inerek piyasalarda kriz olarak algılanabilmesine neden olmaktadır. 2018 yılının Ağustos Ayında yaşanan ve Rahip Brunson Krizi olarak adlandırılan durum da bunun tipik bir örneğidir .

2. ARAŞTIRMA SORULARI VE HİPOTEZLER

Bu çalışma da, Türkiye'nin 1.Ocak.2018 ile 31.Ağustos.2019 arasında geçen süre zarfında, BIST-100 endeksinde işlem yapan yabancı ve yerli yatırımcıların uyguladıkları yatırım stratejilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Böylelikle, ülke yönetiminde söz sahibi olan akıl insanların ileri sürdüğü şekliyle, yabancı yatırımcıların Türkiye ekonomisine yönelik etkileri de test edilmeye çalışılacaktır. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmada, aşağıda verilen üç hipotez (denence) test edilmiştir:

- Hipotez 1 : Yabancı yatırımcılar, yerli yatırımcılara nazaran BIST-100 endeksinde yer alan hisse senetlerinde menkul kıymet ticareti (intensity of trading) ile daha yoğun olarak uğraşmaktadırlar.
- Hipotez 2: Yabancı yatırımcılar, olumlu geri bildirim işlemi (positive feedback trading) ile yerli yatırımcılara göre BIST-100 endeksinde yer alan hisse senetlerinde, daha fazla meşgul olmaktadır.
- Hipotez 3 : Yabancı yatırımcılar, yerli yatırımcılara nazaran BIST-100 endeksinde yer alan hisse senetleri ile yaptıkları işlemlerde daha fazla toplu olarak hareket etmektedir; yani, sürü etkisine (herding effect) neden olmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu araştırma kapsamında, özellikle yabancı yatırımcıların takip ettiği varsayılan üç farklı yatırım stratejisi tartışılmıştır. Bu stratejiler, menkul kıymetlerin yatırımcılar arasında yoğun bir şekilde el değiştirmesi (intensity of trading), sürü etkisi (herding) yaratma ve olumlu geri bildirim işlemi (positive feedback trading) davranışıdır.

3.1. Menkul Kıymet İşlemi Yoğunluğu (Intensity of Trading)

Yabancı yatırımlarının ve yabancı yatırımcıların karşılaştığı kurumsal düzenlemeler, yerli yatırımcıların karşılaştıkları düzenlemelerden farklı olabilir (Helm: 1997:414). Yabancı yatırımcılar, özellikle, “açığa satış” işlemleri için kaldıraç etkisinden yararlanırlar. Benzeri avantajlar, yatırımcının, yabancı yatırımlarından beklediği kazancı azaltacaktır. Sonuç olarak bu durum, yabancı yatırımcıların, yerli rakiplerine göre daha yoğun olarak menkul kıymet işlemi yapmalarına neden olabilmektedir.

Kim ve Wei (2002:7)'nin buldukları yöntem¹ kullanılarak, yabancı yatırımcıların daha yoğun olarak menkul kıymet işlemi ile uğraşıp uğraşmadıkları, araştırılmıştır.

Bu yönteme göre, k aracı kurumunun, t dönemi sonunda, elinde tuttuğu j hisse senedinin piyasa değerinin, sahip olduğu tüm portföyün toplam piyasa değeri içindeki payı,

---

¹ Kim ve Wei, bu yöntemi yatırımcı gruplarına uygulamıştır. Bu çalışma kapsamında ise aracı kurumlar için uygulanmıştır.

$w(k,j,t)$ ile gösterilebilir. k aracı kurumunun t döneminde portföyünde bulunan her bir hisse senedinin ağırlık değişiminin toplamı ise şu formül ile hesaplanabilir:

$$(1) \quad TN(k,t) = \sum_j |w(k,j,t) - w(k,j,t-1)|$$

Buna göre,

t : içinde bulunulan dönemi (gün),

$t-1$: önceki dönemi (gün),

k : aracı kurumu,

j : k 'nın portföyündeki bir hisse senedini,

$w(k,j,t)$: k 'nın, t dönemi sonunda elinde tuttuğu, j hisse senedinin piyasa değerinin, tüm portföyünün toplam piyasa değeri içindeki oranını,

$TN(k,t)$: ardışık iki dönem sonunda elde edilen $w(k,j,t)$ değerleri arasındaki farkların mutlak değerlerinin toplamını,

gösterir. ağırlık değişimi olarak),

$$(2) \quad TN(k) = \frac{1}{(T-1)} \sum_{t=2}^T TN(k,t)$$

T : dönem sayısı toplamını (gün),

$K(i)$: i grubundaki aracı kurum sayısını. Örneğin yabancı yatırımcıların işlemlerine aracılık yapan kurum sayısı.

$TN(k)$: k aracı kurumunun, menkul kıymet işlemi yoğunluğunun ortalamasını (gösterir.

İşlem (2)'de hesaplanan, toplam $TN(k)$ değerinin, i grubundaki kurum sayısına bölünmesi ile i grubu için, ortalama işlem yoğunluğu (TN), bulunur. Bunun için, $TN(k,t)$ değerlerinin toplamı alınır ve sonuç, örneklem dönemindeki gün sayısının bir eksiğine bölünerek, i grubu için, menkul kıymet işlem yoğunluğunun ortalaması bulunur.

$$(3) \quad TN = \frac{1}{K(i)} \sum_k TN(k)$$

Son olarak, yerli ve yabancı yatırımcıların işlemlerine aracılık yapan aracı kurumlar için, menkul kıymet işlemi yoğunluğu endekslerinin, toplam değerleri bulunur. Daha sonra bu toplam değerler, her aracı kurum grubundaki aracı kurum sayısına bölünerek menkul kıymet işlemi yoğunlukları hesaplanır. TN değerleri asimptotik olarak normaldir. Başka bir deyişle, k , aracı kurum sayısı sonsuza giderken, TN değerleri de $TN(k)$ değerlerine eşit olur. TN değerleri, yerli veya yabancı yatırımcı grupları için işlem yoğunluklarını gösterir. Eğer yatırımcı grubu, yoğun olarak menkul kıymet işlemi ile uğraşmıyor ise TN değeri sıfır çıkar. TN değerlerinin sıfırdan farklı olması, aracı kurum grubunun yoğun olarak menkul kıymet işlemi yaptığını gösterir. Menkul kıymet işlemi yoğunluğunu veren formülde, farkların mutlak

değerlerinin alınması nedeni ile elde edilen sonuç, ya pozitif bir değer alacak ya da sıfır olacaktır.

3.2. Olumlu Geri Bildirim İşlemi (Positive Feedback Trading)

Yabancı yatırımcılar, yerli yatırımcıların uğraştığı işlemlerden farklı olarak menkul kıymetlerin fiyatlarının arttığı dönemlerde, menkul kıymetleri almak için, düşerken de satmak için acele etmeleri durumunu ifade eden ve alanyazına, olumlu geri bildirim işlemi (positive feedback trading) olarak giren davranış tarzı ile de ilgilenebilirler. Dornbusch ve Park (1995:2)'a göre yatırımcıların yatırım davranışını, tecrübelerine dayanan geçmişte elde ettikleri getiriler, belirlemektedir. Bohn ve Tesar (1996:80)'a göre piyasadaki artan getirilerin, net alımların da artması ile sonuçlandığını bulmuşlardır. Bazen de yabancı yatırımcılar, olumlu geri bildirim işleminin tersi olan yatırım davranışını sergileyebilirler. Alinyazına olumsuz geri bildirim işlemi (negative feedback trading) olarak giren, hisse senetlerinin fiyatları düşerken satın almak için ve fiyatlar artarken de sahip olduklarını satmak için acele etmeleri durumunu ifade eden yatırım davranışını ortaya koyabilirler.

Olumlu geri bildirim işleminin ölçülmesine yönelik olarak alanyazındaki ilk çalışma, Grinblatt, Titman ve Wermers (1995:1090) tarafından yapılmıştır. Ancak bu yöntem daha sonra Kaminsky, Lyons ve Schmukler (2000:8) tarafından değiştirilerek Denklem 4'deki formül elde edilmiştir.

$$(4) \quad M_{(k,j,t)} = \left[\frac{(Q(k,j,t) - Q(k,j,t-1))}{Q^*(k,j,t)} \right] R(j,t-1)$$

Burada:

t : içinde bulunulan dönemi (gün),

$t-1$: önceki dönemi (gün),

k : aracı kurumu,

j : k 'nin portföyünde yer alan herhangi bir hisse senedini,

$M(k,j,t)$: t dönemindeki, k aracı kurum grubunun momentum ölçüsünü,

$Q(k,j,t)$: t dönemindeki, k aracı kurum hesabındaki j menkul kıymetinin pay sayısını,

$Q^*(k,j,t)$: $Q(k,j,t)$ ve $Q(k,j,t-1)$ 'in ortalamasını,

$R(j,t-1)$: $t-2$ ile $t-1$ arasındaki süre içinde j menkul kıymetinde oluşan getiri miktarını, gösterir.

k aracı kurum grubu için momentum işleminin ölçüsü:

$$(5) \quad M(k) = \frac{1}{JT} \sum_t \sum_j M(k,j,t)$$

J : k 'nin işlem yaptığı toplam menkul kıymet sayısını,
 T : dönem sayılarının toplamı,
 $M(k)$: aracı kurum grubu k için momentum işleminin ölçüsünü,
gösterir.

Momentum işleminin ölçüsü olan $M(k)$ 'nin değerinin sıfır çıkması, olumlu ya da olumsuz bir geri bildirim işleminin olmadığını gösterir. Bu değer pozitif olması sistematik bir olumlu geri bildirim işlemine, negatif olması ise sistematik bir negatif geri bildirim işleminin varlığına işaret eder.

3.3. Sürü Halinde (Toplu Olarak) Hareket Etme Davranışı (Herding Effect)

Para ve sermaye piyasalarında, yerli ya da yabancı yatırımcıların, mantıklı ya da mantıksız olarak birbirlerinin takip ettikleri ticari davranışları taklit etme, tekrarlama eğilimine, sürü halinde (toplu olarak) hareket etme davranışı denir. Özellikle ülkelerin sahip olduğu kredi notlarının, CDS primlerinin ve bir çok finansal düzenlemenin, başta ABD yatırım bankaları olmak üzere yurt dışında yerleşik kurumlar tarafından yapılması, takip edilmesi ve açıklanması, yerli yatırımcılar arasında yabancı yatırımcıların, kendilerinden önce bilgi sahibi oldukları inancını doğurmaktadır. Böylece bilgi sahibi olmayan ama akıllı olan yerli yatırımcılar, kendilerine göre avantajlı ve bilgi sahibi olduklarını düşündükleri yabancı yatırımcıların ticari davranışlarını takip etmeye yönelirler (Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch, 1992:993; ve Banerjee, 1992:802). Bu teze göre, yatırımcıların piyasalarda gösterecekleri sürü halinde hareket etme eğilimleri, tamamı ile piyasalar hakkında toplayabilecekleri bilgi ve bu bilgiyi kullanabilme becerilerine bağlı olacaktır.

Yatırımcıların neden olduğu sürü etkisini ölçmeye yönelik ilk çalışmayı Lakonishok, Shleifer ve Vishny (1992:35) gerçekleştirmiştir. Elde ettikleri bulgulara göre, özellikle ABD ve İngiltere'de bulunan kurumsal yatırımcılar, birbirlerinin davranışlarını taklit etmektedirler.

Lakonishok, Shleifer ve Vishny (1992:35) tarafından geliştirilmiş olanı endeks, sürü etkisi davranışının ölçülmesine yardımcı olur.

$$(6) H(i, j, t) = \left| \frac{B(i, j, t)}{B(i, j, t) + S(i, j, t)} - p(i, t) \right| - E \left| \frac{B(i, j, t)}{B(i, j, t) + S(i, j, t)} - p(i, t) \right|$$

$$(7) p(i, t) = \frac{\sum_{j=1}^N B(i, j, t)}{\left(\sum_{j=1}^N B(i, j, t) + \sum_{j=1}^N S(i, j, t) \right)}$$

$$(8) H(i, t) = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N H(i, j, t)$$

$$(9) H(i) = \frac{1}{NT} \sum_{t=1}^T \sum_{j=1}^N H(i, j, t)$$

Buna göre,

t : içinde bulunulan dönemi (gün),

k : aracı kurumu,

j : k 'nin portföyündeki bir hisse senedini,

N : hesaplamalara dahil olan hisse senetlerinin sayısını,

T : gün sayısını,

$H(i,j,t)$: i yatırımcı grubunda bulunan yatırımcılar için t dönemi içinde j hisse senedindeki toplu olarak hareket etme endeksini,

$H(i,t)$: BIST-100 endeksindeki hisse senetleri için t döneminde, i yatırımcı grubu için toplu olarak hareket etme endeksini,

$H(i)$: araştırma döneminin tamamında i yatırımcı grubu için toplu olarak hareket etme eğilimini,

$B(i,j,t)$: t dönemi içinde j menkul kıymetinde net alıcı pozisyonunda olan i yatırımcı grubu için işlem yapan aracı kurumların sayısını,

$S(i,j,t)$: t dönemi içinde j menkul kıymetinde net satıcı pozisyonunda olan i yatırımcı grubu için işlem yapan aracı kurumların sayısını,

$p(i,t)$: t dönemi içinde aktif olarak faaliyetlerine devam eden toplam aracı kurumların (net alıcı sayısı + net satıcı sayısı) sayısına bölünen, i yatırımcı grubundaki alıcı sayısını,

gösterir.

Sıfırdan farklı olarak bulunacak $H(i)$ değeri, sürü halinde hareket etme davranışının varlığına bir işaret olarak kabul edilebilir. $H(i)$ değeri, sıfır çıkar ise o zamanda sürü halinde hareket etme davranışının olmadığı kabul edilecektir.

Sürü davranışının varlığını gösteren $H(i,j,t)$ endeksinin piyasa koşullarından etkilenmemesi için $p(i,t)$ değeri, endeks değerinden çıkarılmıştır. 6. eşitlikte yer alan alım ve satım işlemlerinin mutlak değerleri alınmak suretiyle yatırımın hangi düzeyde kutuplaşacağı bulunmaya çalışılmıştır.

4. VERİLER

Menkul kıymetler ile ilgili veriler şu şekildedir:

- 01/Ocak/2018 ile 31/Ağustos/2019 tarihleri arasında BIST-100 endeksinde yer alan hisse senetleri üzerinde işlem yapan aracı kurumlar, yatırım fonları, yatırım ortaklıkları, ticari bankalar, portföy yönetim şirketleri, emeklilik fonları ve diğer kurumların gün sonu hesap bakiyelerinde bulunan takas dökümleri (miktar (lot) olarak),
- Gün sonu itibarıyla BIST-100'de işlem gören hisse senetlerinin Türk Lirası (TRY) cinsinden düzeltilmiş kapanış fiyatları.
- Olumlu geri bildirim işleminde, günlük işlem hacimleri onbinde birden küçük olan aracı kurumlar, hesaplamaya dahil edilmemiştir.

Gün sonu kurumların hesaplarında bulunan takas bakiyeleri, Merkezi Kayıt Kuruluşu'ndan ve düzeltilmiş günlük ağırlıklı ortalama fiyat verileri ise Borsa İstanbul'dan elde edilmiştir.

4. ARAŞTIRMADAKİ ALT DÖNEMLER

Araştırma kapsamında, 1.Ocak 2013 ile 31.Aralık.2018 arası dönem incelenmiştir. Bu dönem daha sonra kendi içinde alt dönemlere ayrılmıştır. Bu alt dönemler aşağıda verilmiştir:

- a) 1.Ocak.2018 – 31.Ağustos.2019 (2018 - 2019), araştırmanın tüm zaman aralığı,
- b) 1. Dönem (1.Ocak.2018 - 27.Temmuz.2018), Rahip Brunson krizi öncesi dönem,
- c) 2. Dönem (30.Temmuz.2018 - 13.Ağustos.2018), Rahip Brunson Krizi dönemi,
- d)3. Dönem (14.Ağustos.2018 - 31.Ağustos.2019), Rahip Brunson Krizi sonrası dönem.

5. SONUÇ

Elde edilen ilk sonuç, araştırma döneminin tamamı ve tüm alt dönemler için yabancı ve yerli yatırımcıların, menkul kıymet alım ve satımı işlemini yoğun bir şekilde gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Yabancı ve yerli yatırımcılar arasında ise özellikle yerli yatırımcıların daha yoğun bir biçimde alım ve satım işlemi yaptıkları yönündedir. Elde edilen bu sonuçlar, Kim ve Wei (2002:8)'nin çalışmalarının bulguları ile çelişmektedir. Ancak özellikle Rahip Brunson Krizi (2. Dönem) ve sonrasında (3. Dönem) yabancı yatırımcıların, yerli yatırımcılara nazaran alım satım işlemi ile daha yoğun bir şekilde meşgul oldukları anlaşılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen ikinci sonuç, momentum işlemi ile ilgili olandır. 2. dönem dışındaki tüm araştırma dönemi içinde yabancı yatırımcıların olumsuz geri bildirim işlemi ile uğraştıkları, yani, fiyatlar artarken satmak için ve fiyatlar düşerken de almak için aceleci davrandıkları sonucuna ulaşılmıştır. 2. dönemde ise olumlu geri bildirim işlemi yaptıkları, yani fiyatlar artarken satın almak için ve fiyatlar düşerken de satmak için aceleci davrandıkları anlaşılmaktadır. Yerli yatırımcıların ise Rahip Brunson Krizi sonrası (3. Dönem) olumsuz geri bildirim işlemi ile uğraşmalarına karşın geri kalan tüm dönemler boyunca olumlu geri bildirim işlemi yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. 2. dönem, yani, Rahip Brunson Krizi döneminde ise yerli yatırımcılar da yabancı yatırımcılar gibi olumlu geri bildirim işlemi ile ilgilenmişlerdir. Başka bir deyişle, 2. dönem dışındaki tüm dönemler boyunca, yabancıların satıcı olduğu durumlarda yerli yatırımcıların alıcı olduğu, yabancıların alıcı olduğu durumlarda ise yerli yatırımcıların satıcı olduğu anlaşılmaktadır. Tek istisnai dönem olan 2. dönem de hem yabancı ve hem de yerli yatırımcıların aynı zamanda ya alıcı ya

da satıcı oldukları anlaşılmaktadır. Bunun anlamı da 2. dönem de fiyatlar olması gereken ve normal olarak kabul edilebilecek durumun çok daha ötesine taşınmış; ve piyasada bir kriz algısı oluşmuştur. Elde edilen bu sonuçların, Somuncu ve Karan (2010:162)'in çalışmalarının bulguları ile de tutarlı olduğu söylenebilir.

Bu çalışma kapsamında elde edilen nihai sonuca göre, tüm araştırma dönemlerinde, hem yabancı yatırımcılar hem de yerli yatırımcılar, toplu olarak hareket etmektedirler. Toplu olarak hareket etme endeksleri, yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılara göre daha yoğun bir şekilde sürü halinde hareket ettiklerini göstermektedir. Bu sonuç, Somuncu ve Karan (2010:163)'in elde ettikleri bulgular ile örtüşmektedir. Araştırmanın 2. döneminde, yabancı ve yerli yatırımcıların, toplu olarak hareket etme davranışlarının, yoğunlaştığı saptanmıştır. Bu sonuçlara göre yerli yatırımcıların, yabancı yatırımcıların yatırım davranışlarını taklit etmeye daha fazla eğilimli oldukları söylenebilir.

Elde edilen sonuçlara göre yabancı yatırımcıların, yerli yatırımcılara nazaran daha fazla toplu olarak hareket etme eğilimi sergiledikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca yerli yatırımcıların hem diğer yerli yatırımcıların hem de yabancı yatırımcıların yatırım davranışlarını taklit etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Ancak yabancı yatırımcılar olumsuz geri bildirim işlemi ile uğraşırken yerli yatırımcıların olumlu geri bildirim işlemi ile uğraşmaları, "yabancı yatırımcılar daha iyi bilgilendirilmiş olabilirler" tezini desteklememektedir. Bu durum menkul kıymet işlem yoğunluğu sonuçları ile de desteklenmektedir. Üç ayrı yatırım stratejisi irdelendiğinde elde edilecek nihai sonuç, yabancı yatırımcıların Türkiye'ye gelme ve BIST-100 endeksi hisse senetlerine yatırım yapma güdülerinin, spekülasyondan ziyade uzun dönemli yatırım yapma ve Türkiye'de kalıcı olma niyetinde oldukları ileri sürülebilir. Ayrıca elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, yabancı yatırımcıların ülke ekonomisine zarar vermektense ziyade kendi çıkarlarını korumak için uğraş verdikleridir. Kriz zamanlarında yabancı yatırımcıların gerçekleştirdikleri işlem yoğunluklarının; buna bağlı olarak yaratılan sürü psikolojisi etkisinin ve olumlu geri bildirim işlemlerinin temelinde yatan neden, ortaya çıkan zararları azaltmak ve mümkün ise kriz esnasında da kar yapmak iç güdüsü ile açıklanabilir.

KAYNAKLAR

- BANERJEE, Abhijit. "A Simple Model of Herd Behavior", Quarterly Journal of Economics 107, pp.797-817, 1992.
- BIKHCHANDANI, Sushil, D. HIRSHLEIFER and I. WELCH. "A Theory of Fads, Fashion, Custom and Cultural Change as Information Cascades", Journal of Political Economy 100, pp. 992-1020, 1992.
- BOHN, H., L. L. TESAR. "US. Equity Investment In Foreign Markets: Portfolio Rebalancing or Return Chasing?", American Economic Review, 86, pp. 77-81, 1996.

- DORNBUSCH R. ve Y.C. PARK (1995). "Financial Opening: Policy Lessons for Korea", Korea Institute of Finance, International Center For Economics Growth, 1995.
- GRINBLATT, Mark, S. TITMAN and R. WERMERS. "Momentum Investment Strategies, Portfolio Performance and Herding: A Study of Mutual Fund Behavior", *American Economic Review*, 85, pp.1088-1105, 1995.
- HELM, Robert W., 1997, "Offshore Investment Funds," Chapter 17 in Clifford E. Kirsch, ed., *The Financial Services Revolution: Understanding the Changing Role of Banks, Mutual Funds, and Insurance Companies*, Chicago, London and Singapore: Irwin, 1997.
- KAMINSKY, Graciela, Richard LYONS, and Sergio SCHMUKLER. "Managers, Investors, and Crises: Mutual Fund Strategies in Emerging Markets," NBER Working Paper 7855, 2000.
- KIM, W. and S. J. WEI. "Offshore Investment Funds: Monsters in Emerging Markets?", *Journal of Development Economics*, Volume LXVIII:1, June 2002: 205-224.
- KIM, W. and S. J. WEI. "Foreign Portfolio Investors Before and During a Crisis", *Journal of International Economics*, Vol. 56, No. 1, pp. 77-96, 1999.
- LAKONISHOK, J., A. SHLEIFER and R. W. VISHNY. "The Impact of Institutional Trading on Stock Prices", *Journal of Financial Economics* Vol.32, 1992: 23-43.
- LAKONISHOK, J., A. SHLEIFER and R. W. VISHNY. "Do Institutional Investors Destabilize Stock Prices? Evidence on Herding and Feedback Trading", NBER Working Paper, No: 3846, 1991.
- SCHARFSTEIN, David S. and Jeremy C. STEIN. "Herd Behavior and Investment", *American Economic Review*, 80, 1990: 465-479.
- SOMUNCU, Kartal ve M. Baha KARAN; (2010), "The Impacts of International Portfolio Investments on Istanbul Stock Exchange Market", *Sayıştay Dergisi*, pp. 149-167.
- STIGLITZ, Joseph E. "Knowledge for Development: Economic Science, Economic Policy, and Economic Advice", Annual World Bank Conference on Development Economics, 1998.

**AYLA ÇINAROĞLU’NUN *KİM DEMİŞ NİYE DEMİŞ BU NANEYİ KİM YEMİŞ* ADLI
YAPITINDA GÖÇ OLGUSUNA YAKLAŞIMI**
AYLA ÇINAROĞLU’S APPROACH WITH REGARD TO MIGRATION PHENOMENON
IN HER WORK, ENTITLED *WHO SAID WHY AND WHO MESSED THIS UP?*

Doç. Dr. Ümran TÜRKYILMAZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Çocuk ve gençlik yazınının önemli isimlerinden Ayla Çınaroğlu, 1984 yılında De Yayınevi Masal Yarışmasında “Kara Yusuf” adıyla ikincilik ödülü aldığı ve gurbetçilerimize ithaf ettiği *Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş* adlı çocuklar için yazdığı kitabında pek çok disiplinin araştırma konusu olan göç olgusunu ele alır.

Yazar, çocuk ruhunu besleyen, onu geleceğe hazırlayan yapıtları aracılığıyla insanoğluna ilişkin gerçeklerin, masalların büyümlü atmosferinde daha kolay algılanmasını sağlar. Bu çerçevede yaşamın gerçeklerine gönderme yapan masallar, dünyanın sadeleştirilmiş yanını ortaya koyarak çocukların bilgi ve deneyim edinmesine yardımcı olurlar.

Masalın kahramanlarından Kara Yusuf, ekonomik ve sosyal koşullarını iyileştirme, kendisi ve ailesine ilişkin beklentileri karşılama hayaliyle doğup büyüdüğü köyünden ayrılarak sınırları aşmayı arzular. Bilinmeyen toprakların emek piyasasında kısa vadede yerini alarak para kazanmayı ve yapacağı birikimleriyle ülkesine geri dönmeyi hedefler. Bu noktada Kara Yusuf, karısını, kızlarını, akrabalarını ve köyünü ardında bırakarak gönüllü olarak göç kararını alır ve çekici bir iş göçü olarak değerlendirdiği kararını uygular.

Göçten sonraki süreçte Kara Yusuf’un her tür yardımdan yoksun bir şekilde, dünya görüşünü, dilini, kültürünü bilmediği ve uyum problemleri yaşadığı bir uzamda, ağır şartlarda ve sağlıksız koşullarda ucuz işgücü olarak daha kazançlı algılanmasına ve değersiz bir yaşama mahkum oluşuna dikkat çekilir. Söz konusu yeni başlangıç ve umut aranan bu yeni topraklar, kara Yusuf’un karşılaştığı yersiz yurtsuzlaşma, uyum sorunu, ayrışma, önyargılar ve ötekileşme gibi itici faktörleri de içinde barındırır. Yazar, masalındaki açık iletileriyle küresel ekonomik dizgenin parçası ve yoğun göçmen kitlelerinin hedefi olan ülkelerin sahip olduğu itme /çekme faktörlerini açıklar.

Çalışmamızda Ayla Çınaroğlu’nun *Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş* adlı çocuk kitabında eleştirel bir şekilde yansıtılan göç hareketleri, itici ve çekici faktörler ve dönüş deneyimleri göç kuramcılarında E. G. Ravenstein ve E.S. Lee’nin “itme-çekme” modeli ışığında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ayla Çınaroğlu, Göç, İtme-çekme Modeli

ABSTRACT

Ayla Çınaroğlu who is one of the prominent figures in child and youth literature, elaborates on the phenomenon migration, which is the research topic of many scientific investigation fields, in her book *Who said why and who messed this up?* written for children and dedicated to our guestworkers abroad, which had won the second prize with the title “Black Yusuf” in the tale contest organized by De Publishing House in 1984.

The author makes sure that realities about mankind can be more easily perceived within the magical atmosphere of tales by means of her works feeding the soul of children and preparing children for the future. Tales which refer to the realities of life in this framework help children to gain knowledge and experience by exposing the simplified aspect of the world.

One of the heroes in the tale concerned, “Black Yusuf”, desires to cross the borders by leaving the village where he was born and raised with the dream of meeting the expectations of himself and his family; improving his own economic and social conditions. His aim is to get back to his country with his savings after he earned more than enough money by taking his position in a short time in the labour market of unknown lands. At this point “Black Yusuf” takes voluntarily this decision concerning emigration by leaving his wife, daughters, relatives and village behind and puts his decision into effect, which he considers as an attractive workforce migration.

In the aftermath of this migration, it is pointed out in this work that Black Yusuf is perceived as a cheap labour force and very lucrative of course from the perspective of employers in a place where he does not know the language, culture and world view of the country, where he lives condemned to a worthless life, deprived of any assistance under severe circumstances, unhealthy conditions and integration problems. This new lands in which it is sought for new beginnings and hopes, also include repulsive factors, that Black Yusuf faced, such as placelessness, homelessness, the problem of adaptation or integration, segregation, prejudices and othering. The author, with her open messages in her tale, explains the pushing pulling factors of the countries that are part of the global economic system and the target of the masses of immigrants.

In our study, migration movements, repulsive and attractive factors, return experiences which are critically reflected in the children’s book *Who said why and who messed this up?* by Ayla Çınaroğlu, will be evaluated in the light of the Push-Pull Model of the migration theorists E.G.Ravenstein and E.S.Lee.

Keywords: Ayla Çınaroğlu, Migration, Push-Pull Model

Günümüz, sığınmacı, yerinden edilmişler ve kitlesel göç çağıdır.

Edward Said

Giriş

Göç; insanlık tarihinin binlerce yıl öncesine uzanan ve dünyanın farklı uzamlarında sürekli artan bir biçimde karşılaşılan, bireysel ya da kitlesel yaşanan ve kesintisiz bir şekilde devam eden bir deneyim olarak şekillenmektedir. Bilindiği gibi göçler çağına dönüşen yüzyılımızda varlığını iyiden iyiye hissettiren ve hemen her ülkede tartışılan sorunsallardan göç olgusu, dünyanın gündemine egemen olmaktadır. Özellikle son yıllarda kimi zaman zorunlu kimi zaman da gönüllü olarak ve içinde geliştiği bağlamın koşullarından açıkça etkilenen göçler gerçekleştirilir. İnsanın var oluşu ile özdeşleşen “göç ya da yer değiştirme, çok doğal ve hatta gerekli bir devinimdir. Hem tikel düzlemde (buldukları kentte ya da ülkede) hem de tümel boyutta (ülkeler ve kültürlerarası anlamda) insanlar sürekli yer değiştirirler. Bazıları temel geçim kaynaklarını (temiz yaşam alanı, barınma, gıda, su v.s.) ararken, bazıları da ucuz işgücü, hammadde ve üretim-pazarlama kaynaklarının peşindedir. Buna bağlı olarak, kaynakları kullanan da göç eder, kaynakları kullanılan da. Birinci durumda süreklilik olmayabilir. Ancak, ikincide genel olarak süreklilik söz konusudur”(Güleç, 2017: 1716).

Tarihin tanık olduğu korkunç ve ürkütücü savaşlar, yitirilen umutlar, tahrip edilen uzamlar ve yok edilen canlar, geride kalanların acılarını daha da artırır ve insanları genellikle göç kararı almaya zorlar. Bu bağlamda yoğun kitlesel göçler, savaşların en trajik ve dramatik boyutu olarak öne çıkar. Böylece gerçekliği tartışılmayan kan ve gözyaşı, savaşların tehdidi altında yaşanan uzamların terk edilmesinin göstergeleri arasında önemli bir yere sahip olur.

Savaşların yanı sıra her geçen gün şiddetlenen ve dayanılmaz olan politik, dini ya da etnik baskılar yüzünden yaşamda kalma mücadelelerini farklı topraklarda sürdürmeyi arzulayan insanlar söz konusudur. Sürgün, açlık, işsizlik, yoksulluk ve doğal afetler gibi insanların yaşamlarını olumsuz etkileyen etkenler yüzünden de ulusal ya da uluslararası düzeyde bir hareketlilik karşımıza çıkar. Anlaşılacağı üzere tüm dünyada ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi nedenlerden dolayı yeniden yerleşmek üzere geçişler yapılmakta ve küreselleşme süreci ile yaşanan yersiz yurtsuzluk, köksüzlük ve evsizlik git gide çoğalmaktadır. Küresel göç eğilimleri izlendiğinde çok nedenli göçlerin yönünün sınırlı ve yetersiz olandan daha yetkin olana doğru gerçekleştiği net bir biçimde anlaşılır. Mevcut olanla yetinmeyen ve sürekli arayışa yönelen göçmenler, sosyal varlık olarak yeni uzamlara ve kültürlerle açılırlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde göç, insan hakları, sanayileşme ve sağlık alanında önemli gelişmeler elde etmiş ülkelere doğru gerçekleşir. İnsanların, yaşadığı uzamdan bireysel ve toplumsal bağlamda çekici ve itici faktörlerin etkisi ile göç ettikleri gözlemlenir.

Günümüz toplumlarında artan göçmenler, çoğu zaman ekonomik ve toplumsal olarak çekici ve itici faktörleri göz önüne alarak kararlarını uygularlar. Daha iyi, daha özgür ve daha mutlu bir yaşam kalitesi sağlamanın hayali ile çoğu zaman ölümü bile göze alarak her şeyin yolunda gittiğini düşündükleri uzamlara ve ilişkilere doğru açılır ve bu çerçevede sınırları aşarlar. Farklı uzam ve kültürlerden gelen göçmenler, geldikleri yeni yerlerde giderek güçlenen ayrımcılık, dışlanma, önyargı ve asimilasyon ile karşı karşıya kalırlar. Yerli toplum ise göçmenler ile aralarında birçok yönden iyiden iyiye bir farklılık olduğunu kanıksar. Çeşitli grupların kültürel yapılarının birbirleri ile ilişkiye girerek kabullenme ve benzeşme sürecini yaşadıkları görülür. Bu bağlamda “göçmenler, köken kültürlerinden uzaklaşarak ev sahibi kültürü benimsediklerinde asimilasyondan, köken kültürlerini sürdürerek ev sahibi kültürünkilere göre yaşadıklarında bütünleşmeden, kültürel miraslarını koruyarak içinde buldukları ev sahibi kültürlerle değiş tokuştan sakındıklarında ayrılmadan, kendi gruplarıyla ve kendilerini kabul eden ev sahibi kültürle bir bağ kuramadıklarında ise marjinalizasyondan” (Er & Elyıldırım, 2017: 2) söz edilebilir.

Göç olgusuna ilişkin teoriler, 1885’de Ravenstein’in öncü araştırmaları ile derinleşir. Farklı bakış açıları ile gelişmeye devam eden göç teorileri, hareketliliğin yoğun olduğu dönemlerde ortaya çıkar. Analitik bir göç modeli uygulayan ve diğer teorilere zemin hazırlayan Ravenstein, hem iç hem de dış göçü sosyal, siyasal ve ekonomik koşullar içinde ele alır. Ortaya çıkan göç dalgalarının yönünün barınma ve çalışma koşulları bağlamında daha iyi olanaklar sunan sanayi ve ticaret merkezlerine doğru olacağını açıklar.

“İtici ve çekici göç modelinin öncülerinden E. G. Ravenstein ve E. S Lee’dir ve bu yaklaşımın temeli Ravenstein’in “Göç Kanunları” adlı çalışmasına dayanır (Oberai, 1990: 37).

1966 yılında Ravenstein’in göç teorilerini yeniden şekillendiren göç kuramcılarında “Everett S. Lee, göçü tetikleyen “itici”/ olumsuz (-), “çekici / olumlu (+), nötr (0) ve engelleyici faktörleri irdelemekle kalmaz. Aynı zamanda mikro, orta ya da makro faktörleri de içeren bir yaklaşımın belirleyici olduğunun altını çizer (...) Lee, itme-çekme modelini değerlendirdiği *Göç Teorisi (A Theory of Migration)* adlı yazısında göç olgusunu, yaşanan uzamın kalıcı ya da yarı kalıcı olarak değiştirilmesi şeklinde” (Türkyılmaz, 2017: 92-93) ifade eder. Göçün artalanındaki itici- çekici faktörlere vurgu yapan, göçmenden ziyade göçe odaklanan ve Stouffer’ın kavramlarını geliştiren Lee, göçün nedenlerini dört kategoriye ayırır.

“Menşe yerle ilgili etkenler, hedef yerle ilgili etkenler, müdahil fırsatlar ve kişisel etkenler. Lee’ye göre göç, hedefteki cazip çekici etkenler ve menşedeki itici etkenlerin varlığı tarafından belirlenir (...) Demografik büyüme, düşük yaşam standartları, ekonomik fırsat eksikliği ve politik baskılar genellikle menşedeki itici faktörler arasında sayılırken,

göçmenleri göç alan ülkelere çeken işgücü talebi, hazır alanın bulunması, iyi ekonomik fırsatlar ve politik özgürlükler çekici faktörlerin çok bilinen örnekleridir” (Sert, 2016: 31).

İtme ve çekme kuramına göre hem yaşanan uzamda hem de göç edilecek uzamda, itici ve çekici faktörler söz konusudur ve bu faktörler bir bütünlük oluşturmaktadır. Ekonomik, sosyal ve siyasal neden ve sonuçları olan göç, Waugh’a göre “devinim ve insanın yerleşme yerinde, bazı dönemlerde kalıcı değişimdir. Öte yandan göçler, itici ve çekici faktörlerin etkileri ile ortaya çıkmaktadır. İtici faktörler, insanları mevcut yerleşmelerinden hoşnutsuz eden baskılar nedeniyle uzaklaşırken, çekici faktörler ise insanların yeni bir yerleşmesine etki etmektedir (Waugh, 1990: 301).

Özellikle son yıllarda artan göç, insanların yaşadıkları uzamları herhangi bir amaçla uzun ya da kısa vadeli olarak itici ve çekici faktörler bağlamında değiştirmesidir. Bu bağlamda “itici faktörlerin en önemlileri fakir ülke/ kentlerdeki ekonomik, toplumsal ve siyasal durumdur. Zengin ülke / kentlerin karşılaştırılabilir avantajları ise “çekici faktörleri” oluşturur” (Er, 2015: 44). Anlaşılacağı üzere insanlığın sınırlarını sorgulatan bir devinim olarak karşımıza çıkan ve dinamik bir süreç konumundaki göç ve göçmenler, tüm yerleşik düzenleri değişime zorlar. Bu bağlamda Ayla Çınaroğlu’nun *Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş* adlı yapıtındaki göç olgusunu “itme-çekme” modeli ışığında değerlendirmeye çalışalım.

Çözümleme Aşaması

Çocuk ve gençlik yazınının önemli isimlerinden Ayla Çınaroğlu, 1984 yılında De Yayınevi Masal Yarışmasında “Kara Yusuf” adıyla ikincilik ödülü aldığı ve gurbetçilerimize ithaf ettiği *Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş* adlı çocuklar için yazdığı yapıtında pek çok disiplinin araştırma konusu olan göç olgusunu ele alır. Yazar, çocuk ruhunu besleyen, onu geleceğe hazırlayan masalları aracılığıyla insana ilişkin gerçeklerin, masalların büyüülü atmosferinde daha kolay algılanmasını sağlar. Bu çerçevede yaşamın gerçeklerine gönderme yapan masallar, dünyanın sadeleştirilmiş yanını ortaya koyarak, çocukların bilgi ve deneyim edinmesine yardımcı olurlar.

Masalın kahramanlarından Kara Yusuf, ekonomik ve sosyal koşullarını iyileştirme, kendisi ve ailesine ilişkin beklentileri karşılama hayaliyle doğup büyüdüğü köyünden “itici”/olumsuz faktörlerden dolayı ayrılmayı arzular.

Bilinmeyen toprakların emek piyasasında kısa vadede yerini alarak para kazanmayı ve yapacağı birikimleriyle ülkesine geri dönmeyi hedefleyen Kara Yusuf, karısını, kızlarını, akrabalarını ve köyünü ardında bırakarak gönüllü olarak göç kararını alır.

1950’lerden itibaren Avrupa’ya işçi göçünün ele alındığı bu masalda, çekici bir iş göçü olarak değerlendirdiği bu kararını uygulamayı isteyen Kara Yusuf ve ailesinin yaşadıkları etkin bir biçimde açıklanır. Potansiyel bir göçmen olan Kara Yusuf, Türkiye’den Avrupa’ya ekonomik kazanç sağlamak için göç etmeyi istemektedir, çünkü küçük bir köyde karısı ve üç kızı ile birlikte yoksulluk içinde yaşamaktadır. Babası, en verimli toprakları ve hayvanları büyük oğullarına verdiği için Kara Yusuf, adil bir pay alma hakkına sahip olamaz. Payına düşen iki sıska öküz ve üç koyun ile yoksulluk içinde yaşamaya çalışması, Kara Yusuf’u göçe sürükleyen nedenleri yansıtmaya açısından son derece açıcıdır.

Geleneksel tarım düzeninin egemen olduğu uzamda, tarımsal toprağın yetersizliği ve eşitsiz dağılımı sonucunda yaşamlarında son derece zorlanan Kara Yusuf ve ailesinin göç etmesi beklenir. Tarım yapmak için giderek daha değer kazanan toprağın yetersiz kaldığı ve düşük istihdama elverişli köylerinde, toprak oranı ile emek arasındaki ilişkinin varlığı yadsınamaz. Toprağın dengeli dağılmamasından dolayı Kara Yusuf’un göç kararı verme olasılığının arttığını belirtebiliriz. Bu bağlamda geçinmekte zorlanan Kara Yusuf, istihdamın olduğu uzamlara doğru göç hareketini gerçekleştirmeye karar verir.

“Babasının en küçük oğluymuş Kara Yusuf. İki ağabeyi sıraları gelip evlenmiş, babalarının en güzel tarlalarından, en verimli hayvanlarından, bağlarından, bahçelerinden paylarını alıp çekilmişler. Sıra Kara Yusuf’a gelince babası:

-Ee oğul, sona kaldın, dona kaldın. Sana verecek bir tarlam kaldı. İki öküz, üç de koyun. Tarlanın içinde bir dam, bir de kuyu var haa. Adam olana bu kadarı da yeter, demiş. Kara Yusuf’u evlendirmiş eli yüzü düzgün bir kızcağızla, o da çekilmiş köşesine. Bakmış ki Kara Yusuf, tarla dediği üç beş dönümlük bir yer. O da kıraç mı kıraç, taşlı mı taşlı. Ev yıkık dökük, öküzler sıksa, koyunlarda da bir dirhem et, süt arama.

-Ah baba ah, demiş kendi kendine, beni yoksulluğa koydun. Başkaca da bir hoşnutsuzluk göstermemiş” (Çınaroğlu, 1995: 3).

Kara Yusuf’un düşük gelir düzeyinde yaşamaya çalışması, hareket ettirici bir faktör olarak karşımıza çıkar. İşsizliğin göç kararının verilmesinde ve başka uzamların çekiciliğini arttırmada etkili faktörler arasında yerini aldığını belirtebiliriz.

Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş adlı masalda yazar, Kara Yusuf’un Avrupa’ya göç etmeden önceki durumu ve yaşadığı ekonomik sıkıntıları, masalda eleştirel bir şekilde ele alır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra işgücünde dar boğazla karşılaşan Avrupa’nın, sanayinin ihtiyaçlarını yerli işgücü ile karşılayamayacağı gerçeğini algılaması üzerine yabancı işgücünün gittikçe önem kazandığını söyleyebiliriz. Güleç’in ifadesi ile söz konusu “Sanayi Devrimi’nin önemli etkilerinden biri, çoklu üretim dizgesine geçişle birlikte çoklu işgücü açığının oluşması biçiminde” (Güleç, 2016: 119) kendini göstermektedir.

İşgücü açığı ile karşı karşıya kalan, bu noktada iş gücünü ülkelerine çeken ve kıtanın geleceğine ışık tutan Avrupa, küresel dizgedeki başat güçlerden biri olma özelliğini korur ve bu süreçte misafir işçi olarak konumunu pekiştirir. İş gücünün Avrupa ekonomisine kazandırılmasını amaçlayan etkin ülkelerden biri olan Almanya, çalışma fırsatı bulan işçilerin geçici olarak yaşama ve çalışmalarını hedefler. Başka bir deyişle iş göçü şeklinde değerlendirilebilen bu durumda gelişmekte olan ülkelere yapılan göçlerde kalıcı yerleşimin asla istenmediğini söyleyebiliriz.

Özellikle iki büyük dünya savaşından çıkan “Avrupa, artan işgücü açığını, işsizlik oranı yüksek Güney Avrupa ve Akdeniz havzası ülkelerinden ucuz işçi getirerek kapatmaya çalıştı. Gelen işçiler, kâr düzeyini artırıp şirketlerin küresel gelişme ve rekabet düzeylerini korumayı sağladıktan sonra kendi ülkelerine gönderilecekleri için misafir olarak nitelendiler. Bu uygulama, Avrupa tarihinde daha önce görülmemiş bir düzende gerçekleşti. Misafir olarak görülen işçiler, ne görev verilirse, çok çalışıp az para kazanacak düzeyde yaptılar. Bu durum, öncelikle, kâr düzeyini artıran şirketleri memnun etti. Daha sonra, kendi ülkelerine kıyasla iyi para kazanan işçiler memnun oldu. Öyle ki, geldikleri ülkelere dönmek yerine, geride bıraktıkları eş ve çocuklarını da buldukları ülkeye aldirdılar” (Güleç, 2018: 571).

Bu duruma uygun olarak masalda Kara Yusuf, ekmek fırınında çalışarak günde üç altın almayı kabul ettiği Cin Foznah’ın ülkesine onun demir bastona binerek gider. Okurun zihninde söz konusu demir baston, uçak çağrışımını uyandırır. Eşini ve üç kızını köyünde bırakan Kara Yusuf’un göç kararının almasında ekonomik faktörleri, çekici faktör olarak değerlendirebiliriz. Bu bağlamda “az gelişmiş bölgeler, yüksek nüfus yoğunluğu, düşük ücretler ve ekonomik istikrarsızlıklar sebebiyle göçmenleri iterken, yüksek ücretler ve iş fırsatlarının çok olduğu gelişmiş bölgeler göçmenler için çekicilik kazanmaktadır (İslamoğlu, Yıldırım & Benli, 2013: 5). Anlaşılacağı üzere az gelişmiş ülkeler, sanayileşme ve gelir açısından eşitsizlik yaşar ve söz konusu bu eşitsizlikler, kuşkusuz göçü tetikler. Avrupa’daki istihdam fırsatı ve yüksek gelir, Kara Yusuf’u çekici faktörler olarak etkiler. Kara Yusuf ve tüm ailesi için, eğitim, sağlık ve eğlence gibi unsurlar çekici faktörler arasında yerini alır. Bu

bağlamda Ravenstein, göç olgusunun endüstri ve ticari gelişmeler ile arttığını etkin bir biçimde ifade eder (Oberai, 1990 :37).

Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş adlı masalda göç kararının alınmasında ekonomik etmenler çekici bir faktör olarak serimlenir. Kara Yusuf, Cin Foznah'ın teklifiyle çok uzaklarda ekmek fırınında çalışmayı kabul eder. Kara Yusuf'un, bilinmeyen yeni uzama gelişten kaynaklanan yalnızlık ve endişeyi benliğinde taşıdığını söyleyebiliriz. Ayrıca etnik, politik ve dini açılardan kendisinden farklı olanlar ile kurmaya çalıştığı ilişkilerde sıkıntı yaşadığı net bir biçimde imlenir. Kara Yusuf, Cin Foznah'ın ülkesine geldiğinde, ilk kez geldiği bu uzamda masalın sembollerle örtülü hayali atmosferinin çekici faktörlerden oluştuğunu okura açıklar. Bu uzamda yaşadığı şaşkınlık ve hayranlık masalda şöyle ifadesini bulur:

“Öylesine yeşil, öylesine güzelmiş ki kondukları yer, Kara Yusuf şaşırılmış, cennete düştüm sanmış:

-Oh, demiş ne güzel yermiş burası, iyi ki geldim.

Çevresine şöyle bir dikkatlice bakınca daha da artmış şaşkınlığı. Ağaçların dalları türlü yiyeceklerle doluymuş. Ama yalnız elma armut kayısı değil, her türden yiyecek. Çeşit çeşit peynirler, etler, sucuklar, balıklar, şekerler, tatlılar, pastalar, çörekler, pişmiş hazır yiyecekler. Hepsi de ağaçlardan sarmaktaymış olgun meyveler gibi” (Çınaroğlu, 1995: 8).

Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş adlı yapıtta işçilerin, çalıştıkları işyerinin yakınlarında yer alan ve işverenlerin hazırladıkları evlerde kaldıkları vurgulanır. Masalın satırlarında göç sonrasında belirleyici olan yaşam alanlarına ilişkin veriler detaylı bir biçimde ele alınmaktadır:

“Fırının arkasındaki doksandokuzuncu kapıyı bulmuş, açıp girmiş. Girmiş ki, yerin dibinde bir küçük oda. Bir köşede bir yatak, bir köşede bir iskemle, bir masa. Mendil kadar da bir pencere tavanda. Hepsi bu” (Çınaroğlu, 1995: 12).

Göçten sonraki süreçte Kara Yusuf'un ekmek hamurunun içindeki dikenleri ayıklama işi, önemli bir başlangıç noktası olarak okura sunulur. Göçmenlerin yaşamlarına ışık tutan iş, çevre, barınma, alışveriş ortamları, onların göç sonrasındaki yaşamlarını anlamak açısından merkezi bir öneme sahiptir.

“Kara Yusuf hemen çıkmış dokuzuncu kata. Dokuzuncu odaya girmiş. Dokuzuncu masadaki boş yere oturmuş. Oturur oturmaz önüne, içi pıtıracak gibi dikenlerle dolu bir top ekmek hamuru düşmüş”(Çınaroğlu, 1995: 9).

Gerçek yaşamda ekmek hamurundan dikenleri ayıklama işi olmamasına karşın, hayali olanın yapısı ile ekmek parasının ne kadar zor kazanıldığını ortaya koyması açısından son derece açıklayıcıdır. Yazar, yurt dışına göç eden Türklerin, gittikleri ülke vatandaşlarının çalışmak istemedikleri ağır işlerde çalışmak zorunda kalmaları gerçeğini böylece masalın artalanında ortaya koyar.

Yaşamaya çalıştığı çokkültürlü toplumda Kara Yusuf'un dil bilmemesi, uyum sürecini yavaşlatan etmenlerdendir. Farklı bir dünyada kendini bulan Kara Yusuf, toplumsal yaşamda ve farklı ülkelerden gelen göçmenlerin arasında işini yaparken, iletişim sorunu yaşar. Yabancı dil bilmediği için çalışanlar ile herhangi bir iletişime geçemez. Bu noktada çalışan işçiler, farklı ülkelere göç ettikleri için hiç biri diğerinin dilini bilmez ve böylelikle tüm iletişim kapıları kapanır. Söz konusu bu durum, göç süreci içinde yaşanan dil problemini açıkça imler.

“Şöyle bir yanında oturanlara dönmüş, hani bir iki şey soracak olmuş. Bakmış ki, kimse kimsenin dilinden anlamıyor. Herkes oturmuş önündeki ekmek hamurunun içinden

diken ayıklıyor. Eh, ne yapsın? O da başlamış önündeki hamurun içindeki dikenleri ayıklamaya” (Çınaroğlu, 1995: 9).

Masalda işçinin emeğinin işgücünün değerinin üzerinde yarattığı artı- değer söz konusudur. Bu bağlamda Cin Foznah ve Sarıperi, Kara Yusuf’tan sürekli olarak altın talep eder ve belli bir amaç için bir araya gelen insanları sömürmeyi isterler. Kara Yusuf’un ülkesinde üç altın çok değerliyken, göç edilen yeni uzamda altının pek değerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle göçmenlerin istedikleri paraları biriktirip ülkelerine geri dönmeleri neredeyse olanaksızlaşmaktadır.

“Ertesi gün, daha ertesi gün ve ondan sonraki günler hep aynı geçmiş. Aldığı üç altından birini ekmeğe, birini de Sarıperi’ye veriyormuş (...) Çok şükür karnım doydu, günde üç değil de iki altın aldığımı sayarsak yüz günde ikiyüz altın eder, o da bana yeter, demiş (...) Günde bir altın da fena sayılmaz diye düşünüyormuş. Ama gün gün de içi sıkılır, yüreği daralır olmuş (...) Karım çocuklarım orda, ben burada gene yarı aç yarı tokum. Eskisinden on kat daha çok çalışıyorum. Değer mi? diye düşünmüş” (Çınaroğlu, 1995: 12, 13, 14).

İtici / olumsuz faktörlerin söz konusu olduğu göç edilen uzamda, ağır şartlarda ve çoğu zaman her tür güvenceden yoksun bir şekilde yaşayan Kara Yusuf, göç kararını sorgular ve aldığı karardan pişmanlık duyar. Kazandığı para, kendi ülkesinde kazandıklarından daha da fazladır. Ancak istediği parayı biriktiremez ve bu nedenle geri dönmeyi de istemez. Söz konusu bu durum Ravenstein’in nötr faktörleri arasında yerini alır. Kültürel farklılıklar, hukuki sınırlamalar ve ulaşım maliyeti olarak ifade edebileceğimiz aradaki engeller, Kara Yusuf’un da hareketlerini kısıtlar.

Masalın ilerleyen sayfalarında Cin Foznah, Kara Yusuf’un ailesini de getirir. Kara Yusuf’un karısı ve kızları, yalnızca fiziki açıdan yer değiştirmeyi yaşamazlar, kültürel olarak da farklı bir toplumda yaşamaya başlarlar. Göç ettiği ülkenin bir parçası olmayı amaçlamayan Kara Yusuf’un geçim sıkıntısı, ailesinin gelişi ile iyice artar. Geldikleri ülkenin aynı yaş grubundaki gençlerin sahip oldukları olanaklara sahip olamayan üç genç kız, “gizlice ağaçlardan öte beri koparmaya kalkmışlar. Biri bir ağaçta, öteki öbür ağaçta tutsak, dallar sınıksız sarmış kızları. Yalvarmışlar, yakarmışlar ağaçlara. Ağaçlar:

-Ya kırk gün tutsak kalırlar burda, salıveririz ya da onar altına, demişler.

Ne yapsınlar? Evlat candan değerli. Vermişler yirmi altını kurtarmışlar kızları” (Çınaroğlu, 1995: 17).

Kendi köyüne uzak düşen ve geçmişinden koparılan Kara Yusuf, büyük bir sabırla yaşadığı ülkesine dönüş yolculuğunu gerçekleştirmeyi arzular. Yurda geri dönüş düşüncesi ile yaşam kalitesinden vazgeçen Kara Yusuf ve ailesi, tüm bu yaşananların ardından Cin Foznah’dan ülkelerine geri gitmeleri konusunda yardım ister. Tam da bu sırada Kara Yusuf’un ortanca kızı, Sarıperi’ye özenir.

“Sarıperi büyük kızla ortancayı önüne oturtmuş, saçlarını tarıyor. Kızların saçları da aynı perinin saçları gibi sapsarı ve upuzun olmuş. Gözleri de bir hoş, boş boş bakmaktalar.

-Çık git buradan, diye kovacak olmuşlar Sarıperi’yi, bakmışlar ki Sarıperi’den önce kendi kızları uçup gidiyor pencereden.

-Peri olduk biz peri,

Saçımız altın teli,

Elimize değince Sarıperi’nin eli,

Biz de peri olduk, peri diyerek (Çınaroğlu, 1995: 17-19).

İçinde büyüdüğü toplumun dışında yaşamak zorunda kalan göçmenler, egemen toplum ile kurulan ilişkilerin ardından tamamen baskın olan topluma benzer ve tıpkı Kara Yusuf'un ortanca kızı gibi kültürel birikimlerin içinde eriyerek kendi kültürel kimliğini kaybeder ve ailelerinden kopar. Yazarın bakış açısından değerlendirildiğinde bu durum büyük umutlarla gelinen göç uzamının itici / olumsuz faktörleri arasında sayılabilir. Kara Yusuf'un en küçük kızı ise göç ettikleri ve hedeflerine ulaşamadıkları için ailesine sitem eder ve yazarın sözcüsü durumundaki küçük kız şunları söyler:

“-Ah baba, ah ana, demiş, ne ettiniz de geldiniz buralara. Ne ettiniz de bizleri getirdiniz. Elin ekmeğinin dikenini ayıklayacağımıza kendi tarlanızın taşını ayıklayaydınız olmaz mıydı? El kapısında kul olacağımıza kendi kulübenizde bey olsaydınız olmaz mıydı? Şimdi gelin biz biz olalım taşlı da olsa tarlamıza, sıska da olsa öküzümüze, koyunumuza sahip çıkalım. Azdan çok, eskiden yeni, yoktan var etmeye çalışalım (Çınaroğlu, 1995: 19).

Kendi yaşam alanlarını kurmaya çalışan Kara Yusuf ve ailesinin yeniden yerleştiği uzamda birçok sorunlarının olduğu apaçık ortadadır. Bu süreçte göçmenlerin yaşadığı güçlükler, tehdit olarak algılanmaları ve dışlanmaya maruz kalmaları, göçün karşılaşılan itici/ olumsuz faktörleri arasındadır.

“Ah, ah keşke gidebilsek, dönebilsek köyümüze! Ama nasıl gideriz ablalarını burda bırakıp da? Üstelik Cin Foznah da onar altın vermezsek bizi geri götürmez. Ömür boyu çalışsak kurtulamayız burdan, demişler” (Çınaroğlu, 1995: 19).

Çınaroğlu, göçün olumsuz yönleri üzerinde durduğu masalında okura eleştirel bir bakış açısı sunar. Masalın sonunda hedefine ulaşamayan ailenin en küçük kızı, haklarını gasp eden Cin Foznah'a hesap sorar ve ailesi için mücadelesini sürdürür. Annesinin ördüğü nakışlı bir çorabı Cin Foznah'ın ayağına geçiren küçük kız, demir bastonu alır ve ailesi ile birlikte geri dönmek için havalanır.

“Ayağında tek çarıkla kalan Foznah deliye dönmüş. Demir çariksız, demir bastonsuz, demir kuşuz ne yaparım ben? Diye haykırmış, çabuk geri dön, ver onları bana!

Ama çoktan havalanmış bile demir kuş. Küçük kız yükseklerden seslenmiş Foznah'a:

-Sen de benim ablalarımı, anamın babamın alın teri altınları geri ver. Anlamdım mı sandın koca Cin Foznah. Fırın da ağaçlar da, Sarıperid de hep senin için çalışıyor.

-Veririm, veririm hepsini geri veririm. Yeter ki bastonumu, kuşumu, çarığımı ver bana, diye yalvarmış Cin Foznah.

-Eee Cin Foznah, demiş Kara Yusuf o zaman, sağ elinle verdiğini sol elinle geri aldın. Ama benim küçük kız akıllı çıktı (...) Foznah öyle bir güçsüzleşmiş ki, dokunsan yıkılıverecek (...) Çaresiz razı olmuş (...) Uçmuşlar, uçmuşlar, geldikleri yerlerden geçmişler ve tarlanın ortasına gelip inmişler. Bir derin “Oh!” çekmişler” (Çınaroğlu, 1995: 21-22-23).

Masalın sonunda Kara Yusuf'un aile üyeleri, Cin Foznah'a araç gereçlerini göndermeyi istemese de en küçük kız, hak etmedikleri malzemeleri kendilerinde tutmaya rıza göstermez. Gerçek sahiplerine uçması için serbest bırakılan her şey, yoluna devam etmez ve ait olduğu yere yani doğaya geri döner.

“Derler ki, bir kuş sarp dağların üstünden uçarken, demir bir çarık düşürmüş. Kayalara çarpıp parçalanan çarık toz olmuş, havaya, toprağa karışmış. Denizlerin üstünden geçerken de demir bir baston düşürmüş. Baston da suların dibinde eriyip gitmiş. Kuşu ise bir daha gören olmamış. İşte, o gün bu gündür Cin Foznah, çarıklı ayağı pencereye dayalı, bekler durmuş hâlâ. Sarıperi de kapandığı odada saçını tarar, örer çözer, örer çözermiş can sıkıntısıyla” (Çınaroğlu, 1995: 24).

SONUÇ

Sonuç olarak çocuk ve gençlik yazınının etkin isimlerinden Ayla Çınaroğlu, anavatana geri dönüş miti üzerine kurduğu *Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş* adlı yapıtında göç olgusunu ele alır. Kara Yusuf ve ailesinin göç öncesi ve sonrasında yaşadıklarını etkin bir biçimde açıklar. Masalın sonunda arzu ettikleri hedeflerini yitiren kahramanların tüm amaçları işlevsiz kalacaktır.

Kara Yusuf ve ailesinin ekonomik ve sosyal koşullarını iyileştirmek için doğup büyüdüğü köyünden ayrılarak Avrupa'ya gerçekleştirdikleri çekici iş göçünün ardından dilini ve kültürünü bilmediği bu uzamlarda ayrımcı, hoşgörüden yoksun ve baskıcı edimler yaşamaları gözler önüne serilir. Sağlıksız koşullarda ucuz işgücü olarak değersiz bir yaşam ile karşı karşıya kalan tüm aile üyeleri, yeni bir başlangıç ve umut aradığı topraklarda sancılı süreçlerden geçer. Kara Yusuf ve ailesi, çelişki, çözülme, yabancılaşıma ve uyum problemlerinin olumsuz etkilerinin ardından, kaybetmenin ilk basamağı olan umutsuzluk girdabına sürüklenir, endişeli, ümitsiz ve karamsar bir ruh haline bürünürler.

Geleneksel formda sunulan masalın sonunda, Kara Yusuf ve ailesinin ülkelerine geri dönüşleri etkin bir biçimde serimlenir. “Her göç dalgası ters bir göç dalgası ile dengelenir” (Adıgüzel, 2018: 181) diyen Ravenstein, her göç dalgasının tetikleyici etki göstererek başka bir göç dalgası yarattığını açıkça ortaya koyar.

Sonuçlandırırken *Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş*, yalnızca çocuk okurun değil, yetişkin okurun da ilgisini çekebilecek zenginliktedir. Çocuk ruhunu besleyen ve onu yaşama hazırlayan masalların büyümlü atmosferinde Çınaroğlu, insana özgü gerçekler ile okurun daha kolay yüzleşmesini amaçlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde yaşamın gerçeklerine gönderme yapan masallar, sezdirme yolu ile çocukların yalnızca bilgi ve deneyim kazanmasına yardımcı olmaz aynı zamanda okuma alışkanlığı edinmelerine de katkı sağlar.

KAYNAKÇA

- Ayla Çınaroğlu, *Kim Demiş Niye Demiş Bu Naneyi Kim Yemiş*, Uçanbalık Yayınları, İstanbul, 1995.
- A. S. Oberai, *Migration, Urbanisation and Development*, International Labour Office, Geneva, 1990.
- Ayten Er & Selma Elyıldırım, “Tahsin Yücel’in *Kumru ile Kumru* Adlı Romanında Kadın ve Göç Uzamı”, *Edebiyatta Kadın ve Göç* içinde, Editörler: Prof. Dr. Ayten Er, Prof. Dr. Nazire Akbulut, Yrd. Doç. Dr. Yavuz Çelik, Bilgin Yayınevi, Ankara, 2017.
- Ayten Er, “İtici ve çekici faktörler bağlamında iç göç: Gaye Hiçyılmaz’dan *Fırtınaya Karşı*, *Göç Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 43-58.
- Deniz Şenol Sert “Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru”, *Küreselleşme Çağında Göç Kavramları, Tartışmalar*, Derleyenler: S. Gülfer İhlamur-Öner N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss. 29-47.
- Evelyn Waugh, *Brideshead’e Son Gidiş*, Cem Yayınları, İstanbul, 1990.
- İslamoğlu, E., Yıldırım, S., Benli, A., “Türkiye’de Tersine Göç ve Tersine Göçü Teşvik Eden Uygulamalar: İstanbul Örneği”, *Sakarya İktisat Dergisi*, 2 (4), 2013, 46-66.
- Mustafa Güleç, “Avrupa’nın İkilemi: Göç Olgusu”, *Geçmişten Günümüze Göç*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Editör: Prof. Dr. Osman Köse, Samsun, 2017.
- Mustafa Güleç, “Hollanda’ya Göçün Hollanda Kimliğine Etkileri”, *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler*, Derl. Yazgan, P., Tilbe F., Transnational Press London, Londra, 2016.

-Mustafa Güleç, “Ne Seninle, ne de Sensiz! Hollanda Kimliği Neden Göçmenler Üzerinden Sorgulanıyor”, *Current Debates on Social Sciences Human Studies*, Editörler: Zeynel Karacagil, Efecan Anaz, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2018.

-Ümran Türkyılmaz, “Milan Kundera’nın *Bilmemek* Adlı Yapıtında Göç Olgusunun Kadın Üzerindeki Etkileri”, *Edebiyatta Kadın ve Göç* içinde, Editörler: Prof. Dr. Ayten Er, Prof. Dr. Nazire Akbulut, Yrd. Doç. Dr. Yavuz Çelik, Bilgin Yayınevi, Ankara, 2017.

-Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.

ALLAH'IN BİLGİSİ MESELESİNİN İBN SİNÂCI KÖKLERİ
THE BASIS OF GOD'S KNOWLEDGE ISSUE IN IBN SİNÂ

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDOĞAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,

ÖZET

Felsefe tarihinin iki önemli filozofu Eflâtun ve Aristoteles, kurmuş oldukları felsefi sistemler açısından bugünün felsefesine yön vermişlerdir. Bu iki filozofun görüşleri, öğretmen-öğrenci ilişkisine de dayandırılarak ve genelde birbirine benzer olarak algılanmasına rağmen iki felsefi görüş arasında ciddi farklılıklar vardır. Bahsi geçen filozofların görüşleri ile bu görüşlerin etkisinde ve tepkisinde gelişen Yeni Eflâtunculuk, Tanrısal bilginin mahiyeti konusunda İbn Sînâ'ya zemin hazırlamıştır. Bununla beraber Eflâtun-Yeni Eflâtuncu çizgi ile Aristoteles'in görüşleri arasında ciddi farklılıklar olduğu kanaatindeyiz. Bunlar Tanrı görüşü, madde/unsur yorumu, Aristoteles'in idealar âlemine yönelttiği eleştiriler, âlemin kıdemi veya hudûsu ile tümel-tikel bilgi anlayışı gibi hususlardır. Aristoteles, Eflâtun'un varlığı tümel olarak kavramasından dolayı kategorilerden başlayarak tümel olanın töz ile nasıl bir bağıntı gösterdiğini soruşturur. Yine o, Eflâtun'a karşıt olarak, evrenin sonsuz olduğuna inanır. Onun Tanrısı bu dünyaya müdahale eden, her şeyi önceden bilen bir Tanrı değildir. Eflâtun, formlara dayanarak oluş dünyasını açıklamaya çalışırken; Aristoteles, oluş dünyasını maddeden hareketle açıklar.

Konumuz bağlamında cevabı aranan soru şudur: İbn Sînâ'da tümel ve tikel bilgi meselesi, Aristotelesçi anlayışa mı yoksa Eflâtuncu-Yeni Eflâtuncu geleneğe mi yakındır? Yani bir varlığın hareket formu, maddenin kendisinde bilkuvve olarak mı mevcuttur yoksa varlığın sûreti dışarıdan, özellikle Faal Akıl aracılığıyla mı ona verilmektedir? İşte bu noktada İbn Sînâ Aristotelesçi anlayışı benimsememiştir. Ona göre varlığın hareket formu faal akıl aracılığıyla, İlk İlke'den gelmektedir ki bu düşüncesi onun bu konuda Aristotelesçi olmadığını en net göstergesidir. Bu konuya Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'ündeki tartışmaları da ilave ettiğimizde cevabına ulaşmayı hedeflediğimiz diğer soru ise şudur: Allah'ın bilgisi, sadece O'na has bir bilme şekli kabul edilen tümel bilme ise, tümel bilgiyi bilen Allah'a, tikelin bilgisi de malum olur mu? Ayrıca tikeli tümel tarzda bilmek, tikelin bilgisini de içerir mi? Nihai olarak bu çalışma, mevzubahis soruların cevabına ulaşmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tümel Bilgi, Tikel Bilgi, Aristoteles, İbn Sînâ, Gazzâlî

ABSTRACT

Two important philosophers in the history of philosophy, Platon and Aristotle, have formed today's philosophy in terms of the philosophical systems they have established. Although the views of these two philosophers are based on the teacher-student relationship and are generally perceived as similar, there are significant differences between the two philosophical views. Developed under the influence of the views of these two philosophers, Neo-Platonism prepared the ground for Ibn Sînâ on the nature of divine knowledge. However, we believe that there are serious differences between the Platonism-Neo-Platonism line and Aristotle's views. These are the views of God, the interpretation of matter, Aristotle's criticisms of the universe of ideals, the universe being eternal or later. Aristotle, starting from the categories because Platon's comprehension of existence as a whole, investigates how the relation of the universal with substance. Again he believes that the universe is infinite, as opposed to Platon. His God is not a God who intervenes in this world and knows everything in advance. Platon, trying to explain the world of being based on forms; Aristotle explains the world of being based on matter.

In the context of the topic, the question is: Is Ibn Sīnā's understanding of universal and particular knowledge close to the Aristotelian or the Platonism-Neo-Platonism tradition? In other words, is the form of motion of an entity potentially present in the substance itself, or is the image of the entity given to it from outside, especially through Active Mind? At this point, Ibn Sīnā is not an Aristotelian. According to him, the movement form of being comes from the First Principle (God) through Active Mind, which is the clearest indication that he is not an Aristotelian in this regard. When we add to this issue the discussions in AL-Ghazālī's *Tahāfut al-falāsifa*, the other question that we aim to answer is this: If the knowledge of God is the universal knowledge, which is a form of knowing only to Him, does God know the knowledge in particular? Does God also know the particular as a universal? Finally, this study aims to reach the answers to these questions.

Key Words: Universal Information, Particular Information, Aristotle, Ibn Sīnā, al-Ghazālī

A. GİRİŞ

Ebû Ali Hüseyin İbn Sînâ (ö. 428/1037) özellikle metafizik mevzularda Aristoteles'ten (M.Ö. 384-322) önemli derecede ayrılmıştır. Bu konularda Eflâtun (M.Ö. 427-347) ve Yeni Eflâtuncu felsefî anlayışa daha yakın olduğu görülecektir. İbn Sînâ'nın fizik alanında dahi bazen Aristoteles'ten farklı düşündüğüne şahit olmaktayız. Şifa'nın *fizik* bölümünde İbn Sînâ kuşkusuz Aristoteles'ten etkilenmiştir. Ancak o, Aristoteles'in körü körüne takipçisi olmamıştır. Tam aksine, Aristoteles'in fiziğindeki konuları yeniden düzenlemiş ve hatta *Gökyüzü Üzerine* adlı eserinde Aristoteles'e ait bazı unsurları almakta tereddüt etmiştir. Bu yapısal değişiklikler ilk bakışta şaşırtıcı görülebilir. Ancak Şifa'nın 'Medhal' bölümünün İbn Sînâ'nın dediklerini dikkate alacak olursak normal görünmektedir. O, bu bölümde 'bizim kitabımızda bulunup da öncekilerin kitabına bulunmayan hiç bir şey yoktur; fakat eğer bir şey alışlagelmiş yerinde bulunamazsa, daha uygun olacağını düşündüğüm başka bir yerde bulunabilir', demiştir."¹

Konumuz bağlamında cevabı aranan soru şudur: İbn Sînâ'da tümel ve tikel bilgi meselesi, Aristotelesçi anlayışa mı yoksa Eflâtuncu geleneğe mi yakındır? Yani bir varlığın hareket formu, maddenin kendisinde bilkuvve olarak mı mevcuttur yoksa varlığın sureti dışarıdan, özellikle Faal Akıl aracılığıyla mı verilmektedir?² Bu soru konunun izahını yapabilmek açısından cevaplanmalıdır. Ulaşmak istediğimiz sonuç şudur: Aristoteles'in felsefî anlayışına göre, varlığın hareket formu, dışarıdan bir güç ile varlığa verilmez; aksine varlık, hareket gücünü kendisinden alır. Bu sayede madde, bir nevi kendi kendini yaratan ve kendi kendine sonsuzluk veren asli güç haline dönüşür. Maddedeki fail neden, maddenin kendisindeki şekillendirici güçtür. Bu görüşe mukabil Eflâtun ve Yeni Eflâtunculuk, varlığın hareket formunun dışarıdan bir güç tarafından verildiği anlayışını savunur. İşte bu noktada İbn Sînâ, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Tehâfütü'l-felâsife*'deki iddialarının aksine Aristotelesçi anlayışı benimsememiştir.³ Ona göre varlığın hareket formu Faal Akıl⁴ aracılığıyla, İlk İlke'den gelmektedir.

¹ Ebû Ali İbn Sînâ, *eş-Şifa, el-Medhal*, ed. G.C. Anavati v.dğr., (Kahire, 1952), 9-10; Jules Janssens, "İbn Sînâ: Önemli bir Bilim Tarihçisi", *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, Mayıs 2008)*, ed. Mehmet Mazak ve Nevzat Özkaya (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009), 2: 94.

² Gürbüz Deniz, *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010), 79.

³ İbn Sînâ'nın öğrencilerinden Behmenyâr'ın felsefî öğretilerinde hocasından farklı olarak bazı unsurlar dikkat çekicidir. Bunların başında Behmenyâr'ın hocası İbn Sînâ gibi bir metafizik öğretiye sahip olmaması dolayısıyla daha çok Aristocu olduğunu ifade eden şu yorum bu mesele için oldukça önemlidir: İbn Sînâ felsefesi, kelam ve tasavvufun da dâhil olduğu, dönemin bütün yönelim ve akımlarını meşgul eden problemleri yansıtan bir mahiyete sahiptir. Behmenyâr'ın metafiziği ise "mutlak varlık" kavramı merkezinde şekillenmesi ve İbn Sînâ tarafından metafiziğe dâhil edilen unsurları içermemesi itibarıyla Aristotelesçi bir karaktere sahipken, varlık görüşünü yansıtan konu tasnifi itibarıyla de Yeni-Eflâtuncu bir hüviyettir. Behmenyâr'ın İbn Sînâ'da olduğunun aksine, kelamî bir yönü olan nübüvvet ve benzeri konularla ilgili tavrı, metafiziği kelamî meselelerden ayırt etme noktasında bilinçli bir gayreti olduğunu göstermektedir. Bk. Mustakim Arıcı, "İbn Sînâ'nın Felsefe Geleneğinin Oluşumu ve Behmenyâr'ın Felsefe Tasavvuru", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/28 (2010/1): 163.

Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'te ileri sürdüğü görüşler ile İbn Sînâ'nın bu meseledeki görüşleri birbirine benzese de ulaşılan sonuçlar bakımından farklılık arz etmektedir. Öncelikle İbn Sînâ'ya göre Allah cüziyyatı külliyyat cihetiyle bilir. Yani Gazzâlî'nin iddia ettiği, Allah cüziyyatı değil külliyyatı bilir ifadesinin İbn Sînâ düşüncesinde bir karşılığı yoktur. İkinci olarak İbn Sînâ'nın küllî temellendirmeleri Gazzâlî'nin öne sürdüğü gibi Aristotelesçi gelenekten değil, Eflâtun ve Yeni Eflâtuncu gelenekten gelmektedir. Bu itibarla Aristotelesçi gelenekte tümel, genel olup tikelin bilgisini içermez. Ancak İbn Sînâ'nın sudürücü yaratma anlayışında bütün varlıklara formunu, yani tikelliğini veren Faal Akıldır. Faal Aklın bütün bilgi ve varlık kaynağı ise Allah'ın zâtî bilgisidir. "Akıl onu (akli formu) bir kere mücerred olarak, bir kere de bu arazla birlikte alır."⁵ şeklindeki İbn Sînâ kabulü, aklın, akli olan bu bilgiyi hem tümel olarak hem de tikel olarak bildiğini açıklamaktadır.

1. ANTİK-HELLENİSTİK DÜŞÜNCENİN İBN SİNÂ'YA ETKİSİ

Eflâtun, formlara dayanarak oluş dünyasını açıklamaya çalışırken Aristoteles, oluş dünyasını maddeden hareketle açıklar. Eflâtun ilk-asli ve gerçek olarak, sadece ideaları, kavramlarımızın muhtevasını teşkil eden tümeli (külli/üniversal) görmektedir. Dolayısıyla ideaların kendi başlarına var olduğuna ve tikel şeylerden bağımsız olduklarına inanmaktadır. Bu teori Aristoteles tarafından reddedilmiştir. Kendisinin sadece tikeli, kelimenin tam anlamında gerçek cevher olarak görmesi mümkündür; çünkü bu isim, ne başka bir şeyin yüklemi, ne de başka bir şeyin arzî niteliği olan bir başka şeye uygulanabilir. Bu yalnızca tikel şey hakkında doğrudur. Diğer taraftan bütün tümel kavramlar, cevherin sadece tikel niteliklerini ifade ederler ve genel ideler, ancak tikel şeylerin müşterek mahiyetini gösterirler. Bunların gerçek olmadığı, türemiş cevherler oldukları söylenebilir, fakat şeyleri, kendilerinin dışında varlıklarını sürdüren bir şey olarak görülemezler. Kuşkusuz, form ve maddeden müştekil olan karşısında, her zaman bir üniversal olan forma yüksek bir gerçeklik atfetmek ve aynı zamanda ancak kendi başına daha önemli ve daha iyi bilinen, tümelin bilgi objesi olabileceğini ileri sürmek bir çelişkidir. Bu çelişkinin neticeleri Aristoteles'in bütün sistemine sirayet etmiştir.⁶

Yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılacağı gibi tümellerin, tikellerden önce geldiğini savunan Eflâtun, tümellerin kendi başlarına bir gerçekliklerinin olduğuna inanır. Tümellerin tikellerden önce gelmesinin anlamı, bu tikelleri yaratacak bir yaratıcıya ihtiyaç duyulacak olmasıdır. Aristoteles'in savunduğu anlayış ise, tümellerin tikel şeylerin içinde olduğu şeklindedir. Aristoteles'e göre formların tikeller içinde olması, o şeyi kendisi yapan gerçeklik olması demektir. Yani Aristoteles'e göre yalnızca varlık tekleri gerçek anlamda var olmakta, tümeller ise, tikeller arasında gözlemlenen ortak özelliklerin ve benzerliklerin

⁴ Faal Akıl: Doğrudan kendi bilgi ve yeteneklerini Allah'tan alan natık, basit bir cevherdir. Onun nefse tesiri Güneş'in varlığa tesiri gibidir. Faal akıl, Mukarreb melek olarak adlandırılan "nakkaş kalem" aracılığıyla taşmadır. Geçmiş ve geleceğin bütün ilmi faal akıldadır. O, Tanrı'nın İlahi ilim sıfatının yansımasıdır. Sudürün onuncu akli olan bu akıl süflî âlemin heyulasında müessir olup basit unsurlara ve bunlardan bileşen şeylere suretleri, arazları ve nefisleri feyzedir. Feyzin sebebi, unsurlarda ve bileşiklerde meydana gelen istidatlardır. Bu istidatlar da feleklerin hareketleri, yıldızlar arasındaki ilişkiler ve onların konumları sebebiyle oluşur. Bk. Seyyid Şerif Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 2: 1237; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfi istulâhâti'l-fünûn*, nşr. Ali Dahrûc ve Abdullah Hâlidî, 2 cilt (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), "Akıl" md., 2: 1201.

⁵ İbn Sînâ, *Kitâbu'n-nefs min kitabi's-sifa* (İran: İslâmî İlimler Merkezi, 1387), 236-237; Ebû Ali İbn Sînâ, *Metafizik*, trc. Ekrem Demirli ve Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 1: 175-182; Rahim Acar, "Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi: Klasik İbn Sînâ Yorumunun Değerlendirilmesi", *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2006): 118. Şu ifadeler de meseleyi netleştirecektir: "Tümel üç şekilde kullanılır: 1. İnsan gibi pek çok şeye bil fiil yüklem olan anlama denir. Yedigen ev örneğindeki gibi. Ev dışında pek çok şeye bu anlam verilebilir. 2. Tasavvurunun pek çok şeye söylenmesine engel olmadığı anlama denir. Buna güneş ve yer örneği verilebilir. Bu anlam pek çok şeyde bulunabilir. 3. Tümel; tasavvuru pek çok şeye yüklem yapılmasını engellemeyen şeydir. Mantıktaki tümel bu anlamdadır. Müfret tekil ise; tasavvurun kendisi, anlamının pek çok şeye yüklenmesini engelleyen şeydir. Zeyd'in zatının sadece Zeyd için tasavvurunun olması buna örnektir." İbn Sînâ, *Metafizik*, 1: 172-173.

⁶ Eduard Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, trc. Ahmet Aydoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 195-196; Hamdi Rakıp Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 136, 146; Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi* (İstanbul: Etik Yayınları, 2003), 572-573.

genellemesinden başka bir şey olmayan şeyler olmaktadır.⁷ Kısacası Aristoteles'e göre idealar, duyu dünyasının içindedir. Yani Eflâtun için asıl gerçek, idealar dünyası iken, Aristoteles için bu, tek tek nesnelerin dünyasıdır. Bu anlayış Eflâtun ile Aristoteles'i birbirinden ayıran başlıca esaslardan biridir. Eflâtun için tümel, bilginin amacıdır. Tikel ise, tek tek nesnelere aracılığı ile tümelin bilindiği şeydir. Aristoteles'te ise, tersine tikel, tümelin aracılığı ile bilinir. Aristoteles'e göre bilginin amacı, tümel olandan tikeli sonuç olarak çıkarmaktır.⁸

Eflâtun'un "öğrenmek hatırlamaktır." sözü ile Aristoteles'in "herhangi bir duyusunu yitiren her hangi bir bilgisini yitirmiştir." sözlerini uzlaştırmaya çalışan Ebû Nasr Muhammed el-Fârâbî et-Türkî (ö. 339/950), aslında bu gayretiyle bir anlamda İbn Sînâ'nın bilgi teorisinin tamamen Aristotelesçi kökene dayanmadığını ispatlamaktadır:

"Şurası besbellidir ki, çocuğun güç halinde bilen bir nefsi vardır. O, algı aracı olan duylara sahiptir; duyu algıları ise sadece tikel nesnelere içindir. Tikel nesnelere algılanması sonucu tümel kavramlar meydana gelir. Külli kavramlar insanda şuursuz, gelişigüzel olarak meydana gelmektedir. Aristo II. *Analitikler*'de bunu, 'herhangi bir duyusunu yitiren her hangi bir bilgisini yitirmiştir' diye açıklar. Bilgiler zihinde, sadece duyu yoluyla meydana gelirler. Bilgiler, ilk önce zihinde gelişigüzel olarak meydana geldiği için insan farkına varamaz, oysa bilgiler parça parça olmuştur. İşte bu yüzden çoğu kimseler, bilgilerin öteden beri doğuştan zihinde mevcut olduğunu ve duylardan başka bir yolla da zihnin bilgi edinebileceğini sanmışlardır."⁹

Aristoteles'in aksine Eflâtun'a göre tümel bilgi değer kazanmıştır. Onun idealar âlemi teorisi, tümel bilginin geçerliliği üzerine sistemleştirilmiştir. Onun felsefesinde tikel mahiyetle anlaşılan madde-unsur anlam kazanmaz, aksine ancak tümel bilgiyle anlaşılabilir olan gölgenin arkasındaki gerçek âlem anlam kazanır. Tümel bilgiyle ulaşılan gerçekler insanı iyiliğe götürür (İbn Sînâ'nın kendi sistemindeki ifadesiyle Allah salt iyiliktir).¹⁰

Eflâtun-Yeni Eflâtuncu felsefede var olan düşünceye benzer olarak İbn Sînâ'nın tümel bilgiden anladığı, Tanrısal ve ay üstü âlemin bilgisidir. Bilginin bozulmamış ve en saf halidir. Tıpkı, Eflâtun felsefesindeki gölgenin arkasındaki gerçek âleminin bilgisi gibidir. Tanrısal olana ulaşabilmenin tek yolu da tümel bilgiyle mümkün olur. Tümel ve tikel bilgi ilişkisini Eflâtun'dan farklı açıklayan Aristoteles, tikel bilginin daha önemli olduğunu, tümel bilgiye ve hakikate ulaşmak için tikelin bilinmesi ve anlamlandırılması gerektiğini savunmuştur. Tümel ve tikel bilgi ilişkisine Aristoteles'in yüklediği bu anlam, tam da Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'te bilginin mahiyetine dair İbn Sînâ'yı eleştirisini karşılamaktadır.

2. TARTIŞMANIN TEHÂFÛT'TEKİ İZLEMİ

Tehâfüt'ün on üçüncü meselesini oluşturan ikinci tekfir ithamı; 'filozofların zamanın şimdi, geçmiş ve gelecek şeklinde taksim edilmesiyle tezahür eden tikelleri Allah'ın bilmediğine dair görüşlerinin çürütülmesi' başlığını taşımaktadır. Gazzâlî bu meselede filozoflara karşı benimseyeceği itiraz tarzını, meselenin hemen başında söylemektedir. Filozoflara karşı gelmenin üç safhasından bahsetmektedir: Öncelikle filozofların ne söylediklerini aktaracağını ifade etmekte, ikinci olarak filozofların söylediklerini açıklamakta ve son olarak da onların söylediklerini çürüteceğini iddia etmektedir. Cevabına ulaşmak istediğimiz soru şudur: Allah'ın bilgisi, sadece O'na has bir bilme şekli kabul edilen tümel bilgi ise, tümel bilgiyi bilen Allah'a, tikelin bilgisi de malum olur mu? Ya da tikeli tümel tarzda bilmek, tikelin bilgisini de içerir mi? Klasik İslâm düşüncesi döneminden beri öncülüğünü Gazzâlî'nin yaptığı ve hedef olarak İbn Sînâ'nın seçildiği bu mesele, geniş bir zeminde tartışılmalıdır.¹¹

⁷ Aristoteles, *Metafizik*, trc. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010), 357-360.

⁸ Ulaş Karagülle, *İbn Rüşd'e Göre Tanrı'nın Bilgisi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010), 18.

⁹ Ebû Nasr el-Fârâbî, "el Cem beyne re'yey el-hakimeyn Eflâtun el-İlâhî ve Aristûtâlis Eflâtun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması", trc. Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 169-170.

¹⁰ Platon, *Menon*, trc. Adnan Cemgil (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011), 72; *Devlet*, trc. S. Eyüboğlu ve M.A. Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 596a; *Phaidon*, trc. Hamdi Rakıp Atademir ve Kemal Yetkin (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001), 73 b-c.

¹¹ İbn Sînâ'nın metinleri dikkate alındığında, onun Allah'ın her şeyi bildiğini, hiçbir şeyin, bir zerrenin bile onun bilgisinin

Bu açıdan Gazzâlî, İbn Sînâ'nın Tanrısının Kâdir-i Mutlak ve Âlim-i Mutlak olmadığını söylemiş ve daha da ileri giderek onu ve onun yolundan gidenleri küfre düşmekle itham etmiştir.¹²

Gazzâlî ile İbn Sînâ arasında cereyan eden tartışma aslen, "Allah'ın tümel olanı bildiği gibi tümelin içindeki tikeli de bilip bilmediği" hususunun cevabını aramaktadır. Tümel ve tikel bilgiyi, bilginin kaynağı bakımından birbirinden ayıran Gazzâlî; Zeyd, Amr ve Hâlid'e ilişkin bilgilere tikel bilgi ve bu bilginin kaynağının akıl değil duyu olduğunu iddia etmiştir. Mutlak insan veya insanlığa ait bilgiye de tümel bilgi demiş; bu bilginin kaynağı olarak da aklı göstermiştir.

"Filozoflar dinleri temelden yıkmışlardır. İşte filozofların bu kuralına (tikeller duyu vasıtasıyla, tümeler akıl vasıtasıyla bilinir) göre; Zeyd Allah'a isyan veya itaat edecek olsa onun durumundaki değişimi Allah'ın bilemeyeceği, Zeyd'in fert olarak bilgisinin, değişen bilgi olmasından dolayı Allah tarafından bilinmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Allah Zeyd'i bilmeyince onun fiil ve durumunu bilemeyecek; hatta Zeyd'in kâfir veya Müslüman olduğunu değil, mutlak insanın kâfir veya Müslüman olduğunu bilecektir. Aslında filozoflar şöyle demek istemiştir: Hz. Muhammed peygamberliğini ilan ettiği halde Allah onun bu ilan etme halini bilmemektedir. Allah tek tek peygamberleri bilmez, insanların arasından peygamberlik ilan edenleri ve onların bir takım niteliklere sahip bulunduğunu bilir. Belirli bir şahsın peygamberliğini bilmez. Çünkü bu durum duyu ile bilinebilecek bir durum olduğu için, Allah duyudan kaynaklanan şeyleri bilmez. Zira belirli bir şahsın zaman açısından değişen durumlarını bilmek, o şahısta değişimi (başkalaşmayı) gerektirir."¹³

Bilgi teorisinin detaylarını Aristoteles'ten aldığı anlaşılan Gazzâlî'nin, filozofları eleştirirken tümel ve tikel bilgi meselesinde İbn Sînâ'yı Aristotelesçi ön kabulüyle değerlendirmesi kanaatimizce doğru bir çıkarım değildir. Oysa İbn Sînâ'nın tümel ve tikel bilgi anlayışında, tikeller sadece insanî bilgilerdir ve ancak ay altı âlemde bir bilgi değerine sahiptir. Gazzâlî'nin bu konudaki İbn Sînâ eleştirisinde "duyulurlar Allah'ın bilgisinin kapsamı dışındadır." gibi bir yanlış algılamadan arındırılması gerekmektedir. İbn Sînâ'ya göre duyu gücü, hayal gücüne ve o da, kendi kesişiminde, akla bir form sunduğu zaman, akıl bu formdan bir mana alır. Eğer hayal gücü aynı türe ait ikinci bir form sunarsa, bu form bir öncekinden sadece rakamsal olarak farklıdır. Akıl ikinci formdan, sadece bu ikinci formla birlikte gelen ve sadece ikinci forma mahsus olan belirli bir araz dışında birinciden farklı yeni bir form almaz. Akıl, akli formu bir kere mücerred olarak bir kere de bu arazla birlikte alır. İşte bu sebeple denir ki, Zeyd ve Amr'ın insanlık bakımından bir manası vardır. Fakat bunların bir manasının olması demek, Amr'ın özellikleri ile birlikte olan insanlığın Zeyd'in özellikleri ile birlikte olan insanlıkla aynı ve özdeş olması demek değildir. Bir özün ikisine de ait olması demek değildir. Tam aksine insanlık, var olma bakımından çoktur. Hariçteki varlıkta paylaşılan (ve mesela) bizzat hem Zeyd'in hem de Amr'ın insanlığı olan bir tek insanlık yoktur.¹⁴

---

dışında kalamayacağını ifade ettiği ve hatta sırf Allah cüz'ileri bilir demenin ötesinde, Allah'ın cüz'ileri nasıl bildiğini de açıklamaya çalıştığı görülecektir. Allah'ın cüz'ileri nasıl bildiğini açıklarken İbn Sînâ'nın temelde yapmaya çalıştığı şey, kendi felsefi görüşlerinin Allah'ın cüz'ileri bilmesini reddetmeyi gerektirmediğini ve kendi Allah tasavvuruyla uyumlu bir şekilde Allah'ın cüz'ileri bilmesinin nasıl olabileceğini göstermeye çalışmaktır. Buna rağmen ortaçağ İslâm dünyasındaki önde gelen âlimler tarafından İbn Sînâ, Allah'ın cüz'ileri bilmediğini savunmakla itham edilmiştir. İbn Sînâ'nın Allah'ın cüz'ileri bildiği şeklindeki beyanlarını kabul edip, onun Allah'ın cüz'ileri bildiği kanaatinde olduğunu savunan düşünürler bulunsada, bunların nispeten azınlıkta kaldığı söylenebilir. Bk. Acar, "Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi: Klasik İbn Sînâ Yorumunun Değerlendirilmesi", 99. Ayrıca bu konuda aynı makale içinde geçen İbn Sînâ'nın Allah'ın tikelleri bilip bilmediğine dair çeşitli Doğulu ve Batılı düşünürlerin fikirlerinin özetlendiği dipnotlar, konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bk. Acar, "Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi: Klasik İbn Sînâ Yorumunun Değerlendirilmesi", 99-101.

¹² Deniz, *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*, 78.

¹³ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife*, Süleyman Dünya neşri, trc. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 136-137.

¹⁴ Ebû Ali İbn Sînâ, *Kitâbu'n-nefs min kitabi'ş-şifa* (İran: İslâmî İlimler Merkezi, 1387), 236-237; Acar, "Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi: Klasik İbn Sînâ Yorumunun Değerlendirilmesi", 118. Şu ifadeler de meseleyi netleştirecektir: "Tümel üç şekilde kullanılır: 1. İnsan gibi pek çok şeye bil fiil yüklem olan anlama denir. Yedigen ev örneğindeki gibi. Ev dışında pek çok şeye bu anlam verilebilir. 2. Tasavvurunun pek çok şeye söylenmesine engel olmadığı anlama denir. Buna güneş ve yer örneği verilebilir. Bu anlam pek çok şeyde bulunabilir. 3. Tümel; tasavvuru pek çok şeye yüklem yapılmasını engellemeyen şeydir.

B. SONUÇ

Felsefe tarihinin iki önemli filozofunun bu konudaki görüşleri İbn Sînâ'ya zemin oluşturmuştur. Bununla beraber bu iki filozofun görüşleri arasında ciddi farklılıklar da vardır. Bunlar Tanrı görüşü, madde/unsur algılaması, Aristo'nun idealar âlemine yönelttiği eleştiriler, âlemin kıdemi veya sonradanlığı ile tümel-tikel bilgi anlayışı gibi hususlardır. Aristoteles'in felsefesinde varlığın hareket formu, dışarıdan bir güç ile varlığa verilmez; aksine varlık, hareket gücünü kendisinden alır. Bu sayede madde, bir nevi kendi kendini yaratan ve kendi kendine sonsuzluk veren asli güç haline dönüşür. Maddedeki fail neden, maddenin kendisindeki şekillendirici güçtür. Eflâtun ve Yeni Eflâtunculuğa göre ise varlığın hareket formunun dışarıdan bir güç tarafından verilmektedir. İşte bu noktada İbn Sînâ, Gazzâlî'nin iddialarının aksine Aristotelesçi egemen anlayışı benimsememiştir. Ona göre varlığın hareket formu Faal Akıl aracılığıyla, Zorunlu Varlık Allah yani İlk İlke'den gelmektedir ki bu düşüncesi onun bu konuda Aristotelesçi geleneği savunmadığının en önemli göstergesi kabul edilebilir.

İbn Sînâ, birçok eserinde açık açık, tümelin tikeli içerdiğini, Allah'ın düşen her yaprağı bildiğini ifade etmektedir. Ona göre her ne kadar Allah'ın cüz'ilere dair bilgisi zamanın ve dehrin üstünde olsa da Allah cüz'ileri mukaddes bir şekilde bilir. Zamana tâbi olan cüz'î şeylerin var olması ilâhî kararın (kazânın) icrasıyla (kaderiyle), yani ilâhî planın uygulamaya konulmasıyla özdeşdir. Eğer bu cüz'î şeyler zorunlu olmasalardı var olmazlardı. Yine eğer onlar Allah tarafından bilinmeselerdi zorunlu olmazlardı.¹⁵ Dolayısıyla İbn Sînâ, "Allah cüziyatı külliyyat ciheti ile bilir." derken, bütün külliyyat ve cüziyyatın yaratıcısı Allah olduğundan, "Allah'ın kendisinin yarattığı şeyi bilmemesi imkânsızdır." der. Bizim bilgimiz ise sonradan zaman ve mekâna bağlı olarak meydana gelmektedir. Hâlbuki zamanı ve mekânı yaratan Allah'ın yaratıcı bilgisi her şeyin kaynağıdır.¹⁶ Nihai olarak Gazzâlî'nin İbn Sînâ'yı tekfir ettiği, "Tanrı cüz'ileri bilemez." iddiası, İbn Sînâ'nın "Tanrı tümeli bilir, tümelin içindeki tikeli de bilir." söylemiyle, geçerliliğini ve doğruluğunu yitirmiştir.

KAYNAKÇA

Acar, Rahim. "Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi: Klasik İbn Sînâ Yorumunun Değerlendirilmesi". *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2006): 99-118.

Arıcı, Mustakim. "İbn Sînâcî Felsefe Geleneğinin Oluşumu ve Behmenyâr'ın Felsefe Tasavvuru". *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/28 (2010/1): 135-175.

Aristoteles. *Metafizik*. Trc. Ahmet Arslan. Ankara: Sosyal Yayınları, 2010.

Atademir, Hamdi Rakıp. *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Etik Yayınları, 2003.

Deniz, Gürbüz. *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.

Mantıktaki tümel bu anlamdadır. Müfret tekil ise; tasavvurun kendisi, anlamının pek çok şeye yüklenmesini engelleyen şeydir. Zeyd'in zatının sadece Zeyd için tasavvurunun olması buna örnektir." İbn Sînâ, *Metafizik*, 1: 172-173.

¹⁵ Bk. İbn Sînâ *el-İşârât ve 't-Tenbihât*, ed. J. Forget, E.J. Brill (Leiden 1892), 185; Acar, "Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi: Klasik İbn Sînâ Yorumunun Değerlendirilmesi", 116.

¹⁶ Gürbüz Deniz, "Gazzâlî Düşüncesinde Üç Meselenin Evrilmesi", 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 07-09 Ekim 2011)*, haz. İlyas Çelebi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 710.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Trc. Ömer Türker. 3 cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Deniz, Gürbüz. "Gazzâlî Düşüncesinde Üç Meselenin Evrilmesi", *900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 07-09 Ekim 2011)*. Haz. İlyas Çelebi. 703-714. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.

Fârâbî, Ebû Nasr et-Türkî. "el Cem Beyne Re'yey el-Hakimeyn Eflâtun el-İlâhî ve Aristûtâlis (Eflâtun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması)". Trc. Mahmut Kaya. *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.

Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Tehâfütü'l-felâsife*. Trc. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarıoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. *Kitâbu'n-nefs min kitâbi 'ş-şifa*. İran: İslâmî İlimler Merkezi, h. 1387.

İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. *el-Işârât ve't-tenbîhât*. Ed. J. Forget. Leiden: E.J. Brill, 1892.

İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. *eş-Şifa, el-Medhal*. Ed. G. C. Anavati v.dğr. Kahire, 1952.

İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. *Fizik*. Trc. Muhittin Macit-Ferruh Özpilavcı. 1. Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.

Janssens, Jules. "İbn Sînâ: Önemli bir Bilim Tarihçisi". *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, Mayıs 2008)*. Ed. Mehmet Mazak-Nevzat Özkaya. 2: 83-103. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.

Karagülle, Ulaş. *İbn Rüşd'e Göre Tanrı'nın Bilgisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 2010.

Platon. *Phaidon*. Trc. Hamdi Rakıp Atademir-Kemal Yetkin. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001.

Platon. *Menon*. Trc. Adnan Cemgil. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.

Platon. *Devlet*. Trc. S. Eyüboğlu-M.A. Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.

Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfî istilâhâti'l-fünûn*. Nşr. Ali Dahrûc-Abdullah Hâlidî. 2 cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

Zeller, Eduard. *Grek Felsefesi Tarihi*. Trc. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.

**GAZZÂLÎ'NİN TEHÂFÛT'ÜNDE İRADE KAVRAMINA VERDİĞİ ANLAM VE
FİLOZOFLARDAN GETİRİLEBİLECEK CEVAPLAR**
ACCORDING TO AL-GHAZÂLÎ'S TAHÂFUT AL-FALÂSİFA CONCEPT OF WILL
AND THE ANSWERS THAT CAN BE GIVEN FROM THE PHILOSOPHIES

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDOĞAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma “Allah’ın iradesi ile insan iradesi birbirine benzer mi?” ve “irade ile bir şey benzerinden ayırt edilebilir mi?” sorularının cevabını aramaktadır. Gazzâlî bu konuda filozofların iki türlü iddiaları olduğunu ve bu iddialara iki türlü cevap verebileceğini söyler. Gazzâlî’nin iddia ettiği zaviyeden bakıldığında filozoflara göre Allah’ın iradesi ile insan iradesi ilişkilendirilebilir. Ayrıca filozoflar, âlemin bir gerektirici sebepten dolayı mümkün olan benzeri zıtlardan ayrı belirli bir biçimde var olduğunu iddia etmişlerdir. Bu bakımdan bir şeyi benzerinden ayırt etmek olan irade terimi, Allah’ın sıfatını açıklayacak bir özelliğe sahip değildir. Gazzâlî *Tehâfüt*’te bu konuyu Fârâbî ve İbn Sînâ’nın görüşleri doğrultusunda açıklayacağını ve sonra onların görüşlerini reddedeceğini söylemektedir. Filozofların bu iddialarına karşın Gazzâlî’ye göre âlem kadîm bir iradeyle yaratılmıştır. O irade, âlem meydana geldiği anda onun var olmasını, yokluğun varabileceği sınıra kadar varmasını, o yerden itibaren varlığın başlamasını gerekli kılmıştır. Âlemden önce var oluş irade edilmediği için âlem meydana gelmemiş, var olduğu anda kadîm irade ile meydana gelmiştir. Gazzâlî, Allah’a bir irade atfetmeyi gerekli görmektedir lakin bununla birlikte Allah’ın iradesinin gereği olan yaratmayı O’na zorunlu kılmamaktadır. Allah’ın iradesi kadîmdir ve mutlak belirleyicidir. Bu bakımdan Allah, tercih etme ve yapma hürriyetine sahiptir. Böylece Gazzâlî’nin Allah’a atfettiği özgürlüğün bir gereği olarak Allah, başlangıçta âlemi yaratmak zorunda değildir. Filozoflar açısından bu durum, Allah’ın yokluğa taalluk ettiği anlamına gelmektedir ve kabul edilemezdir. Eğer Allah, önce fiilsiz bir halde bulunur ve daha sonra fiil yapmaya başlarsa değişime uğramış olur. Oysaki mükemmel bir varlıkta değişim gerçekleşmez. Bu bakımdan *Tehâfüt*’te irade hakkında yapılan tartışmalar bizi, Gazzâlî’nin irade kavramına yaklaşımı ile İbn Sînâ’nın iradeden anladığı şeyin aynı olmadığı kanaatine ulaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İrade, Zorunluluk, Kıdem, İbn Sînâ, Gazzâlî

ABSTRACT

This study seeks answers to two questions: Is the will/power of God and the human will similar to each other? Is it possible to distinguish between power/will from something similar? Al-Ghazâlî says that philosophers have two kinds of allegations on this subject and can answer these claims in two ways. According to al-Ghazâlî's claim, philosophers relate the will of God to human will. In addition, philosophers have claimed that the world exists in a certain way, apart from similar contradictions possible for a necessary reason. In this respect, the concept of will, which is to distinguish something from its similarity, does not have any feature to explain God's title. Al-Ghazâlî says that in *Tahâfut al-falâsifa*, he will explain this issue in line with the views of Al-Fârâbî and Ibn Sînâ, and then he will reject their views. Despite these claims of the philosophers, according to al-Ghazâlî, the universe was created with an eternal will. This will has made it necessary for the universe to exist at the moment when it occurs, to reach the boundary where nothing can reach, and to begin the existence from that place. Before the creation of the universe, existence did not occur because there was no will, and when it existed, it occurred with eternal will. Al-Ghazâlî admits that God has will. However, it does not make it necessary for him to create that is the will of God. God's will is eternal and absolute determinant. In this respect, God has the freedom to choose and

do. Thus, as a requirement of the freedom that al-Ghazālī attributed to God, He does not have to create the world at first. For philosophers, this means that God created the universe from nothing and is unacceptable. If God is in a passive state and then becomes active, then He is changed. However, change does not occur in a perfect being like God. In this respect, the discussions about the will in *Tahāfut al-falāsifa* lead us to the conclusion that the approach of al-Ghazālī to the concept of will and Ibn Sīnā's understanding of the will is not the same.

Keywords: Will/Power, Necessary, Eternity, Ibn Sīnā, Al-Ghazālī

A. GİRİŞ:

Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre filozofların irade konusunda iki temel iddiaları vardır.

1. Filozoflara göre Allah'ın iradesi bizim irademizden alınmıştır.

Gazzâlî'ye göre filozofların bu iddiası ilâhî bilgi konusunda yaptıkları benzetme gibi dayanaksızdır. Allah'ın bilgisi birçok bakımdan bizim bilgimizden farklıdır. O halde irade konusunda filozofların iddiası tutarsızdır¹

2. Filozoflar öğretilerini temellendirirken, bir şeyi benzerinden ayırt etme ilkesini kullanmaktan geri durmamışlardır. Çünkü âlem bir gerektirici sebepten dolayı mümkün olan benzeri zıtlardan ayrı, belirli bir biçimde var olmuştur. Bir şeyi benzerinden ayırt etmek olan irade terimi, Allah'ın sıfatını açıklayacak bir özelliğe sahip değildir.

Gazzâlî bu iddiaya cevap olarak şunu söyler: Öyleyse âlem niçin bazı yönleriyle benzeri zıtlardan ayrılarak şu anki biçimiyle belirlenmiştir? Bir şeyi benzerinden ayırt etmenin imkânsızlığı ister ilâhî fiil, ister gereklilik, ister tabiat, isterse zorunluluk açısından olsun, her türlü imkânsızdır.²

Gazzâlî'nin iddialarının aksine Allah'ın ihtiyar ve iradesinin biz insanlara göre farklı olması, Ebû Ali Hüseyin İbn Sīnâ'nın (ö. 428/1037) felsefî sisteminde bir zorunluluktur. Fakat bu zorunluluk, Gazzâlî'nin anladığı bağlamda bir zorunluluk değildir.³ Eğer Allah'ın iradesini insanın iradesi gibi, önce bir şeyler hakkında bilgi sahibi olmak, sonra da o bir şeyler hakkındaki bilgi doğrultusunda bir isteğin doğması (irade) ve bu istek doğrultusunda da birbirlerine benzer veya zıtlardan birisini tercih etmek (ihtiyar) şeklinde kabul etmiş olsaydık, bu iki irade arasında bir fark kalmazdı.⁴ İradenin mahiyeti hakkındaki tartışmalarda Gazzâlî *Tehâfut*'te bu konuyu Fârâbî ve İbn Sīnâ'nın görüşleri doğrultusunda tartışacağını ve sonra onların görüşlerini reddedeceğini söylemektedir.⁵

1. İLÂHÎ VE BEŞERÎ İRADE İLİŞKİSİ

¹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Tehâfutü'l-felâsife*, Süleyman Dünya neşri, trc. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 24.

² Gazzâlî, *Tehâfut*, 24-25.

³ Bu konuda öncelikle zorunluluk kavramının sözlük anlamını vermek yerinde olacaktır. Çünkü irade, imkân, zaman, mekân ve illet kavramlarında da gördüğümüz gibi Gazzâlî ile İbn Sīnâ'nın terimlere verdiği anlamlar farklılık arz etmektedir. Zorunluluk (Necessity): En genel anlamda başka türlü olmayan, olumsal olmayan ya da olmaması olanaksız olmayan durum; olduğundan başka türlü olmayacak olma durumunu dillendiren, olduğundan başka türlü olmanın mantıksal bakımdan olanaksızlığını dile getiren felsefece ulam. Öte yandan mantık diliyle söylendiğinde; bir önerme yanlış olamıyor ise zorunlu demektir. Bu tür önermeler yanlışlığı düşünülemez, değillesmesi de çelişik olan, bu nedenle de doğrulukları zorunlu olan önermelerdir. Şeylerin gerçekte olmadığı ama olabileceği birçok olanaklı durum tasarlanabilir. Eğer bir önerme tasarlanan olanaklı durumların hepsi için doğru ise o önermeye "bütün olanaklı dünyalarda doğru" ya da "zorunlu önerme" denir. Böyle bir önermenin belli koşulları yerine getirmesi gerekmektedir. Öncelikle sözü edilen önerme sözdizim kurallarına öyle uymalıdır ki o önermenin yanlış olduğunun söylenmesi biçimsel olarak çelişik olsun. Öte yandan bu türden bir önerme belli anlambilgisel kuralları da sağlamalıdır; yani bütün olanaklı dünyalarda bu önerme doğru, bu önermenin değil ise yanlış olmalıdır. Sözü edilen zorunluluk ilkesini dünyaya uyguladığımızda ise olayların belli bir nedensellik içinde ilerlediğini ve olayların olduklarından başka türlü olamayacağı anlamı çıkar. "Olaylar zamanda nedensel bir sıralılık ile var olmaktadır ve de bunun önüne geçilemez" yollu belirlenimci düşünce evrenin önceden düzenlendiği, belirlendiği tasarımına dayanmaktadır. Bk. Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 1647.

⁴ Gürbüz Deniz, *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010), 90.

⁵ Gazzâlî, *Tehâfut*, 5.

Gazzâlî'ye göre âlem kadîm bir iradeyle yaratılmıştır. O irade, âlem meydana geldiği anda onun var olmasını, yokluğun varabileceği sınıra kadar varmasını, o yerden itibaren varlığın başlamasını gerekli kılmıştır. Allah'ın bu iradesi kadîmdir ve mutlak belirleyicidir. Tercih etme ve yapma özelliklerine sahip bir varlık olarak Allah, tamamen özgürdür. Her şeyi belirleyen kendisi olduğu ve O'nun dışında bir fail bulunmadığı için, Allah'ı bir eylem yapmaya yönlendirebilecek veya O'nu bir eylem yapmak zorunda bırakabilecek hiç bir şey tasavvur edilemez. Allah, hiç bir şeyin, kendisini hiç bir şekilde etkileyemeyeceği bir halde, özgür iradesiyle fiil yapmaktadır. Bu sebeple Allah, başlangıçta âlemi yaratmak zorunda değildir.⁶ Âlemin varlığından önce, filozofların söylediğinin aksine, Allah âlem olmaksızın kadîm olarak vardı ve âlemin yaratılmasından sonra Allah ve âlem birlikte vardır.⁷

Gazzâlî'nin anlayışına göre, ezelde öyle bir hal ve durum vardı ki, sadece Allah vardı ve başka hiç bir şey yoktu. Âlemin yaratılışından sonra, Allah'ın varlığı ve âlemin varlığı birlikte devam etti. Filozoflar açısından bu durum, Allah'ın yokluğa taalluk ettiği anlamına gelmektedir ve kesinlikle kabul edilemez bir görüştür. Dolayısıyla yok iken sonradan var edilen âlem anlayışı, âlemin hiç bir zaman “yok” bir halde bulunmadığını ve kadîm olarak var olmaya devam ettiğini düşünen İbn Sînâ için, Allah hakkında imkânsız bir duruma tekabül etmektedir. Eğer Allah, önce fiilsiz bir halde bulunur ve daha sonra fiil yapmaya başlarsa değişime uğramış olur. Hâlbuki mükemmel bir varlıkta değişim gerçekleşmez.⁸ Mehmed Emin el-Üsküdârî (ö. 1149/1736) *Telhîsu Tehâfütü'l-hukemâ*'sında bu konuyu, filozoflar ile kelâmcılar arasındaki tartışmalardan yola çıkarak şöyle değerlendirmiştir.

“Allah'ın varlığı zorunludur demek, O'nun fiillerinin cismânî tabiat sahibi olan şeylerin fiilleri gibi zorunlu olduğu manasına gelmez. Örneğin ateş zorunlu olarak yakar, Güneş de zorunlu olarak aydınlatır (bunun aksi mümkün değildir). Hâlbuki Allah'ın varlığı zorunludur demek, Allah'ın tüm fiillerinde tam yetkin olduğu ve vücûda gelmeye hazır olan her şeyin onun iradesi dışında bir iradenin dürtüsü olmadan zorunlu olarak meydana geldiği, Allah'ın da bu sudûr eden şeyleri ve onlardan da doğacak sonuçları ve varlıkları bildiği manasına gelir. Çünkü Allah, mutlak cömerttir ve her şeyin kendinden feyz ettiği mutlak varlıktır. Allah, her şeye gücü yeten ve irade sahibidir, sözünden kasıt ise bir işi aynı anda hem yapması hem de yapmaması demek değil, aksine dilediği zaman yapması, dilediği zaman da yapmaması anlamındadır. Bu görüş, iki fırka (filozoflar ve kelâmcılar) arasında ittifak edilmiş bir meseledir. Ancak burada filozoflara ait farklı bir açıklama söz konusudur. Filozoflara göre Allah'ın bir fiili irade etmesi O'nun zatı gereği lazımlarındandır. Dolayısıyla filozoflar bu ikisi arasında bir ayırımın imkânsız olduğunu ileri sürerler. Kelâmcılar ise iradenin Allah'ın zatı gereği lazımlarından olmadığı görüşündedirler. Bu durumda kelâmcılara göre fiilin Allah'ın zatından ayrılması câizdir.”⁹

⁶ Fehrullah Terkan, “El-Gazalî'nin İlahî İradeye Dair Argümanları ve Müslüman Filozofların İtirazlara Verdiği Cevaplar”, 900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 07-09 Ekim 2011), haz. İlyas Çelebi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 620.

⁷ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 17.

⁸ Terkan, “El-Gazalî'nin İlahî İradeye Dair Argümanları ve Müslüman Filozofların İtirazlara Verdiği Cevaplar”, 627.

⁹ Mehmed Emin Üsküdârî, *Telhîsu Tehâfütü'l-hukemâ*, trc. Kamuran Gökdağ (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 134-135. Gazzâlî'ye göre bizâtihi zorunlu olan varlık bütün yönleriyle zorunlu olmalıdır. Öyle ki ona her hangi bir değişim (sonradanlık veya sonradan kazanılan bir nitelik) olmamalıdır. Yani zatıyla zorunlu varlığın henüz sahip olmayıp, sahip olabileceği ilim, irade vb. sıfatları olamaz; bütün bu sıfatların zatına hazır bulunmaları tıpkı O'nun varlığı gibi zorunludur. Aksini düşünmek Zorunlu Varlık'ta bir değişim veya sonradanlığı gerektirecektir ki, bu Zorunlu Varlık kavramıyla çelişir. Dolayısıyla Gazzâlî'ye göre, Zorunlu Varlık'ın zorunlu-olmayan (olumsal) sıfatlara sahip olmasının imkânsızlığı tartışmaya mahal vermeyecek ölçüde açıktır. Gazzâlî, zat ve sıfatlarıyla başlangıçsız ve nedensiz bir zorunlu varlık tasavvurunu mümkün gördüğünden, sıfatların ontolojik açıdan zata tabi olması izafesi düşüncesine karşı çıkmamakla birlikte, böyle bir ilişkinin neden-sonuç ilişkisi şeklinde yorumlanmasını yanlış bulmaktadır. Zorunlu Varlık'ın zatının da sıfatlarının da etkin bir nedeninden söz edilemez; bunlardan ilki ikincisinin etkin nedeni olamaz. Bu durum tıpkı bir insanın zatının, örneğin bilgisinin nedeni olmayacağı gibidir. Bk. Gazzâlî, *Mi yaru'l-ilm*, thk. Süleyman Dünya (Mısır: Daru'l-Mearif, 1961), 343-344; *el İktisat fi'l-İtikat*, thk. İ. A. Çubukçu ve Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962), 142; Mehmet Sait Reçber, “Gazzâlî ve Zorunlu Varlık Kavramı”, 900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 07-09 Ekim 2011), haz. İlyas Çelebi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 549-550,554-555.

Gazzâlî, irade ile fiil arasında böyle bir zamansal boşluğun bulunabileceğini *Tehâfüt*'te yer verdiği boşanma örneği ile açıklamaktadır.¹⁰ Gazzâlî'ye göre bu tür zorunluluk, sadece özce zorunlu olan gerektirici ve gerekli hakkında değil, aynı zamanda gelenek ve kullanıma bağlı hususlarda da geçerlidir.

“İrade edilenin var olmayıp önceki durumunu koruduğu ve buna rağmen irade edilenin varlık kazandığını iddia etmek (filozofların bu iddiası) şu boşanma örneğine benzer: Bir kimse karısını boşadığını söylese ayrılık o anda gerçekleşmezse, daha sonra gerçekleşmesi düşünülemez. Çünkü o kimse ‘boşadım’ sözünü, kullanım ve terminolojide boşamanın sebebi kılmıştır. Bu bakımdan boşanmanın ertelenmesi, ancak yarının gelmesi ve kadının boşanmanın olacağı mahalle girmesiyle gerçekleşecektir. Çünkü boşanmayı talep eden, ‘boşamayı’ bir sebep kılmıştır. ‘Yarın’ (zaman olgusu) ve ‘söz konusu mahal’ (mekân olgusu) gerçekleşmeyince, o anda bulunması gerekenin bulunmaması sebebiyle boşanma olayı durmuştur. Bu durumda ‘Boşanma’, ancak yeni bir durumun yani bahsettiğimiz şartların ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Hatta bir kimsenin kendi ifadesini kendisi seçmesine rağmen, ‘boşanma’ durumunu henüz gerçekleşmemiş bir olaya bağlamaksızın ‘boşadım’ sözünden geriye bırakması akla uygun değildir. Kendi arzumuzla böyle bir gerektirici ve gerekli ilişkisini ortaya koymamız ve bunu makul görmemiz mümkün olmadığına göre, bu ilişkiyi zorunlu, aklî ve zatî gereklilikler konusunda nasıl makul bulabiliriz?”¹¹

Bu örnekle Allah'ın âlemi sonradan yaratmasının, filozofların iddiasının aksine mümkün olduğu sonucuna ulaşan Gazzâlî'ye cevap Ebü'l-Velîd Muhammed İbn Rüşd'den (ö. 595/1198) gelmektedir. Bu konuda filozofları kelâmcılara karşı savunan İbn Rüşd'e göre Allah'ın âlemi yaratmama yerine yaratmayı tercih etmesi Allah'ın iradesinden kaynaklanmaktadır. Lakin kelâmcıların Allah'ın iradesini, failliğini ve fiilini birbirinden ayırmaları doğru değildir. Bu çerçevede, Gazzâlî'nin şartlı boşanma örneğinin, âlemin sonradan yaratılmışlığını ispatlamak için kullanılmasını tutarlı bulmayan İbn Rüşd, feleklerin kutup noktalarıyla dönüş yönlerinin farklılığından hareketle, filozofların ‘fail-i muhtar’ anlayışını benimsemiş oldukları yorumunu da kabul etmez. Böylece filozof, kelâmcıların ilâhî irade tanımlamalarını, Allah'ın hikmetiyle bağdaşmayan ve O'nun âleme yerleştirdiği düzeni kavramaktan aciz bir anlayış olarak değerlendirir.¹²

Gazzâlî'nin bu meseledeki açıklamaları filozofların, ‘kadîm iradenin siyahlık ya da beyazlıktan niçin beyazlığı seçtiği’, şeklindeki iddiasına verilen bir cevap ile sürmektedir. Gazzâlî'ye göre filozofların ‘mahal, beyazlığı ve siyahlığı da kabul edebilmesine rağmen, kadîm iradenin beyazlığı seçmesi’ tarzındaki iddialarına şu soruyu sormak gerekir: Bir şeyin kendi benzerinden ancak belirleyici bir özellikle ayırt edilebileceği bilinmekteyken, kadîm irade niçin siyahlığı değil de beyazlığı seçmiştir? İradenin kendilerine yönelmesi bakımından iki mümkünden birini ayırt eden nedir?¹³ Gazzâlî bu sorulara cevap ararken filozofların iddialarını ve bunlara verilebilecek cevapları sıralar. Şayet filozoflar ‘âlemin varlık yönünü irade belirlemiştir. Kadîm olan hakkında da niçin sorusu sorulmaz.’ derlerse, buna ‘bir şeyin kendi benzerinden ayırt edilmesi belirleyici olmadan mümkün olsaydı, âlemin de belirleyicisiz meydana gelmesi mümkün olurdu. Oysa âlemin varlığı kadar yokluğu da mümkündür ve imkân açısından yokluğa denk olan varlık yönü belirlenmiştir. Âlemin sebebi ve yaratıcısı aranmayacaksa ve bu soruları sormak anlamlı değilse hadi o zaman varsın âlem’¹⁴

¹⁰ Fatih Toktaş, *İslâm Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 109.

¹¹ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 18.

¹² İbn Rüşd, *Tehâfütü't-tehâfüt*, trc. Mehmet Dağ (Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 1986), 27-29, 30-37; Toktaş, *İslâm Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri*, 109.

¹³ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 22

¹⁴ Gazzâlî'nin benzer bir ifadesine *Tehâfüt*'ün yirminci meselesinde, yeniden diriliş ile âlemin kîdemi bağlantısının kurulduğuna dair söyleminde rastlamaktayız. Ona göre filozofların yeniden dirilişi sebeplilik bağlamında açıklamaları ve yeniden dirilişte kadîm iradenin ve kudretin fonksiyonu ortaya koymaları âlemin kîdemi ile bağlantı kurularak anlatmalarına sebep olmuştur. “Şayet siz bu durumu böyle anlatırsanız varsın âlem kadîm oluversin! Oysa biz bu görüşü çürütmüş ve bu konuda âlemin yok ve yüce Allah'ın var olduğunu; sonra görülen bu düzen üzerine âlemi yarattığını, sonra vadettiği gibi ikinci bir düzen kuracağını; sonra yüce Allah'tan başka hiçbir şeyin kalmayacağını açıklamıştık.” Bk. Gazzâlî, *Tehâfüt*, 224.

kadîm oluversin!’ cevabı verilir.¹⁵ Şu halde Gazzâlî’nin bu konuda *Tehâfüt*’teki iddialarının İbn Sînâ’nın görüşlerini ne derece karşıladığı bilinmek durumundadır. İbn Sînâ’nın, ‘âlem niçin daha önce var olmamıştır da şimdi varlığa gelmiştir?’ sorusunun cevabını aradığı aşağıdaki ifadeleri Gazzâlî’nin iddialarına cevap niteliğindedir:

“Âlem irade nedeniyle meydana gelmişse, İlk İlke’de hudûsa geldiğini veya ondan ayrı olduğunu bir kenara bırakalım ve şöyle diyelim: Bu durumda irade edilen şey ya var etmenin kendisidir ya da yaratmadan sonraki bir amaç ve yararadır. Şayet irade edilen, kendisi nedeniyle var etmenin aynısı ise, niçin daha önce var olmamıştır? Onu şimdi mi uygun gördüğünü düşünüyorsun? Vakti mi hudûsa gelmiştir? Yoksa şimdi mi güç yetirmiştir? Bir insanın ‘böyle bir soru boştur’ demesinin hiç bir anlamı yoktur. Çünkü bu soru gerçek, her vakitte yinelenmiş ve gerekli bir sorudur.”¹⁶

Şu ana kadar Gazzâlî ve İbn Sînâ arasında meydana gelen tartışmalar, âlemin kadîm bir irade tarafından yaratılıp yaratılmadığını sorgulamıştır. Bu konu ile ilgili olduğunu düşündüğümüz bir diğer kavram, iradenin teşekkülüyle varlığından bahsedebileceğimiz kudret kavramıdır. Gazzâlî bu kavram etrafında cereyan eden tartışmaları filozofların görüşleriyle karşılaştırıp sorgular.

“Şu an ki âlem var olduğu şekilde, var olduğu nitelikte ve var olduğu mekânda irade ile var olmuştur. İrade, bir şeyi benzerinden ayırt etme özelliği taşıyan bir niteliktir. Kudret, her iki zıttta olan durumu eşit olan demektir. Bu açıdan kudret, irade gibi bir şeyi benzerinden ayırt etme özelliğine sahip değildir. Bu anlamda iradenin iki benzerden birini ayırt etmesi, ilim sıfatının, bilineni olduğu gibi kuşatmayı gerektirmesi gibidir.”¹⁷

Gazzâlî açısından Allah’ın âlemi hâdis olduğu vakitte ihdas etmesinin sebebi iradesidir.¹⁸ İradenin özü bir şeyi benzerinden ayırt etmek ise Allah, ezelde A seçeneğini tercih etmektedir, fakat Allah aynı zamanda, A seçeneğini tercih etmeme kabiliyetine de sahiptir. Bu bağlamda Allah, iradesini ve kararını kendisi dışında hiç bir şeyin etkilemediği bir tercihte bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kadîm irade, Gazzâlî’ye göre, O’nun kendi zatından kaynaklanmaktadır.¹⁹

İbn Sînâ kudret ve irade kavramlarının varlığı, mahiyeti, işlerliği ve bu kavramların Allah’ın sıfatı olabilme imkânını *Dânişnâme-i alâî*’de açıklar.²⁰ İbn Sînâ’nın irade anlayışına göre Zorunlu Varlık’ın iradesinin iki şey arasında tercih yapıp, yapılan tercihe göre değişen ve yenilenen bir irade olmadığı açıktır. Allah’ın iradesi, onun bilgisinin aynısı olduğu için, bilgi konusunda açıkladığımız her şey, onun iradesi hakkında da geçerlidir. İbn Sînâ’nın bu bölümde, kudret ile irade arasında bir ayırma gitmesi, konunun anlaşılır olması açısından oldukça yerinde olmuştur. Gazzâlî de aynı şekilde irade ve kudret arasındaki farkı gözetmekte, iradeyi, bir şeyi kesin yapma kararlılığı olarak tanımlamakta, kudreti ise her ikisini de yapabilme gücü olarak açıklamaktadır.

Üsküdârî *Telhîs*’inde tartışmaya müdahil olmakta; filozofların irade, kudret ve tercih etme konusundaki görüşlerini ispat etmek için dayandıkları en kuvvetli delilin şu olduğunu söylemektedir: Eğer Allah, herhangi bir zorunluluk olmadan kudreti ve ihtiyarı ile fâil olursa, bir şeyin sükûn olmadan harekete geçmesinde olduğu gibi, başkasına ihtiyaç duymadan söz konusu kudret bakımından Allah kudretini iki eşit tercihten birisine taalluk ettirir. Bu durumda da Allah iki şıktan birini yapmakta bir tercih edene ihtiyaç duyarsa, yapma kudretinin bu tercih edilene ve onun zıddına nispetinin eşit olması sebebiyle sözü, tercih edenin tercih edilendeki tesirine intikal ettiririz. Şu halde bu tercih eden de başka bir tercih

¹⁵ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 23.

¹⁶ İbn Sînâ, *Metafizik*, trc. Ekrem Demirli ve Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 2: 122.

¹⁷ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 23.

¹⁸ Mübahat Türker Küyel, *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe-Din Münasebeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956), 211.

¹⁹ Terkan, “El-Gazâlî’nin İlahî İradeye Dair Argümanları ve Müslüman Filozofların İtirazlara Verdiği Cevaplar”, 632.

²⁰ Bk. İbn Sînâ, *Dânişnâme-i alâî Alâî Hikmet Kitabı*, trc. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 260-262. Gazzâlî’nin *Makâsıdü’l-felâsife*’indeki ifadeleri, İbn Sînâ’nın *Dânişnâme-i alâî*’indeki ifadelerle benzerlik göstermektedir. Bk. Gazzâlî, *Felsefenin Temel İlkeleri Makasid el-Felasife*, trc. Cemalettin Erdemci (İstanbul: Vadi Yayınları, 2001), 188.

edene ihtiyaç duyar ki bu durum böylece devam eder ve sonunda tercih edenler arasında teselsül oluşur. Hâlbuki bu imkânsızdır. Allah iki farklı ihtimalden birini yapmakta bir tercih edene ihtiyaç duymazsa, bu durumda mümkün olanın herhangi bir tercih edene ihtiyaç duymaması gerekir. Hâlbuki tercih edicisi olmayan bir tercihin imkânsız olması ile birlikte mümkün olanın bir müessire ihtiyaç duyduğu sabittir. Bu ise yaratıcının varlığını ispat etme yolunu kapatır. Çünkü mümkün olanın varlığa gelme konusunda bir müessire ihtiyaç duyduğu sabittir.²¹

Bu durumda yukarıdaki tartışmalardan mülhem Gazzâlî'ye şöyle bir soru sormak her zaman mümkündür: İradenin tercih ettiği durumları, irade tercih etmeden önce var kılan ve o varlıkları daha önce tercih eden bir irade mi vardır? Eğer iki şey varsa ve bunlar imkân halinde iseler o zaman da mümkünün Allah'ın ilminde bulunması demek, Allah'ın ilminin bu iki imkândan hangisini bilfiil olarak bilmesi, irade ve kudret tarafından bunlar yeniden belirleneceği için Allah'ın, bunların hangisinin yaratılacağını bilmiyor olması gerekir.

Gazzâlî'ye göre filozofların kadîm iradenin imkânsızlığı konusunda ileri sürdükleri fikirlerinin çürük olduğunu göstermenin yolu onların mantık kurallarını kullanmaktır. Çünkü (filozofların) anlattıklarının hepsinde bir zorlama ve ilâhî iradeyi insan iradesine benzetme söz konusudur. Bu ise yanlıştır. Zira kadîm irade sonradan olan amaçlara benzemez.²² Gazzâlî bu noktada kendi içinde bir çelişki yaşamıştır. Filozofların, Allah'ın bilgisi meselesinde, ilâhî bilgi ile beşerî bilgi arasında bir analogi kurulamayacağını söylediklerini iddia etmiştir. Bu delilin zayıf noktasını yakalayan Gazzâlî, ilâhî irade ile beşerî irade arasında da bir analogi kurduğunu iddia ettiği filozofları, âlemin kîdemini ispatlama noktasında tutarsız olmakla itham etmişti. Fakat bu tutarsızlık gibi görünen durumun bir benzerini Gazzâlî, irade anlayışıyla kendisi yapmaktadır. O, bu hususta İbn Sînâ'nın, Allah'ın tikelleri tümel tarzda bildiği iddiasının aslında Allah'ın tikelleri bilmediği anlamına geldiğini söyleyerek, ilâhî bilgi ile beşerî bilgi arasında bir analogi kurmuştur. Oysa Gazzâlî, âlemin kîdemi konusunda ilâhî irade ile beşerî irade arasında bir analogi kurulamayacağını iddia etmişti.²³

Gazzâlî'nin filozofların Allah'ın iradesini insan iradesine benzetme iddialarına karşın, İbn Sînâ'nın irade hakkında serdedeceğimiz görüşleri bunun geçersizliğini ortaya koymaya yeterlidir. Onun, iradelerin nasıl meydana geldiğini anlattığı aşağıdaki ifadelerinde, özellikle insan iradesini diğer iradelerden ayırdığı ve bu iradenin sonradan yaratıldığını kabul ettiği görülecektir.

“Bütün iradeler, yok iken meydana gelmiştir. Bir irade başka bir irade nedeniyle meydana gelmez, aksi halde sonsuza kadar giderdi. Veya irade, sahibine ait bir doğadan kaynaklanmaz, aksi halde irade, doğa bulunduğu sürece bulunurdu. İradeler, gerektirenlerden (موجبات) ibaret illetlerin meydana gelmesiyle var olurlar. Güdüler ise, yersel ve göksel şeylere istanad eder ve zorunlulukla bu iradeyi gerektirirler. Bize ait iradeler, yok iken sonradan yaratılmışlardır. Kalan bütün şeylerin ilkeleri doğaya, iradeye ve tesadüfe dayanır. Olmamış iken sonradan var olan her şeyin bir illeti vardır ve bize ait her iradenin de bir illeti vardır. Yersel olanların göksel olanlarla birleşmesi ve bir araya gelmesiyle irade meydana gelir.”²⁴

İbn Sînâ Allah'ın iradesinin insan iradesine benzemeyeceğini açıkça izah etmektedir. Böylece filozof, iradenin genel olarak sonradan varlığa getirilmiş ve yaratılanlara özgü bir durum olduğunu iddia etmiştir. Şu ifadeler ise, Allah'ın iradesinin insan iradesine benzemediğini ispatlamakta ve Gazzâlî'nin yaptığı ithamların geçersizliğini pekiştirmektedir:

“İlk'in irade ettiği şey, bizim irade ettiğimiz şey gibi değildir. Bu nedenle İlk'ten meydana gelen şeyde, İlk'in bir amacının olması söz konusu değildir. Aksine İlk, söz konusu edilen sırf aklî irade ile zatî gereği irade edendir. İrade, bilgi ve hayat İlk'te aynı şeylerdir. Bize gelince, bizde meydana gelerek dış dünyada var olan yapay sûretin sebebi olan akledilir sûretin varlığı,

²¹ Üsküdarî, *Telhîsu Tehâfütü'l-hukemâ*, 135-136.

²² Gazzâlî, *Tehâfüt*, 19.

²³ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 18-19; Toktaş, *İslâm Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri*, 113.

²⁴ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2: 182-185. Ayrıca bk. İbn Sînâ, *en-Necât*, trc. Kübra Şenel (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2013), 274-275.

sûretleri oldukları şeylerin bilfiil ilkeleri olmak suretiyle yapay sûretin oluşması için yeterli olsaydı, bizim zihnimizde akledilen şey kudretin ta kendisi olurdu.²⁵ İnsan, arzu gücünden kaynaklanan ve sürekli yenilenen bir iradeye sahiptir. Arzu gücü ve iradeyle, hareket ettirici güç harekete geçer. Bu güç de sınırları, organları, dış aletleri ve maddeyi harekete geçirir. İşte bizdeki kudret, hareket ettirici ilkedir. O halde Zorunlu Varlık'ın iradesi, O'nun bilgisinden zat bakımından başka olmadığı gibi, mefhum bakımından da başka değildir."²⁶

Dolayısıyla İlk'in zatına ait ilk fiili, varlıktaki iyilik düzeninin ilkesi olan kendi zatını akletmesidir. Bu akletme, kuvveden fiile çıkan bir akletme değildir. O'nun katındaki akledilir hakikat bizzat bilgi, kudret ve iradedir. Bizim katımızdaki aklediş ise kasıt, hareket ve iradeye muhtaç olmaktır. Şu halde O'nun akletmesi hem aklettiğimiz tarzda varlığın, hem de varlığının gereği ve O'na tabi olarak kendisinden meydana gelen şeylerin illetidir. Yoksa O'nun varlığı kendisinden başka bir şeyin varlığı için değildir. O, her şeyin failidir.²⁷

İbn Sînâ açısından iradenin illetle ilişkisi hususuna da değinmek gerekir. Ona göre eğer illet olmazsa irade de olmaz denirse, o zaman iradeyi kendi zatı dışında yönlendiren başka etkenler vardır. Bu etkenlerin başında iradeyi, ihtiyarı ve kudreti bilfiil haline getiren başka şeylerin başkası/başkaları tarafından varlık alanına sokulması söz konusu edilmektedir. Bundan dolayı irade, irade ettiği şeye bağlı hale gelmektedir. O zaman pür insan iradesinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Zaten İbn Sînâ'nın felsefi sistemi de Allah'ın dışındaki her varlığın Allah dolayısıyla, Allah tarafından illetlenmesini öngörmektedir. Çünkü İbn Sînâ, Allah'ın iradesi dışında, kendi kendine var olan bir insan iradesinin varlığını benimsemez. Ona göre, insan aklı ve iradesi dış güçlerle çalışır, dış sebepleri ve güçleri düzenleyen ve var kılan ise Allah'tır. O zaman insan iradesi, ontik olarak Allah'ın iradesine bağlı ve O'nun iradesi de insan iradesinin üstündedir.²⁸

Bu ifadelerin neticesinde Zorunlu Varlık'ın iradesinin bizim irademizle benzerliğine dair iddianın geçersizliği anlaşılmalı; insanın irade sahibi olmasının, Allah'ın insana verdiği bir çeşit yeti ile gerçekleştiği, Zorunlu Varlık ile insan iradesinin kıyaslanamayacağı, bilakis Zorunlu Varlık'ın iradesinin aslen O'nun bizatihi bilgisi ve kendi zatı olduğu da ortaya çıkmaktadır.²⁹

Gazzâlî filozoflara ait olarak öne sürdüğü "Allah'ın iradesi ile insan iradesinin birbirine benzerliği" iddialarını şu cümleleriyle sürdürür:

"Bir şeyi benzerinden ayırt etme özelliğine sahip bir niteliği kabul etmek akla uygun değil, hatta çelişiktir. Çünkü bir şeyin 'benzer olması', 'ayırt edilmemiş' olmasıdır. 'Ayırt edilmemiş' olması ise 'benzer olmaması' demektir. Siz benzer ile ayırt edilmeyi bir biriyle karşılaştırarak ikisinin çelişik olduğunu söylediniz. İki ayrı yerde bulunan iki siyahlığın her bakımdan benzer oldukları sanılmamalıdır. Çünkü bunlardan biri bir yerde, diğeri başka bir yerdedir. İşte bu durum ayırt edilmeyi gerekli kılar. Aynı şekilde iki ayrı zamanda bir yerde bulunan iki siyahlık da mutlak anlamda benzer değildir; zira zaman itibarıyla bunlar birbirinden ayrılmaktadır. O halde bunlar her bakımdan birbirine nasıl eşit olur? 'Benzer iki siyahlık' derken, biz bununla mutlak siyahlığı değil, siyahlığın ikisine olan nispetini kastettik.

²⁵ Yani insanın bilmesi, yaratması ve iradesi ile Allah'ın bilmesi, yaratması ve iradesi birbirinden çok farklıdır.

²⁶ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2: 112-113. Gazzâlî'deki benzer ifadeler için bk. Gazzâlî, *Felsefenin Temel İlkeleri*, 184-185. Buradakine benzer bir ifadeyi İbn Sînâ'nın *Risâletü'l-arşıyye*'sinde de görmekteyiz. Onun buradaki sözlerine göre; "Allah'ın iradesinin farklı farklı olup, bazen dilerken, bazen dilemediği sonucu çıkartılamaz. Çünkü iradelerin farklı farklı oluşu, gayelerin farklılığından kaynaklanır." Bk. İbn Sînâ, *Risâletü'l-arşıyye fi tevhîdi Teâla ve sıfâtihî* (Haydarabat, 1335 h.), 14.

²⁷ İbn Sînâ, *Metafizik*, 2: 147; *en-Necât*, 273-274.

²⁸ İbn Sînâ, "Risâletü'l-kaza ve'l-kader", *Camî'u'l-Bedai* (Mısır, 1335), 56-58; bk. Deniz, *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*, 160.

²⁹ Allah'ın iradesinin insan iradesini kuşattığını delillendiren ve insan iradesi ile Allah'ın iradesinin birbiriyle kıyaslanamayacağı yönündeki İbn Sînâ'nın görüşünü destekleyen bazı ayet mealleri şöyledir:

"Fakat O, âlemlerin Rabbi dilemeyince siz dileyemezsiniz" (Tekfir/29).

"De ki: Ben Allah'ın dilediğinden başka, kendi kendime ne bir menfaati kazanmaya, ne de bir zararı def etmeye sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim, (zarar ve tehlikelerden sakınıp) elbet daha çok hayır yapardım ve bana hiç bir fenalık dokunmazdı. Ben ancak kâfirleri Cehennemle korkutucu ve iman edenleri Cennetle müjdeleyici bir Peygamberim" (Araf/188).

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediği kimseye kız evlat verir, dilediği kimseye de erkek evlat verir." (Şura/49)

Aksine yer ve zaman bir olsaydı artık ne ayrılık, ne iki siyahlık ne de her hangi bir ikililik düşünülürdü. Bu açıklamalar göstermektedir ki; ilâhî irade sözü bizim irademizden alınmıştır ve iradeyle bir şeyi benzerinden ayırt etmemiz düşünülemez.”³⁰

Oysa Gazzâlî yukarıdaki ithamlarının aksine, *Tehâfüt*’ün beşinci meselinde insan iradesi ile ilâhî irade arasında bir fark olduğunu söylemektedir. Yani Gazzâlî *Tehâfüt*’ün birinci meselesinde filozoflar adına, irade kavramı ile ilgili olarak, ilâhî irade ile insan iradesi arasındaki benzerliğe vurgu yapmaktayken, *Tehâfüt*’ün beşinci meselesinde bu iddiasını bir anlamda geçersiz kılarak filozofların, Zorunlu Varlık’ın iradesi ile insan iradesini kesin olarak birbirinden ayırdığını söylemektedir.

“Bizim bilgimiz ikiye ayrılır. Birisi gök ve yerin şeklini bilmemiz gibi, bir şeyin o şeyin formundan kaynaklanan bilgisidir. Diğeri ise formunu görmediğimiz bir şeyi tasarlayıp icat etmek gibi ortaya koyduğumuz bilgidir. İkinci durumdaki bilgi varlıktan değil, o nesnenin formu bilgiden elde edilmiş olur (yani ilim maluma tabi değildir, malum ilime tabidir). İşte İlk İlke’nin bilgisi ikinci türden bir bilgidir. Çünkü varlıkta mevcut olan bu düzenin O’nun zatında canlanması, söz konusu düzenin O’nun zatından taşıyıp çıkmasının sebebidir. Evet, gerçekten de bir resmin veya bir yazının formunu sadece zihnimizde canlandırmak, o formun meydana gelmesi için yeterli olsaydı, bizim bu bilgimiz kudret ve irade ile aynı olurdu. Ancak biz eksik varlık olduğumuzdan ötürü o formu zihnimizde tasarlamamız, onu meydana getirmek için yetmez, tersine bunun yanı sıra istek gücünden kaynaklanıp yenilenen bir iradeye de ihtiyaç duyarız. Böylece zihindeki tasarım ve irade gücü, ikisi birlikte organlarımızdaki kas ve sinirleri hareket ettirmiş, kas ve sinirlerin hareketiyle de el ve başka şeyler hareket etmiş olur. Elin hareketi sonucu, elin tuttuğu nesne hareket eder. Dolayısıyla el, kalem ve sonucunda mürekkebin hareketi meydana gelir. Sonra da zihnimizde tasarladığımız o şekil veya form meydana gelmiş olur. İşte bu yüzden o formun varlığını zihnimizde canlandırmak irade ve kudret sayılmamaktadır. Aksine bizdeki kudret, kaslarımızı hareket ettiren ilkedendir. Zihnimizdeki tasarlanan form ise kudretin ilkesi olan ve kası hareket ettirenin hareket ettiricisidir. Hâlbuki bu durum, Zorunlu Varlık’ta söz konusu değildir. Çünkü Zorunlu Varlık, çevresine bir takım güçlerin yayıldığı cisimlerden oluşmuş bir birleşik değildir. Demek oluyor ki O’nun hakkında kudret, irade, ilim ve zat aynı şeylerdir.”³¹

Benzer olarak İbn Sînâ’nın *et-Talikât* kitabında Zorunlu Varlık’ın kudret ve ihtiyarının rolüyle ilgili düşünceleri özü itibarıyla Zorunlu Varlık’ın her sıfatının bilfiil olduğu, O’nda kuvve, imkân ve istidattan bahsedilemeyeceği temeli üzerine kurulmuştur. Nitekim Zorunlu Varlık’ın *muhtar* oluşu, O’nun kadîm ve ebedî olarak ihtiyar sahibi olması anlamındadır. Hâlbuki insanlar bunu, ihtiyarını kuvveden fiile çıkarmak için zatında veya zatı dışında bir tercih ettirici ya da bir sebebe ihtiyaç duyan kimse için kullanmaktadır. İlk olan Zorunlu Varlık ise, ihtiyarında zatı ve iyiliği dışında her hangi bir sebebe muhtaç olmayan, ihtiyarı daima fiil halinde olan varlıktır. O’nun yaptığı dışında her hangi bir fiilden söz edilemez. Bu ise, fiilin başka bir sebepten dolayı değil, sadece zatı ve zatının iyiliği için gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Benzer bir durum, daha önce açıklandığı üzere, kudret sıfatı için de geçerlidir. Genellikle insanlar Zorunlu Varlık’ın kudretini, kendi kudretleri gibi zannetmektedirler. Ancak bizdeki kudret kuvve halindedir ve iki zıttan birini tercih ettirici her hangi bir etken olmaksızın fiil alanına çıkması imkânsızdır. Zorunlu Varlık, kuvve halinde bulunmadığından

³⁰ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 24. Ayrıca bk. *Tehâfüt*, 87.

³¹ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 93. Ayrıca Gazzâlî ve İbn Sînâ ifadelerinin benzerliği için bk. İbn Sînâ, *Metafizik*, 2: 112-113. Gazzâlî’nin bu konudaki benzer ifadeleri *Makâsıdü’l-felâsife*’sinde şu şekilde yer almaktadır: “İlk Varlık’ın eyleminin zan ve kuruntu ile meydana gelmesi düşünülemez. Bunlar sonradan varlığa ilişen şeylerdir. Allah’ın eylemi ise gerçek ve akla uygun bilgiye dayanmalıdır. İstek tamamlanır ve o şeyde olma tasavvuru oluşursa, bizde kaslar ve lifler çalışır, isteği yerine getirir. Bu sayede bizde bir istek ve arzu gücü ortaya çıkar. Elin hareketi istek gücünden meydana gelir. İstek gücü de tasavvurdan ve o şeye duyulan arzudan meydana gelir. Bu durumda zihnimizdeki bilgi, bir şeyin meydana gelmesinin başlangıcı olduğunu gösterir. Biz İlk Varlık’a tekrar dönüp deriz ki; hareket istek gücünden çıktığı gibi İlk Varlık’ın eylemi de istek gücünden çıkar dersek, bu imkânsızdır. Zorunlu Varlık’ta meydana gelmesi istenilip, güç halinde (bi’l-kuvve) olan hiç bir şey yoktur. O zaman İlk Varlık’ın bilgisi ve yaratması, bütünü düzeninin düşünüp, düzenin kendi zatından taşmasının sebebi olması geriye kalan tek gerçek bilgidir. Bizim için bu çizgiyi veya resmin çizimini tasavvur ettiğimizde bunlar hemen meydana gelmezler. Fakat İlk Varlık’ın tasavvurunun kendisi, tasavvur edilen şeyin meydana gelmesi için yeterlidir. Bu da Zorunlu Varlık’ı diğer varlıklardan ayıran başka bir özelliktir.” Bk. Gazzâlî, *Felsefenin Temel İlkeleri*, 184-185.

ezelden ebede kâdirdir. O'nun kâdir oluşu ise, bilip tasavvur etmesi ve bu bilgi ve tasavvurun varlığı gerekli kılması anlamına gelmektedir.³²

İbn Sînâ özetle şunu söylemektedir: Biz bir şeyi istediğimizde öncelikle bizde bilgi, zan ve tahayyül oluşur. Yani bir anlamda o bilgiyi almaya hazır hale geliriz. Bilgiyi almaya yönelik inancın arzuya dönüşmesiyle, organlarımız o fiili yapmak için harekete geçer. Yani bizim bir şeyi yapma konusundaki fiilimizin sebebi, o fiilin yapılma amacıdır. Oysa Zorunlu Varlık'ta bilgi alma, bilgilenme ve bu bilgiye yönelik bir amaç ve süreç oluşturma gibi bir durum söz konusu değildir. Böyle olsaydı O'nun bilgisi ve iradesi ile bizim bilgimiz ve irademiz arasında bir fark olmazdı. O'nun bilgiye yönelik iradesi, sadece hayr ve iyiliktir. O'nun her şeyi bilmesi ile o şeyin yaratılması aynı şeydir. Bizdeki bilginin sebebinin, arzu gücü olmasına karşın, Zorunlu Varlık'ın bilgisinin, iradesi ve yaratmasıyla aynı şey olması, yani her şeyin O'nda tek bir şey olması, O'nun iradesinin ve bilgisinin kesin olarak bizimkinden farkını gösterir.

2. İRADE İLE BİR ŞEY BENZERİNDEN AYIRT EDİLEBİLİR Mİ?

Gazzâlî *Tehâfüt*'te, filozofların, bir şeyi benzerinden ayırt etme ilkesini bir seçme ve ayırt etme aracı olarak kullandıklarını ve bu hususu bir mukayese ile açıkladıklarını söylemiştir. Gazzâlî filozofların mukayesesine karşın kendisi de bir seçme ve ayırt etme örneği vermiştir.

Filozofların Örneği:

“Susamış bir kimsenin önünde, her bakımdan o kişiye uygun su dolu iki eşit su bardağı bulunsun. O kişinin su dolu iki bardaktan birini seçmesi mümkün olmazdı. O kişi, ancak bu iki bardaktan hangisi hafif, hangisi güzel görünüyor yahut hangisi sağına veya soluna yakın ise, gizli ya da açık her hangi bir sebepten ötürü iki su dolu bardaktan birini seçerdi. Böyle olmasaydı bir şeyi benzerinden ayırt etmek hiç mümkün olmazdı.”³³

Gazzâlî'nin Örneği:

“Önünde birbirine eşit iki hurma bulunan aç bir insanın bir hurma seçme zorunluluğunda olduğunu düşünelim. Şüphesiz bu kişi her hangi bir özelliği sebebiyle bu iki hurmadan birisini alacaktır. Siz filozofların belirleyici olarak kabul ettiğiniz güzellik, yakınlık, alma kolaylığı gibi hususların ortadan kalktığını varsayarsak, geriye yine de alma imkânı kalacaktır. Ya o tercih yapan kişinin amaçlarında eşitliğin olmayacağını düşüneceksiniz ki bu mümkündür ama böyle bir şey düşünmek ahmaklıktır. Ya da o kimse tereddütte kalacak, hurmalara bakarak amaçtan ayrı irade ve seçme gücü sebebiyle (iradesiz bir seçme gücü olamayacağı için) hiç birini alamayacaktır. Bu da imkânsız ve geçersizdir. Çözüm olarak -fizik ve metafizik alanında- seçme gücünden kaynaklanan fiilin mahiyetini araştıran bir kimsenin, özelliği bir şeyi benzerinden ayırt etmek olan bir niteliğin varlığını ispat etmesi gerekir.”³⁴

Bu iki karşılaştırma ile bağlantılı olarak, filozofların bu örneğini kullanan ve kelâmcıları eleştiren İbn Rüşd'e göre Allah'ın mutlak iradesinden hareketle âlemin hâdisliğini savunan kelâmcılar, filozofların dile getirdikleri problemleri görmezden gelmişlerdir. Bu çerçevede İbn Rüşd, tıpkı Gazzâlî gibi irade kavramını tahlil eder. Bu âlemde bulunan ve iradeye konu olan iki nesne birbirine asla tam olarak eşit değildir. Sözelimi önüne bırakılan iki bardak sudan birini seçip içmesi istenen susuz kalmış bir insan, İbn Rüşd'e göre söz konusu iki bardaktan birini keyfi olarak seçmez; tam aksine kendisinin yakınında duranı ya da kullandığı ele yakın olanı seçer. Gazzâlî'nin aksine, ilâhî irade ile beşerî irade arasında bir analogi kurmanın geçerli olduğu fikrini benimseyen filozof, Allah'ın zatından ya da bilgisinden bağımsız olarak görülen irade kavramının içeriğinden gaye fikrini kaldırmanın mümkün olmadığını söyler.³⁵

³² İbn Sînâ, *et-Talikat*, nşr. Abdurrahman Bedevi (Kum: Mektebetü'l-İlami'l-İslami, 1984), 19-20,50-52,71-72; M. Cüneyt Kaya, “Gazzâlî ve Âlemin Mükemmelliği: Leyse fi'l-İmkân'ın İbn Sînâ'cı Kökleri Üzerine”, 900. *Vefat Yılında İmam Gazzâlî Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 07-09 Ekim 2011)*, haz. İlyas Çelebi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 587.

³³ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 24.

³⁴ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 25. Bu konuyu Üsküdarî ekmek örneği ile izah eder. Bk. Üsküdarî, *Telhîsu Tehâfütü'l-hukemâ*, 138-139.

³⁵ İbn Rüşd, *Tehâfütü't-tehâfüt*, 21-23; Toktaş, *İslâm Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri*, 109.

Bir şeyi benzerinden ayırt etme konusunda Gazzâlî, İbn Sînâ'ya ait su dolu iki eşit bardağın seçimi örneği ile kendisine ait iki eşit hurmanın bir kişi tarafından seçimi örneğini, filozofların 'biz, (siz filozofların) Allah'ın iradesinin insan iradesi ile aynı olduğunu söylemenizi kabul etmiyoruz',³⁶ iddiasını delillendirmek için kullanmıştır. Gazzâlî, hem bu iki örneğin karşılaştırmasına hem de filozofları tenkit ettiği diğer meselelerde, *Tehâfüt*'ün gayesine uygun olarak cedel kullanmıştır.³⁷

B. SONUÇ

Gazzâlî'ye göre Allah, ilâh olmaklığı hasebiyle kemâl sıfatlara sahiptir ve bunlardan biri de irade sıfatıdır. Gazzâlî için bu hüküm, hem teolojik hem de rasyonel açıdan tespit edilmiştir.³⁸ Aslında İbn Sînâ da, Gazzâlî gibi, Allah'ın bütün olayların yaratıcısı olduğuna inanmaktadır. Aralarındaki fark, İbn Sînâ'ya göre Allah, bazı sonuçları gerçekleştirmek için sebepler zincirini kullanmaktadır. Bu sebepler zincirinin nihai bir sebebi vardır o da Allah'tır. Tek gerçek sebep İlk Sebep'tir, zincirin diğer bütün unsurları aracı sebeplerdir. Bütün bunlar Gazzâlî'nin kabul etmeye razı olduğu şeylerdir. Gazzâlî ile İbn Sînâ arasındaki tartışma, olayın bu boyutuyla ilgili değil, Allah'ın yarattığı şeyi nasıl seçtiği ile ilgilidir. İbn Sînâ, evrenin yaratılışının başlangıç noktasının Allah'ın bilgisinde olduğunu söylemiştir. Allah'ın bilgisi, O'nun yaratmasının ozaliti (mavi kopyası, ayrıntılı planı) olarak görülebilir. Ancak Allah'ın bilgisi, İlâhî özün parçası ve değişmezdir. Allah'ın özü/zatı, bütüncül bir vahdettir ve tabiatı itibarıyla yalnızca bir tane olan bir şeyde değişim olması mümkün değildir. Bu görüş ise, Allah'ın yaratımının özgür seçimi gerektirdiği şeklindeki pozisyonu zora sokmaktadır. İbn Sînâ'nın görüşüne göre, Allah mavi bir gökyüzü ile, mesela sarı bir gökyüzü yaratma arasında tercih yapmaz. Mavi gökyüzü zorunludur, zira o Allah'ın bilgisinin bir parçasıdır. Allah'ın bilgisi değişmez. İbn Sînâ'nın ilâhî, gerçekte yarattığı şeyden farklı hiç bir şey yaratmaz. İşte Gazzâlî, bu pozisyonu kabul etmemektedir. Çünkü ona göre İbn Sînâ, Allah'ı özgür iradesinden mahrum bırakmaktadır.³⁹

'Allah'ın özgür iradesi' cümlesi de, aslında problemlili bir cümledir. Bu meselenin öncelikli sorunu hangi durumdan dolayı Allah bir özgürlük kazanmıştır ki, böyle bir özgürlükten bahsedilebilir? Bir diğer sorun ise mesela Allah, özgürlüğü bağlamında hiç günah işlememiş birini Cehennem atma özgürlüğünü kullanarak onu Cehennem atar mı ya da atabilir mi? Bu soru, ateizmdeki taş paradoksuna kadar giden tartışmaları zihinlerde canlandırmaktadır. Bu sebeple, aslında İbn Sînâ'nın bu meseledeki çözümü, kanaatimizce zihinlerdeki sorulara cevap olabilecek mahiyettedir. Zorunluluk sorunu da, sonradan üretilmiş bir sorundur. Meseleye İbn Sînâ'nın penceresinden bakacak olursak, zaten Allah'ın değişmeyen kadîm bilgisinde var olan bir bilginin, Allah için tekrar zorunlu olması veya bu bilgi için zorunlu tanımlanmasının yapılması gereksizdir. İbn Sînâ'nın kast ettiği zorunluluk, Allah'ın kadîm bilgisi ile O'nun iradesinin aynı şey olduğudur. Şayet Gazzâlî'nin iddia ettiği gibi, 'âlem şu anda var olduğu şekilde, var olduğu nitelikte ve var olduğu mekânda kadîm bir irade ile var olmuş ise ve iradenin anlamı da bir şeyi benzerinden ayırt etmek ise'⁴⁰ o halde bu iki benzer iradeyi Allah'ın iradesine sunan kimdir veya nedir? Bu iradeleri Allah'a kim takdim etmiştir? Yani Allah'ın meşiet ve iradesi, ilminin bir gereği midir? Evet, Allah'ın meşiet ve iradesi ilminin bir gereğidir ve O'nun iradesi insan gibi bir şeyi tercih etmek ve istemek şeklinde olmaz. Çünkü Allah neyi isteyecek? Neyi kime, nasıl ve niçin tercih edecek? Eğer Allah,

³⁶ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 19.

³⁷ Gazzâlî'nin filozoflar için söylediği; 'siz filozofların belirleyici olarak kabul ettiğiniz güzellik, yakınlık, alma kolaylığı gibi hususların ortadan kalktığını farz edecek olursak' şeklindeki ifadesi bu hususun bir nevi göstergesidir. Bk. Gazzâlî, *Tehâfüt*, 25.

³⁸ Terkan, "El-Gazali'nin İlahi İradeye Dair Argümanları ve Müslüman Filozofların İtirazlara Verdiği Cevaplar", 619.

³⁹ Frank Griffel, "El-Gazali'nin İbn Sînâ'nın Nedensellik Hakkındaki Görüşlerini Benimsemesi ve İslâm'da Bilimin Gelişimi", *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, Mayıs 2008)*, ed. Mehmet Mazak ve Nevzat Özkaya (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009), 2: 123-124.

⁴⁰ Gazzâlî, *Tehâfüt*, 23.

bizim gibi tercihte bulunacaksa, bu tercih edilecek olanları kim daha önce tercih edip varlığa getirmiştir? Tercih ve irade etmenin, farklı iki varlığa ilişkin olması imkânsız olduğuna göre, bu tercih ve iradenin Allah'ın zatında olmaması mümkün değildir. Durum böyle ise Allah'ın varlığa ilişkin bilgisinin, bizim bilgimiz gibi duyusal olmaması da tutarlılık ve anlam bütünlüğü noktasında büyük önem kazanmaktadır.⁴¹ İşte Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'ün genelinde cevap vermekten kaçındığı soru budur.

C. KAYNAKÇA

- Deniz, Gürbüz. *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Mi 'yaru 'l-ilm*. Thk. Süleyman Dünya. Mısır: Daru'l-Mearif, 1961.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el İktisat fi 'l-itikat*. Thk. İ. A. Çubukçu-Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Felsefenin Temel İlkeleri Makasid el-felasife*. Trc. Cemalettin Erdemci. İstanbul: Vadi Yayınları, 2001.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Tehâfütü 'l-felâsife*. Trc. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarıoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Güçlü, Abdülbaki v.dğr. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Griffel, Frank. "el-Gazâlî'nin, İbn Sînâ'nın Nedensellik Hakkındaki Görüşlerini Benimsemesi ve İslâm'da Bilimin Gelişimi". *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, Mayıs 2008)*. Ed. Mehmet Mazak-Nevzat Özkaya. 2: 105-126. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed. *Tehâfütü 't-tehâfüt*. Trc. Mehmet Dağ. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 1986.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. "Risaletü'l-kaza ve'l-kader". *Camiu'l-Bedai*. Mısır, 1335 h.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. *Risâletü 'l-arşıyye fi tevhîdi Teâla ve sıfâtihi*. Haydarabat, 1335 h.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. *et-Talikat*. Nşr. Abdurrahman Bedevî. Kum: Mektebetü'l-İlami'l-İslâmî, 1984.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. *Metafizik*. Trc. Ekrem Demirli-Ömer Türker. 2. Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. *en-Necât*. Trc. Kübra Şenel. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin. *Dânişnâme-i alâi Alâi Hikmet Kitabı*. Trc. Murat Demirkol. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kaya, M. Cüneyt. "Gazzâlî ve Âlemin Mükemmelliği: Leyse fi'l-İmkân'ın İbn Sînâ'cı Kökleri Üzerine". *900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 07-09 Ekim 2011)*. Haz. İlyas Çelebi. 561-602. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Küyel, Mübahat Türker. *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe-Din Münasebeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956), 211.
- Reçber, Mehmet Sait, "Gazzâlî ve Zorunlu Varlık Kavramı", *900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 07-09 Ekim 2011)*. Haz. İlyas Çelebi. 547-560. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Terkan, Fehrullah. "El-Gazâlî'nin İlahi İradeye Dair Argümanları ve Müslüman Filozofların İtirazlara Verdiği Cevaplar". *900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 07-09 Ekim 2011)*. Haz. İlyas Çelebi. 615-639. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Toktaş, Fatih. *İslâm Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- Üsküdârî, Mehmed Emin. *Telhîsu Tehâfütü 'l-hukemâ*. Trc. Kamuran Gökdağ. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

⁴¹ Deniz, Deniz, *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*, 89-90.

**11. KALKINMA PLANI'NDA (2019-2023) KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE
GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK AMAÇ VE POLİTİKALAR ÜZERİNE BAZI
DEĞERLENDİRMELER**

SOME EVALUATIONS ON OBJECTIVES AND POLICIES FOR THE PROTECTION
AND DEVELOPMENT OF CULTURAL HERITAGE IN THE 11TH DEVELOPMENT
PLAN (2019-2023)

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ

Ankara Üniversitesi

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Kalkınma Planı'nda 'Kültür ve Sanat' başlığı altında, öncelikle kültürel zenginlik ve çeşitliliğin korunup geliştirilerek gelecek nesillere aktarılmasının amaçlandığı görülmektedir. Planda, söz konusu temel amaca ulaşabilmenin yolunun, kültür ve sanat faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasından geçtiği belirtilmektedir. Planın nihai hedefi ise, millî kültür ve ortak değerler etrafında toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın güçlendirilmesidir. Ayrıca kültürün kalkınmadaki çok boyutlu etkisinin artırılması amaçlanmaktadır. Planda, bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik politikalara da yer verildiği görülmektedir. Bu kapsamda yurt içi ve yurt dışındaki kültür mirasımızın, toplumun kültür, tarih ve estetik bilincini geliştirecek, kültür turizmine katkı sağlayacak ve afet riskini dikkate alacak şekilde korunmasının yanı sıra, taşınmaz vakıf kültür varlıklarına vakfiye şartları doğrultusunda işlevsellik kazandırılmasına yönelik bir politikanın izlenmesi planlanmaktadır. 11. Kalkınma Planı'nda korunması amaçlanan kültür varlıklarının hem somut hem de somut olmayan kültür mirasımıza ilişkin hususları kapsadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bildirimizde, somut olmayan kültür mirasımızın korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan hususlara daha fazla dikkat çekilecektir. Çünkü bugün somut olmayan kültür mirasımızın korunması ve taşınmasında çok yönlü sorunlarla karşılaşmaktadır. Söz konusu sorunların bireyden başlayarak, onun yakın ve uzak çevresindeki aile, akrabalar, akran grupları ve diğer toplumsallaşma ajanlarını ilgilendiren çok yönlü boyutları bulunmaktadır. Bildirimizde, öncelikle, kalkınma planında bu boyutlara ne ölçüde ve hangi çerçevede yer verildiği incelenecektir. İkinci olarak ise, çizilen çerçevenin günümüz koşulları ve bireylerin beklentileri düşünüldüğünde ne ölçüde işlevsel olduğu tartışılacaktır. Bildiri, kültürel mirasımıza yönelik risklere ilişkin önerilerle sonuçlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 11. Kalkınma Planı, Kültürel Miras, Politikalar, Riskler, Öneriler

ABSTRACT

Republic of Turkey's 11th Development Plan under the title of 'Culture and Art' is seen to aim to protect cultural wealth and diversity by developing and transferring it to future generations. The plan states that the way to achieve this basic objective is through the dissemination of cultural and artistic activities. The ultimate goal of the plan is to strengthen social integration and solidarity around national culture and common values. It is also aimed to increase the multidimensional effect of culture on development. It is seen that the plan also includes policies aimed at achieving these objectives. In this context, it is planned to pursue a

policy aimed at providing functionality to immovable foundation cultural assets in line with the conditions of the endowment. as well as protecting our cultural heritage both in Turkey and abroad in a way that will improve the culture, history and aesthetic awareness of the society, contribute to cultural tourism and take disaster risk into consideration. It is understood that cultural assets that are intended to be protected in the 11th Development Plan cover both concrete and intangible cultural heritage. However, our paper will focus on issues aiming at preserving and improving our intangible cultural heritage. Because today, there are many problems in the protection and transportation of our intangible cultural heritage. These problems, starting from the individual, have multidimensional dimensions that concern families, relatives, peer groups and other socializing agents in the immediate and remote environment. In the first part of this paper, it will be examined to what extent and in which framework these dimensions are included in the development plan. In the second part, it will be discussed whether the framework is sufficient considering the current conditions and expectations of the individuals. The paper will be concluded with recommendations on the risks to our cultural heritage.

Keywords: 11th Development Plan, Cultural Heritage, Policies, Risks, Proposals

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Kalkınma Planı'nda (2019-2023) kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesine yönelik amaçlar ve politikalar, "Kültür ve Sanat" başlığı altında ele alınmaktadır. Bu çerçevede, kültürel zenginlik ve çeşitliliğin korunup geliştirilerek gelecek nesillere aktarılmasının yanı sıra, kültür ve sanat faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, millî kültür ve ortak değerler etrafında toplumsal bütünlüğün ve dayanışmanın güçlendirilmesi ile kültürün kalkınmadaki çok boyutlu etkisinin artırılmasının, Plan'ın temel amacı olduğu ifade edilmektedir. Bu amaca ulaşmak için belirlenen çerçeve ise, "Politika ve Tedbirler" başlığı altında aktarılmaktadır. Söz konusu politika ve tedbirlerin ana eksenini yurt içi ve yurt dışındaki kültür mirasımızın, toplumun kültür, tarih ve estetik bilincini geliştirecek, kültür turizmüne katkı sağlayacak ve afet riskini dikkate alacak şekilde korunması, taşınmaz vakıf kültür varlıklarına vakfiye şartları doğrultusunda işlevsellik kazandırılması oluşturmaktadır. Bu kapsamda, bildirimizde, öncelikle, 11. Kalkınma Planı'nda söz konusu amaç, politika ve tedbirlere ne ölçüde ve hangi çerçevede yer verildiği incelenecektir. İkinci olarak ise, planda çizilen çerçevenin günümüz koşulları ve bireylerin beklentileri düşünüldüğünde ne ölçüde işlevsel olduğu tartışılacaktır. Bildiri, kültürel mirasımıza yönelik risklere ilişkin önerilerle sonuçlandırılacaktır.

2. PLANLANAN AMAÇ, POLİTİKA VE TEDBİRLERİN İŞLEVSELLİĞİ

Kalkınma planında belirtilen amaçların gerçekleştirilmesine yönelik politika ve tedbirlerin detaylarında öncelikle aşağıdaki hususlar yer almaktadır (s. 161):

- Üniversitelerde Ulusal Restorasyon Mükemmeliyet Merkezi kurulacaktır.
- Yurt içi ve yurt dışında taşınmaz vakıf kültür varlıklarımızı korumaya yönelik restorasyon ve onarım faaliyetleri nitelik ve nicelik olarak geliştirilecektir.

- Tarihi kent dokularına yönelik kentsel tasarımlar yapılacak, tarihi kent bölgeleri bu tasarımlara göre bütüncül anlayışla iyileştirilecektir.
- Yurt içi ve yurt dışındaki taşınmaz kültür mirasımızın korunmasına yönelik tespit ve envanter çalışmalarına devam edilecek ve elde edilen veriler dijital ortama aktarılacaktır.
- Çeşme, imaret, aşevi gibi taşınmaz vakıf kültür varlıklarına vakfiye şartları doğrultusunda işlevsellik kazandırılacaktır.
- UNESCO koruması altındaki alanlar başta olmak üzere, arkeoloji, edebiyat, tarih, tabiat konulu tematik kültür rotaları belirlenecek ve bunların tanıtımı sağlanacaktır.
- Kültürümüzün temel unsurları, tarihimizin önemli şahsiyetleri, olayları, masal kahramanları ve kültürel zenginlik unsurlarımız tiyatro, sinema, belgesel, dizi ve çizgi filmlerle anlatılacaktır.
- Çanakkale şehitlikleri ve savaş alanları ihya edilerek Tarihi Alan açık hava müzesine dönüştürülecektir.

Kültürel altyapı unsurlarının daha verimli ve etkili kullanılabilmesi için mimarisi, işletme ve yönetim modellerinin işlevsel hale getirilmesinin planlanması ve bu kapsamda farklı etkinliklere imkân veren esnek mekânsal tasarımların geliştirilmesi de, Plan'da belirlenen politika ve tedbirler arasındadır. Bu kapsamda kültür yapılarının şehir yaşamında üçüncü mekân olarak benimsenmesi için ulaşılabilir, yaygın ve cazip yapıların tasarlanması amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için kentsel tasarımların, imar planlarının, toplu konutlar ve kamu binalarının peyzaja, şehrin dokusuna, estetiğine ve kimliğine katkı sağlamasına özen gösterilecek ve kentsel dönüşüm uygulamalarının kültürel kimliğe ve yapıya uygunluğu gözetilecektir. Bu bağlamda, yerel yönetimler ve ilgili kamu kurumlarının, şehre kimlik katan önemli mekânlara ilişkin markalaştırma uygulamalarının teşvik edilip yaygınlaştırılması, özel müzelerin kurulmasının teşvik edilmesi ile çağdaş müzecilik anlayışı içerisinde müzelerin nitelik ve niceliğinin artırılması amaçlanmaktadır.

11. Kalkınma Planı'nda kültür ve sanata erişim ve katılım olanaklarının artırılmasına yönelik tedbirlere de yer verildiği görülmektedir. Bu kapsamda olmak üzere, kültür ve sanatın bir yaşam alışkanlığı olarak gelişmesi için erken yaşlardan itibaren kültür ve sanat eğitiminin verilecek olması, dikkat çekici bir hedef olarak fark edilebilmektedir. Söz konusu amacı destekleyen başka bir husus ise, okuma kültürünün oluşturulması ve yaygınlaştırılması amacıyla kütüphanecilik hizmetlerinin geliştirilmesinin, kütüphanelerin bu alandaki yeni teknolojiler ve yönetim yaklaşımlarından da istifade edilerek mekânsal ve işlevsel olarak yeniden yapılandırılmasının planlanmasıdır. Gezici kütüphanelerin sayısının artırılacak olması da, okuma alışkanlığının yaygınlaştırılmasına yönelik dikkat çekici hususlar arasındadır.

Kalkınma Planı'nda kültür ve sanat hizmetlerinin sunumunda mahalli idarelerin, özel sektör ve sivil toplumun rolünün güçlendirilecek olması, son yıllarda özel sektör ve sivil toplumun artan görünürlüğüne katkıda bulunacak bir amaç olarak değerlendirilebilir. Plan'da, kültürel mirasımızın kuşaklar arası aktarımına katkıda bulunacak hususlara da temas edildiği görülmektedir. Bu çerçevede, Türk-İslam tarihinin farklı dönemlerine ait kültürel mirasımıza öncelik verilerek suretiyle, kültürel mirasımızın araştırılması, korunması, günümüz toplumuna ve gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmektedir. Kültürel mirasımızın önemli bir parçasını

oluşturan klasik Türk sanatlarını yaygınlaştırmaya yönelik faaliyetlerin düzenlenecek olması da, dikkat çekici bir tedbir olarak değerlendirilmelidir.

Plan'da, kültürel mirasın mayalayıcı ve taşıyıcı unsurlarının başında yer alan Türkçemiz hususunda da bazı tedbirlerin alınmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Bu konuda, Türkçe'nin doğru ve yetkin bir şekilde kullanılması için örgün eğitim başta olmak üzere, her türlü medya, yasal düzenleme gibi araçların etkin bir şekilde kullanımının planlanması, içinde yaşadığımız ve etkisini her geçen gün daha yoğun hissettiğimiz "Bilgi ve Bilişim Çağı'nda" işlevselliği en ivedi tedbirlerden biri durumundadır. Dilin ve dilin taşıyıcıları arasında yer alan neşriyatın korunmasına yönelik diğer tedbirler ise şunlardır (s. 162):

- Türkçe'nin zenginliğinin kayıt altına alınması için etimolojik sözlük tamamlanacaktır.
- Yurt dışında Türk dili ve kültürünün öğretimi ve tanıtımı faaliyetleri geliştirilecektir.
- Her türlü basın, yayın ve medya ortamında Türkçe'nin güzel kullanılması özendirilecek, mesajını dille ileten tüm sanat eserlerinde kelime zenginliği teşvik edilecektir.
- Türk kültür ve medeniyetine dair referans niteliğindeki metinler belirli bir program dâhilinde akademik niteliği haiz üniversiteler, yayınevleri ve ilgili kamu kurumlarınca yayınlanacaktır.
- Fikri emek sonucu oluşan ürünlerin öneminin ve değerinin toplumun tüm kesimlerine benimsetilmesi sağlanacak ve fikri haklara konu ürün ve eserlere ilişkin bilgi ve veri altyapısı güçlendirilecektir.
- Fikri haklara yönelik tanıtım, farkındalık ve bilgilendirme faaliyetleri yapılacaktır.

Kalkınma Planı'nda kültürün korunmasına yönelik politika ve tedbirler arasında dikkat çekici hususlardan biri de, kültür istatistiklerinin uluslararası standartlara uygun bir şekilde geliştirilecek ve tek bir veri tabanında toplanacak olmasıdır. Zira bu husus, ulusal kültür envanteri çalışmalarının uluslararası görünürlüğü bakımından küresel ölçekte farkındalık oluşturma potansiyeline sahip görünmektedir. Plan'da hemen sonraki başlıkta yer verilen "*Kültür endüstrileri ve kültürel girişimlere yönelik mevcut desteklerin etki analizi yapılacak; kapsayıcı, objektif ve kolay erişilebilir destek mekanizmaları geliştirilecektir.*" (s. 162) cümlesi ise, küresel çapta etkisi gittikçe artan popüler kültür endüstrisinin milli kültürler üzerindeki etkilerinin ölçülmesine ilişkin politikaların belirlenmesine yönelik bir katkı olarak okunabilir. Plan'da geçen "*kültür endüstrilerine ilişkin mevcut kayıt, veri ve ulusal istatistikler çeşitlendirilecektir.*" (s. 162) maddesi de, benzer bir amaca matuf olarak değerlendirilmelidir. Buna ek olarak, kültür endüstrilerine verilecek desteklerde tarihi, milli ve kültürel değerlerimizi tanıtıcı, toplumsal birlik, aidiyet hislerini güçlendirici alanlara öncelik verilecek ve klasik sanatlarımıza pozitif ayrımcılık yapılacak olması, küresel kültürel akışın esnekleştirdiği milli kültür unsurları karşısında yerel olanın korunup güçlendirilmesine yönelik çabalar arasında sayılmalıdır.

Küreselleşmenin kültürü tektipleştirici etkisinin baskın olduğu günümüzde, kültürel ürünlerin üretim, gösterim ve dağıtımında tekelleşmeyi önleyici tedbirlerin alınacak olmasının yanı sıra, kültürümüze özgü ürünlere yönelik markalaşma, pazarlama ve finansman kolaylığı stratejilerinin geliştirilmesine yönelik planlamaların önemi vurgulanmaktadır (bkz. Çapcıoğlu, 2017). Bu kapsamda olmak üzere, kültür endüstrilerine sağlanacak desteklerin, özellikle

eğitim, sertifikasyon, Ar-Ge faaliyetlerinin ve özel tiyatrolara verilen desteklerin artırılacak olması, önemli bir tedbir olarak görülmektedir.

11. Kalkınma Planı'nda çağdaş Türk sanatı, sineması, müzecilik faaliyetleri ile görsel-işitsel içeriklerin geliştirilmesi konularında da düzenlemelere atıfta bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, dikkat çekici başlıklar olarak aşağıdaki maddelere yer verilmektedir (s. 163):

- Klasik ve çağdaş Türk sanatını temsil eden alanlarda nitelikli etkinlik ve sergilerin kamu ve özel sektör tarafından profesyonelce organize edilip dünyanın önemli şehirlerinde sıklıkla uygulanması sağlanacaktır.
- Türk sinemasının dünyada tanınan bir marka haline gelmesi için sinema endüstrisinin gelişimi sağlanarak uluslararası rekabet gücü artırılacaktır.
- Ulusal Sinema Müzesi ve Arşivi kurulacaktır.
- Ülkemizi önemli bir film çekim merkezi haline getirmek üzere ülkemizde çekimiyapılacak yabancı yapımlar desteklenecektir.
- Sinema yapım, dağıtım ve gösterim faaliyetlerinde tekelleşmenin önüne geçmeye yönelik düzenlemeler yapılacak, kültür merkezi ve benzeri yapıların sinema statüsüyle kullanımının teşviki sağlanacaktır.
- Kaliteli görsel-işitsel içerik üretimi ve ihracatını artırmaya yönelik koordinasyonu ve istatistiki altyapıyı içeren düzenlemeler yapılacaktır.
- Yayıncılık alanında yerli içerik kotalarının etkin olarak kullanılmasını sağlamak üzere ikincil düzenlemeler yapılacaktır.
- Tüm paydaşların işbirliğiyle görsel işitsel içerik alanında istatistiki altyapı güçlendirilecektir.

Kültür ve sanat alanlarında yapılması amaçlanan düzenlemelerin hukuki çerçevesinin çizilmesi, belirlenen politika ve alınması düşünülen tedbirlerin uygulanması bakımından temel öncelikler arasında yer almalıdır. Nitekim 11. Kalkınma Planı'nda da bu hususun gözetildiği anlaşılmaktadır. Kamu kurumları ve özel sektörün koordinasyon içerisinde hareket etmesini sağlayacak bir mekanizma oluşturulmasına ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin yapılması, bu tespitimizi doğrulamaktadır. Elbette günümüz dünyasında kültürel içeriklerin üretilme, geliştirilme ve yaygınlaştırılma süreçlerinin denetlenebilmesi her geçen gün güçleşmektedir. Denetimsiz içeriklerin artışına katkıda bulunan alanların başında reklam endüstrisi gelmektedir. Yeni medyanın sunduğu imkânlarla özellikle sosyal medya kullanıcılarını düşük maliyetle kolay ulaşılabilir bir müşteri kitlesi olarak belirleyen ticari markalar, sosyal medya ortamlarında “müşteri avlama” yarışına girebilmektedir. Bu çerçevede veri madenciliği adı verilen yöntemi kullanan markalar, oluşturdukları reklamsal içeriklere ürün yerleştirme yoluyla müşteri sayılarını artırmaktadır. Plan'da, “*Ürün yerleştirme faaliyetlerinin, markalaşma ve tanıtımı desteklemek amacıyla etkin olarak kullanılmasını sağlamak üzere ikincil düzenlemeler yapılacaktır.*” şeklinde bir maddeye yer verilmesi, yerinde ancak geliştirilmeye açık yönler içermektedir. Çünkü söz konusu düzenlemelerin dijital platformları da içereceğinin açıklıkla belirtilmesi ve bu yöndeki düzenlemelerin kamunun kitle iletişim araçları kullanılarak geniş kitlelere duyurulması öncelikli gündemler arasında yer almalıdır.

Kültür ve sanat alanının geliştirilerek bu alanlardaki faaliyetlerin yaygınlaştırılmasının yollarından biri de, kültür sanat kurumlarının daha etkin yönetimi ve uzmanlık alanlarının genişletilmesinden geçmektedir. Bu kapsamda olmak üzere, nitelikli kültür-sanat profesyonelleri yetiştirilecek, yükseköğretimde kültür yönetimi bölümlerinin yaygınlaştırılacak ve mevcut bölümlerin verimliliğinin artırılacak olması, bu istikamette atılan önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

11. Kalkınma Planı'nda, en dikkat çekici ve öncelikli hususlardan biri de, kültürün manevi boyutunu oluşturan din olgusuna ilişkin düzenlemelerdir. Din olgusunun, kültürün sadece oluşturucusu olmadığı, aynı zamanda taşıyıcısı olarak da işlevsel roller üstlendiği bilinmektedir. Nitekim din hizmetlerinin etkinliği ve verimliliği, din hizmetleri personellerinin yetiştirilme süreçleriyle doğrudan ilişkilidir. Manevi destek ve rehberlik (MDR) hizmetleri de bu kapsamda önemi her geçen gün artan hizmet kategorileri arasındadır. Bu konuda, kamusal düzenlemeler yapılarak MDR hizmeti sunacak personellerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Zira, dini/manevi içerik ve olguların sağlıklı anlaşılması kadar üretilmesi, paylaşılması ve yaygınlaştırılma süreçlerinin planlanması da hayati öneme sahiptir. Bu çerçevede, Plan'da konuyla ilgili şu politika ve tedbirlere temas edildiği görülmektedir:

- Nitelikli din hizmetleri ile toplumun birlik, beraberlik, barış ve huzuruna katkı sağlanacak ve yaygın din eğitimi toplumun tüm kesimlerine ulaştırılacaktır.
- Toplumsal problemlere yönelik dini içerikli yayınlar toplumun daha geniş kesimine ulaştırılacaktır.
- Manevi destek hizmeti ile ulaşılan kişi sayısı artırılacaktır.

Küresel kültür akışı karşısında yerel kültürel unsurların ve yapıların gücünü kaybettiği dünyamızda, yerel kültür unsurlarının küresel ölçekte tanınırlığının artırılması ve yeniden güçlendirme çalışmaları önemli hale gelmektedir. Nitekim kültürel bir çevrede yetişen “her insan, belli durumlarda, önceden kestirilebilen belli tutumlar takınır, olaylar karşısında belli duygusal tepkiler gösterir ve kendine özgü bir davranış sergiler” (Yörükoğlu 1993: 81-404). Dolayısıyla evrensel düzeyde geçerlilik iddiası taşıyan formlar üreterek yerel kültürden bağımsız bir insan tipi ortaya çıkarmak mümkün değildir. Nitekim Plan'da, “kültürümüzün yurt dışında tanıtılacak, kültürel diplomasi faaliyetleri geliştirilecek, kamu ve sivil toplum kuruluşlarınca yürütülen kültürel diplomasi nitelikli faaliyetler arasında eşgüdüm sağlanacak ve uluslararası ilişkilerde kültürün yapıcı rolünden istifade edilecek” olması, kültürün yerel boyutunun güçlendirilmesi ve uluslararası tanıtımı amacına matuf dikkat çekici bir adım olarak okunabilir. Ayrıca yurt dışında kültürel diplomasi alanında faaliyet gösteren kuruluşlara verilen desteklerin artırılmasının ve bu kuruluşların idari kapasitelerinin geliştirilmesinin planlandığı görülmektedir. Dünya kamuoyunda olumlu bir Türkiye algısı oluşmasına yönelik kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilecek olması da, bu hususta planlanan adımlar arasındadır. Yine “*bilimsel ve akademik birikimi yurt dışında tanıtılacaktır*” ifadesi, Türkiye'nin uluslararası kültürel diplomasideki rolünün geliştirilmesi bakımından son derece önemlidir.

Kalkınma Planı'nda, genel olarak yayıncılık, özeldede ise elektronik yayıncılık faaliyetleriyle ilgili düzenlemelere yer verilerek, kitap ve süreli yayın alanlarının geliştirilmesine yönelik

faaliyetlerin destekleneceği belirtilmiştir. Bu kapsamda, nitelikli kültürel yayınlara daha fazla sayıda okurun ulaşımını temin etmek üzere e-kitap formatında daha fazla sayıda eserin kamu yayını olmasının sağlanacağı ifade edilmesi, dijital çağın yayıncılık alanındaki küresel eğilimlerinin anlaşılması açısından kayda değerdir. 11. Kalkınma Planı'nda "kültür ve sanat" başlığının son maddeleri olarak yer alan "yurt dışına telif satışını artırmak ve Türk edebiyatının dünya çapındaki tanınırlığının artırılması için gerekli olan tanıtım çalışmaları gerçekleştirilecek ve mevcut destek programlarının içeriği geliştirilecektir. Edebi üretimi teşvik etmek ve yayımlanma imkânı bulamamış nitelikli edebi üretimlerin okura ulaştırılmasını sağlamak üzere uygulanan ilk eser desteği geliştirilecektir. Türk edebiyatı ve yayıncılığının yurt dışında tanıtımına yönelik faaliyetlerin ve bu faaliyetlerde kullanılan bilgilendirici içeriklerin çevrimiçi ortamlarda da yer alması sağlanacaktır" (s. 164) ifadeleri ise, kültürümüzün küresel ölçekte tanınırlığının artırılmasına ve güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler olarak değerlendirilmelidir.

3. DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

11. Kalkınma Planı'nda korunması amaçlanan kültür varlıklarının hem somut kültür mirasımızı hem de somut olmayan kültür mirasını kapsadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, somut olmayan kültür mirasımızın korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan hususlara daha fazla dikkat çekilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü bugün somut olmayan kültür mirasımızın korunması, geliştirilmesi ve kuşaklar arasında aktarılmasında çok yönlü sorunlarla karşılaşmaktadır. Söz konusu sorunların bireyden başlayarak, onun yakın ve uzak çevresindeki aile, akrabalar, akran grupları ve diğer toplumsallaşma ajanlarını ilgilendiren çok yönlü boyutları bulunmaktadır. Somut olmayan kültürel mirasın korunması kapsamında değerlendirilen hususlara ilişkin bireysel ve toplumsal düzeyde farkındalık oluşturulması öncelikli görevimiz durumundadır. Söz konusu farkındalığı oluşturmak ve geliştirmek amacıyla örgün ve yaygın eğitim ortamlarının kullanılması gerekir. Bu kapsamda, özellikle erken yaşlardan itibaren çocukların ve gençlerin yerel kültürel içeriklerle tanıştırılması temel bir ihtiyaçtır. Bu amaçla, bilgi çağında teknolojinin sunduğu imkânların yerinde ve doğru kullanımı için çaba harcamalıyız. Bugün dijital medya okuryazarlığı, toplumun her kesiminde ve her yaş grubunda edinilmesi gereken temel bir beceriye dönüşmüş durumdadır. Dijital medya okuryazarı olmayı başaran bireylerin sayısındaki nitelikli artış, kültürel mirasımızın korunmasına yönelik bilinçlendirme çabalarıyla desteklendiğinde toplumsal farkındalığımızın her geçen gün yükseleceğinde kuşku yoktur.

KAYNAKÇA

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) (Temmuz 2019), Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Çapcıoğlu, İhsan (2017). *Küreselleşme, Kültür ve Din*, 2. Baskı, Ankara: Otto Yayınları.

Webster, Frank (2014), "Network Society: Manuel Castells", ss. 106-136, *Theories of the Information Society* içinde, Fourth Edition, London & New York: Routledge.

Yörükoğlu, Atalay (1993). *Gençlik Çağı: Ruh sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları.

**‘SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI’ KAVRAMINA YENİ
BİR YAKLAŞIM**
A NEW APPROACH TO THE CONCEPT OF ‘PROTECTION OF INTANGIBLE
CULTURAL HERITAGE’

Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
Ankara Üniversitesi

ÖZET

UNESCO’nun hazırladığı ‘Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’ sanayileşmenin acımasız, küreselleşmenin sistemsiz ve zayıfı yutup yok edici özelliklerinin yavaş yavaş yok ettiği somut olmayan kültürel miras ürünlerini korumak amacıyla 2003 yılında imzalandı. Türkiye, 2006 yılında imzaladığı sözleşmeden doğan yükümlülüklerle ilgili uygulamaları takip etmeye başladı. Sözleşmeye taraf devletler milli envanterler oluşturdu, acil ve temsili listeler hazırladı. Taraf devletler sözleşmeyi uygulamak için irade göstermesine rağmen, toplumların kültürel yapısı ve devletlerin örgütlenmesinin müsaitliği, bu sözleşmenin uygulanması sırasında bazı sorunların ortaya çıkmasına yönelik göstergeleri beraberinde getirdi. Söz konusu sözleşme ve bu sözleşme çerçevesinde icra edilen faaliyetler hem dünyada hem de birbirine yakın zamanlarda Türkiye’de, özellikle halkbilim ve kültür çalışmalarını hareketlendirdi. Sözleşmeyle ilgili tartışmaların milliyetçi kaygılarla yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira ‘somut olmayan miras’ kavramı, ‘sözlü miras’ ve ‘gelenek-görenek’ kavramlarıyla bağlantılı olduğu için, farklı kullanım ve yanlış anlamlandırmalara meydan vermemek amacıyla tercih edilmiştir. Bu tercihe rağmen söz konusu sözleşme, ülkemizdeki farklı sosyal-siyasal kesimler tarafından, hem milli devletin çıkarlarını gözeten ‘milliyetçi’ hem de ‘milli bütünlüğü bozucu/ayrıştırıcı’ olarak okunabilmiştir. Somut kültürel mirasın korunması düşüncesinin daha erken zamanlarda ortaya çıkmış olmasından dolayı onun korunmasına daha fazla titizlik gösterilmesi normal karşılanabilir. Ancak, özellikle teknolojideki başdöndürücü gelişmelerin tetiklediği küreselleşmenin ağır baskısı nedeniyle, somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda insanlık, gelecek endişelerini yitirmeye ve fazlasıyla ‘eyyamcı’ hale gelmeye namzet görünmektedir. Bir taraftan somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda, söz gelimi, “artık mektup mu yazılıyor, postacılar ve postacılık yok olacak”, “bu zamanda ulaşımda at kullanılmıyor ki, nalbantlar yavaş yavaş yok olacak” örneğindeki gibi işleyen mantık yürütmeye eklenen “bu doğal bir süreç” vurgusundaki rahatlık veya konunun değerini azaltma tutumu sergilenmektedir. Diğer taraftan Efes Antik Kenti, Topkapı Sarayı, Sümela Manastırı için “nasıl olsa artık kullanılmıyorlar, yerlerine modern tekniklerle başka binalar yapalım” sözlerinin telaffuz edilmesi bir tarafa, titizlikle korunması için büyük çabalar sergilenmektedir. Biz somut olmayan kültürel mirasın korunmasına kaşı mıyız? Asla. Hatta bundan daha ilerisini insanlığa hedef göstermenin gayreti içindeyiz: Somut olmayan kültürel mirasın korunması için devletler, toplumlar, insanlık bu kadar ileri düzeyde seferber olurken, devletler ve toplumlar, küreselleşme ve sanayileşmenin etkisiyle yavaş yavaş kaybolan gelenek, görenek, töre, din, ahlak, vatan, birlikte yaşama kültürü, dostluk vb. gibi kültürel değerleri koruma ve yeni nesle aktarabilme

konusunda aynı hassasiyeti gösteriyor mu? Bildirimizde bu sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Somut Olmayan Kültürel Miras, Kültürel Değerlerin Geleceği, Ahlak, Toplum

ABSTRACT

UNESCO's 'Convention on the Protection of Intangible Cultural Heritage' was signed in 2003 to protect the products of intangible cultural heritage which has slowly been destroyed by the brutal characteristics of industrialization and systematic and destructive properties of globalization. Turkey started to follow practices related to contractual obligations, signed in 2006. States parties to the convention created national inventories and prepared urgent and representative lists. Although States parties have shown the will to implement the convention, the cultural structure of societies and the availability of states' organization also contain signs that explain the emergence of certain problems during the implementation of this Convention. These agreements and the enforcement activities in the framework of this agreement enlivened particularly folklore and culture studies both in the world and after a short time in Turkey. Disputes about the convention arising from time to time in Turkey are seen to be made due to nationalist concerns. Because the concept of 'intangible heritage' is related to the concepts of 'oral heritage', 'tradition and custom', it is preferred not to allow different usage and misunderstanding. Despite this preference, this convention could be read by different social-political groups in our country both as a nationalist who pursues the interests of the national state and as a disintegrator that disrupts national integrity. Since the idea of preserving the tangible cultural heritage has emerged earlier, it is normal to show greater rigor in the preservation of this concrete heritage. For the preservation of the intangible cultural heritage and for the great advances in technology and the heavy pressure of globalization, humanity seems to have lost much of its future worries and become extremely 'conformist'. On the one hand, regarding the protection of intangible cultural heritage, an attitude of comfort in the emphasis "This is a natural process" added to the reasoning that proceeds "Letters are not written anymore, postman and postalism will disappear.", "at this time, the horse is not used in transportation, the farrier will gradually disappear." or an attitude of decreasing the value of the subject is exhibited. On the other hand, not to mention the words for the Ancient City of Ephesus, Topkapı Palace and Sümela Monastery "they are not used anymore, let's build other buildings with modern techniques", great efforts are being made to protect them meticulously. Are we against the protection of intangible cultural heritage? Never. We are trying to show humanity even a further target. While states, societies and humanity are mobilizing in such a high level for the protection of this intangible cultural heritage, do states and societies show the same sensitivity in preserving and transferring cultural values such as traditions, customs, religion, morality, homeland, coexistence experience, and friendship to the new generation, which gradually disappeared by the impact of globalization and industrialization? In our paper, we will try to find an answer to this.

Key words: Globalization, Intangible Cultural Heritage, Future Of Cultural Values, Morality, Society

1. GİRİŞ

Türkiye, UNESCO'nun hazırladığı ve 2006 yılında imzaladığı 'Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nden doğan yükümlülüklerle ilgili uygulamaları takip etmeye başlamıştır (Oğuz vd., 2013). Söz konusu sözleşme ve bu sözleşme çerçevesinde icra edilen faaliyetler Türkiye'de bilhassa halkbilim ve kültür çalışmalarına hem hareket kazandırdı hem de sözleşmeyle ilgili Türkiye'de milliyetçi kaygıları su yüzüne çıkarmıştır. Öyle anlaşılıyor ki 'somut olmayan miras' kavramı, 'sözlü miras', 'gelenek-görenek' kavramlarını çağrıştırdığı için tercih edilmiştir (Oğuz, 2013). Yine de bu sözleşme, ülkemizdeki farklı sosyal-siyasal kesimler tarafından milli devletin çıkarlarını gözetken milliyetçi duygularla okunabildiği gibi, milli bütünlüğü bozan ayrıştırıcı olarak da okunabilmektedir. Somut kültürel mirasın korunması düşüncesinin erken zamanlarda ortaya çıkmış olmasından dolayı somut mirasın korunması için daha iyi organize olunması normal karşılanabilir. Fakat, somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda, kentleşme süreçleri ile teknolojideki hızlı gelişmeler ve küreselleşmenin ağır baskısı dolayısıyla insanlığın geleceği konusunda endişelerimizi arz etmemiz gerekli görülmektedir. Biz somut olmayan kültürel mirasın korunmasına tabii ki karşı değiliz. Tam tersine, insanlığa daha ileriye hedef göstermenin gayretindeyiz: 'Somut olmayan kültürel mirasın korunması için devletler, toplumlar, ulusal ve uluslararası organizasyonlar bu kadar seferber olurken, devletlerin ve toplumların; kentleşme, küreselleşme ve sanayileşmenin etkisiyle yavaş yavaş elimizden kayıp giden gelenek, görenek, töre, din, ahlak, vatan, birlikte yaşama (komşu hakkı), dostluk... gibi kültürel değerleri koruma ve yeni nesle aktarabilme konusunda aynı hassasiyeti göstermeleri gerekmez mi?' Bu sorunun cevabı 'evet' bile olsa mesele sadece hassasiyet göstermeyle sınırlı değildir, aynı zamanda iyi organize olmayla da ilgilidir.

2. SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIMIZI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Her şeyden önce kültür kavramına baktığımızda somut, somut olmayan kültür ayırımının, sosyologların çokça tartıştığı maddi-manevi kültür ayırımını hatırlattığını söylemek gerekir. Bu çerçevede maddi kültürün daha çabuk değişebilen, manevi kültürün ise daha uzun zamanda değişebilen bir yapısının olduğu görülür. Kültürü korumak veya yaşatmak hakkında yapılan çalışmalarda kültürün 'durağan' ve 'dinamik' oluşuna yapılan vurgunun daha güçlü olduğu görülür. Bu iki özellik, kültürel miras zaviyesinden ele alındığında somut kültürel mirasın durağan, somut olmayan kültürel mirasın ise dinamik olduğu anlamına gelir.

Devlet ve toplumların hem somut (kültürel ürünlerin) hem de somut olmayan (kültür üreticilerinin) kültürel mirasın korunmasına önem vermeleri gerekmektedir. Çünkü somut kültürel mirası ortaya çıkararak, somut olmayan kültürel mirastan etkilenen, onu kabul edip benimseyen, o kültürün içinde bizzat yaşayan insandır. Bu sebeple devletlerin, her iki kültürel mirasın korunmasını sağlayacak kültür politikalarını hayata geçirmeleri beklenmektedir. Zira ne somut kültürü, zihniyet dünyasını şekillendiren manevi dini ritüellerden, ne de somut olmayan kültürü maddi formlarından ayrı düşünmek mümkün değildir.

Toplumlar, kendisine mensup olan fertlerin ihtiyaçları çerçevesinde devlet düzeyinde organize olur ve bu ihtiyaçların karşılanması sağlanır. Söz konusu ihtiyaçlar çerçevesinde

fertlerin birbiriyle ilişkileri gelişir. Zamanla bu ilişkiler geliştikçe ihtiyaç giderme tarzları kalıplaşarak kültürün kurumlarını oluşturur. Bu kurumlar içerisinde sosyologlar altı temel kurum zikreder. Bunlar, aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset ve serbest zaman değerlendirme olarak kabul edilir. Toplumlar ile fertler arasında bağlantıyı sağlayan, ihtiyaç giderme alanlarına göre değişen, her kurum için bu kurumları kullanan gruplar oluşur. İnsanlar, çeşitli gruplar içerisinde, kendi toplumunun kurumlarını kullanarak ihtiyaçlarını karşılar. Her kurumun içinde, o kurumla ilgili değerler, normlar ve davranış kalıpları yer alır. Fertler, en azından hayatında bir defa bile olsa bu kurumlardaki değer, norm ve davranış kalıplarına başvurur. Bu açıdan toplumun bütün kurumları fertler için önemlidir.

Fertlerin, ihtiyaçlarını karşılamada kendi kurumlarının kültürel unsurlarına başvurmaları, o topluma ve o kültüre mensubiyet duymalarını sağlar (Erdoğan ve Alemdar, 2011). Toplumlar meşruiyetini, kendisine mensup olmakla iftihar eden fertlerin sayı ve nitelikleriyle kazanır. Toplumun bütün kurumlarının önemli olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Konumuz kültürel mirasın korunması olunca, aile, eğitim ve din kurumunun diğer kurumlardan daha önemli olduğunu ifade etmemiz yanlış olmaz. Çünkü bu üç kurum, toplumların insana yatırım yapmasıyla doğrudan ilgilidir. Bunlar arasında din, özellikle ülkemiz açısından bütün toplumsal kurumlar üzerinde olduğu gibi, aile ve eğitim üzerinde de büyük etkiye sahiptir. Bu sebeple kültürel mirası koruma süreci açısından temel problemlerden biri, çocuklara dinin nasıl aktarılıp öğretildiğidir. Eğer, toplumda baskın din anlayışı, hem form hem de muhteva açısından fonksiyonel bir yapıya sahip değilse, söz konusu anlayışa dayalı dinin ahlaki unsurları, toplumdaki fertlerin birbirleriyle ilişki kurup devam ettirmelerini sağlayan davranışları fertlerin zihnine kodlayamıyorsa, bu durumda din, içinde yeşerdiği kültürü motive etmiyor demektir.

İkinci temel problem eğitim sistemidir. Eğer eğitim sistemi, fertlerin toplumsal ihtiyaçlarına cevap veren, yani fertlerin bilgilenme, sosyalleşme ve arkadaşlarıyla iyi ilişkiler kurabilme açısından hayata hazırlama işlevini yerine getiremiyorsa, eğitim sistemi sık sık değiştiriliyorsa, o eğitim kurumu, toplumun fertlerini hayata hazırlayamıyor demektir. Üçüncü temel problem, kültürün yeni nesle aktarılması ile yani aile kurumuyla ilgilidir. Kültürün yeni nesle aktarılması, bütün toplumlarda dört aşamalı bir kayıp süreci ile karşı karşıyadır. Bilindiği gibi kültürün yeni nesle aktarılmasında aile kurumu ve bu kurumun iki temel üyesi olan anne ve babanın (ebeveynin) büyük sorumluluğu vardır. Bu dört aşamalı kaybın birincisi, ebeveynler, o toplumun bütün kültürel muhteviyatını bilemezler. İkincisi, bildiklerinin hepsini çocuklarına aktaramazlar. Üçüncüsü, çocuklarına aktardıklarının hepsini çocukların alma imkânı yoktur. Dördüncüsü, ebeveynlerin çocuklarına aktarıp çocukların benimseyip uygulamaya başladıkları kültür unsurları da, toplumdaki olumsuz sosyalleşme ortamlarında kayıplara uğrar.

3. SONUÇ

Görülüyor ki somut olmayan kültürel mirasın korunabilmesi, toplumların gelişmiş olmaları ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Kültürel açıdan gelişmiş ülke, topluma mensup olan fertlerin ihtiyaçlarını tespit etmiş ve bu ihtiyaçları karşılamak için toplumu iyi organize etmiş, fertlerin sorunlarını çözmek için imkânlarını seferber etmiş ülkedir. Gelişmiş ülke olabilmek ve

toplumdaki ilişkileri düzenlemek için, fertleri değerleri, normları ve davranış kalıplarını kullanabilme becerisine sahip kılmak gerekir. Sonuç olarak, somut olmayan kültürel mirası koruyabilmek için insana yatırıma önem vermek ve insanını kalitesini artırmaya çalışmak, bunu da kurumsallaşma yoluyla yapmak son derecede önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar (2011). *Kültür ve İletişim*, 3. Baskı, Ankara: Erk Yayınları.

Oğuz, M. Öcal (2013). “Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Milli Folklor*, 25 (100): 5-13.

Oğuz, M. Öcal; Evrim Ölçer Özünel ve Selcan Gürçayır Teke (ed.) (2013). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ankara: Grafiker Yayınları.

**E-SAĞLIK HİZMETLERİ HAKKINDA FARKINDALIK DÜZEYİNİN
BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**
A RESEARCH ON DETERMINATION OF AWARENESS LEVEL ABOUT E- HEALTH
SERVICES

Doç. Dr. E. Asuman ATİLLA

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Ayten KORKAR ÖZTÜRK

Ankara Şehir Hastaneleri, Çocuk Hastanesi, Sağlık Kurulu Birimi

Neşe ÇAKIR

T.C. Sağlık Bakanlığı, Teftiş Kurulu Başkanlığı

ÖZET

Dünyada ve Türkiye’de sağlık sektörüne çok büyük bütçeler ayrılmaktadır. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin, hem hizmeti talep edenler ve sağlık sunucuları açısından etkin, verimli ve kaliteli bir şekilde yürütülebilmesi, hem de ekonomik açıdan iyi yönetilebilmesi ülkelerin önemli hedefleri arasında yer almaktadır. Özellikle tekrar edilen her gereksiz tetkik insan gücünün ve zamanın israfı ile birlikte, büyük bir maddi zararı da beraberinde getirmektedir. Etkin, verimli, kaliteli ve aynı zamanda ekonomik bir sağlık hizmeti sunabilmek için sağlık bilişiminin alt başlıklarından olan E-sağlık uygulamaları bu anlamda oldukça önemlidir. E-sağlık uygulamaları sayesinde bireyler sağlık hizmetlerine daha kolay ve hızlı ulaşabilmekte, sağlık hizmeti veren kurumlarda verilen sağlık hizmeti ile ilgili kayıtlar güvenlik ve gizlilik ilkeleri çerçevesinde elektronik kayıt altına alınmakta, verilen yetkiler dahilinde vatandaşlar ve sağlık profesyonelleri istedikleri bilgilere anında ulaşabilmektedirler. Bu bağlamda, T.C. Sağlık Bakanlığı’nın, 2003 yılında Sağlıkta Dönüşüm Programı’nı yürürlüğe koymasıyla birlikte, E-sağlık uygulamalarının bileşenlerinden olan Merkezi Hasta Randevu Sistemi (MHRS) ve takip eden dönemde E-Nabız hayata geçirilmiştir. Bu uygulamalar sayesinde vatandaşlar randevularını daha kolay bir şekilde alabilmekte, sağlık verilerine anında ulaşabilmektedirler. Çalışmamızda E-sağlığın alt başlıklarından olan MHRS, E-Nabız ve E-Laboratuvar uygulamalarının, sağlık hizmeti talep edenler tarafından ne sıklıkta kullanıldığı, bu uygulamalardan hastaların ne kadar haberdar oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada anket yöntemi kullanılmış olup, anket formu Ankara İlinde yaşayan ve rastgele örneklem yöntemiyle seçilen 425 kişiye uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda, katılımcıların %74,6’sının MHRS kullanmakta olduğu, ancak katılımcıların %77,9’unun E-Nabız ve %78,7’sinin ise E-Laboratuvar uygulamalarını kullanmamakta oldukları tespit edilmiştir. MHRS uygulamasının en çok hastanede sıra beklememek için kullanıldığı ve en çok Alo 182’nin tercih edildiği görülmektedir. Çalışmada MHRS’nin yaygın olarak bilinip kullanılmasıyla birlikte, E-Nabız ve E-Laboratuvar uygulamalarının bilinmelerine rağmen kullanım oranlarının az olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: MHRS, E- Nabız, E- Laboratuvar, Farkındalık Düzeyi

ABSTRACT

The health sector in Turkey and the world have huge budgets. For this reason, it is important for the countries to ensure that health services are carried out effectively, efficiently and in a quality manner, on the other hand managed economically well also. In particular, every repeated unnecessary examination causes a economic loss with the waste of manpower and time. E-Health applications, which are one of the sub-headings of health informatics, are very important in order to provide an effective, efficient, high quality and economic health service. By the help of E-Health applications, individuals can access health services more easily and faster. Health

care records in health care institutions are recorded electronically within the framework of security and confidentiality principles, Citizens and healthcare professionals can instantly access the information they require within the authorization given. With the implementation of the Health Transformation Program in 2003 by the Turkish Ministry of Health, The Central Patient Appointment System (CPAS), which is one of the components of e-health applications, and E-Pulse was launched respectively. By these applications citizens can make their appointments more easily and have immediate access to their health data.

In our study, it is aimed to determine that how often the subheadings of the E-Health as CPAS, E-Pulse and E-Laboratory applications are used by health care demanders and if the patients were aware of these applications or not. A questionnaire was used in the study and the questionnaire was applied to 425 people living in Ankara and chosen by random sampling method. As a result of the study, 74.6% of the participants were using CPAS however, 77.9% of the participants did not use E-Pulse and 78.7% did not use E-Laboratory. It is seen that MHRs application is mostly used in order not to wait examination lines in the hospitals and the central phone call (Alo 182) is preferred most to have an appointment. In the study, CPAS is widely known and used by the patients on the other hand although E-Pulse and E-Laboratory applications are well known, their utilization rates are low.

Key Words: MHRs, E- Pulse, E- Laboratory, Awareness Level

1. GİRİŞ

Teknolojinin günümüzde hızlı bir şekilde gelişmesiyle, hayatımızın her alanı bu gelişmelerden etkilenmeye başlamıştır. Sağlık sektöründe de teknoloji kullanımı oldukça büyük önem taşımakta, bireylere özgü sağlık hizmeti sunumundan, maliyetlerde ve hasta bekleme sürelerinde azalma gibi konularda oldukça büyük faydalar sağlamaktadır (Kılıç, 2017).

E-sağlık kavramı Dünya Sağlık Örgütü tarafından “Sağlık için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıdır” şeklinde tanımlanmıştır (<http://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/e-health>). Avrupa Birliği Sağlık Komisyonu ise, E-sağlık kavramını; “Bilişim ve iletişim teknolojilerinin sağlık hizmetlerinde kullanılması ile hastalıkların önlenmesi, teşhis ve tedavi edilmesi, izlenmesi ve sağlığın yönetilmesi” olarak tanımlanmıştır (https://ec.europa.eu/health/home_en).

Kısacası E-Sağlık kavramı, hali hazırda kullanılan bilgi ve iletişim teknolojileri ile internetin sağlık alanında iyileştirmeler yapılması ve ulaşılabilirliğin artırılması amacıyla kullanılmasını ifade etmektedir. Oldukça fazla avantaja sahip olan bu uygulamanın faydaları, Sağlık Bilgi Sistemi 2004 yılı eylem planında aşağıdaki şekilde açıklanmıştır ([https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/biyoistatistik\(16\).pdf](https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/biyoistatistik(16).pdf)):

- Sağlık bilgi sistemleri, sağlıklı yaşamı destekleyerek sağlıkla ilgili doğru kararlar alınmasını sağlayıp sağlığın gelişmesine katkıda bulunur.
- Bu sistemler, koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırarak sağlık bakım hizmetlerinin maliyetlerinin düşürülmesine katkıda bulunur.
- Ayrıca kişilerin, sağlıkları hakkında bilinçli karar almalarını ve özen göstermelerini destekler ve sağlıklarını daha iyi kontrol edebilmelerini sağlar.
- Sağlık hizmeti sunucularının işlerini yapmaları ve iletişim kurmalarını kolaylaştırır ve klinik bakım ve halk sağlığı hizmetlerini destekler.
- Sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamayan kesimler için, sağlığın geliştirilmesi yönünde yeni yaklaşımların uygulanmasını sağlayarak, sağlıktaki eşitsizliklerin azaltılmasına katkıda bulunur.

- E- sağlık kaynaklarının kullanımı ve kalitesinin garanti altına alınması, gelecekte sağlıklı bir toplumun yaratılması için hayati bir öneme sahiptir.

2. DÜNYADA E -SAĞLIK UYGULAMALARI

2000’li yıllardan itibaren “Mobil Sağlık (MHealth), dijital hastaneler, elektronik hasta kayıtları, robotik uygulamalar” gibi teknolojilerin sağlık alanında kullanılmasıyla beraber, öncesinde yaygın olarak kullanılan “Tele-tıp” ismi, bir alt başlık olarak değerlendirilip, bunun yerine daha kapsayıcı olan “E-Sağlık/ E-Health” kavramı ana başlık olarak kullanılmaya başlanmıştır (Kılıç, 2017). E-Sağlık alanında, günümüzde uluslararası bazda çeşitli bileşenler bulunmaktadır. Bu bileşenler aşağıdaki başlıklar altında kısaca açıklanmıştır:

- **Teletıp:** Geleneksel sağlık tesisleri dışındaki sağlık hizmetlerini sunmak için telekomünikasyon ve sanal teknolojinin kullanılmasını içerir. Sadece telekomünikasyona erişim gerektiren Teletıp, daha geniş bir bilgi ve iletişim teknolojisini kullanan “E-sağlık” ın en temel unsurudur. Kronik hasta veya yaşlı gibi hastaların evde kalırken belirli prosedürlerde rehberlik alabilecekleri sanal evde sağlık bakımı teletıpa örnek olarak verilebilir (<https://www.who.int/sustainable-development/health-sector/strategies/telehealth/en/>).
- **M-Sağlık:** M-Sağlık kavramı, mobil sağlık kelimesinin kısaltılmış hali olarak kullanılmaktadır ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından “Akıllı telefon, hasta izleme cihazları, dijital cihazlar (tablet vb.), diğer kablosuz araçlar (radyo vb.) ve mobil cihazlar kullanılarak, tıbbi ve halk sağlığı hizmetlerinin desteklenmesidir.” şeklinde tanımlanan bir kavramdır (<https://www.who.int/ehealth/about/en/>).
- **Dijital Hastaneler:** Dijital hastaneler, kaliteli sağlık hizmeti sunumunu sağlamak için, klinik ve idari iş akış süreçlerinin bilgi ve iletişim teknolojileri ile bütünleşmiş bir şekilde kullanımıyla, hastanede sunulan hizmetleri, hastane dışında (evde bakım gibi) yürütebilmek, aynı zamanda da birbirinden uzak yerlerde olan personelin bağlantısını sağlayarak, beraber hareket etmelerini temin etmek amacıyla faaliyet gösterirler (Coşkun, 2018).
- **Robotik Uygulamalar:** Günümüz koşullarında, robotik teknoloji ve uygulamaların gelişmesiyle birlikte, sağlık hizmetlerinin bazı süreçleri robotlar yardımıyla yürütülmeye başlanmıştır. Özellikle de yaşlı ve engelli vatandaşlarımızın evde bakımlarının sağlanması, böbrek taşı kırma, saç ekme ve danışma hatta hemşirelik hizmeti veren robotlardan faydalanmak günümüzde mümkün olabilmektedir (Kılıç, 2017).
- **Elektronik Hasta Kayıtları (EHK):** Elektronik hasta kayıtları hastanın, tıbbi geçmişi ve tedavisine yönelik bütün bilgilerinin elektronik ortamda tutulmasıdır. Bir hastanın daha önce konulan tanılarını, teşhislerini, tedavi planlarını, ilaçlarını, aşılama tarihlerini, alerjik bilgilerini, radyoloji görüntülerini ve laboratuvar ve test sonuçlarını içerir. Bu sayede yetkili sağlık sunucuları hasta ile ilgili bilgilere ihtiyaç duyduklarında ulaşabilirler (<https://www.healthit.gov/faq/what-electronic-health-record-ehr>).

E-Sağlık uygulamaları, bireylerin sağlıklarıyla ilgili bilgilere (kronik hastalıkların takibi, iletişim, randevu alma, tetkik ve sonuç görme gibi) istedikleri zaman ve istedikleri yerden erişebilme olanağı sağlayan, bu işleviyle de bireylerin kendi durumlarına ilişkin bilgilerini rahatlıkla takip edebilme olanağı sağlayan uygulamalardır. E-Sağlık uygulamaları söz konusu

faydaları sayesinde hastaların hastaneye gitme sıklıklarının azaltılmakta ve sağlık hizmetlerine erişimi ve hizmet sunum etkinliğini de artırmaktadır (Kurşun, Kaygısız, 2018).

3. TÜRKİYE’DE E-SAĞLIK UYGULAMALARI

2003 yılında Sağlık Bakanlığı, Türkiye’de daha etkin ve verimli bir şekilde sağlık hizmetlerine ulaşılması amacı ile Sağlıkta Dönüşüm Programı’nı yürürlüğe koymuştur. Bu program, bireylerin ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerine, daha kolay erişmelerini sağlamayı da hedeflemektedir. E-Sağlık uygulamaları da Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın en önemli bileşenlerinden bir tanesidir (Yıldızbaşı vd., 2016).

Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın içerisinde 2003 yılında Türkiye Sağlık Projesi oluşturularak Mayıs 2003’de Ulusal Sağlık Bilgi Sisteminin (USBS) gerekliliği ortaya konulmuş ve sağlıkta dönüşümün önemli bileşenlerinden biri oluşmuştur. USBS tüm vatandaşları kapsayan, her bireyin kendi bilgilerine erişebildiği, bireyin doğumundan önce başlayıp tüm yaşamı boyunca sağlığıyla ilgili verilerden oluşan işlevsel bir veri tabanının, yüksek bant genişlikli ve tüm ülkeyi kapsayan bir iletişim ağında paylaşılması ve E-Sağlık uygulamalarını oluşturan teknolojilerin, mesleki pratikte kullanılmasını temel alan elektronik kayıt sistemidir. Bu sistem ayrıca sağlık hizmeti sunan tüm kurum ve kuruluşların insan gücü, taşınır, taşınmaz, idari ve mali verilerini de kayıt altına alacak şekilde tasarlanmıştır (e-sağlık.gov.tr).

Bugün E-sağlık olarak adlandırabileceğimiz USBS’nin temel bileşenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Sağlık-Net.
- Merkezi Hastane Randevu Sistem (MHRS).
- Teletıp Servisleri.
- Ulusal Sağlık Veri Sözlüğü (USVS).
- Sağlık Kodlama Referans Sunucusu (SKRS) standartları.

Ayrıca E-Nabız projesi de E-Sağlık kapsamında yer alan önemli projeler arasında yer almaktadır. Sağlık-Net sistemi birçok konuda Türkiye’de yürütülen sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Sağlık-Net “Sağlık kurumlarında elektronik ortamda üretilen verileri, doğrudan üretildikleri yerden, standartlara uygun şekilde toplamayı, toplanan verilerden tüm paydaşlar için uygun bilgiler üreterek birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerinde verim ve kaliteyi arttırmayı hedefleyen, entegre, güvenli, hızlı ve genişleyebilen bir bilgi ve iletişim platformudur.” (<https://e-saglik.gov.tr/TR,6212/sagliknet-hakkinda.html>).

3.1. Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS)

Sağlıkta Dönüşüm Programıyla birlikte hayata geçirilen Ulusal Sağlık Bilgi Sistemi’nin önemli bileşenlerinden biri olan Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS), bireylerin kamu hastaneleri ile kamuya bağlı ağız dış sağlığı merkezleri ve aile hekimliklerinden; Alo 182’yi arayarak, web üzerinden veya MHRS Mobil uygulamasından kendileri için istedikleri kurum ya da kuruluştan randevu almalarını sağlayan bir sistemdir (<https://www.hastanerandevu.gov.tr/Vatandas/hakkimizda.xhtml>).

Sağlık hizmetine başvuranlar ve sağlık hizmeti sunanlar açısından zamanı iyi kullanmak için önemli bir araç olan MHRS, ilk olarak Erzurum ve Kayseri illerinde Şubat 2010 tarihinde pilot uygulama olarak başlatılmış, 2010 yılı sonuna kadar 9 ilde MHRS uygulaması yaygınlaştırılmıştır. MHRS’nin internet üzerinden randevu alma uygulaması ise Temmuz

2011’de uygulamaya geçirilmiştir. 2011 yılı sonunda ise MHRS uygulaması ile İstanbul hariç tüm illerde Alo 182 ve internet üzerinden randevu hizmeti sunulmaya başlanmıştır. 26 Mart 2012 tarihinde de İstanbul da MHRS kapsamına alınarak randevu hizmeti sunumu ülke geneline yaygınlaştırılmıştır (http://saglikliturkiye.org/modules/yayinlar/datafiles/Saglikbilgisistemleri-arastirmasi-2016-06-23.pdf). 2013 yılında mobil uygulamasıyla da hizmet vermeye başlayan MHRS’ye aynı yıl, Aile Sağlığı Merkezleri de eklenmiştir. 2014 yılında da, kamu hizmeti olan E-Nabız Kişisel Sağlık Sistemi ile MHRS entegrasyonu sağlanmıştır.

3.2. E-Nabız

Sağlık Bakanlığı kişisel sağlık verilerini 2015 Ocaktan itibaren elektronik ortamda E-Nabız platformu üzerinden vatandaşların ve onların yetki verdiği kişilerin erişimine açmış bulunmaktadır. E-Nabız, sağlık hizmeti sunan kurum ve kuruluşlardan elde edilen sağlık verilerine vatandaşların ve sağlık personelinin internet ve mobil cihazlardan ulaşabilecekleri, E-Devlet ile entegre, Ulusal Sağlık Sistemi yazılımıdır (https://enabiz.gov.tr/Yardim/Index).

E-Nabız uygulaması ile vatandaşlar, laboratuvar tahlil sonuçlarından, radyolojik görüntülerine, reçete ve ilaç bilgilerinden, acil durum bilgilerinden, teşhis bilgilerinden, rapor bilgilerinden kadar internet erişimi sağlayabildikleri her yerden ulaşabilmektedirler. Ayrıca E-Nabız uygulaması ile, her türlü sağlık bilgisi kayıt altına alınabildiği için, tekrar edecek tahlil vb. gibi uygulamaların önüne geçilerek, hem vatandaşların zarar görmesi, hem de harcamaların azalması sağlanabilecektir (Birinci, 2016).

Bu sayede vatandaşlar sağlık hizmet sunumuna dahil olmakta, muayene ve tedavilerine ait her türlü bilgiyi içeren sağlık geçmişine 7/24 erişebilmektedirler. İsterlerse belirledikleri kurallar çerçevesinde bu bilgilerin tümü ya da bir kısmını istedikleri süre kadar yakınları ya da hekimleriyle paylaşabilmektedirler. Ayrıca E-Nabız üzerinden vatandaşlar randevu alabilmekte, kan bağıışı bildiriminde ve organ bağıışı talebinde bulunabilmektedirler. Giyilebilir teknolojilerin entegre edilebildiği E-Nabız sistemine akıllı bileklikli ya da kablosuz özellikli şeker, tansiyon cihazlardan elde ettikleri sağlık bilgilerini kaydedebilmektedirler. Ayrıca kullanıcılar sistem üzerinden aile hekimini değiştirebilmekte, eşinin sistem üzerinden vereceği onay ile çocuklarının sağlık kayıtlarına erişebilmekte, 112 acil butonu sayesinde acil durumlarda konum ve acil sağlık bilgilerini acil ekipleriyle paylaşabilmektedirler (Doyran, 2019). E-Nabız kullanabilmek için öncelikle kişinin E-Nabız sistemine giriş yapması gerekmektedir (https://enabiz.gov.tr/). E-Nabız’a giriş E-Devlet kapısı yoluyla, E-Devlet şifresi kullanarak yapılabileceği gibi, E-Devlet şifresine sahip olmayan bireyler için aile hekimi aracılığıyla alınacak geçici giriş şifresiyle de yapılabilmektedir. Aile hekimlerinin vereceği onam formlarının doldurulmasıyla alınacak olan şifre bireylerin cep telefonlarına SMS olarak gelmektedir. Söz konusu şifrelerle sisteme giriş yapılmakta ve profil oluşturma bölümlerinde kişisel şifreler belirlenebilmektedir. İsteyen vatandaşlar E-Devlet şifreleriyle de sistemi kullanmaya devam edebilmektedir. Sisteme girişlerinin akabinde kişiler, MHRS’ye bağlanarak diledikleri kamu hastanesinden randevu alabilmekte ve bu randevuların kayıtlarına erişim sağlayabilmektedir (Birinci, 2016). Ayrıca E-Nabız sistemine entegre olan Teletıp Sistemi ile hekimler kendilerine başvuran hastaların tıbbi görüntülerine erişebilmekte, sistem sayesinde hangi sağlık kuruluşuna gidilirse gidilsin tetkik sahibi kişi erişim engeli koymadığı müddetçe radyologlar haricindeki diğer klinisyen hekimler elektronik imzaları ile sağlık kuruluşundaki bilgisayarlarından kişinin görüntüsüne ulaşabilmektedirler (Doyran, 2019). Bu sayede tekrarlayan tetkikler ve görüntüleme işlemleri en aza indirilerek zamandan, işgücünden tasarruf edilmekte, kaynak israfı engellenmekte ayrıca kişilerin gereksiz yere radyasyona maruz kalmalarının önüne geçilmektedir.

Sağlık Bakanlığı kayıtlarına göre 2015 yılından bu tarafa kullanılan E-Nabızda ilk kullanıldığı dönemlerde kullanıcı sayısı 2.600.000 civarında iken, 2019 yılı itibarıyla 10.419.497 kişi E-nabızda profil oluşturmuştur. Bu durum E-Nabız kullanma oranının Sağlık Bakanlığının tanıtım faaliyetlerinin de etkisiyle arttığını göstermektedir.

3.3. E-Laboratuvar

Vatandaşlar tahlil sonuçlarına E-Nabız ve MHRS aracılığıyla ulaşabildikleri gibi, hastanelerin web sayfalarında yer alan “Laboratuvar Sonuçları” butonundan da ulaşabilmektedirler. Bu uygulama hastaneden hastaneye farklılık göstermekle birlikte tahlil sonuçlarını görebilmek için doğum tarihi, barkot numarası ya da T.C. kimlik numarası gibi bilgiler istenmektedir. Bu bilgilerden biri ile giriş yaptıktan sonra çıkan ekranda istenilen tahlil sonucuna ulaşılabilir.

4. E-SAĞLIK HİZMETLERİ HAKKINDA HALKIN FARKINDALIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİNE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

4.1. Araştırma Yöntemi

Bu araştırma Ankara ilinde yaşayan vatandaşların E-sağlık uygulamalarından olan MHRS, E-Nabız ve E-Laboratuvar hakkındaki farkındalık düzeylerini tespit etmek ve bu uygulamaları ne kadar etkin kullandıklarına dair bilgi edinmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, Ankara ilinde yaşayan ve rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen kişilere uygulanmıştır. Araştırma verilerinin toplanabilmesi için 500 anket dağıtılmış, bu anketlerden 425 kişi tüm sorulara yanıt vererek geri dönüş sağlamıştır. Araştırma verilerini toplama aracı olarak, birincil veri toplama kaynaklarından olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anket 3 bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise MHRS, E-Nabız ve E-Laboratuvar uygulamalarına ilişkin farkındalık ve kullanım düzeyini ölçen sorular yer almaktadır. Yapılan ankette elde edilen veriler istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde Kolmogorov-Smirnov uygunluk testi, Independent T Test ve Anova testlerinden faydalanılmıştır.

4.2. Bulgular

Yapılan normallik testinde skewness (çarpıklık) 0,12 ve kurtosis (basıklık) 0,23 değerleri + - 1,5 aralığında olduğundan veriler normal dağılıma uygun olarak kabul edilmiştir. Cronbach's Alpha katsayısı 0,90 olarak bulunmuştur.

Anket sonucunda elde edilen bulgulara göre; katılımcıların %57,3 'ü kadın, %42,7'si erkek, %33,60'ı 28-37 yaş aralığında, %37,9'u lisans, %20,6'sı lise mezunu, %71,5'i evli, %36,9'u işçi, %30,0 memur, %10,8'i emeklidir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri I

		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	239	57,3
	Erkek	178	42,7
Yaş	18-27 Yaş Arası	78	18,7
	28-37 Yaş Arası	140	33,6

	38-47 Yaş Arası	127	30,5
	48-57 Yaş Arası	42	10,1
	58-67 Yaş Arası	18	4,3
	68 Yaş ve Üzeri	12	2,9
Eğitim	İlköğretim Mezunu	40	9,6
	Lise Mezunu	86	20,6
	Ön Lisans Mezunu	67	16,1
	Lisans Mezunu	158	37,9
	Yüksek Lisans Mezunu	60	14,4
	Doktora Mezunu	6	1,4
Medeni Durum	Evli	298	71,5
	Bekar	116	27,8
Meslek	Memur	125	30,0
	Serbest Meslek	48	11,5
	İşçi	154	36,9
	Emekli	45	10,8
	Öğrenci	29	7,0
	Çalışmıyor	16	3,8

Katılımcıların %95,2'si SGK'lı, %2,6'sı ücretli olarak sağlık hizmetlerinden yararlanmaktadır. %46,3'ü 20001 – 3000 TL gelire sahip, yaklaşık %10'u 5000 TL'nin üzerinde gelire sahiptir. %83,7'sinin herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. %66,7'si son bir yıl içerisinde 1 – 3 kez hastaneye gitmiş, yaklaşık %15'i 7 kereden fazla hastaneye gitmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri II

		Sayı	Yüzde
Sağlık Güvencesi	SGK	397	95,2
	Tamamlayıcı SS	3	,7
	Özel SS	6	1,4
	Ücretli	11	2,6
Gelir	2000 TL ve altı	39	9,4
	2001-3000 TL	193	46,3
	3001-4000 TL	74	17,7
	4001-5000 TL	67	16,1
	5001-6000 TL	24	5,8
	6001-7000 TL	7	1,7
	7001 TL ve üzeri	13	3,1
Kronik Hastalık Durumu	Evet	68	16,3
	Hayır	349	83,7
Engel Durumu	Evet	3	,7
	Hayır	414	99,3
Hastaneye Gitme Sıklığı	1-3 kez	278	66,7
	4-6 kez	76	18,2
	7-9 kez	34	8,2
	10 ve üzeri	29	7,0

Tablo 3. incelendiğinde, katılımcıların %97,4'ü MHRS'den, %76,5'i E-Nabızdan haberdar iken %56,8'i E-Laboratuvardan habersiz olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların E-Sağlık Uygulamalarından Haberdar Olma Durumları

MHRS			E-Nabız			E-Laboratuvar		
	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
Evet	406	97,4	Evet	319	76,5	Evet	180	43,2
Hayır	11	2,6	Hayır	98	23,5	Hayır	237	56,8
Toplam	417	100	Toplam	417	100	Toplam	417	100

Tablo 4. incelendiğinde, katılımcıların %74,6'sı MHRS kullanmış iken, %77,9'u E-Nabız %78,7'si ise E-Laboratuvar uygulamalarını kullanmadığı görülmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların E-Sağlık Uygulamalarını Kullanma Durumları

MHRS			E-Nabız			E-Laboratuvar		
	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
Evet	311	74,6	Evet	92	22,1	Evet	89	21,3
Hayır	106	25,4	Hayır	325	77,9	Hayır	328	78,7
Toplam	417	100,0	Toplam	417	100,0	Toplam	417	100,0

Tablo 5. incelendiğinde, katılımcıların %73,4'ü MHRS uygulamasının erişim ve kullanımını kolay bulurken, %67,1'i E-Nabız uygulamasının, %74,1'i E-Laboratuvar uygulamasının erişim ve kullanımının kolay olmadığını düşündüğü görülmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların E-Sağlık Uygulamalarına Erişim Kolaylığı Hakkındaki Görüşleri

MHRS			E-Nabız			E-Laboratuvar		
	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
Evet	306	73,4	Evet	137	32,9	Evet	108	25,9
Hayır	111	26,6	Hayır	280	67,1	Hayır	309	74,1
Toplam	417	100,0	Toplam	417	100,0	Toplam	417	100,0

Katılımcıların %75,1'i MHRS randevusunu hastanede sıra beklememek için kullanırken, %24,7'si hiçbir amaçla kullanmamıştır.

Tablo 6. Katılımcıların MHRS Kullanma Amaçları

MHRS kullanma sebebiniz nedir?		
	Sayı	Yüzde
Hastanede sıra beklememek için	313	75,1
Zaman kaybı olmaması için	1	0,2
Kullanmadım	103	24,7
Toplam	417	100,0

Tablo 7. incelendiğinde, katılımcıların %11,3'ü doktor notlarını görmek için, %10,3'ü laboratuvar sonuçlarına hızlı ulaşmak için, %0,2'si bilgi almak, %0,2'si röntgen sonuçlarını görmek için E-Nabız uygulamasını kullandığını söylemiştir. %77,7'si uygulamayı hiçbir amaçla kullanmamış iken %0,2'si sadece uygulamaya bakmış olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların E-Nabız Uygulamasını Kullanma Amaçları

E-Nabız uygulamasını kullanma amacınız nedir?		
	Sayı	Yüzde
Bilgi almak için	1	,2
Doktor notlarını görmek için	47	11,3
Laboratuvar sonuçlarına hızlı ulaşmak için	43	10,3
Röntgen sonuçlarını görmek için	1	,2
Sadece baktım	1	,2
Kullanmadım	324	77,7
Toplam	417	100,0

Tablo 8. incelendiğinde, katılımcıların %82,5'i E-Laboratuvar uygulamasını hiçbir amaçla kullanmamış iken, %17,5'i laboratuvar sonuçlarına hızlı ulaşmak için kullandığı görülmektedir.

Tablo 8. Katılımcıların E-Laboratuvar Uygulamasını Kullanma Amaçları

E-Laboratuvar uygulamasını kullanma amacınız nedir?		
	Sayı	Yüzde
Laboratuvar sonuçlarını hızlı almak için	73	17,5
Kullanmadım	344	82,5
Toplam	417	100,0

Katılımcıların %66,2'sinin tahlil sonuçlarını online olarak alabildiğinden, haberdar olmasına rağmen %75,8'inin E-Nabız kaydı bulunmadığı görülmüştür.

Tablo 9. Katılımcıların E-Nabız Kaydı ile Online Laboratuvar Sonuçlarına Ulaşabilme Farkındalık Durumu

Tahlil Sonuçlarını Online Alabildiğinizden Haberdar mısınız?			E-Nabız Kaydınız Var mı?		
	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
Evet	276	66,2	Evet	101	24,2
Hayır	141	33,8	Hayır	316	75,8
Toplam	417	100,0	Toplam	417	100,0

Katılımcıların %58,5'i MHRS uygulamasının, %17,5'i E-Nabız uygulamasının, %13,4'ü ise E-Laboratuvar uygulamasının ihtiyacına cevap verebildiğini düşünmektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Katılımcıların E-Sağlık Uygulamaları Hakkındaki Görüşleri

MHRS İhtiyacınıza Cevap Veriyor Mu?			E- Nabız İhtiyacınıza Cevap Veriyor mu?			E- Laboratuvar İhtiyacınıza Cevap Veriyor Mu?		
	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
Evet	244	58,5	Evet	73	17,5	Evet	56	13,4
Kısmen	52	12,5	Kısmen	17	4,1	Kısmen	18	4,3
Hayır	19	4,6	Hayır	0	,0	Hayır	3	,7
Kullanmadım	102	24,5	Kullanmadım	327	78,4	Kullanmadım	340	81,5
Toplam	417	100,0	Toplam	417	100,0	Toplam	417	100,0

MHRS kullanımı (p: 0,633) yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermiyor iken, E-Nabız kullanımı (p: 0,021) ve E-Laboratuvar kullanımı (p: 0,000) yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. (Tablo 11).

Tablo 11. Katılımcıların E-Sağlık Uygulamalarını Kullanma Durumlarına Yaşın Etkisi

Yaş	MHRS kullandınız mı?		F	Sig.	t	df	p
	Evet	Hayır					
18-27 Yaş Arası	61	17	1,025	0,314	0,478	94	0,633
28-37 Yaş Arası	93	47					
38-47 Yaş Arası	107	20					
48-57 Yaş Arası	33	9					
58-67 Yaş Arası	15	3					
68 Yaş ve Üzeri	2	10					
	E-Nabız kullandınız mı?		F	Sig.	t	df	p
	Evet	Hayır					
18-27 Yaş Arası	14	64	12,294	0,001	2,972	94	0,021
28-37 Yaş Arası	28	112					
38-47 Yaş Arası	33	94					
48-57 Yaş Arası	8	34					
58-67 Yaş Arası	9	9					
68 Yaş ve Üzeri	0	12					
	E-Laboratuvar kullandınız mı?		F	Sig.	t	df	p
	Evet	Hayır					
18-27 Yaş Arası	19	59	49,394	0	-2,382	94	0,000
28-37 Yaş Arası	17	123					
38-47 Yaş Arası	40	87					
48-57 Yaş Arası	13	29					
58-67 Yaş Arası	0	18					
68 Yaş ve Üzeri	0	12					

Tablo 12 incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumları ile MHRS (p:0,361) ve E-Laboratuvar (p:0,666) kullanımı arasında anlamlı bir farklılık yok iken, E-Nabız (p:0,026) kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 12. Katılımcıların E-Sağlık Uygulamalarını Kullanma Durumlarına Eğitim Değişkeninin Etkisi

Eğitim	E-Laboratuvar kullandınız mı?		F	Sig.	t	df	p
	Evet	Hayır					
İlköğretim Mezunu	4	36	3,391	0,07	-0,91	415	0,36
Lise Mezunu	13	73					
Ön Lisans Mezunu	26	41					
Lisans Mezunu	29	129					
Yüksek Lisans Mezunu	14	46					
Doktora Mezunu	3	3					

	E-Nabız kullandınız mı?		F	Sig.	t	df	p
	Evet	Hayır					
İlköğretim Mezunu	4	36	19,99	0	-2,24	415	0,03
Lise Mezunu	20	66					
Ön Lisans Mezunu	28	39					
Lisans Mezunu	30	128					
Yüksek Lisans Mezunu	10	50					
Doktora Mezunu	0	6					
					-2,22	382,02	
	MHRS kullandınız mı?		F	Sig.	t	df	p
	Evet	Hayır					
İlköğretim Mezunu	26	14	3,391	0,07	-0,91	415	0,36
Lise Mezunu	73	13					
Ön Lisans Mezunu	49	18					
Lisans Mezunu	112	46					
Yüksek Lisans Mezunu	45	15					
Doktora Mezunu	6	0					
					-0,92	411,02	

Katılımcıların MHRS (p:0,114) ve E-Laboratuvar (p:0,956) uygulamalarını kullanma amaçları ile eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılık yok iken, E-Nabız (p:0.014) uygulamasını kullanma amacı ile eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre, E-Nabız uygulamasını en fazla doktora düzeyinde eğitime sahip olan katılımcılar kullanmaktadırlar (Tablo 13).

Tablo 13. Katılımcıların E-Sağlık Uygulamalarını Kullanma Amaçlarına Eğitim Değişkeninin Etkisi

Eğitim	MHRS'yi hangi amaçla kullandınız?			F	Sig.	t	df	p
	Sıra bekleme mek için	Zaman kaybı olmaması için	Kullanmadım					
İlköğretim Mezunu	30	0	10	9,772	0,002	-1,573	415	0,114
Lise Mezunu	73	0	13					
Ön Lisans Mezunu	49	0	18					
Lisans Mezunu	111	1	46					
Yüksek Lisans Mezunu	44	0	16					
Doktora Mezunu	6	0	0					
						-1,583	413,5	
Eğitim	E-Laboratuvarı hangi amaçla kullandınız?			F	Sig.	t	df	p
	Laboratuvar sonuçlarını hızlı almak için	Kullanmadım						

İlköğretim Mezunu	0	40						
Lise Mezunu	11	75						
Ön Lisans Mezunu	23	44						
Lisans Mezunu	26	132	0,012	0,912	-0,055	415	0,956	
Yüksek Lisans Mezunu	10	50						
Doktora Mezunu	3	3			-0,055	405,33		
Eğitim	E-Nabız'ı hangi amaçla kullandınız?			F	Sig.	t	df	p
	Doktor notlarını görmek için	Laboratuvar sonuçlarına hızlı ulaşmak için	Kullanmadım					
İlköğretim Mezunu	0	4	36					
Lise Mezunu	6	14	66					
Ön Lisans Mezunu	24	4	39					
Lisans Mezunu	11	18	130	24,705	0	-2,503	415	0,014
Yüksek Lisans Mezunu	7	5	48					
Doktora Mezunu	0	0	6			-2,468	372,324	

Tablo 14. incelendiğinde, katılımcıların %20,4'ü direkt hastaneye giderek, %50,4'ü 182'yi arayarak, %29,3'ü ise internet üzerinden online olarak hastane randevusu almaktadır.

Tablo 14. Katılımcıların Hastane Randevusu Almak İçin Kullandığı Yöntem

Hastane randevusu alma yönteminiz nedir?		
	Sayı	Yüzde
Direkt hastaneye gitmek	85	20,4
182'den randevu almak	210	50,4
İnternet üzerinden online randevu almak	122	29,3
Toplam	417	100,0

Katılımcıların eğitim durumları (p:0.002) ile hastane randevusu için kullandıkları yöntem arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre, Lisans mezunu katılımcıların randevularını çoğunlukla Alo 182'den aldıkları, ilköğretim mezunu katılımcıların ise internet üzerinden online randevu almayı tercih etmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 15. Katılımcıların Eğitim Durumları İle Randevu Alma Yöntemleri Arasındaki İlişki

Eğitim	Randevu Almak İçin Kullanılan Yöntem					
--------	--------------------------------------	--	--	--	--	--

	Direkt Hastaneye Gitmek	Alo 182'den Randevu Almak	İnternet Üzerinden Online Randevu Almak	F	Sig.	t	df	p
İlköğretim Mezunu	12	24	4	3,635	0,057	3,102	415	0,002
Lise Mezunu	14	32	40					
Ön Lisans Mezunu	4	38	25					
Lisans Mezunu	38	83	37					
Yüksek Lisans Mezunu	14	33	13					
Doktora Mezunu	3	0	3					
						3,104	407,1	

Katılımcıların %14,9'u MHRS uygulamasını, %2,2'si E-Nabız uygulamasını, %0,7'si E-Laboratuvar uygulamasını sık sık kullanmaktadır. %78,4'ü E-Nabız uygulamasını, %81,5'i ise E-Laboratuvar uygulamasını hiç kullanmamıştır.

Tablo 16. Katılımcıların E-Sağlık Uygulamalarını Kullanma Sıklıkları

MHRS Kullanma Sıklığınız Nedir?			E-Nabız Kullanma Sıklığınız Nedir?			E-Laboratuvar Kullanma Sıklığınız Nedir?		
	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
Sık Sık	62	14,9	Sık Sık	9	2,2	Sık Sık	3	,7
Nadiren	111	26,6	Nadiren	55	13,2	Nadiren	51	12,2
Çok Nadir	138	33,1	Çok Nadir	26	6,2	Çok Nadir	23	5,5
Kullanmadım	106	25,4	Kullanmadım	327	78,4	Kullanmadım	340	81,5
Toplam	417	100,0	Toplam	417	100,0	Toplam	417	100,0

Tablo 17. incelendiğinde, katılımcıların %64,5'i eski tahlil sonuçlarına hastaneden ulaşmayı tercih ederken, %20,4'ü E-Nabız üzerinden ulaşmayı tercih etmektedir.

Tablo 17. Katılımcıların Eski Laboratuvar Sonuçlarına Ulaşma Yöntemleri

Laboratuvar sonuçlarına ulaşma yönteminiz nedir?		
	Sayı	Yüzde
E-nabızdan alırım	85	20,4
E-laboratuvar üzerinden alırım	43	10,3
Bütün sonuçlarımı dosyalıyorum	20	4,8
Hastaneden alırım	269	64,5
Toplam	417	100,0

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilgi teknolojilerindeki hızlı ve sürekli gelişim tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de pek çok alanla beraber sağlık sektörünü de etkilemekte ve sağlığın gelişmesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Toplumun giderek mobil bir hal aldığı, mobil ve kablosuz ağların yaygın bir

şekilde kullanıldığı günümüzde sağlık hizmet sunumu da şekil değiştirerek yer, zaman ve mekândan bağımsız bir duruma doğru evrilmektedir. Sağlık hizmeti talep edenler randevularına, tahlil ve görüntüleme sonuçlarına sağlık durumlarıyla ilgili bütün kayıtlara, sağlık hizmeti sunucularında verilen yetkiler çerçevesinde, hastalarıyla ilgili bilgilere online olarak ulaşabilmektedirler. Bu sayede tekrar eden tetkik ve görüntüleme işlemleri azalmakta, hekim ve hasta arasında daha kolay bir diyalog sağlanmakta ve daha etkin, kaliteli, verimli ve ekonomik bir sağlık hizmeti sunumu elde edilmektedir. Bu bağlamda MHRS, E-Nabız ve E-Laboratuvar uygulamaları geliştirilerek kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Bu araştırmada Ankara ilinde yaşayan vatandaşların MHRS, E-Nabız ve E-Laboratuvar uygulamalarına ilişkin farkındalık düzeyleri ve katılım düzeyleri ölçülmüştür. Katılımcıların 239'u kadın, 178'i erkektir. Araştırma bulgularına göre katılımcıların % 97,4'ü MHRS'den, %76,5'i E-Nabızdan haberdar iken %56,8'i E-Laboratuvardan habersizdir. Katılımcıların %74,6'sı MHRS kullanmakta ancak %77,9'u E-Nabız %78,7'si ise E-Laboratuvar uygulamalarını kullanmamaktadırlar. Bu duruma, büyük bir çoğunluğun MHRS uygulamasının kullanımının kolay olduğunu düşünmeleri, ancak E-Nabız (%67,1) ve E-Laboratuvar (% 74.1) uygulamalarının erişimini kolay bulmadıklarının neden olduğu söylenebilir. MHRS uygulamasının en çok hastanede sıra beklememek için kullanıldığı ve en çok Alo 182'nin tercih edildiği görülmektedir. Katılımcıların ilköğretim ve ön lisans düzeyinde eğitime sahip grupları arasında E-Nabız kullanımı anlamlı farklılık göstermekte ve E-Nabız uygulamasını en fazla doktora düzeyinde eğitime sahip olan katılımcılar kullanmaktadırlar. Eğitim düzeyiyle E-Nabız kullanımı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmada MHRS'nin yaygın olarak bilinip kullanılmasıyla birlikte E-Nabız ve E-Laboratuvar uygulamaları bilinmelerine rağmen kullanım oranlarının az olduğu görülmektedir. E-Nabız uygulamasının kullanım kolaylığının iyi bilinmemesinin ve E-Nabız uygulamasının yeterince iyi tanıtımının yapılmamasının kullanım oranının azlığına sebep olduğu söylenebilir. Bu bağlamda E-Nabız ve E-Laboratuvar uygulamalarının kullanımının kolaylığıyla ilgili olarak tanıtıcı reklam filmleri görsel medyada daha fazla yer alabilir. Özellikle aile hekimleri tarafından hastalara E-Nabız uygulamasının önemi ve kullanım kolaylığıyla ilgili bilgiler verilebilir. Hastanelerde ve aile sağlığı merkezlerinde kolay ve anlaşılabilir tanıtıcı afişler asılabilir.

6. KAYNAKLAR

1. Birinci Ş. (2016) Sağlıkın Nabzını Tutacak Yeni Bir Uygulama –ENabız. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, (37). 86-89
2. Coşkun B. (2018) .Türk Kamu Yönetimi Perspektifinden E-Sağlık Hizmetleri Ve Sağlık Politikalarındaki Yeri Üzerine Bir İnceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 289-302.
3. Doyran S.(2019). 10 Milyon Kişi e-Nabız Kullanıyor, *Dijital Sağlık Bilişim Dergisi*, Nisan 2019, 38-41.
4. Kılıç T.(2017) . e-Sağlık,İyi Uygulama Örneği; Hollanda. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6 (3), 203-217.
5. Kurşun A., Kaygısız E.G. (2018). Merkezi Hekim Randevu Sistemine Yönelik Memnuniyet ve Erişebilirlik Düzeyinin Belirlenmesi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(4), 401-409.

6. Yıldızbaşı E. vd. (2016) Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Merkezi Hekim Randevu Sistemini Kullanan Hastaların Memnuniyet Düzeylerinin Ölçülmesi. *Ankara Medical Journal*, (3), 293-302.
7. e-sağlık.gov.tr, Erişim Tarihi: 01.09.2019.
8. <http://saglikliturkiye.org/modules/yayinlar/datafiles/Saglikbilgisistemleriarastirmasi-2016-06-23.pdf>, Erişim Tarihi: 05.09.2019.
9. <http://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/e-health>, Erişim Tarihi: 29.08.2019.
10. https://ec.europa.eu/health/home_en, Erişim Tarihi: 09.09.2019.
11. <https://enabiz.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 09.09.2019.
12. <https://enabiz.gov.tr/Yardim/Index>, Erişim Tarihi: 25.08.2019.
13. <https://e-saglik.gov.tr/TR,6212/sagliknet-hakkinda.html>, Erişim Tarihi: 09.08.2019.
14. [https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/biyoistatistik\(16\).pdf](https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/biyoistatistik(16).pdf), Erişim Tarihi: 01.09.2019.
15. <https://www.hastanrandevu.gov.tr/Vatandas/hakkimizda.xhtml>, Erişim Tarihi: 27.08.2019.
16. <https://www.healthit.gov/faq/what-electronic-health-record-ehr>, Erişim Tarihi: 03.09.2019.
17. <https://www.who.int/ehealth/about/en/>, Erişim Tarihi: 03.09.2019.
18. <https://www.who.int/sustainable-development/health-sector/strategies/telehealth/en/>, Erişim Tarihi: 07.09.2019.

**OĞUZ VE KELT EPOSLARINDA RASTLANAN TABİAT İMGELERİ VE ONLARIN
MİTOLOJİK KÖKÜ**
NATURE IMAGES FOUND IN THE OGHUZ AND CELTIC EPICS AND THEIR
MYTHOLOGICAL ROOT

Doç.Dr. Fidan GASIMOVA

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü

ÖZET

Oğuz ve Kelt eposları çeşitli taraflardan incelenebilir. Her iki halkın eposları öykü yapısından tutmuş, esas ve yardımcı kahraman tipleri, doğaüstü özelliklere sahip hayvan ve bitki imgeleri, eposlarda rastlanan ortak motiflerin incelenmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü Oğuz ve Kelt folklorunun, aynı zamanda araştırma konumuz olan eposların incelenmesi tarih ve kültürümüzün öğrenilmesinde faydalı olabilir.

Araştırma gösteriyor ki, tarihi süreç içerisinde gerek oğuz, gerekse Kelt metinleri çeşitli gelişim yolu geçmiştir. Eposlarındaki tabiat imgeleri ve onların mitolojik kökünün incelenmesi ise bu iki halkın folklorunda ortak tarafların olduğunu ortaya koyuyor.

Bildiri tarihi süreç içerisinde Türk ve Kelt halklarının ortaya koyduğu halk edebiyatı örneklerinin incelenmesi, Oğuz ve Kelt halkları eposunda rastlanan ortak tabiat imgelerinin öğrenilmesi, bunun neticesinde de Keltlerde eski Turanla ilgili rastlanan bir çok önemli tarihi-kültürel olaylar ve folklor materyallerini araştırmak, tarih ve kültürümüzün bir çok eski katlarının açılmasına az da olsa yardım etmek üzere tasarlanmıştır.

Bunlardan bazıları bu şekildedir. Örneğin, hem Türk, hem de Kelt halklarının tasavvuruna göre ağaç ölümler dünyası ile yukarı dünya veya aşağı dünya - Ahiret dünyası arasında bağlantı rolünü oynuyor. Ağacın kökü yerin derinliklerine gidiyor, ağacın tacı ise göğe yükseliyor. Bazı ağaçlar mitolojik Dünya Ağacının özelliklerini taşıyor ve bu hususta da verimlilik sembolü sayılıyordu. Sonbaharda yapraklı ağacın yapraklarının dökülmesi ve ilkbaharda tomurcukların oluşması Kelt felsefesi ile ilgili olarak ebedi diriliş ve yenilenme hesap ediliyordu. Ayrıca, gerek oğuz, gerekse Kelt halklarının eski metinlerine baktığımızda su ile ilgili aynı, bazen de son derece benzer uygulamalara rastlıyoruz. Suya kurban kesme, kurban verme hallerine her iki halkta rastlanır ve düşünürdüler ki, her bir gölün, denizin, çayın vb. kendi koruyucu ruhu vardı.

Dünyanın birçok halklarında kutsal taşlarla ilgili hayli metinler vardır. Keltler düşünüyorlardı ki, mengirlerde ölmüşlerin ruhu dinleniyor. Keltlerde taşla ilgili inanışlardan bazılarında taşlar verimlilik sembolü olarak veriliyor. Bazı kutsal taşlara çocuğu olmayan kadınlar kendilerini sürüyordu ki, çocukları olsun.

Türk mitolojisinde taşın inanışın çeşitli şekillerine rastlanır. Bazen kutsal bilinen taşın gökten indiğine, geçmiş, geleceği bildirdiğine inanılmıştır. Öyle taşlar da vardır ki, sonsuz kadınlar göbeklerini o taşın göbek yerine koyar, çocukları olsun diye dönerlerdi vs.

Ağaç, su, taş gibi tabiat imgeleri Oğuz ve Kelt halklarının eposlarında da aynı fonksiyona sahiptir. Bildiride bu gibi tabiat imgelerinin hem mitolojik kökü ve eposlarda işleme seviyesi araştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Epos, Oğuz, Kelt, Mitoloji, Tabiat, İmge

ABSTRACT

The Oghuz and Celtic epics can be studied from the different points. The epics of both peoples are of great importance for the investigation of the common motifs met in the epic, the main and supporting hero types, the animal and plant types having the supernatural characteristics. Because the investigation of the Oghuz and Celtic folklore, at the same time the study of the epics can be useful in learning our history and culture.

In the investigation it is shown that both Oghuz and Celtic texts had various ways of development during the historical processes. The investigation of the nature types and their

mythological root in the epics reveals that these two peoples have common points in their folklore.

In the article it is intended to investigate the samples of folk literature of Turkic and Celtic peoples, the common nature images met in the epics of the Oghuz and Celtic peoples, and as a result of it to study some important historical-cultural events and folklore materials met in the Celtic peoples about Turan and to help to clear up the oldest layers of our history and culture.

Some of them are as followings: for example, according to the thoughts of both Turkic and Celtic peoples the tree plays a great connection role between the world of the dead bodies and the world. The root of the tree goes to the depth of the earth, but the crown of the tree rises up to the sky. Some trees carry the peculiarities of the mythological World Tree and in this sense it was considered the symbol of efficiency. In autumn the fall of leaves from the trees and the leaf-buds in trees in spring were considered the eternal resurrection and renewing about the Celtic philosophy. Looking through the ancient texts of the Oghuz or Celtic peoples, one can meet the same or the similar applications about the water. One can also meet some similar cases such as sacrificing the animal for the water in both peoples and it was considered that each lake, sea, river, etc. had its own protective spirit.

There are many texts about the holy stones in many peoples of the world. The Celts thought were thinking that the spirits of the dead peoples were resting in stones. In the Celtic folklore it is said that some stones have the symbol of efficiency. Some childless women rub the sacred stones in order to give the birth to a child.

In Turkic mythology one can meet different forms of beliefs about the stones. Sometimes it was believed that the sacred stone had come from the sky and it mentioned the past and future. There were different stones and the childless women put their navels on those stones or revolved round them in order to become pregnant.

Some nature images such as a tree, water, stone have the same function in the epics of the Oghuz and Celtic peoples. In the article the mythological root of such nature images and their investigation level in the epics will be studied.

Keywords: Epic, Oghuz, Celtic, Mythology, Nature, Image

1. GİRİŞ

Her bir halkın folkloru ayrı-ayrı taraflardan incelenebilir. Çünkü folklorun çeşitli janrlarının her biri ayrıca bir araştırma konusudur. Hele ki, tipolojik araştırmadan sohbet giderse, bu daha ilginç bir hal almaktadır. Folklorun en geniş ve tarihi olayları içermek açısından en kapsamlı janrı olan epos yıllardır araştırma konusu olmuş ve olmakta da devam etmektedir. Tipolojik araştırma açısından Oğuz ve Kelt halklarına ait folklor örneklerinin, eposların incelenmesi çok önemli ilmi sonuçlar verebilir. Öyle ki, oğuzların tarih ve kültürü ile ilgili bir çok olaylar ve folklor materyalleri Keltlerde de aynı ve benzer şekillerde rastlanmaktadır. Bunun için de her iki halkın folklor örneklerinin, en esaslı da eposlarının araştırılması hem kültür, hem de tarih açısından önemlidir.

Her bir halkın folklor örneklerinde mitolojik kökene sahip imgeler vardır. Onlar içerisinde tabiat imgeleri de önemli yer tutmaktadır. Mitolojik metinlerde bazı fonksiyonlar taşıyan bu imgeler folklor metinlerine dönüşüm zamanı kendisinin bu özelliklerinin çoğunu da koruyorlar.

Oğuz ve Kelt metinlerinin karşılaştırılması sonucunda görülüyor ki, her iki halkın mitolojisinde, folklorunda, dini inançlarında, tören-bayramlarında benzerlik, yakınlık vardır. Bu benzerlik ve yakınlık söz konusu olan halkların folklorundaki tabiat imgelerinde de kendini göstermektedir. Araştırmak için her iki halkın mitolojik, folklor metinlerini, Oğuz eposlarından olan "Kitab-i Dede Korkut", "Oğuz Kağan" ve Kelt kahramanlık eposlarından "Kuhulin" ve başkalarını götüre biliriz.

2. OĞUZ VE KELT EPOSLARINDA, MİTOLOJİK METİNLERİNDE SU İMGESİ

Oğuz ve Keltlerin mitolojik metinlerine, daha sonra folklor örneklerini, esasen de eposlara baktığımızda Keltlerin de eski Türk halkları gibi su, ağaç, dağ, taş ve başka doğa tesislerine özel saygı gösterdiklerini görebiliyoruz. Bunları ayrı ayrılıkta gözden geçirelim. Örneğin, her iki halk arasında su motifi çok yaygındır. Gerek oğuz, gerekse Kelt halklarının mitolojik metinlerine baktığımızda su ile ilgili aynı, bazen de son derece benzer uygulamalara rastlıyoruz. Örneğin, suya kurban kesme, kurban verme hallerine her iki halkta rastlanır ve düşünüldü ki, her bir gölün, denizin, çayın vb. kendi koruyucu ruhu vardır. Eski Türklerin düşüncelerine göre gözle görünen her ne varsa, aynı zamanda suyun da ruhu vardır. Mitolojik inanişe göre kötü rüyaları suya konuşurlar su akarak götürsün, iyi rüyaları suya konuşurlar ki, aydınlık olsun. Bir taraftan su evrenin erken, yaratıcı başlangıcında duran evrensel karakterdir. Diğer taraftan ise kozmik sarsıntılar da, ölüm olayı da onunla bağlantılıdır (Bəydili, 2003: 325-327).

Keltler de eski Türk halkları gibi, suda hayat kaynağı, bu dünyayı Ahiret dünyası ile bağlayan halkanı görüyorlardı. Bu genellikle büyük derinlikten yüzeye çıkan sulara, özel durumda, çeşmelere ve kaynaklara aitti. Böyle mahzenlere ve kaynaklara kurban olarak silah ve her türlü kıymetli şeyler, genellikle de, kuyumculuk süsleri, sikkeler, ev eşyaları, özellikle kazanlar, ayrıca hayvanlar ve hatta insanlar getiriyorlardı. Sıralanan bu gibi şeyler göllerin, nehirlerin dibinden çıkarılmıştır. Keltler inanıyorlardı ki, her göl, nehir ve çeşmelerin kendi ruh-himayeçisi var ve onlara kıyı yakınlarında inşa edilen tapınaklarda kurban getirmek gerekir. Keltlerin döneminde su, eski dönemlerde olduğu gibi şifalı gücün kaynağı idi. Şifalı özellikleri olan pınarların ve kaynakların yanında Keltler tapınaklar yapıyorlardı. Doğanın şifalı güçleriyle sular arasındaki bu ilişki uzun süre devam etti. Örnek olarak Bat ve çok sayıda şifalı suların adını çekebiliriz (Кельтская мифология: Энциклопедия: 484).

Su motifi ile ilgili inançlara Keltlerin bayramlarında da rastlanıyor. Nitekim eski Türklerin Nevruz bayramı'nda olduğu gibi Keltlerin Belteyn bayramı'nda da birçok gelenek ve inançlara riayet ediliyordu. Bunlardan biri de sabah erkenden kalkıp, yüzünü sabah çiyi ile yıkayan

kızların sağlıklı ve güzel olacağına inamdır. Burada çiy suyun Keltlerde kutsallığı ile ilgilidir. Şunu da belirtelim ki, bayramın sabahı günü çeşme başına gidilirdi. Yıkanır, sudan içilir ve suya "küçük kurban"lar - kuruş veya figürler atılır, ağacın dallarına kurdele bağlanır, hayvanların üzerine su serpilirdi vs (<https://vodani4-ey.livejournal.com/111886.html>).

Mahzenler Keltlerde önemli role sahiptiler. Nitekim çaylar özel ruhların meskeni kabul edilirdi. Çay ruhuna yahut tanrısına kurban olarak çaya değerli silah, zırh, kuruş ve hatta cavahirat atıyorlardı (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 586).

Mitolojik anlamı geniş olan suya Oğuz ve Keltlerin eposlarında da rast gelinmektedir. Örneğin "Kitabi-Dede Korkut" destanında suyla bağlı inanışları görmek mümkündür. Destanın ikinci boyunda Gazan han yurdu suya haber alır. "Su tanrının yüzünü görmüştür. Ben bu suyla soraklaşım" deyerekten Gazan han yüzünü suya tutar:

Çağlayarak kayalardan çıkan su!
Ağaç gemileri hoplatan su!
Hasan ile Hüseyin'in özlemi su!
Bahçe ile bostan'ın süsü su!
Ayşe ile Fatimenin bakışı su!
Şahane atların içtiği su!
Altın develerin gelip geçtiği su!
Çevresinde beyaz koyunların yattığı su!
Yurdumdan bir haber biliyorsan, söyle bana!
Dertli başım kurban olsun, suyum, sana! (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988: 143)

Bu mısralar suyun yukarıda söylediğimiz mitolojik kökünü açıkça ifade ediyor. Onun kutsallığı, suya kurban verme, hayatverici özelliği, suya dini konumdan yaklaşım kendini gösteriyor.

"Kitab-i Dede Korkut" destanının ilk boyunda ise su ile ilgili bir başka inanış kendini gösteriyor. Suyun kutsallığı burada da ifade ediliyor ve üstelik su tanrıçası de hatırlanıyor. Bu konuda araştırmacı R.Alizade yazıyor ki, destandaki su kültürünün hayatverici gücü oğuzların suya olan inanışlarında belirgin şekilde ortaya çıkıyor. Birinci boyda Dirsə han avdan döndüğünde Buğacı görmeyen annesi oğlunu sorar ve bu noktada onun doğumuna işaret ederek diyor: "Kuru-kuru nehirlere suçlu saldı". Burada suyun merhamet etmesi için diğer bir kuvvetin katılımından söz edilmektedir. Bu kuvvetin su tanrıçası olduğu şübhesizdir" (Əlizadə, 2008: 68).

Kelt eposlarında da suyun kutsallığı və hayatverici gücünün olması aydın şekilde verilir. Örneğin, destanın baş kahramanı olan Kuhulinin doğumunun tasviri verilen zaman suyun hayat kaynağı olduğuna da şahid oluyoruz. Dünya halklarının çoğunda içilen sudan doğulma motifi vardır. Mucizevi doğum motifini inceleyen V.Y.Propp bu doğuluşun çeşitli yollarını kaydetti ki, bunlardan biri de içilen sudan doğuluştur (Пропп, 1976: 205-240). Kelt eposunda Kuhulini de Dehtire içtiği su ile rahmine dahil olan varlıktan dünyaya getirir ve o doğduğunda artık üç yaşındaydı (Ирландские саги, 1933: 100).

Kuhulinle ilgili sagaların birinde ağır yaralanmış Kuhulini köylüler şifalı, kutsal saydıkları suyla iyileştiriyorlar (Широкова, 2005: 121).

Görüldüğü gibi su Oğuz ve Kelt eposlarında mitolojik fonksiyonunu korumuştur.

3. OĞUZ VE KELT EPOSLARINDA, MİTOLOJİK METİNLERİNDE AĞAÇ İMGESİ

Her iki halkın mitolojisi ve folklorunda rastlanan tabiat imgelerinden biri de ağaçtır. Ağaç, genellikle, dünya mitolojisinde, folklorunda önemli yere sahiptir. O, dünya mitolojisinde evrensel karakterdir. Ağaç dünyanın merkezi rolünü oynuyor ve yerle göğü birleştiriyor. Bu nedenle de doğa ve toplumda yaşanan tüm önemli süreçlerin hepsi ağaçla assosiasiya edilir. Bu anlamda dağ, göl ve ağaç karşılıklı olarak birbirini tamamlıyor. Bunun için de ağaç Türk mitolojisi ve inançlarında önemli imgedir (Сагалаев, 1992: 87).

Kutsal ağaçları incelediğimiz zaman tipolojik açıdan oldukça ilginç noktalara rastlıyoruz. Nitekim Keltlerde meşe ağacı, meşe ağacı ormanı kutsal sayılırdı. Keltlerin tasavvuruna göre ağaç ölümler dünyası ile yukarı dünya veya aşağı dünya - Ahiret dünyası arasında bağlantı rolünü oynuyor. Ağacın kökü yerin derinliklerine gidiyor, ağacın tacı ise göğe yükseliyor. Ağaç mitolojik Dünya Ağacının özelliklerini taşıyor ve bu hususta da verimlilik sembolü sayılıyordu. Sonbaharda yapraklı ağacın yapraklarının dökülmesi ve ilkbaharda tomurcukların oluşması Kelt felsefesi ile ilgili olarak ebedi diriliş ve yenilenme hesap ediliyordu (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 505).

Dünya Ağacı eski Türk metinlerinde de rastlanıyor. Nitekim şamanlarla ilgili birçok metinlerde şaman Dünya Ağacını merdiven olarak kullanır. Şamanın davulu üzerinde bulunan Dünya Ağacı kökleri yeraltı aleminde, gövdesi yerüzünde, dalları ve yapraklarıysa göğün en üst tabakalarında olan bir eksen gibi düşünülmüştür (Çoruhlu, 2011: 86).

Genel olarak, kutsal ağaçlara Türk ve Kelt şamanlığında da rastlanıyor. Eski Türk metinlerinde genellikle ağaç-şaman dendiğinde eski siyah çam öngörülüyordu. Öncelikle onun dallarından bu yerde yaşamış şamanın davul ve elbisesi asılmıştır. Hesap ediliyor ki, ölmüş şamanın ruhu bu ağaca taşınmış ve ağaç şamanın yeni "bedeni" olmuştur. Bu ağaçtan rica ediyorlardı ki, bu şamanın ruhu kabile grubunda yeniden doğsun. Halk tasavvuruna göre, kutsal ağaç şamanın mistik seyahatinin esas başlangıcıdır.

Kurban kesme sırasında tören kompozisyonunun merkezinde kutsal ağacı belirten sütun vardı, ona kurbanlık hayvanı bağlıyorlardı. Kurban düşman ruhun yemek niyetinde olduğu kişinin yerine tazminat gibi öngörülüyordu. Bazen kurbanlık hayvana insanın hastalığı geçirdi. Şaman ayininin metninin içeriğinden görünüyor ki, kutsal ağaç şamanın ruhların dünyasına ulaştığı mistik seyahatinin ilk noktasıydı ([http://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/12\(86\)/sleptsov_12_86_101_106.pdf](http://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/12(86)/sleptsov_12_86_101_106.pdf)).

Kelt kültüründe ise meşe ağacı druidlerle bağlı olarak özel kutsal ağaç gibi kabul edilmişti. Böyle bir varsayım anlatılırdı ki, "druid" kelimesinin kendisi, belki, "dru" kökünden olup, "meşe ağacını" bildirir. Druidler meşe ağacı olan yerleri asıl tapınak ve dini merkeze çevirmişlerdi, meşe ağacı dallarını ise çeşitli ayin törenlerinde kullanıyorlardı. Meşe ağacına onun özel sağlamlığı ve uzun ömürlü olmasından dolayı saygı gösterilirdi; bildirdiğimiz gibi bazıları onda ölümler dünyasını ahiret dünyası ile ilişkilendiren Dünya Ağacının tecessümünü görüyordu. Meşe ağaçları daima gökyüzü ile ilişki yaratır ve arkeolojik kazılar sırasında bulunan bir çok Kelt rölyefleri ve heykellerinin meşe ağacından imal edildiği anlaşıldı. Kelt gemileri de daha çok meşe ağacından yapılırdı, bu sayede onlar özel uzun ömürlük elde ediyorlardı. Keltlerin Hıristiyanlaştırılması döneminde İrlanda'da bir çok kilise ve manastırlar genellikle meşe ağacı ormanları veya ayrı ayrı meşe ağaçları yakınında yükseltildi (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 722).

Şunu da belirtelim ki, Keltlerde kutsal sayılan ağaç sadece meşe ağacı değildi. Bazı ağaçlar vardı ki, onlar da eski inançlarla ilgili olarak kutsal, sihirli güçlere sahip hesap edilirdi. Böyle ağaçlara örnek olarak göyruş, porsuk ağacı, fındık ağacı, elma ağacı vb. gösterilebilir. Örneğin, eski Keltler düşüncesine göre fındık ağacının meyveleri insanı müdrikleştirir. Bu nedenle kura çekmek için fındık ağacı sıkça kullanılırdı. Bu peygamberlik almak veya

herhangi bir olayın sonucunu önceden görmek açısından çok önemli magik törendi (Широкова, 2005: 124).

Elma ağacı da kutsal ağaç idi. Bu ağaç ve onun meyveleri Kelt mitolojisinde önemli rol oynuyor. Tanrılar veya yerli sakinler tarafından hediye edilmiş elma insana Ahiret Dünyası ile ilişki kurmaya yardım ediyor (Широкова, 2005: 125).

Ağacın bu mitolojik tarafları folklorla da dönüşüm yapmıştır. Oğuz eposlarından olan "Kitab-i Dede Korkut", "Oğuz Kağan", Keltlerin "Kuhulin" destanında da ağacın söylenen özelliklerine rastlıyoruz. Örneğin "Kitab-i Dede Korkut" destanında Uruzun ağaca mesajı veriliyor:

Sana "Ağaç"! "Ağaç"! söylüyorsam, çekinme, ağaç!
Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç!
Museyi-Kelimin esası ağaç!
Büyük-büyük suların köprüsü ağaç!
Neheng-neheng denizlerin gemisi ağaç!
Alinin Düldülünün eyeri ağaç!
Alinin kılıcının kınıyla desteği ağaç!
İmam Hasanla Hüseyin'in beşiği ağaç!
Erkeğin de, kadının da, korkusu ağaç! (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988: 146)

"Bu eposta mübarek yüzlü ağacın vafına ait öğelerin olması ağaç kültürünü içeren ilkin olgudur" (Əlizadə, 2008: 59). Eposta Basatın soylamasında ağacın mitolojik ana statüsü ve ilkin stihya gibi oğuzların düşüncesindeki yeri belirleniyor (Əlizadə, 2008: 60).

Ağacın mitolojik ana statüsüne, sakrallığına "Oğuz Kağan" destanında da rast geliniyor. Nitekim Oğuz'un efsanevi karakteri ağaca bağladığı hayvanlarla ele geçirmesi, ikinci karısına göl ortasındaki ağacın oyuğunda rastlaması ve ondan Gök, Dağ, Deniz adlı çocuklarının olması ağaçla ilgili mitolojik fikirlerin devamıdır. Bu konuda F.Bayat belirtiyor ki, Oğuz'un efsanevi Kıyatı tutmak için geyiği de, ayını da aynı ağaca bağlaması mitolojik inançlarla bağlıdır. Eski izlenimlere göre yer tanrısının ruhu ağaçta yaşıyor. Bu bakımdan böyle sakral konumda duran ağacın altındaki hayvanları yiyen Kıyat Oğuz eline karşı durup. Türk mitolojisinde gök Tanrıdan kopup ayrılmış ağaç bir dizi etnokonik mitlerde ilk anne olarak hatırlanıyor. Türk mitolojik sisteminde göl ortasında ağaç yerin sembolü olarak görülüyor. Göl (su) hem de artışla ilgili Tanrının adını bildiriyor. (Bayat, 1993: 145, 148).

Dede Korkut kitabında "Basatın Tepegözü öldürdüğü" hikayede Basatın Tepegöze *Atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan* demesini O.Ş.Gökyay Türklerin bir ağaçtan türedikleri hakkındaki inancın kalıntıları gibi saymıştır (Gökyay, 1973: 294).

Keltlere göre sadece ağaçlar değil, bitkiler de kutsal kabul ediliyordu. Onlar geleneksel Kelt dünyasında önemli rol oynamış bitki magiyasında kullanılırdı. Arkaik kültürlerde bazı bitkilerin sihirli ve tedavi gücü onların ilahi kökeni ile izah edilirdi: ne zamansa, dönüm kozmik anında ("o zaman"), Allah bu türün ilk bitkisini buldu ve aldı. Bu nedenle şifalı otlar her türlü tehlikeleri önleyen kurbanların ve özel törenlerin eşliği ile toplanırdı (Широкова, 2005: 129-130).

Kelt eposunda da ne kadar göl, pınar, nehirden bahs edilse de istenilen halde şifalı su hep bitkilerle etkileşimde oluyor. Sırf bitkiler ona sehirlilik özelliği verir. Kuhulinle ilgili sagaların birinde ağır yaralanmış Kuhulinle köylüler ilgileniyorlar. Onlar Kuhulini nehirlerle ve Konaylle Muirtemne akımlarına götürürler ki, yara ve kesiklerini yıkayıp iyileştirsinler. Çünkü Tuata De Danann Kuhulini koruyarak, çaylara ve Konaylle Muirtemne akımlarına ot döküyordu (Широкова, 2005: 121).

Keltler için mukaddes sayılan su, bitki kültürüne Kelt bayramları sırasında da rastlanmaktadır. Şöyle ki, Türk kültüründe olduğu gibi, eski Kelt kültüründe de ateşe tapma önemli yer tutmuştur. Belirttiğimiz gibi Keltler ateşte güneşin ve gökyüzünün element ve unsurlarını görüyorlardı. Bayram geleneklerini icra eden zaman gatranla boyanmış tekerleklerle ateş vurarak tepeden aşağı yuvarlamak önemli yer tutmaktadır (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 572).

Keltler "Ateş"e çok değer verir, kendilerine "ateşin çocukları" derlerdi. Tek tanrının simgesi olarak gördükleri güneşten esinlenerek kendilerine "ışık çocukları", "ateş çocukları" derlerdi. Güneşin kuvvet, saldırganlık, genişleme ihsan ettiğini, ateşte de küçük ölçüde olsa bunların bulunduğunu, ateşi zenginleştiren bitkilerin oluşturduğu alevin de bu nedenle kutsal olduğunu söylerlerdi. "Alev"e kutsal gözle bakarlardı (<http://www.nadirelibol.com.tr/text/Keltler.html>). Oğuz destanlarında da ışık tanrının alametidir. Keltlerin yarattıkları kahramanlık destanlarında da Güneşin adı geçmektedir. Örneğin, Kuhulinle ilgili destanda onun Güneş tanrısı Lughun oğlu olduğu verilir (David, Leeming, 2017: 167).

Druid, öte dünyaya geçişi kolaylaştırmak için tütsüsüne ruh çiçeği, ardıç ve labelia karışımı otları koyar ve hazırladığı bu tütsünün etrafına çember çizerek dönerdi (<http://www.nadirelibol.com.tr/text/Keltler.html>). Burada da kutsal otlardan bahs edilmektedir.

Her iki halkın folkloru, özellikle esposlarından da görüldüğü gibi sudan sonra ağaç, bitki de mitolojideki kutsallık fonksiyonunu bu metinlerde koruyub saklaya bilmiştir.

4. OĞUZ VE KELT EPOSLARINDA, MİTOLOJİK METİNLERİNDE DAĞ İMGESİ

Su, ağaç, bitkiden başka dağlar da Oğuz ve Kelt mitolojisinde sıkça rastlanan imgelerdendir. Dağlara tapınma Türk kosmogonik görüşler sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Türklerin kutsal saydıkları dağ VI yüzyıl Çin kaynaklarında "yer tanrısı" (ruhu) olarak adlandırılır. Türk kozmik dünya modeline göre uzaklarda – göklerle yeri birleştiren yerde ulu demir dağın olduğuna inanılıyordu (Beydili, 2003: 87). Genel olarak eski Türk metinlerinde kutsal dağ, gök dağ, demir dağ, altın dağ ifadelerine sıkça rastlanıyor. Bu konuda Bahattin Ögel "Türk mitolojisi" (Bahaddin, 2004) kitabında geniş bilgi vermiştir.

Dağlarla ilgili gerek Oğuz, gerekse Kelt mitolojik metinlerindeki bu fikirlere hep iki halka ait destanlarda da rastlanıyor. Şunu belirtelim ki, dağın mitolojik metinlerdeki yaratıcı işlevi destanlarda da devam etmiştir. R.Alizade belirtiyor ki, eski türk efsanelerinde dağın yüksekliklerle, gökle ilgili olması ona Ata fonksiyonu vermiştir. Fakat sonraları anne fonksiyonu da taşımıştır. Göklerle yerin önce bir olması, sonradan ayrılması hakkında mitolojik bilgiler vardır. Böylece, yerine göre dağ bazen yere, bazen de göğe ait edilmiştir. Fakat bu onun ecdad olduğunu inkar etmiyor (Əlizadə, 2008: 32). Örneğin, "Oğuz Kağan" destanında dağın mitolojik anlamını görmek mümkündür. Yukarıda ağaç kültüründen söz ederken bildirdik ki, Oğuz'un gölün ortasındaki ağacın kovuğundan bulduğu ikinci karısı üç çocuk dünyaya getirir. Bunlardan birinin adı Dağdır. Oğuzların bir kısmı da Dağ handan geliyor. Demek ki burada da dağ ağaç gibi yaratıcı işlevini yerine getiriyor. Tabii mitolojide doğa nesnesi olan dağ, destanda insan imajı şeklinde rastlanır. Fakat destanın kendisinde doğa nesnesi olarak da dağlara rastlamak mümkündür. Onların mitolojik anlamı da korunmuştur. Örneğin F.Bayat belirtiyor ki, destanda savaşın dağ yanında olması, Oğuz'un ve savaşçılarının dağa tapınmaları, dağdan yardım istemeleri ile ilgilidir (Bayat, 1993: 154).

"Kitab-i Dede Korkut" destanında da dağ imgesine sıklıkla rastlanıyor. Destandan da görüldüğü gibi Oğuzlar dağın ruhu olduğuna inanıyor, hep ondan medet umuyorlar. Bazen dağlar insan gibi canlı kabul ediliyor. Onunla sohbet ediyor, onu garğırıyor, ona yücelik, tanrıya ulaşma sembolü olarak bakıyorlar. Destanda bazı dağ adlarına da tesadüf edilir. "Destanın ilk

boyundan belli oluyor ki, oğuzların umma, tapınak, dilek dileme, itiraz ve beddua yeri gibi Gazlık Dağı sakral sferaya aittir. Gazlık Dağı hem de oğuzların kurtarıcısı gibi kutsaldır” (Əlizadə, 2008: 35). Destandaki dağlar hakkında ayrı ayrı isimlerini çekerek, onların mitolojik fonksiyonlarından bahsetmek mümkündür. Bu fonksiyonlara kelt destanlarında da rastlanıyor.

Keltler de dağları tanrılarla bağlıyorlardı. Örneğin Galliyanın dağlık bölgelerinde özel saygı için dağlar ve tepelerle ilgili bir dizi ilahlar kullanıyorlardı. Semanın Kelt Allah'ı da dağlarla çağrışım ediliyordu, çünkü dağlar yerden onun gök krallığı'nın en uç sınırına kadar yükselir (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 498).

Kelt destanlarından birinde esas kahraman olan Kuhulin ağır yaralı olduğu zaman bir dağa dayanır ki, ayakta kalabilsin. Düşmanın gözü önünde yıkılmasın. Düşman da onun ölmediğinden korkup yaklaşmıyor (Ирландские саги, 1933: 217). Burada dağın koruyucu işlevini görüyoruz. Oğuz destanlarında olduğu gibi Kelt destanlarında da dağa tapınma, ondan medet umma kendini gösteriyor. Kelt druidleri için de ağaçtan sonra dağlar büyük anlam taşıyordu. “Druid öğretisine göre dağlar ilhamın geldiği, tanrısal varlıkların insanlarla konuştuğu yerlerdi. Bir çok dağ ve tepe güneş tapımı için kullanılıyordu” (<http://www.hermetics.org/Druidler.html>).

Dağın sanki bir parçası olan taşlar da her iki halkın mitolojik metinlerinde aynı işlevi taşımışlar. Nitekim, eski Keltlerde taş motifi çok yaygındır. O dönemden kalma taşlar (mengirler, dolmenler, kromlexler vs) kökü çok eski dönemlere uzanan dini geleneklerle bağlantılıdır. Bu geleneklerin birçoğu hala saklanmaktadır. Taş kültü insanlığın en eski inancını ifade ediyor. İlkel insan için dev taştan, farklı çizgileri olan granit kayadan dehşet doğurucu hiçbir şey yoktu. Taşın büyüklüğü, katılığı, şekli ve rengine göre herhangi bir başka dünyanın gerçeği ve gücü insanın gözünde canlanıyordu. İnsanlar taşta onları kendilerinden, hatta ölümlerden koruyacak, onlara yardım edecek doğaüstü enerjinin merkezini gördükleri için ona tapıyorlardı. Bir versiyona göre, Keltler düşünüyorlardı ki, mengirlerde ölmüşlerin ruhu dinleniyor (Широкова, 2005: 102).

Dünyanın birçok halklarında kutsal taşlarla ilgili hayli metinler vardır. Bu metinlere eski Türk ve Keltlerde de rastlanıyor. Keltlerde taşın kutsallaştırılması, ona güvenle ilgili çeşitli varsayımlar vardır. Keltlerde taşla ilgili inanışlardan bazılarında taşlar verimlilik sembolü olarak veriliyor. Bazı kutsal taşlara çocuğu olmayan kadınlar kendilerini sürüyordu ki, çocukları olsun. Kutsal taşlar farklı oluyor. Birine de yıldırım taşları denir (Широкова, 2005: 105). Yıldırım, şimşek Keltlerde özel bir yere sahipti. Çünkü Keltler gök gürültüsü ve şimşegi tanrıların doğaüstü faaliyetlerinin bir kanıtı olarak görürlerdi ve şimşekle aydınlanan yerlere kutsal alan muamelesi yaparlardı (Wilkinson, 2014: 115).

Türk halklarının düşüncesinde şimşegin çakması, gök gürültüsü insanlara iyilik eden, şer güçleri cezalandıran ilahi bir güç olarak şekillenmiştir (Həbiboglu, 1996: 108). Eski Türkler de şimşegin çakmasını iyi alamet gibi görür ve sevinçlerini yıldırımın düştüğü yerde dans ebip, göğe ok atmakla bildiriyorlardı (Bayat, 1993: 64).

Genellikle, yıldırım eski Türklerin mitolojik düşüncesine göre de Tanrının başlıca silahı, esas atributudur (Bəydili, 2003: 165). Bu anlamda Köroğlu'nun da gökten düşen yıldırım parçasından yapılmış kılıcı kutsaldı.

Eskiden acının, azar-bezarın "taşa aktarılması" şeklinde taşın şifalı, tedaviedici gücü olduğuna inanılmıştır. Türk mitolojisinde taşa inanışın çeşitli şekillerine rastlanır. Efsane ve rivayetlerde taşa dönme motifi çok yayılmıştır. Bazen kutsal bilinen taşın gökten indiğine, geçmiş, geleceği bildirdiğine inanılmıştır. Öyle taşlar da vardır ki, sonsuz kadınlar gidip göbeklerini o taşın göbek yerine koyar, çocukları olsun diye dönerlerdi (Bəydili, 2003: 90).

Bu noktada fetişizmi hatırlamak gerekir. Nitekim, Türk halklarında zamanla mevcut olmuş fetişizm bazı cansız eşyaların, örneğin, mağaralar, taşlar, ağaçlar, özel emek aletleri veya ev eşyalarının doğaüstü özelliklerine inançtır. Fetişizm ayrıca özel seçimle cansızların canlandırılmasında da tezahür ediyor. En eski fetişler doğa tesisleri - alışılmadık şekilli dağlar, taşlar, ağaçlar idi. Fetişizmin hatta yaygın dinlerde de korunmuş izleri dağa, pınara ve diğer doğa tesislerine saygıda tezahür ediyor. Bununla ilgili olarak tanrıların veya onların yerdeki temsilcilerinin mucizeleri, bu yerlerin kökeni hakkında efsaneler yaratılırdı.

Buna örnek olarak Kelt metinlerinde taş dönme motifine göz atalım. Örneğin Keltlerde "Taş Agnes" adlı bir efsane vardır. Efsanenin metnine göre Agnes adlı güzel bir kız olur. Onun esas güzelliği kalbinin saflığı, temizliği idi. Bir gün şeytan ormanda kızın karşısına çıkıyor ve kıza ondan kurtulamayacağını söylüyor. Kız da Allah'a yalvarır ki, onu şeytandan korusun. Bu sırada kızın kalbi saflığını koruyarak göğe çekiliyor, kendisi ise taş dönüyor (<https://victoris-wiesen.livejournal.com/11861.html>).

Bu tipte efsaneler eski Türk halklarında da yaygındır. Buna örnek olarak Azerbaycan efsaneleri içerisinde bulunan "Gelin kayası", "Kız kayası", "Taş kız" efsanelerini göstere biliriz (Azərbaycan folkloru antologiyası, Naxçıvan folkloru, 1994: 82-85).

Araştırmadan hem mitolojide, hem de eposlarda dağ motifine de geniş şekilde rastlandığı görülmektedir. Onun mitolojik anlamı eposlarda aynı şekilde korunmuştur.

5. BULGULAR

Araştırmanın **bulguları** arasında Oğuz ve Kelt halklarının eposlarında sıkça rastlanan su, ağaç, dağ, taş vs. gibi tabiat imgelerinin tipolojisi mühüm yer tutmaktadır. Her iki halk bu kültürleri kutsal saymış, onlara tapınmışlar. Eposlarındaki adı geçen tabiat imgeleri ve onların mitolojik kökünün incelenmesi bu iki halkın folklorunda ortak tarafların varlığını, tarihen onlar arasında kontakt ilişkilerinin olduğunu ortaya koymuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Oğuz ve Kelt halkları eposunda rastlanan tabiat imgeleri ve onların mitolojik kökü ile ilgili daha geniş araştırmalar yapmak mümkündür. Ancak sonuç olarak söyleye biliriz ki, bu araştırma tarihi süreç içerisinde gerek oğuz, gerekse Kelt metinlerinin çeşitli gelişim yolu geçtiğini gösteriyor. Bu halkların mitolojisi ve folklor örneklerinin, özellikle de eposların incelenmesi ise bu iki halkın folklorunda ortak tarafların olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmayı sürdürdükçe tipolojik açıdan daha ilginç veriler ortaya çıkıyor. Biz burada sadece eposlardaki bazı tabiat imgeleri, onların mitolojik kökünü araştırdık. Bu araştırmada tarihi süreç içerisinde Oğuz ve Kelt folklorunun, özellikle eposların geçtiği yola baktık. Onların ortak ve benzer taraflarını inceledik. Bu şekilde inceleme her iki halk için önemlidir. Çünkü bu tipli araştırmalar her iki halk arasındaki tarihi ilişkilerden bahs etmeye olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Azerbaycan Türkçesinde:

1. Azərbaycan folkloru antologiyası, Naxçıvan folkloru. (1994). Bakı, Sabah.
2. Bahəddin Ö. (2004). Türk mifologiyası I cild. Bakı, Səda.
3. Bayat F. (1993). Oğuz epik ənənəsi və "Oğuz Kağan" dastanı. Bakı, Sabah.
4. Bəydili C. (2003). Türk mifoloji sözlüyü, Bakı, Elm.
5. Əlizadə R. (2008). Azərbaycan folklorunda təbiət kulturları, Bakı, Nurlan.
6. Həbibəyloğlu V. (1996). Qədim Türklərin dünyagörüşü. Bakı, Qartal.
7. Kitabı-Dədə Qorqud. (1988). Bakı: Yazıçı.

Türkiye Türkçesinde:

8. Çoruhlu Y. (2011). Türk mitolojisinin ana hatları, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık.
9. David A. Leeming. (2017). A'dan Z'ye Dünya Mitolojisi. Çeviren: Nurdan Soysal, İstanbul: Say Yayınları
10. Gökyay O.Ş. (1973). Dedem Korkutun Kitabı. İstanbul: Başbakanlık kültür müsteşarlığı.
11. Wilkinson Ph. (2014). Efsaneler ve mitler. İstanbul, Alfa Yayıncılık.

Rus dilinde:

12. Кельтская мифология: Энциклопедия. (2002). Москва, Эксмо.
13. Ирландские саги. (1933). Перевод, предисловие, вступительная статья и комментарии А. Смирнова. Москва: Academia.
14. Сагалаев А.М. (1992). Алтай в зеркале мифа. Новосибирск, Наука.
15. Широкова Н.С. (2005). Мифы кельтских народов, Москва, Астрель.

İnternet makaleleri:

16. Слепцов Е.П., Образ дерева в шаманстве якутов,
[http://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/12\(86\)/sleptsov_12_86_101_106.pdf](http://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/12(86)/sleptsov_12_86_101_106.pdf)
– Erişim tarihi: 09 Eylül 2019
17. Священные горы кельтов. Спящая ведьма. Каменная Агнес,
<https://victoris-wiesen.livejournal.com/11861.html> – Erişim tarihi: 09 Eylül 2019
18. Немного о разных языческих праздниках: 30 апреля -1 мая
<https://vodani4-ey.livejournal.com/111886.html> – Erişim tarihi: 10 Eylül 2019
19. Keltler,
<http://www.nadirelibol.com.tr/text/keltler.html> – Erişim tarihi: 19 Haziran 2019
20. Erhan Altunay. Druidler,
<http://www.hermetics.org/Druidler.html> – Erişim tarihi: 11 Temmuz 2019

**THE PARIS AGREEMENT PROCESSES And THEIR SUSTAINABILITY WITH A
NEW APPROACH TO THE GLOBAL CLIMATE CHANGE STRUGGLE**
PARİS ANLAŞMASI SÜREÇLERİ VE KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ
MÜCADELESİNE YENİ BİR YAKLAŞIMLA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİKLERİ

Dr. İzzet ARI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Levent AYDIN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

ABSTRACT

Within the scope of the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), international climate change policies, particularly the mitigation of greenhouse gas (GHG) emissions, are addressed within the scope of combating the global climate change. A new climate agreement was needed because the Kyoto Protocol, which quantitatively determines the emission reduction of developed countries and sets down cost-effective mitigation mechanisms, has not been defined the commitment to reduce emission for a sufficient number of countries and the responsibility to fight climate change. In line with these needs, the Paris Agreement was adopted in 2015 as a result of the 21st Conference of Parties to the UNFCCC at the end of the climate negotiations between the years 2011 and 2015. A few months before the adoption of the Paris Agreement, countries began to submit the Intended Nationally Determined Contributions (INDCs) statements on emissions reduction to the UNFCCC secretariat. By December 2015, nearly 160 countries submitted their INDCs for the sake of supporting the construction of the Paris Agreement on emissions reduction. The Paris Agreement, which became one of the main documents of international policies on combating climate change post-2020, came into force on 4th November 2016 and covers the post- 2020 implementation period. As of 10th September 2019, 185 countries ratified the Agreement. Due to the monitoring of the process of negotiating and bottom-up negotiating method, updated INDCs and progressive and additional emission reduction expected (INDCs 2.0) process in 2020 has gained critical importance. In particular, the sustainability and effectiveness of the Paris Agreement were questioned in the post-2020 period due to the fact that the responsibilities of developed and developing countries were different and INDCs were not submitted in a common format. In this study, starting from the construction process of the Paris Agreement, a critical evaluation of the system to be established and the processes to be completed will be followed. At the end of the study, recommendations will be made especially for developing countries to carry out the emission reduction process more transparently.

Keywords: Paris Agreement, INDCs, Transparency, Climate Change

ÖZET

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) kapsamında, uluslararası iklim değişikliği politikaları, özellikle sera gazı (sera gazı) emisyonlarının azaltılması, küresel iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında ele alınmıştır. Yeni bir iklim anlaşması yapılması gerektiğine göre, gelişmiş ülkelerin emisyon azaltımını niceliksel olarak belirleyen ve uygun maliyetli azaltma mekanizmaları belirleyen Kyoto Protokolü, yeterli sayıda ülke için emisyonu azaltma taahhüdünü ve iklimle mücadele sorumluluğunu tanımlamamıştır. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda, Paris Anlaşması, 2015-2015 yılları arasındaki iklim görüşmeleri sonunda UNFCCC'nin 21. Taraflar Konferansı'nın bir sonucu olarak 2015'te kabul edildi. Paris Anlaşması'nın kabul edilmesinden birkaç ay önce, ülkeler, BMİDÇS sekreteryasına emisyonların azaltılmasına ilişkin Amaçlanan Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkılar (INDC) açıklamalarını sunmaya başladılar. Aralık 2015 itibarıyla, yaklaşık 160 ülke, emisyon azaltma konusunda Paris Anlaşması'nın inşasını desteklemek amacıyla INDC'lerini sundu. 2020 sonrası iklim değişikliği ile mücadeleyle ilgili uluslararası politikaların ana belgelerinden biri olan Paris Anlaşması, 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girdi ve

2020 sonrası uygulama dönemini kapsamaktadır. 10 Eylül 2019 tarihi itibarıyla, 185 ülke Anlaşmayı onaylamıştır. Müzakere sürecinin ve aşağıdan yukarıya müzakere yönteminin izlenmesi nedeniyle, güncellenen INDC'ler ve 2020'deki artan ve ek emisyon azaltma beklenen (INDCs 2.0) süreci kritik önem kazanmıştır. Özellikle, 2020 sonrası dönemde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorumluluklarının farklı olması ve INDC'lerin ortak bir biçimde sunulmaması nedeniyle, Paris Anlaşmasının sürdürülebilirliği ve etkinliği sorgulanmaktadır. Bu çalışmada, Paris Anlaşmasının yapım sürecinden başlayarak, kurulacak sistemin ve yapılacak işlemlerin eleştirel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Çalışmanın sonunda, özellikle gelişmekte olan ülkelerin emisyon azaltma sürecini daha şeffaf bir şekilde yürütmeleri için öneriler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Paris Anlaşması, INDC, Şeffaflık, İklim Değişikliği

1 INTRODUCTION

The United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) was adopted in 1992. The main objective of the UNFCCC is to stabilize the greenhouse gases (GHG) concentrations in the atmosphere. The UNFCCC ends with two Annexes. Annex I countries shall reduce their GHG emissions and Annex II shall provide financial resources and technology transfer to developing countries. Annex I list include Annex II, so Annex II countries have additional responsibilities i.e. providing finance and technology transfer. It due to the fact that the UNFCCC did not determine the amount of emission reductions of Annex I, a new implementation document was prepared and adopted in 1997. The name of this legal document is the Kyoto Protocol. The Protocol determined the quantified emissions reductions of the Annex I countries and provided a number flexibilities to all countries to achieve cost effective emissions reduction. Clean Development Mechanisms, Joint Implementation and Emissions Trading are three well-known flexibility mechanisms of the Kyoto Protocol. However, the Protocol aims to reduce only Annex I emissions and the implementation period just covers 2008 and 2012, an additional progresses were required to achieve ultimate objective of the UNFCCC. Between 2007 and 2009, countries negotiated around the scope and long term goal of a new legal documents. These negotiations aimed to involve all countries beyond Annex I or non-Annex-I countries such as China, India, Brazil, Mexico, South Korea , etc., and aimed to extend second commitment period of the Kyoto Protocol. End of 2009 all climate change negotiations ended with a big failure. Because, non-Annex-I countries insisted on not taking any legally binding emissions reductions targets and Annex II countries stated to refuse to provide financial resources and technology transfer to developing countries without their serious actions on tackling climate change. In mean time, the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) released a new report on required actions for climate change. The IPCC invited all countries to reduce their GHG emissions and adapt to impacts of climate change. The secretariat of the UNFCCC invited all countries another crucial summit on climate change in Durban, South Africa in 2011. The main aim of the Durban Climate Change Conference was to set a new negotiation platform for applicable to all countries. The Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP) was established in 2011 as a matter of urgency for the construction of a post-2020 climate policy regime. The mandate of ADP was to develop a protocol, another legal instrument or an agreed outcome with legal force under the UNFCCC applicable to all Parties. In the mandate there was no reference to ‘Annex-I’, ‘non-Annex-I’, ‘developed’ and ‘developing’ countries. It is widely accepted that this mandate was an opportunity to involve developing countries in mitigation of emissions. Between 2011 and 2015, all countries participated in the climate change negotiations to develop a new agreement. Besides, highly inclusive process of ADP negotiations, a new method called Intended Nationally Determined Contributions (INDCs) was established to ensure bottom-up approach for providing amount of emission reductions. Until the Paris Climate Change Conference in 2015, countries submitted their INDCs in line with principle of their common but differentiated responsibilities and respective capabilities. Based on INDCs and inclusive ADP negotiations, the Paris Agreement was adopted in December 2015. After the required number for the

ratification of the Paris Agreement, it entered into force in November 2016. The implementation period of the Agreement will start in 2020. However, rules, procedures, processes of the implementation of the Paris Agreement have not clearly defined. By 2019, the rulebook of the Paris Agreement is expected to be completed. The aim of this article is to analyze timeline of the Paris Agreement, challenges for implementation of the Agreement and monitoring of the INDCs. New issues such as Global Stock Take, transparency, cycles for the INDCs and monitoring and evaluation of the progresses will be discussed within this study.

2 CRITICAL EVALUATION OF NEW CLIMATE REGIME

The main aim of the Paris Agreement is to limit global average warming to well below 2°C while pursuing efforts to limit the increase to 1.5°C (UNFCCC, 2015a). The significant difference between the Paris Agreement and the Kyoto Protocol is based on method of commitments. While the former is based on voluntarily and nationally determined contributions, the latter follows top-down approach with compulsory emissions reductions amount (Tørstad & Saelen, 2017).

The Paris Agreement and its negotiation platform namely ADP followed so innovative discussions without diverging any country groups such as developed countries, developing countries, Annex I and non-Annex countries. It was observed that the mandate of the ADP provided common objective for all countries for adoption of a historic and evolutionary climate agreement. Thus, this innovative and evolutionary approach resulted in necessity to submit INDCs by all countries whether developed and developing countries. This end was accepted as victory of Annex-I countries or developed countries over developing countries or non-Annex countries to involve their emission reduction efforts (Tørstad & Saelen, 2017). All countries submitted their INDCs. According to the Paris Agreement, a global stock will be conducted to monitor and measure progresses of countries targets. After the adoption of the Paris Agreement which is common language for all countries to reach its objective, the concerns regarding the equity and being align with the principle of CBDR and RC are needed to be clarified (Pan, Den Elzen, Höhne, Teng, & Wang, 2017). Because, there is no common format for submitted INDCs and evaluation of countries progresses whether it is fair or not. Moreover, as highlighted in Table 1, the second version of the INDCs should be in 2020. This time all submissions should be progressive and upgraded according to first submissions. However, there is no clear guidance from any intergovernmental body to recommends amount of additional reductions. Although, the Facilitative Dialogue tried to close this kind of gap, it was not solved any questions. In 2018, the IPCC released a special reports on reaching the main objective of the Paris Agreement and transition to low carbon economies in line with the sustainable development (IPCC, 2018). The findings of this report suggest that further emissions reduction is essential to stop to limit the rate of change in temperature change (UNFCCC, 2019b).

Table 1: Critical Milestones for the Climate Negotiations

1992	The UNFCCC was adopted in Rio Summit
1994	The UNFCCC entered into force

1997	The Kyoto Protocol was adopted to reduce GHG emissions of Annex I to the UNFCCC
2005	The Kyoto Protocol entered into force for the first commitment period (2008-2012)
2007-2009	Post-2012 climate change negotiations were carried out for achieve ultimate objective of the UNFCCC
2011-2015	Post-2015 climate change negotiations were made under the Durban Platform to develop a new legal
2015	The Paris Agreement was adopted in COP 21
2016	The Paris Agreement entered into force
2018	The Facilitative Dialogue (Talaona Dialogue) finished its first cycle
2020	The implementation period of the Paris Agreement will start. Countries will submit second version of INDCs.
2023	The global stock take studies will be initiated
2025	Countries will submit third version of INDCs.
2028	The second cycle of the global stock take will be imitated.

For better implementation of the Paris Agreement a specific working group namely the APA was established. The APA has been trying to set rules and procedures and to provide details about the articles of the Paris Agreement (Yeo, 2016). Besides, a new global climate governance including strengthened role of non-parties is needed to reach the goals of the Paris Agreement (Oberthür, Hermwille, Khandekar, & Obergassel, 2017).

Countries submitted in first INDCs within year of 2015 (UNFCCC, 2015b). Adoption of the Paris Agreement was implicitly related to these submissions. There is no legally binding elements for the INDCs, but countries should stick their contribution targets within their INDCs period (Yeo, 2019). The issue related to the submitted INDCs during adoption and establishment period of the Paris Agreement did not focus on the amount of emissions reductions, but the priority was involving each country with their intention for new climate regime. The first INDCs or INDC 1.0 was implicitly evaluated by the Facilitative Dialogue in other words Talaona Dialogue between 2017 and 2018 (C2ES, 2018b). Actually the Facilitative Dialogue or Talaona Dialogue was trial of the global stock take that will start in 2023 (Rüdinger, Voss-Stemping, Sartor, Duwe, & Averchenkova, 2018). Results of the Dialogue informed countries for their second INDCs process (C2ES, 2018b; Yeo, 2019). The INDCs 2.0 will be submitted in 2020 and these INDCs should be more ambitions, more progressive and more inclusive (UNFCCC, 2019b; Yeo, 2019). The Global Stocktake will start in 2023 and will continue in every consecutive five years in order to inform about aggregated and collective emissions reductions amount by countries (C2ES, 2018a). During the Global stock take phase, the inputs and information regarding countries INDCs and their evaluation will be collected from all stakeholders including NGOs, academia, intergovernmental bodies, etc. (C2ES, 2018b). However, there is a problem about methods for collecting information including emissions data, sources, sinks, carbon budget, inputs by non-party stakeholders (IISD, 2018; Keith, Vardon, Stein, & Lindenmayer, 2019). On the other part, when the rules and procures are so strict, countries spend their efforts to reporting rather

than reducing their emissions (Mehling, Metcalf, & Stavins, 2018). Therefore, the reconciliation between reporting and implementing rules seem to be essential. During current implementation of the UNFCCC, the Secretariat facilitates on how gathering information and reporting all essential things listed in guidance on preparation of national communications and biannual reports (UNFCCC, 2019a). However, there is insufficient understanding on preparation of the global stock take and inputs from stakeholders (IISD, 2018).

Another problem is related to types of emissions reduction commitments between developed and developing countries as highlighted in the Article 4 of the Paris Agreement (UNFCCC, 2015a). This problem has been discussed under the differentiation issue in the APA meetings (IISD, 2018; Yeo, 2019). When the types of INDCs and positions of developed and developing countries are considered together, the “transparency” issue gains importance (Jacoby, Chen, & Flannery, 2017). It is suggested that the level of transparency can be increased by involving the non-parties as an external independent evaluator in global stock take process (Jacoby et al., 2017; Rüdinger et al., 2018).

3 CONCLUSION

Global climate change has become one of the biggest challenges facing human beings. To overcome this problem, a number of international actions have been made. As an analogy, the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) is a constitution for international climate policy. The aim of the UNFCCC is to stabilize the GHG concentrations in the atmosphere (UNFCCC, 1992). The Kyoto Protocol was one of the implementing legal instruments to reduce GHG emissions of Annex-I countries. However, due to insufficient coverage of total amount emissions from various countries and not being a party by major emitters brought the Kyoto Protocol as unsuccessful. After a long climate negotiations and lessons learned from the Kyoto Protocol, a new climate legal documents namely the Paris Agreement was adopted in 2015 and entered into force in 2016. The implementation of the Agreement will start in 2020. The main construction elements of the Paris Agreement was submitted INDCs of the countries. However, there is no specific or common format or guide for countries to prepare or monitor their INDCs. Besides, in the Agreement, there is no listed targets groups who have leading role with their respected quantified emissions reductions. Responsibilities are allocated among developed and developing countries with changing level amount. There is lack of understanding who are developed and developing countries. Besides, the aggregated emissions reductions amount based on Facilitative Dialogue is far to recommendation of the IPCC. Before these problems become chronic and the elements of differentiation occur between the countries, the APA needs to accelerate and improve its work until 2020.

Therefore, developed and developing countries in the Paris Agreements need to be defined. Additionally, global stock take will be guided by comprehensive and inclusive guide to reach overall objective of the UNFCCC and the Paris Agreement.

4 BIBLIOGRAPHY

- C2ES. (2018a). *Essential Elements of the Paris Rulebook*. Retrieved from <https://www.c2es.org/site/assets/uploads/2018/11/essential-elements-paris-rulebook.pdf>
- C2ES. (2018b). *Outcomes of the UN Climate Change Conference in Katowice*.
- IISD. (2018). *Earth Negotiations Bulletin: Summary of the Katowice Climate Change Conference* (Vol. 12).
- IPCC. (2018). *Summary for Policymakers. In: Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to.* (Intergovernmental Panel on Climate Change, Ed.), IPCC. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacoby, H. D., Chen, Y. H., & Flannery, B. P. (2017). *Transparency in the Paris Agreement* (Vol. 308). Retrieved from <http://globalchange.mit.edu/>
- Keith, H., Vardon, M., Stein, J. A., & Lindenmayer, D. (2019). Contribution of native forests to climate change mitigation – A common approach to carbon accounting that aligns results from environmental-economic accounting with rules for emissions reduction. *Environmental Science & Policy*, 93, 189–199. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2018.11.001>
- Mehling, M. A., Metcalf, G. E., & Stavins, R. N. (2018). Linking climate policies to advance global mitigation. *Science*, 359(6379), 997–998. <https://doi.org/10.1126/science.aar5988>
- Oberthür, S., Hermwille, L., Khandekar, G., & Obergassel, W. (2017). *Strengthening International Climate Governance: The Case for a Sectoral Approach by.* Retrieved from [https://www.iddri.org/sites/default/files/PDF/Publications/Hors catalogue Iddri/IES_Policy_Brief_2017-4_StrengtheningInternationalClimateGovernance.pdf](https://www.iddri.org/sites/default/files/PDF/Publications/Hors_catalogue_Iddri/IES_Policy_Brief_2017-4_StrengtheningInternationalClimateGovernance.pdf)
- Pan, X., Den Elzen, M., Höhne, N., Teng, F., & Wang, L. (2017). Exploring fair and ambitious mitigation contributions under the Paris Agreement goals. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2017.04.020>
- Rüdinger, A., Voss-Stemping, J., Sartor, O., Duwe, M., & Averchenkova, A. (2018). *Towards Paris-compatible climate governance frameworks*. Retrieved from www.iddri.org
- Tørstad, V., & Saelen, H. (2017). Climate Policy Fairness in the climate negotiations: what explains variation in parties' expressed conceptions? <https://doi.org/10.1080/14693062.2017.1341372>
- UNFCCC. (1992). UNFCCC. Retrieved May 19, 2018, from http://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf
- UNFCCC. (2015a). Adoption of the Paris Agreement. Retrieved December 14, 2015, from <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109r01.pdf>
- UNFCCC. (2015b). INDC Portal. Retrieved May 18, 2015, from <http://unfccc.int/2860.php>
- UNFCCC. (2019a). Preparation of NCs and BRs | UNFCCC. Retrieved May 17, 2019, from <https://unfccc.int/process/transparency-and-reporting/reporting-and-review-under-the-convention/support-for-developing-countries/modalities--procedures-and-guidelines>

- UNFCCC. (2019b). The Katowice climate package: Making The Paris Agreement Work For All | UNFCCC. Retrieved April 26, 2019, from <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/katowice-climate-package>
- Yeo, S. (2016). Paris agreement on climate change: What happens next? | Carbon Brief. Retrieved April 26, 2019, from <https://www.carbonbrief.org/paris-agreement-on-climate-change-what-happens-next>
- Yeo, S. (2019). Timeline: the Paris agreement's "ratchet mechanism" | Carbon Brief. Retrieved April 26, 2019, from <https://www.carbonbrief.org/timeline-the-paris-agreements-ratchet-mechanism>

DİJİTAL ÇAĞDA YÜKSEKÖĞRETİMDE ÖĞRETİMİN YÖNETİMİ
INSTRUCTION MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION IN DIGITAL AGE

Dr. Öğr. Üyesi Aydın ASLAN
Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Kamil YILDIRIM
Aksaray Üniversitesi

ÖZET

Dijital çağın yerlileri olan günümüz öğrencileri, çok yoğun bir şekilde teknolojiyle iç içe yaşamaktadırlar. Bu husus, onların ilgi ve isteklerini büyük ölçüde belirlemektedir. Etkili ve verimli bir öğretimin gerçekleştirilmesi, öğrencilerin ilgi ve isteklerinin göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. Bu anlamda, öğretimin yönetimi büyük bir önem arz etmektedir. Öğretim yönetiminde yönetim süreçlerindeki planlama, örgütleme, görevlendirme, yönlendirme, koordinasyon, değerlendirme ve raporlama gibi hususlar öğretim sürecine uygulanır. Ayrıca, öğretim felsefesi, amaç ve hedefler, öğrenciler ve özellikleri, fiziki çevre, araç, malzeme ve teknoloji, öğretim model, yöntem ve teknikleri ile zaman ve süre de göz önünde bulundurulur.

Alanyazın taramasında, dijital çağın özelliklerini dikkate alarak yükseköğretimde öğretimin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği ile ilgili herhangi bir çalışmaya erişilememiştir. Araştırma boşluğunun yanı sıra konunun uygulama açısından da önemi dikkate alındığında bir problemin varlığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, dijital çağın özelliklerini dikkate alarak yükseköğretimde öğretimin nasıl yönetilebileceğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, meta analiz yöntemiyle doküman incelemesine dayalı gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışmada, dijital dönemin fırsat ve tehditleri altında yönetim süreçlerinin yükseköğretim düzeyinde öğretime nasıl uygulanabileceğine ilişkin son beş yılda yapılmış dokümanlara, Thomson-Reuters Web of Science, Academic Search Complete, ProQuest, OECD iLibrary, Ebook Central ve Ulakbim Sosyal Bilimler Veri Tabanı gibi arama motorlarından yapılan araştırma neticesinde ulaşılmıştır. Bu işlem sonucunda ulaşılan 195 dokümandan 49'u amaçlı ve tabakalı tesadüfi örnekleme ile seçilmiştir. Örnekleme alınan dokümanlar numaralandırıldı. Tek sayılı dokümanlar bir araştırmacı; çift numaralıları ise diğer araştırmacı tarafından birbirlerinden bağımsız olarak incelendi. Sistemik bir yoldan dokümanların içeriklerini incelemek ve bulguları raporlayabilmek için bir matris oluşturuldu. Matrisin sütunlarında altı boyuttan oluşan öğretim öğeleri ve satırlarında ise dört boyuttan oluşan yönetim süreçleri yer almıştır.

Matris modelinden elde edilen sonuçlara göre öğretim yönetiminde en önemli unsurunun planlama ile farklı öğrenci özelliklerine cevap verebilecek felsefe, model ve yöntemin uygulanması olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, etkili bir öğretimin gerçekleştirilmesi için bu unsurların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca, 21. yüzyıl becerileri ve teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında, çalışmaların öğretim etkinliklerinin tasarlanması üzerine gerçekleştirilmesinin gerekliliği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Çağ, Öğretimin Yönetimi, Yükseköğretim

ABSTRACT

Nowadays, the students who are the natives of the digital era intensively live with technology. This point determines their needs and interests to a large extent. These students' needs and interests are required to be taken into account to conduct an effective and efficient instruction. In this regard, instruction management presents a significant point. Planning, organizing, assignment, guidance, coordination, evaluation and reporting elements in management processes are implemented in instructional processes. Besides, educational philosophy, aims and objectives, learners and their characteristics, physical environment, equipment and technology, teaching models, methods and techniques, and time period are considered.

In the literature review, any study dealing with how to implement instruction in higher education considering the characteristics of the digital age has not been reached. In addition to this gap in the literature, it is understood that there is a problem with regard to its implementation in education. Therefore, this study aims at identifying how to manage instruction management in higher education in accordance with the characteristics of the digital age. The study was carried out through meta-analysis method based on document review.

In this study, the documents concerning the application of the management processes in higher education in the context with the opportunities and challenges of the digital age were reached through the search engines including Thomson-Reuters Web of Science, Academic Search Complete, ProQuest, OECD iLibrary, Ebook Central and Ulakbim Social Sciences database in the past five years. As a result of this searching, 49 out of 195 documents were selected according to purposeful and stratified sampling. The documents were numbered. The odd and even numbered ones were examined by the researchers independently. A matrix was created to systematically examine the documents and report the findings. There are the instruction elements consisting of six dimensions in the columns of the matrix and the instruction processes comprising of four dimensions in the lines of the matrix.

According to the results derived from the matrix model, it was seen that the most important issues in instruction management are planning and philosophy, model and the implementation of the methods which can meet different students' characteristics. So, these issues have to be considered to implement an effective instruction. Besides, when the 21st century skills and technological developments are taken into account, it is seen that studies should be conducted on the design of instructional activities.

Keywords: Digital Age, Instruction Management, Higher Education

1. GİRİŞ

Üniversitelerin sorumluluk alanlarından birisi de insan kaynaklarının yetiştirilmesidir. Yetiştirme hizmetinin etkili, verimli ve kaliteli bir şekilde yürütülmesi çok önemlidir. Yetiştirme sürecindeki öğretim süreci, öğrencilerin bilgi ve becerileri kazanmasını sağlamaktadır (Dumont, Istance, Benavides, 2010; Fidan, 2012; Senemoğlu, 2009). Bu sürecin yürütülmesinde öğretim üyelerinin, uzmanlık alanlarına ilişkin bilgi ve becerilerine ek olarak *öğretimi yönetme* becerilerine de haiz olmaları gerekmektedir. Alanında bilgi ve beceri bakımından çok donanımlı olmalarına rağmen öğretimi iyi yönetememe nedeniyle öğrenciler çok sınırlı bir öğrenmeyle ve yetişmeyle karşı karşıya kalabilirler. (Akpınar-Wilsing ve Paykoç, 2004; OECD, 2017; UNESCO, 2014). Yükseköğretimde etkili, verimli ve kaliteli bir öğretim yürütmek için öğretim görevlilerinin öğretimin yönetiminde uzman olmalıdırlar.

Öğretim yönetiminde yönetim süreçlerindeki planlama, örgütleme, görevlendirme, yöneltme, koordinasyon, değerlendirme ve raporlama gibi hususlar öğretim sürecine uygulanır. Ayrıca, öğretim felsefesi, amaç ve hedefler, öğrenciler ve özellikleri, fiziki çevre, araç, malzeme ve teknoloji, öğretim model, yöntem ve teknikleri ile zaman ve süre de göz önünde bulundurulur. Bu çalışma, dijital çağın özelliklerini dikkate alarak yükseköğretimde öğretimin nasıl yönetilebileceğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma, meta analiz yöntemiyle doküman incelemesine dayalı gerçekleştirilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, yönetim süreçlerinin yükseköğretimdeki öğretime nasıl uygulanabileceğini incelemek için son beş yılda yapılmış yayınlar içerik analizi ile incelenmiştir. İlgili dokümanlara, Thomson-Reuters Web of Science, Academic Search Complete, ProQuest,

OECD iLibrary, Ebook Central ve Ulakbim Sosyal Bilimler Veri Tabanı gibi arama motorlarından ulaşılmıştır. 49 doküman amaçlı ve tabakalı tesadüfi örnekleme ile seçilmiştir. Örnekleme alınan dokümanlar numaralandırıldı. Tek sayılı dokümanlar bir araştırmacı; çift numaralılar ise diğer araştırmacı tarafından birbirlerinden bağımsız olarak incelendi. Sistematik bir yoldan dokümanların içeriklerini incelemek ve bulguları raporlayabilmek için bir matris oluşturuldu. Matrisin sütunlarında altı boyuttan oluşan öğretim öğeleri ve satırlarında ise dört boyuttan oluşan yönetim süreçleri yer almıştır. İlgili matris Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Dokümanları incelemede kullanılan matris

Öğretim ve yönetim süreçlerinin teorik boyutları	Planlama	Organizasyon	Uygulama (Başlatma Sürdürme)	Denetim ve (Ölçme ve değerlendirme)
Felsefe, amaç ve hedefler	F _p	F _o	F _y	F _k
Model, metot ve teknikler	M _p	M _o	M _y	M _k
Çocukların özellikleri	Ç _p	Ç _o	Ç _y	Ç _k
Ortam, materyal ve ekipman	Ç _{e_p}	Ç _{e_o}	Ç _{e_y}	Ç _{e_k}
Teknoloji	T _p	T _o	T _y	T _k
Zaman ve süre	Z _p	Z _o	Z _y	Z _k

3. BULGULAR

Matris modelinden elde edilen sonuçlara göre öğretim yönetiminde en önemli unsurunun planlama ile farklı öğrenci özelliklerine cevap verebilecek felsefe, model ve yöntemin uygulanması olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, etkili bir öğretimin gerçekleştirilmesi için bu unsurların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca, 21. yüzyıl becerileri ve teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında, çalışmaların öğretim etkinliklerinin tasarlanması üzerine gerçekleştirilmesinin gerekliliği görülmektedir.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışmada elde edilen bulgular yönetim süreçlerini dikkate alınarak aşamalı hale getirilmiştir. Böylece, 10 aşamadan oluşan öğretimin yönetimi basamağı oluşturulmuştur. Bu basamaklar, sorulara dönüştürülmüştür. İlgili soruların cevaplanma düzeyi, öğretim görevlilerine öğretimin ne kadar etkili ve verimli gerçekleştirildiği hususunda kendilerini değerlendirme fırsatı verecektir. Ayrıca, öğretim görevlilerinin öğretimi etkili bir şekilde yürütebilmeleri ihtiyacı literatürde de dile getirilmektedir (Doğanay ve Yeşilpınar-Uyar, 2019; Ünver, 2013). Bu çalışmada mevcut literatür temel alınarak yükseköğretimde öğretim betimlenmeye çalışılmıştır. Yükseköğretimde öğretimin etkili, verimli ve kaliteli olarak yürütülmesine ilişkin çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda, bu çalışmanın literatüre ciddi bir katkı sunması beklenmektedir.

5. KAYNAKLAR

1. Akpınar-Wilsing, N. ve Paykoç, F. (2004). Needs of future faculty members in relation to instructional planning, effective teaching and evaluation: A case study. *Education & Science*, 29(133), 71-82.
2. Doğanay, A. ve Yeşilpınar-Uyar, M. (2019). Teaching competencies in higher education: A needs analysis study regarding to develop instructional planning and

- evaluation course, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 20(1), 01-16.
DOI: 10.17679/inuefd.299220
3. Dumont, H., Istance, D. ve Benavides, F. (2010). *The nature of learning: Using research to inspire practice*. Paris: OECD Publication.
  4. Fidan, N. (2012). *Okulda öğrenme ve öğretme*. 3. Baskı. Ankara: PegemA
  5. OECD. (2017). *Education at a glance 2017*. Paris: OECD Publishing.
  6. Senemoğlu, N. (2009). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulama*. Ankara: PegemA.
  7. UNESCO. (2014). *Education for All. Teaching and learning: Achieving quality for all*. Paris: UNESCO Publication.
  8. Ünver, G. (2013). The effects of the educational training courses on the doctoral students' conceptions of effective teaching. *Yükseköğretim Dergisi*, 3(2), 82-89.

İKİ DİLLİ EĞİTİM UYGULAMALARININ META-ANALİZİ
THE META-ANALYSIS OF BILINGUAL EDUCATION PRACTICES

Doç. Dr. Veli BATDI
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aydın ASLAN
Selçuk Üniversitesi

ÖZET

Dil, kültür ve toplumsal yapıyla çok yakından ilgili olan iki dillilik, toplumların bir arada yaşaması gereğinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli sebeplerle kendi ülkelerinden ayrı yerlerde yaşayanların ikinci bir dili öğrenmeleri ve bunu günlük yaşantılarında kullanmaları iki dillilik olarak nitelendirilebilir. İki dillilik doğal yolla olabildiği gibi yapay/güdümlü de olabilmektedir. Doğal yolla iki dillilik herhangi bir kurs/okul ortamında eğitim verilmeden günlük iletişim ve etkileşimler aracılığıyla dilin edinilmesi iken; güdümlü iki dillilik bir ortamda (kurs, okul, vb.) verilen dil eğitimi sayesinde dilin kurallı ve hatasız kullanılmasının öğrenilmesidir. Ayrıca iki dilli eğitimde kullanılan program modellerinden biri olarak *iki dilli geçişli eğitim* kapsamında, ikinci dilde ustalıkta geçmek için ana dili geçici olarak kullanmak benimsemektedir. Diğer yandan program boyunca her iki dilde öğretimin verildiği *iki yönlü iki dilli programlarda*, iki dillilik nihai hedef olarak görüldüğü için her iki dilde iyi olmak amaçlanmaktadır. Alanyazın taramasında iki dilli eğitimin akademik başarıya etkisinin ne düzeyde olduğu noktasında görüş ayrılıkları olması nedeniyle bu konunun meta-analitik açıdan incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca iki dilli eğitim programları konusundaki çalışmalardan da değerlendirmeler yapılarak bu programların özelliklerinin belirlenmesi düşünülmüştür.

Bu bağlamda bu araştırmada meta-analitik incelemelerde bulunularak, iki dilli eğitimin akademik başarı üzerindeki etkisini belirlemeyi sağlayan, 2000-2018 yılları arasında ulusal/uluslararası alandaki farklı veri tabanlarıyla erişilen dâhil edilme kriterlerine uygun 8 çalışmadan oluşan 35 veri CMA ve MetaWin programları ile analiz edilmiştir. Rastgele etkiler modeli (REM) kullanılan ve Thalheimer ve Cook'un düzey sınıflaması dikkate alınan araştırmada meta-analiz çalışmalarının güvenilirliğini sağlayan hata koruma sayısı (fail-safe number) da hesaplanarak .779.5 olarak güvenilir düzeyde bulunmuştur.

Araştırmada, iki dilli eğitimin akademik başarıyı ne düzeyde etkilediğine ilişkin yapılan meta-analiz sonucunda, REM'e göre etki büyüklüğü düzeyinin $ES=0.46$ olduğu anlaşılmıştır. Bu değer düzey sınıflamasına göre orta aralıkta yer aldığı görülmüştür. Elde edilen bu bulgu iki dilli eğitimin akademik başarıya etkisinin orta düzeyde ve olumlu yönde olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu nedenle iki dilli eğitim uygulamalarının öğrenme sonuçlarını anlamlı düzeyde etkilediği belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: akademik başarı, iki dillilik, meta-analiz.

ABSTRACT

Bilingualism, which is closely related with language, culture and social structure, stems from the fact that societies should work live together. The fact that the people, who live far away from their own countries for several reasons, learn a second language and use it in their daily lives can be described as bilingualism. It can be acquired in a natural way. Artificial environment and motivation can also have an impact on its acquisition. While it is acquired by means of daily communication and interactions without attending a course or education in a school context in a natural way, a motivated bilingualism means learning a second language in a context (course, school etc.) in accordance with grammar rules. Besides, in the context with *bilingual transitive education*, which is one of the curriculum models used in education,

using a mother tongue temporarily is embraced to be competent in second language. On the other hand, in *two way bilingual programs*, it is aimed to be competent in two languages. As a result of the literature review, it was seen that there are disagreements concerning the effect of the bilingual education on the academic achievement. So, the current study was needed to be conducted. Besides, it was envisaged that the characteristics of these programs should be investigated by making evaluations on the studies dealing with the bilingual education. In this regard, 35 data consisting of 8 studies which were reached through different databases from 2000 to 2018 years were analyzed through CMA and MetaWin software. In the study, fail-safe number, which is used to ensure the reliability of the meta-analytic studies, was calculated and it was found that the reliability of the study was .777.5. In the research, random effects model (REM) and Thalheimer and Cook's level classification was taken into account. As a result of the meta-analysis, it was understood that the effect size is 0.46 according to REM. It was seen that this value is at the moderate level with regard to the classification level. This finding can be interpreted that the effect of the bilingual education on academic achievement is positive and moderate. Therefore, it can be claimed that the bilingual education practices significantly influence learning outcomes.

Keywords: academic achievement, bilingualism and meta-analysis.

1. GİRİŞ

Dil, kültür ve toplumsal yapıyla çok yakından ilgili olan iki dillilik, toplumların bir arada yaşaması gereğinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli sebeplerle kendi ülkelerinden ayrı yerlerde yaşayanların ikinci bir dili öğrenmeleri ve bunu günlük yaşantılarında kullanmaları iki dillilik olarak nitelendirilebilir. İki dillilik doğal yolla olabildiği gibi yapay/güdümlü de olabilmektedir. Doğal yolla iki dillilik herhangi bir kurs/okul ortamında eğitim verilmeden günlük iletişim ve etkileşimler aracılığıyla dilin edinilmesi iken; güdümlü iki dillilik bir ortamda (kurs, okul, vb.) verilen dil eğitimi sayesinde dilin kurallı ve hatasız kullanılmasının öğrenilmesidir. İki dilli eğitimde kullanılan program modellerinden biri iki dilli geçişli eğitimidir. Bu program kapsamında, ikinci dilde ustalıkta geçmek için ana dili geçici olarak kullanmaktadır. Diğer yandan program boyunca her iki dilde öğretimin verildiği iki yönlü iki dilli programlarda, iki dillilik nihai hedef olarak görüldüğü için her iki dilde iyi olmak amaçlanmaktadır. İki dilliliğin birçok açıdan faydaları vardır:

Ekonomik ve ticari: satış becerileri, küresel ekonomi ve ekonomik görüş belirtme, vb.

Kişisel ve sosyal: kültürel ve dilsel beceriler, daha iyi anlama, başarılı seyahat, vb.

Kavramsal ve akademik: çok yönlülük, yenedünyalara açılma, sorgulama ve mantık süreçleri, vb.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Alanyazın taramasında iki dilli eğitimin akademik başarıya etkisinin ne düzeyde olduğu noktasında görüş ayrılıkları olması nedeniyle bu konunun meta-analitik açıdan incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca iki dilli eğitim programları konusundaki çalışmalardan da değerlendirmeler yapılarak bu programların özelliklerinin belirlenmesi düşünülmüştür. Bu bağlamda, bu çalışmada meta-analitik incelemelerde bulunularak, alanyazında iki dilli eğitimin akademik başarı üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalara ulaşılarak bu uygulamaların akademik başarı üzerindeki etki büyüklüğü belirlenmeye çalışılmıştır.

3. YÖNTEM

İki dilli eğitimin akademik başarı üzerindeki etkisini belirlemeyi sağlayan ve 2000-2018 yılları arasında ulusal/uluslararası alanda farklı veri tabanları taranarak ulaşılan çalışmalar

analize dahil edilmiştir. Taranan çalışmalar için meta-analizler yapılmıştır. Dâhil edilme kriterlerine uygun 8 çalışmadan oluşan 35 veri CMA ve MetaWin programları ile analiz edilmiştir. Rastgele etkiler modeli (REM) kullanılan ve Thalheimer ve Cook'un düzey sınıflaması dikkate alınan araştırmada meta-analiz çalışmalarının güvenilirliği de sağlanmıştır. Bunun için hata koruma sayısı (fail-safe number) olarak bilinen değer hesaplanarak .779.5 olarak güvenilir düzeyde bulunmuştur.

4. BULGULAR

Meta-analizi yapılan iki dillilik konusunda analize dâhil edilen çalışmaların akademik başarıya etkisi incelenmiştir.

Ulaşılan veriler Tablo 1'de yansıtılmıştır.

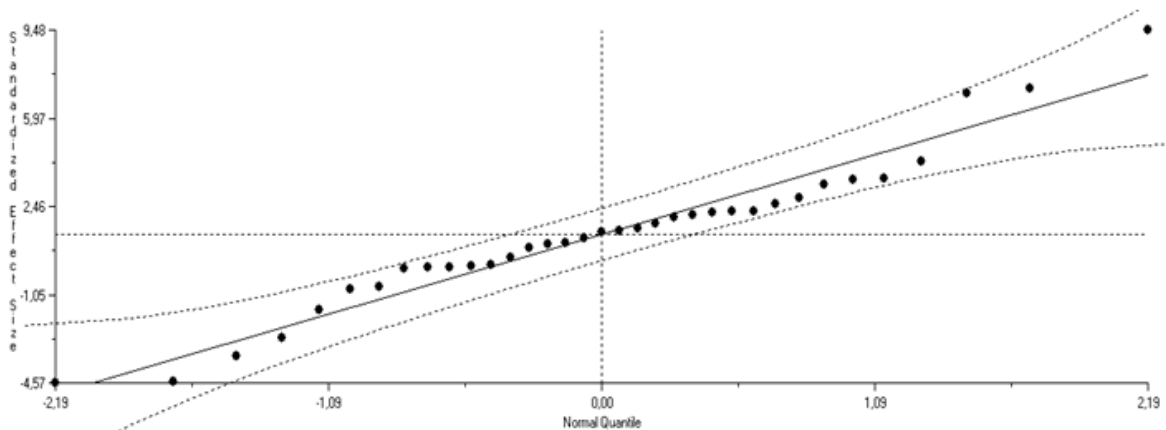
Tablo 1. Meta Analiz Dâhilindeki Çalışmaların Tutum Puanlarına İlişkin Etki Modellerinde Homojen Dağılım Değeri, Ortalama Etki Büyüklüğü ve Güven Aralıkları

Model Türü	n	Z	p	Q	ES	% 95 Güven Aralığı	
						Alt Sınırı	Üst Sınırı
SEM	34	6.38	0.00	327.52	0.29	0.20	0.38
REM	34	3.25	0.00	50.05	0.48	0.19	0.77

df:33

Meta-analiz bağlamında ulaşılan 34 çalışmadaki verilerin etki büyüklüklerine bakıldığında, iki dilli eğitimin akademik başarı üzerindeki genel etki büyüklüğü (Effect Size) ES=0.48 olarak bulunmuştur. Bu değer, «orta» aralıkta yer almaktadır. Buna göre iki dilli eğitimin akademik başarıya etkisinin olumlu yönde olduğu söylenebilir.

REM modeline göre istatistiksel anlamlılık için z testi hesaplandığında, z=3.25 değeri bulunmuştur. Bu değer p= 0.000 ile analizin istatistiksel anlamlılığa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan meta-analiz çalışmalarındaki yayım yanlılığı durumunu ortadan kaldırmak veya etkisini azaltmak amacıyla hesaplanan hata koruma sayısı [FSN (fail-safe number) değeri] 779,5 olarak bulunmuştur. Bu değer çalışmanın oldukça güvenilir düzeyde olduğu anlamına gelmektedir.

Şekil 1. Normal Quantile Plot

Normal quantile plot çizelgesine göre ise (Şekil 1) analize dâhil edilen çalışmaların iki çizgi arasında olduğu anlaşılmıştır. İki çizgi arası, dağılımın güvenilir aralıkta yer aldığı anlamına gelmektedir (Rosenberg, Adams, ve Gurevitch, 2000).

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada iki dilli eğitimin akademik başarı üzerindeki etkisinin sonuçları yansıtılmıştır. Öncelikle iki dilli eğitimin meta-analizi sonucunda çalışmaların etki büyüklüğünün orta düzeyde, anlamlı ve pozitif yönde olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç bu eğitimin akademik başarı üzerindeki etkisinin anlamlı ve olumlu olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla iki dilli eğitim uygulamalarının öğrenme sonuçlarını anlamlı düzeyde etkilediği belirtilebilir. Ayrıca meta-analiz ile ulusal ve uluslar arası çalışmalara ulaşılarak genel bir sonuç elde edilmesi anlamlıdır. Nitekim, dahil edilen çalışmalarda genel etki büyüklüğünün orta düzeyde bulunması, iki dilli eğitimin başarı üzerindeki etkisinin önemli ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Diğer yandan meta-analizde güvenilirliği sağlamanın yollarından biri olan hata koruma sayısı ile normal quantile plot değerlerinin oldukça iyi düzeyde olduğu görülmüştür. Bu değerlerin çalışmanın niteliğine etki ettiği belirtilebilir. Diğer yandan, eğitim sistemlerinde uygulanması durumunda iki dilliliğin başarılı sonuçlar ortaya koyabileceği düşünülmektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda, özellikle kişilerin yaşadığı “ötekilik” durumunu azaltmakta veya ortadan kaldırmaktadır. Bu avantajlı yönler nedeniyle iki dilli eğitim uygulamalarının titizlikle yapılması önerilmektedir.

6. KAYNAKLAR

1. Doğan, H. (2017). İki dilli öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin geliştirilmesine yönelik bir araştırma (Şanlıurfa Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
2. Elçin, D. (2014). Effect of bilingualism on foreign language skills: a comparison of bilinguals and monolinguals. Unpublished Master Thesis, Çağ University, Mersin, Turkey.
3. Ferreira, G. C., Torres, E. M., Garcia, M. V., Vascancellos, S. J. L., Frizzo, N. S., & Costa, M. J. (2018). The effect of bilingualism on cognitive and auditory abilities in normally hearing adults. *Revista Cefac Speech, Language, Hearing Sciences and Education Journal*, 20(1), 21-26.
4. Merrikhi, P. (2012). The effect of “Bilingualism” on Iranian pre-university students’ English grammar proficiency. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(2), 360-370.
5. Tafarroji, M., & Malekzadeh, P. (2015). The effect of bilingualism on the developing of English reading skills. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 36(3), Özel Sayı.
6. Tazi, Z. (2011). The effects of bilingual instruction on the English emergent literacy skills of Spanish-speaking preschool children. Unpublished PhD dissertation, The City University of New York.
7. Yang, S., & Yang, Hwajin. (2016). Bilingual effects on deployment of the attention system in linguistically and culturally homogeneous children and adults. *Journal of Experimental Child Psychology*, 146, 121-136.

8. Yazıcı, Z., Yüksel, B., & Yaşar, M. C. (2010). Acquisition of Turkish of Russian-Turkish bilingual children in early childhood. *International Journal of Human Sciences*, 7(1), 635-646.

**SYSTEM DYNAMIC APPROACH FOR ESTIMATION OF TURKEY'S
POTENTIAL EMISSIONS REDUCTIONS
TÜRKİYE'NİN POTANSİYEL EMİSYON AZALTMALARININ TAHMİNİ
İÇİN SİSTEM DİNAMİK YAKLAŞIMI**

Prof. Dr. Levent AYDIN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Dr. İzzet ARI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

ABSTRACT

Climate change has become one of the most important problems facing human beings. The reporting of the IPCC is the creation of the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) in 1992, followed by the Kyoto Protocol and the Paris Agreement aim to reduce climate change. In 2015, while adopting the Paris Agreement, the UNFCCC Secretariat requested the Intended Nationally Determined Contributions (INDC) of all countries for emission reduction in line with their national circumstances. Turkey for the first time declared to emission reductions as deviation from business as usual (BaU) scenario by 21%. However, there is no multidimensional analysis of the impact of INDC on economy, climate and energy. Since it is a multi-dimensional and multi-sector problem to link energy transition with the goals of climate change, the analysis of actions and policies necessary to combat climate change is necessary to address system integrity, feedback and dynamic relations. Furthermore, with the implementation of the system dynamics approach in the mitigation and energy transition needs analysis required by the Paris Agreement, the impacts can be seen in multiple dimensions. Turkey's long-term energy transition compatible with this study Paris Agreement with economic, energy and climate change system dynamics analysis for the achievement of the objectives will be realized. Thus, the relationship between emission reduction on system dynamics of energy use, especially in energy, transportation, industry and housing sectors will be determined. Three main scenarios will be developed within scope of the project. The first, the BaU scenario, according to 2030 targets as 21% of mitigation through transition in energy sources will be analyzed. In the second scenario, in addition to emission reduction achieved in the transition of energy supply sources in the first scenario, it is aimed to reduce the energy intensity by using energy resources efficiently and to reduce the emission. With this aim, effects of both energy efficiency and technology / activity change on primary energy use and the effect of energy demand change on emission reduction will be modeled. In the third and last scenario, it is aimed to use market mechanisms such as carbon tax and / or emission trade in these scenarios by excluding fossil energy sources from new and renewable energy sources or by reducing energy demand by decreasing energy intensity. In other words, it will be investigated that contribution of provision of access to climate finance and ensuring more fair situations in the UNFCCC to Turkey on additional emissions reduction. In the context of this study, national and international data will be acquired and system dynamic approach will be modelled first time at this scale. Thus, policies on climate change will be flexibly analyzed dynamically.

Keywords: Paris Climate Agreement, INDC, System Dynamics, Energy Transition, Renewable Energy

ÖZET

İklim değişikliği, insanın karşılaştığı en önemli sorunlardan biri haline geldi. IPCC'nin bildirimini 1992'de Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (UNFCCC) oluşturulmasını takiben Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşmasının iklim değişikliğini azaltmayı amaçlamasıdır. 2015 yılında, Paris Anlaşması'nı kabul ederken, BMİDÇS Sekreteryası, tüm ülkelerin ulusal koşullarına uygun olarak emisyonların azaltılması için Amaçlanan Ulusal

Olarak Belirlenmiş Katkılarını (INDC) talep etmiştir. Türkiye ilk kez emisyon azaltımını her zamanki gibi BaU senaryosundan% 21 oranında işten sapma olarak ilan etti. Bununla birlikte, INDC'nin ekonomi, iklim ve enerji üzerindeki etkisinin çok boyutlu bir analizi yoktur. Enerji geçişini iklim değişikliği hedefleriyle ilişkilendirmek çok boyutlu ve çok sektörlü bir sorun olduğundan, iklim bütünlüğü ile mücadele için gerekli eylem ve politikaların analizi sistemin bütünlüğü, geri bildirim ve dinamik ilişkiler için gereklidir. Ayrıca, Paris Anlaşmasının gerektirdiği etki azaltma ve enerji geçişi ihtiyaç analizinde sistem dinamiği yaklaşımının uygulanmasıyla, etkiler birçok boyutta görülebilir. Türkiye'nin bu çalışmayla uyumlu uzun vadeli enerji geçişi Paris Anlaşması ile ekonomik, enerji ve iklim değişikliği sistemi dinamiklerinin hedeflerine ulaşılması için analizler gerçekleştirilecektir. Böylelikle, özellikle enerji, ulaştırma, sanayi ve konut sektörlerinde, enerji kullanımının sistem dinamikleri üzerindeki emisyonazaltımı arasındaki ilişki belirlenecektir. Proje kapsamında üç ana senaryo geliştirilecektir. Birincisi, BaU senaryosu, 2030'a göre hedeflerin enerji kaynaklarında geçiş yoluyla azaltılmasının% 21'i olarak analiz edilecektir. İkinci senaryoda, ilk senaryoda enerji tedarik kaynaklarının geçişinde elde edilen emisyonazaltımının yanı sıra, enerji kaynaklarını verimli kullanarak enerji yoğunluğunu azaltmak ve emisyonu azaltmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla hem enerji verimliliği hem de teknoloji / faaliyet değişikliğinin birincil enerji kullanımı üzerindeki etkisi ve enerji talebi değişiminin emisyon azaltma üzerindeki etkisi modellenecektir. Üçüncü ve son senaryoda, fosil enerji kaynaklarını yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarından dışlayarak veya enerji yoğunluğunu azaltarak enerji talebini azaltarak, bu senaryolarda karbon vergisi ve / veya emisyon ticareti gibi piyasa mekanizmalarının kullanılması amaçlanmaktadır. Diğer bir deyişle, iklim değişikliğine erişimin sağlanmasının ve UNFCCC'de ek emisyonların azaltılması konusunda Türkiye'ye daha adil durumlar sağlanmasının katkısı araştırılacaktır. Bu çalışma kapsamında ulusal ve uluslararası veriler toplanacak ve bu ölçekte ilk kez sistem dinamiği yaklaşımı modellenecektir. Böylece, iklim değişikliği ile ilgili politikalar dinamik olarak esnek bir şekilde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Paris İklim Anlaşması, INDC, Sistem Dinamiği, Enerji Geçişi, Yenilenebilir Enerji

1. INTRODUCTION

Climate change is one of the greatest challenges of our age and tackling climate change urgently requires emissions reduction (IPCC, 2018). Multilateral environmental agreements such as the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), the Kyoto Protocol and the Paris Agreement are global efforts to combat climate change. The Kyoto Protocol, which is bound by international cooperation in the combat against global warming and there by climate change, will end in 2020. The increased awareness of climate change and the increasing global concerns over the potential negative consequences of the increase in temperature above + 2C relative to pre-industrial revolution levels made it compulsory for countries to enhance their commitment. Lastly, in 2015, the Paris Agreement was adopted as a new climate agreement based on parties' Intended Nationally Determined Contributions (INDCs) (UNFCCC, 2015a). INDCs which reflect each countries' national circumstances, include GHG emissions reduction targets such as quantified emission reduction in absolute or relative terms, intensity or performance based targets and deviation from business as usual (BaU) projections (UNFCCC, 2015b).

The Paris Agreement requires all countries to put forward their best efforts INDCs and to strengthen these efforts in the years ahead. This includes requirements that all countries report regularly on their emissions and on their implementation efforts. Countries will take stock of

the collective efforts in relation to progress towards the goal set in the Paris Agreement and to inform the preparation of INDCs.

According to the Paris Agreement, all countries should develop long-term low GHG emission development strategies in line with their commitments and national circumstances. Additionally, countries shall periodically take stock of the implementation of this Agreement (Global Stocktaking) to assess the collective progress towards achieving the purpose of this Agreement, in accordance with Article 14 of the Paris Agreement (UNFCCC, 2015a). The first global stocktaking will be completed by 2023 and the cycle will be completed every five years. The outcome of the global stocktaking will result in requesting from countries for updating and enhancing their NDCs.

Turkey announced its INDC as up to 21 per cent reduction in GHG emissions from the Business as Usual (BAU) level by 2030 (UNFCCC, 2015c). According to the methods which will be on going until 2030 the emissions of 1,175 million tons, reducing by 21% the measures to be taken are committed to lowering the level of 929 million tons of GHG emissions. Turkey's INDC (given appendix), it is based on 10th National Development Plan, National Strategy on Climate Change, National Climate Change Action Plan, National Strategy on Industry, Strategy on Energy Efficiency, National Strategy and Action Plan on Recycling, National Legislation on Monitoring, Reporting and Verification of GHG emissions and National Smart Transportation Systems Strategy Document (2014- 2023) and its Action Plan (2014-2016) (UNFCCC, 2015c).

The current submitted INDC is not provided information about the impacts of emissions reduction on economy including costs of emission reduction, economic growth, employment and balance of payments. Besides, sectoral marginal abatement costs particularly in energy sector were not analyzed. According to the Paris Agreement, Turkey will need to develop low emission development strategy and update its INDC. Thus, it is highly difficult to prescribe Turkey's steps towards low carbon development strategy as required by the Paris Agreement.

The main aim of this study is to investigate impacts of actions for combating climate change on sectoral mainly energy and socio-economic indicators of Turkey during the implementation period of the Paris Agreement (2021-2030).

The study focuses on energy supply and usage of energy in these sectors in Turkey the period of 2021-2030. In order to achieve long-term energy transition to Turkey's climate targets, socio-economic and environmental effects of energy efficiency, renewable energy, domestic coal use, nuclear power plants, geopolitics of natural gas will be analyzed in the context of political future of Paris Climate Agreement and Energy Transition in this study.

Turkey as a developing country needs financial resources to transform its energy systems and technologies. It is expected that Turkey's energy demand will increase and to supply this demand domestic resources including lignite will be utilized. There is a tradeoff between

indigenous coal supply and mitigate CO₂ emissions. Therefore, it is essential to consider environmental, energy and economic concerns while establishing sustainable energy models.

Besides INDC target of Turkey, this project provides analysis of impacts of market based instruments such as tax, trade, incentives and subsidies and financial aids and foreign aids to transform energy systems for combating climate change. Financial resources and aids and technology transfer will be reinforced for this transformation. Turkey aims to use carbon credits from international market mechanisms to achieve its 2030 mitigation target in a cost effective manner and in accordance with the relevant rules and standards (UNFCCC, 2015c). Thus, the model which will be developed in the project, have two pillars. First, it is modelling of real sector for impacts of GHG emissions reduction. Second, it will integrate impacts of financial instruments and sources on economy and energy.

In the project, Turkey's INDC targets including energy, industry, transportation and residential sectors are taken into account. In the INDC, while some of targets are set with concrete and quantified actions particularly in energy-power section, many of targets are required to be quantified or even to be clarified. In addition to quantified targets such as power plants installed capacity such as wind and solar, concrete policies and measures in transportation, industry and buildings sectors are involved in the analysis. Official policies and programs will be used to quantify any targets/measures/policies mentioned in the INDC.

Some of these official documents:

- a) New Economic Programme and 2019 Annual Programme (SBO, 2019)
- b) Strategic Plans of Ministries (MENR, 2015)
- c) National Climate Change Strategy and Action Plan
- d) National Energy Efficiency Action Plan

These documents will guide to researchers during the setting the model and assumptions. Due to the fact that the INDC was submitted in 2015, it is essential to update targets or policies in there. Therefore, the model in the project should be dynamic for sake of increasing elasticity and capability to insert new policies. In the project, current INDC will be figured out and analyzed in the context of BaU and INDC scenarios with the methodology and reporting guidelines of the UNFCCC. The results of the study will assist the policy makers in monitoring and reporting of Turkey's progressive INDC for the global stocktaking process of the Paris Agreement.

2. METHOD

2.1 Modeling Approach

System dynamics (SD) is preferred as modeling approach in the project. There are many reasons for this: Because dynamic models in the economy require many behavioral assumptions and most are not highly linear, both analytically difficult to solve and multiple feedback loops can cause unexpected behavior in the system (Sisodia, Sahay and Singh, 2016;

Mutingi, Mbohwa and Kommula, 2017). It is known that the behavior of the system may be surprisingly intense to change the value of the system parameters in a system including non-linearity and multiple loops associated with many assumptions. This means that large inputs of the system can be changed without significantly affecting the output behavior of a system. This behavior is often seen in modeling complex systems. In contrast, system dynamics can visually display parameters in a system that can significantly affect the entire system; modifying these parameters may alter the system behavior. Therefore, system dynamics can be used to examine different systems such as social systems and technical systems. Furthermore, system dynamics models can effectively organize the knowledge of a particular system.

On the other hand energy sector is often confronted with unprecedented changes. Turkey has experienced increasing demand for energy, energy use and investments in the energy sector. This leads to unpredictable dynamic imbalances in the energy system. Main sources of energy uncertainty in energy systems come from government incentives, technological innovations and developments, price fluctuations, time delays or lags at various level in energy projects. Therefore, system dynamic model is the most appropriate and useful policy tool for complex dynamic energy systems that are often associated with uncertain system behavior.

One of the distinctive features of System Dynamic modeling is that it can provide a better understanding of a system that is unclear or controversial. In particular, a system dynamics project can change the way people see and interpret a system. In general, system dynamics is a tool that can analyze various systems in a qualitative and quantitative way. System dynamics are used to analyze and address energy and environmental issues in the context of a climate change agreement.

In this study, we focus on carbon mitigation policies in line with Turkey's INDC at national level and develop several scenarios using national plans and strategies (National Development Plan, National Strategy on Climate Change, National Climate Change Action Plan, National Strategy on Industry, Strategy on Energy Efficiency, National Strategy and Action Plan on Recycling etc.) to addresses energy and environmental issues in period of climate agreement(2020-2030). To do this, we first study on energy supply structure and evaluate energy cost, emission and environmental cost using system dynamics. Following energy supply model, we develop energy demand for final users (industries, household, government and rest of world) to construct energy balance for Turkey.

As a baseline scenario we study on CO₂ emission trends from energy use of Turkey to model the data and project CO₂ emissions for up to year 2030. After designing baseline scenario we ask a basic research question "can renewable with hydro and nuclear power energy resources eventually meet the commitment of %21 reduction in CO₂ emission by 2030. We use renewable and nuclear power generation system dynamics model to answer this question.

In the energy modeling approach, the variables are determined first. Various energy variables identified within the scope of the study - population, births, deaths, total electricity demand, non-renewable energy supply, total energy supply and the difference between demand and supply. Then the relationships between the variables are established. For example, some interrelationship between energy variables can be developed in Turkey's energy sector as following;

Population = births – deaths

Total Electricity requirement = per capita electricity requirement x population

Renewable Energy supply = solar + hydro + biofuel + wind + geothermal + nuclear

Non-renewable Energy supply = compound indicator x population

Total Power generated = Renewable energy supply + Non-renewable Energy supply

Total power available = Renewable supply + Non-renewable supply + imports – exports – losses

Once the relationships between the energy variables are determined, causal loop diagrams are established. A causal loop scheme is a simple map of a system with all constituent components and interactions. By capturing the interactions and consequently the feedback loops (see figures below), a causal loop diagram reveals the structure of a system. By understanding the structure of a system, it is possible to determine the behavior of a system in a certain time period. The following is an example of the causal cycle diagram used in modeling describing the dependence of the variable population on the birth rate and mortality rate.

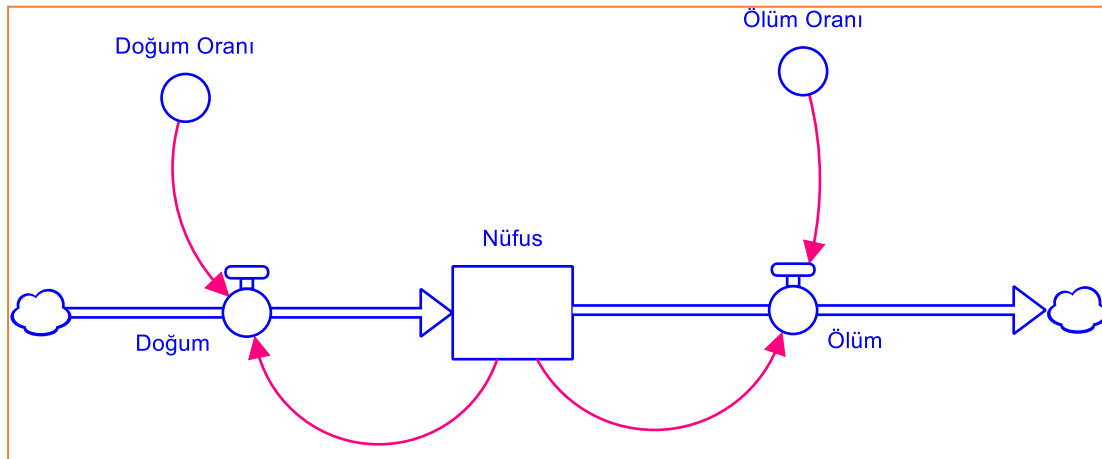

Figure 1: Stock and Flow diagram for the population changes and Causal loop diagram for population changes (Panda, 2011)

Causal cycle diagrams help to visualize a system's structure and behavior and to analyze the system qualitatively. To perform a more detailed quantitative analysis, a causal loop diagram is converted into a stock and flow chart. A Stock and Flow model helps to quantify and

analyze the system quantitatively, these models are usually created and simulated using computer software. The following stock and flow diagram is simulated and simulated in Vensim PLE to carry out a quantitative study of the various variables studied.

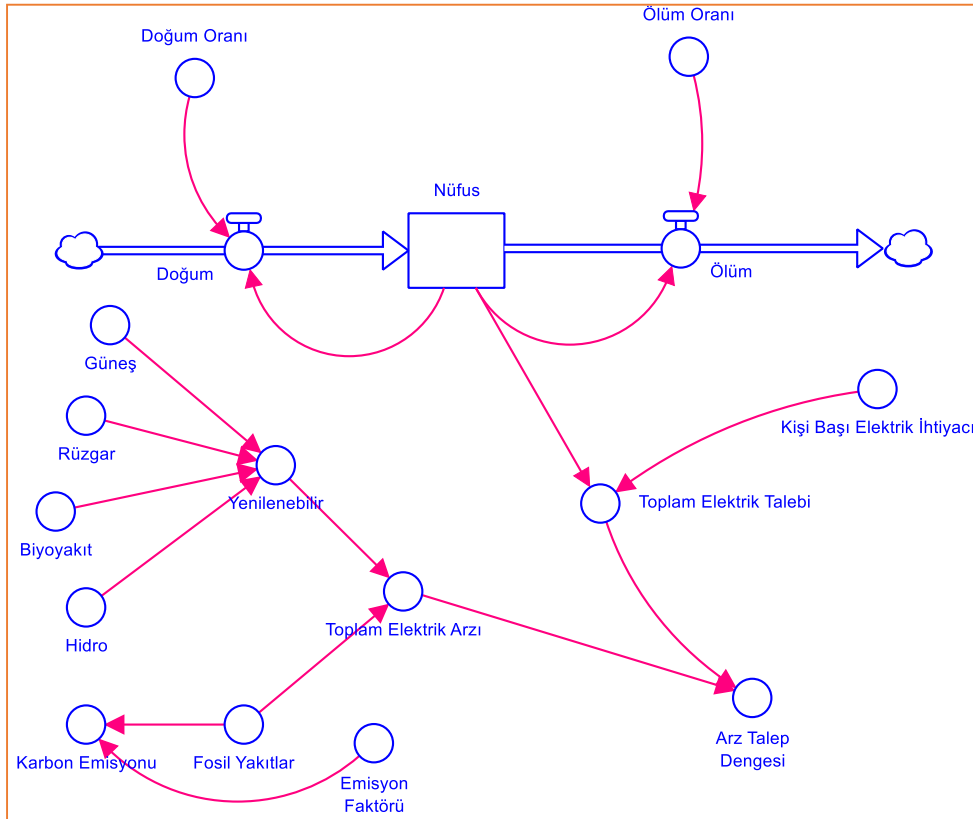

Figure 2: Stock and flow diagram to study the contribution of various power supply source to meet the electricity demand (Panda, 2011)

2.2 Data

Basic economic and social indicators are published by TURKSTAT. Some of these are: National Accounts, Employment, Unemployment and Wages, Inflation and Price, Foreign Trade, Construction and Housing, Industry, Trade and Services, Agriculture, Environment and Energy, Income, Life, Consumption and Poverty, Population and Demography (TURKSTAT, 2019). The data included in the current situation analysis and modeling studies will be used. As regards greenhouse gas emissions, the country's emissions-related activities and associated emission data will be obtained from the National Notifications submitted to the UNFCCC (UNFCCC, 2019). Regarding energy supply and utilization, sectors and general energy data will be provided from Energy Balance Tables (MENR, 2019).

2.3. Modeling Phases in Action

Now that system dynamics method is presented briefly above, we propose how such SD method is applied to our study by focusing on the following three modeling phases.

Phase 1. It is essential for our study to understand comprehensively how Turkey has officially made a commitment to INDC targets. Accordingly, as discussed above understanding the following four official documents must be a starting point of our study.

Thus, phase 1 of our study is to review the documents in terms of system dynamics structure and causal loop diagrams. Through this reviewing process, system structures and missing loops of the official documents will be brought to our research attention.

Phase 2. With this macroeconomic level of energy demand prediction, we can easily decompose energy demand into those of specific energy industries, and calculate carbon emissions from these industries by assuming the current industry composition.

Phase 3. To meet the Turkish INDC targets, energy supply composition must be restructured from the current fossil-fuel energy to more renewable and clean energies.

With the system dynamics reviews of phases 1 and 2, we could build system dynamics model that enables this transition process and runs simulations for meeting the national targets.

3. EXPECTED OUTPUT

At the beginning of the expected outputs, the estimated emission values for the period 2020-2030 are taken as the reference line of the model. The renewable energy targets in the Turkey's INDC commitment are accepted as policy simulations and the System Dynamic model run and the reduction in carbon emission values is obtained. These reduction values are compared according to the baseline scenario.

Situated in the INDC simulations with energy transition, changes in Turkey's energy balance and macroeconomic stability variables are monitored. We can observe the energy mix associated with carbon emission and macroeconomic performance of Turkish economy.

In case of long-term goals of nuclear power, renewable energy, and energy efficiency committed in INDC were insufficient to meet Turkey's 21% in reducing carbon emissions, it would be expected to reveal the model the environmental and economic impact of carbon pricing policies (carbon tax and/or emission trading) on Turkey.

REFERENCES

IPCC (2018) *IPCC special report on the impacts of global warming of 1.5 °C - Summary for policy makers*. Available at: <http://www.ipcc.ch/report/sr15/>.

MENR (2015) *Ministry of Energy and Natural Resources 2015-2019 Strategic Plan*.

Mutingi, M., Mbohwa, C. and Kommula, V. P. (2017) 'System dynamics approaches to energy policy modelling and simulation', *Energy Procedia*. Elsevier B.V., 141, pp. 532–539. doi: 10.1016/j.egypro.2017.11.071.

Panda, D. (2011) 'Impact of Renewable Energy Sources in Power Supply of India– a System Dynamics Approach', *International Journal of Power System Operation and Energy Management*, 2(3,4), pp. 2231–4407. Available at: [http://www.idc-online.com/technical_references/pdfs/electrical_engineering/IMPACT OF RENEWABLE.pdf](http://www.idc-online.com/technical_references/pdfs/electrical_engineering/IMPACT_OF_RENEWABLE.pdf).

SBO (2019) *2019 Annual Program, Plans and Programs*. Available at: http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2019_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf (Accessed: 21 November 2018).

Sisodia, G. S., Sahay, M. and Singh, P. (2016) 'System Dynamics Methodology for the Energy Demand Fulfillment in India: A Preliminary Study', *Energy Procedia*, 95, pp. 429–434. doi: 10.1016/j.egypro.2016.09.054.

UNFCCC (2015a) *Adoption of the Paris Agreement*. Available at: <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf> (Accessed: 14 December 2015).

UNFCCC (2015b) *INDCs as communicated by Parties*. Available at: http://www4.unfccc.int/submissions/indc/Submission_Pages/submissions.aspx (Accessed: 15 October 2015).

UNFCCC (2015c) *Republic of Turkey Intended Nationally Determined Contribution*. Available at: [http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published Documents/Turkey/1/The_INDC_of_TURKEY_v.15.19.30.pdf](http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published_Documents/Turkey/1/The_INDC_of_TURKEY_v.15.19.30.pdf).

**FEMİNİZME AKADEMİDEN BAKMAK: TÜRKİYE’DE KADIN HAREKETİNİN
KURUMSALLAŞMA SÜRECİ**

LOOKING TO FEMINISM VIA ACADEMIA: INSTITUTIONALIZATION PROCESS OF
WOMEN’S MOVEMENT IN TURKEY

Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

ÖZET

Feminizm, kadın ve erkek eşitliğini savunan bir ideoloji ve sosyal harekettir. Kadınların hak taleplerine odaklanan feminist hareketler, ilk olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmış, tarihsel süreç içerisinde gelişerek farklı feminizm türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar, radikal, liberal ve sosyalist feminizmler olarak değerlendirilebilir. Kadınların mücadelesini bilimsel sahada ortaya koymak amacını taşıyan akademik feminizm, kadına ait bilgi üretmeye ve akademiye eril bir alan olmaktan çıkarmaya yönelik bir feminizm türüdür.

Buradan yola çıkıldığında, akademik feminizmin mekânsal temsiliyetini üniversitelerin oluşturduğu belirtilebilir. Amerika’da 1970’li yıllarda kadın araştırmalarına yönelik lisansüstü programların çoğalması ile akademik feminizmin tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, son derece çağdaş ve yeni bir feminizme alan açan akademik feminizm, bilimsel teori ile feminist pratiği bir araya getirmektedir. Türkiye’de ise, 1990’lı yıllardan itibaren üniversitelerde kadına yönelik bilimsel çalışmalar hız kazanmıştır. Bu çalışmalar iki ana koldan yürütülmektedir. Enstitüler ya da Araştırma Merkezleri bünyesinde açılan bağımsız lisansüstü programlar ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezleri, akademik çalışmalara odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, akademik feminizmin Türkiye’de nasıl kurumsallaştığını incelemektir. Bu kapsamda, yapılan çalışmalarının akademik feminizm ile ne kadar ortaklaştığı ya da farklılaştığı tartışılmaktadır. Bu inceleme kapsamında, öncelikle akademik feminizmin teorik arka planı ortaya konulmaktadır. İkinci olarak, Türkiye’de öncelikle gelişen kadın çalışmaları alanı enstitüler ve araştırma merkezleri kapsamında değerlendirilmektedir. Üçüncü olarak, Türkiye’de akademik feminizmin var olup olmadığı sorunsallaştırılmaktadır. Çalışmada sonuç olarak, Türkiye’de yapılan kadın çalışmalarının bütüncül bir akademik perspektifle yapıldığını söylemek henüz mümkün değilse de; akademik feminizm perspektifinde gelişmeler kaydedildiği değerlendirilmektedir. Türkiye’de kadın akademisyenlerin durumundan bağımsız olmayan bu durum, feminist bilinçlenme düzeyinin artmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bilinç düzeyi arttıkça, Türkiye’de akademik feminizmin ivme kazanacağı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Akademi, Feminizm.

ABSTRACT

Feminism as an ideology and social movement that advocates equality between men and women. Feminist movements which focus on women’s claims first emerged in the 19th century, evolving in the historical process and leading to the development of different types of feminism. This can be regarded as radical, liberal and socialist feminisms. Academic feminism which aims to reveal women’s struggle in the scientific field, is a type of feminism which needs to produce knowledge of women and remove academia from being a masculine field.

From this point view, it can be stated that the spatial representatiton of academic feminism is formed by universities. It is seen that academic feminism has begun to be discussed firstly in the United States of America in the 1970s with the great increase in the number of graduate programs leading to women’s research. In this context, academic feminism, which opens up a

very contemporary and new field of feminism, combines scientific theory and feminist practice. In Turkey, the universities has gained momentum on scientific studies on women since 1990s. These studies are carried out from two main branches. Independent programs within the Institutes or Women Studies Research and Application Centers both focus on academic studies.

The aim of this study is to examine institutionalization of academic feminism in Turkey. In this context, it is discussed on the available studies of academic feminism and its differences or similarities. In this study, first of all, the theoretical background of academic feminism is revealed. Secondly, the priorities are considered in developing the field of Women's Studies Institutes and Research Centers in Turkey. Thirdly, it has called into question whether academic feminism existing in Turkey. As a result, it is not possible to say that women's studies in Turkey has a holistic academic perspective, on the other hand, this study evaluates developments in the line with academic feminism on available studies. This statement is not independent of the case of female academics and it is directly related to increase feminist consciousness. Up to consciousness level increases, it will be observed that academic feminism is going to be gain momentum in Turkey.

Keywords: Woman, Academy, Feminism.

1. GİRİŞ

Feminizm, genel olarak kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması için geliştirilen bir kuramsal çerçeveyi ifade etmekle birlikte; aynı zamanda bu eşit hakları elde etmek için gerçekleştirilen somut eylem ve etkinlikleri de karşılayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kadınların hem kamusal alanda hem de özel alandaki etkinliklerine odaklanan feminist teori ve pratik, kadınların erkeklerle eş kamusal özneler olarak konumlanmaları doğrultusunda verilen mücadeleyi ifade etmektedir (Gross, 1994: 356). Tarihsellik içerisinde ele aldığımızda, 1792 yılında Mary Wollstonecraft tarafından yayınlanan "A Vindication of the Rights of Woman (Bir Kadın Hakları Savunusu)" makalesi, feminizm tarihinde bir milat olarak değerlendirilmektedir (Alptekin, 2001: 35). Bu tarihi metin, erkeklerin ve kadınların eşitlik ve özgürlük temelinde aynı haklara sahip olarak dünyaya geldiklerine vurgu yaparak; kadınların toplumsal yapı içerisinde ikincil bir cins olarak konumlandırılmalarını eleştirmektedir. Buradan yola çıkarak, toplumlarda erkeklerin nasıl kadınlardan üstün olarak konumlandıklarını tartışan metin, somut durumun eleştirisine odaklanmaktadır (Alptekin, 2001: 36).

Kadınlar, en ilkel toplumlardan en çağdaş toplum tiplerine kadar uzanan çeşitlilik içerisinde, her zaman baskı gören kesimi oluşturmuşlardır. Toplumsal gelişimi tayin eden kanunlar, kadınların erkeklerden daha geri bir düzeyde konumlanmasına neden olmaktadır. August Bebel'in (1976: 18) ifadesiyle kadın, "*ilk tutsaklık halkasını takan yaratık*" olarak tarihteki yerini almıştır. Bu süreçte, kadınlara erkek arasındaki biyolojik cinsiyet farklılığından ziyade, biyolojik cinsiyetin üzerine temellenen ve toplumsal ve politik bir inşaya karşılık gelen toplumsal cinsiyet kavramı belirleyici olmuştur. Toplumsal cinsiyet anlayışı, cinsiyeti içine doğulan ve doğal-biyolojik bir kategori olmaktan çıkarmış; toplumsal süreçlere eklenen bu cinsiyet anlayışında kadınların yüklendiği sembolik değer ve vazifeler onların doğası haline getirilmiştir (Mutluer, 2012). Bu toplumsallaşma süreci ve toplumsal cinsiyetin işleyişindeki prensipler, kadınları erkeklerin gerisine atarak özel alan içerisine hapsetmiş; kamusal alandaki iş ve eylemler ise eril faaliyetler olarak kodlamıştır. Kadın bu noktada, toplumsal düzen içerisinde ikincil cinsiyet olarak statü kaybına uğramıştır.

Feminizmin temel çıkış noktası, kadınlık ve erkekliğin toplumsal inşa sürecini eleştirmeye odaklanmaktadır. Batı'da bu eleştiriyi temel alarak, "Anglo-Amerikan" ve "Fransız"

feminizmleri ortaya çıkmış; üçüncü dünya ülkeleri olarak ifade edilen az gelişmiş ülke coğrafyalarında ise “Üçüncü Dünya” feminizmi gibi farklı türlerde feminizmler gelişmiştir (Gedik, 2011: 111). Bu mücadeleler, öncelikle kadınların yurttaşlık temelli politik ve hukuksal hak taleplerine odaklanmış, daha sonra özel alandan kaynaklanan haklara doğru bir gelişim göstermiştir. Eğitim, sağlık, siyaset gibi birçok farklı alanda kadınlar kendilerini hak sahibi özneler olarak ifade edebilmek için seslerini daha yüksek sesle duyurmaya başlamışlardır (Alptekin, 2001: 36).

Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan akademik feminizm yaklaşımı, feminizmin kurumsallaşmasının önemli bir noktaya ulaştığı 1990’lı yıllarda ortaya atılmış ve kadınlar akademiye aktif bir mücadele alanı olarak görmeye ve bu doğrultuda mobilize olmaya başlamışlardır (Gedik, 2011: 117). Bu nedenle, akademiye feminist teori ve pratikleri birlikte kapsayan bir alan olarak gören feminist hareket, kadınlara ait bilginin kadınların kolektif üretimiyle hayata geçirilebileceğini tartışmaya başlamıştır. Üniversitelerde kadın çalışmaları bölümleri kurulmuş, bu alanda lisansüstü programlar açılmış, böylelikle kadın çalışmaları konusunda birçok üniversiteyi içine alan bir akademik yapılanma ağı oluşmaya başlamıştır (Alptekin, 2011: 39).

Bununla birlikte, üniversitelerde kadın çalışmalarını başlığı altında yapılan tüm çalışmaların feminist bakış açısıyla üretildiğini söylemek olanaklı değildir. Her ne kadar akademide kadın çalışmalarının yapılmaya başlandığı ilk dönem olan 1990’lı yıllarda bu çalışmaları yürüten akademisyenler öncü bir feminist kuşak olsa da, daha sonra bu çalışmalar farklı perspektiflerle çeşitlenmiştir. Bu durumda, her çalışmayı feminist akademik çalışma olarak nitelerek zorlaşmıştır (Sancar, 2003: 165). Serpil Sancar (2003: 165) akademik feminizmi, “*Mevcut bilim anlayışı içinde kadınların yaşamlarını ve bunun içindeki sorunları görünmez, ikincil ve değersiz kılanın ne olduğunu anlama ve değiştirme çabası*” olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla, Sancar’a (2002: 168) göre akademik feminizm, “*Kadınları hakkında bilgi üretilen bir bilimsel nesne konumundan çıkarmak ve kendisi için gereken bilgiyi kendisi üretip tanımlayan özne konumuna getirmek*” maksadındadır.

Bu çalışmanın odak noktasını, Türkiye’de gelişen kadın çalışmaları alanından yola çıkarak akademik feminizmi değerlendirmek oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, kadın çalışmaları ve akademik feminizm kavramlarının birbirinin muadili olarak kullanılması ile ortaya çıkan kavram karmaşasını gidermek amaçlanmakta ve kadın çalışmalarının Türkiye’deki kurumsallaşma süreci değerlendirilerek, bu süreç içerisinde kadın çalışmaları alanının ‘akademik’ perspektif kazanıp kazanmadığı sorunsallaştırılmaktadır. Bu bağlamda, üniversitelerde kadın çalışmaları etkinliklerinin niteliği ve kapsamı önem kazanmaktadır. Buradan yola çıkarak çalışma, dört temel bölümde yapılandırılmaktadır. İlk bölümde, genel kuramsal çerçeve olarak feminizmin tanımları ve tarihsel seyri ortaya konulmuştur. İkinci bölümde, Türkiye’de kadın hareketinin ve feminizmin gelişimi incelenmiştir. Üçüncü bölümde, akademik feminizm kuramsal ve kavramsal olarak ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise, Türkiye’de akademik feminizmin gelişimi ve kadın çalışmaları alanı bütünsellik içerisinde değerlendirilmektedir. Sonuç bölümünde ise, konuya ilişkin genel öneriler geliştirilmiştir.

2. FEMİNİZMİN TARİHSEL SEYRİ

Feminizm, en genel şekliyle “*Cinsiyetçi baskıların sona ermesi için yapılan mücadele*” (Hooks, 2004: 53) olarak tanımlanabilir. Türk Dil Kurumu (TDK, 2018) feminizmi, “*Toplumda kadının haklarını çoğaltma, erkeğinkiler düzeyine çıkarma, eşitlik sağlama*

amacını güden düşünce akımı” olarak tanımlamaktadır. Ahmet Cevizci (2017: 679) ise, feminizmi, bireyler arasında cinsiyetten kaynaklanan temel ayrımlar olduğu yaklaşımını reddederek dünyanın ve özel olarak içinde yaşanılan toplumun cinsiyet eşitliğine dayanan bir şekilde örgütlenmesini hedefleyen bir hareket olarak değerlendirmektedir. Uzun bir tarihsel dönemde feminizm, kadın hareketinin genel adı olarak anılmış, 20. yüzyıl ve sonrasında ise feminizm ve kadın hareketi arasındaki kavramsal farklılık vurgulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte, feminizm daha özellikli bir mücadeleyi ve bakış açısını ifade etmeye başlamıştır. (Akt. Alptekin, 2011: 35).

Erkeklerin yararlandığı her haktan eşit bir biçimde kadınların da yararlanması amacı feminizmin en temel gayesidir. Bunun için toplumdaki yapıları değiştirmek, yeni bir feminist kültür yaratmak ve alternatif bir kadın dünyası sunmak bu gayeyi gerçekleştirmek için ortaya konulan temel hedefler olarak sıralanabilir. Bu hedefler doğrultusunda feminizm kişiye bir rol, kimlik ve davranış biçimi yüklemektedir (Hooks, 2004: 55). Bu bağlamda feminist aksiyon, hâkim kültür ve kurulu düzene kadınların bir karşı duruşu ya da başkaldırısı olarak yorumlanabilir.

Temel bir ideal etrafında oluşturulan feminist teori, temelinde cinsiyet ayrımcılığına karşı duran, eril söyleme karşıt bir söylem üretmeyi amaçlayan, bunun için alternatif modeller, yöntemler, yaşam tarzları, yargılar ve söylemler sunan bir teori olarak açıklanmaktadır (Gross, 1994: 360). Feminizm söz konusu olduğunda, feminist teori ve pratikleri birlikte düşünmek; yani kuram ve aksiyonu birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Feminizmin bir teorisi olmakla birlikte; kurumsal çerçeveler, ritüeller, sloganlar, kişiler, taktikler, araçlar ve metotlardan oluşan bir pratik çerçevesinde ele alınması gerekmektedir (Gross, 1994: 367). Kadınların yaşam deneyimleri ve söylemleri ile yakından ilgili olan feminizmi bu nedenle pratikleriyle birlikte kavramak elzemdir.

İnsanlığın tarihsel seyrine bakıldığında, kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet farklılığına dayanan en temel ayrım kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrımdaya temellenmektedir. Tüm toplumlarda var olan eril/dışıl ayrımının yanına tarihsel olarak eklenen özel/kamusal alan dikotomisi, kadınları kaçınılmaz biçimde özel alana mahkûm ederken; erkekleri de kamusal alanla ve kamusal-toplumsal-politik faaliyetlerle ilişkilendirmektedir (Günindi Ersöz, 2015: 82). Eski Yunan’da temellenip 20. yüzyılın çağdaş toplumlarına kadar süregelen temel kategorilerden biri olan özel- kamusal alan ayrımı, kadını namus kavramıyla ilişkilendirerek kadının yapageldiği işleri “kadın etkinliği” olarak ele almakta ve bu etkinliklerin merkezine özel alan olan evi yerleştirmektedir (Alkan, 2000: 23). Bu tasnif, kadınları bireysel ve kamusal özgürlüklerden yoksun kılmakta ve yinelenmesi zaruri olan hane içi etkinlikler alanına işaret etmektedir. Dolayısıyla, feminist mücadele bu toplumsal yapılara ve onlar içindeki sınıflandırmalara karşı mücadele dolayımında yükselmektedir.

Feminizmin Batı’daki tarihçesine bakıldığında, Anglo-Amerikan feminizmi ve Fransız feminizminin ilk örnekleri oluşturdukları görülmektedir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında gelişen oy hakkı mücadelesi ile ortaya çıkan Anglo-Amerikan feminizmi “Birinci Dalga Feminizm” olarak da isimlendirilmektedir. Bu feminizm, aydınlanmacı felsefenin eşitlik fikrinden etkilenmekte olup; kadınların kamusal hak taleplerini dile getirmesi açısından önemli bir yankı uyandırmıştır (Cevizci, 2017: 680). Fransız Feminizmi ise, daha çok kültürel konular ve edebiyatla ilgilenmiş ve “İkinci Dalga Feminizm” olarak adlandırılmıştır (Gedik, 2011: 106). Kara Avrupası’nda etki eden bu feminizm türü, birinci dalga feminizmin eşitlik vurgusunu eleştirerek kadın ve erkeğin aynı olmadıkları tespitinden yola çıkmaktadır (Cevizci, 2017: 680). Kadın ve erkek arasındaki farklılıklara odaklanan ikinci dalga feminizmin en önemli temsilcisi ise, Simone de Beauvoir olmuştur. Beauvoir, kadının ikinci cinsiyet olarak tayini üzerine düşünmüş ve “*İkinci Cinsiyet*” eserinde, kadınlık durumuna

yönelik varoluşsal analizler ortaya koymuştur (Direk, 2009: 11). 1970’li yıllarda gelişen “Üçüncü Dalga Feminizm” ise, ikinci dalga feminizmin açtığı “farklı ama eşit” yaklaşımını geliştirerek ilerlemiş; kadınların birçok farklı toplumsal süreçte yaşadıkları zorluklara odaklanmıştır. Üçüncü dalga, kadınlara yönelik özcü yaklaşımlara yönelik eleştirel geliştirmekte; özellikle dilin toplumsal bir kuruluş olarak nasıl işlediği üzerine odaklanmaktadır (Cevizci, 2017: 682).

Feminizmin üç temel dalgası etrafındaki tartışmalar geliştikçe, radikal feminizm, liberal feminizm ve Marksist feminizm gibi farklı feminizm türleri doğmuştur (Hooks, 2004: 49-50). Örneğin, radikal feministler toplumdaki hâkim düzenin bir devrim yoluyla dönüştürülmesi gerektiğini düşünürken; liberal feministler bu dönüşümün mutlak bir kesinti ile değil; aşamalı iyileştirmelerle olması gerektiğini savunmuşlardır (Gedik, 2011: 109-110). Marksist feminizm ise, kapitalizme yönelik sistem eleştirisi üzerine odaklanarak kadının çalışma hayatındaki ikincil konumu ile ilgilenmiş ve kadınların yapısal sorunlarına odaklanmıştır. Kapitalizm, 14. ve 15. yüzyıllarda, kadınlar ve işçilerin öncüsü olacağı toplumsal muhalefete karşı bir panzehir görevi görmüştür. Özellikle feodaliteden kapitalizme geçişin dinamikleri düşünüldüğünde kadınlar, çocuklar ve yabancıların bu sistemin alt tabakaları olarak kurgulandıkları söylenebilir. Bu dönemde, kadınların toplumsal olarak kontrol edilebilmesinin en önemli aracı ise evlilik kurumudur (Pelizzon, 2009: 354). Batıdaki feminizmlerin çerçevesi genel olarak kapitalistleşme sürecinde çizilmiştir. İşte tüm bu kapitalistleşme sürecinde, kadınlar üzerindeki baskıcı dinamiklerine verilen en net yanıt Marksist feminizmden gelmektedir.

Öte yandan, feminist hareketler sadece Batı dünyası ile sınırlı kalmayarak Batı dışındaki coğrafyalarda, üçüncü dünya feminizmi gibi Batılı olmayan feminizmleri de ortaya çıkarmıştır (Gedik, 2011: 111). Kuzey Afrika ülkeleri, Ortadoğu ülkeleri gibi farklı coğrafyalarda birçok farklı feminist teori ortaya atılmıştır. Bu ülkelerde, kadınlara yönelik ırk, etnisite ve toplumsal cinsiyet tarafından belirlenen ve iç içe geçen sömürü dinamiklerine yönelik eleştiriler geliştirilmiştir (Gedik, 2011: 111).

20. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler’in çabalarıyla kadınların kolektif mücadelelerine verilen kurumsal desteklerin ön plana çıktığı görülmektedir. 1946 yılında, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey bünyesinde “Kadının Statüsü Komisyonu” kurulmuştur. 1951 yılında ise, Uluslararası Çalışma Örgütü, “Kadın ve Erkek Tarafından Yapılan İşlerin Eşit Değerde Sayılması Sözleşmesi”ni kabul etmiştir. 1952’de Birleşmiş Milletler tarafından “Kadınların Politik Hakları Sözleşmesi” kabul edilmiştir. 1979 yılında ise Birleşmiş Milletler, “Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”ni yürürlüğe koymuştur (Eroğlu, 2004: 25). Uluslararası örgütler tarafından gerçekleştirilen bu tür hukuksal düzenlemeler, kadınların hak temelli mücadeleleri içerisindeki kazanımları olarak değerlendirilebilir. Bu başlık altında yapılan genel tarihsel değerlendirmeden sonra, bir sonraki başlıkta feminizmin Türkiye’deki tarihsel seyri ele alınacaktır.

3. TÜRKİYE’DE FEMİNİZMİN GELİŞİMİ

Türkiye’de gelişen kadın hareketi, dört temel dönemde incelenebilir. Bunlar: Osmanlı Kadın Hareketi, Cumhuriyet Dönemi Kadın Hareketi, 1980 Sonrası Kadın Hareketi ve 1990 Sonrası Kadın Hareketi (Gedik, 2011: 112) olarak tasniflenebilir. Bir kısım araştırmacıya göre, Türkiye’ye feminizmin girişi kuram ve pratikler açısından bakıldığında, 1980’li yılların sonlarında mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de feminizmden bahsedebilmek ancak 1980 sonrası için geçerli olabilmektedir. Bu bağlamda, 1980 öncesi hareketler kadın hareketleri olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan bazı araştırmacılar ise, Türkiye’de

feminizmin Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi de dâhil olmak üzere, 19. yüzyılın sonlarından itibaren var olduğunu ve feminist hareketi bu geniş tarihsel dönemin sınırları içerisinde değerlendirmek gerektiğini belirtmektedirler (Kayhan, 1999: 49). Bu çalışmada, feminizmin tarihsel sınırlarını geniş tutan ikinci yaklaşımdan hareket edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu son döneminde gelişen kadın hareketi “Erken Dönem Kadın Hareketi” olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı’da kadın hareketi etrafındaki tartışmanın modernleşme hareketleriyle birlikte değerlendirildiği görülmektedir. Modernleşmenin henüz başlamadığı imparatorluğun uzun döneminde, kadınlar İslam hukukuna tabi olarak düzenlenen toplumsal yaşantıda özel alanı temsil eden cinsiyetti. Kamusal alana gerekmedikçe müdahil olmayan kadınlar, hane içi pratiklerin sürdürülmesi ve çocukların bakımı gibi işlerle vazifelendirilmişlerdi (Yapar Gönenç, 2006: 73). Özellikle çok eşli düzenin sürdürülmesi ve harem uygulaması, bu dönemde kadınlar için en can yakıcı meseleyi oluşturmaktadır.

19. yüzyıla gelindiğinde, imparatorluk yeni bir tarihsel sürecin eşiğine gelmiş bulunmaktadır. Modernleşme, Kemal Karpat’ın (2017: 14) ifadesiyle, “*çağına uymak*” kaygısı, imparatorluğu yeni bir düzen arayışına götürmüştür. Modernleşmenin temel ilerlemeci dinamiklerinden istifade etmek isteyen kadınlar, belli dergiler etrafında örgütlenerek kadın hareketinin çekirdeğini bu dönemde oluşturmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, görücü usulü evlilikler, boşanmanın sadece erkekler tarafından gerçekleştirilebilmesi, çok eşlilik gibi somut uygulamaların ortadan kaldırılmasını amaçlayan çalışmalar yapılmıştır (Gedik, 2011: 113). Tanzimat’la başlayan çağdaşlaşma sürecinde kadınlar kamusal, toplumsal, siyasal hak talepleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Bu dönemde, kadının aile kurumu içerisindeki rolleri sorunsallaştırılmıştır (Yapar Gönenç, 2006: 74).

Bununla birlikte, Osmanlı kadın hareketinde ayrı bir grup olarak “İslamcılar” görülmektedir. Bu grupta yer alan kadınlar, kadın hakları konusunda kutsal kitaba sıkı sıkıya bağlı kalınmasını savunmuş ve bunun için mücadele etmiştir. Osmanlı’da bu dönem içerisinde en önemli neşriyat olarak, “Hanımlara Mahsus Gazete” ön plana çıkmaktadır (Gedik, 2011: 113). Genel olarak bakıldığında, Osmanlı kadın hareketi esas hareketlenmesini, 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile yaşamıştır. Bu dönemde, kadınlar çok sayıda dergi çıkarmış, dernekler kurmuş ve hareket kamusallaşmaya başlamıştır. Hareketi oluşturan orta sınıf Osmanlı kadınları, kendi günlük hayatlarında yaşadıkları zorluklardan yola çıkarak; çalışma hayatına nasıl dâhil olabileceklerini düşünmeye başlamışlardır (Kayhan, 1999: 49).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, kadın hareketi “Birinci Dalga Kadın Hareketi” olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemde, kadınların kamusal talepleri belirginlik kazanmıştır. Şirin Tekeli (Akt. Gedik, 2011: 113), Cumhuriyet döneminde elit kadınların seslerinin daha fazla duyulduğunu ve kadın sorunlarının ele alınmasının bir “*devlet feminizmi*” anlayışı içerisinde geliştiğini belirtmektedir. Tepeden dizayn edilen bir anlayışla kadınlara haklarının yukarıdan sunulduğu bir dönem olduğu ifade edilen Cumhuriyet dönemi kazanımları kadın hareketinin gelişimi açısından önem taşımaktadır. Nilüfer Göle (2014: 30), bu dönemi ifade eden Kemalist paradigmanda kadınların, “*Batılılaşmanın öncüleri, laikliğin taşıyıcıları ve medeniyet tercihindeki dramatik değişimin şahitliğini yapan aktörler*” olarak ele alındığını belirtmektedir. Buna göre, kadın hakları Kemalist reformların en önemli mihenk taşı idi. Modernleşmenin gerçekleştirilmesi, ancak kadınların da yurttaşlık temelinde kamusal alanın aktörleri haline gelmeleriyle mümkün olabilirdi.

Cumhuriyetin temel mantığı çerçevesinde, kadınların kamusal öznel olarak ele alınmaları, laik bir devletin en temel gereklerinden biri olarak algılanmaktadır. Cumhuriyetin ilanını izleyen süreçte, 1926’da Medeni Kanun’un kabul edilmesi ilk önemli gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu kanun ile kadın ve erkeğin eşit şartlarda boşanma hakları tanınmış, çocukların velayeti hususunda da kadın ve erkeğe eşit düzenlemeler getirilmiştir. Çok eşlilik

ise resmen tasfiye olmuştur (Gelgeç Bakacak, 2009: 633). Medeni Kanun'un kabulü kadınların toplumsal hayatındaki iyileştirmelerin en önemli kaynağıdır. 1930 yılında kadınlara yerel seçimlerde oy hakkının tanınmasını takiben, 1934 yılında da genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı sağlanması ve bu hakkın o tarihte dünyanın pek çok yerindeki kadınlara sağlanmayan bir hak iken; Türkiye'de kullanılabilmesi Cumhuriyetin kadın hakları konusundaki duyarlılığını net bir biçimde ortaya koymaktadır (Gelgeç Bakacak, 2009: 633). Yeni kurulan Cumhuriyet rejimi, mutlak surette kadınları ön plana çıkararak bir kamusalılıktan yola çıkmaktadır. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün (Akt. Arat, 1996: 401) 1923'te İzmir'de yaptığı bir konuşmada sarf ettiği sözler durumu özetlemektedir:

Bizler dünyadaki her şeyin doğrudan ya da dolaylı olarak kadınların çalışması olduğuna inanmak zorundayız... Eğer toplumun yarısını toplumsal hayatın dışına itersek, bilmeliyiz ki nüfusunun yarısını yani kadınlarını toplumun ve sosyal hayatın dışında tutan bir devlet ve millet zayıf düşecektir... Bu zayıflık şüphesiz kadının toplumdaki zayıf statüsünden kaynaklanmaktadır... Eğer şu anda toplumumuz ilim ve fenne ihtiyaç duyuyorsa, kadın ve erkek bu ihtiyacı birlikte eşit bir biçimde paylaşmalıdır... Hane içi vazifeler kadınların en önemli sorumlulukları değildir.

Cumhuriyet döneminde özetle, kadınların mücadelesinin Kemalizm ideolojisine bağlılık etrafında geliştiğini görmekteyiz (Kayhan, 1999: 50). Nezihe Muhiddin, bu dönemin öne çıkan feministlerindedir. İki kere evlenmesine rağmen babasının soyadını almış, bilimsel çalışmalarda bulunmuş, "Kadınlar Halk Fırkası"nın kurulmasına öncülük etmiştir (Gedik, 2011: 113).

Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan Kemalizm'e bağlılık genel olarak 1970'lere kadar sürmüştür. Ömer Çaha (1996: 130), 1950-1980 arasındaki dönemi, "*kadınlara özgü söylem ve politikaların görülmediği*" bir dönem olarak ifade eder. Bunun istisnasını ise, 1970'lerde Türkiye'nin siyasal gündemine sosyalizm tartışmalarının girmesiyle sol siyaset etrafında gelişen kadın söylemi oluşturmaktadır. Bu dönem, kadın hareketinde az gelişmişlik, gelir ve fırsat eşitliği gibi yapısal konular ilk defa bir sistem eleştirisi temelinde gündeme getirilmiştir (Kayhan, 1999: 50). Bu nedenle, Cumhuriyetin ilk ve orta dönemlerinde ortaya çıkan "*Kemalist kadın*" imgesi, bu dönemde yerini "*işçi kadın*" imgesine bırakmıştır. Kadının hem işte hem de evde iki kere olmak üzere emek sömürüsüne uğradığı tespitinden yola çıkan kadın söylemi, bu sorunların aşılabilmesi için mücadele göstermiştir (Kayhan, 1999: 51). 1975 yılında, "İlerici Kadınlar Derneği" kurulmuş ve sosyalist kadınların mücadelesi bu çatı altında kurumsallaşmıştır. Dernek, ülke çapında yaklaşık 20 bin üyeye sahip önemli bir örgütlenmedir (Çaha, 1996: 131).

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte, kadınlar siyasi alanda kendilerine alan açmaya başlamışlardır. İlk defa olarak, devlet feminizmi anlayışı sorgulanmaya başlanmış ve önceki dönemlerde gelişen kadın hareketlerine yönelik eleştiriler yapılmıştır. Bundan dolayı, bu dönem "İkinci Dalga Kadın Hareketi" olarak ifade edilmektedir. Feminist hareket, 1980 askeri darbesinden sonra gelişen ilk muhalif örgütlenmelerden birini oluşturmaktadır (Kayhan, 1999: 51). Bu açıdan, darbe sonrası muhalif hareketler içerisinde öncü bir konum elde ettiği söylenebilir. 1983 yılında YAZKO tarafından yayımlanan "Somut" dergisinde bir kadın sayfası açılmıştır. Yine aynı yıl, "Kadın Çevresi" adlı bir yayınevi kurulmuştur. Bu dönemde Bell Hooks, Andree Michel gibi dünyaca ünlü feminist kuramcılarının eserleri Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu tercüme etkinlikleri, feminizm üzerine kuramsal tartışmaların zenginleşmesine katkı sağlamıştır (Kayhan, 1999: 52).

1985 yılında "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"nin Türkiye tarafından imzalanması için kampanyalar başlatılmıştır. 1987 yılında, "Feminist" dergisi yayımlanmaya başlanmıştır. Aynı yıl, büyük bir yürüyüş eşliğinde "Dayağa Karşı Dayanışma" kampanyası örgütlenmiştir. 1987 yılında ise, "Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (AKKD)" kurulmuştur. 1988 yılında, sosyalist feminist dergi "Kaktüs" yayın hayatına başlayarak önemli bir etki göstermiştir (Gedik, 2011: 114; Kayhan, 1999: 52). Özellikle 1986

yılı ve onu takip eden yıllar, kadınların kamusal alandaki faaliyetlerinde önemli bir artış gözlenmektedir. Sokak gösterileri, kadın hareketinin kamusal alan kazanmasında önemli bir araç sağlamıştır (Çaha, 1996: 147). Özetle, Tekeli'nin (Akt. İlkaracan, 2003: 157) ifadeleriyle ikinci dalga feminist hareket, "*Cumhuriyetin Türkiye'de kadın sorununu tamamıyla çözmüş olduğu şeklindeki yılların resmi söylemini güçlü bir şekilde sorgulayıp çürütmekle kalmadı, aynı zamanda başlangıçta son derece radikal olarak algılanan ve özellikle kadının aile içinde, yan, özel alanda ihlal edilen haklarına ilişkin o güne kadar sözü geçmeyen yeni söylemler ve taleplerle ortaya çıkararak siyasi ve kamusal alanın aktörlerinden biri haline geldi.*" İfadelerden anlaşılacağı üzere, Türkiye'de feminizmin 1980'den sonra önemli bir gelişme kaydettiği görülmektedir.

Son olarak, 1990'lı yıllarda başlayan "Üçüncü Dalga Kadın Hareketi"ni değerlendirdiğimizde ise; bu dönemin kadın çalışmalarına yönelik kurumsallaşmanın en önemli aşamasına denk geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İlk kurumsallaşma adımı, 1990'da "Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı"nın açılması ile olmuştur. Bununla birlikte, "Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi", "Altındağ Kadın Vakfı" gibi feminist örgütler kurulmuştur (İlkkaracan, 2003: 180). Kadınlar bu dönemde yasal kazanımlar sağlamak için önemli hak mücadeleleri ortaya koymuşlardır. Örneğin, seks işçisi kadınlara yönelik tecavüz suçlarında üçte iki oranında ceza indirimi öngören Türk Ceza Kanunu'nun 438. maddesine karşı kampanya yürütmüşler ve bu maddenin yürürlükten kaldırılmasını sağlamışlardır. Ayrıca kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan Türk Medeni Kanunu'nun 159. maddesi de bu dönemde yürürlükten kalkmıştır (Gedik, 2011: 114). Buna ek olarak, aile içi şiddete uğrayan kadınların korunmasına yönelik 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu ve 2001 yılında kadın örgütlerinin etkili mücadelesiyle yeni Medeni Kanun'un kabulü 1990'lı yılların önemli kazanımları olarak değerlendirilebilir (İlkkaracan, 2003: 181).

90'lar feminizminde ön plana çıkan en önemli durum, ilk defa olarak "Kürt Feminizmi", "İslami Feminizm" gibi farklılık feminizmlerinin ortaya konması ve dünyadaki gelişim seyrine paralel olarak "*farklı ama eşit*" sloganının ön plana çıkmasıdır. Kürt feminizminin örgütlenmesi, 90'lı yıllarda ortaya çıkan farklılık feminizmleri yaklaşımına çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Bu aktivizm dalgası, etnik kimlik, cinsel kimlik gibi birçok farklı kültürel özellikten yola çıkarak kadınların kimlik temelli mağduriyetlerine odaklanmaktadır. Kürt feministleri, taleplerini dile getirmek amacıyla "Roza", "Jujin" gibi birçok dergi çıkarmışlardır. Kürt feministlerinin ilk mücadele alanı ise, resmi uygulamalara karşı olmuştur (Gedik, 2011: 115). Örneğin köylerde yaşandığı iddia edilen baskı, dayak, cinsel saldırı gibi uygulamalar bu feminizmin ana gündemini belirleyen konulardır (Kayhan, 1999: 56). Özetle, Aylın Moraloğlu'nun (2012) "*1980'lerin hareketliliği 1990'larda yerini kurumsallaşmaya bırakırken, siyasetin hem içeriğine hem de biçimine önemli yenilikler getirmiştir. Kamusal ve özel alan arasındaki farklılıkları ilk sorgulayan toplumsal hareket feminizm olmuştur*" ifadeleri feminizmin Türkiye muhalefet tarihindeki yerini açıkça ortaya koymakta ve bu bağlamda 90'ların özgünlüğüne işaret etmektedir.

Son tahlilde, Türkiye'de her farklı dönemde farklı bakış açılarıyla ortaya konulan feminizmler geliştirilmiştir. Her dönem, kendi özgünlüğü içerisinde kadınların farklı alanlardaki hak talepleri kamuoyunun gündemine taşınmıştır. Bu feminizmler içerisinde gelişen önemli bir feminizm türü de, 1990'lı yıllarda gündeme gelen akademik feminizmdir. Bir sonraki başlıkta, çalışmanın odak noktasını oluşturan akademi ve feminizm ilişkisi tartışılacaktır.

4. FEMİNİZMLER İÇİNDE BİR ÖNEMLİ KERTE: AKADEMİK FEMİNİZM

Toplumsal muhalefet alanı içerisinde gelişen önemli bir toplumsal hareket olan feminist hareket, Amerika ve Avrupa'da 1970'li yıllardan, Türkiye'de ise 1990'lı yıllardan

itibaren kurumsallaşma sürecine girmiştir (Gedik, 2011: 116). Hareketin kurumsallaştığı temel alan olarak üniversiteler ön plana çıkmaya başlamış ve üniversitelerde kadın çalışmaları kürsüleri akademik bir perspektifle araştırmalar üretmiştir. Bu çalışmalar, kadınların özellikle toplumsal hayatta görünür kılınması ve yaşadıkları somut deneyimlerin ortaya konulması gibi kamusal ve özel alanı birlikte içeren bütüncül amaçlar taşımaktadır. Üniversite düzeyinde, ilk kez 1977'de Amerika Birleşik Devletleri'nde kadın araştırmaları ve çalışmaları bölümleri açılmıştır (Çilingiroğlu, 2001: 1).

Akademik feminizmin tarihsel seyrine ve kurumsal uygulamalarına bakmadan önce kavramın kuramsal olarak ne anlama geldiğini ortaya koymak gerekmektedir. Bunun için de kavramla eş anlamlı olarak kullanılagelen kadın çalışmaları tanımlanmalıdır. Öncelikle kadın çalışmalarının üniversite dışındaki kurumlarda da yapılabileceği söylenmelidir. Bununla birlikte, akademik feminizm denildiğinde kurum olarak akla mutlaka akademi; yani üniversiteler gelmelidir (Bird, 2000: 650). Buna ek olarak, kadın çalışmaları ve akademik feminizmin kökenleri 1960'larda dünyada yükselen bir toplumsal hareket olan feminist hareketlerde aranmalıdır. Akademiye çalışan her kadının feminist olduğunu ya da feminist bir bakış açısıyla çalışmalarını yürüttüğünü söylemek ise mümkün değildir. Yani akademik feminizm üniversitede yürütülen; ancak feminist bir perspektif ortaya koyan çalışmaları kapsamaktadır. Öte yandan kadın çalışmaları başlığı altında yapılan her çalışmanın feminist karaktere sahip olduğu tartışmalıdır (Bird, 2000: 650).

Bir diğer yönüyle, feminist araştırmaların kadın çalışmalarından daha geniş bir kapsama sahip olduğu belirtilmelidir. Feminist çalışmalar da kadın çalışmaları gibi kadını temel özne olarak ele alırlar ve fakat kadınlar hakkında, kadınlar için, kadınlar tarafından neler yapıldığını analitik bir biçimde incelemek zorundadırlar. Çünkü yeni ve çoğunlukla muhalif bir kadın söylemi üretmeyi amaçlarlar. Kısacası, kadınlara ait akademik uzmanlık alanı kadın çalışmalarına değil akademik feminizme işaret etmektedir (Bird, 2000: 651). Öte yandan, akademik feminizmin kadın çalışmalarının içinden türediği söylenebilir. Ancak onun bir alt alanı olarak, kadın çalışmalarından çok daha derinlemesine, muhalif ve analitik çalışmalar ortaya koymak çabasıdır. Bu yaklaşıma göre kadın merkezli yeni bir dünya algısı ancak ve zorunlu olarak akademiye inşa edilebilir (Sommers, 1988: 102).

Görüldüğü gibi akademik feminizm ve kadın çalışmaları aynı kavramı karşılamamaktadır. Kadın çalışmaları hem üniversitede hem üniversite dışındaki kurumlarda yürütülen ve kadına dair tüm yaklaşımları içine alan daha geniş bir alanken; akademik feminizm üniversitelerde yürütülen, muhalif bir söylem inşa etmeyi hedefleyen ve feminist ideolojik bir perspektif ortaya koyan çalışmaları kapsamaktadır. Kadın çalışmaları ile akademiye feminizm çalışmaları arasındaki fark ortaya konulduktan sonra, akademik feminizm olgusuna etimolojik olarak bakılabilir. Öncelikle söylenmelidir ki, akademik feminizmin oksimoron bir kavram olduğu ve akademik olmakla feminist olmak arasında tam bir tezatlık bulunduğunu aktaran yaklaşımlar mevcuttur (Stacey, 2000: 1189). Bu yaklaşımlara göre akademik, "*Dış dünyanın farkında olmayan, resmi, geleneksel, aynı zamanda pratik bir amacı olmayan bir evrene ve o evrendeki bilgi ile uzmanlığa*" (Stacey, 2000: 1189) karşılık gelmektedir. Feminizm ise; "*Cinsler arasındaki toplumsal, siyasi, ekonomik eşitlik inancı ve bu inanç etrafında şekillenen hareket*" (Stacey, 2000: 1189) olarak adlandırılabilir. Bu yaklaşımdan bakıldığında, akademi teoriye feminizm ise pratiğe işaret eder. Bu nedenle akademi muhafazakâr, feminizm ise ilerici bir alan olarak görülür ve aralarında kaçınılmaz bir tezatlık doğar.

Bu noktada, feminizm kendisini akademiye taşıyarak akademiye fiili bir mücadele alanı olarak görmek istemekte ve bu iki alanı çelişen değil örtüşen zeminlere dönüştürmeye çalışmaktadır (Weigman, 2002: 24). 1960'lardan itibaren, kadınların sokakta yürüttükleri hak mücadelelerini akademiye yerleştirme çabaları bulunduğu görülmektedir. 1960'lar toplumsal mücadeleler tarihinde, kamusal alanda yürütülen mücadelelerin öncü olduğu önemli bir

zaman dilimine işaret etmektedir. Buradan bakıldığında, feminizmin aynı zamanda bir toplumsal hareket olduğu ve kadın çalışmalarının da akademik bir üretim olduğu birlikte düşünüldüğünde ikisinin bir araya gelmesinden akademik feminizmin türediği söylenebilir (Weigman, 2002: 18). Burada, akademik bilgi ile kadın politikası arasında bir ilişkinin eskiden beri var olduğu da belirtilmelidir. Ayten Alkan (2004), bu gizil ilişkinin niteliğini şu sözlerle ifade etmektedir: “... *‘feminist’ tınular taşıyan bir akademik çalışma, son kertede, akademide biriktirilen ve kuramsallaştırılan bilginin ‘erkeklerin bilgisi’ olmasından kaynaklanan ‘rahatsızlık’la ilişkilidir.*” Buradan yola çıkıldığında, akademik feminizmin ilk amacının kadınlara bilim dünyası içerisinde bir yer kazandırmak olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Alkan (2007: 7) bu amaçları şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Mevcut geleneksel disiplinlerin, mevcut akademik çerçevelerin içine kadınların yaşamlarının ve gerçekliklerinin bilgisini katmak, ‘madalyonun öteki yüzü’nü görünür kılmaya çalışmak, ... insanlığın bilgisini tam kılmak yönünde ilerlemek...*”

Akademik feminizmin kadınlardan yola çıkan yeni bir uzmanlık alanı olduğunu ve kadına ait bilgi ve söylemi değiştirmeyi amaçladığını söylemiştik. Bu anlamda, akademik feminizmin didaktik nitelikte olduğu ifade edilebilir. Kadınları eğiterek mevcut cinsiyetçi sistem içerisindeki konumlarını açıklamak, kurulu düzenin farkına varmalarını sağlamak, mevcut değerlerin yerine yeni kadınlık değerlerini ikame etmeye çalışmak bu doğrultudaki hedefleri oluşturmaktadır (Sommers, 1988: 98). Bilimsel çalışmalar içerisinde kadına yer açmak, bilimsel bilgiyi ve akademiye eril bir alan olmaktan çıkarmak, kadına yönelik bir epistemoloji yaratmak akademik feminizmin diğer amaçlarıdır (Bird, 2000: 653).

Akademik feminizmin en önemli odak noktası ise, kadınları içinde eridikleri eril akademiye karşı bilinçlendirmek; yani akademisyen kadınları feminist bir bilince erdirmektir. Akademisyen feministler akademide kızgınlıkların, her türlü etki ve nüfuzun, hiyerarşinin, hizipleşmelerin etkisinin dışında kalan bir bilim yaratmanın önemini vurgulayacaktırlar (Stacey, 2000: 1191). Böyle bir ortamda, kadın söylemi üretmek daha kolay olacaktır. Aynı zamanda akademinin ve akademik bilginin dönüşümü ve yeniden üretimi de sağlanacaktır. Akademik feminizm, tüm bu amaç ve iddialarını gerçekleştirmek için bilime, sanata, topluma, yaşama egemen olan dilin eril yapısını değiştirmek gerektiğini ifade etmektedir (Sancar, 2003: 165).

Akademi ve feminizm dayanışması yaratarak güçlenmek ve “*normal*” bilim yapmak akademik feminizmin nihai amacıdır. Bunun yapıcı ve pozitif bir eğilim ve hareket olması gerektiği açıktır. Bunun için akademisyen feministler, “*kız kardeşlik güçlüdür*” sloganını kullanırlar. Böylece, kadın bilim insanları arasında bir dayanışma ruhu yaratmaya çalışırlar (Stacey, 2000: 1191). Bu bağlamda, tüm akademisyen kadınların temsilcisi ve tek dayanağının akademik feminizm olduğu duygusu oluşturulur (Sommers, 1988: 97). Bazı teorisyenler, feminist akademisyenleri kadın hareketinin entelektüel ordusu olarak adlandırmışlardır (Sommers, 1988: 98).

Akademik feminizm, radikal bir feminizm türü olarak değerlendirilebilir. Akademik feminizm, bir yönüyle akademinin kalbinde yer alan devrimci bir hareket olarak görülmektedir. Çünkü akademik alanda kadına ait bilgiyi dönüştürmek akademik bir devrim niteliğindedir. Bu nedenle bu feminizm anlayışı, kadınların ve akademinin radikal biçimde dönüşümünü amaçlamaktadır (Sommers, 1988: 102). Bu dönüşüm sayesinde de kurumsal özgürlük sağlanması umulmaktadır. Esasen kurumsal özgürlüğü sağlamanın güvenceli bir yolu akademi ve feminizmi örtüştürmekten geçmektedir (Stacey, 2000: 1192). Bu bağlamda, bazı kuramcılar akademik feminizmin kendi jenerasyonunun en başarılı kurumsal projesi olduğunu belirtmişlerdir (Weigman, 2002: 25).

Akademik feminizmin en önemli özelliklerinden bir diğeri, yekpare bir kadınlık varoluşundan ziyade farklı kadınlık temsiliyetlerinin ve bu farklı temsiliyetlere ait farklı sorunlar ve

mücadele alanlarının mevcudiyetini kabul etmesidir. Bu anlamda, kadınları ikincilleştirmeden önemseyen, hem kadınlığı hem akademik bilgiyi sorgulayan eleştirel ve analitik bir anlayıştan yola çıkmaktadır (Sancar, 2003: 167). Bu bağlamda, akademik feminizmin akademik disiplinlerin araştırmalarının odağına toplumsal cinsiyeti temel bir değişken olarak yerleştirdiği belirtilebilir (Alkan, 2004). Feminist Sue Rosser (Akt. Sommers, 1988: 113), akademik feminizm ile ilgili duygu ve düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Şu an deneyimlerimizi teorileştirme yolundayız... Mevcut olan teorilere ve onların yazılma süreçlerine göre, durumumuzun daha zor olduğunun farkındayız. Ancak, hiç şüphe duymuyorum ki biz bilimsel bilgiyi tekrar keşfedecek, yorumlayacak ve kendi deneyimlerimiz ile örtüştürerek kendi teorimizi oluşturacağız.*”

Kadın çalışmaları ve araştırmalarının ilk defa Amerika’da 1970’lerde yapılmaya başlandığını belirtmiştik. 90’lar itibarıyla, Amerika’da kadın çalışmaları ile ilgili altı yüzün üzerinde lisansüstü eğitim programı bulunmaktadır. Bunlar master ve doktora programlarını kapsamaktadır. Kadınlara ait programlar seminerler, kurslar, projeler şeklinde de yürütülebilmektedir. Kurslar, kadın ve felsefe, kadın şairler, kadın filmleri, edebiyatta kadın gibi konulardan oluşmaktadır (Sommers, 1988: 106). Bu çalışmalar, dünyanın farklı yerlerindeki kurumsal ağlara eklenmektedir (Stacey, 2000: 1190). Avrupa’da da, benzer bir biçimde 70’li yıllarda kurumsallaşma çalışmaları başlamış; 80’lerde ise lisansüstü eğitim programları açılmaya başlanmıştır (Alptekin, 2011: 37). Elbette her ülkedeki, her şehirdeki üniversitelerin ve fakültelerin farklı akademik feminizm perspektifleri olabileceği vurgulanmalıdır. Akademilerden farklı feminizm türlerinin farklı tezahürleri yansıyabilmektedir. Akademik feminizm denilince akla homojen bir doktrin gelmemelidir (Sommers, 1988: 114).

Akademik feminizmin metodolojisine bakıldığında, “*disiplinlerarasılık*” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Akademik feminizm, akademide kadına ait bir bilgi birikimi yaratmayı amaçladığına göre tek bir disiplinden beslenen bir alan olması beklenemez. Bu durumda, farklı akademik alanların bilgisini bir araya getirmek için disiplinlerarası bir yaklaşım hedeflemek durumundadır (Friedman, 2001: 505). Biyoloji, psikoloji, sosyoloji, tarih, ekonomi, din, coğrafya, sinema gibi birçok alanda kadına ait bir söylem inşa edilmesi gerekmektedir. Sadece bir alanda kadına ait bilginin dönüşümü başlı başına bir anlam ifade etmeyecektir (Friedman, 2001: 506).

Disiplinlerarası olma iddiası tek bir disiplin içinde kalmayı reddeder. Bilgiyi parçalara ayırtırmak, ayrı ayrı kategorize etmek yerine kadına ait bütüncül bir bilgi sentezi ortaya koymaya çalışır. Disiplinlerarasılık iddiası ise, “*her bir disiplin içinde/altında geliştirilmiş olan bilginin birbirine eklenmesi ve birlikte ele alınması çabasını aşan bir çalışmayı gerektirir*” (Sancar, 2003: 174). Alkan (2007: 10), disiplinlerarasılık kavramını şu şekilde yorumlamaktadır: “*Disiplinlerarasılık arayışı, yeni kurumsal arayışları (disiplinlerarası bölümler, araştırma merkezleri gibi) ve yeni politik oluşumları da (dışarı/İçerisi, toplumsal/akademik arasında ilişki ve işbirliğinin yeniden organizasyonu gibi) beraberinde getirmiştir.*”

Bu anlamda, akademik feminizm ve üniversitelerde yapılan kadın çalışmaları alanı arasındaki paralelliklerin hakkını teslim etmekle birlikte; ayrı ayrı çalışma disiplinlerini ifade etmektedir. Akademik feminizm, üniversitelerde klasik disiplinler adı altında yapılan kadın çalışmalarını oldukça yetersiz bulmaktadır. Akademik feminizm, farklı disiplinleri ele alarak kadına ait her türlü bilgiyi dönüştürmeye ve muhalif bir söylem üretmeye çalışarak multi disiplinler metodolojii incelemektedir (Sancar, 2003: 175). Bu multi disiplinler araştırma çabaları akademik feminizme bir dinamizm ve perspektif kazandırmaktadır. Bu minvalde, bu metodolojik yaklaşım, alanda üretilen bilginin doktrinleşmesini, kalıplaşmasını ve mutlak bir ideoloji haline gelmesini engeller (Friedman, 2001: 506).

5. TÜRKİYE’DE KADIN ÇALIŞMALARI VE AKADEMİK FEMİNİZM

Feminizmin Batı’daki ve Türkiye’deki tarihsel gelişimini değerlendirdikten sonra, akademik feminizm ve kadın çalışmaları kavramlarına açıklık getirdik. Şu halde, bu çerçeveden yola çıkarak Türkiye’de kadın çalışmaları ve üniversitelerde feminizmin nasıl ele alındığını değerlendirebiliriz. Bu başlık altında, öncelikle Türkiye’de kadın çalışmaları ele alınacak, daha sonra Türkiye’de akademik feminizmin dinamikleri ortaya konulacak, son olarak Türkiye’de kadın akademisyenlerin durumu değerlendirilecektir.

5.1. Türkiye’de Kadın Çalışmaları

Türkiye’de kadın konusunda yapılan çalışmalar beş başlık altında gruplandırılabilir: “1920-1930’larda Kemalist devrimler, 1940-1950’lerde köy monografileri, 1960-1970’lerin başlarında doğurganlık çalışmaları, 1970’lerde kadın sorununa yönelik değişik yaklaşımlar ve 1980’lerde feminist çalışmalar” (Çilingiroğlu, 2001: 1). Bu ayrımın açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi, Türkiye’de kadın çalışmaları ve feminist çalışmalar aynı kavramı karşılamamaktadır. Feminist bir perspektif taşıyarak akademide yapılan çalışmalar tıpkı diğer kadın çalışmaları alanları gibi kadın çalışmalarının bir alt dalını oluşturmaktadır.

Türkiye’de üniversitelerde yapılan kadın çalışmaları iki kanaldan gerçekleşmektedir. Bunlardan biri, akademisyenlerden oluşan yönetim kurulları ile faaliyet gösteren kadın araştırma ve uygulama merkezleridir. Bu merkezler, kadın sorunlarını temel alan etkinlikler ve faaliyetlerle ön plana çıkmaktadırlar. Bir diğer kanal ise, sosyal bilimler enstitülerine bağlı olarak kadın çalışmaları anabilim dallarının açılmasıyla faaliyete geçmiştir. Bu alanda yürütülen yüksek lisans ve doktora programları, feminist kuramın akademide yerleşik hale gelmesi ve multi disiplinler çalışmaların teşvik edilmesi için önemli bir aşamayı temsil etmektedir (Alptekin, 2011: 38).

İlk olarak kadın araştırma ve uygulama merkezlerini ele almak gerekirse, bu merkezlerin genel amaçlarının üniversite bünyesinde kadına ait gündemler etrafında çalışmalar yapmak, kadın sağlığı, istihdam, emek gibi özel çalışma alanları tanımlamak ve bu alanlarda faaliyet yürütmek, gerektiğinde farklı sivil toplum kuruluşları ile işbirliğine giderek kadınlara yönelik faaliyetleri çeşitlendirmek olarak ifade edilebilir (Koçali: 2003). Duygu Alptekin, Türkiye’de ilk olarak kurulan 21 araştırma merkezi ile yürüttükleri faaliyetleri, merkezlerin kuruluş tarihlerine göre şu şekilde sıralandırmaktadır (Alptekin, 2011: 39-40):

İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Eğitim Merkezi (KAUM): 1989 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Türkiye’de ilk kurulan merkez olması nedeniyle önem taşımaktadır. Merkez amacını, kız çocukları ve kadınların yaşadıkları temel sorunları tayin etmek, onların yaşam kalitelerini arttırmak için gerekli kurumsallaşmayı sağlamak amacıyla strateji ve politikalar yürütmek olarak açıklamaktadır. Merkeze bağlı olarak bir yüksek lisans programı faaliyet göstermektedir. Merkez ayrıca, yılın belli dönemlerinde toplantı ve çalıştayları kapsayan önemli bilimsel etkinlikler düzenlemektedir. Örneğin, 27 Aralık 2017 tarihinde, “Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınma Çalıştayı” düzenlenmiştir (<http://kadinrastirmalari.istanbul.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 04.03.2019).

Marmara Üniversitesi Kadın İşgücü İstihdamını Araştırma Merkezi: 1992 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Merkez, Türkiye’de kadın işgücü istihdamını arttırmak amacıyla araştırmalar yapmaktadır. Merkez, 2016 yılında Ekonomik ve Sosyal Alanda Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi adını almıştır. Merkez bünyesinde, toplumsal cinsiyet araştırmalarını kapsayan bir dergi çıkartılmaktadır. Buna ek olarak, merkezin adından

anlaşılacağı üzere kadınların özellikle ekonomik alandaki etkinliklerini arttırmak amacıyla birtakım çalışmalar yürütülmektedir (<http://eskar.marmara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 03.03.2019).

Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KASAUM): 1993 yılında Ankara’da kurulmuştur. Merkez, öncelikle kadın çalışmaları yüksek lisans programını yürütmektedir. Bu şekilde, Türkiye’de akademik çalışmalar içerisinde kadın çalışmaları alanının itibarlı bir yer kazanmasına çalışılmakta ve disiplinlerarası çalışmalar teşvik edilmektedir. İkinci olarak, kadına yönelik insan hakları ihlallerini minimuma indirmek amacıyla gerekli kurumlara uzman kadrolarla destek sağlanmaktadır. Buna ek olarak merkez, kamu kurum ve kuruluşlarında toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde politikalar yürütülmesi amacıyla özel eğitim programları düzenlemektedir. Son olarak, kadına ait temel toplumsal meseleleri kapsayan istatistik ve raporlama çalışmaları yapılmaktadır (<http://kasaum.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 04.03.2019).

Çukurova Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KADAUM): 1994 yılında Adana’da kurulmuştur. KADAUM, kadınların genel sorunlarına ve yöresel kaynaklı sorunlarına çözüm üretmek için yapılacak uygulamaları desteklemek amacıyla kurulmuştur. Merkez, bu amaçla önemli projeler yürütmektedir. 2013 yılında tamamlanan “Ç.Ü. Öğretim Elemanları ve İdari Personelin İş Yerinde Maruz Kaldıkları Psikolojik Taciz (Mobbing) Düzeyinin Belirlenmesi ve Kişilerde Farkındalık Yaratılması Projesi” buna örnek gösterilebilir (<https://kadaum.cu.edu.tr/> , Erişim Tarihi: 03.03.2019).

Ege Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (EKAM): 1996 yılında İzmir’de kurulmuştur. EKAM, kadın sorunlarıyla ilgili temel konularda araştırmalar yaparak akademik faaliyetler düzenlemek ve projeler üretmek amacıyla kurulmuştur. Bu maksatla, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir Ticaret Odası gibi kuruluşlarla ortak etkinlikler düzenlemektedir. EKAM, ayrıca farklı illerde örgütlenen etkinliklere de katılımcı göndermek suretiyle işbirliklerinde bulunmaktadır (<https://ekam.ege.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 04.03.2019).

Gazi Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi: 1996 yılında Ankara’da kurulmuştur. Merkez, hükümlü ve tutuklu kadınların çocuklarının temel eğitimi, genel okuma yazma eğitimleri, aile hukuku gibi konularda genel danışmanlık faaliyetleri yürütmektedir. Çalışmalarını özellikle sağlık, eğitim ve hukuk alanında yoğunlaştıran merkez, kadına yönelik şiddete karşı da etkinlikler düzenlemektedir (<http://kadincalismalari.gazi.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 04.03.2019).

Gaziantep Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (GÜKAMER): 1997 yılında Gaziantep’te kurulmuştur. Merkezin amacı, yurt içinde ve yurt dışında kadın sorunları ile ilgili önemli araştırmalar yapmaktır. GÜKAMER, kadınların Atatürk ilke ve inkılapları ışığında çağdaş bir biçimde yaşamalarını desteklemek için sempozyum ve çalıştay gibi faaliyetler yürütmektedir. Örneğin, 2017 senesinde “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eğitimi” çalıştayı düzenlenmiştir (<http://gukamer.gantep.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 03.03.2019).

Mersin Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (MERKAM): 1997 yılında Mersin’de faaliyet göstermeye başlamıştır. Kadınların sorunlarına yönelik bilimsel araştırmalar yapar ve kültürel projeler geliştirir. Bu çalışmaları yapabilmek için çalışma grupları oluşturan MERKAM, geleneksel cinsiyet rolleri, aile, evlilik, kadın hakları, siyaset ve karar mekanizmaları, mobbing ve cinsel taciz gibi konu başlıklarında etkinlikler yürütmektedir. Merkez, 2017 yılında “Yaşamın İçinden Kadın” konulu bir fotoğraf yarışması düzenlemiştir (<http://www.mersin.edu.tr/> , Erişim Tarihi, 04.03.2019).

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (YUKAM): 1998 yılında Van'da kurulmuştur. Merkezin toplumun kadınlarla ilgili konularda duyarlılığını arttırmak, cinsiyet ayrımcılığı ile mücadele etmek, Van'da kız çocuklarının küçük yaşta evlenmelerini engellemek gibi amaçları bulunmaktadır. Merkez en son 2016 yılında, Van Gevaş'ta kadın istihdamına yönelik sorunları tartışmak üzere bir panel düzenlemiştir (<https://www.yyu.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 04.03.2019).

Çankaya Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi: 1998 yılında Ankara'da kurulmuştur. Merkez özellikle aile içi şiddet, toplumsal ve siyasal yaşamda kadınların yaşadıkları ayrımcılıklar gibi meselelere odaklanmaktadır. Bu amaçla, çeşitli paneller düzenlemekte ve duyarlılığı arttırmak amacıyla film gösterimleri gerçekleştirmektedir (<http://kadum.cankaya.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 03.03.2019).

Atılım Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi: 1998 yılında Ankara'da kurulmuştur. Kadın sorunlarıyla mücadele sağlamak amacıyla, üniversite lisans müfredatına "Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Hakları" dersinin konulmasını sağlayan merkez, ayrıca çeşitli bilimsel etkinlikler yürütmektedir. Örneğin, 2018 yılında bir toplumsal cinsiyet atölyesi gerçekleştirilmiştir (<https://www.atilim.edu.tr/tr/kasaum>, Erişim Tarihi, 04.03.2019).

Kocaeli Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KASAUM): 2000 yılında Kocaeli ilinde kurulmuştur. Kadın sorunlarına odaklanan bilimsel faaliyetler yürüten merkez, farklı üniversitelerle de işbirliği gerçekleştirerek ortak çalışmalar yürütmektedir. Örneğin, İstanbul Teknik Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi gibi birçok üniversitenin oluşturduğu "Türkiye'de Bilim, Mühendislik ve Teknoloji'de Kadın Akademisyenler Ağı"na KASAUM da eklenmiştir (<http://kasaum.kocaeli.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 04.03.2019).

Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (HÜKSAM): 2001 yılında Ankara'da kurulmuştur. HÜKSAM, kadınların toplumda bağımsız bireyler olarak hak ettikleri yerleri alabilmeleri için çalışmalar yürütmektedir. Örneğin, 2017 yılında "Umudun İzini Süren Kadınlar" adlı bilimsel etkinlik gerçekleştirilmiştir. Merkez, ilaveten göç ve kadın konulu çalışmalarıyla da diğer merkezlerden ayrılmaktadır (<http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 03.03.2019).

Süleyman Demirel Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (SDÜKASAUM): Merkez, 2005 yılında Isparta'da çalışmalarına başlamıştır. Kuruluşundan bugüne birçok seminer, panel ve söyleşi gerçekleştiren merkez, aile içi şiddet çalışmalarında kadın ve aile ilişkisini değerlendirmektedir. (<https://kasaum.sdu.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 03.03.2019).

Muğla Üniversitesi Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (MÜKAMER): Muğla ilinde 2005 yılında kurulan merkez, kadın sorunları ile ilgili çalışma yapan kişi, kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu hususta kadınların temel sorunlarına odaklanan etkinlikler düzenlenmektedir (<http://mu.edu.tr/tr>, Erişim Tarihi, 04.03.2019).

Kafkas Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KSAUM): 2007 yılında Kars'ta kurulmuştur. Kars, Ardahan, Iğdır illeri arasında koordinasyonu sağlayarak bu üç ilde ortak çalışmalar yürütmekte olan merkez, kadının yörede karşılaştığı toplumsal sorunlara odaklanan etkinlikler gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, bu üç ilde kadınlara fırsat

eşitliği sağlanması için duyarlılık ve farkındalık yaratmaya çalışmaktadır (<https://www.kafkas.edu.tr/ksaum>, Erişim Tarihi, 04.03.2019).

Akdeniz Üniversitesi Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Araştırma ve Uygulama Merkezi (KATCAM): 2008 yılında Antalya’da kurulmuştur. Kadın konusunda disiplinlerarası çalışmalar yapmayı amaçlayan merkez, kadın çalışmaları alanında bir yüksek lisans programı yürütmektedir. Merkez, 2011 tarihinde “Kadının İnsan Hakları” okulunu açarak 16 haftalık bir eğitim vermiştir (<http://katcam.akdeniz.edu.tr/tr>, Erişim Tarihi, 03.03.2019).

Uşak Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi: 2008 yılında Uşak’ta kurulmuştur. Merkez, aile içi şiddet ve kadının insan haklarının korunması ve geliştirilmesi başlıklarına önem atfederek bu kapsamda etkinlikler gerçekleştirmektedir (<https://uksam.usak.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 03.03.2019).

Sakarya Üniversitesi Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (SAUKAM): 2009 yılında Sakarya’da kurulmuştur. 2015 yılında “Uluslararası Kadın Çalışmaları Kongresi” düzenleyen merkez, kadına yönelik fiziksel ve psikolojik şiddetle mücadele konularında etkinliklerde bulunmaktadır (<http://www.saukam.sakarya.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 03.03.2019).

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (KAM): 2009 yılında Çanakkale’de kurulmuştur. Kadının kamusal ve toplumsal alana katılımını arttırmak konusunda faaliyetler gösteren merkez 7 Aralık 2018 tarihinde, “Kadına Yönelik Şiddetin Analizi” konulu bir panel düzenlemiştir (<http://kam.comu.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 04.03.2019).

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESKAM): 2009 yılında Eskişehir’de kurulmuştur. Toplumsal hayat içerisinde toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir yaşam inşa edilmesi için destekleyici çalışmalar yürüten merkez, son olarak 2018 Kasım ayında, “Disiplinlerarası Bakış Açısı ile Kadına Yönelik Şiddet” konulu paneli gerçekleştirmiştir (<http://eskam.ogu.edu.tr/>, Erişim Tarihi, 03.03.2019).

Merkezlerin kısaca değinilen faaliyetleri kapsamında, iki önemli etkinlik günü öne çıkmaktadır. Birincisi, ‘8 Mart Dünya Kadınlar Günü’nde bu merkezler ve bunlardan sonra kurulan yeni merkezlerde de etkinlikler düzenlendiği görülmektedir. İkinci olarak, ‘25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü’nde, yine şiddeti konu alan paneller ve etkinlikler gerçekleştirildiği görülmektedir.

Görüldüğü gibi Alptekin’in çalışmasında, Türkiye’de kadınların sorunları konusunda farklı alanlarda hizmet veren 21 kadın çalışmaları araştırma ve uygulama merkezi aktarılmaktadır. 2018 yılında, Gökhan Savaş, Senem Ertan ve Fatma Yol tarafından gerçekleştirilen daha yeni tarihli ve saha çalışmasına dayanan araştırmaya göre ise, Türkiye’de 2018 Şubat ayı baz alındığında, 85 kadın sorunları araştırma ve uygulama merkezi olduğu tespit edilmiştir (Savaş, Ertan ve Yol, 2018: 1527). Bu nicel veriden yola çıkıldığında, 90’larda kurulmaya başlanan merkezlerin 2000’li yıllarda önemli bir sayıya ulaştığı görülmektedir. Öte yandan, merkezlerin niteliğine bakıldığında bu merkezlerde üretilen tüm bilgilerin ya da yapılan tüm çalışmaların feminist bir perspektifle üretildiğini söylemek olanaksızdır. Bu merkezlerin faaliyetlerinin önemli bir kısmını kadın çalışmaları alanında değerlendirmek daha sağlıklı görünmektedir. Alkan (2007: 14), bu merkezlerin ilk tasarlanma sürecini şu sözleriyle

değerlendirmektedir: “ ...içerisi ile dışarı, bilgi ile toplum, akademik feminizm ile kadın hareketi arasında köprü vazifesi gören yapılar olarak tasarlanıp ortaya çıktılar.”

Bu merkezlerin en önemli sorunlarından biri, kalıcı kadro sıkıntısı nedeniyle yeterli istihdamın sağlanamaması ve istihdam edilen öğretim üyelerinin alanda akademik yükselme olanağının kısıtlı olmasıdır (Alkan, 2007, s. 15). Savaş, Ertan ve Yol’un sahadan elde ettikleri veriler bu tespiti desteklemektedir. Şöyle ki; kadın araştırma merkezlerinin çoğunun müdürlüklerine sağlık bilimleri, sosyal bilimler ve fen bilimleri gibi çok farklı disiplinlerden kişiler atanmaktadır. Bu da göstermektedir ki; merkezlerin idaresini yürüten akademisyenler için bu çalışmalar ikinci bir görev yükü oluşturmaktadır. Öte yandan, bu profil kadın çalışmalarının disiplinlerarası karakterini örneklemektedir (Savaş vd., 2018: 1532).

Aynı çalışmada incelenen 57 merkezin 37’sinin 2010 sonrasında kurulduğu görülmektedir. Merkezlerin faaliyetlerinin kapsamı incelendiğinde ise, önemli bazı konu başlıklarına ulaşılmaktadır. Bunlar: sosyal ve kültürel etkinlikler, konferanslar, sertifikalı kurs programları, sosyal sorumluluk projeleri, araştırma projeleri ve farkındalık yaratmaya yönelik seminerler olarak özetlenebilir (Savaş vd., 2018: 1536). Merkezlerin kadro sıkıntısının yanı sıra bazı önemli sorunları da göze çarpmaktadır. Müdürlerin çoğunun toplumsal cinsiyet alanında uzman kişiler olmaması önemli bir eksiklik olarak tespit edilebilir. Buna ek olarak, merkezlerin çoğunun isim olarak var olmakla birlikte fazla sayıda etkinlik gerçekleştirmemesi ve yürütülen projelerin azlığı yine bir sorun başlığı olarak ortaya konulabilir. Bu duruma neden olan en önemli sebep ise, merkezlerin çoğunun kendine ait bir bütçesinin bulunmamasıdır (Savaş vd., 2018: 1541).

Türkiye’de kadın çalışmaları alanını besleyen ikinci kaynak ise, enstitü bünyelerinde açılan lisansüstü programlardır (Koçali, 2003). Bunların en uzun süredir faaliyet gösterenleri İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı ve Ege Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı’dır.

Bu anabilim dallarında yoğunlukla yüksek lisans programları yürütülmektedir. Tüm programlar, 1990 yılından sonra açılmıştır. Türkiye’de henüz bu alanda az olmakla birlikte doktora programları da yürütülmektedir. Bu alanlarda, kadın söylemini merkeze alan bilimsel bilgi üretmek ve eril bilginin kadın bilgisine dönüşümünü sağlamak amaçlanmaktadır (Eroğlu, 2004: 30). Savaş, Ertan ve Yol’un ampirik bulgulara dayanan çalışmalarında ele aldıkları 57 araştırma ve uygulama merkezinde, merkezlerle ilişkili alanlarda sadece üç doktora programı olduğu görülmektedir (Savaş vd., 2018: 1540). Bu merkezler ve yürütülen akademik programlar, kadın sorunlarının çözümünde görece etkili olmakla birlikte, kadına ait feminist bir söylem oluşturma konusunda tek başına yeterli değildir.

Doktora programı bulunan merkezlere örnek olarak, Sabancı Üniversitesi toplumsal cinsiyet çalışmaları anabilim dalı doktora programı, Ankara Üniversitesi kadın çalışmaları anabilim dalı doktora programı ve Akdeniz Üniversitesi kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet anabilim dalı örnek gösterilebilir. Özellikle doktora programlarının sayıca azlığı, bilimsel bilgi üretme konusunda Türkiye’de kurumsallaşmanın henüz yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir.

5.2. Türkiye’de Akademik Feminizm

Türkiye’de kadın çalışmalarının çerçevesini ortaya koyduktan sonra Türkiye’deki üniversitelerde akademik feminizm algısının ne düzeyde olduğunu ve bu iki birbirini

bütünleyen kavram arasındaki ilişkiyi ele almak gerekmektedir. Türkiye’de kadın çalışmalarının kurucu ögesinin feminist düşünce ve politikanın mevcudiyeti olduğu açıktır. Ancak, hem Batı’da hem de Türkiye’de akademi içindeki kadın çalışmaları arasında feminist olmayan yaklaşımların da yaygın olduğu bir gerçekliktir (Sancar, 2003: 170).

Bu durumu iki farklı bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Birincisi, kadın çalışmaları içerisinde feminist olmayan düşünce ve yaklaşımların varlığı; ikincisi de kadın çalışmalarını yürüten kadın akademisyenlerin feminist olmaması ya da feminist düşünceye inanmaması durumudur. Bu noktada, kadın çalışmalarının tamamını akademide feminizm çalışmaları başlığı altında değerlendirmek Türkiye’de bulunan merkezler için mümkün görünmemektedir.

Serpil Sancar (2003: 171), Türkiye’de akademik feminizmin nasıl olması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Akademik feminizm, kendi akademik alanını kurarken sadece bilimin tanımını kadınların gözünden yapmakla kalmıyor, akademik eğitim tanımını da sorguluyor, kadınları güçsüzleştirmeyen, öteleyip ikincilleştirmeyen eğitim stratejileri ve pedagojik yöntemlerin geliştirilmesini kendi akademik alanının önemli bir kurucu ögesi olarak kabul ediyor. Öte yandan, ‘bilim yuvası’ olarak görülen Akademi gibi elit eril alanların içinde, kadınların geçişini engelleyen görünmez duvarların görünür kılınmasına ve yıkılmasına çalışarak, her akademik disiplin içinde ve karar noktalarında kadınların eşit varoluş koşullarını araştırıyor. Araştırma, eğitim gibi temel alanlarda kullanılan akademik kaynakların kullanım alanlarından dışlanan ya da eşit olarak yararlanamayan kadın çalışmaları alanını eşit saygınlıkla akademik bir alan haline getirmeye çalışıyor.

Bunlardan yola çıkarak, Türkiye’de kadın çalışmalarının tarihinin 90’lardan günümüze uzayan bir çizgi içinde ilerlediğini, 2000’ler itibariyle kadın sorunları uygulama ve araştırma merkezlerinin sayıca arttığını, bu süre zarfında da kadınlar için birçok kazanım sağlandığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda, bu merkezlerde yürütülen faaliyetlerin bir kısmının da akademide feminizmin yerleşmesine alan açtığını belirtmek gerekir. Kadın hareketi ile bağlantı kurarak kadınlar için birçok alanda farkındalık yaratılmıştır (Arat, 1996: 407). Ancak, yapılan bu çalışmalar akademide feminist bir anlayışın yerleştiğini ve hatta kemikleştiğini söylemek için yeterli değildir.

Türkiye’de kadın çalışmalarının ilk başladığı yıllarda bu çalışmalar klasik disiplinler içinde bir alt disiplin olarak görülmekte idi. Daha sonraki yıllarda bir disiplinler arası yaklaşım hedeflenmiştir. Akademik feminizmin nihai amacı da, kadın çalışmalarının disiplinlerarası bir yaklaşımla değiştirmek ve dönüştürmektir. Ancak, Türkiye’de yapılan çalışmaları değerlendirirsek bu çalışmaların klasik disiplinler altında bir alt disiplin olarak kaldığı ve hedeflenen akademik feminizmin ve disiplinler arası yaklaşımın tam olarak hayata geçirilemediği söylenebilir. Bununla birlikte, akademide feminist akademisyenler tarafından yapılan ve sayıları gün geçtikçe artan disiplinlerarası çalışmaların varlığı, akademik feminizmin yol alabilmesi için bir başlangıç olarak değerlendirilebilir.

Ankara Üniversitesi kadın çalışmaları anabilim dalındaki eğitimini tamamlayan Satı Yurdakul, Türkiye’deki merkezlerin ortaklaşa faaliyetlerde henüz yol alamadıklarını belirterek daha bütüncül ve disiplinlerarası yaklaşımlar geliştirmenin önemine değinmektedir. Yurdakul (Akt. Koçali, 2003), merkezlerin tarihsel seyrini şu sözleriyle ifade etmektedir:

Bu iki akademik oluşumun (merkezler ve ana bilim dalları), özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği alanında insan kaynağı yaratma ve belli toplum kesimlerine yönelik toplumsal cinsiyet duyarlılığı yaratma çerçevesinde önemli aşamalar kaydettiğini söylemek mümkün. Ancak, 1989 yılından bu yana yaşanan süreç içerisinde elde edilen kazanımların ve ortaya çıkan sorun alanlarının tartışmaya açılması, bütünlüklü bir değerlendirme çabasına girilmesine çok ihtiyaç olduğunu düşünüyorum.

İfadelerden anlaşıldığı üzere, Türkiye’de akademik feminizmin yerleşmesi noktasında önemli eksiklikler bulunmaktadır ve henüz bu konuda bir olgunlaşma evresine varılmadığı görülmektedir.

5.3. Türkiye’de Kadın Akademisyenlerin Durumu

Türkiye’de kadın akademisyenlerin durumunu değerlendirmek gerekirse, kadınların üniversitelerde bilimsel işgücüne rahatlıkla katılabildiği, bu alanlarda diğer işkollarına kıyasla daha az ayrımcılığa maruz kaldıkları kanaati yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 2011). 2012 yılı verilerine göre, Türkiye’de kadın akademisyenlerin genel içindeki oranı %41 olarak saptanmıştır (Ergöl, Koç, Eroğlu & Taşkın, 2012: 44). Türkiye ise, %36’lık bir oranla %30’luk dünya ortalamasının üzerinde yer almaktadır (Naymansoy, 2010: 208).

Bu verileri göz önünde bulundurmakla birlikte, Feride Acar (Akt. Naymansoy, 2010: 210), kadınların akademik çevredeki durumları ile ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Kadınlar, prestijli ve ödüllerin yüksek olduğu alanlarda sayıları az iken koruyucu ve teşvik edici kamu politikalarından ve destekleyici sayılabilecek kültürel değerlerden yararlanılabilseler de, bu tür politika ve değerlerin kurumsallaşmadığı toplumsal ortamlarda, varlıkları büyüdükçe cinsiyete dayalı engelleme ve ayrımcı uygulamalarla giderek artan boyutlarda karşılaşmaktadırlar.”*

Bu değerlendirmeden hareket edildiğinde, kadınların akademideki varoluşunun eşitlikçi koşullarda gerçekleşmediği görülmektedir. Türkiye’de kadın akademisyen oranı yüksek olmakla birlikte, kadınlar daha çok önu kapalı unvan kademelerinde ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Örneğin, kadın araştırma görevlilerin oranı neredeyse %50’dir. Uzman, okutman, öğretim görevlisi gibi daha alt rütbeli kadrolarda da kadınların oranı erkeklerle hemen hemen eşittir. Ancak yardımcı doçent, doçent, profesör olmak üzere öğretim üyesi kadroları baz alındığında, kadın ve erkek akademisyenler arasındaki oranlar gözle görülür bir biçimde ırsamaktadır. Ayrıca kadınların erkeklere göre daha fazla ders yükü ile karşı karşıya kaldıkları, buna karşın araştırma yapmak için ise erkeklerden daha kıt kaynaklara sahip oldukları görülmektedir (Özdemir, 2011).

Bu durum, akademide *“cam tavan”*¹ etkisiyle açıklanmaktadır. Türkiye’de 2008-2009 yılı verilerine göre, kadın akademisyen oranının en yüksek olduğu fakülteler Eczacılık Fakülteleridir. Bunu, Mimarlık Fakülteleri izlemektedir. Daha sonra ise, Edebiyat ve Fen Fakülteleri gelmektedir (Naymansoy, 2010: 211). Görüldüğü üzere, yaygın kanaatin aksine kadın akademisyen oranı sayısal alanlarda, pozitif bilimlerde ve doğa bilimlerinde, beşeri bilimlere kıyasla daha yüksektir. Hatta Türkiye’de yer bilimlerindeki kadın akademisyen sayısı, %24’lük oranla tüm Avrupa ülkelerinden yüksektir (Özkanlı, 2007: 61). Bu sayısal veriler görece tatmin edici olmakla birlikte, akademide kadınlar, zaman zaman cinsiyete dayalı ayrımcılık yaşamakta; bir nevi öğrenilmiş çaresizlik psikolojisinin içine düşmektedirler (Özdemir, 2011).

Kadınların akademisyenliği seçme nedenlerini irdelenecek olursak, genelde bu mesleğin itibarlı bir kariyer alanı olarak görüldüğü göze çarpmaktadır. Erkekler ise; akademik pozisyonlardaki mali kaynakları yetersiz buldukları için genellikle özel sektöre yönelmektedirler. Kadınlarda böyle bir eğilim görülmemektedir. Aynı zamanda, akademisyen anne babaların kızları olan bireyler akademiye yönelme eğilimindedirler (Özkanlı, 2007: 65). Bunlara ek olarak, kadınların akademisyenliğin değişik aşamalarında yüksek oranlarda yer almalarına rağmen; rektörlük, dekanlık gibi yöneticilik pozisyonlarını tercih etmedikleri görülmektedir. Bunun sebebi olarak, kadınların geleneksel rollerini aksatma korkusu

¹ Cam tavan, iş dünyasında kadınların veya azınlıkta olan grupların belirli bir aşamadan sonra kariyerlerinde yükselmelerini engelleyen faktörlerin toplamı olarak ifade edilen bir kavramdır. Cam tavan, öğrenilmiş çaresizlikle bütünleşen bir kavram olarak değerlendirilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: [http://www.tepav.org.tr/upload/files/13039767168.Turkiyede Bilim Kadini Olmak Bilimsel Isgucunde Kadin ve Cam Tavan.pdf](http://www.tepav.org.tr/upload/files/13039767168.Turkiyede%20Bilim%20Kadini%20Olmak%20Bilimsel%20Isgucunde%20Kadin%20ve%20Cam%20Tavan.pdf)

nedeniyle seyahat ve yoğun tempo gerektiren bu işlerden kaçındıklarını söylemek mümkündür (Özkanlı ve Korkmaz, 2000: 42). Tam bu noktada, toplumsal cinsiyet pratiklerinin kadınların akademi istihdamını ve akademi içerisindeki konumlanmalarını etkilediğini görmekteyiz. Özellikle araştırma görevliliği gibi daha alt kademelerde kadınların sayıca fazlalığı, kadınların yönetici pozisyonlarında yer almaktan kaçınmaları gibi tercihler birebir olarak toplumsal cinsiyet pratikleriyle ilişkilendirilebilir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye’de kadın hareketi ve akademik feminizm ilişkisi üzerine bir değerlendirme niteliğindedir. Özetlemek gerekirse, Türkiye’de ve dünyada feminist hareketler özellikle 90’lardan itibaren yükselen bir mücadele ve faaliyet alanı olarak ön plana çıkmaktadır. 90’lı yıllar, feminist bilincin geliştiği, kamusal ve toplumsal alanda kadınların kendilerini bağımsız özneler olarak var etmeye başladıkları bir dönemdir. 2000’ler ve günümüze uzanan süreçte ise, kadın hareketi hızlı bir kurumsallaşma sürecine girmiş, üniversiteler feminist bilincin artması noktasında önemli bir mevzi haline gelmeye başlamıştır. Hülasa, 90’lı ve 2000’li yıllar, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olabilmesi için sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda verilmiş mücadelelere sahne olmuştur ve bu mücadeleler günümüzde birçok farklı platformda devam etmektedir.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan akademi ve feminizm birlikteliği, 90’lı yıllardan itibaren temelleri atılan ve kadınlarla erkekleri her anlamda eşit hale getirme mücadelesinin en önemli aşaması olarak görülen bir birlikteliği simgelemektedir. Akademi yani üniversite, hem kadına ait bilgiyi eril etkilerin dışına çıkararak dönüştürmek ve bağımsız bir kadın söylemi üretmek hem de üniversite düzleminde bir farkındalık yaratmak amacıyla önemli bir saha haline gelmiştir. Yani, kadına ait meselelerin insanlığın ortak sorunları olduğundan hareketle, üniversiteler yeni bir aktivizm dalgasına eklenmişlerdir. Akademik feminizmi diğer feminizmlerden ayıran en önemli nokta ise, feminist hareketin hem teorisi hem de pratiğinin birlikte ele alınmaya başlanmasıdır. Yapısı itibarıyla geleneksel teorilere bağlı ve muhafazakâr olarak değerlendirilebilecek üniversitelerde, feminist perspektiflere alan açılması kadın hareketi açısından yeni bir soluk kazandırmıştır. Teori ve söylem değiştiğinde, bu değişimin kamusal alana ve kamusal alanda verilen mücadelelere de yansması kaçınılmaz olacaktır.

Avrupa ve Amerika coğrafyalarında kadın çalışmaları ile birlikte, bu disiplinin içerisinde bir alt disiplin olarak akademik feminizmin bir ivme kazandığı ve geliştiği görülmektedir. Ancak Türkiye, gerek kadın sorunları araştırma ve uygulama merkezleri gerek lisansüstü programlar ile kadın çalışmaları alanında hatırı sayılır bir ilerleme kaydetmiş olsa da bu çalışmaların tümünün akademik feminizm altında değerlendirilmesi oldukça güç görünmektedir.

Türkiye’de akademik feminizm, klasik sosyal bilim disiplinlerinin içerisinde özerk bir alan olarak yer almakta, ancak disiplinlerarası çalışmalar yeteri kadar uygulamaya konulamamaktadır. Özellikle kadın sorunları uygulama ve araştırma merkezlerinde toplumsal cinsiyet alanında uzman kişilerin istihdamındaki yetersizlik ve ilgili anabilim dallarındaki doktora programlarının azlığı önemli bir zorluk oluşturmaktadır. Bu şartlar altında eleştirel ve multi disiplinler yaklaşımlar geliştirilememektedir. Bu açıdan bakıldığında, akademi eleştirel feminizmin diğer uzmanlık alanları gibi gelişmeyi hak eden bir alan olduğunu kabul ederek bu alanı cesaretlendirmek gerekmektedir. Kadın sorunları merkezleri arasında uygulamaya konulacak bütüncül yaklaşımları geliştirecek bilimsel etkinliklerin teşviki, hiç şüphesiz kadın hareketinin kurumsallaşma sürecini geliştirecektir.

KAYNAKÇA

Alkan, A. (2004). Akademik Çalışma ile Kadın Politikası Arasında Bağ Kurmak ya da Kadınların Bilgisini Kadınlara Geri Döndürmek. (06.03.2019)

http://kasaum.ankara.edu.tr/gorsel/dosya/1216284349akademik_calisma_ile_kadin_po_litikasi_arasinda_bag_kurmak.pdf

- Alkan, A. (2000). "Özel alan-kamusal Alan Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekân", *Kültür ve İletişim*, 3(1), 71-95.
- Alkan, A. (2007). "Akademik Feminizm ve Üniversite: Bu Tanışıklıktan Ne Çıkar?", *Türkiye'de Üniversite Sistemi ve Dönüşümü Sempozyumu Bildirileri* (Ed: S. Akyol, s. 333-363), Eğitim-Sen Yayınları, Ankara.
- Alptekin, D. (2011). "Sokaktan Akademiye: Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 33-44.
- Arat, N. (1996). "Women's Studies in Turkey", *Women's Studies Quarterly*, 1(2), 400-411.
- Bebel, A. (1976). *Kadın ve Sosyalizm*, (Çev: S. Zekeriya Sertel), Toplum Yayınları, Ankara.
- Bird, E. (2010). "Between the Margins and The Mainstream: Women's Studies and Academic Feminism", *British Journal of Sociology of Education*, 21(4), 649-654.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefenin Kısa Tarihi*, 5. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Konya.
- Çilingiroğlu, N. (2001). "Türkiye'de Akademik Düzeyde Kadına Yönelik Kurumsallaşma", *Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni*, 22(2), 1-2.
- Direk, Z. (2009). "Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği", *Cogito*, 58, 11-38.
- Ergöl, Ş., Koç, G., Eroğlu, K., & Taşkın, L. (2012). "Türkiye'de Kadın Araştırma Görevlilerinin Ev ve İş Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(2), 43-49.
- Eroğlu, K. (2004). "Kadın Kuruluşları İçinde Üniversite Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin Yeri ve Önemi", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 8(2), 23-32.
- Friedman, S. S. (2001). "Academic Feminism and Interdisciplinarity", *Feminist Studies*, 27(2), 504-509.
- Gedik, H. B. (2011). "Feminist Hareketler", *Yeni Toplumsal Hareketler* (Ed: B. Kartal & B. Kümbetoğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Gelgeç Bakacak, A. (2009). "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 44, 627-638.
- Göle, N. (2014). *Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Gross, E. (1994). "What is Feminist Theory?", *Knowing Women. Feminism and Knowledge* (Eds: H. Crowley & S. Himmelweit), Polity Press, Cambridge.
- Günindi Ersöz, A. (2015). "Özel alan/Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın Doğası ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18, 80-102.
- Hooks, B. (2004). "Feminism", *Readings in Feminist Rhetorical Theory* (Eds: C. L. Griffin., K. A. Foss., & S. K. Foss), Sage Pub, London.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=FEM%C4%B0N%C4%B0ZM, 05.03.2019.
- İlkkaracan, P. (2003). "Kadın Hareketleri ve Feminizm", *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (Ed: Leyla Sanlı), Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Karpat, K. (2017). *Kısa Türkiye Tarihi*. 7. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kayhan, F. (1999). *Feminizm*. BDS Yayınları, İstanbul.
- Koçali, F. (09.04.2003). Üniversitelerdeki Kadın Çalışmalarını Tartışmaya Açmak Gerek. (7. 02. 2019) http://eski.bianet.org/2003/04/09_k/14054.htm
- Moralioğlu, A. (01.01.2012). 80'li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar. (28. 02 2019) http://portal.ubap.org.tr/App_Themes/Dergi/2012-99-1161.pdf
- Mutluer, N. (01.01.2012). Türkiye'de Cinsiyet Hallerinin Sınırları: Namussallaştırma. (01. 03. 2019) http://www.spod.org.tr/turkce/wp-content/uploads/2012/04/nil-mutluer_makale.pdf

- Naymansoy, G. (2010). “Türk Bilim Kadınları ve Bilime Katkıları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 203-232.
- Özdemir, D. (01.04.2011). *Türkiye’de Bilim Kadını Olmak. Bilimsel İşgücünde Kadın ve Cam Tavan.* (01. 03. 2019)
http://www.tepav.org.tr/upload/files/13039767168.Turkiyede_Bilim_Kadini_Olmak_Bilimsel_Isgucunde_Kadin_ve_Cam_Tavan.pdf
- Özkanlı, Ö. (2007). “Türkiye’de Kadın Akademisyenlerin Durumu”, *Eğitim ve Bilim*, 144(32), 59-69.
- Özkanlı, Ö., & Korkmaz, A. (2000). *Kadın Akademisyenler*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Pelizzon, S. M. (2009). *Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme.* (Çev: İ. Ercan Sadi & Cem Somel), İmge Yayınları, İstanbul.
- Sancar, S. (2003). “Üniversitede Feminizm: Bağlam, Gündem ve Olanaklar”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 97(1), 164-182.
- Savaş, G., Ertan, S. ve Yol. F. (2018). “Türkiye’deki Üniversitelerin Kadın Araştırmaları Merkezleri Profili Araştırması”, *Electronic Journal of Social Sciences*. 68 (17), 1527-1547.
- Sommers, C. (1988). “Should the Academy Support Academic Feminism?”, *Public Affairs Quarterly*. 2(3), 97-120.
- Stacey, J. (2000). “Is Academic Feminism an Oxymoron?”, *Feminisms at a millennium*, 25(4), 1189-1194.
- Wiegman, R. (2002). “Academic Feminism Against Itself”, *The Johns Hopkins University Press*, 14(2), 18-34.
- Yapar Gönenç, A. (2006). “Fransa’da ve Türkiye’de Kadın Hareketleri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 27(1), (63-80).

Kadın Sorunları Uygulama Araştırma Merkezleri Web Sayfaları:

- <http://kadinrastirmalari.istanbul.edu.tr/>
<http://eskar.marmara.edu.tr/>
<http://kasaum.ankara.edu.tr/>
<https://kadaum.cu.edu.tr/>
<https://ekam.ege.edu.tr/>
<http://kadincalismalari.gazi.edu.tr/>
<http://gukamer.gantep.edu.tr/>
<http://www.mersin.edu.tr/>
<https://www.yyu.edu.tr/>
<http://kadum.cankaya.edu.tr/>
<https://www.atilim.edu.tr/tr/kasaum/>
<http://kasaum.kocaeli.edu.tr/>
<http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/>
<https://kasaum.sdu.edu.tr>
<http://mu.edu.tr/tr>
<https://www.kafkas.edu.tr/ksaum>
<http://katcam.akdeniz.edu.tr/tr>,
<https://uksam.usak.edu.tr/>
<http://www.saukam.sakarya.edu.tr/>
<http://kam.comu.edu.tr/>
<http://eskam.ogu.edu.tr/>

**TÜRKİYE’DE İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ DALGA KADIN HAREKETLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ: FEMİNİZMİN
OLANAKLARINI TARTIŞMAK**
COMPARATIVE EVALUATION OF THE SECOND AND THIRD WAVE WOMEN’S
MOVEMENTS: DISCUSSING THE OPPORTUNITIES OF FEMINISM

Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

ÖZET

Feminizm, bir düşünce akımı olarak toplumda kadının yararlanacağı hakları çoğaltarak erkeğin hakları ile eşit bir düzeye getirmek suretiyle kadın erkek eşitliğini kurmayı amaçlamaktadır. Batı’da feminizmin tarihsel kökleri 18. yüzyıla dayanmakla birlikte, Türkiye’de yapılan çalışmaların çoğunda feminizmin başlangıcı olarak 1980’de gerçekleştirilen askeri darbeden sonraki dönem gösterilmektedir. Kadın hareketinin tarihi ise, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 18. yüzyılda gerçekleştirilen ilk reform hareketlerine kadar dayanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de kadın hareketleri ve feminist hareketlerin tarihsel sınırları muğlaklaşmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de ikinci ve üçüncü dalga kadın hareketleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilmektedir. Bu analiz çerçevesinde, ikinci ve üçüncü dalgayı oluşturan tarihsel dönemde feminizmin olanakları tartışılmaktadır. Türkiye’de yapılan çalışmalarda, Osmanlı dönemi kadın hareketi erken dönem ya da birinci dalga kadın hareketi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilanı ile başlayıp 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’ne uzanan süreç, ikinci dalga kadın hareketi bağlamında değerlendirilmektedir. İkinci dalga, bazı çalışmalarda daha dar bir tarihsel dönemde ele alınmakla birlikte, feminizmin olanaklarını derinlemesine değerlendirebilmek amacıyla ikinci dalganın kapsamı çalışmada oldukça geniş tutulmuştur. Üçüncü dalga kadın hareketi ise, Türkiye’de feminist hareketlerin doğuşunu simgelemesi açısından oldukça önemli bir dönemi kapsamaktadır. Bu çalışmada, üçüncü dalga kadın hareketi 80’li ve 90’lı yılları kapsayacak şekilde değerlendirilmekte; 2000’li yıllar çalışmanın kapsamı dışında bırakılmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada öncelikle feminizme ve kadın hareketine dair teorik bir çerçeve oluşturulmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında, Türkiye’de ikinci dalga kadın hareketi değerlendirilmektedir. Çalışmanın üçüncü kısmında, Türkiye’de üçüncü dalga kadın hareketi tartışılmaktadır. Son kısımda ise, ikinci ve üçüncü dalga kadın hareketinin karşılaştırmalı analizi ortaya konulmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye’de ikinci dalga, önce cumhuriyet rejimi; 1950’li yıllardan sonra ise sosyalizm tartışmaları kapsamında ele alınmaktadır. Üçüncü dalga ise, feminizmin kendisini bir toplumsal hareket olarak inşa edebildiği, kendine özgü bir teorik çerçeve ortaya koyabildiği; slogan ve sembollerini üretebildiği bir dönemi nitelendirilmektedir. Bu itibarla, Türkiye’de 1980’ler ve sonrasındaki dönemde feminizmin olanaklarının ve kamusal alanının arttığı, hareketin görünür kılındığı tespit edilmektedir. Feminist hareket bu dönemde meclis, sokak, dernek binaları gibi farklı kamusal alanlarda yükseltilmekte ve Türkiye’li toplumsal hareketler literatüründe özgün bir konuma yerleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hareketi, Feminizm, Toplumsal Hareket, Kadın

ABSTRACT

Feminism which is an idea movement aims to set equality between men and women by increasing the rights of women in society and bringing them to an equal level with men. Although its historical roots in the 18th century in the west, in most studies which conducted in Turkey shows the beginning of feminism after the military coup in 1980. The history of the women's movement dates back to the first reform movements of the 18th century during the Ottoman Empire. In this context, the historical boundaries of the women's movement and the feminist movement in Turkey is blurred.

In this study, a comparative analysis has conducted over the second and third wave of women's movement in Turkey. Within the framework of this analyses, the possibilities of feminism of second and third waves are discussed in the historical period. Studies in Turkey, the Ottoman period is considered as the first wave women's movement. In this study, the process starting from the declaration of the Republic on 29 October 1923 and extending to the 12 September 1980 military coup is evaluated in the context of the second wave women's movement. Although the second wave has been dealt with in a narrower historical period in some studies, the scope of the second wave has been quite wide in this study in order to evaluate the possibilities of feminism in dept. The third wave women's movement in Turkey covers an important period in terms of imaging. In this study, the third wave women's movement is evaluated to cover the 80s and 90s; the 2000s are excluded from the study. In this respect, first of all, a theoretical framework on feminism and women's movement is established. In the second part of the study, second wave women's movement in Turkey is evaluated. In the third part of the study, third wave women's movement in Turkey is discussed. In the last part, a comparative analysis of the second and third wave women's movement is presented.

Consequently, the second wave in Turkey is discussed before Republic regime; after 1950s within the context of socialism debates. The third wave is that feminism is able to construct itself as a social movement and to present its own theoretical framework; it describes a period in which it can produce its slogans and symbols. Hence, the period after 1980 in Turkey, feminism increased publicity of their facilities, it is determined that the movement visible. The feminist movement in this time raised in different public areas such as parliament, street and associations, and the movement is setted in a unique position in social movement literature.

Keywords: Women's Movements, Feminism, Social Movement, Woman.

1. GİRİŞ

Feminist hareketlerin kökleri 18. yüzyıla dayanmaktadır. Dünyada 1970'lerde kamuoyu oluşturmaya ve yükselmeye başlayan bir toplumsal hareket olan feminist hareketler, literatürde özellikle "yeni toplumsal hareketler" kapsamında tartışılmaktadır. Birçok araştırmacı, insanların mikro kimlikler üretmeye başladığı bu farklılık yüzyılında kadınların da kadın kimliği etrafında feminist hareketler ürettikleri konusunda hemfikirdir.

Feminist hareketler, farklı ülkelerde, özellikle Batı'da 1970'lerden itibaren görünür kılınmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de feminist hareketler 1980 tarihinde doğmuştur. Ancak, Türkiye'de feminist hareketlerin tarihçesi esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine kadar götürülebilmekte; yani 19. Yüzyılda aranmaktadır. "Erken Dönem" ya da "1. Dalga Kadın Hareketleri" adını alan ve Osmanlı İmparatorluğu dönemini kapsayan bu zaman diliminde kadınlar, Tanzimat döneminin yenilikçi açılımlarından nasiplenmeye çalışmış ve birtakım fikir dergileri etrafında örgütlü hareketler geliştirmişlerdir.

29 Ekim 1923'te cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ikinci dalga kadın hareketi gelişmiş ve yeni bir ideolojik boyut kazanmıştır. Kadınların yurttaş olma mücadelesi ile eş zamanlı yürüyen bu toplumsal mücadele 1950'lerin sonuna kadar sürmüştür. 1960'larda ortaya çıkan öğrenci hareketleri ile birlikte Türkiye'de yeni bir protesto döngüsü ortaya çıkmış ve feminizm - sosyalizm birlikteliği doğmuştur. Bu dönem, ileride açıklayacağımız şekilde bazı araştırmacılar tarafından üçüncü dalga içerisinde değerlendirilse bile, bizce ikinci dalga feminizm olarak adlandırılması ve bu grup içerisinde değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. 12 Eylül 1980 darbesi ile Türkiye'de yeni bir toplumsal muhalefet dönemi başlamıştır. Bu dönem, feminizmin bir teori ve aksiyon olarak gözle görülür düzeyde etkin olduğu ve önem kazandığı bir zaman olmuştur. "Üçüncü Dalga Feminizm" olarak nitelenen bu dönemi çoğu araştırmacı Türkiye'de feminizmin doğduğu dönem olarak değerlendirmektedir.

Kadın hareketinin bu ana dalgalarından yola çıkarak, bu çalışmada amaçlanan Türkiye'de feminizmin ikinci ve üçüncü dalga temellerinde tüm dinamikleri ve boyutlarıyla değerlendirilmesi ve iki temel dalga arasında karşılaştırmalı bir analizle temel benzerlik ve farklılıkların ele alınmasıdır. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle feminizmin tanımı, Türkiye'de ve dünyada doğuşu ile ilgili kronolojik bir özet sunulacak, daha sonra kısaca birinci dalga feminizm değerlendirilecektir. Daha sonra, çalışmanın esas konusunu oluşturan ikinci ve üçüncü dalga feminist hareketler ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

2. FEMİNİZM KAVRAMI

Tarih boyunca kadın tüm toplumlarda eve kapatılmış ve toplumsal yaşamdan dışlanmaya çalışılmıştır. Kadın, bir üreme ve zevk aracı olarak algılanmıştır. Din aracılığıyla baskı altına alınmak istenmiş ve birçok hak ve özgürlükten yoksun bırakılmıştır. Zaman içerisinde kadınların bilinçlenmesi ve toplumsal konumlarına başkaldırmaları söz konusu olmuştur (Gönenç, 2006: 64).

Kadınların toplumdan dışlanmaları Batı'da Rönesans'ın ortaya çıkışına dek sürmüştür. Rönesans ile ilk defa kadın hakları ve hareketleri gündeme gelmiştir. Rönesans döneminde kadının konumu şu şekilde ifade edilebilir:

Bu dönemde, kadının rolündeki gerilemeye en kesin tepki kraliçelerden ve soylu kadınlardan geldi. Kadınlar, ulusal bir devlet kurmada, ittifaklar yapmada, feodal direnmeyi kırmada ve barış antlaşmaları imzalamada krallar kadar başarılı olduklarını kanıtladılar... Böylece feminizm, Rönesans ile birlikte tarihe adım atmış oldu (Michel'den aktaran Gönenç, 2006: 64).

Bu nedenlerle, kadın hareketleri kadınların kendilerine yüklenen rol kalıplarıyla yaşam tarzlarına bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların etrafında gelişen siyasal ve toplumsal olayları okumaya başlamaları kendi yaşam tarzlarında da dönüşümlere ve fikişel farklılaşmalarına sebep olmuştur.

Feminizm olarak adlandırılan kadın hak ve özgürlüklerinin savaşımı Fransızca "femme" (kadın) sözcüğünden türemiştir. Türkçe'de ise; "*toplumda kadının yararlanacağı haklarını çoğaltmak ve erkeğine eşit kılmak amacını güden düşünce akımı*" olarak tanımlanmaktadır (Gönenç, 2006: 65). Feminizm kavramı, köken olarak "*kadınısı özelliklere sahip olmak*" anlamını taşımaktadır. Bu kavram, kadın hareketinin, kadınların eşit hak mücadelesinin genel adı olarak ve 20. yüzyılda cinsiyet eşitliği kuramı olarak benimsenerek 1890'lardaki "kadıncılık" kavramının yerini almıştır (Alptekin, 2011: 35).

Feminizm, kadınların çeşitli olanaklara sahip olabilmesi için dünyanın değiştirilmesini, erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerin dönüştürülmesini amaçlar. Bu nedenle, aynı zamanda eylemsel pratiği olan bir düşünce akımıdır. Sadece teorik boyutta değerlendirilemeyecek bu hareket, kadınların kendi aralarında bir dayanışma yaratarak erkek

egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı başlatmış oldukları bir mücadele olarak değerlendirilebilir (Alptekin, 2011: 35).

Kısaca feminizm, kadının toplumdan dışlanışını, aşağılanışını, ezilişini ve kendine yabancılaştırılmasını eleştiren ve bu olumsuzlukların düzeltilmesi için var olan ataerkil kavram, norm ve değerlerle mücadele eden bir harekettir. Her toplumda feminizmin uygulanışı ve algılanışı farklı olabilmektedir. Feminizmin özü, her toplumda kadın özneler oluşturmayı ve yetkilendirmeyi merkeze alan ve tarihsel olarak değişen teori ve pratik kümelerine işaret etmektedir (Gönenç, 2006: 65). Feminizmin ne olduğu tanıma dair bir meseleden çok tarihsel bir sorundur. Feminizmin bu anlamda gelişiminin izini sürmek ve toplumsal farklılaşmalarını ayırt edebilmek, analitik okumasını yapabilmek önemlidir. Özünde, feminizmin kadın ve erkek arasındaki her türlü ayrımcılığa karşı bir akım olduğu söylenebilir. Bu akım, toplumsal yaşamda kadınların da erkekler kadar etkin olabileceğini savunur.

Bazı görüşler ise, feminizmin cinsiyetçi baskı ve ayrımlaşmalara karşı geliştirilen bir siyasal hareket olduğunu söylemektedir. Bu görüşler, aynı zamanda feminizmin homojen bir tanımlanamayacağı ve birçok farklı feminizmden bahsetmenin mümkün olduğu üzerinde durmuşlardır (Hooks, 2004: 47). Bu yaklaşım, farklı kadın kimlikleri olduğu ve bu farklı kadınların yaratacağı farklı feminizm türlerinin var olduğunu söylemektedir. Ancak genel olarak bakıldığında, feminizm ataerkil sistem baskısı altında her yaştan, sınıftan, etnik kökenden kadının ayrımcı muamele görmemesi için yapılan bir mücadeledir. Kadınların yaşam tarzlarını dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, toplumsal yapıları ve toplumsal kültürü de değiştirmeyi ve dönüştürmeyi hedeflemektedir. Nihai amacı ise, kadın-merkezli bir toplum yaratmaktır (Hooks, 2004: 53). Bu nedenle feminizmi hem bir kimlik ve ideoloji hem de bir siyasal hareket olarak görmek, teorisi ve pratiği ile ele almak gerekmektedir.

Genel feminist kuram, toplumdaki cinsiyet politikaları, iktidar ilişkileri ve cinsellik üzerine odaklanır. Literatürde var olan genel feminist kuramların ortak noktaları şöyle özetlenebilir (Gross, 1994: 355):

- Zamanla farklı aktörleri kapsamına alsın da feminist kuramın esas teorik unsuru kadındır. Tüm pratik ve teorik araştırmanın ekseninde kadın olmak zorundadır.
- Kadınlar, sosyo-ekonomik ve entelektüel terminolojiler içerisinde erkekler ile eşit bir biçimde yer almalıdırlar.
- Kadınla erkek arasındaki eşitliği sağlamak için patriarkal tüm yapıları yıkmak ve toplumda yeni bir düzen inşa etmek gerekmektedir.
- Kadın sorunları, kadınların yaşam tarzları, hem kamusal hem de özel alanla ilgilidir. Yani, özel olan politiktir. Dolayısıyla bu iki alan ayrıştırılmadan bütüncül bir biçimde değerlendirilmelidir.
- Tüm kamusal ve özel alanlarda kadınların erkeklerle eşit bir biçimde katılımı sağlanmalıdır.

Farklı feminizm türlerine değinmek gerekirse, ilk olarak “radikal feminizm”in ortaya çıktığı söylenebilir. Bu feminizm türü, bize kadınları özgürleştirmenin tek yolunun tamamen yeni bir toplumsal düzene geçilmesi ile olanaklı olduğunu söyler (Gedik, 2011: 109). Bu düzenin değiştirilmesi ise ancak devrim yoluyla mümkün olabilecektir (Hooks, 2004: 48). Hâkim sistemin kadınlar üzerinde yarattığı dayatmalardan bu düzeni devam ettirerek kurtulmak mümkün değildir. Bu nedenle, kadınların bu baskılardan kurtulabilmesi sistemi değiştirmekle ilgili yapısal bir sorundur.

İkinci olarak ortaya çıkan feminizm türü, “liberal feminizm”dir. Bu feminizme göre, kadınların temel problemi statüko ile ilgili değildir. O nedenle, düzenin değiştirilmesi esas mesele olamaz. Düzen modifiye edilebilir ve kadınların taleplerine duyarlı bir hale

getirilebilir. Bu nedenle, sistemi ortadan kaldırmak değil; revizyonlar yoluyla değiştirmek önerilmektedir (Hooks, 2004: 49). Liberal feminizme burjuva feminizmi de denilmektedir. Çünkü bu feminizm, daha çok orta sınıf burjuva kadınların sorunlarına eğilmektedir.

Son olarak, “Marksist/ sosyalist feminizm”den söz edilebilir. Buna göre esas sorun, kapitalizmdir. Bu sistem içindeki işgücü dağılımı kadının ikincil bir konumda olmasının esas sebebidir. Tüm ezilme, sistem içerisindeki sınıf ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, sosyalist feminizm kadınların çalışma koşullarından kaynaklanan ekonomik sorunlarına eğilmiştir. Kadının özgürleştirilmesi içinse bu ekonomik sistemin yeniden organize edilmesini bir gereklilik olarak sunmuştur (Gedik, 2011: 110).

Buna ek olarak, son yıllarda “üçüncü dünya feminizmi” gibi batı toplumları dışında kalan uygarlıkların da birtakım feminizmler yarattığı görünmektedir. Dünya kadınlarının Batılılardan oluşmadığı anlayışından hareketle Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve Asya gibi farklı coğrafyalardaki kadınların sorunlarına eğilmek gerekmiş ve bu feminizm türü bu gereksinimden doğmuştur (Gedik, 2011: 111).

3. BATI’DA FEMİNİZMİN TARİHÇESİ

Batı’da Fransız Devrimi’nin ilkelerini referans alan İngiliz Mary Wollstonecraft’ın 1792 yılında yayınladığı “A Vindication of the Rights of Woman / Bir Kadın Hakları Savunusu” adlı denemesi, feminist hareketin en önemli tarihsel belgesi olarak kabul edilmektedir. Bu metin, ahlaki bir öğüt olma düzeyinde kalmakla birlikte, köktenci feminizmin önemli bir özeti niteliğindedir (Alptekin, 2011: 35). Her bireyin eşitlik, özgürlük ve bağımsızlık hakları ile dünyaya geldiğine, ancak egemen politik ve sosyal düzenin bireyin bu haklarını elinden aldığına, erkeklerin kadın cinsi üzerindeki egemenliklerine ve durumun yol açtığı olumsuzluklara dikkat çeker.

Feminist hareketin oluşumuna katkı sağlayan bir diğer kuramcı Margaret Fuller’dur. Fuller, Amerika’da feminist mücadelenin başladığı 1840’lı yıllarda harekete çalışmalarıyla katkıda bulunmuştur. Kadın doğasının farklılığı ile ilgili ilk kuramı ortaya atmış ve kadınların özgül niteliklerinin ifade edilmesi için yeterli kanallar oluşturulmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu kanallar oluşursa kadınların hem kendi hayatları değişecek hem de toplumsal hayat kökten bir değişime uğrayacaktır (Alptekin, 2011: 36). Alman sosyolog Georg Simmel ise, erkeğin kadından üstün olmadığını, erkeğin fiziksel olarak güçlü olma durumunu üstlendiğini ve kendisini genel insani varlık olarak anladığını açıklamıştır. Simmel, çalışmalarını kadın kültürü ve erkek kültürü olmak üzere iki ayrı kültürün olup olmadığı tartışmasından hareketle şekillendirmiştir (Simmel’den aktaran Alptekin, 2011: 36).

Batı’daki temel feminizm türlerini iki ana akım altında incelemek gerekir. Bunlar: “Anglo-Amerikan feminizmi” ve “Fransız feminizmi”dir. Anglo-Amerikan feminizmi, kadınların eğitimi gibi toplumsal ve kültürel konulara odaklanmıştır. Bu feminizm, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında gelişmiştir. Kadınların oy hakkı talebi de bu feminizmin determinantlarından birisini oluşturmaktadır. Bu feminizm, Batı’da “Birinci Dalga Feminizm” olarak da adlandırılmaktadır. Kadınların oy hakkı talep etmeleri, aynı zamanda onların kamusal alan içerisinde var olmaları ve bunun mücadelesini vermeleri anlamında önem taşımaktadır. Kadınlar geçmişte, ikinci sınıf vatandaşlığa maruz bırakılıyor ve mülk sahibi olamıyorlardı. Kendi işlerini kuramıyorlardı. Ancak, feminizm bu eşitsiz uygulamaların önünü almak için mücadele vermiştir. Kadınların süs bebekliğine ve ev işine mahkûm edilmeleri kadının doğasının gereği değildir (Gedik, 2011: 106). 1960’larda kadının oy hakkına sahip olmasından çok daha sonra, Batı dünyasında feminizm çok daha güçlü bir siyasal hareket olarak sahneye çıkmıştır. Bu dönem feminist hareket, sivil haklar ve özgürlükler talep eden hareketlerle birleşmiştir.

Fransız feminizmi, özellikle edebiyat odaklı gelişen ve daha çok kadın yazını olarak tanımlanan, metinsel tasarımı öncelikli olarak çalışma konusu yapan Fransız feminizmi, farklılık kavramına vurgu yapmaktadır. 1970'ler sonrasında gelişen Fransız feminizmi, "İkinci Dalga Feminizm" olarak adlandırılmaktadır. Kadın-erkek farklılıkları konusuna edebiyat alanı dışından yaklaşan Fransız feminist Simone de Beauvoir, 1949 yılında yayınladığı "İkinci Cinsiyet" adlı kitabında Marksist/sosyalist bir söylem geliştirmiş ve diğer Fransız feministlerinden ayrılmıştır. Burada yazar, kadının tarih boyunca erkeğin ötekisi olarak ikincil konuma itildiğini ve kendi öznelliğinin hiçe sayıldığını öne sürmüştür. Yazarın kadın doğasını reddeden ve toplumsal olarak kadın olunduğunu belirten ifadesi "kadın doğulmaz, olunur" toplumsal cinsiyet kavramının da ilk formülasyonu olarak değerlendirilir (De Beauvoir'den aktaran Gedik, 2011: 107). De Beauvoir, feminizmi kadınların ikincil konumuna çözüm getirebilecek bir ideoloji olarak görmekteydi ve reformcu anlayış yerine devrimci; yani radikal bir anlayışı savunmaktaydı. Fransız feminizminin bir diğer önemli özelliği ise, 1968 öğrenci hareketlerinden sonra oluşan ve daha çok Marksist ve Maoist fikirlerden beslenen sol eğilimli bir ortamda özellikle Avrupa felsefe akımlarının etkisinde filizlenmiş oluşudur. Günümüzde kadın yazını olarak bilinen Fransız feminizmi yaklaşımı, daha çok Monique Wittig, Luce Irigaray ve Helene Cixous'un çalışmalarında görülmektedir. Bu yazarlar, dil konusundan yola çıkarak dilin politik bir savaş alanı olduğunu öne sürerler. Feminist yazarlara göre fallosantrik olan erkek dili, kadın dilini marjinalize etmektedir (Gedik, 2011: 107).

Kadın hareketinin tarihine geri dönecek olursak, 19. yüzyıl kadın hareketleri açısından önem arz etmektedir. Çünkü 19. Yüzyılda her iki feminizm türünde geliştirilen kuramlarda "evli kadınların statüsü" meselesi önem kazanmıştır. Bu doğrultuda, evli kadınların malvarlığını korumaya yönelik yasalar kabul edilmesi, feminist harekette bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Bu düzenlemeler, evli kadına ekonomik olarak kendi ayaklarının üzerinde durma ve çocukların velayetine ilişkin davalarda yasal durumu değiştirme gücünü vermiştir. Ayrıca, bu dönemde kadınların eğitim kurumlarında kabul görmeye başlamaları feministler için büyük bir başarı olarak değerlendirilmektedir (Alptekin, 2011: 36).

1870'lerde kadınlara ilk üniversite kapılarını açan ülke İngiltere olmuştur. Daha sonra Fransa ve Amerika İngiltere'yi izlemiştir. Yükseköğrenim gören kadınların birçoğu meslek hayatına da atılmışlardır. I. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, kadınların politik haklarında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kadınlar, yirmi bir ülkede oy kullanma hakkını elde etmişlerdir. Bu yıllarda, "Kadının Oy Hakkı Birliği", "Uluslararası Kadın Konseyi" gibi kurumlar oluşturulmuştur. Kadının insan olarak onurunu ön plana çıkartmak ve kişilik haklarını tanımak hedeflenmiştir (Alptekin, 2011: 37).

Birinci ve ikinci dalga kadın hareketlerinin ayırt edici özelliği, her iki dönemde de kadınların belirli amaçlar doğrultusunda örgütlenmiş olmalarıdır. Örneğin, ikinci dalga feminist hareketin maddi koşullarını Birinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist ülkelerde yaşanan hızlı büyüme ve ekonomik gelişme hazırlamıştır. Kadınların örgütlenmeleri ve hızla artan bir oranla çalışma yaşamına katılmaya başlamaları bilinç düzeylerinin yükselmesine sebep olmuştur. Amerika ve Kıta Avrupa'sında feminist hareket, 1970'lerden sonra akademik alana da sirayet etmiştir. 1980'lerden itibaren kadın odaklı bakış açısı çerçevesinde açılan kadın araştırmaları merkezleri kadınların ikincil konuma gelmelerinin nedenlerini akademik bir perspektif içerisinde incelemeye başlamışlardır (Alptekin, 2011: 38).

4. TÜRKİYE'DE FEMİNİZMİN DOĞUŞU ve BİRİNCİ DALGA KADIN HAREKETİ

Türkiye'de kadın hareketi, farklı dönemler ve bu dönemlere ilişkin farklı sorunsallar etrafında ele alınmalıdır. Türkiye'de feminizmin ya da kadın hareketinin bir siyasal toplumsal hareket

olarak ortaya çıkışını 1980 sonrası döneme bağlayan yaklaşımlar hâkim olsa da, bu hareketin kökenleri Osmanlı'nın son dönemlerinde aranmalıdır.

Osmanlı döneminde ortaya çıkan hareketi, bir kısım kuramcı “Erken Dönem” olarak, diğer kısım kuramcılar ise “Birinci Dalga Kadın Hareketi” olarak adlandırmaktadırlar. Ancak, Türkiye’de meydana gelen tüm feminist hareketleri kapsamlı bir şekilde değerlendiren ve dalgalar halinde açıklayan bir araştırmada, Osmanlı dönemi kadın hareketini birinci dalga içerisinde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Osmanlı döneminde kadın hareketinin doğuşu 1870’lere rastlamaktadır. Kendi dönemleri içerisinde Osmanlı kadınları eğitim hakkı, çalışma hakkı, aile içinde saygın bir yer edinme hakkı, çok eşli evliliklerin tasfiyesi gibi amaçlar doğrultusunda örgütlenmeye başlamışlardır (Ergün, Güler & Tanyel, 2010: 47). Bu amaçlarla örgütlenmişler ve Tanzimat dönemi ile birlikte gelen yenilikleri savunmuşlardır. Bu hareket, doruk noktasına 1908’de II. Meşrutiyet döneminde ulaşmıştır. Bu dönemde, kadınlar çok sayıda dernek kurmama girişiminde bulunarak birtakım dergiler yayınlamaya başlamışlardır. Bu kadın hareketi, bir yandan Osmanlı'nın Batıya gözlerini çevirmiş bürokratik elitlerin modernleşme çabalarına, bir yandan imparatorluk içinde uyanan milliyetçilik hareketlerine bir diğer yandan da o yıllarda Batı’da gelişen uluslararası feminist harekete ilgi duymaktaydı.

Hareketi oluşturan orta sınıf Osmanlı kadınları, kendi günlük hayatlarından hareketle tahliller yapıyor, çözümler öneriyorlardı (Kayhan, 1999: 48). Bu tahlillerin özü ise genellikle Osmanlı toplum yapısının eleştirilmesi üzerine odaklanmaktaydı. Kadınlar, özellikle aile içinde zevce ve annelik rolleriyle sınırlandırılmalarını eleştiren eğitim, çalışma ve toplum hayatına katılma taleplerini dile getirmek istiyorlardı. Çıkardıkları dergilerde bunu amaçlıyorlardı (Tekeli, 1990: 19).

Osmanlı toplumu, o dönemde İslam hukuku olan “şeriat” ile yönetilmekteydi. Bu yönetim biçiminde, kadınlar ikinci sınıf vatandaş olarak kabul görmekteydiler. Şeriat, kadınların erkeklere göre doğal olarak ikincil ve aşağı bir konumda olduklarını varsayıyordu. Bu dönemde kadınların konumu gitgide kötüleşmiştir. Din, kadınlar üzerinde baskıcı bir güç konumuna gelmiştir. Türk kadını, ilk kez bu dönemde başını örtmek zorunda kalmıştır. Osmanlı toplumunda kadınlara vurulan asıl darbe harem uygulaması olarak görülmektedir. Buna göre, yasalar erkeklerin çok sayıda kadınla evlenmesine olanak tanımıştır. Yüzyıllar boyunca tek eşlilik düzeninde yaşamını sürdürmüş olan Türk kadını, tüm özgürlüklerinin kısıtlandığını görmüştür (Gönenç, 2006: 73). İmparatorluğun ilk dönemlerinde mevcut olmayan harem, Osmanlı döneminde kadının kişiliğine indirilen en büyük darbe olmuştur. Günden güne eve kapanan ve dış dünya ile ilişkisi koparılan kadın gelişmemiş ve geri kalmıştır. Şeriata göre, boşanma durumunda çocukların velayeti babanın üzerindedir. Kadının mirastan payı, erkek kardeşin yarısı kadardır (Gönenç, 2006: 74).

Bu koşullar altında, Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma çabalarının sonucu olarak 19. yüzyılda ortaya çıkan Tanzimat hareketi, Osmanlı kadını derinden etkilemiştir. Tanzimat’la birlikte başlayan batılılaşma hareketi çerçevesinde Türk kadını, düşünce alanında ve siyasi ve toplumsal haklar yönünde ciddi adımlar atmıştır (Gedik, 2011: 113). Bu dönemde eğitim, siyaset, hukuk, çalışma, din ve bilim alanlarında kadınların neden ikinci planda kaldığı sorunu incelenmeye başlandı. Tanzimat dönemi aydınları, toplumda yeni bir düzen sağlarken aile yaşamında da yeni bir düzen sağlamanın gerekliliğine inanmaktadırlar. Bu nedenle, kadınların eğitilmesine büyük bir önem verilmiştir. Aydınlar, Osmanlı'nın geri kalmışlığında kadınların bu kadar geri plana itilmesinin etkisi olduğunu düşünmektedirler (Gönenç, 2006: 74).

Bu şartlarda, ilk kadın dergileri çıkarılmış ve kadınlar resmi kurumlarda eğitim görmeye başlamışlardır. Bu platformlarda, kadınların eşitlik ve özgürlük talepleri dile getirilmiştir. 1856 yılında kadınların köle olarak alınıp satılmaları yasaklanmıştır. Arazi Kanunnamesi de

değiştirilmiş ve kız-erkek çocukların mirastan eşit pay alması sağlanmıştır. Aynı yıl, kız rüştiyeleri açılmıştır. 1869 yılında kadınlara yönelik, “Terakk-i Muhadderat” dergisi çıkarılmıştır. 1876 yılında ilk anayasa olan Kanun-i Esasi ile kız ve oğlan çocuklar için ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. 1897 yılında kadınlar, ücretli işçi olarak çalışma yaşamına da dâhil olmaya başlamışlardır (Gönenç, 2006: 74). 1913-1921 yılları arasında “Kadınlar Dünyası” dergisi yayımlanmıştır (Ergün ve diğerleri, 2010: 47). Bu dönemde yayımlanan bir diğer önemli dergi 1890’da yayıncılık faaliyetlerine başlayan “Hanımlara Mahsus Gazete”dir. Burada Fatma Aliye, Emine Seniye, Nigar Hanım, Makbule Leman gibi isimler yer almışlardır (Gedik, 2011: 114). Bu dönemde ayrıca dergiler yayıncılık faaliyetlerine devam ederken diğer yandan hukuksal alanda birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre, kadın isterse nikâh sırasında ikinci bir kadınla evlenmeme konusunda kocasına şart koşabiliyor, aksi takdirde boşanma hakkı doğuyordu. Kadınlar, bu koşullar altında 1913 yılında devlet memuru olarak çalışma hakkı kazandılar. Tüccar ve esnaf olarak çalışma hayatına giren kadınlar da mevcuttu (Gönenç, 2006: 75).

Kadınlar, 1. Dalga feminizm döneminde genellikle aile yaşamı ve toplumsal hayat ile ilgili haklar elde etmişlerdir. Kadınların, siyasi haklarını talep etmeleri ise daha ziyade Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir.

5. İKİNCİ DALGA KADIN HAREKETİ

5.1. Cumhuriyet Dönemi Kadın Hareketi

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesine giden süreçte, kadınlar Kurtuluş Savaşı’nın etkisiyle militarize oldular. Bu dönemde kadınlar artık kendilerini toplumsal mücadelenin yanı sıra siyasi mücadele içerisinde konumlandırabiliyorlardı. Bu kadınlar, Cumhuriyetin ilanından sonra “Kadınlar Halk Fırkası” adı altında bir parti kurmak istediler. Bu partinin kurucuları arasında, Nezihe Muhiddin de vardır. Muhiddin, iki kez evlenmesine rağmen babasının soyadını almış, sosyoloji, psikoloji gibi alanlarda çalışmalar yapmış bir düşündürdür (Gedik, 2011: 113). Partinin talepleri aşırı bulunduğu için açılmasına izin verilmemiştir. Bunun yerine “Türk Kadınlar Birliği” adı altında dernekleşmelerine izin verilmiştir (Ergün ve diğerleri, 2010: 47).

Cumhuriyet ile birlikte ikinci dalga kadın hareketi başlamış oldu. Bu dönemde, kadınlar açısından birçok önemli reform yapıldı. İlk yapılan 1926 yılında Medeni Kanun’un çıkarılması ve oy hakkı değişikliğini sağlayan anayasa değişikliğinin 1934’te yapılması oldu. Kadınların yasal düzeyde erkeklerle eşit bir konuma getirilmeleri sağlandı (Arat, 1996: 401). Örneğin, çok eşli evlilik bu düzenleme ile ortadan kaldırıldı. Aynı zamanda, evliliklerde resmi nikâh zorunluluğu getirildi. Evlilikler de kadının diğer hakları gibi devlet güvencesine alındı. Bunların yanı sıra kadınlara boşanma hakkı, velayet hakkı, eşit miras hakkı tanındı. Doğum izni, ilk kez 1930 senesinde düzenlendi. 1930-35 yılları arasında kadınların muhtar seçilme, milletvekili seçilme ve belediye seçimlerine katılma hakları da siyasi haklar kapsamında tanındı (Gönenç, 2006: 77). Aslında, Türk kadınları birçok Batı ülkesinden daha önce siyasi yaşama katılma hakkını elde etmiştir.

Kadınların toplumsal yaşamlarında da birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, yeraltında ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları ILO sözleşmeleri kapsamında yasaklanmıştır. Kadınların ekonomik özgürlüklerini elde etmeleri için koşullar yaratılmış ve iş hayatında yer almaları sağlanmıştır. Eğitim alanında ise kadınlara eğitim özgürlüğü sağlanmıştır. Kadınların erkeklerin malı, mülkü, eğlencesi değil; akıl ve zekâları ile topluma katkı sunabilecek insanlar oldukları zihniyeti yerleştirilmeye çalışılmıştır (Gönenç, 2006: 78).

1934 yılında yayına başlayan “Cumhuriyet Kadını Dergisi”nin ilk sayısı şu alıntı ile başlamaktaydı:

Cumhuriyet devrinde yaşayan kadın bir cepheli kadın değildir. Bütün manası ile iş hayatında olduğu kadar eğlenceli cemiyet hayatında da kendisini gösteren kadındır. Fikir kadını olduğu kadar süs kadınıdır. Cumhuriyet kadını fikir mücadelelerine, edebiyat hareketlerine, spora, aynı zamanda ev kadınlığına, anneliğe ve zevceliğe merbut mükemmel kadındır (Mardin’den aktaran Gönenç, 2006: 78).

Elbette, kadınların kurtuluş mücadelesinde cephe gerisinden verdikleri mücadeleler yeni rejim tarafından görmezden gelinemezdi. Bu nedenle, “Türk Milliyetçiliği” ideolojisi çerçevesinde kadınların Osmanlı döneminde ikinci plana atılmışlıkları ve toplumdaki ikincil konumları değiştirilmeye çalışıldı. Kadınların aile ve evle sınırlı kalan yaşam modeline alternatif oluşturulması meselesi önem kazandı. Bunun karşılığında kadınlardan cumhuriyete, yeni kurulan devlete ve laikliğe sadakat göstermeleri beklendi (Kayhan, 1999: 50).

Türk kadınları cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte gerçekleştirilen bir dizi devrim sonucunda erkeklerle eşit haklara kavuşmuşlardır. Bu eşit haklar, Cumhuriyetin ileri görüşlü ve çağdaş kurucuları tarafından kadınlara hediye edilmiştir. Bu nedenle, Türkiye’de kadın sorunu 1920’li yıllarda devlet eliyle çözümlenmeye çalışılmıştır ve tepeden inme bir reformlar dizisi söz konusudur (Ajas, 2007). Bu bağlamda, 1935 yılında “*Türk kadınlarının artık erkeklerle eşit haklara sahip oldukları için*” bir örgüte gereksinimleri olmadığı ileri sürülerek Türk Kadınlar Birliği kapatılmıştır (Tekeli, 1990: 209).

Osmanlı döneminde kadınların mücadeleleri toplumsal haklarını kazanmaya yönelikken, Cumhuriyet dönemi taleplerinin siyasi haklar temelinde odaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. 1949 yılına gelindiğinde, kadınlara tanınan hakları korumak, kadınların kültür alanında yükselmelerini sağlamak amacıyla “Türk Kadın Birliği” tekrar kurulmuştur. 1930-1950 yılları arasında Türk basınında, kadının toplumsal yaşama katılmasını destekleyen yayınlar yapılmaya başlanmıştır (Gönenç, 2006: 78).

5.2. 1950-1980 Dönemi Kadın Hareketi

1950 yılı, Türk demokrasi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde, Cumhuriyetin ilk yıllarında devleti ve toplumsal kaynakları teslim alan devlet elitleri, yerlerini toplum içinden gelen ve toplumun değerlerini taşıyan siyasal elitlere bıraktılar. Demokrat Parti’nin iktidarıyla devletten bağımsız, kendi öz değerlerine sahip olan ve bu değerleri değişik toplumsal platformlarda savunan gruplar ortaya çıktı (Çaha, 1996: 123).

Feminizmin tarihi açısından döneme bakılacak olursa, 1950-1970 arası ve 1970’den 1980’e kadar olan dönemde farklı feminizm anlayışları ortaya çıktığı görülür. 1950’lerden 1970’lere kadar kurulan kadın derneklerinin pek çoğu, kazanılmış hakların, özellikle laik devletin İslami bir düzene geri dönülmesine karşı sağladığı güvencelerin savunusuna öncelik verdi. 1951 senesinde “Türk Kadınlar Birliği”, “Hukukçu Kadınlar Derneği”, “Üniversiteli Kadınlar Derneği” gibi kurumlar doğdu ve bu kurumların hepsi Kemalist geleneklere bağlı kaldılar (Ergün ve diğerleri, 2010: 49). Özellikle sürekli tekrarlanan söylem, Atatürk’ün Türk kadınına verdiği haklar ve bu hakların öneminden ibaret kalmıştır.

Bu dönemde, Türkiye’de kadınların toplumda yaygın olan patriarkal ilişkiler nedeniyle ezilen bir cins oldukları tahlili bile yapılamamıştır. Bu dönemdeki kadın kurumları daha ziyade, 5 Aralık gibi kadınlara oy hakkının tanındığı günleri kutlayan ve Atatürk’e şükranlarını sunan tören dernekleri olmaktan öteye gidememişlerdir. Bu kurumlardaki kadınlar da genellikle burjuva çevrelerinden gelen, iyi eğitim görmüş, çoğu çalışan, Türk kadını olarak kendilerini kurtulmuş kabul eden kadınlardı. Geri kalan köylü, işçi, ezilen kadınların ancak Atatürk devrimlerinin bilincine varmaları ile kurtuluşa erebileceklerini düşünüyorlardı (Ergün ve

diğerleri, 2010: 49). Bu dönemde, kadınlar kendilerini feminist olarak nitelenmekten ziyade “Kemalist” olarak niteliyorlardı ve Kemalist feminist gibi bir kavramsallaştırma henüz ortaya çıkmamıştı (Tekeli, 1990: 20). Bu döneme ilişkin değerlendirmesinde Yeşim Arat durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Cumhuriyet döneminde kadın sorunlarına aranan çözümler, aynı zamanda Batılılaşma yolunda engellerin aşılmasına da yardım etmiştir... Kemalist çerçeve içinde tanınan olanaklar, kadına yeni roller veriyor, fakat belki de yarattığı iyimserlik havasında, kadınların kadın oldukları için karşılaştıkları zorlukları göz ardı ediyordu. Oysa hukuk sistemindeki, eğitimdeki, ekonomik hayattaki eşitsizliklerden, kadının aile içinde dövülmesine kadar kadın sorunları pek çoktu (Arat’tan aktaran Kayhan, 1999: 51).

Bu değerlendirmeler etrafında, 1950’den 1960’a kadar olan dönemin “Kemalizm” ve “milliyetçilik” ideolojileri tarafından şekillendirildiğini söyleyebiliriz. 1960’lara gelindiğinde ise Fransa’da ortaya çıkan öğrenci hareketlerinin dünyada yarattığı heyecan Türkiye’yi de etkiledi ve sosyalist akımlar ortaya çıktı. Bu dönemde az gelişmişlik, dışa bağımlılık, gelir ve fırsat eşitsizliği, sınıflar arası uçurum gibi yapısal sorunlar ülke genelinde tartışılır oldu. Kadınların da bu dönemde, eşit olmayan bir cins grubu oluşturduklarının bilincine varmaları süreciyle ön plana burjuva kadın değil işçi kadın çıkmıştır (Kayhan, 1999: 50).

1975 yılında “İlerici Kadınlar Derneği”nin kurulmasıyla sol kesimlerden gelen kadınlar, bu tabloyu sorgulamaya başladılar. Bu kadınları harekete geçmeye karşı uyarıcı güç sınıf mücadelesi oldu ve 1960’lara kadar Kemalizm ideolojisinde buluşan kadınlar, bu sefer sosyalizm ideolojisiyle örgütlendiler (Ergün ve diğerleri, 2010: 48). Bu kadınların hedefleri faşizme, kapitalizme ve oligarşiye karşı çıkmaktı. Talepleri ise eşit işe eşit ücret, ana ve çocuk sağlığı, doğum öncesi ve sonrası izin, kreş ve anaokulu gibi çalışma koşullarından kaynaklanan ihtiyaçlara odaklanıyordu (Ergün ve diğerleri, 2010: 48).

Bu dönemde, kadının kadın olmaktan kaynaklanan hakları değil; bir proleter olarak hakları vurgulandı. Bu nedenle, sosyalist kesimler içerisinde “bacı” kavramı geliştirildi ve kullanılmaya başlandı. Bu dönemde, ilk defa 8 Mart 1976 tarihinde “Dünya Emekçi Kadınlar Günü” kutlandı. Eşitlik, ilerleme ve barış sloganları ile kadın proleterlerin erkek proleterler ile yapacakları ortak mücadele desteklendi. 1979 yılında, ülke çapında yapılan bir mitingde “Analar doğurur, faşistler öldürür” sloganları atıldı. Kurtuluş savaşından sonra ilk kez bu kadar kitlesel ve geniş çaplı eylemler örgütlendi. Bu dönemde kurulan “Ankaralı Kadınlar Derneği” 8 Mart’ı her sene “Dünya Emekçi Kadınlar Günü” olarak kutlamaya başladılar (Çaha, 1996: 132). Kısacası, bu dönemde kadınların mücadelesi, sosyalizm etrafında gelişmekle birlikte bu kadınların kendilerini feminist olarak adlandırmaları mümkün olmamıştır.

6. ÜÇÜNCÜ DALGA KADIN HAREKETİ

Türkiye’de feminizmin gerek kültürel anlamda gerekse sosyolojik anlamda olgunlaşma evresine 1980 yılında girdiği söylenebilir. Başta Şirin Tekeli olmak üzere Nilüfer Göle ve Deniz Kandiyoti gibi birçok sosyal bilimcinin görüşleri bu doğrultudadır (Doltaş, 1992: 61).

12 Eylül 1980 darbesi, genel olarak tüm muhalifleri etkilemekle birlikte kadınları da derinden sarsmıştır. Bu militarizm döneminde, darbe zihniyetini meşrulaştırmak isteyenler toplumda birçok öteki yaratmıştır. Bu ötekilerden biri de kadındır (Ergün ve diğerleri, 2010: 49). Bu süreçte, gözaltına alınan kadınlara yönelik cinsel saldırılar yapılmış, birçok kadın taciz ve tecavüze uğramıştır. Bu dönemde feminist hareket, muhalefetin birçok açıdan önünde giden, kendi içerisinde en ileri derecede demokratikleşmiş hareket olarak ortaya çıkmıştır ve farklılık politikası geliştirmiştir (Çaha, 1996: 135).

1980’li yılların en radikal söylemleri feminist gruplardan gelmiştir. Feministler, Türkiye demokrasi tarihinde yeni bir sayfa açtılar. Aile temelinde oluşan patriarkal kültürü eleştirdiler. Resmi ve geleneksel yapılarla kurdukları tüm köprüleri attılar. Solun dışında bir muhalefet yarattılar ve yeni bir bakış açısını simgelediler (Kayhan, 1999: 51). Kadınlar, farklı siyasal ideolojileri olmasına rağmen ortak bir kadınlık üzerinde birleşebildiler ve örgütlendiler. Ancak, katı örgütlenmelere gitmediler ve partileşmediler. Bunun yerine esnek modelleri tercih ettiler. Dernekler ve dergiler etrafında birleştiler (Gönenç, 2006: 79). Üçüncü dalga feminist hareket, devletten bağımsız, kendiliğinden oluşmuş, bazen belli yayın organları, bazen sadece ortak kimlikler çevresinde toplanmış küçük gruplar veya tek tek gazeteciler, yazarlar ve sanatçılardan oluşmuştur (Arat, 1992: 80). Kısacası, üçüncü dalga, daha önceki feminist dalgalardan belli bir ideoloji tarafından şekillenmemeye noktasında farklılaşmaktadır.

1980 sonrası gelişen feminizmin çekirdek kadrosu 1970’li yıllarda solda yer alan kadınlardan oluşmaktadır. 1981 yılında YAZKO çatısı altında ilk defa kadınlarla ilgili bir sempozyum düzenlenmiştir. Bu sempozyumun amacı, kadının mevcut koşullar altındaki eşitsiz konumunu sorgulamaktır. Bunun hemen ardından, 1983 yılında “Somut” dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. Yine aynı yıl, “Kadın Çevresi” adlı bir yayınevi kurulmuştur. 1985 yılında ise, “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”ne Türkiye’nin de imza atması için kampanyalar düzenlenmiştir. 1987 yılında ise, “Feminist” dergisi yayın hayatına başlamıştır. Aynı yıl, “Dayağa Karşı Kadın Dayanışması Kampanyası” örgütlenmiş ve “*Bağır, Herkes Duysun*” adlı bir kitap çıkarılmıştır. Bu dönemde, Mor Çatı Sığınma Evinin açılması için gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Bu sene aynı zamanda, “Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği” kurulmuştur. 1988 yılında, Sosyalist feminist “Kaktüs” dergisi yayın hayatına başlamıştır (Kayhan, 1999: 53).

Kadınların kendi özel alanları ile ilgili mücadele etmeye başladıkları bu dönemde, ilk mücadelelerden biri cinsel tacize karşı olmuştur. Cinsel tacize karşı “İffetli Kadın Olmak İstemiyoruz” kampanyası örgütlenmiş ve kadınlara mor iğne dağıtılmıştır. Bu kampanya kapsamında, Türk Ceza Kanunu’nun 438. Maddesindeki düzenlemeler protesto edilmiştir. Bu madde, ırza geçme durumunda saldırıya uğrayan kadının sex işçisi olması durumunda saldırgan erkeğe 2/3 oranında indirim öngörmektedir. Kadınların toplumsal tepkisi ile bu madde değiştirilmiştir (Gedik, 2011: 114). Aynı eylemler kadının çalışma hayatını iyileştirmek için de sürdü. Özellikle, kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan Medeni Kanun’un 159. Maddesi de yasadan çıkarıldı. Aynı zamanda, bu dönemde “Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi” kuruldu. Görüldüğü gibi, kadınlar üçüncü dalgada özel olanın politik olduğu diskurundan yola çıkarak özel alana ilişkin haklarını talep etmeye başlamışlardır (Moralıoğlu, 2012).

1980’li yıllarda, kadınların kadın olmaktan kaynaklanan hak arama mücadelelerinde ortak hareket ettikleri bu değerlendirmelerden anlaşılrsa da, ideolojik olarak çok farklı fraksiyonlara bölünmüşlerdir. Bunlardan kısaca bahsetmek gerekirse, ana ayrımların radikal feminizm, liberal feminizm ve sosyalist feminizm olduğu söylenebilir.

“Liberal Feminizm”, kendisini özgür ve bireyci bir anlayış etrafında örgütlemiştir. Buna göre, kadın tanımlarında sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda tam bir eşitliğin sağlanması vurgusu yapılmaktadır. Kadının erkekle her anlamda eşit hale gelmesi için de çalışma yaşamında onunla eşit koşullarda var olması gerekmektedir. Liberal feministler, kadınların sistem içinde mücadele vererek kurumlardaki kültürleri ve anlayışları değiştirebileceklerini savunurlar. Bunun için de aileyi topyekûn olarak ortadan kaldırmak gerekmez. Liberal feministler, kadınların cinsel özgürlüğünü de savunmakta ve kadınların her alanda kendilerini özgürleştirmeleri gerektiğini ortaya koymaktadırlar (Çaha, 1996: 160).

“Radikal Feminizm”, kadınların kurtuluşunu erkek-merkezli değerlerden kurtarmakta görmektedir. Bu nedenle, patriarkal kurumların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, radikal feministler liberal feministlerin demokratik ve eşitlikçi söylemlerini reddeder ve eleştirirler. Ayrıca, cinsel meselelere sıklıkla eğilmeleri nedeniyle kadınları cinsel bir objeye indirgediklerini söylerler. Kadınlara yönelik yeni bir tarih yaratılmasına ve kadın yazınına önem vermektedirler (Çaha, 1996: 162).

“Sosyalist Feminizm”, kadınlara ilişkin sorunların üretim ve yeniden üretim süreçlerinde aranması gerektiğini belirtir. Kapitalizm, tarihsel olarak erkeği kamusal alana kadını da özel alana hapsetmiştir ve bununla mücadele etmek gerekmektedir. Bu nedenle, kadının kurtuluşunun köklerini sosyalist bir ekonomide aramak gerekmektedir. Sosyalist feministler, kadınların kamusal alanda özel alanla ilişkili işlerde istihdam edilmesine şiddetle karşı çıkarlar. Bu bağlamda, eşitlik değil pozitif ayrımcılık söylemleriyle gündeme gelmektedirler. Kadın değerlerini yüceltmeyi değil; erkek değerlerini dönüştürmeyi hedeflemektedirler (Çaha, 1996: 172).

1980 sonrası üçüncü dalga feminizmde dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi de, farklılık feminizmi olarak adlandırılan bu süreçte, feministlerin birçok farklı gruba bölünmesidir. 1990 sonrası süreçte daha da fazla bölünme yaşanmış ve farklı feminist fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Bu konuya, “kimlik” kavramı üzerinde yaklaşan kuramcılar olmuştur. Buna göre, yeni toplumsal hareketlerin sınıf değil, farklı kimlikler üzerinden örgütlendiğini belirten kuramcılar, kadın kimliğinin de bu dönemde ön planda yer alan kimliklerden biri olduğunu belirtmektedirler (Leyla, 2006: 45). Bu nedenle, 1990 sonrası tarihsel dönemde kadınlar erkeklerle eşitlik söylemlerini terk etmeye başlamış ve buldukları gruplar içerisinde farklılık söylemlerini dile getirmeye başlamışlardır.

Bu bağlamda, sosyalist, radikal ve liberal feministlerin yanı sıra Kürt feminizmi, İslami feminizm gibi akımlar gelişmiştir. Örneğin, İslamcı hareket içerisinde yer alan kadınlar üniversitelerde başörtü giyme özgürlüklerini savunmak için yürüyüşler düzenlemişler ve oturma eylemleri yapmışlardır. Öte yandan, İslam’da reformun olup olamayacağı gibi fikir tartışmalarında bulunmuşlardır. “Kadın ve Aile” isimli İslamla feminizmi birleştiren bir de dergi çıkmıştır. Kadınlar İslam’a bağlılıklarını sürdürerek, bu dinsel inanış çerçevesinde bireysel ve kamusal özgürlüklerini dile getirebilmek için mücadele etmişlerdir (Arat, 1990: 91).

1990 sonrası ortaya çıkan en önemli akımlardan birisi de Kürt feminizmidir. Bir Kürt feministi, kendilerini neden bir etnik kimlikle tanımladıklarını şu sözlerle açıklamaktadır:

Kendimizi öncelikle Türk feminizminden ayırmak istiyoruz. Türkiye’de adı konulmadan, yani etnik kimlik belirtilmeden yapılan feminizm kendiliğinden Türk feminizmi olarak adlandırılıyor. Diğer halkların kadınları yok sayılıyor. Böylece, ortak kadın söylemi egemen ulustaki kadınlara yarıyor. Farklılıklarımızın üzeri örtülüyor. Biz, bu toplumda cins ayrımcılığını ırkçılıkla iç içe yaşıyoruz. Dolayısıyla, Kürt feminizminin esas ayırt edici yanı ırkçılık-cinsiyetçilik karşıtı bir politikayı temel almasıdır (Kayhan, 1999: 56).

1990’larda, Türkiye’de Kürt kadınlarına yönelik sivil toplum hareketleri oluşmuş ve Kürt kadınları ile ilgili yayınlar yapılmıştır. Örneğin, 1977’de kurulan “Jiyan” (Hayat), Kürt kadınlarının ekonomik, kültürel ve toplumsal sorunlarına eğilmektedir. Daha sonra, “Roza”, “Jujin”, “Jini Jiyan” adlı dergiler yayın hayatına başlamıştır (Gedik, 2011: 116). Kısacası, 1990 sonrası feminizm farklılıkları vurgulayan; “farklı ama eşit” söylemi ile kendini ortaya koyan bir feminizm olmuştur.

7. İKİNCİ ve ÜÇÜNCÜ DALGA KADIN HAREKETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İkinci ve üçüncü dalga kadın hareketlerini değerlendirirken öncelikle dalgaları kendi içerisinde analiz etmek gerekmektedir. Şöyle ki, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesi ile 12 Eylül 1980 askeri darbesi arasındaki sürede cereyan eden ikinci dalga kendi içerisinde iki ana akım etrafında bölünmüştür.

Birinci evrede, 1923-1950 yılları arasında, feminizm yeni kurulan rejime sadakat etrafında şekillenmiştir. Buna göre, kadınlar kendilerine sağlanan haklar hususunda Atatürk'e ve Cumhuriyete minnet duymuşlardır. Haklar, direnerek ve mücadele edilerek kazanılan haklar olarak değil; rejim tarafından tepeden inme bir anlayışla giydirilen reformlar paketi şeklinde sunulmuşlardır. Cumhuriyet, kadınların desteği olmaksızın kendisine çağdaş dünya içerisinde yer bulamayacağını bilmektedir. Bu nedenle, kadınlar bu dönemde modernleşmenin ve Batılılaşmanın bir aracı konumunda görülmüşlerdir. Bu bağlamda, kadınların feminist bir bilinç içerisinde bir hak mücadelesi bulunmadığından bir feminizmden söz etmek mümkün değildir. Rejimin ve bu rejim etrafında şekillenen ideolojinin araçsallaştırdığı kadınlardan söz etmek olasıdır.

İkinci evre, 1950 yılında Demokrat Parti iktidarı ile başlamıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte, siyasi hayatta birtakım fikirsiz farklılaşmalar başlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren ülkede yükselen protesto dalgası, kadın hareketini de etkilemiş ve kadınların farklı düşüncelere ayrılmalara söz konusu olmuştur. Bu dönemde Kemalist kadın, yerini sosyalist kadına bırakmıştır. 12 Eylül Darbesi'ne kadar devam eden süreçte kadınlar sosyalist ve Marksist ideolojinin bacı niteliğine maruz kalarak sosyalist ve devrimci bir düzenin kurulması için kullanılmışlardır. Onlara düşen görev, proleter erkeklerle birlikte devrimci mücadele içerisinde yer almak ve kapitalizmle savaşmaktır. Buradan bakıldığında, sosyalist bir devlet düzeni için kadınların araçsallaştırıldıklarını görmekteyiz.

Özetle, ikinci dalga kadın hareketlerinin iki başat döneminde kadınların feminist bilinç taşıdığını ifade etmek zor görünmektedir. Kadınlar ve kadın hakları kendinde bir amaç değil ideolojik bir araç haline getirilmişlerdir. Kadınlara yüklenen misyon, sistemin başarısı için mücadele etmek ve sisteme sadakat göstermek olmuştur. İkinci dalga kadın hareketi bu nedenle belli ideolojilere (Kemalizm/Sosyalizm/Marksizm) bağımlı bir şekilde gelişmek zorunda kalmıştır.

Haklar açısından bakıldığında, kadınların kadın olmaktan kaynaklanan haklara kavuşmaları ilgi konusu olmamıştır. Kemalizm döneminde, kadınlara rejimin siyasi başarısı için birtakım siyasal ve kamusal haklar verilmiştir. Sosyalist düşüncelerin başat hale geldiği 1970 sonrası dönemde ise, kadınların kapitalizmle mücadele edebilmeleri ve iş yaşamında tutunabilmeleri için iş ve çalışma koşullarında birtakım iyileştirmeler yapılmıştır. Ancak, kadının insan hakları ile ilgili taleplerine öncelik verilmemiştir. Bu nedenle, ikinci dalga kadın hareketi kadının özel alana ilişkin taleplerini yok saymıştır.

12 Eylül 1980 Darbesi ile Türkiye'de feminizm kendine yeni bir sayfa açmıştır. Üçüncü dalga olarak nitelenen bu evrede, artık kadınlar kendi özgün farklılıklarını ortaya koymaya, sadece kadın olmaktan kaynaklanan mağduriyetlerinin dile getirmeye ve haklarını talep etmeye başlamışlardır. Bu dönem, bir "farklılık feminizmi" dönemi olarak adlandırılmaktadır. Çünkü kadınlar hem her anlamda feminist bilinçlenme yaşamışlar, hem de feminist sıfatına sosyalist, İslamcı, Kürt gibi birtakım "farklı" özellikler eklemeyi bilmişlerdir. Çok parçalı ve yapılmış feminizmlerden söz etmek bu evrede mümkün görünmektedir. Bu hareket, tüm siyasi partilerden bağımsız olmaya ve bütün kadınlara açık olmaya çalışmakla birlikte, kadınların farklılıklarının da vurgulanmasına çalışmıştır. O nedenle, üçüncü dalga feministleri "farklı

ama eşit” olmak için mücadele vermişlerdir. Bu özellikleri ile darbe sonrası neredeyse tüm muhalif hareketlerin susturulduğu, demokratik siyaset kanallarının kapatıldığı bir dönemde kadınlar kendilerine bir sayfa açmayı başarmışlardır. Kadın hareketi, Türkiye’nin bugüne kadar tanıdığı en âdem-i merkezîyetçi, katılımcı ve çoğulcu biçimleri geliştirebilen bir toplumsal hareket olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle, Türk siyasal hayatında demokrasi ve sivil topluma yer açılabilmesi açısından ufuk açıcı bir mücadele olmuştur. Bu itibarla, bu dönem kadın hareketini feminist hareket olarak adlandırmak olanaklı hale gelmiştir.

Üçüncü dalga da kesin olarak birbirinden ayrılan evreler olmamakla birlikte, bu dönem 1990’lardan sonra farklılıklarının bir kerte daha keskinleştiği bir evre olmuştur. 1990’lardan sonra geliştirilen toplumsal hareketlerin “kimlik” temelli mağduriyetler etrafında gelişmesiyle beraber kadın hareketi de mağduriyet yaratan farklılıklarını keskin formlarla dile getirmeye başlamışlardır. Artık, ikinci dalga kadın hareketinde olduğu gibi sadece feminist değil, radikal feminist, sosyalist feminist, Kürt feminist, İslamcı feminist, liberal feminist gibi tamlamalar doğmuştur. Kadınlar, feminist mücadelede farklılıklarını daha fazla ön planda tutmuşlardır. Bununla birlikte, kadın hareketlerinde her ne kadar üçüncü dalga daha fazla farklılıkları vurgulasa da özellikle yasal bir kazanım elde edilmesi için mücadele edilen yerlerde kadınlar birlikte hareket edebilmişlerdir.

İkinci ve üçüncü dalga kadın hareketlerini kendi içlerinde analitik evreler bağlamında değerlendirdikten sonra, bu iki dönem feminizmi temel noktalarda karşılaştırabiliriz. İlk olarak, ikinci dalga içerisinde *mutlak eşitlik* vurgusu olduğunu belirtmek gerekir (Gedik, 2011: 116). Kadınlar, bu dönemde kendilerini henüz feminist olarak niteleyemiyorlardı ve kadın hareketi yeni yeni uyanmaya başlıyordu. Bu nedenle, kadınlar farklılıklarını ortaya koyabilecek bir konumda değildiler. Tüm kesimlerden kadınlara sadece eşit olma paydaşı hatırlatıldı ve örgütlenme bu yönde sağlandı. Üçüncü dalga feminizmde ise, hareket olgunlaşma evresine girmişti ve artık bütünüyle feministti. Bu dönemde, sıklıkla farklılıkların altının çizilmesi gereği vurgulandı ve tek bir kadınlık formunun olmadığı altı çizildi. Bu nedenle, bu feminizm için *farklı ama eşit* düsturu benimsendi (Gedik, 2011: 116).

İkinci olarak ele almamız gereken nokta devlet, rejim ve kadınlar ilişkisidir. İkinci dalga kadın hareketinde, gerek ilk evrede gerekse ikinci evrede kadınlar bir ideoloji etrafında araçsallaştırılmışlar ve o ideolojinin başarısına hizmet edebilmek için kullanılmışlardır. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde, kadınlara hakları yeni rejim tarafından bir lütuf gibi sunulmuş ve kadınlar Batılılaşma ve modernleşme projelerinin araçları haline getirilmiştir. İkinci evrede ise, Cumhuriyet kadını yerini sosyalizmin işçi kadınına bırakmıştır. Bu dönemde de kadınlar Marksist-sosyalist ideoloji etrafında kapitalizmle mücadele etmek ve sosyalist düzene geçebilmek amacıyla araçsallaştırılmışlardır. Çünkü binlerce erkek proleterle birlikte binlerce kadın proleter de vardır ve kadınların erkeklerle vereceği ortak dayanışma ve direniş mücadelesi olmadan yeni bir düzen kurulamaz. Bu nedenle, kadın proleterler erkek proleterlerle birlikte kapitalizme karşı omuz omuza bir savaş yürütmek mecburiyetindedirler (Arat, 1990: 91). Kısacası, ikinci dalganın her iki evresinde de belli ideolojilerin öngördüğü haklar kadınlara ihsan edilmiş ve kadının kadın olmaktan kaynaklanan hakları ve mücadelesi gelişmemiştir.

Öte yandan, üçüncü dalga feminizm döneminde gerek 1980’lerde gerek 1990’larda kadınlar kadın cinsine sahip oldukları için ezilen ve mağdur olduklarının farkına varmışlar ve kadına ait insan haklarına sahip olabilmek için kendi mücadelelerini kendileri yürütmüşlerdir. Kadınlar, artık bir araç değil bir kendi mücadelelerinde başlı başına amaçtırlar. Amaçları da kadınların mağduriyetlerini gidermek ve bu doğrultuda mücadele etmektir (Arat, 1990: 91). Bu noktada, kadınlar feminist toplumsal hareketin bir aktörü konumuna gelmişlerdir.

Bu noktadan değerlendirdiğimizde, aynı durumdan çıkarabileceğimiz bir diğer durum kadınların iki ana dönemde hangi hak talepleri ile mücadele ettikleridir. İkinci dalga feminizm

döneminde, kadınlara sadece kamusal haklar verilmiştir. Verilmiştir, sunulmuştur; çünkü kadınlar bir feminist bilince bu dönemde sahip olmadıklarından sistem tarafından onlara bu haklar tepeden inme düzenlemeler ile sunulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, sadece yerel seçimlere, milletvekilliği seçimlerine katılma hakkı, devlet memuru olabilme hakkı gibi birtakım kamusal ve siyasi hakları verilmiştir. Kadının, özel alana dair mağduriyetleri ile ilgilenilmemiştir. 1970 sonrası sosyalist evrede ise, kadınların erkek proleterlerle birlikte mücadele edebilmesi için çalışma yaşamından kaynaklanan haklarına dikkat çekilmiştir. Yani eşit işe eşit ücret, çalışan kadınlara doğum izni, kreş hakkı gibi meseleler masaya yatırılmıştır. Bu dönemde, kadınlar bir nebze daha mücadele ruhuna bürünseler de yine de bunu feminist bir bilinçle yaptıkları söylenemez (Moralioğlu, 2012).

Öte yandan, üçüncü dalga kadınların ezilen bir cins olduğunun farkına vardığı andan itibaren kadının özel alana dair taleplerini gündeme getirmeye başlamıştır. “Özel olan politiktir” söyleminden hareketle, kadınlar cinsel taciz karşısında korunma, aile içi şiddetten korunma gibi özel alana ait haklar talep etmişlerdir ve bunu feminist bilinç ve mücadele ile yapmışlardır (Moralioğlu, 2012). Kısacası, ikinci dalga kadın hareketi kadınların kamusal hak taleplerini, üçüncü dalga kadın hareketi ise kadınların özel hak taleplerini dile getirmiştir. Üçüncü dalga, aynı zamanda özel olanın politik olduğunu söylem edinmekle kamusal alan-özel alan dikotomisini billurlaştırmıştır.

Kadınların hak talepleri ile birlikte ele alabileceğimiz bir diğer karşılaştırma kıstası, iki dönemde hareketlerin mücadele ettikleri konulardır. İkinci dalga kadın hareketi, daha ziyade kadınların okullaşma oranı, eğitim hakkı, çalışabilme hakkı, seçme seçilme hakkı gibi kamusal, siyasal az da olsa sosyo-kültürel konular ile ilgilenmiştir. Üçüncü dalga feminist hareket ise şiddet, töre cinayetleri, cinsel taciz, bekâret kontrolü, fuhuş gibi birçok toplumsal meseleyi sorunsallaştırmıştır. Kadınların kadın olmaktan kaynaklanan siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal, bedensel ve cinsel her türlü problemini ile mücadele edilmiştir (Gedik, 2011: 116). Bu nedenle, üçüncü dalganın konu yelpazesi ikinci dalgaya göre oldukça geniştir.

Buna paralel olarak söylenebilecek bir diğer husus, hareketlere katılan kadınların profilleridir. Buna göre, her ne kadar ikinci dalga kadın hareketi ilk evrede köylü kadınların ikinci evrede işçi kadınların mağduriyetlerini gidermeye odaklanmışsa da hareketin içinde yer alan kadınlar burjuva ve kentli bir görünüm çizmektedirler. Öte yandan, üçüncü dalgaya müdahil olan kadınlar farklı toplumsal sınıflardan gelmekteydiler. Feminizmi bir kent hareketi olmaktan çıkararak bu kadınlar, yaptıkları çeşitli projeler ile feminizmi merkezden çevreye yaymak için mücadele ettiler. Bu nedenle, kadınlar köylü, işçi, memur, esnaf, Türk, Kürt, Alevi, sosyalist, Kemalist gibi birçok farklı kimliğe sahip bir profil sergilediler. Farklı toplumsal kesimlerden gelen bu kadınlar feminizmi de farklı toplumsal tabanlara yayabildiler (Gedik, 2011: 117).

İki dalga arasındaki temel farklılıkları analiz ettikten sonra, benzerlikleri de ortaya koymak gerekir. İkinci dalga, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde ortaya çıkmıştır. Toplumunu temelden dönüştürücü bir işlevi olmamakla birlikte, bu ideoloji kadınların insan hakları açısından, toplumu modernleştirmek ve Batılılaştırmak açısından önem arz eder. Üçüncü dalga feminist hareket ise, 12 Eylül Askeri Darbesinden sonra toplumun apolitikleştirilmesi sürecinde hiçbir muhalif harekete tahammül göstermeyen sistemin içerisinde bir gedik açarak toplumun sivil ve demokratik hayata tekrar dönebilmesinin mücadelesini de vermiştir. Böylelikle, 1982 anayasasına karşı gerçekleştirdiği muhalefetle demokratikleştirme yolunda da kazanımlara dolaylı olarak yol açmıştır (Leyla, 2006: 39).

Temel benzerliklerden en önemlisi örgütlenme modellerinde yatmaktadır. Buna göre, her ne kadar ikinci dalga kurumlara üçüncü dalga ise bireylere vurgu yapsa da, her iki dalga kadın hareketinde de örgütsüz denilebilecek çalışma biçimleri, siyasi örgütlenmeyi parti ve dernek biçimi altında yaşamayan bir kültür temel referans alınmıştır. Birçok feminist, gönüllülük temelinde genellikle dergiler ve dernekler çevresinde yürüttükleri mücadeleler ile

çalışmalarını sürdürmüşlerdir (Tekeli, 1990: 24). Bu nedenle, her iki dalga harekette de esnek örgütlenme biçimleri tercih edilmiştir.

Bir diğer önemli saptama, ikinci dalga kadın hareketinde yer alan kişilerin üçüncü dalganın temel çekirdek kadrosunu oluşturmasıdır. Cumhuriyet döneminde, rejimin yarattığı fırsat alanlarından yararlanabilmiş, eğitim görmüş, pek çoğu yabancı dil bilen, iş sahibi, ekonomik gücü olan ve feminist akımın liderliğini yapan bir kentsel kesim oluşmuş, bu kentli kadınlar toplumun üçüncü dalga feminizm olarak adlandırdığı döneme geçmek için öncü olmuşlardır (Arat, 1990: 85). Buna ek olarak, 1970'lerin sosyalizm anlayışı da kadınlara belli bir ideoloji çerçevesinde eylem yapma ve protesto örgütlenme becerisi kazandırmıştır. Nitekim 1980 sonrasında gelişen üçüncü dalga feminist hareket içerisinde önemli bir akım olarak doğan sosyalist feminizmin tabanını da bu kadınlar oluşturmaktadır (Arat, 1990: 86). Kısacası, feminizm Kemalizm ile uzlaşamayan bir ideoloji olmakla birlikte onun yarattığı imkânlardan yararlanarak onu aşabilmiştir. Hem kamusal alanı hem de özel alanı birlikte mücadele ederek koruyabilmiştir. Bu anlamda, kadın hareketlerine bütüncül olarak bakıldığında bir kopuştan ziyade bir süreklilikten bahsetmek daha yerinde olacaktır.

8. SONUÇ

Sonuç olarak, Türkiye'de kadınların başlattıkları feminist hareketler günümüz itibarıyla sürekliliğini sağlamış ve kitleselleşmiştir. Kadınların örgütlü mücadelesi her geçen gün daha fazla kadını içerisine alarak büyümektedir. Örneğin, bu toplumsal hareketin baskısı ve kadınların direnişi sayesinde 2005'te cezai ve idari kanunlarda toplam otuz maddede kadın örgütlerinin istediği yönde değişiklikler yapılmıştır (Ergün ve diğerleri, 2010: 49).

Kadınların kurtuluş hareketi, her ulustan, sınıftan, toplumsal kesimden kadının salt kadın olmaktan kaynaklanan ortak ezilmişliğine karşı sadece kadınlardan oluşan, erkek egemenliğinden, devletten bağımsız bir mücadeleyi sürdürmektedir. Ancak, üçüncü dalga feminist hareketi açısından kimi araştırmacılar birtakım sorunlu noktalara değinmişlerdir. Buna göre, özellikle 1990'lardan sonra gelişen farklılık feminizmi cinsiyet anlayışını etnik ve dini kimlikler üzerinden parçalamıştır. Bu da, bütünleşmiş bir kadın imgesi yaratılmasını engellemektedir. (Leyla, 2006: 41). Bu nedenle, Türkiye'de kadın hareketinin geldiği noktada karşılaştığı en büyük problem bütünleşmiş bir kadın öznesi ya da kimliğinin bulunmamasıdır. Bu bağlamda, insan olma talebiyle birleşen istemler cinsiyete dayanan farklılıkçı istemlere meydan okumalıdır (Leyla, 2006: 42). Kadının insan olma talebiyle birleşen amaçları, cinsiyete dayanan farklılıkçı istemlere karşı çıkış niteliği taşır. Türkiye'de feminizm ikili bir fonksiyona sahiptir. Kendine özgü özellikleri ile Türk devletinin içinde bulunduğu modernleşme trendine hizmet ediyorken, Batı'daki feminizmle paylaştığı ortak noktalar itibarıyla de devletin karşısında bir sivil toplum alanı oluşturmaktadır (Çaha, 1996: 208).

Türkiye'de ayrıca her ne kadar taleplerinin çoğu farklılaşsa da feminist kadınlar ortak bir amaç etrafında birleşirler: kamusal alanı paylaşmak. Özel alan dayak, evlilik içi şiddet ve kadın emeğinin sömürüldüğü bir alan olarak kabul edilir ve aşılma istenir. Türkiye'deki feminist gruplar kadının erkekle eşitliğini de ayırt edici bir biçimde sıklıkla vurgularlar. Ayrıca, cinsel özgürlük söylemi de tüm feminist grupların ortak söylemlerinden birisidir. Türkiye'deki feminist hareketlerin temelde birkaç istisna olmakla birlikte seküler olduklarını da belirtmek gerekir (Çaha, 1996: 209). Neticede, farklılık feminizmlerinin yaygınlaştığı 1990 sonrası dönemde kadınlar kendileri için ortak söylemler oluşturabilmekte ve tüm kadınların kadın olarak yaşadıkları mağduriyetleri giderebilmek için çalışmaktadırlar. Bu bakımdan bir yönüyle ortak hareket edebilen feminist hareket, farklılık söylemleriyle geçici parçalanmalar da yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ajas, İ. İ. (02.05.2007). Türkiye’de Dönüşüm Sürecinde 1980’lerden Bu Yana Kadın Hareketi, <http://www.istanbul.net.tr/Etkinlik/panel/turkiye-nin-donusum-surecinde-1980-lerden-bu-yana/7423/9>
- Alptekin, D. (2011). “Sokaktan Akademiye: Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 33-43.
- Arat, N. (1996). “Women’s Studies in Turkey”, *Women’s Studies Quarterly*, 1(2), 400-411.
- Arat, Y. (1990). “Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar* (Ed: Ş. Tekeli, s. 89-99), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arat, Y. (1992). “1980’ler Türkiyesi’nde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Radikal Uzantısı”, *Her Yönüyle Türkiye’de Kadın Olgusu* (Ed: N. Arat, s.75-94), Say Yayınları, İstanbul.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın – Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Konya.
- Doltaş, D. (1992). “Batıdaki Feminist Kuramlar ve 1980 Sonrası Türk Feminizmi”, *Her Yönüyle Türkiye’de Kadın Olgusu* (Ed: N. Arat, s. 61-71), Say Yayınları, İstanbul.
- Ergün, Y., Güler, B. & Tanyer, İ. (2010). “80 Sonrası Türkiye’de Kadın Hareketi”, *Kurtuluş*, 6(1), 47-56.
- Gedik, H. B. (2011). “Feminist Hareketler. B. Kartal ve B. Kümbetoğlu”, *Yeni toplumsal hareketler* (s.106-122), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Gönenç, A. Y. (2006). “Fransa’da ve Türkiye’de Kadın Hareketleri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 63-80.
- Gross, E. (1994). “What is Feminist Theory?”, *Knowing Women. Feminism and Knowledge* (Eds: H. Crowley & S. Himmelweit, p. 355- 369). Polity Press, Cambridge.
- Hooks, B. (2004). “Feminism”, *Readings in Feminist Rhetorical Theory* (Eds: C. L. Griffin., K. A. Foss & S. K. Foss, p. 47-56). Sage Pub, London.
- Kayhan, F. (1999). *Feminizm*. BDS Yayınları, İstanbul.
- Leyla, Ş. (2006). “Yeni Sosyal Hareketler Bağlamında Türkiye’de Kadın”, *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 15(1), 33-52.
- Moralioğlu, A. (01.01.2012). 80’li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar, http://portal.ubap.org.tr/App_Themes/Dergi/2012-99-1161.pdf
- Tekeli, Ş. (1990). “1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar* (Ed: Şirin Tekeli, s. 19-25). İletişim Yayınları, İstanbul.

WILLIAM HARDY MCNEILL VE TARİH YAZIMI
WILLIAM HARDY MCNEILL AND HIS HISTORIOGRAPHY

AZİZ BALCI
Selçuk Üniversitesi

ÖZET

Dünya'nın çeşitli coğrafyalarında tarih yazımı, o tarih yazımının nasıl ve hangi şartlar altında oluşturulduğu fikri, sosyal bilimler çalışanları açısından her zaman ilgi çeken konulardan biri olmuştur. Bu anlamda herhangi bir ülkenin, bölgenin ya da daha geniş olarak bir dünya tarihinden bahsedilirken genellikle, o ülke etrafında şekillenen bir büyük uygarlık anlatısı yolu tercih edilmiştir. Fakat şu konunun da belirtilmesi gerekir ki, özellikle Avrupa'nın yaşadığı Rönesans, Reform ve Aydınlanma dönemleri sonrası açık şekilde bahsi geçen bu dünya tarihi yazımı ve anlatıları Avrupa uygarlığının baskın karakteri üzerine şekillenmiş ve dünyanın Avrupa dışındaki bölgelerine bakış da bu Avrupa merkezli tarih anlayışının bir perspektifi olarak sunulmuştur. Dolayısıyla aslında bakıldığında, bu türden Avrupa/Batı uygarlığının merkeze alınarak sunulan ve dünyadaki diğer toplumlara bu pencereden okuyan tarih anlatısı, son zamanlarda birçok eleştirel tarih perspektifi yönelimine katkı sağlamış ve bu perspektif içinde tanımlanabilecek "biz ve öteki" anlayışına zemin oluşturmuştur.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan William Hardy McNeill, Avrupa-merkezci bir tarih anlatısının küresel bir düzlemde sunulmasını tarihin getirdiği normal bir durum olarak kabul ederken, kendisi bu türden bakış açısına da soğuk bakma eğiliminde olmuştur. Ona göre; örneğin Avrupa'nın yükselişine etki eden ve tarihe hükmetmesindeki temel güç unsurlarının öncelikle Çin medeniyeti gibi Doğu toplumlarından gelişidir. Bu güç unsurları arasında barut, matbaa, pusula gibi Avrupa'nın 15.yüzyıldan itibaren yükselmesine neden olacak çok stratejik maddeler bulunmaktadır. Yani tarihin akışı Doğu'dan Batı'ya taşınan bir nitelikte seyretmiştir. Bu noktada McNeill'in eserlerinin temelini oluşturan bir başka konu ortaya çıkmıştır. Bu da tarihin şekillenmesindeki temel etkenin farklı kültürler, uygarlıklar arasındaki etkileşim olmasıdır.

McNeill'in yazdığı kendi tarih anlatısında onun Avrupa merkezci tarih anlayışına uzak durması, dünya tarihi yazımı noktasında yeni bir bakış açısını temsil etmiştir. Bu bakış açısını şekillendiren özellikle Arnold J. Toynbee'nin fikirleri olmuştur. Çalışmalarının neticesinde en önemli eserini 1963'te tamamlamış ve bu tarihten itibaren de sürekli benimsediği "dünya tarihi" fikrinden kopmamıştır. Eserlerinde dünyadaki ilk insan topluluklarının ortaya çıkışından günümüze kadar olan tarihi bütüncül bir bakış açısıyla kaleme almış ve bu kapsamda Avrupa-merkezci bir yazım tarzına soğuk bakma eğiliminde olmuştur. Uygarlıkların belli bölgelerde, belli yollarla karşılaşmaları ve etkileşim kurmaları çerçevesinde geliştirdiği tezinde sadece Batı'yı incelemekle kalmamış, dünya toplumlarının oluşmasına katkı sağlamış olan tüm insanlığı araştırmalarının odağına almıştır. Bu anlamda McNeill bir dünya tarihçisidir. Bu düşünceleri temel alan bir argümanla yazılan bu çalışmada, McNeill'in biyografisi, çalışmaları, bu çalışmalarını ortaya çıkarırken yansıttığı tarih yazım tarzı ve son olarak da bu yazım tarzı ile ilgili kapsayıcı bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: William Hardy McNeill, Tarihçilik, Dünya Tarihi, Uygarlıklar, Etkileşim

ABSTRACT

Historiography in various geographies of the world, the idea of how that historiography was created and under what conditions, has always been one of the subjects of interest for those doing social studies. In this sense, when talking about the history of any country, region or wider world, generally, a great narrative of civilization shaped around that country was preferred. However, it should be stated that; especially after the Renaissance, Reform and Enlightenment periods in Europe, these world history writings and narratives, which are clearly mentioned, are based on the dominant character of European civilization and the

perspective of the world of outside of Europe is presented as a perspective of this European-centered understanding of history. Therefore, in fact, the narrative of history, which presents such European / Western civilization at the center and reads other societies in the world through this window, has recently contributed to many critical historical perspectives and created the basis for the “us and the other” understanding that can be defined within this perspective.

The historian William Hardy McNeill, who is the main subject of the study, considers the presentation of a Eurocentric narrative on a global level as a normal situation brought about by history, and he himself tends to look cold at this kind of view. According to him; for example, the main elements of the rise of Europe and the power to dominate history came primarily from Eastern societies, such as Chinese civilization. These elements of power include gunpowder, printing press, compass and many other strategic items that will cause Europe to rise from the 15th century onwards. In other words, the course of history has moved from East to West. At this point, another issue emerged that underpinned McNeill's works. This is the main factor in the formation of history is the interaction between different cultures, civilizations.

In his own narrative of history, McNeill's keeping away from the Eurocentric conception of history represented a new point of view of world history writing. In particular, it was Arnold J. Toynbee's ideas that shaped this perspective. As a result of his work, McNeill completed his most important work in 1963 and since then, he has been in constant contact with the idea of world history. In his works, he wrote the history from the emergence of the first human societies in the world to the present day with a holistic perspective and in this context he tended to look cold to Eurocentric style of writing. In his thesis that civilizations developed in the context of encountering and interacting in certain ways and in certain regions, he not only examined the West but also focused on all humanity that contributed to the formation of world societies. In this sense, McNeill is a world historian. In this study, which was written with an argument based on these thoughts, McNeill's biography, his works, the history writing style he reflected in revealing these works and finally, an overarching evaluation was made about this writing style.

Keywords: William Hardy McNeill, Historiography, World History, Civilizations, Interaction

1. GİRİŞ

William Hardy McNeill, 1917 yılında Vancouver/Kanada'da doğmuştur. Chicago Üniversitesi tarih bölümünde yıllarca görev yapmış olup alanında yirmiden fazla kitap yazmış saygıdeğer bir tarihçidir.¹ 1963 yılında kaleme aldığı “The Rise of The West: History of the Human Community”(Batı'nın Yükselişi: İnsan İlişkilerinin Tarihi) yapıtı, McNeill'in en popüler çalışması olmuş ve uluslararası anlamda da tanınmasını sağlamıştır. Bu eser, 5000 yıllık kayıtlı tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin yükselişini, gelişimini ve birbirleri ile ilişkilerini inceler.² McNeill, bunun gibi birçok eserinde genel olarak medeniyetlerin birbirleri ile çeşitli şekillerde meydana gelen etkileşimlerini incelemiş, tek bir milletin ya da topluluğun tarihine yoğunlaşmaktan ziyade bütüncü bir insanlık tarihi üzerinde durmuştur. Bununla beraber, özellikle 1947 yılında yazmış olduğu “The Greek Dilemma; War and Aftermath” eserinde olduğu gibi, yaşadığı dönemin tanıklıklarından, sözlü hikayelerinden yola çıkarak oluşturduğu bölgesel eserleri de mevcuttur.

Bu çalışmada William H. McNeill'in yaşamı, eserleri ve bu eserlerinin ayrıntılı olarak incelenmesiyle nasıl bir tarihçilik yazımı ve anlayışı oluşturduğu, özellikle kimlerden etkilendiği soruları üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede; makalenin birinci bölümünde yazarın

¹ <https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/presidential-addresses/william-h-mcneill/william-h-mcneill-biography> (7.10.2019)

² <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/504446/The-Rise-of-the-West> (4.12.2014)

biyografisinden bahsedildikten sonra, izleyen bölümde yazarın çalışmaları ve eserlerinin neler olduğu ve bu doğrultuda eserlerinin içeriği, konuları yönünden benzerlikleri ve farklılıkları önem verilecek konular olacaktır. Son bölümde ise bütün bu çalışmalarının ışığında benimsediği tarih yazımı çeşitli örnekler üzerinden aktarılacaktır.

2.BİYOĞRAFI

William H. McNeill, 31 Ekim 1917 tarihinde Vancouver/Kanada’da doğmuştur. Lise yıllarını Illionais’teki Chicago Üniversitesi Laboratory School’da geçirmiştir. Lisans eğitimini 1938 yılında Chicago Üniversitesi’nde tamamladıktan sonra, master eğitimini de yine aynı okulda 1939’da bitirmiştir. Aynı yıl, Cornell Üniversitesi’nde doktora eğitimine başlamış ve bu eğitimi de profesör unvanıyla 1947 yılında başarıyla tamamlamıştır.³ McNeill erken yaşlarından beri, zaman ve sınır kavramını aşan tarihsel dokuyu görebilen ender insanlardan biri olmuştur. On yaşlarında, tarih profesörü olan babasının Ortaçağ krallıklarının birbirleriyle bağlantılı gelişimlerini açıklayan teorisi üzerinde çalıştı. Chicago Üniversitesi’nde her zaman birleştirici ve bütünleştirici bir tarih anlayışıyla eğitim almıştır. McNeill, Robert Redfield isimindeki bir antropologdan aldığı ders esnasında, kültürlerin ve milletlerin birbirlerinden izole bir biçimde yaşamadıkları, aksine birbirlerinden etkilendikleri düşüncesiyle tanışmıştır. Bu düşünce kendisini bütün bir kariyeri boyunca sarmıştır. 1939 yılında Cornell Üniversitesi’nde tarih doktorası eğitimine başlamış, fakat Ağustos 1941’de askerlik görevi nedeniyle çalışmaları yarıda kesilmiştir. Bu görev sırasında beş yıl içinde erlikten yüzbaşılığa kadar yükselmiştir. Nisan 1944’te askeri ateşe unvanıyla Kahire’ye gitmiştir. 1944-45 yılı kışında Yunanistan’da yaşanan iç savaşta kendisi de Yunanistan’daydı ve ilk kitabını da burada yazdı. Kitabının adını *The Greek Dilemma; War and Aftermath* olarak belirledi. Bu kitabı, Yunanistan’da bulunduğu zaman boyunca oradaki insanlardan dinlediği ve bu şekilde edindiği sözlü tarihleri biriktirerek oluşturmuştur. Savaşın sonra McNeill, doktora eğitimini tamamladı ve kırk yıl boyunca ders vereceği Chicago Üniversitesi’ne geçti. Kendi sözleriyle “Öğretmek yeni şeyler öğrenmek için en mükemmel yoldur”. Bu cümle ile akademisyenlik hayatını devam ettirmiştir. McNeill, Chicago Üniversitesi’nde Batı medeniyetleri birimi oluşturulmasında etkili olmuştur. 1951’de Londra’da, Chatham House’da Toynbee’den çalışmak için bir davet mektubu aldı. McNeill, Toynbee’nin büyük dünya tarihi şaheserini kendine model olarak seçti ve bu modelin başarısının sırrını öğrenmeye çalıştı ve bu sırrı öğrenerek de kendi dünya tarihi eserini yazmaya koyulmuştur. Fakat bu aşamaya gelmesinde etkili olan olaylardan biri şu şekilde gerçekleşmiştir: Bir gün Cornell Üniversitesi kütüphanesinde çalışırken Arnold Toynbee’nin *The Study of History (Tarih Çalışmaları)* kitabını okumaya başlar. Bu kitabı okurken, birden kendini Toynbee ile hem fikir alışverişi yaparken hem de tartışırken bulur. Bütün bu okumalar bittiğinde, McNeill, kendi dünya tarihi kitabını yazmaya karar verir ve 1963’te en popüler kitabı olan *The Rise of the West: A History of the Human Community (Batı’nın Yükselişi: İnsan Topluluklarının Bir Tarihi)*’nin ilk baskısı yayınlanır.⁴ Bu kitapla beraber akademik yayınlarını hızlandırmış ve 2011 yılına dek birçok eser kaleme almıştır. Şu an 1947 yılından beri Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü’nde profesördür.

3.ÇALIŞMALARI, ESERLERİNİN YAPISI VE BATI MERKEZLİ TARİHÇİLİĞE BAKIŞI

William H. McNeill’in, ilk yazdığı eser 1947 yılında yayınlanmış olan *The Greek Dilemma; War and Aftermath* isimli, 1946-49 yılları arasında meydana gelen Yunan iç savaşı sırasında kaleme alınmış ve bölgedeki yerel tanıklardan ve olaylardan yola çıkılarak oluşturulmuş kitaptır. Bu eserinde McNeill, bölgesel bir çalışma yapmış olmasına rağmen, genel olarak diğer birçok eserinde milletlerin ve kültürlerin tarih akışı içerisinde birbirleriyle

³ <http://www.nndb.com/people/864/000159387/> (5.12.2014)

⁴ <http://www.neh.gov/about/awards/national-humanities-medals/william-h-mcneill> (5.12.2014)

çeşitli şekillerde etkileşimleri üzerinde durarak, milliyetçi ve bölgesel tarih anlayışından öte bütüncül ve birleştirici bir kapsam geliştirmiştir. McNeill, burada bir dünya tarihi oluşturulması çabasıdır. Bu ona göre bir nevi makro tarihçilik anlayışıdır ve günümüz toplumlarının böyle bir anlayışa ve anlatıma ihtiyaçları olduğu iddiasındadır. Özellikle bu konuda Batı toplumlarını işaret etmektedir. Çünkü Batı toplumu, daha çok 19.yüzyıl'da izlenmiş olan milliyetçi bir tarih anlayışının sonucunda kendisini merkeze alan ve diğerlerini tümüyle görmezden gelme de kıyıda köşede bir yer ayıran vizyona bürünmüştür. Bu konuda McNeill, bir dünya tarihinin gerekliliği hususunda Avrupa-merkezli bir anlatıma soğuk bakar. Ona göre; ulusal ve yerel tarihi anlamlı kılacak bir bağlama kavuşturmak, ancak kültürel etkileşim süreçlerinin nasıl işlediğine ilişkin bir bilinçle mümkündür.⁵

3.1. Eserlerinin İçerikleri ve Metodolojisinin İncelenmesi

Bu bölümde William H. McNeill'in tarih yazımı konusunda tercihini bütünleştirici bir dünya tarihi yönünde kullanması, eserlerinin içerikleri, birbirleriyle benzerlikleri ve farklılıklarının karşılaştırılması yoluyla incelenecektir. Bu şekilde yapılan bir inceleme McNeill'in eserlerini oluştururken nasıl bir düşünce yapısına sahip olduğu ve bu düşünce yapısını şekillendirirken de ne tür düşüncelere karşı çıktığının belirlenmesi açısından önemlidir.

Daha önce de bahsedildiği üzere, McNeill'in ilk oluşturduğu eser, 1947 yılında yazdığı *The Greek Dilemma; War and Aftermath* isimli çalışmadır. Bu çalışma, dönemsel bir içerik barındırması ve olayın tanıklıklarının anlatılması açısından önemlidir. McNeill, Cornell Üniversitesi'nde tarih bölümündeyken, savaş başlamıştır. Bu savaşta kendisi de Atina'da, Kasım 1944'ten Haziran 1946'ya kadar askeri ateşe olarak hizmet etmiştir. Eseri, Truman Doktrini'nin ilan edilmesinden önce baskıya gönderilmiştir.⁶ McNeill, bu çalışmasında kendi sözleriyle ifade ettiği üzere; Yunanistan'da kaldığı yirmi ay süresince, ülkenin birçok bölgesine seyahat etme imkanı bulmuş ve bu imkan sebebiyle eserinde bahsettiği konuların birebir şahidi olmuştur. Ayrıca, bu dönem boyunca ülkenin tarihinin şekillenmesinde rol oynamış birçok kişiyle de röportaj yapma fırsatı yakalamıştır. Bununla beraber, eserinin konusunu, Kral 2.George'un desteklediği sağ görüşlü güçler ile, Komünist Parti tarafından hakim olunan sol güçler arasında meydana gelen iç savaş olarak belirlemiştir. Eserde bu iki grubun arasındaki mücadelenin Rusların ülkedeki sol cepheyi, İngilizlerin ve Amerikalıların sağ cepheyi desteklemesiyle bir dış müdahaleye de maruz kalındığından bahsedilmektedir.⁷ Yine McNeill'in Yunanistan konusunda yazdığı bir başka çalışma, 1957 yılında kaleme aldığı *Greece: American Aid in Action, 1947-1956* isimli eserdir. Bu eserde de McNeill, 1947-1956 yılları arasında Yunanistan'a yönelik Amerikan yardımlarının ekonomik olarak bir analizini yapmıştır.⁸ McNeill'in şüphesiz, en önemli çalışması 1963 yılında yayınlanan *The Rise of The West: A History of the Human Community* adlı kitap olmuştur. McNeill bu kitabında, farklı dünya medeniyetlerinin birbiri üzerindeki etkileri kapsamında insanlık tarihini incelemiştir. Bunu da Batı medeniyeti ile benzerlik kurarak gerçekleştirir. Ona göre gelişim; bütünüyle kronolojik olmaktan ziyade, dönemler içerisindeki bir konu bölümlenmesiyle belirlenir. Bununla beraber tam olarak bir çağ taksimatı da yapmak istemez. Kitap eşit uzunluktaki üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm, evrimsel bir tarih öncesi dönemle ve Mezopotamya'da medeniyetin ortaya çıkması ile başlar. Bu bölüm, Ortadoğu hakimiyeti çağı ve M.Ö. 500'e kadar Hindistan, Yunanistan ve Çin'de çevre medeniyetlerin oluşumuyla devam eder. İkinci

⁵ Firat Oruç, "Tarih, Mit ve Gerçeklik"(Kitap Tanıtımı), *Divan*, Yıl 1, Sayı 2, 1996, s.245.

⁶ <http://www.foreignaffairs.com/articles/113556/william-hardy-mcneill/the-greek-dilemma-war-and-aftermath> (6.12.2014)

⁷ William Hardy McNeill, *The Greek Dilemma: War and Aftermath*, Philadelphia, New York: J.B. Lippincott Company, 1947. s. 7-8.

⁸ <http://www.foreignaffairs.com/articles/130979/william-hardy-mcneill/greece-american-aid-in-action-1947-1956> (6.12.2014)

bölüm, M.S. 1500'e kadar Hellenizmin yayılması, büyük dinlerin gelişmesi, Ortadoğu'nun tekrar canlanması gibi konuları içeren, Avrasya'daki kültürel dengeyi tartışır. McNeill, bu dönem boyunca dünya tarihinin temel itici gücünün dünyadaki farklı bölgelerin geçici üstünlükleri olduğunu ileri sürer ve bu bölgelerin medeniyetleri çeşitli şekillerde birbirlerini etkilemişlerdir. Bu yayılım ve etkilenme; Helen, Hint, İslam, Çin ve Moğol sırası ile gerçekleşmiştir. Üçüncü bölümde, McNeill, Batı hakimiyetini inceler. 1500-1750 yılları arası, bu durum Batı Avrupa'nın dünyanın diğer bölgelerinde yürüttüğü sömürü ve kolonileşme, bununla birlikte, bu durum İslam Dünyası'ndaki, Uzakdoğu'daki ve Afrika'daki değişen dengeler yoluyla aktarılır. Bu şekilde 1750'den önce, Batı'nın üstünlüğü diğer bölgelerin konumundan daha çok ön plana çıkmıştır. McNeill, 1750'den 1950'ye kadar olan dönemde Batı'nın yükselişini genel olarak, bölgesel genişlemeler, sanayileşme, demokratik devrimler ve entelektüel bakış açılarıyla açıklar. McNeill, *The Rise of The West: A History of the Human Community (Batı'nın Yükselişi: İnsan Topluluklarının Bir Tarihi)* kitabını oluştururken, Arnold J. Toynbee ve Oswald Spengler gibi tarihçilerin görüşlerinden ve eserlerinden de faydalanmıştır. Spengler'in, aslında tam bir zıt bir başlık oluşturan *The Decline of the West (Batı'nın Çöküşü)* adlı eseri faydalandığı kaynaklardan biridir. McNeill, bu kitabında medeniyetler arasında fikirlerin ve tekniklerin yayılmasının, aralarında bir bağlantı oluşturacağının önemi üzerinde durur.⁹ Kitap ayrıca, 1964 yılında Ulusal Kitap Ödülü kazanmıştır ve yirminci yüzyılın en iyi yüz non-fiction(kurgulara dayanmayan edebi eser) kitabı arasında gösterilmektedir.¹⁰ McNeill'in ilk baskısını 1967'de yapan daha sonra tarihin akışını 1999'a kadar getirdiği eseri *A World History (Dünya Tarihi)*, insanlığın ekonomik, toplumsal, düşünsel evriminde uygar toplumların olduğu kadar yerleşik çiftçi ve göçebe toplulukların, Batı kadar Batı'nın dışındaki kültürlerin de katkılarını vurgulamaktadır. Eser, dünyanın belli başlı bölgelerinde tarihin dönüm noktasını oluşturan zamanlarında üretim teknolojilerinin yanı sıra savaş teknolojilerinin etkilerini, uygarlıklar arası etkileşimlerle dünya çapında kurulan ve bozulan dengeleri anlatmaktadır. Ortadoğu, Hint, Çin ve Avrupa'nın eski medeniyetlerini zaman içinde birbirleriyle etkileşimlerine özel bir vurgu yaparak açıklar. Bu medeniyetleri açıklarken coğrafya, iletişim, teknolojik gelişmeleri de içeren yönleriyle değinir. Bütün bu açıklamalar modern çağa erişirken kapsayıcı bir bilgi olarak kullanılır. 1976 yılında yayınlanan kitabı *Plagues and People*, insanlık tarihi konusuna özgün bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu eser, hastalıkların bir kültürün demografisini, politikasını ve ekolojik kaynaklarını nasıl şekillendirdiğini anlatır. McNeill'in bu kitabında bahsettiği noktalardan biri iletişim ağları ve ulaşım yollarının bir hastalığı nasıl bulaşıcı hale getirebileceği ve farklı toplumlar arasında yayılabileceğidir. 1982'de yayınlanan bir diğer eseri *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since A.D. 1000'da* işlenen konu bu sefer medeniyetlerin, toplumların birleşmesinin, birbirleriyle etkileşim içerisinde olmasının yolunu savaşlar, bu savaşlarda kullanılan farklı silahların yaygınlaşması olarak göstermektedir. Bu kapsamda eser, iki tekerlekli araba, yaylı tüfek, demirden üretilen aletler gibi yeniliklerin savaş taktiklerini nasıl değiştirdikleri ve bu taktiklerin kültürler arasında nasıl yayıldığı ve adapte olduğunu anlatır.¹¹ McNeill'in ayrıca temelde İslam Dünyası'nın konu edildiği *The Islamic World* isimli bir kitabı da mevcuttur. Bu kitap aslında genel olarak İslam Dünyası'nı Arabistan'daki ilk zamanlarından günümüze kadar ele alması bakımından önemlidir. Eser, İslam Tarihi'nin bütün dönemlerinden açıklayıcı ve önemli belgeler sunar. Ayrıca, Arap yarımadasından, Türkiye'den, İran'dan ve İslam Dünyası'nın diğer bölgelerinden tarihi, dinsel, felsefi ve politik yazılar, şiirler kitabın bilgilendirici bölümlerini oluşturur.¹² McNeill'in Toynbee'nin hayat hikayesini anlattığı, 1989'da kaleme aldığı *Arnold J. Toynbee: A Life* isimli biyografik bir kitabı da bulunmaktadır. En son 2003 yılında kendisi

⁹ Sam Roberts, (12 July 2016), <https://www.nytimes.com/2016/07/13/books/william-h-mcneill-professor-and-prolific-author-dies-at-98.html> (7.10.2019)

¹⁰ <http://historynewsnetwork.org/article/156860> (14.12.2014)

¹¹ <http://www.neh.gov/about/awards/national-humanities-medals/william-h-mcneill> (20.12.2014)

¹² <http://www.press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/l/bo3636354.html> (21.12.2014)

gibi tarihçi olan oğlu J.R. McNeill ile beraber *The Human Web: A Bird's-eye View of World History* isimli bir kitap yazmıştır.

3.2. Genel Tarihçilik Yaklaşımı

McNeill'e neden belirli bir ülke veya döneme yoğunlaşmak yerine olayları açıklamak için yıllar öncesine gitmeye karar verdiği ve tüm insanlığı konu ettiği sorulunca, bu soruya cevabı oldukça açıklayıcı olmuştur. Aynen şöyle demiştir: "Dünya'nın tek olduğunu hissettim. En erken zamanlardan beri insanların komşularıyla, onların da başka komşularla ilişki içerisinde olduğunu farkına vardım. Eğer dünyaya bakarsanız, her zaman bir komşunuz vardır. Dolayısıyla iletişim kuracağınız bir ağınız mutlaka vardır.¹³ Bu düşünceler ışığında bir dünya, insanlık tarihi oluşturmanın gerekliliğini vurgulamıştır. McNeill bir dünya tarihi savunusunda uzun vadeli bir süreç olarak Batı'nın yükselişini elverişli bir kanıt olarak görmektedir. Ona göre M.S. 1500'lerden sonra belirmeye başlayan Batı'nın yükselme sürecinin anlaşılması, küresel bir tarih anlayışı ile mümkündür. McNeill insan topluluklarının çeşitli sebeplerle karşılaşma noktalarını uygarlığın gelişimi açısından anahtar alanlar olarak kabul etmiştir. Nitekim bu tür karşılaşma alanlarında konumlanan toplumlar uygarlığın liderliğini elde tutan toplumlar olagelmışlerdir.¹⁴ McNeill, dünya tarihi kavramının tanımlanmasında buna benzer başka düşünceler de ileri sürmüştür. Ona göre; dünya tarihini yeryüzünün bölümleriyle ilgili tarihler, geçmişin tüm önemli ve bilinebilir olaylarının kaydını yapmaya çalıştıkları ölçüde dünya tarihi olarak sınıflandırmaktadır. Bu yönde temel zorluklardan biri, gerçeğin belli yönlerine değinilmeden geçilmesi tehlikesidir.¹⁵ Gereğinden çok bilgi vermek bütünü görebilmemizi zorlaştıracak, gereğinden az bilgi vermek ise, tarihi, gerçekliğe uygunluğundan yoksun bırakacak ve insan deneyiminin sonu gelmez şaşkıncılığını gizlemiş olacaktır.¹⁶ McNeill, çeşitli çağlarda kültürlerin oluşturduğu bir dünya dengesi kavramından söz etmektedir. Buna göre; "Herhangi bir çağda kültürler arasındaki dünya dengesi, insanların her zaman görülmeyen derecede çekici ya da güçlü uygarlıklar kurmayı başardığı bir ya da birkaç odaktan yayılan etkilerle bozulmaya yatkındır. Bu gibi durumlarda yerel topluluklar dışarıdan gelen etkilerle kendi yaşam ve düşünme biçimlerini değiştirmişlerdir."¹⁷ Bu sözlerle McNeill, tarihin belli bir zamanında var olan dünya dengesinden bahsetmekte ve bu dünya dengesinin yeni filizlenen ve zaman geçtikçe güçlenen bir uygarlık tarafından her an bozulabileceği fikri üzerinde durmaktadır. İşte toplumların, kültürlerin yaşam biçimini değiştirmeleri ya da değiştirmeye zorlanmaları bu sonradan oluşan ve daha sonra temel bir güç haline gelen etkenin çabasıyla mümkün olmuştur. Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta bu sonradan büyük uygarlıklar kuran gücün, aslında ne olduğunu ve ne zaman ortaya çıktığının araştırılmasıdır. Aslında kültürler arasındaki dünya dengesini bozan bu tür etkilerin başlıca merkezleri çağdan çağa değişmiştir. Bu konuya 16.yüzyıldan günümüze kadar olan dönem düşünerek bakıldığında, McNeill, Avrupa-Merkezci bir bakış açısına soğuk bakmakla beraber, özellikle 17.yüzyıldan itibaren Aydınlanma felsefesi düşüncesinin oluşması, devam eden yüzyıllarda ilerlemeci düşüncelerin daha da belirmesi, bilim, teknoloji alanlarındaki ilerlemenin etkisi ile bu gücün Batı olabileceğinin düşünülmesine yol açabilir. Fakat yine de söylediği gibi McNeill, özellikle 19.yüzyılda güçlenen Batı Merkezli Tarih yazımının, bir dünya tarihi oluşturulması aşamasında yetersiz görmektedir. McNeill bu aşamada Avrupa-merkezci tarih yazımının biraz da uydurma denebilecek bir küresel tarih yarattığını savunmaktadır. McNeill'in böyle bir durum iddia etmesinde aslında süreç şu şekilde gelişmiştir: Tarihin liberal anlayışı genel olarak 19.yüzyılda biçimlenmiştir. Çağdaş Amerikan tarih yazıcılığının gerisinde bugün bu anlayış yatmaktadır ve söz konusu anlayışın çekirdeğini, son derece yalın bir düşünce oluşturuyordu: Buna göre tarihin içeriği, özgürlüğün

¹³ <http://www.neh.gov/about/awards/national-humanities-medals/william-h-mcneill> (21.12.2014)

¹⁴ Oruç, a.g.m., s.246.

¹⁵ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Yayınları, 2002, s.845.

¹⁶ A.g.e., s.14.

¹⁷ A.g.e., s.15.

gösterdiği, zaman zaman ama kaçınılmaz ilerleme idi. Bu düşünce, ulusçu tarihçilere, insanlığın geçmişi hakkında görkemli bir Avrupa merkezli görüş kurup yükseltme olanağı verdi; buna göre (büyük ölçüde siyasal kurumların durumuna bakılarak tanımlanan) özgürlüğün yurdu, hem antik çağda hem de çağımızda olmak üzere, yalnızca Avrupa devletleriydi. Bu durumda dünyanın geri kalan bölümü, dünya tarihinin anayoluna, kendileri Avrupalılarca keşfedildiğinde, yerleşildiğinde ya da ele geçirildiğinde katılıyordu ve bu çizgilerle uydurma denebilecek bir küresel tarih oluşturuluyordu.¹⁸ Bütün bu görüşlere karşın McNeill, kendi ifadesiyle, şu türden bir özeleştirici de yapmayı ihmal etmemiştir: “ Genel olarak Avrupa bilginliğinin ve özel olarak da Avrupa tarih yazıcılığının esnekliği hayranlığımıza neden olabilir. Gene de yeni ve uyumsuz bilgilerin birbirlerine uygun duruma sokulmaları için yüzyılları alacak bir zaman aralığının geçmesi gereğini hafife almamalıyız. Tarihi meslek edinmiş olan bizler bugün benzeri bir tutum içerisindeyiz. Çoğu durumda ilkeleri açıkça ortaya konduğunda, onlara artık inanmadığımız için çoğumuzu utandıracak olan 19.yüzyıl liberal tarih yorumu içinde çalışmaktan hoşnut durumdayız.”¹⁹ Bu ifadeleri ile McNeill’in, bu türden bir tarih yorumunun uygulanmasının belki de kaçınılmaz oluşundan bahsettiği söylenebilir.

McNeill, tarih yazımında, Arnold J. Toynbee ve Oswald Spengler’dan daha önce sözü edilen en önemli eseri *The Rise of the West: A History of the Human Community (Batı’nın Yükselişi: İnsan Topluluklarının Bir Tarihi)* eserini yazarken dünya tarihi projesi oluşturma kapsamında etkilenmiştir. Bununla beraber McNeill, bu yazarların dünya tarihi oluşturmada bazı tekniklerini ve düşüncelerini de eleştirmekten geri kalmamıştır. Bu eleştiriler kapsamında, McNeill’e göre, Toynbee, *A Study of History*’nin sonraki ciltlerinde her bir uygarlığın yükselişini ve düşüşünü, söz konusu uygarlığın dayandığı ahlak kurallarının onarılamayacak denli yıkılmasında sezdikleri bir olguyla Tanrı’nın iradesinin parça parça açığa dökülüşüne bağlayarak Tanrı’yı, açık bir biçimde, tarihin aktörlerinden biri olarak işin içine yeniden sokmuştur. Yani uygarlıkların ilerleyişine ve çöküşüne yazgısal bir anlam yüklemiştir. Düzgün, doğrusal ve çizgisel makro tarih anlayışlarının bu birleştirilme biçimi ve Tanrı’nın toplumsal olaylar içine böyle sokulması yolu, tarihçiler arasında pek fazla yandaş bulamamıştır. Böyle bir yöntem McNeill’in Toynbee hakkındaki görüşlerinin en önemlilerinden biridir. Buna benzer düşüncelerden dolayı McNeill, özellikle Spengler’ın ününün söndüğünü düşünmektedir.²⁰ McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community* isimli popüler eserini yazarken Toynbee’nin savunduğu bazı fikirleri de aşmak üzere yola çıkmıştır. Avrasya’nın birbirinden bağımsız uygarlıklarının, tarihlerinin çıkış noktalarından beri birbirlerinden yaşamsal önemde becerileri alıp benimseyerek ve böylece, geçmişin birikmiş bilgi ve pratiği ile başkalarından alınıp benimsenen yeni bilgilerin ve pratiklerin birbirlerine uygun duruma sokulmalarıyla, yeni değişimlere yol açmalarını, McNeill bu kapsamda değerlendirmiştir.²¹ Dahası McNeill, kitabını yazarken kültürlerin tarihsel karşılaşmalarında birbirlerinden çekici olan yeniliklerin alınıp benimsenmesi ya da tersi durumda reddedilmesi yoluyla, bu farklı uygarlıkların karşılaşmalarının ipuçlarının ortaya çıktığını belirtmektedir.²²

McNeill’e göre, Çin’in gerek deniz yoluyla gerekse de kara yoluyla yüzyıllar öncesinden beri gelişen ticareti, bununla beraber bu kapsamda çeşitli vergi düzenlemeleri, ülkenin zenginlik ve verimlilik eğrisinin yükselişe geçmesine neden olmuştur. Bu durum Çin’i, dünyanın geri kalan ülkelerini şaşırtıp hayran bırakan bir yer durumuna getiren yeni becerileri de beraberinde getirmiştir ve söz konusu yeni Çin becerilerinden bazılarının devrimci sonuçlar doğurdukları görülmüştür. Bunların içinde, Avrupa için en önemlilerini oluşturan,

¹⁸ A.g.e., s.851.

¹⁹ A.g.e., s.850.

²⁰ A.g.e., s.854.

²¹ A.g.e., s.858.

²² A.g.e., s.860.

13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar uzanan süre içinde Avrupa'ya Çin'den gelen barut, baskı tekniği ve pusula üçlüsü de vardı. Çin'in batıya doğru bu uzanışı, okyanus sularında her türlü hava koşullarında yol alabilen ve fırtınalardan batmadan çıkabilen gemilerin geliştirilmesinden güç almıştır. Gemilerin bu türden özellikleri, ticaret ağını, Güney Çin Denizi'ne ve Hint Okyanusu'na kadar uzatmalarına olanak vermiştir. Sonraları söz konusu bölge pazarlarının Akdeniz'e taşınması, 11. yüzyılda ve sonrasında Avrupa ticaretinin anılmaya değer canlanışına destek olmuştur.²³ Dolayısıyla McNeill'in burada vurgulamak istediği nokta, Avrupa'nın yükselişine etki eden faktörlerin daha çok Doğu'dan özellikle de Çin'den gelişidir. Buralardan ithal edilen yeni teknolojiler ve buluşlar kuşkusuz Batı ekonomisinin canlanmasını sağlamıştır. İşte neredeyse McNeill, tam da bu nedenden dolayı Batı-merkezci bir tarih yazımına karşı duruş sergiler niteliktedir.

McNeill, Avrupa tarihinin oluşumunu çok geniş bir perspektif dahilinde ele alarak bilindik Avrupa-merkezci tarih yaklaşımından ayrılmaktadır. Bu kapsamda Avrupalıların kendi içlerinde yaratmış oldukları bir Hristiyanlık-Müslümanlık ayırımına da karşı çıkmaktadır. Zira bu durumu kendi ifadeleriyle “Hiç kuşkusuz Avrupa'nın bir parçası olarak tanımlanan topraklarda yüzyıllardır var olmasına rağmen İspanyol Müslüman kültürü ile İslami bozkır kültürü genellikle Avrupalı kabul edilmemektedir. Bu dışlama, mükemmel olan her şeyi Hristiyanlıkla, kötü olan, geri durulması gereken her şeyi ise sonsuza dek İslam ile özdeşleştiren ve uzun bir zaman dilimine yayılan dini bir önyargıyı yansıtır.”²⁴ Bu anlamda McNeill, genel tarih yazıcılığında son zamanlarda ortaya çıkmış olan bu din ayırımının yarattığı huzursuzluğun altını çizmekte ve bu durumun taraflı bir bakış açısı oluşturduğunu savunmaktadır.

McNeill, Avrupa Tarihi'nin oluşumuna dair bir şemaya ihtiyaç duymaktadır. Sonra bu şemanın merkezine kültürel kalıplar arasındaki etkileşimi, yeni buluşlar ve fikirleri koyar. Tarih boyunca birbirleriyle karşılaşan kültür kalıpları arasında bir etkileşim meydana gelmekte ve iki kültür arasında ilk başlarda önemli bir değişime yol açmayan “karşılıklı iticilik” genellikle en yaygın bir tepki biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak zamanla karşı kültürün cazip gelen öğeleri alınmaktadır. McNeill'e göre, bu tür alış-verişler sonucunda “üstün beceri ve hüner kümeleri” ortaya çıkmış ve daha fazla insanın bir arada yaşamasıyla medeniyet merkezleri gelişmiştir. Medeni merkezler ile dışarda kalan bölgeler arasında devam eden gerilim yoluyla medenileşmiş merkezlerden komşulara hatta komşuların komşularına çeşitli kültürel özellikler taşınmaya başlanmıştır.²⁵ Bu şekilde oluşan bir Avrupa toplumu McNeill'in tarih yazımına da genellikle yansımıştır. McNeill ayrıca tarihsel olarak ayrıntı kabul edilebilecek şarap ve zeytinyağı üretimi; tuz ve kömür madenlerindeki artışın ticarete etkisi; üzengi, palanga ve konteyner kullanımı; dayanıklı gemiler; ateşli silahların kullanılmaya başlanması gibi her türlü yeniliğin nasıl bir tarihsel dönüm noktası olabileceğinin de altını çizmiştir.²⁶

4. SONUÇ

William Hardy McNeill, 1947 yılında yazmış olduğu ilk eseri “*The Greek Dilemma; War and Aftermath*” ile birlikte günümüze kadar yaklaşık yirmi adet çalışma yapmış olan kıymetli ve alanında çok başarılı bir tarihçidir. Yazdığı eserlerin büyük çoğunluğunda (bölgesel çalışmaları ve Arnold J.Toynbee'ye ithafen yazdığı biyografik eser hariç) bir dünya/insanlık tarihi oluşturma çabası içerisine girmiş ve bu amaç çerçevesinde tarihin ilk toplumlarından neredeyse 20.yüzyıla kadar tüm bir dönemi herhangi bir uygarlık ayırımına gitmeden anlatmıştır. Bu kapsamda McNeill, özellikle 16.yüzyılda başlayıp, 19.yüzyılda çok daha

²³ A.g.e., s.874.

²⁴ Tercan Yıldırım, “Avrupa Tarihi'nin Oluşumu-William H. McNeill”, *Türk Eğitim Tarihi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2014, s.190.

²⁵ A.g.m., s.192.

²⁶ A.g.m., s.199.

belirgin hale gelen Avrupa-merkezci bir anlatıma her zaman soğuk bakmıştır. Soğuk bakmasının en önemli nedeni günümüzde çok popüler hale gelmiş olan, medeniyetlerin Avrupa merkezli olarak şekillendiği, bilimin, teknolojinin, ilerlemenin salt Avrupa ve bununla beraber Batı'ya ait olduğu izleniminin yaratılmasının onun fikirlerine uygun olmamasıdır. Bununla beraber McNeill, temel kanıtlanmış gerçeklerin de dışına çıkmayarak Batı'nın yükselişini ve üstünlüğünü özellikle 17.yüzyıldan itibaren kabul etmiştir. Onun için önemli ve incelenmeye değer olan durum bu yükselişe, ilerlemeye giden yolun nasıl ve hangi şartlarda gerçekleştiğidir. En önemli yapıtı, 1963 yılında kaleme aldığı *The Rise of the West: A History of the Human Community (Batı'nın Yükselişi: İnsan Topluluklarının Bir Tarihi)* isimli yapıtı olmuştur. Bu kitap kendi alanında o kadar başarılı olmuş bir kitaptır ki, ertesi yıl 1964'te "Ulusal Kitap Ödülü" kazanmıştır. McNeill, tarihin akışı içerisinde mutlaka uygarlıkları, toplumları birbirleriyle bir şekilde karşılaştırarak birleştirmiştir. Bu bazen savaşlar yoluyla, yeni savaş aletlerinin, yeni tekniklerin yaygınlaşıp benimsenmesiyle, bazen de salgın hastalıklar yoluyla gerçekleşmiştir. McNeill'e göre bu biraz da doğal bir süreçtir. William H. McNeill, dünya olaylarına, zamanın akışına çok daha geniş bir perspektiften bakarak öne çıkmış bir tarihçidir ve özellikle 20.yüzyılda bu alanda adı geçen nadir isimlerden biridir.

KAYNAKÇA

MCNEILL William Hardy, *The Greek Dilemma: War and Aftermath*, Philadelphia, New York: J.B. Lippincott Company, 1947.

MCNEILL William Hardy, *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Yayınları,2002.

ORUÇ Fırat, "Tarih, Mit ve Gerçeklik"(Kitap Tanıtımı), *Divan*, Yıl 1, Sayı 2, 1996.

YILDIRIM Tercan, "Avrupa Tarihi'nin Oluşumu-William H. McNeill", *Türk Eğitim Tarihi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2014, 187-200.

<http://www.foreignaffairs.com/>

<http://global.britannica.com/>

<https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/presidential-addresses/william-h-mcneill/william-h-mcneill-biography>

<http://historynewsnetwork.org/>

<http://www.neh.gov/>

<http://www.nndb.com/>

<https://www.nytimes.com/2016/07/13/books/william-h-mcneill-professor-and-prolific-author-dies-at-98.html>

BİLİMİN MASUMİYETİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA
A TREATISE ON THE INNOCENCE OF SCIENCE

Bedri EMİNSOY
Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Şaban ÇETİN
Gazi Üniversitesi

ÖZET

Bilim bir insan etkinliğidir ve insan kültürünün en önemli bileşenlerinden birisidir. Dünyada insandan başka sistematik bilgi üretebilen canlı yoktur. Tarih boyunca bilimin gelişimi dikkate alındığında insan yaşamı üzerindeki doğrudan etkileri açık ve net bir şekilde görülecektir. Özellikle son elli yılda meydana gelen bilimdeki gelişmeler ve bu gelişmelerden elde edilen uygulama sonuçları insan yaşamını doğrudan etkiler bir hale gelmiştir. İnsanoğlu, hayatındaki birçok konforu, kullandığı araçları, yenilikleri bilime borçludur. İnsanın sosyal varlık olma sürecinin başlangıcından itibaren bilim; insanların sosyal yaşantılarını, inançlarını etkileyerek toplumsal yapıların oluşmasında etken rol oynamıştır. Başlangıcı Kopernik devrimi olan, modern bilimin gelişimi 1.ve 2. Sanayi devrimlerinin gerçekleşmesinin temel nedenidir. Sanayi devrimiyle başlayan süreç iki yüz yıl içinde özellikle son 75 yılda hızla ilerleyerek nükleer enerjinin keşfi, enformasyon ve yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesine sebep olmuştur. Kablosuz iletişim araçları ve sosyal ağların gelişmesiyle yeni bir sürece girilmiştir. Bu alanda son 20 yılda yaşanan dönüşüm siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda ortaya çıkarttığı dönüşümlerle eski düşünce kalıplarını ve toplumda kabul gören paradigmaları geçersiz kılmıştır.

Teknoloji, sosyolojik olarak insanın dış dünyasını kontrol altına alma gayesiyle geliştirip ürettiği araç ve gereçlerin tamamının kullanım biçimini içine alan uygulamalı bilgiler bütünüdür. Bilimsel bilginin gelişmesine bağlı olarak insanlığın ortaya koyduğu önemli teknolojik buluşlar her dönemde, üretildiği toplumun yaşamına müdahale ederek toplumun alışkanlıklarını ve rutin işleyişini değiştirmiştir.18.yüzyıldan başlayarak 20.yüzyılın ikinci yarısı ve 21. Yüzyılın başlangıcında bilimsel bilginin sanayiye entegrasyonu sonucunda üretilen teknolojilerin toplum hayatının rutin işleyişine girmesi, yeni teknolojik gelişmelerle hızlı iletişim imkânlarının ortaya çıkması ve bu teknolojiyi kullanmak için üretilen cihazlara toplumun kolay ulaşabilmesi insanlığın toplumsal hayat döngüsünü değiştirmiştir. Bu değişim bilim ile teknoloji ortaklığının bir sonucu olarak toplumlarda insani duygularda körelmeye sebep olmuş ve gerçek toplumsal ortamda duygu felcine sebep olmuştur.

Bu gelişmeler ışığında ortaya çıkan ve insanlığın hizmetinde olan bilim insanlığa karşı masumiyetini koruyabilmiş midir?

Bu çalışmada, masumiyet kelimesinin etimolojik kökenlerindeki anlamlarına inilerek bilimin masumiyeti tartışılacak ve günümüzde masumiyete yüklenen anlamdan hareketle bilimin masumiyetinin kendi elinde olup olmadığı açıklanacaktır. Ayrıca amacı insanların ve toplumların refah ve güvenliğini sağlamak olması gereken bilimin, masumiyetinin hangi argümanlara bağlı olduğu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Bilimsel Bilgi, Mitoloji, Masumiyet, Teknoloji, Toplum.

ABSTRACT

Science is a human activity and one of the most important components of human culture. No creature in the world can produce systematic information other than humans. When the development of science is taken into consideration throughout history, the direct effects on human life will be seen clearly. Especially in the last fifty years, the developments in science and the implementation results obtained from these developments have directly affected human life. Mankind owes science many comforts in life, tools, and innovations . From the beginning of the process of a human being social science; influenced people's social lives,

beliefs and played an active role in the formation of social structures. The development of modern science, the beginning of which was the Copernican revolution, was the main reason for the realization of the first and second industrial revolutions. The process that started with the industrial revolution has progressed rapidly in the last 75 years in two hundred years and has led to the discovery of nuclear energy, information, and artificial intelligence technologies. A new process has started with the development of wireless communication tools and social networks. The transformation in this field over the last 20 years has invalidated the old thinking patterns and the accepted paradigms in the society with the transformations it has created in political, cultural, social and economic fields.

Technology is a set of applied information that includes the use of all the tools and equipment that it develops and produces sociologically to control the external world of man. Depending on the development of scientific knowledge, important technological discoveries revealed by humanity have changed the habits and routine functioning of the society by interfering with the life of the society in which it was produced. It has changed the social life cycle of mankind. As a result of the partnership between science and technology, this change caused blinding human emotions in societies and caused emotion paralysis in the real social environment.

Has the science that emerged in the light of these developments and served in the service of humanity be able to protect its innocence against humanity?

In this study, the innocence of science will be analysed by discussing the meanings of the word innocence in its etymological origins and whether the innocence of science is in its own hands through the meaning attributed to innocence today. Also, the arguments of the innocence of science, whose aim should be to ensure the welfare and security of people and societies, will be discussed.

Keywords: Science, Scientific Knowledge, Mythology, Innocence, Technology, Society

1. GİRİŞ

Masumiyetin etimolojisini incelemek konuyu daha iyi değerlendirebilmek için önemli bir temel oluşturacaktır.

Masumiyet kelimesi Arapça masum kelimesinden gelmekte olup masum, asm (ayn, sat, mim) kökünden türemiştir. Anlamı: "1. aşireti tarafından korunan, dokunulmazlık sahibi, 2. suçsuz, günahsız sözcüğünden alıntıdır. Arapça asama; korudu, savundu fiilinin meful vezninde edilgen fiil sıfatıdır."¹ Bu kelime günümüzde daha çok suçsuz ve günahsız olan anlamında kullanılmaktadır. TDK sözlüğünde ise masum; "1. Günahsız, suçsuz. 2. Küçük çocuk. 3. Temiz, saf" demektir.² Masumiyet ise masum kelimesinin anlamından hareketle masumluk hali olarak açıklanabilir. Suçsuz günahsız saf ve temiz olma halidir. Kelimenin kullanıldığı Türkçe ilk metinlerden biri Âşık Paşa'nın *Garip-Name* adlı eseridir (Yaklaşık olarak 1330).³

Masum ve masumiyet kelimelerinin terim olarak ortaya çıkışı teoloji alanında kullanılmasıyla ilişkilidir. İlahi kaynaklı dinlerde peygamberlere ait bir sıfat olarak kullanılan ismet kelimesiyle aynı kökten gelen masum kelimesi iç içe geçmiş bir anlam bütünlüğüne sahiptir.

¹ Sevan Nişanyan, Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, "Masum Maddesi", <https://www.nisanyansozluk.com/?k=MASUM>, Erişim Tarihi:30/09/2019

² Büyük Türkçe Sözlük, TDK, "Masum Maddesi",

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5d9209d99b6d22.55517590
Erişim Tarihi:30/09/2019

³ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, 1876,

İsmet, kelimesi etimolojik köken olarak, “Arapça asm (ayn,sat,mim) kökünden gelmektedir. "leke ve gūnahtan korunmuş olma, saflık, gūnahsızlık" sözcüğünden alıntıdır. Arapça “asama” "korudu, sakındı, esirgedi" fiilinin fi’la(t) vezninde masdarıdır.”⁴

İsmet, sözlükte “1. Masumluk, gūnahsızlık, temizlik. 2. Haramdan çekinme, namus”⁵ olarak açıklanmaktadır. Sözlükteki bu anlamdan hareketle Kelâm bilimi alanında; “Allah’ın bir kimseyi gūnah ve hatadan koruması” şeklinde özel bir anlam kazanan ve “peygamberlerin gūnahtan korunmuşluğu mânâsıyla terimleşen ismet kelimesinin fıkıh literatüründeki kullanımı da sözlük anlamı ile bağlantılıdır.”⁶ gūnah ve hatadan korunmuşluğa, saf ve temiz olmaya konu olan, bu vasfı taşıyan şeye ma’sūm denilmektedir. Kelâm ilmi literatüründe ismet; “peygamberlerin Allah tarafından gūnah işlemekten korunması” şeklinde terimleşmiştir.⁷

MASUMİYET KAVRAMININ TOPLUMDA KABUL BULAN KARŞILIĞI

İlahi kaynaklı dinlerin çoğunluğunda yaratıcının elçi olarak insanlara gönderdiği kişiler, peygamberler masum sıfatı ile nitelendirilir. Bu dinlerde tam masumiyet peygamberlere ait bir sıfattır. Peygamberler yaratıcı tarafından koruma altına alınırlar. Bu koruma altına alınma, her türlü koruma olmakla beraber peygamberlerin, özellikle hatalardan ve gūnahlardan, yaratıcının insanları cezalandıracağı her türlü eylemi işlemekten korunması ve ona bu eylemleri işleme meyline karşı engel olunması olarak açıklanabilir. Bu yönüyle toplumumuz masumiyet sıfatını en çok çocuklara yakıştırır. Masum, toplumsal algımızda daha çok suçsuz, gūnahsız, saf ve temiz olan anlamındadır. Çocuklardan bilinçli bir kötülük ortaya çıkmaması yönüyle de onlara bu sıfat yakıştırılır. Toplumların çoğunda masum kelimesi ve oluşturduğu kavramsal anlam, kendisinden bilinçli olarak kötülük doğuran bir düşünce ve fiil ortaya koymayan kişileri tanımlar. Masumiyet ise bilinçli kötülük ortaya koyamayanların masumluk hali olarak kabul gören bir anlama sahiptir.

Bilimin masumiyeti daha çok masumiyetin toplumdaki yaygın kabul gören anlamı üzerinden yorumlanırsa, bilim kaynaklı bilinçli bir kötülüğün ortaya çıkmaması, bilimsel düşünceden doğan her türlü eylemin kötülük doğuracak sonuçlardan uzak olması olarak anlaşılır. Masumiyet kelimesinin etimolojik anlamlarını dikkate almadan toplumda kabul gören yaygın teolojik yaklaşımla anlaşılması bilimin masumiyetini tartışmada yetersiz kalacaktır. Ancak toplumda kabul görmüş olan masumiyetin yaygın anlamı üzerinden bilimin masumiyetini tartışacaksak şu soruların cevabını aramalıyız:

Bilim kendisinden bilinçli kötülüklerin çıkması için koruma altına alınmış mıdır?

Bilim kaynaklı bilinçli bir kötülük ortaya çıkmaz mı?

Bilim yaşadığımız evrende bilinçli olarak bir kötülüğe sebep olmaz mı?

Bilimin masumiyetini yitirmesi, bilimden bilinçli olarak bir takım kötülüklerin ortaya çıkmaya başladığının göstergesi midir?

Bu soruları cevaplamak için ayrıntılı düşünmek gerekir. Çünkü bu anlamda değerlendirme yapıp tartışma yapılırsa sonuca çabuk ulaşılabilir. Buna göre dünya tarihi incelendiğinde bilimin masumiyetini çoktan yitirdiği kolaylıkla görülecektir. Bilim insanlığa bilinçli olarak büyük acılar yaşattı. Buna bilimsel bilgi üretimi sayesinde gelişen savaş teknolojilerini örnek verebiliriz. Dolayısıyla bilim masum olamaz.

⁴ Sevan Nişanyan, Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, “Masum Maddesi”, <https://www.nisanyansozluk.com/?k=MASUM>. Erişim Tarihi:30/09/2019

⁵ Recep Şentürk, “İsmet Maddesi”, *DİA*, c. 23, İstanbul, 2001, s.157-158.

⁶ Recep Şentürk, “İsmet Maddesi”, *DİA*, c. 23, İstanbul, 2001, s.157-158.

⁷ Ethem Gönenç Prometheus Efsanesi, 14.10.2016 Aydınlık Gazetesi.

Oysa günümüzde bilimsel bilgi ve ona bağlı olarak üretilen teknoloji, bilimsel bilgiyi ve teknolojiyi üretenler tarafından diğer insanlardan saklanmaktadır. Bu durum bilimin koruma altına alınması olarak değerlendirilirse masumiyet kelimesini kökenindeki anlamı (aşireti tarafından korunan, dokunulmazlık sahibi) ortaya çıkar ki bu anlama göre bilim masum kalır. Çünkü bilimi üretenler iki sebepten dolayı onu başkalarına karşı koruma altında tutmak isterler.

BİLİMİN MASUMİYETİNE DAİR YAKLAŞIMLAR

Bunlardan ilki; iyi niyetli ve etik bir yaklaşımdır. Ürettikleri bilimin insanlığa ve evrene zarar veren bir kullanımdan kurtarmak içindir. Ürettikleri bilimsel bilgi ve onun neticesinde elde edilen teknoloji; kötü niyetli, muhteris iktidar sahiplerinin elinde insanlık ve dünya için büyük tehlikeler oluşturan bir yapı içinde kullanılabilir. Bundan dolayı bilimin masumiyetinin etimolojik anlamında korunması gerekir.

İkincisi ise ekonomik ve kapitalist bir yaklaşımdır. Bilimi üretenler ondan hedefledikleri maddi geliri elde etmeden o bilgiden daha yenisini ve iyisini, daha ileri seviyedeki bilimsel ve teknolojik gelişimi sağlasalar bile ellerindeki bilimi başkalarına karşı koruma altında tutarlar. Çünkü ürettikleri bilimsel bilgi neticesinde elde ettikleri teknolojiyle dünya üretim kaynaklarını ellerinde tutarak daha çok zenginleşip, kendilerinin refahı için, daha uzun süreli ve etki alanı genişlemiş sömürü düzeni kurabilirler. Bu yorum masumiyetin etimolojik kökenindeki anlamı dikkate alındığında doğrudur. Bilim masumdur. Çünkü bilim kendini üretenler tarafından dış dünyaya karşı koruma altına alınarak dokunulmaz kılınır.

Bu yaklaşımda masumiyetin etimolojik kökenlerindeki birinci anlamı (aşireti tarafından korunan, dokunulmazlık sahibi), dikkate alındığında bilimin masumiyetine yüklenen anlamın eylemsel sonucu daha çok doğayı ve toplumları tahakküm altına almaya yöneliktir. Bilim bu tahakküm arzusunu yerine getirmek için bilgi ve teknolojiyi üretenler tarafından koruma altına alınıp masum ilan edilmiştir.

TARTIŞMA

Doğaya hâkim olma isteği, modern bilimin kurucularından biri olarak kabul edilen Bacon'ın ifadesiyle, "asi ve gizemli doğaya boyun eğdirilmeli ve doğa ehlileştirilmelidir."⁸ sözleriyle ifade edilmiştir. Tarihsel süreç tahkik edildiğinde Antik Yunan mitolojisinde de çok belirgin bir şekilde, doğa ile birlikte toplumların tahakküm altına alınmasında ilk olarak; gizil güçlerin, inanç normlarının ve bilimin kullanıldığı açıkça görülmektedir. Bundan dolayı Antik Yunan'da bilimin Olympos'un Tanrıları tarafından korumaya alındığı görülmektedir.

"Efsaneye göre Zeus, itaat etmediği için Prometheus'a çok kızıp, onun balçıktan var ettiği ve sevip değer verdiği insanları cezalandırır. Önce insanlar kolayca bulamasın diye bütün besinleri toprağa gömdürür. Sonra en önemli silah olan "Bilgi Ateşini" onlardan saklar. Çünkü insanların, kendilerine karşı ayaklanmalarından çok korkmaktadır."⁹

Prometheus, insanlığı içine düştüğü sefaletten kurtarmak için ateşi Olymposlu tanrılardan çalarak insanlığa getirmiştir. O zaman için medeniyetin ve bilimsel bilgi üretiminin ilk pragmatik ürünü ateştir. Prometheus'un bu eyleminden dolayı Olimposlu tanrılar tarafından cezalandırıldığı anlatılır. Olimpos'un baş tanrısı Zeus, onu Kafkas Dağları'nda büyük bir kayaya zincirletir. Her gün bir kartal gönderir, bu kartala Prometheus'un karaciğerini yedirir.

⁸ Z. İndirkaş, "Hesiodos'tan Goethe'ye Prometheus Mitologemi", *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, S.7, 2005, s. 107-120; Demet Bolat, "Bilim, Cinsiyet, Nesnellik: Feminist Nesnellik Arayışı Üzerine Bir Tartışma", *Sosyoloji Dergisi*, 2015, S.31-32, s.1-17.

⁹ Alfred Nobel Kimdir?, Timeturk Biyografisi, <https://www.timeturk.com/alfred-nobel/biyografi-800068>, Erişim Tarihi:30/09/2019

Gece olunca karaciğeri yeniden oluşturur ve yenilenen karaciğer de, tekrar kartalın ertesi günkü yemeği olur. Bu sürekli yenilenen bir işkence döngüsüdür.

Bu olayın çağımızdaki karşılığı şu şekilde yorumlanabilir. Prometheus ateşi çalarak Olimposlu tanrıların tahakkümü altında olan insanlığa, bilimsel bilgi üretiminin ilk hareket noktası olmasında çok önemli bir güç olan “bilgi ateşi”ni vermiştir. Bu sayede insanlık kendi yaratıcı gücünü harekete geçirmiş, özgürlüğünü kazanmış ve uygar bir dünya kurmuştur. Bu durum ise bilimin masumiyetini (ilk etimolojik anlamıyla) yitirmesiyle olmuştur. Diğer yandan Prometheus’un çektiği acılar dikkate alındığında masumiyetini yitiren bilim insanlığa birçok acılar yaşatmıştır. Bu durum etimolojik anlamda bilimin masumiyetini yitirmesinden kaynaklanmıştır. Olymposlu Tanrılar tarafından koruma altına alınarak masumlaştırılan bilim insanlığın eline geçince onlara iyilik ve güzellik yerine çeşitli kötülükler getirmiştir. Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu (Theogonia)*, adlı eserinde, Prometheus’un yukarıda anlattığımız eyleminin insanlık için acı getirdiğini belirtmiş ve Prometheusu, insanlığın acılardan, dertlerden uzak, kaygısızca yaşadığı Altınçağ’ın yıkılmasına neden olan ve insanlığın düzenini bozan bir Titan olarak değerlendirmiştir.¹⁰

Tanrılar insanlar üzerindeki hakimiyetlerini göstermek ve onları cezalandırmak için onların elinden ateşi almıştır. Bu olay, masumiyetin etimolojik anlamı dikkate alındığında bilimin masum kılınmasıdır. Oysa toplumda yaygın olan anlamı dikkate alındığında ise bilinçli olarak ortaya konan bir kötülük söz konusudur. Antik Yunan mitolojisinde geçen bu olayda, bilimin toplum ve doğaya karşı hükmetme arzusuyla koruma altına alınmasının yani masumlaştırılmasının ve masumlaştırılırken insanlığa karşı masumiyetini yitirmesinin örneklerinden sadece biridir. Bir gurup hâkimiyetini gösterip bilimi etimolojik olarak masumlaştırırken, diğer gurup ise bilinçli bir kötülükle karşı karşıya kalarak bilimin masumiyetini yitirmesini izlemektedir. Mitolojide geçen bu olaydakine benzer şekilde bilimin masumiyeti ve masumiyetini yitirmesine ait çelişkili durumlar yakın tarihimizde de bilimsel bilginin elde edilmesi ve kullanılmasında ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada kronolojik sıralamaya bağlı olarak benzer olaylardan ikisini, insanlığın iyiliği için üretilen fakat sonuç itibarıyla ürününden kötülük doğuran veya insanlığın kötülüğü için üretilen sonra insanlığı iyiliği için hizmete konulan bilimsel çalışmaların, örnek olarak verebiliriz.

Alfred Bernhard Nobel, 21 Ekim 1833'de Stokholm'de doğmuştur. Özel öğretmenler tarafından eğitilmiş ve doğa bilimleri, dil ve edebiyat alanlarında iyi bir eğitim görmüştür. İsveççe, Rusça, Fransızca, İngilizce ve Almanca dillerini akıcı bir şekilde konuşabilmeyi öğrenmiştir. Fransa'da güçlü bir patlayıcı sıvı olan nitrogliserini keşfeden İtalyan kimyager Ascanio Sobrero ile tanışmıştır. 1879 senesinde, Paris'teki laboratuvarında bilimsel çalışmalarını sürdüren Nobel, yaptığı çalışmalar sonucunda dumansız barut ismini verdiği ve eşit miktarlarda nitrogliserinle nitroselüloz karışımından oluşan, itici barutu bulmuştur. Bu süreç içerisinde bu gün dinamit olarak bildiğimiz patlayıcı elde edilmiştir. Bu patlayıcının kolay taşınabilirliği ve kullanma kolaylığı insanoğlunun yıkım gücünü artırmıştır. Bu yıkım gücü savaşlarda ya da terör eylemlerinde kullanıldığında bilimin ürünü olan buluştan bilinçli bir kötülük ortaya çıkmış olacaktır. Bu durumda bilim masumiyetini yitirecektir. Hem kendisini üretenlerin korumasından çıkmış olacak hem de saf ve temiz kalmamış olacaktır. Oysa bu bilimsel bilginin ürünü olan dinamit yollar yapmada tüneller açmada kullanılmış olsaydı insanlığın refahına ve mutluluğuna hizmet etmiş olacağı için bilim masumiyetini koruyacaktı. Nobel'in bu çalışmalar sonucunda, yaptığı bilimsel çalışmaların yaşadığı dönemde nasıl değerlendirildiği ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Alfred Nobel 10 Aralık

¹⁰ <https://www.space.com/chasing-the-moon-wernher-von-braun-pbs-video.html> Erişim Tarihi:30/09/2019

1896 tarihinde San Remo'da beyin kanaması sonucu ölmüştür. “Öldüğünde ise bir gazete manşetinde şu başlık kullandı: Ölüm taciri öldü! (Le marchand de la mort est mort)”¹¹

Tüm bu çalışmaları yaparken Nobel'in niyeti neydi bilimi, masum kılmak mı? Yoksa onu kapitalist sermayeye hizmetçi kılarak masumiyetini yitirtmek mi?

Bilimin masumiyetini tartışmamıza yardımcı olacak diğer bir örnekte Nazi Almanya'sında karşımıza çıkmaktadır.

Wernher von Braun, 23 Mart 1912'de o zaman Almanya'nın sınırları içinde olan Wirsitz kentinde (şimdi Wyrzysk, Polonya) zengin bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Küçük yaşta annesinin kendisine teleskop almasından sonra astronomiye ilgi duymaya başlamıştır. Çok başarılı bir öğrencilik dönemi geçiren ve zekâsıyla öğretmenlerinin dikkatini çekmiş olan Wernher von Braun, Berlin Teknoloji Enstitüsü'nden 1932'de Makine Mühendisliği lisans derecesini almış, daha sonra fizik okumak üzere Berlin Üniversitesi'ne kaydolmuştur. Von Braun, 1932'den itibaren Alman Silahlı Kuvvetleri Silahlar Dairesi'nde çalışmaya başlamıştır. Bilimsel çalışmaları sırasında Almanya'nın Müfettişlik Bölümünden bir hibe almış, aldığı bu para ile roketler üzerine derinlemesine bir araştırma yapmıştır. 1934 yılında Berlin Üniversitesi'nden fizik doktora derecesi almıştır. Von Braun'un yönettiği bilimsel çalışma gurubu 1934 yılında başarılı bir şekilde iki buçuk milden fazla bir mesafeyi sıvı yakıtla giden roket yapmayı başarmışlardır.

1940'ların başında yeni bir tesise taşınan Von Braun, ve ekibi süpersonik uçaksavar füzesi Wasserfall ve balistik füzeyi geliştirmek için çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda "İntikam Silahı 2" anlamına gelen "V-2" (Almanca: Vergeltungswaffe) olarak tanınan roketleri yapmayı başarmışlardır. Bu roket daha sonraki yıllarda geliştirilerek uzaya gitmeyi başarabilen ilk araç olmuştur. İkinci Dünya savaşında Londra'ya ilk füze, 8 Eylül 1944'te Hollanda'dan atılan V-2 füzeleri olmuştur. Almanlar tarafından yaklaşık olarak 1300 ateşlenmiş bu füzelerin 1115'inin İngiltere'ye ulaştığı ve tahminlere göre 2724 kişinin ölümüne sebep olduğu kayıtlara geçmiştir.

“Almanlar, küresel savaş sırasında Nazi rejimi altında roket geliştirmişti. Roketler 1940'larda hala yeni bir teknolojiydi ve Von Braun da dahil olmak üzere Alman roket ekibinin saldırıları için Londra'yı tam olarak hedef alması zordu. Almanlar saldırılara ara vermeden devam etmiş ve "Blitz" olarak bilinen stratejik bir bombalama kampanyasında çok sayıda sivillerin öldürülmesine sebep olmuştur.”¹²

Von Braun'un her ne kadar Nazilerle çalışmak istemediği belirtilse de o dönem içerisinde ürettiği bilimsel bilginin ürünü olan roket teknolojisi ile binlerce insanın ölümüne sebep olan çalışmalar içinde bulunduğu açıktır. Şayet Nazilerle çalışmasını devam ettirmemiş olsaydı belkide bu kötülükler ortaya çıkmayacaktı denilebilir. Bu Von Braun'un kendi teodisesi gibi yorumlanabilir. Kendi ürettiği bilim kaynaklı bir kötülüğü istemediyse neden engellemedi? Bu olay, bilimden ve bilimin ürünü olan teknolojiden ortaya çıkmış olan bilinçli bir kötülüğün örneğidir. Bu durum ise bilimin masumiyetini yitirdiğinin açık bir örneğidir.

Von Braun'un hayatının 1945 yılından sonraki kısmı yine bilimsel çalışmalar içinde geçmiş ve ürettiği bilimi insanlığın huzuru için hizmete sunmuştur. 1945'te Von Braun (erkek kardeşi Magnus ve von Braun'un tüm roket takımı) Amerikan birliklerine isteyerek teslim olmuştur. Aslında bu zoraki teslim olmaktan ziyade anlaşmalı bir teslimiyettir. Von Braun ve ekibinin bilimsel gücünü gören Birleşik Devletler bu ekibi kendi kadrosuna katmak istemiştir. ABD Ordusu ile bir yıllık sözleşme imzalayan Von Braun, 1952'de Alabama'da ABD Ordusu

¹¹ <https://www.biography.com/scientist/wernher-von-braun>. Erişim Tarihi: 30/09/2019

¹² <https://www.space.com/chasing-the-moon-wernher-von-braun-pbs-video.html>. Erişim Tarihi:30/09/2019

Mühimmat Güdümlü Füze Projesi'nin teknik direktörü olmuştur. Tüm Nazi geçmişi silinen Braun ABD vatandaşlığına geçirilmiş, Soğuk savaş döneminde uzay yarışları başlayınca ABD'nin uzay programında çalışmış, Ay'a insanlı ilk uçuşun gerçekleştiği Apollo projesinin roketi Saturn V'i tasarlamıştır.¹³

İnsanlığın uzayı fethetme serüveninin baş mimarı Von Braun olmuştur. Acaba Van Braun'un ürettiği bilim sayesinde insanlığa uzayın kapılarının açılması, daha önceki kullanımı ile masumiyetini yitirmiş olan bilime tekrar masumluk sıfatı kazandırmış olur mu? Neden çoğunlukla savaşlar döneminde bilimsel çalışmalar normal dönemlerdekine göre artan bir ivme kazanmıştır? Bu sorulara verilecek gerçekçi cevaplar bilimin masumiyetinin açıklanmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın sonuç kısmında cevabı açıklanacak bir soruyu düşünmek gerekir. Bilimin masumiyeti bilimin elinde midir?

SONUÇ

Günümüzde bilimin masumiyetini yitirmesi bilimin ve üreticilerinin kapitalizme hizmet etmeye başlamasından sonra büyük ölçüde artmıştır. Sanayi devrimlerinden sonra bilim sermaye ilişkisi incelenirse sermayeyi elinde bulunduran grupların bilimsel çalışmaları destekledikleri ve bu çalışmaların ürünlerini de kendi sermayeleri için kullandıkları açıkça görülmektedir. Bu bir nevi sermayenin bilimi ve ürünlerini kendine hizmetçi yapması olarak değerlendirilebilir. Bu durumda kapitalin hizmetinde olan bilimden masumiyet beklenemez. Bilimi kapitalizmin hizmetine sokanlar büyük ölçüde bilimin masumiyetini yitirmesine sebep olanlardır. Bilim doğayı anlamak, insanlığın refahına ve mutluluğuna hizmet etmek için üretilip bunlar için kullanıldığında ise masumiyetini koruyacaktır. Bilimin değişik sebeplerden dolayı bazı kaygılarla koruma altına alındığı düşünülürse belki bir masumiyetten söz edilebilir. Bilimin ve ürünlerinin onu kötü niyetlerle kullanabilecek olanların eline geçmesini engellemek amacıyla kendisini üretenler tarafından koruma altına alınması bilimi masumlaştırma çabasıdır. Oysa bilimin ve ürünlerinin öncelikli olarak ekonomik yarar sağlamak sonra da doğayı ve toplumları tahakküm altına almak amacıyla koruma altına alınması bilime masumiyetini yitirtmektedir. Netice itibarıyla bilimin masumiyetini belirleyen ana unsur öncelikli olarak onu üretenlerin sonrasında ise onu kullananların niyetidir. Aslında bilim tarafsızdır tıpkı ateş gibi ormanları da yakabilir insanları da ısıtabilir. Dinamit gibi savaşlarda da kullanılabilir vahşi doğanın imarı için de kullanılabilir. Roketler gibi nükleer başlık taşıyan balistik füzelere de dönüşebilir insanlığı uzaya da taşıyabilir. Tıp dünyasında kullanılan ilaçlar gibi fazla dozu ve kötü niyetli kullanımı insanları öldürebilir emin ellerde ehil kişiler tarafından kullanımı şifa dağıtabilir. Bilimin tarafını belirleyen, masumlaştıran ya da masumiyetini yitirmesini belirleyen üretenlerin niyeti, kullananların iradesidir. Bu niyet ve irade bilimi ve onun ürünü olan teknolojiyi bilinçli bir kötülük doğurmak için kullanıyorsa bilim masumiyetini yitirmiştir. Bu üretici niyet ve kullanıcı irade bilimi insanlığın iyilik ve refahı için kullanıyorsa bilim sonsuza kadar masumdur. Bilimden bilinçli olarak ortaya çıkan kötülüklerde bilim değil insanlık masumiyetini yitirmiştir. Bilim insanların öncelikli amacı insanlığa yitirmiş olduğu masumiyetini geri kazandırmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

BOLAT, Demet, "Bilim, Cinsiyet, Nesnellik: Feminist Nesnellik Arayışı Üzerine Bir Tartışma", *Sosyoloji Dergisi*, 2015, S.31-32.

Gönenç, Ethem, Prometheus Efsanesi, 14.10.2016 Aydınlık Gazetesi.

İndirkaş, Z, "Hesiodos'tan Goethe'ye Prometheus Mitologemi", *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, S.7, 2005.

¹³ <https://www.biography.com/scientist/wernher-von-braun>, Erişim Tarihi: 30/09/2019

NİŞANYAN, Sevan, “Masum Maddesi”, Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, <https://www.nisanyansozluk.com/?k=MASUM>, Erişim Tarihi: 30/09/2019

TDK- Büyük Türkçe Sözlük, “Masum Maddesi”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5d9209d99b6d22.55517590, Erişim Tarihi:30/09/2019

Ahmed Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani, 1876

ŞENTÜRK, Recep, “İsmet Maddesi”, DİA, c. 23, İstanbul, 2001.

Timetürk Biyografi, Alfred Nobel Kimdir?, <https://www.timeturk.com/alfred-nobel/biyografi-800068>, Erişim Tarihi: 30/09/2019

<https://www.space.com/chasing-the-moon-wernher-von-braun-pbs-video.html>, Erişim Tarihi:30/09/2019

<https://www.biography.com/scientist/wernher-Von-Braun>, Erişim Tarihi:30/06/2019

<https://www.space.com/chasing-the-moon-wernher-von-braun-pbs-video.html>, Erişim Tarihi:30/09/2019

<https://www.biography.com/scientist/wernher-Von-Braun>, Erişim Tarihi:30/09/2019

**KIZ VOLEYBOLCULARDA MAKAS STİL İLE SKUAT STİL OLİMPİK
KALDIRIŞLARIN PERFORMANS ÜZERİNE ETKİLERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

COMPARISON OF EFFECTS OF SPLIT-STYLE OLYMPIC LIFTS AND SQUAT-STYLE
OLYMPIC LIFTS ON PERFORMANCE IN FEMALE VOLLEYBALL PLAYERS

Dr. Öğr. Üyesi, İzzet İNCE
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Olimpik halter kaldırışlarının kuvvet ve yüksek güç gerektiren aktiviteler için oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Fakat Olimpik kaldırış türevlerinin arasındaki farklılıkların belirlenmesine ihtiyaç vardır. Bu çalışma, kız voleybolcularda makas stil olimpik kaldırışlar ile klasik olimpik kaldırışların performans üzerine etkilerinin karşılaştırılması amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya, makas stil grubu (yaş= 14.80 ± 1.03, boy = 164.50 ± 9.6, vücut ağırlığı= 60.88 ± 8.26), klasik grup (Yaş= 14.22 ± 1.2, boy= 167.78 ± 3.53, vücut ağırlığı= 62.32 ± 7.20), kontrol grubu (yaş= 14.14 ± 0.38, boy= 165.29 ± 5.25, vücut ağırlığı = 59.32 ± 5.89) olmak üzere 30 kadın voleybolcu katıldı. Katılımcılar, 6 hafta süren araştırmada, klasik ve makas tekniğiyle askıdan koparma, omuzlama ve atış hareketlerini haftada 2 gün uyguladı. Haftalık antrenmanın şiddeti ve hacmi her hafta artırıldı, sadece son test öncesi haftada hafifletildi. Alt ekstremite sertliği, verileri Opto Jump protokolleri üzerinden alındı, sertlik Dalleau G, ve arkadaşlarının oluşturduğu eşitlik ile hesaplandı. Dikey sıçrama ölçümleri standart protokollerle OptoJump cihazı ile gerçekleştirildi. 5 ve 20 metre sprint ölçümlerinde fotosel kullanıldı. Çeviklik, T testi ile ölçüldü. Olimpik halter antrenmanlarının, ölçülen değişkenler üzerindeki etkisi büyüklük temelli çıkarımlar yöntemi ile analiz edildi. Etki büyüklüğüne bağlı önemliliğin sınıflaması Rhea M'e göre yapıldı. Makas stil grubunda smaç sıçramada artış olasılığı "ihtimal" (fark=1.77cm, d= 0.56), klasik grupta "belirsiz" (fark=0.7cm, d= 0.12), kontrol grubunda "belirsiz" (fark=1.39cm, d=0.35) olduğu belirlendi. Diğer değişkenlerdeki sonuçların makas stil grubu ve klasik grupta "olası" veya "ihtimal" olarak benzer olduğu, kontrol grubunda "belirsiz veya "önemsiz" olarak bu gruplardan farklılaştığı belirlendi. Bu çalışmanın bulguları, makas stil olimpik kaldırışların genç voleybolcularda smaç sıçrama üzerine daha etkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Halter, Koparma, Silkme, Smaç Sıçrama, Bacak Sertliği

ABSTRACT

It is known that Olympic weightlifting is very effective for the activities requiring force and high power output. But there is a need to determine the differences between the Olympic weightlifting derivatives. The purpose of this study is to compare the effects of split style olympic weightlifting and classical olympic weightlifting on performance of young female volleyball players. In the study, the split style group (Age = 14.80 ± 1.03 height = 164.50 ± 9.6 body weight = 60.88 ± 8.26), classical group (age = 14.22 ± 1.2 height= 167.78 ± 3.53, body weight = 62.32 ± 7.20) and control group (age = 14.14 ± 0.38 height = 165.29 ± 5.25 body weight= 59.32 ± 5.89) participated in the study. Participants exercised split and classic snatch, clean and jerk twice a week for 6 weeks. The intensity and volume of training was increased weekly and tapered just before the posttest. The leg stiffness calculated by the equation of Dalleau G, et al. Vertical jumps were performed with standard protocols using the OptoJump. Photocell was used for 5m and 20m sprint tests. Agility was measured by T-test. The effect of the trainings on the measured variables was analysed by magnitude-based inferences. The likelihood of an increase in spike jump in the split group was "possibly positive" (change = 1.77cm, d = 0.56), "unclear" (change = 0.7cm, d = 0.12) in classical group and "unclear" in control group (change = 1.39cm, d = 0.35). It was determined that the results in the other

variables were similar to "likely" or "possible" in the split group and the classical group, differing in the control group as "unclear" or "trivial". The results of this study indicate that split style olympic lifts are more effective on spike jump.

Keywords: Olympic Weightlifting, Weightlifter, Snatch, Clean, Jerk, Spike Jump, Leg Stiffness

1. GİRİŞ

Olimpik halter (OH), sporcuların bir yarışmada koparma ve silkme tekniklerini uygulayarak en yüksek ağırlığı kaldırmayı amaçladıkları dinamik güç-kuvvet sporudur (9). OH, uzun yıllar boyunca rekreasyonel ve profesyonel olarak kuvvet, güç ve hız gibi özelliklerini geliştirmek için kullanılmıştır (Lloyd, Oliver, Meyers, Moody, & Stone, 2012). Birçok spor alanındaki güç ve fitness programlarına dahil edilmiştir ve çok sayıda bilimsel araştırmaya konu olmuştur (Ayers, DeBeliso, Sevene, & Adams, 2016; Comfort, Allen, & Graham-Smith, 2011; Comfort, McMahon, & Fletcher, 2013; Helland et al., 2017; Hoffman, Cooper, Wendell, & Kang, 2004; Holmberg, 2013; Hori, Newton, Nosaka, & Stone, 2005; Janz & Malone, 2008; Suchomel, Comfort, & Lake, 2017)."

OH yarışmalarında 1960'lara kadar yarışmalarda makas stil kaldırışlar (MS-K) kullanılmıştır. Günümüzde ise skuat stil kaldırışlar (SK-K) tercih edilmektedir. Literatür taramasına göre, tüm bilimsel çalışmalarda SK-K tekniklerini içeren protokoller uygulanmıştır. Fakat anaktedol olarak, MS-K tekniklerinin nispeten öğrenilmesi kolay olduğu ve esneklik, denge ve çeviklik üzerine daha iyi bir seçenek olduğu ileri sürülmektedir (15). Bu nedenle, MS-K teknikleri zayıf vücut yapısına sahip yeni başlayan sporcular, genç ve kadın atletler gibi farklı popülasyonlar için daha etkili olabilir. Bununla beraber SK-K karmaşık yapıları nedeniyle spor performanslarına aktarılamayacağına dair bazı endişeler de vardır (9). MS-K'ler, SK-K'den daha kolay öğrendikleri için bu endişeyi giderebilir. Ek olarak, MS-K tekniği ile başarılı bir kaldırış için halterin SK-K'lerden daha fazla yükseltilmesi gerekir. Bu, bir kaldırış için daha yüksek hız ve kuvvet üretilmesi gerektiği anlamına gelir. Bu nedenle, MS-K temelli antrenmanların SK-K'den daha etkili olacağı varsayılabilir. Bu sebeplerle, çalışmada MS-K ve SK-K teknikleriyle yapılan antrenmanların etkinliğinin karşılaştırılması amaçlanmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Katılımcılar

Çalışmaya, üniversite spor kulübümüzde antrenman yapan, benzer demografik özelliklere ve antrenman geçmişine sahip 33 kız voleybol oyuncusu dahil edildi. Katılımcılar yıllık antrenman süresinin 3-4 ayını kapsayan geleneksel ağırlık antrenmanı tecrübesine sahipti. Beslenme alımı kontrol edilmedi; ancak deneklerden çalışma sırasında normal diyetlerini sürdürmeleri istendi. Tüm katılımcıların katılımcıları ve aileleri, deneysel prosedürlerle ilgili olası riskler ve rahatsızlıklar hakkında bilgilendirildi ve onamları alındı. Çalışma protokolü, Üniversitemiz Etik Komitesi tarafından onaylandı.

Prosedürler

Bu çalışmada, alt ekstremite sertliği, aktif sıçrama, smaç sıçrama, T-testi, 5m ve 20m sprint olmak üzere 6 performans değişkeni değerlendirildi. Ölçümler, ilk gün Sprint testleri ve T-Testi 24 saat arayla alınan sıçrama testleri olarak 2 günde tamamlandı. Tüm ölçümler aynı ortamda alındı. Ölçümlerde normal voleybol şortu ve tişörtü giyilmesi istendi. Sporcuların ölçüm günlerinde yorucu aktivitelerden kaçınmaları istendi. Tüm ölçümler araştırmanın yürütücüsü tarafından alındı.

Antropometrik Ölçümler ve Vücut Kompozisyonu

Sporcuların boyları standart prosedürler uygulanarak 0.01cm hassasiyetinde ölçüm yapabilen stadiometre ile ölçüldü (Holtain Ltd. UK.). Vücut kompozisyonu Tanita Marka biyoelektrik impedans analizörü ile ölçüldü. (BC-418 Segmental Body Composition Analyzer, Japonya).

Bacak Sertliği

Katılımcılardan açma germe egzersizleri, hafif tempo koşular ve sıçramalar içeren standart bir ısınma gerçekleştirdi. Beş dakikalık dinlenmenin ardından, 7 sıçramadan oluşan Optojump Next® (Microgate, Bolzano, italya) Stiffness protokolü uygulandı. Katılımcılardan sıçramaları, eller belde mümkün olan en yüksek düzeyde minimum temas süresiyle gerçekleştirmeleri istendi. İki dakika dinlenme ile iki deneme yapıldı. Tüm sıçramalardan ortalama temas ve uçuş süreleri ve vücut ağırlığı, bacak sertliğini hesaplamak için kullanıldı. Bacak sertliği, aşağıda verilen Dalleau ve arkadaşlarının (2004)(Dalleau, Belli, Viale, Lacour, & Bourdin, 2004)oluşturduğu eşitlik ile hesaplandı.

$$\text{Bacak Sertliği} = \frac{\text{Vücut Ağırlığı} \times \pi (\text{Uçuş zamanı} + \text{Temas zamanı})}{\text{Kontak zamanı}^2 \times \left(\left(\frac{\text{Uçuş zamanı} + \text{Temas zamanı}}{\pi} \right) - \left(\frac{\text{Temas zamanı}}{4} \right) \right)}$$

Reaktif Kuvvet İndeksi

Katılımcılardan açma germe egzersizleri, hafif tempo koşular ve sıçramalar içeren standart bir ısınma gerçekleştirdi. Katılımcılara beş dakikalık bir dinlenmenin ardından 40 cm yükseklikteki bir kutu üstünden eller belde, dizlerini tam olarak ekstensiyonda ve vücudunu dik pozisyonda tutarak, mümkün olan en yüksek hızla çöküp dikey olarak sıçraması istendi. Sıçramanın herhangi aşamasında ellerin belden ayrılması ve sıçramanın uçuş evresinde dizlerin çekilmesi hatalı hareket olarak değerlendirildi. Hatalı hareketlerde test tekrarlandı. RSİ ölçümleri Optojump Next® (Microgate, Bolzano, italya) cihazı ile alındı.

5m Sprint ve 20m Sprint Tetsleri

Katılımcılardan açma germe egzersizleri, hafif tempo koşular içeren standart bir ısınma gerçekleştirdi. Beş dakikalık bir dinlenmenin ardından ölçümler alındı. Katılımcılar, kendilerini hazır hissettiklerinde başlangıç fotoselinin bir metre gerisinde bulunan başlangıç çizgisinden teste başladı. Ölçümler, 5 metrelik ve 20 metrelik koşu mesafesinin başlangıç ve bitişine yerleştirilen fotosel kapıları ile alındı (Microgate, Bolzano, İtalya). 3'er dakikalık dinlenme aralıklarıyla iki kez ölçüm alındı ve iyi olan derece değerlendirmeye alındı.

T-Testi

Dört huni T şeklinde düzenlendi. Birinci huni başlangıç çizgisine, ikinci huni 9.14m ileriye ve bu huninin sağ ve sol tarafına 4.57m mesafeye 2 huni yerleştirildi. Deneklerin, başlangıç çizgisinden birinci huniye kadar 9.14 m ileriye doğru sprint yapmaları ve sağ ellerinin ucu ile dokunmaları, 4.57 m sola ikinci koniye yana kayar adım koşmaları ve sol elleriyle dokunmaları, sonra 9.14m mesafedeki sağ huniye dokunmaları ve 4.57m mesafedeki orta koniye dokunmaları son olarak buradan geri adım koşu ile başlangıç çizgisine gelmeleri ile test tamamlandı. Zamanlama başlangıç çizgisine koyulan bir fotosel ile belirlendi (Microgate,

Bolzano, italya). Teste alışkanlık kazanma amacıyla her katılımcıya 2 deneme hakkı verildi. Katılımcılar belirlenmiş bir huniye temas etmedikleri, yana kayar adımlar ve geriye koşullarda düz koşu yaptıklarında bu denemeler başarısız sayıldı. Test iki kez tekrarlandı ve daha iyi olan test zamanı değerlendirilmeye alındı.

Antrenman Protokolleri

Çalışma boyunca, 3 grubun her biri 6 haftalık süre boyunca haftada yaklaşık 6 saat (haftada 3 seans; seans başına 120 dakika) standart voleybol antrenmanına katıldı. Standart voleybol antrenmanları teknik ve taktik voleybol antrenmanlarından oluşuyordu. Tipik voleybol seansı ısınma, ana ve toparlanma dönemlerine ayrıldı. Isınma 20 dakika sürdü ve artan hızlarda jog, maksimal altı üst vücut egzersizleri (şınav vb.) ve hem üst hem de alt-vücut açma-germe egzersizlerini içeriyordu. Bir antrenman seansının ana bölümünde saha içi beceri eğitimi (hücum ve savunma temelleri, teknik ve taktik antrenmanlar, özel durumlar) ve gerçek oyun yer aldı. Çalışma / dinlenme oranı 1: 1'e yakındı.

Toplam 6 hafta süren OH programında, Salı ve Perşembe günleri makas ve skuat stil halter egzersizleri uygulandı. Her bir egzersiz seansının başlangıcından önce tüm deney grupları için koşu, germe egzersizleri ve ağırlıksız ve çok hafif bir eğitim çubuğuyla birkaç halter kaldırışını içeren standart bir ısınma protokolü oluşturuldu. Halter grubuna kaldırış tekniklerinin öğretilmesi için 2 haftalık uyum programı düzenlendi. Uyum programında ağaçtan yapılmış hafif bir eğitim çubuğu kullanıldı. Uyum programı sonrasında tüm egzersizler için ACSM önerileri doğrultusunda 1RM belirlendi.

Antrenman programı, ilk hafta 3 set 5 tekrar üzerinden uygulandı ve 5 hafta boyunca 1 set artırıldı. Altıncı haftada set sayısı 4 set 5 tekrar sayısına düşürüldü. Setler arası 2 dakika dinlenme verildi. Sporcuların hepsi aynı antrenör tarafından gözetim altındaydı ve sporcular tüm hareketleri mümkün olduğu kadar hızlı ve patlayıcı uygulaması için teşvik edildi.

İstatistiksel Analiz

İstatistiksel analizde Büyüklük-temelli çıkarımlar yöntemi kullanıldı (Hopkins, Marshall, Batterham, & Hanin, 2009). Tüm grupların ön test ve son testlerdeki değişkenler üzerinde standartlaştırılmış büyüklük (0.35) etkisi olasılığı Cohen'in *d* ile hesaplandı ve Rhea (2004)'ün kuvvet antrenmanları için yapmış olduğu etki büyüklüğü sınıflaması kullanıldı. Bu sınıflandırmaya göre; <0.35 önemsiz, 0.35-0.80 küçük, 0.80-1.50 orta> 1.50 büyük etki olarak değerlendirildi. Değişkenlerde oluşan farklılıklar olasılıksal terimlerle nitelendirildi ve aşağıdaki skala kullanıldı: % 25–75, ihtimal ; % 75-95, olası; % 95–99,5, büyük olasılık; çok büyük olasılık >% 99.5. Çıkarım, % 95 güven sınırlarının (CL), en küçük değerli olumlu ve olumsuz etkiler için eşik değerler örtüştüğünde ise belirsiz olarak sınıflandırılmıştır (Hopkins et al., 2009).

BULGULAR

Makas stil grubunda smaç sıçramada artış olasılığı “ihtimal” (fark=1.77cm, kesinlik % 72.6, *d*= 0.56), klasik grupta “belirsiz” (fark=0.7cm, *d*= 0.12), kontrol grubunda “belirsiz” (*d*= fark=1,39cm, *d*=0.35) olduğu belirlendi. Diğer değişkenlerdeki sonuçların makas stil grubu ve klasik grupta “olası” veya “ihtimal” olarak benzer olduğu, kontrol grubunda “belirsiz veya “önemsiz” olarak bu gruplardan farklılaştığı belirlendi (Tablo 1).

Table 1: Ön test ve son test sonuçları

	Makas Stil Grubu (N=10)				Skuat Stil Grubu (N=10)				Kontrol Grubu (N=10)			
	Ön Test	Son Test	Cohen <i>d</i>	BTÇ	Ön Test	Son Test	Cohen <i>d</i>	BTÇ	Ön Test	Son Test	Cohen <i>d</i>	BTÇ
BS (kNm¹)	31,39±6,7	36,01±4,77	0,79 Küçük	98,4/1,6/0,0 Büyük İhtimal Pozitif	30,73±6,44	35,96±7,29	0,70 Küçük	98/0,1/2 Büyük İhtimal Pozitif	39,19 ±16,33	36,82,±7,36	0,29 Önemsiz	73,9/0,5/25,7 Belirsiz
S5 (s)	1,25±0,07	1,12±0,06	1,79 Büyük	99,8/0,2/0,1 Büyük İhtimal Pozitif	1,29±0,12	1,15±0,09	1,17 Orta	98.9/1,000 Büyük İhtimal Pozitif	1,16±0,07	1,13±0,07	0,42 Küçük	39,8/56,2/4,0 Belirsiz
S20 (s)	3,64±0,11	3,51±0,108	1,24 Orta	95,9/3,7/0,4 Büyük İhtimal Pozitif	3,83±0,20	3,66±0,19	0,87 Orta	98.2/1,8/00 Büyük İhtimal Pozitif	3,69 ± 0,16	3,70± 0,15	0,06 Önemsiz	11,3/82,1/6,6 Belirsiz
TTESTİ (s)	11,63±0,77	11,35±0,64	0,40 Küçük	57,1/41,5/1,5 Olası Pozitif	12,14±0,9	11,84± 0,54	0,39 Küçük	55,6/42,6/1,8 Olası Pozitif	12,70±1,04	12,71± 0,92	0,010 Önemsiz	3,0/94,3/2,7 İhtimal Önemsiz
AS (cm)	27,6±2,49	26,7±1,43	-0,11 Önemsiz	10,1/47,8/42,1 Belirsiz	25,09 ± 4,12	24,79± 3,56	-0,15 Önemsiz	1,4/92,1/6,5 İhtimal Önemsiz	26,7±3,8	27,01± 3,55	0,26 Önemsiz	3,7/65,4/30,9 Olası Önemsiz
SS (cm)	37,1 ± 3,75	39,78± 2,45	0,53 Küçük	72,6/25,8/1,6 Olası Pozitif	35,32± 6,04	36,03± 5,29	0,16 Önemsiz	22,5/70,8/6,7 Belirsiz	35,42±3,98	36,24±3,99	0,22 Önemsiz	49,7/44,5/5,8 Belirsiz

Kısaltmalar: BTÇ: Büyüklük Temelli Çıkarım, BS: Bacak Sertliği, S5: 5m Sprint, S20: 20m Sprint, AS: Aktif Sıçrama, SS: Skuat Sıçrama

TARTIŞMA

Bu araştırma, literatür taramasına göre SK-K ve MK-K egzersizlerinin etkilerini karşılaştıran ilk çalışmadır. Araştırmanın bulgularına göre makas stil kaldırışlar smaç sıçrama performansı üzerine daha etkilidir. Her ne kadar MK-K'ları inceleyen, çalışmamıza benzer bir araştırma bulamasak da, uzman görüşleri (Canavan, Garrett, & Armstrong, 1996). ve biyomekanik değerlendirmeler (Carlock et al., 2004; Hori et al., 2008) OH egzersizlerinin dikey sıçrama performansı için önemli bir potansiyel olduğunu savunmaktadır. MK-K'ların SJ performansında daha iyi bir etkiye neden olmamasının sebebi smaç sıçrama ile daha benzer bir hareket örüntüsüne sahip olmasından kaynaklanabilir. Fakat araştırmada aktif sıçrama performansında önemli bir değişim gözlenmemiştir. Aktif sıçrama performansı üzerine 6 haftalık bir antrenman süresinin yeterli adaptasyonu sağlayamaması nedeniyle veya araştırmamızda uygulanan yüklenme parametrelerine bağlı bir yetersiz adaptasyon gerçekleşmiş olabilir.

Araştırmanın bulguları MK-K'ların eklem sertliği üzerine daha etkili olduğunu göstermektedir. Eklem sertliğinin, hız ve sıçrama performansını arttığı bildirildiğinden çoğu araştırmacı, spor performansını arttırmak için sertliğinin artırılması gerektiğine inanmaktadır (Brughelli & Cronin, 2008). Bacak ve eklem sertliğini ölçen bir çalışmada, antrenmanlı atletlerin, genel popülasyondaki benzerlerine göre daha fazla bacak, sertliği olduğu gösterilmiştir (Hobara et al., 2008). Benzer bir çalışmada, güç sporcularının dayanıklılık sporcularına göre daha fazla bacak sertliğine sahip olduklarını raporlamıştır (Hobara et al., 2010). Bu sonuçlar, özellikle etkili güç aktarımının performans için önemli olduğu durumlarda, güç aktarımında bacak sertliğinin oldukça önemli olduğunu düşündürmektedir.

Araştırmamızda en yüksek adaptasyon 5m sprint performansında gerçekleşmiştir (d= 2.59). 20m sprint performansındaki artış ise daha azdır (d= 1.15). Sprint çıkış ve sprint ivmelenme arasındaki bu etki büyüklüğündeki farklılaşma önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Hoffman ve ark. (2004) OH ve powerlifting antrenmanlarını karşılaştırdıkları çalışmalarında 40-yard sprint zamanında'da %175 daha iyi iyileşme kaydetmişlerdir. Ayrıca çeviklik performansında önemli bir iyileşme gözlenmiştir. Tricoli ve ark. (2005) ise, haftada 3 kez yapılan 8 haftalık antrenman müdahalesinden sonra sprint performansındaki iyileşmenin, bir halter grubu için dikey sıçrama antrenman grubuna göre daha büyük olduğunu raporlamışlardır. Araştırmamız bu çalışmaların bulgularını sağlamlaştırmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın bulguları, MK-K'ların genç voleybolcularda smaç sıçrama üzerine daha etkili olduğunu göstermektedir. Ek olarak kız voleybolcularda MK-K'ların 5m. sprint zamanı, 20m sprint zamanı, bacak sertliği ve çeviklik performansında pozitif iyileşmeler sağlayabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ayers, J. L., DeBeliso, M., Sevene, T. G., & Adams, K. J. (2016). Hang cleans and hang snatches produce similar improvements in female collegiate athletes. *Biol Sport*, 33(3), 251-256. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27601779>. doi:10.5604/20831862.1201814
- Brughelli, M., & Cronin, J. (2008). Influence of Running Velocity on Vertical, Leg and Joint Stiffness. *Sports medicine*, 38(8), 647-657. Retrieved from <https://doi.org/10.2165/00007256-200838080-00003>. doi:10.2165/00007256-200838080-00003

- Canavan, P. K., Garrett, G. E., & Armstrong, L. E. (1996). Kinematic and kinetic relationships between an Olympic-style lift and the vertical jump. *Journal of strength and conditioning research*, 10, 127-130.
- Carlock, J. M., Smith, S. L., Hartman, M. J., Morris, R. T., Ciroslan, D. A., Pierce, K. C., . . . Stone, M. H. (2004). The relationship between vertical jump power estimates and weightlifting ability: a field-test approach. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 18(3), 534-539.
- Comfort, P., Allen, M., & Graham-Smith, P. (2011). Comparisons of peak ground reaction force and rate of force development during variations of the power clean. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 25(5), 1235-1239.
- Comfort, P., McMahon, J. J., & Fletcher, C. (2013). No kinetic differences during variations of the power clean in inexperienced female collegiate athletes. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 27(2), 363-368.
- Dalleau, G., Belli, A., Viale, F., Lacour, J.-R., & Bourdin, M. (2004). A simple method for field measurements of leg stiffness in hopping. *International journal of sports medicine*, 25(03), 170-176.
- Helland, C., Hole, E., Iversen, E., Olsson, M. C., Seynnes, O., Solberg, P. A., & Paulsen, G. (2017). Training Strategies to Improve Muscle Power: Is Olympic-style Weightlifting Relevant? *Med Sci Sports Exerc*, 49(4), 736-745. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27820725>. doi:10.1249/MSS.0000000000001145
- Hobara, H., Kimura, K., Omuro, K., Gomi, K., Muraoka, T., Iso, S., & Kanosue, K. (2008). Determinants of difference in leg stiffness between endurance-and power-trained athletes. *Journal of biomechanics*, 41(3), 506-514.
- Hobara, H., Kimura, K., Omuro, K., Gomi, K., Muraoka, T., Sakamoto, M., & Kanosue, K. (2010). Differences in lower extremity stiffness between endurance-trained athletes and untrained subjects. *Journal of Science and Medicine in Sport*, 13(1), 106-111.
- Hoffman, J. R., Cooper, J., Wendell, M., & Kang, J. (2004). Comparison of Olympic vs. traditional power lifting training programs in football players. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 18(1), 129-135.
- Holmberg, P. M. (2013). Weightlifting to improve volleyball performance. *Strength & Conditioning Journal*, 35(2), 79-88.
- Hopkins, W., Marshall, S., Batterham, A., & Hanin, J. (2009). Progressive statistics for studies in sports medicine and exercise science. *Medicine+ Science in Sports+ Exercise*, 41(1), 3.
- Hori, N., Newton, R. U., Andrews, W. A., Kawamori, N., McGuigan, M. R., & Nosaka, K. (2008). Does performance of hang power clean differentiate performance of jumping, sprinting, and changing of direction? *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 22(2), 412-418.
- Hori, N., Newton, R. U., Nosaka, K., & Stone, M. H. (2005). Weightlifting Exercises Enhance Athletic Performance That Requires High-Load Speed Strength. *Strength & Conditioning Journal*, 27(4), 50-55.
- Janz, J., & Malone, M. (2008). Training explosiveness: Weightlifting and beyond. *Strength & Conditioning Journal*, 30(6), 14-22.
- Lloyd, R. S., Oliver, J. L., Meyers, R. W., Moody, J. A., & Stone, M. H. (2012). Long-term athletic development and its application to youth weightlifting. *Strength & Conditioning Journal*, 34(4), 55-66.
- Suchomel, T. J., Comfort, P., & Lake, J. P. (2017). Enhancing the Force-Velocity Profile of Athletes Using Weightlifting Derivatives. *Strength & Conditioning Journal*, 39(1), 10-20.

14-17 YAŞ GRUBU KADIN VOLEYBOLCULARDA REAKTİF KUVVET İNDEKSİ VE BACAK SERTLİĞİNİN BAZI PERFORMANS TESTLERİ İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF RELATIONSHIP BETWEEN REACTIVE STRENGTH INDEX
AND LEG STIFFNESS WITH SOME PERFORMANCE TESTS IN 14-17 YEAR AGE
GROUP FEMALE VOLLEYBALL PLAYERS

Dr. Öğr. Üyesi, İzzet İNCE
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırma, 14-17 yaş grubu kadın voleybolcularda, reaktif kuvvet indeksi ve bacak sertliğinin bazı performans testleri ile ilişkisinin incelenmesi amacıyla yapıldı. Araştırmaya yaşları ortalaması ($15,41 \pm 1.23$ yıl) boyları ortalamaları (165.81 ± 5.64 cm), vücut ağırlığı ortalamaları (61.00 ± 8.81) olmak üzere toplam 48 kadın voleybolcu katıldı. Smaç sıçrama testinde her sporcunun kendi stili ile smaç uygulaması istendi. Alt ekstremite sertliği hesabı için gerekli veriler OptoJump protokolleri üzerinden alındı. Bacak sertliği Dalleau G, ve arkadaşlarının oluşturduğu bir eşitlik ile hesaplandı. Reaktif kuvvet indeksi 30 cm standart derinlik sıçrama üzerinden alındı. 5 ve 20 metre sprint ölçümlerinde fotosel kullanıldı. Çeviklik testi ise standart T testi ile belirlendi. Değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde Pearson'un r korelasyon testi uygulandı. Reaktif kuvvet indeksi ile 5m sprint arasında ($r=0,49$) zayıf, 20m sprint arasında ($r= 0,66$) orta, T-Testi arasında ($r=0,44$) zayıf ve smaç sıçrama testi arasında ($r = 0,77$) yüksek ilişki tespit edildi ($p= 0,001$). Bacak sertliği ile performans testleri arasındaki ilişkiler anlamlı değildi. Bu araştırmanın bulguları 14-17 yaş grubu voleybolcularda, reaktif kuvvet özelliği ile smaç sıçrama arasında yüksek ilişki olduğunu göstermektedir. 14-17 yaş grubu kadın voleybolculara reaktif kuvvet egzersizleri tavsiye edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Bacak Sertliği, Reaktif kuvvet, Smaç Sıçrama, Voleybol

ABSTRACT

The aim of this study was to investigate the relationship between reactive strength index and leg stiffness with some performance tests in female volleyball players aged 14-17 years. A total of 48 female volleyball players (mean age (14.41 ± 1.23 years), mean height (165.81 ± 5.64 cm) and mean body weight (61.00 ± 8.81) participated in the study. In the spike jump test, each athlete was asked to practice spike jump with his own style. The data required for calculating lower extremity stiffness were obtained through OptoJump protocols. Leg stiffness was calculated by an equation of Dalleau G, et al. Reactive strength index was taken over 30 cm standard depth jump. Photocell was used for 5 and 20 meter sprint measurements. Agility test was determined by standard T test. Pearson's r correlation test was used to analyze the relationships between variables. Reactive strength index between 5m sprint ($r = 0.49$) weak, 20m sprint ($r = 0.66$) moderate, T-Test ($r = 0.44$) between weak and spike jump test ($r = 0, 77$) high correlation was found ($p = 0.001$). The relationship between leg stiffness and performance tests was not significant. The results of this study show that there is a high correlation between reactive strength and spike jump in volleyball players aged 14-17 years. Reactive strength exercises can be recommended to female volleyball players aged 14-17 years.

Keywords: Leg Stiffness, Reactive Strength, Spike Jump, Volleyball

1. GİRİŞ

Reaktif kuvvet, bir sporcunun kaslarını eksantrik kasılmadan konsantrik kasılmaya hızlı bir şekilde geçirebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Minimal bir sürede maksimum kuvvet

geliştirme becerisi, birçok spor disiplini için gereklidir. Reaktif kuvvet inseksi ise (RKİ) sıçrama yüksekliğini derinlik sıçramasında zemin temas süresine bölünerek hesaplanmaktadır, kuvvetin bir ölçüsüdür ve kuvveti geliştirme zamanıdır. RKİ, sporcuların antrenman kalitesini değerlendirmek için pratik bir yol ve ön çapraz bağ zayıflığına sahip olanlar için fonksiyonel yeterliliğin tanınal testi olarak güvenilir bir bilimsel önlem olarak bulunmuştur (Ebben & Petushek, 2010).

"Sertlik" kavramı, bir nesneyi deforme etmek için gereken kuvvetin bir orantı sabiti (yay) ve nesnenin deforme olduğu mesafe ile ilgili olduğunu belirten Hooke yasasına dayanmaktadır (Brughelli & Cronin, 2008). Genellikle insan vücudu veya vücut parçaları, bir yay olarak modellenir. Bu nedenle, insan vücudundaki veya vücut bölümlerindeki sertlik, yer tepkime kuvveti veya momentleri uygulandığında, yer değiştirmeye karşı koyabilme yeteneğini açıklar. Dolayısıyla, bu bağlamda sertlik, zemin reaksiyon kuvvetleri veya momentleri uygulandıktan sonra tendonlar, bağlar, kaslar, kıkırdak ve kemik gibi anatomik yapıların değişime karşı direnç göstermesini gerektirir (Hayes & Caplan, 2014; Maloney & Fletcher, 2018).

RKİ, derinlik sıçramaları ve pliometrik egzersizler gibi aktiviteler sırasında kas-tendon kompleksi üzerindeki stresi izleyen bir mekanizma olarak geliştirilmiştir. Bununla beraber, gerilme kısıalma döngüsünün optimum kullanımı için bir miktar bacak sertliği gerekmektedir. Yeterli bir bacak sertliği, hareketin yüklem kısmı sırasında ortaya çıkan kas-iskelet sisteminde depolanan elastik enerjinin verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Bu sebeplerle araştırmada, 14-17 yaş grubu kadın voleybolcularda, reaktif kuvvet indeksi ve bacak sertliğinin bazı performans testleri ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Katılımcılar

Çalışmaya, üniversitemiz spor okulunda çalışmalarını yürüten 48 sporcu gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcılar tanımlayıcı istatistikleri tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Tanımlayıcı İstatistikleri

	N	Ortalama	SS
Yaş	48	15,41	1,23
Boy	48	165,79	5,64
Vücut Ağırlığı	48	61	8,81
Beden Kitle İndeksi	48	22,14	2,91
Yağ Yüzdesi	48	26,65	4,79

Prosedürler

Antropometrik Ölçümler ve Vücut Kompozisyonu

Sporcuların boyları standart prosedürler uygulanarak 0.01cm hassasiyetinde ölçüm yapabilen stadiometre ile ölçüldü (Holtain Ltd. UK.). Vücut kompozisyonu Tanita Marka biyoelektrik impedans analizörü ile ölçüldü. (BC-418 Segmental Body Composition Analyzer, Japonya).

Bacak Sertliği

Katılımcılardan açma germe egzersizleri, hafif tempo koşular ve sıçramalar içeren standart bir ısınma gerçekleştirdi. Beş dakikalık dinlenmenin ardından, 7 sıçramadan oluşan Optojump Next® (Microgate, Bolzano, italya) Stiffness protokolü uygulandı. Katılımcılardan sıçramaları, eller belde mümkün olan en yüksek düzeyde minimum temas süresiyle gerçekleştirmeleri

istendi. İki dakika dinlenme ile iki deneme yapıldı. Tüm sıçramalardan ortalama temas ve uçuş süreleri ve vücut ağırlığı, bacak sertliğini hesaplamak için kullanıldı. Bacak sertliği, aşağıda verilen Dalleau ve arkadaşlarının (2004) oluşturduğu eşitlik ile hesaplandı.

$$\text{Bacak Sertliği} = \frac{\text{Vücut Ağırlığı} \times \pi (\text{Uçuş zamanı} + \text{Temas zamanı})}{\text{Kontak zamanı}^2 \times \left(\left(\frac{\text{Uçuş zamanı} + \text{Temas zamanı}}{\pi} \right) - \left(\frac{\text{Temas zamanı}}{4} \right) \right)}$$

Reaktif Kuvvet İndeksi

Katılımcılardan açma germe egzersizleri, hafif tempo koşular ve sıçramalar içeren standart bir ısınma gerçekleştirdi. Katılımcılara beş dakikalık bir dinlenmenin ardından 40 cm yükseklikteki bir kutu üstünden eller belde, dizlerini tam olarak ekstensiyonda ve vücudunu dik pozisyonda tutarak, mümkün olan en yüksek hızla çöküp dikey olarak sıçraması istendi. Sıçramanın herhangi aşamasında ellerin belden ayrılması ve sıçramanın uçuş evresinde dizlerin çekilmesi hatalı hareket olarak değerlendirildi. Hatalı hareketlerde test tekrarlandı. RSİ ölçümleri Optojump Next® (Microgate, Bolzano, italya) cihazı ile alındı.

5m Sprint ve 20m Sprint Tetsleri

Katılımcılardan açma germe egzersizleri, hafif tempo koşular içeren standart bir ısınma gerçekleştirdi. Beş dakikalık bir dinlenmenin ardından ölçümler alındı. Katılımcılar, kendilerini hazır hissettiklerinde başlangıç fotoselinin bir metre gerisinde bulunan başlangıç çizgisinden teste başladı. Ölçümler, 5 metrelik ve 20 metrelik koşu mesafesinin başlangıç ve bitişine yerleştirilen fotosel kapıları ile alındı (Microgate, Bolzano, İtalya). 3'er dakikalık dinlenme aralıklarıyla iki kez ölçüm alındı ve iyi olan derece değerlendirmeye alındı.

T-Testi

Dört huni T şeklinde düzenlendi. Birinci huni başlangıç çizgisine, ikinci huni 9.14m ileriye ve bu huninin sağ ve sol tarafına 4.57m mesafeye 2 huni yerleştirildi. Deneklerin, başlangıç çizgisinden birinci huniye kadar 9.14 m ileriye doğru sprint yapmaları ve sağ ellerinin ucu ile dokunmaları, 4.57 m sola ikinci koniye yana kayar adım koşmaları ve sol elleriyle dokunmaları, sonra 9.14m mesafedeki sağ huniye dokunmaları ve 4.57m mesafedeki orta koniye dokunmaları son olarak buradan geri adım koşu ile başlangıç çizgisine gelmeleri ile test tamamlandı. Zamanlama başlangıç çizgisine koyulan bir fotosel ile belirlendi (Microgate, Bolzano, italya). Teste alışkanlık kazanma amacıyla her katılımcıya 2 deneme hakkı verildi. Katılımcılar belirlenmiş bir huniye temas etmedikleri, yana kayar adımlar ve geriye koşularda düz koşu yaptıklarında bu denemeler başarısız sayıldı. Test iki kez tekrarlandı ve daha iyi olan test zamanı değerlendirmeye alındı.

İstatistiksel Analiz

İstatistiksel işlemler Statistica sürüm 12.0 yazılımı ile yapıldı ve p < 0.05 anlamlı olarak kabul edildi. Verilerin normalliği Shapiro-Wilk testi kullanılarak kontrol edildi. Değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde Pearson'un r korelasyon testi uygulandı. Korelasyon testi sınıflaması; 0,00-0,25 çok zayıf, 0,26-0,49 zayıf, 0,50-0,69 orta, 0,70-0,89 yüksek, 0,90-1,00 çok yüksek ilişki olarak alındı.

BULGULAR

Değişkenler arasındaki ilişkiler tablo 1’de gösterilmektedir. Reaktif kuvvet indeksi ile 5m sprint arasında ($r=0,49$) zayıf, 20m sprint arasında ($r= 0,66$) orta, T-Testi arasında ($r=0,44$) zayıf ve smaç sıçrama testi arasında ($r = 0,77$) yüksek ilişki tespit edildi ($p= 0,001$). Bacak sertliği ile diğer değişkenler arasında anlamlı ilişki görülmedi ($p = > 0,050$).

Tablo 2: Değişkenler arasındaki korelasyonlar

	Sertlik	RSİ	Sprint5	Sprint20	T-testi	SS
Sertlik	1	,001	,024	-,159	,141	,070
RKİ	,001	1	,493**	,660**	,440**	,774**
Sprint5	,024	,493**	1	,761**	,170	,481**
Sprint20	,159	,660**	,761**	1	,507**	,747**
T-testi	,141	,440**	,170	,507**	1	,561**
SS	,070	,774**	,481**	,747**	-,561**	1

** . Korelasyonlar 0.01 seviyesinde önemlidir. RKİ: Reaktif kuvvet indeksi, Smaç sıçrama

TARTIŞMA

14-17 yaş grubu kadın voleybolcularda, reaktif kuvvet indeksi ve bacak sertliğinin bazı performans testleri ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanan bu çalışmada, reaktif kuvvet indeksi ile sprint testleri, çeviklik testi ve smaç sıçrama testi arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Reaktif kuvvet bir bireyin kaslarını eksantrik kasılmadan konsantrik kasılmaya hızlıca geçirme kabiliyeti olarak tanımlanabilir ve “patlayıcılık” ölçüsü olarak değerlendirilebilir. Patlayıcılık, bir sporcunun maksimum kuvvet geliştirme yeteneğini tanımlayan bir koçluk terimidir. Voleybol yaygın olarak yüksek hızlı ve patlayıcı aktivitelerin yer aldığı güç gerektiren bir spor olarak tanımlanır (Allen Hedrick, 2007). Sık sık yön değiştirmeler, sprintler, dalışlar, smaç veya blok için tekrarlı maksimale yakın veya neredeyse maksimum dikey sıçramalar bir voleybol karşılaşmasını oluşturan hareketler arasındadır (Holmberg, 2013; Sheppard ve ark., 2007). Bu sebeple reaktif kuvvet indeksi ile smaç sıçrama, çeviklik ve sprint performansı arasında bir ilişki beklenilebilir.

Sıçrama ve dikey sıçrama performansı sırasında, artan bacak sertliği daha kısa zemin temas sürelerine (Arampatzis, Bruggemann, & Klapsing, 2001) artan zemin temas frekansına ve artan dikey zemin reaksiyon kuvvetlerine (Arampatzis, Schade, Walsh, & Brüggemann, 2001) bağlanmıştır. Bacak sertlik antrenmanlarıyla derinlik sıçrama 20, 40 ve 60 cm performanslarının en üst seviyeye çıktığı görülmüştür (Arampatzis, Schade, ve ark., 2001). Fakat bizim çalışmamızda bacak sertliği ile smaç sıçrama, çeviklik ve sprint hızlarıyla anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu araştırma grubumuzun fiziksel özelliklerine bağlı bir farklılık olabilir. Küçük yaşlarda kas-tendon yapısının yeterli bir sertlik kazanmamış olabilir. Bacak sertliği ve reaktif kuvvet indeksinin nöral düzenlenmesinin yetişkinlerde çocuklara göre daha etkili olduğu kabul edilmekle birlikte (Oliver & Smith, 2010) her iki özelliğin de yaşla birlikte arttığı görülmektedir (Lloyd, Oliver, Hughes, & Williams, 2011).

Dikey sıçrama yeteneğinin voleybolda başarı için kritik bir faktördür ve hücumda (blok / hücum açısı üzerinde daha büyük bir yükseklik kazanılması) ve ayrıca savunmada (daha yüksek bir blok pozisyonu elde edilmesinde) rekabet avantajı sağlamaktadır (Watts, Kelly, & Young, 2012). Sıçrama performansının baskın olarak sporcunun alt ekstremite gücü ve güç yetenekleri tarafından belirlendiği açıktır. Bu nedenle, voleybol sporcularında bacak gücünü ve sıçrama yüksekliğini geliştirmek için etkili bir programlamaya ihtiyaç vardır.

SONUÇ

Bu araştırmanın bulguları 14-17 yaş grubu voleybolcularda, reaktif kuvvet özelliği ile smaç sıçrama arasında yüksek ilişki olduğunu göstermektedir. Kuvvet antrenmanlarının alt bacak sertliği ve reaktif kuvvet üzerine etkili olduğu gözlenmiştir (İnce, 2019; Lloyd, Oliver, Hughes, & Williams, 2012). 14-17 yaş grubu kadın voleybolculara kuvvet antrenmanları önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Allen Hedrick, M. (2007). Training for high level performance in women's collegiate volleyball: Part I training requirements. *Strength and Conditioning Journal*, 29(6), 50.
- Arampatzis, A., Bruggemann, G., & Klapsing, G. M. (2001). Leg stiffness and mechanical energetic processes during jumping on a sprung surface. *Medicine and science in sports and exercise*, 33(6), 923-931.
- Arampatzis, A., Schade, F., Walsh, M., & Brüggemann, G.-P. (2001). Influence of leg stiffness and its effect on myodynamic jumping performance. *Journal of electromyography and kinesiology*, 11(5), 355-364.
- Brughelli, M., & Cronin, J. (2008). Influence of Running Velocity on Vertical, Leg and Joint Stiffness. *Sports medicine*, 38(8), 647-657. Retrieved from <https://doi.org/10.2165/00007256-200838080-00003>. doi:10.2165/00007256-200838080-00003
- Dalleau, G., Belli, A., Viale, F., Lacour, J.-R., & Bourdin, M. (2004). A simple method for field measurements of leg stiffness in hopping. *International journal of sports medicine*, 25(03), 170-176.
- Ebben, W. P., & Petushek, E. J. (2010). Using the reactive strength index modified to evaluate plyometric performance. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 24(8), 1983-1987.
- Hayes, P. R., & Caplan, N. (2014). Leg stiffness decreases during a run to exhaustion at the speed at O₂max. *European Journal of Sport Science*, 14(6), 556-562. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/17461391.2013.876102>. doi:10.1080/17461391.2013.876102
- Holmberg, P. M. (2013). Weightlifting to Improve Volleyball Performance. *Strength & Conditioning Journal*, 35(2), 79-88. Retrieved from https://journals.lww.com/nsca-scj/Fulltext/2013/04000/Weightlifting_to_Improve_Volleyball_Performance.14.aspx. doi:10.1519/SSC.0b013e3182889f47
- İnce, İ. (2019). Effects of Split Style Olympic Weightlifting Training on Leg Stiffness Vertical Jump Change of Direction and Sprint in Collegiate Volleyball Players. *Universal Journal of Educational Research*, 7(1), 24-31.
- Lloyd, R. S., Oliver, J. L., Hughes, M. G., & Williams, C. A. (2011). The influence of chronological age on periods of accelerated adaptation of stretch-shortening cycle performance in pre and postpubescent boys. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 25(7), 1889-1897.
- Lloyd, R. S., Oliver, J. L., Hughes, M. G., & Williams, C. A. (2012). The effects of 4-weeks of plyometric training on reactive strength index and leg stiffness in male youths. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 26(10), 2812-2819.
- Maloney, S. J., & Fletcher, I. M. (2018). Lower limb stiffness testing in athletic performance: a critical review. *Sports Biomechanics*, 1-22. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14763141.2018.1460395>. doi:10.1080/14763141.2018.1460395
- Oliver, J., & Smith, P. M. (2010). Neural control of leg stiffness during hopping in boys and men. *Journal of electromyography and kinesiology*, 20(5), 973-979.
- Sheppard, J. M., Gabbett, T., Taylor, K.-L., Dorman, J., Lebedew, A. J., & Borgeaud, R. (2007). Development of a repeated-effort test for elite men's volleyball. *International Journal of Sports Physiology and Performance*, 2(3), 292-304.
- Watts, D. G., Kelly, V. G., & Young, K. P. (2012). The efficacy of a four-week intervention of complex training on power development in elite junior volleyball players. *J Aust Strength Cond*, 20(2), 12-22.

**1910- 1920 YILLARI ARASINDA MODA DERGİLERİNİN KAPAKLARINDAKİ
DOĞU KÜLTÜRÜ ÖZNELERİ**
EASTERN CULTURAL SUBJECTS IN THE COVERS OF FASHION MAGAZINES
BETWEEN 1910 AND 1930

Prof. Dr. Emine KOCA
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma KOÇ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Basılı yayınlar arasında yer alan dergilerin kapak tasarımları, hedef tüketici kitlesi tarafından satın alınmasını sağlamak amacı ile derginin içeriğinde yer alan konulara dikkat çekmek, dönemin gündemini yansıtmak işlevinin yanı sıra, derginin görsel kimliğini belirten bilgiler vererek okuyucu kitlesi ile dergi arasında bir bağ oluşturmaktadır. Bu bağ sayesinde okuyucu dergi kapağında gördüğü tasarıma, kendi gereksinimlerinden, deneyimlerinden, kültürel değerleri ve yaşam biçimlerinden oluşan kodlar aracılığı ile anlamlar yüklemektedir. Özellikle kadınlara yönelik moda dergilerinin kapaklarında, döneminin moda olgusu ile biçimlenmiş görsel kodlar aracılığı ile hedef kitlenin tercihlerini yönlendirmenin amaçlandığı ve bu doğrultuda kapak tasarımlarının oluşturulduğu açıkça görülebilmektedir. Kapaklardaki görsel kodların kolay ve anlaşılır bir iletişim türü olarak kabul edilebilmesi, söz konusu görsel kodların belli bir düzen içerisinde aktarımı “kapağın tasarımı” aracılığı ile sağlanmaktadır.

Özellikle 20. Yüzyılın başlarından itibaren tüketim temelli moda, güzellik, alışveriş vb. konulu kadına yönelik dergiler, kadının kişisel bakımından, moda takibine ve sonrasında alışveriş dergilerine doğru uzayan geniş bir yelpazeye sahiptir. Batı temelli olarak bilinen modanın, geçmişten bu güne dönem dönem Doğudan ilham alarak beslendiği ve Doğu kültürü özneleriyle oluşturduğu görsel kodlara dergi kapaklarının görselliğini ve çekiciliğini artırdığı bilinmektedir. Ancak, azımsanmayacak sayıda Doğu özneleriyle tasarlanmış dergi kapağı olmasına rağmen, bu öznelerin Batı modasının beslendiği önemli bir kaynak olduğu ve günümüzde de olmaya devam ettiği, çoğu zaman dikkatlerden kaçmaktadır.

Bu düşünceden hareketle yapılan bu çalışma; Dünya çapında en eski moda dergilerinden olan Vogue dergisinin 1910 -1920 yılları arasında yayınlanan sayılarının kapak tasarımlarındaki Doğu kültürü temsilinin yapıldığı hayvan ve bitki özneleriyle oluşturulan görsel kodların neler olduğu ve dönemin moda anlayışına etkilerinin incelenmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Vogue dergileri kronolojik olarak sınıflandırılmış ve dergilerin kapak tasarımlarında Doğu kültürüne ait hayvan ve bitki öznelerinin anlamsal özellikleri incelenmiş ve modanın sunumu bağlamında yorumlanmıştır. Ayrıca, moda eğilimlerini belirleyen ve tüketiciyi yönlendiren kapak tasarımlarının içerik açısından incelenmesi ile sosyal bir olgu olarak modanın dönemin ruhunu açıklayıcı rolüne de dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Giysi, Moda, Dergi Kapakları, Tasarım, Doğu, Kültür

ABSTRACT

Cover designs of the magazines which are among the printed publications, create a link between the audience and the magazine by providing information indicating the visual identity of the magazine as well as bringing attention to the issues included in the content of the magazine in order to ensure the purchase by the target consumer audience. Thanks to this connection, the reader attaches meaning to the design he / she sees on the cover of the magazine through codes consisting of his / her own needs, experiences, cultural values and lifestyles. It could be clearly seen that in the covers of fashion magazines for women, it was aimed to direct the preferences of the target audience through visual codes formed with the fashion phenomenon of the period, and cover designs were created in this direction. The acceptability of the visual codes in the covers as an easy and understandable type of communication and the transmission of the visual codes in a certain order are provided by the cover design.

Especially since the beginning of the 20th century, women-oriented magazines on consumption-based fashion, beauty, shopping, etc. have a wide range, from women's personal care to fashion trends and then to shopping magazines. It is known that fashion, which is known as western-based, has been inspired by the East from time to time and it has increased the visual appeal of magazine covers with the visual codes it created via eastern cultural subjects. However, although it was the cover of a magazine that was designed with a considerable number of eastern subjects and whose visual appeal was enhanced, it is often overlooked that these subjects were and are an important source of western fashion.

Based on this idea, this study was planned and carried out in order to examine the visual codes created with the subjects that represent the Eastern culture in the cover designs of the two of the oldest fashion magazines in the world, the issues of Vogue between 1910 and 1920, and the effects of the fashion understanding of the period. The fashion magazines within the scope of the research were classified in chronological order and the semantic features of animal and plant used in the cover designs of the magazines were examined in the context of fashion design. In addition, by examining the content of cover designs that determine fashion trends and guide the consumer, the attention was drawn to the role of fashion as a social phenomenon to explain the spirit of the period.

Keywords : Clothing, Fashion, Magazine Covers, Design, Eastern, Culture

1.GİRİŞ

Tarihi süreç incelendiğinde, özellikle giyim modasında basılı yayınların son derece etkin olduğu, modanın kendisi gibi Avrupa kaynaklı olan moda dergilerinin giyim tarzlarının yanı sıra yaşam tarzlarına yönelik bilgilerle kitleleri yönlendirdiği görülmektedir. Basılı yayınlar arasında yer alan dergilerin kapak tasarımları, hedef tüketici kitlesi tarafından satın alınmasını sağlamak amacı ile derginin içeriğinde yer alan konulara dikkat çekmek ve dönemin gündemini yansıtmının yanı sıra, derginin görsel kimliğini belirten bilgiler vererek okuyucu kitlesi ile dergi arasında bir bağ oluşturmaktadır. Bu bağ sayesinde okuyucu dergi kapak tasarımında yer alan özneler, kendi gereksinimlerinden, deneyimlerinden, kültürel değerleri ve yaşam biçimlerinden oluşan kodlar aracılığı ile anlamlar yüklemektedir. Özellikle kadınlara yönelik moda dergilerinin kapaklarında, dönemin moda olgusu ile biçimlenmiş görsel kodlar aracılığı ile hedef kitlenin tercihlerini yönlendirmenin amaçlandığı ve bu doğrultuda kapak tasarımlarının oluşturulduğu açıkça görülebilmektedir. Kapaklardaki görsel kodların kolay ve anlaşılır bir iletişim türü olarak kabul edilebilmesi, söz konusu görsel kodların belli bir düzen içerisinde aktarımı “ kapağın tasarımı” aracılığı ile sağlanmaktadır.

20. Yüzyılın başlarından itibaren yayın hayatına giren ve zamanla çok çeşitlenen tüketim temelli moda, güzellik, alışveriş vb. konulu kadına yönelik dergiler, kadının kişisel bakımından, moda takibine ve sonrasında alışveriş dergilerine doğru uzayan geniş bir yelpazeye sahiptir. Yenilikleri tüketiciye ileterek, günümüz moda basınının görevini yapan bu dergilerin kadın giyim modasının benimsenmesinde ve arzulanmasındaki rolü büyüktür. Batı temelli olarak bilinen modanın, geçmişten bu güne dönem dönem Doğuya özgü figürleri kullanarak tüketicilerin ilgisini çekmeyi başardığı, bu figürlerin arasında sembolleşmiş hayvan ve bitki öznelerinin yer aldığı ve bu görsel kodlarla dergi kapaklarının görselliğinin ve çekiciliğinin artırıldığını söylemek mümkündür.

Bir milletin kendine has sanatı, halkın kültür seviyesinin ve sosyal hayatının sembollerini teşekkül ettirir, içinde taşır. Semboller ait olduğu topluluğun gelenek ve göreneklerini yansıtmakta, zevk, düşünce ve inançlarını en özlü ve ölümsüz ifadelerle gelecek nesillere ulaştırmaktadırlar (Biol ve Derman, 2001:13). Sembolik motifler salt bir süsleme unsuru olmanın ötesinde, kökleri tarih öncesine giden kültürel, sosyal, dini, felsefi ve mitolojik boyutlarıyla bir toplumun yaşantısını belgeler niteliktedir (Alp, 2000: 351). Bu nedenle bir bitki veya hayvan figürü gerçek görüntüsünün ötesinde, anlam olarak semboliktir.

Dünya kültür ve sanat arenasında, oldukça zengin ve derin anlamlar taşıyan sembol (kod) grupları arasında çeşitli hayvan ve bitki figürleri bulunmaktadır. Ancak, Doğuya özgü mitoloji, efsane, öykü, destan ve yaşam pratiklerinin içinde yer alan bazı hayvan ve bitki figürlerinin bu coğrafya ile özdeşleştiği, Dünyanın neresinde yaşıyorsa yaşasın izleyicinin gözünde Doğu çağrışımı yaptığı bilinmektedir. Belinden aşağısı yılan üstü insan formunda olan şahmeran, küllerinden doğan efsanevi kuş zümrüd-ü anka (Simurg), mutluluk, saltanat ve zenginlik getiren hüma (talih kuşu), güzellik sembolü ve cennet kuşu olarak da bilinen tavus kuşu, barış ve iyi haber temsilcisi güvercin, sezgi ve bilgeliğin sembolü baykuş, kuvvet ve kudret sembolü aslan, güç ve hâkimiyetin simgesi kartal Doğuya özgü sembolik hayvan figürlerden bazılarıdır. Toplumların kültürel yapı ve inançlarına göre figürlerin sembolize ettiği anlamları da farklılık gösterebilmektedir. Kutadgu Bilig, horozu cesur, saksaganı temizlik, kargayı dikkatli, tilkiyi kurnaz, kurtu güç, koyunu ise zayıflık ve korkaklık sembolüyle özdeşleştirmiştir (Roux, 2015:114-115).

Türkler tarafından yüzyıllar boyunca ölümsüzlük, koruyucu ve hayat motifi olarak kullanılmış olan hayat ağacı bir ilahi ağaçtır. Orta Asya Şamanizm inancında milleti koruyan ve kötü ruhları kovan bir ana sembolündedir (Beksaç, 1998: 60). Japon bahçelerinin vazgeçilmez bitkisi olan erik ve kiraz ağaçları ve çiçekleri Japon kültüründe önemli yeri olan sembollerdir. Samizade Süreyya, doğa güzellikleri, yeşil ormanları ve kiraz çiçekleri ile Japonya'dan 'Çiçekler Ülkesi' ve 'Çiçekler Diyarı' olarak bahsetmiştir (Süreyya, 1917:21). Japonlar için Erik ve kirazlar yok olmanın sembolü olarak görülen, Japon bahçelerinin vazgeçilmez bitkileridir. Ortaçağda erik ağacı çiçeklerinin ömrünün kısalığı ve ihtişamı, dönem samuraylarının hayatına benzetilmiştir ve çiçekleri baharı müjdelemektedir (Altınçekiç, 2016:491).

Batı tarzı modayı kitlelere ulaştırmada bir araç olan dergi kapaklarında Doğu kültürünü temsil eden birçok hayvan ve bitki figürünün dönem dönem kullanıldığı ve okuyucunun ilgisini çeken bu kapak tasarımlarının Doğuya ait öznelerinin dikkatlerden kaçtığı ve çoğu zaman göz ardı edildiği bilinmektedir. Bu çalışma ile konuya farkındalık yaratılmaya çalışılarak, Dünya çapında en eski moda dergilerinden biri olan ve günümüzde de yayımlanmaya devam eden Vogue dergisinin 1910-1920 yılları arasındaki sayılarının kapak tasarımlarındaki Doğu kültürünü temsil eden hayvan ve bitki özneleriyle oluşturulan görsel kodların neler olduğu ve bu kodların dönem modasının sunumunda yarattığı görsel etkinin tartışılması amaçlanmıştır.

2.YÖNTEM

Vogue dergisinin 1910-1920 yılları arasındaki sayılarının kapak tasarımlarındaki Doğu kültürü temsilinin yapıldığı öznelerle oluşturulan görsel kodların neler olduğu ve bu kodların dönem modasının sunumunda yarattığı görsel etkinin tartışılması amacıyla yapılan bu betimsel araştırmada, Vogue arşiv sitesindeki ilgili yıllara ait dergiler incelenmiş, Doğu kültürünü yansıtan hayvan ve bitki öznelerinin yer aldığı kapak tasarımları araştırma kapsamına alınmıştır. 20. Yüzyılla birlikte modanın geniş halk kitlelerine yayılmasının ivme kazandığı ve kurumsal moda sisteminin oluşmaya başladığı görüşüne dayanarak, 1910-1920 yılları arasındaki 10 yıllık periyod belirlenmiştir. Kronolojik olarak tablolarda sınıflandırılan kapak tasarımlarında Doğu kültürüne ait kullanılan hayvan ve bitki öznelerinin anlamsal özellikleri modanın sunumu bağlamında yorumlanmıştır. Ayrıca, moda eğilimlerini belirleyen ve tüketiciyi yönlendiren kapak tasarımlarının içerik açısından incelenmesi ile sosyal bir olgu olarak modanın dönemin ruhunu açıklayıcı rolüne de dikkat çekilmiştir.

3.BULGULAR VE YORUM

1892 yılında New York aristokrasisinin evleri, hobileri, boş zaman aktiviteleri, eğlenceleri, seyahatleri, kısacası üst sınıfın yaşam biçimlerine yönelik yayınlarıyla haftalık bir dergi olan Vogue, 1910 yılında ayda iki kez, 1973 yılında ise ayda bir kez yayınlanmaya başlamış ve günümüzde de yayın hayatına devam eden önemli dergilerden biridir. Tüm sayılarının kapaklarının ve belirli içeriklerinin yer aldığı online bir arşivi olan dergi, ilk sayısından itibaren kapaklarında kadın imgesini sıklıkla kullanan ve kadın imajı üzerine odaklanan bir dergi olarak dikkat çekmektedir. Derginin kapak tasarımlarında, giysileriyle yaratılmış kadın imajının

sosyal yaşamdaki konumunu belirlemenin yanı sıra döneminin giyim modasını da yönlendirmiştir. Bu özelliği nedeniyle Vogue modanın yayılımına katkı sağlayan ilk dergilerden biri olarak, günümüzde de moda dünyasının önemli dergileri arasında ilk sıralarda yer almaktadır.

Dört sezon için ayrı moda tahmin sayısının dışında, her sayısı farklı konu başlıkları altında yayınlanan derginin bu başlıklarını; balo elbisesi modası, christmas hediyeleri sayısı, drama ve makyaj, mağazalardan haberler özel sayı, sınırlı gelirler için akıllı modalar, kadın şapkaları, çocuk modası, toplum açık hava yaşam sporları, Avrupa'ya ilgi duyan gezginler için moda, sıcak hava modaları, gelinlere çeyiz önerileri, kalıp sayısı gibi konular oluşturmaktadır. Derginin sayıları incelendiğinde; içeriklerinde yaşama dair her konuya yer verilmesine rağmen, kadın giyim modasına ağırlıklı olarak yer verildiği, kapak tasarımlarında çoğunlukla kullandığı kadın imgesini dönemin ruhuna göre sosyal ve kültürel öznelerle güçlendirildiği, bitki, hayvan ve giyim kuşama yönelik Doğu öznelerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Derginin 1910-1920 yılları arasındaki 10 yıllık periyotta yayınlanmış olan sayılarında, Doğuya özgü hayvan ve bitki öznelerinin yer aldığı kapak tasarımları Tablo 1 de sunulmuştur.

Tablo1. 1910-1920 yılları Doğu temsili hayvan ve bitki öznesi bulunan Vogue dergi kapakları

Dergi Kapakları				
				
1910 Ekim/15	1911 Temmuz/1	1911 Eylül/15	1911 Kasım/1	1911 Kasım/15
				
1912 Temmuz/1	1913 Haziran/1	1913 Ağustos/1	1913 Kasım/1	1914 Mart/15

				
1914 Nisan/1	1914 Nisan/15	1914 Haziran/15	1914 Temmuz/1	1915 Mayıs/15
				
1916 Mart/1	1916 Temmuz/15	1917 Nisan/1	1917 Nisan/15	1918 Nisan/1
				
1918 Temmuz/1	1919 Mart/15	1919 Mayıs/1	1919 Ekim/1	1920 Temmuz/1

Tablo 1 incelendiğinde, 1910 ve 1920 yıllarında yayınlayan Vogue dergilerinin 25 kapak tasarımında görsel algı oluşturacak nitelikte Doğuyu temsil eden hayvan ve bitki öznelerinin yer aldığı görülmektedir. Hayvan özneleri olarak horoz, kuş, kelebek figürleri, bitki özneleri olarak erik ve kiraz çiçekleri, gül, lale, nar özneleri dikkat çekmektedir.

Hayvan özneleri açısından incelendiğinde; derginin 1910 Temmuz/15 ve 1918 Temmuz/1 sayılarında kuyrukları abartılı şekilde uzun kıvrımlı beyaz ve renkli horoz figürünün görsel açıdan ilk dikkat çekici özneler olduğu görülmektedir. Horoz figürünün, Pazırık kurganlarından çıkarılan eserlerdeki hayvan figürleri arasında yer aldığı, Selçukludan Osmanlıya geleneksel sembolik anlamlarıyla, kültür ve sanat alanındaki pek çok eserde kullanıldığı, ayrıca On iki Hayvanlı Türk Takvimi'nde kullanılan hayvanlardan biri olduğu, sadece Türklerde değil, Uzak Doğu geleneğinde de horozun soyluluk, kişilik, cesaret, iyilik, güven gibi beş fazileti sembolize ettiği kaynaklarda yer almaktadır.

Çoruhlu (2002; 148), Proto-Türk ya da Hun devrine ait Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler arasında deriden kesilmiş veya lahitler üzerine oyulmuş ya da elbiselerde yer alan horoz-tavuk figürlerinin, büyük olasılıkla kötü ruhları kovan koruyucu simgeler olduğunu belirterek, horoz sembolünün inanç boyutuna dikkat çekmiştir. Dalkıran (2017:336), Selçuklu ve Osmanlı dönemi minyatür, hat, fresk, maden, ahşap, taş ve halı sanatında, özellikle Selçuklu sanatının en gözde eserlerinden olan *Varka ve Gülşah* minyatürleri ile Osmanlı sanatına ait *Hümayunname* ve *Zübdetü't Tevarih* minyatürlerinde çok sayıda horoz/tavuk figürüne rastlandığını belirtmektedir. Çatalbaş (2011; 53) ise, horoz figürünün birçok kültürde güneşin ve gururun sembolü olarak algılandığını, Türklerde horozla ilgili inançlarda İslamiyet öncesi Şamanizmin etkisi bulunduğunu, İran mitolojisinde mitra inancına bağlı olarak yeniden dirilişin ve ışığın habercisi, Yahudilik'te günahlardan kurtulmanın aracı olarak görüldüğünü, Zerdüştilikte ise ateşi ve güneşi temsil ettiğini belirtmektedir.

Resim1. a) Varka ve Gülşah Mesnevisi Minyatürleri, TSMK, H.841, 33v.
b)Gafil Tilki / Unwary Fox. Hümâyûnnâme (İTSMK R.843, vr. 68a)

Resim 1'deki minyatürlerde yer alan horozların abartılı kuyrukları ile Tablo 1'deki siyah abartılı şapkası ve kuyruklu giysisiyle Batı modasını yansıtan kadın figürünün elindeki beyaz horozun abartılı kuyruğu benzerlik göstermektedir. Aynı şekilde mavi puantiyeli ve kat kat fırfırlı modern elbiseli kadın figürünün yanındaki renkli ve estetik kıvrımlı kuyruklarıyla horoz figürünün, dergi kapağında ilk göze çarpan özne olduğu görülmektedir.

Vogue dergisini farklı sayılarında kullanılan değişik kuş figürlerinin ise Doğu temsili özneler oldukları bilinmektedir. 1911 Temmuz/1 sayılı dergi kapağında kadın modern şapkası üzerindeki beyaz güvercin ve Kasım/1 sayısındaki siyah kuyruklu elbiseli kadın figürünün elinde tuttuğu papağan Doğu kültürünü temsil eden özneler olarak görülmektedir. 1914 Haziran/15 sayılı kapakta da kafes içinde papağan öznesi kullanılmıştır. Özkafa (2017:2303), hayvan tasvirli hat eserleri arasında papağan ve kelebek suretindeki yazılardan bahsetmektedir.

Tarihte birçok uygarlığın kültürü içinde güvercinin önemli yeri olduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Antik Mısır'da güvercinlerin ülkelerine iyi haberler getireceğine inanılmıştır (Armutak, 2004: 157). Alkan (2005:127), Hacı Bektaş Veli'nin Müslümanların mallarına saldıran Bedehşan halkı ile savaşmaya şahin biçiminde gittiğini, savaş bitiminde ise silkinip güvercin biçiminde döndüğünü belirtmektedir. Aslanapa (2016: 358), Viktoria- Albert Müzesinde sergilenen 11. yüzyılda Büyük Selçuklular'dan kalma ipek kumaş parçasında, büyük daireler ve bu dairelerin dışında kalan sekizgenlerle oluşturulmuş kompozisyon, bir ağacın iki yanına birer atmaca ve grifon, küçük daireler içinde kanatları açık kartal, grifon, yavru kuşlar ve aradaki boşluklarda da karşılıklı çift güvercinler olduğunu belirterek, kuş sembollerinin içinde güvercinin önemine dikkat çekmiştir.

Kuş figürü; tanrısallık ve bağımsızlık diye nitelendirilebilen kavramın, gücün ve kudretin simgesi, doğumun ve yeniden doğusun karşılığı ve ölen kişilerin ruhlarını çağırıştırır. Bu nedenle de tarih boyunca birçok uygarlığın sanatında kullanılmıştır (Gunyar, 2007:5). Kaz ve kuğu gibi kuşlar Türklerde kut ve beyliği temsil etmiştir. Bahsi geçen kuşlar eski Hint ve Budist mitolojisinde önemli bir yer tutmaktadır (Çoruhlu,1999:178). Efsaneler ve mitler, toplumun hayat görüşünü, yaşam biçimini, ahlak anlayışını, yücelttiği değerleri, içinde barındıran yüzlerce hatta binlerce yılın izlerini taşıyan, halk yaşamında kuşaktan kuşağa aktarılan ve yaşanmışlık özelliğini hiçbir zaman yitirmeyen hayal gücünün eserleri olan edebi anlatımlardır (Saraç ve Yayan, 2019: 301). Çeşitli kültürlerde benzer veya farklı anlamlara gelen efsanevi kuşlar bulunmaktadır. Phoenix, Simurg, Anka, Garuda, Grifon, Huma gibi isimleriyle bilinen efsanevi kuşların, aynı kuştan türetilmiş ancak farklı kültürlerde farklı isimler aldıkları düşünülmektedir. Phoenix karanlıktan çıkan ışığın sembolü olarak Mısır, Simurg ise İran mitolojisinde görülmektedir. Simurg, İran etkisiyle Türk mitolojisinde yer almıştır. Bunun Arap-İslam kültüründeki yansıması anka'dır. Garuda Hint mitolojisinde yer alır (Çatalbaş,2011:50).

Derginin 2011-Kasım/15 sayısının kapağında kadın figürü ile havalanmış olan kuşun benzeri kuşlardan biri olan Anka kuşu olduğu düşünülmektedir. Zira kaynaklar

alan bilgiler bu düşüncenin çıkış kaynağını oluşturmuştur. Ögel, Arapların Anka, İranlıların Simurg dediği Anka kuşuna, Türkler Zümrüdü-anka adını verdiğini belirtmiştir (1998:108). Kendi küllerinden doğan bu kuşun, uçtuğunda havayı karartacak ve gök gürültüsü çıkartacak kadar güçlü ve kendisine bakanların gözlerini kamaştırarak kadar parlak tüylerinden (Erdem,1991: 199) bahsedilmesi de, bu kuş öznesinin zümrüdü anka kuşu olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Duymaz'ın (1998: 94), bu "olağanüstü kuş"un en önemli özelliğinin kahramanının binek aracı ya da taşıtı olmasıdır, ifadesi bu yorumu güçlendirmektedir. Bu efsane kuşun üzerindeki kadının giysisi, başlığı ve başlığının tepesindeki uzun tuğ ile birlikte, bu dergi kapağının tamamıyla Doğu öznelerinden tasarlandığını söylemek mümkündür. Derginin 1918 yılı Nisan/1 sayısının kapağında da, üzerinde kadın figürlü efsanevi kuş görselinin tekrar kullanılması, 10 yıllık zaman diliminde kadın modası üzerindeki Doğu kültürünün etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

1914 yılı Mart/15 sayısının kapağında da Japon kiraz çiçeğine benzer çiçeklerle bezenmiş bir ağaç dalının altında oturan kadın, elini efsane kuşlardan Phoenix olduğu düşünülen kuşa uzatmıştır. Eski Mısır mitolojisinin önemli bir parçası olan Phoenix adlı mitolojik kuş, yanarak küle dönüştükten sonra küllerinden yeniden dirilerek sonsuza dek yaşamaktadır (Sander,1987:1). Broek (1971:254) Phoenixi, boğazından başlayarak boylu boyunca ayak bileklerine kadar uzanan kısmı safran, kuyruğu mavi ve kanatları dâhil geri kalan kısmı ise mor ve pembe renkli tüylerden oluşan kuş olarak tasvir etmektedir. Schwartz'ın ise (2004:147) bu kuşun diğer mitolojik kuşlardan daha küçük olduğunu belirtmesi de bu yorumu destekler niteliktedir.

Radinson (2002:173), Batının Doğuya ilgisi ve ona ait özneleri kullanmasında mitlerin önemli etkisi olduğunu belirterek, özellikle Galland'ın Binbir Gece Masalları'nın çevirisiyle (18. yüzyıl) başlayan süreç, hâlihazırda fiziki keşifler yoluyla da tanınan kötü ve gaddar Doğu âleminin epik ve gizil bir tarafını Batıların kullanımına hazır hale getirerek, buradan yayılan “peri masallarından oldukça tat alan bir dinleyici” kitlesinin oluşumuna etki ettiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Doğu kültür ve sanatında hayvan sembolizminin ve mitolojik kuşların varlığını sürdürdüğü, dolayısıyla horoz ve söz konusu kuş figürlerini Doğu öznesi olarak kabul etmenin doğru bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

Bitki özneleri açısından incelendiğinde; dergilerin kapaklarında Japon kültürüyle özdeşleşmiş çiçeklerin dikkat çektiği ve genel olarak uzak doğu öznelerinin yoğun olarak kullanıldığı söylenebilir. 1914 Mart/15- Nisan/1, 1916 Mart/1, 1917Nisan/1 ve 1919 Mart/15 sayılı dergilerde Japon kültüründe önemli yeri olan sakura/kiraz ve erik çiçekleri ile bezenmiş ağaç dallarının kapaklardaki ilk dikkat çeken özne olduğu görülmektedir. Meyve vermeyen kiraz ağaçları yani sakurular, Japon toplumu özellikle de samuraylar için felsefi bir özellik taşır. Kiraz çiçekleri, hem hayatın güzelliklerini ve yaşama sevincini hem de hiç umulmadık bir anda ölümün gelebileceğini hatırlatırlar. Sakura kiraz Ağacı, sadece bir çiçeğe dönüştüğü an değil, aynı zamanda dökülmeye başladığı an da Japon estetiğinin manifestolarıdır. Çiçekleri ağaçta en güzel görüldükleri dönemde solmadan ve kurumadan yere düşmektedirler. Her yıl Nisan ayında çiçeklerinin açması ile ülkede bayram olarak kutlanır(Altınçekiç, 2016:492). Bu nedenle kiraz çiçekleri Japonya ile özdeşleşmiş bir kültürel özne olarak görülmektedir.

Sadece çiçekler değil, kapakta kullanılan renklere giyim ve tamamlayıcılarına kadar diğer öznelerdeki Doğu'ya özgü kültürel yansımaların bir bütünlük içinde oldukları görülmektedir. Çekik gözleri, başlığı ve şemsiyesinin üzerinde uçuşan kelebeklerle Japon kadınının resmedildiği 1914 yılı Temmuz/1 sayılı dergi kapağında, bu bütünlük açıkça görülebilmektedir. Bazı kapaklardaki kadın figürlerinin giysilerindeki stilize edilmiş kiraz çiçeği desenleri de öznelerin farklı kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır.1912 Temmuz/1 sayısının kapağında yer alan kiraz çiçekleri desenli kimono tarzı elbisesi ve elindeki yelpazesıyla oturan kadın figürü bu uygulamayı örneklemektedir. Stilize kiraz çiçeklerinin 1917 Nisan/15sayılı dergi kapağında kadın figürünün arka fonu olarak da kullanıldığı görülmektedir.

Dergi kapaklarında görülen bir başka bitki öznesi güldür.1913 Haziran/1, Ağustos/1 ve 1914 Nisan/15 sayılarında kadın figürleri içinden gül sarkan ayaklı saksıların başında, Doğu kültüründen esinlenmiş giysileriyle resmedilmiştir. 1919Mayıs/1 sayılı kapakta ise üzerinde kırmızı gül desenleri olan giysisiyle kadın figürü dikkat çekmektedir. Gül bütün kültürlerde öncelikle sevginin ve aşkın sembolüdür. Kendisine yüklenen anlamlar yönüyle gül, evrensel kültürde ve İslam medeniyetinde önemli bir olgudur. Kültürümüzde gül, Peygamberimiz ve ona duyulan muhabbetin sembolüdür. Tasavvufi eserlerde pek çok anlam taşıyan varlıklardan biri de güldür. İranlı mutasavvıf Ruzbihan Bakli, Ahbfiru'l-Aşıkfn adlı eserinde Yüce Yaratıcı'nın, ilahi bir varlık olan kırmızı gül gibi tecelli ettiğini bu yüzden ruh bülbülünün sonsuza kadar bu güle aşık olduğunu belirtmiştir (Yıldırım,2010:2). Türk kırmızısı, Hint kırmızısı, acem kırmızısı gibi renklerin de Doğu'ya özgü tanımlar olduğu dikkate alındığında, dergi kapaklarında saksılardan sarkan kırmızı güllerin kadın figürlerinin giyim tarzlarıyla bütünleştiğini ve Doğu özneleri olarak görülebileceğini söylemek mümkündür.

1920 Temmuz/1sayılı dergi kapağında, içinde kırmızı laleler olan saksının başındaki kadın figürünün ise giysisindeki lale desenleri ve saç biçimiyle Orta Doğu temsili öznelerden oluştuğu söylenebilir. Lale, İran mitolojisine göre yaprağın üzerindeki çiğ tanesine yıldırım düşmesi ve alev alan yaprağın o haliyle donup kalması sonucu meydana gelmiştir. Çiçeğin göbeğindeki siyahlık ise yıldırımdan kalan yanık izidir (Kutlar 1998: 252). İran Selçuklularının ve Büyük Selçukluların sanat eserlerinde, XII. asırdan itibaren, lâle motiflerine rastlanmış ve Selçuklu kitap ve kaplarında da stilize edilmiş lâle motifleri görülmüştür (Ayvazoğlu, 1992:108). Lalenin Türkler için tarihte bir döneme adını verecek kadar önem atfettiği, çinilerinden, duvar süslemelerine, kumaşlarından, halı ve kilimlerine kadar pek çok yerde kullanılarak Türk kültürünün sembollerinden biri olduğu bilinmektedir. Aynı durum Türk kültürünün önemli sembollerinden biri olan nar motifi için de geçerlidir. 1913 Kasım/1sayılı dergi kapağında kadın figürünün arka fonunda nar öznelerinin yer aldığı, 1919 Ekim/1sayısında ise kadın figürünün giysisinin nar öznesi kullanılarak desenlendirildiği görülmektedir.

Tarih boyunca gizemli görülen yapısıyla Batının hep ilgi ve merak konusu olan Şark, hep Batının gözüyle anlatılmış ve moda dergilerinde olduğu gibi Doğu özneleri, Batı formlarının yanında görsel etkiyi artıracak unsurlar olarak kullanılmıştır. Öğelerin içerdiği anlamdan çok, görsel etki yaratmak ve ilgi çekici hale getirmek için dergi kapaklarında Doğu'ya özgü bitki ve hayvan öznelerinin kullanıldığı, ancak, dönemin sosyal ve siyasal olaylarının da bu kullanımda etkili olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Çalışma kapsamındaki 1910-1920 yılları arasındaki sosyal ve siyasal olaylar dikkate alındığında, güçlü devletlerin, Yakın ve Ortadoğu'yu kendi etki ve egemenlikleri altına alma çabaları sonucu ortaya çıkan siyasi olaylar ve yüzyılın ilk 10 yılında yaşanan uzun süren anlaşmazlıkları ile japon Rus savaşı, Uzak Doğuyu da içine alan geniş coğrafyaya ait öğelerin gündemde olmasına, dolayısıyla moda dergilerinin kapaklarına da yansımaya yol açtığı söylenebilir. Büyük kitleleri etkileyen ve uzun süren olayların sosyal yaşama yansımalarının da uzun süreli olduğu, moda dergilerinin kapaklarında bu durumun görüldüğünü söylemek mümkündür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Vogue dergisinin 1910-1920 yılları arasındaki sayılarının kapak tasarımlarındaki Doğu kültürü temsiline yapıldığı hayvan ve bitki özneleriyle oluşturulan görsel kodların neler olduğu ve modanın sunumuna etkilerinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmada; Doğu, Ortadoğu ve yoğunlukla Uzak Doğuyu temsil eden öznelerin yer aldığı dergi kapaklarının önemli miktarda olduğu belirlenmiştir. İlk moda dergilerinden biri olması nedeniyle Vogue dergisinin Doğu öznelerine yer verdiği dergi kapaklarıyla kadınların ilgisini çektiği, modayı bu doğrultuda yönlendirdiği ve aynı zamanda dönemin ruhunu da yansıttığı görülmüştür. Çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Dergi kapaklarında hayvan öznesi olarak horoz, güvercin, papağan ve mitolojik kuşların kullanıldığı,

- Bitkisel özne olarak Uzakdoğu kültürüyle özdeşleşmiş erik ve kiraz çiçeklerinin, Doğu ve Orta Doğuyla özdeşleşmiş kırmızı gül, lale, nar öznelerinin hem doğada hem de kadın figürlerinin giysilerinde desen olarak yer aldığı,
- Hayvan ve bitki öznelerinin kadın figürlerinin giysileri, renk ve mekân kompozisyonlarıyla bütünleştiği ve bu sayede kapaklarda görsel çekiciliğin artırıldığı,
- Batı modasında Doğu öznelerine ilginin artmasında, 20. Yüzyılın ilk 10 yılında yaşanan siyasi olayların ve Avrupa ve Asya'da devletlerarası dengeleri alt üst eden birinci dünya savaşı ve sonrasında gerçekleşen siyasal olayların da önemli etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Bu sonuçlar dikkate alındığında; başlangıçta Amerika'da başlayarak sonra Avrupa da da yayın hayatını sürdüren Vogue dergisinin, 10 yıllık periyod içinde çok sayıda Doğuya özgü hayvan ve bitki öznesini kapak tasarımlarında kullandığı, bu yolla ilgi ve dikkat çekerek, Batı modasının kitlelere yaygınlaşmasını sağladığını, bu durumun günümüze değin geçen süre içinde ve günümüzde de görüldüğünü söylemek mümkündür. Doğu'dan ilham alarak, ona ait öznelerin Avrupa kaynaklı moda olarak sunulması konusuna, özellikle genç tasarımcıların farkındalıklarının artması ve bu hassasiyetle yapacakları tasarımlarla ülke tasarım kültürünün oluşmasına katkıda bulunmaları, böylece moda arenasında yerlerini almaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Alp, Ö. (2000). Konya Yöresi Kilimlerinde Sembolik Motifler ve Oğuz Boyu Damgaları, Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu Bildirileri, Isparta: Altuntuğ Matbaası.
- Alkan, E. (2005). Sayılar ve Hayvan Simgeleriyle Alevi Mitolojisi, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Altınçekiç, Ç., H., S. (2016). "Japon Ruhunda Bahçe Yaratmak", Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi,16 (2):485-496
- Armutak, A. (2004). "Doğu Ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II. Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar." İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi 30.2: 143-157).
- Aslanapa, O. (2016). Türk Sanatı, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Ayvazoğlu, B. (1992). Güller Kitab , İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Beksaç, E. (1998). Avrupa Sanatı, İstanbul: Troya Yayıncılık
- Broek, R., V., D. (1971). The Myth of The Phoenix, Leiden: E. J. Brill
- Biröl, İ., A., Derman, Ç. (2001). Türk Tezyîni San'atlarında Motifler, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı
- Çatalbaş, R. (2011). "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi (Turan-Sam), cilt: 3, sayı: 12:49-60.
- Çoruhlu, Y. (2002).Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Çoruhlu, Y. (1999). Türk Mitolojisinin ABC'si, İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Dalkıran A. (2017). "Türk Kültür ve Sanatındaki Horoz/Tavuk Sembolizminin Çağdaş Resim Sanatındaki Yansımaları", Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. (37): 336-348
- Durmaz A. (1998). "Anadolu Ve Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Mitolojik Bir Kuş : Zümrüdü Anka", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 1 Sayı:1:91-97
- Erdem, S. (1991). "Anka", DİA, Cilt: 3, İstanbul: TDV Yayınları
- Günyar, Ş. (2007). Anadolu Seramiğinde Kuş Ögeleri, Anadolu Üniversitesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü, yayımlanmamış sanatta yeterlilik tezi

- Kutlar, F., S., (1998). "İzzet Ali Paşa Divam'nda Lâle ve İstanbul Lâlesi İsimleriyle İlgili Bir Dizin Denemesi", Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, (Ed.Özkul Çobanoğlu-Metin Özarlan), Ankara: 250-270.
- Ögel, B. (1998). Türk Mitolojisi, Cilt: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Özkaya, F. (2017). İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, cilt:6, sayı:5: 2299-2322
- Roux, J.P. (2005). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. (çev. Aykut Kazancigil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Rodinson, M. (2002). "Oryantalizmin Doğuşu", Marife, , sy. 3, yıl: 2 :173-188
- Sander, O. (1987). Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Saraç, E., Yayan, G., H. (2019). "Efsaneler ve Mitlerin Ahmet Güneştekin'in Eserlerine Yansımaları", International Social Sciences Studies Journal, Vol:5, Issue:29:301-311
- Süreyya, S. (1917). Büyük Japonya, İstanbul: Kitabevi
- Schwartz, H. (2004).Tree of Souls: The Mythology Judaism, New York: Oxford University Press
- Yıldırım, M. (2010) "Gülün Müjdesi ve Ufkumuz", Şefkat Dergisi, İstanbul: Hüdayi Yayıncılık: 2

EKONOMİK KALKINMANIN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Esmâ TÜRLÜOĞLU
Trakya Üniversitesi

ÖZET

Ekonomik kalkınma ülkeler açısından sadece ekonomik yapıyı değil, sosyal, kültürel ve siyasal yapıyı dahil eden önemli bir kavram olmaktadır. Bu yüzden ekonomik birimler için ekonomik kalkınma sürecinin belirleyicilerini anlamak ve bu yönde uygulamalar yapmak önemlidir. Bazı ülkelerin diğer ülkelere oranla daha fazla gelişim göstermesinin nedeni, ekonomik kalkınmanın temel sorusu olmuştur. Ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için, ekonomik büyüme ile birlikte eğitim, sağlık, kültür, sanat, teknoloji gibi pek çok alanda bir iyileşme gerekmektedir. Ekonomik kalkınma ülkelerin gelişmişlik seviyelerini belirleyen ekonomik göstergelerin en önemlilerindedir. Dolayısıyla ekonomik kalkınmayı sağlamak özellikle gelişmekte olan ülkelerin hedefleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada öncelikle ekonomik kalkınmaya ilişkin kavramsal ifadeler yer almakta ve ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma arasındaki farklar irdelenmektedir. Daha sonra ekonomik kalkınmanın belirleyicileri hususunda teorik bir inceleme yapılmaktadır. Ayrıca bu konuda literatürdeki teorik çalışmalar incelenmiştir.

Anahtar Kelime: Ekonomik Kalkınma, Ekonomik Büyüme, Ekonomik Faktörler

ABSTRACT

Economic development is an important concept for countries not only including the economic structure but also the social, cultural and political structure. Therefore, it is important for economic units to understand the determinants of the process of economic development and to make applications in this direction. The main question of economic development has been the reason why some countries have developed more than others. In order to achieve economic development, economic growth requires improvement in many areas such as education, health, culture, art, technology. Economic development is one of the most important economic indicators determining the level of development of countries. Therefore, providing economic development is one of the targets of developing countries.

In this study, first of all, the conceptual expressions related to economic development and the differences between economic growth and economic development are examined. Then, a theoretical examination is made on the determinants of economic development.

Key Words: Economic Development, Economic Growth, Economic Factors

Giriş

Ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme kavramları birbirlerine çok karıştırılan ve konuşma dilinde birbirleri yerine kullanılan iki kavramdır. Ekonomik büyüme,

basit bir şekilde, bir ekonominin üretiminde belli bir dönem içerisinde meydana gelen sayısal artışlar olarak ifade edilmektedir. Oysa ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme ile beraber ülkenin sosyal, kültürel ve politik alanlarında yaşanan yapısal iyileşmeyi ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, ekonomik kalkınma, ülkede yaşanan niceliksel gelişmelerin yanında niteliksel gelişmeler de sağlanarak ülkede, yaşam kalitesinin yükselmesidir. (BERBER, 2011)

Ekonomik kalkınma, az gelişmiş ülkeler tarafından gelişmiş ülkeler arasında yer almak için yapmaları gereken yapısal değişiklikleri içermektedir. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler arasında yer almayı hedefleyen ekonomiler, ülkelerinin yaşam kalitesini arttırmak için bireysel özgürleşmeye, adaletli gelir dağılımına, dengeli iktisadi faaliyetlere, kurumsal modernleşmeye ve teknolojik ilerlemeye önem vermek zorundadır.

Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicileri

Ekonomik kalkınmayı belirleyen faktörleri şöyle özetleyebiliriz.

Gelir Dağılımı: Belli bir zaman içerisinde, ülkenin oluşturduğu gelirin ekonominin aktörleri arasında nasıl dağıldığını gösteren kavramdır. Adaletli gelir dağılımı, ülkelerde sosyal dengenin ve uyumun daha iyi sağlandığını, ülke vatandaşlarının sermayeden ve sosyal destekten daha fazla yararlandığını göstermektedir. Bu da adaletli gelir dağılımının, ekonomik kalkınma ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. (ALATAŞ, 2014) Adaletsiz gelir dağılımı ise, o ekonominin yoksul ve gelişmemiş olduğunu göstermektedir.

Beşerî Sermaye: Ekonomiye dahil olan insan faktörünü ifade etmektedir. Beşerî sermayenin en önemli faktörleri, eğitim ve sağlıktır. Bir ekonomide sağlıklı ve eğitim düzeyi yüksek bireyler yer alması işgücü verimliliğini yukarı çekeceğinden, üretimde verimlilik ve uzmanlaşmayı arttırıcı etken olmaktadır. Özellikle, içsel büyüme kuramcılarının üzerinde durduğu beşerî sermaye ekonomik büyümeyi dolayısıyla da ekonomik kalkınmayı arttırıcı özellik göstermektedir.

Nüfus: Nüfustaki artışların ekonomik kalkınmayı hangi yönde etkileyeceği konusunda iktisat literatürü ikiye ayrılmıştır. Bazı iktisatçılara göre nüfus ekonomik büyümeyi arttırıcı etkiye sahip olduğunu savunurken bazıları ise nüfus artışının az gelişmiş göstergesi olduğunu savunmaktadır. Günümüzde, yüksek büyüme hızı ile

nüfus artış hızı arasında ters ilişki olduğu görüşü benimsenmektedir. Az gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızının fazla olduğu gözlemlenirken, gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızının sıfıra yakın olması dikkat çekmektedir. (ALATAŞ, 2014)

Altyapı: Ekonomik kalkınmanın, gelişmişlik göstergesinin temelini altyapı oluşturmaktadır. Çeşitli sektörlerle ayrılan altyapı hizmetinin oldukça geniş bir kapsamı bulunmaktadır. Ekonomik kalkınma sürecinde yatırım tasarruf ve sermaye birikimi yetersizliği ile karşı karşıya kalan ülkeler, özel sektörün kalkınmaya destek olacak yatırımlarda bulunabilmesi için altyapı hizmetlerinin düzgün bir şekilde sunulması gerekmektedir. (ŞAŞMAZ & YAYLA, 2018)

Teknoloji: Ekonomik faktörler arasında oldukça öneme sahip olan teknoloji, ülkenin sanayileşmesinin göstergesi niteliğindedir. Teknoloji üreten ya da teknoloji satın alıp üretimine uygulayan ülkeler seri üretimde başarılı olmaktadır. Bu ekonomik rekabet gücünü pozitif etkileyerek ekonomik kalkınmayı arttıracaktır.

Finansal Gelişme: Yatırımların fonlanmasının sağlanabilmesi, finansal gelişmenin kaynak dağılımına etki edebilmesi sonucunda ekonomik kalkınmayı arttırmaktadır. (ŞAŞMAZ & YAYLA, 2018)

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Yatırımların az olduğu ve tasarruf oranlarının düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşmesi, o ülkede sabit yatırımın olmasına ve bu yatırımın üretimde, istihdamda ve stok kapasitesinde artışlara yol açmaktadır. Bu da ülkenin ekonomisinde canlanmaya ve ekonomik kalkınmada artışlara yol açmaktadır. Ayrıca yabancı yatırımcının bir ülkeye yatırım yapması, o ülkede teknoloji düzeyinin, altyapının ve beşerî sermayenin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Ekonomik Kalkınma Teorileri

İktisat literatürünün başlangıcından beri iktisatçılar, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma ile ilgili incelemelerde bulunmuşlardır. Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın belirleyicileri ve tetikleyicilerinin bilinmesi onlara daha kolay ulaşmayı sağlamaktadır. Dolayısıyla, iktisatçılar ekonomik gelişmenin kaynağı hakkında çeşitli teoriler ortaya atmışlardır. Bu teoriler A.Smith, D.Ricardo, R.Malthus ve J.S.Mill'e kadar dayanmaktadır. Ancak, klasik iktisadi görüşe sahip olan bu

İktisatçıların ekonomik kalkınma ile ilgili teorileri bugünün gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için uygun bulunmamaktadır. (MANİSALI, 1975)

İktisadi kalkınma olgusunun önem kazandığı ve geliştiği dönemler ikinci dünya savaşı sonrasına denk gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanan az gelişmiş ülkeler arasında yoksulluktan kurtulma ve ekonomik büyümeyi sağlama konusunda yarışa girmiştir. Bu durum ekonomik kalkınma olgusunun ün kazanmasına ve ekonomik kalkınma kavramı ile ilgili araştırmaların hızlanmasına yol açmıştır.

Ekonomik kalkınma ile ilgili teorileri üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

A) W.W. Rostow'un Tarihsel Kalkınmanın Aşamaları Kuramı

B) Dengeli Kalkınmaya Yönelik Kuramlar

C) Dengesiz Kalkınmaya Yönelik Kuramlar

A) Rostow'un Tarihsel Kalkınmanın Aşamaları Kuramı

Amerikalı bir ekonomist olan Walt W. Rostow, 1960 yılında kitapta batıdaki en sanayileşmiş ülkelerin kalkınma deneyimlerinden yararlanarak "Ekonomik Büyümenin Aşamaları" adlı kitabını yazmıştır. Rostow'un tarihsel kalkınma aşamaları kuramının temeli bütün ekonomilerin az gelişmişlikten gelişmişliğe geçerken belli aşamaları izleyeceği görüşüne dayanmaktadır. Ülkeler kalkınmak için belli gereklilikleri yerine getirerek belli aşamalardan geçmelidir. Burada önemli olan kalkınma sürecinin başlaması için yeterli kaynağa sahip olmak ve kalkınma sürecinin harekete geçmesini sağlamaktır. (YILMAZER, 2002)

Rostow'un üzerinde durduğu kalkınmanın beş aşaması şu şekildedir.

1. Geleneksel Toplum Aşaması,
2. Kalkışa Hazırlık Dönemi,
3. Kalkış Dönemi,
4. Olgunluğa Geçiş Aşaması,
5. Yüksek Tüketim (Olgunluk) Dönemi.

1. Geleneksel Toplum Aşaması:

Bu aşamada tüm ekonomik faaliyetlerin kaynağı tarımdır ve çalışan nüfusun tamamına yakını tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Kişi başına düşen gelir çok düşüktür. Toprak sahipleri diye bilinen kesim toprağın büyük bir kısmını elinde bulundurmaktadır. Tarım sektöründe mevsimsel etkilere bağlı olarak büyük dalgalanmalar yaşanmakta ve bu dalgalanmalar çıktı düzeyini önemli ölçüde etkilemektedir. Basit teknolojik yapı ve düşük eğitim seviyesi ile sağlanan ekonomik faaliyetler ekonominin durgun bir seyir izlemesine neden olmaktadır.

Dünya genelinde pek çok ülke geleneksel toplum aşamasını tamamlamıştır.

2) Kalkışa Hazırlık Dönemi:

Geleneksel toplum aşamasından çıkmak, dışsal etkilerin yardımı ile gerçekleşmektedir. Kalkışa hazırlık aşamasında toplumlarda ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler, küçük çaplı da olsa ekonomiyi kalkınma süreci için gerekli şartların gerçekleşmesi açısından hazırlık aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşamada politik gelişmeler özellikle de milliyetçilik akımı ön plana çıkmaktadır. Batı Avrupa'da İngiltere bu aşamayı tamamlayan ilk ülke olarak tarihe geçmiştir ve diğer Batı Avrupa ülkeleri iktisadi ve sosyal yapıları bakımından 18.yüzyılın ilk yarısında kalkışa hazırlık sürecini tamamlamışlardır. (YILDIRIM & ÖRNEK, 2012)

Kalkışa hazırlık aşamasında kalkınmaya ön ayak oluşturacak değişimler yaşanmaktadır. Bu aşamada, sermaye birikiminin artmış, tarım ve sanayi kesiminde teknoloji kullanımı ve dolayısıyla verimlilik artmıştır, kentleşme artmış ve kent nüfusu büyümüştür, altyapı oluşturulmuştur, eğitim seviyesi yükselmiştir, aydın sınıf denilen bir kesim oluşmuştur, kurumsal yapı oluşmuştur, yatırımla birlikte teknolojinin gelişmesi geliri de arttırmıştır. (ÇELEBİOĞLU, 2011)

3) Kalkış Aşaması:

Kalkış dönemi, yatırımların ivme kazandığı ve sanayileşmenin başladığı kalkınmanın en önemli aşamasıdır. Bu aşamada yeni sanayi dalları hızla büyür ve bunların ortaya çıkardığı hasılanın önemli bir bölümü tekrar yatırıma aktarılır. Bu aşamanın en önemli özelliği modern teknolojinin gelişmesi ve ekonomik faaliyetlerde yaygın olarak kullanılmasıdır. Bu aşamada belirlenen ön koşullar vardır. Bunlar,

- Yatırımların milli gelir içindeki payı en az yüzde 10 olmalıdır
- Kalınma hızını tetikleyen ve kalkınmaya öncülük eden birden fazla imalat kolu ve lider sektör olmalıdır.
- Bu yapıya uygun olacak ve ekonomik kalkınmaya süreklilik kazandıracak sosyal, siyasal ve hukuki kurumların bulunmalıdır.

4) Olgunluğa Geçiş Aşaması:

Take-off yani kalkış aşamasından yaklaşık 60 yıl sonra olgunluğa geçiş aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada en önemli sektör, sanayi sektörüdür. Teknoloji, üretimin her aşamasında gerekli ve etkin bir şekilde kullanılan bir faktör haline gelmiştir. Yatırımlar milli gelirin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Gelirin artması nüfusu da artırmaktadır. Ancak gelir artış hızı nüfus artış hızından fazladır.

Rostow'un kalkınma kuramına ilişkin en önemli eleştirisi kalkış aşaması ile olgunluğa geçiş aşamasının arasındaki farkın belirgin olmayacak şekilde küçük olması ile ilgili olmaktadır. (THIRLWALL, 1994)

5.Yüksek Tüketim (Olgunluk) Dönemi:

Bu aşamada sosyal mutluluk ve toplumsal refah artmıştır. Gelir düzeyi artmış ve gelir dağılımı adil hale gelmiştir. Sosyal, siyasi ve kültürel değişimler iktisadi alandaki değişimlere eşlik etmektedir. Kent nüfusunda önemli artışlar gözlemlenir. Yatırım malları üretimi artmış, teknoloji üretimi yaygınlaşmıştır. Dış ticaret ve küresel ilişkiler gelişmiştir. Ekonomiler ürettikleri teknolojinin ihracatını yapmaya başlamıştır. Ekonomilerin gündeminde üretimden çok tüketim ve sosyal refah yer almaktadır. Sosyal refah ülkesi, dayanıklı tüketim malları üretimi, dış politika ve askeri alanda üstünlük sağlama gibi üç amaç arasında ülkeler kendi şartları ve tercihlerine göre bir denge kurmaya çalışırlar. (YILDIRIM & ÖRNEK, 2012)

B) Dengeli Kalkınmaya Yönelik Kuramlar

Tamamlayıcılık ilkesine dayanan dengeli kalkınma modelleri yoksul ve geri kalmış ülkelerin kalkınmasına yönelik teoriler üretmişlerdir. Dengeli kalkınma ekonominin

belli başlı alanları arasındaki dengenin sağlanması ile ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesidir. Bu dengenin kurulmasında en önemli araç planlamadır.

Dengeli kalkınma kuramlarının üç ana şartı sağlaması gerekmektedir. Bunlar:

1. Ekonominin tüm sektörlerine yapılacak olan yatırımların, bu sektörlerin aynı oranda büyümesini sağlayacak şekilde gerçekleştirilmesidir.
2. Bütün sektörler aynı oranda büyümeyebilirler; ancak, bütün sektörlerde eşanlı bir kalkınma olması gerekmektedir.
3. Yatırımlar, toplam arzın artan gelir tarafından mas edilebileceği şekilde tüm sektörlerle dağılmalıdır. (İLKİN, 1983)

Dengeli kalkınma kuramına katkı sağlayan iktisatçıların bazıları, Rosenstein-Rodan, A.Lewis, Nurkse'dir

P. Rosenstein Rodan Büyük İtiş Modeli:

Paul R. Rodan 1943 yılında 'Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Endüstrileşme Problemleri' adlı makalesinde kalkınma ile ilgili çalışma yapmıştır. Bu çalışmada Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın kalkınmasına ilişkin problemleri ortaya koymuştur. Rodan'ın belirlediği bu ülkelerde kalkınmanın önündeki engeli şöyle sıralamak mümkündür.

- Kısıtlı milli gelir nedeniyle talep miktarının yetersiz olması
- Toprak geniş, nüfus yeterli olmasına rağmen üretimin yetersiz olması.
- Sermaye birikiminin yetersiz olmasıdır.

Rodan makalesinde bu yetersizliklerin dış ülkelere finanse edilecek yatırımlarla sektörlerde tamamlayıcılık oluşturulması ile giderilebileceğini savunmuştur. Rodan'a göre ülkenin kalkınması için iki önemli seçenek vardır. Bunların ilki, işgücü arz fazlası bulunan az gelişmiş ülkelere sermaye fazlası olan gelişmiş ülkelere doğru emek göçünün yapılmasıdır. Ancak bu yöntem ekonomide dengesizliklere yol açacaktır. İkinci seçenek ise, sermayenin az gelişmiş ülkelere aktarılmasıdır. Bu seçenek ilk seçeneğe göre daha sağlıklı bir çözüm yoludur. Rodan'a göre kalkınmanın en önemli itiş planlı yatırımla sağlanacak olan sanayileşmedir. (RODAN, 2016) Sanayileşmenin ortaya çıkması, sermaye birikimi ve yeterli kaynak birikimine bağlıdır.

R. Nurkse'nin Kısır Döngü Kuramı:

Kırsal döngü kuramına göre, geri kalmış bir toplumda düşük gelir düzeyi mevcuttur, düşük gelir düzeyi, düşük tasarruf düzeyine, düşük tasarruf düzeyi düşük yatırımlara, düşük verimliliğe ve bu da yoksulluğa neden olacak bir döngü oluşturur. Bu dairesel döngü, az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın önünde en önemli engeli oluşturmaktadır. Bu kırsal döngüden kurtuluş, ekonominin farklı sektörlerine eş anlı ve planlı yapılacak yatırımlara bağlıdır.

A.Lewis İkili Yapı Kuramı:

Lewis'e göre, ekonomide tarım yani geleneksel kesim ve sanayi yani modern kesimin oluşturduğu ikili bir yapı mevcuttur. Geleneksel kesimde ilkel aletler kullanılarak tarım ürünleri üretilirken modern kesimde teknoloji ile sermaye-yoğun üretim yapılarak endüstriyel ürünler üretilir. Bu da bu iki yapının birbirine tamamen zıt olduğunu ortaya koymaktadır. (YILMAZER, 2002) Bu ikili yapı ülkeyi keskin hatlarla ayırmakta ve adaletli gelir dağılımını, refahı olumsuz yönde etkileyerek kalkınmanın önünde engel oluşturmaktadır. İkili yapıda kalkınmanın sağlanması için tarım kesimindeki sınırsız emek arzı çekilerek sanayi kesimine aktarılmalıdır. Lewis'e göre ekonomide sürdürülebilir kalkınma için devlet ekonomiye dengeli ve planlı bir şekilde müdahale etmelidir.

C) Dengesiz Kalkınmaya Yönelik Kuramlar

Dengeli kalkınma kuramının gerçek dışı olduğunu savunarak dengeli kalkınma kuramına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Dengeli kalkınmanın aksine ekonomide oluşacak dengesizliklerin, ekonomiyi canlandıracak, ileriye taşıyacak ve kalkınmasını sağlayacak bir güç olarak görmüşlerdir. Dengesiz kalkınma kuramının savunucularına göre belli koşullar içinde dengesiz ekonomik büyümenin sağlanması, kalkınmayı hızlandırıcı unsur oluşturmaktadır. İktisadi kalkınma için dengeden fedakârlık yapılması gerekebilir. Dengesiz kalkınma kuramına ilişkin iki önemli iktisatçı vardır. Bunlar, A.O. Hirschman ve P.Streeten'dir.

A.O.Hirschman: Geri kalmış yoksul ülkeler, dengeli kalkınma kuramında öngörülen sektörlerde eş anlı kalkınmayı sağlayacak sermaye birikimine ve yeterli arz talep kapasitesine sahip olmamaktadır. Bu durum bu ülkelerde dengeli kalkınmanın sağlanabilmesini olanaksız kılar. Az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi, seçilmiş sektörler lehine yatırım yapılarak bu sektörlerin kalkınması

ile gerçekleştirilebilir. Ancak böyle bir durum, ekonomiyi gelişme sürecine sokmaktadır.

Paul Streeten: Dengesiz kalkınmanın belli sınırlar çerçevesinde ekonomiyi canlandırıcı etki oluşturarak kalkınmayı sağlanmasına neden olacaktır. Streeten ekonomide hangi sektöre yapılacak yatırımın ülke genelinde bir kalkınmaya neden olacağını belli kıstaslar ile belirlenebileceği savunmuştur. Bu kıstaslar şöyle özetlenebilmektedir.

- Sanayi, tarım ve tüketim için mal ve hizmet yaratırken bunlarla ilgili diğer sektörlerde ilerlemenin hızlanmasına teşvik eden sektörler,
- Dar boğaz oluştururken diğer yandan dar boğazın aşılmasını sağlayan sektörler öncelikli olarak yatırım yapılmalıdır. (SOLMAZ, 2008)

Sonuç

Ekonomik büyümedeki iyileşmeler ekonomik kalkınmayı arttırmakta fakat ekonomik kalkınma ekonomik büyüme üzerine etki etmemektedir. Yani ekonomik kalkınma için ekonomik büyümenin gerçekleşmesi gereklidir. Fakat ekonomik büyüme için ekonomik kalkınma zorunlu değildir. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümenin yanında sosyal, kültürel, siyasal, toplumsal gibi pek çok alanda pozitif dönüşümü ifade etmektedir.

Ekonomilerin gelişmişlik ölçütü olan ekonomik kalkınma, özellikle sanayi devrimi ile birlikte ülkelerin üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bu çalışma, ekonomik kalkınma kavramı, belirleyicileri ve ekonomik kalkınma teorileri üzerinde bir değerlendirmeyi içermektedir.

Ekonomik kalkınmanın belirleyicileri, dış ticaret, gelir dağılımı, ekonomik büyüme, doğal kaynaklar, teknoloji, altyapı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve finansal gelişmedir. Bunların yanı sıra, bireysel ve toplumsal özgürleşme, gelirin adaletli dağılımı, İnsani kalkınmanın da belirleyicilerinden olan cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi, sağlıklı yaşam kalitesi, nitelikli eğitim, çevre kirliliği ile mücadele, yoksullukların giderilmesi sürdürülebilir kalkınma için önem verilmesi gereken konulardır.

Kaynakça

- YILDIRIM, M., & ÖRNEK, İ. (2012). WALT WHITMAN ROSTOW'UN KALKINMA AŞAMALARI YAKLAŞIMINA GÖRE GAZİANTEP EKONOMİSİNİN İNCELENMESİ . *Tartışma Metni*. TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU .
- ALATAŞ, S. (2014). EKONOMİK KALKINMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER: AMPİRİK BİR ANALİZ. *yüksek lisans*. Aydın: ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ .
- ARSLAN, G. E. (2013). EKONOMİK BÜYÜME, KALKINMA ve GELİR DAĞILIMI. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 45-52.
- BERBER, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma* (4.baskı b.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- BUYRUK, H. (2016). Ekonomik Kalkınma Hedefinden Bin Yıl Kalkınma Hedeflerine: EğitimKalkınma İlişisine Dair Bir Çözümleme. *Mülkiye Dergisi*, 40(1), 111-142.
- ÇELEBİOĞLU, F. (2011). Küresel Ekonomik Sistemde Sürdürülebilir Kalkınma. *Küresel Ekonomi - Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (s. 77-100). içinde Detay Yayıncılık.
- İLKİN, A. (1983). *Kalkınma ve Sanayileşme Ekonomisi*. İSTANBUL: İstanbul Üniversitesi yayınları.
- MANİSALI, E. (1975). *Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları no:2042.
- ÖZYAKIŞIR, D. (2011). BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK KALKINMA SÜRECİNDEKİ ROLÜ: TEORİK BİR DEĞERLENDİRME. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 46-71.
- RODAN, P. (2016). Doğu ve Güney-Doğu Asya'nın Sanayileşme Sorunları. *Çeviri*, 120-133 . (Ç. M. Aydın, Çev.) Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi .
- SOLMAZ, E. (2008). İKTİSADİ KALKINMA KURAMLARININ YOKSULLUK KONUSUNA YAKLAŞIMLARINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ. *Mevzuat Dergisi*.
- ŞAŞMAZ, M., & YAYLA, Y. (2018). Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler. *International Journal of Public Finance* , 3(2), 249-268.
- THIRLWALL, A. (1994). *Growth and Development*. London: The Mac Millan Press.
- YAVILIOĞLU, C. (2002). KALKINMANIN ANLAM BİLİMSEL TARİHİ VE KAVRAMSAL KÖKENLERİ. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 59-77.
- YELDAN, E. (2002). NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME İDEOLOJİSİNİN KALKINMA SÖYLEMİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER. *PRAKSİS*. Bilkent Üniversitesi .
- YILMAZER, M. (2002). İNSANİ KALKINMA POLİTİKALARI VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DENEME. *Doktora Tezi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**TÜRK HALK GIYSİLERİNİN BİÇİMLENDİRİLMESİNDE TASARRUFA
YÖNELİK TERZİLİK UYGULAMALARI**
TAILORING APPLICATIONS IN ACCORDANCE WITH AUSTERITY IN FORMATION
OF TURKISH FOLK CLOTHING

Prof. Dr. Fatma KOÇ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Emine KOCA
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Halk giyim kuşamında giysilerin biçimleri benzerlik göstermesine rağmen onları kullanma biçimleri yöresel özellikleri açısından birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıktan bahsedilirken vurgulanmak istenen, halk giyim kuşamının üretiminden kullanımına kadar tüm aşamalarında kendi içerisinde yöresel dalgalanmaları ile meydana getirdiği zenginliğe katkı sağlayan tasarruf etme veya ekonomik olma düşüncesinin varlığından da bahsetmek yerinde olacaktır. Halk giysilerinin hem üreticisi hem de kullanıcısı olan yöre halkının deneyim ve düşünceleri ile geliştirilerek teknik haline dönüşmüş bazı terzilik uygulamalarının varlığı bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Bu araştırma; Türk halk giysilerinin üretilmesinde ve kullanılmasında tasarruf etmeye ve ekonomik olmaya dayalı yapılan uygulamalara ilişkin yöntem ve fikirlerin tespit edilmesi ve incelenmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmanın verilerini, gelenekleri ile yaşayan halkın kendi kültür malzemelerini kullanarak geliştirdikleri yöresel giysilerin terzilikle ilgili teknik özellikleri oluşturmaktadır. Çalışmada, Türk Halk giyim kuşamını oluşturan giysi parçalarının biçimlendirilmesinde tasarruf yapmaya yönelik ilgili uygulamalar incelenmiş ve farklı açılardan değerlendirilerek sınıflandırılmıştır. Söz konusu sınıflandırma: kesim, dikim ve birleştirmede (terzilik uygulamaları) yapılan uygulamalar, giysilerin süslemelerinde yapılan uygulamalar, dokuma ve malzeme üretiminde yapılan uygulamalar, giyinip ve kuşanırken yapılan uygulamalar ve yapıyı bozup yeniden tasarlamada yapılan uygulamaları olmak üzere 5 grupta tasnif edilerek sınıflandırılmıştır. Bildiri kısıtları çerçevesinde söz konusu giysilerin yapımında kumaşın yerleştirilmesi, kesimi, dikiş ve dikim teknikleri gibi terzilik icralarında ekonomik olma ve tasarruf yapmaya yönelik uygulamalar yörelerin özellikleri doğrultusunda tanımlanarak açıklanmıştır. Türk kadınlarının giysilerindeki tasarım, üretim ve kullanımında çeşitli nedenlere bağlı olarak geliştirdiği tasarrufa ve ekonomikliğe dayalı uygulamaların varlığının tespit edilmesi, güçlü bir dayanışma ile elde edilen değerlerin korunması ve sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir.

Anahtar kelimeler : Giyim -kuşam, Halk, Geleneksel, Giysi, Biçim, Ekonomi, Tasarruf

ABSTRACT

Although the shapes of the clothes are similar in the folk clothing, the ways of using them differ from each other in terms of their local characteristics. When we talk about this difference, it would be appropriate to mention the idea of austerity or being economic, which contributes to the richness it creates with its local fluctuations in all stages from production to the usage of folk clothing. However, it is known that many features of these values have changed and are threatened with extinction even though efforts have been made in some regions to keep these cultural assets, which are no longer used today due to the many changes brought by the modern age to every area of life and especially the fashion factor. For this reason, the protection, promotion and positioning of the clothing products of the regions by documenting them without losing their core values is also important in terms of preventing cultural losses. The starting point of this study is the existence of some tailoring practices that have been developed into the

techniques with the experiences and thoughts of the local people who are both manufacturers and users of the folk clothing.

This research was planned and carried out with the aim of identifying and examining the methods and ideas related to austerity and economic applications in the production and usage of Turkish folk clothes. The data of the research is the technical characteristics related to the tailoring of the local clothes developed by the people living with their traditions and their own cultural materials. In this study, related practices of austerity in shaping the pieces of clothes that constitute the Turkish folk clothing are examined, evaluated and classified from different angles. The classification divided into 5 groups: applications in cutting, sewing and combining (tailoring applications), applications in clothing decoration, applications in weaving and material production, applications in dressing and wearing, and applications in disarranging and redesigning the structure. Within the framework of the declaration constraints, applications such as fabric placement, cutting, sewing techniques in order to be economic in the production of these clothes are defined and explained according to the characteristics of the respective regions. Determining the existence of economic practices developed by Turkish women for various reasons in the design, production and usage of clothes is extremely important in terms of preservation and sustainability of the values obtained through strong solidarity.

Keywords: Clothing, Folk, Traditional, Clothes, Form, Economic, Austerity

1.GİRİŞ

Toplumsal yaratıcılığa ve bireysel beceriye dayanan, halk giysileri ve kuşanma biçimleri toplumun “bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve insanın toplumun bir üyesi olarak edindiği diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütünün bileşeni olan kültürel değerler ile biçimlendirilmiş ve gelişmiştir. Tüm toplumlar için giysiler ile ilgili geçerli olan değer yargıları, toplum tarafından kabul edilen ve kullanılan inançlar ve töreler ile üretilen obje, renk, biçim ve kullanım biçimleri ile oluşturulan giyinme üslubu ile karmaşık bir yapı ile oluşturulur. Bir yörenin halkı tarafından kullanılan giysiler toplumların ekonomik, teknolojik ve sosyal yapılarından etkilendiği gibi manevi değerleri de üzerlerinde taşımaktadırlar.

Toplum içerisinde kültürün farklı alanlarının birbirleri ile ilişkisi kültürel kimlik ile açıklanabilir. Bir toplumun kültürel kimliğini diğerlerinden ayırmada, eserler ve sanat eserleri de dâhil olmak üzere maddi nesnelere, fikirlerinin veya değerlerinin görünür bir yansıması olarak hizmet eder. Bu nedenle, maddi nesnelere incelemek, bir toplumun üyelerin bilinçli, açık ve bilinçsiz değerlerini tanımlamanın ilk adımıdır (Schein 1984). Ferraro (1998).kültürü tanımlarken kültürün bir yaşam biçimi oluşunu ve insanların sahip oldukları maddi nesnelere, üyelerin paylaştığı fikirleri, tutumları ve değerleri, sosyal kurumları, bilgileri ve bir toplumun davranış kalıplarını kapsayan her şeyi içinde barındırdığını belirtmiştir.

Giyim geçmişten günümüze çeşitli doğal, toplumsal, etik değerler ile gelişim göstermiştir. Ancak zamanla giyim türlerinde ait olduğu toplumun kültürel alt yapısı, folklorik değerleri, sosyo ekonomik yapısı, yaşanılan coğrafya, kullanılan malzeme, iklim gibi nedenlerle çeşitlilikler oluşturulmuştur. Giysiler bir toplumun kültürünün gerçek bir yansıması olarak görülmektedirler. "Giyim günlük yaşamın en kişisel unsurlarından biri olan ve aynı zamanda bir dönemin kültürel kalıplarının gömülü olduğu sosyal aktivitelerin bir ifadesidir"(Horn ve Gurel 1981, 3). Geum (1995) toplumun kültür birikimi ile oluşturulan halk giyim kuşamlarının biçimlendirilmesindeki etkenlerin başında doğallık, köklü kimlik, inanca dayalı uygulamaların ve geleneklerin etken olduğunu belirtmiştir. Geum'un söz konusu sınıflaması değerlendirildiğinde gelenekli toplumların her bir biriminde farklı giysi biçimlerinin, süsleme özelliklerinin ve kuşanma usulleri bir araya getirildiğinde sayılamayacak kadar çok giyinme biçimi ile karşılaşılır. Bu durum aynı toplumun içinde bile farklı özelliklerin oluşmasını sağlar ile birlikte sayısız giysi biçimlerinin oluşmasını etkilemiştir. Bu zenginlik

giysi biçimlerinin çeşitlenmesinin yanı sıra bu giysilerin üretim biçimlerinde de etkili olmuştur. Kim (2009) ise yapmış olduğu bir çalışmada geleneksel giysilerin toplumların kimliklerinin belirleyiciliğindeki etkenlerin en önemlilerinin doğallık, hiciv, sonsuzluk, çizgi, sembolizm, tabakalaşma ve güzellik olarak tanımlamaktadır. Kim'in listesi, Geum'un (1995) listesine göre daha kapsamlıdır ve geleneksel fikirlerin ve değerlerin gündeme getirildiği gelenekli giysilerin ve giyinme özelliklerinin daha kapsamlı farklı üslup yönlerini kapsar.

Giysi üzerine yapılan bir takım çalışmalar "geleneksel toplumlar"daki giysiler ile modern olarak adlandırılan toplumlardaki giysileri karşılaştırır. Bu yaklaşımda modern giysi kendini ifade etme, yenilik ve tercih ile, kısacası "moda" ile karakterize edilir. Moda, ise modern demokrasinin liberal öznesi ile ilişkilendirilmiştir. Geleneksel giysi ise genellikle tamamen geleneklere dayanan bir şey olarak tanımlanır: insanlar giydikleri giysileri her zaman giyinilen şeyler oldukları için giyerler. Geleneksel giysi genellikle, giysi değişikliğine yönelik seçeneklerin azlığından daha çok öznelliğe tutunan bir yoksunluk olan seçenek yoksunluğu ile ilişkilendirilir. (Durham, 2008: 121). Bu yoksunluk bölgesel yöresel veya etnik giyim kuşam özelliklerinin ve bunlara bağlı olarak ta onları biçimlendirmeye yönelik uygulamaların gelişmesini olanaklı kılmıştır.

Tarihsel süreçte coğrafi konum, göçler, ticari ilişkiler, keşifler, vb. nedenlerle medeniyetler arasında etkileşimler olmuş, Doğusuyla Batısıyla tüm medeniyetler sanatsal ve kültürel birikimlerini giysiler aracılığıyla da birbirlerine aktarmışlardır. Bireysel yaratıcılığa ve beceriye dayanan, bugün halk giyimi adıyla gelenekselleşen birçok giysi de bu gelişim ve etkileşim sürecinde doğmuş ve gelişmiştir. Ancak, modern çağın yaşamın her alanına getirdiği birçok değişim ve özellikle moda faktörünün de etkisiyle, günümüzde artık kullanılmayan bu kültür varlıklarının yaşatılmasına bazı bölgelerde çaba sarf edilmekle birlikte, bu değerlerin birçok özelliğinin değişime uğradığı ve yok olma tehdiyle karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Bu nedenle bölgelerin giyim kuşam ürünlerinin öz değerlerini yitirmeden belgelenerek korunması, tanıtılması ve modern yaşam içinde konumlandırılması, kültürel kayıpları önlemek açısından da önem taşımaktadır.

Bu araştırma; Türk halk giysilerinin üretilmesinde ve kullanılmasında tasarruf etmeye ve ekonomik olmaya dayalı yapılan uygulamalara ilişkin yöntem ve fikirlerin tespit edilmesi, belgelendirilmesi ve incelenmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Öncelikle konu ile ilgili literatür taranmış ve araştırmacılar tarafından hazırlanan gözlem formu doğrultusunda farklı yörelerde halk giyim kuşamında kullanılan giysilerin kesim ve dikiminde uygulanan ve farklılık gösteren örnekler ele alınmıştır. Türk kadınlarının giysilerindeki tasarım, üretim ve kullanımında çeşitli nedenlere bağlı olarak geliştirdiği tasarrufa ve ekonomikliğe dayalı uygulamaların varlığının tespit edilmesi, güçlü bir dayanışma ile elde edilen değerlerin korunması ve sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir. Çalışmada Türk halk giyim kuşamında kadınların yöresel özellikleri dikkate alarak giysilerinin üretilmesinde, süslenmesinde ve giyilerek vücut üzerinde biçimlendirilmesinde geliştirdikleri sanatsal anlayış ve zekice yapılan uygulamalar inanılmaz derecede yaratıcı, işlevsel ve ekonomik açıdan son derece tasarruf sağlayacak biçimde oluşturulmuştur. Araştırmada elde edilen uygulama örnekleri moda tasarımı alanında önemli ölçüde katkılar sağlayacağı muhakkaktır.

2.YÖNTEM

Araştırma tarama modeline dayalı betimsel bir araştırmadır Araştırmanın verilerini, gelenekleri ile yaşayan halkın kendi kültür malzemelerini kullanarak geliştirdikleri yöresel giysilerin terzilikle ilgili teknik özelliklerinde kullanılan ekonomik olmaya yönelik uygulamalar oluşturmaktadır. Çalışmada, Türk Halk giyim kuşamını oluşturan giysi parçalarının biçimlendirilmesinde ekonomik olmaya yönelik uygulamalar incelenmiş ve farklı

açılardan değerlendirilerek sınıflandırılmıştır. Söz konusu sınıflandırma: kesim, dikim ve birleştirmede (terzilik uygulamaları) yapılan uygulamalar, giysilerin süslemelerinde yapılan uygulamalar, dokuma ve malzeme üretiminde yapılan uygulamalar, giyinip ve kuşanırken yapılan uygulamalar ve yapıyı bozup yeniden tasarlamada yapılan uygulamaları olmak üzere 5 grupta tasnif edilerek sınıflandırılmıştır. Bildiri kısıtları çerçevesinde söz konusu giysilerin yapımında kumaşın yerleştirilmesi, kesimi, dikiş ve dikim teknikleri gibi terzilik icralarında ekonomik olma ve tasarruf yapmaya yönelik uygulamalar tanımlanarak açıklanmıştır. Elde edilen örnekler tasniflendiğinde ekonomik olma ve tasarruf yapmaya ilişkin uygulamalar iki ana grupta ele alınmıştır.

1. Kesim öncesi ve kesim sürecinde tasarruf etme ve ekonomik olmaya yönelik yapılan uygulamalar

2. Dikim ve birleştirmede tasarruf etme ve ekonomik olmaya yönelik yapılan uygulamalar

- Giysi bedene giyildiğinde katmanlar arasında görünmeyen kısımların ucuz veya daha önce kullanılmış malzemelerle yapılması
- Giysi beden üzerine giyildiğinde görünmeyecek kısımlarının iptal edilmesi veya eksiltilmesi
- Daha önce kullanılmış ürünlerin yeniden yapılandırılması
- Giysinin fonksiyonel olarak kullanılması
  - Giysinin çift taraflı (tersli yüzlü) olarak kullanılması
  - Aynı giysinin farklı şekillerde kullanılması

3. BULGULAR VE YORUM

Kullanımı vücut üzerine sarılıp katmanlar oluşturacak şekilde biçimlendirilerek şekillendirilen halk giysilerinin biçimleri birbiri benzerlik göstermesine rağmen onları kullanma biçimleri yöresel özellikleri açısından birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıktan bahsedilirken vurgulanmak istenen, halk giyim kuşamının üretiminden kullanımına kadar tüm aşamalarında kendi içerisinde yöresel dalgalanmaları ile meydana getirdiği zenginliğe katkı sağlayan tasarruf etme veya ekonomik olma düşüncesinin varlığından da bahsetmek yerinde olacaktır. Ancak, modern çağın yaşamın her alanına getirdiği birçok değişim ve özellikle moda faktörünün de etkisiyle, günümüzde artık kullanılmayan bu kültür varlıklarının yaşatılmasına bazı bölgelerde çaba sarf edilmekle birlikte, bu değerlerin birçok özelliğinin değişime uğradığı ve yok olma tehdidiyle karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Bu nedenle bölgelerin giyim kuşam ürünlerinin öz değerlerini yitirmeden belgelenecek korunması, tanıtılması ve modern yaşam içinde konumlandırılması, kültürel kayıpları önlemek açısından da önem taşımaktadır. Bu giysilerin yöredeki yapımcıları ve kullanıcıları olan yöre halkının düşünceleri ile geliştirilen bazı teknik terzilik uygulamalarının varlığı bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

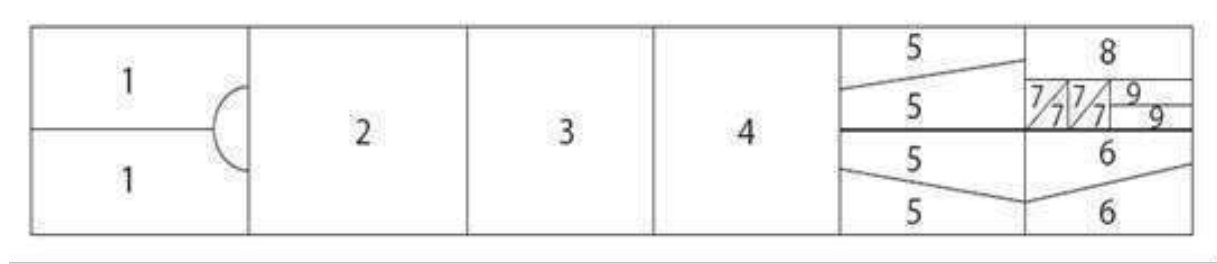
Fotoğraf 1: Farklı yörelere ait kadın halk giyimi örnekleri

Türkiye Cumhuriyeti kültür coğrafyası göz önüne getirildiğinde, dikkatleri çeken ilk husus, neredeyse her ilde ve bölgede yaşanmakta olan yerel kültür unsurlarının bir diğerinden farklılıklar göstermekte olduğudur. Tabii ki bu farklılıktan bahsedilirken vurgulanmak istenen nokta, geleneksel halk kültürünün kendi içerisinde yerel ve bölgesel dalgalanmaları ile meydana getirdiği zenginliktir (Uğurlu ve diğ. 2011) Batılı giyim tarzlarında birçok çeşit ve modelin olmasına rağmen sonuçta giysinin vücut üzerinde nasıl duracağı, sırtta geçirilmeden bellidir, giysi kişinin bedenine uyar yada uymaz. Entariler için bunun tam tersini söylemek mümkündür. Orta Asya'da kullanılanlarından günümüzde kullanılanlarına kadar, en basit bir entariden en törenseline tümünün biçimi bazı farklılıklara rağmen hemen hemen benzer niteliktedir (Koç ve Koca,2011:20). Biçimler birbirine benzer olmasına rağmen parçaların biçimleri ile birleştirme işlemlerinin gerçekleştirilmesi bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Türk halkının yaşam koşulları, estetik algısı, ekonomik durumu vb. nedenler ile giysilerin kesiminden dikilmesine ve kullanılmasına hatta kullanıldıktan sonra yeniden yapılandırılarak farklı bir ürün veya yeni bir giysi olarak yapılandırılmasını olanaklı kılmıştır. Türk halk giyiminde bir giysinin üretilmesinden kullanım dışı olmasına kadar geçen süreçte hep ekonomik olma ve tasarruf etme düşüncesi mevcut olmuştur. Aslında kadının giyinmesi ve süslenmesi bir erkeğin servetinin göstergesi olarak sunulmuştur. Veblen (2008:156) kadının giysi edinmesinde pahalı ve abartılı görünmek, yeni ve farklı görünmek ve kullanıcısını herhangi bir iş yapmadığını kanıtlar şekilde bazı ilkelerin var olduğunu belirtirken, kadının erkeğin zenginliğinin göstergesi olarak kullandığını *“Kadının pahalılığının kabul edilebilir kanıtı biçim ve yöntem bakımından önemli oranda çeşitlilik gösterse de içerik olarak değişmez. Davranış, görgü ve ilk bakışta hatırı sayılır ve görece uzun süreli bir servet sahipliğinin göstergesi olan boş zamanlar olmaksızın kazanılması yada devam ettirilmesi imkansız beceriler şeklini alabilir”* şeklinde açıklamıştır.

Türk halk giysileri biçim ve terzilik açılarından incelendiğinde, küçük parçaların sıklıkla kullanılması terzilerin giysiyi hazırlamak için el tezgahlarında dokunan kumaşların dar enleri ve dokumanın üretim gücünün malzemenin kısıtlı olduğunu ve yapılan uygulamaların bu yönde gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Bu durum gelenekli yaşamda kullanılan giysilerin üretilmesinde ekstra bir tasarruf uygulama zorunluluğunu gerektirmiştir.

1. Kesim öncesi ve kesim sürecinde tasarruf etme ve ekonomik olmaya yönelik yapılan uygulamalar

Türk halk giyim kuşamının pek çok özelliğinin yanı sıra bedene tam oturmadan biçimlendirilen, kumaşın eni ve boyu doğrultusunda dikdörtgen, kare, üçgen geometrik parçaların bir araya getirilmesi ve bu parçalara eklenen uzantıların birleştirilmesi ile oluşturulur. Basit ve yalın bir kalıp sistemine sahiptir. Oluşturulan giysilerin kol altına, ağ parçalarına ve dikiş kenarlarına ekler yerleştirilerek bedeni kaplaması, vücudun hareket yapabilme kabiliyeti ve konforu sağlanabilmektedir.

Çizim 1 Türk halk giyimi entari kumaş yerleştirme planı (Koç ve Koca, 2012:145) (1-2 ön ve arka beden (omuz dikişsiz), 3-4 kol, 5 yan peş parçaları, 6 ön ortasay peş parçaları, 7 kol altı kuş parçaları, 8 yaka, 9 kol manşeti veya pervazı)

Wearden (1993:137)'in Osmanlı döneminde kullanılan giysiler ile ilgili yapmış olduğu çalışmasında el dokumalarının genişliklerinin (enleri) giysilerin biçimlenmesinde etkili olmasının yanısıra onların kıymetli malzemelerden (ipek, yün, altın ve gümüş alaşımlı teller vb.) yapılmasının da tasarruf etme ve kumaşı ekonomik olarak kullanmayı gerekli kıldığını belirtmiştir. Wearden,(1993:137) en çok rastlanılan dokuma enlerinin en darının 52 cm. en genişinin 73 cm. olduğunu, (Barişta (1994:3) ise kumaşların enlerinin yöresel özelliklerine göre de değişiklik gösterdiğini, bazı bölgelerde kumaşların enlerinin 42-46 cm. arasında değişiklik gösterdiğini, bazı kumaşların enlerinin ise 70 cm. kadar olabildiğini belirlemiştir. Kumaş enlerinin ölçüleri giysilerin biçimlerinin oluşturulmasında en önemli etken olarak kabul edilmektedir.

Bunun yanı sıra giysilerin biçimlendirilmesinde doğu kültürünün önemli bir etkeni olan giysilerin bedene pens ve kuplar ile oturmadan sarılarak yerleştirilmesi söz konusudur. Doğu kültürünün önemli bir giyinme özelliği olarak bilinen bu özellikle giysiler beden formuna uygun olarak sarılır ve giysilerin yöresel farklılığını giysilerin vücuda sarılırken oluşturulan özellikler sağlamaktadır. Söz konusu farklılığı oluşturan nedenlerin en önemlisi ise giysilerin katman katman giyilmesi ve üzerine takılan aksesuarların çeşitliliği olarak karşımıza çıkar. Özellikle Türk halk giyiminin yöresel özellikleri bu katmanların sayısı ve sırası ile beden üzerindeki kuşanma şekilleri açısından çeşitlilik arz eder. Micklewright, (1986) Geleneksel Osmanlı kadın giysilerinin, batı formu giysilerinden farklı olarak kişi üzerinden ölçülerin alınmadan dikildiğini hayret verici bir durum olarak değerlendirmiştir. Kumaş enlerinin belirlediği ölçülerin imkânları itibari ile hazırlanıp dikilen giysilerin pek çok bedene uyum sağladığını ve bu durumun giysinin uzun yıllar kullanılmasının yanısıra bir sonraki nesle aktarılacak da kullanımının gerçekleştirilmesindeki en önemli etkenlerden biri olduğunu belirlemiştir. Bu durum giysilerin katmanlarının arasındaki bazı parçaların ekonomik olma veya tasarruf etmeye yönelik uygulamalara da imkan verdiği gözlenmiştir. Söz konusu uygulamalar genellikle giysilerin katmanları arasındaki dış görünümde estetik algıyı bozmayacak parçalar üzerinde oluşturulmuştur.

Türk halk giyiminde giysiler kumaş boyutları doğrultusunda biçimlendirilmektedir. El dokuma tezgahlarında doğal malzemeler kullanılarak güçlükte elde edilen kumaşların kıymetli olması, halkın ekonomik durumunun güçsüz olması vb. nedenlerle giysilerin kesiminde kumaş israfının önlenmesini ve tasarrufa yönelik uygulamaları beraberinde getirmiştir. Türk halk giyim kuşamı incelendiğinde kullanılan pek çok giysi parçasının kumaş israfını en aza indirgeyecek şekilde oluşturulduğu gözlenebilir. Hatta bazı giysi modellerinin kumaş kesiminde “0” atık uygulaması söz konusu olmuştur (şekil 2). Bu kesim biçimi giysilerin dikimleri tamamlandıktan sonra tekrar parçalara ayrıldığında ilk halindeki kumaş parçasına dönüştürülebilir biçimde ve hemen hemen hiç kumaş israfı yapılmayacak şekilde bir yapılandırılmıştır. Giysilerin yanlarına ön ortasına ve kol altlarına yerleştirilen peş ve kuşların boyutları ve şekilleri bölgesel özellikler açısından farklılık gösterebilir ancak her zaman söküldüğünde tekrar ilk halindeki bir bütün kumaş haline gelebilecek özellikte oluşturulmaya dikkat edilmiştir (çizim 1). Koç ve Koca (2012:160) halk giysilerinde kullanılan entariler ile ilgili yapmış oldukları çalışmalarında dokuma enlerinin giysi biçimlerini etkilediğini şu şekilde açıklamışlardır.

“Dokumaların el tezgâhlarında yapılmasından dolayı enlerinin darlığı, malzemenin kısıtlı olması ve kumaşların üzerine yapılan işlemler nedeniyle maliyetinin yüksek olması giysileri dikenlerin giysinin biçimi kadar ekonomiye de önem vermelerini gerektirmiştir. Özellikle pahalı tekstillerde israfın önlenmesi için geliştirilen kesim biçimleri oluşturulmuş ve terzilerin hünerleri ile bu durum eldeki kumaşın tamamının giyside kullanılması sağlanmıştır. Aslında sadece üç eteklerin kesimlerinde değil diğer tüm giysilerin parçalarında da bu durum geçerlidir ve israfa kaçan uygulamaları görmek nadirdir” şeklindeki bilgiler el dokuma tezgâhlarında dokunan kumaşların dar enlerinin giysilerin biçimlerinde en önemli etken olduğunu tanımlamaktadır.”

Osmanlılarda kanuni düzenlemelerle yapılan tekstillere yönelik uygulamalar terzilerin kullandıkları kumaşların ve diktikleri ürünlerin denetimini de sağlamıştır. El dokuma tezgâhlarında kısıtlı düzeyde üretilen kumaşların miktarlarının kısıtlı olması terzilik uygulamalarında kumaşın tamamının kullanılması gerekliliğini oluşturmuştur. Doğu kültürünün önemli bir özelliği olan bu terzilik uygulaması günümüzde “0” atık olarak adlandırılan kesim yönteminin çıkış noktası olarak gösterilebilir. Baker (1990:134) Osmanlılarda yapılan bazı düzenlemelerde terzilerin kumaşın dikilmeden önceki ve sonraki ağırlığının birbirine eşit olmasını şart koşarak müşteriye dikilen giysinin tüm kumaşının kullanıldığı garantisinin verilmesinin sağlandığını belirtmiştir. Bu açıklamadan anlaşıldığı gibi Osmanlı döneminde terzilerin kumaş israfını önleyici kesim uygulamalarını kullandıklarının kanıtı olarak görülebilir.

Bu çalışmanın verileri toplanırken araştırmacıların Halk giyim kuşamı ile ilgili inceledikleri giysilerin biçimsel özellikleri ile kesim hatları göstermektedir ki bu parçaların kullanımında desenlerin birbiri ile uyumlu olmasına nadiren özen gösterilmiştir. Üstün çalışma ve emek ile oluşturulan bazı kumaşlardaki desenlerin yönlerine dikkat edilmeden ters yönde yerleştirilmiş parçalar yan yana getirilebilmiştir. İsrafa yol açmamak amacı ile geliştirilen kesim sisteminde yalnızca büyük parçaların uyumu söz konusu olmuş, küçük ek parçaları göz ardı edilmiştir. Bu durum göstermektedir ki giysilerin biçimlendirilmesinde tasarruf etme düşüncesi estet

2. Dikim ve birleştirmede tasarruf etme ve ekonomik olmaya yönelik yapılan uygulamalar

Giysilerin dikim ve birleştirme işlemlerinde ekonomik olma ve tasarruf yapma uygulamaları öncelikle kumaşın tasarruflu olarak kullanımına yönelik olmuştur. Ayrıca giysilerin süslenmesi, fonksiyonel olarak kullanılması ve yeniden yapılandırılması gibi uygulamalarda da ekonomik olan ve tasarruf yapma gibi eylemler öne çıkarılmıştır. Giysilerin dikilmesi ve birleştirilmesi sürecinde yapılan uygulamalar 4 farklı biçimde gruplandırılmıştır.

- **Giysi bedene giyildiğinde katmanlar arasında görünmeyen kısımların ucuz veya daha önce kullanılmış malzemelerle yapılması**

Giysilerin dikilmesinde ekonomi olmaya yönelik yapılan uygulamalarda sıklıkla kullanılan yöntemlerden biridir. Hemen hemen her yörede özellikle katmanların arasında kalan giysi parçalarında uygulanan bir yöntemdir. Halk giyim kuşamında katlı giyinme geleneğinin katları arasında yüzeyde görünmeyen veya az görünür kısımların daha ucuz veya daha önce kullanılmış kumaş parçaları ile dikilmesi ile gerçeşleştirilir.

Fotoğraf 2. Farklı yörelerde kullanılan giysilerin görünmeyen kısımlarının farklı kumaşlardan yapılan uygulamaları entari örnekleri

Bu işlem genellikle alt bedene giyilen ve genellikle don veya şalvar olarak bilinen giysilerin kalça hattından yukarıdaki kısımları, ağ parçaları, eteklerin bel kemerleri, uçkurların bel içinde kalan kısımları, üç etekli entarilerin ön veya arka etekleri veya kol üstleri, yeleklerin sırt kısımları, göyneklerin kol üstleri, peş parçaları ile belden aşağı şalvar içine sokulan kısımları, astarların görünmeyen kısımları, kol altı kuş parçaları vb. bölümlerine uygulandığı belirlenmiştir (Fot.1-2). Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Pamuk (2001) geleneksel giysiler ile ilgili yapmış olduğu çalışmasında, yöre kadınlarının maliyeti düşürmek amacı ile göyneklerin gözükmeyen bölümlerinin kullanılmış kumaşlardan veya daha ucuz Amerikan bezinden dikildiğini belirterek, kumaş israfı konusundaki görüşleri doğrulamaktadır.

Fotoğraf 3: Farklı yörelerde kullanılan giysilerin görünmeyen kısımlarının farklı kumaşlardan yapılan uygulamaları şalvar ve don örnekleri

- **Giysi beden üzerine giyildiğinde görünmeyecek kısımlarının iptal edilmesi veya eksiltilmesi**

Giysilerin dikimi ve birleştirilmesinde tasarrufa yönelik yapılan uygulamalar arasında giysinin görünmeyen kısımlarının iptal edilmesi veya eksiltilmesi uygulamaları bazı giysi parçalarında uygulanmıştır. Bu grupta yer alan giysi parçaları genellikle katmanların arasında ön plana çıkmayan katmanların bazılarının çıkarılması durumunda bile görünümde olmayacak bölümler için uygulanmıştır. Örneğin içe giyilen göynekleri kolları, yeleklerin arkası, üç etekli entarilerin ön veya arka eteklerinin kısaltılarak daha az kumaş harcanması sağlanmıştır (fot.4). Burada ön plana çıkarılmak istenen durum kumaşın daha az harcanması ile tasarruf yapmak amaçlanmıştır. Elde edilen örnekler incelendiğinde bu uygulamaların bazılarının yapılan işlem sürecinin kısaltılması amacıyla da zamandan ve emekten tasarruf edildiği yönünde bir oluşumun varlığı gözlenmiştir.

Fotoğraf 4: Farklı yörelerde kullanılan giysilerin görünmeyen kısımların iptal edilmesi uygulamaları

- **Daha önce kullanılmış ürünlerin yeniden yapılandırılması**

Bu grupta yer alan giysi örnekleri daha önce giysi veya herhangi bir tekstil ürününü olarak kullanılan ve kullanımdan kaldırılmış ürünlerin sökülerek veya parçalara ayrılarak yeniden giysi olarak yapılandırılmasıdır. Halk giyim kuşamında özellikle giysilerin süslenmesi için kumaş yüzeylerine yapılan nakışların yerinden çıkarılarak farklı giysilere monte edilerek

yeni giysiler oluşturulmasıdır (fot:5). Her ne kadar nakışlı yüzeylerin yeni bir giysiye monte edilmesi olarak uygulansa da içe giyilen giysi parçalarının dikilmesin de de kullanılmıştır. Giysinin kumaşının rengi veya türünün özelliğine bakılmaksızın parçaların birbirine eklenerek yeni bir ürün oluşturulması uygulamaları da bulunmaktadır. Söz konusu işlemler genellikle giysilerin kol ağzı, ön ortası, yaka çevresi, etek ucu veya paça gibi giysinin bedene kuşanılmasından görünümde olan kısımlara yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 5: Farklı yörelerde kullanılan ürünlerin yeniden yapılandırılması uygulamaları

Bazen de yapılan uygulamalar giysiye kendi adını verir. Örneğin Ankara'nın Beypazarı ilçesinde kullanılan çevre hırkalar bu uygulamaya verilebilecek en güzel örnektir. Söz konusu hırkalar yörenin giysileri giyildikten sonra başa örtülen dörtkenarı işlemeli çevrelerin yeniden değerlendirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Barışta (1999:203) Beypazarı'nda kullanılan çevreleri Çevrelerin belirli bir süre kullanıldıktan sonra yörede, çevre işlemleri ile süslenen, pamuklu dokumalardan dikilen hırkalar “çevre hırka” olarak adlandırılmaktadır Çevre, dört kenarı bordür biçiminde bezenmiş veya dört köşesinde motifler yer almış keten, pamuklu dokumalar üzerine işlemeli örtü olarak tanımlanmıştır. Çevre hırka adı verilen bu giysilerin nakışlı kenarları hırkanın ön ortası etek ucu ve kol ağzına gelecek şekilde biçimlendirilir. İçine pamuk yerleştirilerek elde oyulgama dikişi ile sarındıktan sonra (bu işlem makine dikişi ile de yapılabilir) kışlık giysi olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 6 : Ankara Beypazarı'nda kullanılan çevre ve çevre hırka örneği

Yetim (2017: 416) çevre hırkalar ile ilgili yapmış olduğu çalışmasında çevre hırkaları Beypazarı'nda halkın kışlık giysi olarak kullandığını, El işlemeli kare formda dört kenarı da işlemeli baş örtülerinden dikildiğini ve bu giysilerin işlemeli çevrelerin nakışlarının değerlendirilmesi amacıyla yapıldığını belirtmiştir.

“Beypazarı yöresinde çevre hırkayı, yaz mevsiminde düğünlerde yeni gelinler ipekli kuyruklu, ağaçlık takımlar üzerine ve doğum yapan kadınlar loğusa yatağında giyerler. Beypazarı'nda krem renkli, ince pamuklu, dikişli kısa hırkalar, çevrelerin işlemeli kenarları ve motifleri, hırkanın ön, arka, kol kenarları ve omuzlara bordür (su) ve motifleri yerleştirilip dikilerek süslenmiş ve çevre hırka

olarak adlandırılmıştır. Başörtüsü çevre işlemlerinin hırka üzerinde kullanılması öncelikle dokumaları eskiden çevrelerin işlemlerinin değerlendirilmesi düşüncesiyle tasarlanmış ilk çevre hırka örneklerinin, yöre halkı tarafından beğenilerek kullanıldığı ve yaygınlaştığı düşüncesine varılmıştır. Bununla birlikte işlemeli eşya türünde yapılan bu değişiklik süsleme konusunda moda etkisiyle, işlemlerin özünü bozmadan yapılan yenilik arayışı olarak yorumlanabilir. Ayrıca işlemeli çevrelerin, ev süslemesi duvar panosu olarak yeni ürünlere dönüştürüldüğü görülmüştür (Yetim, 2017: 416).”

- **Giysinin fonksiyonel olarak kullanılması**

- **Giysinin çift taraflı (tersli yüzü) olarak kullanılması**

Türk halk giysilerinin yapılandırılmasında bazı yörelerde giysilerin fonksiyonel olarak kullanılması durumu öne çıkmaktadır. Genellikle şalvar ve donlar, üste giyilen kısa üstlüklerin tersli yüzü giyilmek üzere çift taraflı olarak biçimlendirildiği belirlenmiştir. Yöre insanının bu fonksiyonel giysileri bulunduğu ortamın özelliğine veya giysinin diğer parçalarına uyum gösterecek şekilde kullanarak giysilerini çeşitlendirmiştir. Gerek günlük gerek törensel aktivitelerde giysinin uygun olan yüzeyini çevirerek kullanırken giysi çeşitliliğini artırarak tasarruf amaçlı bir uygulama gerçekleştirmiştir. Ekonomik olmak ve tasarruf yapmak amacıyla geliştirilen bu yöntem Anadolu’nu bazı yörelerinde uygulanmaktadır.

Fotoğraf 7: Ankara Kızılcaham’da kullanılan çift taraflı şalvar ve kısa üstlük örnekleri

- **Aynı giysinin farklı şekillerde kullanılması**

Türk halk giyiminin en içe giyilen göynekler her genç kızın çeyizinde hem erkek hem kadının kullanımı için yer almıştır. Genellikle bürümcük adı verilen ve ince bükümlü ipliklerden üretilen kumaşlardan yapılmıştır. Koca ve Vural(2013:277) yapmış oldukları çalışmalarında göyneklerin bürümcük kumaşlarının özelliklerini “*Türk halk giyiminde kullanılan göynekler incelendiğinde, inceliği, hafifliği, teri emme özelliğine sahip olması ve en önemlisi esneme özelliği ile vücudun şeklini alması bakımından, göyneklerin yapımında genellikle ipek, ipek pamuk veya ipek keten karışımı liflerden elde edilen bürümcük adı verilen dokumalar kullanılmıştır*” şeklinde tanımlamışlardır. Bu kumaşların en önemli özelliği esneyebilme kabiliyetinin olmasıdır. Bu nedenle her bedene uyum sağlayabilmekte ve hem erkek için hem de kadınların kullanabilmesine uygun olarak tasarlanmıştır. El tezgâhlarında eni

dar olarak dokunan kumaşların, kumaş israfı yapmadan en ekonomik ve verimli şekilde fonksiyonel olarak kullanılabilen bir giysidir.

Fotoğraf 8: Aynı giysinin hem üst beden için hem alt beden giysisi olarak kullanılmasına örnekler (Koca ve Vural, 2013:277),

İçe giyilen giysiler genellikle önden boydan boya açık olmasına rağmen, içe giyilen göyneğin ön ortası kapalı olarak hazırlanmıştır. Giyen kişinin ihtiyacına göre yakalar açılır ve kadın veya erkeğin kullanımına uygun olarak süslenir. Görünür (2005:353) gömlekler ile ilgili yapmış olduğu bir çalışmada gömleği “Önden açık entari, ince bir iç gömleği ve üzerine şalvar giyilmektedir. İç gömleği, çok ince şeffaf açık renk ipeklidir. Pamukla karıştırılarak dokunmuş gömleklilik dokumalar da vardır. Gömleklerin, eteklerinde, kol ağzlarında işlemeli olan örnekleri görülür” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlamadan da anlaşıldığı gibi gömleklerin kol ağzı ve yaka çevresinin ve ön açıklığın işlenerek süslendiği üzerinde durmuştur.

Bu giysiler ayrıca üst bedene gömlek veya alt bedene don olarak giyilebilecek şekilde de tasarlanmıştır. İhtiyaca göre aynı giysi birkaç kullanım özelliğini üzerinde taşımaktadır (fot. 8). Ekonomik olma düşüncesinin getirdiği bu uygulama Türk halkının yaratıcı zekâsının geliştirdiği önemli bir örnek olarak sunulabilir.

4. SONUÇ

Toplumun tamamının sahip olduğu bütün kültür değerleri değişime açıktır. Günümüzde ekonomik ve toplumsal değişimler halk giysilerinin ve giyinme usullerinin kentsel bölgelerden başlayarak, kırsal bölgelere doğru büyük oranda günlük kullanımlarını da etkilemektedir. Giysiler estetik ve işlevselliği içinde barındırmanın yanı sıra bilimsel, teknik, teknolojik ve sanatsal bir bütünlüğü de ifade eder. Türk giyim kuşamı pek çok özelliğinin yanı sıra bedene tam oturmadan biçimlendirilen, kumaşın eni ve boyu doğrultusunda dikdörtgen, kare, üçgen geometrik parçaların bir araya getirilmesi ve bu parçalara eklenen uzantıların birleştirilmesi ile oluşturulur. Basit ve yalın bir kalıp sistemine sahiptir. Oluşturulan giysilerin kol altına, ağ parçalarına ve dikiş kenarlarına ekler yerleştirilerek vücudun hareket yapabilme kabiliyeti ve rahatlığı sağlanabilmektedir. Bu uygulamalar giysinin kesiminden kullanımına ve kullanımdan kaldırılmasına kadar onları ekonomik olma düşüncesi ile tasarlanması ve oluşturulmasında önemli katkılar sağlamıştır.

Çalışmada Türk halk giyim kuşamında kadınların yöresel özellikleri dikkate alarak giysilerinin üretilmesinde, süslenmesinde ve giyilerek vücut üzerinde biçimlendirilmesinde geliştirdikleri sanatsal anlayış ve zekice yapılan uygulamalar inanılmaz derecede yaratıcı, işlevsel ve ekonomik açıdan son derece tasarruf sağlayacak biçimde oluşturulmuştur. Araştırmada elde edilen uygulama örnekleri moda tasarımı alanında önemli ölçüde katkılar sağlayacağı ve esin kaynağı olacağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Baker, P. (1993)“Ottoman Costume, The Court Context”, *Halı*, 131-134.
- Barışta, H. Ö., (1994). ” Burdur Çeltikçi Arvallı’dan Damat Giyimi”. *Erdem , Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. Ankara, 491- 497.
- Barışta, H. Ö.. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 2342,
- Durham, D. (2008). Giysi, Kimlik ve Demoktatik Özne: Demokratik Botswana'da Etnik Giysi , (Çev. Pelin Önder Erol), *Sosyoloji Dergisi*, (19):121-141
- Ferraro, G. (1998). *The Cultural Dimension of International Business*, 2. baskı. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Geum, K.-S. (1995). *The Art of Joseon Dress*. Seoul: Youlhwadang.
- Görünür, L., (2005). *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Entarisi ve Sadberk Hanım Müzesi Entari Koleksiyonu*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Horn, M. ve Lois G. (1981). *The Second Skin*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Kim, S.-B., G.-Y. Je, I.-J. Park, Y.-J. Young and K.-H. Lee. (2009). “A Study on the Formative Characteristics in Korean Style Fashion Design.” *Journal of the Korean Society for Clothing Industry* 11(1): 24–32.
- Koca, E., Vural, T., (2013), “Türk Halk Giyim Kuşamında Kullanılan Göynekler”, *VII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı Ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri*, /Bakü-Azerbaycan, 26-29.Haziran, 275 -283
- Koç, F., Koca, E., (2011). “The Clothing Culture of the Turks, and the Entari (Part 1: History)”, *Folk Life: Journal of Ethnological Studies*, (49): 10-29
- Koç, F., Koca, E., (2012). The Clothing Culture of the Turks, and the Entari (Part 2: the Entari). *Folk Life: Journal of Ethnological Studies*, (50)/2: 141-168
- Mickelwrite, N. (1987). “Tracing The Transformation in Women’s Dress in Nineteenth-Century Istanbul”, *The Annual Journal of the Costume Society of America /Dress* ,(13) 33: 32-40.
- Pamuk, B., (2001). *Muğla İli Milas ilçesi Çomak Dağ Köyleri Geleneksel Kadın Giysileri ve Çağdaş Tasarımları*. Yüksek Lisans Tezi (basılmamış). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Schein, E. (1984). “Coming to a New Awareness of Organizational Culture.” *Sloan Management Review* 25(2): 3–16.
- Uğurlu, S., Koca S.,K., (2011). “Sakarya Örneğinden Hareketle Gelin Kıyafetinde Meydana Gelen Değişim”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 /1
- Veblen, T. B., (2008) “Kadın Giyiminin İktisadi Teorisi” *Cogito*, (55): 151-159
- Wearden, J. (1993). “The Royal Garments Fabric, Design, Tailoring”, *Halı*, 135-138.
- Yetim, F. (2017). “Beypazarı Yöresi Geleneksel Kadın Giyiminde İşlemeli Çevre Hırka Örnekleri”. *İdil Dergisi* , 6 (29), 401- 422

**CEPTEN VE KATASTROFİK SAĞLIK HARCAMASI: TÜRKİYE’DE 2002-2017
DÖNEMİNİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ**
THE OUT-OF-POCKET AND CATASTROPHIC HEALTH EXPENDITURE:
COMPARATIVE INVESTIGATION OF 2002-2017 PERIOD in TURKEY

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAŞ,
Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAŞ,
Yozgat Bozok Üniversitesi

ÖZET

Cepten sağlık harcamaları genellikle ilaç, hekim tedavisi, hastaneye yatış ücreti ve tıbbi malzemeler gibi sağlıkla ilgili mal ve hizmetler için yapılan harcamalardır. Bu harcamalar, bireylerin aldıkları sağlık hizmeti ile ilgili hizmet sunuculara doğrudan yaptıkları ve herhangi bir kişi veya kurum tarafından kısmen veya tamamen kendilerine geri ödenmeyen harcamalar olarak ifade edilmektedir. Katastrofik sağlık harcamaları, belirli bir hanehalkı geliri eşliğini aşan sağlık harcamaları anlamına gelmektedir. Bu çalışma, cepten ve katastrofik sağlık harcamalarının kavramsal çerçevesinin ele alınması ve Türkiye’de bu tür sağlık harcamalarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri Sağlık İstatistikleri Yıllığı-2017, Türk İstatistik Kurumu Sağlık İstatistikleri ve OECD Sağlık İstatistikleri veri tabanlarından elde edilmiştir. Çalışmada kamu sağlık harcamasının %3-4 aralığında, özel sağlık harcamasının %1 civarında, cari ve toplam sağlık harcamasının %4-5 civarında olduğu ve kişi başı sağlık harcamasının 1000 doların üzerinde olduğu belirlenmiştir. Cari sağlık harcamasının GSYH’ye oranında %17,1’lik oranıyla ilk sırada ABD yer almaktadır ve OECD ülkelerinin ortalaması %8,9’dur. Türkiye %4,2’lik oranıyla, incelenen ülkeler içinde son sırada yer almaktadır. Türkiye’de cepten yapılan sağlık harcaması 2002’de 95 dolar iken 2017 yılında 206 dolara yükselmiştir. Cepten sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasındaki oranına bakıldığında, 2002’de %19,8 iken 2017 yılında %17,1’e düştüğü görülmektedir. Cepten yapılan cari sağlık harcamasının cari sağlık harcaması içindeki oranında ilk sırada %44,6 ile Letonya, son sırada %9,8 ile Fransa yer almaktadır. OECD ülkeleri ortalaması %20,6 iken Türkiye’de oran %17,4’tür. Katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranı 2002’de %0,81 iken, 2017’de %0,32’ye düşmüştür. Sağlık harcaması nedeniyle yoksullaşan hane oranına ilişkin rakamlara bakıldığında, 2002’de %0,43 olduğu ve 2017’de %0,12’ye düştüğü görülmektedir. Çalışma sonucunda Türkiye için sağlık hizmetlerine ayrılan kaynağın artırılması ve cepten sağlık harcamasının oranının azaltılması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Cepten Sağlık Harcaması, Katastrofik Sağlık Harcaması, Türkiye, OECD Ülkeleri

ABSTRACT

Out-of-pocket health expenditures are usually expenditures for health-related goods and services such as medicine, physician treatment, hospitalization fee and medical supplies. These expenditures are expressed as the expenditures made by individuals directly to the service providers related to the health service they receive and which are not partially or fully reimbursed by any person or institution. Catastrophic health expenditure refers to health expenditure that exceeds a certain household income threshold. This study aims to address the conceptual framework of the out-of-pocket and catastrophic health expenditures, and examine these health expenditures in Turkey. The data of the study were obtained from Health Statistics Yearbook-2017, Turkish Statistical Institute Health Statistics and OECD Health Statistics databases. In this study, it was determined that public health expenditures were in the range of 3-4%, private health expenditures were around 1%, current and total health

expenditures were around 4-5% and per capita health expenditures were over 1000 dollars. The USA ranked first with a ratio of 17.1% of current health expenditure to GDP, and the average of OECD countries was 8.9%. Turkey ranked last in the studied countries, with a rate of 4.2%. Out-of-pocket health expenditure increased from 95 dollars in 2002 to 206 dollars in 2017 in Turkey. Considering the ratio of out-of-pocket health expenditure to total health expenditure, it was 19.8% in 2002, and it decreased to 17.1% in 2017. Latvia ranked first with 44.6% of the ratio of out-of-pocket current health expenditure to current health expenditure, and France ranked last with 9.8%. While the average of OECD countries was 20.6%, the average in Turkey was 17.4%. While the rate of households making catastrophic health expenditure was 0.81% in 2002, it decreased to 0.32% in 2017. When the figures related to the proportion of households impoverished due to health expenditures, it was observed that it was 0.43% in 2002 and decreased to 0.12% in 2017. In the result of this study, it can be recommended to increase the resources allocated to health services and reduce the proportion of out-of-pocket health expenditures for Turkey.

Keywords: Out-of-Pocket Health Expenditure, Catastrophic Health Expenditure, Turkey, OECD Countries

1. GİRİŞ

Sağlık sistemlerinin en önemli amaçları arasında bireylerin ihtiyaç duydukları anda sağlık hizmetlerine ulaşabilmelerini sağlamak ve kişileri sağlık harcamalarının finansal riskine karşı koruyabilmek yer almaktadır (Gökalp, 2015: 143). Bu sebeple, tüm dünyada sağlık hizmetlerinin finansmanı, her zaman gündemde yer alan konular arasındadır. Türkiye’de de sağlık hizmetlerinin nasıl finanse edilebileceği ve hangi yöntemin finansal sürdürülebilirliğe katkı sağlayabileceği konusu, bilimsel araştırmalarda ve sağlık politikaları zemininde tartışılmaktadır.

Türkiye’de sağlık hizmetlerinin finansmanı üç temel şekilde ele alınabilmektedir. İlk finansman şekli, vergilerdir. Vergi gelirleri sonucunda genel bir devlet bütçesi ortaya çıkmaktadır. Bu bütçeden Sağlık Bakanlığı, üniversite hastaneleri, devlet memurlarının sağlık hizmeti harcaması gibi harcamalar finanse edilmektedir. İkinci olarak ve öne çıkan yöntem, sosyal güvenlik sistemine kayıtlı bireylerden alınan sosyal güvenlik primleridir. Son olarak, sağlık hizmetleri finansmanında kullanılan bir diğer yöntem ise cepten sağlık harcamalarıdır. Son başlık olan cepten sağlık harcamaları bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Cepten sağlık harcamaları genellikle ilaç, hekim tedavisi, hastaneye yatış ücreti ve tıbbi malzemeler gibi sağlıkla ilgili mal ve hizmetler için yapılan harcamalardır. Bu harcamalar, bireylerin aldıkları sağlık hizmeti ile ilgili hizmet sunuculara doğrudan yaptıkları ve herhangi bir kişi veya kurum tarafından kısmen veya tamamen kendilerine geri ödenmeyen harcamalar olarak ifade edilmektedir (Özgen, 2007: 202-204). Bir diğer tanımda cepten sağlık harcamaları, bir hanenin sağlık hizmeti için ödeme kabiliyetinin önceden tanımlanmış bir yüzdesini veya eşliğini aşan sağlık harcaması olarak tanımlanmaktadır (Cylus, 2018: 599).

Cepten sağlık harcamaları doğrudan ödeme, kullanıcı katkısı ve enformel ödemeler olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Doğrudan ödeme, sosyal güvence kapsamı dışında kalan bütün hizmetler için yapılan ödemelerdir. Bu ödemeler genellikle dış hekimleri, güvence kapsamı dışındaki ilaçlar için eczaneler, özel hekim muayeneleri, özel hastaneler ve laboratuvarlar gibi özel sektörde faaliyet gösteren sağlık hizmeti sunucularına yapılmaktadır. Kullanıcı katkısı, güvence kapsamında kalan hizmetlerin kullanımı sırasında yapılan ödemelerdir. Genellikle bu ödemeler “katkı payı” (co-payment) şeklinde ifade edilmektedir. Kullanıcı katkılarının genellikle iki sebebi bulunmaktadır. İlki, sağlık hizmetleri sunumunda sağlık sistemleri için daha fazla kaynak yaratabilmektir. İkincisi ise sağlık hizmetlerine yönelik harcamalarda talebi azaltarak verimliliği artırabilmek ve maliyetleri sınırlamaktır. Enformel ödemeler ise sosyal

güvence kapsamında olan hizmetler için yapılan ve yasal olmayan ödemelerdir. Bu ödemeler, sağlık hizmetleri sunumunda görevli personele teşekkür hediyeleri ve hastayla özel olarak ilgilenilmesini sağlamak amacıyla tedavi öncesinde sunulan paralar şeklinde gerçekleşmektedir (Çelik, 2013: 191-192; Tengilimoğlu vd., 2015: 307). Dolayısıyla cepten sağlık harcamalarının büyüklüğü ve etkisi göz önüne alındığında önemli bir finansman kaynağı olduğu söylenebilir (Bora Başara ve Şahin, 2008: 321).

Günümüzde birçok sağlık sisteminde sağlık hizmeti kullanıcıları, sağlık hizmeti maliyetlerine katılmaktadır ve cepten ödemeler yapmaktadır. Cepten ödemelerden hizmetlerin gereksiz kullanımını engellemek ve sağlık sistemleri için ek gelir elde etmek amacıyla yararlanılmaktadır. Cepten ödemelerin, hem gerekli hem de gereksiz sağlık hizmeti kullanımını azaltabilme riski bulunmaktadır (Belek, 2009: 124). Cepten sağlık harcamaları, sağlık sistemleri için ilave kaynak sağlamak ve maliyetleri azaltmak için olumlu etkiler ortaya çıkarırken, bireyler açısından bazı sorunlara sebep olabilmektedir (Özgen, 2007: 202). Sağlık hizmetlerinde cepten harcamalar bireyleri yoksullaştırabilmektedir ve bu sebeple yoksulların sağlık hizmeti kullanımını azalabilmektedir. Sağlık hizmetlerini kullanamamanın yol açtığı giderek sağlığın kaybedilmesi durumu, sağlık sistemleri için daha büyük yüklerle sebep olabilmektedir (Çelik, 2013: 196).

Cepten ödemelerle yakından ilişkili bir kavram da katastrofik sağlık harcamalarıdır. Katastrofik sağlık harcamaları, belirli bir hanehalkı geliri eşliğini aşan sağlık harcamaları anlamına gelmektedir (Lee ve Yoon, 2019). Katastrofik sağlık harcamaları, sağlık hizmeti kullanıcılarının sağlık hizmeti almak istemeleri ve bu hizmetlerin cepten ödendiği durumlarda, ödenen miktarın gelir düzeyine göre çok yüksek olabildiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Sağlık için yapılan bu harcamalar, hanehalkı açısından bir finansal krize dönüşebilmektedir. Elde edilen gelir sağlık harcamaları için kullanılması nedeniyle, diğer alanlarda (gıda, giyim, eğitim, vb.) harcamalar azalabilmektedir (Çelik, 2013: 196).

Katastrofik harcamalar, genellikle yoksullukla ilişkilendirilmektedir. Ancak her katastrofik harcama yoksulluk meydana getirmeyebilir. Hanenin yaptığı harcamalar, eşik değeri aşsa bile hanenin geliri yüksek olduğu için yoksulluğa yol açmayabilir. Başka bir durumda ise hanenin sağlık harcamaları eşik değerinde olmasa bile, düşük gelirli bir haneyse katastrofik sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Katastrofik sağlık harcamaları çoğunlukla orta ve düşük gelirli ülkelerde görülmektedir. Bunun sebebi, orta ve düşük gelirli ülkelerde finansman sistemlerinde sorunlar yaşanmasıdır (Oğuzhan ve Kurnaz, 2018: 30).

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, cepten ve katastrofik sağlık harcamalarının kavramsal açıdan ele alınması ve Türkiye’de 2002-2017 döneminde bu tür sağlık harcamalarının incelenmesidir. Çalışmada Türkiye’de yıllar itibariyle sağlık harcamalarının değişimi incelenmiş ve çeşitli ülkelerle karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın verileri Sağlık İstatistikleri Yıllığı-2017, TÜİK Sağlık İstatistikleri ve OECD Sağlık İstatistikleri veri tabanlarından elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1’de 2002-2017 döneminde Türkiye sağlık harcamalarının seyri verilmektedir. Tabloda çeşitli sağlık harcamalarının GSYH’ye oranı verilmektedir. Tablo incelendiğinde kamu sağlık harcamasının %3-4 aralığında, özel sağlık harcamasının %1 civarında, cari ve toplam sağlık harcamasının %4-5 civarında olduğu ve kişi başı sağlık harcamasının 1000 doların üzerinde olduğu görülmektedir.

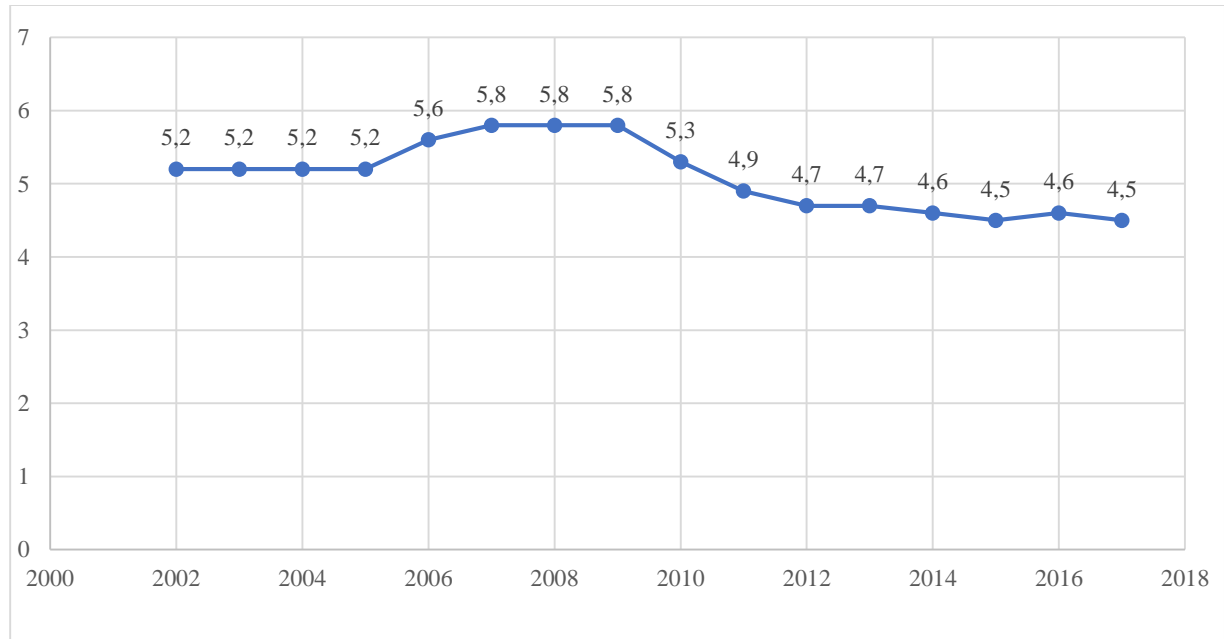
Tablo 1. Yıllara Göre Sağlık Harcamaları

Yıl	Kamu Sağlık Harcamasının GSYH'ye Oranı	Özel Sağlık Harcamasının GSYH'ye Oranı	Cari Sağlık Harcamasının GSYH'ye Oranı	Toplam Sağlık Harcamasının GSYH'ye Oranı	Kişi Başı Sağlık Harcaması (SGP, ABD \$)
2002	3,7	1,5	5,1	5,2	470
2003	3,7	1,5	5,1	5,2	481
2004	3,7	1,5	5,0	5,2	534
2005	3,6	1,7	4,9	5,2	583
2006	3,8	1,8	5,2	5,6	701
2007	3,9	1,9	5,3	5,8	778
2008	4,2	1,6	5,3	5,8	837
2009	4,7	1,1	5,5	5,8	849
2010	4,2	1,1	5,1	5,3	872
2011	3,9	1,0	4,7	4,9	912
2012	3,7	1,0	4,5	4,7	917
2013	3,7	1,0	4,4	4,7	978
2014	3,6	1,0	4,3	4,6	1043
2015	3,5	1,0	4,1	4,5	1029
2016	3,6	1,0	4,3	4,6	1092
2017	3,5	1,0	4,2	4,5	1124

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2018; TÜİK, 2018; OECD, 2019

Şekil 1'de toplam sağlık harcamasının GSYH'ye oranı verilmektedir. Şekil incelendiğinde 2002'de %5,2 olan oranın 2006 yılında %5,8'e çıktığı görülmektedir. Son yıllarda toplam sağlık harcamalarının GSYH'ye oranında birbirine yakın değerler görülmektedir ve 2017 yılında oran %4,5'tir.

Şekil 1. Toplam Sağlık Harcamasının GSYH'ye Oranı (%)

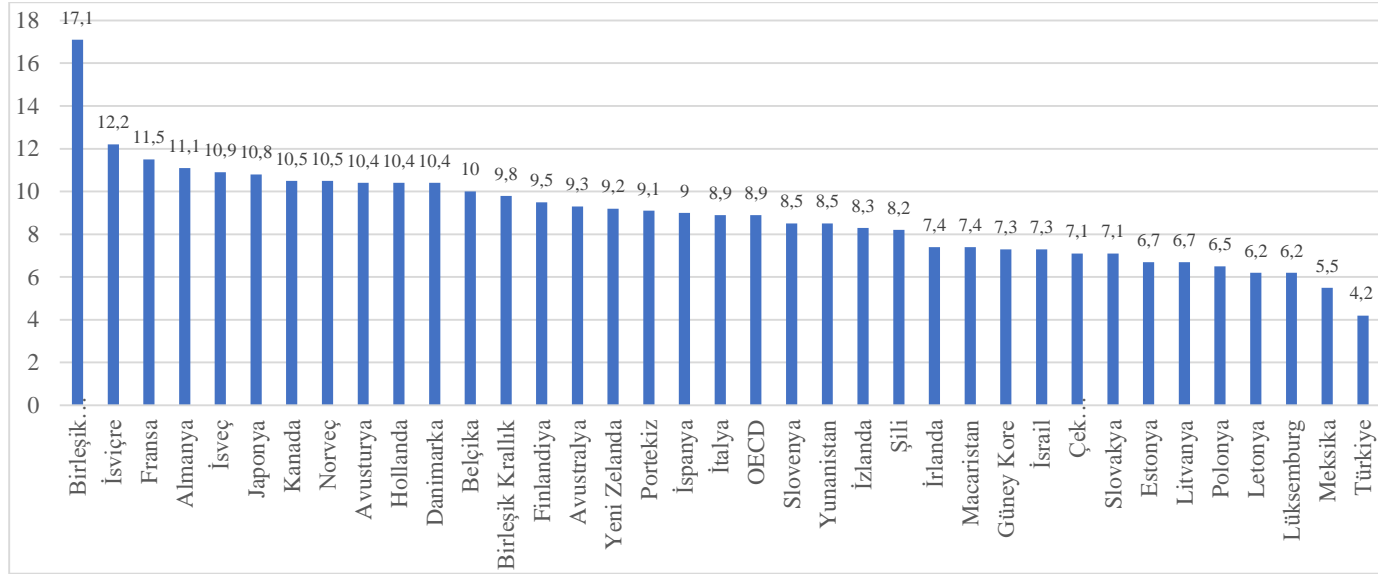
Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2018; TÜİK, 2018; OECD, 2019

Şekil 2'de cari sağlık harcamalarının ülkelere göre dağılımı ve sıralaması verilmektedir. Cari sağlık harcamasının GSYH'ye oranında %17,1'lik oranıyla ilk sırada, ABD yer almaktadır.

ABD'yi İsviçre ve Fransa takip etmektedir. OECD ülkelerinin ortalaması, %8,9'dur. Türkiye %4,2'lik oranıyla, incelenen ülkeler içinde son sırada yer almaktadır.

Şekil 2. Cari Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%)

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2018; TÜİK, 2018; OECD, 2019

Tablo 2’de cepten yapılan sağlık harcamalarının yıllara göre dağılımı verilmektedir. Cepten yapılan sağlık harcaması, 2002’de 95 dolar iken 2017 yılında 206 dolara yükselmiştir. Cepten sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasındaki oranına bakıldığında, 2002’de %19,8 iken 2017 yılında %17,1’e düştüğü görülmektedir.

Tablo 2. Cepten Yapılan Sağlık Harcaması

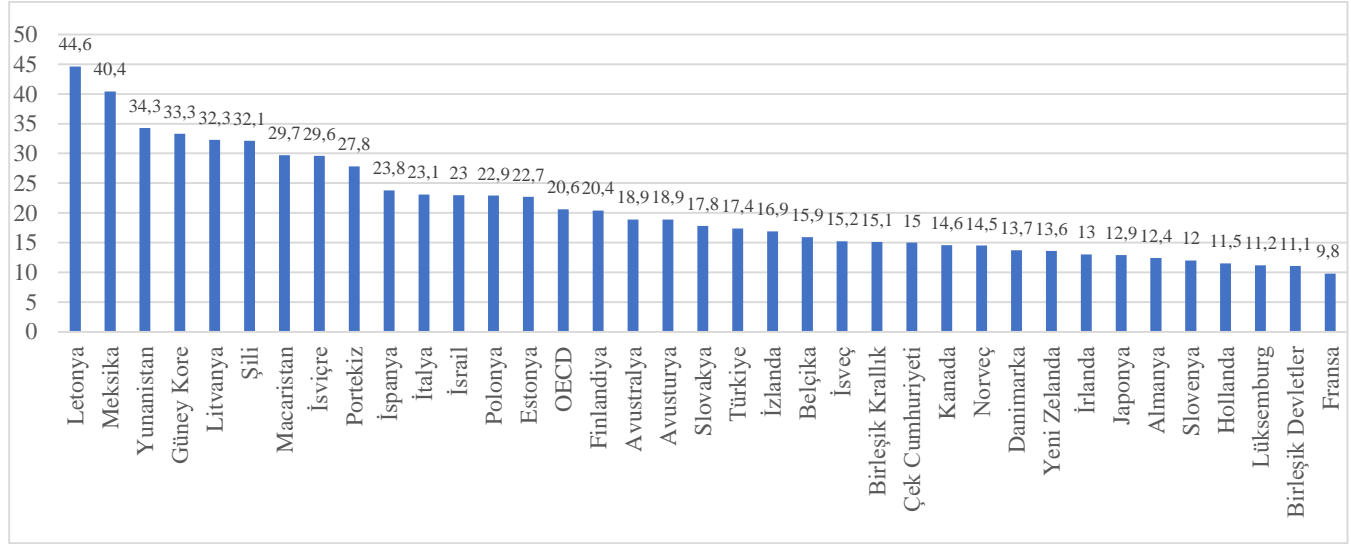
Yıl	Cepten Sağlık Harcaması (SGP, ABD \$)	Cepten Sağlık Harcamasının Toplam Sağlık Harcamasındaki Oranı (%)
2002	95	19,8
2003	91	18,5
2004	108	19,2
2005	141	22,8
2006	166	22,0
2007	186	21,8
2008	161	17,4
2009	125	14,1
2010	150	16,3
2011	148	15,4
2012	153	15,8
2013	174	16,8
2014	197	17,8
2015	184	16,6
2016	190	16,3
2017	206	17,1

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2018; TÜİK, 2018; OECD, 2019

Cepten yapılan cari sağlık harcamasının cari sağlık harcaması içindeki oranına bakıldığında ilk sırada %44,6 ile Letonya, son sırada %9,8 ile Fransa yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle

cepten sağlık harcaması açısından en iyi durumda olan ülke, Fransa; en kötü durumda olan ülke Letonya'dır. OECD ülkeleri ortalaması %20,6 iken Türkiye'de oran %17,4'tür (bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Cepten Yapılan Cari Sağlık Harcamasının Cari Sağlık Harcaması İçindeki Oranı (%)

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2018; TÜİK, 2018; OECD, 2019

Tablo 3'te katastrofik sağlık harcamasının yıllara göre dağılımı verilmektedir. Katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranı tüm yıllar %1'in altında olup, 2002'de % 0,81 olan oran, 2017'de % 0,32'ye düşmüştür. Sağlık harcaması nedeniyle yoksullaşan hane oranına ilişkin rakamlara bakıldığında, 2002'de % 0,43 olduğu ve 2017'de 0,12'ye düştüğü görülmektedir.

Tablo 3. Katastrofik Sağlık Harcaması (%)

Yıl	Katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranı	Sağlık harcaması nedeniyle yoksullaşan hane oranı
2002	0,81	0,43
2003	0,75	0,25
2004	0,84	0,28
2005	0,64	0,23
2006	0,59	0,34
2007	0,68	0,19
2008	0,36	0,17
2009	0,48	0,22
2010	0,37	0,15
2011	0,17	0,15
2012	0,14	0,07
2013	0,22	0,15
2014	0,31	0,12
2015	0,3	0,13
2016	0,29	0,10
2017	0,32	0,12

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2018; TÜİK, 2018; OECD, 2019

4. SONUÇ

Bu çalışma, cepten ve katastrofik sağlık harcamalarının kavramsal açıdan ele alınması ve Türkiye’de bu tür sağlık harcamalarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Türkiye’de yıllar itibariyle sağlık harcamalarının değişimi incelenmiş ve çeşitli ülkelerle karşılaştırmalar yapılmıştır.

Çalışma sonucunda kamu sağlık harcamasının GSYH’ye oranının %3-4 aralığında, özel sağlık harcamasının GSYH’ye oranının %1’lerde, cari ve toplam sağlık harcamasının %4-5 civarında olduğu ve kişi başı sağlık harcamasının 1000 doları (SGP) aştığı görülmektedir. Türkiye’nin sağlık harcamasındaki durumunun daha net belirlenmesi amacıyla diğer ülkelerle kıyaslanmasına bakıldığında, Türkiye %4,2’lik oranıyla incelenen ülkeler içerisinde son sırada yer almıştır. Bu durum Türkiye için sağlık alanına daha fazla kaynak ayrılması gerektiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu noktada dikkate alınması gereken husus, ayrılan pay kadar, ayrılmış miktarın verimli kullanılması hususudur. Bu nedenle söylenilebilecek nokta, öncelikle tüm alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da mevcut kaynaklar verimli kullanılmalı, ardından ayrılan pay artırılmaya çalışılmalıdır.

Cepten sağlık harcamaları, sosyal güvence kapsamında olsun olmasın bireylerin cebinden çıkan para olması nedeniyle başta Dünya Sağlık Örgütü başta olmak üzere çeşitli otoritelere sağlık hizmeti finansmanında ağırlıkta olmaması önerilen finansman yöntemidir. Türkiye’de cepten sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasındaki oranına bakıldığında, 2002’de %19,8 iken 2017 yılında %17,1’e düştüğü görülmektedir. Ülkeler açısından bakıldığında Türkiye’nin %17,4’lük oranla OECD ülkeleri ortalamasının (%20,6) orta sıralarda yer aldığı görülmektedir. Ancak imkânlar dâhilinde Türkiye sağlık hizmetleri finansmanında cepten ödemelerin oranının daha da düşürülmesi önerilebilir.

Sağlık hizmetleri ihtiyacının çoğunluğunun acil, ertelenemez, ikamesi güç hizmetler olması nedeniyle sağlık hizmetleri talebi katı esnek olmaktadır. Diğer bir ifadeyle bedeli ne olursa olsun bireyler, hizmeti almak zorunda kalmaktadır. Alınmak zorunda olunan hizmet sosyal güvence kapsamında olmaması nedeniyle bireyler cepten ödeyerek hizmeti almakta ve bu durum katastrofik sağlık harcamasının oluşmasına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle sağlık hizmeti için ödenen miktar, kişi ve ailelerin bütçelerini aşmakta ve yoksul ailelerin daha da yoksullaşması anlamına gelmektedir. Türkiye için duruma bakıldığında katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranı 2002’de %0,81 iken, 2017’de % 0,32’ye düşmüştür. Sağlık harcaması nedeniyle yoksullaşan hane oranı ise 2002’de %0,43 ve 2017’de %0,12’dir. Bu rakamlar, katastrofik sağlık harcamasında Türkiye’nin kabul edilebilir oranlarda olduğunu göstermekle birlikte hedef, hiç kimsenin katastrofik sağlık harcaması yapmaması şeklinde belirlenmelidir.

KAYNAKLAR

- Belek, İ. (2009). Sağlıkın politik ekonomisi: Sosyal devletin çöküşü. 3. Baskı, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Bora Başara, B., & Şahin, İ. (2008). Türkiye’de cepten yapılan sağlık harcamalarını etkileyen etmenler. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(2), 319-340.
- Cylus, J., Thomson, S., & Evetovits, T. (2018). Catastrophic health spending in Europe: equity and policy implications of different calculation methods. Bulletin of the World Health Organization, 96(9), 599-609.
- Çelik, Y. (2013). Sağlık ekonomisi. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gökalp, F. (2015). Türkiye’de sağlık hizmetlerinin finansmanı. Sağlık ekonomisi: Mikro ve makro boyutları içinde. (Ed. Burcu Güvenek). Konya: Çizgi Kitabevi.

- Lee, M., & Yoon, K. (2019). Catastrophic Health Expenditures and Its Inequality in Households with Cancer Patients: A Panel Study. *Processes*, 7(39), doi:10.3390/pr7010039
- OECD (2019). OECD Health Statistics, 2019. Erişim: 12.07.2019, <http://www.oecd.org/els/health-systems/health-data.htm>
- Oğuzhan, G., & Kurnaz, M. (2018). Katastrofik sağlık harcamaları: Düşük gelirli ülke örnekleri. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 25-32.
- Özgen, H. (2007). Sağlık Hizmetleri Finansmanında Cepten Harcama: Nedir? Neden Önemlidir?. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 10(2), 201-228.
- Sağlık Bakanlığı (2018). Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2017. Sağlık Bakanlığı, Ankara.
- Tengilimoğlu, D., Akbolat, M., & Işık, O. (2015). Sağlık işletmeleri yönetimi. Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK (2018). Sağlık Harcama İstatistikleri, 2017. Erişim: 10.07.2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084#

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE AFET YÖNETİMİ UYGULAMALARI: KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA

DISASTER MANAGEMENT APPLICATIONS in the HEALTH SECTOR: A CONCEPTUAL STUDY

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAŞ,
Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAŞ,
Yozgat Bozok Üniversitesi

ÖZET

Afet, toplumun bir bölümü ya da tamamı için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar ortaya çıkaran, normal hayatı etkileyen ve kesintiye uğratan, toplumun baş etme kapasitesinin çoğunlukla yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay şeklinde tanımlanmaktadır. Afetler, canlıların yanında doğayı da olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Afetler tarım arazilerine, su kaynaklarına ve doğal ortamlarındaki canlılara zarar verebilmektedir. Afetlerin bir bölümü doğal olaylar sonucu ortaya çıkarken, bazı afetler ise insanların doğayla çeşitli etkileşimleri sonucunda meydana gelebilmektedir. Afetler genellikle ölüm, hastalık, sakatlanma ve yaralanma gibi sonuçlar ortaya çıkararak insanları ve diğer canlıları etkileyebilmektedir. Belirli adımlar takip edilerek yönetilmesi gereken bir süreç olan afet, çok paydaşlı ve çok disiplinli bir bakış açısı ve yönetim anlayışı gerektirmektedir. Afetler, halk sağlığı sorunlarının meydana gelebileceği doğa ve insan kaynaklı olaylardır. Afet durumunda afetzedelerin fiziksel ve ruhsal sağlığı etkilenebilmektedir. Bu bireylerin sağlık hizmeti ihtiyacı artabilmektedir. Afet meydana geldiğinde, afet bölgesinde birçok ölüm, yaralanma ve hastalıklar meydana gelebilmektedir. Bir afet yönetim ve planlama süreci, afete karşı yapılacak hazırlıklar ve önlemler ile başlamaktadır. Afet durumunda, binaların güvenlik ve afete dayanıklılık önlemleri ve bu binaların fiziksel donanımının planlanması önemli bir unsurdur. Afet sırasında acil sağlık hizmetlerinin yanı sıra birçok çevre sağlığı sorunuyla da karşılaşmaktadır. Bu çalışma, afet yönetiminin kavramsal çerçevesi ile sağlık sektöründe afet yönetimi uygulamalarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiş tanımlayıcı nitelikte bir çalışmadır. Sağlık sektöründe afet yönetiminin kavramsal olarak ele alındığı bu çalışmanın gelecekte yapılacak görgül çalışmalar için fikir verici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Yönetimi, Sağlık Sektörü

ABSTRACT

Disaster is defined as a nature, technology or man-made event that causes physical, economic and social losses, affects and interrupts normal life for part or all of the society. The capacity of the community to deal with disasters is often insufficient. Disasters can adversely affect nature as well as living things. Disasters may damage the agricultural lands, water resources and living organisms. While some of the disasters arise as a result of natural events, some disasters may occur as a result of human's various interactions with nature. Disasters can often affect people and other living things, resulting in death, illness, disablement and injury. Disaster, which is a process that must be managed by following certain steps, requires a multi-stakeholder and multi-disciplinary perspective and management approach. Disasters are natural and man-made events in which public health problems may occur. In case of disaster, physical and mental health of the natural disaster victims can be affected. Health care needs of these individuals may increase. When a disaster occurs, many deaths, injuries and diseases can occur in the disaster area. A disaster management and planning process starts with preparations and measures against disaster. In case of disaster, planning the security and disaster resistance measures of buildings and the physical equipment of these buildings is an important element. In addition to emergency health services, many environmental health

problems are encountered during disasters. This study is a descriptive study conducted in order to examine the conceptual framework of disaster management and disaster management practices in health sector. This study, which considers disaster management conceptually in the health sector, is thought to be an idea for future empirical studies.

Keywords: Disaster, Disaster Management, Health Sector

1. GİRİŞ

Afet, toplumun bir bölümü ya da tamamı için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar ortaya çıkaran, normal hayatı etkileyen ve kesintiye uğratan, toplumun baş etme kapasitesinin çoğunlukla yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay şeklinde tanımlanmaktadır. Afet, bir olayın kendisinden ziyade doğurduğu sonucu yansıtmaktadır (AFAD, 2019a). Afetler, canlıların yanında doğayı da olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Tarım arazileri, su kaynakları ve doğal ortamlarındaki canlılar afetler nedeniyle zarar görebilmektedir (Hazırcı ve Şahin, 2019: 404). Bir tehlikenin harekete geçmesi sonucu oluşan afetler, çeşitli zararlara sebep olabilmektedir. Afetler genellikle ölüm, hastalık, sakatlanma ve yaralanma gibi sonuçlar ortaya çıkararak insanları ve diğer canlıları etkileyebilmektedir. Toplum, genellikle afetin yol açtığı zararlar ile baş edebilme kapasitesine sahip olamamaktadır. Çoğunlukla afetlerin verdiği zararların giderilmesinde sosyal süreçlere ihtiyaç duyulmaktadır (Kemaloğlu, 2015: 129).

Alanyazın incelendiğinde “afet” ve “doğal afet” kavramlarının eşanlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak tüm afetler, doğal afet değildir (Berren vd., 1980: 104). Afetlerin bir bölümü doğal olaylar sonucu ortaya çıkarken, bazı afetler ise insanların doğayla çeşitli etkileşimleri sonucunda meydana gelebilmektedir (Bozyiğit ve Kaya, 2017: 56). Bu sebeple afetler doğal afetler, doğal olmayan afetler ve karmaşık afetler olarak üç başlıkta ele alınmaktadır.

Doğal afetler öngörülemeyen, etki düzeyi ve etki alanı önceden belirlenemeyen, can ve mal kayıpları ile sonuçlanabilen doğa olayları şeklinde tanımlanmaktadır. Bu afetler, jeolojik kaynaklı ve meteorolojik kaynaklı ortaya çıkabilmektedir (Karabulut ve Bekler, 2019: 369). Türkiye; tektonik oluşumu, jeolojik yapısı, topografyası ve meteorolojik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, doğal afet riski bulunan ülkeler arasındadır. Dolayısıyla Türkiye’de başta depremler olmak üzere heyelan, sel, erozyon, çığ gibi birçok doğal afet meydana gelmektedir (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı & Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı, 2004: 27). Doğal olmayan afetler genellikle insan kaynaklı ortaya çıkan afetlerdir. Bu grupta nükleer, biyolojik ve kimyasal kazalar, taşımacılık kazaları, endüstriyel kazalar, aşırı kalabalıktan meydana gelen kazalar yer almaktadır (Afet ve Acil Durum Eğitim Merkezi, 2019). Karmaşık afetler ise doğa kaynaklı meydana gelen bir afetin aynı zamanda bir başka afeti ortaya çıkarmasıdır. Bir deprem meydana gelmesi durumunda aynı zamanda bir su basması ya da yangın ortaya çıkıyorsa karmaşık afet gerçekleşmektedir.

Bu çalışmada afetin ve afet yönetiminin kavramsal çerçevesi ile sağlık sektöründe afet yönetimi uygulamaları incelenmektedir.

2. AFET YÖNETİMİ

Fiziksel, ekonomik ve sosyal birçok kayıp ortaya çıkarabilen afetlerin planlanması ve afet meydana geldiğinde sürecin yönetilebilmesi konusunun özellikle gelişmekte olan ülkelerde oldukça tartışmalı olduğu söylenebilir. Belirli adımlar takip edilerek yönetilmesi gereken bir süreç olan afetin yönetilmesi, çok paydaşlı ve çok disiplinli bir bakış açısı ve yönetim anlayışı gerektirmektedir.

Afetin planlanması; ana hatlarıyla “hazırlık, önleme ve risk azaltma, afete müdahale ve iyileştirme planları” isimleri altında afet öncesinde hazırlanması gereken planlama

çalışmalarının tümünü içermektedir. Afet yönetimi ise, afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması, afet sonucunu doğuran olaylara zamanında, hızlı ve etkili olarak müdahale edilmesi ve afetten etkilenen topluluklar için daha güvenli ve gelişmiş yeni bir yaşam çevresi oluşturulabilmesi için toplumca yapılması gereken topyekûn bir mücadele sürecidir. Bu süreçte afet bölgesinin özelliklerinin bilinmesi ve hazırlıkların bu özellikler ışığında yapılması gereklidir. Afet bölgesi, yapılan ön değerlendirme sonucu afetin etkilediği, hasar ve yıkıma sebep olduğu belirlenen ve bu veriler ışığında sınırları tespit edilen bölge şeklinde ifade edilmektedir (AFAD, 2019a).

Türkiye’de afet ile ilgili süreçler Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından yürütülmektedir. Bu birimin kurulma amacı, afet öncesinde, afet sırasında, afet sonrasında ve acil durumlarda ulusal ve uluslararası koordinasyonu sağlayabilmektir. Bu amaçla Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı tarafından bir afet yönetim sistemi oluşturulmuştur. Bu sistem afet sürecini dört evreden oluşan bir yönetim sistemiyle kontrol etmektedir. Bu süreçler zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçleridir (AFAD, 2019b).

3. SAĞLIK SEKTÖRÜNDE AFET YÖNETİMİ

Dünya Sağlık Örgütü; salgın hastalıklar, su kalitesi, kimyasal tehditler, kronik hastalıkların yönetimi ve ruh sağlığı gibi kritik önem taşıyan halk sağlığı konularında gerekli sağlık hizmetlerinin bireylerin ihtiyaç duyduğu her durumda sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu tür halk sağlığı sorunlarında hastalara tıbbi malzeme sağlama zinciri etkili bir süreçle yönetilebilmelidir (Gögen, 2004: 297). Afetler, halk sağlığı sorunlarının meydana gelebileceği ve afetzedelerin sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymalarına yol açan doğa ve insan kaynaklı olaylardır. Afet durumunda afetzedelerin fiziksel ve ruhsal sağlığı etkilenebilmektedir. Bu bireylerin sağlık hizmeti ihtiyacı artabilmektedir.

Afet meydana geldiğinde, afet bölgesinde birçok ölüm, yaralanma ve hastalıklar meydana gelebilmektedir. Bu süreçte “afet tıbbi” bireylerin sağlıklarını iyileştirebilmede rol oynamaktadır. Afet tıbbi, afet yönetimindeki diğer disiplinlerle işbirliği kurarak, afetlerde ortaya çıkan ve farklı uzmanlıklar gerektiren tüm sağlık sorunlarına çözüm üretebilmek amacıyla uygulanmaktadır. Bu uygulamalar hem sağlık kurum ve kuruluşlarındaki uygulamaları hem de sahada, afet bölgesinde, enkaz içinde ve sahra hastanelerinde yapılan müdahale çalışmalarını kapsamaktadır (AFAD, 2019).

Bir afet yönetim ve planlama süreci, afete karşı yapılacak hazırlıklar ve önlemler ile başlamaktadır. Bu süreçte temel amaç, potansiyel bir afetin yol açabileceği zarar riskini en aza indirebilmektir. Bir sağlık kuruluşunun afete hazırlık süreci birçok farklı alanda olmalıdır. Öncelikle sağlık hizmetinin sunulduğu sağlık tesisinin (hastane, aile sağlık merkez, vb.) bina olarak afete fiziksel hazırlığı gerekmektedir. Afet durumunda yaralı ve hastaların taşınacağı binalar, hali hazırda birçok hastayı da içinde barındırması sebebiyle güvenilir ve afete dayanıklı olmalıdır. Meydana gelen afet, sağlık kuruluşunu da etkileyebilmektedir. Elektrik kesilebilmekte veya su kaynaklarının kullanımı kesintiye uğrayabilmektedir. Bu sebeple, afet sırasında hasta yoğun bakımda ya da bir ameliyatta ise afetin yol açtığı zararın en aza indirilebilmesi için binanın elektrik donanımı, ameliyat odası donanımı gibi fiziksel unsurları gözden geçirilmelidir (Akdur, 2000: 9).

Afet durumunda, binaların güvenlik ve afete dayanıklılık önlemleri kadar, bu binaların fiziksel ölçeğinin planlanması da önemli bir unsurdur. Örneğin bir ilin tamamını veya bir ilin bir ilçesini etkileyen bir deprem meydana geldiğinde, o sağlık kurum veya kuruluşunun kaç afetzedeye sağlık hizmeti sunabilecek kapasitede olduğu, tıbbi malzeme stoku, hasta kapasitesine göre tıbbi cihazların kullanımı gibi fiziksel donanımına ilişkin unsurlar hem yerel hem de ulusal sağlık düzenlemeleriyle afet öncesinde hazırlık evresinde belirlenmelidir. Afet sırasında yeterli olmayan kaynaklar için çevre illerden destek ekipleri gönderilebilmektedir.

Çevre illerdeki hastanelerin fiziksel imkânlarının yeterli olmadığı durumlarda ulusal ve uluslararası düzeyde yardımlar alınabilmektedir. Çevreden gelecek desteklere yönelik de bir planlama gerekmektedir. Hangi il için hangi illerden yardım gönderileceği belirli olursa, afet olması durumunda olay bölgesine gereğinden fazla ekip ve kaynak gönderiminin önüne geçilmiş olur ve karmaşıklık ortadan kaldırılabilir. Böylece yaralanmalar, hastalıklar ve ölümlerin büyük ölçekte gerçekleştiği bir afet durumunda, afet bölgesinde yaşanabilecek krizlerin önüne geçilebilir.

Afetin yönetim ve planlama sürecinde bir diğer önemli husus, afetin meydana geldiği afet bölgesinde zamanında ve etkili bir süreç yönetimi gerçekleştirilebilmesidir. Böylece afetin yol açtığı yıkımın ve zararın bir derece olsun iyileştirilebilmesi amaçlanmaktadır. Bu husus, afete hazırlık ve önlem evresiyle oldukça ilişkilidir. Önceden hazırlıkların yapıldığı, sağlık kuruluşunun sorumluluklarının ve insan kaynaklarının işbölümünün belli olduğu bir planlama, afet sırasında zaman kaybını ve krizleri önleyebilir.

Afet sırasında acil sağlık hizmetlerinin yanı sıra birçok çevre sağlığı sorunuyla da karşılaşmaktadır. Afet bölgelerinde ölüm meydana geldiğinde, ölen afetzedelerin bulunana ve defnedilene kadar geçen sürede birçok sağlık riski ortaya çıkabilmektedir. Aynı zamanda afetzedeler, afetten etkilenen bölgelerden toplu şekilde başka alanlara taşınabilmektedirler. Bu bölgelerde hijyenik olmayan su kaynakları, yetersiz barınma koşulları, hijyenik gıdaya erişimde yaşanan sorunlar, bulaşıcı ve salgın hastalıklar gibi birçok çevre sağlığı sorunu da meydana gelebilmektedir. Afet bölgeleri genellikle radyasyon, enfeksiyon gibi risklere açık olabilmektedir. Atık ve vektörlerin kontrol altına alınması da bu bölgelerde riskleri azaltabilmektedir. Bu sebeple afet bölgelerinde acil sağlık hizmetlerine erişim sağlandıktan sonra bu tür riskleri azaltmaya yönelik sağlık hizmetleri sunulması beklenmektedir.

Afet öncesi ve afet sırasında yapılacak ve dikkate alınacak önlemler ile afetin yol açabileceği zararlar önemli ölçüde azaltılabilmektedir. Ancak, afetler meydana geldikten sonra da afet bölgesinde birçok sorun ortaya çıkabilmektedir. Sağlık hizmetleri açısından düşünüldüğünde, afet bölgesinde en öncelikli olarak acil sağlık hizmetleri ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Afet ortaya çıktığında acil sağlık hizmetleri sunumunun doğru bir şekilde planlanması, acil sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan afetzedelerin ölüm oranlarını azaltabilir ve daha hızlı bir şekilde iyileşmeleri ve daha az hasarla afet sürecini atlatalmaları sağlanabilir. Bu amaçla afetzedelerin acil sağlık hizmetlerine ne düzeyde ihtiyaç duyduklarını belirlemek amacıyla triyaj uygulaması etkin bir şekilde uygulanmalıdır.

Türkiye’de afet meydana geldiğinde, sosyal medya platformları afette dayanışma sağlamada önemli rol oynamaktadır. Örneğin Van depreminde birçok yardım kampanyası düzenlenerek afetzedelere destek olunması sağlanmıştır (Soydan ve Alpaslan, 2014: 62). Sağlık sektörü açısından düşünüldüğünde, sağlık personelinin sağlık hizmeti sunumu ve ilaç yardımları gibi konularda sosyal medya katkı sağlayabilmektedir. Böylece toplumsal örgütlenme ortamı yaratılabilmektedir.

4. SONUÇ

Afet, bir olayın kendisinden ziyade doğurduğu sonucu yansıtmaktadır ve canlıların yanında doğayı da olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Afetler genellikle ölüm, hastalık, sakatlanma ve yaralanma gibi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca afet durumunda afetzedelerin fiziksel ve ruhsal sağlığı etkilenebilmektedir ve bu bireylerin sağlık hizmeti ihtiyacı artabilmektedir. Bu nedenle afet olması durumunda sağlık hizmetinin nasıl örgütleneceği ve afetzedelere sağlık hizmetinin nasıl ulaştırılacağı en ince ayrıntısına kadar planlanmalıdır.

Başta deprem olmak üzere çeşitli doğal ve doğal olmayan afetlerle her an içe içe yaşamak zorunda olduğumuz gerçeği göz önüne alındığında afet durumlarında ölüm sayılarının ve

yaralanmaların şiddetinin azaltılması için afetlere yönelik hazırlıklar içerisinde en önemli konu başlıkları arasında sağlık hizmetleri yer almalıdır.

Sağlık sektöründe afet yönetiminin kavramsal olarak ele alındığı bu çalışmanın gelecekte yapılacak görgül çalışmalar için fikir verici nitelikte olduğu düşünülmektedir. Yapılacak çalışmalarda hem mikro bazda çeşitli sağlık kurumlarının afet yönetimleri incelenebilir hem de makro bazda tüm ülke geneli için afete yönelik sağlık kurumu ve sağlık hizmeti açısından ne tür hazırlıklar yapıldığı ve önlemler alındığı incelenebilir.

KAYNAKLAR

Afet ve Acil Durum Eğitim Merkezi (2019). İnsan Kaynaklı Afetler. <https://afadem.afad.gov.tr/tr/3881/Insan-Kaynakli-Afetler> (Erişim tarihi: 26.08.2019)

Akdur, R. (2000). Afetler ve afetlerde sağlık hizmetleri, Türkiye sorunlarına çözüm konferansı-3, 21. Yüzyılda Türkiye, 25-27 Ocak, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Berren, M. R., Beigel, A., & Ghertner, S. (1980). A typology for the classification of disasters. *Community Mental Health Journal*, 16(2), 103-111.

Bozyiğit, R., & Kaya, B. (2017). Coğrafya öğretmen adaylarının doğal afetlerle ilgili bazı kavramlar hakkındaki bilişsel yapılarının belirlenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 55-67.

Gögen, S. (2004). Afetler ve afete müdahalede asgari sağlık standartları. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 3(12), 296-306.

Hazırcı, M., & Şahin, Y. (2019). Geçici iskân alanlarının seçimi için AHP temelli p-medyan modeli: Burdur örneği. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 7(2), 403-417.

Karabulut, D., & Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(2), 368-376.

Kemaloğlu, M. (2015). Türkiye’de afet yönetiminin tarihi ve yasal gelişimi. *Akademik Bakış Dergisi*, 52, 126-147.

Soydan, E., & Alpaslan, N. (2014). Medyanın doğal afetlerdeki işlevi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 53-64.

T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (2019a). Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü. <https://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu> (Erişim tarihi: 07.05.2019)

T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (2019b). AFAD Hakkında. <https://www.afad.gov.tr/tr/2211/AFAD-Hakkinda> (Erişim tarihi: 07.05.2019)

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı & Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (2004). Türkiye’de doğal afetler konulu ülke strateji raporu, Ankara.

**TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARINDA PROMOSYONUN ETKİSİNİN
GELİR DÜZEYİNE GÖRE FARKLILAŞMASI**
DIFFERENTIATION OF THE EFFECT OF SALES PROMOTION ACCORDING
TO INCOME LEVEL IN CONSUMER PURCHASING BEHAVIORS

Doç. Dr. Fikret YAMAN
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Bilim Uzmanı Gurbet TINAS
Afyon Kocatepe Üniversitesi

ÖZET

Tüketiciler, son yıllarda önemi her geçen gün artan işletmelerin varlığının mimarı olan bireylerdir. Her tüketici farklı davranışlar sergilemektedir. Günümüzde işletmeler, tüketici davranışlarını etkilemek için farklı stratejilerden yararlanmaktadır. Tüketici davranışları, ekonomik faktörler, sosyal faktörler, psikolojik faktörler gibi birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Pazarlama karması içerisinde yer alan tutundurma kavramı; reklam, halkla ilişkiler, kişisel satış ve promosyon gibi pazarlama çabalarını bünyesinde bulundurur. İşletmeler kimi zaman bu öğelerin bir tanesini kullanırken kimi zaman ise birkaçını birlikte kullanmaktadır. İşletmelerin son yıllarda tüketici davranışlarını etkilemek amacıyla kullandıkları popüler tutundurma elemanlarından biri de promosyonlardır. Promosyon, nihai ya da endüstriyel tüketicilerin bir mal ya da hizmeti satın alması ya da kullanması amacıyla yapılan tutundurma faaliyetleridir. Kimilerine göre promosyonlar tüketicilerin ihtiyacı olmayan ürünleri satın almasını sağladığı için eleştirilirken, kimileri ise promosyonların satışları artırıp ekonomik olarak işletmelere katkı sağladığını savunmuşlardır. İşletmeler fiyat indirimleri, ürüne ilaveler taktığı, bir ürünün satın alınmasına karşılık diğer ürünün ücretsiz verilmesi gibi taktikler uygulayarak tüketicinin satın alma davranışını etkileme çabası içerisinde. Tüketicilerin gelir düzeyleri satın alma davranışlarını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Gelir düzeyindeki artış ve azalışlar tüketici davranışına yön veren önemli faktörlerdendir. Önceki yıllarda yapılan çalışmalarda gelir değişkeninin tüketici satın alma davranışını etkileyip etkilemediği araştırılmış, bu çalışmada ise gelir düzeylerine göre promosyon faaliyetlerinin satın almayı etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Bu, çalışmanın farklılığını ortaya koymaktadır. Çalışmada tüketicilerin gelir düzeylerine göre promosyon faaliyetlerinin satın alma davranışını etkileyip etkilemediği ortaya konmaya çalışılmış ve bunu tespit edebilmek için Afyonkarahisar'daki tüketicilere yüz yüze anket uygulanmıştır. Tüketicilerden elde edilen veriler SPSS programında analize tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır. Yapılan araştırmada farklı gelir düzeylerindeki tüketicilerin satın alma davranışında promosyonun etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Promosyon, Tüketici, Satın Alma Davranışı, Satış Teşvik

ABSTRACT

Consumers are individuals who are the architects of the existence of businesses that have increased in importance in recent years with each passing day. Every single consumer behaves differently. Today, businesses benefit from different strategies to influence consumer behavior. Consumer behavior is affected by many factors such as economic factors, social factors, and psychological factors. The concept of promotion partaking in the marketing mix incorporates marketing efforts such as advertising, public relations, personal sales, and sales promotion. Businesses sometimes use just one of these elements and sometimes use a few of them together. Sales promotions are one of the popular promotional elements that businesses use in recent years to influence consumer behavior. Sales promotions are promotional activities done for end or industrial consumers to purchase or use a good or service. While to some that sales promotions have been criticized for causing consumers to buy products that

*Bu bildiri Doç. Dr. Fikret YAMAN danışmanlığında Gurbet TINAS tarafından Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2019 yılı haziran ayında kabul edilen yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

they do not need, others have argued that sales promotions increase sales and contribute to businesses economically. Businesses try to influence the buying behavior of the consumer by applying tactics such as price reductions, tactics of additions to the product, and offering the other product free of charge in exchange for the purchase of one product. Consumers' income levels are one of the important factors that affect their buying behavior. Increases and decreases in income levels are among the important factors that direct consumer behavior. In previous studies, it has been investigated whether the income variable affects consumer purchasing behavior, and in this study, it has been investigated whether promotion activities according to income levels affect purchasing. This reveals the difference of the study. In this study, it has been tried to reveal whether promotional activities affect the buying behavior according to the income level of the consumers and in order to determine this, a face-to-face questionnaire was applied to the consumers living in Afyonkarahisar. Data obtained from consumers were analyzed and interpreted in SPSS program. In the research done, it is concluded that promotion is effective in purchasing behavior of consumers with different income levels.

Keywords: Promotion, Consumer, Buy, Promotesales

1. GİRİŞ

Günümüzde tüketici davranışları gerek işletmeler için gerekse toplumsal araştırmalar için önemli bir yer teşkil etmektedir. Tüketici; satın alma öncesi, satın alma sırası ve sonrasında farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Tüketiciler bu davranışı sergilerken onların davranışına yön veren pazarlama çabaları bulunmaktadır. Promosyon da bu pazarlama çabalarından biridir.

Promosyon bir ürünü satabilmek için tüketicilere indirim, iskonto, hediye verme taktiği gibi farklı teknikleri uygulayarak yapılan pazarlama çabalarıdır. Promosyon tüketicinin dikkatini çekerek bazen ihtiyacı olmayan ürünü de satın almasını sağlayabilir. Örneğin “1 alana 1 bedava”, “3 al 2 öde” gibi promosyon faaliyetleri tüketicinin ihtiyacına bakmasızın tüketim yapmasını teşvik eden en bilinen promosyon türlerindedir.

Tüketicinin satın alma davranışına ekonomik, sosyal, kişisel birçok faktör etki etmektedir. Tüketicilerin gelir düzeyleri, satın alma davranışlarında belki de en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Araştırmada tüketicilerin satın alma davranışlarında promosyonun etkisinin gelir düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş ve gelir düzeyine göre promosyonun tüketici satın alma davranışını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

2. TÜKETİCİ VE SATIN ALMA DAVRANIŞI

Tüketim; günümüzde hayatın amacı haline gelen, günlük yaşamımızın olmazsa olmazıdır. Kişiden kişiye farklılık gösteren tüketim birçok sebebe dayanmaktadır. Bu nedenle tüketici ve tüketici davranışı işletmelerin pazarlama faaliyetlerine yön veren konuların başında gelmektedir (Tekinarslan ve Dal, 2019: 160).

Tüketici; bireysel ya da hane halkının istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mal ve hizmetler satın alan ya da satın alabilecek kişilerdir (İslamoğlu ve Altunışık, 2008:5).

İktisadi ürünleri belli bir bedel karşılığında satın alan, kullanan ve değerlendiren kişiye tüketici adı verilir (Altunışık v.d., 2006: 50).

Pazarlama yöneticilerinin başarısı; tüketiciye karşı olan tutumun, sağlanan tatminin ve stratejik pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesine bağlıdır. Tüketiciye karşı olan tutum, istek ve ihtiyaçların belirlenip ona göre strateji izlenmesine bağlıdır (İslamoğlu, 2003: 7).

Tüketici davranışı; bireylerin mal ve hizmetleri satın alımı ve kullanımı ile ilgili faaliyetleri bütünüdür. Tüketici davranışının özellikleri şunlardır (Odabaşı ve Barış, 2007: 29-30);

- Tüketici davranışı tüketicinin yaptığı güdülenmiş bir davranıştır,
- Sürekli olmasından dolayı tüketici davranışı dinamik bir yapıya sahiptir,
- Satın alma öncesi, satın alma sırası ve satın alma sonrası çeşitli faaliyetlerden oluşur,
- Tüketici davranışı zaman içerisinde farklılık göstermektedir,
- Farklı rollerle ilgilenir. Birey bazen satıcı, bazen alıcı, bazen de etkileyici olabilir.
- Çevre etkileyici bir faktördür.
- Kişiden kişiye farklılık gösterir.

Tüketici satın alma karar sürecini etkileyen faktörler şunlardır (Mucuk, 2010: 77);

- Sosyal Faktörler (Kültür ve alt kültür, sosyal sınıf, referans grupları, roller ve aile)
- Psikolojik Faktörler (Güdülenme, Algılama, Öğrenme, Tutumlar, Kişilik)
- Kişisel Faktörler (Demografik Faktörler, Durumsal Faktörler).

Tüketicinin satın alma kararları; rutin satın alma, sınırlı karar alma ve yaygın sorun çözme davranışı olarak üç grupta incelenebilir. Rutin satın almada tüketici tarafından öğrenilmiş davranışlar uygulanır. Tüketici dünyayı yeniden keşfetmez. Ekmek, su gibi günlük hayatta sıkça satın alınan ürünlerde rutin satın alma davranışından söz etmek mümkündür. Sınırlı karar almada tüketicinin az bilgi birikimi olmasından dolayı değişkenlik gösterebilecek satın almalar söz konusudur. Yaygın sorun çözüme ise tüketicinin bilgisi ya yoktur ya da yok denecek kadar azdır. Bu durumda dışarıdan gelen tavsiyeler satın almayı şekillendirecektir. Mobilya ya da beyaz eşya satın almaları bu grupta değerlendirilebilir (Öz, 2012:4).

Tüketici satın alma davranışı sergilerken çeşitli faktörlerin etkisi altındadır. Kimi tüketici ürünü tanıtan reklamı, kimisi işletmenin kamuoyundaki itibarını, kimisi mağazada karşılaştığı satış elemanının göstermiş olduğu ilgiyi, kimisi ise ürünü pazarlamak için yararlanılan promosyonları önemser.

3. PROMOSYON

Promosyon; tüketicileri ve aracıları ürüne çekmeye yönelik olarak yapılan, reklam, halkla ilişkiler ve kişisel satış dışında kalan tutundurma karması elemanlarından biridir (İslamoğlu, 2006: 442).

Promosyonun gelişme nedenleri şunlardır (Yaman, 2018: 63-64);

- Rekabet
- Yeni ürünlerin pazarda yer alması
- Reklam maliyetinin yüksek olması,
- Yeni dağıtım şekillerinin yaygınlaşması,
- Tüketici zevklerindeki farklılıklar,
- Gelişen dünya koşulları

Promosyonun amaçları şunlardır (Odabaşı ve Oyman, 2003:198-199);

- Satış gücüne katkı sağlamak,
- Ürünün tüketiciler tarafından satın alınmasını arttırmak,
- Ürünü pazarlayabilmek için, aracı kuruluşlar tarafından ürünün kabullenmesi ve desteğinin sağlanması

Tüketicileri cezbetmek ve satın alma davranışına yönlendirmek için işletmeler çeşitli promosyon türlerinden yararlanırlar. Burada amaç eldeki müşteriye tutup yeni müşteriler kazanabilmektir. İşletme tüketicinin satın alma davranışıyla kar elde edecek ve bu sayede devamlılığını sağlayabilecektir. İşletmelerin promosyonla hedeflediği tek tüketiciler değildir. Aynı zamanda araçlar ve satış elemanlarını da hedefleyen işletmelerin promosyonla sağladıkları başarı örnekleri çoktur. Aşağıdaki tabloda işletmelerin uyguladıkları promosyon türleri ve bunların avantajlı-dezavantajlı yönlerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Promosyon Türleri

PROMOSYON TÜRÜ	AMACI	HEDEF KİTLESİ	ARTILARI	EKSİLERİ
KUPONLAR	Talep oluşturmak	Tüketiciler, perakendeciler	Satış arttırır, perakendecileri destekler.	Satın almaları geciktirebilir.
NAKİT İSKONTOLARI	Satış teşvik, perakendecileri rakiplerinden caydırarak avantaj sağlamak	Tüketiciler, perakendeciler	Satın alma süresini azaltır, miktarı arttırır, perakendecileri destekler.	Algılanan ürün değerini düşürebilir, eski ürünleri raflarda tutabilir, taklit edilebilir.
HEDİYELER	Tüketici ve perakendecilere iyi niyetle yaklaşmak	Tüketiciler, perakendeciler	Ücretsiz ürün almanın araçları ve tüketicileri mutlu etmesi	Hediyeler sonlandırıldığında satın alma düşebilir.
ÖRNEK ÜRÜNLER	Yeni ürünlerin önünü açmak	Tüketiciler, perakendeciler	Ürünle tanışmayı hızlandırır	İşletme maliyetlerini arttırır
YARIŞMA VE ÇEKİLİŞLER	Satış arttırmak ve araçları cesaretlendirmek	Tüketiciler, perakendeciler, satış elemanları	Ürünü tüketiciye tanıtarak kullanımını arttırır.	Etkinlik sonrası satışlar azalabilir.
ÜRÜN TANITIMLARI VE TEŞHİR	Ürünü deneme arzusu oluşturmak	Tüketiciler, perakendeciler, satış elemanları	Ürünün tanınırlığını arttırır.	Perakendecilerin ve tüketicilerin kullanım alanını kısıtlar
BAYİ TOPLANTILARI	Aracılarla iletişim sağlar	Perakendeciler	Bayileri motive eder	Zamana göre farklılık gösterir
SATIŞ TOPLANTILARI	Satış elemanlarıyla iletişim kurmak	Satış elemanları	Satış elemanlarını motive eder, sorun çözmede etkili olur	Sıkıcı olma riski
SATIŞ HEDİYELERİ	Satış elemanları ve perakendecileri teşvik	Perakendeciler, satış elemanları	Rekabet ve satışları arttırabilir	Suistimallere neden olabilir.

Kaynak: Altunışık v.d. (2006). Modern Pazarlama,Değişim Yayınları, İstanbul, 4.baskı s.211.

Promosyonun avantajları şunlardır (Tek ve Özgül, 2013: 654);

- İletişim ve bilgi elde etme,
- Özendiricilik,
- Davet,
- Piyasa tarafından ürünün kabulünün hızlanması,
- Birim maliyetlerin düşüklüğü,
- Satıcı egemenliğinde olduğu için kampanyanın kolay kontrol edilebilirliği,
- Uygulama öncesi pilot çalışma yerine geçmesi.

4. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Araştırma 2019 yılının ocak ve şubat aylarında Afyonkarahisar merkezde yapılmıştır. Araştırmada 400 kişiye yüz yüze anket uygulanmış ve elde edilen cevaplar SPSS programında

değerlendirilmiştir. Anket soruları 6'sı demografik, 29'u 5'li Likert Ölçeği (Tamamen katılıyorum-kesinlikle katılmıyorum arası) ile hazırlanmış 35 sorudan oluşmaktadır. Çalışmada varyans analizinden yararlanılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Ölçek literatür taraması yapıldıktan sonra oluşturulmuştur ve 30 kişiye yapılan pilot uygulama sonrasında güvenilir bulunmuştur. (Cronbach's Alpha 0,89).

5. BULGULAR VE GENEL DEĞERLENDİRME

Araştırmada katılımcıların yaş, eğitim, cinsiyet, öğrenim durumu, gelir düzeyi, meslek ve alışveriş sıklığına yönelik sorular sorulmuş ve şu cevaplar elde edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

CİNSİYET	SAYI	%	ÖĞRENİM DURUMU	SAYI	%
Erkek	276	69,0	İlkokul	13	3,3
Kadın	124	31,0	Ortaokul	24	6,0
YAŞ	SAYI	%	Lise	124	31,0
20 yaş ve altı	30	7,5	Ön Lisans	93	23,3
21-30 yaş arası	171	42,8	Lisans	136	34,0
31-40 yaş arası	122	30,5	Lisansüstü	10	2,5
41-50 yaş arası	54	13,5	GELİR DÜZEYİ	SAYI	%
51-60 yaş arası	20	5,0	2020 TL ve altı	107	26,8
61 yaş ve üzeri	3	,8	2021 TL-3000 TL arası	142	35,5
MESLEK	SAYI	%	3001-4000 TL arası	67	16,8
Öğrenci	44	11,0	4001-5000 TL arası	40	10,0
Serbest Meslek	23	5,8	5001 TL ve üzeri	44	11
İşsiz	15	3,8	ALIŞVERİŞ SIKLIĞI	SAYI	%
İşçi	58	14,5	Her Gün	65	16,3
Memur	79	19,8	Haftada bir gün	131	32,8
Özel Sektör	152	38,0	Haftada en az üç gün	125	31,3
Çiftçi	3	,8	Ayda bir kez	66	16,5
Diğer	26	6,5	Yılda bir kez	6	1,5
			Yılda bir kezden daha az	7	1,8
TOPLAM	400	100	TOPLAM	400	100

Buna göre, cinsiyet çoğu araştırmalarda önemli bir değişken olabilmektedir. Katılımcıların verdikleri cevaplar kadın ya da erkek olmalarına göre farklılaşabilmektedir. Araştırmaya katılanların % 69'unu erkekler, %31'ini ise kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların büyük bir kısmı yüz yüze ankete katılmak istemediklerini belirtmişlerdir. Araştırmalardaki diğer bir önemli değişken yaştır. Araştırmaya katılanların %42,8'i 21-30 yaş aralığında yer alırken, %30,5'i ise 31-40 yaş aralığında yer almaktadır. Bir diğer önemli değişken ise eğitimidir. İnsanlar eğitim düzeylerine göre farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Araştırmaya katılanların %34'ü lisans, %31'i ise lise mezunudur. Araştırmaya katılanların %38'i özel sektör çalışanı, %14,5'i ise işçidir. Katılımcıların %32,8'i haftada bir gün alışveriş yaptığını, %31,3'ü ise haftada en az üç gün alışveriş yaptığını ifade etmiştir.

Araştırmanın konusunu oluşturan değişken ise gelirdir. Bireyler gelir düzeylerine göre alışveriş tercihlerine yön vermektedirler. Araştırmaya katılanların % 35,5'i 2021-3000 TL gelir aralığında, %26,8'i ise 2020 TL ve altında gelire sahiptirler.

Tablo 3. Gelir Düzeylerinin Promosyon Faaliyetlerinden Etkilenme Durumu

İFADELER	df	F	Sig.
Bir ürün aldığımda 2. Ürünün bedava olması satın almamı etkiler	4	0,61	0,65
İndirim kuponu dağıtan firmalar tercihimdir	4	1,52	0,19
Fuar ve sergilerde açılan stantlar ürünü satın almamı kolaylaştırır	4	0,90	0,46
Promosyonlu ürünler promosyonu olmayan ürünlere göre daha caziptir	4	0,87	0,47
Firmaların kullanmış olduğu "promosyon" ifadeleri bende olumlu etki yaratır	4	0,90	0,46
Ürün ambalajlarının sonradan kullanılabilir olması satın almamı etkiler	4	1,46	0,21
Ücretsiz bir ürün kazanmak için kupon biriktirim	4	1,59	0,17
*Ürünlerin yanında hediye verilmesi satın alma kararımı etkiler	4	2,29	0,05
Promosyon olarak verilen ürünleri kullanmak hoşuma gider	4	0,80	0,52
*Ürünlerin ücretsiz olarak deniyor olması satın almamı kolaylaştırır	4	2,68	0,03
Bilmediğim bir markanın promosyonlu ürünü yerine bildiğim bir markanın promosyonsuz ürününü tercih ederim	4	1,78	0,13
Firmaların yaptığı çekilişler beni satın almaya teşvik eder	4	0,43	0,78
4 al 3 öde gibi kampanyalarda 4 ürüne ihtiyacım olmasa dahi satın alırım	4	2,12	0,07
Üyelik kartları ve biriken puanlar satın alma kararımı etkiler	4	1,41	0,22
Promosyonlu ürünler normal satış fiyatından daha yüksek bir fiyatla satılmaktadır	4	0,40	0,80
Marka logolarının bulunduğu promosyon ürünler satın alma kararımı etkiler	4	0,19	0,94
Alışveriş esnasında tadım yaptırılan ürünü ihtiyacım olmasa dahi satın alırım	4	1,31	0,26
*Satın alacağım ürünle ilgili çeşitli yarışmalara katılmak beni satın almaya teşvik eder	4	2,42	0,04
Promosyonunu daha önce kullandığım ürünü satın alırım	4	0,68	0,60
Firmaların hediye kalem, bloknot ya da takvim vermeleri kararımı etkiler	4	1,55	0,18
Ürünlerin ambalajları içinden çıkacak sürpriz hediyeler kararımı etkiler	4	1,98	0,09
Çoğu zaman planlamadığım şeyleri satın alırım	4	2,09	0,08
Promosyon olarak verilen ürünler tercih edilmeyen ve satışı yavaş olan ürünlerdir	4	1,22	0,29
Ürünlerin ambalajında, etiketinde ya da afişinde "promosyon" yazması beni etkiler	4	1,04	0,38
*1 alana 1 bedava kampanyaları beni daha fazla satın almaya teşvik eder	4	2,44	0,04
*Ürünlerin yanında ücretsiz olarak verilen tamamlayıcı ürünler (kahvenin yanında süt tozu gibi) beni olumlu etkiler	4	3,99	0,00
Çekilişlere katılabilmek için daha fazla alışveriş yaparak belirlenen kotayı doldurmaya çalışırım	4	1,37	0,24
Promosyon olduğu bilinen ürünleri kullanmak istemem	4	2,19	0,06
Promosyon faaliyetlerini takip eder ve alışveriş için promosyon dönemlerini beklerim	4	0,39	0,81

Araştırmada gelir düzeyi ve ifadeler arasında farklılık araştırılmış ve yukarıdaki tabloda * ile gösterilen ifadeler ve gelir düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna göre "Ürünlerin yanında hediye verilmesi satın alma kararımı etkiler" ifadesi 4001-5000

TL arasında gelire sahip olanlar tarafından 2021-3000 TL arası gelire sahip olanlara göre daha olumlu olarak değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

Gelir düzeyi 4001-5000 TL arasında olanlar, gelir düzeyi 5000 TL ve üzerinde olanlara göre ürünlerin ücretsiz denenmesini satın alma kararlarında daha etkin olduğunu ifade etmişlerdir. 4001-5000 TL arasında gelir düzeyine sahip olanlar 2021-3000 TL gelir düzeyine sahip olanlara göre satın alacağı ürünle ilgili yarışmalara katılmanın kendini satın almaya teşvik edeceğini ifade etmişlerdir. Yine 4001-5000 TL arası gelir düzeyinde olan katılımcılar 2021-3000 TL gelir aralığında olan tüketicilere göre 1 alana 1 bedava gibi promosyon faaliyetlerinin satın alma davranışında daha çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

5001 TL ve üzerinde gelir düzeyinde olan tüketiciler 4001-5000 TL arasında gelir düzeyinde olan tüketicilere göre ürünlerin yanında promosyon olarak verilen tamamlayıcı ürünlerin kendilerini satın almaya daha çok teşvik ettiklerini ifade etmişlerdir.

SONUÇ

İşletmeler açısından tüketicilere ulaşmanın birçok yolu bulunmaktadır. Bu yollardan biri de tutundurma karması içerisinde yer alan promosyondur. Promosyon ile işletmeler yeni müşteriler kazanmanın yanında sahip olduğu müşterileri de sadık birer müşteri haline getirmeyi amaçlamaktadırlar.

Tüketicinin satın alma davranışlarına etki eden faktörlerden biri de gelirdir. Tüketicilerin göstermiş oldukları satın alma davranışları gelirlerine göre değişiklik göstermektedirler. Gelir düzeyi arttıkça tüketiciler ücretsiz olarak verilen ürünleri denemeyi daha çok tercih etmektedirler.

Gelir düzeyi 4001-5000 TL arasında olan tüketiciler diğer gelir grubundaki tüketicilere göre işletmeler tarafından yapılan promosyon faaliyetlerinden daha çok etkilenmektedir. Gelir düzeyi azaldıkça ise promosyon faaliyetlerinden etkilenme düzeyi azalmaktadır.

Bundan sonraki araştırmalarda araştırmacılara; geneli temsil edecek, nitel yöntemlerle desteklenmiş, karşılaştırma yapabilmek için de farklı kültürlerdeki tüketicilerin davranışlarının araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2006). Modern Pazarlama. 4. Baskı İstanbul: Değişim Yayınları.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2006). Pazarlamaya Giriş. İstanbul: Sakarya Yayıncılık
- İslamoğlu, A. H. (2003). Tüketici Davranışları. İstanbul: Beta Yayınları
- İslamoğlu, A. H. (2006). Pazarlama Yönetimi. İstanbul: Beta Yayınları
- İslamoğlu, A. H. ve Altunışık, R. (2008). Tüketici Davranışları. 2. Baskı İstanbul: Beta Yayınları
- Mucuk, İ. (2010). Pazarlama İlkeleri. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2007). Tüketici Davranışı. 7. Basım. İstanbul: MediaCat
- Odabaşı, Y., Oyman, M., (2002). Pazarlama İletişimi Yönetimi. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Öz, M. (2012). İş Hayatında Başarının İki Temel Koşulu: Tüketici Davranışlarını Anlayabilmek ve Müşteri Memnuniyetini Sağlamak. *Akademik Bakış Dergisi*, S.33, s:1-13.
- Tek, Ö. B. ve Özgül E. (2013). Modern Pazarlama İlkeleri Uygulamalı Yönetimsel Yaklaşım. 4. Baskı, İzmir: Birleşik Matbaacılık
- Tekinarslan, N. G. ve Dal, N. E. (2019). Tüketici Davranışları Çerçevesinde Ürün Ambalaj Renklerinin Algılanması: Genç Tüketiciler İle Bir Araştırma. *International Journal of Academic Value Studies*, 5(1), s.159-174.
- Yaman, F. (2018). Tutundurma Karması. Bursa: Ekin Yayınevi

PORTRAYAL AND VIABILITY OF MODERNISATION THEORIES ON THE WAY FROM MODERNITY TO POST-MODERNITY AND LATE MODERNITY

Orhun Burak SÖZEN
Gaziantep University

ABSTRACT

Modernisation, which is a concept which has been devised by Western social scientists, presupposes that all developing countries would follow developmental stages similar to Western societies. This study interrogates and delineates modernisation theories on the edge of post-modern/late modern age. Determinist and reductionist nature of such theories and their unprecedented failure in explaining the non-evolutionary repercussions in political regimes of the Third World, as theorised by Samuel Huntington, are going to be emphasised. Three major research questions have been tried to answer: 1- Are modernisation theories actually really internationally applicable for all developing countries? 2- Do all societies follow a linear socio-political economic and cultural evolutionary model in which Western countries have evolved through history? 3- Is there one actual reality in which so-called modernity could be constituted? Linear evolutionary modernisation made sense when the World was in the age of rationality, Enlightenment and positivism. Nowadays positivist rationalist science was devalued as something grand narrative, and thereby the door for evolutionary Westernisation meta-discourse and for a variety of micro-cosmic socio-political, economic and cultural perspectives has almost been closed. The reason why modernisation theories are partially descriptive and explanatory could be answered as social life and international relations are fragmented, cracked and fractured. It could be inferred that, though modernisation theories are positivistic in character and in premises and presuppositions, they have had a constitutive theory impact on developing World. Constitutive theory is based on post-modern relativity in the sense of reality, which makes impossible the existence of actual reality in which modernisation theory could be internationally viable for each case.

Keywords: Modernisation Theories, Post-modern/late Modern Age, Meta-discourse

1. INTRODUCTION

An important scientific debate is whether theories explain the World outside our minds or whether they constitute the World instead of explaining it. According to positivist theory understanding, a theory explains the World outside it and it makes a distinction between observant and observer, theory and the World. This is based on conception of physical reality and it is controversial. Second type of theory is constitutive, which defends rules, norms and ideas constitute social objects and such theory interrogates them. According to this type of theory, social World's reality could be meaningful and could be delineated through theory. Henceforth, it is plausible to impact social reality through re-producing social reality and making changes in minds by way of theories (Yalvaç, 2019, pp.48-49). Likewise, unlike modernism and Marxianism, which presume and affirm physical reality outside human mind, post-modernism refuses physical reality. Thereby, it could be said that there are realities as many as there are human beings according to post-modernism (Sözen, 2014, p.11). Language displays reality in a non-transparent way and signifies it. This imposes language significance and priority, because, it could be said that, language also shapes reality (Sözen, 2014, p.11). Development means the access of social groups to employment, organisations, and services such as food, schooling, health services, housing, distribution and re-distribution of national wealth, legitimacy of governmental systems. Some major theories of development are modernisation, dependency, world-systems and globalisation whose principal focus is on developing countries (Reyes, 2001). Modernisation, which is a concept which has been devised by Western social scientists, presupposes that all developing countries will follow

developmental stages similar to Western societies. Eisenstadt defines modernisation as a process of change towards the social, economic and political systems developed in Western Europe and North America. Lerner underlines that the adoption of rationalist and positivist spirit underlies the foundations of modernisation (Kongar, 2018, p.227). The criterion which differentiates modern society from former society type is technology. The parameter for technology is the level of industrialisation. Lerner identifies the human type in modern society as participant human being who participates in all political, economic and cultural activities in society. Such person feels empathy for others with whom s/he has consensus and s/he lives in urbanised zones with higher literacy rates. S/he has political participation and is under the influence of mass media (Kongar, 2018, pp.228-229).

This study interrogates and delineates modernisation theories on the edge of post-modern/late modern age. Modernisation theories have been subject to social sciences, videlicet political science, sociology, and economics in changing scopes and rates since late 1950's (Goorha, 2017). Determinist and reductionist nature of such theories and their unprecedented failure in explaining the non-evolutionary repercussions in political regimes of the Third World, as theorised by Samuel Huntington, are going to be emphasised. XX. Century was hegemonised by a plethora of waves of modernisations gradually imposed either by national or foreign power wilfully from outside and far from being compatible with rationality. Yet modern age has ended with return of religions unlike rising star of science by its early beginning. West headed by the United States has declared the end of history by so-called victory of neo-liberalism on both political and economic planes (Touraine, 2016, p.401). Moreover, the World has been divided into two planes: those who suppose they have been under assault and who call for holy war and those, who are identified by modernity, who want to impose the values which are supposed to be universal and which even contradict with their own interests (Touraine, 2016, p.403).

2. METHOD

Though modernisation has two domains, videlicet microcosm and macrocosm (Goorha, 2017), it is going to be studied holistically with all its political, sociological, and economic facets within the study. A variety of theories of different scholars are going to be discussed and relevant conclusions are going to be drawn and relevant remarks are going to be defended. Some major modernisation theories have been schematised and thereby studied according to theorists and according to two criteria: international applicability and basic parameters for modernisation and modernity in the Literature Review.

The study utilises argumentative as the viable method with an interpretive approach. Henceforth, three major research questions have been tried to answer: 1- Are modernisation theories actually really internationally applicable for all developing countries? 2- Do all societies follow a linear socio-political economic and cultural evolutionary model in which Western countries have evolved through history? 3- Is there one actual reality in which so-called modernity could be constituted?

The main argument could be expressed as following: Modernisation theories are partially explanatory and sometimes partially constitutive for seemingly non-Western or non-Western World both in modern age and beyond.

No such study from this perspective has been found in the literature as for the strength of study. The study has its own remarks as for the difference between modernisation and Westernisation and viewpoints of theorists have been mentioned if there is any.

The modernisation in Turkey and that in Russia are going to be utilised as illustrative examples and proof for some points and remarks within the argument of this study.

3. LITERATURE REVIEW

3.1. MODERNISATION THEORIES

Table 1: Some Major Modernisation Theories

Theorist	International Applicability	Parametres for Modernity
Eisenstadt	Non-Western societies will follow social, economic and political development in Western Europe and North America (Kongar, 2018, p.227).	Socioeconomic changes in political and cultural domains. Permanent structural changes in political organization, economic structure and vocational system. Dissolution of family, traditional elite, traditions, dissolution of conflicts between social groups... (Kongar, 2018, pp.230-231).
Rostow	A phased process and Third World must be aided in terms of capital, technology and expertise, e. g. Marshall Plan and Alliance for Progress for Latin America (Reyes, 2001).	Stage by stage development from traditional society to high mass consumption society (Reyes, 2001)
Lerner	Modernisation means Westernisation (Kongar, 2018, p.227).	Urbanisation, rise in literacy, participation in communications, feeling empathy and rise in intellectual profundity in ideas (Kongar, 2018, pp.229-230)
Levy	Relative and situational applicability (Kongar, 2018, pp.232-235)	Change in society, family, in-family tensions, problems in social control, individualism, planning, import of expertise in accumulation of income, know-how, solutions in rural-urban balance, creative use of army, nationalism (Kongar, 2018, pp.232-237)
Parsons	Modernisation is a systematic, consistent, transformative process which builds up a social system (Reyes, 2001).	Interdependence of social institutions, importance structural variables at cultural level, process of change through homeostatic equilibrium (Reyes, 2001)

3.1.1. EISENSTADT

Eisenstadt argues that developing world will follow the same political, social and economic developmental pattern in Western Europe and North America. He believes such socio-economic change will permanently occur in political and vocational organisations. Dissolution of family and of traditions and of conflicts between social groups will follow such changes in accordance with modernisation (Kongar, 2018, pp.227-232).

3.1.2. ROSTOW

Rostow argues modernisation is a phased process in the Third World. The ultimate phase is mass consumption society. He further argues that Third World must be supported by capital, technology and expertise aids as in Marshall Plan and Alliance for Progress for Latin America (Reyes, 2001).

3.1.3. LERNER

Lerner identifies modernisation with Westernisation. He formulises modernisation as urbanisation, rise in literacy, participation in political organization, economic structure and vocational system. He emphasises that dissolution of family, traditional elite, traditions and dissolution in conflicts between social groups closely follow modernisation in society. (Kongar, 2018, pp.227-239)

3.1.4. LEVY

Levy believes that modernisation is relatively and situationally applicable for the world. He forecasts changes in family, in-family tensions, problems in social control with modernisation. He claims that import of expertise, know-how and creative use of the armed forces and nationalism all have an accelerating role in modernisation (Kongar, 2018, pp.232-237).

3.1.5 PARSON

Parson emphasises modernisation is systematic, consistent and transformative change in society. He underlines interdependence of social institutions, importance of structural variables at cultural level and process of change through homeostatic equilibrium (Reyes, 2001).

3.2 CRITIQUES OF MODERNISATION THEORIES

Modernisation theories were influential in 1950's, however they were heavily critiqued in 1960's. One of the major criticisms is the theory presupposes development uni-directional. Second, it favours one model of development videlicet developmental pattern of the United States. Third, it targets to eliminate traditional values and it could be inferred that it presupposes traditional values make up a homogeneous set of rules and believes. Fourth, it presupposes that traditional values and modern values are mutually exclusive (Reyes, 2001).

3.3.INTERNATIONAL DYNAMICS OF MODERNISATION THEORIES

The major reasons why modernisation theory of development flourished after World War II are as follows: The United States emerged as a superpower and became a world leader. Second, communist movement spread all over the world. It was influential not only in Eastern Europe but in Asia, Latin America, China and Korea. Third, colonial empires of Europe in Asian, African and Latin American geographies were disintegrated. Henceforth, such newly born states were in search for model of development (Reyes, 2001).

4. DISCUSSION

It is argued in this study that modernisation theories have also a constitutive theory impact on developing world. This point could be illustrated by Rostow's case: Rostow believes Third World must be aided in terms of capital, technology, and know-how in order to follow phased modernisation period. His theory was actualised by Marshall Plan and Alliance for Progress in Latin America. Henceforth, his theory had a constitutive impact in some parts of the world.

Huntington particularly and forcefully underlined that the political change in some developing countries has been much different from it was hypothesised by political development theories. Political development in the changing world, according to him, has moved to ethnic and sectarian conflicts, coups d'états and personal rules, rotten and unstable politics instead of moving from authoritarian rule to pluralist democracy (Sayari & Dikici Bilgin, 2016, p.13). It could be inferred from this perspective that the premises and presuppositions of modernisation theories are plausibly faulty at least in some cases.

In major cases such as in Russia and Turkey, modernisation has not been imposed by any world arbiter but has been taken as model for development by either administrators and/or will of the elite. Moreover, modernisation apart from Western perspective is hardly available. Turkey was sparkling as a research domain when political development and modernisation was mainstream discourse in comparative politics; it was accepted as a case which supported political development theories (Sayari & Dikici Bilgin, 2016, p.12). Henceforth, Turkey is more important than it looks from domestic perspective. On the other hand, Edward Said, though not overtly, deems Ottoman State as a classical colonialist state such as France and the Great Britain, thereby Turks have been the subject of orientalism rather than object of it, a power that created orientalism (comp. Kula, 2012, pp.XV-XVI). Moreover, Ottoman State was accepted and recognised as a European state by Paris Treaty in 1856 (van Middlaar, 2014, p.18-19). Though superpowers such as Russia and regional powers such as Turkey could be explained through modernisation theories, some countries of the Middle East and North Africa (MENA), some countries of various regions of Africa and others could be explained by Samuel Huntington's remarks, non-linear, non-evolutionary changes in socio-political, economic and cultural planes.

A variety of forces majeure constitute multi-polar World. As for modernisation model, the cultural heteroglossias of Europe, the communities such as in the British Commonwealth of Nations and the Organisation internationale de la Francophonie follow European decencies and constitute part of common corpus of sense-making available in former World arbiters, the United Kingdom and France. Post-modern heteroglossia is part of, what would be phrased as American way of sense making. It is viable in larger regions of the World. Philosophical meta-discursive differences are available between them. Late-modernism is the meta-discourse available in continental European countries such as France and Germany. Late modernism differs from post-modernism in that it pre-supposes that there is not a crack which could have not been preceded in the course of history on the way to late modernism from modernism. Henceforth, late modernism is the historical continuation of modernism in the evolution of human society. Modernism and late modernism are on the same evolutionary developmental continuum. There is no single World in the age of multi-polarity but billions of worlds as they exist in the minds of persons of the Earth, which is the core of reality. Post-modernism is the meta-discourse in American heteroglossia, its back garden and in the regions where American influence and impact are significant. This is a larger pole than French and other continental European heteroglossias.

5. CONCLUSION

Linear evolutionary modernisation made sense when the World was in the age of rationality, Enlightenment and positivism. Nowadays positivist rationalist science was devalued as something grand narrative, and thereby the door for evolutionary Westernisation meta-discourse and for a variety of micro-cosmic socio-political, economic and cultural perspectives has almost been closed in part. The reason why modernisation theories are partially descriptive and explanatory could be answered as social life and international relations are fragmented, cracked and fractured as mentioned by Sözen (2019, p.33). The World is unlike it was in positivist age when World affairs were like Newtonian universe, regular and clockwise (Sözen, 2019, pp.33-34). Post-modernity makes such ideal models an illusion or a disenchanting paradigm.

It could be inferred that, though modernisation theories are positivistic in character and in premises and presuppositions, they have had a constitutive theory impact on developing World (As for the distinction between positivist theory and constitutive theory, see the Literature Review paragraph 1). This role has failed in part but modernisation has played an accelerating role in socio-political, economic and cultural development only in some developing countries. Another point is that whether the countries on which modernisation paradigm has had such impact could be accepted completely non-Western. Russia and Turkey are significant examples for this point. Furthermore, it could be claimed that, modernisation paradigm as feasible models outside Western World is hardly available.

On the other hand, constitutive theory is based on post-modern relativity. From this perspective, reality is multi-focal, plural and polisemic. Because there is no single true physical reality, there are as many realities as there are minds of billions of people. From this perspective, fiction is more real than true reality (if it exists). Media reality exemplifies these points.

Modernisation theories are expected to explain and constitute part of the world where there is development now and in the future, because post-modern developments are one of the facets of modernity which stand for the power of the West, actual and imagological.

REFERENCES:

Goorha, P. (2017). Modernization Theory. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. Available at <http://researchgate.net/publication/301731821>. Retrieved at

Kongar, E. (2018). Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. İstanbul: Remzi Kitabevi

Kula, O. B. (2012). Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Middlear v. L. (2014). Avrupa: Bir Geçiş Süreci. Çev. B. Çölgeçen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Reyes, G. E. (2001). Four Main Theories of Development: Modernization, Dependency, World-System, and Globalization. EMUI Euro-Mediterranean University Institute

Sözen, O. B. (2019). Fragmented Fractured World in Social Transformations and Globalization. Ed. K. Diyarbakırlıoğlu. İKSAD Publishing House

Sözen, O. B. (2014). Yüksek Kültür ve Popüler Kültürde Kadın Söyleminin Türkçede Woolf ve Weldon Çevirileri Üzerinden İncelenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Tez Dan. E. Bogenç Demirel. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Touraine, A. (2016). Modernliğin Eleştirisi. Çev. H. U. Tanrıöver. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Yalvaç, F. (2019). Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Yaklaşımlar in Uluslararası İlişkiler Teorileri. Dr. R. Gözen. İstanbul: İletişim Yayınları

DAĞITIMSAL ADALETİN PRESENTEİZM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF DISTRIBUTIVE JUSTICE ON PRESENTEISM

Dr. Furkan ÇELEBİ
Yozgat Bozok Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada örgütsel adalet kavramının bir unsuru olan dağıtimsal adalet ve hastalık gibi bazı kişisel durumlarda işe devam etme ve çalışmayı ifade eden presenteizm kavramları incelenmiştir. Dağıtimsal adalet unsurunun presenteizm üzerinde etkisi olup olmadığını araştırmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Kavramları araştırmak üzere üç bölümden oluşan anket formları hazırlanmıştır. İlk bölümde demografik özellikler, ikinci bölümde dağıtimsal adalet ve son bölümde presenteizm ile ilgili ifadeler yer almaktadır. 2019 ocak ve şubat aylarında gerçekleştirilen çalışma için hazırlanan anketler Yozgat ili Sorgun ilçesinde kadrolu belediye çalışanlarından gönüllü katılımcılara dağıtılmıştır. Dağıtılan 98 anketten 85 adet geçerli anket elde edilmiştir. Bu 85 katılımcı bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Alınan bilgiye göre 107 kadrolu personelden elde edilen 85 örneklem büyüklüğü %95 güven aralığında örneklem yeterliliğini sağlamaktadır.

Katılımcıların %89,4'ü (76 kişi) erkeklerden oluşmaktadır. Yaş ve çalışma süresi bilgilerine bakıldığı zaman, aralıklardaki dağılımın birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. %80 oranında katılımcı (68 kişi) evlilerden kalan 17 kişi ise bekarlardan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı (%43,5) orta öğretim mezunlarıdır.

Öncelikle değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre dağıtimsal adalet ve presenteizm arasında 0,308 oranında bir ilişkiye ulaşılmıştır (0,001 düzeyinde anlamlı şekilde). Ulaşılan ilişkinin yönü pozitifdir. Bir başka ifadeyle dağıtimsal adalet ve presenteizm arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Çalışmanın amacı doğrultusunda regresyon analizi yapıldığında ise anlamlı bir etkiye ulaşılmıştır. Hesaplanan regresyon değeri $p=0,004$ anlamlılık seviyesinde 0,095'tir. Daha açık şekilde ifade etmek gerekirse dağıtimsal adalet presenteizm üzerinde %9,5'lik bir etkiye sahiptir. Bağımsız değişken olarak ele alınan dağıtimsal adalet kavramındaki bir birimlik değişim presenteizm üzerinde %9,5'lik aynı yönlü ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Adaletin örgüt içerisinde eşit dağıtıldığı algısı çalışanlarda sağlık problemleri olsa bile işe gelme ve istekli çalışma etkisi yaratabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Presenteizm, Dağıtimsal Adalet, Örgütsel Adalet

ABSTRACT

In this study, concepts of distributive justice, which is a component of organizational justice and presenteeism, which means staying in business and working in personal situations such as sick are surveyed. Researching whether distributive justice has influence over presenteeism is the aim of this study.

A survey of three sections was formed to research the concepts. Expressions about demographic features are in the first, distributive justice are in the second, and presenteeism are in the final sections. The surveys were distributed to volunteer participants among regular municipality employees of Sorgun district in Yozgat province. 85 valid surveys obtained over 98 of them. These 85 participants form the sample of research. According to the information, the sample size of 85 over 107 regular employees ensures sufficiency of sample in %95 confidence interval.

%89,4 participants (76 people) are male. Considering their age and working hours, it can be seen that the ranges are very close to each other. %80 participants (68 people) are married and the rest 17 people are single. Most of the participants (%43,5) are secondary education graduates.

First of all, in order to test whether there is a relation between variables a correlation analyses was made. According to the analyse results, a relation between distributive justice and presenteeism was found at the rate of 0,308 (0,001 significant). The relation is positive. In other words there is a positive and significant relation between distributive justice and presenteeism. When a regression analyses was made in accordance with the aim of the study the result was a significant effect. The regression value is 0,095 in $p=0,004$ significance level. Clearly, distributive justice has %9,5 effect on presenteeism. A unit of change in distributive justice concept which was taken as independent variable has %9,5 directly proportional and significant effect. The sense of equal distribution of justice in an organisation may lead to a willingly work effect on workers even if they suffer from health issues.

Keywords: Presenteeism, Distributive Justice, Organizational Justice

1. GİRİŞ

Adalet kavramı insan hayatının vazgeçilmez bir unsurudur. İnsanlar hayatlarının her alanında yaptıkları işler ile ilgili adaletsiz durumlardan çekinirler. Örgütsel adalet de benzeri şekilde çalışanların çalıştıkları örgütlerdeki adalet beklentileri ile ifade edilebilir. Örgütsel adaletin bir unsuru olan dağıtımsal adalet ise adaletin ilgililer arasında eşit dağıtılıp dağıtılmadığıyla ilgilenir. Örgütsel adalet algısının bir boyutu olarak dağıtım adaleti kavramı eşit haklardan yararlananlar arasında adaletin gerçekten eşit dağıtılıp dağıtılmadığının birey tarafından nasıl algılandığını ifade eder.

Presenteeizm kavramı ise bireyin sağlık ve sağlıkla alakalı durumlarda işe devamını incelemektedir. Buna göre kişi sağlık sorunları ile karşılaştığında işe devam etmektedir. Ayrıca bireyin bu devam durumunda yaşadığı ruh hali de tespit edilmek istenir. Yani birey sağlık ile ilgili durumlarda işine özen gösterirken bu durum ona iyi gelmekte mi yoksa zorlanmakta mıdır sorusunu açığa kavuşturmaktadır.

Dağıtımsal adalet algısı örgüt üyelerinde farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki adaletsizlik algısı var ise bu sonuçlar oldukça zarar verici nitelikler taşımaktadır. Bunlardan birisinin de presenteeizm olabileceği düşünülmektedir. Adaletin örgüt içerisinde eşit dağıtılmadığını düşünen örgüt üyesi sağlık sorunları gibi durumlarda işe devam sorunu yaşayabilir. Ayrıca bu soruna ek olarak işe devam durumunda zorluklar da yaşayabilir.

Bu çalışmada dağıtımsal adaletin presenteeizm ile bir ilişki içinde olup olmadığı ve dağıtımsal adaletin presenteeizm üzerinde bir etkisi olup olmadığı üzerinde çalışılmıştır.

2. ÖRGÜTSEL ADALET VE DAĞITIMSAL ADALET

Örgütsel adalet kavramı çalışanların örgütlerde kendilerine adil davranılıp davranılmadığını belirlemede kullandıkları yöntemler ve adaletin işle ilişkili değişkenleri nasıl etkilediği ile ilgilidir. Adalet kavramının nesnel ölçütlerini bulmak oldukça zordur. Bu nedenle adalet bir algı sorunudur. Buna göre adaletsizliğin olup olmamasından çok çalışanların yönetim faaliyetlerini adil algılayıp algılamadıkları önemlidir (Tutar, 2007: 98; Taş, 2014: 5).

Farklı bir tanımda ise örgütsel adalet; örgüt içinde bireylerin işyerinde ne kadar adil davranıldığı konusundaki algılarını ve bu algıların örgütsel sonuçlarını nasıl etkilediğini içeren kavram (Çöp, 2008: 16) şeklinde tanımlanmaktadır.

Örgütsel adalet; dağıtımsal adalet, prosedürel adalet, etkileşimsel adalet ve bilgisel adalet boyutlarına incelenmektedir. Bu dört unsur bir araya gelerek örgütsel adaleti oluşturmaktadır. Bu çalışmada sadece dağıtımsal adalet üzerinde çalışılmıştır.

Dağıtımsal adalet, Örgütte verilen kazanım ve kararların çalışanlar tarafından ne derece adil ve eşit olarak algıladıkları ile ilgilenen boyuttur (Robinson, 2004).

Dağıtımsal adalet, örgütsel kaynakların dağıtımında gösterilen dürüstlük ve adillikle ilgilenir. Ayrıca ücret artışları, performans değerlemeleri, ödüllendirme ve cezalandırmalar gibi çıktıların dağıtımı üzerine durur (Tutar, 2007: 99). Buna göre dağıtımsal adalette çalışan bireyin ait olduğu örgüte kendi katkılarının karşılığı olarak alması gereken ödül miktarını ifade etmektedir.

3. PRESENTEİZM

Literatürdeki bazı presentizm tanımları şu şekildedir (Özmen, 2011):

- Çalışanın devamsızlığın tam tersi, işe katılması (Smith, 1970: 671).
- Çalışanın işe hastayken yüksek katılım göstermesi (Canfield ve Soash, 1955'ten aktaran Johns, 2010: 521, Stolz, 1993: 79).
- Çalışanın çalışma saatlerini yükseltmesi böylece kendini yorgun hissettiğinde dinleme zamanı kullanmasını sağlaması (Simpson, 1998: 37, Worrall vd., 2000: 648).
- Çalışanın tam zamanlı çalışmaya göre yarı zamanlı çalışmaya gönülsüz olması (Sheridan, 2004: 208).
- Çalışanın sağlıklı olmamasına rağmen, devamsızlık yapmaması (Kivimaki vd., 2005: 710).
- Çalışanın kendisini hasta hissetmesine rağmen işe gitmesi (Aronsson vd., 2000: 958, Dew vd., 2005: 2273).
- Çalışanın hasta hissetmesine rağmen işe gitmesi ya da devamsızlık yapması gereken diğer sorunları zorlayarak iş yerinde bulunması (Örneğin, çocukların bakımı problemi) (Evans, 2004: 4, Johansson ve Lundberg, 2004: 1857).
- Çalışanın sağlık problemleri nedeniyle işyerinde verimliliği azaltması (Turpin vd., 2004: 1123).
- Çalışanın sağlık problemleri nedeniyle iş yerinde verimliliği azaltması ya da diğer verimliliği etkileyici olaylar (Örneğin, işyeri kuralları) (Hummer, Sherman ve Quinn, 2002: 40, Whitehouse, 2005: 32).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere presentizm kavramı çalışanların sağlık problemleri ve sağlık ile ilgili durumlarda işe devam etmesini ifade etmektedir. Sağlık ile ilgili sorunlarla karşılaşan çalışanların devamsızlık yapmaması ve iş ile ilgilenmesi durumunda da ne gibi durumlar içerinde olduğu presentizmin konusunu oluşturmaktadır. İşine devam edip aksatmayan çalışan bu durumda zorlanmakta mı yoksa rahat bir şekilde işini sürdürmekte mi sorusuna da cevap aranmaktadır.

4. ARAŞTIRMA

4.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada örgütsel adalet kavramının bir unsuru olan dağıtımsal adalet ve hastalık gibi bazı kişisel durumlarda işe devam etme ve çalışmayı ifade eden presentizm kavramları incelenmiştir. Dağıtımsal adalet unsurunun presentizm üzerinde etkisi olup olmadığını araştırmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

4.2. YÖNTEM VE ÖLÇEKLER

Kavramları araştırmak üzere üç bölümden oluşan anket formları hazırlanmıştır. İlk bölümde demografik özellikler, ikinci bölümde dağıtımsal adalet ve son bölümde presentizm ile ilgili ifadeler yer almaktadır. 2019 ocak ve şubat aylarında gerçekleştirilen çalışma için hazırlanan anketler Yozgat ili Sorgun ilçesinde kadrolu belediye çalışanlarından gönüllü katılımcılara dağıtılmıştır. Dağıtılan 98 anketten 85 adet geçerli anket elde edilmiştir. Bu 85 katılımcı bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Alınan bilgiye göre 107 kadrolu personelden elde edilen 85 örneklem büyüklüğü %95 güven aralığında örneklem yeterliliğini sağlamaktadır.

Dağıtımsal adaleti ölçmek üzere Moorman (1991) tarafından geliştirilen Örgütsel Adalet Ölçeğinin Dağıtımsal Adalet bölümü kullanılmıştır. Presentizmi ölçmek üzere de Koopman vd. (2002)' nin Stanford Presentizm Ölçeği kullanılmıştır.

4.3. BULGULAR

Katılımcıların %89,4'ü (76 kişi) erkeklerden oluşmaktadır. Yaş ve çalışma süresi bilgilerine bakıldığı zaman, aralıklardaki dağılımın birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. %80 oranında katılımcı (68 kişi) evlilerden kalan 17 kişi ise bekarlardan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı (%43,5) orta öğretim mezunlarıdır.

	Frekans	Yüzde(%)	Birikimli Yüzde(%)
Cinsiyet			
Erkek	76	89,4	89,4
Kadın	9	10,6	100,0
Toplam	85	100,0	
Yaş			
21-25 yaş	11	12,9	12,9
26-30 yaş	17	20,0	32,9
31-35 yaş	10	11,8	44,7
36-40 yaş	9	10,6	55,3
41-45 yaş	11	12,9	68,2
46 yaş ve üzeri	27	31,8	100,0
Toplam	85	100,0	
Medeni Durum			
Bekar	17	20,0	20,0
Evli	68	80,0	100,0
Toplam	85	100,0	
Eğitim Düzeyi			
Ortaöğretim	37	43,5	43,5
Önlisans	16	18,8	62,4
Lisans	27	31,8	94,1
Lisans üstü	5	5,9	100,0
Toplam	85	100,0	
Çalışma Süresi			
1 yıldan az	8	9,4	9,4
1-5 yıl	18	21,2	30,6
6-10 yıl	23	27,1	57,6
11-15 yıl	5	5,9	63,5

16-20 yıl	9	10,6	74,1
21 yıl ve üzeri	22	25,9	100,0
Toplam	85	100,0	

Tablo 1. Demografik Özellikler

Öncelikle değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre dağıtımsal adalet ve presentizm arasında 0,308 oranında bir ilişkiye ulaşılmıştır (0,001 düzeyinde anlamlı şekilde). Ulaşılan ilişkinin yönü pozitifdir. Bir başka ifadeyle dağıtımsal adalet ve presentizm arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

		Presentizm	Dağıtımsal Adalet
Presentizm	Pearson Correlation	1	,308**
	Sig. (2-tailed)		,004
	N	85	85
Dağıtımsal Adalet	Pearson Correlation	,308**	1
	Sig. (2-tailed)	,004	
	N	85	85

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 2. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi

Çalışmanın amacı doğrultusunda regresyon analizi yapıldığında ise anlamlı bir etkiye ulaşılmıştır. Hesaplanan regresyon değeri $p=0,004$ anlamlılık seviyesinde 0,095'tir. Daha açık şekilde ifade etmek gerekirse dağıtımsal adalet presentizm üzerinde %9,5'lik bir etkiye sahiptir. Bağımsız değişken olarak ele alınan dağıtımsal adalet kavramındaki bir birimlik değişim presentizm üzerinde %9,5'lik aynı yönlü ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	p	β	t
Presentizm	Dağıtımsal Adalet	0,095	8,683	0,004	0,308	2,947

Tablo 3. Regresyon Analizi Sonuçları

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmada örgütsel adaletin bir unsuru olan dağıtımsal adalet ve presentizm kavramları incelenmiştir. Gönüllü belediye çalışanları üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre bu iki kavram arasında bir ilişki mevcuttur. Dağıtımsal adaletin olduğunu düşünen çalışanın sağlık problemleri olsa da işe gelme ve işini devam ettirme arzusu olabilmektedir. Başka bir ifadeyle sağlık sorunlarına rağmen devamsızlık yapmayan çalışan dağıtımsal adaletinde bir eşitsizlik olmadığı düşüncesine daha yakındır.

Diğer bir yandan adaletin örgüt içerisinde eşit dağıtıldığı algısı çalışanlarda sağlık problemleri olsa bile işe gelme ve istekli çalışma etkisi yaratabilmektedir. Birbirleri ile ilişkili olmasından daha ötesini ifade eden bu etkiye göre bağımsız değişken olarak ele alınan dağıtımsal adalet kavramı presenteizmi anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Regresyon testi sonucunda elde edilen sonuçlara göre dağıtımsal adalettaki değişim presentezimde de aynı yönde bir değişime sebep olmaktadır. Adalet algısı zayıflarsa çalışan sağlık problemlerinde işe devam sorunu ya da isteksizliği yaşayabilir.

Saymakla bitirilemeyecek kadar olumsuz sonuçlar doğurabilecek olan adaletsiz algısı örgüt içerisinde presenteizme de sebep olabileceğinden dolayı öncelikle yönetimler tarafından ortadan kaldırılmalıdır. Eşit hakların ve eşit ödüllerin örgüt içerisinde hak edenlere dağıtılacağına şeffaf bir biçimde gösterilmesi ve uygulanması adaletsizlik algısının önüne geçecektir. Adaletin dağıtımının eşit bir şekilde olduğunu gören ve algılayan çalışanlar ise örgüte karşı güven, bağlılık gibi birçok olumlu örgütsel davranışta bulunabileceği gibi sağlık sorunlarına rağmen istekli bir şekilde işe devam eden presenteizm davranışlarında da gönülden bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Aronsson,G., Gustafsson,K. ve Dallner, M. (2000). Sick but yet at Work: An Empirical Study of Sickness Presenteizm, Journal of Epidemiology and Community Health, No: 54, s.502-509.
- Çöp, S., (2008). Türkiye’de ve Polonya’da Turizm Sektörü Çalışanlarının Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Algılarına İlişkin Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dew, K., Keefe, V., ve Small, K. (2005). Choosing“ to Work When Sick: Workplace Presenteeism, Social Science and Medicine, Vol.60, s.2273-2282.
- Evans, C. J. (2004). Health and Work Productivity Assessment: State of the Art or Atate of flux?, Journal of Occupational and Environmental Medicine, Vol.46, s.3-11.
- Hummer, J., Sherman, B. ve Quinn, N. (2002). Present and Unaccounted for, Occupational Health and Safety, Vol.71, s.40-44.
- Johansson, G., ve Lundberg, I. (2004). Adjustment Latitude and Attendance Requirements as Determinants of Sickness Absence or Attendance: Empirical Tests of the Illness Flexibility Model, Social Science and Medicine, Vol.58, s.1857-1868.
- Johns, G., (2010). Presenteizm in the Workplace: A Review and Research Agenda, Journal of Organizational Behavior, Vol.31, s.519-542.
- Kivimaki, M., Head, J., Ferrie, J. E., Hemingway, H., Shipley,M. J., Vahtera, J., ve diğerleri (2005). Working While Ill as a Risk Factor for Serious Coronary Events: The Whitehall II study, American Journal of Public Health, Vol.95, s.98-102.
- Koopman C., Pelletier K.R., Murray J.F., Sharda C.E., Berger M.L, Turpin R.S., Hackleman P., Gibson P., Holmes D.M. ve Bendel T. (2002), Stanford Presenteeism Scale: Health Status and Employee Productivity, Journal of Occupational Environmental Medicine, Vol. 44, s.14-20.
- Moorman, Robert H., (1991), Relationship between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors: Do Fairness Perceptions Influence Employee Citizenship?, Journal of Applied Psychology, 76, 845-855.
- Özmen, G., (2011). Presenteizm İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Tekstil Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Robinson, K., L., (2004). The Impact of Individual Differences on the Relationship Between Employee Perceptions of Organizational Justice and Organizational Outcome Variables, A Dissertation Presented to the Faculty of the California School of Organizational Studies, Alliant International University, San Diego.

- Sheridan, A. (2004). Chronic Presenteeism: The Multiple Dimensions to Men's Absence from Part-time Work, *Gender, Work and Organization*, Vol.11, s.207-225.
- Simpson, R., (1998). Presenteeism, Power and Organizational Change: Long Hours as a Career Barrier and the Impact on the working Lives of Women Managers, *British Journal of Management*, Vol.9, s.37-50.
- Smith, D.J. (1970). Absenteeism and Presenteeism in Industry, *Archives of Environmental Health*, Vol.21, s.670-677.
- Stolz, R.L. (1993). Reducing Turnover Through Incentive Programs, *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Vol.34, s.79.
- Taş F., (2014). Örgütsel Adalet, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Sağlık Kavramları Arasındaki İlişki; Bir Alan Araştırması, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Turpin R., Ozminkowski R.J., Sharda C.E., Collins J.J., Berger M.L., Billotti G.M., Baase C.M., Olson M.J. ve Nicholson S. (2004). Reliability and Validity of the Stanford Presenteeism Scale, *Journal of Occupational Environmental Medicine*, C: 46, Vol. 11, s.1123-1133.
- Tutar, H., (2007). Erzurum'da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3), ss. 97-120.
- Whitehouse, D. (2005). Workplace Presenteeism: How Behavioral Professionals Can Make A Difference, *Behavioral Healthcare Tomorrow*, Vol.14, s.32.
- Worrall, L., Cooper, C., & Campbell, F. (2000). The New Reality for UK Managers: Perpetual Change and Employment Instability, *Work, Employment and Society*, Vol.14, s.647-668.

İŞTEN AYRILMA NİYETİ VE ÖRGÜTSEL SAĞLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN INTENTION TO LEAVE AND ORGANIZATIONAL HEALTH

Dr. Furkan ÇELEBİ
Yozgat Bozok Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma işten ayrılma niyeti ve örgütsel sağlık arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. İşten ayrılma niyetinin örgütsel sağlık ile ilişki içinde olup olmadığı bu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda üç bölümden oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. İlk bölümde kişisel bilgiler, ikinci bölümde işten ayrılma niyetine ilişkin ifadeler ve son bölümde ise örgütsel sağlığa ilişkin ifadeler yer almaktadır. Hazırlanan anket formları bir tekstil firmasında gönüllü katılımcılara dağıtılmış ve araştırmaya ilişkin veriler elde edilmiştir. 126 geçerli anket bu araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Elde edilen veriler öncelikle frekans daha sonra da korelasyon analizlerine tabi tutulmuştur.

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığı zaman 62 erkek ve 64 kadından oluşmaktadır. Yaş dağılımında da benzer şekilde birbirine yakın bir dağılım görülmektedir. 21-25 ve 26-30 yaş aralıklarında olanlar örneklem grubunun % 57,9'unu oluşturmaktadır. Katılımcıların çok büyük bir kısmı 109 kişi (%86,5) ile ortaöğretim mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların %55,6'sı (70 katılımcı) evlilerden oluşmaktadır. 107 katılımcı (%84,9) 1 -5 yıl arası çalışma süresine sahiptir.

İşten ayrılma niyeti ve örgütsel sağlık arasındaki ilişkinin tespiti için Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre işten ayrılma niyeti ile örgütsel sağlık 0,05 düzeyinde -0,189 olarak hesaplanmıştır. Daha açık bir ifadeyle işten ayrılma niyeti ve örgütsel sağlık arasında %18,9'luk ve ters yönlü bir ilişki vardır ve bu ilişki %5 seviyesinde anlamlı olarak hesaplanmıştır. İşten ayrılma niyeti arttıkça örgütsel sağlık seviyesi düşmektedir. Tam tersi şekilde örgütsel sağlık seviyesi arttıkça da çalışanların işten ayrılma niyetleri düşmektedir. Sonuç olarak çalışanlara örgütsel sağlık seviyesinin yüksek olması veya artırılması çalışanların işten ayrılma niyetini azaltacak ve örgütte personel devir hızının düşmesi başta olmak üzere olumsuz birçok unsuru azaltacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşten Ayrılma Niyeti, Örgütsel Sağlık, Örgüt Sağlığı, Korelasyon Analizi

ABSTRACT

This study aims to research the relationship between intention to leave and organizational health. Whether the intention to leave is related to organizational health forms the problematic of this study. In accordance with the purpose of the study a survey was set which contains three sections. In the first part, personal information; in the second part, the statements about intention to leave; and in the final part the statements about organizational health are given. The surveys were distributed to the volunteer participants in a textile company so the data for the study was obtained in that way. 126 valid surveys constituted the sample of the study. The data obtained was first conducted to frequency and then correlation analysis.

The demographic features of the participants is that they are consisted of 62 men and 64 women. A similar distribution is also observed in the age ranges. Between 21-25 and 26-30 years of age ranges composed the 57.9% of the sample group. The number of the majority of the participants is 109 (86.5%) secondary school graduates. 55.6% of the participants (70 participants) are married. 107 participants (84.9%) have a working time of 1 to 5 years.

Pearson Correlation analysis was conducted in order to determine the relationship between intention to leave and organizational health. According to the results of this analysis, organizational health with the intention to leave was calculated as -0,189 at 0.05 level. More specifically, there is an 18.9% and inverse relationship between intention to leave and organizational health, and this relationship is calculated to be significant at the 5% level. The higher the intention to leave, the lower the level of organizational health. On the contrary; the higher the organizational health level, the lower the intention of employees to leave. As a result; being high in organizational health level, or increasing it will decrease the intention of employees to leave and decrease many negative factors, such as the decrease in personnel turnover rate.

Keywords: Intention to Leave, Organizational Health, Correlation Analysis

1. GİRİŞ

Dinamik bir şekilde değişen iş hayatında çalışanlar da bu dinamizm ile uyumlu bir şekilde yer değişikliklerinde bulunabilmektedir. Kimi zaman daha iyi şartlar kimi zaman kişisel sebepler kimi zaman da mevcut örgütlerindeki olumsuz durumlardan dolayı iş yeri değiştirme düşüncesi içinde olabilmektedirler. İşten ayrılma niyeti kavramı da tam olarak bununla ilgilenmektedir. Çalışanın işyerinden ayrılmayı düşünüp düşünmediği ve ne kadar eğimli olduğu ile ilgilenen bu kavram çalışanın düşüncesine ek olarak davranışta bulunup bulunmayacağını da tespit etmeye çalışmaktadır.

Örgütsel sağlık ya da örgüt sağlığı kavramı ise gerçek anlamda sağlıkta olduğu gibi örgütün de canlı bir organizmaya benzetilerek sağlıklı olmasını ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle çeşitli fonksiyonlardan oluşan örgütün tüm fonksiyonlarını düzgün bir şekilde yerine getirip getiremediği örgütsel sağlığın konusunu oluşturmaktadır.

İşten ayrılma niyeti örgütün sağlıklı bir şekilde devam etmesinden etkilenebileceği gibi örgütün sağlığı da örgüt üyelerinin işten ayrılma eğilimlerinden etkilenebilir. Hiçbir çalışan gurur duyacağı ve içinde olmak istediği örgütten ayrılmak istemez. Aynı şekilde ayrılma niyetinin olmadığı ya da düşük olduğu bir örgüt de sağlıklı olarak nitelendirilebilir.

Bu çalışmada karşılıklı olarak ilişki içinde olabileceği düşünülen işten ayrılma niyeti ve örgütsel sağlık kavramları incelenecek ve yapılan araştırma sonuçlarına yer verilecektir.

2. İŞTEN AYRILMA NİYETİ

İşten ayrılma niyeti örgüt üyesinin bir organizasyondan ayrılmayı düşünmesi veya planlamasını ifade eder. Ayrılma fikri bir organizasyonu fiilen terk etme davranışından önce gelir (Yücel ve Demirel, 2013: 162).

İşten ayrılma niyeti bir çalışanın yakın gelecekte örgütten daimi olarak ayrılacağına ilişkin kendi tahminini ifade etmektedir (Vandenberg ve Nelson, 1999: 1315). Tüzün (2007: 129) kurumdan ayrılma niyetinin bir kimsenin işi bırakma eğilimi olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir.

Gönüllü işten ayrılma niyeti, Price (1977: 4) tarafından bireyin kendi inisiyatifiyle üyesi olduğu sosyal sistemin sınırları dışına doğru hareket etme ihtimali olarak tanımlanmaktadır. Lacity, Lyer ve Rudramuniyaiah (2008: 228) ise işten ayrılma niyetini “ çalışanın örgütten ayrılma planının derecesi” olarak tanımlamaktadır. (Torun, 2016).

Tüm bu tanımlamalardan anlaşılmaktadır ki işten ayrılma niyeti; bir düşüncüyü, bir eğilimi ve bir niyeti ifade etmekle beraber bir davranışı ifade etmemektedir. Bireysel sebepler haricinde örgüt içindeki problemler ve olumsuz algılar işten ayrılma niyetini etkilemekte ve arttırmaktadır.

3. ÖRGÜTSEL SAĞLIK

Miles sağlıklı örgütü, “sadece içinde bulunduğu çevre şartları içerisinde varlığını sürdüren değil, aynı zamanda uzun vadede temel yetenek ve yaşamını sürekli geliştiren örgüt” olarak tanımlamıştır (Tsui and Cheng, 1999: 251). Sağlıklı bir örgüt, öyle bir kültür, iklim ve uygulamaları içeren bir örgüt çevresi oluşturur ki hem çalışanların sağlık ve güvenliğini hem de örgütsel etkinliği en iyi seviyeye getirir (Lim and Murphy, 1999: 64).

Sağlıksız bir örgütte çalışan insanlarda baş ağrısı, mide bulantısı, titreme gibi fiziksel, suçlanma, korku, endişe, depresyon gibi duygusal, şüpheli durma, aşırı sessizlik, nefes almada yetersizlik, a-sosyal davranışlar, aile üyeleri ile konuşmalarda değişmeler, geri çekilme gibi davranışsal ve karışıklık, düzensizlik, konsantrasyonda zorlanma, geçmişi yaşama, karar vermede zorlanma gibi kavramsal problemler görülmektedir (Taylor, 2007: 23-24). Bazı çalışmalarda da çalışan-yönetim uyumu, işbirliği ve davranışları açısından örgüt sağlığı konusunu incelenmiştir. Yapılan araştırmalara bakıldığında ortak paydanın örgütün sağlıklı bir şekilde hayatını devam ettirmesi olduğu görülmektedir (Gül, 2007: 321).

Örgütsel sağlığa sahip ya da sağlık seviyesi yüksek örgütlerde çalışanlar yukarıda bahsedildiği gibi kişisel sorunlarla daha az karşılaşır ya da hiç karşılaşmazlar. Örgütün sağlığı çalışanların hem örgüt içerisindeki hem de örgüt dışarısındaki psikolojileri ile doğrudan ilgili olabilmektedir.

4. ARAŞTIRMA

4.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

İşten ayrılma niyetinin örgütsel sağlık ile ilişki içinde olup olmadığı bu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Bu çalışma işten ayrılma niyeti ve örgütsel sağlık arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır.

4.2. YÖNTEM VE ÖLÇEKLER

Çalışmanın amacı doğrultusunda üç bölümden oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. İlk bölümde kişisel bilgiler, ikinci bölümde işten ayrılma niyetine ilişkin ifadeler ve son bölümde ise örgütsel sağlığa ilişkin ifadeler yer almaktadır. Hazırlanan anket formları bir tekstil firmasında gönüllü katılımcılara dağıtılmış ve araştırmaya ilişkin veriler elde edilmiştir. 126 geçerli anket bu araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

İşten ayrılma niyetini ölçmek üzere Wayne vd. (1997) tarafından geliştirilen ölçek kullanılırken, örgütsel sağlığı ölçmek amacıyla da ülkemizde Gül (2007) tarafından kullanılan; Nurit ve William Cohen (1991) ile Altun (2001) tarafından oluşturulan ölçeklerden uyarlanılarak hazırlanan ve 21 sorudan oluşan Örgütsel Sağlık Ölçeği kullanılmıştır (Gül, 2007).

4.3. BULGULAR

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığı zaman 62 erkek ve 64 kadından oluşmaktadır. Yaş dağılımında da benzer şekilde birbirine yakın bir dağılım görülmektedir. 21-25 ve 26-30 yaş aralıklarında olanlar örneklem grubunun % 57,9'unu oluşturmaktadır. Katılımcıların çok büyük bir kısmı 109 kişi (%86,5) ile ortaöğretim mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların %55,6'sı (70 katılımcı) evlilerden oluşmaktadır. 107 katılımcı (%84,9) 1 -5 yıl arası çalışma süresine sahiptir.

	Frekans	Yüzde(%)	Birikimli Yüzde(%)
Cinsiyet			
Erkek	62	49,2	49,2
Kadın	64	50,8	100,0
Toplam	126	100,0	

Yaş			
21-25 yaş	30	23,8	23,8
26-30 yaş	43	34,1	57,9
31-35 yaş	17	13,5	71,4
36-40 yaş	16	12,7	84,7
41-45 yaş	13	10,3	94,4
46 yaş ve üzeri	7	5,6	100,0
Toplam	126	100,0	
Medeni Durum			
Bekar	56	44,4	44,4
Evli	70	55,6	100,0
Toplam	126	100,0	
Eğitim Düzeyi			
Ortaöğretim	109	86,5	86,5
Önlisans	9	7,1	93,7
Lisans	8	6,3	100,0
Toplam	126	100,0	
Çalışma Süresi			
1 yıldan az	10	7,9	7,9
1-5 yıl	107	84,9	92,9
6-10 yıl	8	6,3	99,2
21 yıl ve üzeri	1	0,8	100,0
Toplam	126	100,0	

Tablo 1. Demografik Özellikler

İşten ayrılma niyeti ve örgütsel sağlık arasındaki ilişkinin tespiti için Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre işten ayrılma niyeti ile örgütsel sağlık 0,05 düzeyinde -0,189 olarak hesaplanmıştır. Daha açık bir ifadeyle işten ayrılma niyeti ve örgütsel sağlık arasında %18,9'luk ve ters yönlü bir ilişki vardır ve bu ilişki %5 seviyesinde anlamlı olarak hesaplanmıştır. İşten ayrılma niyeti arttıkça örgütsel sağlık seviyesi düşmektedir. Tam tersi şekilde örgütsel sağlık seviyesi arttıkça da çalışanların işten ayrılma niyetleri düşmektedir.

		İşten Ayrılma Niyeti	Örgütsel Sağlık
İşten Ayrılma Niyeti	Pearson Correlation	1	-,189*
	Sig. (2-tailed)		,034
	N	126	126
Örgütsel Sağlık	Pearson Correlation	-,189*	1
	Sig. (2-tailed)	,034	
	N	126	85

*. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 2. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

İşten ayrılma niyetinin sebepleri farklılık gösterebilmekle beraber örgüt içerisi unsurlardan kaynaklanabilmektedir. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlara göre örgütsel sağlık bu unsurlar arasında yer almaktadır. İşten ayrılma niyetini etkileyebilen ve işten ayrılma niyetinden etkilenen yani karşılıklı bir ilişki içinde bulunan örgütsel sağlık örgütün fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde yerine getirme derecesini de bizlere göstermektedir.

Fonksiyonlarını tam olarak yerine getiremeyen örgütler zaman içerisinde entropiye maruz kalacaktır ve sağlıksızlaşacaktır. Bu da şüphesiz ki sayısız sonuca yol açacaktır. Bu çalışmada bu sonuçlar arasında işten ayrılma niyetinin de olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sağlıksız, fonksiyonlarını yerine getiremeyen ve geleceğe dair umut vaat etmeyen yani örgütsel sağlık bakımından düşük örgütler çalışanlarda işten ayrılma niyetini arttırabilmektedir.

Çeşitli bireysel ve örgütsel sebeplerden kaynaklanabilmekle beraber işten ayrılma niyetinin bir örgütteki yüksekliği örgütsel sağlığın bozulmasına yol açabilmektedir. İşten ayrılma niyetinin düşürülmesine yönelik faaliyet ve örgütsel politikalar örgütsel sağlığı arttırabilir. Çalışanlara ve geleceklerine yönelik vaat ve icraatlar, adalet algısının yükseltilmesi ve ödül sisteminin geliştirilmesi bu bağlamda işten ayrılma niyetinin düşürülmesi için ilgililere tavsiye edilebilir.

Sonuç olarak örgütsel sağlık seviyesinin yüksek olması veya arttırılması çalışanların işten ayrılma niyetini azaltacak ve örgütte personel devir hızının düşmesi başta olmak üzere olumsuz birçok unsuru azaltacaktır. Benzer şekilde işten ayrılma niyetinin düşürülmesine yönelik faaliyetler de şüphesiz ki örgütsel sağlık seviyesini arttırabilecektir.

KAYNAKÇA

- Altun, S.A. (2001). Örgüt Sağlığı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Gül, H. (2007). İş Stresi, Örgütsel Sağlık Ve Performans Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Araştırması, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİB Dergisi.
- Lacity, M. C., V. V. Iyer Ve P. S. Rudramuniyaiah. (2008). Turnover Intentions Of Indian Is Professionals. Information Systems Frontiers. 10. 2, 225- 241.
- Lım, S.Y. And Murphy, L.R. (1999). The Relationship Of Organizational Factors To Employee Health And Overall Effectiveness, American Journal Of Industrial Medicine Supplement, Vol:1, 64-65.Ss.
- Price, J. L. (1977). The Study Of Turnover. Iowa State University Press.
- Torun, Y. (2016). Personel Güçlendirme Ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü: Örgütsel Sinizm Ölçeği Geliştirmeye Yönelik Bir Araştırma. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tsui, K.T. And Cheng, Y.C. (1999). School Organizational Health And Teacher Commitment: A Contingency Study With Multi-Level Analysis, Educational Research And Evaluation, Vol:5, No:3, 249-268.Ss.
- Tüzün, K. İ. (2007). Antecedents Of Turnover Intention Toward A Service Provider. The Business Review: Cambridge. 8. 2, 128- 134.

- Yücel, İ. Ve Y.Demirel. (2013). Mevcut İş Alternatiflerinin İş Tatmini Ve İşten Ayrılma İlişkisi Üzerinde Etkisi: “Başka Bir Yol Daha Olmalı!” Ataturk University Journal Of Economics & Administrative Sciences, 27.2, 159- 177.
- Vandenberg, R. J. Ve J. B. Nelson. (1999). Disaggregating The Motives Underlying Turnover Intentions: When Do Intentions Predict Turnover Behavior?. Human Relations. 52. 10, 1313- 1336.

KAZAKİSTAN VE TÜRKİYE CUMHURİYETİLERİNDE RADYO VE TELEVİZYON YAYINCILIĞIYLA İLGİLİ MEVZUATLARINDA İFADE HÜRRİYETİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Galymzhan TAZHIBAYEV KUANISHBEKULY

L.N.Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Aytmuhambet ESDAULETOV ORAZBAYULI

L.N.Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi

ÖZET

Demokrasiyle yönetilen toplumlarda herkes ifade (söz) hürriyetine (*right to speech*) sahiptir. İfade hürriyeti, aynı zamanda başkalarının fikir ve düşüncelerine saygı göstermeyi de ifade eder. İfade hürriyeti çalışmanın ana konusu olan radyo ve televizyon yayıncılığı açısından en önemli kavramdır. İfade hürriyeti olmadan kitle iletişim araçlarının tümünü ve onun içinde radyo ve televizyon yayınlarından söz etmek anlamsız olur.

Kazakistan Cumhuriyetinde radyo ve televizyon yayıncılığının, ifade hürriyeti, düşünce ve kanaatleri açıklama ve yayma hürriyeti ve kitle iletişim hürriyeti bağlamında Batı ülkeleri ile Türkiyedeki gelişmeler ışığında ve bunların mevzuatı da dikkate alınarak nasıl daha sağlam esaslara dayandırılması gerektiği karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Kazakistan ve Türkiyenin radyo ve televizyon mevzuatında var olan konuyla ilgili Kanun hükümleri; uluslararası ve ulusal alanda yürürlükte olan sözleşmeler ile bazı ülke anayasalarının ilgili metinleri ışığında mukayese edilerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

İfade (söz) Hürriyeti, İletişim Kanunları, Radyo-televizyon, Uluslararası Medya Mevzuatı

GİRİŞ

Sovyet Birliğinden 1991 yılında ayrılan Kazakistan, kitle iletişim araçları üzerindeki devlet tekeli sistemini kaldırarak çoğulcu sisteme geçmiştir. Kazakistanın çoğulcu sisteme geçişinden 2 yıl sonra (1993) Türkiye radyo ve televizyon yayıncılığında devlet tekeli sisteminden çoğulcu sisteme geçmiştir. Çoğulcu sisteme Kazakistana göre 2 yıl geç geçmiş olmasına rağmen radyo ve televizyon alanında sistemin esaslarının tam anlamıyla uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Radyo ve televizyon yayıncılığında, 1993 tarihinde Devlet tekel sisteminden çoğulcu sisteme geçen Türkiyenin, önemli gelişmeler kaydetmiştir. Nihayet, Avrupa Konseyi (AK) üyesi olan ve Avrupa Birliğine (AB) tam üyelik sürecinde bulunan Türkiyenin bu iki uluslararası kuruluşun medya

politikalarına ve mevzuatlarına (Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi (*The European Convention on The Transfrontier Broadcasting*) (ASTS) ile Görsel İşitsel Medya Hizmetler Yönergesi (*The Audiovisual Media Services Directive*) (GİMHY) uyum sağlamada yani Türk medya mevzuatını bu mevzuatlara uyumlaştırmasında önemli adım atmıştır.

AB ve Türkiye'ye göre Kazakistan Cumhuriyetinin radyo ve televizyon yayıncılığı alanındaki ülke mevzuatları karşılaştırılarak Kazak görsel ve işitsel yayıncılığindeki noksanlıklar incelenerek, katı kurallardan arındırılmaya (deregülasyon) başlanmasına ve gelişmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Avrupa Konseyi, AB ve Türkiyenin radyo ve televizyon mevzuatının incelenmesinin amacı, Kazakistan tarafından hedeflenen standartların ortaya konmasıdır. Bu bağlamda, Kazakistanda radyo ve özellikle televizyon rejiminin nasıl daha sağlam esaslara dayandırılabilceği üzerinde durulmuştur. Bu meyanda, Kazakistan ile AB ve Türkiye televizyon mevzuatının farklılıkları üzerinde durulmuştur. Daha açıkçası, Kazakistanda radyo-televizyon yayıncılığı alanında söz (ifade) hürriyeti ile radyo-televizyon hürriyetinin nasıl kullanıldığı, bu hürriyetlerin nasıl daha sağlam esaslara dayandırılabilceği ve özellikle de çoğulcu sistemin gereği olarak radyo-televizyon yayıncılığının yeniden nasıl yapılandırılabilceği üzerinde durulmuştur.

Mutlak demokrasiye ulaşma isteğini sınıfsız bir toplumda gerçekleştirmeyi amaçlayan Sovyetler Birliği, bu hedefine ulaşmak için kitle iletişim araçlarını Komünist Partinin sesi olarak kullanmıştır. Otoriter Kuramın gereği olarak radyo ve televizyon, Sovyetler Birliğinde tamamen devletin kontrolünde bulunmaktaydı (Sundetbayeva 2018: 1-21).

Sovyet – Tekel Kuramında Devlet ve partiye ait olan kitle iletişim araçlarının işlevi, devlet ve parti içinde birliği sağlama, Komünist Partinin propaganda aracı olarak egemen ideolojinin bir aracı olmasıydı. Sovyet Birliği içindeki diğer ülkeler, merkez yönetimin isteği doğrultusunda yayın yapmak zorundaydı (Bakhriyev 2004).

Dolayısıyla, Kazak görsel ve işitsel yayıncılığının da Rus yayıncılığından etkilenmesi, belli bir seviyede onu taklit etmesi de doğaldır. Kazakistan Sovyet Özerk Cumhuriyetindedeki televizyon yayıncılığı, 1958 yılında başlamıştır. 1991de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Kazakistanda tekeli rejimden çoğulcu rejime geçme çalışmalarına başlanmıştır. Ancak, Batılı anlamda tam bir çoğulcu rejime geçilememiştir. Noksanlıklar hâlâ mevcuttur. Demokrasi ve insan hakları meselelerinin adeta askıya alındığı Sovyet sisteminden kurtulan Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan gibi Bağımsız Devletlerin liberal ve çoğulcu sisteme ayak uydurma ve toplumsal aydınlanması için, etkili, bağımsız ve hür bir medyaya ihtiyaçları ortaya çıkmıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Kazakistanda Devlet radyo-televizyonları yayınlarının yanı sıra özel sektör tarafından radyo ve televizyon yayıncılığına başlanmıştır.

Çalışmanın asıl gayesi, Sovyetler Birliği dönemindeki Kazakistan ile SSCBnin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan Kazakistan Cumhuriyetinin genel olarak söz hürriyeti ile kitle iletişim hürriyetini, özel olarak da radyo ve televizyon hürriyetini karşılaştırmalı şekilde incelemek ve bu süreçte ortaya çıkan zorlukları ve problemleri açık şekilde göstermeye çalışmaktır. Kazakistanda demokrasinin tam yerleşebilmesi için medyada ve özellikle radyo ve televizyon yayıncılığında çoğulculuğun tam olarak tesis edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Kazakistan yönetimi gerekli çalışmaları yapmaktadır; ancak, yukarıda belirtildiği üzere, devlet tekeli rejiminin etkilerini hâlâ görmek mümkündür. Bu meyanda, Kazakistanda radyo ve televizyon yayıncılığında çoğulcu sisteme geçişte yaşanan sorunlar irdelenmiştir.

Kitle iletişim araçları içinde televizyon, gazete ve dergiye göre daha etkili iletişim aracıdır. Gazeteden ve dergiden en önemli farkı, her eve, her yaştan, cinsten ve meslekten aile bireylerine kolayca ulaşabilen ve insanların tavır ve davranışları ile düşüncelerini daha çok etkileyebilen ve yönlendirebilen bir araçtır. Çünkü televizyon, bünyesinde birçok etkileme unsurunu (görüntü, ses, müzik, hareketlilik) bir arada barındırır.

Başlıca kitle iletişim araçları, yazılı basın (gazete, dergi, mecmua, kitap, v.b.) ses bantları, plaklar, video, sinema filmleri, radyo, televizyon ve internettir. (İçel 2009: 6) Konumuz dahilinde bu iletişim araçlarından sadece radyo ve televizyon üzerinde durulacaktır. Bağımsızlıktan sonraki Kazakistanda radyo ve televizyonun yeniden yapılanmasında uluslararası belgelerde ve Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti medya mevzuatlarında ifade (söz) hürriyeti ile ilgili yer alan hükümler, kitle haberleşme hürriyeti ve bu konudaki çalışmaların eksik yönleriyle, bu eksik yönlere getirilen çözüm önerileri oluşturulacaktır. Radyo ve televizyon mevzuatlarında benzerlik söz konusudur. (Kazak, Türk ve Avrupa Birliğinde de haber, eğlence, eğitim, ticaret, propaganda vb. programlar yapılmaktadır).

Kazakistan Cumhuriyeti ile ilgili kitle iletişim mevzuatı 1995 tarihli Anayasanın 20. maddesi ile 1999 tarihli 451-I sayılı Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun esas alınarak incelenmiştir. Türkiye medya mevzuatı incelenirken Anayasanın 12.-16. ve 25.-32. ile 133. maddeleri esas alınmıştır. Medya hizmet sağlayıcılarını düzenleyen 3 Mart 2011 tarihli 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun esas alınmıştır.

İFADE HÜRRİYETİ VE SINIRLARI

Hiçbir zaman hiçbir toplumda sınırsız hürriyet diye bir şey olamayacağı, sınırsız hürriyetin anarşi ve neticede hürriyetsizlik doğuracağı bir gerçektir. (Kapani 1993: 9) Bu düşüncelerden yola çıkarak, demokratik bir toplum için *hür fakat sorumlu bir yayıncılık* anlayışını benimseyen ve 1954te bir kuram olarak formüle edilen Toplumsal Sorumluluk Kuramına göre, *yayıncılar, özdenetim*

kuruluşları ve devlet bu sorumluluk alanını yayın ilkeleri ile doldurmalı ve bu ilkelere uyulmaması halinde yayıncılara yaptırım uygulamalıdır.*

Baskıcı rejimlere göre demokratik ülkelerde daha çok ifade hürriyeti vardır. Eski Sovyetler Birliğinde ifade hürriyetinden bahsetmek mümkün değildi. Yönetimin çıkarı doğrultusunda düşünmek ve düşüncüyü açıklamak serbestti (Jetpisovich 2006: 25-31). Bunun aksini düşünmek bile sade vatandaş korkutmaktaydı. Ancak, özgür ülkelerde bile bütün ifadeler özgür değildir.

Her hürriyet gibi ifade (söz) hürriyeti de belli sınırlamalara tâbidir. Sınırsız bir hürriyet anlayışı da kabul edilemez. Bu hürriyeti kullanırken başkalarına zarar verme hakkımız da yoktur. İfade hürriyetinin hak sahipleri tarafından kötüye kullanılmasının önlenmesi bakımından bir takım sınırlamalara tâbi tutulması doğaldır. Zira, insan hak ve hürriyetlerinin sınırsız olmaması bunların niteliklerinin doğal sonucudur. Sınırsız biçimde kullanılan bir hak başkalarının hak ve hürriyetlerine zarar verir. İfade hürriyetini kullanırken başkalarının haklarına da saygılı olunması ve haklarını çiğnememesi esas alınmalıdır. İfade hürriyetinin temel unsuru olarak haber, düşünce ve kanıları serbestçe öğrenebilmek ve toplayabilmek hakkı, düşünce ve kanıları serbestçe açıklayabilme hakkı, haber, düşünce ve kanıları serbestçe yayabilme hakları da sınırsız değildir (Çiftci 2007:57). Modern demokrasilerde dahi mutlak surette sınırsız, hiçbir engel tanımayan bir hürriyet anlayışı kabul edilemez. Temel hak ve hürriyetlerin ancak kanunla muayyen sınırlamalara tâbi tutulabileceği BM İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (m.19) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde (m.10) de belirtilmiştir. Bu itibarla, ifade hürriyeti ile basın-yayın hürriyeti de kanunla muayyen sınırlamalara tâbi tutulabilir (Çiftci 2008:278).

İnsan hak ve hürriyetlerinin sınırsız olmaması bunların niteliklerinin doğal sonucudur. Çünkü sınırsız biçimde kullanılabilen bir hak başkalarının hak ve hürriyetlerine zarar verir. Her hak gibi, bu hakların da sahipleri tarafından kötüye kullanılmasının önlenmesi zorunludur (İçel 2009: 67). Haberleşme hürriyetine ilişkin hakların kötüye kullanılmasının önlenmesi amacı ile kanun koyucuların bu alanda koyacakları hükümler haberleşme hürriyetinin düzenlenmesini ifade ederler. Buna karşılık, kanun koyucuların sözü geçen amaç dışında haberleşme hürriyetini sınırlamak için yapacakları her türlü hukukî işlem bu hürriyetin, özüne dokunulmanın sonuçlayan birer sınırlamadır (İçel 2009: 64).

Uluslararası belgelerde de haberleşme hürriyetinin düzenlenmesi anlamında bir sınırlanmanın kanunlar tarafından yapılabileceği kabul edilmiştir. Avrupa Konseyi İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Sözleşmesinin 10 maddesi, haberleşme hürriyetini de kapsayan söz hürriyetinden bahsettikten sonra, 2. fıkrasında, bu hürriyetlerin demokratik bir toplumda zorunlu önlemler niteliğinde olarak, millî güvenliğin, toprak bütünlüğünün, kamu güvenliğinin ve kamu

---

* Yayın ilkeleri”, yayıncıların uymak durumunda oldukları davranış kuralları”, yaptırım” ise, hukuk, kanun, ahlâk gibi kurumların buyruklarının yerine getirilmesini sağlama” anlamına gelmektedir. (Erişim) www.tdk.gov.tr 25.04.2018.

düzenin korunması, suçun önlenmesi, sağlığın veya ahlâkın, başkalarının şöhret veya haklarının korunması, gizli haberlerin ifşasına engel olunması veya adalet gücünün üstünlüğünün ve tarafsızlığının sağlanması için, kanunla belirli merasime, şartlara, sınırlamalara veya müeyyidelere bağlanabileceğini öngörmüştür.

Kazakistan Anayasasının 20. maddesinde ise: *Söz ve yaratıcılık hürriyeti garanti altındadır. Sansür yasaktır* diyerek ifade hürriyetinden bahsederken, *Kanunun yasaklamadığı herhangi bir yöntemle bilgiyi herkesin özgürce alma ve dağıtma hakkı vardır ikinci fıkrada bilgi alma ve dağıtma hürriyetini ele almıştır.* Üçüncü fıkrafa bu hakların sınırlama şekillerini sıralayarak şu şekilde verilmiştir. *Anayasal düzeni zor kullanarak değiştirmeye, devletin toprak bütünlüğünü ihlâl etmeye, devletin güvenliğini sarsmaya, savaşa, sosyal, ırkî, millî, dinî, sınıfsal ve köken ayrıcalığına, ayrıca gaddarlığa ve şiddete yönelik propaganda yapma ve teşvik etme yasaktır.*

1982 Anayasası, bu hükümlerinde *sınırlama* deyimini kullanmışsa da, gerçekte bunun *düzenleme* anlamına geldiği, sınırlama nedenlerinin niteliğinden anlaşılmaktadır (İçel 2009: 65).

İFADE HÜRRİYETİNİN ULUSLARARASI BELGELERDE DÜZENLENMESİ

İfade hürriyetinin yer aldığı uluslararası belgeleri tarihsel süreç içerisinde sırasıyla aşağıdaki başlıklar halinde incelenmiştir. Kazakistan ve Türkiyenin, ele alınan uluslararası belgeleri kabul edip etmedikleri hakkında bilgi verilmiştir.

İfade hürriyetinin uluslararası hukukta insan hakları belgelerindeki görünümünü incelerken aslında ifade hürriyetinin tarihi gelişim sürecini de hukukî boyutu ile incelemiş oluyoruz. Genel olarak bugüne kadar geçen süreçte ortaya çıkan uluslararası belgelerdeki insan hakları metinlerinde yer alan ifade hürriyetini bu bölümde kısa olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Beyanname (İHEB), Avrupa Konseyi (AK) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi başlıklar altında incelenecektir. 1215 Magna Carta Libertatum (Büyük Hürriyet Fermanı) ile kişi haklarının sağlanması yolunda ilk adımlar atılmıştır (Gemalmaz 1997: 51). Petition of Rights (1628), Habeas Corpus Act (1679), Bill of Rights (1689), Act of Settlement (1701) ile bu adımlar büyümüştür.

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi de 1776 yılında yayınlanan *Haklar Bildirisi*'nden (Bill of Rights) etkilenen bildirilerden birisidir. Fransız Haklar Bildirisi çok genel olması ve bunun sonucunda çok kısa formül ve ilkeler içermesi nedeniyle sadece Fransız halkının olmaktan çıkmış, bütün insanlar için geçerli ve evrensel bir hâle gelmiştir. Bu bildirge, *hürriyet, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarını* insanın doğal ve zamanaşımına uğramaz hakları olarak görmektedir.

Daha sonra pek çok anayasayı etkilemiş olan Bildiri özetle; İnsanlar özgür ve eşit doğarlar ve böyle kalırlar. Bütün politik kuruluşların temel amacı insan haklarının, hürriyetin, mülkiyetin, güvenliğin korunmasıdır. Hürriyet başkasına zarar vermeyen her şeyin yapılabilmesidir. Hakları kullanmanın

sınırları kanunla belirlenir. Kimse kanunun emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamaz. Kimse kanunun belirlediği hallerin ve şekillerin dışında tutuklanamaz. Görüşlerin serbestçe ifade edilebilmesi insanın en önemli hakkıdır. Bütün vatandaşlar, hakkın kötüye kullanılması sayılacak kanunla belirlenmiş haller dışında, serbestçe konuşmak, yazmak ve yayında bulunmak hakkına sahiptir.

Haklar ve hürriyetler ile bunların temellendirildiği anlayış bakımından 1789 Haklar Bildirgesinin etkisi hem kendisini izleyen anayasalarda, hem de hazırlanışından çok sonraki belgelerde, örneğin 150 yıl kadar sonra biçimlendirilen 1948 tarihli BM Evrensel İnsan Hakları Bildirisi kaleme alınırken görülmüştür (Gemalamaz 1997: 53).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Hak ve hürriyetlerin ve dolayısıyla ifade hürriyetinin ulusal boyuttan uluslararası alana geçişi, II. Dünya Savaşı sonrasında 26 Haziran 1945 tarihinde kurulan Birleşmiş Milletler (BM) sayesinde olmuştur. BM Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* kabul ve ilân edilmiştir.

Özellikle İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (Bildirisi) daha sonra hazırlanan insan haklarına ilişkin pakt, anlaşma ve anayasalara örnek olmuştur. BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin, hukukî açıdan bir bağlayıcılığı yoktur ve ona taraf olan devletlere hiçbir hukukî yükümlülük yüklememektedir. İnsan haklarının düzenlendiği bu Beyannamenin hukukî bağlayıcılığı olmamakla birlikte, tarihî ve manevî bakımdan büyük bir değer taşır. Dünya devletlerinin hemen hemen tamamı Beyannameye imza atarak, insan haklarına ve temel hürriyetlerine inançlarını belirtmiş olmakta ve ona manevî bir değer atfetmiş olmaktadır (Çiftci 2008: 278-279). Kazakistan Cumhuriyeti ise bağımsızlığının hemen ardından 2 Mart 1992 tarihinde Birleşmiş Milletlere üye olmuş ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini kabul etmiştir (SSCB döneminde ise Kazakistan ile diğer 14 ülke 24 Ekim 1945ten beri BM üyesiydi.) (Tazhibayev 2013: 56). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini Türkiye Cumhuriyeti tarafından da imzalanmıştır (6 Haziran 1949) günü, 919 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, R. G. 27.5.1949-7217).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin hukukî bağlayıcılığı yoktur. Bildirinin ayırt edici özelliği *yol göstericiliği, ulaşılmaması gereken hedefleri* belirleyen ideal haklar listesi niteliği taşıması olmuştur (Gemalamaz 1997: 54). Metinden hareketle değerlendirme yapmak yanlış olur. Çünkü İHEB uluslararası alanda ve devletler bakımından sadece moral değerdir. Bu anlamda Bildirgeyi, *hukuksal olarak kabul edilen genel bir uygulama* ile (Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, madde 38/1.b.) teamül gücü kazanmış olup olmadığı ya da *medenî uluslarca tanınmış hukukun genel ilkelerinden* (38.1.c.) olup olmadığı veya ilkeleri uluslararası hukukta emredici normlar bütünü oluşturup oluşturmadığı hususuna olumlu cevap verilecektir.

Beyannamenin 19. maddesinde ifade hürriyeti ile ilgili şu hükümler yer almaktadır:

Her ferdin fikir ve ifade hürriyetine hakkı vardır. Bu hak, fikirlerinden dolayı rahatsız edilmemek, memleket sınırları mevzu bahis olmaksızın malûmat ve fikirleri her vasıta ile aramak, elde etmek ve yaymak hakkını gerektirir. hükmü yer almıştır.

Burada yer alan *her vasıta* ifadesinin kitle haberleşme araçlarını kapsadığını da söylemek mümkündür. Böylece bu Bildiri, ifade hürriyetinin yanı sıra haberleşme hürriyetine de imkân tanımıştır (İçel 2009: 32).

Avrupa Konseyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İfade hürriyeti gibi pek çok hak ve hürriyetin etkili bir denetim mekanizması ile korunduğu sistem, *İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korumaya Dair Sözleşme* (kısa adıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi), çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Avrupa Konseyinin (The Council of Europe / CE) başlıca çalışma alanlarından birisi insan haklarıdır. II. Dünya Savaşı nedeniyle yaşanan olaylar yeni Avrupa ülkelerinin birleşmesi düşüncesini yaratmıştır. Bu anlamda kurulan ilk siyasal kurum Avrupa Konseyi (AK) olmuştur. AK üyeleri arasında ortak varlıkları olan ülkü ve ilkeleri korumak ve yaymak, ekonomik ve toplumsal gelişmelerini sağlamak, insan haklarının ve temel hürriyetlerin geliştirilmesi ve korunması amacı ile kurulmuştur. Bu amaç çerçevesinde Avrupa Konseyi, Avrupa halkları ve milletleri arasında barış ve dostluğun sağlanması amacıyla 5 Mayıs 1949 tarihinde on Avrupa devleti tarafından kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa Konseyine 12 Aralık 1949 tarihinde üye olmuştur. Kazakistan Cumhuriyeti ise Avrupa kıtasında olmadığı için Avrupa Konseyine üye değildir.

Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) 4 Kasım 1950 tarihinde Romada imzaya açılmış ve 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeyi hazırlayanların amacı, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ifade edilen hakların bir kısmının (sivil ve siyasî hakların) pratiğe geçirilmesinin ilk adımını atmaktır (Bıçak 2002: 2). Türkiye bu Sözleşmeye 18 Mayıs 1954 tarihinde taraf olmuştur.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. maddesi ifade hürriyetini şu şekilde düzenlemektedir:

1) Her fert ifade ve izhar hakkına maliktir. Bu hak içtihat hürriyetini resmî makamların müdahalesi ve memleket sınırları mevzu bahis olmaksızın, haber veya fikir almak veya vermek serbestî sini ihtiva eder. Bu madde, devletlerin radyo, sinema veya televizyon işletmelerini bir müsaade rejimine tâbi kılmalarına mâni değildir.

2) Kullanılması vazife ve mesuliyeti tazammun eden bu hürriyetler, demokratik toplulukta, zaruri tedbirler mahiyetinde olarak, millî güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya âmme emniyetinin, nizamı muhafazanın, suçun önlenmesinin, sağlığın veya ahlâkın, başkalarının şöhret veya haklarının korunması, gizli haberlerin ifşasına mani olunması veya adalet kuvvetinin üstünlüğünün ve tarafsızlığının sağlanması için ancak ve kanunla, muayyen merasime, şartlara, tahditlere veya müeyyidelere tâbi tutulabilir (İçel 2009: 33).

AİHSnin 10. maddesi açık bir şekilde, 10 Aralık 1948 tarihinde benimsenen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 19. maddesinden kaynaklanmaktadır. 10. madde, hürriyetin sınırlandırılması söz konusu olduğunda, kanunun rolünü hatırlatmaktadır. Gerçekten burada, bu sınırlandırmanın, değişmezlik, açıklık ve ulaşılabilirlik nitelikleri taşıyan ve böylece gerçek bir hukuk kuralları aracılığı ile gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. İfade hürriyeti ile ilgili AİHSnde yer alan 10. madde iki düşünce işlemektedir. İlk olarak, ifade hürriyeti konusunda bir ilke ortaya konulmaktadır; ifade hürriyeti güvence altına alınmaktadır. İkinci seviyede ise, ifade hürriyetine karşı izin verilebilir müdahalelerin neler olduğunu düzenlemektedir. AİHSnin 10. maddesinin, Sözleşmenin en temel ve en önemli hükümlerinden birini içerdiği genelde kabul edilmektedir. Bu Sözleşmenin 10. maddesi sadece yazılı basınla değil, aynı zamanda görsel-işitsel yayıncılıkla da ilgilidir. Her türlü mesaj bu maddenin güvencesi altındadır. İfadeyi iletmek için kullanılan vasıtalar, radyo ve televizyon gibi araçlar da güvence sistemi içine girmektedir. İşbu çalışmanın konusu olan Radyo ve Televizyon Yayıncılığı bu Sözleşme ile uluslararası güvence altına alınmıştır. Sınırsız hürriyet olmayacağı gibi bu maddenin ikinci fıkrasıyla ödev ve sorumluluklar getirmesi de doğaldır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BM)

BM Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen ve Türkiye'nin de 14 Eylül 1990 tarihinde bazı çekincelerle (ihtirazî kayıtlarla) imzalayıp 1995 yılında yürürlüğe koyduğu *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme* münhasıran çocuk haklarını düzenlemektedir. Kazakistan Cumhuriyeti de bu Sözleşmeyi 1992 tarihinde kabul ederek mevzuatının buna göre düzenlemeye çalışmıştır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede, çocuğun hakları ve bunların korunması geniş olarak düzenlenmiştir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin, çocuğun kitle iletişim araçlarından (sürelî ve süresiz yayınlar, radyo, televizyon, film, internet) yararlanmasını düzenleyen 17. maddesi, çocuğun eğitim hakkını düzenleyen 29. maddesi ve soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların çocuklarının kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkını düzenleyen 30. madde hükümlerine, Türkiye ihtirazî kayıtlarla (çekince) kabul ederek, T.C. 1982 Anayasası ve 24 Haziran 1923 tarihli Lozan Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutmuştur (Çiftçi 2008:76-77).

Türkiye'nin çekinceyle kabul ettiği 17, 29 ve 30. maddeler ifade hürriyeti bakımından çok önemlidir. Bu madde hükümleri aşağıda verilmiştir:

Madde 17: Taraf Devletler, kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun; özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlâki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlarlar. Bu amaçla Taraf Devletler:

- a) Kitle iletişim araçlarını çocuk bakımından toplumsal ve kültürel yararı olan ve 29 uncu maddenin ruhuna uygun bilgi ve belgeyi yaymak için teşvik ederler;
- b) Çeşitli kültürel, ulusal ve uluslararası kaynaklardan gelen bu türde bilgi ve belgelerin üretimi, değişimi ve yayımı amacıyla uluslararası işbirliğini teşvik ederler;

- c) Çocuk kitaplarının üretimini ve yayılmasını teşvik ederler;
- d) Kitle iletişim araçlarını azınlık grubu veya bir yerli ahaliye mensup çocukların dil gereksinimlerine özel önem göstermeleri konusunda teşvik ederler;
- e) 13 ve 18 inci maddelerde yer alan kurallar göz önünde tutularak çocuğun esenliğine zarar verebilecek bilgi ve belgelere karşı korunması için uygun yönlendirici ilkeler geliştirilmesini teşvik ederler.

Madde 29: 1) Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler;

- a- Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi
- b- İnsan Haklarına ve temel hürriyetlere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;
- c- Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;
- d- Çocuğun, anlayış, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dinî gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;
- e- Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi, hükmü yer almaktadır.

2) Bu maddenin veya 28 inci maddenin hiçbir hükmü gerçek ve tüzelkişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek hürriyetini, bu maddenin 1 inci fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgari kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.

Madde 30: Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların var olduğu Devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz.

Sözleşme, çocukların düşüncelerini serbestçe belirtme ve kendisini ilgilendiren konularda söz ve karar sahibi olmasını öngörmektedir. Ayrıca çocuğun kendi öz düşüncelerine gerekli önemin verilmesi gereğini açıkça ifade etmektedir.

TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN CUMHURİYETLERİNİN GÖRSEL-İŞİTSEL MEDYA MEVZUATINDA İFADE HÜRRIYETİ

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında (1982) İfade Hürriyeti

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası incelendiğinde *düşünce ve kanaat hürriyeti* ile *düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin* iki ayrı madde altında incelendiği görülecektir. İfade hürriyetinin iki ayrı madde altında düzenlenmesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi sistemine benzetilmektedir; şöyle ki; *Düşünce ve Kanaat Hürriyeti* başlığı taşıyan Anayasanın 25. maddesi AİHS madde 9a, *Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti* başlığını taşıyan 26. madde ise AİHS madde 10a karşılık gelmektedir.

İfade hürriyetinin Anayasada iki ayrı hürriyet olarak düzenlenmesinin gerekçesi 25. maddede korunan hürriyet ile 26. maddede korunan hürriyetin içerik ve nitelik olarak birbirinden farklı olmasıdır. Düşünce ve kanaat hürriyeti mutlak hak niteliğindedir düşünceyi yayma ve açıklama hürriyeti mutlak hak niteliğinde değildir (Okumuş 2007: 136). Anayasanın 25. maddesinde düşünce ve kanaat hürriyeti düzenlenmiştir. Bu maddenin 1. fıkrasında herkesin düşünce ve kanaat hürriyetine sahip olduğu belirtilmiştir. Maddenin 2. fıkrasında *Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz* hükmünü içermektedir. Bu madde düşünce hürriyetinin, düşünceleri açıklamama hakkını da içeren bir hürriyet olduğunu vurgulamıştır (İçel 2009: 48).

Anayasanın ifade (söz) hürriyetini düzenleyen 26. maddesinin 1. fıkrasının 1. cümlesi, basın, radyo, televizyon, sinema, internet gibi kitle iletişim araçlarını da kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Buna göre; *Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahaleleri olmaksızın haber ve bilgileri almak ya da vermek serbestliğini de kapsar* ifadeleri yer almaktadır. Bu hükmün devamında yer alan *Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir* hükmüyle basına tanınan hürriyet radyo ve televizyon ve sinemaya tanınmayarak izin sistemine tâbi tutulmuştur. Belirtmek gerekir ki, buraya internet adı verilen kitle iletişim aracı dâhil değildir. Zira, internet yayıncılığı izine tâbi tutulamaz; diğer bir deyişle izin sistemi ile internet yayıncılığı bağdaşmamaktadır.

Maddenin 2. fıkrasında düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlama rejimi düzenlenmiştir. 26. maddenin 2. fıkrasına göre;

Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel veya aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sınırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

Anayasanın 25. maddesinde düzenlenen düşünce ve kanaat hürriyeti mutlak nitelikte bir haktır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 13. maddesinde, temel hak ve hürriyetlerin Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen nedenlerle Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabileceğini belirtmiş ve maddenin 2. fıkrası ise, haklarını kötüye kullanılmasının önlenmesi amaç dışında sınırlandırılmayacağını açıklamak için *temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngördükleri amaç dışında*

kullanılamaz hükmü koymuş iken, 4709 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik maddeyi şu duruma getirmiştir.

Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz (İçel 2009: 64).

Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması başlıklı 14. maddesinde (Değişik: 3/10/2001-4709/3 md.)

Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.

Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.

Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

hükmü getirilerek sınırlanalar kanunla düzenleneceği belirtilmiştir.

6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanununda İfade Hürriyeti

Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyinde genel olarak medyada ve özel olarak da radyo ve televizyon yayıncılığında esas olan *çoğulculuktur*. Yani hem devletin radyo ve televizyon kuruluşu olmalı hem de özel sektörün radyo ve televizyon kuruluşları olmalıdır. Yukarıda belirtildiği üzere, Türkiyede 1993 Anayasa değişikliğiyle (m. 133) ve 1994 yılında da 3984 sayılı Kanunun çıkarılmasıyla çoğulcu sisteme geçilmiştir. Aynı sistem yani rejim 3.3.2011 tarihli ve 6112 sayılı Kanun ile korunmuştur. Kanunun amaç kısmında şöyle denmektedir;

radyo, televizyon ve isteğe bağlı yayın hizmetlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesi, ifade ve haber alma özgürlüğünün sağlanması, medya hizmet sağlayıcılarının idarî, malî ve teknik yapıları ve yükümlülükleri ile Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun kuruluşu, teşkilâtı, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin usul ve esasları belirlemektir.

6112 sayılı Kanun ile görsel-işitsel alandaki mevzuatın pek çok bölümü Kopenhag Siyasî Kriterlerinin Kültürel Haklar bölümü ve Topluluk Müktesebatının (Acquis Communautaire) Kültür Politikası bölümü ile uyumlaştırılmaya çalışılmıştır.(Gürsey 2011: 59)

6112 sayılı Kanun, sektörün sorunlarına çözümler getirmekte, karasal ortamda 1994 yılından beri süren lisanssız dönemin bitirilmesini hedeflemekte, düzenleme konusundaki yetki karmaşasını ortadan kaldırmakta, yayın denetimi konusunda RTÜKü daha etkin kılmakta ve yayıncılık sektöründe rekabeti ve çoğulculuğu sağlamayı amaçlayan hükümler içermektedir.(www.tbmm.gov.tr)

Kanun, yeni yayın teknolojilerine hukuksal altyapı hazırlayarak yayıncılık alanında önemli bir açılım gerçekleştirmekte, yayıncılık alanında yeni bir uygulama olarak ortaya çıkan isteğe bağlı hizmetlere imkân vermektedir.

Kanun, görsel-ışitsel medya hizmetleri alanında ortaya çıkan yeni teknoloji ve hizmetler esas alınarak, iki ana kavram üzerine oturtulmuştur. Bunların ilki, bir program akışı çerçevesinde sunulan radyo ve televizyon yayın hizmetleri, diğeri ise yeni teknolojilerin getirdiği program akıssız, isteğe bağlı yayın hizmetleridir. Bu iki unsur, ilgili AB Yönergesinde tek bir şemsiye kavram altında, televizyon yayınları ile birlikte isteğe bağlı yayın hizmetlerini içine alacak şekilde *görsel-ışitsel medya hizmetleri* terimi içinde düzenlenmektedir. Bu kavram, Kanunda radyo ve televizyon yayın hizmetleriyle birlikte isteğe bağlı yayın hizmetlerini de içerecek şekilde *yayın hizmeti* terimi olarak kullanılmıştır. AB Yönergesinin, sadece televizyon ve televizyon benzeri görsel-ışitsel yayınları düzenlemesine karşın, Kanun radyo yayınlarını da kapsamakta olup, seçilecek kavramın radyo yayıncılığını da ifade edebilmesi öngörülmüştür.

Buna bağlı olarak, *yayın hizmetleri* terimine ilave olarak, radyo ve televizyon yayıncısı ile birlikte isteğe bağlı yayın hizmet sağlayıcısını da içerecek şekilde *medya hizmet sağlayıcılar* terimi, reklâm, program desteklemesi, tele-alışveriş, ürün yerleştirme, öz tanıtım ve yeni reklâm tekniklerini içine alacak *ticarî iletişim* terimi AB müktesebatına uygun olarak geliştirilen yeni terimlerdir.

Bunun yanı sıra, AB mevzuatına uyum çerçevesinde, yargı yetkisi, Avrupa eserleri, kısa gösterim hakkı, toplumun önemli olaylara erişimine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca akıllı işaretler koruyucu sembol sistemi ve izleyici temsilciliği hukuksal alt yapıya kavuşturulmuştur.

Kanunda yer alan tanımlar, AB Görsel İşıtsel Medya Hizmetleri Yönergesi dikkate alınarak yenilenmiştir. Kanunda tanımlar sadeleştirilmiş ve anlam bütünlüğü sağlanmıştır. Yeni düzenlemeyle, Avrupa eserleri, bağımsız yapımcı, editoryal sorumluluk, gizli ticarî iletişim, medya hizmet sağlayıcı, isteğe bağlı yayın hizmeti, koruyucu sembol, sayısal yayın, ürün yerleştirme, verici tesis ve işletim şirketi ve multipleks kapasitesi gibi yeni tanımlar mevzuata girmiştir.

Kanun ile dünya ile eşzamanlı olarak karasal sayısal televizyon yayıncılığına sorunsuz biçimde geçilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede geçici düzenleme ile iki yıllık süre içinde sayısal frekans ihalesinin ve tahsislerin yapılması, tahsis tarihinden itibaren iki yıllık süre içinde de analog televizyon ve sayısal televizyon yayınlarının paralel olarak sürdürülmesi öngörülmektedir. Bu süre sonunda, karasal ortamdan yapılan analog televizyon yayınlarının uluslararası düzenlemelere de paralel olarak sonlandırılması temin edilecektir.

Yürürlükte olan yeni Kanunda medya sahipliği konusu yeniden ele alınarak düzenlenmiştir. Bu konuda radyo ve televizyon sahibi olmayla ilgili sınırlamalar daraltılarak netleştirilmiş, tekelleşmeyi engellemek üzere de, ortak olunabilecek medya hizmet sağlayıcı kuruluşların azamî sayısı ve elde

edilen sektörel gelir temelinde bir düzenleme getirilmiştir. Ayrıca yayın kuruluşlarında yabancı sermaye oranı %25ten %50ye yükseltilmiştir.

Kamu yayın kuruluşları (TRT) ile özel yayın kuruluşlarının ayrı kurallara ve denetime tâbi olması, AB müktesebatına uyum çerçevesinde yapılan tarama sürecinde eleştirilmiş ve bu durumun özel yayın kuruluşları açısından haksız rekabete neden olduğu değerlendirilmeleri yapılmıştır. Bu bağlamda Kanun ile mülga 3984 sayılı Kanunun ilk hâlinde olduğu gibi, 6112 sayılı Kanun ile TRTnin de denetiminin Üst Kurul tarafından gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. (Gürsey 2011: 63)

AB mevzuatına uyum açısından son derece önemli olan yayın ihlâli ve uygulanacak yaptırım arasındaki orantılılık da Kanunda yaptırım silsilesi oluşturulurken dikkate alınmıştır. Bu bağlamda yaptırımlar program durdurma, idarî para cezası, gelir getirici yayın yapmama, geçici yayın durdurma ve yayın lisansı iptali şeklinde kademeli olarak belirlenmiştir.

İfade hürriyeti (söz) bakımından önemli konu olan cevap ve düzeltme hakkı yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, ilgili tarafa, mahkemeye başvurmadan önce yayın kuruluşundan cevap ve düzeltme hakkının kullandırılmasını isteme imkânı sağlanmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasında (1995) İfade Hürriyeti

Genel kabul gören görüşe göre ifade hürriyeti, Anayasa tarafından tanınmış ve güvence altına alınmış hak ve hürriyetlerdir. Aynı şekilde bu kavrama anayasal haklar denildiği de görülmektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasında temel hak ve hürriyetler Anayasanın *İnsan ve vatandaş başlıklı* ikinci kısmında (m. 10 ile 39 m. arasında) düzenlenmiştir. Ancak, Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası Türkiye Cumhuriyeti Anayasası gibi temel hak ve hürriyetleri belirli bir tasnife tâbi tutmamıştır. 10. maddeden 38. maddeye kadar temel hak ve hürriyetler sayılmış 39. maddede ise temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması rejiminden bahsedilmiştir (Çernyakov vd. 2017). Temel hak ve hürriyetler kapsamına giren ifade hürriyeti ise 19. ve 20. maddelerde ele alınmıştır.

Anayasa 19. maddesinde din hürriyeti ile düşünce ve kanaat hürriyetini bir arada düzenlemiştir. Buna göre *herkes, kendi milliyetini, etnik, parti ve dinî mensubiyetini belirtmek veya belirtmemek hakkına sahiptir*. Anadilde konuşma ve eğitim dilini seçme de aynı maddenin ikinci fıkrasında serbest bırakılmıştır. Buna göre ikinci fıkrada *Herkesin ana dili ile kendi kültürünü yaşama, haberleşme, eğitim-öğretim ve eser yaratmada seçtiği dili kullanma hakkına sahiptir* hükmü yer almıştır. Kazakistanda Kazakça ve Rusçanın da resmi dil olarak beraber kullanılması böyle bir seçim hakkı tanınması yolunu açmıştır. Kanaatimce resmî dilin Kazakça olarak belirlenmesini müteakip böyle bir seçim hakkı tanınması halk açısından hayatı daha kolay yaşanılır hâle getirmektedir. Ruslarla Kazaklar arasında bir çekişmeden söz edilse de dünya genelinde daha yaygın olarak kullanılan Rusçanın da konuşulması insanlara hürriyet alanı tanımaktadır. Bu düzenleme Rusçanın daha fazla tercih edilmesi ve Kazak kültür ve sanatının bundan ziyadesiyle etkilenmesi bakımında eleştirilmektedir.

Kazakistan Anayasasının 20. maddesinde ise: “Söz ve yaratıcılık hürriyeti garanti altındadır. Sansür yasaktır” diyerek ifade hürriyetinin bahsederken, *Kanunun yasaklamadığı herhangi bir yöntemle bilgiyi herkesin özgürce alma ve dağıtma hakkı vardır ikinci fıkrada bilgi alma ve dağıtma hürriyetini ele almıştır.* Üçüncü fıkrafa bu hakların sınırlama şekillerini sıralayarak şu şekilde verilmiştir. *Anayasal düzeni zor kullanarak değiştirmeye, devletin toprak bütünlüğünü ihlâl etmeye, devletin güvenliğini sarsmaya, savaşa, sosyal, ırkî, millî, dinî, sınıfsal ve köken ayrıcalığına, ayrıca gaddarlığa ve şiddete yönelik propaganda yapma ve teşvik etme yasaktır.*

20. maddede düzenlenen, düşünce ve kanaat hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti ve bilim ve sanat hürriyetidir. Bu üç hürriyet bir arada düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında geçen *Sansür yasaktır* ifadesi dikkat çekmektedir. Anayasa ifade hürriyetini güvence altına alırken diğer taraftan sansürü de yasaklayarak bu hükmünü daha da keskin bir hâle getirmiştir. Bilgi edinme ve yayma hakkının istisnası olarak tüm devletlerde kendine yer bulan *devlet sırrı* kavramına bu maddenin 2. fıkrasında yer verilmiştir.

Bir diğer hürriyet de özel hayatın gizliliğidir. Üç fıkradan oluşan Kazakistan Anayasasının 18. maddesinin ilk fıkrasında kişisel ve ailevi sırların dokunulmazlığıyla şeref ve onurun korunması düzenlenmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında haberleşme hürriyeti düzenlenmiştir. Kanun ile izin verilen durumlarda bu hakkın sınırlanmasına izin verilmiştir. Bu izin soruşturma esnasındaki haberleşme hürriyetinin sınırlandırılmasını da kapsamaktadır.

Temel hak ve hürriyetlerin yani çalışma konusu olan ifade hürriyetinin sınırlanması Anayasanın II. Kısmı olan *İnsan ve Vatandaş* kısmının son maddesinde (39) düzenlenmiştir. Bu madde şu şekilde düzenlenmiştir:

İnsan ve yurttaşın temel hak ve hürriyeti, anayasal düzeni, kamu güvenliği, insan hak ve hürriyetlerini, sağlık ve ahlâkın korunması için gerekli olduğu ölçüde sadece kanunlarla sınırlanabilir.

Milletlerarası barışı etkileyen her türlü hareket Anayasaya aykırı sayılacak.

Politik nedenlerden dolayı herhangi bir biçimde veya hak ve vatandaşların hürriyetlerinin sınırlandırılmasına izin verilmez. Hiçbir durumda 10. madde, 11. madde, 13-15. maddeleri, 16. maddenin 1. fıkrası, 17. madde, 19. madde, 22. madde, 26. maddenin 2. fıkrasında öngörülen hak ve hürriyetlerin sınırlamaya tâbi değildir.

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasında düzenlenen *ifade hürriyeti* çağdaş hukuk sistemleriyle neredeyse paralellik gösterdiği görülmektedir. Her ne kadar haklar belirli bir sistematik içerisinde anayasa da yer almasa da çağdaş hak ve hürriyetlerin tamamına yakını düzenlenmiştir.

Kazakistan Anayasası *Basın hürriyeti* üzerinde pek fazla durulmadığı dikkatleri çekmektedir. Ayrı bir başlık veya madde halinde düzenlenmeyen bu hak sansür yasağının düzenlenmesiyle anayasaya az da olsa girmiştir diyebiliriz. Her ne kadar temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasında genel

sebeplerin varlığı rahatsız edici olsa da yukarıda da değindiğimiz gibi sınırlandırılmayacak hakların varlığı ve fazlalığı da göz ardı edilmemelidir.

451-I Sayılı Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanunda İfade Hürriyeti

Kazakistan bağımsızlığından sonra medya alanında düzenlemeler yapmak için Kitle İletişim Araçları Kanununu 23 Temmuz 1999 tarihinde 451-I sayılı Kanun ile kabul edilmiştir. 451-I sayılı Kanunun genel gerekçesinde *Bu Kanun kitle iletişim alanındaki toplumsal ilişkileri düzenler, Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasına uygun olarak kitle iletişim araçlarının hürriyetini Devlet garanti eder* şeklinde belirtilmiştir. Bu Kanun genel kitle iletişim araçları için çıkarılmıştır. Aşağıda da bahsedileceği üzere, Kazakistanda basın, radyo ve televizyonu, sinemayı ve interneti düzenleyen bu Kanun bugüne 27 kez değişiklikler ile eklemeler yapılmıştır. Bu değişikliklerle Kanunun bazı maddelerine eklemeler ile çıkartmalar yapılmıştır.

Kanaatimizce, bu değişikliklerin yapılması kanunun kitle iletişim araçlarının hepsini kapsamaktadır. Basın, radyo, televizyon, sinema ve internetin kullanım şekilleri ve etkileri her türlü olduğu için aynı Kanuna tâbi tutulması sakıncalıdır. Çünkü ödev ve sorumluluklar ile yaptırımlar aynı olması bu kitle iletişim araçlarına çok sınırlılıklar getirir. Türliye Cumhuriyeti gibi süreli ve süresiz basın için Basın Kanunu, radyo ve televizyon için uluslararası belgelere uygun olarak görsel ve işitsel yayın kanunu, sinema için ise ayrı kanun, sınırlamaya ve kalıpa sokmaya elverişsiz olan internet için ise ayrı kanun kabul edilmesi kaçınılmazdır.

Bu konuda Kazakistan Cumhuriyeti sadece radyo ve televizyon yayıncılığını düzenleyen kanunu çıkarmak için kanun taslağı üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Aynı şekilde interneti düzenleyen kanun çıkarma çalışmaları yapılmaktadır. Ama sinema ile ilgili kanun çıkarma çalışmaları hâlâ başlatılmamıştır. Yürürlükte olan Kanun ise basın kanunu olarak kalacağını Kazak medyasında söylenmektedir.

451-I sayılı Kanunda kitle iletişim araçlarının tanımı şu şekilde yapılmıştır: süreli yayınlar, radyo ve televizyon yayınları, sinema ve belgesel film yapımları, görsel-ışitsel yazılımlar ve WEB siteleri (internet dâhil) tüm kamu telekomünikasyon şebekelerini kapsamaktadır.

451-I sayılı Kanun kitle iletişim araçlarının amacı aynı olmasına rağmen fonksyonlarının bir biri ile kıyaslanamaz olması nedeniyle ifade hürriyetini bir nevi sınırlamaktadır (Tursyn 2006: 159).

İfade hürriyetine ilişkin 451-I sayılı Kanunun ikinci maddesi *Söz (ifade), bilgi alma ve yayma hürriyeti* başlığı ile düzenlenmiştir. 2. maddenin birinci fıkrasında *Söz (ifade), eser yaratma hürriyetini, kendi görüşleri ile inançların basın veya başkada araçlar aracılığıyla bildirmeyi, kanunun yasaklamadığı herhangi bir yöntemle bilgiyi herkesin özgürce alma ve dağıtmaya Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası ile güvence altına alındığı belirtilmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında basının bilgilendirme görevini ele alarak Devlet organları, kamu ilişkileri, yetkililer ve kitle haberleşme araçları her yurttaşı hakları ve çıkarlarıyla ilgili belgeleri, kararlarla ve bilgi*

kaynaklarıyla bilgilendirme imkânlarını sağlamakla yükümlü tutmuştur. Maddenin üçüncü fıkrasında ise kitle iletişim araçları hürriyetinin sınırlama rejimi düzenlenmiştir. Buna göre, kitle haberleşme araçları Kazakistan Cumhuriyetinin anayasal düzeni zor kullanarak değiştirmeye, devletin toprak bütünlüğünü ihlâl etmeye, devletin güvenliğini sarsmaya, savaşa, sosyal, ırkî, millî, dinî, sınıfsal ve köken ayrıcalığına, ayrıca gaddarlığa ve şiddete, pornografiyi teşvik ve tahrik etmeye, Kazakistan Cumhuriyetinin Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgileri, kanunla öngörülen diğer gizli bilgileri yayma amacıyla kullanılmasını yasaklamıştır.

İfade hürriyeti ile ilgili diğer bir madde ise Kazakistan Cumhuriyetinin Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanunu başlıklı 4. maddedir. Maddenin birinci fıkrasında Kanunun, Anayasanın ruhuna uygunluğundan bahsedilmiş ve ikinci fıkradaysa Kanunda düzenlenen şartlar Kazakistan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara aykırı geliyorsa uluslararası anlaşmalardaki şartların esas alınacağını belirtmiştir (Jamankulova 1992).

Kanaatimizce, bu maddeyle Kazakistanın taraf olduğu BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamenin 19. maddesi ile BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 17. maddesi ruhuna aykırı kanun çıkarılamaz denilmektedir (Tazhibayev 2018: 55).

Kazakistan Cumhuriyeti Bağımsızlığına kavuşmasına 20 yıl geçse de kitle iletişim alanında hâlâ sınırlamalar vardır. Devletin medya üzerinde uyguladığı görünmez baskılar hakkında ileriki bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Sonuç

Çalışmada, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasından sonra 1991 yılında bağımsızlığını kazanan devletlerden biri olan Kazakistanda radyo ve televizyon yayıncılığının günümüze kadar geçirdiği mevzuat süreci göz önünde tutularak şu iki soruya cevap aranmıştır: *Kazakistanda bu süreçte (devlet tekelinden çoğulcu sisteme geçişte) kitle iletişim araçlarının düzenlenmesi ve ifade hürriyeti bakımından nasıl bir yol izlenmiştir? ve Dünyada radyo ve televizyon yayıncılığındaki gelişmeler karşısında Kazakistanın durumu, yani artı ve eksileri nelerdir?* Bu iki soru temelinde şekillenen bu çalışmada demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki (örneğin Türkiye) radyo ve televizyon yayıncılığı örnekleri baz alınarak, gerekli görülen yerlerde öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti, demokratik bir toplum yaratma hedefine doğru yayın politikalarına yönelmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti 90lı yılların başında, radyo ve televizyon yayıncılığında devlet tekelinden çoğulcu sisteme geçilmiştir. Çoğulcu sistemin gelişmesiyle beraber ifade (söz) hürriyeti anlam kazanmış ve 70 yıl boyu üzeri kapalı kalan konular gün yüzüne çıkartılarak konuşulmaya, tartışılmaya başlamıştır. Bu dönemde, Sovyet sisteminin uyguladığı baskıcı sistem eleştirilerek sistemin noksanlıkları sert ve açık bir şekilde dile getirilmiştir. Bu eleştirilerden Kazakistan

yönetimi de nasibini almış olup, yönetime gelen bu eleştirilerin esasında noksanlıkları giderici etki yaptığı da belirtilebilir.

Bağımsızlıktan iki yıl sonra (1993) Kazakistan ilk Anayasasını kabul edilmişse de, serbest piyasa ve diğer konularda hissedilen yetersizlik 1995 yılında halk referandumu yeni Anayasa kabul edilmiştir. 1995 tarihli ikinci Anayasanın 20. maddesi düşünce ve kanaat hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti ile bilim ve sanat hürriyeti olarak düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında geçen Sansür yasaktır ifadesi dikkat çekmektedir.

Anayasada ifade hürriyetine güvence vermesine rağmen yayıncı, Kazakistanda sınırsız bir program düzenleme hürriyetine sahip olmamasından dolayı hâlihazırda istediği programları tam olarak hazırlayıp bunları yayımlayamamaktadır. Burada, ülkenin bağımsızlığına yeni kavuşmuş olması ve rejim değişikliği önemli bir etkidir. Ayrıca radyo ve televizyon yayıncılığında düzenleme, izin verme, denetleme ve yayın ilke ve esaslarına aykırı yayımları belirleyerek yaptırım (müeyyide) uygulama ve icabında yönlendirme görevini devlet eli olan bakanlık aracılığı ile yürütmesi devletin yayınlar üzerinde hâlâ etkisi olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Batı usulü, Kazakistanda tarafsız, bağımsız ve özerk düzenleyici ve denetleyici bir üst kurul kurulması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Batı Avrupa devletlerinde medyada çoğulculuk esastır. Medyada çoğulculuk sağlanmalıdır, Kamu ve özel medya hizmet sağlayıcıları arasında rekabet olmalıdır. Günümüzde geldiği yer nedeniyle radyo-televizyon hürriyeti sadece klâsik bir hak değil aynı zamanda sosyal ve kolektif bir hak olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla ifade hürriyeti ve medyada çoğulculuk sağlanabilmesi için devletin ekonomik ve mali katkılarda bulunması gerekmekte olup, bu malî kaynakları verirken kamu ve özel sektör ayrımcılığı yapılmadan dağıtımda eşitlik ilkesi gözetilmelidir. Medya hizmet sağlayıcılarına malî kaynaklar verilirken yayın politikalarına göre sınıflandırma yapılmamalıdır. Uygulanması çok zor olsa da gerçek anlamda medyada çoğulculuk bu şekilde sağlanmalıdır.

Öte yandan, Türkiye Anayasasının 26. maddesi radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine tâbi tutmakta iken, Kazak Anayasası izin alma sisteminden bahsetmemektedir. İzin sistemi Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun ile Lisans Hakkında Kanunda ayrıca düzenlenmiştir.

Kazakistan Anayasasında kitle iletişim alanında sadece ifade hürriyeti düzenlenmiş ve diğer konuları kanunla düzenleneceğini belirtilmiştir. Kanaatimizce, Anayasada değişiklik yapılarak ifade hürriyeti geniş kapsamlı olarak anlaşılır ve uygulanabilir şekilde açıklık getirilerek yeniden düzenlenmelidir.

451-I sayılı Kanun, basın, radyo-televizyon, sinema ve internet alanında yapılan tek hukukî düzenlemedir. Bu şekilde kitle iletişim araçlarının hepsini bir kanunla düzenlemenin sakıncaları

olduğu gibi Türkiyede olduğu gibi basın, radyo ve televizyon, sinemayı ve internet yayıncılığını düzenleyen ayrı kanunlar çıkarılması gerekmektedir.

451-I sayılı Kanunun en büyük eksikliklerinden biri ise düzenleyici üst kurul öngörülmemesidir. Kazakistan radyo ve televizyon yayıncılığı tarihinde tarafsız, bağımsız ve özerk bağımsız idarî otorite kuruluşu olmamıştır. Medya hizmet sağlayıcı kuruluşlarını düzenleme ve denetleme görevini devlet eli ile düzenlemektedir. Üst kurul olmadığı için bu görev Kültür ve Enformasyon Bakanlığına ve yerel valiliklere verilmiştir. Fakat bu kuruluşların tarafsız ve bağımsız denetim yapmaları imkânsızdır. Çünkü malî kaynakları ve yönlendirilmeleri devlet tarafından sağlanmaktadır. Kanunda denetleme yetkisinin birden fazla kuruma verilmesi denetimin düzenli yapıldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü bu kurumlar sadece medya hizmet yayıncılığı alanında düzenleme ve denetleme yapmamakta olup, bu kurumlara devletin yüklediği diğer asıl görevleri ve sorumlulukları söz konusudur. Örneğin, medya kuruluşlarına frekans ve yayın lisansını bu bakanlık vermektedir.

Program yapımcıların özgürce hareket edebilmesini sınırlayan hükümlerin çok olduğu 451-I sayılı Kanunun bazı maddelerin hiç uygulanmadığı da görülmektedir. Bu Kanunun resmî ve özel kurum ve kuruluşlardan bilgi almak için düzenlenen 18. maddenin 2. fıkrasında düzenlenen bilgi alma dilekçesi verildikten sonra en geç üç gün içinde cevap verilmesi; aksi halde, gerekçe gösterilmeden bilgi vermediği için yargı yoluna gidilebileceği belirtilmiş ise de, bu madde bugüne kadar doğru dürüst uygulanmamıştır.

Kanaatimizce, gazeteciler için bu kanunun bilgi alma ve toplama hakkındaki maddesinde değişiklik yapılarak üst düzey yöneticiler ile her türlü kuruluştan bilgi isteme ile ilgili olarak, sözlü veya yazılı dilekçe verilmesinden itibaren 24 saat içinde cevap verilmesi, gerekçesiz bilgi vermediği durumlarda ise kuruma veya kurum yöneticisine caydırıcı yaptırım uygulamasına gidilmelidir.

Diğer değişiklik ise yalan haber veya şeref ve haysiyetin ihlâli konusunda yargı yoluna doğrudan gidilmemesi, cevap ve düzeltme hakkının istenmesi durumudur. Bu konuda da ayrıntılı olarak düzenleme yapılmalı ve şeref-haysiyetin ihlâli halinde manevî tazminat davası açılma süresi belirlenmelidir.

Bununla beraber devlet sırları ile banka sırları hakkındaki sınırlamalar açık ve net olarak belirlenmelidir. Zira devlet sırrı ile banka sırrının nereden başlayıp nerede bittiğinin belli olmaması program yapımcılarının bu konuda araştırma yapılmasını engellemektedir.

Kanaatimizce, editoryal bağımsızlığı korumak ve dolayısıyla devlet müdahalesini en aza indirmek için radyo ve televizyon yayıncılığı alanında bir özdenetim kuruluşu kurulmalıdır. Yayıncıların editoryal bağımsızlığının ve ifade özgürlüğünün sağlanması amacıyla özdenetim kuruluşunun oluşturulmasında dünyadaki örnekler dikkate alınmalıdır.

Son söz olarak denilebilir ki, Kazakistan, 1991 yılında bağımsız bir Devlet olduktan sonra radyo ve televizyon yayıncılığında önemli gelişmeler kaydetmiş olmakla birlikte, ifade hürriyeti ve kitle iletişim hürriyeti ve bunun içinde yer alan radyo ve televizyon hürriyeti alanlarında mevzuatında ve yayıncılık politikasında Batılı anlamda birtakım köklü değişiklikler yapmalıdır.

KAYNAKLAR

3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunu, (R.G.:20.4.1994, S. 21911)

451-I sayılı Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun, (R.G.:23 Temmuz 1999)

6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanunu, (R.G.:03.03.2011, S. 27863)

Anayasa Mahkemesi Kararı, (Erişim) <http://www.anayasa.gov.tr>. [Erişim: 29.12.2018]

Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi (5 Mayıs 1989) Türkiye Kabul Tarihi: 7.9.1992 (R.G.: 07.11.1993, S. 21751)

Bakhriyev, Karim (2004). *A Speech on Freedom of Speech*. Moskova: R. Elinin Publishing House.

Bıçak, Vahit (2002). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü*. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yay.

Bilgi Toplumunda Kamu Medya Hizmeti. (2007). Ankara: RTÜK Yay.

BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (20 Kasım 1989) (Türkiye Kabul Tarihi: 09.12.1994 (R.G.: 27 Ocak 1995, S. 22184)

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (10 Aralık 1948) (Türkiye Kabul Tarihi: 06.04.1949 (R.G.: 27.05.1949, S: 7217).

Cankaya, Özden ve Yamaner Batur, Melike (2006). *Kitle İletişim Özgürlüğü*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Çernyakov, Andrey ve Abeldinov, Asılbek ve Kopabayev, Omırali (2017). *Halkaralık Konstitutsiya Kukugi*. Almatı: Kazakistan el-Farabi Millî Devlet Üniversitesi Yay.

Çiftci, Ahmet (1995). *Türk Eğitim Hukuku*. Ankara:, 2.baskı, 72 TDFO.

Çiftci, Ahmet (2007). *Farklı Dil ve Lehçelerde Yayın Hukuku*. Ankara: Gündüz Yay.

Çiftci, Ahmet (2008). *Vatandaşlık Bilgisi: Demokrasi ve İnsan Hakları*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yay.

Dönmezer, Sulhi (1976). *Basın ve Hukuku*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi. <http://hukukbook.com/fransiz-insan-ve-yurttas-haklari-bildirisi>. [Erişim: 19.12.2018]

Gemalamaz, Mehmet, Semih (1997). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Yay.

Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi (Directive 2007/65/EC, 19.12.2007, 05 L 332 of 18.12.2007).

Gürsey, Yusuf (2011). *6112 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun; Getirdiği Değişiklikler ve Yenilikler*. İstanbul: Scala Yay.

İçel, Kayıhan ve Ünver, Yener (2009). *Kitle Haberleşme Hukuku*. İstanbul: Beta Yay.

Jamankulova, Karla (2010). "20 Years Later: Kazakhstan", *Global Journalists Reports*. <http://www.globaljournalist.org/stories-/2010/04/13/20-years-later-kazakhstan>, (Erişim) 04.11.201

Jetpisovich, Kuanish, Baltabayev; (2006). "Anayasa Mahkemesinin 44. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Türk Cumhuriyetler, Komşular ve Anayasal Sorunlar ve Türkiye'de Seçim Sistemleri Konulu Sempozyumda Sunulan Tebliğ". Ankara: *Anayasa Yargı Dergisi* 23: 25-31.

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, (1998). 7 Ekim 1998 tarihli 284-I sayılı Kanun'un Resmî Metini, Almatı: Jetti Jargı.

Okumuş, Ali (2007). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiyede İfade Hürriyeti*. Ankara:, Adalet Yay.

Özer, Attila (2010). *Anayasa Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi

Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun Tasarısı, Genel Gerekçe, TBMM. <http://www.tbmm.gov.tr> [Erişim: 29.12.2018]

Sundetbayeva, Sandugash (2018) "Türkistanskije Vedomosti" Gazetesi ve Orta Asya Basınının Tarihi Gelişimi" bilig, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 84: 1-21.

Şahbaz, İbrahim (2007). *Karşılaştırmalı Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü*. Ankara: Yetkin Yay.

T.C. Anayasası (1982). (18.10.1982, R.G.: 20.10.1982, S.17844)

Tazhibayev, Galymzhan (2013). *Kazakistan Cumhuriyeti'nde Radyo ve Televizyon Yayıncılığında Yeniden Yapılanma ve Ortaya Çıkan Sorunlar (Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırmalı)*. Yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Tazhibayev, Galymzhan (2018). "Televizyon Programlarında Yaş Sınırlamasına Konulan Kriterleri", *Avrasya Üniversitesi Habarşı dergisi, Gazetecilik serisi* 4: 50-61.

TURSYN, K (2006). *Kazak telezhurnalistikasy: Kalyptasu, Damu Problemalary*. Almatı: Bilim Baspasy.

ПРОБЛЕМЫ ЖЕНЩИН В ЖУРНАЛЕ "ТАҢ"

Ш. Д. СЕЙДИГАЗИМОВА

Евразийского национального университета им.Л. Н.Гумилева

С. ТАПАНОВА.

Евразийского национального университета им.Л. Н.Гумилева

Первый Президент РК, Лидер Нации Н.Назарбаев в своих программных статьях «Рухани жаңғыру», «Ұлы даланың жеті қыры» уделил огромное внимание истории нации, великим личностям. К примеру, он высоко оценил труд выдающихся людей великой степи, поручил исследовать их труды и передать молодому поколению.

Намазалы Омашев, в своё время восстановивший страницы истории, один из первых кто исследовал публицистику Алаш по государственной программе «Мәдени мұра», издал 10 томную книгу серии «Алаш көсемсөзі». 1-2 тома посвящены журналу «Шолпан», 3-4 тома журналу «Жас Түркістан», 5 том журналу «Сана», 6-7 тома журналу «Таң», 8 том журналу «Абай», 9-10 тома газете «Сарыарқа». Из данного 10-томного сборника мы остановимся на статьях журнала «Таң», которые перенесены с арабского на кириллицу.

В 1925 году в Семипалатинске благодаря вмешательству одного из выдающихся деятелей движения «Алаш» Мухтара Ауэзова на свет вышел журнал «Таң». Изначально издание должно было быть литературным журналом. В нем публиковались статьи, в которых рассматривались проблемы здравоохранения, образования, строительства школ, улучшения качества жизни и народного хозяйства, социальных условий. Издание, вышедшее во время абсолютного правления советской власти - как и первоначальные издания, было нацелено на развитие образования и грамотности казахского народа.

Одна из важных проблем - социальное положение женщин так же нашла свое место в журнале «Таң». У каждого народа свои обычаи, свои степные законы и законы, закрепленные государством. Так и в казахском обществе женщине отводился особый социальный статус.

В № 1 номере журнала «Таң» вышла статья под названием «Құн, барымта, қалың мал, әйелді еріксіз күйеуге беру, көп қатын алу туралы» (Конокрадство, приданное, принудительное замужество, многоженство).

«Для таких автономных республик как Казахстан, Туркестан, Башкортостан и автономных областей ойрат калмак, карачай шеркеш, адыгей и кабардино-балкарской области вышло постановление Общероссийского Советского комитета по конституционному законодательству Российской Федерации по следующим статьям. 1-для Автономной Республики Казахстан и т.д. [1, 196].

Предложили и другие статьи, одна из которых гласит: «230 - жених или его родители, родственники выплатившие за невесту и родители, братья и другие родственники принудившие выйти замуж свою дочь и взявшие плату за нее в качестве скота, денег лишаются свободы на один год или отбывание наказание в виде года принудительной работы. Наказание понесут как простые так и должностные лица совершившие данное преступление [1, 197]

Отрадно, что в 1925-е годы существовал такой закон и в который вносились изменения и дополнения. Но для того, чтобы выучить закон и благодаря ему защищать свои права особо необходимы не просто грамотность но и смелость. В целом, для того, чтобы узнать, в каком состоянии находится общество, необходимо обратить внимание на его журналистику, литературу.

Журналистика это - публицистические статьи и литературные произведения, опубликованные в газетах и журналах того общества. Какое бы произведение о женщине мы не взяли, оно непременно раздирает душу человека и остается в памяти надолго. Мы очень часто встречаем героев, которые не смогли отстоять свои права (и не давали возможности их отстаивать), людей, которые так и не смогли высказать свои обиды и защитить себя. «232 - За насилие и принудительное замужество женщины и тех кто совершал плату за нее лишаются свободы сроком на пять лет".[1,198]

Дополнения которые вносились в уголовное законодательство Российской Республики пытались донести до народа и печатать их на страницах газет такие деятели как Шэймерден Токжігітов, Асхат Сайдалин, Шайқы Жантілеуов.

Во втором номере журнала «Таң» опубликована статья Доропеевой о работе в обществе казахских женщин, в которой автор привела в пример, Октябрьская революцию благодаря которой закрепилось равенство прав трудящихся не смотря на национальность и пол; коммунистическую партию, которая дала женщине гражданское право и трудиться наряду со всеми. Приводит в пример «женское и мужское управление. В последующие время взгляды и понятия аксакалов и правящих людей постепенно перешли к колониальным властям. И так, такие обычаи как выкуп невесты, аменгерство по которому овдовевшая супруга выходила замуж за одного из братьев своего мужа - среди казахов остались без изменения. [1, 223]

У казахского народа женщина не имела прав. Остановимся краткой истории вовлечения в работу казахских женщин Семипалатинской губернии. Если, в 1923-24 годах на строительстве сельских советов было 100 казахских женщин, в 1924-25 годах членами сельского совета стало 1050 женщин. [1, 224]

Определены и поставленные конкретные цели: повышение интереса казахских женщин на советах, на собраниях делегатов; вовлечение в партию; занятость трудящихся казахских женщин; вовлечение в Комитет содействия и кооперацию. «Поводом для проведения всех вышеуказанных мер конечно же послужила неграмотность в их среде».[1, 225] Следует отметить, что искоренение неграмотности должно быть поставлено на первую очередь, предлагая такие решения, как: привлечение в работу казахских учителей; включение казахских женщин в Организацию по ликвидации неграмотности; открытие школ для казахских женщин. Статья очень хорошо написана. Определена и поставлена цель, выявлены проблемы и указаны причины, а также пути их решения.

В №4 номере журнала «Таң» опубликована статья «Работа в обществе казахской женщины». Статья как продолжение статьи выпуска №2. «В настоящее время ведется работа по борьбе с такими обычаями как брак по принуждению, аменгерство». Но, одно дело издать закон, другое - соблюдать его - сказано в статье. [2, 214]

Автор переживает что не смотря на то, что закон есть, возможности по ознакомлению с этим документом нет, и напоминает, что партийные, профессиональные и другие организации должны уделять особое внимание выполнению данного закона. Считаем, что такие проблемы как реализация закона, отдаление мышления от старого лада, вовлечение казахских женщин в работу власти, равноправие мужчин и женщин заслуживает быть первой рассматриваемой работой на повестке дня. Это означает, что нужно пройти школу по ликвидации неграмотности. «В это лето для устранения неграмотности отдел политического просвещения губернии открыл 150 школ. Эта школа просветит сознание угнетенной казахской женщины, и благодаря полученным знаниям, научит пользоваться равенством, которая дала Октябрьская революция. [2, 215]

Читая статью, мы поняли, что есть мечта и конкретная цель по просвещению казахских женщин, вовлечение их в совет, призыв к работе власти, более того возвращение их к месту своего происхождения и возможности обучения ими всех остальных.

Анализируя статьи, опубликованные в журнале «Таң», можно наблюдать следующие особенности: Во-первых, журнал очень грамотный и глубокий. Больше место дано тем статьям, которые написаны с целью обсудить, объяснить, а не сухо учить и критиковать. Во-вторых, наблюдается свойственная профессиональной журналистике точность, информативность, работа с конкретными данными, цифрами. В третьих, есть основание полагать, что «Таң» стал не только изданием Семипалатинского региона, но и общенациональным изданием. В нем были подняты проблемные вопросы касающиеся всего Казахстана. "Таң" все еще требует глубокого изучения. Определение неизвестных авторов и кому принадлежат псевдонимы под которыми опубликовывались статьи, анализ

и справедливая оценка журналистского мастерства авторов - в руках будущего поколения .[3]

Журнал «Таң» избегал пустых слов, советских лозунгов. У него вышло только 4 номера. В июне 1925 года в связи с дефицитом средств и бумаги издание окончательно прекратило свое существование».[4, 105

Во всех 4-х изданиях мы видим публицистов, которых действительно волновало социальное положение казахского народа. В каждой их статье поднимались самые разные вопросы общества, некоторые из которых актуальны и по сей день.

Использованная литература

1. Алаш көсемсөзі. 10 томдық. Таң. – Алматы, «Өнер», 2011. 6-кітап. – 368 стр.
2. Алаш көсемсөзі. 10 томдық. Таң. – Алматы, «Өнер», 2011. 7-кітап. – 368 стр.
3. <https://abai.kz/post/11684>
4. Қазақ мерзімді баспасөзінің тарихы (1870-2010)/ Қырықбай Аллаберген. – Павлодар: Кереку, 2010. – 291 стр.

KENT VE KİMLİK BAĞLAMINDA ÇAĞDAŞ MİMARİDE SIRADIŞI MÜZE YAPILARI

EXTRAORDINARY MUSEUM STRUCTURES IN CONTEMPORARY ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF URBAN AND IDENTITY

Doç. Muna SİLAV

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Naile ÇEVİK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

İnsanoğlunun varoluşu nedeniyle sığındığı mağaralardaki duvar resimlerinden günümüz modern şehirlerine kadar, bireysel kimlik sorunsalı bağlamında, mekana dair aidiyet kazanmaktan söz edilebilir. Dünya nüfusunun çoğunluğunun kentlerde yaşaması, günümüzde kavram olarak kente verilen anlamın artmasına, çağa uygun biçimde değişmesine yol açmıştır. Kent dokusu toplumların uzun yıllar yarattığı sosyo/kültürel ve ekonomik birikimlerin yansımaları olarak görsel değerlerden oluşmaktadır. Kentler tarihsel süreç boyunca kültür ve medeniyetin geliştiği mekanlar olarak rol oynamışlardır. Süreç içerisinde değişen koşullar nedeni ile sürekli farklılaşan kent kavramı, endüstrileşmenin başlamasıyla yaşanan ekonomik, kültürel ve toplumsal değişimlerin bir yansıması olarak görülmektedir. Endüstrileşmenin kaçınılmaz sonucu olarak nüfus oranının artması, kent ve mekan kavramlarının değişimine neden olmaktadır. Mekansal anlamın yanı sıra kültür, kimlik ve aidiyet kavramlarını kazanan kent, genel bakış açısıyla kamusal alanları da tanımlamaktadır. Bireyin ve mekanın kent bağlamında karşılaşmaları sosyolojik, toplumsal ve kültürel anlamları içinde barındırmaktadır. Kent mekanlarının algılanma aşamasında ise çağdaş mimari yapılardan müzeler değerlendirildiğinde; biçim, boyut, malzeme gibi özelliklerin öne çıktığı görülmektedir. Kentlerde yer alan bu müze yapıları, toplumun kimlik ve aidiyet kavramlarının gelişmesinde önemlidir.

Modern çağın sonucu olarak, günümüzdeki toplumların küreselleşen dünyaya dikkat çekmek için ekonomik ve kültürel anlamda, sıradışı müze, galeri, kültür merkezi gibi yapılar kullanılmaktadır. Bu yapıların ortak özelliği, kentlerde bireyden topluma uzanan izleyici/ziyaretçi ile iletişimi sağlayarak, kent ve onun sahip olduğu imajı tanıtmak ve marka değerini artırmak konularında önemli rol oynamaktadır. Bu çalışma, kent/kimlik açısından kültür kavramının var olabileceği fiziksel alanlara ve kente dair yaşam alanı olarak çağdaş mimarideki sıradışı müzelerden Bilbao Guggenheim Müzesi, Denver Sanat Müzesi, Vitra Tasarım Müzesi, Osaka Ulusal Sanat Müzesi, Niteroi Çağdaş Sanat Müzesi özelinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kimlik, Aidiyet, Çağdaş Mimari, Müze Yapıları

ABSTRACT

From the murals in the caves where human beings have taken refuge for the reason for being to the modern cities of today, we can talk about gaining belonging to the place in the context of the problem of individual identity. Today, the majority of the world's population living in cities has led to an increase in the meaning given to the city as a concept and change in accordance with the age. The urban fabric consists of visual values as a reflection of the social, cultural and economic accumulations created by societies for many year. Throughout the historical process, cities played a role as the places where culture and civilization developed. The concept of city which changes constantly due to the changing conditions in the process is seen as a reflection of cultural and social changes. Population growth, as an inevitable outcome of the industrilization, cause changes in the concepts of city and space. The city which gains the concepts of culture, identity and sense of belonging also defines public spaces by its general point of view. The individual's encounter with the space within the city context has

sociological, communal and cultural meanings. When it comes to understanding city spaces, it's seen that features like the form, the size and the material stand out in the evaluation of the museums that are constructed with contemporary architecture. These constructions of museums in cities are important for society's development of identity and belonging concepts.

As a result of the modern era, extraordinary structures such as museums, galleries and cultural centers are used in order to draw attention to the globalizing world of today's societies and to stand out in the economic-cultural sense. The common feature of these structures plays an important role in introducing the city and its image and increasing brand value by providing communication with the audience/visitor extending from the individual to the society in the cities. Within the scope of this work; Bilbao Guggenheim Museum, Denver Art Museum, Vitra Design Museum, Osaka National Art Museum, Niteroi Contemporary Art Museum which are one of the extraordinary museums of contemporary architecture as physical spaces and urban living spaces where the concept of culture may exist in order to be evaluated in terms of city/identity will be evaluated.

Keywords: City, Identity, Belonging, Contemporary Architecture, Museum Buildings

1. GİRİŞ

Kentler, fiziksel, toplumsal ve kültürel gereksinimler doğrultusunda bireylerin yaşam sürmesi için kurgulanan mekanlardır. Kentleşme ise kentte yaşayan bireylerin sayısındaki artış ve yaşanan kültürel değişim nedeni ile toplumun kent kültürüne sahip olması anlamına gelmektedir (Güven, 2016: 25; Hayta, 2016: 170). Günümüzde yaşanan sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmeler, toplumsal ve kültürel yapı ile birlikte kentleri de değiştirmekte ve biçimlendirmektedir. Geçmiş dönemlerdeki doğal çevre ile uyumlu ve kültürel yapıya bağlı gelişen kentsel doku, günümüzde ekonomik ve teknolojik değişim ile şekillenerek mekansal çözümlenelerde değişime neden olmaktadır. Kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan, fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillenen, kentliler ve yaşam biçimlerinin oluşturduğu, gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan değerler, kent kimliği olarak değerlendirilmektedir (Topçu, 2011: 1050-1052). Bu kapsamda, kimlik ve aidiyet kavramları bakımından kente ait mekanlar da yer alan sanatsal eserler, topluma tarihsel ve kültürel olarak değer katmakta ve kazanılan bu değerler toplumun kültürüyle biçimlenmektedir. Kent kimliğini oluşturan müzeler ise zaman içerisinde işlevlerinin değişimi ve toplumsal yaşam ile bağlantılı olarak farklılaşması sonucunda sanatın mimari değerlere/uygulamalara yansımaları olarak ifade edilmektedir.

2. KENT VE KİMLİK

Tarihsel süreçte bireylerin çevre koşullarını kabullenmek yerine, düzenlemeyi tercih etmesi yapay çevreleri oluşturmaya başlamıştır. Barınma kültürü ortaya çıkarken, tarımsal üretime odaklı yerleşik düzen kabul edilerek doğal koşullardan korunma nedeni ile yerleşim alanları gelişerek kentsel dokular oluşmuştur. Bunun sonucu olarak kent; meydanlar, anıtlar, yollar, yapılar aracılığı ile kentlinin aidiyet kavramını yansıttığı oranda anlam kazanmıştır (Atınç, 2009: 1). Yerleşik yaşama geçilmesi ile birlikte bireylerin sosyal gereksinimlerini gerçekleştirebileceği mekanlar (akropol, agora ve antik tiyatrolar gibi) ortaya çıkmıştır. Toplumların yaşam tarzlarındaki gelişim ve değişim ile birlikte, bireylerin kendilerini ifade etmelerini sağlayan bu kamusal alanlar, günümüzde kentlerin önemli merkezlerindedir. Kamusal alan, 1962 yılında Alman toplum kuramcısı ve eleştirmeni Jürgen Habermas tarafından "Özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir mesele etrafında akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın neticesinde mesele hakkında ortak kanaati oluşturdukları araç, süreç ve mekânların tanımlandığı alan" olarak belirtilmektedir (Eren, 2012: 3). Kamusal mekanlar, toplumsal alan olarak kabul edilmekte ve sosyal konular üzerinde katılımı ile fikirlerin paylaşımını sağlayan toplumsal gereksinimlerin belirtildiği mekanlar olarak değerlendirilmekte ve bu mekanlar, kent kimliğini kazandırmaktadır (Kuzu,

2012: 3). Kent kimliği, mimar ve heykeltıraş gibi sanatçıların yapı/eserlerinin toplum tarafından benimsenerek kent kimliğinin bir parçası haline gelmesidir. Kentsel mekanı meydana getiren bireylerin de düşüncelerindeki farklılıklar ve sanatçının eserinin kendilerinde bıraktığı farklı izlenim de göz önüne alındığında bu farklı algının zamanla mekana yansıdığı düşünülmektedir (Ektiren, 2017: 247). Oluşturulan kentin imajı, çevre ve mekanın kullanıcılar tarafından benimsenmesini sağlamaktadır. Günümüze kadar kentlerin imajlarının oluşumunda kenti simgeleyen mimari yapılar, odak noktaları olmakta ve kentsel imajı vurgulamaktadır (Telyakar, 2018: 71-72).

3. DÜNYADAN SIRADIŞI MÜZELER

Kentlerde çağdaş mimarinin yansıması olarak toplumsal ve kültürel değerleri koruyan, araştıran, sergileyen, topluma hizmet eden müzeler günümüzde önem kazanmaktadır. Müzeler, biçim, renk, boyut gibi sınırlamalarının yanı sıra günlük yaşamdaki özgün mekanlar olarak tasarımları ve uygulamaları bakımından çağdaş mimarinin sanat eserleri olarak değerlendirilir. Yaşanan toplumsal değişimler, müze mekanlarının çağdaş müze tasarımlarına yönelik yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Bu değişimler sonucunda müzelerin işlevlerinin ve gereksinimlerinin farklılaşması, müze ziyaretçisinin görsel olarak müzelere ilgi duymasını sağlamaktadır. Tarihi süreçte özel sanat koleksiyonlarının toplanması ve koleksiyon bağışları ile müzelerde kurumsallaşma süreci sonucunda, önce toplumun belirli kesimine sonra halka açılarak kamusallaşmaya başlamış ve zaman içerisinde müzeler, toplum tarafından benimsenerek kültürün göstergesi olmuştur. Günümüzde çağdaş sanat müzelerinde sanatsal uygulamaların sergilenmesinin yanı sıra sahip olunan kültürel değerler gelecek nesillere aktarılmaktadır (Uçar, 2008: 18-19). Bunun yanı sıra kentte yaşayan birey, çağdaş müze mekânlarında görsel ve estetik gereksinimlerini de karşılamaktadır (Doğanay, 2015: 56).

3.1. Bilbao Guggenheim Müzesi

Bilbao sanayi kenti olmasının yanı sıra kentsel dönüşüm projesi kapsamında eski kent dokusu içinde yer alan müze yapısı ile mimari bir heykeli çağrıştırmaktadır. Kentte dönüşüm projesi uygulanmasına rağmen müze yapısı, dokusal olarak fark edilmektedir.

Bilbao Guggenheim Müzesi, kentte sosyal, ekonomik ve estetik açıdan önemli bir katkı sağlayarak turizmde canlanmayı elde etmiştir. Ziyaretçileri için müze, mimarı Frank Gehry'nin binasını deneyimlemektir. "Bilbao Etkisi", kentin sosyo-ekonomik değerlerinin bir bina ile değişebilecek olmasını göstermektedir. Bu müze yapısı ile binanın heykelsi formunun, turizm ve ekonomi üzerindeki etkisi belirtilerek; bu yaklaşım yeni müze binalarında da uygulanmıştır (Jencks, 2006 aktaran Yargıç, 2009: 50).

Görsel 1. Bilbao Guggenheim müzesi

Mimar: Frank Gehry; Yer: Bilbao/İspanya; Yapım yılı: 1997

Bilbao Guggenheim Müzesi, havacılık ve otomotiv endüstrilerinin kullandığı ancak mimarlık alanında daha önce kullanılmayan CATIA (Computer Aided Three Dimensional Interactive

Application) programı ile oluşturulan ilk yapıdır. Müze, tasarım ve yapım sürecinde teknolojinin kullanımı, mimarlık alanında önemli görülmüştür (Akın, 2016: 21-32).

Mimar Frank Gehry, ilk defa farklı malzeme ve formları Bilbao Guggenheim Müzesi'nde kullanmıştır. Yapıtlarında farklı akımların etkisi görülse de klasik temalar ve modernizmden etkilenmiştir. Müze yapısının tasarımında form ve doku birbirini desteklemektedir. Müzenin dikdörtgen şeklindeki ana binasında malzeme olarak İspanyol kalker kullanılmış ve yapının heykelsi bölümleri titanyum plakalarla kaplanmıştır. Dolayısıyla mimaride farklı malzeme ve renkler ile algının parçalandığı görülmektedir. Yapıda kullanılan cephe malzemesi ile kabuğun organik formu tasarımı gerçekleştirilerek dayanıklı bir sistem kullanılmıştır. Müze iç mekanın da ise doğal aydınlatma kullanılmış, fakat sanat eserleri gün ışığının zararlı etkilerinden önlemler alınarak korunmuştur (Gayret, 2016: 358-359; Telyakar, 2018: 127-128).

3.2. Denver Sanat Müzesi

Denver kentinin kırsal alanında ve kentsel dönüşümün gerçekleştiği bölgede, Denver sanat müzesi tasarlanmış ve bu yapı ile kentin değerinin artırılması planlanmıştır. Müze, kentin mimari tarihinin ve kültürel değerlerinin dışında tasarlanmış ve kentin odak noktasında yer almıştır. Müze tasarımında mimar, dinamik ve keskin hatlı form ve yapıda oluşturulan yırtıklar ile elde edilen ışık kaynaklarını vurgulamıştır. Cephede yer alan bu yırtıklar ile oluşturulan pencereler doğal aydınlatmanın kullanımını sağlamıştır.

Görsel 2. Denver sanat müzesi

Mimar: Daniel Libeskind; Yer: Kolorado/ABD; Yapım yılı: 2006

Müze yapısının kabuğunda yer alan tasarım anlayışı, iç mekan tasarımında da görülmektedir. Tasarımda kullanılan kabuk ile müze mekânı bir kütle olarak bu kabuğun içerisinde çözümlenmiştir. İç mekan da müze işlevine uygun sergileme ve dolaşım alanları düzenlenmiştir. Yapının cephesinde kullanılan titanyum kaplamaya karşın iç mekanda cam, Kolorado taşı ve değişken tavan sistemleri yer almaktadır (Telyakar, 2018: 127-128).

3.3. Vitra Tasarım Müzesi

Vitra Tasarım müzesi geniş bir koleksiyona sahiptir. Mimar Frank Gehry, yapıyı ilk olarak depolama ve sergileme alanı olarak tasarlamış, daha sonra tasarım ve mimari konularında araştırma işlevi öne çıkartılarak mekan tekrar düzenlenmiştir.

Görsel 3. Vitra tasarım müzesi

Mimar: Frank Gehry; Yer: Weil am Rhein /Almanya; Yapım yılı: 1989

Müze, birbirine bağlanmış kıvrımlı formlarla oluşturulmuş heykel formu ve eşsiz mimari anlayışı ile dikkat çekmektedir. Vitra Tasarım Müzesi, dört ana sergi mekanı, üretim alanı, test laboratuvarı, kafeterya, çok amaçlı salon ve ofis mekanlarından meydana gelmektedir. Yakın çevresi ile bütüncül olmayı amaçlayan müze, insan ölçeğine yakın mekanlardan oluşmaktadır. Yapının farklı formları doğayı dar ve kesin açılarla bölerken, aralarındaki dalgalı kısımlar ile birbirlerine bağlanıp bir bütün oluşturmaktadır. Farklı büyüklükteki hacimlerin düzenlenmesinde mekansal olarak ilgi çekmek amaçlanmıştır (URL 1).

3.4. Osaka Ulusal Sanat Müzesi

Japonya'nın ikinci şehri Osaka'da tasarlanan Ulusal Sanat Müzesi titanyum kaplı çelik tüplerden oluşmaktadır. Müze, düzensiz ve oldukça dar olan sanatsal cadde üzerinde yer almakta ve heykelsi bir form sergilemektedir. Müze binası, yerin altına inşa edilmiş olup çelik ve camdan oluşan çatı ise yeryüzüne inşa edilebilecek uygun malzemedan yapılmıştır. Çatı, eğimin başladığı seviyeden itibaren, alanda kıvrılarak yükselip cam malzeme ile kapalı bir fuaye alanı oluşturmaktadır. Ulusal Sanat Müzesi'nin Osaka kentinin kenar mahallesinde tasarlanması, kentsel gelişim planlamasına güzel bir örnektir (URL 2).

Görsel 4. Osaka ulusal sanat müzesi

Mimar: Cesar Pelli; Yer: Osaka/Japonya; Yapım yılı: 2004

Müze, düzensiz ve dar bir alana yerleşmede, kentsel bir dönüm noktası oluşturması için heykelsi bir formda inşa edilmiştir. Alansal sınırlayıcı özellikleri nedeni ile müze girişi de yeraltından olduğundan, yapım aşamasındaki zorluklar, çelik ve camdan oluşan bir çatı örtüsü ile çözümlenmiştir. Galerî mekanların da 2. ve 3. kattaki konforlu mekanlar, nehir altına yerleştirilmiş üç omurgalı bir denizaltına benzetilmiştir (URL 3).

3.5. Niterói Çağdaş Sanat Müzesi

Görsel 5. Niterói çağdaş sanat müzesi

Mimar: Oscar Niemeyer; Yer: Niterói, Rio de Janeiro, Brezilya; Yapım yılı: 1991-1996

Rio de Janeiro'nun Niterói bölgesinde, Oscar Niemeyer tarafından tasarlanan Niterói Çağdaş Sanat Müzesi, kentin panoramik görüntüsünün önemli bir parçasıdır. Müzenin modern ve sıradışı mimarisi, tasarımın belli nesnelere benzetilmesine neden olmuştur. Deniz kıyısındaki duruşu ile deniz fenerini de andıran yapı, aynı zamanda yerleştiği körfezin kıyısında da kentsel bir meydan oluşturmuştur. Müze binasına giriş, meydana çıkan yaklaşık 100 metre uzunluğundaki rampa ile sağlanmaktadır. Merkezi bir destek ile yerden yükselen ve yerin üstünde üç katlı bir yapı oluşturan müze binasının iç mekan çözümlenmeleri de oldukça etkileyicidir. Oscar Niemeyer, yerin üstünde olduğu kadar, yerin altında da hacimler oluşturarak, çağdaş sanat müzesi için yeterli alanları üretmeye çalışmıştır. Müzede sergilenen eserler bu üç kata dağıtılmıştır. Sergi alanlarının yanı sıra, zemin katta yemek alanı ve konferans salonu bulunmaktadır (URL 4).

4. SONUÇ

Çağdaş mimarinin yakın çevresi ile oluşturduğu bütünlük ilişkisi kentin kimliğini desteklemekte ve kentsel belleği oluşturmaktadır. Kentte yer alan çağdaş müze yapısının mimari bir unsur olmasının ötesinde, kentin belleğini oluşturma ve odak noktası olma özelliği ile ortaya çıkmaktadır. Özellikle müze yapılarında çağdaş yaklaşımların kullanılması sonucu eser odaklı yaklaşım ile birlikte müzelerde iletişim işlevinin ön plana çıkması sonucunda müze mimarisinin ziyaretçiye verdiği mesaj önem kazanmaktadır. Müzelerin vermek istediği mesaj tasarlanan mimari unsurlarla ve fiziksel biçimlenme ile desteklenmekte ve bunun sonucunda eser ve ziyaretçi etkileşimi güçlenmektedir. Tarihsel süreçte eser odaklı sergilemeyi amaçlayan müze yapıları, günümüzde ziyaretçi odaklı çağdaş müze kavramı ile bütünleşmiştir. Müze yapılarının sürekliliğinin sağlanması, izleyici üzerindeki etkisi, yapının anlamı ve ziyaretçi ile kurduğu ilişkiye bağlıdır. Çağdaş mimaride kent ve kimlik bağlamında Bilbao Guggenheim Müzesi, Denver Sanat Müzesi, Vitra Tasarım Müzesi, Osaka Ulusal Sanat Müzesi, Niterói Çağdaş Sanat Müzesi özelinde tasarım, üretim ve uygulama bakımından özel bir niteliğe sahip kentte ait değerlerin tanıtılmasını ve sürdürülebilirliğini amaçlayan çalışmaların etkin bir şekilde kullanılarak mekanlara kazandırdığı çok katmanlı anlamlara odaklanmak, gelecek nesiller için bir ilham kaynağı olması bakımından önemlidir.

KAYNAKLAR

- Akın, T. (2016). Guggenheim Bilbao müzesi örneğinde bilgisayar teknolojilerinin strüktür tasarımı bağlamında kullanımı. *Tasarım+Kuram*, (21), 21-33.
- Atınç, Z. (2009). *Kentsel mimaride görsel çözümler* (Sanatta yeterlik). Hacettepe Üniversitesi, Ankara. YÖK tez veri tabanından erişildi (Tez No. 257627).
- Doğanay, G. (2015). *Kamusal alanda cam heykel* (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul. YÖK tez veri tabanından erişildi (Tez No. 425534).
- Ektiren, M. T. (2017). Kent meydanlarının kent kimliği ile ilişkisi. *Kent Akademisi, Kent Kültürü ve Yönetimi*, 10 (2).
- Eren, G. (2012). *Kamusal alanlarda mozaik çalışmaları; Ayasofya ve Sagrada Familia* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya. YÖK tez veri tabanından erişildi (Tez No. 313158).
- Gayret, T. (2016). *Çağdaş sanat müzeciliğinde bir şehri kaldıran mimari örneği: Guggenheim Bilbao Müzesi*, SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, 9 (17), 354-375.
- Güven, A. (2016). Kent, kentleşme ve kentsel yönetim ihtiyacı. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 4(1), 21-30.
- Hayta, Y. (2016). Kent kültürü ve değişen kent kavramı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 165-184.
- Kuzu, F. (2012). *Türkiye’de kamusal alan estetiği ve heykel* (Yüksek lisans tezi). Işık Üniversitesi, İstanbul. YÖK tez veri tabanından erişildi (Tez No. 320442).
- Telyakar, Z. (2018). *Mekan ve form ilişkisinde ikonik bir yaklaşım: Starchitecture tasarım anlayışı* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara. YÖK tez veri tabanından erişildi (Tez No. 532950).
- Topçu, K. D. (2011). Kent kimliği üzerine bir araştırma: Konya örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 1049-1072.
- Uçar, N. (2008). İstanbul’da sanatsal alanın yeni ikonları (Yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul. YÖK tez veri tabanından erişildi (Tez No. 254497).
- URL 1. Erişim adresi: <https://www.arkitektuel.com/vitra-tasarim-muzesi/>
- URL 2. Erişim adresi: <http://v3.arkitera.com/v1/haberler/2004/11/04/osaka.htm>
- URL 3. Erişim adresi: http://www.yapi.com.tr/haberler/cesar-pellinin-tasarladigi-osaka-sanat-muzesi-acildi_21587.html
- URL 4. Erişim adresi: <https://www.arkitektuel.com/niteroi-cagdas-sanat-muzesi>
- Yargıç, S. (2009). Küreselleşen kentlerde ikonik yapıların kentsel kimlik oluşumuna etkileri üzerine irdeleme (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul. YÖK tez veri tabanından erişildi (243867).

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1. Bilbao Guggenheim müzesi. Erişim adresi: <https://www.guggenheim-bilbao.eus/>

Görsel 2. Denver sanat müzesi. Erişim adresi: <https://www.archdaily.com/80309/denver-art-museum-daniel-libeskind>

Görsel 3. Vitra tasarım müzesi. Erişim adresi: <https://www.design-museum.de>

Görsel 4. Osaka ulusal sanat müzesi. Erişim adresi: <https://osaka-info.jp/en/page/national-museum-art-osaka>

Görsel 5. Niterói çağdaş sanat müzesi. Erişim adresi:
https://www.designingbuildings.co.uk/wiki/Niteroi_Contemporary_Art_Museum

**ERKEN ADÖLESAN DÖNEMDE GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARI OYNAMA
VE İNTERNET KULLANIMI**
PLAYING TRADITIONAL CHILDREN'S GAMES AND USING INTERNET IN EARLY
ADOLESCENCE

Dilek KACAR

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Sultan AYZAZ-ALKAYA

Gazi Üniversitesi

ÖZET

Giriş: Bilim ve teknolojiye hızla meydana gelen gelişmeler geleneksel çocuk oyunlarının yaşatılacağı ortamların günden güne azalmasına ve yeni nesil gençlerin gelişen teknolojiyle kendini sokaklardan eve, geleneksel oyunlardan elektronik alanın oyunlarına çektiği görülmektedir. Çocukların geleneksel oyunlar yerine internet oyunlarına yönelmesi, onların sosyalleşmesini önlemekte, enerji tüketiminde azalmaya neden olmakta ve hareketsiz yaşam tarzını benimsemelerine yol açmaktadır. Bu araştırma erken adölesan dönemdeki öğrencilerin geleneksel çocuk oyunları oynama ve internet kullanım durumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Gereç ve Yöntem: Araştırma tanımlayıcı-kesitsel tipte yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Yozgat il merkezinde yer alan iki ortaokulda öğrenim gören beşinci ve altıncı sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Örneklem seçilmemiş, velilerinden izin alınan ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğrenciler örnekleme dahil edilmiştir. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilen anket formu kullanılmıştır. Anket formunda yaş, cinsiyet, sınıf, internet kullanım süresi, sıklığı, zamanı, oynadığı geleneksel oyunlar, oyun süresi, oyun oynama sıklığı, oyun oynadığı yer gibi özellikleri belirlemeye yönelik kapalı uçlu sorular yer almaktadır. Çalışma öncesi etik kurul onayı, kurum izni, öğrencilerden sözel izin, ebeveynlerinden aydınlatılmış onam alınmıştır. Verilerin analizinde sayı, yüzde ve ki-kare testi kullanılmıştır.

Bulgular: Katılımcıların %50.9'u altıncı sınıf, %43.3'ü erkek öğrenci ve %93.5'i internet kullanmaktaydı. İnternet kullanan öğrencilerin %66.9'unun tek oturuşta 45 dakika internette kaldığı, %72.4'ünün günlük 0-2 saat internet kullandığı ve %34.6'sının her gün internet kullandığı saptanmıştır. Öğrencilerin %85.7'si ödev yapmak, %59.2'si oyun oynamak amacıyla internet kullandığını belirtmiştir. Öğrencilerin %34'ünün geleneksel çocuk oyunu oynadığı, %67.7'sinin günlük 1-2 saat oyun oynadığı, en fazla oynanan oyunun (%77.7) saklambaç olduğu belirlenmiştir. İnternet kullanım süresi ve sıklığı açısından kız ve erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı bulunmuştur ($p>0.05$). Geleneksel oyun oynama süresi açısından kızların %26.7'sinin, erkeklerin %39.7'sinin günlük 3-4 saat oyun oynadığı ve gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır ($p<0.05$).

Sonuç: Öğrencilerin büyük çoğunluğunun internet kullandığı, tamamının geleneksel çocuk oyunu oynadığı belirlenmiştir. İnternet kullanım süre ve sıklığının cinsiyete göre farklılık göstermediği, geleneksel çocuk oyunu oynama süresi açısından farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır. Çocukların internet kullanımının azaltılması, sokakta, bahçede veya parkta geleneksel çocuk oyunlarını oynamalarına öncelik verilmesi ve ailelerin bu konuda bilinçlendirilmeleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnternet, geleneksel çocuk oyunu, erken adölesan

ABSTRACT

Introduction: Rapid developments in science and technology have led to a decrease in the environments where traditional children's games will be kept alive day by day and the new generation of young people have drawn themselves from the streets to the games of the electronic field with the developing technology. The inclination of children to internet games rather than traditional games prevents them from socializing, causes a decrease in energy consumption and leads them to adopt a sedentary lifestyle. This study was conducted in order to determine playing traditional children's games and using internet of children in early adolescence.

Methods: The study was conducted as descriptive-cross-sectional type. The population of the study consisted of fifth and sixth grade students attending two secondary schools in Yozgat city centre. No sample selected, the students whose parents gave permission to participate in the study were included. The questionnaire developed by the researchers was used to collect the data. In the questionnaire form, there are closed-ended questions to determine age, gender, class, internet usage period, frequency, time, traditional games, duration of play, frequency of play and place of play. Ethics committee approval, institutional permission, verbal permission from students and informed consent from their parents were obtained before the study. Number, percentage and chi-square test were used for the analysis of the data.

Results: Of the participants, 50.9% were sixth grade, 43.3% were male students and 93.5% were using the internet. It was found that 66.9% of the students using the internet stayed on the internet for 45 minutes at one sitting, 72.4% used the internet 0-2 hours a day and 34.6% used the internet every day. Most of the students (85.7%) stated that they used the internet to do homework and 59.2% to play the game. It was determined that 34% of the students played traditional children's games, 67.7% played 1-2 hours a day, and the most played game (77.7%) was hide and seek. There was no statistically significant difference between male and female students in terms of internet usage period and frequency ($p > 0.05$). In terms of traditional playing time, 26.7% of female students and 39.7% of male students played 3-4 hours per day and the difference between the groups was statistically significant ($p < 0.05$).

Conclusion: It was determined that the majority of the students used the internet and all of them played traditional children's games. It was concluded that the duration and frequency of internet usage did not differ according to gender but differed in terms of duration of traditional children's games. It is recommended to reduce children's internet usage, prioritize the use of traditional children's games on the street, in the garden or in the park, and raise awareness among the families.

Keywords: Early Adolescence, Internet, Traditional Children's Games

1.GİRİŞ

Çocuk nüfusu ülkemizde giderek artmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre (2018) Türkiye nüfusunun yaklaşık dörtte birini çocuklar oluşturmaktadır. Çocuklarla özdeşleşen kavramların başında oyun yer almaktadır. Çünkü oyun, çocukların doğduğu andan itibaren yaptıkları en önemli işlerden biridir (Arslan ve Dilci, 2017).

Oyun çocuğu fiziksel, motor, dil, zihinsel, duygusal ve sosyal yönden geliştiren, çocuğun isteklerini, amaçlarını, hedeflerini anlatan, çocuğu toplumsal hayata alıştıran bir araçtır (Budak, Kılıç ve Taşkın, 2017; Savaş ve Gülüm, 2014; Arslan ve Dilci, 2017). Oyun, çocuğun büyüme ve sağlıklı bir şekilde gelişmesi için işlevsel bir role sahiptir ve çocuğun beslenme, nefes alıp verme gibi temel gereksinimleri arasında yer almaktadır (Girmen, 2012). Çocuk yaşam için gerekli olan davranışları, bilgileri ve beceriyi oyun içinde kendiliğinden öğrenir (Savaş ve Gülüm, 2014). Çocuk oyun yoluyla kendini istediği biçimde ifade eder. Oyun sırasında çocuğun öğrendiği her şey kalıcı hale gelir. Oyun oynarken çocuklar, diğer bakış açılarını paylaşma, anlama, yönlendirme gibi çeşitli sosyal becerileri öğrenirler. Oyun çocuğun gizli kalmış yeteneklerini geliştirir. Çocuk arkadaş edinebilme becerisini, insanlarla anlaşma yollarını, toplum kurallarına uymayı, uyulmadığında karşılaşılabilecek sorunları oyun yoluyla öğrenir (Aypay, 2016; Savaş ve Gülüm, 2014).

Geleneksel oyun kurallarını törelerden alan, milletin gelenek ve göreneklerini yansıtan kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerdir. (Budak ve ark., 2017; Charles ve ark., 2017). Geleneksel çocuk oyunları, yer ve zaman oynayanlara göre değişse de belli kuralları olan, ebe, eş, takım seçimi, sayışma, ödül ve ceza gibi kendisini bütünleyen öğelere yer veren, zaman zaman müzik ve araç gereçten yararlanan, genellikle grupla gerçekleştirilen eylemlerdir (Gerçeker ve ark., 2014).

Küreselleşen dünyada modern bilim ve teknolojiye hızla meydana gelen gelişmeler geleneksel çocuk oyunlarının yaşatılacağı ortamların gündün günden azalmasına ve yeni nesil gençlerin gelişen teknolojiyle kendini sokaklardan eve, geleneksel oyunlardan elektronik alanın oyunlarına çektiği görülmektedir (Gerçeker, 2014). Son yıllarda bilgisayar ve internet, insan yaşamının ayrılmaz parçası haline gelmiştir. İnternet, insanların her türlü bilgiye kısa sürede ulaşmasını ve diğer insanlarla hızlı bir şekilde iletişim kurabilmesini sağlayan bir iletişim aracıdır. İnternet sohbet etmek, oyun oynamak, müzik dinlemek, araştırma yapmak gibi amaçlarla yaygın olarak kullanılmaktadır (Gaysina ve Zakirova, 2017; Şimşek ve ark., 2015; Kocaman ve ark., 2017). Bazı insanlar internet kullanım miktarlarını gereksinimlerine göre sınırlarken, bazıları bu sınırlamayı yapamadıklarından dolayı bazı sorular yaşamaktadır (Bozkurt ve ark., 2016). Buna bağlı olarak toplumda problemlili internet kullanımı kavramı ortaya çıkmıştır. İnternet bağımlılığı tüm toplumlarında yaygın görülen bir sorundur ve 10-18 yaş arası gençler, bu sosyo-pedagojik hastalığın dünya çapında gelişimi için ana risk grubunu oluşturmaktadır (Gaysina ve Zakirova, 2017).

Çocukların geleneksel oyunlar yerine internet oyunlarına yönelmesi, onların sosyalleşmesini önlemekte, enerji tüketiminde azalmaya neden olmakta ve hareketsiz yaşam tarzını benimsemelerine yol açmaktadır (Gerçeker, 2014). Çocukların kontrolsüz ve aşırı internet kullanmaları onların internet bağımlısı olmalarına sebep olur. İnternette fazla zaman geçirmelerinden dolayı uyuyamama, zaman yönetimiyle ilgili problemler, aile üyeleriyle çatışma halinde olma, eğitim kariyerlerinde zarara uğrama, sosyal izolasyon, yetersiz beslenme, öz ihmal, sosyal becerilerde gecikme görülmektedir (Şahin ve Tuğrul, 2012; Tefel, 2016; Gür ve ark., 2016). Ayrıca hatalı oturma pozisyonundan kaynaklanan kas-iskelet sistemi düzensizlikleri gibi tıbbi sorunlara, görme ve konuşma problemlerine, akademik başarı ve duygusal statü üzerinde olumsuz etkisi görülmektedir (Gür ve ark., 2016).

İnternet bağımlılığının önlenmesinde geleneksel oyunlardan faydalanılmaktadır (Farhud, Malmir ve Khanahmadi, 2014). Bu araştırma erken adölesan dönemdeki öğrencilerin geleneksel çocuk oyunları oynama ve internet kullanım durumlarını belirlemek amacıyla

yapılmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırma tanımlayıcı-kesitsel tipte yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Yozgat il merkezinde yer alan iki ortaokulda öğrenim gören beşinci ve altıncı sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Örneklem seçilmemiş, velilerinden izin alınan ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan 291 öğrenci örnekleme dahil edilmiştir. Gönüllülerin araştırmaya dahil edilmeme kriterleri herhangi bir nöro-psikiyatrik hastalık tanısı olması, görme ve işitme engelinin olmasıdır.

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilen anket formu kullanılmıştır. Anket formunda; yaş, cinsiyet, sınıf, internet kullanım süresi, sıklığı, zamanı, amacı gibi internet kullanımı ile ilgili özellikleri; oynadığı geleneksel oyunlar, oyun süresi, oyun oynama sıklığı, oyun oynadığı yer gibi oyun oynama ile ilgili özellikleri belirlemeye yönelik kapalı uçlu sorular yer almıştır. Anket formu uygulanmadan önce okul yönetimi ve öğretmenler ile görüşme yapılarak uygun gün ve ders saatleri belirlenmiştir. Dersin öğretmeni ile birlikte sınıfa girilerek öğrencilere araştırma hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden ve velilerden izin alınan öğrencilere anket formu araştırmacılar tarafından dağıtılmış ve formun araştırmacı gözetiminde doldurulması sağlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 20.0 (Statistical Package For Social Sciences) paket programı ile değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde sayı, yüzde ve ki-kare testi kullanılmıştır. Anlamlılık seviyesi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Etik Boyut

Araştırmanın uygulanabilmesi için Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu'na başvurulmuş, 11.12.2018 tarihli 14574941-199- 136909 sayılı karar ile etik komisyon onayı alınmıştır. Araştırma öncesinde araştırmanın yapılacağı kurumlardan; Yozgat İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden (14.11.2018 tarih ve 55005497-605.02-E.21767057 sayısı) yazılı izin alınmıştır. Ayrıca örnekleme dahil edilen tüm öğrenci velilerine bilgilendirilmiş onam kapalı zarf şeklinde gönderilmiş ve yazılı izinleri alınmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerden sözel izin alınmıştır.

BULGULAR

Öğrencilerin %49.1'i beşinci sınıf, %50.9'u altıncı sınıf, %43.3'ü erkek, %56.7'si kız öğrenciydi. Öğrencilerin %93.5'inin internet kullandığı, internet kullanan öğrencilerin %67.4'ünün tek oturuşta 45 dakika internette kaldığı, %70.8'inin günlük 0-2 saat internet kullandığı ve %32.6'sının her gün internet kullandığı saptanmıştır. Öğrencilerin %86.3'ünün ödev yapmak, %56'sı oyun oynamak amacıyla internet kullandığını belirtmiştir. Öğrencilerin %34'ünün geleneksel çocuk oyunu oynadığı, %67.7'sinin günlük 1-2 saat oyun oynadığı, en fazla oynanan oyunun (%77.7) saklambaç olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. İnternet Kullanımı ve Oyun Oynama ile İlgili Özellikler (n= 291)

İnternet Kullanımı ve Oyun Oynama ile İlgili Özellikler	Sayı	%
İnternet Kullanımı		
Kullanan	272	93.5
Kullanmayan	19	6.5
Tek Oturuşta İnternet Kullanımı		
45 dakika	196	67.4
60 dakika	95	32.6
Günlük İnternet Kullanımı		
0-2 saat	206	70.8
3-4 saat ve üzeri	85	29.2
Haftalık İnternet Kullanımı		
Her gün	95	32.6
Haftada 2 gün	100	34.4
Haftada 3-4 gün	96	33.0
İnternet Kullanım Amaçları*		
Ödev yapma	251	86.3
Yeni bilgi edinme	175	60.1
Oyun oynama	163	56.0
Film- müzik izleme	100	34.4
Film-müzik indirme	98	33.7
Sosyal medya takibi	65	22.3
Yeni arkadaş edinme	16	5.5
Oynadığı Oyunları*		
Saklambaç	226	77.7
Yakantop	223	76.6
Körebe	151	51.9
Bezirgan	50	17.2
Kozalak	6	2.1
Oyun Oynadığınız Yer		
Sokakta	99	34.0
Evde	80	27.5
Okulda	73	25.1
Oyun parkı	39	13.4
Oyun Oynama Sıklığı		
Her gün	43	14.8
Haftada 2-3 gün	139	47.8
Haftada 1 gün	109	37.5
Günlük Oyun Süresi		
1-2 saat	197	67.7
3-4 saat	94	32.3

* Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

İnternet kullanım süresi ve sıklığı açısından kız ve erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı bulunmuştur ($p>0.05$). Geleneksel oyun oynama süresi açısından kızların %26.7'sinin, erkeklerin %39.7'sinin günlük 3-4 saat oyun oynadığı ve gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır ($p<0.05$) (Tablo 2).

Tablo 2: Cinsiyete Göre İnternet Kullanımı ve Oyun Oynama Durumu

	Kız		Erkek		p
	Sayı	%	Sayı	%	
İnternet Kullanımı					
Kullanan	151	91.5	121	96	0.122
Kullanmayan	14	8.5	5	4	
Tek Oturuşta İnternet Kullanımı					
45 dakika	117	70.9	79	62.7	0.139
60 dakika	48	29.1	47	37.3	
Günlük İnternet Kullanımı					
0-2 saat	116	70.3	90	71.4	0.834
3-4 saat ve üzeri	49	29.7	36	28.6	
Haftalık İnternet Kullanımı					
Her gün	51	30.9	44	34.9	0.728
Haftada 2 gün	57	34.5	43	34.1	
Haftada 3-4 gün	57	34.5	39	31	
Günlük Oyun süresi					
1-2 saat	121	73.3	76	60.3	0.019
3-4 saat	44	26.7	50	39.7	
Oyun Oynama Sıklığı					
Her gün	20	12.1	23	18.3	0.144
Haftada 2-3 gün	145	87.9	103	81.7	

TARTIŞMA

İnternet, insan hayatında olumlu özelliklerin yanında kullanımıyla ilgili bazı sorunlara neden olan ve bağımlılık yaratan bir araçtır. Özellikle gençler arasında patolojik kullanımıyla ilgili sorunlar yaşanmaktadır (Şimşek ve ark., 2015). Araştırmaya katılan öğrencilerin neredeyse tamamına yakınının internet kullandığı bulunmuştur. Benzer şekilde, Gür ve ark. (2016) tarafından yapılan çalışmada ergenlerin internet başında uzun zaman geçirdikleri ve buna bağlı olarak fiziksel problemler yaşadıkları bulunmuştur. Bağımlılığın oluşmasını evde internet ve bilgisayar erişiminin olması, internet kullanım süresi etkiler (Şimşek ve ark., 2015). Bunun yanında internet başında aşırı zaman harcanması internet kullanımının bağımlılık olarak nitelendirilmesinde yer alır (Kocaman ve ark., 2017). Bu çalışmada öğrencilerin çoğunun tek oturuşta 45 dakika internette zaman geçirdiği ve günde en az 2 saat internette kaldığı bulunmuştur. Taylan ve Işık (2015) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin yarısından fazlasının evinde internet bağlantısı olduğu, tamamına yakınının interneti her gün kullandığı ve yarısının günde 1 ile 3 saat arası internet kullandığı bulunmuştur. Kocaman ve ark. (2017) tarafından yapılan bir çalışmada internet bağımlılığı olan bireylerin haftalık internet kullanım süresi 19 saat olarak bulunmuştur. Bunun yanında gençlerin daha çok oyun oynama, sohbet etme amacıyla internet kullandığı belirtilmiştir (Şimşek ve ark., 2015). Bu çalışmada öğrencilerin yarısından fazlası interneti ödev yapmak, yarısı oyun oynamak ve beşte biri ise sosyal medya için kullandığını belirtmiştir. Kocaman ve ark. (2017) tarafından yapılan çalışmada ergenlerin interneti daha çok oyun amaçlı kullandıkları bulunmuştur. Uzun süreli internet kullanımı bireylerin fiziksel, ruhsal, sosyal ve bilişsel yönden insanın yaşamını olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Oyun, çocuğun gelişiminde oldukça önemlidir. Oyun her çocuk için bir haktır ve bu haklardan yararlanmalıdır (Gerçeker ve ark., 2014). Geleneksel oyun, belirli bir topluluk alışkanlığından evrimleşen bir oyun ve spor aktivitesidir. Geleneksel çocuk oyunları, çocukların işbirliği içinde hareket etme yeteneğine sahip olmasını, çocuğun kendini kontrol altına alabilmesini, arkadaşlarına karşı empati duygusunu geliştirmesini ve kurallara uymayı öğrenmesini sağlar (Lestari ve Prima, 2017). Geçmişte bahçe, sokak ve boş alanlarda oynanan geleneksel çocuk oyunları günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte giderek unutulmaktadır (Gerçeker ve ark., 2014). Araştırmaya katılan öğrencilerin üçte birinin sokakta oyun oynadığı ve yaklaşık yarısının internette oyun oynadığı bulunmuştur. Gerçeker ve ark. (2014) tarafından yapılan çalışmada oyun parkında oynayan öğrencilerin sayısının az olduğu bulunmuştur. Arslan (2017) tarafından yapılan çalışmada çocuklar boş zamanlarının yarısını oyun oynayarak geçirdikleri bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişen teknolojiyle birlikte internet bağımlılığı artmaktadır. Bu çalışmada öğrencilerin büyük çoğunluğunun internet kullandığı, tamamının geleneksel çocuk oyunu oynadığı belirlenmiştir. İnternet kullanım süre ve sıklığının cinsiyete göre farklılık göstermediği, geleneksel çocuk oyunu oynama süresi açısından farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır. Çocukların internet kullanımının azaltılması, sokakta, bahçede veya parkta geleneksel çocuk oyunlarını oynamalarına öncelik verilmesi ve ailelerin bu konuda bilinçlendirilmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2017) Geçmişten Günümüze Uzanan Süreçte Oyun ve Oyuncaklardaki Farklılaşmanın İncelenmesi (Sivas İli Örnekleme). *International e-Journal of Educational Studies (IEJES)*; 1(2): 69-87.
- Arslan, A., Dilci, T. (2017). Çocuk Oyunlarının Çocukların Gelişim Alanlarına Yönelik Etkilerinin Geçmiş ve Günümüz Bağlamında İncelenmesi (Sivas İli Örnekleme). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*; 28(1): 47-59.
- Aypay, A. (2016). Investigating the role of traditional children's games in teaching ten universal values in Turkey. *Eurasian Journal of Educational Research*; 62: 283-300.
- Budak, M., Kılıç, M., Taşkın, H. (2017). The Effect of Traditional Children's Games on Orientation And Rhythm Ability. *Science, Movement And Health Dergisi*; 17(2): 200-204.
- Bozkurt, H., Şahin, S., Zoroğlu, S. (2016). İnternet Bağımlılığı: Güncel Bir Gözden Geçirme. *Çağdaş Tıp Dergisi*; 6(3): 235-247.
- Charles, M.A.G., Abdullah, M.R., Musa, R.M., & Kosni, N.A. (2017). The Effectiveness of Traditional Games intervention program in the Improvement of Form One School-Age Children's Motor Skills Related Performance Components. *Journal of Physical Education and Sport*, 17, 925-930.
- Farhud, D. D., Malmir, M., & Khanahmadi, M. (2014). Happiness & health: The biological factors-systematic review article. *Iranian Journal of Public Health*, 43(11), 1468-1477.
- Gaysina, G. I., Zakirova, V. G. (2017). Prevention of Teenager's Internet Addiction: Pilot Program. *Elementary Education Online*; 16(4): 1873-1881.
- Gerçeker, G.Ö., Kahraman, A., Yardımcı, F., Bolışık, B. (2014). İlköğretim öğrencilerinin geleneksel çocuk oyunlarını oynama durumlarının ve etkileyen etmenlerin incelenmesi. *Uluslararası Hakemli Aile Çocuk Ve Eğitim Dergisi*; 2(3): 49-62.
- Girmen, P. (2012). Eskişehir Folklorunda Çocuk Oyunları ve Bu Oyunların Yaşam Becerisi Kazandırmadaki Rolü. *Milli Folklor*; 24(95): 263-273.
- Gür, K., Şişman, F. N., Şener, N., Çetindağ, Z. (2016). Internet Addiction in Turkish Adolescents and Their Postponed Activities of Daily Living. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*; 2(1): 32-38.

- Kocaman, O., Aktepe, E., Sönmez, Y. (2017). Isparta İl Merkezi Lise Öğrencilerinde Olası İnternet Bağımlılığı ile Saldırganlık ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*; 18(6): 602-610.
- Lestari, P. I., Prima, E. (2017). The Implementation of Traditional Games to Improve the Social Emotional Early Childhood. *Journal of Educational Science and Technology*; 3(3): 178-184.
- Savaş, E., Gülüm, K. (2014). Geleneksel Oyunlarla Öğretim Yöntemi Uygulamasının Başarı ve Kalıcılık Üzerine Etkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 183-202.
- Şahin, C., Tuğrul, V.M. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken Dergisi*; 4(3): 115- 130.
- Şimşek, N., Akça Kılıç, N., Şimşek, M. (2015). Lise Öğrencilerinde Umutsuzluk ve İnternet Bağımlılığı. *TAF Preventive Medicine Bulletin*; 14(1): 7-14.
- Taylan, H. H., Işık, M. (2015). Sakarya'da Ortaokul ve Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*; 10(6): 855-874.
- Telef, B. B. (2016). Investigating the Relationship among Internet Addiction, Positive and Negative Affects, and Life Satisfaction in Turkish Adolescents. *International Journal of Progressive Education*; 12(19): 128-135.

GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARININ İNTERNET BAĞIMLILIĞI İLE İLİŞKİSİ
ASSOCIATION BETWEEN TRADITIONAL CHILDREN'S GAMES AND INTERNET
ADDICTION

Dilek KACAR

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Sultan AYZAZ-ALKAYA

Gazi Üniversitesi

ÖZET

Bütün toplumların temelini ve geleceğini çocuklar oluşturmaktadır. Çocuğun fiziksel, duygusal, bilişsel ve psikososyal gelişiminde son derece önemli aktivitelerden biri oyundur. Bilgi teknolojilerinin getirdiği en önemli yeniliklerden biri internet teknolojisidir. İnternet kullanım oranları dünya genelinde her yaşta artmasına karşın, özellikle çocuk ve adölesanlar arasında belirli bir artış göstermektedir. Bu derleme geleneksel çocuk oyunlarının internet bağımlılığı ile ilişkisini incelemek amacıyla yapılmıştır.

Oyun çocuğun beslenme, nefes alıp verme gibi temel gereksinimleri arasındadır ve Çocuk Hakları Sözleşmesiyle bir hak olarak ele alınmaktadır. Çocuk yaşamı için gerekli olan tüm davranış, bilgi ve beceriyi oyun aracılığıyla farkında olmadan öğrenmektedir. Oyun çocuğun bir işidir ve toplumun geleneksel kültürüyle şekillenen çocuk oyunları çocuğun yetişmesinde, kültürün aktarılmasında bir araçtır. Geleneksel çocuk oyunları belli kuralları olan, ebe, eş, takım seçimi, sayışma, ödül ve ceza gibi kendisini bütünleyen öğelere yer veren, zaman zaman müzik ve araç gereçten yararlanan, genellikle grupla gerçekleştirilen eylemlerdir. Bilim ve teknolojide hızla meydana gelen gelişmeler geleneksel çocuk oyunlarının yaşatılacağı ortamların azalmasına yol açmıştır. Çocuklar değişen teknolojiyle internet oyunlarına öncelik vermektedir. Çocukların geleneksel oyunlar yerine internet oyunlarına yönelmesi, onların sosyalleşmesini önlemekte, enerji tüketiminde azalmaya neden olmakta ve hareketsiz yaşam tarzını benimsemelerine yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, geleneksel oyunlar yerine bilgisayar/internette aşırı ve kontrolsüz zaman geçirilmesi çocukların internet bağımlısı olma riskini de arttırmaktadır. İnternet bağımlılığı pek çok ülkede depresyon sıklığı, saldırgan davranışlar ve psikiyatrik belirtilerin artması nedeniyle ciddi bir psikososyal konu olarak kabul edilmektedir. Adölesanların diğer yaş gruplarına göre internet bağımlılığına daha duyarlı oldukları ve internet bağımlısı olduklarında daha ciddi sorunlarla karşılaşabilecekleri belirtilmektedir.

İnternet bağımlılığının önlenmesi için, koruyucu müdahalelerin ağırlıklı olarak çocuklar ve ergenler üzerinde yoğunlaşması gerekmektedir. Önleme programları okul ortamlarında uygulanmalı, geleneksel çocuk oyunları gibi ders dışı etkinlikler kullanılmalıdır. Bu nedenle internet bağımlılığını önlemede geleneksel çocuk oyunlarından yararlanılması önem kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Geleneksel Oyun, İnternet Bağımlılığı

ABSTRACT

Children are the foundation and future of all societies. Game is one of the most important activities in the physical, emotional, cognitive and psychosocial development of the child.

One of the most important innovations brought by information technology is internet technology. Although internet usage rates have increased at all ages around the world, it has been showing a certain increase especially among children and adolescents. This review was conducted to investigate the relationship between traditional children's games and internet addiction.

Game is among the basic needs of the child such as nutrition, breathing and is considered as a right under the Convention on the Rights of the Child. The child learns all the behaviors, knowledge and skills necessary for his / her life through the game without realizing it. Game is a child's work and children's games, shaped by the traditional culture of society, are a means of raising the child and transferring the culture. Traditional children games which usually takes place as groups are actions with certain rules which includes complementary elements as midwives, partners, team selection counting, reward and punishment and which are using music and equipment time to time. Rapid developments in science and technology have led to a reduction in the environments in which traditional children's games will be maintained. Children give priority to internet games with changing technology. The inclination of children to internet games instead of traditional games prevents them from socializing, causes a decrease in energy consumption and leads them to adopt a still life style. In addition, excessive and uncontrolled time spent on computer / internet instead of traditional games increases the risk of children being addicted to the internet. Internet addiction is considered a serious psychosocial issue in many countries due to the frequency of depression, aggressive behaviors and increased psychiatric symptoms. It is stated that adolescents are more sensitive to internet addiction than other age groups and they may face more serious problems when they become internet addicts. In order to prevent Internet addiction, preventive interventions should focus on children and adolescents. Prevention programs should be implemented in school settings and extracurricular activities such as traditional children's games should be used. Therefore, it is important to benefit from traditional children's games in preventing internet addiction.

Keywords: Child, Traditional Game, Internet Addiction

1.GİRİŞ

Bütün toplumların temelini ve geleceğini çocuklar oluşturmaktadır. Çocuğun fiziksel, duygusal, bilişsel ve psikososyal gelişiminde son derece önemli aktivitelerden biri oyundur. Çocuk oyunları, çocukların günlük yaşam içerisinde, boş zamanlarında eğlenme yoluyla dinlenmelerini sağlayan eylemlerdir. Oyun oynamak çocukların davranışlarının önemli bir özelliğidir ve onlar için doğal bir öğrenme sürecidir. Oyun çocuğun beslenme, nefes alıp verme gibi temel gereksinimleri arasında yer almaktadır. Bu oyunlar çocuklara liderlik, kurallara saygı duyma, paylaşma, zamanlama, kendi kültürünü tanıma ve yaşam becerilerini öğrenme olanağı sağlar. Çocuklar böyle oyunları oynadıkça, sadece kendi kültürünü tanımakla kalmaz, gelecek yaşamları ve kimlikleri hakkında çok şey öğrenirler. Oyun, Çocuk

Hakları Sözleşmesinin 31. maddesiyle bir hak olarak ele alınmıştır (Budak ve ark., 2017; Aypay, 2016; Girmen, 2012; Gerçekler ve ark., 2014).

2. GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARI VE İNTERNET BAĞIMLILIĞI

Çocuk oyunları, yaşamın ilk anlarından itibaren dış çevreye aşına olmaya çalışan çocukların zihinsel ve fiziksel gelişimlerini destekler. Oyun etkinlikleri, çocukların hızlı, akıcı ve uygun motor becerileri kazanmalarını sağlar (Budak ve ark., 2017). Oyun oynama koşma, sınırlama, atlama, yakalama, tutma ve diğer hareketleri içeren bedensel hareketleri gerektirir. Çocuklar hareket ettikçe vücut kasları aynı anda hareket eder; kas sisteminin gelişmesini sağlar. Oyunlar, çocukların kol-bacak hareketlerini diğer organların hareketleriyle ritmik olarak sürdürmelerini sağlar (Budak ve ark., 2017).

Oyunlar, sorunları olumlu bir şekilde kabul etmeyi, ifade etmeyi ve çözmeyi öğrenmek için çocuğun duygusal gelişimini teşvik eder ve Çocuklar tüm duygu ve beklentilerini oyun yoluyla ifade edebilirler (Lestari ve Prima, 2017). Oyun sosyal becerilerin geliştirilmesinde ve başkalarına karşı empatinin geliştirilmesinde önemli bir araçtır (Lestari ve Prima, 2017). Oyunlar lideri izleme, bir gruba dahil olma ve gruba uyum sağlama, sorumluluk alma, sorumluluğunu yerine getirme, başkalarına güven duyma, kazanma ve kaybetme duygusunu yaşama konusunda önemli bir yere sahiptir (Girmen, 2012).

Oyun, bir ülkenin kültürel zenginliklerinin yansıtıldığı bir ifade biçimidir, başka bir deyişle, oyunlar bir ülkenin sözlü edebiyatını, geleneklerini, müziğini, yaşam tarzını, inançlarını ve geleneksel kıyafetlerini taşır (Budak ve ark., 2017). Erken çocukluk döneminin sosyal, fiziksel, zihinsel ve duygusal becerisini geliştirmek için kullanılacak bir oyun şekli, geleneksel oyundur (Lestari ve Prima, 2017; Hazar ve ark., 2017). Geleneksel oyunlar, halk kültürlerinde ironi, zeka ve hareketlilik gerektiren özel aktiviteler olarak kabul edilir (Budak ve ark., 2017). Aynı zamanda geleneksel oyun, belirli bir topluluk alışkanlığından evrimleşen bir oyun veya spor aktivitesidir (Lestari ve Prima, 2017). Geleneksel çocuk oyunları, yer ve zaman oynayanlara göre değişse de belli kuralları olan, ebe, eş, takım seçimi, sayışma, ödül ve ceza gibi kendisini bütünleyen öğelere yer veren , zaman zaman müzik ve araç gereçten yararlanan, genellikle grupla gerçekleştirilen eylemlerdir (Gerçekler ve ark., 2014). Geleneksel çocuk oyunlarının çocukları işbirliğini geliştirmeye teşvik edebileceğini, çocukların uyum sağlamasına yardımcı olabileceğini, olumlu bir şekilde etkileşime girebileceğini, çocuğun kendi kendini kontrol altında tutabildiğini, arkadaşlarına karşı empati tutumunu geliştirebileceğini, kurallara uyabileceğini ve başkalarını takdir edebileceğini göstermiştir (Lestari ve Prima, 2017). Girmen (2012) tarafından yapılan bir araştırmada öğrencilere öz yönetim, dil-iletişim, problem çözme, karar verme, liderlik, eğlenme, iş birliği yapma ve takım olma gibi beceriler geleneksel çocuk oyunları aracılığıyla geliştirilebileceği bulunmuştur.

Küreselleşen dünyada modern bilim ve teknolojiye hızla meydana gelen gelişmeler geleneksel çocuk oyunlarının yaşatılacağı ortamların günden güne azalmasına ve yeni nesil gençlerin gelişen teknolojiyle kendini sokaklardan eve, geleneksel oyunlardan elektronik alanın

oyunlarına çektiği görülmektedir (Gerçeker ve ark., 2014). Günümüzde geleneksel oyunların genç nesiller arasında popülaritesinin azalmasının nedeni, televizyonda, elektronik oyunlarda, videolarda ve bilgisayarlarda oyun oynamakla daha fazla ilgilenmeleridir (Charles ve ark., 2017).

İnternet günlük hayatın ayrılmaz ve vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Sürekli erişim sağlanmasının yanı sıra çok sayıda uygulama aracılığıyla alışveriş, çalışma, araştırma, iletişim halinde kalmak için modern yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Son yıllarda, dünya çapında internet kullanımı çarpıcı bir şekilde artmıştır (Sultana ve Uddin, 2019; Kishore ve ark., 2019; Sikia ve ark., 2019). İnternet World Stats'ın (<http://www.internetworldstats.com/stats.htm>) verilerine göre 2019 yılında dünyada internet kullanıcısı 4 milyarı geçmiş, dünya nüfusunun %56.8' i internet kullanıcısı olarak bulunmuştur. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2018 yılı verilerine göre ailelerin %83.8'i internet erişimine sahip olduğu saptanmıştır.

İnternetin getirdiği tüm olumlu faydaların yanında aşırı veya kontrolsüz kullanım problemleri de ortaya çıkmıştır (Sultana ve Uddin, 2019). İnternet, gençler için faydalı bir araç olmasına rağmen, çocuklar ve ergenler internet bağımlısı olma riski altındadır. Sorunlu internet kullanımıyla bağlantılı pek çok sağlık sorunuyla internet bağımlılığı modern bir sendrom haline gelmiştir (Sultana ve Uddin, 2019). İnternet bağımlılığı küresel bir sağlık sorunu olarak ortaya çıkmıştır ve prevelansı ülkeden ülkeye değişmektedir (Sultana ve Uddin, 2019). İnternet bağımlılığı, patolojik bozukluklar gibi dürtü-kontrol bozukluğudur (Sikia ve ark., 2019).

İnternet bağımlılığına neden olan birçok faktör bulunmaktadır. İnternetin çekiciliği, özellikle çocuklar için en sık kullanım nedenlerinden biridir. Aynı zamanda çocukların internet kullanımına açık olmasında; internetin kullanımının kolay olması, zamanın mevcudiyeti, sınırlı ebeveyn denetimi, kaçış yolu ve sosyal etkileşim sayılabilir. Bunun yanında bağımlılık yaratan uygulamalar özellikle çevrimiçi sohbet, buluşma veya oyun oynama sayılabilir (Arokiasamy ve ark., 2019; Kumar ve ark., 2019).

İnternet bağımlılığının belirtileri arasında; internetle meşgul olma, internet kullanımını kontrol etmede başarısız girişimler, internette uzak kaldığında huzursuz ve sinirli olma, olumsuz psikososyal sorunların bilgisine rağmen aşırı internet kullanımını devam ettirme, internet kullanımı sonucu önceki hobilerin kaybı, kişinin iş, sosyal ve ailevi hayatının giderek bozulması, internetin rahatlamak için kullanılması sayılır (Kumar ve ark., 2019; Karlı, 2019; Bozkurt ve ark., 2016).

İnternet bağımlılığı nörolojik komplikasyonlara, psikolojik rahatsızlıklara, davranışsal problemlere, fizyolojik ve sosyal sorunlara neden olarak kişilerin hayatını mahvettiği bulunmuştur. Bununla birlikte akademik performansta ve duygusal dengede bozulmaya neden olan internet bağımlılığı özellikle genç nüfus arasında önemlidir. Aynı zamanda fiziksel aktiviteyle ters orantılıdır (Sultana ve Uddin, 2019; Sikia ve ark., 2019; Karlı, 2019). Bilgisayar karşısında aşırı zaman harcama, yanlış oturma pozisyonları, hareketsizlik, görme

ve konuşma problemleri, düzensiz yatak saatleri, iştahsızlık, öğün atlama ve öğün yetersizliği gibi sorunlara neden olabilir (Gür ve ark., 2015). İnternet kullanımının günde iki saati aşması halinde ruh sağlığı sorunlarının ortaya çıkabileceği belirlenmiştir (Telef, 2016). Uzun süreli internet kullanımı frontal loblarda, oksipital bölgede ve davranışsal bozulmaya yol açabilecek parietal alanlarda beyin fonksiyonlarının bozulmasına neden olabilir. Bu alanlardaki hasar, düşünme sürecini, hafıza işleme ve alıkoyma, görsel ayarlar, el hareketi ve özel yetenekleri de etkileyebilir (Navangsari, 2016).

İnternet bağımlılığının önlenmesi için, koruyucu müdahalelerin ağırlıklı olarak çocuklar ve ergenler üzerinde yoğunlaşması gerekmektedir. Önleme programları okul ortamlarında uygulanmalı, geleneksel çocuk oyunları gibi ders dışı etkinlikler kullanılmalıdır. Nawangsari (2016) tarafından yapılan çalışmada da geleneksel oyunların çocuklar için internet bağımlılığı tedavisinde etkili olduğu bulunmuştur.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde internet bağımlılığı giderek artmaktadır. Öğrencilerin boş vakitlerinin daha fazla olması, internetin kolay ulaşılabilir olması ve geleneksel oyun yerine bilgisayar oyununu tercih etmesi gibi nedenlerden dolayı internet bağımlılığı giderek artmaktadır. Uzun süreli internet kullanımı bireylerin fiziksel, psikolojik, duyuşsal, sosyal, bilişsel ve yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle internet bağımlılığını önlemede geleneksel çocuk oyunlarından yararlanılması önem kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Arokiasamy, L., Kanan, N., Ismail, M. R. (2019). A Study on Parenting Styles and Parental Attachment in Overcoming Internet Addiction among Children. *Global Business and Management Research: An International Journal*; 11(2): 409-419.
- Aypay, A. (2016). Investigating the Role of Traditional Children's Games in Teaching Ten Universal Values in Turkey. *Eurasian Journal of Educational Research*; 62: 283-300.
- Bozkurt, H., Şahin, Ş., Zoroğlu, S. (2016). İnternet Bağımlılığı: Güncel Bir Gözden Geçirme. *Çağdaş Tıp Dergisi*; 6(3): 235-247.
- Budak, M., Kılıç, M., Taşkın, H. (2017). The effect of Traditional Children's Games on Orientation and Rhythm Ability. *Science, Movement and Health*; 17(2): 200-204.
- Charles, MD. A. G., Abdullah, M. R., Musa, R. M., Kosni, N. A., Malıkı, A. B. H. M. (2017). The Effectiveness of Traditional Games Intervention Program in the Improvement of Form One School-Age Children's Motor Skills Related Performance Components. *Journal of Physical Education and sport*; 17(3): 925-930.
- Gerçekker, G.Ö., Kahraman, A., Yardımcı, F., Bolşık, B. (2014). İlköğretim Öğrencilerinin Geleneksel Çocuk Oyunlarını Oynama Durumlarının ve Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi. *Uluslararası Hakemli Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*; 2(3): 49-62

- Girmen, P. (2012). Eskişehir Folklorunda Çocuk Oyunları ve Bu Oyunların Yaşam Becerisi Kazandırmadaki Rolü. *Milli Folklor*; 24(95): 263-273.
- Gür, K., Yurt, S., Bulduk, S., Atagöz, S., 2015. Internet Addiction and Physical and Psychosocial Behavior Problems Among Rural Secondary School Students. *Nurs. Health Sci.* 17, 331–338. <http://dx.doi.org/10.1111/nhs.12192>.
- Hazar, Z., Tekkurşun Demir, G., Dalkıran, H. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Geleneksel Oyun ve Dijital Oyun Algularının İncelenmesi: Karşılaştırılmalı Metafor Çalışması. *Spormetre*; 15(4): 179-190.
- Karlı, N. (2019). Gençlerde İnternet Bağımlılığı ve Dindarlık İlişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*; 46: 225-260.
- Kishore, A., Pan, T., Naskar, N. N. (2019). Internet Addiction and Its Associated Factors: Study Among the Students of A Public Health School of Kolkata. *International Journal of Health & Allied Sciences*: 8(3): 159-163.
- Kumar, N., Kumar, A., Mahto, S. K., Kandpal, M., Deshpande, S. N., Tanwar, P. (2019). Prevalence of Excessive İnternet Use and Its Correlation With Associated Psychology in 11th and 12th Grade Students.
- Lestari, P. I., Prima, E. (2017). The Implementation of Traditional Games to Improve the Social Emotional Early Childhood. *Journal of Educational Science and Technology*; 3(3): 178-184.
- Nawang Sari, G. (2016). Traditional Games Intervention Effectiveness for Children with Internet Addiction. *Asean Conference 2nd psychology & humanity* (pp. 729- 733). Malang: Universitas Muhammadiyah Malang
- Saikia, A. M., Das, J., Barman, P., Bharali, M. D. (2019). Internet Addiction and Its Relationships with depression, Anxiety and Stress in Urban Adolescents of Kamrup District, Assam. *Journal of Family and Community Medicine*, 26(2): 108-112.
- Sultana, M., Uddin, M. K. (2019). Parental Rejection, Depression, and Internet Addiction Among Young Adults. *Pakistan Journal of Psychological Research*; 34(2): 419-432.
- Telef, B. B. (2016). Investigating the Relationship among Internet Addiction, Positive and Negative Affects, and Life Satisfaction in Turkish Adolescents. *International Journal of Progressive Education*; 12(19): 128-135.
- Watson, J. C. (2005). Internet addiction diagnosis and assessment: Implications for counselors. *Journal of Professional Counseling, Practice, Theory, & Research*, 33(2), 17-30.

HİDROELEKTRİĞİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: FARKLI GELİR SEVİYELERİNE SAHİP ÜLKELER İÇİN DENEYSSEL KANITLAR

**THE EFFECT OF HYDROELECTRIC ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT:
EMPIRICAL EVIDENCE FROM COUNTRIES WITH DIFFERENT INCOME LEVELS**

Doç.Dr.Taner GÜNEY
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

ÖZET

Hidroelektrik, dünyanın ekonomik olarak büyümesi ve gelişmesinin neredeyse beşte birine katkıda bulunmaktadır. Dünya genelinde, bazı ülkelerdeki enerji arzın çoğunluğunu sağlayan hidroelektrik enerjisi, birkaç ülke için ise, tek yerli enerji kaynağıdır. Oysa ticari ve insan faaliyetlerinin her alanında enerji gereklidir. Enerji üretimi, dünyanın tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerindeki ekonomik ve sosyal kalkınma için ana faktörlerden biridir. Hızlı ekonomik büyüme daha fazla enerji üretimi gerektirirken, istenen miktarda enerjiyi sürdürülebilir bir şekilde sağlamak büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Buna ilave olarak, enerjinin çeşitli kaynaklardan elde edilmesiyle ilgili çevresel sorunlara da dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü enerji üretimi çevresel bozulmaya, kirliliğe neden olmakta, bunun yanında hızla artan nüfus ve sanayileşme de dünyanın çevresel durumuna kötü bir şekilde etki etmektedir. Bunların sonucunda iklim değişikliği sorunu, muazzam sera gazı salınımı nedeniyle çok önemli bir sorun haline gelmiştir. Hidroelektrik, fosil yakıt üretimine büyük ölçekli bir alternatiftir ve yeşil sera gazı emisyonlarına ve diğer atmosferik kirliliğe çok az miktarda katkıda bulunur. Hidroelektrik, küresel zorluklarla başa çıkmak için yenilenebilir ve sürdürülebilir bir enerji kaynağıdır. Bu çalışmada da bu nedenle farklı gelir düzeyine sahip ülkelerde, hidroelektriğin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu amaçla, 32 orta gelirli ve 34 yüksek gelirli ülkenin, 1990-2015 yılları arasındaki yıllık verileri analizlere dahil edilmiştir. Analizlerde tam değiştirilmiş sıradan en küçük kare (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kare (DOLS) yöntemleri tercih edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, orta gelirli ülkeler ile yüksek gelirli ülkelerde, hidroelektrik sürdürülebilir kalkınmayı pozitif yönlü etkilemektedir. Diğer yandan hidroelektriğin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi, orta gelirli ülkelere, yüksek gelirli ülkelere göre oldukça yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Hidroelektrik, Sürdürülebilir Kalkınma, Panel Veri

ABSTRACT

Hydropower contributes to almost one-fifth of the world's economic growth and development. Worldwide, hydroelectric energy, which provides the majority of the energy supply in some countries, is the only domestic energy source for several countries. However, energy is required in all areas of commercial and human activities. Energy production is one of the main factors for economic and social development in all developed and developing countries of the world. While rapid economic growth requires more energy production, supplying the desired amount of energy in a sustainable manner is a major problem. In addition, environmental issues related to the generation of energy from various sources need to be considered. Because energy production causes environmental degradation and pollution, as well as rapidly increasing population and industrialization have a bad impact on the environmental condition of the world. As a result, the problem of climate change has become a major problem due to the enormous greenhouse gas (GHG) emissions. Hydropower is a large-scale alternative to fossil fuel production and contributes little to greenhouse gas emissions and other atmospheric pollution. Hydropower is a renewable and sustainable energy source to cope with global challenges. For this reason, the impact of hydroelectric

power on sustainable development in countries with different income levels was analyzed. For this purpose, annual data of 32 middle-income and 34 high-income countries between 1990 and 2015 were included in the analysis. Fully modified ordinary least square (FMOLS) and dynamic ordinary least square (DOLS) methods were preferred in the analyzes. According to the estimation results, hydropower positively affects sustainable development in middle-income and high-income countries. On the other hand, the impact of hydroelectric power on sustainable development is considerably higher in middle-income countries than in high-income countries.

Keywords: Hydropower, Sustainable Development, Panel Data

1. GİRİŞ

2010 yılında, hidroelektrik dünya elektrik üretiminin% 16'sını oluşturdu ve Uluslararası Enerji Ajansı'na (2015) göre, bu 2018'de% 16,3'e yükseldi. Bu düşük artış oranına rağmen, küresel yenilenebilir enerjinin% 85'i hidroelektrikten geliyor (Sovacol ve Walter, 2018). Başka bir deyişle, dünyadaki yenilenebilir enerjinin büyük bir kısmı hidroelektrikten oluşmaktadır. Bu nedenle hidroelektrik, sürdürülebilir kalkınma açısından önemli bir enerji kaynağıdır. Çünkü sürdürülebilir kalkınma, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan ve Brundtland Raporu (WCED, 1987) olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz raporunda, toplumun bugünkü ihtiyaçlarını karşılamak için toplum tarafından kullanılan kaynakların, bu kaynakların gelecek nesillerini mahrum bırakmayacak şekilde, kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla yapılan çalışmalar hava kirliliğinin en aza indirilmesi, uzun vadeli ekolojik sürdürülebilirliğin korunması, temel ihtiyaçların karşılanması yani kısaca sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması için yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir (IEA, 2017). Bu çalışmada da hidroelektriğin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. 32 orta gelirli ve 34 yüksek gelirli ülkenin, 1990-2015 yılları arasındaki yıllık verileri ile yürütülen tam değiştirilmiş sıradan en küçük kare (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kare (DOLS) tahminleri, ilgili ülkelerde, hidroelektriğin sürdürülebilir kalkınmayı pozitif yönlü etkilediğini göstermektedir.

DATA ve METOD

Bu çalışmada 32 orta gelirli ve 34 yüksek gelirli ülkenin, 1990-2015 yılları arasındaki yıllık verileri ile, hidroelektriğin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Hidroelektrik göstergesi olarak, toplam elektrik üretimi içindeki hidroelektrik üretiminin payı ve hidroelektrik tüketimine eşdeğer petrol olarak ölçülmüş hidroelektrik tüketiminin doğal logaritması kullanılmıştır. Ülkelere ait veriler Dünya Bankası'ndan ve BP Statistical Review of World Energy (SRWE) çevrimiçi veri tabanından alınmıştır. Sürdürülebilir kalkınma göstergesi olarak ise düzeltilmiş net tasarruf değişkeni kullanılmıştır. Aidt (2009), Aidt (2010), Güney (2017) Spaiser et al. (2018) ve Güney (2019a) düzeltilmiş net tasarrufu sürdürülebilir kalkınma göstergesi olarak kullanmıştır. Düzeltilmiş net tasarruf hesaplamasında, önce brüt tasarruftan (Gs) üretilen sermayenin aşınma payının (Dep) çıkarılması ile ulusal net tasarruf elde edilmektedir. Böylece bugünkü toplumun net refahı ölçülmüş olmaktadır. Ulusal net tasarrufa (Gs-Dep) kamunun eğitim için yaptığı harcamaları eklendikten sonra (E), karbondioksit emisyonu zararının (CD) ve doğal sermayenin kullanılması sonucu doğal sermayeden elde edilen ranttaki azalmanın (R) çıkarılması ile düzeltilmiş net tasarruf, yani Ans elde edilmiş olur (Güney, 2019b). Ans'nin GSMH'ya oranını gösteren veriler Dünya Bankası'ndan alınmıştır.

Bu çalışmada dengesiz panel veri yöntemi ile (1) nolu model tahmin edilecektir. Bu çalışmada sadece hidroelektrik enerjisinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisine odaklanıldığı için herhangi bir başka bağımsız değişken kullanılmamıştır.

$$SD_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{Hidro}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

burada, $i = 1, \dots$, paneldeki her ülke için N , $t = 1, \dots, T$, zaman dilimini belirtir ve ε stokastik hata terimini belirtir. (1) nolu modelin tahmini için FMOLS ve DOLS yöntemleri tercih edilmiştir. DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemi ve FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) yöntemi Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilmiştir. FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahminlerdeki otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan sapmaları düzeltmektedir. DOLS yöntemi ise modele dinamik unsurları da dahil ederek statik regresyondaki içsellik sorunlarından kaynaklanan sapmaları da giderebilecek bir özelliğe sahiptir. Bireysel kesitler arasındaki önemli ölçüde heterojenliğe izin veren FMOLS yöntemi sabit terim, hata terimi ve bağımsız değişkenlerin farkları arasındaki olası korelasyonun varlığını hesaba katmaktadır (Gülmez, 2015).

TAHMİNLER

Tablo 1'de 32 orta gelirli ülkede hidroelektriğin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini gösteren tahminler yer almaktadır. Tablo 2'de ise 34 yüksek gelirli ülkede hidroelektriğin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini gösteren tahminler yer almaktadır. Tablo 1'e göre, FMOLS sonuçları hidroelektrik tüketimindeki% 1'lik bir artışın, %1 anlamlılık düzeyinde, sürdürülebilir kalkınmayı % 2,5231 arttırdığını belirtmektedir. Bir diğer hidroelektrik göstergesi olan Hidroln'de bu oran 0,0535'tir. DOLS sonuçlarına göre ise hidroelektrik tüketimindeki% 1'lik bir artış, %1 anlamlılık düzeyinde, sürdürülebilir kalkınmayı % 6,9445 arttırmaktadır. Hidroln'de bu oran 0,0721'dir.

Tablo 1: Orta Gelirli Ülkede Hidroelektrik ve Sürdürülebilir Kalkınma

	FMOLS	DOLS
Hidro	2.5231 (0.7839) 0.0013	6.9445 (1.9350) 0.0004
Hidroln	0.0535 (0.0137) 0.0001	0.0721 (0.0236) 0.0027

Tablo 2'ye göre, FMOLS sonuçları hidroelektrik tüketimindeki %1'lik bir artışın, sürdürülebilir kalkınmayı % 0,5205 arttırdığını belirtmektedir ancak bu artış istatistiksel olarak anlamlılığa sahip değildir. Bir diğer hidroelektrik göstergesi olan Hidroln'de bu oran 0,0075'tir ancak bu sefer bu oran, %1 anlamlılık düzeyinde bile, istatistiksel olarak anlamlılığa sahiptir. Dolayısıyla yüksek gelirli ülkelerde de hidroelektrik tüketimi sürdürülebilir kalkınmayı arttırmaktadır. DOLS sonuçlarına göre ise hidroelektrik tüketimindeki% 1'lik bir artış, sürdürülebilir kalkınmayı % 1,4014 arttırmaktadır ancak bu artış istatistiksel olarak anlamlılığa sahip değildir. Hidroln'de bu oran 0,0073'tür. Bu oran, %1 anlamlılık düzeyinde bile, istatistiksel olarak anlamlılığa sahiptir. Dolayısıyla yüksek gelirli ülkelerde de hidroelektrik tüketimi sürdürülebilir kalkınmayı arttırmaktadır

Tablo 2: Yüksek Gelirli Ülkede Hidroelektrik ve Sürdürülebilir Kalkınma

	FMOLS	DOLS
Hidro	0.5205 (0.9920) 0.5999	1.4014 (1.6311) 0.3906
HidroIn	0.0075 (0.0002) 0.0000	0.0073 (0.0002) 0.0000

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, 32 orta gelirli ve 34 yüksek gelirli ülkede hidroelektriğin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Çalışmada bu nedenle, 32 orta gelirli ve 34 yüksek gelirli ülkenin 1990-2015 dönemini kapsayan verileri ile tam değiştirilmiş sıradan en küçük kare (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kare (DOLS) tahminleri elde edilmiştir. FMOLS ve DOLS tahmin sonuçlarına göre hidroelektrik, sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Diğer bir deyişle, 32 orta gelirli ve 34 yüksek gelirli ülkede, hidroelektrik enerji tüketimi artığında, sürdürülebilir kalkınma düzeyi de artmaktadır. Bu nedenle orta gelirli ve yüksek gelirli ülkeler, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda, enerji kaynağı olarak hidroelektriği tercih edebilirler. Bu amaçla hidroelektriği ön plana çıkararak ve hidroelektrik üretimini arttıran önlem ve politikaları hayata geçirmeleri önerilebilir.

KAYNAKÇA

Aidt, T. S. (2009). "Corruption, institutions, and economic development." *Oxford review of economic policy*, 25(2), 271-291.

Aidt Toke S. (2010). *Corruption and sustainable development*. CWPE 1061. Cambridge: Faculty of Economics and Jesus College, University of Cambridge.

Gülmez, A. (2015). OECD ülkelerinde ekonomik büyüme ve hava kirliliği ilişkisi: panel veri analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 18-30.

Güney T. (2017). "Governance and sustainable development: How effective is governance?." *The J of Int Trade & Eco Devel.* 26(3): 316-335.

Güney, T. (2019a). "Renewable energy, non-renewable energy and sustainable development." *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 1-9.

Güney Taner (2019b). Hidroelektrik ve Sürdürülebilir Kalkınma: OECD Ülkeleri Örneği. Innovation and Global Issues Congress V, 2-4 Mayıs Ankara.

IEA (2018) World Energy Outlook. IEA Publications, France.

Pedroni, P. (2000), "Fully-Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels", *Advances in Econometrics*, 15: 93-130.

Pedroni, P. (2001), "Purchasing power parity tests in cointegrated panels", *Review of Economics and Statistics*, 83: 727-731.

Sovacool, B. K., & Walter, G. (2018). Major hydropower states, sustainable development, and energy security: Insights from a preliminary cross-comparative assessment. *Energy*, 142, 1074-1082.

Spaiser, V., Scott, K., Owen, A., & Holland, R. (2018). "Consumption-based accounting of CO2 emissions in the sustainable development Goals Agenda." *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 1-8.

WCED. 1987. *Our Common Future*. World Commission on Environment and Development, Oxford: Oxford University Press.

KÜRESELLEŞME ve GELİR DAĞILIMI: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ
GLOBALIZATION AND INCOME DISTRIBUTION: AN ANALYSIS ON TURKEY

Doç. Dr. Taner GÜNEY

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

ÖZET

Küreselleşme, üretim faktörlerinin, malların ve hizmetlerin ülke sınırları boyunca serbest dolaşımı olarak tanımlanabilir. Oldukça tartışmalı bir kavram olan küreselleşmeden gerçekten hangi ülkelerin yararlandığı, küreselleşmenin kimin lehine olduğu tartışmaları, bilimsel çevrelerce yaygın bir şekilde tartışılmaktadır. Bu alandaki literatür, küreselleşmenin neden olduğu birçok olumlu ve olumsuz gelişmeyi vurgulamaktadır. Olumlu ve olumsuz etkiler konusundaki tartışmaların altında yatan en önemli sebep, bazı ülkelerin küreselleşmeden fayda sağladığı, bazılarının ise büyük ölçüde zarar gördüğü yönündeki düşüncedir. Diğer yandan araştırmacılar çok önemli bir iktisadi faktör olan gelir dağılımının da küreselleşmeden nasıl etkilendiğini araştırma ihtiyacı duymaktadır. Bu makalenin amacı da, ekonomik küreselleşmenin Türkiye'deki gelir dağılımı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçla, 1970 - 2015 yılları arasındaki yıllık veriler Johansen eşbütünleşme testi ile tam değiştirilmiş sıradan en küçük kare (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kare (DOLS) testi kullanılarak incelenmiştir. Tahmin sonuçları, Türkiye'de ekonomik küreselleşme ve gelir dağılımı arasındaki uzun vadeli ilişkinin varlığını göstermektedir. Ayrıca, FMOLS ve DOLS test sonuçları, ekonomik küreselleşmenin Türkiye'deki gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Buna göre ekonomik küreselleşmedeki %1'lik artış, FMOLS tahminlerine göre, gelir dağılımının %0.080 bozulmasına, DOLS tahminlerine göre ise %0.082 bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de gelir dağılımı ekonomik küreselleşmeden negatif yönlü etkilenmektedir. Diğer bir deyişle ekonomik küreselleşme gelirin daha adaletsiz dağılmasına sebep olmaktadır. Ayrıca çalışmada, ekonomik küreselleşmenin iki alt dalının (de facto ve de jure) gelir dağılımı üzerindeki etkisi de analiz edilmiştir. Elde edilen tahminlere göre, ekonomik küreselleşmenin iki alt dalı da gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle politika yapıcılar, gelir dağılımı politikalarını ve hedeflerini belirlerken küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisini de dikkate almalıdır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Gelir Dağılımı, Türkiye

ABSTRACT

Globalization can be defined as the free movement of production factors, goods and services along the borders of the country. The debates about which countries really benefit from globalization and who is in favor of globalization are widely discussed by scientific circles. The literature in this area emphasizes many positive and negative developments caused by globalization. The most important reason behind the discussions on positive and negative impacts is the idea that some countries benefit from globalization and others suffer greatly. On the other hand, researchers need to investigate how income distribution, which is a very important economic factor, is affected by globalization. The purpose of this article is to investigate the impact of economic globalization on income distribution in Turkey. For this purpose, annual data between 1970 and 2015 were analyzed using Johansen cointegration test, fully modified ordinary least square (FMOLS) and dynamic ordinary least square (DOLS) test. The estimation results indicate the existence of a long-term relationship between economic globalization and income distribution in Turkey. Also, FMOLS and DOLS estimates indicate that economic globalization negatively affects the income distribution in Turkey. Accordingly, a 1% increase in economic globalization leads to a deterioration of the income distribution by 0.080% according to FMOLS estimates and a deterioration of 0.082% according to DOLS estimates. Thus, the distribution of income in Turkey is being negatively

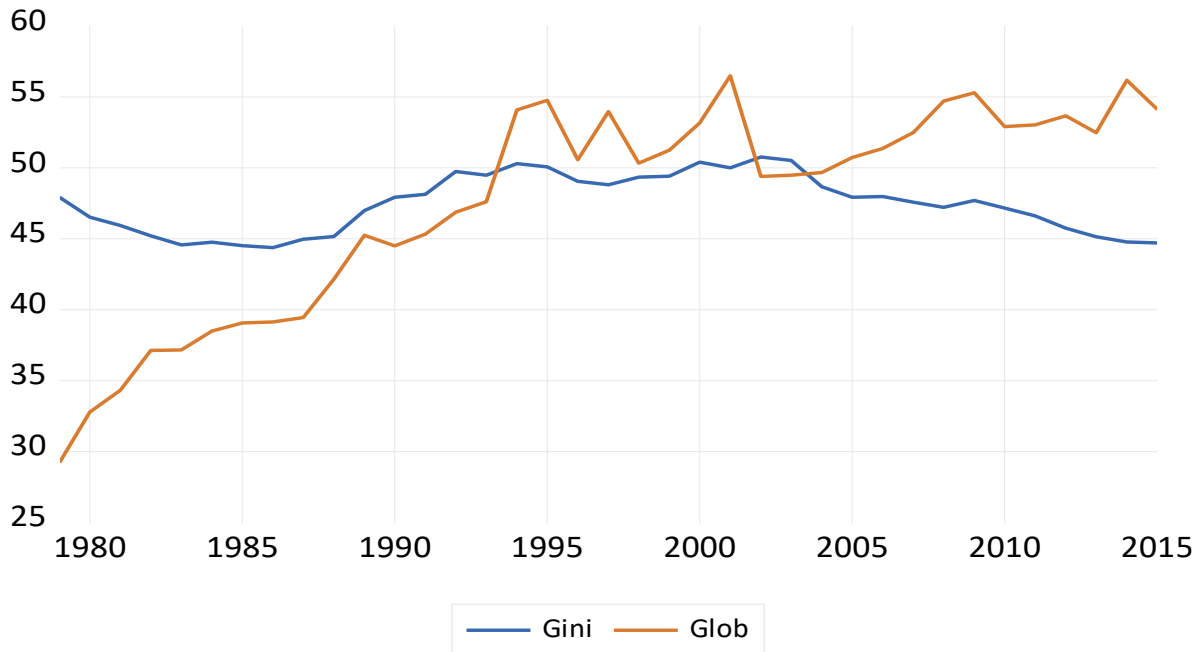
affected by economic on globalization. In other words, economic globalization causes more unfair distribution of income. In addition, the effect of the two sub-branches of economic globalization (de facto and de jure) on income distribution was analyzed. According to the estimations obtained, both sub-branches of economic globalization cause deterioration of income distribution. For this reason, policy makers should take into account the impact of globalization on income distribution when setting income distribution policies and objectives.

Keywords: Globalization, Income Distribution, Turkey

1. GİRİŞ

Küreselleşme, son 25 yılda bilime ilgi duyulan en önemli konulardan biri haline geldi ve farklı bilim dallarından araştırmacılar tarafından bu konuda çok sayıda çalışma yapıldı. Bu nedenle, küreselleşme çalışmaları, bu değişkenin sosyolojik, psikolojik, iletişimsel ve tarihi yönleri gibi yönleri kapsamıştır. Bununla birlikte, küreselleşmenin ekonomik etkilerine odaklanan ve çeşitli makroekonomik etkileri inceleyen araştırmacılar, konuya en çok ekonomik bakış açısıyla yaklaşmaktadır (Can ve Doğan, 2016). Bu alandaki en önemli çalışmalardan biri olan Dreher (2006), küreselleşmeyi üretim faktörlerinin, malların ve hizmetlerin ülke sınırları boyunca serbest dolaşımı olarak tanımlayarak, ekonomik entegrasyonun zaman içinde siyasi ve sosyal entegrasyona paralel olarak ilerlediğini belirtmiştir. İlgili literatür, küreselleşme ile ilgili ekonomik ve teknolojik değişim, yaşamın sosyal yönleri ve politika konuları gibi birkaç önemli soruyu ortaya koymaktadır. (Chang vd., 2011). Bu yöndeki çalışma alanlarından biri de gelir dağılımıdır. Sosyal bilimciler tarafından genellikle istenmeyen bir durum olarak değerlendiren gelir dağılımı, küreselleşmeden etkilenen önemli ekonomik değişkenlerden biridir (Persson ve Tabellini, 1994). Belirli bir dönemde toplam gelire katkıda bulunan kişilerin bu gelirden elde ettikleri payı ifade eden gelir dağılımı, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde çok daha önem kazanan bir ekonomik değişkendir. İlgili literatür, küreselleşmenin görece daha az gelişmiş ülkelerde eşitsizliğin azalmasına ve daha gelişmiş ülkelerde eşitsizliğin artmasına neden olduğunu göstermektedir¹. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, Türkiye'nin ekonomik küreselleşme düzeyi ol-

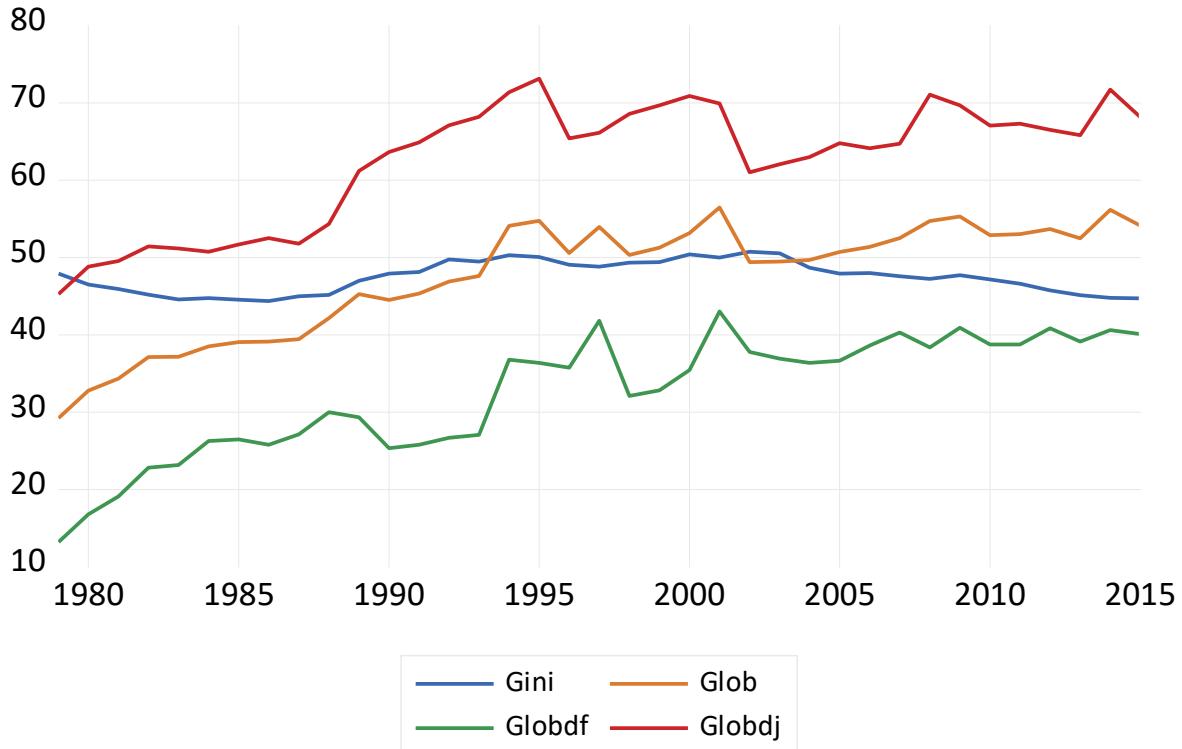
Grafik 1: Ekonomik Küreselleşme ve Gelir Dağılımı

¹ Literatür için Doğan ve Can (2019)'a bakılabilir.

an Glob genel olarak artma eğilimindeyken, gelir dağılımı göstergesi olan Gini, 1980'den 1985'e kadar azalma eğilimindedir. Bu bölgede ekonomik küreselleşmenin de sürekli arttığı görülmektedir. Ancak Gini 1985 ile 2000'li yılların ilk yarısına kadar artma eğilimi göstermiş, 2004'ten itibaren ise yine düşüş göstermiştir. Tablo 2'de de görüldüğü gibi, Türkiye'nin ekonomik küreselleşme düzeyi ile Gini katsayısı arasındaki bu ilişki, ekonomik küreselleşmenin iki alt dalı olan de facto ekonomik küreselleşme (GlobIdf) ve de jure ekonomik küreselleşme (Globdj) için de geçerlidir. Bu çalışmanın amacı da ekonomik küreselleşme ve iki alt dalının Türkiye'nin gelir dağılımı üzerindeki etkisini araştırmaktır.

Grafik 2: Ekonomik Küreselleşmenin Alt Bileşenleri ve Gelir Dağılımı

DATA ve METOD

Bu çalışmada Türkiye'nin 1970 - 2015 yılları arasındaki yıllık verileri ile, ekonomik küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Ekonomik küreselleşme göstergesi olarak KOF Enstitüsünün hazırladığı küreselleşme verileri kullanılmıştır. Türkiye'ye ait veriler KOF Enstitüsü'nden alınmıştır. Gelir dağılımı göstergesi olarak ise Gini katsayıları kullanılmıştır. Veriler Teksas Üniversitesi'nce yürütülen University of Texas Inequality Project'ten alınmıştır.

Bu çalışmada aşağıdaki (1) nolu model tahmin edilecektir.

$$Gini_t = \beta_0 + \beta_1 Glob_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

burada, $t = 1, \dots, T$, zaman dilimini belirtir ve ε stokastik hata terimini belirtir. (1) nolu modelin tahmini için Johansen eşbütünlük, FMOLS ve DOLS yöntemleri tercih edilmiştir. Johansen eşbütünlük testinde, tüm değişkenler dahili olarak kabul edilen VAR modeli tarafından harekete geçirilir. Bu yöntemle, vektörlerin tahmininde maksimum olabilirlik yöntemi kullanılmış ve katsayı matrisinin sırası belirlenmeye çalışılmıştır. DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemi ve FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) yöntemi Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilmiştir. FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahminlerdeki otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan sapmaları

düzeltilmektedir. DOLS yöntemi ise modele dinamik unsurları da dahil ederek statik regresyondaki içsellik sorunlarından kaynaklanan sapmaları da giderebilecek bir özelliğe sahiptir (Gülmez, 2015).

TAHMİNLER

Tablo 1'den görülebileceği gibi, ADF ve PP test sonuçlarına göre gelir dağılımı ve ekonomik küreselleşme değişkenleri durağan değildir. Birinci fark alındığında değişkenler durağan hale gelmektedir. Başka bir deyişle, sonuçlar tüm değişkenlerin I(1) olduğunu göstermektedir. Johansen testi istatistik sonuçları (iz ve maksimum özdeğer) boş hipotez olan 'eşbütünleşme ilişkisi yoktur'u reddetmektedir. Tablo 2'deki sonuçlar, en az bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, ekonomik bütünleşme ve Gini değişkeni arasında uzun vadeli eşbütünleşme ilişkileri vardır.

Tablo 1: Birim Kök Testleri

	Augmented Dickey Fuller (ADF)		Phillips-Perron (PP)	
	Level	First Diff	Level	First Diff
Gini	-1.5141(0.5175)	-5.4085(0.0000)	-1.5880(0.4805)	-5.4085(0.0000)
Glob	-1.2266(0.6548)	-7.8578(0.0000)	-1.2073(0.6632)	-7.9584(0.0000)
Globdf	-1.4116(0.5661)	-8.2798(0.0000)	-1.3522(0.5970)	-9.5281(0.0000)
Globdj	-1.2167(0.6592)	-6.2534(0.0000)	-1.1783(0.6757)	-6.2404(0.0000)

Tablo 2: Eşbütünleşme

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.441720	27.65201	24.27596	0.0181
At most 1	0.175906	7.250679	12.32090	0.3008

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.441720	20.40133	17.79730	0.0198
At most 1	0.175906	6.771469	11.22480	0.2700

Tablo 3'e göre, FMOLS sonuçları ekonomik küreselleşmedeki % 1'lik bir artışın, %1 anlamlılık düzeyinde, gelir dağılımındaki bozulmayı % 0,0804 arttırdığını belirtmektedir. Ekonomik küreselleşmenin alt dalları olan Globdf'de bu oran %0.0019, Globdj'de ise 0,0021'dir. DOLS sonuçlarına göre ise ekonomik küreselleşmedeki % 1'lik bir artış, %1 anlamlılık düzeyinde, gelir dağılımındaki bozulmayı % 0,0821 arttırmaktadır. Bu oranlar FMOLS tahminlerinde olduğu gibi yine Globdf'de %0.0019, Globdj'de ise 0,0021'dir. Sonuç

olarak ekonomik küreselleşme ve alt dalları, Türkiye'de Gini katsayısının yükselmesine, diğer bir deyişle gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.

Tablo 3: FMOLS ve DOLS Tahminleri

	FMOLS			DOLS		
	Coefficient	t-stat.	P-value	Coefficient	t-stat.	P-value
Glob	0.0804	5.1128	0.0000	0.0821	5.0345	0.0000
Globdf	0.0019	4.5699	0.0000	0.0019	4.3283	0.0000
Globdj	0.0021	5.6857	0.0000	0.0021	5.7420	0.0000

SONUÇ

Bu makalenin amacı, ekonomik küreselleşmenin Türkiye'deki gelir dağılımı üzerindeki etkisini analiz etmektir. Türkiye'nin, 1970-2015 yılları arasındaki yıllık verileri ile Johansen eşbütünleşme ile tam değiştirilmiş sıradan en küçük kare (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kare (DOLS) yöntemleri ile analizleri yapılmıştır. Tahmin sonuçları, Türkiye'de ekonomik küreselleşme ve gelir dağılımı arasındaki uzun vadeli ilişkinin varlığını göstermektedir. Ayrıca, FMOLS ve DOLS test sonuçları, ekonomik küreselleşmenin Türkiye'deki gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Buna göre ekonomik küreselleşmedeki %1'lik artış, FMOLS tahminlerine göre, gelir dağılımının %0.080 bozulmasına, DOLS tahminlerine göre ise %0.082 bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de gelir dağılımı ekonomik küreselleşmeden negatif yönlü etkilenmektedir. Diğer bir deyişle ekonomik küreselleşme gelirin daha adaletsiz dağılmasına sebep olmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye'nin, ekonomik küreselleşmenin neden olduğu gelir dağılımı problemini ciddiye alması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Chang, C., Lee, C., & Hsieh, M. (2011). Globalization, real output and multiple structural breaks. *Global Economic Review*, 40(4), 421-444.

Doğan, B., & Can, M. (2019). The Relationship Between Globalization and Income Distribution: An Empirical Analysis in the Context of South Korea. In *Emerging Economic Models for Global Sustainability and Social Development* (pp. 20-45). IGI Global.

Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, 38(10), 1091-1110.

Gülmez, A. (2015). OECD ülkelerinde ekonomik büyüme ve hava kirliliği ilişkisi: panel veri analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 18-30.

Pedroni, P. (2000), "Fully-Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels", *Advances in Econometrics*, 15: 93-130.

Pedroni, P. (2001), "Purchasing power parity tests in cointegrated panels", *Review of Economics and Statistics*, 83: 727-731.

Persson, T., & Tabellini, G. (1994). Is inequality harmful for growth?. *The American economic review*, 600-621.

ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ İNCELEMESİ

Esmâ TÜRLÜOĞLU
Trakya Üniversitesi

ÖZET

Bir ülkede dış denge bileşeni, cari işlemler ve iç denge bileşenleri, tasarruf-yatırım ve bütçenin eşitlenmesi ile makroekonomik genel denge oluşmaktadır. Literatürde cari işlemlerde oluşan açıkla birlikte kamu kesimi dengesini ifade eden bütçede oluşan dengesizlik “ikiz açık hipotezi” olarak bilinmektedir. İkiz açığa iç dengenin diğer kolu olan tasarruf-yatırım dengesinde oluşan açıkta eş anlı olarak görülmesi durumuna “üçüz açık” problemi ortaya çıkmaktadır. Genel dangedeki bozulmayı ifade eden bu açıklar büyüdüğünde ekonomik krizlere neden olan problemlere dönüşmektedirler.

Bu çalışmada, öncelikle cari işlemler, tasarruf, yatırım ve bütçe dengesi ile ilgili kavramsal ifadeler yer verilmiş, daha sonra teorik çerçevesi incelenmiştir. Ayrıca, birbirleri ile etkileşim halinde olan cari işlemler açığı, tasarruf-yatırım açığı ve bütçe açığının, Türkiye ekonomisine etkileri araştırılmıştır. 1980 ve 2017 yılları arasındaki verilerle Türkiye’deki üçüz açık problemi VAR modeli analizi ile ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Üçüz Açık, İkiz Açık, Türkiye Ekonomisi, VAR modeli

ABSTRACT

In a country, the external balance component consists of the macroeconomic overall balance with the current account and internal balance components savings-investment and budget equalization. In the literature, the imbalance in the budget which represents the public sector balance together with the deficit in current transactions is known as the “twin deficit hypothesis”. The problem of “triple deficit” arises when the twin deficit is seen simultaneously in the deficit in the savings-investment balance, which is the other branch of the internal balance. These deficits, which represent the deterioration in the general balance, become problems that cause economic crises when they grow.

In this study, firstly, conceptual statements related to current transactions, savings, investment and budget balance are given and then the theoretical framework is

examined. In addition, the current account deficit, which interact with each other, the savings-investment gap and the budget deficit, Turkey has investigated the effects of the economy. Between 1980 and 2017 with data triplets deficit problem in Turkey is demonstrated by VAR model analysis

Keywords: Triplet Deficit, Twin Deficit, Economy of Turkey, VAR model

Giriş

1980'lerden itibaren başta ABD olmak üzere dünya ekonomilerinde ortaya çıkan, cari işlemler ve bütçe dengesindeki açık, iktisatçılar tarafından yoğun ilgi odağı olmuştur. (SARIKAMIŞ & SARIKAMIŞ, 2015) Bütçe dengesinde oluşan açık ile cari işlemler dengesinde oluşan açığın birbiri ile ilişkili olduğu varsayımı üzerinden ortaya atılan hipotez, “ ikiz açık hipotezi” olarak adlandırılmaktadır.

İkiz açık hipotezine yönelik, literatürde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki Keynesyen yaklaşımdır. Keynesyen yaklaşıma göre, bütçe açıklarının artması ile bütçe finansmanını sağlamak için kamu borçlanma talebi artmaktadır. Bu, faizlerin artışına dolayısıyla yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinin hızlanmasına, artan döviz miktarı ile de yerel paranın değerinin artmasına neden olmaktadır. Döviz kurundaki azalış ithalatı arttırmaya yönelik etki yaparak dış ticaret dengesinde açık ve devamında cari açık oluşturmaktadır. (KOUASSİ , MOUGOUE, & KYMN, 2004) Kısaca, Keynesyen yaklaşım, bütçe açıkları ile cari işlemler dengesinde meydana gelen açıkların arasında pozitif yönlü ilişkinin varlığı üzerinedir.

Diğer yaklaşım ise, Ricardian Hipotezidir. Ricardo-Barro Denklik Hipotezi ya da Ricardocu Eşdeğer Hipotezi de denilen bu yaklaşıma göre, bütçe dengesi ve cari işlemler dengesinde oluşan açıkların arasında bir ilişkisi bulunmamaktadır. Hane halkı, bütçe açığında meydana gelen artışın, kaynağına dikkat etmeden, ileriki dönemlerde vergi artışına neden olacağını öngörerek, tasarruf artışı yapacaktır. Bu durum, bütçe açığındaki artışın özel tasarruflardaki artışla dengelenmesine neden olacaktır. Dolayısıyla, bütçe açığındaki artış, cari açıktaki değişime yol açmayacaktır. (SARAÇ, 2019)

İkiz açık hipotezi yaklaşımları, makroekonomik dengenin diğer ayağı olan tasarruf-yatırım dengesi göz ardı etmiştir. Cari işlemler açığı ve bütçe açığının neden olduğu ikiz açığa, tasarruf-yatırım dengesindeki açık eklenerek “üçüz açık hipotezi” kavramı meydana gelmektedir. (SHASTRİ, GİRİ, & MOHAPATRA, 2017) Cari işlemler ve bütçe açığının nedeninin, yetersiz tasarruflar olduğunu ileri süren bu yaklaşım, son dönemlerde ekonomistlerce üzerinde durulan bir konu olmuştur. Ayrıca bu görüşe göre, söz konusu açıkların birbirleri ile etkileşim içinde olmakta ve birinde yaşanan değişim bir diğerini etkilemektedir. (MCTEER, 2008) Dolayısıyla bütçe gelirlerinin bütçe giderleri arasındaki dengeyi ifade eden bütçe dengesi; ihracat ve ithalat arasındaki dengeyi ifade eden cari işlemler dengesi ve tasarruf yatırım arasındaki dengeyi ifade eden özel kesim dengesinin açık vermesi, tek başına üçüz açık kavramı için yeterli değildir. Aynı zamanda bu üç ifadenin birbirleri ile etkileşim içinde olması gerekmektedir.

Cari işlemler dengesi, yurtiçi tasarruf dengesi ve bütçe dengesi ilişkisinin teorik altyapısı Basit Keynesyen Modelde milli gelir özdeşliği ile ortaya konmuştur.

Harcamalar yöntemiyle GSYİH şu şekilde ifade edilir.

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

Bu denklemde, Y, milli geliri; C, hane halkı harcamalarının tamamını yani tüketimi, I, sermaye stokuna yapılan ilaveleri yani yatırımı, G, kamu kesimi harcamalarını ve (X-M), net ihracatı simgelemektedir.

Milli gelir, toplam gelir cinsinden şöyle ifade edilebilir.

$$Y = C + S + T \tag{1}$$

Bu denklemde C tüketimi gösterirken, S tasarrufları ve T de vergileri göstermektedir.

Ekonomide toplam gelir toplam harcamalara eşit olmaktadır.

$$Y = C + I + G + (X - M) = C + S + T \tag{2}$$

Denklemden düzenlemeler yaptığımızda, bütçe açığı, tasarruf açığı ve cari işlemler açığını gösteren özdeşliği denklem (3)'te gösteriliği gibi elde edebiliriz.

$$(T-G) + (S-I) = (X-M) \quad (3)$$

$(T-G) \rightarrow$ Kamu kesimi dengesi göstergesi “Bütçe Açığı”

$(S-I) \rightarrow$ Özel kesim dengesi göstergesi “Tasarruf Açığı”

$(X-M) \rightarrow$ Dış Ekonomik dengesi göstergesi “Cari Açık”

(3) numaralı denklemde kamu kesim dengesi ile özel kesim dengesi toplamının cari işlemler dengesine eşit olduğu görülmektedir. Cari işlemler dengesinde $(X-M)$ ve bütçe dengesinde $(T-G)$ meydana gelen açıklara, ki bu açıklar ikiz açık olarak adlandırılır, yurtiçi tasarrufların yatırımlardan az olması ile oluşacak tasarruf açıklarının eklenmesi ile üçüz açık oluşmaktadır.

Denklemin sol kısmında yer alan özel kesim dengesi ile $(S-I)$, bütçe dengesi $(T-G)$ ekonominin iç dengesini ifade ederken, sol kısmında yer alan cari işlemler dengesi ise ihracat ve ithalattan oluşan dış dengeyi ifade etmektedir. Ekonomide iç ve dış denge birbirine eşittir. Yani, ekonomide iç dengede oluşan açıkların miktarı dış dengede oluşan açıkların miktarına eşit olacaktır. (ÖZDEMİR, BUZDAĞLI, EMSEN, & ÇELİK, 2014) Diğer bir deyişle, iç dengede oluşan açıklar dış dengede oluşan açıkların miktarı kadar olmaktadır.

Literatür İncelemesi

İktisat literatüründe pek çok araştırmacı, Türkiye’de ikiz açık ve üçüz açık hipotezlerinin geçerliliğini farklı yöntemler ile analiz etmiş ve ortak bir sonuca ulaşmamıştır. Türkiye’de ikiz açık hipotezi ile ilgili bazı araştırmaları ve bulgularını şu şekilde özetleyebiliriz.

Zengin (2000), Türkiye’de 1987-1998 yıllarında VAR modeli analizi yardımıyla analiz etmiştir. Analizde, bütçe açığından cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Akbostancı ve Tunç (2002), 1987-2001 yılları çeyrek dönemlik veriler kullanarak, Türkiye’de ikiz açık hipotezini araştırmıştır. Çalışmada Johansen Eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Analiz sonucunda, bütçe açığından cari açığa doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Ata ve Yücel (2003), 1975-2002 yılları Türkiye’de ikiz açık hipotezinin geçerliliğini, Eş Bütünleşme ve Granger Nedensellik testi ile analiz etmiştir. Sonuç olarak, bütçe açığı ile cari açık arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Erdoğan (2008), 1995-2005 yılları verileri kullanarak Türkiye’de ikiz açık hipotezini incelemiştir. Eş Bütünleşme testi ve Nedensellik testi yardımıyla yapılan çalışma sonucunda, bütçe açığından cari açığa doğru uzun dönemli nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kılavuz ve Dumrul (2012), ikiz açık hipotezinin geçerliliğini 2006-2010 yılları aylık bütçe açığı ve cari açık verileriyle sınır testi yaklaşımı, VAR modeli analizi yardımıyla incelemiştir. Sınır testi yaklaşımına göre, bütçe açığı ve cari açık arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmemiş ve bütçe açığı ve cari açık arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Şimşek 2014 yılında yapmış olduğu tez çalışmasında, 1993-2013 Türkiye’de ikiz açık hipotezinin geçerliliğini analiz etmiştir. Bütçe açığı ve cari açık değişkenlerini üçer aylık alarak, Granger Nedensellik ve Eşbütünleşme analizi uygulamıştır. Çalışma sonucunda, bütçe açığından cari açığa doğru nedensellik ilişkisinin varlığı ve bu değişkenler arasında uzun dönemli anlamlı istatistiksel bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, Keynesyen yaklaşımı olan ikiz açık hipotezini desteklemektedir.

Şahin (2015), 1995-2013 yılları Türkiye’de ikiz açık hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Analizde VAR yöntemini kullanmış, bütçe açıklarının cari açıklara yol açmadığı sonucuna ulaşarak, Türkiye için ilgili dönemde ikiz açık hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koymuştur.

Türkiye’de üçüz açık hipotezi üzerine yapılan çalışmaların bazıları şu şekildedir.

Şimşek (2005), Türkiye için 1970-2003 verilerini, bütçe açıklarının ulusal tasarruflara etkisini eşbütünleşme ARDL testi uygulayarak analiz etmiş ve sonucunda,

bütçe açıkları ile ulusal tasarruflar arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Sürekçi (2011), Türkiye’de kamu dengesi, yatırım tasarruf dengesi ve cari işlemler dengesi açıkları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1987-2007 verilerini çeyrek dönemlik olarak kullanmış VAR modeli analizi ile Granger Nedensellik analizi uygulamıştır. Analiz sonucunda, kamu açıkları ve cari açıklar arasında ilişki bulunmuş ancak tasarruf açığı ile cari işlemler açığı arasında ilişki bulunamamıştır. Türkiye’de söz konusu dönemlerde ikiz açık hipotezi mevcutken, üçüz açık hipotezinin geçerli olmadığı ortaya konmuştur.

Akıncı ve Yılmaz (2012), 1975-2010 verilerini kullanarak Türkiye’de üçüz açık hipotezinin geçerliliğini ARDL sınır testi yaklaşımı ve eşbütünleşme testi yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre söz konusu dönemde Türkiye’de üçüz açık hipotezi geçerli olmaktadır.

Tülümce (2013), 1984-2010 yılları arasında Türkiye’de üçüz açık hipotezinin varlığını VAR modeli ve Eş Bütünleşme testi yardımıyla analiz etmiştir. Türkiye’de 1984-2010 yılları arasında, cari açık ve tasarruf yatırım açığı arasında ilişkinin varlığı tespit edilirken, üçüz açık hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Altun ve İnce (2013), 1975-2010 yıllarında Türkiye’de bütçe açığı, dış ticaret açığı ve yatırım tasarruf açığının ilişkili olup olmadığı, Toda Yamamoto testi kullanılarak analiz etmiştir. Türkiye’de söz konusu yıllar içinde, dış ticaret açığından tasarruf yatırım açığına, dış ticaret açığından bütçe açığına ve tasarruf yatırım açığından bütçe açığına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Altunöz (2018) Türkiye’de üçüz açık hipotezinin geçerliliğini, 2001-2017 yıllarında çeyrek dönemlik verileri kullanarak, ARDL testi uygulayarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, yatırım tasarruf açığı ile bütçe açığı ve cari açık arasında çift taraflı nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde bütçe açığı ve cari açık arasında da çift taraflı ilişkinin varlığını ortaya koyarak Türkiye’de üçüz açık hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Veri ve Yöntem

Türkiye’de üçüz açık hipotezini incelemek için 1980-2017 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Analizde üçüz açık hipotezinin öğeleri olan cari işlemler açığı, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığı kullanılmıştır. Veriler TÜİK, TCMB EVDS sistemi ve Kalkınma Bakanlığında elde edilmiştir.

Bütçe Açığı (ba): Bütçe Açığı/ GSYİH

Cari İşlemler Açığı(ca): Cari Açık/ GSYİH

Tasarruf Açığı (ta): Tasarruf-Yatırım /GSYİH

VAR modeli analizi uygulamak için, serilerimizin durağan olması gerekmektedir. Durağanlık sınaması, Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi ve Phillips-Perron (PP) testi yardımı ile analiz edilmiştir. VAR Modeli uygulamadan önce gecikme uzunluğu belirlenmiş ve VAR modeli uygulanmıştır. VAR modeli üzerinden Granger Nedensellik testi ile değişkenlerimizin birbirleri ile ilişki yönü belirlenmiştir. Modelimizin otokorelasyon içerip içermediği Otokorelasyon LM testi ile analiz edilmiş ve Etki-Tepki analizi ve Varyans Ayırıştırması analizi uygulanmıştır.

Birim Kök Testi

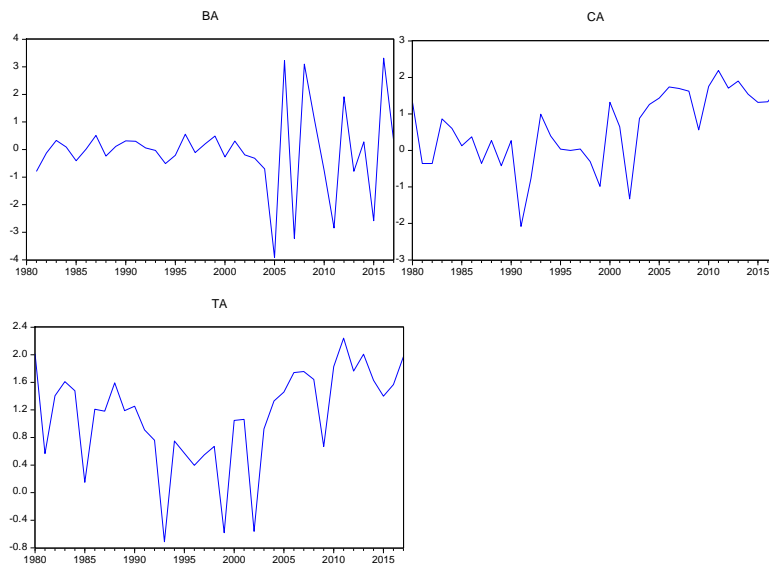
Uygulanan analizde, düzgün ve doğru sonuçlar elde etmek için serilerimizin durağan olup olmadığı önemlidir. Durağan olmayan serilerle yapılan analizler, birim kök içerdiğinden gerçeği yansıtmayan sonuçlar elde etmemize neden olabilir. Birim kök analizinde serilerin durağanlığı ile ilgili üç koşul vardır. Serilerin varyansı, ortalaması ve kovaryansının zaman içinde sabit kalması ve değişmemesi gerekmektedir. Eğer bu koşullar sağlanıyorsa, serilerimiz durağandır soncuna varmaktayız. (GUJARATI, 2004)

Serilerin birim kök içermesi durumunda fark alma işlemi uygulanır. Serilerin fark alma işlemi durağanlık yakalanana kadar devam eder. Durağanlık sınamasının üç farklı yöntemi vardır. Bunların ilk ikisi görsel yollarla analize dayanan serilerin

grafğine ve korelagramına bakılmasıdır. Diğer yöntem ise serilere birim kök analizinin uygulanmasıdır.

Serilerimizin durağanlık grafikleri sırası ile bütçe açığı (BA), Cari Açık (CA) ve Tasarruf Açığı (TA) şeklinde şekil1’de yer almaktadır.

Şekil.1. Durağanlık Grafiği

Grafikleri incelediğimizde, serilerimizin belli sınırlar içerisinde düzgün dağıldığı görülmektedir. Belli bir yöne yoğun azalış ya da yoğun artış olmadığından serilerimizin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır.

Çeşitli birim kök testleri mevcut olmakla birlikte en çok bilinen ve kullanılan analizler Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testidir.

ADF birim kök testi hipotezlerimiz aşağıdaki şekildedir.

H0: Seri birim kök içermektedir. (Durağan değildir)

H1: Seri birim kök içermemektedir. (Durağandır)

Tablo.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

		t-Statistic	Prob.*
ADF test- Bütçe Açığı		-4.339.333	0.0075
Test critical values:	1% level	-4.226.815	
	5% level	-3.536.601	
	10% level	-3.200.320	

		t-Statistic	Prob.*
ADF test- Cari Açık		-5.082.286	0.0011
Test critical values:	1% level	-4.226.815	
	5% level	-3.536.601	
	10% level	-3.200.320	

		t-Statistic	Prob.*
ADF test -Tasarruf Açığı		-4.501.427	0.0050
Test critical values:	1% level	-4.226.815	
	5% level	-3.536.601	
	10% level	-3.200.320	

Tablo.1’de bütçe açığı, cari açık ve tasarruf açığı değişkenlerinin ADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Bütçe Açığının yer aldığı çizelge incelendiğinde, prob değeri 0,0075’tir. Bu değer %5’ten küçük olduğu için H0 hipotezi reddedilir. Bütçe açığı değişkeninin durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Cari Açık değişkeni ADF testi sonucunun yer aldığı çizelgeyi incelediğinde, prob değeri 0,0011’dir. Bu değer %5’ten küçük olduğu için H0 hipotezi reddedilip H1 hipotezi kabul edilir. Cari açık değişkeni, birim kök içermemektedir sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde, tasarruf açığının ADF sonucunun yer aldığı çizelge incelendiğinde, prob değeri 0,0050 olarak bulunmuştur. Bu değer, %5’ten küçük olduğu için tasarruf açığı değişkeni durağandır sonucuna ulaşılmıştır.

ADF birim kök testi sonuçlarında prob değerler %5’ten küçük olduğundan H0 hipotezi reddedilerek değişkenler durağandır sonucuna ulaşılır. Diğer bir deyişle, t istatistik değeri %1. %5 ve %10 anlamlılık değerlerinden mutlak değerce büyük olması serilerimizin durağanlığını göstermektedir.

Tablo.2. Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

		Adj. t-Stat	Prob.*
PP test- Bütçe Açığı		-3.534.912	0.0124
Test critical values:	1% level	-3.621.023	
	5% level	-2.943.427	
	10% level	-2.610.263	

		Adj. t-Stat	Prob.*
PP test- Cari Açık		-3.331.466	0.0205
Test critical values:	1% level	-3.621.023	
	5% level	-2.943.427	
	10% level	-2.610.263	

		Adj. t-Stat	Prob.*
PP test- Tasarruf Açığı		-4.556.189	0.0043
Test critical values:	1% level	-4.226.815	
	5% level	-3.536.601	
	10% level	-3.200.320	

Phillips-Perron birim kök testi hipotezleri şöyledir.

H0: Serilerimiz durağan değildir.

H1: Serilerimiz durağandır.

Tablo.2’de bütçe açığı, cari açık ve tasarruf açığının Phillips-Perron birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Tabloyu incelediğimizde, sırasıyla bütçe açığı, cari açık ve tasarruf açığının prob değerleri, 0.0124, 0.0205,0.0043 şeklindedir. Bu değerlerin üçü de %5’ten küçük olduğundan, H0 hipotezi reddedilerek serilerimizin durağan olduğu kanısına varılmıştır.

Sims tarafından 1980 yılında ortaya atılan VAR modeli, geçmişteki verileri kullanarak geleceğe yönelik tahmin yapmaya yarayan bir yöntemdir. VAR modeli, ekonomik verilerin arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde incelendiğinden son dönemlerde yaygın kullanılan ekonometrik yöntem olmuştur. (ENDERS, 1995)

Analizimizde kullanılan değişkenler bütçe açığı(Ba), cari açık (Ca) ve tasarruf açığı (Ta) için üç değişkenli VAR modeli denklemleri aşağıdaki gibidir.

$$Ba_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p a_{1i} Ba_{t-i} + \sum_{i=1}^p a_{2i} Ca_{t-i} + \sum_{i=1}^p a_{3i} Ta_{t-i} + u_{1t}$$

$$Ca_t = \delta_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} Ca_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} Ba_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{3i} Ta_{t-i} + u_{2t}$$

$$Ta_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^p c_{1i} Ta_{t-i} + \sum_{i=1}^p c_{2i} Ba_{t-i} + \sum_{i=1}^p c_{3i} Ca_{t-i} + u_{3t}$$

VAR modeli uygulamasından önce uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğu belirlenirken, Likelihood Ratio test istatistiği (LR), Son Tahmin Hata Kriteri(FPE), Akaike Bilgi Kriteri(AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri(HQ) kullanılmıştır.

Tablo.2. VAR Modeli Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1.212.119	NA	0.472213	7.763.244	7.900657*	7.808.793
1	-1.068.415	25.14822*	0.338885*	7.427593*	7.977.244	7.609787*
2	-1.037.984	4.754.767	0.500488	7.799.903	8.761.792	8.118.742
3	-9.892.224	6.704.780	0.676306	8.057.640	9.431.767	8.513.124
4	-9.546.553	4.104.840	1.040.431	8.404.096	1.019.046	8.996.225
5	-8.988.209	5.583.439	1.491.581	8.617.631	1.081.623	9.346.406
6	-8.396.164	4.810.364	2.303.893	8.810.103	1.142.094	9.675.523

Tablo.2'yi incelediğimizde * simgesinin bulunduğu 1 gecikme seviyesi, optimal gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir.

Tablo.3. VAR Analizi Sonuçları

	BA	CA	TA
BA(-1)	0.137609 (0.17218) [0.79923]	0.283143 (0.12276) [-2.30639]	0.191899 (0.09109) [-2.10664]
CA(-1)	0.648469 (0.27799) [-2.33268]	0.431813 (0.19821) [2.17854]	0.130604 (0.14708) [0.88801]
TA(-1)	0.285040 (0.37177) [-0.76672]	0.369295 (0.26507) [-1.39318]	0.037877 (0.19669) [0.19258]
C	1.400.432 (0.48973) [2.85962]	0.989114 (0.34918) [2.83268]	1.144.736 (0.25910) [4.41820]

Tablo.4. Otokorelasyon LM Testi

Lags	LM-Stat	Prob
1	5.347.681	0.8030
2	7.147.588	0.6218
3	3.561.640	0.9378
4	4.916.282	0.8415
5	3.947.121	0.9149
6	7.802.903	0.5541
7	9.476.809	0.3945
8	1.751.540	0.0412
9	1.111.885	0.2677
10	8.004.438	0.5337

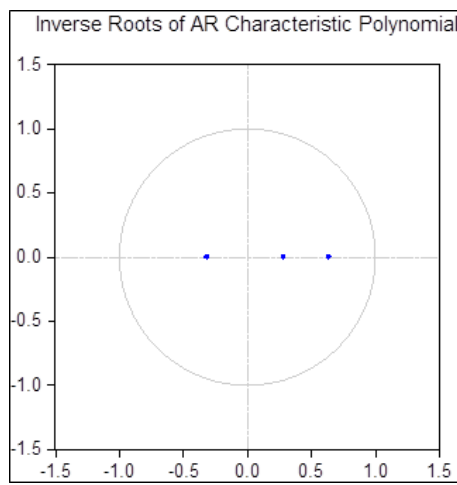
Otokorelasyon testi hipotezleri şöyledir.

H0: Model otokorelasyon içermemektedir.

H1: Model otokorelasyon içermektedir.

Tablo3'te, VAR modelinin herhangi bir hata içerip içermediğini gösteren otokorelasyon analizinin sonuçları yer almaktadır. Otokorelasyon sonuçlarına göre, elde ettiğimiz prob değerlerimiz 10 gecikme düzeyinde de %5'ten büyük olmaktadır. Bu durumda, H0 hipotezi kabul edilip, H1 hipotezi reddedilerek modelin otokorelasyon içermediği kanısına varılmıştır.

Şekil.2. AR Karakteristik Polinomu

Şekil2'de görüldüğü üzere AR karakteristik polinomunun ters köklerinin hiçbirinin birim çember dışında yer almaması kurulan VAR modelinin istikrarlı ve durağan bir yapıda olduğunu doğrulamaktadır. (UYSAL , MUCUK , & ALPTEKİN , 2008)

Granger'ın 1969 yılında ortaya koyduğu Granger Nedensellik analizi, ekonomik iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü belirlemek için kullanılmaktadır. (ÇAKIR & SÖZEN, 2016) Bu iki değişken, karşılıklı olarak birbirlerini etkiliyorsa çift taraflı nedensellik ilişkisi söz konusudur. Eğer bu iki değişken arasındaki ilişki, birinden diğerine doğru ise tek taraflı nedensellik ilişkisi söz konusudur. Granger Nedensellik Analizine ilişkin hipotezler şöyledir. (TARI, 2002)

H0:Nedensellik İlişkisi yoktur.

H1: Nedensellik İlişkisi vardır.

Tablo.5. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Dependent variable: Bütçe Açığı			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
Cari Açık	5.441.388	1	0.0197
Tasarruf Açığı	0.587859	1	0.4432
All	9.989.916	2	0.0068

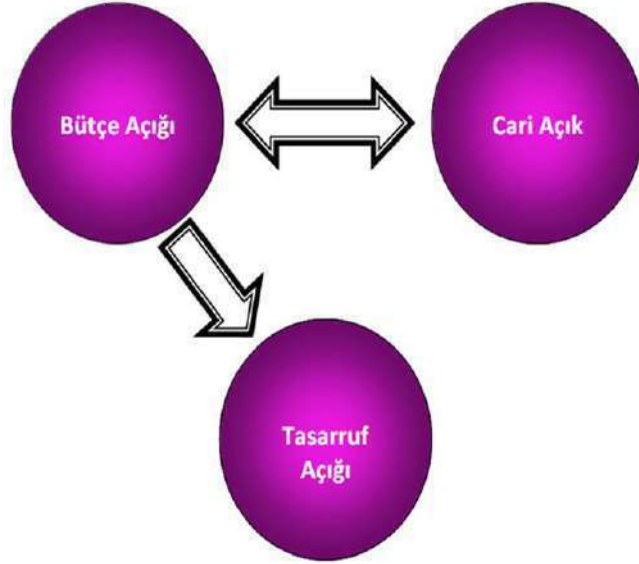
Dependent variable: Cari Açık			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
Bütçe Açığı	5.319.452	1	0.0211
Tasarruf Açığı	1.940.957	1	0.1636
All	5.995.248	2	0.0499

Dependent variable: Tasarruf Açığı			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
Bütçe Açığı	4.437.951	1	0.0351
Cari Açık	0.788554	1	0.3745
All	7.831.905	2	0.0199

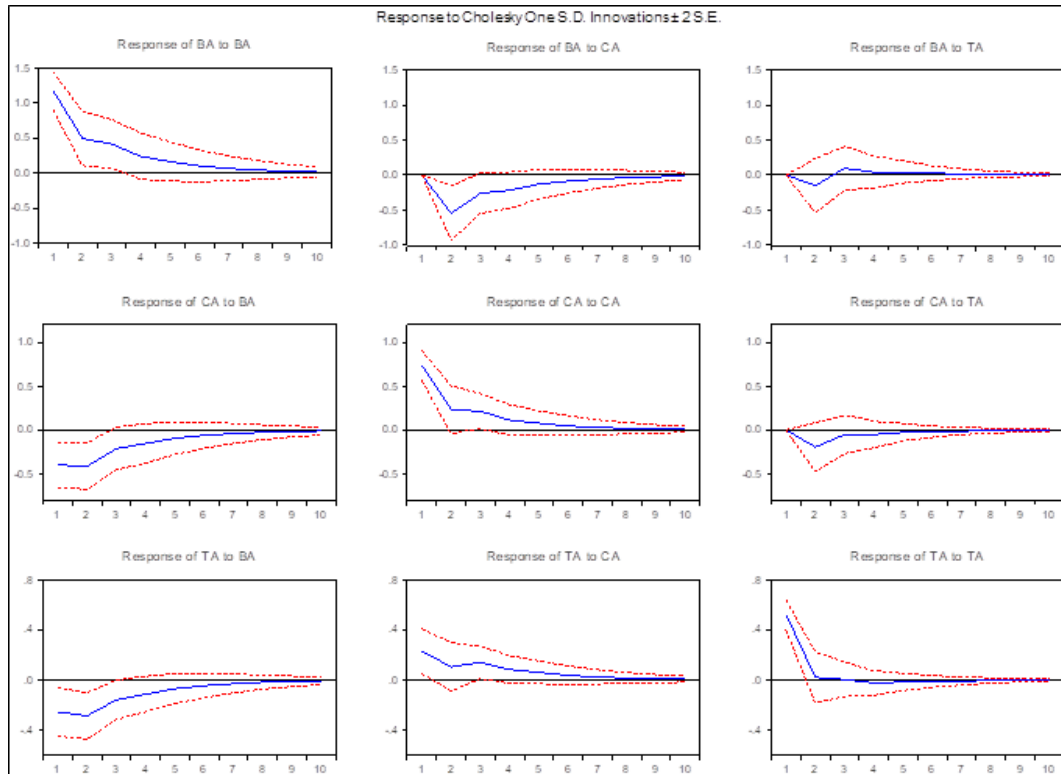
Sırasıyla bağımlı değişken olarak bütçe açığı, cari açık ve tasarruf açığı alınarak Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Bu analizle ilgili sonuçlar, tablo4'te yer almaktadır. Bütçe açığını bağımlı değişken olarak aldığımızda cari açık prob değeri 0.0197'dir. Bu değer, %5'ten küçüktür. Bu durumda, H0 hipotezi reddedilir. Cari açık, bütçe açığı için bir neden oluşturmaktadır. Fakat tasarruf açığı prob değeri %5'ten büyük olduğu için tasarruf açığı bütçe açığının nedeni değildir sonucuna ulaşılır. Cari açık bağımlı değişken olarak alındığında, bütçe açığı ile cari açık için neden tasarruf açığının oluşturmadığı görülmüştür. Tasarruf açığının bağımlı değişken olması durumunda ise, bütçe açığının neden oluştururken, cari açığının oluşturmadığı sonucuna varılmıştır.

Özetle, bütçe açığı ve cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bütçe açığından tasarruf açığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, tasarruf açığı ve bütçe açığı arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Şekil.3. Nedensellik İlişkisi Durumu ve Yönü

Şekil.4. Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Şekil.3'ü incelediğimizde, ilk sıradaki üç grafik bütçe açığı; ikinci sıradaki üç grafik cari açık ve üçüncü sıradaki üç grafik tasarruf açığına ilişkin etki-tepki analiz sonuçları yer almaktadır. Etki-tepki analizi bir değişkende meydana gelen bir birimlik şok karşısında diğer değişkenlerin nasıl tepki gösterdiğini tespit edebileceğimiz bir analizdir. Grafikleri incelediğimizde cari açık, bütçe açığı ve tasarruf açığında meydana gelen değişikliklerin diğer değişkenleri ilk altı ay içinde etkilerken uzun dönemde etkinin sifıra yakınsayarak devam ettiği görülmektedir.

Varyans Ayrıştırması, değişkenlerin geçmişteki değerlerine bakarak gelecekteki 10 yıl içerisinde, istatistiksel olarak yüzde kaçına diğer değişkenlerin kaynaklık ettiğini gösteren analizdir. (BARIŞIK & KESİKOĞLU, 2006)

Tablo.6.Varyans Ayrıştırması

Variance Decomposition of BA:				
Period	S.E.	BA	CA	TA
1	1.177.046	100.000.000	0.000000	0.000000
2	1.395.298	83.660.231	15.212.912	1.126.867
3	1.481.842	82.067.312	16.492.232	1.440.458
4	1.517.059	80.792.414	17.750.521	1.457.067
5	1.531.773	80.375.362	18.106.443	1.518.193
6	1.537.772	80.181.984	18.281.082	1.536.942
7	1.540.232	80.106.892	18.346.143	1.546.971
8	1.541.233	80.075.381	18.373.841	1.550.778
9	1.541.642	80.062.703	18.384.882	1.552.423
10	1.541.808	80.057.504	18.389.423	1.553.081

Variance Decomposition of CA:				
Period	S.E.	BA	CA	TA
1	0.839246	22.546.762	77.453.242	0.000000
2	0.982328	33.957.162	62.226.673	3.816.175
3	1.028.898	35.154.323	61.147.743	3.697.939
4	1.047.326	35.983.601	60.217.681	3.798.720
5	1.054.578	36.230.564	59.967.542	3.801.898
6	1.057.525	36.344.793	59.846.211	3.808.998
7	1.058.717	36.387.922	59.801.571	3.810.514
8	1.059.203	36.406.041	59.782.592	3.811.368
9	1.059.400	36.413.293	59.775.054	3.811.662
10	1.059.480	36.416.261	59.771.949	3.811.791

Variance Decomposition of TA:				
Period	S.E.	BA	CA	TA
1	0.622730	16.853.891	13.516.541	69.629.573
2	0.694226	30.724.001	13.169.371	56.106.642
3	0.725705	32.930.101	15.721.902	51.348.002
4	0.739601	34.058.071	16.390.839	49.551.091
5	0.745438	34.404.991	16.771.501	48.823.503
6	0.747871	34.555.091	16.910.108	48.534.792
7	0.748867	34.612.121	16.970.902	48.416.981
8	0.749275	34.635.731	16.994.973	48.369.303
9	0.749441	34.645.191	17.004.941	48.349.862
10	0.749509	34.649.061	17.008.967	48.341.963

Varyans ayrıştırması sonuçları tablo6'da verilmiştir. Bu sonuçlara göre gelecek 10 yılda bütçe açığının yaklaşık yüzde 80'ine kendisi, yaklaşık yüzde 18'ine cari açık ve yaklaşık yüzde 1.55'ine tasarruf açığı kaynaklık etmektedir. Cari açığın yaklaşık yüzde 60'ı kendisi tarafından, yaklaşık yüzde 36'sı bütçe açığı ve yaklaşık yüzde 3.81'i tasarruf açığı tarafından açıklanmaktadır. Tasarruf açığının ise yaklaşık yüzde 50'sine kendisi, yaklaşık yüzde 34'üne bütçe açığı ve yaklaşık yüzde 48'ine tasarruf açığı neden olmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de uzun yıllar boyunca önemli problemlerden biri cari açıktır. Bu problemin kaynağının ne olduğu ve genel dengeyi oluşturan diğer değişkenler bütçe dengesi ve tasarruf dengesi ile ilişkili olup olmadığı araştırılan biri konu olmuştur.

Çalışmada 1980-2017 yılları arasında Türkiye'de üçüz açık hipotezinin geçerliliği araştırılmıştır. Uygulanan VAR modeli ve Granger Nedensellik Analizi'ne göre ilgili dönemde cari açık ve bütçe açığı arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi söz konusudur. Genel dengenin diğer ayağı olan tasarruf açığı değişkeni ile cari açık arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir. Bütçe açığından tasarruf açığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. VAR modeli üzerinden yapılan varyans ayrıştırması ve etki tepki analizi sonuçları, nedensellik ilişkisi ile doğru orantılı olmaktadır. Bu sonuçlar ışığında Türkiye'de ikiz açık hipotezinin geçerliliği tespit edilmiştir. Bütçe açığı değişkeninde yaşanan bir birimlik şokun cari açığı, cari açıktaki gerçekleşen bir birimlik değişiklik ise bütçe açığını etkileyecektir. Bunun anlamı cari dengede oluşan bozuklukların bütçe dengesini olumsuz yönde etkileyeceğidir.

Cari açık problemini azaltmak için, bütçe dengesini düzenleyici mali politikalar uygulanmalı. Bu sıkı mali politikaların vergi arttırmaya yönelik değil de kamu harcamalarını kısma yönelik olmalıdır. Bu yolla daha etkin sonuçlar alınarak cari açığın azalması sağlanabilecektir. Bütçe açığının düşürülmesine yönelik politikalar ile birlikte üretimin ve ihracatın teşvik edilmesi cari açığın düşürülmesinde önemli rol oynayacaktır.

Kaynakça

- KILAVUZ, E., & DUMRUL, Y. (2012). İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİ: TEORİ VE UYGULAMA. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 239-258.
- KOUASSİ, E., MOUGOUE, M., & KYMN, K. (2004). Causality tests of the relationship between the twin deficits. *Empirical Economics*, s. 503–525 .
- AKBOSTANCI, E., & TUNÇ, G. (2001). Turkish Twin Effects: An Error Correction Model of Trade Balance. *ERC Working Papers 0106*.
- AKINCI, M., & YILMAZ, Ö. (2012). VALIDITY OF THE TRIPLE DEFICIT HYPOTHESIS IN TURKEY: BOUNDS TEST APPROACH. *ISE REVIEW*, 13(50).
- ALTUNÖZÜ, U. (2018). Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım-Tasarruf Açığı Bağlamında Türkiye'nin Üçüz Açık Analizi. *Araştırma Makalesi*, 115-139.
- BARIŞIK, S., & KESİKOĞLU, F. (2006). TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ TEMEL MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNE ETKİSİ [1981-2003 VAR, ETKİ-TEPKİ ANALİZİ, VARYANS AYRIŞTIRMASI]. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 59-82.
- ÇAKIR, A., & SÖZEN, İ. (2016). TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER DENGESİNİ ETKİLEYEN FİNANSAL DEĞİŞKENLERİN VAR ANALİZİ. *The Academic Elegance*, s. 19-42.
- ENDERS, W. (1995). *Applied Econometric TimeSeries*. John Wiley & Sons, INC.
- ERDİNÇ, Z. (2008). İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİNİN TÜRKİYE'DE 1950-2005 YILLARI ARASINDA EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ VE GRANGER NEDENSELLİK TESTİ İLE İNCELENMESİ. *ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ*, 8(1), 209-222.
- GUJARATİ, D. (2004). *Basic Econometrics*. USA: The McGraw–Hill Companies.
- GÜDER, F., & KILIÇ, C. (2016). ÜÇÜZ AÇIK SORUNU VE ÜÇÜZ AÇIK BİLEŞENLERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ. *ÇOMÜ Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* , 11(2), s. 47-77.
- İPEK, E., & KIZILGÖL, Ö. (2016). Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık. *EGE AKADEMİK BAKIŞ*, 425-442.

- KARAÇOR, Z., ALPTEKİN, V., AKAR, T., & AKAR, G. (2012). İSTİKRAR MI, İSTİKRARSIZLIK MI? TÜRKİYE DE ÜÇÜZ AÇIK ANALİZİ. *Finansal İstikrarsızlık ve Büyük Durgunluk Konferansı*,. İZMİR.
- KARANFİL, M., & KILIÇ, C. (2015). Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Zaman Serisi Analizi. *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24).
- MCTEER, B. (2008). Our Triple Deficits. *National Center for Policy Analysis*.
<http://www.ncpathinktank.org/pub/ba613> adresinden alındı
- ÖZDEMİR, D., BUZDAĞLI, Ö., EMSEN, Ö., & ÇELİK, A. (2014). Geçiş Ekonomilerinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES* .
- SARAÇ, Ş. (2019). ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİNE İLİŞKİN PANEL VERİ ANALİZİ. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(1).
- SARIKAMIŞ, M. C., & SARIKAMIŞ, M. (2015). Türkiye'de Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(7(3)), s. 23-32.
- SHASTRİ, S., GİRİ, A., & MOHAPATRA, G. (2017). Assessing the Triple Deficit Hypothesis for Major South Asian Countries: A Panel Data Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(4), s. 292-299.
- SÜREKÇİ, D. (2011). Türkiye'de Üçüz Açıklar Olgusunun Analizi: Dinamik Bir Yaklaşım. *YÖNETİM VE EKONOMİ*, 18(1), s. 51-69.
- ŞAHİN, D. (2015). İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Türkiye Örneği (1995-2013). *YÖNETİM VE EKONOMİ*, 22(1), 49-59.
- ŞİMŞEK, M. (2005). TÜRKİYE'DEKİ BÜTÇE AÇIKLARININ ULUSAL TASARRUFLARA ETKİLERİ. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), s. 1-20.
- ŞİMŞEK, N. (2014). İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİ Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *yüksek lisans tezi*. Aydın: ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ.
- TARI, R. (2002). *Ekonometri* (2.basım b.). istanbul: İstanbul: Alfa Yayınları.
- TÜLÜMCE, S. Y. (2013). Türkiye'de Üçüz Açığın Ampirik Analizi (1984-2010). *Maliye Dergisi*, s. 97-114.

- UYSAL , D., MUCUK , M., & ALPTEKİN , V. (2008). TÜRKİYE EKONOMİSİNDE VEKTÖR
OTOREGRESİF MODEL İLE ENFLASYON - BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ. *ZKÜ Sosyal
Bilimler Dergisi*, 4(8), s. 55-71.
- YÜCEL, F., & ATA, A. (2003). EŞ-BÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK TESTLERİ ALTINDA İKİZ
AÇIKLAR HİPOTEZİ: TÜRKİYE UYGULAMASI. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi*, 12(12), 97-110.
- ZENGİN, A. (2000). İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİ (TÜRKİYE UYGULAMASI). *Ekonomi ve Yöntem*,
11(39), 37-67.

OECD ÜLKELERİNDE EKONOMİK KÜRESELLEŞME ve GELİR DAĞILIMI
GLOBALIZATION AND INCOME DISTRIBUTION IN OECD COUNTRIES

Doç. Dr. Taner GÜNEY

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı küreselleşmenin OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) ülkelerindeki gelir dağılımı üzerindeki etkisini analiz etmektir. Küreselleşmenin tanımı konusunda bir fikir birliği olmamasına rağmen, küreselleşme ile eşanlamlı olan entegrasyon terimi ortak bir tanımlama olarak örnek gösterilebilir. Entegrasyon insanlar, sermaye, fikirler, teknoloji ve hizmetler bakımından ülkelerin birleşmesidir. Ampirik olarak, küreselleşme, artan ticaret, doğrudan yabancı yatırım ve fikri mülkiyet haklarının uygulanması yoluyla üretim faktörlerinin (sermaye ve emek) daha fazla hareketliliğine ve daha fazla dünya entegrasyonuna dönüşmektedir. Literatürde kişi başına düşen gelir seviyesi, enflasyon oranı, teknik ilerleme, ticari değerler ve doğrudan yabancı yatırım girişleri gibi değişkenlerin yanı sıra küreselleşmenin de gelir dağılımı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Küreselleşme bağlamında gelir dağılımı eşitsizliği dört yaklaşımla ölçülmektedir. İlk üç yaklaşım, ülkeler arası ortalama gelir farklılıklarının ölçülmesini içerir. Bu yaklaşımlar bireyler arasındaki eşitsizliği küresel, ulusal ve bölgesel bazda ölçmektedir. Dördüncü, dikey ve yatay eşitsizlik yaklaşımıdır. Dikey eşitsizlik, farklı gelir gruplarındaki bireyler arasındaki eşitsizliği açıklarken, yatay eşitsizlik aynı gelir grubundaki bireyler arasındaki eşitsizliği ölçer. Bu çalışmada ise, küreselleşmenin ülkelerdeki farklı gelir gruplarındaki bireyler arasındaki gelir dağılımını nasıl etkilediği analiz edilmiştir. Analizler için, 1979-2015 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Küreselleşme göstergesi olarak ekonomik küreselleşme verileri kullanılırken, gelir dağılımı göstergesi olarak Gini katsayıları kullanılmıştır. İlgili veriler kullanılarak tam değiştirilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kareler (DOLS) testi tahminleri elde edilmiştir. Tahmin sonuçları, OECD ülkelerinde küreselleşme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin varlığını göstermektedir. FMOLS ve DOLS test sonuçları, ekonomik küreselleşmenin gelir dağılımını negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Diğer bir deyişle ekonomik küreselleşme düzeyi yükseldiğinde ilgili ülkelerdeki gelir dağılımı bozulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Gelir Dağılımı, OECD

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the impact of globalization on income distribution in OECD countries. Although there is no consensus on the definition of globalization, the term integration which is synonymous with globalization can be cited as a common definition. Integration is the unification of countries in terms of people, capital, ideas, technology and services. Empirically, globalization is transformed into greater mobility of production factors (capital and labor) and greater world integration through increased trade, foreign direct investment and the implementation of intellectual property rights. In the literature, the effects of globalization on income distribution are analyzed as well as variables such as per capita income level, inflation rate, technical progress, commercial values and foreign direct investment inflows. In the context of globalization, income distribution inequality is measured by four approaches. The first three approaches include measuring the average income disparities across countries. These approaches measure inequality among individuals on a global, national and regional basis. The fourth approach is vertical and horizontal inequality. Vertical inequality describes inequality between individuals in different income groups, while horizontal inequality measures inequality between individuals in the same income group. In

this study, how globalization affects income distribution among individuals in different income groups in countries is analyzed. For the analyzes, annual data between 1979 and 2015 were used. While economic globalization data is used as a globalization indicator, Gini coefficients are used as an indicator of income distribution. Using the relevant data, fully modified ordinary least squares (FMOLS) and dynamic ordinary least squares (DOLS) test estimates were obtained. The estimation results show the existence of the relationship between globalization and income distribution in OECD countries. FMOLS and DOLS test results show that economic globalization positively affects income distribution. In other words, when the level of economic globalization rises, income distribution in the related countries deteriorates.

1. GİRİŞ

Literatürdeki çalışmaların çoğu, görece daha az gelişmiş ülkelerde, küreselleşmenin gelir eşitsizliğini azalttığını, daha gelişmiş ülkelerde ise gelir eşitsizliğinin artmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır (Bourguignon ve Morrison, 1990; Arellano ve Bond, 1991; Wood, 1994; Arellano ve Bover, 1995; Hanson ve Harrison, 1999; Barro, 2000; Calderon ve Chong, 2001; Dollar ve Kraay, 2004). Bununla birlikte, Kuznets (1955)'in öncü çalışmasının ardından, ilgili literatürde gelir eşitsizliği, Kuznets eğrisi diğer bir deyişle tersine U şeklinde düşünüle gelmektedir. Kuznets (1955)'e göre gelir eşitsizliği ile kişi başına gelir arasında tersine U şeklinde bir ilişki bulunmaktadır. Kuznets (1955)'e göre, ekonomik gelişmenin başlangıcındaki düşük gelir seviyelerinde üretimden elde edilen gelirler adil bir şekilde dağıtılmaktadır. Ancak daha sonra gelir arttıkça gelir eşitliği de artmaya başlar. Kişi başına gelir, sanayileşmiş ülkelerin seviyesine yaklaştığında gelir dağılımındaki eşitsizlik azalacaktır. Bu teoriyi desteklemeyen çalışmalara göre ise ekonomik gelişme düzeyi ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği için Kuznets (1955)'in ortaya attığı bu teorinin geçerliliği bulunmamaktadır (Deininger ve Squire, 1998). Genel olarak küreselleşme bağlamında gelir dağılımı eşitsizliği dört yaklaşımla ölçülmektedir. İlk üç yaklaşım, ülkeler arası ortalama gelir farklılıklarının ölçülmesini içerir. Bu yaklaşımlar bireyler arasındaki eşitsizliği küresel, ulusal ve bölgesel bazda ölçmektedir. Dördüncü, dikey ve yatay eşitsizlik yaklaşımıdır. Dikey eşitsizlik, farklı gelir gruplarındaki bireyler arasındaki eşitsizliği açıklarken, yatay eşitsizlik aynı gelir grubundaki bireyler arasındaki eşitsizliği ölçer. Bu çalışmada ise, küreselleşmenin ülkelerdeki farklı gelir gruplarındaki bireyler arasındaki gelir dağılımını nasıl etkilediği analiz edilmiştir. Analizler için, 1979-2015 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Küreselleşme göstergesi olarak ekonomik küreselleşme verileri kullanılırken, gelir dağılımı göstergesi olarak Gini katsayıları kullanılmıştır. İlgili veriler kullanılarak tam değiştirilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kareler (DOLS) testi tahminleri elde edilmiştir. Tahmin sonuçları, OECD ülkelerinde küreselleşme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin varlığını göstermektedir. FMOLS ve DOLS test sonuçları, ekonomik küreselleşmenin gelir dağılımını negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

DATA ve METOD

Bu çalışmada OECD ülkelerinin 1979-2015 yılları arasındaki yıllık verileri ile, ekonomik küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. KOF Enstitüsünün hazırladığı küreselleşme verileri ekonomik küreselleşme göstergesi olarak kullanılırken, gelir dağılımı göstergesi olarak Gini katsayıları kullanılmıştır. Veriler Teksas Üniversitesi'nce yürütülen University of Texas Inequality Project'ten alınmıştır.

Bu çalışmada dengesiz panel veri yöntemi ile (1) nolu model tahmin edilecektir.

$$GD_{it} = \beta_0 + \beta_1 Ekoglob_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

(1) nolu modelin tahmini için FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) ve DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemleri tercih edilmiştir. DOLS ve FMOLS Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilen yöntemlerdir. FMOLS tahmin yöntemi, otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan sapmaların yaşandığı standart sabit etkili tahmincilerdeki hataları düzelten bir yöntemdir. DOLS yöntemi ise tahmin yaparken dinamik faktörleri de modele dahil etmektedir. Böylece statik regresyonda ortaya çıkabilecek içsellik sorunlarından kaynaklanan tahmin sapmalarını da ortadan kaldıracak bir özelliğe sahip olabilmektedir (Gülmez, 2015).

TAHMİNLER

Tablo 1'den görülebileceği gibi, Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Im-Pesaran ve Shin (IPS), Levin-Lin ve Chu (LLC) ve Breitung test sonuçlarına göre gelir dağılımı (GD) ve ekonomik küreselleşme değişkenleri (Ekoglob, Ekoglob_{df} ve Ekoglob_{dj}) düzeyde durağan değildir. Birinci fark alındığında ise bu değişkenler durağan hale gelmektedir. Başka bir deyişle, sonuçlar tüm değişkenlerin I(1) olduğunu göstermektedir. Johansen testi istatistik sonuçları ilgili değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ekonomik bütünleşme ve Gini değişkenleri arasında uzun vadeli eşbütünleşme ilişkileri vardır.

Tablo 1: Birim Kök Testleri

	Augmented Dickey Fuller (ADF)		Phillips-Perron (PP)		Im, Pesaran and Shin (IPS)		Levin, Lin and Chu (LLC)		Breitung	
	Level	First Diff	Level	First Diff	Level	First Diff	Level	First Diff	Level	First Diff
GD	96.984 (0.0120)	389.22 (0.0000)	142.78 (0.0000)	730.77 (0.0000)	-1.2879 (0.0989)	-16.846 (0.0000)	-3.4236 (0.0003)	-16.836 (0.0000)	0.7851 (0.7838)	-6.7843 (0.0000)
Ekoglob	30.9356 (0.9999)	-7.8578 (0.0000)	31.3814 (0.9999)	-7.9584 (0.0000)	4.7319 (0.9999)	-7.8578 (0.0000)	1.0960 (0.8636)	-7.9584 (0.0000)	3.5705 (0.9998)	-7.8578 (0.0000)
Ekoglob _{df}	70.1496 (0.4725)	459.64 (0.0000)	46.4325 (0.5970)	859.27 (0.0000)	-0.0286 (0.4886)	-19.9587 (0.0000)	-0.5146 (0.3034)	-21.0942 (0.0000)	-0.8646 (0.1986)	-18.0978 (0.0000)
Ekoglob _{dj}	44.4058 (0.9927)	610.854 (0.0000)	101.629 (0.0081)	674.285 (0.0000)	3.4234 (0.9997)	-26.0198 (0.0000)	-0.7406 (0.2295)	-26.3247 (0.0000)	2.9768 (0.9985)	-13.2054 (0.0000)

Tablo 2: Eşbütünleşme

Alternative hypothesis: common AR coefs. (within-dimension)				
	<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>	<u>Weighted Statistic</u>	<u>Prob.</u>
Panel v-Statistic	0.599602	0.2744	-0.690223	0.7550
Panel rho-Statistic	0.211438	0.5837	-0.984592	0.1624
Panel PP-Statistic	-2.964048	0.0015	-5.630112	0.0000
Panel ADF-Statistic	-2.281741	0.0113	-4.933120	0.0000
Alternative hypothesis: individual AR coefs. (between-dimension)				
	<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>		
Group rho-Statistic	2.031212	0.9789		
Group PP-Statistic	-4.321084	0.0000		
Group ADF-Statistic	-3.752678	0.0001		

Tablo 3 ilgili değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki katsayılarını göstermektedir. Tablo 3'e göre, FMOLS sonuçları ekonomik küreselleşmedeki (Ekoglob) % 1'lik bir artışın, %1 anlamlılık düzeyinde, gelir dağılımındaki adaletsizliği % 0,6214 arttırdığını göstermektedir. Ekonomik küreselleşmenin alt dalları olan Ekoglob_{df}'de bu oran %0.7628, Ekoglob_{dj}'de ise 0,5342'dir. DOLS sonuçlarına göre ise ekonomik küreselleşmedeki % 1'lik bir artış, %1 anlamlılık düzeyinde, gelir dağılımındaki adaletsizliği % 0,6163 arttırmaktadır. Bu oranlar FMOLS tahminlerine benzer biçimde, Ekoglob_{df}'de %0.7655, Ekoglob_{dj}'de ise 0,5307. Sonuç olarak ekonomik küreselleşme ve alt dalları, OECD ülkelerinde Gini katsayısının yükselmesine, diğer bir deyişle gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak küreselleşme ilgili ülkelerde gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.

Tablo 3: FMOLS ve DOLS Tahminleri

	FMOLS			DOLS		
	Coefficient	t-stat.	P-value	Coefficient	t-stat.	P-value
Ekoglob	0.6214	130.59	0.0000	0.6163	84.3816	0.0000
Ekoglob _{df}	0.7628	96.7695	0.0000	0.7655	68.9114	0.0000
Ekoglob _{dj}	0.5342	107.165	0.0000	0.5307	74.6393	0.0000

SONUÇ

Bu çalışmada, küreselleşmenin ülkelerdeki farklı gelir gruplarındaki bireyler arasındaki gelir dağılımını nasıl etkilediği analiz edilmiştir. Analizler için, 1979-2015 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Küreselleşme göstergesi olarak ekonomik küreselleşme verileri kullanılırken, gelir dağılımı göstergesi olarak Gini katsayıları kullanılmıştır. İlgili veriler kullanılarak tam değiştirilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kareler (DOLS) testi tahminleri elde edilmiştir. Tahmin sonuçları, OECD ülkelerinde küreselleşme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin varlığını göstermektedir. FMOLS ve DOLS test sonuçları, ekonomik küreselleşmenin gelir dağılımındaki adaletsizliği arttırdığını göstermektedir. FMOLS sonuçlarına ekonomik küreselleşmedeki % 1'lik bir artış gelir dağılımı adaletsizliğini % 0,6214 arttırırken, DOLS sonuçlarına göre ise ekonomik küreselleşmedeki % 1'lik bir artış, % 0,6163 arttırmaktadır. Sonuç olarak küreselleşme OECD ülkelerinde gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277–297.

Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error components models. *Journal of Econometrics*, 68(2), 9–51.

Barro, R. J. (2000). Inequality and growth in a panel of countries. *Journal of Economic Growth*, 5(1), 5–32.

- Bourguignon, F., & Morrisson, C. (1990). Income distribution, development and foreign trade. *European Economic Review*, 34(6), 1113–1132.
- Calderon, C., & Chong, A. (2001). External sector and income inequality in interdependent economies using a dynamic panel data approach. *Economics Letters*, 71(2), 225–231.
- Deininger, K., & Squire, L. (1998). New ways of looking at old ideas: Inequality and growth. *Journal of Development Economics*, 57(2), 259–287.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2004). Trade, growth and poverty. *Economic Journal*, 114(493), F22–F49.
- Hanson, G., & Harrinson, A. (1999). Trade and wage inequality in Mexico. *Industrial & Labor Relations Review*, 52(2), 271–288.
- Pedroni, P. (2000), “Fully-Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels”, *Advances in Econometrics*, 15: 93-130.
- Pedroni, P. (2001), “Purchasing power parity tests in cointegrated panels”, *Review of Economics and Statistics*, 83: 727-731.
- Wood, A. (1994). *North-South Trade, Employment, and Inequality: Changing Fortunes in a Skill-Driven World*. Oxford, UK: Clarendon Press.

ÂYETLERDE DİL VE ANLATIM ÜSLÛBU: TA'RİZ ÖRNEĞİ
LANGUAGE AND EXPRESSION STYLE IN VERSES: THE CASE OF TA'RİZ

Dr. Öğr. Üyesi Hekim TAY
Bitlis Eren Üniversitesi

ÖZET

Kur'ân'ı Kerim söz mucizesi olarak veciz bir edebi anlatım üslûbuna sahiptir. Âyetler, muhatabın dili üzerine nâzil olurken, aynı zamanda dilin tüm imkânları kullanılarak etkileyici bir anlatım üslûbu oluşturulmuştur. Kur'ân'ın anlatım üslûbunda var olan bu ifade zenginliği ilk muhataptan başlamak üzere her dönemdeki araştırmacıların mutabık kaldıkları bir husustur. Bilindiği gibi Kur'ân'ın edebi üstünlüğü belâgat ilmi çerçevesinde araştırma konusu yapılmıştır. Belâgat genel olarak meâni, beyân ve bedi' olmak üzere üç kısımda incelenir. Etkileyici anlatım üslûbunu konu edinen beyân ilminin araştırma konularından biri de kinayedir. Sözlükte “gizlemek, işaret etmek, belirtmemek” anlamlarına gelen kinaye, “bir şeyi başka bir şeyle gizlemek” anlamındadır. Diğer bir ifadeyle kinaye, bir şeyi, kendisi için belirlenmiş olan lafızların dışında başka sözcüklerle ifade edilmesidir. Kinaye, lazımı ve müradifi zikredilmesi nedeniyle bir şeye delalet eder. Örneğin “كثير الرماد” (külü bol) ifadesi, evde çok odun yakıldığına, eskiden yemekler odun ateşinde piştiği için çok yemek pişirildiğine, çok yemek pişirilmesi eve girip çıkanların çokluğuna delalet etmesi bakımından misafiri çok olanlar için kullanılan bir tabirdir. Kinayede cümle içerisinde zikredilen asıl ve hakiki unsura “mekni bih”, ifadede belirtilmeyen ve kendisine işaret edilen unsura “mekni anh” denilir. Kinayede iki temel unsur olarak mekni bih ve mekni anh arasında baide ve karibe olmak üzere irtibat zinciri oluşturulur. Kinayenin zikredilen iki unsuru arasında vasıtaların sayısı bakımında çoktan aza doğru telvih, îmâ, remz ve ta'riz gibi kısımlara ayrılır. Bu yönüyle mekni bih ve mekni anh arasında en az irtibat ta'rizle yapılan kinayede olur.

Ta'riz ile anlatım, kinayenin en güzel türlerinden biridir. Bu yönüyle ta'riz, ortaya söylenmiş bir sözün îmâ yoluyla başkasına dokundurmadır. Örneğin muhtaç birisinin ihtiyacını karşılamaşını umduğu birisini ziyaret ederken “Sana selam vermek ve gül yüzünü görmek için geldim” demesi gibi. Kur'ân'da, yaygın bir şekilde kinaye ifadeleri kullanılmış olup, bunlar içerisinde ta'riz, anlam inceliğiyle etkileyici bir anlatım üslûbu olarak yer almıştır. Bu tebliğde âyetlerde yer alan ta'riz anlatım yöntemi hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kavramlar: Tefsir, Belâgat, Kinaye, Ta'riz

ABSTRACT

The Qur'an has a succinct literary expression style as a miracle of speech. The verses were written on the language of the interlocutor besides, an impressive narrative style had been created by using all the possibilities of the language. This richness of expression, which exists in the narrative style of the Qur'an, is an issue that researchers of each period including the first interlocutor have agreed upon.

As it is known, the literary superiority of the Qur'an has been the subject of research within the framework of rhetoric. The rhetoric is generally examined in three parts; maânî, bayân and badi'. One of the research topics of the science of bayân which deals with the expressive style of expression is kinaya (periphrasis). The kinaya which add ups “hiding, pointing, not specifying” in dictionary means hiding one thing with another. In other words, kinaya is the expression of something in words other than the words that are designated for it. The kinaya connotes something because it is mentioned with its necessary ve synonym. For example, the expression “al-rumād kasīrun” (ash is abundant) signifies that a lot of wood is burned in the house, and this shows many dishes are cooked since the food was cooked in the wood fire, and many dishes signify the abundance of people who entering and leaving the house because of all these, this term used for those who have a lot of visitors in the house. In kinaya, the actual and

genuine elements that mentioned in the sentence are called “makni bih”, the element that is not mentioned in the statement but pointed to itself is called “makni anh”. In the kinaya, a chain of connection is established as far and near between makni bih and makni anh as two basic elements. The two mentioned elements of the kinaya are divided into parts such as worship (telvîh), glance (îmâ), mark (ramz) and ta’riz according to the number of means. In this respect, the least contact between makni bih and makni anh is in kinaya which made with ta’riz. The expression with ta’riz is one of the most beautiful types of kinaya. In this respect, ta’riz is the touching of a spoken word to someone else through glance. For example, when a person in need visits someone he hopes to meet his needs, he says, “I came to greet you and see your rose face”. In the Qur'an, kinaya words are commonly used and among them, the ta’riz took its place as an expressive style of expression with its grace of meaning. In this communicate, information about the ta’riz narrative method in the verses will be given.

Keywords: Tafsĩr, Rhetoric, Kinaya, Ta’riz

1. GİRİŞ

Yerinde söylenmiş doğru ve güzel söz olarak belâgat, dilin en önemli unsurudur. Dili meydana getiren temel bileşenlerden lafızlar için kaideler ne kadar önemliyse, bu lafızlarla kastedilen mananın teşekkülü en az bu kurallar kadar önemlidir. O halde dilde lafız ve anlam ayrılmaz bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bu yönüyle belâgat dille birlikte var olan bir olgudur. Tarihi dil kadar eskidir. Belagât ilmi meâni, beyân ve bedi’ olmak üzere üç temel alana ayrılır. Beyân ilmi ise mecaz (mecâz-ı mürsel ve istiare), taşbih ve kinaye gibi anlatım üslûplarını inceler. Bir şeyin üstü kapalı bir şekilde ifade edilmesini konu edinen kinaye çeşitli kısımlara ayrılmış olup, ta’rizle anlatım, en etkili kinaye türlerinden biri kabul edilmiştir.

2. KİNAYE İLE ANLATIM

Öncelikle kelimenin sözlük anlamının belirlenmesi konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Buna göre *Kinâye* kelimesi “كني/كنو” kökünden türemiş mastardır. Sözlük anlamı “bir şeyi örtüp gizlemek; telaffuz edileni değil, başka bir manayı kastetmek”¹ anlamlarına gelir. Arap dili belâgatının kurucularından olan Câhiz (ö. 255/869), insanların bir şeyi yüceltmek ve üstünlüğünü belirtmek için daha kibar bir lafızla manayı ifade ederek, bir kelimeyi başka bir kelime yerine kullandıklarına yani kinaye ile anlatımı tercih ettiklerine dikkatleri çekmiştir.² Câhiz, bazı ifadelerinde kinaye ve ta’riz lafızlarını birlikte kullanmayı tercih etmiştir.³ Ebu’l-Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) kinayeyi bir şeyin örtülmesi, ta’rizi ise sarîh olmayan lafızlarla yani dokundurma ile anlatım olarak ifade etmiştir.⁴ Sekkâkî (ö. 626/1229), kinayenin sarîh anlatımdan daha belîğ olduğunu belirtmiştir.⁵ O, kinayeyi lazımdan melzuma intikal olarak tanımlamıştır. Buna göre “فَلان طویل النجاد” (Falan kimse kılıç kayışı uzun bir kişidir) örneğinde lazımdan (kılıç kayışı boyu) melzuma (uzun boy) kinaye yapılmıştır.⁶

Diğer taraftan kelâmda zikredilen asıl ve hakiki anlamdaki unsur “meknî bih”, zikredilmeyen ancak kendisine işaret edilen unsur ise “mekni anh” olarak isimlendirilir. Bu anlamda mekni bih ifadesiyle mekni anha örtük bir şekilde işaret edildiği için kinaye tabiri kullanılmıştır. Örneğin “كُنْتُ الرَّمَادُ” (külü bol) ifadesi kapalı bir şekilde cömert kimseye işaret

¹ Abû Bekr Muhammed b. Düreyd el-Ezdî. *Cemheretu’l-luğa*, thk. Remzî Münîr Baklebekî (Beyrut: Dâru’l-‘İlm lil Melâyîn, 1987), 2: 985-986; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa* (Beyrut: Dâru’l-İhyâ, 2001), 10: 204-207; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Daru Sadr, 1414), 15: 236-239; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, 1: 1329; Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs* (B.y.: Dâru’l-Didâye, ts.), 39: 420-423.

² Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *er-Resâilu’l-edebiyye* (Beyrut: Dâr Mektebeti’l-Hilâl, 1453), 3: 140.

³ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn* (Beyrut: Dâru Mektebetu’l-Hilâl, 1423), 1: 115; Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu’l-hayevân* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1424), 5: 244.

⁴ Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbu’ş-şinâ’ateyn*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Unsuriyye, 1419), 1: 368.

⁵ Ebû Ya’kub es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1987), 286.

⁶ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 331, 402.

eder. Şöyle ki: Eski zamanlarda yemekler odun ateşinden pişirildiği için çok kül olması çok odun yakıldığına, çok odun yakılması çok yemek pişirildiğine, çok yemek pişirilmesi misafirlerin çokluğuna, misafirlerin çok olması cömertliğe işaret etmesi bakımından “külü bol” ifadesi “cömertlik” için kullanılan bir kinayedir. Buna göre verdiğimiz örnekte zikredilen unsur “külü bol” ifadesi mekni bih, zikredilmeyen unsur “cömertlik” ise mekni anhtır.

Kinaye ile *mecaz* birbirinden farklı olan belâgat kavramlarıdır. Buna göre kinayede ifadeyi asıl manaya hamletmeye engel bir durum yoktur. Örneğin “Kılıç kayışı uzundur” denildiğinde kinaye ile boyunun uzun olduğu ifade edilmek istenmiştir. Aynı zamanda gerçekte kılıç kayışı uzun olabilir. Mecaz ifadelerde ise ibarenin hakiki manasına itibar edilmez. Örneğin “رايت في الحمام الاسد” (Hamamda aslan –gibi cesur birisini- gördüm) ifadesi hakiki manasına hamledilemez. Böylece kinaye ile mecaz arasındaki en büyük fark kinayenin hakiki anlama hamledilebilmesi olarak ifade edilmiştir.

Üzerinde durulması gereken konulardan biri de kinayenin kısımlarıdır. Kinaye işaret yoluyla anlatılmak istenilen duruma göre üç kısma ayrılır.⁷ Birincisi *zattan* (mevsuf) kinaye olup, bir şeyin niteliğinin (sıfat) zikredilip kendisinin (zat/mefsuf) kastedilmesidir. Örneğin “ذَاتِ الْوَأَحِ وَدُسْرٍ” (Çivilerle perçinlenmiş levhalar)⁸ âyetinde geçen ifade gemiden kinayedir. İkincisi *sıfattan* kinaye olup, bir şeyi niteleyen iki sıfattan birinin ifade edilerek diğerinin anlatılmasıdır. Örneğin misafirperver kimseler için “جَبَانُ الْكَلْبِ” (köpeği korkak) tabirinin kullanılması gibi. Üçüncüsü ise *nisbetten* kinaye olup, bahsedilen kişiyle özdeşleşen bir şey (elbise, ev, mekân vb.) zikredilerek, kendisinin kastedilmedir. Örneğin “المجد بين الثوبيه” (Şeref elbiseleri arasındadır) ifadesi elbiseden kinayeye üstün konumuna işaret edilmiştir. Böylece işaret yoluyla anlatılmak istenilen şeyin mahiyetine bağlı olarak kinaye çeşitli kısımlara ayrılmıştır.

Temel yapısına göre mekni bih ile mekni anh arasında kurulan irtibat zincirini meydana getiren halkaların adedine göre baîde ve karîbe olmak üzere ikili ayırım yapılmıştır. Yukarıda verilen “külü bol” örneğinde olay zikredilirken kinaye birden çok irtibat zinciriyle sağlandığı için baîde kinayedir. Karîbe kinaye ise bağlantı doğrudan sağlanır. Bu kinaye türü kendi arasında *vazıha* (açık) ve *hafıyye* (gizli) olmak üzere iki kısma ayrılır.

Kinaye, mekni bih ile mekni anh arasında alaka vasıtalarının adedine göre çoktan aza doğru telvih, îmâ, remz ve ta‘riz gibi kısımlara ayrılır.⁹

Bu açıklamalardan sonra kinaye ile ilgili çeşitli örnekler zikredilecektir. Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Suyûtî (ö. 911/1505) Kur‘ân ilimleriyle ilgili usûl eserlerinde kinaye ve ta‘rizle ilgili ayrı bir başlık açarak çeşitli izahatlar yapmışlardır. Kur‘ân‘da geçen kinây ve ta‘riz ifadelerini konularına göre tertip eden Zerkeşî ve Suyûtî, bu tür edebi bir anlatım yöntemini tercih edilme nedenlerini maddeler halinde şöyle sıralamışlardır:¹⁰

1. Yarattılışın önemli ve büyük bir şey olduğu ifade etmek için. “هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ” (Allah sizi tek bir nefisten yaratandır)¹¹ ifadesi “Hz. Âdem”den kinayedir.

2. Muhatabın zeki ve fetanet sahibi olduğunun belirtilmesi için. “خصمان بغى بعضنا على بعض” (“...Biz, iki davacı grubuz. Birbirimiz diğerine haksızlık etmiştir”)¹² ifadesi “Hz. Dâvud”un fetanetine işaret etmiştir.

⁷ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 404-410; İsmail Durmuş, “Kinaye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2002), 26: 34-36.

⁸ el-Kamer 54/13.

⁹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 403.

¹⁰ Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1957), 2: 301-314; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm (Mısır: Hey‘etü’l-Misriyyeti’l-‘Amme li’l-Kitâb, 1974), 3: 159-164. Ayrıca Kur‘ân‘da kinaye ve ta‘riz hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Öztürk, “Kur‘ân Dilinde Kinaye ve Ta‘riz”, *İslâmî İlimler Dergisi* 8/1 (Bahar 2013): 113-138.

¹¹ el-A‘râf 7/189.

¹² Sâd 38/22.

3. Daha güzel bir lafızla ifade etmek için sarıh lafzın terkedilmesi. “إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ” “Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var”¹³ âyetine kadın, Araplarda yaygın olduğu üzere, uysal ve yumuşak huylu olması bakımından “koyun” (نعجة) kelimesiyle kinaye olarak ifade edilmiştir.

4. Zikredilmesi kabih olan ifadeleri belirtmek için. “وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا” (... faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip giderler)¹⁴ ifadesi sözlerinin ayrıntısı belirtilmeden “lafızları” şeklinde kinaye olarak yer almıştır. Aynı şekilde “فَالآنَ” (Artık eşlerinize yaklaşın...)¹⁵ ifadesi “cinsel ilişki” anlamında olup, kinaye ile ifade edilmiştir.

5. Lafzın güzelleştirilmesi için. “بَيِّضٌ مَكْنُونٌ” (saklanmış –gün yüzü görmemiş- yumurtalar)¹⁶ Araplarda adet olduğu üzere “hür kadın” anlamında kinayedir.

6. Belâgatın kastedilmesi için. “أَوْ مَن يُنْشَأُ فِي الْجَنِيَّةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرَ مَبِينٍ” (Süs içerisinde –narin bir biçimde- yetiştirilen ve tartışmada –delilini erkekler gibi- açıklayamayanı mı Allah’a isnad ediyorlar?)¹⁷ âyeti “kadınlardan” kinayedir. Şayet âyette bu ifadeler yerine “النِّسَاءِ” denilmiş olsaydı belâgat olarak aynı anlam derinliği elde edilmezdi.

7. Kötü gösterme ve kıymetini düşürmede mübalağa için. “وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ” (Bir de Yahudiler, “Allah’ın eli bağıldır” dediler)¹⁸ ifadesi “cimrilikten” kinayedir.

8. Yerinin belirlenmesi için. “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ” (Ebû Leheb’in elleri kurusun. Zaten kurudu)¹⁹ ifadesi “cehennemlik”ten kinayedir.

9. Sözü kısaltmak için. Örneğin çeşitli fiilerin yapılması “فَعَلَ” lafzıyla ifade edilmiştir. “لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ” (Yapmakta oldukları ne kötüydü)²⁰ âyetinde olduğu gibi.

10. Amacın zahire muhalif mana bildiren bir lafızla ifade edilmesi için. Zerkeşî, bu tür kinayenden ilk defa bahsedenin Zemahşerî (ö. 538/1144) olduğunu belirtmiştir. “الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ” (Rahman, Arş’a kurulmuştur)²¹ ifadesinde “العَرْشِ” kelimesi “mülk”ten kinayedir. Zira mülk olmadan “Arş’a kurulma” olmaz.

3. TA‘RİZLE ANLATIM

“عرض” fiilinin mastarı olan *ta‘riz*, sözcük olarak “görünmek, ortaya çıkmak, sunmak”²² gibi anlamlara gelir. “عرض الشيء” ifadesi “جانبه” anlamında “bir şeyi dokundurmak” demektir. “أضرب به عرض الحائط” (Duvarın arkasında –görünmeden- vurdu) ifadesi “ona görünmeden, etrafından dolanarak” yapılması anlamındadır.²³ Ta‘riz, söylenen sözün bir ucunu (urz) îmâ veya işaret yoluyla başka bir kimseye veya şeye dokunduraktır.

Taberî (ö. 310/923), ta‘rizi “Bir şeyin üstü kapalı bir sözle (lahn), sarıh (açık) manası kastedilerek, muhatabın anlamasını sağlamaktır”²⁴ şeklinde tanımlamıştır.

Sa‘lebî (ö. 427/1035), şiir örneğini²⁵ delil göstererek ta‘riz kelimesinin *telvîh* (işaret) anlamında oluşunu savunmuştur. Buna göre ta‘rizi “sarıh olmayan sözlerle bir şeyi ifade

¹³ Sâd 38/23.

¹⁴ el-Furkân 25/72.

¹⁵ el-Bakara 2/187.

¹⁶ es-Sâf 37/49.

¹⁷ ez-Zuhrûf 43/18.

¹⁸ el-Mâide 5/64.

¹⁹ el-Mesed 111/1.

²⁰ el-Mâide 5/79.

²¹ Tâhâ 20/5.

²² İsmâil b. Hammad el-Cevherî, *es-Şihâh*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1987), 3: 1081-1090; Muhammed b. Ebû Bekir er- Râzî, *Muhtâru’s-Şihâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beyrut: Mektebetu’l-Asriyye, 1999), 205; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 7: 165-182; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 18: 420-423.

²³ Ebû İshak Ahmed es- Sa‘lebî, *el-Keşfu ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur’ân*, thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâu’t-Turâsi’l-Arabî, 2002), 2: 186.

²⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vili’l-Kur’ân*, 5: 102.

²⁵ “كما خطَّ عبرانيةً بيمينه ... بتيماء حبر ثم عرض أسطرا” Sa‘lebî’ye göre bu şiir örneğinde “عرض” kelimesi “telvih” (işaret etmek) anlamında kullanılmıştır.

etmeye çalışmak”²⁶ şeklinde tanımlamıştır. Aynı şekilde Vâhidî (ö. 468/1076), “söylemek istenilen şeyin zımnem ifade edilmesi”²⁷ olarak ifade ederken, Begavî (ö. 516/1122) kelimenin aslını “التَّوْبِيحُ بِالشَّيْءِ”²⁸ şeklinde olduğunu savunarak ta‘rizi, “maksadın sarîh olmayan ifadelerle muhataba bildirilmesi”²⁹ olarak tanımlamıştır.

Zemahşerî yukarıda yapılan tanımlamalara iştirak ederek, istenilen hususun işaretlerle belirtilmesi nedeniyle ta‘rizin *telvîh* olduğunu belirtmiştir.³⁰ Ancak Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) her zaman değil, bazı durumlarda ta‘rizin *telvîh* olarak geldiğini savunmuştur. Ona göre ta‘riz “anlatmak istenilen şeyin zımnem ifade edilmesi veya amacın dolaylı olarak belirtmesi”dir. Buna göre ta‘riz bir şeyin etrafından dolanarak ifade edilmesi, diğere bir ifadeyle açık bir şekilde beyan edilmemesidir. Örneğin muhtaç birisinin ihtiyacını karşılayacağını umduğu kimseye “Sana selam vermeye ve cömert yüzüne bakmaya geldim”³¹ demesi ta‘rizdir.

İbn Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), ta‘rizi, “sarîh (açık) olmayan söz” şeklinde tanımlarken, mütekellimin düşüncesini değdirme (*urz*) ile ifade ettiğine dikkatleri çekmiştir.³² İbnu’l-Cevzî (ö. 597/1201) ise ta‘rizi, “konuşmasında ifade etmek istediğı şeyi doğrudan zikretmeden işaret ile belirtilmesi”³³ şeklinde ifade etmiştir.

Beydâvî’nin, ta‘rizi “hakikat veya mecaz olmayan anlatım biçimi”³⁴ şeklinde tanımlaması beyân ilmi çerçevesinde yapılmış bir izahattır. Bu tanımlamada ifade yöntemlerine gönderme yapmıştır. Bilindiğı gibi bir şey ifade edilmek istenildiğinde sözcüklerin gerçek anlamda kullanılması esastır. Buna mukabil bazen gerçek anlamı dışında mecaz anlatım yöntemi tercih edilebilir. Yukarıda verilen “Hamamda aslan –gibi cesur birisini- gördüm” örneğinde olduğu gibi. Gerçek anlam mecaza, mecaz anlam ise gerçeğe hamledilemez. Kinaye ile anlatım ise hakikat ve mecaz anlatım yönteminden farklı olarak, ifade gerçek anlama hamledilebildiğı gibi, asıl belirtilmek istenilen örtük anlamdır. Kinaye ile anlatımın türlerinden bir olan ta‘riz, hakiki veya mecaz olmayan bir anlatım yöntemidir.

Yukarıda gerek genel olarak gerekse de âyet bağlamında yapılan tanımlamalarda ta‘rizin dolaylı bir anlatım üslubu olduğuna dikkatler çekilmiştir. Burada belirtilmesi gereken esaslardan biri de kinaye ve ta‘riz arasındaki farktır.

Askerî, kinaye ile ta‘rizin bazı noktalarda birbirinden ayrıldığını ifade etmiştir. Ona göre kinaye, yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi bir şeyin levazımıyla birlikte zikredilmesidir. Ta‘rizde ise söylenen sözle amacın hâsıl olma ihtimali olduğu gibi, maksadın hâsıl olmama ihtimali de vardır. Örnekte zikredildiğı gibi fakir kimsenin zengin birisine “Sana selam vermeye geldim” demesinde muhatap asıl niyeti anlamayabilir. Ta‘rizde karineler yeterli değilse anlatılmak istenilen husus vuzuha kavuşmaz.³⁵ Aynı gerekçeler Râzî tarafından da ifade edilmiştir.³⁶

²⁶ Sa‘lebî, *el-Keşfu ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur‘ân*, 2: 185.

²⁷ Ebu’l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vesîf fî tefsiri’l-Kur‘ân*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994), 1: 345.

²⁸ Ebû Muhammed el-Hüseyn el-Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzil*, thk. Abdürrezâk Mehdi (Beyrut: Dâru İhya, 1420), 1: 317.

²⁹ Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzil*, 1: 317.

³⁰ Ebu’l Kasım Mahmud b. Ömer ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hağâikiğavâmidi’t-tenzil* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-Arabiyye, 1407), 1: 284.

³¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 6: 469.

³² İbn Âtiyye el-Endelüsî, *Muharreru’l-vecîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422), 1: 315.

³³ Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. Abdurrezak Mehdi (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1422), 1: 210.

³⁴ Nâsiruddin Abdullâh b. Ömer el- Beydâvî, *Envâru’t-tenzil ve esrâru’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyau’t-Turasi’l-Arabî, 1418), 1: 146.

³⁵ Askerî, *Kitâbu’s-şınâ’ateyn*, 127-128.

³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 6: 469.

Zemahşerî, kinaye ile ta'rizin bazı hususlarda birbirinden farklı şeyler olduğunu belirtmiştir. Buna göre kinâyeye, bir şeyi onun için belirlenmiş olan lafızların dışında başka sözcüklerle ifade edilmesidir. Yukarıda verilen “طويل النجاد” ifadesinin uzun boylu kimseler için kullanılması ve “كثير الرماد” tabirinin cömert insanlar için kullanılması gibi. Ta'rizi ise Bir şeyin, zikredilmeyen sözcüklerle ifade edilmesidir. Muhtaç olanın ihtiyacını karşılayacak kişiye “Sana selam vermek için geldim” demesi gibi.³⁷ Örnekte görüldüğü gibi mütekellimin asıl amacı doğrudan ifadeye yansımamıştır. Veya meramını diğer kinaye örneklerinde olduğu gibi başka sözcüklerle de açıklamamıştır. Yardım talebi îmâ ile belirtmiştir. Âyetlerde geçen bazı ta'riz örnekleri şunlardır:³⁸

1. “بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ” (“Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun bakalım”)³⁹ ifadesinde “فاسْأَلُوهُمْ” tabiri “onlarla istihza etmek” için söylenmiş kinaye lafızdır. Zira bu ifadeyle taptıkları putların faydasız olduğu belirtilmiştir.

2. Bir şahsa hitap edilip, başka kimselerin kastedilmesidir. “لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ” (“Eğer Allah’a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar”)⁴⁰ ifadesi Hz. Peygamber’in Risâlet vazifesiyle gönderildiği kavminin günahkâr olduğuna işaret emiştir.

3. “قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ” (-Ey Muhammed- Deki: “Eğer Râhman’ın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olurum”)⁴¹ ifadesiyle Ehl-i Kitab’ın Allah’a evlat isnat etmeye dayanan inançlarının batıl olduğu ta'rizle izah edilmiştir.

4. “وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي” (“Hem ben, ne diye beni yaratana kulluk etmeyeyim. Oysa siz de yalnızca ona döndürüleceksiniz”)⁴² ifadesi gergin ve tartışmalı bir ortamda söylenmiş sözlerdir. Burada Allah’a şirk koşulması ve Onun dışında başka ilahların edinilmesi doğru olmadığı ta'riz ifadesiyle belirtilmiştir. Özellikle muhatabı öfkelenmemek veya derinlemesine düşünmesini sağlamak için mütekellim hitabı kendi şahsına yöneltmiştir. İfade takdiren “مالكم لا تعبدون” anlamındadır. Aynı durum “أَتَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً” (“Onu bırakıp başka ilahlar mı edineyim?”)⁴³ ifadesinde vardır.

5. Diğer bir örnekte ise “قُلْ لَا تَسْأَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا نَسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ” (De ki: “Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu tutulmazsınız. Sizin işlediklerinizden de biz sorumlu tutulmayız”)⁴⁴ ifadesi takdiren “لَا تَسْأَلُونَ عَمَّا عَمَلْنَا وَلَا نَسْأَلُ عَمَّا تُجْرِمُونَ” şeklindedir. Burada “suçlu olma” niteliği inanan kişilere verilerek ta'riz yapılmıştır. Oysa âyetin asıl belirtmek istediği bunun tersidir.

“إنما يتذكر أولو الألباب” (Bunu ancak akıl sahipleri anlar)⁴⁵ ifadesindeki ta'rizle belirtmek istenilen husus aklını kullanmayan kimselerin arzularına yenik düştükleridir.

“ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ” (-Deyin ki-“Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!”)⁴⁶ ifadesinde günahkâr olduğu anlaşılan muhatabın karşılaşacağı kötü akıbet ta'rizle bildirilmiştir. Aslında “bir şeyin tadılması” olumlu hisler uyandıran bir durumdur. Ancak âyette ta'riz anlatımla, suçluların karşılaşacakları manzaranın hiçte iyi olmadığı izah edilmiştir.

SONUÇ

Kur’ân’da her konu, muhatabın kültürel seviyesi ve durumu dikkate alınarak açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmiştir. Kur’ân’ın başvurduğu anlatım yöntemlerinden biri de kinayedir. Âyetlerde yer alan kinaye örnekleri muhtelif konuları kapsamakla birlikte özellikle sarih lafızlarla ifade edilmeyen müstehcen konularda daha yaygın başvurulmuştur. Esasında bu

³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haikâiki gavâmidî t-tenzil*, 1: 282-283.

³⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fi ‘ulûmi l-Kur’ân*, 2: 311-314.

³⁹ el-Enbiyâ 21/63.

⁴⁰ ez-Zümmer 39/ 65.

⁴¹ ez-Zuhrûf 43/81.

⁴² Yâsîn 36/22.

⁴³ Yâsîn 36/23.

⁴⁴ Sebe’ 34/25.

⁴⁵ er-Ra’d 13/19.

⁴⁶ ed-Duhân 44/49.

tercih muhatap Arap toplumunun uygulamalarından farklı bir anlatım yöntemi değildir. Zira kinaye ile anlatım Arap dilinde yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Kinaye, mekni bih ile mekni anh arasındaki ilişkiye göre çeşitli kısımlara ayrılmış olup, ta'riz bunlar içerisinde anlam ilgisi bakımından en örtük kinaye türü olarak kabul edilmiştir. Bir şeyin açıkça belirtilmeden, îmâ ile anlatılması olan ta'riz, en güzel ifade yöntemlerinden biri olarak kabul edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbu's-şinâ'ateyn*. Thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Unsurîyye, 1419.
2. Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn. *Me'âlimü't-tenzîl*. Thk. Abdürrezâk Mehdî. 5 cilt. Beyrut: Dârü İhya, 1420.
3. Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullâh b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî, 1418.
4. Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
5. Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *er-Resâilu'l-edebîyye*. Beyrut: Dâr Mektebeti'l-Hilâl, 1453.
6. Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebetu'l-Hilâl, 1423.
7. Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424.
8. Cevherî, İsmâil b. Hammad. *eş-Şihâh*. Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.
9. İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân. *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. Thk. Abdurrezak Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.
10. Durmuş, İsmail. "Kinaye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 34-36. İstanbul, TDV Yayınları, 2002.
11. Ezdî, Abû Bekr Muhammed b. Düreyd. *Cemheretu'l-luğa*. Thk. Remzî Münîr Baklebekî. Beyrut: Dâru'l-'İlm lil Melâyîn, 1987.
12. Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 2001.
13. İbn Âtıyye el-Endelüsî. *Muharreru'l-vecîz*. Thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.
14. İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1414.
15. Öztürk, Mustafa. "Kur'ân Dilinde Kinaye ve Ta'riz". *İslâmî İlimler Dergisi* 8/1 (Bahar 2013): 113-138.
16. Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed. *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*. Thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turasi'l-Arabî, 2002.
17. Se'âlebî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf. *el-Cevâhir el-hesân fi tefsiri'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyau Turâsi'l-Arabî, 1418.
18. Sekkâkî, Ebû Ya'kub. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
19. Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Mısır: Hey'etü'l-Misriyyeti'l'Amme li'l-Kitâb, 1974.
20. Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed. *el-Vesîf fi tefsiri'l-Ḳur'ân*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
21. Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-'arûs*. B.y.: Dâru'l-Didâye, ts.
22. Zemahşerî, Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haḳâiki ğavâmidi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1407.
23. Zerkeşî, Bedrûddîn. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1957.

**TÜRKİYE’DE MAKRO EKONOMİK FAKTÖRLERİN İLK HALKA ARZ
FAALİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**
IMPACT OF MACROECONOMIC FACTORS ON IPO ACTIVITIES IN TURKEY

Durmuş YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Ali KOPAR

Milli Eğitim Bakanlığı

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de 1990-2017 dönemine ilişkin aylık verilerden yararlanarak, seçilmiş makroekonomik faktörlerin İlk Halka Arz (İHA) faaliyetleri üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Makroekonomik değişkenler olarak; BİST 100 endeksi, döviz kuru, enflasyon, faiz, likidite, Sanayi Üretim Endeksi (SUE) ve volatilité değişkenleri kullanılmıştır. İHA faaliyetlerinin göstergesi olarak ise; İHA Sayısı ve İHA Ortalama Hasılatı değişkenleri kullanılmıştır.

Çalışma bulgularına göre; İHA sayıları ve İHA ortalama hasılatları ile BİST 100 endeksi, enflasyon, faiz, döviz kuru, likidite, SUE ve volatilité değişkenleri arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönemde ise, BİST 100 endeksindeki artış, İHA sayısını istatistiksel olarak anlamlı olarak etkilemekle birlikte etkinin yönü belirgin değildir. SUE’deki artış, İHA sayısını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir. BİST 100 endeksi ve SUE’deki artışlar, İHA ortalama hasılatını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Bu sonuçlar, ekonomik büyümeye paralel olarak daha az fakat, daha yüksek potansiyelli firmalarca daha başarılı halka arzlar gerçekleştirildiğini; paylarını halka arz ederek borsada işlem görmek isteyen firmaların, hem olumlu ekonomik büyüme dönemlerinden hem de Borsa İstanbul’daki yükseliş trendlerinden yararlandıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İlk Halka Arz, Eşbütünleşme, Makroekonomik Faktörler

ABSTRACT

The main aim of this study was benefiting from the monthly data for the 1990-2017 period in Turkey to investigate the impact of macroeconomic factors selected IPO activities. As macroeconomic variables; BIST 100 index, exchange rate, inflation, interest rate, liquidity, industrial production index and volatility were used. As an indicator of the IPO activities; IPO number and IPO average proceeds variables were used.

According to the study findings; It is concluded that there is a long-term cointegration relationship between IPO numbers and IPO average proceeds and BIST 100 index, inflation, interest rate, exchange rate, liquidity, industrial production index and volatility variables. In the short term, although the increase in the BIST 100 index significantly affected the number of IPOs, the direction of the impact was not significant. The increase in the industrial production index affects the number of IPOs statistically significant and negatively. The increases in the BIST 100 index and industrial production index affect the average proceeds of the IPO significantly and positively.

These results show that, in parallel with the economic growth, more successful public offerings have been realized by companies with higher potentials; companies that want to be traded on the stock exchange, show that they benefit from both positive economic growth periods and rising trends in Borsa İstanbul.

Keywords: Initial Public Offering, Cointegration, Macroeconomic Factors

1. GİRİŞ

Firmalar globalleşen dünyada, küresel rekabetin üst seviyede yaşandığı günümüz ekonomik koşullarında ayakta kalabilmek, yeni yatırımlar yapabilmek ve büyüebilmek gibi gayelerle, özellikle uzun vadeli fonlara ihtiyaç duyarlar. Bu kapsamda, firmalar dış kaynak

gereksinimlerini sermaye piyasalarından, paylarını halka arz ederek temin edebilirler. Firmalar açısından bakıldığında; bu yolla ihtiyaçları kapsamında hem uzun vadeli nispeten uygun maliyetli kaynak temin etmiş olurlar, hem de kurumsallaşmalarını sağlayarak daha tanınır hale gelirler. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Türkiye gibi ülkeler açısından bakıldığında ise; sermayenin tabana yayılmasının sağlanması, tasarrufların reel sektöre yönlendirilmesi ve dolayısıyla gelişmiş, rekabetçi bir sermaye piyasası yapısının sağlanması bakımından firmaların paylarını halka arz edilmesi çok önemlidir.

Firmaların paylarını halka arz etme kararı almaları bu sürecin en kritik adımlarından birisi olduğu düşünüldüğünde, halka açılma kararı alırken İlk Halka Arz faaliyetlerinin hangi makroekonomik değişkenlerden etkilendiği sorusunun cevabı, karar vericilerin sağlıklı kararlar vermesini sağlaması adına oldukça önemlidir. Fakat İHA faaliyetlerinin hangi makroekonomik faktörlerden etkilendiği hususunda kısıtlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu nedenle çalışmada, İHA faaliyetleri ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler analiz edilmiştir.

Bu amaçla, çalışmanın birinci bölümünde İHA kavramı açıklanmış, ikinci bölümde literatürde bu çalışmanın da konusunu oluşturan makroekonomik faktörlerin İHA faaliyetlerine etkisi hakkında yapılmış çalışmaların analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'ye ilişkin olarak, Borsa İstanbul 'da, 1990-2017 döneminde gerçekleştirilen aylık toplam İHA sayıları ve İHA aylık satış hasılatı ortalamalarının seçilmiş makroekonomik değişkenlerle arasındaki dinamik ilişkiler incelenmiştir. Son bölümde ise çalışma sonucunda elde edilen analiz sonuçları yorumlanarak değerlendirilmiştir.

2. İLK HALKA ARZ KAVRAMI

Firmaların büyümeleriyle birlikte fon ihtiyaçları da beraberinde artış göstermektedir. Artan fon ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için başvurulmuş öz kaynaklar yetersiz kalabilmekte, borçlanma yoluyla ise yüksek fon maliyetiyle karşılaşılabilmektedir. Bu durum ise firmaları sermaye piyasasına yöneltmektedir. Şüphesiz ki bu husus, sermaye piyasalarının gelişmesi bakımından son derece önemlidir (Kıymaz, 1997a: 70).

Halka açılmanın en önemli amacı firmanın finansman ihtiyacının karşılanmasıdır. Bunun yanında şirketin piyasa değerinin yükselmesi ve geniş kitlelerce tanınmasının sağlanması, şirket hisse senetlerinin likiditesinin artması, şirket imajının güçlenmesi ve şirket çalışanlarının motivasyonunun artması, kurumsallaşma, riskin dağıtılması, kredibilitiyi artırma ve globalleşme gibi konularda önemli avantajlar sağlamaktadır (Elmas, 2012: 7).

Literatür incelendiğinde halka arz ve halka açılma kavramlarının birbiri ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir (Elmas, 2012: 9). SPKa'da "halka açılma" kavramına rastlanmamaktadır. Bunun sebebi, halka arz kavramının halka açılma kavramını da içermesidir. Sonuçta, halka arzın temel yapısında daha önce halka arzı gerçekleştirilmiş olan hisse senetlerinin tekrar halka arz edilmesi de söz konusudur. Halka açılmada ise hisse senetlerinin ilk defa halka arz edilmesi durumu söz konusudur (Ölmez, 2010: 25). Buna göre; "Halka Açılma", kavramı halka kapalı anonim şirketlerin ilk defa halka arz edilmesi olarak, "ikincil Halka Arz" kavramı ise daha önce paylarının halka arzını gerçekleştirmiş olan anonim şirketlerin paylarını tekrar halka arz etmeleri olarak ifade edilir (SPK, 2016: 1).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Makroekonomik faktörlerin İHA faaliyetleri üzerindeki etkisine ilişkin literatürde yer alan sınırlı sayıdaki çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

Loughran, Ritter ve Rydqvist (1994), enflasyona göre düzeltilmiş hisse senedi fiyat endeksleri ve GSMH büyüme oranlarının, İHA'ların zamanlamasıyla arasındaki ilişkiyi 15 ülkenin verilerinden yararlanarak incelemişlerdir. Araştırma sonucunda İHA sayısı ile hisse senedi fiyat endeksi arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki olduğunu, GSMH büyüme oranlarının ise İHA sayısındaki değişimin çok az bir kısmını açıkladığını tespit etmişlerdir.

Rydqvist ve Högholm (1995), İsveç'te (1970-1991) halka arz kararı alan aile şirketleri ve 11 Avrupa ülkesinde (1980-1989) İHA'sı gerçekleştirilen şirket verilerinden yararlanarak İHA

aktivitelerini etkileyen koşulları araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda, İHA aktivitelerinin çoğunlukla olağanüstü hisse senedi fiyat artışlarından sonra gerçekleştiğini ve İHA aktivitelerinin GSMH artışları ile büyük oranda ilişkisinin olmayıp hisse senedi getirileriyle ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.

La Porta vd. (1997), 49 ülkenin 1970-1993 yılları arasındaki verilerinden yararlanarak, ülkelerin yasal sistemleri ile ilişkilendirilmiş ekonomik koşulların İHA sayısına etkisini incelemişlerdir. Buna göre, hukukun üstünlüğü ve kanunların uygulanış kalitesiyle yüksek derecede ilişkiye sahip olan kişi başına düşen uzun vadeli GSYİH büyüme oranlarının, İHA sayıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı, güçlü bir olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Breinlinger ve Glogava (2002), 6 kıta Avrupa ülkesi için, 1980-1997 dönemine ilişkin seçilmiş makroekonomik faktörlerin İHA hacmi (Satış Hasılatı) üzerindeki açıklayıcı gücünü Panel Veri Analizi ve En Küçük Kareler yöntemlerini kullanarak araştırmışlardır. Makroekonomik değişkenler olarak Hisse senedi endeks getirisi, tasarruf mevduatı, GSYİH büyüme oranı ve faiz oranları kullanılmıştır. Araştırma sonucunda İHA hacmi üzerinde tasarruf mevduatı, GSYİH büyüme oranları ve faiz oranının önemli bir açıklayıcı etkisinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca hisse senedi endeks getirilerinin, özellikle de logaritmik dönüşümü yapılmış İHA hacimleri üzerinde, hem bireysel hem de karma ülke regresyonları için pozitif ve önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Jovanovic ve Rousseau (2004), İHA aktiviteleri ile faiz oranları arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında halka arz hacmi ile faiz oranı arasındaki ilişkinin monoton olmadığına karar vermişlerdir. Buna göre yüksek faiz oranları gelecekteki nakit akışlarını çok fazla azaltacağı için şirketler İHA'lardan vazgeçmelidir/ertelemelidir, çok düşük faiz oranı seviyelerinde ise faiz oranlarının uygun seviyelere yükselmesine kadar beklemenin avantajları vardır.

Tran ve Jeon (2011), makroekonomik faktörlerin 1970-2005 yılları arasında ABD'de İHA faaliyetleri üzerindeki açıklayıcı gücünü ve dinamik etkisini incelemişlerdir. Çalışmalarında İHA faaliyetlerinin göstergesi olarak İHA sayısı, toplam İHA hasılatı ve İHA başına ortalama hasılat aylık verileri; Makroekonomik faktörler olarak ise Sanayi Üretim Endeksi, Borsa Performansı (S&P500 endeksi), Piyasa Volatilitesi, Piyasa Likiditesi, Enflasyon, Federal Fon Oranı ve 10 yıllık ABD Tahvil Verimi Oranı aylık verileri kullanılmıştır. Araştırma sonuçları Borsa Performansının ve Piyasa Volatilitesinin halka arzların zamanlamasında, Federal Fon Oranı ve 10 yıllık ABD Tahvil Verimi Oranının ise, İHA'lardan elde edilen hasılat miktarının belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

Ameer (2012), makroekonomik değişkenlerin 1990 ile 2008 arasındaki dönemde Malezya'daki İHA'ların sayısı üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığı sorusunu ele almıştır. Araştırmasının sonucuna göre faiz oranı ile İHA'ların sayısı arasında anlamlı bir negatif ilişki, sanayi üretim endeksi ile İHA'ların sayısı arasında ise anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu tespit etmiştir. Faiz oranı, sanayi üretimi endeksi ve İHA'ların sayısı arasında, eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme modelleri kullanılarak uzun vadeli bir denge ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Batnini (2015) yaptığı çalışmada, 2001-2011 döneminde ABD'de halka arzı gerçekleştirilen 628 şirketin verilerinden yararlanarak İHA'lar üzerinde borsa getirisinin etkisini analiz etmiştir. Borsa getirisi göstergesi olarak S&P500 endeksi haftalık getirileri, İHA göstergesi olarak haftalık İHA sayısı değişkeni verileri kullanılmıştır. Çalışma sonunda borsa getirisinin İHA'ların sayısı üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rani ve Kaurmann (2017), 2004-2016 dönemine ilişkin verilerden yararlanarak, Hindistan'da makroekonomik değişkenlerin İHA faaliyetleri üzerine etkisini araştırmışlardır. Makroekonomik değişkenler olarak GSYİH ve faiz oranı, İHA göstergesi olarak İHA sayısı ve İHA hacmine ilişkin veriler kullanılmış, Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Faiz oranının eşbütünleşmeye sahip olduğu, ancak İHA faaliyetleri ile nedensel

bir ilişkisi olmadığı görülmüştür. GSYİH, İHA hacmi ile anlamlı, İHA sayısı ile anlamsız bir nedensellik ilişkisi göstermiştir. Dolayısıyla, GSYİH'nin döngüsel hareketlerine bakılarak, İHA hacminin ihraç piyasasındaki pozisyonunun belirlenebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Angelini ve Foglia (2018), 1996-2016 yılları arasında İngiltere piyasasında İHA'lar ve Makroekonomik değişkenler arasındaki dinamik bağlantıyı araştırmışlardır. Makroekonomik değişken olarak Sanayi Üretim Endeksi, Borsa Volatilitesi, Borsa Getirisi ve Uzun Vadeli Faiz Oranı değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Sanayi Üretim Endeksi, Borsa Volatilitesi ve Faiz Oranının İHA'ların sayısı için açıklayıcı güce sahip olduğu hipotezi ampirik kanıtlarla desteklenmiştir. Borsa Getirisinin ise İHA faaliyetlerini etkilediğine dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. Ayrıca bulgular, seçilmiş makroekonomik değişkenlerden Borsa Volatilitesi değişkeninin, İHA kararının alınmasında en önemli rolü oynadığını göstermiştir.

4. MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERİN İLK HALKA ARZ FAALİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Bu bölümde, Türkiye'de BİST 100 endeksi, enflasyon, faiz, döviz kuru, likidite, SUE ve volatilité gibi makroekonomik değişkenlerin, 1990-2017 döneminde İHA faaliyetleri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

4.1. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada 1990-2017 dönemini kapsayan aylık, İHA Sayısı, Ortalama İHA Hasılatı, BİST 100 Endeksi, Enflasyon, Faiz Oranı, Döviz Kuru, Likidite, SUE ve Volatilité değişkenleri kullanılmıştır. Veriler Borsa İstanbul, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanlarından elde edilmiştir.

ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için, analiz kapsamındaki tüm değişkenlerin eşbütünleşme derecelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Durağanlık analizi sonuçlarına göre, değişkenlerin eşbütünleşme derecelerinin farklı olduğu durumlarla karşılaşabilmektedir. Serilerin eşbütünleşme derecelerinin farklı olduğu durumlarda hem Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen Engle-Granger eşbütünleşme yönteminin, hem de Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme yöntemlerinin uygulanması mümkün değildir. Çünkü bu yöntemlerin uygulanabilmesi için tüm serilerin düzeyde durağan olmamaları ve birinci dereceden farkları alındığında ise durağan hale gelmeleri gerekmektedir (Altıntaş, 2008: 30). Buna göre, bir çalışmada kullanılan serilerden bir veya daha fazlası, düzey derecesinde durağan ise söz konusu yöntemlerle eşbütünleşme ilişkisi araştırılamaz. Peseran vd. (2001) tarafından geliştirilen Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (Autoregressive Distributed Lag- ARDL) model yaklaşımı ise bu sorunu gidermektedir. (Karagöl vd., 2007: 75).

Bu yaklaşımın avantajlarından birisi; değişkenlerin bütünleşme derecelerinin dikkate alınmaksızın, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığının araştırılabilmesine imkan sağlamasıdır (Altıntaş, 2013: 273). Buna göre ARDL sınır testi yaklaşımı, araştırma kapsamındaki serilerin tamamen I (0), tamamen I (1) veya karşılıklı olarak eşbütünleşik olup olmadığına bakılmaksızın uygulanabilmektedir (Peseran vd., 2001: 289,290).

Değişkenlerin zaman serisi özelliklerini belirlemek amacıyla öncelikle araştırma kapsamında ele alınan değişkenlerin durağanlık analizleri yapılmıştır. Buna göre; söz konusu değişkenlerden bazılarının düzey derecesinde durağan yani I (0), bazılarının ise birinci fark derecesinde durağan yani I (1) oldukları görülmüştür. Değişkenler farklı bütünleşme derecelerine sahip oldukları için, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi analiz etmek için ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır.

ARDL sınır testi yaklaşımında değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını tespit edebilmek için kısıtsız hata düzeltme modeli kurulmalıdır. Çalışmaya ilişkin oluşturulan kısıtsız hata düzeltme modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned}
 \Delta IPO\_SAYI_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta IPO\_SAYI_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta LBİST_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta ENF_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta FAİZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{5i} \Delta KUR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} \Delta LLİK_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{7i} \Delta LSUE_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^m \beta_{8i} \Delta VOL_{t-i} + \varphi_1 IPO\_SAYI_{t-1} + \varphi_2 LBİST_{t-1} + \varphi_3 ENF_{t-1} \\
 & + \varphi_4 FAİZ_{t-1} + \varphi_5 KUR_{t-1} + \varphi_6 LLİK_{t-1} + \varphi_7 LSUE_{t-1} + \varphi_8 VOL_{t-1} \\
 & + \mu_t
 \end{aligned} \tag{1}$$

$$\begin{aligned}
 \Delta LİPO\_ORTH_t & = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta LİPO\_ORTH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta LBİST_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta ENF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta FAİZ_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^m \beta_{5i} \Delta KUR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} \Delta LLİK_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{7i} \Delta LSUE_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{8i} \Delta VOL_{t-i} \\
 & + \varphi_1 LİPO\_ORTH_{t-1} + \varphi_2 LBİST_{t-1} + \varphi_3 ENF_{t-1} + \varphi_4 FAİZ_{t-1} + \varphi_5 KUR_{t-1} \\
 & + \varphi_6 LLİK_{t-1} + \varphi_7 LSUE_{t-1} + \varphi_8 VOL_{t-1} \\
 & + \mu_t
 \end{aligned} \tag{2}$$

Δ terimi değişkenlerin birinci farkını, β_0 katsayısı sabit terimi, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6, \beta_7$ ve β_8 katsayıları kısa dönem ilişkiiyi, $\varphi_1, \varphi_2, \varphi_3, \varphi_4, \varphi_5, \varphi_6, \varphi_7$ ve φ_8 katsayıları uzun dönem ilişkiiyi, μ ise hata terimini göstermektedir.

Burada sınır testinin uygulanabilmesi için öncelikle yukarıdaki kısıtsız hata düzeltme modellerinde “ m ” olarak gösterilen gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir (Altıntaş, 2008: 30). Gecikme uzunluğunu belirlemek amacıyla Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gibi bilgi kriterlerinden yararlanılarak, en küçük kritik değeri veren gecikme uzunluğu modelin gecikme uzunluğu olarak belirlenir. Fakat burada seçilen kritik değerin en küçük olduğu gecikme uzunluğu ile oluşturulan model, otokorelasyon problemi içeriyorsa bu durumda ikinci en küçük kritik değeri veren gecikme uzunluğu alınır; eğer otokorelasyon problemi devam ediyorsa, bu problem ortadan kalkana kadar bu işleme devam edilir (Karagöl vd., 2007: 76).

Buna göre; çalışma kapsamında kullanılan seriler aylık olduğu için maksimum gecikme uzunlukları 8 olarak alınarak uygun gecikme uzunlukları belirlenecektir. Sonraki adımda modelde otokorelasyon problemi olup olmadığını araştırmak için LM testi yapılır.

İnceleme döneminde, modelden elde edilen katsayıların istikrarlı olup olmadığı yani yapısal kırılmaya uğrayıp uğramadıkları CUSUM ve CUSUMSQ testleri ile sınıanır (Özaydın, 2018: 155).

ARDL modeli uygulamasında, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını belirlemek için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci gecikmelerine F testi (wald test) yapılır ve hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001)’deki tablo alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırılır (Özçağ, 2015: 13).

Buna göre hesaplanan F istatistik değeri, Pesaran alt kritik değerinden küçükse, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılır; eğer Pesaran üst kritik değerinin üzerindeyse, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılır (Özçağ, 2015: 13). Eğer hesaplanan F istatistik değeri Pesaran alt ve üst kritik değerin arasında çıkarsa, bu durumda eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığına ilişkin herhangi bir yorum yapılamaz (Akel ve Gazel, 2014: 31).

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini belirleme aşaması tamamlandıktan sonra, bu ilişkilerden elde edilen, her bir modele ilişkin hata düzeltme terimleri ile değişkenlerin fark

değerleri kullanılarak kısa dönemli ilişki tahmin edilir (Tatlı, 2015: 151). Söz konusu eşitlikler için kurulan kısa dönem hata düzeltme modelleri aşağıdaki gibidir (Özaydın, 2018: 153):

$$\begin{aligned} \Delta IPO\_SAYI_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta IPO\_SAYI_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta LBİST_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta ENF_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta FAİZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{5i} \Delta KUR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} \Delta LLİK_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{7i} \Delta LSUE_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^m \beta_{8i} \Delta VOL_{t-i} + \varphi ECT_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \quad (3)$$

$$\begin{aligned} \Delta IPO\_ORTH_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta IPO\_ORTH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta FAİZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta ENF_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta LBİST_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{5i} \Delta KUR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} \Delta LLİK_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{7i} \Delta LSUE_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^m \beta_{8i} \Delta VOL_{t-i} + \varphi ECT1_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \quad (4)$$

Eşitliklerde yer alan ECT_{t-1} ve $ECT1_{t-1}$ değişkenleri hata düzeltme terimi olarak ifade edilmektedir. Hata düzeltme terimlerinin katsayıları (φ), kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini göstermektedir. Bu katsayıların negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması beklenmektedir (Saçık ve Karaçayır, 2015: 151).

4.2. Bulgular

4.2.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Bu çalışmada zaman serilerinin durağanlık analizi, literatürde en çok kullanılan yöntemlerden olan, Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Tablo 4.1’de durağanlık analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4.1: Durağanlık Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	DÜZEY	1.FARK	SONUÇ
	ADF t İstatistiği	ADF t İstatistiği	
İHA Sayısı	-8,063* (0,0000)	-	I (0)
İHA Ortalama Hasılatı	-8,477* (0,0000)	-	I (0)
Bist 100 endeksi	-2,073 (0,2559)	-17,925 (0,0000)*	I (1)
Enflasyon	-1,120 (0,7090)	-11,375* (0,0000)	I (1)
Faiz	-1,044 (0,7384)	-10,669* (0,0000)	I (1)
Döviz kuru	1,747 (0,9997)	-12,156* (0,0000)	I (1)
Likidite	-2,393	-17,017*	I (1)

	(0,1444)	(0,0000)	
SUE	0,181 (0,9711)	-4,7560* (0,0001)	I (1)
Volatilite	-6,252* (0,0000)	-	I (0)

MacKinnon kritik değerleri % 1, % 5 ve % 10 için sırası ile -3,45, -2,87 ve -2,57'dir.

*, ** ve *** serilerin sırası ile % 1, % 5 ve % 10 düzeylerinde durağan olduğunu göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 4.1'de görüldüğü gibi İHA sayısı, İHA ortalama hasılat ve volatilité değişkenleri düzey derecesinde, % 1 anlamlılık düzeyinde durağan yani I (0)'dır. BİST 100 endeksi, enflasyon, faiz, kur, likidite, ve SUE değişkenleri ise birinci fark derecesinde, % 1 anlamlılık düzeyinde durağandır yani I (1)'dir.

4.2.2. Eşbütünleşme Analizi

Bu bölümde çalışma kapsamında İHA faaliyetlerinin göstergesi olarak seçilen İHA sayısı ve İHA ortalama hasılatı değişkenlerinin, seçilmiş makroekonomik değişkenlerle uzun vadeli eşbütünleşme ilişkisine sahip olup olmadığı araştırılacaktır. Buna göre ilk olarak 1 ve 2 numaralı denklemlerde belirtilen modeller kapsamında uygun gecikme sayıları belirlenmiş, sonraki adımda modelde otokorelasyon problemi olup olmadığını araştırmak için ise LM testi yapılmıştır. Daha sonra ise modelin istikrarlı olup olmadığını belirlemek için CUSUM testleri yapılmıştır. Bu işlemler sonucunda modellerde herhangi bir problem olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Son aşamada bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci gecikmelerine F Testi (wald test) yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.2 ve Tablo 4.3'de sunulmuştur;

Tablo 4.2: İHA Sayısı Bağımlı Değişken İken Sınır Testi Sonuçları

K	F istatistiği	% 1 Anlamlılık Düzeyinde Kritik Değerler	
		Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
8	5,136995 (0,000)	2,79	4,10

"k" değişken sayısını göstermektedir. Kritik değerler Peseran vd. (2001: 300)'deki Tablo CI(iii)'den alınmıştır. Parantez içerisindeki sayı olasılık değerini göstermektedir.

Tablo 4.2'de görüldüğü üzere hesaplanan F istatistik değeri (5,136995), % 1 anlamlılık düzeyindeki Peseran'ın kritik üst sınır düzey değerinden (4,10) büyük olduğu için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4.3: İHA Ortalama Hasılatı Bağımlı Değişken İken Sınır Testi Sonuçları

K	F istatistiği	% 2,5 Anlamlılık Düzeyinde Kritik Değerler	
		Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
8	3,751553 (0,003)	2,48	3,70

"k" değişken sayısını göstermektedir. Kritik değerler Peseran vd. (2001: 300)'deki Tablo CI(iii)'den alınmıştır. Parantez içerisindeki sayı olasılık değerini göstermektedir.

Tablo 4.3'de görüldüğü üzere hesaplanan F istatistik değeri (3,751553), % 2,5 anlamlılık düzeyindeki Peseran'ın kritik üst sınır düzey değerinden (3,70) büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilerek, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yani İHA Sayısı ve İHA ortalama hasılatı ile BİST 100 endeksi, Enflasyon, Faiz, Kur, Likidite, SUE ve Volatilité değişkenleri arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur.

4.2.3. Kısa Dönem İlişkisi

3 ve 4 numaralı eşitlikler çerçevesinde tahmin edilen kısa dönem hata düzeltme modellerinde otokorelasyon problemi olup olmadığı ve modellerin istikrarlı olup olmadığına ilişkin gerçekleştirilen LM test ve CUSUM testleri sonucunda modellerde herhangi bir problem olmadığı tespit edilmiştir.

Son olarak; İHA sayı ve İHA ortalama hasılatı değişkenlerini kısa dönemde, tüm gecikme düzeylerinde ortaklaşa olarak etkileyen değişkenlerin tespit edilmesi amacıyla yapılan kısa dönem Wald Testi sonuçları Tablo 4.4 ve Tablo 4.5'te gösterilmiştir.

Tablo 4.4: İHA Sayısı Bağımlı Değişken İken Kısa Dönem Wald Test Sonuçları

Değişkenler	F-İstatistik
BİST 100 Endeksi	2,879270 (0,0149) **
Enflasyon	1,372767 (0,2345)
Faiz	0,757309 (0,5813)
Döviz Kuru	1,233868 (0,2932)
Likidite	0,987303 (0,4257)
SUE	3,534585 (0,0041) *
Volatilité	1,292324 (0,2672)

*, ** ve *** ilgili değişkenlerin sırası ile % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 4.4'e göre İHA sayısı değişkeni üzerinde BİST 100 endeksi (%5 anlamlılık düzeyinde) ve SUE (% 1 anlamlılık düzeyinde) değişkenlerinin kısa vadede istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 4.5: İHA Ortalama Hasılatı Bağımlı Değişken İken Kısa Dönem Wald Test Sonuçları

Değişkenler	F-İstatistik
Bist 100 Endeksi	1,929059 (0,0762)***
Enflasyon	1,063885 (0,3845)
Faiz	0,348212 (0,9106)
Döviz Kuru	1,253138 (0,2794)
Likidite	0,887485 (0,5044)
SUE	2,466918 (0,0243)**
Volatilité	0,622757 (0,7120)

*, ** ve *** ilgili değişkenlerin sırası ile % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 4.5'e göre İHA ortalama hasılatı değişkeni üzerinde BİST 100 endeksi (% 10 anlamlılık düzeyinde) ve SUE (% 5 anlamlılık düzeyinde) değişkenlerinin kısa vadede istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.

5. SONUÇ

İHA sayıları ve İHA ortalama satış hasılatları ile BİST 100 endeksi, enflasyon, faiz, döviz kuru, likidite, SUE ve volatilité değişkenleri arasında uzun dönemli bir eşbütünlüşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani söz konusu makroekonomik değişkenler İHA faaliyetleri üzerinde, uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

Kısa dönem ilişkisine ilişkin tahmin sonuçlarına göre; BİST 100 endeksindeki artış İHA sayısını istatistiksel olarak anlamlı olarak etkilemekle birlikte etkinin yönü belirgin değildir. SUE'deki artış İHA sayısını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkilemektedir. BİST 100 endeksindeki artış İHA ortalama satış hasılatını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemektedir. SUE'deki artış İHA ortalama satış hasılatını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

Bu sonuçlar, ekonomik büyümeye paralel olarak halka ilk arzı gerçekleştirilen firma sayısı nicelik olarak azalsa da, daha kurumsallaşmış ve gelişmiş firmalarca yüksek hacimli halka arzlar gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca paylarını halka arz ederek borsada işlem görmek isteyen firmaların, hem olumlu ekonomik büyüme dönemlerinden hem de Borsa İstanbul'daki yükseliş trendlerinden yararlandıkları sonucu çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). "Döviz Kurları ile BİST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünlüşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı". *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*. 44, 23-41.
- Altıntaş, H. (2008). "Türkiye'de Para Talebinin İstikrarı ve Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1985-2006". *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*. 30, 15-46.
- Altıntaş, H. (2013). "Türkiye'de Birincil Enerji Tüketimi, Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünlüşme ve Nedensellik Analizi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. 8(1), 263-294.
- Ameer, R. (2012). "Macroeconomic Factors and Initial Public Offerings (Ipos) In Malaysia". *Asian Academy Of Management Journal Of Accounting and Finance*. 8 (1), 41-67.
- Angelini, E. and Foglia, M. (2018). "The Relationship Between IPO and Macroeconomics Factors: An Empirical Analysis from UK Market". *Annals of Economics and Finance*. 19 (1), 319-336.
- Batnini, F. (2015). "IPO Waves: How Market Performances Influence The Market Timing Of IPO?". *The Journal of Applied Business Research*. 31 (5), 1679-1692.
- Breinlinger, L., and Glogova, E. (2002). "Determinants of Initial Public Offerings-A European Time-Series Cross-Section Analysis". *Financial Stability Report*. (3), 87-106.
- Elmas, B. (2012). *İlk Halka Arz Teori ve Uygulama*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Jovanovic, B. and Rousseau, P. L. (2004). "Interest rates and Initial Public Offerings". National Bureau of Economic Research Working Paper 10298. Massachusetts Avenue, Cambridge, MA.
- Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H. M. (2007). "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 8 (1), 72-80.
- Kıymaz, H. (1997a), "İMKB'de Halka Arz Edilen Mali Sektör Hisse Senetlerinin Performanslarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi". *İMKB Dergisi*. 1 (2), 69-90.
- Loughran, T., Ritter, J. R. and Rydqvist, K. (1994). "Initial Public Offerings: International Insights". *Pacific Basin Finance Journal*. 2 (2-3), 165-199.
- La Porta, R., Lopez de Silanes, F., Shleifer, A. and Vishny, R. W. (1997). "Legal Determinants of External Finance". *The Journal of Finance*. 52 (3), 1131-1150.
- Ölmez, S. (2010). *Halka İlk Arzda Hisse Senedi Fiyatını Belirlemede Kullanılan Yöntemler, Halka Arz Sonrası Kısa ve Uzun Dönem Fiyat Performansları: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Bir İnceleme*. Yayımlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

- Özaydın, Ö. (2018). *Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkiler: ARDL Sınır Testi Analizi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özçağ, M. (2015). “Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Dışa Açıklık İlişkisi: ARDL Modeli”. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*. 52 (605), 7-17.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). “Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships”. *Journal of Applied Econometrics*. 16 (3), 289-326.
- Rani, P. and Kaurmann, V. (2017). “Contagion Effect of Macro Economic Variables on Ipo Listing Activity: A Time Series Analysis in Indian Context”. *International Journal of Business Management & Research*. 7 (4), 47-52.
- Rydqvist, K. and Högholm, K. (1995). “Going Public In The 1980s: Evidence From Sweden”. *European Financial Management*. 1(3), 287-315.
- Sermaye Piyasası Kurulu (SPK). (2016 Haziran). *Halka Arz Bilgilendirme Kitapçığı*. Erişim: 10 Ekim 2017, <http://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/73>
- Tatlı, H. (2015). “Çok Değişkenli Bir Üretim Modeli ile Toplam Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*. 33 (4), 135-157.
- Tran, A. L. and Jeon, B. N. (2011). “The Dynamic Impact of Macroeconomic Factors on Initial Public Offerings: Evidence from Time-Series Analysis”. *Applied Economics*. 43 (23), 3187-3201.
- Yapar, Saçık, S. ve Karaçayır, E. (2015). “Türkiye’ de Cari İşlemler Hesabının Finansmanı: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*. (33), 155-166.

**TÜRKİYE’DE TURİZM GELİRLERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: KALINTILARLA GENİŞLETİLMİŞ EKK-ENGLE VE GRANGER
EŞBÜTÜNLEŞME YAKLAŞIMI**
THE IMPACT OF TOURISM REVENUES ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY:
RESIDUAL AUGMENTED OLS-ENGLE AND GRANGER COINTEGRATION
APPROACH

Doç. Dr. MURAT CAN GENÇ
KTÜ
Dr. Öğr. Üyesi DİLEK TANDOĞAN
Trabzon Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Lee vd. (2015) tarafından geliştirilen Kalıntılarla Genişletilmiş EKK-Engle ve Granger eşbütünleşme testi 1980-2017 dönemi yıllık verileriyle Türkiye için uygulanmıştır. Eşbütünleşme testi ampirik bulguları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur. Turizm gelirleri ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Vektör hata düzeltme modeli sonuçları turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişkiyi ortaya koymuştur. Bu sonuçlar turizm gelirlerinin yalnızca turizmi geliştirmediğini aynı zamanda ekonomik büyümeyi artırdığını Türkiye’de göstermiştir. Aynı zamanda bu sonuçlar politika yapıcılarına turizm gelirlerini artırıcı politikalar yapmalarını önermektedir. Turizm gelirlerindeki artışlar sürdürülebilir ekonomik gelişmeye katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Geliri, Ekonomik Büyüme, RALS-Engle ve Granger Eşbütünleşme Yaklaşımı, Türkiye

ABSTRACT

The objective of this study is to investigate the effect of tourism incomes on economic growth in Turkey. The Residual Augmented OLS-Engle and Granger Cointegration test of Lee et al. (2015) has been employed by using annual data for the period 1980-2017 in Turkey. The empirical results from a cointegration test confirm the presence of long-run equilibrium relationship among the variables. The long-run elasticities indicate that tourism incomes have a significant positive impact on economic growth. Finally, the short-run results of causality test based vector error correction model show the evidence of bidirectional causality between tourism incomes and economic growth. These results therefore suggest that tourism incomes not only increase tourism development but also increase economic growth in Turkey. Given these findings, we suggest the policy makers of Turkey to initiate more effective policies to increase the tourism incomes. The increasing tourism incomes will allow the industry to grow further by ensuring sustainable economic growth.

Keywords: Tourism Income, Economic Growth, RALS-Engle and Granger Cointegration Approach, Turkey

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlığını kazanan sömürge ülkeler ve gelişmiş ülkeler ile arasındaki farkı azaltmak isteyen gelişmekte olan ülkeler ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulamışlardır. Ancak bu süreçte GATT oluşturulmuş ve dünya ticareti serbestleştirilmeye çalışılmıştır. 1980’li yıllar ile birlikte ülkeler dünya ekonomisine entegre olmayı tercih etmeye başlamış ve ihracata dönük kalkınma anlayışını benimsemişlerdir. Bu süreçte turizm dünya ekonomisinde hızlı gelişen sektör konumuna gelmiştir. Artık ulusal kalkınma için bir araç şekline dönüşen turizm ekonomisi ülkelerin ana politikaları arasındaki yerini almıştır. Turizm sektörü kazandığı döviz gelirleri ile yatırımların finansmanında önemli roller üstlenmiştir. Ayrıca sektörün hızlıca gelişmesi mevsimsel olsa dahi istihdama önemli katkılar vermiştir.

Birçok alanda turizmin etkileri araştırmacılar arasında inceleme konusu yapılmıştır. Özellikle iktisat yazınında turizmin büyüme üzerindeki etkileri geniş bir literatür oluşturacak şekilde ele alınmıştır. Türkiye özelinde de çok sayıda çalışma bu konuyu işlemiştir.

Türkiye 24 Ocak 1980 kararlarından sonra dışa açılmış dünya ekonomisine entegre olma çabalarına girişmiştir. 1980’li yıllarla birlikte turizm sektörü gelişmeye başlamıştır. Halen daha gelişimini sürdüren turizm sektörü Türkiye’nin kaynak ihtiyacına önemli katkılar sunmuştur. Günümüzde Türkiye’nin turizm potansiyelinin gerisinde kaldığı konusunda tartışmalar mevcuttur. Her geçen gün turizme verilen önem ve katkılar artmakta turizm yatırımları yatırımlar arasında önemli pay almaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2017 dönemi için belirlemektir. Çalışmanın ikinci kısmında literatürde yer çalışmalar gözden geçirilmiş ve özet halinde sunulmuştur. Üçüncü kısımda veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılmıştır. Dördüncü kısımda ekonometrik modelden elde edilen bulgular verilmiştir. Sonuç kısmında ise ekonometrik bulgular değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye için turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik literatür aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur. Literatür değerlendirildiğinde Engle ve Granger, Johansen ve ARDL eş bütünleşme testleri uygulandığı tespit edilmiştir. Bulgular turizmden ekonomik büyüme doğru, ekonomik büyümeden turizme doğru ve ekonomik büyüme turizm arasında çift yönlü nedensellik ilişkilerinin varlığını ortaya koymuştur. Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Kalıntılarla Genişletilmiş EKK-Engle ve Granger (RALS-EG) eşbütünleşme testi ile araştıran çalışma tespit edilememiştir. Bu çalışma RALS-EG testini uygulayarak literatürdeki bu boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır.

Tablo 1: Türkiye için Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Ampirik Literatür

Yazar(lar)	Seriler	Yöntem	Dönem	Nedensellik İlişkisi
Bahar (2006)	GSMH, Turizm Geliri	Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik	1963-2004	T → EB
Aslan (2008)	GSMH, Turizm Geliri	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	1992:Q1-2007:Q2	T → EB
Kızılgöl ve Erbaykal (2008)	GSYH, Turizm Geliri	Toda-Yamamoto Nedensellik	1992:Q1-2006:Q2	EB → T
Balıkçioğlu ve Oktay (2015)	GSYH, Turizm Geliri	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	2003:Q1-2014:Q2	EB → T
Kanca (2015)	GSYH, Turizm Geliri	Granger Nedensellik	1980-2013	EB → T
Çetintaş ve Bektaş (2008)	GSYH, Turizm Geliri	ARDL Yaklaşımı	1964-2006	T → ⁺ EB
Kızılkaya vd. (2016)	GSYH, Turizm Geliri, Uluslararası Turist Girişleri	ARDL Yaklaşımı	1980-2014	T → ⁺ EB
Özdemir ve Öksüzler (2006)	GSMH, Turizm Geliri	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	1963-2003	T → EB
Yamak vd. (2012)	GSMH, Turizm Geliri, Kişi Başına Turizm Geliri	Engle-Granger ve Johansen-Juselius (1990) Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	1968-2006	T → EB (Sanayi ve Hizmet)

Samırkaş ve Samırkaş (2014)	GSYH, Turizm Geliri	Granger Nedensellik	2003:Q1-2013:Q3	T ↔ EB
Çoban ve Özcan (2013)	KBGSYH, Turizm Geliri	Johansen-Jesulius Eşbütünleşme, Gündüz ve Hatemi (2005) Nedensellik	1963-2010	T → EB
Çil Yavuz (2006)	GSYH, Turizm Geliri	Granger, Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik	1992:Q1- 2004:Q4	Nedensellik İlişkisi Yok
Yenisu (2018)	GSYH, Turizm Geliri	Granger Nedensellik	2003:Q1-2018:Q1	T → EB
Kızılkaya (2018)	GSYH, Turizm Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı	Hacker ve Hatemi-J (2012) Nedensellik	1965-2016	Nedensellik İlişkisi Yok
Furmolly ve Uludağ Kırkulak (2018)	GSYH, Ekonomik Büyüme Hızı, Turist sayısı	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	1962-2015	T → EB
Kaplan ve Çelik (2008)	GSYH, Turizm Geliri	Johansen-Juselius Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	1963-2006	T → EB
Terzi (2015)	GSYH, Turizm Geliri	Granger, Toda Yamamoto Nedensellik	1963-2013	T → EB
Katircioglu (2009)	GSYH, Turist Sayısı	ARDL Yaklaşımı	1960-2006	İlişki Yok
Gül ve Özer (2018)	GSYH, Turizm Geliri	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik ve Candelon (2006)'nın Frekans Alanı Granger Nedensellik Testi	2003:Q1-2014:Q4	T ↔ EG (kısa dönem) EG → T (uzun dönem)
Krasniqi ve Vardari (2019)	GSYH, Turizm Geliri	Granger Nedensellik	2003-2013	EB → T
Savaş vd. (2010)	GSYH, Uluslararası Turist Sayısı	ARDL, Granger Nedensellik	2003:1-2015:4	T → ⁺ EB T → EB
Esen ve Özata (2017)	GSYH, Turist Sayısı	ARDL, Granger Nedensellik	(1984:1-2008:3), (1985:1-2008:3)	T → ⁺ EB T → EB

3. EONOMETRİK YÖNTEM VE VERİ SETİ

Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye için RALS-Engle ve Granger eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Turizm gelirleri serisi TURSAB ve TÜİK'ten temin edilmiş olup WDI'dan temin edilen GSYH deflatörü ile reelleştirilmiştir. Ekonomik büyüme için farklı alınmış WDI'dan elde edilen GSYH serisi kullanılmıştır. Analizde tüm serilerin doğal logaritması alınmıştır. Çalışma 1980-2017 dönemini kapsamaktadır.

Kalıntılarla genişletilmiş EKK (RALS) yöntemi Lee vd. (2015) tarafından Engle ve Granger testine uygulanmıştır. RALS-Engle ve Granger testi birinci farkında durağan serilere uygulanmaktadır. Dolayısıyla öncelikle serilerin birim kök taşıyıp taşımadıkları araştırılır. Fark durağan tespit edilen seriler aşağıda sunulan regresyon denklemi ile tahmin edilir.

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Bir numaralı denklemin EKK ile tahmininden elde edilen hata terimlerine aşağıda sunulan ADF testi uygulanır.

$$\Delta \hat{\epsilon}_t = \beta_0 + \lambda \hat{\epsilon}_{t-1} + \sum_{i=1}^k \mu_i \Delta \hat{\epsilon}_{t-i} + \epsilon_t \quad (2)$$

İki numaralı denklem EKK ile tahmin edilir. Bu tahminden elde edilen hata terimleriyle oluşturulan 2 terim ile iki numaralı denklem genişletilerek aşağıda sunulan 3 numaralı denkleme ulaşılır.

$$\Delta \hat{\epsilon}_t = \beta_0 + \lambda \hat{\epsilon}_{t-1} + \sum_{i=1}^k \mu_i \Delta \hat{\epsilon}_{t-i} + \hat{w}_t' + u_t \quad (3)$$

Burada $\hat{w}_t = [\hat{\epsilon}_t^2 - m_2, \hat{\epsilon}_t^3 - m_3 - 3m_2\hat{\epsilon}_t]$ $m_j = T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{\epsilon}_t^j$ ifade etmektedir (Yılancı ve Aydın 2018:105-106). Üç numaralı denklem EKK ile tahmin edilir. Eş bütünleşme yoktur şeklinde kurulan boş hipotez λ katsayısının t istatistiği ile sınanmaktadır. Hesaplanan t istatistiği Yılancı ve Aydın (2018) tablo kritik değerinden büyükse boş hipotez reddedilir ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığına ulaşılır. Eşbütünleşme ilişkisinin tespitini hata düzeltme modeli ile araştırılan nedensellik sınaması takip etmektedir. Aynı zamanda hata düzeltme modeli kurulan modelin istikrarlılığını da test etmektedir. Aşağıda sunulan denklemler hata düzeltme modellerini göstermektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{j=1}^n \gamma_j \Delta X_{t-j} + \theta_1 \epsilon_{1t-1} + u_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = \pi_0 + \sum_{i=1}^k \vartheta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{j=1}^l \Omega_j \Delta Y_{t-j} + \delta_1 \epsilon_{2t-1} + u_{2t} \quad (5)$$

Dört ve beş numaralı denklemlerde k, l, m, ve n optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Dört ve beş numaralı denklemler EKK ile tahmin edilir. θ_1 ve δ_1 hata düzeltme katsayıları olup 0 ile -1 arasında bir değer alması beklenmektedir. Nedensellik ilişkisinin varlığına ve yönüne hata düzeltme katsayılarının anlamlılığına veya bağımsız değişkenlerin grup olarak anlamlılığına bakılarak karar verilmektedir. θ_1 anlamlıysa veya $\gamma_j=0$ $j=1,2,\dots,n$ boş hipotezinin F istatistiği anlamlıysa X'ten Y'ye doğru nedensellik ilişkisine karar verilmektedir. Diğer taraftan δ_1 anlamlıysa veya $\Omega_j=0$ $j=1,2,\dots,l$ boş hipotezinin F istatistiği anlamlıysa Y'den X'e doğru nedensellik ilişkisine karar verilmektedir.

4. EKONOMETRİK BULGULAR

Y (GSYH) ve X (reel turizm gelirleri) serilerinin birim kök taşıyıp taşımadıkları ADF testi ile belirlenmiş elde edilen bulgular aşağıda tabloda sunulmuştur.

Tablo 2: ADF Birim Kök Test Sonuçları

	Sabitli	Sabitli-Trendli
lnY	0.171338 (0)	-2.298574 (0)
Δ lnY	-6.339744 ^a (0)	-6.277486 ^a (3)
lnX	-2.599261 (0)	-3.046607 (1)
Δ lnX	-5.438933 ^a (1)	-6.164895 ^a (1)

Not: parantez içindeki değerler SIC kriterine göre belirlenen optimal gecikme uzunluğunu a ise %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2'den görüldüğü üzere seriler fark durağan tespit edilmiştir. Fark durağan tespit edilen seriler RALS-Engle ve Granger eşbütünleşme testine tabi tutulmuştur. Bir numaralı denklem EKK ile tahmin edilmiş ve bu tahminden elde edilen hata terimlerine sabitli ADF testi uygulanmıştır. ADF testi kalıntılarında yararlanarak 2 terim oluşturulmuş ve ADF denklemi bu 2 terim ile genişletilerek elde edilen eşbütünleşme denklemi EKK ile tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular aşağıda tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Turizm Gelirleri Ekonomik Büyüme RALS-EG Test Sonuçları

	Test istatistiği	k	P ²	Sabitli model için Yılancı ve Aydın (2018) Tablo kritik değerleri	
				%1	%5
Y=f(X)	-4.497284	2	0.7873	-3,84678	-3,22849
X=f(Y)	-4,497205	2	0.7875		

Tablo 3’den de görüldüğü gibi Yılancı ve Aydın (2018) %1 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerlerinden RALS-EG test istatistikleri büyük olduğundan eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Seriler arasında nedensellik ilişkileri aşağıda Tablo 4’de sunulan hata düzeltme modeli ile sonuçları ile belirlenmiştir.

Tablo 4: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

(4) Numaralı Denklem	F- Testi	HDK
$\ln Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^1 \beta_i \Delta \ln Y_{t-i} + \sum_{j=1}^3 \gamma_j \Delta \ln X_{t-j} + \theta_1 \varepsilon_{1t-1} + u_{1t}$	2.697475 ^c [0.0649]	-0.014211 (0.014320)
(5) Numaralı Denklem	F- Testi	HDK
$\ln X_t = \pi_0 + \sum_{i=1}^3 \vartheta_i \Delta \ln X_{t-i} + \sum_{j=1}^3 \Omega_j \Delta \ln Y_{t-j} + \delta_1 \varepsilon_{2t-1} + u_{2t}$	2.072433 [0.1284]	-0.381391 ^a (0.078369)
Not: a ve c ilgili istatistiğin sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu parantez içindeki değerler standart hataları köşeli parantez içindeki değerler anlamlılık düzeylerini göstermektedir.		

Tablo 4’den görüldü üzere dört nolu denklemin F testi %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır dolayısıyla X’den Y’ye doğru nedensellik ilişkisi vardır. Diğer taraftan beş nolu denklemin Hata Düzeltme Katsayısı %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır dolayısıyla Y’den X’e doğru nedensellik ilişkisi vardır. Elde edilen bulgular turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliği ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1980-2017 dönemi için RALS-EG yöntemi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre GSYH ve Turizm Gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. İlgili serilerin farkı alınarak oluşturulan hata düzeltme modeli sonuçlarına göre ekonomik büyüme ve turizm gelirleri artışları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Türkiye turizm gelirlerini artıracak politikalar uygularsa ekonomik büyümeyi artırabilmektedir. Daha açık bir ifade ile politika yapıcıları turizm gelirlerini artırıcı politikalar geliştirmelidir. Aynı zamanda ekonomi büyüdükçe turizm gelirleri de artmaktadır.

KAYNAKLAR

Aslan, Alper; (2008), Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(1):1–11.
<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423879707.pdf>

Bahar, Ozan (2006), Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2):137-150.

Balıkçioğlu, Eda ve Oktay, Kutay (2015), Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi, *Sosyoekonomi*, 23(25): 113-125. file:///C:/Users/Fujitsu/Downloads/Turkiyede_Turizm_Gelirleri_ve_Ekonomik_Buyume_Ili.pdf

Çetintaş, Hakan ve Bektaş, Çetin (2008), Türkiye'de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1):37-44. https://anatoliajournal.com/atad/depo/dergiler/Cilt19_Sayi1_Yil2008_1304876834.pdf

Çil Yavuz, Nilgün (2006), Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2):162-171. <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/106>

Çoban, Orhan ve Özcan, Ceyhan Can (2013), Türkiye'de Turizm Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/65437>

Esen, Ethem ve Özata, Erkan (2017), Turizmin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin ARDL Modeli ile Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1):43-58. <http://sbd.dergi.anadolu.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1031-published.pdf>

Furmolly, Ahmad Wali ve Kırkulak Uludağ, Berna (2018), Turizmin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi (1963-2015), *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 3(1):11-22. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/522452>

Gül, Hasan ve Özer, Mustafa (2018), Frequency Domain Causality Analysis of Tourism and Economic Activity in Turkey, *European Journal of Tourism Research*, 19:86-97. https://www.researchgate.net/publication/331345658_Frequency_domain_causality_analysis_of_tourism_and_economic_activity_in_Turkey

Kanca, Osman Cenk (2015), Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği (1980-2013), *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8:1-14. http://www.marmarasosyaldergi.org/makale/sayi8_aral%C4%B1k_2015_1.pdf

Kaplan, Muhittin ve Çelik, Tuncay (2008), The Impact of Tourism on Economic Performance: The Case of Turkey, *The International Journal of Applied Economics and Finance*, 2(1): 13-18. <https://scialert.net/fulltextmobile/?doi=ijaef.2008.13.18>

Katircioglu, Salih T. (2009), Revisiting the tourism-led-growth hypothesis for Turkey using the bounds test and Johansen approach for cointegration, *Tourism Management* 30(1): 17–20. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517708000794>

Kızılgöl, Özlem ve Erbaykal, Erman (2008), Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2):351-360. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/194749>

Kızılkaya, Oktay (2018), Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisinin Bootstrap Nedensellik Testi ile İncelenmesi, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(21):218-227. http://www.e-dusbed.com/InstitutionArchiveFiles/c305be46-4d62-e711-80f0-00224d68272d/4ce9b3d4-4f62-e711-80f0-00224d68272d/Cilt10Sayi21/f9c0abaf-8d89-4e36-9ac5-3eace2426e1d_20180708001.pdf

Kızılkaya, Oktay, Sofuoğlu, Emrah ve Karaçor, Zeynep (2016), Türkiye'de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1):203-215. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/228117>

Krasniqi, Drita ve Vardari, Luan (2019), *Turkey's Tourism Sector Impact On Economic Growth*, Social Sciences, Management and Economics Journal, 1(1):13-20.
Özdemir, Ali Rıza ve Öksüzler, Oktay (2006), Türkiye'de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir Mi? Bir Granger Nedensellik Analizi,
<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c9s16/makale/c9s16m6.pdf>

Lee, H., Lee, J., ve Im, K. (2015). More Powerful Cointegration Tests with Non-Normal Errors. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 19(4), 397-413.

Samırkaş, Meryem ve Samırkaş, Mustafa Can (2014), Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1):63-76.
https://www.academia.edu/12981858/TUR%C4%B0ZM_SEKT%C3%96R%C3%9CN%C3%9CN_EKONOM%C4%B0K_B%C3%96Y%C3%96MEYE_ETK%C4%B0S%C4%B0_T%C3%96R%C4%B0YE_%C3%96RNE%C4%9E%C4%B0

Savaş, Bilal, Beşkaya, Ahmet ve Şamiloğlu, Famil (2010), Analyzing The Impact of International Tourism on Economic Growth in Turkey, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12):121-136.
<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423937079.pdf>

Terzi, Harun (2015), Is The Tourism-Led Growth Hypothesis (TLGH) Valid For Turkey?, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(2):165-178.
http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/902/pdf_169

Yamak, Nebiye, Tanrıöver, Banu ve Güneysu, Filiz (2012), Turizm – Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2):205-220.
<https://dergipark.org.tr/download/article-file/30392>

Yenisu, Ersin (2018), Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi, *Ünye İİBF Dergisi*, 2(1):16-37.
https://pdfs.semanticscholar.org/1836/e12bd939dde6084ae23b442cdac1aa5a514b.pdf?_ga=2.92444829.1433615277.1562238302-1461578574.1560338993

Yılancı, V. ve Aydın, M. (2018). Türkiye'de Kadın Okullaşmasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Rals-Eg Eşbütünleşme Testi Yaklaşımı, *UIİİD-IJEAS*, 2018 (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), 101-112.

ASAF HALET ÇELEBİ ÖRNEĞİYLE SANATA VE SANATÇIYA BİR BAKIŞ
A VIEW OF ART AND ARTIST WITH ASAF HALET ÇELEBİ

Ümran İŞLER

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

*Dünyadan kaçmanın en güvenilir yolu sanattan geçer,
dünyaya sıkıca bağlanmakta sanatla gerçekleşir.
Goethe¹*

ÖZET

İnsan hayatı boyunca intibak ettiği dünyada kendine bir yer edinmek ister. Bu isteğin asıl amacı duygu ve düşünce dünyasındaki tatminsizliğin boğuculuğundan bir an olsun uzaklaşmak ve kendine yer edindiği o dünyada benliğini bir güvenlik çemberine almaktır. Sanatçı dediğimiz insanın en büyük problemi ise yer edindiği dünyanın içinde yaşadıkları ve yaşayamadıkları arasındaki paranoyanın ona sunduğu buhrandır. Bu buhran sanatçıda dışadönük bir obje olarak gün yüzüne çıkar. Kiminde bir resim, kiminde bir şiir, bazısında bir yontu ya da melodi bu buhranın ortaya çıkardığı sanat eseridir.

Sanat, insanın var olana bir karşı çıkışı ve onu yeniden yaratma dürtüsüdür. Yeniden yaratılan obje hazırda var olana aykırı olarak insan elinde şekillenir. İnsan kendine ait bir objeyi dünyaya sunarak kendine yeni bir doğa kurar. Kısaca insan sanatıyla doğaya başkaldırır. Sanat insanın manifestosudur, kendine açtığı bir özgürlük alanıdır.

Sanatçı dediğimiz varlık her şeyden önce bir insandır. Bu dünyanın bütün oklarını üzerinde hisseden, hayatı doyasıya yaşayan, yaşayamadıklarını ise yaşamışçasına yansıtan bir kişiliktir. Ona sanatçı yaftasını takarak diğer insanlardan ayıran en önemli özelliği ise hayatı anlamlandırma biçimidir, dışa vuruş şeklidir. Yaratma işi gizlerle doludur. Bilinçaltındaki çatışmayı bilinçle buluşturan sanatçı kendini buhrana sokan o hissi temayı ilmek ilmek işler, sabırla yaratır. Omzuna binen yüklerden kurtulmak için sanata sığınır.

Sanat eseri ise bir amaca hizmet etmek için doğmaz. Yaratım süresi boyunca pek çok aşamadan geçer. Yaratıcı ise ortaya çıkardığı sanat eserinin nelere mal olacağından habersiz yaşadıklarının buhranı ile uğraşmaktadır.. Malraux'nun da dediği gibi “ *sanat, bir karşı yazgıdır.* ” ve bu yazgıya başkaldıran insandır.

Makalemize konu olan Asaf Halet Çelebi, hem hayatı hem de sanatı ile dönemini yansıtan önemli şairler arasındadır. Asaf Halet Çelebi'nin sanatı sadece şiir ile sınırlı değildir. Küçük yaşta gittiği Üsküdar Mevlevihanesi, aldığı tasavvuf ve tarikat adabı, eski şiir, resim ve musikiye olan ilgisi onun çok yönlü bir sanatkar olduğunun önemli göstergeleri arasındadır. Sanatı ve sanatçıyı keskin sınırlar içerisinde değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu makalede Asaf Halet Çelebi'den hareketle sanata ve sanatçıya değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asaf Halet Çelebi, Sanat, Sanatçı, İnsan, Yaratıcılık, Şiir

ABSTRACT

One wants to have a place in the world that he has adapted throughout his life. The real purpose of this request is to get away from the suffocation of dissatisfaction in the world of emotions and thoughts and to take a self into a circle of security in the world in which it takes place. The biggest problem of the people we call the artist is that of the paranoia between the things they live in and the things they can't live in. This depression emerges as an extroverted object in the artist. Some paintings, some poetry, some sculpture or melody is the work of art produced by this crisis.

Art is an objection of the human to the existing and the urge to recreate it. The re-created object is shaped in the human hand against the existing one. Man presents his own object to

^{1 1} Nejat Bozkurt, **Sanat ve Estetik Kuramları**, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1992, s.36

the world and establishes a new nature. In short, it rebels against nature with human art. Art is the manifest of man, a space of freedom he opens up for himself. First of all, the artist is a human being. He is a person who feels all the arrows of this world, who lives his life to the fullest and reflects what he cannot live to. The most important feature that distinguishes it from other people by attaching the label of the artist to it is the form of meaning of life, the form of expression. Creation is full of secrets. The artist, who brings the subconscious conflict into consciousness, stitches the theme and creates patiently. She takes refuge in art to get rid of the burdens on her shoulder. A work of art is not born to serve a purpose. It goes through many stages of creation. As the Malraux put it, Yaratıcı 'art is a counter-fate. Ins ins and the person who rebelled against it. Asaf Halet Çelebi, who is the subject of our article, is one of the important poets reflecting both his life and art and his period. Asaf Halet Çelebi's art is not limited to poetry. He went to Üsküdar Mevlevihanesi at an early age, his Sufi and Sufi orders, his interest in ancient poetry, painting and music are among the important indicators of his versatility. Evaluating art and the artist within sharp limits is not the right approach. In this article, art and artist are tried to be touched on the basis of Asaf Halet Çelebi.

Keywords: Asaf Halet Çelebi, Art, Artist, Human, Creativity, Poetry

GİRİŞ

Doğa yaratıcının insana sunduğu eşi benzeri olmayan bir sonsuzluktur. İnsan ise yaratıcının doğaya sunduğu tekliktir. İnsan yaradılışın ötesine geçmeye muhtaçtır çünkü düşünebilen, dokunabilen, algılayabilen bir varlıktır. Sadece bir varlık olmak, insan olmak, evrende yer kaplamak ona yetmez, tersine sadece insan olmak onun en büyük düşüklüğü, en kötü çıkmazıdır. Bu yüzden sanat ile bir *farkındalık* ortaya koymak ister. Bu sayede kendini diğer insanlardan ayırır. İnsan olmanın ötesine geçerek sanatçı kimliğine ulaşmaya çalışır. Burada karşımıza çıkan soru ise şudur: insan olmanın ötesine geçmek isteyen sanatçı kimdir?

Sanatçı dediğimiz varlık her şeyden önce bir insandır. Bu dünyanın bütün oklarını üzerinde hisseden, hayatı doyasıya yaşayan, yaşayamadıklarını ise yaşamışçasına yansıtan bir kişiliktir. Ona sanatçı yaftasını takarak diğer insanlardan ayıran en önemli özelliği ise hayatı anlamlandırma biçimidir, dışa vuruş şeklidir. Yaratma işi gizlerle doludur. Bilinçaltındaki çatışmayı bilinçle buluşturan sanatçı kendini buhrana sokan o hissi temayı ilmek ilmek işler, sabırla yaratır. Omzuna binen yüklerden kurtulmak için sanata sığınır. Bu yüzden ki Dostoyevski “*Yazmak, varlığımızdaki hayaletleri atmaktır.*”, Andre Gide: “*Niçin bu kitabı yazdım? Onu yazmak gerektiği için. Bütün bunları içimde taşısaydım, sanırım rahat ölmezdim.*”² der.

“*Canlı kuvvetlerin bayağılaştırılması, gençliğin ve bereketin kanatlarını kırıp durmaktadır. Birtakım tatsız kimselerin varlığı, sohbeti çekilmez bir hale getirmektedir. Sokaklarımızın, evlerimizin ve şehirlerimizin çirkinliği, aslında sonsuz bir haz kaynağı olabilecek birçok şeylerden bizi yoksun bırakmaktadır.*

“*Güzellik düşkünü ile sanatçının, güzel sanatlara sığınmalarının binlerce sebeplerinden biri budur. Keza sık sık ve ısrarla sanata hayattan bir kaçış gözü ile bakılmasının, sanatın bu yolda tasvir edilmesinin bir sebebi budur*”³

² S. Kemal Yetkin, **Estetik ve Ana Sorunları**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1979, s.59

³ Irwin Edman, **Sanat ve İnsan**, M.E.B Yayınları, İstanbul, 1991, s.19

O zaman sanatı sadece bir kaçış olarak görmek doğru mudur? Bu düşünce pek de doğru değildir. Sanat kaçışında ötesine geçerek yaşamı katlanır bir hale getirtir. Kaçış kelimesinin tam aksine bir kurtuluşun, yeniden varoluşun temsildir. Sanatçı varolanı yeniden yaratarak dünyayı katlanır hale getirir. Sanatçıyı diğer insanlardan ayıran önemli özelliklerden biri de sorguladığı ve sorunsallaştırdığını üretime dökme yeteneğidir. Aslında bu bir dillendiridir ve sanatçı bu sayede eserini evrenselleştirir. Sanatçı Boudelaire'in de bahsettiği gibi “*Aslında iğrenç olan bir şeyi, sanatsal ifade gücüyle dönüştürür; bu da sanatın ya da sanatçının şaşılması ayrıcalıklarından biridir.*”⁴ Böylece sanatçı, eseriyle farkındalığını ortaya çıkarır.

Eğer sanat bir kaçış değilse, sanatçıyı yaratmaya iten neden nedir? Sanatçı yaratarak ya da yeni bir şeyler ortaya çıkararak mecbur kaldığı baskıdan kurtulur. Sanatçının amacı yeni bir şeyler var ederek kendini kanıtlamak ya da insanın, insanlığın sesi olmak değildir. Sanatçıda her insan gibi pek çok duruma maruz kalır. Bilinçdışının baskısından kurtulmak isteyen insan bir eser yaratarak sanatçı kimliğine ulaşır. S. Kemal Yetkin'in de alıntuladığı gibi “*Shakespear'in ya da Dostoyevski'nin, Rubens'in ya da Tiziano'nun ve Wagner'in sanat için mi çalıştıklarını sanıyorsunuz? Hayır! Onlar her ne pahasına olursa olsun, yüklerinden kurtulmak, canlı varlıkların ağırlığını dışarıya atmak için çalışıyorlardı.*”⁵ Sanatçıda yüklerinden kurtulmak için yaratır. Yaratığı esere içini dökerek maruz kaldığı nevroza veda eder. Anatole France'nin de dediği gibi “*Edebiyat zamanımız dünyasının haşhaşı ve esrarıdır.*”⁶

Dünyada pek çok sanatçı ve bir o kadar da sanat eseri mevcuttur. Her sanat eserini bir diğerinden ayıran en önemli özellik sanatçının eserine kattığı üsluptur. Sanatçıların dünyaya bakış şekilleri, düşleri, özelemleri, hayatı anlamlandırma biçimleri farklıdır. Burada karşımıza sanatçının nasıl yarattığı sorusu çıkar. Daha önce de bahsettiğimiz gibi sanatçı salt gerçekliği taklit etmez. Sanatçının yaratım aşamasında beş duyu organı da aynı anda çalışır çünkü yaratı işi bilinç ile bilinçsizliğin ortaklığında meydana gelir. Sanat eseri, sanatçının üçüncü gözüdür.

Sanatı bir taklit (mimesis) olarak görmek doğru mudur? Mimesis kuramına göre sanatçı gerçekliği eserlerinde taklit eden kişidir ve bu taklidin başarısı eserin en önemli niteliği olarak tanımlanır. Bir resmin, yontunun, romanın gerçekliği o kadar iyi betimlemesi gerekir ki insan bu sanat eseri karşısında gerçek hayattan kopmadan yaşamayı bilmelidir. Şüphesiz ki sanatın gerçekliği, mimesisin gerçekliği kadar katı değildir. Eğer öyle olsaydı Danner'in, insan gerçekliğini yüz çizgilerinden elmacık kemiklerine kadar birebir aktardığı portresi Louvre Müzesi'nden uzaklaştırılmazdı.

Sanat gerçekliğin birebir taklidine karşıdır çünkü sanatçı gerçekliği eserlerinde olduğu gibi yansıtmaz. Sanatçı eserini görerek, yaşayarak ya da düşleyerek yaratır. Böylece gerçeklik sanatçı ile harmanlanmış olur. Sanatçı sadece yaşadıklarını değil yaşamaya hasret kaldıklarını da eserlerine aktarır. Sanatçı yansıtmaktan ziyade yaratmayı tercih eden kişidir.

“*Guyau'nun değişen gerçeklik üzerine şu gözlemi vardır: İtalyan müzelerinde kimi yunan heykelleri döner oturtmalıklar üzerine konulmuştur. Müze bekçileri bunları zaman zaman çevirirler; heykellerin şu ya da bu yönünü ışığa tutarak öbür yönleri gölgede bırakırlar. Böylece onları değişik açılardan gösterirler. Sanatçı da gerçeklik karşısında böyle davranır.*”⁷

⁴ Nejat Bozkurt, **Sanat ve Estetik Kuramları**, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1992, s.8

⁵ S. Kemal Yetkin, **Estetik ve Ana Sorunları**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1979, s.14

⁶ Irwin Edman, **Sanat ve İnsan**, M.E.B Yayınları, İstanbul, 1991, s.25

⁷ S. Kemal Yetkin, **Estetik ve Ana Sorunları**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1979, s.10

Sanatçının yaratma serüveni sancılı bir süreçte gerçekleşir. S. Kemal Yetkin bu duruma Flaubert'i örnek olarak gösterir ve Mektuplar'ından alıntıladığı küçük bir kesiti bize sunar: “*Olmuyor, olmuyor! Sirtında sanki dağları taşımış bir adamdan daha yorgunum. Kimi zaman ağlamak istiyorum. İnsaniüstü bir güç gerek, oysa ben sadece bir insanım... Sıkıntıdan, bezginlikten, yorgunluktan başım dönüyor. Bir cümle bile kuramadan dört saat geçirdim. Bugün tek bir satır yazmadım; daha doğrusu yüz satır yazıp bozdum.*”⁸ Alıntından da anladığımız üzere Flaubert'in yazma serüveni oldukça yorucu geçmektedir. Onu bu yoruculuğa iten içtepi olmasaydı bizler Madam Bovary gibi bir eserle karşılaşmış olmazdık. Flaubert'in sancısı da Madam Bovary'nin ortaya çıkmasıyla sevince dönüşür.

Paul Valery: “*Gerçek bir şairin gerçek şartı, rüya halinden çok farklı bir şeydir... rüyasını yazmak isteyen şair bile, son derece uyanık bulunmak zorundadır.*” der ve “*şiiir yazmanın bir kafa işi olduğunu kabul etmekle birlikte, ilk dizenin beklenmedik bir anda içe doğan Tanrı vergisi olduğuna inanmaktadır. Ama öbür dizeler kul işidir. Onları birinciye bakarak biçime sokmak şairin kendi yeteneğine, ustalığına kalmıştır.*”⁹ der.

Sanatçı yaratım aşamasında etkilenmekten çok etkileyen taraf olmaktadır. Bilincindekileri ‘gerçekleştirme’ serüvenini onun endişeleridir. Sanatçı da biçim ve içeriği harmanlayarak sanat eserini ortaya çıkarır. Kısaca “*Esrar perdesini asıl kaldıran adam sanatçıdır; gerçekten uyanık olduğu takdirde görüşü ve zevki ile asıl mistik sanat severdir. Çünkü o, bir sanat eserinde, vahdetin açık, his dolu ve yoğun bir yönünü görmüştür. O anda gördüğü, parlak bir alev olmuştur; tek vücut olduğu kainat, kainatta bulunmasa da yaşayan bir düzen, tek bir düzene uymuş hayat haline gelmiştir... ister felsefe, ister sanat aracılığıyla olsun, ölümlü insan, ölmezliğin bir anlık pırıltısını yakalamış ve ifade etmiştir.*”¹⁰ Sanatçı yarattığı eser ile duygularını somutlaştırır. Onun eserinde kullandığı malzemeler ruhunun maddeye dökülmüş halidir. Her ne kadar sanatçı ruhunu eseriyle somutlaştırmış desek de o eser alıcısı ile birlikte, yeniden maddi olandan ruhani olana geçer.

Sanat eseri belirli bir çevrenin ürünüdür ve o eserin ortaya çıkışında belli başlı şartlar vardır. Eğer ki bir sanat eserini ve onu yaratan sanatçıyı anlamak istiyorsak onların mensup olduğu ırkı, zamanı, örf ve adetlerini, düşünüş tarzını da anlamalıyız. Ama unutulmamalıdır ki sanatçı eserinde sadece yaşadıklarını ve etkilendiklerini barındırmaz. Onun heybesinde bir de yaşayamadıkları mevcuttur. . Ruysdael iyi bir din eğitimi almıştır ve bu eğitim onda her şeyin gelip geçici, boş bir uğraş olduğu kanısını yaratmıştır. Bu hissi duygu tablolarında da kendisini gösterir. Bu yüzden sanatçının yaratma dürtüsündeki en önemli olgulardan biri de *an*'dır. Bu olgu sanatkarın yaşadıkları kadar yaşayamadıklarının da fikrinde cereyanıdır. Keskin bir yaratma buhranına giren sanatkara ilham *ansızın* gelir. Sanatçı bu ilham ile yaratma dürtüsünü harekete geçirir.

Sanatkarı diğer insanlardan ayıran en önemli unsur *deha*'dır. S. Kemal Yetkin sanatkarı *nadir görülen istisnai mahluklar* olarak tanımlar ve sözlerine şu şekilde devam eder: “*Aynı fikir muhitinde beraber yetişmiş iki kardeş olan Corneille'lerden niçin yalnız biri yüksek bir şair olmuş, diğeri basit bir kafiyeciden ibaret kalmıştır?*”

⁸S. Kemal Yetkin, *Estetik ve Ana Sorunları*, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1979, s.27

⁹ S. Kemal Yetkin, *Estetik ve Ana Sorunları*, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1979, s29

¹⁰ Irwin Edman, *Sanat ve İnsan*, M.E.B Yayınları, İstanbul, 1991, s.152

Dehanın zuhuru evvelden sezilmez, haber verilemez. Deha sahibi insan, anın o kadar az mahsulüdür ki daima bulunduğu devrin ilerisinde yaşar. Eserleri hayret verir, taaccüpler uyandırır ve rencide eder.'¹¹

Sabır ile eserini ortaya çıkarmayı bekleyen sanatçının yaratım aşaması çok sancılı geçmektedir. Pek çok sanatçının bu aşamaya dayanmak için çeşitli yardımlar aldığı bilinmektedir. Van Gogh yoğun çalışmalarına dayanmak için alkol, tütün ve kahve, Mauppsante'in baş ağrıları için laudoum, Edgar Allen Poe, Balzac, Voltaire'in eter ve kokain kullandığı bilinmektedir. Sanatçı çelişkilerinden arınarak ağır bir yükün itirafına hazırlar kendini.

Sanatkar her şeyden önce nasıl bir dünyada yaşadığının ve nelere maruz kaldığının *idraki* içerisinde. İdrak ettiği dünyayı kendi tabiatı ile birleştirerek tahayyül eder. Kendisini yarattığı tabiatla, sanatıyla birleştirir ve onu unutulmaz kılar, eser yaratır. İdrak ettiği dünyayı, tahayyülleri ile birleştirir ve başka şuurlarda yaşatır. Böylece sanatçı bir kurtuluşa erer.

Sanatkar karmaşık bir bilinçle eser yaratır. Yaratım süreci boyunca şuurunu, bedenini ve yeteneğini bir arada çalıştırmak zorundadır. Böyle bir bilinçle yaratılan eseri anlamak isteyen alıcının da aynı özveriyi göstermesi gerekir. “ *Cazanne'in tabiri ile 'gerçekleştirilmiş' bir sanat eserinde, hiçbir şey araç değildir. Her şeyin bir rolü vardır, her şey organik bir varlık haline gelmiş bütününlü lüzumlu bir parçasıdır. Eserin 'gerçekleştirilmesi' endişesinin nerede bitip diğer bazı endişelerin nerede başladığını yalnız sanatçı değil, sanat terbiyesi almış kimselerin çoğu derhal anlar.*”¹²

Asaf Halet Çelebi ve Sanatına Kısa Bir Bakış

Şüphesiz ki sanatçının benimsediği sanat anlayışı kadar yaşadığı devir ve bulunduğu çevrede bizleri ilgilendirir. Asaf Halet Çelebi, 29 Aralık 1907- 15 Ekim 1958 tarihleri arasında yaşamış deyim yerindeyse asrın kapısını muhataplarına aralamış bir sanatçıdır. Adeta bir masal gibi başlayan çocukluğu, bütün atmosferini şiirlerinde hissettirmiştir. Dadıların, halayıkların, kalfaların gezindiği bir konakta doğan şair, *Masal Dünyamız* adlı konferans metninde, çocukluğunda dinlediği masalların altşuurunda edindiği yerlere değinir ve masallarda “ *daima tesadüf edilen ve geri gelmeyen bir şeyler*”¹³ in varlığını hissettiğini belirtir. Şair *Nedircik Yavruları* adlı şiirinde:

kilimimde namaz kılmaya gelen ayaklar

ve en çok küçük parmakları

beni görmeden üstüme basarlar

şaşarım beni işleyene

kiliminin nakışları

nedircik yavrularına benzer

ki çocukluğumdan beri çok uğraşırım

¹¹ Suut Kemal Yetkin, *Estetik*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.10

¹² Irwin Edman, *Sanat ve İnsan*, M.E.B Yayınları, İstanbul, 1991, s.128-129

¹³ Beşir Ayvazoğlu, *He'nin İki Gözü İki Çeşme*, 2018, s.41

*nedircik yavrularıyla*¹⁴

Dizeleriyle ruh anını bir kilim içerisine nüfuz ederek, çocukluğunun rüyalı günlerine geri dönmüştür. *Nedircik* sözcüğü “ ne olduğu söylenmek istenmeyen şeye verilen isim” olarak tanımlanmaktadır. Şairde bu kilim sembolizasyonu üzerinden çocukluğundan beri adlandıramadığı ya da belleğinde bir bilmece olarak kalmış olaylara atıfta bulunmaktadır. Şair çocukluğundan beri uğraştığı masalların sanatı için önemini bu şiirinde de belli etmiştir.

Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi sanat eseri belli bir çevrenin ürünüdür. Asaf Halet Çelebi'nin sanatında çocukluğunun masalsı atmosferi kadar, Üsküdar Mevlevihanesine çocuk yaşta gidış gelişlerinin, tasavvuf ve tarikat adabının, musiki ve eski şiirle erken yaşta tanışmasının da önemli bir yeri vardır.

Sanatçının yaratma dürtüsündeki en önemli olgulardan birini “an” olarak belirlemiştir. Asaf Halet'te anın ve altşuurun önemini şu sözleriyle açıklamıştır:

“ *Şiirde her şeyden evvel şairin hakim olan ruhu sezilir. Yani onun şahsiyetini yapan altşuur bütün şiirlerinde duyulur. Bununla beraber şairin her şiirini birbirinden ayıran bir hususiyet de vardır. Bu hal şairin o şiiri tespit ettiği andaki ruh haletinin, daha doğrusu ruhi anının ifadesinden ibarettir. O halde bir şiirin doğma mekanizmasını, başka bir tabirle “ilham anı”nı şöyle tasavvur edebiliriz:*

Altşuurda hatıralar, ihsaslar, insiyaklar, arzular karmakarışık ve dağınık bir şekilde uykudadırlar. Gündelik hayatımızın gaileleri, küçük dertleri, meşgalelerimiz bizi altşuurumuzdan pek uzaklara sürükler. Fakat bazı tabiatlarda da başkası için manasız gibi görünen ufak bir hadise bir an için altşuurun kapılarını açar.”¹⁵

Yazısının devamında *Fransa İçin Şiir*'ini örnek vererek, Paris'in işgaline karşı duyduğu derin üzüntüyü ve Fransa'ya duyduğu yakınlığı belirtmek için dizelerini çocukluğunda duyduğu masallarla harmanlamıştır.

Tın tın eden kabacık

*Beni bırakıp giden babacık*¹⁶

dizeleriyle her bir masal motifine Fransa'yı temsil eden semboller yüklemiştir. Bu iki dizede parmak kızı ormanda bırakıp giden babasını ve onu oyalaması için ağaca astığı kabak sembolünü görmekteyiz. Fransa'yı terk edilmiş bir çocuk haletinde gösteren şair, kurtuluşu ise çizmeli kediye yüklemektedir.

Sanat ve taklitçilik konusunda ise Çelebi: “*Sanatkar taklit eden değil hayatı yeni baştan inşa eden, kendi bünyesine göre yoğuran yaratıcı bir insan olduğu için onun vücuda getirdiği alem de mücerret bir alemdir.*”¹⁷ der. Gerçek malzemelerle inşa edilen sanatın, yaratıcının idealinde yeniden anlam bulduğunu belirtir.

Resim sanatına ve resamlara büyük ilgi duyan şairin, resim yeteneğinin de olduğu bilinmektedir. Ney, ud ve kanun çaldığı, sesinin de Kani Karaca'nın sesine benzediği eşi Nermin Çelebiler'den edinilen bilgiler arasındadır. Ayrıca Cüneyt Kosal Arşivi'nde notalarını kendisinin yazdığı üç adet eseri bulunmaktadır. Cavit Yamaç: “ *Şairin şiirlerindeki en önemli*

¹⁴ Asaf Halet Çelebi, *Bütün Şiirleri*, Everest, 2026, s. 43

¹⁵ Hakan Sazyek, *Asaf Halet Çelebi Bütün Yazıları*, 2018, s.261

¹⁶ A.g.e, s.262

¹⁷ A.g.e, s.257

özelliğın müzik olduğunu, onun usta bir musikişinas gibi şiirlerini yazmadan önce adeta bestelediğini söyler.'¹⁸

Sanatkarın karmakarışık bir bilinçle yarattığı eser, alıcısından da aynı özveriyi görmek ister. Kafasındaki karışıklığı sanat eseriyle bir düzene sokar. Kendini anlamlandırmaya çalıştığı bu düzen alımlayıcının dünyasında da bir anlam bulur. Asaf Halet Çelebi:

*“ Şiirde en ufak hayalleri düşünmeye mecburuz. Çünkü aksi takdirde bu hayallerin sıralanmasını takip etmeğe başka türlü imkan bulunamaz. Ekseriyetin bu şiiri anlamaması, yani medlulleri tasavvur edememesi bu kabiliyetsizlikten doğar. O zaman anlamak iddiasında bulunan daha doğrusu kendisine anlatılmasını şiir okuyucusuna şiir yerine tafsilat ve makale yazmamız icap ederdi.”*¹⁹ der.

SONUÇ

İnsan yaşamak için doğar, sanatçı var olmak için yaratır. İnsanoğlu kendisini bir bölümü ile karşısındakine sunarken, sanat eseri tüm açıklığıyla anlamlandırılmayı bekler. Sanatçı ve insan bir kurtuluş için birleşir. Sanatçı itiraf eder, insan ise bunu kendi belleğinde, kendi yaşamışlıklarında anlamlandırır. Dünya insanın panayırır. Kimi belleğindeki birikimi derin bir şuurla birleştirerek bir eser yaratır. Bazısı bu eseri derin bir yorumsama ile sanat evreninde anlamlandırır. Çoğu ise romantik bir söylem ile o esere yaklaşır. Sanat eseri ise çıkarsız bir gözlem ile anlamlandırılmayı bekler.

Sanat eseri sanatçının kendini tanıma serüvenidir. Aynı zamanda okuyucu ve alıcı arasında bir köprü görevi görür. Çelebi hem kendi kültürüne hem de başka kültürlere temas etmiş bir sanatçıdır. Ruhunun buğularını sanatıyla somutlaştırmış bir *Om Mani Padme Hum* şairi olarak hafızalarda yer edinmiş, ölümsüzlüğü yakalamıştır.

KAYNAKÇA

Ayvazoğlu, Beşir. (2018). He'nin İki Gözü İki Çeşme. İstanbul: Kapı Yayınları

Bozkurt, Nejat.(1992).Sanat ve Estetik Kuramları. İstanbul: Ara Yayıncılık

Çelebi, Asaf Halet.(2016). Bütün Şiirleri. İstanbul: Everest Yayınları

Edman, Irwin.(1991).Sanat ve İnsan.(Çev.Turhan Oğuzkan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

¹⁸Beşir Ayvazoğlu, He'nin İki Gözü İki Çeşme, 2018, s.192

¹⁹ Hakan Sazyek, Asaf Halet Çelebi Bütün Yazıları, 2018, s.246

- Facillon, Henri.(2015). Biçimlerin Yaşamı.(Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: Janus Yayıncılık
- Hume, David.(1998). İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma. (Çev. Serkan Ögdüm).İstanbul: İlke Kitabevi
- Kagan, Mossej.(1982). Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat. (Çev.Aziz Çalışlar). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi
- Kaplan,Mehmet.(2015). Şiir Tahlilleri.İstanbul: Dergah Yayınları
- Sazyek, Hakan.(2018). Asaf Halet Çelebi Bütün Yazıları. İstanbul:Everest Yayınları
- Yetkin, Suut Kemal.(1940). Estetik. İstanbul: Maarif Matbaası
- Yetkin, Suut Kemal.(1979). Estetik ve Ana Sorunları. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri

**MARGUERITE DURAS'NIN *CEBELİTARİK DENİZCİSİ*'NDE VAROLUŞÇULUĞUN
YANSIMALARI**
REFLECTIONS OF EXISTENTIALISM IN *THE SAILOR FROM GIBRALTAR* BY
MARGUERITE DURAS

Doç. Dr. Ümran TÜRKYILMAZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Yirminci yüzyıl Fransız yazınının dünyaya kazandırdığı önde gelen isimlerden Marguerite Duras'ın 1943-1953 yılları arasındaki ilk dönem romanlarında varoluşçuluğun merkezi bir yere sahip olduğunu belirtebiliriz. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda bunalımlı, yalnız, güvensiz, yabancılaşmış, kaygılı, kötümser ve her an ölüm korkusu içinde yaşayan insanın, akıl ile açıklanamayan ve hiç bir sağlamlığa dayanmayan bir dünyada geçirdiği sancılı süreci, varoluşçuluğun oluşumunda önemli etkenler arasında sayılabilir.

Çok yönlü bir yazar olan Marguerite Duras'ın daha çok diyalogların önem kazandığı romanı *Cebelitarik Denizcisi*'nde (1952) varoluşçuluğun yansımaları son derece açımlayıcıdır. Romanda söz konusu akımın başat izleklerine dikkati çeken yazar, insana ilişkin sorunları tartışır ve bu sorunları yeniden ele alır.

Cebelitarik Denizcisi'nde sevmediği bir işte çalışan ve hoşlanmadığı bir kadınla birlikte yaşayan genç bir adamın tam bir bulanıklık içinde var olduğu ancak böyle bir yaşama ve bağımlı özne durumuna katlanamadığı imlenir. Özgürlüğün peşinden koşan roman kahramanı, yaşamının akışını değiştirecek olan ve kaybettiği Cebelitarik Denizcisi'ni saplantı halinde arayan ve bu nedenle üç yıldır sürekli yolculuk halinde olan Anna ile tanışır ve birlikte denize açılırlar. Bu noktada Marguerite Duras, belki de var olmayan ve imgeleminde yarattığı denizciyi sürekli arayan Anna ile denize açılan kahramanın varoluşunu çarpıcı bir şekilde sergiler.

Cebelitarik Denizcisi'nde özgürlük düşüncesini ele alan Marguerite Duras'ın varoluşçuluğu, başkaldırı ve kendisini tanıyarak yaşama biçim vermekle gerçekleşir zira varoluşçu insan, her an kendi olma savaşımını sürdürme arayışındadır. Ayrıca yazar, varoluşçuluğun temel ilkelerini sergilediği yapıtında dünyadaki anlam ve değer, insan ile olabileceğini açıkça belirtir.

Çalışmamızda Marguerite Duras'ın *Cebelitarik Denizcisi*'nde ortaya konulan varoluşçuluk, felsefeye dayalı inceleme yöntemiyle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Marguerite Duras, *Cebelitarik Denizcisi*, Varoluşçuluk

ABSTRACT

We can clearly state that the existentialism plays a central role in the first period novels between 1943-1953 of Marguerite Duras, who is one of the prominent figures, that the French literature in the 20th century had given as a gift to the world. The painful process that human beings, who lived in death fear depressed, alone, unsafe, alienated, anxious, pessimistic conditions particularly in the aftermath of the Second World War, had undergone in an irrational and uncertain world, can be reckoned among one of the important factors in the rise of the existentialism.

In the dialogues dominant novel *The Sailor from Gibraltar* (1952) of the multifaceted writer Marguerite Duras, the reflections of existentialism are excessively clear. The writer, who draws attention to the primary features of this paradigm in the novel, discusses problems concerning human being and reevaluates these problems.

It is pointed out that a young man has a work, which he does not like, lives with a woman, whom he does not love and is existing in a vague situation, but he cannot stand this kind of life and the condition of being a dependent subject. The main figure in this novel, who is chasing after freedom, gets to know Anna, who will change his course of life, who is seeking

in obsession the sailor from Gibraltar, whom she lost ever, and who therefore is on journey for three years long. They set sail together. At this point, Marguerite Duras presents in a remarkable manner the existence of a maybe non-existent and created only in her imagination Anna seeking continuously the sailor and the hero, who set sail.

The existentialism of Marguerite Duras, who touched upon freedom in *The Sailor from Gibraltar* is realized by means of uprising and giving shape to life by knowing oneself, because an existentialist human being is in the continuous search of persevering the battle of being only oneself at each moment. The writer states also that the meaning and value in the world can only be possible with human being in her work in which she exhibited the basic principles of the existentialism.

In our study, the existentialism, which was shown in *The Sailor from Gibraltar* by Marguerite Duras, will be discussed on the basis of a philosophical research method.

Keywords: Marguerite Duras, *The Sailor from Gibraltar*, Existentialism

Önceki ve sonraki sonsuzluk içinde yutulup gitmiş yaşamımın küçük süresini düşündüğümde, bilmediğim ve beni bilmeyen uzamların bitimsiz büyüklüğünde kapladığım hatta gördüğüm uzamı düşündüğümde, korkuyor ve kendimi niçin şurada değil de burada gördüğüme şaşır kalıyorum. Çünkü şurada olmaktan çok burada olmak için hiçbir neden yok. Sonra niçin o zaman değil de şimdi? Beni buraya kim koydu? Bu yer ve zaman bana acaba kimin düzeni ve davranışıyla ayrıldı?

Pascal (Mounier, 1986: 73)

Tarihin yolu üzerinde bir geçiş noktası olan yirminci yüzyıl; iki büyük dünya savaşının yıkımları sonucunda ölüm korkusunu sürekli yaşayan, güvensizlik, umutsuzluk, tedirginlik içinde kaybolan ve çaresiz bir saçmalığın içinde konumlanan insanın hiç bir sağlamlığa dayanmayan bir uzamda geçirdiği sancılı süreci bünyesinde barındıran ve gerilimi sürekli besleyen bir yüzyıldır. İnsanlık tarihine bakıldığında söz konusu bu etkilerin toplumsal yapıyı derinden etkilediğini ve bu etkilerin kısa sürede silinemeyeceği anlaşılır.

“Endişe ve gerilim içinde göç ve işkencelerin sürdüğü yıllarda özellikle ölüm korkusu ile sıkıntılarımız devam etmekteydi. Bu durum, ne beklenen ne de kendiliğinden oluşmuş bir felaketti. İnsanın tinsel durumunu ve durumumuzu burada görmek gerekiyordu. Her an ve her dakika kendimizi ölümün kollarında bulmakta ve herkesin ölmek üzere olduğunu görmekteydik. Bu varoluşçuluğun oluşumunda önemli etkenlerden biridir” (Sartre, 1949: 220).

Yirminci yüzyılın büyük savaşlarla geçen kaotik yapısı, var kalabilmeyi ve yaşamını barış ve huzur ortamında sürdürebilmeyi isteyen binlerce insanı mağdur ederek kaygılara ve büyük bunalımlara sürükler. Savaş ve ekonomik krizler, zaman ilerledikçe içinde yaşadığı uzama yabancılaşan, gün geçtikçe yalnızlığı daha da çoğalan, tedirgin bir ruh haline dönüşen, çaresizliğe ve yaşamının acılarına katlanmak zorunda kalan insanlarda kolay düzelemeyecek izler bırakır ve bu durum pek çok derin sorunun da tetikleyicisi olur.

Yazın dünyası da yirminci yüzyıl toplumlarının yaşadığı söz konusu bu değişimlerden ve geleceğe yönelik sancılardan hiç kuşkusuz etkilenir. Bu dönemde insanı merkeze alan yazın ve felsefe çalışmaları, varoluşçu düşüncenin etkisini en çok gösterdiği alanlardandır. Belli bir yaşamışlık sonucu ortaya çıkan varoluşçu düşünce akımı, yazar ve şairler başta olmak üzere tüm sanatçıların ürünlerine yansır.

Introduction aux existentialisme adlı yapıtında epistemolojik idealizmin karşıtı bir düşünceye sahip olan varoluşu açıklamaya çalışan Emmanuel Mounier, özüne indiğimizde varoluşçu olmayan bir felsefenin olmadığını” (Mounier, 2010: 43) görüşünü net bir biçimde imler. Bu

konuda varoluşçuluğa eğilimli çalışmalar yayımlayan Roger Lincoln Shinn de “hakkında bir şey duymuş olalım veya olmayalım, varoluşçuluk, tıpkı kozmik ışınlar gibi havadadır ve bizi aynı şekilde etkiler. Bugünkü dünyamızın ruh durumu ile uyuşmuştur ve o ruh durumunun yaratılmasına yardım etmiştir” (Shinn, 1963: 7) demektedir.

Varoluşçuluk, insan varoluşunun anlamını ve değerini sorgulayan ve dünyada “var olma”dan yola çıkan bir düşünceye sahiptir. Bu bağlamda varoluşçuluğun farklı yönde gelişimine olanak sağlayan yazar ve düşünürlerden Weil’e göre “bir bunalım, Mounier’ye göre umutsuzluk, Hamelin’e göre bunaltı, Banfi’ye göre kötümserlik, Wahl’a göre başkaldırış, Marcel’e göre özgürlük, Lucaks’a göre idealizm (düşüncülük), Benda’ya göre usdışıcılık (irrationalisme) Foulquié’ye göre saçmalık” (Sartre, 2013: 11) felsefesidir.

Unutmamak gerekir ki her düşünce dizgesinde olduğu gibi yirminci yüzyılda yaşanan büyük bunalımlar, varoluşçu düşüncenin temelinde ve şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Genel kabullerden kopuş olan varoluşçu düşüncede insanın kendi kendisini oluşturma duyarlılığı ve özünü arama çabası açıkça ön plana çıkar.

Varoluşçu düşüncenin etkisini en çok hissettirdiği yazınsal yapıtlarda, insanlığın yaşadığı sorunlar etkin bir biçimde ele alınır. Zira çığır açan “varoluşçu felsefenin çıkış noktası, kavramlar ya da sözcükler değil, yaşamdır. Bu düşüncelerin arka planı, maskelerin birer birer düştüğü, varoluşsal sorunları içinde insanın çırılçıplak kalarak acıyla, ölümlerle, yaşamla ve her şeyden önce de kendisiyle yüzleştiği, provası hiç yapılmamış bir oyuna benzer” (Savaş, 2013: 77).

Yirminci yüzyılda baskın sistematik felsefeye bir tepki olarak doğan ve 1930’lardan sonra yaygınlaşan varoluşçuluk akımı, Soren Kierkegaard ve Friedrich Nietzsche ile vücut bulur. Yeniden yapılanmaya yönelik bir varoluşçuluk düşüncesi ise Jean-Paul Sartre ile doruk noktasına ulaşır.

Varoluşçuluk, özellikle insanın kendisini sorgulamayı erek edindiği bir ben üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda söz konusu dönemde insanın dünyadaki varoluşunun, özgürlüğünün, sorumluluğunun, kararlarının ve başkaldırışının farklı alanlardaki yapıtlarda ağırlıklı olarak ele alındığını ve yirminci yüzyılda süregelen varoluşçu eğilimin açık bir biçimde kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Birbirlerini yönlendiren, düşüncelerini etkileyen ve ortak izleklere ilişkin içerik geliştiren yazarlar, varoluşçuluğu insan düşüncesinin geniş perspektifinden değerlendirmeye çalışırlar.

“Varoluşçuluk, Saf Düşüncenin absürtlüğüne karşı bir protesto olarak başlamıştır, düşüncenin değil, varoluşun içkin hareketlerinin mantığı olan bir mantık. Tüm zamanların ve tüm varoluşçuların seyircisine, Saf Düşüncenin spekülasyonlarından kendi koşullandırılmış düşünüşünün sorunları ve olasılıklarına dek, nasıl yaşanılacağını ve bildiği hayatı yaşamayı öğrenmek isteyen, var olan bir birey olarak seslenir” (Blackham, 2012: 10).

Yirminci yüzyılın mevcut gerilimi içinde yaşamaya yazgılı insan, gerçekliğin içinde kendi konumunu inşa ederek var olmayı ve varoluşunun gerçek sorularına dayanak noktası bulmayı isteyen biri haline gelir. Tüm bu gelişmeler karşısında sesini yükselten bu felsefi akım, çağımız insanına şöyle seslenir:

“Modern çağın insanı! Gerçi çok şey kazandın ama her şeyi yitirme tehlikesi içindesin. Bütün evreni ele geçirmenin sevinci içindesin ama kendi kendini yitirmek üzeresin. Gerçi dev tekniğin içinde kendine verimli bir güçlenme aracı elde ettin, ama kendini güçlendirme aracında kaygılı bir korkuya düştün. Gerçi atom sırlarını çözdün, ama kendi kendine yabancı oldun. Modern çağın insanı, senin çok şeyini aldılar, ama bir tanesinin alınmasına izin verme: o da kendi varoluşun. Yaşamını yeniden kendi eline al, kolektif yaşamının yürüyen şeridi üzerine bir paket gibi bırakılmaya razı olma. Kendi yaşamına kendin biçim ver” (Akarsu, 1994: 190).

Varoluşçular, köklerinden kopmuş, tarihe ve geleceğine güvenini kaybetmiş, çaresiz, bir başına bırakılmış, derin bir kaygı ve bunaltı içinde ve tehdit altındaki çağımız insanının kendi kendisini yitirme tehlikesinin baş gösterdiğini belirtmekle yetinmez, söz konusu insanın kendisini tanımaya da son derece önem verir.

Sartre'ın deyişiyle “nedensiz, zorunsuz, anlamsız” (Sartre, 2009: 743), “geçmişsiz, desteksiz, yapayalnız bir varlık” (Sartre, 1992: 102) haline gelen insanın benliğini ve özgürlüğünü kazanmasını ve sorumluluklarını yüklenmesini, içinde bulunduğu durumunu kavramasını ve gerektiğinde başkaldırmasını arzular.

“Madem ki kişiöglü dünyaya atılmıştır, kendi başına bırakılmıştır, öyleyse yaptıklarından sorumludur. Nitekim o kendini nasıl kurarsa öyle olacaktır. Tasarılarına, seçmelerine, eylemlerine göre varlığına bir öz kazandıracaktır. Edimleriyle kendini gerçekleştirecektir. Gerçekleştirmelidir” (Sartre, 2013: 11).

Anlaşılabacağı üzere savaşlar ve ardından gelen yıllarda varoluşun gerçeğini arayan, benliğini ve kişiliğini günden güne kaybeden, sürekli hayal kırıklığı ve umutsuzluğu yaşayan kuşağa yol açılmasına yönelik etkin çabalar şu satırlarda yansımaları bulur:

“Kuşku duyan bir gençliğe, var olan bir şüphecilere, bir düşünce kahramanında sevilesi ve sınırsız, genç bir güvenle dolu bir gençliğe yol açın. Hegel'in pozitif felsefesinde gerçeği, varoluşun gerçeğini arayan bir gençlik (...) Gençlik varolan bir şüphecidir. Şüphelerle dört döner ve hayatı için bir dayanak noktası bulmaksızın gerçeğe uzanır- onun içinde var olabilmek için. O negatiftir ve Hegel'in felsefesi pozitifdir – o halde Hegel'de sığınılacak bir liman arandığına ne şüphe!” (Blackham, 2012 : 10-11).

Çağdaş Fransız yazının önemli isimlerinden Marguerite Duras'nın 1943-1953 yılları arasındaki ilk dönem romanları da varoluşçuluk temeli üzerine kuruludur. Farklı alanlarda ürünler veren yazarın çok yönlülüğü onu ayrıcalıklı bir yere konumlandırır. Marguerite Duras'nın özellikle ilk dönem romanlarında varoluş felsefesini odağına alarak ilerlediği görülür.

İtalyan gazeteci Leopoldina Pallotta Della Torre ile 1987-1989 yılları arasında yaptığı on üç tematik bölümden oluşan uzun söyleşide Marguerite Duras'ya, Yeni Roman'ın diğer yazarlarından Nathalie Sarraute, Alain Robbe Grillet, Claude Ollier ve Claude Simon ile ilişkilerinin nasıl olduğuna ilişkin bir soru yöneltilir. Yaşamı boyunca pek çok röportaj vermesine karşın, kendisini hiç bu kadar açık bir şekilde dile getiremediğini özellikle vurgulayan Marguerite Duras, söz konusu yazarların kendisi için fazla entelektüel olduğunu anlatır ve şu şekilde devam eder:

“Bir yazın teorisine tutunmak ve tüm imgelemimi bununla yönetmek. Hayır, benim hiç böyle düşüncelerim ve öğreteceklerim olmadı” (Pallotta della Torre, 2013: 85).

Ellili yıllara doğru *Pasifik'e Karşı Bir Bent* ya da *Moderato Cantabile* gibi romanların döneminde kendisi ile Yeni Roman arasındaki üslup ve izlek açısından bazı yakınlıklar olduğunun söylenmesi üzerine de bu konuyu hiç sevmediğini açıkça belirtir. Marguerite Duras, ustalarının her zaman başka yazarlar olduğunu ve öyle olmaya da devam edeceğini etkin bir biçimde açıklar (Pallotta della Torre, 2013: 86).

“İmkansız aşkların, çözümsüz ilişkilerin, iletişimsizliğin, çelişkilerin ve çatışmaların yazarı” (Göğercin, 2014: 12) Marguerite Duras, geleneksel çizgide başlayan, içerik ve yapı değişimine olanak sağlayan romanlarında düşünsel konumlanışına egemen olan varoluşçuluğu en temel unsurlardan birisi olarak ele alır.

Yazar, insanın durmadan çoğalan korkularını, içinden çıkamadığı yabancılaşmasını, gittikçe özgürlüğünden uzaklaşmasını, anlamdan yoksun bir dünyada kayboluşunu ve trajik son olan ölüme her geçen gün yaklaşmasını vurgular. Bu noktada insanın kırılma anlarından hareket

eden yazar, yapıtlarında insanın varlığını oluşturmada çıkış yolu olarak değerlendirdiği özgürlüğünü, sorumluluğunu ve bilinçli seçimler yapan roman kahramanlarının varoluş serüvenlerini etkin bir biçimde dile getirir.

Fransız varoluşçuluğunun etkin olduğu İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda insanlığın sorunlarına eğilen ve varoluşçu dünya görüşü ile arasında yakın bir bağ olduğu algılanan ancak varoluşçu olarak adlandırılmayan Marguerite Duras, *Cebelitarık Denizcisi*'nde varoluşçuluğun temel izleklerini imler.

Cebelitarık Denizcisi'nde sevmediği bir kadınla yaşayan, nefret ettiği bir işte çalışan ve mutsuz genç bir adamı ele alan yazar, gerçekliğe yeni bir bilinç ile bakmaya çalışır. Marguerite Duras'ın dünyasında roman kahramanı genç adam, hiçlik ile çevrili ve değişikliğin olmadığı bir uzamda ontolojik anksiyete yaşar. Başka bir deyişle sınırlı yaşamına belirgin bir biçimde anlam katıp katamadığı noktasında umutsuzluğa düşer ve derin bir iç sıkıntısı hisseder. Bu noktada “öznenin ruh hali; doğduktan sonraki tüm ötekilerin yani uzam, zaman, kültür ve bağlam çözümlenmesinin bir sonucudur (...) Arzu ve tutku dolu öznenin dünyaya atıldıktan sonra seçip dönüştürebileceği, başkalaştırabileceği ya da yerine koyabileceği yani oynayabileceği türden etmenler değildirler” (Güleç, 2015: 15). Romanda genç adamın varoluşunu gerçekleştirme yolculuğunda içinde bulunduğu yaşamı kanıksayamadığı net bir biçimde algılanır.

“Bir zamanlar mutsuz bir adam varmış. Sevmediği bir kadınla yaşamış ve nefret ettiği bir işte çalışmış. Bir dost yüzü ya da bir değişiklik görmeden sürüklenip götürdüğü bu ruhsuz yaşamın bezginliği içinde, ezik bir adam” (Duras, 1999: 7).

Cebelitarık Denizcisi'nde yalnız kalan genç adamın, yaşamının düzene girmesi için sağlam kararlar almayı hedeflediği görülür. Böylece genç adam, kendisini saran boşluk ve anlamsızlık duygularından kurtulabilir. “İnsanın yaşadığı anksiyete ve umutsuzluğun kökeninde kendi dünyalarını kaybetmiş olma” (Geçtan, 1990: 46) düşüncesinin olduğu açıkça gözler önüne serilir.

“Yalnızdım. Rocca'ya bugün geldim (...) Gerçi ırmağın öbür yakasında, benim gibi yapayalnız, otel odasında tek başına kalmış bir kadın vardı, ama buna karşın ben daha da yalnızdım. Ondan daha yalnız. Bu kadını sevmiş olsaydım, kuşkusuz bu denli yalnızlık duymazdım. İnsanın herhangi birinden kopması, doğasına uygun bir olay değildir. Jacqueline'le yaşamımda müthiş bir tiksinti duyduğum, unutulmaz günlerim olmuştur. Biliyorum ki onun yerini asla bir başka kadın alacak değildi. Ve her şeye karşın, bu anlaşılmaz, bu mutsuz birlikteliğimiz, kısaca birlikte düştüğümüz bu yanlış, bundan böyle bir gerçeklik kazanmış oluyordu” (Duras, 1999: 65).

Öteki insanlar ile yaşanan iletişim eksikliği ve başkası ile kurulan ilişkiyi çoğu zaman uzlaştırılmaz bir çatışma olarak gören kahramanın yalnızlığı daha da belirginleşir. Varoluşunun kendine ait olmadığı farkına varan genç adam, adeta sonsuza dek devam edecek olan bir döngüyü tekrarlayan işine son noktayı koyar. Ayrıca birlikte olduğu kadın Jacqueline ile bağlarını koparmaya karar verir. Genç adam, yaşamını yönlendirecek olan güce kavuşma arzusu ile hemen harekete geçer.

“Yolculuk çok uzun sürdü (...) Altı gün ve altı gece onu düşünmüştüm, öyle ki şimdiye dek hiçbir şeyi, belki de hiç kimseyi bu kadar çok düşünmemişimdir. Bir de şu vardı: Jacqueline'le konuşmak, onun treninin kalkıp gitmesini beklemek ve yaşamımı değiştirmek için seçtiğim son duraktı burası. Aslında tam on yıldır, bu ırmağın karşı kıyısına gelmeyi bekliyordum ben. Karşımda ırmağı gördüğüm anda, sanki dev gibi savaşıyor ona kavuşmuşum gibi bir yorgunluk duydum” (Duras, 1999: 52).

Anlaşılabileceği üzere romanın başlangıcında kamu görevlisi genç adamın varoluşunun tam bir bulanıklık içinde olduğunu söyleyebiliriz. Gün geçtikçe özgürlüğünün peşinden gitmeyi arzu

eden genç adam, sevgilisi Jacqueline ile sürdürdüğü ilişkisine ve böyle bir var olma tarzına katlanamaz. Kendi mutluluğunu kurmaktan başka hiç bir zorunluluğu ve arayışı olmayan genç adam, başlamış olduğu ilişkiyi zor da olsa bitirmek ister.

“Bir tek insandan yoksun kalmışsanız, dünya size çöl olur. Hiç de öyle değil. Eğer dünya size kapılarını kapatmışsa, hiçbir varlıkla dolduramazsınız onu (...) Zaman zaman kendi kendime, acaba ben var olmayan birini mi yarattım kafamda dediğim oluyor. o kişiden yola çıkarak, kafamda yarattığım kişi apayrı biri miydi acaba?” (Duras, 1999: 128-129).

Yaptığı seçime ve verdiği karara sahip çıkma eğilimi çok güçlü olan genç adam, kararını korumakta tam bir direnç gösterir. Bu andan itibaren özgürce yaşamını sürdürmek ve tasarılarını gerçekleştirmek üzere küçük bir köye yerleşir. Genç adam kısa bir süre sonra, yaşamını gizem saran, zengin ve yat sahibi Anna ile tanışır. Yazgıya ortaklaşa boyun eğişlerinin ardından genç adam, yaşamında ne varsa bırakıp gitmeyi arzular. Bu noktada tüm sorumluluklarını bir kenara bırakan Anna, belki de var olmayan bir Cebelitarık denizcisini aramaya devam etmektedir.

“İnsanoğlu az çok bir arayış içindedir hep. Ve hep bekler ki yaşamdan bir şey çıksın gelsin kendisine (...) Hep beklediğimiz bir şeyler vardır (...) Eğer bekleyiş çok uzarsa, o zaman insan değişir” (Duras, 1999: 135).

O zamana dek değerli gördüğü her şeyi boş ve anlamsız bulan genç adam ise istediği değerleri yaşatmak adına Anna ile uzun bir gemi yolculuğuna çıkmaya karar verir. Cebelitarık yatının sahibi Anna ile denize açılıp uzun yolculuklar yapmasına karar aldırın, genç adamın dünyadaki mevcudiyetini imlediği özgür edimleridir. Yaşamından farklı bir yaşama kavuşmayı ve önüne geçilemez özgürlüğü isteyen genç adam, hep bir sınır çizgisi üzerinden ilerler ve böylece insanlık gerçeğine uzanır. Yaşamındaki tüm değerlendirmeleri bir kenara bırakan genç adamın bu noktada özgür bir seçim yapması, varoluşçu düşüncenin temel izleklerindedir.

“Kant'ta olması gereken şey anlamında normatif bir değer taşıyan özgürlük düşüncesinden farklı olarak Sartre'ın özgürlük anlayışı, ontolojik bir yapıya sahiptir. Sartre için *cogitonun* katmanlarıyla yapılanmış, aşkın bir özelliği olan *kendisi için varlığın* farkında olmadığı hiçbir şey yoktur. Sartre'a göre, varlıktan kaçarak, varlıktan yalıtılmış olarak *kendinde varlığın* ve dünyanın nedensel düzeninin dışında yer alan, *kendisi için* mutlak olarak özgürdür (...) Özgürlük insanın kendi olanaklarına doğru bir kaçıdır. Özgürlük bu anlamda insan gerçekliğinden ortaya çıkmaktadır” (Bozkurt, 2012: 43-44).

Cebelitarık Denizcisi'nde *durumu* yaratarak kendisini de yaratan Anna, üç yıldır denizlerde dolaşır. Yerini sınırlandırmayan ve bir ereğe sahip olan genç Anna, varlığını unutmadığı, çok sevdiği ve beş hafta birlikte olduğu Cebelitarık denizcisini gücü tükenmeden adeta bir saplantı halinde aramayı sürdürür.

“-Kadının başka seçeneği yok da ondan. Eğer başka seçeneği...

-Gerçekten. Başka seçeneği yok.

-Bir kez, kendini öyle sıkıntılı bir duruma sokmuş ki, nasıl geri adım atabilir? Olay bu.

-Sen çok istiyorsun bu denizciyi bulabilmeyi.

-Bunun gerçekleşeceğine inanan tek kişi benim” (Duras, 1999: 244).

Bir kimseyi arayabilmek için yalnızca arama işini yapmanın gerektiğini düşünen Anna, tüm yaşamını adadığı ve tamamen özgür tasarısına bağlı olan söz konusu ediminden dolayı asla pişmanlık duymaz, çünkü “insan konumunu kendi yaratır ve ondan sorumlu olur” (Bozkurt, 2012: 46). Anna, belleğini depreştiren Cebelitarık denizcisine günün birinde kavuşacağına inanır.

“-Onu aramakta bunaldığın oluyor, değil mi?”

-Evet, öyle dedi. Kimi zaman kendimi yalnız hissediyorum. Ve çekine çekine ekledi:

-Sonu gelmiyor bu aramanın” (Duras, 1999: 117).

Cebelitarık Denizcisi’nde kendi yaşamı bile kendisine yük olan Anna için geçersiz nedenlerle sevebildiğine inandığı büyük aşkı Cebelitarık denizcisi, “gençliktir, işlenmemiş bir cinayettir, masumluktur, sade bir ruhtur, deniz ve yolculuklardır. Sevmiştir bu kadın denizciyi. Ama denizci ortadan kayboluvermiştir; belki ölmüştür belki de bir yerlerde gizleniyordur”(Duras, 1999: 7).

Sonsuz bir şimdi’yle kuşatılan ve dünyanın trajik gerçekleri karşısında amaçsız bir düşünce içinde kaybolan genç adam da, Cebelitarık denizcisini bulmak için Anna’ya yardımcı olmaya çalışır. Birlikte denize açılan ikili, Sète Limanı’ndan Tanca’ya, Tanca’dan Abidijan’a, oradan da Lèopoldville’de denizciyi ararlar.

“-Bu aramalarını hep limanlarda mı yaparsın?”

-Onu bulma olasılığı limanlarda daha fazla da ondan. İç kentlerde bu şans azalır. Sahra’da ise hiç yoktur. Umudum, küçük limanlardan çok büyük limanlarda (...) Biliyor musun, bir insan gizleniyorsa, ancak kalabalığın içinde eriyerek sürdürebilir yaşamını. Ve bilmeyen yoktur ki, limanlar en çok sır saklayan yerlerdir” (Duras, 1999: 141-142).

Genç adam, kendisini arayan insanlardan olabildiğince ayırt edilemez bir hale geldiğini düşündüğü Cebelitarık denizcisini bulmalarının ardından Anna ile aralarındaki ilişkisinin sona ereceğini bilir. Marguerite Duras’ın kahramanlarının seçtiği yollar, geleceklere ilişkin korku ve kaygılar, onları zaman zaman mutsuzluğa ve umutsuzluğa sürüklese bile yaşamları boyunca tüm güçleri ile çaba sarf etmeyi hiç bırakmazlar. Bu noktada yeniden bulma olasılığını gördükleri denizciyi herhangi bir zamanda ve uzamda bulacaklarına ilişkin arayışları da son derece önemlidir. Zira özellikle Anna için vazgeçilmez bir gereksinim haline gelen arama edimi, yaşanan anda kavranabilen bir baş dönmesine ve varoluşçu iç sıkıntısına yol açar. Böylece Marguerite Duras’ın kahramanları, tüm sonuçlarının ne olacağını algılamadan seçim yapmanın zorunluluğunu üzerlerinde taşırlar.

“İnsan ne yapmak istiyorsa onu yapmalıdır (...) Kadının kamarasının önünde bekledim. Onu beklemekten başka hiçbir şey yapmak istemiyordu canım (...) Yıllarca loş odalarda, yeterince çalışmışım ve kendimde, bundan böyle, şu anda yaptığım şeyden başka hiçbir şey yapmama hakkını görüyordum: bir kadının kamarasının önünde, onun güneşe çıkmasını beklemek. Bu sayede yıllar yılı o saygın işi yaparken hissettiğim kadar yalnız hissetmiyordum artık kendimi” (Duras, 1999: 153).

Bambaşka açmazları olan ve bu açmazları alt etmek için sürekli olarak uğraşan genç adam, üstlendiği rolün gerektirdiğinden daha fazlasını özgür seçimleri ile yapar. Bu noktada “varoluşçular, yalnızca özgürce seçenlerin var olacağını savunur (...) Kişi, seçerek var olduğu için varoluş özden önce gelir. İnsanı öteki canlılardan ayıran temel özelliği, seçme özgürlüğüdür. Seçme kaçınılmazdır” (Bozkurt, 2012: 27).

Jean-Paul Sartre, anlamsız olan dünyanın içine bırakılan insanın, özgürlüğün bilincine sıkıntı ile ulaşabileceğini ifade eder. Bu bağlamda Jean-Paul Sartre üzerinde durduğu sıkıntıyı şöyle ortaya koyar:

“Önce şunu soralım: Sıkıntı deyince ne anlaşılıyor? Buna varoluşçular içten yanıt verirler: İnsanlık, sıkıntıdır” derler. Bunun anlamı şudur: “Bağlanan ve yalnızca olmak istediği kişiyi değil, bir yasa koyucusu olarak bütün insanlığı seçen kişi, o derin ve tümel sorumluluk duygusundan kurtulamaz. Doğrusu, bir çokları bu sıkıntıyı yaşamazlar (...) Onlar sıkıntılarını yani kaygılarını maskeleyerek ondan kaçarlar” (Sartre, 2013: 27).

Özgürlükle baş edebilir bir duruma gelmeyi bekleyen genç adamın özgür olma potansiyelini yaşama geçirebilme iradesine sahip olması, onun varoluşunu belirler. Var olan yaşamını değiştirebilmek ve yeni hedeflerine yönelmek için hiç kuşku yok ki özgürlük gereklidir. Varoluşçu düşünce çerçevesinde özgürlük, insanın kendi olanaklarına doğru gidişini gösterir. Bu nedenle tasarı sahibi insan, özgürlüğü her zaman omuzlarında taşır, böylece edimleri, seçimleri ve kararları ile özgürlüğünü oluşturur.

“İçimde hiç korku yoktu artık (...) O anda vermişim kesin kararımı. Daha önce vermiş olduğum kararların hiçbiri, bana o anda bu karar kadar sağlam görünmüyordu artık” (Duras, 1999: 83).

Jean-Paul Sartre, *Ego'nun Aşkınlığı, Fenomenolojik Bir Betimlemenin Taslağı* adlı yapıtında özgürlüğün tek sınırının yine kendisi olduğunu imler (Sartre, 2003: 25). Yazarın bakış açısından değerlendirildiğinde bir özgürlük felsefesi olarak kabul edilen varoluşçu düşüncede insanın gerçek ben'ini özgürce oluşturmasının gerekliliğinin altı çizilir.

“Mutluluk dünyasıyla tüm köprüleri yıkmış bulunuyordum. Bundan böyle kaderim yalnızca kendime bağlıydı ve benden başka kimseyi ilgilendirmezdi. Doğru dürüst yürüyemez olmuşum ve çok ağır ilerliyordum. Bu özgür adamın vücudu bir ceset kadar ağırdı (...) Özgürlükle baş edebilir duruma gelmeyi beklemeliydim (...) Hızla odama çıktım. Sanırım, daha yatağa ulaşmadan, gözlerimden yaşlar akıyordu. Ve daha önce, özgürlüğüm olmadığı için ağlayamadığım kadar ağladım. Tam on yıldır birikmiş gözyaşlarıydı bunlar” (Duras, 1999: 97-99).

Tüm değerlere temel oluşturan özgürlüğün anlamını bir kez daha sorgulayan Marguerite Duras, insanın her koşulda özgürlüğü istemesi gerektiğini okura hatırlatır. Özgürlük, varoluşçu insanın güçlerini kullanmasını ve kendi kendisini kurmasını sağlar. Böylece Anna ve genç adam yalnızca düşünceleri ile değil edimleriyle de özgürlüğe kavuşmaya yönelik arzularını devam ettirirler.

Walter Kaufmann'ın yorumunda olduğu gibi “insan özgürdür; ama özgürlüğü Aydınlanmanın görkemli sınırsızlığına benzemez pek; bu özgürlük artık tanrının armağanı değildir. Bir kez daha evrende tek başınadır insan, içinde bulunduğu ortamdan sorumlu, aşağılarda kalacak gibi görünmekle birlikte yıldızlara erişebilecek ölçüde özgür” (Kaufmann, 1997: 52).

Romanda yaşantısını değiştirme ve kendi kendisi olma isteğiyle yanıp tutuşan genç adam ve Anna'nın özündeki özgürlüğün, varoluş olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bu değerlendirmeler, varoluşçu bir bakış açısıyla irdelendiğinde Marguerite Duras'nın kahramanlarının aslında diğer insanlardan da sorumlu olduğu net bir biçimde görülür. Bu bağlamda sorumluluk, Marguerite Duras'nın kahramanlarının ortak noktasını oluşturur. Özgürlük olmadan sorumluluk olmayacağı gibi sorumluluk almadan özgür edimler gerçekleşemez.

Sonuç olarak insan varoluşunun anlamını sorgulayan ve varoluştan yola çıkan Marguerite Duras'nın özgürlüğe sahip çıkan kahramanları, yeni bir dünya ve ontolojik bir yapıya sahip özgürlük arayışlarının içinde yürürler. Varoluşun değişmez parçalarından özgürlüğe yazgılı ve mutlak bir irade gücüne sahip olan insan için, değerleri yaratmak son derece açımlayıcıdır. Marguerite Duras'nın kahramanları, varoluşçuluk kavramının anlam alanlarını oluşturan seçimleri ile var olur ve insanlığın düşü olan özgürlüğün kazanılması adına edimlerde bulunurlar. Bu noktada varoluşlarının özünden önce geldiğini ortaya koyan ve kendisini sorgulayan insan üzerine odaklanan Marguerite Duras da, varoluşçu bir hümanizma ortaya koyar.

Varoluşçu felsefeye önemli bir katkı özelliği taşıyan *Cebelitarık Denizcisi*'nin kahramanları, kendilerine yükümlülük getiren özgür seçimleri ile varlıklarını oluştururlar. İçinde bulunduğu durumdan sorumlu olan varoluşçu insan, böylece özgürlüğe giden yolu izler. Desteksiz, yardımsız ve terk edilmişlik duygusu ile var olan roman kahramanları, yazgılarını belirlemede

özgürlüklerini tanır ve yaşamlarına etkin bir biçimde yön verirler. Sonuçlarına katlanacakları bu belirlenme yolu, yaşamlarının son anlarına dek devam eder ve hiç bir zaman kapanmaz. Kendisini gerçekleştirebilen ve bütünüyle bağımsız bir varlık olan kahramanlar, varoluşçuluğun tüm süreçlerinin izlerini taşırlar.

Felsefî ve sanatsal üretimde yirminci yüzyılın etkin isimlerinden olan Marguerite Duras, varoluş yolundaki görüşlerini yansıtmada Jean-Paul Sartre'ı yakından izler. Marguerite Duras, varoluşçu felsefenin izleklerini sunan ilk dönem romanlarından olan *Cebelitarık Denizcisi*'nde kendi varoluşçu dizgesini oluşturur. Marguerite Duras'nın gerçeği de budur.

KAYNAKÇA

- Ahmet Bozkurt, *Varlık Tutulması Jean-Paul Sartre Tiyatrosunda Varlık ve Hiçlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ahmet Gögercin, *Yazın, Sinema ve Aşkın Kavşağında Marguerite Duras*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2014.
- Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkılâp Kitabevi ve Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1994.
- Emmanuel Mounier, *Introduction aux existentialisme*, La République des Lettres, Paris, 2010.
- Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Harold John Blackham, *Altı Varoluşçu Düşünür, Kierkegaard Nietzsche Jaspers Marcel Heidegger Sartre*, Çev. Ekin Uşşaklı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.
- Hakan Savaş, *Sinema ve Varoluşçuluk*, Sözcükler Yayınları, İstanbul, 2013.
- Jean-Paul Sartre, *Bulantı*, Çev. Erdoğan Alkan, Oda Yayınları, İstanbul, 1992.
- Jean-Paul Sartre, *Ego'nun Aşkınlığı, Fenomenolojik Bir Betimlemenin Taslağı*, Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Alkim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Jean-Paul Sartre, *La République du Silence, Situations III*, Gallimard, Paris, 1949.
- Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çetinkaya, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009.
- Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, Ankara, 2013.
- Marguerite Duras, *Cebelitarık Denizcisi*, Çev. Mükerrerem Akdeniz, Can Yayınları, İstanbul, 1999.
- Marguerite Duras, *La Passion Suspendue Entretiens avec Leopoldina Pallotta della Torre*, Traduit de l'italien et annoté par René de Ceccatij, Editions du Seuil, Paris, 2013.
- Mustafa Güleç, *Hollanda'da Kültürün Tekil ve Çoğul Halleri*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2015.
- Roger Lincoln Shinn, *Egzistansiyalizmin Durumu, Anlamına, Etkisine ve Tehlikelerine Hristiyanlık Açısından Bir Bakış*, Çev. Şehnaz Tiner, Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, İstanbul, 1963.
- Roger Lincoln Shinn, *The Existentialist Posture: A Christian Look at Its Meaning, Impact, Values, Dangers*, New-York: Association Press, 1959.
- Walter Kaufmann, *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*, Çev. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

MÖ. 2. VE 1. BİNYILDA KUZEYDOĞU ANADOLU
NORTHEAST ANATOLIA IN 2nd AND 1st MILLENNIUM BC.

Prof. Dr. Veli ÜNSAL
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ÖZET

Kuzeydoğu Anadolu'nun tarihi çağları ile ilgili olan bu çalışma bölgenin bulunduğu coğrafi konumdan dolayı ayrı bir önem arz etmektedir. Bölge tarih öncesi çağların en başından itibaren yerleşmeye uğramış, özellikle MÖ. 2. ve 1. binyılda Anadolu'nun iki büyük uygarlığı olan Hititler ve Urartular ile bir takım siyasi ilişkileri görülmüştür. MÖ. 2. binyılın ortalarında Hititlerle ilişkilerine rastlanan krallık Hayaşa, MÖ. 1. binyılın ilk çeyreğinde Urartularla ilişkilerine rastlanan krallık ise Diauehi'dir.

Kuzeydoğu Anadolu'da MÖ. 15. yüzyılın sonlarından itibaren ismine rastlanan Hayaşa Krallığı'nın siyasi ve kültürel etkinlikleri, Hitit kayıtlarında yer almaları sonucu aydınlatılabilmektedir. Söz konusu veriler ışığında yüz elli yılı aşkın bir süre boyunca kuzeydoğu Anadolu'da varlıklarını devam ettirdiklerini bildiğimiz Hayaşalılar, Hititlerle olan siyasi ilişkilerine bağlı olarak etki alanlarını ve sınırlarını bu bölgelerin dışına doğru genişletmişlerdir. Bu krallık, Hititlerin istikrarlı bir şekilde izlediği kuzeydoğu politikası sonucu zaman zaman pasif durumda kalmışlar, zaman zaman da Hitit ülkesindeki karışıklıklardan faydalanarak güçlü düşmanlarını uzun süre uğraştırmışlardır.

MÖ. 1. binyılın başlarında Kuzeydoğu Anadolu'ya hâkim olan krallık ise Urartu kayıtlarında Diauehi ve Asur kayıtlarında Dayaeni olarak geçen Diauehi Krallığı'dır. Urartu Devleti kuruluşunu tamamlar tamamlamaz, ekonomik zenginliklere ve stratejik bir konuma sahip olan kuzeydeki, bu topraklara yoğun seferler düzenlenmiştir. Bu bölgeye düzenlenen seferlerin ana amacı, kuzeyin önemli hammadde yataklarını, tarım ve hayvancılık merkezlerini ele geçirmektir. Bu politikalardan anlaşıldığı kadarıyla bölgeye düzenlenen seferler yağma adına değil bölgede kalıcı olmak adına gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada her iki krallığın kuzeydoğu Anadolu ile olan ilişkileri ayrıntılı olarak ele alınarak bölgenin tarihi çağlardaki durumu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuzeydoğu Anadolu, Hitit, Urartu, Hayaşa, Diauehi

ABSTRACT

This study, which deals with the historical ages of Northeast Anatolia, is of particular importance due to the geographical location of the region. The region has been inhabited from the beginning of prehistoric times, especially, during the 2nd and 1st millennia BC, a number of political relations were observed with the two great civilizations of Anatolia, the Hittites and the Urartians. In the middle of the 2nd millennium BC, the kingdom Haiasa was found to have relations with the Hittites. In the first quarter of the first millennium, the kingdom, which had relations with the Urartians, was Diauehi.

Light has been shed on the political and cultural activities of the Haiasa Kingdom, whose name we encounter towards the end of the 15th century BC., owing to logs about them in Hittite records. In consideration of such data, it has been discovered that the Haiasaans, expanded their borders and territory of influence according to political relations with the Hittite. This kingdom remained passive from time to time due to northeastern politics pursued consistently by the Hittites, while at times they exploited disorder in the Hittite country and created long-lasting trouble for their powerful enemies.

The Diauehi Kingdom that dominated Northeast Anatolia at the beginning of the first millennium BC. was the Diauehi Kingdom in the Urartian records and Dayaeni in the Assyrian records. As soon as the Urartian State was completed, organized various military campaigns against these territories to the north, which enjoyed economic riches and a critical strategic location. The main purpose behind these campaigns against this region, which is generally included within the boundaries of the land of Diauehi, was to capture the important raw material

deposits and centers of agricultural and animal husbandry in the north. As understood from these policies pursued, these campaigns were carried out to gain a permanent hold over the region, not simply for the sake of loot.

In this study, the relations of both kingdoms with northeastern Anatolia will be discussed in detail and the situation of the region in historical ages will be tried to be revealed.

Keywords: Northeast Anatolia, Hittites, Urartians, Haiasa, Diauehi

1. GİRİŞ

Tarihi devirlerin yazı ile başlaması ve yazının tarihöncesi ile tarihi çağlar arasındaki sınırı ortaya koyması, bizi zaman karmaşasından kurtarmıştır. Anadolu MÖ. 2. bin yılbaşlarında yazıyla tanışmıştır.

Anadolu'daki ilk yazılı vesikalar Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de (Baydur, 1970: 37 vdd) bulunmuştur. Asurlu tüccarlar Anadolu'nun kültürel ve ekonomik hayatını canlandırdıkları gibi Grek kolonizasyonlarından yaklaşık 1000 sene önce geniş ve kapsamlı ticaret merkezleri kurmuşlardır (Ünal, 1997: 341-356). Kültepe'den çıkarılan bu tabletlerin sayıları 20.000'i bulmaktadır (Sevin, 2003: 154).

MÖ. 2. bin yılın ilk yarısında, Orta Anadolu'ya kadar yayılan Asurlu tüccarlara ait ticari vesikalar olduğu ve Anadolu-Asur arasındaki ticaret yolunu güvence altına alarak bu ticari faaliyetleri daha rahat sürdürmek adına karşılıklı şartlarda antlaşmalar yapıldığı bilinmektedir (Sever-Çeçen 2000, 167-176.). Yine tüccarlar arasında halledilemeyen anlaşmazlıklarla ilgili mahkeme kayıtları (Bayram 2000, 29-48) ve hemen hemen her konuda vesikalara rastlanmıştır. Hitit kralları arasında en çok belge bırakan Mursili II (MÖ. 1345–1315), hem kendi dönemindeki hem de kendinden önceki [Tuthalya III (MÖ. 1400–1381) ve Şuppiluliuma I (MÖ. 1380–1345)] olayları açıklayan siyasi gelişmelere önemli ölçüde ışık tutan bilgiler vermiştir (Güterbock 1943, 178).

Konu bu açıdan ele alındığında, Hititlerin başkenti Hattuşaş'ta (Boğazköy) ortaya çıkarılan çivi yazılı tabletler¹, Hayaşalıların siyasi tarihi, toplum yapıları ve Hitit-Hayaşa ilişkileri hakkında aydınlatıcı bilgiler verirler. Özellikle Mursili II'ye ait bu bilgilerin Hitit arşivine dayanması, bunların doğrulanabilme olanağını ortadan kaldırmaktadır.

MÖ. 15. yüzyılın sonlarından itibaren kuzeydoğu Anadolu'da ortaya çıkan Hayaşa krallığı, dönemin üç büyük devletinden biri olarak kabul edilen Hititlerin istikrarlı bir şekilde izlediği doğu ve kuzey politikaları sonucu zaman zaman geri çekilmişlerdir. Ancak Hitit ülkesinde iç barışın bozulduğu ve taht mücadelelerinin başladığı zamanlarda batı komşuları Kaşkalarla² birlikte Hitit topraklarını yağmalamaya çalışmışlardır.

Bu durum Hayaşalılarının nüfus potansiyeli ve savaşma kabiliyetleri yanında yerleştikleri toprakların jeomorfolojik yapısı ile yakından alakalıdır. Çünkü çağlar boyunca Hititler en güçlü dönemlerinde bile Fırat Irmağının kaynağına kadar ilerleyememişler ve Hayaşa'yı itaat altına alamamışlardır.

Bu da Kuzeydoğu Anadolu'nun yer aldığı coğrafyadaki bu toprakların engebeli arazisi ve iklim şartları açısından bölge insanını düşmanlarına karşı koruyan unsurların başlıcasıdır (Pehlivan 1985, 61-62.; Pehlivan 1994, 329-33).

Hayaşa ülkesi ve insanları, kuzeydoğu Anadolu'nun tarihinde ayrı bir yer işgal eder. Bunun sebebi, yukarıda bahsedildiği gibi Hitit kayıtlarında isimlerine rastlanmalarının sonucu olarak bölgenin tarih çağlarının başlamasına yol açmırlardır. Hayaşalılardan bahseden bu belgeler kuzeydoğu Anadolu ile ilgili en eski kayıtlardır.

¹ Hitit dilinin kökeni, fonetik özellikleri ve morfolojisi hakkında kapsamlı bilgi için bk., Dinçol 1970, 45 vdd.

² Karadeniz sahil şeridinde Kastamonu, Sinop ve Ordu bölgesinde yerleşen bu savaşçı toplum hakkındaki Hitit arşiv kayıtlarının tercümesi yapılmıştır. von Schuler 1965_a.; Kaşkalarla ilgili diğer yayınlar için bk., Goetze 1967, 88-89.; Memiş 1989, 28-29.; Memiş 1990_b, 103-110.; Pehlivan 1991_a, 227-50.; Murat 1998, 435-443.; Ünal 2003_a, 48 vdd.

Adı geçen çivi yazılı belgelerden de anlaşılacağı gibi, Hititler, asıl topraklarına komşu olan diğer Anadolu topraklarını, *Yukarı Memleket* (KUR.URU.UGU-Tİ) ve *Aşağı Memleket* (KUR.URU.SAP Lİ-Tİ) ismi ile iki büyük bölüme ayırmışlardır.

Buradan hareketle Kuzeydoğu Anadolu'da yer alan Hayaşa-Azzi Krallığının çekirdek toprakları, Yukarı Memleket'e çok yakın olan coğrafi bir alanda yer almaktaydı. Yukarı Memleket kuzeyden Kaşka, Kuzeydoğu ve doğudan da Hayaşa toprakları ile çevriliydi. Hititlerin ayırdığı bu iki bölge arasında pek çok siyasi ve etnik kavim yer almaktaydı.

MÖ. I. Binyılda ise Kuzeydoğu Anadolu'da bulunan bu pekçok siyasi ve etnik kavmin birleşik hareket etme arzularının artması merkezi devlet sisteminin kurulması için ilk aşamayı oluşturmuştur. MÖ. 9. yüzyılda, konfederasyonlar birleşerek Urartu Devleti'ni oluşturmuşlardır. Urartu Devleti I. Sarduri ile kuruluş evresini tamamlamıştır. İşpuini ve oğlu Menua dönemlerinde, Asur Krallığının zayıflamasından ve içişleriyle uğraşmasından istifade ederek genişleme sürecine girmiştir.

Kuzeyde yer alan ve Asur kaynaklarına göre Daiaeni, Urartu kaynaklarına göre ise Diauehi olarak isimlendirilen bu ülke yerli ve yabancı birçok bilim adamı tarafından Kuzeydoğu Anadolu'ya lokalize edilmektedir.

Urartu krallarından özellikle İşpuini, Menua ve I. Argışti döneminde ekonomik zenginliklere ve stratejik bir konuma sahip olan kuzeydeki Diauehi ülkesine, yoğun seferler düzenlenmiştir. Diauehi ülkesine düzenlenen bu seferlerin ana amacı, kuzeyin önemli hammadde yataklarını, tarım ve hayvancılık merkezlerini ele geçirmektir. Urartu kralları aynı zamanda hâkimiyetlerine aldıkları topraklarda ki insan gücünü de kullanmayı ihmal etmemişlerdir. Bu politikardan anlaşıldığı kadarıyla da bölgeye düzenlenen seferler yağma adına değil bölgede kalıcı olmak adına gerçekleştirmiştir. Bölgede askeri amaçlı inşa edilen kaleler bunu doğrulamaktadır.

1. MÖ. 2. BİNDE KUZEYDOĞU ANADOLU

MÖ. 2. binyıldan itibaren bölgedeki kısmi kuraklığa³ ve Kafkas geçitlerini kullanarak Anadolu'ya ulaşan yeni göç dalgasına bağlı olarak⁴, yüzyıllar boyu sürdüğü bilinen ve güney istikametinde gerçekleşen Hurrilerin göç hareketleri daha da fazlalaşmıştır. Hurrilerin bu yer değiştirmeleri sonucu, göç yolları üzerinde bulunan ve Mezopotamya ile Anadolu-Asur arasında devam eden ticari faaliyetler kesintiye uğramış ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı sona ermiştir⁵.

Bu gelişmelerin bölgenin siyasi ve kültürel yapısında önemli bazı değişiklikler meydana getirdiği bilinmektedir. Bu gelişmelere tanıklık edecek tarihi ve arkeolojik verilere ancak MÖ. 15. yüzyılda rastlanmaktadır.

Doğu ve kuzeydoğu Anadolu'nun tarih öncesi çağları için çok önemli bir geçmişe sahip, Karaz Kültürünün taşıyıcısı olarak kabul edilen Hurrilerin göçlerinden, bölgede Urartu krallığının siyasi varlığının ortaya çıkmasına kadar iki kültür arasındaki geçen süre (MÖ. 2. binin ortası) içerisinde, bölgede ne olup bittiği hakkında arkeolojik materyalin bulunmaması veya doğru değerlendirilememesinden kaynaklanan bir takım sorunlar mevcuttur.

Belki de bölgedeki yerli halk, bazı bilim adamlarına göre savaş veya kargaşa nedeniyle yüksek yaylalara çekilmiştir (Erzen 1992, 20).

Önasya'nın diğer kesimlerine, özellikle merkezi Anadolu'ya göre, kuzeydoğu Anadolu'nun tarihi çağları biraz daha geç başlamıştır.

³ Pehlivan'a göre, Hurrileri göçe zorlayan en önemli sebep, artan nüfusu barındıracak tarım alanlarının ve hayvan sürülerini barındıracak otlakların yetersizliğidir. Ayrıca, Pehlivan, bu konuda kesin olarak kanıtlanamamakla birlikte geçici bir kuraklığın da göz ardı edilmemesi gerektiğini ifadelerine ekler. Pehlivan 1994, 329, dñn. 19.

⁴ Hurrilerin Anadolu üzerinden gerçekleşen göçleri sonunda, Hint-Avrupa kökenli Hititler Anadolu'da önemli bir güç haline gelmişlerdir. Goetze 1957, 82 vdd.

⁵ Orta Anadolu'da gerçekleşen faal ekonomik, sosyal ve siyasi hayat birçok çalışmaya yansımıştır. Baydur 1970, 37 vdd.; Bilgiç et al 1990, 15 vdd.; Bilgiç-Bayram 1995, 5 vdd.; Bayram-Çeçen 1995, 1-12.; Özgüç 1999, 7 vdd.; Kültepe'den çıkan çeşitli konulardaki vesikalar için bk., Güneri 1996, 25-37.; Günbattı 1997, 131-155.; Ünal 1997, 341-356.; Bayram 1997, 41-66.; Sever 1997, 291-299.; Çeçen 1998, 119-124.; Albayrak 2000, 1-27.; Sever-Çeçen 2000, 167-176.; Şahin 2000, 237-244.

Kuzeydoğu Anadolu tarihinin problemleri arasında kabul edilen ve karanlık çağ olarak adlandırılan bu dönem, özellikle MÖ. 2. binyıl ortalarında bölgedeki varlığı artık bilinen Hayaşa krallığının siyasi ve kültürel etkinliklerinin Hitit kayıtlarında yer almaları sonucu aydınlatılabilmektedir.

Söz konusu veriler ışığında yüz elli yılı aşkın bir süre boyunca bölgede varlıklarını devam ettirdiklerini bildiğimiz Hayaşalılar, Rize'den Giresun'a kadar uzanan sahil şeridinin iç kesimi ile Erzurum-Erzincan-Bayburt arasında kalan topraklarda egemenliklerini korumuşlardır⁶.

Bir başka deyişle Kelkit-Karasu Vadisi'nin sınırladığı bölgeyi yurt edinmişler, Hititlerle olan siyasi ilişkilerine bağlı olarak etki alanlarını ve sınırlarını bu bölgelerin dışına doğru genişletmişlerdir.

Kuzeydoğu Anadolu'nun stratejik kesimlerini kontrol altında tutmuş gibi görünen, Hitit'lere karşı güçlü bir mücadele sergilemesi ve yayıldığı coğrafyanın genişliği bakımından Hayaşalılar⁷ ve ülkesi, son derece ciddiye alınması gereken bir krallıktır.

1.1. Hitit Devleti ve Kuzeydoğu Politikası

Konumuz ve araştırma sahamızla yakından ilgili olmamasına rağmen, kuzeydoğu Anadolu'nun tarihi çağları hakkında bilgi veren en erken verilere Hitit kayıtlarında rastlanmasından dolayı, bu başlık altında ele alınacak konular Hititlerin bu bölgeyle ilişkileri kapsamında değerlendirilecektir. Ayrıca yine bölgenin Hititler ile ilk temasına kadar geçen zaman zarfındaki olaylara, Hitit krallarının faaliyetleri çerçevesinde değinilecektir.

Hitit Devleti tarihi, bir taraftan Boğazköy'de bulunan Hitit Devlet arşivi vesikaları ve kazıların verdiği arkeolojik malzemelerle diğer taraftan, siyasi ve kültürel ilişkilerde buldukları komşu memleketlerin yazılı vesikalarında verilen bilgiler ile karşılaştırılabilirler. Eski Devlet zamanından kalan vesikalar çok az sayıdadır. En çok vesika ise Büyük İmparatorluk zamanından elde edilmiştir⁸. Geç Şehir Devleti vesikaları ise daha çok Hitit hiyeroglif yazısı ile yazılı büyük anıtlardır. Bu yazı henüz tamamıyla okunamadığından bu beylikler hakkında çağdaş Asur krallarının ne gibi bilgiler verdikleri henüz bilinmiyor.

Bilindiği gibi, Anadolu'da ilk siyasi birlik, MÖ. II. binyılda, Kızılırmak kavsi içerisinde kurulan ve başkenti Hattuşa⁹ olan Hitit krallığı tarafından sağlanmıştır.

Hitit ülkesinin kuzey-kuzeydoğusunda Kaşka, doğusunda Hayaşa-Azzi, güneybatısında Arzava ve doğu-güneydoğusunda Hurri gibi düşman memleketler yer almaktaydı (Cornelius 1958, 2-51).

Eski Hitit devletinin ilk kralı Hattuşili I (Labarna) eski bir Hatti beylik merkezi olan Hattuşa'yı başkent yaparak kente Hattuşa, kendine de Hattuşalı anlamına gelen Hattuşili adını vermiş ve Hitit devletini resmen kurmuştur¹⁰.

⁶ Hayaşa topraklarının Bayburt'u kapsadığına dair çalışmalar için bk., Pehlivan 1984, 60.; Pehlivan 1991b, 20-21.; Pehlivan 1994, 329.

⁷ Kökenleri tartışma konusu olan Hayaşalıların konuştuğu dilin birkaç kelimesine bakarak, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, Hint-Avrupa dil grubu ve Ermenice ile ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır. Jahukyan 1961, 353-405.; Bu bakış açısı arkeolojik ve tarihi verilere de ters düşmektedir. Bölgede, M.Ö. III. binyıl başlarından itibaren etnik tanımı ile Hurri, coğrafi tanımı ile Karaz Kültürü hâkim kültürdür. Bir başka ifade ile bu topraklar uzun yıllar boyunca Hurrili kültürlerin etkisi altındadır. Pek çok bilim adamı, Urartu halkının gerek dil gerekse mevcut örf ve adetlerle Hurri köklerinden geldiğine inanmaktadır. Hayaşa halkı, M.Ö. III. binyıl ortalarından itibaren kuzeydoğu Anadolu'da görünerek, dönemin merkezi yapıya sahip devleti Hititleri yaklaşık yüz elli boyunca uğraştırmışlar, kendilerinden sonra bölgede ortaya çıkacak olan ve köken olarak kendilerine yakınlığı ile bilinen Urartu öncesi gruplara öncülük etmişlerdir. Güneri 2002, 3, dpn. 3.; Koşay 1984, 25.

⁸ Boğazköy'de keşfedilen Hitit devleti arşivi vesikaları Berlin Müzesi tarafından "Keilschrift-Urkunden aus Boğazköi = KUB" ve Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient Gesellschaft tarafından "Keilschrift-texte aus Boğazköi = KBo" adı altında iki büyük seri içinde çıkarılmıştır.

⁹ Hattuşa adı ve kenti hakkında bk., Savaş 1998, 505-513.; Kentin konumu ve tarihçesi için bk., Bittel 1970, 24 vdd., Fig. 3.; Schirmer 1982, 16-24, Şek. 4a, 4b, 6a, 6b, 8a, 8b, 11.; Seeher 2002, 156-163.

¹⁰ Labarna ile Hattuşili I'ın aynı şahıs olup olmadığı hakkında bilim adamları farklı görüş belirtmişlerdir. Aynı şahıs olduğu yönündeki görüşler için bk., Dinçol 1982, 28.; Memiş 1989, 39-40.; Umar 1999, 115, 131.; Memiş 1994, 367.; Sevin 2003, 163.; Ünal 2002, 66.; Farklı şahıs oldukları yönündeki görüşler için bk., Kınal 1991, 85-

Hitit devleti kuruluş evresini tamamlar tamamlamaz ekonomik gücünü artırmak için zengin alanlara yönelik bir genişleme süreci izlemeye başlamıştır (Otten 1969, 363). Hattuşili I ilk seferlerini Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya düzenlemiştir (Cornelius 1973, 103). Bu seferler sonucunda ilk olarak günümüzde Hatay sınırları içerisinde kalan ve Hititlere Kuzey Suriye kapılarını açan Alalakh/Tell Açana alınmıştır (Gurney 1973a, 244.; Lloyd 1998, 33). Alalakh'ın ardından Hahhu ile Haşşu'nun ele geçirilmesinin bir başka önemi ise bölgeden altın ve gümüşten oluşan zengin ganimetlerin elde edilmesidir. Hattuşili I bir belgede kendisi gibi Akad kralı Sargon'un da Fırat Irmağını (Purat) geçtiğinden bahseder. Hattuşili I ile Akad kralı Sargon arasında 7 yüzyıllık bir zaman zarfı bulunmaktadır. Bu kayıtların Hititlerdeki tarih bilincini (Güterbock 1943, 177-181) gözler önüne sermesi bakımından da önemlidir. Kuzey Suriye seferi sırasında yaralandığı tahmin edilen Hattuşili I sağlığında vasiyetname bırakarak, isabetli bir kararlar Murşili I.'i (MÖ. 1630–1600) veliaht tayin eder (Dinçol 1982, 29.; Sevin 2003, 167.; Memiş 1989, 41.; Umar 1999, 117.; Akurgal 1995, 55-56).

Murşili I. öncelikle, Hattuşili I'in yayılma siyasetinin devamı olan Halpa/Halep üzerine, ardından Babil'e askeri sefer düzenlemiştir. Bu dönemde Kuzey Suriye'nin alınması Hititlere Mezopotamya kapılarını açan en büyük etken olmuştur. Babil'in fethedilmesi¹¹ Hititleri Ön Asya'nın en güçlü devleti yapmanın yanında birçok ganimet elde edilmesini de sağlamıştır. Murşili I askeri faaliyetler yüzünden uzun süre Hattuşa'dan uzak kalmış bu da yakınlarının komplolarına maruz kalmasına neden olmuştur. Bu komplolar aynı zamanda Hitit devletinin de bir kargaşa dönemine içine girmesine ve kazanılan toprakların bir kısmının kaybedilmesine neden olmuştur (Kınal 1971, 7.; Dinçol 1982, 30.; Memiş 1989, 42-43.; Akurgal 1995, 61-62.; Umar 1999, 117).

Eski Hitit devletinin son kralı Murşili I'den sonra Hitit tahtına sırasıyla, Hantili I (MÖ. 1600–1570), Zidanta I (MÖ. 1570–1560), Ammuna (MÖ. 1560-1540), Huzziya I (MÖ. 1540-1535), Telepinu (MÖ. 1535-1510), Alluvamna (MÖ. 1510-1500), Hantili II (MÖ. 1500-1490), Zidanta II (MÖ. 1490-1480) ve Huzziya II (MÖ. 1480-1460) geçmişlerdir. Bu krallar sadece, Hitit devletinin mevcut durumunu korumak ölçüsünde başarılı olmuşlardır.

Bu krallardan sonra başa geçen ve Büyük İmparatorluk döneminin ilk krallarından olan Tuthaliya II (MÖ. 1460–1440), Hitit devletini eski gücüne tekrar ulaştırma yönünde adımlar atarak, ilk etapta devletin batıdaki egemenlik ve güvenliği sağladı. Daha sonra ise, Hitit devletinin geleneksel politikası olan Kuzey Suriye ile ilgilendi. Tuthaliya II ile Halep kralı arasında daha önce yapılan anlaşmayı Halep kralı bozmuş ve Mitanni, bazı kayıtlarda geçen adı ile Hanigalbat, kralıyla barış imzalamıştı. Böylece, Hititlerin Kuzey Suriye üzerindeki yayılma siyasetine bağlı olarak Hitit-Mitanni ilişkileri, başlamış oluyor ve buranın ağırlık noktasını Halep bölgesi oluşturuyordu. Halep, hem Hitit hem de Mitanni devleti için önemli bir etki alanı olduğundan her iki devlet burayı elde tutmak istiyorlardı. İki devlet arasında sürekli el değiştiren Kuzey Suriye, Tuthaliya II'nin ölümü ile Mitanni krallığına bağlanıyordu (Dinçol 1982, 33-34.; Memiş 1989, 46-48.; Akurgal 1995, 67-68.; Akurgal 1999, 70.; Umar 1999, 120). Tuthaliya II'nin tahta çıkmasının diğer krallardan farklı bir üslup ile anlatılması Hitit tahtında bir sülale değişikliğinin meydana geldiğini (Von Schuler 1965a, 17) ve onun bir usurpator¹² olduğu fikrini akla getirmektedir (Goetze 1930, 24).

Tuthaliya II'den sonra başa geçen Hitit kralları Arnuwanda I (MÖ. 1440-1420), Hattuşili II (1420-1400) ve Tuthaliya III (MÖ. 1400-1381), dönemde krallık çok güçsüzleşerek, her

---

86.; Akurgal 1995, 55.; Akurgal 1999, 56.; Lloyd, farklı şahıslar oldukları görüşünü Labarna'dan sonraki tüm kralların "Labarna" unvanını kullanmalarına dayandırır. Lloyd 1998, 32.

¹¹ Babil'in Hititler tarafından fethi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Otten, Babil'in M.Ö. 1531 de alındığını belirtirken, Otten 1969, 365., Kınal, Memiş ve Akurgal, fetih tarihini M.Ö. 1550 olarak kaydederler. Kınal 1971, 7.; Memiş 1989, 38.; Memiş 1994, 368.; Akurgal 1995, 61.; Dinçol, bu tarihi M.Ö. 1594 olarak verirken, Dinçol 1982, 30., Sevin ve Lloyd, Dinçol'un verdiği tarihe yakın bir tarihle M.Ö. 1595 tarihine işaret eder. Lloyd 1998, 34.; Sevin 2003, 167.

¹² Kelime anlamı "yasadışı" olan bu sözcük, burada Tuthaliya II için hakkı olmadan tahta yasadışı yollardan çıkmasından dolayı kullanılmıştır.

yandan saldıran düşmanlar ve devlete başkaldıran bağımlı halklar karşısında çok zayıf düşmüştür.

Bu krallardan Arnuwanda I döneminde Hititlere kuzey komşuları Kaşkalar tarafından yoğun saldırılar başlamıştır. Dolayısıyla Hitit-Kaşka ilişkilerinden bahseden ilk kayıtlar Arnuwanda I'e aittir (Von Schuler 1965_a, 29-33.; Ünal 2003_a, 62). Kaşkalarla başa çıkamayan (Otten 1969, 361-362.; Ceylan 1994, 56-57.) Arnuwanda I ve karısı Aşmunikal çareyi tanrılarına yalvarmakta bulmuşlardır¹³. Kuzeyden gelen Kaşka tehlikesi Hattuşili II ve Tuthaliya III döneminde de devam etmiş, Tuthaliya III kuzeyde Kaşkalar, güneyde Arzava ve güneydoğuda Halep krallıklarına karşı Hattuşa'nın çıkarlarını korumaya çalışmıştır (Güterbock 1956, 65). Tuthaliya III'ün krallığının son yıllarında Yukarı Memleketin bir bölümünü yağmalayarak önemli kült merkezi olan Samuha'nın¹⁴ kapılarına kadar ulaşan Hayaşa saldırısı ile uğraşmıştır. Tuthaliya III hastalandığı zamanlarda yerine oğlu Şuppiluliuma I'i prensliğe getirmiştir. Bu genç prens önce, Kaşka ve Hayaşa akınlarından Samuha'yı korumak için şehir surlarını onartmış ve şehri güvenlik altına almıştır. Daha sonra Kaşka ile onların müttefik ve komşuları olan Hayaşalıları yenilgiye uğratarak buradan elde ettiği ganimetleri Samuha'ya getirmiştir (Delaporte 1936, 78.; von Schuler 1965_a, 35). Samuha kuşatmasının Şuppiluliuma I tarafından bertaraf edildiği, Hayaşa ordusunun kuzeydoğu istikametinde çekilmeyi tercih ettiği ancak Kummua (Kemah) önlerinde iki ezeli düşman arasında önemli bir savaşın meydana geldiği belirtilmektedir¹⁵.

Tuthaliya III'ün son günlerinde Kaşkalar, Hitit topraklarının içlerine kadar sokulmayı başarmışlar, devletin düştüğü bu zor durum Şuppiluliuma I'in (MÖ. 1380–1354) tahta çıkışına kadar sürmüştür (Memiş 1990_b, 107.; Akurgal 1995, 74.; Umar 1999, 120).

Hitit tarihinin en güçlü ve en başarılı devlet adamı hiç kuşkusuz Şuppiluliuma I'dir. Krallığının ilk yıllarında uzun süre Anadolu içindeki kargaşanın giderilmesi için uğraşmak zorunda kalmıştı. Daha sonra diğer Hitit kralları gibi Kuzey Suriye'ye yönelmiş ve bu bölgeye üç sefer düzenlemiştir¹⁶. Bu seferlerden ilk ikisi Mitanniler üzerine, sonuncusu ise Hurri ülkeleri ile Kuzey Suriye'deki beyliklere yöneliktir (Lloyd 1998, 37-38). İlk Mitanni seferinin Hitit aleyhine sonuçlanmasının sonucunda her fırsatta ayaklanan Kaşkaların tekrar saldırıya geçmelerine sebep olmuşsa da bu tehlike çok fazla büyümeden önlenmiştir (Garstang 1943, 50). Ama tüm bu seferlerin sonunda, Şuppiluliuma I Mitanni devletini Hititlere bağlı bir vasal krallık durumuna dönüştürmüştür. Vasallık haline gelen Mitannilerin başına Halep kralı Piyaşşili'yi getirmiş böylece Mitanni krallığı tarih sahnesinden çekilmiştir (Güterbock 1956, 120).

Şuppiluliuma I'in son yıllarında yine Kaşka tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını biliyoruz (Güterbock 1956, 62.; Von Schuler 1965_a, 44 vd.; Otten 1969, 364.; Cornelius 1973, 168.; Memiş 1990_b, 108). Karadeniz bölgesine yaptığı seferle Kaşkalara büyük zarar vermesine rağmen, onları Hititler için tamamen tehlike olmaktan çıkaramamıştır. Kendisinden sonra tahta geçen Murşili II zamanında da Kaşkalar Hititler için tehlike olmaya devam etmişlerdir (Von Schuler 1965_a, 45.; Memiş 1990_b, 108.; Pehlivan 1991_a, 33).

Bu dönemde Şuppiluliuma I'i meşgul eden bir başka mesele Mısır olmuştur. Şuppiluliuma I'in tahta çıktığı yıllarda Mısır-Hitit ilişkileri dostane tavır sergiliyordu. Mısır kraliçesi Şuppiluliuma I'e yazdığı bir mektupta¹⁷ oğullarından biriyle evlenmek istediğini bildirince, Şuppiluliuma I oğlunu Mısır'a gönderir, ancak oğlunun akıbeti hakkında hem Mısır hem de Hitit kayıtları suskundur. Bunun üzerine ilişkiler bozulmuş ve Şuppiluliuma I, Mısır'ın kuzey Suriye'deki topraklarını bugünkü Şam'a kadar ele geçirdi (Umar 1999, 121-122). Ancak bu

¹³ Arnuwanda-Aşmunikal dua metninin içeriği hakkında daha geniş bilgi için bk., Ceylan 1996, 1-12.

¹⁴ Samuha'nın yeri hakkında bk., Garstang 1942, 450-459.; Alp 1956, 77-80.; Cornelius 1958, 3, dpn. 18.; Garstang-Gurney 1959, 33 vd.; Güterbock 1961, 96.; Koşay 1972, 460-468.

¹⁵ Kummua savaşının öncesinde sonrasında gelişen olaylar için bk., Forrer 1931, 1-2.; Adontz 1946, 28.; Güterbock 1956, 66.; Garstang-Gurney 1959, 36.; von Schuler 1965_a, 35-36.

¹⁶ Bu seferlerin içeriği hakkında geniş bilgi için bk., Kinal 1947, 1-13.

¹⁷ Söz konusu mektubun çevirisi için bk., Goetze 1975a, 18.; Alp 1997, 5 vdd.

sırada ortaya çıkan veba salgını onun yurduna dönmesine sebep oldu. Bu seferlerden sonra tekrar Kaşkalar üzerine yürüdüğü sırada vebadan ölmüştür (Goetze 1967, 19.; Memiş 1989, 56.; Memiş 1990b, 109.; Akurgal 1995, 77.; Lloyd 1998, 40).

Şuppiluliuma I, krallığı boyunca devleti genişletme politikası izlemiş, Tuthaliya III döneminde Kızılırmak kavsine çekilen, egemenlik sınırları daralan Hitit devletini, kısa sürede imparatorluk haline getirmiştir.

Bu başlık altında bölgeyle Hitit ilişkileri başlayıncaya kadar geçen süre içinde, ana hatları ile Hitit krallarının faaliyetlerine değinilmiştir. Bundan sonraki kısımlarda konumuzun asıl kısmını oluşturan Hayaşa-Azzi krallığına ve Hitit kayıtlarında yer almasının sonucu olarak bölgenin tarihi çağları ele alınacaktı.

1.2. Hayaşa-Azzi Krallığı

Orta Anadolu'da Hitit Devletinin hüküm sürdüğü sıralarda, kuzeydoğu Anadolu ve Karadeniz'de yeni oluşan bazı siyasi birlikler vardı. MÖ. III. bin yılın sonlarına doğru Hurrilerin bölgeden göçlerinin ardından, Hayaşa¹⁸ (MÖ. XV. yüzyıl sonu) adı verilen siyasi örgütlenmeler ortaya çıkmıştı.

MÖ. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'nun kuzeydoğusunda tarih sahnesine çıkan Hayaşa-Azzi krallığı, Hititlerin istikrarlı bir şekilde izlediği "Kuzeydoğu Politikası" sonucu zaman zaman pasif durumda kalmış buna karşın, yine Hitit ülkesinde iç barışın bozulduğu taht mücadelelerinin baş gösterdiği tarihlerde batı komşuları Kaşkalarla birlikte saldırıya geçerek güçlü düşmanları uzun süre uğraştırmışlardır.

MÖ. XIV. yüzyılın başlarından itibaren Hitit tahtına çıkan Tuthalya III (MÖ. 1400–1381), Şuppiluliuma I (MÖ. 1380–1345) ve Mursili II (MÖ. 1345–1315), Yukarı Memlekete komşu olan Hayaşa krallığı ile zaman zaman savaş ortamına girmişlerdi. Bir bakıma güçlü Hitit ordularına karşı bağımsızlıklarını koruma mücadelesi veren Hayaşa halkı ve ülkesi hakkında bilinenlerin tümü, bu siyasi olaylar etrafında yoğunlaşmaktadır.

Hitit krallarından Murşili II, kendi dönemindeki olayların yanında kendisinden önceki zamanlarda da yaşanan, siyasi gelişmelere ışık tutan aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Buna göre Hitit-Hayaşa ilişkileri, konusundaki en eski kayıtlar, Murşili II zamanında kaleme alınmış olup¹⁹, daha çok büyükbabası Tuthalya III ve babası Şuppiluliuma I'in komşularına karşı elde ettikleri başarıları kapsar.

Hitit kayıtlarında Hayaşa'dan bahseden son kayıt Tuthalya IV.'e aittir. Burada Kaşka ülkesine karşı alınan bir takım tedbirlerin Azzi-Hayaşa'ya da uygulandığı yönündedir (Forrer 1931, 22.; Garstang-Gurney 1959, 37).

Hayaşa, ülkesi ve halkı kuzeydoğu Anadolu tarihinde önemli bir yer tutar. Bunun sebeplerinden biri Hitit kayıtlarında yer almaları sonucu, bu bölgenin tarihi hakkındaki ilk yazılı verilerin ortaya çıkmasına sebep olmalarıdır. İkincisi ise, Eski Önasya tarihinin problemleri arasında kabul ediliyorken artık belirli ölçüde çözüme kavuşturulmuş bulunan, Karaz kültürünün kurucusu ve taşıyıcısı durumundaki Hurrilerin göçlerinden itibaren, bu çevrenin tarihinde

¹⁸ Hayaşalılar hakkında geniş bilgi için bk., Cavaignac 1930, 15-17.; Forrer 1931, 1-24.; Contenau 1934, 165 vd.; Delaporte 1936, 78 vdd., 114 vd.; Adontz 1946, 28 vdd.; Goetze 1946, 165-168.; Gurney 1948, 40-44.; Kinal 1953, 5.; Garstang-Gurney 1953, 29, 32, 36.; Goetze 1957, 135 vd.; Koşay-Turfan 1959, 354-355.; Jahukyan 1961, 353-405.; Cornilius 1964, 13.; Koşay 1964, 93.; Koşay-Vary 1964, 6, 9.; von Schuler 1965a, 13 vdd.; Goetze 1967, 95-141.; Dinçol 1982, 37-38.; Koşay 1984, 25.; Pehlivan 1984, 53 vdd.; Memiş 1989, 52, 58.; Kinal 1991, 109, 140.; Pehlivan 1991a, 29.; Pehlivan 1994, 329-332.; Umar 1999, 118, 133.; Ceylan 2001a, 37-38, 68.; Erkmen et al 2002, 73.; Güneri 2002, 3.; Ünal 2002, 157-159.; Ünal 2003a, 53.; Bu konudaki en yeni ve en kapsamlı çalışma için bk., Pehlivan 1991b, 14 vdd.

Hayaşalılarının siyasi tarihi, Hitit ilişkileri ve toplum yapıları hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma için bk., Pehlivan 1991b, 14 vdd.

¹⁹ Hitit kralları içerisinde en çok kayıt bırakan Murşili II'dir. Özel ve Resmi yıllıklar olarak tanımlanan bu kayıtlar için bk., Goetze 1967.; Bu konu hakkında diğer çalışmalar için bk., Güterbock 1956, 41 vd., 45 vd., Güterbock'un bu çalışması, benzerleri arasında en güvenilir olanıdır. Eserde, yukarıda adı geçen Hitit krallarının askeri seferlerinin yanında kendi iç işlerinde yaptıkları faaliyetlerden bahsedilmiş, karşılaşılan şahıs-yer isimlerinin kaynaklarda geçen şekilleri ve okunuşları ayrıca çalışmaya eklenmiştir. Güterbock 1956, 41-68, 75-98, 107-130.

ortaya çıktığı varsayılan karanlık dönemin, Hayaşa Krallığının siyasi ve kültürel etkinlikleri ile kısmen doldurulabilmiş olmasıdır.

Hititler tarafından Hayaşa olarak isimlendirilen, Hurrilerin devamı ya da kalıntıları olduğuna inandığımız bu savaşçı toplum, Hurrilerin mirasını MÖ. XIII. yüzyıl da kuzeydoğu Anadolu'ya taşıyan Asya kökenli bir toplum olarak kabul edilebilirler.

1.3. Hayaşa – Hitit İlişkileri ve Hayaşa Krallığının Siyasi Tarihi

Konumuzun ve sahamızın asıl kısmını oluşturan bu ve bundan sonraki başlıklar altında Hitit-Hayaşa ilişkilerine, Hayaşa ve Hitit krallarının faaliyetleri ve karşılıklı temasları çerçevesinde değinilecektir.

Hurrilerin büyük gruplar halinde Doğu Anadolu'dan, güneye doğru gerçekleşen göçleri sonunda bölgede önemli ölçüde nüfus azalması meydana gelmişti. Hurriler, MÖ. XV. yüzyılın ortalarına kadar siyasi örgütlenmeye gitmeden önceki yaşantılarını sürdürme yoluna gitmişlerdi.

Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya giren ve önce kuzeydoğu Anadolu'daki plato ve yüksek yaylalarda konaklayan Indo-Avrupa asıllı göçerler, orta Anadolu'ya doğru ilerleyince, Hurrilerin halefleri olarak kabul edilen bölge insanı, başlarındaki ihtiyarlar heyeti, yaşlı bir şef veya aile (kabile) reisleri tarafından yönetilerek bu bölgedeki varlıklarını korumuşlardır.

MÖ. II. bin yılın ortalarına kadar onları rahatsız edecek, yaşamlarını tehlikeye düşürecek olaylar meydana gelmediği için bu dağınık veya bağımsız gruplar, belirli bir merkez ve lider etrafında toplanma ihtiyacını duymamışlardır. Ancak gerek insan, gerekse silah bakımından yeterli potansiyele sahip olduklarına inandıklarında Hitit topraklarına saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Zaman zaman Orta Karadeniz sahilinde yerleşik olan ve tarihleri boyunca Hititlerle mücadeleyi adeta milli bir politika haline getirmiş bulunan Kaşkalarla birlikte hareket etmişlerdi. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Hayaşa ve Kaşka halkı birbirleri ile sürekli dostane ilişkiler kurarken, Hititleri ortak düşman olarak görmüşlerdir.

Hitit-Hayaşa ilişkileri, MÖ. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Hitit tahtına çıkan Tuthalya III, Şuppiluliuma I ve Murşili II²⁰ dönemlerinde çok defa savaş ortamına girilmesi ile başlamıştır. Bu mücadelelerde Hayaşa halkı ve ülkesi, Hitit orduları karşısında varlığını ve bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. İki ülke arasında herhangi bir barış anlaşması bulunmamasından dolayı da ilişkiler genellikle sefer mevsiminde karşılıklı saldırılarla geçmiştir.

2. MÖ. 1. BİNYILDA KUZEYDOĞU ANADOLU

Burada, Urartu Devletinin kuruluşunu tamamlar tamamlamaz, özellikle Sarduri I, Menua ve Argiştı I'nın saltanatları süresince, yayıldıkları sahanın nasıl en güçlü siyasi birliği haline geldiğinden ve Urartu Devletinin kuzey politikasının nedenlerine, ayrıntılarına, bu toprakların nasıl ve ne zaman Urartu'ya katıldığına değinilecektir.

Konfederasyonların birleşik hareket etme arzularının artması merkezi devlet sisteminin kurulması için ilk aşamayı oluşturmuştur. MÖ. 9. yüzyılda (MÖ. I. bin yılın başlarında), konfederasyonlar birleşerek Urartu Devleti'ni oluşturmuşlardır (Piotrovskii 1969, 45; Salvini 1967, 79 vdd.; Bilgiç 1959, 44-48.; Tarhan 1982, 81 vd.; Tarhan 1983, 296 vd.). Aslında bu devre bir geçiş sürecidir.

Urartu Devleti için merkezi sisteme yönelik ilk organizasyonlar Lutipri²¹/Lapturi²² döneminde başlamıştır (UKN, 1-3.; HChI no. 1 a-c.; Tarhan 1978, 72 vd.; Tarhan 1982, 81.; Belli 1982_a, 152).

²⁰ Murşili II'nin, Özel ve resmi yıllıklar olarak belirtilen yıllıkları -Les Annales Completes (Tam Annaller) ve Les Annales Decanneles (On Yıllık Annaller)- Goetze tarafından 1933 yılında yayınlanmıştır. Goetze 1967.; Güterbock 1956, 41 vdd., 45 vdd.

²¹ Urartu kayıtlarında, Lutipri adına, kendisinden bir müddet sonra tahta çıkacak olan ve Urartu'yu tarih öncesinin karanlığından kurtaran Sardurburcu/Madırburç adı verilen yazıtta, *Büyük Kral, Lutipri'nin oğlu*, şeklindeki bir ifadede rastlanır. UKN, 1, 117.; HChI, no. 1 a-c.; Tarhan 1978, 62.; Tarhan 1982, 82.; Belli 1982_a, 152.; Lutipri'nin kimliği konusunda daha ayrıntılı bilgi için bk., Tarhan 1982, 92 vdd.

²² Çağdaş Asur kayıtlarında bu kralın ismi Lapturi olarak geçmektedir. LAR I, 461.

Lutipri (MÖ. 880–860) devri olayları hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Asur kralı Asur Nasirpal II (MÖ. 883–859)'nin 2. saltanat yılı yazıtlarından anlaşıldığına göre,

“...Tusha şehrinde kaldığım sırada...Nirdun ülkesinden Tubisi'nin oğlu Lapturi'den ve -aynı- ülkenin içinde bulunan Urume ülkesinden tribut aldım ve Nairi ülkelerinin krallarından arabaları, atları, katırları, gümüşü, altını ve bakır kapları, davarları, koyunları ve şarabı onların tributu olarak kabul ettim. Nairi ülkelerini bunu taşımakla yükümlü kıldım...” (LAR I, 461)²³.

Asur'a vergi vermek zorunda kalmıştır. Söz konusu vergilerin bu ülkeye ulaştırılmasını da Lapturi üstlenmek zorunda kalmıştır (LAR I, 461)²⁴.

Lutipri'den sonra, Urartu tahtına Aramu/Arame (yaklaşık MÖ. 860–840) geçmiştir. Bu kral hakkındaki bilgilerimiz Asur kralı Salmanassar III (MÖ. 858–824)'ün sefer kayıtlarına dayanmaktadır. Salmanassar III, Arame'nin krali şehri Sugunia'yı²⁵ ele geçirdiğini Balawat Kapısının, ilk bandında da (Band I, lower register) dile getirmiştir (LAR I, 614.; Belli 1982a, 151).

Asur kralı Salmanassar III'ün, Urartu'nun krali şehri yağmalamasından yaklaşık iki yıl sonra Urartu kralı Arame, yeni bir krali kent kurmuştur. Bu aynı zamanda Salmanassar III'ün bölgeden çekilmesinin ardından Urartu'nun yeniden toparlanmaya başladığının göstergesidir. Ancak kısa süre sonra Asur kralı saltanatının 3. yılında Urartu üzerine yeni bir sefer düzenlemiştir.

Salmanassar III.'e ait yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Urartu'da merkezi devlet olma yolundaki ilk adımlar Arame döneminde gerçekleşmiştir. Arame'nin merkezi devlet olma yolunda beylikleri nasıl bir organizasyona tuttuğunu tam olarak bilememekle birlikte, Sugunia ve Arzaşkun²⁶ adı ile iki krali kent kurduğu artık kesinleşmiştir. Zira bu kralla birlikte Urartu krallığı tek önderin yönetimi altında örgütlenmeye başlamıştır²⁷.

Arame'den sonra Urartu krallığına Sarduri I.'in geçtiğini kendi ifadelerinden ve yine Asur kralı Salmanassar III.'ün kayıtlarından takip etmekteyiz. Sarduri I (MÖ. 840–830) gerçek anlamda Urartu Devletini kurduğu gibi, Tuşpa'yı Urartu'nun yeni başkenti yapmıştır. Bu kralın, aynı zamanda krallığı zorla ele geçirdiği de düşünülmektedir²⁸.

Asur dilinde kaleme alınan (UKN, 1, 117) ve Urartu'nun ilk yazılı belgesi olması ile önem kazanan Sardurburcu²⁹ bize Urartu için yeni bir dönemin başladığını bildirir.

Sadurburcu yazıtında kral kendini şu şekilde ifade eder:

"Büyük kral Lutipri'nin oğlu, kudretli kral, dünyanın kralı, Nairi ülkelerinin kralı, eşi olmayan kral, savaştan korkmayan dehşet verici çoban, kendine boyun eğmeyenleri mahveden kral Sarduri'nin yazıtı; Ben Lutipri'nin oğlu, krallar kralı, bütün krallardan vergi kabul eden Sarduri'yim. Ben bu taş blokları Alniunu³⁰ şehrinde getirdim; ben bu suru inşa ettim" (HChI, no. 1/a-c.; UKN, 1-3.; Bilgiç 1959, 45.; Tarhan 1978, 62 vd.; Erzen 1992, 27)³¹.

²³ Yazıtın Türkçesi için bk., Ceylan 1994, 187.

²⁴ Yazıtın Türkçesi için bk., Ceylan 1994, 187.

²⁵ Sugunia'nın nerede olduğu konusunda arkeolojik veriler olmamasına karşın Van Gölünün güneybatısında yer aldığı önerilmiştir. Piotrovskii 1969, 46.; Çilingiroğlu 1994, 29-30. Bu kentin Van gölünün güneybatısında yer alması gerektiğinin bir başka kanıtı ise Urartu krallığının ilk yıllarında ana yerleşim alanlarının bu bölgede yoğunlaşmasıdır. Çilingiroğlu 1984, 11.

²⁶ Arzaşkun'un yeri konusunda iki ayrı görüş vardır. Wilson'a göre Arzaşkun, Van Gölünün doğusunda, Avarin dağı'nın batısında yer alır. Wilson 1962, 107-108.; Burney tarafından önerilen ve genellikle kabul gören görüşe göre ise Arzaşkun, Van Gölünün kuzeybatısında, Bulanık-Liz bölgesindeki Mollakent ile eşleştirilebilir. Burney 1957, 39.; Burney 1966, 61.

²⁷ Belli 1982a, 151.; Çilingiroğlu 1984, 13-14.; Erzen 1992, 27.; Çilingiroğlu 1994, 29 vd.;

²⁸ Sarduri I'in krallığı zorla ele geçirdiğine dair en önemli kanıt başkenti, Arzaşkun'dan, Tuşpa'ya taşınması ve Arame'den farklı bir sülaleden gelmesidir. Tarhan 1978, 61.; Tarhan 1982, 86.; Sevin 1979, 5.

²⁹ Tuşpa/Van Kalesinin kuzeybatı eteklerinde yer alan bu yazıttan başka Asurca yazılmış Urartu krallarından İşpuini dönemine ait bir yazıt daha bulunmaktadır. Çilingiroğlu 1994, 37, dpn. 42.

³⁰ Yazıtta geçen Alniuni kenti ve taş ocaklarının konumu için bk., Belli 1982a, 153-154.; Belli 1982b, 115 vd.

³¹ Söz konusu yazıt metni birçok bilim adamı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Tarhan 1982, 82.; Belli 1982a, 152.; Çilingiroğlu 1994, 38.; Ceylan 1994, 191.

Asur kayıtlarında ise Sarduri ismine, Salmanassar III'ün Urartu üzerine gönderdiği ordunun sefer kayıtlarında rastlanmaktadır. Bu sefer sırasında Asur ordusunu, kralın kendisi değil, Daian-Assur adlı bir komutan yönetmiştir. Bu kayıtlara göre:

*“onu ordumun başına getirip Urartu'ya karşı -sefere- gönderdim. O Bit-Zamini ülkesine ve Ammaş'a girdi -ve- Arsanıa'yı karşıya geçti. Urartu'lu Seduri bunu duydu ve çok sayıdaki askerinin gücüne güvendi. Savaş vermek üzere bana karşı ilerledi. O'nunla savaştım ve mağlup ettim. Geniş ovalarını savaşçıların cesetleriyle doldurdum.”*³².

Sarduri I dönemindeki tarihi olaylar ve krallığın yayılımı ile ilgili bilgilerimiz bu krala ait Sardurburcu yazıtından başka yazılı belge olmamasından dolayı son derece sınırlıdır. Yeni başkentin Van Gölünün doğusunda kurulması krallığın doğuya ve kuzeye sefer düzenlemesini büyük ölçüde kolaylaştırmış olabilir. Sarduri I'in başa geçmesiyle krallık bölgede Asur ile mücadele edebilecek tek devlet haline gelmiştir. Salmanassar III saltanatının 31. yılında (MÖ. 827) ordusunu Hubuşkia ve Musasir ülkelerine gönderir³³. Hubuşkia ülkesinden haraç alan Asur ordusunun komutanı Daian-Assur, Musasir'i de ele geçirir. Asur ordusu birçok Urartu kalesini yerle bir ettikten sonra ülkesine döner. Kayıtlardan, Sarduri I döneminde, Hubuşkia ülkesinin büyük bir bölümünün Urartu egemenliğinde yer aldığı ve yine Urartu egemenliği güneyde Musasir ülkesinin sınırlarına kadar ulaşmıştır (Çilingiroğlu 1994, 41).

Sarduri I'den sonra Urartu tahtına geçtiğini bildiğimiz İşpuini'nin hangi tarihlerde saltanat sürdüğü kesin değildir. Ancak Asur kralı Şamsi Adad V (MÖ. 823–811)'e ait bir yazıtta geçen Ushpina'nın İşpuini ile aynı şahıs olduğu dikkate alınırsa Urartu kralının MÖ. 825 ya da 824'te tahta geçtiği kabul edilebilir.

İşpuini (MÖ. 825–810) Urartu'nun kendisinden önceki politikalarını devam ettirmiş, bayındırlık faaliyetlerini artırmış ve başkentin kuzeyinde, güneyinde ve doğusunda yeni kaleler inşa etmiştir. Sürdürülen bu politikalar devletin gittikçe güçlenmesi ve örgütlenmesi ile açıklanabilir.

Bu krala ait yazıtların bir bölümü yapım kitabeleridir. Bu yazıtlar Patnos³⁴, Zivistan (HChI, no. 2-4.; UKN, 4-12.; Sevin 1979, 2, dpn. 4) ve Aşağı Anzaf (Burney 1957, 45.; Fig. 2/b, 3.; Hulin 1960, 205-207) gibi yerlerde yapılan kalelerden bahsetmektedir. Bu kral hakkındaki bilgilerin bir diğer kısmını da yazıtların yanı sıra çivi yazılı ve resimli tunç eserlerden elde etmekteyiz³⁵. Tarihi olaylar ile ilgili bilgi veren yazıtlar ise oğlu Menua ile ortak hükümdarlık yaptıkları dönemde.

İşpuini döneminde bir sonraki başlıkta incelenecek olan kuzey yayılımı dışında, krallık Urmiye Gölü çevresinde kalan topraklara da bölgenin ekonomik zenginliğinden dolayı ilgi duymuştur³⁶. Bu bölgeye yapılan ve doğu seferi olarak değerlendirilen bilgilere, Erçek Gölü yakınlarında ki Karagündüz yazıtında (UKN, 24) rastlanır. Ayrıca, yazıtta Urartu kayıtlarında Barşua, Asur kayıtlarında ise Parşua olarak anılan bu ülkenin Urartu egemenliğine geçmesinden söz edilmektedir. Bu da Urartu devletinin Batı İran topraklarında söz sahibi olmaya başladığının kanıtıdır. Özellikle MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısından sonra kuzeybatı İran'da görülen, Urartu dönemi kale ve yerleşim yerlerinin çokluğu bu bölgenin Urartu devleti için taşıdığı önemi gösterir (Çilingiroğlu 1994, 49, dpn. 88).

³² LAR I, 584.; Yazıtın Türkçesi için bk., Çilingiroğlu 1994, 38.; Ceylan 1994, 191.

³³ Asur Kralı Salmanassar III gerçekleşen olayları şu şekilde anlatır.

“Krallığımın 31. yılında ikinci kez olarak yüzümü, Asur ve Adad'a çevirdim. Daian Assur'u Hubuşkian şehrine karşı gönderdim. Oradan haraç aldıktan sonra Sapparia'ya karşı Musasir ülkesinin kalesine karşı yürüdüm. Sapparia ve Masasir'e ait diğer 46 şehri zapt ettim. Urartuların kalelerine kadar ilerledim. Şehirlerden 50'sini yakıp yıktım”.

LAR I, 588.

³⁴ Patnos'taki yapılanmanın ilk defa bu kral tarafından gerçekleştirildiği hakkında bk., HChI no. 5/b.; UKN, 14-16.; Balkan 1960, 133-158.; Balkan 1964, 235-245.; Sevin 1979, 2, dpn. 4.; Belli 1982a, 155-156.; Çilingiroğlu 1994, 42, dpn. 56.

³⁵ Urartu sanatının erken dönemine ait bu örnekler hakkında daha geniş bilgi için bk., Belli 1983, 325-360.

³⁶ Urmiye Gölü ve çevresindeki tarım alanlarının zenginliği ve bölgedeki verimli ovalar için bk., Zimansky 1985, 20-21.

Gerek İşpuini'nin krallığı ve gerekse Urartu devletinin bu dönemdeki sınırlarının çizilmesi için önem taşıyan ve Musasir/Ardini³⁷ kentinin Urartu egemenliğine geçişini belgeleyen çift dilli (Urartuca ve Asurca) Kelişin yazıtı (HChI no. 9.; Piotrovskii 1969, 50.; Çilingiroğlu 1994, 42, dpn. 60) oluştururken, bir diğerini Urartu dini hakkında bilgi veren Meherkapı yazıtı oluşturur (HChI no. 10)³⁸.

Urartu kralı İşpuini tahta çıkışından kısa bir süre sonra oğlu Menua'yı tahta ortak etmiştir. Bu dönemde, Urartu tarihinde ilk ve son kez bir ortak krallık süreci görülecektir. Bu sürecin ne zaman ve ne şekilde başladığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir³⁹. Bu ortak krallık sırasında Asur devleti MÖ. 745 yılına kadar sürecek olan duraklama ve gerileme sürecine girmişti. Urartu kralları İşpuini ve Menua bu süreci çok iyi değerlendirerek Urartu'nun genişleme politikasını sürdürmüşlerdir.

2.1. Urartu Devleti'nin Kuruluşu ve Kuzey Politikası

Urartu Devletinin oluşum aşamasında bahsedildiği gibi krallığın erken dönemlerinden itibaren farklı yörelere yapmış oldukları seferler hakkındaki bilgilerimiz arkeolojik verilere, yıllıklara ve alınan topraklardaki yazıtlara dayanmaktadır.

Siyasal ve kültürel açıdan gelişen krallığın sınırlarını büyüterek daha geniş alanlara yayılma isteği doğrultusunda gerçekleştirilen bu seferlerin bir kısmı da başkent Tuşpa'nın kuzeyinde kalan topraklara yapılmıştır. Kuzeye gerçekleştirilen seferlerin nedenleri arasında krallığın ekonomik gereksinimlerini karşılayacak doğal zenginliklerin ve verimli toprakların kuzeyde bulunmasından da kaynaklanmaktadır (San 2000, 19). Urartular bu bölgeye sadece sefer düzenlemekle kalmamışlar, kendileri için büyük öneme sahip, kuzeydoğuya ve kuzeybatıya açılan yolları da denetimleri altına almışlardır⁴⁰. Ayrıca bu yolların güvenliğini sağlamak için de bölgeye güçlü kaleler inşa etmişlerdir.

Urartu devleti Sarduri I ile kuruluş evresini tamamlamış ve kendisinden sonra gelen olan İşpuini döneminde ve oğlu Menua ile sürdürdüğü ortak krallık çağının sonrasında Asur krallığının zayıflamasından ve içişleriyle uğraşmasından istifade ederek genişleme sürecine girmiştir.

İşpuini'nin tek başına krallık yaptığı kısa süre içerisinde Urartu krallığı genişlemesini sürdürmüş, krallığın sınırları kuzeyde Patnos, batıda Bulanık ovası, güneyde olasılıkla Tatvan ve doğuda bugünkü Türkiye-İran sınırını belirleyen dağ silsilesine kadar ulaşmıştı (Sevin 1979, 11.; Çilingiroğlu 1994, 51).

Özellikle Patnos ve yakın çevresi, kuzeye düzenlenen askeri faaliyetlerde ana üs olarak kullanılmıştır (Zimansky 1985, 26). Güney, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönündeki yolların kesişme noktasının Patnos ovası olduğunu burada kurulan Anzavurtepe kalesi doğrulamaktadır. İşpuini ve Menua'nın ortak krallıkları döneminde -MÖ. 9. yüzyıl sonları- kuzey bölgelerine yaptığı seferler sırasında bıraktığı bir başka yazıt ise Tuşpa-Uiteruhi yolu üzerinde yer alan Toprakkale yazıtıdır (UKN, 23)⁴¹. Bu yazıt Urartu'nun daha kuzeye yapılan seferlerinden bahseder.

³⁷ Urartuca adı ile Ardini olarak anılan kentin, Urartu yazıtlarında geçtiği yerler hakkında bk., Diakonoff-Kashkai 1981, 9.

³⁸ Yazıt, halk arasında Hazine Kapısı, Hazine Piri Kapısı, Kör Kapı, Yalancı Kapı ve Taş Kapı gibi adlarla tanımlanır. Bu tür kayalara oyulmuş iç içe üç kapıdan oluşan nişlerin en güzel örneklerine Meherkapı'dan başka Yeşilalç ve Zivistan'da da rastlanmıştır. Genellikle içlerinde yazıt bulunan bu nişlerin dinsel bir işlev taşıdıkları bilinmektedir. Urartu tapınak kapıları ile benzerlikleri dikkate alındığında bu kapılardan tanrıların çıkararak insanlara görüneceğine inanılmıştır. Tarhan-Sevin 1975, 395 vdd.; Sevin-Belli 1977, 367-379.; Belli-Dinçol 1982, 167 vdd.; Çilingiroğlu 1994, 44, dpn. 63-64.

³⁹ Bu konu hakkında hiçbirisi kesinlik kazanmayan farklı görüşler için bk., van Loon 1966, 11.; Burney-Lang 1971, 133.; Sevin 1979, 14-15.; Erzen 1992, 28.; Çilingiroğlu 1994, 50-51.;

⁴⁰ Urartu Krallığının başkenti Tuşpa'dan başlayarak çeşitli yönlere giden askeri ve ticari yollar hakkında yapılan en kapsamlı çalışma için bk., Belli 1977, 111 vdd.; Belli 1982a, 183-184.

⁴¹ Bu yazıttan İşpuini ve Menua'nın Eleşkirt'e kadar ulaştıkları anlaşılmaktadır.

İşpuini döneminde merkezileşmeye önem verilmesi Urartu'yu güçlü kılan nedenlerden birisini oluşturur. Aynı zamanda kuzey-kuzeydoğuya gerçekleştirilen seferler sonucunda bölgeden haraç alınması ekonomik açıdan güçlü olmayı da beraberinde getirmiştir.

Yine yukarıda sözü edilenlerin dışında, İşpuini ve Menua'nın ortak krallık yaptıkları dönemde, Van Gölünün kuzey-kuzeydoğusuna askeri seferler düzenledikleri, çift yüzlü, bir yazıt ile kanıtlanmıştır (UKN, 20)⁴². Bu yazıtta göre krallar, Anaşe⁴³, Witeruhi/Uiteruhi⁴⁴, Luşa (Diakonoff-Kashkai 1981, 52) ve Katarza (Diakonoff-Kashkai 1981, 48-49) ülkelerine sefer düzenlemişlerdir. Bu sırada, Etiuhe⁴⁵ ülkesinden adı geçen topluluklara yardım gelmesine rağmen Urartu devleti bu topluluklardan 1720 erkek, 1670 kadın, 126 at, 13540 büyükbaş ve 20785 küçükbaş hayvan haraç almayı başarmıştır (San 2000, 21). Bu ganimetler dikkate alındığında kuzey seferlerinin Urartu için ne derece kaçınılmaz olduğu daha iyi anlaşılır.

İşpuini'den sonra tahta çıkan Menua (MÖ. 810-780) döneminde kuzeydeki Urartu faaliyetleri gelişerek devam etmiştir (Sandalgian 1917, 319-320)⁴⁶. Daha önce kuzeydoğuya yapılan seferlerin ardından Menua, kuzeybatıya yönelerek, Diauehi topraklarının ana kısmına ulaşmak istemiştir. Bu dönemde Urartu'nun kuzeybatıya yöneldiğini Pirabat (Dinçol 1989, 137-139.; Payne 1995, 415-423)⁴⁷, Zivin/Süngütaş (UKN, 37), Delibaba (UKN, 68), Yazılıtaş ve Pasinler (UKN, 69) yazıtları doğrulamaktadır. Yazıtlardan, söz konusu merkezlerde kale yaptırılması ve bu merkezlerin birbiri ile bağlantısını sağlayan yolun, kuzeydoğudan Erzurum'a kadar, emniyet altına alındığı anlaşılmaktadır.

Yazıtta Menua, Diauehi'ye düzenlediği ilk seferi hakkında bilgi verir. Kral Diauehi'ye geldiğini ve burayı fethettiğini, ülkenin başkenti Şaşılı'yu ele geçirdiğini ifade eder. Ülke topraklarını ve kalelerini ateşe verdiğini ve Diauehi kralından haraç aldığını da kayıtlarında belirtir.

Bunun yanı sıra Sarıkamış'ın 35 km. güneybatısında ve Horasan'ın 20 km. kuzeyindeki Zivin/Süngütaş yazıtının içeriği de bölge için önem taşımaktadır.

“*Minua der ki: Şaşılı şehrini ele geçirdim. Bu yazıtı, bana egemen olan tanrı Haldi'ye diktirdim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Tuşpa şehrinin hükümdarı -dır-. Minua der ki; her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim saklarsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, ve bütün tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler...*” (HChI no. 89.; UKN, 130.; Payne 1995, 82)⁴⁸.

Söz konusu yazıtlarda, bölgenin hem tarihi coğrafyası hem de Urartu'nun kuzey yayılımı açısından oldukça dikkat çekici bilgiler mevcuttur.

Yine Urartu'nun bu dönemde kuzeye, Aras vadisine, doğru düzenlediği seferler hakkında en geniş bilgiyi Menua'ya ait Körzüt Yazıtı'nda bulmaktayız (Dinçol 1976, 19-30.; Dinçol-Kavaklı 1978, 30-34).

Yazıttan, Urartu'nun ana hedefinin Erequa olduğu anlaşılmaktadır. Erequa ülkesi ise büyük bir olasılıkla Transkafkasya'nın güneybatı bölgesindeki İğdır ovası ve çevresidir (Diakonoff-Kashkai 1981, 31).

Menua gerek askeri ve gerekse ekonomik alanda yaptığı etkinlikler sonucunda kuzeyin önemli hammadde yataklarını, tarım ve hayvancılık merkezlerini ele geçirmiştir⁴⁹. Aynı zamanda

⁴² Bu yazıttan başka Van gölü kuzeyindeki Kasımoğlu yazıtında da (UKN, 21.), Toprakkale yazıtında olduğu gibi hemen hemen aynı konular işlenmiştir. Bir başka ifadeyle söz konusu yazıtların üçünde de konu bütünlüğü vardır.

⁴³ Eleşkirt'e lokalize edilmesi hakkında bk., Diakonoff-Kashkai 1981, 8.

⁴⁴ Yukarı Aras vadisinde, olasılıkla Kağızman çevresinde yer aldığı belirtilmiştir. Diakonoff-Kashkai 1981, 102-103.

⁴⁵ Bu ülke, Sarıkamış civarı ile Gökçe gölün kuzeybatı kıyıları arasında yer alır. Bk., Diakonoff-Kashkai 1981, 34-35.; Barnett, yazıtlarda adı geçen toplulukların Etiuhe ülkesinin sınırları içerisinde yer aldığını ifade eder. Barnett 1982, 340.

⁴⁶ Yazar, Menua'nın Diauehi'ye sefer düzenlediğini ve Urartu yayılımının bu ülkenin başkenti Şaşılı'ya kadar genişlediğinden bahseder.

⁴⁷ Pirabat-Ağrı'da bulunan yeni bir yazıt ve bunların içeriği hakkında yapılan bir başka çalışma için bk., Payne-Ceylan 2003, 191-201.

⁴⁸ Yazıtın Türkçesi için bk., Ceylan 2001, 41-42.

⁴⁹ Kuzeydeki zenginlikler için bk., Tylcote 1981, 137 vd.; Zimansky 1985, 25-27.; Pehlivan 1994, 333, dpn. 67.

hâkimiyetine aldığı topraklarda ki insan gücünü de kullanmayı ihmal etmemiştir (Çilingiroğlu 1994, 68-70). Menua buraya düzenlediği seferleri yağma adına değil bölgede kalıcı olmak adına gerçekleştirmiştir. Bunu bölgede askeri amaçlı inşa edilen kale ve garnizonlar doğrulamaktadır (Pehlivan 1991c, 35, dpn. 9.; San 2000, 21.; Köroğlu 2000, 721). Çeşitli önemdeki yolları ele geçirirken bu yolların güvenliğini sözü edilen kalelerle sağlamaya çalışmıştır. Menua'nın akılcı kuzey politikası sayesinde, kuzey sürekli kontrol altında tutulmuş, bu politika kendisinden sonraki krallar için de örnek teşkil etmiştir.

Urartu krallığına Menua'dan sonra oğlu Arğişti I (MÖ. 780–756) geçmiştir. Menua gibi Arğişti I' döneminde de kuzeye duyulan ilgi devam etmiştir. Bu dönemde krallığın kuzeydeki en uzak noktalara sefer düzenlediğini bölgede bulunan Hanak/Ortakent (Dinçol-Dinçol 1992, 110.; Payne 1995, 84) ve Sarıkamış (UKN, 130.; HChI, no. 89)⁵⁰ yazıtları kanıtlamaktadır.

Arğişti I, Hanak/Ortakent yazıtında, bölgede bulunan Tariu ülkesini ele geçirdiğini ve daha sonra Huşa ve Bia ülkelerine kadar ilerlediğini ifade etmektedir.

Yazıtta bizim için önemli olan konu, bölgeden ne kadar haraç alındığından öte adı geçen şehirlerin nerede yer aldığıdır. Dinçollar, Tariu'yu Hanak'a, Huşa, Bia ve Aşqalaşi'yi ise yazıtın yakın çevresine yerleştirir (Dinçol-Dinçol 1992, 109 vd.). Konu bu açıdan ele alındığında yazıt, hem Urartu'nun kuzeyde ulaştığı nokta hem de Diauehi'nin kuzey sınırı için özel bir önem taşımaktadır.

Arğişti I.'e ait bir diğer yazıt Sarıkamış yazıtıdır. Bu yazıtı Sarıkamış bölgesindeki Zivin yazıtından ayıran özellik ikisinin de farklı krallara ait olmasıdır. Zivin yazıtı Menua'ya aitken, Sarıkamış yazıtı babası gibi kuzeye yönelik seferleri sürdüren Arğişti I'e aittir.

Arğişti I bölgenin kontrolü için, Menua döneminde uygulanan vasallık sisteminden farklı olarak bölgeyi, merkezden gönderilen valiler/EN. NAM (HChI, no. 82.; UKN, 128 B1)⁵¹ vasıtasıyla yönetmeyi uygun bulmuştur. Arğişti I'in uygulamaya koyduğu bu politika sayesinde kuzeydeki Urartu egemenliğinin daha kalıcı hale geldiğini söyleyebiliriz.

2.2. Diauehi-Urartu İlişkileri

Asur Devletinin baskılarının azaldığı bir dönemde, Urartu Krallığı, Ispuini (MÖ. 825–810), Menua (MÖ. 810–780) ve Arğişti I (MÖ. 780–756)'in saltanatları süresince doğu Anadolu'nun en güçlü siyasi birliği haline gelmiştir. Buna bağlı olarak Urartu devleti, artmakta olan doğal kaynak ve insan gücünü karşılamak, topraklarının bütünlüğünü bozacak saldırıları önlemek için bazı askeri tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden birini, başkent Tuşpa'ya ulaşan doğal güzergâhların kontrol altına alınması oluştururken, diğerini bu güzergâhlar üzerinde yaptırılan kale ve garnizonlar oluşturmaktadır. İşte tüm bunlardan sonra, özellikle kuzey ve güneydoğuya sistemli seferler düzenlenmeye başlanmıştır.

Urartu-Diauehi ilişkilerini, Urartu krallarının kuzeye, Diauehi ülkesine düzenledikleri seferlerden ve bu seferlerin sonucunda dikilen yazıtlardan tespit etmekteyiz.

Diauehi üzerine ilk sefer Urartu krallarından Menua döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu seferin sonuçlarını ise tamamı okunabilen Yazılıtaş (UKN, 36.; TKU, 15, no. 66.) ve Zivin (UKN, 37) yazıtlarından elde etmekteyiz. Ayrıntılarını bir önceki başlıkta verdiğimiz Yazılıtaş yazıtına göre, Menua Diauehi'nin başkentini ele geçirerek bu ülkenin kralı Utupurşini'yi esir etmiştir. Ülkeden önemli miktarda haraç alması Diauehi'nin değerli mallarının el değiştirmesi anlamına geliyordu. Bu yazıttan seferin Diauehi'ye bağlı Şeşeti kentinin⁵² başka bir ifade ile Geçit Ülkeleri sınırındaki Zua⁵³ şehrinde son bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine bu kral dönemine ait Zivin yazıtındaki bilgiler son derece sınırlıdır. Rus işgali sırasında yerinden sökülerek

⁵⁰ Yazıtın Türkçesi için bk., Ceylan 2001, 42-43.

⁵¹ Ayrıca konu ile ilgili bk., Sevin 1979, 105.; Belli 1982a, 156.; Tarhan 1983, 302.; Pehlivan 1984, 88, dpn. 121.; Pehlivan 1991c, 36.; Pehlivan 1994, 333.

⁵² Diakonoff-Kashkai'ye göre bu yer, günümüzde Artvin ili Şavşat ilçesi ile özdeşleştirilmektedir. Diakonoff-Kashkai 1981, 81.

⁵³ Konumu için bk., Diakonoff-Kashkai 1981, 118-119.; Kayıtlarda geçtiği yerler için bk., UKN, 36.; HChI, no. 23.

Tiflis'e götürülen ve bazı satırları okunamaz durumda olan yazıtta Urartu kralı Şaşılu kentini ele geçirdiğinden söz eder.

Ayrıntıdan uzak olmasına rağmen bu iki kayıttan bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Örneğin ülke içerisindeki durumları kesin olarak belli olmayan Şeşeti, Baltulhe (Diakonoff-Kashkai 1981, 18) ve Haldiriulhi⁵⁴ ülkeleri Diauehi ülkesinde gösterilmiştir. Bu durum Diauehi'nin dört küçük beylikten oluşan bir konfederasyon olduğu izlenimini vermektedir. Ancak yazıttaki ifadelerle bu bilgiler birbirine ters düşmektedir. Nitekim Yazılıtaş yazıtında Diauehi ülkesine ait pek çok şehir ve kaleden söz edilmektedir. Bölgede bu dönemde de karşımıza çıkan yoğun iskân, Hititler döneminde bu alanda hâkim unsur olan Hayaşalılarından bu yana devam etmiş olmalıdır. Ayrıca geniş ovaları, zengin yeraltı kaynakları⁵⁵ ve doğal yolların üzerinde bulunması önceleri Asur'u daha sonra ise Urartu'yu Diauehi'ye çeken en önemli sebeplerdir (Pehlivan 1991c, 36).

Argiştı I tahta çıktığı ilk yıllarda, Diauehi üzerinde kesin bir kontrol sağlayabilmek için bu ülkeye art arda iki sefer düzenlemiştir (HChI, no. 82.; UKN, 130). Bu sefer sırasında Urartu kralının, başkentten kuzeye açılan yolları izlediği anlaşılmaktadır⁵⁶. Argiştı I ikinci bir askeri müdahaleden sonra çevresiyle birlikte Diauehi'yi kesin olarak Urartu'ya bağlamış, bu tarihten sonra ülke merkezden gönderilen ve kayıtlarda EN NAM olarak tanımlanan valiler tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

Argiştı I sonrasındaki dönemlerdeki Urartu kaynaklarında Diauehi adına rastlanmaz. Her ne kadar Sarduri II (MÖ. 756–730) bölgeye bir sefer düzenlemiş ve Erzurum yakınlarındaki Güzelova/Avnik'te bir yazıt bırakmışsa da (Aydın 1991, 326 vd.) bu yazıtta Diauehi isminden bahsedilmemesi, kayıtların bu tarihten sonra suskun kalması bölge için önemlidir. MÖ. 584 civarında Urartu Krallığının tarih sahnesinden çekilmesi ile Diauehi'de eski şekline dönmüş olmalıdır. Çünkü MÖ. 401–400 tarihlerinde Doğu Anadolu'dan geçen Ksenophon, bu çevrede ne Urartu ne de Diauehi gibi bir krallık ya da merkezi birliğe işaret etmemektedir⁵⁷.

3. SONUÇ

Kuzeydoğu Anadolu bölgesi coğrafi konumu itibarıyla, güneyde Doğu Anadolu, doğuda İran, kuzeydoğuda Kafkasya, güney-batıda Orta Anadolu bozkırları ve kuzeyde Karadeniz arasında kalan bir orta bölgedir. Bu nedenle bu bölge binlerce yıl önce parlayıp sönen eski medeniyetlerin bir kavşak yeridir. Kuzeydoğu Anadolu yüksek yaylası tarih öncesi çağlarda yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için bütün elverişli özelliklere sahipti. Su kaynaklarının çokluğu, tabii kaya sığınaklarının varlığı, çayır ve ormanlık alanları ve özellikle zengin av hayvanlarının bolluğu insanlığı en eski çağlardan beri buralara çekmiştir.

Tarihi devirlerin yazı ile başlaması ve yazının tarihöncesi ile tarihi çağlar arasındaki sınırı ortaya koyması, bizi zaman karmaşasından kurtarmıştır. Anadolu MÖ. 2. bin yılbaşlarında yazıyla tanışırken sahamızı oluşturan kısım MÖ. 2. binin ortalarında tarihi çağlara geçmiştir. Bu bölgeyi tarihi çağlara taşıyanlar Hayaşalılardır.

Hayaşa, ülkesi ve halkı kuzeydoğu Anadolu tarihinde önemli bir yer tutar. Bunun sebeplerinden ilki Hitit kayıtlarında yer almaları sonucu, bu bölgenin tarihi hakkındaki ilk yazılı verilerin ortaya çıkmasına sebep olmalarıdır. İkincisi ise, Eski Önasya tarihinin problemleri arasında kabul ediliyorken artık belirli ölçüde çözüme kavuşturulmuş bulunan, Karaz kültürünün kurucusu ve taşıyıcısı durumundaki Hurrilerin göçlerinden itibaren, bu çevrenin tarihinde ortaya çıktığı varsayılan karanlık dönemin, Hayaşa krallığının siyasi ve kültürel etkinlikleri ile kısmen doldurulabilmiş olmasıdır.

⁵⁴ Konum olarak Kars'ın kuzeyinde yer aldığı belirtilmiştir. Diakonoff-Kashkai 1981, 39.

⁵⁵ Buna kanıt olarak Diauehi'nin Urartu'ya ödemek zorunda kaldığı haraç miktarları gösterilebilir. Zimansky 1985, 58, Table 8.

⁵⁶ Bölgeye açılan bu güzergah için bk., Belli 1977, 111 vdd.; Tarhan-Sevin 1977, 275.

⁵⁷ Ksenophon'un bölgedeki gözlemleri ile ilgili olarak bk., Ksenophon, IV. IV. 1 vdd.; IV.V. 2 vdd.; IV.VI. 4 vdd.

Hititler tarafından Hayaşa olarak isimlendirilen, Hurrilerin devamı ya da kalıntıları olduğuna inandığımız bu savaşçı toplum, Hurrilerin mirasını MÖ. 13. yüzyıl kuzeydoğu Anadolu'suna taşıyan Asya kökenli bir toplum olarak kabul edilebilirler.

MÖ. 15. yüzyılın sonlarından itibaren kuzeydoğu Anadolu'da ortaya çıkan Hayaşa krallığı, dönemin üç büyük devletinden biri olarak kabul edilen Hititlerin istikrarlı bir şekilde izlediği doğu ve kuzey politikaları sonucu zaman zaman geri çekilmişler, ancak Hitit ülkesinde iç barışın bozulduğu ve taht mücadelelerinin başladığı zamanlarda batı komşuları Kaşkalarla birlikte Hitit topraklarını yağmalamaya çalışmışlardır.

Bu durum Hayaşalıların nüfus potansiyeli ve savaşma kabiliyetleri yanında yerleştikleri toprakların jeomorfolojik yapısı ile yakından alakalıdır. Çünkü çağlar boyunca Hititler en güçlü dönemlerinde bile Fırat Irmağı'nın kaynağına kadar ilerleyememişler ve Hayaşa'yı itaat altına alamamışlardır.

Bu da Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasının engebeli arazisi ve iklim şartları bakımından bölge insanını düşmanlarına karşı koruyan unsurlardan en önemlisidir.

Hitit kayıtlarının ışığında yüz elli yılı aşkın bir süre boyunca bölgede varlıklarını devam ettirdiklerini bildiğimiz Hayaşalılar, Rize'den Giresun'a kadar uzanan sahil şeridinin iç kesimi ile Erzurum-Erzincan-Bayburt arasında kalan topraklarda egemenliklerini korumuşlardır.

Bir başka deyişle Kelkit-Karasu vadisinin sınırladığı bölgeyi yurt edinmişler, Hititlerle olan siyasi ilişkilerine bağlı olarak etki alanlarını ve sınırlarını zaman zaman bu bölgelerin dışına doğru genişletmişlerdir. MÖ. 3. binde doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da egemen olan Hurrilerin toplum yapısı ve yaşam tarzının Hayaşa'da da devam ettiğini söylemek mümkündür. Yüzyıllar boyu bu topraklarda varlığını sürdüren Hayaşalılar, her türlü mirası ve kültürel geleneği kendilerinden sonrakilere aktarmışlardır.

MÖ. 2. binin sonlarında Hayaşalıların bölgedeki etkinliklerini kaybetmelerinin ardından, MÖ. 1. binin başlarında Kuzeydoğu Anadolu'da yeni oluşumlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu tarihlerde Doğu Anadolu'da dağınık olarak varlıklarını sürdüren beylikler, ortak ve güçlü düşmanları Asur saldırıları karşısında örgütlenme yolunu seçmişlerdir. İşte bu döneme Feodal Beylikler Dönemi, Uruatri-Nairi Konfederasyonları Dönemi veya Urartu'nun Proto Tarihi gibi isimler verilir.

Hayaşa halkının önemli bir bölümü Uruatri-Nairi Konfederasyonlarını oluşturan beylikler arasında aranabilir. Özellikle, MÖ. 13. yüzyıldan MÖ. 9. yüzyıla kadar süregelen dönemde, Zap suyundan Karadeniz'e kadar uzanan alanda birçok feodal beylik yer almıştır.

Konfederasyonların birleşik hareket etme arzularının artması merkezi devlet sisteminin kurulması için ilk aşamayı oluşturmuştur. MÖ. 9. yüzyılda, konfederasyonlar birleşerek Urartu Devleti'ni oluşturmuşlardır. Urartu Devleti I. Sarduri ile kuruluş evresini tamamlamıştır. İşpuini ve oğlu Menua dönemlerinde, Asur Krallığının zayıflamasından ve içişleriyle uğraşmasından istifade ederek genişleme sürecine girmiştir.

Kuzeyde yer alan ve Asur kaynaklarına göre Daiaeni, Urartu kaynaklarına göre ise Diauehi olarak isimlendirilen bu ülke yerli ve yabancı birçok bilim adamı tarafından Kuzeydoğu Anadolu'ya lokalize edilmektedir.

Urartu krallarından özellikle İşpuini, Menua ve I. Argiştı döneminde ekonomik zenginliklere ve stratejik bir konuma sahip olan kuzeydeki Diauehi ülkesine, yoğun seferler düzenlenmiştir. Diauehi ülkesine düzenlenen bu seferlerin ana amacı, kuzeyin önemli hammadde yataklarını, tarım ve hayvancılık merkezlerini ele geçirmektir. Urartu kralları aynı zamanda hâkimiyetlerine aldıkları topraklarda ki insan gücünü de kullanmayı ihmal etmemişlerdir. Bu politikardan anlaşıldığı kadarıyla da bölgeye düzenlenen seferler yağma adına değil bölgede kalıcı olmak adına gerçekleştirmiştir. Bölgede askeri amaçlı inşa edilen kaleler bunu doğrulamaktadır.

Kuzey seferlerinin bir kısmının kuzeydoğuya bir kısmının ise kuzeybatıya yapıldığı, yazıtlardan başka arkeolojik bulgularla da desteklenmektedir.

II. Sarduri'den sonra Urartu Devleti, Asur Devletinin tekrar eski günlerine dönmesine bağlı olarak güç kaybına uğramış ve toprak kaybetmeye başlamıştır. Krallık önce, kuzeyden gelen göçebe kavimlerin baskıları sonucu zayıflamış ardından, Med ve Lidya ülkeleri arasında MÖ.

585'te gerçekleşen Kızılırmak barışı öncesinde bölgeye hareket eden Med ordularının saldırıları neticesinde tarih sahnesinden çekilmişlerdir. İlerleyen yıllarda ise bu zamana kadar krallık hakkında ayrıntılı bilgi veren Asur kayıtlarında hemen hemen hiçbir bilgiye rastlanmaz. Urartu'dan bahseden en son kaynak Babil Kroniği'dir. Bu kayıtlarda İskitlerin, Urartu topraklarına kadar ilerledikleri ifade edilmektedir.

MÖ. 7. yüzyılın sonlarına kadar siyasi ve ulusal varlıklarını korumuş olan Urartular, MÖ. 5. yüzyılda Önasya ve Anadolu tarihinde hiçbir rol oynamamışlardır.

MÖ. 584 civarında Urartu krallığının tarih sahnesinden çekilmesi ile Diauehi'de eski şekline dönmüş olmalıdır. Çünkü MÖ. 401-400 tarihlerinde kuzeydoğu Anadolu'dan geçen Ksenophon, bu çevrede ne Urartu ne de Diauehi gibi bir krallık ya da merkezi birliğe işaret etmemektedir.

Sonuç olarak, Kuzeydoğu Anadolu tarih öncesi çağlarda özellikle Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı boyunca varlığını sürdüren Karaz Kültüründen büyük ölçüde etkilenmiş, tarihi çağlarda ise bölgeye sırası ile Hayaşa, Diauehi ve Urartu gibi krallıklar hâkim olmuşlardır. Ayrıca bölgede gerçekleştirilen tarihi ve arkeolojik araştırmalar sonunda bölgenin yoğun iskân gördüğü tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adontz, N. (1946), *Histoire d'Armenie*, Paris.
- Aktüre, S. (1997), *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul.
- Akurgal E. (1995), *Anadolu Uygarlıkları*, İzmir.
- Akurgal E. (1999), *Anadolu'nun Kültür Tarihi*, Ankara.
- Akurgal E. (2001), *The Hattian and Hittite Civilizations*, Ankara.
- Albayrak İ. (2000), "Kültepe'den Yeni Bir Vasiyetname/Ein neues altassyrisches Testament aus Kültepe", *Archivum Anatolicum 4*, Ankara.
- Alp S. (1947), "Hitit Kanunları Hakkında", *DTCFD V/5*.
- Alp S. (1956), "Die Lage von Šamuha", *Anatolia 1*, Ankara.
- Alp S. (1997), *Hitit'lerin Mektuplaşmaları*, İstanbul.
- Alp S. (2000), *Hitit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hieroglif Yazılı Kaynaklar*, İstanbul.
- Alp S. (2003), *Hitit Güneşi*, Ankara.
- Grayson A.K. *Assyrian Royal Incriptions I: From the Beginning to Ashur res-ha-inshi. Assyrian Royal Incriptions II: From Tiglathpaleser I to Ashur-nasir-apli II.*, Wiesbaden
- Artuk İ. (1975), "Bayburt Kalesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi 5*, İstanbul.
- Aydın N. (1991), "Güzelhisar Urartu Kitabesi", *Bellekten LV/213*.
- Azarpay G. (1968), *Urartian Art and Artifacts, A Chronological Study*, Berkeley and Los Angeles.
- Balkan K. (1960), "Patnos Yakınındaki Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", *Anatolia V*.
- Balkan K. (1964), "Patnos'da Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı", *Ata. Konf. I*.
- Barnett R.D. (1973), "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", *CAH II/2*.
- Barnett R.D. (1982), "Urartu", *CAH III/2*, 314-371.
- Barnett R.D. (1952), "Russian Excavations in Armenia", *IRAQ 14*.
- Baydur N. (1970), *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul.
- Bayram S. (1997), "New and Some Rare Geographical Names in the Kültepe Texts", *Archivum Anatolicum 3*, Ankara.
- Bayram S. (2000), "ina naditim ša narua'im", *Archivum Anatolicum 4*, Ankara.
- Bayram S. – Çeçen S. (1995), "6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kanis", *Archivum Anatolicum 1*, Ankara.
- Belli O. (1977), *Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Belli O. (1982), "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*.

- Belli O. (1982), "Alniunu Kentinin ve Taş Atölyesinin Keşfi", *AnAr VIII*.
- Belli O. (1983), "Urartu Kralı İşpuini'ye Ait Çiviyazılı ve Resimli Tunç Eserler", *AnAr IX*.
- Belli O. (1991), "Ore Deposits and Mining in Eastern Anatolia in the Urartian Period. Silver, Copper and Iron", *Urartu, A. Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.*, Ed. B.Merhav, Jerusalem.
- Belli O. (1992), "Van-Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı-Die Ausgrabungen der Urartaischer Festung Anzaf bei Van", *Arkeoloji ve Sanat 54-55*.
- Belli O. (1993), "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı (1991-1992)", *Arkeoloji ve Sanat 58*, (özel sayı).
- Belli O. (1998), "1996 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *KST 19/1*, Ankara.
- Belli O. (1999), "1997 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *KST 20/1*, Ankara.
- Belli O. – Ceylan A. (2000), "1998 Yılı Anzaf Kaleleri Kazı ve Onarım Çalışmaları", *KST 21/1*, Ankara.
- Belli O. – Ceylan A. (2001), "1999 Yılı Anzaf Kaleleri Kazısı ve Onarım Çalışmaları", *KST 22/1*, Ankara.
- Belli O. – Ceylan A. (2002), "2000 Yılı Anzaf Kaleleri Kazı ve Onarım Çalışmaları", *KST 23/2*, Ankara.
- Belli O. – Ceylan A. (2003), "2001 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *KST 24/2*, Ankara.
- Belli O. – Ceylan A. (2002), "2002 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *KST 25/2*, Ankara.
- Belli O. – Dinçol A.M. (1982), "Hazine Piri Kapısı ve Aşağı Zivistan Taş Ocakları", *AnAr VIII*.
- Belli O. – Kayaoğlu İ.G. (1995), "Bayburt'ta Pirinç ve Bakır Atölyeleri", *Tarih ve Medeniyet Sayı 12, Şubat 1995*.
- Beygu A. Ş. (1936), *Erzurum Tarihi Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul.
- Bilgiç E. (1959), "Birkaç Yeni Urartu Kitabesi", *TAD IX /1*, Ankara.
- Bilgiç E. – Öğün B. (1964), "1964 Adilcevaz Kazıları Hakkında", *TAD XIII /2*.
- Bilgiç E. – Öğün B. (1965), "Adilcevaz'da İkinci Mevsim Kazıları", *TAD XIV /1-2*.
- Bilgiç E. – Öğün B. (1967), "Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları 1967", *TAD XVI /1*.
- Bilgiç E. – Öğün B. (1974), "Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları 1972", *TAD XXI /1*.
- Bilgiç et al 1990 E. Bilgiç-H. Sever- C.Günbattı- S. Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri I (Ankaraner Kültepe-Tafeln)*, Ankara.
- Bilgiç E. – Bayram S. (1995), *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Ankara.
- Bilgin M. (2000), *Doğu Karadeniz, Tarih Kültür İnsan, Trabzon*.
- Bingöl A. (2002), "Karayazı'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", *Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 2, Sayı 28-29*, Erzurum.
- Bingöl A. (2003), *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Erzurum.
- Birmingham J.M. (1961), "The Overland Route Accross Anatolia in the Eight and Seventh Centuries, B.C." *AS XI*.
- Bittel K. (1933), "Artvin'de Bulunan Tunçtan Mamul Asari Attika", *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi I*, İstanbul.
- Bittel K. (1970), *Hattusha, The Capital of the Hittites*, New York.
- Bossert H. Th. (1944), *Ein Hethitisches Königssiegel*, Berlin.
- Boysal Y. (1961), "Anzavurtepe'de Definecilerin Ortaya Çıkarttığı Urartu Eserleri", *Bulleten XXV*.
- Bryer A. – Winfield D. (1985), *The Byzantine Monument and Topography of the Pontos I*, Washington.
- Burney C.A. (1956), "Northhern Anatolia Before Classical Times" *AS 6*.
- Burney C.A. (1957), "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region", *AS VII*.
- Burney C.A. (1958), "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *AS VIII*.
- Burney C.A. (1960), "Measured Plans of Urartian Fortresses", *AS X*.

- Burney C.A. (1966), "A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere", *AS XVI*.
- Burney C.A. (1977), *From Village to Empire: An Introduction to Near Eastern Archaeology*, London.
- Burney C.A. (2005), "Urartu and the East and North", *Anatolian Iron Ages 5*.
- Burney C.A. - Lawson G.R.J. (1960), "Measured Plans of Urartian Fortresses", *AS X*.
- Burney C.A. - Lang D.M. (1971), *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat of Caucasus*, London.
- Cavaignac E. (1930), "Marija" *Revue Hittite et Asiatique I*.
- Cavaignac E. (1931), *Les Annales de Suppiluliuma*, Strasbourg.
- Ceylan A. (1991), MÖ. II. Binde Anadolu'daki Devletlerarası İlişkiler (Antlaşmalar), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- Ceylan A. (1994), Eski Anadolu'da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Ceylan A. (1994), "Arnuvanda-Asmunigal Dua Metni ve Tarih Açısından Değerlendirilmesi" *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi 23*, Erzurum.
- Ceylan A. (2000), "1998 Yılı Erzincan Yüzey Araştırmaları", *AST 17/ II*.
- Ceylan A. (2000), "Erzurum Ovasında Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi 26*, Erzurum.
- Ceylan A. (200a1), Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum.
- Ceylan A. (2001b), "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları", *AST 18/ II*.
- Ceylan A. (2002), "2000 yılı Erzincan ve Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları", *AST 19/ II*.
- Ceylan A. (2005), "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in the Iron Age", *Anatolian Iron Age 5, Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-10 August 2001*, London.
- Childe G. (1936), "The Axes From Maikop and Caucasian Metallurgy" *Annals of Archaeology and Anthropology XXIII*.
- Contenau G. (1934), *La Civilisation des Hittites et des Mitanniens*, Paris.
- Cornelius F. (1958), "Zur Hethitischen Geographie: Die Nachbarn des Hethiterreiches" *Revue Hittite et Asiatique XVI*.
- Cornelius F. (1964), "Zur Hethitischen Landeskunde", *Bi Or XXI /1-2*.
- Cornelius F. (1967), "Neue Arbeiten zur Hethitischen Geographie", *Anatolica I*.
- Cornelius F. (1973), *Geschichte der Hethiter*, Dramstadt.
- Çambel H. (1971), "Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmalarının Kültür Bakımından Önemi", *Atatürk Konferansları IV*.
- Çeçen S. (1998), "Yerli Kralların Mabedleri Ziyateri ve Çıkan Sonuçlar", *III. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara.
- Çevik N. (1991), *Urartu Kaya Gömütleri Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)*, Erzurum.
- Çevik N. (2000), *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara.
- Çilingiroğlu A. (1977), "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", *An Ar IV-V*, 1977.
- Çilingiroğlu A. (1982), "Diauehi'de Bir Urartu Kalesi. Umudum Tepe (Kalortepe)", *AnAr VIII*.
- Çilingiroğlu A. (1983), "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji-Sanat Dergisi II*, İzmir.
- Çilingiroğlu A. (1984), *Urartu ve Kuzey Suriye, Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, Bornova-İzmir.
- Çilingiroğlu A. (1991), "Van - Ayanis (Ağartı) Kalesi Kazıları", *KST 12 /1*.
- Çilingiroğlu A. (1993), "Van Ayanis (Ağartı) Kalesi Kazıları, 1990-1991", *KST 14 /1*.
- Çilingiroğlu A. (1994), *Urartu Tarihi*, İzmir.
- Çilingiroğlu A. (1996), "Van Ayanis Kalesi Kazıları 1993-1994", *KST 17 /1*.
- Delaporte L. (1936), *Les Hittites*, Paris.

- Diakonoff I.M. - Kaskai S.M. (1981), *Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden.
- Dinçol A.M. (1976), "Die Neuen Urartaeschen Inschriften aus Körzüt", *İstanbul Mitteilungen XXVI*.
- Dinçol A.M. (1982), "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*.
- Dinçol A.M. (1989), "Yeni Urartu Yazıtları ve Yazıt Parçaları", *AnAr XI*.
- Dinçol A.M. – Dinçol B. (1992), "Die Urartaesche Inschrift aus Hanak (Kars)", *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara.
- Dinçol A.M. - Kavaklı E. (1978), *Van Bölgesinde Bulunmuş Yeni Urartu Yazıtları*, Anadolu Araştırmaları Ek Yayın 1, İstanbul.
- Dinçol A.M. – Yakar J. (1974), "Nerik" Şehrinin Yeri Hakkında", *Belleten XXXVIII /152*.
- Durmuş İ. (1993), *İskitler (Sakalar)*, Ankara.
- Durmuş İ. (1997), "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", *Belleten LXI /231*.
- Emre K. (1969), "Altın-tepe ve Urartu Seramiği", *Belleten 131*.
- Emre K. (1969), "1988 Yılı Kültepe Kazıları ile İlgili Çalışma Raporu", *Höyük*, Ankara.
- Erkmen M. (1999), "Aydıntepe Yeraltı Şehri Çalışmaları", *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara.
- Erkmen et al (2002), M. Erkmen-M.Karaosmanoğlu- A. Ceylan- H. Yurttaş- G. Barın, "2000 Yılı Erzurum Kalesi Kazısı", *12. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 73-84.
- Erkmen M. – Ceylan A. (2003), "2001 Pasinler Kalesi Kazısı", *13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara.
- Ertem H. (1973), *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya yer Adları Dizini*, Ankara.
- Ertem H. (1979), "Korucutepe Excavations, 1973", *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara.
- Erzen A. (1992), *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara.
- Esin U. (1969), *Kuantatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, İstanbul.
- Forbes R.J. (1950), *Metallurgy in Antiquity*, Leiden.
- Forrer E. (1931), "Hajasa-Azzi" *Caucasica 9*.
- Friedrich J. (1930), "Staatsverträge des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache", *MVAeG 34 /1*, Leipzig.
- Friedrich J. (1931), "Zur Urartaeschen Nominalflexion", *ZA NF 6*.
- Garstang J. (1942), "Šamuha and Malatia", *JNES 1*.
- Garstang J. (1943), "Hittite Military Roads in Asia Minor" *AJA 47*.
- Garstang J. – Guney O.R. (1959), *The Geography of The Hittite Empire*, London.
- Goetze A. (1928), "Das Hethiter-Reich", *AO 27 /2*.
- Goetze A. (1930), "Bemerkungen zu dem Hethitischen Text", *RHA 1*.
- Goetze A. (1940), *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven.
- Goetze A. (1946), "Hurrians and Subarians", *JNES 5*.
- Goetze A. (1957), *Kulturgeschichte Kleinasiens*, München.
- Goetze A. (1967), *Die Annalen des Mursilis*, Dramstadt.
- Goetze A. (1975), "The Struggle for the Domination of Syria (1400-1300 B.C.)", *CAH II /2*.
- Goetze A. (1975), "Anatolia from Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwatallish", *CAH I/2*.
- Grousset R. (2005), *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. S. Dolanoğlu, İstanbul.
- Gurney OR. (1948), "Mita of Pahhuwa", *AAA XXVIII*.
- Gurney OR. (1973a), "Anatolia c. 1750-1600 B.C.", *CAH II /1*.
- Gurney OR. (1973b), "Anatolia c. 1600-1380 B.C.", *CAH II /1*.
- Günbattı C. (1996), "Two New Tablets Throwing Light on the Relations Between Anatolian Kings and Assyrian Merchants in the Period of the Assyrian Colonies", *Archivum Anatolicum 2*, Ankara.
- Günbattı C. (1997), "Kültepe'den Akadlı Sargon'a ait bir Tablet", *Archivum Anatolicum 3*, Ankara.

- Güneri S. (1987), "Erzurum ve Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması", *AST VIII*.
- Güneri S. (1992), "Doğu Anadolu'da Yeni Gözlemler", *TAD 30*, Ankara.
- Güneri S. (2002), "1987 Erzurum-Sos Höyük Kazıları ve 1985-1997 Yılları Arasında Erzurum Çevresinde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar Işığında, Son Tunç-Erken Demir Çağında Doğu Anadolu-Kafkasya-Orta Asya Arasındaki Kültürel İlişkiler", *OLBA V*, Mersin.
- Güterbock H.G. (1943), "Etilerde Tarih Yazıcılığı", *TT Kong. 2*, Ankara.
- Güterbock H.G. (1956), "The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II", *JCS X*.
- Güterbock H.G. (1961), "The North-Central Area of Hittite Anatolia" *JNES XX*.
- Güterbock H.G. (1967), "Siegel aus Boğazköy", *AFO Beiheft 7*, Osnabrück.
- Hauptmann H. (1970), "Norşun-Tepe 1968 Kazıları Ön Raporu", *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları*, Ankara.
- Herodotos, Herodotos Tarihi, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 1991.
- Hulin P. (1960), "New Urartian Inscriptions Stones at Anzap", *AS X*.
- Işık F. (1987), "Şirinlikale, Eine unbekannte Urartäische Burg und Beobachtungen zu den Feldsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens", *Belleten LI-200*.
- Işık A. (2001), Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, Ankara.
- Jahukyan G.B. (1961), "The Hayasa Language and its Relation to the Indo-European Languages" *Archiv Orientalni 29/3*.
- Kınal F. (1947), "Şupuliuma'nın Suriye Seferleri", *Belleten XI /41*.
- Kınal F. (1953), Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi, Ankara.
- Kınal F. (1954), "Doğu ve Güney-doğu Anadolu'da Tetkik Gezisi Raporu", *DTCFD XII /1-2*.
- Kınal F. (1971), "Hitit Devletleri için Kuzey Suriye'nin Önemi", *Ata Konf. IV*, Ankara.
- Kınal F. (1991), Eski Anadolu Tarihi, Ankara.
- Klein J.F. (1974), "Urartian Hieroglyphic Inscriptions From Altintepe", *AS XXIV*.
- Ksenophon, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü), Çev. T.Gökçöl, İstanbul, 1998.
- Köroğlu K. (2000), "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası", *Belleten LXIV /241*.
- Köroğlu K. (2005), "The Northern Border of the Urartian Kingdom", *Anatolian Iron Ages 5*.
- Lamb W. (1954), "The Culture of North-east Anatolia and its Neighbours", *AS IV*.
- Lambert W.G. (1961), "Sultantepe Tablets. VIII. Shalmaneser in Ararat" *AS XI*.
- Luckenbill D.D. Ancient Records of Assyria and Babilonya I-II (ARAB I-II), New York, 1968.
- Laroche E. (1966), Les Noms des Hittites, Paris.
- Laroche E. (1971), Catalogue des Textes Hittites, Paris.
- Lehmann C.F. - Haupt (1931), Armenien Einst und Jetzt II-2, Berlin.
- Lloyd S. (1956), Early Anatolia, London.
- Lloyd S. (1967), Early Highlands Peoples of Anatolia, London.
- Lloyd S. (1998), Türkiye'nin Tarihi, Çev. E. Varinlioğlu, Ankara.
- Maxwell K.R. - Hyslop (1974), "Assyrian Sources Of Iron A Preliminary Survey of Historical and Geographical Evidence" *IRAQ XXXVI*.
- Mayer L. A. - Garstang J. (1923), Index of Hittites Names, London.
- Melikishvili G.A. (1960), Urartskie Kliobraznyne Nadpisi, Moskova.
- Memiş E. (1989), Eskiçağ Türkiye Tarihi, Konya.
- Memiş E. (1990a), Tarihi Coğrafyaya Giriş, Konya.
- Memiş E. (1990b), "MÖ. 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongreleri (Uluslar arası I, 1-3 Haziran 1988)*, Samsun.
- Memiş E. (1994), "Hitit Devletlerinin Batı Anadolu Politikası", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3*, Konya.
- Memiş E. (2005), İskitlerin Tarihi, Konya.
- Miroğlu (1975), XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul.
- Monte G.F. - Tischler J. (1978), Die Orts- und Gewässernamen der Hethitischen Texte, Répertoire Geographique des Textes Cuneiformes VI, Wiesbaden.

- Murat L. (1998), “Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri”, *III. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara.
- Orthmann W. (1963), *Frühe Keramik von Boğazköy*, Berlin.
- Orthmann W. (1968/69), “Eine Urartaische Inschrift in Avnik”, *AfO 22*, Berlin-Graz.
- Otten H. (1969), “Hitit Tarihinin Kaynakları ve Eski Doğu Kronolojisi”, *Bulleten XXXIII*.
- Öğün B. (1967), “Urartu Araştırmalarının Anadolu, Yunanistan ve Etrüsk Tarihi ve Arkeolojisi Bakımından Önemi”, *TTKong. VI*.
- Özgüç T. (1966), *Altın-tepe I: Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*, Ankara.
- Payne M. R. (1995), *Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Payne M. R. – Ceylan A. (2003), “A New Urartian Inscription From Ağrı-Pirabat”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XLV/2*, Roma.
- Pehlivan M. (1984), *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Pehlivan M. (1990), “Karaz Kültürü ve Hurriler” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 1, Cilt 1, Van, 168-176.
- Pehlivan M. (1991a), “Kaşkaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 2, Cilt 2, Van.
- Pehlivan M. (1991b), *Hayaşa (MÖ. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzeydoğu Anadolu)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 121, Erzurum.
- Pehlivan M. (1991c), *Daya(e)ni/Diau(e)hi*, (Uruatri-Nairi Konfederasyonları Döneminden Urartu'nun Yıkılışına Kadar), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 124, Erzurum.
- Pehlivan M. (1994), “Başlangıçtan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi” *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*, Ankara, 327-345.
- Petrovskii B.B. (1966), *IL Regno Dı Van Urartu*, Roma.
- Petrovskii B.B. (1969), *Urartu*, Geneva.
- Postgate J.N. (1973), “Assyria Texts and Fragments”, *Iraq 35*.
- Russell H.F. (1984), “Shalmaneser's Campaign to Urartu in 856 B.C. and the Historical Geography of Eastern Anatolia According to the Assyrian Sources” *AS XXXIV*.
- Saggs H.W.F. (1984), *The Mighth that was Assyria*, London.
- Salvini M. (1967), *Nairi e Ur (u) artri*, Contributo Alla Storia Della Formazione Del Regno Dı Urartu, Roma.
- Salvini M. (1995), *Geschichte und Kultur der Urartäer*, Dramstadt.
- San O. (2000), “Urartu Siyasal Tarihinde Diauehi Krallığı”, *OLBA III*, Mersin.
- Sandalgian J. (1917), *Histoire Del' Armenie Des Ages du Paganisme*, Rome.
- Savaş S.Ö. (1998), “Hattuşa” Adı Üzerine”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara..
- Sayce A.H. - Litt D. (1970), “The Kingdom of Van (Urartu)”, *CAH III*.
- Schirmer W. (1982), *Hitit Mimarlığı*, Çev. B. Marda, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Seeher J. (1993), “Tarih Öncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü” *Arkeoloji ve Sanat 59*, Çev. Sevil Gülçur, İstanbul.
- Seeher J. (2000), “Boğazköy-Hattuşa 1998 Yılı Çalışmaları”, *KST XXI/I*.
- Seeher J. (2000), “Hattuşa/Boğazköy'ün Yerleşim Tarihine yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarında Toplu Bakış”, *TÜBA-AR 3*, İstanbul.
- Seeher J. (2002), “Hattusa-Boğazköy- Hauptstadt des Reiches”, *Die Hethiter und Ihr Reich, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 18. Januar-28 April 2002*, Bonn.
- Sever H. (2005), “amütum Madenin Ticaretinin Yapılması Hususunda, Asur Şehir Meclisinde Verilmiş bir Ruhsatname”, *Archivum Anatolicum 3*, Ankara.
- Sever R. (2005), *Çoruh Havzası Enerji Yatırım Projeleri ve Çevresel Etkileri*, Konya.

- Sever H. – Çeçen S. (2000), “Naraqum” Ortaklığı Hakkında Yeni Bir Belge”, *Archivum Anatolicum 4*, Ankara.
- Sevin V. – Belli O. (1977), “Yeşilalıç Urartu Kutsal Alanı ve Kalesi”, *AnAr IV-V*.
- Sevin V. – Caneva I. (1995), “1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları”, *KST XVII/I*.
- Sevin V. – Caneva I. (1996), “1994 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları”, *KST XVII/I*.
- Sevin V. – Caneva I. – Köroğlu K. (1996), “1995 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları”, *KST XVIII/I*.
- Sevin V. (1979), *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul.
- Sevin V. (1981), “Menua'nın oğlu İnuşpua”, *AnAr VII*.
- Sevin V. (1988), “Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu”, *Höyük 1*, Ankara.
- Sevin V. (2001), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara.
- Sevin V. (2003), *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul.
- Sevgen N. (1959), *N. Sevgen Anadolu Kaleleri*, Cilt I, Ankara.
- Sinclair T.A. (1989), *Eastern Turkey: An Arhitectural and Archaeological Survey*, Volume 2, London.
- Slattery D.J.G. (1987), "Urartu and the Black Sea Colonies: An Economic Perspective", *Al-Rafidan VIII*.
- Sommer F. (1947), *Ahhijavafrage und Sprachwissenschaft*, München.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çev. A. Pekman, İstanbul.
- Şahin H.A. (2000), “Kültepe Metinlerine göre, Sin Rahiplerinin Anadolu'daki Faaliyetleri”, *Archivum Anatolicum 4*, Ankara.
- Tansuğ K. (1949), “Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve MÖ. 7.inci Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebeti”, *DTCFD VII /4*.
- Tarhan M.T. (1978), *MÖ. XIII. Yüzyılda <Uruatri> ve <Nairi> Konfederasyonları*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul.
- Tarhan M.T. (1979), “Eskiçağ'da Kimmer Problemi”, *T.T.Kong. 8*, 1979.
- Tarhan M.T. (1982), “Urartu Devleti'nin <Kuruluş> Evresi ve Kurucu Krallarından <Lutipri=Lapturi> Hakkında Yeni Görüşler”, *AnAr VIII*.
- Tarhan M.T. (1983), "The Structure of the Urartian State", *AnAr 9*.
- Tarhan M.T. (1984), “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, *AST I*.
- Tarhan M.T. (1786), "Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri”, *TT. Kong. 9*, Ankara.
- Tarhan M.T. – Sevin V. (1975), “Urartu Tapınak Kapıları ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağntı”, *Belleten 155*.
- Tarhan M.T. – Sevin V. (1975), “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I): Askeri ve Sivil Mimariye Ait Yeni Gözlemler”, *AnAr IV-V*.
- Tekin O. (1996), “Aşağı Anzaf Kazısında Bulunan İslami Kontrmarklı Bir Bizans Sikkesi”, *Toplumsal Tarih 36*.
- Tekin O. (1998), *Eskiçağ'da Para*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Kleiss W. – Hauptmann H., *Topographische Karte Von Urartu*, *Archaeologische Mitteilungen Aus Iran*, Ergänzungsband 3, Berlin.
- Tozer H.F. (1881), *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London.
- Turan O. (1979), “Bayburt” *İslam Ansiklopedisi II*, İstanbul.
- Tylecote R.F. (1981), “Iron Sands from the Black Sea”, *AS XXXI*.
- Umar B. (1993), *Türkiyede Tarihsel Yer Adları*, İstanbul.
- Umar B. (1999), *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul.
- Umar B. (2000), *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos)*, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması, İstanbul.
- Ünal A. (1997), “Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar”, *Archivum Anatolicum 3 (Emin Bilgiç Anı Kitabı)*, Ankara, 341-356.
- Ünal A. (2002), *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul.
- Ünal A. (2003), *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul.

- Ünal A. (2003), “Hititler, Akdeniz ve Liman Kenti Ura”, *OLBA VII (Özel Sayı)*, Mersin.
- Ünsal V. (2000), Eskiçağ’da İspir ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- van Loon M. N. (1966), *Urartian Art, Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*, İstanbul.
- van Loon M. N. – Buccellati G. (1969), “The 1968 Excavations at Korucutepe near Elazığ”, *TAD 17/1*, Ankara.
- van Loon M. N. – Buccellati G. (1970), “Chicago ve Kaliforniya Üniversiteleri 1968 Korucutepe Kazısı Raporu”, *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları*, Ankara.
- van Loon M. N. - Güterbock H.G. (1970), “The 1969 Excavation at Korucutepe near Elazığ”, *TAD 18/2*, Ankara.
- van Loon M. N. (1971), “Recent Archaeological Research in Turkey: Korucutepe Near Elazığ”, *AS 21*.
- van Loon M. N. (1971), “Korucutepe Kazısı 1969”, *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara.
- van Loon M.N. - Güterbock H.G. (1972), “Korucutepe Kazısı, 1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara.
- van Loon M.N. - Güterbock H.G. (1972), “The 1970 Excavation at Korucutepe near Elazığ”, *TAD 19/1*, Ankara.
- Vickers M. – Kakhidze A. (2001), “The British-Georgian Excavation at Pichvnari 1998: The ‘Grek’ and ‘Colchian’ Cemeteries” *AS 51*.
- von der Osten H. H. (1937), “Anadolu’da Milattan Önce Üçüncü Binyıl”, *TTKong. 2*, İstanbul.
- von Gall H.(1967), “Zu den Kleinasiatischen Treppentunneln” *Archaeologischer Anzeiger Heft 4*.
- von Schuler E. (1965), *Die Kaşkäer, Ein Beitrag Zur Ethnographie des Alten Klein Asien*, Berlin.
- von Schuler E. (1965), “Sonderformen Hethitischer Staatsverträge”, *An Ar II/1-2*, İstanbul.
- Wilson J.V.K. (1962), "The Kurbail Statue of Shalmaneser III", *Iraq XXIV-2*.
- Wiseman D.J. (1973), “Assyria and Babylonia, c. 1200-1000 B.C.”, *CAH II /2*.
- Wooley S.L. (1953), *Forgotten Kingdom*, London.
- Yakar J. (1979), “Troy and Anatolian Early Bronze Age Chronology”, *AS 29*, London.
- Yakar J. (1984), “Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia Part I”, *AS XXXIV*.
- Yakar J. (1985), *The Later Prehistory of Anatolia. The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Cilt 2, Oxford.
- Yakar J. (1985), “Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia, Part II”, *AS XXXV*.
- Yıldırım R. (1989), *Urartu İğneleri*, Ankara.
- Yıldırım R. (2002), *Uygarlık Tarihine Giriş (İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları)*, İzmir.
- Zehiroğlu A.M. (2000), *Antik Çağda Doğu Karadeniz*, İstanbul.
- Zimansky P.E. (1985), *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian of the Urartian State*, Chicago.

URARTU DEVLET DİNİ
THE URARTIAN STATE RELİGİON

Prof. Dr. Veli ÜNSAL
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ÖZET

Yerli ve yabancı birçok bilim adamı Urartu Krallığı'nın idare şeklini teokratik ve merkeziyetçi bir düzen olarak tanımlarlar. Teokrasi siyasi otoritenin, tanrının temsilcileri olduklarına inanılan yöneticilerin elinde bulunduğu siyasi düzen ve din erki olarak tanımlanır. Bu terim daha sade bir anlatımla, dine dayalı yönetim biçimi demektir. Eskiçağ devletlerinin çoğunda teokratik yönetimin izlerine rastlanır. Bu devletlerden biri Urartulardır.

Urartu Krallığı'nın tarihi hakkında bilgi sahibi olduğumuz verilerin çok önemli bir kısmı dini kaynaklardan ibarettir. Urartu yazıtları tanrıların anıldığı ifadelerle başlar ve yine bu ifadelerle son bulur. Urartu kralları, gerek siyasal gerekse askeri faaliyetlerini tanrıların hoşnutluğunu ve memnuniyetini kazanmak için gerçekleştirmişlerdir. Bu durum Urartu Krallığı'nın siyasal yapısında dine ne kadar önem verdiğini gösterir. Böylece krallığın yönetim sisteminde din ön plana çıkmış ve yönetim şeklini büyük ölçüde etkilemiştir.

Urartuların merkezi otoritesi başlangıçta olmasa bile, krallık güçlendikçe gücünü dinden almıştır. Urartu kralları da diğer Anadolu kralları gibi yaptıkları işleri tanrıları adına icra ediyorlar, onlara kurbanlar sunuyorlar ve tapınaklar inşa ediyorlardı. Hatta Urartu krallarının askeri seferleri zaferle sonuçlanmışsa, bunun tanrıların sayesinde elde edildiğine inanılıyordu. Bu çalışma ile Urartu devlet teşkilatı ve Urartu dini arasındaki bağlantı ortaya konularak, devlet yapısında dinin ne derece etkili olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Urartu, Din, Yönetim

ABSTRACT

Many scientists in Turkey and abroad define the way of Urartian Kingdom as a theocratic and centralized order. Theocratic is defined as the political order and power of religion held by the rulers of the political authority who is believed to be representatives of God. More simply this term means religion-based management format. In most of Ancient states traces of theocratic leadership is found. One of these states is Urartian.

Most of the informations consist of religious sources about the history of the kingdom of Urartian. The inscription of Urartian begins with the phrases which are remembered with Gods and finish with these phrases again. Urartian kings achieve both their political and military activities to gain the satisfaction and pleasure of their Gods. This case shows how Urartian Kingdom cares religion in its political structure. So in the kingdom's management system, religion stands out, and it highly affects the method of management.

Even if the central authority of the Urartians was not initially, as the kingdom strengthens, it has taken its power from religion. Kings of Urartians well as other kings of Anatolia perform their work on behalf of their Gods, sacrifice them and construct temples. Even when the military expedition of the kings of Urartian resulted in victory, it was believed to have been achieved by the Gods.

With this work by putting the connection between Urartian state organization and Urartian religion, the importance of religion in the state structure is wanted to be emphasized.

Keywords: Eastern Anatolia, Urartian, Religion, Government

1. GİRİŞ

Başlangıçta beylikler ve konfederasyonlar tarafından idare edilen Doğu Anadolu, merkezi bir yönetim ile birden bire değil zamanla tanışmıştır. Başka bir ifade ile önceleri feodal monarşi ile yönetilen bu topraklar, Urartu Devleti'nin ilk yıllarında mutlak monarşiyle, krallığın ilerleyen yıllarında ise teokratik bir monarşiyle yönetilmeye başlamıştır. Başlangıçta olmasa bile kuruluşunu tamamlayan Urartu Krallığı gücünü dine dayandırmıştır.

Yerli yabancı birçok bilim adamına göre Urartu'nun yönetim şekli teokratik monarşidir. Urartu devlet yapısı ve bu yapının dine yansımalarına geçmeden önce krallığın siyasi tarihine kısaca değinmekte fayda var.

Hitit etkinliğinin Anadolu'da yavaş yavaş ortadan kalkması üzerine Asurlular yeniden ve güçlü bir şekilde Önasya'da kendilerini gösterme fırsatı buldular. Amaçlarına ulaşabilmek için I. Assur Ubalit (M.Ö. 1365–1330)'den itibaren, Kuzey Suriye'deki Hurri Mitanni krallığı ve Doğu Anadolu'daki beylikler üzerine sistemli akınlar düzenlediler.

Bu bölgeye yaptıkları akınlardan elde etmek istedikleri sonuçlardan ilki, bir yandan Akdeniz limanlarını, Basra Körfezi'ne bağlayan ticaret yolları üzerinde denetim hakkı elde etmek, diğer yandan süper güç olabilmek için ihtiyaç duydukları doğal kaynakları sömürmekti. Nihai sonuç ise Hurri-Mitanni egemenliğine son vermektir. Nitekim Asur Devleti bu politikasını I. Salmanassar (M.Ö. 1274–1245) döneminde gerçekleştirebildi.

Bu tarihlerde ise Doğu Anadolu'da dağınık olarak varlıklarını sürdüren beylikler, ortak ve güçlü düşmanları Asur saldırıları karşısında örgütlenme yolunu seçmişlerdir. İşte bu döneme Feodal Beylikler Dönemi, Uruatri Nairi Konfederasyonları Dönemi veya Urartu'nun Proto Tarihi gibi isimler verilir.

Önceleri Doğu Anadolu'da konfederasyonlar şeklinde başlayan siyasi yapılanma, sonraları konfederasyonların birleşik hareket etme arzularının artması üzerine merkezi devlet sistemine doğru ilk adımlar atılmıştır. M.Ö. 9. yüzyılda (M.Ö. I. bin yılın başlarında), konfederasyonlar birleşerek Urartu Devleti'ni oluşturmuşlardır. Aslında bu devre bir geçiş sürecidir.

Urartu Devleti için merkezi sisteme yönelik ilk organizasyonlar Lutipri /Lapturi döneminde başlamıştır.

Lutipri (M.Ö. 880–860) devri olayları hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Asur kralı, II. Asur Nasirpal'in (M.Ö. 883–859) 2. saltanat yılı yazıtlarından anlaşıldığına göre, Asur'a vergi vermek zorunda kalmıştır. Söz konusu vergilerin bu ülkeye ulaştırılmasını da Lapturi üstlenmek zorunda kalmıştır (LAR I: 461).

Lutipri'den sonra, Urartu tahtına Aramu/Arame (yaklaşık M.Ö. 860–840) geçmiştir. Bu kral hakkındaki bilgilerimiz ise Asur krallarından III. Salmanassar (M.Ö. 858–824)'ın sefer kayıtlarına dayanır (LAR I: 598). Buna göre, Asur kralı, Arame'nin krali şehri (Sugunia)'yı ele geçirdiğini Balavat Kapısı'nın, ilk bandında dile getirmiştir (LAR I: 614; Belli, 1982: 151).

Asur kralı III. Salmanassar'ın, Urartu'nun krali şehri Sugunia'yı yağmalamasından yaklaşık iki yıl sonra Urartu kralı Arame, yeni bir krali kent kurmuştur. Bu aynı zamanda III. Salmanassar'ın bölgeden çekilmesinin ardından Urartu'nun yeniden toparlanmaya başladığının göstergesidir. Ancak kısa süre sonra Asur kralı saltanatının 3. yılında Urartu üzerine yeni bir sefer düzenlemiştir (LAR I, 605).

III. Salmanassar'a ait yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Urartu'da merkezi devlet olma yolundaki ilk adımlar Arame döneminde gerçekleşmiştir. Arame'nin merkezi devlet olma yolunda beylikleri nasıl bir organizasyona tabii tuttuğunu tam olarak bilememekle birlikte, Sugunia ve Arzaşkun adı ile iki krali kent kurduğu artık kesinleşmiştir. Zira bu kralla birlikte Urartu Krallığı, tek önderin yönetimi altında örgütlenmeye başlamış ve kendisinden sonra başa geçen I. Sarduri, İşpuini ve Menua'nın icraatları ile güçlü bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır (Belli, 1982: 151; Çilingiroğlu, 1984a: 1314; Erzen, 1992: 27; Çilingiroğlu, 1994: 29 vd).

2. URARTU İDARE ŞEKLİ

Yerli ve yabancı bazı bilim adamları Urartu Krallığı'nın idare şeklini teokratik ve merkeziyetçi bir düzen olarak tanımlarlar.

Urartu Devleti'nin yapısı Urartu tanrıları ile yakından ilişkilidir. Krallıkta gerçekleşen her faaliyetten resmi devlet panteonun da baş tanrı olarak karşımıza çıkan Haldi'nin görevlendirdiği krallar sorumluydu. Bu sistemde başrahip olan krallar tanrıların himayesi altındadırlar ve onların hizmetkâridirler.

Krallığın başında tüm ülkeyi yöneten güçlü ve mutlak hâkim olarak krallar bulunmaktaydı. Krallıkta oğlun babayı takip etmesi veraset sisteminin göstergesiydi. Bir başka ifade ile krallık babadan oğula geçiyor, kral oğullarından birini veliaht olarak seçiyor, bazen veliaht olarak seçtiği oğlunu hatta torununu yanına taht ortağı olarak ta alabiliyordu. Giderek gelişen ve güçlenen bir krallıkta sistemin ayakta kalması için belki de hanedan üyelerinin yönetime alınması gerekiyordu. Urartu kralları da bunu yaparak sistemi uzun süre ayakta tutmuşlardır.

2.1. DEVLET YÖNETİMİ

Urartu Krallığı'nın devlet yönetimi, ordu ve eyalet sistemi konusundaki bilgilerimiz ne yazık ki kısıtlıdır. Bu durum haliyle bu konularda yapılacak çalışmalara da yansımıştır. Urartu Devleti'nin siyasi tarihi pek çok çalışmaya yansırken kültür tarihi bu eksikliklerden payını almıştır.

Çalışmanın bu kısmında, Urartu yazıtlarından elde edilen bu konudaki bilgiler, çağdaş Asur kaynaklarında karşılaşılan bilgilerle mukayese edilerek aktarılacaktır. Zira Urartu siyasi tarihi konusunda olduğu kadar kültür tarihi konusunda da Asur'dan etkileşim son derece fazladır. Bu etkileşim Urartu'nun devlet yönetimi, ordu idaresi ve eyalet sisteminin işleyişinde karşımıza çıkmaktadır.

Urartu'nun devlet yönetimi de krallığın siyasi tarihi gibi iki şekilde kendini gösterir. Başlangıçta, yani beylikler zamanında feodal bir karakter gösteren yönetim tarzı, krallıkla birlikte merkeziyetçi bir yönetime, yani mutlakiyete dönüşmüştür.

Dağınık ve birbirinden kopuk halde yaşayan beylikler M.Ö. 9. yüzyılda merkezi bir yönetim altında birleşmeye başlamışlardır. Ancak bu birleşme birdenbire olmamıştır. Geleneksel ve kendine özgü yönetim düzenine sahip olan konfederasyonların, merkezî devlet düzenine geçebilmesi için bazı kurumların işlerlik kazanması ve yerleşmesi beklenmiştir. Bu durum elbette uzunca bir süreyi de beraberinde getirmiştir (Tarhan, 1986a: 286). Urartu Krallığı'nda, I. Sarduri'den Menua'ya kadar geçen süre içerisinde feodal beyler yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Bu dönemde iç işlerinde serbest olan bu beyler krallığa belirli miktarlarda vergi veriyorlar, kendi güçleri ile Urartu safında savaşa katılıyorlar ve savaşlardan elde edilen ganimetlerden de pay alıyorlardı (Belli, 1982: 188).

Merkeziyetçi devlet yönetimine doğru ilk adımlar İşpiuni döneminde atılmaya başlanmışsa da bunu zor da olsa gerçekleştiren, Urartu sınırlarını büyük bir coğrafyaya taşıyan Menua'dır. Nitekim Menua döneminde ülke sınırlarının genişlemeye başlaması belki de bu dönemde merkeziyetçi yönetime olan gereksinimi zorunlu kılmıştır. Zira yine Menua döneminde yapılan pek çok imar faaliyetleri de bu durumun kanıtıdır (Sevin, 1979: 148).

Bununla birlikte soylular, savaşçılar, çiftçiler ve köylüler gibi sınıflardan oluşan Urartu Devleti'nin devlet yönetimi hakkında ifade edilecek son husus şu olabilir. Coğrafyası gereği zor şartlara sahip olan Urartu ülkesi, artan nüfusu barındırabilmek ve genişleyen sınırlarını ayakta tutabilmek için güçlü bir yönetim düzenine sahip olmalıydı. O günün şartlarında ancak bu sayede düşmanları ile baş edebilirdi. Bu durumun farkına varan Urartu Kralları askeri politikalarının yanında kaleler, kentler, yollar ve su kanalları inşa ederek ve bayındırlık faaliyetlerinde bulunarak merkezi yapıyı güçlü tutmaya çalışmışlardır.

Sonuç olarak Urartu Krallığı'nın devlet yönetimi Asur'dan örnek alınmak suretiyle kendi ülkelerinin coğrafyasına taşıdıkları bir sistemdi. Bu yönetim sistemi Urartu Krallığı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar, zamanın şartlarına uyarlanarak ve küçük bazı düzenlemeler yapılarak korunmuştu.

2.2. Kral

Urartu Devleti'nin merkezinde tüm ülkeyi yöneten ve mutlak hâkim olan krallar bulunmaktaydı. Kral idari yapılanmadaki tüm organizasyonların başkanı idi (Sevin, 1979: 149). Kralların yönetimdeki bu hâkimiyeti ve yönetimin babadan oğula geçmesi krallığın monarşik bir karakterinin en büyük göstergesiydi (Goetze, 1957a: 195). Aynı sülale içerisinde krallık

babadan oğula geçmesine karşın nadiren taht ortaklığına da rastlanır. Taht ortaklığı Urartu krallarından sadece İşpiuni ve Menua zamanında karşılaşılan bir durumdur. Ancak taht ortaklığı ve kralın daha sağlığında oğullarından birini veliht olarak seçme meselesi Menua tarafından saltanatının hemen başında yürürlükten kaldırılmıştır (Sevin, 2003b: 211).

Urartu kralları güçlerini göstermek için eski doğuda çok yaygın bir geleneğin sonucu olarak Asur kralları gibi büyük unvanlarla kendilerini anmışlardır. Bu tür unvanları ilk kullanan Urartu kralı I. Sarduri'dir. I. Sarduri'den sonra İşpiuni'nde bu tür unvanlar kullandığı bilinmektedir. Urartu krallarının bu tür unvanlar kullanmalarının pek çok sebebi vardır.

Bu durum Urartu'nun artık güçlü bir krallık olduğunun, kendilerini dünya devletleri ile eşit düzeyde gördüklerinin ve hâkimiyetlerinin artık kendi sınırlarını aştığının bir göstergesidir (Piotrovskii, 1969: 64 vd; Özgüç, 1969: 2 vd).

Urartu Krallığı'nda merkezi devlet yapısını ya da kralın gücünü gösteren bir başka olay, kalelerin, tapınakların ve sarayların Urartu kralları ya da tanrılar adına yapılmış olmasıdır. Bu yapıların tümü Urartu kralınındır.

Söz konusu inşa yapılarına ait yazıtların bir kaçı dışında kral ve tanrı adından başka isme rastlanmamıştır (TKU: 39 vdd). Bu politikanın bir gereği olarak ülkenin çeşitli yerlerinde askeri ve ekonomik gücün bir göstergesi olarak inşa edilen Urartu şehirleri de hep Urartu kralı adına kurulmuş, kralın adı ile anılmıştır. Bu şehirlerden en ünlüleri, Armavir (Argıştihinili), Çavuştepe (Sardurihinili) ve Toprakkale (Rusahinili)'dir (Tarhan, 1986a: 288).

Kuşkusuz Urartu tarihindeki en önemli şehir krallığın başkenti Tuşpa'ydı. Urartu devlet yönetimine göre sınırsız yetkilerle donatılan ve başkentte oturan krallar başka bazı unvanların yanı sıra kendilerini daima Tuşpa'nın efendisi olarak anıyorlardı. Urartu tarihinde M.Ö. 7 yüzyılda yönetim merkezinde meydana gelen değişiklikler bile, Urartu krallarını Tuşpa'nın efendisi unvanını kullanmaktan alıkoymamıştı. Öyle anlaşılıyor ki bu durum onlar için övünç kaynağı idi (Sevin, 2005: 92).

2.3 Saray

Urartu Krallığı'nın devlet yönetiminde geniş bir yere sahip olan saray ve bürokrasisi her şeye egemendi (Sevin, 2005: 92). İdari mekanizmanın zirvesinde başkentteki saray bulunmaktaydı (Sevin, 1979: 149).

Bilindiği kadarıyla II. Rusa zamanında Urartu sarayında çalışan görevlilerin sayısı 5507 kişiye kadar ulaşmıştı (Tarhan, 1986a: 294). Adı geçen saray görevlileri arasında, harem ağaları, sakiler, ibrikçibaşılar, kadın dokumacılar, muhasebeciler, muhafızlar ve köpek bakıcıları bulunmaktaydı (Sevin, 2003b: 211).

Urartu saraylarının teşkilatlanması böyleyken, sarayların mimari, idari ve yönetsel yapılanmalarında da bazı özelliklerinin ön plana çıktığı bilinmektedir. Kazısı yapılan Urartu şehirlerinin birçoğunda rastlanan sarayların imar planları standart olmadığı gibi, yeryüzü şartları da bu saray planlarına etki etmekteydi. Bilinen en erken Urartu sarayı Başkent Tuşpa'da ya da Patnos yakınlarında ki Giriktepe'de idi. Ayrıca Urartu sarayları arasında ön plana çıkanlar, başka özellikleri yanında dini işlevlere sahip oldukları da bilinen Altuntepe ve Çavuştepe saraylarıdır (Çilingiroğlu, 1997: 74 vdd).

Urartu saraylarının sayısı çok olmakla beraber Asur Devleti'nin saraylarından farklı olarak iki katlı yapılmıştır. Sarayın üst katında kabul salonu ve harem dairesi bulunurken, alt katında mutfak, depolar ve kiler yer almaktaydı. Yine alt katta salonun tabanına üç derin mahzen oyulmuştu. Bunlar, yazın soğuk hava deposu, kışın ise yağmur sularının doldurulması işini görmektedir (Sevin, 2003a: 223225).

Urartu yerleşmelerinde yapılan arkeolojik kazılarda Urartu saraylarının üst katına ulaşamamıştır. Bunun yanında M.Ö. 7. yüzyıl saray mimarisinde, bodrum katları ve yüzlerce anıtsal depo küplerinin bulunduğu mekânlar vardır. Bu depo küplerinin çokça ele geçmesi Krallığın ülkesini emniyete almak için her türlü malzemenin stoklanması amacını güttüğünü gösterir (Çilingiroğlu, 1997: 77).

Tüm bu yapısal özelliklerinin yanında Urartu saraylarının iç mekânları ve duvarları fresklerle süsli'dür. Urartu Krallığı'nda sarayın iç kısmındaki duvar süslemeleri yaygın ve gösterişlidir. Süslemeler üzerinde betimlenen konular, hayat ağacı simgesi, boğa ve aslan çiftlerinin armalarıdır. Bunların yanı sıra bazı saraylarda insan gövdeli kanatlı aslan tasvirine de rastlanır (Salvini, 2006: 149).

2.4. Ordu

Krallık öncesi konfederasyonlar şeklinde ve feodal beyler tarafından yönetilen Doğu Anadolu'daki her feodal yapılanmanın kendi sınırı ve ordusu bulunuyordu. Asur kaynaklarından anlaşıldığı kadarı ile bu feodal beyliklerden en güçlüsü Arame'nin başında bulunduğu yapılanma idi. III. Salmanassar'ın bu beyliğin şehirlerinden Sugunia ve Arzaşkun'u ele geçirdiğini belirten yazıtlarında (LAR I: 614; LAR I: 605) ve Balavat Kapı rölyefinde (Belli, 1982: 151152; Çilingiroğlu, 1994: 29.) bu yapılanmanın ordusuna ait önemli bilgiler mevcuttur. Feodal yapıdan krallığa geçiş aşamasındaki bu ordunun piyade ve süvarilerden oluşan askerlerinin, giysileri, silahları, bazı askeri donanımlarının Asurlularla olduğu kadar Hurrilerle de yakınlık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Arame'den sonra yavaş yavaş merkezi devletin oluşmaya başladığı I. Sarduri döneminde, Urartu ordusu hakkındaki kaynaklar oldukça yetersizdir, ancak İşpuini ve Menua döneminde Urartu Devleti'nin tüm alanlarında olduğu gibi ordu yapılanması konusunda da bazı gelişme ve farklılıkların olduğu bilinmektedir. Arame dönemine ait olduğu bilinen ve Balavat Kapı rölyefinde karşımıza çıkan silah ve kıyafetlerin İşpuini ve Menua dönemine ait benzeri eserlerle karşılaştırılması sonucu Urartu askeri yapılanmasında bariz değişikliklerin olduğu görülmektedir. Nitekim bu değişimin göstergesi olarak, tek tutamaklı kalkanların yerini çift tutamaklı kalkanlar, sorguçu miğferlerin yerini konik miğferler ve kısa giysilerin yerini uzun giysiler almıştır. İşpuini ve Menua döneminde yapılan bu değişikliklerin sebebi, Van merkezli oluşan krallığın hâkimiyetini daha geniş coğrafyalara ulaştırmak istemesidir (Sevin, 1979: 144; Çilingiroğlu, 1984a: 6061).

Nitekim bu durum bir süre sonra sonuç vermiş ve Urartu ülkesinin sınırları genişlemeye başlamıştır. Urartu sınırlarının genişlemesine bağlı olarak savaş aletleri ve yöntemlerinde de bazı yenilikler görülmeye başlamıştır.

Urartu Devleti'nin kurduğu coğrafyanın daha çok arızalı ve dağlık bir alanda yer alması krallığın bu bölgeye has savaş yöntemleri geliştirmesine sebep olmuştur. Urartu ordusunun meydan savaşlarında başarısız olmasının sebebi de yaşadığı coğrafyadan kaynaklanıyordu. Urartu ordusunun zaman zaman Asur ordusu karşısında yenik duruma düşmesi bu tür meydan savaşlarına alışkın olmadığını, yeteri kadar eğitim almadığını ya da askeri gereksinimlerden yoksun olduğu konusunu akla getirmektedir (BurneyLang: 1971: 148). Genellikle Asur ordularının tercih ettiği meydan savaşlarının en önemli silahı süvariler ve savaş arabaları idi. Çok erken zamanlardan beri Mezopotamya'da kullanılan savaş arabaları Urartu ordusunu diğer savaş aletlerinde olduğu gibi bu konuda da etkilemişti. Menua ile artan Urartu seferlerinin sonucunda Urartu'da I. Argışti zamanında savaş arabaları ile tanışmış ve ilerleyen yıllarda sıklıkla kullanılmıştır (Çilingiroğlu, 1984a: 54, lev. VII: res. 12; lev. VIII: res. 13).

Savaş araç gereçlerindeki bu gelişmelerin yanında Urartu ordusu söylebilecek bir başka husus asker ihtiyacının karşılanmasına yöneliktir.

İşpuini ve Menua dönemlerinde ele geçirilen topraklardan Urartu ülkesine getirilen halklardan bir kısmı krallık geliştikçe yapılanması da gelişen bu orduya asker olarak alınmışlardır (Balkan, 1960: 150; Dinçol, 1976: 26). Ele geçirilen yerlerin genişlemesi ile askeri yapılanmada bazı gelişmeler olmuş, zamanla biri eyaletlerde diğeri ise merkezde olmak üzere iki ordu ortaya çıkmıştır.

Söz konusu askeri sistem, krallığın gelişmesinde çok önemli bir yere sahipti. Zira İşpuini ve Menua döneminden itibaren teşkilatlanmasını tamamlayan Urartu ordusunun bu gücü, krallığın kısa sürede gösterdiği siyasal gelişmelerle ve krallıkta bu dönemden itibaren uygulanmaya başlayan merkezi devlet yönetimi ile yakından alakalıdır.

Bu merkezî sistemin yerleşebilmesi için kralların iyi bir savaşçı olması gerekiyordu. Urartu Kralları toplum ve ordu üzerindeki otoritesini ancak böyle kurabilirdi. Güçlü bir askeri sisteme sahip olan Urartu Devleti'nde ordu, süvariler, arabalı savaşçılar ve piyadelerden oluşan sınıflara ayrılmıştı. Ayrıca bu sınıflardan piyadelerin okçular, mızrakçılar ve kalkanlılar olarak bir alt sınıfa daha ayrıldığı da bilinmektedir. Urartu ordusundaki bu yapılanma ordudaki düzenin bir göstergesiydi (Sevin, 2003b: 211).

Urartu ordusu için söylenebilecek en önemli konulardan birisi de teokratik yapının bir gereği olarak, başka özelliklerinin yanında Urartu baş tanrısı Haldi'nin savaşçı özelliğidir.

Urartu inancına göre Haldi ordunun en başında elinde mızrak ve kılıçla, orduya galibiyeti getiren bir tanrıdır (Çilingiroğlu, 1997:161). Yukarı Anzaf Kalesi'nde ele geçen ve M.Ö.9. yüzyıla tarihlenen bir Urartu kalkanında baştanrı Haldi'nin yanı sıra diğer tanrılar betimlenmiştir. Bu kalkanda Haldi silahı ile ateş demeti içinde resmedilmiştir (Belli, 1998: 3540, res. 4250, çiz. 18).

Urartu kralları için Haldi çoğu kez bir asker ya da bir savaşçıdır. Haldi, sefere çıkan bir Urartu kralını kutsar ve onun zafer kazanmasına yardım eder (Piotrovskii, 1965: 42). Haldi'nin savaşçı yönü Urartu yazıtlardaki bilgilerle ve Urartu kazılarında elde edilen ok ucu, miğfer ve kalkan gibi silahlarla kanıtlanmıştır (Çilingiroğlu, 1998: 232).

2.5. Eyalet Yönetimi

Urartu Krallığı kuruluşunu tamamladıktan sonra devlet yönetiminde bazı yenilikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Başka birçok konuda olduğu gibi devlet yönetimi konusunda ilk yenilikler Menua döneminde gerçekleşmiştir.

Menua merkeziyetçi devlet yönetimini oluşturarak, Urartu Krallığı'nın sürekliliğini sağlamak istemiştir.

Urartu Krallığı'nın merkezinde kral, eyaletlerde ise merkezden atanan valiler söz sahibiydiler. Öyle anlaşılıyor ki bu yeni sistem bir zorunluluk sonucu ortaya çıkmıştı. Zira Menua döneminde çeşitli ülkelere düzenlenen seferlerin zaferle sonuçlanması ve ülke sınırlarının genişlemesi Menua'yı yönetim düzeninde bir değişikliğe götürmüştü.

Bu yeni sistemle ülke toprakları, üretim durumuna ve stratejik konumuna göre bazı idari birimlere ayrılmış ve yine eyaletlere bağlanmıştı. Bu eyaletlere feth edilen ülkeler de dâhildi. Önceleri feodal beyler tarafından yönetilen bu topraklar, zamanla Asur ve yakınoğuda görüldüğü gibi merkezden atanan valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Tarhan, 1986a: 291).

Merkezden atanan eyalet yöneticilerinin yapmakla yükümlü oldukları bazı sorumlulukları vardı. Bunlar üretim fazlasını merkeze gönderiyorlar, buldukları bölgenin emniyetini sağlıyorlar, tanrılara kurban vererek dini görevleri yerine getiriyorlar ve beslemeleri gereken ordularla sefere katılıyorlardı (Belli, 1982: 189).

Urartu krallarından Menua'nın, uzak sınır bölgelerine, bu toprakları idare etmek üzere EN.NAM adı verilen idareciler görevlendirdiği Urartu yazıtlarından anlaşılmaktadır.

Eyaletlerin merkezden atanan idareciler tarafından yönetilmesi, bu sistemi kuran Menua döneminden sonrada devam etmiştir. I. Arğişti, II. Sarduri ve I. Rusa'ya ait yazıtlar, bu durumu kanıtlar.

I. Arğişti, Diauehi ülkesi yakınlarındaki bazı bölgelere dört ayrı EN.NAM görevlendirmiştir. Bu durum bu dönemde, Diauehi ülkesinin dört küçük bölgeye ayrıldığını gösterir (Sevin, 1979: 151).

II. Sarduri döneminde de eyaletlerin EN.NAM'lar vasıtasıyla yönetildiğini gösteren kayıtlara rastlanmaktadır.

Son olarak I. Rusa, Urartu eyaletlerine görevlendirdiği iki EN.NAM'dan birini Gökçe Göl (Sevan) yakınlarına, diğerini ise Musasir'e atamıştır.

Urartu eyalet sisteminde, eyalet yöneticilerinin yakın bir bölgeden olabildiği gibi, kral soyundan ya da kraliyet ailesinden gelen kişiler tarafından yönetildiğine dair kayıtlarda bulunmaktadır.

Son olarak Urartu Krallığı'nın eyalet yönetimi de, devlet yönetiminde olduğu gibi güçlü bir mekanizmaya sahipti. Merkezi yönetim insiyatifi elinden bırakmamak için eyaletlere gönderdiği valileleri direk olarak bağlıyordu. Bu özelliği ile eyalet yönetimi merkezden görevlendirilen memurlar vasıtasıyla yönetiliyordu. Bu durum Urartu Krallığı'nın bir nevi memur devleti gibi yönetildiğini gösteriyordu (Tarhan, 1986a: 293).

Tüm bunlardan başka eyalet yönetimi ile doğrudan bağlantısı olmasa bile Urartu devlet yönetimini ilgilendirdiği için krallığın uyguladığı iskân politikasına ya da toplu nüfus aktarımları konusuna değinmekte fayda var.

Urartu ülkesinde yaşanan birçok gelişme de olduğu gibi başka memleketlerden Urartu ülkesine nüfus aktarılması politikası da ilk kez Menua döneminde başlamış ve kendisinden sonraki krallar döneminde de devam etmiştir.

Menua, Hate ülkesinden iskân politikasına tabi tuttuğu pek çok insanı Urartu topraklarına getirerek bunlardan faydalanmıştır. Kendisinden sonra başa geçen I. Argıştı ve II. Rusa'nın da, Urartu ülkesi için tartışmasız birçok avantajı olan bu politikayı sürdürdükleri yazıtlardan anlaşılmaktadır.

Eski doğuda sıklıkla karşımıza çıkan bu politikanın pek çok avantajı vardı. Bunlardan biri krallığın kendisine karşı ayaklanan toplulukları cezalandırmak ve bunlara karşı önlem almak içindi. Bir başka avantajı sanatçı ve işçi ihtiyacını karşılamak noktasında karşımıza çıkarken, bir diğer faydası askeri konularda karşımıza çıkmaktadır (Çilingiroğlu, 1983: 311 vdd).

Urartu Krallığı'nın çeşitli ülkelere yaptığı seferler sonucunda bu bölgelerden getirilen binlerce insan yeni kurulan kentlere yerleştiriliyordu. Böylece hem savaşlarda ortaya çıkan insan kaybı önlenmiş oluyor hem de bunlardan asker olarak faydalanılıyordu. Yerleştirildikleri kentlerde tarımsal faaliyetlerde de bulunan bu topluluklar, Urartu'nun üretim ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulunarak ülkedeki üretim fazlasının oluşmasını sağlıyorlardı (Belli, 1982: 189190).

Urartu topraklarına yerleştirilen bu insanlar arasında çeşitli meslek gruplarına mensup olanlar olduğu gibi, işçiler ve kölelerde bulunuyordu. Köleler ve esirlerin Urartu ülkesine katkısı iş gücünün sağlanması noktasındaydı (Tarhan, 1986a: 299, dpn. 74). Köleler ve esirler, bayındırlık faaliyetlerinde zor ve kaba işlerde çalıştırılıyorlardı. Köle ve tutsakların çalıştırıldığı bu bayındırlık faaliyetleri arasında yol, baraj, sulama kanalları, kale, saray, tapınak, kült merkezleri ve kaya mezarları gibi anıtsal yapıların inşası yer almaktaydı (Belli, 1978: 4849).

3. URARTU DİNİ

Urartu dini krallığın merkezi toprakları olan Doğu Anadolu'ya has, yerli bir karakter gösterdiği gibi, komşu olduğu coğrafyalardaki dini öğelere de sıkı sıkıya bağlıdır. Urartu dininde, Hurri ve Hitit gibi Anadolu, Asur ve Babil gibi Mezopotamya ve sınırlar genişledikçe Urartu topraklarına katılan İran öğelerine de sıkça rastlanılmaktadır (Piotrovskii, 1965: 48). Urartu dininin birçok öğeyi beraberinde bulundurması bu dinin çok tanrılı olmasını beraberinde getirmiştir.

Çiviyazılı Urartu yazıtları ile kabartma sanatı Urartu Krallığı'nın dini hakkında bilgi sahibi olduğumuz kaynaklardır. Bunlar dışında Urartu dini hakkında bilgi alabileceğimiz herhangi bir kaynak yoktur. Çiviyazılı kaynaklardaki sınırlı dini bilgileri, kabartma ve resim sanatında karşılaşılan kült konularını yansıtan sahneler tamamlanmaktadır (Piotrovskii, 1965: 37). Bunun yanında tapınak türü dini yapıların inşa edilmesi sonucu Urartu mimarisinin bu konuda sağladığı bilgiler ile krallığın ölü gömme gelenekleri, Urartu dininin anlaşılmasına büyük ölçüde katkıda bulunur (Salvini, 2006: 196).

Bu zamana kadar gerçekleştirilen Urartu kazılarında çok az kil tablet ele geçmiştir. Bu kil tabletlerde tanrı ve krallar, rahipler ve halk arasındaki ilişkilere pek değinilmediği gibi, tapınak ya da kutsal alanlarda gerçekleşen dini törenlere ait bilgilere de pek rastlanmaz. Urartu Devleti'nin çeşitli bölgelerinde ele geçen, Urartu çiviyazısı ile yazılan taş ve anıtsal kaya yazıtlarında ise daha çok, Urartu krallarının siyasi zaferleri ile imar faaliyetleri anlatılmakta ve dini konular bunların içerisinde ele alınmaktadır (Çilingiroğlu, 1997: 153).

Birleştirici bir özelliğe sahip olan Urartu dini, kraliyet ailesinin tapınımda bulunduğu, yani krallık tarafından desteklenen bir devlet dini olarak karşımıza çıkar. Urartu dininin ortaya çıkmasında krallık öncesi geleneklerin etkili olduğu bilinmektedir. Ancak Urartu dininin oluşturulmasındaki temel amaç, devletin korunması ve ülke sınırları içindeki çeşitli kökenlere mensup insanlar arasındaki birliğin sağlanmasıydı. Aslında bu politika amacına ulaşmış ve Urartu ülkesinde yaşayan Hurri kökenli akraba topluluklarla, farklı etnik kökene sahip yabancı toplulukların inançları ve tanrıları birleştirilerek geniş katımlı bir din tesis edilmişti. Ancak bu devlet dininin kurumsallaşması hemen değil İşpuini'nin saltanatı sırasında şekillenecekti (Çilingiroğlu, 2010: 199).

Urartu dininin bir devlet dini olduğunun göstergesi, Urartu krallarının bıraktıkları yazıtlarla da sabittir. Ayrıca din alanında yapılan reform ile kutsanan tanrı ve tanrıçaların büyüklük derecelerine göre sıralanması bunlara sunulan adak ve kurbanların belirli bazı kurallara bağlanması tesis edilen devlet dininin en açık göstergesidir (Tarhan, 1986a: 301).

Urartu yazıtlarının ilk cümlesi tanrılara hitapla başlar. Ele geçirilen metinlerin çok büyük bir bölümünün tanrı Haldi'ye ithaf edilmesi, Urartuların en büyük tanrısının Haldi olduğunu gösterir. Ayrıca pek çok metinde Haldi ile beraber Teişeba ve Şiuini'nin de adı geçer. Böylece tanrılar Urartu panteonunun üst sırasında yer alan tanrılar olarak karşımıza çıkarlar (Piotrovskii, 1965: 37).

Buradan anlaşıldığı kadarı ile Urartularda bir tanrı üçlüsünün varlığı söz konusudur. Bunlardan, Haldi birinci, Teişeba ikinci ve Şiuini üçüncü sırada yer alır (Melikishvili, 1965: 441 vd).

3.1. Urartu Tanrı Üçlüsü

3.1.1. Haldi

Urartu tanrılarının başında, krallığın milli tanrısı Haldi yer alıyordu (Belli, 1998: 39) Başlangıçta çeşitli boy ve ulusların oluşturduğu konfederasyonlar tarafından kutsanan Haldi, merkezi devlet düzeni kurulduğunda krallığın tümü tarafından benimsenmiştir (Belli, 1982: 191).

Urartu dini hayatında merkezi bir rol oynadığı bilinen Haldi'nin kökeni gibi isminin etimolojisi de kesin değildir. Yukarı Mezopotamya'da tapınım gördüğü, kutsal kentinin Musasir (Ardini) olduğu belirtilmekte (Salvini, 2006: 196) ve Urartu Krallığı'nı kuran topluluklarla beraber Doğu Anadolu'ya geldiği önerilmektedir (Çilingiroğlu, 1994: 46). İsmi etimolojisi konusu da kesin olmamakla beraber, "Hal" kelimesinin Batı Kafkasya dillerinde "gök" olarak anıldığı ve Urartu baş tanrısının isminin buradan geldiği belirtilmiştir (Piotrovskii, 1965: 4142).

Urartu yazıtlarından anlaşıldığı kadarı ile Haldi ismine ilk defa İşpuini dönemi yazıtlarında rastlanır ve devletin yıkılışına kadar da tüm yazıtlarda adı geçer. Bu durum Haldi'nin krallık üzerindeki egemenliğini göstermesi açısından kayda değerdir. Baş tanrı Haldi'nin adı birkaç Urartu yazıtında ise, eşi Arubani ile beraber anılır. Tanrıçalar listesinin en önünde yer alan Arubani ismi krallığın ilk yıllarında Bagbartu olarak karşımıza çıkar (Piotrovskii, 1965: 41).

Kutsal hayvanı aslan olan Haldi, başka birçok özelliğinin yanında öncelikle bir savaş tanrısıdır. Urartu ordularının en başında o vardır. Krallığın düşmanlarını yenen ve onlara boyun eğdiren de odur. Urartu kralları güçlerini tanrı Haldi'ye borçludurlar ve onun sayesinde meşruiyet sahibidirler (Salvini, 2006: 198). Ayrıca, genellikle asker görünümünde olan Haldi, sefere çıkan Urartu kralını kutsar ve çoğu kez kazanılan zaferler Haldi eseridir. Urartu baş tanrısı Haldi genellikle silahları ile anılmıştır. "Haldi şurisi ile yola çıktı..." ifadesi pek çok sefer yazıtında yer almıştır (Çilingiroğlu, 1998: 232). Haldi'nin savaşçı özellikleri tapınaklara da yansımış ve tapınaklar kalkan evi olarak isimlendirilmiştir (Piotrovskii, 1965: 42). Kalkan evi ya da silahlar evi olarak isimlendirilen bu tapınaklara, kalkan ve silahların adak olarak sunulması bir gelenek haline gelmiştir (Sevin, 2003b: 222-223).

Savaşçı özelliğinden başka Haldi, Urartu kralları tarafından başka şekillerde de önemseniyordu. Urartu kralları Haldi adına inşa ediyorlar, yılın belirli günlerinde tanrı Haldi'ye kurbanlar kesiyorlardı (Salvini, 2006: 198).

Sonuç olarak milli bir karakter gösteren ve Urartu Krallığı'nın baş tanrısı olan Haldi, krallıkla birlikte ortaya çıkmış, adı krallıkla birlikte anılmış, birçok konuda krallığın kimliğini ifade eder hale gelmiş, (Burney, 1993: 110) ve yine krallığın yıkılışına kadar da bu özelliğini korumuştur. Haldi'nin bu önemi Meher Kapı yazıtında da karşımıza çıkmaktadır (UKN: no. 27). Meher Kapı yazıtında diğer Urartu tanrılarına nazaran Haldi için ne kadar kurban adanması gerektiğinin açıkça belirtilmesi ve bunun sayıca fazlalığı, Haldi'nin Urartu tanrıları arasındaki yeri ve önemini göstermesi açısından oldukça önemlidir (Taşyürek, 1978: 940 vdd).

3.1.2. Teişeba

Urartu tanrıları arasında ikinci sırayı Teişeba alır. Fırtına tanrısı Teşup olarak uzun süreden beri Anadolu'da kutsanan Teişeba'nın Urartu Krallığı'ndaki bu ayrıcalıklı konumu Meher Kapı Yazıtı'nda isminin Haldi'den sonra anılmasından anlaşılmaktadır (Belli, 1998: 44). Hurri kökenli Teişeba, Meher Kapı Yazıtı'na göre, Haldi'den sonra kurban sayısı en yüksek olan tanrıdır (UKN: no. 27).

Urartu kralları baş tanrıları Haldi gibi Teişeba için de kentler kurmuşlardır. Bunun en güzel örneği II. Rusa'nın yaptırdığı Teişebai URU şehridir (Salvini, 2006: 198). Tanrı Teişeba, genellikle boğa üzerinde ayakta duran insan biçiminde betimlenmiştir. Teişeba'nın kutsal hayvanının boğa olması bir tesadüf değildir. Hurri ve Hitit Fırtına tanrısı Teşup'un kutsal hayvanı olan boğa, Urartu tanrısı Teişeba'ya da mal edilmiştir. Teişeba'nın karısı ise, Hurri tanrıçası Hepat'ın karşılığı olan tanrıça Huba'dır. (Çilingiroğlu, 1997: 161; Belli, 1982: 191). Teişeba'nın kutsal hayvanının boğa olduğu gösteren bir başka buluntu, Adilcevaş Kalesi'nde ele geçen bir kabartmada karşımıza çıkmaktadır. Urartu baş tanrısı Haldi gibi savaşçı özellikleri ile de bilinen Teişeba, Eridia (İrdia) kentinin kapısında savaşçı tanrı olarak resmedilmiştir (Piotrovskii, 1965: 43).

Tüm bu özelliklerinden sonra Teişeba, gök ve savaş tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır (Salvini, 1995: 186). Urartu çiviyazılı metinlerinde Asur tanrısı Adad'ın ideogramı (Piotrovskii, 1965: 43) ile yazılan bu tanrı, M.Ö. III. binden beri kutsanmakta ve yakın doğuda köklü bir geçmişe sahiptir.

3.1.3. Şiuini

Urartu tanrıları arasında üçüncü sırayı alan güneş tanrısı Şiuini'nin adı, Asur'un en büyük tanrısı olan Şamaş'ın Asurca ideogramı ile yazılmaktadır (Piotrovskii, 1965: 43).

Her iki tanrının, Şamaş ve Şiuini'nin simgesi de kanatlı güneş diski ya da kanatlı güneş kursudur. Nitekim Urartu kazılarında ele geçen birçok eserde Şiuini'nin kanatlı güneş kursu ile resmedilmesi bu durumun en güzel örneğidir (Piotrovskii, 1967: 49). Güneş tanrısı Şiuini, Meher Kapı Yazıtı'nda (UKN: no.28) Haldi ve Teişeba'dan sonra gelmektedir, (Belli, 1998: 48).

Şiuini'nin erkek tanrılar listesinde üçüncü sırada yer aldığı gibi, tanrıçanın eşi Tuşpea'da tanrıçalar listesinde üçüncü sırada yer alır. Böylece erkek tanrı üçlemesine tanrıçalarda dâhil olur. Tuşpea'nın başkent Tuşpa'ya adını verdiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Buna göre, Güneş tanrısı Şiuini'nin eşi Tuşpea, aralarındaki ses benzerliğinden ötürü, Tuşpa şehri ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre Tuşpa, Güneş Tanrısı'nın Kenti anlamına gelir (Salvini, 1995: 188; Salvini, 2006: 200).

Hurrilerle kültür birlikteliği olduğu bilinen Urartuluların, bir diğer kültür birlikteliği, tıpkı Fırtına tanrısı Teişeba'nın eşi Huba'nın Hurri tanrısı Hepat'la olan benzerliği gibi, Şiuini'nin de Hurrilerde kutsanan güneş tanrısı Şimigi ile benzerliği ya da aynı tanrı olduğu noktasında karşımıza çıkar (Belli, 1982: 191).

Görüldüğü gibi merkezi Urartu bölgesinde kutsanmakta olan tanrıların başında Haldi, Teişeba ve Şiuini üçlüsü gelmektedir. Birbirine bağlı bu üç tanrının birbirini tamamladığı anlaşılmaktadır. KarmirBlur'da bulunan bir kemer parçası üzerinde bir aslan üzerinde duran Haldi, bir boğa üzerinde duran Teişeba ve kanatlı güneş diski şeklinde betimlenen Şiuini'nin yer alması bu durumun en belirgin örneğidir (Piotrovskii, 1967: 72).

Bu üç tanrının dışında sembolleri belli olmayan ancak Meher Kapı Yazıtı'nda isimlerine ve kurban sayılarına rastlanan birçok Urartu tanrısı daha vardır.

3.2. Anıtsal Kaya Kapıları

Urartu Krallığı'na has bir gelenek olan ve anıtsal kaya kapıları içine yazılan çiviyazılarından Doğu Anadolu'daki toplulukların tanrı, tanrıça ve dini inançları konusunda bilgi sahibi olmaktadır. Bu tür kaya nişleri, kayalıkların ön yüzünün oyularak dikdörtgen biçimde düzeltilmesiyle oluşturulmuşlardır. Bu tür kapı biçimli kaya nişlerinin benzerlerine Anadolu'da rastlanılmamaktadır. Bu yüzden bu anıtsal kaya kapıları Urartulara özgü bir gelenektir (Beran, 1961: 634).

Bu tür kaya nişleri Urartu Krallığı tarafından Haldi Kapısı olarak, günümüzde ise Taş Kapı, Kör Kapı, Yalancı Kapı, Çoban Kapısı veya Hazine Kapısı olarak isimlendirilmiştir (Salvini, 1994: 205).

Bir çerçeve içine alınan ve dikdörtgen biçimli olan bu kaya nişleri gerçekte kapı görünümündedirler. Kaya nişleri bu görünümüyle içinde tanrı yontusunun bulunduğu Urartu tapınak kapılarının benzerini oluştururlar (TarhanSevin, 1975: 395 vd). Urartu Krallığı dönemindeki inanca göre dağlarda ve kayalıklarda oturan tanrının bu kapıdan görüleceği ve içinden tanrının çıkacağına inanılmaktaydı. (TarhanSevin, 1975: 395 vdd; Sevin-Belli, 1977: 367379; Belli-Dinçol, 1982: 167 vdd; Çilingiroğlu, 1994: 44, dpn. 6364).

Çiviyazılı Urartu kaya nişlerinin sayısı üç tanedir ve bunların üçü de günümüze kadar gelmiştir. Urartu Krallığı'nın merkezini oluşturan ve Van Bölgesi'nde yer alan bu kaya nişleri, Meher Kapı, Yeşilaliç ve Hazine Piri Kapısı'dır.

3.2.1. Meher Kapı

Urartu Krallığı'nın resmi devlet dini ile ilgili en iyi bilgiyi veren, Meher Kapı kaya yazıtıdır (HChI: no. 10; UKN: no. 27). Bu yazıt, Urartu Krallığı'nın resmi dininin devlet örgütü ile olan ilgisini de açık bir biçimde göstermektedir (Belli, 1982: 191).

Meher Kapı Yazıtı, M.Ö. 9. yüzyılın sonlarında, İşpuini ve Menua'nın krallıkları döneminde inşa edilmiş anıtsal bir kaya nişidir. Ana kayanın oyulması ile biçimlendirilen kapı biçimli nişin çevresi, çerçeve içine alınmıştır. İki kez yinelenen yazıtta, toplam olarak 79 kadar tanrı ve tanrıçanın adı geçmektedir. Bunların 1'den 63'e kadar olanları erkek tanrıları, 64'ten 79'a kadar olanları ise tanrıçaları oluşmaktadır. Bir başka deyişle, tanrıların dörtte üçünü erkek tanrılar, 16 tanesini tanrıçalar, bir kısmını baş tanrı Haldi'nin soyut ve somut özellikleri, bir kısmını ise eski totem inancında karşılaşılan dağ, göl, ülke tanrıları oluşturur (Belli, 2003: 111).

Ayrıca yazıtta adı geçen tanrı ve tanrıçalara, önem ve niteliklerine göre hangi hayvandan kaç adet kurban verileceği de belirtilmiştir (Melikishvili, 1954: 369374; Melikishvili, 1965: 441 vd; König, 1953: 42 vdd; Piotrovskii, 1966: 317 vd).

İşpuini ve Menua dönemine tarihlenen, Urartu kaya nişlerinin en önemlilerinden birini oluşturan ve Urartu dini konusunda en ayrıntılı bilgileri edindiğimiz Meher Kapı yazıtı şöyle başlamaktaydı;

“Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu kapıyı Efendi Tanrı Haldi'ye yaptırdılar ve bir ferman çıkardılar: Tanrı Haldi'nin, tanrı Teişeba'nın, tanrı Şiuni'nin ve bütün tanrıların...”.

Zımsız Dağı kayalıklarının güneybatı kesiminde ve Urartu başkenti Tuşpa'nın (Van kalesi) 7 km. kuzeydoğusunda yer alan (Belli, 2000: 391; Belli, 2003: 110) anıtsal bir görünüme sahip olan Meher Kapı Yazıtı günümüzde Akköprü Mahallesi içinde kalmıştır (Sevin, 2003b: 200). Yerden ortalama 1718 m. yükseklikte bulunan ve oldukça sert bir bileşime sahip kalker kayalığın güney yüzünün yontulmasıyla yapılan Meher Kapı, aynı zamanda bir açık hava kültür merkezidir (Belli 1998: 30, res. 3537).

Güney cepheleli olan Meher Kapı Yazıtı 2.60 m. genişliğinde ve 4 m. yüksekliğinde olup diğer kaya kapıları gibi kutsal sayılmıştır (Belli, 2005: 90). Toplam 47 satırdan oluşan yazıtta, Urartu krallığı tarafından bu zamana değin ele geçirilen bölgelerin yerel tanrıları da olmak üzere resmi panteonun tüm tanrıları yer almıştır. Bu yüzden Meher Kapı Yazıtı, Kral İşpuini döneminden

itibaren Urartu Krallığı'nın politik ve dini haritasını canlı bir şekilde yansıtmaktadır (Belli, 2003; 110).

Urartu Krallığı'na ait tüm tanrıların yer aldığı bu yazıtta, başkent Tuşpa'da hangi zaman ve hangi tür hayvandan kaç adet kurban kesileceği tek tek belirtilmiştir. Yazıtta, tanrı ve tanrıçalara önem ve niteliklerine göre, boğa ve koyun gibi hayvanlardan ne zaman ve kaç adet sunulacağı belirtilmiştir (Belli, 2000: 392).

Meher Kapısı kaya yazıtında, tanrılar listesinin başında Haldi, ikinci sırada Teişeba, üçüncü sırada ise Şiuini yer almaktadır. Bu durum Urartu dinindeki tanrısal üçlüyü ortaya koyar. Birçok Urartu yazıtında bu üç tanrının adı birlikte anılır (Melikishvili, 1965: 441 vd).

Urartu Krallığı'nın resmi dini konusunda bilgi veren çiviyazılı kaya nişleri gerek Doğu Anadolu gerekse Urartu Krallığı için büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca anıtsal bir görünüme sahip olan bu kaya nişleri Anadolu'nun en önemli mimarlık anıtları arasında yer almaktadırlar (Belli, 1998: 34).

3.2.2. Yeşilaliç Kaya Kapısı

Başkent Tuşpa'nın yaklaşık 60 km. kadar doğusunda yer alan, yeni adı ile Yeşilaliç eski adı ile Pagan köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu bölge ve yakın çevresi, yoğun bir Urartu yerleşmesine sahne olmuştur (Belli, 2000: 389390).

Yeşilaliç Kaya Kapısı, kutsal alanı ve kalesi deniz seviyesinden 2546 m. yüksekliğindeki Nazarabad Dağı'nın kalkerden oluşan kayalıklarında bulunmaktadır. Bu alan Pagan Çayı tarafından ikiye bölünmüş durumdadır. Sarp ve dik kayalıklar üzerinde bulunan kalenin duvarları, büyük ölçüde tahrip olmuştur, ancak kalker kayalık içine oyulan erzak çukurları, merdiven biçimli duvar yatakları ve büyük su sarnıcı, günümüze değin korunmuştur. Burada yer alan kale Yeşilaliç Kaya Kapısı gibi, M.Ö. 9. yüzyılın son çeyreğinde yapılmıştır (SevinBelli 1977: 376).

Yeşilaliç Kaya Kapısı aynı isimdeki kalenin 100 m. kadar doğusunda, bulunmaktadır. Halk tarafından Taş Kapı olarak adlandırılan kaya nişi, kutsal sayıldığı için herhangi bir tahribata uğramadan günümüze değin özgün biçimini korumuştur. Sarımsak bir renge sahip yüksek kalker kayalıkların güney yüzüne büyük bir özenle yapılan kapı, oldukça anıtsal bir görünüme sahiptir. Dikdörtgen biçimli kapının çevresi, iki kademeli bir çerçeve içine alınmıştır (Belli, 2003: 108).

Yeşilaliç kaya nişinin çevresindeki kayalıklar büyük bir özenle işlenerek burada geniş bir platform oluşturulmuştur. Bu platform ve kaya nişine kayalıkların düzeltilmesiyle oluşturan kaya basamaklarından ulaşılmaktadır. Yeşilaliç Kapısı biçim, büyüklük ve güneyindeki kaya basamaklarıyla Meher Kapı'ya benzemesine karşın, önündeki kaya platformunun olmasıyla ayrıcalık göstermektedir. Kaya kapısının çevresindeki platforma altı adet stel yuvası açılmıştır. Yan yana açılan bu stel yuvalarına Meher Kapı Kaya nişinde rastlanmaz (Belli, 2000: 391).

Yeşilaliç Kaya nişinde yer alan steller, bu alanın bir açık hava kült merkezi olarak kullanıldığı fikrini vermektedir (van Loon 1966: 54). Bu tür stellere, Altın-tepe tapınak avlusunda da rastlanmıştır (Özgüç 1969: res. 29).

Urartu Kaya Kapılarının en büyüğünü oluşturan Yeşilaliç Kaya Kapısı 2.40 m. genişliğinde ve 5.10 m. yüksekliğindedir. Kaya yüzeyinin düzeltilmesiyle oluşturulan bu kaya kapısının içinde 10 satırlık çiviyazısı ile yazılmış bir yazıt bulunmaktadır.

“Sarduri oğlu İşpiuni ve İşpuini'nin oğlu Menua tanrı Haldi'nin Haldi'nin susi'sini yaptırdı. Efendi Tanrı Haldi'ye yaptırdılar. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini, güçlü kral, büyük kral, Bianili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanı, bir ferman çıkardı:... Tanrı Haldi için oğlak kesilsin ve tanrı Haldi'ye bir boğa kurban edilsin, tanrıça Uarubani'ye bir inek, Haldi Kapısına bir koyun ve Haldi silahlarına bir koyun” .

Yeşilaliç Kapısı ve kutsal alanı M.Ö. 9. yüzyılın son çeyreği içinde İşpuini ve oğlu Menua'nın ortak krallıkları döneminde yaptırılmıştır (Belli, 2005: 90). Her ne kadar Yeşilaliç Kaya Kapısı ile Meher Kapı kaya nişi aynı tarihlere ait gibi görünüyorsa da, bunlardan Yeşilaliç belki biraz daha erken bir tarihte yapılmış olmalıdır. Her iki kapının inşası noktasında karşılaşılan bu

farklılık yazıtlarda geçen ve tanrılara sunulan kurbanların sayısında da karşımıza çıkar. Bu durum başkent ve diğer kentlerin kurban sayısının farklı olması ile açıklanır (Sevin-Belli 1977: 379).

3.2.3. Hazine Piri Kaya Kapısı

Hazine Piri Kaya Kapısı, Van Kalesi'nin yaklaşık 12 km. kadar güneyinde yer alan Elmalı (Zivistan) köyü sınırları içerisindedir. Köyün yakınlığında Urartu Kralı İşpuini dönemine tarihlenen AşağıYukarı Zivistan Kaleleri ve Azab Göleti bulunmaktadır. Köyün yakınlığında Urartu döneminde kullanıldığı sanılan ve geniş bir alana yayılan zengin kalker taşı yatakları bulunmaktadır (Belli, 2000: 387388).

Bu zamana kadar ortaya çıkarılan en eski Urartu kaya kapısı olduğu düşünülen Hazine Piri kaya nişinin halk tarafından bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, içinde bulunduğu zannedilen hazinenin günün birinde, kapı açılarak içinden çıkacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Belli, 2003: 106).

Kalkerden bir kayalığın batı kenarının düzeltilmesiyle oluşturulan Hazine Piri Kaya Kapısı, 6 m. genişliğinde ve 2.80 m. yüksekliğindedir. Yeşilaliç kaya nişi gibi burada da stel yuvalarına rastlanılmaktadır. Diğer kaya kapılarından farklı olarak Hazine Piri Kaya Kapısı tek çerçeve ile biçimlendirilmek istenmişse de bu gerçekleşmemiştir. Çerçevenin yapılamamasının nedeni belki de bu tür anıtsal kapıların ilk örneği olmasında aranmalıdır. Bir başka ifade ile Meher Kapı ve Yeşilaliç Kaya Kapıları, Hazine Piri Kaya Kapısı'na göre daha geç bir tarihte inşa edilmişlerdir. Bu durum kaya kapısının içine yazılan dört satırlık çiviyazısından da anlaşılmaktadır. Diğer kaya kapıları İşpuini ve Menua'nın ortak krallıkları dönemine tarihlendirilirken Hazine Piri Kaya Kapısı yazıttan da anlaşılacağı üzere İşpuini'ye aittir (BelliDinçol 1982: 176). Yazıtta şu ifadeye yer verilmiştir:

“Sarduri oğlu İşpuini bu bağı ve meyve bahçesini kurdu. Efendiye bu yazıtı yaptırdı”.

Hazine Piri Kaya Kapısı, Meher Kapı ve Yeşilaliç Kaya Kapıları'na göre daha erken bir dönemde yapıldığı için anıtsal kaya nişlerinin öncülerindedir Ancak içerik olarak onlardan daha az bilgiler verir. Meher Kapı ve Yeşilaliç Kaya Kapıları, Urartu dini ve tanrılara sunulacak kurbanlar hakkında bilgi verirken, Hazine Piri kaya nişi birkaç satırdan oluşmaktadır ve İşpuini'nin faaliyetlerinden bahseder (Belli-Dinçol 1982: 177).

4. SONUÇ

Teokrazi, siyasi iktidarın tanrı ya da tanrıların temsilcileri olduklarına inanılan insanların elinde olan toplumsal ve siyasal düzen, din erki olarak tanımlanır. Bu terim daha sade bir anlatımla, dine dayalı yönetim biçimi demektir.

Eskiçağ'da kurulan devletlerin birçoğunda dinin devlet yönetimine olan etkisi bilinmektedir. Hatta bu devletlerin birçoğu dini kuralların etkili olduğu bir sistemle yönetilmekteydi. Devlet yapılanmasında teokrasinin izlerine rastlanan ve konumuza dâhil edilen devlet ise Urartulardır. Doğu Anadolu merkezli kurulan ve zamanla büyük bir coğrafyaya hükmeden Urartu Devleti'nin de siyasal faaliyetlerinde dinin etkilerine rastlanır.

Önceleri Doğu Anadolu'da konfederasyonlar şeklinde başlayan bu siyasi yapılanma, sonraları bu konfederasyonların birleşik hareket etme arzularının artması üzerine merkezi devlet sistemine doğru yönelmiştir. Böylece M.Ö. 9. yüzyılda konfederasyonlar birleşerek Urartu Devleti'ni oluşturmuşlardır.

Başlangıçta, feodal bir karakter gösteren Urartu devlet yönetimi, feodal yapının krallığa dönüşmesiyle merkeziyetçi bir yönetime, yani mutlakiyete dönüşmüştür. Ancak krallığın giderek güçlenmesi ve dini yapılanmanın gelişmesi üzerine siyasi erk, gücünü dine dayandırmıştır.

Yerli ve yabancı birçok bilim adamı Urartu Krallığı'nın idare şeklini teokratik ve merkeziyetçi bir düzen olarak tanımlarlar. Resmi bir devlet dinine sahip olan Urartu Krallığı'nda gerçekleşen tüm faaliyetlerden, resmi panteonun ilk sırasında yer alan baştanrı Haldi'nin görevlendirdiği

krallar sorumluydu. Bu sistemde krallar tanrıların himayesi altındaydılar ve onların hizmetkârıydılar. Yani Urartu Krallığı'nın devlet yapısı Urartu tanrıları ile yakından ilişkiliydi. Krallığın başında tüm ülkeyi yöneten güçlü ve mutlak hâkim olarak krallar bulunmaktaydı. Krallıkta oğlun babayı takip etmesi veraset sisteminin göstergesiydi. Bir başka ifade ile krallık babadan oğula geçiyor, kral oğullarından birini veliaht olarak seçiyor, veliaht olarak seçtiği oğlunu hatta torununu yanına taht ortağı olarak ta alabiliyordu.

Urartu Krallığı'nda merkezi devlet yapısının ya da kralın gücünü gösteren en önemli olay, kalelerin, tapınakların ve sarayların Urartu kralları ya da tanrılar adına yapılmış olmasıdır. Bu yapıların tümü Urartu kralınıdır. Söz konusu inşa yapılarına ait yazıtların bir kaçı dışında kral ve tanrı adından başka isme rastlanmamıştır.

Coğrafyası gereği zor şartlara sahip olan Urartu ülkesi, artan nüfusu barındırabilmek ve genişleyen sınırlarını ayakta tutabilmek için güçlü bir yönetim düzenine sahip olmalıydı. O günün şartlarında ancak bu sayede düşmanları ile baş edebilirdi. Bu durumun farkına varan Urartu Kralları askeri politikalarının yanında kaleler, kentler, yollar, su kanalları inşa ederek ve bayındırlık faaliyetlerinde bulunarak merkezi yapıyı güçlü tutmaya çalışmışlardır. Tüm bunları tanrı Haldi adına yaparak dini yapıyı ayakta tutmaya gayret etmişlerdir.

Urartu Krallığı'nın merkezîyetçi yönetiminin anlaşılması için Urartu dininin bilinmesi gerekmektedir. Zira Urartu dini krallığın başlangıcında olmasa bile krallık geliştikçe merkezi yapıyı oldukça etkilemiştir.

Çiviyazılı Urartu yazıtları ile Urartu kabartma sanatı, krallığın dini hakkında bilgi sahibi olduğumuz kaynaklardır. Urartu dini, krallığın merkezi toprakları olan Doğu Anadolu'ya has, yerli bir karakter gösterdiği gibi, komşu olduğu coğrafyalardaki dini öğelere de sıkı sıkıya bağlıydı. Birçok öğeyi bünyesinde bulunduran bu din, çok tanrılı bir inanç sistemi görünümündeydi.

Urartu dininin oluşturulmasındaki temel amaç, devletin korunması ve ülke sınırları içindeki çeşitli kökenlere mensup insanlar arasındaki birliğin sağlanmasıdır. Aslında bu politika amacına ulaşmış ve Urartu ülkesinde yaşayan Hurri kökenli akraba topluluklarla, farklı etnik kökene sahip yabancı toplulukların inançları ve tanrıları birleştirilerek geniş katılımlı bir din tesis edilmiştir. Birleştirici bir özelliğe sahip olan Urartu dini, kraliyet ailesinin tapınımda bulunduğu, yani krallık tarafından desteklenen bir devlet dini olarak karşımıza çıkar. Urartu dininin bir devlet dini olduğunun göstergesi, Urartu krallarının bıraktıkları yazıtlarla da sabittir. Ayrıca din alanında yapılan reform ile kutsanan tanrı ve tanrıçaların büyüklük derecelerine göre sıralanması bunlara sunulan adak ve kurbanların belirli bazı kurallara bağlanması tesis edilen devlet dininin en açık göstergesidir.

Sonuç olarak Urartu Krallığı'nın tarihi hakkında bilgi sahibi olduğumuz verilerin çok önemli bir kısmını dini kaynaklar oluşturmaktadır. Urartu yazıtları tanrıların anıldığı ifadelerle başlar ve yine bu ifadelerle son bulur. Urartu Kralları, gerek siyasal gerekse askeri faaliyetlerini tanrıların hoşnutluğunu ve memnuniyetini kazanmak için gerçekleştirmişlerdir. Bu durum Urartu Krallığı'nın siyasal yapısında dine ne kadar önem verdiklerini gösterir. Böylece yönetim sistemlerinde din ön plana çıkmış ve yönetim şekillerini büyük ölçüde etkilemiştir.

KAYNAKÇA

BALKAN, K. (1960), "Patnos Yakınındaki Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", *Anatolia V*, 133-158.

_____, (1964), "Patnos'ta Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı", Atatürk

BELLİ, O. (1978), "Urartu Sanatının Sosyo Ekonomik Açısından Eleştirisi Üzerine bir Deneme", *An Ar VI*, 459-5.

_____, (1982), "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 1*, 139-208.

_____, (1989), "Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri", *An Ar XI*, 65-123.

BELLİ, O. (1998), *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- _____, (2000), “Van Bölgesi’nde Urartu Krallığı’na ait Çivi yazılı Anıtsal Kaya Kapıları”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, (Ed. O. Belli), Ankara, 386-393.
- _____, (2003), “Çivi yazılı Anıtsal Kaya Kapıları ve Urartu Tanrıları”, Urartu: Savaş ve Estetik, (Ed: F. Özdem), Yapı Kredi Yayınları1917, İstanbul, 103117.
- _____, (2005), “Anıtsal Kaya Kapıları”, Arkeo Atlas 4, İstanbul, 90.
- BELLİ, O - DİNÇOL, A. M. (1982), “Hazine Piri Kapısı ve Aşağı Zivistan Taş Ocakları”, An Ar VIII, 167179.
- BERAN, T. (1961), “Urartu”, Kulturgeschichte des Alten Orient (Ed. H. Schmökel), Stuttgart, 605647.
- BURNEY, C. A. (1993), “The God Haldi and Urartian State”, Aspects of Arts and Iconography: Anatolia and its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç, (Ed. M. Mellink, E. Porada, T. Özgüç), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 107110.
- BURNEY, C. A. - LANG, D. M. (1971), The Peoples of the Hills: Ancient Ararat of Caucasus, London.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. (1983), “Urartu’da Toplu Nüfus Aktarımları”, An Ar IX, 311317, (İng. 319323).
- _____, (1984), Urartu ve Kuzey Suriye, Siyasal ve Kültürel İlişkiler, Bornova İzmir.
- _____, (1994), Urartu Tarihi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 77, Bornova.
- _____, (1997), Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir.
- _____, (1998), “Urartu’da Tapınma ve Tapınma Yerleri”, (Ed. G. Arsebük, M. J. Mellink, W. Schirmer), Karatepe’deki Işık Halet Çambel’e Sunulan Yazılar, Ege Yayınları, İstanbul, 229241.
- _____, (2010), “Urartu Dini”, Urartu: Doğuda Değişim (Haz: K. KöroğluE. Konyar), Yapı Kredi Yayınları3054, İstanbul,186199.
- DİNÇOL, A.M. (1976), “Die Neuen Urartäischen Inschriften aus Körzüt”, İstanbuler Mitteilungen XXVI, 1930.
- ERZEN, A. (1992), Doğu Anadolu ve Urartular, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- GOETZE, A. (1957), Kulturgeschichte Kleinasien, München.
- HCHI: F. W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften Graz, 19551957.
- KÖNİG, F. W. (1953), “Die Götterwelt Armeniens zur Zeit der Chalder Dynastie (97. Jahrhundert v. Chr)”, Archiv für Völkerkunde 8, 142171.
- MELİKİSHVİLİ, G. A. (1954), NairiUrartu, Tiflis.
- _____, (1965), “Die Götterpaartrias an der Spitze des Urartäischen Pantheons”, Orientalia 34, 441445.
- ÖZGÜÇ, T. (1969), Altın-tepe II: Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- PAYNE, M. (2006), Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- PIOTROVSKİİ, B.B. (1965), “Urartu Dini”, (Çev. İ. Kaynak), DTCFD 23/12, 3752.
- _____, (1966), IL Regno Dı Van Urartu, Roma.
- _____, (1967), Urartu: The Kingdom of Van and its Art, London.
- _____, (1969), Urartu, Geneva.
- SALVİNİ, M. (1994), “Thr Historical Background of the Urartian Monument of Meher Kapısı”, Anatolian Iron Age III, 205207.
- _____, (1995), Geschichte und Kultur der Urartäer, Dramstadt.
- _____, (2006), Urartu Tarihi ve Kültürü, (Çev. B. Aksoy), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- SEVİN, V. (1979), Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi, (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul.
- _____, (2003a), Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları, İstanbul.
- _____, (2003b), Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, İletişim Yayınları, İstanbul.

- _____, (2005), “Urartu Tarihi”, Arkeo Atlas 4, 6294.
- SEVİN, V.BELLİ, O. (1977), “Yeşilalıç Urartu Kutsal Alanı ve Kalesi”, An Ar IVV, 367379.
- TARHAN, M.T. (1986), “Urartu Devleti’nin Yapısal Karakteri”, IX. Türk Tarih Kongresi I. Cilt, Ankara.
- TARHAN. M. T. - SEVİN, V. (1975), “Urartu Tapınak Kapıları ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağını”, Belleten 155, 389400, (İng. 401412).
- TAŞYÜREK, O. A. (1978), “Darstellungen des Urartäischen Gottes Haldi” Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1976, Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens (Ed. S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner), 940955.
- UKN: G. A. Melikishvili (1960), Urartskie Kliobraznyne Nadpisi, Moskova.
- VAN LOON, M. N. (1966), Urartian Art, Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations, İstanbul.

**YAVUZ AKPINAR KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ ARAŞDIRICISI
KİMİ**

Pərvanə KƏRİMOVA Natiq qızı

Bakı Mühəndislik Universiteti (doktorant)

XÜLASƏ

Məqalədə əsas məqsəd klassik irsimizi doğru qiymətləndirib təbliğinə çalışan və bu istiqamətdə yorulmaq bilmədən fəaliyyət göstərən Yavuz Akpınarın araşdırmalarını əsas tutaraq, aparılan araşdırmaları bu konsepsiya altında tədqiq etməkdir. Klassiklər kimlərdir? Klassiklərin müəyyənləşdirilməsində hansı amillər mühüm rol oynamalıdır? Klassik irsimizin öyrənilməsinə Türkiyədə nə zamandan başlandı və bu irsin davamçılarından biri olan Yavuz Akpınarın bu sahədə nə kimi xidmətləri var? Tədqiqat zamanı qoyulan sualların cavabı müəyyənləşdirilməyə çalışılacaqdır.

Klassiklərin araşdırılıb öyrənilməsi, bugünkü günümüzdə klassiklərə verilən dəyər və klassiklərin öyrənilməsi eləcə də təbliği sahəsində görülən işlər müəyyənləşdirilmiş, Yavuz Akpınarın bu sahədə atdığı addımlar müzakirə mövzusu olmuşdur. Məlumdur ki, klassik irsin öyrənilməsi və dünya ölkələri arasında təbliğində bir sıra problemlərlə üzləşirik ki, bu da inkişafın mexanizmini ləngidir. Yavuz Akpınar tədqiqat zamanı bu kimi suallara cavab verməklə klassik dövr Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrini bütöv Azərbaycan eləcə də ümumtürk, ümumislam konsepsiyası altında ələ almışdır. Klassik dövrün bu konsepsiyalar altında dəyərləndirməsi, Azərbaycan ədəbiyyatında aparılan tədqiqatlardan fərqli rakursda özünü göstərir.

O zaman deyə bilərik ki, klassiklərin araşdırılması bu məqalədə iki başlıca konsepsiya altında ələ alınacaq. Ümumtürk, Ümumislam konsepsiyası ilə yanaşı, Azərbaycançılıq məfkurəsi zəminində özünü göstərəcəkdir. Klassiklərin dövrlər, zaman və bütöv Azərbaycan zəminində tədqiq edilməsi, problemin həlli yolunda atılan addımlardan biri kimi səciyyələndirilmişdir. Klassik irsin və klassik nümunələrin öyrənilməsi məsələsinin labüdlüyü baxımından da önəmlidir. Bu ədəbi simaların tədqiqi və qoyulan suallara cavabların tapılması, klassik irsin mühafizəsi, gələcək nəsillərə ötürülməsi ilə yanaşı, yaradılan ədəbi məktəblərin Azərbaycan ədəbi mühitinin formalaşmasında və öyrənilməsindəki rolu da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Klassik irsin sərhədləri geniş zaman dilimini əhatə edir ki, araşdırma Şimal və Cənub Azərbaycan ədəbiyyatı olmaqla, tariximizin ilkin dövründən etibarən tədqiqatçının araşdırmalarının son dövrlərinə kimi böyük bir zaman dilimini əhatə edir.

Məqalədə tədqiqatçının bu irsin nümayəndələri haqqında yazdığı məqalələr, söylədiyi fikirlərlə yanaşı, ədəbi irslərinin qorunub saxlanması, yenidən nəşri sahəsində atdığı addımlar da əsas müzakirə mövzumuzu təşkil edir.

Açar sözlər: Yavuz Akpınar, Klassik, İrs, Araşdırma, Öyrənmək

1.Giriş.

Klassik irs çox geniş bir məfhumdur və bu məfhum gün keçdikcə öz arsenalını böyütməkdə davam edir. Klassik irsin sərhədləri nədir? Kimlər klassik irsin daşıyıcıları hesab olunmalıdır? Bu kimi suallar uzun zaman araşdırmalara səbəb olmuş və nəticə etibarı ilə məsələyə fərqli rakurslardan yanaşılmışdır. Bir sıra tədqiqatçılar klassik irsin təmsilçiləri olaraq Qədim və orta əsrlər dövründə yazıb yaratmış, tarixdə özünə silinməz iz qoymuş şəxsiyyətləri nəzərdə tutarkən, digər qisim bu fikirlə razılaşmayaraq məsələyə fərqli bir

arenadan münasibət bildirirlər. Onların nəzəri yanaşmasında dövür və zaman əhəmiyyət daşımır, ədibin təsir etdiyi arsenal daha mühim rol oynayır.

Klassik irs başlanğıcını haradan alır sualına cavab verən Yaşar Qarayev “Klassik axtarışında” məqaləsində belə bir tendensiya irəli sürür. “Klassik irsin sərhədlərinin başlanğıcını folklordan tarixin qədim dövrlərindən aldığı kimi, qutaracaq nöqtəsi də zaman aşımına uyğun olaraq gələcək zamanı əhatə edir”.(Bayramov.11s)

Məlum olduğu kimi 40-50il bundan əvvəl yaranmış hər hansısa bir əsər və ya dövrün tələblərinə cavab verərək adını tarixin səhifələrinə yazdırmış bir ədib bu gün klassik irsin təmsilçisi olaraq qarşımıza çıxır. Və ya Klassik irsimizin hər hansısa bir təmsilçisinin irsini araşdıran tədqiqatçı artıq bir müddət sonra özü klassik olaraq araşdırmaya cəlb olunur. Klassik irs odur ki, bütün dövürlərdə öz müasirliyini qorusun, əbədi olmağı bacarsın.Yaşar Qarayevin dediyi kimi: Klassik əbədi olandır.Klassikin əsərinə müasirlik kənardan əlavə edilmir o hər zaman müasir qalması, oxucuların tələbatına cavab verməyi bacarır. M.Svetayeva: “həqiqi müasirlik zaman etibarını ilə əbədi olandır.” Beləliklə, klassik irsimizin nümunələri bütün dövürlər üçün aktual olub, müasirliyini davam etdirməkdədir. Klassiki də klassik olmayandan fərqləndirən əsas cəhət budur.

2.Klassik irsin öyrənilməsi və təbliğində yaranan maneələr.

Klassik irsimizin araşdırılması, öyrənilməsi və təbliği ilə məşğul olan kifayət qədər tədqiqatçı mövcuddur. İrsimizin təmsilçisi olan nəhəng simalar haqqında təkcə ölkə daxilində deyil, ölkədən kənar da araşdırmalar aparılmış, onların yaradıcılıq üslubu, ədəbiyyat tarixində oynadıqları rol geniş ədəbi müstəvidən incələnmişdir. Belə ki, klassik irsimizin təmsilçiləri yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında deyil ölkənin hüdudlarından kənara çıxaraq dünya ədəbi-bədii fikrinə daxil olan klassik sənətkarlardır. Onların ədəbi irsi Azərbaycan və müsəlman şərqində görkəmli orijinal hadisədir. Məhz Yavuz Akpınar da klassiklərin araşdırılması və öyrənilməsinə bu istiqamətdən yanaşaraq yaradıcılıqlarını təkcə Azərbaycan ədəbiyyatına şamil etməyin böyük bir qısqanclıq olduğunu vurğulayır və ümummüsəlman ədəbiyyatı kontekstindən məsələyə yanaşmağın labüdlüyünü dilə gətirir. Ədib bütün klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətini təmsil edən ədəbi simalara bu mövqeydən yanaşmasa da, araşdırmaları ölkədən kənar ədəbiyyatımızın tədqiqi və tanıtılması sahəsində atılmış təqdirəlayiq bir addımdır ki, bu hal yüksək qiymətləndirilməlidir. Yavuz Akpınarın məsələyə bütöv Şərq ədəbi kontekstindən münasibət bildirməsi məsələyə geniş rəqursdan yanaşması, dövürləşdirmə eləcə də klassik ədəbi şəxsiyyətlərin milli kimlik məsələsinin həlli istiqamətində atılmış addımlardan biri hesab olunmalıdır.

Bununla belə məsələyə birtərəfli yanaşan tədqiqatçılar da olmuş, klassiklərin irsini fərqli kontingentlərdən əks etdirib, mənsub olduqları milləti müəyyənləşdirmək əvəzin,

yaşadığı ərazi və ya yazdığı dil (fars,ərəb) amilini əldə bayraq edərək, məsələnin məğzinə münasibət bildirməmişdirlər. Bu məsələ daha çox Azərbaycan yazılı ədəbiyyatın mövcud olmadığı zamandan əvvəli əhatə edirdi sə, digər bir məsələ yazıdan sonrakı dövüdə, müasir dövrün çərçivələrində yaşamış klassik irsimizin nümayəndələridir. Bu hal daha çox M.H.Şəhriyarın ədəbi simasında cəmlənmişdir.

Klassik ədəbiyyat deyildikdə ilk ağıla gələn ədəbiyyatın ilkin dövrünün əsas götürülməsinin doğru hal kimi qəbulu məsələyə birtərəfli yanaşmadır. Klassik ədəbiyyat, klassik irs dedikdə yaşadığı dövrün tələblərinə cavab verərək bugünkü günümüzdə və gələcək irs üçün öz aktuallığını qoruyan ədəbi nümunə və şəxsiyyətlərin başa düşülməsi daha doğru bir yanaşma olaraq qəbul edilməlidir. Əlbəttə, bu fikirlə razılaşmamaqda olar, o zaman klassik irsi araşdırarkən əsas götürülən meyarlar göstərilməlidir. İradə Musayeva “Ədəbiyyatşünaslığın klassik irs problemi:İmadəddin Nəsimi” məqaləsində bu irsin araşdırılarkən çox zaman köhnə fikirlərin bəzək-düzəkli cümlələrlə yenidən nəşrini və sovet dövründə qoyulan problemlərin müasir dövüdə daha geniş aspektdən əksi ilə doğru olmayan bir araşdırma nümunəsinin meydana çıxdığını bildirir.

Yavuz Akpınarın hər hansısa araşdırması klassik dövrü ədəbiyyatına həsr edilməyib, həmin dövrün ədəbi mədəni mənzərəsi və ya yazıb-yaratmış sənətkarı haqqında bir neçə cümləlik fikirdən ibarətdir ki, həmin fikirlərdə əksini tapan mövqeyi ilə bütöv bir araşdırmaya səbəb olacaq fikirlər səsləndirir. Həmin fikirlər öz başlanğıcını daha əvvəlki dövürlərdən alır.

Qeyd etdiyimiz kimi ölkədən kənar da klassik irsi araşdırılmağa uzun zaman əvvəl başlanılmışdır. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatına aid ilk elmi araşdırma Fuad Köprülü tərəfindən aparılmış olan “Azərbaycan ədəbiyyatına aid tədqiqatlar” kitabıdır ki, bir sıra tədqiqatçılar eyni zamanda Yavuz Akpınar araşdırmalarında alimin fikirlərinə istinad edərək, bu haqda məlumat verir.

Fuad Köprülüdən sonra 2-ci bir şəxs olaraq Azərbaycan ədəbiyyatının Türkiyədə tanınması və təbliği işini həyata keçirən Yavuz Akpınar 1970-ci ildən etibarən ədəbiyyatımızın təbliği və tədqiqi işi ilə məşğul olmuşdur. Yavuz Akpınar klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçısı olaraq araşdırmalar aparmasa belə, bununla yanaşı tədqiqatında müəyyən mənada klassik ədəbiyyat haqqındakı düşüncələrini də əks etdirmişdir.

Yavuz Akpınarın tədqiqat irsi ilə yaxından tanış olduqdan sonra klassik dövr Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı gəldiyimiz qənaət bu yöndədir ki, klassik dövr Azərbaycan ədəbiyyatını bir çox tədqiqatçılarla həmfikir olaraq Azərbaycan ədəbiyyatının qədim və orta əsrlər dövrünün müəyyən bir hissəsi ilə bağlı olaraq təbliğ edir və bundan sonrakı dövr ədəbiyyat müməsilləri haqqında məlumat verərkən klassik dövr Azərbaycan ədəbiyyatı irsi ənənələrinin daşıyıcıları olaraq söz açır.

Yavuz Akpınar Əhməd Cəfəroğlunun “Azərbaycan ədəbiyyatı” məqaləsində etdi dəyişikliklərdən birini, məqaləyə “Klassik ədəbiyyat” olaraq əlavə etdiyi bölmədə bu haqqda fikirlərini əlavə etməsidir. Bu yarımbaşlığı olduğu kimi qəbul etsək o zaman tədqiqatçı klassik dövr olaraq XVII-XVIII əsrlər ədəbiyyatı nümayəndələrindən əvvəlki dövrü klassiklər olaraq tədqiq etmədiyi qənaəti meydana gəlir. Müəllif klassik ədəbiyyat olaraq bəhs etdiyi bu yarımbaşlıqdan əlavə apardığı tədqiqatlarında klassik dövrə bütün zaman dilimlərinin sərhədlərində baxmış və incələmişdir. Təkcə klassik irsimizin nümayəndələrini incələməklə yanaşı klassik irsin təsiri ilə yazıb yaradan ədəbi simalarla yanaşı klassiklərin təsiri ilə əsərlər ərsəyə gətirən sənətkarlar haqqında və onların klassik ədəbiyyatla olan bağlarına qısa da olsa nəzər salmışdır.

Yavuz Akpınar Hüseyn Cavid, Hadi, Sabirin adını çəkərək klassiklər olaraq bəhs etmir. Klassik şeir ənənələrindən şüurlu bir şəkildə yararlandıklarını və 1920-ci ildə artıq müasir Azəri şeirlərinin yarandığını bildirir.(Akpınar,80)

Klassik irsin təsiri və klassik ədəbiyyat nümayəndələrinin təsiri ilə şeir yazanlarla yanaşı klassik ədəbiyyat nümunələrində öz üslubu ilə şeirlər yazan ədəb bir nəsil də formalaşmışdır. Klassik şeir ənənələrinin böyük təmsilçisi olaraq Əlağa Vahidin adını çəkir və bildirir ki, klassik üslubda yazıb yaratsa da öz üslubu ilə əks etdirdiyi mövzulara klassiklərin düşüncələrindən fərqli mövqeydə yanaşmışdır. Yavuz Akpınar klassik irsin, klassik üslubda yazılan ədəbi nümunələrin elə möhkəm qəliblər qurduğunu bildiri ki, bu qəlibləri qırıb dağıtmaq, yenisini yarataq onun təsirindən çıxmaq uzun zaman mümkün olmamışdır.

Mikayıl Müsfiq haqqındakı bəhsdə də klassik Azərbaycan şeiri ilə yaxından maraqlandığını qeyd edir. Əbdurrahim Haqverdiyevin Peterburqda Rus və klassik avropa ədəbiyyatları ilə yaxından maraqlandığını bildirsə də ədib haqqında klassik ədəbiyyatın bir nümayəndəsi olaraq söhbət açmır.

Pənah Xəlilovun Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı ilə Özbək ədəbiyyatının qarşılıqlı əlaqəsini yüksək qiymətləndirən tədqiqatçı bu araşdırmanın müqayisəli ədəbiyyatların başlanğıcını təşkil etdiyini bildirir.(Akpınar, 422) Göründüyü kimi istər Mikayıl Müşviq, Əbdurrahim bəy Haqverdiyev və s. ədiblərin hər birini təsiri altına almış bu ədəbi nümunələr alimlər tərəfindən də araşdırılıb öyrənməyə çalışılmış, yeni dövürdə, klassiklərin izləri ilə yanaşı, klassik ədəbi nümunələr haqqında və onların təsiri məsələsinə fikir bildirmişdir. Klassikləri təkcə klassik ədəbi nümayəndələrin qismində öyrənməmiş, bu məktəbi yaradanlar və onların davamçıları, klassik irsin təsiri ilə yazıb yaratmaqla yanaşı, tədqiqatçı alim mövqeyindən bu irsin təbliğ və tədqiqinə aid fikirlər səsləndirmişdir.

Tədqiqatın ən önəmli cəhətlərindən birini Yavuz Akpınarın Azərbaycan ədəbiyyatına birtərəfli yanaşmayıb Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını da daxil etməsidir. Cənubi

Azərbaycanda klassik ədəbiyyatın araşdırıcıları haqqında məlumat verən tədqiqatçı vəziyyətin heç də ürəkaçan bir mövqedə olmadığını bildirir. Klassik ədəbi nümunələrimizin, folklor nümunlərinin yox olmağa üz tutduğunu və ciddi bir təhlükə altında olduğunu vurğulayır. Əgər bu irsin toplanıb nəşr edilməsinə məhv olmağa üz tutmuş ədəbi mirasla qarşı-qarşıya qalmışıq. Ümüd edirik ki, bu ədəbi nümunələr, klassik irsimizin Cənub qolu qısa zamanda öz həqiqi dəyərini tapacaqdır.

Yavuz Akpınar Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında 2 əsas təsir və rolun mahiyyətini önə çəkirdi. 1. klassik ədəbiyyat üzərində formalaşan ədəbiyyat. 2. Şimalda yaranan ədəbiyyatın təsiri ilə inkişaf edən ədəbi nümunələr. Baba Babayevdə XIX əsrin II yarısı XX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının, nəsrin formalaşmasını klassik ədəbiyyatla bağlı olduğunu bildirir. (Babayev, 34)

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının klassik ədəbiyyatı haqqında danışarkən təkcə klassik ədəbi nümunələr yox, yaratdığı ölməz klassik ədəbi nümunələrlə əbədiliyini hər zaman qoruyan M.H.Şəhriyar və onun yaratdığı təsiri də ön planda təqdim edir. Şəxsi qənaətim bu yöndədir ki, Yavuz Akpınar klassik ədəbiyyatın nümayəndələri deyərəkən qısıtlı bir dövrün nümayəndələrini nəzərdə tutmamışdır. Şəhriyar haqqındakı fikirlərindən bu qənaətə gəlmək mümkündür. Tədqiqatçı qeyd edir ki, klassik dövrün təmsilçiləri olan Nəvai, Füzulidən sonra heç bir şair bu qədər Türk coğrafiyasında əks səda yaratmamışdı. M.H. Şəhriyar zirvəsini klassik ədəbiyyatımızın əsas nümayəndələrindən biri hesab etsək də, alimin klassik ədəbiyyatımızın ölməz simasını qiymətləndirərəkən, ortaq İran İslam ədəbiyyatı nümayəndəsi olaraq tədqiq etməsi fikri ilə heç cür razılaşa bilmərik. Bu mövzuya münasibəti digər araşdırmalarımızda bildirdiyimizdən qısa olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, M.H.Şəhriyar yaratdığı ədəbi irsi ilə bütün Türk dünyasında əks səda yaratmış, Azərbaycanın klassik irsinin nümayəndələrindən biridir.

Bir çox tədqiqatçının araşdırmalar zamanı etdikləri əsas səf ədiblərə ədəbiyyatda qoyduqları izin onları klassiklər səviyyəsinə qaldırması yox, klassik irsə aid olan nümunələrdə yazıb yaratmasına istinad edərək müəyyənləşdirirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər dövrün öz tələbləri var və bu tələblər, onları klassik səviyyəsinə qaldıraraq, silinməz iz qoymasına səbəb olur. Sənətindən, peşəsindən asılı olmayaraq öz sözünü demiş, silinməz iz qoymuş hər bir şəxsiyyət artıq bir klassikdir. Dünya bizim ədəbiyyatımızı, mədəni-mənəvi kamilliyimizi, fəlsəfi-intellektual mükəmməliyimizi klassiklərimizə görə qəbul edir. (Musayeva.05.2019) Bu səbəbdən klassik irsimizi araşdırarkən dəqiq araşdırmalar aparıb, ədəbi irsimizi dünya arenasında təmsil etdiyimiz bu ədəbi nümunələr ilə doğru istiqamətdə qiymətləndirmə aparmaq lazımdır.

Nəticə. Tədqiqatımız Yavuz Akpınarın klassik irs haqqında araşdırmaları və gəlidiyi nəticələrə yönələrək, irsimizin tədqiqi və təbliğini ələ alır. Bu irs haqqında düşüncələri əsasən ümumtürk və ortaq iran isla ədəbiyyatları mövqeyindəndir ki, bu da bizim bəzi məqamlarda alimlə əks mövqedə tədqiqat aparmağımıza səbəb olur. Klassik irsi dəyərləndirmək və bu irs təmsil edən bir ədib haqqında belə tədqiqat aparmaq özü ayrıca bir araşdırma tələb edir. Bizim araşdırmamız daha çox alimin elmi qənaətlərini dayanaraq, onların işığında əsələyə ümumi baxış konteksti təşkil edir ki, bu səbəbdən ayrı-yrılıqda və qısa şəkildə alimin bəzi düşüncələrinə aydınlıq gətirdik.

Ədəbiyyat.

1. Bayramov Camal. Klassik Azərbaycan Dramaturgiyası. Bakı, 1998, 70s.
2. İradə Musayeva. Ədəbiyyatşünaslığın klassik irs problemi: İmadəddin Nəsimi. Ulduz, aprel, 2019 48-59s.
3. Sənan İbrahimli. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı ümumşərq kontekstində. Bakı, Bakı Universiteti, 2006, 272s.
4. Yavuz Akpınar. Azəri ədəbiyyatı araşdırmaları. Bengü 1994, 524s.
5. Baba Babayev. ədəbiyyat məsələləri. Bakı, Müəllim nəşriyyatı, 2015, 277

**GİRİTLİ DÎVÂN ŞAİRİ AHMED MEÂBÎ EFENDİ VE DÎVÂNINDAKİ MANZUM
HALVETÎ SİLSİLE-NÂMESİ**
THE CRETAN DIVAN POET AHMED MEABI EFENDI AND HIS SILSILENAME OF
HALVETISM IN HIS DIVAN

Yunus Emre UZUN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Silsile, tasavvufta bir tarikatın birbirine icâzet veren şeyhlerinin isimlerini ihtiva eden liste anlamında kullanılmıştır. Silsile ve icâzetnâmelerle yazılı bir gelenek ve kültür ortaya konmuştur. Bu silseleler, tarikat tarihlerini ortaya çıkarmak için tarihi birer belge niteliğindedir. Silsile yazılmaya başlanmasından itibaren silsileler yazılmış ve köklü bir gelenek ortaya konmuştur. Silsileler tarikatler tarafından kullanılmıştır. Bu gelenek yüzyıllarca devam etmiş ve birçok coğrafyaya yayılmıştır. Tasavvufta silsilenin Hz. Muhammed ile başladığı kabul edilir. Hz. Muhammed'ten itibaren günümüze kadar silsileler ulaşmaktadır. Bu silsileler de Hz. Ali ve Hz. Ebûbekir üzerinden gelmektedir. Silsile, icâzetnâme özelliği de göstermektedir. Silsilesiz mürşid geçerli kabul edilmez.

Makalemize konu olan Ahmed Meâbî'nin silsilesi Halvetiyye tarikatına mensuptur. Halvet, yalnız kalıp تنها bir köşeye çekilmek demektir. Halvetiyye'nin tarikat olarak ortaya çıkışı Ömer el-Halvetî ile başlar. Tarikatın kollara ayrılması ikinci pir olarak bilinen Yahya Şirvanî'den başlar. Halvetî tarikatının bu kollarından Semmâniyye koluyla Ahmed Meâbî'ye ulaşır. Ahmed Meâbî, 18. yy'da Girit'te yaşamış olan bir şairdir. Lağımcıbaşızâde Şeyh Hacı Ahmed Me'âb Efendi olarak tanınan Meâbî, Kandiye'de doğmuştur. Daha sonra Medine-i Münevvere'de ikamet eden Şeyh Şemmâs-ı Kâdirî Hazretlerinden hilafeti almıştır. Kandiye'ye giderek irfan ilmiyle tekkede posta oturdu. 1213 (1798-1799) tarihinde vebaya tutulmuş ve defnedilmiştir. Mezarı Kandiye'dedir. Ahmed Meâbî mutasavvıf bir şairdir. Ahmed Meâbî'nin *Dîvân*'ı, *Musaffâ* isimli Muhammediyye tarzında mesnevisi, *Terceme-i Ezhârü'l-Akdesiyye* ve *Hazarâtü'l-Hams* Risalesi olmak üzere elde olan bilgilere göre dört eseri vardır.

Makalemizde bahsedilen silsilenâme Ahmed Meâbî'nin İstanbul Millet Kütüphanesi A.E. Mütefferik bölümünde AEMtf08024/02 numarasıyla demirbaş kayıtlı olan divanının son varaklarında bulunmaktadır. 52b-90b varakları arasında 144 manzumeden oluşan mürettep bir divanı vardır. Halveti tarikatına mensup olan Ahmed Meâbî 40 beyitlik bir kaside ile silsilenâmesini kaleme almıştır. Silsile Hz. Ali'den başlayıp Ahmed Meâbî'ye kadar 34 mutasavvıftan bahseder. Silsilenin bir beytinde genel olarak ilk mısraında silsileden ikinci mısraında Halvetiyye'nin özelliklerinden bahsetmektedir. Silsiledeki bilgilerden hareketle Ahmet Meâbî'nin Halvetîlik hakkındaki düşünceleri ve silsilesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Silsilenâme, Ahmet Meâbî, Halvetiyye, Girit, Divan Şiiri

ABSTRACT

The term of Silsile is used to refer to the list of the sheikhs who ratify each other in the Sufi order. A written tradition and culture has been put forward with the silsilenames and icâzetnames. These silsilenames are historical documents to reveal the dates of the sufism order. Since the beginning of the silsiles, many silsiles have been written and a long tradition has been put forward. The silsiles were used by the sects. This tradition continued for centuries and spread to many geographies. It is considered that silsile writing culture was started with Prophet Muhammad. There are silsiles which comes from Prophet Muhammad to the present. Silsiles comes through Ali and Ebubekr up to the present. Silsile also has icâzetname feature. Dervish without silsile is not considered valid.

The silsile of Ahmed Meabi, which is the subject of our article, belongs to the Halvetiyye sect. Halvet means staying alone in a silent corner. The emergence of Halvetism as a sect begins with Ömer el-Halveti. The divide of the sect begins with Yahya Sirvani, known as the second master. One of these branches of the Halveti order, Semmaniyye reaches Ahmed Meabi with his line.

Ahmed Meabi was a poet who lived in Crete in the 18th century. Meabi, known as Sheikh Hacı Ahmed Meab Efendi, was born in Kandiye. Afterwards, received a caliphate from Sheikh Semmas-ı Kadiri, who lived in Medina. By going to Kandiye, sat in the lodge with the wisdom of knowledge. He was caught by plague in 1213 (1798-1799) and was buried. Her tomb is in Kandiye. Ahmed Meabi is a Sufi poet. Ahmed Meabi'nin *Divan*'ı, a masnawi named *Musaffa* in the style of Muhammediyye, The translation of *Ezharü'l-Akdesiyye* and with the book of *Hazaratü'l-Hams* four works according to the our information obtained.

The silsilename mentioned Ahmed Meabi's recorded to Istanbul Millet Library A.E. with the number AEMtf08024 / 02 in the Müteferrik section in our article is in the last pages of *Divan*'s. There is an ordered divan consisting of 144 verses between 52b-90b pages It has a divan. Ahmed Meabi, a member of the Halveti order, wrote his kasida with a 40 couplets. That mentions 34 sufis starting from Ali to Ahmed Meabi. Generally it mentions about silsile in the first verse and about the characteristics of Halvetiyye in the second verse. It was tried to reveal Ahmed Meabi's silsile and his thoughts about Halveti sect.

Keywords: Sufism, Silsilename, Ahmet Meabi, Halvetiyye, Crete, Divan Poetry

1. GİRİŞ

Bir tarikatın birbirine bağlı icazet veren şeyhlerinin adlarının içeren listeye silsile, silsileyi oluşturan isimlerin olduğu belgeye silsile-nâme denilmiştir. İlk zamanlarda sözlü veya işaretlerle verilen bu icazet taç veya hırka giydirmekle de verilmiştir. Silsile bir mürşidi tarikat pîrine, tarikat pîrini de Hz. Muhammed'e kadar ulaştıran şeyhler zinciridir. Tasavvufta silsile çok önemlidir çünkü silsile yoksa mürşit olmaz. Bu yüzden tarikat silsilelerinin Hz. Muhammed ile başladığı kabul edilir (Tosun 2009:206).

Tasavvuf erbâbı silsile geleneğine aşırı ihtimam göstermiştir. Bu bağlamda Hz. Muhammed'den günümüze kadar devam eden başlıca iki silsile mevcuttur. Bunlardan biri Hz. Ebubekir, diğeri ise Hz. Ali vasıtasıyla ulaşır. Hz. Ali'ye ulaşan silsilelerinin başlangıcının Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye kelime-i tevhidi üç defa söylediği şeklindeki rivayete, Hz. Ebubekir'e ulaşan silsilelerinin başlangıcı da Hz. Muhammed'e ithaf edilen, "Allah benim gönlüme neyi dökmüşse ben de onu Ebubekir'in gönlüne döktüm" rivayetine dayanmaktadır (Tosun 2009:207).

Tarikatlerin Hz. Muhammed'e dayanan silsilelerini ortaya koyan silsilenâme türünde eserlerin yazılması da gelenek haline gelmiştir. Elimizdeki bilgilere göre tasavvuf tarihinde bilinen ilk silsilenâme Cafer el-Huldî'yi (ö. 348/959) Hz. Muhammed'e ulaştıran silsiledir. Hz. Ali'ye ulaşan silsilenâmelerin ilk yazılı örneklerinden biri de Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221)'nin 1201-1219 yılları arasında müridlerine verdiği

icâzetnâmedir. İcâzetnâmenin nüshalarından hareketle silsile arayışları XI. yüzyılda başlayıp muhtemelen XII. yüzyılın sonlarında örnekleri verilmeye başlamıştır. İcâzetnâmenin sonuna tarikat silsilesi de eserin sonuna eklenmesiyle silsilenâme özelliği almaya başlamıştır (Tosun 2009:207). Yemenî nisbeli Şeyh Muhammed b. Bahâdır es-Sünbülî'nin Adluddin Hasan b. Muhammed el-Halvetî'ye verdiği icâzetnâme de tarikatın silsilesi de kaydedilmiştir (Akpınar 2000: 398).

Halveti tarikatının da birçok silsilenâmesi yazılmıştır. Bu silsilenâmelerin Anadolu sahasında yazılan ilk ve en önemlilerinden biri Hulvî (ö. 1654)'ye ait, 1621 tarihinde yazılan Halvetî şeyhlerinin hayatları, menkıbeleri ve halifelerinin anlatıldığı “*Lemezât-ı Hulvî*” adlı eserdir. Hulvî, Seyyid Yahyâ Şîrvânî'den sonra Halvetiliğin başka kolları olmasına rağmen Gülşenî ve Sünbülî olarak ikiye ayırmıştır. Bunun sebebi de iki tarikatten icâzet almasından kaynaklanmaktadır. Mukaddimede toplam 208 tarikat mensubunun hayat hikâyesini ihtiva etmesi bakımından temel kaynaklardan biri sayılabilir (Tayşi 2013). Yer yer manzum parçalara da verilse mensur bir eserdir.

17. yüzyıl tekke şairlerinden Ömer Fuâdî(ö.1636)'nin Şabâniyye kolu hakkında yazdığı *Menâkıb-ı Şeyh Şa'bân-ı Veli* adlı eseri oldukça önemlidir. Eser, tarikat hakkında bilgi vermesi ve Şabâniyye tarikatının kendi dönemine kadar olan tarikat silsilesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Yazar 2007:62). Mensur bir eser olup eserde şiir örnekleri manzum olarak verilmiştir.

Makalemize konu olan 18. yüzyıl şairlerinden Ahmed Meâbî Efendi'nin manzum silsilenâmesi yukarıda bahsettiğimiz silsilenâmelerden daha sonra yazılmıştır. Bahsedilen eserlerde müelliflerin mensup olduğu tarikatlerden ve kollarından bahsedilmiştir. Ahmed Meâbî Efendi'nin silsilenâmesi ise, Meâbî'nin ait olduğu silsilenâmeyi göstermesi ve Halvetiliğin Cemâliyye kolundan Şabâniyye üzerinden Karabaşîyye ve daha sonra halifeleri üzerinden Bekriyye ve en son mürşidi Semmânî'nin kolunu oluşturduğu Semmâniyye tarikatını ve Halveti tarikatının kollarını ve gelişimini 18. yy. sonlarına kadar göstermesi bakımından önemlidir.

HALVETİYYE TARİKATI VE SİLSİLESİ

Halvet, yalnız kalıp تنها bir köşeye çekilmek demektir. Tasavvufta ise Allah ile gizlice konuşmak, şeyhin müridini karanlık ve dış dünyadan soyutlanmış bir yere, belli bir süre koyması demektir (Cebecioğlu 2009: 249).

Halvet'in tarikat olarak ortaya çıkışı Ömer el-Halvetî olarak bilinen Ebu Abdullah Siraceddin Ömer bin Ekmeleddin el-Gilânî el-Lahicî (ö. 750/1349) ile başlar. Ömer el-Halvetî, halveti

çok sevdiği için büyük bir çınar ağacı kovuğunun içinde birçok kez halvete girmiştir. Hayatı boyunca sürekli halvete girdiğinden girdiğinden Halvetî olarak anılmıştır (Tayşi 2007: 65). Bütün tarikatlar içerisinde terbiye sistemi geliştiren kimseye pir denir. Halveti tarikatının ilk piri Ömer el-Halveti'dir.

Halveti tarikatının ikinci pîri Seyyid Yahya Şirvânî(ö. 868/1463-67)'dir. Halvetiyye'de yedi isimle uygulanmakta olan zikre beş isim daha ekleyerek on iki isimle zikir yaptırması, virdü's-settâr diye bilinen evrâdı tertip etmesi, halvet ve zikir âdâbıyla ilgili yenilikler yapması sebebiyle tarikatta ikinci pîr (pîr-i sâni) olarak kabul edilmiştir. Tarikatın kollara ayrılması Yahya Şirvanî'den başlar (Aşkar 1999:542). Tarikatta ilk kez halifeler yetiştirip başka ülkelere göndermiştir. Bundan dolayı kaynaklarda Seyyid Yahyâ'nın, sayısının 10.000'e ulaştığı belirtilen müridlerinden 360'ına hilâfet verdiğinden bahsedilir (Rıhtım 2013:265).

Şirvanî'nin yetiştirdiği halifelerden bazıları, Anadolu'ya gelmişler ve Halvetiyyeyi Osmanlı toplumunda yaymışlardır. Halvetiye tarikatının, Osmanlı topraklarında XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayılmaya başlamıştır.

AHMED ME'ÂBÎ EFENDİ

HAYATI

Me'âbî hakkında yazılan en eski bilgiyi Nuri Osman Hanyavî tarafından yazılan *Tezkire-i Şu'ara-yı Cezîre-i Girid* adlı tezkiresinde belirtilir. Tezkirenin yazma nüshasının istinsah tarihi belli olmasa da şair 18 Safer 1230 (30 Ocak 1815) Pazartesi günü 38 yaşında Hanya'da vefat etmiştir. (Kurtoğlu 2006:16) Elimizdeki bilgiler ışığında en eski kaynak bu tezkiredir.

Nuri Osman Hanyavî tarafından yazılan *Tezkire-i Şu'ara-yı Cezîre-i Girid* adlı tezkiresinde Me'âbî hakkında Lağımcıbaşı-zade olarak bilinen ve meşhur olan el-Hâc Şeyh Ahmed Efendi'dir. Kandiye'de doğmuştur. Allah'a ulaşmak arzusuyla tutulan yüce yola süluk etmiştir. Daha sonra Medine-i Münevvere'de ikamet eden Şeyh Şemmâs-ı Kâdirî Hazretlerinin mürşitliğinin oldurucu ve erdirici nazarı ile hilafete değer bulunmuştur. Kandiye'ye giderek irfan ilmiyle tekkede posta oturmuş ve 1213 (1798-1799) tarihinde vebaya tutulmuş ve defnedilmiştir. Mezarı Kandiye'dedir. Lağımcıbaşızâde Şeyh Hacı Ahmed Me'âb Efendi olarak tanınmıştır. Müretteb ve muharer divanından ve Muhammediyye tarzında *Musaffa-nam* olarak bilinen kitabı makbul ve muteber görülmüştür. (Şimşek 2007: 226; Kılıç 2006: 235; Sevgi 1993:46; Kurtoğlu 2006:87).

Girit'te çıkan İntibah gazetesinde Giritli Şairlerin yer aldığı bir sayı dizisi yayınlanmıştır. Bu yazı dizisinde on beş Giritli şaire yer verilmiştir. El-Hac Ahmed Meâbî Efendi (İntibah No: 26 2 Şabân 1298, s. 3-4) hakkında da bilgi verilmiştir. (Sevgi 1993:46) Verilen bilgiler Nuri Osman Hanyavî tarafından yazılan *Tezkire-i Şu'ara-yı Cezîre-i Girid* adlı tezkiresiyle aynıdır.

Bursalı Mehmed Tahir tarafından 1915 yılında yazılan *Osmanlı Müellifleri*'nde Halvetiyye tarikatı şubelerinden Sümmaniye kolunun kurucusu Muhammed Sümmanî Medeni halifelerinden Sıddık İbn Ömer Han'dan hilafet almıştır. Bazı karinelere göre İstanbullu olduğundan bahsetmiştir (Mehmed Tâhir 2000:37).

Mehmed Nail Tuman'ın Tuhfe-i Naili isimli eserinde h. 1211 m. 1796 tarihinde hayatta olduğundan bahseder (Kurnaz vd. 2001:898).

ESERLERİ

Divan: Nuri Osman Hanyavî tarafından yazılan *Tezkire-i Şu'ara-yı Cezîre-i Girid* adlı tezkiresinde müretteb ve muharrer bir Meâbî'nin divanı olduğundan bahsedilmiştir. Eser tarafımızdan bulunmuş olup İstanbul Millet Kütüphanesi A.E. Mütefferik bölümünde AEMtf08024/02 numarasıyla demirbaşa kayıtlıdır. 52b-90b varakları arasında 144 manzumedan oluşan mürettep bir divanı vardır.

Musaffâ: Musaffâ ismiyle bilinen Muhammediyye tarzında tasavvufa dair bir mesnevisi sülûk ve adabın keyfiyyetinden bahsetmekte olup 24 babdır. Her bab bir takım fasıllara ayrılmıştır. Kitabın sonunda bulunan:

Musaffâ'ın hıtamına dedi mülhem bunu târih

İlâhî "Rabbenâ heyyi' lenâ emreke rüşden

beytinden kitabını H. 1211-1796 tarihinde tamamladığını anlıyoruz. Bu eserin bazı fasıllarında bir miktar şiirleri de vardır.

Mâl ü evlâd ilm ü iz'ân nâfi' olmaz ey Me'âb

Mâsivâ ağyâr elinden dil müsellemler olmadan

Eserin bazı fasıllarında Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin manzumeleri eklenmiştir (Mehmed Tâhir 2000:37). Kaynaklarda bu eserden bahsedilse de bu eser bulunamamıştır.

Terceme-i Ezhârü'l-Akdesiyye: Muhammed b. Ömer el-Mavsilî'nin el-Ezharü'l-akdesiyye fi'l-ulûmi'l-ilahiye adlı eserinin Terceme-i Ezhârü'l-Akdesiyye adıyla Ahmed Meâbî tarafından yapılmış çevirisidir.

Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Giresun Yazmaları No: 3629'da kayıtlıdır. 55b-65b varakları arasındadır. 68a-72a arasında yıldız falı ile ilgili daireler, 72b-73a'da ahkâm-ı Muharrem'e dair bilgiler yazılıdır.

Hazarâtü'l-Hams Risalesi: Ahmed Meabi'nin bilinen tek Arapça eseridir. H. 1203-1788 tarihinde tamamlanmıştır. Hamdele ve Salveleden sonra Ahmed Meâbî Efendi kendisinde Hüseyin b. Mefer b. Şemsü'l-Belhî'nin musannefatından bir bölümün ulaştığını onun belagatına ve üslubuna hayran olduğundan feyz aldığını, bu nedenle de şerh etmeye mecbur kaldığını söyler. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi 2068/2 numarada bulunan yazmanın 47a-65b varakları arasındadır. Eser üzerinde H. Mahmut Yücer yüksek lisans çalışması yapmıştır (Yücer 1996: 37).

AHMED MEABİ'NİN HALVETİYYE SİLSİLESİ

Bir tarikatın silsilesi iki kısımdan oluşur. İlk kısım tarikatın esas kurucusu sayılan ve tarikatın genellikle adını aldığı zattan, Hz. Peygamber'e kadar olan silsileden oluşur. İkinci kısımda ise tarikat kurulduktan sonra şeyh ve halifeler yetişmekte ve tarikat canlı bir şekilde devam etmektedir (Aşkar 1999:553). Ahmed Meabi'nin Halvetiyye silsilesi *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle kaleme alınmış kırk beyitten oluşmaktadır. Silsile Hz. Ali (ö. 40/661)'den başlayıp Ahmed Meâbî(ö. 1213/1798-1799)'de son bulmaktadır. Hz. Ali'den başlayarak Ahmed Meâbî'ye gelene kadar 34 halifeden bahsedilir. Silsilenin bir beytinde genel olarak ilk mısraında silsileden ikinci mısraında Halvetiyye'nin özelliklerinden bahsetmektedir. İlk beyti

Mektab-i ʔirfān u ʔikmetdir ʔariḳ-i Ḥalveti

Mirḳāt-ı ʔayn-ı baʔiretdir ʔariḳ-i Ḥalveti

ile baʔlar. Son beyti ise

Ġayrı manʔūḳdan ḳıḳar gel Meḳābî bil tāriḥi (1204)

Sırr-ı esrāriñ vilāyetdir ʔariḳ-i Ḥalveti

ile biter. Son beyitte yazmada tarih verilmiştir. Miladî 1789-1790'a işaret eder.

Silsilenin kutsal topraklardan Anadolu'ya, Anadolu'dan Girit coğrafyasına gelişinin belirlenmesi bakımından önemlidir.

Silsilede adı geçen şeyhler aşağıda verilmiştir. Ahmed Meâbî'nin silsilenâmesinden hareketle halvetiyye silsilesini ve bu silsiledeki Ahmed Meâbî'nin yerini göstermeye çalışacağız.

1. Hz. Ali (ö. 40/26-661).
2. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728).
3. Şeyh Habîb-i Acemî (ö. 130/747-748).
4. Şeyh Dâvud-ı et-Tâî (ö. 165/781).
5. Şeyh Mârûf-ı el-Kerhî (ö. 200/815-816).
6. Şeyh Serî es-Sakatî (ö. 251/865)
7. Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909).
8. Mimşâd-ı Dîneverî (ö. 299/911-12).
9. Şeyh Kâdî Vecîhüddin (ö. 530/1136).
10. Şeyh Ebu Necîb Sühreverdi (ö. 598/1201).
11. Şeyh Kutbuddîn el-Ebherî (ö. 622/1225).
12. Şeyh Rüknuddîn en-Necâşî (1231).
13. Şeyh Şehâbüddîn-i Tebrîzî (ö. 702/1302).
14. Şeyh Cemâlüddîn-i Ezherî (ö. 1358).
15. Şeyh İbrâhîm Zâhid Geylânî (ö. 705/1305).
16. Ahî Muhammed Halvetî (ö. 780/1378-79).
17. Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1430)
18. Şeyh Hacı İzzeddîn Halvetî (ö. 828/1424).
19. Şeyh Pîr Sadreddîn Halvetî (ö. 860/1456).
20. Şeyh Seyyid Yahyâ Şirvânî (ö. 868/1463-64).
21. Şeyh Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 869/1464-879/1474).
22. Şeyh Muhammed Cemâl Halvetî (ö. 899/1493-94).
23. Hayreddin-i Tokadî (ö. 1013/1535).

24. Şeyh Şaban-ı Velî (ö. 976/1568).
25. Muhyiddin Kastamonî (ö.1013/1604).
26. Ömer el-Fuâdî (ö. 1046/1636).
27. Şeyh İsmail Çorûmî (ö.1057/1647).
28. Karabaş-ı Velî (ö.1097/1685).
29. Şeyh Mustafa el-Edirnevi (ö.1129/1717).
30. Şeyh Abdüllatif el Halveti el Halebi (ö.1121/1709-10).
31. Seyyid Kutbüddin Mustafa el-Bekrî es-Sıddîki (ö. 1162/1749).
32. Muhammed b. Abdülkerim es-Semmân'a (ö. 1189/1775).
33. Şeyh Sıddık b. Ömer Han (ö. ?).
34. Ahmed Meabi (ö. 1213/1798-1799).

Meâbî'nin silsilenâmesi Hz. Ali ile başlar. Tasavvuf tarihinde Mar'ûf-i Kerhî'ye kadar iki silsele geçerlidir. İlki Ali er-Rızâ, Mûsâ el-Kâzım, Ca'fer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, Ali Zeynelâbidîn ve Hüseyin b. Ali'den Hz. Ali'ye ulaşır, diğeri ise Dâvûd et-Tâî, Habîb el-Acemî ve Hasan-ı Basrî vasıtasıyla yine Hz. Ali'ye varır. Mar'ûf-i Kerhî'den sonra Halvetiyye, Nakşibendiyye, Rifâiyye, Mevleviyye, Safeviyye, Bektaşîyye gibi Sünnî ve Şîî birçok tarikatın silsilesi kendisiyle devam eder (Öngören 2003: 67). Mar'ûf-i Kerhî, hilafeti, müridi Serî es-Sakatî'ye bırakmıştır. Meâbî'nin silsilenâmesinde kaynakların aksine Mar'ûf-i Kerhî, Serî es-Sakatî'den sonra gelmektedir.

Cüneyd-i Bağdadî dayısı Serî es-Sakatî'den hilafeti almıştır. Cüneyd-i Bağdadî ile Mımşâd Dineverî ortak sohbetlerde bulunmuşlardır. Hz. Ali'ye kadar ulaşan birçok tarikatın (Bayramiyye, Kadiriyye) silsilesi Cüneyd-i Bağdadî'ye kadar aynıdır (Aşkar 1999:556). Cüneyd-i Bağdadî'den iki ayrı yolla biri Ahmed el-Gazzâlî üzerinden, diğeri Kâdî Vecîhüddin Ömer b. Muhammed üzerinden Ebû Hafs Şehâbeddin ve Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî üzerinde ulaşır (Ateş 1993: 119). Cemâleddin Hulvî, Ebu'n-Necîb'e amcası Kâdî Vecîhüddin Ömer b. Muhammed'in icazet verdiğini söyler (Hulvî 2013:266).

Ebu'n-Necîb'in yerine geçen halifesi Kutbüddin el-Ebherî ile de Ebheriyye tarikatı teşekkül etmiştir. Kutbüddin el-Ebherî'den sonra silsile Rükneddîn-i Sücâsî vasıtasıyla Evhadüddîn-i Kirmânî'ye ulaşmış ve bu silsileden Evhadiyye tarikatı doğmuştur. Rükneddîn-i Necâşî'nin

ardından Şehâbeddin Mahmûd ve Cemâleddîn-i Tebrîzî ile İbrâhim Zâhid-i Geylânî'ye ulaşan silsileden Zâhidiyye tarikatı meydana gelmiştir (Öngören 2011:100).

İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin tarikatı, asıl olarak damadı Safiyyüddîn-i Erdebîlî ile halifesi Ahî Muhammed Halvetî vasıtasıyla ayrı ayrı tarikatlar halinde kurumlaşmış, bu silsilelerin ilkinden Safeviyye, ikincisinden Halvetiyye doğmuştur. Safeviyye, Erdebil Tekkesi'nde Safiyyüddin-i Erdebilî'nin soyu tarafından sürdürülmüştür. Safiyyüddin'in oğlu Sadreddîn-i Erdebilî'nin halifesi Somuncu Baba olarak bilinen Hamîdüddin Aksarâyî'nin müridi Hacı Bayrâm-ı Velî Ankara'da Bayramiyye tarikatını kurmuştur. Halvetiyye'nin kurucusu Ömer el-Halvetî, İbrâhim Zâhid'in halifesi Ahî Muhammed Halvetî'nin müridi ve yeğenidir (Bahadroğlu 2000: 360). Meâbî'nin silsilenâmesinde Halvetiyye tarikatının pîri olarak bilinen Ömer el-Halvetî yoktur. Silsile, Hacı Bayrâm-ı Veli üzerinden Ömer el-Halvetî'nin halifelerinden Hacı İzzeddin Türkmânî ve Sadreddîn-i Hiyâvî vasıtasıyla devam ederek tarikatın ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye ulaşmıştır (Tayşi 2007: 65). Seyyid Yahya Şîrvânî'nin yetiştirdiği halifelerden sonra Halvetiyye dört ayrı kola ayrılmıştır. Her ayrı kolun alt kolları ve şubeleri vardır. Dede Ömer Ruşenî (ö. 892/1487)'den Ruşeniyye, Şeyh Mehmed Cemâleddin Aksarayî (ö. 899/1494) 'den Cemaliyye, Pîr Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Efendi (ö. 910/1504)'den Ahmedîyye ve Şemseddîn-i Ahmed-i Sivâsî Efendi (ö. 1006/1597)'den Şemsiyye kolları meydana gelmiştir (Uludağ 1997:594). Meâbî'nin silsilenâmesi Cemâliyye koluyla devam etmektedir.

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin vefat haberi üzerine halifesi Molla Pîrî Muhammed Bahâeddin Erzincânî'ye intisap eden Cemâl-i Halvetî icâzetnâmesini ondan almıştır. Cemâl-i Halvetî tarafından kurulan Cemâliyye, Sünbüliyye ve Şâbâniyye adlı iki büyük kola ayrılır. Cemâl-i Halvetî'nin halifesi Hayreddin Tokadî'nin yanında tamamlayan Şâbân-ı Velî ile birlikte Şabaniyye kolu oluşmuştur. Meâbî'nin silsilenâmesi Şabaniyye koluyla devam etmektedir. Şâbân-ı Velî memleketi Kastamonu'da faaliyet göstermiş, halifelerinden Muhyiddin Efendi'yi Şam'a yollamıştır (Tatçı 2010:212). Şâbân-ı Velî'nin ölümünden sonra Muhyiddin Efendi, daha sonra müridi Ömer Fuâdî şeyhlik makamına geçip yetiştirdiği halifeler ve tarikata dair yazdığı eserlerle Şâbâniyye'nin müstakil bir tarikat halinde gelişmesi yolunda önemli hizmetler yapmıştır. Ömer Fuâdî şeyhlik makamını İsmâil Kudsî Çorumî'ye, onun ölümü üzerine oğlu ve halifesi Mustafa Muslihuddin Efendi'ye intisap eden şeyhlik makamı daha sonra ondan hilâfet alan Karabaş Velî'ye ulaşır. Şâbâniyye'nin ikinci pîri sayılır ve kendisine tarikatın Karabaşîyye kolu nisbet edilir. Karabaş-ı Veli halifelerinden olan Bolulu Mustafa Efendi'ye icâzet verir.

Halifesi Abdüllatîf b. Hüsâmeddin el-Halebî, Şâbâniyye-Karabaşîyye'nin Bekriyye kolunun kurucusu Kutbüddin Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'nin müşşididir. Bolulu Mustafa Efendi'nin müridi olan Seyyid Kutbüddin Mustafa el-Bekrî es-Sıddîkî (ö. 1162/1749)'ye Bekriyye kolu nisbet edilir. Kutbüddin Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'nin müridi olan Halvetî tarikatının Semmâniyye kolunun kurucusu Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân el-Medenî (ö. 1189/1775)'ye hilafet verilir (Kara 2001:370).Semmân'dan sonra halifelerinden Sıddık b. Ömer Han'a ulaşan silsile Ahmed Meâbî Efendi'nin hilafet almasıyla tekkenin post-nişîni olmuştur (Mehmed Tâhir 2000:37).

MEÂBÎ'NİN SİLSİLESİNDEN HAREKETLE HALVETİYYE HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Halveti tarikatı; irfan ve hikmet mektebidir. Kalp gözünün aynasıdır. Hakikat ilminin görünenidir. Saygı ve yükseklik makamıdır. Elest bezminin yudumudur. Veliliğın keşfine nail olmaktır. Bağlı olan keramet sahibidir. Hak yolunda sevgidir. (vr. 88^a)

Şaşkın kuşa doğru yoldur. Aşıklara cilve ve hürmettir. İyi haber yüzünün gönül hoşluğudur. Allahın lutfu ve güzelliğidir. Feyizler sırlarının hazinesidir. İlim, irfan ve anlayıştır. Anlama yoluna gidiştir. Allah dışında her şeyden vazgeçmektir. Gönül içinde temizliktir. Bütün aşıklara iyi haberdır. Ezelden beri mutluluk ehlidir. O sebepten hayata tat verendir. Sonsuz Allah ilmidir. İsimler ilmine başlamaktır. Ölüleri diriltten manevi yardımdır. Salıklere yüce hizmettir. (vr. 88^b)

İrfan ehli mertlik sahibidir. Güneş gibi görölmektir. Allah yoluna kavuşmaktır. Çokluk içinde birliğin gözüyle bakmaktır. İlim ve irfan ile sohbetdir. Doğru yol üzere adalettir. Ezelden beri sadakat ehli olmaktır. Halvet sahiplerinin topluluğudur. Kendine geçip tatlılık zevkidir. Allahın lutfundan rahmetinin gözüdür. Çünkü yoldaki doğru yoldur. Çünkü soy sopa yüce hizmettir. Doğruluk ile hakikat yoludur. Ehline cömertlik sahibi olmaktır. Sırların sırrının yeridir, o sırta sahip olmaktır. (vr. 89^a)

SİLSİLENİN AHMED ME'ÂBÎ TARAFINDAN AKTARIMI

Halveti tarikatı; irfan ve hikmet mektebidir. Çünkü *Ali*'nin sırrın sahibi olduğu gizli sudur. Çünkü *Habib Acemi* silsileyle şeyhimizdir. Sabah akşam *Davud-ı Tai* içkisinden içerler. Her *Seri* hakkikat sırrının görüneni olmak. Men aref sırrını bilen *Maruf Kerhidir*. Tarikat başı *Cüneydi Bağdadi* şartlara sahiptir. (vr. 88^a)

Ondan aldı işte bu sırrı alıp *Mimşad-ı Din*. Hakkal yakın ilminin mürşidi o *Vecihüddindir*. *Ebu Necib* yol gösteren olduğundan beri. *Ebheri* özünü ondan aldı. Allahın feyzi *Rükneddine* erişti. *Şehabbeddin* onu aldı. *Cemaleddin* Allah sırrını ondan aldı. İşte bu bildiğim sırrı *İbrahim Zahid* aldı. *Muhammed* ondan buldu mürşid-i kamili. Kavuşma yolundaki rüzgar *Hacı Bayrama* erişti Peygamberin sırrının özü *İzzeddine* erdi. Aşk içkisini alıp içti *Sadreddin Konevi*. Gönül küçüğünü okumuştur *Yahya-yı Şirvani*. Allah feyzini *Pir Muhammed* ondan aldı yolu buldu Onun baş ilmi *Çelebi Sultana* ulaştı. İlimle ile sırlardan bir nefesi verdi *Hayreddine*. (vr. 88^b)

Çok yüksek manevi yardımla *Şeyh Şabana* erişti. Baş *Muhyiddin Kastamoneviye* ulaştı. İcazeti *Ömer Fuad* aldı. Hilafet sembolü *Şeyh İsmaille* geldi. *Karabaş Veli* alıp süsleyerek sırra erdi. Şeyh Alinin sırrını *Mustafaya* verdi. Sır *Abdüllatife* ulaştı. *Mustafa*'ya verdi özünü *Abdüllatif*. Ondan aldı varlıkların üstünü *Semman* alıp. Celal ve kemal sahibi sırları kabul ede. Yol gösterenlerin yolunun hepsi bunlardır. Hepsinin yardımı her zaman hatırlana. *Meabi* ne etsin *Şeyh Sıddıkın* kuludur. İlim ve sırların çok küçük parçasını ben kuluna verdi. *Meabi* gel mantıktan çıkar tarihi bil. (vr. 89^a)

SONUÇ

Silsilenâmeler tarikat şeyhlerini Hz. Muhammed'e ulaştırarak bir nevi şecereyi gösterir. Günümüzde devam eden silsilenâmeler Hz. Ali ve Hz. Ebubekir üzerinden Hz. Muhammed'e dayandırılır. 18. yy. Girit coğrafyası şairlerinden Ahmed Meâbî Halvetiyye tarikatına mensuptur. Sümmaniye kolunun kurucusu Muhammed Sümmanî Medeni halifelerinden Sıddık İbn Ömer Han'dan hilafet almıştır. Divanının daha önce tespit edilememesinden dolayı hakkında bilgi azdır. Ahmed Meâbî'nin silsilesi, divanının son 2 vараğında yer alan 40 beyitlik bir kasidedir. Bu kasideden hareketle Ahmed Meâbî'nin Halvetilik hakkında düşünceleri ve silsilenin kendi anlatımından hareketle verilmeye çalışılmıştır. Silsilenamede Halvetilik tarikatının ilk kurucusu olarak kabul edilen Ömer el-Halvetî'nin silsile de adı geçmemiş ve Mar'ûf-i Kerhî ve Serî es-Sakatî'nin silsiledeki bilinen yerleri yer değiştirilerek verilmiştir.

SİLSİLENİN TENKİTLİ NEŞRİ

[Fâsilâtün/Fâsilâtün/Fâsilâtün/Fâsilün]

- 1 Mekteb-i ʔirfân-ı ğikmetdür şariğ-i Ğalveti
Mirçât-ı ʔayn-ı başiretdür şariğ-i Ğalveti

- 2 Çünki bu āb-1 Ĥafidür ŗāġibü's-sırr-1 ıAli
Mažhar-1 ıilm-i ġaķıķatdür ŗariķ-i Ĥalveti
- 3 Ŗuŗb-1 evvel Baŗravıdür pır-i evvel oldurur
İnķıyād emr-i ŗerııatdür ŗariķ-i Ĥalveti
- 4 Çün Çabıb-i Aıcemıdür silsile ile ŗeyĤümüz
Bārgāh-1 ıizz ü rifıatdür ŗariķ-i Ĥalveti
- 5 Dāvūd-1 ŗāı meyinden nūŗ idenler ŗubġ u ŗām
Cürıa-i bezm-i elestdür ŗariķ-i Ĥalveti
- 6 Her Serı bir mažhar-1 sırr-1 ġaķıķat olmaġın
Nāçil-i keŗfe vilāyetdür ŗariķ-i Ĥalveti
- 7 Maırūf-1 KerĤi olupdur ıārif-i sırr-ı ıaref¹
Bendesı ŗāġib-kerāmetdür ŗariķ-i Ĥalveti
- 8 Ser-ŗariķatdür Cüneyd-i Baġdādı ŗāġib-ŗürüŗ
Sālik-i Çakķa maġabbetdür ŗariķ-i Ĥalveti
- 88b 9 Andan aldı iŗbu sırr-ı aĤı idüp Mimŗād-ı Dın
Murġ-ı ġayrāna hidāyetdür ŗariķ-i Ĥalveti
- 10 Ol Vecihüddın olupdur mürŗid-i ġakķa'l-yaķın
ıĀŗıķāne nāz u ıızzetdür ŗariķ-i Ĥalveti
- 11 Hem Ebā Necıb ....² olaldan reh-nümā

¹ “Kendini bilen Rabb’ini bilir.” anlamına gelen Hadıs-i ŗerıftir (Yılmaz, 1992: 122-123).

² Metinde boş bırakılmıŗtır.

- Hoş u dil rūy-ı beşâretdür şariq-i Hâlveti
- 12 Andan aldı Kuşb-ı dîn-i Ebheride mâyesin
Luşf-ı Yezdân u leşâfetdür şariq-i Hâlveti
- 13 Çünkü Rüknuddin Necâşiye irişdi feyz-i Hâk
Kenz-i esrâr-ı füyûzâtdur şariq-i Hâlveti
- 14 Ahz idüp Şeyh Şehâbüddin-i Tebrizi anı
ʔilm ü ʔirfân u ferâsetdür şariq-i Hâlveti
- 15 Andan aldı çün Cemâleddin-i lâhut sırrını
Râh-ı ʔirfâna ʔazîmetdür şariq-i Hâlveti
- 16 Aldı İbrâhim-i Zâhid işbu sırrı bildigüm
Mâ-sivâdan hep ferâğatdür şariq-i Hâlveti
- 17 Çün Muğammed bi's-seyide buldı andan iksiri
Dil derûnında şahâretdür şariq-i Hâlveti
- 18 Çacı Bayrâma irişdi râh-ı vuşlatdan nesim
Cümle ʔuşşâka beşâretdür şariq-i Hâlveti
- 19 Çünkü ʔizzeddine irdi mâye-i sırr-ı resûl
Tâ ezel ehl-i saʔâdetdür şariq-i Hâlveti
- 20 Aldı Şadreddin Konevi câm-ı ʔaşkı nûş idüp
Ol sebebden câna şerbetdür şariq-i Hâlveti
- 21 Şifl-ı dili oğumışdur Yağyâ-yı Şirvâninüñ

- Kim ledünnî bi-nihāyetdür şariḳ-i Hâlveti
- 22 Pîr Muğammed aldı andan feyz-i Çaçḳı buldı rāh
ḫîlm-i esmāya bidāyetdür şariḳ-i Hâlveti
- 23 Çelebî Sulşāna irdi çünki anuñ ḫîlm-i ser
Mürde-yi iğyāya himmetdür şariḳ-i Hâlveti
- 24 Çünki Hâyreddîne viridi ḫîlm ile esrār-ı dem
Sālikāne ḫālî-hîzmetdür şariḳ-i Hâlveti
- 89a 25 Şeyh Şaḫbāna irişdi himmeti ḫulyā ile
Ehl-i ḫirfān zî-mürüvvetdür şariḳ-i Hâlveti
- 26 Çünki Muğiddîn-i Qasḫamoneviye irdi ser
Āfitābveş çün reviyetdür şariḳ-i Hâlveti
- 27 Çünki Ömerü'l-Fūḩād aldı icāzet hem-demi
Rāh-ı Çaçḳa bil ki vuşlatdur şariḳ-i Hâlveti
- 28 Şeyh İsmāḫile irdi ol hîlāfet āyini
Keşret içre ḫayn-ı vağdetdür şariḳ-i Hâlveti
- 29 Aḫz idüp andan Karabaş Şeyh ğilye irdi sır
ḫîlm ü irfān ile şoğbetdür şariḳ-i Hâlveti
- 30 Muşşafā Edirnevîye viridi sırr-ı Şeyh ḫAlî
Müstakḫim içre ḫadāletdür şariḳ-i Hâlveti
- 31 Çünki ḫAbdullaşif eş-Şiddiḫiye irişdi sır

- Tā ezel ehl-i šadāqatdür šariq-i Ĥalveti
- 32 Muššafā el-Bekriye virdi māye ʔAbdullašif
Zümre-i erbāb-ı Ĥalvetdür šariq-i Ĥalveti
- 33 Andan aldı ŞeyĤ Semmān kuşb-ı ekvān aĥz idüp
Ehl-i ʔirfāna kemāletdür šariq-i Ĥalveti
- 34 Hem ʔazizüm ŞeyĤ Şiddik aldı andan himmeti
Vecd ile zevk-i ġalāvetdür šariq-i Ĥalveti
- 35 Sırlaruñ taqdis ide ol zü'l-celāl ü zü'l-kemāl
Luşf-ı Ğaçdan ʔayn-ı raġmetdür šariq-i Ĥalveti
- 36 Cümlesi bunlar olupdur rāyet-i reh-nümā³
Çün šariqe bu hidāyetdür šariq-i Ĥalveti
- 37 Cümlesinüñ himmeti ĥāşır ola her dāçimā
Çün sülāle ʔālî-himmetdür šariq-i Ĥalveti
- 38 Bendesidür ŞeyĤ Sıddikuñ Meçābî n'ide kim
Şidk ile rāh-ı ġaķiķatdür šariq-i Ĥalveti
- 39 ʔİlm ü esrār zerresinden bendesine virdi ol
Ehline şāġib-seĥāvetdür šariq-i Ĥalveti
- 40 Ğayr-ı manşūķdan çıkar gel [Meçābî] bil tārîhi (1204)
Sırr-ı esrāruñ vilāyetdür šariq-i Ĥalveti

³ Mısranın vezni bozuktur.

KAYNAKLAR

1. Akpınar, Cemil(2000). “İcâzet”. *İslam Ansiklopedisi*. C.21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 393-400.
2. Aşkar, Mustafa, (1999) "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *AÜİF Dergisi*, c. XXXIX, (AÜ Basımevi) Ankara 1999, ss. 535-563.
3. Ateş, Süleyman(1993). “Cüneyd-i Bağdâdî”, *İslam Ansiklopedisi*. C.8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 119-121.
4. Bahadıroğlu, Mustafa(2000). “İbrâhim Zâhid-i Geylânî”, *İslam Ansiklopedisi*. C.21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 359-360.
5. İbrahim Has(2008). *Şabâniyye Silsilesi, Silsile-i Tarîk-i Halvetiyye-i Karabaş El-Kastamonî El-Üsküdarî*, Haz. Mustafa Tıtcı, H Yayınları, İstanbul, 2008.
6. Kara, Kerim(2001). “Karabaş Velî”. *İslam Ansiklopedisi*. C.25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 369-371.
7. Kılıç, Filiz(2004). “Giritli Divan Şairleri”, *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 32, s. 275-94.
8. Mahmud Cemaledin Hulvi(2013). *el-Lemezât-ı Hulviyye / Ez Lemeat-ı Ulviyye Halveti Büyüklerinin Tatlı Halleri*. Ed. Mehmet Serhan Tayşı - Sıtkı Çoban. Semerkand Yayıncılık.
9. Nûrî Osman Hanyevî (2006). *Girit Şâirleri (Tezkire-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid)*, haz. Orhan Kurtoğlu, Ankara: Akçağ Yay.
10. Öngören, Reşat(2003). “Ma'rûf-i Kerhî”, *İslam Ansiklopedisi*. C.28. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 67-68.

11. Öngören, Reşat(2011). “Tarikat”, *İslam Ansiklopedisi*. C.40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 95-105.
12. Rıhtım, Mehmet(2013). “Yahyâ-yı Şîrvânî”. *İslam Ansiklopedisi*. C.43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 264-266.
13. Sâdık Vicdanî (1995). *Tomar-ı Turûk-ı Aliyye*, İstanbul,1340, Yay. İrfan Gündüz, *Tarikatler ve Silsileleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul,1995
14. Sevgi, Ahmet(1992). “Giritli Şairler”, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı 7-8, s. 33-51.
15. Tıtcı, Mustafa(2010). “Şâbâniyye”. *İslam Ansiklopedisi*. C.38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 211-215
16. Tayşı, Mehmet Serhan(2007). "Ömer el-Halvetî". *İslam Ansiklopedisi*. C.34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 65.
17. Tosun, Necdet(2009). "Silsile". *İslam Ansiklopedisi*. C.37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 206-207.
18. Tukin, Cemal(1996). “Girit”. *İslam Ansiklopedisi*. C.14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 85-93.
19. Tuman, Mehmet Nâil(2001). *Tuhfe-i Nâilî, Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, Cilt 1-2, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tıtcı, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
20. Uludağ, Süleyman(1997). “Halvetiyye”. *İslam Ansiklopedisi*. C.15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 393-395.

**AHMET BEY AĞAOĞLU YARATICILIĞINDA TÜRKÇÜLÜK KONULARI
("İRŞAD" GAZETESİNİN VERİLERİNE DAYANILARAK HAZIRLANMIŞTIR)
THE TURKISM ISSUES IN A.B. AGAOGLU'S PROFILE. (IN THE BASIS OF
NEWSPAPER "IRSHAD")**

Zöhrə FƏRƏCOVA

ÖZET

XX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyasında ve onun sömürgesindeki ülkelerde karışık, çelişkili sosyo-politik olaylar yaşanıyordu. İmparatorluk topraklarında bulunan Türk nüfusunun kendini ifade etmesi ve kendini onaylaması bakımından önemli olan o tarihin detaylı öğrenilmesi için akademisyen, doğubilimci, yazar, öğretmen, gazeteci, politikacı, büyük mücadeleci Ahmet Ağaoğlunun yazarı olduğu "İrşad" gazetesi (1905-1908) aracılığıyla okuyucularına sunduğu toplumsal makaleleri okumak ve araştırmak büyük öneme haizdir.

Ahmet Ağaoğlu aynı zamanda editörü ve sorumlu yazı işleri müdürü olduğu "İrşad" gazetesinin ve gazetenin çevresinde toplanmış Üzeyir Hacıbeyli, Mehmet Emin Rasulzade, Haşim Bey Vezirov, Neriman Nerimanov, Ömer Faik Nemanzade, Feridun Bey Göçerli ve millet sevdalısı olan diğer yazarların meramını şöyle açıklıyordu: "Bizlerin en büyük amacımız, en umutverici maksadımız İslama ve Türk ulusuna (kendimiz de o ulusun bireyleriyiz) hizmet etmektir." ("İrşad" gazetesi, 4 Mart 1907) Ahmet Ağaoğlu, manevi değerlerin ve Türk ülküsü gibi yüce amacın ifadesine dönüşmüş "İrşad" gazetesinin sahifelerinde çıkan yazılarında ulusal düşünceyi yansıtır, milletin dertlerini kaleme alıyordu.

Çarlık Rusyası'nın sömürgesi altında yaşayan milletler arasında dini, dili, ulusal düşünceleri çeşitli olanların durumu daha vahimdi. Böylesine zor bir dönemde Ahmet Bey Ağaoğlu soydaşlarının hak seslerini haykırıyor, kalkınmaları için çalışıyordu. Büyük Türkçü şöyle yazıyordu: "Bizler ömrümüzü, tüm gücümüzü, gayretimizi, kuvvetimizi İslam dinine ve özellikle de ulusumuz olan Türklere hizmete sarfedeceğiz. Onlara gelecek zararları, belaları ola bildiğince def etmeğe çalışacağız." ("İrşad" gazetesi, 21 Mart 1907).

O kendi yazılarında millete düşman olmuş Çarlık yönetiminin, Ermeni milliyetçilerinin ve Ermeni odaklı kuvvetlerin gerçek yüzlerini ortaya çıkartıyor, onların tüm iddialarına tarihi delillerle yanıt veriyordu. Ahmet Bey Ağaoğlu'nun bu gazetede, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türklerin sosyal durumlarını, karşılaştıkları maddi ve manevi sıkıntıları sergileyen makaleleri de çıkıyordu.

Anahtar Kelimeler: Millet, Türkçülük, "İrşad" gazetesi, Ulusal Kimlik, Vatansever

ABSTRACT

In the beginning of the xx centuries in Tsar Russia and in its colonies complicated and conflicting social political issues were happening. In order to learn that history which is very important from the self-expressing and self-approval view of Turkish people who lived in the territories of Empire .It is important to read and to explore publicistic works put up by the newspaper "Irshad" (1905-1908) in which the great thinker and east-researcher scientist, teacher, writer, journalist, social-political man and the great fighter - Ahmad bay Agaoglu was a very active writer.

Ahmad bay Agaoglu explained the position,aim and the goal of the newspaper "Irshad" of which Agaoglu was the editor-in chief and owner, at the same time the position, aim and goal of writers who are around it, such as U.Hacıbayli, M.A.Rasulzadeh, Hasbay Vazirov, N.Narimanov, O.F.Narimanzadeh F.Bay Kocharli and other nation-lovers : : "Our most basic aim, our greatest wish is to serve Islam and Turkic nation because our nationality is Turk as well" (newspaper "Irshad", 04.03.1907). Having been transfered into a great aim like mental values, turkism the newspaper "Irshad" include works of Agaoglu in which he expressed the national thinking, and describe the sorrow of the his nation.

Among the nations living under Tsar occupation whose religious, language and national opinions were different they were in a miserable condition .

In such a difficult period A.Bay Agaoglu raised the justice voice of his nation and tried for their progressive way. The great Turk wrote:During our life we will put all our efforts and strength to serve Islam and Turks who are our nation and ancestor. We will try to prevent the harm and the disaster having been done for them. (Newspaper “İrşad” 21.03.1907)

In his articles he exposed the Tsar managing- system, Armenian chauvinists and those who helped them and at the same time he answered them with heavy and neat facts. In this newspaper it was published A.Bay Agaoglu`s articles that were expressing public- social conditions of Turks living in different parts of the world and the pecuniary and moral problems that they were facing.

Keywords: Nation, Turkish, “İrşad” Newspaper, National Identity, Patriots

GİRİŞ

Türklük ülküsü Akademisyen, Doğubilimci, yazar, öğretmen, gazeteci, politikacı, büyük mücadeleci, kendi ulusunun fedaisi olmuş Ahmet Ağaoğlu'nun çok yönlü yaratıcılığının önemli ilkelerinden birine dönüşmüştü. Kendi ulusuna hizmet etmek ve haklarını korumak, hak sesini haykırmak mükemmel eğitim almış, genç yaşlarında dini ve dünyevi bilimleri; Arap, Fars, Rus, Yunan, Latin, İngiliz, Alman, Fransız dillerini, tarihini, edebiyatını ve kültürlerini detaylı öğrenen A. Ağaoğlu'nun gazetecilik faaliyetinin ana gayesi olmuştur.

Kendisi Azerbaycan için çok karmaşık, çok zor bir dönemde – Aralık 1905 senesinde çıkması için zar-zor izin ala bildiği “İrşad” gazetesi (1905 – 1908) aracılığıyla bu akımı sürdürmüş ve geliştirmiştir. Türkçülük düşüncesi, A. Ağaoğlu'nun editörü, sorumlu yazarları, müdürü ve en aktif köşe yazarı olduğu bu gazetenin en önemli konusuydu.

“İrşad”, Rusya İmparatorluğu topraklarında bulunan Türk nüfusunun kendini ifade etmesi ve kendini onaylaması bakımından önemli olan bir dönemde yayın hayatına başladı. Gazetenin basılmaya başladığı Çar Rusyasında ve onun sömürdüğü ülkelerde, aynı zamanda Azerbaycanda karmaşık, çelişen sosyo-politik olaylar yaşanıyor. XX. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğunda Çar yönetimine karşı çıkanların sayısı durmadan artıyordu. Böyle bir zamanda, 1904 yılında Japonya ile gerçekleştirdiği savaş sırasında yaşadığı Port-Artur yenilgisi Çar hükümetini sarstı. 9 Ocak 1905 yılında gerçekleştirilen ve tarihe “Kanlı Pazar günü” olarak geçen katliam bu dönemde yaşandı. Bu katliamda sivil protestocular hükümetin kolluk kuvvetleri tarafından kurşuna dizildi. Siyasi olaylar bundan sonra daha da ağırlaştı ve devrimci hareket genişledi. Çöküş süreci hızlanan Çar hükümeti İmparatorluğun varlığını sürdürmek için her türlü yola başvuruyordu. “Tarihten de belli olduğu üzere, 1905 – 1907 yıllarında Kafkas olaylarının ortasında uluslararası gergin ilişkiler duruyordu” (9). Kafkasyada hakimiyetini sürdürmek amacıyla Ruslar, ermeni taşnak çetelerini Türklere karşı kışkırtmakla da yetinmedi. Sırf bu nedenle de çatışmaya çekilen Azerbaycan Türkleri, Çar hükümetinden her türlü desteği almış ve iyi silahlandırılmış ermeni çeteleriyle karşı-karşıya kaldı.

“İrşad” gazetesinin ilk sayısı 17 Aralık 1905 yılında basıldı. O sırada artık aylardır Azerbaycan`ın kendi topraklarında ermeni – Türk çatışması devam ediyordu. Türk-Müslüman nüfus kendi yurdunda ermeniler tarafından toplu katliamlara maruz kalıyor, evleri yakılıyor ve yağmalanıyordu.

A. Ağaoğlunun Azerbaycan Türklerinin çok ağır döneminde açtığı gazete, Üzeyir Hacıbeyli, Mehmet Emin Rasulzade, Haşim Bey Vezirov, Neriman Nerimanov, Ömer Faik Nemanzade, Feridun Bey Göçerli ve millet sevdalısı olan diğer yazarların ulusal basın organı olmuştu. Baş editörü Azerbaycan için büyük öneme haiz gazetenin, irşatçıların tutumunu şöyle açıklıyordu: “Bizlerin en büyük amacımız, en umutverici maksadımız İslama ve Türk ulusuna (kendimiz de o ulusun bireyleriyiz) hizmet etmektir” (1). Ahmet Bey Ağaoğlu'nun sayesinde “İrşad” gazetesi manevi değerlerin ve Türk ülküsü gibi yüce amacın ifadeçisine dönüşmüştü. Gazetenin gerek sayfalarında çıkan gazeteci yazılarında, gerekse de edebi ve sanatsal yazılarında ulusal düşünce yansıtılıyor, milletin dertlerinden bahsediliyordu. Çar Rusyası'nın sömürgesi altında yaşayan milletler arasında dini, dili, ulusal düşünceleri çeşitli olanların durumu daha vahimdi. Kafkasya bölgesine baktığımız zaman, Gürcülerle ve ermenilerle kıyaslandığında Çar yönetiminin Azerbaycan Türklerine karşı tutumunun daha sert ve önyargılı olduğunu gözlemliyoruz.

Çar yönetiminin Azerbaycan Türklerine karşı “üvey evlat” tutumuna güvenen ve ellerinde belirli yetkileri bulunanların büyük çoğunluğu Türklere, Türkçülüğe karşı tutumunu açıkça sergiliyordu.

A. Ağaoğlu “Zuhur eden ay ışığı” serlevhasıyla çıkan dizi makalelerinin ilkinde yazıyordu: “Bu serlevha altında (“Zuhur eden ay ışığı” – Z.F.) “Новая время” (Novaya vremya – Yeni zaman) gazetesinde Müslümanlarla ilgili bir makale yazılmıştır. Makaleyi ünlü yazar M. Menşikov yazmıştır. Azmettiren ise ermeni bağnazlarından biridir ki, ismi makalede zikredilmemiştir. Makale biz Müslümanlar için çok önemli ve dikkate şayandır. Zira burada ermenilerin Müslümanlara karşı tutumları ve mekirleri ortaya çıkıyor. Bu durum ermenilerin şu anda ve ilerde bizler için neler yapabileceklerini görerek sürekli kontrol altında tutmamız için önemli bir araçtır” (2). A. Ağaoğlu adı geçen makalenin konusunu dikkate sunmak için tam çevirisini yapmakla yetinmemiş, aynı zamanda yazıda bulunan bazı konularla ilgili tutumunu da açıklamıştı.

Türk adı, Türk kimliği bu milleti düşman belleyenleri her zaman korkutmuştur. Daha Çar yönetimi döneminden Azerbaycan Türklerine milli kimliğini unutturmaya çalışanlar kendileri bu gerçeği hiç bir zaman unutmadılar: Bu yerlerin kadim, köklü nüfusu Türklere aittir. “Zuhur eden ay ışığı” başlıklı yazının devamında ermeni milliyetçisinin Menşikova söyledikleri bu düşüncenin kanıtı gibi duruyor: “Şunu bilmeniz gerekiyor ki, Müslümanların arasında panislamizm düşüncesinin dışında pantürkizm olarak nitelenen akım da bulunmaktadır. Rusya toplumu şu pantürkizm, yani Türk tayfalarının biraraya gelerek hükümet kurmak düşüncesini gerektiği kadar bilmiyor.

“Bu düşüncenin ana çizgisi şudur ki, tüm Türk tayfaları Mısırdan ta Çine kadar çok perakende durumdadır. Dilleri, lehçeleri birbirine yakın olan bu tayfaların biraraya getirilmesi gerekiyor. Siz Rusların Tatar olarak nitelediği kişiler Türklere aittir, onlar Osmanlı devletinin sakinleridir ve Türkçe konuşuyorlar. Sizin kendi tarihinizde “Tatar istilası” olarak nitelediğiniz vakıya Türk istilasidir ve “Tatar yuları” dediğiniz de aynı Türklerin yularıdır. Tatar adı sadece Tatar tayfasına mahsustur. Siz bu adı tüm Doğu Türklerine vererek hata yapıyorsunuz. Gerçekte Türk her yerde Türktür. Kırım Türkleri, hatta Kafkasya Türkleri kendilerini Tatar olarak nitelemiyor, kendilerine Türk diyorlar” (3).

A. Ağaoğlu “Новая время” gazetesinde çıkmış makalede Rus Menşikov’un ermeni milliyetçisinin söylediklerine inanmasını, hak vermesini şaşkınlıkla karşılamıştı: “Menşikovların böyle davrandıklarına asla şaşılmamalıdır. Menşikovlar patriotlardır, yani Rus hayranlarıdır: Patriotluk da onları jurnalciliğe itiyor. Bu biraz da tuhaftır. Zira başka patriotlar böylesi işleri kendilerine ayıp biliyorlar. Fakat ne yapmalı!? Rusyada patriotlar eskiden beri böyle alışmışlar ve jurnalcilik yapmadan duramıyorlar; jurnalcilik, iftiracılık, mekr ve yalan onların ezeli sıfatıdır. Onların ruh hali böyledir ve onlarsız duramıyorlar” (4).

A. Ağaoğlu millet ve din konularından bahsederken hissettiği feharet duygusunu şöyle ifade ediyordu: “Mevzu Türkçülük ve İslamçılık olunca Menşikovlar şunu iyi bilmrliler ki, bizler Türküz ve Müslümanız.

Türkçülükde de, Müslümanlıkta da utanılacak bir şey olmadığı için bizlerin Müslümanlığımızı ve Türkçülüğümüzü saklamamız için bir neden de bulunmamaktadır.

İslam bu dünyada sonuncu ilahi dindir. Onun emir ve yasakları, ahkam ve ayinleri öylesine ciddi ve insani emir ve yasaklar, ahkam ve ayinler ki, bu dine inanmak insana saadet ve feharet dışında bir şey vermez.

...Türk tayfaları ise şu anda Asya ve Afrikada Müslüman milletler arasında en büyük, en raşid, en güçlü, en hamiyetli tayfadır. Türkçülükle sadece iftihar edilir” (4).

Başta A. Ağaoğlu olmakla XX. yüzyılın başlarında Türk aydınlarının üstlendikleri manevi görevleri oldukça büyüktü. Onlar kendi uluslarının kalkınması için büyük çaba sarfediyorlardı. Eğitimli insanların dönemin taleplerini, yaşanan politik olayları anlayarak, haklıyı haksızdan ayırarak kendi vatanına, milletine daha faydalı olabileceğini düşünen Çar hükümeti uzun yıllar Türk-Müslüman milletinin aydınlanmasının önünde duvar olmuş, engeller oluşturmuştur.

A. Ağaoğlu Avrupada yaşamış, orada eğitim almış aydınlardan biri olarak yazıyordu: Günümüzde Müslümanlara sorulsa ki, İslam’ın, Müslümanların ihtiyacı olan şey ne, şüphesiz her kes böyle yanıt verecektir: Günümüzde İslam için, Müslümanlar için en gerekli şey bilimdir, okuldur, hamiyettir; dünyada bulunan tüm tayfalar saadeti, diriliği şu üç şeyle edinmiştir. Biz Müslümanların dalalet ve geri kalmasına şu üç şeyin bizde bulunmaması neden olmuştur” (6).

Eğitim konusuna özenle yanaşan ve büyük önem veren A. Ağaoğlu ile diğer irşatçılar, tek sorunun okulların azlığı olmadığını, mevcut eğitim sisteminin çok kusurlu olduğunu da öne çıkartıyorlardı. Zira Çar yönetiminin kasıtlı olarak yürüttüğü siyaset kendi olumsuz sonuçlarını göz

önüne koyuyordu. Millettin ümidi ve istikbali olan genç aydınların bir kısmı kendi soykökünden ayrı düşmüş, kendi ana dillerinde konuşmayı bile kendilerine yakıştırmıyorlardı. Bu yüzden de başta “İrşad” gazetesi olmakla o dönemin basın kuruluşlarının çoğunluğu zaman-zaman ana dili, okul, eğitim, öğretmen konularını işliyor, bu konuları tartışmaya açıyor, sorundan kurtuluş yolları aranıyordu.

Özgürlüğü alınmış, sömürü ülkesi haline gelmiş, sorunlar, engeller kısılcasına salınmış Azerbaycan'ın sorunlarını çözmek isteyen evlatlarının yolunu kesmek, elini kolunu bağlamak için ortaya atılmış etnik çatışmanın verdiği zararı A. Ağaoğlu şöyle anlatıyor:

“Milletimizin kesinlikle hiç bir şeye sahip olmadığını açıkça söyleyebiliriz.

İşlerimiz perişan. Ne okulumuz var, ne de medresemiz. Ne bilim var, ne edebiyat, ne de matbaamız. Tüm dünya karşısında cahil kalmışsınız. Devleti, ticareti, sanatı, ziraatı, yeni icatları bilmeyen biz Müslüman tayfası hukuk ve kendini yönetmek alanlarında da başkalarından geri kalmışsınız.

Buna rağmen, hal böyleyken, bunca dert ve ihtiyaç içinde debelenen milletimiz son yıllarda “ermenî-Müslüman” olarak nitelendirilen büyük belaya maruz bırakılmıştır. Tüm bu sorunların çözümünün bulunması gerekiyor” (7).

Böyle zor bir zamanda A. Ağaoğlu düşman saldırılarına karşı “Difai” (müdafaa) kendini savunma teşkilatını kurdu ve tüm Türk ülküdaşlarını kendi etrafına topladı.

Başta A. Ağaoğlu kendisi olmakla tüm irşatçılar ulusal düşüncenin uyandığı bir zamanda millete destek vermek, onun sorunlarını çözmek için “İrşad” gazetesini bir tirbün olarak kullandılar. Onların zor, fakat şerefli bir görevi yerine getirmeleri, tek bırakılmış, cehalet girdabına itilmiş, fakirlik içinde yaşamaya mahkum edilmiş millet – Türk milletinin hakikatlerini haykırmaları gerekiyordu. Kalem arkadaşları da A. Ağaoğlu ile beraber sadece gazeteci gibi öne çıkmıyorlardı. Zira yaşadıkları dönemin sert talepleri vardı. Millettin az sayılı, fakat düşünce bakımından büyük ve yurtsever aydınları aynı zamanda, gerektiğinde hoca, muallim, yazar ve gazeteci olarak da halkın önüne çıkıyorlardı. Sadece bir olguyu hatırlayalım: Şubat 1906 yılında ermenî-Müslüman barış konseyi Tiflîste bir araya geldi. Bu toplantıda A. Ağaoğlu da Türk-Müslüman temsilcilerinin bir üyesi olarak bulunuyordu. Ağaoğlu toplantıda yaptığı konuşmada ermenî temsilcilerine ve Çar yönetiminin ermenî eğilimli temsilcilerine sert sözler söyledi. Bu arada “İrşad” gazetesi de barış konseyinin gidişatını yazıyor, acımasız “Taşnaksütun”un tutumunu yansıtan ermenî basınına yanıt veriyor, aynı zamanda kendi soydaşlarına doğru yolu göstererek onların moralini iyi tutmak, harekete geçmelerini sağlamak ve istikbale inamla bakmaları için çağrılar yapıyordu.

“İrşad” gazetesinin aktif yazarlarından olmuş Üzeyir Hacıbeyli 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin resmi basın kurumu olan “Azerbaycan” gazetesinde çıkan “Ahmet Bey Ağaoğlu” adlı makalesinde 1905 yılı ermenî-Müslüman çatışmasını anımsayarak yazıyordu: “Ermenî yazarlarının Müslümanlar aleyhinde olan karalama ve iftira dolu yazılarına yanıt veren ve kalem saldırılarına göğsünü siper ederek sebat gösteren Ahmed Bey öylesine modern lisan kullanıyordu ki, onun yazdıklarını okuyanlar, Müslümanlar aleyhinde söylenen sözlerin yalan ve iftira olduğuna inanarak ikna oluyorlardı.

Ahmet Bey'in bu yazılarının sonucunda, Azerbaycan Türkleriyle ilgili ermenî iftirası dolayısıyla oluşan kara fikirlerin soğuk ve kesif bulutları dağılıp hakikat güneşi ortaya çıkmakla her kesin kalbinde Müslümanlar lehinde kızgınlık ve nefret yerine hüsn-ü rāğbet ve hüsn-ü teveccüh oluşuyordu” (10).

A. Ağaoğlu tüm yaşamı boyunca Türk milletine hizmet etmiştir. Kendisi daha 1906 yılında “İrşad” gazetesinde yazıyordu: “Bizler Türküz. Türk olmamız hasebiyle de kalbi eğilimimiz dünyanın neresinde Türk varsa onadır. Bu tabii bir duygudur. Dünyada hiç bir kuvvet, hiç bir zorlama bunu bizim kalbimizden sökemez” (5). Bu düşünce ve amaçla dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan ülküdaşlarını unutmuyordu. Bu yazılar sadece Türklerin kahramanlık tarihinden, zengin kültüründen bahsetmiyordu. A. Ağaoğlu onların maruz kaldıkları sorunlara da duyarsız kalmıyordu. O, şöyle diyordu: “...efendiler! Bizler Türk oğlu Türküz! Bizim kalbimiz yandığı için içimizde bulunan ateşler imdat ve feryat biçiminde zahir oluyor, başka da bir kaskımız ve niyetimiz de bulunmamaktadır” (1).

A. Ağaoğlu “Müdafaa” adlı makalesinde şöyle yazıyordu: “Bizler ömrümüzü, tüm kuvvetimizi, gayretlerimizi genel olarak İslama ve özellikle de milletimiz, tayfamız olan Türklere hizmet etmeğe sarfedeceğiz. Onların maruz kaldıkları zararları, belaları def etmeğe çalışacağız” (8). 26 Haziran 1908 yılında, sonunda “İrşad” gazetesini kapatmayı başaranlar A. Ağaoğlunu ve meslektaşlarını bu yoldan vaz geçirmeği de başardılar.

Yaşam mücadelesi, felsefi fikirleri, Türkçülük duyguları ile her dönemde örnek kişi olan A. Ağaoğlunun editörlüğü ile çıkan “İrşad”ın, irşatçıların vatan ve halk namına gerçekleştirdiği eşsiz işler olumlu sonuçlar verdi. Özgürlük sevdası ve bağımsızlık duygusu 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurulmasıyla sonuçlandı.

Nisan 1920 yılında bolşeviklerin işgal siyasetinin sonucunda Cumhuriyet hükümeti çöküşle noktalandı. Azerbaycanda hakimiyete gelen ve 70 sene kendi varlığını sürdüren Sovyet iktidarı Türk olduklarını gururla dünyaya beyan eden “İrşad” gazetesini ve onun kahraman yazarlarını, özellikle de bu basın kuruluşunda Türk milletinin özgürlüğünü, Türk ülküsünü tebliğ etmiş A. Ağaoğluyu hiç bir zaman affetmedi. Azerbaycan`ın çoğu aydını gibi o da vatanına hasret kaldı. “Pantürkist” gibi sunularak eleştirildi, eserleri yasaklandı.

A. Ağaoğlunun siyasi düşüncelerinin, hayata bakışının, düşüncelerinin temelini vatana – millete bağlılık, esareten kurtulmuş, yurttaşlarının kaderini halletmek gücünde olan Azerbaycan düşüncesi ve sevgisi oluşturuyordu. Doğunun ilmini, irfanını, manevi değerlerini detaylı bilen, Batının yaşam tarzına, bilimsel kalkınmasına yeteri kadar vakıf olan A. Ağaoğlu büyük enerji ve sonsuz manevi güçle Azerbaycan halkının ulusal uyanışı için faaliyete başlamıştı.

SONUC

Sözsüz ki, “İrşad”ın baş editörünü pantürkist olmakta itham edenler haklı değillerdi. A. Ağaoğlu insani duygularla yaşıyordu. Neredeyse bu gazetede dünyanın tüm ülkelerinin siyasal, ekonomik, kültürel yaşamı, vatandaşlarının yaşam düzeylerini ve sorunlarını yansıtan haberler çıkıyordu. Fakat o durmadan, büyük feharetle milletini çok sevdiğini beyan ediyordu. “İrşad”ın kurucusu Azerbaycanda Türkçülük düşüncesinin fikir babalarından biridir.

Büyük insan, Azerbaycan maneviyatının sembolü A. Ağaoğlu`nun vatanı ve milleti uğrunda hizmetleri, zengin edebi yaratıcılığı sadəcə Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuştuktan sonra detaylı olarak ve gerçeğin prizmasından araştırılıyor ve analiz ediliyor.

KAYNAKÇA

1. Ağayev Ehmed bey. “Ref iştibah”. “İrşad” qezeti, 4 mart 1907, № 38
2. Ağayev Ehmed bey. “Tülü eden ay parçası”. “İrşad” qezeti, 16 mart 1906, №69
3. Ağayev Ehmed bey. “Tülü eden ay parçası”. “İrşad” qezeti, 19 mart 1906, №71
4. Ağayev Ehmed bey. “Tülü eden ay parçası”. “İrşad” qezeti, 22 mart 1906, №74
5. Ağayev Ehmed bey. “Tülü eden ay parçası”. “İrşad” qezeti, 23 mart 1906, № 75
6. Ağayev Ehmed bey. “Bize ne lazımdır”. “İrşad” qezeti, 29 dekabr 1905, № 10
7. Ağayev Ehmed bey. “Bize ne lazımdır”. “İrşad” qezeti, 12 yanvar 1906, №21
8. Ağayev Ehmed bey. “Müdafie”. “İrşad” qezeti, 21 mart 1907, № 49 (26)
9. Axundov Yavuz, Hebibov İsa. Ehmed bey Ağayevin meşhur nitqi. “Dialog” jurnalı, iyun 1990, №17
10. Üzeyir Hacıbeyli. “Ehmed bey Ağaoğlu”. “Azerbaycan” qezeti, 10 noyabr 1918, №35

MEHMET İSMAYIL SANATINDA MİLLİ DEĞERLER
NATIONAL VALUES IN THE WORKS OF MAMMAD İSMAİL

Doç.Dr. Aynur İBRAHİMOVA
Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü

ÖZET

Makale, modern Azerbaycan edebiyatının önde gelen temsilcilerinden olan Mehmet İsmail'in sanatında milli değerleri ele alır. Çalışmadan, şairin faaliyetlerinde ve edebi yaratıcılığında milli değerlerin teşvikine yaygın olarak yer verildiği açıktır. Şairin yaratıcılığında milli değerler, kültür, vatan, ulus, devlet gibi kavramlarla ifade edilir. Şair şiirlerinde değerleri tebliğ eder, onları korumaya ve yaşatmaya çağırır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Mehmet İsmail, Edebiyat, Şiir, Ulusal Değer

ABSTRACT

The article explores national values in the works of Mammad Ismail, a prominent representative of modern Azerbaijani literature. As a result of the study, it turns out that a large place was allocated for the promotion of national values in the poet's activities and literary work. National values in the poet's work are expressed in the concepts of culture, homeland, people, state. The poet promotes values in his work and the covenant to protect and preserve them.

Keywords: Azerbaijan, Mamed Ismail, Literature, Poetry, National Values

1.GİRİŞ

Türkün hep bir göç etmek sevdası vardır. Tarih boyunca, Batıdan Doğuya ve Doğudan Batıya durmadan göç etmekten yorulmaz. Ve geldikleri yerlerin güzel olan neyi varsa, gittiği yerlere de taşımışlar. Ya da tam tersi. Bu anlamda Türk dünyası, en azından mitolojik tarih açısından dünyadaki kan damarları rolünü oynamıştır.

Bunlar, Türk sevgisinden doğan Mehmet İsmail adlı “gerçeğin büyücüsüne” mısralarıdır. O, Mehmet İsmail ki, “edebiyata kitaptan gelmedi, Köroğlu`yla-göğüsünde saz, sivri kılıç, ilham atıyla geldi.” (İsmayıl, 2000)

“Sibiryaya suyunu içip gelmişim,

Araz köprüsünden geçip gelmişim.

Rüyada verilen bir buta için,

Haktan gönderilen bir seda için,

Gelmişim, adını sorayım senin,

Uzak soyadını sorayım senin.

O Kazak dediğim, Kırgız dediğim

O Özbek dediğim, Oğuz dediğim,

O Timur dediğim, Yavuz dediğim...

Söyle, söyle bana Türk değil misin?” (İsmayıl, 2018)

Mehmet İsmail bizim şairimizdir. Büyük Türk dünyasının şairidir. Ve bizi bize tanıtan ve Türk sevgisini tattıran şairdir.

“Aleme yiğitlik doğan anadır,

Yolu gündoğandan günbatanadır,

Ünvanı “Yer” adlı bir vatanadır,
Bir ay sevgisidir, bir gün sevgisi,
Türk’ün sevgisi!” (İsmail, 2018)

Modern Azerbaycan edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olan Mehmet İsmail, Türk milli şiirinin fikir ve içerik bakımından zenginleştirilmesinde önemli rol oynadı ve toplumdaki milli manevi değerlerin kavramlarını yansıtan yüksek performanslı şiir örnekleri oluşturdu.

“Hakkı bulanların şairiyim” diyen Mehmet İsmail, 1960’lı ve 1970’li yıllarda, edebiyatta ilk on yılında mükemmel eserler yaratarak, Azerbaycan edebiyatına yeni bir nefes, farklı bir ses getirir. O zamanın şair ve şiirinin bolluğunda, Mehmet İsmail kendi kelime ve üslubuyla yeni bir yol açar ve kendi yolunu edebi gelenek tarihine tanıtır.

“Kırkinci kapıyı sırrım bilinmez,
Bir sır ki, ne akşam, ne sabah bilir.
Ben öyle yerdeyim, yerim bilinmez,
Yerde mi, gökte mi, bir Allah bilir.” (İsmail, 2018)

Eğer “onun yaşam tarzına bakarsak, bu yolu uçurumlardan, sapsmalardan, ayrılmalardan geçerek, savaşarak son anda kazanmıştır. (İsmail, 2018)

Dünyada Allah kullarına ne söylüyorsa, Mehmet İsmail da onu söyler. Memmed İsmail’in şiirleri bütünüyle ele alındığında, **Allah demektir**, vatan demektir. (İsmail, 2000)

Yazarın gençlik yıllarına ait duygu ve düşüncelerini yansıtan şiir örneklerinden görüldüğü gibi, Mehmet İsmail edebiyata kendi sesi ve sözü ile gelir, edebiyatta kendi yolunu çizer. Bu yol onu yeni şiirsel ufukların keşfine götürür.

M. İsmail’in gençlik dönemindeki şiirlerinde vatan sevgisi daha canlıdır.

“Dostu bu dünyada seçip taparlar
Dost düşman seçilir, vatan seçilmez.
Kayayı yontarlar, dağı çaparlar
Dağ, kaya küçülür, vatan küçülmez.” (İsmail, 1972)

Şairin vatan kavramı geniş bir çizgi boyunca gelişmektedir.

“Argacı, erişi ne?
Fikir ver her işine.
Hazırlan o dünyaya,
İlahi görüşüne:
Yüzünü görmediğin
Vatan gibi hazırlan..” (İsmail, 2018)

“Tovuz’dan o tarafa yol bilmem” mısrasıyla başlanan vatan kavramının mikro modeli büyür, bir bütün olarak Türk dünyasını kapsar.

“Deme bura hara, oğul, sen hara,
Düşüp yaddaşımın izine geldim.
Asırdan asıra yüzü bahara,
Tanrı dağlarının özüne geldim.

Bu sırrın farkına vardık hangimiz,
Özü olmayanın sözü de yokmuş...

Orhun yazıları, alın yazımız,
Deme, yazılana bozu da yokmuş...” (İsmail, 2018)

Şairin yaşı ve ikamet yeri değiştiğinde, vatan kavramı da değişir, burada yer ve insan, birbirinden farklı şair ve söz kelimesine gurbeti de birleştirir, şairin sözü vatanda, kendisi gurbette kalır.

“Şöyle bir özelliği de hatırlayalım ki, Mehmet İsmayıl’ın şiirsel sistemini belleyen temel ve kardinal çizgilerini ifade eden işaretlerle diğer unsurlar-kelimeni doğru söylemek, özellikle de tarihi şiirlerde, bakış açıları ve diğer genel ilkeler oluşturulur, yani, yazarken çekici olmayan, ancak zaman geçtikçe gerçeğe açıklık getiren kelimeler ortaya çıkar. Bu anlamda, çalışmalarının bir kısmına dikkat çekmeye değer. Bunlardan ilki, elbette, “Savalan’da Yatan Yiğit” şiiridir.”

Anası ayrılık anında oğluna şöyle dedi: “Orda, Savalan dağının başında uykuya dalacaksın, atın da nöbet tutup seni kurtan, kuştan koruyacak. Bir süre sonra uyanacaksın ki, kılıcın kınından sıyrılmış, kılıcın sapı da sana taraftır...O zaman, intikam vaktinin geldiğini anlayacaksın.” Yiğit Savalan’da hâlâ uyuyor, on yılda bir uyanıp tekrar yatıyor, atı da yanında, zamanın gelmesini, vaktin dolmasını, yiğidin uyanmasını bekliyor... Bu efsanenin yaşı kaçtır? Bir asır mı, on bir asır mı? Belki daha çok... Bu destanı okudukça başı belalı milletimizin, başına gelecekleri önceden görüşüne hayran olmamak elde değil. Başına gelecekleri, bir parçaya değil beş parçaya bölüneceğini nereden biliyordu ki, benim azapkeş halkım, öcünü alacak yiğidini Babadağ’ın, Şahdağ’ın, Delidağ’ın başında değil de, ikiye parçalanacak Azerbaycan’ın Güney ile Kuzey serhaddinde; Savalan’da uykuya vermişti? Yoksa, gelecek facialar göze görünmez ağaçkakanlar gibi uzak yarınların uzaklığından bize haberler getiriyor, kapımızı dövüyor, uyanın diyor da, biz mi işitmiyoruz.. Uyandık mı? Uyanıyor muyuz?...

“ Orda, Savalan’da bir yiğit yatar,
Hele ki, uyuyor kılıcı kında.
Hele ki, yanında bekliyor atı,
Hele ki, arzusu yol ayracında.” (İsmail, 2018)

Mehmet İsmail’i milleti, anavatanı, toprağı konuşturur, bu mısralar da halkını gaflet uykusundan uyandıracak mısralardır.

Mehmet İsmail’in şiiri, Azerbaycan’ın hece şiirinin zengin edebi akışını biçimsel biçimde birleştirmekte ve edebi eser biçimleri ulusal edebiyat geleneğinin en belirgin örnekleriyle örtüşmektedir. Fakat yaratımında şiirsel imgeler ve kendi özgünlüklerinin motifleriyle farklı tonları birleştirir ve çalışmanın özgünlüğünü sağlar.

“Hasret denizinin adası benim.
Sen aşkın özüsün, sedası benim.

Kara gözlerinin gadası bene¹,
Güzelden gelecek bela güzeldir.” (İsmail, 2018)

Şairin hece vezniyle yazdığı şiirleri, özgünlüklerini koruyarak, hece şiirleri arasında da ayırt edilir. Burada üslup, anlatım tarzı, belirli ifade biçimleri şairin farklılaşmasına olanak sağlar.

¹ Bana

Şiirleri kendisine ait olan görüşlerden kaynaklandığı için, hem bakış açısından hem de fikir yönünden belirgin bir özelliği vardır.

Şairin çalışmalarının belli bir kısmı Sovyet dönemine dayanır. Bu dönemin ideolojik çerçeveleri eşsizdir. Özellikle, şairin gençlik yılları bu döneme tesadüf eder ve ilk yaratıcılık örnekleri bu dönemde ve koşullarda ortaya çıkar (6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13, vb.) Birçok şair gibi sevgiden ve doğadan yazar.

“Gör benim kısmetim neler, nelermiş,

O uzak sandığın yakın gelirmiş.

Demek ki, dağlara kar elenirmiş

Dumandan habersiz, çenden habersiz,

Ben seni sevmişim senden habersiz...” (İsmail, 2018)

Bu dönemde yazılan çoğu şiir klasik değerleri yansıtır. Yani, o değerler ki, her zaman ve her koşulda güncelliğini korurlar. İdeolojiler değişir, klasik fikirler her zaman sabit kalır, zamanın değişen ritmine maruz kalmaz ve ön plandaki yerini tutmaya devam eder.

Bu sayede, Mehmet İsmail'in yaratıcılığı, zamanının cazibesine dönüşür, daha yüksek bir katta durur ve değişen değerlere müdahale etmeden saflığını ve temizliğini korur.

Bakü Devlet Üniversitesi ve Moskova Edebiyat Enstitüsü, Mehmet İsmail'in edebiyat adamı olarak gelişmesinde rol oynamaktadır.

Onun kariyer yolu da çok çeşitlidir. Farklı çalışma alanları kişisel çalışma kitaplarına uyumlu bir şekilde entegre edilmiştir. Basın, gazete ve dergiler, sinema, film ve stüdyo, yayıncılık ve edebiyat dernekleri, Mehmet İsmail'in çalışmalarında tek, sempatik ve doğal bir şekilde birleşir ve tamamlayıcı bir kültürel fenomen sunar.

Kulüpte, gazete, yayıncılık, yazarlar birliği ve çalıştığı her yerde, Mehmet İsmail'in ana faaliyetleri millete ve insanlığa hizmet etmek oluşturur. Bu yüzden yaratıcılığının yanı sıra çalışmalarında ulusal ve insani değerleri birleştirir.

“Sanatsal yazının, Tanrı da şiirin duyguya, iliklere kadar işlenmesi, fikir ve düşüncelerin kurşununa dönüşerek hafızalarda kalması, deyimlerin kutsal deyimlere dönüşmesi, kitleyi kendi tarafına çekmesi açısından yazarın büyük harflerle şahsiyet olması Tanrı hakkıdır. Mehmet İsmail, kişiliği ve yaratıcılığı birbiriyle örtüşen şanslı insanlardan biridir. (İsmail, 2000)

Gençliğinde, Mehmet İsmail, gençler için örnek bir şahsiyet olmuştur. Kişiliği, nitelikleri, dürüstlüğü ve doğruluğu onu, gençlere sevdirmiş, kendi neslinin büyüüne dönüşmüştür.

Sanatsal yaratıcılığına erken yaşta başlayan 14 yaşındaki şair, edebi yazarların dikkatini lirik şiirleriyle çekmiştir. 1970'den beri Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin üyesidir. O zamandan beri Avrasya Yazarlar Birliği'nin kurulmasında aktif olarak yer aldı ve bu kamu kuruluşunun faaliyetlerine esas üyelerden biri olarak katkıda bulundu. Bu kurum, kısa zamanda Türk dünyasında tanındı, amacı önde gelen kalem sahiplerini bir araya getirmektir.

1969'da M. İsmail, “Odalar Ülkesi” ile Azerbaycan televizyon tarihindeki ilk ulusal programını sunar, Sovyet dönemindeki kargaşa sırasında milli değerleri gerçekleştirmek için tutarlı bir çaba gösterir.

1988-1992 yıllarında “Gençlik” adlı edebi dergiye başkanlık eder, gençlerin edebiyatı öğrenmeleri ve milli yönde yazıp yaratmalarına zemin hazırlar, onlara yol gösterir. Mehmet İsmail seksenlerin öğretmeni ve ustası olmuştur. Onun edebiyata gelmesine erişim sağlayanlar, ilk hayır dualarını ondan alarak, modern Azerbaycan edebiyatının esas edebi

şahsiyetleri olmuşlardır. Şimdi, modern çağın Azerbaycan yazarları, şairleri arasında, Mehmet İsmail'in onlarca öğrencisi ve halefi var.

Mehmet İsmail'in gençlik hevesiyle çalıştığı “Gençlik” edebi dergisinin yazı hatıraları, meclis eserlerinin yayınlandığı “Yeşil Budaklar”da yayınlanarak günümüze kadar gelmiştir. Bu meclis, gençleri ve yaşlıları bir araya getirdi ve ustad ile çırak, öğretmen ve öğrenci arasında bir bağlantı kurdu. Meclis yeni eserleri tartışır ve gerçek sanat eserleri olmaları için gerekli koşulları gösterirdi. Burada yazar, eser ve eserin hataları tespit edilirdi. Edebiyatın ulusal değerlerine dikkat çekilir, milli manevi değerlere ve edebi eserlerde bunlar yaygın olarak kullanılmaya önem verilirdi. Bu nedenle, edebiyat konseyi ulusal değerlere vurgu yapar ve onları edebi eserlerde yer almaya teşvik eder. Sonuç olarak, ulusal değerler edebiyat meclisinde korunur ve gençlerin kendileri ulusal kimliklerini oluşturmak ve korumak için edebi terbiye okulunu geçerler. Mehmet İsmail, burada yetişen milli ruh yazarlarının hocası, ustası ve danışmanıydı.

M. İsmail'in genç yazarları bir araya toplayan Genç Yazarlar Birliği, Sovyetler Birliği'nin çöküşü arefesinde, ulusal kurtuluş hareketine çok önemli bir toplum olarak katkıda bulundu.

M. İsmail, Sovyetler Birliği'nin çöküşü arefesinde ulusal kurtuluş hareketinin liderlerinden biriydi. 1989-1993 yıllarında, milli fikre dayanan bir parti koalisyonu olan Demokratik Güçler Birliği'ne başkanlık etti. Azerbaycan Halk Cephesi'nin yönetimi sırasında Azerbaycan Televizyon ve Radyo Yayıncılığı Şirketi Başkanı olarak görev yaptı. Bu dönemde, ulusal değerler yaygın bir şekilde tanıtıldı, halkın geçmişi, tarihi, kültürü, anıtları ve öne çıkan kişilikleri halk tarafından tanındı, ulusun kendi ulusal kökenlerine geri dönmek için büyük çalışmalar yapıldı.

1995-1996 yılları arasında Türkiye'de TİKA ve Türkiye Dil Enstitüsü'nün ortak projesinde uzman olarak çalıştı. 1996'dan beri Çanakkale Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmaktadır.

M. İsmail, Azerbaycan'ın demokratik hareketiyle her zaman bağlantıda olmuştur. Hem ulusal kurtuluş hem de bağımsızlık elde edene kadar, bağımsızlık döneminde kendi ulusal amaçlı çalışmalarını sürdürdü.

Ulusal hareketin karşısındaki yüzlerden biri olan M. İsmail ulus için çalıştı ve özveriyle mücadele etti. M. İsmail ayrıca demokrasi mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır. Konuşmalarının yankıları ve ulusal çıkarları savunan şiirleri bugün hala insanların kalbinde yaşamaktadır. “Kimi Kandırıyor, A Zalım Oğlu?”, “Pamukla Baş Kesen Adam” , “Sen Kimi Seçiyorsun?” ve diğer şiirleri demokrasinin millet yolundaki engellerin eleştirilmesine ve ortaya çıkarılmasına adanmıştır.

Ulusal çıkarlarını tüm varlığıyla savunan şair, büyük mücadelelerden geçer ve her zaman bir fedakarlık örneği gösterir. Ancak çalışmaları milli değerlerin korunmasına adanan şair, “Ben Şair Değilim” şiirinde samimi ve mütevazî olarak kendi çalışmalarından memnun görünmez:

“Bu halk yedi yerden zevale geldi,

Bu halkın konuşan dili olmadım.

Bu halkın başına bin bela geldi,

Ben sabır gösterdim, deli olmadım,

Ben şair değilim, atam gardaşım.” (İsmail, 1972)

Gençlikte ve Sovyet döneminde şaire gösterilen ortam belli sınırlardaydı. O sırada şair cesurca bu çerçeveden dışarı çıktı. Ancak o zaman, yeteneğinin gücüyle ve karakterinin sert olması nedeniyle vb. Örneğin, şair “Ağackakan, döy kapımı” dediğinde, orijinal, okuyucuyu daha geleneksel klasik tarzdan ayıran ve dikkatini çeken yeni bilgiler sunar. “Kapıyı çalmak” başlı başına bir haberdir. Belki de şairin kapısını çalan, özgürlüğün müjdesini veren o kuştur. Fakat her durumda, şair kapısının çalınmasını isterdi ve yeniliğe, değişikliğe davet ediyordu.

Bu davet bir slogan değildi, sanatsal bir imajdı, inananların yüreğinde derin izler bırakan motive olmuş bir durumdu. Yirminci yüzyılın başlarında uyanmayı reddeden hicivin aksine, M. İsmail kapısını çalarak ulusun hafızasını uyandırmak istedi. Bu ses, temyiz ve ulusal uyanış çağrısıydı. Uyan, ey insanlar, uyan, ey halk diyordu şair! M. İsmail, M.H.Şehriyar gibi, “ya uyan, ya da sonuna kadar yan” demedi. “Ayağa kalk, Azerbaycan!” sloganı şiire, ulusal kurtuluş hareketiyle geldi. M. İsmail'in şiirindeki milli değerlere dönüş, Sovyetlerin sakin ve sessiz yaşamında başladı ve “ağackakan kapını çalıyordu.”

Şairin ulusal değer kavramları içerisinde, vatan, millet ve devlet gibi kavramlarının her birinin derin bir anlamı vardır ve şiirde duygu dolu anlarla birlikte sunulur. Bu kavramlar, şairin kalp atışlarıyla birlikte verilir ve ayrıca, içindeki acı ve keder belirtilir:

“Ne güne koydular toprağı, taş,

“Melik”i düşmandır Beyreklerine

Nice ki, verildi bu halkın başı

Bu halkın akıldan seyreklerine,

Ben şair değilim, atam gardaşım.” (İsmail, 2018)

Burada anavatan ve devlet, hükümet ve insan kavramları şiirin ana unsurlarıdır. Şair, anavatanının kaderini düşünür, ulusal değer birimlerinin böyle acınacaklı bir durumda olduğu yönündeki endişesini dile getirir. Aynı zamanda, şair kötü yönetime karşı eleştirel tavrını ifade eder. Çünkü hükümetin kendisi bir kültür kurumudur ve merkezi çekirdeği adalettir. Çünkü, büyük Atatürk'ün dediği gibi, “Adalet mülkün temelidir.” Çünkü “zulümle abad olunmaz.” Yine de, Atatürk'ün dediği gibi, “kendilerini adalet içinde idare etmelerini sağlayamayan uluslar er ya da geç diğer ulusların kölesi olacak.” Bu kavram, VI-VIII. Yüzyılların Orhon-Yenisey yazıtlarında da yansıtılır. Orada, birliğin önemi üzerinde durulur ve birliğin yokluğunda ulus bir yabancı olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Şimdi Türk milletlerinin çoğu, Göktürk'ün yazıtlarındaki vasiyeti unutmuş, bağımsız devletlerini kaybetmişler. M.İsmail, Bilge Kağan'ın, İstemi Kağan'ın Türk devleti tarihindeki rolünü bugünkü şiirlerinde göstermeye çalışır. Türk birliğine davet eder ve bu yolda mücadele eder. Türk devletlerini ve devletçilik geleneklerini korumaya, demokratik kurumların kazanılmasına çağırır. Hükümettekilere sorumluluklarını hatırlatır. Halkını bu meselelere aktif olarak katılmaya çağırır.

Milli değerlerin ahlaki içeriği dürüstlük ve doğrulukla düzenlendiğinde, toplumun hayatı daha rahat ve müreffeh hale gelir. Helallik olmadıkta dürüstlük yoktur ve oranın bereketi kaçar. “Oğuz Daha Uykudadır” şiirinde, şair Kitab-i Dede Korkut anıtına baş vurur, imgeyi, motifi ve anlamı oradan alır. Hamurunda helallik olmayan doğru dürüst bir insan olamaz. Şair bunu, “Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü” boydan da getirdiği örnekle göstermeye çalışır.

“Öz özünü bulmayanlar,

Özgelerle yüz göz olur.

Sevgiden doğulmayanlar,

Doğunca, Tepegöz olur...” (İsmail, 2018)

Şair için, milli değerlerin ön saflarında yer alan halkın, devlet yöneticilerinin, ulusun liderlerinin dürüst insanlar olması önemlidir. Şiirdeki temel fikir aynı zamanda değerleri ve değer taşıyıcılarını korumaya hizmet eder.

19. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan toprakları yabancılar tarafından işgal edilmeye başlandı. Türk halkının birleşmemesi nedeniyle, topraklar kayboldu ve kaybolmaya devam ediyor. Vatan parçalanmış, bölünmüş ve azalmıştır. Şair şiirinde bu durumu acılı bir şekilde ifade eder:

“Kendinden geçirir insanı hede,
Boş kalan yurtlarda uluşur itler.
Şair Karabağ'da, şair Göyçe'de:
Canını el için veren şehitler...

Ben şair değilim, atam gardaşım.” (İsmail, 2018)

Ulusal değerlerin ciddi şekilde zarar gördüğü şu anki tarihsel bağlamda, şair olmak ve dertlerin tercümanı olmak zordur. Ulusal acı şairlikten öteye geçer, şairlik acının gölgesinde kalır. Acının büyüklüğü hem şiiri hem de şairi aşar:

“Kem fırsat bahtımın kulağı kar mı?

Ben şair değilim, atam gardaşım,

Öğren, gör bu günün şairi var mı?” (İsmail, 2018)

M. İsmail, zamanının ulusal değerlerini korumak için çabalar, değerini açıklar ve önemini vurgular. İnsanların bu değerleri korumada pasif pozisyonları ile ilgili memnuniyetsizliğini ifade eder. Çünkü ulusal değer bütündür, insanlarındır, milletindir. Tıpkı herkesin yarattığı gibi korunmalı ve bir arada tutulmalıdır. Bu açıdan, ulusal değer kavramları ve ulusal kültürel kurumlar birlik olmadan korunamazlar. Şair bunu derinden anlar ve insanları mücadele etmeye çağırır. “Sen Kimi Seçiyorsun?” şiirinde bu rahatsızlık ifade edilir.

“Ne oldu: Yahşiyi pisten seçmedin?!

Ne oldu: Altını misten² seçmedin?!

Ne oldu: Eğriyi düzden seçmedin?!

Sen kimi seçersin, sen kimi, halkım?!” (İsmail, 2018)

Şair, seçim kültürünün demokrasi ve bağımsızlık yönünde önemli bir olay olduğunu bilir ve devlet değerlerinin korumasında önemini anlar. Halkı bu konuda çok dikkatli olmaya çağırır ve milli değerlerin geleceği konusundaki endişelerini dile getirir. Zira Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra demokratik bir devlet kurmaya doğru ilerler. Onu durdurmaya çalışmak için emperyalist güçler ve yardımcıları var. İnsanlar henüz seçim yapamıyor, seçme şansı verilmiyor, seçim gözlemi için şartlar sağlanmıyor. Demokrasinin kilit bir göstergesi olan seçim mekanizmaları işe yaramaz. Şair, halkın milli değerlerin geliştirilmesindeki rolünü ve katılımını arttırmaya odaklanmaktadır. Bağımsızlığımızı yeniden kazanmış olsak da, emperyalist güçlerin etkisinin üstesinden henüz gelemedik, halkın seçimiyle devlet kuramadık. Bu yüzden millet acı çekiyor. Şair “Bu Millet” şiirinde bu konudaki tutumunu açıklar:

“Hala arzuları toz içindedir

Hala demədiyi söz içindedir.

Bilmir çıkış yolu öz³ içindedir

Özge ümidine yesir bu millet” (İsmail, 2012)

Şair, ulusal değerlerin “Günah” şiirinde olumsuz etkilerini açıklar. Emperyalist güçlerin anavatanlarını bölmelerini ve işgal politikasının bugünkü gizli korunma şeklini eleştirir. Milletın başına bu belaların gelmesindeki manevi faktörleri araştırır. Belki bu millet Tanrı'ya karşı günah işlemiştir, belki bu yüzden de bu kadar acı çekiyordur. Böyle bir günah varsa, şair fedakarlıkla çözülebileceğini ve ülke için kendini feda etmeye hazır olduğunu belirtir.

---

² Bakırdan

³ Kendi

“Çoğu yelçekene benzetmiş seni,
Şimalden Cenuba çoğu taptadı.
Ayırıp Tebriz’i, bölüp Göyce’ni,
Şimdi de Karabağ hak hesaptadır.
Ne edek, bir yurdun günahı varsa,
Ya bizi yok eyle, ya bize gün ver.
Allah, o günahı kurban yıkarsa,
Kurbanın ben olam, bana ölüm ver.” (İsmail, 2018)

Mehmet İsmail'in yaratıcılığı ulusal değerler bakımından zengindir. Eserlerinin çoğunda, vatan ve millet, kültür ve devlet değerleri hakkında sanatsal fikirlerle karşılaşırız. Her yerde şair, bu değerleri farklı şekillerde korumanın önemini ifade eder. Şairin sürekli olarak ulusal değerleri teşvik eden yaratıcılığı, bir bütün olarak zengin ve sanatsal bir ulusal fikir kaynağı haline geldi. Bu zengin kaynak, milli bağımsızlık fikrimizin canlı bir örneğidir ve milli değerler kavramını içermektedir.

KAYNAKLAR

1. İSMAİL, M., (1996) Ana Elleri (Şiirler), Azereşir, Bakü
2. İSMAİL, M., (1969) Dünyaya Bakıyorum (Şiirler), Gençlik neşriyatı, Bakü
3. AKİMOVA, E., (2016) Birce Ana Vatanmış Yerde Kalanı Grbet, Edebiyat gazetesi
4. YUSİFLİ, C., Mehmet İsmayıl'ın 70 yaşı, Azerbaycan dergisi.
5. İSMAİL, M., (2012) Yohun Varlığı (Seçme Şiirler), Bakü
6. İSMAİL, M., (1972) Akşamlar, Sabahlar (Şiirler), Gençlik neşriyatı, Bakü
7. İSMAİL, M., (1976) Söz Vahtına Çeker... (Şiirler), Azereşir, Bakü
8. İSMAİL, M., (1978) Koymayın Dünyanı Adileşmeye (Şiirler), Gençlik neşriyatı, Bakü
9. İSMAİL, M., (1978) Bahtıma Düşen Gün(Şiirler), Yazıcı neşriyatı, Bakü
10. İSMAİL, M., (1981) Daha Yaşamağa Değer(Şiirler), Gençlik neşriyatı, Bakü
11. İSMAİL, M., (1978) Dövüş, Galebe (Şiirler), Yazıcı neşriyatı, Bakü
12. İSMAİL, M., (1984) Dünya Bizim Evimizdir (Şiirler), Gençlik neşriyatı, Bakü
13. İSMAİL, M., (1987) Aman Teklik Elinden (Şiirler), Yazıcı neşriyatı, Bakü
14. İSMAİL, M., (1990) Ümitten Asılan Kılıçlar (Şiirler), Yazıcı neşriyatı, Bakü
15. İSMAİL, M., (2010) Poemalar, Sabah neşriyatı, Bakü
16. İSMAİL, M., (2018) Yele Bir Şey Söylemişim, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul
17. İSMAİL, M., (2000) Yaş Altmışa dayandı, Bakü, TS Matbaası, 2000

MEHMET ARAS'IN YARATICILIĞINDA ULUSAL İSTIKLÂL DÜŞÜNCESİNİN TANIMI

A MANIFESTATION OF THE IDEA OF NATIONAL INDEPENDENCE IN THE
CREATION OF MAMMAD ARAZ

Doç. Dr. Tenzile RUSTEMHANLI

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin N. Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü

ÖZET

Bildiğimiz gibi Sovyet hükümeti iktidarda bulunduğu zaman zarfında Azerbaycan halkına kendi Türk kökenini unutturmaya, onu Türk dünyasından koparmaya, böylece Sovyet halkları içinde asimile etmeğe çalışmış ve Azerbaycan siyasetini bu ilkeler çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Bu yolda kısmen başarı sağlanmış, ülkede ulusal ve ideolojik değerlerden uzak, mevcut sistemin hayranı olan bir topluluk yetiştirilmiş ve bu kesim Ulusal uyanışa neden olabilecek söz veya eylemlerin âdeta katili olmuştur. Bu bakımdan Bahtiyar Vahapzade'nin, Mehmet Aras'ın, Halil Rza'nın, Sabir Rüstemhanlı'nın bağımsızlık dönemi yaratıcılığının ayrıyeten araştırılması ve analiz edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Kendilerinin istiklal hasretiyle yazdığı şiirlerden farklı olarak bağımsızlık döneminde yazdığı şiirlerde bazen nihilizm (hiççilik), çaresizlik öğeleri gözlemlememize rağmen, bu eserler hedef ve inadından şaşmayan bir şairlerin istiklal şiirinin yeni aşamada da mücadele ruhunun devam ettirdiğinin göstergesidir.

Bu büyük şairlerden olan Mehmet Aras'ın yaratıcılığına bakmak istiyoruz. Onun şiirlerinde tüm karakter ve detaylar zamanın ve zaman içinde bulunan insanın iç çatışmalarını sadece yansıtıyor, kendisiyle ilgili düşünmek zorunda bırakıyor.

“Vakit, Zaman, Olmak-Olmamak, Güzellik, Doğa, Hayır ve Şer ve diğer bu gibi anlayışlar Bahtiyar'ın eserlerinde kendi felsefi şiirsel çözümünü buluyordu. Fakat tüm bunlara rağmen onun yazdıkları sonunda bağımsızlık ve ulusallık bağlamında biraraya gelerek, edebiyatımızın millileştirme aşamasının en iyi örnekleri olarak gelecek nesil şairlerimizin yaratıcılığında ve dünyaya bakışında önemli rol üstlenmiştir.

Sovyet yazarının yaratıcılık yöntemi olan sosyalist gerçekçilik ve sovyet insanının arzu ve hayallerini tanımlayan sosyalist romantizmi 70 yıllık bir dönem zarfında edebiyatın parametresini belirleyen, iktidar ve sanat ilişkilerini düzenleyen tek edebi değer ölçütü olsa da ulusal ideoloji bazen parlak, bazen de çok zayıf olmakla kendi varlığını sürdürmeyi başarmıştır. 1950'li yılların ilk çeyreğinde Sovyetler Birliğinde meydana gelen siyasal reformlardan sonra aniden böyle bir demokratik edebi dalganın gelmesi, toplum içinde sosyal çatışmaların çok hızlı biçimde sanatsal metine dönüşmesi, toplumsal-siyasal yapıya karşı çıkan yeni kahraman tiplerinin oluşması, olayların sınıf düzleminden ulusal zemine kayması, tarihi olguların yeni açıdan değerlendirilmesi neredeyse imkansızdı. Bu, en ağır dönemlerinde (1930 – 50'li yılların başlarına kadar) bile edebiyatımızın kendisini koruma içgüdüsünü kaybetmemekle yanaşı kendi varlığını gizli-saklı da olsa koruduğunun ve nesilden nesile ötürmeğe müktedir olduğunun göstergesiydi.

Genellikle tüm dünyada bağımsızlık şiiri, o bağımsızlığı oluşturan sanatçılar, şairler, yazarlar, müzisyenler bulunuyor, onların tamamı kendi eserleriyle ulusu son en kati harp için seferber etmekle adeta kendi tarihi misyonlarını yerine getiriyorlar. Ne mutlu o sanatçılara ki, onlar kendi eylemlerinin – uğrunda mücadele ettikleri ideallerin gerçekleştiği günü görüyorlar.

Şairin çeşitli senelerde yazdığı “Vasiyet”, “Ana yurdum, her taşına yüz süreyim”, “Vatan bana oğul derse”, “Benden geçti, kardeşime değdi”, “İnsan-kayalar”, “Benim Nahçıvan'ım”, “Göy göl” (Gök göl), “Muğan'ın şikayeti”, “Okuyan Tebriz”, “İstisu levhaları”, “Aras'ın ışıkları”, “Baba ocağı”, “Selamet kal”, “Elveda dağlar” şiirleri Azerbaycan edebiyatının en iyi Vatan şiirleri sırasındadır.

Bu şiirlerde şair sadece Vatanın tabiatını, dağlarını, çöllerini, ovalarını, yaylalarını, ormanlarını,

nehirlerini, çimlerini tanımlamıyor, ona duyduğu sevgiyi sade dille açıklamıyor, misyonunu tavsifle bitirmiyor, aynı zamanda vatandaşlık borcundan, yurt sevgisinin karşısına koyduğu sorumluluklardan bahsediyor.

Şair, vatandaşlık sorumluluklarını yerinə getirmeyenlerin vatanının olmadığını ifade ediyor. Bu bağlamda “Benden geçti, kardeşime değdi” şiiri kendisinde, dünle bugün, dedeyle evlat arasında manevi-tarihi bakımdan ihtişamlı ve ibretli şiirsel dialog özelliği barındırıyor. Vatan sevgisi ve vatandaşlık gayesi Mehmet Aras yaratıcılığında ulusal bağımsızlık ve özgürlük düşüncesinin gelişimini öne çıkartarak Milli idealler, devletçilik ve toprak bütünlüğü uğrunda gerçekleştirilmiş mücadelede kendisinin kalemi silaha dönüştüren söz üstadı olduğunu bir daha onaylıyor. “Ayağa kalk Azerbaycan”, “Vatan bizi çağırıyor”, “Ulu şahım, kılıcına ben yaslanayım” ve diğer şiirleri Ulusal Bağımsızlık edebiyatımızın en önemli örneklerindedir. Bu, aynı zamanda gerçek edebiyatın ulusun arzu ve isteklerinin yansıması olduğunun göstergesidir.

Anahtar kelimeler: Tarihi Ortam, Bağımsızlık Dönemi, Şiir, İstiklâl Düşüncesi, Vatanseverlik, Ulusal Ruh, Ulusal Düşünce

SUMMARY

As is known, the Soviet government in the whole history tried to forget the Turkish origin, isolate it from the Turkic world, in this way the people of the Soviet Union tried to assimilate within the framework of these principles and the policies implemented. In a sense, the whole nation was raised in a country, far from national ideological views, admiration of the conquerors, and every word and action that could cause a national revival was cut off. In our view, the independence of Bakhtiyar Vahabzade must be analyzed separately. Unlike his poetic verses, sometimes in verse, he wrote at the time of its independence, we see that the poetry of the poet of independence continues to struggle in a new phase, even though we see elements of nihilism and despair. In every poem of Mammad Araz, every image and detail merely reflects the internal contradictions of time and to think about it. Time, Death-And to be , Beauty, Nature, and Good and Evil all these concepts were finding their philosophical-poetic solution in Bakhtiyar` s poetry. In all cases, his writings combined with independence and nationalism and have played an important role in the creativity and worldview of our next generations, as the best symbols of the nationalization of our literature.

Soviet writer's creative method of socialist realism and the Soviet people's desires and dreams glorifying socialist romanticism 70-year period, the literature, the parameters that define the power of art and regulating the relations between the only literary value, size, though, the national ideology, sometimes bright, sometimes very weak, but with has been able to maintain its existence in parallel. After the political changes in the Soviet Union in the first half of the 1950s, a strong democratic literary wave came, rapidly transforming social contradictions into an artistic text, creating new types of heroes that dissatisfied with the socio-political structure, the transition from class to state to national ground, it could not be investigated. It once again demonstrated that our literature, despite its most difficult times, did not lose its self-defense instinct until the early 30s and 50s, but secretly preserved its national spirit and passed it from generation to generation.

In general, the National poetry all over the world created by the independent artists, poets, writers, composers and their works of own history as a nation by mobilizing the last and decisive battle fulfill missions. The happiest artists are these who see the day when the ideals they are struggling for their work is done.

Poems, which he wrote in different years, “Testament”, “Mother homeland, I`ve moved away and lay on you”, “If homeland says son to me”, “Passed from me, but hit my brother”, “Human-rocks”, “My Nakhchivan”, “Goygol”, “Mughan's Appearance”, “Singing Tabriz”, “The boards of Istisu”, “Lights of Araz”, “Father`s home”, “Bye”, “Bye, mountains” are among the best contry themed poems of Azerbaijan literature. In poetry, the poet not only describes the nature of the Motherland, its mountains, plains, valleys, forests, rivers, meadows, does not endorse his

love with simple words, but also describes the duties of citizenship. The poet says there is no homeland when civil duty is not met. In this sense, the poem "Passed from me, but hit my brother " today is a poetic and magnificent dialogue between the ancestor and the son. Homeland love has once again confirmed that national ideals are a masterpiece of revolutionizing nationalism in the struggle for statehood, by promoting the idea of national independence in the work of Mammad Araz. "Stand up, Azerbaijan", "Homeland call us", "Oh great Shah, I would lean sword" and others poetry was one of the examples of our national independence poetry that showed that literature was a set of people's wishes and desires.

Key words: Historical Conditions, Independence Period, Poetry, Independence Idea, Patriotism, National Spirit, National Ideology

GİRİŞ. Geçen yüzyılda Azerbaycan şiirinin sosyal aktiflik, yurttaşlık abartmasıyla öne çıkan ana çizgilerinden biri Mehmet Aras yaratıcılığıdır. Edebi eleştiri onun şiirini “Vatan taşlarının vatandaşlık nağmesi” olarak nitelemektedir. Gerçekten de Mehmet Aras’ın şiirlerinde Aras nehri, yurdun dağı taşı, yaşadığı tarih, manevi değerlerle ilgili her şey Yurttaşlık türküsü çığırıyor. Onun şiirlerinde Azerbaycan adı kutsaldır. Azerbaycan dendiğinde dağlar şaha kalkıyor, zaman bile duruyor. “Azerbaycan dünyam benim” şiirinde de vatanın gücü, zenginliği, zerafeti şöyle ifade ediliyor:

Azerbaycan – kayalarda bir çiçek,
Azerbaycan – çiçeklerin arasında bir kaya
Azerbaycan – mayası nur, gayesi nur ki...
Her taşından alev uçlu ok olabilir.
“Azerbaycan” denilince ayağa kalk ki,
Ana yurdun yüreğine dokunabilir!

Onun, “Ana yurdum, her taşına yüz koyayım” mısrası memlekete bağlılığın şaheseri gibi sesleniyor.

Onun dağlardan ricası vardır: “Yine bir kayada yeşerttin beni. Yine bir nağmelik kövreltin beni”. Lirik kahramanı toprağa taş kavuşturan bu temennidir, bu beraberliktir. Bu beraberlik duygusu taşları da canlandırıyor, şairin nazarında tarihin kaç bin yıllık yolunu geçerek gelmiş dedelere, ninelere, halalara dönüştürüyor. Kayalar kanatlanıyor: onların kanatları çoğu zaman, aynı zamanda şiirlerin şiirsel kanatlarına dönüşüyor. Bu düşünce “Vatan kayaları, vatan taşları” serisiknden olan “İnsan-kayalar” şiirinde daha belirgindir. Şair her kesin taşlarla anlaşabilmesini Şair taşlarla herkesin konuşmasını, “insanlık tarihini yansıtan kayaların mazisinin” uyanmasını söylüyor, bunun da peşinden poetik hislerle dolu mısralar sesleniyor:

Bu kaya serkerdeler,
Anda beni-taşaskeri her halde kor katılayım bu saflara
Kayaların mazisini, kayalara yazmam için.
Bu durumda vatan sanacaktır beni,

Küçücük bir vatan taşı.
Vatan taşı olmayandan
Olmaz ülke vatandaşı.

Tebrizden, kardeş derdinden bahis açıldığı zaman dağların taşların hiddeti kökleniyor.

Ağlarsa ağlardı yıldırım gibi
Kürşat saçı yolan sıldırım gibi
Kapıp şimşekleri bir şırım gibi
Nağme örüyordu dağlar başında
Tebriz okuyordu dağlar başında!

Şairin kalem arkadaşı Sabir Rüstemhanlı'nın da söylediği gibi: “Yüz yıllardan beri büyük şairlerimizin yaratıcılığında şiir, sanatsal anlatım kavramının taşıdığı yükten daha fazla yüklenmiştir; yani Azerbaycan şiirinin toplumsal ve manevi tutumu sanatsal anlatım sınırlarını aşmıştır. Yüksek sanatsallıkla yanaşı, şiirimiz aynı zamanda olduğu dönemin çoğu bilimsel, toplumsal, siyasal, felsefi bilgilerinin de ansiklopedisi durumunda olmuştur. Bu nedenle de şu anda bizler şiir tarihimizi, aynı zamanda, toplumsal düşüncemizin bir dizi alanlarına ayna tutan bir mucize, büyük akıl ve bilgiyle, yüksek zeka ile büyük duygunun, ilhamın olağanüstü sentezi, vahdeti olarak görüyoruz.”

Sevgili şairimiz Mehmet Aras'ın yaratıcılığı da bu büyük geleneğe sadıktır

Edebiyatın, orduların günümüzde kılıçla yaptığı veya yapamadığı işleri kendi omuzlarına alması gerekiyor. Yani şiir halkın dert ortağı, silah arkadaşı olmalı ve sürekli olarak ona manevi birlik, bütünlük, eğilmezlik çağrısı yapmalıdır. Mehmet Aras'ın şiir sanatı da böyle toplumsal ve sanatsal gerçeklerin kavrayışı ve parlak ifadesidir.

O, “Aras şairi”dir; “vicdanını avuçlara sağmadan”, tüm yaşamı boyu kara toprağımızı şans, kader aynası olarak algılayan ve onun bütünlüğü, lekesiz olması için savaştan, “şanssızlığın” taşıyıcısı olan ve böyle bir “çiftçi ömrü”, “renkler ömrü” yaşaması ile gurur duyan sanatçıdır.

Ben Tebrizli, Nahçıvanlı,

Ben Genceliyim,

Çok görmüşüm duvar için ölenleri de.

Alışkınım toprağımın bölünmesine,

Hiç kazanan görmedim ben bölenleri de. –

mısralarını yazan şairin tüm yaratıcılığı da esasında toprak parçalanmaları, Güney – Kuzey ayrılıklarının en başta duran manevi bölünmezlik örneğidir.

İşte Mehmet Aras şiirinin cazibesi kendi okuyucusuna yurttaşlık dersi vermesi ve bu bağlamda kendi sorumluluğunu yerine getirmesidir.

Mehmet Aras şiiri Azerbaycan toprağıyla soluk alıp veriyor. Zira onun kahramanı bu toprağın bir parçasıdır, çiçeğinin böceğinin dilini anladığı gibi, mazisini bildiği gibi, günümüzde ülkeye nam salmış emek insanlarının kalbini duyuyor, onların sevincine ve kederine de ortak olmayı başarıyor.

Bu bağlamda Mehmet Aras`ın yurttaşlığı soyut bir kavram değil, yazarın büyük yaşam deneyimlerinden, ışıklı düşüncelerimize sıkı bağlılığından toplumun kalkınmasını felsefi bilgelikle duymasından gelen bir inam, bir yol, bir amaçtır.

GELİŞME: Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatı karmaşık ve trajik yol geçmesine, kendi saflarından yüzlerce yetenekli kalem üstatlarını kurban etmesine rağmen bir bütün olarak sosyalist gerçekçilik ilkelerinin çerçevesiyle sınırlı kalmamış, gerektiğinde “ulusal biçimli, sosyalist konulu” edebiyatının sınıflandırma idyolojisinin arka planında olsa bile, insan ve zaman, insanın iç dünyası, ulusal benlik bilinci, bireysel dünya bakışı ve diğer sorunları unutmamış, toplumsal problemlerin şiirde, nesirde sanatsal çözümünü sunmaya çalışmıştır. Belirtilen dönemde Samed Vurgun`un Azerbaycançılık ve Vatanseverlik ruhunu ifade eden birçok şiirlerinde, Süleyman Rüstem`in Güney yaratıcılığında, Resul Rıza`nın felsefi sözlerinde, Mehmet Râhim`in klasik uslupta yazdığı sanat örneklerinde sosyalist gerçekçilik çerçevesinde milli duyguların, milli düşünce ve arzuların da ifade edildiğine tanık oluyoruz. Stalin`in ölümünden sonra “kişilik kültü” adıyla Sovyetler Birliğinde başlatılan reformlar, siyasal sistemde oluşan boşluklar, ideoloji sınırlarının kısmen genişletilmesi, uzun zamandır satıraltı söylenen fikir ve mulahazaların ortaya çıkmasına, insan faktörünün toplumdaki yerinin belirlenmesine, ulusal kendini bilmenin ve kendine dönüşün hızlanmasına, milli ideolojinin sanatsal olguya dönüşmesine olanak tanıdı. Devam eden yıllarda bu süreç yükselen çizgi ile ilerleyerek hem ihtiyar neslin temsilcilerini, hem de yeni edebi güçleri kendi safına çekerek millileştirmenin derinleşmesine, milli-manevi kendini bilmenin ve bağımsızlık düşüncelerinin

kuvvetlenmesine neden olmuş, “Bir süre edebiyatda sosyalist düşüncesiyle milli tefekkür, milli düşünce diğerine engel olmadan beraber yürümüştür” (3).

Milli ruhun korunması ve aktarılması geleneğine “Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatı”nda aşağıdaki biçimde rastlıyoruz: “Milli ruh geçen yüzyılın 30’lu yıllarında Samed Vurgun’un “Azerbaycan” (1935), 40’lı illarda Osman Sarıvelli’nin “Getir oğlum, getir” (1943), 50’li 60’lı yıllarda Bahtiyar Vahapzade’nin “Gülüstan” (1958), “Ana dili” (1960), M. Şehriyar’ın “Haydar baba” (1954), Söhrab Tahir’in “Ana dili” (1960), H. Savalan’ın “Türkçe teraneler” (1962), B. Sehend’in “Sazımın sözü” (1965), H. Rıza’nın “Ana dili” (1959), “Dilim benim, torunum benim” (1962) şiirlerinde tezahür ediyor” (3, s.120). 1943 yılında “Ana ve resim” adlı ilk şiiri basılan Bahtiyar Vahapzade yaratıcılığını 20. yüzyılın ulusal olayına dönüştüren önemli faktör kendisinin mücadeleci ruhu, tüm konularının ulusal zeminde sunulması, halkının dünya halkları içinde yaşamak ve var olmak haykırıtısı, Ana dili, Ulusal Bağımsızlık ve Egemenlik gibi insan haklarını beyan etmesi olmuştur. Vagif Yusuf lu çok iyi yazıyor: “Azerbaycan halkının manevi dünyasını, mücadele tarihini, entelektüel dünyasını, geçmişinden bugününe uzayan yolu – bu yolun şanlı sahifelerini, aynı zamanda trajik, dramatik görüntüsünü bizler diğer büyük sanatçılarımızın yaratıcılığıyla yanaşı Bahtiyar’ın eserlerinde de gözlemleyebiliriz. (10). O, 1958 yılında yazdığı “Gülüstan” manzumesinde Azerbaycan halkının tarihi trajedisini edebiyata taşımış, Rus ve Fars imparatorluğunun pençesi altında inleyen Azerbaycan halkının özgürlük ve bağımsızlık uğrunda adil mücadelesinin edebiyatımızın sürekli konusu olduğunu yeniden onaylamıştır. Ondan yedi sene önce yazdığı “Güneyli bacıma” (1951) adlı şiir ile şair Azerbaycan’ın Güney derdini kendine özgü biçimde somutlaştırmakla yanaşı, aynı zamanda Kuzeyli insanların da ağır yaşamını, durumunu, “hayırsever imparatorluk” diye bir şey olmadığını ortaya qoymuştur.

Ay gibi kalbinde kıvrılan bacım,
Aşınayım bu dertli sözlerine.
O güzel Tebriz’in sabah sisinden,
Çiy mi serpilmiştir kirpiklerine? (7, s. 84).

Şair bu fikrini “Gülüstan” eserinin ikinci kısmı olarak yazdığı Güneyde devam eden bağımsızlık hareketinin liderlerinden biri olan M. Çehrekanlıya ithaf ettiği “İstiklâl” (1999) manzumesinde daha sert ifade etmiştir.

Zaman bu toprağı yoğurur kanla,
Zamanı gelnce bir söz dünyalar açar.
Artık anlıyoruz ahla, figanla,
Ne dikenli tel erir, ne sınır uçar (8, s.95).

Biz bu özellikleri şairin Fuzuli, onun karakterleri, aynı zamanda yaşamıyla ilgili şiir ve

manzumelerde apaçık görüyoruz. Bu şiirler eylem, itham üzerinde değil, üşünce üzerinde yazılmıştır; tarihsel-sanatsal olgu bulunuyor, fakat çağrı, çığılık, mücadele bulunmuyor:

Bu bir kalbin sesi değil, milyon kalbin bir sesidir,

Tüm yaşamı esarete geçen halkın nalesidir.

“Şeb-i Hicran” koca Şark`ın bir yazgısı, kaderidir.

Mahkum olan milletlerin “yardım” diyen çığılığıdır (9, s.73).

V. yusuflu konuyla ilgili yazıyor: “Ben, Bahtiyar Vahapzade`nin Mirza Aliekber Sabirden sonra kendi dönemine, dünyaya karşı en acımasız muhalefet eden şairlerden olduğunu düşünüyorum. Dahi Sabir`in “Hophopname”si göz yaşları içinde bir kahkahaydı. Seslendiği halka “kendini anla” feryatlarını ulaştırıyordu. Bahtiyar`ın “Bahtiyarnamesi”nde ise ne göz yaşları bulunuyordu, ne de kahkaha. Bu, bilge şair-feylozofun bazen çılgın, bazen de hiddet dolu çağrılarıydı: “Ey halkım, kendini anla ve düşün... Yüzyıllar boyu seni takip eden ve kahreden bu belalardan kendin kurtuluş yolu ara, tarihten ibret al!” (11).

Tanınmış edebiyat bilimadamı Kurban Bayramov nedendir bilimez, Halil Rıza`yı “20. yüzyılın ikinci yarısının ve 21. yüzyılın ilk on yılının yetiştirdiği” kudretli şair olarak niteliyor, oysa ki, Halil Rıza`nın yaşamı 1994 yılında kopmuştur (5).

Vatan, halk, Ana dili, muhteşem geçmiş, tarihi kahramanlar ve kahramanlıklar gibi kavramlar şairin daha ilk şiirlerinde şiirsel karakterler, teşbih ve metaforlar biçiminde sanatsal tecessümünü bulsa da, fakat bu eserlerde daha fazla tarif tahkiyesi, peyzaj oluşturmak isteği, konulu düşünceleri kendisinde barındırmıştı. Onun 50`li yıllarda yazdığı “Şairin yanıtı”, “Benim baba yurdum, baba meskenim”, “Tebessüm”, “Dostluk”, “O dağlarda büyüdü”, “Ana mektubu”, “Senin bahçende”, “Sarp kaya üzerinde meşe”, “Evlat hasreti”, “Baba elleri” ve diğer şiirlerinde toplumsal konulara temas etse de, itiraz noksandan, eleştiri mizahtan öteye geçmiyor, sözel kahraman direniş gösteremiyor, soyut düşünceler içinde kayboluyordu. Akademisyen Bekir Nebiyev “İstiklal şairi” başlıklı makalesinde kendisinin hatta ilk kitabında (“Bahar gelir” 1957) basılmış şiirlerinde diğer Sovyet şairleri gibi “komünist ideallerinin ifadesi”nin önemli rol oynadığını yazıyordu (6, s.6).

Halil Rıza`nın 1960-70 yılları yaratıcılığındaki ilk Azerbaycancılık fikirleri sonradan gelişerek Güneyin ve Kuzeyin birleşmesi düşüncesine, daha sonra da (80`li yıllarda) Büyük Türk birliği davasına kadar genişlemesine neden olmuş ve sonuçta kendisinin Sovyet dogmaları ilişkisinin daha da keskinleşmesinde belirlemiştir. Bu anlamda Yaşar Karayev haklı olarak kendisiyle ilgili yazıyordu: “... Vatanın ve şairin kaderi başka hiç bir yerde, hiçkimsede bu kadar – Halilde olduğu kadar benzerlik arzetmedi. Sadece gerçek fitri şairler yaşamın, şehitliğin denemesine, aynı zamanda şiirin sınavına böyle uyum sağlar, bu düzeyde hazır olurlardı. ... Esasında, Halil şimdiye kadar kuvvetli ruhun, idrakın yansıması olan bir varlıktı, bundan sonra

da ruhun sembolü olarak yaşamaya devam edecektir” (12).

Akademisyen İsa Habibbeyli'nin söylediği gibi, Mehmet Aras “sanatını kendisinin ve üyesi olduğu halkın olağanüstü biyografisine dönüştürmeyi” başarmış büyük söz ustasıdır. O, sosyal iç çatışmalara karşı mücadeleye başlamış, büyük Vatancılık-Azerbaycançılık aşamasından geçerek Ulusal Bağımsızlıkta kararlaşan çokkademeli milli-manevi, aynı zamanda bu ulusallığın içinde bireysel gelişimin şiirsel, aynı zamanda savaşçı şiir sanatını oluşturmuştu. Mehmet Aras'ın zahmet ve helallikten, temizlik ve paklıktan, doğayla direkt dialogtan doğan ilk şiirlerindeki samimiyet, romantik-felsefi mühakemeler müteakip yıllarda onun toplumsal siyasal ortama hassas yanaşmasına, gerçekliğin sanatsal yansımasından oluşan sanatsal eğilimler arasında bulunan farkları doğru değerlendirmesine, olay ve konuları tarafsız analiz etmesine ve somutlaştırmasına olanak tanımıştır. Sonuçta kendisinin yaşadığı ortamda yaşananları – toplumsal-siyasal düzenin ortaya koyduğu gerçeklikleri bazen şaşkınlık ve anlaşılmazlıkla, bazen hiddet ve kızgınlıkla karşılayarak olduğu gibi sanatsal filitreden geçirip, manzum metine dönüştürdüğünü görüyoruz. Fakat şunu da belirtelim ki, Sovyet kurallarının hakim olduğu bir toplumun şairi olmaya hazırlanan Mehmet Aras'ın ilk şiirlerinde sosyalist gerçekçiliğinin – sovyet edebi yönteminin iyimserliği, ihtişamı, parıltısı, gürültüsü çok az, belki de belirsiz düzeyde olsa da, bu şiirler inkarçı ve itirazçı değil, daha ziyade bağımsız ve özgür sanatsal düşüncenin ifadesi etkisini uyandırıyor. Fakat 60'lı yılların ikinci çeyreğinden beri Mehmet Aras yaratıcılığında Vatan ve Vatandaşlık konuları öncü çizgiye, onun şiirlerini yönlendiren ve özendiren düşünce estetik kaynağa dönüşüyor; kendisi de bu konunun mahiyetinde bütün Azerbaycan, Kuzey ve Güney kıyıları memleketi ve onun tarihi-kaderi, ağrı-acıları yansıyor. Akademisyen İsa Habibbeyli, “Halk şairi Mehmet Aras: büyük sanatla kişiliğin vahdeti” başlıklı makalesinde Mehmet Aras'ın Vatan anlayışını şöyle açıklıyor: “... Vatan baba ocağı, öz yurt, el-oba, Kura ve Aras nehridir. Mesleği coğrafya öğretmeni olan Mehmet Aras edebiyatta bütün Azerbaycanın en kamil, bitkin, dolgun şiirsel coğrafyasını oluşturmayı başarmıştır. Ana Vatana ve kişiliğe ait olan bütünlük amilini her iki makamda da örnek düzeyinde tüm ihtişamıyla yaşatmayı başarmak Mehmet Aras'ın hayatta da sanatta da çok önemli başarısıdır” (2, s.148-149).

Edebiyatbilimci Kurban Bayramov yazıyor: “80'li yılların sonlarında Ulusal Bağımsızlık Harekatı genişlediği sırada Halil Rıza'nın gür sesi Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde duyuluyordu. O, tüm varlığıyla, şiiriyle, amacı ile yetiştirdiği ve zamanın hükmü ile ortaya çıkan halk hareketine katılmıştı, her yerde Rus şovenist siyasetini, Karabağ topraklarına saldıran ermeni eşkiyalarını ateşli konuşmalarıyla ifşa ediyordu. Onun şiirleri, “Azatlık meydanı”nda halka yönelmiş hitapları Azerbaycan halkını bağımsızlık uğrunda mücadelenin silahlı askerine dönüştürdü ve meydanı çevreleyen Rus ordusundan, Rus tanklarından daha kuvvetli idi” (4).

SONUÇ: Genel olarak Ulusallık ve bağımsızlık, özgürlük ve hürriyet düşüncesi Mehmet Aras şiirine vatandaşlık pozisyonundan ve vatandaşlık kararlılığından, gayesinden gelmiştir. “Vatansız insan köksüz daldır ve kökü bulunmayan tüm canlılar yok olmaya mahkumdur” gerçeğini kendi şiirinin amentüsü olarak belleyen şair tüm vatandaşlarını bu dünyaya “Azerbaycan dünyasından” bakmaya, Ana Vatanın sonsuza kadar yaşaması için vatandaşlık misyonunu gerçekleştirmeğe davet ediyordu. Öten asrın 60`lı yıllarında yazdığı bir şiirinde, Vatan nağmesi söylemeyen bir halkın tarihi yazılamaz diyordu:

Vatan nağmeleri olmasa bir an,
Gönülde gül açıp yaz ola bilmez.
Nağmesi olmayan, şiiri olmayan
Bir halkın tarihi yazıla bilmez.

Mehmet Aras düşünüyor ki, bütün bir vatanın kurtuluşu Karabağda, Hocalıda gerçekleştirilen trajedilere göre kısas alınacağı takdirde Millet için gururlu, şerefli olabilir. Bu nedenle de şair, “Atın beni tank altına, küçük bebeği kurtarayım. Nasıl “seni”, nasıl “beni” kurtarayım” – diyerek dedelerden kalma savaş ruhunu ve mücadele azmini uyandırmaya, halkı seferber etmeğe çalışıyor. Onun bu dönemde yazdığı şiirler samimiyeti, duygusallığı, ideoloji fonksiyonu, gerçek görüntüsüyle ahlak ve manevi değerlere dayanan insanın ulusal iç kişiliğini biçimlendirmeğe veya ulusal karakterin tarafsız sanatsal tanımını vermek için düşünülmüştür. Bu sanatsal formül sadece şairin kendi dönemi için değil, bu gün de, ileriki yıllarda da Azerbaycan insanının milli-manevi niteliğini, onun ulusal bilinç ve düşüncesinin sınırlarını, yaşam potansiyelini belirleyen önemli manevi değerler safında bulunacaktır.

Kaynakça

1. Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatı: 2 cilt, I. c. Bakü: Elm ve tahsil, 2016, 800 s.,s.120
2. [Yine de orda, s.148-149](#)
3. Bayramov K. M. Halil Rıza Ulutürk`ün mübariz poeziyası, <http://miq.az/az/xelil-rza-uluturkun-mubariz-poeziyasi>
4. [Yine de orda](#)
5. Habıbbeyli İ. A. Sosyalist gerçekçilikten milli istiklale kadar, <http://science.gov.az/news/open/7146>
6. Nebiyev B. İstiklal şairi / Halil Rıza. Seçilmiş eserleri: 2 cilt, I. c., Bakü: “Şark-Garp”,

2005, s. 4-25,s.6

7. Vahapzade B. M. Eserleri: 10 cilt, I c., Bakü: Elm, 2008, 584 s.
8. Vahapzade B. M. Seçilmiş eserleri: 2 cilt, II c. (Poemalar). Bakü: “Önder neşriyat”, 2004, 320 s., s.95
9. Yine de orda,s.73
10. Yusifli V. E. O, halkın divanesiydi. “Azerbaycan” gaz., Bakü, 2015, 13 Şubat, № 34
11. Yusifli V. E. Poeziyamızın Bahtiyarı. “Edebiyat” gaz., Bakü, 2010, 20 Ağustos, № 33 (3732).
12. <http://achiqkitab.az/Books/Read/265/>

TÜRK İŞ HUKUKUNDA YILLIK ÜCRETLİ İZİN ANNUAL PAID LEAVE IN TURKISH LABOR LAW

Arş. Gör. Hamide Merve GÜÇLÜ
Selçuk Üniversitesi

ÖZET

Anayasa'nın çalışma şartları ve dinlenme hakkı başlığını taşıyan hükme göre; dinlenmek, çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir (m.50/III-IV). İş Kanunu ise hükmü emredici olarak düzenlemiş ve yıllık ücretli izin hakkından vazgeçilemeyeceğini hüküm altına almıştır (İşK.53/II).

Yıllık ücretli izne hak kazanabilmek için işçinin işyerinde işe başladığı tarihten itibaren fiilen, en az bir yıl çalışmış olması şarttır (İşK.53/I). Bu süreye deneme süresi de dahildir. Bir yılın dolmadığı iş sözleşmelerinde çalışılan süre ile orantılı olarak yıllık izin kullanımı söz konusu olamaz. Bu hükmün sonucu olarak işçi hak ettiği yıllık ücretli izni gelecek çalışma yılının içinde kullanır (İşK.54/IV). İşçinin aynı işverenin değişik işyerlerinde çalıştığı durumlarda, yıllık ücretli izne hak kazanmak için gerekli sürenin hesabında, işçinin aynı işverene ait ilk işyerinde çalışmaya başladığı tarih dikkate alınır (İşK.54/I). Bu hesaplama işçinin çalışmaları arasında zaman olması durumunda dahi bu şekilde yapılır. Bir yıldan daha kısa süren mevsimlik veya kampanya işlerinde çalışan işçilere İş Kanunu'nun yıllık ücretli izinlere ilişkin hükümleri uygulanmaz (İşK.53/III). Ancak bu kural nispi emredici olup tarafların anlaşmasıyla işçi lehine değiştirilerek, mevsimlik ve kampanya işlerinde çalışan işçilere de yıllık izin uygulaması yapılması mümkündür. Ayrıca bir işyerinde mevsimlik işlerde çalışan işçi, çalışma mevsiminin olmadığı dönemde aynı işyerinde farklı işlerde çalıştırılıyorsa da, bu işçinin yıllık ücretli izin hakkından faydalandırılması gerekir. Kısmi süreli veya çağrı üzerine çalışmaya dayalı iş sözleşmesi ile çalışanlar da yıllık ücretli izin hakkından tam zamanlı çalışanlar gibi yararlanır ve farklı işleme tabi tutulamaz (Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği m. 13/I). Bu işçiler hak ettikleri yıllık ücretli izni bir sonraki yıl izin süresi içine rastlayan günlerde çalışmamak suretiyle kullanırlar (Yön. m. 13/II).

İşçilere verilecek yıllık izin süresi onların işyerindeki çalışma süresine, yaptığı işe ve yaşına göre değişir. Şöyle ki, hizmet süresi bir yıldan beş yıla kadar (beş yıl dahil) olanlara on dört günden, beş yıldan fazla on beş yıldan az olanlara yirmi günden, on beş yıl (dahil) ve daha fazla olanlara yirmi altı günden daha az yıllık izin verilemez. Yer altı işlerinde çalışan işçilerin yıllık ücretli izin süreleri dörder gün arttırılarak uygulanır (İşK.53/IV). Ancak on sekiz ve daha küçük yaştaki işçilerle elli ve daha yukarı yaştaki işçilere verilecek yıllık ücretli izin süresi yirmi günden az olamaz (İşK.53/V). Yıllık izin süreleri iş sözleşmeleri ve toplu iş sözleşmeleri ile artırılabilir (İşK.53/VI).

Anahtar Kelimeler: Yıllık İzin, Dinlenme Hakkı, Ücretli İzin

ABSTRACT

According to the provisions of the Constitution titled working conditions and right to rest; rest is an acknowledged right of employees. The scope of the right and conditions of paid week and holidays as well as the paid annual leave are regulated by law (a.50/III-IV). The Labor Law regulates the provision as mandatory and states that the right to annual paid leave cannot be waived (Labor Law 53/II).

In order to be entitled to annual paid leave, the employee must have actually worked at least one year from the date of commencement of work at the workplace (Labor Law 53/I). This period includes the trial period as well. In the case of employment contracts where a year is not full yet, the annual leave cannot be used in proportion to the period worked. As a result of this provision, employees are required to use their annual paid leaves they are entitled only during the next working year (Labor Law 54/IV). In cases where the employee is employed in different workplaces of the same employer, the date on which the employee started working at

the first workplace of the same employer is taken into account in the calculation of the time required to qualify for annual paid leave (Labor Law 54/I). This calculation is made in the same way even if there is time gap between the employee's employments. The provisions of the Labor Law related to the annual paid leave do not apply to workers who work in seasonal or campaign jobs for less than a year (Labor Law 53/III). However, this rule is a relative mandatory provision, and it is possible to apply annual leave to workers employed at seasonal and campaign jobs by changing the rule in the favor of the worker if parties agree mutually in the contract. In addition, if a worker who is employed in a workplace to perform seasonal works performs different jobs in the same workplace during the out-of-working season, it is a requirement to allow this worker to benefit from the right to annual paid leave. Employees with work contracts based on part-time or on-call work also benefit from annual paid leave equally as full-time employees and they cannot be treated differently (Annual Paid Leave Regulation a. 13/I). These workers use their annual paid leaves they are entitled by not working on days that fall within the next year's leave (Regulation a. 13/II).

The annual leave period to be granted to workers varies according to the period they worked in a workplace, their job and age. So much so that, annual leave less than fourteen days for those with a term of service from one year to five years (including five years), less than twenty days for those with a service term of more than five less than fifteen years (including fifteen years), less than twenty six days for those with a service term of fifteen years (included) and more cannot be given. The annual paid leave period of workers employed in underground worker is increased by four days (Labor Law 53/IV). However, the annual paid leave period granted for those workers who are eighteen years old or younger cannot be less than fifty, on the other hand for workers who are older cannot be less than twenty days (Labor Law 53/V). Annual leave periods can be increased with labor contracts and collective agreements (Labor Law 53/VI).

Keywords: Annual Leave, Right To Rest, Paid Leave

1. INTRODUCTION

Labor law, which emerged with the development of industrialization, is the branch of law that protects the mutual rights of the employer and the worker as well as equilibrating the balance between rights. In the early years of industrialization, workers worked long hours, but in return they received a so-called misery wage. During those years, there were no arrangements for the workers to rest. In later years, with the development of labor law, studies were carried out to ensure that workers have a standard of living complying with human dignity. Some of the most significant ones of these studies are precautions taken for the occupational health and safety of the workers, regulation of working hours, compensation for the periods they worked, and assurance in providing time for their rest.

The right to rest is a right guaranteed by the Constitution in our legal system. With the right to rest, workers are granted the right to benefit from an annual paid leave without having their wages deducted. The purpose of the annual paid leave is to allow workers to rest and return to their previous performance levels. For this reason, not only the worker but also the employer has the interest in the annual paid leave right exercised.

2. ANNUAL PAID LEAVE IN GENERAL TERMS

2.1. The Concept of Annual Paid Leave

An annual paid leave, which can be used once a year and in the form of successive days, is a permit granted for the workers who have worked for one year to rest, and in doing so, to maintain their labor force and performance capacity (Çelik&Caniklioğlu&Canbolat,2018: 730; Akyiğit, 2005:304; Sümer, 2019: 163; Süzek, 2018:826; Güven&Aydm,

2004: 204; Eyrenci&Taşkent&Ulucan, 2004: 192). Arrangements for annual paid leave are made in accordance with the Annual Paid Leave Regulation dated March 3, 2004, which was issued based on Labor Law Article 53 and the rest, as well as Labor Law Article 60.

Being “annual” and a paid leave as well as “being granted to workers who are able to work” are the factors that distinguish annual paid leave from other leaves such as weekends, national observance days and general holidays. On the other hand, the fact that the regulations on annual paid leave are of a similar mandatory nature as the arrangements for other leaves is the affinity between this and other leaves (Süzek, 2018: 826).

2.2. Conditions for Requesting to Exercise Right of Annual Paid Leave

2.2.1. Presence of an Employer Subject to Labor Law

Conditions required to benefit from the right to annual paid leave are set out in Labor Law Article 53. In Article 53 the duration of work and the nature of the business are mentioned, however, characteristics of the workplace are not disclosed. Although there is no clear provision on this subject, the provisions concerning annual paid leave do not seem to be applicable to the establishments covered by the exceptions set forth in Labor Law Article 4 (Alp, 2008:27; Kılıç, 2011: 180). Essentially, according to the Regulation on Annual Paid Leave, the workplace must be a business subject to the Labor Law as well (Article 2).

2.2.2. Worker to be Working Subject to Labor Law

The right to annual paid leave is a social right granted to workers working under the scope of Labor Law. Therefore, workers who fall outside the scope of the Labor Law – such as those working in maritime and air transport or home services – do not, as a rule, have the right to paid annual leave (Tunçomağ&Centel, 2008: 168-169; Güven&Aydm, 2004: 205).

2.2.3. Appropriateness of the Nature of the Business for Annual Paid Leave

One-year working period must be completed to qualify for the right to annual leave (Labor Law Article 53/I). In order for the worker to qualify for annual leave, the employment contract does not have to be of indefinite duration; even if the worker has worked with a fixed term contract, he/she is still entitled to an annual leave at the end of a one-year period. Workers with part-time or on-call employment contracts also benefit from the right to paid annual leave as full-time workers and cannot be treated differently. Workers working with such contracts will use the annual leave they were entitled for each year as not working on part-time workdays that fall into the next year’s leave period, as long as their employment contracts resume (Regulation Article 13).

Due to the nature of their business, provisions of Labor Law pertaining to annual paid leave cannot be applied to workers who work in seasonal or campaign jobs which last for less than a year (Labor Law Article 53/III). Since the provisions on annual paid leave are of a relatively mandatory nature, it is possible to arrange them in favor of the workers through a labor agreement or collective bargaining agreement and have workers who work in seasonal and campaign jobs also to benefit from the annual paid leave as well. (Esener, 1978: 209; Kılıç, 2011: 182). Workers who work in permanent-term jobs in a workplace engaged in seasonal and campaign business may also benefit from the right to annual paid leave, like any other worker subject to the Labor Law, regardless of whether or not the contract includes such provisions (Eyrenci&Taşkent&Ulucan, 2004: 195-196; Kılıç, 2011: 182).

2.2.4. Worker Had Been Working in a Permanent Job for at Least One Year

In order to qualify for the right to an annual paid leave, a worker must have worked for at least one year, including the probationary period, from the day he/she started work at the workplace (Labor Law Article 53/II). The beginning of this one-year period is not the date of

the employment contract, but the date on which the worker de facto begins to work (Mollamahmutoğlu, 2014: 1317). The employer is not obliged to grant annual paid leave to the workers who do not complete the period of one year in proportion to the time they worked (Eyrenci&Taşkent&Ulucan, 2004: 192; Sümer, 2019: 164; Süzek, 2018: 827). The worker is entitled to annual paid leave for each year of service, to be used in the following year. The one-year service period for the worker's future leave entitlements is calculated from the day of the previous leave entitlement to the following year of service (Labor Law Article 54/III).

In case of the business or a part of it to be transferred, workers' the right to paid annual leave is calculated as per Labor Law Article 6/2. According to this provision, the transferee employer is obliged to carry out the operations based on the worker's length of service according to the date when the worker started to work for the transferor employer. Since the annual paid leave is a right related to the service period of the worker, also in calculating how many days this entitlement is, the calculation is based on the date when the worker starts working with the transferor employer. In other words, the period in which the worker worked for the transferor employer is also taken into account in the calculation of annual paid leave (Sümer, 2019: 164-165; Süzek, 2018: 829. In parallel, Court of Cassation 9th Civil Chamber, 20.10.1994, 10367/14461; Eyrenci&Taşkent&Ulucan, 2004: 194).

In order for the worker to be entitled to annual paid leave, his/her work has to be continuous. However, considered hours worked as indicated in Labor Law Article 55 does not cause detriment to the continuity of the required one-year period. One-year work period required to obtain the right to annual paid leave does not have to be performed in the same workplace of the employer either; for the work performed at different workplaces belonging to the same employer, the worker shall be entitled to annual leave as well (Sümer, 2019: 164; Demircioğlu&Centel, 2009: 141; Günay, 2004: 614). In case when the worker working in a workplace under the purview of the Labor Law, after his/her departure he/she starts working in a workplace owned by his/her former employer which is not under the purview of the Labor Law, the period spent in the last workplace is included in the period of one year required for annual paid leave (Labor Law Article 54/I).

2.2.4.1. Cases of Considered Hours Worked

In the calculation of the one-year period required for the entitlement of the right to annual leave, not only the periods in which the worker de facto worked, but also the cases that the law recognizes as considered hours worked are taken into account. Cases of considered hours worked and the periods related to them are arranged in a limited number of provisions (Labor Law Article 55). Therefore, a case not mentioned in Labor Law Article 55, for example, the unpaid leave of absence granted for up to six months after giving birth to a female worker, is not recognized as a case of considered hours worked (Eyrenci&Taşkent&Ulucan, 2004:195; Kılıç, 2011:184; Sümer, 2019: 166). Cases of Considered Hours Worked are as follows:

- a) Days the worker has not been able to go to work due to an injury or illness suffered

Days the worker has not been able to go to work due to an injury or illness suffered are considered as hours worked in calculating the annual leave. However, any time of the worker over six weeks to be added to the notification periods which will be calculated according to Labor Law Article 17, is not considered as hours worked. For example, a worker who has been working in the workplace for the past two weeks has a notice period of six weeks according to Labor Law Article 17. Any time exceeding six weeks to be added to the notification period in the event this worker suffered an injury, in other words any time exceeding twelve weeks, even if the worker is unable to return to work, the period exceeding

twelve weeks is not taken into account in the calculation of the right to paid annual leave (Süzek, 2018: 831; Kılıç, 2011: 185).

- b) Periods in which female workers are not set to work before and after birth in accordance with Article 74

It is essential that the pregnant worker is not set to work for a total of sixteen weeks, eight weeks before and eight weeks after birth. In case of multiple pregnancy, two weeks are added to the period before birth. These periods can be increased with a medical report if the health of the worker and the nature of the work thus require. In this case, the extended periods are also added to the one-year period required to qualify for annual paid leave (Çelik&Caniklioğlu&Canbolat, 2018: 734 fn. 268; Çöğenli, 1983: 103).

- c) Days the worker has not been able to go to work during the mobilization or any other legal assignments except active military service.

According to this provision, days the worker has not been able to go to work during the mobilization or any other legal assignment while the employment contract is in progress shall be taken into account in the calculation of the one-year period required for the annual paid leave to be used. However, this does not take into account the total amount of time elapsed, but a maximum of ninety days.

- d) The days the worker has not been able to keep at his/her job due to the unremitting shutdown of the workplace for at least one week due to compelling reasons

Fifteen days of the worker's time spent without working due to compelling reasons are considered as hours worked. For this, however, the worker must resume work when the compelling reason is removed.

- e) Periods mentioned in Labor Law Article 66

The periods referred to in Labor Law Article 66 are those considered to be the daily working hours of the worker. According to the law, some of the time spent by the worker without performing the work undertaken by the labor contract is also included in the work period (Keskin, 2008: 75; Kılıç, 2011: 186). These are;

1) In mines, quarries or whatever kinds of work to be performed underground or under water, the time it takes for the workers to descend or enter or ascend from these places,

2) In case when the workers are assigned by the employer to work in a place other than the workplace, the time spent on the road,

3) Although the worker is at work and under the command of the employer at all the times, the period in which the worker is idle without work and waiting for the work to be released,

4) Periods spent when the worker performing his/her actual job, by the employer without performing his or her actual work, either by being sent by the employer to another location or by being occupied at the employer's home or office or any other place related to the employer,

5) Indicated periods to be allotted for lactating female workers to breastfeed their children,

6) The length of time spent during taking the worker to and bringing them back collectively and regularly in all kinds of work, such as construction, protection or repair and modification of railways, highways and bridges, where workers must be taken and brought together at workplaces located at a distance away from the settlements.

- f) Weekends, national observance days and general holidays

Such holidays are also considered to have worked in the calculation of the one-year period required for annual paid leave.

g) According to the regulation issued based on the law no. 3153, half-day holidays required to be given in x-ray clinics, other than Sunday.

h) Days workers have not been able to go to work for reasons such as participating in mediation meetings, being present at arbitration committees, working as workers' representatives in such committees, attending to assemblies, committees, commissions and meetings established in accordance with the relevant legislation on working life or to the conferences, congresses or boards of the international organizations related to labor, as workers' or trade unions' representatives.

1) Paid leaves in Labor Law Additional Clause 2

The worker is granted three days' paid leave when married or during adoption, or for the death of his/her mother, father, spouse, sibling, child, and five days' paid leave for a male worker whose wife has given birth (Labor Law Additional Clause 2). If workers have an at least 70 percent disabled child or a child with a chronic disease, paid leave for up to ten days in a year as a whole or in parts is permitted for the treatment of this disease, provided that it is used by only one of the working parents, based on the medical report validating the disease. These permits are included in the periods considered hours worked in calculating the one-year period required for annual paid leave.

i) Other leaves of absence and short working periods granted by the employer

j) Annual paid leave periods granted to the worker

According to Labor Law Article 55 / I-k, the annual paid leave granted by the employer to the worker is also taken into consideration in the calculation of the waiting period as hours worked. According to Labor Law Article 56/6, the free road permit to be given for up to four days is also counted from the periods worked under this paragraph. According to Labor Law Article 56/6, unpaid travel leaves to be granted for up to four days is also considered as hours worked within the scope of this paragraph (Sümer, 2019: 167; Mollamahmutoğlu, 2014: 1320).

Saturdays that are not worked partially or fully, even if not specifically stated in the law, are also considered as hours worked in terms of qualifying for annual paid leave. Because according to the Labor Law, Saturday is a working day (Mollamahmutoğlu, 2014: 1320). In contrast with, the time spent in strikes and lockouts is not considered as hours worked, nor the contrary can it be agreed with the labor agreement or collective bargaining agreement. (Sümer, 2019: 8).

2.3. Annual Paid Leave Periods

2.3.1. Leave Periods

Annual paid leave periods are determined by taking the length of service and age of the workers in a workplace. (Labor Law Article 53). The annual paid leave periods to be granted to workers cannot be less than fourteen days for those with a term of service from one year to five years (including five years), less than twenty days for those with a service term of more than five less than fifteen years (including fifteen years), less than twenty six days for those with a service term of fifteen years (included). The annual paid leave period of workers employed in underground worker is increased by four days. The annual paid leave period granted for those workers who are eighteen years old or younger cannot be less than fifty, on the other hand for workers who are older cannot be less than twenty days. In determining the duration of leave, the seniority of the worker on the day on which he/she will start to use

his/her leave is taken into consideration. Leave periods defined in the law are not absolutely mandatory but relatively mandatory in nature, therefore it is possible to increase those days with labor contracts or collective bargaining agreements (Sümer, 2019: 166; Mollamahmutoğlu, 2014:1326; Çelik&Caniklioğlu&Canbolat, 2018: 736; Günay, 2004: 617; Narmanlıoğlu, 1998: 547; Kılıç, 2011: 189). The beginning of the length of service, which will be the basis for determining the duration of leave, will be the date on which the worker starts work at the workplace (Mollamahmutoğlu, 2014:1327; Narmanlıoğlu, 1998: 548).

2.3.2. Inclusion of Days Not Considered to Be Within the Period of Annual Leave and Rejection of Annual Leave to Be Set Off with Other Leaves

Leave durations regulated in accordance with Labor Law Article 53 are granted on working days (Sümer, 2019: 166; Mollamahmutoğlu, 2014: 1328; Çöğenli, 1983: 122; Kılıç, 2011: 189). In other words, the weekends, national observance days and general holidays which coincide with the annual paid leave days are not included in the leave period. The notification period (Labor Law Article 17/I-II) required by the employer in case of notification of termination of the employment contract cannot be intertwined with the annual leave period (Labor Law Article 59/II). In other words, when the employer wishes to terminate the employment contract with the worker in termination with notice terms while the worker is on annual leave, first the annual leave period will expire, then the notification periods will begin processing. In case when the employment contract is terminated with notice, it is not possible for the new job search leave to be granted obligatorily and the annual leave period to intertwine (Labor Law Article 59/II). It is adjudicated that paid, unpaid and other leaves granted by the employer and the sick leaves given with a medical report granted for resting in case of a sickness cannot be set off with the annual paid leave (Labor Law Article 56/IV). This provision is an absolutely mandatory regulation, even with the consent of the worker, to decide otherwise is forbidden (Mollamahmutoğlu, 2014: 1328; Kılıç, 2011: 190).

If in five days a week nine hours a day shifts are worked in a workplace and if Saturdays and Sundays are taken as off days, this is not a case which would purvey to include two days of week leave on annual leave. Because Saturday is considered as a working day according to the Labor Law, and distributing working hours to five days to have the Saturdays off with a workplace practice does not change the situation (Kılıç, 2011: 191; Süzek, 2018: 835). The Court of Cassation is of this opinion as well. However, since the provisions regarding the duration of the annual leave are relatively mandatory, it may be agreed mutually by the parties that a length of as much as the Saturdays within the leave period to extend duration of the annual paid leave, just like the weekend days Sundays (Mollamahmutoğlu, 2014: 1329).

2.3.3. Addition of Travel Leave to the Leave Period of Those Who Will Be Spending Their Annual Leave Elsewhere

The employer is obliged to give up to four days of free leave to meet the periods of travel on their departure and return, provided that they request and document this issue, to those who will spend their annual paid leave at a destination other than where the workplace is established (Labor Law Article 56/VI).

In the provision; for the employer to be obliged grant a longer leave up to four additional days, burden of proof obligation was brought to the worker to prove that he/she will spend his/her annual paid leave elsewhere. The worker can fulfill this obligation by showing the hotel reservation, the rental agreement of the summer cottage he/she rented or the return ticket (Eyrenci&Taşkent&Ulucan, 2004: 198). The behavior of the worker who uses a road permit even if he does not spend his/her leave elsewhere is contrary to the loyalty debt,

and gives the employer the right to terminate the employment contract without notice in accordance with Labor Law Article 25/II (Güven&Aydın, 2004: 211).

The employer has to keep a leave of absence record showing the annual paid leave of the workers working in the workplace (Labor Law Article 56/VI).

2.3.4. Concurrence of a Strike and Lockout to the Annual Paid Leave Duration of the Worker

Time spent during strikes and lockouts that coincide with the worker's annual paid leave period are not added to the leave period. In case of a strike at a workplace of a worker who has already initiated his/her annual paid leave whether to continue his/her leave or not is at his/her own discretion. The worker may continue his/her annual leave if he/she wishes, or cut his leave short and participate in the strike started at the workplace. However, if the worker decides to participate in the strike, he/she has to notify the employer about this fact (Mollamahmutoğlu, 2014: 1347; Kılıç, 2011: 192).

2.4. Annual Paid Leave Practice

2.4.1. Obligation to Having the Annual Paid Leave Used

The purpose of the annual paid leave is to rest the worker. From the rest of the worker as much as the worker him/herself the employer has an interest too; in fact, the society as a whole does. Therefore, even if the worker ratifies, it does not absolve the employer from the obligation to have the right to annual paid leave exercised (Sümer, 2019: 163; Narmanlıoğlu, 1998: 550; Eyrenci & Taşkent&Ulucan, 2004: 197). Worker to request collecting the corresponding remuneration instead of using the annual leave does not change this obligation. Use of the annual leave entitlement during the next term of service, is an absolutely mandatory provision; leaving it to be used at a later time or using it in combinations with the leaves of previous years is not possible (Mollamahmutoğlu, 2014: 1334; Kılıç, 2011: 194). However, if the worker has not been able to use his/her annual leave for reasons such as strike-lockout, obligation arising from any law, illness, or despite of his/her request if the employer has not allowed it to be used, he/she may use his/her annual paid leave in the following years (Mollamahmutoğlu, 2014: 1335). It is also not possible for the worker to ask for the remuneration corresponding to the unused leave during the term of service before the employment contract is terminated. Because this amount becomes due only after the termination of the employment contract (Akyiğit, 2000: 73; Kılıç, 2011: 194).

2.4.2. Determination of the Date of Use of Annual Paid Leave

The worker uses his/her annual leave for each annual term of service during the annual term of service (Labor Law Article 54/IV). The postponement of annual paid leave to the following year and years and the combined use of the leave is not suitable for the rest of the worker who is the purpose of the annual leave (Eyrenci&Taşkent&Ulucan, 2004: 197; Güven&Aydın, 2004: 210; Tunçomağ&Centel, 2008: 172-173). The authority to determine when to use the annual leave, lies on to the employer. Therefore, the worker entitled to annual leave cannot immediately leave the job; he/she has to wait until the employer gives his/her consent (Sümer, 2019: 167).

The regulation on the use of annual paid leave has been made with the regulation issued based on Labor Law Article 60. According to this regulation, the principle where the worker is required to submit a petition to the employer at least one month before the date on which he/she wants to take his/her annual leave, the employer forwards the matter to the leave board if any, and then the request for the leave to be met according to the leave schedule, also taking into account the requests of the worker, however in accordance with the request of the employer, is adopted.

2.4.3. Indivisibility of the Annual Paid Leave

The annual paid leave cannot be divided by the employer (Labor Law Article 56/I). Otherwise, it is not possible for the worker to rest and maintain his/her performance. Accordingly, the employer is obliged to have each worker to exercise the annual leave period without interruption (Labor Law Article 56/II). However, upon the mutual agreement of the parties, it is possible to take the annual leave in sections, each section being no less than ten days (Labor Law Article 56/III).

3. CONCLUSION

Annual paid leave is a significant right guaranteed by the Constitution. It is extremely important that the constituents and conditions of exercise of this entitlement are included in our laws in accordance with international conventions. Labor Law regulates the annual paid leave in articles 53 and others and makes the necessary arrangements that comply with the necessities of time. However, it is also important to fulfill the legal, criminal and administrative sanctions that will ensure that the right to annual paid leave is exercised properly. Because, unfortunately, it is only understood after the cases have been submitted to the jurisdiction that there are many workers in our country who cannot use their annual paid leave as much as they should, and cannot get the salary corresponding to the period they are allowed to leave. With the inspections to be made by the State while the employment contract is in progress, we believe that the irregularities in exercising and having the worker exercise the right to annual paid leave will be minimized.

REFERENCES

- Akyiğit, E., (2000), Yıllık Ücretli İzin, Seçkin Yayınları, Ankara
Akyiğit E., (2005), İş Hukuku, Seçkin Yayınları, Ankara
Alp M.O, (2008) “Yıllık Ücretli İzin”, Master Thesis, Marmara University, Social Sciences Institute, İstanbul
Çelik N.&Caniklioğlu N.&Canbolat T, (2018), İş Hukuku Dersleri, Beta Yayınları, İstanbul
Çöğenli, T., (1983), Türk İş Hukukunda Yıllık Ücretli İzin, Üçdal Neşriyat, İstanbul
Demircioğlu, M.&Centel, T., (2009), İş Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul
Esener, T., (1978), İş Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara
Eyrenci, Ö.; Taşkent, S.&Ulucan, D., (2004), Bireysel İş Hukuku, Legal Yayınları, İstanbul
Günay, C. İ., (2004), İş Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara
Güven, E.&Aydın, U., (2004), Bireysel İş Hukuku, Nisan Kitabevi, Eskişehir
Keskin, Ö., (2008), “Türk Hukukunda İşçinin Dinlenme ve Tatil Hakkı”, Master Thesis, Bahçeşehir University, Social Sciences Institute, İstanbul
Kılıç, E. (2011), “İş Hukukunda Yıllık Ücretli İzin”, TAAD, C:2, S:4, s. 173-204
Mollamahmutoğlu, H., (2014), İş Hukuku, Turhan Kitabevi, İstanbul
Narmanlıoğlu, Ü., (1998), İş Hukuku Ferdi İş İlişkileri I, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir
Sümer, H.H., (2019), İş Hukuku, Seçkin Yayınları, Ankara
Süzek S., (2018), İş Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul
Tunçomağ, K.& Centel, T., (2008) İş Hukukunun Esasları, Beta Yayınları İstanbul

YAZILI BASIN SONUN BAŞLANGICINA MI GELİYOR? DİJİTAL GENÇLERİN PERSPEKTİFİNDEN YAZILI BASINDA TİRAJ SORUNLARI VE YAZILI BASININ GELECEĞİ

IS WRITTEN PRESS COMING TO THE BEGINNING OF THE END? CIRCULATION
PROBLEMATIC IN PRINTED PRESS FROM THE PERSPECTIVE OF DIGITAL YOUTH
AND THE FUTURE OF PRINTED PRESS

Doç.Dr. Mihalis KUYUCU
İstanbul Aydın Üniversitesi

ÖZET

Modern basının ortaya çıkışından itibaren “tiraj” önemli konulardan biri olmuştur. Özellikle gerekli tirajı yakalayamayan gazete ve dergiler yeteri kadar reklam alamadığı için ömürleri çok uzun soluklu olmamıştır. İlan alamayan bir yazılı basın ürününün yaşamını sürdürebilmesi için mümkün değildir. Dolayısıyla özellikle gelişmekte olan ülkelerde girdi ve ithal maliyetlerinin yüksekliği dolayısıyla tirajın yeterli olması, basın kuruluşunun faaliyetlerine devam edebilmesi gerekli en önemli etkidir. Tiraj yazılı basının reklam girdilerinin en büyük nedeni durumundadır. Bir gazete ya da derginin tirajı ne kadar yüksekse, reklam birim fiyatı da o ölçüde yüksek olacaktır. Kamu eliyle verilen reklamların da adil bir şekilde dağıtılabilmesi için tiraj raporlarının doğru bir şekilde ölçümlenmesi büyük öneme sahiptir. Tirajların doğru biçimde ölçümlenebilmesi kadar bağımsız bir denetimden geçmesi de gerekmektedir. Bu konu son yıllarda Türk basınında da tartışılmış, bazı yayın organlarının bayi satışları çok düşük olmasına rağmen reklam pastasından ve Basın İlan Kurumu’ndan gelir elde etmek için tiraj rakamlarını yüksek gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de geçmişten günümüze tiraj sorunsalı incelenmiştir. Dünyadaki ve Türkiye’deki tiraj ölçümleme sorunlarının yanı sıra güncel tiraj incelemesi de yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak tiraj konusu, tanım, kapsam ve önemi hakkında kavramsal literatür araştırması yapılmıştır. Dünyada ve Türkiye’deki tiraj ölçümlemenin tarihçesine yer verilmiştir. Çalışmanın araştırma bölümünde yaşı yirmi beşin altında olan ve dijital nesil olarak adlandırılan gençlerin perspektifinden gazetelerin tirajlarında yaşanan düşüşün nedenlerini irdeleyen mülakat yapılmış ve yeni neslin yazılı basına yönelik düşünceleri ile yazılı basının gelecek medyanın içindeki konumu hakkındaki öngörülerini betimlenmiş ve “gazeteler gelecekte bitecek mi?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yazılı Basın, Gazetecilik, Gazete Tirajları, Dijital Gençlik,

ABSTRACT

Since the emergence of the modern press, “circulation” has been one of the important issues. Especially newspapers and magazines that do not achieve necessary circulation did not get enough advertising, so their life span could not be very long-lasting. It is not possible for a printed press product that cannot receive an advertisement to survive. Therefore, due to high input and import costs in developing countries, sufficient circulation is the most important factor for a press organization to be able to continue its activities. Circulation is the biggest cause of advertising inputs of the print press. The higher the circulation of a newspaper or magazine, the higher the advertising unit price will be. It is important that circulation reports are accurately measured so that publicly delivered advertisements can be distributed fairly. As well as accurately measuring circulations, they must undergo an independent audit. This issue has been discussed in the Turkish press in recent years, and it has been revealed that, although dealer sales of some media organizations are very low, they show high circulation figures to generate income from the advertising pie and the Press Advertising Authority. In this study, circulation problems from past to present in Turkey was reviewed. In addition to the circulation measurement problems in the world and Turkey, review of current circulation was carried out.

In this context, conceptual literature research was conducted on the subject of circulation, its definition, scope and importance. The history of circulation measurement in the world and in Turkey was discussed. In the research section of the study, an interview was conducted to examine the reasons for the decline in circulation of newspapers from the perspective of young people who are under twenty-five years of age and called digital generation, and thoughts of the new generation regarding the written press and their predictions about the position of written press's in the future media were described, and answers were sought to the question, "Will the newspapers end in the future?"

Keywords: Print media, Journalism, Newspaper Circulations, Digital Youth

1.GİRİŞ

Modern basının ortaya çıkışından itibaren "tiraj" önemli konulardan biri olmuştur. Özellikle ihtiyaçları olan tirajları yakalayamayan gazete ve dergilerin ömürleri çok uzun soluklu olmamış ve yeterli reklam alamamıştır. İlan alamayan bir yazılı basın işletmesinin yaşamını sürdürebilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla özellikle gelişmekte olan ülkelerde girdi ve ithal maliyetlerinin yüksekliği dolayısıyla tirajın yeterli olması, basın kuruluşunun faaliyetlerine devam edebilmesi için gereklidir.

Tiraj yazılı basının reklam girdilerinin en büyük sebebi durumundadır. Bir gazete ya da derginin tirajı ne kadar yüksekse, reklam birim fiyatı da o ölçüde yüksek olacaktır. Bu nedenle tirajların doğru bir şekilde ve titizlikle takip edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kamu eliyle verilen reklamların da adil bir şekilde dağıtılabilmesi için tiraj raporlarının doğru bir şekilde ölçülmesi büyük öneme sahiptir.

Tirajların doğru biçimde ölçümlenebilmesi kadar bağımsız bir denetimden geçmesi de gerekmektedir. Bu konu son yıllarda Türk basınında da tartışılmış, bazı yayın organlarının bayi satışları çok düşük olmasına rağmen reklam pastasından ve Basın İlan Kurumu'ndan gelir elde etmek için tiraj rakamlarını şişirdikleri ortaya çıkmıştır. Geçmişte bu denetimler için ABC sistemi denilen denetim üst yapılanması kurulsaydı da çok uzun ömürlü olmamış ve kendisini lağvetmiştir.

Bu çalışmada geçmişten günümüze tiraj konusu işlenmiş ve dünyadaki ve Türkiye'deki tiraj ölçümleme sorunlarının yanı sıra hem küresel hem de ulusal ölçekte yaşanan tirajların düşmesi ile ortaya çıkan tiraj sorunsalı incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak tiraj konusu, tanım, kapsam ve önemi bağlamında incelenmiş, sonrasında tiraj ölçümlemesinin tarihçesine yer verilmiştir. Çalışmanın uygulama bölümü öncesinde tiraj ölçülmesi ile ilgili yapılan akademik araştırmalara değinilmiştir. Çalışmada "Türkiye'de yazılı olarak basılan gazetelerin tirajlarında neden düşüş yaşanmaktadır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

2. TİRAJ KAVRAMI VE ÖNEMİ

Fransızca tirage sözcüğünden Türkçe'ye geçen tiraj basılı yayınların bir kerede basılan nüshalarının tümünü ifade etmektedir (Cangöz, 1996: 183). Kısaca basılan miktar olarak tanımlanabilecek tiraj, baskı miktarı olarak tanımlansa da günümüzdeki kullanımda net satış

rakamlarını ifade etmektedir (Karadoğan, 1998: 89). Stone (1977: 509) tirajı farklı bir açıklama ile yayıncının okurlarının ürünü ve organizasyonu için soğuk olup olmadığını belirlediği bir termometre şeklinde tanımlamıştır.

Tiraj sözcüğü, gazetelerin basılan sayısı anlamında kullanıldığında, basılan gazete ile satılan gazete arasında daima fark bulunduğu konusu da ortaya çıkmaktadır. Dağıtım raporlarında iadeler, baskı adedinden düşüldükten sonra oluşan satış sayısı için, net sayısı ya da fiili satış terimleri kullanılmaktadır. Ancak gerek meslek terminolojisinde, gerekse günlük kullanımda tiraj, satılan gazete adedine karşılık kullanılan bir ifadeye dönüşmüştür (Şeker, 2007: 172).

Bu satış rakamına, abone satış rakamları, bayi satış rakamları başta olmak üzere farklı metotlarla okuyucuya ulaşan bütün gazeteler dâhildir. Tirajlar, dağıtım şirketlerinin rakamlarına göre yayınlanmaktadır. İlgili firmalar, kendilerine verilen ürün rakamından, satılmayıp da iade edilen ürünleri çıkararak toplam satış rakamlarını haftalık yayınlamaktadır. Bu rakam gazetelerin tirajı olmaktadır. Tirajlar genellikle haftalık ve ortalama olarak açıklanmaktadır.

Gazete tirajları, sahiplerini ve gazete kuruluşlarında çalışanları, haber ürünlerinin rekabetçi medya pazarındaki performansı hakkında bilgilendirmeye yardımcı olmaktadır. Tirajların belirlenmesinin bir başka amacı da, gazeteyi daha geniş bir dolaşım ile etkin bir şekilde seçme arzusunda olan ve hedef müşterilerine ulaşacak reklam verenlere bilgi sağlamasıdır (O' Sullivan vd., 1994: 332-333).

Reklam şirketleri ya da reklam veren kuruluşlar bir reklamın ya da mesajın yayınlanacağı gazeteyi seçerken (hedef kitlenin ideolojik görüşü ve yaşam tarzı gereği tercih ettiği gazetenin dışında) yüksek tirajı da dikkate almaktadır. Çünkü birim tüketiciye reklamın ulaşacağı maliyetle tiraj ters orantılıdır. Başka bir deyişle, reklam yayınlandığı gazetenin tirajı ne kadar yüksekse birim tüketiciye ulaşma maliyeti de o kadar düşmektedir (Cangöz, 1996: 188).

Tiraj gelirleri basılı yayın organlarının satışlarından elde ettikleri gelirleri kapsamaktadır ve tirajın yüksek olması gelir artırıcı niteliği dolayısıyla önemlidir. Bununla birlikte bir diğer katkı olarak diğer gelirleri arttırmada da asimetrik etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla tirajı yüksek tutmak, daha geniş bir hedef kitleye ulaşmak ve rekabette öne çıkmak için önemli bir unsurdur (Baytar, 2013: 207).

Tiraj, sayfa sayısı ve maliyet birbirini etkileyen unsurlar olması dolayısıyla gazete başına ortalama maliyet, sayfa sayısında artış varsa tirajın artışı sayfa sayısı maliyetini karşılamayı sağlayabilmektedir. Bununla beraber tirajın düşmesi üretimin ortalama maliyetini düşürerek işletmeyi sayfa sayısını azaltmaya yöneltmektedir. Dolayısıyla basın işletmelerinin artış etkenlerinden her birini hesaba katmaları gerekmektedir (Karadoğan, 1998: 90).

Tiraj basılı yayınların etkinliğinin tek ölçüsü olmamakla birlikte, daha çok reklam almak ve saygınlık için büyük öneme sahiptir. Ne türden olursa olsun tüm gazeteler tirajının yüksek

olmasını istemektedir. Çünkü reklam gelirlerinin fazla olması, tiraj ile de doğru orantılıdır (Karadoğan, 1998: 90).

Yazılı basında ülkelerdeki toplam tiraj miktarı, ülkenin genel yapısı hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu noktada özellikle gazetelerin tür ve içerikleri de belirleyici olabilmektedir. Buna göre düşünce (fikir) gazetelerinin tirajının yüksek olması o ülkede eğitim ve kültür seviyesini ortaya koymada önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir (Karadoğan, 1998: 92). Ayrıca uluslararası düzlemde gelişmişliğin ölçütlerinden biri de toplumların okuma alışkanlığıdır, çünkü kültürel yaşama olan istek toplumun her alanına yansiyacak ve ülke kalkınmasını hızlandıracaktır. Yüksek tiraj daha çok okuyucu olarak kabul edilirse, demokratik yönetime katılım ve denetimde daha fazla olacaktır (Cangöz, 1996: 188).

Tiraj raporları, yazılı basın organlarının dağıtım işletmelerinden aldıkları verilerden meydana gelmektedir. Dağıtım işletmeleri yazılı basın organlarıncı belirlenen bayilere belirlenmiş sayıda yayınları dağıtmakla görevlidir. Bu işletmeler yazılı yayınları dağıtmakla kalmayıp, iadeleri de toplamaktadır. İade sayıları toplam dağıtım sayısından düşmekte; böylece gazetelerin net satış rakamları yani tirajları belirlenmektedir. Dağıtım şirketleri Basın İlan Kurumu'na bu bilgileri iletmek durumundadır. Nihai olarak oluşturulan raporlar ise tiraj raporları olarak adlandırılmaktadır (Dereli, 2006: 65). Bu noktada altı çizilmesi gereken şey, basın işletmelerinin bu bilgileri Basın İlan Kurumu'na iletmek zorunluluğudur. Bu tiraj bilgileri denetlendiğinden yanlışlık olmaması gerekir.

3. TİRAJIN BASIN İŞLETMELERİ İÇİN ÖNEMİ VE TİRAJ ÖLÇÜMLERİ

Dünyada gazetelerin yaygınlık kazanması ile beraber tiraj arttırma, tiraj takip ve tiraj denetimleri de gelişmeye başlamıştır. Yazılı basının reklam verenlerle ilişkisi geliştikçe tiraj ölçümlemesi ve tiraj denetimi konuları, tiraj ile ilgili önemli konular haline gelmeye başlamıştır.

Tiraj her zaman gazetecilik işinin kritik bir parçası olduğu gibi, ilk başta gazetecilikte üretimin pratik nedeni olmuştur. Bunun örneklerini gazetecilik tarihi boyunca ve günümüzde de görmek mümkündür. Gazeteciliğin kurumsallaşması öncesinde okuryazarlığın düşük olması ve baskı maliyetleri nedeniyle çok fazla tirajlar elde edilmemiş, ancak matbaanın ucuzlaması ve gazetelerin yaygınlaşması tirajın önemini arttırmıştır. Bu nedenle reklamın ulusal bir pazarlama iletişim gücü olarak gelişimi, 1880'lerde günlük gazetelerin ve 1890'larda dergilerin yükselişiyle doğrudan bağlantılıdır. Gazeteler, 1880'lerden çok önce yerel ve perakende bir reklam aracı olarak kullanılsa da, gazetelerin ve dergilerin 19. yüzyılın sonlarında kitle iletişim araçları olarak ortaya çıkması, markalı ürün ve hizmet pazarlamacılarının alan ve zaman boyunca kitlelerine ulaşmalarını sağlamıştır. 1922'de radyo yayıncılığına varıncaya kadar, gazeteler ve dergiler ulusal reklam planlamasına egemen olmuş ve kitle iletişimi ve kitlesel pazarlama çağında en etkili reklam mecrası olmuştur. Bugün, gazeteler ve dergiler hala önemli

bir reklam mecralarından biri olsa da reklam endüstrisi içindeki yeri, 120 yıldaki ekonomik, sosyal ve teknolojik değişikliklerle önemli ölçüde gerilemiştir (Nyilasy vd. 2011: 167).

Medya izleyicilerinin ölçümü, medya sahipleri, reklam verenler, düzenleyiciler ve yasa koyucular ile halk ve diğer toplumlar için hayati öneme sahip veriler üretmektedir. Medya sahipleri izleyici verilerinin içerik ile ilgili mikro düzeyde kararların yanı sıra yatırımlar, birleşme ve satın almalar üzerine orta düzeyde stratejik kararlar almak için kullanmaktadır (Thurman, 2017:2).

Tiraj ölçümleri ABD'de 1914'te ve İngiltere'de 1931'de başlamıştır. ABD'de tirajlar, tiraj Bürosu tarafından sağlanan gazete ve dergi dolaşımının bağımsız denetimleri ile uzun bir geçmişe sahiptir. O zamandan beri, radyo ve televizyon izleyicilerini ve hatta reklam panoları gibi ev dışı medya tüketimini ölçmek için pek çok organ kurulmuştur (Thurman, 2017: 2).

Türkiye'de tiraj ölçümleri Osmanlı döneminden başlamış ve gününüze kadar devam eden basın işletmelerini gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

Osmanlı döneminde 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan basın, dönemin şartları gereğince toplumsal yapıdan doğrudan etkilenmiş ve tiraj konusu yayınların sürdürülebilirliği için belirleyici bir faktör olmuştur. İlk Türkçe gazete, 1831'de çıkarılan Takvim-i Vekayî gazetesi olmuştur. Takvim-i Vekayi bizzat Osmanlı Padişahı II. Mahmut'un isteği doğrultusunda çıkarıldığı için, aynı zamanda resmi gazete olarak da adlandırılmaktadır. Gazete, her ne kadar yurtiçi ve yurtdışından çeşitli haberler içerse de gerçekte, kurulma amacına paralel olarak yalnızca yönetimin istediği türden haberlerin yer aldığı bir yayın olmasından ötürü devletin resmi gazetesi olmuştur. Özel sermaye tarafından çıkarılan ilk Türkçe gazete ise 1860 yılında çıkarılmaya başlanan Tercüman-ı Ahval'dir. 1831 yılında yayınlanan Takvim-i Vekayî, ilk başlarda 250 adet basılmaktaydı. Sadece devlet büyüklerine, bilim adamlarına, yüksek rütbeli memurlara, taşradaki yöneticilere ve elçiliklere gönderilmiştir.

Takvim-i Vekayi'den sonra, 1840'ta çıkan Ceride-i Havadis ve 1860'ta çıkan Tercüman-ı Ahval'de de gazete baskı sayısı birkaç bin adetle sınırlı kalmıştır. 1862'ye gelindiğinde basılan gazeteler ücretli çalışan personel tarafından belli yerlere götürülüp bırakılmış, okuyucular gazeteleri bu noktalardan edinmişlerdir.

Ceride-i Havadis gazetesi hükümetten yardım aldığı için ilk yarı özel gazete olarak adlandırılmaktadır. Gazetenin sahibi 1815 yılında İzmir'e yerleşen ve daha sonra İstanbul'da ticaretle meşgul olan İngiliz William Churchill'dir. Devletin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'nin düzenli olarak haftada bir yayınlanması sağlanamadığından, idari haberler Ceride-i Havadis'e verilmeye başlanmıştır. Bu tür resmi yazıların yayınlanması ve devletten de maddi yardım görmesi Ceride-i Havadis'e yarı resmi bir hüviyet kazandırmıştır. Halk arasında fazla rağbet görmeyen gazete, devletin de yardımı kesmesi üzerine 13 Mayıs 1843'de 13. sayıda yayın hayatına son vermiştir (Çakır, 1998: 22).

Ceride-i Havadis'in sahibi William Churchill gazetesinin yayın hayatına son verme gerekçelerini Padişah Abdülmecit'e sunmuş ve en önemli gerekçe olarak da tiraj düşüklüğünü göstermiştir. Churchill'in ifadesiyle gazetesinin tirajı 300'dü ve baskılarının bir kısmı da devlet dairelerine ücretsiz olarak verilmekteydi. Gazetesinin yeniden yayın hayatına başlaması ise Churchill'in kendi ifadesiyle iki şekilde mümkündü. Ya devlet başlangıçtan beri vermekte olduğu ve son zamanlarda kestiği aylık nakdi yardımını yeniden vermeli ya da gazetesinin tirajını devlet memurlarına getireceği abone sistemiyle 800'e çıkarmalıydı. Padişah'ın reform hareketlerini ve siyasal gücünü içte ve dışta etkili kılmak için kamuoyu oluşturacak bir gazetesinin tirajını artırarak devam etmesi arzulan bir şeydi. Churchill'in önerdiği devlet memurlarına zorunlu abonelik sistemi ise, daha önceleri devletin resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi'de denenmiş fakat olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Abone sisteminin yine başarılı olunamayacağı düşünülerek Churchill'e aylık nakdi yardım yapılarak Ceride-i Havadis'in tekrar yayın hayatına başlaması sağlanmıştır (Çakır, 1998: 22-23).

Türkiye'de ilk yayın hayatına başlayan gazetelerin en büyük problemleri tiraj sorunu olmuştur. Gazete satışları, ilk gazetelerden itibaren günümüze kadar var olan en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Devlet memurlarına zorunlu abone yönteminde de başarılı olunamıyordu. Tirajların düşüklüğüne gerekçe olarak, toplumdaki okuma yazma oranının düşük olmasını gerekçe gösterenler olduğu gibi, devlet memurlarının alım gücü ve gazete fiyatlarının yüksek oluşunu etken olarak gösterenler de vardı. Fakat o dönemki devlet memuru maaşları ile gazete fiyatları karşılaştırıldığında, o dönemki memurların günümüz memurlarından daha fazla alım gücüne sahip olduğu görülmüştür.

Gazeteciliğin ilk dönemlerinde gazete tirajlarının bu denli düşük oluşunu gazete fiyatlarının yüksek, okuma-yazma oranının ise düşük oluşu gibi iki temel unsura bağlamamak gerekir. Asıl sorun, o günkü toplumun başlangıçta gazete okuma kültürüne yabancı oluşlarıdır da diyebiliriz. Öyle ki, Churchill gazete okuma alışkanlığını topluma yaymak için kalabalık yerlere ücretsiz gazete bıraktırmış ve bu yolla da tiraj sıkıntısını aşmaya çalışmıştır. Zaman içerisinde bu okuma sorunu başka gazetelerin de yayın hayatına girmeleriyle aşılmış ve 1860'larda tirajları on binleri bulan gazeteler ortaya çıkmıştır. Bu da sorunun okur-yazar oranının düşük oluşuyla değil, başlangıçta gazete okuma kültürünün yok denecek kadar az oluşuyla izah edilebilir (Çakır, 1998: 26).

Ceride-i Havadis tirajını artırabilmek için abone sistemine geçmiştir. O dönemde Takvim-i Vekayi'de abone sistemini uyguluyordu. Takvim-i Vekayi'yi okumak isteyenler, gazeteye bir yıl süreyle abone olmak ve parasını peşin yatırmak mecburiyetindeydiler. O dönemde parayı vermekle iş bitmiyor, gazeteyi alıp okumak da ayrı bir sorun oluyordu. Zira özellikle Takvim-i Vekayi yöneticileri, İstanbul dışındaki abonelerine gazetesinin ulaştırılmasına yönelik pratik çözümler üretememişler. O dönemlerde abonelik parasını ödemediği halde bir yıl boyunca gazetesini alamayan okuyucular bile ortaya çıkmıştır. Ceride-i Havadis yönetimi, okuyucuları zora sokan Takvim-i Vekayi'deki bu eksiklikleri yaşamamak için abone ve peşin ödeme

süresini altı aya indirmiştir. Bunu da gazetenin ilk sayısında okuyucularına duyurmuştur. Ancak gazete, istenilen tiraja ulaşamamış olmasından dolayı 12. sayıdan itibaren okuyucuları artırma amacıyla, gazete de verdiği ilanla Ceride-i Havadis'in altı aylık abone ve peşin ödeme uygulamasından vazgeçtiğini ve aylık abone uygulamasını başlattığını duyurmuştur (Çakır, 1998: 30).

Cumhuriyetin ilanı sonrasında gelişimini sürdüren basında tiraj konusunda 1960'lara kadar önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Bu dönem gazete dağıtıcılığı açısından, gazete kuruluşlarının her birinin kendi olanaklarıyla ve kendi buldukları kişiler aracılığıyla gazetelerini dağıttıkları örgütsüz dönem olarak tanımlanabilir. Bu durum 1959 yılına kadar sürmüştür. İstanbul merkezli olarak basılan gazetelerin dağıtımı, uzun yıllar yalnızca bu şehirde yapılmıştır. İstanbul'da bayiler ve müvezzi ya da koltukçu olarak adlandırılan seyyar dağıtıcılar eliyle satılan gazetelerin, ülkenin diğer büyük şehirlerine dağıtımı ise sistemsiz bir şekilde gerçekleşmiştir (Binatlı, 2002: 74).

Bu dönemde gazeteler, Ankara ve İzmir gibi şehirlere ertesi gün, diğer şehirlere ise üç gün sonra ulaştırılabiliştir. Ülkedeki ulaşım imkânlarının gelişimine paralel olarak 1946'dan sonra büyük gazeteler ürünlerini vapur, tren ve otobüslerle diğer şehirlere ulaştırmaya başlamışlardır. Dönemin önemli gazetelerinden Tasvir ve Vatan 1945'te Ankara'ya uçakla gazete gönderme konusunda başarısız bir deneme yapmışlardır (Topuz, 1996: 208). Bu dönemin en önemli özelliği, gazete dağıtımının bir sisteme oturmamış olmasıdır. Her gazete, kendi ürününü yine kendi imkânlarıyla dağıtmıştır. Özellikle karayolu ulaşımının geliştiği 1950'lerden sonra, büyük gazeteler ürünlerini kendi imkânlarıyla diğer şehirlere ulaştırmış, küçük gazeteler ise dağıtımı ortaklaşa kiraladıkları araçlarla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Anadolu'daki illere teslim edilen gazetelerin şehir içi dağıtımı ise genellikle kitapevlerinden oluşan bayiler tarafından yürütülmüştür (Topuz, 1996: 208).

Türkiye'de 1946'dan sonra başlayan çok partili dönemle birlikte, kentleşme ve okuryazar sayısının artmaya başlaması, gazete tirajını ve satışlarını olumlu yönde etkilemiştir. Gazete bayi olarak adlandırılan aracı kuruluşlar, yalnızca büyük şehirlerde toplanmaktaydı. Hâlbuki diğer şehirlerde de dağıtımın yapılabilmesi ve okuyucuya ulaştırılması için "bayi" olarak tanımlanan aracılara da ihtiyaç vardı. 1957 yılında siyasal yaşamın hareketlenmesi ile birlikte gazeteler, sayıca çoğalmış ve "kitle basını" ortaya çıkmıştır.

Kitle basını ulusal dağıtımı zorunlu kılmıştır. Bu süreçte gazeteler, dağıtım sorunlarını çözmek üzere bir araya gelmişler ve ortaklaşa bir dağıtım şirketi kurmuşlardır. 1957 yılında İstanbul'da yayınlanan Akşam gazetesi, ilk kez uçakla İzmir'e gazete göndermiştir. Gazetenin aynı gün pazara sunulmasının dağıtımına çok büyük katkısı olmuştur. Tirajların çok düşük olduğu o yıllarda, Akşam gazetesinin tirajı 10.000 adede yükselmiştir. Bu dönemde ulaşım araçlarından yararlanılmasına karşın her gazete kuruluşunun, kendi dağıtımını kendisinin ve görevlendirdiği kişilerin yapmasına devam edilmiştir (MEGEP, 2007: 7).

Birinci Basın Kurultayı'nın yapıldığı 1935 yılında Türkiye'de yayımlanan gazete sayısı 38, dergi sayısı ise 127 idi. Cumhuriyetin ilk yıllarında kısıtlı ulaşım araçlarının da etkisiyle aynı günkü gazete sadece yakın bir kaç ilde görülürken, karayollarındaki gelişme ile birlikte hızlı ve etkin bir dağıtım mümkün hale gelmiştir. 1950'li yılların sonlarında yayınevleri, müşterek bir dağıtım şirketi kurmak için girişimler başlatmıştır. Yayınevlerini böyle bir çalışmaya iten nedenlerin başında, o yıllarda illerdeki bayilerin, en çok satan gazetenin parasını ödemeleri ama diğer gazetelerin satış bedellerini ödemekte gecikmeleridir. Bunun yanı sıra, her gazetenin ayrı araçlarla gitmesi sonucu ulaşım giderlerinin artması da belirleyici olmuş, bu faktörler sonucunda olabilecek riskleri hep birlikte göğüslemek, gönderilen yayın bedelleri karşılığında teminat alabilmek için ortak hareket etmeye başlamışlardır (Binatlı, 2002; 74).

Türkiye'de 60 darbesi ile işbaşına gelen Milli Birlik Hükümeti döneminde resmi ilan dağıtımının düzenlenmesi için 195 sayılı yasa ile Basın İlan Kurumu (BİK) kurulmuştur. Özerk bir niteliği olan kurum çeşitli değişik düzenlemelere rağmen temel ilkelerini günümüze dek korumuş, resmi ilan dağıtımındaki keyfi uygulamalara son vermek amacıyla faaliyete geçmiştir (Kösedağ, 2018: 506). BİK'in tiraj ölçümlerini göre gazetelere resmi ilan gelirlerini dağıttığını göz önüne aldığımızda, kurumun önemi büyüktür.

Kurumun kurulduğu tarih olan 1961 ve ilk birkaç yıl kuruluş süreci olduğu için o yıllara ilişkin tirajlar kaydedilememiştir. Tirajların düzenli olarak takip edilip kayıt altına alınması ise 1965'ten sonra başlamıştır. Öte yandan 1961'den itibaren gazetelerle ve ihtilaflarla ilgili Genel Kurul ve Yönetim Kurulu kararlarının hepsi BİK arşivine konulmuştur.

BİK'in asli görevi resmi ilan ve reklamların bu ilan ve reklamları yayınlama hakkına haiz gazete ve dergilerde yayınlanmasına aracılık etmektir. Bu ilanların ve reklamların fikir ve içtihat aranmaksızın en geniş kitlelere duyurulmasını sağlayarak bir kamu hizmetini gerçekleştirmektedir. BİK, basın sektörünün içinden gelenlerle kamu yöneticilerinin teşekkülünden oluşan Genel Kurul'a sahip bir kamu kuruluşudur. Kamu tüzel kişiliği haiz olan ama karar ve yönetim yetkisi üç büyük saça ayağına (hükümet, basın, tarafsızlar) dağıtılan bir kurumdur. BİK yazılı basını kurulduğu tarihten bu yana denetleyen ve düzenleyen bir işlev görmektedir (Eşidir, 2016: vi).

1960 sonrası dönemin en önemli özelliği, dağıtım şirketlerinin kurulduğu ve kitlesele dağıtımın gerçekleştiği örgütlü dönem olmasıdır. Gazete dağıtımının gelişmesinde Türkiye'de ulaşım yollarının gelişmesinin, kara ve demir yollarının yapılmasının çok önemli payı vardır. Bu yıllarda gazetelerin, tren ve deniz yoluyla gönderilmesi satışları çok etkilemiş ve dağıtımların hızlı yapılamaması satışların çok düşük kalması sonucunu doğurmuştur (Yılmaz, 2011: 25).

Dağıtımın sistemli hale gelmesinin bir sonucu olarak ülkenin önemli bir bölümünde günlük gazeteler zamanında hatta erken saatlerde okuyucuya ulaşabilir duruma gelmiştir. Bu gelişmede GAMEDA ile Hür Dağıtım arasındaki rekabete dayanan yapının önemli katkısı olmuştur. Dönem boyunca GAMEDA; Milliyet, Tercüman, Cumhuriyet, Son Havadis gibi büyük ölçekli

gazeteler ve bunların yayımlarını dağıtmıştır. Hür Dağıtım ise; Hürriyet, Güneş, Dünya, Türkiye, Milli Gazete ve Zaman gibi büyük ölçekli gazetelerle bunlara bağlı diğer yayınların dağıtımını üstlenmiştir (Şeker, 2006: 6).

1980'lerden sonra ekonomik alandaki değişimlerle beraber basın işletmeleri gazetecilik anlayışından uzaklaşıp, ticari işletme anlayışında yoğunlaşmışlardır. Bununla beraber de reklam pastasının paylaşılma yarışında tiraj en önemli etken haline gelmiştir. Ancak promosyon verilen dönemlerde yükselen tirajlar, promosyon dönemi bitince eski rakamlara gerilemiş, bu da köpük tiraj olgusunu ortaya çıkarmıştır. Promosyon faaliyetleri ile tirajı artırma ve büyüme modeli 1980 ve 1990'lı yıllara damgasını vuran rekabet ögelerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Promosyon savaşları olarak nitelendirilen bu dönem, özellikle 1990'lı yılların başında keskinleşmiştir. Promosyon kampanyaları ile satışlar ve karlar ikiye katlanmıştır. Gazetelerin bu çalışmalarını televizyonlarda yapılan reklamlar desteklemiştir ve başarılı rekabet stratejileri geliştirilmiştir. 1991 yılında promosyonlu gazete satışları 4 milyon 675 bine ulaştığı, promosyonun kesildiği aynı yılın sonuna doğru ise satışların 3 milyona düştüğü tespit edilmiştir (Ekmekçi, 2019: 46).

Şeker, 1992 ile 1996 arasındaki süreci Yay-Sat ve BBD arasında yaşanan rekabetten dolayı "Rekabetçi Dönem" olarak adlandırmaktadır. Yaşanan bu süreç, dağıtım sisteminin geliştiği, rekabetçi, yenilikçi, teknoloji kullanımına geçilen bir dönem olmuştur. Rekabetçi yapı, kimi zaman son satış noktalarında diğer dağıtım şirketine ait gazetelerin sattırılmamasına kadar gitmiştir. Aynı yapı, dağıtım şirketlerinde ortaklığı olmayan gazetelere ayrımcılık yapılmasını önlemiş, tüm yayınlar ortak şirketlerin gazeteleriyle aynı şartlarda dağıtılmıştır. Her iki dağıtım şirketi de İstanbul merkez olmak üzere, gazete basılan illerde bölge müdürlükleri şeklinde örgütlenmişlerdir. Diğer iller ve ilçelerde ise sayısı binleri aşan başbayiler ve bunlara bağlı tali bayiler kuruluşur. Özellikle Yay-Sat, dağıtım sisteminde yeni teknolojilerden yararlanan altyapılara yönelmiştir (Şeker, 2006; 7).

Dağıtım yapılan gazetelerin yaklaşık olarak yüzde 80'i, dergilerin de yüzde 55'i satışa dönüşüp gerisi günlük iade olarak değerlendirilmektedir. Yay-Sat hizmet verdiği yayın gruplarından "net satış, tiraj ve fiyatları" baz alınarak dağıtım komisyonu alınmaktadır. Bu oran gazetelerde yüzde 17-25 arası, dergilerde yüzde 25-45 arası değişmektedir. İki binli yıllara gelindiğinde başbayii, gazeteler için yüzde 12,5 pay alırken son satıcı yüzde 5,5 almaya başlamıştır. Dergiler içinse başbayii, yüzde 8, son satıcı ise yüzde 9 pay almıştır (Binatlı, 2002; 80). Bu paylar günümüzde de hemen hemen aynı seviyelerde sürmektedir.

Türkiye'de Yay-Sat'tan sonra, ikinci bir dağıtım firması olan BBD dağıtım şirketi, Mayıs 2005'de Ciner Grubu'na satılarak, Merkez Dağıtım adını almıştır. Nisan 2007'de TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) Ciner Grubu'nun diğer şirketleri ve medya kuruluşlarıyla birlikte Merkez Dağıtım'a da el koymuştur. Nisan 2008'de Çalık Grubu, TMSF'nin satış ihalesini kazanarak bu gruba bağlı medya kurumlarıyla birlikte Merkez Dağıtım'ın da yeni sahibi olmuştur. Çalık Grubu medya kurumlarını, Turkuvaz Medya isminde toplamıştır.

Merkez Dağıtım ismi de Turkuvaz Dağıtım Pazarlama” olarak değişmiş ve işlevine devam etmiştir (Yılmaz, 2011: 30). Turkuvaz Medya günümüzde hala Türkiye'nin en önemli gazete ve dergi dağıtıcılarından biri konumundadır. Doğan Medya Grubunun sahip olduğu YAAYSAT adlı dağıtım şirketi doksanlı ve iki binli yıllarda gazetelerin ve dergilerin dağıtımında önemli rol oynayan bir diğer dağıtım şirketi olmuştur. Aydın Doğan'ın medyadan çekilmesi ve medya grubunu Demirören Grubuna satması ile beraber Demirören Grubunun mülkiyetine geçen YAAYSAT Dağıtım şirketi 2018 yılının Aralık ayında yeni sahibi tarafından kapatılmıştır. 2019 yılına gelindiğinde Türkiye'nin tek gazete ve dergi dağıtım şirketi Turkuvaz Dağıtım olmuştur.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de tirajı etkileyen faktörlerin başında dağıtım kanalları gelmektedir. Çünkü hangi ürün üretilirse üretilsin, satış yapılmaması durumunda o ürünün değeri değersizleşmektedir. Basın İşletmeciliğinde gazeteler kısa ömürlü ürün üretim bir başka deyişle, değer kaybı yüksektir. Bir gazetenin mamul ömrü sadece 24 saattir. Bu durumda satılamayan gazeteler hurda haline gelmektedir (Binatlı, 2002: 75) bu nedenle gazetelerin dağıtım kanallarını doğru bir şekilde seçmesi ve uygulaması gerekmektedir.

Türkiye'de tiraj belirlemede iki yaygın yöntem kullanılmaktadır. İlk yöntemde bayi talebiyle tiraj belirleme, ikinci yöntemde ise merkezden yapılan tiraj belirleme söz konusudur. Türkiye'de büyük ölçüde merkezden tiraj belirleme yöntemi kullanılmakta ancak belirli durumlarda bayi taleplerinden de faydalanılmaktadır (MEGEP, 2013: 22-23).

4. TÜRKİYE'DE YAZILI BASININ TİRAJ DURUMU VE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Türkiye'de basılı yayınların tirajları haftalık ve aylık olarak açıklanmaktadır. Türkiye'de 23-29 Eylül 2019 tarihlerinde ulusal çapta dağıtılan gazetelerin haftalık ortalama tirajları aşağıdaki gibi olmuştur.

1	SABAHA	264.890
2	SÖZCÜ	253.974
3	HÜRRİYET	211.859
4	POSTA	164.912
5	TÜRKİYE	128.893
6	MİLLİYET	126.247
7	TAKVİM	103.932
8	Y. ŞAFAK	103.173
9	GÜNEŞ	102.507
10	AKŞAM	101.624
11	STAR	101.309
12	FOTOMAÇ	71.859
13	FANATİK	70.005
14	KORKUSUZ	60.125
15	Y. AKİT	57.070
16	YENİÇAĞ	51.122

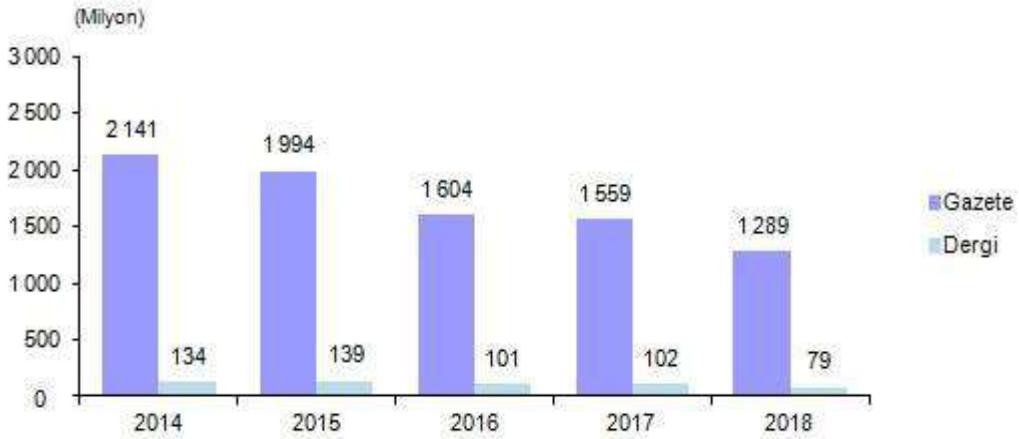
17	YENİ ASIR	50.680
18	MİLAT	50.213
19	DİRİLİŞ POSTASI	33.385
20	YENİ BİRLİK	31.702
21	CUMHURİYET	29.674
22	MİLLİ GAZETE	21.422
23	AYDINLIK	14.863
24	DOĞRU HABER	13.246
25	TÜRKGÜN	12.777
26	KARAR	10.984
27	ŞOK	7.175
28	BİRGÜN	6.659
29	YENİ MESAJ	4.852
30	G.EVRENSEL	4.241
31	DÜNYA	3.525
32	YENİ YAŞAM	2.193

Tablo 1: Gazete Tirajları (23-29 Eylül 2019) Kaynak: Gazete Tirajları, <http://medyaradar.com/> (Erişim: 04.10.2019)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2017 verilerine göre açıklanan rakamlar uyarınca Türkiye’de 176 ulusal, 51 bölgesel ve 2247 yerel gazete yayınlanmıştır. Toplam 2474 gazetenin toplam tirajı, bir önceki yıla göre yüzde 2,6 oranında azalırken, toplam tiraj yıllık 1.66 milyar olarak kaydedilmiştir. Bu tirajın yüzde 88,7’sini ise günlük gazeteler oluşturmuştur (Media Ownership Monitor Turkey, 2019).

CHP’nin hazırladığı “Otoriteleşen Türkiye’nin Çölleşen Medyası” raporuna göre hiç gazete okumayanların sayısı bir yılda yüzde 20’lik bir artış yaşadı. Rapora göre, Türkiye haberlerine güvenmeme oranında dünya ülkeleri arasında ikinci sırada çıkarken, dünya basın özgürlüğü endeksinde 2002 yılında 99 sırada iken 2018 yılında 157’inci sıraya geriledi. Rapor 2013 yılında günlük ortalama gazete baskı sayısı 6 milyon 290 bin iken, 2017 yılında bu sayı 4 milyon 271 bine düştü. 2013-2017 yılları arasında gazete tirajları üçte bir oranında azaldı (Gazete Duvar,2019).

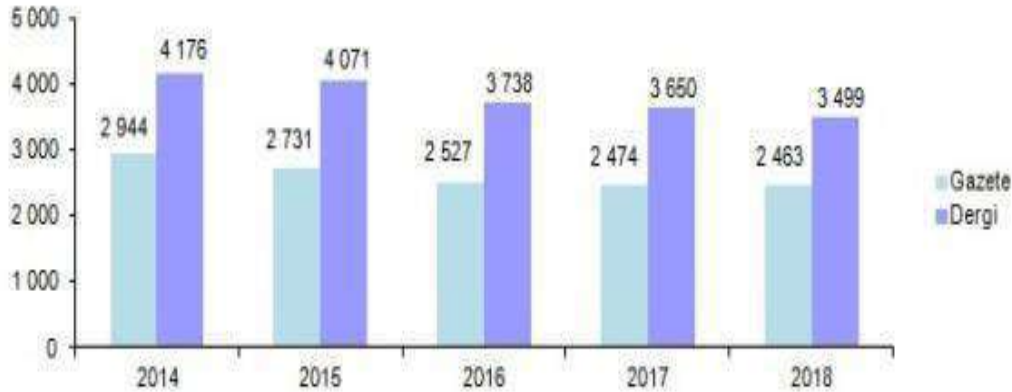
TÜİK’in yazılı basın istatistiklerine yönelik değerlendirmesi sonuçlarına göre ise 2018’de Türkiye’de yayınlanan gazete / dergilerin yıllık tirajının yaklaşık 1.37 milyar olduğunu ve bu miktarın yüzde 94,2’sinin gazete tirajını olduğunu ortaya koymuştur. 2018’de yayınlanan gazetelerin yüzde 91,3’ü yerel, yüzde 6,9’u ulusal ve yüzde 1,8’i bölgesel yayınlar olarak açıklanmıştır. Yıllık toplam gazete tirajının yüzde 81,6’sı ulusal gazeteler, yüzde 17,6’sı yerel ve yüzde 0,7’si bölgesel gazetelere aittir. Türkiye’de günlük gazeteler, toplam yıllık gazete tirajında yüzde 87,1 ile en büyük payını almaktadır (AA, 2019). Toplam tiraj ile ilgili olarak yıllara göre değişimi şekilde gösterilmiştir.

Şekil 1: Türkiye’de Dergi ve Gazetelerin Yıllara Göre Toplam Tirajı

Kaynak: BİK, Yazılı Medya İstatistikleri Yayınladı, <https://www.bik.gov.tr/yazili-medya-istatistikleri-aciklandi-2/> (Erişim: 16.09.2019)

2014-2018 yıllarına ait veriler Türkiye’de yazılı basında gazete tirajların son 5 yılda yüzde 44 oranında düştüğünü göstermektedir. Bu durum yazılı basın işletmesi sayısına da yansımıştır. Aşağıdaki grafikten de görüldüğü gibi 2014 yılından 2018 yılına kadar toplam gazete sayısı 4.176’dan 3.499’a düşerken, dergi sayısı ise 2.944’ten 2.463’e gerilemiştir.

Şekil 2: Türkiye’de Dergi ve Gazetelerin Yıllara Göre Toplam Sayısı

Kaynak: BİK, Yazılı Medya İstatistikleri Yayınladı, <https://www.bik.gov.tr/yazili-medya-istatistikleri-aciklandi-2/> (Erişim: 16.08.2019)

İnternet gazeteciliğinin geleneksel gazeteciliği olumsuz anlamda etkileyip, geleneksel gazeteciliğin internet gazeteciliği karşısında güç kaybedeceğini, hatta gazetelerin sonunu bile getireceğini öne süren görüşler dijital devrimin en çok tartışma konularından biri olmuştur. Genel olarak bakıldığında dünya çapında gazete tirajları on yıl öncesiyle kıyaslandığında artmış görünse ve günlük ortalama 522 milyon ile rahatlıkla 500 milyonun üzerindeki seviyeleri korusa da büyüme daha çok gelişmekte olan ülkelerden gelirken, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da ciddi düşüşler yaşanmış ve yaşanmaya devam edilmektedir. Bu düşüşe karşılık bu pazarlarda faaliyet gösteren gazeteler stratejik olarak format ve tasarım değiştirme, promosyon aktivitelerini artırma, maliyet kısma gibi yollara gitmiş, bu aksiyonlar akışı tersine çeviremeye

de düşüş trendini bir miktar yavaşlatmayı başarmıştır. Dijitalleşme hem okuyucuları hem de reklam verenleri basılı gazetelerden uzaklaştırırken basılı gazetelerin geleceğinin uzun vadede belirsizliğe düşmesine de neden olmuştur (Küng, 2008: 35).

Basında yenilikçi görüş, internet ve internet teknolojisindeki gelişmelerin bir sonucu olarak yakın gelecekte gazetelerin yerini dijital medyanın alacağını savunmaktadır. Bununla beraber doğrudanlık, ilişki ağları, güvenilirlik, yaratıcılık ve kullanım esnekliği gibi faktörler yazılı basının ömrünü belirlemeye devam edeceğine dair görüşler de geçerliliğini korumaktadır (Karagöz, 2015: 116).

ABD’de günlük gazete satışı yüzde 24 düşüşle, 2005 yılında 53 milyon iken 2014’te 40 milyona gerilemiştir. Bu durum sadece okuyucu sayısı açısından değil, basılı gazetelerin en önemli gelir kaynağı olan reklamlar açısından da olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Aynı 10 yıllık dönemde, gazete reklam geliri yüzde 60 oranında düşerek 47,4 milyar dolardan 16,4 milyar dolara gerilemiştir (Purdy, Wong ve Harris, 2016: 5) Bu şartlar altında tiraj konusu çok daha önemli hale gelmiştir.

Karagöz (2015) ekonometrik yöntemlerle 2005-2014 dönem arasında gazete tirajlarını incelemiş, Türkiye’de nüfusun potansiyelinin altında gazete satın almasına rağmen, gazete başına düşen okur sayısı (okur katsayısı) açısından iyi durumda olduğu sonucuna varmıştır. Yine aynı araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de gazetelerin satışları üzerinde dağıtım sistemi ve okuyucu kitlesinin belirgin bir etkisinin bulunmadığı; tiraj üzerinde ağırlıklı olarak gazetelerin kendi karakteristiklerinin belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır. Şeker (2007) toplam nüfus, okur yazarlık düzeyi, kentli nüfus, eğitilmiş nüfus, gelir artışı gibi okuyucular ile ilgili değişkenlerin tiraj üzerindeki etkilerini değerlendirdiği araştırmasında, sayılan değişkenlerin hepsinin tiraj ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte tirajlardaki değişim bu değişkenlerle her zaman paralel değildir. Tirajlar bazı dönemlerde nüfus artışına paralel, bazı dönemlerde çok daha fazla artmış, bazı dönemlerde ise azalmıştır. Benzer bir şekilde, okur-yazar ve eğitilmiş nüfus ile kentli nüfusta da oranlar değişmekle birlikte sürekli bir artış görülmektedir. Gazete tirajlarında ise nüfustaki nitel değişimlere paralel bir büyüme sağlanmamıştır.

5. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Gazete, yakın döneme kadar en önemli haber kaynaklarından biri olmasına rağmen, önce radyo sonra televizyon daha sonra da dijital medyanın yaygınlaşması ile birlikte günümüzde artık nostaljik bir iletişim aracı haline dönüşmüştür. Bu dönüşümün en önemli kanıtlarından biri de gazete tirajlarındaki dramatik düşüşlerdir. 82 milyonluk nüfusa ev sahipliği yapan Türkiye’nin en yüksek tiraja sahip gazetenin 300 bine dahi ulaşamadığı düşünüldüğünde, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gazetelerin artık eskisi kadar ilgi görmediği açıktır. 2014 – 2018 yılları arasında gazetelerin tirajlarında yaşanan dramatik düşüş yazılı basında bir tiraj sorunsalının olduğunu kanıtlamaktadır. Bu çalışmada “Türkiye’de gazete tirajlarında yaşanan bu sorunsalın nedenlerini tespit etmeye yönelik bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada,

günümüzün internet ile içli dışlı bir şekilde büyüyen dijitalleşme ile iç içe yaşayan üniversite öğrencilerinden oluşan yeni kuşağının temsilcileri ile mülakatlar yapılmıştır. Araştırma üniversite öğrencilerinin gazetelerin tirajlarındaki düşüşün nedenlerine ilişkin görüşlerini betimlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. İstanbul – Ankara ve İzmir’de eğitim gören toplam 81 üniversite öğrencisi ile yüz yüze mülakatlar yapılmış ve örneklem kapsamına giren üniversite öğrencilerinin basılı gazetelerde yaşanan tiraj sorunsalı ile ilgili görüşleri alınmıştır. Yüz yüze yapılan görüşmelerde öğrencilerin önce yazılı gazeteler hakkındaki genel görüşleri alınmış, daha sonra yazılı basında bir tiraj sorunsalı olup olmadığına dair görüşleri sorulmuş ve bu konudaki görüşleri kayıt altına alınmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile yapılan araştırmada her bir mülakat yaklaşık 8 ile 10 dakika sürmüş ve kayıt cihazı aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Mülakatların değerlendirilmesinde kayıt altına alınan görüşler tek tek dinlenmiş ve frekansı en yüksek olan görüşler kategorileştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Türkiye’de yaşanan tiraj sorunsalının nedenleri gruplandırılmıştır.

6. ARAŞTIRMADA ELDE EDİLEN BULGULAR

Araştırmaya katılanların neredeyse tamamı, gazetelerdeki tiraj düşüşü nedenini dijitalleşme ve onun ortaya çıkarttığı internet gazeteciliğine bağlamıştır. Hayatın her alanında olduğu gibi gazetecilikte de dijital dönüşümün kaçınılmaz olduğunu belirten katılımcılar, özellikle mobil cihazlardaki uygulamalar ile birçok haber kaynağına tek elden erişebilmeleri nedeniyle geleneksel olarak gördükleri basılı gazetelere ihtiyaç duymadıklarını belirtmiştir.

M1: *“Tüketicinin, alıcının, okuyucunun internetle bu kadar iç içe yaşamaya başlaması ve haber kanallarına, gazetelere dijital uygulamalar üzerinden erişebilme özelliği bireyleri dijital ortama yöneltmiştir.”*

M2: *“Okuyucu, mobil cihazlardan maliyetsiz ve enerjisiz bir şekilde haberlere ve gazetelere zaten ulaşabiliyor.”*

Araştırmaya katılanlara göre gazetelerin tiraj düşüşünün en temel sebebi internet gazeteciliğidir. İnternet gazeteciliğinin yalnızca yazıya değil aynı zamanda görsellere ve videolara da dayanması nedeniyle internet gazetelerinin geleneksel gazetelerin çok önünde olduğunu belirten katılımcılardan M3, görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

M3: *“İnternet ortamında içerikler daha çok video ve fotoğraf ile desteklendiği için insanlar inandırıcılık (...) nedeniyle internet haberciliğini tercih etmektedir.”*

İnternet gazeteciliğinin tercihinde önemli olan bir diğer faktörde insanlar için maliyetsiz, hızlı ve güncel olmasıdır. Geleneksel gazeteler “dünün” haberini verirken, internet gazeteleri neredeyse anlık olarak haberi okuyucularına sunabilmekte ve okuyucular habere erişebilmek için herhangi bir ücret ödememektedir.

M4: *“Hızlı, kolay erişebilir, düşük maliyetli (maliyetsiz), ulaşımı zamansız olması sebebiyle insanlar, haberleri online okumaya, gündemi sosyal medya ve dijital uygulamalar üzerinden takip etmeye başladı.”*

M5: *“İnternet gazetelerinin büyük çoğunluğu ücretsiz fakat basılı gazeteler belli ücret karşılığında (satın alınabiliyor). İnternet gazete kullanıcıları dünyanın herhangi bir*

yerindeki gazeteye satın almadan ulaşabiliyor. Basılı gazeteyi belli saatte bulabilirken, internet gazetelerine günün her saati ulaşabiliyor.”

M6: Teknolojinin gelişmesiyle insanlar haberlerden gazetelerden önce haberdar olabiliyor. Gün içerisinde yaşanan bir olay gazetelerde ertesi gün konu oluyor. Ancak insanlar o haberi sosyal medya, telefon vb. uygulamalar aracılığıyla kısa sürede öğreniyor. Hem de daha çok kişiye dağıtılmış oluyor.”

Araştırmaya katılanlar arasında, gazete tirajlarındaki düşüşü daha çok toplumsal sorunlara dayandıran görüşleri de bulunmuştur. Örneğin, gazetelerdeki düşüşü “ülkemizde okuma alışkanlığı olmamasına” bağlayan M7 ve M8 görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

M7: “Gazetelerin (tirajlarındaki) düşüşündeki en büyük neden, Türkiye'nin okuma alışkanlığının düşük olmasıdır. Gazete ve kitap aynı şey olmasa da ikisi de okuma eylemine dayanır. Türkiye’de kitap okuma alışkanlığı ortalaması bu kadar düşükken, gazete tirajlarının yüksek olmasını beklememek gerekir”.

M8: “... Daha da önemlisi, okuma alışkanlığı yavaş yavaş yok oluyor. Bilgi sahibi olmak istediğimiz herhangi bir haberi (okumaktansa) “video” halinde dijital medya içerisinde rahatlıkla bulabiliyoruz.

Katılımcıların geleneksel gazetelerdeki tiraj düşüşünün nedenlerine yönelik değindiği bir diğer konu da “yandaş ve muhalif medyanın” yani politize olmuş medyanın varlığıdır.

M9: “... Bir siyasi görüşe yandaş gazeteler çoğaldığı için insanlar gazetelerden neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilemiyorlar ve kuşkuda kalıyorlar”.

M10: “... Gazeteler bazı haberlerde tarafını belli eden yorumlar yaptığı için insanlar tarafsız yayıncılık yapan sosyal platformlardan haberleri takip ederler.”

M11: “... Her gazetenin de belli bir ideolojiye sahip olup tarafsız haber verme ilkesinden saptıklarını düşünüyorum. Dolayısıyla yalnızca tek bir açıdan belirli sınırlar çerçevesinde haberi (!) aktarıyor olmaları bana sahte geliyor artık”.

Araştırmada elde edilen bulgular yedi temel başlıkta kategorileştirilmiştir.

Şekil 3. Araştırmada elde edilen bulguların kategorileştirilmiş tablosu

7.SONUÇ

Basılı yayın organlarının Avrupa ve ABD'deki gelişimi sonrasında, birer reklam mecrası olarak değerlendirilmeleri, kitle iletişiminde tiraj konusunu ön plana çıkarmıştır. Reklam verenlerin reklamlarını doğru mecralara yönlendirmek stratejilerinin bir sonucu olarak 20. yüzyılın başında gelişmiş ülkelerde tiraj ve tirajın ölçümlemesi kavramları ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de basının Batı'ya göre geç başlaması tiraj konusunun da geç bir dönemde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı döneminde tirajların düşüklüğü basındaki gelişimi olumsuz etkilerken, 1960'lardan sonra dağıtım şirketlerinin kurumsallaşması ile tiraj konusu daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Yine bu dönemde kurulan Basın İlan Kurumu da tiraj üzerinde önemli gelişmelerden biri olmuştur.

Tiraj kavramında önemli faktörlerden biri de tiraj denetimi olarak belirtilmektedir. Gazetelerin kamudan reklam geliri elde etme ve daha fazla reklam verene ulaşmak için tirajlarını olduğundan yüksek gösterme eğilimi önünde bir denetim işlevi gören bağımsız bir kurumun varlığı, Batı'da çok uzun yıllardır uygulansa da Türkiye'de 2000'lere kadar bu konudaki girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Günümüzde de sıklıkla tartışılan bu olgunun çözüme kavuşturulması için tiraj denetiminin bağımsız bir şekilde sağlanması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijitalle dünya ile içli dışlı büyüyen yeni neslin temsilcileri olan ve günümüzde üniversitelerde eğitim gören gençlerle yapılan ile gerçekleştirilen Türkiye'de gazetelerdeki tiraj sorunsalının nedenlerinin belirlenmesine yönelik araştırmanın bulgularına göre gençler, gazetelerdeki tiraj düşüşünün temel nedenini dijitalleşme ve internet gazeteleri olarak betimlemiştir. Üniversitede eğitim gören dijital gençliğe göre gazeteler "dünün" haberini vermekte, buna karşılık internet gazeteleri ise "neredeyse anlık olarak" haberleri okuyucularına ulaştırmaktadır. İnternet gazeteleri ücretsizken geleneksel gazeteleri satın alabilmek için bir ücret ödemek gereklidir.

Bunlara ek olarak internet haberlerini zahmetsiz bir şekilde mobil medyada akıllı telefonlarda bulunan uygulamalardan okumak ve haber için bildirim almak da gazetelerdeki tiraj düşüşünün en temel nedenleri arasındadır.

İnternet gazeteleri sahip olduğu haberi görsel ve videolarla desteklemek gibi avantajları ile basılı gazetelerden daha öne çıkarken, konu Türkiye’de yerleşmiş bir okuma kültürünün olmaması da tirajları olumsuz yönde etkilemektedir. Okumak yerine seyretmeyi daha çok seven bir toplum yapısına sahip olan Türkiye insanları haberi okumaktansa yalnızca videosunu izlemeyi tercih etmektedir. Bu eğilim tüm dünyada dijitalleşmenin gelişmesine paralel olarak multimedya içeriğinin yaygınlaşması ile daha da artmaktadır. Türkiye’de bundan kendi payına düşeni fazlasıyla almaktadır.

Araştırmaya katılan gençlerin basılı gazetelerdeki tiraj sorunsalını dayandırdığı bir diğer faktör ise medyada yaşanan politikleşme olmuştur. İktidara yandaş veya muhalif olan gazetelerin özellikle bu yönlerini çok net bir biçimde ortaya koyması, bir başka deyişle görüşünü net bir biçimde kendine etiketlemesi yazılı basına olan güvenin azalmasına neden olmuştur. Tarafsızlığın kaybı ve gazetelerin ideolojisinin olmaması, insanlarda haberin doğruluğuna yönelik kuşular doğurmaktadır bu da gazetelerin tirajlarına yansımaktadır. Üniversitede eğitim gören dijital kuşak, basılı gazetelerde yaşanan tiraj sorunsalını, dijitalleşme, internet gazetelerinin varlığı, mobil uygulamalar, toplumda okuma alışkanlığının olmaması, haberlerin yalnızca videolarının izlenmesi, politikleşmiş bir basın varlığı ve basında tarafsızlığın kaybı gibi nedenlerle açıklamıştır.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı (AA). Turkey: Newspaper, magazine circulation falls in 2018, <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkey-newspaper-magazine-circulation-falls-in-2018/1541070>, (Erişim: 22.07.2019)
- Baytar, E. (2013). Teorik ve pratik açıdan medya ekonomisine bakış. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Binatlı, C. (2002), Türkiye’de gazete ve dergilerin dağıtım yapısındaki gelişmeler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 2 (12), 73-81.
- Cangöz, İ. (1996) Türk basınında tutundurma (promosyon) çıkmazı ve ansiklopedi kampanyası. *Kurgu Dergisi*, 14, 183-200.
- Çakır, H. (1998), Türkiye’de serbest gazeteciliğe ilk adım: Yarı özel gazete Ceride-i Havadis. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 7, 17-29.
- Dereli, M. (2006). *İnternet gazeteciliğinin gazete tirajlarına etkisi (2002-2005)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekmekçi, R.D. (2019) Türkiye’de medya sektörünün rekabet yapısı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eşidir, O.V. (2016) Türk basın sektörünün finansmanında Basın İlan Kurumu’nun yeri ve önemi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gazete Duvar (2019). Gazete Okuma Oranı Yüzde 20 Azaldı, Tamer Arda Erşin, www.gazeteduvar.com (Erişim: 05.03.2019).
- <https://www.bik.gov.tr/yazili-medya-istatistikleri-aciklandi-2/> (Erişim: 16.9.2019).
- IFABC (2010). Circulating Auditing Around the World, http://www.ifabc.org/docs/circulation_report.pdf (Erişim: 20.07.2019)
- Karadoğan, E. (1998) Gazetelerde tiraj olgusu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 7, 89-112.
- Karagöz, K. (2015) Türkiye’de gazete satışları: 2005-2014 dönemi için ekonometrik bir analiz. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 115-137.

- Kösedâğ, M.S. (2018). Yazılı basında öz denetim sorunu ve Basın İlan Kurumu'nun denetim işlevinin basın özgürlüğü açısından değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 13(10), 497-513.
- Küng, L. (2008) *Strategic management in the media*. Londra: Sage Publications.
- MEB Meslekî Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP) (2013). *Gazetecilik: Yayın dağıtım*, Ankara.
- Media Ownership Monitor, Gazeteler, <https://turkey.mom-rsf.org/tr/medya/gazete/> (Erişim: 24.07.2019)
- Nyilasy, G.; King, K.W.; Reid, L. (2011) Checking the pulse of print media fifty years of newspaper and magazine advertising research. *Journal of Advertising Research*. March 2011, 167-181.
- O'Sullivan, T., B. Dutton, P. Rayner, (1994). *Studying the media*, London: Oxford University Press.
- Purdy, S., Wong, P. Ve Harris, P. (2016). *Stop the presses*. KPMG Publishing.
- Stone, G. (1977) Community commitment: A predictive Theory of daily newspaper circulation. *Journalism Quarterly*, 54 (3), 509-514.
- Şeker, M. (2007), Tiraj sorunu. *Bir Sorun Olarak Gazetecilik*, B. Arık ve M. Şeker (Der.), Konya: Tablet Yayınları.
- Thurman, N. (2014). Newspapers consumption in the mobile age: Measuring multi-channel audience attention and brand popularity. *Digital Journalism*, 2(2), 1-19.
- Topuz, H. (1996). *Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yılmaz, R. (2011) Türk basınında abone sisteminin gazete satışına etkisi ve Zaman Gazetesi örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MODERN TÜRK VE AZERBAJYAN DİLLERİNDE ALINMA ASKERİ TERİMLER
BORROWED MILITARY TERMS IN MODERN TURKISH AND AZERBAIJANI
LANGUAGES

Mehriban ABDURRAHİMOVA

Bakü Devlet Üniversitesi

ÖZET

Modern Türkçede “*Askeri terimler*”, Azerbaycan dilinde ise “*Harbi terminler*” olarak nitelenen iki akraba dilde de askeriyenin ve bu işle ilgili kavram ve mefhumların dilbilimsel araçlarla ifadesinin kendine özgün gelişim yolları bulunmaktadır. Askeri terimlerin oluşturulması zarureti, bu alana özgü kavramların sisteme girmesiyle koşullanıyor. Yeni biçimlenmiş askerî terimler belirli kavramlar safına giriyor ve bu “Fonksiyonel alan”da kendi konumunu kuvvetlendiriyor. Terim oluşturulmasının temel diferansiyel özelliği, kavramı ifade etmek ve sistematize etmek yönüdür. Tüm dönemlerde askerî iş, askerî terminoloji neredeyse silbaştan oluşturuluyor. Askerî tesisat alanında devlet törenleri ve bu törenlerin ana dilde askerî belgelerin hazırlık aşamasındaki rolü, etkisi genişliyor, askerî kavram sözlükleri ve onların yapısı değişime uğruyor, askerî kavram geleneğinin korunması ve bu alanda reformlar beliriyor.

Kıyaslanan dillerde askerî terim oluşturulması da aktifliğiyle farklılık arz ediyor. Bu hususta o dillerin (Genel olarak modern Türk dillerinin) ortak terminolojisinin oluşturulması da mümkündür. Modern Türk ve Azerbaycan dillerinin askerî leksikonu ilk kez kıyaslamaya tabi tutuluyor ve bu kavramların oluşturulması, gelişimi Türk halklarının askerî tarihiyle sıkı biçimde araştırılıyor. Araştırmalar sonucunda Türk dillerinin genel sözlük içeriğinde askerî sözlük birimlerinin yeri belirleniyor, onların biçimlenme ve gelişim yolları sergileniyor, bu alana ait kavramların askerî terminoloji fondunun zenginleşmesindeki rolü kesinleştiriliyor. Kıyaslanan Türk dillerinde kavram oluşturulmasının özgün (spesifik) özelliklerinin bulunduğunu da belirtmemiz gerekiyor. Bu özelliklerin ortaya çıkışı, hem kavramların hem de dillerin sözlüksel terminolojik sistemleriyle ilişkisine dayanılarak pekiştiriliyor. Kavram alımının askerî terminolojinin zenginleşmesinde ve gelişiminde önemli etkisi bulunmaktadır. Kavram alımı; yabancı dildeki sözün, her hangi bir dilin terminoloji sistemine girerek kullanılması olayıdır. Askerî terimler leksik araçlar sistemidir, çeşitli askerî kavramlar halk tarafından kullanılıyor, karşılıklı iletişim aracına dönüştürülüyor, bilimsel ve teknik ilerlemelerdeki başarılarla dayanan yeni icatlar sonucunda sürekli olarak yeni kavramlar oluşturuluyor.

Anahtar sözcükler: Askerî Terminoloji, Askerî Tesisat, Askerî Leksikon, Alınma Terim, Dilin Sözlük Anlamı

ABSTRACT

There are unique ways of expression "military terms" both in the modern Turkish and the Azerbaijani languages, and the linguistic means of expression and understanding of both kinship languages and concepts. The necessity of creating military terms is conditioned by the systematic approach to the military field. Newly formed military concepts are part of certain concepts and reinforce their position in this "functional area". The principal differential feature of the formation of terms is the expression of understanding and systemicity.

At every stage military work, military terminology is almost rebuilt. The state measures in the field of army building and the role of these events in the preparation of military-patriotic documents are expanding, military-terminological dictionaries and their structure change, preservation of military terminology tradition and innovations in this field update day-by-day.

The formation of the military terminology is also distinguished by the activity in these comparable languages. In this regard, it is also possible to create common terminology of these languages (especially in Modern Turkic languages). This article deals with the military lexicon of Contemporary Turkish and Azerbaijani languages for the first time, and the formation and development of these terms are closely researched with the military history of the Turkic

peoples. The research finds the location of military lexical units in the general vocabulary of the Turkic languages, their formation and development, and the role of the terms in the military terminology fund enrichment. Note that there are specific features of term formation in mentioned comparable Turkic languages. The emergence of these peculiarities is justified by the notion of both the concepts and the lexical-terminological systems of the languages. The borrowed terms have a very important role in the enrichment and development of military terminology. The borrowing term is a term used to translate a term in a foreign language to the terminology of any language. Military terms are a system of lexic means, different military concepts are used nationally, become interconnected, and new types of terms are emerging as a result of military advances on the basis of scientific and technological progress.

Keywords: Military Terminology, Army Building, Military Lexicon, Borrowed Terminology, Vocabulary

GİRİŞ. Modern Türk ve Azerbaycan dillerinde dilbilim`in ve terminolojinin bir kısmını diğer dillerden alınmış söz ve kavramlar oluşturuyor. Terminolojide kavram alımı dilin fakir olduğunu göstermez, bilakis onun dil ilişkilerinin sayesinde zenginleşmesinin göstergesi olarak ortaya çıkıyor. Tarihi, kültürel ve uluslararası ilişkiler, bilimsel teknik gelişim ve bilim alanlarının kalkınmasıyla ilgili olarak Azerbaycan dilinin leksikonunda kavramların belirli ağırlıklarının çoğalması diller arasında bulunan ilişkilerin de genişlemesinin göstergesidir. **(10,s. 24-25)** Bu bilimsel düşünceler Türkiye Türkçesinin terminolojisine de ait edilebilir. Şöyle ki, her iki dilin alınma askeri kavramlarında çeşitli anlamsal (semantic) süreçler beliriyor. Her iki dildeki askeri sözler semiyolojik olaya neden ola bilirler. Bu diller de söz ve kavramları diğer dillerden benimsiyor, o sırada alınan birimler aynı dilde anlam sürecine çekiliyor. Şüphesiz ki, aynı süreçte diller sadece bir sözü değil, birçok durumda o söze pararel olan sözleri de Kabul ediyor. Böyle bir durumda alınma eşanlamlı söz ve kavramların ağırları artıyor. Çeşitli kaynakları bulunan alınma eşanlamlı kelimelerin öğrenilmesi, aynı zamanda bu kategoriyle aynılık oluşturan seçenek ve kopya konularının da açığa çıkmasına yol açıyor.

Türkiye Türkçesine Avrupa dillerinden askeri kavramlar geçmiş, bu kelimelerden yeni türevler oluşmuştur. Alınma askeri kavramların türevi sürecinde deforme olmuş ve muhafazakar içerikli sözler fazlaca bulunmaktadır. Askeri işin mikro alanları geniştir. Bu alanları kuşatan o kavramların çoğunluğu birlikler ve ordu birimleriyle ilgilidir. Yani, o terminoloji birimler orduları ve birlikleri yansıtır.

Modern Türk ve Azerbaycan dillerinin sözlük içeriği, aynı zamanda askeri alanı yansıtan “sözlük içeriği etimolojik yönden karmaşıktır ve onun bu özelliği dillerin tarihi sürecinde diğer dillerle, ilk sırada Arap, Fars ve Rus dilleri ile çeşitli, çokyönlü ilişkisi nedeniyledir. Diğer dillerin uzun süreli ve çok alanlı etkisi Türk dillerinin sözlük içeriğine çok sayıda alınma sözlerin (serjant, çavuş, starşina, batalyon, polk, rota, praporşik ve b.) aynı zamanda askeri terimlerin geçmesi için ortam oluşturmuştur. Anlam ve önemi bakımından zamanın süzgecinden geçmiş alınmaların günümüzde de Türk dillerinin sözbilimcilik sisteminde önemli yeri bulunuyor”. **(11,s.264)**

Bağımsızlık yıllarında kıyaslanan her iki dilin sözlük içeriği askeri kavramların sayesinde de hayli gelişmiş ve zenginleşmiştir. Dilin içinde ve dışında bulunan faktörler bu leksikonun zenginleşmesine kendi etkisini göstermiştir. Bilimsel-teknik ilerleme, ekonomik-politik ilişkiler, uluslararası ilişkiler de bu bakımdan çok önemlidir.

Son yıllarda ise hem Türkiyede, hem de Azerbaycanda askeri alanlar daha da güçlendirilmiştir. “O nedenle de bu alanda başarıları öğrenip genellemek, terminolojinin gelişimiyle ilgili kusurları belirlemek ve dilimizin sözlük içeriğinde çok eskiden beri özel bir

katman olarak bulunan ve her geçen sene zenginleşen askeri terimlerin dilbilim özelliklerini ortaya çıkarmak bu günümüzün zorunlu ve güncel taleplerinden biridir.” (12, s5)

Bu konuyla ilgili Hamza Zülfikar yazıyor: Türkçenin terim yapma yolları genel söz oluşumuyla paralellik arz ediyor, alametlerin seri tercihi ilkelerine dayanıyor. (5, s54)

Kavram alma sürecinde, aşağıda sıralanan askeri terimler de Türk diline girmiştir: defans-savunma; defans çizgisi-savunma çizgisi; devriye-patrol; er-1. Erkek, 2. Siravi asker; kaput-şinel; kolordu-askeri korpus; komut-kumanda, emir; komutan-komandır; mayın-mina; mevzi-savaş alanı; namlu-1. Silah lülesi, 2. Kılıcın kesici bölümü; teğmen-leytenant. (2)

Türkiye Türkçesi kavram almada belirli miktar Avrupa dillerinin etkisinde kalmıştır. Azerbaycan diline ise bu kabilden olan sözler direkt Rus dili aracılığıyla geçmiştir. Bu terimler 1940'lı yıllarda Rus dilinden geçmiştir. Oğuz grubu dillerinden olan Türk ve Azerbaycan dilinin askeri terminolojisi analiz ediliyor. Özellikle de askeri terimlerin bu dillerde oluşturulması süreci inceleniyor. Azerbaycanda bağımsızlık ortamında dilin kendi olanaklarına dayanılarak askeri terminolojinin geliştirilmesi eğiliminin daha da kuvvetlendiği belli oluyor. Ulusal ordu kurulmasının olumlu etkileri, askeri terminolojinin gelişiminde de gözlemleniyor. Türkiye Türkçesinden bir dizi askeri terim de alınmıştır. İki dilde de ulusal askeri terim oluşturulması genel edebi dillere dayanıyor. Yeni askeri terimlerin biçimlenmesinde hem morfolojik, hem de sentaktik yöntemi aktifleşmiştir. Askeri terminolojinin tarihi, gelişimin sonucu olarak ortaya çıkıyor. (9,s3)

Genel olarak, “terminolojide alınma kavramlar çoğunluğu oluşturuyor”. (3,c.118). Terminolojide terimin diğer dillerden alınması olayı çok yaygın ve kendi karakteri bakımından aralıksız bir süreçtir. Bu durumun başlıca nedeni bilimin, teknolojinin bir ülkede, bir ulusal dilin hakim olduğu bölgede gelişmemesidir. Bilimsel ve diğer alanlarda olan gelişme yeni kavramlar ve onları ifade eden yeni terimleri ortaya çıkartıyor.

Bilgi alışverişi sürecinde o terimlerin çeşitli dillerde yazılmış eserlerde kullanılması ihtiyacı ortaya çıkıyor ve böylece, terimlerin edinilmesi için ilkin neden oluşuyor. (7,s.106)

“Genel olarak çeşitli sistemli dillerde askeri terminoloji sistem kendi istatistik ve dinamik karakteriyle öne çıkıyor, alınma sözler bu dillerin yapısını etkiliyor”. (13)

GELİŞME. Karşılaştırılan dillerin sözlük içeriğindeki askeri terimlerin önemli bir kısmını Arap ve Fars sözleri oluşturuyor. Her iki dile Fars sözlerinin girmesi süreci yaklaşık olarak 13., 14. yüzyıldan başlıyor. Araplardan sonra iktidarda bulunan Farslar, 13-14. yüzyıllarda Azerbaycanda baskın olan Moğollar ve diğerleri resmi devlet işlerinde Fars dilini kullanmış, yazı dilinde Fars sözlerinin kalmasıyla yanaşı mevcut Arap sözlerinin de yaygınlaşması için ortam oluşturulmuştur. Türk dilbilimci Hamza Zülfikar yazıyor: “Kabul etmemiz gerekiyor ki, diğer dillerden alınmış kelime ve terimler, üretilenlerden kat kat daha fazladır: raportör, tribün, politik, rota ve b.”. (44,s.153)

Arap ve Fars dillerinden alınanlar: *silah, ateş, hareket, davul, beyanat, asker, casus, cephe ateşi, cemiyet, cenaze, cengaver, cesur, ceza, çevre, daire, dava, muharebe, düşman, müdafaa, tahliye, memuriyet, mukavemet, muhalefet, siravi, fişek, askeri kıyafet, hakim, hapishane, harbiye, hamle, harp (savaş) hilesi, harita, uçak gibi çok sayıda askeri terimler iki dile de tarihen Arap ve Fars dillerinden geçmiştir. (1)*

Fransız dilinden alınanlar: “Fransız diklinden Türkiye Türkçesine sözlerin geçmesi süreci 16. yüzyıldan başlıyor. Fransız dili ile Türkiye Türkçesi arasında bulunan sıkı ilişkinin bir nedeni de 19. Yüzyılda dilin sadeleştirilmesi amacıyla atılmış Arap ve Fars sözlerinin yerine Fransız kelimelerinin alınmasıdır. Genel olarak, Fransız dilinden Türk dilinin sözlük içeriğine ve

konuşma diline 5 binden fazla söz ve terim geçmiştir". (8,s.73)

Örnekler: *abordac-abordac* (kürekli ve yelkenli gemilerde uygulanan deniz savaşı yöntemi), *avangard-avangard* (yürüyüş zamanı kara ordularının savunma ögelerinden biri)

İtaliya dilinden alınanlar: Hamit Sunel, İtaliya dili ile Türkiye Türkçesi arasında bulunan kelime alışverişinin temelinde ticaret ve savaşlarla ilgili sözlerin durduğunu yazıyor. (4,s.955-956)

Örnekler: *avariya-kaza* (can kaybı olmaksızın ekipmanın ve silahların zarar görmesine veya imha olmasına neden olacak olay), *gvardiya* (ayrıcalığı bulunan ordu birimi; savaşlarda daha fazla başarılarla imza atmış bölüm ve birimlere verilmiş fahri isim), *kompas* (oriyentire (pelenge, azimuta) yönleri belirlemek için kullanılan cihaz-pusula), *şpaga-kılınç* (deşen, bazı durumlarda deşen ve kesen soğuk silah) ve b.

İspan dilinden alınanlar: *armada*. (1. Bir devlete ait uçaklardan, zırhlı araçlardan ve gemilerden oluşan hava, kara ve deniz donanması. 2. Yenilmez armada), *muşket* (16. yüzyılın 20'li yıllarında İspanyada, sonradan Batı Avrupanın diğer devletlerinde ve Rusyada kullanılan ateşli silah) ve b.

Yunan dilinden alınanlar: *avtomat-avtomat* (yakın dövüşlerde düşman ordularını imha etmek amacıyla kullanılan otomatik ateşli silah), *antidoti-antidotlar* (panzehir), *epidemiya* (aynı enfeksiyon hastalığın toplu biçimde yayılması-salgın).

Latin dilinden alınanlar: *agressiya-tecavüz* (modern uluslararası hukukta BM'nin Tüzüğüne göre bir devletin başka bir devletin veya ulusun toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı güç kullanması), *adyunkt* (Silahlı Kuvvetlerde Savunma Bakanlığının Yüksek Enstitütleri, eğitim kurumlarında öğrenim gören ve bilimsel-pedagojik aktivite hazırlığı bulunan subaylardan oluşan askeri personel), *tahliye* (evakuasiya).

Hollanda dilinden alınanlar: *bosman* (doğrudan güverte personelinin (denizaltılarda dümenci-sinyalci ekibinin) reisi), *breyd-vimpel* (görevli kişinin (deniz reisinin) bayrağı-flama), *konvoy* (1. Aynı yere giden taşıt veya yolcu topluluğu, kabile. 2. Savaş gemileri tarafından korunan yük gemileri katarı), *kruvazör* (açık denizlerde kol gezmek, deniz ve hava filolarına kılavuzluk etmek, onları düşman gemilerinin ve uçaklarının saldırısından korumak gibi görevleri olan, gerekli silahlarla donatılmış, hızlı savaş gemisi), *matros* (Çoğu devletlerin Deniz Donanmasında ilk (küçük) rütbe-tayfa, deniz eri).

Alman dilinden alınanlar: *akselbant* (sağ omuzda apoletin altına tutturulan, metal uçluklu, altın veya gümüş iplerle örülmüş kordon), *balistik* (ateşli silahlarda, merminin barut gazının basıncıyla fırlayıp hedefe ulaşımına kadar olan devrimini inceleyen bilim), *brandkugel* (yakıcı mermi), *briqadir* (Albayla Tuğgeneral arasındaki subay rütbesi), *yefreytor* (komutan olmadığı zaman onun görevlerini yerine getiren örnek askere verilmiş askeri rütbe-onbaşı).

Rus dilinden alınanlar: Azerbaycan Türkçesine bu dilden de bir dizi askeri terimler geçmiştir. Şöyle sıralanabilir: *polkovnik* (Türkçe: albay), *podpolkovnik* (Türkçe: yarbay), *mayor* (Türkçe: binbaşı), *kapitan* (Türkçe: yüzbaşı), *kontr-admiral* (tümamiral), *paqon* (apolet), *snayper* (keskin nişancı), *gvardiya* (muhafiz), *batalyon* (Türkçe: tabur), *polk* (Türkçe: alay).

İngiliz dilinden alınanlar: *leytenant* (teğmen), *capitan*, *kapitan* (yüzbaşı), *general*, (general), *gendarme*, *jandarma* (jandarma), *deserter*, *dezertir*, *firari* (ferari), *kater* (savaş misyonunu gerçekleştirmek için küçük gemi-motor), *miçman* (bazı ülkelerin Deniz Donanmasının askeri personelinin rütbesi), *tank* (zırhlı ve paletli savaş aracı).

Türk dilinden alınanlar: *yasavul* (yüksek rütbe (yasa uygulayan), *karavul* (Düşmanın ani baskınlarını kontrol altına alabilmek amacıyla ordunun çevresini korumakla görevlendirilen

piyade ve süvari askerlerine verilen ad), *yarbay*, *albay*, *erbaş*, *bölük* ve b.

Polyak dilindən keçənlər: *karteç* (300 metrekareye kadar açık alanda düşman birliklerini imha etmek için kullanılan top mermisi-şarapnel)

Bu da Türk devletleri ile Fransa devletinin askeri ilişkilerinin daha kapsamlı olmasıyla ilgili bir durumdur. İkinci yerde Yunan ve Latin kaynaklı askeri terimler bulunuyor.

SONUÇ: Modern Azerbaycan dilinin askeri terimleri ile kıyaslandığında, Türkiye Türkçesinin askeri terminolojisinde Milliliğin daha kuvvetli olduğunu gözlemliyoruz. Örneğin, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “patrul” teriminin yerinə “gözcü” (devriye) kelimesi kullanılıyor. “Maskirovka” teriminin yerine Türkiye Türkçesinde “gizlemek” (kamufraj) sözü kullanılıyor. “Mayor” teriminin yerine Türkiye Türkçesinde “Binbaşı” kavramı aktif olarak kullanılıyor.

Sonuç olarak belirtmemiz gerekiyor ki, bahsi geçen dillere alınmış askeri terimler askeri, siyasal-askeri ve tarihsel-askeri karakterli, Kara Kuvvetlerinin, Stratejik füze birliklerinin, Hava Kuvvetlerinin, Deniz Donanmasının, ülkenin hava savunma ordularının organizasyonu, silahı ve teçizatı, kitle imha silahı ve bu silahtan savunması, farklı modern askeri teçizat türleri, tüzükler, topoğrafya ve askeri bilgilerin diğer alanlarıyla ilgili söz ve ifadelerden oluşuyor. Türk dillerinin, aynı zamanda Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin sözcük-terminolojik alanında her zaman gelişim ve değişim süreci gözlemleniyor.

Avrupa kaynaklı Askeri terminoloji birimlerinin bu sürece aktif katılımı Avrupa devletleri ile Türk ülkelerinin çeşitli özellikli doğrudan ilişkilerinin, iletişimsel araçlarının biçimlenmesi, askeri alanın gelişmesi, bağımsız cumhuriyetlerin sosyopolitik aktifliği, kültürel yaşamda belirli değişimler, küreselleşme ortamında İngiliz dilinin öğrenilmesi yoğunluğunun artması, aktifleşmesi gibi faktörlerle ilişkilidir.

Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan dilinde Askeri terimlerin alınması süreci halen de süregelmektedir. Bu dillerden her biri kendi ulusal kelimeleriyle beraber alınma terimleri de özümüyor. Kıyaslanan diller olan Fransız, İtalyan, Arap, Fars, İngiliz, Holland ve diğer dillerden alınmış Askeri terimlerin söylenmesinde ve anlamlarında ses değişimleri gözlemleniyor, aynı zamanda kaynak dilde olduğu gibi kendini belirtiyor. Diğer bir deyimle, bu dillerde Askeri terim alma süreci progresif (ilerici) karakterlidir. Bu tür alınma kelimeler Azerbaycan diline önceler olduğu gibi Rus dili aracılığıyla değil, doğrudan Avrupa dillerinden geçiyor. Diğer ülkelerle politik ekonomik ilişkilerle beraber Askeri ilişkilerin de gelişmesi bu dillerin terminolojisini yeni kelimelerle ve terminoloji birimleriyle zenginleştiriyor.

KAYNAKÇA.

1. Azerbaycan-Türkiye Türkçesinde askeri-deniz sözlüğü. Bakı, 2000
2. Azerice Türkçe Sözlük. İstanbul, 2000,
3. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. М., «Наука», 1977, 246 с.
4. Hamit Sunel. Çağdaş Türkçede yabancı dillerin etkisi. \\Türk dili. Aylık Dil Dergisi. Sayı 485\Mayıs, 1992,
5. Hamza Zülfıkar. Terim sorunları ve terim yapma yolları. Ankara, 1991
6. Hamza Zülfıkar. Terim sorunları ve terim yapma yolları. Ankara, 1991
7. İsmayılova M. Azərbaycan dili terminologiyasının linqvistik təhlili. Bakı: «Ozan», 1977, 268s.
8. Kazımov İsmayıl. Müasir türk dillərinin müqayisəli leksikası. II cild, Bakı, 2010, 400s.

9. Лату М.Н. Англоязычная военная терминология в ее историческом развитии: структурно-семантический и когнитивно-фреймовый аспекты. Автореф. канд. филол. наук, Пятигорск, 2009,
10. Мəммədли Надир. Alınma terminlər. Bakı, Elm, 1997, 264s.
11. Мəммədли Надир. Alınma terminlər. Bakı, Elm, 1997, 264s.
12. Мəммədov Р.Ф. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilində hərbi terminlərin inkişafı. Bakı: «Nurlan», 2012, 152s.
13. Шевчук В.Н. Военно-терминологическая система в статике и динамике. Дис. ...д-ра филол. наук. М.: 1985, 488с.

BREXIT
BREXIT

Doç. Dr. Murat AKTAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi

ÖZET

Avrupa’da siyasi bir entegrasyonu sürecinden ziyade gevşek bir ortak pazarı savunan Birleşik Krallık, Avrupa Topluluklarının kurucuları arasında yer almadı. Fakat AET’nin karlı bir Topluluk olarak gelişmesi üzerine AET’ye üyelik başvurusu yaptı. Üyelik başvurusu Fransa tarafından iki kez veto edilen Birleşik Krallık üçüncü başvurusunda ancak Avrupa Topluluklarına üye olabildi. Fakat hemen ertesi yıl Londra Birleşik Krallık ve Topluluk arasındaki üyelik koşullarının adil olmadığını ileri sürerek, üyelik şartlarının gözden geçirilmesini talep etti ve üyelik süreci üzerinden daha iki yıl bir kaç ay geçmişken 1975’te AET’den ayrılmak için referandum düzenledi. Seçmenlerin çoğunluğu bu referandumda Topluluk içinde kalma yönünde oy kullandı. Buna rağmen Londra’nın sorgulayıcı tavırları devam etti. Ayrılma yönündeki talepler sonunda 23 Haziran 2016 yeni bir referandumun yapılmasına neden oldu ve bu referandumda katılan seçmenlerin çoğu, AB’den ayrılma yönünde oy kullandı. 2017’nin Mart ayında 2 yıl sürmesi beklenen BREXIT süreci için görüşmeler resmen başladı. Birleşik Krallık için 29 Mart 2019’dan itibaren AB’den ayrılma sürecinin başlaması kararlaştırıldı. Ancak anlaşma yürürlüğe giremedi. Zira anlaşmanın Birleşik Krallık Parlamentosu’nda da kabul edilmesi gerekiyordu fakat üç kez red edildi. Peki BREXIT’in sonuçları Birleşik Krallık ve AB’nin geleceğini nasıl etkileyecek? Bu bağlamda Türkiye AB ilişkileri ve Türkiye Birleşik Krallık ilişkileri nasıl etkilenecek? Bu çalışma BREXIT sürecini analiz ederek yukarıdaki ve benzeri soruları cevaplamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: BREXIT, Birleşik Krallık, İngiltere, Avrupa Birliği (AB), Referandum

ABSTRACT

The United Kingdom, which advocated a loose common market rather than a political integration process in Europe, was not part of the founder’s countries of the European Communities. However, upon the development of the EEC as a profitable Community, the UK applied for membership but its application for membership was vetoed twice by France. The UK’s third application for membership was accepted thus it has become a member of the European Communities in 1973. But the following year, London claimed that the membership’s conditions of the UK were not fair and requested reconsideration of membership requirements. Then it held a referendum to leave the EEC in 1975, just about two years after the accession process. The majority of voters voted to remain in the EC in this referendum. But the UK’s questioning attitude towards European integration has continued. The demands for secession led to a new referendum on 23 June 2016 and the majority of the voters voted to leave the EU this time. In March 2017, negotiations for the BREXIT process, which is expected to last for two years, were formally initiated. As a result of the negotiations, it was decided for the UK to start the process of leaving the EU from 29 March 2019. However, the agreement failed to enter into force because the agreement had to be accepted in the UK Parliament, but it was rejected three times. How will the results of BREXIT affect the future of the UK and the EU? In this context, how will this affect Turkey-EU relations and Turkey’s relations with the United Kingdom? This study aims to answer the above and similar questions by analysing the BREXIT process.

Keywords: BREXIT, United Kingdom, England, European Union (EU), Referendum

1.GİRİŞ

Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında büyük kayıplar veren Avrupa ülkeleri bir daha bu tür acılar yaşamamak için bir barış projesi olarak Avrupa Birliği projesini geliştirdiler. Önce 1952’de Avrupa Kömür ve Çelik Birliği’ni (AKÇT) kuran Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Luxemburg, ardından 1958’de Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu (AET) kurdular. Ancak Avrupa’da siyasi bir birlikten ziyade gevşek bir ortak pazarı savunan Birleşik Krallık, bu her iki birliğin kurucuları arasında yer almadı. Fakat AET’nin karlı bir Topluluk olarak gelişmesi üzerine AET’ye üyelik başvurusu yaptı. Ancak üyelik başvurusu Fransa tarafından iki kez veto edildi. De Gaulle’un 1969’da istifa etmesiyle yeniden üyelik başvurusunda bulunan Birleşik Krallık’ın başvurusu bu kez kabul edildi ve 1973’te Avrupa Toplulukları’na üye oldu. Fakat hemen ertesi yıl Londra Birleşik Krallık ve Topluluk arasındaki üyelik koşullarının adil olmadığını ileri sürerek, üyelik şartlarının tekrar gözden geçirilmesini talep etti ve üyelik süreci üzerinden daha 3 yıl bile geçmeden 1975’te AET’den ayrılmak için referandum düzenledi. Seçmenlerin çoğunluğu bu referandumda o zamanlar adı Avrupa Toplulukları olan yapı içinde kalma yönünde oy kullandı.

Fakat Birleşik Krallık’ın Avrupa entegrasyonuna karşı sorgulayıcı tavırları devam etti. Bu karşıtlık özellikle Margaret Thatcher’ın başbakanlığı döneminde çok yükseldi. Thatcher bu durumu kullanarak 1984’te Birleşik Krallığın Topluluklara yaptığı harcamayı indirmeyi başardı. Ardından Schengen Bölgesi, Euro Bölgesi, Adalet ve İçişleri gibi AB’nin temel konularda önemli imtiyazlara sahip olmayı başaran Birleşik Krallık ayrılma yönündeki talepleri sürekli canlı tutarak bunu üyelik koşullarını daha da kendi lehine çevirmek için bir tür koz olarak kullanmaya çalıştı. Ancak ayrılma yönündeki talepler sonunda 23 Haziran 2016 tarihinde yeni bir referandumun yapılmasına neden oldu. BREXIT olarak adlandırılan referandumda katılan seçmenlerin % 51,9’u, AB’den ayrılma yönünde oy kullandı (Aktaş, 2019).

Britanya ve Exit kelimelerinin kısaltılarak birleştirilmesinden oluşturulan “BREXIT” Birleşik Krallık’ın AB’den çekilmesi ya da ayrılması anlamına gelmektedir. Oxford Sözlüğü’ne göre; kelimenin kökeni 2012 yılında tartışılan ve Yunanistan’ın AB’den ayrılmasını ifade etmek için kullanılan “Grexit”ten hareketle oluşturulmuştur. Bu terim “Hard Brexit” ve “Soft Brexit” biçiminde de kullanılmaktadır. Cambridge Sözlüğü’ne göre; “Hard Brexit” Birleşik Krallık’ın Avrupa tek pazarının üyesi olmaktan çıkarak göç ve kanun yapma bağlamında tüm kontrolü ele almasını ifade etmek için kullanılmaktadır. “Soft Brexit” ise Birleşik Krallık’ın AB ile ilişkilerini “Brexit” öncesindeki gibi mümkün mertebe yakın bir şekilde sürdürmesini ifade etmek için kullanılmaktadır (Aras ve Günar, 2018).

Referandumdan çıkan sonucun ardından Birleşik Krallık Parlamentosu’nda AB’den ayrılmak için gerekli düzenlemeler yapılarak, Lizbon Antlaşması’nın 50. Maddesinde belirtilmiş olan “Ayrılma Hakkı” süreci başlatıldı. 2017’nin Mart ayında 2 yıl sürmesi beklenen Brexit süreci için görüşmeler resmen başlatılmış oldu. Yapılan müzakereler sonunda Birleşik Krallık için 29 Mart 2019’dan itibaren AB’den ayrılma sürecinin başlaması kararlaştırıldı. AB Konseyi Kasım 2018’de Avrupa Birliği üye diğer 27 ülke liderlerinin, Birleşik Krallık ile varılan BREXIT mutabakatını onayladığını duyurdu. Ancak anlaşma yürürlüğe giremedi. Zira anlaşmanın Birleşik Krallık Parlamentosu’nda da kabul edilmesi gerekiyordu fakat üç kez red edildi. Peki, BREXIT’in sonuçları Birleşik Krallık ve AB’nin geleceğini nasıl etkileyecek? Bu bağlamda Türkiye AB ilişkileri ve Türkiye Birleşik Krallık ilişkileri nasıl etkilenecek? Bu

çalışma BREXIT sürecini analiz ederek yukarıdaki ve benzeri soruları cevaplamayı amaçlamaktadır.

2. BREXIT'İN EKONOMİK ETKİLERİ

Uluslararası kurumların yol açtığı ekonomik felaket tehditlerini görmezden gelen Birleşik Krallık bütün uyarılara rağmen BREXIT referandumunu gerçekleştirdi ve referandumdan AB'den ayrılma yönünde karar çıktı. Referandum sonrasında Lizbon Antlaşmasında düzenlenmiş olan ayrılık müzakereleri başladı ve sonuçta Birleşik Krallık ile AB yetkilileri ayrılma konusunda anlaşmalarını açıkladılar. Ancak BREXIT Antlaşmasının Birleşik Krallık parlamentosunda red edilmesi üzerine Birleşik Krallık bir belirsizlik ve kriz sürecine girdi. Bu süreçte üç başbakan değişti fakat BREXIT krizi yine de çözülemedi. AB'den çekilmenin beklendiği gibi belirtilen tarihlerde gerçekleşmemesi durumu daha da zorlaştırdı. Birleşik Krallığın AB'den ayrılması durumunda, AB ile dünyadaki ortakları arasındaki ticari anlaşmalardan artık üye bir devlet gibi olmayacaktır. Ayrıca AB ile anlaşmalar çerçevesinde bir takım işbirlikleri devam etse bile karar alma süreçlerinde yer alamayacak. Bu durumun Birleşik Krallığa maliyetinin çok daha yüksek olabileceği tahmin edilmektedir.

BREXIT'in gerçekleşmesi durumunda İngiliz şirketlerin önemli oranda cazibelerini kaybetmelerine neden olacağı tahmin edilmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün verilerine göre geçiş döneminde İngiltere'nin ihracatçıları için yıllık 7,2 milyar Euro ek tarife ve ticaret engelleri ortaya çıkabilir. Bu birçok büyük şirketin Birleşik Krallığı terk etmesi anlamına gelir. Birçok şirket Birleşik Krallığı Avrupa'ya açılan kapı olarak kullanıyor. Ancak bazıları, Brexit durumunda Avrupa merkezlerine yerleşecekleri konusunda uyarılar yaptılar. Birleşik Krallık'ta 16.000 kişiyi çalıştıran ABD bankası JP Morgan, referandumdaki BREXIT zaferini takiben ülkeden 1.000 ila 4.000 kişiyi işten çıkarabileceği uyarısında bulundu. İMF bu gidişle Birleşik Krallık ekonomisinde büyümenin ciddi oranda küçüleceği tahmininde bulundu. Bu büyüme kaybının açıkça istihdam üzerinde sonuçları olacaktır. Ayrıca Avrupa'nın finans merkezi konumundaki Londra'da bankalar finansal hizmetlerini Londra'dan AB ülkelerine engel olmadan satma hakkını kaybederse, zayıflama yüz binlerce işi etkileyebilir.

Referandumun ardından Bütçe Çalışmaları Enstitüsü 2020 yılına kadar vergilerde 20 ile 40 milyar Sterlin arasında bir düşüşün olacağını öngördü. Bu Birleşik Krallık bütçesine ciddi bir darbe anlamına geliyor. Ayrıca Birleşik Krallık, S&P'un ona verdiği değerli AAA notunu da kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Bütün bunların Birleşik Krallığa faturası tahmin edilenden de daha ağır olacağı anlamına geliyor. Ayrıca Birleşik Krallığın insanların AB alanında serbest dolaşım koşullarını kabul etmemesi durumunda AB liginden birçok oyuncunun da ülkeyi terk etmek zorunda kalacağı tahmin edilmektedir.

İngiliz ekonomistlerin yaptığı araştırmalara göre olası bir ayrılık her İngiliz hane halkının yıllık en az 4.300 Sterlin (5.400 Euro) kaybetmesi anlamına gelecek. Tahminlerine göre, Birleşik Krallığın ayrılması durumunda ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) 2030 yılına kadar % 6 daha düşük olacak. Ve bütün bu hesaplar daha mevcut hükümet krizi olmadan yapılan tahminler (Sorabji, 2019). Dolayısıyla BREXIT'in gerçekleşmesi durumunda önümüzdeki süreçte çok daha ciddi sonuçları olabilir.

Diğer yandan Birleşik Krallık gibi güçlü bir üyeyi kaybetmenin Avrupa Birliği ve hatta dünya piyasalarını da etkileme potansiyeli olduğu da gözlenmektedir. BREXIT Krizi ile birlikte Londra borsası % 7 değer kaybederken bu sadece Londra ile de sınırlı kalmadı aynı zamanda

Hong Kong ve Tokyo Menkul Kıymetler Borsası'nı da etkileyerek büyük düşürlere neden oldu. Aynı şekilde Paris ve Frankfurt borsaları da % 10 dolayında düşüş kaydetti. BREXIT belirsizliğinden kaçanlar ciddi oranda altına yöneldi. Referandum sırasında ons fiyatı yükselerek iki yıl içinde en yüksek seviyesine ulaştı.

Ayrıca IMF 2016 yılındaki Dünya Ekonomik Görünüm Raporu'nda BREXIT referandumunu müteakiben oluşan siyasal, ekonomik ve kurumsal belirsizliğin, Birleşik Krallık ve özellikle gelişmiş Euro-Bölgesi ekonomileri için birçok olumsuz makroekonomik sonuçlar doğuracağı uyarısında bulundu. Rapora göre; ilerde Euro-Bölgesi ve Birleşik Krallık'ta ekonomik büyümenin yavaşlayacağı tahminleri yapıldı. AB'den olası ayrılığın gerçekleşmesi ve yeni anlaşmaların yapılması ile geçiş sürecinde yaşanacak potansiyel sıkıntılar belirsizliğin ve stresin artmasına yol açmaktadır (Kılıcı, 2018). Üstelik bu sürecin öngörülen zaman diliminde gerçekleşmemesi bu stres ve sıkıntıların giderek daha da artmasına neden oldu.

3.BİRLEŞİK KRALLIĞIN GELECEĞİ

BREXIT referandumu ile birlikte bir üyesini kaybetme ile karşı karşıya kalan AB'nin yanında parçalanmış bir Birleşik Krallık resmi de ortaya çıktı ve ülke yıllarca süren bir siyasal krize sürüklendi. Ayrılma taraftarlarının çoğu zaman gerçekdışı argümanlar ve yanlış bilgilendirmeler sonucunda yürüttükleri kampanyayla sonu öngörülemez bir sürece girildiği görülmektedir. Ayrıca BREXIT'in kendini yaratan Birleşik Krallık siyasetini paramparça etmesi de önemlidir. Süreci başlatan Muhafazakâr Parti, önce AB üyeliğini referanduma götürmekle "tehdit" etti, daha sonra AB'den ayrılmama yönünde kampanya yürüttü. Ancak, referandum ayrılma kararıyla sonuçlanınca da parti lideri olan Başbakan David Cameron istifa etmek zorunda kaldı. Böylece ayrılma sürecinde Theresa May Başbakanlığı olarak müzakereleri yürüttü (Aras ve Günar, 2018). Ancak Theresa May BREXIT Antlaşmasını parlamentoda onaylatamayınca istifa etmek zorunda kaldı. Onun yerine gelen Boris Johnson da parlamentoda gerekli desteği alamayınca Kraliçe'den parlamentoyu tatil etmesini isteyerek BREXIT'i farklı yöntemlerle gerçekleştirmek istedi. Bunun üzerine ülkedeki siyasal kriz daha da derinleşti ve çok sayıda bakan ve milletvekili Başbakan'a karşı pozisyon aldı.

Bu arada BREXIT referandumunda, Londra, İskoçya ve Kuzey İrlanda'daki seçmenler AB'de kalma yönünde oy kullanırken, İngiltere'nin Kuzeyi ve Galler'in büyük oranda ayrılmak yönünde oy kullanmış olması, Birleşik Krallığa bölünmüş bir ülke görüntüsü vermektedir. İngiltere'deki seçmenlerin % 53,4'ü AB'den çıkma yönünde % 46,6'sı ise AB'de kalma yönünde, Galler'deki seçmenlerin de % 52,5'i çıkma yönünde, % 47,5'i ise kalma yönünde oy kullandılar. Bunların aksine İskoçların % 62'si AB'de kalma % 38'i ise çıkma yönünde, Kuzey İrlandalı seçmenlerin de % 55,8'i AB'de kalma ve % 44,2'si ayrılma yönünde irade beyanında bulunmuştu. Ayrıca Birleşik Krallığın can damarı olarak kabul edilen Başkent Londra'daki seçmenlerin büyük bir kısmı kalma yönünde oy kullandı. Londralıların tercihleri % 59,9'a karşılık % 40,1 ile AB'de kalma yönündeydi (BBC,2016).

Bu sonuçlar Birleşik Krallığın siyasal bütünlüğünü ciddi biçimde tehlikeye atabilecek sonuçlar içermektedir. 2014 yılında İskoçya'nın bağımsızlık referandumunda Birleşik Krallık içerisinde kalmayı tercih etmesinin ardından Birleşik Krallığın AB'den olası bir ayrılması; İskoçların kararını tekrardan gözden geçirmesine, hatta Kuzey İrlandalıların ve Gallerlilerin bağımsızlık veya AB'ye tekrardan üyelik taleplerine neden olabilir. Daha da ötesinde, İrlanda Cumhuriyeti Birleşik Krallık'ın en önemli ticari ortağı olmakta, ortak seyahat alanını

paylaşmakta ve Birleşik Krallık'ın AB üyeliğinin Kuzey İrlanda'daki barış sürecinin temelini oluşturduğuna inanmaktadır (Whitman, 2016).

Nitekim İskoçya Başbakanı Nicola Sturgeon, "İskoç Bölgesi'nin geleceğini AB'de gördüğünü" açıkça belirterek bağımsızlık konusunda yeni bir referanduma kapıyı araladı. Aynı şekilde Kuzey İrlanda'da, Sinn Fein de, AB'de kalma yönünde Birleşik bir İrlanda için referandum çağrısında bulundu (Sorabji, 20119).

Dolayısıyla İskoçya ve Kuzey İrlandalıların çoğunluğunun AB'de kalma yönünde oy kullanmış olmalarına rağmen, AB'den ayrılmak zorunda kalmaları ileride Birleşik Krallık'tan ayrılarak AB'de kalmak yönünde girişimlerde bulunabilecekleri ihtimallerini gündeme getirmektedir. Bu durumun Birleşik Krallık'ın siyasi bütünlüğü ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirebileceği ve ileride İrlanda sorunu gibi kronik siyasi sorunları tekrar gündeme getirebileceği yönünde kaygılar bulunmaktadır.

4.AB'İN SİYASİ GELECEĞİ

İlk bakışta AB içinde siyasi bütünleşme sürecine mesafeli duran, Euro Bölgesi'ne katılmayan, Schengen Antlaşması'na imza koymayan Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma kararı, AB'nin siyasi bütünleşme sürecini etkilemezmiş gibi görünmesine rağmen, öncesine göre daha sıkı bir dış politika uygulamak, Birleşik Krallık gibi güçlü bir aktörün dahil olmadığı bir AB için oldukça zor görünüyor. Üstelik ayrılma sürecinin ilk kez uygulanmasının 'spill back' etkisi yaratma ihtimali göz ardı edilemez. Bir başka ifade ile ayrılmanın olumlu etkileri, olumsuz olanlardan fazla olursa, başka üye ülkelerin de ayrılma kararı vermesine neden olabilir (Keskin, 2016:224).

Avrupa Birliği'nin BREXIT'e olan tavrı ve gelişmelerin seyri bundan sonra AB'den ayrılacak üye olup olmayacağını da etkileyecektir. Örneğin Avrupa Birliği, ticari ilişkilere kaldığı yerden devam ederse bu onun elini güçlendirecektir. Bu olaya diğer türlü cevap verirse, karşıtlık hareketleri giderek güçlenecek ve böyle devam edecektir. Ancak Brüksel ulusal bütçelere karışıp, ülkeler arası para transferini organize eder, bunun yanında da mülteci yerleşimi konusunda bazı kararlar almaya çalışırsa Avrupa karşıtlarının sesleri yükselebilir. Aslında serbest dolaşım da ticaretin bir parçası ve Avrupa Birliği ortaklığının en önemli değerlerinden biridir. Ancak sadece Birleşik Krallık değil, birçok ülke bu konudan şikâyetçidir. Uzmanlar bu sebeple serbest dolaşım konusunda mümkün olduğu kadar uzlaşmacı politikaların bu sorunların aşılmasında yardımcı olacağını savunmaktalar (Cleppe, 2016).

Duruma diğer taraftan bakıldığı zaman ise Birleşik Krallık'ın reform isteği, AB'nin hem kendini şartlar doğrultusunda geliştirmesine hem de daha da zor durumda kalmasına sebep olmaktadır. Çünkü 2009 Euro kriziyle başlayan süreçte ekonomik açıdan, 2011'de başlayan Suriye iç savaşının küresel sorun haline gelmesiyle sosyal ve siyasi açıdan AB'nin de istikrarı zayıfladı. Dolayısıyla hali hazırda zor günler yaşayan AB için Birleşik Krallık'ın ayrılık kararı zor bir sürecin başlangıcı anlamına gelebilir. Olası bir ayrılık sonrasında AB diğer üyelere aynı hakkı vermemek adına yapısal olarak yeni düzenlemeler getirebilir. Hali hazırda Euro Bölgesi, Adalet ve İçişleri, Schengen Bölgesi gibi AB'nin temel konularında imtiyazlara sahip olan Birleşik Krallık'tan gelen yeni istekler yılginlığa neden olabilir (Zengin, 2016).

5.BREXIT'İN TÜRKİYE'NİN ÜYELİK SÜRECİNE OLASI ETKİLERİ

Birleşik Krallık'ın BREXIT referandumunu ve AB'den çıkma kararı sonrasında bu olayın Türkiye'nin üyelik sürecini, AB ile ilişkilerini ve Birleşik Krallık ile ilişkilerini nasıl etkileyeceği de merak edilmektedir. Birleşik Krallığın AB'den ayrılması birçok yönüyle Türkiye için ilginç senaryoların gündeme gelmesine neden oldu. Zira Birleşik Krallık finans, ticaret ve yumuşak güç gibi konularda büyük rezervlere sahip bir ülkedir. Türkiye ise gelişmekte olan çeşitlendirilmiş bir ekonomiye, dinamik ve genç nüfusa sahip bölgesel ve kültürel akranları arasında önemli yere sahip önemli bir ülkedir. Birleşik Krallığın ayrılma sürecine girdiği AB ile Türkiye arasında gümrük birliği olması ve Birleşik Krallığın Türkiye'nin üçüncü büyük ihracat ortağı olması bu durumu daha da hassas kılmaktadır. Çünkü öncelikle Avrupa Tek Pazarı dört temel konuda özgür ve serbest dolaşıma dayanmaktadır. Bunlar; malların, sermayenin, hizmetlerin ve emeğin serbest dolaşımını içermektedir. Ayrılığın gerçekleşmesi durumunda serbest dolaşımın sayısı ikiye indirilerek sadece mal ve sermaye için hareket özgürlüğü söz konusu olabilir. Böyle bir durum maliyetleri paylaşmadan iç pazarın faydalarını paylaşmaya doğru yön alma anlamına gelir. Diğer yandan göç tartışmaları, insanlar için serbest dolaşım özgürlüğünü politik olarak maliyetli bir harekete dönüştürmektedir. Bu bağlamda BREXIT de, AB politikalarını ortaklıklar yolunda araçsal olarak şekillendirerek, insanların serbest dolaşımı konusunda yüksek denetimli veya kontrollü bir politikayı beraberinde getirebilir (Sak, 2019).

Dolayısıyla bu sürecin küresel ölçekte ilişkileri ve geleceği nasıl etkileyeceği önemlidir. Bu bağlamda bu süreç yeni işbirliği biçimleri tasarlamaya yönlendirebilir mi? Birleşik Krallık, AB ve Türkiye için mevcut alternatiflerden daha iyi anlaşmalar yapılmasına yardımcı olacak daha iyi ve farklı senaryolar öngörülebilir mi? Bu tür soruların cevapları şüphesiz önümüzdeki süreçte önemli tartışma konuları arasında yer alacaktır (Altuğ, 2016).

Her halükarda Birleşik Krallığın Birlikle ilişkileri ve nasıl bir anlaşma ile ayrılacağı Türkiye'yi de etkileyeceği açıktır. AB tarafından garanti edilen bir anlaşma olmadan, Birleşik Krallık ile Türkiye arasındaki ticaret zarar görebilir. Ayrıca, Birleşik Krallığın desteği olmadan, Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci daha da zorlaşabilir. BREXIT'in Avrupa'daki kamuoyu üzerinde önemli sosyal ve psikolojik etkileri olabilir. Ve Türkiye'nin üyelik sürecinin yanısıra Türkiye turizmi de bu süreçten olumsuz etkilenebilir. Nitekim referandum kampanyası sürecinde ayrılıkçılar Türkiye'nin AB üyelik sürecini siyasi bir malzeme olarak kullandı. BREXIT kampanyasında Türkler AB ülkelerine göç ederek buraları istila edecek şeytanlar gibi gösterildi (Urundal, 2018).

Kimileri AB'nin Birleşik Krallık gibi güçlü bir üyeyi kaybetmesi durumunda; bundan böyle daha temkinli davranacağını savunmaktadır. Bu görüşe göre AB artık siyasi derinleşmeden ziyade ekonomik öncelikleri öne çıkaran daha esnek bir yapıya doğru yol alabilir. Böyle bir tercih doğal olarak siyasi ve kültürel nedenlerden dolayı Türkiye'nin üyeliğine karşı olanların argümanlarını zayıflatacak ve böylesi bir durumu Türkiye'nin üyeliğini olumlu etkileyebilir.

Diğer yandan Türkiye'nin AB üyelik sürecini propaganda malzemesi olarak kullanan ayrılıkçı cephenin zaferi, Avrupa Birliği içerisindeki Türkiye karşıtlarını güçlendirip üyelik sürecini sekteye uğratabilir. Ya da tam tersi bir etki de yaratır ve Avrupa Birliği'nden çıkacak büyük bir üye olan Birleşik Krallık'ın yerine AB'ye üye olabilecek, ona en yakın ekonomik büyüklüğe ve nüfus büyüklüğüne sahip Türkiye'ye karşı olan tutum yumuşar mı? Ya da tüm bunların ötesinde Birleşik Krallık gibi büyük bir üyeyi kaybetmiş olan AB bundan sonra Türkiye tam üyelik yolundaki motivasyonunu koruyabilir mi? Bütün bu sorular cevap

beklerken, Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması durumunda Türkiye'nin, AB üyelik sürecinde zor durumda kalacağı görüşü daha ağır basmaktadır. Öncelikle BREXIT'le bir nevi sembolik olarak bütünleşen aşırı sağcı ve popülüst hareketler ve görüşlerin bu yöndeki birçok konuyu etkileyeceği düşünülebilir. Bunun da sadece Birleşik Krallık'ta değil bütün Avrupa'da Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine negatif etkileri olabilir.

İngiltere'nin AB'den ayrılmasıyla Türkiye'nin sadece güçlü bir destekçisini kaybetmiş olmayacağını, belirten Özdalga ortaya merkezizetçi eğilimleri daha güçlü bir AB'nin çıkacağını ve böyle bir Birlik'e Türkiye'nin dahil olmasının daha da zor olacağını savunmaktadır. Muhtemelen iki tarafta da isteksizliğin daha da artacağını belirten Özdalga, İngiltere ile AB arasında belirecek yeni ilişki şekline benzeyen, ama Türkiye'nin koşullarına uyarlanmış yeni bir AB-Türkiye ilişkisinin inşa edilmesinin alası olacağını savunmaktadır (BBC Türkçe, 2016).

Bazı uzmanlar ise Birleşik Krallık gibi büyük nüfusa ve ekonomik güce sahip bir ülkenin Birlikten ayrılmasının Birliği daha esnek politikalara yönelmek zorunda bırakacağını savunmaktalar. BREXIT'ten sonra Türkiye için daha esnek bir Avrupa olacağını ileri süren Baydarol bu sürecin Türkiye'nin üyeliğini olumlu etkileyeceğini ifade etmektedir. Türkiye'nin yeni şekillenecek Avrupa içinde yer almasının daha kolaylaşabileceğini belirten İter Turan'a göre de; daha çok iktisadi işbirliği ve vize serbestisinin öngörülebileceğini ve bu tür formüllerin gelişmesi durumunda AB'nin ikinci veya üçüncü çerçevesine eklenmesinin daha kolay olabileceğini söyleyerek bu sürecin Türkiye'nin üyelik sürecini olumlu etkileyeceği görüşünü savunmaktadır (Haber Türk, 2016).

Birleşik Krallık'ın ayrılmasının AB-Türkiye ilişkilerini etkilemeyeceğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Örneğin John Palmer'e göre Brexit'in Türkiye'nin üyeliğine "Doğrudan büyük bir etkisi olmaz. AB'nin genişlemesiyle ilgili başka birçok sorun var. Türkiye'nin üyelik başvurusunun da dışında Balkan ülkelerinin üyeliği gibi sorunlar var. Bu sorunlar, AB'nin genişleme sürecinin, kendi iç yönetim yapısının entegrasyonundan, demokratik hesap verilebilirliğinden ve genişleyen bir Avrupa'nın ekonomisinin etkin bir şekilde idare edilebilmesi kapasitesinden çok daha hızlı yaşanmasından kaynaklanıyor. Bu sorunlar Birleşik Krallık üye olsa da olmasa da ya da Türkiye'nin üyelik başvurusu olsa da olmasa da yaşanırdı." (BBC Türkçe, 2016).

Bu arada Birleşik Krallığın AB'den herhangi bir anlaşma sağlamadan ayrılması halinde Türkiye ile dış ticaretin 3 milyar dolara kadar olumsuz etkilenebileceği tahmin edilmektedir. Bunun 1,4 milyar dolarını tekstil, 1,2 milyar dolarını otomotiv ve 500 milyon dolarını ise beyaz eşya ve elektronik alanında olacağı tahmin edilmektedir (Pekcan, 2019).

Diğer yandan Birleşik Krallığın AB'den ayrılmasının Türkiye'ye yapılan yardımlar konusunda olumsuz sonuçları olacağı da tahmin edilebilmektedir. Zira Brüksel'in, Birleşik Krallığın Avrupa Birliği'nden ayrılması ile birlikte oluşacak bütçe açığını kapatmaya çalıştığı gözlenmektedir. Nitekim Brüksel bütçe kesintileri kapsamında mali yardımların aday ülkelere dağıtılması konusundaki şartları değiştirmeye karar verdi bile. Avrupa Birliği bütçesinde en az 10 milyar Euro açık oluşacak olması bu değişiklik planının en büyük nedeni olarak görülmektedir. Dolayısıyla 2021-2027 Avrupa Birliği bütçesi kapsamında Türkiye'ye yönelik mali yardım politikasının ve stratejisinin önemli ölçüde değişmesi bekleniyor. AB'ye aday konumunda bulunan Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye için 14,5

milyar Euro'luk zarf oluşturulması söz konusu. Mali yardımların ise aday ülkelerin kaydettiği ilerlemelere göre dağıtılması öngörülüyor (Alan, 2018).

Bu kapsamda Türkiye'ye 2020 yılına kadar % 40 daha az yardım sağlanması öngörülüyor. Bu da 759 milyon Euro'nun Türkiye'nin kasasına girmeyeceği anlamına geliyor. Gerekçe olarak insan hakları ihlalleri ve demokrasinin büyük ölçüde zedelenmesi gösteriliyor. 2014-2020 Avrupa Birliği bütçesine göre Türkiye'ye 4,45 milyar Euro aktarılması öngörülmüştü. Mali yardım kesintileri özellikle insan hakları ihlallerinden dolayı Türkiye'nin adaylık statüsü ile ilgili bir durum olarak ileri sürülüyor. Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin üyelik sürecine ayrılan 70 milyon Euro'luk fonu da Ankara'nın hukukun üstünlüğü ilkesindeki eksiklikleri gerekçesiyle iptal edildi. Avrupa Parlamentosu Bütçe Komitesi'nden yapılan açıklamaya göre; bu kaynak insani yardım ve göçmen programlarına kaydırılacak. Fon 2017 yılında "Türkiye'nin hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları ve basın özgürlüğü alanında ölçülebilir ve yeterli gelişmeler sağlaması halinde" serbest bırakılmak üzere dondurulmuştu (Alan, 2018).

6.SONUÇ

Birleşik Krallık için hala sonu bilinmeyen bir macera olarak görülen BREXIT'in genel olarak dünya ve Avrupa için olumsuz etkileri olabileceği ciddi biçimde tartışılmaktadır. Bununla birlikte, Birleşik Krallığın müttefikleri ve ortakları bu durumu bir avantaja dönüştürebilirse, bunun bir takım yararları da olabilir. Birleşik Krallığın AB ülkelerinden ithal ettiği malların miktarı muhtemelen ayrılık sonrasında azalacaktır. Bu noktada Türkiye konuyla ilgili uzman ekipler kurarak iş dünyasını bilgilendirebilir ve BREXIT sürecinin ekonomik etkilerini avantaja dönüştürülebilir.

Birleşik Krallığın en önemli ticaret ortaklarından biri olan Türkiye, hızla Londra ile yeni ticaret anlaşmaları imzalamalı ve bu durumu avantaja çevirmelidir. Ayrıca, İsrail ve bölgedeki diğer ülkelerle ilişkileri yeniden canlandıracak bir Türkiye, bölgede müzakereci olarak yeniden alan kazanabilir. Türkiye'nin müzakereci olarak geleneksel rolü, dünyadaki baskın güçlerin saldırganlığını durdurabilir ve Ortadoğu'da barışın ve istikrarın gelişmesini kolaylaştırabilir. Bölge ve dünya ülkeleriyle iyi ilişkiler Türkiye'nin ve ortaklarının bölgede "yumuşak güç" kullanmasına daha iyi olanaklar sağlayabilir. Bu durum hem Türkiye hem Avrupa Birliği ülkeleri ve hem de bölge ülkeleri için kazan kazan durumu geliştirebilir. Özellikle Türkiye ve Birleşik Krallık için daha önemli ekonomik kazançlar da getirebilir. Ancak her iki taraf da BREXIT'ten sonra ilişkilerini geliştirmeyi ihmal ederse, bu durum Türkiye-Birleşik Krallık ilişkilerine zarar da verebilir (Urundal, 2018).

KAYNAKÇA

Aktaş, M. (2019), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Dora Yayınları 2. Baskı.

Alan, G. (2018), Brexit'ten dolayı AB'nin yapacağı mali kesintiler Türkiye'yi nasıl etkileyecek?, AFP, 27.09.2018, <https://tr.euronews.com/2018/09/27/brexit-ten-dolay-ab-nin-yapacağı-mali-kesintiler-türkiye-yi-nasil-etkileyecek>, (24.07.2019).

Altuğ, S. (2016), How will Brexit Affect Turkey's Prospects with the EU?, *Global Network*, June 27, 2016, <https://globalnetwork.io/perspectives/2016/06/how-will-brexit-affect-turkeys-prospects-eu>, (25.07.2019).

- Aras İ. ve Günar, A. (2018), Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 90-110.
- BBC (2016), EU referendum: The result in maps and charts, BBC, 24 June 2016, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-36616028>, (01.10.2019).
- BBC Türkçe, (2016), 10 soruda İngiltere'nin AB referandumunu, 17 Haziran 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160616_10soruda_referandum, (13.10.2016).
- Cleppe, P. (2016), Brexit Sonrası İngiltere ve AB İlişkileri, 27 Haziran 2016, <http://tr.euronews.com/2016/06/27/brexit-sonrasi-ingiltere-ve-ab-iliskileri>,
- Haber Türk, (2016), Brexit AB-Türkiye İlişkilerini Nasıl Etkileyecek, 24 Haziran 2016, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1258366-brexit-turkiye-ab-iliskilerini-nasil-etkileyecek>, (19.07.2019).
- Keskin, H. (2016), *Avrupa Birliği El Kitabı*, Ankara: Seçkin Yayınları 2. Baskı.
- Kılıcı, E. N. (2018), BREXIT, Birleşik Krallık ve Euro-Bölgesi Açısından Sonuçların Değerlendirilmesi, *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt: 7, Sayı:1, 2018, ss.1-26.
- Pekcan, R. (2019), Anlaşmazlık Brexit Türkiye ekonomisini nasıl etkileyecek?, <https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/anlasmasiz-brexit-turkiye-ekonomisini-nasil-etkileyecek-5317105/>, (29.09.2019).
- Sak, G. (2019), Why Brexit is important for Turkey, Hurriyet Daily News, January 07 2019, <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/guven-sak/why-brexit-is-important-for-turkey-140308>, (20.07.2019).
- Sorabji, D. (2019), 13 Consequences Concretes du Brexit, AFP , 12/08/2019, <https://www.cnews.fr/monde/2019-08-07/13-consequences-concretes-du-brexit-732730>, (20.08.2019).
- Urundul, P. (2018), BREXIT: The Impact on the EU and Turkey, <https://www.bitaf.org/brexit-impact-on-the-eu-and-turkey/>, (24.07.2019).
- Whitman, R. G. (2016), "After the 'Leave' Vote: The UK's European Year Zero", Chatham House, March 10, 2016, <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/after-leave-vote-uk-s-european-year-zero>, (30.03.2016)
- Zengin, C. (2016), "Brexit: Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ndeki Geleceği mi?", *Bilgesam Analiz/Avrupa*, No:1308, 31 Mart 2016.

BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ, YAPAY ZEKA VE DEMOKRASİ
INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES, ARTIFICIAL
INTELLIGENCE AND DEMOCRACY

Doç. Dr. Murat AKTAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi

ÖZET

Bilgi iletişim teknolojilerinde (BİT) yaşanan gelişmelerle birlikte gelişen bilgi toplumunda sosyal, siyasal ve kültürel alanda da önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Bilginin daha kolay erişilebilir hale gelmesiyle birlikte bazıları demokrasinin daha da gelişeceği ve yayılacağını savunurken bazıları bu gelişmelerin demokrasiyi olumsuz etkileyeceğini savunmaktadır. Son yıllarda yapay zeka ve robotların kullanımının yaygınlaşması ile birlikte bu yöndeki soru işaretleri artmaktadır. Özellikle kişisel verilerin güvenliği ile ilgili sorunların yaşandığı ile ilgili ciddi iddialar ileri sürülmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan son başkanlık seçimlerinde ve Brexit referandumunda bazı sosyal medya kuruluşlarının kullanıcılarının kişisel sayfalarında paylaştığı bilgileri kullanarak seçimlerin manipüle edilmesine neden olduğu ile ilgili ciddi iddialar bulunmaktadır.

Peki, bütün bu iddialar gerçek mi? Bilgi iletişim teknolojileri ve yapay zeka alanında yaşanan gelişmeler demokrasileri nasıl etkilemektedir? Bu süreçte bankalar ve çeşitli şirketler tarafından kaydedilen kişisel veriler bireylerin ve toplumun manipüle edilmesinde kullanılabilir mi yoksa bu iddialar gerçek dışı mı? Bu konunun hızla ve yaygın bir şekilde ele alınması toplumların geleceği açısından hayati bir önem taşımaktadır. Bu çalışma bilgi iletişim teknolojileri ve yapay zeka alanında yaşanan gelişmelerin demokrasiye etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi İletişim Teknolojileri, Yapay Zeka, Robotlar, Bilgi Toplumu ve Demokrasi.

ABSTRACT

There are significant changes in social, political and cultural areas in the information society rising with the developments of information and communication technologies (ICTs). On the one hand as information becomes more easily accessible there are those who argue that democracy will develop more and more and disseminate but on the other hand some other advocates that these developments will adversely affect democracy. In recent years, with the increasing use of artificial intelligence and robots, question marks increase in this direction. In particular, serious allegations have been made regarding the problems with the security of personal data. For example; in the recent presidential elections in the United States of America and the Brexit referendum, there are serious allegations that some social media organizations have manipulated the elections by using the user's private information.

Are all these claims true? How do developments in ICT and artificial intelligence affect democracies? In this process, can personal data recorded by banks and various companies be used to manipulate individuals and society or are these claims unrealistic? Handling of this issue urgently and widespread is vital for the future of societies. This study aims to analyse the effects of developments in information communication technologies and artificial intelligence on democracy.

Keywords: Information Communication Technologies (ICTs), Artificial Intelligence, Robots, Information Society and Democracy.

1.GİRİŞ

Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte dünyanın bilgi otoyolları ve iletişim ağları ile örülerek birbirine bağlandığı bir süreçte yaşamaktayız. Bu yüzden yaşadığımız çağı bilgi çağı, günümüz toplumunu ise bilgi toplumu olarak adlandıranlar bulunmaktadır. Bilgi toplumunda sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda sosyal, siyasal ve kültürel alanda da önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Bütün bu değişimler üretim ilişkilerinin yanı sıra iktidar ilişkilerini de ciddi biçimde etkilemektedir. Dolayısıyla günümüzde dünyanın birçok ülkesinde uygulanmakta olan temsili demokrasiler de bu gelişmelerden etkilenmektedir. Bir yandan bilginin daha kolay erişilebilir ve paylaşılabılır hale gelmesiyle birlikte demokrasilerin daha da gelişeceği ve yayılacağı düşüncesi ileri sürülürken, diğer yandan bunu günümüz temsili demokrasileri için tehdit ve tehlike olarak değerlendirenler de bulunmaktadır (Ersöz, 2005:122-129).

Özellikle yapay zeka, büyük veri ve robotların kullanımının yaygınlaşması ile birlikte bu yönde ciddi soru işaretleri de ortaya çıkmıştır. Kişisel verilerin depolanması ve güvenliği ile ilgili ciddi iddialar ileri sürülmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan son başkanlık seçimlerinde ve Brexit referandumunda bazı ülkelerin seçmenlerin manipüle edilmesinde rol aldığı iddiaları medyada yer almaktadır. Facebook'un kullanıcılarının kişisel sayfalarında paylaştığı bilgileri sattığı iddia edilmektedir. Bu bilgileri satın alan bazı kuruluşların seçmenleri kişisel bilgilerini kullanarak demokratik seçimleri manipüle ettiği ile ilgili ciddi veriler bulunmaktadır. Benzer şeylerin Brexit sürecinde de yaşandığı ile ilgili iddialar bulunmaktadır. Ayrıca Amerikalı ve İngiliz yetkililer Rusya'yı seçimleri ve referandumu manipüle etmekle suçladı.

Peki, bütün bu iddialar gerçek mi? Bilgi iletişim teknolojileri ve yapay zeka alanında yaşanan gelişmeler demokrasileri nasıl etkilemektedir? Bu süreçte bankalar ve çeşitli şirketler tarafından kaydedilen kişisel veriler bireylerin ve toplumun manipüle edilmesinde kullanılabilir mi yoksa bu iddialar gerçek dışı mı? Bu konunun hızla ve yaygın bir şekilde ele alınması toplumların geleceği açısından hayati önem taşımaktadır. Bu çalışma bilgi iletişim teknolojileri ve yapay zekâ alanında yaşanan gelişmelerin demokrasiye etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

2.BİLGİ TOPLUMU

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik hayatta büyük değişim ve dönüşümler meydana geldi. Özellikle internet ve sosyal medya, dünyanın her yerinden insanların birbirleriyle bağlantı kurmalarına olanak sağlayarak bu anlamda sınırların ortadan kalktığı yeni bir dönemi beraberinde getirdi. Bilgi iletişim teknolojileri ile internetin sunduğu sosyal medya; Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube gibi ağ hizmetlerinin kullanımı günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline geldi. İnternet, cep telefonları ve sosyal medya, duvarları ve sınırları aşmak için mükemmel araçlar haline geldi. Artık dünyanın dört bir yanından insanlar e-postalar, sohbet programları ve görüntülü görüşmeler aracılığıyla anında iletişim kurmakta, fotoğraf, video, her türlü dosya vb. şeyleri anında paylaşabilmektedirler (Aktaş, 2018:199-218).

Bu teknolojik gelişmelere paralel olarak büyük değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bu yüzden içinde bulunduğumuz çağ yaygın bir şekilde “bilgi çağı” (Toffler, 2008) ve günümüz toplumu ise “bilgi toplumu” (Webster, 2006) olarak adlandırılmaktadır. Bu tanımlamaların yanısıra bugünü “uzay çağı”, “post-endüstriyel çağ”, “sanayi sonrası çağ”, “internet çağı” “cyber çağ”, “enformasyon çağı” vb biçimlerde toplumu da “sanayi sonrası toplum”, internet toplumu”, “enformasyon toplumu” vb biçiminde tanımlayanlar da bulunmaktadır. Bu yüzden “bilgi çağı” ve “bilgi toplumu” gibi kavramlar hala tartışmalı kavramlar olsa da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Bu kavramlarla ilgili tartışmalar sürerken, hem Türkçe’de hemde konuyla ilgili geniş bir literatürün bulunduğu İngilizce ve Fransızca gibi diller de konuyla ilgili kavram karışıklıkları yaşanmaktadır. Bu kavram karışıklığının nedenlerinden biri bazılarının “bilgi toplumu” için

bazı “information society” bazılarının ise “knowledge society” kavramlarını kullanmasıdır. İlginç bir şekilde hem “information society” hem de “knowledge society” kavramlarının her ikisi de Türkçeye “bilgi toplumu” biçiminde çevrilmiş ve kullanılmaktadır. Oysa Türkçe’de enformasyon kelimesi aslında malumat kelimesine karşılık gelmektedir. Ancak her nedense konuyla ilgili tartışmalar bağlamında bu kavram pek kullanılmamaktadır. Bu uzun bir tartışmanın konusu olduğu için biz şimdilik bu tartışmanın dışında kalarak bilgi toplumunun özelliklerinden hareketle onu tanımlamaya ve anlamaya çalışacağız.

Bilgi toplumu; her türlü bilgiyi üreten, bilgi ağlarına bağlanan, hazır bilgilere erişen, erişilmiş bilgileri kolaylıkla yayabilen ve bu bilgileri her sektörde kullanabilen bir toplum olarak tanımlanabilir. Sanayi toplumu, malların üretimi için makine ve insanların koordinasyonuna dayanmaktaydı. Bilgi toplumunda ise her şey bilginin etrafında örgütlenmektedir. Bilgi toplumunun temel özelliği, bilgi merkezli olmasıdır. Teknoloji patentli üretim yapılanmasının mevcut olduğu bilgi toplumunda teknolojik bilgi ekonominin her alanında kullanılmaktadır. Bu toplumda bilginin sınırları sürekli genişlemekte ve bilgi verimi arttırmaktadır.

Bilgi toplumunda; bilgi ve kullanımı, veri bankaları ve bilgi ağlarına bağlı olarak üretilebilmekte, paylaşılabilen ve müşterek üretim ön plana çıkmaktadır. Bilgi kullanımı, ulusal sınırları kaldırıp küresel çapta faaliyet göstermektedir. Bilgi toplumunda, bilgi endüstrileri doğmuş ve tarım-sanayi-hizmet sektörlerine ilave olarak, dördüncü bir sektör şeklinde devreye girmiştir.

Sanayi toplumunda üretim ilişkilerinin değişmesi ile birlikte toplumsal yapıda da ciddi değişim ve dönüşümler meydana gelmişti. İşçilerin evlerinden çıkıp fabrikaya çalışmaya gitmesi, orada sosyalleşmesi ve zamanının büyük bir kısmını orada geçirmesi ile birlikte sendikalaşma ve toplumsal örgütlenmeler de buna göre gelişmişti. Dolayısıyla siyasal ve yönetsel yapı da buna göre kendini şekillendirmek durumunda kalmıştı. Bilgi toplumunda artık sosyal medya ve sanal iletişim çalışma, sosyalleşme, zaman ve mekan kavramlarını ciddi biçimde değiştirip dönüştürdü. Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin mesafeleri ortadan kaldırması veya yakınlaştırmasıyla beraber toplum içinde bireylerin iletişim kurma ve enformasyonu edinme biçimlerinin şekli ve niteliği değişti. Özellikle internet teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte dünya üzerinde birbirine internet ağları ile bağlanan insanların iletişim ve etkileşim süreçleri bu kavramın gelişmesinde ve yaygın bir şekilde kullanımında etkili oldu. Bireylerin siyasi, ekonomik, kültürel ve eğlence amaçlı bir araya gelmelerini sağlayan ağ toplumunun, kişilerin belirli toplumsal olay ve sorunlar etrafında örgütlenmelerini de kolaylaştırdığı görülmektedir (Göker ve Doğan, 2011:175-203).

Günümüzde bilgi toplumunun en önemli unsurlarından biri de yapay zeka, büyük veri ve algoritmalarıdır. Bilgi toplumu ve dijital dünyanın bir bileşeni olan yapay zeka insan zekasının belirli özelliklerini simüle edebilen karmaşık bilgisayar programları geliştiren teori ve teknikler kümesi olarak tanımlanmaktadır.

Yapay zeka günümüzde ekonomik faaliyetlerimizin yanısıra sosyal hayatı da destekleyen önemli bir teknoloji haline gelmiş bulunmaktadır. Son yıllarda özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkelerde ekonomik büyümenin önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Son yıllarda geliştirilen yapay zeka, büyük veri ve algoritmalarla verilerin ayıklanması ve işlenerek değişik amaçlarda kullanılması mümkün hale gelmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak insanların sosyal medyada kişisel sayfalarında paylaştıkları bilgilerin kendilerinden habersiz bir şekilde ve yasal olmayan şekillerde kullanılmasına rastlanmaktadır. Bu durum insanların kişisel yaşamlarını ve toplumsal yaşamı tehdit eder hale gelmiştir.

3.BİLGİ TOPLUMU VE DEMOKRASİ

Bilgi toplumu sanayi toplumundan önemli farklılıklar barındırmaktadır. Bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeleri müteakiben hayatımızın her alanına giren yapay zeka,

büyük veri ve algoritmalar bilgi toplumunun önemli unsurları haline geldiler. Veri odaklı yaklaşımlar, büyük veriden elde edilen faydanın ve kazanımın artmasına paralel bir şekilde gelişerek ticari, hukuki, idari, sosyal olmak üzere tüm faaliyetlerin merkezine yerleşmektedir (Gözüküçük, 2014).

Böylece bilginin yaygın bir şekilde kullanımı ve paylaşımı ile birlikte sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda sosyal, siyasal ve kültürel alanda da sürekli önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Bütün bu değişimler üretim ilişkilerinin yanı sıra iktidar ilişkilerini, siyasal katılma ve siyasal yaşamı da ciddi biçimde etkiledi.

Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve bir yandan bilginin daha kolay erişilebilir hale gelmesiyle birlikte demokrasilerin daha da gelişeceği ve yayılacağı düşüncesini savunanların yanısıra bunun tersi bir durum gelişmekte olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Özellikle internet teknolojisinin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlaması ile birlikte günümüzde yoğun nüfus, mekan ve zaman gibi nedenlerle uygulanamayan doğrudan demokrasinin uygulanma olasının ortaya çıktığını savunanlar bulunmaktadır. Nitekim internet yeni yeni gelişmeye başladığında tekno-demokrasi, dijital demokrasi (Hague ve Loader, 2005) ve/veya doğrudan demokrasinin mümkün olabileceği gibi görüşler ileri sürülmüştü. Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve internetin doğrudan demokrasiyi zorlaştıran maddi imkânsızlıkları ortadan kaldırarak, vatandaş tercihlerini daha etkin bir şekilde temsilini sağlayacağı ve daha ileri bir demokrasiye geçişi sağlayacağı düşünülmüyordu. Ancak bu iddiaların ömrü uzun olmadı.

Modern temsili demokrasinin aslında hiçbir zaman gerçek bir demokrasi olarak işlev görmediğini ve dahası aslında böyle de tasarlanmadığını savunan Darly ve Becker (2000) aslında son iki yüz yıl içinde kaydedilen ilerlemenin, yerleşik hiyerarşik güç yapıları dışında faaliyet gösteren vatandaşların ısrarından geldiğini savunmaktadır. Onlara göre; modern temsili demokrasinin dönüşümü devam ederken, bilgi ve iletişim teknolojileri daha katılımcı demokratik hükümetlerin evriminde kilit bileşenler haline geldi. Mevcut teknolojik araçlar ve olanaklar sayesinde günümüzde temsili demokrasi içinde daha büyük vatandaş katılımı forumları geliştirmek ve daha etkili doğrudan demokrasi oluşturmak mümkündür. Bunun için bilgi iletişim teknolojileri kullanılarak daha etkili doğrudan demokrasi yaratılmasının olanakları araştırılabilir. Evden oy kullanma, bilimsel müzakere ve oylama, elektronik kasaba toplantıları ve buna benzer doğrudan demokrasi faaliyetleri mümkün olabilir (Darly ve Becker, 2000).

Ayrıca artık her şeyin kolayca kaydedilebilir, internet ve sosyal medya üzerinden kolayca paylaşılabilir hale gelmesiyle devletlerin, yönetimlerin ve kurumların daha şeffaf ve daha demokratik hale gelmek zorunda kaldığı görüşünü savunanlar da bulunmaktadır (Aktaş, 2018). Bilgi iletişim teknolojileri uluslararası küresel ekonomiye doğru ilerlerken vatandaşlar da daha fazla yönetim için ısrar ettiklerinde yönetime daha fazla etki edebilirler. Böylece hali hazırda dönüşüm sürecinde olan, temsili hükümetler karar alma süreçlerinde daha katılımcı ve etkileşime açık bir yol izlemek durumunda kalırlar (Darly ve Becker, 2000).

Diğer yandan bilgi iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı olanakları kullanan muhalif hareketler bu araçlar sayesinde seslerini duyurabilmekte, internet ve sosyal medya üzerinden çeşitli protesto ve eylemler organize edebilmekte ve hatta yönetimleri devirebilmekteler. Özellikle 2010 yılının Aralık ayından itibaren Tunus, Mısır, Libya ve Suriye gibi ülkelerde çıkan Arap ayaklanmaları buna çok açık örnek oluşturmaktadır. Birçok araştırma Arap Ayaklanmalarının gelişmesini sağlayan faktörler arasında bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin etkisinin olduğunu göstermektedir. Basın, televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçlarının yönetimlerin kontrolünde olduğu bu ülkelerde protestocular, sosyal medyayı kullanarak ciddi eylemler geliştirdiler (McKeever, 2013). Sosyal ağ sisteminin genişlemesi ve bölgeye yayılması ile birlikte, muhalefetin gösterilerin merkezi ile doğrudan bağlantısı olmayan uzak ve izole bölgelere nüfuz etmesine olanak sağladı. Böylece Arap

Ayaklanmaları sırasında protestocular sosyal medyanın sosyo-politik önemi ve küresel kimlik alanı üzerindeki etkileri konusunda yeni bir sayfa açtılar. Arap Ayaklanmalarından bu yana, sosyal medya artık sadece gençlerin bulunduğu alanlar ve popüler kültürün unsurları değil, aynı zamanda siyasal alanın ayrılmaz bir parçası haline geldi (Haschke, 2012). Küresel kimlik alanını kullanan sosyal medya, toplumların sansürlü ve marjinalleştirilmiş kesimlerinin sesini duyurmasına olanak sağladı. Bir yandan bilgi iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve ucuzlaması ile birlikte dünya birbirinden çok daha fazla haberdar olurken, profesyonel gazeteci olmayan, günlük hayat içerisindeki sıradan insanlar telefonlarına veya küçük kameralara kaydettiklerini yayımlayarak dünyaya duyurmaya ve yaymaya başladı. Böylece internet ve yeni medyada siyasal tartışmalar gün geçtikçe daha fazla alan kazanırken, hükümetlerin politikalarını savunan ve toplumsal sorunları görmezden gelen dar elit entelektüel veya hükümet propagandacıları veya yazarları da gittikçe alan kaybederek daha az kesimi etkilemeye başladı (Aktaş, 2018). Bu ve benzeri gelişmelerin demokrasilere olumlu yönde etki ettiği yaygın bir şekilde kabul edilmektedir.

Ayrıca günümüz temsili demokrasilerinde oy kullanma oranlarındaki düşüş ve siyasetçilere duyulan güvensizlik onun başarısızlığını göstermektedir. Bu noktada bilgi iletişim teknolojileri kullanılarak insanların yeniden siyasal katılıma ilgi duymaları sağlanabilir. Buraya kadar her şey normal görünüyor. Ancak daha Arap Ayaklanmaları süreci devam ederken bu süreçte hızla gelişen yapay zeka ve robotların kullanımının yaygınlaşması ile birlikte bu yönde ciddi soru işaretleri de ortaya çıkmaya başladı. Zira teknolojiye ilerlemeler ve bilgilerin genişlemesi ve erişilebilirliği, demokrasiyi ilerletme çabalarını engelleyebilir ve bunlara zarar da verebilir (Darly ve Becker, 2000).

Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve veri odaklı çalışmalar veri işleme, veri analizi, veri yönetimi süreçlerinin kullanım alanlarını ve dolayısıyla önemini de arttırmıştır. Büyük veri, veri paylaşımı ve ifşa süreçlerini hızlandırırken, bu durum kişisel verilerin korunması ve gizlilik konularında yeni tehditlerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Büyük veri içeriğinde yer alan kişisel verilerin, paylaşım ve ifşa yoluyla daha geniş kitlelere yayılıyor olması, kişilerin kendi verileri üzerindeki denetimlerini önemli ölçüde zayıflatmıştır (Gözüküçük, 2014).

Medyada internetten reklam ve bilgilendirme bombardımanına tutulan insanların seçim sürecinde manipüle edilebildiği ile ilgili çok sayıda bilgi yer almaktadır. Sosyal pazarlama ağlarında tüketicileri tanımlamak ve etkilemek için dijital pazarlama hedefleriyle yapılan bilimsel çalışmalar da bunun mümkün olduğunu göstermektedir. Tanımlanan etkileyiciler, fikirlerin yayılmasını hızlandırmak için röleler olarak kullanılmaktadır. Sosyal ağlardan etkilenen teknikleri etkilemenin ötesinde, dijital pazarlama kampanyaları hizmetleri dijital izlerin profili ile kişiselleştirmek için kullanılmaktadır. Bu gelişmelerin ardındaki itici güç, öğrenme algoritmalarının ve büyük verilerin kullanılmasıdır. Fikirleri nasıl etkileyeceğini bilen bu yapay zeka, bu verileri satışları tetiklemek için ticari pazarlamalarda kullanılabileceği gibi bir seçim kampanyasının gidişatını etkilemek için de kullanılabilir (Boujemaa, 2019).

Politik pazarlama amaçlı öğrenme algoritmaları ve büyük verilerin kullanılması temsili demokrasi için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Algoritmalar üzerinden geliştirilen siyasal bir pazarlama kampanyaları ya da yalan haberlerle insanları yanıltıcı yanlış bilgilendirme dalgaları artık mümkün görünüyor. Bu durum, demokrasi için ciddi tehditler oluşturuyor.

Kurumlarının, prosedürlerinin, kültürel ve ideolojik referanslarının kademeli olarak birleştirilmesi, sanayi çağındaki ekonomik ve sosyal bileşiğin evrimi ile doğrudan uyumluydu. Ancak bu tarihsel sosyal model artık eriyor. Fordizm'in "kitlesele tüketim için kitlesele üretimi" geçen yüzyılın politik sistemlerinin temel paradigmasıydı. Bugün artık her şey kitle iletişim araçlarıyla sahneleniyor. "Ara organların" zincirlerine bağlı dikey olarak yapılandırılmış güç ve iktidar düğümleri: sendikalar, iş grupları, siyasal partiler ve parlamentolar, hiyerarşik adli sistemler, devlet daireleri ve kurumları, asker ve polis güçleri,

tek yönlü medya kuruluşları gibi bazı organların geleceği belirsiz. Eski iktidar paradigmasının bileşenleri şimdi hayatta kalma yarışında. Fordist model çevresel, ekonomik ve sosyal bir duvara çarptı ve yeni bir paradigma olasılığını yarattı. “Küresel Fordizm”, ulus-ötesi kısıtlamalar ve tehditler, her yerde bulunan bilgi ve dezenformasyon, yeni yıkıcı teknolojiler, kalıcı yenilik ve siber alanın yeni bir “bölgesel” referans olarak ortaya çıkması, çok ciddi bir sosyal ve politik dönüşümü hızlandırıyor. Özelleştirilmiş ağ tüketimi için özelleştirilmiş ağ üretimi -etkileşimli kişiselleştirilmiş iletişim bulutu altında- yeni bir “dijital” sosyal modelin genişlemesinin çekirdeğini oluşturuyor (Valladão, 2018).

Son yıllarda sosyal medya kullanıcıları ve internet üzerinden alışveriş yapanların kişisel verilerin depolanması ve güvenliği ile ilgili sorunlar yaşandığı ile ilgili ciddi iddialar ileri sürülmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan son başkanlık seçimlerinde bazı sosyal medya şirketlerinin, seçmenlerin manipüle edilmesinde rol aldığı iddiaları medyada yer almaktadır. Başkan adaylardan birinin özel e-mail adresine girilerek kişisel bilgilerinin medya ile paylaşılması ve ardından Facebook’un, kullanıcılarının kişisel sayfalarında paylaştığı bilgileri derleyerek bunları ticari ürün gibi müşterilerine sattığı iddia edilmektedir. Bu bilgileri satın alan bazı kuruluşların seçmenlerin verilerini kendilerinden izinsiz bir şekilde kullanarak, seçmenleri ve demokratik seçimleri manipüle ettiği ile ilgili iddialar ortaya atıldı. İlerleyen süreçte bunların sadece iddia olmadığı ile ilgili ciddi veriler bulundu. Bu manipülasyonda bizzat yer alan Londra merkezli -tüketici, takipçi, seçmen davranışlarını değiştirmek isteyen, iş dünyası ve siyasi partilere hizmet sunan- veri analiz şirketi Cambridge Analytica gibi bir şirketin yöneticisi bu konuda itiraflarda bulundu. Bu itiraflara göre; Cambridge Analytica, Facebook’ta 50 milyon kullanıcı profiline ait verileri usulsüz kullanmış, ABD ve İngiltere seçimlerinde kullanıldığı düşünülen veriler, tarihin akışını değiştirmişti. Şirketin görevden alınan CEO’su, “Trump’ın seçilmesinde önemli bir rol oynadık” diyerek olayı itiraf etti. Şirket, tüketici verilerini analiz edip, davranış bilimini kullanarak, kuruluşların pazarlama araçlarıyla hedef kitlesi olarak belirleyeceği kişileri tespit edebildiğini iddia ediyor. Ayrıca Trump destekçisi ve kampanyasının en büyük bağışçılarından Robert Mercer, The Cambridge Analytica’nın kuruluşunda 15 milyon dolar mali kaynak sağlamıştı (Çelik, 2019).

Yine Birleşik Krallık’ta yapılan Brexit referandumunda da seçmenlerin benzer yöntemlerle manipüle edildiği ile ilgili iddialar da ileri sürüldü. Amerikalı ve İngiliz yetkililer bazı ülkeleri seçimleri ve referandumu manipüle etmekle suçladı.

Bu yüzden günümüzde ciddi krizlerle karşı karşıya olduğu belirtilen temsili demokrasinin geleceğinin belirsiz olduğunu ileri süren uzmanlar bulunmaktadır. Örneğin; Cassandras, yapay zeka ve algoritmaların demokrasiyi öldürdüğünü ve zaten bir meşruiyet ve temsiliyet krizi altında zayıflamış olan demokrasinin yapay zekanın ortaya çıkmasına dayanamayacağını ileri sürmektedir. Ona göre bu tezi doğrulayan birçok unsur bulunmaktadır. ABD’deki son başkanlık seçimleri boyunca meydana gelen sahte haberler ve seçmenlerin manipüle edilmeye çalışılmasının buna örnek olduğunu belirtmektedir. Burada söz konusu olan kişisel bilgilerin miktarı, sosyal ağların kötü niyetli, dezenformasyon ve manipülasyon aracı olarak kullanılabilmesi bu işin ciddiyetini gözler önüne seriyor.

“ABD’nin Kaliforniya eyaletindeki San Jose bölgesinde yaşayan, Demokratlardan sıkılan, ancak bu zamana kadar asla Cumhuriyetçilere oy vermemiş bir seçmen, Facebook hesabını açtığında karşısındaki videoda Hilary Clinton’un bir konuşmada titrediğini görüyor. Bu paylaşımın hemen ardından yerel yayın yapan bir gazetecinin Clinton’ın ağır hasta olduğunu ve seçilmesi halinde Amerika’nın güçsüz bir yönetimi olacağı vurgusunu yapan YouTube videosu izliyor. Facebook sayfasında bir sonraki paylaşımında ise, Trump’ın “Make America Great Again” şapkasını takarak Meksikalıların artık Amerikalıların işlerini alamayacağını söylediği konuşmasını izliyor. San Jose’de yaşayan bu kararsız seçmen sandık çıkış anketörüne şu cümleyi kuruyor: Hayatımda ilk kez bir Cumhuriyetçi adaya oy verdim.” (Çelik, 2019).

Diğer yandan bilgi iletişim teknolojileri ve yapay zekanın demokrasi üzerindeki etkileri ile ilgili bir başka sorun da yapay zeka, büyük veri ve algoritmaların bazı mesleklerde kullanılması ile ilgilidir. Burada özellikle hukuk alanında bunların kullanılması son derece hassas bazı noktaları gündeme getirmektedir. Yapay zekanın bazı dosyaların kazanılmasında yaptığı hesaplamalar hukukun üstünlüğü ve eşitlik ilkesini ciddi biçimde bozabilir. Etkin bir şekilde önlem alınmadığı takdirde olanaklara sahip olanlarla olmayanlar arasında adalete erişim konusunda telafisi mümkün olmayan uçurumlar meydana gelebilir. Bu yüzden her türlü dijital araç, yapay zeka ve kodlamalar temel hak ve özgürlükler, demokrasi ve hukuk devletinin savunucusu olacak şekilde inşa edilmeli ve onun emrinde kullanılmalıdır. Ancak ilginç bir şekilde temel hak ve özgürlükler, demokrasi ve hukuk devletini korumakla yükümlü olan devletin kendisi bünyesindeki orduları tarafından özellikle askeri amaçlarla yapılan robotlar kodlamaların gerçekte ne amaçla inşa edildiği merak konusu.

“Robotlar konusunu araştırıp da Isaac Asimov’un (1920-1992) “Üç Robot Yasası”na rastlamamak neredeyse imkânsızdır. Ünlü bilim kurgu yazarının geçen yüzyılda kaleme aldığı üç yasa şöyledir: Birinci Yasa: Bir robot, bir insana zarar veremez ya da zarar görmesine seyirci kalmaz. İkinci Yasa: Bir robot, birinci kuralla çelişmediği sürece bir insanın emirlerine uymak zorundadır. Üçüncü Yasa: Bir robot, birinci ve ikinci kuralla çelişmediği sürece kendi varlığını korumakla mükelleftir. Robotların insanlara zarar vermesini önlemek için bütün kapıları kapatıyor görünmelerine rağmen bu yasaların uygulamada on paralık değeri yoktur.” (Münir, 2019).

Bilgi toplumunda bilgi iletişim teknolojileri ve yapay zekanın demokratik değerler için elverişli olmasını sağlamak için yasaların da bu yönde düzenlenmesi gerekmektedir. Yeni dijital araçların olumsuz ve kontrolsüz etkilerinden kaçınmak için, bir yandan teşvik edilmesi gereken yenilikler ile diğer yandan yasal düzenlemeler arasında denge kurulmalıdır. Yarının toplumu inşa edilirken teknolojik araçların demokratik yaşamın pekiştirilmesi ve güvencesi olacak şekilde düzenlemeler yapılmalıdır.

Yine Münir’in (2019) devamla belirttiği gibi; geliştirilmekte olan robotların büyük bir kısmı askeri amaçlıdır ve bu endüstrinin finansmanını büyük bir bölümünü de ordular sağlamaktadır. “Amaç savaşmak ve sonunda adam öldürmektir. Robot denildiğinde aklımıza insana benzer elektronik cisimler gelir ama robotların bin bir hâli vardır. İnsansız bir hava aracı olan ve roket taşıma yeteneğine sahip MQ-9 Reaper bir robottur. Makineli tüfek kullanabilen MAARS İleri Robot Sistemi de bir robottur. Bunlar insana zarar vermemek için değil zarar vermek için dizayn edilmişlerdir. Söz konusu edilmesi gereken, robotun ahlakı değil onları yapan insanın ahlakıdır. Hangi robotun yapılıp hangisinin yapılmayacağını belirleyen ahlak yasası nerede? Böyle bir yasa yok... Robot sektörünün arkasındaki en büyük güç Amerikan ordusudur. Onu İsrail, Çin, Rusya, Güney Kore gibi ülkeler izliyor. Pentagon’u ilgilendiren Amerika’nın dünyanın süper askeri gücü olma statüsünü sürdürmektir. Bunun nasıl olacağı umurunda değil. Tabii onlara hizmet eden şirketlerin de: Onlar ceplerine girecek olan paraya bakarlar.” (Münir, 2019).

“Büyük veri ve veri odaklı yaklaşımların enformasyonel topluma sağladığı faydanın vazgeçilmezliği, uzmanları hem faydayı hem de gizliliği koruyacak mimari çözümler geliştirmek zorunda bırakmaktadır. Bu noktada paylaşım ve ifşa süreçlerinde bu dengeyi sağlaması beklenen bir mimari çözüm gerekmektedir. Bu da veri anonimleştirilmesidir. Veri anonimleştirilmesi ile veri kümesi içinde, kişilerin kimliğini saptayan veya saptayabilme özelliği olan tüm veriler çıkartılarak, gizlenerek veya çeşitli istatistiksel metotlara tabi tutularak, veri kimliksizleştirilir. Böylece, verinin sağladığı çıktılar gelişime katkı sağlarken, veriyi üreten öznenin gizliliği korunmuş olur. Ancak, teoride dengeyi sağladığı düşünülen veri anonimleştirilmesi, pratikte yaşanan bazı ihlallerle anonimleştirmenin güvenilirliği tartışmasını başlatmıştır. Yaşanan örneklerde, anonimleştirilmiş veri kümeleri, birden fazla dolaylı betimleyicinin bir araya gelmesiyle veya dışarıdan elde edilen ek bilgilerle

birleştirilmesi sonucunda yeniden kişileri saptayabilir hale gelir ve böylece anonimleştirme bozularak veri öznelininin kişisel bilgileri ifşa edilmiş olmaktadır.” (Gözüküçük, 2014).

Yapay zekanın nasıl çalışacağı onun inşa süreci yani nasıl kodlandığıyla ilgilidir. Yani yapay zekanın mimarisi onu inşa eden yani kodlayanın tercihleriyle ilgilidir. Dolayısıyla yapay zeka onu yapanın siyasal, toplumsal ve etik kararlarının bir yansımasıdır. Normal koşullarda kodlamaların mevcut yasalarla uyumlu olması zorunludur. Eğer kodlama yasal ise yapay zeka en azından mevcut yasaların meşru saydığı çerçeve içinde çalışır. Yani onu demokratik güvenin hizmetinde bir araç haline getirmek için gerekli olan tek şey kodlamanın ona göre düzenlenmesidir. Ancak pratikte bu kodlamaların gerçekten mevcut yasalarla uyumlu olup olmadığının denetlenip denetlenmediğinin denetlendiyse nasıl denetlendiği gibi konular da büyük soru işaretleri barındırmaktadır.

Lawrence Lessig’in kodun teorisi kanundur. Yazara göre, mimarilerin inşa edilme biçimi, yani belirli bir tasarıma adapte olma zorunluluğu getirerek özgürlükleri kısıtlayan mekan organizasyonudur. Siber mimarlık, koddan geçen insan yapısından kaynaklanır. Oluşturulan mimariye bağlı olarak, farklı değerler savunulabilir. Bilgi iletişim teknolojileri ve yapay zekanın demokrasi üzerindeki sonuçları onu yapanlar ve kullananların tercihleriyle ilgilidir. Demokrasiyi savunan, ona karşı çıkacak olandan ziyade, bir tür yapay zeka seçiminin, yürürlükteki yasalara paralel olarak düşünülmesi gerekir, çünkü bunlar verimli bir son düzenlemeye götürecek olanlardır. Eğer teknik tercihler mümkün ise, o zaman bu amaca ulaşmak için bir düzenleme kurarak, demokrasiyi koruyan bir yapay zekâyı savunmaya karar vermek onu kullanmanın politikasına bağlıdır. Dijital dünyada kod kanundur ve bu teknik ve ekonomik düzenlemenin ortaya çıkmasında vatandaş ve devletin demokratik olarak nasıl ağırlık alabileceği ile ilgilidir.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Son çeyrek yüzyılda çeşitli sivil toplum örgütleri, siyasi partiler, adaylar ve ilgililer internet üzerinden çeşitli tartışmalar düzenlemekte, istedikleri görüşleri internet üzerinden yaymakta ve çeşitli organizasyonlar yapmaktalar. Elbette demokratik haklar ve yasalar çerçevesinde vatandaşlar teknolojiyi diledikleri gibi kullanabilmekte ve bu işlerini kolaylaştırmaktadır. Vatandaşlar internet üzerinden kamu yöneticilerine dilekçeler, şikâyetler ve öneriler gönderebilir ve interneti bir tür vatandaş lobisi gibi kullanabilirler. Böylece bilgi iletişim teknolojileri ve yapay zeka vatandaşlar ve onları yönetenler arasında daha fazla iletişim, yakınlık ve güven oluşturmaya yardımcı olarak demokrasinin yeniden geliştirilmesini sağlayabilir. Buradan bakıldığında yapay zeka demokrasilerin geleceği için harika fırsatlar sunmaktadır. Bütün mesele teknolojik gelişmeler ve düzenlemeler arasında doğru dengenin bulunması ile ilgilidir. Ancak bu teknolojilerin kötü niyetli kullanımının önüne geçilmesi için hızla gerekli düzenlemelerin yapılması ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Zira bir yasanın hazırlanıp parlamentolardan geçirilerek yürürlüğe konması için ortalama 18 ay gibi bir zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Oysa sistemde ciddi sorunlar oluşturabilecek bir tweet için 18 saniye yeterlidir. Bu basit zaman farkı bile yapay zekânın siyasî ve demokratik hayata yönelik tehditleri konusunda ipucu vermektedir (Mancino, 2019).

Sonuç olarak büyük veri, yapay zeka, siberetik ve davranışsal ekonomi toplumumuzu şekillendirmektedir. Eğer bu tür yaygın teknolojiler toplumun temel değerleri ile uyumlu değilse, er ya da geç kapsamlı hasarlara neden olacaktır. Bu gelişmeler ilerde totaliter yönetimler ve bir toplumlara yol açabilir. En kötü durumda, merkezi bir yapay zeka bildiklerimizi, ne düşündüğümüzü ve nasıl davranacağımızı kontrol eder hale gelebilir. O yüzden bugün hala gerekli önlemleri almak için zamanımız var fakat yarın çok geç olabilir.

Yapay zeka demokrasinin hizmetinde bir araç olarak kullanılmak zorundadır. Bunun için yasama organı tarafından yapılan yasalar ve düzenlemeler yapay zekaya müdahaleyi kaçınılmaz kılmaktadır. Günümüzde bilgi iletişim teknolojileri ve yapay zeka yardımıyla krizde olduğu söylenen demokrasiyi yeniden canlandırmanın yolları vardır. Bilgi iletişim

teknolojileri ve yapay zekanın toplumsal barış, ve demokrasinin yararına kullanılabilmesi için acilen alınması gereken önlemler şöyle sıralanabilir (Helbing vd., 2017);

1. Bilgi sistemlerinin işlevini giderek daha fazla adem-i merkezileştirmek;
2. Bilgilendirici kişisel belirleme ve katılımı desteklemek;
3. Daha fazla güven kazanmak için şeffaflığı artırmak;
4. Bilgi bozulmasını ve kirlenmesini azaltmak;
5. Kullanıcı tarafından kontrol edilen bilgi filtrelerini etkinleştirmek;
6. Sosyal ve ekonomik çeşitliliği desteklemek;
7. Birlikte çalışabilirliği ve işbirliği fırsatlarını geliştirmek;
8. Dijital asistanlar ve koordinasyon araçları oluşturmak;
9. Ortak zekayı desteklemek;
10. Dijital dünyadaki vatandaşların sorumlu davranışlarını dijital okuryazarlık ve aydınlanma yoluyla teşvik etmek.

KAYNAKÇA

Aktaş, M. (2018), Arap Baharı ve Sosyal Medya'nın Rolü, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:11 Sayı:61, ss.199-208.

Barry N. Hague, Brian D. Loader, (2005), *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*, Routledge, London New York.

Boujemaa, N. (2019), La démocratie à l'épreuve de l'intelligence artificielle, *Le Monde*, 21 février 2019, https://www.lemonde.fr/sciences/article/2019/02/21/la-democratie-a-l-epreuve-de-l-intelligence-artificielle_5426077_1650684.html (Erişim Tarihi: 20.09.2019).

Çelik C. (2019). Hacklenen demokrasi, *Independent Turkish*, 1 Ekim 2019, <https://www.independentturkish.com/node/76141/haber/hacklenen-demokrasi>, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

Daryl S., C. ve Becker, T. (2000), Democracy beyond the information age: 21st century political communication, *Foresight*, Vol:2 No:2, ss. 199-209.

Ersöz, S. (2005), İnternet ve Demokrasinin Geleceği, *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt:3 Sayı:4, 2005, ss.122-129

Göker, G. ve Doğan, A. (2011), Ağ Toplumunda Örgütlenme: Facebookta Çevrimiçi Tekel Eylemi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:25, ss.175-203.

Gözüküçük, M. (2014) Veri İşleme Süreçlerinde Tartışmalı Bir Çözüm: Veri Anonimleştirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı Bilişim Hukuku, İstanbul.

Haschke, P. (2012), La scène médiatique au Moyen-Orient, *Ceri Sciences Po*, <http://www.ceri-sciences-po.org>, (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

Helbing, D., Bruno S. Frey, Gerd Gigerenzer, Ernst Hafen, Michael Hagner, Yvonne Hofstetter, Jeroen van den Hoven, Roberto V. Zicari, Andrej Zwitter, (2017), Will Democracy Survive Big Data and Artificial Intelligence?, *Scientific American*, February 25,

<https://www.scientificamerican.com/article/will-democracy-survive-big-data-and-artificial-intelligence/>, (Erişim Tarihi: 21.09.2019).

Münir, M. (2019). Robot Yasası Yasasızlıktır, T24, 31 Ağustos 2019, <https://t24.com.tr/yazarlar/metin-munir/robot-yasasi-yasasizliktir,23602>, (01.10.2019).

Mancino, A. (2019), IA Nation : l'intelligence artificielle au service de la démocratie, Tech Source <https://unsplash.com/photos/OqtafYT5kTw>, (Erişim Tarihi: 20.09.2019).

McKeever, D. (2013) Rapport, Technology and the Revolutions of 1848 and 2011. Konrad Adanauer Stiftung, 8 Temmuz 2013, <http://www.kas.de/brasilien/en/publications/34903/>, (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

Toffler, A. (2008), Üçüncü Dalga, Koridor Yayıncılık, İstanbul.

Valladao, A. G. A. (2018), Artificial Intelligence and Political Science, OCP Policy Centre.

Webster, F. (2006), Theories of the Information Society, 3. Edition, Routledge, London and New York.

**BANKALARDAN HİZMET SATIN ALAN TÜKETİCİLERİN İLİŞKİSEL
PAZARLAMA UYGULAMALARINA YÖNELİK ALGILARININ SOSYO-
DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ**
INVESTIGATION OF THE PERCEPTIONS OF CONSUMERS WHO PURCHASE
SERVICES FROM BANKS TO RELATIONSHIP MARKETING PRACTICES
ACCORDING TO SOCIO-DEMOGRAPHIC VARIABLES

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAKIRKAYA
Necmettin Erbakan Üniversitesi

ÖZET

Ürün ve hizmetlerin her geçen gün birbirine daha çok benzediği günümüz iş dünyasında şirketleri rakiplerinden farklılaştıracak önemli yaklaşımlardan biri müşterilerle kurulan güçlü iletişimdir. Çünkü güçlü iletişim sayesinde müşteriler üzerinde ilişkisel farkındalık oluşturmanın çok ötesine geçilebilir, müşteri memnuniyeti tesis edilebilir ve sonrasında müşteri sadakatinin temelleri atılabilir. Güçlü bir iletişim sağlanabilmesi için müşteriler daha fazla dinlenmelidir. Ayrıca kurulacak ilişkinin güçlü ve uzun dönemli olabilmesi için daha fazla yatırım yapılmalıdır. Müşteriler ile kurulacak bu ilişkide 3 farklı bağ türü söz konusudur. Bunlar ekonomik, sosyal ve yapısal bağlardır. Şirketin müşterilerle güçlü bağlar kurabilmesi hem müşteriler için şirketi vazgeçilmez kılabilir hem de onları motive ederek yaşadıkları deneyimleri yakınları ile paylaşmalarını sağlayabilir. Esasen böyle bir başarının sağlanması, şirkete sadık müşterilerin artmasına ve bu kişilerin şirketin adeta gönüllü pazarlamacıları gibi çalışmalarına da imkân sağlayabilir. Araştırmanın amacı Konya merkezinde faaliyet gösteren bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sosyo-demografik değişkenler göz önüne alındığında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu bağlamda Konya merkezinde faaliyet gösteren bankalardan hizmet satın alan tüketiciler üzerinde bir anket çalışması yapılmıştır (n=441). Amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve uygulanan anketin verileri kullanılarak değişkenler arasındaki farklılıklar test edilmiştir. Bu tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesinde t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda cinsiyet, eğitim durumu, gelir durumu ve mesleki duruma ait sosyo-demografik özellikler göz önüne alındığında gruplar arasında anlamlı farklılıklara rastlanmıştır. Buna karşın yaş ve medeni duruma ait sosyo-demografik değişkenler göz önüne alındığında gruplar arasında anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Gelecekte ilişkisel pazarlamanın şirketler için daha da önemli hale geleceği mevcut gelişmelerden anlaşılmaktadır. Nitekim geçmişte rekabetin özünü oluşturan fiyat ve reklam aktivitelerinin etkinliklerini yitirmeye başladığı gözlenmektedir. Bunların yerini ilişki pazarlaması gibi maddi olmayan unsurlar almaktadır. Mevcut gelişmelerden ilişki pazarlamanın gelecekteki şirketler için daha önemli olacağı anlaşılmaktadır. Çünkü etkili bir ilişki pazarlama faaliyeti, markanın gelişimine ve müşterilerle olan ilişkinin güçlendirilmesinin bir sonucu olarak marka sadakatinin oluşumuna katkıda bulunur.

Anahtar Kelimeler: İlişkisel Pazarlama, Sosyo-Demografik Değişkenler, Bankacılık

ABSTRACT

In today's business world where products and services are more and more similar to each other, strong communication with customers is one of the important approaches that will differentiate companies from their competitors. Because of the strong communication, we can go far beyond creating relational awareness on customers, establish customer satisfaction and then lay the foundations of customer loyalty. Customers should listen more to ensure strong communication. In addition, more investment should be made in order for the relationship to be established to be strong and long-term. There are 3 different types of bonds in this relationship with customers. These are economic, social and structural bonds. The company's

ability to establish strong bonds with customers can both make the company indispensable for customers and motivate them to share their experiences with their relatives. In fact, achieving such success can also increase the number of loyal customers and enable them to work as the company's voluntary marketers. The aim of the study is to determine whether the perceptions of consumers purchasing service from banks operating in Konya center regarding relationship marketing practices show significant differences when socio-demographic variables are considered. In this context, a survey was conducted on consumers who purchased services from banks operating in Konya (N = 441). Purposeful sampling method was used and the differences between the variables were tested by using the questionnaire data. The t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used to determine whether these consumers' perceptions of relationship marketing practices differ according to socio-demographic variables. As a result of the study, when gender, education, income and occupational status were taken into consideration, significant differences were found between the groups. However, no significant difference was observed between the groups when socio-demographic variables of age and marital status were considered. It is understood from the current developments that relationship marketing will become more important for companies in the future. Because an effective relationship marketing activity contributes to the development of the brand and the formation of brand loyalty as a result of strengthening the relationship with customers.

Keywords: Relationship Marketing, Socio-Demographic Variables, Banking

1. GİRİŞ

Yaşadığımız yüzyılda teknolojik gelişmeler ve rekabetin her geçen gün daha artması pazar koşullarında da gözle görülür değişimlere sebebiyet vermiştir. Eskiden olduğu gibi müşteri memnuniyetinin oluşturulması ve onların tatmini tek başına yeterli değildir. Günümüzde nihai hedef müşterilerle uzun dönemli bağlar kurarak sadık müşteriler edinmekten geçmektedir (Bolton, vd., 2004:282).

Esasen müşterilerle ilişki kurmak hemen hemen tüm pazarlama yaklaşımlarında söz konusu edilmesine ve bu yönde söylem geliştirilip önemi her zaman vurgulanmasına karşın, idealize edilen bu ilişki platformunun bir türlü oluşturulmadığı, bu yöndeki söylemlerin ya da yazılı metinlerin hayata geçirilemediği görülmüştür. Müşterilerle ilişki zemininde yaşanan tüm bu olumsuz gidişata karşın son dönemde dijital platformların ortaya çıkmasıyla birlikte müşterilerle ilişki şekillerinin ve platformlarının değişmesi, ilişki pazarlamanın yeniden gündeme gelmesini beraberinde getirmiştir.

Bazı şirketlerin yüksek ürün kalitesi ve marka sermayesine sahip olmalarına karşın başarılı olamadıkları, müşterilerini sadık birer müşteriye dönüştüremedikleri gözlenmektedir. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki bu başarısızlığın temel nedeni, bahse konu şirketlerin müşterilerle güçlü ilişki kuramamalarıdır (Bolton, vd., 2004:282).

Bu çalışmada bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişki pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir.

2. ALAN YAZIN

İlişki pazarlamanın kökenine yönelik farklı anlayışlar bulunmaktadır. Literatürün bir kısmında, ilişki pazarlamanın temelini 1966 yılında Adler tarafından geliştirilen “simbiyotik” pazarlama konseptine dayandığına inanılmaktadır (Kim vd., 2001:274). Diğer bir görüşe göre ise ilişki pazarlamanın kökenlerinin endüstriyel pazarlama ve hizmet pazarlaması kavramlarına dayanmaktadır. Bu görüşü benimseyenlere göre ilişki pazarlama, 1970'lerin sonunda pazarlamanın 4P (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) tarafından yönetildiğini savunan

görüŖe karŖı bir fikir olarak piyasaya sürülmüŖtür. Bu dönemde müşteri ilişkilerinin kurulması, güçlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla yapılan çalışmalar ilişkisel pazarlama anlayışının temellerini oluşturmuŖtur (ErtaŖ vd., 2008: 29-30). Kavramsal olarak değerlendirildiğinde ise ilişkisel pazarlama kavramının ilk olarak Berry (1983) tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir. Berry'ye göre ilişkisel pazarlama; uzun dönemli ve kârlı müşteri ilişkisi tasarlama, kurma ve sürdürme sürecidir. Daha sonraları ise Gronroos (1994:9) ilişkisel pazarlamayı Ŗu Ŗekilde tanımlanmıŖtır; ilişkisel pazarlama müşterilerle ve diğer ortaklarla ilişkilerin kârlı bir Ŗekilde kurulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi sürecidir. İlişkisel pazarlamanın mevcut müşterilere yapılan bir pazarlama türü olduğunu savunan Wolter (2009:10) ise ilişkisel pazarlamaya farklı bir perspektiften yaklaŖmıŖtır. Bu yaklaŖımı benimseyenlere göre mevcut müşterilere yapılan pazarlama harcamaları, yeni müşteriler edinmek için yapılacak harcamalardan çok daha düşük olacaktır. Bu kişiler bahse konu avantajı nedeniyle eldeki müşterilere daha fazla değer verilmesi ve var olan ilişkinin daha da geliştirilmesi gerekliliği üzerinde dururlar.

İlişkisel pazarlamayı pazarlama karması bağlamında değerlendiren alternatif bir yaklaŖım da bulunmaktadır. Bu yaklaŖıma göre pazarlama karmasında meydana gelen değişimler büyük ölçüde satış sonrası hizmetlerin etkinliği ile ilişkilidir. Bunun altında yatan neden ise müşterilerle kurulan ilişkinin sanılanın çok daha ötesinde olduğu gerçeğidir. Nitekim bir satıcı ile bir alıcı arasındaki ilişki genellikle satışın yapılması ile sona ermez. Çünkü ilişki satıştan sonra da devam eder ve bir sonraki seferde alıcının seçimini belirlemede yardımcı olur (Levitt, 1983:87). Bu itibarla yeni müşteriler kazanmaya yönelik pazarlama çabaları ile mevcut müşterilerin elde tutulması çalışmaları eşgüdümlü olarak gerçekleştirilmelidir. Bu yeni yaklaŖıma göre pazarlama karması unsurlarından biri olan ürün ve ürün politikasının temel fikri, bir ürün veya hizmetin değerinin alıcı ile satıcı arasındaki etkileşimler tarafından belirlendiği inancına dayanmaktadır (Jüttner & Wehrli, 1994:55).

Tabi ki ilişkisel pazarlamaya dair yapılacak tüm çalışmalarda öncelikle doğru bir müşteri segmentasyonuna ihtiyaç vardır. Pazarlamada demografik segmentasyon önemlidir. Çünkü Ŗirketler doğru segmentasyon sayesinde kampanyaları ilgisiz tüketicilere yayma riskini azaltırlar. Bu da oluŖan verimlilik sayesinde yatırım getirisini hızlı bir Ŗekilde artırır. Nitekim yapılan bir çalışmada, e-posta pazarlamacılarının, e-posta kampanyalarını bölümlere ayırarak gelirlerinde %760'lık bir artış sağladıkları görülmüŖtür. Bunun tam tersine, yapılan başka bir çalışmada ABD'deki yeni ürün lansmanlarının %85'inin, yanlış bölümlenme nedeniyle istenen geliri elde etmekte başarısız olduğu sonucuna ulaŖılmıŖtır (Mialki, 2019).

Müşteri segmentasyonu kadar ilişkisel pazarlama faaliyetlerinde müşterilerle kurulacak bağlar da önem arz etmektedir. Müşterilerle kurulacak bu bağlar genellikle 3 temel düzeyde değerlendirilmektedir (Lin vd., 2003:112; Chou, 2009:993):

Ekonomik Bağlar: Fiyat odaklı bir bağ kurma yaklaŖımıdır. Müşteri sadakatinin ekonomik teşviklerle artırılmasına çalışılır. Diğer yandan ekonomik bağlar Ŗirketle müşteri arasında kurulacak ilişkinin ilk aŖamasıdır (Yılmaz, 2016:144).

Sosyal Bağlar: Alıcı ile satıcı arasındaki kişisel ilişkilere odaklanan bir bağ kurma yaklaŖımıdır. İlişkisel pazarlama hiyerarşinin orta kademesidir. Sosyal bağlarda müşteri ile sürekli bir temas söz konusudur. Bu aŖamada temel hedef müşterilerin ihtiyaçları hakkında bilgi edinmektir. Tabi ki bu ilişkinin sürekli olarak pozitif yönlü olmasına çalışılır (Venetis & Ghauri, 2004:1582).

Yapısal Bağlar: Bu bağ kurma yaklaŖımında müşteriye değerli hizmet sunumu anlayışı esastır. Bu nedenle sunulan hizmet genellikle iletişim sisteminin bir parçası olarak dizayn edilir (Chou, 2009:997). Bazı bankalar; bütünleştirilmiş veri tabanları, internet bankacılığı gibi yaratıcı

kanallar, çift yönlü bilgi değişim teknolojileri gibi araçlardan yararlanarak yapısal bağlar kurarlar (Yılmaz, 2016:145).

Müşterilerle kurulan her bir ilişkinin şirket için bir yatırım olarak değerlendirilmesine dair yeni bir trend de söz konusudur. Bu yaklaşımda “müşteri yaşam boyu değeri” kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu kavram bir müşterinin zaman içinde şirkete sağladığı tüm değerlerin toplamından oluşmaktadır. Bu yaklaşıma göre gerçekleştirilecek iletişim faaliyetlerinde temel hedef müşterilerden bilgi toplamaktır. Bu nedenle iletişim mesajları öncelikle ürünlerin özellikleri ile ilgili olmamalı, müşteri özelliklerine ve tercihlerine yönelik olmalıdır. Her yeni temasta kazanılan ek müşteri bilgileri toplanarak bir müşteri bilgi dosyasına kaydedilmelidir. Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin ilişki pazarlamanın uygulamalarındaki artan önemi, büyük miktarda verinin kullanılmasını sağlama kabiliyetiyle ilişkilidir (Jüttner & Wehrli, 1994:56).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı; Bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişki pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu doğrultuda araştırmanın evrenini, Konya merkezde faaliyet gösteren bankalardan hizmet alan tüketiciler oluşturmaktadır. Ancak, araştırma kapsamında Konya merkezde faaliyet gösteren bankalardan hizmet alan tüketicilerin tamamına ulaşmak bazı kısıtlar nedeniyle mümkün olmadığından (maliyet, zaman sınırı ve örneklem erişim zorluğu sebebi vb.) araştırma olasılığa dayalı olmayan örnekleme türlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizler 441 geçerli anket formundan elde edilen veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmada birincil verilerden biri olan yüz-yüze görüşme yöntemi ile gerçekleştirilen anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada Lin vd.’nin 2003 yılında hazırladıkları 19 soruluk “ilişki pazarlama ölçeği” kullanılmıştır. Bu kapsamda demografik sorulara da yer verilmiştir. Araştırma kapsamında ölçek ifadeleri ilişki pazarlama boyutları üzerinden kurgulanarak katılımcılara yöneltilmiştir. Oluşturulan ölçekte yer alan ifadelerin tamamı Likert (beşli) ölçeğine göre ölçeklendirilmiştir. Araştırmanın veri çözümlemesi için istatistik programından faydalanılmıştır. Araştırma verileri, Konya’da ikamet eden ve bankalardan hizmet alan tüketicilerden elde edilmiştir. Temsil yeteneği, örneklem büyüklüğü, zaman sınırlılığı, maliyet ve katılımcılara erişim zorluğundan dolayı araştırma sınırlı bir örneklem grubu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla araştırma sonuçlarının genellenebilirliği ve dışsal geçerliliği sınırlıdır. Diğer bir sınırlılık ise araştırmanın zamanı ele alışı bağlamında kesitsel bir araştırma olmasından dolayıdır. Bu doğrultuda araştırma sonuçları 15 Mart 2019-30 Nisan 2019 tarihleri ile sınırlıdır.

3.1. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu başlık altında, bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişki pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, aylık gelir durumu ve meslek gibi sınıflı değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla t-Testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırma verileri belirlenen sistematik çerçevesinde analiz edilerek elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

3.1.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Bu bölümde, Konya merkezde faaliyet gösteren bankalardan hizmet alan tüketicilerin profilini belirleyen sosyo-demografik değişkenlere ilişkin betimleyici istatistik sonuçları paylaşılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri (n=441)

Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde	Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	270	61,2	Medeni	Bekâr	251	56,9

	Kadın	171	38,8	Durum	Evli	190	43,1
	Toplam	441	100		Toplam	441	100
Yaş	18-24	140	31,7	Eğitim Durumu	İlköğretim	32	7,3
	25-35	167	37,9		Lise	97	22,0
	36-49	95	21,5		Ön Lisans	45	10,2
	50 ve Üzeri	39	8,9		Lisans	197	44,7
	Toplam	441	100		Lisans Üstü	70	15,9
Meslek	Özel Sektör Çalışanı	54	12,2	Aylık Gelir Durumu	2000 TL ve Altı	96	21,8
	Esnaf	91	20,6		2001-3500 TL	101	22,9
	İşçi	35	7,9		3501-5000 TL	157	35,6
	Memur	99	22,4		5001-7500 TL	55	12,5
	Öğrenci	83	18,8		7500 TL ve Üzeri	32	7,3
	Ev Hanımı	30	6,8		Toplam	441	100
	Öğretim Elemanı	49	11,1				
	Toplam	441	100				

Tablodan da görüleceği üzere, katılımcıların medeni durumları ve cinsiyet dağılımları toplum genelini yansıtmaması bakımında makul bir düzeydedir (%38,8'i kadın, %61,2'si erkek, %56,9'u bekâr, %43,1'i ise evlidir). Yaş değişkeni incelendiğinde büyük çoğunluğun 18-49 yaş grubundan oluştuğu ve bu grubun genel olarak aktif çalışan bireyleri oluşturduğu görülmüştür (%91,1). Lisans mezunları eğitim düzeyine ait en büyük yüzdeyi oluşturan gruptur (%44,7). Eğitim düzeyine ait diğer büyük yüzde ise lise mezunlarına aittir (%22). Bu dağılımın da eğitim düzeyi açısından toplumun genelini yansıttığı söylenebilir. Meslek grupları bağlamında da toplumsal dağılıma uygun bir çeşitlilikten söz etmek mümkündür (En çok memur; %22,4, esnaf; %20,6, öğrenci; %18,8 ve özel sektör çalışanı; %12,2).

3.1.2.Fark Testleri

Araştırmada “Konya merkezde faaliyet gösteren bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları”nın sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda; cinsiyet, eğitim durumu, gelir durumu ve mesleki duruma ait sosyo-demografik özellikler göz önüne alındığında gruplar arasında anlamlı farklılıklara rastlanmıştır. Buna karşın medeni durum ve yaş değişkenlerinin göz önüne alınması durumunda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Tablo 2. Cinsiyet Değişkenine Göre Bankalardan Hizmet Alan Tüketicilerin İlişkisel Pazarlama Uygulamalarına Yönelik Algılarının t-Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Std. S.	t değeri	Sig. (p)
Ekonomik Bağlar	Erkek	270	2,77	1,07	-2,224	,018
	Kadın	171	2,99	,99		
Sosyal Bağlar	Erkek	270	2,60	,87	-2,475	,880
	Kadın	171	2,81	,88		
Yapısal Bağlar	Erkek	270	2,82	,88	-3,829	,360
	Kadın	171	3,15	,86		

Tablo 2. de “bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları” cinsiyet bazında değerlendirilmiş ve gruplar arasındaki farklılıkları tespit etmek amacıyla “bağımsız gruplar t-testi” gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sadece “ekonomik bağlar alt boyutunda (,018)” anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmüştür (p<0,05).

“Bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları”nın cinsiyete göre anlamlı farklılıklara sahip olduğunun tespitinin ardından bu farklılığın hangi grubun lehine olduğunun tespiti önem arz etmektedir. Grup ortalamalarının incelenmesi durumunda ekonomik bağlar alt boyutunda gözlenen bu farklılığın kadınların lehine olduğu görülecektir ($2,99 > 2,77$). Dolayısıyla bankaların tüketicilerle kurduğu ekonomik bağlardan kadınlar erkeklere oranla daha fazla etkilenmektedirler.

Tablo 3. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Bankalardan Hizmet Alan Tüketicilerin İlişkisel Pazarlama Uygulamalarına (Sosyal Bağlar) Yönelik Algılarının ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Eğitim Durumu	$\bar{X}$	LEVENE		ANOVA		GAF*
			Levene Statistic	Sig.(p)	F	Sig.(p)	
İlişkisel Pazarlama (Sosyal Bağlar)	İlköğretim	2,66	1,953	,101	6,531	,000	Lise / Lisans Üstü Lisans / Lisans Üstü
	Lise	2,54					
	Ön Lisans	2,80					
	Lisans	2,57					
	Lisans Üstü	3,13					

*GAF: Scheffe testi sonuçlarına göre gruplar arası fark

Tablo 3’te de görüleceği üzere Levene Testinin “*p*” değeri 0,05 değerinden büyük olduğundan ($0,101 > 0,05$) ANOVA analizinin yorumlanmasına geçilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre, “Bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları”nın eğitim durumu bağlamındaki farklılıklarını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların ilişkisel pazarlama uygulamalarına (sosyal bağlar) yönelik algılarının “Eğitim Durumu” bağlamında anlamlı ($p < ,05$) şekilde farklılaştığı görülmüştür ($p = ,000$). Tablodan da görüleceği üzere “Lise” ve “Lisans Üstü” mezunlarının karşılaştırılması durumunda fark *Lisans Üstü Mezunları* lehinedir ($3,13 > 2,54$). “Lisans” ve “Lisans Üstü” mezunlarının karşılaştırılması durumunda da fark yine *Lisans Üstü Mezunları* lehinedir ($3,13 > 2,57$). Diğer bir ifadeyle lisans üstü mezunları ilişkisel pazarlama uygulamalarından (sosyal bağlar alt boyutu için) diğer gruplara göre daha fazla etkilenmektedir.

Tablo 4. Gelir Durumu Değişkenine Göre Bankalardan Hizmet Alan Tüketicilerin İlişkisel Pazarlama Uygulamalarına (Sosyal Bağlar) Yönelik Algılarının ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Gelir Durumu	$\bar{X}$	LEVENE		ANOVA		GAF*
			Levene Statistic	Sig.(p)	F	Sig.(p)	
İlişkisel Pazarlama (Sosyal Bağlar)	0-2000 TL	2,77	1,452	,216	7,101	,000	2001-3500 / 5001-7500 3501-5000 / 5001-7500
	2001-3500 TL	2,61					
	3501-5000 TL	2,47					
	5001-7500 TL	3,10					
	7501 TL ve Üstü	2,97					

*GAF: Scheffe testi sonuçlarına göre gruplar arası fark

Tablo 4’te de görüleceği üzere Levene Testinin “*p*” değeri 0,05 değerinden büyük olduğundan ($0,216 > 0,05$) ANOVA analizinin yorumlanmasına geçilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre, “Bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları”nın gelir durumu bağlamındaki farklılıklarını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların ilişkisel pazarlama uygulamalarına (sosyal bağlar) yönelik algılarının “Gelir Durumu” bağlamında anlamlı ($p < ,05$) şekilde farklılaştığı görülmüştür ($p = ,000$). Tablodan da görüleceği üzere fark

5001 TL–7500 TL arası geliri olanlar lehinedir. Diğer bir ifadeyle 5001 TL–7500 TL arası geliri olanlar ilişkisel pazarlama uygulamalarından daha fazla etkilenmektedir (3,10 > 2,61). 3501 TL-5000 TL arası geliri olanlar ile 5001 TL–7500 TL arası geliri olanların karşılaştırılması durumunda da fark yine 5001 TL–7500 TL arası geliri olanlar lehinedir (3,10 > 2,47). Diğer bir ifadeyle 5001 TL–7500 TL arası geliri olanlar ilişkisel pazarlama uygulamalarından (sosyal bağlar alt boyutu için) diğer gruplara göre daha fazla etkilenmektedir.

Tablo 5. Meslek Değişkenine Göre Bankalardan Hizmet Alan Tüketicilerin İlişkisel Pazarlama Uygulamalarına (Ekonomik ve Sosyal Bağlar) Yönelik Algılarının ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Meslek	$\bar{X}$	LEVENE		ANOVA		GAF*
			Levene Statistic	Sig.(p)	F	Sig.(p)	
İlişkisel Pazarlama (Ekonomik Bağlar)	Ev Hanımı	3,15	2,066	,056	17,061	,000	Ev Hanımı / Memur İşçi / Öğretim Elemanı Memur / Uzman Memur / Öğretim Elemanı Memur / Öğrenci Uzman / Esnaf Esnaf / Öğretim Elemanı Öğrenci / Öğretim Elemanı
	İşçi	2,86					
	Memur	2,23					
	Uzman	3,36					
	Esnaf	2,59					
	Öğretim Elemanı	3,62					
	Öğrenci	2,99					
İlişkisel Pazarlama (Sosyal Bağlar)	Ev Hanımı	2,78	1,880	,083	5,654	,000	Memur / Öğretim Elemanı Esnaf / Öğretim Elemanı
	İşçi	2,88					
	Memur	2,40					
	Uzman	2,88					
	Esnaf	2,53					
	Öğretim Elemanı	3,16					
	Öğrenci	2,66					

Tablo 5’te de görüleceği üzere Levene Testinin “p” değerleri 0,05 değerinden büyük olduğundan (,056 ve ,083 > ,05) ANOVA analizinin yorumlanmasına geçilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre, “Bankalardan hizmet alan tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları”nın meslekler bağlamındaki farklılıklarını tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların ilişkisel pazarlama uygulamalarına (ekonomik ve sosyal bağlar) yönelik algılarının “Meslek” bağlamında anlamlı (p<,05) şekilde farklılaştığı görülmüştür (ekonomik ve sosyal bağların her ikisi de p=,000).

Ekonomik Bağlar boyutu üzerinden yapılacak bir değerlendirmede gruplar arasında oluşan farklar göz önüne alındığında; Ev hanımlarının memurlara (3,15 > 2,23); Öğretim elemanlarının işçilere (3,62 > 2,86); Uzmanların memurlara (3,36 > 2,23); Öğretim elemanlarının memurlara (3,62 > 2,23); Öğrencilerin memurlara (2,99 > 2,23), Uzmanların esnaflara (3,36 > 2,59); Öğretim elemanlarının esnaflara (3,62 > 2,59); ve son olarak Öğretim elemanlarının öğrencilere (3,62 > 2,99) göre ilişkisel pazarlama uygulamalarından daha fazla etkilendiği görülmüştür.

Sosyal Bağlar boyutu üzerinden yapılacak bir değerlendirmede ise gruplar arasında oluşan farklar göz önüne alındığında; Öğretim elemanlarının memurlara (3,16 > 2,40) ve Öğretim elemanlarının esnaflara (3,16 > 2,53) göre ilişkisel pazarlama uygulamalarından daha fazla etkilendiği görülmüştür.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

İnternetin, online bir iletişim kanalı olarak kullanılmasından önce şirketlerin algılama kanallarının çok daha sınırlı olduğu bilinmektedir. İnsanların kendi çevreleriyle paylaşmaları

tarihin her döneminde var olmasına karşın bugünün online paylaşımı ile kıyaslandığında çok daha sınırlı ve etki seviyesi çok daha düşüktü. Günümüzde insanlar yorumlarını tüm dünya ile paylaşabilmektedirler. Dolayısıyla bir şirketten duyulan memnuniyetsizliğin dakikalar içinde binlerce kişiyle paylaşımı söz konusu olabilmektedir. Bu durumun doğuracağı menfi etki herkesin malumudur. Dolayısıyla müşterilerle geliştirilecek güçlü iletişim böylesi paylaşımlara daha temkinli yaklaşılmasını sağlayacak ve şirketi yakından tanıyan bu müşteriler söylenenleri hemen kabul etmek yerine şirketten gelecek cevabı bekleyeceklerdir. Bu da müşterilerle kurulan ilişkinin gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İlişkisel pazarlama faaliyetlerinden istenilen verimin alınması büyük ölçüde doğru kişiye doğru ilişkisel pazarlama stratejisini uygulamakla mümkündür. Dolayısıyla doğru demografik segmentasyonu yapabilen şirketler hem daha iyi bir yatırım getirisi sağlayacaklar hem de uzun süreli müşteri ilişkileri geliştirebileceklerdir. Demografik tabanlı kişiselleştirilmiş pazarlama sayesinde müşterilerle daha güçlü ilişkiler kurulabilir. Bu ilişki zamanla sadakati de beraberinde getirecektir. Sadık bir müşterinin de marka ile özdeşlik kuracağı ve markanın sunduğu ürün ve hizmetin gönüllü savunuculuğunu yapacağı göz önüne alındığında müşterilerle şirket arasındaki ilişkinin her geçen gün daha da gelişeceği beklenebilir. Kurulan bu güçlü ilişki ve oluşan sadakat hem şirketin ürün ve hizmetlerinin daha da iyileşmesine katkı sağlayacak hem de pazarlama stratejilerinin optimize edilmesine imkân sunacaktır. Çünkü oluşan bu güçlü bağ ve sadakat sayesinde hangi müşterinin hangi aktiviteye tepki verdiği bilinebilir ve müşterilerin bu ilişkide şirketten ne beklediği ayrıntılı olarak analiz edilebilir. Bu da şirketin net bir vizyon belirlemesine, gelecekteki reklamcılık planlarıyla müşterilerin daha fazla yönlendirilebilmesine ve şirket kaynaklarının, zamanın ve bütçesinin optimize edilebilmesine imkân tanıyacaktır.

Pazarlamada asıl amacının, seçilen müşterilerle faydalı ilişkiler kurmak ve sürdürmek olduğu artık yaygın olarak kabul edilen bir görüş haline gelmiştir. Kabul edilen bir diğer görüş ise başarılı ilişkileri birleştiren çimentonun iki yönlü bir değer akışı olduğu yaklaşımıdır. Diğer bir ifadeyle bu ilişkiden şirket daha yüksek karlar elde ederken müşteriler de beklentilerini karşılayacak gerçek değere ulaşabileceklerdir (Christopher vd., 2002:1).

Tüketicilerin ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşması noktasında yapılan bazı önemli çalışmalar aşağıda sunulmuştur:

Süpermarket zincir mağazaları özelinde gerçekleştirilen bir çalışma sonucunda katılımcıların demografik profilleri ile ilişkisel pazarlama uygulamalarına yönelik tercihleri arasında bir ilişkinin olduğu kanıtlanmıştır (Lakshmi, 2017:202). Bankacılık sektöründe gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçları da katılımcıların gelir seviyeleri ve tercih ettikleri bankalar göz önüne alındığında ilişkisel pazarlamaya yönelik algılarında anlamlı şekilde farklılıkların bulunduğunu göstermiştir (Sivesan & Achchuthan, 2013:67). Yapılan bir başka çalışmada ilişkisel pazarlama yöneliminin, müşteri sadakatindeki değişim noktasında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca cinsiyet ve gelir durumu değişkenlerinin, ilişkisel pazarlama ile müşteri sadakati ilişkisinde önemli bir etkiye sahip oldukları çalışmanın diğer sonuçları arasındadır (Alrubaiee & Al-Nazer, 2010:155). Perakende sektörü özelinde gerçekleştirilen bir çalışmanın sonucunda, katılımcıların ilişki kalitesine yönelik algılarında cinsiyet ve gelir durumu açısından anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna karşın katılımcıların ilişki kalitesine yönelik algılarında yaş ve eğitim durumu açısından anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmüştür (Jelčić, 2017:141). Bankacılık sektörü özelinde yapılan bir çalışmada; büyük, orta ve küçük şehirlerde bulunan KOBİ'lerden hizmet alan tüketicilerin ilişkisel faydaya yönelik algılarında farklılıkların bulunduğu görülmüştür (Hiqmah, 2019:144). Özel bir strateji ile yoğun bir müşteri ilişki yönetiminin gerçekleştirilmesi ile düşük düzeyde müşteri ilişkisi uygulamasının yer aldığı bir çalışmanın sonucunda; yoğun bir müşteri ilişkileri yönetim sistemi uygulanan

müşterilerdeki memnuniyet ve sadakat düzeyinin diğer gruba göre çok daha yüksek seviyede gerçekleştiği görülmüştür. Diğer yandan çalışılan demografik değişkenlerin bu uygulamalar karşısında edindikleri etki düzeylerine yönelik ispatlayıcı bir kanıt bulunamamıştır (Aaltonen vd., 2008:159).

Mevcut çalışma bankacılık sektöründe gerçekleştirilmiş olup bundan sonraki çalışmalar farklı sektörlerde gerçekleştirilebilir. Bir diğer öneri çalışmanın Konya merkezi haricinde farklı illerde, bölgelerde ve ülkelerde gerçekleştirilmesidir. Son olarak mevcut çalışmada tüketicilerin ilişki pazarlama uygulamalarına yönelik algıları sosyo-demografik değişkenler bazında incelenmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda ise ilişki pazarlamanın müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, online imaj yönetimi, itibar yönetimi vb. pek çok değişkene etkisi araştırılabilir.

KAYNAKLAR

1. Aaltonen, P. G., Markowski, E. P., & Kirchner, T. A. (2008). Relationship Marketing Management and Satisfaction/Loyalty: Effects of Gender, Age and Income. *European Journal of Management*, 8(3), 159-186.
2. Alrubaiee, L., & Al-Nazer, N. (2010). Investigate the Impact of Relationship Marketing Orientation on Customer Loyalty: The Customer's Perspective. *International Journal of Marketing Studies*, 2(1), 155-174.
3. Berry, L. L. (1983). *Relationship Marketing*. American Marketing Association.
4. Bolton, R. N., Lemon, K. N., & Verhoef, P. C. (2004). The Theoretical Underpinnings of Customer Asset Management: A Framework and Propositions for Future Research. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(3), 271-292.
5. Christopher, M., Payne, A., & Ballantyne, D. (2002). *Relationship Marketing*. Elsevier.
6. Chou, H. J. (2009). The Effect of Experiential and Relationship Marketing on Customer Value: A Case Study of International American Casual Dining Chains in Taiwan. *Social Behavior and Personality*, 37(7), 993-1007.
7. Ertaş, F., Ardiç, K., Başarır, A., Sadaklıoğlu, H., Boyraz, E., Aslan, E., & Döven, M. S. (2008). Tokat İli Müşteri Memnuniyeti Araştırması. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF Yayınları*, (8).
8. Gronroos, C. (1994). From Marketing Mix to Relationship Marketing: Towards a Paradigm Shift in Marketing. *Asia-Australia Marketing Journal*, 2(1), 9-29.
9. Hiqmah, F. (2019). The Antecedents of Relational Benefits Expected By Sme's to Their Bank (A Demographic Finding). *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 17(1), 144-151.
10. Jelčić, S. (2017). Research on Influence of Socio-Demographic Characteristics on Perceived Relationship Quality in Retail. *Management Internatiol Conference*, 141-145.
11. Jüttner, U., & Wehrli, H. P. (1994). Relationship Marketing from a Value System Perspective. *International Journal of Service Industry Management*, 5(5), 54-73.
12. Kim, W. G., Han, J. S., & Lee, E. (2001). Effects of Relationship Marketing on Repeat Purchase and Word of Mouth. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 25(3), 272-288.
13. Lakshmi, T.R.K. (2017). A Study on Customer's Demographic Profile and Their Perception Towards the Need of Relationship Marketing in Supermarket Chain Stores. *Indian J.Sci.Res.*, 14(1), 202-206.
14. Lin, N. P., Weng, J. C., & Hsieh, Y. C. (2003). Relational Bonds and Customer's Trust and Commitment-A Study on the Moderating Effects of Web Site Usage. *Service Industries Journal*, 23(3), 103-124.
15. Mialki, S. (2019). What Is Demographic Segmentation & Why Is It Necessary for Marketing Campaigns? <https://instapage.com/blog/demographic-segmentation>, Erişim Tarihi: 19.08.2019.

16. Levitt, T. (1983). After the Sale is Over... *Harvard Business Review*, 61(1), 87-93.
17. Sivesan, S., & Achchuthan, S. (2013). Customer Perception towards Relationship Marketing and Personal Demographic Variables: A study of Jaffna District, Srilanka. *Management and Administrative Sciences Review*, 2(1), 67-78.
18. Venetis, K. A., & Ghauri, P. N. (2004). Service Quality and Customer Retention: Building Long-Term Relationships. *European Journal of Marketing*, 38(11/12), 1577-1598.
19. Wolter, J. S. (2009). The Effects of Relationship Marketing on Brand Equity. Unpublished Electronic Theses, Treatises and Dissertations, The Florida State University.
20. Yılmaz, Ö. (2016). Bankacılıkta İlişkisel Pazarlama Faaliyetlerinin, Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisinde İlişkisel Kalite Algısının Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 4(2), 142-161.

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA ÇEVRE VERGİLERİNİN ROLÜ: AB-
TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI**
THE ROLE OF ENVIRONMENTAL TAXES IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT: EU-
TURKEY COMPARISON

Dr.Öğr. Üyesi Neslihan KOÇ
Hitit Üniversitesi

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyacı olan kaynakların bugünden korunması amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma ile çevresel kaynaklar arasında yakın bir ilişkisi vardır. Gelecek nesillere daha temiz ve yaşanılabilir bir çevre için kamu kesimi gerçekleştirdiği harcamalar ve uyguladığı vergi politikası yolu ile çevrenin korunmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu da göstermektedir ki, sürdürülebilir kalkınma ile bütçe politikası arasında yakın bir ilişki vardır. Bu çalışmada, kamu kesiminin uyguladığı vergi politikası ile çevre kirliliğinin azaltılması yönünde bir ilişki olup olmadığı korelasyon yöntemi ile analiz edilmeye çalışılacak ve elde edilen bulgular yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Vergileri, Sürdürülebilir Kalkınma, CO2

ABSTRACT

Sustainable development has the aim to protect the resources today, which are needed by the future generations. Within this context, there is a close relationship between sustainable development and environmental resources. For a cleaner and liveable environment for future generations, public sector tries to enable environment protection through spending it realizes and tax policies it applies. This indicates the existence of a close relationship between sustainable development and budget policy. In this study, whether there is a relationship between the tax policies that public sector applies and reduction in environmental pollution will be analysed via correlation method, and the obtained findings will be interpreted.

Keywords: Environmental Taxes, Sustainable Development, CO2

1. GİRİŞ

Sanayi Devrimi ile birlikte dünya ekonomisinde yaşanan hızlı sanayileşme bir yandan ülke ekonomilerinin büyümesi sonucunu ortaya çıkarırken diğer yandan da insanın yaşam alanı olan çevrenin olumsuz etkilenmesini sağlamıştır. Üretici toplumdaki tüketici topluma geçişin başlamasıyla yaşam koşullarında da bir dönüşüm yaşanmıştır.

Sanayileşmenin getirdiği yeni üretim tekniklerine sahip olan ülkeler, üretim kapasitelerini artırmış ve bu durum doğal kaynakların bilinçsiz ve aşırı kullanılmasına neden olmuştur. Doğanın kendini yenileyebilme özelliği, sanayileşmenin getirdiği bu yoğun üretimin açtığı tahribatı gidermede etkili olamamış ve ekolojik dengenin bozulmasına sebep olmuştur.

Doğal kaynakların ve tabiatın korunması, hem günümüz koşullarının iyileştirilmesi hem de gelecek nesillerin daha sağlıklı bir hayat sürmeleri adına önem arz etmektedir. Son yıllarda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik çalışmalar, doğal kaynaklara zarar vermeden ve gelecek nesillerin kalkınmasında herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması için bugünden politikalar üretilmesini öngörmektedir. Bu doğrultuda, kamu kesimi doğal kaynakların korunmasına yönelik olarak kamu bütçesinden gerçekleştirdiği harcamalar ve teşvikler yoluyla bazı düzenlemeler yapmaktadır (Altınöz, 2015; 224).

2. ÇEVRE VE EKONOMİ

Günümüz çevrecilik anlayışı, bireyin ve insan dışındaki diğer canlıların yaşam kalitesi ve insan ve diğer canlıların soylarını sürdürebilme konuları üzerinde durmaktadır. Çevresel koşulların bozulması, önce kendi yaşam kalitemizi daha sonra da gelecek kuşakların yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkilere sahiptir.

Çevre, ekonomik bir değere sahiptir. Üretimin yapılabilmesi çevrenin sunduğu doğal kaynaklarla gerçekleştirilmektedir ve üretilen malların tüketimi sonucu ortaya çıkan atıklar yine çevreye bırakılmaktadır. Çevresel zararların en aza indirilmesi amacı belirli bir maliyetin unsurunu da beraberinde getirmektedir. Ortaya çıkacak bu maliyet gönüllü olarak yüklenilmeyeceğine göre, yaptırımlarla desteklenmiş bir itici güce ihtiyaç duyulmaktadır.

Kamu kesimi, koyacağı standartlar ya da alacağı vergi ve harçlarla bu maliyetin yüklenilmesini sağlayabilir. Bunun yanı sıra daha az kirlilik ortaya çıkaracak teşviklerde bulunabilir. Ancak kirlilik maliyetlerinin kirletenlere ödetilmesindeki temel amaç, kirlilik seviyesinin düşürülmesi olmalıdır.

Çevre kirlilik düzeyi ile sağlıklı yaşam arasında bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda, çevre kirlilik oranı azaldıkça yaşam kalitesi artmaktadır. Çevreye yönelik koruma önlemleri, insan sağlığını korumaya da yardımcı olmakta ve sağlık hizmetlerinin maliyetlerini azaltmaktadır.. Örneğin hava kirliliğinin çok yoğun olduğu bir kentte solunum yolu şikâyetleri artacağından, bu sorunun tedavisi ve önlenmesi için daha fazla sağlık harcaması yapılacaktır.

Çevre, bir kaynak sağlayıcısıdır ancak tüm kaynaklar çevrede sınırsız olarak bulunmaz. Küresel sağlığın korunması çevresel sorunların büyük boyutlara ulaşmaması ile mümkün olabilir. Küresel kamusal mal olarak kabul edilen çevre koruma küresel işbirliğine ihtiyaç duymaktadır. Küresel başarının sağlanması ise her ülkenin kendi içinde uygulayacağı başarılı politikalar ile desteklenme ihtiyacı duymaktadır.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, uluslararası platformda ilk kez 1972 yılında İsveç'in başkenti Stockholm'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nda dile getirilmiştir. Bu kavram, 1982 yılında kabul edilen Dünya Doğa Şartı belgesinde de karşımıza çıkmaktadır. Adı geçen belgede sürdürülebilirlik, insanların yararlandığı ekosistem, organizmalar, kara, deniz ve atmosfer kaynaklarının en iyi şekilde yönetilmesi olarak açıklanmıştır (Tosun, 2009; 2).

Günümüzde küresel bir özellik arz eden sürdürülebilirlik olgusu, ulusal ekonomilerin doğal çevrenin korunması yönündeki duyarlılıklarını arttırmakta ve çevre politikalarının yeniden gözden geçirilmesini sağlamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmişliğin yaratacağı çevresel yıkımları engelleyecek ve doğal çevrenin korunmasını sağlayacak bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı esas itibarıyla dinamik karakterlidir ve genel olarak bir amacı değil, bir süreci ifade etmektedir. Hem bugünkü hem de gelecek nesillerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olması gerekliliği üzerinde durmaktadır (Munier, 2005; 1).

Sürdürülebilir kalkınma, hem sürdürülebilirlik hem de kalkınma kavramlarının bir bileşiminden oluşmaktadır. Kalkınma, insani yaşam seviyesinde meydana gelen yükselmeyi ifade etmektedir. Kalkınma ekonomik büyümeye ilave olarak toplumsal, kültürel ve sosyal anlamda bir gelişimin yaşanmasını ifade etmektedir.

Kalkınmanın sürdürülebilir olması üç alanda ilerlemenin gerçekleşmesi ile mümkündür. Bunlar; (i) ekonomik büyüme ve ekonomik ilerleme, (ii) sosyal eşitlik ve fırsat eşitliğinin sağlanması, (iii) çevresel koruma (Munier, 2005; 10). Bu noktadan hareketle, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç fonksiyonunun olduğunun söyleyebiliriz. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomi fonksiyonu kıt olan kaynakların kullanımıyla ilgilidir. Kıt kaynakların ekonomik sistem içerisindeki tüm unsurlar (alıcılar, satıcılar ve tüketiciler) açısından en uygun (optimum) şekilde dağılımının sağlanmasını ifade etmektedir. Sosyal fonksiyon, insan odaklıdır, sosyal ve kültürel sistemlerin devamlılığının sağlanması açısından önemlidir. yoksulluğun azaltılması, demokrasi, kültürel çeşitliliğin korunması sosyal boyutun önemli argümanları arasında yer almaktadır. Çevresel fonksiyonu ise, biyolojik ve fiziksel sistemlerin dengeli olmasını ve ekosistemlerin değişen koşullara uyumunu sağlanmasını içermektedir (Gürlük, 2010; 87).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) için hazırlanan Dünya Koruma Stratejisi'nde; doğal kaynakları gelecek kuşaklar için korumak biçimde tanımlanmıştır. 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan ve Brundtland Raporu olarak da bilinen raporda, "gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından mahrum bırakmaksızın bugünün ihtiyaçlarının karşılanabilecek kalkınma" olarak sürdürülebilir kalkınmayı tanımlamıştır (WCED, 1987; 48).

Avrupa Birliği'nin (AB) 2007-2013 yıllarını kapsayan bütçe gerçekleştirmelerine iki ana başlığın öne çıktığı görülmektedir. Bunlar; sürdürülebilir kalkınma ve Doğal Kaynakların Korunması ve Yönetimi başlıklarıdır (Altınöz, 2015; 223). Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: 2007-2013 Dönemi AB Bütçesi (2004 fiyatlarıyla, Milyon Euro)

Başlık/Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
1.Sürdürülebilir Kalkınma	51.267	52.415	53.616	54.294	55.368	56.876	58.303	382.139
1.a. Büyüme ve İstihdam İçin Rekabet	8.404	9.097	9.754	10.434	11.295	12.153	12.961	74.098
1.b. Büyüme ve İstihdam İçin Uyum	42.863	43.318	43.862	43.860	44.073	44.723	45.342	308.041
2.Doğal Kaynakların Korunması ve Yönetimi	54.985	54.322	53.666	53.035	52.400	51.775	51.161	371.344
2.a. Tarımsal Piyasa Desteklemeleri ve Doğrudan Ödemeleri	43.120	42.697	42.279	41.864	41.453	41.047	40.645	293.105
3. Vatandaşlık, Özgürlük, Güvenlik, Adalet	1.199	1.258	1.380	1.503	1.645	1.797	1.988	10.770
4. Küresel Bir Partner Olarak AB	6.199	6.469	6.739	7.009	7.339	7.679	8.029	49.463
5. Yönetim	6.633	6.818	6.973	7.111	7.255	7.400	7.610	49.800
6. Tazminatlar	419	191	190	-	-	-	-	800

Kaynak: (Altınöz, 2015; 234).

Tabloyu incelediğimiz zaman, AB bütçesi içerisinde doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kalkınma başlıklarının birlik tarafından ne kadar ciddiye alındığı gözlemlenmektedir. Sürdürülebilir kalkınmaya ayrılan payın sürekli bir artış eğiliminde olması bu hassasiyetin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Munasingh'e göre; ekonomik sürdürülebilirlik, tüketim ve refahın artırılmasına, sosyal sürdürülebilirlik, insan ilişkilerine, bireysel ve grup hedeflerine ulaşılmasına, değerlerin ve kurumların güçlendirmesine, çevresel sürdürülebilirlik ise ekolojik sistemin korunmasına odaklanmıştır (Munasinghe, 2004; 790).

Kısaca sürdürülebilir kalkınma kavramı, geçerli büyümenin sürdürülemezliği, günün ihtiyaçlarının karşılanması ve gelecek nesillerin de yaşam ve refahının güvence altına alınması unsurlarını içermektedir.

3.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Gelişimi

Sanayi Devrimi ile birlikte yeni üretim kanallarının kullanılması ülkelerin ekonomik gelişmişliklerini sağlamada başarılı sonuçlar elde etmesine rağmen yeni bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların başında da çevre kirliliği gelmektedir. Çevresel sorunlar ile beraber, kaynakların sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak şekilde kullanılması gerekliliği konusunda fikir birliğine varılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist büyüme modelinin ortaya çıkardığı çevresel risklerin varlığı 1970'li yıllardan itibaren ekolojik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma gibi yeni arayışları gündeme getirmiştir.

1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı, doğal kaynaklardan adaletli ve etkin bir şekilde yararlanmayı çevreyi dışlamadan kalkınmanın sağlanmasını amaçlamaktadır. Konferansın sonuç bildirgesinde, sürdürülebilir kalkınma terimi kullanılmamasına rağmen, çevre ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiş ve gelecek kuşaklar açısından çevrenin önemine dikkat çekilmiştir.

Stockholm Konferansı sonuç bildirgesinin aksine 1987 yılında yayınlanan Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu Raporu (Brundtland Raporu) çevresel sorunlar ile ekonomik kalkınma arasında bir ilişki kurarak sürdürülebilir kalkınma kavramını kullanmıştır. Adı geçen rapor, çevre ve kalkınma konularını yeniden ele almak, bu konulara ilişkin gerçekçi çözüm öneriler sunmak adına politikacıların, bireylerin, firmaların ve gönüllü kuruluşların katıldığı uluslararası bir işbirliğinin geliştirilmesini öngörmüştür (Strage, Bayley, 2008; 24).

1992 yılındaki Rio Deklarasyon'u ekolojik, sosyal ve ekonomik amaçlar çerçevesinde çevresel politikalara ayrı bir önem atfetmektedir. Deklarasyon, kalkınmanın sürekli ve dengeli olması gerekliliğini ifade etmekte, kadınlara ve gençlere çevre duyarlılığı konusunda sorumluluk atfetmekte ve çevreyle uyumlu bir kalkınmayı sağlamak amacıyla uluslararası işbirliğinin önemi üzerinde durmaktadır.

4. ÇEVRE VERGİLERİ

Çevre kirliliği yarattığı olumsuz dışsallıktan nedeniyle kamu kesiminin faaliyet alanına giren önemli konulardan biri haline gelmiştir. Yaşanan negatif dışsallıkların içselleştirilmesi hususunda kamu kesiminin elindeki en önemli araç şüphesiz ki vergilemedir.

Çevre vergilerinin diğer vergi türlerinin aksine bir kamu geliri sağlayıcı araç olarak değil üretici ve tüketici kararlarının çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi azaltmayı sağlayan bir amaç olarak değerlendirilebilir. Doğal kaynakların kullanımındaki aşırılığı önlemek, kıt olan kaynakların hızlıca tüketilmesini engellemek ve toplumdaki bireylerin temiz bir çevreye sahip olmasını sağlamama amacı çevre vergilerini diğer vergilerden ayırt edici özellikleridir.

Çevre vergisi politikası, kirliliğin önlenmesi ve çevreyi korumaya yönelik politikaların en verimli politikalarından birini oluşturmaktadır. Çevresel vergilerle, çevre dostu üretim teknolojilerinin geliştirilmesine katkı sağlanmakta ve çevreye zararlı ürünlerin üretilmesi sınırlandırılmaktadır (Kayaer, 2013: 131).

Çevre politikası aracı olarak vergileme, bazı üretim ve tüketim davranışlarının sahip olduğu negatif dışsallıkların içselleştirilmesi fikrine dayanmaktadır. Çevreye zararlı ekonomik faaliyetin vergiler yolu ile içselleştirilmesi sonucu mükellefin vergi yükü artmakta ve bunu sonucunda da mükellefin çevreye zarar veren ekonomik faaliyetinde bir azalma meydana gelmektedir.

Çevre vergilerinin alınması yönündeki görüşler ilk olarak 1920'li yıllarda ifade edilmiştir. Pigou, dışsal maliyet yaratan mallar üzerinden bu dışsallığı içselleştirecek şekilde çevre vergisi alınmasını ileri sürmüştür. Pigou, *The Economics of Welfare* adlı eserinde, ekonomideki birey ve firmaların diğer birey ve firmalar üzerine maliyet yükleyen kararlar verdiklerini söyler.

Pigou'ya göre; doğru tasarlanmış bir vergi, sosyal maliyeti minimize ederken kirlenme davranışı sınırlandırmaktadır (Ciorcirlan, Yandle, 2003, s. 203-204). Pigou, çok sayıda birey ve işletmenin diğer birey ve işletmeler üzerine maliyet yükleyen kararlar verdiklerini ve buna rağmen yükledikleri maliyetlere katlanmaları konusunda herhangi bir engelle

karşılaşmadıklarını vurgulamıştır. Pigou, bu durumun düzeltilmesi için hükümetlerin, dışsal maliyet yaratanların bu maliyetlere tam olarak katlanmasını sağlayacak vergilemeye gitmesi gerektiğini ifade etmiştir. Vergileme sayesinde, kirleticiler daha temiz üretim yolları bulmaya ve ödedikleri vergi dolayısıyla ürünlerin fiyatlarının yükselmesi tüketicilerin bu üründen daha az tüketmesini sağlayacak ve kirlilik miktarı azaltılabilecektir (Kovancılar, 2001; 12-13).

Çevre sorunları, tüm dünyada sanayileşme, hızlı nüfus artışı, kentleşme gibi nedenlerle 20. yüzyılın ortalarından itibaren önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. İnsanların sağlıklı bir çevrede yaşam sürdürebilmeleri için kamu kesimine ciddi görevler düşmektedir (Üstün, 2012; 160).

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması noktasında kamu kesiminin elindeki en önemli araçlardan olan çevre vergileri; ekolojik vergiler, yeşil vergi gibi değişik adlarla da anılmaktadır. Firmaların ve/veya bireylerin çevre tüketim maliyetlerinin artmasını sağlayacak ve böylece çevrenin daha az tüketimini sağlayacak bir vergi uygulaması çevreyi korumak için en etkili yollarından birisidir (Bilgin, Orkunoğlu, 2010;80).

Çevre vergilerinde ana düşünce, vergiler kanalı ile çevreye zararlı ürünlerin üretimine engel olmaktır. Çevreye zararlı ürünlere ilave vergilerin getirilmesi durumunda çevreye zararlı olmayan veyahut daha az zararı bulunan ürünlerin daha az vergilendirilmesini sağlamaktır.

Yeşil vergiler üretim ve tüketim evrelerinde çevreye zararlı olabilecek tüm mal ve hizmetler üzerinde miktar kontrolleri sağlayan bir mekanizma görevi görmektedir. Böylece, doğal kaynakların aşırı kullanımının önüne geçilmek istenmekte ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının yaygınlaşması sağlanabilir.

Tablo 2: AB Ülkelerinde Çevre Vergilerinin GSMH İçindeki Payı (%)

Ülkeler/Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Belçika	2,38	2,47	2,45	2,27	2,22	2,14	2,18	2,21	2,25	2,15	2,06	2,05
Çek Cumhuriyeti	2,35	2,44	2,48	2,38	2,32	2,26	2,31	2,29	2,35	2,24	2,14	2,12
Danimarka	4,8	4,99	4,92	4,68	4,74	4,18	4,01	4,04	4,05	3,99	4,2	4,08
Almanya	2,6	2,49	2,42	2,35	2,17	2,14	2,26	2,13	2,17	2,12	2,04	2
İrlanda	2,26	2,45	2,48	2,42	2,45	2,3	2,27	2,46	2,42	2,38	2,45	2,43
Yunanistan	2,13	2,1	2,08	1,97	2,02	1,91	1,94	2,54	2,77	3,16	3,55	3,68
İspanya	2	1,96	1,9	1,83	1,77	1,63	1,61	1,63	1,58	1,57	1,9	1,85
İtalya	2,99	2,84	2,9	2,86	2,72	2,56	2,79	2,79	3,05	3,49	3,42	3,6
Hırvatistan	4,13	3,99	3,85	3,77	3,69	3,44	3,37	3,66	3,31	3,19	3,51	3,86
Fransa	1,97	2,07	2	1,95	1,87	1,84	1,87	1,89	1,92	1,96	2,03	2,05
Hollanda	3,35	3,46	3,56	3,62	3,4	3,48	3,51	3,53	3,46	3,28	3,31	3,36
Avusturya	2,71	2,68	2,59	2,45	2,39	2,37	2,37	2,35	2,43	2,42	2,4	2,43
Portekiz	2,94	2,94	2,89	2,79	2,74	2,48	2,44	2,42	2,31	2,16	2,21	2,25
İsveç	2,75	2,69	2,72	2,61	2,52	2,57	2,68	2,59	2,41	2,4	2,36	2,21
Birleşik Krallık	2,56	2,52	2,38	2,29	2,35	2,35	2,49	2,53	2,49	2,48	2,49	2,48

Kaynak: EUROSTAT, <<http://ec.europa.eu>>

Çevre vergileri, tüketicileri çevreye daha az zarar veren ürünleri satın almaları ve genel davranışlarını değiştirmeleri konusunda onları etkileyen bir mali araçtır. Çevre vergileri, çevreye zararlı malların daha az tüketilmesini sağlamanın yanında, çevreye zararsız yeni ürün ve üretim süreçlerin gelişimini teşvik etmektedir (Eurostat Statistical Books, 2010: 335).

Çevre vergileri, çevreye zarar veren tarafların verdikleri zararın tam karşılığı olan bir maliyete katlanmalarını sağlarken, çevre sağlığını iyileştirebilecek güçlü bir mali araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu kesimi çevre vergilerini kullanarak, ekosistemi kirlüten, tahrip eden veya bozan ürün ve faaliyetleri vergilendirmek suretiyle tüketim miktarlarına tesir etmektedir (Brown, vd., 1998; 125).

Çevre vergileri, fiyat mekanizması yolu ile üretici ve tüketicilerin kararlarında çevre yararına bir etki yaratmaktadır. Çevre vergilerinin uygulanmasının çeşitli gerekçelerini; (i) dışsallıkları fiyatın içine dahil etmek, (ii) teşvik edici etkilere sahip olmak, (iii) bütçe gelirlerini artırmak,

(iv) etkili bir politika aracı olmak, (v) çifte yarar sağlamak, (vi) esneklik sunmak ve çevresel duyarlılık sağlamak şeklinde belirtmemiz mümkündür.

4.1.Çevre Vergisi Türleri

Bilindiği üzere çevre vergileri kirlilik vergisi ya da yeşil vergi olarak adlandırılmakta ve çevrenin korunması açısından pozitif bir etkiye sahip olmaktadır. Bu vergiler, çevreyi kirlüten kişi veya mallar üzerine uygulanan bir vergidir. Bu uygulamanın temel prensibi, kirliliğe sebep olan söz konusu kirliliğin ortaya çıkardığı maliyetlerin yüklenilmesi vardır (Tax Policy Center, 2014).

Çevre vergileri; (i) enerji vergileri (Energy taxes), (ii) ulaşım vergileri (Transport taxes), (iii) kirlilik vergileri (Pollution taxes) ve (iv) kaynak vergileri (Resource taxes) olmak üzere dört başlıkta sınıflandırılabilir.

Enerji vergileri, taşımacılık ve durağan durumlarda kullanılan enerji kaynaklarını taşımacılıkta kullanımı üzerinden alınmaktadır. Bu doğrultuda, benzin ve motorin taşımacılıkta, fueloil, doğal gaz, kömür ve elektrik enerjisi ise durağan olarak tüketilen enerji kaynakları olarak sınıflandırılabilir (Ferhatoğlu, 2003: 3). Enerji vergileri; petrol ve dizel gibi ulaşım amacıyla kullanılan ürünleri ve mazot (fuel oil), doğalgaz, kömür ve elektrik gibi sabit amaçlar için kullanılan enerji ürünleri üzerinden alınan vergileri kapsamaktadır.

Tablo 3: AB Ülkelerinde Enerji Sektöründe Sera Gazı Emisyon Miktarı (Milyon Ton)

Ülkeler/Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Belçika	29,219	29,696	29,439	28,312	27,631	25,530	25,97	26,57	23,149	23,451	21,385
Çek Cumhuriyeti	62,432	62,551	63,149	62,598	66,247	61,517	57,444	61,917	61,582	59,236	55,919
Danimarka	32,306	26,400	23,148	31,060	26,357	24,247	24,161	24,015	20,066	16,777	19,006
Almanya	386,13	383,39	378,79	380,65	387,94	367,71	343,62	356,18	353,50	363,54	361,65
İrlanda	15,726	15,335	15,766	15,024	14,530	14,646	13,071	13,326	11,935	12,774	11,370
Yunanistan	56,117	57,438	58,261	56,086	59,571	58,214	54,667	52,211	54,015	54,688	49,367
İspanya	105,72	115,33	125,20	120,15	125,61	108,73	91,091	74,767	87,124	91,964	72,284
İtalya	163,34	161,50	160,83	161,89	161,54	158,11	133,11	134,44	132,41	127,73	108,49
Hırvatistan	7,97	6,85	6,88	6,70	7,83	6,81	6,42	5,93	6,17	5,52	5,13
Fransa	62,68	61,75	67,19	63,02	62,62	61,27	59,51	60,02	51,63	52,85	52,17
Hollanda	69,19	70,80	68,06	63,21	66,07	66,16	65,08	67,11	63,26	60,81	60,64
Avusturya	16,36	16,40	16,36	15,24	13,97	13,77	12,74	14,14	13,87	12,52	11,31
Portekiz	180,90	178,77	177,52	182,79	179,44	173,72	166,4	172,82	174,67	169,56	170,08
İsveç	12,75	11,86	11,01	11,05	10,51	10,45	10,86	13,37	10,97	10,59	10,08
Birleşik Krallık	215,40	213,34	214,07	220,62	215,05	209,326	186,27	192,76	178,96	190,49	177,675

Kaynak: EUROSTAT, <<http://ec.europa.eu>>

Enerji vergileri, karbon vergisi ve emisyon vergisi olarak da adlandırılmaktadır. Bu vergiler, fosil yakıt ve özellikle kömür kullanımının azaltılması amacıyla uygulanmaktadır. Üretici ve tüketiciler çevreye bıraktıkları emisyon miktarına göre vergi öderler. Böylece insanların çevreye yayılan emisyon miktarının azaltılması amaçlanır.

Karbon vergisi, Danimarka, Finlandiya, İsveç, Norveç, Hollanda ve İtalya'da uygulama alanı bulmaktadır (Toprak, 2006: 155).

Tablo 7: Karbon Emisyon Miktarı (Ton)

Ülkeler/Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Belçika	123,868	121,039	116,652	114,272	110,651	114,663	104,468	111,321	102,806	98,239	99,189
Çek Cumhuriyeti	127,395	128,820	125,671	127,572	129,032	123,788	115,656	120,171	118,905	117,052	112,87
Danimarka	59,772	54,186	50,695	58,617	53,870	50,566	48,346	48,253	43,119	41,802	43,905
Almanya	852,763	859,326	827,058	839,338	812,443	823,129	763,706	804,371	785,755	794,439	812,61
İrlanda	44,697	45,720	47,466	48,897	47,663	46,990	41,852	41,719	36,964	36,369	34,991
Yunanistan	102,042	101,772	103,963	102,619	106,237	102,168	96,280	89,111	86,926	83,646	75,873
İspanya	331,798	348,065	362,954	353,760	367,076	335,503	296,755	282,907	283,640	274,234	244,07
İtalya	479,651	490,509	491,534	486,283	478,832	463,211	411,394	420,570	410,235	393,677	365,57
Hırvatistan	22,365	22,337	22,500	22,690	24,388	23,070	21,478	20,680	20,518	20,361	20,978
Fransa	407,068	407,048	410,407	400,824	394,433	391,650	372,062	381,852	353,508	351,797	352,95
Hollanda	180,110	182,466	178,824	173,418	174,952	177,557	171,019	181,694	170,371	169,581	166,91
Avusturya	78,317	79,510	80,587	78,113	75,961	76,763	69,252	75,632	75,058	74,151	74,237
Portekiz	62,511	63,980	67,297	61,206	60,702	58,028	57,860	52,760	52,336	49,872	50,006
İsveç	58,849	57,395	54,345	54,032	51,382	49,384	45,829	51,739	47,072	45,533	45,198
Birleşik Krallık	556,407	555,922	554,227	555,157	545,087	531,732	477,835	492,690	454,894	467,292	456,19

Kaynak: EDGAR, <<http://edgar.jrc.ec.europa.eu/overview.php?v=CO2ts1990-2014>>

AB üyesi ülkelerde gerçekleşen karbon emisyon oranlarına baktığımızda, gerek nüfus yoğunluğu ve gerekse sanayileşme oranları ile doğru orantılı bir durum karşımıza çıkmaktadır. AB üyesi ülkeler arasında nüfus yoğunluğu bakımından ilk sıralarda olan Almanya, Fransa, İspanya, Büyük Britanya ve İtalya'da yüksek karbon emisyonu görülmektedir. Yine bu adı geçen ülkelerin sanayileşme oranları ve dünya piyasalarındaki payları dikkate alındığında daha çok üreten daha çok kirletir sonucuna varmak mümkündür.

Taşımacılık vergileri, kullanılan veya sahip olunana bir motorlu aracı konu edinmektedir. Bu adı geçen vergiler uçak vb gibi ulaşım ekipmanları ve ulaşım hizmetlerini kapsamaktadır. Kirli su, katı atık ve diğer kirletici emisyon kaynakları üzerinden kirlilik vergileri, alınırken, değerli maden ve petrol elde edilen sahanın kira bedeli üzerinden doğal kaynak vergileri alınmaktadır. Doğal kaynak vergileri diğer üç çevre vergisinin aksine doğrudan ürün fiyatları üzerine konulmadığı için fiyatları arttırıcı etkiye sahip değildirler (Ferhatoğlu, 2003: 4). Kaynak vergileri; ormanlar, kaynaklardan su çıkarılması ve bazı hammaddeler üzerindeki vergileri içermektedir (Steinbach, vd. 2009: 6).

Çevre vergileri, çevre kirliliğini azaltarak sosyal refahı arttırıcı bir potansiyele sahiptir. Ayrıca, çevre vergileri, çevre kalitesinin iyileşmesinde etkili olmasından ötürü sosyal refah artışı yanında temiz bir çevrenin var olmasına da katkı sağlamaktadır. Bu duruma çifte yarar (double dividend) denilmektedir (Üstün, 2012: 161).

4.2. Türkiye'de Çevre Vergisi Uygulaması

Ülkemizde uygulanan çevre vergileri genel sınıflandırma tekniği açısından AB'deki uygulamalara benzerlikler göstermektedir. Ancak, Türk Vergi Sistemi içerisinde yer alan ve çevre vergileri olarak adlandırılan vergiler aslında tam bir çevre vergisi değildir. Çünkü bu vergilerden bazıları çevre kirliliğini önlemekten ziyade daha çok servet vergisi niteliğinde bazı vergiler ise tüketim vergileri niteliğindedir.

Ülkemizde çevre ile ilgili vergilerden biri, motorlu taşıt yakıtlarından alınan Özel Tüketim Vergisi'dir. Ancak bu verginin çevresel amaçları tartışmalıdır. Örneğin, akaryakıt ürünleri, doğal gaz, LPG ve benzerlerinden ÖTV alınırken, kömürden alınmamaktadır.

Akaryakıtla ilgili vergilendirmede yakıtın çevreye verdiği zarar (emisyon miktarı) değil, tüketim miktarı (litre) esas alınmakta ve yakıtın türüne göre vergi oranı farklılaşmaktadır. Bu da verginin ülkemizde çevresel amaç için değil mali amaç için yüksek oranda alındığı fikrini desteklemektedir.

Ülkemizde motorlu taşıt alımında da motor hacmine göre önce ÖTV, daha sonra hesaplanan ÖTV tutarı matraha dahi edilerek KDV hesaplanmaktadır. Bu uygulama da bir tür çevre vergisi olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca ülkemizde en fazla kirleticilik özelliğine sahip enerji ürünlerinden olan elektrik üzerinden belediyelerin de gelirleri arasında yer alan Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi

tahsil edilmektedir. Elektrik enerjisi satış bedeli üzerinden hesaplanarak; tahsilatı elektrik enerjisi sağlayan kuruluşlarca yapılmakta, bir beyanname ile belediyelere ödenmektedir.

Çevresel etkilere sahip diğer vergi, Motorlu Taşıtlar Vergisi'dir. Motor hacmi büyüdükçe verginin artması çevresel amaçla uyumludur; ancak aracın yaşı arttıkça verginin düşüyor olması, kirliliğin azaltılması amacına aykırı düşmektedir. Bu, MTV'ye çevresel bir vergi olarak değil bir servet unsuru olarak yaklaşıldığını göstermektedir.

4.3.Çevre Vergisi Korelasyon Analizi

Korelasyon analizinde amaç; iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve kuvvetini ölçmektir. Korelasyon katsayısı r ile gösterilir ve $-1 \leq r \leq +1$ aralığında değer alır. Korelasyon katsayısı 0'a yaklaştıkça ilişki zayıf, +1'e yaklaştıkça ilişki aynı yönde kuvvetli ve -1'e yaklaştıkça ilişki ters yönde kuvvetlidir. Parametrik çalışmalarda Pearson Momentler Çarpımı, parametrik olmayan çalışmalarda Sperman Sıra Korelasyonu ile Kendall Tau Korelasyon Katsayısının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

0.00 - 0.25 Çok zayıf ilişki

0.26 - 0.49 Zayıf ilişki

0.50 - 0.69 Orta ilişki

0.70 - 0.89 Yüksek ilişki

0.90 - 1.0 Çok yüksek ilişki

Çalışmamızda verilerin normal dağılım gösterip göstermediği analiz edilmiş ve sonuçlar şöyle bulunmuştur;

Tablo-8: Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
İNGçevre	,203	6	,200*	,920	6	,503
İTLYçevre	,237	6	,200*	,891	6	,325
ALMçevre	,236	6	,200*	,855	6	,174
FRNçevre	,193	6	,200*	,941	6	,663
TRçevre	,213	6	,200*	,938	6	,642
İNGtaşıma	,200	6	,200*	,926	6	,553
İTLYtaşıma	,207	6	,200*	,936	6	,624
ALMtaşıma	,286	6	,136	,858	6	,184
TRtaşıma	,240	6	,200*	,890	6	,320
HOLtaşıma	,225	6	,200*	,961	6	,829
ALMenerji	,159	6	,200*	,949	6	,733
İTLYenerji	,230	6	,200*	,897	6	,358
İNGenerji	,231	6	,200*	,906	6	,410
FRNenerji	,180	6	,200*	,935	6	,622
TRenerji	,173	6	,200*	,949	6	,733
İSPenerji	,301	6	,096	,884	6	,286
FRNco2	,267	6	,200*	,862	6	,196
ALMco2	,220	6	,200*	,953	6	,761
İTLYco2	,211	6	,200*	,964	6	,853
HOLco2	,185	6	,200*	,914	6	,466
İSPco2	,236	6	,200*	,919	6	,498
İNGco2	,184	6	,200*	,915	6	,473
TRco2	,194	6	,200*	,961	6	,831

Sig>0,05*

Gözlem sayısının çok olduğu ($n \geq 30$) çalışmalarda shapiro wilk, küçük olduğu çalışmalarda Kolmogorov Smirnov değerine bakılarak normallik hakkında yorum yapılmaktadır.

H0: Veriler normal dağılıma sahiptir. (veriler normal dağılım göstermektedir)

H1: Veriler normal dağılıma sahip değildir.

Normallik testi sonuçları incelendiğinde tüm değişkenlerin normal dağılım gösterdiği ($p > 0,05$) kabul edilmektedir.

Normal dağılıma sahip olan değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson Korelasyon Katsayısı, Normal dağılıma sahip olmayan değişkenler için ise Sperman Sıra Korelasyon Katsayısı kullanılacaktır.

Ülkelerde alınan vergi türleri ile kişi başına tüketilen CO2 miktarları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve sonuçları aşağıdaki gibi bulunmuştur.

Değişken Çiftleri	Pearson r
İNGtaşıma - İNGco2	-0,569
İTLYtaşıma - İTLYco2	-0,649
ALMtaşıma - ALMco2	0,220
TRtaşıma - TRco2	0,774
HOLtaşıma - HOLco2	0,601
ALMçevre - ALMco2	-0,333
İNGçevre - İNGco2	-0,437
İTLYçevre - İTLYco2	-0,855
FRNçevre - FRNco2	-0,820
TRçevre - TRco2	0,487
ALMenerji - ALMco2	-0,529
İTLYenerji - İTLYco2	-0,869
İNGenerji - İNGco2	-0,369
FRNenerji - FRNco2	-0,820
TRenerji - TRco2	0,414
İSPenerji - İSPco2	-0,369

Yukarıdaki analiz sonuçlarına göre ülkelerin taşıma vergileri ile kişi başına düşen ortalama co2 tüketim miktarları arasındaki ilişki incelendiğinde İngiltere ve İtalya’ da alınan taşıma vergileri ile tüketilen co2 miktarları arasında ters yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Taşıma vergisi 1 birimlik artış gösterirken, tüketilen co2 miktarında İngiltere’de 0,569 birim, İtalya’da 0,649 birimlik bir azalış göstermektedir. Almanya, Türkiye ve Hollanda için pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Almanya için ilişkinin çok zayıf olduğu, Türkiye ve Hollanda için orta düzey bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Ülkelerden alınan çevre vergileri ile tüketilen co2 miktarları arasındaki ilişki incelendiğinde Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa da, ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. İtalya ve Fransa için ters yönlü yüksek düzeyde bir ilişki, Almanya ve İngiltere için ters yönlü zayıf bir ilişki olduğu söylenebilir. Türkiye’de ise çevre vergisi ile co2 tüketimi arasında pozitif yönlü fakat zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir.

Ülkelerden alınan enerji vergileri ile kişi başına tüketilen ortalama co2 miktarları arasındaki ilişki incelendiğinde Türkiye haricindeki diğer ülkelerde ters yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yine İtalya ve Fransa için ilişkinin ters yönlü yüksek düzeyde olduğu, Almanya için ters yönlü orta düzey, İngiltere ve İspanya için ise ters yönlü fakat zayıf bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Altınöz, Buket (2015), “Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Kamu Bütçesinin Önemi”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:30, Sayı:1, Yıl:2015, ss. 223-256.

Bilgin, Sibel, Orkunoğlu, Işıl Fulya (2010), “Fiskal ve Ekstrafiskal Amaçlar Bağlamında 1970’lerden Günümüze Çevre Vergileri”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 12/1, ss. 77-108.

Brown R.L., Flavin C., Postel S. (1998), Gezegemimizi Kurtarmak: Küresel Ekonominin Çevresel Olarak Sürdürülebilirliği, Çev. Gül S., Tübitak - Tema Vakfı Yayınları, Ankara.

Ciorcirlan Cristina A, Bruce Yandle (2003), “The Political Economy of Green Taxation in OECD Countries”, European Journal of Law and Economics 15: 203-218.

Eurostat Statistical Books, (2010), “Environmental Statistics and Accounts in Europe”, Eurostat European Commission, <<http://ec.europa.eu/eurostatEuropean>>

- Ferhatoğlu, Emrah (2003), “Avrupa Birliği’nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri”, e-yaklaşım/Ekim:2003/sayı 3.
- Gürlük Serkan (2010),” Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir mi?”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ekim, 5(2), ss. 85-99.
- Kayaer, Mesut (2013), “Bir Çevre Koruma Aracı Olarak Çevresel Vergilerin, Sübvansiyon, Teşviklerin ve Dış Yardımların Kullanılması”, Vergi Journalı, UoT 336.221:574, s. 129-142.
- Kovancılar, Birol (2001), “Küresel Isınma Sorununun Çözümünde Karbon Vergisi ve Etkinliği”, Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İİBF, C.8, S.2, ss. 7-19.
- Munasinghe, Mohan (2004), “Sustainable Development: Basic Concepts And Application to Energy”. Encyclopedia of Energy, Volume 5, ss. 789-790.
- Munier Nolberto (2005), Introduction to Sustainability: Road to a Better Future, Dordrecht: Springer
- OECD (1997), “Environmental Taxes and Green Tax Reform”, <http://www.oecd.org/topic/0,2686,en_2649_37465_1_1_1_1_37465,00.html>.
- Steinbach, Nancy, Palm, Viveka, Cederlund, Maja, Georgescu, Anda, Hass, Julie (2009). Environmental Taxes, 14th Meeting of the London Group on Environmental Accounting.
- Strage, Tracey, Bayley, Anne (2008), Sustainable Development, Linking Economy, Society, Environment, OECD Publishing.
- Tax Policy Center (2014), “Taxes and the Environment: What are Green Taxes?”, <<http://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/key-elements/environment/what-is.cfm>>, (04.08.2015).
- Toprak, Düriye (2006), “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:2(4), 146-169.
- Tosun Elif K.(2009), “Sürdürülebilirlik Olgusu ve Kentsel Yapıya Etkileri”, Paradoks, Yıl 5, Sayı 2, Temmuz.
- Üstün, Ümit Süleyman (2012), “Motorlu Taşıtlar Üzerinden Alınan Vergilerin Çevreyi Korumaya Yönelik ve Adil Olarak Düzenlenmesi”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XVI, Y. 2012, Sa. 1, ss. 153-190.
- WCED. (1987), Ortak Geleceğimiz Raporu (Brundtland Raporu) (Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, World Commission on Environment and Development A/42/427, Geneva, Switzerland, June 1987).

ÖĞRETMEN ADAYLARININ TOPLUMSAL FARKLILIKLARI ALGILAMALARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

A STUDY ON PRE-SERVICE TEACHERS' PERCEPTION OF SOCIAL DIFFERENCES ²

Prof. Dr. Nurten BİRLİK

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Gökçe SERT

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Özge ERDEM

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Arda ARIKAN

Akdeniz Üniversitesi

ÖZET

Toplumsal değerlerin ve normatif yapıların gelecek kuşaklara aktarılmasında, ailenin ve eğitimin rolü temeldir. Bu öğelerle ilk kez ailenin kodlayıcı ortamında tanışan çocuk, bu öğelerin daha geniş bir perspektifte ve kurumsal bir boyutta aktarım süreciyle, eğitim sisteminde tanışır. Okunan/tartışılan bir metne hangi açıdan bakılacağını belirleyen ve görünen ve örtük mesajları çözümleyip öğrencilerine aktaran öğretmen, aynı zamanda yukarıda sözü edilen kültürel değerleri ve normatif yapıları da aktarmaktadır. Bu süreçteki farklılıkların dışavurumlarındaki tavır ve değişik iletişim kanallarının devreye sokulması, toplumsal huzurun ve birlikteliğin sağlanmasında çok önemli bir faktör olduğu için, bu konuda farkındalık oluşturmak ve bu farkındalığı gelecek kuşaklara aktarmak ise bir eğitim sisteminin temel belirteçlerinden birisi gibi görünmektedir.

Öğretmenin kültürel değerleri ve normatif yapıları aktarım konusundaki belirleyici rolünü başlangıç noktası olarak alan bu çalışma, ODTÜ Eğitim Fakültesindeki öğretmen adaylarının bu konudaki tutum ve görüşlerine dair bir değerlendirme yapmayı hedeflemiştir. Bu amaçla öğretmen adaylarına 11 temel araştırma sorusu izleğinde 30 soruluk bir anket verilmiş ve ulaşılan bulgular düzenlenmiştir. Bu sorular, öğretmen adaylarının, toplumsal, dinsel, dilsel, toplumsal cinsiyet, siyasal görüş, yaşam biçimi, dezavantajlı olma ve zevkler gibi hususlarda farklılıklara olan tutumlarını mercek altına almıştır. Ayrıca bu noktalardaki farkındalıklarının nasıl oluştuğuna dair sorularla da, aile, okul ve (sosyal) medya seçeneklerinden hangisinin öğretmen adaylarının görüşlerinin şekillenmesinde daha etkin bir rol oynadığı sorusuna yanıt aranmıştır.

Öğretmen adaylarının çok önemli bir bölümü toplumsal farklılıkların ikili ilişkilerde önemli olmadığını belirtmiştir. Bu farklılıklar arasında, siyasi görüş farklılığı hakkındaki soruya verdikleri cevap ayrı bir önem arz etmektedir çünkü onların cevapları toplum genelinde bir dönüşüme de işaret etmektedir. Verilen cevaplarda dikkat çeken diğer bir noktaysa, medyanın kodlayıcı gücünün ve potansiyelinin en az aile ve okul kadar hatta bazı durumlarda daha da fazla önem kazandığıdır. Ancak dijital teknolojiler sonrası medyanın hem çok merkezli ve denetlenemez olması hem de öğrencilerin bazı bilgilere erken yaşlarda ve riskli ortamlarda maruz kalması çok kültürlü bir eğitimin içinde barındırdığı riskleri ve tehlikeleri ciddiye almayı gerektirmektedir. Sosyal medyanın eğitimde kullanımı ve öğrencilerin erişimi vs. gibi noktalarda eğitim sisteminde ciddi bir açığın olduğu göze çarpmaktadır. Öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar genel olarak onların toplumsal değişimi anlama ve bu konuyla baş etme konusunda hoşgörülü ve çoğul bir perspektife sahip olduğunu göstermekle birlikte bu çalışma daha önce öngörülemeyen bir noktaya da dikkat çekmektedir. Bu sonuçlar hem eğitimin hem de medyanın, çoğulcu bir bakış açısı geliştirme, demokratikleşme, toplumsallaşma ve toplumsal

¹ Bu çalışmadaki bulgular, Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından desteklenen BAP-05-03-2017-003 kodlu BAP projesinden elde edilmiştir.

² This study was supported by the BAP project (BAP-05-03-2017-003) funded by Middle East Technical University.

barışı sağlamadaki önemini göstermekte ve dolayısıyla toplumsal farklılıklarla ilgili proje ve çalışmalarda eğitim kurumlarının ve medyanın önemini tanınarak yeni düzenlemelerde bulunulmasının önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Çokkültürlü Eğitim, Sosyal Farklılıklar

ABSTRACT

In transferring communal values and normative patterns to the future generations, family and education system have a pivotal role. First encountering these elements in the encoding context of the family, the child is exposed to similar transferring processes at school in a wider perspective and in an institutional dimension. Determining the vantage point from which to read/discuss a text, and analysing and transferring the surface or meta messages to the students, the teacher transfers at the same time the above-mentioned values and patterns. As the attitude in revealing differences and keeping different communicational channels open are very significant in maintaining communal peace and unity, it seems that creating awareness about this process and transferring this awareness to the future generations is one of the substantial markers of an education system.

Taking the above-mentioned role of the teacher as its starting point, this project aimed to evaluate views and attitudes of the pre-service teachers at the Faculty of Education, Middle East Technical University concerning this issue. For this end, 30 survey questions around 11 research questions were given to the pre-service teachers. These questions put under scrutiny the attitudes of the pre-service teachers to social, religious, linguistic and political differences, and to different gender positionings, living patterns, and tastes. Moreover, through the questions regarding how their awareness about the above mentioned differences come into being, the project tried to find an answer to the question of which of the following components, family, or school or social media shaped their views more than the other two.

A considerable number of pre-service teachers stated that social differences are not important in forming interpersonal relationships. Their responses to the questions about political differences are important because their answers point at a transformation in community at large. Another point attracting the attention is, encoding power and potential of media is as important as (at times more important than) that of family and school. However, in the context of digital technologies the fact that social media is impossible to monitor and that children can access almost everything at early ages and in risky situations makes it imperative to take seriously the risks and dangers embodied by a multicultural education. It is observed that there are risky areas in education system regarding the points like the use of social media in education and students' access, etc. The answers of the pre-service teachers indicate that they are generally tolerant and have a plural perspective in realising/perceiving the social changes and dealing with these changes while their answers also indicate an unseen problem. These findings point at the significance of education and social media in developing a plural perspective, democratisation, socialisation and achieving communal peace, therefore, they underline the significance of acknowledgement of new regulations in educational institutions and media in the relevant projects and studies.

Keywords: Multiculturalism, Multicultural Education, Social Differences

1.GİRİŞ

“Toplumcu bakış açısına göre birey içinden çıktığı kültürden bağımsız olarak düşünülemez çünkü toplumsallaşarak büyüyen insan içinden çıktığı grubun öğretilerini edinir” (Arıkan 43). Bu bağlamda, toplumsal değerlerin ve normatif yapıların gelecek kuşaklara aktarılmasında, ailenin ve eğitimin rolü temeldir. Bu öğelerle ilk kez ailenin kodlayıcı ortamında tanışan çocuk, bu öğelerin daha geniş bir perspektifte ve kurumsal bir boyutta aktarım süreciyle, okulda maruz kaldığı eğitim sisteminde tanışır. Gençler için okul, aileden sonra erken yıllardaki en önemli sosyal bağlamdır (Schneider & Coleman 1-11). Bu değerlerin ve yapıların homojen olduğu ve

değişime az maruz kaldığı toplumlarda bunların bir kuşaktan diğerine aktarımı genellikle daha pürüzsüz bir süreçte gerçekleşirken, çeşitli nedenlerle çok katmanlı ve çok merkezli hale gelmiş günümüz toplumlarında, kültürel değerler ve normatif yapılar bağlamında, homojenlikten bahsetmek neredeyse mümkün değildir. Bu katmanlaşmanın ve çok merkezliliğin ardında yatan pek çok neden olabilir: şehir yaşantısının dikte ettiği çekirdek aile modeli, ekonomik koşulların çok belirleyici olduğu toplumun genelinden ayrılmış yaşam tarzları, değişik etnik ve dinsel kökenler, yurt içi ve dışından alınan (bazen de verilen) göç dalgaları, medyanın toplumun değişik katmanlarını değişik şekillerde dönüşüme uğratabilme gücü, vs. Kültürün, maddi ve manevi unsurları eş zamanlı olarak değişime uğramayabilir (Bozkurt 2008). Bazen de, maddi unsurlar değişim gösterirken manevi unsurlar eskiye ait kalabilir. Bu da toplumda başka nitelikte bir kuşaklar arası kutuplaşma oluşturabilir. Aileler ve eğitimciler, çoğu kez çokkültürlülüğün öncül aşaması olarak alabileceğimiz bu gelişmeler karşısında eskiden beri takındıkları tavırları gösterdiğinde, kendi kuşakları ile kültürel değerlerin ve normatif yapıların farklı şekillendiği ve içselleştirildiği genç kuşaklar arasında derin farklılıklar olabilmektedir. Ya da aynı kuşak içerisinde, değişik katmanların ve grupların hem kendilik algıları hem de diğerlerini bu algı ekseninde değerlendirip konumlandırmaları çok farklı olabilmektedir. Bu farklılıkların dışavurumlarındaki tavır ve değişik iletişim kanallarının devreye sokulması toplumsal huzurun ve birlikteliğin sağlanmasında çok önemli bir faktör olduğu için, bu konuda farkındalık oluşturmak ve bu farkındalığı gelecek kuşaklara aktarmak ise bir eğitim sisteminin temel belirteçlerinden birisi gibi görünmektedir.

Michael Murphy, 2012 yılında basılan *Çokkültürlülük* başlıklı kitabının daha başında önemli bir değerlendirme yapar ve Nathan Glazer'in 1998 yılında söylediği "Hepimiz şu anda çok kültürlüyüz" ifadesinin, artık retorik bir ifade değil yeni bir gerçekliğin kabulü olduğunun altını çizer (1). Dünyada yaygın bir toplumsal gerçeklik olmasına rağmen, kavramsal kargaşa ve belirsizlikten dolayı, çokkültürlülük kuramları bazı gruplarca reddedilirken bazılarınca da desteklenmektedir (Grant 41). Levey de bu kavramın, dünyadaki son gelişmelerden dolayı tartışmaya açık bir kavram haline geldiğini savunur (1). Ancak bu alanda yapılan çalışmaların sayısı dikkat çekmektedir: Banks, 1979; Garcia, 1984; Grant 1975, Gollnick and Chin, 1983; ve Suzuki, 1980, çalışma yapan bu isimlerden bazılarıdır. Ivison da, Batı liberal demokrasilerinin kültürlerinde, çokkültürlülüğün çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmekle birlikte, bu terimin "ucube" bir terim olduğunu belirtir. Bir yandan çözmeye niyetlendiği sorunları yeniden ifade eder, bazılarına göre de "bu terimin hepten bırakılması gerekmektedir" (Ivison 1). Çokkültürlülük Batı'da kuramcılarının ve eğitimcilerin kafasını bu denli kurcalayan bir kavram ve kuram iken, sosyolojik yapısı çokkültürlülüğe çoktan evrilmiş olan ülkemizde durum farklıdır. Yazıcı, Başol ve Toprak'ın (2009) çalışmasına gönderme yaparak Arıkan, "Ülkemizde çok kültürlü eğitim hakkında yapılan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır," der (46).

Banks ve Banks'e göre, eğitimde çokkültürlülük, "Çoğulcu bir toplumun, toplumsal cinsiyet, etnik, ırk ve kültürel çeşitliliğin, personel, normlar ve değerler, müfredat ve öğrencilerin bedeni de dahil olmak üzere, bütün eğitim kurumlarının kurumsal yapılarında yansıtılmasını savunan felsefi duruş ve harekettir" (474). Parekh de çok kültürlü bakış açısının üç tanımlayıcı unsurdan oluştuğunu savunur: "insanın kültür içindeki konumlanışlığı, kültürel çeşitliliğin ve kültürlerarası diyalogun kaçınılmazlığı ve her kültürün kendi içinde barındırdığı çeşitliliğin arzulanışı.... Çokkültürlü bir bakış açısına göre, hiçbir politik doktrin ya da ideoloji insan yaşamını tüm gerçekliğiyle temsil edemez" (338). Bu alıntılarının birlikteliği bizi henüz eğitimlerini tamamlamamış öğretmen adaylarının ve onların gelecekteki öğrencileriyle ilişkilerinin bağlamı konusunda bazı sorulara götürür. Örneğin, çokkültürlülük, içinde yaşadığımız çağın materyal gerçekliği ise ve birey içinden çıktığı kültürden bağımsız olarak düşünülemiyorsa, son yıllarda hem iç hem de dış göç dalgalarıyla sosyolojisi oldukça değişen

eğitim kurumlarında değişik grupların ‘öğretilerini’ benimseyen bireyler, bu yazının bağlamında da, öğrenciler var demektir.

Kültür üzerinden kodlanmış bir dünyada, kendilerini yapısal ve güç ilişkileri içinde bulan çocukların, bu ilişkilerle ve değerlerle aralarına mesafe koyabilmeleri ve onlara eleştirel bakabilmeleri daha geç yaşlarda gerçekleşmektedir (Wulf 94). Bu mesafeyi koyma sürecinde ilk yıllarda öğretmenlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Öte yandan çağımızın getirdiği hem bir olanak hem de riskler dizgesi olan dijitalleşme, erken yaşlardaki çocukların maruz kalacağı kültürel aktarım sürecini olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir:

Çocuğun iyi yetişmiş bir birey olabilmesi için ona verilecek iyi bir eğitim kadar aldığı eğitimi toplumsal hayata doğru yansıtabilmesine katkı sağlayacak olan değerlerin de öğretilmesi gerekir. Bu yapılmadığı takdirde, çocuğun gelişen teknolojinin imkânları ile hiçbir sosyal süzgeçten geçmeden rahatlıkla ulaşabildiği dünyadaki olumsuz örneklerden etkilenme ihtimali yüksek olacaktır. (Koç & Akdoğan 1)

Yukarıdaki tartışma bağlamında, gelecek kuşakları eğitime sorumluluğunu devralacak olan öğretmen adaylarının bu konudaki farkındalıkları aslında onların hem gelecekteki sınıf içi uygulamalarını düzenlemelerinde hem de öğrencileriyle sınıf dışı ilişkilerinde belirleyici olmaktadır. Sınıf içi uygulamalarında, okunan/tartışılan bir metne hangi açıdan bakılacağını belirleyen, ve görünen ve örtük mesajları çözümleyip öğrencilerine aktaran öğretmen, aynı zamanda yukarıda sözü edilen kültürel değerleri ve normatif yapıları da aktarmaktadır. Bu aktarımda öğretmenin kullandığı dilin ne derece hoşgörü boyutunda olduğu, çoğulcu ya da tek taraflı yaklaşımı, öğrencilerin değişik geçmişlerini kapsayıcı ya da baskılayıcı olması, herkesi olabildiğince kucaklayıcı olması ya da tek bir yaşam algısı dikte etmesi vs. aslında metinsel analizin mesajlarını, yani altı çizilen değil de örtük bakış açısını şekillendiren, hissedilen öğeleri olarak alınabilir. Bu süreçte bir tek öğretmen ve eğittiği onlarca öğrencisinin arasındaki etkileşimin toplumsal boyutta ne denli önemli olduğu, aradaki sayısal ilişki dikkate alındığında daha net anlaşılır. Dolayısıyla, öğretmen adaylarının toplumsal farklılıkları algılamaları gelecek öğretim ortamlarının şekillendirilmesinde önem kazanmaktadır ki bu çalışmanın amacı da öğretmen adaylarının toplumsal farklılıkları algılayışlarını mercek altına almaktır.

2.YÖNTEM

Bu çalışma, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören ve yukarıda sözü edilen kültürel aktarım sorumluluğunu taşıyacak olan öğretmen adaylarının, toplumdaki çoğul yapıya ya da çok kültürlülüğe bakışı konusunda tespitlerde bulunmayı ve onların bu konudaki hazırbulunuşluk ve donanımlılık durumunu mercek altına almayı hedeflemiştir.

Bu amaçla öğretmen adaylarına 11 temel araştırma sorusu izleğinde 30 soruluk bir anket verilmiştir. Anket daha önce Arıkan ve Çetintaş (2013) tarafından ilk kez kullanılmıştır. Toplam 30 sorudan oluşan bu anketin güvenilirlik katsayısı ,742 olarak hesaplanmıştır ki bu da bilimsel çalışmalarda kabul edilen bir rakamdır. Mevcut çalışmaya uygun hale getirilmesi için 30 soruluk bir ankete dönüştürülen sorular öğretmen adaylarının, toplumsal, dinsel, dilsel, toplumsal cinsiyet, siyasal görüş, yaşam biçimi, dezavantajlı olma, zevkler gibi hususlarda farklılıklara olan tutumlarını mercek altına almıştır. Ayrıca bu noktalardaki farkındalıklarının nasıl oluştuğuna dair sorularla da, aile, okul ve (sosyal) medya seçeneklerinden hangisinin öğretmen adaylarının görüşlerinin şekillenmesinde daha etkin rol oynadığı sorusuna yanıt aranmıştır.

3.BULGULAR

Sorulara verilen cevaplara bakıldığında şu değerlendirmeler yapılmıştır: Ankete katılan

öğrencilerin %82,4'ü kadın, %16,9'u erkektir. Öğrencilerin %0,7'si cinsiyet belirtmemiştir. Bu dağılım ODTÜ Eğitim Fakültesinin genel cinsiyet dağılımına benzer niteliktedir. Öğrencilerin %28,3'ünün babası ilk/orta okul, %29'u lise, %41'i ise üniversite mezunudur. Öğrencilerin %1,6'sı bilgi vermemiştir. Katılımcıların annelerinin eğitim düzeyleri babalarınınkinden düşüktür. Bu sayılar ülke genelindeki eğitim ortalamalarını yansıtmasa da, öğretmen adaylarının geldiği sosyo-kültürel yapıyı yansıtmaması açısından önemlidir.

Öğrencilerin neredeyse hepsi (%99,1) her bireyin birbirinden farklı olduğunu kabul etmektedir (%16,0 Katılıyorum, %83,1 Kesinlikle Katılıyorum). Bu bulgu öğrencilerin toplum heterojen ve çok sesli bir yapıda olduğunu kabul ettiklerini göstermesi açısından önemlidir.

“Halkımızın en önemli ortak özelliği Müslümanlıktır” önermesine öğrencilerin yalnızca %13,1'i katılmaktadır. Öğrencilerin %29'u önermeye kesinlikle katılmamakta, %38,1'i ise katılmamaktadır. “Arkadaşlarımın benimle aynı dinden olmasını tercih ederim” önermesinde katılımcıların %79,1'lik büyük çoğunluğunun “Katılmıyorum”u seçtiği, %11,5'inin katıldığı, %9,1'ininse çekimser kaldığı görülmüştür. “Aynı dinden olsak da farklı mezheplerden arkadaşlarımın olmasını istemem” önermesine katılımcıların %91,9'luk büyük bir kesiminin katılmadığı (%68,1 Kesinlikle Katılmıyorum, %23,8 Katılmıyorum), %1,9'luk dilimin katıldığı (%0,3 Katılıyorum, %1,6 Kesinlikle Katılıyorum) görülmüştür. Bu bulgu katılımcıların dinsel bir benzeşikliği toplumun bütünü için şart koşmadıklarını ve bu konuda çoğulluğa açık olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

“Halkımızın en önemli özelliği Türkçe konuşmaktır” önermesine öğrencilerin %33,3'ü katılmamaktadır (%9,8 Kesinlikle Katılmıyorum, %23,5 Katılmıyorum). Öğrencilerin %46,9'u önermeye katılmaktadır (%32,2 Katılıyorum, %14,7 Kesinlikle Katılıyorum). Bu bulgu katılımcıların Türk dilinin kullanımının toplumumuzda dinsel benzeşiklikten daha çok belirleyici olduğuna inandıklarını göstermesi açısından önemlidir. “Arkadaşımın ana dilinin Türkçe olması benim için önemlidir” önermesine öğrencilerin %77,2'si katılmazken %8,4'ü katılmıştır. Katılımcıların %13,7'sininse kararsız kaldığı görülmektedir; bu oran önermeye katılan öğrencilerin oranından daha fazladır. Bu durum hem etnik zenginliği hem de dışarıdan göç alması nedeniyle geniş bir dil yelpazesine sahip ülkemizde, öğretmen adaylarının dilden başka kültürel ve psikolojik belirteçler üzerinden ortak bir zeminde buluştuğuna işaret etmektedir.

“Halkımızın en önemli ortak özelliği aynı kültüre sahip olmaktır” önermesine öğrencilerin yarısından fazlası (%52,8) katılmaktadır (%37,8 Katılıyorum, %15,0 Kesinlikle Katılıyorum). Bu bulgu katılımcıların dinsel ve dilsel özellikler gibi çok spesifik özelliklerden ziyade daha genel ve tümsel belirteçleri içeren kültür olgusunu temel aldıklarını göstermesi açısından önemlidir. Burada kültür kavramının öğrenciler tarafından tam olarak neyi içerdiği bilinmemekle birlikte benzer niteliklere sahip olmayı önemsedikleri ortaya çıkmaktadır.

“Giyim tarzlarımız bizi birbirimizden farklı kılan en önemli özelliğimizdir” önermesine öğrencilerin çoğu katılmamaktadır (%46,9 Katılmıyorum, %29,6 Kesinlikle Katılmıyorum). Psikolojik açıdan bakıldığında bu bulgu, öğretmen adaylarında, daha erken yaşlardaki şekilsel /görsel vurguların, daha çok içsel ya da yapısal öğelere kaydığına işaret eder.

“Hobi ve eğlencelerimiz bizi birbirimizden farklı kılan en önemli özelliğimizdir” önermesine öğrencilerin %52,4'ü katılmaktadır (%41,0 Katılıyorum, %11,4 Kesinlikle Katılıyorum). Öğrencilerin yaklaşık %30'u önermeye katılmazken, %17,6'sı kararsız olduğunu ifade etmiştir. “İnsanlar en çok dinledikleri müzikle birbirlerinden farklılaşırlar” önermesine öğrencilerin çoğunluğu katılmamaktadır (%46,3 Katılmıyorum, %20,8 Kesinlikle Katılmıyorum).

Öğrencilerin %21,8'i kararsız kaldığını ifade ederken, yalnızca %10,1'i önermeye katılmaktadır (%8,8 Katılıyorum, %1,3 Kesinlikle Katılıyorum). Bu bulgu da farklı estetik tercihlere öğretmen adaylarının tutumunun göstermesi açısından önemlidir. “Benimle arkadaşlık etmek isteyen biriyle müzik zevklerimiz uyumlu olmalıdır” önermesinde katılımcıların %41,7'si Kesinlikle Katılmıyorum, %34,2'si Katılmıyorum, %16,3'ü Bilmiyorum, %5,5'i Katılıyorum, %1,6'si Kesinlikle Katılıyorum seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu durumda önermeye katılmayanların oranı %75,9 iken, katılanların oranı %7,1'de kalmış, öğrencilerin %16,3'ü ise çekimser kalmıştır. Bu bulgular katılımcıların toplumun eğlence anlayışının ve boş zamanları değerlendirme seçimlerinin benzeşikliğini, diğer unsurlardan daha az oranda önemsediklerini göstermesi açısından önemlidir.

“İnsanlar en çok fiziksel özellikleriyle (boy, kilo, sakatlık, ten rengi) birbirlerinden farklılaşırlar” önermesine öğrencilerin büyük bir çoğunluğu katılmamaktadır (%38,4 Katılmıyorum, %39,7 Kesinlikle Katılmıyorum). “Çok şişman ya da çok kısa boylu birinin arkadaşım olmasını istemem” önermesine öğrencilerin %97,1'lik çoğunluğu katılmamış, sadece %1,0'lik kısım önermeye katılmıştır. “Engelli bir arkadaşım olmasını istemem (tekerlekli sandalye / görme engelli)” önermesine katılımcıların tamamına yakını (%97,2) katılmadıklarını belirtirken, %1,6'sı katıldıklarını belirtmiş; %1'lik bir kesim de çekimser kalmıştır. Bu bulgu katılımcıların bedensel engelliliği sosyalleşmede bir tehdit unsuru olarak görmediklerini, tam tersi bu soruna insani bir boyutta yaklaştıklarını göstermesi açısından önemlidir. “İnsanlar en çok zengin ya da fakir olmalarıyla birbirlerinden farklılaşırlar” önermesine öğrencilerin çoğunluğu katılmamaktadır (%27,7 Katılmıyorum, %50,5 Kesinlikle Katılmıyorum). Önermeye katılan öğrencilerle (%10,4) kararsız olduğunu ifade eden öğrencilerin (%10,1) oranı neredeyse denktir. Bu bulgular öğretmen adaylarının hem kişiye ait farklılıkları hem de geldikleri sosyo-ekonomik boyutun dikte ettiği farklılıkları dikkate almayıp başka faktörlere öncelik verdiklerini göstermesi açısından önemlidir.

“İnsanlar en çok geldikleri coğrafi bölge ya da şehirler nedeniyle birbirlerinden farklılaşırlar” önermesine öğrencilerin %48,2'si katılmamaktadır (%26,7 Katılmıyorum, %21,5 Kesinlikle Katılmıyorum). Buna karşılık, % 29,3'lük bir grup önermeye katılmaktadır (%25,1 Katılıyorum, %4,2 Kesinlikle Katılıyorum). Bu bulgu da, coğrafi farklılıkların beraberinde gelen kültürel farklılıkların dikkat çekici bir oranda ayırıcı bir öneme sahip olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

“Bir insanın siyasi görüşü onu diğerlerinden ayıran en önemli özelliğidir” önermesine öğrencilerin çoğu katılmamaktadır (%39,1 Katılmıyorum, %29,3 Kesinlikle Katılmıyorum). Öğrencilerin azımsanamayacak bir kısmı kararsız olduğunu ifade ederken (%20,8), yalnızca %10,8'i önermeye katılmaktadır (%8,8 Katılıyorum, %2,0 Kesinlikle Katılıyorum). “Arkadaşlarımın çoğu benimle aynı siyasi görüşe sahiptir” önermesine katılımcıların %61,6'sı katılmamış, %20,2'si çekimser kalmış, %17,6'sı da katıldıklarını belirtmiştir. Bu bulgu katılımcıların farklı siyasi eğilimleri sosyalleşmede bir tehdit unsuru olarak görmediklerini ya da en azından ikili ilişkilerinde belirleyici olacak kadar önemsemediğini göstermesi açısından önemlidir.

“Medyadan kendimden farklı insanlar hakkında çok şey öğreniyorum” önermesine öğrencilerin büyük bir çoğunluğu katılmaktadır (%47,6 Katılıyorum, %20,8'i Kesinlikle Katılıyorum). Öğrencilerin yalnızca %13,4'ü önermeye katılmazken (%8,5 Katılmıyorum, %4,9 Kesinlikle Katılmıyorum), bu oran kararsız olduğunu ifade edenlerin sayısından (%16,9) azdır. “İnsanların birbirlerinden farklı olduklarını en çok web sitelerinden öğrendim” önermesine katılımcıların %38,4'ü katılmadıklarını (%8,1 Kesinlikle Katılmıyorum, % 30,3 Katılmıyorum) belirtirken %34,2'si katıldıklarını (%26,4 Katılıyorum, % 7,8 Kesinlikle Katılıyorum) söylemiştir.

Kararsız öğrencilerin oranı %26,4'tür. Bu önermeye verilen cevapların oranının birbirine yakın olduğu gözlenmektedir. "Facebook ve Instagram gibi şeylerle kendimden farklı insanlarla tanıştım" önermesine öğrencilerin %59,3'ü katıldıklarını belirtmiştir (%42,7 Katılıyorum, %16,6 Kesinlikle Katılıyorum). Katılmayan öğrencilerin oranıysa %28,9'dur (%6,8 Kesinlikle Katılmıyorum, % 22,1 Katılmıyorum). Çekimser kalan öğrencilerse katılımcıların %11,4'ünü oluşturmaktadır. "Farklı yaşam biçimleriyle en çok filmlerde karşılaştım" önermesine katılımcıların yaklaşık olarak yarısı katılırken (%50,1), %27,0'lik bir kesim katılmadığını belirtmiştir. Öğrencilerin %22,1'i ise "Bilmiyorum" seçeneğini işaretlemiştir. Filmlerin toplumsallaşma ve toplumsal farklılıkların farkındalığında etkili olduğunu gösteren bu bulgu, filmlerin toplumsallaşmadaki öneminin altını çizmektedir.

Bu bulgular katılımcıların yaşamında medyanın etkin gücünü görebilmemiz açısından önemlidir. Şimdiye kadar verilen cevaplardan farklı olarak bu soruda yeni belirleyici bir gücün varlığına dikkat çekilmektedir. Bu durum, tarihsel çerçevede bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Özellikle bu soruya verilen cevaplar bir sonraki sorunun cevaplarıyla karşılaştırılırsa bu nokta daha iyi anlaşılır. "İnsanların birbirinden farklı olduklarını en çok ailemden öğrendim" önermesine katılmayanların oranı (%38,4) katılanlardan (%35,5) biraz daha fazladır. Önermeyle ilgili kararsız olduğunu ifade eden öğrencilerin oranı %25,7'dir. "Farklı yaşam biçimi ve değerlere sahip insanlarla en çok eğitim hayatımda (okulda) karşılaştım" önermesine %88,2 oranıyla öğrencilerin büyük bir kesimi katıldıklarını belirtirken, katılmayanların oranı %5,2'de kalmıştır. Önermeye "Bilmiyorum" yanıtını veren öğrencilerin oranının %6,2'yle, önermeye katılmayan öğrencilerden daha fazla olduğu gözlenmiştir. Toplumsallaşmanın en çok okullarda yani eğitim kurumlarında olduğunu gösteren bu bulgu, medya ve eğitimin toplumun şekillenmesinde önemini göstermesi açısından önemlidir. Daha önce ailenin yerine getirdiği işlev, artık medya ve okul tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu konu ayrı bir çalışmanın konusu olmayı hak edecek bir öneme sahiptir çünkü hem sosyolojik bir değişime işaret eder hem de bu değişim karşısında toplumsal kurumların gelecekte takip edeceği izlek konusunda yönlendirme verir.

"İnsanların birbirinden farklı olduklarını en çok arkadaş edindikçe öğrendim" önermesine katılanların oranı (%91,9) katılmayanların oranından (%2,6) oldukça fazladır. Önermeyle ilgili kararsız olduğunu ifade eden öğrencilerin oranı %5,2'dir ve bu oran katılmayanların iki katına eşittir. Bu bulgu katılımcıların toplumsallaşma sürecinde diğer insanlarla etkileşime geçerek farklılıklar hakkında bilgi sahibi olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan dijitalleşme çağında bile, yani kendi yaş gruplarının günün çoğunu bilgisayar ya da diğer elektronik aletlerle geçirdiği bir dönemde bile öğretmen adayları arasında akran etkisinin devam ettiğini görmek açısından önemlidir.

"İnsanların birbirlerinden farklı olduklarını en çok roman/öykü gibi edebi eserlerden öğrendim" önermesine öğrencilerin %26,7'si katılmamaktadır (%4,9 Kesinlikle Katılmıyorum, %21,8 Katılmıyorum). Öğrencilerin %43'ü ise katıldıklarını belirtmektedir (%34,2 Katılıyorum, %8,8'i Kesinlikle Katılıyorum). Öğrencilerin oldukça büyük bir kısmı, %30,3'ü, ise "Bilmiyorum" seçeneğini işaretlemiştir. Bu bulgu kendi yaş segmentinde olan gençlerin okuma alışkanlıklarını yansıtması açısından önemlidir. %43 gibi bir oranın, hala diğer bir kültürel aktarım aracı olarak edebiyat eserlerini görmeleri iyi bir oran gibi görülebilir ancak soruyu cevaplayanların öğretmen adayı olması olaya bakışımızı değiştirir. Gelecek nesilleri eğitecek olan bireylerin diğer yarısının edebiyatın etki gücü konusundaki olumsuz tavrı kaygı vericidir. (Sosyal) medya ile ilgili sorulara verilen cevaplar edebiyatın eski kuşakta taşıdığı önemi dijital dünyaya devrettiğinin sinyallerini verir.

"Cinsel kimliklerimiz bizi birbirimizden farklı kılan en önemli özelliğimizdir" önermesine

öğrencilerin yaklaşık %70'i katılmamaktadır (%37,1 Katılmıyorum, %33,6 Kesinlikle Katılmıyorum). "Karşı cinsten biri en yakın arkadaşım olabilir" önermesine katılımcıların %86,4'ü katılmış (%26,1 Katılıyorum; %60,3 Kesinlikle Katılıyorum), % 4,2'si katılmamış (%1,3 Kesinlikle Katılmıyorum, % 2,9 Katılmıyorum), %9,1'i çekimser kalmıştır. Bu bilgi de toplumsal cinsiyet bağlamında değişen algılar konusunda umut vericidir. Zira, sosyal medyada ve diğer ortamlarda, toplumun kadın üyeleri gittikçe artan bir olumsuz algıya maruz kalırken (sayısal bir çalışma yapılmamasına rağmen kadına yönelik şiddetin hissedilir derecede artışı bu kanıyı destekler) öğretmen adaylarının bu konuda eşitlikçi olduklarını görüyoruz.

"Eşcinsel bir arkadaşım olmasını istemem" önermesine katılımcıların %71'i katılmadıklarını belirtirken (%51,8 Kesinlikle Katılmıyorum, % 19,2 Katılmıyorum), öğrencilerin %16,3'ü çekimser kalmış, %12,3'ü ise katıldıklarını belirtmiştir (%6,8 Katılıyorum, %5,5 Kesinlikle Katılıyorum). Çekimser kalan öğrencilerin oranı, katılan öğrencilerin oranından daha fazladır. Bu bulgu katılımcıların azımsanamayacak bir çoğunluğunun eşcinselliği toplumsallaşmada bir tehdit unsuru olarak görmediklerini göstermesi açısından önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğretmenin metinleri okumada kullandığı bakış açısının önemini, ve öğretmen ve öğrenci sayıları arasındaki ilişki yüzünden öğretmenin kültürel değerleri ve normatif yapıları aktarım konusundaki belirleyici rolünü başlangıç noktası olarak alan bu çalışma, ODTÜ Eğitim Fakültesindeki öğretmen adaylarının bu konudaki tutum ve görüşlerine dair bir değerlendirme yapmayı hedeflemiştir. Öğretmen adaylarının kendilerine yöneltilen sorulara verilen cevaplar bazı önemli noktaların altını çizmektedir. Her şeyden önce öğretmen adaylarının çok önemli bir bölümü toplumsal farklılıkların ikili ilişkilerde önemli olmadığını belirtmiştir. Bu farklılıklar arasında, siyasi görüş farklılığı hakkındaki soruya verdikleri cevap ayrı bir önem arz etmektedir. Zira onların cevapları toplum genelinde bir dönüşüme de işaret etmektedir. Bir önceki kuşakta son derece belirleyici olabilen bu farklılık 2010'lu yıllarda ikili ilişkilerin akışında çok da önemli bir yere sahip değildir. Bu hoşgörünün nedeni başka bir çalışmanın konusu olmalıdır çünkü bu durum toplumdaki önemli bir sosyolojik dönüşüme işaret etmektedir. Öğretmen adaylarının cevapları gerçekten çoğulcu bir hoşgörüyü mi yoksa apolitik bir tutuma mu dayanmaktadır sorusu araştırılması gereken ayrı bir noktadır.

Verilen cevaplarda dikkat çeken diğer bir noktaysa, medyanın kodlayıcı gücünün ve potansiyelinin en az aile ve okul kadar hatta bazı durumlarda daha da fazla önem kazandığıdır. Ancak dijital teknolojiler sonrası medyanın hem çok merkezli ve denetlenemez olması hem de öğrencilerin bazı bilgilere erken yaşlarda ve riskli ortamlarda maruz kalması çokkültürlü bir eğitimin içinde barındırdığı riskleri ve tehlikeleri ciddiye almayı gerektirmektedir. Öğretmen adayları bile kendi kimlik belirteçlerinin ve sosyolojik değişkenlere verdikleri tepkilerin şekillendirici üç unsurundan biri olarak medyaya işaret ediyorsa özellikle sosyal medyanın eğitimde kullanımı ve öğrencilerin erişimi vs gibi noktalarda eğitim sisteminde ciddi bir açığın olduğu göze çarpmaktadır. Öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar genel olarak onların toplumsal değişimi anlama ve bu konuyla baş etme konusunda hoşgörülü ve çoğul bir perspektife sahip olduğunu göstermekle birlikte bu çalışma daha önce öngörülemeyen bir noktaya da dikkat çekmektedir. Bu bulguların arka planında, katılımcıların medyayı ve eğitimi, toplumsallaşmada ve kamusal alana girmede en önemli aygıtlar/kurumlar olduklarını kabul ettiklerini söyleyebiliriz.

Okulların sunduğu eğitim ortamı, öğrencilerin kültürel değerlerle ve normatif yapılarla tanıştıkları kodlayıcı bir uzam olarak alınabilir. Okulları farklı insan segmentleriyle karşılaşmış tanıştıkları (çoğul yapıya maruz kaldıkları) mekânlar olarak gören katılımcılar toplumsal farklılıkları eğitim kurumlarından olduğu kadar medyadan da öğrendiklerini göstermiştir. Bu

sonuçlar hem eğitimin hem de medyanın, çoğulcu bir bakış açısı geliştirme, demokratikleşme, toplumsallaşma ve toplumsal barışı sağlamadaki önemini göstermekte ve dolayısıyla bu bulguların toplumsal farklılıklarla ilgili proje ve çalışmalarda eğitim kurumlarının ve medyanın önemini tanıyarak yeni düzenlemelerde bulunulmasının önemine işaret etmektedir. Bu yüzden medyanın toplumsallaşma ve farklılıkların alımlanmasındaki önemini kabul ederek eğitim sisteminde gerekli düzenlemelerin yapılması gereğine dikkat çekilmektedir.

KAYNAKÇA

Arıkan, A. *Çokkültürlülük ve Çokdillilik*. Ankara: Eğiten Kitap, 2015.

Arıkan, A. & Çetintaş, B. G. "University Students' Perceptions of Social Differences and Different Social Groups in Turkey: A Pilot Study." *Procedia: Social and Behavioral Sciences* 70 (2013): 960 – 962.

Banks, J.A.& Banks, C.A.M. *Multicultural Education: Issues and Perspectives*. New Jersey: Wiley, 2007.

Bozkurt, V. *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Ankara: Ekin Yayınevi, 2008.

Grant, C. A. *Multiculturalism in Education and Teaching*. Abington, Oxon: Routledge, 2017.
Murphy, Michael. *Multiculturalism. A Critical Introduction*. Abington, Oxon: Routledge, 2012.

Iverson, D. "Introduction: Multiculturalism as a Public Ideal." *Multiculturalism*. Ed. Duncan Iverson. Farnham, Surrey: Ashgate, 2010. 1-19.

Levey, G.B. "Authenticity and the Multiculturalism Debates." *Authenticity, Autonomy and Multiculturalism*. Ed. G.B. Levey. Abington, Oxon: Routledge, 2015. 1-25.

Parekh, B. *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. Harvard: Harvard UP, 2000.

Wulf, C. "Mimesis in Early Childhood: Enculturation, Practical Knowledge and Performativity." *Children, Development and Education. Cultural, Historical, Antropological Perspectives*. Eds. M. Kontopodis, C. Wulf & B. Fichtner. Heidelberg: Springer, 2011. 89-102.

Schneider B.& Coleman J.S. *Parents, Their Children, and Schools*. Boulder, CO: Westview, 1993.

Yazıcı, S., Başol, G. ve Toprak, G. "Öğretmenlerin Çokkültürlü Eğitim Tutumları: Bir Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması." *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 37 (2009): 229-242.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ MASALLARDAKİ İKİLİ ZITLIKLARIN KÜLTÜRÜ KODLAYICI ÖZELLİKLERİ HAKKINDAKİ FARKINDALIKLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

A STUDY ON EVALUATION OF THE PRE-SERVICE TEACHERS' AWARENESS OF
THE ACCULTURATING POWER OF BINARY OPPOSITIONS IN FAIRY TALES²

Prof. Dr. Nurten BİRLİK

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Merve GÜNDAY

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Özge ERDEM

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Gökçe SERT

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ÖZET

Kültürün normatif değerleri masallarda sadece şimdiki zamanı ilgilendiren ikili zıtlıklarla değil, arketipsel öğelerin çocukların bilinçdışına çıpalandırılmasıyla çocuklara kodlanır. Yani masallardaki ikili zıtlıkların etki gücü, günlük yaşamda kullandığımız dildeki ya da anlatılardaki ikili zıtlıklardan kat be kat fazladır çünkü masalların dilinde bilinçdışına hitap eden ve onu şekillendiren, bazen aktive edip bazen de sessizleştiren arketipler vardır. Dilin kodlayıcı gücü ve ikili zıtlıkların bu zemindeki rolü, eğitimcilerin ve sosyal bilimcilerin masallara yeni bir bakış geliştirmelerine neden olmuştur. Kültürün kendini pekiştirmesinde masalların yeri yadsınamaz ancak bazen de masallardaki ikili zıtlıkların aslında pedagojik olarak sakıncalı sonuçlara götürebileceği bilinen bir durumdur. Perçinlenen bu zıtlıklar, dezavantajlı bazı grupların/ bireylerin ötekileştirilmesine de hizmet edebilir. Kısaca bu masallar perçinledikleri ikili zıtlıklar üzerinden onları okuyan ya da dinleyen çocuklara olumsuz mesajlar da verebilir. Bu yüzden eğitimcilerin masallardaki ikili zıtlıkların işleyiş mekanizmalarını deşifre etmesi ve bu bağlamda pedagojik bir yönlendirme yapması çocukların psikolojik ve pedagojik gelişimleri açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, mezun olduktan sonra öğretmen olarak çalışmak üzere ODTÜ, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının masallardaki ikili zıtlıkların işlevsellikleri konusundaki farkındalıklarını ölçmek amaçlanmıştır. Bu amaçla öğretmen adaylarına 4 temel araştırma sorusu etrafında toplam 11 soru yöneltilmiş ve elde edilen bulgular düzenlenmiştir:

1. Öğretmen adaylarının seçilmiş masaldaki ikili zıtlıkların normatif anlamda kodlayıcı özellikleri konusundaki farkındalıkları nedir?
2. Öğretmen adaylarına göre, seçilmiş masaldaki ikili zıtlıklar, çocuklarla içine doğdukları kültür arasındaki bağın kurulmasında nasıl belirleyici olabilir?
3. Öğretmen adayları seçilmiş masaldaki arketipsel öğeleri nasıl değerlendirirler?
4. Öğretmen adaylarının seçilmiş masaldaki zıtlıkları kavramsallaştırma süreci hangi pedagojik doğurguları ortaya koymaktadır?

Öğretmen adayları kendilerine verilen masaldaki ikili zıtlıkların çalışma mekanizmalarını genelde deşifre etmeyi başarmışlardır. Örneğin, toplumsal cinsiyet hakkındaki ikili zıtlıklar üzerine olan sorularda, kadın kahramanların daha çok güzellik, pasiflik ve edilgenlikle ilişkilendirilirken erkek kahramanlara daha aktif bir rol verildiğini ve onların daha çok güç ve etken bir konumla ilişkilendirildiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı ise masalın ataerkil diskurun sözcülüğünü üstelenerek toplumsal cinsiyet rollerini çocuklara aşıladığını

¹ Bu çalışmadaki bulgular, Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından desteklenen GAP-503-2018-2717 kodlu BAP projesinden elde edilmiştir.

² The study was supported by the BAP project (GAP-503-2018-2717) funded by Middle East Technical University.

söylemiştir. Masalın büyük oranda kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik zeminde ilerlediğini ifade eden anket katılımcıları, masalın kadınların fiziksel güzelliğine vurgu yaptığına dikkat çekmiştir. Kişilik belirteçleri arasındaki zıtlıkları da genelde başarılı bir şekilde deşifre edebilmişlerdir. Öğretmen adaylarının önemli bir bölümü renklerin içinde barındırdığı çağrışımların farkında olarak metne tepki vermiştir. Bu tekil verilerden yola çıkarak diyebiliriz ki öğretmen adaylarının azımsanamayacak bir bölümü kendilerine verilen masaldaki ikili zıtlıkların kodlayıcı rolünün farkındadırlar ve bu doğrultuda çözümlenmeler yapabilmişlerdir. Bildirinin sonunda, bundan sonra öğretmen adaylarıyla ikili zıtlıklar üzerine yapılacak ileri seviyede çalışmalar hakkında görüşler bildirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İkili Zıtlıklar, Masal, Normatif Yapılar

ABSTRACT

In fairy tales, normative values of a culture are encoded not only through the binary oppositions related to the present course of things but also through the binary logic of the archetypal elements, in children's unconscious. That is, the acculturating power of the binary oppositions in the fairy tales is much more than the ones we encounter in our daily lives or narratives because in the language of the fairy tales there are archetypes which appeal to and shape, or which activate or silence the unconscious. Language's encoding power and the role of the binary oppositions in this context led the social scientists to develop a new perspective. In culture's attempts to consolidate itself, the fairy tales' significance cannot be denied but sometimes these archetypes might lead to harmful ends. These consolidated oppositions can lead to discrimination of the under-privileged groups or subjects with disability. That is, these fairy tales might render negative messages to the readers through these binary oppositions. Therefore, the teachers' attempts to decipher the working mechanisms of the binary oppositions and their pedagogical guidance to their students are very important. This research aims to evaluate awareness of the pre-service teachers at FLE Department, METU, regarding the significance of binary oppositions. For this end, they were asked 11 survey questions around 4 research questions given below:

1. Are the pre-service teachers aware of normative encoding features of the binary oppositions in the fairy tales?
2. To what extent can the binary oppositions in the given fairy tale determine the symbiosis between children and culture they were born into, according to the pre-service teachers?
3. How do the pre-service teachers evaluate the archetypal elements in the given fairy tale?
4. Which pedagogical outcomes do the pre-service teachers reveal through their process of the conceptualisation of binary oppositions?

During the survey, the pre-service teachers usually managed to decipher the operating mechanisms of the binary oppositions. To illustrate, to the questions about the binary oppositions regarding gender, they stated that women characters are affiliated more with beauty, passivity and submissiveness while male characters are given more active roles and are affiliated with power and active positions. Some of the participants said that the fairy tale encodes the traditional gender roles in children acting as a mouthpiece of the patriarchal discourse. They stated that the fairy tale proceeds through the ground of hierarchy between women and men attracting the attention to the point that the fairy tale emphasizes the beauty of women. Most of them could decipher the oppositions between the identity markers successfully. Majority of the pre-service teachers responded to the fairy tale being aware of the resonances embodied by the colours. Against the background of these findings, we can conclude that a considerable number of pre-service teachers were aware of the encoding power of the binary oppositions in the given fairy tale and analysed the text accordingly. At the end of the paper,

there will be suggestions about the further studies on the pre-service teachers' awareness regarding binary oppositions.

Keywords: Binary Oppositions, Fairy Tale, Normative Patterns

1.GİRİŞ

Yirminci yüzyılın başından itibaren düşünürler ve sosyal bilimciler, dilin kodlayıcı potansiyeli hakkındaki farkındalıklarını değişik şekillerde yansıtmışlardır. Dilbilimci Saussure (1959) dil anlamı ve bireyi öncüller derken, Foucault (1970) ve Derrida (1998) her şeyin metinsel ve söylemsel olduğunu vurgular. Post-Freudyen Jacques Lacan (2006) ise, aslında bireyin dili değil dilin bireyi konuştuğunu vurgulayıp bütün kuramlarını bu çıkış noktası üzerine kurar ve “dil öznenen önce gelir” der (225, 231). Yirminci yüzyıldaki hem yapısalcı hem de postyapısalcı düşünce akımlarının dil üzerindeki vurguları ve ona ilk ya da ilksel (*originary*), her şeyi öncüleyen rolü vermeleri aynı zamanda bu yüzyıldaki düşünce akımlarında, dilbilimde, kadın çalışmalarında, postkolonyal çalışmalarda ve düşünsel gönderme noktalarında bir bükülmeye ve evrilmeye neden olurken pedagojik yaklaşımlarda da yeniliklere yol açmıştır. Yeni dil kuramlarında bahsedilen şey sadece iletişim kurmak için kullanılan araçsal dil değil daha rizomatik ve anlamın yayıldığı bir ağ ya da diskur şeklindedir. Ki bu diskur aynı zamanda güç ve bilgi arasındaki ilişkiyi belirleyip onu kurumsallaştırarak baskın ideolojinin kendini daha güçlü kurmasına da hizmet eder. Bu düşünürlere göre, dil hem gücün hem de onun diskurunun ve gerçeklik algısının oluşturulduğu ve bu doğrultuda bilgi üretildiği ontolojik bir var oluş alanı ya da uzamı gibidir. Bu uzam kendi “gerçek”ini de üretir ve kabul ettirir.

Dilin çalışma mekanizmalarına baktığımızda ise bütün tartışmaların, ikili zıtlıklar arasında kurulan hiyerarşiye götürdüğünü görürüz. Claude Levi Strauss (1981), ikili zıtlıklar anlamı oluşturur derken aslında bu noktayı vurgular (559). En temel ikili zıtlık ise, diskurun merkezindeki logos (bu merkez değişik yüzyıllarda epistemolojik yapının özelliğine göre değişik şekillerde dolmuştur) ile onun zıddı olan materyal dünya arasındadır. Dilsel anlamda ayrıştırıldığında ise bu imleyen ve imlenen arasındaki zıtlıktır. Logos ya da merkez neyle işgal edilirse edilsin, işgal eden şey diskuru düzenler, akışkan olan anlam mekanizmalarını stabilize eder ve şekil verir.

Postyapısalcı bir zeminde, imleyen ve imlenen arasındaki hiyerarşi aynı zamanda, normatif aygıtların kurumsallaşmasını da şekillendirir: temel zıtlığın etrafında/ devamında oluşan zıtlıklar da bu temel ikili zıtlığı ve onun düalist mantığını yansıtır ve çoğaltır. Bu bağlamda diskurun temel öğeleri olan ikili zıtlıklarda, “iyi” olarak normatif bir zemine yerleştirilen öğe ile onun dışladığı, ikinci plana ittiği, ötekileştirdiği öğe arasında bir hiyerarşi kurulum ve sistem bu hiyerarşiler üzerinden işler. Kültür ikili zıtlığın iyi ayağıyla özdeşken doğa onun ötekini temsil eder örneğin. Bu hiyerarşi doğrultusunda da, diğer ikili zıtlıklar da üretilir ve perçinlenir. (Bu bağlamda en sık görülen ikili zıtlıklar şunlardır: akıl/beden, düşünce/duygu, erkek/ kadın, güçlü/ güçsüz, hükmeden/ hükmedilen, güçlü/ zayıf, kahraman/ korkak, dost/düşman, güzel/çirkin, dürüst/ yalancı, cadı/güzel kadın, genç/yaşlı, yaşam/ölüm, kötü niyetli/ iyi niyetli, öfke/ bağışlayıcılık, doğrusal olan ve olmayan ...)

Fransız psikanalist Lacan (2006), öznelğin oluşmasında dönüm noktasını, konuşamayan bir süje olan bebeğin (*infant*) dile girdikten ve konumlandıktan sonra çocuğa dönüşmesi olarak alır. Bu süreci hem ataerkil sistemin bebeği kodlaması hem de dilsel kastrasyon olarak alır. Bu aynı zamanda insanlaştırıcı kastrasyondur. Süjenin bebeklikten çocuk varoluşsal alanına geçmesinde masalların rolü yadsınamaz çünkü masallar, insanlaştırıcı dilsel kastrasyonla eşgüdümlü gerçekleşen kültüre giriş (*acculturation*) sürecinin en önemli öğelerindendir. Çocuklar masallar üzerinden kültürün normatif kalıplarıyla tanışırlar ve onlar üzerinden kodlanırlar/ yapılandırılırlar.

Masallarda kültürün normatif değerleri sadece şu anı ilgilendiren ikili zıtlıklarla değil, arketipsel öğelerin çocukların bilinçdışına çıpılanmasıyla çocuklara kodlanır. Yani masallardaki ikili zıtlıkların etki gücü günlük yaşamda kullandığımız dildeki ya da anlatılardaki

ikili zıtlıklardan kat be kat fazladır çünkü masalların dilinde bilinçdışına hitap eden ve onu şekillendiren, bazen aktive edip bazen de sessizleştiren arketipler vardır. Dilin kodlayıcı gücü ve ikili zıtlıkların bu zemindeki rolü eğitimcilerin masallara yeni bir bakış geliştirmelerine neden olmuştur. Kültürün kendini pekiştirmesinde masalların yeri yadsınamaz. Ancak bazen de bu masallardaki ikili zıtlıkların pedagojik olarak sakıncalı sonuçlara götürebileceği bilinen bir durumdur. Perçinlenen bu zıtlıklar dezavantajlı bazı grupların/ bireylerin ötekileştirilmesine de hizmet edebilir. Kısaca bu masallar perçinledikleri ikili zıtlıklar üzerinden onları okuyan ya da dinleyen çocuklara olumsuz mesajlar da verebilir. Bu yüzden eğitimcilerin masallardaki ikili zıtlıkların işleyiş mekanizmalarını deşifre etmesi ve bu bağlamda pedagojik bir yönlendirme yapması çocukların psikolojik ve pedagojik gelişimleri açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, mezun olduktan sonra öğretmen olarak çalışmak üzere ODTÜ, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının masallardaki ikili zıtlıkların işlevsellikleri konusundaki farkındalıklarını mercek altına almak amaçlanmıştır. Bu proje ayrıca azımsanamayacak bir bölümü ilköğretim okullarında görev alacak olan öğretmen adaylarının çocuklara yabancı dil öğretimi derslerinde materyal olarak verecekleri ve gelecekteki öğrencilerine sınıflarında uygulayacakları masalları ve öyküleri daha iyi anlamlandırma ve masalları mezuniyetten önce yeniden hatırlama şansı tanımaktadır.

2.ALANYAZIN TARAMASI

Galagher (2010) anlatıların eğitimdeki öneminin yeterince anlaşılmadığını ve kuramsal olarak da hafife alındığını belirtir. Tatar (1999) da aynı şekilde, eğitimde masalların yeterince önemsenmediğinden bahseder. Westland (1993) da öğretmenlerin masallara karşı olan tutumunu değerlendirerek, onların çocukların kültüründeki temel işlevlerinin yeterince fark edilemediğini belirtir. Ancak anlatının özellikle masalların bireyin psikolojik gelişiminde önemi yadsınamaz. Booker (2004) insanların hem çocukluk hem de yetişkin dönemlerinde hikâye anlatma ihtiyacı hissettiğini belirtir. Bruner (1990) bizi çevreleyen dünyaya anlatılar çerçevesinde baktığımızı ve hem başkalarını hem de kendi hayatımızı bir anlatı gibi değerlendirdiğimizi belirtir. Parsons (2004), masallardaki kültürel mesajların çocuğun kimlik yapılanmasında özellikle toplumsal cinsiyetinin oluşmasındaki önemli rolünden bahseder. Gallagher (2010), Egan (1986), Nash (2016) ve Gudmundsdottir (1991) anlatıların eğitimdeki önemini vurgular ve geçmişin tortu birikimlerinin ve ortak anlamlarının, normatif kalıplarının masallar ve anlatı üzerinden şu ana taşındığını savunur. Nash (2016) masallar ve bilişsel gelişim arasındaki ilişkiyi Jung'un kuramlarına gönderme yaparak inceler. Nash, masallardaki ikili zıtlıkların kavramsal anlama kapasitesini artırdığını ve somuttan soyuta giden bir öğrenme yönteminde masalların çocukların "hayal gücü kapasitelerinin artırılmasında etkin bir şekilde" kullanılabileceğini savunur (2016: 145) ve hikâyelerin kültürel bir mikrokozmos olarak işlev gördüğünü ve çocukları dönüştürücü bir güce sahip olduğunu, onların dış gerçekliğe ve kültürdeki konumlarına olan tavırlarını olumlu yönde etkilediğini vurgular. Nash (2016), masallardaki ikili zıtlıkların kavramsal anlama kapasitesini artırdığını savunur. Rice (2000) masalların kabul gören toplumsal cinsiyet rollerinin çocuklar üzerinde yapılandırılmasında bir "metin" olduğunu savunur.

3.ARAŞTIRMA SORULARI

Mezun olduktan sonra öğretmen olarak çalışmak üzere ODTÜ, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının masallardaki ikili zıtlıkların işlevsellikleri konusundaki farkındalıklarını ölçme amaçlı 4 temel araştırma sorusu etrafında toplam 11 soru yöneltilmiştir.

5. Öğretmen adaylarının seçilmiş masaldaki ikili zıtlıkların normatif anlamda kodlayıcı özellikleri konusundaki farkındalıkları nedir?
6. Öğretmen adaylarına göre seçilmiş masaldaki ikili zıtlıklar, çocuklarla içine doğdukları kültür arasındaki bağın kurulmasında nasıl belirleyici olabilir?

7. Öğretmen adayları seçilmiş masaldaki arketipsel öğeleri nasıl değerlendirirler?
8. Öğretmen adaylarının seçilmiş masaldaki zıtlıkları kavramsallaştırma süreci hangi pedagojik doğurguları ortaya koymaktadır?

4.YÖNTEM

Bu çalışma daha sonraki uygulamalara temel teşkil edebilecek bir şekilde, öğretmen adaylarının masallardaki ikili zıtlıklar hakkındaki görüşlerini ve farkındalıklarını öğrenmek amacını gütmüştür. Projede, zaman kısıtlamasından dolayı bütün katılımcıların bildiğini düşündüğümüz, seçilmiş bir masalda, ODTÜ Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü öğrencilerinin ikili zıtlıklar konusundaki farkındalıkları yüz yüze görüşme yöntemiyle irdenlemiştir.

Çalışmanın örneklemini rastgele yöntemle seçilmiş ODTÜ Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü (40) öğrencisi oluşturmuştur. Çalışmanın verileri 20 kız 20 erkek öğretmen adayıyla yapılan yüz yüze görüşmelerle elde edilmiştir. Katılımcılara *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* masalında bulunan ikili zıtlıklar, kültürel kodlar ve arketipsel öğelerle ilgili toplam 11 soru yöneltilmiştir. Görüşmelerde yapılandırılmış görüşme soruları ile toplanan içerik, içerik analizine tabi tutulmuş ve öğretmen adaylarının anlatımlarındaki ikili zıtlıklar kodlanmıştır.

5.BULGULAR

“Masalda bahsedilen normatif değerlerle ilgili zıtlıklar nedir?” sorusuna katılımcıların verdiği yanıtlar genel olarak, cinsiyet rolleri, ahlaki değerler ve sosyal sınıflar bağlamındaki ikili zıtlıkları içermektedir. Ahlaki değerler çerçevesinde 11 katılımcı (6 erkek, 5 kadın) Pamuk Prenses ve Kraliçe arasında zıt bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir. Bu karakterlerle ilişkili olarak, 6 kadın ve 3 erkek olmak üzere toplam 9 katılımcı Pamuk Prenses’i saflık, Kraliçe’yi ise kötülük ile, 9 katılımcı (5 kadın, 4 erkek) Prenses’i sevgi, Kraliçe’yi nefret duyguları ile bağdaştırmıştır. Yine Pamuk Prenses ve Kraliçe karakterleri arasındaki zıtlık çerçevesinde hem ahlaki değerler, hem de cinsiyet rolleri bağlamında 5 kadın ve 1 erkek katılımcı iyi kadın/kötü kadın zıtlığının çizildiğini belirtmiştir. 6 kadın ve 1 erkek katılımcı kadın karakterlerden Kraliçe ve Pamuk Prenses’in annesi arasında da üvey anne/öz anne zıtlığının bulunduğunu belirtmiştir. 1 kadın ve 3 erkek katılımcı da Pamuk Prenses’in üvey annesi Kraliçe’nin kötülükleri yanında babası Kral’ın yokluğuna dikkat çekerek aktif ebeveyn/pasif ebeveyn zıtlığını tespit etmiştir. Bunun yanında, 4 erkek ve 2 kadın katılımcı estetik güzellik ve ahlaki değerler arasında zıt bir ilişki kurulduğunu ifade etmiştir.

Cinsiyet rolleri bağlamında toplam 10 katılımcı (6 erkek, 4 kadın) kadın ve erkek karakterler arasında zıt bir ilişki bulunduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda, 1 kadın katılımcı Pamuk Prenses ve Prens karakterleri arasında bir zıtlık bulunduğunu ifade etmiş, 3 katılımcı (2 kadın, 2 erkek) ise kurtarıcı Prens ve kurtarılan Prenses arasında bir zıtlık bulunduğunu belirtmiştir. 2 katılımcı (1 kadın, 1 erkek) evde çalışmak ve madende çalışmak eylemleri, 3 katılımcı da (2 kadın, 1 erkek) ev işi ve kas gerektiren işler arasında kadın/erkek zıtlığı ile bağlantılı olarak zıt bir ilişki kurulduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında 2 kadın katılımcı Pamuk Prenses ve Kraliçe karakterleri arasında uysal ve baskın ikili zıtlığı bulunduğunu belirtmiştir. Son olarak, 1 kadın katılımcı kadın ve erkek karakterler arasında dayanışma ve rekabet ikili zıtlığını tespit ettiğini dile getirmiştir.

Birinci soruya verilen yanıtlar, üçüncü grup sosyal rollerle ilgili ikili zıtlıkları içermektedir. Bu çerçevede 3 katılımcı (2 kadın, 1 erkek) işçi ve kraliyet sınıfı arasında zıt bir ilişki bulunduğunu belirtmiş, 3 kadın ve 1 erkek katılımcı ise Pamuk Prenses’in sarayda ve cücelerin yanındaki hayatı ile ilgili olarak tek eşlilik ve çok eşlilik zıtlığının bulunduğunu belirtmiştir. 3 katılımcı (2 erkek, 1 kadın) birinci soruya yanıt vermemiştir.

“Masalda bahsedilen cinsiyet rolleri ile ilgili zıtlıklar nelerdir?” sorusu ile ilgili olarak öncelikle 25 katılımcı (14 kadın, 11 erkek) kadın ve erkek karakterler arasında bir zıtlık bulunduğunu belirtmiştir. Bununla ilişkili olarak, 20 katılımcı (12 kadın, 8 erkek) ev işleri ve para kazandıran işlerin kadın ve erkek karakterlerle bağdaştırıldığını dile getirmiştir. 2 erkek katılımcı kadın karakterlerin güzellik, erkek karakterlerin ise zeka ile bağdaştırıldığını ifade etmiştir. 1 erkek katılımcı kadın karakterlerin duygu, erkek karakterlerin ise mantıkla bağdaştırıldıklarını dile getirmiştir. 1 kadın, 1 erkek katılımcı kadın karakterlerin rekabetçi, buna karşı erkek karakterlerin yardımsever olarak yansıtıldığını belirtmiştir. 1 kadın ve 4 erkek katılımcı Prens ve Pamuk Prenses karakterleri arasında zıtlık bulunduğunu belirtmiştir. 7 katılımcı (3 kadın, 4 erkek) kurtarıcı ve pasif, 3 katılımcı (2 kadın, 1 erkek) ise güçlü ve zayıf ikili zıtlıklarının bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, 1 erkek katılımcı aynı sınıftan olan iki karakter olmalarına rağmen Cadı (Kraliçe) ve Prens arasında, 2 kadın, 1 erkek katılımcı da Kraliçe ve Kral arasında zıtlık bulunduğunu dile getirmiştir.

Katılımcıların çoğu kadın ve erkek karakterlerin kendi aralarında da ikili zıtlıklar bulunduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, 2 kadın ve 1 erkek katılımcı Kraliçe ve Pamuk Prenses karakterleri arasında zıtlık bulunduğunu belirtmiştir. 2 kadın ve 2 erkek katılımcı bu karakterlerin baskın ve uysal özellikleri arasında zıtlık bulunduğunu belirtmiştir. Diğer yandan, 2 erkek katılımcı cüceler ve prens arasında da zıtlık bulunduğunu, 2 kadın, 2 erkek katılımcı da bu karakterlerin alt sınıf ve üst sınıf olarak birbirine zıt özellikler sergilediğini ifade etmiştir. 1 erkek katılımcı bu soruya yanıt vermemiştir.

“Masalda bahsedilen sosyal gruplarla ilgili zıtlıklar nelerdir?” sorusuna öncelikle 5 kadın ve 9 erkek katılımcı yaşam tarzları açısından cüceler ve kraliyet arasında zıtlık bulunduğunu belirtmiş, 3 kadın katılımcı bu zıtlığı lüks ve mütevazı yaşam süren gruplar olarak ifade etmiştir. 3 kadın, 6 erkek katılımcı ise masaldaki sosyal grupları saray (Kraliçe, Pamuk Prenses ve Prens) ve halk (cüceler, avcı ve çiftçiler) ikili zıtlığında sınıflandırmışlardır. 2 kadın ve 1 erkek katılımcı ise sosyal gruplar açısından en büyük zıtlığın cüceler ve insanlar arasında bulunduğunu söylemiştir. 1 erkek katılımcı ise kraliyet düzenine yakınlıkları açısından merkeze yakın (Kraliçe, Prens ve Avcı) ve merkeze uzak (Pamuk Prenses ve cüceler) konumlanan sosyal gruplar arasında zıtlık bulunduğunu belirtmiştir. 3 kadın ve 1 erkek katılımcı ise masalda saraylı karakterler ile cüceler, Avcı ve çiftçiler arasında zengin/fakir ikili zıtlığının bulunduğunu dile getirmiştir. 3 kadın, 2 erkek katılımcı Pamuk Prenses’in kraliyet ailesinden olması ve cücelerle beraber yaşamasına rağmen evden hiç ayrılmaması, cüceler için bir hizmetçi gibi çalışması açısından Pamuk Prenses ve çalışmak için her gün madenlere gitmeleri ve Pamuk Prenses’e iş buyurmaları açısından cüceler arasında da zıtlık bulunduğunu belirtmiştir. 3 kadın, 6 erkek katılımcı ise genel olarak saray ve halk arasında ikili zıtlık olduğunu söylemiştir. Bunun dışında, 1 kadın ve 3 erkek katılımcı Kraliçe ve Avcı arasında zıt bir ilişki bulunduğunu ifade etmiş, 6 kadın ve 4 erkek katılımcı ise bu karakterler arasındaki ilişkiyi yönetici/çalışan zıtlığı olarak belirlemiştir. 3 kadın katılımcının da Prens ve cüceler arasında Prens’in Pamuk Prenses’in tabutunu cücelerden hemen alabilecek kadar kendini baskın ve üstün görmesi açısından zıtlık bulunduğunu belirtmiştir.

Katılımcılar aynı sosyal gruptan olan karakterler arasında da zıtlıklar bulunduğunu dile getirmiştir. Bu çerçevede, 1 kadın ve 1 erkek katılımcı Pamuk Prenses ve Kraliçe arasında aynı sosyal sınıfa dâhil olmalarına rağmen Pamuk Prenses’in zor, Kraliçe’nin ise kolay bir yaşam sürmesi açısından zıtlık bulunduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında, 2 erkek katılımcı sosyal sınıflardan çok karakterlerin iyiler ve kötüler, 2 erkek katılımcı da güzel ve çirkin olarak ayrıldığını dile getirmiştir. Diğer yandan, 1 kadın katılımcı diğer karakterlerin sosyal statüsü değişmezken, Pamuk Prenses’in önce sarayda, sonra cücelerle ve en son Prens ile evlenerek yine sarayda yaşamaya başlamasına dikkat çekerek sabit sosyal statü ve değişken sosyal

statüye sahip karakterler arasında zıtlık bulunduğunu belirtmiştir. 2 kadın ve 2 erkek katılımcı bu soruya yanıt vermemiştir.

Katılımcıların masalda bahsedilen dezavantajlı gruplarla ilgili zıtlıkları saptaması istenen soruya, 9 erkek öğrenci ve 3 kadın öğrenci olmak üzere toplamda 12 kişi, cüceler ve kraliyet arasında bir eşitsizlik olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. 4 erkek öğrenciye göre, Kraliçe ve Avcı arasında dezavantajlı bir ilişki bulunmaktadır. 3 erkek ve 4 kadın öğrenciye göre, diğer insanlara kıyasla cüceler dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır. 8 kadın ve 4 erkek öğrenciden oluşan 12 kişilik bir başka büyük grup ise Pamuk Prenses ve Kraliçe arasındaki ilişki dinamiğini dezavantajlı olarak nitelendirmiştir. 1 kız öğrenci tehlike ve güven arasındaki zıtlıktan bahsetmiştir. 4 erkek ve 5 kadın öğrenciden oluşan 9 kişilik bir başka öğrenci grubuna göre ise çalışmak zorunda olanlarla, kraliyet ailesine mensup olup çalışmak zorunda olmayanlar arasında bir zıtlık bulunmaktadır. 3 öğrencilik küçük bir grup mazlumlar ve zalimler arasındaki duruma dikkat çekmiştir. 3 kadın ve 5 erkek öğrenciye göre, sosyal sınıflar arasında yoksul ve zengin olmak üzere bir zıtlık bulunmaktadır. 1 erkek öğrenci, cücelerin kısa boylarının kendilerini dezavantajlı bir konuma soktuğundan bahsetmiş ve uzunluk-kısalık ikiliğinden bahsetmiştir. Bir öğrenci Pamuk Prenses ve cüceler arasındaki ve kurnazlıkla masumiyet arasındaki zıtlığa değinirken, üç öğrenci bu soruya cevap vermemiştir.

Masalda bahsedilen ahlaki değerlerle ilgili zıtlıkların sorulduğu beşinci sorunun yanıtlarında, öğrencilerin büyük bir kısmı (8 kadın ve 11 erkek öğrenci ile toplamda 19 kişi) koruma ve yok etme dürtüleri arasındaki zıtlığa dikkat çekmiş ve aslında sorumluluğu altındaki üvey kızını korumakla yükümlü olan Kraliçe'nin Pamuk Prenses'e zarar vermek istemesini ahlaksızlık olarak değerlendirmiştir. Benzer bir şekilde 7 kadın ve 4 erkek öğrenci de kıskançlık ve koruma arasındaki ahlaki çelişkiye değinmişlerdir. Toplamda 9 öğrenci çıkarıcılık ve yardımseverlik arasındaki karşıtlıktan bahsederken, 10 öğrenci de iyilik ve kötülük arasındaki zıtlığa değinmiştir. 3 kadın ve 1 erkek öğrenciden oluşan 4 kişilik küçük bir grup, Pamuk Prenses'in pasif babasına karşı aktif bir şekilde prensese zarar vermeye çalışan Kraliçe arasındaki zıtlığa dikkat çekmiştir. 5 öğrenciye göre Kraliçe ve cüceler, ahlaki değerleri açısından bir zıtlık içinde bulunmaktadır. Yine 6 öğrenciye göre, Kraliçe ve Pamuk Prenses arasında temsil ettikleri ahlaki değerler açısından bir zıtlık bulunmaktadır. 1 kadın öğrenciye göre fiziksel güzellik ve emek arasında bir zıtlık bulunmaktadır.

Masaldaki mekânlarla ilgili zıtlıkların sorulduğu altıncı soruda, öğrencilerin büyük bir kısmı saray ve orman arasındaki zıtlığa dikkat çekmiştir. Bu tespiti yapan 17 öğrencinin 10 tanesi kadın, 7 tanesi de erkektir. Öğrencilerin ifade ettiği zıtlıklardan bir diğeri de lüks saray ortamına karşı sadelikle özdeşleştirilen cücelerin kulübesidir. Toplamda 8 öğrenci, cevaplarında lüks ve sadelik arasındaki zıtlığa değinmiştir. 3 kadın ve 2 erkek öğrenci mekânları tehlikeli ya da güvenli olmaları şeklinde değerlendirirken, 2 kadın öğrenci tepede ya da alçakta olmasına değinmiş, 3 öğrenci de mekânları kasvetli ya da huzurlu olarak nitelendirmiştir. 1 kadın ve 1 erkek öğrenci çatışma ve uyum arasındaki zıtlıktan bahsederken, 1 erkek öğrenci kulübe ve tabutu karşılaştırmış, bir başka erkek öğrenci de hayatı ve ölümü simgeleyen mekânlar arasındaki zıtlıktan bahsetmiştir. Benzer bir şekilde 2 erkek öğrenci saray ve tabutu karşılaştırmıştır. 9 kadın ve 1 erkek öğrenciden oluşan 10 kişilik bir grup mekânları boyutlarına göre kıyaslamış ve büyüklük ve küçüklük zıtlığı üzerinde durmuştur. Son olarak 2 erkek öğrenci, mekânları uzak ve yakın olmalarına göre değerlendirmiş ve 1 öğrenci soruya cevap vermemiştir.

Masalda bahsedilen yiyeceklerle ilgili zıtlıkların sorulduğu yedinci soruya cevap veren öğrencilerden 2 tanesi besleyici ve zehirli yiyeceklerden bahsederken, öğrencilerin 17'sinden oluşan büyük bir kesim, özellikle elmaya yoğunlaşarak elmanın bir tarafının zehirli, bir tarafının zehirsiz olmasından bahsetmiştir. Benzer bir şekilde elmayı değerlendiren 18 kişilik bir öğrenci grubuysa, elmanın içindeki iki rengin, kırmızı ve beyazın, oluşturduğu zıtlığa değinmişlerdir. Soruya sınıfsal bir cevap veren öğrencilerden 4'ü, cücelerin ve Kraliçe'nin

yiyecekleri arasındaki zıtlıktan bahsetmiş, 3 öğrenci yiyecekleri azlık ve çokluk kavramlarıyla değerlendirmişlerdir. 5 öğrenciye göre, kraliyet sınıfı et yerken, çalışan kesim sebze yemektir. 4 öğrenci yiyecekleri hayat ve ölüm kelimeleriyle bağdaştırırken, 2 öğrenci de yiyecekleri hayat veren ve hayat alan diye iki sınıfa bölmüştür. 4 öğrenci, yiyeceklerin çeşitli ya da az olması hakkında yorum yaparken, 2 öğrenci de yiyeceklerin büyüklük ve küçüklükleri ile ilgili cevap vermiştir. 4 öğrenci, soruya cevap vermemiştir.

Masalda bahsedilen giyim kuşamla ilgili zıtlıkların sorulduğu sekizinci soruda, öğrencilerden 1 kadın ve 2 erkek öğrenci Prenses'in ve Kraliçe'nin giysileri arasındaki zıtlığa değinmiştir. 4 kadın ve 1 erkek öğrenciden oluşan 5 kişilik bir grup, giysileri kaliteli ve kalitesiz olarak 2 gruba ayırmıştır. Öğrencilerin bulunduğu bir diğer zıtlık da süslü ve sade giysiler arasında bulunmaktadır ve toplamda 10 öğrenci bu şekilde yorum yapmıştır. 4 öğrenci giysilerin temiz ve pis olarak gruplanabileceğini söylerken, 6 öğrenci saray mensupları ve köylülerin giysileri arasındaki zıtlığa dikkat çekmiştir. 3 öğrenci açık ve koyu renkli giysiler arasındaki zıtlıktan bahsetmiştir. 2 kadın ve 2 erkek öğrenci için, cüceler ve diğer insanların giysileri arasında büyük-küçük ilişkisi önemli bir zıtlıktır. 2 öğrenci prensin ve cücelerin giysileri arasındaki farka dikkat çekerken, 3 öğrenciyse Kraliçe'nin çok sayıda farklı giysi giymesine rağmen diğer bazı kişilerin tek giysiye sahip olmasına değinmiştir. Yine kraliçenin kimlik değiştirmek amacıyla kıyafet değiştirmesine yoğunlaşan 9 öğrenci, kimliği ve niyeti gösteren ve saklayan giysiler arasındaki farktan bahsetmiştir. 5 öğrenci için alt ve üst sınıfın giysileri arasında bir zıtlık bulunurken, sadece 1 öğrenci kadın ve erkek karakterlerin giyim kuşamları arasındaki farka değinmiştir. Bu soruya 7 öğrenci cevap vermemiştir.

“Masalda bahsedilen renklerle ilgili ikili zıtlıklar hangileridir?” soruna 14 kadın ve 16 erkek olmak üzere toplamda 30 katılımcı kırmızı ve beyaz renklerinin arasındaki zıtlığa dikkat çekmiştir. Kırmızı ve beyaz renklerinin farklı rezonansları doğrultusunda ise, katılımcılar diğer ikili zıtlıklara vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, katılımcılardan 6'sı kadın ve 1'i erkek olmak üzere 7'si, kırmızının kötülüğü çağrıştırırken beyazın masumiyeti çağrıştırdığını belirterek, masaldaki masumiyet ve kötülük zıtlığına dikkat çekerken, 1 kadın katılımcı ise masaldaki kırmızı rengi günahla bağdaştırdığını belirterek masumiyet ve yasak zıtlığının altını çizmiştir. Benzer şekilde, katılımcıların 2'si kız 1'i ise erkek olmak üzere toplamda 3'ü, kırmızı ve beyaz renklerin iyilik ve kötülük ikili zıtlığını doğurduğunu ifade etmiştir.

Toplamda 40 kişi olan katılımcılar en fazla oranla ‘kırmızı ve beyaz’ ikili zıtlığına değinirken, katılımcılar ikinci olarak en fazla oranla ‘beyaz ve siyah’ ikili zıtlığına değinmişlerdir: 13'ü kadın ve 8'i erkek olmak üzere toplamda 21 katılımcı masaldaki Pamuk Prenses karakterinin fiziksel betimlemesinden yola çıkarak beyaz ve siyahın birbiri ile çelişki oluşturduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar bu doğrultuda, Pamuk Prenses'in bembeyaz teninin temizliği yansıttığını belirtirken, simsiyah tasvir edilen saçlarının ise ölümü yankıladığını söylemiştir. Bu bağlamda, katılımcılardan, 2'si kız 3'ü erkek olmak üzere 5'i ölüm ve hayat ikili zıtlığına değinirken, 1'i kız olmak üzere 2 katılımcı da beyaz ve siyah renklerinin saflık ve ölüm zıtlığını oluşturduğunu belirtmiştir.

“Masalda bahsedilen renklerle ilgili ikili zıtlıklar hangileridir?” sorusuna 2 kadın katılımcı renklerin sosyal hiyerarşileri gösterdiğine dikkat çekmiştir. Yedi cücelerin alt sosyal statüye ait olmaları nedeni ile soluk renkleri tercih ederken, masaldaki Kraliçe ya da Prens gibi kraliyet sınıfını temsil eden bireylerin ise gösterişli ve parlak renklerdeki giysileri tercih ettiklerini söylemişlerdir. Bu bağlamda, masaldaki sosyal hiyerarşinin renkler kapsamında ima edildiğini savunarak, ışıltılı ve soluk ikili zıtlığına vurgu yapmışlardır.

40 katılımcıdan 1'i kadın 5'i erkek olmak üzere toplamda 6'sı ise Pamuk Prenses'in betimlemesinde teninin beyazlığının çok fazla yüceltildiğini savunarak, masalda ırkçı bir tonun hüküm sürdüğünü ifade etmiştir. Bu bağlamda, beyaz tenin siyah tenden üstün tutulduğunu belirterek, masalda beyaz ten ve siyah ten arasında ikili zıtlık kurulduğunu söylemişlerdir. 1

erkek katılımcı bu soruya cevap vermek istemezken, 40 kişiden yalnızca 1 kadın katılımcı Pamuk Prenses'in öldüğünde koyulduğu cam tabuta dikkat çekerek, şeffaf ve mat ikili zıtlığına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, şeffaf bir haznenin içinde sergilenen ölü bir kadının nasıl obje konumuna indirgenildiğini ima eden katılımcı, toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki hiyerarşilere de gönderimde bulunmuştur.

“Masal çocuklara hangi kültürel kodları mesaj olarak iletmektedir?” sorusuna katılımcılardan 8'i kadın 8'i erkek olmak üzere toplamda 16'sı masalın 'masumlar/ iyiler hep kazanır' mesajını ilettiğini belirtmiştir. Aynı bağlamda, 1'i kadın 1'i erkek olmak üzere 2 katılımcı masalda 'şefkat, yardımseverlik ve saflık iyidir' mesajının verildiğini ifade ederken, 1'i kadın 5'i erkek olmak üzere 6 katılımcı 'ne ekersen onu biçersen' mesajının verildiğini söyleyerek, kötülerin cezalandırılacağını iyilerin ise ödüllendirileceğini belirtmiştir. Katılımcılardan bir kısmı ise masalın ataerkil diskurun sözcülüğünü üstelenerek, toplumsal cinsiyet rollerini çocuklara aşılacağını söylemiştir. Bu bağlamda masalda erkeklerin kadınlardan üstün tutulduğunu belirten katılımcılardan 4'ü kız 2'si erkek olmak üzere 6'sı, masalın 'erkekler kadınları kurtarır' mesajını verdiğini ifade ederken, 3'ü kadın 1'i erkek olan 3 katılımcı ise masalda 'kadın objeleştiriliyor' demiştir. Benzer şekilde Pamuk Prensesin edilgen konumuna vurgu yapan 3 kadın katılımcı masalın 'sorgulamayın, iyi olun, prens sizi kurtarır' mesajını ilettiğini belirtmiştir. Ayrıca, 4'ü kadın 7'si erkek 11 katılımcı, yedi cücelerin Pamuk Prenses'e yalnızca onların domestik sorumlulukları yerine getirmesi karşılığında yardımcı olduklarını öne sürerek, masalda 'kadınlar evde kalmalıdır' mesajının verildiğini belirtmiştir. 1 kadın katılımcı ise masalın 'erkekler çalışmalı' mesajını ilettiğini söylerken, 2 erkek katılımcı da masalın 'erkekler egemendir' kültürel kodunu mesaj olarak verdiğini ifade etmiştir.

Masalın büyük oranda kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik zeminde ilerlediğini ifade eden anket katılımcıları, masalın kadınların fiziksel güzelliğine vurgu yaptığına dikkat çekmiştir: katılımcılardan 2 kadın öğrenci masalın 'güzellik ve aşk arasında ilişki vardır' mesajını empoze ettiğini ifade ederken, 1 kadın katılımcı ise masalı okuduktan sonra 'kadınlarda fiziksel güzellik zekâdan daha önemlidir' şeklinde bir mesaja ulaştığını söylemiştir. Öte yandan, katılımcılardan 1 kadın katılımcı masalda 'saf olmanın her zaman iyi olmadığı' mesajının verildiğini belirtirken, 3'ü kadın 5'i erkek 8 katılımcı masalın 'yabancılara güvenmemeyi' aşılacağını ifade etmiştir. Benzer şekilde, 1'i kadın 2'si erkek 3 katılımcı da masalın çocuklara 'tanımadıklarımızdan yemek almamalıyız' mesajını kodladığını belirtmiştir. Katılımcılardan 3'ü kadın 1'i erkek olmak üzere 4'ü masalın 'kıskançlık kötüdür' mesajını verdiğini belirtirken, 3 erkek ise masalda 'kibir ve bencillik kötüdür' mesajının kültürel kod olarak çocuklara verilmek istendiğini söylemiştir. Bu doğrultuda, Kraliçe'nin Pamuk Prenses'e yaptığı kötülükleri onun üvey annesi olmasına bağlayan katılımcılar masalın 'üvey anneler kötüdür' mesajını verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Kraliçe'nin masalın sonunda yaptığı kötülüklerden dolayı cezalandırılırken Pamuk Prenses'in ise evlilik ile taçlandırılmasından yola çıkan 1 kız katılımcı ise masalın 'kadınlar saf olmalıdır' mesajını verdiğini söylemiştir. Bu doğrultuda, Pamuk Prenses karakteri temsilindeki kadının saflığı toplumda yüceltilirken, Kraliçe'nin temsil ettiği, güzelliği ile değil zekâsı ile ön plana çıkan kadın ise kötü olarak adlandırılarak toplumca cezalandırılmaktadır.

Bütün katılımcılar soruya cevap verirken, katılımcılardan 1 erkek katılımcı, Pamuk Prenses'in beyaz tene sahip oluşunun bir ayrıcalık ve güzellik göstergesi olarak kılındığını ifade ederek, masalın 'beyaz olan en güzeldir' mesajını verdiğini ifade etmiştir.

“Masalda geçen ikili zıtlıkların hangileri arketipsel öğelere işaret eder?” sorusuna katılımcılardan 4'ü erkek 1'i kadın olmak üzere 5 kişi masalda 'kötü üvey anne' arketipinin yer aldığını ifade etmiştir. Bu kapsamda, 2'si erkek 1'i kadın 3 katılımcı masalda 'siyah giysili cadı' arketipsel figürünün dikkatlerini çektiğini söylemiştir. Ayrıca, katılımcılardan 3'ü erkek 2'si kadın olmak üzere 5'i Kraliçe karakteri ile 'yaşlı kötü kadın' arketipsel öğesine işaret

edildiğini ifade etmiştir. Masalın Kraliçe'yi hep kötü olarak gösterdiğini ifade eden 4'ü kadın 2'si erkek 6 katılımcı ise 'tek yönlü kötü kadın' arketipine dikkat çekmiştir. Katılımcılardan 3'ü kadın 1'i erkek olmak üzere 4 kişi masalda 'kadın ve erkek' ikili zıtlığı etrafında arketipsel öğelerin şekillendiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, 3'ü erkek 1'i kadın 4 katılımcı masalda 'iyi, saf Prenses' arketipsel figürüne yer verildiğini söylerken, 7'si kadın 1'i erkek 8 kişi ise masaldaki 'saf, masum iyi kadın' figürüne vurgu yapmıştır. Benzer şekilde, 4'ü erkek 1'i kadın 5 katılımcı masalda 'kurtarıcı Prens' arketipinin yer aldığını söylerken, 2 erkek katılımcı ise masaldaki 'beyaz atlı Prens' arketipinin altını çizmiştir.

Katılımcıların büyük bir oranı masaldaki üvey annenin aktif bir konum üstlenirken, babanın hiçbir şekilde masalda aktif bir konum üstlenmeyip, kızını kurtarmak için hiçbir şey yapmamasına şaşırıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu kapsamda, 1'i erkek 1'i kız olmak üzere 2 katılımcı, normatif değerlere göre otoriteyi temsil etmesi beklenen 'otoriter baba' arketipinin masalda 'pasif baba figürü' ile yer değiştirdiğini belirtmiştir. Öte yandan, katılımcılardan 2'si erkek 2'si kadın olmak üzere 4'ü 'kraliyet ve işçi sınıfına vurgu yaparak, masaldaki sosyal hiyerarşileri de arketipsel öğeler kapsamında değerlendirmiştir. 2 erkek katılımcı, cücelerin fiziksel boyutunun onları güvenilir ya da cinsel bağlamda etkisiz kıldığını ima ederek masalın 'zararsız cüceler' arketipsel öğesine vurgu yaptığını ifade etmiştir. 2'si kadın 1'i erkek olmak üzere 3 katılımcı masalda 'renklerin karakterleri' ile ilgili arketipsel öğelerin yer aldığını söylerken, 1 kadın katılımcı da arketipsel öğe olarak 'elma' figürüne dikkat çekmiştir. Katılımcılardan 1 kadın öğrenci arketipsel öğe olarak 'güzel ve çirkine karar veren bir ayna' figürüne vurgu yapmıştır. Katılımcılardan 6'sı erkek 3'ü kadın olmak üzere 9 kişi ise bu soruyu yanıtızsız bırakmıştır.

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğretmen adayları kendilerine verilen masaldaki ikili zıtlıkların çalışma mekanizmalarını genelde deşifre etmeyi başarmışlardır. Örneğin, toplumsal cinsiyet üzerine olan ikili zıtlıklar üzerine olan sorularda, kadın kahramanların daha çok güzellik, pasiflik ve edilgenlikle ilişkilendirilirken erkek kahramanlara daha aktif bir rol verildiğini ve onların daha çok güç ve etken bir konumla ilişkilendirildiğini belirtmişlerdir. Katılımcılardan bir kısmı ise masalın ataerkil diskurun sözcülüğünü üstelenerek, toplumsal cinsiyet rollerini çocuklara aşladığını söylemiştir. Masalın büyük oranda kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik zeminde ilerlediğini ifade eden anket katılımcıları, masalın kadınların fiziksel güzelliğine vurgu yaptığını dikkat çekmiştir. Kişilik belirteçleri arasındaki zıtlıkları da genelde başarılı bir şekilde deşifre edebilmişlerdir. Öğretmen adaylarının önemli bir bölümü renklerin içinde barındırdığı çağrışımların farkında olarak metne tepki vermiştir. Aynı şekilde kahramanlardan birinin teninin beyazlığının çok fazla yüceltildiğini savunarak, masalda ırkçı bir tonun hüküm sürdüğü ifade edilmiştir. Bu bağlamda, beyaz tenin siyah tenden üstün tutulduğunu belirterek, masalda beyaz ten ve siyah ten arasında ikili zıtlık kurulduğu söylenmiştir. Bu tekil verilerden yola çıkarak diyebiliriz ki, ODTÜ FLE Bölümündeki öğretmen adaylarının büyük bir bölümü kendilerine verilen masaldaki ikili zıtlıkların kodlayıcı rolünün farkındadırlar ve bu doğrultuda çözümlemeler yapabilmişlerdir. Ancak bu çalışma, bu bağlamda yapılan çalışmaların azlığından dolayı henüz başlangıç düzeyinde kalabilmiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalar, bu çalışmayı temel alarak, genel geçer ikili zıtlıkların ötesindeki ikili zıtlıkların farkındalığı üzerine yoğunlaşmalıdır. Öte yandan bu zıtlıkların kodlayıcı rolü üzerine katılımcılara çalışma sonrası bir çalıştay düzenlenmesi onların farkındalıklarını artırma konusunda daha da pekiştirici olabilir. Bundan sonraki çalışmalarda bakılacak diğer bir nokta da kadın ve erkek katılımcıların yanıtları arasındaki farklar ve örtüşmeler, ve bunların olası nedenleri olabilir.

KAYNAKÇA

- Brooker, C. (2004). *The seven basic plots: Why we tell stories*. New York, NY: Continuum.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning and the culture of education*. Massachusetts, MA: Harvard University Press.
- Derrida, J. (1989). *Of grammatology*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Egan, K. (1989). *Teaching as storytelling: An alternative approach to teaching and curriculum in the elementary school*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1970). *The order of things: An archeology of the human sciences*. London: Tavistock.
- Galagher, K. M. (2010). *In search of a theoretical basis for storytelling in education research: Story as method*. Canada: Routledge.
- Gottschall, J. (2012). *The storytelling animal: How stories make us human*. New York, NY: Mariner Books.
- Gudmundsdottir, S. (1995). The narrative nature of pedagogical content knowledge. In H. McEwan & K. Egan (Eds.), *Perspectives on narrative and teaching* (pp. 24-38). New York, NY: Teachers College Press.
- Lacan, J. (2006). *Écrits: The first complete edition in English*. (B. Fink, Trans.). New York, NY: W.W. Norton.
- Nash, C. (2016). Investigating binary opposites in a Waldof classroom. *Research on Steiner Education*, 7(1), 144-163. Retrieved from <http://www.rosejournal.com/index.php/rose/article/view/340/324>
- Rice, P. S. (2000). Gendered readings of a traditional "feminist" folktale by sixth grade boys and girls. *Journal of Literacy Research*, 32(2), 211-236. doi:<https://doi.org/10.1080/10862960009548074>
- Parsons, L. T. (2004). Ella evolving: Cinderella stories and the construction of gender appropriate behavior. *Children's Literature in Education*, 35(2), 135-154. doi:<https://doi.org/10.1023/B:CLID.0000030223.88357.e8>
- Saussure, F. (1959). *Course in general linguistics*. (C. B. Sechehaye, Ed., & W. Baskin, Trans.) New York, NY: Philosophical Lib.
- Strauss, C. L. (1981). *The naked man, introduction to a science of mythology*, vol 4. New York, NY: Harper and Row.
- Stohler, S. J. (1987). The mythic world of childhood. *Children's Literature Association Quarterly*, 12(1), 28-32. doi:<http://doi.org/10.1353/chq.0.0262>
- Tatar, M. (1999). *The classic fairy tales*. New York, NY: W. W. Norton.
- Westland, E. (1993). Cinderella in the classroom: Children's responses to gender rules in fairy tales. *Gender and Education*, 5(3), 237-249. doi:<https://doi.org/10.1080/0954025930050301>

TÜRK BORÇLAR KANUNU'NDA YER ALAN ÜRÜN KİRASI HÜKÜMLERİNİN, RÖDOVANS SÖZLEŞMELERİ'NE UYGULANILIRLIĞI

Dr. Remzi Demir

Ankara Batı Cumhuriyet Savcısı

ÖZET

Rödovans sözleşmesi, hak sahibi tarafından, maden ruhsat sahalarının işletme hakkının özü kendisinde kalması koşuluyla, taraflar arasında imzalanacak bir sözleşme ile gerçek veya tüzel bir kişiye, bir süreliğine özgülenmesidir. Sözleşme kapsamına göre, maden ocağının işletilmesini üstlenen özel veya tüzel kişi, maden ruhsat sahibine, ürettiği her bir ton maden için önceden ödemeyi taahhüt ettiği meblağ kadar bir ücret öder. Rödovans, herhangi bir şekilde tâbi olmayan, tam iki tarafa borç yükleyen, isimsiz, karma bir sözleşmedir. Rödovans sözleşmesi ile ilgili olarak Maden Kanunu ya da Türk Borçlar Kanunu'nda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Rödovans sözleşmesi'nin hukuki dayanağı, 21.09.2017 tarih ve 30187 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Maden Yönetmeliği'dir. Bu yönetmelik ile 06.11.2010 tarih ve 27751 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Madencilik Faaliyetleri Uygulama Yönetmeliği" yürürlükten kaldırılmıştır.

Maden Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 22. maddesi gereğince, kamu kurum ve kuruluşları ile iştirakleri hariç olmak üzere yer altı kömür işletmelerinde maden ruhsat sahiplerinin, ruhsat sahalarının bir kısmında veya tamamında üçüncü kişiler ile üretim faaliyetlerine yönelik rödovans sözleşmesi yapması yasaklanmıştır. Bu yasağa uyulmaması durumunda ise, rödovans sözleşmesi ile yapılan madencilik faaliyetleri durdurulacaktır.

Sözleşmenin taraflarının hak ve yükümlülüklerine ilişkin, Maden Kanunu'nda bir hüküm bulunmamaktadır. Öğretide ve Yargıtay kararlarında, rödovans sözleşmesine, Türk Borçlar Kanunu'nun m. 357-365 arasında düzenlenen ürün kirasına ilişkin hükümlerinin veya İş Kanunu'nun m. 2 hükmünde tanımlanan asıl işveren - alt işveren hükümlerinin uygulanması gerektiği benimsenmiştir. Rödovansçı, sözleşmede kararlaştırılan rödovans bedelini ruhsat sahibine ödemekle yükümlüdür. Rödovans bedelinin ödenmemesi halinde, maden ruhsat sahibi, rödovans bedelini ödemesi için rödovansçıya ihtar çekerek 60 günlük ödeme süresi vermelidir. Kısaltılmayan bu ödeme süresi içinde, rödovansçı rödovans bedelini ödemezse, ruhsat sahibi, sözleşmeyi temerrüt sebebiyle feshedebilir. Ürün kirası hükümlerine tabi olan rödovans sözleşmesi, beş yıllık zamanaşımına tabidir. Ulusal servet olan madenlerin rödovans sözleşmesi ile işletilmesine dair yasal bir düzenlemenin bulunmaması eleştiriye açıktır. Bu nedenle, rödovans sözleşmesinin kanun hükmüyle düzenlenmesinde fayda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rödovans, Rödovansçı, Maden Arama Hakkı, Maden İşletme Hakkı, Ürün Kirası

ABSTRACT

A redevens agreement is the contractual agreement between the parties to a real or legal person for a period of time, provided that the right holder retains the essence of the operation rights of the mining license areas. Under the scope of the contract, the natural or legal person undertaking the operation of the mine shall pay the mine license holder a fee as much as he has committed to pay in advance for each ton of mine produced. A royalty is an unnamed, mixed contract that is not subject to any form, which imposes a debt on two parties. There is no provision in the Mining Law or the Turkish Code of Obligations regarding the royalty agreement. The legal basis of the royalty agreement is the Mining Regulation published in the Official Gazette dated 21.09.2017 and numbered 30187. With this regulation, the Application

Regulation on the Application of Mining Activities an published in the Official Gazette dated 06.11.2010 and numbered 27751 was abolished.

As per Article 22 of the Law on Amendments to the Mining Law and Certain Laws, mining license holders are prohibited from making royalty agreements with third parties for production activities in some or all of the license areas, except for public institutions and organizations and their subsidiaries. In case of non-compliance with this prohibition, mining activities made with royalty agreement will be stopped.

There is no provision in the Mining Law regarding the rights and obligations of the parties to the contract. In doctrine and Supreme Court decisions, royalty agreement, the Turkish Code of Obligations m. 357-365 of the provisions of the product lease or the Labor Law m. 2, the principal employer - subcontractor provisions defined in Article 2 should be applied. The royalty client is obliged to pay the royalty fee agreed to in the contract to the licensee. If the royalty fee is not paid, the mine license holder must give a royalty fee to the royalty client for 60 days to pay the royalty fee. If the royalty does not pay the royalty fee within this unexpanded payment period, the licensee may terminate the contract due to default. The royalty agreement subject to the provisions of the product lease is subject to a five-year statute of limitations. It is open to criticism that there is no legal regulation for the operation of the national wealth mines with royalty agreement. Therefore, it is useful to regulate the redeveance agreement by law.

Keywords: Redeveance (royalty), Party of Redeveance Contract, Mining Claim, Mine Search Right, Usufructuary Lease

I. GENEL OLARAK

Madenler, yer kabuğunda türlü iç veya dış doğal etkenlerle oluşan ve ekonomik bir değere sahip olan doğal kaynaklardır. Ülkeler, maden kavramının kapsamının saptanmasında örnekseyici ya da sınırlayıcı sayma yollarından birisini seçmekte serbesttir. Türk Maden Mevzuatı'nda sınırlayıcı sayım metodu benimsenmiştir. 3213 sayılı Maden Kanunu'nun m. 2 hükmünde madenler beş gruba ayrılmıştır. Ancak, 5177 sayılı Kanun ile mezkur maddede yer almayan bir maden grubunun saptanmasına dair esas ve usullerin ayrı bir yönetmelikle düzenleneceğinin öngörülmesi ile maden kavramının kapsamının belirlenmesinde sınırlayıcı sayım yönteminden vazgeçildiği isabetle belirtilmiştir.¹

Anayasa'nın m. 168 hükmünde, tabii servetler ile kaynakların aranması ve işletilmesi kurala bağlanmıştır. Bu maddeye göre; " *Tabii servetler ve kaynaklar Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Devlet bu hakkını belli bir süre için, gerçek ve tüzelkişilere devredebilir. Hangi tabii servet ve kaynağın arama ve işletmesinin, Devletin gerçek ve tüzelkişilerle ortak olarak veya doğrudan gerçek ve tüzelkişiler eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır. Bu durumda gerçek ve tüzelkişilerin uyması gereken şartlar ve Devletçe yapılacak gözetim, denetim usul ve esasları ve müeyyideler kanunda gösterilir.*" Böylelikle, madencilik faaliyetleri kaynağın aranması, kaynağın işletilmesi veya kaynak üzerinde buluculuk tesisi için yetkilendirilmek elzemdir. Devletin hüküm ve tasarruf altına aldığı faaliyetin öznesi maden kaynağı olup, kaynağın işletilmesi hakkı devlete aittir.² Madenler üzerindeki devletin hüküm ve tasarruf hakkı

¹ÇEVİKÇELİK, Muradiye: Maden İşletme ve Rödovals Sözleşmeleri, Seçkin, Ankara 2017, s. 15; TOPALOĞLU, Mustafa: Maden Hukuku, Karahan Kitapevi, Adana 2011, s.13; UYUMAZ, Alper / GÜNGÖR, Fatma: "Rödovals Sözleşmesi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 19, S. 4, 2015, s. 148; ÇİTİL, Bünyamin: Tüm Yönleriyle Maden Hukuku, Seçkin, Ankara 2018, s. 228; ERDOĞAN, Kemal: " Maden Hakkını Devir Sözleşmesi ile Rödovals Sözleşmesi Arasındaki Ayırım" Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 22, S. 1, Ocak 2018, s. 98.

²GÜNAY, Ömer: Maden Hukuku, Seçkin, Ankara 2015, s. 85; EREKMEKÇİ, Müge / SÜLEYMANOĞLU, Gizem: Rödovals Sözleşmesi, İstanbul Barosu Dergisi, C. 90, S. 1, 2016, s. 134; ERDOĞAN, Kemal:

sebebiyle, Devlet bu madenleri, bu konuda kurulmuş ihtisas sahibi kuruluşlar eliyle işletebileceği gibi imtiyaz, ruhsat ya da üretim izni gibi hakların devri yoluyla madenleri özel kişilere de işlettirebilir. Devletin bu hakkı, madenin çıkarılması ve işletme ruhsatı sona erene dek, hatta yeniden ruhsatlandırılması halinde bile sürecektir.³

Malvarlığı kapsamında bulunan maden hakkının devredilebilmesi ve rehin ya da ipotek işlemlerine konu olabilmesi, madencilik sektörüne yatırım yapan gerçek ya da tüzel kişilerin, daha kolay finansman sağlamaları bakımından önemlidir. Ancak maden hukukunda benimsenen hakların bölünmemesi ilkesinin bir görünümü olarak, maden ruhsatlarıyla verilen hakların bölünmemesi ilkesi buna engeldir. İşte bu sebeple, rödovans sözleşmesi ile madencinin işletme hakkını bir başkasına kiralaması yoluyla, hakların bölünmemesi ilkesinin uygulamada yarattığı sıkıntı aşılmaktadır.⁴

Çalışmamızda, rödovans sözleşmesinin tanımı, konusu, tarafları, unsurları ve hukuki niteliği ortaya konulduktan sonra, rödovans sözleşmesine uygulanacak olan ürün kirasına ait hükümlerin uygulanırlığına yer verilecektir.

II. RÖDOVANS SÖZLEŞMESİNİN TANIMI, HUKUKİ NİTELİĞİ , TARAFLARI, ŞEKLİ VE KURUCU UNSURU

A. RÖDOVANS SÖZLEŞMESİNİN TANIMI

Rödovans sözcüğü, Latince “*Reditus*” kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Reditus, gelir, irat kökünden Fransızca'ya “*redevance*” olarak yerleşmiştir. Türkçe'ye ise bu sözcüğün Türkçe okunuşuna uygun olarak Fransızca'dan girmiştir.⁵ İngilizce'de ise rödovans sözcüğü ile aynı anlamda olmak üzere “*royalty*” sözcüğü kullanılmaktadır.⁶ Royalty, uygulamada, bir yazara, bir mucide ya da bir yayımcıya haklarını devretmeleri karşılığında düzenli aralıklarla ödenmesi gereken para; madenleri ya da petrol kuyuları işletilen toprağın sahibine sabit bir miktar olarak ya da üretim birimi üzerinden ödenmesi gereken para, toprak kirası, rödovans anlamlarında kullanılmaktadır.⁷

Madencilik Faaliyetleri Uygulama Yönetmeliği'nin m. 4/r hükmüne göre; “ *rödovans sözleşmesi, ruhsat sahalarındaki madenlerin üretilerek değerlendirilmesi amacıyla üçüncü kişilere veya kuruluşlara tasarruf hakkı sağlamak üzere ruhsat sahasının tamamı ya da bir kısmı için ruhsat sahiplerinin bu kişilerle yapmış oldukları sözleşmedir.*” Ancak bu tanım, sözleşmenin esaslı unsurlarını içermemesi bakımından noksan bulunmuştur.⁸ Öğretide ise, rödovans sözleşmesi maden işletme hakkı (ruhsat) sahibinin belirli süreliğine işletme hakkını devretmeyi taahhüt ettiği, devralanın da bunun karşılığında belirli miktarda üretim yapmayı

Rödovans Sözleşmesi, Seçkin, Ankara 2017, s.48; AMIKLIOĞLU, Hüseyin: Rödovans Sözleşmesi, Ankara 2016, s. 26.

³ ÇİTİL, s. 45; ÇEVİKÇELİK, s. 33.

⁴ EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s.144; GÜNAY, s. 149.

⁵ AMIKLIOĞLU, s. 71.

⁶ ERDOĞAN, s. 23; ÇİTİL, s. 228; ; ÇEVİKÇELİK, s. 72; AMIKLIOĞLU, Hüseyin: Rödovans Sözleşmesi İle İşletilen Bir Maden İşletmesinden Doğan Zararlardan Sorumluluk, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan, C. 19, Özel Sayı-2017, s. 1274.

⁷ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 150; BAYCIK, Gaye: Rödovans Sözleşmelerinin Hukuki Niteliği ve Tarafların İş Sağlığı ve Güvenliği Yükümlülükleri, Prof. Dr. Sarper Süzek'e Armağan, C. 2, İstanbul 2011, s. 1895; ÇİTİL, s. 228; ; ÇEVİKÇELİK, s. 67.

⁸ AMIKLIOĞLU, s. 71; ÇEVİKÇELİK, s. 75.

ve ürettiğinden yıllık belirlenen miktar üzerinden rödovans bedelini ödemeyi taahhüt ettiği karma nitelikli bir özel hukuk sözleşmesidir.⁹ Yargıtay da, aynı tanımı benimsemiştir.¹⁰

B. RÖDOVANS SÖZLEŞMESİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ

Rödovans sözleşmesi, bir sözleşme ilişkisi olduğu için, Türk Borçlar Kanunu (Buradan itibaren TBK olarak kısaltılacaktır) m. 1 hükmüne göre üzere tarafların, iradelerini, karşılıklı ve birbirine uygun olarak açıklamalarıyla kurulan bir hukuksal ilişki türüdür. Rödovans sözleşmesinde, maden ruhsat sahibinin edimi, sahibi olduğu maden işletme hakkını belirli bir süreliğine rödovansçıya devretmektir. Rödovansçının edimi de, bunun karşılığında, belirli miktarda üretim yapmak ve üretimden yıllık belirlenen miktar üzerinden rödovans bedelini ruhsat sahibine ödemektir. Böylelikle, rödovans sözleşmesi tam iki tarafa borç yükleyen (synallagmatik) rızai bir sözleşmedir.¹¹ Rödovans sözleşmesi TBK. ya da başka bir Kanun'da düzenlenmediği için isimsiz / atipik bir sözleşme olarak vasıflandırılır.¹² Ayrıca, rödovans sözleşmesi, ruhsat sahibinin edimi bakımından sürekli edim borcu, rödovansçının edimi bakımından ise ani edim borcu yükleyen bir sözleşme olarak nitelendirilebilir.¹³

C. RÖDOVANS SÖZLEŞMESİNİN TARAFLARI

1. Ruhsat Sahibi

Rödovans sözleşmesinin taraflarından birisi, maden işletme ruhsatı sahibidir. Maden işletme ruhsatı sahibi, bu ruhsata dayanarak alınan maden işletme izninin kullanımı konulu rödovans sözleşmesi kurmaktadır.¹⁴ Maden Kanunu'nun m. 6 / 1 - 2 hükmüne göre ; " Maden hakları, medeni hakları kullanmaya ehil T.C. vatandaşlarına, Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişiliği haiz şirketlere, bu hususta yetkisi bulunan kamu iktisadi teşebbüsleri ile müesseseleri, bağlı ortaklıkları ve iştirakleri ile diğer kamu kurum, kuruluş ve idarelerine verilir. Maden hakları gerçek veya tüzel tek kişi adına verilir." Maddede belirtildiği üzere, maden işletme ruhsatı sahiplerinin özel hukuk gerçek veya tüzel kişileri ile kamu tüzel kişileri olacağı söylenebilir. Burada maden haklarından kastedilen ise, maden arama ve işletme hakkı ile buluculuk hakkıdır.¹⁵

2. Rödovansçı

Rödovansçı, rödovans bedeli karşılığında maden işletme hakkını devralan üçüncü kişi ya da kurumlardır.¹⁶ Maden Yönetmeliği'nin m. 101/5 hükmüne göre, rödovansçının Maden Kanunu'nun m. 6 hükmünde yer alan maden haklarına sahip olma ehliyetine sahip olması

⁹ EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s. 135; BAYCIK, s. 1895; UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 150; ERDOĞAN, s. 105 (Devir); GÜNAY, s. 146; ÇEVİKÇELİK, s. 67; AMIKLIOĞLU, s. 71.

¹⁰ "Günümüz literatüründe rödovans, "maden ruhsat alanlarının, hukuki hak ve sorumlulukları kendisinde kalması koşuluyla hak sahibi tarafından sözleşme ile özel veya tüzel bir kişiye, bir süre tahsis edilmesi durumunda, maden ocağının işletilmesini üstlenen özel veya tüzel kişinin, esas ruhsat sahibine, ürettiği her bir ton maden için ödemeyi taahhüt ettiği meblağ" olarak tanımlanmaktadır." Y10HD, 17.10.2014T, E.2014/16695, K. 2014/19906.

¹¹ ERDOĞAN, s. 127 (Devir); YILMAZ, s. 3067; ÇİTİL, s. 229; AMIKLIOĞLU, s. 72.

¹² ÇEVİKÇELİK, s. 67; AMIKLIOĞLU, s. 1275 (sorumluluk).

¹³ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 150; ERDOĞAN, s. 129 (Devir); ÇİTİL, s. 229; EREN, Fikret: Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2017, s. 430.

¹⁴ ERDOĞAN, s. 62; ÇEVİKÇELİK, s. 78.

¹⁵ ERDOĞAN, s. 63; UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 155; GÜNAY, s. 42; ÇEVİKÇELİK, s. 67.

¹⁶ ÇEVİKÇELİK, s.79; ERDOĞAN, s. 73; AMIKLIOĞLU, s. 74.

gerektiği belirtilmiştir.¹⁷ Özel hukuk tüzel kişilerinin rödovansçı olabilmeleri için, statülerinde madencilik yapabileceklerine dair hüküm bulunması gerekir. Kamu tüzel kişilerinin ise, rödovans sözleşmesine rödovansçı sıfatıyla taraf olması olanağı mevcuttur.¹⁸

D. RÖDOVANS SÖZLEŞMESİNİN ŞEKLİ VE KURUCU UNSURU

Rödovans sözleşmesinin şekli konusunda TBK ya da Maden Kanunu'nda bir hüküm yoksa da, Türk Ticaret Kanunu'nun m. 11/1 hükmüne göre, madencilik faaliyeti esnafılık faaliyetini aşan bir ticari faaliyet olarak yürütülebileceğinden, ruhsat sahasına ilişkin işletme hakkının tamamen devri, bir ticari işletmenin devri olacağından, bu devrin yazılı şekle uyularak yapılması ve ticaret siciline tescili ile ilanı zorunludur.¹⁹ Yargıtay, tacirler arasında ve her iki tarafın ticari işletmesiyle ilgili olan davanın ticari iş olduğunu isabetle belirtmiştir.²⁰

3213 sayılı Maden Kanunu'nda 05.02.2015 tarih ve 6592 sayılı Kanun'un m.22 ile yapılan değişiklik ile, "... *Ruhsat sahipleri ile üçüncü kişiler arasında rödovans sözleşmeleri Bakanlığın iznine tabidir. İzin alınmaksızın yapılan rödovans sözleşmesi ile yürütülen madencilik faaliyetleri durdurulur. Kamu kurum ve kuruluşları ile iştirakleri hariç olmak üzere yer altı kömür işletmelerinde maden ruhsat sahipleri, ruhsat sahalarının bir kısmında veya tamamında üçüncü kişiler ile üretim faaliyetlerine yönelik rödovans sözleşmeleri yapamaz. Aksi takdirde rödovans sözleşmesi ile yapılan madencilik faaliyetleri durdurulur.*" Bu değişiklik ile idarenin iznine bağlı olan rödovans sözleşmesinin yazılı hale getirilmeden, idarenin incelemesine sunulması mümkün olmadığından dolayı sözleşmenin yazılı olarak düzenlenmesi zorunluluktur.²¹ Zira, idarenin izni rödovans sözleşmesinin kurucu unsuru haline gelmiştir. İdarenin izni ile tekemmül etmiş bir rödovans sözleşmesinin Maden Sicili'ne tescil olunması, işlemin güçlendirilmiş şahsi hak gibi bir aleniyet kazanmasını sağlar.²²

III. RÖDOVANS SÖZLEŞMESİNE ÜRÜN KİRASINA İLİŞKİN KURALLARIN UYGULANMASI

İsimsiz sözleşmelerden olan rödovans sözleşmeleri, TBK. ya da Maden Kanunu'nda düzenlenmemiştir.²³ Rödovans sözleşmesinin unsurları, "*maden işletme izni alınan ruhsat sahası üzerindeki maden hakkının kullanımının devri*", "*rödovansçının bunun karşılığında ifa edeceği rödovans bedeli*" ve "*maden işletme izni alınan ruhsat sahası üzerindeki maden hakkının kullanımının devri ile rödovans bedelinin karşılıklı mübadelesini konu edinen tarafların anlaşması*" şeklinde sıralanmaktadır.²⁴ Öğretide ağırlıklı olarak bu sözleşmeye,

¹⁷ ÇİTİL, s. 240; ÇEVİKÇELİK, s. 79; AMIKLIOĞLU, s. 1277 (sorumluluk).

¹⁸ ERDOĞAN, s. 74; AMIKLIOĞLU, s. 74.

¹⁹ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 156; ÇEVİKÇELİK, s. 77; AMIKLIOĞLU, s. 1279 (sorumluluk).

²⁰ "Dosya kapsamından, taraflar arasındaki uyuşmazlığın madenin işletmesinin devri niteliğindeki sözleşmeye aykırılık gereğince alacak-tazminat talebine ilişkin olduğu, taraflar arasında kira ilişkisi ve kira ilişkisinden kaynaklanan alacak ve tazminat talebinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre, tarafların (şirket) tacir olduğu ve uyuşmazlığın da her iki tarafın ticari işletmesiyle ilgili olduğu anlaşıldığından, ticari dava niteliğinde olan uyuşmazlığın asliye ticaret mahkemesinde görülüp sonuçlandırılması gerekmektedir." Y20.HD,30.3.2016T, E.2016/1885 K.2016/3689 (UYAP).

²¹ ERDOĞAN, s. 107 (Devir); EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s. 137; ÇİTİL, s. 230; GÜNAY, s. 144; AMIKLIOĞLU, s. 75.

²² ÇİTİL, s. 231; ERDOĞAN, s. 124 (Devir); ÖZDAMAR, Demet: " Maden Hakkı ve Maden İrtifakı", Prof. Dr. Mahmut Tefvik Birsel'e Armağan, İzmir 2001, s. 127; ÇEVİKÇELİK, s. 78; AMIKLIOĞLU, s. 77.

²³ ÇEVİKÇELİK, s. 69.

²⁴ AMIKLIOĞLU, s. 110; ALTAŞ, s. 76.

TBK.'da yer alan ürün kirası sözleşmesine ait kuralların uygulanması gerektiği savunulmaktadır.²⁵

Ürün kirası, TBK.'nın m. 357 ve devamı maddelerinde bulunan bir kira sözleşmesi türüdür.²⁶ TBK. m. 357 hükmüne göre; " Ürün kirası kiraya verenin, kiracıya, ürün veren bir şeyin veya hakkın kullanılmasını ve ürünlerin devşirilmesini bedel karşılığında bırakmayı üstlendiği sözleşmedir." Böylelikle ürün kirasında, kiraya veren, kiracıya, ürün veren bir şeyin veya hakkın kullanılmasını ve ürünlerin devşirilmesini bedel karşılığında bırakmayı üstlenmektedir.²⁷ Bu sözleşme ile kiracının elde ettiği hak kişisel bir hak olup, kiracı bu hakka dayanarak aynı hak talep edemez.²⁸ Ürün kirası sözleşmesi, ekonomik değişimler ve azalan kaynaklar karşısında tercih edilen bir sözleşme türü olmaya başlamıştır.²⁹ Öğretide, ürün kirası sözleşmesi yerine, işletme kirası da denilmektedir.³⁰

TBK.'nın m. 357 hükmüne göre, ürün kirası sözleşmesinin " kiralayanın kullanılmasını ve ürünlerinin devşirilmesini kiracıya bıraktığı kiralanan", " kiracının kullanma ve devşirme karşılığında ödediği kira bedeli" ve " tarafların bu konuda anlaşması" şeklinde üç unsuru vardır. Buna göre, ruhsat sahibinin sahip olduğu maden ve işletme hakkının, ürün kirasına konu olacağı söylenebilir.³¹ Yargıtay, rödovans sözleşmesinin ürün (hasılat) kirasının özelliklerine sahip olduğunu belirterek, rödovans sözleşmesine ürün kirasına ilişkin

²⁵ DEDE, s. 62; ÖZDAMAR, s. 126; ERDOĞAN, s. 75; EREN, s. 431; AMIKLIOĞLU, s. 110; EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s. 138; ÇİTİL, s. 232; GÜNAY, s. 146; ÇEVİKÇELİK, s. 76; BAYCIK, s.1897; YAVUZ, Nihat: Kira Hukuku, 5. Baskı, Adalet, Ankara 2017, s. 901.

²⁶ ZEVKLİLER, Aydın / GÖKYAYLA, K. Emre: Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, 18. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2018, s. 189; KOCA, Mustafa: " 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun Kira Sözleşmesine İlişkin Genel Hükümlerine Göre Ürün Kirasının Sona Ermesi ", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIX, Y. 2015, S. 4, s. 130.

²⁷ ARKAN SERİM, s. 3; ALTAŞ, Hüseyin: Hasılat ve Şirket Kirası, Yetkin Yayınları, Ankara 2009, s. 75; EREN, s. 428; ZEVKLİLER / GÖKYAYLA, s. 189; AMIKLIOĞLU, s. 109; KOCA, s. 131.

²⁸ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 163; ÇİTİL, s. 232; DEDE, İsmail: " Ürün Kirası Sözleşmesinde Kiracının Haksız Zilyetlikte İade Sorumluluğu", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan, C. 22, S. 3, s. 861; YILMAZ, Abdülhamit: " Ürün Kirası Sözleşmesinde Kiracının Temerrüdü", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan, C. 22, S. 3, s. 3062.

²⁹ " Türk Borçlar Kanunu'nun 357 ve devamı maddelerinde düzenlenen hasılat kirasından söz edilebilmesi için hasılat getiren bir taşınır ya da taşınmaz mal, ticari işletme ya da hakkın kira ilişkisinin konusunu oluşturması ve kiralananın demirbaşları ve işletme ruhsatı ile birlikte kiraya verilmesi gerekir. Oysa taraflar arasında düzenlenen sözleşmede kiralanan işyerinin cafe-bar olarak kullanılmak üzere kiraya verildiği, dekorasyonun kiracıya ait olduğu, kararlaştırılmıştır. Kira sözleşmesinde kiralananın işletme ruhsatıyla ve demirbaşlarıyla birlikte kiralandığına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Sözleşmede kira parasının aylık cironun bir bölümü olarak ödeneceğinin kararlaştırılması, taraflar arasındaki kira ilişkisinin hasılat kirası olduğunu göstermez. Sözleşmenin kira bedeli başlıklı 6. maddesindeki bu düzenleme sadece kira parasının belirlenmesine yöneliktir. O halde taraflar arasındaki kira ilişkisinin temerrüt açısından Türk Borçlar Kanunu'nun adi kiraya ilişkin hükümlerine tabi olduğu anlaşıldığından icra takibinde otuz gün süreli ödeme emri düzenlenmesinde de bir usulsüzlük bulunmamaktadır. Bu nedenle davalı borçlunun itirazının kaldırılmasına karar verildiği halde taraflar arasındaki ilişkinin hasılat kirası olduğundan bahisle tahliye isteminin reddine karar verilmesi doğru değildir. Öte yandan İİK'nun 269/d maddesinin yollamasıyla uygulanması gereken aynı Kanunun 68. maddesinde ' İtirazın kaldırılması talebinin esasa ilişkin nedenlerle kabulü halinde borçlu, talebin aynı nedenlerle reddi halinde ise alacaklı, diğer tarafın talebi üzerine yüzde yirmiden aşağı olmamak üzere tazminata mahkum edilir.' düzenlemesi öngörülmüştür. İtirazın kaldırılması davasında icra inkar tazminatına karar verilebilmesi için talebin esasa ilişkin nedenlerle kabulü yeterli olup ayrıca kötüniyet aranmamaktadır. O halde davacı alacaklı yararına icra inkar tazminatına da karar vermek gerekirken şartları bulunmadığından bahisle tazminat isteminin reddine karar verilmesi de doğru değildir. " Y6HD, 26.02.2015T, 2015/914E, 2015/1924K; DEDE, s. 875; YILMAZ, s. 362; ERDOĞAN, s. 106; ARKAN SERİM, Azra: Hasılat Kirasında Tarafların Hak ve Borçları, İstanbul 2010, s. 2.

³⁰ ARKAN SERİM, s. 2; ALTAŞ, s. 73; EREN, s. 428.

³¹ ERDOĞAN, s. 110; ALTAŞ, s. 86; GÜNAY, s. 147; YAVUZ, s. 903; ZEVKLİLER / GÖKYAYLA, s. 190.

hükümlerin uygulanması gerektiğine hükmetmiştir.³² Gerçekten de, ürün kirası, kiralayanın ürün kiracısına bir bedel karşılığında ürün getiren bir hakkın kullanımını vererek, ürün elde etme imkânı sağladığı bir sözleşme olduğu için, rödovans sözleşmesi ürün kirasına benzetilebilir.

A. RÖDOVANS SÖZLEŞMESİNİN HÜKÜMLERİ

1. Ruhsat Sahibinin Hakları ve Borçları

a. Hakları

Rödovans sözleşmesinde, TBK.'nın m.362 hükmüne kıyasen, ürün kirasında olduğu gibi, ruhsat sahibinin rödovans bedelini talep etme hakkı bulunmaktadır. Ayrıca, ruhsat sahibinin, rödovans sözleşmesinden doğan maden sahası ile ilgili yapılan yan giderleri talep etmek ve rödovansçıdan maden sahasının tahsis olduğu amaca uygun kullanılmasını istemek hakkı da vardır.³³ Rödovans bedeli, kural olarak bir miktar paradır. Taraflar, rödovans bedeli olarak üretilen maden miktarını göz ardı ederek sabit bir bedel belirleyebilecekleri gibi; üretilen maden miktarına göre değişen bir bedel de belirlenebilir.³⁴ Hesaplanan rödovans tutarından stopaj düşüldükten sonra kalan kısmın rödovans bedeli olarak tahsili gerekir.³⁵ Yargıtay da bu hesaplama yöntemini benimsemiştir.³⁶

TBK.'nın m. 358 hükmüne göre; "... ürün kirasına ilişkin özel hüküm bulunmadıkça, kira sözleşmesine ilişkin genel hükümler uygulanır." Böylelikle, ruhsat sahibinin ödenmeyen rödovans bedelini güvence altına almak adına TBK.'nın m.336 ve devamı hükümlerine kıyasen hapis hakkı mevcuttur.³⁷ TBK m. 336/I uyarınca, ruhsat sahibi, rödovansçının ödemediği bir yıllık ve ödeyeceği altı aylık kira bedelini ve yan giderleri güvence altına almak için hapis hakkını kullanabilecektir.³⁸

b. Borçları

³² "Görüldüğü gibi rödovans sözleşmesinde maden işletme ruhsatı sahibinin ruhsat sahasının tamamı ya da bir kısmındaki işletme iznini belirli bir süre başkasına devretmesi ve karşılığında genellikle çıkarılan madenin belirli bir miktarı kadar bedeli rödavans bedeli olarak alması söz konusu olup bu sözleşme bir nevi hasılat kirası olarak kabul edilmektedir. Yine rödavans sözleşmesi ruhsat sahibin çıkarılan kömürü satmak üzere belirli bir bedelden alabilmesi şeklinde de olabilmektedir." Y22.HD. 13.4.2015T., E.2015/3744, K.2015/13328 (UYAP).

³³ ALTAŞ, s. 122; ERDOĞAN, s. 115; GÜNAY, s. 146; ÇEVİKÇELİK, s. 80.

³⁴ ERDOĞAN, s. 115; EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s. 139.

³⁵ YAVUZ, s. 902.

³⁶ " Taraflar arasında düzenlenen 10.09.1971 tarihli ve bu sözleşme eki protokol konusunda taraflar arasında bir uyumsuzluk bulunmamaktadır. Ankara 4. Ticaret Mahkemesinin 2006/523 esas sayılı dosyasında verilen ve Yargıtay'ca onanıp kesinleşen kararda rödovans bedelinin "rödovansçı firmaların üretilip sattıkları kömürlerin miktarının belirlenmesi, üretilip satılan kömür fiyatlarının ortalamasının bulunması ve üretilen kömür miktarı ile ortalama fiyatın çarpılarak bulunan rakamın sözleşmede belirtilen rödovans bedeli %6,5 alınması, bulunan miktardan da stopaj düşüldükten sonra kalan kısmın rödovans bedeli olarak ödenmesi gerektiği" belirlenmiştir. Mahkemece yapılacak iş 2007-2008 yılları rödovansçı tarafından üretilip satılan kömür miktarlarının belirlenmesi, ilgili yerel ve ulusal kuruluşlardan sorulacak rödovansçı firmalarca üretilip satılan kömür fiyatlarının belirlenmesi ayrıca davalı defter ve kayıtlarında yer alan fiyatlar da araştırılarak üretilip satılan kömür fiyat ortalamasının bulunması, bulunan rakamlar üzerinden davalının cevap dilekçesinde belirttiği ve kabul ettiği ortalama kömür satış fiyatları da dikkate alınarak yeniden bilirkişi incelemesi yapılması, raporlar arasında bir çelişki doğarsa bu çelişkinin giderilmesi ve sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken, yazılı şekilde karar verilmesi doğru değildir." Y6HD, 08.10.2013T, 2013/11105E,2013/13721K.

³⁷ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 165; EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s. 139; ERDOĞAN, s. 119; ZEVLİLİLER / GÖKYAYLA, s. 285; KOCA, s. 130.

³⁸ YILMAZ, s. 3076; ALTAŞ, s. 130.

Rödovans sözleşmesinde, ruhsat sahibinin aslı borcu, kira konusunu kiracıya kira süresi boyunca kullanma ve işletmeye elverişli bir biçimde bulundurmakla, bu durum TBK. m. 360 hükmünün kıyasen yorumlanmasından anlaşılmaktadır.³⁹ Bu hükme göre; " Kiraya veren, birlikte kiralanan taşınır şeyler varsa bunlar da içinde olmak üzere, kiralananı, sözleşmenin amacına uygun biçimde kullanılmaya ve işletilmeye elverişli bir durumda kiracıya teslim etmek ve sözleşme süresince bu durumda bulundurmakla yükümlüdür."

TBK.'nın m. 359 hükmüne göre; " Kira sözleşmesi, araç ve gereçleri, hayvanları, devredilen eşyayı veya stoklanmış malları da içeriyorsa taraflar, bunların değerlerini birlikte takdir ederek iki nüsha düzenleyecekleri tutanağa geçirip imzalayarak, birbirlerine vermeye yükümlüdürler." Bu hükme kıyasen, maden sahasında ruhsat sahibine ait olup da rödovans sözleşmesine dahil demirbaş eşya, iş makineleri, ulaşım araçları ve işletme tesisatı varsa bunların bir listesinin çıkarılarak nakit değerlerinin gösterilmesi zorunludur.⁴⁰ Ruhsat sahibi, rödovansçıya, maden sahasında maden işletmesi için gerekli ortamı sağlamak zorundadır.⁴¹ Kıyasen uygulanan ürün kirasına ilişkin TBK.'nın m. 360 hükmüne göre; " Kiraya veren, kira süresi içinde yapılması zorunlu olan esaslı onarımları, kiracı tarafından bildirilir bildirilmez, gideri kendisine ait olmak üzere yapmakla yükümlüdür."

2. Rödovansçının Hakları ve Borçları

a. Hakları

Rödovans sözleşmesinde, rödovansçının, verdiği rödovans bedeli karşılığında sözleşme konusu maden sahasının özgülendiği amaca uygun şekilde kendisine teslim edilmesini talep etme hakkı en temel hakkıdır.⁴² Ruhsat sahibi, madeni sözleşmenin amacına uygun yararlanma ve işletmeye elverişli bir durumda ve zamanında teslim etmezse, bundan sorumlu olur. Böyle bir durumda rödovansçı, aynen ifayı talep edebileceği gibi sözleşmeden dönerek maddi tazminat davası açabilir.⁴³

Sözleşmenin konusunu oluşturan maden sahasının, sözleşmede öngörülen amaca uygun şekilde bulundurulmaması durumunda, TBK.'nın ürün kirasına ilişkin hükümlerinde ayıptan sorumluluğa yer verilmiş olmasa da, kiraya verenin sorumluluğundaki yaptırımları belirleyen TBK.'nın m.353 hükmünün yollaması ile TBK.'nın 361 hükmünün kıyasen uygulanmak suretiyle, rödovansçının ayıptan doğan zararın giderilmesini isteme hakkı bulunmaktadır. Rödovansçı, ruhsat sahibine karşı ayıptan doğan seçimlik haklarını kullanabilecektir.⁴⁴

TBK m. 361 hükmüne göre; " Kiraya veren, kira süresi içinde yapılması zorunlu olan esaslı onarımları, kiracı tarafından bildirilir bildirilmez, gideri kendisine ait olmak üzere yapmakla yükümlüdür." Ruhsat sahibinin, madendeki ayıbı giderme borcu için, rödovansçının bu durumu kendisine bildirmesi şarttır. Rödovansçı bu ihbarı yapmaz ve bu nedenle kiralananında ek bir hasar meydana gelirse, bunu tazmin etmek zorundadır.⁴⁵

b. Borçları

Rödovansçı, sözleşmede kararlaştırılan rödovans bedelini ruhsat sahibine ödemekle yükümlüdür. Rödovans bedelinin ödendiğinin ispat yükü rödovansçıya düşer.⁴⁶ Yargıtay, bu

³⁹ DEDE, s. 861; ERDOĞAN, s. 122; ZEVLİLER / GÖKYAYLA, s. 270; AMIKLIOĞLU, s. 124.

⁴⁰ EREN, s. 431; AMIKLIOĞLU, s. 110.

⁴¹ ERDOĞAN, s. 126; ; ÇEVİKÇELİK, s. 81; AMIKLIOĞLU, s. 129.

⁴² ARKAN SERİM, s. 84; AMIKLIOĞLU, s. 124.

⁴³ EREN, s. 437.

⁴⁴ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 167; ERDOĞAN, s. 127; EREN, s. 439; AMIKLIOĞLU, s. 142.

⁴⁵ EREN, s. 438; AMIKLIOĞLU, s. 135.

⁴⁶ YAVUZ, s. 902; AMIKLIOĞLU, s. 111.

hususla isabetle işaret etmiştir.⁴⁷ Kural olarak, cevher fiyatlarındaki değişiklikler hakimin sözleşmeye müdahalesi için haklı sebep değildir.⁴⁸ Ancak, uzun süreli rödovans sözleşmelerinde rödovans bedelinin uyarlamasını talep yetkisi, TBK.'nın m. 138 / 1 hükmünde düzenlenmiştir. Bu hükme göre; " Sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülmemiş ve öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durum, borçludan kaynaklanmayan bir sebeple ortaya çıkar ve sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olguları, kendisinden ifanın istenmesini dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirir ve borçlu da borcunu henüz ifa etmemiş veya ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olursa borçlu, hâkimden sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme, bu mümkün olmadığı takdirde sözleşmeden dönme hakkına sahiptir. Sürekli edimli sözleşmelerde borçlu, kural olarak dönme hakkının yerine fesih hakkını kullanır."

Böylelikle rödovansçı mahkemeden, sadece sözleşmenin değişen şartlara uyarlanmasını talep edebilir. Onun sözleşmeden dönme hakkı da yoktur. Somut olayın özellikleri dikkate alındığında, uyarlama mümkün değilse, aşırı ifa güçlüğüne düşenin sözleşmeden dönmesi mümkün olacaktır. Sürekli edim borcu⁴⁹ doğuran bir sözleşme söz konusu olduğundan, aşırı ifa güçlüğü mevcut fakat değişen şartlara uyarlama mümkün olmadığı takdirde, sözleşmeden dönme yerine sözleşmenin feshi gündeme gelecektir.⁵⁰ Ancak, TBK. m. 363 / 1 hükmü uyarınca, rödovansçının kira bedelinin indirilmesini talep etme hakkı bulunmaktadır.⁵¹ Bu haktan başlangıçta feragat etmek geçersizdir.⁵²

TBK.'nın m.364 ve 365 hükümlerinin kıyasen yorumuna göre, rödovansçının, maden sahasını, kuyuları ve galerileri en iyi şekilde koruma, güvenlik önlemlerini alma ve maden sahasını usulüne uygun şekilde işletme borcu vardır. Ayrıca önemli ölçüde tehlike arz eden işletmeler açısından, TBK. m.71'de özel bir sorumluluk şekli mevcuttur.⁵³ Bu maddeye göre;

" Önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletmenin faaliyetinden zarar doğduğu takdirde, bu zarardan işletme sahibi ve varsa işleten müteselsilen sorumludur. Bir işletmenin, mahiyeti veya faaliyette kullanılan malzeme, araçlar ya da güçler göz önünde tutulduğunda, bu işlerde uzman bir kişiden beklenen tüm özenin gösterilmesi durumunda bile sıkça veya ağır zararlar doğurmaya elverişli olduğu sonucuna varılırsa, bunun önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletme olduğu kabul edilir. Özellikle, herhangi bir kanunda benzeri tehlikeler arzeden işletmeler için özel bir tehlike sorumluluğu öngörülmüşse, bu işletme de önemli ölçüde tehlike arzeden işletme sayılır.

Belirli bir tehlike hâli için öngörülen özel sorumluluk hükümleri saklıdır.

Önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletmenin bu tür faaliyetine hukuk düzenince izin verilmiş olsa bile, zarar görenler, bu işletmenin faaliyetinin sebep olduğu zararlarının uygun bir bedelle denkleştirilmesini isteyebilirler."

⁴⁷ " Rödevans sözleşmeleri, hasılat kira sözleşmelerinin bir türüdür. Bütün kira ilişkilerinde olduğu gibi, kural olarak hasılat kirasında da sözleşmeyle kararlaştırılan rödevans bedelinin ödendiğini ispat yükü davalı rödevansçıya düşer." Y6HD, 21.10.2013T, 2013/1827E, 2013/13962K (UYAP).

⁴⁸ TOPALOĞLU, s. 54; ERDOĞAN, s. 156.

⁴⁹ AMIKLIOĞLU, s. 1276 (sorumluluk).

⁵⁰ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 169.

⁵¹ " Davacının kira parasının ödeme zamanının belirlenmesine yönelik karara ilişkin temyiz itirazına gelince; Taraflar arasındaki uyuşmazlık BK.nun 282 maddesi gereğince kira parasının indirilmesine ilişkin olup, Yargıtay bozma ilamında da uyuşmazlık bu şekilde kabul edilerek uyuşmazlığın BK.nun 282 maddesi gereğince değerlendirilmesi için hükmün bozulmasına karar verilmiştir. Bu durumda mahkemece meydana gelen felaket nedeniyle kira parasından yapılması gereken indirim miktarının belirlenmesi ile yetinilmesi gerekirken, ayrıca sözleşme şartlarına da müdahale edilerek taraflarca sözleşmede aylık olarak ödenmesi kararlaştırılan kira parasının hasat sonunda yıllık olarak ödenmesine karar verilmesi doğru değildir." Y6HD, 18.12.2013T, 2013/6037E, 2013/16965K (UYAP).

⁵² ZEVKLİLER / GÖKYAYLA, s. 228.

⁵³ AMIKLIOĞLU, s. 1271 (sorumluluk).

Maden işletmesi, önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmedir. Madenin işletilmesinden doğan zararlar bakımından TBK.m.71'e göre, işleten, talep hâlinde, kusuru bulunmasa dahi meydana gelen zararı, uygun bir bedelle gidermek durumundadır.⁵⁴ Rödovansçının, kira bedelini ve yan giderleri ödeme borcunu zamanında ifa etmemesi, madeni işletme borcuna zamanında başlamaması temerrüde neden olacaktır.⁵⁵ Ayrıca rödovans sözleşmesi, rödovansçıya TBK m. 358 atfıyla, kira sözleşmesinin genel hükümlerinde düzenlenen TBK. m. 319 hükmündeki kiracının, bakım, satış ya da sonraki kiralama için kiralananın gösterilmesine katlanma edimi, rödovansçı için de söz konusu olacaktır.⁵⁶

B. RÖDOVANS SÖZLEŞMESİNİN SONA ERMESİ

Rödovans sözleşmesi, niteliği gereği ürün kirasına benzediğinden dolayı sözleşmenin sona ermesi bakımından evleviyetle ürün kirasına ilişkin hükümlere tabi olacaktır. Bu noktada, ürün kirasına ilişkin hükümlerin yetersiz kaldığı durumlarda ise Borçlar Kanununun Genel Hükümlerini uygulamak gerekecektir.⁵⁷

TBK.'da, " *Borçların ve Borç İlişkilerinin Sona Ermesi, Zamanaşımı*" başlıklı üçüncü bölümünde, dar anlamda borcu sona erdiren hâller düzenlenmiştir. TBK.'na göre, dar anlamda borcu sona erdiren hâller, ibra, yenileme, birleşme, ifa imkânsızlığı, kısmî ifa imkânsızlığı, aşırı ifa güçlüğü, takas olarak sayılmıştır. TBK. m. 132 hükmüne göre, ibra, taraflar arasında var olan bir borcun kısmen veya tamamen kaldırılması ve böylelikle borçlunun borçtan kurtarılmasına yönelik olarak yapılan bir sözleşme olarak tanımlanmaktadır. Rödovans sözleşmesinin tarafları, ibra sözleşmesini, bu sözleşmeden doğan tüm borçların sona ermesi için gerçekleştirirlerse, borç ile birlikte borç ilişkisi de sona ereceği için ibra, rödovans sözleşmesini sona erdiren bir durumdur.⁵⁸

TBK. m.113/1'e göre, yenileme, alacaklı ile borçlunun anlaşarak eski borcu sona erdirip yeni bir borç yaratmaları halidir. Rödovans sözleşmesinden doğan tüm borçları, ruhsat sahibi ile rödovansçının anlaşarak yenileme yolu ile sona erdirmiş olmaları eski borç ilişkisini de sona erdirir.⁵⁹ Rödovans sözleşmesinde, rödovansçı, işletme hakkını devraldığı maden sahasında maden arama ve işletme ruhsatını bizzat elde ederse, alacaklı ve borçlu sıfatları aynı kişide birleşeceğinden, borç ilişkisi sonlanır. Gerçek kişi ruhsat sahibi, rödovans sözleşmesi sürerken öldüğünde, rödovansçının ruhsat sahibinin tek mirasçısı olmasında da, alacaklı ve borçlu sıfatının birleşmiş olur.⁶⁰

TBK.'nın m. 136/1 hükmüne göre, "*Borcun ifası borçlunun sorumlu tutulamayacağı sebeplerle imkânsızlaşırsa, borç sona erer.*" Rödovans sözleşmesinin, kurulmasından sonraki bir zamanda oluşan bazı olaylar nedeniyle, taraflardan birinin edimini ifa etmesi objektif ve sürekli olarak imkânsızlaşırsa, borç sona erecektir. Sözgelişi, bir deprem sebebiyle, ruhsat sahibi sürekli olarak maden sahasını işletmeye elverişli bulundurma borcunu yerine getiremeyeceği gibi bu sebeple rödovansçı da madeni işletemeyebilir.⁶¹

⁵⁴ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 170; ERDOĞAN, s. 167; AMIKLIOĞLU, s. 1284 (sorumluluk).

⁵⁵ YILMAZ, s. 3065; ARKAN SERİM, s. 91; SAĞLAM, İpek: "6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda Ürün Kirası Sözleşmesine İlişkin Olarak Getirilen Değişiklikler", Prof. Dr. Mustafa DURAL'a Armağan, İstanbul 2013, s. 1019.

⁵⁶ SAĞLAM, s. 37; ERDOĞAN, s. 164.

⁵⁷ ÇİTİL, s. 232; ; ÇEVİKÇELİK, s. 85.

⁵⁸ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 173; EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s. 139.

⁵⁹ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 173; ÇEVİKÇELİK, s. 86.

⁶⁰ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 174.

⁶¹ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 175; ERDOĞAN, s. 201; AMIKLIOĞLU, s. 252.

TBK.'nın m. 138 hükmüne göre, "Sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülme ve beklenmeyen olağanüstü bir durum, borçludan kaynaklanmayan bir sebeple ortaya çıkar ve sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olguları, kendisinden ifanın istenmesini dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirir ve borçlu da borcunu henüz ifa etmemiş veya ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olursa borçlu, hâkimden sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme, bu mümkün olmadığı takdirde sözleşmeden dönme hakkına sahiptir. Sürekli edimli sözleşmelerde borçlu, kural olarak dönme hakkının yerine fesih hakkını kullanır." Rödevans sözleşmesi sürekli edimli bir sözleşme olduğundan, bu madde taraflara fesih yoluna hak tanımaktadır. Örneğin, rödevans sözleşmesinin yapılmasından sonra maden sahasındaki madenin çıkarılması rödevansçı için, ağır biçimde zorlaşmışsa, maliyetler umulandan aşırı miktarda artmışsa, rödevansçının sözleşmenin değişen koşullara uyarlanmasını istemek yanında, sözleşmeyi feshetme hakkı da bulunmaktadır.⁶²

TBK.'nın m. 139 hükmüne göre; " İki kişi, karşılıklı olarak bir miktar para veya özdeş diğer edimleri birbirine borçlu oldukları takdirde, her iki borç muaccel ise her biri alacağını borcuyla takas edebilir. Alacaklardan biri çekişmeli olsa bile takas ileri sürülebilir. Zamanaşımına uğramış bir alacağın takası, ancak takas edilebileceği anda henüz zamanaşımına uğramamış olması koşuluyla ileri sürülebilir." Rödevansçı ile ruhsat sahibinin karşılıklı, özdeş ve muaccel borçlarının bulunması halinde, taraflardan birinin tek taraflı bir irade açıklaması ile takas olanaklıdır. Takas, ancak borçlunun takas iradesini alacaklıya bildirmesiyle gerçekleşir. Bu durumda her iki borç, takas edilebilecekleri anda daha az olan borç tutarınca sona erer. TBK. m. 326 hükmüne göre, taraflar sözleşmeden doğan alacaklarını takas etme haklarından önceden feragat edemez.⁶³ Rödevans sözleşmesi açısından, ürün kirasına ilişkin hükümler kıyasen uygulanacağından, tarafların doğrudan doğruya kanundan doğan fesih hakları mevcuttur.⁶⁴ Rödevans sözleşmesinde, feshin nasıl kullanılacağı TBK m. 368 hükmünde düzenlenmiştir.⁶⁵

⁶² UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 176; EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s. 140.

⁶³ ZEVKLİLER / GÖKYAYLA, s. 317.

⁶⁴ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 177; DEDE, s. 863; ZEVKLİLER / GÖKYAYLA, s. 328.

⁶⁵ " Ruhsatı davalı adına olan krom maden sahalarına ilişkin olarak taraflar arasında 10 Haziran 2008 tarihli ve 10 yıl süreli rödevans sözleşmesi imzalanmıştır. Davacının sahada gerçekleştireceği madencilik faaliyetlerine ilişkin olarak davalı ruhsat sahibine 0-500 ton arası cevher için %6, beş yüz ila bin ton arası cevher için %8, bin ila iki bin ton arası cevher için %10, iki bin ton ve üzeri cevher için %12 rödevans bedeli ödeyeceği kararlaştırılmıştır. Bu kararlaştırma çerçevesinde davacı sözleşmenin 4.maddesinde; sözleşmenin imzalandığı tarihten itibaren en geç 3 ay içinde resmi makamlara müracaat ederek işe başlamayı taahhüt etmiştir. Maden sahasında üretim faaliyetine geçilebilmesi için arama ruhsatının işletme ruhsatına dönüştürülmesi zorunlu olup bu zorunluluk sözleşmenin 4.maddesi ile davacı rödevansçıya yüklenmiştir. Sözleşme hükmü uyarınca davacı sözleşmenin imzalanması tarihinden itibaren üç ay içinde işletme ruhsatını alıp maden sahasında üretim faaliyetine geçmek zorundadır. Bu kapsamda gerekli işlerin yürütülmesi için ruhsat sahibi tarafından davacıya 10.06.2008 tarihinde vekaletname verilmiştir. Acıpayam Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 2009/24 D.İş sayılı dosyası üzerinden yaptırılan delil tespitinde 17.03.2009 tarihi itibarıyla AR 10542 nolu sahada hiçbir arama ve üretim çalışması yapılmadığı, AR 957 nolu sahada ise arama ve üretim amaçlı desandri (eğimli madenci tüneli) bulunduğu, desandri için su ile dolu olduğu, yaklaşık 10 ton kadar tüvanan cevher çıktığı ve saha içinde stoklandığı tespit edilmiştir. Yapılan bu tespit üzerine davalı 16.02.2010 tarihinde keşide ettiği ihtarname ile sözleşmeyi tek yanlı olarak feshettiğini açıklamıştır. Davalı sözleşmenin feshini, rödevansçının sözleşmedeki borç ve yükümlülüklerine aykırı hareket ettiği olgusuna dayandırmıştır. Taraflar arasındaki akit hasılat kirasının bir türü olarak kabul edilen rödevans sözleşmesidir. Fesih tarihinde yürürlükte olan 818 sayılı Borçlar Kanun'unun 278.maddesi hükmüne göre kiracı; kiralanana sözleşmeye uygun bir şekilde işletmek ve hasılatla elverişli bir halde bulundurmaya yükümlüdür. Kiracının bu borca aykırı hareket etmesi sözleşmenin ihlali niteliğinde olup kiraya verene fesih hakkı verir. Fesih hakkının kullanılma tarzı Borçlar Kanun'unun 289.maddesinde tarif edilmiştir. Buna göre fesih hakkının kullanılabilmesi için kiracının kendisine tanınan uygun bir sürede borçlarını ifa etmemiş olması gerekir. Ne var ki Borçlar Kanun'unun 107/3.maddesine kıyasen sözleşmede taraflar borcun ifası konusunda belirli bir zaman veya vade kararlaştırmış ise işte bu durumda yeni bir süre tanınmaksızın sözleşmenin kiraya veren tarafından feshi mümkün olmalıdır. Somut olay bu çerçevede incelendiğinde; davacının sahada gerekli izinleri alarak maden üretimine geçmesi sözleşmede üç aylık bir vadeye

Rödovans sözleşmeleri, TBK.'nin m.147 uyarınca, beş yıllık zamanaşımı süresine tabidir. Muhtevasında, birden fazla alacak ve talep hakkını barındıran rödovans sözleşmesinde, her bir talep ve alacak hakkı için doğdukları tarihten itibaren ayrı ayrı zamanaşımı süresi işler. Taraflar arasında sözleşme ilişkisinin devam etmesi, söz konusu alacak ve talep haklarının zamanaşımına uğramasına engel olmaz. TBK.'nin m.149 hükmü uyarınca zamanaşımı süresi, alacağın muaccel olduğu tarihten itibaren başlar.⁶⁶

Rödovans sözleşmesinde, taraflardan birinin iradesinin yanılma, aldatma veya korkutma ya da aşırı yararlanma nedeniyle bozulmuş olması durumunda, iptal hakkı olan taraf, kanunda öngörülen süre içinde, sözleşmeyi ileriye etkili olarak TBK. m.39 hükmü gereğince sona erdirebilecektir. Rödovans sözleşmesi, belirli bir süreyle sınırlı veya bozucu koşula bağlı olarak kurulmuş ise, belirlenen süre içinde ya da bozucu koşul gerçekleşinceye kadar hüküm ve sonuçlarını doğuracak, sürenin dolması ya da bozucu koşulun gerçekleşmesi olasılıklarında, TBK.m.173/2 gereğince, kendiliğinden sonlanacaktır.⁶⁷ Ancak, TBK. m.367/2 hükmünde, taraflar sözleşmeye zımnen devam ederlerse, akit bir yıl için yenilenmiş sayılacaktır. Ayrıca taraflar, aralarında yapacakları herhangi bir şekle tâbi olmayan bu sözleşme ile rödovans sözleşmesinden kaynaklanan mevcut borç ilişkisini sona erdirebileceklerdir. Bu sözleşme ile taraflar, rödovans sözleşmesini yapmadan önceki durumlarına dönmeyi amaçlarlar.⁶⁸

TBK. m.371 hükmünün kıyasen uygulanmasına göre, rödovans sözleşmesinin ürün kirasının bir türü sayılmasının diğer bir sonucu rödovansçının ölümü hâlinde onun mirasçıları veya ruhsat sahibinin altı aylık süre içerisinde tazminatsız olarak sözleşmeyi feshedebilmesidir. Rödovansçının iflası hâlinde ise, sözleşme iflasın açıldığı anda kendiliğinden sona erer. Ancak işlemekte olan kira ve tutanağa geçirilen eşya için yeterli güvence verildiği takdirde, ruhsat sahibi sözleşmeyi kira yılının sonuna kadar sürdürmekle yükümlü olduğu TBK. m. 370 hükmünün kıyasen uygulanmasından anlaşılmaktadır.⁶⁹

IV. SONUÇ

Rödovans sözleşmesi esas itibarıyla bir özel hukuk sözleşmesidir. Ancak, bu sözleşme, mevzuatta ismen yer almasına rağmen ne 3213 sayılı Maden Kanunu'nda ne de Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiştir. Bu itibarla, hem Borçlar Kanunu'nun genel kanun olması hem de Borçlar Kanununda düzenlenmiş olan ürün kirasına ilişkin hükümlerinin rödovans sözleşmesinin tanımına ve taraflarına yüklediği yükümlülüklerle uyum sağlaması nedeniyle

---

bağlanmış olup davacı bu üç ayın bitimi ile birlikte kendiliğinden temerrüde düşmüş sayılacağından, kiraya veren tarafından ikinci bir vade tayin etmeye gerek olmaksızın bu sürenin sonunda sözleşmenin doğrudan feshi mümkündür. Varılan bu sonuca göre davalının 16.02.2010 tarihinde keşide ettiği noter ihtarı ile sözleşmeyi feshetmesi hukuka uygun olup mahkemece fesih ihtarında davalıya süre tanınmadığı ve somut olayda uygulanma yeri bulunmayan Borçlar Kanun'unun 286.maddesindeki koşulların gerçekleşmediğinden bahisle yazılı şekilde karar verilmesi doğru değildir. Bu durumda mahkemece feshin haklı olduğunun kabulü ile davacının terditli olarak öne sürdüğü diğer taleplerin incelenerek sonucuna göre karar verilmek üzere hükmün bozulması gerekmektedir." Y6HD, 18.11.2014, 2014/2409E, 2014/12562K. (UYAP).

⁶⁶ EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s. 140; ERDOĞAN, s. 116.

⁶⁷ ÇEVİKÇELİK, s. 86; ERDOĞAN, s. 116; AMIKLIOĞLU, s. 226.

⁶⁸ UYUMAZ / GÜNGÖR, s. 179; ÇEVİKÇELİK, s. 86; YAVUZ, s. 903; ZEVKLİLER / GÖKYAYLA, s. 328.

⁶⁹ EREKMEKÇİ / SÜLEYMANOĞLU, s. 139; YILMAZ, s. 3077; ERDOĞAN, s. 125; ÇEVİKÇELİK, s. 88; ZEVKLİLER / GÖKYAYLA, s. 328.

uygulamada, Yargıtay kararlarının da desteği ile 6098 sayılı Borçlar Kanununun ürün kirasına ilişkin hükümlerinin niteliğine uygun düştüğü ölçüde rödovans sözleşmeleri bakımından kıyasen uygulanacağı kabul edilmektedir.

Ulusal servet olan madenlerin, rödovans sözleşmesi ile işletilmesine dair yasal bir düzenlemenin bulunmaması eleştiriye açıktır. Bu nedenle, rödovans sözleşmesinin kanun hükmüyle düzenlenmesinde fayda bulunmaktadır. Öte yandan, Maden Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 22. maddesi gereğince, kamu kurum ve kuruluşları ile iştirakleri hariç olmak üzere yer altı kömür işletmelerinde maden ruhsat sahiplerinin, ruhsat sahalarının bir kısmında veya tamamında üçüncü kişiler ile üretim faaliyetlerine yönelik rödovans sözleşmesi yapması yasaklanmıştır. İsbetli bulunan bu yasağa uyulmaması durumunda, rödovans sözleşmesi ile yapılan madencilik faaliyetleri durdurulacaktır.

KAYNAKÇA,

ALTAŞ, Hüseyin: Hasılat ve Şirket Kirası, Yetkin Yayınları, Ankara 2009.

AMIKLIOĞLU, Hüseyin: Rödovans Sözleşmesi, Ankara 2016.

AMIKLIOĞLU, Hüseyin: Rödovans Sözleşmesi İle İşletilen Bir Maden İşletmesinden Doğan Zararlardan Sorumluluk, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan, C. 19, Özel Sayı-2017, s. 1271-1303. (Sorumluluk).

ARKAN SERİM, Azra: Hasılat Kirasında Tarafların Hak ve Borçları, İstanbul 2010.

BAYCIK, Gaye: Rödovans Sözleşmelerinin Hukuki Niteliği ve Tarafların İş Sağlığı ve Güvenliği Yükümlülükleri, Prof. Dr. Sarper Süzek'e Armağan, C. 2, İstanbul 2011, s. 1895-1956.

ÇEVİKÇELİK, Muradiye: Maden İşletme ve Rödovans Sözleşmeleri, Seçkin, Ankara 2017.

ÇİTİL, Bünyamin: Tüm Yönleriyle Maden Hukuku, Seçkin, Ankara 2018.

DEDE, İsmail: " Ürün Kirası Sözleşmesinde Kiracının Haksız Zilyetlikte İade Sorumluluğu", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan, C. 22, S. 3, s. 857-879.

ERDOĞAN, Kemal: Rödovans Sözleşmesi, Seçkin, Ankara 2017.

ERDOĞAN, Kemal: " Maden Hakkını Devir Sözleşmesi ile Rödovans Sözleşmesi Arasındaki Ayrım" Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 22, S. 1, Ocak 2018, s. 95 - 141 (Devir).

EREKMEKÇİ, Müge / **SÜLEYMANOĞLU**, Gizem: Rödovans Sözleşmesi, İstanbul Barosu Dergisi, C. 90, S. 1, 2016, s. 133-144.

EREN, Fikret: Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2017.

GÜNAY, Ömer: Maden Hukuku, Seçkin, Ankara 2015.

KOCA, Mustafa: " 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun Kira Sözleşmesine İlişkin Genel Hükümlerine Göre Ürün Kirasının Sona Ermesi ", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIX, Y. 2015, S. 4, s. 129 - 144.

ÖZDAMAR, Demet: " Maden Hakkı ve Maden İrtifakı", Prof. Dr. Mahmut Tevfik Birsnel'e Armağan, İzmir 2001, s. 319-334.

SAĞLAM, İpek: "6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda Ürün Kirası Sözleşmesine İlişkin Olarak Getirilen Değişiklikler", Prof. Dr. Mustafa DURAL'a Armağan, İstanbul 2013.

TOPALOĞLU, Mustafa: Maden Hukuku, Karahan Kitapevi, Adana 2011.

UYUMAZ, Alper / GÜNGÖR, Fatma: "Rödovans Sözleşmesi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 19, S. 4, 2015, s. 145 - 185.

YAVUZ, Nihat: Kira Hukuku, 5. Baskı, Adalet, Ankara 2017.

YILMAZ, Abdülhamit: " Ürün Kirası Sözleşmesinde Kiracının Temerrüdü", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan, C. 22, S. 3, s. 3061- 3081.

ZEVKLİLER, Aydın / GÖKYAYLA, K. Emre: Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, 18. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2018.

UYAP

AFYONKARAHİSAR'IN SARAÇLI HALI HEYBELERİ
THE CARPET SADDLEBAGS OF AFYONKARAHİSAR

Ülkü KÜÇÜKKURT
Afyon Kocatepe Üniversitesi

ÖZET

Eşyaların rahat taşınabilmesi amacıyla kullanılan heybeler düz dokuma ve halı teknikleri kullanılarak üretilmiş, Türk kültüründe geniş kullanım alanına sahip dokumalardır. Özellikle halı heybeler atlar için tasarlanmış, beylik işareti olmuştur. Kenarları deri ile kaplanarak dayanıklılığı artırılmış, bu halı heybelere saraçlı halı heybe denilmiştir. Deriden yapılan kayışlarla halı heybenin iki yana sarkan gözleri bağlanmaktadır. Böylece yağmur, kar, rüzgâr, sıcak gibi hava koşullarının eşyaya zarar vermesi ve binek hayvanının koşması esnasında oluşan hareketle eşyaların düşmesinin önüne geçilmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te "Arçı" adıyla geçen heybe, Anadolu'nun birçok bölgesinde yaygın kullanılmasının yanı sıra saraçlı halı heybelere az rastlanmaktadır. Afyonkarahisar'da saraçlı halı heybeler durumu iyi olan aileler tarafından kullanılmış, damada hediye edilmiş, çeyizin önemli bir parçası olmuştur. Binek hayvanlarının yerini motorlu araçların alması, dokumacılığın azalması gibi nedenlerle yörede halı heybe üretilmemektedir. Saraçlı halı heybeler ata yadigârı olarak evlerde, özel koleksiyonlarda ve müzelerde muhafaza edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, gün geçtikçe sayıları azalan Afyonkarahisar Merkez'de dokunmuş saraçlı halı heybelerin tespit edilerek teknik, ebat, renk, motif ve kompozisyon açısından incelenip özelliklerinin yazılı kaynak haline getirilmesidir. Saraçlı halı heybelerin görsellerine araştırmada yer verilmesi yörenin halı dokumalarında kullanılan motif ve kompozisyonları konusunda araştırma yapacak kişilere fikir verecektir. Araştırma "Afyonkarahisar'ın Saraçlı Halı Heybeleri" başlığı ile sınırlandırılmış materyalini ise saraçlı halı heybeleri oluşturmuştur. Araştırmanın metodu ise alan araştırması ve literatür taramasıdır. Alanda yapılan çalışmalarda evinde saraçlı halı heybe bulunan kişiler ve koleksiyoncular ile görüşülmüş, tespit edilen saraçlı halı heybeler incelenerek yöreye ait olduğu düşünülen eserlere yer verilmiştir. Araştırma 2018-2019 tarihleri arasında Afyonkarahisar Merkez'de yapılmış, 18 kişi ile görüşülmüş, 4 kaynak kişinin bilgisine araştırmada yer verilmiş, 7 adet yöreye ait halı heybeye ulaşılmış, bu heybelerin 1 tanesi dışında 6 adedinin saraçlı halı heybe olduğu gözlenmiştir. Halı heybelerin kullanım alanı, durumu, ham maddesi, ilmek kalitesi, hav yüksekliği, boyutu ölçülmüş, dokuma tekniği tespit edilerek, renk, motif, kompozisyon özellikleri değerlendirilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında, saraçlı halı heybelerin genel özellikleri değerlendirilerek üretimine ve korunmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Halı Dokuma, Saraçlı Halı Heybe, El Sanatları

ABSTRACT

Saddlebags, which are used for easy transportation of goods, are weaves with a wide usage area in Turkish culture that are manufactured with flat weaving and carpet techniques. Carpet saddlebags in particular were designed for horses and became symbols of principality. The edges of the saddlebags were covered with leather to increase their durability and these were named carpet saddlebags. Dangling pockets of carpet saddlebags are fastened with leather straps. Therefore, goods are prevented from falling due to the movement during the galloping of the horse and being damaged due to climate conditions such as rain, snow, wind, and heat. Although saddlebags, which are included in Dîvânu Lugâti't-Türk under the name of "Arçı", are widely used in many regions of Anatolia, carpet saddlebags are rare. Carpet saddlebags were used by wealthy families in Afyonkarahisar or gifted to grooms as an important part of dowries. Carpet saddlebags cannot be manufactured in the region due to reasons such as the decrease in weaving and mount animals being replaced by motor vehicles. Carpet saddlebags are preserved in households, special collections and museums as heirlooms. The aim of this

study is to locate the carpet saddlebags weaved in Central Afyonkarahisar, the number of which decrease day by day, examine them in terms of technique, size, color, motif and composition, and record their features as written sources. The inclusion of carpet saddlebag images in the present study will provide an insight to researchers studying the motifs and compositions used in the carpets of the region. The present study was narrowed down under the title "The Carpet Saddlebags of Afyonkarahisar" and the material consisted of carpet saddlebags. The methods of the study are field study and literature review. In the field studies, individuals and collectors in possession of carpet saddlebags were interviewed, the located carpet saddlebags were examined and the works thought to belong to the region were included. The study was conducted in Central Afyonkarahisar between 2018-2019, 18 individuals were interviewed, the information provided by 4 source people were included in the study, 7 saddlebags belonging to the region were located, and it was observed that 6 of them were carpet saddlebags. The usage area, condition, raw material, tie knot quality, loop height and size of the carpet saddlebags were measured, their weaving techniques were determined and their color, motif, and composition features were evaluated. In the "Conclusion and Recommendations" section, the general features of the carpet saddlebags were evaluated and recommendations were made regarding their production and preservation.

Keywords: Afyonkarahisar, Carpet Weaving, Carpet Saddlebags, Handicrafts

1. GİRİŞ

Heybeler, eşyaların rahat taşınabilmesi amacıyla genellikle düz dokuma ve halı teknikleri kullanılarak üretilmiş, Türk kültüründe geniş kullanım alanına sahip dokumalardır. Özellikle halı heybeler atlar için tasarlanmış, beylik işareti olmuştur. Kenarları deri ile kaplanarak dayanıklılığı artırılmış, bu halı heybelere "Saraçlı halı heybe" denilmiştir. Deriden yapılan kayışlarla halı heybenin iki yana sarkan gözleri bağlanmaktadır. Böylece yağmur, kar, rüzgâr, sıcak gibi hava koşullarının eşyaya zarar vermesi ve binek hayvanının koşması esnasında oluşan hareketle eşyaların düşmesinin önüne geçilmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te heybe "Arçı" adıyla geçmektedir. "Ol mana arçı artışdı" "O, heybeyi hayvanın üstüne atmakta ve taşımakta bana yardım etti."(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 62, 109).

Heybe, Anadolu'nun birçok bölgesinde yaygın kullanılmıştır ancak saraçlı halı heybelere az rastlanmaktadır. Afyonkarahisar'da saraçlı halı heybeler durumu iyi olan aileler tarafından kullanılmış, damada hediye edilmiş, çeyizin önemli bir parçası olmuştur. Heybelere deriden ilave kapakların dikilmesine "Saraçlama" işlemi denilmektedir (Atlıhan, 1999: 38). Heybenin gözlerinin çevresine de deri dikilmektedir. Aynı zamanda saraçlama, halı heybelerin ömrünü uzatmakta, eskimesinin önüne geçmekte, daha kullanışlı ve gösterişli yapmaktadır (Soysaldı, 2018: 7). Saraçlı heybelerin bağcık ve kilitlerinin deriden olması üretim maliyetini yükseltmektedir. Bu nedenle varlıklı aileler tarafından tercih edilmektedir. Maliyetinin yüksek olması nedeniyle her ailede bulunmamaktadır (Deniz, 2000: 77). (Şekil 1)

Şekil 1. Saraçlı halı heybenin deriden bağcıkları (Küçük Kurt, Afyonkarahisar, 2019).

Binek hayvanlarının yerini motorlu araçların alması, dokumacılığın azalması gibi nedenlerle yörede halı heybe üretilmemektedir. Saraçlı halı heybeler ata yadigarı olarak evlerde, özel koleksiyonlarda ve müzelerde muhafaza edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, gün geçtikçe sayıları azalan Afyonkarahisar Merkez’de dokunmuş saraçlı halı heybelerin tespit edilerek teknik, ebat, renk, motif ve kompozisyon açısından incelenip özelliklerinin yazılı kaynak haline getirilmesidir. Saraçlı halı heybelerin görsellerine araştırmada yer verilmesi yörenin halı dokumalarında kullanılan motif ve kompozisyonları konusunda araştırma yapacak kişilere fikir verecektir. Araştırma “Afyonkarahisar’ın Saraçlı Halı Heybeleri” başlığı ile sınırlandırılmıştır.

2. MATERYAL VE METOT

Araştırmanın materyalini Afyonkarahisar’da tespit edilen saraçlı halı heybeler oluşturmaktadır. Araştırmanın metodu ise alan araştırması ve literatür taramasıdır. Alanda yapılan çalışmalarda evinde saraçlı halı heybe bulunan kişiler ve koleksiyoncular ile görüşülmüş, tespit edilen saraçlı halı heybeler incelenerek yöreye ait olduğu düşünülen eserlere yer verilmiştir. Araştırma 2018-2019 tarihleri arasında Afyonkarahisar Merkez’de yapılmış, 18 kişi ile görüşülmüş, 4 kaynak kişinin bilgisine araştırmada yer verilmiş, 7 adet yöreye ait halı heybeye ulaşılmış, bu heybelerin 1 tanesi dışında 6 adedinin saraçlı halı heybe olduğu gözlenmiştir. Halı heybelerin kullanım alanı, durumu, ham maddesi, ilmek kalitesi, hav yüksekliği, boyutu ölçülmüş, dokuma tekniği tespit edilerek, renk, motif, kompozisyon özellikleri değerlendirilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında, saraçlı halı heybelerin genel özellikleri değerlendirilerek üretimine ve korunmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. AFYONKARAHİSAR KÜLTÜRÜNDE SARAÇLI HALI HEYBELER

Kültür yöre insanının yaşam tarzı, zevkleri ve beğenilerine göre şekillenmiş, kendini efsane, masal, şiir, hikaye, mani gibi sözlü kültürde göstermiş, el sanatlarında, kullanılan renk ve motiflerde görselleşmiştir. Halı heybelerin renkleri, üzerinde taşıdıkları motifler ve yaygın kullanımı sözlü kültürde konu edilmiştir. Afyonkarahisar ve çevresinde söylenen bir efsanede heybe vurgulanmaktadır. Arabistan’da askerliğini yapmakta olan Afyonkarahisar Bayatlı bir asker atıyla doludizgin yol alırken tek başına yaya olarak giden yorgun bir Arap ile karşılaşır. Ona yardım etmek ister. Önce Arap’ın elini yüzünü yıkar ve heybesinden çıkardığı yiyecekleri önüne sererek karnını doyurur (Ayдын, 1991: 43).

Afyonkarahisar “Kaygısız ev” masalında heybe geçmektedir “Zengin bey eşine; bu yörede benden zengin kim var diye sorar ve cevap olarak avcı Mişekka var cevabını alır. Zengin bey heybesinin iki gözünü altın ile doldurarak Müşekka’yı bulmak üzere yola çıkar (Özçelik, 2004: 437).

Aşık Aslı Bacı, Afyonkarahisarlı aşıkları şiir olarak tasvir ederken heybeye değinmiştir;

“Halkın özü, gözü sözüyüz biz,

Aşık gibi gezerken yaylalarda, ovalarda,

Elimizde saz, heybemizde dığan (Sahan)” (M. Tolun 1991: 50).

Halı ve kilim dokumanın zorluğuna değinen yörede söylenmiş beyitler bulunmaktadır,

“Halı işi deli işi

Kilim işi kimin işi?” (Türkeş, 1999: 675).

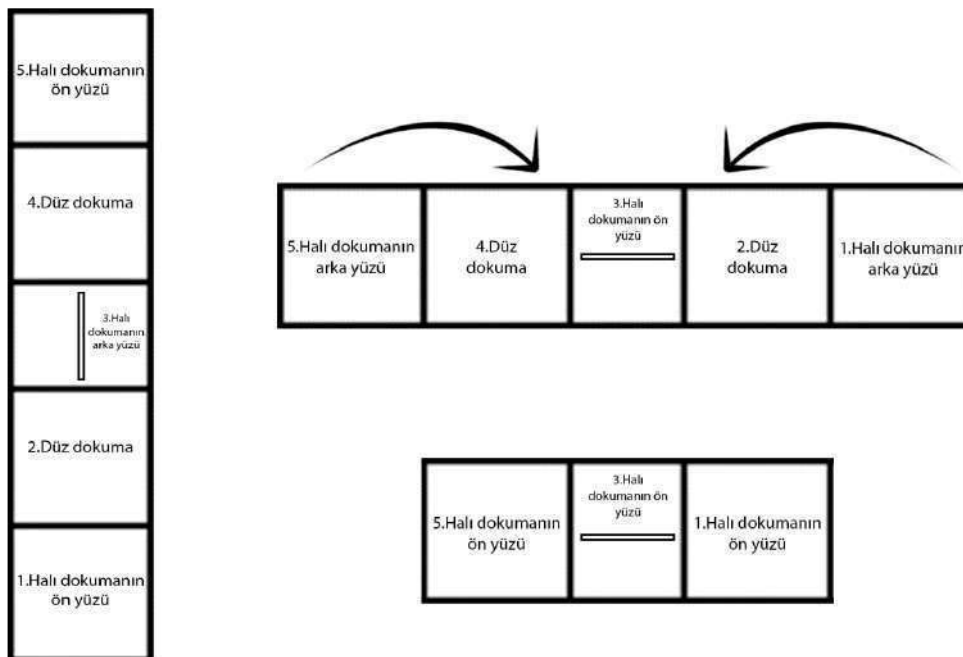
1916 Afyonkarahisar doğumlu şair Osman Çizmeciler’in çocukluğu İstanbul’da, dedesinin yanında geçmiştir. Anılarında 6 yaşında iken dedesinin yazıhanesini ziyaret edişini anlatmıştır. Bu anılardan biri Afyonkarahisar’ın saraçlı halı heybeleri ile ilgilidir. Afyonkarahisar’dan gelen misafirlerin halı heybeleri dikkatini çekmiştir. “En çok hoşuma giden şey, onların Afyonkarahisar şivesiyle yeminli şartlı konuşmaları ile halı heybeleriydi. Bu heybeler ekseriya meşin (Meşin: İşlenmiş koyun derisi (<http://sozluk.gov.tr>)), pastırma, sucuk, haşhaşlı ekmek kokardı. Döner dolaşır tekrar tekrar koklardım. Bu heybelerin içinde çok defa bize hediye getirdikleri yuvarlak teneke kutular dolusu kaymaklar, şişe şişe haşhaş yağları bulunurdu. Çünkü evde yemeklerimiz sadeyağı ile pişirdi. Fakat börek ve ağzı açıkları

da haşhaş yağı çok onduruyor (Lezzetli) derlerdi (B. M. Görktan: 222). Osman Çizmecî'ler 1925 tarihinde Afyonkarahisar'a döner ve ilk geldiği günü anlatırken Afyonkarahisar'ın Uzun Çarşı'sını aktarır. "Uzun çarşıda heybe, keten ve kendir ipi gibi el ürünleri satılıyor" (Görktan, 2018: 279).

3.2.AFYONKARAHİSAR SARAÇLI HALI HEYBELERİN HAMMADESİ, TEKNİĞİ, KALİTESİ VE BOYUTLARI

Afyonkarahisar'da koyun yetiştiriciliğinin uzun yıllardan beri önemli gelir kaynağı olması, yün ticaretini de beraberinde getirmiştir. Amerikalı misyoner Josiah Brewer, 1830 yılında Afyonkarahisar'ı ziyaretinde yün ticareti dikkatini çekmiştir. "Koyunlar senede iki kez kırkılıyor. Bir koyundan her seferinde 1 okka yapağı elde ediliyor. Yünün okkası 1.5 para yani 7 cent. Koyunlar derelerden geçirilirken suya batırılıp yıkanıyor. Amerika'ya büyük miktarda halı dokunması için yün gönderiliyor" (Özpinar, 2019: 48). Elde edilen yünlerin bir kısmı ihraç edilirken, kalan kısmını halk, el sanatlarında değerlendirmiştir. Saraçlı halı heybelerin çözgü, atkı ve ilmeğinde elde eğirilmiş yün iplik, yünün eğirilmesinde kirman, boyanmasında doğal boyalar kullanılmıştır. Son dönemde fabrikaların açılması, sanayi tipi boyaların piyasaya girmesi sonucunda çözgü, atkı, ilme ipliğinde makine eğirmesi kimyasal boyalı yün iplikler tercih edilmiştir.

Heybeler, dokunurken ister düz dokuma isterse halı dokuma olsun bütün olarak tezgâhta dokunmakta, tezgâhtan çıkarıldıktan sonra dikilerek oluşturulmaktadır. Halı heybelerde beş bölüm planlanarak tezgâhta dokunmaktadır. Heybenin üç bölümünde halı, kalan iki bölümünde düz dokuma tekniği uygulanmaktadır. Bütün parçanın sıralaması; 1. Halı, 2. Düz dokuma, 3. Heybenin ağını oluşturan kısım, halı, 4. Düz dokuma, 5. Halı bölümleridir. Tezgâha çözgü çözüldükten sonra dokuma sırası şu şekildedir; heybenin gözünü oluşturan ve önde kalacak halı ve alt zemini oluşturacak düz dokuma çözgünün önünden, heybenin ağ kısmını oluşturacak iki eşit parça halı çözgünün arkasından, ikinci gözü oluşturacak düz dokuma alt zemin ve gözün üstte kalacak halı kısmı çözgünün önünden dokunur. Tamamlanan dokumanın bütün halı bölümleri üstte kalacak şekilde katlanarak, dikiş ile birleştirilir. Sonunda halı bölümleri yan yana gelerek yüzeyde kalır. Halı heybe tamamlanmış olur (Soysaldı, 2019: 7). (Şekil 2)

Şekil 2. Solda; Halı heybenin tezgâhta dokunma sırası, sağda; halı heybenin katlanması ve ortaya çıkışı (Küçükkurt, 2019).

Halı dokumada Türk düğümü kullanılmış kalite olarak 10cm eninde 25, 30 arasında ilmek, 10cm boyunda 30, 35 arasında ilmek sıklığı bulunmaktadır. Hav yüksekliği 1cm ile

0.5cm arasında değişmektedir. Halı heybelerin boyutları 45cmx130cm ila 50cmx135cm arasındadır. Bitmiş haldeki 45cmx130cm boyutunda halı heybenin, bütün gözleri açık olarak tezgahta boyu 220cm olarak dokunmaktadır. 1.Bölüm 45cm, 2. Bölüm 45 cm, 3. Bölüme geçiş 5cm, 3. Bölüm 30cm, 4. Bölüme geçiş 5cm, 4. Bölüm 45 cm, 5. Bölüm 45 cm, toplam: 220 cm yapmaktadır.

Bitmiş haldeki 50cmx135cm boyutunda halı heybenin, bütün gözleri açık olarak tezgahta boyu 225cm olarak dokunmaktadır. 1.Bölüm 45cm, 2. Bölüm 45 cm, 3. Bölüme geçiş 5cm, 3. Bölüm 35cm, 4. Bölüme geçiş 5cm, 4. Bölüm 45 cm, 5. Bölüm 45 cm, toplam: 225 cm yapmaktadır. Dokuma tezgahından alındıktan sonra dikilen heybelere saraçlama işlemi yapılmaktadır.

Dayanıklılığını artırmak, hayvanın sırtında daha düzgün durmasını sağlamak, eşyaları olumsuz hava koşullarından korumak, düşmesini engellemek için halı heybelere saraçlama yapılmıştır (Şekil 3). Saraç kelimesi isim olup Türk Dil Kurumu güncel sözlüğünde birinci ve ikinci tanımında; koşum ve eyer takımları yapan, işleyen, süsleyen veya satan kimse, ikinci tanımında; deri, muşamba bavul, çanta yapan kimse olarak açıklanmıştır. Saraçhane ise; at takımları, araba koşumları, meşinden eşya yapılan ve satılan yer tanımlamasına sahiptir (<http://sozluk.gov.tr>).

Şekil 3. Kenarları Saraçlanmış halı heybe (Küçükkurt, Afyonkarahisar, 2018).

Afyonkarahisar'da hayvan üretimi çok olması nedeniyle yün ve deri ürünler yapıp çevre ilçelere satılırdı. 1838-1839 tarihine ait nüfus defterinde derici (Debbağ) 39 kişi, saraç işi ile uğraşan 29 kişi kayıtlıdır. Bu meslekler en çok yapılan meslekler sıralamasında öğrenci, çiftçi ve keçecilikten sonra 4. sıradadır (Kargı, 2018: 42, 44). Afyonkarahisar Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1933 senesinde bastırıldığı broşürde 10 deri tüccarı, 4 saraç ustası odaya kayıtlıdır. Saraç ustaları; Gül Aliş Oğlu Mehmet Efendi, Sarı Oğlu Mehmet Ali Efendi, Çohadar Oğlu Şükrü Efendi, Derviş Oğlu Ömer Efendi'dir (ATSO, 1933:42). (Şekil 4)

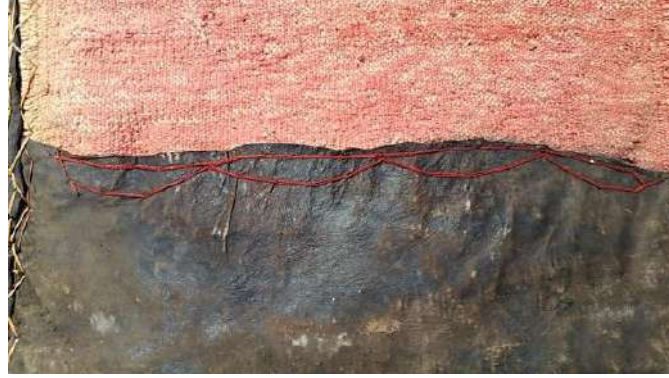

Şekil 4. Şerafettin Gerçekçi Arşivine ait fotoğrafta 1900'lü yıllarda Saraçlar Çarşısının girişi görünmektedir (Gerçekçi, Afyonkarahisar, 2018).

Derinin seçilmesi, işlenmesi, boyanması, tavllanması ve parlatılması aşamalarının her biri ayrı ayrı ustalık gerektirmektedir (Gürman2019: 12). Halı heybelere saraçlama işlemi

yapacak ustalar yumuşak olması nedeniyle koyun derisini seçmiştir. Koyun derisini diğer deri türleri takip etmektedir. Derinin halı heybeye dikiminde çengelli tığ, düz ve köşeli tığlar (Biz), kerpeten, iplik olarak balmumu sürülmüş keten iplik kullanılmıştır (Akkoyun, 1997: 216). Halı heybenin kenarları, gözlerin ağızları deri ile kaplanmakta, heybenin arkasına gelecek kısımda deri geniş tutulmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Derinin geniş tutulduğu alt, arka kenar (Küçük Kurt, Afyonkarahisar, 2019).

3.3. AFYONKARAHİSAR SARAÇLI HALI HEYBELERİNİN RENK, MOTİF VE KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ

Saraçlı halı heybelerin orta zemininde kırmızı, kenar suyunun zemininde kırmızı, kahverengi, yeşil, sarı, krem, mavi renkleri kullanılmıştır. Motiflerde yeşil, sarı, krem, kahverengi, turuncu tercih edilmiştir. Krem rengi, koyu tonlarının içinde kullanılarak düzenlemelere hareket kazandırılmıştır.

Kenar suyu içinde kullanılan motifler su yolu, damalı, çiçek, yaprak, orta zeminde aynalı, madalyon, göbek, artı, altıgen, göbeğin yanlarında çiçek, dal, yaprak, yıldız, karanfil, muska, göz motifleri kullanılmıştır. Heybenin ağ kısmını oluşturan iki parça halının kompozisyonu birbirinin aynıdır. Yine ince kenar suyu, parçanın dört tarafını çevrelemektedir. Orta kısımda kopma çiçek, dal ve yapraklar, çilek, kurbağacık gibi motifler yerleştirilmiştir. İki gözün kompozisyon düzenlemesi aynıdır. Heybelerin halı gözlerinde kullanılan kompozisyon düzenlemesinde dört tarafı çevreleyen ince kenar suyu, orta zemin aynalı, göbek ve orta motiflerin dört tarafında çiçek yada yıldız motifleri yerleştirilerek zeminde boşluklar doldurulmuştur.

Şekil 6'da bulunan 50cmx135cm ebadında ve 30x30 ilmek kalitesinde, 1cm hav yüksekliğinde olan saraçlı halı heybenin gözlerinin kompozisyonunda, içinde çiçekler açmış göbek merkeze yerleştirilmiştir. Göbeğin çevresini su yolu motifleri çevrelemektedir. Heybenin ağını oluşturan halı kısmında dal, yaprak ve muska motifleri bulunmaktadır. Halıya kırmızı renk hakimdir. Şekil 6 da bulunan saraçlı halı heybe, şekil 7 de bulunan 50cmx135cm ebadında 30x30 ilmek kalitesine sahip saraçsız halı heybeyle motif ve renk özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir.

Şekil 6. Bülent Göktaş koleksiyonunda bulunan saraçlı halı heybe ve tersi ((Küçük Kurt, Afyonkarahisar, 2018)

Şekil 7. İsmail Gürsoy koleksiyonunda bulunan saraçsız halı heybe (Küçük Kurt, Afyonkarahisar, 2018).

Şekil 8’de yer alan 45cmx130cm ebadında ve 25x30 ilmek kalitesinde, 1cm hav yüksekliğinde olan saraçlı halı heybenin gözlerinin kompozisyonunda, içinde küçük çiçekler bulunan göbek merkeze yerleştirilmiştir. Göbeğin çevresini su yolu motifi çevrelemektedir. Kenar suyunda dallar üzerinde çiçek ve yaprak bulunmaktadır. Heybenin ağını oluşturan halıya dal üzerinde sağlı sollu çiçekler yerleştirilmiştir. Göbekte mavi, orta zeminde kırmızı, bordürde sarı ve tonları kullanılmıştır. Heybenin deri kısımları yıpranmıştır.

Şekil 8. Şahin İşlek koleksiyonunda bulunan saraçlı halı heybe ve tersi (Küçük Kurt, Afyonkarahisar, 2019).

Şekil 9’da yer alan 45cmx130cm ebadında ve 30x30 ilmek kalitesinde, 0.5cm hav yüksekliğine sahip saraçlı halı heybede, yörede erkek çoraplarında görülen aynalı motifi merkeze yerleştirilmiştir. Yıldız şeklinde çiçekler ve yapraklar kenar suyunu çevrelemektedir. İç kenar suyunu damalı motifi oluşturmaktadır. Halı heybenin ağının kenar suyunda su yolu motifi, zemininde üst üste sıralanmış üç adet yıldız motifi yerleştirilmiştir. Orta zeminlerde kırmızı, kenar suyu zeminlerinde krem rengi, motiflerde, yağ yeşili, turuncu kullanılmıştır. Yıpranan deri kısımları çıkartılarak, ağ kısmı hariç, heybenin gözleri suni deri ile çevrelenmiştir. Halı heybenin arka kısmına pamuklu bezle astar dikilmiştir.

Şekil 9. Ali İhsan Soysal koleksiyonunda bulunan saraçlı halı heybe ve tersi (Küçük Kurt, Afyonkarahisar, 2018).

Şekil 10’da yer alan 45cmx130cm ebadında ve 25x30 ilmek kalitesinde, 1cm hav yüksekliğinde olan saraçlı halı heybenin merkezine dalların oluşturduğu göbek yerleştirilmiştir. Göbeğin ortasında artı motifi bulunmaktadır. Küçük çiçekler kenar suyunu çevrelemektedir. İç kenar suyunu damalı motifi oluşturmaktadır. Halı heybenin ağında üç çiçek motifi yer almaktadır. Göbeğin zemini krem, diğer zeminlerde kırmızı, kenar suyu zeminlerinde kahverengi, motiflerde yeşil, koyu kahverengi kullanılmıştır.

Şekil 10. İsmail Gürsoy koleksiyonunda bulunan saraçlı halı heybe (Küçükkurt, Afyonkarahisar, 2019).

Şekil 11’de yer alan 50cmx135cm ebadında ve 30x30 ilmek kalitesinde, 0.5cm hav yüksekliğinde olan saraçlı halı heybenin merkezine içinde mızraklar bulunan geometrik şekil yerleştirilmiştir. Afyonkarahisar Başmakçı halılarında görülen karanfil motifi merkezin çevresine dokunmuştur. Çeşitli renklerde göz motifleri ortada bulunmaktadır. Halının ağında kurbağacık motifi yer almaktadır. Çok renkli olan halı heybede kırmızı, krem, sarı, turuncu, yeşil kullanılmıştır.

Şekil 11. Bülent Göktaş koleksiyonunda bulunan saraçlı halı heybe ve tersi (Küçükkurt, Afyonkarahisar, 2019).

Şekil 12’de yer alan 50cmx135cm ebadında ve 30x30 ilmek kalitesinde, 0.5cm hav yüksekliğinde olan saraçlı halı heybenin merkezine dörtgen yerleştirilmiş, dörtgenin içine sekiz köşeli yıldız, yıldızın içinde sapları merkezde toplanmış sekiz çiçek dokunmuştur. Dörtgenden dışarıya doğru uzanan dört sap üzerinde dört çiçek bulunmaktadır. Kenar suyunda küçük çiçekler dalgalı bir şekilde merkezi çevrelemektedir. Heybenin ağ kısmına muska motifleri yerleştirilmiştir. Heybeye kırmızı renk hakimdir. Merkezin zemininde koyu kahverengi, düz dokuma kısmında turuncu kullanılmıştır. Halı heybenin bir gözünün renkleri solmuştur. Düz dokuma kısmında sökülmeler mevcuttur.

Şekil 12. Bülent Göktaş koleksiyonunda bulunan saraçlı halı heybe ve tersi (Küçükkurt, Afyonkarahisar, 2019).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afyonkarahisar saraçlı halı heybelerinin üretiminin uzun yıllardan beri yapılmaması, eskime, elden çıkartma gibi nedenlerden dolayı sayılarında azalma meydana gelmiştir. Araştırmanın yapılması esnasında ancak 7 adet yöreye ait halı heybeye ulaşılmıştır. Bu heybelerin 1 tanesi dışında 6 adedinin saraçlı halı heybe olduğu tespit edilmiştir. 6 halı heybenin 2’sine deri tamiri yapılmış, gerçek deri çıkartılıp yerine suni deri dikilmiştir. Saraçlı halı heybeleri orta ilmek kalitesine sahiptir. Boyutları 45cmx130cm ile 50cmx135cm arasında değişmektedir. Boyutlar birbirine yakındır. Heybelerin halı gözlerinin kompozisyonunda ortada bir merkez oluşturulduğu, bu merkezin dört tarafını kenar suyunun çevrelediği, iki

gözün desen, renk, kompozisyon özelliğinin aynı olduğu tespit edilmiştir. İki parça heybe ağında halı tekniği kullanılmış, iki parçanın bütün özelliklerinin bir birinin aynısı olduğu gözlenmiştir. Halı heybelerin, düz dokuma kısımlarında motif dokunmamış, tek renk, düz, ya da iki renk yatay kalın çubuklar yerleştirilmiştir. Saraçlı halı heybelerde bitkisel ve geometrik forma sahip motifler, kenar suyuna, merkezin çevresine dokunmuştur. Dokumalara kırmızı, kahverengi, sarı hakimdir. Mavi, yeşil az kullanılmıştır.

Şekil 13. Halı heybelerin zararlılardan korunması için çıra kullanımı (Küçükkurt, Afyonkarahisar, 2019).

Yörenin kültürel özelliklerini yansıtan saraçlı halı heybeler değişen zamana ayak uyduramamış, üretimi neredeyse sona ermiştir. Halı heybe dokumayı bilen kişilerin yaşları ilerlemiş, bilgilerini aktaracak kişi bulma konusunda sıkıntıya düşülmüştür. Bir eşyanın üretiminin devam edebilmesi için kullanım alanının canlı olması, talep edilmesi gerekmektedir. Halı heybelerin kullanım alanının ev dekorasyonu, hediyelik turistik eşya olarak genişletilmesi, talebi ortaya çıkaracaktır. Açılacak halı ve düz dokuma kursları ile yetiştirilecek kişiler dokuma alanına katkıda bulunacaktır. Yörede tespit edilen saraçlı halı heybelerin renklerinde solmalar, ilmek kayıpları, düz dokumalarında deliklerin tespit edilmesi bu dokumaların zararlılara karşı korunamadığının bir göstergesidir. Koleksiyoncular, naftalinin kokusu ve solunum için zararlı olmasından dolayı doğal korumaya yönelmiş, heybelerin içine çıra koyarak korumaya çalışmıştır (Şekil 13). Eserlerin korunması ve saklanması konusunda uzman kişilerin, eser sahiplerini bilgilendirmesi sadece halı heybe sahipleri için değil, bütün el sanatları ürün sahipleri için faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKKOYUN, Turan. (1997). Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- ATLIHAN, Şerife (1999). Batı Anadolu'da Yaşayan Yörüklerde Heybe ve Torba Dokumalar, Erdem Halı Özel Sayısı 1., Cilt:10, Sayı, 28, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.35-42
- AYDIN, Mehmet (1991). Bayat ve Afyonkarahisar Çevresinde Yaşayan Halk Söylenceleri (Halk Efsaneleri), 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, s.37-44
- DENİZ, Bekir. (2000). Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
- ERCİLASUN, Ahmet B., Akkoyunlu, ZİYAT. (2015). Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖRKATAN, Behçetoğlu, Muzaffer. (2018). Dünkü Afyonkarahisar ve Nesilden Nesile Bir Şair Ailesinin Son Ferdi Osman Çizmeciler, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları.
- GÜRMAN, Zeynep. (2019). "Afyonkarahisar İlinde Deri Ustası Kostak Şükrü", Atlas II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 15-17 Şubat, Mardin, 1-12.

KARGI, Kadir. (2018). Afyonkarahisar Merkez Kazası Nüfus Defteri (1838-1839), Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları.
ÖZÇELİK, Mehmet. (2004). Afyonkarahisar Masalları, Isparta: Fakülte kitapevi Yayınları.
Soysaldı, Aysen. (2019). Burdur'da Halı Heybe Örnekleri, Arış Dergisi, (13), 4-13
TOLUN, Münevver (1991). Afyon Dilinde, 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, s. 48-50
TÜRKEŞ, Orhan. (1999). Sinanpaşa ve Köylerine Ait Halı-Kilim-Çorap Üzerine Söylenmiş Olan Mani ve Beyitler, Erdem Dergisi Cilt III., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.675.

Türk Dil Kurumu, [http://sozluk.gov.tr/\(29.08.2019\)](http://sozluk.gov.tr/(29.08.2019)).

T.C. Afyonkarahisar Ticaret ve Sanayi Odası. (1933). 10. Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle Çıkarılan Broşür, Afyonkarahisar: ATSO yayınları.

Kaynak Kişiler

GÜRSOY, İsmail, Afyonkarahisar saraçlı halı heybeleri konulu sözlü görüşme, 2018-2019 yılı

İŞLEK, Şahin, Afyonkarahisar saraçlı halı heybeleri konulu sözlü görüşme, 2018-2019 yılı

Bülent Göktaş, Afyonkarahisar saraçlı halı heybeleri konulu sözlü görüşme, 2018-2019 yılı.

SOYSAL, Ali İhsan, Afyonkarahisar saraçlı halı heybeleri konulu sözlü görüşme, 2018-2019 yılı.

NİĞDE KEMERHİSAR DOKUMA ÖRNEKLERİ
NIGDE KEMERHISAR WEAVING SAMPLES

Dr. Öğretim Üyesi Semra KILIÇ KARATAY
Aksaray Üniversitesi

ÖZET

Dokuma sanatının başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen en eski dokuma örneği Pazırık halısıdır. Fakat bu dokumanın ilk dokuma örneği olmadığı düşünülebilir. Çünkü desen kompozisyonu açısından çok zengindir. El sanatlarının tarihine bakıldığında ilk olarak soğuktan korunmak gibi ihtiyaç sonucu yapılırken zamanla dokunan dokuma örnekleri desen ve kompozisyon, kalite ve renk bakımından incelendiğinde bu mesleğe ilgi ve sevgi duyan kişiler tarafından sanata dönüştüğü görülmektedir. Her bir sanat kendi alanında büyük sanatçı ve bu sanatçıların yetiştirdiği eşsiz usta ve çıraklar yetiştirmektedir.

Geniş coğrafyaya yayılan Türk milleti dokuma sanatında köklü bir geçmişe sahiptir. Dünya da bilinen dokuma düğüm tekniği birkaç tane olup bunlardan bir tanesi de Gördes yani Türk Düğümü tekniği olan kapalı düğüm olması en büyük somut örneğidir. Pazırık halısının Türk düğümü ile dokunduğu bilinmektedir.

Niğde–Kemerhisar kasabasında dokuma sanatının başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemekte olup, günümüzde bu sanatı icra edenlerin sayısı da çok azdır. 2000 yıllara kadar nerdeyse her evde en az bir tane dokuma tezgahı bulunmasına, çoğu ailelerin geçim kaynağı ve birçok ailenin de ev ekonomisine büyük katkı sağlamasına rağmen günümüzde kız çocuklarının okuma oranının yüksek olması, kadınların iş bulabilme ve çalışma oranının artması dokuma yapanların sayısında büyük oranda azalma olmasına sebep olduğu görülmektedir. Dokumanın az da olsa devam ettiği kasabada dokumalar genellikle taban dokuması, çeyrek dokuması, yastık dokuması, minder dokuması, heybe dokuması, çanta ve tülü dokuma örnekleridir. Kemerhisar dokumaları Kocabaşlı, Tepsi Göbekli, Yıldızlı ve Çiçekli gibi farklı isimlerle sınıflandırılmaktadır. Ayrıca Arısama, Taşpınar ve Obruk halısı desen ve kompozisyon özellikleri görülmektedir. Havlı dokumaların yanı sıra düz dokuma örnekleri de görülmektedir.

Dokuma yapan ve evlerde bulunan dokuma örneklerinin desen ve kompozisyon özellikleri, dokumaların sınıflandırılması, dokumalarda kullanılan iplerin elde edilme ve renklendirme yöntemleri, dokumaların kaliteleri, dokumalara yörede verilen isimleri, dokumalarda kullanılan araç ve gereçler ve günümüzdeki durumu hakkında kasaba halkından, dokuma yapan dokumacılardan ve belediye başkanından genel bilgi alınmış, yapılan sözlü görüşmeler video ve fotoğraf makinesi ile kayıt altına alınmış ve yazılı kaynak olarak paylaşımı amaç edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemerhisar, Dokuma, İp, Desen, Motif

ABSTRACT

The starting date of the art of weaving is not known exactly. The oldest known weaving example is Pasalik carpet. However, it can be considered that this weaving is not the first weaving sample. Because it is very rich in pattern composition. When we look at the history of handicrafts, we see that the weaving samples, which are woven over time as a result of need such as protection from the cold, are transformed into art by people who are interested in this profession and love it. Each art educates great artists and unique masters and apprentices trained by these artists.

The Turkish nation has a long history in weaving. The weaving knot technique known in the world is several and one of them is Gördes, which is the closest knot which is the Turkish Knot technique. It is known that the Pazirik carpet is woven with the Turkish knot.

The starting date of the weaving art is not known in the town of Niğde - Kemerhisar and the number of people performing this art is very few today. Although there were at least one weaving loom in almost every house until 2000, although most families contributed to the livelihood and many families contributed greatly to the home economy, the high rate of girls' reading today, the finding of women to work and the increase in the rate of weaving have led to a significant decrease in the number of weavers. cause. In the town where the weaving continues to be small, the weavings are generally base weaving, quarter weaving, pillow weaving, cushion weaving, saddle weaving, bags and tulle weaving samples. Kemerhisar weavings are classified under different names such as Kocabaşlı, Tepsi Göbekli, Yıldız and Çiçekli. In addition, Arısama, Taşpınar and Obruk rug patterns and composition features are seen. In addition to pile weaving, plain weaving samples are also seen.

Pattern and composition characteristics of weaving and home weaving samples, classification of weaving, obtaining and coloring of the ropes used in weaving, quality of weaving, the names given to the weaving in the region, the tools and materials used in the weaving general information was obtained, oral interviews were recorded with video and camera and the aim was to share them as written sources.

Keywords: Kemerhisar, Weaving, Rope, Pattern, Motif

GİRİŞ

Niğde il merkezinin 24 km güneyinde, Bor ilçe merkezine 8 km uzaklıkta ve Bahçeli Beldesiyle iç içe olan bu antik kente birçok isim verilmiştir. Tuvana, Tyana ve Kilisehisar da denilen tarihi kent için, M.Ö. 6030'lu yıllarda Köşk Höyük'te yazılan lahitler sayesinde Cilalı Taş Devri'ne kadar uzanan bir tarihe sahip olduğunu düşünülmektedir. Bahçeli kasabası'nda bulunan ve Roma havuzu adıyla adlandırılan antik havuza hayat veren kaynak suyunun Roma devrinde yapılan kemerlerle taşınmasına yönelik oluşturulan kemerlerden dolayı kasaba Kemerhisar adını almıştır. Roma havuzundan itibaren Kemerhisar Kasabası içlerine kadar olan bölümde kemerler toprak altındadır. Kalan bölümdeki ve kazı alanına kadar olan kemerler ise toprak üzerindedir. M.Ö. 1200'lü yıllarda II. Hitit İmparatorluğunun hükümet merkezi olan kent kültürü oluşumu, yönetsel kavramların ortaya çıkması Hititler döneminde gerçekleşmiş, önemli bir ticaret merkezi olmaya başlamış, doğu ile batı arasında geçiş noktası olmasından dolayı sürekli gündemde kalmıştır (Oya, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 1. Su kemerleri (Kılıç Karatay, 2019).

Kemerhisar Dokumaları

Halı dokuma sanatı; Orta Asya'ya kadar uzanan bir coğrafyada çoğunlukla Türkler sayesinde yayılan tarihi çok eski ve başlangıç tarihi kesin olarak bilinmeyen bir sanattır. Dokuma sanatının Türkler tarafından yayıldığı en önemli göstergelerinden birisi dokumalarda kullanılan düğüm tekniğidir. Halı dokumasının M.Ö. 3. Yüzyıllarda var olduğunu gösteren somut belge örneği olan Pazırık halısı, simetrik yapıya sahip Türk (Gördes) yani kapalı düğüm ile dokunmuştur.

Resim 1. Pazırık halısı (Aslanapa, 2005, s:17).

Türk halılarının, dünya halı sanatı içinde özel bir yeri vardır. Bu sanatı, bir sanat olarak geliştiren ve bütün dünyaya tanıtan Türkler olmuştur. Düğümlü halıların tarihi Türk tarihine sıkıca bağlıdır. Türklerin bu ananevi sanatı yüzyıllardan beri yaşatılmış ve bir dokuma tekniğine tabi olarak gelişmesinde bu özelliğini muhafaza etmiştir (Yetkin,1991, s.1).

Daima Türkler 'in yaşadığı ülkelerde ortaya çıkan halının tarihi sıkı sıkıya Türkler' e bağlı olduğu gibi, büyük Selçuklu Sultanlığı devrinde kurulan devletlerle, bunun tekniğini önce İslam alemine sonra bütün dünyaya tanıttan da Türkler olmuştur. Bununla beraber Büyük Selçuklular' dan halı kalmamış, Anadolu Selçukluları' ndan gelen Konya halıları yirminci yüzyıla kadar gelişen halı sanatının temeli olmuş, yedi asır boyunca Türk Halı Sanatı aralıksız daima yeni tiplerin yaratıldığı parlak bir gelişme göstermiştir (Aslanapa, 2005, s:13).

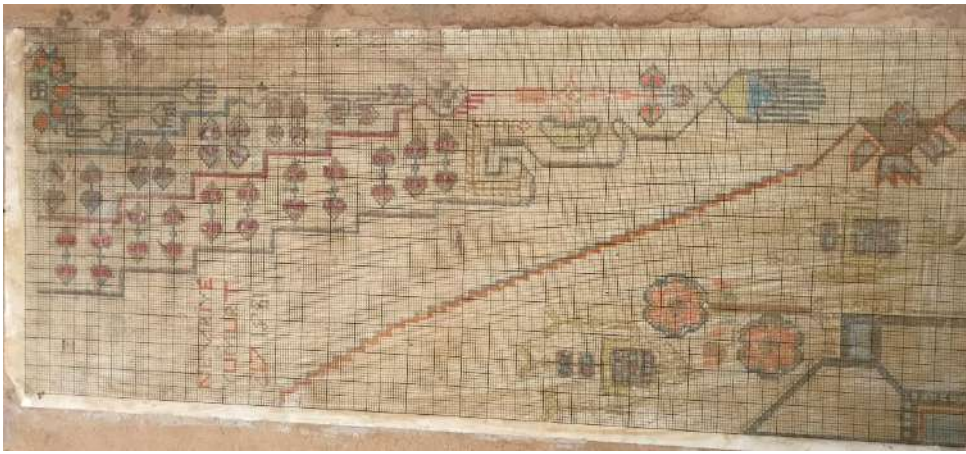
Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halılarına kompozisyon ve desen özellikleri açısından bakıldığında, geometrik bir üslup görülmektedir. Bu üslup, günümüzün bile çağdaş estetik anlayışına oldukça uymaktadır. Genelde halıların yüzeyine bakıldığında, orta zemini çevreleyen kalın tek bir bordürde bile sonsuzluk prensibi göze çarpar. Nevşehir, Niğde ve Konya yöresi halılarında genelde rastlanmakta olan en karakteristik özellik, halıların başlangıç ve bitiş kısmında, orta zemini çevreleyen ana bordürün haricinde bir bordürün daha yer almasıdır. Bu bordürlerin de içlerinde yine geometrik motifler bulunmaktadır (Çiloğlu, 1996, s:96).

Günlük yaşam ve özel günler için yapılmış iç dekorasyon açısından önemli olan nesnelere bulunmaktadır. Örneklersek bugüne ulaşan bazı evlerin başodasını süsleyen örtüler, halılar, duvar halıları (asmalıklar), yastıklar, tekli ve saf seccadeler kent yaşamı hakkında konusunda bizleri aydınlatmaktadır(Barışta, 2015, s:519).

Birçok uygarlığın himayesinde kalan Kemerhisar'da dokumanın tarihi insanlığın buraya yerleşik hayata geçmesi kadar eskidir. Birçok uygarlığın tarihi izlerini taşıyan kasabada dokumanın tarihi oldukça eski olup başlangıç tarihini kesin olarak gösteren herhangi bir yazılı, somut veya görsel bir belge bulunmamaktadır.

Kasabada eskilerde her evde en az bir tane dokuma tezgahı bulunurken günümüzde dokuma yapan insan sayısında azalma görülmektedir. Özellikle okuma oranının ve kadınların iş istihdamının artması dokuma yapan bayanların sayısının düşmesine neden olmaktadır.

Kasabada yaşayan hazine denilebilecek yaşlı dokumacı ve dokumaları mevcuttur. Dokuma yapılırken dokuma deseni olarak kareli desen kağıtları üzerine çizilmiş desen örnekleri kullanılmaktadır.

Fotoğraf 2. Kareli desen kağıdına çizilmiş desen örneği (Kılıç Karatay, 2019)

Kemerhisar'da dokumada kullanılan çözü, atkı ve dokuma ipleri dokuma yapan kadınların koyun yününe eğirmesi ile elde edilmektedir. Öncesinde tarak diye bilinen hallaç makinesinde çırpılarak söme haline getirilen yünler çıkırık veya kirmen ile eğrilerek yumak haline getirilmektedir. Daha sonra çözü olacak ipler bükme adı verilen farklı bir çıkırık ile üç veya dört katlı olarak bükülerek hazırlanmaktadır. Atkı ise genelde siyah yünden elde edilmekte ve tek kat olarak bükülmektedir.

Fotoğraf 3. Bükme çıkırığı(Kılıç Karatay, 2019)

Dokuma ipleri ise bükülmeden çift katlı olarak doğadan elde edilen boyar maddeler ile doğal olarak boyanıp daha sonra sarılarak yumak haline getirilmektedir.

Kemerhisar dokumalarının bir diğer önemli özelliği de dokumaların başlangıç ve bitişinde toprakçalık dokumasından öncesinde en az 1 cm kadar genişliğinde zincir örmesi yapılmaktadır. Bazı dokumaların uçlarına da dokumaların toprakçalık kısmı deforme olmasın diye mil veya şiş ile örülmüş en az 10 cm genişliğinde bantlar dikilmiştir.

Fotoğraf 4. Zincir Örmesi Örneği
(Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 5. Elle Örülmüş Bant Örneği
(Kılıç Karatay, 2019)

İplerin Boyanmasında Boyar Madde Olarak Kullanılan Malzemeler

Bağ yaprağı: Üzüm dallarından toplanarak yeşil renk elde edilmesine kullanılmaktadır.

Cevt: Tetir diye bilinen kahverengi renk elde etmek için kullanılmaktadır.

Elma ilacı: Açık sarı, samaniye ya da limon sarısı olarak bilinen renk tonunun elde edilmesinde kullanılmaktadır.

Süpürgelik otu: Sarı tonlarının elde edilmesinde kullanılmaktadır.

Kök bitkisi: Kırmızı rengin elde edilmesinde kullanılan bitki yaygın olarak Rubia tinctorum diye bilinen doğal boya bitkisidir. Bitkinin havuca benzeyen ve toprağın alt kısmında kalan kısmı önemlidir. Topraktan çıkarılarak güneş görmeyen kurutulması kaliteli renk elde edilmesinde faydalı olmaktadır.

Ceviz kabuğu: Yaş ceviz kabukları soyularak iplerin renklendirilmesinde kullanılan bir boyar madde ürünüdür.

Dağ eriği: Yabani olarak dağlarda yetişen dağ eriği bayrak kırmızısı renk elde etmekte kullanılmaktadır.

Soğan kabuğu: İplerin renklendirilmesinde kullanılan bir boyar maddedir.

Renklerin sabitlenmesi için halk dilinde ‘SE’ diye bilinen şap malzemesi ve sirke kullanılmaktadır.

Fotoğraf 6. Dokumalarda kullanılan ipler (Kılıç Karatay, 2019)

Günümüzde dokumalar genellikle germe tezgahlarda dokunmaktadır. Dokuma olarak taban, çeyrek, yastık, minder, heybe, tülü ve düz dokuma örnekleri görülmektedir. Kemerhisar dokuma örnekleri 10 cm² 26X30 ile 28X30 arasında değişen kalın dokumalar grubuna dahil dokumalardır.

Fotoğraf 7. Germe Dokuma Tezgahı (Kılıç Karatay, 2019)

Halı , tülü ve düz dokuma örneklerinde tezgah ve parçalarının yanı sıra dokuma bıçağı, tarama tarağı, vurma tarağı yani kirkit, baskı ve makas kullanılmaktadır.

Kemerhisar Dokumalarının Sınıflandırılması

Taban Dokuması: Dokumaların içinde en büyük ebatlara sahip dokumalardır. Genelde 180 veya 200 cm eninde, 450 veya 500 cm boylarında olup büyük alanların kapatılması için dokunan dokumalardır (Zimba, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 8. Taban Dokuması (Kılıç Karatay, 2019)

Çeyrek Dokuması: Kasabada enleri 120 ile 150 cm, boyları ise 180 ile 225 cm arasında değişen dokuma örnekleridir. Uç uca ikili okunan örnekleri de mevcuttur (Kılıç, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 9. Çeyrek Dokuması (Kılıç Karatay, 2019)

Yastık Dokuması: Dekoratif amaçlı olup, duvar kenarlarına konulmak üzere ebatları 80X120 ve 90X135 cm arasında değişen dokumalardır (Adem, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 10. Çeyrek Dokuması (Kılıç Karatay, 2019)

Minder Dokuması: Oturmak için dokuma örnekleri olup genelde kare şeklindeki dokumalardır. Ölçüleri 50 ile 70 cm arasındadır. Minder dokuma bittikten sonra içine sünger konularak kullanılır(Adem, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 11. Minder Dokuması (Kılıç Karatay, 2019)

Heybe Dokuması:Yük veya eşya taşımak için eşek gibi binek hayvanların sırt kısmına konulan dokuma çeşitleridir. Günümüzde hayvanlardan daha çok motorsiklet gibi araçlarda da kullanılmaktadır. Bazı heybe dokumaları havlı dokuma olarak yapılırken bazıları ise düz dokuma teknikleri ile dokundukları görülmektedir(Vulga, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 12. Heybe Dokuması
(Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 13. Heybe Dokuması
(Kılıç Karatay, 2019)

Çanta Dokuması: Hem havlı hem de düz dokuma tekniklerinin kullanılarak dokunan örnekleri mevcuttur(Vulga, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 14. Çanta Dokuması
(Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 15. Çanta Dokuması
(Kılıç Karatay, 2019)

Tülü Dokuması: Kapı ağızlarına pas pas amaçlı dokunan dokuma örnekleri olup ebatları 80X140 ile 100x250 cm arasında değişmektedir. Kasabada evlerin çoğunluğu bahçeli olduğundan börtü böcek girmesini engellemek için kapı ağızlarına sermek için dokunmaktadır (Gök, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 16. Tülü Dokuması
(Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 17. Tülü Dokuması
(Kılıç Karatay, 2019)

Kemerhisar Dokumalarının Kullanılan Motiflere Göre Sınıflandırılması

Kocabaşlı Halı: Zeminde göbek kısmında tek ve büyük göbek motifin kullanılmasından dolayı kasabada bu isimle bilinmektedir (Yumurt, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 18. Kocabaşlı Halısı (Kılıç Karatay, 2019)

Tepsi Gbekli Halı: Dokumanın zemininde kullanılan motifin iki kollu tepsiye benzetilmesinden dolayı dokumacı kadınlar bu ismi vermiş ve yıllardır da bu isimle bilinmektedir (Biçer, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 19. Tepsi Gbekli Halı
(Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 20. Tepsi Gbök Motifi
(Kılıç Karatay, 2019)

Yıldızlı Halı: Dokumanın desen kompozisyonuna hakim olan motifin yıldız benzetilmesi ile kasabada yıldızlı halı olarak bilinmektedir (Biçer, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 21. Çiçekli Halısı (Kılıç Karatay, 2019)

Çiçekli Halı: Dokumanın tamamında çiçek, yaprak ve gül gibi bitkisel motiflerinin hakim olduğu dokuma örnekleridir(Adem, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 22. Çiçekli Halısı
(Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 23. Çiçekli Halısından detay
(Kılıç Karatay, 2019)

Dokumalara ismini veren motifler dokumacıların doğada varolan nesnelere stilize ederek desen kağıtlarına aktarmaları ile ortaya çıkmıştır.

Fotoğraf 24

Fotoğraf 25

Fotoğraf 26

Fotoğraf 27

Fotoğraf 24-25-26-27 Farklı desen örnekleri (Kılıç Karatay, 2019)

SONUÇ

Dokuma yer yaygısı veya barınaklarda soğuktan korunmak gibi temel ihtiyaçlar sonucu ortaya çıksa da zamanla her biri eşsiz el emeği ile dokunan sanat eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dokunduğu her dönemde desen ve kompozisyon olarak değişim yaşayan dokuma sanatı desen ve renk kompozisyonunda oldukça zengindir. Bazı dokumalarda koyu bazı dokumlarda açık renkler, bazı dokumalarda bitkisel, bazı dokumalarda ise geometrik olan ¼ veya ½ rapor desenlerle simetrik dokunan dokuma örnekleri dokunduğu zaman ve millet hakkında bilgi veren somut belge niteliğindedir.

Kemerhisar kasabası Niğde'de 2000 yıllara kadar önemli dokuma merkezlerinden biri olup günümüzde de hala dokumanın devam ettiği bir yerleşim alanıdır. Dokumalar dokuyucuların istedikleri deseni desen kağıdına aktararak kendi desen kompozisyonlarını dokudukları dokuma örnekleridir. Kasabada dokumaların ismi de bu yolla ortaya çıkmıştır.

Günümüzde dokuma yapan dokumacı sayısının azaldığı kasabada hala dokuma yapan dokumacılar mevcuttur. Özellikle yaş ortalaması 50 üzeri olan bayanlarda dokuma sanatının ayrı ve özel bir yeri olduğu da söylenebilir. Dokumalar Pazar yeri veya maddiyat düşünmeksizin kendi isteklerinde kendi kompozisyonlarını dokumak her ürüne farklı bir değer katmaktadır. Kasabada yaşayan dokuma hazinesi denilebilecek dokuma ustalarının bilgi ve becerilerinden faydalanılması gereken en değerli kaynaklardır. Kendi desen ve kalitelerini üreten dokumacılar dokumalarını özenle muhafaza etmektedirler.

Dokuma sanatının Kemerhisar ve çevresinde gelecek nesillere aktarılması ve yaşatılabilmesi için yaşayan en eski dokuma ustalarının ve bu sanata kendini adanmış dokumacıların ürettikleri dokumaların değerini kaybetmemesi için pazar bulunabilmesi için Belediye, Kaymakamlık, Halk Eğitim ve diğer resmi kuruluşların desteği ile sempozyum, kongre veya festival gibi tanıtıcı etkinliklerin yapılması gerekmektedir. Etkinlikler ayrıca gençlerimizin de dokuma sanatına azalan ilgisinin yeniden yoğunlaşması için gençlerin dikkatini çekecek etkinliklere de yer verilmelidir. Genç nesile el sanatlarımızın kültür kimliğimizin belgesi olduğunun anlatılarak onlar tarafından benimsenmesi el sanatlarımızın canlı bir şekilde yaşatılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

1. ASLANAPA, Oktay (2005), Türk Halı Sanatının Bin Yılı, İstanbul
2. BARIŞTA, H. Örcün (2015). Türk El Sanatları III. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
3. ÇİLOĞLU, H. (1996), Nevşehir, Niğde, Konya Yöresi Halılarının Kompozisyon Özelliklerinin İncelenmesi, Marmara Üniversitesi
4. YETKİN, Şerare (1991), Türk Halı Sanatı, Ankara

Sözlü görüşmeler

1. OYA Ramazan, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Belediye Başkanı, 07.08.2019
2. ZIMBA Dilber, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Kasabası, 07.08.2019
3. KILIÇ Şekure, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Kasabası, 07.08.2019
4. ADEM Fatma, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Kasabası, 07.08.2019
5. ADEM Nermin, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Kasabası, 07.08.2019
6. VULGA Çiğdem, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Kasabası, 07.08.2019
7. VULGA Kadriye, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Kasabası, 07.08.2019
8. GÖK Perihan, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Kasabası, 07.08.2019
9. YUMURT Nevriye, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Kasabası, 07.08.2019
10. BİÇER Melahat, Sözlü Görüşme, Kemerhisar Kasabası, 07.08.2019

NİĞDE-BOR SEMER SANATI ÜZERİNE BİR İNCELEME
AN INVESTIGATION ON THE ART OF SADDLE IN NIGDE-BOR

Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY
Aksaray Üniversitesi

ÖZET

Semer, çoğunlukla yük veya eşya taşıyabilmek için taşıma hayvanları olarak bilinen at, eşek ve deve gibi hayvanların sırtına konulan bir araçtır.. Genelde dışında kalın kumaş, dokuma parçası ve telis veya haral olarak bilinen çuval parçalarının birbirine dikişleme tekniği ile birbirine tutturularak içinin kamyş ve haşırın belli bir düzene göre yerleştirilip dikilmesi ile elde edilmektedir. Uzun veya kısa mesafe farketmeksizin yük ve ulaşımda hayvanların kullanıldığı bölgelerde hayvanların sırt kısımlarının korunması adına semer takılmaktadır.

Semer yapımı oldukça özen ve emek isteyen bir sanat olup geçmişten günümüze kadar gelebilmiş ancak son dönemlerde önemini yitirmiş el sanatlarımızdan biridir. Usta çırak deneyimi ile kazanılan meslek de bu mesleğe kendini adanmış sanatçı sayısı da azalmaktadır. Özellikle gelişen teknoloji ile insanoğlu yük taşıma veya binek hayvanı olan at, eşek veya deve gibi hayvanların yerine motorlu araçları tercih etmektedir. Motorlu araçların tercih edilmesi ile hayvan gücünün kullanımı azalmış, bu durumda diğer el sanatlarında olduğu gibi semer sanatını da olumsuz yönde etkilemektedir. Fakat hayvancılıkla uğraşan kırsal alanlarda binek ve yük taşıma hayvanları halk için önemli olup, bu hayvanların sırtını zarar görmesini engellemek için semer kullanılmaktadır.

Tarihte birden fazla milletin yaşadığı Niğde-Bor ilçesi çok zengin bir kültüre sahip olmuştur. Bu kültür zenginliğini bölgede bulunan tarihi binalardan, yapılardan ve el sanatları örneklerinden anlaşılmaktadır. Kültür kimliğimiz olan Geleneksel el sanatlarımızdan biri olan semer sanatı Bor ilçesinde köklü bir geçmişe sahiptir. Günümüzde yaşları elliyi aşmış birkaç ustanın icra ettiği sanat gençlerin ilgisini çekmemektedir. Gelişen teknolojiyi yaşam tarzlarını etkilemesi, insanların değişime uyma çabası ve çoğunlukla el emeği isteyen sanatlarımıza olan ilginin azalmasına katkı sağlamaktadır. Semer sanatı da bu nedenle kaybolma tehlikesi yaşamaktadır.

Yapılan alan çalışması ile Niğde-Bor ilçesinde semer sanatını icra eden usta sanatçılardan semer sanatı hakkında bilgi toplanılmıştır. Kullanılan malzemeler, yapım aşamaları ve günümüzdeki durumu hakkında elde edilen veriler röportaj ve video çekimi ile kayıt altına alınmış, bu bilgilerin yazılı kaynak halinde paylaşımı için çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Semer, Yük, Sanat, Bor, Kültür

ABSTRACT

Saddle is a tool that is usually placed on the back of animals such as horses, donkeys and camels, known as transport animals, to carry loads or goods. It is obtained by placing and sewing according to a certain order. Saddles are used to protect the back of the animals in areas where animals are used for cargo and transport, regardless of long or short distance.

Saddle making is an art that requires great care and effort. The number of artists who are committed to this profession is also decreasing. Especially with the developing technology, human beings prefer motor vehicles instead of animals such as horses, donkeys or camels, which are cargo transport or passenger animals. With the preference of motor vehicles, the use of animal power has decreased and in this case, as in other handicrafts, it also affects the saddle

art negatively. However, in rural areas dealing with animal husbandry, passenger and cargo transport animals are important for the public and saddles are used to prevent the back of these animals from being damaged.

Niğde-Bor district, where more than one nation lived in history, has a very rich culture. This cultural richness is understood from the historical buildings, structures and handicrafts in the region. Saddle art, which is one of our traditional handicrafts, has a long history in Bor district. Today, the art performed by several masters over the age of fifty does not attract the attention of young people. Developing technology affects lifestyles, people's effort to adapt to change, and often reduces the interest in arts that require manual labor. The saddle art is therefore in danger of disappearing.

With the field study, the saddle art was collected from master artists performing the saddle art in Niğde-Bor district. The data obtained about the materials used, the construction stages and the current situation were recorded with interviews and video shootings and this information was tried to be shared in written form.

Keywords: Saddle, Load, Art, Bor, Culture

GİRİŞ

İnsanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için zorunlu ihtiyaçları giderdikten sonra yaşamı kolaylaştıracak basit araçlar yapmaya başlamış, her çağda dönemine has araçları biraz daha ilerleterek sonraki kuşaklara aktarmıştır. İhtiyaçlar döneme, imkânlarla ve beklentilere göre şekillenir ve her yöreye has geleneksel meslekler oluşur. Buna bağlı olarak her yörenin iklimi ve coğrafi özelliklerine göre el sanatları da geleneksel meslekler arasında yerini almıştır. Ormanların yoğun olduğu bölgelerde ahşapla ilgili el sanatları yaygınken, çöl veya ovalarda toprak, kayalıkların fazla olduğu bölgelerde ise taş işçiliği gelişmiştir(Kardaş, 2018, s:41).

Semer genel anlamda beygir, katır, eşek gibi yük hayvanlarının sırtına vurulan, ana yapının üzerine ağaç iskelet geçirilerek üretilen, genellikle yük taşımak için, bazen de biniş amaçlı kullanılan bir araçtır. Batı kaynaklı semer sözcüğünün Rumcadan Türkçeye, Türkçeden de Bulgarca ve Sırpça gibi Balkan dillerine geçtiği düşünülmektedir (Eren, 1999, s:361).

At, eşek, katır, deve gibi yük taşıyan hayvanların sırtına konan, hem hayvanların üzerine binmeye yarayan hem de yük taşımaya yardımcı olan araca “semer”; semer yapan ustaya ise “semerci” denmektedir (Kayabaşı, Bozkurt 2011,s:2).

Yörelere göre semerin işlevlerine benzeyen; ancak yapım tekniği, aksesuar, kullanılan malzemede farklılaşma gibi hususlarda semerden ayrılan araçlara da semer denilmesi anlam kargaşasına yol açmaktadır. Anadolu’da “palan, paldım, kürtün, gürtün, binim, göçek, peki, çul” adları semer yerine de kullanılmaktadır (Taner, 1986, s. 377).

Geleneksel meslekler çağa göre kendini yeniden tasarlayarak varlığını devam ettirebilmektedir. Semercilik ve palancılık Türkiye’nin hemen hemen her yerinde 20. yüzyılın son çeyreğine kadar canlılığını sürdürmüştür (Fidan, 2017: 581).

Ulusların, kültürel kimliğinde geleneksel el sanatları önemli bir yere sahiptir. Günümüz teknolojisi, insanoğlunun sürekli değişen talebi ve el sanatları ürünlerin maddi ve manevi olarak hak ettiği değeri görmemesi, el sanatlarımızın kaybolmasına sebep olan nedenlerdendir. Semer sanatı da kaybolmaya yüz tutmuş sanatlarımızdan olup günümüzde taşıma aracı olarak hayvanların yerine motorlu araçların tercih edilmesi semer sanatına olan talebin azalmasına neden olmaktadır.

Günümüzde kullanımı gittikçe azalan semerler, yakın tarihe kadar yük taşımada kullanılan bir araçtır. Semerler önce kentlerde sonra yavaş yavaş köylerde önemini kaybetti. Artık en ücra yerleşim birimlerinde bile eşekler yük hayvanı olarak kullanılmamaktadır. Bu da aslında mesleğin yaşatılmasının ne kadar zor olduğunu başka bir göstergesidir(Kardaş, 2018, s:42).

Niğde- Bor ilçesinde semer sanatı yüzyılı aşkın bir tarihi geçmişe sahip olup, günümüzde bu sanatı icra eden usta sayısı yok denilecek kadar çok azdır. Semer sanatı usta – çırak ilişkisinde öğrenilen ve genelde baba mesleği olarak bilinen bir sanattır. Günümüzde Bor ilçesinde bu sanatı icra eden kişi sayısı ikidir. Bunlar 70 yaşında olan Cevat DEĞERİ ve 53 yaşında olan Duran KILINÇ' tır. Bu sanatı Cevat usta İhsan KUŞAKÇI' dan, Duran usta ise babasından öğrenmiştir. Cevat usta ve Duran usta Semer sanatını birlikte yaşatma çabası içinde olup, Niğde- Bor' da bulunan Duran ustaya ait atölyede bu sanatı icra etmektedirler. Semerin yapımı, satışı ve diğer bütün yük Duran ustanın omuzlarında olup Cevat usta ara ara Dura ustaya yardım etmektedir.

Fotoğraf 1. Satışa hazır semer örnekleri (Kılıç Karatay, 2019).

Her iki ustada semere olan talebin azaldığından ve el emeklerinin karşılığını alamamaktan üzüntü duyduklarını beyan etmektedirler. Semer yapımı oldukça zahmetli bir iş olup ustalar günde sadece 2 ile 4 adet arasında semer üretimi yapabilmektedirler. Ayda 10 ile

15 adet arasında ürün satılabildiği, ürünlerin pazar bulamaması ve bu nedenle ekonomik olarak dönüş yapmaması ve insanoğlunun hayvanların yerine küçük motorlu araçları talep etmesi ve gelişen teknoloji ile fabrikasyon ürünlerinin daha ucuz olması nedeni ile talebinin fazla olması gibi sebepler semer sanatı ile uğraşan kişi sayısının azalmasına ve semer talebinin azalmasına sebep olduğunu ifade etmektedirler.

Semer Yapımında Kullanılan Araçlar

Hışır: Arpa, buğday gibi tahılların başapı alındıktan sonra kalan sap kısmıdır. Semer yapımında iç malzeme olarak kullanılmaktadır(Kılınc, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 2. Hışır (Kılıç Karatay, 2019)

Kamış: Belli mevsimlerde sazlıktan toplanan ince saplı bitki olup, semer yapımında hışır ile birlikte iç malzeme olarak kullanılmaktadır (Değeri, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 3. Kamış (Kılıç Karatay, 2019)

Toplu İğne: Kamış ve hışır telis parçasının içerisine yerleştirildikten sonra toplu iğneler kullanılarak dürüm adı verilen sarılma işlemi yapılmaktadır. Amaç dürümün dikilmesini kolaylaştırmaktır (Değeri, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 4. Toplu iğne (Kılıç Karatay, 2019)

Makas: Büyük makas tercih edilir. Yapım aşamasında ve sonrasında kalan fazlalıkları kesmek için kullanılmaktadır (Kılıç, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 5. Makas (Kılıç Karatay, 2019)

Ölçü ipi: Yapılacak semerin her iki tarafında eşit uzunluklar da olması için metre veya mezru yerine ölçü aracı olarak kullanılan ipe denir (Değeri, sözlü görüşme, 2019).

Yüzlük: Semerin dış yüzü olarak kullanılan, orta kısmında halı veya kilim parçasının diğer bölümlerde kumaş veya bez çuval parçalarından dikilerek elde edilen örtüdür (Değeri, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 6. Yüzlük (Kılıç Karatay, 2019)

Kası: Kaş ve arka iplerin semerin içinden geçirilmesinde kullanılan kalın metal iğnedir (Değeri, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 7. Kası (Kılıç Karatay, 2019)

Kaş ipi: Semerde hayvanın tam boğaz kısmına gelen bölümde, semerin her iki tarafını birbirine bağlamak için Kası denilen büyük iğne ile geçirilen kalın pamuk ipe denir (Değeri, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 8. Kaş İpi (Kılıç Karatay, 2019)

Arka ipi: Semerin her iki tarafını birbirine bağlamak için semerin arka kısmında Kası denilen büyük iğne ile geçirilen kalın pamuk iptir. Arka kısımda olmasından dolayı arka ipi denilmektedir (Değeri, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 9. Arka İpi (Kılıç Karatay, 2019)

Naylon İpi: Semerin dürüm haline getirilirken her iki ucu dikilerek birleştirilir. Dikilirken kullanılır (Kılınc, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 10. Naylon ip (Kılıç Karatay, 2019)

Bıçkı: Bağ bıçağı olarak da bilinen yarım ay şeklinde olan bir bıçak türüdür. Uzun gelen kamış uçlarının kesiminde kullanılmaktadır (Kılınc, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 11. Bıçkı (Kılıç Karatay, 2019)

V Demiri: Semerci demiri olarak da bilinen çubuk yaklaşık bir metre uzunluğunda olup ucunun v şeklinde olmasından dolayı v demiri denilmektedir. Boş kalan kısımlara kamış ve hasırları çekmek için kullanılmaktadır (Kılınç, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 12. V demiri (Kılıç Karatay, 2019)

Kurt ağzı: Baş kısmı çapaya benzeyen uç kısmı ise u şeklinde olan demir çubuktur. Baş kısmı ile dürümün içi yerleştirilirken uç kısmı ile de iç kısımlarda boş kalan kısımlara hışır veya kamış yerleştirilmesinde kullanılmaktadır (Kılınç, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 13. Kurt ağzı Kılıç Karatay, 2019)

Tokmak: Tahtadan olan araç dürüm dikildikten sonra dürümü döverek haşır ve kamışın yerleştirilmesi kullanılır (Kılınç, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 14. Tokmak (Kılıç Karatay, 2019)

Yağdanlık: Demir tabaka üzerine sabitlenen inek boynuzu içine sıvı yağ koyularak dikiş yaparken kolaylık sağlaması için kullanılmaktadır (Kılınç, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 15. Yağdanlık (Kılıç Karatay, 2019)

Semer Yapımında İşlem Basamakları

- İlk olarak dikilerek birbirine tutturulan ve yüzçük denilen örtü yere serilerek içine haşır ve kamış yerleştirilir (Değeri, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 16. Kamış ve hışırın yerleştirilmesi (Kılıç Karatay, 2019)

- Yerleştirme işleminden sonra dürüm adı verilen sarma işlemi yapılarak toplu iğnelerle tutturulur (Değeri, sözlü görüşme, 2019).

Fotoğraf 17. Toplu iğnelerle dürüm yapımı(Kılıç Karatay, 2019)

- Toplu iğnelerle tutturulan dürüm daha sonra naylon ip ve çuvaldız yardımı ile bir uçtan diğer uca kadar uzunlamasına dikilir (Kılıç Karatay, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 18. Dürümün dikilmesi (Kılıç Karatay, 2019)

- Dikilen dürümün her iki ucu düzeltilerek fazla gelen kamış uçları bıçkı denilen bıçak ile kesilerek kurt ağzı ile düzeltilir (Kılıç, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 19. Uzun gelen kamışların Kesimi (Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 20. Uçların kurt ağzı ile sıkıştırılması (Kılıç Karatay, 2019)

- Düzeltilen her iki ağızda naylon ip ve çuvaldızla dikilerek kapatılır ve ayakla çığnenerek iç kısımdaki malzemelerin yerleşmesi sağlanır (Kılıç, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 21. Her iki ucun dikilmesi (Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 21. Ayakla çığnenerek yerleştirme (Kılıç Karatay, 2019)

- Arka ipi ile dikilen semerin tam orta kısmında ikişerit olarak dikilir. Birinci şerit dikildikten sonra V demiri ile sıkıştırma işlemi yapılarak dikiş atılan ip sıkıştırılır. Daha sonra ikinci şerit dikilerek tekrar sıkıştırma işlemi yapılır (Kılınç, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 22. Şeritlerin dikimi
(Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 23. V demiri ile şerit ipinin sıkıştırılması (Kılıç Karatay, 2019)

- Her iki şeritin dikilmesinden sonra semerin yüzlük kısmında bulunan halı yada kilim parçasının her iki uç kısmında iç kısmında enine V demirinin baş kısmı ile dövülerek katlanır (Kılınç, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 24. . V demiri ile katlama işlemi
(Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 25. Semerin katlanması
(Kılıç Karatay, 2019)

- Üçgen şeklinde katlanan semerin arka kısmına arka ipi üst kısmında birbirine paralel olacak şekilde geçirilir. Üst kısmında birbirine paralel olan arka ipi orta kısımda içten ve dıştan geçirilerek sağlamlaştırılır (Kılınç, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 26. Arka ipin paralel geçirilmesi
(Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 27. Arka ipin içten ve dıştan geçirilmesi (Kılıç Karatay, 2019)

- Arka ipi dikilen semerin dış kısmında yer alan ve hayvanın tam boyun kısmına gelen kısımda yer alan halı veya kilimin bulunduğu yerdeki dikişler çuvaldız ve bıçak yardımı ile sökülür ve bıçkı ile yarım daire şeklinde kesilir (Kılınç, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 28. Dikişlerin sökülmesi
(Kılınç Karatay, 2019)

Fotoğraf 29. Yarım daire olarak kesilmesi
(Kılınç Karatay, 2019)

- Kesilerek açılan kısma V demiri ile kamış yerleştirilir ve toplu iğne ile tutturulur. Kamış yerleştirildikten sonra kilim veya halı parçasının her iki tarafı dikkatli bir şekilde yerleştirilerek dikilir. Dikişlerde kolaylık olsun diye çuvaldız yağdanlığa batırılır (Kılınç, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 30. Kamış yerleştirilmesi
(Kılınç Karatay, 2019)

Fotoğraf 31. Toplu iğne takılan baş kısımların
dikilmesi (Kılınç Karatay, 2019)

- Son olarak tekrar kum ağız demiri ile halı veya kilim kısmının köşşeleri yerleştirildikten sonra semerin ön üst kısmına kaş ipi arka ipi gibi paralel olacak şekilde ve boğaz kısmından geçirilerek semer kullanıma hazır hale getirilir (Kılınç, sözlü görüşme,2019).

Fotoğraf 32. Kurt ağızı ile yerleştirme ve arka ipinin Geçirilmesi (Kılıç Karatay, 2019)

Fotoğraf 31. Semerin bitmiş hali (Kılıç Karatay, 2019)

SONUÇ

İnsanoğlu yerleşik hayata geçene kadar göçebe bir hayat yaşamış, yük ve eşya taşımada hayvan gücünden yararlanmış. Yük ve göç taşırken hayvanların sırt kısmı acımasın diye semer kullanılmıştır. Yaygın olarak kullanılan semer zamanla motorlu araçların kullanımının yaygınlaşması ile azalmıştır. Günümüzde hayvancılık ile uğraşan bölgelerde yük taşımada hayvanların sırtını korumak için semer kullanılmaktadır.

1950'lerden itibaren gelişen teknoloji oluşan ekonomi, toplumların üretim ve tüketim taleplerini değiştirmiş, teknolojik ve kültürel koşullarına bağlı olan geleneksel el sanatlarımız unutulmaya başlanmış ve bu sanatlarla uğraşan sanatçı sayısında azalma olmaya başlamıştır.

Niğde-Bor' da birkaç usta ile varlığını sürdürmeye çalışan el sanatlarımızdan semercilik sanatı eski önemini kaybetmiştir. Yörede birkaç tane kalan ustalarımızdan aldığımız bilgilere göre çırak bulma sıkıntısı, ürünlerin pazarlama sıkıntısı, hayvanlarla değil artık motorlu araçların yoğun kullanılması semercilik sanatını olumsuz etkilemiştir.

İlçede bu sanatı devam ettiren Duran usta ve yardımcısı Cevat usta yaptıkları semerleri ya Duran ustanın kendi mağazasında ya da pazarlarda satışa sunmaktadırlar. Sipariş de aldıklarını belirten ustalar eski dönemlere göre ürünlerin satışlarında azalma olduğunu belirtirken bir el sanatının daha kaybolma tehlikesi içine girdiğini ifade etmektedirler. Semer sanatında çalışmak üzere çırak bulamadıklarını belirten ustalar yakın zamanda bu sanatla

uğraşan hiç kimsenin kalmayacağını ve sanatın ilçede tamamen unutulacağını beyan etmektedirler.

Semer sanatını babasından öğrenen Duran usta bu sanata ömrünü adanmış bir sanatçı olup baba mesleğini gelecek nesillere bırakma çabasında olduğunu, gençlerin ve insanların bu sanatı önemsemediklerini, ilgilerinin nerdeyse hiç olmadığını ve semer sanatının belkide son örnekleri olduklarını vurgulayarak ifade etmektedirler.

Semer yapımının ve semercilik sanatının ilçede devam ettirilmesi için İl Kültür ve Turizm müdürlüğü, halk eğitim merkezi ve çıraklık eğitim merkezinin yanısıra kaymakamlık ve belediye kurslar ve uygulamalı eğitimler vermelidir. El sanatlarımızın önemi ve değerini vurgulayan etkinlikler yapılarak özellikle gençlerin ilgisi bu yöne çekilmelidir. El sanatları ile ilgilenen çırak ve usta sayısı artırılmalı ve bu sanatların rahatlıkla çalışılabileceği atölyeler açılmalıdır. Yapılan ürünlerin satışı için tanıtıcı broşürler, Pazar yerleri ve hatta günümüz teknolojisinden yararlanarak internet üzerinden satış mağazaları kurulmalıdır.

KAYNAKLAR

1. EREN, Hasan (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
2. Fidan, Süleyman (2017). Gaziantep'te Zanaatlar: Semercilik, Çulculuk ve Palancılık. Journal of Gaziantep University Journal of Social Sciences, 16(2), 580-593
3. KARDAŞ, Canser ‘‘Zamanın Yüğü: Muş'ta Geleneksel Semerciliğin Son Temsilcisi Burhan Usta ‘’, İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, Cilt 2, Sayı 2
4. KAYABAŞI, Nuran, BOZKURT, Hilal. ‘‘Günümüzde İskilip İlçesinde Yapılan Bitkisel Örucülük Ve Ağaç İşleri’’,16. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu, Makedonya, 2011
5. TANER, Nuri (1986). ‘‘Bir Halk Sanatı Olarak Semercilik ve Türkiye’de Bu Sanatla İlgili Terim, Deyim ve Araçlar’’. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. C.5, Ankara: Başbakanlık Basımevi, s: 377-398.

Sözlü görüşmeler

1. KILINÇ Duran, Sözlü görüşme, Semer ustası, 01.05.2019
2. DEĞERİ Cevat, Sözlü görüşme, Semer ustası, 01.05.2019

**İŞLETMELERİN NAKİT AKIŞ VOLATİLİTESİNİN KAR PAYI DAĞITIMI
ÜZERİNE ETKİLERİ**
EFFECTS OF CASH FLOW VOLATILITY ON DIVIDEND DISTRIBUTION

Dr. Öğr. Üyesi Serdar KUZU
İstanbul Üniversitesi
Dr.Özgür ÖZKAN
İstanbul Üniversitesi

ÖZET

Finansal kurumlar dışındaki işletmelerin varlığını sağlayan ana faktör nakit akışıdır. İşletmelerin faaliyetlerindeki nakit akışlarındaki değişimin ekonomi üzerinde yarattığı etkilerden hareketle, söz konusu nakit akışlarındaki değişimlerinin yaratacağı risklerin öngörülmesi, hesaplanması ve yönetilmesi sorunu kar payı dağıtım tutarı ya da olasılığı üzerinde oldukça önemlidir. Özellikle endüstri işletmelerinin faaliyetlerini sürdürmekte ve yükümlülüklerinin karşılanmasında elde edilen nakit akışları önemli yer teşkil etmektedir. İşletme yöneticileri kar payı dağıtım kararı alırken nakit akışı, karlılık oranları, borçlanma seviyesi gibi çeşitli mali bilgilere sahip olması doğru kararlar almaları açısından önemlidir. İşletmelerde gerçekleşen getiri ile beklenen getiri ya da beklenen nakit akışı ile gerçekleşen nakit akışları arasında muhtemel farkın oluşmasına neden olabilecek birçok faktör söz konusudur.

Çalışmada 2005-2018 dönemleri arasında Borsa İstanbul'da (BIST) sürekli faaliyet gösteren yer alan imalat işletmelerinin yıllık verileri ele alınmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak nakit kar payı tutarı, bağımsız değişken ve kontrol değişkenleri olarak nakit akış volatilitisini etkileyecek ve literatürde konuya ilişkin olarak sıklıkla kullanılan Faiz, amortisman ve vergi öncesi kar (FAVÖK)/Toplam Aktif, Piyasa Değeri/Defter Değeri, Serbest Nakit Akışı, Toplam Borç/Aktif Toplamı, Dağıtılmamış kârlar/Toplam Öz sermaye, finansal kaldıraç olarak belirlenmiştir.

BIST de faaliyet gösteren imalat işletmelerinin nakit akış volatilitelerinin kar payı dağıtımına üzerine etki edebilecek değişkenlerin belirlenmesi hususunda panel ve zaman serisi analizleri yöntemleri kullanılmakta ve bunlardan panel veri analizi kullanımı en kapsamlı ve sağlıklı sonuçlar veren bir analiz yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma sonucunda ilgili değişkenlerin nakit akış volatilitesi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. İşletmeler nakit akışlarının belirsizlik gösterdiği durumlarda, nakitlerini kar payı dağıtmak yerine bünyelerinde bulundurmaya tercih etmektedirler. Bu noktada işletme yöneticileri, işletmenin değerini arttıracak çeşitli pozisyonlardan kendilerini soyutlama yolunu seçmektedirler. Özellikle bu durum yöneticilerin serbest nakit akışlarının var olduğu zamanlarda hissedarlara kar payı ödemesi yapmaya istekli olunmadığı durumda kendini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Nakit Akışı, Kar Payı, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

Cash flow is the main factor for the existence of non-financial institutions. Starting from the effects of the changes in the operational cash flows of the enterprises on the economy, the problem of predicting, calculating and managing the risks of the changes in these cash flows is very important on the amount or probability of dividend distribution. Particularly, industrial enterprises continue their activities and cash flows obtained in meeting their liabilities constitute an important place. It is important for business executives to have various financial information such as cash flow, profitability ratios and borrowing level when making a decision to distribute dividends. There are many factors that may lead to the possible difference between the realized return and expected return or expected cash flow and the realized cash flows.

In this study, annual data of manufacturing enterprises operating continuously in Borsa Istanbul (BIST) between 2005-2018 periods are discussed. In this study, cash dividend amount as dependent variable will affect cash flow volatility as independent variable and control variables and interest, depreciation and profit before tax (EBITDA) / Total Assets, Market Value / Book Value, Free Cash Flow, which are frequently used in the literature, Total Debt / Total Assets, Undistributed Profits / Total Equity is determined as financial leverage.

Panel and time series analysis methods are used to determine the variables that may affect the cash flow volatility of the manufacturing companies operating in BIST on profit share distribution, and panel data analysis is one of the most comprehensive and healthy results.

As a result of the study, it was found that the related variables had an effect on the cash flow volatility. When the cash flows show uncertainty, the enterprises prefer to keep their cash instead of distributing dividends. At this point, business managers choose to isolate themselves from various positions that will increase the value of the business. This is especially the case when managers are not willing to pay dividends to shareholders when free cash flows are available.

Keywords: Dividend Distribution, Cash Flow Volatility, Panel Data Analysis

1.GİRİŞ

1970'li yıllarında uluslar arası para sisteminin çökmesi sonucunda ortaya çıkan döviz kurlarındaki volatilitate hareketleri ve para piyasalarındaki değişim sonucu ortaya çıkan faiz oranlarındaki değişiklikler, kur ve faiz risklerini önemli seviyelere getirmiştir. Ayrıca emtia ve hisse senedi fiyatlarında ki yaşanan dalgalanmalar nakit akış belirsizliğini de ortaya çıkarmıştır.

Endüstri işletmelerinde gerçekleşen getiri ile beklenen getiri ya da beklenen nakit akışı ile gerçekleşen nakit akışları arasında muhtemel farkın oluşmasına neden olabilecek birçok faktör söz konusudur. Bu faktörlerin bir kısmı, işletmenin içinde bulunduğu sektörden veya kendisinden kaynaklanırken diğer bir kısmı ise sosyal, ekonomik ve politik çevredeki değişimlerden kaynaklanabilmektedir. Ekonomik, politik ve sosyal çevredeki değişimler ile bireysel ve sektörel boyuttaki farklılıkların taşıdıkları riskler aynı boyutta değildir¹ (Francis, 1991).

İşletmeler yapacakları yeni yatırımlarıyla ilgili olarak faaliyetlerini sürdürürken yapacakları yatırım maliyetinin üzerinde kabul edilebilir bir reel getiri sağlamak için beklenen nakit akışlarının ortaya konulması gerekmektedir. Çünkü düşünülen bir iş için katlanılan maliyet unsurları yanında beklenen nakit akışı sağlanmadığı sürece iş başarısız sayılacaktır. Günümüzde çoğu işletme için karlılık başarı performansını ortaya koymada yeterli görünse de net kar imalat işletmeleri için başarı ya da risk düzeyini ölçmede tek başına yeterli değildir. Endüstri işletmelerinin belirsizlik ortamında kar payı dağıtımının sağlıklı bir şekilde yapıp yapılmadığını ancak işletmenin nakit akışlarının analizinin yapılmasıyla görülebilecektir.

İşletmelerin belirsizliğin sermaye yapıları üzerinde etki edebilecek çeşitli unsurlar üzerinde nasıl bir etki sağlayacağı, finansal zorluk maliyetleri, nakit akışındaki volatiliteden kaynaklanan çeşitli maliyet unsurların yeniden değerlendirilmesi gibi çeşitli parametrelerin sürekli olarak revize edilmesi gerekmektedir. İşletmelerin sermaye yapıları üzerinde yapacakları düzenlemeler, beklentiler çerçevesinde nakit akışlarının sağlanması faaliyetin karlı ve verimli bir şekilde yürütülmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Akgüç, 1989).

İşletmelerin sermaye yapılarında yüksek kayıplardan sonraki volatilitate artışının, yüksek kazançlardan sonraki volatilitate artışından daha fazla olması durumu kaldıraç etkisi olarak ifade edilmektedir. Finansal fiyat serilerinin getirilerinde otokorelasyona az rastlanmasına karşın, mutlak getiriler otokorelasyon sergilemektedir. Bununla birlikte varyans ve getiriler arasında negatif korelasyona rastlanması kaldıraç etkisine işaret etmektedir (Christoffersen, 2003).

İstikrarlı kar payı dağıtım politikasında, karın nakit olarak dağıtılabilmesi için firmaların nakit akışlarının yeterli seviyede olması gerektiği unutulmamalıdır. Bu açıdan karın nakit dağıtılabilmesi için nakit akışlarının yeterli seviyede olması noktasında hareketle kazançların kar payı dağıtımını üzerinde etkisinin nakit akış volatilitesi üzerinden ortaya konması literatür açısından ilgililere fayda sağlayacaktır.

İşletmenin nakit akışları üzerinde etki edebilecek literatürde çeşitli teoriler yer almaktadır. Bunlardan ilki işletmelerin sermaye yapılarından önemli yer tutan ödünleşme teorisi (trade-off theory), işletmenin sürekli borçlanma sonucunda borçlanma oranı belli bir noktaya geldikten sonra vergi kalkınının olumlu etkisini aşacağı ve optimal sermaye yapısının bozulmasına neden olacak finansal zorluk maliyetleri üzerinde odaklanmaktadır.

Kar payı dağıtımını kararlarında, borç/ öz kaynak ve nakit akışları arasında ki ilişki en çok ilişkilendirilen iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada işletmeler nakit giriş ve çıkışı yaratan unsurları göz önünde bulundururken aynı zamanda borç yapılarını da ayarlamaktadırlar. Çünkü işletme borçlarının yapılandırılması optimal sermaye yapısının oluşturulmasında temel yöntemlerden biridir. İşletmelerde sağlıklı temel yapıya oturtulmayan risk uygulamaları sonucunda işletmelerin çalışma sermayesinde yaşanabilecek aksaklıklar, nakit akışlarının yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Yetersiz nakit akış yönetiminin en belirgin sonucu nakit ve nakit benzerlerinde yaşanan düşüşlerdir (FEE, October 2004). Bu düşüşler vadesi gelen yükümlülüklerin bir süre yapılamamasına ve işletmeyi finansal başarısızlık noktasına kadar getirebilmektedir.

Kar payı dağıtımını üzerinde etki eden bir diğer önemli faktör faiz oranları hususudur. Bu risk türünde dikkat edilmesi gereken işletmenin değişken faizli borçlanma yerine sabit faizli borçlanmayı tercih etmelidir. Ancak işletme faaliyetleri sonucunda elde edeceği nakit akışı kısa vadeli faiz oranı ile pozitif bir ilişki içindeyse o zaman değişken faiz oranı ile borçlanabilir. Çünkü nakit akışının azaldığı dönemlerde faiz giderleri de düşme eğiliminde olacaktır. Bu noktada işletme borçlanma sonucunda yükümlülük altına girdiği faiz giderleri ile bu borçlanma sonucu sağlanacak nakit girişleri arasında pozitif bir ilişki kurulmalıdır.

Endüstri işletmelerinin işletme faaliyetlerinin düzenlenmesiyle riskin maliyetini minimize etmek için kullanılan bir diğer yol ise portföy çeşitlendirme yöntemidir. Birçok akademik çalışmada endüstri işletmelerinin farklı sektörlerde yatırım yaparak faaliyet göstermesinin nakit akışlarında ki volatilitayı azalttığı görülmüştür.

İşletmelerin faaliyetlerinde yapılacakları düzenlemeler ile faaliyet kaldırıcını değiştirilmesi bir diğer çeşit risk yönetimi tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu teknikte nakit akışını etkileyen çeşitli alt unsurlar yer almaktadır. Bu unsurların olumsuz etkisi ne kadar azaltıldığı sürece portföy kuramı etkisiyle nakit akışında ki volatilitate azalacaktır. Bu şekilde işletmenin finansal zorluğa girme olasılığı düşeceğinden borçlanma olanaklarını da artacağını söyleyebiliriz. Endüstri işletmelerinin nakit akışlarındaki dalgalanma, işletmelerin gelir ve gider arasında ki ilişki derecesinden etkilenmektedir. İşletme faaliyet kaldırıcını düzenleyerek katlandığı maliyetler içerisinde değişken maliyetleri değiştirebilmektedir. Eğer işletme nakit akışında ki dalgalanmaları azaltmak istiyorsa, faaliyet kaldırıcını arttıracak yollara başvurması gerekmektedir. Çünkü bu şekilde sabit maliyetlerin toplamda ki payını azalacağı ve işletmenin gelir ve giderleri arasında korelasyonu arttıracığından nakit akışındaki volatilitate azalacaktır.

2.LİTERATÜR

Denis ve Denis (1995) tarafından, büyük oranda borç kullanarak sermaye yapısını bu şekilde inşa eden işletmelerin ne tür durumlarla karşılaştıklarını ortaya koyan çalışmalarında, işletmelerin büyük çoğunluğunun sektörden kaynaklanan düşük faaliyet performansına sahip olduğundan dolayı yaşanan olumsuzlukların düşük faaliyet performansından kaynaklandığı sonucuna varmışlardır.

Judge (2003) risk yönetimi konusunda yaptığı çalışmada, işletmenin risk yönetimi sonucunda elde edeceği nakit akışının volatilitésinin azaltılması ya da sabitliliği sağlanarak çeşitli projelere kaynak yaratacağını ifade etmiştir. Bu nakit akışının sağlanmasının ancak kayıtlı sermaye tutarına sağlanacak ek sermaye ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca işletmenin olası zorluklarda öncelikle ek sermaye ile sağlanan iç finansman yolunu tercih etmesi, sonrasında da dış kaynaklara başvurulmasının daha iyi sonuçlara ortaya koyacağını belirtmiştir. Bunun sonucunda işletme borçlanma maliyeti düşük olan iç borçlanma olanağına sahip olacağından nakit akışının artış gösterdiği dönemlerde işletme gelirlerini arttırarak ek sermaye tutarını arttıracak bu da işletme borçlarını kapatacağından dolayı kaldıraç seviyesini düşürecektir.

Kırkulak ve Kurt (2010) Türkiye’de 1991-2006 dönemleri arasında halka açık şirketlerin kar payı dağıtım politikalarının ortaya koyulduğu çalışmada hem kar payı ödeyen işletme sayısında hem de kar payı ödeme tutarında gün geçtikçe azalma yaşandığı görülmüştür. Çalışmada ayrıca büyüme potansiyeli ve karı yüksek olan işletmelerin kar payı dağıtmada daha istekli oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Walkup (2016) kar payı dağıtım ve piyasa volatilité göstergesi olan VIX endeksi arasında ki ilişkiyi ortaya koyduğu çalışmada, işletmelerin kazançlarında ki volatilitenin kar payı dağıtım olasılığı azalttığını ifade etmiştir. Çalışmada ayrıca işletmeye özgü faktörlerin işletmelerin nakit akışından nasıl etkilendiğini ortaya koyulmuştur. Çalışmanın sonucunda işletmeye özgü faktörlerden kazançları yüksek volatilité içeren işletmelerin, kar payı dağıtım hususunda daha az istekli olmaya başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır.

Jabbouri (2016) 2004-2013 dönemleri arasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika gelişmekte olan ülkelerde kar payı dağıtım üzerinde etkili olan parametrelerin neler olabileceği araştırıldığı çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada kar payı dağıtımının; finansal ve faaliyet kaldıracı, likidite, serbest nakit akışı faktörleri ile pozitif yönlü bir ilişki içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Baker, Kılıçaslan ve Arsal (2018) BIST’de yaptıkları çalışmada kar payı dağıtım yapan şirketler üzerinde anket çalışması yapmışlardır. Çalışmada kar payı politikasını en çok etkileyen hususların işletmelerin beklenen ve gerçekleşen kazançları, likidite durumları, geçmiş yıl kar payı kararları ve kazanç istikrarı olduğu ortaya çıkmıştır.

3.VERİ VE METODOLOJİ

Çalışmada 2005-2018 dönemleri arasında Borsa İstanbul’da (BIST) sürekli faaliyet gösteren yer alan imalat işletmelerin yıllık verileri ele alınmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak nakit kar payı tutarı, bağımsız değişken ve kontrol değişkenleri olarak nakit akış volatilitésini etkileyecek ve literatürde konuya ilişkin olarak sıklıkla kullanılan Faiz, amortisman ve vergi öncesi kar (FAVÖK)/Toplam Aktif, Piyasa Değeri/Defter Değeri, Serbest Nakit Akışı, Toplam Borç/Aktif Toplamı, Dağıtılmamış kârlar/Toplam Öz sermaye, finansal kaldıraç olarak belirlenmiştir. Bu amaçla kurulan model denklemi (1) aşağıda yer almaktadır.

$$DNKPT = \beta_1 * FAVÖK/TA + \beta_2 * PD/DD + \beta_3 * SBN + \beta_4 * TB/AT + \beta_5 * DK/TÖS + \beta_5 * FK + \epsilon_{i,t} \quad (1)$$

BIST de faaliyet gösteren imalat işletmelerinin nakit akış volatilitésinin kar payı dağıtımı üzerine etki edebilecek değişkenlerin belirlenmesi hususunda panel ve zaman serisi analizleri yöntemleri kullanılmakta ve bunlardan panel veri analizi kullanımı en kapsamlı ve sağlıklı sonuçlar veren bir analiz yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır

Günümüzde panel veri analizinin en aktif ve en yenilikçi hale gelmesinin nedenlerinin başında özellikle tahmin yöntemleri ve teorik altyapısının gelişiminden kaynaklanmaktadır (Greene, 2003). Bunun yanında panel veri analizinin iki boyutlu bir analiz türü olması bünyesinde birçok avantajı bulundurmaktadır. Bu sayede yapısında hem yatay hem de zaman kesit verilerini bir araya getirmesinden dolayı, daha fazla veriyle daha yüksek serbestlik derecesi ile tahmin yapmayı sağlamaktadır. Bu sayede gözlem sayısı arttığı zaman çoklu doğrusal bağlantı sorunu elemine edilmektedir (Hsiao, 2002). Bunun yanında panel veri analizi yatay kesitlere özgü heterojenliği göz önüne alması, kapsamlı modelleri test edebilmesi, model belirleme sorunu nedeniyle ortaya çıkan kusurlara çözüm getiren yöntemleri bünyesinde bulundurması ve çoklu doğrusal bağlantıları azaltması panel veri analizi yönteminin sağladığı avantajlar arasında öne çıkan kısımlarıdır.

Panel veri analizi modelleri, yatay kesit bağımlılığı barındırmadığı varsayımı, birimler arasında ve birim içinde homoskedastik (sabit varyanslı) olduğu ve birim içinde otokorelasyon olmadığı varsayımlarına dayanmaktadır. Bu varsayımların gerçekleşmesi koşuluyla panel veri analizine uygun tahmin yöntemlerinden biri seçilebilecektir.

Panel veri analizi sabit, eğim ve hata terime ilişkin varsayımlara bağlı olarak farklı şekillerde modellenebilmektedir. Panel veri analizi, Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK - Pooled OLS, Klasik Model), Sabit Etkiler (Fixed Effects) ve Rassal Etkiler (Random Effects) yaklaşımlarından biri kullanılarak tahmin edilmektedir (Wooldridge, 2009). Birim ve zaman etkilerinin homojen olduğu durumda, hata terimi her iki etkiyi de içermediği durumda, etkin ve tutarlı tahminler veren HEKK Yöntemi, eğim parametrelerinin tüm yatay kesit birimler için aynı, sabit parametrenin birimler arasında farklılaştığı (birim etki içerdiği) durumda Sabit Etkiler (SE) yaklaşımı ve eğim parametreleri yatay kesitler arasında değişiyorsa ve örnekteki birimler rassal olarak seçildiği durumda ise Rassal Etkiler (RE) yaklaşımı kullanılmaktadır (Önder, 2017).

Panel veri analizi yönteminde yatay kesit ve zaman serilerinin birlikte kullanımı çeşitli problemleri beraberinde getirmektedir. Bundan dolayı yatay kesit bağımlılığı (hata teriminin birimler arasında korelasyon) ve zaman serilerinde karşılaşılan birim kök varlığı problemleri göz önünde bulundurulmalıdır (Bilman, 2014). Yatay kesit bağımlılığı için zaman serilerinde karşılaşılan birim kök varlığı problemi için Im, Peseran, Shin (2003) birim kök testi kullanılacaktır.

Panel veri analizi çalmalarında birim kök testleri; bireysel birim kök testleri Im, Peseran, Shin (2003)(IPS) ile Levin, Lin, Chu (2002) (LLC) ortak birim kök testleri ile sınımlanmaktadır. Bu çalışmada her iki testten faydalanılmıştır.

Im, Peseran, Shin (2003) testini hem sabit hem de trendli olarak aşağıda yer alan denklemlerle ifade edilebilir.

$$\Delta y_{it} = \mu_i + \beta_i y_{i,t-1} + \sum_{k=1}^{p_i} \theta_{i,k} \Delta y_{i,t-k} + \gamma_i t + \epsilon_{it} \quad (2)$$

İlgili testte H_0 hipotezi bütün yatay kesit birimleri (i) için $\beta_i = 0$ şeklinde, H_1 hipotezi gerekli kritik değerler ise en az bir yatay kesit birimi ($\beta_i < 0$) şeklinde oluşturulur. Eğer H_0 hipotezi reddedilirse serilerinden en birinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır ve bu test için ilgili kritik

değerler Im, Peseran, Shin (2003) tablosundan alınmaktadır. İlgili denklemden trend çıkarıldığı zaman ise sabit modele ulaşılmaktadır.

Levin, Lin, Chu (2002) (LLC) ise ortak bir birim kök oluşturulması gerektiğini, bireysel birim kök testlerinin ise alternatif hipotezlere karşı etkisinin zayıf kaldığını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle Levin, Lin, Chu (2002) (LLC) her bir yatay kesit birimi için bireysel birim kök testlerine nazaran daha güçlü ve daha sağlıklı sonuçlar veren ortak bir panel birim kök testi önermektedir. Levin, Lin, Chu (2002) birim kök testi istatistiklerindeki regresyon tanımlamalarının altında asimptotik varyans ve ortalamalarının değiştiğini gözlemlemiştir (Levin, 2002). Levin, Lin, Chu aşağıda yer alan denklemlerle ifade edilebilir (BALTAGI, 2005).

$$\Delta y_{it} = \rho_i y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{p_i} \theta_{i,L} \Delta y_{i,t-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_{it} \quad m = 1,2,3$$

Tablo 1. Im, Peseran, Shin Birim Kök Test Sonuçları

	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sonuç
Değişkenler	t* istatistiği	t* istatistiği	
Faiz, amortisman ve vergi öncesi kar (FAVÖK) /Toplam Aktif	-13,784*	-17.240*	I(0) I(0)
Piyasa Değeri/Defter Değeri	-9.357*	-7.895*	I(0)
Serbest Nakit Akışı	-15,125*	-17,478*	I(0)
Toplam Borç/Aktif Toplamı	-35,148*	-33,758*	I(0)
Dağıtılmamış kârlar/Toplam Öz sermaye	-22,153*	-23,455*	I(0)
Finansal Kaldıraç	-19,852*	-15,358*	I(0)

İlgili denklemden d_{mt} deterministik değişkenler vektörünü, α_{mi} ise modelin katsayılar vektörünü ifade etmektedir. ρ_i gecikme uzunluğunu, ρ_{max} maksimum lag uzunluğunu, α_m parametreleri ve ε_{it} hata terimini ifade etmektedir. Levin, Lin, Chu (2002) ilgili modelde testlerini gerçekleştirmek için üç farklı model öngörmektedir. Bu modeller sabit parametresiz, sabit parametrelili ve sabit parametrelili ve trendli olmak üzere üç farklı modelle oluşturulmaktadır.

Sabitli Model= $\Delta y_{it} = \rho_i y_{i,t-1} + u_{it}$

Sabitli-Trendli Model= $\Delta y_{it} = \alpha_{oi} + \rho_i y_{i,t-1} + u_{it}$

Sabitsiz-Trendsiz Model= $\Delta y_{it} = \alpha_{oi} + \alpha_{1it} + \rho_i y_{i,t-1} + u_{it}$

Burada u_{it} hata sürecini ifade etmektedir. Sabitli modelde $H_0 = p = 0$ durumunu $H_1: p < 0$ durumunu incelemektedir. Sabitli-Trendli model ise y_{it} serilerinin zaman trendi içermeyen bireysel bir ortalamaya sahip olduğunu yani tüm i durumlarında $H_0 = p = 0$ $\alpha_{oi} = 0$ ile $H_1: p < 0$ $\in R$ olarak kabul edilmektedir. Sabitsiz-Trendsiz modelde ise y_{it} serilerinin hem zaman trendi hem de bireysel bir ortalamaya sahip olduğunu yani tüm i durumlarında $H_0 = p = 0$ $\alpha_{1i} = 0$ ile $H_1: p < 0$ $\alpha_{1i} \in R$ olarak kabul edilmektedir.

Panel veri regresyon modellerinin temel varsayımlarından biri değişkenlerin durağan bir yapı sergilemesidir. Sahte regresyon sorunun ortadan kaldırılıp her bir değişkenin durağan düzeyleri ile regresyon analizine dahil edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada serilerin durağanlığı Levin Lin ve Chu (LLC) ve Im, Peseran ve Shin (IPS) birim kök testleri kullanılarak sabitli, sabitli-

trendli ve none(sabitsiz-trendsiz) modelleri çerçevesinde %5 anlamlılık düzeyinde analiz edilmiştir. Im, Pesaran ve Shin (IPS) birim analizde sabitli ve sabitli-trendli olmak üzere iki farklı model analiz edilmiştir. Levin Lin ve Chu (LLC) modelinde ise sabitli, sabitli-trendli ve none(sabitsiz-trendsiz) modelleri olmak üzere üç farklı model analiz edilmiştir.

Tablo 2. Levin, Lin, Chu Birim Kök Test Sonuçları

	Sabitli	Sabitli-Trendli	None	Sonuç
Değişkenler	t* istatistiği	t* istatistiği	t* istatistiği	
Faiz, amortisman ve vergi öncesi kar (FAVÖK) /Toplam Aktif	-18,852*	-25,652*	-12,753*	I(0)
Piyasa Değeri/Defter Değeri	-11.257*	-13.369*	-18.753*	I(0)
Serbest Nakit Akışı	-17,654*	-19,123*	-11,131*	I(0)
Toplam Borç/Aktif Toplamı	-15,157*	-18,753*	-19,149*	I(0)
Dağıtılmamış kârlar/Toplam Öz sermaye	-15,476*	-21,968*	-17,753*	I(0)
Finansal Kaldıraç	-19,257*	-25,354*	-17,753*	I(0)

İlgili istatistik tahmini yapılamadan önce panel veri modelinin ortaya konulması gerekmektedir. İlgili modelin ortaya konulması için Panel veri analizinde sabit etkiler ve tesadüfi etkilerden hangisinin geçerli olduğu ise Hausman testi ile sınanmakta ve tesadüfi etkilerin varlığına yönelik sıfır hipotezi güçlü şekilde reddedilmektedir.

Tablo 3 'den görüldüğü üzere Hausman testi sonucuna göre olasılık değerinin 0.05 ten büyük olduğu için Havuzlanmış Modele uygun olmadığı ve modelin tutarlı ve etkin olabilmesi için rassal etkiler tahminleyicisinin kullanılarak tahmin edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Durbin - Watson testi kurulan modellerde sabit terim bulunması ve bağımsız değişkenler arasında gecikmeli bağımlı değişken bulunmaması durumunda otokorelasyon sorunun olup olmadığını ortaya koymak için yapılan testtir. Analiz sonucunda D-W istatistik değeri 1.9892 olması modellerin otokorelasyon sorunu yaşamadığını ifade etmektedir. Modellerde varyans sorunu olup olmadığını belirleyebilmek için LMh istatistiği yapılmış olup olasılık değerinin 0.010 ve 0.034 çıkması modellerde değişen varyans sorunun olduğu bir başka diğer bir deyişle hata terimlerinin sabit varyanslı olmadığını göstermektedir. Değişen varyans probleminin giderilmesi için White cross-section düzeltilmesi yapılmıştır.

Tablo 3: İlgili Modele İlişkin İstatistikî Sonuçlar

Değişkenler	Model		
	Katsayı	Std.Hata	t-ist
c	-0.125	0.658	-1.765 (0.010)
Faiz, Amortisman ve Vergi Öncesi Kar (FAVÖK) /Toplam Aktif	0.568	1.147	-1.945 (0.003)
Piyasa Değeri/Defter Değeri	0.127	0.125	0.645 (0.654)
Serbest Nakit Akışı	0,968	0.754	-5.652 (0.002)
Toplam Borç/Aktif Toplamı	-0,875	0.458	-3.687 (0.018)
Dağıtılmamış kârlar/Toplam Öz sermaye	-0.465	0.965	-3.675 (0.010)
Finansal kaldıraç	-0.125	0.412	4.987 (0.001)
R ²			0.69
Düzeltilmiş R ²			0.65
F istatistiği			5.130 (0.012)
D-W istatistiği			2.0001
Hausman Testi			0.985 (0.125)
LMh istatistiği			90.125 (0.000)
Wooldridge istatistiği			8.145 (0.011)

Not: Parantez içi değerler anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

İstatistikî sonuçlara baktığımızda firmaların nakit akışı belirsizliklerinin dağıtılan kâr payı tutarlarını olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Tablo 3'e göre analiz açısında kurulan modelin F testi anlamlı ve %99 güvenirlilik seviyesinde modelin anlamlı olduğuna işaret etmektedir. R² değeri modelde 0.69 olduğu görülmektedir. Bu değerler bağımsız değişkenlerdeki değişimlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün birinci model için 0.69'nu açıklayabildiğini anlamına gelmektedir. Bu durum genel olarak analize tabi tutulan modelde yer alan bağımsız değişkenlerin nakit kar payı tutarı üzerinde kayda değer bir şekilde açıklayabildiğini göstermektedir.

Çalışmada ayrıca nakit kar payı tutarının nakit akış volatilitelerinden etkilendiği görülmektedir. Bu durum bizlere Türkiye'de imalat işletmelerinin nakit kar payı dağıtım politikasında, nakit akışlarında ki volatilitelerinde durumlarında karlarını dağıtmak yerine bünyelerinde tutmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bunun yanında yüksek serbest nakit akışına, PD/DF, Dağıtılmamış kârlar/Toplam Öz sermaye ve düşük kaldırıca sahip imalat işletmelerinin kar payı dağıtım tutarının yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

4.SONUÇ

İşletmelerin nakit akışlarının belirsizliği üzerine uygulayacağı hedging işlemleri işletme değeri üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. Çünkü hedging uygulamaları işletmelerin nakit akışlarında değişkenliği bertaraf edeceğinden uzun vadede işletmelerin net nakit akışı artacaktır.

İmalat işletmelerin sermaye yapısı üzerinde risk yönetim uygulamalarını yapmalarındaki temel amaç optimal sermaye yapısına ulaşmaya çalışmaktır. Borç/Öz Sermaye dengesinin sağlandığı optimal sermaye yapısında vergi kalkanı, bilgi asimetrisi, finansal zorluk maliyetleri gibi çeşitli kalemlerin dengede olması gerekmektedir. Bu kalemlerde yaşanabilecek olumsuz bir sapmanın neden olacağı nakit akışlarında ki volatilité, işletmenin finansal zorluğa girme olasılığını arttıracaktır.

Finansal kurumlar dışındaki işletmelerin varlığını sağlayan ana faktör nakit akışıdır. Ekonomi literatüründe kısıtlı çalışmalar sonucunda farklı yönleri ortaya konulan işletmelerin faaliyetler nakit akışlarındaki değişimin ekonomi üzerinde yarattığı etkilerden hareketle söz konusu nakit akışlarındaki değişimlerinin , işletmelerin kar payı dağıtımını üzerinde etkilerinin öngörülmesi, hesaplanması ve yönetilmesi oldukça önemlidir

Bu çalışmada, 2005-2018 dönemleri arasında Borsa İstanbul'da (BIST) sürekli faaliyet gösteren yer alan imalat işletmelerin yıllık verileri kullanılarak nakit akışı belirsizliklerinin kâr payı dağıtım tutarına etkileri test edilmiştir. Panel veri analizi sonucunda işletmelerin kar payı dağıtım politikalarının beklenen nakit akışlarına göre şekillendiğini görülmüştür. Bunun yanında işletmelerin gelecek ile ilgili kaygılı olduklarında ve nakit akışları volatilitelerinin yüksek olduğu durumlarda karı dağıtmayıp sermayelerinde tutmayı tercih ettikleri görülmüştür. Bunun yanında işletmelerin kar payı dağıtımları ile Faiz, amortisman ve vergi öncesi kar (FAVÖK) /Toplam Aktif, Piyasa Değeri/Defter Değeri, Serbest Nakit Akışı, Dağıtılmamış kârlar/Toplam Öz sermaye ile pozitif yönlü bir ilişki, Toplam Borç/Aktif Toplamı ve finansal kaldıraç ile negatif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır.

Kaynakça

- Akgüç, Ö. (1989). *Finansal Yönetim*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Baker, H., Kılıçaslan, E., & Arsal, A. (2018). Dividend policy in Turkey: Survey evidence from Borsa Istanbul firms. *Global Finance Journal*, 43-57.
- BALTAGI, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data, 3rd ed.* John Wiley and Sons Ltd.
- Bilman, A. S. (2014). Ticari Açıklık Büyüme Etkileşimi: Panel Veri Analizi ve Ülkelerarası Karşılaştırma (Interaction between Trade Openness and Growth: Panel Data Analysis and Comparison between Countries). *Doctoral Thesis*, 169. İzmir: Dokuz Eylül University, Department of Economics.
- Christoffersen, P. F. (2003). *Elements of Financial Risk Management*. London: Academic Press.
- Denis, D. J., & Denis, D. K. (1995). Causes of Financial Distress Following Leveraged Recapitalizations. *Journal of Financial Economics*, 129.
- FEE, (. F. (October 2004). *Avoiding Business Failure a Guide for SMEs*.
- Francis, C. J. (1991). *Investments Analysis and Managements*,. New York: McGraw Hill.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis (5. Edition)*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hsiao, C. (2002). *Analysis of Panel Data (2. Edition)*. New York: Cambridge University Press.

- Jabbouri, I. (2016). Determinants of corporate dividend policy in emerging markets: Evidence from MENA stock markets. *Research in International Business and Finance*, 283-298.
- Judge, A. (2003). Corporate Risk Management: A Theoretical Appraisal, . *Middlesex University Business School Discussion Paper (Economics)*, .
- Kirkulak, B., & Kurt, G. (2010). Are dividends disappearing or shrinking? Evidence from the Istanbul Stock Exchange. *Emerging Markets Finance and Trade*, 46(2), 38-52.
- Levin, A. L. (2002). Asymptotic and finitesample properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.
- Önder, K. (2017). Pamuk Arzını Etkileyen Faktörlerin Panel Veri ile Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(1), 83- 98.
- Walkup, B. (2016). The impact of uncertainty on payout policy. *Managerial Finance*, 42(11), 1054-1072.
- Wooldridge, J. (2009). *Introductory econometrics: a modern approach (4th. Ed.)*. Canada: South Western Cengage Learning.

**KRİPTO PARALARDA FİYAT İLE İŞLEM HACMİ ARASINDAKİ ASİMETRİK
NEDESELLİK İLİŞKİSİ**
ASYMMETRIC CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN PRICE AND TRADING
VOLUME IN CRYPTO COINS

Arş. Gör. Serkan SAMUT
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi YAMAK
Karadeniz Teknik Üniversitesi

ÖZET

Finans literatüründe, herhangi bir varlığın fiyatı ile işlem hacmi arasındaki olası nedensellik ilişkisi uzun süredir tartışma konusudur. Bu iki değişken arasındaki dinamik ilişkiler üzerine iki temel hipotez bulunmaktadır. Bu hipotezlerden bir tanesi Clark (1973), Epps ve Epps (1976), Harris (1986) ve Anderson (1996) tarafından geliştirilen karışık dağılımlar hipotezidir. Fiyat ile işlem hacmi arasındaki nedensellik ilişkisi hakkında ki diğer bir hipotez ise Copeland (1976), Jennings ve diğerleri (1981) ve Smirlock ve Starks (1985) tarafından geliştirilen ardışık bilgi akışı hipotezidir. Ampirik literatürde, bu hipotezleri farklı ekonometrik yaklaşımlarla test eden çok sayıda çalışma mevcuttur. Ampirik çalışmaların hemen hemen hepsinde, hisse senedi, tahvil ve hisse senedi piyasaları için fiyat ile işlem hacmi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar genellikle bu iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu yönündedir. Bu aşamada cevaplanması gereken soru, geleneksel varlık piyasaları için elde edilen bulguların hem parasal hem de varlık fonksiyonlarına sahip kripto para birimleri için geçerli olup olmadığıdır. Başka bir deyişle, fiyat ile işlem hacmi arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi kripto para birimleri için de geçerli midir? Bu soruyu cevaplayabilmek için bitcoin ve litecoin için 2013-2019, ethereum için 2015-2019 ve bitcoin cash için 2017-2019 dönemlerine ait günlük veriler ile bu kripto paralara ilişkin fiyat ile işlem hacmi arasındaki olası nedensellik ilişkisi ayrı ayrı araştırılmıştır. Finans piyasalarında hem fiyat hem de işlem hacminde ki artış ve azalış aynı miktarda etki yaratmayabilir. Bu nedenle çalışmada kripto paralara ilişkin fiyat ile işlem hacmi arasındaki olası nedensellik ilişkisi, Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testiyle de incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre çalışmada ele alınan tüm kripto paralarda fiyat ile işlem hacmi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Fakat analiz bulgularında bu çift yönlü nedensellik ilişkisinin kripto para piyasasında asimetrik olarak işlemediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Asimetrik Nedensellik, Karışık Dağılımlar Hipotezi ve Ardışık Bilgi Akışı Hipotezi

ABSTRACT

In the financial literature, the possible causal relationship between the price of any asset and the trading volume has long been the subject of discussion. There are two main hypotheses on the dynamic relationships between these two variables. One of these hypotheses is the mixed distributions hypothesis developed by Clark (1973), Epps and Epps (1976), Harris (1986) and Anderson (1996). Another hypothesis on the causal relationship between price and trading volume is the sequential information flow hypothesis developed by Copeland (1976) and Jennings et al. (1981) and Smirlock and Starks (1985). There are many studies in the empirical literature that test these hypotheses with different econometric approaches. In almost all empirical studies, the relationship has been investigated between price and trading volume for stocks, bonds and stock markets. The results obtained generally indicate that there is a bi-directional causal relationship between these two variables. The question to be answered at this stage is whether the findings for traditional asset markets apply to crypto currencies with both monetary and asset functions. In other words, does the bidirectional

causal relationship between price and trading volume also apply to crypto currencies? In order to answer this question, by using the daily data 2013-2019 for bitcoin and litecoin, 2015-2019 for ethereum and 2017-2019 for bitcoin cash, the possible causal relationship between the price and trading volume of these crypto currencies were investigated separately. The increase and decrease in both price and trading volume in financial markets may not have the same effect. Therefore, in this study, the possible causal relationship between price and trading volume for crypto currencies was also examined with the asymmetric causality test developed by Hatemi-J (2012). According to the results of the analysis, there is a two-way causal relationship between price and trading volume in all crypto currencies discussed in the study. However, in the analysis findings, it is understood that this bidirectional causal relationship is not asymmetric in the crypto money market.

Keywords: Crypto Money, Asymmetric Causality, Mixed Distributions Hypothesis and Sequential Information Flow Hypothesis

1. GİRİŞ

Herhangi bir varlık piyasasında fiyat ile işlem hacmi arasındaki ilişki, uzun yıllardır finans literatüründe tartışma konusu olmuştur. İlgili literatürde bu iki değişken arasındaki dinamik ilişkiler üzerine iki temel hipotez vardır. Bu hipotezlerden bir tanesi Clark (1973), Epps ve Epps (1976), Harris (1986) ve Anderson (1996) tarafından geliştirilen karışık dağılımlar hipotezidir. Karışık dağılımlar hipotezi, varlık fiyatları ile işlem hacmi arasında pozitif bir eşzamanlı korelasyonun varlığını göstermektedir. Bu hipotezde tek bir işlemdeki fiyat değişimi bu işlemin hacmine bağlı olmaktadır. Bu nedenle, fiyat ile işlem hacmi arasındaki nedensellik ilişkisi, piyasaya bilgi akış hızı denilen temel bir değişkene dayanmaktadır. Burada fiyat ve işlem hacmi eşzamanlı olarak değişmektedir. Bu hipoteze göre, bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamalıdır. Fiyat ile işlem hacmi arasındaki nedensellik ilişkisi hakkında ki diğer bir hipotez ise Copeland (1976) ve Jennings ve diğerleri (1981) ve Smirlock ve Starks (1985) tarafından geliştirilen ardışık bilgi akışı hipotezidir. Bu hipotez, varlık piyasasında alıcılar ve satıcılar açısından yeni bilgilerin ardışık olduğunu varsaymaktadır. Başlangıçta, alıcılar ve satıcılar aynı bilgilere sahip olduklarından dengesizdirler. Yeni bilgiler geldiğinde, alıcılar ve satıcılar beklentilerini tekrar gözden geçirebilirler. Ancak, alıcılar ve satıcılar bilgi sinyallerini aynı anda alamazlar. Tüm piyasa katılımcıları yeni gelen bilgilere ulaştıklarında ve buna göre beklentilerini revize ettiklerinde, piyasada nihai denge gerçekleşmektedir. Bu hipotezde bilgiye verilen ardışık tepkiden dolayı, fiyat ile işlem hacmi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olmalıdır.

İlgili ampirik literatürde, bu hipotezleri farklı ekonometrik yaklaşımlarla test eden çok sayıda çalışma vardır. Literatürdeki çalışmalarda genellikle, hisse senedi ve tahvil piyasaları için fiyat ile işlem hacmi arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Sonuçlar bu iki değişken arasında genellikle çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Hiemstra ve Jones (1994), Kim ve diğerleri (2005), Chen ve Wu (2009), Mahajan ve Singh (2009), Chiang ve diğerleri (2010) ve Chan ve diğerleri (2018) ardışık bilgi akışı hipotezini destekleyen çalışmalardan bazılarıdır. Fakat herhangi bir varlığın fiyat ve işlem hacmindeki artışlar ve azalışlar, alıcılar ve satıcılar üzerinde mutlak olarak aynı büyüklükte etki oluşturmayabilir. Bunun yanı sıra finans piyasalarında alıcıların ve satıcıların piyasa bilgilerini genellikle eş zamanlı olarak elde edememeleri, asimetrik bilgiye yol açabilecektir. Ayrıca kötü haber, iyi haberden daha hızlı yayılabilmektedir. Bu nedenden ötürü herhangi bir varlığın fiyat ve işlem hacmindeki azalış, fiyat ve işlem hacmindeki artıştan mutlak olarak daha fazla etki yaratabilmektedir. Tüm bunların sonucunda finans piyasalarında fiyat ile işlem hacmi arasında asimetrik bir nedensellik ilişkisinin olabileceği düşünülebilir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, geleneksel varlık piyasalarında tespit edilen çift yönlü nedensellik ilişkisinin hem parasal hem de varlık fonksiyonlarına sahip kripto para birimleri için geçerli

olup olmadığının simetrik ve asimetrik olarak araştırılmasıdır. Bu sebeple bitcoin, litecoin, ethereum ve bitcoin cash kripto paralarına ait fiyat ile işlem hacmi arasındaki olası nedensellik ilişkisi, Hatemi-J (2012)'nin geliştirmiş olduğu asimetrik nedensellik testiyle ayrı ayrı incelenecektir.

2. VERİ SETİ ve YÖNTEM

Çalışmada bitcoin ve litecoin için 2013-2019, ethereum için 2015-2019 ve bitcoin cash için 2017-2019 dönemlerine ait günlük veriler ile çalışılmıştır. Bu kripto paralara ait fiyat ve işlem hacimleri <https://coinmarketcap.com> web sayfasından temin edilmiştir. Ardından tüm değişkenlerin logaritmik transformasyona tabi tutularak analizler gerçekleştirilmiştir.

Kripto paralar için fiyat ile işlem hacmi arasındaki asimetrik nedenselliği test edebilmek için Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır.

$$LP_t = LP_{t-1} + \varepsilon_{p,t} = LP_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{p,i} \quad (1)$$

$$LV_t = LV_{t-1} + \varepsilon_{v,t} = LV_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{v,i} \quad (2)$$

Yukarıdaki (1) ve (2) numaralı denklemlerde LP ve LV ; sırasıyla ilgili kripto paraya ilişkin logaritmik fiyat ve işlem hacmini, LP_0 ve LV_0 ; sırasıyla logaritmik fiyat ve işlem hacminin başlangıç değerlerini, $\varepsilon_{p,i}$ ve $\varepsilon_{v,i}$ sırasıyla logaritmik fiyat ve işlem hacminin birinci devresel farkını göstermektedir.

Fiyat ve işlem hacmi için pozitif ve negatif şoklar şu şekilde oluşturulmaktadır.

$$\varepsilon_{p,i}^+ = \max(\varepsilon_{p,i}, 0), \varepsilon_{p,i}^- = \min(\varepsilon_{p,i}, 0) \quad (3)$$

$$\varepsilon_{v,i}^+ = \max(\varepsilon_{v,i}, 0), \varepsilon_{v,i}^- = \min(\varepsilon_{v,i}, 0) \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemlerden $\varepsilon_{p,i} = \varepsilon_{p,i}^+ + \varepsilon_{p,i}^-$ ve $\varepsilon_{v,i} = \varepsilon_{v,i}^+ + \varepsilon_{v,i}^-$ ifadeleri yazılabilir. Böylelikle (1) ve (2) numaralı denklemler pozitif ve negatif şokları içerecek şekilde yeniden yazılabilir.

$$LP_t = LP_{t-1} + \varepsilon_{p,t} = LP_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{p,i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{p,i}^- \quad (5)$$

$$LV_t = LV_{t-1} + \varepsilon_{v,t} = LV_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{v,i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{v,i}^-$$

(6)

Pozitif ve negatif şokların birikimli toplamları alınarak her iki seri içinde pozitif ve negatif şoklar şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Böylelikle bu değişkenler arasında asimetrik nedensellik testi yapılabilmektedir.

$$LP_t^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{p,i}^+, LP_t^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{p,i}^- \quad (7)$$

$$LV_t^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{v,i}^+, LV_t^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{v,i}^- \quad (8)$$

Yukarıdaki denklemlerde değişkenler üzerindeki + ve - işaretleri sırasıyla ilgili değişkenin pozitif ve negatif şoklarını göstermektedir. Oluşturulan bu değişkenler pozitif şoklar kendi arasında ve negatif şoklar kendi arasında olmak üzere nedensellik ilişkisi VAR sistemi altında Granger nedensellik testi ile araştırılabilir. Ancak değişkenlerden en az bir tanesinde birim kökün varlığı halinde, VAR modeline ek gecikme ve gecikmeler eklenerek Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi uygulanabilir.

3. BULGULAR

Kripto paralara ilişkin fiyat ve işlem hacmi arasındaki nedensellik ilişkileri incelemeye önce her bir serinin durağanlık seviyeleri test edilmiştir. Serilerin durağanlık seviyelerini belirlemek için genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri uygulanarak sonuçlar Tablo 1’de özetlenmiştir. Söz konusu tabloda çalışmada ele alınan her bir kripto paranın işlem hacimlerinin her iki birim kök testinde birinci devresel farklarında durağan oldukları anlaşılmaktadır. Bu sonuçlarla birlikte ethereum fiyatının hem ADF hem de KPSS birim kök testlerin birinci devresel farkında durağan olduğu ilgili tabloda görülmektedir. Diğer taraftan bitcoin cash fiyatının KPSS’nin trendli modelinde birinci devresel farkında; ADF’nin sabitli ve sabitli-trendli modelleri ve KPSS’nin sabitli modelinde birinci devresel farkında durağan olduğu Tablo 1’de göze çarpmaktadır. Bahsi geçen tabloda bitcoin ve litecoin fiyatının ADF’nin trendli modelinde birinci devresel farkında durağan bulunduğu ADF’nin sabitli ve KPSS’nin trendli ve sabitli modellerinde ise seviyelerinde durağan oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Serilerin Durağanlık Test Sonuçları

	ADF	KPSS
--	-----	------

		sabitli	trendli	sabitli	trendli
Bitcoin	LV	-0.098	-3.493**	5.515	0.715
	Δ LV	-18.889***		0.074*	0.028*
	LP	0.208	-2.079	4.890	0.764
	Δ LP	-45.505***	-45.546***	0.386**	0.170***
Ethereum	LV	-1.247	-2.908	4.101	0.459
	Δ LV	-22.371***	-22.363***	0.074*	0.022*
	LP	-1.206	-0.773	3.546	0.822
	Δ LP	-40.610***	-40.682***	0.278*	0.147***
Bitcoin Cash	LV	-6.210***	-6.113***	0.366**	0.255
	Δ LV				0.140**
	LP	-1.503	-2.125	1.555	0.348
	Δ LP	-24.038***	-24.029***	0.121*	0.095*
Litecoin	LV	-1.267	-3.558**	4.726	0.867
	Δ LV	-28.696***		0.237*	0.055*
	LP	-0.410	-2.311	3.810	0.782
	Δ LP	-45.152***	-45.202***	0.438**	0.178***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. LV; logaritmik işlem hacmini, LP; logaritmik fiyatı ve Δ ; ilgili serinin birinci devresel farkının alındığını göstermektedir.

Çalışmada ele alınan değişkenlerin çoğunlukla birinci devresel farkında durağan olmasından ötürü nedensellik analizleri için entegrasyon derecesi bir kabul edilerek Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Nedensellik analizinde H_0 Hipotezlerinin ret edilme olasılıkları bootstrap yöntemi ile hesaplanmıştır. Her bir nedensellik analizinde bootstrap yöntemi 1000 kez çalıştırılmıştır. Tablo 2’de simetrik nedensellik test sonuçlarına yer verilmiştir. Bahsi geçen tabloda ele alınan tüm kripto paralarda fiyat ile işlem hacmi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu çift yönlü nedensellik ilişkisi fiyattan, işlem hacmine doğru %5 anlamlılık seviyesinde gerçekleştiği ve işlem hacminden, fiyata doğru ise %10 anlamlılık seviyesinde olduğu ilgili tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Simetrik Nedensellik Sonuçları

	H_0 Hipotezi	Var(k)	χ^2	Karar
Bitcoin	$LV \leftrightarrow LP$	7	13.159*	Ret
	$LP \leftrightarrow LV$	7	23.879***	Ret
Ethereum	$LV \leftrightarrow LP$	5	12.574**	Ret
	$LP \leftrightarrow LV$	5	34.069***	Ret
Bitcoin Cash	$LV \leftrightarrow LP$	1	6.585**	Ret
	$LP \leftrightarrow LV$	1	3.464**	Ret
Litecoin	$LV \leftrightarrow LP$	7	12.869*	Ret
	$LP \leftrightarrow LV$	7	37.301***	Ret

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. LV; logaritmik işlem hacmini, ve LP logaritmik fiyatı göstermektedir.

Kripto paraların fiyat ve işlem hacmine ilişkin asimetrik nedensellik test sonuçları Tablo 3’de verilmiştir. İlgili tabloda kripto paralar için tespit edilen fiyat ile işlem hacmi arasındaki çift yönlü simetrik nedensellik ilişkisinin asimetrik olarak işlemediği anlaşılmaktadır. Söz konusu tabloda bitcoin ve litecoin için işlem hacimlerindeki pozitif değişimlerden, fiyatlardaki pozitif değişimlere yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bitcoin için fiyatlardaki negatif değişimlerden, işlem hacimlerindeki negatif değişimlere yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bahsi geçen tabloda göze çarpmaktadır. Diğer yandan bitcoin cash için bulunan nedensellik ilişkisi, bitcoin için tespit edilen nedensellik ilişkisinin tam tersi yönündedir. Bitcoin cash için saptanan nedensellik ilişkisi

fiyatlardaki pozitif değişimden işlem hacmindeki pozitif değişime doğru tek yönde olduğu ve işlem hacmindeki negatif değişimden fiyattaki negatif değişime doğru tek yönde gerçekleştiği ilgili tabloda görülmektedir. Ethereum'a ait işlem hacmindeki pozitif değişimlerden fiyatlardaki pozitif değişimlere doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu ve bu nedensellik ilişkisinin fiyat ve işlem hacimlerindeki negatif değişimlerinde de gözlemlendiği Tablo 3'den anlaşılmaktadır. Ancak diğer yandan litecoin için fiyat ve işlem hacmindeki negatif değişimler arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğu söz konusu tabloda göze çarpmaktadır.

Tablo 3: Asimetrik Nedensellik Sonuçları

	H ₀ Hipotezi	Var(k)	χ^2	Karar
Bitcoin	$LV^+ \rightarrow LP^+$	4	9.634**	Ret
	$LP^+ \rightarrow LV^+$	4	1.536	Ret Edilemedi
	$LV^- \rightarrow LP^-$	4	5.212	Ret Edilemedi
	$LP^- \rightarrow LV^-$	4	99.829***	Ret
Ethereum	$LV^+ \rightarrow LP^+$	4	7.279	Ret Edilemedi
	$LP^+ \rightarrow LV^+$	4	10.193**	Ret
	$LV^- \rightarrow LP^-$	3	0.842	Ret Edilemedi
	$LP^- \rightarrow LV^-$	3	18.337***	Ret
Bitcoin Cash	$LV^+ \rightarrow LP^+$	2	2.467	Ret Edilemedi
	$LP^+ \rightarrow LV^+$	2	6.689**	Ret
	$LV^- \rightarrow LP^-$	1	2.87*	Ret
	$LP^- \rightarrow LV^-$	1	0.031	Ret Edilemedi
Litecoin	$LV^+ \rightarrow LP^+$	5	12.126**	Ret
	$LP^+ \rightarrow LV^+$	5	3.128	Ret Edilemedi
	$LV^- \rightarrow LP^-$	4	7.757*	Ret
	$LP^- \rightarrow LV^-$	4	86.559***	Ret

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. LV; logaritmik işlem hacmini, ve LP logaritmik fiyatı göstermektedir. Değişkenler üzerindeki + ve - işaretleri sırasıyla ilgili değişkenin pozitif ve negatif şoklarını ifade etmektedir.

4. SONUÇ

Finans literatüründe herhangi bir varlığın fiyat ile işlem hacmi arasındaki olası nedensellik ilişkisini araştıran bir çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda genellikle çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edildiği ilgili literatürden anlaşılmaktadır. Bu çalışmada finans piyasaları için saptanan çift yönlü nedensellik ilişkisi kripto paralar için de geçerli midir? Sorusunun cevabı araştırılmıştır. Bitcoin ve litecoin için 2013-2019, ethereum için 2015-2019 ve bitcoin cash için 2017-2019 dönemlerine ait günlük veriler temin edilerek analizler gerçekleştirilmiştir. Ancak finans piyasalarında hem işlem hacminde hem de fiyat seviyelerindeki artış ve azalışlar, alıcılar ve satıcılar üzerinde mutlak olarak aynı derecede etki yaratmayabilir. Bunun yanı sıra finans piyasalarında alıcılar ve satıcılar bilgilere aynı anda ulaşamayabilirler. Ayrıca, kötü haber, iyi haberden daha hızlı yayılabilmektedir. Bu sebeplerden dolayı finans piyasalarında asimetrik etkiler görülebilmektedir. Bu nedenle çalışmada simetrik nedenselliğin yanı sıra Hatemi-j (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testi de uygulanmıştır. Bulgular neticesinde çalışmada ele alınan kripto paralara ilişkin fiyat ile işlem hacimleri arasında simetrik olarak çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ancak bu iki değişken arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğu belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle çalışmada ele alınan kripto paralarda simetrik olarak işleyen ardışık bilgi akışı hipotezi, asimetrik olarak işlememektedir.

KAYNAKÇA

- Andersen, T. G. (1996). Return Volatility and Trading Volume: An Information Flow Interpretation of Stochastic Volatility. *The Journal of Finance*, 51(1), 169-204.
- Chan, B., Cheng, A., & Ma, A. (2018). Stock Market Volatility and Trading Volume: A Special Case in Hong Kong with Stock Connect Turnover. *Journal of Risk and Financial Management*, 11(4), 76.
- Chen, C. N., & Wu, C. (2009). Small Trades and Volatility Increases After Stock Splits. *International Review of Economics & Finance*, 18(4), 592-610.
- Chiang, T. C., Li, J., & Tan, L. (2010). Empirical Investigation of Herding Behavior in Chinese Stock Markets: Evidence from Quantile Regression Analysis. *Global Finance Journal*, 21(1), 111-124.
- Clark, P. K. (1973). A Subordinated Stochastic Process Model with Finite Variance for Speculative Prices. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 135-155. Epps ve Epps (1976)
- Coinmarketcap, Historical Data for Bitcoin, <https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/historical-data/> (20.07.2019).
- Copeland, T. E. (1976). A Model of Asset Trading Under the Assumption of Sequential Information Arrival. *The Journal of Finance*, 31(4), 1149-1168.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Harris, L. (1986). Cross-Security Tests of the Mixture of Distributions Hypothesis. *Journal of financial and Quantitative Analysis*, 21(1), 39-46.
- Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- Hiemstra, C., & Jones, J. D. (1994). Testing for Linear and Nonlinear Granger Causality in the Stock Price-Volume Relation. *The Journal of Finance*, 49(5), 1639-1664.
- Jennings, R. H., Starks, L. T., & Fellingham, J. C. (1981). An Equilibrium Model of Asset Trading with Sequential Information Arrival. *The Journal of Finance*, 36(1), 143-161.
- Kim, J., Kartsaklas, A., & Karanasos, M. (2005). The Volume–Volatility Relationship and the Opening of the Korean Stock Market to Foreign Investors After the Financial Turmoil in 1997. *Asia-Pacific Financial Markets*, 12(3), 245-271.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?. *Journal of econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Mahajan, S., & Singh, B. (2009). The Empirical Investigation of Relationship Between Return, Volume and Volatility Dynamics in Indian Stock Market. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 2(4), 113-137.
- Smirlock, M., & Starks, L. (1985). A Further Examination of Stock Price Changes and Transaction Volume. *Journal of Financial research*, 8(3), 217-226.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.

**TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ İLE BİST 100 ENDEKSİ ARASINDAKİ
NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: ROLLING WINDOW NEDENSELLİK
CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN CONSUMER CONFIDENCE INDEX AND BIST
100 INDEX: ROLLING WINDOW CAUSALITY**

Arş. Gör. Serkan SAMUT
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi YAMAK
Karadeniz Teknik Üniversitesi

ÖZET

Tüketici güven endeksi, tüketicilerin gelecekteki ekonomik beklentilerini yansıtan makro iktisadi değişken olarak görülmektedir. Literatürde tüketici güven endeksi ile borsa endeksi arasında ne tür bir nedensellik ilişkisi olduğu merak konusu olmuştur. Birçok çalışmada bu iki değişken arasında korelasyon belirlenmiştir. Bununla birlikte tüketici güven endeksi ile borsa endeksi arasındaki olası nedensellik ilişkisini araştıran çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda genellikle borsa endeksinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu çalışmada mevcut literatürden farklı olarak Türkiye ekonomisi için tüketici güven endeksi ile BİST 100 endeksi arasındaki olası nedensellik ilişkisinin zaman içerisindeki seyri incelenecektir. Bu nedenle bu iki değişken arasındaki ilişki Hill (2007) tarafından geliştirilen rolling window nedensellik testi ile analiz edilmiştir.

Çalışmada 2004:1 - 2019:6 dönemi aylık veriler kullanılmıştır. BİST 100 endeksine ait veriler TCMB'den alınırken; tüketici güven endeksinin verileri TÜİK'den temin edilmiştir. Tüketicilerin enflasyon, işsizlik gibi iktisadi değişkenlerdeki mevsimsel hareketlerden etkileneceği düşüncesinden tüketici güven endeksi mevsimsellikten arındırılmıştır. Daha sonrasında her iki serinin de doğal logaritmaları alınarak analizlere başlanmıştır. Birim kök testleri sonucunda tüketici güven endeksinin seviyesinde borsa endeksinin ise birinci devresel farkında durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle bu iki değişken arasındaki olası nedensellik ilişkisi maksimum entegrasyon derecesi bir kabul edilerek incelenmiştir. Tüm veri setinin kullanıldığı analizde BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ancak rolling window nedensellik testi ile bu nedensellik ilişkisinin süreklilik arz etmediği belirlenmiştir. Özellikle 75 pencere genişliği ile gerçekleştirilen analizde 2011:05 – 2017-03 dönemleri arasında BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Rolling Window Nedensellik, Tüketici Güven Endeksi ve BİST 100 Endeksi

ABSTRACT

Consumer confidence index is seen as a macroeconomic variable reflecting the future economic expectations of consumers. In the literature, what kind of causality relationship exists between consumer confidence index and stock market index has been the subject of curiosity. In many studies, the correlation between these two variables was determined. However, there are studies investigating the possible causal relationship between the consumer confidence index and the stock market index. In these studies, a one-way causality was generally determined from stock exchange index to consumer confidence index. The aim of this study is different from the existing literature, to examine the progress in the time of a possible causal relationship between the BIST 100 index and consumer confidence index for Turkey. Therefore, the relationship between these two variables was investigated by the rolling window causality approach developed by Hill (2007).

In the study, monthly data of 2004: 1 - 2019: 6 were used. While the data of BIST 100 index is taken from the CBRT; consumer confidence index data were obtained from TURKSTAT. The consumer confidence index was seasonally adjusted due to the notion that consumers

would be affected by seasonal movements in economic variables such as inflation and unemployment. Then, natural logarithms of both series were taken. As a result of unit root tests, it is found that the stock market index is stationary at the level, but the consumer confidence index at its first difference. Therefore, the possible causal relationship between these two variables was examined by assuming maximum degree of integration to be one. In the analysis using the whole data set, a one-way causal relationship was determined from the BIST 100 index to the consumer confidence index. However, with the rolling window causality test, it was determined that this causal relationship was not continuous. In the analysis carried out especially with 75 window widths, no causal relationship was found between BIST 100 index and consumer confidence index for the period of 2011: 05-2017-03.

Keywords: Rolling Window Causality, Consumer Confidence Index and BIST 100 Index

1. GİRİŞ

İktisat literatüründe borsa endeksi ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişkinin varlığı, yönü, şiddeti özellikle tasarruf sahipleri ve yatırımcılar açısından ilgi odağı olmuştur. Genel görüş borsa endeksinden, tüketici güven endeksine yönelik bir nedenselliğin olacağı yönündedir. Bu tek yönlü nedensellik ilişkisinin genellikle iki şekilde olacağı savunulmaktadır. Bunlardan ilki, borsa endekslerindeki hareketlerin mevcut servetteki değişimlere dönüştüğü ve böylece tüketici duyarlılığını doğrudan etkilediği geleneksel servet etkisidir. İkinci yol ise, tüketicilerin hisse senedi fiyatlarında ki mevcut değişimleri gelecekteki gelir değişikliklerinin güvenilir göstergeleri olarak yorumladığı öncü gösterge etkisidir (Poterba and Samwick, 1995).

İlgili literatürde çeşitli ekonometrik yöntemlerle tüketici güven endeksi ve borsa endeksi arasındaki olası nedensellik ilişkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda çoğunlukla borsa endeksinden tüketici güven endeksine yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Bu yönde nedensellik ilişkisi bulan çalışmalara Wilshise 5000 endeksi için Otoo (1999), Dow Jones Sanayi, S&P 500, ve NASDAQ endeksleri için Christ ve Bremmer (2003) ve Bremmer (2008), İMKB-100 endeksi için Topuz (2011) örnek olarak verilebilir. Diğer taraftan Hsu ve diğerleri (2011), 21 ülke için tüketici güven endeksi ile hisse senedi getirileri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi saptamışlardır. Ancak ekonomilerdeki konjonktürel dalgalanmalardan ötürü bu iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi zaman içerisinde farklılık gösterebilir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi için BİST 100 endeksi ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisinin dinamik gelişiminin incelenmesidir. Bu dinamik ilişkiyi ortaya çıkarabilmek için Hill (2007) tarafından geliştirilen rolling window nedensellik testinden faydalanılacaktır.

2. VERİ SETİ ve YÖNTEM

Çalışmada 2004:1 - 2019:6 dönemi aylık veriler kullanılmıştır. BİST 100 endeksine ait veriler TCMB'den alınırken; tüketici güven endeksinin verileri TÜİK'den temin edilmiştir. Tüketicilerin enflasyon, işsizlik gibi iktisadi değişkenlerdeki mevsimsel hareketlerden etkileneceği düşüncesinden tüketici güven endeksi mevsimsellikten arındırılmıştır. Daha sonrasında her iki serinin de doğal logaritmaları alınarak analizlere başlanmıştır.

Çalışmada ele alınan değişkenler arasındaki olası nedensellik ilişkinin zaman içerisindeki seyrini gözlemleyebilmek için Hill (2007) tarafından geliştirilen rolling window nedensellik testinden faydalanılmıştır. Rolling window nedensellik testi, geleneksel nedensellik testlerine dayanmaktadır. Logaritmik BİST 100 endeksi (LBİST) ile logaritmik tüketici güven endeksi (LTGE) arasındaki olası nedensellik ilişkisini tespit etmek için Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi, denklem (1) ve (2) Nolu denklemlerde gösterildiği şekildedir.

$$LTGE_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} LTGE_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} LTGE_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LBİST_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{2i} LBİST_{t-i} + \mu_{1t} \quad (1)$$

$$LBİST_t = \lambda_2 + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} LBİST_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2i} LBİST_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} LTGE_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \theta_{2i} LTGE_{t-i} + \mu_{2t} \quad (2)$$

Yukarıdaki (1) ve (2) numaralı Toda-Yamamoto modelinde k ; bağımlı ve bağımsız değişkenler için gecikme uzunluğunu, d_{max} ; değişkenlerin maksimum entegre derecesini, $\beta_i, \alpha_i, \delta_i, \theta_i$; değişken katsayılarını ve λ_1 ve λ_2 ; sabit terimleri göstermektedir.

Denklem (1)'de BİST 100 endeksinin, tüketici güven endeksine neden olmadığı yönündeki hipotez aşağıdaki gibidir.

$$H_0 : \alpha_{1i} = 0 \quad (3)$$

Benzer şekilde, denklem (2)'de tüketici güven endeksinin, BİST 100 endeksine nedeni olmadığı yönündeki boş hipotez aşağıdaki gibidir.

$$H_0 : \delta_{1i} = 0 \quad (4)$$

(3) ve (4)'deki H_0 hipotezlerinin reddedilip reddedilmediğini belirlemek için Wald test istatistiğinden faydalanılmaktadır. Bilindiği üzere, rolling window nedensellik testinde veri setinin tamamı kullanılmamaktadır. Aksine, örneklem boyutundan daha küçük bir örneklem boyutu (pencere genişliği) seçilerek nedensellik analizi uygulanmaktadır. İlk pencerede, ilk gözlemden pencere genişliğinin son gözlemine kadar bir nedensellik analizi gerçekleştirilir. Sonra, ilk gözlemin silindiği ve pencere genişliğinin son gözleminden sonraki gözlemin eklendiği ve nedensellik analizinin tekrarlandığı sonraki pencereye geçilir. Bu işlem, pencere genişliğindeki son gözlem, veri setinin son gözlemi olana kadar devam eder.

3. BULGULAR

BİST 100 endeksi ve tüketici güven endeksi arasındaki olası nedensellik ilişkisini incelemeye önce değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlenmelidir. Bunun için her iki değişkene de genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur. Bahsi geçen tabloda tüketici güven endeksinin ADF ve KPSS birim kök testlerinin trendli modellerinde seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Ancak aynı birim kök testlerinin sabitli modellerinde tüketici güven endeksinin birinci devresel farkında durağan olduğu ilgili tabloda göze çarpmaktadır. Diğer taraftan BİST 100 endeksi ise genel olarak birinci devresel farkında durağan tespit edildiği ve sadece KPSS birim kök testinin trendli modelinde seviyesinde durağan olduğu söz konusu tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Birim-Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF		KPSS	
	Sabitli	Sabit ve Trend	Sabitli	Sabit ve Trend
LTGE	-2.114	-3.329*	0.925	0.140**
LBİST	-2.253	-3.033	1.585	0.113**
Δ LTGE	-9.963***		0.091*	
Δ LBİST	-13.214***	-13.244***	0.142*	

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Δ sembolü değişkenin birinci devresel farkının alındığını göstermektedir.

Tüm veri setinin kullanılarak gerçekleştirilen nedensellik analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Tabloda Toda-Yamamoto nedensellik testine göre 0.005 anlamlılık seviyesinde BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bu nedensellik ilişkisinin dinamik gelişimi görebilmek adına

çalışmada rolling window nedensellik analizinden faydalanılmıştır. Söz konusu dinamik gelişimi inceleyebilmek için 50 ve 75 pencere genişlikleri seçilerek analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

H ₀ Hipotezi	χ ² Test İstatistiği	P Değeri
LBİST ⇏ LTGE	12.695 (3)	0.005
LTGE ⇏ LBİST	0.466 (3)	0.926

Not: Parantez içindeki değerler VAR modeli için optimal gecikme uzunluğunu ve ⇏ Nedenselliğin olmadığını göstermektedir.

Rolling window nedensellik testi için değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten H₀ hipotezinin %10 anlamlılık düzeyinde ret edilme oranları Tablo 3’de sunulmuştur. Nedensellik analizinde H₀ Hipotezlerinin ret edilme olasılıkları bootstrap yöntemi ile hesaplanmıştır. Her bir nedensellik analizinde bootstrap yöntemi 500 kez çalıştırılmıştır. Analizler sonucunda BİST 100 endeksinden, tüketici güven endeksine yönelik nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten H₀ hipotezi 50 ve 75 pencere genişliklerinde sırasıyla %52.5, ve %29.46 oranlarında ret edilmesine karşın, tüketici güven endeksinden, BİST 100 endeksine doğru nedensellik ilişkisinin bulunmadığını ifade eden H₀ hipotezi aynı pencere genişliklerinde sırasıyla %27.74 ve %14.29 oranlarında ret edilmiştir. Bootstrap test istatistikleri sonucunda BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine yönelik H₀ hipotezi 50 ve 75 pencere genişliklerinde sırasıyla %11.68 ve %29.46 oranlarında ret edilirken; tüketici güven endeksinden BİST 100 endeksine yönelik H₀ hipotezi aynı pencere genişliklerinde sırasıyla %3.65 ve %5.36 oranlarında ret edilmiştir. Genel olarak bakıldığında Tablo 3’den BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine yönelik tek yönlü bir nedenselliğin olduğu ancak bu durumun süreklilik arz etmediği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: H₀ Hipotezinin Ret Edilme Oranı

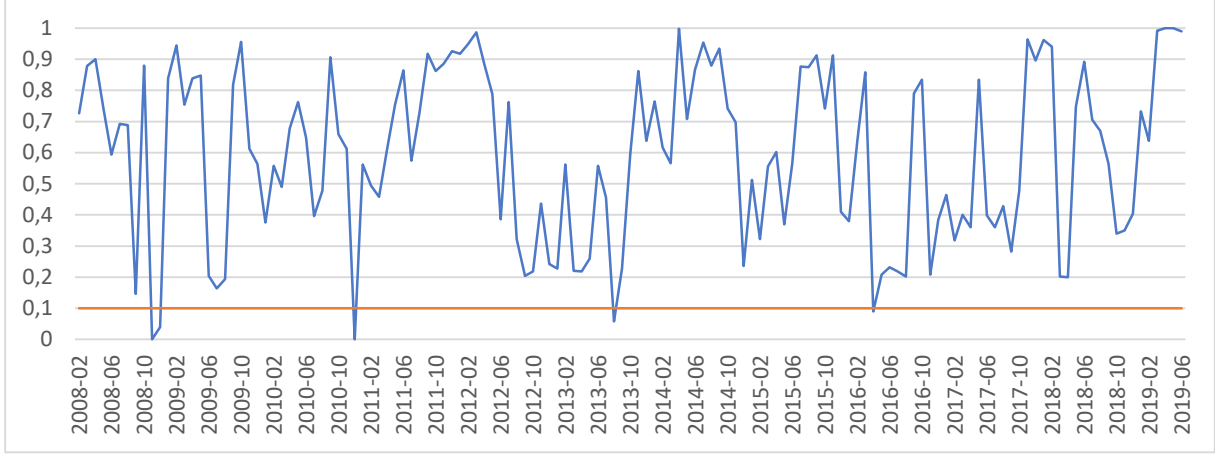
Pencere Genişliği	BİST 100 Endeksinden, Tüketici Güven Endeksine Yönelik Nedensellik Bulunmamaktadır.		Tüketici Güven Endeksinden, BİST 100 Endeksine Yönelik Nedensellik Bulunmamaktadır.	
	p-değeri	Bootstrap p-değeri	p-değeri	Bootstrap p-değeri
50	52.55%	11.68%	27.74%	3.65%
75	29.46%	29.46%	14.29%	5.36%

Çalışmada yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin zaman seyrini daha iyi görebilmek adına rolling window nedensellik testinin bootstrap p olasılık değerlerinin grafikleri incelenmiştir. Aşağıdaki Grafik 1 ve 2’de sırasıyla 50 ve 75 pencere genişlikleri için tüketici güven endeksinden BİST 100 endeksine yönelik nedenselliğin olmadığını belirten H₀ hipotezinin ret edilme olasılıkları yer almaktadır. İlgili grafiklerde tüketici güven endeksinin BİST 100 endeksine genellikle nedeni olmadığı görülmektedir. Söz konusu grafiklerden bazı dönemlerde tüketici güven endeksinin BİST 100 endeksine yönelik bir nedensellik ilişkisinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Özellikle 75 pencere genişliğinin kullanıldığı analiz sonuçlarının gösterildiği Grafik 2’de 2015 Mart – 2015 Temmuz döneminde tüketici güven endeksinin BİST 100 endeksine doğru sürekli bir nedenselliğin olduğu göze çarpmaktadır. Ancak diğer dönemlerde ortaya çıkan bu nedensellik ilişkisi uzun soluklu olmamaktadır.

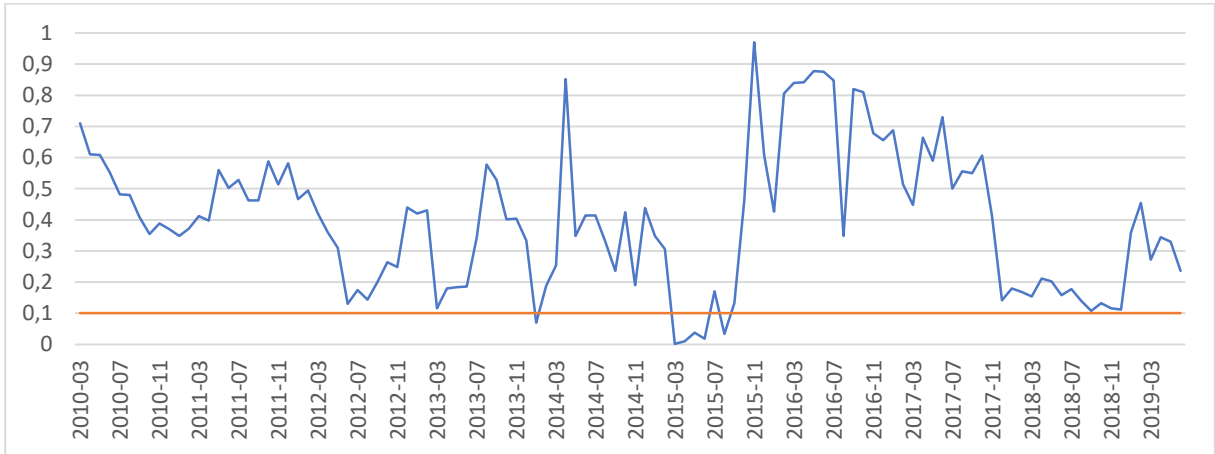
Grafik 3 ve 4’de ise sırasıyla 50 ve 75 pencere genişliklerin de BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine yönelik nedenselliğin olmadığını ifade eden H₀ hipotezinin ret edilme olasılıkları gösterilmiştir. Bahsi geçen grafiklerden BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine olan nedensellik ilişkisinin süreklilik arz etmediği anlaşılmaktadır. Özellikle 50

pencere genişliğinin kullanıldığı analizde söz konusu nedensellik ilişkisinin nadir gerçekleştiği Grafik 3’de görülmektedir. 75 pencere genişliği ile gerçekleştirilen nedensellik analizinde veri setinin ilk dönemlerinde (2010 Mart – 2011 Mayıs arası dönem) BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine yönelik bir nedenselliğin olduğu ve veri setinin sonlarına doğru (2017 Şubat – 2018 Eylül) bu nedensellik ilişkisinin gerçekleştiği bahsi geçen grafikten anlaşılmaktadır.

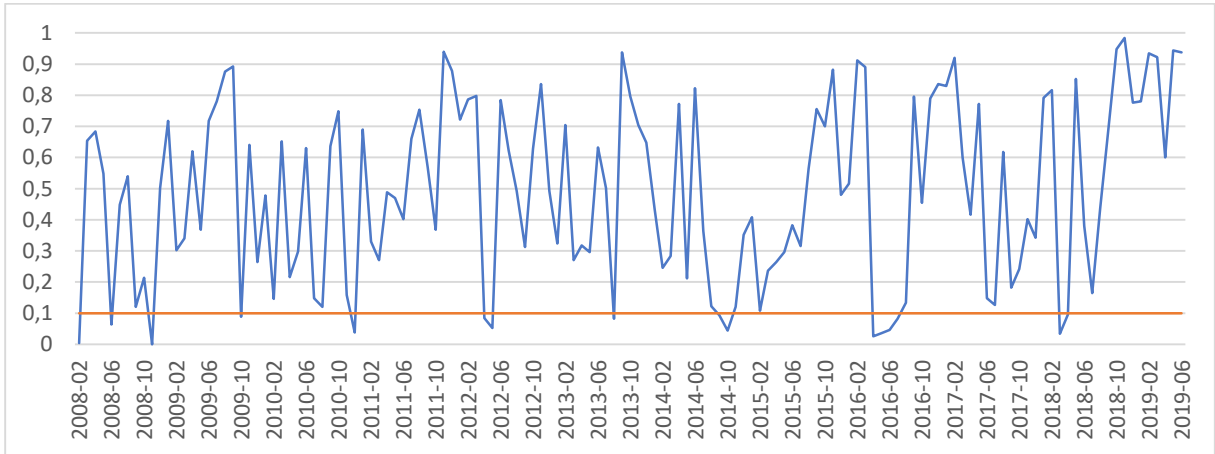
Grafik 1: Tüketici Güven Endeksi ==>BİST 100 Endeksi (50 Pencere Genişliği)

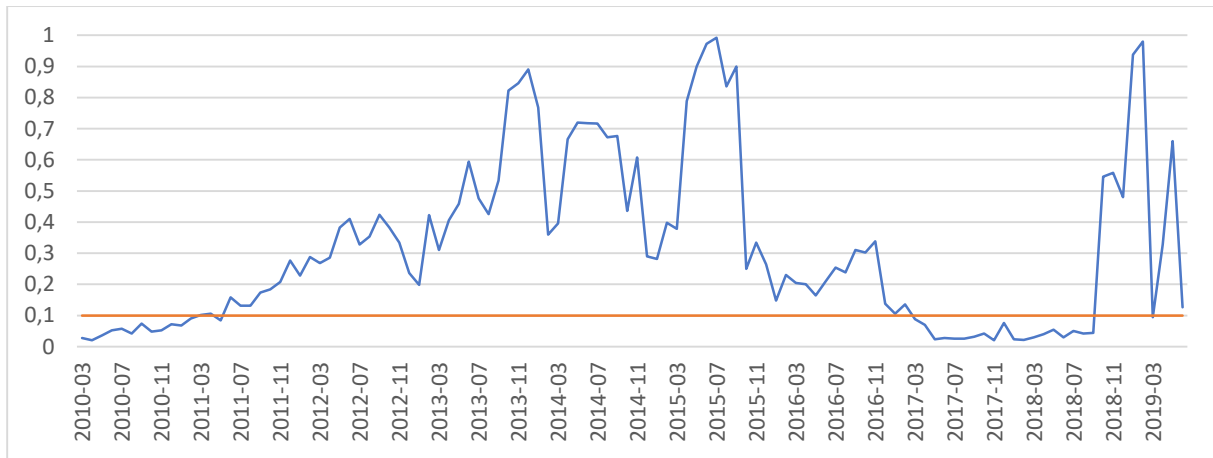
Grafik 2: Tüketici Güven Endeksi ==>BİST 100 Endeksi (75 Pencere Genişliği)

Grafik 3: BİST 100 Endeksi ==> Tüketici Güven Endeksi (50 Pencere Genişliği)

Grafik 4: BİST 100 Endeksi ==> Tüketici Güven Endeksi (75 Pencere Genişliği)

4. SONUÇ

Finans literatüründe borsa endeksi ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda genellikle borsa endeksinden, tüketici güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Fakat, ekonomilerde meydana gelen konjonktürel dalgalanmalardan dolayı bu tek yönlü nedensellik ilişkisi her zaman sağlanmayabilir. Bu kapsamda çalışmada Türkiye ekonomisine ilişkin BİST 100 endeksi ile tüketici güven endeksi arasındaki olası nedensellik ilişkisinin zaman içerisindeki seyri incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, BİST 100 endeksinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu gösterse de bu tek yönlü nedensellik ilişkisinin süreklilik arz etmediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Bremmer, D. (2008). Consumer Confidence and Stock Prices. In 72nd Annual Meeting of the Midwest Economics Association Hyatt Regency, Chicago, Illinois.
- Christ, K. P., & Bremmer, D. S. (2003). The Relationship Between Consumer Sentiment and Stock Prices. In *Annual Conference of the Western Economic Association International, Denver, USA*.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Hill, J. B. (2007). Efficient Tests of Long-Run Causation in Trivariate VAR Processes with a Rolling Window Study of the Money–Income Relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 22(4), 747-765.
- Hill, J. B. (2012). Rolling Window Tests of Causation in a Bivariate Process by Jonathan B. Hill (UNC, Economics), http://www.unc.edu/~jbhill/caus_bivar_rolling_window.txt. (26.06.2018).
- Hsu, C. C., Lin, H. Y., & Wu, J. Y. (2011). Consumer Confidence and Stock Markets: The Panel Causality Evidence. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 91-98.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.

- Otoo, M. W. (1999). Consumer Sentiment and the Stock Market. *Board of Governors of the Federal Reserve System, November 1999*, <http://www.federalreserve.gov/pubs/feds/1999/199960/199960pap.pdf>.
- Poterba, J. M., Samwick, A. A., Shleifer, A., & Shiller, R. J. (1995). Stock Ownership Patterns, Stock Market Fluctuations, and Consumption. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1995(2), 295-372.
- TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistem, <https://evds2.tcmb.gov.tr> (20.07.2019).
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Topuz, Y. V. (2011). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 53-65.
- TUIK, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (20.07.2019).

KÖY ENSTİTÜLERİ VE FEN BİLGİSİ EĞİTİMİ VILLAGE INSTITUTES AND SCIENCE EDUCATION

Serpil ÖZKURT SIVRIKAYA
Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı köy enstitülerinin kurulma nedenlerini araştırmak, katkılarını ortaya koymak açısından kavramsal bir çerçeve çizmektir. Araştırmada analitik araştırma yöntemi tercih edilmiş, doküman araştırması deseninden yararlanılmıştır. Toplanan veriler yorumlamacı analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. araştırmada; köy enstitülerinin tarihi, okutulan dersler, köy enstitülerinin amacı ortaya konmuştur. Bunların yanı sıra köy enstitülerinin bilime ve eğitime bakışı incelenmiştir. STEM uygulamaları ile benzerlik gösteren köy enstitülerine ait özellikler ortaya konmuştur. Köy Enstitülerinin; STEM uygulamalarından daha geniş bir perspektifte, ekonomik, toplumsal, kültürel yönden, eğitim yönünden ve kişisel alanlarda olumlu katkısının, odağında öğrenci ve üretimin olduğu bir sistem olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri, Bilim, Fen Bilimleri Eğitimi, Üretim, STEM.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the reasons for the establishment of village institutes and to draw a conceptual framework in terms of revealing their contributions. In the research, analytical research method was preferred and document research design was used. The collected data were analyzed using interpretive analysis technique. Research; history of village institutes, lessons taught, purpose of village institutes. In addition, the views of village institutes on science and education were examined. The characteristics of the village institutes, which are similar to the STEM implementations, were revealed. Village Institutes; In a broader perspective than STEM applications, it was determined that it is a system with positive contribution in economic, social, cultural, educational and personal areas, with the focus on students and production.

Keywords: Village Institutes, Science, Science Education, Production, STEM

GİRİŞ

“Eğitimidir ki bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum halinde yaşatır ya bir milleti kölelik ve yoksulluğa terk eder”

Mustafa Kemal Atatürk

Köy enstitüleri, sınıf ve sınıf dışı eğitimleri bir arada veren teorik bilginin pratiğe dönüştürülmesi konusunda eş zamanlı stajyerlik, çıraklık kavramlarını uygulamaya sokan bir eğitim sisteminin öncüsü olmuştur. Öğrenmeyi ve üretmeyi aynı anda gerçekleştirebilen öğrenciler yetiştirmiştir. Türk eğitim sisteminde; Türk kültürü ve o anda gerek duyulan eğitim açığının ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmiş bir sistemdir. Nitekim, tarih tekerrürden ibarettir, Türk eğitim sisteminin eğitim ihtiyaçları halen devam etmektedir.

Köy Enstitüleri

Ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğunun kırsal kesimlerde yaşaması ve bu alanlara yeterince hizmet götürülememesi genç cumhuriyetin önemli sorunlarından biriydi. Ayrıca köylü üreten kesimdi. Toplum ihtiyaçlarının yanı sıra eğitim sistemindeki yetersizlikler de tespit edilerek, ülkenin üretken duruma geçmesi için gerekli tedbirler uygulamaya konmuştur.

Köy enstitüleri kurulmadan önce mevcut eğitim sisteminin toplumda yaygın olan bilgisizliğe çare olmadığı, eğitim-öğretim tekniklerinin ihtiyacı karşılamaya yönelik milli bir eğitim sistemi ile istikrarlı bir eğitim politikasının olmadığı ve mevcut eğitim sisteminin tüketici bireyler yetiştirmeye dönük olduğu tespit edilmiştir (Erdem, 2011: 167-168).

Köy Enstitülerinin temel amaçlarını (Önen, 1993: 2):

- 1) Yeni toplum değerleri geliştirme,
- 2) Ulusal kültürün yaratılması ve geliştirilmesi,
- 3) Ekonomik yaşamın uzmanlaşması,
- 4) Üretim ve verimliliğin artırılması şeklinde sıralamak mümkündür.

İsmail Hakkı Tonguç, bu sorunu çözmek adına incelemeler yapmış ve bir taslak oluşturmuştur. Bu taslak, 20 yılda tüm köylerin öğretmen, ziraat teknisyeni, veteriner ve sağlık teknisyeni ihtiyacını karşılayacaktı. Hazırlanan proje ile “Köy Enstitüleri” ni hayata geçirmek üzere harekete geçirilmiştir (Aysal, 270). Köy Enstitülerinde eğitim verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi amacıyla kurs açılmış, elde edilen başarının ardından Köy Enstitülerinin kurulması 17 Nisan 1940’ da TBMM’ de kabul edilmiştir (Ertuğrul, 2010). TBMM’ de alınan bu karar şöyledir (Aysal, 2005):

“Köy Enstitüleri teşkili hakkındaki kanun layihası son şeklini aldı. Layihaya göre köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabı yetiştirmek üzere ziraat arazisine elverişli bulunan yerlerde Köy Enstitüleri açılacaktır. Köy Öğretmen Okulları bu layiha ile kanunlaştıktan sonra Köy Öğretmen Okullarına kaydolunacaklar”.

Köy enstitülerinin asıl kuruluş amacı, nüfusun büyük bir bölümünü içinde barındıran köylere eğitim götürmek, öğretmen yetiştirmek, köy veya kasabalarda halkın ihtiyaç duyduğu marangozluk, veterinerlik, sağlık vb. konularda yetkin bireyler yetiştirmektir. Köy enstitüleri tarıma elverişli arazilerde ve yurdun dört bir yanında kurulmuştur. İlkokulu bitiren sağlıklı yine köyde yaşayan çocuklar köy enstitülerinde eğitilmek üzere tercih edilmiştir. Yücel’e göre; asıl amaç, “köylü çocukları bağlarından koparmadan yetiştirmektir” (Kalyoncuoğlu, 2010: 239)

Köy enstitülerinde üstün başarı gösteren öğrenciler yüksek eğitime teşvik edilirdi (APM, 2015). Diğer öğrenciler mezun olduktan sonra köy hayatına yani üretim hayatına bilgili bir şekilde devam ederlerdi.

Köy enstitülerinde yetişen öğretmenler için zorunlu hizmet uygulamaları yasalaştırılmıştır. Şöyle ki (Şeren, 2008: 211): “Bu müesseselerde tahsillerini bitirerek öğretmen tayin edilenler Maarif Vekilliğinin göstereceği yerde yirmi sene çalışmaya mecburdur”. Köy enstitülerinde eğitilen bireyler farklı bir işte ya da kendi belirledikleri yerlerde çalışmıyorlardı. Zaten köy enstitülerine alınan çocuklar bu kuralı biliyorlardı.

Köy Enstitülerinde Eğitim-Fen Bilgisi Eğitimi

Köy Enstitülerinin kurucusu, fikir babası sayılan Tonguç (1947) köy enstitülerinin felsefesi hakkında şunları ifade etmiştir (Şeren, 2008: 221):

“Uygulanmayan bilgi boş ve lüzumsuz bilgidir. Bir şeyi yapabiliyorsak aynı zamanda biliyoruz demektir. Doğru, iyi, düzgün yazamıyor veya resim yapamıyorsak, anlatmak istediğimiz konuyu bilmiyoruz demektir. Bir olayın deneylerini yapmaktan, müzik parçalarını bir alet ile çalmaktan veya notayı söylemekten aciz isek, o olayı veya o parçayı bilmediğimiz anlaşılır. İlgili kitabı veya dergiyi okuyarak, tabiatı ve sosyal hayatı inceleyerek bilgi edinemiyorsak, kitapta yazılan veya öğretmenin anlattığını ezberleme yolunu tutmuş, iskolastiğin esiri haline gelmişiz demektir. Köy Enstitülerinde yetiştirilen çocuklar, iskolastiğe köle olmaktan kurtarılmaya uğraşmıştır. Onların kültürleri, cila şeklinde ve ezberlenerek benimsenmiş bilgi değil, iş içinde iş vasıtasıyla öğrenilen gerçek ve öz bilgidir.”

Köy enstitülerinde; eğitim beş yıl süreli olarak verilmekteydi. Verilen derslerin yarısını kültür dersi, çeyreği tarım dersleri ve uygulamaları diğer kalanını teknik dersler oluşturmaktaydı. Belirlenen derslerin içerikleri çevresel ihtiyaçlar doğrultusunda, gözleme, uygulamaya, yaşayarak öğrenmeye dayalı bir şekilde kurgulanmıştı. İsmail Hakkı Tonguç, teorik bilgilerin, uygulamaya dönüştürülmesinde “iş içinde, iş aracılığı ile iş için eğitim” ilkesine bağlı

kalınarak, gözlem, deney, araştırma ve tartışma gibi çeşitli tekniklerde benimsenmiştir. Yani klasik eğitim sisteminin ötesine geçilmiştir (Kalyoncuoğlu, 2010: 240).

Atatürk' ün de belirttiği gibi; "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir", eğitim sistemi bilimin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlar nedenleriyle birlikte öğretmelidir. Bilimin gelişmesine katkı sağlayan düşüncenin hangi şartlarda ne zaman oluştuğu ve nedenleri, bunların yanı sıra sağlanan gelişmelerin insanlık üzerinde yarattığı değişim mutlaka öğretilmelidir. Bilimin insanlıkla ilişkisi ancak "fen okuryazarlığı" nın geliştirilmesi ile oluşturulabilir. Atatürk' ün ifade ettiği gibi;

"...Hiçbir mantıki delile dayanmayan, bir takım geleneklerin, inançların muhafazasında ısrar eden milletlerin ilerlemesi çok güç olur..." ve
"...Milletimizin siyasal ve sosyal hayatında, milletimizin fikir terbiyesinde rehberimizin bilim ve fen olacaktır..."

Atatürk' ün bu sözleri pozitivist görüşü desteklemektedir.

1943 yılı eğitim programında enstitülerde verilecek kültür, ziraat ve teknik dersler olarak üç grupta toplanmıştır:

Tablo 1. Köy Enstitülerinde Okutulan Dersler

KÜLTÜR DERSLERİ	ZİRAAT DERS VE ÇALIŞMALARI	TEKNİK DERS VE ÇALIŞMALAR
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Türkçe ▪ Tarih ▪ Coğrafya ▪ Yurttaşlık Bilgisi ▪ Matematik ▪ Fizik ▪ Kimya ▪ Tabiat ve Okul Sağlık Bilgisi ▪ Yabancı Dil ▪ El Yazısı ▪ Resim-İş ▪ Beden Eğitimi ve Ulusal Oyunlar ▪ Müzik ▪ Askerlik ▪ Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı ▪ Öğretmenlik Bilgisi:<ul style="list-style-type: none"> -Toplumbilim -İş Eğitimi -Çocuk ve İş Ruhbilimi -İş Eğitimi Tarihi -Öğretim Metodu ve Tatbikat ▪ Zirai İşletmeler Ekonomisi ve Kooperatifçilik	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tarla Ziraati ▪ Bahçe Ziraati ▪ Sanayi Bitkileri Ziraati ve Zirai Sanatlar ▪ Zootekni ▪ Kümes Hayvancılığı ▪ Arıcılık ve İpekböcekçiliği ▪ Balıkçılık ve Mahsulleri	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Köy Demirciliği (Nal bantlık, Motörcülük) ▪ Köy Dülgerliği (Marangozluk) ▪ Köy Yapıcılığı:<ul style="list-style-type: none"> -Tuğlacılık ve Kiremitçilik -Taşçılık -Kireççilik -Duvarcılık ve Sıvacılık -Betonculuk ▪ Kızlar için köy ev ve el sanatları:<ul style="list-style-type: none"> -Dikiş-biçki, nakış -Örücülük ve dokumacılık -Ziraat sanatları

Kaynak: Atakul, 2008.

Köy enstitülerinde verilen derslerin ağırlıklı olarak genel kültür dersleri olduğu yukarıdaki tabloda görülmektedir. Genel kültür dersleri içerisinde yer alan Fizik, Kimya, Biyoloji gibi Fen bilimini doğayı keşfetmeyi ve doğanın işleyişini öğretirken (Ortaş, 2008), matematik ise doğanın işleyişini kavramayı sağlayan, düşünmeye teşvik eden, soyut kavrama yeteneğini geliştiren bir araç görevi üstlenmekteydi. Köy enstitüleri günlük yaşamdaki işleri kolaylaştırırken, sorun çözme ve yaşamı, doğayı anlama yönünde gelişen bireyler yetiştirmekteydi (Erkılıç, 2013: 4) Ayrıca marangozluk, inşaat, el becerilerinin geliştirilmesine yönelik teknik derslerin de verildiği köy enstitüleri toplum ve çevre ihtiyacına yönelik tasarlanabilen araç-gereçleri ortaya çıkarmada etkin bir rol üstlenmektedir.

Aslında Amerika' nın kendi kültürüne göre geliştirdiği, günümüz eğitim sistemi için popüler hale gelen STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics), köy enstitülerinde gerçekleştirilmeye çalışılan eğitimin bir uzantısıdır. Köy enstitülerindeki eğitim sistemi STEM' in atasıdır.

SONUÇ

Kendi kendine yetebilen bireyler yetiştirirken aynı zamanda çevresine de yararlı bireyleri de yetiştiren köy enstitüleri Türk Tarihi'nde, Türk Eğitim'inde iz bırakmış ve yarım kalmış üretkenlik temelli bir felsefe, proje, ideolojidir.

Köy enstitüleri bilgiyi; teorik olarak öğretirken uygulamasını sahalarda gerçekleştirmiş, Türkiye' nin en ucra köşelerine kadar götürmüş bir yapıdır. Günümüz meslek lisesi, ticaret lisesi, fen lisesi, Anadolu lisesi, öğretmen lisesi gibi liselerin tek bir çatı altında toplandığı bir kurumdur.

Köy enstitülerinde; metafiziği reddeden, pozitivist akımın etkisinde ders programları oluşturulmuştu. Ezberleyerek öğrenme yerine, davranışsal kalıcılığı daha yüksek olan deney, gözlem, analiz yapma, kavramsal becerilerin geliştirilmesi, gözlemleyerek öğrenmeyi sağlamak için geziler eğitiminin bir parçasıydı.

Bir eğitim bilimci olarak John Dewey köy enstitüleri hakkında “Son yıllarda hayalimdeki okullar Türkiye’de kurulmaktadır, bunlar Köy Enstitüleri’dir.” derken; tarihçi Arnold Toynbee: “Köy ile şehir arasına uçurum açmışsınız. Birkaç Köy Enstitüsü’nü ziyaret ettikten sonra anladım ki, bu uçurum Köy Enstitüleri ile düzeltilebilir. Enstitüler, köylü ile şehirli, halk ile aydın arasındaki uçurumu doldurmak için bulunmuş pek maharetli bir çaredir.” şeklinde köy enstitüleri hakkındaki görüşünü belirtirken; Fredrik W. Fernau da “ Köy Enstitüleri, Kemalist Türkiye’nin kendine özgü ve özgün bir buluşudur.” demiştir (Kartal, 2008: 34-35).

Finlandiya' nın kendine has bir eğitim sistemi olduğundan ve dünyanın en başarılı eğitim sistemine sahip olduğundan bahsedilir. Köy enstitüleri de Türkler’e özgüydü ve eğer kapatılmasaydı, Finlandiya' nın önüne geçebilecek bir kapasiteye sahip bir eğitim sistemi olacaktı.

Ayrıca köy enstitülerinde yatılı olarak kalan öğrenciler kendi sorumluluklarının da bilincindeydi, öz bakımlarını yapar ve çevrelerini temiz tutarlardı. Oysa günümüzde öğrencilerin sorumluluk almadıkları, sosyal ortamlardan uzaklaştıkları ifade edilmekte ve şikayet konusu olmaktadır. Köy enstitülerinde eğitim alan öğretmenler, hem öğrenci yetiştirir hem de köylüyü eğitirdi.

Amerika' ya mal edilen STEM uygulamalarının, köy enstitülerinin bir yansıması olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Hatta köy enstitülerinden mezun olanların doğrudan bir meslek sahibi olduğunu ya da üretim merkezli bir konumda bulunduğunu da ifade etmek yerinde olacaktır.

Eğitim sistemimizin yeniden yapılanma ihtiyacı içinde olduğu açık seçik ortadadır. Öğrenci merkezli olmaktan çok sınav merkezli, pratikten çok teorik, bilgiyi sorgulamaktan çok dogmatik olarak kabul eden bir sistem üretmekten çok tüketmeye yöneliktir. Oysa ki köy enstitüleri sorgulamaya, eleştirmeye, araştırmaya yönelik olarak bilgi üretme merkezleriydi. Üretilen bilgi soyut halden somut hale dönüştürülebilmekteydi. Köy enstitülerinin neden

kapatıldığıyla değil, çok ihtiyaç duyulduğu halde neden tekrar kurulmasına yönelik çalışmalar yapılmadığını sorgulamak gerekmektedir. Köy enstitülerinin kuruluşundan kapanışına kadar kısa bir sürede etkili sonuçlar verdiği açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ankara Politikalar Merkezi (2015). 75. yılında köy enstitüleri *APM Raporu*

Atakul, S. (2008). Köy Enstitülerinin Kuruluşu. *Kalem Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.1.

Aysal, N. (2005). Anadolu'da aydınlanma hareketinin doğuşu: köy enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35-36(Mayıs-Kasım), 267-282.

Erdem, A. R. (2011). Atatürk' ün eğitim liderliğinin başarısı: Türk eğitim devrimi. *Belgi*, 2 (1): 163-181.

Erkılıç, T. A. (2013). Eğitim felsefeleri açısından köy enstitüleri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-19.

Ertuğrul, K. (2010). TBMM' deki yansımalarına göre köy enstitüleri. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Kalyoncuoğlu, Z. (2010). Köy enstitülerinde Hasan Ali Yücel'in yeri. *Folklor/Edebiyat*, 16(64), 237-344.

Kartal, S. (2008). Toplum kalkınmasında farklı bir eğitim kurumu: köy enstitüleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 23-37.

Ortaş, İ. (2008). Köy Enstitülerinin önemi ve fen okur yazarı olmak. *Madencilik Bülteni*, 55-57.

Önen, E. (1993). Köy Enstitüleri ve toplum kalkınması. *ABECE*, 80. 1-3.

Şeren, M. (2008). Köye öğretmen yetiştirme yönüyle köy enstitüleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 203-226.

**PAZARLAMA VE MUHASEBE BİLGİ SİSTEMLERİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA:
PAZARLAMA MUHASEBESİ**
IN THE CONTEXT OF RELATINONSHIP BETWEEN MARKETING AND
ACCOUNTING INFORMATION SYSTEMS: MARKETING ACCOUNTING

Dr. Öğretim Üyesi Filiz ASLAN ÇETİN
Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Seyhan ÖZTÜRK
Kafkas Üniversitesi

ÖZET

Günümüz dünyasında özellikle iş hayatında oldukça etkili bir rol üstelenen rekabet; geçen zamanla birlikte şekil değiştirmiştir. Son zamanda hızlı, uygun, güvenilir ve her şeyden önemlisi zamanlı bilgiye dayanan bir rekabet ortamı benimsenmiştir. Bu şekilde bir ortamda işletmelerin ayakta kalabilmeleri, sağlıklı bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmeleri; faaliyetlerine konu olan ürünlerinin kayıt altına alınmasından pazarlanmasına kadar olan süreci sağlıklı bir şekilde yönetmelerine bağlı olmaktadır. Bu noktada pazarlama bilgi sistemi ile muhasebe bilgi sistemi arasındaki sistemsel ilişki sağlıklı muhasebe verilerinin elde edilmesine ve etkin pazarlama stratejilerinin belirlenmesine ışık tutmakta ve öncülük etmektedir.

Pazarlama bilgi sistemi kısaca işletmelerde pazarlama maliyeti ve etkinliğini çok boyutlu olarak ele almak suretiyle stratejik üretim ve pazarlama kararlarının alınması sürecine bilgi sağlayan sistemdir. Bilginin elde edilmesinin çok zor olduğu, müşteri taleplerinin çok yönlü olduğu, rekabetin yoğun yaşandığı, yöneticilerin karar verme sürelerinin giderek kıaldığı, alınması gerekli kararların karmaşılaştığı bir ortamda doğru kararlar almak da oldukça zor olmaktadır. Bu nedenle pazarlama bilgi sisteminin etkinliği önemli hale gelmektedir.

Öte yandan işletmelerde; pazarlama anlamında gelecekte gerçekleştirilebilecek faaliyetlerin planlanması ve denetiminde muhasebe bölümünden sağlanan bilgilere gereksinim duyulmaktadır. Pazarlamada uygun, geçerli, güvenilir ve zamanlı olmayan yetersiz ve eksik bilgiler işletmenin geleceği adına stratejik olarak yanlış kararlar alınmasına sebep olacağından bu noktada muhasebe bilgi sisteminin etkinliği de önemli hale gelmektedir.

Stratejik pazarlama kararlarının muhasebeden elde edilen maliyet bilgileri temeline dayalı olarak alınabilmesi için pazarlama yöneticilerinin ihtiyaç duyduğu özel bilgiler; pazarlama bilgi sistemi ile muhasebe bilgi sistemi etkileşiminden ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak bu durum göstermektedir ki, pazarlama bilgi sistemi muhasebe bilgi sistemi ilişkisine dayanarak stratejik bir yaklaşım sonucu ortaya çıkan Pazarlama Muhasebesi işletmeler için küresel rekabet ortamında işletmenin varlığının ve faaliyetlerinin sürekliliği için önemli bir araç haline gelmiştir.

Bu çerçevede söz konusu çalışmada amaç; pazarlama ve muhasebe bilgi sistemlerine etraflıca değinmek suretiyle bu sistemler arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir. Bu ilişkiden doğan pazarlama muhasebesinin içeriği hakkında bir temel sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Muhasebe, Pazarlama Bilgi Sistemi, Muhasebe Bilgi Sistemi, Pazarlama Muhasebesi

ABSTRACT

In today's world, especially in business life, competition plays a very effective role; has changed shape with the passing time. Recently, a competitive environment that is fast, convenient, reliable and above all based on timely knowledge has been adopted. In this way, the enterprises can survive in an environment and maintain their activities in a healthy way; activities from the registration of the products subject to marketing depends on the management of a healthy way. At this point, the systematic relationship between the

marketing information system and the accounting information system sheds light on the acquisition of healthy accounting data and the determination of effective marketing strategies. The marketing information system is a system that provides information to the process of making strategic production and marketing decisions by briefly addressing the cost and effectiveness of marketing in companies. It is also very difficult to make the right decisions in an environment where information is very difficult to obtain, customer demands are multi-faceted, competition is intense, managers' decision-making periods are gradually shortened and the decisions to be taken become more complex. Therefore, the effectiveness of the marketing information system becomes important.

On the other hand; In the planning and auditing of future activities in terms of marketing, information from the accounting department is needed. The effectiveness of the accounting information system becomes important at this point, as inadequate and inadequate information in marketing which is appropriate, valid, reliable and timely will lead to strategically wrong decisions for the future of the enterprise.

Special information required by marketing managers to make strategic marketing decisions based on cost information obtained from accounting; marketing information system and accounting information system. As a result, this shows that the marketing information system has emerged as a result of a strategic approach based on the relationship between accounting information system, Marketing Accounting has become an important tool for the continuity of the existence and activities of the enterprise in the global competitive environment.

In this context, marketing information system in this study is to evaluate the relationship between these systems by referring to accounting information systems. It aims to provide a basis for the content of marketing accounting arising from this relationship.

Keywords: Marketing, Accounting, Marketing Information System, Accounting Information System, Marketing Accounting

1. GİRİŞ

Her ne kadar pazarlama ve muhasebe alanları birbirinden çok bağımsız olan iki kavram gibi görünse de, onları ortak paydada birleştiren pazarlama muhasebesi kavramı olmaktadır. İşletmelerin temel etkinlik konusu olan ürünlerle ilgili stratejik pazarlama kararları ve ileriye dönük tahminlerde bulunabilmek için sağlıklı verilere ihtiyaç duyulmaktadır. İşletmelerde iç bilgi ve veriler de genellikle muhasebeden gelmektedir. Bu anlamda muhasebe bilgi sistemi ve pazarlama bilgi sistemleri arasında sürekli ve çift yönlü bir ilişki söz konusu olmaktadır.

Muhasebe verilerinin pazarlama programları içerisinde kullanılması ve analize tabi tutulması işletme yazınında “*pazarlama muhasebesi*” kavramını ortaya çıkarmıştır. Pazarlama muhasebesi; ürünün depoya giriş anından alıcıya ulaştırıldığı ana kadar geçen sürede ortaya çıkan bilginin nelerden oluştuğunu saptayan ve analiz eden işlemler bütünü olarak tanımlanabilmektedir.

Bu çerçevede söz konusu çalışmada amaç öncelikle bilgi, bilgi sistemi, muhasebe ve pazarlama bilgi sistemleri konularına etraflıca değinmek; pazarlama muhasebesini kavramını detaylı bir şekilde değerlendirmektir.

2. BİLGİ, SİSTEM VE BİLGİ SİSTEMİ KAVRAMLARI

Bilgi çalışan beyinlerde üretilen ve ortaya çıktığı anda uygulamaya geçen bir süreçtir. İşletmelerde sadece belgelerde veya depolarda değil rutin olarak yürütülen çalışmalarda, süreçlerde, uygulamalarda ve işletme içerisinde oluşturulan normlarda bilgi kendisini

göstermektedir. Aslında bilgi, belirli bir düzen içerisinde oluşan deneyim, değer, amaca yönelik enformasyon ve uzman görüşünü içeren yeni deneyim ve enformasyonu içeren bir çerçevedir. Bilgi bireysel düzeyde, grup düzeyinde işletme içinde veya dışında oluşabilen anlamlı bir süreçtir.

Bu bağlamda bilgi paylaşımı da bireysel veya örgütsel hedeflere ulaşmak ve işletmenin başarısını artırmak için birey-birey, işletme-işletme veya işletme-birey arasında gerçekleşen gönüllü bir bilgi değişimi ortaya çıkarmaktadır. Bilgi paylaşımı işletmelerde biçimsel ve biçimsel olmayan şekilde paylaşılmaktadır. İkisi arasındaki fark; bilgi paylaşımı üzerinde herhangi bir kontrol veya denetim yapıp yapılmadığı ve bunun bilgi üzerine etki edip etmediğidir (Demirel, 2007: 101).

Bilgi çok çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır, genel olarak bilgi özellikle kullanma tarzına, kaynağına ve niteliğine göre ayrılmaktadır. Bununla birlikte bilgiden bilgi üretebilme ve yenilik yapmaya temel oluşturmaya göre de bilgi sınıflandırılması yapılabilmektedir. Örneğin örtülü bilgi; açık olarak ifade edilemeyen veya dolaylı olarak ima edilmesi mümkün olan beyindeki bilgidir. Örtülü bilginin açık bilgiden en önemli farkı, çeşitli şekillerde anlamlandırılabilmesi ve önerilere açık olmasıdır. Açık bilgi ise genellikle metin, tablo ya da diyagram şeklinde sunulabilen somut bilgidir. Açık bilgi, bilimsel formül ya da bilgisayar programları gibi resmi ve sistematik olarak ifade edilebilmektedir (Demirel ve Seçkin, 2008: 191).

Dikkat çekici bir nokta ise bilginin örtük olması ile değerinin yüksek olması arasında bir ilişki olduğudur. Bir kavramın ifade edilmesinin zor olması ve çeşitli şekillerde anlaşılması o kavramı daha değerli kılmaktadır. Örnek olarak teknik bilgi ve bilgi arasındaki fark verilebilir; bir şeyin ne olduğu bilgisi ile o şeyi nasıl meydana getirileceği bilgisi arasında önemli farklar vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse açık bilgi nihai sonuç anlamına gelmekte iken örtük bilgi o sonuca nasıl ulaşılacağı ile ilgili bilgi birikimi anlamına gelmektedir (Sungur, 2014: 671).

Bilgiyi satın almak veya kullanmak yalnız başına yeterli değildir, başka bir deyişle işletmelerin bilgiyi satın almaları ya da kullanmaları onların bilgi toplumları içerisinde bir yeri olduğunu göstermemektedir. Bilgi toplumunda varlık gösterebilmek için bilginin etkili, stratejik ve doğru kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda bilgi sistemleri ham verinin yararlı ve sistematik bir bilgiye dönüşmesini sağlayan bir süreçtir. Bilgiye dayalı işletmelerin gerekliliğinin fazlasıyla istendiği günümüz rekabet ortamında bilginin işletmeye hayat veren bir kaynak olduğu, işletmenin öğrenme yeteneğini geliştirdiği ve rekabet kapasitesini yükselttiği görülmüştür (Marangoz, 2018: 119).

Buna göre bilgi sistemleri ise planlama, kontrol, analiz ve karar verme gibi önemli işletme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için bilginin toplanması, depolanması ve dağıtımını amacıyla birbiriyle bağlantılı unsurlar grubu olarak tanımlanabilmektedir. Bilgi sistemlerinin fonksiyonları; bilgiyi toplamak, işlemek, kaydetmek, değiştirmek ve dağıtmaktır. İşletmenin her zaman güvenilir bilgiyi gereken yer ve zamanda elde edebilmesi bir bilgi sistemine

ihtiyacı vardır, çünkü bilgi sistemleri hem işletme içindeki hem de işletmenin dış çevresinin sağladığı dışarıdaki bilgiyi yönetmektedir.

Aslında sistem, dış ve iç çevreden birbiriyle bağlantılı olan unsurları alarak bu unsurları girdi olarak işleyip hedef çıktılara dönüştüren bir süreçtir. Bu bakımdan bilgi sistemleri girdi olarak bilgiyi kullanıp bu bilgi ve veriyi anlamlı çıktılara dönüştürmektedirler. Bilgi sistemleri işletme içerisinde önemli sayılabilecek her durumla ilgili bilgi depolamaktadır, yani işletme içerisindeki faaliyetlerin kontrolü, oluşabilecek problemlerin çözümü ve yeni ürün ve hizmet ortaya çıkarmada ihtiyaç duyulan bütün bilgi bu sistemde toplanmaktadır (<https://tr.wikipedia.org>, 22.09.2019).

Özet olarak bilgi sistemlerinin ve bilgiyi yönetmenin neden önemli olduğu aşağıdaki gibi sebeplerle sıralanmaktadır (Sungur, 2014: 671);

- *İş Dünyasındaki Küreselleşme:* Günümüzde var olan işletmelerin ve kurumların birçoğunun küresel olduğu söylenebilmektedir. Artık işletmeler çok dilli, çok kültürlü ve çok mekânlıdır.
- *Verimsizlik:* Eskiye kıyasla işletmeler daha çok işi daha kısa zamanda yapabilmektedirler. Ancak verimsizliği önleyebilmek adına bilgi üreten ya da kullanan işçilerin artan hıza ve iş yüküne uyum sağlaması gerekmektedir.
- *Kurumsal Unutkanlık:* İşgücünün mobil olması kurumsal bilginin sürdürülebilirliği açısından çeşitli sorunlar üretmektedir. İşletme içerisinde bulunan bilgi işçisinin sürekli yeni bilgiye açık olması ve bu bilgiyi hızlıca öğrenerek işletme lehine kullanması gerekmektedir.
- *Teknolojik İlerleme:* Bilgi teknolojilerindeki hızlı ilerleme ve değişim, tüketicinin beklentilerine de yansımaktadır. Artık tüketici işletmenin her an ulaşılabilir bir konumda olmasını ve cevap verme süresinin neredeyse anlık olmasını istemektedir.

3. PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİ

Günümüz işletme yöneticileri, tüketicilerle doğrudan temas kurmakta ve onların talep ve ihtiyaçlarını izleme ve takip etme imkanından yoksundurlar. Bunun sebebi üretici ile tüketiciler arasındaki mesafenin artması ve birçok kişi ve kuruluşun aracı rol oynamasıdır. Bu durum işletme yöneticilerine karar verme aşamasında belirsizlik yaşatırken aynı zamanda dinamik ve rekabetçi pazar ortamına ayak uydurmada da belirsizliği arttırmaktadır.

Pazarlama bilgi sistemi üretici ve tüketici arasındaki bu mesafeyi ve belirsizliği azaltmaya yönelik bilgiyi ve akışı sağlama fonksiyonunun yerine getirmek için oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle pazarlama bilgi sistemi; pazarlamada temel olarak karar verilmesi gereken hedef pazar, uygun pazarlama karması ve dış çevre analizi gibi konular için sürekli bilgi akışını sağlayarak işletmenin ve özellikle işletme yöneticilerine destek olmaktadır (Mucuk, 2017: 54).

Bunun yanında artan maliyetler ve işletme çevresinin sürekli farklılaşan bir yapıda olması da işletmelerde hızlı değişikliklere yol açmaktadır. Bir yandan pazarlamanın artan önemi bir

yandan da hızlı değişime ayak uydurmaya çalışan işletme tüketiciler ve rakipler hakkında daha fazla bilgi elde etme yoluna gitmektedir. Ancak başarıya ulaşmanın yolu rakipler ve tüketiciler hakkında bilgi elde edilmesine bağlı değildir, bununla birlikte işletme içerisinden ve dışarisından birçok yerden doğru ve güncel bilginin bir şekilde işletme yöneticilerine aktarılması gereklidir.

Bu sebeplerle işletme içerisinde bir pazarlama bilgi sisteminin mutlaka kurulması ve güncellenmesi gerekmektedir. Nihayetinde değişen pazarlama anlayışı, güçlü ve sistematik bir bilgi ağı kurulmasını ve işletme yöneticilerinin de bu doğrultuda rasyonel kararlar alınmasını desteklemektedir (Erbaşlar, 2014: 67-68).

Sürekli gelişme hainde olan teknoloji ile çok miktarda veri oluşturmakta ve daha büyük depolama alanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum pazarlamacılar için hem fırsatları hem de tehditleri birlikte ortaya çıkarmaktadır, çünkü pazarlamacıların çok daha fazla bilgiye çok daha kısa zamanda ulaşması gerekmektedir. Ancak bilgi teknolojilerindeki gelişmeler sebebiyle aşırı bilgi üretimi söz konusudur ve işletmenin bu bilgi denizinin içinde kaybolması ya da ayrıntılar sebebiyle büyük resmi görememesi gibi riskler ortaya çıkmaktadır. Bu noktada işletmenin bilgiyi sistematik olarak öğrenmesi, yönetmesi ve kullanması gerekmektedir. İşletme giderek daha öz ve doğru bilgiye ancak bu şekilde ulaşabilmektedir. Tabi ki bilgi ve bilişim teknolojileri artık bu gereksinimi karşılayabilir düzeye ulaşmıştır, bu yüzden işletme yönetiminin bununla birlikte pazarlama yönetiminin uyumu ile pazarlama bilgi sistemini ortaya çıkarmaktadır (Girgin, 2019: 8).

Bu bağlamda, ürün ve hizmet ortaya çıkarmak için pazarlama stratejileri oluşturmak üzere işletme yöneticilerine ve karar vericilerine sağlanması gereken bilgiden sorumlu olan pazarlama bilgi sistemi, yönetim bilgi sistemi olarak adlandırılan büyük sistemin bir parçasıdır. Yönetim bilgi sistemi; işletmeyi ilgilendiren bütün bilgilerin elde edilmesi, işlenmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili süreçlerden oluşmaktadır. Pazarlama bilgi sistemi hem yönetim bilgi sistemiyle hem de piyasa ile işletme arasındaki geri bildirim fonksiyonu yoluyla elde edilen toplam bilgiyle uyum sağlamak zorundadır, ancak bu şekilde pazarlama bilgi sisteminin etkinliğinden söz edilebilmektedir (Karayormuk ve Köseoğlu, 2005: 108).

Bu bilgiler ışığında; pazarlama bilgi sistemi pazarlama yöneticilerinin ihtiyacı olan güncel ve doğru bilginin elde edilmesi, toplanması, kategorize edilmesi, analizi, dağıtımı ve değerlendirilmesi amacıyla insan, ekipman ve prosedürlerin bir araya getirilmesi ile oluşan yapı olarak tanımlanmaktadır. Pazarlama bilgi sisteminin fonksiyonu aslında karar vericilerin bilgi ihtiyaçlarını saptamak, ihtiyaç olunan bilgiyi elde etmek ve bu bilginin karar verme sürecinde nasıl kullanılacağını iletme. Pazarlama alanında karar vericiler, pek çok bilgi kaynağı ile karşı karşıyadır. Bilgi kaynaklarının neler olduğunu sıralayabilmek için pazarlama bilgi sistemini oluşturan bileşenleri incelemek gerekmektedir (Burns ve Bush, 2015: 11).

Bu bağlamda pazarlama bilgi sistemi bileşenleri beş başlıkta incelenebilir (Marangoz, 2018: 120-121);

- *Periyodik Tekrarlanan Bilgiler (İç Raporlar)*; işletme içinden ve dışından sürekli olan elde edilen bilgileri kapsamaktadır. Çeşitli işletmelerin borsada işlem gören senetleriyle ilgili değerlendirmelerin aylık, günlük hatta saatlik verilmesi periyodik bilgi sistemine örnek olarak verilebilmektedir.
- *Pazarlama İstihbarat Sistemi*; işletmenin içerisinde bulunduğu pazarla ya da rekabet ettiği diğer işletmelerle ilgili işletmeye gelen düzensiz bilgilerin oluşturduğu bilgi sistemidir. Bu bilgilerin alınması işletmenin özel çaba göstermesine bağlıdır. Burada önemli olan nokta, bilgilerin erken veya zamanında elde edilmesidir. Örneğin, işletmenin bulunduğu sektörü veya işletmenin bizzat kendisini ilgilendiren bir siyasi karar pazarlama istihbarat sistemi içerisine girmektedir.
- *Pazarlama Karar Destek Sistemi*; işletmenin pazarlamasına karmasına uygun analitik karar verme aşamasında kullanılan bir bilgi sistemi türüdür.
- *Pazarlama Analitiği*; pazarlama bilgi sistemi içerisinde yer alması gereken özellikle veri madenciliği gibi büyük miktarlarda elde edilen veriler üzerine yapılan çalışmaları kapsamaktadır.
- *Pazarlama Araştırması Sistemi*; bu sistem pazarlama bilgi sisteminde farklıdır. Çünkü pazarlama araştırması sistemi pazarlama ile ilgili bir problem ya da bir pazarlama ihtiyacı ortaya çıktığında kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle, diğer unsurlar gibi sürekli değildir pazarlama ihtiyacı karşılandığında ya da pazarlama problemi çözüldüğünde süreç sona ermektedir. Ancak bununla birlikte bilgi ihtiyacının ne zaman ortaya çıkacağı göz önünde bulundurulduğunda pazarlama yöneticisinin bütün sistemlere hâkim olması gerekmektedir.

Özellikle bilgi ihtiyacının belirlenmesi ve kullanılacak bilgi toplama yöntemine karar verildikten sonra “ham veri” “bilgi” ye dönüşüm sürecinde kullanılan pazarlama bilgi sisteminin alt sistemlerine farklı bir bakış açısı da aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Pazarlama Bilgi Sisteminin Alt Sistemleri

Alt sistem	Alt sistemin kullanım alanı	Tanım
<i>Yönetim PBS</i>		
Pazarlama istihbarat sistemleri	Analiz, kontrol (dışsal)	Sorunların, dışsal pazarlama çevresindeki değişikliklerin ve fırsatların belirlenmesi
Pazarlama araştırmaları sistemleri	Analiz	Firmanın karşılaştığı belirli bir pazarlama sorunu ile ilgili bilgi toplanması (ömeğin, pazar araştırması, reklam etkinliği araştırması, ürünün pazara sunum zamanlaması, fiyatlandırma)
Pazar karar destek sistemleri	Analiz, karar verme	Daha iyi pazarlama kararları verebilmeyi sağlamak üzere pazarlama ile ilgili bütün verilerin toplanarak kapsamlı istatistiksel ve modelleme araçları kullanılması ve buradan sağlanacak çıktılarının uygun kullanıcı arabirimi yolu ile sunulması
Pazarlama planlama sistemleri	Analiz, planlama	Pazarlama fırsatlarının analizinden pazarlama taktiklerinin planlanmasına bütün pazarlama planlama sürecinin yönetilmesi
Pazarlama kontrol sistemleri	Kontrol (içsel)	Personel, pazarlama faaliyetleri ve etkinliği ile planlanana göre performansın denetlenmesi
Pazarlama raporlama sistemleri	Kontrol (içsel)	Satış görüşmelerinin, harcamaların, siparişlerin, sipariş durumlarının, satış tahminlerinin, müşteri hesap durumlarının, vb. raporlanması
<i>İşlevsel PBS</i>		
Pazarlama ve satış üretkenliği ve destek sistemleri	Veri toplanması, uygulama	Dağıtıcıların ve hesapların yönetilmesi, satışların izlenmesi, satış faaliyetlerinin koordine edilmesi, müşteri bilgilerinin güncellenmesi, vb., postalama listelerinin güncellenmesi, kişisel (doğrudan) posta ve tele-pazarlama faaliyetleri

Kaynak: Yeşilada vd., 2003: 304.

Her işletme yukarıda belirtilen kaynaklara istinaden pazarlama yöneticisine sürekli bilgi akışı sağlamak zorundadır. Başka bir deyişle, işletmenin pazarlama bilgi sistemi yöneticilerin ihtiyaç duyduğunu düşündükleri ve gerçekten ihtiyacı olan ekonomik bilgiyi makul şekilde bir araya getirmelidir. Bu bağlamda pazarlama yöneticilerinin bilgi ihtiyacını ortaya çıkarmaya dönük bazı temel sorulara cevap vermelidir (Kotler ve Keller, 2018: 68-69);

- Düzenli olarak hangi kararları veriyorsunuz?
- Bu kararları verebilmek için hangi bilgilere ihtiyaç duyuyorsunuz?
- Hangi bilgileri düzenli olarak alıyorsunuz?
- Periyodik olarak yapılmasını istediğiniz özel araştırmalar nelerdir?
- Şu anda hangi bilgiye sahip değilsiniz ve hangi bilgiye ulaşmak istersiniz?
- Günlük, haftalık, aylık veya yıllık hangi bilgileri istiyorsunuz?
- Hangi gazete, brifing, blog, rapor veya dergilere online veya offline olarak düzenli şekilde ulaşmak istersiniz?
- Hangi başlıklarla ilgili sürekli bilgilendirilmek istersiniz?
- Hangi veri analizi veya raporlama yöntemini kullanmak istersiniz?
- Mevcut pazarlama bilgi sisteminizde hangi yararlı geliştirme programlarının hangi konularda kullanmak istersiniz?

Yukarıda da görüldüğü gibi pazarlama bilgi sistemini oluşturabilmek için iş dünyasının kurallarına uygun bir pazarlama veri sistemi oluşturulmalıdır. Bu sistemin her türlü duruma karşı esnek olması ayrıca sistemin temelini oluşturan unsurların silinmesi ya da değiştirilmesinin ancak yönetici inisiyatifi içermesi ve birçok kişi tarafından erişimine engel konulması gerekmektedir. İşletme yöneticilerinin pazarlama bilgi sistemi de dahil bütün diğer

sistemlerin oluşturulması aşamasında destek ve yardımları gereklidir. Bu durumda yöneticiler sistemin karar verme sürecinde nasıl çalıştığını ve sistemin nasıl kullanılması gerektiğini bilmeleri de mümkün olmalıdır. İyi bir pazarlama bilgi sistemi oluştururken aşağıda sıralanan sorulara cevap verip veremediğini kontrol edilmelidir (Şekil 2).

Şekil 2. Pazarlama Bilgi Sistemi Soruları

(1) Pazar Soruları:	(3) Ürün Soruları:
* Bizim en güçlü rakiplerimiz kimlerdir?	* Her bir ürünü nasıl iyileştirebiliriz?
* Onların güçlü ve zayıf yönleri nelerdir?	* Her bir ürünün satış tarihi nedir?
* Onların pazarlama stratejileri nedir?	* Her bir ürünün yaşam seyri nedir?
* Satışlarında sahip oldukları kaynaklar nelerdir?	* Her bir ürünün yatırımında sağlanan, gerçek ve hedeflenen kazanç nedir?
* Hangi pazarlama segmentlerini amaçlamalıyız?	* En iyi satış nasıl yapılır? Anahtar kararlar nelerdir?
* Yeni pazarlarımız nerelerdir?	* Benzer ürünlerle rekabet nasıl olur?
* Nerelerde kar veya zarar ediyoruz?	* Doğru ürünlerle doğru pazarları eşleştirebiliyor muyuz?
* Pazarda satış geliştirme potansiyeli nerededir?	* Ürün yelpazesinde potansiyel satış geliştirme nerededir?
(2) Müşteri Soruları:	(4) Satış Destekleyen Sorular:
* Bizim en iyi müşterilerimiz kimlerdir?	* Kim en iyi performansı gösterdi? Nasıl?
* Bizim en kötü müşterilerimiz kimlerdir?	* Kim en kötü performansı gösterdi? Nasıl?
* Kaybettiğimiz kaç müşterimiz var ve niçin kaybettik?	* Bu performanslarla ilgili tutumlar nelerdir?
* Kaybettiğimiz müşteriler niçin memnun olmamaya başladılar?	* Kaç tane satış temsilcisine ihtiyacımız var?
* Kazandığımız yeni müşteri kaç tane ve nasıl bunları kazanabildik?	* İyi satışı ve ayrıca maksimum işbirliğini ödüllendirme planı nedir?
* Bizim potansiyel müşterilerimiz kimlerdir? Onlara nasıl ulaşabiliriz?	* Kaybettiğimiz satış temsilcilerimizden nasıl etkileniriz?
* Müşterilerde potansiyel satış geliştirme nerededir?	* Hangi bölgelerde en iyi satış gelişimi bekliyoruz?

Kaynak: Karayormuk ve Köseoğlu, 2005: 111.

Aynı zamanda başarılı bir pazarlama bilgi sisteminin oluşturulabilmesi için bazı koşulların da yerine getirilmesi gereklidir. Dikkate alınacak koşullar aşağıda sıralanmaktadır (Erbaşlar, 2014: 69);

- *Verilere Ulaşım;* sistem personelinin verilere rahat ve hızlı bir şekilde ulaşması esastır.
- *Bilgilerin Yeniliği;* işletme içinden ve dışından gelen bilgilerin sisteme hangi çabuklukta aktarıldığı çok önemlidir.
- *Bilgilerin Sınıflandırılması;* sisteme her ulaşan bilgi kullanım amacına ve anlamına göre kategorize edilmelidir.
- *Esneklik;* bilgi sistemi işletmenin ihtiyaçlarına uygun şekilde dizayn edilmelidir.
- *Kullanıcı-Girdi İlişkisi;* sistemi kullanan kişiler sistemde parametre oluşturabilecek yetkiye sahip olmalıdır.

Sonuç olarak etkin bir pazarlama bilgi sistemi araştırma-geliştirme bölümü, ekonomik araştırmalar bölümü, denetim bölümü ve istatistik bölümü gibi bütün departmanlarla uyumlu

olmalıdır. Ancak bu şekilde işletme yöneticilerine yararlı olacak bilgi oluşturulur ve istenilen anda sunulur (Fidan, 2009: 2158).

4. MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ

İşletmeler; kişilerin mal ve hizmet gereksinimlerini karşılamak için üretim faktörlerini bilinçli ve sistemli bir şekilde birleştirerek kar elde etme amaçlı faaliyet gösteren ekonomik birimlerdir (Sürmen, 2002: 16). Türleri ne olursa olsun temelde kar sağlama, sosyal sorumluluk gösterme ve varlığını sürdürme amaçlarıyla kurulan işletmeler ile ilgilenen bazı kesimler bulunmaktadır. İşletme ilgilileri olarak da isimlendirilen bu kesimler; işletme sahipleri, yöneticiler, satıcılar, alıcılar, müşteriler, devlet, kamuoyu, yatırımcılar, kredi verenler, rakipler vs. şeklinde sıralanabilmektedir. Bu kesimler işletmeyle ilgili bilgileri kullanarak çeşitli kararlar almaktadırlar. İşletme ile ilgili bilgileri elde ettikleri ortamlar ise işletmelerin hazırlayıp sundukları faaliyet ve finansal raporlardır. Finansal raporlarda yer alan finansal nitelikli bilgileri işletmelerin muhasebe bilgi sistemi üretmekte ve ilgili kesimlerin kullanımına sunmaktadır (Çanakçıoğlu ve Keskin, 2018: 3).

Muhasebe; finansal tabloları kullanarak işletme yönetimiyle ilgili kararların alınmasına yardımcı olan, finansal performans göstergelerini hazırlayan, finansal işlemlerin sınıflandırılıp kaydedilmesini sağlayan tüm süreçleri kapsayan bir bilim dalıdır (Shim ve Siegel, 1999: 1).

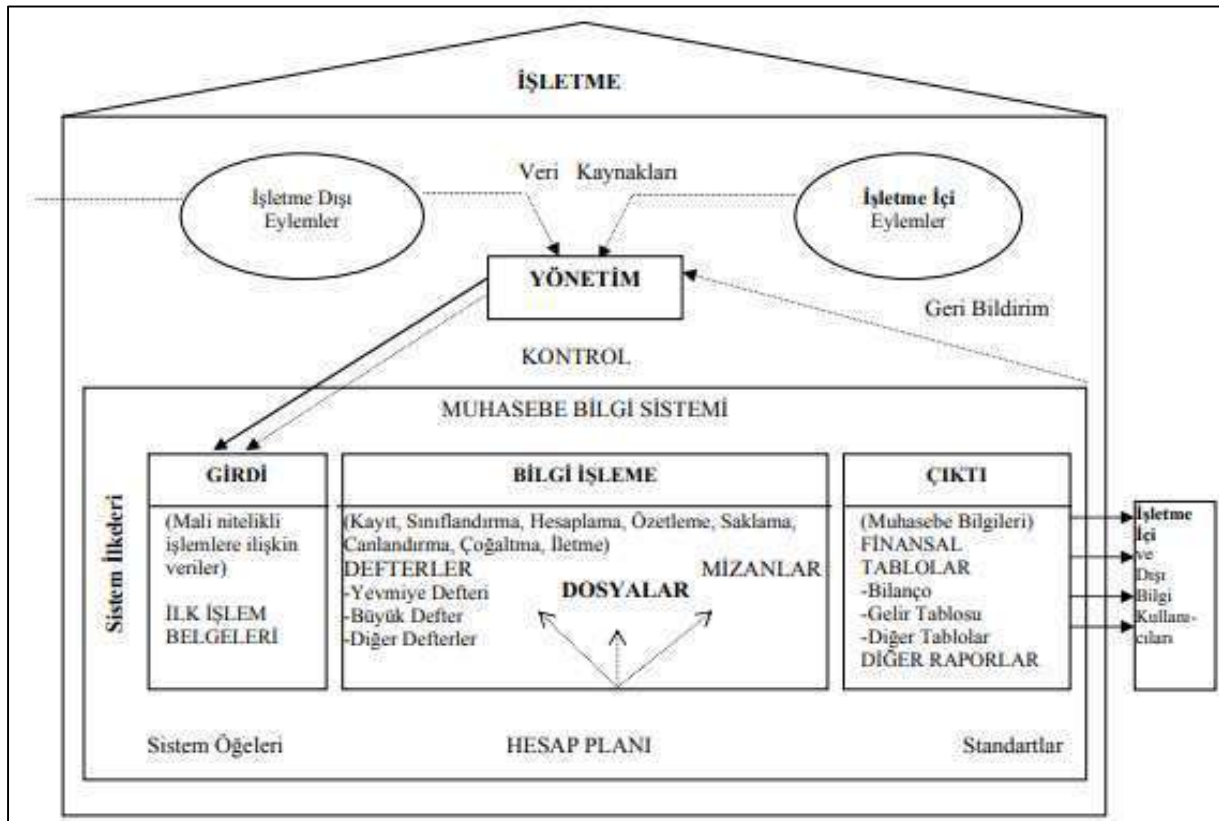
Muhasebenin sunduğu bilgiler temelde işletmelerin faaliyetlerine ilişkin finansal nitelikteki bilgileri ölçmek ve kullanan kesimlere bu bilgileri raporlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bunun yanında işletme yöneticilerinin işletmenin geleceğiyle ilgili önemli kararlar alması aşamasında da önemli rol üstlenmektedir. Bu çerçevede; işletme yönetiminde önemli bir araç konumunda olan muhasebe, işletmeler için finansal sonuçları yansıtan bir gösterge olmaktan daha ziyade; yönetim ve karar alma sürecinin tüm aşamaları için gerekli bilgi sistemini oluşturmaktadır (Akgün ve Kılıç, 2013: 22).

Muhasebe bilgi sistemi, işletme ilgililerinin ihtiyaçlarına cevap verebildiği ölçüde başarılı ve faydalı sayılabilecek bir sistemdir. Bu sebeple, muhasebe bilgi sisteminin temel amacı; bilgi kullanıcılarının etkili karar almalarını sağlayacak verilerin toplanması, işlenmesi ve iletilmesinden oluşmaktadır. Muhasebe bu kararlara dayanak oluşturacak şekilde işletmenin finansal nitelikteki bilgilerini toplamalı, bunları işleyerek elde ettiği bilgileri zamanında, yerinde, tam, doğru ve eksiksiz olarak ihtiyaç duyanlara iletmelidir (Demir, 2005: 147-148).

Muhasebe bilgi sistemi genel olarak, işletme yönetiminin varlıklar üzerindeki sorumluluğunu yerine getirmek, işletme faaliyetlerinin etkinliğini kontrol etmek, geleceğe yönelik faaliyetleri planlamak için gerekli verileri üreten ve farklı alt sistemlerden oluşan bilgi sistemi olarak tanımlanabilmektedir (Sürmeli, 1996: 29). Bu sistemi oluşturan alt sistemler; genel muhasebe, maliyet muhasebesi gibi geleneksel muhasebeleri de kapsayan sorumluluk muhasebesi, yönetim muhasebesi, nakit ve sermaye bütçelemesi, maliyet kontrolü, finansal analiz gibi işletme varlıkları, borçları, sermayesi, gelirleri ve giderleri ile ilgili finansal anlamda geçmişe ait ve geleceğe dönük bilgiler sağlayan sistemlerden oluşmaktadır (Ömürbek, 2003: 114).

Muhasebe bilgi sistemine; finansal işlemlerin kayıtlanması, sonuçların saptanması, yorumlanması ve ilgililerin kullanımına sunulması yönlerinden bakıldığında üç ana kısımdan oluştuğunu görmek mümkündür. Bunlar; finansal muhasebe, yönetim muhasebesi ve maliyet muhasebesidir. Finansal muhasebe, işletme faaliyetlerine dayanarak hem işletme içine hem de işletme dışına dönük bilgi kullanıcılarına muhasebe bilgileri ürettiğinden bir dönemin hesabını vermek amaçlı zaman üzerine kurulu bir sistemdir. Maliyet muhasebesi, finansal muhasebe verilerini kullanarak gerekli maliyet raporlarını hazırlamaktadır. Öte yandan yöneticilerin çeşitli kararlar alırken kullanacakları bilgiyi de yönetim muhasebesi karşılamaktadır. Bu noktada maliyet muhasebesi hem yönetim hem de finansal muhasebenin alt sistemini oluşturmaktadır (Çanakçıoğlu ve Keskin, 2018: 5-6). Bu üç muhasebe türü sonuçta bütün olarak muhasebe bilgi sistemini oluşturmaktadır. Muhasebe bilgi sisteminin kuramsal yapısı şekilde görülmektedir.

Şekil.3. Muhasebe Bilgi Sisteminin Kuramsal Yapısı

Kaynak: Ömürbek, 2003: 115.

İşletmelerde yer alan temel yönetim bilgi sistemleri içerisinde en eski ve en gelişmiş olan sistem muhasebe bilgi sistemidir. Kıymet hareketlerini izlemek muhasebe bilgi sisteminin temel konusunu oluşturmaktadır (Mizrahi, 2011: 310).

Muhasebe bilgi sistemi bir işletmenin sınırlı sistemine benzetilebilir. Sistem karar alıcılara çok fayda sağlamaktadır. Muhasebeciler ise bu sistemin odak noktasındadır ve aşağıda sayılan gruplara bilgi sağlamaktadırlar. Bu gruplar aşağıda sıralanmaktadır (Gökdeniz, 2005: 87):

- Finansal tablolardan yararlananlar,

- Danışmanlar,
- Denetçiler,
- Tasarımcılar,
- Planlamacılar

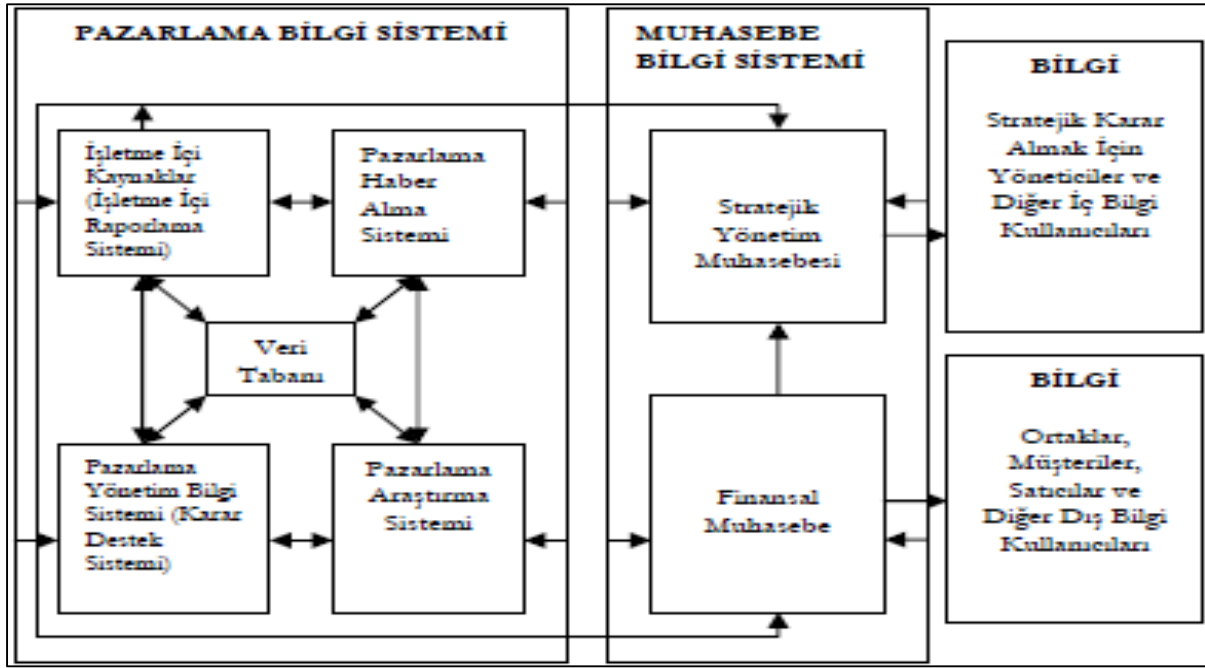
Muhasebe bilgi sistemini iyi bir şekilde dizayn etmiş ve sağlıklı bir şekilde kurmuş olan işletmelerin finansal performansları ile ilgili çok daha sağlıklı bilgiler elde etmeleri kaçınılmaz bir durumdur. Muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgiler bilgisayara işlenerek anlamlı birer finansal bilgi niteliğine bürünmektedirler. Söz konusu bilgiler işletme ile ilgili bilgi edinmek isteyen kesimlere aktarılmaktadır. Bu sebeptendir ki muhasebe bilgi sistemi işletmelerdeki diğer bilgi sistemleri içinde stratejik bir öneme sahip olmaktadır (Karacaer ve İbrahimoglu, 2003: 212).

5. PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİ VE MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ İLİŞKİSİ

Bir işletmenin fonksiyonlarını oluşturan pazarlama, üretim, ar-ge, insan kaynakları, halkla ilişkiler, finans şeklinde sıralanabilen diğer bilgi sistemlerinden derlediği bilgileri üst yönetimin karar almalarında kullanacakları bilgiye dönüştüren muhasebe bilgi sistemi; işletme içindeki en temel bilgi kaynağını oluşturmaktadır (Dinç ve Abdioğlu, 2009; 167-168). Muhasebe bilgi sisteminin çıktıları amaçların belirlenmesi, kararların alınması, gerçekleşen ve tahmin edilen faaliyetlerin karşılaştırılması konularında önemli bir rol üstlenmektedir (Ceran ve Bezirci, 2011; 107).

Bir işletmede üst yönetim; temel faaliyetleri planlamak, pazar araştırmaları yapmak ve işletme adına önemli kararlar alabilmek adına pazarlama bilgi sistemi ve muhasebe bilgi sistemi olmak üzere iki ana bilgi kaynağına sahiptir. Pazarlama bilgi sistemi ile elde edilen verilerle genellikle müşteri ihtiyaçları tespit edilir, tatmin olup olmadıklarına dair geri bildirimler alınır ve gelecek için tahminlerde bulunulur. Muhasebe bilgi sistemi ise daha çok geçmiş dönem performanslarına dair analizler, bütçe tahminleri gibi çalışmalarda kullanılmaktadır. Özellikle ürünleri fiyatlandırma kararlarında rekabet ortamına uygun, müşteriler için cazip ve aynı zamanda işletme için yeterli kar sağlamaya olanak sağlayan fiyatlar belirlemek adına muhasebe verileri önemsenmektedir. Bu noktada pazarlama kararları ve araştırmalarında muhasebeden elde edilen bilgiler önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla pazarlama ve muhasebe bilgi sistemleri arasında karşılıklı ve sürekli bir ilişki bulunmaktadır (Dinçer ve Dinçer, 2005; 354).

Şekil 4 . Pazarlama Bilgi Sistemi ve Muhasebe Bilgi Sistemi Arasındaki İlişki

Kaynak: Ceran ve Bezirci, 2011: 108.

Pazarlama bilgi sistemi; pazarlama alan araştırmaları, pazarlama haber alma, işletme içi raporlama ve pazarlama yönetim sistemlerinden elde ettiği veri ve bilgileri veri tabanında toplamaktadır. Daha sonra bu bilgi ve verileri finansal muhasebe ve yönetim muhasebesinden oluşan muhasebe bilgi sistemi aracılığıyla kullanıcılara sunmaktadır. İşlete içinden ve dışından karar alıcılar bu bilgileri kullanarak stratejik kararlar vermektedirler. Şekil 2’de bu ilişkiyi gösteren şema yer almaktadır.

İşletmelerin varlığına temel olan müşterilerle olan ilişkilerin daha iyi olması adına pazarlama faaliyetlerine daha fazla önem verilmesine paralel olarak müşterilerin daha iyi tanınması, istek ve ihtiyaçlarının anlaşılması ve pazar bölümlerinin belirlenmesi stratejik açıdan önemli hale gelmiştir. Muhasebe bilgi sistemi bu aşamada pazarlama birimini desteklemek amacıyla yeni verilere ve raporlara odaklanmaktadır. Bu çerçevede pazarlama ve muhasebe bilgi sistemleri arasındaki ilişkiye en uygun analiz ve teknikler aşağıda yer almaktadır (Ceran ve Bezirci, 2011: 107).

- Maliyet-Hacim-Kâr Analizi,
- Kâr Duyarlılık Analizi,
- Getiri Yönetimi,
- Mal ve Hizmet Değerlemesi,
- Pazar-Bölüm- Kârlılık Analizi ve
- Fiyatlandırma Teknikleri olmaktadır.

İşletmelerde pazarlama biriminde yer alan yöneticiler ürünlere dair, fiyat tutundurma, taşıma, satış, yeni ürün ekleme veya çıkarma gibi azı kararlar vermek durumunda kalmaktadırlar. Bu tür kararların sağlıklı bir şekilde alınması elde edilen bilgilerin doğruluğuna bağlı olmaktadır. İşte muhasebe ile pazarlamanın kesiştiği temel nokta burası olmaktadır. Dolayısıyla muhasebe

bilgi sistemi temelde bilgiye olan ihtiyaç nedeniyle hem işletme içi hem de işletme dışı bilgi kullanıcılarına bilgi vermektedir (Özer, 2004: 131).

6. PAZARLAMA MUHASEBESİ

İşletme literatüründe pazarlama ile diğer işletme bölümlerinin kesişmesi yıllar önce yapılan birçok çalışmada gösterilmiş ve pazarlama bölümünün başarılı olup olmadığını değerlendirmek adına muhasebe bölümünden yararlanıldığı ortaya konmuştur. Bu durum etkili bir pazarlama ile muhasebe ilişkisinin önemini anlatmaktadır. Bu bağlamda pazarlama muhasebesinin genel olarak irdelediği konulara örnek olarak şunlar gösterilmektedir (Ceran ve İnal, 2004: 65);

- Pazarlama kararları üzerinde etkili olan maliyet dağıtım ilkeleri
- Katkı payı yaklaşımı,
- Sorumluluk muhasebesi,
- Özellikle reklam veya ürün geliştirme bütçelerinin önemi
- Planlanan ve tahmin edilen değerler arasındaki ilişki.

Görüldüğü üzere pazarlamada muhasebe veri ve sistemlerine gereksinim olabileceği açıktır. Pazarlama bilgi sistemi ve pazarlama araştırmaları için muhasebe bilgilerinin dikkate alınması artık işletme literatüründe kabul görmektedir. Bu durumda muhasebenin pazarlamada karar vermeye dönük olarak kullanılan bir dal olduğu ortaya çıkmaktadır (Badem ve Fırat, 2011: 78).

Bunun sonucu olarak, günümüzün şiddetlenen rekabet ortamı içerisinde piyasa değerini artırmak ve sürdürülebilir olmak isteyen bir işletme, geçmiş döneme istinaden muhasebe bilgilerini ve gelecek döneme ilişkin pazarlama stratejilerini uyumlaştırmak zorundadır. İşletme yöneticileri muhasebe bilgilerini sadece finansal kayıtların tutulmasında değil bununla birlikte pazarlama, üretim, araştırma geliştirme departmanlarında stratejik kararları alırken de kullanmaktadırlar. İşletme fonksiyonları arasında kurulan bu etkileşim, stratejik yönetim açısından düşünüldüğünde işletmenin karlılığını olumlu yönde etkilemektedir.

Bununla birlikte muhasebe verilerinin pazarlama programları içerisinde kullanılması ve analize tabi tutulması işletme literatüründe "*pazarlama muhasebesi*" kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kavram işletme literatürüne Alman akademisyen Köhler tarafından eklenmiştir. Pazarlama muhasebesi; ürünün depoya giriş anından alıcıya ulaştırıldığı ana kadar geçen sürede ortaya çıkan bilginin nelerden oluştuğunu saptayan ve analiz eden işlemler bütünü olarak tanımlanabilmektedir (Kırlı vd., 2012: 4-5).

Belirtildiği gibi bir terim olarak pazarlama muhasebesi ilk olarak Almanya'da Köhler tarafından bilimsel içerikli birçok çalışma ve tartışmanın sonucunda literatüre girebilmiştir. Buna göre pazarlama alanında alınan birtakım kararlar muhasebe aracılığıyla geçerli olmaktadır. Aslında bütünleşik bir kavram olan pazarlama muhasebesi, pazarlama ile ilgili bilginin toplanması ve işletme çalışanlarına ihtiyaç doğrultusunda dağıtılması olarak ifade edilmiştir.

Genel olarak bakıldığında pazarlama ve muhasebe ilişkisinde ortaya çıkan problemleri çözmeye dönük girişimler, 1970'lerin sonunda başlamıştır. Bu konuda yapılan ilk girişim İngiltere'de bir yönetim okulu bünyesinde "Pazarlama Muhasebesi Araştırma Merkezi" kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu merkezde özellikle öncü hedef; mevcut çalışmaların iş birliği içerisinde olması ve bu yolla pazarlama ve muhasebe arasındaki boşluğun ortadan kaldırılmasıdır (Sarigül, 2018: 428).

Aslında pazarlama, üretim sürecinden önce başlayan ve satış sonrasında da devam eden çok kapsamlı bir işletme fonksiyonudur. Bu yüzden pazarlama fonksiyonu içerisinde maliyet sistemi, ayrıntılı işletme içi ve dışına yönelik analizler ve pazar araştırmaları olmadan bu fonksiyonun başarısından söz edilemez. Bir işletmede muhasebe departmanı işletmenin mali durumunu düzenli olarak derleyerek mali tablolara yansıtmaktadır, pazarlama departmanı ise özellikle işletmenin satış performansını geliştirmeden sorumludur. Bununla birlikte muhasebe departmanı iş trendlerini takip etmek ve güncellemek adına pazarlama departmanı ile yakın şekilde çalışmak zorundadır.

Görüldüğü üzere işletme yönetimi pazarlama muhasebesine oldukça önem vermelidir, çünkü işletme özellikle pazarlamada yürütülen birçok kampanyanın başarılı olup olmadığını bu şekilde anlayabilmektedir. Pazarlama muhasebesinin başka bir önemi de pazarlama departmanında gelecekte yapılacak harcamalar için oluşturulan bütçelerde ortaya çıkmaktadır. İşletme yönetimi, geçmişte oluşan finansal sonuçlara göre pazarlama departmanına gelecekteki harcamalar için bütçe oluşturabilmektedir. Özellikle pazarlama bölümünün kendisi için oluşturulan bütçe limitlerine bağlı kalıp kalmadığı ve kullanılan bütçenin verimli olup olmadığını ölçen pazarlama muhasebesinin önemi oldukça açıktır (Yıldız ve Ceran, 2018: 113).

Türkçe literatürde ise konu özellikle pazarlama ve maliyet muhasebesi temelli olarak ele alınmıştır. Bu yüzden pazarlama muhasebesini maliyetlerin düşürülmesi için işletme yöneticilerine önerilerde bulunmaya yarayacak bir yöntem olarak tanımlamaktadırlar. Bu açıdan pazarlama muhasebesi, maliyet bilgilerinin saptanması ve maliyetlerin kontrolünün sağlanması adına karar verici bir rol üstlenmektedir. Özellikle bu tanımlarda pazarlama maliyetlerinin azaltılması ve etkinliğin artırılarak net karın fazlaştırılmasında pazarlama muhasebesinin önemine dikkat çekilmektedir (Badem ve Fırat, 2011: 79).

Bu bağlamda pazarlama muhasebesinde incelenen başlıca konular şu şekilde sıralanabilir (Sarigül, 2018: 429);

- Müşteriye sunulan ticari ürün ve hizmetlerin parasal karşılığını alabilmek için pazarlama faaliyetleri sırasında oluşabilecek maliyet unsurlarını saptamak,
- Oluşabilecek maliyetleri müşteri, pazar bölümü, ürün, satış ve dağıtım kanalı bazında incelemek,
- Doğru maliyetleri yansıtan bilgiye ulaşarak kontrol sağlamak ve yöneticilerin plan ve kararlarında destek rol oynamak.

Özet olarak pazarlama muhasebesi; pazarlamanın karar vermesini amaçlayan, işletme yönetimi için gereken özel bilgileri temel bilgi sistemi olan maliyet muhasebesinden alan ve işletme yöneticilerinin yararına bilgi sağlayan özel bir alandır. Bu nedenle pazarlama muhasebesi, pazarlamada hem karar vermeyi desteklemekte hem de iş dünyasında rakiplere pazarlama konusunda önemli bilgiler sağlamaktadır.

Pazarlama muhasebesi, muhasebe departmanının pazarlamada karar vermek için kullandığı alan anlamına gelmektedir. Karar verme odaklı muhasebe bilgilerinin kullanılmasında pazarlama muhasebesi, pazarlama denetiminin tamamlayıcı bir parçasıdır (Temelli ve Pektaş, 2018: 189).

7. SONUÇ

İşletmelerde üretilen mal ya da hizmetlerin üreticiden son kullanıcıya doğru yola çıktığı süreçte satıştan önceyi kapsayan pazar araştırması, ürün geliştirme, satış planlaması, reklam ve tanıtım gibi faaliyetler ile fiyatlama, satış analizleri, satışlar ve satış sonrası servislerin en düşük maliyetle sunulması aynı zamanda yüksek müşteri memnuniyeti sağlama gibi etkinliklere ilişkin bilgileri üreten pazarlama bilgi sistemidir. Bu sistemden genel anlamda beklenen alınan kararları etkin ve verimli hale getirmesidir. Pazarlama bilgi sistemi işletme üst yönetimine değişik bakış açıları kazandırmak suretiyle stratejik karar almayı kolaylaştırmaktadır.

Öte yandan pazarlama birimlerinin ihtiyaç duyduğu satış tahminleri, fiyatlama, pazar tahminleri, satışlar ve sonrası ile ilgili maliyetler, nakitler, stoklar, alacaklar ve borçlar gibi veriler ise muhasebe bilgi sisteminden elde edilmektedir. Bu sistemler aracılığıyla elde edilen bilgiler ve veriler ne derece sağlam olursa alınan kararlar da o derece sağlıklı olabilmektedir. Bu noktada oluşan problemler pazarlama muhasebesi aracılığıyla çözüme kavuşturulabilmektedir. Pazarlama muhasebesinden, yeni modern maliyet düşürme yaklaşımları olan faaliyete dayalı maliyetleme, hedef maliyetleme, kaizen maliyetleme gibi yöntemlerden daha doğru bir stratejik ürün ve fiyat kararı alabilmek için yararlanılmaktadır.

Sonuç olarak işletmelerde; pazarlama maliyetlerinin daha sağlıklı hesaplanması, yönetilmesi, en düşük maliyete ulaşma konularına temel olacak şekilde pazarlama muhasebesini muhasebe ve pazarlama bilgi sistemlerinin bir çıktısı olarak düzenlemek işletmenin diğer fonksiyonlarıyla entegre şekilde sürdürmek önemli hale gelmektedir.

KAYNAKÇA

Akgün, A. İ., & Kılıç, S. (2013). Muhasebe Bilgi Sisteminin İşletme Yönetiminin Etkinliği Üzerindeki Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 21-36.

Badem, C., & Fırat, D. (2011). Temel Pazarlama Bileşenleri Açısından Muhasebe Verilerinin Kullanılması: Pazarlama Muhasebesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 77-101.

Burns, A. C., & Bush, R. F. (2015). Pazarlama Araştırması. Çev. Edt. Fatma Demirci Orel. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ceran, Y., & Bezirci, M. (2011). Pazarlama Bilgi Sistemi-Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisine Stratejik Bir Yaklaşım: Stratejik Pazarlama Muhasebesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (26), 103-115.

Ceran, Y. & İnal, M. E. (2004). Maliyet Bilgileri Temeline Dayalı Pazarlama Kararları İçin Pazarlama Muhasebesi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (22), 63-83.

Çanakçıoğlu, M. ve Keskin, D. A. (2018). Maliyet Muhasebesi. İstanbul: Beta Yayınevi.

Demir, B. (2005) Muhasebe Bilgi Sistemlerinde Bilgi Güvenliği. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (26), 147-156.

Demirel, Y. (2007). Bilgi ve Bilgi Paylaşımının İşletme Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Yönetim Bilimleri Dergisi, 5 (2), 91-106.

Demirel, Y., & Seçkin, Ö. G. Z. (2008). Bilgi ve Bilgi Paylaşımının Yenilikçilik Üzerine Etkileri. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (1), 189-202.

Dinç, E., & Abdiğlu, H. (2009). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İmkb-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (21), 157-184.

Dinçer B. & Dinçer, C. (2005). Otel Yönetiminde Muhasebe Bilgi Sistemleri ve Pazarlama Kararları. Review of Social, Economic & Business Studies, 5 (6), 353-365.

Erbaşlar, G. (2014). Pazarlama Yönetimi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Fidan, H. (2009). Pazarlama Bilgi Sistemi (Pbs) ve Coğrafi Bilgi Sistemi (Cbs) Nin Pazarlamada Kullanımı. Journal of Yasar University, 4 (14), 2151-2171.

Girgin, M. (2019). Pazarlama ve Veri Analitiği; Pazarlamanın Artan Önemi. Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2 (2), 1-29.

Gökdeniz, Ü. (2005). İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sistemine Yaklaşım. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (27), 86-94.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_sistemi#Bilgi_sistemi, erişim: 22.09.2019.

Karacaer, S., & İbrahimoğlu, N. (2003). İşletme Yönetiminde Muhasebe Bilgi Sistemi, İç Kontrol, Verimlilik İlişkisi ve Önemi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21 (1), 211-228.

Karayormuk, K. & Köseoğlu, M. A., (2005). Pazarlama Bilgi Sistemi ve Bir Kamu Kuruluşu Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7 (2), 103-121.

- Kırlı, M., Gümüş, Ö. G. H., & Altıntop, Ö. G. Y. (2012). Stratejik Yönetim Muhasebesinin Tamamlayıcısı Olarak Stratejik Pazarlama Muhasebesi. Makedonya: 4. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı, 643-652.
- Kotler, P. & Keller, K. L. (2018) Pazarlama Yönetimi. Çev. Edt. İbrahim Kırçova. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Marangoz, M. (2018). İnternette Pazarlama. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Mizrahi, R. (2011). KOBİ'lerde Muhasebe Bilgi Sisteminin Etkin Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3 (2), 307-316.
- Mucuk, İ. (2017). Pazarlama İlkeleri (Ve Yönetimi İçin Örnek Olaylar). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Ömürbek, V. (2003). Kurumsal Kaynak Planlamasında Muhasebe Bilgi Sisteminin Rolü: Gıda Sektöründe Uygulama. Doctoral Thesis. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özer, A. (2004). Pazarlama ile İlgili Kararlarda Faaliyet Tabanlı Maliyetlemenin Etkisi. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi. 4 (13), 123-138.
- Sarıgül, S. S. (2018) Pazarlama Muhasebesi ve Müşteri Kârlılık Yönetimine Yönelik Genel Bir Değerlendirme. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 1 (3), 425-435.
- Shim, J. K. & Siegel, J. G. (1999) Theory And Problems Of Financial Accounting. New York: Mcgraw-Hill Companies, Inc.
- Sungur, Z. T. (2014). Bilgi Yönetimi (BY) Nedir. Türk Kütüphaneciliği, 28 (4), 669-674.
- Sürmen, Y. (2002) Muhasebe I. Trabzon: Akademi Kitabevi.
- Temelli, F., & Pektaş, G. Ö. E. (2018). Strategic Marketing Accounting In Providing Sustainable Competitive Superiority In Globalization Process. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (15), 181-193.
- Yeşilada, T., Yeşilada, F. A., & Tanyeri, M. (2003). Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Pazarlama Bilgi Sistemleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (1), 299-312.
- Yıldız, A. & Ceran, Y., (2018) Otel Yönetiminde Muhasebe Bilgi Sistemi ve Pazarlama Bilgi Sisteminden Yararlanılarak Stratejik Pazarlama Kararlarının Alınması; X Otel İşletmesinde Uygulama. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (2), 112-129.

AZERBAIJANI LANGUAGE TEACHING COMMUNICATIVE TASKS USE

USE OF COMMUNICATIVE TASKS IN TEACHING AZERBAIJANI LANGUAGE

Humay ALIKIŞIYEVA
Azerbaijan Education Institute

ÖZET

Çalışmada Azerbaycan dili derslerinde komunikatif görevlerin kullanım yolları araştırılıyor. Bu konu teorik ve pratik konulardan biri olarak kabul edilir ve modern öğrencilerin düşünme ve konuşma becerilerinin şekillenmesinde komunikatif görevlerin öneminden bahsedilmektedir. Günümüzde okullarda Azerbaycan dili öğretiminin önemli görevlerinden biri genç neslin düşünme, konuşma ve iletişim becerilerini geliştirmekle onları bir şahıs olarak geliştirmekten ibarettir. Çünkü Azerbaycan dilinin öğretimi sadece anadilimizi, onun gramerini öğrenmenin önemiyle yetinmiyor, ayrıca öğrencilerin düşünce tarzını, yazı ve konuşma kültürünü şekillendirmekle de önem taşıyor ve "Tefekkür ökülü" nun oluşumunda kendisinin destekleyici işlevini yerine getiriyor. Okul ise ilerlemekte, gelişmekte devam ediyor. Böyle okulun derslikleri de içerikçe farklı oluyor. Okullar öğretmenlerden araştırmalar yapmayı, yenilikleri yapmayı istiyor. Bu zaman da öğrenci-öğretmen, öğrenci-öğrenci iletişimi fonunda komunikatif kültürün oluşumu süreci gerçekleşir. Komunikatiflik iletişim, sözlü ve yazılı konuşma kültürünü, davranış ve dokunuşu, giyimden sofraya kadar faaliyetleri birleştiren beceriler sistemidir. Öyleyse komunikatif görev nedir? Daha önce Azerbaycan dili öğretilmesinde görevler daha çok teorik bir nitelik taşıyordu. Bir nevi sınıftaki derslerin evde tekrarlanması için araç gibi hareket ediyordu. Ancak bu gün ev ödevleri sadece tekrarlama aracı olarak kabul edilmiyor. Onlar öğrencilere araştırma yapmak, kendi görüşlerini açıklama, fikir bildirmek ve yaratıcı faaliyet göstermek becerilerini oluşturmak için yapılır. Tüm bunlar öğrencileri diyalog kurmaya, konuşma etiketlerini yerinde düzgün ve doğru kullanmaya, konuşmasını karşındakine iletirken ses tonuna, el hareketi ve yüz ifadelerine odaklanmaya sevk ediyor. Komunikatif görevler ortak çalışma sürecinde gerçekleştirilir. Onların bir grubu oyun sürecinde uygulanıyor ve konuşma becerilerinin gelişimini etkiliyor. Öyle ki, toplu iş veya sınıfın tamamıyla çalışma sırasında öğrenci "hata yapmak korkusu"nu def edebiliyor. Programların tanıtım, tartışma biçiminde düzenlenmesi öğrencileri komunikatif faaliyete yönlendiriyor. Böyle görevleri aşağıdaki gibi gruplamak mantıklı kabul edilir.

a) öğrencilerde sözlü ve yazılı konuşma becerileri oluşturan (sunum, tartışma, deneme, diyalog, monolog ve s.) ödevler;

b) konuşma etiketleri ve davranış kurallarını kendine yansıtan görevler;

c) el hareketi ve yüz ifadelerinden kullanma becerileri oluşturan görevler.

İlk araştırmalar şunu gösteriyor ki, Azerbaycan dili dersleri yalnız komunikatif karakterde olmalıdır. Komunikatif programların hazırlanmasında esas yön gibi iletişim, fikrini serbest, doğru ve düzgün şekilde ifade edebilme becerisi, konuşma etiketlerinden sürekli kullanım alışkanlığı yaratmak girişimi esas rol oynamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kommunikatif Beceriler, Konuşma, Çalışmalar, Modern Öğrenciler, İletişim Kültürü

ABSTRACT

The essence and importance of exercises for the developing of communicative culture at the Azerbaijani language lessons, and also about conducting lessons and educational reforming refer to students' interest and age level is the main topic of this article. There is mentioned about using creative exercises to make an interest on children to training-lesson and also mentioned about benefits of using exercises which can form and develop speech and communication culture. Also, there are some examples of exercises which can develop

commu- nicatife and team work skills on students at this article. Earlier Azerbaijan tasks in the language teachings bore more than a theoretical nature. As the vehicle was moving to repeat the course in a kind of class at home. But these days, homework is not accepted as the only repeat tool. They do research to students, explain their opinions, ideas are made to create a report and show their skills in creative activities. All of these students to establish a dialogue, speaking over using labels properly and correctly, talk to the opposite when transmitting voice, are shipped to focus on gestures and facial expressions. Communicative tasks are performed in the collaboration process. Their group is being implemented in the game process and affect the development of speaking skills. Indeed, during batch or nd class students work with all "the fear of making mistakes" which is able def. promotion of the program, directing students to be communicative activities organized in the form of discussions. Such tasks are considered to logic group selected as follows.

- a) students speaking skills in oral and written forms (presentations, discussions, essays, dialogues, monologues and water.) assignments;
- b) speech tags and tasks reflecting its rules of conduct;
- c) the ability to use hand gestures and tasks of forming facial expressions.

Initial research shows that the Azerbaijani language lessons should be communicative character alone. essentially communicative aspects of communication, such as in the preparation of the program, the idea of free, accurate and properly expressing ability, attempt to create continuous usage habits of speech must play a role label basis.

Keywords: Communicatife Skills, Speech, Exercises, Contemporary Students, Communication Culture

Giriş

Son yıllarda toplumun hızlı gelişimi eğitim sistemimize de etkisiz kalmadı. Bir takım fenlerin içeriği köklü şekilde değişti ve fen yeni yaklaşımlarla özleşmeli oldu. Bu akıma Azerbaycan dili fenni de aittir. Eskilerden Azerbaycan dili derslerinde çalışma daha çok yazı işleri, ezberlenmiş dil, punktasiya kuralları üzerinde kurulurdusa, bugün artık bu iş tamamen güncellenmiştir. Şimdi Azerbaycan dili derslerinde öğrencilere düşünmenin her üç türü ile düşünmek, analiz etmek, lojistik ve düzgün konuşma, iletişim kurmak öğretiliyor. Türkçe bir ders olarak öğrencilere sadece dilbilimsel kavramlar değil, hem yazılı, hem de sözlü konuşma yoluyla kommunikatif beceriler aşılayır. Tüm bunlar büyük kommunikatif kültür kavramının bir parçasıdır.

Araştırmalar

Azerbaycan dili öğretisinin amaç ve görevlerine uygun olarak içerik hatları aşağıdaki gibi tayin edilmiştir:

- Dinleyib-anlama
- Oku
- Yazı
- Dil kuralları

Dikkat edersek görürüz ki, bu dört içerik hattının her biri öğrencilerde kommunikatif beceri ve kültür oluşturmaya yönelmiştir.

Bugün modern okulun temel görevlerinden biri düşünen beyinli, yüksek kültüre sahip bir insan yetiştirmekten ibarettir. Geleceğin bu insanları bugünün okullarındaki öğrencilerimizdir. Modern öğrenciler artık standart derslerle tatmin olmuyor. Sürekli aramada

olan bu öğrencilerde derse ilgi kurmak biraz zorlaşmıştır. Öğretmenler dersi hem ilginç, onların talep ve ihtiyaçlarına uygun kurmalı, hem de bilgili öğrenciler yetiştirmeliler. Bunun için dersliklerdeki ödevlerle yetinmeyerek, standart olmayan derslere de önem vermeliyiz. İşte standart dersler sırasında öğrencilerimizin olağanüstü yetenek ve ilgilerini keşfedebiliriz.

Azerbaycan dili dersleri kommunikatif kültürün oluşmasında önemli güçtür. Programların içeriği öğrencilere çeşitli kommunikatif beceriler aşılamalıdır. Onlardan bir kısmı dinleme kültürü, güzel konuşma, diğeri ise zihinsel yazı, soru vsormayı vb. öğretebilir. Kommunikatif meşğeleler sırasında ilişkideki sorunlar, bariyerler ortadan götürülür. Azerbaycan dili derslerinin diyalog şeklinde kurulması standart fikirlerden uzaklaşmaya, yeni bilgilerin elde edilmesine, öğrencilerin yaratıcı düşünmelerine, iletişim kurmalarına yol açıyor. Bu tip dersler daha çok eğitsel, terbiye ve geliştirici olur. Seçilen görevler Blum taksonomiyasına dayanmalıdır. Örneğin, öğrenci bildiği konu hakkında konuşmaya başlar. Konsept kapsamında söhbeti devamettirilir.

Bugün öğrencilerimiz kendi fikirlerini söylemekte, onu kanıtlamakta zorlanırlar. Bunun çeşitli nedenleri vardır. İlk akla gelen neden izleyici karşısında çekingenlik. Biraz derine gidildiğinde öğrencinin kendini ifade etmekte, fikrini kanıtlamakta, iletişim kurmakta büyük sıkıntılarının olduğunu görebiliriz. Bunun için ders sırasında yerine getirilen görevler bu sorunun çözümüne yönelmelidir. Öğretmenler çeşitli araçlarla kommunikatif kültürlü insanlar yetiştirmeye yönelmiş görevlerden kullanımı artırmalıdır. Kommunikatif görevleri öğretmen öğrencilerin yaş ve bilgi seviyesine uygun seçmeli ve oyunun sonunda mutlaka öğrencilerle birlikte alınan sonucu tartışmalıdır.

Bulgular

Kommunikatif becerileri oluşturmak için derslerde aşağıdaki çalışmalar yapılabilir:

1. Gözleme dayalı görevler. Görevlerde çeşitli konulu ve hayatın farklı anlarını yansıtan resim ve fotolardan kullanılabilir.

Sözlü diyalog. Öğrenciler şekildeki personajları canlandırarak havaya, mekan ve zamana uygun diyalog kurarlar. Bu görev öğrencilerden birbirinin fikrini özenle dinlemeyi, diyalogdaki mantıksal ilişkiyi tutmayı, fikri sürdürmeyi gerektirir.

Bu şekildeki olayı öğretmen yazılı olarak her öğrencinin kişisel yargısına bırakarak, deneme şeklinde de yapabilir. Bu zaman görev-artık monoloji konuşmaya dayanacak.

"Samimi yüz"

Amaç: duygularını paylaşmak yeteneği aşılacak.

Oyundan önce öğretmen çocuklara yakınlarımıza karşı düzgün ve samimi olmamızın önemini anlatmalıdır. Sonra çocuklar dairesel şekilde otururlar. Samimi bir şekilde öğretmenin sunduğu fikirleri sürdürüyorlar: "Bir kere ben fena korktum, çünkü ..."; "En çok utanç duyduğum olay .... Hiçbir zaman unutmam. Bir kere... ”

Bu oyun öğrencilerin yaratıcı tefekkürünü geliştirir.

2. Ameli yazılar doğrudan kommunikatif kültüre göre. Öğrencilere okulda yapılacak herhangi bir tedbirle ilgili ilan örneği hazırlamak görevlendirilmiş. Veri birim tarzda olmalı, ilginç ve net ifade edilmelidir. Amaç yazıda yazım, punktasiya kurallarına ve ilan yazılma taleplerine emel etmekle işi yapmaktır.

Kommunikatif görevler teorik bilgilerle beraber, kültür ve konuşma becerileri yaratan tefekkür çalışmalarıdır. V.L.Skatkinin bölgesine göre bu çalışmalar aşağıdaki gibi gruplanır:

(1)

- 1.Reponsiv
2. Situatif
3. Diskussiyalı
4. Kompozisyonlu
5. Görev-oyun şeklinde

I. Reponsif görevler.

Soru-cevap şeklinde olan bu çalışmalar öğrencilerde düşünme aktifliği yaratıyor. Konuşma faaliyeti motive edilerek bağımsızlık ve produktivliği gelişir.

Reponsiv görevler iki kişinin diyalogu sırasında kişisel fikirlerin ifadesi zamanı kullanılır. Öğrenci olaya kendi yaklaşımını yargı şeklinde "Bana öyle geliyor ki ..." "Ben düşünüyorum ki..." "Sanırım ki...." sözleriyle başlıyor.

II. Situatif görevler.

Situatif görevler-ders sırasında öğretmen tarafından yaşam olayları üzerinde oluşturulur. Böyle çalışmaların yapısı sorunlu durumun sunumundan ve tarifinde bağlıdır.

Örnek için: *herkese tanıdık olan "Karaca kız" eserinden bir bölüme bakalım. (Filmden bir fragman da gösterilebilir) Karaca kızın beyin evindeki partide başına gelenlere öğrenciler tek veya grup, yazılı veya sözlü şekilde ilgilenebilirler. Öğretmen öğrencilerin bu ödevi yaratıcı şekilde sürdürmelerini isterse, "Bu eserin sonunu nasıl bitirirdiniz? Neden? bu gibi soruları her bir öğrenciye yöneltmelidir. Bu zaman öğrenci yazılı olarak fikrini kanıtlamağı bilmelidir.*

Diğer durumlu oyun göreve bakalım. Öğrenciler gruplara bölünerek onlara çeşitli meslek adamlarını iş sürecinde canlandırmak görevlendirilir. Bu sahne satıcıları, sürücüler, doktor veya gazetecileri kapsıyabiliyor. Amaç öğrencilerde konuşma etiketlerinden düzgün kullanabilmek, sorulan sorulara kibarca cevap vermek, cevabı somut ve düzenli şekle sokmak, konuşma alışkanlıklarına sahiplenmek becerisi oluşturmaktır.

"Sihirli yosunlar"

Öğrenciler iki gruba ayrılır. Öğrenciler yosun şeklinde ellerini birbirine dolayarak daire oluştururlar. Her katılımcı sırayla öğrenciler tarafından oluşturulan daireye girmeye çalışıyor. Yosun şeklindeki öğrenciler insan konuşmasını ve dokunuşunu anlıyor. Daireye giriş yapmak isteyen öğrenciler güzel söz ve dokunmatik buna nail olmalıdırlar. Yosunlar daireye dahil olmak isteyen öğrencinin başvuru veya davranışı tatmin ederse, daireye bırakıyorlar.

Burada son olarak öğrencilerde iletişim sırasında kibarca sözlerden kullanımı alışkanlık haline getirmek başlıca amaç olarak kabul edilir.

III. Reprodüktif (üreme) görevler.

Reprodüktif görevler dinlenilmiş veya okunmuş malzemenin esas düşüncesinin ulaştırılması üzerine kurulur. Kommunikatif kültüre sahip insan lakonik (kısa) konuşmalı, fikrini karşındakine doğrudan ulaştırmayı bilmelidir. Fikri uzun uzadıya ifade etmekten kaçınmalıdır.

Reproduktif görevler den kullanım ilk kazanılan bilgiyi daha sonra beceriye dönüştürmeye olanak tanır.

IV. Diskusiyalı görevler.

Diskusiyalı görevlere ders sırasında yapılan tartışma ve açıklamalar dahildir. Tartışma sırasında öğrencilerin çoğu yer alıyor, bir meseleye çeşitli yönlerden bakış ve o meselenin çözüm yolları tartışılmıştır. Bu çalışmalar sırasında karşılaşılan en büyük zorluk öğrencilerde dinleme kültürü oluşturmaktır.

V. kompozisyonlu görevler.

Bu görevlere verilen konu çevresinde sözlü konuşmalar, doğaçlama, hareketleme aittir.

1. Tartışma: Dilimizde bu ifade neden ve ne zaman kullanılır? Anlamı?

Ahillesin topuğu (insanın en zayıf noktası) hakkında bildiklerinizi sözlü şekilde paylaşın.

Gözden düşmek, ağzına su alıp oturma, yüreği ağzına gelmek, gözü su içmemek gibi frazeoloji bileşikleri jest ve mimikler aracılığıyla karşınızdakine iletin.

2. Gruplara yaratıcı görev olarak herhangi bir masal veya efsanenin sonunu doğaçlama yapmak görevi verilebilir.

VI. Oyun-görevler.

Oyun görevlerin esas amacı doğru iletişimin kurulması, karşılıklı iletişim sırasında bilgi alışverişinin düzgün yapılmasıdır.

"Daire oyunu"

Amaç: öğrencilerde iletişim sürecine katılma becerisi oluşturmaktır. Bu görev-oyun öğrencilerde konuşma ve tasavvuru, fantaziyani ve hızlı şekilde ortağına ve olaya köklenmeği şekillendirir.

Öğrenciler dairesel oturuyorlar. Öğretmen: "Bu gün dinlenme günüdür ve ...." öğrenciler bu fikri yaratıcı şekilde sürdürüyorlar.

Tüm kommunikatif görevler öğrencilerde konuşma, dinleme, yazma ve okuma becerileri oluşturmaya hizmet ediyor. Bu tip görevler dilden iletişim aracı olarak kullanımı aşılıyor.

Azerbaycan dili dersleri bugün daha çok diyalog şeklinde yapılmayı gerektirir. Yalnız diyalog sırasında öğrenciler birbirini dinliyor, fikir bildirir, hoşgörü ve kültür sergiliyorlar. Örnek için böyle bir ödev üzerinde çalışma yapmak mümkündür:

Amaç: Öğrenci konuşmasında rıza, feragat sırasında kullanılmalı konuşma etiketleri oluşturmak

Görevin yöntemi: oyun çiftler şeklinde kurulur.

Öğrencilerden biri daveti için uzlaşmaya çalışıyor, diğeri ise bu tekliften vazgeçiyor.

Diyalog iki kişiden birinin sözünün bitmesiyle sonlanıyor.

Diyalog

–Murat, gel, bu cumartesi sinemaya gidelim.

–Üzür dilerim, ama olmaz.

–Senin en sevdiğin aktör esas oyuncudur ha!

–Ne yazık, ama ben sınava hazırlanmak için cumartesi günü kütüphanede olacağım.

- Film akşam 19:00'da başlıyor. Sen kütüphanede, muhtemelen sabah saatlerinde olacaksın

- Bu filme televizyonda da bakabilirim sonra .... Ne yazık, başka birini çağır. - Sana sürpriz yapmak istiyordum .... Diyalog şu şekilde sürdürülüyor.

Sonuç

Kommunikatif görevler insanlarla ilişki kurmak ve güvenli iletişim kurmak için basit ve etkili bir yöntemdir. Bu oyunlar insanlarda çeşitli olaylar sırasında iletişim ve karşılıklı işbirliği yeteneği şekillendirir. Onlar kommunikatif ilişki sırasında başarı elde etmek için gerekli tüm becerileri geliştirir.

Kaynakça

1. Azerbaycan Cumhuriyeti genel eğitim okulları Azerbaycan için Azerbaycan dili fenni üzere eğitim programı (kurikulumu) (V-XI sınıflar). Bakü, Eğitim Problemleri Enstitüsü Eğitim Teknolojileri Merkezi, 2015, 212 s.
2. Kurikulum reformu: araştırmalar, sonuçlar. Bakü: Mütercim, 2011, 344 s.
3. <https://moluch.ru/archive/30/3462/>
4. <https://solncesvet.ru/коммуникативные-упражнения-на-урока/>

ÖĞRETMEN HAZIRLIĞI: SORUNLAR, GÖREVLER TEACHER TRAINING: PROBLEMS, ISSUES

Doç. Dr. Kemale GULİYEVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Makalede Azerbaycan Cumhuriyeti'nde öğretmen hazırlığının durumundan bahsediliyor. Pedagoji kadro hazırlığında karşılaşılan sorunlar, onları yaratan nedenler açığa çıkarılır. Öğretmen hazırlığı sisteminde yetersizlikler içerisinde lisans öğrencisi adaylarının pedagojik yeteneklerinin test edilmesi, yüksek okullarda eğitimin içeriğinin modern ihtiyaçlara cevap vermemesi özel vurgulanıyor. Öğrencilerin pedagojik uygulamalarına ayrılan sürenin azlığı, bu alanda gelişmiş mekanizmanın olmaması da sorunlardan biri olarak kaydedilmektedir. Bu sorunu çözmek için pedagojik eğitimde internatura modelinin uygulamasının gerekliliğine dikkat ediliyor. Öğretmene devlet kaygısı ve bu mesleğin statüsünü artırmak için sistemli önlemlerin alınması önemli olarak kabul edilir. Şu anda ülkemizde pedagojik personel eğitimi, öğretmen emeğinin teşvikiyle ilgili birçok etkinlikler yapılmış olsa da, bu sorun eğitim reformunun "zayıf" halkası olarak kalmaktadır. Tecrübe gösterir ki, öğretmenlik mesleğine gerçek ilgiyi çocuklarla çalışmak istediğini, organizasyon becerisini, öğretmen için önemli olan perseptif, komunikatif, didaktik yetenekleri yüksek okuldaki dört yıllık eğitim sürecinde tamamen şekillendirmek mümkün değildir. Bu yeteneklerin temeli lisedeyken konulmalıdır. Bir çok yabancı ülkelerde, örneğin, Kore'de, Finlandiya'da, Singapur'da genel eğitim okullarının üst düzey mezunlarının bir bölümü seçme yolu ile öğretmenlik mesleğine yönlendiriliyor. Sonuçta pedagojik yeteneğe sahip gençlerin gelecek öğretmen kadroları olarak hazırlanmasına imkan sağlar. Ülkemizde ise pedagojik yüksek okullara kabul lisans adayı öğrencisinin topladığı toplam puan göstergeleri kapsamında yapılır, pedagojik meslek için gerekli olan yetenekler ise test edilmiyor. Öğretmen kadroları hazırlığında ortaya çıkan ilk sorun işte bu aşamadan başlar. Yani ressam için renk duymu, müzisyen için müzik duymu ne kadar önemliyse, öğretmen için de pedagojik duymu, pedagojik yetenekler o kadar önemlidir. Bu nedenle, ilk görev öğretmenlik mesleğini seçmek isteyen lisans adayı öğrencileri için yetenek sınavlarının organize edilmesidir ki, bu onların öğretmenlik faaliyetine yararlılığını itestetmek için olanak sağlar. Üniversitelerde pedagojik personel hazırlığında olan sorunlardan biri de pedagojik deneyime ayrılan ders saatleridir. Öğretmen hazırlığı sisteminde internatura (doğal ortam, staj) modelinin uygulanması profesyonel öğretmen kadroları hazırlığında gerçekleştirilen başlıca görev olarak düşünülmelidir. Mevcut sorunlardan biri de öğretmenliğin daha çok bayan mesleğine dönüşmesi, öğretmenin sosyal durumu ile ilgilidir. Bu sorunların giderilmesi kaliteli öğretmen kadroları hazırlığı alanında acil görevlerin yerine getirilmesini gerektirir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Hazırlığı, Profesyonellik, Yeterlilik, Öğretim Deneyimi, Pedagojik Staj

ABSTRACT

The article describes the state of teacher training in the Republic of Azerbaijan. Problems arising in the training of pedagogical staff and their reasons are revealed. Special emphasis is placed on the shortcomings of the teacher training system, including the lack of verification of applicants' pedagogical abilities, and the fact that the content of higher education does not meet modern requirements. Insufficient time spent on students' pedagogical practice and the lack of an advanced mechanism in this area are mentioned as one of the problems. Government care for teachers and systematic measures are required to enhance the status of the profession. Currently pedagogical personnel training in our country, promotion of teachers have been many events related to that effort, though, this problem remains the "weak" link of education reform. Experience shows that, the desire to work with a real interest in the child

into the teaching profession, organizational skills, which is important for teachers perceptif, communicative, didactic abilities are not fully able to shape the educational process in high school dörtyıllık. The basis of this talent should be placed in high school. In many foreign countries, for example, in Korea, in Finland, with a portion of choosing the way of senior graduates of general education schools in Singapore and is directed to the teaching profession. After all future teachers have the pedagogical skills of young people it allows for the preparation of cadres. In our country, the total score is performed within the scope of indicators compiled by the candidate pedagogical high school students to accept a license, not testedil the capabilities necessary for pedagogical profession. The teaching staff will begin work the first problem that arises from this stage in preparation. That sense of color for the painter, how important is music for musicians sensations, pedagogical sense for teachers, pedagogical skills are so important. Therefore, the first task teaching degree candidates who want to choose their profession is their ability to organize examinations for students, which allows the utility to itestet their teaching activities. One of the problems with the teaching staff in the universities is also a preparatory course hours devoted to pedagogical experience. Teacher preparation system internatur the (natural environment, internships) implementation of the model should be considered as the main tasks carried out in preparation of professional teachers. The teaching profession more women turn into one of the existing problems is related to the social status of teachers. This remedy the problems of quality teaching staff requires the fulfillment of tasks in the field of emergency preparedness.

Keywords: Teacher Training, Professionalism, Competence, Pedagogical Experience, Pedagogical İnternship

Giriş

Küreselleşme döneminde toplumda insan faktörünün rolünün artması maddi sermayenin insan sermayesine dönüştürülmesi gerekliliğini ortaya çıkarıyor. Çeşitli kültürlerin varlığı koşullarında milli özelliklerin günümüze kadar tutulmasında, milli kimliğimizin oluşmasında aile ile birlikte, okulun de üzerine çok büyük görevler tüşüyor. Toplumun gelecek kurucuları- insan sermayesi aile ile beraber, hem de okulda oluşur ve bu süreçte lider figür, merkezi sima, şüphesiz, öğretmen olur. Çünkü okulda eğitim-terbiye sürecinin sonucu öğretmen kimliği ve faaliyetleri sırasında ortaya çıkıyor. Eğitimin gelişmesi doğrudan öğretmenin etkinliği sırasında kendini gösterir. En modern lojistik tekniksel temel, kaliteli eğitim araçları, en yeni bilişim teknolojileri kendiliğinde kaliteli eğitimin garantörü olamaz. Bu işte öğretmen lider güç olarak kabul edilir.

Dünyada yaşanan hızlı bilgi akışı, bilgi kaynaklarının artması, bağımsız öğrenme imkanlarının genişletilmesi öğretmen faktörünün rolünü azaltmıyor. Modern toplumun, yenileşen okulun kalifiye, profesyonel öğretmen kadrolarına her zamankinden daha çok ihtiyacı vardır. Çünkü ekonomik, kültürel, sosyal gelişimi esaslandıran başlıca itici gücü öğretmen şekillendirir. Bu nedenle öğretmen kendi misyonuna göre eğitim sürecinin önemli konusu olarak öğrencilerini ardınc götürmeyi bilmelidir. Şu anda ülkemizde pedagojik personel eğitimi, öğretmen emeğinin uyarılması ile ilgili birçok etkinlikler yapılmış olsa da, bu sorun eğitim reformunun "zayıf halkası" olarak kalmaktadır. Aslında ise dönemin ihtiyaçlarına cevap veren, çağdaş düşünceye sahip yüksek nitelikli öğretmen kadroları hazırlığı ulusal ve devlete özel önemli konudur. Bu konunun pratik çözümü, öncelikle, bir

sorunu netleştirmeye gerektirir: Gelecek nesli hayata hazırlamak mesleğini seçmiş yüksek okul mezunları hangi özelliklere sahip olmalıdır? Bu nitelikleri yüksek pedagojik okullardaki kısa süreli eğitim sürecinde oluşturmak mümkün mü? Tabii ki, yok.deneyler gösteriyor ki, gelecek öğretmene gereken birçok keyfiyyetlerin (çocuklara sevgi, onlarla çalışmak eğilimi, organizasyon becerisi, öğretmen için gerekli olan didaktik, kommunikativ, perseptiv yeteneklerin pratik pedagojik etkinlikte, çeşitli etkinliklere aktif katılım isteğinin vb.) temeli henüz lisedeyken konulmalıdır. Bu açıdan öğretmen hazırlığında meydana çıkan ilk sorunlardan biri işte yüksek pedagojik okullara lisans öğrencisi aday seçimi, genel eğitim okulları ile yüksek pedagojik eğitim kurumları arasında ilişkinin zayıflığı, okullarda pedagojik meslekyönümü işine yeterince özen gösterilmemesi ile bağlıdır. Yani okul deneyindeki durumun analizi gösteriyor ki, üst sınıf öğrencileri öğretmenlik mesleğini çok zaman tek taraflı klişe ve etalonlara, refah psikolojisine, mesleğin itibarına, rentabellik derecesine göre değerlendirir. Bu nedenle, yüksek okullara çok zaman kendi ilgi ve yeteneklerine göre değil, rastgele motiflerin etkisiyle belge verirler.

Bulgular

Bir çok yabancı ülkelerde, örneğin, Kore'de, Finlandiya'da, Singapur'da genel eğitim okullarının üst düzey mezunlarının bir bölümü seçme yoluyla öğretmenlik mesleğine yöneltilir. Sonuçta pedagojik yeteneğe sahip gençlerin gelecek öğretmen kadroları olarak hazırlanmasına imkan oluyor. Ülkemizde öğrenci alımının mevcut sistemine göre üniversiteye kabul sadece lisans öğrencisi adayının genel puan göstergeleri bazında yapılır ve yüksek puan toplamış lisans öğrencisi adayları öğretmenliğe göre daha etkili gördükleri alanları tercih ediyorlar. Burada bir hususu özellikle vurgulamak yerine düşür: kardeş Türkiye Cumhuriyeti'nde öğretmenlik mesleğine ulaşabilmek için en yüksek puan gereklidir, bizde ise tıp, hukuk, ekonomi alanlarındaki mesleklere kıyasla yüksek pedagojik eğitim kurumlarına daha düşük puanla dahil olmak mümkündür. Sonuçta eğitim alanında garip bir paradoks oluşur: yüksek pedagojik okullar toplumun sosyal siparişini yerine getirerek öğretmen kadroları hazırlıyor, öğretmen okula gidiyor, eğitimin kalitesi ise iyileşmiyor. Başlıca neden gelecek öğretmenin gerçek imkan ve yetenekleriyle, seçilen mesleğin talepleri arasında uyumsuzluğun varoluşudur. Bu da ondan oluşuyor ki, öğrenci alımı sırasında yüksek pedagojik okullara başvuran lisans öğrencisi adayının pedagojik yetenekleri test edilmiyor. Öğretmen kadroları hazırlığında ortaya çıkan ilk sorun işte bu aşamadan başlar. Oysa ressam için renk duyumu, sporcu için fiziksel göstergeler ne kadar önemliyse, öğretmen için de pedagojik yetenek, pedagojik duyum o kadar önemlidir. Öte yandan üniversiteye başvuran lisans öğrencisi adaylarına 15 mesleği seçmek hukuki verilir ve bunların çoğu sadece yüksek eğitimden dışarıda kalmamak için sonuncu meslekler sırasında pedagojik eğitim kurumlarının ilgili mesleklerini de seçiyorlar. Böylece, Tıp Üniversitesi'ne dahil olmak isteyen biyoloji fakültede eğitim alır, yahut hukukçu, hukukşinas olmak arzusu ile yaşayanlar tarih öğretmeni olmak zorunda kalıyorlar. Sonuç ise daha acınacaklı olur: öğretmen emeğine isteği, psikolojik hazırlığı ve pedagojik yeteneği olmayanlar okulda görev yapmaktan uzak kaçarlar. Aslında böylelerinin okulda çalışması toplum için fayda vermez. Onlar ne kadar faaliyet gösterebilirler

de, profesyonel olamıyor, öğrencilerinin kalbinde, bağımsız faaliyet göstermek, aramalar yapmak, belli karara gelebilmek tohumu ekemiyorlar. O yüzden de düşünüyoruz ki, geleneksel giriş sınavları ile birlikte, pedagojik personelin seçilmesinde hem sağlamlığa göre yararlılığın, hem de pedagojik yeteneklerin kontrolü önemlidir. Sağlamlığa göre yararlılığın kontrolü giriş sınavları sırasında pedagojik eğitim kurumlarında düzenlenen özel tıbbi komisyon tarafından gerçekleştirilebilir. Öğretmenlik mesleği için sinir sisteminin, görme, işitme organlarının, konuşmanın normal durumu, fiziksel kusurun olmaması önemli şarttır. Bazı psikofizioloji nitelikler: örneğin, tefekkür işlemlerinin sıklığı, öğrencinin davranışına hızlı ve doğru tepki vermek, dikkatin düzgün bölünmesi ve toplanması da önemli meslek kalitelerindedir. Ne yazık ki, test usulü ile kabul sırasında puan kriterlerine göre pedagojik kurumlara dahil olan öğrenciler arasında anatomik-fizyolojik açıdan öğretmenlik mesleğine yararsız olan gençlere de rastlanır. Böylelerinin gelecekte öğretmen gibi okula gitmeyi hem onların kendileri için manevi azap, hem öğrencilerin hayal ettikleri ideal öğretmen imgesinin yok olması, hem de eğitimin kalitesini aşağı düşmesi demektir. İşte bu açıdan kabul sınavları öncesinde sağlamlığa göre seçim önem arz eden bir sorun olarak önümüzde duruyor. Aynı zamanda kabul sınavlarından önce içine eğitimcilerin ve psikologların dahil edildiği özel komisyon tarafından lisans öğrencisi adalarının öğretmenlik mesleğine yararlılığının kontrolü de öğretmen hazırlığında ciddi kalite değişiklikleri oluşturulmasına imkan verebilir ve çok yetenekli pedagojik personel hazırlığına zemin yaratabilir. Öyle ki, yüksek pedagojik eğitim kurumlarında mevcut eğitim programını benimseyen mezunlar işe alanlar tarafından testten geçirilirken onların modern ihtiyaçlara cevap vermediği anlaşılmaktadır.

Araştırmalarımız gösteriyor ki, öğretmen hazırlayan yüksek okullarda teorik ve pratik fen bloklarının oranı çok farklıdır. Öyle ki, gelecek öğretim için gerekli olan pedagojik fenler blokuna göre meslek üzere teorik disiplinler blokuna, hatta toplumsal ve sosyal fenler blokuna daha fazla saat ayrılıyor. Halbuki, öğretmenlik mesleğine pratik hazırlık açısından pedagojik ve metodolojik fenlerin önemi daha büyüktür.

Pedagoji eğitimin organizasyon biçimleri, öğretim yöntemleri de kaliteli öğretmen hazırlığına garanti etmez. Öyle ki, yüksek okulda çalışan öğretmenlerin büyük bir kısmı halen geleneksel ders ve seminer programlarını kullanıyorlar. İnteraktif dersler, standart olmayan ders şekilleri, yeni teknolojilerin uygulanması, sanal iletişim, elektronik kaynakların kullanımı ile öğretimlerin teşkili halen yeterli düzeyde değildir.

Bugün ülkemizde genel eğitim okulları yüksek okullarla karşılaştırıldığında daha fazla bilgi - iletişim teknolojileri ile donatılmıştır.

Genel eğitim okullarında 2008 yılından itibaren fen kurikulumları uygulanmış ve 2018 yılında başarıyla tamamlanmıştır. Oysa, öğretmen eğitimi ile ilgili yüksek okullarda bu süreç çok yavaş gidiyor, yani fen kurikulumlarının, yeni eğitim programlarının geliştirilmesi ve uygulanması gereken düzeyde değildir. Bu da orta okulda pedagojik deneyim yapan üniversite öğrencilerinin zorluklarla yüzleşmesi ile sonuçlanır.

Pedagoji kadr hazırlığında öne çıkan sorunlardan biri de pedagojik deney ile ilgilidir (3). Geçtiğimiz yıllara oranla pedagojik deneyimin süresi artmış, mesleğin spesifikasına bağlı olarak 12-14 haftaya kadar ulaştırılmıştır. İlk öğretmen hazırlığında pedagojik deneyimin rolü ve önemi çok büyüktür. Öğrencilerde uzmanlık üzere kazanılan teorik bilgileri uygulama becerileri ve öğretmene özgü olan kalitelerin oluşumu işte pedagojik deneyim sürecinde gerçekleşiyor.

Son yıllar pedagojik deneyimin öğretmen hazırlığındaki rolünü artırmak amacıyla çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Öyle ki, pedagojik uygulamaların organizasyonu ve yapılması hakkında cumhuriyet Eğitim Bakanlığı tarafından geçici kurallar onaylanmış, pedagojik deneyimin süresi artırılmıştır. Fakat bu alanda da henüz eksiklikler ve sorunlar mevcuttur. Öyle ki, bu alan henüz yeterince normativ- hukuki belgelerle temin edilmemiş, pedagojik deneyimin kavramsal temeli tam olarak hazırlanmamıştır.

Pedagoji deneyime ayrılan zaman gelecek öğretmenlerde zorunlu kompetensiyaların, profesyonelliğin oluşumu bakımından halen yeterli miktarda değildir. Yüksek eğitim kurumları ile genel eğitim okullarının faaliyetini ilişkilendiren tekmil mekanizma olmadığından bu işletmelerin öğretmenleri gereğince işbirliği edemiyorlar. Sonuçta uygun öğretim kurumlarında eğitimin içeriği konusunda yapılan değişikliklerden habersiz olurlar. Girilen sorunların çözülmesi ve eksikliklerin giderilmesi için, öncelikle, pedagojik uygulamaların düzenlenmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi kurallarında, esaslı değişiklikler yapılmalıdır. İlk başta, lojistik üsse sahip deneyim okulları kurulmalıdır.

21 Ekim 2013 yılında kabul edilen "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitimin gelişmesi için Devlet Stratejisi" nde (2) yüksek pedagojik eğitimde internatura (pedagojik staj) modelinin uygulanması öngörülüyor. Tabii ki, pedagojik eğitimde sonuncu öğretim yılı genel pedagojik deneyim biçiminde okulda uygulanması gelecek öğretmenlerde meslek kompetensiyalarının, profesyonelliğin, yönetim yeteneklerinin, pedagojik işbirliği yeteneğinin oluşturulması açısından özel öneme sahiptir. Bu nedenle internatura (pedagojik staj) modelinin mekanizmasının geliştirilmesi ve uygulanması pedagojik personel hazırlığında önemli rol oynayacaktır.

Son yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Geleceğin öğretmeni" kapsamında sürekli olarak teşvik edici önlemler alınmaktadır. Sınavlarda 500 ve daha fazla puan toplamış, öğretmenlik mesleğini ilk sıralarda tercih etmiş öğrenciler için burs belirlenmiş, son 5 yılda bu burstan 1500 öğrenci yararlanmıştır. (3) Bu da lisans öğrencisi adayları arasında öğretmenliğe ilginin artmasına, özellikle öğretmenliği "kız mesleği" olarak kabul eden erkek çocukların da yüksek pedagojik okullarda sayısının artması ile sonuçlanmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, yüksek prestijli eğitim verenlerin oluşturulması, öğretmen mesleğinin nüfuzunun artırılması ile ilgili önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 142 binden fazla öğretmenin tanısal değerlendirilmesi tamamlanmış, onların haftalık ders yükü 1.5 kat, maaş 3 kat artırılmıştır. Öğretmenlerin işe alımı şeffaf şekilde, merkezi olarak

gerçekleştirilir. Mesleğinin ustası olan öncü öğretmenler devlet ödülleri, onursal adlara layık görülüyorlar. Tüm bu önlemler kalifiye, profesyonel, sanatına ve çocuklara sevgiyi birleştirmeyi başaran nüfuzlu eğitimcilerin hazırlanması gibi kutsal bir amala hizmet ediyor.

Kaynakça

[1.102 - Azerbaycan Respublikasında fasiləsiz pedagoji təhsil və ...](#)

www.e-qanun.az › framework

[2.Azerbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət proqramı](#)

<https://president.az> › articles

[3.Azerbaycan müəllimlərinin XV qurultayı](#). Bakü, 28 kasım 2018, “Təhsil” yayınevi

**İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRENME SIRASINDA KARŞILAŞTIKLARI
İRADİ (DİRAYET) ZORLUKLARININ PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ
THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF VOLITION DIFFICULTIES WITH THE
TRAINING ACTIVITIES OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN**

Nermin ABDULLAYEVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Psikolojik araştırmalar gösteriyor ki ilkokul öğrencileri eğitim sırasında pratik olarak şu veya diğer ölçüde iradi (dirayet) zorluklar yaşıyorlar. Eğitim faaliyetinin icrası onlardan zihinsel ve iradi gerilim gerektirir. Dolayısıyla, irade özellikle eğitim faaliyeti sırasında tezahür ediyor ve bu süreçte gelişmesi için ortam oluşur.

Psikolojik planda eğitim faaliyetinin yapısında iradi için önemi büyüktür. Eğitim faaliyetinin iradi tanzimi onun başarıyla yerine getirilmesi için önemli koşul olarak kabul edilir.

İradi açıdan henüz yeterince gelişmeyen ilkokul öğrencilerinde iradi zorlukların olması kaçınılmazdır. Tüm durumlarda ilkokul öğrencilerinin cesaret edememelerinin nedeni öğretimin zorluğu değil, çoğu zaman cesaret edemedikleri için eğitim faaliyeti onlar için zor olur.

İlkokul öğrencisine irade neden gerekir? İlk önce o yüzden gerekir ki, onlar kendilerini eğitim faaliyetinin konusu olarak hissetsinler. İrade, onlara kendilerine saygıyı öğretir ve çevredekilerin de onlara saygı göstermesine neden olur.

İlkokul öğrencisine eğitim faaliyetleri sırasında karşılaştıkları zorlukları öncelikle zihinsel planda def etmeyi, daha sonra iradi açıdan zorlukların üstesinden gelmenin icrasını gerçekleştirmeyi öğretmek gerekir. Başarılı olmak için gösterilen her çaba başarının ayrılmaz parçasıdır. Bizi kazandıığımız başarısızlık değil, hiç gayret etmemek endişelendiriyor. Buna uygun olarak onlarda zihinsel ve fiziksel güçlerine güven inşa etmek, zorlukları ortadan kaldırmaya teşvik etmek üzere işler yapılmalıdır.

Zorluk o zaman geliştirici karaktere sahip olur ki, o ilkokul öğrencisinin kendisi tarafından fark edilir ve o iradi çaba göstererek onu def etmeye çalışır. Ne yazık ki, okul deneyiminde zorlukların eğitim faaliyetine daha fazla engelleyici etki gösterdiğini görüyoruz, ya da çoğu durumda onlar zorluklardan korktukları için onları def etmeye gayret etmiyorlar, zorluk duyan anda işin icrasından doğrudan vazgeçmeyi tercih ediyorlar. Onlardan bunun nedenini sorunca "Ben beceremem", "zordur" vb. şekilde cevaplar veriyorlar. Bu gerçekler ise sırayla cesaret terbiyesinin önemini gözler önüne seriyor.

Büyük başarılar kazanmış insanların başarı hikayelerinden konuşmayla onları daha da cesaretlendirmek, olumlu iradi nitelikler aşılacak mümkündür. Azim terbiyesini gerçekleştirmek için aşağıdaki konuda onlarla konuşma yapmayı öneriyoruz:

"Siz büyük alim İbn Sina'nın medrese eğitimi aldığı dönemlerde matematikten zayıf olduğunu ve bu yüzden sık sık dersten kaçtığını, Tolstoy'un 67 yaşında bisiklet sürmeyi öğrendiğini, ünlü fizik Albert Eynşteyn'in okul yıllarında derslerden çok geri kaldığını, öğretmenlerin ondan hep velilerine şikayet ettiğini biliyor muydunuz? Ancak onlar azimle çalıştıkları için kolayca öğrenebilmişler. Çünkü her zorluğu ortadan kaldıran işte iradedir".

Olumlu hayali motiflerin, hayal gücünün yardımıyla onların iradi çabasını güçlendirmek mümkündür. Tesadüfi değildir ki, hayal gücü gelişen çocuklar zorluklara, genellikle, sorunlara daha kolay uyum sağlarlar ve başarılı çözüm stratejisi seçer biliyorlar.

Biz bu çalışmada iradeyi ilkokul öğrencilerinin eğitim faaliyetleri sırasında karşılaştıkları hem iç, hem de dış engelleri, zorlukları ortadan kaldırmaya yardımcı olan bir süreç olarak gözden geçirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İlkokul Öğrencileri, Eğitim Faaliyeti, İradi Zorluklar, Psikolojik Özellikler

ABSTRACT

Psychological research shows that primary school children are experiencing practical or other voluntary difficulties during training. Training activity requires mental and voluntary tension from them. Hence, the will is manifested especially during the training activity and the environment for the development of this process occurs.

In the psychological structure of the training activity, voluntary work is of great importance. The voluntary arrangement of the training activity is considered an important condition for its successful execution.

It is inevitable that there will be voluntary difficulties among primary school children who have not developed enough voluntarily yet. In all cases, the primary school children do not dare because of the difficulty of training, but often because they do not dare, the training activity is difficult for them.

Why should a primary school children have the will? First of all, they should feel that they are the subject of training activity. Will teaches them respect and causes others to respect them.

It is necessary to teach the primary school children to overcome the difficulties they encounter during their training activities firstly in the mental plan and then to perform the execution of the voluntary difficulties. Every effort to succeed is an integral part of success. It's not the failure we've won, it worries not to make any effort. Accordingly, they need to be done to build trust in their mental and physical strength and to encourage them to eliminate difficulties.

The difficulty then becomes the developer character, which is noticed by the primary school children himself, and he tries to defeat him voluntarily. Unfortunately, in the school experience, we see that the difficulties have more hindering impact on the training activity, or in most cases they are not afraid to dispel them because they are afraid of the difficulties, they prefer to give up the execution of the work directly in the event of trouble. When I ask them why, "I can't do it", "it's hard" and so on. they give answers. These facts, in turn, reveal the importance of courage.

It is possible to inspire people who have achieved great success by encouraging them to talk about their success stories and instilling positive voluntary qualities. To achieve perseverance, we recommend speaking with them on the following topic:

"When you, the great scholar Ibn Sina, was weaker in mathematics when he was studying madrasah, he often ran away from class, Tolstoy learned to ride a bike at the age of 67, the famous physics Albert Eynsteyn was lagging behind the lessons during his school years, and teachers always complained to his parents. However, they were able to learn easily because they worked hard, because it is the will that eliminates every difficulty".

It is possible to strengthen their willful effort with the help of positive imaginary motifs and imagination. It is not a coincidence that children who develop imagination can adapt more easily to challenges, often to problems, and know how to choose a successful solution strategy.

In this study, we tried to review the will as a process that helps eliminate both internal and external barriers and difficulties that primary school children face during their training activities.

Keywords: Primary School Children, Training Activity, Volition Difficulties, Psychological Features

1. GİRİŞ

İlkokulun her basamağında ilkokul öğrencilerinin iradi nitelikleri hem içerik (kalite), hem de miktar açısından daha da gelişmeye başlıyor.

L.S. Vigotski iradeyi yüksek zihinsel fonksiyon hesap ederek kaydetmiştir: "Her bir somut insan için aynı bir engelden kaynaklanan zorluk karşılıklı etki sırasında farklı tür, kuvvetli veya zayıf tezahür edebilir. Çünkü etkilere maruz kalan her kişinin bireysel psikolojik özellikleri gelişim itibariyle birbirinden farklıdır" (10, s. 53).

Hiç de tüm ilkokul öğrencileri için eğitim faaliyetinin iradi tanzimi ve uygulanması zor değildir. Genellikle, başarılı ailelerde büyümüş terbiye alan, elverişli bir eğitim ortamı ile çevrili olan, hem fiziksel, hem de zihinsel gelişimi ile ilgilenilen çocuklar ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin desteği ile tüm engelleri geride bırakıyorlar ve iradi açıdan gelişiyorlar.

Dikkate almak gerekir ki, eğitim faaliyetinin iradi tanzimi, ayrıca bu alanda var olan zorlukların giderilmesi sadece ilkokul öğrencisinin kendisine bağlı değildir, hem de onu kapsayan aile terbiyesinden, eğitim ortamından, öğretmen-öğrenci ilişkilerinin düzgün kurulmasından, faaliyetlerinin objektif değerlendirilmesinden, zihinsel gelişimine destek olunmasından vb. faktörlerden, kısacası iç sebeplerden ve dış etkilere bağlıdır.

Aile terbiyesinde ve pedagojik etkinlikte izin verilen eksiklikler onların iradi-duygusal sferada gelişimini etkileyen olumsuz bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Yıllık gözlemler ve yapılan psikolojik araştırmalar gösteriyor ki, ilkokul öğrencilerinin irade terbiyesinde ailenin ve okulun (dolayısı ile öğretmenin) rolü büyüktür. Burada ilk önce aileyi göstermemiz hiç de tesadüf değildir. Ailelerde mevcut olan ilişkiler, iletişim, yönetim, terbiye tarzı iradenin gelişmesini kendine özgü şekilde etkiliyor. Aile terbiyesinde olan eksiklikler fonunda, özellikle başarısız ailelerde bu sorunun tezahürlerine daha çok rastlıyoruz. Kötü alışkanlıklara sahip olan ebeveynlerin şahsında düzgün örnek göremiyorlar. Eksik ailelerde hüküm süren yaşantıların etkisi ile duygusal alanda şekillenen telatümler de sırayla iradenin gelişimini olumsuz etkiliyor. Veya veliler çocuklarını hiçbir sıkıntıya düşürmek istemiyorlar, kendileri onların yerine tüm yükümlülükleri kendi üzerilerine alarak, onların yerine iş yapıyorlar. Duygusal-iradi alanın gelişimi bu durumda mümkün olmuyor, artık ergenlik dönemine ayak basınca küçük okul yaşı döneminde yol verilen eksiklikler diğer köklü sorunlara, özellikle, genç infantilizmine yol açıyor. Bu sorun çocukların duygusal-iradi alanının gelişmemesi, daha düzgün ifade etmek gerekirse, geliştirilmemesi zemininde oluşur. Diğer durumlarda ise pedagojik bakımsızlığın yarattığı bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

Eğitim başarısının büyük kısmı irade ve güçlüklerin payına düşüyor. İlkokul öğrencileri eğitim faaliyetinin iradi tanzimi sırasında bir takım sorunlarla yüzleşiyorlar. Öyle ki onlar başladıkları işi sonuna kadar gerçekleştirmeyi becermiyor ve sonuçta onların öğrenme başarıları hem miktar, hem de kalite olarak iniyor.

Biliyoruz ki, cesaret idrakden yok, inamdan güç alır. İradece az gelişmiş ilkokul öğrencileri de diğerleri gibi derslerini öğrenmeye çaba gösterir, evde hazırlanıyorlar, fakat kendine güvenleri olmadığı için derste cevap vermiyorlar, başka bir deyişle, cesaret etmiyorlar.

"Elbette, eğitimi kademeli zorluk seviyesinde kurarken aşırılık olmaz. Bu, zarar verebilir. Öğrenciler yoğun zihinsel faaliyet göstermelerine rağmen, zorluğun üstesinden gelemiyor ve sonuçta başarısızlığa uğruyorlar. Bu ise kendi kuvvetine inamsızlıkla sonuçlanır. Telimde zorluk seviyesini L.S. Vigotskinin dediği gibi "çocuğun yakın gelişim alanında" belirlemek gerekir. Yani henüz öğrencilerde belli gerilim oluşursa da sonuçta çözülebilen olmalıdır" (10, sayfa 134).

İlkokul öğrencisinin yapamadığı işleri ona öğretmeye çalışmak ve ondan talep etmek onun iradesini kırıyor. L.S. Vigotskiye göre, çocuğun öğrenme için beceremediği işi ona öğretmeye çalışmak, onun bağımsız bir şekilde yerine getirdiği işleri öğretmek kadar anlamsız ve lüzumsuzdur.

İlkokul öğrencilerinin öğretisi ilk önce yakın gelişme bölgesi bazında düzenlenir ve onlar bu aşamada daha fazla yardıma ihtiyaç duyarlar. Ayrıca yaş hassasiyetinden ileri gelerek bu süreç biraz daha netleşir. Gelişimin yakın bölgesinde bağımsızlığa yok, yardıma ihtiyaç var, ilkokul öğrencisi serbest şekilde değil, büyüklerin yardımı ile görevlerin üstesinden gelir, artık gelişimin güncel bölgesine geçmiş ilkokul öğrencisi kendisi bağımsız şekilde icra etmeyi başarıyor. Gelişimin bu bölgesi bağımsızlığa dayandığı için iradenin gelişimi ile ilgili bir süreçtir. Bizim önerimiz şudur ki, I fazdan II faza kolay geçmeye imkan sağlayan hazırlık işlemleri düzgün yapılsın. Daha net ifade etmek gerekirse, esas iradi kalite olan bağımsızlığın ilkokul öğrencilerinde oluşturulması ve güçlendirilmesi hazırlık zamanı (I fazda) kendi çözümünü bulsun. Bu açıdan eğitimin sonunda sonuçun öğrenenlerin kendisi tarafından elde edilmesini güncel gelişme bölgesine geçiş için hazırlık olarak düşünülebilir. Gördüğümüz gibi ilkokul öğrencilerinin güncel gelişme bölgesine geçmesine engel olan esas neden işte iradi olarak onların yeterince gelişmemeleridir, yahut onlara yeterince bağımsızlığın verilmemesidir. Öğretmenlerin fasilitator fonksiyonunun (koordinasyon, yönlendirici, danışman) düzgün icrasını sağlıyor ki, ilkokul öğrencilerine hazır bilgi verilmesin, onlar araştırmacı gibi sonucu kendileri elde etsinler.

Fakat öğretmenler hazır bilgileri onlara ötürmekle bağımsız şekilde sonuçların çıkarılması sürecine engel olur. Dersliklerde az da olsa gelişimin yakın bölgesine dayanarak hazırlanan ödevlerin çözümü ile ilgili örnekler verilmiştir, bu görevlerin ev ödevi olarak verilmesi onların bağımsız şekilde çözümüne zemin oluşturur. Sonuçta çocuk örnekte verilmiş çözümü benimseyerek öğrendiği çözüm yöntemini bağımsız şekilde diğerlerine uyguluyor ve sonuç elde ediyor. Ders kitaplarının yazarlarına bile görevlerin sayısını çoğaltmak, öğretmenlere ise bağımsız çözüm etmelerine ortam yaratmak önerilir.

2.ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

İlkokul öğrencilerinin eğitim faaliyetleri sırasında karşılaştıkları iradi zorluklarının giderilmesi pratik önem taşıyor. Çünkü irade hem entelektüel, hem de pratik açıdan işin icrasını doğrudan etkileyen psikolojik faktördür.

Bir yandan eğitim sırasında bilerek zor situasiaları yaratmakla iradenin gelişmesine ortam yaratmak, diğer yandan mevcut zor eğitim situasialarının iradenin geliştirilmesi açısından imkanlarından yararlanmak amaçta uygundur.

İç engel ilkokul öğrencilerinin öğretiyi meşgul olmasını zorlaştıran bireysel-psikolojik özellikler, ayrıca istek ve eğilimlerdir. Bu dönemde ilkokul öğrencileri her türlü hem iç, hem de dış engelleri tek başına def etmek gibi güce sahip değiller. Biz burada iç engellerin onların kendileri tarafından ve düzgün, planlı dış etkilerin yardımı ile ortadan kaldırılmasının mümkünlüüne güven oluşturmak istiyoruz.

İradenin, özellikle temel iradi kalite olan bağımsızlığın oluşumuna engel olan durumlar sırasında gösterebiliriz:

a) Aile terbiyesindeki kusurlar - aşırı yöneticilik, bağımsızlığın verilmemesi, sürekli kontrol altında olduğunu çocuğa hissettirmek, ebeveynlerin örneğinde bağımsız davranışların, kararların sergilenmemesi, 3 yaşından itibaren "ben kendim" diyerek çırpındığı bir dönemde onun bağımsızlık isteği, girişimlerinin bastırılması, görmezden gelinmesi;

b) Okul öncesi kurumlarda, özellikle, okula psikolojik hazırlık sırasında irade terbiyesinin gerekli şekilde hayata geçirilmemesi;

c) Öğretmenin fasilitator fonksiyonunun düzgün olmayan şekilde yerine getirilmesi.

d) Okul psikologlarının iradi zorlukları olan ilkokul öğrencilerine zamanında teşhis yapmamak ve geliştirici-düzeltilme (korreksiyon) işlerinin yapılmaması.

Okula başlayana kadar yapılan kusurlar göz önündedir. Onları düzeltmek o kadar da gerçekçi görünmüyor. Burada biz, esasen, son 2 madde üzerinde duracağız. Çünkü sorun ilkokul öğrencilerinin eğitim faaliyetleri sırasında karşılaştıkları iradi zorluklardır ve psikolojik taraflarının açılması araştırmamızın esas amacıdır. Bu amaçla ilk önce iradi

zorlukların hem iç, hem de dış nedenlerden kaynaklandığını sunmalıyız. İlkokul öğrencisinin iç imkanlarının yeterince yetişmemesi iradenin gelişimine etkisini göstermektedir. Burada yaş hassasiyetinden kaynaklanan özellikler mutlaka dikkate alınmalıdır. Biz daha çok dış etkilerden düzgün kullanmakla onların iradesinin geliştirilmesinin mümkün olduğunu kabartmak istiyoruz.

Dış etkiler sırasında düzgün pedagojik etki, okul psikologunun psikolojik desteği, okul psikologu-öğretmen-ebeveynlerin karşılıklı faaliyetleri (okul psikologu onların iradi zorluklarının varoluş ve izale mekanizmasının psikolojik, ayrıca pedagojik yönünü bildiği için onları bu alanda bilgilendirir), iradi keyfiyetlerin gelişmesine hizmet eden öğretim materyallerinin ders kitaplarına yeterince yansması özel belirtilmelidir. Dış etkilerden düzgün kullanmakla ilkökul öğrencisinin iç olanaklarını uyandırmak mümkündür. Aksi takdirde ilkökul öğrencilerinin iradi sferada gelişiminden konuşmak sonuç vermez.

Başarının sırrı iradeden başlar ve iradi işin seferberedici faktörleri dayanıklılık, cesaret, hatalar, fedakarlık, eleştiri, şüphe, gözyaşı, çalışkanlık, hayal kırıkları, reddedilmektir.

"Dayanıklı insanlar hem fiziksel, hem de ruhsal açıdan kendilerini sakın, sabırlı götürüyor, her engele akıllı yaşarak işi düzgün icra etmeye çalışırlar" (9, s. 77).

İlkokul öğrencileri istenilen düzeyde sürekli faaliyet göstermek için gereken niteliklere sahip olmadıklarından dersin sonuna kadar verimli çalışma bilmiyorlar.

Biz onlarda irade terbiye etmek istiyorsak onun başarılarını yok, çabasını değerlendirerek övmeliyiz, çünkü çabası övülen çocuklar azimli olurlar.

Öğretide zorlukların olması kaçınılmazdır, zorluğa besledikleri olumlu tutum ilkökul öğrencilerinin daha büyük gayretle çalışmasına başlatır. Dolayısıyla onları sorunları çözmeye tahrik ediyor, geliştirici fonksiyon taşıyor.

İradenin daha fazla motiflerle bağlı olması ve tahrikerdici fonksiyonu iradi keyfiyetlerin oluşturulması açısından öğretim fenlerinin kendinehas geniş imkanlara sahip olduğunu demeye esas verir. Geniş ve sürekli eğitim motiflerine sahip olan ilkökul öğrencileri öğretim fenlerinin her biri ile ilgilendiği için dar eğitimi motiflerine sahip olan yaşlılarına nispeten iradi açıdan daha çok gelişmiş olurlar. Buradan geldiğimiz kanaat şudur ki, öğretim fenlerinin her biri yerli yerinde öğretim olunmalıdır.

Sağlıklı iradeyi şekillendirmenin en uygun yöntemlerinden biri de fiziksel terbiye vasıtası ile mümkündür. Bu açıdan bu dönemde fiziksel terbiye derslerinin yerli yerinde uygulanmasına özen gösterilmelidir.

Her fenne uygun çeşitli, rengarenk sorunların çözümü onların iradesinin de psikolojik çabalarını şekillendirir. Okul deneyinde ise bunun aksini görüyoruz, sınıf öğretmenlerinin belli kısmının konuları esas ve sivil esas olarak manalandırması sonucunda dar eğitim motifleri olan, kapsamlı gelişmeyen ilkökul öğrencileri yeterince fazladır.

İradi nitelikler his ve iradenin karşılıklı vahdetinden oluşur. İlkokul öğrencilerinin iradesinin gelişimi onların duygusal yaşamları ile yoğun bağlıdır. İradi-duygusal sferanın bozulması, gelişimsizliği öğrenme sürecinde birçok sorunlara neden olur. Okul deneyinde ilkökul öğrencisinin iradesi nasıl sındırılır? Bununla ilgili tanık olduğumuz bir eğitim situasinya gözler önüne sermek istiyoruz: Fen öğretmeni son ders saatinde sınıfa dahil olarak 2. sınıf öğrencilerini selamlıyor. Sonuncu saatin olmasına rağmen, öğretmeni büyük bir duygusal tonla, coşkun bir şekilde selamlıyorlar. Öğretmen ise kendisinin işleme sorununun olmadığını bildirerek onları sert şekilde azarlıyor. Aynı anda onların şahsında şekillenen hissi izlenim onların iradesinin nasıl sındırıldığını anlamaya yeterlidir.

Bu situasyonu tam orijinalliği ile aktarmak kudretinde değiliz. Fakat bu tür durumların tezahürlerine ekseriyetimiz rast gelmişizdir ve hemen kendimizi çok değersiz hissetmişizdir. En azından bir sonraki derslerde daha soğukkanlı davranmaya algılarımızı, irademizi zorlamışız. Ne yazık ki, okul deneyiminde öğretmen-öğrenci ilişkilerinde yol verilen eksiklikler mekteblilerin iradesini zayıflatır, gelişimini tehlike altında koyuyor.

İradenin gücü ayrıca tefekkür yeteneği ile bağlı olduğundan eleştirel düşüncenin gelişimi hem de iradenin gelişmesine zemin oluşturur. I sınıftan itibaren ders kitaplarında olumlu iradi keyfiyetlerin aşılmasını teşvik eden öğretim malzemelerine yer verilmelidir. Bu malzemelerin analizi onların hem kendilerine, hem de başkalarına eleştirel yaklaşımını sağlar, ayrıca olumsuz nitelikler olarak kabul edilen terslik, taklitçilik, amaçtan dönmek, çabuk pes etmek, kendi gücüne güvensizlik, sabırsızlık, başladığı işi sona erdirmemek, tembellik, disiplinsizlik, sorumsuzluk ve yılgınlığa eleştirel ilişki şekillendirilir. Özellikle tembelliğe üstün gelmeyin, düzenli çalışmanın zorunluluğu dikkatlerine iletiliyor. Gösterdiğimiz bu içeriği içeren eğitim materyallerinin tertibi karşımızda esas görev olarak duruyor. Onların iradesini sındıracak, zihinsel ve fiziksel güçlerine uygun olmayan, düzgün algılar formalılaştırmayan öğretim materyallerinin dersliklere salınmasına yol vermek olmaz. Ders kitaplarında yer alan öğretim materyalleri ve görevleri onları iradi açıdan geliştirmeli, zihinsel gelişme işte yüksek şekilde gelişmiş iradi etkinliği sağlar. Evde, sınıfta belirli görevlerin, yükümlülüklerin olması da onların iradi açıdan gelişmesine yardımcı olur.

2. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Ailede, okul öncesi kurumlarda, okula psikolojik hazırlık sırasında ilkökul öğrencilerinin iradi gelişme sorunu çözümlenmelidir.

İrade terbiyesinde öğretmenin daha büyük pedagojik ve psikolojik etki imkanlarının olduğunu dikkate alarak kendi öğrencileri ile bu sepkide sohbet götürmesi etkili olacaktır: "Elbette okulda uğursuzluklarınız olacak, ama ümitsizliğe kapılmak, kendine güvensizliğe yol vermek doğru değil. İradi güç bir defaya elde edilmiyor, başarısız girişimler yapmaları sonucunda, daha çok çaba gösterirseniz ve dikkatli olursanız, zorlukların üstesinden gelebilirsiniz".

Bir yandan da okul psikologları, öğretmenler, veliler, ders kitabı yazarları çocuğun iç imkanlarının (dikkat, düşünme, hayal gücü, duygu, motivasyon alanı, karakter - her biri sırayla iradenin gelişimine katkıda bulunur) gelişiminin kaygısına kalmalıdır. İradenin gelişimi dikkatin (ihtiyari dikkatin), düşünme, hayal gücünün, duyguların (olumlu hislerin çokluğu iradenin gelişimini başlatır, sorumluluk duygusu, praksis hisler-hareket iradi faaliyetin temelidir), motivasyon alanının, özellikle eğitilmiş motivasyonların, karakterin geliştirilmesinden doğrudan bağlıdır. Eğitim faaliyetine yüksek motivasyon ve sürekli iradi çaba sayesinde tatbikatta başarılı olmak mümkün olur. İlkokul öğrencilerinin karakteri hakkında bilgilerimiz imkan veriyor ki, onların zorluğa nasıl üstün geleceğini önceden tahmin edelim. Bu dönemde karakterin oluşumu henüz sona ulaşmadığından çalışmak gerekir ki, onların karakterinde olumlu iradi nitelikler toplansın.

3.1. Okul psikologlarına tavsiyemiz aşağıdaki yönlerde olacaktır:

1. Öğretmenleri, ebeveynleri ilkökul öğrencilerinin iradesinin gelişim özellikleri, iradi zorlukları, nedenleri konusunda eğitmek;

2. Uygun psikoprofilaktik önlemler almak,

3. İlkokul öğrencilerinin iradesini, diğer zihinsel süreçlerini, hallerini ve özelliklerini psikolojik testten geçirmek (karmaşık testi sağlayan ilkökul öğrencilerinin iç (zihinsel) gelişim seviyesinin özelliklerinden kaynaklanan iradi zorluklar belirlensin);

4. Test sırasında alınmış sonuçların ortadan kaldırılması amacıyla uygun geliştirici ve düzeltme işlerini yürütmek;

5. Öğretmenlere, ebeveynlere, ilkökul öğrencilerine sorunun çözümü ile ilgili yönlendirici psikolojik danışmanlık hizmeti vermek;

6. Zaman zaman uzmanların, okul yöneticilerinin, okul psikologlarının, öğretmenlerin, ebeveynlerin katılımıyla konsiliumlar düzenleyerek ilkökul öğrencilerinin eğitim faaliyetleri sırasında karşılaştıkları iradi sıkıntılarının psikolojik olarak hangi yöntemlerle ortadan kaldırılmasının tartışılmasını düzenlemek.

3.2. Ayrıca, öğretmenlerin iradenin gelişmesine hizmet eden aşağıdaki görevleri kullanmasını tavsiye ediyoruz:

- Sabah sporu yapmaya adet edin;
- Okul çantanızı kendiniz hazırlayın;
- Sınıfı, ders malzemelerini düzgün ve temiz tutun;
- Ev ödevlerini bağımsız şekilde yerine getirin, gerekirse büyüklerin yardımına başvurun;

-Sürekli şekilde hafta içlerinde veya hafta sonlarında yettiği kadar mütalaa edin veya yazı yazın, birkaç madde şiir ezberleğin, ödevler çözün, resim çekin (ilginize uygun);

- Odanızı, oyuncaklarınızı, giysilerinizi sürekli düzene sokun ve s.

3.3.Ebeveynler için de önerilerimiz vardır:

- Onların iradesini kıran hitaplardan, cümlelerden, kıyaslardan kullanmayın;
- Çocuklara görevler, yükümlülükler verin;
- Bağımsız şekilde karar vermeleri, davranmaları için ortam oluşturun (tehlike hissederseniz, neden bağımsızlık vermediğinizi onlara mutlak şekilde yaşlarına uygun anlatın!);

- Onlarla birlikte belirli işleri sabırla, temkinle, ilginç bir şekilde yerine getirin;

-Doğru, düzgün örnek olun: Örneğin başladığınız işleri sona iletin, zararlı alışkanlıklardan kaçının;

- Onların başarılarını ödüllendirirken ilk önce bu yolda sarf yaptığı çabayı ödüllendirmek.

KAYNAKLAR

- 1.Banu Yazgan İnanç, Mehmet Bilgin, Meral Kılıç Atıcı Gelişim psikolojisi. Çocuk ve ergen gelişimi 9. Baskı Gegem Akademi, 2013 Eylül, 293 s.
2. Çocuklar ve ergenler için 101 tedavi edici öykü. Terapide Metafor kullanımı. George W. Burns Basımdan Çeviri. 3 Baskı, Kasım 2017.
3. Doç. Dr. Halit Ertuğrul Ailede ve okulda çocuk eğitimi.
- 4.ElizadeE.E., Ezimov G.E., Guliyev E.M. Mekteblinin psikologiyası. Bakı, Renessans-A Neşriyyat evi, 2015, 114 s.
- 5.ElizadeE.E. Müasir Azərbaycan mektebinin psikoloji problemleri. Bakı, Pedagogika, 2004, 432 s.
- 6.Guliyev E.M. Küçük mekteblinin psikolojisi. Bakı, ADPU neşriyyatı, 2003, 123 s.
- 7.Meherrremov M. Mekteblilerin iradesini terbiye etmek haggında. Bakı, Azeerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1953, 113 s.
- 8.Meherrremov Y.T. Uşaglarda psikoloji problemler ve onların helli yolları. Metodik vesait. Bakı, 2010, 64 s.
- 9.Memmedov A.U. Psiki prosesler (mühazire metnleri). Bakı, ADPU-nun neşriyyatı, 91 s.
- 10.Rzayeva S.B. Şahsiyyet ve fealiyyetin teşekkülünde iradi-emosional prosesler. Bakı, 2008, 247s.
- 11.Veliyev M., Mustafayev A. İnkişaf ve yaş psikoloji. Bakı, Elm, 2013, 297 s.

**ERGENLERDE MİLLİ KARAKTERİN OLUŞUMUNA SANAL İLETİŞİMİN
PSİKOLOJİK ETKİSİ**
THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF VIRTUAL COMMUNICATION ON THE
FORMATION OF NATIONAL CHARACTER IN TEENAGERS

Pervin ALİYEVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde yaşanan küreselleşme süreci, insanların birbirleriyle iletişiminde de değişikliklere neden olmuştur. Bugüne kadar kimse sanal iletişimin ne olduğunu bilmiyordu, bugün neredeyse hayatımızın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Peki sanal iletişim gerçekten nedir? Aslında, bilgisayar tabanlı bir internet iletişim aracıdır. İçinde yaşadığımız bilgi toplumu, insanların dil becerilerini ve düşünme yollarını geliştirmeleri için bir yol sunar. Özellikle, İnternet son yıllarda veri akışı ve aktif bir iletişim aracı olarak güçlü bir pozisyon almıştır. Sanal iletişimi günümüzdeki gerçek iletişim ile karşılaştırıldığında en büyük avantajı, küresel olarak iletişim kurabilme ve dünyada neler olup bittiğini paylaşma yeteneğidir. Sanal iletişim, yabancı dil öğrenmek ve kelime hazinesi yeteneklerini zenginleştirmek için harika fırsatlar sunar. Sanal iletişimin en büyük dezavantajı, canlı iletişimin hızlı ve etkili, ancak çılgın bir iletişim yerine geçmesidir.

Bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin bir sonucu olarak, dünyada iletişim artmıştır ve insanların psikolojisini etkilemek daha kolaydır. Hem artıları hem de eksileri vardır. Bu çözüm yollarının doğru kullanımı, ulusal gelenek ve göreneklerin korunmasında yüksek sonuçlara yol açabilir. Bu araçlar arasında internet, televizyon, çeşitli filmler vardır. İnternetin ve sosyal ağların doğru kullanımı, dünya insanlarıyla iletişim kurma, ulusal kimliklerini anlama, ulusal niteliklerini anlama, kendi olumlu ve olumsuz yönlerini anlama, kendi insanlarına ve diğer insanlara saygı duyma konusundaki görüşlerini ve yeteneklerini geliştirir. Uygulamaya çalışmak açısından çok yararlıdır. Bununla birlikte, bu etkiler her zaman pozitif yönde ilerlemeyebilir. Sürekli izlenilmelidir.

Günümüzde, ergenler canlı iletişim yerine sanal sosyalleşmeyi tercih ederler. İnternet kullanımı için büyük bir talep var, ancak herkes bundan tam olarak yararlanamıyor. Çocukların ve ergenlerin internet bağımlılığı sadece ebeveynler için değil aynı zamanda genel olarak toplum ve devlet için de tehlikelidir: onlar hırsızlar, insan kaçakçıları ve diğer suçluların sosyal ağlar üzerindeki etkilerine maruz kalabilirler. Devlete ve millete karşı propaganda istihbaratını bozabilir. Uluslararası araştırmalara göre, İnternet kullanıcılarının % 80'ini ergen ve gençler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ergen, Milli Karakter, İnternet, Sanal İletişim, Örf ve Geneleklr

ABSTRACT

Today, the globalization process has caused changes in people's communication with each other. No one has ever known what virtual communication is, today it is almost an integral part of our lives. So what is virtual communication really? In fact, it is a computer-based internet communication tool. The information society we live in offers a way for people to develop their language skills and ways of thinking. In particular, the Internet has taken a strong position in recent years as a means of data flow and active communication. The greatest advantage of virtual communication compared to actual communication today is the ability to communicate globally and share what is happening around the world. Virtual communication offers great opportunities to learn a foreign language and enrich your vocabulary skills. The biggest disadvantage of virtual communication is that live communication is a fast and effective but a crazy communication.

As a result of scientific and technological advances, communication has increased in the world and it is easier to influence people's psychology. It has both pros and cons. Proper use of these remedies can have high consequences in the protection of national traditions, traditions and traditions. These tools include internet, television, various movies. Improve their views and skills

in the proper use of the Internet and social networks, communicating with people of the world, understanding their national identity, understanding their national qualities, understanding their own positive and negative aspects, respecting their own people and other people. The app is very useful for working. However, these effects may not always progress in a positive direction. It should be monitored continuously.

Today, teenagers prefer virtual socialization rather than live communication. There is a huge demand for internet use, but not everyone can take full advantage of it. Internet addiction of children and adolescents is dangerous not only for parents but also for society and the state in general: they may be exposed to the effects of thieves, human smugglers and other criminals on social networks. Propaganda against the state and the nation may disrupt intelligence. According to international research, 80% of Internet users are adolescents and young people.

Keywords: Teenagers, National Character, Internet, Virtual Communication, National Values

GİRİŞ

Bugün yaygın internetten maariflenmek amacıyla kullananlarla beraber, onun olumsuz taraflarına eğilim de vardır. Ergenlerin canlı iletişimden kaçması, teknik araçlardan aşırı derecede kullanmaları fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine, sağlıklarına çok zarar verir. İnternette ergenlerin psikolojisine zararlı olabilecek yeterince ahlaka aykırı görüntüler mevcuttur. İşte bu nedenle internet kullanımına belirli sınırların konulması önemlidir.

Bilindiği gibi, bilgi insanların sosyallaşmasında önemli bir rol oynar. İnsanın şahsiyet olarak olgunlaşmasında, karşılıklı işbirliğine dahil olmasında ve diğer önemli yaşamsal faaliyetlerinde iletişimin rolü büyüktür. Ergenlerin sosyallaşmadan uzaklaşmasında tabii ki, bilişim teknolojilerinin büyük etkisi vardır. Sanal âlemde gerçek âlemdeki kadar engeller, yasaklar yoktur. O yüzden de ergenler orada kendilerini daha rahat ifade edebiliyor, kendilerini daha güçlü düşünüyorlar. Hatta okullarda ergenlerin yaşlıları, sınıf arkadaşları ile değil, daha sanal arkadaşları ile zaman geçirme halleri görülmektedir. Ders arasında ilk iş cep telefonlarına "sarılma"ları olur, her kes bir tarafa çekilir ve birbirleriyle iletişim kuramıyorlar. Onlar sanal mekanda bir takım ihtiyaçlarını, amaçlarını, ilgilerini ödemeye çalışırlar.

Gerçek iletişime dahil olmak insandan belli emek gerektirir: konuştuğunda ses tonu, mimikler, duygu vb. duruma cevap vermelidir. Fakat internetin sunduğu sanal iletişimde bu gerginliğe gerek yoktur (ister sosyal ağlarda, ister arama sitelerinde hiçbir zorluk çekmeden insan ona gereken bilgileri elde edebiliyor, gereken insanlarla iletişim yaratabiliyor vb.) (2, s: 151).

Günümüzde sanal âlemin insanlara, özellikle ergenlere etki imkanları güncel sorunlardan biridir ve herkes tarafından net şekilde kabul edilmez. Toplumda iki tür düşünce tarzı hakimdir. Bazıları böyle düşünüyor ki, sanal âlem ergenlerin gelişimine olumlu etkisi vardır, bazıları ise, aksine, böyle düşünüyorlar ki, sanal âlem ergenleri gerçek âlemden uzaklaştırır.

Genellikle, inkar edilemez bir gerçektir ki, sanal âlem ergenlerin karakterinin şekillenmesinde, onların milli eğitiminde ve gelişiminde büyük etki gücüne sahiptir. Bugün sanal âlem çocuklar ve ergenlerin boş zamanlarını fazlasıyla geçirdiği mekandır. Bu da büyümekte olan genç nesli aile üyeleri, yaşlıları ile iletişimden, okudan, tamamen gerçek hayattan uzaklaştırır.

Sanal âlem geniş ve rahat şekilde iletişim kurmaya olanak verdiği gibi iletişim eksikliğine de neden oluyor. Artık herkesin evinde televizyon ve internet var ve insanlar kendi iletişim ihtiyaçlarını bunun aracılığıyla yapıyorlar. Bununla da ne misafirliye gerek duyuyorlar, ne de gelen misafirle sohbet etmeye. Bu da halkın milli karakter belirtilerinden olan misafirperverlik, iletişimcilik, sıcakkanlılık gibi karakter özelliklerinin aradan götürülmesine kadar çıkartabilir.

Aynı şekilde çocukların teknolojiye olan ilgisi, ebeveynlerle çocuklar arasında iletişimi azaltır, iletişim eksikliği yaratıyor. Ebeveynlerle çocukları arasındaki ilişkilerin zayıf olduğu halde milli karakterin genç nesile tebliği söz konusu bile olamaz. Sanırım ki, bu teknolojilerin hayatımızı bu şekilde ele geçirmesine sınır koymalıyız. En azından televizyonun ailenin yemek masası olan odadan, yani mutfaktan çıkartılması, geleneksel aile yemeğinin düzenlenmesi ailede ilişkilerin milli ruhunu yükseltecektir.

Uzun süre sanal iletişime bağımlı olan kişi canlı iletişimin ne olduğunu unuttur ve bu kişiler canlı sohbette agresif, kaba ve bazı durumlarda suç meyilli olurlar. Böyle durumları ülkemizde de bazı ergen ve gençler arasında görebiliriz. Bu nedenle de uzmanlar daima ebeveynleri çocuklarına karşı dikkatli olmaya çağırarak vurguluyorlar ki, onların yetişip olgunlaşmasında sanal âlem değil, ebeveynlerin kendileri önemli bir rol oynamalıdır.

Bugün bir çok bilimadamlarını internetin tamamen insanlık ve her bir birey için ne gibi önem arz etmesi düşündürüyor. Örneğin, Japon araştırmacısı Ekio Çusio sanal iletişim gelecekte kaosa neden olabileceği ihtimalini ileri sürerek genel olarak topluma zarar olabileceğini vurgulamıştır. Fransız filozofu P.Virilion'a göre, bir gün sanal dünya gerçek dünyayı yerini alabilir. Yeni teknolojilerin ana hedefi sanal âlemi daha inandırıcı ederek dünyayı felakete sürüklemektir. Filozof sanal âlemin gerçek âlemden daha inandırıcı olduğu günü en büyük felaket olarak düşünür.

Genellikle danılmaz bir gerçektir ki, sanal âlem ergenlerin karakterinin şekillenmesinde, onların eğitiminde ve gelişiminde büyük etki gücüne sahiptir. Bugün sanal âlem ergenlerin boş zamanlarını geçirdiği mekandır. Bu da büyümekte olan genç nesli aile üyeleri, yaşlıları ile iletişimden, mutalieden, genellikle gerçek hayattan uzaklaştırır.

Tüm sosyal ilişkiler hızla canlı iletişimden sanal iletişime geçiyor. İnsanın en temel ihtiyaçları olan canlı iletişim, sosyal çevre, emosiyalarını paylaşmak gibi ihtiyaçlar ödenmemiş kalır.

Bugün küreselleşme koşullarında biz dünya halklarının olumlu yönlerinden behrenlenmekle beraber, kendi manevi değerlerimizi de korumalı ve ergenleri bu ruhda terbiye etmeliyiz. Çünkü, manevi ve dini değerlerimiz halkımızı diğer halklardan ayıran, onun kimliğini sağlayan önemli bir faktördür.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ülkemizde milli - manevi ve ahlaki değerler yüksek değerlendirilir ve dış etkilere rağmen ebeveynlerin çocuklarına etkisi daha güçlüdür ve bu nedenle de veliler çocuklarının boş zamanlarını sanal âlemde geçirmelerine göz yummamalıdır. Ergenlere karşı daha çok dikkat ve özen gösterip, onları anlamaya çalışmalıdırlar. Ergenlere ergenlik

hayatının koşullarına adapte olmaya yardım göstermeliler. Ergenler kendi aile üyeleri, arkadaşları ile yeterince vakit geçirirlerse sanal iletişim kurmaya ihtiyaç da duymazlar.

Kaynakça

1. Eliyev R.İ. Etnopsikologiya, globallaşma ve millilik, Bakü, 2007, 215 s.
2. Lamiye Kurbanova. Psiki sağlamlık. Bakü, 2019, 216 s.
3. Eliguliyev R.M., Mahmudov R.Ş., “İnternet asılılığı ve onunla mübarize meseleleri”. İnformasiya cemiyyeti problemleri, № 2 (6), 2012, s. 7-18
4. Musa Kazım Gülçür. Çocuk ve ergende karakter eğitimi. İstanbul-2003, 282 s.
5. Robertson Roland. Globalization: Social Theory and Global Culture. London, 1992, 211 p.
6. Сидоров А.И., Мухарлямова А.Ю. Социальные сети и их влияние на молодежь // Современные Наукоемкие Технологии. – 2013. – № 7 (2). – с. 219-219

GENÇLERİN DÜŞÜNÇESİNDE İHTİYARLIK KARAKTERİ
THE IMAGE OF OLD AGE IN THE VIEW OF YOUTH
ОБРАЗ СТАРОСТИ В ПРЕДСТАВЛЕНИИ МОЛОДЕЖИ

Töre MECİDOVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Çalışmada gençliğin görüşlerinde ihtiyarlık imajının özelliklerinin analizi yapılmıştır. Anketlere dayanarak ve eksik cümleler yönteminin kullanılması ile, 19-20 yaş arasındaki ADPÜ öğrencileri arasında, gençlerin ihtiyarlar ile yaşlı nesiller arasındaki ilişkinin niteliğini belirlemek için bir anket gerçekleştirilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin tutumlarının bir bütün olarak olumlu olduğu, ancak olumsuz cevapların payının da oldukça fazla olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaş, İhtiyarlık, Tarif, Araştırma, Nesiller Arası İlişki

РЕЗЮМЕ

В тезисе приведен анализ характерных особенностей старческого образа в представлениях молодого поколения. На основе анкетирования и с использованием метода незаконченных предложений проведен опрос у студентов АГПУ в возрасте 19-20 лет для выявления характера отношений молодежи к пожилым людям и старому поколению. Было определено, что отношение студентов, участвовавших в опросе в целом положительное, но доля отрицательных ответов также занимает немалое количество.

Ключевые слова: Возраст, Старость, Описание, Исследование, Межпоколенные Отношения

ABSTRACT

In the thesis has been given the analysis of the characteristics of senile image in the youth views. Based on questionnaires and using the method of incomplete sentences has been carried out a survey among students of ASPU aged 19-20 years to identify the nature of the relationship of young people to the elderly and to the older generation. It has been determined that the attitude of students who participated in the survey as a whole positive, but the share of negative responses also takes a considerable amount.

Key words: Age, Old Age, Description, Investigation, Intergenerational Relations

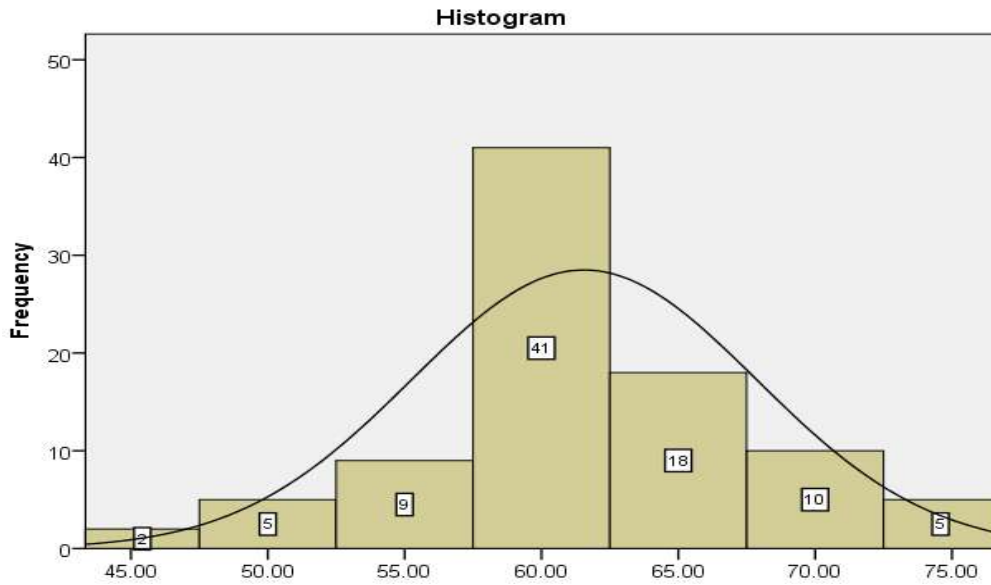
İhtiyarlık karakteri - değişen sosyal yapılardır. O, toplumun sosyal, ekonomik, etik ve kültürel özellikleri ile sıkı sıkıya bağlıdır. İhtiyarlığa ikili yaklaşım vardır. Bunlardan biri İhtiyarlığı konuşan, her şeyden kuşkulanan, kendisine karşı aşırı özen ve dikkat gerektiren, herkese akıl vermeye çalışan, kendini ve çevredekilerin hayatını zorlaştıran, herkesi ona borçlu olduğunu sanan, çalışmayan zümre sayanlar grubu. Diğer grup ise hayat tecürbesinden, bilgeliğinden yararlanmış önemli sayıyor. Düşünüyorlar ki, ihtiyarların hayatı gençlere örnek gösterilmelidir. [1,4]. Söylenilenlerden görünüyor ki, ihtiyarların toplum tarafından anlaşılması aynı anlamlı değil: yaşlı neslin bilgelik ve tecrübesine karşı onların fiziksel, zihinsel ve ruhsal yorgunluğu konur ve bu gerontoloji grubun negatif stereotipini şekillendirir. Bizim de amacımız işte yaşlılık karakterini gençlerin düşüncesine öğrenilmesidir.

Gençlerimizin ihtiyarlığa tavrını netleştirmek amacıyla anket şeklinde sorgu yapılmıştır. Sorguda ADPU-nun 19-20 yaş arasında olan 90 öğrencisi katılmıştır. Birinci ankette respondentlere 3 soruya cevap vermesi istenmiştir: 1) İhtiyarlık dönemi kaç yaştan başlıyor? 2) Bu yaş dönemi hakkında pozitif mi yoksa negatif fikirdesiniz? 3) Verdiğiniz cevaba neden nedir? İkinci ankette ise

öğrencilerin yaşlılığı nitelendiren yarım cümle yöntemi kullanılmıştır. Alınan cevapların yarısı yaşlılık hakkında olumlu, diğer yarısı ise olumsuz özellikleri ifade etmiştir. Verilen cevapların analizi onların yaşlılık hakkında düşüncelerinin karakterini ve derinliğini aydınlatırmağa imkan sağlamıştır.

İhtiyarlığa gençlerin yaklaşımını nitelemek için öncelikle gençlerin düşüncesine göre ihtiyarlığın hangi yaş döneminde başladığı hakkında cevaplar analiz edilmiştir. Sorgunun sonuçları aşağıdaki histogramda yer almıştır.

Histogramdan görüldüğü gibi respondentlerin (katılımcıların) fikirince ihtiyarlık daha erken yaştan başladığı kabul edilir ve sebebini çalışma yeteneğinin azalması, fiziksel imkanların aşağı düşmesi, sağlık durumlarının kötüleşmesi, hafızanın zayıflaması, dış görüntülerinin değişimi gibi özelliklerin oluşması ile izah etmişlerdir. Ayrıca respondentler insanların bu yaşta artık büyükanne, dede olmalarını da neden olarak göstermişlerdir. Onların fikirince büyükanne, dede olmak artık ihtiyar olmak demektir.

İkinci anketin cevaplarının genel analizi gösteriyor ki, olumlu faktörlerin payı çok olsa da, olumsuz tarafların payı da azınlık teşkil etmiyor. Olumlu yönlerin payı - 0.51, olumsuz tarafların payı - 0.49. Bunun nedenlerini araştırırken böyle bir sonuca varabiliriz ki, buna neden nesiller arası karşılıklı ilişkilerin bozulmasıdır. Yüzyıllar boyunca hayata, geleneğe ve büyüğe saygı gibi adetlerin değiştirilmesi süreci insanların bilincine ekran aracılığı ile etkiliyor, medya ile yeni tip kimliğin oluşmasına neden olur. Eğer eskiden büyüyen nesil gelenekleri, kültürel değerleri, ebeveynlerinden, büyükanne ve dedelerden ve öğretmenlerinden alırdısa, şimdi bilgi alınmasında daha çok, medyadan yararlanırlar.

Meydana gelen bu değişiklikler bizim toplumdan de yan geçmemiş, nesiller arasındaki anlaşmanın giderek bozulmasına ve onların uzaklaşmasına neden olmuştur. Yeni ortamda muhafazakar yargılar, ailenin güçlendirilmesi ve geleneksel değerlerin korunması hızla liberal değerlere doğru değişir, kitle iletişim araçlarının gelişimi ile ilgili olarak gerçekleştirilen kedadistik

ilişkilerin propagandası öne çıkıyor. Aile içi ilişkilerde de genç nesil ile eski nesil arasındaki ilişkiler kökünden değişmiştir.

Artık gençler yaşlı neslin temsilcileri ile birlikte yaşamak, onların denetimi altında olmak, kararlarında onların da yer alması ile razılaşımlar. Çeşitli milletlerin temsilcilerinin manevi ve maddi değerleri, çıkarları arasındaki farklar derinleştikçe bu iki neslin temsilcilerinin de aile zemininde ilişkileri yeni bir şekil alır.

Yukarıda söylediklerimize rağmen bizim toplumda ihtiyarlara saygı halen yüksektir. Bizim ülkemizde yaşlı adamlara özel saygıyla yaklaşım, onlara özel ayrıcalık vermek geleneği vardır. Böyle bir tutum bu güne kadar karakteristik özelliklerini koruyor [2,5]. Bunun nedeni, bizim halkımız için aile toplumun temel birimi olarak kalır.

Yaşlı insanın ailede tuttuğu yer toplumda tuttuğu yer olarak tamamen hem sosyo-ekonomik hem de manevi gelişme seviyesi ile, maddi ilişkilerle, kimliğin ve milletin gelenekleri ile belirlenir. R.İ. Aliyev yazıyor ki, büyümekte olan nesil toplumun karakteristik özelliklerini yaşlı üyelerinin aracılığıyla benimsiyor ve toplumdaki manevi değerler ve temel faaliyet alanlarını yalnız onlardan öğrenir. Halkımız yüzyıllar boyunca yeni nesiller yetiştirirken onlara geleneğe ve büyüğe saygı gibi hisleri aşlamışlar.

Yaptığımız araştırmanın sonuçlarını özetleyerek şu sonuca varabiliriz ki, gençlerimizin yaşlı nesle olan yaklaşımı genel olarak olumludur, gençlerimiz ailelerinin yaşlı temsilcilerine, çevredeki yaşlı insanlara saygı ve hürmetle yanaşırlar, onlara iyi bir yaklaşım gösteriyorlar. Büyüğe saygı ve hürmet, onların kaygısına kalmak, yaşlı insanlar karşısında kendini borçlu hissetmek gibi duygular halkımızın geninde vardır.

Кайнакча

1. Aliyev R.İ. Mentalitet, Bakü «Elm ve tahsil», 2009, 230 s.
2. Mecidova T.R. Gocalıg yaşının ictimai-tarihi tahlili ve psikoloji hüsusiyetleri //Elmi eserler. Tahsil Problemleri İnstitutu, 2016, №4, s.
3. Aliyev R.İ. Terbiyye psikologiyası. Bakü, Nurlan, 2006, 200 s.
4. Черепанова О.В. Образ старости в представлениях гуманитарных факультетов Алтайского государственного университета // Вестник факультета психологии и педагогики. 2016, Вып. 2, С. 35-44.
5. Шаповаленко И.В. Социальная ситуация развития в пожилом возрасте //Психология зрелости и старения. №6. 1999. С. 27-36.

LEKSİK - SEMANTİK ALANLAR TEORİSİNİN GELİŞTİRİLMESİ
TARİHİ: S.E.C.İBN MÜHENNA VE C.TRIER.
HISTORY OF THE PRACTICE OF LEXIC - SEMANTIC FIELD OF LINGUISTICS:
S.A.J. İBN MUHANNA AND J. TRIER
ИСТОРИЯ ПРАКТИКИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ ЛИНКВИСТИКИ:
С.А.Ж. ИБН МУХАННА И ДЖ. ТРИЕР

Vefa AHMEDOVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ABSTRACT

The research paper states the study of lexical-semantic fields of languages by the German researcher J.Trier through investigating S.A.J.Ibn Muhanna's vocabulary. The article focuses on some effective findings in researching lexical-semantic fields in 13 centuries up 19-th century. The article deals with lexical-semantic changes in words at different times. The lexical-semantic field of the linguistics is directed to its development in phonetic, morphological and meaningful groups. The article compares J. Trier's lexical-sematic field theory to some modern investigations describing polysemy words and some developed aspects are explained.

Keywords: Lexical-Semantic Field, Theoretical Concept, Linguistics

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются лексико-семантическое поле языков немецким исследователем Дж. Триером путем изучения словаря С. А. Дж. Ибн Муханны. Также рассматриваются некоторые эффективные результаты исследования лексико-семантических полей в 13 - 19 веках. В статье рассматриваются лексико-семантические изменения слов в разное время. Лексико-семантическое поле лингвистики направлено на его развитие в фонетических, морфологических и содержательных группах. В статье сравнивается лексико-семантическая теория поля Дж. Триера с некоторыми современными исследованиями, описывающими многозначные слова, и объясняются некоторые разработанные аспекты.

Ключевые слова: Лексико-Семантическое Поле, Теоретическая Концепция, Лингвистика

German Dilleri dilin leksik-semantik alanlarının incelenmesi yazı dilinin içeriğine yeni yaklaşımın kurulması ve bu alanlara ait yeni terimlerin oluşması ile karakterize edilir. İngilizce konuşulan makalelerde bu "standart dil", "dil standardı" olarak sunulurdusa, alman dilbiliminde ise bu alan "yazılı dil" olarak adlandırılıyordu. Bu isim altında dilin yazım, fonetik, leksik ve gramer kuralları dahilinde konuşmanın bütünlüğü anlaşılabilir.

XIX yüzyılın başlarında yapılan çalışmalarda dilin leksik-semantikasi tek kelimelerin bir yandan ilgili anlamlarını ve diğer yandan ilgili şekilleri olan organik grupların oluşması olgusunu tahmin ediyordu. Burada dilin eşzamanlı bakışı kavramsal birleşme gibi söz gruplarının araştırılması için yeni yollar açmıştır.

Bazı bilim adamları bu terimi kabul ettiler ve bu dönemden itibaren dil alanının kavramı üzerinde semantik çalışmalar yapmaya başladılar.

Bu araştırmalar, özellikle Almanya'da önemli bir rol oynamaya başladı. Almanca kelime hazinesi ve dil alanının tarihi en ünlü alimi tarafından kullanılmıştır. Alman dilcisi Cost Trier (Jost Trier, 1931) dilin belirtilerinin bir sistem olduğunu söyleyerek, dilin leksik-semantik alanını dilin bağlamında senkron çalışmanın yapılması mümkün olduğunu kanıtladı. O, kendi araştırmalarında

bu terimi şöyle kullanıyordu: “Der deutsche Wortschatz im Sinnebezirk des Verstandes; die Geschichte eines sprachlichen Feldes, I (1931) by Jost Trier”.

C.Trier dilin ergon terminolojisinde onun kavramsal ve sözcüksel alanlarını ayırıyor, yazıyordu ki, kavramsal alan bağımsız olarak veya sözcük alan olarak kullanılabilir. Dilin sözcük alanı onun kavramsal köküyle oluşuyor ve bu alanın bütünlüğüne eşittir.

C.Trier üst düzey "alanları daha yüksek düzeyde organize etmek için" düşük "düzeyde sözcük alanları daha çok incelemiş ve bu alanı kapalı bir birim olarak değerlendirmiştir. Trier kendi hipotezine uygun kelimenin" entelektüel "araştırmasında, sözlü ifadeleri kaybetmemiş, onun kullanım imkanlarını kendi analizlerinde kaydetmiştir.

C.Trier dilin "leksik-semantik alan" kavramı Hint-Avrupa dillerinin erken dönemlerinin araştırılması için yararlı olabileceğine inanıyordu. Linguistik alan kavramı gibi bu fikir orta Asya ve Azerbaycan dilcileri tarafından incelenmeye başladı. Bu terimin Arap-Fars dilcisi S.E.C. İbn Mühennâ sözlüğünün içeriği ile yakın olduğu söylenmiştir.

Cemalettin İbn Mühennâ XIII yüzyılda yazdığı "Hilyetü'l-İnsan ve Heybetül-Lisan" (İnsan süsü ve dilin alanı) veya Türk dünyasında "İbn Mühennâ Sözlüğü" adlı eseri ile dil bilimi tarihine büyük bir eser sunmuştur. Bu eser Arap, Fars, Türk ve Moğolları öğretmek için tasarlanmıştır. Arap dilinde yazılan bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölümü Fars diline, ikinciyi türk diline, üçüncü bölümü ise Moğol diline çevirmiştir. O, bu dillerin dilbilgisi hakkında kısa bilgi vererek çeşitli konulara uygun hazırlanan kelimelerin listesini dahil etmiştir. Eserin fonetik bölümünde dilbilimci alim seslerin doğasını, paydasını ve seslenmesini anlatmış, Arapçada olmayan, daha çok Türkçede olan seslerin tanınmasına yer vermiştir. O, Arap harflerinin Türk sesleri ile telaffuz edilmesi için diakritik işaretleri yaratmış ve onun uygulamasını anlatmıştır.

S.E.C.İbn Mühennâ eserinin morfoloji bölümünde dilin teorik dilbilim boyutları bazında ders kitabı hazırlamak metodikasını sunmuş ve kelimelerin leksik-semantik doğasını çeşitli kategorilere bölmüştür: kelimelerin türü, inkar deyilişi, zamanı vb.

C.Trier Arap dilcisi S.E.C. İbn Mühennâ araştırmalarına dayanarak dilin tek bir söz olmadığını vurguluyor, onun sadece bir anlam değil, ancak örnekte komşu kelimeler arasındaki muhalefet aracılığıyla sadece birine dönüştüğünü yazıyordu. Örneğin, sınav sonuçlarının mükemmel, iyi, adil, yoksul veya zayıf, çok yoksul veya çok zayıf olarak değerlendirilmesinde "yoksul" oranı zayıf oran anlamına geliyor ve burada ise çok kıt olduğunu bildirir. S.E.C. İbn Mühennâ dilin leksik-semantik alanını onun bir söz genelinde yönlerini, genel yönlerini, benzer anlamsal özelliklerini dikkate alarak dilin dil kavramını yaratmıştır.

Foto. S.E.C. İbn Mühennâ: Linguistik kavramın yaranması

Dil alanında C.Trier söylüyor ki, kelimenin öğrenilmesi hakkında sözlükte izole bir alan yoktur. Onun leksik-semantik anlamı bir teori kapsamında komple şekilde anlaşılmaktadır. Kelimenin semantik teorisine göre, sözcük alanın bölmeleri birbirine bağlıdır ve bu kavram alanına uygun şekilde sözcük ve kavramsal alanlar biryere toplanır.

C.Trier kelimenin yapısı ile ilgili görüşleri çeşitli bölümlerin bir parçası olarak sunmuş, onun yeniden bakılmasına ihtiyacı olduğunu göstermiştir.

Trier yazıyor ki, S.E.C. İbn Mühennâ sözlüğü "dil leksik-semantik alanı" kavramı hakkında çokanlamlılığın kullanılması kurallarını verir ve dilin anlaşılmasını kitap dili, seyir dili olarak değil, lehçelerin dilinin konuşma kuralları kabul edilmesini yazıyordu. Onun fikrine göre, İbn Mühennâ sözlüğü dünya dilini birkaç yüzyıl önlemiştir.

Rus bilim adamı P.Merlioranski bu sözlüğün işletilmesinden çıkış yaparak Avrupa'da tartışmaya neden olan tarihi karşılaştırmalı dilbilim yeni fikirler getirmiştir. Dilbilimci alim, bu sözlüğün üçüncü bölümü olan anlam gruplarını 24 alana ayırmış ve kendi analizi yararlanmıştır.

C.Trier dilin leksik-semantik alanlarının konseptini açıkça idraki psikolojinin alanlarından etkilendiğini aktardı. Bu dil alanı tam olarak idraki psikolojide dilin diğer alanların etkisi gibi vurgular. Kelimelerin anlaşılmasında bazen motor ve duyuşal sıkıntılar oluşur. Anlamın fark edilmesinde oluşan mesafe esasen entelektüel bileşenlerin dahil edilmesindedir. Bununla beraber, söz alanının en küçük bölmeleri zoraki olarak kabul edilmemeli, yeni terminoloji olarak sözlüğe dahil edilmelidir. Leksik-semantik alanın teorisi terminolojisi biraz şaşkınlık yaratsa da, en küçük alanlara ait kelimelerin karmaşık şekilde kullanımı farklıydı. Kavramsal ve sözcük alanları arasındaki fark da biraz sorunlu görünüyordu. Trier bu iki türü açıkça ayırmıyor, aksine, dilin leksik-semantik alanını dil kavramsal alan gibi dilbilimine giriş yapıyordu. Kelimelerin nominal ve nominal olmayan domenlerinin yapısının uzlaşması ilk kez Trier tarafından hazırlandı. Sözler esasen soyut bölümlerin mahiyetini anlamak için birbirine oldukça iyi uygunlaştırılırsa da, bir parçası kavramsal olarak birbirine yakındır. Trierin dilbiliminde "leksik-semantik alan" kavramı L.Vaizberger (Weisgerber, L. 950) tarafından da kabul edilmiştir. O, ortaçağda Almanya'nın entelektüel sözlüğünün içeriğini geleneksel metinlerde tarif etmeye muvaffak olmuştur.

Bununla beraber, sözcük alanında olan değişimler kelimelerin omonim ve çokanlamlı olması ile teorik değişikliklerin oluşmasına neden olur. Elementar semantik alanın temelini oluşturan fiiller bazen alakasız (unwesentliche) kullanılıyordu. Almanca dilinde kullanılan *Auf einem Balken reiten* fiili "at sürmek" gibi anlaşılrsa da, bu metafor olarak kullanılsa da, "Reiten" hayvana ait hareketti.

Metaforlara atıfta bulunmak daha çok ilkin semantik alanların varlığını öngörüyordu. Trier yazıyor ki, her bir kelime herhangi bir isme uygulanabilseydi, mecazi anlam mevcut olmazdı.

Diakronik açıdan, önemli semantik ilişkiler sabit değildir. Tamamen neytral olan "*Machen*" bugün Almanca "kil yakmak" kelimesinden gelişerek oluşmuş; diğer yandan "*fahren*" kelimesi "motorun çalışmaya başlaması" anlamına gelse de, *die fahrenden Schüler*" seyahat eden öğrenciler" olarak çevrilir.

Örneğin, XVIII yüzyılın sonuna kadar Almanca "Braun" "kahverengi" ve "mor" olarak kullanılıyordu. Bir veya iki "söz" meselesi gibi, Trier semantik alan teorisi açısından "Braun" kelimesinin renk alanına ait olmasını yazıyor ve "mor" olarak da "Die Barockformel" braune Nacht"da dahildir. Günümüzde hem de "kahverengi" ve "mor" renkleri aynı alana resmi olarak dahil edilmiştir.

Modern dilbilimde anlamsal ilişkilerin önemli derecede parçalanması gerçekleşir. Teknolojik araçların toplumumuza dahil olması kelimelerin leksik-semantik anlamını daha da yaygınlaştırmıştır. Bir zamanlar sürüş için hayvan veya atlar öneriliyordusa, şimdi otomobillerin kullanımını öngörülmüyor.

Dilin leksik-semantik "alan"ı dilbilimsel bir tanımdır. Özellikle Trierin araştırmalarında, bugünkü linguistikanın tartışmalı konularda kelimelerin leksik-semantik alanlarının araştırılması vazgeçilmezdir. C.Trierin leksik-semantik alan teorisi aynı zamanda yeni araştırmaların yazılması için gelirler gerektirir. XIII yüzyılın başlarından şimdiye kadar bu referansın tamamlanması söz verilse de, Almanca entelektüel alanlarda Trier metodunun faydalılığını değerlendirmek zordur.

Şonuç

Nihayet, S.E.C.İbn Mühennâ'nın sözlüğü ve C. Trier'in leksik-semantik alan kavramı yeni çalışmaların yapılmasında tüm dilbilimciler için umut verici bir kaynaktır ve bu alan modern dilbiliminde dikkatli kullanılmalıdır. Trier tarafından elde edilen sonuçlar modern semantik araştırmalar teorisine özen gösterilmiştir. Her bir özel semantik sorunun niteliğine bağlı olarak, dilin leksik-semantik alan teorileri onun çözümüne yardımcı olabilir. Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, dilin leksik-semantikasında öne çıkan bu sorunların çeşitliliğini dikkate alarak semantik araştırma sayıda yönlerde devam ettirilmelidir. Trierin bu teorisi bilimi alanında dilin yakın dönemlerde kazandığı başarıları gerektirir ve yazılacak bir çok araştırma temelini koyuyor.

Kaynakça

1. Veyselli, F.Y. Struktur dilçiliyin esasları. Filolojiya. Bakü 2005, s. 221-324.
2. Gliozzo, A. Semantic Domains in Computational Linguistics. Ph.D. thesis, University of Trento. 2005.
3. Weisgerber, L. (1929), Adjektivische und verbale Auffassung der Gesichtsempfindungen, *Wörter und Sachen* 12.197–226.
4. "Probleme der Bedeutungslehre," *Germanic Review* 8.159-74 (1938).

5. Hans Ulrich Rubel, Viehzucht im Oberwallis; Sachkunde, Terminologie, Sprachgeographie (Frauenfeld, 1950);
6. Kaymaz Z. (2013). İbni Mühennâ Lügati“ndeki Bazı Kelimeler Hakkında, Astana-Kazakistan: Turkic Academy, Altaistics and Turkology, International Scientific-Cultural Journal for Philological, Historical and Art Studies, 3, p. 6-29.

**ВЛИЯНИЕ ВЫСОКОЙ ДОЗЫ ТОЛУОЛА НА ОБМЕН ГАМК В ТКАНЯХ
СТРУКТУР ГОЛОВНОГО МОЗГА ТРЕХ МЕСЯЧНЫХ КРЫС**
EFFECT OF HIGH DOSE OF TOLUENE ON GABA EXCHANGE IN TISSUES OF THE
BRAIN STRUCTURES OF THREE MONTH OLD RATS

Самира АГАЕВА

Азербайджанский Государственный
Педагогический Университет

РЕЗЮМЕ

Согласно данным последних лет, ведущим фактором нейротоксического влияния толуола на ЦНС является его воздействие на нейротрансмиттерные и рецепторные системы мозга.

Целью настоящей работы было изучение влияния толуола (внутрибрюшинно. 5 дней. 1000 мг/кг) на обмен ГАМК в тканях структур головного мозга трех месячных крыс.

Результаты проведенных исследований, показали что после действия толуола содержания ГАМК в тканях коры больших полушарий мозга, мозжечка, ствола мозга и гипоталамуса увеличивается и становится равным $4,14 \pm 0,19$ мкмоль/т. $3,73 \pm 0,11$, $3,18 \pm 0,10$ и $4,81 \pm 0,17$, что составляет 39%, 53%, 45% и 29% по сравнению с данными контрольной группы.

Содержание свободной Глу у трех месячных крыс в гкнях избранных структур ЦНС после воздействия толуола снижается. После действия толуола у трех месячных крыс содержания Глу в кора больших полушарий мозга - 29%. в мозжечке 33%, в стволе мозга 24%, в гипоталамуса - 20% уменьшается. При этом содержание свободной Асп в тканях исследованных структур ЦНС также уменьшается: в кора больших полушарий мозга - 29%, в мозжечке -37%, в стволе мозга 31%, в гипоталамуса - 18%.

Результаты следующих серий опытов показали, что воздействия толуола активность ГДК в изучаемых структур головного мозга повышается. Это повышение в ткани коры больших полушарий составляет 45%. в мозжечке - 58%, в стволе мозга - 40%, в ткани гипоталамуса - 34%. Активность фермента ГАМК-Т в указанных условиях в тканях коры больших полушарии головною мозга. мозжечка, ствола мозга и гипоталамуса по сравнение с контролем понижается на 27. 37, 31 и 23%, соответственно.

ГАМК представляет собой основной ингибитор нейротрансмиссии в ЦНС. Эта аминокислота действует, связываясь с ГАМК-рецепторами лигандзависимыми каналами, в которых участок связывания нейромедиатора и ионный канал составляют одни макромолекулярный комплекс. Поскольку ионный канал, входящий в состав ГАМК-рецептора. селективно пропускает внутрь нейрона анионы хлора, активация ГАМК-рецептора приводит к гиперполяризации нейрона и. таким образом, тормозит запуск потенциала нейропередачи.

Настоящее исследование позволило выявить нейрхимическую корреляцию между изменениями показателей системы ГАМК и содержанием свободных Глу и Асп в ткани различных отделов мозга при воздействия толуола Толуол вызывает нарушение баланс между ГАМК и Глу. Увеличение уровня ГАМК и повышение активности фермента ГДК в тканях исследованных структур головного мозга при воздействии на организм толуола, рассматривается как компенсаторная реакция ЦНС для защиты нейронов в чрезвычайных стрессовых ситуациях, вызванных действием толуола.

Ключевые Слова: Гамма-Амномасляная Кислота. Глутаминовая Кислота, Аспарагиновая Кислота, Глутаматдекарбоксилаза. ГАМК-Амнотрансфераза, Талуол

ABSTRACT

Dynamics of GABA metabolism (GABA, the activity of enzymes its metabolism: GABA-aminotransferase (GABA-T) and glutamic acid decarboxylase (GAD) and the content of free glutamic acid (Glu) and aspartic acid (Asp)) in tissues of different structures of CNS in intact 3 month old rats and under exposure to toluene (5 days, intraperitoneally, 1000 mg/kg) was studied.

After intoxication with high dose toluene the content of GABA increased: in the cerebral hemispheres cortex of the brain - 39%, in the cerebellum - 53%, in the brainstem - 45%, in the hypothalamus - 29%. After intoxication with high dose toluene the Glu content decreased in the tissues of selected CNS structures of 3-month-old rats: in the cerebral hemispheres cortex - 29%, in the cerebellum - 33%, in the brain stem -24%, in the hypothalamus - 20%. At the same time, the content of free Asp in the tissues of the studied CNS structures also decreased: in the cerebral hemispheres cortex - 29%, in the cerebellum – 37%, in the brain stem - 31%, in the hypothalamus - 18%.

After intoxication with high dose toluene the activity of GAD increased: in the cerebral hemispheres cortex - 45%, in the cerebellum - 58%, in the brain stem - 40%, in the hypothalamus - 34%. The activity of GABA-T enzyme decreased: in the cerebral hemispheres cortex – 27%, in the cerebellum – 37%, in the brain stem - 31%, in the hypothalamus - 23%.

In this study the GABA increase in the tissues of the CNS structures occurs simultaneously with an adequate reduction of Glu and Asp. It can be assumed that toluene affects on protein structure of enzymes of GABA metabolism or interacts with their coenzyme – pyridoxal-5-phosphate.

The results show that in 3 month old rats GABA plays a special role in the pathogenesis of toluene intoxication, actively participating in the implementation of the central mechanisms of adaptation and the development of compensatory processes in the CNS under these conditions.

Keywords: GABA, Glutamic Acid, Aspartic Acid, Glutamate Acid Decarboxylase, GABA-Transferase, Toluene

Известно, что интоксикация толуолом в первую очередь поражает ЦНС, вызывая серьезные структурные и функциональные изменения. Согласно данным последних лет, ведущим фактором нейротоксического влияния толуола на ЦНС является его воздействие на нейротрансмиттерные и рецепторные системы мозга [3, 5-6].

Целью настоящей работы было изучение влияния толуола (внутрибрюшинно, 5 дней, 1000 мг/кг) на обмен ГАМК в тканях структур головного мозга трех месячных крыс.

Материалы и методы

Все эксперименты выполнены с соблюдением принципов международной декларации Европейского сообщества (86/609/ЕЕС) о защите животных, используемых для экспериментальных и других научных целей. Эксперименты были проведены на белых крысах линии Вистар.

Экспериментальные крысы были разделены на следующие группы: а) контрольная группа, б) опытная группа – внутрибрюшинно вводили толуол, 5 дней, 1000 мг/кг. Животных забивали путем мгновенной декапитации. После обработки ткани мозга (кора больших полушарий головного мозга, мозжечок, ствол мозга и

гипоталамус) содержание аминокислот определяли методом электрофореза на бумаге [4], [7] у интактных и опытных 3-х месячных крыс. Об активности ферментов ГДК [8] и ГАМК-Т [2] в тканях судили по увеличению ГАМК и Глу во время инкубирования с Глу (вместе с α -кетоглутаратом) и с ГАМК соответственно в течение 30 минут при температуре 37⁰С в атмосфере азота и выражали в мкмоль глутамата и ГАМК, образовавшихся в грамме свежей ткани за час инкубирования (мкмоль/г.ч).

Полученные данные были статистически обработаны непараметрическим методом Манна-Уитни для независимых выборок.

Результаты и обсуждение

Показатели уровня свободных ГАМК, Глу и Асп в исследуемых структурах головного мозга у интактных трех месячных крыс представлены в таблице 1. Результаты проведенных исследований, показали что у трех месячных крыс в контроле содержание ГАМК составляет в кора больших полушарий мозга 2,97±0,12, в мозжечке 2,43±0,08, в стволе мозга 2,19±0,08, в гипоталамуса 3,72±0,14 мкмоль/г.

Таблица 1 - Влияние толуола на содержание ГАМК, Глу и Асп (мкмоль/г) в тканях структур ЦНС трех месячных крыс (M±m, n=5).

Области мозга	Группы	ГАМК	Глу	Асп
Кора больших полушарий мозга	Контроль	2,97±0,12	4,82±0,16	3,40±0,10
	Опыт	4,14±0,19***	3,42±0,11***	2,41±0,09***
	%	139	71	71
Мозжечок	Контроль	2,43±0,08	5,41±0,19	3,15±0,09
	Опыт	3,73±0,11***	3,64±0,14***	1,98±0,07***
	%	153	67	63
Ствол мозга	Контроль	2,19±0,08	6,04±0,15	3,02±0,12
	Опыт	3,18±0,10***	4,61±0,13***	2,08±0,07***
	%	145	76	69
Гипоталамус	Контроль	3,72±0,14	6,63±0,13	3,97±0,09
	Опыт	4,81±0,17**	5,32±0,25**	3,26±0,13**
	%	129	80	82

Примечание: ** - p<0,01; *** - p<0,001.

После действия толуола содержания ГАМК в тканях коры больших полушарий мозга, мозжечка, ствола мозга и гипоталамуса увеличивается и становится равным 4,14±0,19 мкмоль/г, 3,73±0,11, 3,18±0,10 и 4,81±0,17, что составляет 39%, 53%, 45% и 29% по сравнению с данными контрольной группы.

Содержание свободной Глу у трех месячных крыс в тканях избранных структур ЦНС после воздействия толуола снижается. После действия толуола у трех месячных крыс содержания Глу в кора больших полушарий мозга - 29%, в мозжечке – 33%, в стволе мозга 24%, в гипоталамуса – 20% уменьшается. При этом содержание свободной Асп в тканях исследованных структур ЦНС также уменьшается: в кора больших

полушарий мозга – 29%, в мозжечке – 37%, в стволе мозга 31%, в гипоталамуса – 18%.

ГАМК образуется при декарбоксилировании L-Глу под влиянием ГДК в присутствии пиридоксаль-5-фосфат. ГДК мозга обладает высокой специфичностью к субстрату: L-Глу единственная аминокислота, поддающаяся действию этого фермента. В организме она содержится преимущественно в нервных окончаниях, где фермент связан с мембранами синаптических пузырьков. Разрушение ГАМК в ЦНС осуществляется с помощью ГАМК-Т в янтарный полуальдегид.

Результаты следующих серий опытов показали, что воздействия толуола активность ГДК в изучаемых структур головного мозга повышается (таб. 2). Это повышение в ткани коры больших полушарий составляет 45%, в мозжечке – 58%, в стволе мозга - 40%, в ткани гипоталамуса - 34%. Активность фермента ГАМК-Т в указанных условиях в тканях коры больших полушарий головного мозга, мозжечка, ствола мозга и гипоталамуса по сравнению с контролем понижается на 27, 37, 31 и 23%, соответственно.

Таблица 2 - Влияние толуола на активность ферментов ГДК (мкмоль ГАМК/г·ч) и ГАМК-Т (мкмоль Глу/г·ч) в тканях структур ЦНС трех месячных крыс.

Области мозга	Группы	ГДК (мкмоль ГАМК/г.час)	ГАМК-Т (мкмоль Глу/г.час)
Кора больших полушарий мозга	Контроль	83,25±3,99	86,90±2,43
	Опыт	120,73±4,38***	63,44±2,69***
	%	145	73
Мозжечок	Контроль	96,61±3,82	89,53±2,84
	Опыт	152,68±5,48***	56,42±2,27***
	%	158	63
Ствол мозга	Контроль	61,47±2,62	70,58±2,20
	Опыт	86,08±3,78***	48,81±2,18***
	%	140	69
Гипоталамус	Контроль	107,28±3,32	98,16±2,60
	Опыт	143,76±5,44***	75,33±3,07***
	%	134	77

Примечание: *** - p<0,001.

ГАМК представляет собой основной ингибитор нейротрансмиссии в ЦНС. Эта аминокислота действует, связываясь с ГАМК-рецепторами — лигандзависимыми каналами, в которых участок связывания нейромедиатора и ионный канал составляют один макромолекулярный комплекс. Поскольку ионный канал, входящий в состав ГАМК-рецептора, селективно пропускает внутрь нейрона анионы хлора, активация ГАМК-рецептора приводит к гиперполяризации нейрона и, таким образом, тормозит

запуск потенциала нейротрансдачи. Толуол нарушает работу различных ионных каналов мембран – потенциалнезависимых каналов, активируемых АТФ, ацетилхолином, ГАМК, глутаминовой кислотой и 5-ОТ, а также потенциал-зависимых натриевых и калиевых каналов [3, 5-6].

Настоящее исследование позволило выявить нейрхимическую корреляцию между изменениями показателей системы ГАМК и содержанием свободных Глут и Асп в ткани различных отделов мозга при воздействии толуола. Толуол вызывает нарушение баланс между ГАМК и Глут. Важную роль в регуляции стресс-реакции организма играют стресс-лимитирующие системы [1].

Увеличение уровня ГАМК и повышение активности фермента ГДК в тканях исследованных структур головного мозга при воздействии на организм толуола, рассматривается как компенсаторная реакция ЦНС для защиты нейронов в чрезвычайных стрессовых ситуациях, вызванных действием толуола.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Мартюшев-Поклад А.В., Воронина Т. А. Стресс-лимитирующие системы и нейрональная пластичность в патогенезе психических и неврологических расстройств // Обзоры по клинической лекарственной терапии, 2003, Т.2, № 4, С. 15-25.
2. Нилова Н. С. Аммиак и ГАМК-трансаминазная активность ткани головного мозга / Н. С. Нилова // Докл. АН СССР. – 1966. - Т. 2. - С. 483-486.
3. Bale A.S., Tu Y., Carpenter-Hyland E.P. and others Alterations in glutamatergic and gabaergic ion channel activity in hippocampal neurons following exposure to the abused inhalant toluene // Neuroscience, 2005, Vol.130, P.197–206.
4. Doze K. Die Anwendung der Hochspannungssphero-graphie bei der quantitativen Totalanalyse von Proteinhydrolysaten / K. Doze // Mittellung Biochem. Z. – 1957. – Vol. 329. - № 2. - P. 390-398.
5. Eisenberg D.P. Neurotoxicity and mechanism of toluene abuse // Journal of Biology and Medicine, 2003, Vol.19, P.150-159.
6. Liu C.L., Lin Y.R., Chan M.H., Chen H.H. Effects of toluene exposure during brain growth spurt on GABA a receptor-mediated functions in juvenile rats // Toxicol. Sci., 2007, Vol.95, №2, P.443-451.
7. Robert E. Gamma-aminobutyric acid in brain: its formation from glutamic acid / E. Robert, S. Frankel // J.Biol. Chem. – 1950. – Vol. 187. - №1. - P. 55-63.
8. Sytinsky I. A. Effect of certain drugs on gamma-aminobutyric acid system on central nervous system / I. A. Sytinsky, T. N. Priyatkina // Biochem. Pharmacol. – 1966. – Vol. 115. - № 1 - P. 49-57.

**ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ ПРИНЦИПАМ
СОЧЕТАЕМОСТИ СЛОВ В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА**
TEACHING PRINCIPLES OF WORD JOINING IN SENTENCES
IN RUSSIAN LANGUAGE TO AZERBAIJANI STUDENTS
RUS DİLİNDE CÜMLE YAPISINDA KELİMELERİN BİRLEŞME
İLKELERİNİN AZERBAYCANLI ÖĞRENCİLERE ÖĞRETİLMESİ

Вафа БУНЯДОВА

Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

РЕЗЮМЕ

Статья предназначена для применения на практических занятиях преподавания структурно-семантических характеристик словесных конструкций русского языка как иностранного. Актуальность темы связана с предотвращением ряда ошибок, допущенных азербайджанскими студентами при обучении принципам построения русских слов. Особое внимание уделено формированию синтаксических конструкций глаголов в притяжательных и дательных падежах. Считается, что слова, выражающие доставку, информацию, определение и поддержку, более эффективны при реализации словесных конструкций на листах деятельности. Для этой цели жизненно важно выбрать поддерживающие словесные фразы, чтобы создать модели для синтаксических ассоциаций. Впоследствии, распространение листов активности с этими словами поддержки для студентов очень важно. Излагаются лексико-грамматические и функциональные характеристики этих конструкций. Применение формирования и использование этих видов словосочетаний создает возможность для улучшения речи на русском языке для азербайджанских студентов. Понимание студентами падежей в словесных конструкциях активизируется таким образом. Надлежащее понимание словесных конструкций у студентов является одним из жизненно важных показаний. В статье также рассматривается сохранение жизненной системы языка, умение работать в аудитории, индивидуальные работы студентов, представление их знаний и умений. умение анализировать и делать выводы из предложений и заданий. Помимо того, что в статье широко освещались вопросы использования карточной системы для обучения методам изучения словосочетания, в процессе обучения были даны индивидуальные задания и реализация их контроля. было бы лучше запомнить, повторить и повторить грамматические категории: (пол, количество и падеж) в процессе формирования словосочетания в русском языке и его обучения азербайджанским студентам. Сравнительный подход к обучению каждой категории (принимая учитывают русский и азербайджанский языки) и студентов, изучающих этот процесс, необходимо контролировать

Ключевые Слова: Глагольные Конструкции, Дательный Падеж, Винительный Падеж, Сочетаемость Слов, Структура Предложения, Моделирование Синтаксических Конструкций.

ÖZET

Makale Rus dilinin yabancı dil olarak pratik eğitim oturumlarında fiili yapılarının yapısal ve anlamsal özelliklerinin öğretilmesine adanmıştır. Konunun güncelliği Rus dilinde kelimelerin kombinasyon ilkelerinin öğrenilmesi sırasında Azerbaycanlı öğrencilerin bir takım hatalarının ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir. Fiilin, ismin yönelme ve belirtme hallerinin birleşmesi ile sintaktik yapıların oluşmasına özel önem verilir. Verilme, bilgi, irade ve yardım ilişkilerini ifade eden kelimeler olmakla fiilî yapıların materyallerine göre görevlerin yerine getirilmesi

daha iyi sonuç verir. Bundan dolayı belli sintaktik ilişkileri ifade eden modelleri kurmak için dayanak fiili kelimelerin seçilmesi gerekli sayılır. Sonra öğrencilere bu dayanak sözlerden ibaret broşürlerin dağıtımının da önemli bir rolü vardır. Bu bileşiklerin leksik-gramer ve işlevsel özellikleri yorumlanıyor. Bu tip kelimelerin kombinasyonunun yapım mekanizması ve kullanımının sindirilmesi Azerbaycanlı öğrencilerin Rus dilinde konuşabilmesinin gelişmesine ortam oluşturuyor. İsmi hal fişekillerinin fiili yapılarda birbirleriyle kıyaslanması öğrencilerin idrak faaliyetini aktive ediyor. Fiili yapıların öğrenciler tarafından gerekli düzeyde benimsenilmesi önemli faktörlerden biridir. Makalede ayrıca, dilin canlı sistemi üzere gözlemden, öğrencilerin bireysel bağımsız çalışmalarından, sınıfta onların çalışma yeteneğinden, bilgi ve becerilerini ortaya koymaktan, cümle ve ödevleri analiz etmek ve doğru sonuç çıkarmak yeteneklerinden bahsedilmektedir. Ders sürecinde söz bileşmelerinin kart sistemi ile öğretimi yönteminin de kullanılması düşünülmekle beraber, bireysel ödevler verilmesi de onun sonucunun test edilmesinin uygulanması makalede geniş şekilde açıklanmıştır. Rus dilinde söz bileşmelerinin oluşum süreci Azerbaycanlı öğrencilere öğretmekle beraber, onların gramer kategorilerinin da (hal kategorisi, cinsiyet kategorisi, kantitatif kategorisi) anmak, zikretmek, tekrarlamak yerine düşerdi. Her kategoriye karşılaştırmalı olarak öğretilmesine (rus ve azerbaycan dilleri öngörülüyor) tercih verilmeli ve öğrencilerin bu süreci nasıl benimsemeleri test edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Dili, Rus Dili, Cümle Yapısı, Öğrenciler

ABSTRACT

The article is deducted to apply instruction of structural and semantic characteristics verbal constructions of Russian as a foreign language in practical classes. The actuality of the topic is related to preventing a range of mistakes done by Azerbaijani students during teaching the principles of Russian word constructions. A special attention is paid for formation of syntactical constructions of verbs in possessive and dative cases. The words expressing delivery, information, determination, and support are observed to be more effective while implementation of verbal constructions on activity sheets. For this purpose, it is vital to choose supporting verbal phrases in order to create models for syntactic associations. Subsequently, distribution of activity sheets with these supportive words to the students is very important. The lexical-grammatical and functional characteristics of these constructions are being conveyed. Formation application and utilization of these kinds of word constructions creates opportunity for improvement of speech in Russian for Azerbaijani students. Students' comprehension of noun cases in verbal constructions is activated this way. Appropriate understanding of verbal constructions by students is one of the vital indications. The article also deals with the observation on the vital system of the language, the ability of Working in the auditorium, the students individual works, the presentation of their knowledge and ability the ability of analysing and drawing a conclusion of the sentences and tasks. Besides taking a consideration of using of card system for learning word combination in teaching method at the training process, giving individual tasks and realizing of their controlling were made widely clear in the article. It would be better to remember, to repeat and to remind the the grammatical categories: (gender, quantity and case) in the process of word combination forming in Russian and its teaching the Azerbaijani students. Preferring the teaching of every category in comparative way (taking consideration the Russian and Azerbaijani languages) and students learning this process should be controlled

Keywords: Gluten Design, Durable Paddy, Winning Padege, Combinations Of Words, Structure Suggestions, Modeling Of Syntax Constructions

Изучение принципов сочетаемости слов в структуре предложения на практических занятиях русского языка как иностранного необходимо как для дальнейшей разработки синтаксической теории, так и для практики: не разобравшись в основных правилах сочетаемости слов, конструирование синтаксических моделей, изучающие неродной язык, сталкиваются с рядом трудностей. В данной статье делается попытка выявить наиболее эффективные, по нашему мнению, приемы обучения студентов-азербайджанцев одному из частных вопросов синтаксического строя русского языка-моделированию синтаксических конструкций с соподчинительной связью дательного адресата и других объектных уточнителей. Выбор темы связан с актуальностью усвоения принципов сочетаемости слов при изучении русского языка как иностранного, а также с теми ошибками, которые характерны для студентов-азербайджанцев (ей не было дома, я его сочувствую, приказал его и т.п. Любой язык выражает культуру народа, говорящего на нем. Изучение иностранного языка всегда означает ознакомление с новой культурой, который лежит в основе данного языка. По словам академика Л.В. Щербы, «при изучении иностранного Любой языка приходится усваивать не только новую звуковую форму слов, но и новую систему понятий». Подготовка высококвалифицированного специалиста того или иного профиля является актуальной задачей вузов неязыкового профиля. Целью обучения русскому языку в неязыковом вузе является развитие умения извлекать информацию при чтении научной и специальной литературы. Для достижения положительных результатов в педагогике, и вообще, в учебном процессе, это, прежде всего, правильная организация урока, учебного занятия. Владение любого иностранного языка, в частности, русского языка, является обязательным для любого специалиста. Поэтому в неязыковых вузах надо придавать особое внимание формированию коммуникативных умений, которые помогают в установлении профессиональных контактов в различных ситуациях и условиях. При этом надо достигать такого уровня знания русского языка, чтобы в будущем использовать в профессиональной деятельности. Изучение русского языка представляет собой приоритетное направление, имеющее свои трудности и проблемы. Поэтому важную роль в этом отводится в изучении лексической системы русского языка. Известно, что без лексики невозможно выучить язык и построить высказывания.

Дательный падеж в синтаксических конструкциях функционально чрезвычайно богат и разнообразен: он имеет ряд специфических позиционных положений. Вместе с тем исключительна и его вспомогательная роль по отношению к другим падежам, особенно к винительному без предлога, в соподчинительную связь с которым он вступает в системе сильного и слабого управления : подарить книгу сыну, купить тетради сестре и т.п

Практика показывает, что значения падежей студентами легко осваиваются при изучении многочленных конструкций, в которых каждый инвариант является оппозицией по отношению к другому.

А.М. Пешковский, считая основным значением дательного падежа значение дальнейшего объекта, адресата, кому предназначается предмет или действие, отмечает,

что это значение выступает ясно только при тех глаголах, которые одновременно управляют и винительным (давать кому что, говорить кому что, делать кому что и т.д.[3, с. 299]. В. А. Богородицкий заметил: Когда в предложении требуется в качестве дополнения указать тот предмет, для которого совершается действие, то в этом случае глагольные и частью именные названия распространяются дательным падежом, напрдаю книгу тебе 4, с. 226.

Как видим, оба языковеда указывают на конструкции, в которых датив вступает в соподчинительную связь с аккузативом прямого дополнения. В конструкциях этого типа аккузатив по отношению к стержневому слову занимает более центральную позицию, чем датив, поэтому и А. П. Пешковский в дательном падеже обнаруживает значение дальнейшего объекта [3, с. 299]. Эти позиции(центральная и периферийная) реализуют и оппозицию этих двух различных падежей, как бы противопоставляют их друг другу. При таком противопоставлении, разумеется, и легко определить отличительные черты этих двух инвариантов.

Наиболее результативными в этом являются упражнения на материале глагольных конструкций с зависимым дативом, выражающих отношение предоставление, сообщения, волеизъявления и содействия. Конструкции этого типа наличествуют и в родном языке студентов (в данном случае мы имеем в виду азербайджанский язык).

Аудиторному практическому занятию должна предшествовать подготовительная работа преподавателя к проведению упражнений с этими конструкциями. Для этого преподавателю необходимо подобрать опорные слова-глаголы, конструирующие модели, выражающие названные синтаксические отношения. К числу этих глаголов относятся глагольные лексемы следующих лексико-семантических групп:

а) глаголы со значением даяния (давая, дать, передать, передавать, вручить, вручать, поручить и т.д.);

б) глаголы со значением сообщения (говорить, сказать, сообщить, рассказать, и т.д.); в) глаголы со значением волеизъявления (приказать, повелеть, велеть, разрешить и т.д.); г) глаголы со значением содействия (помогать, способствовать, содействовать и т.д), управляющие дательным падежом без предлога.

На практическом занятии преподаватель предлагает вниманию студентов эти группы глаголов и просит определить, чем объединяются глаголы каждой группы в отдельности. Здесь важно определение группы в плане семантическом [5, с. 72]. При затруднении можно дать перевод на родной язык. После перевода студенты легко разграничивают группы глаголов по значению: определяют семантическую их дифференциацию. После выполнения этого задания студентам сообщается, что глаголы, объединяющиеся общностью значений, принято называть лексико-семантическими группами. Не мешает при этом говорить о синонимичности глаголов, составляющих лексико-семантическую группу.

Все это делается под непосредственным наблюдением преподавателя. Ведь практические занятия- одна из самых эффективных форм самостоятельной работы студента: именно в аудитории студент учится работать над языком. Наблюдения над

живой системой языка, накопление фактических знаний в ходе самостоятельного анализа языковых фактов, формирование навыков использования справочной литературы – таково в основном содержание аудиторных практических занятий. Преподаватель, заранее продумав задание, направляет мысль студента, организует обобщения по материалу, помогает в анализе, контролирует интенсивность работы каждого.

Далее студентам раздаются карточки с опорными словами(сначала с глаголами даяния, затем – с глаголами сообщения, волеизъявления и содействия). Перед раздачей карточек желательно составить по одной конструкции при помощи какого-нибудь глагола каждой группы. Конструкция послужит образцом выполнения упражнений.

На первых порах преподаватель должен показать студенту, какие мыслительные и лингвистические операции он должен делать, чтобы обнаружить существенные признаки исследуемых конструкций, а затем требовать от самого студента выделения тех элементов, из которых складывается наиболее сложное синтаксическое объединение – предложение.

В данном случае преподаватель ставит перед собой цель научить студентов составлению синтаксических конструкций и разграничению значений винительного и дательного падежей.

В качестве визуальной экспозиции (зрительного показа) примеров для предварительного анализа на доске могут служить следующие предложения:

1. С. Мироновым говорить не стал, попросил сразу передать трубку члену Военного Совета, если он еще там (К. Симонов. Последнее лето. кн. I. гл. 2,6)
2. Серпилин велел Дурдыеву прочесть еще раз приказание и сам во время чтения следил по карте (К. Симонов. Последнее лето. кн. I).
3. Офицер охраны решил сообщить начальникам о неожиданной активности землян (И. Ефремов. Час быка. гл. VIII).
4. Миша помог отцу задвинуть ящик на место(С. Крутилин. Косой дождь, 16).

Каждое из этих предложений пишется студентом, вызванным к доске; характеризуется выделенные конструкции; определяются лексико-семантическая группа, в которую входит стержневой глагол. После такой работы внимание студентов обращается на зависимые компоненты выделенных конструкций; студентам предлагается определить формы зависимых компонентов. Студенты определяют формы дательного и винительного падежей и инфинитива как объектных уточнителей. В данном случае необходимо активное вмешательство преподавателя: небольшие сообщения его по теории в одних случаях предваряют, в других – завершают изучение языкового материала. Для воспитания лингвистического мышления студентов важно направлять их деятельность на осмысление новых для них, ранее не изученных языковых фактов.

Студенты выполняют упражнения в основном правильно, хотя у большинства объектных уточнителей в конструкциях со значением сообщения, волеизъявления и содействия бывает выражен придаточной частью типа Он рассказал ему, что..., Он

приказал ему, чтобы ...и т.д. Эти сложные конструкции объясняются недостаточным знанием студентами русского языка падежных значений.

Употребление сложных конструкций дает основание сделать вывод, что объектный уточнитель может быть выражен и придаточной частью.

В процессе упражнений студенты с помощью преподавателя выясняют значение дательного падежа – адресата действия, к которому обращена речь, которому предназначено действие глагола.

Несколько сложнее обстоит дело с объектными уточнителями, которые чаще всего грамматически отличаются в конструкциях с различными глаголами из различных лексико-семантических групп. Это непосредственно связано с синтаксическим поведением исходного глагола. Учитывая эту особенность, преподаватель предлагает студентам определить семантические и структурные компоненты каждой разновидности конструкций в отдельности и вывести их модели.

При этом каждая модель должна быть доминантной для данной разновидности конструкций [6, с. 10].

Практика показывает, что студенты после специальных упражнений без особого затруднения определяют эти компоненты и составляют их модели.

1. Конструкции, образованные глаголами даяния, выражают совокупность следующих семантических компонентов: даяния – объект даяния + адресат. В зависимости от содержания и модели этих конструкций трехчлены в структурном отношении: глагол – винительный падеж + дательный адресат.

2. Конструкции, образованные глаголами со значением сообщения, выражают совокупность следующих семантических компонентов: <<сообщение + объект, сообщение + адресат. Их модель: глагол + о(об) + предложный падеж + дательный падеж.

В данном случае преподаватель должен подчеркнуть студентам, что объект сообщения может быть выражен и формами других падежей: винительного без предлога и с предлогом про, родительного с предлогами насчет, по поводу. В связи с этим и структура модели может несколько осложняться согласно вариативному управлению:

Сравним: Он нам сообщил интересную историю (об интересной истории, про интересную историю).

3. В конструкциях со значением волеизъявления наличествует совокупность следующих семантических компонентов: побуждение + адресат побуждения + действие, к которому побуждается адресат. Модель конструкций: глагол + адресат + действие адресата, выраженное инфинитивом. Важно подчеркнуть, что инфинитив выражает действие не подлежащего, а адресата, поэтому этот инфинитив называют объектным инфинитивом.

4. В конструкциях, образованных глаголами со значением содействия, наличествуют следующие семантические компоненты: содействие + объект, адресат содействия + сфера содействия. Их модели: глагол + дательный падеж + в +

предложный падеж(или инфинитива).

Студенты с помощью преподавателя приходят к выводу о том, что в зависимости от лексико-грамматических факторов конструирующих глаголов эти модели почти всегда трехчлены, что в этих конструкциях форма дательного падежа вступает в соподчинительные отношения с различными объектными уточнителями. Общими для подобных конструкций особенностями являются а) многочленность б) наличие дательного адресата , а отличительными а) семантическая сторона конструкций б) характер объектного распространителя.

Таким образом, в настоящей статье подчеркивается лишь один из частных, порой незаметных моментов обучения студентов-азербайджанцев конструированию синтаксических моделей. Но этот частный вопрос во многом помогает преподавателю в обучении студентов-азербайджанцев законам синтаксического строя русского языка, а студентам-азербайджанцам – в умении конструировать синтаксические модели, правильно передавать свои мысли на русском языке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Новиков СП. Системность в обучении лексики как основа преодоления интерференции родного языка. - Русский язык за рубежом, 1979, №2, с.80.
2. Слесарева И.П. Некоторые лингвистические и методические вопросы организации коррективовочного курса по лексике. - М., 1977, с.81.
3. Метс Н.А. Выбор единицы обучения для формирования навыков связного монологического высказывания у студентов-иностранцев. М, 1975, с.28.
4. В.Г.Костомаров, О.Д.Митрофанова. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. М., «Русский язык» 1978, с. 7

XIX YÜZYIL AZERBAIJAN ÇOCUK EDEBİYATININ ARAŞTIRILMASI VE
YAYINLANMASI.

RESEARCH AND PUBLICATION OF AZERBAIJAN CHILD LITERATURE CREATED
IN XIX CENTURY

Dr. Sevinç RESULOVA

Avrupa Doğa Bilimleri Akademisinin Akademisyeni

ÖZET

Bilindiği gibi, bizim asırlık edebiyat tarihimizi sistemli ve devamlı bir şekilde izledikde görüyoruz ki, XIX yüzyıla kadar yazılı edebiyatımızda doğrudan çocuklar için eserler kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla, kendisinin bağımsız "hukuk ve yasaları" olan çocuk edebiyatı mevcut olmamıştır. Klasiklerimizin yazdığı zengin söz hazinesinde küçük okurlara yarayan, onların mütaliesi için yararlı yeterince sanatsal örnekler olsa da, bunları çocuk edebiyatı örnekleri yok, sadece çocuklara yarayan edebiyat örnekleri saymak mümkündür. Kendisine ait spesifikası, meziyetleri, fikir, içerik ve sanatsal sigleti, parametreleri olan çocuk edebiyatı ise bir başka şeydir ve söz hazinesinin önemli, değerli bir bölümünü teşkil etse de, bazı yönleriyle "yetişkinler için edebiyat"tan farklıdır. Azerbaycan halkının edebi arenasında, sanatsal düşünme alanında çocuk edebiyatının teşekkül tarihi XIX yüzyılın payına düşüyor. Elbette, bu dönemde meydana gelen çocuk edebiyatı örneklerini gerek bir kompleks halinde araştırmaya çekmek, gerekse de bu eserlerin yayın ve incelenmesini araştırıp ortaya çıkarmak edebiyatşinaslığımız için önemli bir konulardır. XIX yüzyılda doğrudan balalarımız için eser yazan ilk sanatçımız A.Bakühanov. Ünlü senetkarın Farsça kaleme aldığı "Nesayeh" ("Nesihetler") eserini doğrudan küçük okurlara ünvanlamıştı. "Kitabı nasihat" adıyla tanınan bu eser 1907'de Guba'lı Meşedi Ebülgasim adlı bir kişinin teşebbüsü ve isteyle Guba'lı Seyid Rıza Mir Hüseyin oğlu tarafından Azerbaycan diline çevirilmiştir. 1902'de ise şairin sanatsal mirasının belli bir kısmı "Gazeliyyati-Seyyid Azim Şirvani" adıyla yayınlanmıştır. Yukarıda gösterdiğimiz dört yayına, genellikle Seyyid Azim'in külliyatından seçme örnekler dahil edilmiştir. Bu örneklerin önemli bir bölümünü yazar eğitimci şiirleri, temsilleri, öğüt ve nasihatları, başka bir deyişle "Rebiul-etfal" dersliğine salınmış eserleri oluşturuyordu. Derslikdeki şiir örneklerini ise sanatçı, dediğimiz gibi, genellikle küçük okurlara ünvanlamıştır. Bunlar bizim çocuk şiirimizin ilk başarılı örnekleri idi. XX yüzyılın ilk onilliklerinde basılan çocuk basınında. A.Şaik'in "Gülzar" dersliyinde Seyid Azim'in biyografisi ve yaratıcılığında örnekler basılmıştır. A.O.Çernyayevski ve S.Velibeyov'un "Vatan dili" R.Efendizade'nin "Besiretül-etfal", A.Şaik'in "Çocuk çeşmeyi", M.Mahmudbeyov ve A.Sehhet'in "Yeni okul" kitaplarında da S.E.Şirvani'nin çocuk şiirlerinden örnekler rastlıyoruz. 2004'de M.T.Sıtkı'nın "Eserleri" filolog alim İ.Habibbeyli'nin tertibatı ve geniş ön sözü ile birlikte yayınlanmıştır. Buraya yazarın elde olan çocuk eserleri de salınmıştır. Kitaba yazdığı önsözde İ.Habibbeyli eğitimci sanatçının çocuk eserlerinin tahliline de yer ayırmıştır. Filolog alim Sidgi'nin "küçükler için" yarattığı sanatsal mirası konusunda "İlk çocuk hikayeleri" adlı yayın makalesi de yazmıştır. M.T. Sıtkı'nın çocuk eserlerinin araştırılmasına ayrıca doktora da bahsedilmiştir. N.Eliyev " Mehmet Tağı Sıtkı ve çocuk edebiyatı" adlı doktora tezi yazmıştır.

Anahtar kelimeler: Çocuk Edebiyatı, Tetkik, Yayın, Şairler, Yazarlar

ABSTRACT

The XIX century is the formation period of Azerbaijan child literature. In this period A.Bakikhanov, S.A.Shirvani, S.Valibayov, R.Afandizadeh, H.Garadagi, M.T.Sidgi and other poets and writers of Azerbaijan have worked the valuable examples of child literature. Their works have published in different sources from the end of XIX century to present day. Some work has been done in the reseach direction of these works. In the article it is spoken the

publication and research issues of art works which written for children. In this article, we have tried to explore and analyze those examples. We tried to make as many generalizations as possible in the article, and we followed the purpose of analyzing more typical examples. Our first artists to work directly in the XIX century A.Bakikhanov. The famous Persian senetkar which takes pen "Nesayeh" ("Nesihetler") his work had little direct to readers. "The Book of counsel" to Guba this work in 1907, known as the attempt by a person named Mashdi Ebulgasim and was wanted by the Seyid Riza Guba by Mir Huseyn son been translated into Azerbaijani language In 1902 a certain part of the poet's artistic heritage "of Gazeliyyat-Sayyid Azim Shirvani" has been published under the title. Four publications we have shown above, usually select examples were included in the corpus of Sayyid Azim. An important part of educators poetry writers of these examples, representations, counsel and advice, in other words, " Rebiul-ETFAL " was the work of the classrooms were released. The artist examples of poetry, as we say, usually its readers. We were the first successful examples of our children's poetry. Published in the press on the child's first XX century. A.Shaik the "Gulzar" Sayyid Azim biography and examples of creativity is printed A.O.Chernyayevski and S.Velibeyov of the "Fatherland language" R.Efendizadeh the "Besiretül-Pediatric", A.Shaik's "Children's fountain", M.Mahmudbeyov and A.Sehhet the "new school" in the book S.E.Shirvani's see examples of children's poetry. M.T.Sitki the 2004 "Works" philologist and scholar İ.Habibbeyli the device was released with wide front it said. The author works with children getting here was also released. In the foreword to the book is devoted to the analysis of İ.Habibbeyli educators place in the artist's child works. Sidg the philologist scholar "for minors" created in the artistic heritage of "first children's stories," says publishing articles have also been written. The investigation of child M.T.Sitki's works was also mentioned in the doctor. N.Eliyev "Mehmet Taghi Sitki and children's literature," says he wrote his doctoral thesis.

Key words: Child Literature, Investigation, Publish, Poets, Writers

Giriş

Bilindiği gibi, bizim asırlık edebiyat tarihimizi sistemli ve devamlı bir şekilde izledikde görüyoruz ki, XIX yüzyıla kadar yazılı edebiyatımızda doğrudan çocuklar için eserler kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla, kendisinin bağımsız "hukuk ve yasaları" olan çocuk edebiyatı mevcut olmamıştır. Klasiklerimizin yazdığı zengin söz hazinesinde küçük okurlara yarayan, onların mütaliesi için yararlı yeterince sanatsal örnekler olsa da, bunları çocuk edebiyatı örnekleri yok, sadece çocuklara yarayan edebiyat örnekleri saymak mümkündür. Kendisine ait spesifikası, meziyetleri, fikir, içerik ve sanatsal sigleti, parametreleri olan çocuk edebiyatı ise bir başka şeydir ve söz hazinesinin önemli, değerli bir bölümünü teşkil etse de, bazı yönleriyle "yetişkinler için edebiyat"tan farklıdır.

Azərbaycan halkının edebi arenasında, sanatsal düşünme alanında çocuk edebiyatının teşekkül tarihi XIX yüzyılın payına düşüyor. Elbette, bu dönemde meydana gelen çocuk edebiyatı örneklerini gerek bir kompleks halinde araştırmaya çekmek, gerekse de bu eserlerin yayın ve incelenmesini araştırıp ortaya çıkarmak edebiyatşinaslığımız için önemli bir konulardır.

Böyle bir teşebbüs dediğimiz dönemde oluşan çocuk edebiyatının ve ona yaklaşımın manzarasını tamamlamak, komple şekilde hayal etmek imkanı verirdi. Hem de edebiyatşinaslığımızda bu alanda yapılan işlerin, çekilen zahmetlerin miktar ve kalitelerini, ölçek ve ağırlığını anlamaya yardımcı olardı.

Araştırmalar

XIX yüzyılda doğrudan balalarımız için eser yazan ilk sanatçımız A.Bakühanov. Ünlü senetkarın Farsça kaleme aldığı "Nesayeh" ("Nesihetler") eserini doğrudan küçük okurlara ünvanlamıştı. "Kitabı nasihat" adıyla tanınan bu eser 1907'de Guba'lı Meşedi Ebülğasim adlı bir kişinin teşebbüsü ve isteyiyle Guba'lı Seyid Rıza Mir Hüseyin oğlu tarafından Azerbaycan diline çevirilmiştir. Basılmayan bu çevirinin dili çok ağırdır. (4, 8) Bu eserden alınan bazı nasihatlerde F.Köçerli'den başlayarak bazı kaynaklarda basılsa da o komple şekilde ilk kez A.Bakühanov'un 1964'de yayınlanan "Sanat eserleri"nde ışık yüzü görmüş, sanatçının eserlerinin sonraki yayınlarına da (1973, 1982, 1984, vb.) dahil edilmiştir. Gösterilen yayınlarda "Nesihetname" nin farsçadan Azerbaycan diline çevirisi A.Bakühanovun sanat eserlerini yayına hazırlayan M.Sultanov'a aittir.

"Kitabı nasihat"ın edebiyatşinaslık açısından araştırılmasına gelince F.Gasımzade A.Bakühanova ait monografisinde (14), ayrıca kendisinin yazarı olduğu üniversite dersliyinde (13) bu eserin analizine de yer vermiştir.

"Kitabı nasihat" in edebiyatşünaslık açısından araştırılmasına gelince F.Gasımzade A.Bakühanov ait monografiyasında (14), ayrıca Kendisinin lise dersliyinde (13) bu eserin tahliline de yer vermiştir.

Farklı yıllarda basılan çocuk edebiyatı kitaplarında A.Bakühanov'a ait öcerklerde de eser hakkında konuşuluyor (18; 11; 21). Burada saymağa ihtiyaç olmayan orta okula ait bazı edebiyat kitaplarında, A.Bakühanov'a ilişkin ayrı ayrı makalelerde, pedagojik yönümlü araştırmalarda da altını çizdiğimiz eser hakkında şu veya bu derecede bilgiye rastlamak mümkündür.

M.Ş.Vazeh'in Tiflis gimnaziyasının Fars dili öğretmeni İ.İ.Grigoryev'le birlikte düzenlediği ve Azerbaycan dilinde ilk ilkokul dersliği olan "Kitabi-türki" adlı müntahabat 1852'de (M.Ş.Vazeh'in vefat ettiği yılda) baskı için Tebriz'e matbaaya gönderildi. Fakat dersliyin yayını üç yıl gecikti ve sadece 1855'de orada taş basması yöntemi ile yayınlandı. Oradaki küçük sanatsal metinlerden ayrı ayrı araştırmacılar kompakt şekilde konuşsalar da, bu metinler sonraki dönemde basılmamıştır. Onlardan bir takım örnekleri H.Memmedov ve A.Hasanov tertip ettikleri "Azerbaycan çocuk edebiyatı müntahabatı (XIX-XX yüzyıllar)" kitabının I cildine dahil etmişlerdir (3, 65-90). Aynı zamanda M.Ş.Vazeh'in yaratıcılığın söz açan bazı edebiyat ve eğitimci bilim adamları gerektiğinde bu sanatsal metinlere de atıfta bulunmuş ve onlardan belli örnekler vermişlerdir.

Bulgular

Bilindiği gibi, Azerbaycan çocuk edebiyatının teşekkül ve gelişiminde S.E.Şirvani'nin eşsiz hizmetleri vardır. Onun "Rebiul-etfal" (1878) ve "Tacül-kütüb" (1883) kitaplarına dahil ettiği eserleri bizim çocuk edebiyatımızın ilk orijinal örnekleri sayılabilir. Maalesef, yazar kendi sağlığında ne kadar çaba sarf etse de, bu derslikleri çap ettirmeye muvaffak olamamıştır. Fakat XIX yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren anılan eserleri piyasaya sunulmağa başladı. Öyle ki, XIX yüzyılın 90'lı ve yirminci yüzyılın başlarında S.E.Şirvani'nin sanatsal mirasının belli bir kısmını bastırmak mümkün oldu. Bu çalışmanın esas girişimcisi şairin oğlu

Cafer ibn Seyyid Azim Şirvani idi. İlk kez Seyid Ezimin "Divan"ı 1891 yılında (h,1309) Tebriz'de, 1895-1896 yıllarında yine Tebriz'de taş basması yöntemi ile yayınlanıyor.

1895'de sanatçının "Divan" ı Tiflis'te de Kemal Efendi Ünsizadenin metbesinde ışık yüzü görmüştür. Bu yayınlar misyoner H.Z.Tağiyevin maddi yardımı ve yardımı ile mümkün olmuştur.

1895'de sanatçının "Divan"ı Tiflis'te de Kemal Efendi Ünsizade'nin metbesinde ışık yüzü görmüştür. Bu yayınlar misyoner H.Z.Tağiyev'in maddi yardımı ile mümkün olmuştur.

1902'de ise şairin sanatsal mirasının belli bir kısmı "Gazeliyyati-Seyyid Azim Şirvani" adıyla yayınlanmıştır. Yukarıda gösterdiğimiz dört yayına, genellikle Seyyid Azim'in külliyyatından seçme örnekler dahil edilmiştir. Bu örneklerin önemli bir bölümünü yazar eğitimci şiirleri, temsilleri, öğüt ve nasihatları, başka bir deyişle "Rebiul-etfal" dersliğine salınmış eserleri oluşturuyordu. Derslikdeki şiir örneklerini ise sanatçı, dediğimiz gibi, genellikle küçük okurlara ünvanlamıştır. Bunlar bizim çocuk şiirimizin ilk başarılı örnekleri idi.

XX yüzyılın ilk onilliklerinde basılan çocuk basınında. (7, 1906, № 11-13; 15, 1912, № 15), A.Şaik'in "Gülzar" (20) dersliyinde Seyid Azim'in biyografisi ve yaratıcılığından örnekler basılmıştır. A.O.Çernyayevski ve S.Velibeyov'un "Vatan dili" (II c., 1888), R.Efendizade'nin "Besiretül-etfal" (1907), A.Şaik'in "Çocuk çeşmeyi", (1907), M.Mahmudbeyov ve A.Sehhet'in "Yeni okul" (1914) kitaplarında da S.E.Şirvani'nin çocuk şiirlerinden örneklere rastlıyoruz.

Sovyet döneminde ise şairin çocuk şiirlerinin gerek yayını, gerekse de araştırma ile ilgili daha başarılı çalışmalar yapılmıştır. Öyle ki, 1930, 1937 ve 1948 yıllarında yazarın "Seçilmiş şiirleri", 1957 yılında "Temsiller, manzum hikayeler, öğütler" adlı şiir kitabı yayınlanıyor. Her dört yayına dahil edilen eserlerin büyük bir kısmını Seyyid Ezimin çocuk şiirleri oluşturuyordu. 1950 yılında sanatçının 2 ciltlik eserlerinin I cildi, 1963 yılında II cildi meydana gelir. II cilt yazarın kültüre, bilime, maarife ait şiirleri, ayrıca satıraları, manzum hikâyeleri, fabl ve masalları toplanmıştır.

60'lı yıllarda S.E.Şirvani'nin yaratıcı mirası Azerbaycan SSR EA-nın Edebiyat ve Dil Enstitüsü tarafından yayınlanır. Şairin "Rebiul-etfal" ve "Tacül-kütüb" kitaplarına dahil ettiği eserler genel olarak bu yayının II cildine dahildir. Şairin 1971 yılında S.Rüstemin tertibatı ile yayınlanan "İbret aynası", 1989 yılında A.Memmedov'un tertibatı ile yayınlanan "Öğüt ..." kitabı da, esasen, sanatçının çocuk eserlerini kapsıyor.

Edebiyatşinas alim H.Memmedov da S.E.Şirvani'nin çocuk eserlerini ayrıca kitap halinde düzenleyerek geniş ön sözle birlikte 1990 yılında Kiril, 2002 yılında Latin alfabesi ile yayınlamıştır.

Seyyid Azim'in 2005'te yayınlanan üç cildin "Seçilmiş Eserleri", 20. yüzyılın 60'larına dayanan şairin üç cildinin yeniden yayınlanmasıdır. Tüm üç cildin yazarı S. Rustamov'dur. İkinci baskının ikinci cildinde, sanatçının çocuk eserleri aynı tutulur. Ünlü sanatçıya adanan bilimsel monograflarda, Seyyid Azim ve çocuk edebiyatı sorununa da bir kadar ilgi gösterilmiştir. Bu monograflardan K. Mir Bagirov'un "Seyyid Azim Şirvani" (1959) ve S.

Huseynov'un "Seyyid Azim Shirvani'nin yaratıcı yolu" (1977; 1987) eserlerine dikkat çekebiliriz.

Her iki filolog alim şairin küçük okurlar için yazdığı eserlerin fikir, içerik özelliklerine, konu dairesine de değinmiş, bazı örnekleri tahlile dahil etmişlerdir. E.Bağirov "S.E.Şirvani ve okul" (1986) adlı monografisinde hem Şamahı'lı şairin pedagojik faaliyetlerinden bahsediyor, hem de onun ders kitapları, oradaki sanatsal örnekler, bu örneklerin öğrencilerin ve genel olarak, çocukların mütaliesindeki faydası hakkında görüşünü ortalığa koyuyor.

Edebiyat tarihimize ait muteber kitap ve dersliklerde de baresinde konuştuğumuz konuya şu veya bu derecede değiniliyor (2; 12; 13; 9).

Azerbaycan çocuk edebiyatının yaratılış çağında ana dilinde küçük okurlara ait sanatsal ürünlerin toplandığı ilk kaynaklar sırasında "Vatan dili" dersliğinin adını özellikle belirtmek gerekir. İki bölümden oluşan dersliyin I bölümünün yazarı Gori Öğretmenler Seminariyasının Tatar (Azerbaycan) Bölümünün Öğretmeni A.O.Çernyayevski (1840-1894), II bölümün yazarı ise A.O.Çernyayevski ve S.Velibeyov (1861-1902) idi.

Tüm Müslüman doğusunda sövüti yöntemle hazırlanmış ilk ders kitabı olan "Veten dili" nin I bölümü 1882 yılında Tiflis'te yayımlanmıştır. Bu alfabe dersliyi ve sonraki iki yılda da birkaç kez (1888, 1897, 1899, 1901, 1908, 1910) tekrar yayınlanıp Müslüman öğrencilerinin kullanımına sunulmuştur. Dersliyin son iki yayımını (1908, 1910) baskıya F.Köçerli hazırlamıştır. Çünkü artık A.O.Çernyayevski vefat etmişti. Firudin bey "Veten dili" nin I bölümünü yayına hazırlarken belli teshihler yapmıştır. Bazı metinleri çıkarıp yenileri ile değiştirmiştir.

"Vatan dili" nin II bölümü 1888 yılında yayın yapılmıştı. Birinci bölüm alfabe kitabı olduğundan burada II bölüme oranla hem sanatsal metinlerin sayısı az, hem de hacmi kompakt idi. Dersliyin II bölümünün hacmi de, buradaki sanatsal metinler de nispeten geniş idi.

Azerbaycan ziyalı neslinin büyük bir destesinin yararlandığı "Vatan dili" nin I bölümü kitabın ilk baskısının 125 yıldönümü münasebetiyle eğitimci alim H.Ahmedov tarafından tekrar yayına hazırlanmış ve 2007 yılında Latin harfli Azerbaycan alfabesi ile (fotomaksimilesi de ekstra) trafik yayımlanmıştır. Sözünü ettiğimiz ders kitabı hem I hem de II bölümünden alınmış sanatsal örneklerin çok kısmı H.Memmedov ve A.Hasanov'un tertip ettikleri çocuk edebiyatı müntahabatına dahil edilmiştir (3, 434-450).

Teşekkül dönemi Azerbaycan Çocuk edebiyatının ünlü temsilcilerinden biri Reşid bey Efendizade (1863-1942). Onun çocuk eserlerinin esas kısmı tanınmış eğitimci sanatçının kendisinin yazarı olduğu "Çocuk bahçesi" (1898, 1904, 1907, 1912) ve "Besiretül-etfal" (1901, 1907) kitaplarında toplanmıştır. XIX-XX yüzyılın sınırları içinde bu ders kitaplarının her biri birkaç kez ışık yüzü görmüştür. Tekrar yayınlarda telif sanatsal metinlerde bazen değişiklikler yapmış, onları yeni örneklerle zenginleştirmiştir. Bu dönemden itibaren bugüne kadar R.Efendizade'nin bazı şiirleri bizim ortaokul dersliklerimize dahildir ve öğrencilerimize de öğretiliyor.

R.Efendizade'nin "Seçilmiş eserleri" A.Abdullayev'in tertibatı ve ön sözü ile birlikte iki kez (1979, 2006) yayımlanmıştır (16).

Eğitimci sanatçının yaratıcı mirasının araştırılması yönünde de bazı çabalar gösterilmiştir. E.Abdullayev, S.Bayramov, U.Mürşüdoğa onun hayatı ve yaratıcılığı ile ilgili monografiler yazmış (1; 5; 10), bu monografiler sanatçının çocuk eserlerinden de sohbet açmışlardır. U.Mürşüdoğa araştırmanın yönünü, esasen, sanatçının sanatsal mirasının, özellikle çocuk eserlerinin folklor kaynaklarına yöneltmiştir. Onu da ilave edelim ki, her üç monografide belli kusurlar, kesirli yönler kendini gösteriyor. Örneğin, A.Abdullayev'in Sovyet döneminde erseye getirdiği monografi bütünüyle hakim ideolojinin tez ve dikteleri esasında kaleme alındığından tahliller sırf sosyolojik niteliktedir.

Bu meziyet eserlerin analizindeki doğallığa ziyan getirir. İkinci ve üçüncü monografilerde ise tetkik ve analizlerin özünde bir acelecilik ve yüzeysellik duyulur.

R.Efendizade'nin çocuk eserlerinin incelenmesi ile ilgili bazı yayın makaleleri de mevcuttur. Bu makalelerden T.Cavadov'un ve E.Mirzeyev'in (6; 8) yazılarını gösterebiliriz.

Sonuç

XIX-XX yüzyılların sınırlarında çocuklarımız için ulusal dilde sanatsal örnekler erseye getiren Mehmed Tağı Sidkinin (1854-1903) bu sepkide yazılmış eserlerinin yayın ve tetkik kaderine gelince şunları diyebiliriz. Yazarın "Keble Nesir" adlı menzum hikayesi onun ölümünden 9 il sonra, yani 1912 yılında Bakü'de ayrıca kitap olarak basılmıştır. Uzun yıllar yayımlanmayan bu sanatsal örneklerden belirli örnekler onun 1967 yılında yayınlanan "Seçilmiş pedagojik eser" lerine, İ.Habibbayli'nin tertibi ve ön sözü ile erseye gelen "Okul hikayetleri" (1996) kitabına, "Azerbaycan çocuk edebiyatı münthabatı" nın (2002) II cildine (tertip edenler: Memmedov H., Hesenov A.) dahil edilmiştir. 2004'de M.T.Sıtkı'nın "Eserleri" filolog alim İ.Habibbeyli'nin tertibatı ve geniş ön sözü ile birlikte yayınlanmıştır. Buraya yazarın elde olan çocuk eserleri de salınmıştır. Kitaba yazdığı önsözde İ.Habibbeyli eğitimci sanatçının çocuk eserlerinin tahliline de yer ayırmıştır. Filolog alim Sidgi'nin "küçükler için" yarattığı sanatsal mirası konusunda "İlk çocuk hikayeleri" adlı yayın makalesi de yazmıştır. (17).

M.T. Sıtkı'nın çocuk eserlerinin araştırılmasına ayrıca doktorada da bahsedilmiştir. N.Eliyev " Mehmet Tağı Sıtkı ve çocuk edebiyatı" adlı doktora tezi yazmıştır.

Kaynakça

1. Abdullayev A. Maarif pervanesi. Bakü, 1982
2. Azerbaycan edebiyatı tarihi. II c., Bakü, 1960
3. Azerbaycan uşag edebiyatı münthabatı. (XIX-XX asrlar). Edütörler: Memmedov H., Hesenov A., I c., Bakü, 2001
4. Bakühanov A. Bedii eserleri. Bakü, 1981
5. Bayramov S. Raşit bey Efendizade. Bakü, 2007
6. Cavadov T. Edebi irsimizden R.Efendiyev // "Elm ve hayat" jur., 1988, №1
7. "Debistan" jur., (1906-1908)
8. Mirzeyev E. Uşag edebiyatı fonduna güzel hediye. "Azerbaycan müellimi" gazetesi, 1980

9. Memmedov H. XIX asr Azərbaycan edebiyatı. Bakü, 2006
10. Mürşüdoğa U. Raşit bey Efendizade ve folklor. Bakü, 2004
11. Ferhadov F., Hacıyev A. Azərbaycan uşag edebiyatı tarihi. Bakü, 1986
12. Köçerli F. Azərbaycan edebiyatı. II c., Bakü, 1981
13. Gasımozade F. XIX asr Azərbaycan edebiyatı tarihi. Bakü, 1974
14. Gasımozade F. Abbasgulu ağı Bakıhanov. Bakü, 1956
15. "Mekteb" jur. (1911-1920)
16. Efendiyev R. Seçilmiş eserleri. Bakü, 1979; 2006
17. Habıbbeyli İ. İlk uşag hikayeleri. "Edebiyat gazetesi". 1993, 1 kısım
18. Namazov G. Azərbaycan uşag edebiyatı tarihi. Bakü, 2007
19. Sidgi M. Eserleri. Bakü, 2004
20. Şaig A. Gülzar. Bakü, 1912
21. Zahid H., Askerli F. Uşag edebiyatı. Bakü, 2007

**SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİNDE OKUYAN ÖĞRENCİLERİN SPORU
BIRAKMA VE DEVAM ETME NEDENLERİNİN İNCELENMESİ (ISPARTA ve
BURDUR ÖRNEĞİ)**

INVESTIGATION OF THE REASONS OF DROPPING AND CONTINUE SPORT OF
STUDENTS AT THE FACULTY OF SPORT SCIENCES: ISPARTA AND BURDUR
PROVINCE EXAMPLE

Hulusi ALP

Süleyman Demirel Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma, spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin sporu bırakma ve devam etme nedenlerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmada betimsel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise; evreni oluşturan öğrencilerin arasından, çalışmaya gönüllü olarak katılan 299 (Süleyman Demirel Üniversitesi; 137, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi; 162) öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak Sporun bırakma ve devam etme nedenlerini belirlemeye yönelik anket formu kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde katılımcılara ilişkin betimsel bilgilere yönelik 14 soru, ikinci bölümde ise sporu bırakma nedenlerine ilişkin 33 madde ve spora devam etme nedenlerine ilişkin de 32 madde bulunmaktadır. Anket formunu oluşturan maddeler literatür taramasının yanı sıra, spora devam eden ve bırakan beşer öğrenciye sorulan açık uçlu sorulara alınan cevaplar ışığında oluşturulmuştur. “Neden sporu bıraktınız” ve “neden devam ediyorsunuz” sorularına alınan cevaplar araştırmacı tarafından içerik analizi yapılarak analiz edilmiş ve maddelerin oluşturulmasında yararlanılmıştır. Oluşturulan taslak form beş beden eğitimi öğretmenine ve 10 sporu bırakan ve devam ettiren üniversite öğrencisine okutulmuş, gerekli düzeltmeler yapılarak son şekli verilmiştir. (Pehlivan, 2013). Çalışmaya katılan öğrencilerden sporu bırakma ve spora devam etme nedenlerine ilişkin en fazla 5 madde işaretlemeleri istenmiştir. Verilerin analizi; frekans dağılımı (f) ve yüzde (%) değerleri belirtilerek yapılmıştır.

Sonuç olarak üniversite öğrencileri sporu bırakma da maddi kazanç edinememeyi ve sınavlara hazırlanma göz önünde bulundururken devam eden öğrenciler ise yetenek ve becerilerini geliştirmeyi ve beden sağlıklarını göz önünde bulundurdıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Spor, Spor Bilimleri fakültesi, Öğrenci

ABSTRACT

The aim of this study was to determine the reasons of students who quit sports faculty and to continue sports. In this study, descriptive research method was used. The universe of the study consists of students studying at the Faculty of Sports Sciences of Süleyman Demirel University and Mehmet Akif Ersoy University. The sample of the study is; 299 students (Süleyman Demirel University; 137, Mehmet Akif Ersoy University; 162) participated in the study voluntarily. In the study, a questionnaire was used to determine the reasons for quitting and continuing sport as a data collection tool. The questionnaire consists of two parts: In the first part, there are 14 questions about the descriptive information about the participants, in the second part there are 33 items related to the reasons for quitting sports and 32 items about the reasons for continuing sports. In addition to the literature review, the items that form the questionnaire were formed in the light of the answers to the open-ended questions that were asked to five students attending and quitting sports. The answers to the questions “why did you quit sports” and “why do you continue? Miş were analyzed by the researcher using content analysis and used to create the items. The draft form was read to five physical education teachers and university students who dropped out and continued 10 sports. (Wrestler, 2013). The students who participated in the study were asked to mark a maximum of 5 items about the reasons for quitting and continuing sports. Analysis of data; frequency distribution (f) and percentage (%) values are made by specifying.

As a result, it was observed that while university students were not able to earn financial gain and quit preparation, while continuing students considered improving their abilities and skills and physical health.

Keywords: Sport, Sports Science Faculty, Student

GİRİŞ

Spor birden fazla boyutu olan; yarışma ve performansa dönük, sağlıklı yaşam, serbest zamanlarını değerlendirmek, toplumsal bağları kuvvetlendirmek, hoş vakit geçirmek gibi amaçlar için yapılabilir. Ayrıca spor, karşı tarafa üstün gelmek ve güç sahibi olmak gibi, insanın bilinçaltı duygularını doyurmayı amaç edinen, belirli kurallar çerçevesinde yapılan, sosyalleştirici, bütünleştirici ve rekabete dayanan ruhi, fiziki ve zihni faaliyetler bütünüdür (Karakuzulu, 2018; Yıldırım, 2011). Sporun vücuda sağladığı faydalar, bütün dünyada tartışmasız kabul edilmekte ve insan hayatında vazgeçilmez yeri olduğuna inanılmaktadır. Bir bilim dalı olan sporun günümüzde önemli bir meslek alanı haline geldiği de gözlenmektedir (Hergüner, 1991). Her geçen gün düzenli yapılan bedensel egzersizler, sağlık için önemi daha belirginleşmektedir. Egzersizleri; kasların, kemiklerin, eklemlerin, kalp-damar sistemi ve fonksiyonlarının en uygun şekilde çalışmasını sağlamaktadır. Dayanıklılık sporları (Uzun mesafe koşuları, bisiklet, uzun mesafe yüzme vb.) yapanlarda kronik arter hastalığı hipertansiyon ve şeker hastalığı daha az görülür (Demir ve Filiz, 2004). Spor kariyeri; çok yönlü, karışık ve yoğun olarak bireysel bir süreçtir. Bu bakış açısı, sporcuların yaşadığı süreci anlamak ve her yönüyle algılamak yolunda ilerlerken, bir referans noktası sağlayacaktır. Sporcu, genç yaşlardan itibaren sporla ilişkili bir kimlik edinmek adına, önemli bir tercih yapmaktadır. Spora adanmış uzun yıllar sonunda, sporu bırakma olayı gerçekleştiğinde ise sonuç genellikle birey için yıkıcı olmaktadır (Tunçkol ve Güven, 2013). Sporda başarı bireye, kendisini sporcu olarak tanıması ve egosunu geliştirmesinde öncülük ederek, ona prestij kazandırmaktadır. Sporcu kişiliği, bir bireyin sporcu rolü ile özdeşleşme derecesidir. Bu süreci takip eden içsel sporcu rolü, bireyde baskın bir hal alır ve sportif kariyerinde onu takip eder (Tunçkol, 2007). Bu çalışma da amaç, spor bilimleri fakültesini okuyan öğrencilerin sporu bırakma ve devam etme nedenlerinin incelenmesidir.

YÖNTEM

Çalışmanın Modeli ve Amacı

Bu araştırma betimsel araştırma yaklaşımlarından tarama modeli ile yapılmıştır. Çalışma, spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin sporu bırakma ve devam etme nedenlerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise; Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi ve Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi spor

bilimleri fakültesinde okuyan ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 299 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde katılımcılara ilişkin betimsel bilgilere yönelik 14 soru, ikinci bölümde ise sporu bırakma nedenlerine ilişkin 33 madde ve spora devam etme nedenlerine ilişkin de 32 madde bulunmaktadır. Anket formunu oluşturan maddeler literatür taramasının yanı sıra, spora devam eden ve bırakan beşer öğrenciye sorulan açık uçlu sorulara alınan cevaplar ışığında oluşturulmuştur. “Neden sporu bıraktınız” ve “neden devam ediyorsunuz” sorularına alınan cevaplar araştırmacı tarafından içerik analizi yapılarak analiz edilmiş ve maddelerin oluşturulmasında yararlanılmıştır. Oluşturulan taslak form beş beden eğitimi öğretmenine ve 10 sporu bırakan ve devam ettiren üniversite öğrencisine okutulmuş, gerekli düzeltmeler yapılarak son şekli verilmiştir. (Pehlivan, 2013).

Çalışmaya katılan öğrencilerden sporu bırakma ve spora devam etme nedenlerine ilişkin en fazla 5 madde işaretlemeleri istenmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi; frekans dağılımı (f) ve yüzde (%) değerleri belirtilerek yapılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1: Çalışmaya katılan öğrencilerin okuduğu üniversitelere göre frekans ve yüzde dağılımları

Okuduğunuz üniversite	f	%
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	160	46,5
Süleyman Demirel Üniversitesi	139	53,5
Toplam	299	100

Çalışmaya katılan öğrencilerin % 46,5’ inin Mehmet Akif Ersoy üniversitesinden, % 53,5’ ini ise Süleyman Demirel üniversitesinden olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Çalışmaya katılan öğrencilerin cinsiyete göre frekans ve yüzde dağılımları

Cinsiyet	f	%
Erkek	212	70,9
Kız	87	29,1
Toplam	299	100

Çalışmaya katılan öğrencilerin % 70,9’ unun erkek, % 29,1’ inin kadın olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Çalışmaya katılan öğrencilerin lisanslı olarak spora başlama yeri frekans ve yüzdeler dağılımları

Lisanslı olarak spora ilk nerede başladınız	f	%
Okul	153	51,2
Kulüp	146	48,8
Toplam	299	100

Tablo 3'e bakıldığında öğrencilerin lisanslı olarak % 51,2' sinin okulda, % 48,8' inin ise kulüpte başladığı görülmektedir.

Tablo 4: Çalışmaya katılan öğrencilerin spora başlanan sınıf frekans ve yüzdeler dağılımları

Spora ilk olarak kaçınıcı sınıfta başladınız	f	%
3.sınıf	82	27,4
4.sınıf	45	15,1
5.sınıf	44	14,7
6.sınıf	44	14,7
7.sınıf	25	8,4
8.sınıf	25	8,4
9.sınıf	34	11,4
Toplam	299	100

Çalışmaya katılan öğrencilerin ağırlıklı olarak spora % 27,4 ünün üçüncü sınıfta başladığı, % 15,1' inin dördüncü sınıfta, % 14,7' sinin beşinci sınıfta ve % 14,7' sinin altıncı sınıfta başladığı görülmektedir.

Tablo 5: Çalışmaya katılan öğrencilerin spora kimin etkisi ile başlanıldığının frekans ve yüzdeler dağılımları

Spora ilk olarak kimin etkisi ile başladınız	f	%
Öğretmenim	94	31,4
Arkadaşım	36	12,0
Ailem	70	23,4
Kendim	88	29,4
Diğer	11	3,7
Toplam	299	100

Çalışmaya katılan öğrencilerin, spora kimin etkisi ile başladınız sorusuna % 31,4' ünün *öğretmenim* seçeneğini, % 29,4' ünün *ailem* seçeneğini işaretlediği görülmektedir.

Tablo 6: Çalışmaya katılan öğrencilerin branşlara göre frekans ve yüzde olarak dağılımları

Spora ilk olarak hangi branşta başladınız	f	%
Jimnastik	8	2,7
Atletizm	29	9,7
Futbol	90	30,1
Voleybol	43	14,4
Basketbol	24	8,0
Yüzme	10	3,3
Hentbol	26	8,7
Karate judo taekwondo kickboks	27	9,0
Güreş	42	14,0
Toplam	299	100

Çalışmaya katılan öğrencilerin % 30,1' inin futbol branşından, % 2,7' sinin jimnastik branşından katılım sağladığı görülmektedir.

Tablo 7: Çalışmaya katılan sporcuların spora devam etme ve bırakma frekans ve yüzdelik dağılımları

Şuan da spora devam ediyor musunuz?	f	%
Evet	197	65,9
Hayır	102	34,1

Çalışmaya katılan öğrencilerden % 65,9' u spora devam ederken, % 34,1 öğrencinin sporu bırakmış olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Çalışmaya katılan öğrencilerin spora devam etme süresi frekans ve yüzdelik dağılımları

Eğer sporu bıraktıysanız kaç yıl devam ettirdiniz	f	%
1-3 yıl	8	2,7
4-7 yıl	52	17,4
8-11 yıl	27	9,0
12-15 yıl	12	4,0
16-19 yıl	2	0,7

Çalışmaya katılan öğrencilere yöneltilen spora kaç yıl devam ettiniz sorusunun sonuçlarına bakıldığında öğrencilerin ağırlıklı olarak % 17,4' ünün 4-7 yıl arasında devam ettiği görülmektedir.

Tablo 9: Çalışmaya katılan öğrencilerin sporu hangi aşamada bıraktığını gösteren frekans ve yüzdelik dağılımları

Sporu hangi aşamada bıraktınız	f	%
Ortaokul	4	1,3
Lise	18	6,0
Üniversite	79	26,4

Çalışmaya katılan öğrenciler sporu hangi aşamada bıraktınız sorusuna ağırlıklı olarak % 26,4' ünün üniversite seçeneğini işaretledikleri görülmektedir.

Tablo 10: Çalışmaya katılan öğrencilerin sporu bırakmalarından dolayı pişmanlık duyma frekans ve yüzdelik dağılımları

Eğer sporu bıraktıysanız pişmanlık duyuyor musunuz?	f	%
Evet	54	18,1
Hayır	47	15,7

Çalışmaya katılan öğrenciler pişmanlık duyma seçeneğini % 18,1'i evet, % 15,7'si hayır seçeneğini işaretledikleri görülmektedir.

Tablo 11: Çalışmaya katılan öğrencilerin üniversite ortamında spora devam etme isteklerinin frekans ve yüzdelik dağılımları

Üniversite ortamında spora devam etmek istediniz mi?	f	%
Evet	68	22,7
Hayır	32	10,7

Çalışmaya katılan öğrencilerin, sporcunun % 22,7'sinin spora devam etme isteği bulunurken, % 10,7' sinin spora devam etmeme isteği olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Çalışmaya katılan öğrencilerin sporu bırakma nedenlerin frekans ve yüzde dağılımları

Sporu bırakma nedenleri	f	%
Sınavlara hazırlanma	33	11,0
Ailemin bana karşı desteğinde azalma	8	2,7
Ailemin spora karşı inancında azalma	7	2,3
Arkadaşlarımdan ayrı kalışım	3	1,0
Arkadaşlarımdan spora katılmayışı	7	2,3
Maddi kazanç edinememe	41	13,7
Ailemin sürekli yer değiştirmesi	3	1,0
Spordan elde ettiğim kazancın kesilmesi	15	5,0
Koçun ilgisizliği	14	4,7
Sporun dışında başka etkinliklere katılma isteği	17	5,7
Koçun cinsel tacizleri	4	1,3
Takım içi çatışma, uyumsuzluk	10	3,3
Sakatlık ve hastalık	27	9,0
Koçla geçinememe, anlaşamama	14	4,7

Derslere devamsızlık, başarısızlık	16	5,4
Antrenman yapılan yer sorunu	19	6,4
Kulübün veya okulun maddi yetersizliği	20	6,7
Koçun takım içinde yanlış davranması	9	3,0
Kazanmaya karşı aşırı önem verme baskısı	5	1,7
Düşük yetenek algısı	11	3,7
Koçun sert tepkileri	2	0,7
Performansında azalma, oyunda başarısız olma	14	4,7
Güç koşullarda antrenmana gidip gelme	10	3,3
Artan yarışma stresi	2	0,7
Takımda başarı için fırsat verilmemesi	7	2,3
İlgi ve istekte azalma	32	10,7
Spor yüzünden diğer sosyal olayları kaçırma	6	2,0
Ödül ve teşvikin yetersizliği	11	3,7
Okul/kulüp yönetiminin ilgisizliği	13	4,3
Başarısızlığı kabullenememe	5	1,7
Aşırı disiplin	2	0,7
Dini inancından dolayı	2	0,7

Çalışmaya katılan öğrencilerin sporu bırakma nedeni olarak % 13,7' sinin *maddi kazanç edinememe* seçeneğini işaretlerken sırasıyla % 11,0' inin *sınavlara hazırlanma*, % 10,7' sinin *ilgi ve istekte azalma*, % 9,0' unun *sakatlık ve hastalık* olarak işaretledikleri görülmektedir.

Tablo 13: Çalışmaya katılan öğrencilerin spora devam etme nedenlerinin frekans ve yüzde dağılımları

Spora devam nedenleri	f	%
Yeteneğimi ve becerilerimi geliştirme.	114	38,1
Çevremde ilgi, prestij ve tanınma sağlama	28	9,4
Branşımda yükselme arzusu	87	29,1
Maddi kazanç sağlama, burs alma	57	19,1
Okulda/kulüpte kabul edilme	29	9,7
Karşı cinsin ilgisini çekme	14	4,7
Kız/erkek arkadaşımı etkileme	11	3,7
Beden sağlığım için	104	34,8
Ruh sağlığım için	65	21,7
Hoşlanma, zevk alma	71	23,7
Ailemin ilgi, destek ve sevgisi	9	3,0
Koça karşı ilgi, sevgi ve saygı	9	3,0
Koçun isteği, beklentileri, sevgisi	9	3,0
Arkadaşlarımla birlikte olma	15	5,0
Takım arkadaşlarımla beklentileri	10	3,3
Yalnız kalma korkusu(arkadaşsızlık)	3	1,0
Başarılı ve yetenekli oluşuma olan inanç	46	15,4
İyi yaptığım bir işi devam ettirme	42	14,0
Seyahat etmeyi sevme	12	4,0
Yeni arkadaşlar edinme	10	3,3
Kazanmayı, başarmayı, ödül almayı sevme	39	13,0

Disiplinden hoşlanma	14	4,7
Yarışma heyecanı	26	8,7
Stresten uzaklaşma	27	9,0
İşbirliği ve dayanışma duygusu	13	4,3
Boş zamanımı değerlendirme	22	7,4
Problem ve kaygılardan uzaklaşma	8	2,7
Oyundan hoşlanma, eğlenmek	24	8,0
Arkadaşlarının sporcu olması	2	0,7
Antremana kolay gidip-gelme olanağı	1	0,3
Antreman ortamının fiziki koşulları	7	2,3

Çalışmaya katılan öğrenciler spora devam etme nedeni olarak % 38,1' inin *yeteneğimi ve becerilerimi geliştirme* seçeneğini işaretlerken sırasıyla % 34,8' inin *beden sağlığım için*, % 29,1' inin *branşımda yükselme arzusu* ve % 21,7' sinin *ruh sağlığım için* olarak işaretledikleri görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmanın bu bölümünde araştırmaya katılan öğrencilerin, sporu bırakma ve devam etme nedenleri anketinin analiz sonuçlarından elde edilen sonuçların tartışılmasına yer verilmiştir. Yapılan literatür taramasında araştırmamızla aynı türde araştırma olmadığı için benzer çalışmalardan atıf verilmiştir.

Tablo 12 ye bakıldığında yapılan çalışmada sporu bırakma nedenlerinin başında maddi *kazanç edineme* % 13,7, *sınavlara hazırlanma* % 11,0, *ilgi ve istekte azalma* % 10,3, *sakatlık ve hastalık* % 9,0 olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda üniversite öğrencileri sporu maddi kazanç sağlama amaçlı kullanırken, daha küçük yaş gruplarında fiziksel ve zihinsel gelişimi artırmak amaçlı kullanıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra sınavların stresi de baş gösterebilir. İlgi ve istekte azalma ise ortama uyum sağlama ya da sağlayamama ile ilişkilendirilebilir. Taylor ve Ogilvie (1994) yılında yaptığı çalışma ve yapılan çalışma da sakatlık ve hastalık ortak payda olarak bulunmuştur. Crook ve Robertson (1991)'de bu geçiş dönemi modelinin, sporcuların kariyer sonlandırmaya tepkilerini açıklama ve analiz etmekte kullanılan en uygun model olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sporun bırakmada temel nedenlerden birisi de motivasyon yetersizliği olarak gözlemlenirken en çok işaretlenen seçeneklerden biri de *ilgi ve istekte azalma* % 10,7 olarak saptanmıştır. Pehlivan (2013)'de yaptığı çalışmada aynı bulguları saptayarak yapılan çalışmayı destekler niteliktedir.

Tablo 13 e bakıldığında yapılan çalışmada öğrencilerin spora devam etme gerekçesi olarak en fazla *Yeteneğimi ve becerilerimi geliştirme* %38,1 olarak işaretleme yaptığı görülürken, en az *Ailemin ilgi, destek ve sevgisi* %3,0 olarak işaretleme yaptığı görülmektedir. Allender ve

arkadaşlarının (2006) çocuklar arasında spora katılımı anlama üzerine yapılan nitel çalışmaların derlemesinde katılımı sağlayıcı güdülerini deneyim, farklı aktiviteler, ailenin desteği ve güvenilir çevre olarak tespit etmişlerdir. Yine Yüksel ve Bayar' ın (2015) yaptığı çalışmaya göre, aile desteğine göre spora katılım güdülerindeki belirgin olduğu sonucu elde edilmiştir (Yüksel ve Bayar, 2015).

Yapılan çalışmaya katılan öğrencilerin % 79,9' u erkek öğrenci, % 29,1' i kadın öğrenci katılmıştır. Koca' ya (2006) göre; Türk toplumunda erkek çocukların, erkekliklerini geliştirebilmeleri için aileler tarafından spora teşvik edilirken, kız çocuklarının ise kadınsı özelliklerini korumaları için özellikle kuvvet gerektiren ağır yarışma sporlarından uzak tutulduklarını, bu yüzden spora katılımın erkeklerden daha düşük olduğunu belirtmiştir (Koca, 2006). Araştırmada performans tenisi yapan 126 sporcunun 56'sı kadın, 70'i erkek sporcu olduğu, dolayısıyla erkek sporcuların fazla olduğu tespit edilmiştir. Bulunan bulgular yapılan çalışmayı destekler niteliktedir.

Süleyman Demirel Üniversitesi ve Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi spor bilimleri fakültelerinde okuyan öğrenciler ise spora kimin etkisi ile başladınız sorusuna ağırlıklı olarak % 31,4' ünün *öğretmenim* seçeneğini ve % 29,4' ünün *kendim* işaretlemiştir. Spora katılımında çocuğu yönlendirmek önemlidir. Çocuğun spora katılımında etkili olan çok fazla faktör bulunmaktadır. Bunlar aile, akran grupları, öğretmenler, antrenörler, liderler, model sporcular, medya ve değişik kampanyalardır (Molinero ve diğ., 2009). Bu araştırmada spora aktif katılanların % 44,4' ünün en yüksek oranda spora kendi iradesiyle katıldığını belirtmiş olmaları aldıkları spor eğitimlerinin yanı sıra, spor yapılabilir ortamlara erişimin kolay oluşundan kaynaklandığı biçimde açıklanabilir. Diğer yandan aktif olarak spora başlayanların % 23'ünün öğretmenin etkisiyle spora başladıklarını belirtmişlerdir. Bu bulgu, beden eğitimi öğretmenlerinin, çocuğun spora başlamasında ve yönlendirilmesinde fazlasıyla etkili olmadığı biçiminde yorumlanabilir (Pehlivan, 2013). Pehlivan' ın (2013) yılında yaptığı çalışmada sporu bırakanların % 89,8' inin sporu bıraktığından dolayı pişmanlık duyduğunu belirtmiş olmalarını anlamlı bir sonuç olarak algılamak gerekir. Yapılan çalışmada da ise tablo 10'a bakıldığında pişmanlık duyma sorusuna % 18,1' inin *evet*, % 15,7' sinin *hayır* cevapları birbirine çok yakın oranlarda verilmiştir.

Bu her iki çalışmanın örneklemini farklılık gösterse de sporu bırakma ve devam etme yaşla ilgili olarak da değişiklik gösterdiğini söylenebilir. Üniversite çağında ki öğrenciler spora devam ederken daha çok maddi kazanç sağlamayı göz önünde bulundurabilirken, küçük yaş gruplarında fiziksel ve zihinsel gelişim için spora devam edildiği söylenebilir. Ayrıca bir

yandan da üniversite çağına gelmiş öğrenciler kendi istekleri ile spor yaparken, branş da yükselme arzusu güdülemeyi de hedefleyebilir.

Küçük yaş gruplarında kendi istek ve arzusu ile spora devam etme arzusuna karar verme yeteneğinin tam olarak gelişmemesinden kaynaklı aile bireyleri daha etkin olabilir. Üniversite öğrencileri ise spora devam ederken stresten kaçma gibi etmenleri de göz önünde bulundurabilmektedir.

Üniversite öğrencileri aileden ayrı kaldığı ve herhangi bir gelir kaynağı bulunmadığı için birçok maddi zorluklardan geçmektedir. Bu zorlukların en başında ev/yurt kirası, beslenme, okul masrafları ve ulaşım gibi sorunlar vardır. Öğrenciler bir yandan spora devam ederken maddi kazanç sağlayamamaları da bu zorlukları artırmaktadır. Yarışma stresinin yanı sıra bu tür zorluklara dayanmak güç olduğu için öğrencilerin sporu bırakma isteği oluşmuş olabilir. Öte yandan amatör sporcular da yeterli miktarda maddi kazanç elde edilememe de sporu bırakmaya itmiş olabilir.

Üniversite öğrencilerinin okul ve okul sonrası iş bulmak için girmiş olduğu sınavlar, spora devam etmekte engel niteliği taşıyabilmektedir. Okul zamanında birçok öğrenci vize/final zamanı ekstra bir stres sahibi olduğu görülebilmektedir. Bu sınavlara ve okul sonrası kpss gibi sınavlara hazırlanabilmek için bolca vakit gereklidir. Spor yapan öğrenciler bu vakti antrenmanlar neticesinde bulamamakta birlikte yorgunluğu da hat safada hissetmektedirler. Bunun için sporu bırakmayı kendilerine bir çözüm yolu olarak görmüş olabilirler.

Uzun yıllar spor yapan öğrencilerde de sporu bırakma görülebilir. Bunun sebebi ise ilgi ve istekte azalma olarak belirlenmiştir. İlgi ve isteğin azalması da ki sebepler ise başarı gelmemesi olabilir. Başarı sporcunun yapmış olduğu antrenmanların ödülüdür. Bu ödülü elde edemedikçe sorunlar yaşamaya başlayarak ilgisi azalabilir ve kaybolabilir. Diğer sebepler ise antrenör değişkenliği, kural değişiklikleri, yaşanılan şehre uyum sağlayamama veya mental yorgunluk olabilir.

Spora devam nedenlerinde ise üniversite öğrencileri% 34,8 ile *beden sağlığı için* maddesi, en fazla işaretlenen ikinci seçenektir. Üniversite çağına gelmiş öğrenciler beden sağlıklarına da dikkat ettikleri söylenebilir. Bir diğer ağırlıklı madde ise % 21,7 ile *ruh sağlığı için* işaretlenmiştir. Sporun faydalarında beden sağlığı kadar da ruh sağlığı da önemli bir yer kaplamaktadır. Üniversite öğrencileri sınav stresi, gelecek kaygısı, mezun olamama gibi stres yükleyebilecek sebeplerin üstesinden gelmek için spora devam ettikleri söylenebilir.

Beden sağlığı insanlar için oldukça önemlidir. Özellikle genç yaşlarda düzenli yapılan egzersizler yaşlılık döneminde bireye büyük faydalar sağlar. Üniversite de spor yapan öğrenciler beden sağlığı için yaptıklarını belirtmiştir. Beden sağlığına dikkat etmek istemeleri hem yalılık dönemi olurken hem de daha iyi bir görünüşe sahip olmakla ilişkilendirilebilir

Yapılan çalışma da branş da yükselme arzusu da etkili bir ağırlık içermektedir. Her sporcu kariyerinin zirvesini görmek isterken üniversite öğrencileri de bu temeli hedef almış olabilirler. Branş da yükseldikçe maddi kazanç da artacağı ilkesi de göz önünde bulundurulan sebepler arasında sayılabilir, bir diğer yandan öğrenciler tutkularını ve arzularını zirveye taşımak istemektedir.

Spora devam eden öğrenciler de yetenek ve becerileri geliştirme isteği ön plana çıkmıştır. Bunun sebebi öğrencilerin kendine özgüvenini artırmakla alakalı olduğu varsayılabilir. Bir diğer yandan ise çocukluk döneminden spor yapan öğrencilerde spora yapma alışkanlık haline gelmiş olduğu varsayılabilir.

Sağlık sadece bedensel olarak iyi olmak değil, ruhsal ve psikolojik açıdan da iyi olmak demektir. Sporun faydaları arasında stresten kurtulmak ve uzak durmak da vardır. Üniversite öğrencileri gelecek kaygısı ile sınavlar stresi sürekli üst üste bindiğinden dolayı sürekli kaygı ve stres içinde olduğundan, ruhsal açıdan kendileri korumak isteği ile spor yapmayı amaçlamışlardır.

İnsanların hayatlarında hobiler bulunabilirken bazıları hobilerini spor yapmak olarak seçer. Öğrenciler ise bu hobilerini üniversite ortamında yapmak istemiş olmaları onları stres ve kaygıdan uzaklaştırmada rol oynayabilir.

Sonuç olarak üniversite öğrencileri sporu bırakma da maddi kazanç edinmemeyi ve sınavlara hazırlanma göz önünde bulundururken devam eden öğrenciler ise yetenek ve becerilerini geliştirmeyi be beden sağlıklarını göz önünde bulundurmuşlardır. Yapılacak olan çalışmalar da bu farklılıklar cinsiyet ve branş açısından incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Chambers BJ. (2002). *Adjustment to Career Termination in Professional Hokey Players*. Simon Fraser University, PhD Thesis.
- Crook JM. Robertson SE. *Transition out of Elite Sport*. *International Journal of Sport Psychology* 1991; 22: 115-127.
- Demir, M. ve Filiz, K. (2004). *Spor Egzersizlerinin İnsan Organizması Üzerindeki Etkileri*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2).
- Hergüner, G. (1991). *Çocuğun Spora Yönelmesinde Ailenin Rolü ve Önemi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, s. 87.
- Kaman, M.B., Gündüz, N., Gevat, C. (2017). *Tenis Sporcularının Spora Katılım Motivasyonlarının İncelenmesi*. *Sportmetre*, 2017, 15 (2), 65-72.
- Karakuzulu, E. (2018). *Savunma ve Dövüş Sporları Yapan Sporcular İle Diğer Bireysel Sporları Yapan Sporcuların Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi*, T.C. Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 5.
- Pehlivan, Z. (2013). *Okullar arası Spor Yarışmalarına Katılanların Sporu Bırakma ve Devam Etme Nedenleri*. *Spor Bilimleri Dergisi*, Hacettepe Journal of Sport Sciences, 2013, 24 (3), 209–225
- Taylor J.& Ogilvie B. (1994). *Conceptual Model of Adaptation to Retirement among Athlets*. *Journal Applied of Sport Psychology*, 1994; 1(6), 1-20.
- Tunçkol, H.M. ve Özbay, G. (2014). *Profesyonel Futbolcuların Futbolu Bırakma Yaşantılarını Algılamaları Üzerine Bir Araştırma*. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi Journal of Sports and Performance Researches* 2014;5(1) 49-55.
- Yıldırım, S. (2011). *Lisanslı Olarak Takım Sporu ve Bireysel Spor Yapan İle Spor Yapmayan Ortaöğretim Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması*. T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 6.
- Yüksel, H.S. ve Bayer, P. (2015). *Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin Spora Katılım Güdülerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi (Konya İli Örneği)** Ankara Üniv. Spor Bil Fak, 2015, 13 (2), 121-128.

HÜKMÜN AÇIKLANMASININ GERİ BIRAKILMASI KARARINDA YER ALAN MÜSADERE HÜKMÜNÜN NİTELİĞİ VE İCRASININ TEMEL HAKLARA ETKİSİ

Dr. Hüseyin TURAN
Anayasa Mahkemesi Raportörü

Giriş

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması müessesesi hukukumuzda ilk olarak 15.07.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun (ÇKK) 23. maddesiyle çocuk sanıklar için kabul edilmiştir¹. Daha sonra, 2006 yılında 5560 sayılı Kanun'un 23. maddesiyle, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanun'un (CMK) 231. maddesine eklenen 5 ila 14. fıkraları ile yetişkin sanıklar için de kabul edilmiştir. Böylece hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının uygulama alanı genel ceza muhakemesi açısından da benimsenmiştir². Aynı Kanun'un 40. maddesiyle de 5395 sayılı Kanun'un 23. maddesi değiştirilmek suretiyle denetim süresindeki farklılıklar, bu fark çocuk sanıklar için denetim süresi 3 yıl iken yetişkin sanıklar için 5 yıldır, hariç olmak koşuluyla çocuklar ile yetişkinler açısından hükmün açıklanmasının geri bırakılması aynı koşullara tabi kılınmıştır. 08.02.2008 tarihinde yürürlüğe giren 23.01.2008 tarihli ve 5278 sayılı Kanun'un 231. maddesinin 5 ve 14. fıkralarında yapılan değişiklik ile de hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumu, hükmolunan 2 yıl veya daha az süreli hapis veya adli para cezaları için uygulanabilir hale getirilerek kapsamı ve uygulama alanı genişletilmiştir³. Zira CMK'nın 231. maddesinde 2006 yılında yapılan değişiklikte hükmün açıklanmasının geri bırakılması, bir yıl hapis cezasının altındaki cezalar ve yalnızca şikâyete tabi suçlar bakımından kabul edilmiştir. 231. maddede belirtilen koşulların bulunması durumunda kurumun uygulanıp uygulanmayacağına büyük oranda hâkimin takdirine bağlı kılınması ve kurumun uygulanması sonucunda o tarihte kanun yolu olarak öngörülen temyiz yolunun da kapalı olmasının bazı sorunlara neden olduğundan 2010 yılında 6008 sayılı Kanun'un 7. maddesiyle 231. maddeye hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilebilmesi için sanığın bunu kabul etmesi şartı getirilmiştir⁴. Böylece suçu işlemediğini düşünen fail, hakkında bir mahkûmiyet kararı verilmesi halinde hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmemesini mahkemeden talep etme, bu şekilde kararı temyiz mercii önüne, 20.07.2016 tarihinden itibaren ise istinaf kanun yoluna taşıyabilme imkânına kavuşmuştur⁵. Nihayet 2014 yılında 6545 sayılı Kanun'un 72. maddesiyle 231. maddeye, daha önce hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilen kişi hakkında ikinci kez aynı kararın verilemeyeceğine ilişkin hüküm eklenmiştir⁶.

Bu çalışmanın amacı, bir yargılama sonunda hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilmesi durumunda, bu kararın içinde suçta kullanılan ya da suçtan elde edilen şeyin müsaderesine ilişkin bir hüküm bulunduğu, müsaderesine karar verilen şeyin asıl hükümden ayrı ve bağımsız olarak infazının yapıp yapılamayacağı ve yapılması durumunda bunun temel insan hakları bağlamında bir soruna neden olup olamayacağının Anayasa

¹ 03.07.2005 kabul tarihli 5395 sayılı Kanun. R.G. 15.07.2005-25876.

² R.G. 19.12.2006 T. S: 26381.

³ R.G. 08.02.2008.T. S: 26781.

⁴ İlkiz, değişikliğin kabul edilme nedenlerinden biri olarak şu hususları dile getirmiştir: “Örneğin TCK’un 285 (Gizliliğin ihlali), veya TCK’un 288. maddesi (Adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs) gibi hükümlere aykırılıktan yargılanarak hakkında iki yıl veya daha az hapis cezası verilerek hüküm kurulmuş ama hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilerek 5 yıl denetim süresine tabi tutulan kişiler ve başta gazeteciler, haklarındaki bu karara sadece itiraz edebiliyordu. Hükmün Yargıtay tarafından esastan incelenmesi mümkün olmuyordu. Özellikle de gazeteciler açısından verilmiş bu tür hükümlerin çoğu sorun yaratıyordu.” İlkiz, Fikret; “Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması”, <http://www.egedesonsoz.com>, (Erişim tarihi 20.10.2010).

⁵ R.G. 25.07.2010. T. S:27652.

⁶ R. G. 28.06.2014.T. S.29044.

Mahkemesine yapılan bireysel başvurularda konuya ilişkin verilen kararlar bağlamında ele almaktır. Bunun için öncelikle hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının tanımı ve hukuki niteliği ile buna ilişkin kanun yolları ele alınacaktır. Buna ilaveten 5237 sayılı Tük Ceza Kanun'unda (TCK) yer alan müsadere kurumuna konuyla bağlantılı olarak değinilecek ve son olarak Anayasa Mahkemesinin (AYM) bu konuda verdiği kararlara yer verilecektir.

1. Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kavramı

Hükmün geri bırakılması⁷, hükmün açıklanmasının ertelenmesi⁸ olarak da ifade edilen hükmün açıklanmasının geri bırakılması⁹, CMK'nın kurumu düzenleyen 231. maddesinin 5. fıkrasında; *“Sanığa yüklenen suçtan dolayı yapılan yargılama sonunda hükmolunan ceza, iki yıl veya daha az süreli hapis veya adli para cezası ise; mahkemece, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilebilir... Hükmün açıklanmasının geri bırakılması, kurulan hükmün sanık hakkında bir hukukî sonuç doğurmamasını ifade eder.”* şeklinde ifade edilmiştir. 5560 sayılı Kanun ile CMK'nın 231. maddesinde yapılan değişiklik gerekçesinde, maddenin beşinci fıkrasında kurumun tanımının verildiği belirtilmekte ve değişiklik gerekçesine göre hükmün açıklanmasının geri bırakılması için, *“öncelikle bir hüküm kurulmasını gerektirmektedir. Ancak bu hüküm sanık hakkında hukuki bir sonuç doğurmamaktadır. Başka bir ifadeyle, kurulan hükmün hukuki sonuç doğurup doğurmaması, belli bir süreye ve bazı şartlara bağlı kılınmaktadır. Mahkûmiyet hükmü kurulduktan başka ayrıca, kurulan bu hükmün, sanık hakkında, yükümlülüklerle uyduğu takdirde belirli bir süre hukuki sonuç doğurmayacağı anlamına gelen hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı da verilebilecektir.”*¹⁰

Şu halde hükmün açıklanmasının geri bırakılması için öncelikle yapılan yargılama sonucunda mahkemenin sanığın işlediği iddia edilen fiili sabit görmüş olması ve bu fiili sanığın kusurlu bir şekilde gerçekleştirdiğinin tespit edilmesi gerekmektedir ve ardından sanık hakkında bir mahkûmiyet hükmü kurması gerekmektedir¹¹. Eğer toplanan deliller sonucunda sanığın suçu işlemediği sabit olursa mahkemece sanığın beraatına karar verilecektir. Mahkûmiyet şartları bulunduğu TCK'nın 61. maddesi gereğince belirlenecek sonuç cezanın 2 yıl veya daha az hapis cezası veya her miktardaki adli para cezası olduğu hallerde, 231. maddede sayılan objektif ve sübjektif şartların da bulunması durumunda¹², belli bir süre içinde ve verilebilecek yükümlülüklerle uygun davranılması şartına bağlı olarak uygulanabilen hukuki bir kurumdur¹³.

⁷ Kurum, Hükümet Tasarısında *“hükmün geri bırakılması”* olarak geçmektedir. Hükümet Tasarısı gerekçesi için bkz. Erol, Haydar; Adli Yargı İlk Derece Mahkemelerinde Ceza Yargılaması ve Uygulaması, Ankara, 2006. s.1239.

⁸ Ünver, Yener/Hakeri, Hakan; Ceza Muhakemesi Hukuku, Adalet Yayınevi, 3.Bası. Ankara 2010. s.673.

⁹ 5271 sayılı CMK'nın 231. maddesinde geçen ifade.

¹⁰ Özgenç, İzzet/Şahin, Cumhuriyet; Türk Ceza Hukuku Mevzuatı, Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı, Birinci Baskı, Mart 2007. s.616.

¹¹ Yenisey, Feridun/Nuhoğlu, Ayşe; Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin, 4. Bası, 2016,s.792.

¹² Bu şartlar CMK'nın 231/6 fıkrasında şu şekilde belirtilmiştir: a) Sanığın daha önce kasıtlı bir suçtan mahkûm olmamış bulunması, b) Mahkemece, sanığın kişilik özellikleri ile duruşmadaki tutum ve davranışları göz önünde bulundurularak yeniden suç işlemeyeceği hususunda kanaate varılması, c) Suçun işlenmesiyle mağdurun veya kamunun uğradığı zararın, aynen iade, suçtan önceki hale getirme veya tazmin suretiyle tamamen giderilmesi, gerekir. d) Sanığın kabul etmemesi hâlinde, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmez.” Maddeye 18/6/2014 tarihli ve 6545 sayılı Kanunla *“Denetim süresi içinde, kişi hakkında kasıtlı bir suç nedeniyle bir daha hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilemez”* şartı da eklenmiştir. Böylece sanık hakkında ancak bir kez bu karar verilebilecektir. Daha geniş bilgi için bkz. Turan, Hüseyin; Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması ve Uygulaması, 2. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara- 2014, s. 93 vd. Yıldırım, Akif; Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması, Seçkin, Ankara 2108, s.211 vd.

¹³ Benzer tanımlar için bkz. Meran, Necati; *“Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Konusunda Bazı Çözüm Önerileri”*, Terazi Aylık Hukuk Dergisi, Y.3, S.23, Temmuz 2008, s.61. Olgun, Sevinç; *“Ceza Muhakemesi Kanuna Göre Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması”*, Terazi Aylık Hukuk Dergisi, Y.3. S.22. Haziran 2008, s.63. Kumbasar, Enver; Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2012, s.46.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumunun ne anlama geldiği ve kabul ediliş nedeni, 5560 sayılı Kanun'un 23'üncü maddesiyle CMK'nın 231. maddesinde getirilen düzenlemenin gerekçesinde ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir¹⁴. Gerekçeden de anlaşılacağı üzere hükmün açıklanmasının geri bırakılması, sanık hakkında yapılacak yargılama sonucunda, hakkında bir mahkûmiyet hükmü kurulması halinde bu mahkûmiyetin, iki yıl veya daha az süreli hapis cezası veya her türden adli para cezası olması halinde, diğer şartların da gerçekleşmesi durumunda, kurulan hükmün belli bir süre sonunda sonuç doğurmasını ifade etmektedir¹⁵. Keza uygulanması halinde bu kurum, TCK'nın 53. maddesinde belirtilen herhangi bir hak yoksunluğuna da sebebiyet vermemektedir. Ancak sanığın, kurulan hükmün kendisi açısından sonuç doğurmaması ve bir hak yoksunluğuna neden olmaması için belli bir süre içinde yüklenen yükümlülükler uygun davranması gerekmektedir¹⁶. Bu yükümlülüklerden en önemlisi ise mağdurun bir zararının söz konusu olduğunda bu zararın giderilmesidir. Zararı gidermeyi kabul eden sanık, hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesini kabul etmesi halinde denetim süresi sonunda kamu davası düşeceğinden sanık hiç suç işlememiş gibi olacaktır. Bu şekilde ceza verilmeksizin sanıkla mağdur arasında barış sağlanarak toplumsal fayda da temin edilmiş olmaktadır¹⁷. Hükmün açıklanmasının geri bırakılması buna göre “*şartlı bir erteleme*”, ancak bu erteleme, cezanın ertelenmesinden farklı olarak kurulan hükmün açıklanmasının ertelenmesidir. Zira hapis cezasının ertelenmesi sonucunda ertelenmiş hapis cezası, TCK'nın 51.maddenin 8. fıkrası gereğince infaz edilmiş ceza olarak kabul edilmektedir. Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasında kurulan hüküm ertelenmekte ve duruşmada varsa taraflara okunmaktadır, ancak teknik olarak açıklanmamaktadır. Açıklanmadığı süre içerisinde de sanık açısından hukuki sonuç doğurmamaktadır¹⁸. Bir başka ifadeyle mahkeme davadan elini çekmemektedir. Dava dosyası

¹⁴ 5560 sayılı Kanun'un 23. madde gerekçesi, TBBM Adalet Komisyonu'nun 6.11.2006 tarihli ve Esas: 2/870, Karar:111 sayılı raporunda şu şekilde açıklanmıştır: “Yürürlükten kaldırılan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu ile 647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkında Kanunundaki düzenlemesi itibarıyla, erteleme, bir koşullu atıfet kurumunu niteliği taşımakta idi. Buna göre, deneme süresi içerisinde yeni bir suçun işlenmemesi halinde, ‘mahkûmiyet esasen vaki olmamış’ sayılmakta idi. Keza, erteleme, sadece hapis cezası açısından değil, ‘ertelenmenin bölünmezliği’ kuralı gereğince, diğer bütün ceza hukuku yaptırımları bakımından da, kural olarak, aynı sonucu doğurmamakta idi. Buna karşılık 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun sisteminde ise, erteleme, sadece hapis cezasına özgü bir infaz rejimi olarak düzenlenmiştir. Bu bakımından, yeni sistemde artık ‘ertelenmenin bölünmezliği’ kuralından söz etmek mümkün değildir. Hapis cezası açısından bir infaz rejimi olarak kabul edilen ertelemede, hükümlü, denetim süresi zarfında kasıtlı yeni bir suç işlemediği ve kendisine yüklenen yükümlülükler uygun davrandığı takdirde, hakkında hükmolunan ‘hapis cezası’ infaz edilmiş sayılacaktır. Şayet hakkında hapis cezasının yanı sıra ya da sadece adli para cezasına veya güvenlik tedbirine hükmedilmişse, adli para cezası ve güvenlik tedbirleri bakımından erteleme söz konusu olmayacaktır. Bu durum, erteleme hükmü açısından, yürürlükten kaldırılan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu sistemindeki düzenlemeye nazaran daha ağır sonuçlar doğuran bir kurum haline getirmiştir. Bu nedenle kurumlar arasındaki dengeli geçişi sağlamak amacıyla, Türk Ceza Hukukuna ilişkin yeni mevzuatımızda, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının, bir kurum olarak düzenlenmesi bir ihtiyaç olarak doğmuştur. Cezaya mahkûmiyete bağlı hak yoksunlukların doğmaması için, kişi açısından, denetim süresi zarfında yeni bir suç işlememesi ve özellikle mağdurun mağduriyetini gidermek amacıyla yönelik olarak kendisine yüklenen belirli yükümlülükler uygun davranması koşuluyla, hakkında cezaya hükmedilmemesi, toplum barışının sağlanması bakımından, cezaya mahkûmiyete nazaran daha etkili olabilecektir. Bu amaca hizmet eden hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının, müessese olarak hukuk sistemimize kazandırılmasında bir gereklilik bulunmaktadır...” Özgenç/Şahin, s.617.

¹⁵ Buna karşılık hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararında yer alan müsadere, yargılama giderleri ve bu kapsamda vekâlet ücreti gibi konularda verilen kararların kesin bir hükmün hukuki sonuçlarını doğuracağı ifade edilmiştir. Bkz. Gürühan, Caner; “Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılmasına İlişkin Güncel Sorunların Yargıtay Kararları Işığında Değerlendirilmesi”, TBB Dergisi, 2014 (111), s.144.

¹⁶ Özgenç, İzzet; “Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması”, Hukuk Devletinde Suç Yaratılmasının ve Suçun Aydınlatılmasının Sınırları Sempozyumu, İstanbul, 1-3 Haziran 3. Yılında Yeni Ceza Adalet Sistemi, (Editör: Bahri Öztürk), Seçkin, Ankara, 2009. s.49.

¹⁷ Yenisey/Nuhoğlu, s.790.

¹⁸ CMK'ya göre hükmün açıklanmasıyla kamu davası sona erdirilir. Hükmün açıklanması sırasında sanık huzurda ise başvurabileceği kanun yolları, mercii ve süresi bildirilir. Beraat etmesi durumunda ise tazminat isteyebileceği

kural olarak denetim süresi sonuna kadar, yeni bir suç işlenmediği ya da öngörülmuş tedbirlere uygun davranıldığı sürece, derdest durumda olacaktır. Dolayısıyla hakkında hüküm kurulmuş olan kişi, sanık sıfatını taşımaya devam etmektedir¹⁹.

Ceza Genel Kurulu'na (CGK) göre hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumunun bünyesinde iki karar bulunmaktadır. İlk karar teknik anlamda hüküm sayılan, ancak açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi nedeniyle hukuken varlık kazanamayan, bu nedenle hüküm ifade etmeyen, koşullara uyulması halinde düşme hükmüne dönüşecek, koşullara uyulmaması halinde ise varlık kazanacak olan mahkûmiyet hükmüdür. İkinci karar ise, bu ön hükmün üzerine inşa edilen ve önceki hükmün varlık kazanmasını engelleyen hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararıdır. Bu ikinci kararın en temel ve belirgin özelliği, varlığı devam ettiği sürece, ön hükmün hukuken sonuç doğurma özelliği kazanamamasıdır²⁰. Bu yüzden mahkûmiyet kararı açıklanmadığı için henüz kamu davası sona ermemiş, bir başka ifadeyle tefhim edilmemiş ve açıklanmamış bir mahkeme hükmünün hukuki sonuç doğurması da beklenemez²¹. Bu yüzden mahkûmiyet hükmü de kesinleşmemiş olmaktadır²².

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması da ceza hukukunda kamu davasının açılmasının ertelenmesi, hükmün kurulmasının ertelenmesi, cezanın ertelenmesi ve kovuşturmanın ertelenmesi gibi uygulamalar arasında bir tür erteleme olup, fakat ertelemenin özel bir şeklini oluşturmakta²³, ceza kanunundaki ertelemeye nazaran ise daha lehe sonuçlar doğuran²⁴ kendine özgü bir düzenleme niteliğini taşımaktadır²⁵.

2. Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kararının Hukuki Niteliği

Bir kavramın ya da bir kurumun hukuki niteliğini belirlerken onun öncelikle hangi kanunda düzenlenmiş bulunduğu, getirdiği düzenlemeye ve doğurduğu hukuki sonuçlara bir bütün olarak birlikte bakmak daha doğru bir yaklaşım olur. Zira bir kurumun niteliğinin belirlenmesi, onun doğuracağı sonuçları doğrudan etkilemektedir.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumu, yukarıda da ifade edildiği üzere ilk önce ÇKK'da, daha sonra ise CMK'da düzenlenmiştir. Düzenlendiği kanunlara bakıldığında bu kurumun öncelikle ve özellikle bir "*muhakeme (usul) kuralı*" olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu kurum, CMK'nın Üçüncü Bölümünde "*Hükmün açıklanması ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması başlığı*" altında düzenlenmiştir.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması, yargılama usulü kanununda düzenlenmiş olduğundan yürürlüğe girmekle derhal uygulanan bir kurumdur²⁶. Ayrıca kurulan hükmün sanık hakkında hukuki bir sonuç doğurmamasına olanak sağlayan ve bu yönüyle de sanık lehine sonuç doğurduğundan kuşku bulunmayan hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumu, yürürlüğe girdiği tarihten önceki işlenen suçlar hakkında da şüphesiz uygulanabilmektedir.²⁷ Nitekim Yargıtay kararlarında da "*hükümden sonra yürürlüğe giren 5728 sayılı Kanunun 562. maddesiyle değişik 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun 231. maddesindeki koşulların varlığı halinde, hükmün açıklanmasının geri bırakılması yönünde*

---

bir hal varsa bunun da bildirilmesi gerekir ve hüküm fıkrası herkes tarafından dinlenir. Bkz. CMK.mad.231/1,2.ve 3.fikraları.

¹⁹ Özgenç, "Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması", s.49.

²⁰ CGK, T:7.12.2010. Esas: 2010/6-234, Karar:2010/252.

²¹Yenisey/Nuhoğlu, s.795.

²² Bahri, Öztürk/Durmuş, Tezcan/Mustafa Ruhan, Erdem/Özge, Sırma Gezer/F.Saygılar, Kırıt/Esra, Alan Akcan/Özlem, Özaydın/Efser, Eser Tütüncü/Derya, Altınok Willemin/Mehmet, Can Tok; Editör: Bahri Öztürk, Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin, 12. Bası, Ankara, 2018, s.644.

²³ Kaya, Emir; "Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması" Ankara Barosu Dergisi, Y.71. S.2013/3. .s.411.

²⁴ Öztürk/Tezcan/Erdem/Gezer/Kırıt/Akcan/Özaydın/Tütüncü/Willemin/Tok, s.645.

²⁵ Ünver/Hakeri, s.673.

²⁶ Şahin, Cumhur; Ceza Muhakemesi Hukuku –I-, 9.Bası, Seçkin, Ankara, 2018, s.46.

²⁷ Ünver/Hakeri, s.675.

*mahkemesince değerlendirme yapılması zorunluluğunun bulunması*²⁸ gerekçesiyle hükümler bozulmuş ve mahkemesince değerlendirme yapılmak üzere dosyalar mahkemesine iade edilmiştir²⁹. Hükümün açıklanmasının geri bırakılması kararıyla mahkeme tarafından sanık hakkında verilen mahkûmiyet hükmünün belli bir süreyle açıklanmaması, açıklanmasının ertelenmesi nedeniyle de kurumun bir muhakeme kuralı olduğu açığa çıkar.

Kurumun bir muhakeme kuralı olması yanında uygulanma durumu ve hukuki sonuçları itibarıyla de aynı zamanda *“maddi ceza normu”* niteliğini de taşımaktadır. Hükümün açıklanmasının geri bırakılması, daha önce kasıtlı bir suçtan mahkûmiyeti bulunmayan sanıkların ilk kez bir suç işlemleri halinde, işlenen suç nedeniyle mağdurda maddi bir zarar meydana gelmiş ise bu zararın sanık tarafından giderilmesi durumunda uygulanma kabiliyeti olan bir kurumdur. Yargılama sonucunda sanığa verilen mahkûmiyet hükmü belli bir hapis cezasını veya adli para cezasını kapsadığından, bu kurum, cezanın yerine getirilmesine doğrudan etki ettiğinden, maddi ceza hukukuna ilişkin bir norm niteliğine de sahiptir³⁰.

Hükümün açıklanmasının geri bırakılması kararı, suçu sabit görülen sanık hakkında uygulanması nedeniyle sanık ile ceza arasındaki bağlantıyı belirli şartlarla kesmekte ve askıya almaktadır. Geri bırakılma sürecinde, yani denetim süresi içinde, şartlara uygun olarak davranılması halinde de sanığın tamamen cezadan veya hükümlülük kararından kurtulmasını sağlamaktadır. Bir başka ifadeyle sanık hakkındaki kamu davasının düşürülmesi sonucunu doğurmaktadır³¹. Bu nedenle, kurumun aynı zamanda maddi ceza hukukuna ilişkin sonuçlar doğuran bir kurum olduğu aşikârdır. Ayrıca bu kararın verilmesi durumunda sanık hakkında mahkemece tedbir kararı uygulanması, özetle; sanığa aynı mahkûmiyet kararlarında olduğu gibi bir yükümlülük getirilmesi de bu düşünceyi doğrulayan nedenlerden birisi olarak gösterilebilir³². CGK tarafından verilen bir kararda bu husus açıkça ortaya konulmuş ve CMK'daki bu düzenlemenin hem bir muhakeme kuralı olduğu, hem de maddi bir ceza normu niteliğini taşıdığı açık bir biçimde ifade edilmiştir³³. Böylece bu kurumun karma bir niteliğe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır³⁴.

3. Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kararlarına Karşı Kanun Yolları

a. İtiraz

Hükümün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin kararlara karşı kanun yollarına gidilip gidilemeyeceği, gidilecekse hangi kanun yoluna ya da yollarına gidilebileceği hususu, CMK'nın 231. maddesinin 12. fıkrasında düzenlenmiştir. Buna göre hükümün açıklanmasının geri bırakılması kararına itiraz edilebilir. Dolayısıyla istinaf ve temyiz kanun yoluna başvurulamaz³⁵.

²⁸ 8.C.D., 23.3.2009 T: 2007/4382 Esas, 2009/4465 Karar.

²⁹“... Hükümün açıklanmasının geri bırakılmasının kurumu karma niteliğe haiz bir kurum olup, maddi ceza hukukuna ilişkin yönü dikkate alındığında 5237 sayılı Yasa'nın 7. maddesinde tanımlanan geçmişe yürümesi ilkesi uyarınca ve yasa koyucunun olası tartışmaları engelleyen biçimde 08.02.2008 gün ve 5728 sayılı Yasa'nın geçici 1. maddesi dikkate alındığında, 5728 sayılı Yasa ile değişik CMK'nun 231. maddesinin yeniden değerlendirilmesi lüzumu, Bozmayı gerektirmiş ...” 6.C.D., 21.01.2010 tarih ve 2007/24501 Esas, 2010/345 Karar.

³⁰ Sarıgül, Ali Tanju; “Türk ve Alman Hukuku'nda Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması”, TBB Dergisi, 2015, S.2015, s.132. Güngör, Devrim/Ergün Okuyucu, Güneş; “Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması”, AÜHF Dergisi, 65 (4) 2016: 1951-1965, s.1954.

³¹ Yenisey/Nuhoğlu, s.790.

³² Özsoy, yukarıda zikredile makale.

³³ CGK, T: 11.03.2008. 2008/7-14 Esas. 2008/50. Karar.

³⁴Yenisey/Nuhoğlu, s.790.Öztürk/Tezcan/Erdem/Gezer/Kırt/Akcan/Özaydın/Tütüncü/Willemin/Tok, s.645.

³⁵ Güngör/Okuyucu Ergün, s.1960.

Ceza yargılama sistemimizde yürürlükte bulunan üç olağan kanun yolu bulunmaktadır. Bunlardan ilki istinaf, diğeri temyiz ve sonuncusu ise itiraz kanun yoludur³⁶. Bunlardan istinaf kanun yolu fiilen 20.7.2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

İtiraz, kural olarak hâkim kararlarına karşı gidilebilen bir kanun yoludur. Kanunda “*hâkim kararları ile kanunun gösterdiği hallerde mahkeme kararlarına itiraz edilebilir*” denilmektedir. Bu düzenlemeden de açıkça anlaşılacağı üzere kural olarak mahkeme kararlarına karşı itiraz yoluna gidilemez. Mahkeme kararlarına karşı itiraz kanun yoluna gidilebilmesi için kanunda bu konuda açık bir düzenlemenin bulunması şarttır.³⁷ Maddede sadece hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına itiraz edilebilir denilmiştir. Hâkim ya da mahkeme tarafından verilmiş bir karardan bahsedilmemektedir. Buna göre hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin bu karar, gerek hâkim³⁸ tarafından verilmiş olsun gerekse mahkeme³⁹ tarafından verilmiş bulunulsun kanun yolu bakımından bir farklılık göstermeyecektir.

Hâkim ya da mahkeme tarafından verilmiş olan hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarına karşı itiraz, ilgililerin kararı öğrenmesinden, verilen karar yüze karşı verilmiş ise tefhiminden, yokluğunda verilmiş ise kararın tebliğinden itibaren, yedi gün içinde kararı veren merciiye (hâkim veya mahkemeye) bir dilekçeyle veya tutanağa geçirilmek koşuluyla zabıt kâtibine beyanda bulunmak suretiyle yapılabilir. Tutanakla saptanan beyanı ve imzayı ise mahkeme başkanı veya hâkim onaylar⁴⁰. Sanık, eğer tutuklu bulunmakta ise tutuklu bulunduğu ceza infaz kurumu ve tutukevi müdürüne beyanda bulunmak suretiyle de bu konudaki itiraz başvurusunu yapabilir⁴¹.

CMK, itiraz kanun yoluna gidebilecek kişileri tek tek göstermemiş, genel olarak kanun yollarına gidebilecek olanları saymıştır. Buna göre, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına itiraz edebilecek olanlar ve maddede geçen “*ilgililer*” CMK’nın 260. vd. eden maddelerinde kanun yollarına başvurabilecek olanlardır. Buna göre ilgililer kavramına Cumhuriyet savcısı, sanık veya sanığın yasal temsilcisi varsa vekili ve müdafisi, davaya katılan, katılma istemi karara bağlanmamış veya reddedilmiş olan, katılan sıfatını alabilecek biçimde suçtan zarar görmüş olup da duruşmadan haberdar edilmemiş bulunan ve bunların kanuni temsilcileri, eşleri ve varsa vekilleri ve müdafileri dâhildir⁴². Cumhuriyet savcısı ve davaya katılan, katılma istemi karara bağlanmamış veya reddedilmiş olan veya suçtan zarar gördüğü halde duruşmadan haberdar edilmeyenin yasal temsilcisi ve eşi, sanık hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesinin şartları bulunmamasına rağmen hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi durumunda bu karara itiraz edebilirler. Sanık ise, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin verilen kararda öngörülen yükümlülüğün süresi ve çeşidine itiraz edebilir.

Sanık hem beraat etmek istemiş hem de hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını talep etmişse ve mahkeme mahkûmiyet hükmü kurup sanık hakkında şartların bulunması nedeniyle hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmişse bu kez itiraz olarak hakkında beraat kararı verilmesini itiraz merciinden isteyebilir mi? Kanuna bakıldığında her

³⁶ Öztürk/Tezcan/Erdem/Gezer/Kırıt/Akcan/Özaydın/Tütüncü/Willemin/Tok, s.683,

³⁷ 5271 sayılı CMK’nın. 267/1. maddesinde hangi hallerde mahkeme kararlarına karşı itiraz yoluna gidilebileceği, CMK’nın değişik maddelerinde tek tek gösterilmiştir. İtiraz yoluna gidilebilecek mahkeme kararları için bkz. Öztürk/Tezcan/Erdem/Gezer/Kırıt/Akcan/Özaydın/Tütüncü/Willemin/Tok, s.684.

³⁸ Hâkim tarafından verilen kararlar, Sulh Ceza ve Asliye Ceza mahkemeleri tarafından verilen kararlardır. 2014 yılından itibaren sulh ceza mahkemesi, sulh ceza hâkimliği olarak düzenlendiği ve soruşturma evresindeki usul işlemleri ile görevlendirildiği için bu tarihten sonra kovuşturma evresiyle ilgili karar vermemektedir.

³⁹ Mahkeme tarafından verilen kararlar ise, toplu/heyet olarak çalışan Ağır Ceza Mahkemeleri tarafından verilen kararlardır.

⁴⁰ CMK. Mad. 268/1.

⁴¹ CMK. Mad. 263/1.

⁴² CMK. Mad. 260, 261 ve 262.

türlü itirazı yapabileceği anlamı çıkmaktadır. Ayrıca sanık, hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını talep etmiş ve mahkeme ya da hâkim bunu reddetmesi durumunda, hükmü açıklaması halinde, bu karara karşı şartların bulunması durumunda istinaf/temyiz hakkı bulunmaktadır.

İtiraz, öncelikle hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararını veren hâkim veya mahkemeye yapılır. Eğer bu mahkeme itirazı yerinde görürse kararını düzeltir ve verilen hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararını kaldırır ve hükmü açıklar. İtirazı yerinde görmezse en çok üç gün içinde, itirazı inceleyecek mahkeme veya hâkime dosyayı gönderir. Kural olarak itiraz, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin verilen kararın gereklerinin yerine getirilmesini geri durdurmaz. Ancak, kararına itiraz edilen veya itirazı inceleyecek olan mahkeme veya hâkim, kararın yerine getirilmesinin geri bırakılmasına karar verebilir⁴³. İtirazı inceleyecek merciinin yetkileri, CGK kararlarıyla başlangıçta CMK'nın 231. maddesindeki koşulların bulunup bulunmadığını saptamakla sınırlı olduğu ortaya konulmuştur. Bu durumda merci, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının şartlarının oluşup oluşmadığı yönünden bir inceleme yapabilmekteydi. İtiraz merciinin bu konuda inceleme yetkisi doğal olarak bulunmaktadır⁴⁴. Asıl mesele itiraz merciinin, fiilin sabit olup olmadığını, suçun yasal unsurlarının oluşup oluşmadığını ve mahkûmiyet hükmünün doğru olup olmadığını ve suçun niteliğini, bir başka ifadeyle sanığın üzerine atılı eylemin kanunda belirtilen başka bir suçu oluşturup oluşturmadığını inceleyip incelemeyeceği idi, doktrinde itiraz merciinin maddi koşulları da inceleyebileceği ileri sürülmüştür⁴⁵, fakat Yargıtay bunun yapılamayacağını belirtmişti⁴⁶. CGK, 2013 tarihinden önce itiraz merciinin yetkilerine ilişkin verdiği içtihadattan dönerek bu konuda yeni bir içtihat ortaya koymuştur⁴⁷.

CGK'nın bu içtihadında; itiraz merciinin incelemesini sadece şekli olarak değil, hem maddi olay hem de hukuki yönden yapması gerektiği ifade edilmiş, itiraz merciinin sadece CMK'nın 231. maddesinde sayılan hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediği hususuyla sınırlı bir inceleme yapmaması gerektiği belirtilmiştir. İtiraz mercii bu içtihadı göre, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının ile ilgili önüne bir itiraz geldiğinde sübuta ilişkin değerlendirme de yapabilecektir. Örneğin sanığa yüklenen suçun oluşmaması sebebiyle hakkında beraat kararı verilmesi gerektiğinden bahisle itirazın kabulü yönünde karar, yani hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının kaldırılması kararı verilebilir. Keza, itiraz mercii, vasıf değişikliği nedeniyle de hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının kaldırılmasına karar verebilecektir. Örneğin kasten yaralama olarak nitelendirilen fiilden dolayı sanık hakkında kurulan mahkûmiyet hükmüyle ilgili olarak hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi halinde; itiraz mercii, sanığa

⁴³ CMK. Mad. 269/1. ve 2.

⁴⁴ Özbek, Veli Özer/Meraklı, Serkan; "Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kararına İtiraz Üzerine Yapılacak Denetim", MÜHFA Dergisi, Prof. Dr. Nur Centel'e Armağan,2013, Cilt: 19, Sayı: 2, s.228.

⁴⁵ "İtirazı inceleyecek merci maddi denetim de yapabildiğinden aslında hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilmemesi; dolayısıyla mahkûmiyet dışında bir hükmün verilmesi gerektiği kanısına varırsa hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararını ve açıklanması geri bırakılan hükmü kaldırarak yeni bir hüküm kurabilir. Örneğin dava şartı gerçekleşmemiş olmasına karşın mahkûmiyet ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilmiş ise bu durumda durma ya da düşme kararı verilebilir." Özbek/Meraklı, s.229.

⁴⁶Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının içeriğindeki hukuka aykırılıklar ancak hükmün hukuken varlık kazanması halinde olağan ve olağanüstü yasa yolları denetimine konu olabilir. Bu itibarla; açıklanması geri bırakılan mahkûmiyet hükmünün, hükmün açıklanması, düşme kararı verilmesi veya yeni bir mahkûmiyet hükmünün tesisinden sonra ancak temyiz incelemesine konu olabilmesi, temyiz yasa yoluna başvurulmadan kesinleşmesi halinde ise koşulları bulunduğu takdirde yasa yararına bozma yasa yolu ile incelenebilecek olması ve ancak bu aşamada hükmün içeriğindeki hukuka aykırılıkların denetlenebilecek olması karşısında, açıklanmayan ve hukuken varlık kazanmamış bulunan hükmün içeriğine dâhil bulunan hukuka aykırılıkların, itiraz yolu ile incelenmesi olanağı bulunmaktadır. CGKK. 03.02.2009 T. 2009/4-13 Esas, 2009/12Karar ve aynı mahiyette 03.02.2010 T. ve 13-12 sayılı kararı.

⁴⁷ CGK, T: 22.01.2013, Esas: 2012/10-534. Karar:2013/15.

yüklenen fiilin kasten yaralama suçunu değil de kasten öldürme suçuna teşebbüs olarak nitelendirmek suretiyle de itirazın kabulü yönünde karar verebilir. Yine, örneğin görevi kötüye kullanma suçundan dolayı sanık hakkında kurulan mahkûmiyet hükmüyle ilgili olarak hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi halinde; itiraz mercii, sanığa yüklenen fiilin görevi kötüye kullanma suçunu değil de, zimmet veya icbar suretiyle irtikâp suçunu oluşturduğu gerekçesiyle, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının kaldırılmasına karar verebilecektir⁴⁸.

CGK itiraz üzerine merci tarafından verilen karar sonrası yapılacak işlemleri de açıklamıştır. Buna göre, CMK'nun 271/4. maddesindeki; "*Merciin, itiraz üzerine verdiği kararları kesindir*" hükmü uyarınca, merci tarafından itiraz başvurusu üzerine "*itiraz konusu*" hakkında verilen kararlar kesin olup, artık mahkemece yeni bir değerlendirme yapılmadan aynı kararın verilmesi söz konusu olamayacaktır. İtiraz merciiince, itiraz olunan kararın kaldırılmasına müteakip, yetkili ve görevli kılınan mahkemenin yargılama sonunda vereceği hüküm, yeni hüküm sayılacağından, bu hükme karşı itiraz veya istinaf/temyiz yolu açık olacaktır. Bu itibarla, gerek yargılamaya devam edecek olan yerel mahkeme, gerekse verilecek kararın istinaf/temyiz edilmesi halinde İstinaf/Yargıtay, itiraz merciiinin belirlediği suç vasfıyla bağlı olmayacaktır.

İtiraz mercii, kural olarak belgeler üzerinde ve duruşmasız inceleme yaparak karar verir. Uygulamada da hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarına itiraz halinde itiraz mercii dosya üzerinden inceleme yaparak karar vermektedir. Ancak mercii, gerekli görülmesi durumunda Cumhuriyet savcısı ve müdafii veya vekilini dinleyebilir. İtirazı inceleyecek hâkim veya mahkeme, yazıyla yanıt verebilmesi (mütalaa) için itirazı Cumhuriyet savcısı ve karşı tarafa bildirebilir. Ayrıca, konu hakkında araştırma ve inceleme yapabilir, yaptırabilir⁴⁹. İtiraz mercii⁵⁰, itirazı yerinde görmezse, yani mahkemenin verdiği hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının şartları bulunmakta ve bu nedenle söz konusu karar verilmiş ise itirazı reddeder ve 5 yıllık denetim süresi işlemeye başlar. Mercii, itirazı yerinde bulursa, örneğin hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının şartları oluşmadan bir karar verildiğini saptamış ise, yine yukarıda açıklanan CGK'na göre suçun sübutu oluşmadan sanık hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilmişse dosyayı hükmün açıklanması için yargılamayı yapan asıl mahkemesine gönderir. Yoksa kendisi asıl mahkeme yerine geçerek hükmü açıklayamaz. Örneğin verilen cezanın miktarı itibarıyla hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına tabi olmaması veya sanığın kasten işlemiş olduğu bir suç nedeniyle önceden mahkûm olmuş olması gibi durumlarda, bu hususlar açıkça dosya üzerinden anlaşılabilirse, itiraz mercii hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının kaldırılmasını, yani hükmün açıklanması için dosyayı mahkemesine iade eder⁵¹.

İtiraz mercii, kararını araştırma, inceleme ve değerlendirme için zorunlu sürenin sonunda gecikmeksizin, "*mümkün olan en kısa sürede*" vermesi gerekir. İtiraz üzerine verilen kararlar kesindir. Eğer yeniden değerlendirme için bir delil toplanması ya da takdir hakkının kullanılması gibi konular söz konusu ise, bir başka ifadeyle dosya üzerinde inceleme yapılarak bir karar verilemiyor ise hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararını veren mahkemenin kararını kaldırıp yeniden değerlendirme yapmak üzere dosyayı kararı veren mahkemeye göndermesi gerekir.⁵²

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına karşı itiraz kanun yolunun açık olduğu, kanunda açık ve özel olarak düzenlenmiştir. Bu nedenle açıklanması geri bırakılan mahkûmiyet hükmündeki cezanın miktarı ve niteliği, adli para cezası veya hapis cezası

⁴⁸ Özgenç, "Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması, s.159 vd.

⁴⁹ CMK. Mad. 270.

⁵⁰ İtirazı incelemeye yetkili merciler CMK'nın 268/3.maddesinde ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

⁵¹ CMK. Mad. 271/2.CGKK. T:26.10.2010. 182-209 Sayılı Kararı.

⁵² CMK: Mad. 271.

olmasının bir önemi bulunmamaktadır⁵³. Açıklanması geri bırakılan mahkeme kararında verilen mahkûmiyet hükmü kesin nitelikte olması durumunda, bir başka ifadeyle 3 bin lira veya bunun altında kalan miktarda adli para cezası söz konusu olduğunda yine itiraz kanun yolu geçerli olacak mıdır? Öncelikle belirtmek gerekir ki, itiraz kanun yolunda ceza miktarı ve ceza türünün bir önemi bulunmamaktadır. Her türden adli para cezasını içeren ve 2 yıla kadar hapis ve 2 yıl dâhil hapis cezalarında verilebilen hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarına karşı itiraz mümkündür.

Mahkemece hükmün açıklanmasının geri bırakılması dışında bir karar verildiğinde ya da buna ilişkin bir talebin reddi halinde genel kanun yolları uygulanma kabiliyeti bulacaktır. Gerek istinafa/temyize ilişkin yasal düzenlemeler, gerekse hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının birlikte değerlendirilmesinde bu karara karşı istinaf/temyiz kanun yoluna gidilemeyeceği açıktır. İstinaf ve temyiz kanun yolu için hükmün açıklanmış olması aranır. Konuyu düzenleyen CMK'nın 273. ve 291. maddelerinin birinci fıkralarında "*İstinaf/Temyiz istemi, hükmün açıklanmasından itibaren yedi gün içinde hükmü veren mahkemeye bir dilekçe verilmesi veya zabıt kâtibine bir beyanda bulunulması suretiyle yapılır...*"denilmektedir. Her ne kadar hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararıyla sanığa bir ceza verilmekte ise de verilen bu hüküm açıklanmamakta, açıklanması belirli bir süreyle geri bırakılmaktadır. Bu nedenle salt hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarına karşı gerek istinaf, gerekse temyiz yoluna başvurulamayacaktır. Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin karara karşı itiraz, merci (üst mahkeme) tarafından reddedilmiş ise artık olağan kanun yolları tüketilmiştir. Nitekim Yargıtay'ın kararları da bu yöndedir⁵⁴.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin karar kesinleştikten sonra 5 yıllık denetim süresi başlar. 5 yıllık denetim süresinde sanık herhangi bir suç işlemez ve mahkemece yüklenmiş yükümlülükler aykırı davranmaz ise davanın düşürülmesine karar verilecektir. Eğer, denetim süresinde sanık bir suç işler, ya da yükümlülükler aykırı davranırsa mahkeme hükmü açıklayacaktır. Her iki durumda da verilecek bu karar artık İstinaf ve temyiz kanun yoluna tabi olacaktır. Zira hüküm artık açıklanmış bulunmaktadır.

b. Kanun Yararına Bozma

Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin verilen karar, herhangi bir itiraz yapılmadan kesinleşmesi halinde yahut bu karara yapılan itirazın, merci tarafından reddi üzerine kesinleşmesi durumunda bu karara karşı başvurulabilecek herhangi bir olağanüstü kanun yolu var mıdır? Ya da bu tür kararlara karşı kanunun yararına bozmaya gidilebilir mi? Hâkim ya da mahkeme tarafından verilen ve istinaf veya temyiz incelemesinden geçmeksizin kesinleşen karar ve hükümlere karşı gidilebilecek kanun yolu "*kanun yararına bozmadır*"⁵⁵. Kanun yararına bozma, CMK'nın 309. maddesinde olağanüstü kanun yolu olarak düzenlenmiştir. Buna göre, hâkim tarafından ve mahkemelerden verilen ve istinaf veya temyiz incelemesinden geçmeksizin kesinleşen karar ve hükümlerde hukuka aykırılık bulunması halinde, bu durumu öğrenen Adalet Bakanlığı, o karar ve hükmün bozulması için yasal nedenlerini de belirterek Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na başvurur. Bu başvuru üzerine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı ilgili Yargıtay Ceza Dairesi'ne tebliğname ile dava açar. Mevcut düzenlemeye göre hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı, İstinaf ve temyize

⁵³ Olgun, s.66.

⁵⁴ İzmir On birinci Asliye Ceza Mahkemesi'nin 24.09.2008 gün ve 2008/548-478 sayılı hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin kararına karşı yapılan itirazın (İzmir Dördüncü Ağır Ceza Mahkemesince reddedilmesinden sonra olağan yasa yollarının tüketildiği, ayrıca temyiz davası isteğinde bulunulmasının olanaklı olmadığı anlaşıldığından, tebliğnameye uygun olarak bir karar verilmesine yer olmadığına ve dosyanın incelenmeksizin karar mahkemesine geri gönderilmesine 27.03.2009 tarihinde oybirliğiyle karar verildi.4.C.D. T:27.03.2009, Esas:2009/512, Karar:2009/5918.

⁵⁵ Ünver/Hakeri, s.135.vd.

tabi olmadığından itiraz üzerine kesinleşmektedir. İtiraz üzerine verilen karar, bu nedenle kanun yararına bozmaya konu olabilir⁵⁶.

Yargıtay ilgili Ceza Dairesi, Adalet Bakanı'nın istemi üzerine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın tebliğnamesiyle gelen dosyayı evrak üzerinden inceleme yapar. İleri sürülen sebeplerin haklı görülmesi halinde kesinleşmiş son kararı kanun yararına bozar⁵⁷. Gerek itiraz üzerine, gerekse itiraz olmadan kesinleşmiş olan hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin kararda "*hukuka aykırılık bulunması*" durumunda Yargıtay tarafından verilecek kanun yararına bozma, sanık aleyhine sonuç doğurmayacaktır⁵⁸. Zira hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı her zaman sanık lehinedir. Eğer sanık, denetim süresi içerisinde, mahkemece verilen yükümlülüklerle uyar ve yeni bir suç işlemez ise hakkında açılan kamu davası düşecektir. Kanun yararına bozmaya ilişkin bu karara karşı, kararı veren mahkeme, direnme kararı veremez, bozma kararından sonra işi tekrar ele alarak yargılama yapamaz⁵⁹.

Yargıtay'a göre açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin verilen hükümdeki her türlü hukuki yanlışlıklar kanun yararına bozma istemine konu yapılmaz. Zira ilerde açıklanacak hükmün olağan kanun yoluna tabi olacağından o zaman bu hususların denetlenmesi imkânı bulunmaktadır⁶⁰. Ancak hükmün açıklanmasının geri bırakılması koşullarının bulunup bulunmadığı, ceza miktarı, daha önceden kasıtlı bir suçtan mahkûmiyetin bulunup bulunmadığı gibi hususlar kanun yararına bozmada denetlenebilir. Sanık hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin verilen kararda katılanın kendisini duruşmada vekil ile temsil ettirdiğinden lehine takdir edilen vekâlet ücretinin eksik hesaplandığına ilişkin itirazın üst mahkemece kabul edilmesi üzerine kanun yararına bozma yoluna gidilmiş, Yargıtay, bu konudaki kanun yararına bozma talebini itiraz merciinin anılan kararda bir değişiklik yapamayacağını belirterek kabul etmiştir⁶¹. Fakat burada unutulmaması gereken husus, bu olağanüstü kanun yolunda denetlenenin (suçun sübut olduğuna dair) hüküm olmayıp hükmün üzerine inşa edilmiş olan hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı olduğudur. Yani ikinci karardır. Adalet Bakanlığının "*5395 sayılı Yasanın 23. maddesi uyarınca hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi halinde sanığın 3 yıl süreyle denetim süresine tabi tutulması gerektiği gözetilmeden, yazılı şekilde denetim süresinin 5 yıl olarak tespit edilmesinin isabetsiz olduğu*" nedenine dayanan kanun yararına bozma isteminde belirtilen hukuka aykırılık, açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi nedeniyle hukuken varlık kazanamayan mahkûmiyet hükmünün üzerine inşa edilen hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına (ikinci karara) ilişkindir. Ancak bu tür bir hukuka aykırılıklar kanun yararına bozma konusu olabilir⁶². Zira kanun koyucu hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının üzerine inşa edilen mahkûmiyet kararının istinaf ve temyiz incelemesine konu olamayacağını belirtmiştir. Bu halde henüz doğmamış bu karardaki hukuka aykırılıkların olağanüstü bir kanun yolu olan kanun yararına bozmada da incelenemeyecektir⁶³.

c. İstinaf/Temyiz

20.7.2016 tarihinden itibaren istinaf kanun yolu uygulamaya başladığı için bu tarihten sonra ilk derece mahkemelerince verilen hükümlere ilişkin olarak sadece istinaf kanun yoluna gidilebilecektir. Artık, istinaf kanun yolu tüketilmeden doğrudan temyiz kanun yoluna

⁵⁶ Öztürk/Tezcan/Erdem/Gezer/Kırıt/Akcan/Özaydın/Tütüncü/Willemin/Tok, s.747. Yenisey/Nuhoğlu, s.798. Güngör/Okuyucu Ergün, s.1962.

⁵⁷ 5271 sayılı CMK. Mad.309/3.

⁵⁸ Öztürk/Tezcan/Erdem/Gezer/Kırıt/Akcan/Özaydın/Tütüncü/Willemin/Tok, s.748.

⁵⁹ CMK. Mad.309/5.

⁶⁰ 11.Ceza Dairesi. Esas: 05.02.2010 Tarih ve 2009/12098, Karar: 2010/549. CGKK: 2009/3-64 Esas, 2009/83 Karar.

⁶¹ CGK, T:7.12.2010. Esas: 2010/6-234, Karar:2010/252.

⁶² CGK, T:7.12.2010. E: 2010/6-234, K:2010/252.

⁶³ Yenisey/Nuhoğlu, s.799.

gidilmesi mümkün değildir. Ancak bu tarihten önce ilk derece mahkemelerince verilen hükümlere yönelik temyiz yolu açıktı. Bu yüzden Yargıtay'ın verdiği önceki içtihatları önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu kısımda anlatılanlar istinaf kanun yolu uygulamaya başlamadan önceki durumlar için anlam ifade etmektedir. Bununla birlikte burada anlatılanlar uygun düşüğü ölçüde istinaf kanun yolu bakımından da geçerliliği olacaktır. Sanık, hükmü istinaf etmek isterse hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesini talep etmemesi gerekir⁶⁴. Hüküm açıklandığında ve istinaf şartları⁶⁵ bulunduğu sanık hakkında verilen hüküm istinaf edebilir. Hükümün açıklanmasının geri bırakılması kapsamında kalan bir hüküm açıklandığında istinaftan sonra temyiz yolu kapalı kalacaktır⁶⁶.

Temyiz kanun yolu ve şartları CMK'nın 286. vd. maddelerinde düzenlenmiştir. Bir hükmün temyiz edilip edilemeyeceği ve ne şekilde temyiz edileceği buna göre belirlenir ve tespit edilir. Ceza yargılamasında kanun yolu, tarafların istemlerine göre değil, kanunun sistematiği ve normları dikkate alınarak belirlenir.

Ceza yargılama sistemimizde hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına karşı başvurulabilecek kanun yolu, hiçbir istisnaya yer vermeksizin açıkça "itiraz" olarak belirtilmiştir. Kanunun öngörmediği bir istisnayı yargı kararları ile oluşturmak suçun niteliği ve sübutuna yönelik başvuruların, kanun yolunu temyiz olarak değiştireceğini kabul etmek imkân dâhilinde değildir⁶⁷. Birlikte sürdürülen yargılama sonunda verilen kararlardan bir kısmının açıklanmış hüküm niteliğinde olması ve temyiz kanun yoluna açık olması, diğer suç nedeniyle verilen hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının da temyiz kanun yoluyla Yargıtay tarafından incelenmesi mümkün müdür? Bu soruya hemen hayır cevabını vermek gerekir.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı, gerek 5395 sayılı ÇKK'nun 5560 sayılı Kanun'la değişmeden önceki 23. maddesinin 7. fıkrası uyarınca, gerekse de CMK'nın 231. maddesinin 12. fıkrası uyarınca itiraz kanun yoluna tabi olduğu açıktır. Birden fazla suç işleyen bir sanık hakkında yapılan yargılama sonunda verilen kararlardan birinin açıklanmış hüküm olması ve temyize tabi olması ve temyiz edilmesi, diğer suç nedeniyle verilen ve itiraza tabi olan hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararını da temyiz kanun yoluyla incelenmesini gerektirmez⁶⁸. Şüphesiz temyize tabi olan hüküm Yargıtay tarafından incelenecek, itiraza tabi olan hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı ise itiraz mercii tarafından incelenecektir.

İtiraz merci tarafından hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı üzerinde incelenemeyen suçun sübuta erip ermediği, suç niteliğinin tespiti ve mahkûmiyet kararında bulunan hukuki aykırılıkların denetlenmesi hiçbir zaman mümkün olmayacak mıdır? Yargıtay verdiği bir kararında hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının sanığın denetim süresi içinde her hangi bir suç işlememesi durumunda davanın düşmesi halinde veya sanığın denetim süresi içinde kasten yeni bir suç işlemesi halinde açıklanması geri bırakılan hükmün açıklanması durumunda belirtilen hususların temyiz kanun yolu ile incelenebileceğini belirtmiştir⁶⁹.

17.12.1930 gün ve 23/31 sayılı İçtihadı Birleştirme Kararında, (Mülga) 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun (CMUK) 223.ve 253. maddeleri gereğince verilen duruşmanın tatili kararlarının, usulü işlemleri durduraktan ibaret nihai hüküm niteliğinde bulunmayan ve dolayısıyla ancak itirazı kabil kararlar olduğu kabul edilmiştir. Bu karara göre davayı sonuçlandırmayan ve nihai hükümden önce verilip, mahkemenin dava ile olan

⁶⁴Yenisey/Nuhoğlu, s.798.

⁶⁵ CMK'nun 272.Mad.

⁶⁶ CMK'nun 286.Mad.

⁶⁷ CGK, 2009/4-13.N. Esas, 2009/12 Karar.

⁶⁸ CGK, 25.09.2007, 1-183/190.

⁶⁹ CGK, T. 07.04.2009. 2009/3-64 Esas, 2009/83 Karar.

bağlantısını kesmeyen, ancak delil değerlendirmesi yaparak nihai hükme ulaşma olanağını kaldıran bu tür kararların temyizi olanaklı değildir. Nitekim CGK ve özel dairelerin yerleşmiş kararlarında da aynı uygulamaya yer verilmektedir. Buna göre hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı davayı sonuçlandırmadığından bir nihai karar değil, bir ara kararı niteliğindedir⁷⁰.

Gerek kanuni düzenlemeye, gerekse Yargıtay içtihatlarına göre hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarına karşı itiraz kanun yolu açık olup, temyiz/istinaf kanun yoluna başvurma imkânı bulunmamaktadır. Çünkü hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı bir hüküm olmadığından buna ilişkin verilen karar için temyiz olağan kanun yolu kabul edilmemiştir. Temyiz kanun yoluna gidildiğinde ise temyiz talebi Yargıtay'ca reddedilmek durumundadır. Uygulamada, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına karşı temyiz kanun yoluna gidildiğinde ve dosya Yargıtay'a gönderildiğinde Yargıtay, bu talebi itiraz mahiyetinde kabul edip, “*mahallinde değerlendirilmek üzere dosyanın incelenmeksizin iadesine*” şeklinde karar vermektedir. Bu durumda hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararını veren mahkeme bu temyiz başvurusunu bir itiraz olarak kabul edip, itirazın incelenmek üzere ilgili mahkemeye/itiraz merciine gönderecektir.

Bu konuda son olarak şu hususa da değinmek gerekir. Acaba sanığın kabul edilen eylemi nedeni ile hükmün açıklanmasının geri bırakılması kapsamı dışında kalan bir cezanın hükmolunması gerekirken hatalı uygulama sonucu hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumunun uygulanabilme sınırı içerisine giren bir cezanın verilmesi halinde hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı temyize tabi olur mu? Yargıtay önüne gelen bir olayda “*Sanıklardan İ.nin suç tarihinden önce kasıtlı suçtan hükümlülüğü bulunmamakta ise de, 5237 sayılı Yasa'nın 168/1. maddesinin uygulanma koşullarının gerçekleşmemesine rağmen, bu madde ile uygulama yapılması suretiyle cezanın 2 yılın altında belirlenmesi karşısında; sanığın sabit kabul edilen eylemi nedeniyle hükmün açıklanmasının geri bırakılması kapsamı dışında kalan bir cezanın hükmolunması gerekirken, yanlışlı uygulama sonucu hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumunun uygulanabilme sınırı içerisine giren bir cezanın verilmesi halinde, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilemeyeceğine*” hükmetmiştir. Yargıtay burada hatalı uygulama sonucu hükmün açıklanmasının geri bırakılması kapsamına giren bir cezanın hatalı uygulama yapılması idi sanık hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumunun uygulanamayacağı durumlarda bu konuda yapılan temyiz başvurusunu kabul ederek, böyle bir kararın temyiz incelemesine tabi olduğunu açıkça belirtmiştir⁷¹.

4. Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılmasının Müsadereye Etkisi

CMK'nın hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını düzenleyen 231. ve devamı maddelerinde müsadere konusunda açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle bu yönde bir karar verildiğinde ya da kararda belirlenen tedbir ve süreye uyulması sonucu kamu davasının ortadan kaldırılması halinde, müsadere hükmüyle hükmolünmüş olan bir eşyanın ne yapılacağına ilişkin bir hüküm yoktur. Bununla birlikte, maddenin Hükümet Tasarısının gerekçesinde⁷² bu hususa değinildiğini görmekteyiz. Tasarıda, “*denetim süresi içinde denetim koşullarına uygun olarak hareket edildiğinde hâkim, sanık hakkında açılmış bulunan kamu davasının düşmesine karar verecektir. ... Ancak, yargılama sonunda bazı şeylerin müsadere hükmüyle hükmolünmüş veya bir kısım eşyanın mülkiyeti Devlete geçmiş ise, davanın düşmesine karar verilse de bu şeylerin geri verilmeyeceği...*” belirtilmiştir.

⁷⁰ Özsoy, a.g.m.

⁷¹ 13.C.D, 06.10.2011, T:2 011/8126 Esas, 2011/2131 Karar.

⁷² Madde tasarısı için bkz. Erol, s.1240.

Ceza hukukuna göre müsadere, bir şeyin mülkiyetinin devlete geçmesini sonuçlayan bir yaptırımdır⁷³. Bir ceza hukuku yaptırımı olan müsadere, TCK'da 54. ve 55. maddelerinde eşya ve kazanç müsadere olarak iki kısımda öngörülmüş ve her iki durumda da güvenlik tedbiri olarak kabul edilmiştir⁷⁴. Maddenin gerekçesinde⁷⁵ de müsadere bir ceza olmayıp, ceza mahkûmiyeti sonucu bulunan bir güvenlik tedbiri olduğu belirtilmiştir. TCK'nın cezalar sistemini düzenleyen 11. maddesinde de müsadere yer almamaktadır. Bu nedenle müsadereye hükmedilmesi için bir suçun işlenmesi zorunlu olmakla birlikte, her durumda bir suçtan dolayı bir kimsenin cezaya mahkûm edilmesi gerekmemektedir. Nitekim akıl hastalığı veya çocuk olması nedeniyle cezalandırılmasa dâhi bir sanık ya da kişi tarafından suçta kullanılan eşyanın müsadereye hükmedilmesi gerekecektir⁷⁶.

Eşya müsadere, TCK'nın 54. maddesinde düzenlenmiş ve 1. fıkrası uyarınca “İyi niyetli üçüncü kişilere ait olmamak koşuluyla kasıtlı bir suçun işlenmesinde kullanılan veya suçun işlenmesine tahsis edilen ya da suçtan meydana gelen eşyanın müsadereye hükmedileceği” belirtilmiştir. 54. maddenin 1. fıkrasının ikinci cümlesinde “suçun işlenmesinde kullanılmak üzere hazırlanan eşya, kamu güvenliği, kamu sağlığı veya genel ahlâk açısından tehlikeli olması durumunda müsadere edileceği” ifade edilmiştir. 54. maddenin 4. fıkrasında da “üretimi, bulundurulması ve kullanılması, taşınması, alım ve satımı suç oluşturan eşyanın müsadere edileceği” düzenlenmiştir.

Buna göre suçun işlenmesinde kullanılan veya suçun işlenmesine tahsis edilen eşyanın müsadereye karar verilmek durumundadır. Müsadere için suçun kasıtlı bir suç olması şarttır. Taksirle işlenen suçlarda müsadere mümkün değildir. Müsadere için, ayrıca eşyanın iyi niyetli üçüncü kişilere ait olmaması da gerekmektedir.⁷⁷

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararında müsadereye karar verilen bir eşya söz konusu olduğunda, bu müsadere hükmünün infaz edilip edilemeyeceği, edilecekse ne zaman edileceği konusu tartışmalıdır⁷⁸. Tartışmalı olan hususun TCK'nın 54. maddesinin 1. fıkrasında yer alan “kasıtlı bir suçun işlenmesinde kullanılan veya suçun işlenmesine tahsis edilen ya da suçtan meydana gelen eşyanın” müsadereye ilişkin olduğunu söyleyebiliriz.

Öncelikle belirtmek gerekir ki suçun işlenmesinde kullanılmak üzere hazırlanan eşya, kamu güvenliği, kamu sağlığı veya genel ahlâk açısından tehlikeli olması durumunda müsadere edilir. Buna ilişkin müsadere kararı hükmün açıklanmasının geri bırakılması kapsamında değildir. Bu tür durumlarda hükmün açıklanmasının geri bırakılmış olması, suçla bağlantılı eşyanın tehlikeliliğini ortadan kaldırmamaktadır. Ancak bu halde müsadere hükmünün infazı denetim süresi sonunda yapılmalıdır⁷⁹. Yine bizatihi müsadereye gereken TCK'un 54. maddesinin 4. fıkrasında belirtilen üretimi, bulundurulması ve kullanılması, taşınması, alım ve satımı suç oluşturan eşyanın örneğin ruhsatsız tabanca, uyuşturucu madde, patlayıcı madde türünden eşya olması durumunda müsadereye de hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilemeyecektir. Bu tür müsadere talepleri TCK'nın 54. maddesinin 1. maddesinin 1. cümlesindeki müsadere taleplerinden farklı olduğundan müsadere kararları

⁷³ Hakeri, Hakan; Ceza Hukuku, Genel Hükümler, 11. Bası, Adalet, Ankara, 2011, s.570. Demirbaş, Timur; Ceza Hukuku, Genel Hükümler, 8. Bası, Seçkin, Ankara 2012, s.606. Yerdelen, Erdal; Müsadere ve Mülkiyetin Kamuya Geçirilmesi, Birinci Baskı, Adalet, Ankara 2010. s.14.

⁷⁴ Özgenç, İzzet; Türk Ceza Hukuku, Genel Hükümler, 13. Bası, Seçkin, Ankara 2017, s.841. Mahmutoğlu, Fatih Selami; Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler Şerhi, Beta, İstanbul 2017, s.1258. Koca, Mahmut/Üzülmez, İlhan; Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin, Ankara 2018, s.635.

⁷⁵ Madde gerekçesi için bkz. Mahmutoğlu, s.1254.

⁷⁶ Gedik, Doğan; “Yeni Türk Ceza Kanununun Müsadere Sistemi”, Adalet Dergisi, S:23. Eylül-2005. Mahmutoğlu, s.1275.

⁷⁷ Hakeri, Ceza Hukuku, s.570. Demirbaş, s.608. Koca/Üzülmez, s.636.

⁷⁸ Mahmutoğlu, s.1276.

⁷⁹ Mahmutoğlu, s.1277.

kesinleştirilerek infazı gerekmektedir. Bu iki müsadere türünde hükmün açıklanmasının geri bırakılması yönünden herhangi bir tartışma bulunmamaktadır⁸⁰.

Uygulamada tartışılan müsadere, suçun işlenmesinde kullanılan veya suçun işlenmesine tahsis edilen ya da suçtan meydana gelen eşyanın müsaderesine ilişkin kararlarla ilgilidir. Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi, suçta kullanılan şeyin müsaderesine engel değildir. Bu konuda yasaklayıcı bir hüküm bulunmamaktadır. Uygulamada bazı mahkemelerce buna paralel olarak hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verildiği durumlarda eğer işlenen suç nedeniyle müsaderesi gereken bir eşya bulunmakta ise buna ilişkin hüküm de kesinleştirilerek, eşyanın müsaderesi sağlanmaktadır. Zira hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına itiraz süreci tamamlandıktan sonra buna ilişkin karar kesinleşmiş olmaktadır. Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararında müsadereye ilişkin hükmün infazı, deneme süresi sonuna kadar geri bırakıldığında sonuç yine değişmeyecektir. Yalnızca, şeyin müsaderesi için 3 veya 5 yıllık bir süre beklenecektir. Zira denetim süresi iyi halli geçirildiğinde açıklanması geri bırakılan hüküm ortadan kaldırılarak davanın düşmesine karar verildiğinde bu durum, suçta kullanılan eşyanın sanığa iadesi sonucunu doğurmayacaktır. Bu nedenle 5 yıl ya da çocuklar için 3 yıl sonra suç konusu eşya iade edilmeyecek, aksine hükmün açıklanmasının geri bırakılmasıyla verilen müsadere kararı 5 yılın sonunda kesinleştirilip eşya, sanıktan müsadere kararı gereğince alınabilecektir. Sanık yalnızca hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararıyla hakkında kurulan mahkûmiyet hükmü bakımından 5 yılın sonunda kurtulmuş olacaktır. Müsadereye tabi bir hususun olduğu yerde mahkeme müsadere kararı vermeyi unutmussa CMK'nın 256. ve devam eden maddeleri gereğince sırf müsadere için mahkemeden karar alınabilmekte olduğu düşünülürse deneme süresi sonucunda suçta kullanılan eşyanın sanığa iadesi mümkün gözükmemektedir.

Uygulamada bu görüşün aksi de savunulmaktadır. Gerekçe olarak şu husus ileri sürülmektedir. Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı, mahkûmiyet kararı ilan edilmeyip, sanık hakkında hukuki sonuç doğuracak karar özelliğini taşımadığından, prensip olarak bu yargılamada ve kararda yer alan müsadere hükmünün de itirazla veya CMK m.231/11'de yer alan nedenlerden birisi ile hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ve işlevine son verilmedikçe sonuç doğurmaması gerekir⁸¹. Bir başka ifadeyle hükmün açıklanmasının geri bırakılması müessesesi, mahkûmiyetin bir yan sonucu olan müsaderenin ayrıca değerlendirilmesine ve ayrıca hüküm ifade etmesine izin vermez. Bu nedenle müsadereye konu eşya ve kazanç yönünden de denetim süresinin iyi halli olarak geçirilmesi ve varsa denetim tedbirinin de sanık tarafından gereğinin yerine getirilmesi gerekir. Bu aşamada, müsadere kararı da askıdadır. Müsadereye konu malın bozulması veya değerinin kaybolması ihtimali bulunduğu takdirde, paraya çevrilmesi ve bu paranın muhafaza altında tutulması daha yerinde olur. Denetim süresinin sanık tarafından kasten suç işlenmeksizin ve varsa denetim tedbirinin yerine getirilmesi halinde, müsadereye konu kazanç veya mal, sanığa iade edilmesi ya da tedbir şerhini havi mallar üzerindeki (araç, taşınmaz, gemi gibi) kayıtların kaldırılması gerekir.⁸²

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması yalnızca hapis ve adli para cezalarında kabul edilmiştir. Bunların dışında kalan seçenek yaptırımlar veya güvenlik tedbirleri söz konusu

⁸⁰ Şen, Ersan; http://www.adalet.org/forum2/goster.php?konu=Hagb_genisletilmis_ve_guncellenmis_son&fid=446375&alan=Mesleki_Konular (Erişim Tarihi: 19.04.2013).

⁸¹ Mahmutoglu, s.1277.

⁸² Şen, Ersan; http://www.adalet.org/forum2/goster.php?konu=Hagb_genisletilmis_ve_guncellenmis_son&fid=446375&alan=Mesleki_Konular (Erişim Tarihi: 19.04.2013.)

olduğunda hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilemeyecektir. Bu nedenle bir güvenlik tedbiri olan salt müsadere kararlarında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilememektedir. Güvenlik tedbirine karar verilebilmesi için mutlaka asıl suçtan dolayı verilmiş bir mahkûmiyet kararına ihtiyaç bulunmamaktadır. Müsaderenin bir güvenlik tedbiri oluşu, müsadere kararı için cezaya ilişkin bir mahkûmiyet hükmünün bulunmasının şart olmayışı, Hükümet tasarısının CMK'nın 231. maddesi ile ilgili gerekçesi, cezanın düşmesi sonucunu doğuran kararların, müsadere olunan şeylerin geri alınmasını zorunlu kılmaması gibi hususların birlikte ele alındığında deneme süresinin iyi halli geçirilmesi, müsadere edilen eşyanın iadesi sonucunu doğurmayacaktır. Müsadereye ilişkin temyiz talepleri hakkındaki Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının tebliğnameleri ve Yargıtay kararları da bu görüşü destekler mahiyettedir.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı ile birlikte verilen müsadere kararlarına yönelik temyiz talepleri Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından kabul edilmemekte, bu taleplerin itiraz mahiyetinde değerlendirilerek mahallinde itiraz mercilerince incelenmek üzere karar verilmesi istenmektedir. 5015 sayılı Kanuna aykırılıktan sanık hakkında yapılan yargılamadan dolayı sanık hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmiş, kaçak olduğu belirlenen mazotun ve suçta kullanılan kamyonun müsaderesine ilişkin verilen karara yönelik temyiz talebinde bulunulmuştur. Savcılık tebliğnamesinde *"5271 sayılı CMK'nun 231.maddesinin 5.fıkrası uyarınca verilen hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ilişkin karara karşı aynı maddenin 12. fıkrası uyarınca itiraz yasa yolu açık olup, temyizi mümkün bulunmadığından ve bu kararlar birlikte verilen **müsadere kararı da** asıl hükme tabi olduğundan, sanık savunmanı ve malen sorumlu vekilinin temyiz dilekçeleri itiraz niteliğinde kabul edilerek mahallinde değerlendirilmek üzere dosyanın incelenmeksizin iadesine"* karar vermiştir⁸³.

Yargıtay'da benzer bir kararda hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı ile birlikte verilen müsadere kararlarına yönelik temyiz taleplerini incelemeksizin iade etmiştir. Yargıtay, *"Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarının CMK231/12.maddesi uyarınca itiraza tabi olup temyizi mümkün bulunmadığından hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararları içinde verilen müsadere kararlarının da asıl hükme tabi olduğu kanun yoluna tabi olduğu ve aynı kararlar birlikte incelenmesi gerektiğini"* belirtmiştir⁸⁴.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararındaki müsadere hükmünün, kararın kesinleşmesi üzerine infazının yapılabilmesine ilişkin değerlendirmeler şöyledir: Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilebilmesi için yukarıda açıklandığı üzere sanık hakkında öncelikle bir mahkûmiyet hükmünün kurulması şarttır. Buna göre sanığın üzerine atılı suç kasıtlı bir suç ve suçun işlenmesinde kullanılan veya suçun işlenmesine tahsis edilen ya da suçtan meydana gelen eşya söz konusu ise şüphesiz hükümlerle birlikte o şeyin de müsaderesine karar verilecektir. Müsadere kararı da hükümlerle kurulduğundan açıklanması geri bırakılan hükmün içinde müsadere kararı da bulunmaktadır. Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verildiği durumlarda denetim süresi içinde yeni bir kasıtlı suç işlenmez ve belirlenen yükümlülöklere de uygun davranılması halinde kamu davası düşürülecektir. Kamu davasının düşürülmesine karar verilmesi durumunda suçta kullanılan eşyanın iadesi de gerekmeyecektir. Zira davanın herhangi bir nedenle düşmesi, müsadereye ilişkin kurulan hükmü etkilememektedir. Örneğin TCK'nın 73. maddesinin 1. fıkrasında, şikâyetten vazgeçme halinde kamu davası açılmış ise açılmış bulunan kamu davasının düşmesine karar verilmesi durumunda *"müsadere olunan şeylerin veya ödenen para cezasının geri alınmasını gerektirmeyeceği..."* ifade edilmiştir. Yine TCK'nın 74. maddesinde cezanın, genel af, özel af

⁸³ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 7.Bölüm, 11.06.2011 Tarih ve 2009/247981 Tebliğname No'lu Kararı.

⁸⁴ 3.C.D. Esas:2010/8376, Karar:2010/18508, T:29.11.2010.

ve şikâyetten vazgeçme nedeniyle düşürülmesi, müsadere olunan şeylerin geri alınmasını zorunlu kılmamaktadır.⁸⁵

Kanun koyucu bazı durumlarda müsadere kararı verilebilmesi için işlenmiş bir suçun varlığının mahkeme kararıyla tespit edilmediği durumlarda dahi öngörmüştür. Örneğin, TCK'nın 75. maddesinin 5. fıkrasında ön ödeme nedeniyle kamu davasının açılmaması veya ortadan kaldırılmış olmasının müsadereye ilişkin hükümleri etkilemeyeceği ifade edilmiştir.

CMK'nın 231. maddesinin 5. fıkrasında kurulan hükmün sanık hakkında hukuki sonuç doğurmadığı belirtilmiş ise de yargılama giderleri ve bu kapsamda vekâlet ücreti gibi konularda verilen kararların kesin bir hükmün hukuki sonuçlarını doğurduğu görülmektedir.⁸⁶ Örneğin hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi halinde yargılama giderlerinin ödenip ödenmeyeceği CMK'nın 325. maddesinin 2. fıkrasında düzenlenmiştir. Maddede “*Hükmün açıklanmasının geri bırakılması ve cezanın ertelenmesi hallerinde de birinci fıkra hükmü uygulanır*”⁸⁷ denilerek maddenin birinci fıkrasına atıf yapılmış, birinci fıkrada ise “*Cezaya veya güvenlik tedbirine mahkûm edilmesi hâlinde, bütün yargılama giderleri sanığa yüklenir.*” denilmektedir.

CMK'nın 325. maddesinin 2. fıkrasının değişiklikten önceki hali “*cezanın ertelenmesi halinde de birinci fıkra hükmü uygulanır*” şeklindeydi. Ancak 5560 sayılı Kanunla, CMK'da hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumunun kabul edilmesi nedeniyle buna paralel olarak yargılama giderlerinin akıbeti konusunda da düzenleme yapılması gerekmiş ve madde metni yukarıdaki şekilde değiştirilmiştir. Söz konusu değişikliğin yapılma gerekçesi, yasama organınca “*hükmün açıklanmasının geri bırakılması müessesesinin uygulanmasında yargılama giderlerine ilişkin olarak doğabilecek tereddütlerin giderilmesi amacıyla*” yapıldığı ifade edilmiştir.⁸⁸ Buna göre, hükmün açıklanmasının geri bırakılması hallerinde de ertelemeye olduğu gibi sanık, sonuçta bir cezaya mahkûm olduğundan yargılama giderlerinden sorumlu tutulmuştur.

Yine hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararında suçtan zarar gören kişi, bir başka ifadeyle mağdur, ya da şikâyetçi, davaya katılmış ve duruşmada kendisini de bir vekille temsil ettirmiş ise katılan lehine Avukatlık Asgari Ücret Tarifesi gereğince vekâlet ücreti ödenmesine hükmedilmektedir.⁸⁹ Hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilebilmesi için özellikle ve öncelikle sanığın bir cezaya mahkûm olması gerekmektedir. Ortada cezaya ilişkin bir mahkûmiyet hükmü yoksa doğal olarak hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumundan da bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu bakımdan yapılan yargılama sonucunda sanık bir cezaya mahkûm olduğundan sadece hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararıyla hakkında verilen cezaya ilişkin hükmün açıklanması, belli bir süre için ertelenmiştir. O halde, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi hallerinde yargılama giderlerinden sayılan vekâlet ücretine de sanık aleyhine hükmedilecektir.

5. Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılmasının Bireysel Başvuruda İncelenmesi

a. Genel Olarak

6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanununun 45. maddesinin 1. fıkrasında; “*Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir*” denilmektedir. Bu hükme göre, hükmün açıklanmasının

⁸⁵ Parlar, Ali/Hatipoğlu, Muzaffer; 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu Yorumu, Cilt I, Ankara, 2007, s.491.

⁸⁶ Gürühan, s.159.

⁸⁷ Bu fıkra, CMK'nın 325.maddesine 06.12.2006 tarihli 5560 Sayılı Kanununun 27.maddesi ile eklenmiştir.

⁸⁸ TBBM, Dönem:22, Yasama Yılı:5, Sıra Sayısı:1255, s.15. Özgenç/ Şahin, s.662.

⁸⁹ Olgun, s.67.

geri bırakılması kararlarının da diğer mahkeme kararları gibi başvuru yolları tüketilmek koşuluyla AYM önüne bireysel başvuru olarak getirilmesi yargılamanın iki tarafı bakımından da pekâlâ mümkün olabilmektedir. AYM'ye; hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilen sanıklar ve mahkemeden hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını talep edip, hakkında bu konuda karar verilmeyen sanıklar başvurabileceği gibi, sanık hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi nedeniyle de yargılamanın diğer tarafında olan mağdur, şikâyetçi ya da katılanlar Anayasada güvence altına alınmış temel bir hakkın ihlal edildiği iddiasıyla başvurabilmektedirler⁹⁰. Zira kanunda "herkes" ibaresi özellikle geçmektedir.

Bu çalışmada, sadece hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılması ve bu kararın içinde müsadereye ilişkin bir hüküm bulunması nedeniyle anayasal haklarının, bu şikâyetler genel itibarıyla adil yargılanma hakkı ve mülkiyet hakkı olmaktadır, ihlal edildiği şikâyetleri bağlamında bireysel başvuru kararları incelenecektir. Zira hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararları nedeniyle çok sayıda temel insan haklarının; başta masumiyet karinesi, ifade özgürlüğü, toplantı hakkı, kötü muamele yasağı gibi hakların ihlal edildiği iddiaları nedeniyle bireysel başvuru yapılabilmektedir.

b. Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılmasının Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında İncelenmesi

Kişi, yargılandığı davada hakkında mahkûmiyet kararı verilmesi halinde hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını talep etmiş ve bu talep mahkemece kabul edilerek hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmiş ise bu karar itiraza tabi bir karar olduğundan başvuru; karara itiraz etmemiş ise kesinleşme itiraz süresi sonunda, itiraz edilmiş ise, itiraz merciince itirazın reddine karar verilmesiyle gerçekleşir. Kararın kesinleşmesinden itibaren 30 gün içinde bu karar aleyhine bireysel başvuruda bulunulabilir⁹¹.

AYM'nin 26.3.2013 tarihinde verilen kararı bu mahiyette verilen ilk karar olduğundan içtihat niteliği taşımaktadır⁹². Başvuru konusu olayda başvuru, Sivas 3. Asliye Ceza Mahkemesinde resmî belgede sahtecilik suçundan yargılandığı davada eksik inceleme neticesinde hakkında hapis cezasına hükmedilmesinin adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini ileri sürerek AYM'ye bireysel başvuruda bulunmuştur. Sivas 3. Asliye Ceza Mahkemesi, başvurucağın resmi belgede sahtecilik suçundan hapis cezasıyla cezalandırılmasına ve hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar vermiştir.

AYM'ye göre hükmün açıklanmasının geri bırakılması, sanığa yüklenen suçla ilişkin yargılama sonunda cezaya hükmedilmesi hâlinde, hükmün açıklanmasının belirli koşulların gerçekleşmesine bağlı olarak ertelenmesi anlamına gelmektedir. AYM'ye göre kanunda belirtilen koşulların gerçekleşmesine rağmen, sanığın kabul etmemesi hâlinde CMK'nın 231. maddesinin 6. fıkrasının son cümlesinde bu kararın verilemeyeceği öngörülmüştür. Buna göre sanığın, yargılamanın hukuki kesinliği ifade eden bir hükümle sonuçlanmasını ya da cezaya hükmedilmesi durumunda hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını tercih etme imkânı bulunmaktadır. Mahkeme, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının, kurulan hükmün sanık hakkında bir hukuki sonuç doğurmamasını ifade ettiğini ve aynı Kanun'un 223. maddesinin 1.fıkrasında ifade edilen hüküm niteliğindeki kararlar arasında hükmün

⁹⁰ Turan, Hüseyin; "Bireysel Başvuru Yolunun Tanımı, Amacı ve Özellikleri", Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, Editörler: Hüseyin Turan- Recep Kaplan, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara -2015, s.3.

⁹¹ "Bireysel başvurunun, başvuru yollarının tüketildiği tarihten; başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılması gerekir." Bkz. 6216 sayılı Kanun'un 47'inci maddesinin 5.fıkrası. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun. T.C. Anayasa Mahkemesi. 2013. *Tahir Canan*, B. No: 2012/969, T.18.9.2013. Bu karar ve diğer Anayasa Mahkemesi kararları için bkz. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>

⁹² *Ali Gürsoy*, B. No: 2012./833.T. 26/3/2013.

açıklanmasının geri bırakılması kararının sayılmadığını belirtmiştir. AYM'ye göre hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı, yargılamayı hükümle sonuçlandıran bir karar niteliğinde olmayıp, ceza yargılamasını sona erdiren düşme nedenlerinden birisidir. CMK'nın 231. maddesinin 10. ve 11. fıkralarında belirtildiği üzere, denetim süresi içinde kasıtlı yeni bir suç işlenmediği takdirde açıklanması geri bırakılan hüküm ortadan kaldırılarak davanın düşmesine, denetim süresi içinde kasıtlı yeni bir suç işlenmesi hâlinde hükmün açıklanmasına karar verilir. Aynı maddenin 12. fıkrasında, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına karşı itiraz kanun yoluna başvurulabileceği düzenlenmiştir. Bununla birlikte, denetim süresi içinde kasıtlı yeni bir suç işlenmesi hâlinde hükmün açıklanmasıyla veya bu süre içinde kasıtlı yeni bir suç işlenmemesi hâlinde düşme kararıyla yargılama nihai olarak sona erdiğinde, hüküm niteliği olan bu kararlara karşı kanun yoluna başvurulabilir ve esasa ilişkin itirazlar bu aşamada ileri sürülebilir.

AYM, somut başvuruda başvurusunun, yargılama sonunda hakkında beraat kararı verilmemesi hâlinde lehe hükümler kapsamında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesini talep etmiş olduğunu, bu nedenle yargılama sonunda eksik incelemeye dayalı olarak verilen mahkûmiyet kararının adil yargılanma hakkını ihlal ettiği iddiasının, başvurusunun talebi üzerine hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmiş olması ve temyiz yoluna başvurmayı mümkün kılan bir karar verilmesini kendisinin tercih etmediği dikkate alındığında “*açıkça dayanaktan yoksunluk*”⁹³ nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerektiğini belirtmiştir⁹⁴.

Görülüyor ki AYM, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararını Yargıtay içtihatlarında da ortaya konulduğu üzere yargılamayı sona erdiren nihai bir karar olarak görmemektedir. Kararda, yeniden bir suç işlenmesi halinde hükmün açıklanması ya da denetim süresi sonrasında açılan kamu davasının düşmesiyle hüküm niteliğine bürüneceğinden ancak bu aşamada kanun yoluna başvurulabileceği ve esasa ilişkin itirazların da bu durumda ileri sürülebileceği vurgulanmaktadır. Bu nedenle sanık bakımından henüz hüküm ifade etmeyen hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının temel bir hakkın, söz konusu başvuruda adil yargılanma hakkının ihlalini oluşturmadığı hususu AYM tarafından açıkça ortaya konulmuştur. Burada göz önünde bulundurulması gereken en önemli husus, sanığın cezaya mahkûm edilmesi durumunda mahkemeden, verilecek hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını talep etmiş olmasıdır. Zira hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını talep eden sanık kendi iradesiyle temyiz/istinaf talebinden vazgeçerek verilen kararı kabullenmiş olmaktadır.

Sanık talep etmeden hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesi durumunda ise, karara itiraz edildiğinde itiraz merci bu kararı talep yokluğu nedeniyle kaldıracaktır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere CMK'nın 231'inci maddesinin 6. fıkrasında “*Sanığın kabul etmemesi halinde, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilemez*” hükmü bulunmaktadır. Bu hüküm gereği 2010 tarihinden sonra hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını kabul etmeyen sanıklar hakkında bu hüküm mahkemece asla resen uygulanamayacaktır. Talep etmeden hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilen sanık, kararın kendisine tebliği üzerine bu hükme süresinde itiraz etmediği durumda ise bu kararı zımnen kabul ettiği varsayılır.

Sanık, gerek talep etmeden, gerekse talep üzerine hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verildiği durumlarda bu karara itiraz etmeden karar kesinleştikten sonra

⁹³ “Mahkeme, Anayasanın uygulanması ve yorumlanması veya temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşımayan ve başvurusunun önemli bir zarara uğramadığı başvurular ile açıkça dayanaktan yoksun başvuruların kabul edilemezliğine karar verebilir.”6212 sayılı Kanun 48/2.fikrası.

⁹⁴ *Açıkça dayanaktan yoksunluk* halleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Dursun, Halil İbrahim; Türk Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Esasa İlişkin Kabul Edilemezlik Sebepleri, Seçkin, Birinci Baskı, 2018, Ankara, s.41.

AYM'ye bireysel başvuruda bulunursa bu kez de kanun yollarının tüketilmediği sorunuyla karşılaşabilir. Çünkü hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararları itiraza tabidir ve itiraz CMK'da olağan bir kanun yolu olarak öngörülmüştür⁹⁵. Anayasa'nın 148. maddesinin 3. fıkrasının son cümlesine göre; *"Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır."* 6216 sayılı Kanun'un 45. maddesinin 2. fıkrasında ise; *"İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmâl için kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir."* Anayasa ve Kanun'un bu hükümleri dikkate alındığında AYM'ye bireysel başvuru, *"ikincil nitelikte bir kanun yolu"* olup bu yola başvurulmadan önce kural olarak olağan bütün kanun yollarının tüketilmiş olması zorunludur. Zira temel hak ve özgürlüklere saygı, devletin tüm organlarının uyması gereken bir ilke olup bu ilkeye uygun davranılmadığı takdirde, ortaya çıkan ihlale karşı öncelikle yetkili idari mercilere ve derece mahkemelerine başvurulması gerekmektedir. Bireysel başvurunun ikincil niteliği gereği, başvuru, temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddialarını öncelikle yetkili idari mercilere ve derece mahkemelerine usulüne uygun olarak iletmesi, bu konuda sahip olduğu bilgi ve kanıtları zamanında bu mercilere sunması, aynı zamanda bu süreçte dava ve başvurusunu takip etmek için gerekli özeni göstermiş olması şarttır. Bu şekilde olağan denetim mekanizmaları önünde ileri sürülüp takip edilmeyen temel hak ve özgürlüklerin ihlaline ilişkin iddialar, AYM önünde bireysel başvuru konusu yapılamaz. Dolayısıyla hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına karşı itiraz yoluna başvurmadan yapılan bir bireysel başvuru diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin *"başvuru yollarının tüketilmemiş olması"* nedeniyle Mahkemece kabul edilemezlik kararı verilir⁹⁶.

Sanık talep etmiş olmasına rağmen mahkemece hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmemesi durumunda ise ikili bir ayırım yapmak gerekmektedir. Hükmün açıklanmasının geri bırakılması talebinin reddine dair verilen karar kesin nitelikte ise karar verildiği tarihte kesin niteliği taşıdığından bireysel başvuruya konu olabilir. Bu tür bir başvuruda AYM başvuruyu temyiz mercii şikâyeti olarak değerlendirmekte ve ilk derece mahkemesinin delil değerlendirmesine karışmamaktadır. AYM, önüne gelen bir başvuruda başvuru, daha önce suç işlememiş olmasına rağmen hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmemesi iddia etmiştir. AYM, başvuru, iddiasının, derece mahkemesince delillerin değerlendirilmesinde ve yorumlanmasında isabet olup olmadığına, dolayısıyla yargılamanın sonucuna ilişkin olduğu ve başvurunun bu haliyle temyiz incelemesi talebi niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Bu durumda başvuru, iddiasının kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlara ilişkin olduğu ve derece mahkemesi kararının da açıkça keyfilik de içermediği durumda başvuru hakkında diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin *'açıkça dayanaktan yoksun olması'* nedeniyle kabul edilemezlik kararı verilmiştir⁹⁷.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması talebinin reddi talebine rağmen bu kurumun uygulanmadığı durumlarda sanık hakkında kurulan hüküm kesin nitelikte değilse sanığın bu karara karşı temyiz/istinaf hakkı bulunduğundan talebi temyiz merciiince incelenebilir. Zira ceza mahkemelerinde olağan kanun yolu kural olarak istinaf ve temyizdir. İstinaf ve/veya temyize tabi bir kararın istinaf ve temyiz edilmeden kesinleşmesi durumundan ise bireysel başvuru, kanun yollarının tüketilmediği gerekçesiyle reddedilmek durumundadır⁹⁸.

c. Müsadere Hükmü İçeren Kararın İncelenmesi

⁹⁵ Bkz. CMK'nın İkinci Kısmın başlığı Olağan Kanun Yolları olarak düzenlenmiş ve ilk olağan kanun yolu olarak İtiraz, CMK'nun 267 vd. maddelerinde düzenlenmiştir.

⁹⁶ Mehmet Evran, B.No: 2012/74, T. 5/3/2013.

⁹⁷ Günay Ozal ve diğerleri, B.No: 2013/1281. T.16/5/2013.

⁹⁸ Editörler: Muharrem İlhan Koç- Recep Kaplan, Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2017.

AYM Genel Kurulu, *Süleyman Başmeydan*⁹⁹ başvurusunda hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararında yer alan müsadere hükmünün, denetim süresi sona ermeden infaz edilmesini mülkiyet hakkı bakımından incelemiş ve söz konusu hakkın ihlal edildiğine karar vermiştir. Adı geçen başvuruda başvuru ceza kovuşturması sonunda ağaçların müsadereesine ilişkin kararın hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının kesinleştirilmesiyle birlikte infazı nedeniyle mülkiyet hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür.

Somut başvuruda başvuru hakkında ormanlık alana fıstık ağaçları ektiği gerekçesiyle yapılan suç duyurusu üzerine Cumhuriyet Başsavcılığınca 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 93. maddesinde¹⁰⁰ yer alan işgal ve faydalanma suçundan cezalandırılması istemiyle iddianame düzenlenmiş ve TCK'nın 54. maddesinin uygulanması istenmiştir.

Başvuru kovuşturma aşamasında suçlamayı kabul etmediğini, fıstık ağaçlarını diktiği taşınmazın kendisi adına tescilli olduğunu, ancak mahkûmiyet kararı verilecekse hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmesini de kabul etmiştir. Mahkeme, mahallinde yapılan keşif sonucunda, suça konu alanın orman sayılan yerlerden olduğunu belirten bilirkişi raporunu da dikkate alarak başvuruçunun 10 ay hapis cezası ile cezalandırılmasına karar vermiştir. Ancak Mahkeme, koşullarının olduğu gerekçesiyle CMK'nın 231. maddesi uyarınca hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına ve başvuruçunun beş yıl süre ile denetime tabi tutulmasına karar vermiştir. Mahkeme ayrıca suça konu alanda bulunan fıstık fidanlarının 6831 sayılı Kanun'un 93. maddesinin 3. fıkrası ile TCK'nın 54. maddesinin 1.fıkrasına göre müsadere edilmesine karar vermiştir.

Başvuru hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına itirazda bulunmuş, Mahkeme, bu karara itirazın sadece kurumun koşullarıyla ilgili olarak yapılabileceğini, kararda da bu yönüyle bir isabetsizlik görülmediğini belirterek itirazın incelenmesi için dosyanın ağır ceza mahkemesine gönderilmesine karar vermiştir. İtiraz merci, benzer gerekçelerle itirazın reddine karar vermiştir. Başvuruçunun bundan başka müsadere kararı yönünden 2014 yılında temyiz kanun yoluna başvuruda bulunmuştur. Başvuruçunun, kararın temyiz incelemesinde olduğu gerekçesiyle müsadere işlemine ilişkin infazın durdurulmasını talep etmiş, yargılamayı yapan Mahkeme, bu talebi reddetmiştir. Mahkeme, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına kararının, itirazın reddedilmek suretiyle kesinleştiğini, müsadere yönünden ise dosyanın temyiz incelemesi için Yargıtay'a gönderildiğini Orman İşletme Şefliğine bildirmiştir. Başvuruçunun temyiz talebini inceleyen Yargıtay 19. Ceza Dairesi, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarına karşı itiraz yolunun açık olduğu ve kararın temyizinin ise mümkün bulunmadığı, itiraz merciince yapılan inceleme sonucu verilen kararın da kesin nitelikte olduğu gerekçesiyle dosyanın incelenmeksizin mahalline iadesi için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına tevdiine karar vermiştir. Kesinleşen karar üzerine Orman İşletme Şefliğince düzenlenen tutanak ile müsadere kararı infaz edilmiştir.

Esas yönünden yaptığı incelemede başvuruyu mülkiyet hakkı bağlamında ele alan AYM, öncelikle bir mülkün varlığı üzerinde durmuş ve bu kapsamda müsadereye konu ağaçların başvuru tarafından dikildiğini ve kendisine ait olduğunu, bu durumda söz konusu ağaçların ekonomik değeri yönüyle mülk teşkil ettiğini belirtmiş, dolayısıyla bu ağaçlar yönünden başvuruçunun Anayasa'nın 35. maddesi anlamında mevcut bir mülkü bulunduğu sonucuna varılmıştır. İkinci olarak hakka bir müdahalenin var olup olmadığı ve bunun türü üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda, müsadere veya mülkiyetin kamuya geçirilmesi

⁹⁹ Genel Kurul, B.No: 2015/6164, T. 20/6/2019.

¹⁰⁰ 6831 sayılı Kanun'un 93. maddesinin müsadere ile ilgili kısmı şöyledir: "Bu maddede tanımlanan suçların konusunu oluşturan, işlenmesinde kullanılan ve işlenmesiyle elde edilen eşya veya mahsul Türk Ceza Kanununun müsadereye ilişkin hükümlerine göre müsadere edilir. Müsadere olunan mahsuller satılarak bedeli Orman Genel Müdürlüğünce irad kaydolunur. Müsadere olunan tesisler ise Orman Genel Müdürlüğünce aynen muhafaza edilebileceği gibi ihtiyaç görüldüğü takdirde ormancılık veya diğer kamu hizmetlerinde kullanılabilir. Aksi takdirde ilgili orman idaresince, yıkılmak suretiyle karar infaz olunur. İdarenin bu husustaki talebi halinde genel zabıta kuvvetleri idareye yardım etmekle mükelleftir."

tedbirlerinin uygulanmasının mülkiyet hakkına müdahale teşkil ettiğini daha önce verdiği kararlara¹⁰¹ atıfla kabul ettiğini belirtmiştir. Bu kararlarda bu türden müdahalelerin mülkten yoksun bırakma sonucuna yol açmakla birlikte mülkiyetin kamu yararına kullanımının kontrol edilmesi amacını gözettiği dikkate alınmıştır. Somut olayda da başvurunun konusu, müsadereye ilişkin olduğundan müdahalenin var olduğu sonucuna varılmıştır¹⁰². Üçüncü olarak, yapılan bu müdahalenin anayasal anlamda ihlal oluşturup oluşturmadığı üzerinde durulmuştur. AYM, bu yönden yaptığı incelemede Anayasa'nın 13. ve 35. maddelerine atıf yapmış, bu çerçevede müdahalenin kanuni dayanağının bulunduğunu, zira Anayasa'nın 35. maddesinde mülkiyet hakkının sınırsız bir hak olarak düzenlenmediğini, bu hakkın kamu yararı amacıyla ve kanunla sınırlandırılabilmesinin öngörüldüğünü, mülkiyet hakkına müdahalede bulunulurken temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin genel ilkeleri düzenleyen Anayasa'nın 13. maddesinin de gözönünde bulundurulması gerektiğini belirtmiş, buna göre mülkiyet hakkına yönelik müdahalenin Anayasa'ya uygun olabilmesi için müdahalenin kanuna dayanması, kamu yararı amacı taşıması ve ayrıca ölçülülük ilkesi gözetilerek yapılması gerektiğini ifade etmiştir. AYM, benzer bir konuya ilişkin olarak verdiği *Mahmut Üçüncü*¹⁰³ kararında, uygulanacak ilkeleri belirttiğini, bu karara göre TCK'nın 54. maddesi gereğince müsadere suretiyle yapılan müdahalenin kanuni bir dayanağının olduğunun tespit edildiğini, ayrıca müsadereyle; suçla mücadelede caydırıcılığın sağlanmasının, yeni suçların işlenmesinin önüne geçilmesinin ve tehlikelilik arz eden suçta konu mülkün kullanılmasının ve dolaşımının engellenmesinin hedeflendiği belirtmiştir. Bu bağlamda ormanların zarar görmesine veya yok edilmesine yol açan bütün eylem ve işlemleri önlemek için müsadere tedbirinin uygulanmasının kamu yararına dayalı meşru bir amacı içermesi nedeniyle kabul edildiğini belirtmiştir. Son olarak bu müdahalenin ölçülü olup olmadığı yönünden incelemiştir. AYM, ölçülülük bağlamında ise herhangi bir gerekçe gösterilmeden ilk derece mahkemesince müsadereye karar verilmesi, başvurunun temyiz yoluna başvuramaması, itiraz merciinin ise müsadereye ilişkin başvurunun itirazlarını incelememesi ve müsadere kararının hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının kesinleşmesiyle birlikte yargılamanın nihai olarak sona ermesi beklenmeden infaz edilmiş olmasını gözlemlemiştir. Buna göre müsadere kararı, yargılamanın nihai olarak sona ermesi beklenmeden, bir başka ifadeyle müsadere kararının kesinleşmesi beklenmeden, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının kesinleşmesiyle (itiraz yolu tüketilmekle) birlikte kararın infazına girişilmiştir.

AYM, kanun koyucunun müsadere kararı için farklı bir usul veya kanun yolu düzenleyebileceğini veya hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararları yönünden de müsadereye ilişkin farklı bir mekanizmayı öngörebileceğini, fakat yapılan düzenlemenin ve uygulamanın Anayasa'nın 35. maddesinde öngörülen mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin gerekliliklere uygun olması ve bu çerçevede yeterli usul güvencelerini içermesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda; kanun koyucunun her hâlde bu tür kararlar için temyiz imkânı tanımak durumunda değil ise de böyle bir imkânın tanınmamış olması hâlinde müsadere hükmünün askıya alınması, diğer bir deyişle müsadere hukuka uygun olup olmadığı hususunun kesinleşmesinin geriye bırakılmasını, belirli güvenceleri içermediği takdirde müdahaleyi ölçsüz kılacağını belirtmiştir.

AYM, benzeri mahiyette el koyma ve müsadere tedbirleri yönünden 21.03.2007 tarihli ve 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nda el konulan eşyanın bazı durumlarda iadesi

¹⁰¹ *Mahmut Üçüncü*, B. No: 2014/1017, 13/7/2016.

¹⁰² Kamu yararı amacıyla TCK'nın 54.ve 55. maddelerinde ve bazı özel bazı kanunlarda (5607 sayılı Kaçakçılık Kanunu, 6381 sayılı Orman Kanunu gibi) yer alan müsadere kurumu, Anayasa'nın 35. maddesinde ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Ek 1No'lu Protokol'de güvence altına alınmış mülkiyet hakkına müdahale niteliği taşıyan bir tedbirdir. Daha geniş bilgi için bkz. Mahmutoğlu, s.1255-1256.

¹⁰³ B. No: 2014/1017, 13/7/2016.

veya tasfiyesi ile tasfiye hâlinde mülk sahiplerinin haklarının tazmini yönünden etraflı düzenlemelerin mevcut olduğuna atıfta bulunarak somut olayda ise böyle bir mekanizmanın varlığının bulunmadığını vurgulamıştır.

AYM, müdahalenin mülk sahibine aşırı bir külfete yol açmaması için mülkün kullanımının geçici olarak da olsa sahibine bırakılması veya bunun mümkün olmadığı durumlarda tazminat ödenmesi gibi mülk sahibinin zararını giderici yolların mevcut olup olmadığının somut olayda bulunup bulunmadığını ele almış, ancak böyle bir mekanizmanın varlığının bulunmadığını belirtmiştir. Zira mülkiyet hakkına müsadere yoluyla yapılan müdahalenin, keyfi veya hukuka aykırı olup olmadığı ileri sürülebilecek bir yol olarak öngörülen temyiz yoluna başvuru imkânının askıya alınarak hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı ile birlikte infazına girişilmesinin, yol açılan belirsizlik ve yeterli güvencelerin sağlanmadığı dikkate alındığında başvurucuya şahsi olarak aşırı bir külfet yüklediği kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla müsadere yoluyla mülkiyet hakkına yapılan müdahale kamu yararı ile başvurucunun mülkiyet hakkının korunması arasında olması gereken adil dengeyi başvurucu aleyhine bozmuş olup ölçülü olmaması nedeniyle Anayasa'nın 35. maddesinde güvence altına alınan mülkiyet hakkının ihlal edildiği sonucuna varılmıştır.

AYM, nihai olarak hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verildiği takdirde el konulan eşya yönünden nasıl bir karar verileceği ve müsadere tedbirinin nasıl uygulanacağı konusunda bir belirsizlik bulunduğunu, Kanun'dan kaynaklanan bu belirsizliğin mülkiyet hakkının ihlaline sebebiyet veren uygulamalara yol açtığını, bunu belirleme yetkisinin Yasama organının takdirinde olduğunu belirterek kararın bir örneğinin Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderilmesine de karar vermiştir.

6. Değerlendirme

Kanun koyucu, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumu ile belli bir sürenin altında kalan hapis cezası ve/veya adli para cezasından birine mahkûmiyet halinde ilk kez suç işleyen sanıklar için bir imkân sunmuştur. Bu imkân, mağdurun bir zararı varsa bu zararın giderilmesi ve sanığın da bunu kabul etmesi halinde sanık hakkında yürütülen ceza davasının düşmesidir. Ancak bunun için sanığın kendisine tanınan denetim süresini iyi halli geçirmesi gerekir. Aksi takdirde kamu davası sonunda verilen hüküm açıklanır. Buna göre sanık, bu sistemde bir tercih yapmak durumundadır. Mağdurun bir zararı söz konusu olduğunda bunu karşılaması halinde hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını talep ederek hakkında açılmış bulunan kamu davasının düşürülmesini sağlamak, aksi kanaatte ise, bir başka ifadeyle suçu işlemediğini düşünmekte ise hükmün açıklanmasını isteyip kararı istinaf önüne taşıyarak nihayetinde suçsuzluğunu ortaya koymaktır. Zira bu tür kararlara itiraz söz konusu olup, itiraz reddedildiğinde karar kesinleşmekte ve denetim süresi başlamaktadır.

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararında işlenen suç nedeniyle müsadereyi gereken bir eşya söz konusu ise bu eşyanın da müsadereye hükmelikle durumundadır. Nitekim yargılama sonunda mahkeme, yargılama giderine ve mağdur davaya katılmış ve kendisini bir vekil ile temsil ettirmiş ise katılan lehine vekâlet ücretinde de hükmedecektir. Her ne kadar hükmün açıklanmasının geri bırakılması sonucunda denetim süresi iyi halle geçirildiğinde kamu davasının düşürülmesi söz konusu ise de kararın, müsadere, yargılama gideri ve vekâlet ücreti bakımından kesin hükmün hukuki sonuçlarını doğuracağı açıktır.

CGK'nın hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararında yer alan müsadere hükmünün, bu hükümden ayrı olarak temyiz incelemesinin yapılamayacağı yönündeki kararı, sadece denetim süresi sona ermeden, bir başka ifadeyle hüküm açıklanmadan önceye ilişkin yapılan inceleme talepleriyle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. CGK'nın yukarıda ifade edilen kararından, deneme süresinin iyi halle geçirilmesi sonucunda kamu davasının düşürülmesinin müsadere edilen eşyanın sanığa iade edileceği anlamı çıkmamaktadır. Müsaderenin TCK sisteminde bir ceza olmayıp, güvenlik tedbir olduğu gözden ırak tutulmamalıdır. Müsadereye

ilişkin hükmün, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına itirazın kesinleşmesinden sonra mı, yoksa denetim süresi sonucunda kamu davasının düşmesi sonucunda mı icara edileceğinin bir önemi bulunmamaktadır.

AYM'nin mülkiyet hakkı bağlamında ele aldığı hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarının her ikisi de orman suçlarıyla ilgilidir. Gerek *Süleyman Başmeyerdan* ve gerekse *Mahmut Üçüncü* kararında başvurucuların suçlandığı suçlar işgal ve faydalanma suçudur. Başvurucular, ormanlık alanda işgal eden konumdadırlar. Bir başka ifadeyle fıstık ağaçların dikildiği yer ile tesisin kurulduğu yerin ormanlık alan içinde kaldığı mahkeme kararıyla tespit edilmiştir. Bu tespit sonucunda başvurucular hakkında derece mahkemesi hapis ceza vermiş, başvurucuların kabul etmeleri üzerine haklarında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmiştir. Denetim süresi sonucunda başvurucular hakkında verilen cezaların düşeceği açıktır. Burada söz konusu olan hapis cezasının sonuçlarını doğurmamasıdır. Ne var ki, bu düşme sonucunda işgal edilen ormanlık alan tekrar başvuruculara iade edilemeyecektir. Eğer söz konusu yerin kendi mülkleri olduğunu iddia etmekte iseler hukuk mahkemelerinde dava açma hakları bulunmaktadır. Ayrıca yerin kendilerine ait olduğuna karar verilir ise uğradıkları zararı, kesilen ya da yıkılan tesislerin değerini tazmin de edebileceklerdir. Başvurucular bakımından bu nedenle başvurabilecek hukuksal yollar bulunmaktadır.

Başvurucular aslında mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiası ile el konulan fıstık ağaçları ya da tesislerin derdinden ziyade işgal edilen yerin kendilerine ait olduğunun tespitini AYM'den istemektedirler. Başvurucular, suçu işlemediklerini düşünmekte iseler haklarında bu kurumun uygulanmamasını tercih etmeleri daha lehlerine olur. Hem bu kararın verilmesini isteyerek cezadan kurtulmak, hem de yerin ormanlık alan içinde kalmadığını iddia ederek mülkiyet haklarının ihlal edildiğini ileri sürmek bu sistemde kabul görmemelidir.

KAYNAKLAR:

- Akif Yıldırım; *Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması*, Seçkin, Ankara 2108.
- Ali Parlar/ Muzaffer Hatipoğlu; 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu Yorumu, Cilt I, Ankara, 2007.
- Ali Tanju Sarıgül; “Türk ve Alman Hukuku’nda Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması”, TBB Dergisi, 2015, S.2015.
- Bahri Öztürk/Durmuş Tezcan/Mustafa Ruhan Erdem/Özge Sırma Gezer/F.Saygılar Kırıt/Esra Alan Akcan/ Özlem Özaydın/Efser Eser Tütüncü/Derya Altınok Willemin/Mehmet Can Tok; Editör: Bahri Öztürk, *Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, Seçkin, 12. Bası, Ankara, 2018.
- Caner Gürühan; “Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılmasına İlişkin Güncel Sorunların Yargıtay Kararları Işığında Değerlendirilmesi”, TBB Dergisi, 2014 (111).
- Cumhur Şahin/ Neslihan Göktürk; *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara, Seçkin, C.2.
- Cumhur Şahin; *Ceza Muhakemesi Hukuku –I-*, 9.Bası, Seçkin, Ankara, 2018.
- Devrim Güngör/Güneş Ergün Okuyucu; “Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması”, AÜHF Dergisi, 65 (4) 2016: 1951-1965.
- Doğan Gedik; “Yeni Türk Ceza Kanununun Müsadere Sistemi”, *Adalet Dergisi*, S:23. Eylül-2005.

Emir Kaya; “Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması” Ankara Barosu Dergisi, Y.71. S.2013/3.

Enver Kumbasar; Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2012.

Erdal Yerdelen; Müsadere ve Mülkiyetin Kamuya Geçirilmesi, Birinci Baskı, Adalet, Ankara 2010.

Ersan Şen; [http://www.adalet.org/forum2/goster.php?konu=Hagb genişletilmiş ve güncellenmiş son&fid=446375&alan=Mesleki Konular](http://www.adalet.org/forum2/goster.php?konu=Hagb_genişletilmiş_ve_güncellenmiş_son&fid=446375&alan=Mesleki_Konular) (Erişim Tarihi: 19.04.2013).

Ersan Şen; [http://www.adalet.org/forum2/goster.php?konu=Hagb genişletilmiş ve güncellenmiş son&fid=446375&alan=Mesleki Konular](http://www.adalet.org/forum2/goster.php?konu=Hagb_genişletilmiş_ve_güncellenmiş_son&fid=446375&alan=Mesleki_Konular) (Erişim Tarihi: 19.04.2013.)

Fatih Selami Mahmutoğlu; Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler Şerhi, Beta, İstanbul 2017.

Feridun Yenisey/ Ayşe Nuhoğlu; Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin, 4. Bası, 2016.
Fikret İlkiz; “Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması”, <http://www.egedesonsoz.com>, (Erişim tarihi 20.10.2010).

Hakan Hakeri; Ceza Hukuku, Genel Hükümler, 11.Bası, Adalet, Ankara, 2011.

Halil İbrahim Dursun; Türk Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Esasa İlişkin Kabul Edilemezlik Sebepleri, Seçkin, Birinci Baskı, Ankara, 2018.

Haydar Erol; Adli Yargı İlk Derece Mahkemelerinde Ceza Yargılaması ve Uygulaması, Ankara, 2006.

Hüseyin Turan; Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması ve Uygulaması, 2. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara- 2014.

Hüseyin Turan; “Bireysel Başvuru Yolunun Tanımı, Amacı ve Özellikleri”, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri, (Editörler): Hüseyin Turan- Recep Kaplan, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara -2015.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>

İzzet Özgenç/ Cumhur Şahin; Türk Ceza Hukuku Mevzuatı, Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı, Birinci Baskı, Mart 2007.

İzzet Özgenç; Türk Ceza Hukuku, Genel Hükümler, 13.Bası, Seçkin, Ankara 2017.

Mahmut Koca/ İlhan Üzülmöz; Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin, Ankara 2018.

Muharrem İlhan Koç- Recep Kaplan (Editörler); Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2017.

Necati Meran; “Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Konusunda Bazı Çözüm Önerileri”, Terazi Aylık Hukuk Dergisi, Y.3, S.23, Temmuz 2008.

Sevinç Olgun; “Ceza Muhakemesi Kanuna Göre Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması”, Terazi Aylık Hukuk Dergisi, Y.3. S.22. Haziran 2008.

Timur Demirbaş; Ceza Hukuku, Genel Hükümler, 8.Bası, Seçkin, Ankara2012.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, T.C. Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2013.

Veli Özer Özbek/ Serkan Meraklı; “Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kararına İtiraz Üzerine Yapılacak Denetim”, MÜHFA Dergisi, Prof. Dr. Nur Centel’e Armağan,2013, Cilt: 19, Sayı: 2.

Yener Ünver/ Hakan Hakeri; Ceza Muhakemesi Hukuku, Adalet Yayınevi, 3.Bası. Ankara 2010.

UZAKTAN EĞİTİM YOLUYLA ÖĞRETMEN YETİŞTİRME PROGRAMLARININ İNCELENMESİ: TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMLARI

INVESTIGATION OF DISTANCE TEACHER TRAINING PROGRAMS: MASTER PROGRAMS WITHOUT THESIS

Doç. Dr. İhsan Seyit ERTEM

Gazi Üniversitesi

ÖZET

2018 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenler için mesleğe başladıktan sonra, Öğretmenlik Mesleği Uzmanlık Programı Yüksek Lisans Programı başlatılacağı ilan edildi. Bakanlık tarafından verilen bilgilere göre, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) bu programın işbirliği ve koordinasyonunu sağlamakla sorumlu olacak. Bununla birlikte, programın detayları (başlama tarihi, koşullar vb.) henüz açıklanmadı. Tezsiz öğrenme yetiştirme programının temel amacı, mevcut öğretmenleri eğitim teorileri, araştırmaları ve uygulamaları arasında ilişki kurarak karşılaşılabilecekleri sorunlara hazırlamak olarak belirlenmiştir. Bu araştırmanın amacı, uzaktan öğretmen eğitimi programlarındaki (tezsiz yüksek lisans programları) sorunları ve eğilimleri incelemektir. Bu amaç doğrultusunda ilgili ulusal ve uluslararası belgeler incelenmiş ve sonuçları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve veriler doküman analizi ile analiz edilmiştir. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve belgelerin gözden geçirilmesi gibi tercih edilen niteliksel bilgi toplama yöntemleri, alguların ve olayların doğal bir perspektifi ve niteliksel bir ilerici araştırmadır. Nitel araştırmada doğrudan gözlem ve görüşme mümkün olmadığı durumlarda hedeflenen araştırmanın anlamı ve değeri açıksa yazılı ve görsel doküman incelemesi araştırma yöntemi olarak kullanılabilir. Sonuç olarak, bu programın Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversiteler arasındaki işbirliği sağlandığında uygulamasının mümkün olduğu düşünülmektedir. Uzaktan eğitimin dezavantajları, öğretmenlerin ders dışı araştırma grupları ve yaz seminerleri gibi uygulama gruplarına katılmaları ve okulların kapalı olduğu yaz döneminde her yıl kampus içi seminerlerle ortadan kaldırılabilir. Farklı çalışmalar, uzaktan eğitimin öğretmen eğitiminde önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Uzaktan eğitim, öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitiminde etkili ve sürekli kullanıma uygun önemli bir alternatiftir. Uzaktan eğitime yönelik bazı eleştirilere rağmen, teorik ve uygulamalı dersler için ayrı uygulamalarla başarı şansı artırılabilir. Teorik dersler uzaktan öğrenme yöntem ve teknikleri ile desteklenebilir ve uygulamalı dersler fakültelerde ve okullarda gerçekleştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Yetiştirme, Tezsiz Yüksek Lisans, Uzaktan Eğitim

ABSTRACT

It was announced in 2018 by the Ministry of National Education, after starting to work for teachers, a Master's Degree in Teaching Profession Specialization Program will be launched. According to the information provided by the Ministry, Higher Education Council (HEC) will provide cooperation and coordination of this program. However, the details of program have not been announced yet such as starting time, conditions etc. The main objective of this program, which has various advantages and disadvantages, is to prepare the existing teachers who have undergraduate education to the problems that they may encounter by linking them with educational theories, researches and practices. The purpose of this study is to investigate issues and trends in distance teacher training programs (master programs without thesis). For this purpose, the related national and international documents are investigated and the results are explained in detail. Qualitative research method was used in this study and data was analyzed by document analysis. Qualitative research; the preferred methods of qualitative information gathering, such as observation, interview and document review, are a natural

perspective of perceptions and events, and a qualitative progressive research. Where qualitative research is not possible for direct observation and interview, or if the meaning and value of the targeted research is to be clear, it may be added to the written, visual equipment and research on the subject of the study, where the interview and observation is to be made. Document review show that; qualitative methods can be preferred as an extra data source can be used as a research method alone. As a result, this program is considered to be feasible in cooperation between the Ministry of National Education and universities. The disadvantages of distance education should be eliminated by the fact that teachers have to participate in practice groups such as research groups and summer seminars outside of the course and the necessity to attend in-campus seminars every year during the summer period when schools are closed. Distance education is an important alternative suitable for effective and continuous use in pre-service and in-service training of teachers. Different studies have shown that distance education plays an important role in teacher training. In spite of some criticisms towards distance education, the chance of success may increase with separate applications for theoretical and practical courses. Theoretical courses can be supported by distance learning techniques and methods, and applied courses are conducted in faculties and schools.

Keywords: Teacher Training, Master's Without Thesis, Distance Education

1. GİRİŞ

Eğitim sistemimizde öğretmen eğitimi temel konular arasında yer almaktadır. Öğretmen eğitiminde yıllarca nicelik ön planda olduğu için niteliksel gelişim önemsenmemiştir. Mesleğin maddi koşullarının iyi olmayışı talebi azalttığı gibi nitelikli gençlerin mesleğe yönelmesini de engellemektedir. Zorunluluktan dolayı öğretmenlik mesleğini seçen gönülsüz, meslekte yükselme ve kariyer umudunu yitirmiş ve mesleki tükenmişlik durumu yaşayan öğretmenlerle karşı karşıyayız. Bu durumdan kurtulabilmek için eleştirel düşünme becerisi, sorun çözme yetisine sahip öğretmenleri yetiştirebilmek için Milli Eğitim Bakanlığına ve Eğitim Fakültelerine büyük görevler düşmektedir.

Yapılan araştırmalarda öğretmen kalitesi üzerinde etkili olan en önemli unsurlardan birisi eğitim düzeyi (lisans, yüksek lisans ve doktora) olarak görülmektedir. O halde 2 temel soru ön plana çıkmaktadır: Öğretmenlerin eğitim düzeyi nasıl artırılabilir? Öğretmenler bu eğitimi en verimli şekilde ve görevlerini aksatmadan nerede ve ne zaman alabilirler? Bu sorulara alternatif cevap uzaktan eğitim yoluyla öğretmen yetiştirme programları olabilir.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenler için mesleğe başladıktan sonra, Öğretmenlik Mesleği Uzmanlık Programı Yüksek Lisans Programı başlatılacağı ilan edildi. Bakanlık tarafından verilen bilgilere göre, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) bu programın işbirliği ve koordinasyonunu sağlamakla sorumlu olacak. Bununla birlikte, programın detayları (başlama tarihi, koşullar vb.) henüz açıklanmamış olmasına rağmen tezsiz öğretmen yetiştirme programının temel amacı, mevcut öğretmenleri eğitim teorileri, araştırmaları ve uygulamaları arasında ilişki kurarak karşılaşılabilecekleri sorunlara hazırlamak olarak belirlenmiştir.

Bakanlıktan yapılan bilgilendirmeye göre, Eğitim fakültesi ve diğer fakültelerden mezun öğretmenler, göreve başladıktan sonra bu programa devam edecekler. Programın yapısı, öğretmen adaylarının hizmet öncesi aldıkları lisans eğitimlerinin özelliklerini dikkate alacak biçimde esnek ve modüler olarak yapılandırılacak. Böylece pedagojik formasyon kaldırılarak, söz konusu program uygulanacak. Öte yandan, görevdeki öğretmenler için de ayrıca lisansüstü eğitim programları açılacak.

Kaliteli eğitim ve öğrenci başarısı öğretmenlerin yüksek mesleki gelişimini gerektirir. Mesleki gelişme ise zaman ve kaynak ayırmaya bağlıdır. Kaliteli öğretmenlere sahip olması ile bilinen ülkeler öğretmenlerine kapsamlı profesyonel gelişim fırsatları sunmaktadır. Örneğin İsveç ve Hollanda da öğretmenler öğretimsel planlama ve mesleki gelişim için ders dışında 104 ve 169

saat harcamaktadırlar. Singapur, Güney Kore, Danimarka, Finlandiya, İtalya, Norveç, İsviçre, Macaristan, Belçika, İrlanda da öğretmenler ders dışında mesleki gelişim ve kendini güncelleme için değişen saatlerde eğitim almak zorunluluğu bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde ise Tezsiz Yüksek Lisans Programına devam etmeyi okul müdürlükleri teşvik etmekte ve öğretmen maaşlarına ve ilerlemelerine doğrudan katkı sağlamaktadır. Genellikle öğretmenlerin tezsiz yüksek lisans programı 2 yıl sürmekte (her dönem 6 kredi olacak şekilde toplam 36 kredi ile tamamlamaktadır). Programın süresi öğretmen ile program koordinatörü arasındaki planlamaya bağlı olarak değişebilmektedir.

2. ÖĞRETMENLERE YÖNELİK UZAKTAN LİSANSÜSTÜ EĞİTİM PROGRAMLARININ AVANTAJLARI VE SORUNLAR

Uzaktan eğitim programları öğretmen eğitimine ilişkin nitelik sorunlarının çözümüne önemli katkılar sağlamaktadırlar. Bu katkılar, aynı zamanda, uzaktan eğitim yaklaşımının öğretmen eğitiminde yaygın olarak kullanılmasının da nedenlerini oluşturmaktadır. Uzaktan eğitim yoluyla öğretmen eğitiminin en büyük avantajı daha az zaman içerisinde, daha düşük maliyet ile daha çok bireye, daha kolay ve hızlı iletişimle eğitim verilmesi olarak görülebilir (Balaban, 2012). Uzaktan eğitim ile geleneksel eğitimde yer alan kalıplaşmış yapının dışına çıkılarak esnek, zengin ve etkileşimli bir eğitim ortamı oluşturularak bireylere daha etkili bir eğitim fırsatı sunulabilmektedir. Uzaktan eğitim bireysel gelişim açısından yararlı sonuçlar verebilmekte aynı zamanda aktarılan bilgiyi görsel-ışitsel örneklerle pekiştirebilmektedir. Yeni medya araçlarından yararlanılması, bilgisayar alt yapısını kullanması bilgiye ulaşmada kolaylık sağlamış ve gelişimi olumlu bir şekilde etkilemiştir.

Bazı üniversiteler uzaktan eğitim verecek altyapı, donanım ve personel desteğine sahip değildir bu nedenle bazı aksamalar olabilir. Üniversitelerin özellikle özel üniversitelerin uzaktan eğitim programını ticari bir faaliyet ve bir gelir kapısı olarak görmeleri halinde beklenen fayda ve kalite sağlanamayacaktır. Önemli bir diğer sorun uzaktan eğitim yoluyla verilen akademik eğitimin niteliğidir. Maalesef lisansüstü eğitim almış birçok öğretmen bilimsel araştırma ve proje yapabilecek yetkinliğe sahip değildir. Elbette öğretmenlere verilecek olan lisansüstü eğitimin temel amacı mesleki bilgi vermektir ancak temel düzeyde araştırma yapabilme ve proje hazırlama becerisine sahip olması beklenir. Diğer bir sorun ise uzaktan eğitimin öğretmenleri pasif izleyici haline getirmesi, bireysel çalışma disiplini ve motivasyonu olmayan kişiler için uygun olmayışıdır.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı uzaktan öğretmen eğitimi programlarındaki (tezsiz yüksek lisans programları) sorunları ve eğilimleri incelemektir. Bu amaç doğrultusunda ilgili ulusal ve uluslararası belgeler incelenmiş ve sonuçları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve veriler doküman analizi ile analiz edilmiştir. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve belgelerin gözden geçirilmesi gibi tercih edilen niteliksel bilgi toplama yöntemleri, algıların ve olayların doğal bir perspektifi ve niteliksel bir ilerici araştırmadır. Nitel araştırmada doğrudan gözlem ve görüşme mümkün olmadığı durumlarda hedeflenen araştırmanın anlamı ve değeri açıksa yazılı ve görsel doküman incelemesi araştırma yöntemi olarak kullanılabilir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Alandaki yeni gelişme ve değişimler öğretmenler için mesleki gelişimi zorunlu kılmaktadır. Öğretmenlerimiz önce kendi alanlarında, sonra da eğitim bilimlerinde yüksek lisans yaparak kendilerini geliştirmeli. Öğretmenler için yüksek lisans programı açacak üniversiteler önce YÖK tarafından belirlenecek akademik kriterleri karşılamalı ve öğretmen eğitimi için bir akreditasyon sisteminin kurulmalıdır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı öğretmenleri yüksek lisans yapmaya motive etmek için bir teşvik programı hazırlamalı. Bir yasal düzenleme

yapılarak yüksek lisans yapan öğretmenlere maaş ve statü artışı sağlanmalıdır. Amerika, Kanada, Almanya, Hollanda ve Avustralya gibi ülkelerin birçok önemli üniversitesi tarafından öğretmen yetiştirmeye yönelik çeşitli yüksek lisans ve sertifika programları uzaktan eğitim ile verilmektedir (Özbay, 2015).

Dünyada öğretmen eğitiminde uzaktan eğitim teknolojileri gibi yeni teknolojilerin kullanımı teşvik edilmektedir çünkü öğretmenlik mesleği ile ilgili yeterlikler gelişen teknoloji ile birlikte büyük bir dönüşüm geçirmektedir. Öğretmenlerin mesleki standartlarının geliştirilmesinde hızla değişen teknolojilerin sunduğu fırsatlardan yararlanmak gerekir. Bu süreçte öğretmenlerin mesleki gelişimine katkı sağlayacak hızlı ve esnek ve uygulanabilir programlara ihtiyaç duyulmaktadır. Gelişen teknolojilerin sunduğu fırsatlardan bina, açık ve uzaktan öğrenme, gibi öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlamada uzaktan eğitim uygulamalarının katkısı olacaktır (Gelişli, 2015).

Özet olarak, bu programın Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversiteler arasındaki işbirliği sağlandığında uygulamasının mümkün olduğu düşünülmektedir. Uzaktan eğitimle tezsiz yüksek lisans programının dezavantajları, öğretmenlerin ders dışı araştırma grupları ve yaz seminerleri gibi uygulama gruplarına katılmaları ve okulların kapalı olduğu yaz döneminde her yıl kampus içi seminerlerle ortadan kaldırılabılır. Farklı çalışmalar, uzaktan eğitimin öğretmen eğitiminde önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Uzaktan eğitim, öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitiminde etkili ve sürekli kullanıma uygun önemli bir alternatiftir. Programa yönelik bazı eleştirilere rağmen, teorik ve uygulamalı dersler için ayrı uygulamalarla başarı şansı artırılabilir. Örneğin, teorik dersler uzaktan öğrenme yöntem ve teknikleri ile desteklenebilir ve uygulamalı dersler ise fakültelerde ve okullarda gerçekleştirilebilir (Ertem, 2018).

Nitelikli öğretmen yetiştirme programları ister yüz yüze ister uzaktan eğitim yoluyla olsun temelde uzun süreli, öğretmenlerin ihtiyaçlarına dayalı, uygulamalı, destekleyici, biçimleyici geri bildirim veren, birçok göstergeye dayalı toplam performansı göz önünde bulunduran bir yaklaşımı benimsemiştir. Ülkemizde öğretmen yetiştirme deneyimleri göz önünde bulundurularak mevcut öğretmen eğitimi sistemimiz analiz edilmeli ve başka ülkelerin öğretmen eğitimi süreçlerine bakılarak bu alanda köklü politikalar oluşturulmalıdır. Daha önce belirtildiği gibi uzaktan eğitim yoluyla lisansüstü öğretmen eğitimi programının temel felsefesi öğretmenlere çalışmalarını ve araştırmalarını kendi eğitim ortamlarına dayandırmak, uygulama laboratuvarları yaratmak, kendi okul ve sınıflarında değişim ve iyileştirme yapmak, uygulama sorunlarını incelemelerini sağlamak, teori ve uygulamayı bir araya getirmek ve tecrübe paylaşımını sağlamaktır. Türkiye, uzaktan eğitim konusuna yabancı değildir hâlihazırda üniversitelerde 22'si farklı toplamda 28 uzaktan eğitim programının var olduğu saptanmıştır (Kırık, 2014). Ancak, uzaktan eğitim konusunda Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversitelere düşen bazı sorumluluklar vardır. Üniversiteler gerekli alt yapıları hazırlamalı ve öğretim üyelerinin de aynı sorumluluk ile bu görevi paylaşmaları sağlamalıdır. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Fakülteleri ile gerekli eşgüdümü kurarak arz ve talep dengesini kurmalı ayrıca gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Üniversitelerde var olan bilginin paylaşılması ve yayılması sağlanarak bilgi toplumunun oluşumunda da önemli katkı sağlanabilecektir. Eğitime ve insan kaynaklarına yatırım gelecekte toplumların diğer toplumlar karşısındaki konum ve yerini belirleyecektir. Dolayısıyla teknolojinin desteğini ve kolaylaştırıcı gücünü de kullanarak öğretmenlerimize yapacağımız eğitim yatırımı bugünden geleceğe bizi hazırlayan en kritik nokta olacaktır (Balaban, 2012).

KAYNAKÇA

1. Balaban, E. (2012). *Dünyada ve Türkiye’de Uzaktan Eğitim ve Bir Proje Önerisi*. İstanbul: Işık Üniversitesi.

2. Başkent University (2019, July 5). Başkent University Information Package. Retrieved from <https://angora.baskent.edu.tr/bilgipaketi/?dil=EN&menu=akademik&inner=genelBilgi&birim=443>
3. Darling-Hammond, L. (2010). Teacher education and the American. *Journal of Teacher Education*, 61(1-2), 35-47.
4. Ertem, İ.S. (2013). Sınıf öğretmenleri adaylarının öğretmenlik mesleği özel alan yeterliklerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 11-18.
5. Ertem, I., S. (2018). Uzaktan eğitim ile lisansüstü öğretmen eğitimi İçinde Yazıcı, T. & Hayırlı, O (Ed.) *Eğitim bilimleri alanında yenilikçi yaklaşımlar*. Ankara: Gece Akademi.
6. Gelişli, Y. (2015). Uzaktan eğitimde öğretmen yetiştirme uygulamaları: Tarihçe ve gelişim. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*.4(3), 313-321.
7. Kırık, A.,M. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*.21, 73-94.
8. Özbay, Ö. (2015). Dünyada ve Türkiye'de uzaktan eğitimin güncel durumu. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*,2(5), 376-394.
9. University of Florida (2019, July 3). University of Florida, College of Education. Retrieved from <https://education.ufl.edu/educational-leadership/prospective-students/online-med/faq>
10. Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2004). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

**İLKOKUL TÜRKÇE DERS PROGRAMINDA ÇOCUK EDEBİYATININ
KULLANIMI**
USE OF CHILDREN'S LITERATURE IN PRIMARY SCHOOL TURKISH LESSON'S
CURRICULUM

Doç. Dr. İhsan Seyit ERTEM
Gazi Üniversitesi

ÖZET

Ülkemizde çocukların bireysel, sosyal, zihinsel vb. gelişiminde ve özellikle dil gelişiminde çocuk edebiyatının katkısı olduğu, dolayısıyla Çocuk Edebiyatı eserlerinin Türkçe öğretiminde birçok hedefe hizmet ettiği bilinmesine rağmen yeterince kullanılmamaktadır. Çocuk edebiyatının kapsamı ve sınırları hâlâ belirlenememiş ve önemi yeterince anlaşılamamıştır. Bu çalışmanın amacı çocuk edebiyatının yeni hazırlanan İlkokul Türkçe dersi programında yer alma ve kullanım durumunu incelemektir. Bu amaç doğrultusunda doküman incelemesi yöntemi ile Çocuk Edebiyatının amacı, kapsamı ve işlevleri göz önünde bulundurularak İlkokul Türkçe programı ve ilgili alan yazın detaylı olarak incelenmiş ve değerlendirme sonuçlarına yer verilmiştir. İlkokul Türkçe Öğretim Programı Çocuk Edebiyatı öğretimi açısından yeterli değildir (Baş, 2015; Karakuş, 2014). Geliştirilen ve değiştirilen yeni öğretim programı da çocuk edebiyatına gereken önemi vermeden yola çıkmıştır. Oysa Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan özel amaçların birçoğu doğrudan çocuk edebiyatı ile ilişkilidir (Örneğin: dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi, Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmalarının sağlanması, okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması, okuma yazma sevgisi ve alışkanlığını kazanmalarının sağlanması, duygu ve düşünceleri ile bir konudaki görüşlerini veya tezini sözlü ve yazılı olarak etkili ve anlaşılır biçimde ifade etmelerinin sağlanması, okuduklarını anlayarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerinin ve sorgulamalarının sağlanması, millî, manevi, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerinin sağlanması, millî duygu ve düşüncelerinin güçlendirilmesi, Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla estetik ve sanatsal değerleri fark etmelerinin ve benimsemelerinin sağlanması). Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programında bu özel amaçlar belirlenmesine rağmen programın içeriği çocuk edebiyatı türlerini tanıtmaktan öteye geçememektedir ve program içerisinde çocuk edebiyatı /çocuk edebiyatı eserleri kelimeleri yer almamaktadır. Türkçe Dersi Öğretim Programı böyle bir içeriğe sahip olmadığı için Türkçe ders kitapları, Türkçe öğretiminin amaçlarına uygun nitelikte değildir ve Türkçe ders kitapları çocuk edebiyatı öğretimi kapsamında yetersiz kalmaktadır (Karakuş, 2014).

Anahtar Kelimeler: Çocuk Edebiyatı, İlkokul, Türkçe Ders Programı

ABSTRACT

In our country, although it is known that children's literature contributes to the individual, social, mental and especially language development of children, it is not used sufficiently although it is known that children's literature works serve many purposes in teaching Turkish language. The scope and boundaries of children's literature have yet to be determined and its importance is not well understood. The aim of this study is to examine the use of children's literature in the newly prepared primary school Turkish lesson's curriculum. For this aim, the aim, the scope, and functions of children's literature and the related literature are examined in detail. Primary school Turkish lesson curriculum is not sufficient for teaching children's literature (Baş, 2015; Karakuş, 2014). The new curriculum was developed and changed

without giving the necessary importance to children's literature. However, many of the specific objectives of the Turkish lesson curriculum are directly related to children's literature; for example: improving listening / watching, speaking, reading and writing skills, ensuring that they use Turkish in a conscious, correct and attentive manner in accordance with the rules of speaking and writing; to enable them to reach the language taste and consciousness by enriching their vocabulary, to develop their emotion, thought and imagination worlds, to gain the love and habit of reading and writing, to express their thoughts or thoughts in a written and verbal manner in an effective and comprehensible manner, to enable them to critically evaluate and understand what they read, to ensure that they give importance to national, spiritual, moral, historical, cultural and social values, to provide them with national feelings and ideas. Strengthening of the Turkish and world culture and art through the works of aesthetic and artistic values to realize and adopt. Although these specific aims are determined in the Turkish lesson curriculum prepared by the Ministry of National Education, the content of the program cannot go beyond introducing the types of children's literature and the words of children's literature / children's literature are not included in the program. Since the Turkish lesson curriculum does not have such content. Turkish textbooks are not suitable for the purposes of Turkish language teaching and Turkish textbooks are inadequate in the context of teaching children's literature (Karakuş, 2014).

Keywords: Children's Literature, Primary School, Turkish Lesson's Curriculum

1. GİRİŞ

Bireyin ana dilini edinme ve geliştirme süreci doğrudan doğruya o dilin edebiyatı ile bağlantılıdır. Bu sebeple Türkçe öğretiminin niteliği, çocuk edebiyatından faydalanma düzeyiyle ilişkilidir. Dil öğretiminde, temel dil becerilerini meydana getiren dinleme, konuşma, okuma ve yazma bunun yanında dil bilgisi öğretimi süreçlerinde, edebiyat ürünlerinden yararlanır (Baş, 2015: 1-2).

Günümüz örgün öğretim kurumlarında ana dili öğretimi ilköğretim kurumlarında Türkçe dersi adı altında yapılmaktadır. Diğer taraftan öğrencilerin evrensel kültür ve sanat eserleri ile karşılaşmaları da okulda ve özellikle Türkçe derslerinde başlamaktadır. Türkçe öğretmenlerinin bu ilişkiyi en iyi ve yararlı sonuçları verecek biçimde ayarlamaları, kültür ile evrensel kültürün birbirini tamamlayıp geliştirmesini ve öğrencilerin hayata ve dünyaya en geniş açıdan, en iyi, en insancıl ve sağlıklı duygularla bakmalarını sağlayıcı bir yol izlemeleri gerekir. Bunun için öğretmen, Türkçe derslerinde yapacağı çeşitli çalışmalarla öğrencilerine önce kitap okuma alışkanlığı ve zevki kazandıracak; onların, değerli eserleri kendi başlarına arayıp bulacak ve okuduklarını değerlendirebilecek düzeye gelmelerini sağlayacaktır (Akt. Temizyürek, 2003, MEB, 2000:9).

Türkçe öğretiminin temel taşlarından olan dinleme, okuma, anlama, anlatma becerilerinin gelişimi ve kitap okuma zevkinin oluşmasında çocuk edebiyatı türlerinin çok önemli yeri vardır. Çocukların psiko-sosyal gelişimine uygun bir şekilde hazırlanan eserler çocuğun kitaba karşı olan ilgi ve sevgisini artıracaktır. Böylece çocuk dinleyerek ve okuyarak iyi bir kitabın özelliklerini kısmen de olsa anlayabilir. Böylece çocuğun sözcük bilgisi de artırılır. Özellikle tekrar tekrar okunan kısa hikâye ve masallar çocuğun sözcük dağarcığını zenginleştirir. Çocuklar için hazırlanan metinlerin kısa olması, dikkat sürelerine uygunluğunun yanı sıra onlarda dinlediklerini doğru bir şekilde anlama ve anlatma becerisini de pekiştirmektedir. Bu da Türkçe öğretiminde hedeflenen "dinlediğini amaca uygun olarak doğru anlatma" becerisini kazandırmada önemli rol oynar (Temizyürek, 2003).

Ülkemizde çocukların bireysel, sosyal, zihinsel vb. gelişiminde ve özellikle dil gelişiminde çocuk edebiyatının katkısı olduğu, dolayısıyla Çocuk Edebiyatı eserlerinin Türkçe öğretiminde birçok hedefe hizmet ettiği bilinmesine rağmen yeterince kullanılmamaktadır. Çocuk edebiyatının kapsamı ve sınırları hâlâ belirlenememiş ve önemi yeterince anlaşılamamıştır. Çocuk edebiyatının amacı topluma faydalı, estetik değerlere sahip, dilinin inceliklerini kavramış, onu güzel bir şekilde kullanan, okumayı seven, bunu bir alışkanlığa dönüştürmüş çocuklar yetiştirmektir. İşlevi ise çocukları bu amaçlara uygun, çocuk bakış açısı ve çocuğa görelilikleri esas alınarak hazırlanmış, nitelikli eserlerle tanıştırmaktır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çocuklara okumayı sevdirmek için okuma dersleri ilave edilmiş olmasına rağmen bu dersler sınırlayıcı olmaktan öteye geçememiştir. Süre kısıtlıdır, kitaplar kısıtlıdır, öğrenci kısıtlı bir anlayışla ve ön yargıyla derse katılmaktadır. Okuma, bireysel bir etkinlik olmanın yanında toplumu da ilgilendiren bir süreçtir. Okuma becerisini geliştirmeye ve arttırmaya yönelik ilköğretim programlarında yer alan etkinliklerin hedeflere ulaşmaktan uzak olduğu görülmektedir. Alan yazın incelendiğinde iki temel sorun ön plana çıkmaktadır: 1. Türkçe ders programı çocuk edebiyatı konusunda yetersizdir: Okuma becerisini geliştirmeye ve arttırmaya yönelik ilköğretim programlarında yer alan etkinliklerin hedeflere ulaşmaktan uzak olduğu görülmektedir. Ayrıca mevcut Türkçe dersinin okuma alışkanlığı kazandırmada sınırlı bir işleve sahip olduğu yönünde görüş vardır (Karakuş, 2014: 286). 2. Eğitim fakülteleri öğretmenleri çocuk edebiyatı alanında yeterince donanımlı yetiştirememektedir: Öğretmen yetiştiren kurumlarda çocuk edebiyat türlerini tanıtmayı ve edebiyatı sevdirmeyi amaçlayan çocuk edebiyatı öğretiminde uygulanan program ders saati (2 saat) ve içerik yönünden yeterli değildir (Şirin, 2007: 63). Sınıf öğretmenin kaliteli çocuk edebiyatının ne olduğunu bilmesi ve kitap seçimi yaparken nitelikli çocuk edebiyatı eseri seçimi kriterlerine dikkat etmesi beklenir. Son düzenlemeler ile Çocuk Edebiyatı dersleri ancak seçmeli ders olarak öğretmen yetiştirme programlarında yer almaktadır.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı çocuk edebiyatının yeni hazırlanan İlkokul Türkçe dersi programında yer alma ve kullanım durumunu incelemektir. Bu amaç doğrultusunda doküman incelemesi yöntemi ile Çocuk Edebiyatının amacı, kapsamı ve işlevleri göz önünde bulundurularak İlkokul Türkçe programı ve ilgili alan yazın detaylı olarak incelenmiş ve değerlendirme sonuçlarına yer verilmiştir.

3. BULGULAR, SONUÇ VE ÖNERİLER

İlkokul Türkçe Öğretim Programı Çocuk Edebiyatı öğretimi açısından yeterli değildir (Baş, 2015; Karakuş, 2014). Geliştirilen ve değiştirilen yeni öğretim programı da çocuk edebiyatına gereken önemi vermeden yola çıkmıştır. Oysa Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan özel amaçların birçoğu doğrudan çocuk edebiyatı ile ilişkilidir (Örneğin: dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi, Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmalarının sağlanması, okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması, okuma yazma sevgisi ve alışkanlığını kazanmalarının sağlanması, duygu ve düşünceleri ile bir konudaki görüşlerini veya tezini sözlü ve yazılı olarak etkili ve anlaşılır biçimde ifade etmelerinin sağlanması, okuduklarını anlayarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerinin ve sorgulamalarının sağlanması, millî, manevî, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerinin sağlanması, millî duygu ve düşüncelerinin güçlendirilmesi, Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla estetik ve sanatsal değerleri fark etmelerinin ve benimsemelerinin sağlanması).

Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programında bu özel amaçlar belirlenmesine rağmen programın içeriği çocuk edebiyatı türlerini tanıtmaktan öteye

geçememektedir ve program içerisinde çocuk edebiyatı /çocuk edebiyatı eserleri kelimeleri yer almamaktadır. Sadece metin türleri başlığı altında çocuk edebiyatı türleri sınıf düzeyinde tablo halinde verilmiştir. Türkçe Dersi Öğretim Programı böyle bir içeriğe sahip olmadığı için Türkçe ders kitapları, Türkçe öğretiminin amaçlarına uygun nitelikte değildir ve Türkçe ders kitapları çocuk edebiyatı öğretimi kapsamında yetersiz kalmaktadır (Karakuş, 2014). Türkçe öğretim sürecinde sadece ders kitabına bağlılık ve tek kaynak uygulaması, nitelikli çocuk kitaplarına yer verilmemesi ve farklı yazınsal metinlerin göz ardı edilmesi inemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk kitaplarının ilkökul seviyesinde Türkçe programının bir parçası olarak görülmesi ve dersleri pekiştirici olarak kullanılması, çocuğun öğrenme sürecine olumlu etki yapacaktır.

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı incelendiğinde okuma materyali olarak sadece metinlere yer verildiği anlaşılmaktadır. Örnek çocuk kitapları veya eserler, kaynaklar vb. yer almamaktadır. Bu yaklaşım Türkçe öğretimi sadece ders kitabı ile sınırlandırmaktadır. Öğrencileri ders kitaplarının monotonluğundan çıkarıp hayal ve gerçeği bir arada barındıran çocuk edebiyatı örneklerini Türkçe dersleriyle bütünleştirip çocuğun beş duyusuna da hitap ederek dersler keyifli hale getirilebilir. Programda tematik bir yaklaşım izlendiği için en önemli ilke her sınıf düzeyinde temaların uygun, dengeli ve eşit dağılımda olmasıdır. Bu yönüyle biçimsel kaygıların ön planda olduğu söylenebilir. 2019 Türkçe dersi programında okuma materyalleri bilgilendirici, hikâye edici, şiir olmak üzere 3 ana biçim altında toplanmıştır. Oysa Ninniler, türküler, tekerleme, bilmece, sayışma, maniler, halk hikâyeleri, destanlar, efsaneler sayesinde her çocuk kendi kültürünü tanır ve dil gelişimini tamamlar.

Yeni gelişen dijital okuma materyalleri konusunda sosyal ağlar ve kişisel ağ günlüğü (blog) dışında herhangi ibare yer almamaktadır. Bu yönüyle Türkçe öğretim programının güncel gelişmeler ve teknoloji konularına uzak olduğu (anlam bütünlüğü sağlayamaya faydalı görsel, ses, video ve diğer formatlarda dijital materyaller) ve okuma materyalleri konusunda Türkçe ders kitabı ve metinler, metin türleri dışında kaynaklara yer vermediği anlaşılmaktadır. Okuma materyallerinin seçiminde sadece biçimsel ve içeriğe yönelik kriterlerin verilmesi programın diğer sınırlılığı olarak görülebilir. Programda ayrıca öğrencilerin okuma düzeyleri arasındaki farklılıklar, metinlerin güçlük düzeyleri, dijital metinler ve okuma güçlüğü çeken öğrencilere yönelik açıklamalar ve öneriler göz ardı edilmiştir. İlkokul düzeyinde Türkçe programlar hazırlanırken çocuğun gelişim özelliklerini, çocuğun dünyasını iyi bir şekilde incelenmesi ve göz önünde bulundurulması gerekir. Öğretim programının sonunda öğretmenlere yönelik sınıf düzeyinde örnek çocuk kitapları, yazarları kaynak listesi verilmesi yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Baş, B. (2015). *Türkçe Öğretimi Açısından Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Pegem Akademi.
2. Karakuş, N. (2014). Türkiye’de çocuk edebiyatı öğretiminin başarılamayışının sebepleri. *Türk Dili, Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*, 756, 286-288.
3. MEB (2000). *İlköğretim Okulu Türkçe-Yazı Programı*. İstanbul: MEB Basımevi.
4. MEB (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı*. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=663> adresinden 02.05.2019 tarihinde erişilmiştir.
5. Sever, S. (2007). Çocuk edebiyatı öğretimi nasıl olmalıdır? II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu -Gelişmeler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (04-06 Ekim 2006) Sempozyum Kitabı.(Sayfa:41-56), Ankara:Ankara Üniversitesi Basımevi.
6. Şirin, M. R. (2007). *Çocuk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Kök Yayıncılık.
7. Temizyürek, F. (2003). *Türkçe Öğretiminde Çocuk Edebiyatının Önemi*. TÜBAR-XIII.

**13-14 YAŞ GRUBU SEDANter ERKEK VE KIZ ÖĞRENCİLERİN FİZİKSEL
UYGUNLUK SEVİYELERİNİN İNCELENMESİ**
INVESTIGATION OF PHYSICAL FITNESS LEVELS OF 13-14 AGE GROUP
SEDENTARY BOYS AND GIRLS

Doç. Dr. Tülin ATAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı sedanter kız ve erkek öğrencilerin fiziksel uygunluk seviyelerinin karşılaştırılmasıdır. Bu amaçla çalışmaya gönüllü olarak 13-14 yaş grubunda 25 kız 25 erkek toplamda 50 öğrenci katılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin denge özellikleri ölçmek için flamingo denge testi, üye hareket süratini ölçmek için diske dokunma testi, gövde kuvvetini belirlemek için 30 sn mekik testi, esnekliği ölçmek için otur eriş testi yapılmıştır. Veriler normal dağılım göstermediğinden iki grup arasındaki farklılık Mann Whitney-U testi ile analiz edildi.

Kız ve erkeklerin yaş, boy uzunluğu ve vücut ağırlığı değerlerinin istatistiksel olarak farklılık göstermediği tespit edildi. Mekik çekme sayısının, diske dokunma süresinin ve flamingo denge test puanlarının kız ve erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği tespit edildi ($p > 0.05$). Ancak kız öğrencilerin otur eriş testinde sergiledikleri esneklik değerlerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu görüldü ($p < 0.05$).

Elde edilen verilere dayalı olarak, çalışmamızın sonucunda herhangi bir spor branşı ile uğraşmayan 13 yaş civarındaki çocukların; gövde kuvveti, el çabukluğu, denge ve esneklik değerleri belirlendi. Bu değerler sedanter erkek ve kızlar arasında benzerdir, sadece kızların esneklik değeri erkeklerden daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Denge, Esneklik, Üye Hareket Sürati, Gövde Kuvveti

ABSTRACT

The aim of this study was to compare the physical fitness levels of sedentary female and male students. For this purpose, a total of 50 students, 25 girls and 25 boys, participated in the study voluntarily. The flamingo balance test was used to measure the balance characteristics of the students who participated in the study, the disc touch test was used to measure the speed of hand movement, 30 sec sit-up test was used to determine the trunk strength, sit-and-reach test was used to measure flexibility. Since the data did not show a normal distribution, the difference between the two groups was analyzed by Mann Whitney-U test.

It was determined that age, height and body weight values of girls and boys were not statistically different. It was found that the number of sit-up, the time of touching the disc and the flamingo balance test scores did not show statistically significant difference between female and male students ($p > 0.05$). However, it was observed that the flexibility values of female students in the sit-and-reach test were higher than male students ($p < 0.05$).

As a result of our study, body strength, hand speed, balance and flexibility values of children around 13 years of age who did not deal with any sport branch were determined based on the data obtained. Except elasticity, these values were similar between sedentary boys and girls, only girls have higher flexibility than boys.

Keywords: Balance, Flexibility, Hand Movement Time, Trunk Strength

1. GİRİŞ

Günümüz yaşam felsefesinde spor kaliteli yaşamın bir parçası ve en yararlı sosyal etkinliklerden biri olarak kabul edilmektedir. Çocuğun ergenlik çağı öncesi ve sonrası düzenli olarak yaptığı spor etkinlikleri, sağlıklı bir fiziksel yapısının gelişmesini sağlarken; ilerleyen yaşlarda da fiziki yapısının bozulmasını geciktirmede önemli rol oynamaktadır (Gündüz, 1997).

Fiziksel uygunluk hareketlerin doğru olarak yapılmasını ve fiziksel dayanıklılıkla ilgili olarak vücudun temel kondisyon durumunu ifade eder. Bu tanıma göre fiziksel uygunluğu en yüksek olan kişi yorulmaksızın en uzun süre hareket eden kişidir (Zorba, 2001). Son zamanlarda fiziksel uygunluk tespit çalışmaları daha çok ergenlik öncesi ve ergenlik döneminde yapılmaktadır. Bu yaşta çocukların fiziksel uygunluk seviyelerinin belirlenmesi genel bir ülke standartlarının oluşturulması bakımından önemlidir (Koç, 1996).

Bu sebepten, Avrupa konseyi bakanlar komitesi 1987 tarihinde çıkardığı 9 nolu tavsiye kararında; 6-7' den 6-18 yaşa kadar okul çağındaki çocukların fiziksel uygunluklarını ölçmek ve değerlendirmek amacıyla Avrupa fiziksel uygunluk testlerinin kullanılması ve (European Test of Physical Fitness Eurofit) bu uygulama ile ilgili tedbirlerin alınması üye devletlere tavsiye edilmiştir (Committee, 1988; akt. Erikoğlu, 2009). Eurofit testleri, bedensel yeteneğin boyutlarını (kalp ve solunum dayanıklılığı, kuvvet, kas dayanıklılığı, hız, esneklik, denge) ölçebilecek unsurları içermektedir. Eurofit testleri çocukta kişiliğin tanınması ve sorumluluk duygusunun gelişmesi için düşünülmüş olmakla birlikte, 6-18 yaş grubunda başarı ile uygulanmıştır (Demir, 2001; akt Kızılakşam 2006). Avrupa'da Eurofit test bataryasının uygulanmasına paralel olmakla birlikte Türkiye'de de Eurofit ile ilgili araştırmalar yapılmıştır (Akgün ve ark., 1990).

Bu çalışma 13-14 yaş grubu kız ve erkek öğrencilerde Eurofit test bataryasında bulunan; diske dokunma testi, mekik testi, otur uzan testi ve flamingo denge testinin uygulanması sonucu; fiziksel uygunluk seviyelerinin karşılaştırılması amacı ile yapıldı.

2.METOD

Bu çalışmaya bir devlet okulunda öğrenim gören sedanter 25 kız 25 erkek öğrenci katıldı. Deneklerin fiziksel uygunluk seviyelerinin ölçümleri aşağıdaki testler ile yapıldı.

Denge (Flamingo Denge Testi - FDT): Araştırma grubunun statik dengelerini belirlemek amacıyla Flamingo Denge Testi kullanıldı. Bu teste göre denek; 50 cm. uzunluğunda, 4 cm. yüksekliğinde ve 3 cm. genişliğinde tahta bir denge aleti ve tahta dengenin sağlam durması için 15 cm. uzunluğunda ve 2 cm genişliğinde iki deste parça kullanıldı. Denekler tahta dengenin üzerine dominant ayağı ile çıkarak dengede durur. Diğer ayağını dizinden büküp, kalçasına doğru çekerek, aynı taraftaki eli ile tutar. Denek bu şekilde tek ayakla dengede iken, süre başlar ve 1 dakika boyunca bu şekilde dengede kalmaya çalışır. Denge bozulduğunda (ayağını tutarken bırakırsa, tahtadan yere düşerse, vücudunun herhangi bir bölgesiyle yere dokunursa ve benzeri) süre durdurulur. Denek, denge aletine çıkarak dengesini tekrar sağladığında, süre kaldığı yerden devam eder. Tahta denge üzerinde bir dakika durabilmek için gereken deneme sayısı test sonucudur. Puanlama 10 üzerinden yapılır. Örneğin denek bir dakika içerisinde hiç düşmemiş ise 10 puan, 4 defa düştüyse 6 puan alır. İlk 30 sn. içerisinde 15 defa denge denemesi yapması ve düşmesi halinde, test durdurulur ve denek 0 puan alır. Bunun anlamı denegin testi uygulayamaması demektir (Handbook for the EUROFIT).

Diske Dokunma Testi: Disklere Dokunma Testi, katılımcıların kol hareket hızını ve tepki süresini ölçmek amacıyla yapıldı. Test için koşullara uygun bir masa üzerinde 20 cm çapında iki disk kullanıldı. Disklerin merkezi arasındaki mesafe kurallara uygun olarak 80 cm olarak belirlendi. Masa önünde ayaklar biraz yanlara açık şekilde durulur. Denek tercih etmediği elini dikkörtgenin üzerine koyar. Tercih ettiği elini, diğer elinin üzerinden çapraz geçirerek,

tercih elinin zıt yönündeki disk üzerine koyar. Disk üzerine koyduğu tercih ettiği elini, diğer elin üzerinden hareket ettirerek mümkün olan hızda disklere dokunur. Hazır ol.... Başla denilince elini bir diskten diğerine, mümkün olan hızda ve 25 defa hareket ettirir. 'Stop' işareti verilmeden durulmaz. Hareket anında yaptığı dokunma sayıları yüksek sesle test lideri tarafından sayıldı. Test iki defa yapıldı ve en iyi performans test sonucu olarak kaydedildi. Yönteme uygun olarak iki deneme testi yaptırıldı ve en iyi test değeri kaydedildi.

Otur-Eriş testi (esneklik): Otur-Eriş testinde, denek yere oturup çıplak ayak tabanını düz bir şekilde test sehпасına dayamıştır. Ayrıca denek gövdesini ileri doğru eğerek ve dizlerini bükmeden elleri vücudunun önünde olacak şekilde uzanabildiği kadar öne doğru uzanmıştır. Bu şekilde en uzak noktada, öne ya da geriye esnetmeden 1–2 saniye bekledi. İki denemenin en iyisi kaydedildi.

30 sn. mekik testi: Gövde kuvvetini ölçmek amacıyla kullanıldı. Denek sırt üstü yatarak, ellerini ensede birleştirip, dizlerini karnına doğru hafifçe çeker pozisyonda, ayak tabanını tamamen minderde olmak üzere yerleştirir. Yukarı doğru kalkarken dirsekleri öne doğru gelir ve hareketin sonunda dizlerine dokunmalıdır. Tüm hareket boyunca denekğin ellerinin ensede birleşmiş olmasına dikkat edilir. Tekrar hareketin başlangıcına dönüşü omuzlarının mindere değmesine müsaade edecek kadar uzun olmalıdır. 'Hazır...başla' dendiği zaman 30 sn. 'lik süre içerisinde bu hareketi mümkün olan çok sayıda tekrarlamaya çalışır. Bu hareketi 'Dur' denilinceye kadar devam ettirir. Bu test yalnız bir kere yapıldı.

İstatistik: Normal dağılım göstermediğinden iki grup arasındaki farklılık Mann Whitney-U testi ile analiz edildi.

3. BULGULAR

Tablo 1: Deneklerin Fiziksel Özellikleri

	Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Yaş (yıl)	kız	25	13,20	,40	0.665
	erkek	25	13,00	,00	
Boy (cm)	kız	25	160,04	6,96	0.729
	erkek	25	159,40	6,00	
VA (kg)	kız	25	52,68	9,29	0.523
	erkek	25	54,56	11,28	

Deneklerin fiziksel özellikleri Tablo 1'de verildi. Kız ve erkeklerin yaş, boy uzunluğu ve vücut ağırlığı değerlerinin istatistiksel olarak farklılık göstermediği tespit edildi.

Tablo 2: Deneklerin fiziksel uygunluk seviyeleri

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Medyan	Min	Max	p
Mekik (adet)	kız	25	17,40	3,81	17	11	24	0,821
	erkek	25	17,68	4,84	17	10	27	
Diske Dokunma (sn)	kız	25	12,33	3,20	11,30	8,61	22,01	0.111
	erkek	25	10,90	3,13	10,11	6,18	18,22	
Flamingo (puan)	kız	25	8,16	2,95	10,00	0	10	0.745
	erkek	25	8,40	2,17	9	0	10	
Otur eriş (cm)	kız	25	25,48	5,77	23,00	21,00	43,00	0.048*
	erkek	25	22,96	2,96	21,00	21,00	30,00	

*p<0.05

Sedanter 25 kız ve 25 erkek öğrencilerin ölçülen fiziksel uygunluk değerleri Tablo 2’de verildi. Mekik çekme sayısının, diske dokunma sayısının ve flamingo denge test puanlarının kız ve erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği tespit edildi ($p>0.05$).

Ancak kız öğrencilerin otur-eriş testinde sergiledikleri esneklik değerlerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu görüldü ($p<0.05$).

4. TARTIŞMA

Çalışmamızda sedanter 13-14 yaş grubu sedanter erkek ve kız öğrencilerin fiziksel uygunluk seviyeleri incelendi. Bu amaçla deneklere gövde kuvvetini belirlemek için 30sn mekik çekme testi, üye hareket süratini ölçmek için diske dokunma testi, denge düzeylerini ölçmek için flamingo testi ve esneklik durumlarını ölçmek için ise otur eriş testi uygulandı. Kız ve erkek öğrencilerin mekik çekme, denge ve esneklik değerlerinin farklılık göstermediği görüldü. Ancak esneklik değerleri incelendiğinde kızların esneklik değerlerinin erkeklerden daha iyi olduğu tespit edildi.

Son yıllarda spor dünyasında bilimsel araştırmaların yeri ve önemi her geçen gün artmakta ve gelişmektedir. Gençlerin ve çocukların fiziksel ve fizyolojik yapılarının ortaya konması spor ve sağlık açısından bir zorunluluk olarak görülmektedir. Öğrencilerin fizyolojik ve fiziksel yapıları bilinirse erken dönemlerde sporcu seçimi bilinçli bir şekilde yapılabilir; sağlıklı nesiller yetişmesi için çalışmalar yapılabilir, maksimum performans elde etmek için gerekli antrenmanlar düzenlenebilir; en önemlisi sporcuların fizyolojik özelliklerine ve performanslarına uygun antrenmanlar uygulanıp sakatlanmalar en aza indirilebilir (Uçar 2014).

Sonuç olarak, elde edilen verilere dayalı olarak çalışmamızın sonucunda herhangi bir spor branşı ile uğraşmayan 13 yaş civarındaki çocukların gövde kuvveti, el çabukluğu, denge ve esneklik değerleri belirlendi. Bu değerler sedanter erkek ve kızlar arasında benzerdir, sadece esneklik değeri erkeklerden daha yüksektir.

5. KAYNAKLAR

- 1- Akgün N, Ergen E, Ertat A, İşleğen C, Colakoğlu H, & Emlek Y. 1986. Preliminary results of motor fitness, cardiorespiratory fitness and body measurements in Turkish children. In 5th European Research Seminar on Testing Physical Fitness, Formia; 25-51.
- 2- Demir I. Beden eğitimi ve sporun beceri, yetenek gelişimlerine etkisi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor öğrt. Anabilim Dalı; 2001.
- 3- Erikoğlu G. 7-12 yaş çocuklarda cinsiyet ve yaş gruplarına göre Eurofit test bataryası ile performans parametrelerinin değerlendirilmesi. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi 2009, 449-64.
- 4- Gündüz N. 1997, Antrenman Bilgisi, Saray Kitapevleri, İzmir; 2. basım; 33.
- 5-Kızıllakşam E. Edirne il merkezi ilköğretim okullarındaki 12-14 yaş grubu aktif olarak spor yapan ve yapmayan Eurofit test bataryaları uygulama sonuçlarının karşılaştırılması. Edirne: Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı; 2006.
- 6-Koç H. 14-16 yaş grubu hentbolcu ve beden eğitimi dersi alan öğrencilerin bazı fiziksel ve fizyolojik parametrelerinin Eurofit test bataryasında değerlendirilmesi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı; 1992.
- 7- Uçar M. Konya ili yetiştirme yurtlarında barınan 14-18 yaş grubu kız ve erkek öğrencilerin fiziksel aktivite ve uygunluk düzeylerinin değerlendirilmesi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi; 2014.
- 8- Zorba E. 2000, Fiziksel Uygunluk, Gazi Kitapevi, Muğla; 2. basım; 46-47.

**SERBEST STİL VE YARIŞTA KULLANILAN STİL İLE YÜZME SONRASI
LAKTİK ASİT DEĞERLERİNİN İNCELENMESİ**
INVESTIGATION OF LACTIC ACID VALUES AFTER SWIMMING WITH FREE
STYLE AND STYLE USED IN THE COMPETITION

Doç. Dr. Tülin ATAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, yüzücülerin “serbest stil” ve “yarışta yüzdükleri stil” ile 50 m yüzme sonrası LA değerlerinin incelenmesidir. Bu amaçla çalışmaya bir yüzme kulübünün performans takımında yer alan, 21 erkek yüzücü (yaş 10,63±2,54 yıl; VA 42,45±13,97 kg) çalışmaya gönüllü olarak katıldı. Yarıştıkları stili “serbest stil” olan sporcular çalışmaya dahil edilmedi. Sporcular 1 hafta ara ile 50 m “serbest stil” ve “yarışta kullandıkları stil” ile yüzmüşlerdir. Sporculara düdük yardımıyla çık komutu verilmiş, sporcular depar taşından çıkış yaparak maksimum performansları ile 50 m yi yüzmüşlerdir. Sporcuların yüzdükleri süreyi ölçmek için Voit marka kronometre kullanıldı. Sporcular 5 dakika dinlendirildikten sonra Lactate Scout marka kan laktat analizörü kullanılarak LA düzeyleri ölçüldü. Verilerin normal dağılım göstermediği tespit edildiğinden, istatistiksel analiz için Wilcoxon eşleştirilmiş iki örnek testi kullanıldı.

50m yüzme süreleri karşılaştırıldığında, serbest stil yüzme süresinin diğer stil yüzme sürelerinden daha kısa olduğu istatistiksel olarak tespit edildi ($p<0.01$). 50m yüzmeden 5 dakika sonra ölçülen LA değerleri karşılaştırıldığında ise serbest stil ile diğer stil yüzme sonrası ölçülen LA değerlerinin istatistiksel olarak farklı olmadığı görüldü ($p>0,05$).

Sonuç olarak, 50 m serbest stil ile diğer stillere göre daha hızlı yüzülür, buna rağmen yüzme sonrası LA değerleri benzerdir. Bundan dolayı serbest stil yüzmenin en verimli yüzme stili olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yüzme, Stil, Laktik Asit

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the swimmers' LA values after 50 m swimming with “freestyle” and the “style they swim in the race”. For this purpose, 21 male swimmers (age 10.63 ± 2.54 years; weight 42.45 ± 13.97 kg) from a swimming team were participated the study voluntarily. Athletes whose style they competed as “freestyle” were not included in the study. Athletes swam 1 week apart in the 50 m “freestyle” and “the style they used in the race”. the athletes climbed out of the sprint stone, a trainer gave the command to exit with the help of the whistle, and athletes swam 50 m with maximum performance. A Voit stopwatch was used to measure the time the athletes swam. After resting the athletes for 5 minutes, LA levels were measured using Lactate Scout brand blood lactate analyzer. Since the data were not normally distributed, Wilcoxon paired sample tests were used for statistical analysis.

When 50m swimming times were compared, it was found that the freestyle swimming time was shorter than other style swimming times ($p <0.01$). When the LA values measured 5 minutes after 50m swimming were compared, it was seen that the LA values measured after free style and other style swimming were not statistically different ($p > 0.05$).

As a result, the 50 m freestyle swims faster than other styles, but the LA values after swimming are similar. Freestyle swimming is therefore considered to be the most efficient swimming style.

Keywords: Swimming, Style, Lactic Acid

1. GİRİŞ

Yüzme, ilk çağlardan itibaren insan hayatına zorunlu bir şekilde girmiştir. Bunun sonucu olarak, insanların yüzme öğrenme eğilimi yıllar geçtikçe artmıştır (Bozdoğan 2005). Yüzme sporu 4 branştan oluşmaktadır. Bunlar kelebek, kurbağa, serbest ve sırtüstü stilleridir.

Egzersiz şiddetine bağlı olarak aerobik metabolizmanın sınırlarının aşılması glikoliz hızını artırır, bunun sonucunda ise laktik asit oluşur. Laktik asit oluşumu ile birlikte PH düşer, PH düşmesi kas kasılmasını etkiler ve fosforuktakinaz enzim inhibasyonuna neden olur. Glikoliz yavaşlar ve enerji veren metabolitler azalır. Kas ve kanda biriken laktik asit ise yorgunluğa yol açar ve sporcunun performansı düşer (Harbili 1998, Sarı ve ark 2016).

Anaerobik performans her türlü sportif aktivite için önemli olmakla birlikte, anaerobik performansın ağırlıklı olarak kullanıldığı bazı spor dallarında önemi daha da artmaktadır. Bilindiği gibi futbol, basketbol, hentbol, buz hokeyi, amerikan futbolu gibi takım oyunlarının ani atak veya baskılı savunma zamanlarında, orta mesafe koşularının bitişe yakın ataklarında, kısa mesafe koşularında (100 m, 200m), kısa mesafe yüzme branşlarında (50m, 100m), atma ve atlama sporlarında, güreş, tenis, kayak (alp), cimnastik gibi daha bir çok spor dalında ani ve yüksek şiddetli güç oluşumuna ihtiyaç duyulduğu için daha da ön plana çıkmaktadır (Özkan ve ark 2010).

Kısa süreli yoğun egzersizin devamı için yüksek enerjili fosfatın (ATP) yeniden sentezlenmesi gerekir. Adenozin difosfatın (ADP) fosforilize edilmesi, kas dokusundaki glikojenin, pruvik asitten laktik asite kadar yıkılmasını sağlayan anaerobik glikolizis yolu ile yapılır. Egzersiz yoğunluğu tedricen yükseldiğinde, oksijen yetersizliğinin başladığı noktada, ATP re-sentezi anaerobik metabolizmaya desteklenir. Kas ve kanda laktik asit birikmeye başlar (Yıldız, 2012).

Yüksek yüzme hızları, daha fazla sayıda lifin daha çabuk kasılmasını gerektirir. Kendini çok hızlı yenileyen ATP'nin saldıdığı enerji, bu kasılmalara imkan tanır. Böylece, piruvat ve hidrojen iyonları aerobik olarak metabolize edebileceklerinden daha yüksek bir tempoda birleşerek laktik asit üretim temposunda bir artışa yol açar. Bunlardan dolayı yüzücülerin yüzme hızlarını korumalarını imkansız hale getirir (Maglischo 1993).

Bu çalışmanın amacı sporcuların yarışlarda kullandıkları stilleri ile serbest stil arasındaki LA düzeylerinin karşılaştırılmasıdır.

2.METOD

Çalışmaya 21 erkek performans yüzme sporcusu (yaş 10,63±2,54 yıl; VA 42,45±13,97 kg) gönüllü olarak katıldı. Yüzücülerin yaş, boy, vücut ağırlığı ve bunun gibi kişisel bilgileri hazırlanan tabloya kayıt edildi. Yarıştıkları sitali "serbest stil" olan sporcular çalışmaya dahil edilmedi.

Sporcular 1 hafta ara ile depar taşından düdük yardımıyla çık komutu alarak maksimum performans kullanarak 50 m serbest stil ve yarışta kullandıkları stili yüzmüşlerdir. Sporcuların yüzme süresini ölçmek için Voit marka kronometre kullanıldı. 5 dakika oturarak dinlendirildikten sonra Lactate Scout marka kan laktat analizörü kullanılarak sporcuların LA düzeyleri ölçüldü.

İstatistik: Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov Smirnov testi ile araştırıldı. Verilerin normal dağılım göstermediği tespit edildiğinden Wilcoxon eşleştirilmiş iki örnek testi testi kullanıldı.

3. BULGULAR

Tablo 1: Deneklerin 50 m yüzme süreleri

		n	Ortalama	Standart Sapma	Median	Min	Max	p
50m Yüzme Süresi (sn)	Serbest Stil	21	41,20	6,90	39,20	32,43	50,45	0,003**
	Diğer Stil		50,31	11,02	45,58	35,10	70,00	

**p<0.01

Tablo 1’de deneklerin yüzme süreleri verildi. 50m yüzme süreleri karşılaştırıldığında, serbest stil yüzme süresinin diğer stil yüzme sürelerinden daha kısa olduğu istatistiksel olarak tespit edildi (p<0.01).

Tablo 2: Deneklerin 50 m yüzme sonrası LA değerleri

		n	Ortalama	Standart Sapma	Median	Min	Max	p
LA (mmol/L)	Serbest Stil	21	4,67	1,26	4,40	3,20	6,90	0,139
	Diğer Stil		4,50	1,48	4,10	2,70	7,00	

Tablo 2’de deneklerin yüzme sonrası LA değerleri verildi.

50m yüzmeden 5 dakika sonra ölçülen LA değerleri karşılaştırıldığında ise serbest stil ile diğer stil yüzme sonrası ölçülen LA değerlerinin istatistiksel olarak farklı olmadığı görüldü (p>0,05).

4. TARTIŞMA

Çalışmamızda tüm denekler 50 m serbest stil ve 3gün sonra 50m mesafeyi kendi stillerinde (sırt, kurbağalama, kelebek) yarış hızında yüzdü. 50m’yi serbest stil yüzme süreleri ile kendi stillerinde yüzme süreleri karşılaştırıldığında, deneklerin serbest stil ile 50m’yi daha kısa sürede tamamladıkları tespit edildi. Bu durum bize serbest stil yüzmenin en hızlı stil olduğunu göstermektedir.

Deneklerin 50 m mesafeyi yüzdükten 5dk sonra LA değerleri ölçüldü. Serbest stil ve diğer stil yüzme sonrası ölçülen LA değerleri arasında farklılık olmadığı görüldü. Oysaki deneklerin serbest stil ile daha kısa sürede yani daha hızlı yüzdükleri tespit edildi. Aslında beklenen sonuç serbest stil sonrası LA değerinin daha yüksek çıkması idi, ancak LA değerleri benzer bulundu. Bu sonucun nedeni, diğer stillerde özellikle kelebek stilinde daha fazla efor sergilenmesi olabilir. Daha fazla efor sergilenmesine rağmen serbest stile göre daha yavaş yüzülmektedir.

Sonuç olarak, 50 m serbest stil ile diğer stillere göre daha hızlı yüzülür, buna rağmen yüzme sonrası LA değerleri benzerdir. Bundan dolayı serbest stil yüzmenin en verimli yüzme stili olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Bozdoğan, A. 2005. Yüzme, MORPA Kültür Yayınları, İstanbul; 21-22.

2. Harbili, E. Yoğun egzersizden sonra aktif dinlenmenin laktik asit eliminasyonuna etkisi. 1998. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
3. Maglischo, W. 1993. Swimming Fastest, Ekin Grubu, İstanbul.
4. Özkan, A., Köklü, Y., & Ersöz, G. (2010). Wingate anaerobic power test. Journal of Human Sciences, 7(1), 207-224.
5. Sarı, R, Demirkan, E., & Kaya, M. Farklı toparlanma uygulamalarının yüzücülerde laktik asit düzeyine etkisinin incelenmesi. Çağdaş Tıp Dergisi; 2016, 6(4): 327-333.
6. Yıldız, SA. Aerobik ve anaerobik kapasitenin anlamı nedir. Solunum Dergisi, 2012; 14(1): 1-8.

**KONUT TALEBİNDE KALİTE FAKTÖRÜ: ANKARA İLİ – ÇANKAYA İLÇESİ
ÖRNEĞİ**
QUALITY FACTOR IN HOUSING DEMAND: ANKARA PROVINCE ÇANKAYA
DISTRICT EXAMPLE

Öğr. Gör. Dr. İlkay GÜLER
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Abraham Maslow, ortaya koyduğu “İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi” kapsamında, insan, öncelikle yemek yeme, su içme ve barınma gibi temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Temel fizyolojik ihtiyaçların insanın hayatını devam ettirebilmesi adına sahip olması gereken önemli unsurlar olması, insanın barınma ihtiyacının hiçbir zaman yok olmayacağını gösterir. İnsanlar gayrimenkule her zaman yatırım aracı olarak başvurmasalar bile gelir düzeyleri ne olursa olsun konut ihtiyaçlarını karşılama isteği içerisindeyler. Dolayısıyla gayrimenkul sektörü sürekliliği olan bir sektördür. Gayrimenkul sektörünün gayri safi yurtiçi hasıla içinde ki payına bakıldığında da sektöre giderek daha fazla önem verildiği anlaşılmaktadır. Gayrimenkul değerinin artma potansiyelinin yüksek olması, enflasyona karşı koruma kalkanı görevi görmesi, kira getirisi, finansal kaldıraç özelliği taşıması, vergi avantajları, gibi avantajlar nedeni ile konut yatırımı tercih edilmektedir. Konut, barınmak için kullanılan apartman dairesi, müstakil ev, villa, v.b. gibi yapılardır. Gayrimenkullerin alınması, satılması, kiraya verilmesi işlerinde kişiler arasında ki aracılık gayrimenkul satış ofisleri tarafından yapılmaktadır. Bu çalışmada, Ankara ili Çankaya ilçesinde faaliyet gösteren gayrimenkul satış ofisleri müşterilerinin konut satın alırken talep ettikleri kalite faktörlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Anket yapmayı kabul eden 47 tane gayrimenkul satış ofisi sahibi ile çalışma yapılmıştır. Çalışmada, nicel değerlendirme yapılarak SPSS 23.0 yazılımı kullanılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda;

-Katılımcıların çoğunun erkek olduğu, eğitim düzeylerine göre en yüksek oranın meslek lisesi mezunlarına ait olduğu ve yaş dağılımına göre incelendiğinde; 51-60 yaş aralığındaki kişilerin gayrimenkul sektöründe girişimci oldukları,

-Konut talebinde, konutun kalite faktörlerinden çevresel özelliklerin, konutun fiziki özelliklerinden daha fazla önem taşıdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konut Talebi, Gayrimenkul, Kalite

ABSTRACT

Within the scope of the “Theory of Hierarchy of Needs” proposed by Abraham Maslow, a person should first meet their basic physiological needs like eating food, drinking water and sheltering. The fact that basic physiological needs are important factors that are required for a person to survive shows that the need for shelter will never disappear. While people cannot always resort to real estate as an investment tool, they always have the desire to meet their accommodation needs regardless of their income level. Therefore, the real estate sector is a sector that has continuity. The share of the real estate sector in the gross domestic product shows that increasingly higher importance is paid to this sector. House investments are preferred due to their advantages such as that the value of real estate has a high potential to increase, it acts as a shield against inflation, due to its rent revenue, as it has the property of a financial leverage and it has tax advantages. Housing, structures that are used for accommodation apartments, houses and villas. The mediation between persons in purchasing, selling and renting real estate is taken on by real estate offices. In this study, it is aimed to determine the quality factors demanded by customers coming to real estate sales offices operating in Çankaya district of Ankara province. The study was conducted with 47 real estate sales office owners who agreed to make a survey. The study employed a quantitative approach and the data were analyzed using the SPSS 23.0 package software.

The analysis has demonstrated that;

It was found that most of the participants were men, the highest rate among education levels was in those who had vocational high school degrees and mostly persons in the age group of 51-60 were entrepreneurs in the real estate sector.

In the housing demand, it is concluded that environmental characteristics, which are the quality factors of the housing, are more important than the physical properties of the housing.

Keywords: Housing Demand, Real Estate, Quality

GİRİŞ

Konut sektörü, barınma temel ihtiyacını karşılayan fiziki mekân özelliğinin yanında gerçek değerinin artması, kiralanması, istikrarlı bir getiri oranına sahip olması, kaldıraç gücünden yararlanılabilmesi, menkul kıymet gelirlerinden daha az değişkenlik göstermesi gibi pek çok iktisadi avantajları bulunmaktadır (Tanrıvermiş,2017:343-344).

Gayrimenkul satış ofislerinde çalışanlar, müşterileriyle daha sıkı bir diyalog içerisine girerek, sundukları konuttan duyulan memnuniyet düzeyini artırmaya çalışmaktadırlar. Bu noktada müşterilerin konut tercihinde etkili olan faktörleri bilmek önemlidir.

Çalışmanın ilk bölümünde demografik sorular, ikinci bölümde Ankara ili Çankaya ilçesinde faaliyet gösteren gayrimenkul satış ofislerine gelen müşterilerin konut satın alırken talep ettikleri kalite faktörlerinin belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Araştırma bulguları analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar son bölümde değerlendirilmektedir.

İKTİSADİ ÖZELLİKLERİ ÇERÇEVESİNDE KONUT TALEBİNDE KALİTE

Konut sektörünün iktisadi özellikleri ise şunlardır; Piyasaya girmek için büyük maliyetler vardır. Heterojen bir yapıya sahiptir. Pazarlanabilirliği ve likiditesi düşük bir yatırım aracıdır. Diğer yatırım araçlarına göre yüksek bir satın alma gücüne sahip olması gerekir. Kendi kendini düzenleyemez (İçellioğlu,2013:8-9). Devletin çeşitli kurallar koymasına, gayrimenkul mülkiyeti ve mülkiyetin transferi ile ilgili düzenlemeler yapmasına ihtiyaç vardır. Mobilitesi yoktur. İnsanların sık sık konut alım satımı yapmamaları, prosedürlere hâkim olmamaları asimetric bilgiye neden olmaktadır (Çıkılı,2010:10-14). Sahibine kullanım faydası sağlar (Büyükduman,2014:91). Sigorta yapılarak güvence altına alınabilecek bir yatırım aracıdır (Berk,2012:214). Bireylerin en fazla yatırım yaptıkları finansal bir mülkiyet aracı ve finansal bir yetkinliktir. Nakde çevrilmesi vakit almaktadır (Sowell,2010:5). Arazisine özgü fiziksel özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Went and Cerf, 1979:3). Ekonomik büyüme yeni fırsatlar ortaya çıkarıp konut talebi teşvik etmektedir. Yükselen gelir konut talebini arttırmaktadır (Bloom and Harrison, 1984:82)

Ekonomik avantajları ve özellikleri açısından her geçen gün önemi artan gayrimenkul sektörü, barınma ve yatırım aracı olarak görülmesi nedeni ile kârlı fırsatları yakalayabilme kabiliyetine sahip, risk almaktan çekinmeyen, proaktif bakabilen girişimcilerin dikkatini çekmektedir. Sektörde iş kurma fikri girişimci için cazip olmakta ve avantajlı görülmektedir.

Gayrimenkullerin alınması, satılması, kiraya verilmesi işlerinde kişiler arasında ki aracılık gayrimenkul satış ofisleri tarafından yapılmaktadır. Günümüzde tüm sektörlerde yaşanan büyük rekabet sonucu, piyasada yaşamını sürdürmek ve gelişerek pazar paylarını artırmak isteyen gayrimenkul satış ofisi çalışanları, müşterileriyle daha sıkı bir ilişki kurmaya mecbur hale getirmiştir.

Gayrimenkul satış ofislerinde çalışanları, sundukları konuttan duyulan memnuniyet düzeyini artırmaya çalışmaktadırlar. Bu noktada müşterilerin konut tercihinde etkili olan faktörleri incelemek önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, Ankara ili Çankaya ilçesinde faaliyet gösteren gayrimenkul satış ofislerine gelen müşterilerin konut satın alırken talep ettikleri kalite faktörlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Anket yapmayı kabul eden 47 tane gayrimenkul satış ofisi sahibi ile çalışma yapılmıştır. Çalışmada, nicel değerlendirme yapılarak SPSS 23.0 yazılımı kullanılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmada, Ankara ili Çankaya ilçesinde faaliyet gösteren gayrimenkul satış ofislerine gelen müşterilerin konut satın alırken talep ettikleri kalite faktörlerini belirlemek amaçlanmaktadır.

Ana Kütle ve Örneklem

Araştırma uygulaması Ankara ili Çankaya ilçesinde bulunan gayrimenkul ofislerini kapsamaktadır. Araştırma evrenini, anket yapmayı kabul eden 47 tane ofis oluşturmaktadır.

Araştırmanın Ölçekleri ve Hipotezleri

Ankette soruları cevaplayan gayrimenkul satış ofisi çalışanlarının vereceği olası cevapların sıklarda belirlendiği kapalı uçlu sorular sorulmuş olup, sıralı seçenekli türdedir. Anket sorularının oluşturulmasında alan yazını taranmış ve uzman görüşü alınmıştır (Yüksel, 1995), (Pultar, 1994), (Memiş,2018).

Araştırmada tekil tarama modeli kullanılarak veri toplama sürecinin tek seferde gerçekleştirildiği kesitsel tarama yöntemi uygulanmıştır. Anket, girişimcilerin demografik özelliklerini betimlemeye yönelik olgusal sorular ve bir amaca yönelik görüşlerini, tutumlarını veya davranışlarını belirlemeye yönelik yargısal sorular olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde alan çalışması sonucu elde edilen verilerin analizlerine ve bu analizlere ait yorumlara yer verilmektedir.

Tablo 1’ de araştırmadaki katılımcıların cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi gibi demografik bilgileri, Tablo 2’de konut seçiminde müşterilerin tercih ettiği çevresel kalite faktörleri, Tablo 3’de ise konutun fiziki kalite faktörleri gösterilmektedir.

Tablo 1: Demografik Bulgular

		n	%
Cinsiyet	Kadın	21	44,68
	Erkek	26	55,3
	18-30 Yaş	7	14,9

Yaş	31-40 Yaş	12	25,5
	41-50 Yaş	4	8,5
	51-60 Yaş	20	42,6
	61 Ve Üzeri	4	8,5
Eğitim	İlköğretim	8	17,0
	Lise	12	25,5
	Meslek Lisesi	11	23,4
	Ön Lisans	8	17,0
	Lisans	2	4,3
	Lisansüstü	2	4,3
	Cevapsız	4	8,5

Tablo 2: Konut Seçiminde Müşterilerin Tercih Ettiği Çevresel Kalite Faktörleri

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Cevapsız	
	n	%	n	%	n	%	n	%	N	%	n	%
Ulaşım Araçlarına Yakınlık	6	12,8	8	17,0	5	10,6	16	34,6	11	23,4	1	2,1
Kentsel İmkanlara Yakınlık, Alışveriş Kolaylığı	2	4,3	11	23,4	1	2,1	11	23,4	21	44,7	1	2,1
Konutun Çevresinin Gelecekteki Gelişimi	0	0,0	8	17,0	7	14,9	21	44,7	10	21,3	1	2,1
Yeşil Alanların Varlığı	8	17,0	6	12,8	5	10,6	11	23,4	16	34,0	1	2,1
Gürültü ve Hava Kirliliği Olmaması	0	0,0	7	14,9	8	17,0	10	21,3	21	44,7	1	2,1

Tablo 3: Konut Seçiminde Müşterilerin Tercih Ettiği Konutun Fiziki (İç ve Dış) Kalite Faktörleri

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Cevapsız	
	n	%	n	%	n	%	n	%	N	%	n	%
Konutta Kullanılan Malzemelerin Kalitesi	11	23,4	11	23,4	21	44,7	2	4,3	1	2,1	1	2,1
Konutun Manzarası	0	0,0	31	66,0	5	10,6	3	6,4	5	10,6	3	6,4

Konutun Mimari Planı	11	23,4	11	23,4	21	44,7	2	4,3	1	2,1	1	2,1
Konutun Net Kullanım Alanı	0	0,0	21	44,7	10	21,3	8	17,0	7	14,7	1	2,1
Geniş Balkon	0	0,0	31	66,0	5	10,6	3	6,4	5	10,6	3	6,4
Kapalı Otopark, Spor Olanakları vb.	1	2,1	4	8,5	3	6,4	9	19,1	29	61,7	1	2,1
İç Dekorasyon	11	23,4	11	23,4	21	44,7	2	4,3	1	2,1	1	2,1

SONUÇ

Ankara ili Çankaya ilçesinde faaliyet gösteren gayrimenkul satış ofislerine gelen müşterilerin konut satın alırken talep ettikleri kalite faktörlerinin araştırıldığı çalışmamızda, katılımcıların çoğunun erkek olduğu, eğitim düzeylerine göre en yüksek oranın meslek lisesi mezunlarına ait olduğu ve yaş dağılımına göre incelendiğinde; 51-60 yaş aralığındaki kişilerden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Konut seçiminde müşterilerin tercih ettiği kalite faktörlerini belirlemeye yönelik sorular sonucu; konut seçiminde; konutun fiziki kalite faktörleri olan kapalı otopark, spor olanakları, çocuk oyun alanı gibi unsurlar hariç konutun mimari planı, konutta kullanılan malzemelerin kalitesi, konutun manzarası, konutun net kullanım alanı, geniş balkon, iç dekorasyon, müşterilerin seçimini etkilemezken; konutun çevresel özellikleri olan; ulaşım araçlarına yakınlık, alışveriş kolaylığı, kentsel imkânlarla yakınlık, yeşil alanların varlığı, konutun çevresinin gelecekteki gelişimi, gürültü ve hava kirliliğinin olmaması, bulgularına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Berk, C. (2012). Gayrimenkul Yatırımlarının Yönetimi. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Bloom, G. F. and Harrison, H. S. (1984). Appraising The Single Family Residence, American Institute of Real Estate Appraisers of the National Association of Realtors, Chicago
- Büyükduman, A. (2014). Bir Kent Efsanesi Konut Balonu(Birinci Baskı). İstanbul: Scala Yayıncılık
- Çıkkılı, G. (2010). Türkiye'de Gayrimenkul Sektörü ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, Yüksek Lisans Tezi, T.C.Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Para Banka Programı, İzmir
- İçelloğlu, C. Ş. (2013). Gayrimenkul Ekonomisi . İstanbul: Derin Yayınları
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation Psychological Review 50, 370-396.
- Memiş, S. (2018). Tüketicilerin Konut Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Vol.4, Issue:20; pp.652-665 (ISSN:2149-8598). International Journal Of Value Studies.
- Pultar, M. (1994). Konutta Kalite Kavramı, Konutta Kalite, İstanbul: Mesa Mesken Yayınları.
- Sowell, T. (2010). The Housing Boom and Bust Revised Edition, Basic Books Publishing, USA
- Tanrıvermiş, H. (2017), Gayrimenkul Değerleme Esasları, SPL, Ankara

Yüksel, Y. (1995). Konut Mekanı Kavramının Tipolojik Temelleri, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Matbaası.

Went, P.F. and Cerf, A.R. (1979). Real Estate Investment Analysis and Taxation, McGraw-Hill Book Company

İBN ARABÎ ONTOLOJİSİ: VECDEKİ VİCDÂNU'L-VÜCÛD
ONTOLOGY OF IBN ARABÎ: VICDAN AL-VUCÛD IN VECD

Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ
Afyon Kocatepe Üniv.

ÖZET

Bu çalışma, Türkçe İslam metafiziğiyle alakalı bir meta-vecd çalışmasıdır. Bir meta-vecd çalışması olarak bu yazı, sufi metafiziğinde kullanılan varlık kavramlarına ve varlık felsefesine odaklanmaktadır. Sufi metafizikte varlıkla ilgili iki gelenekten söz etmek gerekmektedir. Sufi literatürde varlıktan söz eden ilk sufi Ebu Nasr Serrac'tır. Serrac (ö. 988), İbnü'l-Arabî'nin *Kitabu'l-vecd*'ine dayanmakta, varlığı (vücûd) üç aşamalı bir vecd'in/hal'in nihayeti kabul etmekte, varlık öncesi iki aşama üzerinde durmakta varlığın adından söz etmekle yetinmektedir. Yani hal/vicd'in nihayetine yer vermemektedir. O nedenle sufi metafiziğinde varlık meselesi, vecd temelle bir ontoloji meselesidir. Vecdin başlangıcını tevâcüd, nihayetini vücûd oluşturmaktadır. Vecd ise mevcûd-varlık kavramının mastarismidir. Serrac'ın vecd meselesi, iki uç, üç aşamalı tekamül, tevâcüd, vücûd, mütevâcid, vâcid, sâkin vâcid, müteharrik vâcid, tamlık, yöntem, fiil ve infial yani makam ve hal meselelerini içermektedir. İkinci gelenek, Abdullah el-Ensârî'nin (ö.1089) *Kitabu menazili's-sâirin*'i ve sekiz şerhidir. Gelenek, vecd, vücûd ve vicdân kavramlarına odaklanmaktadır. Bir sufi düşünür olarak İbn Arabî'de vecd ontolojisinin kavramlarını tevâcüd, vecd, vücûd, vâcid, vicdân, hayalî vecd, sahih vecd, gibi kavramlar oluşturmaktadır. Vecd felsefesi ise hazret, ilahî hazret, isimler teorisi, vâcid, vâcidin mahiyeti, fiili, vecdin başlangıcı, sonu, vecdin sahihliği, kaynağı, vb. sorunları içermektedir. İbn Arabî geleneğin kavramlarını ve sorunlarını kabul etmekte, onlara hazret, isim ve vicdân kavramlarını eklemekte, neticede onlarla İslam düşüncesinde yeni bir metafizik kurmaktadır. İbn Arabî, duyulur dünyayı his ve hayal dünyası olarak ikiye; düşünülür dünyayı zât, isimler/sıfatlar ve fiiller dünyası olmak üzere üçe ayırmaktadır. Yine İbn Arabî düşünülür dünya ile duyulur dünya arasındaki bağlantıyı "isimler"le kurmakta, isimleri "ilahî hazret" kavramı altında toplamakta, böylece varlıkta birliğe ulaşmaktadır. İsimleri "ilahî hazret"in, oluşu (kevn) isimlerin açılımı/tezahürü olarak kabul etmekte, nihayetinde İbn Arabî İslam metafiziğinde bir isim ontolojisi kurup teorize etmektedir. Bu demektir ki Türkçe İslam metafiziğinde meta-vecd meselesi, İbn Arabî felsefesinde bir isim ontolojisi ve birisi vecd, diğeri hazret olmak üzere iki temel kavram üzerinde inşa edilmektedir. Hazret, varlığı, varlığın ilkesini; vecd, vâcidin halini, infialini ifade etmekte, varlık (vücûd) bu halde/vecdde hazır olup bilinmektedir. Bilinen varlık dünyası ise bir yönüyle isimler dünyası, diğer yönüyle fiiller dünyasıdır. İbn Arabî, isim metafiziğinde, kelamın sıfat metafiziğini tevarüs etmekte, sıfatları isimlere dâhil etmekte, metafizik izahlarında delalet, ardardalık, vb. kabulleriyle de kelamın ilkelerine dayanmış görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İbn Arabî, Vecd, Vücûd, Vicdân, Hazret, İsimler

ABSTRACT

This paper is a meta-vecd study concerning Islamic metaphysics in Turkish. As a meta-vecd study, this article focuses on the concepts of being and ontology used in Sufi metaphysics. In the sufi metaphysics, there are two traditions about existence. The first Sufi that mentioned existence in the Sufi literature was Abu Nasr Serrac (d.988). Serrac bases on the book of Ibn Arabi's *The book of vecd* and accepts that being is the end status of vecd in three-stage of the being and explains two stages before being and only mentions the name of the being. In the other words, he does not include the end of status/vecd. Therefore, the issue of existence in the Sufi metaphysics is a matter of ontology in the vecd-based. The beginning of the vecd is composed of tawâcud and the end of it is composed of vücûd. Vecd is the infinitive-noun of

the concept of existence. The question of veed of Serrâc consist of two ends, the evolution with three staged, tawâcud, vucûd, mutawacid, vâcid, sâkin vâcid, muteharrik vâcid, completeness, method, the state action and passion that is, they include the issues of position (maqam) and status (hal). The second tradition is the *Kitab menazil al-sâirin* of Abd al-Allah al-Ansari (d.1089) and its eight commentaries. The tradition focuses on the concepts of veed, vucûd and vicdân. The concepts of veed ontology in Ibn Arabi as a sufi thinker consist of concepts such as tawâcud, veed, vucûd, vâcid, conscience (vicdân), imaginary veed and real veed. The philosophy of veed includes the problems of Hazrat, Divine Hazrat, the theory of nouns, wacid, the nature of the wacid, the act, the beginning and the end of veed, the reality, source, etc. Ibn Arabi accepts the concepts and problems of sufi tradition and adds to them the concepts of holiness existence (hazrat), name (ism) and conscience (vicdân), and consequently establishes a new metaphysics in Islamic thought. Ibn Arabi divides sensible world into two as feeling and imaginary worlds, intelligible world into three as the world of self (zât) and names/attributes and acts. Again, Ibn Arabi establishes the connection with “names” between the intelligible world and the sensible world and collects the names under the concept of “divine hazrat”, thus he reaches the unity in existence. He accepts the names as the expansion of divine hazrat and the presence as the manifestation of names eventually he establishes and theorizes the ontology of name. This means that the issue of meta-veed in Turkish Islamic metaphysics is a name ontology in the philosophy of Ibn Arabi and built on two basic concepts, one of them veed and the other hazrat. Hazrat refers to the principle of existence, veed refers to the state of the wacid and passion (infial). Being (vucûd) is ready in this state/veed and known, in one hand the known world of being is the world of names and in the other hand the world of actions. In the noun metaphysics, Ibn Arabi inherits the attribute metaphysics of theology, includes attributes into names and seems to be based on the principles of kalam accepting demonstration, one after the other, etc. in his the metaphysical explanations.

Keywords: Islamic Philosophy, Ibn Arabî, veed, Being, Existence, Names

İbn Arabî'nin Varlık İlkesi: İsimler ve Hazret

Özette belirtilen nedenlerle bu çalışmada, ünlü eseri *el-Fütühât el-Mekkiyye*¹ temel alınarak İbn Arabî (ö. 638/1240) metafiziğinin veed ve türevleri analiz edilecek, varlığa tümel bir bakışı tespit edilmeye çalışılacaktır. Onun varlığa bakışına, İbn Arabî'yle ilgili üç hususu belirterek başlayabiliriz. Birincisi İbn Arabî İslam metafiziğinin önemli düşünürlerinden birisidir. Öncelikle o, tasavvuf geleneğine mensuptur ve tasavvuf geleneği, bilindiği gibi bir veed geleneğidir. Bu demektir ki bizim bu metafizik çalışmamız bir meta-veed çalışması olacaktır.

İkincisi İbn Arabî, veed metafiziğine veed'in yeni bir türevi “vicdân”ı gelenekten alarak ilave etmektedir. Başka bir ifadeyle İbn Arabî öncesi gelenekte, veed'in başlangıcı tevâcüd, veed'in kendisi ve veed'in nihayeti vucûd olmak üzere veedle ilgili üç temel kavram söz konusudur. Serrac geleneği, İbn Arabî öncesinde ilk iki kavram üzerinde durmuş, vucûd kavramı üzerinde sükût etmiştir. Yine bu gelenek veedle eşanlamlı vicdân kavramına yer vermiş, onun bulma, karşılaşma (likâ) ve egemen olma, egemenlik (mülk) olmak üzere iki niteliği olduğundan söz etmiştir. Geleneğin bir takipçisi olarak İbn Arabî veedin ilk iki kavramla birlikte vucûd kavramı üzerinde durmakta, mülk ve lika nitelikleriyle anılan vicdân yerine “Hazretü'l-vicdân” adıyla yeni bir terim ilave etmekte, vicdânı ontik varlık “hazret”le

¹ Eser her cildinde, İbn Arabî için el-şeyh, el-imam, hatemü'l-evliya niteliklerini kullanmakta, İbn Arabî adıyla şöret bulduğunu belirtmektedir. Şeyhü'l-el-imam, hatemü'l-evliya Ebi Bekr Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed b.Ahmed b.Abdillah, el-Hatemî el-Ma'ruf b.Arabî, *el-Fütühât el-Mekkiyye*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1999, c.4, s.248; Bizim atıflarımız bu esere “İbn Arabî, *el-Fütühât*, c.4,” şeklinde olacaktır.

belirlemektedir. Özetle vicdân, sufi metafiziğinde yer alan vecd'in türevlerinden birisidir, demiştik. Bir sözlük vicdân kavramını, İngilizce affection ve feeling, Fransızca affection ile karşılamış, haz (lezzet), acı (elem) ve etkilenimlerin tezahürlerinin (zavahir) toplamı olarak anlamlandırmıştır.²

İbn Arabî'yle ilgili belirtmemiz gereken üçüncü husus, onun İslam metafiziğine getirdiği "isimler teorisi"dir. Başka bir ifadeyle İbn Arabî'nin ontolojisi, onun "isimler" teorisinde gizlidir. İbn Arabî isimler teorisini (el-esmâü'l-hüsnâ), otuz ikinci sifir, beş yüz elli sekizinci bölümünün girişinde yazdığı şiirle ele almaya başlamaktadır. Şiirine "Bir isimler merdiveni (şüllemü'l-esmâi) görüyorum, yükselip alçalıyor; güney ve kuzey rüzgârı onunla birlikte esiyor..." beytiyle başlamakta, "isimler, bizim aynımızdır (a'yânunâ); isimler kendilerinden başkası değildir" beytinde Allah'ın isimlerini "varlıkları (a'yân)" ve "Allah'ın isimleri" olmak üzere iki anlamı ifade etmek için kullanmaktadır.³ Düşünürümüz Ayn'ı mevcut karşılığı kullanmakta, aynlar dediği isimleri de Araf 180. ayete dayanarak Allah'a atıfla temellendirmektedir. Böylece İbn Arabî isim ve ayn olmak üzere iki ontolojik kavrama ulaşmakta, İslam metafiziğinde Kelamcılarının sıfat metafiziğinin yetersiz kaldığını belirtmektedir.

"Burada nispetlerin varlığını (a'yân) ispat ettik. Nispetler şeriat tarafından "isimler" ile açıklanmıştır. Her ismin bir anlamı vardır, diğerinin değil. Bu anlam, Hakk'ın zatına bağlanır ve Kelamcılar tarafından "sıfat" diye, Muhakkikler tarafından "nispet" diye isimlendirilir... Kelam'ın kudretten, hayattan, ilimden gelen kudreti nerede? Alîm ismi, el-Kadîr'in vermediği anlamı verir. Hakîm ismi, diğer isimlerin vermediği anlamı verir. O halde bunların hepsini, nispetler, isimler ve sıfatlar yap. Doğrusu (el-evla), onları "isim" yapman gerekir. Çünkü ilahî şeriatla Hakk'ın hak olduğu sıfatlarla ve nispetlerle gelmiş, ancak isimlerle gelmiştir. En güzel isimler Allah'ındır (Araf 180)".⁴

O halde isimler, nispetlerden başka bir şey değildir. İbn Arabî "isimler" in kabulünden sonra onlar hakkında "Ancak bu isimlerin varlıksal gerçeklikleri (a'yân vücûdiyye) var mıdır, yok mudur?" sorusuyla gerçekliklerini sorgular. Eğer isimler varsa, isimlerin varlıkları reelse, bunlar zât'ta çokluk oluşturacaklar demektir. Bu durum, Mutezile'nin itirazının haklılığını getirecektir. İbn Arabî, isimlerin varlığı konusunda akılcı düşünürler (ehli nazar) arasında ihtilaf olduğunu söyleyerek kendi kanaatini şöyle ifade etmektedir.

"Bize göre onların, varlığı olmayan aklî hakikatlere verilen isim ve nispetler olduklarında bir ihtilaf yoktur. Çünkü zât, onlarla çoğalmaz. Bir şey, hükümler, nispetler, ve izafetlerle çoğalmaz, varlıkların gerçeklikleriyle (el-a'yân el-vücûdiyye) çoğalır. Her şeyin tekliği (ahadiyyet) vardır ve bu niteliğiyle ona Bir (vâhid) denilir."⁵

İbn Arabî isimler teorisine, Kelâm'ın sıfatlar ve fiillerini de dâhil ederek onlar için "hazerât" kavramını kullanmakta, kavramı "ilâhî" kavramıyla niteleyip özelleştirmektedir. Onun sözünü ettiği bütün hazretler, mümkünlerin idealarını (ahkâm) ve suretlerini talep ve tayin etmektedir. Mümkünlerin bu ideaları (ahkâm), Hakkın varlığında "suretler" olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece İbn Arabî "ilahî hazret (el-hazret el-ilahiyye)" kavramını, zât'ı, sıfatları ve fiilleri kapsayan bir ilke-kavram olarak belirler. Bu ilke-kavram, küllî bir kavram olur. İbn Arabî, Allah'ın künhünü isimlerle, isimleri "hazret" adıyla açıklar. O halde acaba "hazret" ne anlama gelmektedir?

Fütühât'ın Türkçe çevirisinde mütercim, hazret ve hazerât kavramları yerine "mertebe"yi ve çoğulu "mertebeler"i kullanmıştır.⁶ Buna mukabil bir yazıda, "hazret" in

² İbrahim Medkur, *El-mu'cemu'l-felsefi*, Kahire 1983, s.210.

³ İbn Arabî, *el-Fütühât*, c.7, s.288.

⁴ İbn Arabî, "el-Vâhidü'l-Ahad, Hazretü't-tevhid", *el-Fütühât*, neşr. Ahmet Şemseddin, c.9, s.13, 14.

⁵ İbn Arabî, "el-Vâhidü'l-Ahad, Hazretü't-tevhid", *el-Fütühât*, c.9, s.15.

⁶ Bk.İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev.Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2015, c.16, 17.

“yakında ve yanında *olmak*, önünde *bulunmak*” anlamına geldiği, İbn Arabî'nin onu önemli bir tasavvuf terimi haline getirdiği; yine terim olarak “hazret” kavramını “varlığın genel mertebeleri ve âlemdeki bütün tecellileriyle birlikte ilâhî veya kevnî hakikat” anlamında kullandığı belirtilmekte, böylece yazar “hazret” kavramını bir *varlık alanı* olarak ifade etmektedir.⁷ Başka bir ifadeyle yazar, hem isimlere, hem sıfatlara, hem onların tecellilerine, bunlara ilaveten her bir ismin kendisine ve tecellisine “hazret” adı verildiğini belirtmektedir. Belirtilen anlamlarıyla hazret kavramı küllî bir kavramdır ve çoğunlukla İbn Arabî'nin “beş hazret teorisi”yle yaygın olarak kullanılıp tanınmaktadır. Kısaca “beş hazret”, tümeller (külliyyât) bakımından zât, isimler/sıfatlar, fiiller, hayal ve his mertebesi olarak isimlendirilmektedir.⁸ His mertebesi duyuyla idrak edilen dünya, hayal mertebesi muhayyile ile idrak edilen dünyadır. Bunlar varlığın insan ve bilgi araçları bakımından bir ayırımı ve belirlenimidir. Diğer üç dünya ise varlığın “ilahî hazret” açısından taksimidir ve bu ilahî hazret dünyası keşf ile ulaşılan dünyadır. Tekiller (cüzîler) bakımından ise varlık mertebelerinin sonu yoktur. Beş hazret teorisi nihayetinde, “Bir Hazrete (el-hazretü'l-vâhide)” ulaşmaktadır.⁹

Beş hazret teorisinde İbn Arabî hem *hazret* hem *âlem* kavramlarını kullanmakta, geleneksel İslam düşüncesinin “varolmak (v-c-d)” fiilinin mastarı ve ismi mefûlü olan mevcûd yerine hazret kavramını tercih etmektedir. Çünkü adı geçen kavramların kökleri olan her iki fiil (v-c-d ve h-z-r) de sözlükte, *varoluşu*, *hazır buluşu* ve *hazır bulunuşu* ifade etmektedir.

İslam metafizik çalışmalarında “hazret ve türevleri”, meta-vecd'in bir sorunu olarak tabii ki varlıkla ilişkisi bağlamında ayrıca ele alınmayı hak etmektedir. Fakat hazret ve türevlerinin ayrıntılı analizi bizim bu çalışmamızın konusuna dâhil değildir. Ancak İbn Arabî'nin isim ilkesi olması bakımından belirttiği “hazret” konumuzla ilgilidir.

İbn Arabî, isimler analizinin girişinde konuya, “ilahî hazret” ilkesinin “Allah” kavramı olduğunu belirterek başlamakta, kavramı, “bütün hazretleri bir araya getiren hazret” diye tanımlamaktadır. Allah ismi, kuvve halinde ilk anlam vaz'ıyla “her bir ilahî isim” anlamıyla yeniden vaz edilmekte, bu anlamıyla onun her bir ismi kevninde bir tesir ortaya koymakta ve bu tesir Allah'ın her bir isminin kevnindeki bir vekili (nâib) olmaktadır. Buna göre varlık, “İlahî Hazret=Allah=İsimler↔Tesirler=Nâibler=Kevn”i, yani varlığı, varoluşu, zuhuru ifade etmektedir. İlahî hazretten kevn bakış, oluşu/varlığı; kevninden ilahî hazrete gidiş, delaleti/bilgiyi vermektedir. İbn Arabî'nin ilahî hazret yorumunda, isim, tesir ve nâib, kevn kavramları vekilin asiline delaletiyle belirlenmekte; “ilahî hazret” teorisinde yer alan âlemdeki aynlar, kendilerinde tezahür eden tesirlerle/nâiblerle isimlere, isimler de ilahî hazrete diğer anlamıyla Allah'ın varlığına delalet etmektedir.

İbn Arabî'nin, isim, ilahî hazret, sıfat, fiil kavramları üzerinden ortaya koymaya çalıştığı “ilahî hazret” teorisi, açıktır ki İslam düşüncesinin Allah'ın sıfatları ve fiilleri meselesiyle ele alınan İslam'ın “tevhid meselesi”nin yeniden yorumlanması ve İslam ontolojisini tevhid ilkesi bağlamında yeniden temellendirme denemesidir. İbn Arabî bu ontolojide, kendisinden önce ortaya konulan “Allah'ın sıfatları ve fiilleri” meselesine “isimleri” ilave etmekte, Müslüman bir düşünür olarak onların hepsini “ilahî hazret” kavramı altında bir araya getirmektedir. Ancak bilindiği gibi sıfat ve fiillerin Allah için kullanılması düşüncede sorunlara yol açmaktadır. Çünkü onların bazıları, hem insan için hem Allah için söz konusu edilmekte, bazıları sadece Allah için kullanılmaktadır. İbn Arabî'ye göre sıfatlardan ve fiillerden bazıları, Allah'a, insanlar tarafından verilmiş, ama Allah onları kendisi için bir “isim” olarak hiç kullanmamıştır. İşte bu İslam metafiziği için bir sorundur. İbn Arabî'ye göre

⁷ Mehmet Demirci, “Hazret”, *DİA*, c.17, İstanbul 1998, s.146-17.

⁸ Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusus'undaki Anahtar Kavramlar*, çev.Ahmet Yüksel Özemre, Kaknüs, İstanbul 2015, s.21-42.

⁹ Mahmud ez-Zubî, “Hazret”, *Mucemu's-sufiyye*, Daru'l-celil, Beyrut 2004, s.131.

bu isimlendirme problemi iki yolla çözülmelidir. Birinci yol, Allah'ın kendisine verdiği ismi/isimleri kullanmaktır.

“Allah'a bir isim verilip verilmeyeceği O'na kalmıştır. O hangi ismi kendisine vermişse, biz veririz. Biz Allah'ı ancak O'nun kendisiyle zâtını isimlendirdiği isimlerle isimlendirebiliriz. Bir isim kendisi için kullanılmamışsa, Allah karşısında edebî gereği olarak, biz de kullanmayız. Biz ancak O'nunlayız ve O'na aitiz.”¹⁰

Böylece İbn Arabî, Allah'ın isimlendirilmesi, nitelendirilmesi ve fiillendirilmesi meselesinde, İslam düşüncesinin “İslam” kaynağına müracaat edilmesini önermekte, kendisinin Allah'ın kendisine verdiği isimleri kullandığını belirtmektedir.

İkinci yol, bu konuda İslam düşüncesinin İbn Arabî öncesinde ürettiği birikimi kullanmaktır. İbn Arabî, “geçmiş ve şimdiki zaman fiilleri”nin Kur'an'daki kullanımına gönderme yaparak ayetlerin bazılarını dayanarak isimlendirme meselesini “asıl-vekil” ilişkisi olarak anladığını açıklamaktadır.¹¹ Yani Allah'a verilecek isim, sıfat ve fiil meselesinde, İslam düşüncesinin ortaya koyduğu önceki bilgileri dikkate alıp itibar edeceğini belirtir. Tevarüs ettiği birikimi dikkate alır. Bu tür isimlendirme yöntemi onun, ikinci isimlendirme ilkesidir. Böylece İbn Arabî isimlendirme meselesini, önce Allah'ın kendisine verdiği isimleri kullanmak, ilaveten İslam düşüncesinin birikimini dikkate almakla çözülebileceğini düşünmektedir.

İbn Arabî'de Vecd ve Türevleri

Bilindiği gibi İslam sufi geleneğinde varlık, “tevâcüd, vecd ve vücûd” kavramları bağlamında bir vecd/hal/infial metafiziği olarak ele alınmakta, geleneğin ilk örneğini Ebunâsır es-Serrac et-Tusî¹² ile Abdullah el-Ensârî tarafından verilmektedir. Sonraki sufiler, Serrac ve Ensârî örneğinde varlık meselesiyle benzer ilgilerini sürdürmektedirler. Serrac örneğinde her üç kavram, varlığın türevlerini ve özne-varlığın (vâcid) da tekâmülünü ifade etmektedir. Bu tekâmülde Serrac'ın temel kavramı tabii ki vecd'dir. Vecdin iki ucu tevâcüd yani başlangıç vecdî, vücûd yani nihayet vecdîdir. Vecd öznenin edilgilerini, yani halini içermekte; bu kavram “bilmek, bulmak, varolmak” anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla vecd Arapça gramerde “kalbin fiilleri”nden birisi olmaktadır. Özetle vecd, yani bulmak ve bilmek, özne-varlık'ın (vâcid) etkilenmelerinde (infîl) içerilen kalbin bir fiilidir, bu fiil özne için bir buluş, biliş ve varoluş demektir. Ancak vecdin tamlaşması olan nihayeti, yani varlık (vücûd) aşaması, özellikle Serrac'ı takip edenlerce ayrı bir araştırma konusu yapılmıyordu.

İbn Arabî bir sufi mütefekkir olarak, sufi geleneğinin vecd çalışmalarını tevarüs etmekte, eserlerinde sözgelimi, *Fütühât*'ta 235.bölümde (bab) tevâcüdü, 236.bölümde vecdî, 237.bölümde vücûdu ele almaktadır.¹³ İbn Arabî tevârüs ettiği geleneğe ilaveten “hazret” teorisi çerçevesinde “hazreti vicdân” adıyla ayrı bir başlık açmakta ve vecdin nihayeti olan varlığı (vücûd) hazret teorisinin müstakil bir parçası yapmakta, onu vicdân olarak ortaya koymaktadır.¹⁴ O halde şimdi İbn Arabî'nin tevarüs ettiği vecd metafiziğine ve yaptığı katkılarına yakından bakabiliriz.

Vecd'in Başlangıcı: Hayalî Vecd (Tevâcüd)

İbn Arabî, başlangıç vecdî olan tevâcüde bir şiirle başlar ve tevâcüdün vecdî arzulamak olduğunu belirtir.

“Vecdin başlangıcı (tevâcüd), ne övülen bir haldir, ne hükmü ve gücü olan bir makamdır. O, her toplulukta sahibini yalanlar. Topluluk yolunda onun bir ölçütü de

¹⁰ İbn Arabî, *el-Fütühât*, c.7, s.289. Ekrem Demirli, *İbn Arabî el-Fütühât el-Mekkiyye*, c.16, s.206.

¹¹ Bk.Ali İmran 54, Tevbe 79, Tarık 16, Nahl 81.

¹² İrfan Görkaş, “Vecd Metafiziği: Ebû Nasr Serrac et-Tüsî Örneği”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 13, 13 (2018/13) ss. 13-34.

¹³ İbn Arabî, “Tevâcüd”, *el-Fütühât*, c.5, s. 246; İbn Arabî, “Vecd”, *el-Fütühât*, c.5, s. 248. İbn Arabî, “Vücûd”, *el-Fütühât*, c.5, s. 249.

¹⁴ İbn Arabî, “Hazretü'l-vidcân”, *el-Fütühât*, c.9, s. 12.

yoktur. Noksanlaştırmacı olduğunda toplum onu zemmeder... Tevâcüd (vecd'in başlangıcı), vecd'i (varlığı) arzulamak ve dilemektir; çünkü tevâcüd, vecd (tesir, hal) elde etmek konusunda çalışmaktır. Zira tevâcüd (başlangıç), sahibine vecd formunda görünürse, o, yalancıdır, iki yüzlüdür ve münafıktır.”¹⁵

İbn Arabî'ye göre vecd talebinde bulunan kimse (tevâcüd sahibi), vecd'e sahip olduğu iddiasında bulunmadan vecdi arzu ettiğini (tevâcüd sahibi olduğunu) söylemeli, halinde vecd sahiplerine uygun davranmalıdır. Bu, vecd talebinde bulunan kimsede (tevâcüd sahibinde) olması gereken birinci şarttır. İkinci şart, tevâcüd sahibi, topluluk üzerinde etkisi ve saygınlığı olan bir şeyhin, bir rehberin işaretleriyle harekete geçmelidir. İbn Arabî'ye göre bu iki şarta riayet etmeyen kimsenin tevâcüdü veya vecdi talep iddiası kabul edilemez.

İbn Arabî vecdde sebep-sonuç ilişkisini kabul etmez, ilim ilkesi gereği Kelam'ın öncelik-sonralık ilkesini kabul eder. Ona göre vecd vecd talebinden (tevâcüd) ortaya çıkmaz. Çünkü vecd, kalbe ansızın gelen bir şey demektir. Sözlükte bu anlamda “hücum etmek” fiiline de vecd denilmektedir. Yine vecd, birikmek, toplanmak anlamlarına da gelmektedir. Mesela suyun birikmesi ya da toplanması bir vecddir. Biriken, toplanan su bizim susuzluğumuzu giderir. Ayrıca vecd, zenginleşmek, mal sahibi olmak anlamına gelir. Zenginleşen ve mal sahibi olan fakirlikten kurtulur, başkasına olan muhtaçlığından uzaklaşır. Yine vecd, var olmak, var etmek, varlık vermek, yokluktan varlığa gelmek gibi ontolojik anlama sahiptir bu anlamda o “varlıktır (mevcûd)”¹⁶.

İbn Arabî'ye göre vecd kazanılan bir şeydir ve kişiseldir. Vecd talebi (tevâcüd) ise kazanmaya çalışmak demektir. Bu anlamda vecd, vecd talebinden (tevâcüd) kazanılır ama o bir kazanç değil, kazanma çabasından ibarettir. O nedenle vecd Allah'tan gelen bir müjdedir. İbn Arabî bu tür ayırımı Bakara 286. ayete dayandırır. Yani kazanma çabası, hak edilen bir şey değildir. Hakk'ın hak edişe göre davranmasıdır. Bu bakımdan vecd talebi (tevâcüd), vecd olmadığı halde, vecd sahiplerine uymak amacıyla görünüşte vecd göstermeye denilmektedir. Ancak vecd talep (tevâcüd) sahibi bu halini dostlarına bildirmeli, vecd sahibi olmadığını söylemelidir. Bu hal, özünde olması gereken bir dürüstlük ve zorunluluktur. Çünkü Allah'ın hakkını gözetmek, yaratılmışların hakkını gözetmekten daha iyi ve daha üstündür. Aksi durumda, vecd talebi (tevâcüd) onlara karşı yağcılık (müdahene) olur. Yağcılık ise ahlaken kınanan bir davranıştır. Oysa yapılacak her fiil, Allah'ın bir emrine dayanmalıdır yahut söz konusu fiilin nitelikleri içinde Hakk'a ait bir nitelik olmalıdır. Çünkü Hak o nitelikle zuhur eder.

İbn Arabî vecd talebine (tevâcüd) bir örnek verir. Hz. Ömer Hz. Peygamber'in huzuruna girmiş, onu Ebu Bekir'le Bedir şehitlerine ağlarken görünce şunları söylemiştir: “Söyleyin bana, sizi ağlatan şey nedir? Ağlanacak bir şey varsa, ben de ağlayayım. Böyle bir şey bulamazsam, ben de ağlar gibi yapar, gözyaşı akıtmakta size uyarım.” İşte vecd talebi, ağlamaya çalışmak, ağlar gibi yapmaktır, İbn Arabî'nin ve tasavvuf geleneğinin başlangıç vecdidir (tevâcüd). Gerçekliği yokken, bir hali şeklen göstermektir. O nedenle vecd talebi (tevâcüd) ruhsuz bir surettir. Başka bir ifadeyle vecd talebinin (tevâcüd) bir “anlamı” yoktur, şekli (suret) vardır. Oysa varlık, anlamın varlığından/kendisinden ibarettir. Ancak tevâcüdün bu sureti yine de İbn Arabî'ye göre bir varlıktır. Çünkü İbn Arabî vecd talebi (tevâcüd), talep sahibinin zihninde (nefs) ortaya çıkan muhayyel vecddir (vecdün mütehayyel). Ona göre hayal, ontik bir varlık mertebesidir (hazret vücûdiyye). Hayal edilen şeyler de varlıkla (el-vücûd) nitelenmektedirler. Öyleyse vecd talebi bir haldir. Bu hal, tahayyül edilmiş vecdden kaynaklanır. Ancak o, sahih vecd (el-vecd el-sahih) değildir.

Gerçek Vecd (Sahih Vecd), Mahiyeti ve Çeşitleri

İbn Arabî sahih vecd kavramını vecd bahsinde *Fütûhat*'ın 236. bölümünde ele alır, bölüme bir şiirle başlar.

¹⁵ İbn Arabî, “Tevâcüd”, *el-Fütûhât*, c.5, s. 246.

¹⁶ İbn Manzûr, “Vecde”, *Lisânü'l-arab*, Darulmaarif, Kahire trsz., c.6, s.4770.

“Bir emr’in gelişi, seni senden yok ettiğinde,
İşte bu vecddir; vecd, gizli de değildir,
Vecdde hüküm vardır, ona hüküm verilmez,
Evet, vecdde hazz (lezzet) vardır, fenâ vardır,
Vecdde şeylerin en şaşırtıcısı vardır,
Çünkü vecdin yapısı bal ile sudur.”¹⁷

İbn Arabî’nin şiirindeki sahih vecd iki aşamalıdır. İki aşamanın birisi, emr’in aniden gelişi yani öznedede tesir oluşturması, ikincisi öznenin etkilenip etki alması ve emr’i kabullenmesi halidir. Bu iki aşama, yukarıda belirtildiği gibi birincisi vecdin kalbe/zihne ansızın gelmesi, ikincisi gelişiyle birlikte sahibini yanındakilerden habersiz hale getirmesidir, yani öznenin duyularının kapanmasıdır. Şiirde ise kalbe ansızın gelenin “emr” olduğu netleştirilmekte, “emr”in apaçık olduğu, hakkında bir hüküm verilemediği, aksine onunla hüküm verildiği ifade edilmektedir. Böylece gelen sahih vecdin iki yönü ortaya çıkmaktadır. İlahî yönü, yani kaynağı ile oluşsal yani insanî yönü. İlahî yönü bakımından o bir “emr”dir, oluşsal yönü bakımından “infial” yani “hal”dir. Özünde ise her ikisi (emr ve hal) vecdin birer ontik niteliğidir. Bu iki nitelik onun mahiyetidir. Zira bu nitelikler, şiirde, “haz alış (telezzüz) ve fani oluş (fenâ)” adıyla yer almaktadır. Böylece insanda “vecd” denilen bir haz ve fena hali ortaya çıkmakta, İbn Arabî bu vecd halinin yapısını bal ve suyun birlikteliğine benzetmektedir.¹⁸

İbn Arabî’ye göre söz konusu vecd hali, peygamberin halleri içerisinde vahyin geliş haline benzetilebilir. Vahiy Peygambere aniden gelir. Peygamber vahiy almayı önceden amaçlamaz. Vecd ehli de benzer şekilde her konuşanın (nâtik) varlık konusunda anlattığı Hakkı, hakikati dinler. O alemdeki/oluştaki hakikate değil, konuşmacının ayet, hadis, şiir, hikmet vb.gibi sözündeki hakikate odaklanır. Bu söz, nağmeli olsun veya olmasın, sesli olsun veya sessiz olsun farketmez; onlar konuşmadaki (nutk) Hakkı (Allah) anlamaktan uzaklaşırlar. Bu haldeyken onlara ansızın “ilahî bir emir (emrun ilahî)” gelir. Onlar bu vecd hâlindeyken kendilerini görmekten, vecd sahibi olanları görmekten, bütün duyulur şeyleri görmekten fani olurlar, farklı bir varoluşta bulunurlar. İşte bu hâl sahih vecddir.¹⁹

İbn Arabî genel ve özel anlamda iki vecdden bahsetmektedir. Genel anlamda vecd, sıradan insanlarda, özel, temiz, arınmış kişilerde ortaya çıkan vecddir. İbn Arabî’ye göre vecd herkese gelebilir. Başka bir ifadeyle vecd, uzun bir hazırlık sonucu arınmış temiz bir kimseye gelebileceği gibi aksi durumdaki bir kimseye de gelebilir. Bu anlamda sufilerle diğer öznelere ortaklıklar ve onların halleri birdir. Dışarıdan bakıldığında onlar birbirinden ayırt edilemezler, ama onlar, yani sufilerle diğerleri, gelen vecdin kaynağı bakımından aralarında farklılık gösterirler. O nedenler tasavvufta, vecdin sıhhati için, kendilerinden olan kimselerle bir araya geliş şart görülmüştür. Bu bir araya gelişte sufiler, nağmeyle kayıtlı semada, *ortak bir kalp* üzere bulunurlar. İçlerinde kendilerinden olmayan farklılar bulunmaz. İbn Arabî’ye göre bu iki tür vecd, kaynağı bakımından birbirinden ayırılırlar. Yani onlardan sadece birisi Allah’tan gelmektedir. İşte gerçek vecd de odur.

Özetle İbn Arabî’de sahih vecd, dört nitelikli ilahî bir emir ve hal olarak belirlenmiş olur. İnsan emr’i bulur ve bilir. O nedenle vecd, Arapça emr ve hâl kavramıyla ifade edilen bir mahiyete ve iki yöne sahiptir. Yani vecd kavramı, Tanrısal yönü ve insanî oluş yönü olan bir kavramdır. Tanrısal yönden vecd bir emir, insanî yönden bir hâldir. Hâl ise insanî bir varoluştur. Emr ve hal, yani ilahî ve insanî olmak üzere iki yönlülük, vecdin dört niteliğinden birisidir.

¹⁷ İbn Arabî, “Vecd”, *el-Fütühât*, c.5, s.248.

¹⁸ İbn Arabî, “Vecd”, *el-Fütühât*, c.5, s.248.

¹⁹ İbn Arabî, “Vecd”, *el-Fütühât*, c.5, s.248.

İkinci nitelik, vecd amaçlı olarak gerçekleşmez, çalışarak elde edilmez. O, insan açısından tesadüfidir. Tanrı açısından özneye bir bağıştır. Bu bakımdan vecd öznedeki aniden gerçekleşmektedir.

Üçüncüsü vecd halinde duyular aktif değil, pasiftir, yani duyulur dünya özne tarafından idrak edilmemektedir. O nedenle vecd farklı bir bulunuş ve varoluştur.

Dördüncü olarak vecd nihayeti bakımından bir bilgiyi (hükm) içermektedir, yani bu sonuncu nitelik epistemik niteliğidir. Yani bilgi, vecdin sonucudur. Vecdin getirdiği sonuç, Kur'an'da 'fazla' kavramıyla ifade edilen 'yararlı ilim'dir. İbn Arabî'ye göre vecd, sahibine fayda getirir. Eğer faydasızlık getirip, fazla bir ilim getirmezse, bu durum bilinç bakımından kalbin uyuduğunu ifade eder. Çünkü vecd insana aniden gelir, geldiğinde yararlanılması için Allah'tan ilim getirir. Bu gelen ilim insanı şereflendirir, nefisini kemâle erdirir, başka nefislere göre onu temizler ve terbiye eder. İşte vecdle ilgili verilen hüküm budur.²⁰

İbn Arabî'de hayalî ve gerçek vecdi belirlediğimize göre şu soruyu sorabiliriz. Acaba İbn Arabî İslam düşüncesinin varlık için kullandığı kavramlardan vücûd hakkında ne düşünülmektedir? Vücûd İbn Arabî düşüncesinde hangi anlamlara gelmektedir? İbn Arabî geleneğe vücûd'la ilgili hangi katkıları yapmaktadır?

Vecdin Sonu: Vücûd ve Mahiyeti

Önce İbn Arabî'nin kelamcılarının varlık fikrine yaptığı eleştiriyi kısaca belirlememiz gerekmektedir.

“Bilmelisin ki varlık ve yokluk (el-vücûd ve'l-adem), varolana ve yokolana (el-mevcûd ve'l-ma'dûm) eklenen bir şey değildir, ama varolanın ve yokolanın kendisidir (nefs). Ancak vehim, varlığın ve yokluğun (el-vücûd ve'l-adem) varolana ve yokolana dönen iki sıfat olduğunu hayal eder. Evi, varolan ve yokolan olarak hayal ettiği gibi. Onlar ona dâhil olurlar. Bu nedenle bu şey, yok iken varlığa girdi dersin.”²¹

Paragrafta İbn Arabî'nin kelamcı varlık anlayışına, yani onun bir sıfat olduğu kabulüne bir eleştiri vardır. Çünkü bu kabul bir vehimden ibarettir.

İbn Arabî'ye göre varlıktan (vücûd) murat, öncelikle “bu şey, ayn'ında var oldu” demektir. İkinci olarak varlık olumlamak, yokluk olumsuzlamaktır. O nedenle bu anlamıyla “varlık” ve “yokluk”, şey'i varlık açısından olumlamak ve olumsuzlamakta kullanılan iki “ibare”den ibarettir. Üçüncü olarak İbn Arabî'ye göre bir şeyi, aynı anda varlık ve yoklukla birlikte nitelendirmek mümkündür. Sözgelimi Zeyd, sokakta aynıyla varlık, evde yokluk olarak var (mevcûd) olur. *Fusûs Şerhi*'ne göre “vücûd”un Türkçe karşılığı “varlık”tır. Sözlük anlamı ise “matlubu bulmak”tır. Örfte vücûd, “cisim ve beden” anlamında kullanılmaktadır. Sufî terminolojide ise “zü'l-vücûd olan mevcûd”dur. Bu demektir ki İbn Arabî'de mevcûd, “varlık (vücûd) sahibi olan” anlamına gelmektedir. Sufî terminolojide vücûd, “varlığı kendi zatından ve kendi zatı ile olan, bakî mevcûdâtın varlığı kendi zâtından ve kendi zâtı ile kâim olan hakikat”²² diye tanımlanmaktadır. Bu tanımdaki varlık, mutlak varlıktır, sırf varlıktır. Kendisinden başka birisine dayanmaz. O, zât-ı ahadiyettir. İbn Arabî'nin düşüncesinde dördüncü bir varlık anlamı vardır. Bu varlık, izafî varlıktır. İzafî varlık, bir gerçek asla dayanan, ondan neşet eden bir varlıktır. İbn Arabî bu tür varlığa, gölge varlık (vücûd-ı zillî), sınırlı varlık (vücûd-ı mukayyed), mümkün varlık (vücûd-ı mümkün) adını da vermektedir.²³ Söz konusu bu varlığın kaynağı gölge, Kelam'ın terimiyle “adem”dir.

Böylece İbn Arabî ontolojisinde, dört anlamlı bir varlık anlayışından söz etmek mümkün görünmektedir. Bunlar sırasıyla ayn'da varlık, ibare varlık, mutlak varlık ve izafî olan diğer adıyla gölge veya mümkün varlıktır. Bu anlamların arkasında ise İslam

²⁰ İbn Arabî, “Vecd”, *el-Fütühât*, c.5, s.248.

²¹ İbn Arabî, *İnşau'd-devair*, Neşr. Asım İbrahim el-Keyyalî eş-Şazeli ez-Zerkavi, Trhsz. s. 141.

²² Ahmet Avni Konuk, *Fusûs'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2017, c.1, s.5.

²³ Ahmet Avni Konuk, *Fusûs'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c.1, s.10.

düşüncesinin sufî ve kelamî geleneğine bağlı olarak “yokluk (adem)” ve “varlık (vücûd-ı mutlak ve zıllî)” olmak üzere temelde iki kavram belirlemektedir. Yokluk, varlıktan önce sübut şeyliğinde sürekli olandır ve İbn Arabî kelam geleneği temelinde onu mümkün kabul etmektedir.

“Mümkün, sübut şeyliğinde sürekli olan ve kendisinin bir varlığı olandır. Bunun hükmü, gerçek varlıktakinin (el-vücûd el-hak) aynıdır... Mümkünün durumu karanlıklardaki kimse gibidir (Enam 122). Bu kişi karanlıklardan çıkamaz, o mümkünlerin sübut şeyliğinde kaldığı kimsedir. Onun gerçek varlıkta bir hükmü/bilgisi olmaz. Sübut şeyliğinde kalması gerekenin, gerçek varlıkta hükmü olmaz. Çünkü emir, sonsuzdur. O nedenle bitmez. Buna mukabil zuhur eden her şeyin (ayn), gerçek varlıkta bir hükmü vardır. Ortaya çıkmadan bir şey (ayn) olarak kalırsa, gerçek varlıkta bir hükmü vardır. Bu ayn, ortaya çıkıncaya kadar karanlıklarda kalır ve başkası olarak kalır... Varlık nuru, yokluk nurunu ortadan kaldırır; bilgi nuru bilgisizlik karanlığını ortadan kaldırır.”²⁴

İbn Arabî *Fütühât*'taki varlık (el-vücûd) incelemesine üç beyitlik bir şiiriyle başlamaktadır.

“Hakk’ın varlığı (وجود الحق) vecdimin varlığının (وجود وجدی) aynıdır,
O nedenle ben, varlıkla (el-vücûd) onda (Hakk) yok oldum.
Vecd hükmü/bilgisi, benim bütünlüğümü yok etmektedir.
Bilinemez elbette vecd varlığının mahiyeti (künhi).
Varlığın bulunması/bilinmesi (وجدان الوجود) ondandır,
Her yönüyle, hâl ile veya hâlsiz olarak.”²⁵

İbn Arabî'nin şiirinde kullandığı üç varlık kavramı dikkati çekmektedir. Kavramlar, şiirin ilk dizesi olan “Hakk’ın varlığı vecdimin varlığının aynıdır (وجود الحق عين وجود وجدی)” dizesinde yer almaktadır. Birincisi ‘vecdin varlığı (وجود وجدی)’ ikincisi vecddeki ‘Hakkın varlığı (وجود الحق)’.

“Vecd varlığı”nı yukarıda ele aldık. Özetlemek gerekirse vecd varlığı, dört nitelikli bir ilahî “emir” ve “hâl”den ibarettir. Hâl iki aşamalıdır, yani vecdî varlık, vecd talebini (tevâcüd) ve infiali (vecd), diğer bir ifadeyle hayalî vecd ile sahih vecd’i içermektedir. Sahih vecd hayalî vecdden sonra gerçekleşmektedir. Aralarında sebep sonuç ilişkisi yoktur. Yine bu hâl/vecd, amaçsız ve kasıtsızdır. İlâveten vecd hâli duyuların kapanması hâlidir ve nihayetinde gelen/ulaşılabilir bir bilgiyi (hükm) içermektedir.

İbn Arabî, vecd temelli ikinci varlığı *Varlık (el-vücûd)* bahsinde incelemektedir. İbn Arabî girişteki şiirde *vicdânu’l-hak*²⁶ ve *vücûdu’l-hak* terimlerini anlamdaş olarak kullanmakta, Hak kavramını iki terimle ayırmakta, Hakk’ın hal ile veya halsiz bilinmesinden bahsetmektedir. Yine İbn Arabî söz konusu şiirin bütününde, varlık (el-vücûd), Hakk’ın varlığı (vücûdu’l-hak), vecd varlığı (vücûdu vecdî), varlığın varlığı/bulunması/bilinmesi (vicdânu’l-vücûd), hâl, künh olmak üzere beş ontolojik kavram kullanmaktadır. Hâl’in vecd olduğu, künh’ün mahiyet olduğu dikkate alınır İbn Arabî varlıkla ilgili özünde üç temel terim kullanmış olmaktadır. Bu terimler, Hakk’ın varlığı (vücûdu’l-hak), vecdin varlığı (vücûdu vecdî) ve varlığın varlığı (vicdânu’l-vücûd) kavramlarıdır. İlk ikisi varoluşu ve varlığı, sonuncusu varlığın bilinmesini ve bulunmasını, her üç kavram onun vücûd ontolojisini imlemektedir. İslam ontolojisinin temel kavramı olan ‘el-mevcûd’a ise İbn Arabî söz konusu şiirinde yer vermemektedir.

İbn Arabî'nin şiirinde yer verdiği vicdân, geleneğin ilk başlatıcısı metinlerde geçen bir kavramdır. Gelenekte vicdân, vecdin son aşamasıdır. Bu aşamada vecd, buluşma ve karşılaşma (likâ) ile egemenlik (mülk) niteliklerine sahiptir. Yani vecd, likâî vecddir, mâlik

²⁴ İbn Arabî, “el-Hakk, Hazretü’l-ismi’l-hak”, *el-Fütühât*, c.8, s.409.

²⁵ İbn Arabî, “Vücûd”, *el-Fütühât*, c.5, s.249.

²⁶ İbn Arabî, “Vücûd”, *el-Fütühât*, c.5, s.249.

vecddir. İbn Arabî'nin vicdânı kanaatimizce bir taraftan “varlık içindeki varlık”ı, diğer taraftan “varlığın bilgisi”ni ifade etmekte, başka bir ifadeyle mütefekkirimiz vicdân’ı vecdde hal/etkilenim ile veya halsiz/etkilenimsiz ulaşılan vecddeki “varlık ve bilgisi” için müşterek kullanmaktadır. Mesela İbn Arabî, varlık (el-vücûd) bölümündeki analizinde, “Hakk’ın vecddeki varlığı (اعلم ان الوجود عندالقوم وجدان الحق في الوجد)”²⁷ yahut “vecddeki Hak buluşunu/bilişi/bilgisini (vicdân)”, varlığa (el-vücûd) yüklem/sıfat yapmakta, sonuç olarak varlık yani “el-vücûd, Hakk’ın vecddeki varlığı/bilgisi (vicdânu’l-hak fi’l-vecd)” olmaktadır. Neticede bulmak ve bilmek anlamıyla vicdân, “vecddeki Hakk”ın varlığını ve bilgisini içermektedir.

Yine İbn Arabî şiiirinde “*Bilinemez elbette vecd varlığının mahiyeti (künühü), Varlığın varlığı/bulunması/bilinmesi (وجدان الوجود) ondandır*” beytinin birinci dizesinde görüldüğü gibi, “vecd varlığının mahiyeti bilinemez” dedikten sonra ikinci dizedeki vicdânı birinci dizedeki “bilmek” fiili karşılığında “varlığın bilgisi (وجدان الوجود)” şeklinde kullanmaktadır. Yani vicdân, bulunan, bilinen hakikattir ve vecde ortaya çıkmaktadır. Vecddeki Hakkı ve varlığı bilmek demek ise İbn Arabî’ye göre Allah’ı bilmektir. O halde Hakk’ın bilgisi (vicdân), Allah’ı bilmek demektir. Allah’ı bilmek ise özünde bir haldir/vecddir, bu hal ise zevktir. Aziz ve kıymetli zevktir, nefsü’l-emirdeki Haktır.²⁸ İbn Arabî “nefsü’l-emr” terimini de içinde vicdân’ın ortaya çıktığı “vecd” karşılığında kullanmaktadır. Nefsü’l-emirde ortaya çıkan bu Hakk, herkese göre değil, bu iş/vecd sahiplerine göre muteber ve katidir. Böylece Hakk, suretlerin ve sıfatların (nuût) yorumuyla kendisi konusunda haber vermiş olur.

Vücûd Haktır, Nurdur, Birdir

İbn Arabî varlığı, sadece Hakk’ın varlığı ve bilinmesi olarak ifade etmez. Varlığın Nur ve Bir olduğunu da ifade eder. Hak, Nur ve Bir kavramları İbn Arabî’nin İslam düşüncesinden tevarüs ettiği kavramlardır. Bu kavramlar hatırlatmamız gerekirse, öncelikle, İbn Arabî metafiziğinde birer isimdirler. İsim olmaları bakımından varlığın ilkeleridirler. Sözelimi İbn Arabî Hak kavramı analizine, “Hakkı Hak ile yok eder ve var ederim, Hak yokluk ve varlık arasındadır. Varlık ve onun hikmetinin sırrı olmasaydı, Uzza ve Lat konusunda kulluk olmazdı...” dizeleriyle başlamakta, el-Hak kavramının, Hakk’ın ispat’ını ve yokluk’unu ortaya koyan ilke olarak belirtmektedir. Eğer varlık (el-vücûd) ve varlık bilgisi (hikmet) olmasaydı, Tanrı’ya ve diğer tanrılara ibadetin olmayacağını ifade etmektedir.²⁹

Bir başka beytinde ise İbn Arabî, “Hakk’ın varlığının kendisi (ayn) gerçek Nur’dur, Hakk’ın varlığının kendisi (ayn) nur’a bağlı gölgedir (فعين وجود الحق نور محقق - وعين وجود الخلق ظل) (له تبع)” demektedir; varlığı, Platoncu bir anlayışla “gerçek nur” ve “nura bağlı gölge (zıll)” olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.³⁰ “Hazreti Nur” bahsinde nuru, yine benzer şekilde ilim nuru ve amel nuru olarak önce ikiye ayırmakta, varedici (mucid) nuru “ezelî nur” olarak nitelemekte, ezeli nura “el-Hak” adını vermektedir.³¹ “el-Hak” bahsinde ise Hakk’ı, “el-Hak, varlığın kendisidir (ayn) (فالحق عين الوجود)” diyerek Hak kavramını varlığa (vücûd) eşitlemekte, tabir uygunsa Hak ile varlık (el-vücûd) kavramlarını aynileştirmektedir.³²

İbn Arabî meseleyi Nur Varlığı (Hazretü’n-nur) konusunda da ele alır. Belirttiğimiz üçlü nur anlayışıyla, aradığının Hak olduğunu belirterek meseleye giriş yapar. İbn Arabî keşfinde görebilmek umuduyla, kendi varlığından illetlerin illetine yükselerek bir şahsı aradığını belirtir. Arayışı sırasında rastladığı hiçbir şey onun aradığı şahıs değildir. Nihayet o tanımadığı bir şahısla karşılaşır. Bu nedir, diye sorar. “El-Hak” diye cevap verirler. İşte bu el-Hak “ezelî nur”dur. İbn Arabî Hakk’ın ezeli nur olduğu düşüncesini, “Allah göklerin ve yerin

²⁷ İbn Arabî, “Vücûd”, *el-Fütühât*, c.5, s.249.

²⁸ İbn Arabî, “Vücûd”, *el-Fütühât*, c.5, s.249.

²⁹ İbn Arabî, “el-Hakk, Hazretü’l-ismi’l-hak”, *el-Fütühât*, c.8, s.409.

³⁰ İbn Arabî, “el-Hakk, Hazretü’l-ismi’l-hak”, *el-Fütühât*, c.8, s.409.

³¹ İbn Arabî, “en-Nur, Hazretü’n-nur”, *el-Fütühât*, c.9, s.41.

³² İbn Arabî, “el-Hakk, Hazretü’l-ismi’l-hak”, *el-Fütühât*, c.8, s.409.

nurudur (Nur 35)” ve “Onu, insanların arasında kendisiyle yürüdüğü bir nur kıldık (Enam 122)” ayetleriyle delillendirir. Böylece insan kendi vecdinde ulaştığı nur ile aynileşir. Başka bir ifadeyle vecd sahibi, ancak Nur’un kendisiyle yürür, nurun aynı olur. Çünkü nur varlıktır. Nur’un varlığı el-Hakk’ın varlığından başka değildir. Kudsi hadise yaptığı atıfla İbn Arabî, öznenin toplum içinde rabbiyle yürüdüğünü belirtir. Diğer bir ifadeyle özne yokluk karanlığından çıkar. Varlık nuru olur. Böylece özne, bir ayna, bir zuhur yeri olarak bir müştereklikle el-Hak ve el-Nur olur. Neticede İbn Arabî vâcid kavramında olduğu gibi nur kavramında da Hak ve özne müşterekliğini dile getirmiş olur. Yani Hak, kendi nuruyla yaratılmışlık karanlığını izale ederken özne Hak-Nur’la görür, duyar, hareket eder, vb. yani fâil olur. Böylece İbn Arabî nurlarda da birliğe ulaşır. Daha doğrusu tek varlık nuru söz konusu olur, ama nurlar çeşit çeşittir. Derece derecedir. Onların duyulur varlıkları (a’yân) vardır. Güneş, ay, yıldız, sirac, ateş, yıldırım’ın nuru gibi. Duyulur varlıklardaki her nur özne tarafından duyulanır. İkinci tür nurları İbn Arabî, aklî (ma’kûl) varlıklar (a’yân) olarak belirtir. Bunlar ilim nuru, keşf nuru gibi nurlardır. Bunlar basiret nurlarıdır. İbn Arabî’ye göre nurlar arasında bir üstünlük durumu söz konusudur. Ona göre duyuyula algılanan ve manevi olan nurların bazıları bazısından üstündür. Bilen-daha çok bilen, idrak eden-daha çok idrak eden, aydınlık-daha aydınlık, yakıcı-daha yakıcı gibi. İbn Arabî “nur üstüne nur” kavramını yorumlarken yine nuru ikiye ayırır. Birincisine zatî nur, diğerine varedilen (mec’ûl) nur adını verir. Mec’ûl nur ise zahir olan nur, görünür olan nurdur.³³

Vecd Sahibi Vâcid ve Vîcdân’ın Mahiyeti “Kün” Emri

İbn Arabî’nin ontolojisinde yer verdiği vecdin türevlerinden sonuncusu “vîcdân” kavramıdır. Yukarıda vîcdân’ın Hakk’ın bulunması ve bilinmesi olduğunu belirtmiştik. Bu anlamda vîcdân epistemik bir kavramdır ve yine bu anlam vîcdânın sözlük anlamıdır. İbn Arabî düşüncesinde vîcdânın ikinci bir anlamı daha vardır. İbn Arabî *el-Fütühât*’ın 258.bölümde bu ikinci anlamı “Hazreti Vîcdân Hazreti Kün’dür” adıyla müstakil bir bahiste ele almaktadır. Başlıktan anlaşılacağı gibi “Kün emri” vîcdânın yüklemi ve varlık niteliğidir. Yani hazret kavramı İbn Arabî’de, isim, varlık/oluş, varlık alanı/fiili olduğuna göre vîcdân, ilahî bir isimdir, yüklem olarak varlığın bir niteliğidir.

İbn Arabî vîcdân analizine beş beyitlik bir şiirle başlar ve sufi geleneğe bağlı kalarak cömertlikten (cûd ismiyle) ortaya çıktığını belirtir.³⁴ İbn Arabî yaptığı analize göre “kün” anlamında vîcdân “vâcid”in bir fiili olarak ortaya çıkar. Yani İbn Arabî’ye göre vâcid, vîcdân (kün emri) sahibidir. Yine vâcid bir Osmanlıca sözlükte birisi özel, diğeri genel olmak üzere iki anlamı vardır. Özel anlamıyla Tanrı’dır, genel anlamıyla vâcid “oluşturan ve meydana getiren”dir.³⁵ İbn Arabî, vîcdân sahibi insana “vâcid’in kulu (abdü’l-vâcid)” adını verir. Vîcdân “Kün” anlamıyla düşünüldüğünde vâcid, “ol emri”yle var eden, varlık veren kimse anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla da vâcid, güç, kudret sahibi demektir. Bu son anlamda vâcid bir sözlükte, birliği cem edende Allah’ın “varlığı (el-vücûd) kendisine tahsis ettiği kimse” diye tanımlanmaktadır.³⁶ Böylece İbn Arabî vâcidi vîcdân sahibi, vîcdânı “kün emriyle mümkünü var eden, mümkünü varlık veren” anlamıyla Allah ve onun kulu olarak ikiye ayırmış, diğeri bir ifadeyle vâcidde müştereklik ifade etmiş oldu.

İbn Arabî’ye göre yine vâcid “vecdi olan”dır. Vecdin vîcdân’ı içerdiği dikkate alınırsa, vâcid vîcdân sahibidir, vîcdân sahibi de hal ile veya halsiz elde edilen varlığa ve bilgisine sahip olan kimse yani “hem vecd hem vîcdân sahibi” anlamına gelmektedir. Vâcid, “Kün emri” anlamıyla vîcdân sahibidir, irade, güç ve kudret sahibidir. Böylece İbn Arabî vâcid’e “vîcdân ve vecd sahibi” olmak üzere iki anlam vermekte, vâcid, ilim, irade ve kudret sahibi

³³ İbn Arabî, “en-Nur, Hazretü’n-nur”, *el-Fütühât*, c.9, s.41.

³⁴ İbn Arabî, “Hazretü Vîcdân”, *el-Fütühât*, c.8, s.12.

³⁵ Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011, s.506.

³⁶ Kemalüddin Abdürrezzak el-Kâşânî, *İstulâhâtü’s-sufiyye*, thk.Mehmed Kemal İbrahim Cafer, el-Matbaa Emir, Kum 1370, s.121.

kimse olmakta, “kün” emriyle fiil sahibi olmaktadır. Bu sıfatlar/isimler ise iki vâcidde ortaklığı ifade etmektedir.

Vâcid-İsm’in Fiili

İsimden kastımız, yukarıda geçtiği gibi “ilahî hazret”tir, o da Allah’tır. Allah’ın isimlerinden birisi “vâcid”dir. Allah, vâcidlerin ilkidir, İlk Vâciddir. İlk vâcid, bir fâil olarak hiçbir şeyin kendisine karşı çıkmadığı, çıkmadığı kimsedir. Başka bir ifadeyle İlk Vâcid’in fiili, âlemde kevn, insanda vecd olarak ortaya çıkmaktadır. Vecd, insanda farklı farklı ortaya çıkmakta ve tezahür etmektedir. Vâcid ismi, tek olduğuna göre acaba insanın vecdindeki bu farklılık nereden, hangi sebeplerden kaynaklanmaktadır.

İbn Arabî bu farklılığa, iki açıdan cevap vermekte, iki sebep göstermektedir. Birincisi “ilahî isim”, ikincisi vâcid-kul. İbn Arabî ilk sebep olarak ilahî isimlerdeki farklılığı, ikinci sebep olarak insanların istidatlarındaki farklılığı göstermektedir. İbn Arabî her iki farklılık için Allah’ın doksan dokuz isminden söz etmekte, onların her birisinin öznedeki tesirinin farklı olduğunu belirtmektedir. Çünkü isimler iki yönlüdürler ve iki anlamlıdırlar. Yönlerden birincisi, küllî yöndür ve ilahî zât anlamına gelmektedir. Her ismin birinci anlamı ilahî zata delalet etmektedir. İsimlerin ikinci yönü cüzî yönüdür. Bu yöne, her ismin özel kendi anlamını ifade etmektedir. Yani birinci anlamıyla her isim Allah’tır, ikinci yönü ve anlamıyla her isim özel anlamıdır mesela âlimdir. Bu iki sebeple de vecdlerdeki vîcdân ve vücûd farklılaşmaktadır.

İlahî isimler, oluşta vâcid-kula bakarlar ve onun uygunluğunu gözlerler. Âlemdekiler, isimlerin sadece nispetlerine sahip olurlar. Hakk’ın insan vecdindeki varlığı (vücûd) da ona bakan ve gözleyen ilahî isme göre ortaya çıkar. İlahî isimler, oluştan Hakk’ın nefesine geri dönerler. Böylece oluşta bir bütünlük söz konusu olur. Eksik ve kusur söz konusu olmaz. Varoluşta ortaya çıkan eksik ve kusur, insanın vekilliği (niyabet) nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Vekillik, ortaklık (şerike) demektir. Hatırlatmak gerekirse Allah ve kul, ilim, irade ve kudrette ortaklırlar. Tek kavramla ifade etmek gerekirse, ikisi de “vîcdân sahibi” yani “vâcid”tirler. Ancak ortaklardan birisi asıl, diğeri vekil yani nâibtir.

Nâib, ortaklıkta ancak Hak vasıtasıyla söz söyler, Hak vasıtasıyla buyruk (emr) verir. Allah kulunun lisanıyla, “Yap!” der, sonuçta verilen emir ya olur veya olmaz. Kulun kendisinin zâhir ve bâtın lisanla bizatihi konuşması imkânsızdır. Çünkü her konuşan ancak Allah vasıtası ile konuşur. Çünkü konuşuran Allah’tır. İbn Arabî bu hususu “Her şeyi konuşuran Allah bizi de konuştu (Fussilet 21)” ayetiyle delillendirir. İnsana, bulunduğu hale göre Allah’ın bilgisi verilir.

Kevnî varoluşu (tekvin), ancak Allah gerçekleştirir, O’ndan başkası yapamaz. Çünkü kevnî varoluşta insanla bir ortaklık söz konusu olmaz. Yine kulun konuşması ve himmeti de Allah’ın bir varetmesidir (tekvin). Bu bağlamda insan, isimlerdeki ortaklığıyla, yani Allah (ismi) vasıtasıyla konuşur ve himmet eder, ama mümkün varlık insan Allah’la birlik oluşturamaz. Çünkü kul vecd/vâcid ortaklığıyla (iştirak) konuşur. Bu nedenle emredilen veya irade edilen şey bazen gerçekleşir, bazen gerçekleşmez. Kul, kendisi vasıtasıyla konuşamaz, ancak rabbi vasıtasıyla konuşur. Çünkü konuşma (nutk) niteliği, özünde Rabbe aittir. Rab kulunun lisanı üzere konuşursa, bazen bu sözden bir tesir ve dolayısıyla “var ediş (tekvin)” ortaya çıkar, bazen çıkmaz.

Acaba Vâcid-isim fiilinde neyi niçin talep eder? İbn Arabî’ye göre her tâlip, ancak yanında olmayanı talep eder. Çünkü sahip olunan bir şey talep edilmez. Buna göre Hak, mümkün varlıktan, mümkün varlıkta olmayan “varoluşu (tekvin)” talep eder. Bu talep kendisi için değil, mümkün varlık içindir. Çünkü yokluk halindeki mümkün, henüz varedilmiş (mükevven) değildir. Varoluş (tekvin), sabit ayndaki oluş (kâin) da değildir. O, “şey”dir. Hak onu (şey’i) istediğinde (irade ettiğinde), ona “Ol (kün)!” der, o da “Olur (fe-yekûn, Nahl 40).”

Yine oluş (kevn), kendisi için istemektir. Ama Hak, şeyleri şeyler olması için ister, kendisi için istemez. Allah’ın kendisi (zâtı) vardır (mevcûd), şeyleri kendisi için değil şeyler

için ister, çünkü şeyler sabit aynda onun katındadır. Her şeyin hazinesi onun katındadır. Şeyler Allah'ın katında sübut halde saklanmıştır. Allah onların varoluşunu (tekvin) onlar için istediğinde, onları bu saklı hazineden indirir. Onların oluşunu emreder. Onlar varlık elbisesi (hülletü'l-vücûd) giyer ve onların aynı onların aynı için zuhur eder. Allah'ın ilmindeki zuhurları ve onun ilminin şeylerle zuhuru, böylece devam eder gider.

Vâcid-İnsan'ın Fiili

İbn Arabî düşüncesinde ikinci vâcid, İbn Arabî'nin kavramı insan için müşterek kullanımıyla ortaya çıkan vâciddir. Yani vâcid, bir insandır. İnsan emaneti yüklenmiş, emanetin kadrini bilmiş, Hak Teâlâ da bu kişinin dili, eli, kulağı,...vb olmuştur. Sahip olduğu nitelikleriyle insan, vâcid-kul (abdülvâcid) olmuştur. Bu tür vâcid'e yani insana, mümkünlerden hiç birisi karşı gelmez. Hak onun dilinde tahakkuk eder. O bir şey dilerse olur. İşte bu kimse vâciddir. Her şeyin vâcididir. Bu durumda konuşan kul değil, kuldaki vâciddir. İsimler teorisi bakımından ifade etmek gerekirse, ilk vâcidin insanda tezahürüdür. Allah, kulunun diliyle 'yap' der, yani talep ettirir, o şey ya olur veya olmaz. Eğer bu kişinin dilediği olmaz ise ezeli bilgide söz konusu dileğin var olmadığı veya engellendiği ortaya çıkar.

İbn Arabî'nin vâcid-insan düşüncesini şöyle netleştirebiliriz. Ona göre vâcid, emr ve talep/irade/nin birlikteliğiyle varoluşun hariçte gerçekleştiği kimsedir. Yani İbn Arabî'ye göre eğer vâcid, bir şeyin emr'ini talep ederse o şey var olur. Eğer emr'ini talep ettiği şey, olmaz veya gerçekleşmez ise ondan önce bir engeli var demek olur. Neticede vâcid açısından talep edilen ya olur veya olmaz. İbn Arabî bu duruma Ebu Cehil örneğini verir. Hz.Peygamber, Ebu Cehil'in Allah'ın birliğine, rasulüne ve getirdiklerine inanmasını talep etmiş, Müslüman olmasını istemiş ama Peygamber'in talep ettiği şey gerçekleşmemiştir. Diğer ifadeyle talebi gerçekleşmediği için bu talebin vâcidi/emr'i varolmamış, ona tevfiik (uygunluk) verilmediğinden talepte engel ortaya çıkmıştır. O halde Allah, iradenin oluşla bağlandığı/birlendiği zamanda, "ol (kün)" sözüyle vâcid olur. Yani talebe varlık verir, matlubu var eder. İrade varoluşla bitişir. Örnekten anlaşılıyor ki "ol (kün)" emri, iradeyle (ilahî irade veya insan iradesi) birleşmekte sonuç olarak oluş (kevn)" ortaya çıkmakta, böylece hiçbir şey bu birlikte oluşa karşı gelmemektedir. Böylece İbn Arabî, irade ve ol/uş/un birlikteliğini "el-vâcid" isminin tezahürü olarak belirlemektedir. Vâcid-ismin, birisi âlemde, diğeri insanda olmak üzere iki fiilinden söz etmiş olmaktadır. Birincisini ifade ederken İbn Arabî kevn ve tekvin kavramlarını, ikincisini ifade ederken vecdi ve vicedânı kullanmaktadır.

Vâcid-insanla ilgili ikinci mesele, vâcidlerin vecdlerindeki Hakk'ın vücûdunun muhtelif olması, ulaştıkları ortak tek bir varlıktan söz edememeleri, vecdlerinin farklı farklı olmasıdır. İbn Arabî bu meseleyle ilgili iki sebep göstermektedir. Birincisi isimler, ikincisi istidatlardır. Ona göre isimler farklıdır. Bu sebepten yukarıda söz ettik. İkincisi vâcid-insanın sahip olduğu istidattır. Her vecd-vicedân sahibi, istidâd sahibidir. Her öznenin istidâdı farklıdır. Bu farklılığa bağlı olarak vâcidlerin vecdlerindeki Hakk'ın vücûdu da muhtelif olmakta, onlar ulaştıkları ortak tek bir varlıktan söz etmemektedirler. Yine her özne "nefes sahibi"dir, nefes sahibinin vecdi "istidadına göre" vasıflandırılmaktadır. Çünkü vâcid, istidadına göre ismin tesirini kabul etmekte, neticede vecdde farklılık ortaya çıkmaktadır. O nedenle vâcid kendi istidadının mahiyetini bilmelidir.

Vecdin varoluşunda vâcid, eğer kendi istidadının mahiyetinden cahil ise, yani kendisini ve istidadını bilmiyorsa, kendisine bakan ilahî isimlerden de cahil olur. Çünkü o, Hakk'ın o isme has/özel varlığını (el-vücûd el-hakk el-hâs) kendi istidadıyla kabul eder. Hakk'ın varlığı (vücûdu'l-hakk) zuhur ettiğinde, vecd sahibi zuhur esnasında, ilahî isimlerden hangisinin kendisine tecelli ettiğini bilir. İsmi muayyen varlığa dönüşünü ve hakikat olan görünüşü haber verir. Özne eğer vecd sahibi değilse, ismin hükmü, kendisiyle kâim olan şimdi'ye (el-hal'e) göre gerçekleşir. Neticede bir şey ancak Allah'ın bildirmesiyle bilinir. Özetle vecd sahibinde zuhur eden Hakk'ın vücûdu, ancak vecde göre sınırlanır ve kaydedilir, bilinir, yani her vecd sahibindeki Hakk'ın varlığı, vecde göre gerçekleşir.

Vâcid-isim ve vâcid-insan birlikte düşünülürken, İbn Arabî'ye göre meselenin özeti, kulun ebediyyen Allah'ın vasıtasıyla konuşuyor olmasıdır. Allah kulunun lisanı üzere "emir" vasıtasıyla konuşursa, talep/irade edilen buyruğun vuku bulması iki ihtimallidir. Ya vuku bulur veya vuku bulmaz. Buna mukabil Hak, kul olmaksızın "tekvin" vasıtasıyla tek başına talep ederse, o şey vuku bulur ve vukuu gerekir. Kul ancak "takdir" vasıtasıyla tek başına talepte bulunabilir. Buna göre vâcidin fiili tekvin ve takdiri içermiş olur. Yani "ol (kün) emri" veya "irade/dilek" ile "kudret", birinci vâcidde mutlak, o nedenle fiil gerçekleşir. İkinci vâcidde bu mahiyet birincisine bağlıdır. Birincisinde emr, irade ve kudret bir bütündür. İkincisinde emr ve kudret Tanrı'ya, irade vâcid-kula aittir. Böyle bir durumda acaba bir vâcid-insan, bir fiil olarak neyi irade/talep eder yahut bir talip/mürid ne yapmak ister? İbn Arabî'ye göre her tâlip, ancak yanında olmayanı talep eder. Çünkü sahip olunan bir şey talep edilmez. Yine oluş (kevn), kendisi için istemektir.

İbn Arabî'nin örneğinde anlattığı "isim vâcid" ile "insan vâcidi"ne bir bütün olarak bakıldığında vâcid, özünde, "iradeli vâcedici" anlamına gelmekte; "kevn", vâcidin ayn'da zuhur eden bir "fiil" i olmaktadır. İnsanda zuhur eden fiili ise "vecd"dir. Fiilin mahiyetini ise "ilim/suret" ve "irade/talep" oluşturmaktadır. Kün ise İbn Arabî'ye göre "Hazreti vicdân" olmaktadır, dolayısıyla iradeyle birleşen emr (kün) varoluşu gerçekleştirmektedir.³⁷

Sonuç

Türkçe İslam metafiziği için İbn Arabî'de varlık meselesi, bir meta-vecd meselesidir. Meta-vecd, vecd'i ve ötesini imlemektedir.

Her şeyden önce vecd meselesi, İslam metafiziğinin bir bölümü olarak sufi metafiziğini ifade etmektedir. Vecd metafiziği, doğrusal bir değişim/gelişim anlayışı içerisinde ilerleyen üç kavramla ifade edilmektedir. Tevâcüd, vecd ve vücûd. Temel kavramını "vecd" oluşturmaktadır. Tevâcüd vecdin başlangıcı, Vücûd vecdin nihayetidir. İbn Arabî her üç kavramı tevarüs etmekte Tevâcüd'ü hayali vecd, vücûd'u sahil vecd olarak nitelendirmektedir. Her üçü bir bütün olarak insanın vecdidir, haldir, teknik terimle infialdir. Vecdde sebep-sonuç ilişkisi yoktur. Ardardalık söz konusudur. Çalışmakla elde edilmez. O bir bağıştır. Tedaşüfidir.

Vecddeki varlık meselesi, isimler teorisinin bir parçasıdır. Allah'ın kendisine verdiği kendi isimleri vardır. Bu isimler iki yönlü ve iki anlamlıdır. İlk yönü ve anlamı tümel (Allah) anlamı, ikinci yönü ve anlamı kendi özel anlamıdır. İsimler ilk yön ve anlamlarıyla birer isim ve hazretirler. Bu yönleriyle onlar "ilahî hazret" in tezahürleri ve içerikleridirler. Özel yön ve anlamlarıyla, alemde ve insanda ortaya çıkanlar, kevn ve vecd fiilleridir.

İbn Arabî insanın kendisini ve isimleri bilmesinin ve bulmasının başlangıcını tevâcüd, yani hayalî vecd; sonunu vücûd yani vicdân olarak belirlemektedir. İki uç olarak tevâcüd ve vücûd vecdî ifade etmektedirler. Vecd ise haldir, infialdir, etkilenimdir. Vicdân ise biri epistemik, diğeri ontik iki anlama sahiptir. Epistemik anlamıyla o, "kün emri"dir. Ontik anlamıyla "hazret" tir. Kün emri, ilmi, iradeyi ve kudreti de içermektedir. Bunlar birer isimdir. Onların birlikte varoluşu ontik anlamıdır. Bu anlamıyla vicdân, alemde kevn, insanda vecd fiilinin varoluşudur. Varoluş, kısaca "İlahî Hazret=Allah=İsimler↔Tesirler=Nâibler=Kevn" şeklinde gösterilebilir. Vücûdu, içeriğini kelamın üç sıfatlı oluş (kün-kevn-tekvin) anlayışıyla doldurduğu vicdânla açıklaması İbn Arabî'nin sufi geleneğe en önemli katkılarından birisidir. Eklektik bir düşünür olarak varlığı (vücûd-vicdân), kelamın ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla yorumlamasının sebebi, döneminde kelamın düşünce ve ilim dünyasında elde ettiği hâkimiyeti olmalıdır.

İbn Arabî meta-vecdin temel sorunlarından ve vecdin türevlerinden birisi olan vâcid'i ikiye ayırmış, ikisi arasında müştereklikle bağ kurmuştur. İbn Arabî'ye göre vâcid'in, vecdî olan ve vicdânî olan olmak üzere iki anlamı vardır. O nedenle hem Allah hem insan vâcididir.

³⁷ İbn Arabî, "Hazretü'l-vicdân", *el-Fütühât*, c.8, s.12.

Alemdeki varoluş bir vâcid olarak Allah'ın fiilidir (kevn), insandaki varoluş fiili vecd'de, birer vâcid olarak Allah ve insan müşterektirler. Bu bakımdan İbn Arabî vâcidi ikiye ayırmaktadır. Vâcid-isim ve vâcid-kul yani insan. Tekrar etmek gerekirse vâcid, Allah'ın isimlerinden birisidir, o vâcid-isimdir. Vicdân sahibi olmak anlamına gelmektedir. Vicdân ise varoluş bakımından "kün emri/hazreti"yle özdeştir. Kün'ün mahiyeti ise ilim, irade/talep ve kudret isimlerinden/sıfatlarından oluşmaktadır. Bu üç isim vâcidin talebinde bir araya geldiklerinde kevn ve vecd fiilleri ortaya çıkmaktadır. Ancak vâcid-insanın talebinin gerçekleşmesi vâcid-isme bağlıdır. Bu talep bazen olur, bazen olmaz.

İbn Arabî'de varlık (vücûd), hak ve nur kavramlarıyla eşdeştir. Bunlara bir kavramını da ilave etmek gerekmektedir. Kavramların eşdeşliğinde İbn Arabî'nin dayanağı, İslam düşüncesinin vahiy kaynağı olarak görünmektedir. O, hem Kur'an'dan ayetlere, hem Kudsî hadislere dayanmaktadır. Buna mukabil o, isimler teorisi, sabit aynlar, nur ve onların ademdeki/maddedeki zuhuru anlayışıyla Platoncu ve Yeni Platoncu olarak görünmektedir.

Kaynaklar

- DEMİRCİ, Mehmet, "Hazret", *DİA*, c.17, İstanbul 1998.
- EL-KÂŞÂNÎ, Kemalüddin Abdürrezzak, *İstulâhâtü's-sufiyye*, thk.Mehmed Kemal İbrahim Cafer, el-Matbaa Emir, Kum 1370.
- EZ-ZUBÎ, Mahmud, "Hazret", *Mucemu's-sufiyye*, Daru'l-celil, Beyrut 2004.
- GÖRKAŞ, İrfan, "Vecd Metafiziği: Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî Örneği", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 13, 13 (2018/13) ss. 13-34.
- İBN ARABÎ, Şeyhü'l-el-imam, hatemü'l-evliya Ebi Bekr Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed b.Ahmed b.Abdillah, el-Hatemî el-Ma'ruf b.Arabî "el-Hakk, Hazretü'l-ismi'l-hak", *el-Fütühât*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1999, c.8.
- İBN ARABÎ, "el-Vâhidü'l-Ahad, Hazretü't-tevhid", *el-Fütühât*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1999, c.9.
- İBN ARABÎ, "en-Nur, Hazretü'n-nur", *el-Fütühât*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1999, c.9.
- İBN ARABÎ, "Hazretü Vicdân", *el-Fütühât*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1999, c.8.
- İBN ARABÎ, "Tevâcüd", *el-Fütühât*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1999, c.5.
- İBN ARABÎ, "Vecd", *el-Fütühât*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1999, c.5.
- İBN ARABÎ, "Vücûd", *el-Fütühât*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1999, c.5.
- İBN ARABÎ, *el-Fütühât*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1999, c.7.
- İBN ARABÎ, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev.Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2015, c.16, 17.
- İBN ARABÎ, *İnşau'd-devair*, Neşr. Asım İbrahim el-Keyyalî eş-Şazeli ez-Zerkavi, Trhsz..
- İBN ARABÎ, , *el-Fütühât el-Mekkiyye*, neşr. Ahmet Şemseddin, Daru kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1999, c.4.
- İBN MANZUR, "Vecede", *Lisanu'l-arab*, Darulmaarif, Kahire trsz., c.6.
- İZUTSU, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fusus'undaki Anahtar Kavramlar*, çev.Ahmet Yüksel Özemre, Kaknüs, İstanbul 2015.
- KANAR, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2011.
- KONUK, Ahmet Awni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2017, c.1.
- MEDKUR, İbrahim, *El-mu'cemu'l-felsefi*, Kahire 1983.

**KADI ABDÜLCEBBÂR'DA VARLIK (EL-MEVÇUD)
EXISTENCE (AL-MAVCÛD) IN QADI ABD AL-JABBÂR**

Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ

Afyon Kocatepe Üniv.

ÖZET

Türkçe İslam metafiziği ile alakalı bu yazımızda iki hususu belirtmeliyiz. Yazıda, öncelikle Kadı Abdülcebbâr'da varlık (mevcûd) meselesi ele alınmaktadır. Kadı Abdülcebbâr Mutezile kalam düşüncesine mensuptur ve Mutezile okullarından Basra Okulu'nun reisi ve temsilcisidir. Bu okul, Bağdat ve Horasan okuluyla birlikte İslam düşüncesinin üç entelektüel akımına (kelam, tasavvuf ve felsefe) kaynaklık etmektedir. Örneğimiz Kadı Abdülcebbâr, yazdığı eserleriyle Mutezilî düşüncenin günümüze ulaşmasını sağlayan sistematik bir düşünürdür. Ayrıca bu okul, özel anlamda Eş'arî-kelam, daha genel bir ifadeyle Sünnî-kelam okulunun da kaynağı durumundadır. O nedenle onun varlık hakkında söyledikleri Türkçe İslam Metafiziği için önemlidir. Bu bakımdan yazımız bir kelamcı-düşünür olarak Kadı Abdülcebbâr'daki "mevcûd" kavramına odaklanmakta ve eseri *Şerh usûli'l-hamse*'sini paranteze almaktadır. Eser bilgi problemiyle başlamakta, varlığı bilgi probleminin bir cüzü olarak ele almaktadır. O nedenle denilebilir ki Kadı Abdülcebbâr'ın metafiziği, epistemolojik bir metafiziktir. İkinci olarak yazımız, bir "meta-mevcûd" çalışmasıdır ve Kadı Abdülcebbâr teolojisindeki varlığa odaklanmaktadır. Kadı Abdülcebbâr, varlıkla ilgili öncelikle bir fiil (v-c-d) ile vücûd ve mevcûd olmak üzere iki isim kullanmaktadır. Fiil, ya mazi, ya muzari, ya müstakbel formunda kullanılmaktadır. Vücûd, atomların birleşip cisim oluşturmalarının şartıdır. Yerkaplamanın ilkesidir. O bu ilkeye muhassis adını vermektedir. Hareketin ilkesine 'emir' demek, ikisini birlikte manevî varlık (vücûdu'l-mana) olarak adlandırmaktadır. Bu anlamda yine oluş'un dört tarzını vücûd kavramıyla ifade etmektedir. Mevcûd ise ya kadîm, ya hâdis olandır. Kadîm olarak mevcûd, özel bir sıfattır, yani öz-niteliktir. Bu sıfat zât'ın diğer ifadesiyle Allah'ın sıfatıdır. Diğer sıfatlar/nitelikler ona göre, onda tezahür etmektedirler. O, öncedir, ilktir. Yani mevcûd, öncedir (kadîm), dolayısıyla ilktir. Önce olan bu varlık, diridir (hayy), bilendir (âlim), güçlüdür (kâdir). Yine varlık (mevcûd), apaçıktır, müsterektir, dış dünyadaki sabitliktir, zihindeki doğru bilgidir (sıdk). Hâdis olarak mevcûd, zihnin dışında kendisine işaret edilirlerdir. Bu tür varlık, sıfat varlığın diğer nitelikler olarak fiilidir. Bu fiil, emir ve muhassis (vücûd) ile var olmaktadır.

Kelimeler: İslam Felsefesi, Metafizik, Kadı Abdülcebbâr, Mevcûd, Bir, Sıfat

ABSTRACT

We should mention two points about our article concerning Turkish Islamic metaphysics. In this article, firstly 'the issue of existence (mevcûd) in Qadı Abd al-Jabbâr' is discussed. Qadı Abd al-Jabbâr belongs to the thought of Mutezile kalam and also, head and representative of Basra School from the Mutezile schools. This school, together with the schools of Baghdad and Khorasan, is the source of three intellectual movements of Islamic thought (kalam, sufism and philosophy). Moreover, this school is also the source of Asharî-kalam school, in a broader sense, source of Sünnî-kalam school. Therefore, what he says about existence is important for Islamic metaphysics in Turkish. In this regard our article focuses on the concept of 'mawjûd' and brackets Qadı Abd al-Jabbâr and his work *Sharh usûl al-hamse* as a basis. The work starts with the problem of knowledge; approaches existence as a component of the knowing problem. Therefore, it can be said that the metaphysics of Qadı Abd al-Jabbâr is an epistemological metaphysics. Secondly, this article is a continuation of our previous writings on meta-mevcûd' and focused the concept of existence in the Qadı Abd al-Jabbâr's theology. He uses a verb (v-c-d) and two names, namely the being and the existent, related to existence. The verb is used in either past, or present, or future form. The being (vujûd) is the condition for the atoms to combine and form objects. It is the principle of flooring of objects. He calls this principle as "muhassis" that is an assigner. He calls "amr" to the principle of the

movement, and calls the two of them together as the spiritual being (wujûdu'l-mana). In this sense, it expresses the four styles of being with the concept of body. Mawjûd is either the infinite, ancient (kadîm) or the finite (hâdith). The existent (mawjûd) as an infinite is a special-adjective, self-attribute. The other attribute manifest according to it and in it. The existent (mawjûd) as a finite are referred to things. According to Qadı Abd al-Jabbâr mawjûd are is undefined and obvious, ancient (kadîm), true (sıdk), real (sâbit), common (mushtarak) and copula. Existence as an attribute is ontological priority and relation of being among attributes and also, existence as action of God is universe and existence as copula is nexus of syllogism.

Keywords: Islamic Philosophy, Metaphysics, Qadı Abd al-Jabbâr, Existence, One, Attributes

Giriş

Eserleri bugüne ulaşan beş Mutezilî düşünürden birisi Kadı Abdülcebbâr b. Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedânî es-Ebadî'dir (ö. 415/1024).¹ Diğerleri, 255/868 yılında vefat eden Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhîz, Bağdat Mu'tezilesi imamlarından Ebu'l-Huseyin el-Hayyât'ın (ö.300/912) ile 319/931'de vefat eden, Bağdat Mu'tezile Okulu düşünürlerinden olan Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî ile Kadı Abdülcebbâr'in en ünlü talebelerinden birisi olan Ebu'l-Huseyin Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî'dir.

Memleketi Esterebad ve Hemedan'da fıkıh, hadis ve Eşarî kelamı tahsil etti, 346/957'de Basra'ya giderek Ebu Haşim el-Cübbâi'nin öğrencisi olan Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basrî'den (ö.369/979) kelam dersleri aldı.² Kadı Abdülcebbâr, bu iki ismi, eserlerinde 'üstadlarımız' adıyla anmaktadır. 360/970'de Ramehürmüz'e geçti. Burada uzunca kaldı ve *el-Muğni*'yi yazdı. Daha sonra Büveyhi veziri Sahib b. Abbad'ın çağrısıyla Rey'de baş kadı (kadı'l-kudat) oldu. Bu ünvanla tanındı. Vezirin ölümüyle görevinden alındı ve ölünceye kadar Rey'de kaldı. Kadı Abdülcebbâr, 415/1025 yılında doksan yaşını aşmış olarak vefat etti. Kadı Abdülcebbâr Abbasiler döneminde, Büveyhiler yönetiminde yaşadı.

Kelam başta olmak üzere Kadı Abdülcebbâr, fıkıh, hadis, tefsirle ilgili eserler kaleme aldı. Bugüne bir kısmı ulaştı. Kelamla ilgili eserlerinden *Şerh Usûli'l-hamse, Delailü'l-nübüvve* Yazma Eserler Kurumu tarafından yayınlandı. *el-Muğni*'nin dokuzuncu cildi Osman Demir tarafından *Kitabu't-tevlîd Nedensellik* adıyla Türkçeye de çevrildi.

Kadı Abdülcebbâr, Mutezilenin on birinci tabakasında yer alan, Basra okulunun liderliğini ve temsilciliğini yaptı. Yazdığı eserleriyle Mutezilî düşünceyi sistematik hale getirdi. Yani yaptığı tasnifler, kabulleri ve reddiyeleri, yapılan eleştirileri değerlendirmesiyle mutezileye sistematik bir hüviyet kazandırdı.

Eserleri

Şerh usûli'l-hamse, el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, el-Usûlü'l-hamse el-mensûb ilâ Kadı Abdülcebbâr b. Ahmed el-Esedâbâdî, Fazlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile, Tesbîtu delâilü'n-nübüvve, el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn, el-Mecmu fî'l-muhît, Tenzîhu'l-Kur'ân ani'l-metâin, Müteşâbihü'l-Kur'an, el-Emâli.

Çalışmamızda *Şerh usûli'l-hamse*'yi temel aldık. Çünkü beş prensip hakkında Abdülcebbâr'ın eseri dışında ilk dönem mutezililerinden ulaşan bir eser olmadı.³ *Şerh usûli'l-hamse*'yi *el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* adlı eseriyle destekledik. Eser 20 ciltlik büyük bir ansiklopedi niteliğinde ve Mu'tezile felsefesi ve akaidi hakkında bilgi veren bir eserdir. 1960-1966 yılları arasında Mısır Kültür Bakanı Tâhâ Hüseyin editörlüğünde bir grup ilim adamı tarafından neşredilen *el-Muğni*'nin 1, 2, 3, 10, 18, 19. ciltleri bulunamamıştır.

¹ Hüseyin Hansu, "Mutezile Araştırmalarında Kaynak Problemi", *Marife*, 3/3, (Konya 2003): 55-71.

² Metin Yurdağ, "Kadı Abdülcebbâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2001), 24: 111-113.

³ İlyas Çelebi, "Giriş", *Şerh usûli'l-hamse*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2000), 1: 46-48.

1.Kadı Abdülcebbâr'da Bilgi/bilme Meselesi

Çalışmamızda *Şerh usûli'l-hamse*'yi temel aldığımızı söylemiştik. *Şerh usûli'l-hamse* bir giriş (mukaddime), beş ilkedden (asl) oluşmaktadır. Yazar eserini, bir soru üzerine beş esası açıklamak üzere kaleme alır. İlk cümlesinden itibaren eserin girişini “bilgi/bilme (marifet)” meselesi üzerine inşa eder.

Birisi, ‘Allah’ın sana zorunlu (vacip) kıldığı ilk şey nedir?’ diye sorar ise söyle: “O (zorunlu şey), Allah’ı bilmeye ulaştırır nazardır (akıl yürütme). Çünkü Allah, ne doğuştan zorunlu olarak, ne sonradan müşahedeyle bilinir. O’nu sadece tefekkürle ve nazarla bilmemiz gerekir.”⁴

Kadı Abdülcebbâr’ın düşüncesinde bilmek, iki aşamalıdır. Birincisi nazarı bilmektir. Çünkü nazar, bir araçtır. Allah’ı bilmeye ulaştırmaktadır. O halde bilmenin ikinci aşaması Allah’ı bilmektir? O halde nazar nedir? Acaba Allah bilinebilir mi? Bilinebilirse nasıl bilinebilir?

1.1.Nazarın Mahiyeti

Nazar, çok anlamlı müşterek bir kavramdır. ‘Bakmak’ anlamına gelen ‘nazar’la, görülecek bir şeyi görmek amacıyla göz bebeğinin o nesneye çevrilmesi kastedilir. Nazar’la bazen beklemek (intizar) anlamı kastedilir. “Elinin genişlemesine bakıyor”, “elçilerin neyle döneceklerine bakıyor” gibi. Bazen ilahî lütuf, rahmet ve merhamet kastedilir. “Allah kıyamet günü onlara bakmaz” gibi. Bazen karşılıklılık ifade eder. “Evim filanın evine bakıyor” örneği gibi. Bazen düşünmek ifade eder. “Devenin niçin (keyf) yaratıldığına bakmıyorlar mı?” örneğinde olduğu gibi.

Nazar, iki kavramla birlikte kullanılır. Birisi kalp, ikincisi ayn’dır. Kalp kelimesiyle kullanıldığında “düşünmek”, “ayn” kelimesiyle kullanıldığında “gözbebeğinin görülecek nesneye çevrilmesi” anlamına gelmektedir. Bizi ilgilendiren kısmı, Nazar’ın kalple kullanılmasıdır. Nazar’ın kalp ile kullanılması durumunda nazar, derinlemesine düşünmek (tefkîr), araştırmak (bahs), derinlemesine düşünmek (teemmül), düşünüp taşınmak (tedebbür), bilmek (rüyet), vb. anlamlarında kullanılmaktadır.

Akıl yürütmek anlamında nazar, iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi tedavi ve ticaret gibi dünya işlerinde, diğeri din işlerinde akıl yürütmektir. İkinci nazar, kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birincisi hasımların ileri sürdüğü iddialar üzerine akıl yürütmek (nazar), ikincisi bilgiye (el-marife) ulaşmak için gerçek deliller üzerinde akıl yürütmektir (nazar).⁵ Marifet, dirayet ve ilim kavramlarının bilgi anlamına geldiğini belirten Kadı Abdülcebbâr, onların aralarında “nefsin sükunu, kalbin rahatlaması, zihnin mutmain olması”nı sağlamak şeklinde bir amaç ortaklığını belirtir.

1.2. Bilmek ve Mahiyeti

Acaba Kadı Abdülcebbâr’a göre bilgi nedir? Allah nasıl bilinir?

Bilgi meselesinin öznesi insan, nesnesi varlıktır (vücûd), ama Kadı Abdülcebbâr nesne için şey’i kabul etmekte, bilgiyi de ‘şeyi bilmek’ üzerinden tanımlamaktadır. “Şey’i bilmek, şüphesiz o varolacaktır, varolduğunda varlığını (vücûd) bilmektir (أن العلم بالشيء أنه سيوجد علم (بوجوده إذا وجد).”⁶ Kısaca varolan şey’i bilmek, şey varolduğunda varlığını bilmek demektir. O

⁴ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, çev.İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013), 1: 64-65.

⁵ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, s.72, 73, 74.

⁶ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 190-191.

halde varlık nedir? Bu soruya aşağıda cevap aramadan önce, bilmenin mahiyeti üzerinde durmamız yerinde olacaktır.

Kadı Abdülcebbâr'a göre bir şeyi bilmek, ancak üç yolla/araçla mümkündür. Doğuştan, müşahedeyle ve nazar'la. Bilmenin bir aracı olan nazar, Allah tarafından insana bilinmesi zorunlu (vâcib) kılınan ilk şeydir ve Kadı Abdülcebbâr'ın tercih ettiği bilme şekli bu şekildir. O halde zorunlu nedir? Kadı Abdülcebbâr'a göre zorunlu (vâcib), özünde insana ait bir fiildir ve bu zorunlu fiil yapılması bakımından onun gücü dâhilindedir. İnsan bu fiili yapmadığında bazı yönlerden eleştirilir ve yerilir. Neticede Kadı Abdülcebbâr insanın iki tür zorunlu fiilinden söz eder. Birinci tür zorunlu (vâcib) fiil, ikili veya daha fazla alternatifli olan bir zorunlu (muhayyer vâcib) fiildir, ikincisi alternatifli olmayan tek fiili ifade eden zorunludur (mudayyak vâcib). Birinci zorunlu fiil "Allah'ı bilmek"tir ve o insan açısından alternatifli olmayan zorunlu fiildir.

Kadı Abdülcebbâr zorunlu bilginin nazarın kanıtlama (istidlal) yöntemiyle mümkün olacağını kabul edince, kanıtlamanın imkânını ele alır. Kadı Abdülcebbâr'a göre kanıtlama, ancak iki şeyden hareketle elde etmek mümkündür. Birincisi insandan hareketle, ikincisi doğadan hareketle kanıtlama yapılabilir. İnsan doğuştan bilgili olmadığına göre doğal olarak bilgiyi sonradan elde edecektir. Bilgiyi elde edebilmenin de iki ihtimali vardır. Birincisi "hüküm/ahkâm"den, ikincisi "fiil"den. Kadı Abdülcebbâr bilginin (hüküm) O'ndan sâdir olacağından, Allah'ın da bir illet olmadığından, çünkü illet olması durumunda başka kadim varlıklardan söz etmek gerekeceğinden, hükümden O'nun bilgisini elde etme yolunu dikkate almaz. Geriye, O'nun bilgisine ulaşmak için fiiller kalır, çünkü O fâildir, fiili gerçekleştirendir. Teknik terimle "fâil-i muhtar"dır.

Kadı Abdülcebbâr fâilin fiillerini, insan örneğinden hareketle ikiye ayırır. Birincisi insanın kudretinde olan fiiller, ikincisi insanın kudretinde olmayan fiillerdir.

İnsanın gücü dâhilinde olan fiillerin beşi *Hareket fiilleri (ef'âlü'l-cevârih)*,⁷ beşi *Kalp fiilleri* olmak üzere on çeşittir. Hareket fiilleri, oluşlar (ekvân), dayanaklar (itimadât), bileşikler (telifât), sesler (esvât) ve elemeler (âlâm). Oluşun da birleşme (ictimâ), ayrılma (iftirâk), hareket ve hareketsizlik (sükûn) olmak üzere dört tarzı vardır. Kalp fiilleri (ef'âlü'l-kulûb) ise inançlar (itikadât), istekler (iradât, iyiler), isteksizlikler (kerahât, kötüler), zanlar, akıl yürütmeler (nazar) olmak üzere beş tanedir. İnsanın gücü dâhilinde olmayan fiiller doğal fiillerdir, bunlar da on çeşittir (nev). Bunlar cevherler, renkler, tatlar, kokular, sıcaklık, soğukluk, yaşlılık, kuruluk, hayat, kudret, şehvet, nefret ve fena fiilleridir.⁸

Kadı Abdülcebbâr'a göre fiil, ister kendimize ait olsun ister başkasına ait olsun, ancak fiilden hareketle yani *kudretimiz dâhilindeki hareket ve kalp fiilleriyle* Allah'ı bilmek mümkündür. Bunun bir tek istisnası vardır o da fena fiilidir. Fena fiili Allah'a kanıt olamaz. Kanıtlamanın ikinci imkânında Kadı Abdülcebbâr arazlar, cisimler, âlem gibi kavramlarla *insanın gücü dâhilinde olmayan fiilleri* temele alır. Sözelimi *arazları*, "kendileri bir mahalde olan varlıklar" şeklinde tanımlar. Onları *algılanan ve algılanmayan arazlar* diye ikiye ayırır. Algılanan arazları, renkler, tatlar, kokular, sıcaklık, soğukluk, elemeler ve sesler olmak üzere yedi tür (envâ) araz belirtir.⁹

Özetle bilgi, "şey var olduğunda onun varlığını bilmektir" ve bilgi nazarla mümkün ve nazar zorunludur. Nihâî noktada bilmek, Allah'ı bilmektir ve Allah'ı ancak "fiil"den hareketle bilmek mümkündür. Fiiller insanın gücü dâhilinde olan fiiller, gücü dahilinde olmayan fiiller olmak üzere ikiye, insanın gücü dâhilinde olan fiiller ise hareket ve kalp fiilleri olmak üzere yine ikiye ayrılmaktadır. Nazar, kalbin bir fiilidir, kalp araz ve oluş, vb. fiillerden hareketle Allah'ı bilebilir. Bilmek, "şeyin varlığını (vücûd) bilmek" olduğuna göre Allah'ı bilmek de Allah'ın varlığını bilmek olacaktır. O halde varlık (vücûd) nedir?

2.Kadı Abdülcebbâr'da Varlık

⁷ Mütercim "organ fiilleri" olarak çevirmiştir.

⁸ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 148-149.

⁹ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 150-151.

Kadı Abdülcebâr, eserinde varlıkla ilgili iki isim, bir fiil olmak üzere varlık için üç türdeş kavram kullanmaktadır. İsimlerden birisi ‘vücûd’ kavramı, diğeri ‘mevcûd’ kavramıdır. Fiil ise ya mazi “vecede”, ya muzari “yecidu” veya meçhul formu “yûcedu”dur.¹⁰ Türkçede bu iki isim “varlık” ve “var” anlamıyla, fiiller “var etmek, var olmak, varlığa girmek,” vb. anlamlarıyla yardımcı fiille kullanılmaktadır. Vücûd, v-c-d fiilinin mastarı, mevcûd bu fiilin ismi mefulüdür. Sözelimi Kadı Abdülcebâr “birleşmenin var olduğunda” derken “vücede” fiilini,¹¹ “kendisi bulunmadan varolamayacak”, derken “lâ-yûcedu” fiilini,¹² “iki günden beri varolan” derken “vecede” fiilini¹³ kullanmaktadır. Çalışmamızda biz, *vücûd* ve *mevcûd* kavramlarını ele alacak, fiil olarak v-c-d fiilinin kullanımına yaptığımız atıfla yetineceğiz. Önceliği bilgi tanımında kullandığı “vücûd” a vereceğiz.

2.1.Vücûd ve Mahiyeti

Kadı Abdülcebâr, bilgi tanımında kullandığı vücûd’u, cisim ve arazların oluşunu anlatırken kullanmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse cisim, cüzlerin (atomların) bir araya gelmeleriyle, bileşik oluşturmalarıyla ortaya çıkmaktadır. Oluş, ya cüzlerin ayrı (müteferrik) olarak devam etmeleriyle, ya bir araya gelip birleşmeleriyle (müctemi’) iki şekilde gerçekleşmektedir. Cisim, bileşik bütündür. Her iki tür oluşta, cüzlerin (atomların) şartları birdir, hali de birdir. Atomları bir araya getiren, bileşik oluşturmasını sağlayan şeye, Kadı Abdülcebâr “emr” ve “muhasıs” adını vermektedir. *Emr*, onları bir araya getirir, *muhasıs* mekânı tayin ve tahsis eder. Kadı Abdülcebâr vücûdu, tam burada kullanır. Yani düşünürümüz, atomların bu emr ve muhasıs’ına “manevî varlık (vücûdu ma’nâ)” adını verir.¹⁴ Yani söz konusu “vücûdu mana”, “emir ve muhasıs”tır. O, bir araya gelmenin ve mekânda oluşun ilkesidir. O (veya onlar) olmazsa oluş, gerçekleşmez.

Özetle Kadı Abdülcebâr vücûd kavramını genellikle ya âlemi ifade etmek için, ya oluşun nedenlerini, yani emr ve muhasıs ile oluşun dört tarzını ifade etmek için kullanmakta ve onları “mana” kavramıyla ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle onlar, “manevî varlık” olmaktadır. Çünkü Kadı Abdülcebâr, muhasıs anlamında varlığı sadece atomlar için kullanmaz. İnsan fiilleri için de kullanır. Yani ister oluşa ait olsun, ister insana ait olsun Kadı Abdülcebâr fiillerin muhasıs’ı için varlık (vücûd) kavramını kullanır.

Örnek vermek gerekirse düşünürümüz, “birleşik varlık (vücûdu’l-ictima)”, “ayrık varlık (vücûdu’l-iftirak)” ve benzeri terimlerinde¹⁵ vücûdu kullanmaktadır. Şartları ve vaziyetleri (hal) aynı olan bir cismin atomları (cüzleri), ayrıklıkları sona erince birleşik oluştururlar. Onları bu bileşik duruma getiren bir sebebin olması gerekir. Kadı Abdülcebâr’a göre cüzlerin birleşmelerinden önce bir “manevî varlık” varolur, akabinde cüzler birleşir bir araya gelirler. Cüzlerin birleşmesi öncesindeki söz konusu bu manevî varlık (emir veya muhasıs), “vücûdu ma’nâ”dır.¹⁶ Cüzleri birleştirip cisimleştiren bu “emr ve muhasıs” bilgisi, vücûd’un bilgisidir ve bu bilgi cisimler dünyasından (el-ecsâm el-hâzıra) elde edilen zorunlu/doğal bilgidir.¹⁷ Netice itibariyle manevî varlık (vücûdu manâ), duyulur dünyadan elde edilen maddî olmayan varlık, yani bilgi olmaktadır. Yine düşünürümüzün vücûd kullanımına, “onun yokluktan varolması (vücûd)”,¹⁸ “iki manadan birinin varlığı (vücûd),¹⁹

¹⁰ Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 160-161, 208-209.

¹¹ Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 168-169.

¹² Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 180-181.

¹³ Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 186-187, 188-189, 190-191.

¹⁴ Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 158-159.

¹⁵ Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 168-169.

¹⁶ Muhasıs Nureddin es-Sabunî el-Buharî, el-Bidaye fi usuli’d-din’de (el-Mektebetü’l-Hanefiyye, İstanbul 1979) “sâni” olarak ifade etmektedir. Sâni, cevher ve arazın varlık ve yokluğu imkanından varlığını (vücûd’unu) tercih eden varlıktır. O da zorunlu varlıktır (vâcibu’l-vücûd). A’yân adını verdiği bu varlık, en az iki cüzden teşekkül etmektedir. Bk. *Kitabu’l-bidâye mine’l-kifâye fi’l-hidâye fi usuli’d-din*, th.Fethullah Huleyf, Daru’l-mearif, Mısır 1969, s.35, 36, 37.

¹⁷ Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 158-159.

¹⁸ Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 162-163.

¹⁹ Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 168-169, 172-173.

kadîmi tanımlarken “kadîm, varlığının (vücûdu) evveli olmayandır”,²⁰ “alemin varlığı (vücûdu'l-alem)”²¹ örneklerini verebiliriz. Kadı Abdülcebbâr, vücûd'u insan üzerinden de örnelemektedir.

Kadı Abdülcebbâr'a göre insanın şehvet duygusunun veya iştahanın ortaya çıkması, ancak kişide ondan daha önce bir sıfatın, yani bir tahsis edicinin (muhasşıs), var olmasıyla mümkündür. Bu muhasşıs/sıfat, bir arazdır ve beş duyuyla idrak edilemeyen arazdır. Kişinin hali ve şartları, atomlarda olduğu gibi diğer kişilerle aynı durumdayken, şehvet duygusunun doğal olarak kabarmaması, ortaya çıkmaması gerekirken, onda bir iştaha durumu ortaya çıkmaktadır. İşte bu kişide ortaya çıkan iştah durumu, biz duyularımızla idrak etmesek de, ancak bir “manevî varlıkla (vücudu ma'nâ)” varolması mümkündür. Bu manevî varlığın (vücûd) tesiriyle kişide şehvet duygusu ortaya çıkmakta, bu manevi tesirle hayat, kudret vb. diğer arazları da izah (tesbit) etmek mümkün olmaktadır.²² Başka bir ifadeyle muhasşıs, vücûd'un bir *attribute*'dur. Emir ve muhasşıs'la birlikte atomlar bir araya gelip (ictima) cisim oluşturmakta, cisimler iki sebepten yer kaplamaktadırlar. “Cisim, ya zâtındaki bir manadan dolayı, ya fiilden dolayı yer kaplar. Bir manadan dolayı yer kaplaması caiz değildir. Çünkü o mana, ancak onda olduğunda mekânda yer kaplamasını gerektirir.”²³

Kadı Abdülcebbâr'ın söylediği atomların ve cisimlerin, içtima, iftirak, hareket ve hareketsizlikle (sükûn) birlikte olduğudur. O bunlara “havâdis” adını vermektedir. Cisim bunlarsız var olamaz. Kadı Abdülcebbâr cismin tarzlarıyla olan ilişkisini, ikiz çocukların birbiriyle olan durumuna benzeter. Yani Kadı Abdülcebbâr'ın anlatımına göre cisim ve dört tarz birbirinin ikizidirler. İkizler aynı anda doğmuşlardır, biri on yaşında iken diğeri de on yaşında olması gerekir. Siyah ve beyaz bir arada bulduklarında onlar varlık tarzlarında (nitelikte) ortak olurlar. Yani biri muhdes ise diğeri de muhdestir. İkizlerin durumu da böyledir. Ancak onların her biri ayrı bir cins (kız erkek) ise ortaklık gerekmez. İkizlerden birisinin Kureyşli olması diğerin Kureyşli olmasını getirir, ama birisinin bir cinsten olması diğerin de aynı cinsten olmasını getirmez.²⁴

2.2.Mevcûd ve Mahiyeti

Kadı Abdülcebbâr'a göre atomların (cüzler) varlık kazanması (el-icâb), zâtın gereği olan bir sıfattan sâdır olur ki sūdûr edenin varlığı “vücûd”un şartına bağlıdır. Yani Kadı Abdülcebbâr vücûd'u, atomların cisim oluşlarının ya ilkesi, ya varoluş tarzlarını ifade etmek üzere kullanmaktadır. Mevcûd ise vücûdun ilkesi olmaktadır. Buna göre mevcûd, ya kadîm olur, ya hâdis olur. Mevcûd hâdis olamaz, çünkü hâdis sonradan olandır ve illet malulden sonra olamaz. Hâdiste illet ve malul ayırımı yapılamayacağından, ikisi birlikte olduğundan kadîm de olamaz. Bu durumda zât söz konusu olduğunda ancak zâtın öz-niteliğinden söz etmek olasıdır. Kadı Abdülcebbâr zât-sıfat konusunda şunları söylemektedir:

*“Zâtın zât olmasında, onun bir zât-sıfatına (öz-nitelik) sahip olmasının bilinmesi etkilidir. Şayet o bu sıfattan ayrı olsaydı, hiçbir zaman bilinen biri olamazdı. Çünkü zât ile sıfatı arasındaki ilişki, illetin sıfatı ile illet arasındaki ilişki gibidir. İletinin sıfatı, illet devam ettiği müddetçe gerekli olduğu gibi, zâtın sıfatı da zât devam ettiği müddetçe gerekli olur.”*²⁵

Kadı Abdülcebbâr'ın ifadesinden anlaşılıyor ki mevcûd, zât'ın sıfatıdır. Vücûd ise zât'ın değil, araz ve cismin var oluşunun iki şartından birisi olan sıfattır. Diyebiliriz ki mevcûd, iki vasıftan (kadîm, hâdis) birisiyle olan varlıktır. Yani mevcûd, iki vasıftan birisi üzerinde değilse, diğeri üzerinde olandır. Kadı Abdülcebbâr mevcûdu cisimlerle ilişkisi bağlamında şöyle ifade etmektedir: “Bu nedenle cisimlerin kadim olmamaları gerekir. Kadim

²⁰ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 176-177.

²¹ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 190-191.

²² Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 152-153.

²³ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 182-183, 184-185.

²⁴ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 186.

²⁵ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 176-177.

olmayınca da hâdis olmaları icab eder. Çünkü varlık (mevcûd), bu iki özellikten birine sahip olmak durumundadır.”²⁶

Bir başka kullanımında Kadı Abdülcebbâr, mevcûdu yokluk (madum)-varlık (mevcûd) zıtlığı ve yüklem/fiil olarak “vardır” anlamlarında kullanır. Sözelimi “Sebebin tesiri zorunlulukla olursa, cüzler ya yok ya var (mevcud) olur.” ifadesindeki kullanımı böyledir. Bu kullanım aynı zamanda yardımcı mevcûd’un fiille kullanılan şeklidir. Bu tür kullanımına, “Çünkü cisim vardır (mevcûd), varlığın (mevcûd) icadını emretmek muhaldir;”²⁷ biz ictimanın mahalsiz var (mevcûd) olduğunu düşünüyoruz, o mahalsiz olarak varlığı (mevcûd) caiz değildir, mana ya vardır ya yoktur, kadîm zatıyla vardır (mevcûd)”²⁸ ifadelerini örnek olarak verebiliriz.

3.Mevcûd Özel Bir Sıfattır

Kadı Abdülcebbâr, varlığı (mevcûd’u) yokluğun zıddı olan bir sıfat olarak kullanmaktadır. Yani mevcûd, bir sıfat olması bakımından Kadı Abdülcebbâr düşüncesinde önemli bir yere sahiptir, kavram Kadı Abdülcebbâr’ın ontolojisinde ‘birmek (tevhîd)’ meselesiyle ilgili temel kavramlardan birisidir. Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*’de varlık kavramına iki bölümde (fasl) yer vermektedir. Birincisi “tevhîd” faslında, ikincisi “Allah’ın sıfatları” bölümünde yer almaktadır. Kadı Abdülcebbâr sıfatlar konusuna kâdir kavramını ele alarak başlar. Sonra âlim, hayy, semi, basir ve müdrük sıfatlarına yer verdikten sonra sözü varlık (mevcûd) kavramına getirir. Kadı Abdülcebbâr varlığın hakikatini hocaları Şeyh Abu Abdullah el-Basri ve Bağdatlı şeyhlere atıfla ele alır. Onlara göre el-mevcûd, öncelikle ‘el-kâin’ ve ‘es-sâbit’ olmak üzere iki anlama gelmektedir. Buna göre varlık, ‘olan/oluş’ ve ‘gerçek’ demektir. Ancak hocalarının bu tanımını Kadı Abdülcebbâr’a göre doğru değildir. Çünkü bir şeyin tanımlanması demek, tanımın, tanımlanandan daha açık olmasıyla ifade edilmesi demektir. Oysa varlık (mevcûd), bu tanımdan daha açıktır. Yine bu tanım doğru değildir, çünkü Kadı Abdülcebbâr’a göre ‘olan (kâin)’ kavramı, mekânda yer tutan, yer kaplayan (hasala fi hayyiz) cevher için kullanılmaktadır. Mekânda yer kaplayan cevher ise cüzlerdir, yani atomlardır. O nedenle ‘mevcûd’u ‘mekânda yer tutmakla’ tanımlamak doğru olamaz. Başka bir ifadeyle bu tanım, ancak cevherin tanımı için geçerlidir ve “mevcûd” yerkaplayan anlamında bir cevher değildir. Kadı Abdülcebbâr mevcûdu şöyle tanımlar:

“Mevcûd, özel (muhtas) bir sıfattır ve sıfatlar ve yargılar (ahkâm) ona göre/onda”²⁹
tezahür ederler. (ونكر قاضى الفضاة فى حد الموجود أنه المختص بصفة تظهر عندها الصفات والاحكام)
”³⁰

Bizim “özel” diye çevirdiğimiz “muhtas” kavramını, “tahsis edilen” diye de ifade edebiliriz. Buna göre mevcûd, sıfata tahsis edilmiş kavram olur. Yani Kadı Abdülcebbâr bu tanımında, mevcûd kavramını, özel bir anlamla yüklem yani sıfat yapmıştır. Yüklenen kavram, yukarıda geçtiği gibi “zât” kavramıdır.

Sıfat ise sözlükte özellik, hâl, keyfiyyet, nitelik anlamlarına gelmektedir. İlim gibi, siyahlık gibi. Nahivciler sıfata na’t adını vermektedirler. Na’t ise ya ism-i fail olur, döven (dârib) gibi, âlim gibi veya ism-i meful olur, dövülen (madrûb) gibi, bilinen (ma’lûm) gibi. Benzer anlam yoluyla sıfata dönen, şey’dir. Şey, sıfatına eklenmediği gibi sıfat da şey’in kendisine eklenmez. “Kardeşini zarif gördüm” cümlesinde “zarif” sıfattır. Kardeşin sıfatlanandır (mevsuf). Nahivcilere göre sıfat, sıfatlanan olur. Gördüğün zarifin kardeşin olması gibi.³¹ Yani şey ile sıfatı arasında bir anlam müşterekliği ortaya çıkar. Bu ortak

²⁶ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 156-157, 170-171, 186-187, 196-197.

²⁷ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 170-171.

²⁸ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 170-171, 174-175, 178-179.

²⁹ Bk. Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 284. Mütercim tanımdaki ‘indeha’ zarfını ‘kendisinde’ şeklinde zemin anlamında çevirmiştir. Biz müellif Kadı Abdülcebbâr’ın açıklamalarında kullandığı ‘taalluk’, ‘önce ve öncelik (evvel ve tekaddüm)’ kavramlarını da dikkate alarak ‘görelilik’ anlamını tercih ettik. Kadı Abdülcebbâr zemin anlamını belirtmekte ama tercih etmemektedir.

³⁰ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 285.

³¹ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, (Kahire: Daru’l-mearif, trhsiz.), 5: 4850.

anlamıyla sıfat, kendi kendine var olamayıp varlığı için başka bir şeye (mevsufuna) muhtaç olur. O nedenle *mevcûd*, 'özel sıfat'tır (*el-muhtas bi-sıfatın*), *arazdır ve mevsufuyla anlamda müşterektir*. Diğer sıfatlar hatta hükümler ise mevcûdla, mevcûda bağlı olarak var olurlar.

Mevcûd'un mevsufuyla müşterek anlama sahip özel-sıfat olması yahut zâta tahsis edilmiş olmasını Kadı Abdülcebbâr, tevhid meselesinde Allah'ın sıfatlara sahip oluşunu anlatırken örnekler. Anlatımında "istihkak" kavramını kullanır. Meselenin başlangıcında sıfatlara sahip oluşunun (istihkakihî) keyfiyetini anlatır. Bu meselede yazarımız, Ebu Haşim el-Cübbâî ile Ali el-Cübbâî'nin görüşlerine dayanır. Hocaları Ebu Haşim'e göre Zât'ın mevcûd'un yanında kâdir, âlim, hayy, semî, basîr, müdrîk ve kârih olmak üzere toplam sekiz sıfatı vardır. Ebu Ali'ye göre bu sıfatlar, mevsufuyla anlam ortaklığına sahiplerdir. Kadı Abdülcebbâr, bu hususu şu ifadeleriyle belirler:

*Allah Teâlâ'nın bu sıfatlara sahip oluşunun keyfiyetine gelince, Allah'ı her türlü ortaktan tenzih eden ve O'nun şânına layık olan bu sıfatlara O, zatından dolayı (bizâtihi) müstehaktır. Kâdir, âlim, hayy ve mevcûd, O'nun dört temel zâtî sıfatıdır...*³²

Yine hocası Ebu Ali'ye göre bu dört sıfat Allah Teâlâ'nın zâtî sebebiyle (lizâtihi) sıfatıdır, hocası Ebu Hâşim'e göre zâtındaki şeyler (lima hüve aleyhi zâtihi) sebebiyle dört sıfattır. Özetle zât ve dört sıfat ortak anlama gelmekte, ama mevcûd (varolmak) diğer sıfatları öncelemektedir.

Bir felsefe sözlüğünde ise sıfatın birkaç anlamına yer verilmektedir. Öncelikle o, bir şeyin ayırıcı vasfı ve alamet-i farikasıdır. Nahiv ilminde ise sıfat, haberdir, Meâni ilminde müsneddîr, Mantıkta yüklemidir (mahmûl diğer adıyla mahkûm bih). Konusu (mevzu) için ya olumlu (isbat) veya olumsuz (nefy olunan) haldir.³³ Bu anlamlarına ilaveten sıfatın bir de ontolojik-metafizik anlamı vardır. Bu anlamda sıfat, 'şeyin onsuz olamayacağı sıfattır' ve o nedenle bu sıfat "özel (zâtî) sıfat" adını almaktadır. Bu sıfat bugün felsefe metinlerinde "öz-nitelik", "ana-nitelik" adıyla yer almaktadır. Mesela maddenin 'yer kaplama' sıfatı böyle bir sıfattır. Yani yer kaplama maddenin özel (zâtî) sıfatıdır ve bu sıfat töz olarak maddenin idrak edilebilmesinin ilkesidir ve maddeden ayrı değildir. Ancak Cübbâî kardeşlerin ifadesinde yer alan sıfatlar çokluktur. Varlık (mevcûd) bu çokluktan birisidir. Dolayısıyla mevcûd'un diğer sıfatlar arasındaki yeri problem olmaya devam etmektedir. Özetlemek gerekirse Kadı Abdülcebbâr, ilk adımda "mevcûd"a özel-sıfat, yani zâta tahsis edilen (muhtas) ve ortak anlama sahip-nitelik adını vermektedir. Bugün ona "öz-nitelik" adını veriyoruz. Öz-nitelik, şey'in onsuz olamayacağı sıfatıdır. Böylece Kadı Abdülcebbâr, "sıfatların ve hükümlerin kendisine bağlı tezahür ettiği özel-sıfat" anlamıyla varlığı (mevcûd), metafiziğinin hareket noktası yapmış olur.

Kadı Abdülcebbâr, ikinci olarak kadîm kavramını ele alırken tekrar varlık kavramına döner ve varlığın sıfatlardan bir sıfat olması ile varlığın öz-nitelik oluşu arasındaki anlam farkını netleştirir. Yani düşünürümüz burada, 'mevcûd'un, kelamcılara ait terim anlamını aktarır. Bu anlamda "mevcûd, kendi varlığının öncesi olmayandır, O da Allah Teâlâ'dır." Yazarımız bu tanımı vücûd ve mevcûd kavramlarını kullanarak yapmaktadır:

*اما في اصطلاح المتكلمين فهو ما لا اول لوجوده والله تعالى هو الموجود الذي لا اول لوجوده ولذلك وصفناه (بالقديم) "Kelamcılarının terminolojisinde o (mevcûd), kendi varlığının (vücûd) öncesi olmayan şeydir ve Allah Teâla varlığının öncesi olmayan 'el-mevcûd'tur. Bu sebeple biz onu, el-kadîm ile nitelendirdik."*³⁴

Terim anlamına göre Allah, zât ve el-mevcûd kavramları Kadı Abdülcebbâr'ın düşüncesinde ortak anlama, yani kadîm anlamına sahiplerdir. Ancak Kadı Abdülcebbâr'ın öz-nitelik dediği mevcûda, Kelamcılar "Allah Teâlâ el-mevcûd'dur" demektedirler. Bu anlamda "el-mevcûd", el-kadîm'le ortak anlama sahiptir ve kadîm kanıtlamayla bilinen ilk sıfattır. Buna göre varoluşun bilgisi, kadimle başlamakta, diğer sıfatlar ona dayanmaktadır. "Bil ki

³² Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 210.

³³ İsmail Fenni Ertuğrul, *Lügatçe-i Felsefe*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341), 62.

³⁴ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 292.

Allah Teâlâ'nın sıfatlarından istidlal ile bilinenlerden ilki 'el-Kadîm'dir. Çünkü O, Kâdir'dir. Diğer sıfatlar ona (Kâdir'e) dayanır." Böylece varlık, kadimle bilinmeye başlamaktadır.

Kadı Abdülcebâr *el-Muğnî*'de varlık tanımını tekrarladıktan sonra, varlığın tezahür biçimlerini belirlemektedir.

"Allah Teâlâ varlık (mevcûd) ile nitelenir. Bundan kasıt, onun bir hal'e tahsis edilmesidir ki bu halde yargılar/bilgiler onunla sahih olur. Yani varlık, onun doğru bilgisine (rüyetihi) veya kendisinden başkasıyla bağlantısına veya nüfuzuna (hululüne) veya şekillendirdiği şeye bir zemin (mahal) olma haline tahsis edilir." (*يوصف تعالي بأنه موجود، لأن المراد بذلك أنه يختص بحال تصح عليه معه الأحكام التي تختص الموجود من صحة رؤيته أو تعلقه (يغيره أو طوليه أو كونه محلاً الي ما شاكله)*³⁵

Netice itibariyle bir sıfat olarak varlık yani "el-mevcûd", öncelikle özel bir sıfattır ve "varlığının öncesi olmayan" anlamına gelmektedir. İkinci olarak el-mevcûd, Allah'tır ve o 'varlığının öncesi olmayan' kadimle bilinmektedir. Böylece bilinen varlık (el-mevcûd), Allah ve kadim arasında anlam ortaklığına sahiptir, bu anlamıyla varlık bilinenlerin ilkidir, öncesizdir (kadîm). Üçüncü olarak varlık (mevcûd), doğru bilgiyi, başkasıyla kurulan bağı, eklenmeyi (hulûl) ve diğer sıfatlara bir zemin olmayı ifade etmektedir. Yine Kadı Abdülcebâr'a göre Allah oluş (kâin) ile nitelendirilir, bununla varlık (mevcûd) olduğu kastedilir. Çünkü her varlık (mevcûd), var (kâin) olmakla nitelenmeyi hak etmektedir. Yine Allah "sâbit" ile nitelendirilir, bununla varlık (mevcûd) olduğu kastedilir. Çünkü sabitlik lafzı, gerçekte varlık (mevcûd) üzerinde cereyan eder.³⁶ Sonuçta Kadı Abdülcebâr'a göre varlık, özel-sıfattır. Özel bir sıfat olarak mevcûd, kadîm, kâin ve sâbit olmak üzere üç ortak anlama sahiptir. Doğru bilgi, bağ, hulûl ve zemin olmak üzere dört varlık tarzı/niteliği vardır.

4. Mevcûd Apaçiktır

Kadı Abdülcebâr 'mevcûd'u, sıfatların ve yargıların kendisine bağlı tezahür ettiği özel sıfat; yani öz-nitelik olarak tanımlamış olsa da yazarımız varlığın açık bir kavram olduğuna da atıf yapar ve mevcûd'u tanım yoluyla ortaya koymanın doğru olmadığını düşünür. Ona göre doğru olan, mevcûd'un her hangi bir tanımla tanımlanmamasıdır. Çünkü varlığın (mevcûd) kendisi, hakkında söylenecek her sözden daha açık ve vâzıhtır.

Varlığın hakikatine gelince Kadı Abdülcebâr, varlığın hakikati sorusuna "Varlığın hakikati sorulduğunda yapılması gereken şey, duyulur dünyadaki 'varlıklara (hazihi'l-mevcûdât) işaret etmektir" cevabını vermektedir. Vücûd kavramının anlamıyla bu hakikat birlikte düşünüldüğünde Kadı Abdülcebâr'ın "hazihi'l-mevcûdât"ı, "atomları ve onların varoluş ilkeleri" anlamına gelmektedir. Özetle varlık yani mevcûd, sıfatların ve yargıların kendisinde veya ona göre tezahür ettiği, Allah ve kadim kavramlarıyla ortak anlama sahip olan bir "öz-sıfattır", apaçiktır. Bu bakımdan o, tanımlanamaz. Onun hakikati/gerçekliği ise kendisine işaret edilir "varlıklardan (el-mevcûdât)" yani "atomlar" ile onların ilkeleri olan hal ve şartından, diğer adıyla "vücûd"dan ibarettir.

5. Mevcûd Doğrudur (Sıdk).

Kadı Abdülcebâr düşüncesindeki varlık-tevhid ilişkisini tevhid kavramı üzerinden iki kategoride ele alabiliriz. Birincisi Tevhidin sözlük anlamı ve varlıkla ilişkisi, ikincisi tevhidin terim (kelam) anlamı ve varlıkla ilişkisi.

Kadı Abdülcebâr tevhîd'e dair açtığı bahiste (fasl), tevhidi açıklamaya sözlük anlamıyla başlar, tevhidin semantik formunu ele alır. Ona göre tevhîd, 'bir şeyin tek biricik olmasını sağlayan şey' anlamına gelmektedir. Onun formu, Tef'îl formudur. Kavram, formu bakımından 'tahrîk' ve 'tesvîd' kavramlarına benzemektedir. Tahrîk, bir şeyin hareket etmesini, tesvîd bir şeyin karalanmasını ifade etmektedir.³⁷ Tevhid ise bir şeyin kendisinde eylemin ortaya çıktığını, o şeyin kendisinin de 'bir (vâhid)' olduğunu anlatmakta, anlam bu şekliyle de 'doğru bilgi (sıdk)' olmaktadır. Özetle tef'îl formu, şeydeki bir fiili ve şeydeki 'bir

³⁵ Kadı Abdülcebâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhid ve'l-âdl*, thk.Dr.Mahmud Muhammed Kasım, Mür.Dr.İbrahim Medkur, 1958, c.5, s.232.

³⁶ Kadı Abdülcebâr, *el-Muğnî*, c.5, s.233.

³⁷ Kadı Abdülcebâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 208, 209.

oluşu' ifade etmek üzere kullanılan bir form olmaktadır. Aslını Bir (vâhid) kavramı oluşturmaktadır.

Kadı Abdülcebbâr'a göre Bir (vâhid) kavramının hakikati, atom hakkında söylenenlere benzemektedir. Yani vâhid kelimesinin kullanımında, onun tek parça (cüz) olma, parçalara ve cüzlere ayrılmaması kastedilir. Sözelimi siyah ile beyaz renkleri gibi. Siyah ve beyazdan bir parçaya 'o birdir (vâhid)' denir. Yine 'Falan zamanında birdir/tekdir, denir.³⁸ İşte burada Bir'le kastedilen varlıktır, yani "Bir vardır (mevcûd)" önermesidir. Peki zihindeki bu önerme doğru mudur?

Kadı Abdülcebbâr'ın doğruluk için sıdk kavramını kullanmaktadır. Sıdk Farabi metafiziğinde varlıkla (mevcûd) ilintili olarak yer almaktadır. Yani Farabi mevcûd'un anlamlarından birisini 'doğru bilgi' olarak vermektedir. Söz konusu bilgi zihindedir ve reeldeki varlığın karşılığıdır. Farabi Kadı Abdülcebbâr'da olduğu gibi reelde kendisine işaret edilebilen bu varlığa 'mevcûd' adını verirken mevcûd'un zihindeki karşılığını 'sâdik' olarak isimlendirmektedir.³⁹ Kadı Abdülcebbâr da Farabi'ye benzer şekilde 'sıdk' kavramıyla ifade etmektedir. Sıdk yahut sâdik, zihinde var olmaktadır. Özetle tevhîd, vâhid hakkında bilgi vermekte, vâhid'in bilgisi 'vâhid'in gerçekte var olduğunu göstermektedir.

6.Mevcûd Sâbittir.

Kadı Abdülcebbâr'a göre oluşu, fiili birlemekten (tevhîd) söz etmek onun reel/ferdî varlığını "isbât" etmeye benzemektedir. Düşünürümüze göre isbât, fiil/oluş için kullanıldığında 'îcâb' anlamına gelmekte, bu anlamıyla kavram, kullanıldığı kavramın varlığını olumlamakta, onu sabitleştirmektedir. Fiili/oluşu olumlamak, fiili/oluşu kabul etmek anlamına gelmektedir. Kadı Abdülcebbâr fiili sübut/sâbitleme meselesine dilsel örnekler verir. Sözelimi, "Onları kâğıt üzerinde ispat ettim (esbettü lehüm fi'l-kırtas)" cümlesinde yer alan "esbettü" fiili "evcedtü" anlamında kullanılmakta, bu kullanımıyla *isbât fiili varettim, varlık verdim, (îcâd)* anlamına gelmektedir. Böylece cümle, "onlara kâğıt üzerinde varlık verdim, var ettim" anlamı kazanmaktadır. İkinci olarak isbât fiili, 'bir nesnenin varlığının (vücûdü'-ş-şey) bilgisini vermek' anlamında 'varlığın bilgisi (vücûd)' için kullanılmaktadır. Bu bağlamda vücûdun yukarıdaki anlamını hatırlatmamız gerekmektedir. Bilgi anlamında Kadı Abdülcebbâr, "Falan arazları isbat ediyor (İnne fülânen yüsbitü'l-'arâza)" cümlesini örnek veriyor. Cümlede yer alan arâzlar için kullanılan isbât fiili, Kadı Abdülcebbâr'a göre "Falan onların varlığını bildiriyor (yuhbiru an vücûdiha)" anlamına gelmektedir. Yani cümledeki isbât fiili, arâzların varlığına dair bilgi aktarıyor olmaktadır. Kadı Abdülcebbâr'a göre bu kullanımda, arazların varlık bilgisi olarak verilen haber, arazlar reel olarak var kabul edildiğinde doğru bilgi (sıdk) olmaktadır.

Kadı Abdülcebbâr'ın tevhidinin özel anlamını ele alabiliriz. Tevhidin özel anlamı, Kadı Abdülcebbâr'a göre kelamcılarının tevhide verdiği anlamdır. Onlara göre tevhid, "Allah Teâlâ'yı kendisinin lâıyk olduğu tanım üzere, selbî ve sübutî sıfatlardan hak ettiği şekilde, başkasıyla ortaklığı olmayan Bir olduğunu bilmek ve onu ikrar etmektir."⁴⁰ Kadı Abdülcebbâr'ın bu özel tanımında tevhid, Allah'ın Bir (Vâhid) olduğunu bilmek ve ikrar olmak üzere iki fiildir. Bu iki fiil, selbî ve sübutî sıfatlardan Allah'ın hak ettiği şekilde bilmek ve açıklamak (ikrar)' fiilleridir. Düşünürümüz bu iki esasa mutlaka riayet edilmesini istemektedir. Çünkü bu iki esas öznenin 'muvahhid' olmasının iki esasıdır. Burada şu soruyu sormalıyız. Acaba Kadı Abdülcebbâr'ın düşüncesinde Bir'i bilmek (ilim) ne anlama gelmektedir? Bilme fiilinin mahiyeti nedir? Acaba muvahhidin (birleyici, monist) sahip olması gereken bilgiler nelerdir?

7.Mevcûd Müşterektir.

³⁸ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 446.

³⁹ İrfan Görkaş, "Farabi Metafiziğinde Varlık (El-Mevcûd) Terimi Ve Eklentileri", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (BOZİFDER), (2017), 11: 67-90.

⁴⁰ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 208.

Mevcûdun anlam müşterekliğine yukarıda işaret etmiştik. Mevcûdun bir diğer müşterekliği ontik müşterekliliktir. Bu tür müştereklilik, yine bir nitelik yani sıfat müştereklilik, teknik kavramla kategorik müşterekliliktir.

Kadı Abdülcebbar, öznenin (mükellef) Bir'i bilme sorumluluğu açısından sıfatlarda bir tasnif yapar. Onlara, Tevhîd İlimleri (Ulûmu't-tevhîd) adını verir ve kolay anlaşılması için onları sınıflayacağını belirtir. İki tür sınıflama yapar. İlk tasnifini, Allah Teâlâ'ya layık olan sıfatlara ayırır. Bu sıfatlar, O'nun için her an gerekli olanlarla, O'nun hiçbir zaman nitelenmesi mümkün olmayan sıfatlarıdır. Bir'e layık olan sıfatlar, Bir'in nitelenmesi mümkün olan sıfatlardır. Bunların başında zâtî sıfatlar gelmektedir. Zâtî sıfatlar biri varlık (mevcûd) olan kâdir, âlim, hay, semi, basîr, müdrîk, mürid ve kârih sıfatlarıdır. Onların ilki ve özel olanı, varolmak sıfatıdır yani mevcûd'dur. Kadı Abdülcebbar'a göre bu sıfatlar, zâtından dolayı Bir'in nitelenmeyi hak ettiği sıfatlardır ve bunlar özünde dört tanedir. Bu dört sıfat kâdir, âlim, hayy ve mevcûd sıfatlarıdır. İlk üç sıfatın, tanım gereği mevcûd'a bağlı olarak yahut mevcûd'da tezahür ettiği dikkate alınırsa zâtî sıfatlar, mevcûd'da birlik, bütünlük oluşturmaktadırlar. Yani varlık, birliktir, bütünlüktür. Diğer sıfatlar varlıkta (mevcûd) ortaya çıkan parçalardır. Müdrîk oluşu ise müdrek'in mevcûd oluş şartına bağlı olarak hay sıfatıyla, mürid ve kârih oluşu irade ve kerahet sıfatlarıyla beraberdirler. O nedenle bu sonuncu sıfatlar, bir vakitle alakalı sıfatlardır. Böylece varlık (mevcûd) sıfatı, Kadı Abdülcebbar'ın düşüncesinde diğer sıfatların varlık şartı olmaktadır, denilebilir.

Kadı Abdülcebbar'ın yaptığı ikinci tasnifi mevcûdun ikinci tür müşterekliğiyle ilgilidir. Bir'in kendisine has olan sıfatları, başkalarının O'na ortak olamayacağı sıfatlardır. Kadîm ve Ganî sıfatları böyle sıfatlardır. Ancak Kadîm kîdem'i içerir ve bu sıfat varlığın devamlılığına/sürekliliğine (istimrârü'l-vücûd) işaret eder. Daha doğrusu kadîm varlıktaki sürekliliktir. Bu süreklilik, Kadîm'in varlıkta ortaklığını (müşâreke) da içermektedir. Yani her birimiz bir varlık olarak varlıkta (el-vücûd), süreklilikte (Kadîm'le) ortaklığa sahibiz, ama biz sonsuz kadîm değiliz. Bizim sürekliliğimiz sonludur. Kudret, ilim, hayat ve mevcûd sıfatları bizden birisine de yüklenebilir. Ancak bizimle Bir arasında bir farklılık vardır. Bir, bu sıfatlara zâtının gereği sahiptir, bizler ise hâdis olduğumuzdan sıfatların muhdes manaları sebebiyle sahibiz. Öyleyse Kadı Abdülcebbar'a göre bu sıfatlar, varlıkta ortaklık bakımından iki anlamı içermektedirler. Birincisi 'kadîm', diğeri 'hâdis' anlam. Mevcûd, hay, ilim ve kudret'in bizdeki tezahürü hâdis iken, Bir'deki tezahürü 'kadîm' olmaktadır. Bu sıfatlar, sıfatın kendisi (nefsü's-sıfat) ve sıfatın hak edilmesi (istihkak) bakımından ortaklığı (müşâreket) ifade etmektedirler. Müdrîk, mürid, kârih sıfatları böyle sıfatlardır. Allah Teâlâ, mevcûd olması şartıyla hayy, hayy olması şartıyla da müdrîktir. Biz de böyleyiz. Burada bir ortaklık söz konusudur. Yine Allah, irade ve kerahiyet ile mürid ve kârihtir. Ancak O'nunla aramızda bir fark vardır. Allah *zâtı itibariyle* diridir ve her hangi bir duyuya ihtiyacı yoktur. O'nun iradesi mahalsizdir. İnsan ise kalbinde yaratılan bazı sebeplerden dolayı müdrîk ve kârihtir.

8.Mevcûd Kadîmdir.

Varlık kadîmdir, diğer ifadeyle Kadîm vardır (mevcûd). Hatta yukarıda geçtiği gibi her ikisi ortak anlama sahiptir. Yani öz-niteliklerdir. O halde acaba kadîmin var olduğu delillendirilip ispatlanabilir mi? Yine acaba varlığın delillendirilmesi ne anlama gelmektedir? Kadı Abdülcebbar bu konuda o şunları söylemektedir:

“Bilmelisin ki biz bu işaret edilir varlıkların varlığına (vücûdü hazihi'l-mevcûdât) delil ikame etmeye ihtiyacımız yoktur. Çünkü biz, onları müşahede ediyor, varlıklarını (vücûdüha) zorunlu olarak biliyoruz. Kadîm Teâlâ ise böyle değildir. Neticede biz O'nu görmüyoruz ve O'nun varlığı için delil ikamesine ihtiyacımız vardır.”⁴¹

Kadı Abdülcebbar'ın bu ifadesinde üç şey ortaya çıkmaktadır. Birincisi Kadı Abdülcebbar, işaret edilir varlıktan söz ederken 'mevcûd' kavramını, delillendirilecek

⁴¹ Kadı Abdülcebbar, *Şerh usûli'l-hamse*, 1: 287.

varlıktan söz ederken ‘vücûd’ kavramını kullanmaktadır. Bu kullanım, yukarıdaki kullanımlarıyla örtüşmektedir. İkincisi işaret edilir varlıklar, beş duyuyula algılandıkları için zorunlu olarak bilinmektedirler ve o nedenle onların varlıklarının delillendirilmesine ihtiyaç yoktur. Üçüncüsü Kadîm beş duyuyula algılanmadığı için O’nun varlığının delillendirilmesine ihtiyaç vardır.

Kadîm’in Delillendirilmesi:

O (kadîm), âlim ve kâdirdir.

Âlim ve kâdir, var/olan/dır (mevcûd).

O halde kadîm, var/olan/dır (mevcûd).

Sonuç önermesini vermeyen ve iki öncülden oluşan Kadı Abdülcebbâr’ın delillendirmesinde Mantık’ın kıyası da yer almamaktadır.⁴² Düşünürümüz delillendirmesini, delil, delalet, istidlal kavramlarıyla ifade etmekte; delaleti, ‘öncelik (tekaddüm)’ ve ‘zemin (mahal)’ temelinde dört dinî kaynakla inşa etmektedir.⁴³

Kadı Abdülcebbâr, delillendirmesini öncelik bakımından iki esas/öncül üzerine bina eder.

Birinci esas: Allah Teâlâ kadîm/önce (tekaddüm) olarak âlim ve kâdirdir.

İkinci esas: Âlim ve kâdir olan mutlaka varolandır (mevcûd). Onu, işaret edilire, müşahede edilire getirmek mümkün değildir.

Sonuç: O halde Allah Teâlâ kadîm/önce olarak varolandır (mevcûd).

Sonucu belirtmeden iki esası/öncülü vermekle yetinen Kadı Abdülcebbâr, kelam geleneğinin yöntemi gereği, şâhide müracaat eder ve ‘Biz, içimizden biri’ ifadesiyle delillendirmesini açıklar:

“Biz şöyle deriz. Bizden birinin âlim ve kâdir olduğunu söylediğimizde, o kişinin var (mevcûd) olduğunu da söylemiş oluruz. Daha doğrusu onun (içimizden birinin) âlim ve kâdir oluşu, onun var olmasına bağlıdır. Onun varlığı, onun âlim ve kâdir oluşunu incelemektedir. Daha açık bir ifadeyle onun realitede âlim ve kâdir oluşu, onun var olduğuna (mevcûd) delalet etmektedir. İşte Allah Teâlâ da böyledir.”

Kadı Abdülcebbâr varlık delillendirmesini ‘zemin (mahal)’ açısından yapar. Bu tür delillendirme, zeminin yani mahallin önceliğine ve neticede bu zeminin varlığına dayanmaktadır. Bu delilde, zeminin varlığından zemine ilave olana, yani diğer ‘sıfat’a geçmektedir.

“Bizden biri, var olması (mevcûd) gerekir. Çünkü bu kişi ilmiyle âlimdir, kudretiyle kâdirdir. İlim ve kudret, özel bünye (bünye mahsusa) olması bakımından bina edilmiş bir zemine (mahal) ihtiyaç duyarlar. O halde bina edilen bir zeminin (mahal) var olması (mevcûd) gerekir.”

Yani özel bünye olarak zemin ‘vardır (mevcûd)’. Ancak varlığı bu zemin temelli delillendirme, Allah’ın varlığı söz konusu olunca bir sorun oluşturmaktadır. Çünkü onun ilmi, insandaki gibi sonradan var değildir. Onun kudreti de sonradan var olan değildir. Aksine O, kendisi (zâtı) sebebiyle âlimdir (âlim li-zâtihî), kendisi (zâtı) sebebiyle kâdirdir (kâdir li-zâtihî). Dolayısıyla onun ilmi için, onun kudreti için bir ‘varlık (vücud)’ zemini gerekmez. Yani varlık, zât değil sıfattır. O nedenle mevcûd, bazılarının diğer sıfatlara ‘mahal’ olarak kabul ettiği sıfattır, ama Kadı Abdülcebbâr’a göre o ‘özel mahal’dır (bünye-i mahsusa). Yukarıda geçtiği gibi bu bakış, kelamcıların bakışıdır. Yani Kadı Abdülcebbâr’ın daha önce zemin temelli delillendirmeyi doğru bulmadığını belirtmiştik. Ona göre bu konuda doğru olan, bu yol dışında başka bir yola girmek, delillendirme meselesinde bunların dışında başka bir yol tutmak gerekmektedir.

9.Mevcûd Bağdır.

⁴² Kadı Abdülcebbâr kıyası yani delaleti, konusu, kaynaklarını, illetini, illetin sıhhati ve şartlarını *el-Muğni*’de de ele almaktadır. Bk. Kadı Abdülcebbâr, *el-Muğni fi evbai’t-tevhid ve’l-adl*, 17: 298-334. Nazar ve delaleti ise 12.cüzde ele alır. Bk. *el-Muğni fi evbai’t-tevhid ve’l-adl*, 12: 3-300.

⁴³ Kadı Abdülcebbâr, *Şerh usûli’l-hamse*, 1: 144, 145.

Kadı Abdülcebbâr için başka yol, yazarımızın varlığı sıfat-mevsuf ilişkisinde bağ (taalluk) olarak ele aldığı temellendirme yoludur. Kadı Abdülcebbâr varlık temellendirmesini anlaşılacağı gibi epistemoloji yani özne-nesne ilişkisi üzerinden yapar.

“O halde doğru olan, bu yolun dışında başka bir yol tutmaktır. Biz şöyle diyoruz: Kâdir’in makdûr ile bir bağı (taalluk) vardır. Âlimin ma’lûm ile bir bağı vardır. Adem bu bağı imkansızlaştırır. O nedenle şayet Allah, ma’dûm olsaydı, O’nun kâdir ve âlim olması mümkün/doğru olmazdı. Oysa hakikat (el-ma’lûm) bunun aksini göstermektedir. Yani O vardır (mevcûd).”

Kadı Abdülcebbâr’ın başka yolu, varlığı sıfat-mevsuf, fâil-fiil ilişkisiyle temellendirme yoludur. Sıfatın sahibi, öznedir. Özne bir fiile sahiptir. Filini de o sığfata sahip özne olarak işlemektedir. Bu yolla yaptığı çıkarımında Kadı Abdülcebbâr, bilgiden bilginin sahibine, yani mevsuftaki sıfattan mevsufun/öznenin o sıfatla sıfatlanmasına geçmekte, kâdir ve âlim’in sıfatlarından mevsufta tezahür eden kudret ve ilim fiiline karşılıklı olarak işaret etmektedir. Dolayısıyla özne-fiil ilişkisini “kâdir’in makdûrula, âlim’in ma’lûmla olan bağıyla”, yani sıfat-mevsuf ilişkisiyle ifade etmekte, Kadı Abdülcebbâr öznenin nesnede meydana getirdiği etki ve tesiri ikisi arasındaki bağ ile açıklamaktadır ki bu tesir öznenin niteliksel fiili olmaktadır. Buna göre kâdir, eğer bir engeli yoksa kudreti dâhilinde olanı güçlendirip var etmektedir (icâd). Yine âlim, bir engel yoksa kudreti dâhilinde olanı, sağlam ve muhkem bir şekilde varlık sahasına çıkarmaktadır (icâd). Bu demektir ki Kadı Abdülcebbâr’a göre kâdir ve âlim özünde, “kudreti kadar var eden (icâd ma kadera), yani kudreti dâhilinde olana varlık veren” anlamına gelmektedirler. Sıfatların bu anlamı, “özne+sıfat↔fiil+nesne” olarak formüle edilebilir. ↔ işareti ise bir yönüyle “sıfat (ilim) ve fâil (âlim)” diğere yönüyle de “fiil (ma’lûm) ve bilgi (ilim)” olarak ‘varlık (mevcûd)’ olmaktadır. Daha netleştirmek gerekirse varlık (mevcûd), özne ile nesne arasında bağ-kavram olmakta, öznenin nesneye (ma’dum/ma’lûm) etkisi yahut alakası neticesinde bu bağ-kavram, hem fiil, hem hüküm/bilgi yani ‘vardır (mevcûd)’ bağı olarak ortaya çıkmaktadır. Neticede ‘var/dır (mevcûd)’ kavramı, delillendirmede, kıyasın sonuç önermesinde bağ olarak ortaya çıkarken; var etmek, varlık vermek (icâd) fiili, özne (âlim, kâdir)-nesne arasında olarak varlık sahasında bir bağ ortaya çıkmaktadır.

Kadı Abdülcebbâr varlığın bağ olması meselesini, ‘adem’le ilişkili olarak da ele alır. Yani mesele, özünde bir irade-bağ meselesidir. İrade bir sıfattır ve irade var olduğunda bağ var olur, yani iradenin varlıkla bağlantısı gerçekleşir. İrade yok olduğunda (adem) varlıkla bağlantısı yok olur. İrade konusu yazımızla doğrudan ilintili olmadığı için, detaya girmeden bu kadarla yetinip geçiyor ve Kadı Abdülcebbâr’ın ilk olarak yer verdiği sıfatlardan kudret sıfatı örneğiyle meseleyi tamamlamak istiyoruz.

Özetle varlığı sıfatlararası bir öncelik ve bağ ilişkisi olarak elen alan Kadı Abdülcebbâr’a göre Allah Teâlâ’nın kâdir oluşu kesinleşir (sübut). Yani Kâdir var (mevcûd) olduğunda kudret fiili de mümkün olur. Aynı şekilde kudret niteliği var (mevcûde) olduğunda fiil mümkün olur. Varlık (mevcûd), burada söz konusu edilen hem kudret’i hem kudretli olanı (kâdir) öncelemektedir. Bir sıfat olarak varlık, ezelde ve ebedde Allah Teâlâ ile var olacaktır. Konunun sonunda yazar meseleyi özetlemektedir. Yazara göre bu konunun özeti, Allah Teâlâ’nın ezelde var (mevcûd) olduğunu, ebedde de var olacağını (mevcûd), sıfatlarla ilgili hiçbir varlık durumunun (halin mine’l-ahval) ondan uzaklaşmasının mümkün olmadığını bilmektir.

Kadı Abdülcebbâr’ın özetine göre “varlık/vardır (mevcûd)” Allah’ın bir sıfatıdır ve özel sıfatıdır. Allah, ezelde (la yezâl) vardır (mevcûd), ebedde (fima lem yezel) de var (mevcûd) olacaktır. Eğer O, ezelde var (mevcûd) olmasaydı, yok iken hâsıl olsaydı, kendisini var edecek bir var ediciye (mücüdün yücuduhu) muhtaç olurdu. Bu ise muhaldir. Varlık sıfatı O’nun zâtı sebebiyle sahip olduğu bir sıfattır. O nedenle zâtî sıfatlardan birisiyle sıfatlanan, herhangi bir sebeple o sıfattan uzaklaşması mümkün değildir. Özetle zatî bir sıfat olarak varlık (mevcûd), hem ezeldir hem ebedidir. Onun Zât’tan uzaklaşmasının düşünülmesi muhaldir. Bu sıfat (mevcûd), aynı zamanda Allah ile âlem arasındaki bağıdır ve onun

nesnedeki (âlem) tesiri olan icâd fiilidir. Üçüncü olarak da varlık, delillendirmenin ortaya koyduğu bir hükümdür, yani kıyasta sonuçta ye alan bağıdır.

SONUÇ

Kadı Abdülcebbâr'ın varlığa bakışı epistemolojik temellidir. Yani Kadı Abdülcebbâr “bilme/bilgi” problemiyle işe başlamakta, bilmenin yöntemini “nazar”la kavramlaştırmaktadır. Nazar ise öznenin, Kadı Abdülcebbâr'ın deyimiyle “kalb”in bir fiili olmaktadır. Özünde ise nazar, Kelam'ın delalet yöntemini içermektedir.

Kadı Abdülcebbâr varlığa bakışını, v-c-d fiili ve türevleri üzerinde inşa etmektedir. Türevlerin ikisi isimdir, vücûd ve mevcûd gibi. Birisi v-c-d'nin geçmiş ve şimdiki zaman formlarıdır, onlar ya etkindirler, ya edilgendirler. Vücûd, araz varlıktır. Vücûd kavramını “manevî varlık (vücûdu manâ)” diye kavramlaştırmakta, oluşun öncesindeki nedenleri, yani emr ve muhassıs ile oluşun dört tarzını ifade etmek üzere kullanmaktadır. Emr kuvveden fiile çıkışın, Muhassıs yerkaplamanın ilkesidir. Atomlar bir araya gelerek cisimleri oluşturur, ayrılarak cismin varlık sahasından çekilmesini gerçekleştirirler. Bir araya gelmeyi veya ayrılmayı “vücûdu ictima”, “vücûdu iftirak” örneklerinde olduğu gibi vücûd oluşsal ve nitelikseldir.

Kadı Abdülcebbâr mevcûd'u iki anlamda kullanır. Birincisi sıfat, ikincisi kendisine işaret edilirler, yani reel varlıklar. Birincisi özel anlamda varlık, ikincisi genel anlamda varlıktır. Birinci anlamda mevcûd, özel-sıfattır, bugün için “öz-nitelik” kavramını kullanıyoruz. Öz-nitelik olarak varlık, zât'ın, diğer adıyla Bir'in dört niteliğinden birisidir. Bu nitelikler vardır-lık (mevcûd), dirilik (hay), güçlülük (kâdir), bilginliktir (âlim). Varlık (mevcûd), diğer üç niteliği öncelemektedir. Diğer nitelikler Varlık'a göre yahut varlıkta tezahür etmektedirler. Diri/canlı niteliği var olmaya dayanmaktadır. Var olmadıkça bir şeyin diri olması söz konusu olmaz. O halde Hay, varlığın canlı olduğunu ifade etmektedir. Bilme niteliği var olmaya ve canlı olmaya bağlıdır. Yani Âlim, varlığın ilim sahibi olduğunu göstermektedir. Yine varolmayanın güçlü olması sözkonusu olmayacaktır. Kadı Abdülcebbâr varlığın bu özel anlamına kelam terminolojisinin varlık anlayışını ilave etmektedir. Bu anlamda varlık, varlığının öncesi olmayandır, bu anlam için “kadîm” niteliği kullanılmaktadır. Böylece bir “öz-nitelik” olarak varlık, öncesiz, varlığının öncesi olmayan anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla varlık, yani mevcûd, bütün nitelikler için zemin, dayanak anlamına gelmekte, diğer sıfatlar varlık sıfatında tezahür etmektedirler. Bu anlamıyla mevcûd, yani kadîm Kadı Abdülcebbâr'a göre Allah'tır. Anlam bakımından Kadîm ile müşterektir. Kâin ve Sâbit anlamına gelmektedir. İlaveten mevcûd, kadîmi yani varlıktaki sürekliliği anlatmaktadır. O nedenle kadîm niteliği aynı zamanda hâdis varlıkla süreklilik anlamında bir ortaklığı ifade etmektedir. Ancak hâdis varlık hâdistir. Yani hem Allah, hem diğerleri hem bir varlıktır, hem bir sürekliliktir. Ancak bizler, hâdis varlıklarız, ezeli ve ebedi değiliz. Diğer sıfatlar için de müştereklik söz konusu edilebilir.

Sonuçta öz-nitelik olarak mevcûd, birisi önce olan, diğeri zemin dayanak olan varlık olmak üzere iki ilke anlamı içermektedir. Kendisine işaret edilir, yani reel varlık olarak mevcûd ise vücûdun atomlarla birleşmesinden (ictima) ortaya çıkan varlığı ifade etmektedir. Bu anlamıyla mevcûd, bileşik bir varlıktır ve cisim olarak da adlandırılmaktadır. Cisimden ayrılmayan dört varlık tarzı ise birleşme (ictima), ayrılma (iftirak), hareket ve sükûn olmaktadır. Bunlar daha önce belirtildiği gibi ‘vücûd’ kavramının içerikleridir. Reel varlığın zihindeki karşılığı da mevcûd'un doğru bilgi (sıdk) içeriğidir. Mevcûd olarak varlık, önermelerde ve kıyaslarda bağı ifade etmektedir. Varlık anlamı ve sıfat olması bakımından müşterektir. Özetle varlık, Kadı Abdülcebbâr'a göre tanımlamaz ve apaçıktır, kadimdir, doğrudur (sıdk), gerçektir (sâbit), müşterektir ve bağıdır.

KAYNAKLAR

- ÇELEBİ, İlyas “Giriş”, *Şerh usûli'l-hamse*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2000), 1: 46-48.
- ERTUĞRUL, İsmail Fenni *Lügatçe-i Felsefe*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341), 62.
- es-SÂBÛNÎ, Nureddin, Kitabu'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usuli'd-din*, (th.Fethullah Huleyf, Mısır: Daru'l-mearif, 1969).
- GÖRKAŞ, İrfan “Farabi Metafiziğinde Varlık (El-Mevcûd) Terimi Ve Eklentileri”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BOZİFDER)*, (2017), 11: 67-90.
- HANSU, Hüseyin. “Mutezile Araştırmalarında Kaynak Problemi”, *Marife*, 3/3, (Konya 2003): 55-71.
- İBN MANZUR, *Lisanu'l-Arab*, (Kahire: Daru'l-mearif, trhsiz.), 5: 4850.
- KADI ABDÜLCEBBÂR, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl*, (thk.Mahmud Muhammed Kasım, mür.İbrahim Medkur, 1958), c.5, s.232.
- KADI ABDÜLCEBBÂR, *Şerh usûli'l-hamse*, çev.İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013), 1: 64-65.
- YURDAGÜR, Metin, “Kadı Abdülcebbâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2001), 24: 111-113.

**KUR'ÂN'I KERİM'DE CÜMLE BAĞLAMLARI VE ÂYETLERİN
ANLAŞILMASINA KATKISI**

**THE SENTENCE CONTEXTS IN THE HOLY QUR'ÂN AND
CONTRIBUTION TO THE UNDERSTANDING OF VERSES**

Dr. Öğr. Üyesi Hekim TAY

Bitlis Eren Üniversitesi

ÖZET

Arap dili ve belâgatının en önemli kaynağı Kur'ân'dır. O'nun sözleri belâgatın en üst mertebesinde olup, benzersiz niteliklere sahiptir. İnsanlar mana ve nazm olarak âyetlerin benzerini meydana getirmekten âcizdirler. Yani Kur'ân, muhataplarını hayretler içerisinde bırakan bir söz mucizesidir. Kur'ân'ın edebi üstünlüğü, nâzil olduğu toplumun kültürel dokusunun izlerini taşır. Zira Kur'ân'ı Kerim'in ilk muhatapları belâgatte mahir bir toplumdur. Kabilelerin övünç kaynaklarından biri de şairleriydi. O dönemde düzenlenen fuarlarda şiir yarışmaları vazgeçilmelerdendi. Seçilen şiirler Kâbe duvarına asılırdı. İşte Kur'ân edebi zevkten haberdar olan böyle bir topluma nâzil oldu. Âyetler ilk dönemden itibaren belâgat esasları bakımından çeşitli araştırmalar konu olmuştur. Bunlardan biri de belâgatın meâni konularından olan bir ilgiden dolayı cümlelerin bağlaçlarla birbirine bağlanması veya çeşitli nedenlerle birbirinden ayrılmasıdır. Bu tebliğde Arap dilinde cümle kuruluşlarını ilgilendiren fasıl ve vasıl konusunun âyetlerin anlaşılmasına etkisi takdim edilecektir.

Anahtar Kavramlar: Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân, Belâgat, Fasıl, Vasıl

ABSTRACT

The most important source of Arabic language and eloquence is the Qur'an. His words are at the highest level of eloquence and have unique features. People are incapable of revealing similar verses as meaning and verse. In other words, the Qur'an is a miracle of words that astonishes its interlocutors. The literary superiority of the Qur'an is to bear the traces of the cultural fabric of the society in which it is addressed. Because the first interlocutors of the Holy Qur'an in the rhetoric was a wicked society. One of the prideful sources of tribes was their poets. Poetry contests were abandoned at possible trade fairs. He used to hang on the wall of the Kaaba. This is how the Qur'an became aware of such literary pleasure. Verses from the first period of rhetoric has been the subject of various research. One of them is that one of the main issues of rhetoric is to connect with one another or to be separated from each other for various reasons. In this communicate, you present the chapters that direct the Arabic language sentence organizations and the subject at the time of the agreement of the verses.

Keywords: Tafsir, Quran Sciences, Eloquence, Fasl, Vasil

1. GİRİŞ

Belâgatın önemli konularından biri de *vasıl* ve *vasıldır*. Vasıl sözlükte “bir şeyi diğereğine bağlama, ilave etme, katmak”¹ anlamlarına gelir. Fasıl ise “bir şeyi

¹ Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belağa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Savde (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1998), 2: 339; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî,

ayırarak, koparmak, kesmek” anlamındadır.² Terim olarak vasıl bağlaçla bir cümleyi diğer bir cümleye bağlamak, vasıl ise cümleleri herhangi bir bağlaç kullanmadan ayırmaktır. Bazı tanımlamalarda “bağlaç” ifadesi yerine “و” bağlacı” ibaresi tercih edilmesinin nedeni, “و” bağlacıyla sağlanan anlamın diğer bağlaçlara göre örtük olmasıdır. Örneğin “ف”, “ثم”, “حتى” gibi bağlaçlarla birbirine bağlanan cümlelerin ilgileri belirgindir. Diğer bir ifadeyle bu bağlaçların cümleyi birleştirmedeki fonksiyonları açıktır.³

Fasıl ve vasıl, belâgat ehli arasında idrak edilmesi zor bir mesele olarak bilinir. Bu ilimde ancak tabiatı belâgat ilmine uygun, basiret sahibi zevk-i selîm kimselerin hata yapmadıklarına dikkat çekilmiştir. Câhiz’in belâgati “Fasıl ve vasılı bilmek” şeklinde tanımlaması bundan dolayı olsa gerektir.

İki veya daha fazla cümleyi birbirine bağlayabilmek için cümleler arasında ortak bir anlamın olması gerekir. İki cümleyi birleştiren bu ortak yön *cihet-i câmi‘a* olarak isimlendirilir. Birbirine bağlanan iki cümleden birincisine *ma‘tufun aleyh*, ikincisine *ma‘tuf* denilir. İki cümle yani ma‘tuf ve ma‘tufun aleyhin anlam olarak birleşmesini sağlayan ortak nokta *cihet-i câmi‘a*’dır.

“زَيْدٌ يَكْتُبُ وَيَشْعُرُ” (Zeyd yazı yazar ve şiir söyler) örneğinde “yazı yazma” ve “şiir” arasında anlam olarak müşterek bir bütünlük olması nedeniyle cümleler “و” atıf harfiyle vasıl yapılmıştır. Bu örnekte “yazı yazma” ve “şiir söyleme” arasında *cihet-i câmi‘a* olarak “eser verme” ortak yönü vardır.

“زَيْدٌ يُعْطَى وَ يَمْنَعُ” (Zeyd veren ve engelleyendir) örneğinde matufun aleyh (veren) ve matuf (engelleyen) arasında *cihet-i câmi‘a*’a tezatlıktır. İki cümle tezat olması nedeniyle bir bütünlük oluşturmuş ve mana olarak birbirilerine zıt olmaları yönüyle vasıl yapılmıştır.

“زَيْدٌ يَكْتُبُ وَ يَمْنَعُ” örneğinde ise “yazma” ve “engelleme” arasında *cihet-i câmi‘a* olarak ortak anlam veya tezatlık yönünde müşterek bir bütünlük olmadığı için belâgat kuralına göre doğru kurulmuş bir cümle değildir.

Muhtâru’s-Şihâh, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beyrut: Mektebetu’l-Asriyye, 1999), 340; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, (Beyrut: Daru Sadr, 1414), 11: 726-730.

² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn* 7: 126; Râzî, *Muhtâru’s-Şihâh*, 340; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 11: 726-730.

³ Bu çalışmanın hazırlanmasında yararlanılan belâgat eserleri şunlardır: Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbu’s-şinâ‘ateyn*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Unsuriyye, 1419), 438-441; Ebû Ya‘kub es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1987), 249-251; Hatîb el-Kazvîni, *el-İdâh fî ‘ulûmi’l-belâga*, thk. Muhammed Abdülmunim el-Hefâcî (Beyrut: Dâru’l-Cil, ts.), 3: 97-168; Ebû Nasr Tâceddîn es-Sübkî, *‘Urûsu’l-efrâh fî şerhi Telhîşi’l-Miftâh*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Mektebetu’l-Asriyye, 2003), 1: 479-574; Üsameddin el-Hanefî, *el-Efvâl şerhu Telhîşi’l-Miftâh*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 2: 3-70; Sa‘aduddîn Mes‘ud b. Fahriddîn et-Teftâzânî *Muhtaşaru’l-me‘ânî* (İstanbul: Salah Bilici Yayınları, 1304), 219-245; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiyetu’d-Desûkî ‘alâ Muhtaşari’l-Me‘ânî*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Mektebetu’l-Asriyye, ts.), 2: 448-626; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *‘Ulûmu’l-belâga* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993), 161-181; Abdülmüteal es-Saîdî, *Buğyetu’l-îdâh li Telhîşi’l-Miftâh*, (Kahire: Mektebetu’l-Âdâb, ts.), 2: 278-323; Abdurrahmân Habneke el-Meydânî, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye* (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1996), 1: 557-595; İsmail Durmuş, “Vasıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 537-539.

“و” atıf harfinin cümleleri birbirine bağlanmasında asıl olan cihet-i câmi‘anın bulunmasıdır. Aşağıdaki şiirde cihet-i câmi‘a yönünde bir ortaklık olmadığı için yapılan vasıl belâgate aykırı bulunmuştur.

Şiir örneği (Ebû Temmâm (ö. 231/846)⁴):

“لَا وَالَّذِي هُوَ عَالِمٌ أَنْ النَّوَى ... صَبِرٌ وَأَنْ أَبَا الْحَسَنِ كَرِيمٌ”

(-Sandığın gibi-değil, her şeyi bilen Allah’a yemin ederim ki, ayrılık acı ve Ebû Hüsyn cömerttir) Şiirde geçen “أَنْ النَّوَى صَبِرٌ” (ayrılığın acı olması) ile “وَأَنْ أَبَا” (Ebû Hüseyin’in cömert olması) arasında cihet-i câmi‘a olarak müştereklik olmaması nedeniyle yapılan vasıl doğru değildir.

İki cümlelerin birbirine bağlanmasında önemli etkenlerden bir birinci cümlelerin irab durumudur. Buna göre birinci cümlelerin irabta yeri varsa iki ihtimal söz konusudur: Birincisi, iki cümle arasında irab olarak müştereklik varsa, ikinci cümle irab olarak birinci cümleye “و” bağlaç harfiyle bağlanır. İkincisi ise iki cümle arasında irab yönünde bir ortaklık yoksa cümleler birbirinden ayrılır.

Birinci cümlelerin irabta yeri yoksa cümlelerin birleştirilmesinde iki ihtimal vardır: Birincisi, İkinci cümle “و” atıf harfi dışında başka bir atıf harfiyle (حتى - ف) (ثم - او - ام) mana bağlantısı kurularak birinci cümleye bağlanabilir. İkincisi ise ikinci cümle hüküm olarak ilk cümleye bağlamak istenmezse fasıl yapılır.

2. CÜMLE BAĞLAMININ KISIMLARI

Yukarıda zikredilen durumlara göre iki cümle arasında bağlantı altı kısma ayrılabilir:

- Kemâl-i inkıtâ (Tam kopuk)
- Kemâl-i ittisal (Tam ilgi)
- Şibh-i kemâl-i inkıtâ (Kısmi kopuk)
- Şibh-i kemâl-i ittisâl (Kısmi ilgi)
- Kemâl-i inkıtâ ma‘al ihâm (İhamla birlikte tam kopuk)
- Beyne kemâl-i inkıtâ ve’l-ittisâl (Tam kopuk ve ilgi arası)

Bu altı ihtimalden ilk dördü **fasıl**, son ikisi **vasıldır**. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

a. Kemâl-i inkıtâ (Tam kopuk)

Birbirini takip eden iki cümle arasında tam kopukluğun olmasıdır. Söz gelimi cümlelerin birinin haber, diğerinin inşâ olması gibi. Bu cümlelerin “و” atıf harfini almamasının nedeni, bu atıf harfinin iki şey arasını birleştirme fonksiyonuna sahip olmasıdır. İki cümle anlam olarak kopuk olduğu için fasıl yapılır. Bu cümlelerin fasıllı olarak gelmesinin çeşitli nedenleri vardır:

1. İki cümleden biri haber diğeri inşâ olarak gelirse, cümlelerin lafız ve mana olarak birbirinden farklı olması nedeniyle fasıl yapılır.

Şiir örneği (Ahtal (ö. 92/710)⁵):

“وَقَالَ رَانْدَهُمْ أَرْسُوا نَزَاوِلَهَا ... فَكَلَّ حَتْفَ امْرِئٍ يَجْرِي بِمِقْدَارٍ”

⁴ Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî, *el-Ĥamâse* adlı eseriyle meşhur olan hicri üçüncü yüzyılın önde gelen Arap şairlerindendir. Geniş bilgi için bk. Hüseyin Elmalı, “Ebû Temmmâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 241-242.

⁵ Ebû Mâlik Gıyâs b. es-Salt el-Ahtal, Emevî dönemi Hristiyan Arap şairlerindendir. Geniş bilgi için bk. Azmi Yüksel, “Ahtal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 183-184.

(Kavmin öncüsü “Demir atın, vuruşacağız” dedi / Her kesin ölümü – Allah’ın belirlediği- bir hesaba göredir) şiir örneğinde “أرسوا” lafzen ve manen emir anlamında inşâ, “نزاولها” ise lafzen ve manen hüküm bildiren haber isnâdı olması nedeniyle cümleler arasında fasıl yapılmıştır.

Âyet örneği 1:

“وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ” (Adaletli davranın Allah adaletli davrananları sever)⁶ âyet örneğinde “وَأَقْسِطُوا” lafzen ve manen emir bildiren inşâ, “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ” ise lafzen ve manen hüküm bildiren haber isnâdı olması nedeniyle aralarında tam ayrılık vardır. Bundan dolayı cümlelerin fasıllı olarak gelmesi elzemdir.

Âyet örneği 2:

“إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ، اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” (-Allah’ım’ - Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz, bizi doğru yola ilet)⁷ âyetinde “إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” haber, “اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” ise inşâ isnâdı olması nedeniyle cümleler fasıllı olarak yer almıştır. “إِيَّاكَ نَعْبُدُ” cümlesinde tevhid ikrarı ve “وَأِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” cümlesinde ise yardım talebi vardır. Bu ifadelerden sonra gelen “اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” cümlesi yardımın mahiyeti hakkındadır. Takdiren “Sana nasıl yardım edeyim” şeklinde bir soruya karşılık verilmiş bir cevap gibidir. Bundan dolayı bu cümleler fasıllı olarak gelmiştir.⁸

“مَاتَ فُلَانٌ رَحِمَهُ اللَّهُ” örneğinde “مَاتَ فُلَانٌ” lafzen ve manen haber, “رَحِمَهُ اللَّهُ” ise lafzen haber, manen inşâ (dua manasında) olduğu için iki cümle fasıllı olup, birbirine bağlanmamıştır.

2. Mana olarak münasib iley ve münasib arasında bir münasebet olmadığında cümleler fasıllı olarak gelir.

Şiir örneği:

“إنما المرء بأصغريه ... كل امرئ رهن بما لديه”

(İnsan ancak iki küçüğüyle –dil ve kalp- adamdır / her insan yaptıklarının rehinidir) Şiirde cümle öğeleri arasında bir anlam ilişkisi olmadığı için fasıllı olarak gelmiştir.

b. Kemâl-i ittisâl (Tam İlgi)

İki cümle arasında anlam olarak tam bir birlikteliğin olmasıdır. İttisâl cümleleri “و” atfı harfiyle birleştirilirse, bir şeyin kendisine nispet edilmesi gibi olur ki böyle bir uygulama atfın amacına aykırıdır. Çünkü matuf ve matufun aleyh arasında mugayire (farklılık) olması gerekir. Bu gerekçeyle kemâl-i ittisâl cümleleri fasıllı olarak gelir. Bu cümleler çeşitli şekillerde meydana gelir:

1. Kararlılık veya yanlış anlamayı gidermek için ikinci cümle, birinci cümlelerin anlamını tekit etmesi için fasılları olarak getirilir. Tekit, *Lafzi* ve *manevi* olmak üzere iki şekilde yapılır.

Âyet örneği 1:

“فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا” (Artık sen inkârcılara mühlet ver; onlara biraz zaman tanı!)⁹ âyette geçen “فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ” cümlesi “أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا” cümlesiyle *lafzi* olarak tekit edilmiştir. Burada Hz. Peygamber’e, kâfirlerin yaptıklarına karşılık

⁶ el-Hucurât 49/9.

⁷ el-Fâtiha 1/4-5.

⁸ İsmail Hakkı Bursavî, *Rûhu'l-beyân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.), 1: 20.

⁹ et-Târik 86/17.

intikam almakta acele etmemesi veya hemen helâk olmalarını istememesi talep edilmiştir. Onların yaptıklarına karşı sabırlı olması istenmiştir. Cümle kalıbı değiştirilerek tarar yapılması teselli ve teskini arttırmıştır.¹⁰ Burada ikinci cümle birinci cümleyi tekit ettiği için fasılalı olarak gelmiştir.

Âyet örneği 2:

“مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ” (“Haşa! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir”)¹¹ âyetinde “مَا هَذَا بَشَرًا” cümlesi “إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ” cümlesiyle *manevi* olarak tekit edilmiştir. İki ifade birbirini tamamlayan cümleler olması hasebiyle fasılalı olarak gelmiştir. Abdulkâhir el-Cürçânî’ye göre bu âyette ikisi tekit biri sıfat anlamında olmak üzere üç önemli nükte vardır. Birincisi, Hz. Yûsuf’un beşer olmadığı ikrarından sonra, kesin bir ifadeyle melek olduğunun beyan edilmesi tekittir. İkincisi ise toplumda âdet olduğu üzere bir insan yaratılış olarak güzelse onu yüceltmek ve bu güzellik karşısında şaşkınlığı ifade etmek için söylenilen “مَا هَذَا بَشَرًا، وَمَا هَذَا بَأْسًا” (Bu beşer değil, bu insan değil) sözünden maksat melek olduğunun kinayeyle belirtilmesi tekittir. Üçüncüsü ise ifadede sıfat benzeri bir nitelemenin olmasıdır. Hz. Yûsuf’tan beşer vasfı nefyedilince, başka bir cins dâhil etme mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Bu cins bilinçli bir tercihle “melek” olarak belirlenmiştir. Böyle yapmakla “Eğer beşer değilse, o nedir? Hangi cinstendir?” gibi soruların sorulma ihtimalinin önünde geçilmiştir.¹²

Âyet örneği 3:

“ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” (Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir)¹³ âyetinde “لَا رَيْبَ فِيهِ” cümlesi “ذَلِكَ الْكِتَابُ” cümlesini *manevi*; “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” cümlesi ise aynı cümleyi *lafzi* olarak tekit etmiştir. Böylece cümleler fasılalı olarak gelmiştir.¹⁴

2. İkinci cümlelerin birinci cümleye bedel olarak gelmesi için fasıl yapılıdır. Birinci cümlelerin yeterli gelmemesi veya içerisinde bir kusur barındırması nedeniyle ikinci cümle *bedel* olarak gelirse cümleler arasında fasıla yapılıdır. Bu durumda ikinci cümlelerin birinci cümleden daha açıklayıcı olması gerekir. Bedel cümlesi *Bedel-u kul*, *bedel-u ba’d* ve *bedel-u iştimâl* olmak üzere üç kısma ayrılır.

Âyet örneği 1:

“بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ، قَالُوا أَنْذَا مِثْنَا” (Hayır onlar, öncekilerin söyledikleri sözler gibi sözler ettiler)¹⁵ âyetinde “قَالُوا أَنْذَا مِثْنَا” cümlesi, “قَالَ الْأَوَّلُونَ” cümlesine *bedel-u kul* olarak gelmiştir. Burada iki cümle anlam olarak birbirini tamamlayan mahiyettedir. Bundan dolayı fasılalı olarak gelmiştir.

Âyet örneği 2:

“وَآتَقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ، أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ، وَجَنَاتٍ وَعُيُونٍ” (Bilddiğiniz her şeyi size veren, size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren Allah’a karşı

¹⁰ Nâsiruddîn Abdullâh b. Ömer el- Beydâvî, *Envâru’-t-tenzil ve esrâru’-t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyau’t-Turasi’l-Arabî, 1418), 5: 304.

¹¹ Yûsûf 12/31.

¹² Abdulkâhir el-Cürçânî, *Delâilu’-l-i’câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru’l-Medenî, 1992), 229.

¹³ el-Bakara 2/2.

¹⁴ Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî, *Hâşiyetu’ş-Şihâb ‘alâ Tefsîri’l-Beydâvî* (Beyrut: Dâr Sadr, ts.), 1: 202.

¹⁵ Mü’minûn 23/81.

gelmekten sakınım)¹⁶ Bu âyet örneğinde “أَمَدُكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ” cümlesi hangi anlamda olduğu yeterince açık olmadığı için sonrasında gelen cümleler bu ifadeyi açıklamak mahiyetinde *bedel-u ba‘d* olarak gelmiştir. Bedel olarak gelen cümleler fasılalı olarak gelmiştir.

Âyet örneği 3:

“قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ، اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ” (“Ey kavmim! Bu elçilere uyun. Sizden hiçbir ücret istemeyen kimselere uyun, onlar hidayete erdirilmiş kimselerdir”)¹⁷ bir Görüşe göre bu âyette “اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ” cümlesi “اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ” cümlesine *bedel-u iştimâl* olarak gelmiştir. Diğer görüşe göre ise ikinci cümle bedel değil, tekrar olarak gelmiştir. İki durumda da cümlelerin fasılalı olarak gelmesi gerekir.¹⁸

Şiir örneği:

“أَقُولُ لَهُ إِرْحَلْ لَا تُقِيمَنَّ عِنْدَنَا ... وَإِلَّا فَكُنْ فِي السَّرِّ وَالْجَهْرِ مُسْلِمًا”

(Ona git diyorum, yanımızda durma / yok yanımızda duracaksan açık ve gizli durumumuzu -başkasına- ifşa etme) Şiir örneğinde “لَا تُقِيمَنَّ عِنْدَنَا” cümlesi “إِرْحَلْ”e *bedel-u iştimâl* olmuştur. Şiirde “إِرْحَلْ” (git) denildiğinde bu isteğin mahiyeti belirsizdir. “لَا تُقِيمَنَّ عِنْدَنَا” (yanımızda kalma) ifadesi bu belirsizliği gidermiştir. Bu anlam ilgisi nedeniyle iki cümle fasılalı olarak gelmiştir.

3. İkinci cümle ilk cümleye atf-ı beyân (açıklama) olarak geldiğinde cümleler arasında fasıl yapılıdır. İlk gelen cümle kapalı olduğu için sonraki cümle bu kapalılığı giderir.

Şiir örneği:

“أَقْسَمُ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عَمْرٌ ... مَا مَسَهَا مِنْ نَقَبٍ وَلَا دَبْرٍ”

(Ebû Hafs Ömer Allah’a yemin etti / devenin ayağı ve sırtı ağrımıyor –diye-) Şiir örneğinde kullanılan “أَبُو حَفْصٍ” künyesi meşhur değildir. Dolayısıyla bu tabirle kimi kastettiği açık değildir. Bu sözden sonra gelen “عَمْرٌ” kelimesi “أَبُو حَفْصٍ”e *beyân* (açıklama) olarak gelmiştir. Bu iki ifade mana olarak birbirini tamamlaması nedeniyle ayrı cümleler (fasıla) olarak gelmiştir.

Âyet örneği :

“فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبُؤُ” (Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: “Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?”)¹⁹ âyetinde “قَالَ يَا آدَمُ” şeklinde devam eden cümle “فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ” cümlesinin *beyânıdır*. Âyette şeytanın Hz. Âdem’e vesvese verdiği şeklinde mücmel bir ifade kullanılarak muhatabın dikkati konuya çekilmiştir. Bu sözleri işiten kimsenin zihnine “Şeytan ne vesvese verdi?” sorusu takılır. Daha sonra gelen ifade bu vesvesenin mahiyetini bildirmiştir. Aralarındaki bu anlam birlikteliği nedeniyle cümleler fasılalı olarak gelmiştir.

c. Şibh-i kemâl-i inkitâ (Kısmi Kopuk)

Bazen ikinci cümle birinci cümleye atfedilirse sanki başka bir şeye atfedilmiş gibi olur. Bunun önüne geçebilmek için bu cümleler de fasılalı gelir.

Şiir örneği:

¹⁶ eş-Şu‘arâ 26/132-134.

¹⁷ Yâsîn 36/20-21.

¹⁸ Ebû Hafs Sırâcüddîn ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fi ‘ulûmi ‘l-kitâb*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcûd v.dğr. (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998), 15: 61.

¹⁹ Tâhâ 20/120.

”وَتَظُنُّ سَلْمَى أَنِّي أَبْغِي بِهَا ... بَدَلًا أَرَاهَا فِي الضَّلَالِ تَهِيمٌ“

(Selma zannediyor ki başkasında gözüm var / onu –Selma’yı- şaşırmış olarak görüyorum) Şiir örneğinde ”وَتَظُنُّ سَلْمَى أَنِّي أَبْغِي بِهَا بَدَلًا“ cümlesi ile ”أَرَاهَا فِي الضَّلَالِ تَهِيمٌ“ cümlesi arasında açık bir bağlantı vardır. Şayet ikinci cümle birinci cümleye atfedilmiş olsaydı, sözü söylenin kim olduğu karışırdı. Bundan dolayı cümleler fasılalı olarak gelmiştir.

d. Şibh-i kemâl-i ittisâl (Kısmi ilgi)

İkinci cümle birinci cümlede sorulan soruya cevap olarak gelirse muttasıl hükmünde olacağı için fasılalı olur. Bu tür cümlelere *müste'nife* veya *ibtidâiyye* denilir. Nahivde ilminde müste'nife, öncesini sonrasından ayıran veya sözün kendisiyle başladığı cümle şeklinde tanımlanmıştır. ”مات زيد رحمه الله“ (Zeyd öldü. Allah rahmet eylesin) örneğinde olduğu gibi ”رحمه الله“ ifadesi hâl olarak değil, rahmet talep edilen müste'nife bir cümle olarak gelmiş ve sonraki cümleyi ayırmıştır. Bu tür cümlelerin i'rabta mahalli yoktur. Belâgat ilminde ise müste'nife, farazi bir sorunun cevabı şeklinde gelen cümle olarak tanımlanmıştır. Bu tür cümleler üç kısımdır:

1. Doğrudan hükmün sebebi sorulan cümlelerdir. Buna *sebeb-i mutlak* veya *sebeb-i 'âm* denilir.

Şiir Örneği (Anonim):

”قَالَ لِي كَيْفَ أَنْتَ قُلْتَ عَلِيلٌ ... سَهْرٌ دَائِمٌ وَحَزْنٌ طَوِيلٌ“

(Bana ”Nasılsın” dedi, ”Hasta(yım)” dedim / Gece uzun, hüznü süreklidir) Şiirde ”كَيْفَ أَنْتَ“ (Nasılsın?) sorusuna verilen ”عَلِيلٌ“ (Hastayım) cevabı *sebeb-i mutlak* anlamında müste'nife bir cümledir.

2. İlet sebebinin sorulduğu cümlelerdir. Buna *sebeb-i-hâs* denilir.

Âyet örneği:

”وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَجِمَ رَبِّي“ (“Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülük emreder)²⁰ âyetinde geçen ”وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي“ ibaresinden sonra sanki şöyle bir soru sorulmuştur: ”هَلْ النَّفْسُ أَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ“ (Nefis kötülüğü emreder mi?) Bu soruya cevap olarak ”إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ“ denilmiştir. Takdiri soruya verilen bu cevap *sebebu'l-hâs* anlamında müste'nife bir cümledir. Cümleler arasında var olan soru-cevap şeklindeki bu anlam ilişkisi kısmi bir ilgi meydana getirmiştir. Bundan dolayı bu tür cümleler fasılalı olarak gelir.

3. Yukarıda sayılan iki durum dışında çeşitli vesileler ile müste'nife anlamı taşıyan cümlelerdir.

Âyet örneği:

”فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ“ (“Selam olsun sana” demişlerdi. O da ”Size de selam olsun” dedi)²¹ Önceki bölümlerde bu âyette zikredilen ”selâm” kelimesinin fiil ve isim cümlesi olarak takdirene açılımı zikredildi. Âyetin bildirdiğine göre melekler Hz. İbrahim'in yanına geldiklerinde ”سَلَامًا“ sözüyle onu selamladılar. Bu ifadeden sonra zihinlere ”Meleklerin bu selamına karşılık Hz. İbrahim ne yaptı?” sorusu belirir. ”قَالَ سَلَامٌ“ şeklinde gelen sonraki cümle bu sorunun cevabı mahiyetindedir.

²⁰ Yûsuf 12/53.

²¹ ez-Zâriyât 51/25.

İki cümle arasında var olan bu yakın anlam ilişki nedeniyle cümleler arasında fasıl yapılmıştır.

Şiir örneği (Anonim):

”زَعَمَ الْعَوَاذِلُ أَنَّنِي فِي عَمْرَةٍ ... صَدَقُوا وَلَكِنْ عَمَّرْتِي لَا تَنْجَلِي“

(Kınayanlar, benim şiddetli bir kederde olduğum yanılığısına kapıldılar / doğru söylüyorlar, ancak kederim –başkalarının ki gibi- bitmez) Şiir örneğinde “زَعَمَ الْعَوَاذِلُ أَنَّنِي فِي عَمْرَةٍ” ifadesinden sonra sanki “أَصَدَقُوا أَمْ كَذَبُوا” (Doğru mu söylüyorlar, yalan mı?) sorusu yöneltmiş, ikinci mısradaki “صَدَقُوا” (doğru söylüyorlar) şeklinde bu soruya cevap verilmiştir. Cümleler, aralarında var olan bu soru-cevap münasebeti nedeniyle fasıllı olarak gelmiştir.

e. Kemâl-i inkitâ ma‘al ihâm (İhamla birlikte tam kopuk)

Yanlış anlaşılmanın önüne geçebilmek için vasıl yapılmasıdır. “لَا وَ اِيْدَاكَ اللّٰهُ” (Hayır, Allah iyiliğini versin!) örneğinde sanki “هَلْ اَلْاَمْرُ كَذَاكَ” sorusuna karşılık “لَا” cevabı verilmiş, devamında ise dua anlamında sözler sarfedilmiştir. Atıf harfiyle iki cümle birbirine vasıl edilmezse cümlenin anlamı beddua olur. Şöyle ki; “لَا” sözü kendisinden önce söylenileni reddeden haber isnâdıdır. “اِيْدَاكَ اللّٰهُ” cümlesi ise dua anlamında olduğu için inşâdır. Birinci cümle haber, ikincisi inşâ olduğu için yukarıda izah edildiği gibi aralarında kemâl-i inkitâ (tam kopukluk) vardır. Bu tür cümleler ancak yanlış anlamanın önüne geçmek için vasıl yapılır. Çünkü “و” atfı “لَا”nın ayrı bir cümle olduğunu bildirerek hükümlerini birleştirmeyi engeller.

f. Beyne kemâl-i inkitâ ve'l-ittisâl (Tam kopuk ve ilgi arası)

Cümleler arasında bazı yönlerden anlam ilgisi bulunması nedeniyle vasıl yapılmasıdır. Bu anlam ilgisi inkitâ olmadığı gibi, ittisâl da değildir. İki kısma ayrılır:

1. İki cümlenin haber veya inşâ ile lafız ve mana olarak aynı olmasıdır.

Âyet örneği 1:

”اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفِي نَعِيْمٍ وَّ اِنَّ الْفَجَارَ لَفِي جَحِيْمٍ“ (Şüphesiz, iyiler Nâim cennetindedirler, şüphesiz günahkârlar da cehennemdedirler)²² âyetinde “اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفِي نَعِيْمٍ” ve “اِنَّ الْفَجَارَ لَفِي جَحِيْمٍ” ifadeleri isim cümlesiyle kurulmuş, lafzen ve manen hüküm bildiren haber isnâdıdır. Aralarında var olan bu ilgiden dolayı cümleler “و” atfı harfiyle birbirine bağlanmıştır.²³

Âyet örneği 2:

”يُخَادِعُوْنَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ“ (Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir)²⁴ âyetinde “يُخَادِعُوْنَ اللّٰهَ” fiil; “وَهُوَ خَادِعُهُمْ” ise isim cümlesiyle kurulmuş haber isnâdıdır. İki cümlenin de haber isnâdı olması nedeniyle “و” atfı harfiyle birbirine bağlanmıştır.

Âyet örneği 3:

”وَكُلُّوْا وَاَشْرَبُوْا وَلَا تُسْرِفُوْا اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِيْنَ“ (Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez)²⁵ âyetinde “وَكُلُّوْا” ve “وَاَشْرَبُوْا” lafzen ve manen emir anlamında inşâ cümleleridir. İki cümle, aralarında var olan bu yapı ve anlam bağlantısı nedeniyle “و” atfı harfiyle vasıl yapılmıştır.

²² el-İnfîtâr 82/13-14.

²³ Ebû Ca‘fer en-Nehhâs, *İ‘râbu’l-Kur‘ân* (Beirut: Muhammed Alî Beydâvî Yayınları, 1421), 10: 41.

²⁴ en-Nisâ 4/142.

²⁵ el-A‘râf 7/31.

2. Lafzen farklı (biri inşâ, diğeri haber) ancak mana olarak aynı olan iki cümlelerin vasledilmesidir.

Âyet örneği:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
”وَالمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ“ (Hani, biz İsrailoğulları”dan,
“Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştık)²⁶ âyetinde “لَا تَعْبُدُونَ” ifadesi her ne kadar lafzen haber olarak gelmişse de nehy anlamında olması nedeniyle manen inşâdır. “وَقُولُوا” ifadesi ise lafzen ve manen inşâdır. İki cümle inşâ anlamında muvafık oldukları için vasıl yapılmıştır.

SONUÇLAR

Belâğatin Kur’ân’ın anlaşılmasına katkı sağlayan önemli ilimlerden biridir. Bunun farkında olan Müslümanlar, ilk dönemden itibaren dil ve belagat araştırmalarına önem verdiler. Bu bağlamda İslâm kültür tarihinde yapılan ilk çalışmalarından biri Arap dilinin kitâbet ve gramer esaslarının belirlenmesidir. Nihayetinde belâgat ilmi hicri altıncı yüzyılda kuralları belirlenmiş müstakil ilmi bir disiplin olarak gelişimini tamamladı.

Fasıl ve vasıl belâğatin önemli konularından biri olarak ele alınmıştır. Aynı zamanda edebi bir metin olarak Kur’ân’ın anlaşılabilmesi için fasıl ve vasılın bilinmesi elzemdir. Özellikle cümleler arasında var olan anlam ilgisinin belirlenmesi için bu konunun sınırlarının iyi bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir.

Fasıl ve vasılı belirlemede temel kriterlerden biri cümlelerin irabıdır. Buna göre birinci cümlelerin irapta yeri varsa, ikinci cümleyle ortak bir öğeye sahipse cümleler vasıl yapılırlar. Böyle bir ortak yön yoksa cümleler birbirinden ayrılırlar. Birinci cümlelerin irapta yeri yoksa cümleler “و” bağlacı dışında başka bir bağlaçla birbirine bağlanabilir. Aksi takdirde cümleler arasında bir anlam ilişkisi olmaması nedeniyle fasıl yapılırlar.

Yukarıda zikredilen irab durumuna göre cümlelerin fasıl ve vasıl durumu genel olarak altı kategoriye ayrılmıştır. Bu ayırımı öne çıkan esaslardan bir de cümlelerin anlam ilgisidir. Bu anlam ilgisine göre cümleler ya bağlantı kurularak birbirine bağlanırlar (vasıl) veya bağlantı olmaması nedeniyle müste’nife sayılarak birbirinden ayrılırlar (fasıl).

KAYNAKLAR

1. Abdülkâhir el-Cürçânî. *Delâilu’l-i’câz*. Thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru’l-Medenî, 1992.
2. Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbu’ş-şınâ’ateyn*. Thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Unsuriyye, 1419.
3. Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullâh b. Ömer. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyau’t-Turasi’l-Arabî, 1418.
4. Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu’l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikir, ts.

²⁶ el-Bakara 2/83.

5. Derviş, Muhyiddin b. Ahmed. *İ'râbu'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İrşâd, 1415.
6. Desûkî, Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ Muhtaşari'l-Me'ânî*. Thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.
7. Dımaşkî, Ebû Hafs Sırâcüddîn. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*. Thk. Adil Ahmet Abdülmevcûd v.dğr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
8. Durmuş, İsmail. "Vasil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
9. Elmalı, Hüseyin. "Ebû Temmmâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 241-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
10. Hafâcî, Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyetu's-Şihâb 'alâ Tefsiri'l-Beydâvî*. Beyrut: Dâr Sadr, ts.
11. Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. Thk. Mehdî el-Mahzûmî v.dğr. Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.
12. İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1414.
13. Kazvîni, Hatîb. *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga*. Thk. Muhammed Abdülmunim el-Hefâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
14. Merâgî, Ahmed Mustafa. *'Ulûmu'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
15. Meydânî, Abdurrahmân Habneke. *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1996.
16. Üsameddîn el-Hanefî, İbrahim b. Muhammed. *el-Etvâl şerhu Telhîşi'l-Miftâh*. Thk. Abdülhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
17. Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtâru's-Şihâh*. Thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1999.
18. Saîdî, Abdülmüteal. *Buğyetu'l-îdâh li Telhîşi'l-Miftâh*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, ts.
19. Sekkâkî, Ebû Ya'kub. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
20. Sübkî, Ebû Nasr Tâceddîn. *'Urûsu'l-efrâh fî şerhi Telhîşi'l-Miftâh*. Thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2003.
21. Tefâzânî, Sa'aduddîn Mes'ud b. Fahriddîn. *Muhtaşaru'l-me'ânî*. İstanbul: Salah Bilici Yayınları, 1304.
22. Yüksel, Azmi. "Ahtal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 183-184. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
23. Zemahşerî, Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer. *Esâsu'l-Belağa*. Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Savde, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1998.

HOLLANDA'DA GÖÇMEN BAKIŞI: BENZAKOUR'UN YORUMUYLA FASLI VE TÜRK

AN IMMIGRANT PERSPECTIVE IN THE NETHERLANDS: A MOROCCAN AND A TURK IN THE INTERPRETATION OF BENZAKOUR

Doç. Dr. Mustafa GÜLEÇ

Ankara Üniversitesi

ÖZET

1960'lı yıllardan itibaren Hollanda'ya misafir işçi olarak giden insanlar arasında sayı bakımından Türkler ve Faslılar ilk sıraları almıştır. Bu yoğunluk bugün de sürmektedir. Hollanda'da yapılan toplumsal araştırmalar, genel olarak, çoğunluğun yani Hollanda toplumundaki yerli halkın azınlığa yani göçmenlere bakış açısını ve ona yönelik siyasi yaklaşımını irdeleyen konulara odaklanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Hollanda'daki tüm göçmenler, tek bir kefedede toplanarak mutluluk, refah, para bulmak için Hollanda'ya bir biçimde kapağı atmış zenginlik avcıları (*gelukzoekers*) olarak görülür.

Halbuki, benzer kültür alanından geldikleri söylene bile, göçmen toplulukları da kendi aralarında çok farklılaşma gösterir. Kendilerine, birbirlerine ve çoğunluk topluma bakışları, tarihe, kültüre ve koşullara bağlı olarak değişir.

Hollanda'ya misafir işçi olarak gelen bir ailenin oğlu olan Mohammed Benzakour, okuma yazma ve Hollandaca bilmeyen yaşlı annesinin Hollanda'da sağlık hizmeti alma sürecinde başına gelen beyin enfarktüsünden sonra konuşma yeteneğini de yitirerek tekerlekli sandalyeye bağımlı ve bakıma, tedaviye muhtaç hale gelmesini anlattığı romanı *Yemma*'da (*Ana*'da) farklı bakış açılarını samimi olarak okura sunar. Çıkarlarını koruyan ve tercümanlığını yapan oğlu olmadan annesi Hollanda'daki hastane dolambaçlarında kaybolur ve bir hiçe dönüşür. Bu durumun en dikkat çekici yanlarından biri, Hollanda'daki hastanelerin herhangi bir yabancıların rahat hizmet alabileceği çokkültürlü yapıya alışık bir kurum olarak görünmemesidir. Tüm dünyaya çoğulculuğu, düşünce özgürlüğünü, liberalizmi ve demokrasiyi öğretme edasında olan Hollanda'nın, kendi içinde bu kavramlarla ilgili içeriksel sorunlar yaşadığını görmek oldukça ilginç ve tezat bir durum yaratıyor.

Bu çalışma, Benzakour'un *Yemma*'sında diğer kültürlerle ve çoğunluk topluma yani genel olarak Hollanda toplumuna yaklaşımın nedeni ve nasılı üzerine odaklanıp bu çıkış noktasından hareketle bir tartışma yürütecektir. Bu bağlamda, Faslı bir göçmen olarak diğer göçmen grubu olan Türklere bakışı da ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Hollanda, Göç, Faslı, Türk, Kimlik, Kültür, Çokkültürlülük, Toplumsal Ve Bireysel Algı

ABSTRACT

Among those went to the Netherlands as guest worker, Turks and Moroccans took the first row in terms of quantity as of 1960s. This quantity maintains itself even today. The sociological research in the Netherlands today focuses generally on the point of view of the majority with regard to immigrants and their political approach in this context. From this vantage point, all immigrants in the country are seen in one pot as fortune seekers who somehow got to set one foot on the land in order to find happiness, welfare and money.

However, immigrant communities exhibit many differences and variations among themselves, even though it is said that they come from a similar cultural fields. Their view on themselves, each other and on the society of the majority may change based on history, culture and conditions.

Mohammed Benzakour who is the son of a guest worker family in the Netherlands, explains these different views sincerely to readers in his novel *Yemma*, which narrates his old illiterate mother with no command of Dutch language becoming totally handicapped and dependent on a wheel chair, deprived of her speech skill after a brain infarct in the process of receiving Dutch health care. Without her son protecting her interests and doing the translation work for her in the hospital, his mother would disappear in the labyrinthine paths of the hospital and would turn into nothing. One of the most remarkable aspects of this situation is that healthcare units in the Netherlands do not seem to be adjusted to the multicultural structure of the country, where any immigrant can receive easily service without any setback. In this sense, it creates an interesting and controversial case to see the Netherlands, that dares to teach the whole world about pluralism, freedom of speech, liberalism and democracy, has some internal problems as regards content.

This study carries out a discussion departing from these points by focusing on the how and why of Benzakour's approach in *Yemma* to the Dutch society in general and to the dominant culture and other cultures. In this context, his attitude towards other immigrant groups such as Turks will be handled as well.

Keywords: The Netherlands, Migration, Moroccan, Turk, Identity, Culture, Multiculturality, Social And Individual Perception

1.Giriş

Bu çalışma, Fas kökenli Hollandalı yazar Mohammed Benzakour'un annesiyle birlikte bir Hollanda hastanesinde birebir yaşadığı deneyimleri bir roman biçiminde kaleme aldığı *Yemma* (Ana) adlı yapıtında, Hollanda'nın çokkültürlü yapısına, azınlığın içinden bir gözle, bir göçmen bakışıyla yaklaşıldığında görüntünün nasıl olabileceği sorusuna yanıt aramak için yapılmıştır.

Çoğunluğun penceresinden bakıldığında, genel olarak, göçmenler, Hollanda'da Hollandalılar tarafından üretilmiş olan refah ve huzur toplumundan yararlanmak için bu topluma eklemleme arzusunda olan, vermektense çok alma, alamazsa da sorun çıkarma eğiliminde olan rahatına düşkün, ekonomik hedefleri olan, mutluluk arayan insan türleri olarak algılanıyor. Azınlığın ya da göçmenlerin penceresinden bakıldığında ise kendi ülkelerinde, bir biçimde toplumsal ve ekonomik paylaşımın dışına itilmiş, kaybedecek hiçbir şeyi olmayan ve dolayısıyla doğal olarak göçe zorlanan ya da göç etmekten başka bir seçeneği olmayan insanların, ne pahasına olursa olsun göç ettikleri Hollanda'ya tutunma zorunluluğu hissettiği, Hollanda'nın parçası olmak isterken kültürel farklılıklar nedeniyle ve uyum sağlamaya eğimli olmamakla suçlanarak dışlandığı bir durumdan bahsediyoruz.

Çoğunluğun göç olgusuna bakış açısı, çok sık irdelenmiş konulardan biridir. Ancak, aynı olguya, bu olgunun nesnesi tarafından yaklaşmak nedense çok fazla ele alınmamıştır. Göçmenlerin, göç olgusunun nesnesi olduğu savıma, birçok okurun hemen karşı çıktığını duyar gibiyim. "Göçmen, doğal olarak göç olgusunun öznesidir; nesnesi olamaz" karşı çıkışı, tereddüt etmeden herkesin göstereceği bir tepki türüdür. Ancak, daha geniş açıdan konuya yaklaştığımızda, göçmenlerin, sürecin tamamında nesne konumundan kurtulamadığını rahatlıkla görebiliriz.

Her şeyden önce, söz konusu göçmenler (örneğin 'misafir işçi' olarak Hollanda'ya gelen Mohammed Benzakour'un anne ve babası) kendi istek ve iradeleriyle bu göç seçimini yapmamışlardır. Büyük sermayeli Hollanda şirketleri, savaş sonrası dönemde iş gücü açığını kapatmak amacıyla, yoksul ülkelerden (örneğin Türkiye, Fas) anlaşmalı ucuz işçi getirip maliyeti düşürerek kârı yükseltme eğiliminde oldukları için, Hollanda devleti aracılığıyla Türk ve Fas hükümetleriyle misafir iş gücü aktarımı anlaşmaları imzalamışlardır. Her zaman olduğu gibi, bu bağlamda da, sermaye, devlete yön veren konumda kendini göstermiştir. Türkiye ve Fas'taki iş pazarında kol gücü ve emeğinden başka sunacak hiçbir şeyi olmayan yoksul halk, çaresizlik içinde uzak ve yabancı diyarlara ekmek parası için gitmeyi kabul etmek yani göç etmek zorunda kalmıştır. Türkyılmaz'ın da belirttiği gibi, "yaşamı boyunca göçmenin bir parçası olan göç, edimden önce başlayan ve hedef uzama ulaşıldıktan sonra da devam eden bir deneyim ve dinamik bir süreçtir" (Türkyılmaz, 2017: 100). Göç olgusu, göçmeni, göç eylemi başlamadan önce, ekonomik ve toplumsal koşulların değişmesiyle kendi sarmalına alır. Gidilen ülkede göçün etkisi, söz konusu koşulların yapısına bağlı olarak, artan ya da azalan oranda sürekliliğini korur.

Göçmen, dilbilgisel anlamda göç olgusunun öznesi gibi gözükürken, aslında düşünsel ve işlevsel boyutta söz konusu iş göçünün bir nesnesi konumunda olmuştur. Çünkü göçün yönlendireni değil yönlendirilene niteliğindeki özelliğini sürecin hiçbir aşamasında kaybetmemiştir. Çağrılınca gelen, istenmeyince giden durumunda bir nesnedir. Özne olabilmesi için kendi özgür iradesi ile sürecin herhangi bir evresinde sürecin akışına müdahale etme yetkisi ya da yetkinliği olması beklenir. Bu durum, göçmenlerde gözlemlenmez. Çünkü göç sürecinin başlamasında kendilerinin etkin bir rolü yoktur; olamaz da. Geriye gönderilmeleri bile onlarla müzakere edilerek değil, onlar üzerinden yapılan anlaşma ve uygulamalar üzerinden gerçekleşir. Dolayısıyla, bu türden göçmenler, içinde buldukları göç sürecinin nesnesi konumundadırlar. Gezici-Yalçın, bu durumu araştırma bağlamında nasıl ele almamız gerektiğini etkin bir biçimde betimliyor: "İnsanı, bir özne olarak ele aldığımız araştırmalarda karşılaştığımız zorlukların kaynağını, araştırma boyunca insanın özne olma halini askıya alıp nesne olma haline yoğunlaşmanın kaçınılmaz oluşunda aramak gerek" (Gezici-Yalçın, 2017: 7). Bu saptama, araştırılan olguların düşünsel düzlemde özüne, onların somut ve gerçek anlamda varoluşlarına özgü yapılan bir girişimdir.

Hollanda vatandaşlığını resmi düzlemde aldıklarında yani uyum sağlayıp çoğunluğa karışmaya rıza gösterdiklerinde, bir nebze de olsa, nesne konumundan sıyrılmış gibi gözükürler. Ancak, bu sefer de taşıdıkları kültürel kodlar, kimlik, sürekli yanlarında taşıdıkları tarihsel bagaj öne sürülerek ya da dolaylı yoldan sezdirilerek nesne oldukları kendilerine anımsatılır.

Benzakour, yazdığı çok ilginç yazınsal metinle, söz konusu uyumu kabulleniş eylemine baskın kültür tarafından her defasında verilen anımsatma niteliğinde yanıtları kayıt altına almıştır. Göçmen bakışıyla çoğunluk ve azınlık kavramlarının nasıl görüldüğünü, çok kolay gözükken olguların, insan etkeni devreye girdiğinde olağanüstü bir biçimde zorlaştığını ve böyle bir ortamda bazen de çok zor olanların kolaylaştığını bize açıkça göstermiştir. Şimdi yazarın bu zor girişimin altından yani gözlenen yazınsal anlamda aktarma görevinin altından nasıl kalktığını birlikte inceleyelim.

2.Yemma ve Benzakour

Yazar, 1960'lı yıllarda birinci kuşak misafir işçi olarak Fas'ın bir köyünden kalkıp babasıyla birlikte ekmek parası kazanmak için Hollanda'ya gelen, İslam dinine son derece bağlı ve fakat okuma yazma bilmeyen annesinin başına gelenleri anlattığı romanı *Yemma* (Ana) ile bir tür içini dökme eylemi gerçekleştirmiştir. Göç olgusu, genel olarak sorun ürettiği için, “eşitsiz ilişkilerin ön plana çıktığı göç hareketlerinde, çoğunlukla aile büyükleri tarafından alınan kararlar nedeniyle, çocukların mağduriyet yaşamaları söz konusudur”. Öyle ki, “istemli göç yaşayan aile büyüklerinde bile gözlenebilen uyum problemleri, gelişim açısından risk altında olan çocuklarda daha da büyük bir önem taşır” (Türkyılmaz, 2019: 156). Benzakour'un bu yapıtında, göç olgusunun, yalnızca küçük bir çocuk olarak yazarın kendisini değil tüm ailesini derinden etkilediğini açık biçimde görüyoruz.

Verilen bir ilacın miktar ayarlaması yanlış yapılıncaya, beyninde enfarktüs geçirdikten sonra, felç olup bütünüyle engelli ve bağımlı hale gelen annesini tedavi ettirme sürecinde, Hollanda sağlık kurumlarında yaşadığı zorlukları yazınsal bir biçimle okurlarıyla paylaşan Benzakour, Hollanda'da göçmen bakışı konusunda var olan boşluğu doldurmaya önemli katkı sağlamıştır. *Yemma*, annesinin sağlık hizmeti alma sürecinde yaşananları yazarın gözünden yani birinci elden aktarıyor.

Anlatılanlar, gün ve bağlam temelinde, ayrı küçük bölümler biçiminde, yazar tarafından birinci tekil kişi olarak düzenlenmiştir. Biçem olarak, günlük tutma eğiliminde olan bir kişinin davranış türü sergilenir. Yazar, olaylara maruz kalır. Bunları bilinçli olarak gözlemler ve üzerinde fikir yürütür. Dolayısıyla, maruz kaldığı olayların nesnesi olmaya itilse ya da mecbur edilse de, bu rolü benimsemediğini yazma eylemi ve kullandığı yazınsal biçimiyle açıkça gösterir. Bu olayların nesnesi durumunda, doktorların yardımına muhtaç hasta yakını konumunda olsa da, eleştirel gözle bakarak olayların üstüne çıkmayı başarmış; onları özne edasıyla çözümleme yoluna gitmiştir.

Yazarın bu yaratıcı ve takdiri fazlasıyla hak eden edimi, 2013 yılında Hollanda'nın saygın yazınsal ödülllerinden biri olan *E. du Perronprijs* ödülü ile taçlandırılmıştır. Yapıtı değerlendiren uzmanlar kurulu, bu metin hakkında “birinci sınıf bir yazınsal edim” nitelemesini kullanmıştır. Hollanda'nın önemli gazetelerinden *NRC Handelsblad*, yazar ile ilgili olarak “gülüşünün arkasından gözyaşları dürtüyor” ifadesine yer vermiştir. *De Volkskrant* ve *Trouw* gazeteleri ise sırasıyla “bu roman ‘her ne kadar bazen kolay anlar olsa da, cehennemde bir yıl’ hakkında yazılmış bir rapor olmasının dışında, bir çocuğun annesine şiirsel biçimde ilan-ı aşk etmesidir” ve “annesine, annesinin yıllarca verdiği karşılıksız sevgiye, ailesi için canla başla çalışmasına ithaf edilmiş sıcacık lirik bir şiir” biçiminde yorum yapmıştır. Ülkede yazınsal eleştiri yapan önemli dergilerden biri *De Groene Amsterdammer* ise yapıtın “Çok keskin ve güzel bir portre çizdiğini” ve içinde barındırdığı çelişkileri, karşıtlıkları resmetmek adına oksimoron kullanarak “Ne mükemmel korkunç bir kitap” ifadesini öne çıkarmıştır.

Benzakour'un annesi için yaşamı boyunca evi, eşi, çocukları ve Allah yaşam alanını oluşturan temel kavramlar olmuştur. Okuma yazma bilmeyen, yaşadığı ülkenin dili olan Hollandacayı da konuşamayan bu özverili anne, beyinde enfarktüse bağlı olarak felç geçirip Arapça konuşma

yeteneğini de yitirir. Tekerlekli sandalyeye, oğlu Mohammed'in çevirmenliği ve diğer her türlü yardımlarına bağımlı hale gelir. Oğlu olmadan hastanelerde, terapi odalarında, bakım kurumlarında bir hiç olur, çünkü bu kurumlar, onun gibi farklı kültürden gelen hastalara hizmet verecek düzeyde tasarlanmamıştır.

Yazar, düştüğü bu duruma isyan eder, üzülür fakat yılmadan annesini iyileştirmenin savaşını verir. Bu süreçte, hem kendi kültürüne, hem de içinde yaşadığı baskın toplumun (Hollanda) kültürüne yabancılaşır. Bu yabancılaşma, her iki tarafa da eleştirel açıdan yaklaşmasına olanak sağlar. Üçüncü bölümde bu yaklaşımla ilgili örnekler vererek konuyu inceleyelim.

3.Göçmen bakışı

Yapıtın açılış sayfasında, Benzakour, üç farklı alıntı yapıyor. İlk alıntı Kuran-ı Kerim'in 24. Suresi'nin 35. Ayeti'nden aktarılmıştır. Nur Suresi'nin söz konusu ayetinde verilen bilgi şöyledir: "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değme dahi ışık verir. Bu nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna erdirtir. Allah, insanlara işte böyle temsiller getirir. Allah her şeyi bilir. (Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, 2003: 353)". Bu alıntıyı yapma nedeni yazara sorulduğunda, annesini ayetteki lamba gibi gördüğünü belirtmiştir. Annesinin fedakâr, çalışkan, cömert ruhunu lambaya benzeterek, koşullar ne olursa olsun, etrafına yardım etmeye, ışık saçmaya devam ettiğini düşünerek bu alıntıyı paylaşmıştır.

İkinci alıntı şair ve müzisyen Leonard Cohen'den aktarılan bir sözdür: "Her şeyin içinde bir çatlak vardır. Işık bu çatlağı kullanarak içeri girer". Bu söz, ister istemez bize ışığın parçacık ya da dalga boyu olarak yayılması tartışmalarını anımsatır. Tek delik ve çift delik deneyleri yapıldığında çizgisel ve dalga boyu özelliklerini farklı ortamlarda göstermesi ışığın karmaşık yapısını ortaya koyar. Çift delikten parçacık biçiminde geçiyorken, delik teke indirildiğinde çizgisel ve dalga boyu bütünlüğünde bir dağılım sergilemesi ışığın davranışında farklılıklar olduğunu bize sezdirir.

Diğer taraftan, bu önermeyi tersine çevirdiğimizde, durum daha da ilginç bir içerik kazanabilir. Eğer çatlağın içinde hiç ışık yoksa, evrenin herhangi bir yerinde daha farklı bir sonuç ortaya çıkabilir mi? Örneğin güneş ışığının emilip içinde yok olduğu bir çatlak ya da kara delik varsa, o zaman Cohen'in önermesi tersine döndürülmüş olur. Işık çatlaktan sızmaz. Çatlağın kendisi ışığı yutar. Elbette burada Benzakour, bu alıntıyı, bu türden düşünsel tartışmalara girmek amacıyla yapmamıştır. Muhtemelen anlatmaya çalıştığı konu, her olumsuz durumun içinde bir olumlu sonucun saklandığı biçimindedir ya da daha geleneksel bir deyişle, "her şerde vardır bir hayır" denebilir.

Üçüncü alıntı, Endülüs'teki Müslüman düşünürlerinden olan Averroës ya da İbn-i Rüşd'den yapılmıştır: "İki hakikat birbirini yadsımaz". Burada anlatılmak istenen, bir şeyin doğru olması, başka bir doğrunun önünü kesemeyeceği ya da onu yalanlayamayacağı yönündedir. Ancak, burada göz ardı edilen konu, gözlenen gerçeklerin, gözlem yapılan ortamın koşullarına göre değişiklik gösterebileceğidir. Diğer bir deyişle, gerçekler de görecelidir. Örneğin, iki sıvı, tek kapta birleştirildiklerinde hücre düzeyinde iç içe geçip karışır. Fakat, Atlantik'te tuzlu su ile tatlı su birbirine karışmadan araya bir set çekilmişçesine ayrı ayrı durur. Bu tartışmadan bağımsız olarak, Benzakour'un bu alıntıdan yararlanmasının olası nedeni, hastanede annesiyle yaşadıklarından sonra, bir yerde doğru ve gerçek olarak aklın ve mantığın kabul ettiği bir durumu, başka bir yerde yadsımanın uygun olmayacağı düşüncesidir.

Benzakour, deneyimlerini yazarken hem azınlık kültürüne yani kendi kültürüne hem de çoğunluk kültür ve alışkanlıklarına yani Hollanda kültürüne eleştirel gözlemler yapıyor. Bunu romanın tamamında görüyoruz. Örneğin, annesi hastanede yataarken evde yalnız yaşamak zorunda kalan babasını, bisiklete binerek her gün camiye gitmesi yönünde cesaretlendirmek ve böylece de hareket edip bu durgun ruh halinden kurtulmasını sağlamaya çalışıyor: "...Evet işte yine gitmedi camiye. Her gün evde oturmak için bir gerekçe öne sürüyordu. Bir bahane uyduruyordu. Zaman geçtikçe

depresyondan şüphelenmeye başladım. Fas kültüründe tanınmayan bir hastalıktır bu. Adına ‘bitkinlik’ ya da ‘üzüntü’ ya da ‘içine çekilmek, kendiyle baş başa kalmak’ ya da ‘talihsizlik’ denir...”¹ (Benzakour, 2017: 25).

Yazar, burada, azınlık kültürünün modern zamanların tanıdığı hastalıkları kabul etmediğini uygun bir dille anlatıyor. Evet, gerçekten de depresyon, modern çağda, bilhassa gelişen ilaç sanayinin teşvik ve katkılarıyla gündeme getirilmiş bir hastalık biçimidir. Burada geleneğe bağlılık ile modern alışkanlıklara tepki verme arasında bir ayırım yapılıyor. Ancak, yazar, bu bağlamda, hüznü olmanın da sağlıklı yaşamın doğal bir parçası olduğu gerçeğini göz ardı ediyor gibi gözüküyor. Yüz yıl öncesine kadar depresyon denen ve bugün hastalık olarak tanımlanan olguların, yazarın kültüründe olduğu gibi üzüntü, tasa, elem, keder, bitkinlik gibi durumlarla bağdaştırılıp yaşama katılarak çözüm bulunan sorunlar arasında görüldüğünü de unutmamak gerekir.

Yazarın içe dönük yani kendi kültürüne dönük diğer bir eleştirisi, annesinin hastalığından dolayı babasının namaz sonrasında imama para vererek dua okutmak istemesine yönelik oldu. Babası, eşine dua etmesi için imama 20 Avro ödedi: “Haa aklıma gelmişken baba, o 20 Avroluk şerefiyeyi kim alacak şimdi, Allah mı yoksa imam mı?-Aptal aptal sorular sorma! Allah ne yapsın 20 Avro ile? Ama o imamın çok iyi bir maaşı yok mu yani? –Bu ona fazladan bir katkı, bir tür küçük bahşış. Bahşış almaktan hayır duası okumaz. Ahhh tabi canım tabi, gelenek böyle değil mi? ... Şunu düşündüm: Mayalar da Tanrıların rızasını almaya çalıştılar. Onların hoşuna gitsin diye keçileri kurban ettiler. Cami, keçilerle falan çalışmaz. Cami daha moderndir. Avro üzerinden yapar her şeyi. Gördüğüm kadarıyla banka kartı ile de ödeme yapılabilir” (Benzakour, 2017: 31).

Annesinin ne kadar cömert ve yardımsever bir insan olduğunu dile getirdiği satırlarda, yazar, bu övgüye layık eylemin de eleştirilebilecek bir yönünü buluyor: “Paltomun cebine her zaman tatlı bir şeyler sokuştururdu. Annem bana her zaman her şeyi sokuşturdu. Ömrü boyunca insanlara bir şeyler sokuşturdu. İnsanlar kabul etmese de, kabul edene kadar ısrar ederdi. Sana sokuşturulan şeyleri aldığımda, dünyanın en mutlu insanı olurdu. Eğer mümkün olsaydı, kendini de paketleyip sana sokuşturdu...” (Benzakour, 2017: 47). Yazar, burada alaycı bir tavır ve eleştiriyle birlikte bile olsa, annesinin almaktan çok ne kadar vermeye eğilimli, insanlarla sahip olduklarını paylaşma eğiliminde bir kişilik olduğunu öne çıkarıyor. Bireysel düzlemde bu kadar verici olan bir kişiye karşılık toplumsal düzlemde de kolaylaştırıcı karşılıkların olmasını beklemek doğaldır. Elbette Hollanda gibi bir toplumda çok daha olağan karşılanacaktır. Ancak yazar, hastanede verilen hizmetlere de eleştirel yaklaşmayı ihmal etmemektedir: “Annem felçten sonra artık ayaklarına erişemiyor, kalçalarına dokunamıyor, sırtına uzanamıyor. Bundan sonra artık hiçbir zaman elleri vücudunun herhangi bir yerine gidemeyecek. İyi de, ya bir yeri kaşınırsa ne olacak? Bırakın yerini söylemeyi, bir yerinin kaşındığını söyleyemeyecek kadar dil yeteneği devre dışı kalmış durumda. Bu rehabilitasyon merkezinde yaşlılar ve felçli hastalar için neden düzenli bir ovma ya da masaj yapma uygulamasının olmadığını sorduğumda, aldığım yanıt iki gerekçeliydi: para yok ve personel açığı var.” (Benzakour, 2017: 84). Yazarın betimlemelerinden Hollanda hastanelerinde para ve personel eksiliğinden kaynaklı olarak birçok hizmetin aksamakta olduğunu öğreniyoruz. Bunun, sosyal devlet anlayışını benimsemiş Hollanda toplumu için olumlu bir gelişme olmadığı çok bir biçimde görülmektedir. Yazar, yaşadıklarını yazarken, gördüğü her duruma anlayış göstermek yerine, bireysel eleştiri getirmek yolunu seçiyor.

4.Hollanda’da Faslı ve Türk

Üçüncü bölümdeki örnekler yazarın kendi göçmen kültürüne ve içinde yaşadığı çoğunluk kültürü içindeki kişi ve olaylara verdiği bireysel tepkiler olarak görülebilir. Benzakour, Hollanda’da göçmen bakışını, kendi Faslı kültürüne, toplumsal yapısına ve diğer göçmen gruplara dönük göndermelerle yetkin biçimde sergiliyor. Bisiklete binmenin olağan bir kültürel özellik olarak görüldüğü Hollanda’da, annesinin bir gün babasıyla birlikte bisiklet deneyimini dile getiriyor. Hayatında hiç

¹ Benzakour’un yapıtımdan gerekli görülen bölümler, Hollandaca aslından Türkçeye tarafımdan çevrilmiştir.

pedal çevirmemiş olan annesi 1970'li yılların ortasında ilk kez babasının kullandığı bisikletin arkasına oturuyor. Babası annesine ne yapması gerektiğini anlatırken, daha iki metre gitmeden, Türk komşularının park halindeki turuncu minibüsüne yan taraftan çarparak ikisi de yere yuvarlanıyor. Sürücü konumundaki babası, annesinin arkada yarattığı genişliği hesaplamadan dar kaldırımdan geçmeye çalışmıştı. Bu olaydan sonra çok merak etmesine ve binenlere hayranlıkla bakmasına rağmen, bir daha bir bisiklete yaklaşmaya cesaret edemedi (Benzakour, 2017: 81).

Burada yazar, diğer göçmen grupları ile araba ve bisiklet kullanımı bakımından farklılık olduğunu ima eden ifadeler kullanıyor. Bununla birlikte, annesinin belleğini ve her şeyi ayrıntısına kadar tutup anlatma özelliğini, anıları göçmen bakışıyla yansıtabilmek için betimlerken bir taşla üç kuş vurmuş oluyor. 1979 yaz tatili dendiğinde sanki bir kayıt makinası gibi annesi o zamanlar olan biteni sıralamaya başlıyor. Uçakta verilen pilav ve tavuğun kuru üzümle birlikte lezzeti, kapıda gürültülü konuşan teyzeler, kim kimi davet etti etmedi diye sürüp giden aile kavgaları, balkonda dedikodu yaparken ocakta yanan balık, pazarda sürekli fiyatı artan domates, hamsi ve sardunya balığının merak uyandıran düzeyde taze olması, kimsenin açıklayamadığı kökleri beyaza boyanmış budanmış ağaçlar, kesin raydan çıkmış düğünlerde paltonun altına gizlenmiş Heineken bira şişeleri, ailedeki fakirler için alınmış ucuz C&A gömlekleri, tüm Şeker ve Kurban Bayramlarında havanın nasıl olduğu, uçağa binerken hangi elbiselerin giyildiği, Schiphol Havaalanı'na tam iniş saati, yeni taşındıkları Sterrenbuurt Mahallesi'ndeki balkonların renkleri, toplumsal yenilenmeden dolayı saksılardan kaldırılan çiçekler, komşu kadın Ali'nin motorsikletli Türk ile yaptığı şehvetli taşkınlıklar, komşu kadın Lenie'nin tüyler ürperten perma saçları... ağaçtan ağaca gerdikleri ipe koca çuval dolusu koyun yünü kurumak için sermiş sigara içen Türk kadınları, yazın kapı önüne serdikleri kasa dolusu salatalığı kaptaki tuza bandırarak kemiriyorlar, komşu kadın Ali'nin kocası, Ali'nin kaçamaklarından (taşkınlıklarından) şüphelenmeye başlayınca, ortalığı kırıp dökmeye başlıyor ve akabinde Ali kocasından kaçıp bizim eve sığınıyor ve annem onun banyoda saklanmasına izin veriyor, dostunu düşmanını bilmeyen sarhoş Surinamlıların kavgı dövüşleri ve çok daha fazlası (Benzakour, 2017: 86-87).

Yazarın annesinden anımsayarak aktardığı bu anıların içinde, Hollanda'da Faslı bir göçmen olarak, diğer göçmen gruplara yaklaşımları ve bakış açılarının neler olabileceği yönünde yeterli oranda sezdirim almıyoruz. Yukarıdaki parçalı ya da tikel düzeyde bölümlenmiş anı dizimleri arasında Türk kadınının daha gevşek, rahat ve hatta bazen taşkın, hafifmeşrep bir kişilik yapısında olma eğilimi gösterdiğini dolaylı olarak okuyoruz. Ali adını taşıyan bir Türk kadını şahsen hiç görmedim. Muhtemelen adı Aliye olan komşu kadınla ilgili bilgiyi, yazar, Ali adına döndürerek yanlış aktarmış olabilir.

Diğer taraftan, Müslüman Türk komşularının davranış biçimini aktarırken, yazar, aynı zamanda, annesinin ne kadar farklı kişilikte bir Müslüman Arap kadını olduğu düşüncesini de özel olarak vurgulamak, karşıtlık yaratarak annesini özel, güzel ve üstün nitelikli bir kadın olarak öne çıkarmak istemiş olabilir. Türk komşu kadınların sokakta sigara içerek yün kurutmaları, kapı önünde tuzlayarak rahatça salatalık yemeleri, komşu kadın Ali'nin kocasının yanında sevgili tutması ve aynı anda iki ilişkiyi sürdürmesi, hedeflenen karşıtlığı destekleyip güçlendirici veriler olarak görülebilir.

Müslüman Türk kadını hakkında yazarın ya da annesinin düşüncesinin ne olabileceği konusunda yukarıda yaptığım saptamanın doğruluk payı olabileceği, romanın ilerleyen bölümlerindeki betimlemelerle birlikte destekleniyor izlenimi vermektedir: "...Annem kıymayı yalnızca yuvarlak köfte biçiminde bilir. Ya da küçük parçalar halinde çorbada. Uzun silindir biçimli salam, sosis, kroket türünden şeyler olursa, hemen domuz etinden olduğunu düşünür. Bu her zaman böyleydi, her ne kadar paketin üzerinde inek resmi olsa da. Sucuk alıp dolaba koyamamamın nedeni de tam olarak buydu. Gizlice alıp çekmecemde saklasam ortalık sarımsak kokusundan geçilmezdi. Kolonya ya da tuvalet spreyiyle dağıtamayacağım düzeyde kuvvetli bir kokusu var. Babam bir keresinde Türk kasaptan tavuklu sosis alıp eve getirdiğinde, ekmeğe koyup bir lokma almadan daha annem hemen paketi çöp tenekesine attı ve 'evimde domuz istemiyorum!!' diye bağırды. 'Domuz falan değil, Türk'ün tavuğu!' diye kızarak yanıt verdi babam. 'Hiç de bile! Bal gibi de domuza benziyor' diye karşılık verdi annem.

Hala anımsarım, 6 yaşlarında iken komşu kadın Ali, bana sıcak sosis ikram ettiğinde, elimde paketle eve gelince, annem birden paniğe kapıldı. ‘O ne?!’. ‘Komşu kadın Ali’den’. Tek hamlede sosisi elimden almasıyla, çöpe atması bir oldu ve sonra beni zorla lavaboya götürüp sert biçimde ağızımı yıkadı, neredeyse dilimi yutacaktım. ‘Bir daha kimden olursa olsun domuz çöpü aldığını duyarsam seni mahvederim!’. Ağlayarak odama gidip teselli olamayacak biçimde o harika eti düşündüm. Ama, yasak yiyeceklerde sıkça rastlandığı üzere, dil, gitme izni olmayan yiyeceklere doğru eğilim gösterir. Annem, balkonda çamaşırları asarken, gizlice tuvalete gidip soğumuş ve yarı pörsümüş sosisi çöpten aldım ve güzelce yedim. Bu küçük sırrımı da, onunla hiçbir zaman paylaşmadım...” (Benzakour, 2017: 138).

Hollanda’da Faslı göçmen olarak, diğer göçmen gruplara, örneğin Türklere bakışı ve yaklaşımının farklı olduğunu yukarıdaki örnekler gösteriyor. Buna benzer bir durum kendi kültüründen olan insanlara bakışında da ortaya çıkıyor mu sorusu, göçmen kültürünün çoğunluk kültürü ile etkileşime ne türden bir tepki vereceği ile doğru orantılıdır diyebiliriz: “...Ertesi gün takım şefinin odasına çağırıldım. Bu gruba yeni kısım doktoru da eklenmişti. Eczacı şişesi gibi kel olan bu yeni eleman işe başlayalı, daha bir ay bile olmamış. Adı, Arap kökenli olduğunu gizleyemiyor. Aslında normalde akraba kültürden gelen biri tarafından hoş karşılanmam, kendimi evimde hissetmem gerekirdi. Ancak hiçbir şey beklendiği gibi olmadı. Bana aşağılayıcı gözlerle baktı. Kendinden emin ve inatçı tavrıyla kalemimi ağızda tutuyordu. Aşırı gösteri havasında olsa da, beni etkilemeye çalıştığı belliydi. İplerin onun elinde olduğunu, bir kurumun içinde buna göre davranabildiğini ve hatta bu duruma işlevsel bir çekicilik kazandırabildiğini bana belletmeye çalışıyordu. Hiç kuşkusuz asistanlık zamanlarında hocalarının hareketlerine bakıp özenle kopyaladığı tavrı çelikten bir kalkan olarak kullanması, beni hemencecik gülmeye itiyordu. Alaycı bir izlenim vermemek için dikkatli olmam gerekiyordu. Sorunu anlatmaya çalışıyorum, fakat yeni eleman çenesini bir açıyor ve sürekli sözümü keserek, bana hastanedeki davranış kuralları ile ilgili pazarlık yapılamayacağını belirten bir ders vermeye başlıyor. İnanılmaz boyutta gıcık oldum bu adama, ama bunu da gizlemeyi başardım. Sakin bir biçimde hikâyemi anlatmaya, sorunla ilgili sunum yapmaya çalışıyorum, ama yine sözümü kesiyor ve bana hastane kuralları ile ilgili verdiği vaazına devam ediyor. ‘Doktor bey, hastane kurallarını biliyorum, ama önce benim derdimi dinleyebilir misiniz acaba? Bu çok daha iyi olurdu kanımca. İşin aslına bakarsak, ben dün akşam bizzat buradaydım. Yanılmıyorsam siz burada değildiniz.’ Burnundan soluk aldı ve bana karşı o kibirli tavrına devam etti. Bir kez daha annemin durumunu açıklama girişiminde bulundum. Sözcüğü sözcüğüne, hiçbir şeyi atlamadan, doğru, dürüst ve eksiksiz biçimde anlattım. Fakat doktor, konuşmam devam ederken, yüzünü buruşturup anlatılanlardan sıkılmış bir ifade ile ‘Bay Benzakour, eğer bu hastane hoşunuza gitmiyorsa, neden annenizi de alıp burayı terk etmiyorsunuz?’ derse, içimden bir şey kopar, bir şey cız eder. ‘Efendim?!’, ‘Ne dediğimi duymadınız mı?’. ‘Tamam, o zaman konuşacak bir şey kalmadı’ dedim ve ayağa kalkıp odadan ayrıldım” (Benzakour, 2017: 106-107).

Bu ilginç örnek, bize aynı kültürden gelseler de, göç ortamında bireylerin, toplumsal sınıf anlamında yükselme söz konusu olunca, davranış değişikliğine gidebildiğini sezdiriyor. Yazarın eleştirel tavrının herkese ve her gruba yönelik olduğunu buradan anlayabiliyoruz. Arap kültüründen gelip azınlık ortamında kendini geliştirerek Hollanda’da doktor olma başarısını gösteren bir kişi, bu gelişim sürecinde, kendi köklerine yabancılaşıp Hollanda’nın bir parçası olması gerektiği vehmine kapılarak hangi kökenden olursa olsun hastasının sıkıntılarını eşit oranda dinleme ve mümkünse çözüm bulma sorumluluğunun olduğunu unutma noktasına gelebilmiştir. Burada belki de, Benzakour’u dinleyip çözüm bulma çabası gösterse, yöneticileri tarafından işini iyi yapmadığı düşünüleceği kuruntusu, onu böylesine abartılı bir davranış biçimine itmiş olabilir. Sonuçta, bu doktora, işini ve maaşını veren Hollanda’dır, yazar ve annesi değil. Halbuki, ona bu koşulları sağlayan Hollanda, her vatandaşa, kökeni, dili, dini ve cinsiyetine bakmadan eşit muamele yapılması gerektiğini anayasasında belirlemiş demokratik hakları koruyan, çoğulcu ve sosyal bir devlettir. Öyleyse, bu Arap kökenli doktorun Hollanda’da yetişmesinde, azınlık kültürü bakımından ya da çoğunluk toplumun (Hollanda toplumunun) ortaya koyduğu yazılı olmayan kural ve ilkeler açısından bazı sorunlar vardır. Yazar, kendi azınlık kültürüne yönelik toplumruhbilimsel sorunları dile getirirken, yalnızca Hollanda

toplumuna bir bütün olarak bakmadığını, toplumu oluşturan parçaların (her ne kadar kendisi de bu parçalardan birine ait olsa da) belli bir etkileşim ve devingen yapı içinde evrildiklerini göstermeye çalışıyor. Aslında, kanımca, üstün görme ile aşağılama duyguları arasında gidip gelen toplumsal grupların sürekli olarak belli bir huzursuzluk içinde yaşadıklarını satır aralarında biz okurlara sezdirmeye çalışıyor. Öyle ki, annesi, Hollanda'daki bilinen terapi yöntemleri (fizyoterapi ve logopedi) tarafından umutsuz bir durummuş gibi nitelendirildikten sonra, yazar, ister istemez, annesi için yedek tedavi yöntemleri arama yoluna gidiyor. Toplumsal gruplar, bir davranış ya da çözümden memnun değilse, birbirine daha da artan oranda şüphe ile bakmaya başlıyor.

Yazar, yedek sağaltım yöntemi olarak akupunktura başvurma kararı alıyor. Bunun için, Google'da ülkedeki akupunktur uzmanlarını tek tek inceliyor. Bu yöntemi seçmesinin nedeni, akupunkturun tedavi başarısı hakkında harika hikâyeler duymuş olması. Bugüne kadar eyleme geçmeyişi için ise, uygun bir iğne batırıcı bulduğu zamanlarda, her seferinde durumda bir uygunsuzluğun olmasıymış. Ya internette bulunan kişinin kentin diğer bir ucunda yaşıyor olması ya da dokuz aylık felç geçmişi bulunan hastalara bakmayı, iyileşme olasılığı sıfır olduğu için, kabul etmiyor oluşu ya da tekerlekli sandalyede gelen hastayı kabul edecek fiziki koşulların olmayışı (örneğin uzmanın, apartmanın 4. katında muayene odası açmış olması) ya da uzmanın eve gelmeyi kabul etmemesi gibi uygunsuzluklar o güne kadar sürekli olarak bir engel oluşturmuş. Yazar, annesinin durumunu her ne kadar ayrıntılı anlatıp çözüm yolu bulmaya çalışmış olsa da, devamlı bir olumsuz sonuçla karşılaşmış. Fakat, Hollanda devletinin sunduğu sağlık hizmetleri, annesini iyileştirmeye yardımcı olmadığı için (yardımcı olmayı bir kenara bırakalım, dikkatsizlik ya da işini iyi yapmama sonucu annesinin ömür boyu sakat kalmasına neden olduğu için), mecburen yedek iyileştirme yöntemlerini denemeye yönelmiş: "...Ama vazgeçmeyi beceremedim. Ve işte tam o anda, asla pes etmeyişi ödüllendirildi. Telefonun diğer ucunda gerçek bir Çinli yakaladım. Akupunktur, Konfüçyüs'ün ülkesinde kök saldığı için ve Çinliler, saatin kaç olduğunu bir kedinin gözünden görebildikleri için, bu milletin bu mesleği en iyi icra edenlerden olduğu varsayımından yola çıktım. Hemen telefona sarılıp adamın muayenehanesini aradım ve muhtemelen eşi telefona yanıt verdi. Kocasını, 'otuz yıldır' bu mesleği icra ediyormuş. Kadının telefonda söylediği ilk şey bunun gibi bir şeydi. Çünkü kadının belirsiz konuşmasını zar zor duyabildim. Sonra bir bana, bir de kendisiyle aynı ortamda bulunan kocasına doğru bağıarak konuşmaya başladı. Araya girmeyi başaramadım, ama sonunda bir soru sormayı becerebildim: Kocanız, beyin felci vakalarına da bakıyor mu acaba? 'Ne?' 'Felç, BDS²...' 'Ahh evet, bedese.... evet evet evet' diyerek bağırdı yine. 'Bedese, kocam her şeyi çok iyi yapaaa' Elinden her şey gelir!' 'Annem felç geçirdi ve konuşamıyor, dediğimi anlıyor musunuz?' 'Evet, benim kocam her şeyi yapaa' diye bağırdı. 'kocam her şeyi yapabili, otuz yıldır, bütün hasta insanları iyi yapaa'. 'Bu çok iyi' dedim. 'Anneme gelebilir mi? Annem tekerlekli sandalyeye bağımlı durumda. Bakım evinde kalıyor. Araç ayarlamam mümkün değil, takdir edersiniz ki...' 'yok yok yook mümkün deell beyfendi! Siz bura gel. Kocam geleme, siz bura gel!'..." (Benzakour, 2017: 181-182). Bozuk Hollandacası ile yazara, kocasını övgü ile tanıtan Çinli kadın, yazarın annesi ile ne yapması gerektiğini de çok kesin biçimde ifade ediyor. Annesinin içine düştüğü amansız hastalık ve sakatlıktan, Hollanda sağlık kurumlarında yaşadığı sorun yumağından sonra, kendini oldukça çaresiz hisseden yazar, önüne ne türden çözüm ya da çıkış yolu çıkarsa, onu denemekten hiç çekinmiyor. Konfüçyüs'ün bilgeliğinden etkilenmiş olarak Çin kökenli yedek sağaltım yöntemi akupunkturu hiç tereddüt etmeden annesine uygulamak ve en kısa zamanda annesini eski günlerine, babası ile birlikte mutlu yaşadıkları o güzel zamanlara geri döndürmeye çalışıyor. Bu amaçla, Çinli 'doktorun' olduğu yere annesini götürmek zorunda kalması, bu süreçte yaşadığı ilk zorluk oluyor. Ulaşımında, sigorta şirketi ya da devletin sunduğu sağlık hizmetleri kapsamında yardım alabilmeyi umarken, teknik gerekçelere maruz kalarak yalnız bırakılıyor. Tekerlekli sandalyeye bağımlı engellilere yönelik bölgesel ulaşım hizmeti şirketi, annesinin üyeliği olmasına rağmen onu akupunktur merkezine özel araç içinde taşımayı red

² Hollandaca Kaynak metinde CVA kısaltmasıyla yazar tarafından belirtilen ve diğer kişilere karşı kullanılan rahatsızlık durumu, tıp alanyazınında *Cerebro Vasculair Accident*, CVA olarak yer almaktadır. Söz konusu hastalık, tarafımdan Türkçeye *Beyin Damarlarında Sorun*, BDS biçiminde çevrilmiştir. *Accident* sözcüğü kaza olarak değil, tıp ya da sağlık alanı bağlamında, sorun ya da hastalık olarak yorumlanmıştır.

ediyor. Bunun için gerekçe olarak, aynı şehir içinde iki farklı adres arasında taşıma yapmadıkları gösteriliyor. Yazar, telefondaki yetkili hanıma, durumun zorluğunu, dışarıda kar yağdığını, annesini götürmek için imkânı olmadığını, annesinin felç geçirmiş bir hasta olduğunu söylese de, kadını ikna etmede ne yazık ki başarılı olamıyor. Şirketin patronu ya da sorumlu yöneticisi ile görüşmek istediğinde, patronun, müşteri şikâyeti dinlemekten başka önemli işleri olduğu, o yüzden, şikâyet hattına bakmadığı söyleniyor. Telefondaki kadının yanıtı, 'eğer memnun olmadığınız bir durum varsa, size şikâyet formu göndereyim, onu doldurup şirketimize yollayın; patronum, sorunlarla ilgili geri bildirimleri mutlaka dikkate alacaktır' biçiminde oluyor. Fakat, o an ulaşım gereksinim duyan engelli annesinin, bu türden bir dolaylı ve göstermelik çözüm bulma eyleminden elde edeceği fayda nedir? Koca bir hiç!

Sosyal devlet olduğu belirtilen Hollanda'da yönetim dizgesi, bir biçimde mağdur edilmiş ve ötekileştirilmiş bu göçmen aileyi kibarca devre dışı bırakmıştır. Hak arama, her zaman ve her yerde mümkündür, ama insan, bunu yapamayacak kadar yıldırılmış ve bezdirilmiştir. Dizge, kimseyi reddetmez. Hak, herkese açıktır, ancak ona ulaşmak ve yararlanmak her zaman o kadar kolay olmayabilir. Bunun için uğraşmak ve savaş vermek gerekir. Annesinin başına gelenler, zaten yazarı yeterince üzmüş ve yıpratmış; yönetim dizgesine karşı yabancılaşma oluşturmuştur. Ülkede zaten göçmen kimliğiyle bir tür yabancı olan yabancı yazar, bir de bunun üzerine, fazladan, olan bitene yabancılaşma yaşamıştır.

Sonuç

Yazar, farklı coğrafyadan (örneğin bir Müslüman ülkeden) Hollanda'ya gelip yerleşen bir göçmenin bakışıyla, Hollanda'da yabancı, göçmen ya da öteki olmayı çok çarpıcı bir biçimde dile getirmiştir. Birebir ve bizzat yaşadıkları üzerinden, doğrudan gözlem olarak metne aktarılıp yazınsal bir biçimde kamuya aktarılması, sorunların geniş kitlelere etkin biçimde sunulması bağlamında ses getirici ve farkındalık yaratıcı bir yöntem olmuştur. Bugüne kadar, genel olarak, kültürler arası çalışmalarda çoğunluğun azınlığa bakış açısı ve yaklaşımı ya da tam tersi, inceleme konusu olarak seçilmiştir. Çoğunluğun kendi içindeki ruhbilimsel ve toplumbilimsel dengeleri, zaten sıklıkla yazınsal, sanatsal ve bilimsel çalışmaların çıkış noktasını doğal olarak oluşturmaktadır. Ancak, çokkültürlü ortamda, azınlığın kendi içindeki bölünme bağlamında birbirine bakışı ve yaklaşımı çok fazla tartışma konusu yapılmamıştır. Bu çalışma, bu açıdan bakıldığında eksik bir tarafa katkı sağlamayı amaçlamıştır. İlginç veriler ve sezdirimler elde edilmiştir diyebiliriz. Örneğin, bir Arap göçmenin Türk göçmene nasıl baktığı, Türk göçmenin dünyasına nasıl yaklaştığı çok fazla bilinen ve üzerinde yazınsal tartışma yürütülmüş bir konu değildir.

Her şeyden önce, yazar, kendi kültürüne (Fas kültürüne) ve Hollanda'daki çoğunluk kültürüne (Hollanda kültürüne) eleştirel açıdan yaklaşmaktadır. Bu romanı yazarken, Benzakour'un amacı, annesinin sağlığını kaybetme süreci ve sonrasında yaşadıklarını, Hollanda'da çoğunluğun kamusal tartışma konusu yaptığı çokkültürlü toplum söylemine yazınsal açıdan eklemeyerek, farklı bir yaklaşım biçimi yaratmaktır. Yaşadıklarını not ettiği kağıtları, bir akşam evine gelen bir arkadaşının tesadüfen görüp okumasından sonra, onu bu deneyimleri roman haline dönüştürme konusunda cesaretlendirmesinden sonra bu yapıt ortaya çıkmıştır. Yazar, bir söyleşide, aileye ait bu özel bilgileri ifşa etmesinin kendi ailesi tarafından (örneğin kardeşleri) hoş karşılanmadığını da açıkça belirtmiştir. Ancak, bütün bu zorluklara rağmen, yazar, yaşananların daha geniş kitleler tarafından bilinmesini önemseydiğini vurgulamıştır.

Annesi küçüklüğünden beri çok etki ettiği için, onun davranış ve düşünceleri, yazar üzerinde derin izler bırakmıştır. Çocukluğumuzda bizi en çok etkileyen kişi kuşkusuz annemizdir. Hele hele bir erkek çocuk için, annesi, dünyanın özetlenmiş halidir. Çocuk annesi ile var olur. Onunla yaşama bağlanır. Annesi yok olduğunda ise sanki onu yaşama ekleyen bir bağ kopmuş gibi olur. Yazar, annesinin durumunu kabullenmekte zorlanır. Onu iyileştirmek ve eski günlere döndürmek için olağanüstü bir çaba sarf eder.

Tüm gruplara eleştirel yaklaştığı süreçte, kendi kültürü ve davranışlarını ele alırken, Benzakour'un daha sevecen ve anlayışlı yaklaşarak mizahi tonda olguları öne sürdüğü hissedilmektedir. Fakat diğer göçmen gruplara gelince daha mesafeli ve doğrudan eleştirel yaklaşmaktadır. Göçmen bakışında, aynı dinden olsalar bile Faslılar için Türklerin Müslümanlığı daha fazla sorguya açık bir izlenim vermektedir. Çünkü Türkler (özellikle Türk kadınları) daha hafifmeşrep ve dinin kurallarını uymayıp yaşamayan, zevk ve keyfe düşkün, gelişigüzel yaşayan bir görüntü çizmektedir. Müslüman kimliğinden dolayı domuz etine karşı hassas davranan anne, Türklerin, Müslüman olmalarına rağmen bu hassasiyeti göstermediklerine inanmıştır. Dolaylı olarak, annenin, bu tepkileriyle Türklerin Müslümanlığını da sorguladığı ve bu konuda pek ikna olmadığı da söylenebilir. Bu tarz davranışın temelinde, kendi kültürü dışındaki diğer tüm grupların, kendine eşit oranda yabancı oldukları düşüncesi yatıyor olmalıdır. Zira, anne, Türkleri, Hollanda'daki çoğunluk topluma verdiği tepkiyle eş düzeyde tutmaktadır. Türk kadınına karşı gösterdiği aşırı tepki ve eleştirel yaklaşım, Müslüman bir toplum olsa da Türk modernleşmesine ne kadar mesafeli olduğunu da sezdirmektedir. Annenin gözünde modernleşme, sanki bir tür hafifmeşrepleşme gibi bir şeydir. Çok ilginç bir biçimde, anne, bu benzetmeyi, ülkesi Fas'ı bırakıp neden Hollanda gibi bir ülkeye göç etmek zorunda kaldığını derinden sorgulamadan yapmaktadır.

Kaynakça

Benzakour, Mohammed. 2017. *Yemma: Stilleven van een Marokkaanse moeder*. Breda: De Geus,

Gezici-Yalçın, Meral. 2017. *Göç Psikolojisi: Göçmen gerçeğini Anlamlandırmaya Dönük Bir Sosyal Psikoloji Derlemesi*. Ankara: Pharmakon Yayınevi.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali. 2003. Yay. Haz. Prof. Dr. Hayrettin Karaman v.d. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları / 86-A.

Türkyılmaz, Ümran. 2017. "Milan Kundera'nın *Bilmemek* Adlı Yapıtında Göç Olgusunun Kadın Üzerindeki Etkileri", *Edebiyatta Kadın ve Göç* içinde, (yay. haz.) Ayten Er, Nazire Akbulut & Yavuz Çelik. Ankara: Bilgin Yayınevi.

Türkyılmaz, Ümran. 2019. "Fransız Yazınında Çocuk Bakışıyla Göç Örneği", *III. International Conference on Globalization & International Relations, Proceedings Book* içinde, (yay. haz.) Orhun Burak Sözen & Dilrabo Abdazimova. Gaziantep: Institute of Economic Development & Social Researches Publications.

HOLLANDA'DA FASLI: GÖÇ BAĞLAMINDA KİMLİK
A MOROCCAN IN THE NETHERLANDS: IDENTITY IN MIGRATION CONTEXT

Doç. Dr. Mustafa GÜLEÇ
Ankara Üniversitesi

ÖZET

Hollanda'ya 1960'lı yıllardan itibaren misafir işçi göçü ile başlayan göçmen akımı, son yıllarda sığınmacıların da gelişiyile artarak devam etmiştir. Bu süreç, Hollanda'yı çokkültürlü bir ülke haline getirmiştir.

Bu dönüşüm, Hollanda kamuoyunda son yıllarda artan oranda tartışılmaktadır. Önceden çokkültürlülüğün korunması bakımından kendi azınlık dil ve kültürel değerlerin çoğulculuk desteklenerek topluma eklenmesi amaçlanırken, bugünlerde Hollanda toplumunun dilsel, tarihsel ve kültürel değerlerine mümkün olduğu kadar çabuk uyum sağlama hedef gösterilmektedir. Dolayısıyla, göçmenlere yaklaşım çokkültürcülüğten (*multiculturalism*) uyum ve eritme (*integration & assimilation*) siyasetine doğru evrilmiştir. Bugüne ait baskın söylem, göçmenlerin Hollanda'ya zengin olmak ve refah içinde yaşamak için geldiği, ama Batı'daki özgürlüklerden rahatsız oldukları ve uyum sağlamak için hiçbir şey yapmadığı yönündedir. Ekonomik anlamda iyileşmek istiyorlar ama kültürel anlamda, özgürlükçü toplumun kurallarına uyum sağlamak anlamında herhangi bir adım atmak istemiyorlar. Özgürlükçü toplumun kural ve ilkelerini, beraberlerinde getirdikleri kültüre engel olarak görüyorlar (bkz. Knecht; Scheffer; Lakeman).

Faslı misafir işçi ailenin çocuğu olarak Hollanda'ya gelen Mohammed Benzakour, annesinin geçirdiği ağır bir hastalık sonucu engelli duruma düşmesi sürecinde yaşadıklarını anlattığı romanı *Yemma*, Hollanda'da Faslı Müslüman, okuma yazma ve Hollandaca bilmeyen olarak yaşamının engelli olmaktan da öte bir sorun yumağı yarattığını çok açık biçimde gösteriyor.

Bu çalışmada, Hollanda'da Faslı Müslüman kimliğe sahip olmanın, yukarıda dile getirilen özgürlükçü toplumun ilkelerine uyum göstermeyip saygı duymama görüşü ile ne kadar bağdaştığı romandan alınan veriler doğrultusunda çözümlenecektir. Bu süreçte, Hollanda'da Faslı olmanın zorlukları, göç bağlamında kimliğin ne kadar sorun üretici bir niteliğe bürünebileceği Benzakour'un gözlem ve yorumlamalarına bağlı kalınarak incelenecek ve yukarıdaki araştırmacıların savlarıyla ne kadar örtüştüğü tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Göç, Kimlik, İmge, Uyum, Çokkültürcülük, Çoğulculuk, Eritme

ABSTRACT

Migration into the Netherlands has recently increased after the arrival of asylum seekers. This process has made the Netherlands a multicultural country.

This transformation is discussed permanently and increasingly in the Dutch public opinion. In recent years, in terms of propagating multicultural society, minority linguistic and cultural values were aimed to be protected, supported and integrated into the main society in pluralist sense. However, nowadays the immediate target is frequently pointed out with regard to an easy and quick integration into the linguistic, historical and cultural values of the Dutch society. Consequently, the sociological approach to immigrants in the country has evolved from multiculturalism to integration and assimilation. The dominant public discourse of today is that immigrants have come to the Netherlands in order to become rich and to live in welfare, but they are not happy with liberal values in western societies and they do not do anything to integrate into the main society. They do want to get better in economic sense, but

in cultural terms they are not willing to take any step to adapt to rules of the liberal society. They consider these rules and principles as an obstacle to the culture, which they brought along with themselves (cf. Knecht; Scheffer; Lakeman).

Mohammed Benzakour who came to the Netherlands as son of a Moroccan guest worker family, narrates in his novel *Yemma*, which describes the terrible sickness of his paralyzed and hence handicapped mother as a result of a brain infarct, living as a Moroccan illiterate moslem not having command of the local language (Dutch). This case, which is a mass of problems, is more severe than being a simple handicapped person.

This study analyzes on the basis of the data from Benzakour's novel, how much having a Moroccan moslem identity is congruent with the above mentioned disintegration and disrespect of the liberal society rules. In this process, the difficulties of being a Moroccan in the Netherlands and how much identity can be problematic in migration context will be handled on the basis of Benzakour's observations and interpretations; and how much these can overlap with the assertions of the scholars mentioned above.

Keywords: The Netherlands, Migration, MOROCCAN, Identity, Image, Integration, Multiculturalism, Pluralism, Assimilation.

1.Çalışmanın Kapsamı

Hollanda'ya 1960'lı yıllardan itibaren misafir işçi göçü ile başlayan göçmen akımı, son yıllarda sığınmacıların da gelişile artarak devam etmiştir. Bu süreç, Hollanda'yı çokkültürlü bir ülke haline getirmiştir.

Bu dönüşüm, Hollanda kamuoyunda son yıllarda artan oranda tartışılmaktadır. Önceden çokkültürlülüğün korunması bakımından kendi azınlık dil ve kültürel değerlerin çoğulculuk desteklenerek topluma eklenmesi amaçlanırken, bugünlerde Hollanda toplumunun dilsel, tarihsel ve kültürel değerlerine mümkün olduğu kadar çabuk uyum sağlama hedef gösterilmektedir. Dolayısıyla, göçmenlere yaklaşım çokkültürcülüğten (*multiculturalism*) uyum ve eritme (*integration & assimilation*) siyasetine doğru evrilmiştir. Bugüne ait baskın söylem, göçmenlerin Hollanda'ya zengin olmak ve refah içinde yaşamak için geldiği, ama Batı'daki özgürlüklerden rahatsız oldukları ve uyum sağlamak için hiçbir şey yapmadığı yönündedir. Ekonomik anlamda iyileşmek istiyorlar ama kültürel anlamda, özgürlükçü toplumun kurallarına uyum sağlamak anlamında herhangi bir adım atmak istemiyorlar. Özgürlükçü toplumun kural ve ilkelerini, beraberlerinde getirdikleri kültüre engel olarak görüyorlar (bkz. Knecht, 2002; Scheffer, 2016).

Faslı misafir işçi ailenin çocuğu olarak Hollanda'ya gelen Mohammed Benzakour, annesinin geçirdiği ağır bir hastalık sonucu engelli duruma düşmesi sürecinde yaşadıklarını anlattığı romanı *Yemma*, Hollanda'da Faslı Müslüman, okuma yazma ve Hollandaca bilmeyen olarak yaşamının engelli olmaktan da öte bir sorun yumağı yarattığını çok açık biçimde gösteriyor.

Bu çalışmada, Hollanda'da Faslı Müslüman kimliğe sahip olmanın, yukarıda dile getirilen özgürlükçü toplumun ilkelerine uyum göstermeyip saygı duymama görüşü ile ne kadar bağdaştığı romandan alınan veriler doğrultusunda çözümlenecektir. Bu süreçte, Hollanda'da Faslı olmanın zorlukları, göç bağlamında kimliğin ne kadar sorun üretici bir niteliğe bürünebileceği Benzakour'un gözlem ve yorumlamalarına bağlı kalınarak incelenecek ve yukarıdaki araştırmacıların savlarıyla ne kadar örtüştüğü tartışılacaktır.

Bu sayıda yaptığım diğer çalışmada, yine Benzakour'un aynı yapıtını çıkış noktası olarak kullandım. Fakat o çalışmadaki odaklanma noktası, bu yapıt temelinde, göçmenlerin kendi aralarında birbirlerine bakışlarının nasıl olduğu yönündeydi. Örneğin Müslüman Faslı kimliğiyle Hollanda'ya göç etmiş olan

yazar ve ailesinin, diğerk Müslüman göçmen grubu olan Türklere bakışı nasıl olabilir sorusuna yanıt arayan bir çalışmaydı. Bu inceleme ise daha beklenen türden bir bakış açısını seçerek, çoğunluk söyleminin, Hollanda'da Faslı olma ve göç bağlamında kimlik oluşturma üzerine olan etkilerini değerlendirmek amacını güdüyor.

2.Hollanda'da Faslı olmak ve göç bağlamında kimlik / aidiyet

Göç üzerine olana toplumbilimsel ve ruhbilimsel çalışmalar, başta Avrupa ve Kuzey Amerika olmak üzere birçok ülkede her geçen gün artan oranda yapılıyor. Kağıtçıbaşı'nın da belirttiği gibi, Avrupa'ya olan göç Kuzey Amerika'ya olan göçten oldukça farklı bir biçimde gerçekleşmiştir. Kuzey Amerika, Erken Modern Dönemden itibaren sürekli çokkültürlü bir yapı üzerine kurulurken, Avrupa, aynı dönemden itibaren ulus-devlet ve tekkültürlü yönetim örnekçesini benimseyen yapılanmaya doğru evrilmiştir. Çokkültürlü yapıya Avrupa'da ilk olarak İngiltere (sömürgelerden gelen sürekli bir göç akışı) ile birlikte geçiş eğilimleri olmuş; kıta Avrupasında ise savaş sonrası dönemde yani 1950'lerden sonra, çokkültürlü görünümeler ortaya çıkmaya başlamıştır (Kağıtçıbaşı, 2012: 321-324). Bu akış devam ederken, Avrupa ülkeleri tekkültürlü yapılarını ve tepkilerini korumak eğiliminde olmuş, gelen iş göçünü sürekli olarak geçici konumunda nitelemiş, bu yüzden de 'misafir işçi' kavramını türetmiştir.

Bu iş gücünün Batı Avrupa ülkelerine çağrılmasının temel nedeni, öncelikle savaş sonrası dönemde işçi açığının olması ve Batı Avrupalı anamalcı şirketlerin ucuz iş gücüyle kâr yükseltme sevdasına kapılmış olmalarıdır. Bu düşüncede temel etken, ucuz gücünün baskın kültürdeki zor ve istenmeyen işleri ucuz yapacağı ve bu sorunu kolayca çözeceği inancıdır. Anglo-sakson ülkeler (İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi türevleri) bunun tam tersini yaparak yani yüksek ve nitelikli eğitim gerektiren işler için göçmen alımına giderek, ülkedeki bilimsel, teknolojik düzeyi yüksek tutma, uzun erimde sosyoekonomik yapıyı, kalkınma ve refahı sürdürülebilir hale getirmeyi hedeflemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, Batı Avrupa'nın kısa erimde kâr ettiğini ve genel anlamda kolaycılığa kaçtığını saptayabiliriz. Tarih, her kolaycılığa ciddi bir fatura çıkarır.

Düşük eğitilmiş, ucuz iş gücünü, ülkelerinin genellikle kırsal kesiminden (örneğin Anadolu'dan) toplayarak Hollanda'ya getirmek, ilk aşamada uygun bir seçim gibi gözükmiştir. Ancak, misafir olan iş gücünün aile birleşiminden sonra, Hollanda'da kalma eğiliminde olması, tekkültürlü yapıdaki Hollanda'da uzun erimde sorun yaratabilecekti. Diğer taraftan, gelen işçilerin düşük eğitilmiş olması, Hollanda toplumuna uyumu da zorlaştırıcı etken olarak ortada duruyor. Araştırmalar sonucu ulaşılan ortak bir sonuç, göçmenlerin kendi ülkelerindeki iş deneyimleriyle karşılaştırıldığında, göç ettikleri ülkelerde daha düşük itibar ve gelir seviyesi sağlayan işlerde çalışmalarından kaynaklanan statü kaybıdır. Bu durumun birçok nedeni olabilir. Çoğu zaman göçmenin aldığı eğitim, gittiği ülkedeki eğitime eşit düzeyde kabul edilmemektedir. Bu durumun nesnel tarafı olsa da, genel olarak, baskın toplumda, göçmenlerin geldiği ülke (örneğin Fas ya da Türkiye) hakkında yerleşik bir yaklaşım ya da önyargıya dayanır (Kağıtçıbaşı, 2012: 324).

Hoofstede'ye göre, bir ülkenin yerel halkı, herhangi bir biçimde yabancılarla etkileşime girdiklerinde belli zihinsel evrelerden geçiyor. İlk evre, genel olarak her iki tarafın da birbirini merak etmesiyle başlıyor. İkinci evre ise, ev sahibinin ya da baskın toplumun üyelerinin budunmerkezli (*ethnocentric*) bir tavır geliştirmesidir. Ülkedeki yabancıyı kendi bakış açılarından değerlendirmeye alırlar. Bu yabancı, çoğunlukla olumsuz açıdan nitelendirilir (Hoofstede, 2005: 30). Baskın toplumun önyargıları, kibiri ya da aşağılık kompleksi yabancıyı değerlendirmesinde önemli rol oynayacaktır. Örneğin, yabancı, Türkiye'ye Kuzey Amerika ya da Avrupa'dan geliyorsa, el üstünde tutulacaktır. Afrika'dan geliyorsa, yardım edilmesi gereken fakir olarak nitelenip acınarak ya da merhametle muamele görecektir. Hoofstede'ye göre, bir sonraki evre çokmerkezli (*polycentric*) olabilir. Bu evreye geçiş, baskın toplumdaki bireylerin fazla sayıda ve farklı kültürden yabancıyla etkileşime girmesiyle gerçekleşir. Bu evrede, bireyde farklı kültürden bireyleri farklı değerlendirmek gerektiğinin farkına varılır ve buna koşut olarak, yabancı ya da 'misafir' kendi kültürel değerlerine göre ele alınır. Kültürel karşılaşmalar, her zaman karşılıklı anlayış ile sonuçlanmaz. Genel olarak, bu karşılaşmalar grupların

olumlu ya da olumsuz tepkilerine yol açar. Toplumdaki farklı gruplar, öncelikle önyargılarını doğrulamak ve sabitlemek eğiliminde olurlar. Nesnel ve eleştirel yaklaşım olguları çok yönlü inceleme ve yargılama eğilimi genel olarak gözlemlenmez. Gruplar, kendine ve diğerlerine yönelik basmakalıp düşünce ve değer yargılarına sahip olur. Kendine dönük olan yargılar, gerçekliğin gözlemlenmesini doğrudan etkiler. Diğer bir deyişle, gruplar (azınlık, çoğunluk v.s.) kendi gözlüğünden bakarak ya da filtreleyerek gerçekliği yorumlama yoluna gider.

Bu türden gerçeklik sorgulaması, farklı kültürler ve onların farklı yorumlamaları bir arada olunca bariz bir biçimde ortaya çıkar. Son yıllarda, Hollanda'da, Avrupa ve Hollanda kimliği sıkça sorgulanmaktadır. Bunun en temel nedeni, Hollanda'ya göçün son yıllarda sürekli artış göstermesidir. Bu bağlamda, budunsal ve dinsel kimlikler sıkça tartışma konusu oluyor. Farklı bağlamlarda (üniversite, radyo-tv, internet, belediye, kulüp, dernek v.s. gibi yerlerde) neredeyse her ay, 'kimlik ve bağlılık', 'kimlik ve yurttaşlık', 'Müslümanlar ve kimlikler', 'kimlik kayıp! Aranıyor!' başlıklı tartışma toplantıları düzenleniyor (Verkuyten, 2010: 9).

Bu türden karşıtlıkların olduğu ortamlar, yabancılaşmanın da daha yoğun hissedildiği karışık ve karmaşık uzamlardır. Savunmasız bir biçimde kendini çevreleyen yabancı bir dünyaya teslim olan, bırakılmışlık ve atılmışlık duyguları arasında bocalayan, çaresizleşmiş insan, bu duyguların ötesinde hiçbir gerçeği bulamaz. İnsan, artık doğadan, kendi özünden ve geçmişinden yoksun olarak, kaygılarının yönlendirdiği bir uzamdadır (Türkyılmaz, 2015: 64). Kimlik, en fazla da kaygıların arttığı, karşıtlıkların kendini daha belirgin gösterdiği durumlarda bir sorun olarak ortaya çıkar. Tekkültürlü bağlamlarda, karşıtlık olmadığı için kimlik fazlaca sorgulanmaz. Bırakılmış ve atılmışlık, yabancı bir dünyanın artan oranda hissettirdiği kimliği sorgulama ve yabancılaşmanın verdiği sonuçlardandır. Fakat, aynı zamanda, bu tür karşıtlık ortamları, Hoofstede'nin dediği gibi uzlaşmayı da öne çıkartır. Bu bağlamda, son yıllarda özellikle artış gösteren göç ve göçmen olgusunun, ait olduğu uzama ya da topluluğa göre değil, evrensel ilkeler ışığında, birleştirici ve barışçıl bir tavırla değerlendirilmesi gerekir. Bu birleştiricilik istemi ve ötekiyle yan yana yaşama yatkınlığı sayesinde, her insanın kendine özgü değerlerine önem verilmelidir. Bir başka deyişle göçmenin tekil ve potansiyel olarak yeri her zaman korunmalıdır (Türkyılmaz, 2017: 1668). Bırakılmışlık, atılmışlık, uzlaşma ve birleştiricilik ile bir araya geldiğinde, yabancılaşma ve uzaklaşmanın, diğer bir deyişle kutuplaşmanın engellenmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla, göç ortamındaki karşıtlık, olumlu bir enerjiye dönüşerek işbirliği ve üretimin artmasını tetikleyecektir. Karşıtlık ve farklılıklar ile birlikte var olma, içine atıldığımız doğayı anlamlandırmada önemli aşamalardan biridir.

Bu kuramsal veriler dikkate alındığında, Hollanda'da Faslı olmak, kimlik ve aidiyet inşa etmek, oldukça zor bir girişim gibi gözükmektedir. Benzakour, çok küçük yaşta, Faslı bir göçmen ailenin çocuğu olarak geldiği Hollanda'da, okuma yazma bilmeyen annesi ve düşük eğitim almış babasıyla, bırakılmışlık, atılmışlık ve yabancılaşma duygularının ağırlığında var olma çabasını açıkça ortaya koymaktadır. Yanlış sağaltım yönteminin etkisiyle annesinin felç geçirmesinden sonra, Hollanda hastanelerinde yaşadıklarını romanlaştırdığı *Yemma* (Ana), bu varoluş gayretinin anıtsal bir manifestosu biçimindedir.

Bu gayret, Verkuyten'in da belirttiği gibi Hollanda'da son yıllarda hararetli bir biçimde sürdürülen kimlik üzerine kamusal tartışmaların bir yansıması olarak da görülebilir: 'Hollanda'da İslam'ın rolü nedir?', 'Türklerle Kürtler arasındaki farklar nelerdir?', 'Faslılar, Berberi¹ olmayı nasıl yorumluyorlar?', 'Türk, İranlı, Somalili olmak ne demektir?', 'Kim gerçek Malakalıdır? Kendi özünü kaybetmeden Hollanda toplumuna nasıl uyum sağlayabilirsin?', 'Hollandalılık diye bir şey var mıdır?'. Çokkültürlü toplumda uzayıp giden bu türden sorular, Hollanda kamusal alanındaki

¹ Berberiler, Fas'ta, çoğunluk Araplardan etnik köken ve dil olarak farklı bir grubun adıdır. Yerel dildeki adları *Imazighen*'dir. Özgür insan anlamına gelir. Berberi adının, Yunanca *Barbaroi* sözcüğünden geldiği, Yunanca konuşmayan ve Yunan uygarlığından olmayan biri anlamında olduğu kabul edilir. Bu grup, Kuzey Afrika'nın batısında, özellikle Fas'ta Tuareglerle (bu adın Türk sözcüğünden türediği de söylenir) birlikte önden gelen budunsal topluluklardandır.

tartışmalara son zamanlarda sıkça konu olmaktadır. Okul başarısı, okulu bırakma, suça yönelme, şiddet kullanımı, köktenci akımlara karışma gibi konularda kimlik kavramı sürekli öne çıkmaktadır. 1970 ve 80’li yıllarda çokkültürcülük baskın iken, her etnik grup kendi kültür ve dilinde destek amaçlı eğitim alıyordu. 1990’lı yıllar ile birlikte göçmen sayısı sürekli artınca, Hollanda’da aşırı sağ söylem de güç kazanmaya başladı. ‘Mademki ülkelerine dönmüyorlar, o zaman gerekirse kendi kimliklerinden vazgeçerek buraya, bu topluma uyum sağlasınlar’ söylemi daha sık dile getirilmeye başlandı. Böylece çokkültürcü bakış açısı, yerini uyum ve eritme (*integration & assimilation*) siyasetine bıraktı. Bu noktada, kimlik kavramı, çoğul içerikten daha ziyade tekil içeriğe doğru dönme eğilimi gösterdi. Farklı budunsal gruplardan çok, Hollanda toplumu, Hollanda kimliği ve Hollanda kültürü öne çıktı. Somut bir örnek verecek olursam, 1960’lı yılların protesto gençliği havasında, ulusal kavramlardan söz etmek (örneğin ulusal marşı yüksek sesli okumak sağcıların işi ve biraz da tabu olarak görülürken) toplum içinde alay konusu olabiliyorken, bugün ulusal simgelere sarılmak ve onları olabildiğince öne çıkarma konusunda sanki bir yarış varmış izlenimi doğabilmektedir.

Bu küçük örnek bile, Hollanda’nın toplumbilimsel açıdan 40 yıl gibi kısa bir sürede çok hızlı değişim kaydettiğini çok açık gösteriyor. Bu değişimde, kanımca, 40 yıllık süreçte sürekli artan göçün payı büyük olmalıdır. Hollanda’da Faslı olmak ve göç bağlamında kimlik olgusunu bu tarihsel artalanı dikkate alarak incelemek gerekir. Hollandalı büyük anamalcı şirketlerin devletle anlaşma yaparak 1960lı yıllarda Hollanda’ya Fas ve Türkiye’den, özellikle kırsal kesimden getirdiği ucuz iş gücü o günün koşullarında ticari anlamda büyük fayda sağlarken, ülkenin kalkınmasına katkıda bulunurken, bugün kalıcı olduğunu gösteren aynı iş gücünün torunları toplumbilimsel anlamda kimlik ve aidiyet tartışmalarının konusu olabiliyor. Türkiye’de ya da Fas’ta olan toplumsal, siyasi bir gelişmeye tepki veren Hollandalı Türkiye ve Fas kökenli göçmenler, baskın toplum tarafından hemen eleştiriliyor ve göçmenlerle ilgili uyum, kimlik ve aidiyet konusu kolayca gündeme getirilebiliyor. Bu açıdan bakıldığında, özellikle Müslüman göçmenler, iki arada sıkışıp kalan bir grup izlenimi veriyor. Dinsel kimlik, kültürel ve toplumsal kimlik tartışmalarında sürekli ön konuma koyuluyor. Böylece İslam karşıtı² söylem, dolaylı olarak da olsa güç kazanmaya devam ediyor. Bu durum, elbette, Hollanda’da Faslı olmak ya da Fas kökenli olmak açısından zorlukları da beraberinde getiriyor. Söz konusu zorluklar, kimlik ve aidiyetin oluşup gelişmesinde önemli belirleyici ve yönlendirici olarak kendini hissettiriyor.

3. Kimlik yapılanması

Kimlik ve aidiyet, ulus-devlet örnekçesinde tarihsel ortaklıkla ve kendiliğinden oluşup gelişen kavramlarmış gibi gözükür. Son zamanların olgusu göç ve onun sonuçlarından biri olan çokkültürlü toplum dizgesi ise, kimlik ve aidiyetin, ulus, tarihsel-kültürel ortaklık, bütünlük, biz, toplumsal bağdaşıklık türünden kavramların yeniden tartışmaya açılmasına neden olur. Çokkültürlü yapılanma, bir toplumda kartların yeniden dağıtılması demektir. Uyum, kimlik ve aidiyet olması için ortak yaşanmışlık, tarihsel süreç, kültürel kesişme ve derinlik olmalıdır. Faslı bir göçmen olarak okuma yazma bilmeyen, Hollandaca bilmeyen ve tüm bunlara sonradan eklenen sorun olarak felç geçiren annesini iyileştirme çabalarında, yazar Benzakour’un karşılaştığı kimlik ve aidiyete yönelik soru, sorun ve bunalımları ulamsal olarak örnekleyen alıntıları aşağıdaki bölümlerde paylaşıp kimlik yapılanmasının zorluklarını göstermeye çalışacağım.

3.1. Doktora göre hasta

² Batıda bunun için genel olarak *Islamophobia* ya da İslam korkusu ifadesi kullanılıyor. İslam karşısında savunmaya geçen, ondan korkan bir ruh halini yansıtan daha edilgen bir kavramla, İslam’a yapılan saldırganlığın üstü böylece örtülmeye çalışılıyor. Batı’da yaşayan Müslümanların uzamlarına saldıran ve onlarca masum insanı katleden teröristlerin kullandığı gerekçe, İslam’dan korktuklarıdır. Korkan insan, kendini korur. Kitlelere saldırıp katliam yapmaz. Dolayısıyla, Batıda İslam korkusu adıyla yumuşatılmaya çalışılan katliamların, antisemitizmde olduğu, ‘İslam karşıtlığı’ ya da ‘İslam düşmanlığı’ kavramıyla nitelenmesi daha yerinde ve kapsayıcı bir yaklaşım olacaktır.

Benzakour, Hollanda'da yüksek eğitim almış bilinçli bir Faslı göçmen olarak, annesinin tedavi sürecini kolaylaştırıcı her türden çareyi denediğini romanda ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Ancak, her defasında çokkültürlü toplumun yukarıda saydığım sorunlarına takılmış, çoğunluk-azınlık, göçmen-yerleşik, Hıristiyan-Müslüman gibi ikili karşıtlıkların (*dichotomy*) kimlik ve aidiyeti yapılandırmada yapıcı ve bozucu işlevleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Çokkültürlü toplum söyleminden tekkültürlü uyum toplumuna geçiş söylemi, öncelikle baskın kültürde etkilerini göstermiş ve göçmenler üzerinde dönüştürücü bir baskı uygulamaya başlamıştır. Bunun çarpıcı örneklerinden birini, *Yemma*'da, yazar, oldukça yetkin biçimde dile getirir: "...Kusura bakmayın, İslam üzerine derinleşme niyetim yok'. Rijndam Afazi Ekibi'ndeki uzmanın keskin sözleri böyle. Sonradan öğrendim. İngiltere'de alanında doktorasını alacakmış. Harici gözlem (ki bunu ben istedim ve çenemi kaparsam yanda durabilirmişim) çerçevesinde, bu uzman hanıma göre annemin belli bir tür ödevleri tamamlaması gerekiyormuş: parça tamamlama ve labirent ödevleri. Annem, elbette bundan bir şey anlamadı. Böyle şeyler hayatında da hiç yapmadı. Doktorun verdiği ödev olduğu için, bir şeyler yapmayı denedi ama hepsi yanlış. Huzursuz, güvensiz ve panik oldu. Bir an cesaretimi toplayıp 'annesinin yaşam alanıyla ilgili bir şey sorsanız daha anlamlı olmaz mıydı acaba?' diye sordum. 'Nedir yaşam alanı sizce?' Yaşamı boyunca günde 5 kez namaz kıldı. Kuran'daki sureleri ezbere bilir. Bildiği ve sevdiği Arapça şarkılar var. Bilimsel olarak da bilinen alanda alıştırmaya yapmanın beyne iyi geldiği kanıtlandı...' Kusura bakmayın, İslam üzerine derinleşme niyetim yok.' İslam üzerine derinleşme mi? Ben şimdi bu uzmandan böyle bir şey mi rica ettim? İslam tarihi ve peygamberin yaşamı üzerine uzmanlaşmasını mı istedim? Dinbilimsel kavramları ve İslam'ın Suudi Arabistan'da ortaya çıkış tarihini incelemesini mi rica ettim? Ağzım açık, şaşım kaldım. Söz konusu uzman hanım, şaşkınlığımı fark etti ve ne yazık ki, bu istekle, 'logopedinin sınırlarını' zorladığımı dile getirdi. Bence aslında logopedinin değil, *iki kulak arasındaki* bir sınırı zorlamıştım. Kendi kültürel duvarının dışına sıçrama konusunda cesaret, zekâ ve istek eksikliği. Bunun gereksiz ve lüks bir eylem olmadığını, Hollanda'da istatistiksel çalışmalar da doğruluyor. İslam, günümüz dünyasında en hızlı gelişen ve büyüyen bir dindir. Öyle ki birinci sıradaki Hıristiyanlığın ensesinde nefesini hissettirmektedir. Hollanda'da tüm Batılı olmayan yabancı gruplar içinde iki büyük grup (Türkler ve Faslılar) bu dine mensuptur; ülkede bir milyon takipçisi olan bir din ya da toplam nüfusun yüzde 6,25'i. İlk nesil misafir işçilerin çoğu, şimdilerde emeklilik ve yaşlılık çağına geldi ve artık sık sık yaşlılığın getirdiği rahatsızlıklardan şikâyet etmeye başladı. Dolayısıyla, çoğu, kalp, şeker, enfarktüs ve nadir görülmeyen biçimde bellek kaybı şikâyetiyle bakıma muhtaç halde yatağa düştü..." (Benzakour, 2017: 36-37).

Bu örnek, göç bağlamında uyum sorununun, baskın toplumun gözünde, tek tarafın omuzlarına yüklenen bir sorumlulukmuş gibi görüldüğünün kanıtı gibidir. Bir toplumda sağlık hizmeti dizgesinin, ideal anlamda, hastaya göre doktor mu yoksa doktora göre hasta mı yetiştirmesi gerekir? Doktora göre hasta olunması bekleniyorsa, o devlette, toplumsal bağdaşıklığın, kaynaklara ulaşım ve hizmet sunumunda eşitliğin, işlevselliğin ciddi anlamda sorgulanması gerekir. Sosyal devlet anlayışında ki Hollanda böyle bir devlet olduğunu her düzlemde dile getirir, devlet, yurttaşların sorunlarına çözüm bulmak, onların yaşamını kolaylaştırıp rahat, huzur, refah ve kalkınmayı eşzamanlı olarak sağlamak ile yükümlüdür.

Yazarın bize sunduğu bağlamda, kamu görevini yerine getiren doktor, umursamaz tavırla, 'ben hastanın düzeyine inmem; hasta benim düzeyime çıksın' iletisini, yazara dolaylı yoldan aktararak, tüm hastaların ruhsal, kültürel, toplumsal, eğitimsel açıdan belli bir ortalamanın üzerinde olmasını bekleyerek, aslında çok yanlış bir meslek seçtiğini de hiçbir utanma belirtisi göstermeden açıkça ilan etmektedir. Elbette, burada yine insan ilişkilerinde çok sık karşılaştığımız üstün görme ve aşağılama ikili karşıtlığı³ (*dichotomy*) varlığını hissettirir. Bu doktor, toplumsal güç dengeleri bakımından üstün

³ Bu ikili karşıtlık, aslında tarihsel açıdan Doğu-Batı arasındaki kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerde yüzyıllardır kendini gösteren bir ulamdır. Doğu, yüzyılların verdiği yenilmişlik, itilip kakılmışlık duygusunun etkisiyle, Batı'ya, üstün görme ruh halinin türevlerini ve farklı görünümünü sergileyerek yaklaşır. Buna karşılık

gördüğü ya da kabul ettiği bir hasta ile görüşseydi, büyük olasılıkla çok daha farklı bir biçem kullanır ve bu hasta için elinden geleni ardına bırakmazdı. Kendi ruh ve düşünce dünyasında, herhangi bir nedenle toplumsal açıdan (toplumsal sınıf bakımından) küçümsediği (çünkü hem Müslüman hem de göçmen olan) bir hasta türüyle karşılaştığı için, böylesine küstah bir tavırla yanıt verme cesaretini ortaya koyabilmiştir.

Yazar, daha sonra, bu doktora sunduğu önerisini, annesiyle parkta otururken kendisi uygulamak istemiştir. Belki de, önerinin doğruluğunu ve doktorun bütünüyle yanlış ruh hali ve davranış içinde olduğunu, en azından kendine kanıtlamak istemiştir. Cep telefonunu alıp Fas'ta ünlü bir şarkıcının söylediği ve annesinin sevdiğini bildiği bir şarkıyı, annesine dinletiyor. O an, sanki bir mucize oluyor ve annesi, şarkı sözlerinin bazılarını yazarla birlikte söylemeye başlıyor. Yazarın gözlerinden sevinç gözyaşları geliyor. Annesi, uzun zamandır böylesine konuşkan ve coşkulu olmamış. İşte, müziğin, sanatın yarattığı mucize! Hiçbir doktor, annesini böylesine canlı ve istekli ruh haline getirememiş. Yazar da coşku ile bağırarak annesine bu şarkıda eşlik etmiş. Sonra yavaşça sözcükler annesini ağzından akışını kesmiş ve susmuş. Ama olan biten, yazara yeniden umut aşılarmış ve annesiyle birlikte o günü çok mutlu geçirmiş. Yazar, annesine bakarak şu düşünceyi içinden geçirmiş: "Evet, Tanrı büyük ama bizim de biraz olan bitene yardımcı olmamız lazım. İşin özü budur. Bu sabah, logopedi tedavisi vardı, fakat gitmeyi reddetti. Zorlukla ayarladığım (sigorta şirketi çevirmenlik hizmetini tazmin etmeyi başlangıçta kabul etmedi) Berberi dili konuşan çevirmen bile bize çare olmadı. Aslında, bence, bu orta yaşlarda, tavşan dudaklı, saçını sarıya boyamış dul Berberi kadının, dikkatli incelendiğinde, bizzat kendisinin öncelikle biraz terapiye ihtiyacı olabilir. Nevrozları ve patolojik davranışlarıyla, annemi olduğundan daha fazla huzursuz etti. Üstelik, konuştuğunda ağzından ekşi bir tütün kokusu geliyordu. Ama işin aslı şu bence: terapi araç gereçleri bir işe yaramadığında, çevirmen olsa ne işine yarar ki?" (Benzakour, 2017: 44-45).

Yazarın paylaştığı diğer bir ilginç deneyim, mesleği yerine getirirken ya da 'getiremezken' sağlık personelinin 'aşırı' profesyonellik örneği göstermesidir. Fizyoterapi uzmanı, annesinin durumunu ağır görüp vücut işlevlerini geri kazanmasının neredeyse imkânsız olacağını düşünerek bunu dillendirdikten sonra, annesine çok sık uğramamaya ya da arada bir uğramaya başlamış. Kaslarına uyarı verip hareketlendirmek, spazm geçirmesini önlemek amacıyla, bu uzman, arada boşluk bulursa uğramaya çalışıyormuş. İşin zorluğunu görünce, yazar, devreye girerek uzmana Motomed'i (bilgisayar destekli, annesi tekerlekli sandalyede otururken dürtü verici makineyi çalıştırarak) kendisi annesine uygulama önerisinde bulunmuş: "... 'Bu öneriniz çok güzel, fakat siz fizyoterapi uzmanı değilsiniz ve biz, meslek alanımızı kendi denetimimizde tutmayı tercih ederiz.' 'Elbette sizi çok iyi anlıyorum' dedim 'Ama annemi Motomed'e bağlamak, -yanlış anlamayın mesleğinize saygım sonsuz- her normal insan evladının yapabileceği türden kolay bir şey. Üstelik, iki taraf için de faydalı bir iş bu. Vaktiniz olmadığı için siz ayrıca ilgilenmek zorunda kalmazsınız ve annemin kasları da böylece biraz antrenman yapmış olur. Sonuçta ben zaten her gün burada onun yanında duruyorum ve ortalıkta her zaman boşta duran bir Motomed var'..." (Benzakour, 2017: 77).

Bu bölümde verilen örnekler, işini yapma konusunda Hollanda sağlık hizmetleri personelinin iki uç noktada durabildiğini gösteriyor. Birinde yapması gerekeni yapmayan bir doktor, diğerinde ise aşırılığa kaçarak yapmaması gerekeni yapan bir fizyoterapi uzmanı ile karşılaşıyoruz. Doktor, hastalarının yaşam dünyasına ilgi göstererek çözüm önerileri geliştirmek için çaba göstermesi gereken bir mesleğe sahipken, fabrikada makine kullanan basit bir işçi gibi davranıyor. 'Ben bu makineyi, kullanım kılavuzuna göre çalıştırırım, ama nasıl çalıştığı, hangi parçalardan oluşup ürün çıkardığı konusunda ilgilenmem' gibi bir ifade kullanıyor. Fabrika işçisi böyle bir yaklaşımda bulunabilir. Ancak, işi kutsal olan yani insan yaşamını kurtarmak, insan iyileştirmek olan bir doktorun, bu türden mekanik yanıtlar vermemesi gerekir. Ölçünlü tedavi ve terapi yöntemlerini kullanmak ve uygulamak,

olarak, Batı ise, tarihin verdiği sürekli kazanan, üstün gelen, güçlü ve bilen imgesinin coşku ve cesaretiyle, Doğu'ya, sürekli kibirle, aşağılayarak bakar. Aslında, her ikisi de, patolojik bir durum, hastalıklı bir ruh halidir ve acilen tedaviye muhtaçtır. Zira, dünyanın bugün içinde bulunduğu sorunların çoğu, tümel düzlemde söz konusu duygu durumu bozukluğundan kaynaklanmaktadır.

bir teknisyenin de yapabileceği bir iştir, ancak doktor olmak, hastanın ve hastalığın üzerine düşünmek, çözüm yolları arayıp insan yaşamının niteliğini yükseltmek demektir.

Diğer taraftan, doktora göre tam karşı ucta bulunan fizyoterapi uzmanı, sorun çözmek yerine kendisi sorunun cisme dönüşmüş biçimi olmayı tercih etmiştir. Öncelikle, durumu ilerlemiş ve ağır olan bir hastayı, kendi zihninde belli bir ulama koyup ona verilen hizmeti aksatması, baştan işini iyi yapmadığının göstergesidir. Uygulama ve kullanıma yönelik, çözüm odaklı düşünebilen yazar, bu aksatma sorununu, konuya yapıcı yaklaşarak çözüme yolunu görmüş ve uzmana bunu açık biçimde önermiştir. Uzman ise yapmaması gerekeni yapıp mesleğini koruma düşüncesiyle Motomed gibi bir aleti, çok karmaşık bir makineymiş gibi göstererek yazarın kullanımına izin vermemiştir. Madem meslek alanında bu kadar titiz, o zaman mesleğini icra edip hizmet vermekte de o kadar titiz olması normal koşullarda beklenir.

3.2.Kantine göre hasta

Yazarın annesiyle birlikte Hollanda hastanelerinde yaşadığı bin bir çeşit zorluktan bir diğeri de, hastalara sunulan yemeklerin, ülkenin çokkültürlü yapısını dikkate almadan hazırlanıyor olmasıdır. Annesi, tüm yaşamı boyunca titiz ve dindar bir kadın olduğu için, her yerde herkesin yemeğini kabul edip yiyeabilen bir kişi hiçbir zaman olmamış. Hastane yemeklerini de, muhtemelen bu kişilik özellikleri nedeniyle hızlıca benimseyemedi: "...Günden güne iştahı azaldı. Neredeyse önüne koyulan herşeyi reddetti ya da en azından birkaç lokma aldı ve bıraktı. Acaba nedeni neydi? Bir test yapmak istedim. Evden yemek getirdim. Bu kez büyük bir iştahla yedi. Ancak rahatlık bir hafta kadar sürdü. Kantin şefi bana gelip kantinde kendi yiyeceğini yemenin yasak olduğunu söyledi. Ev yemeğinde ne gibi bir sorun var ki? Sorun yok ama kantin kendi ürünlerini satmak için açılmış ticari bir şirkettir, Bay Benzakour! Anlamıyor musunuz? Elbette Benzakour bu işi tam olarak anlamadı. Annemin ev yemeğini kantinde ya da bahçede yemesinin sizin cironuzla ne ilgisi etkisi var ki? Hayır hayır öyle değil. Sizin yaptığınızı herkes yaparsa ben bu kantini kapatmak zorunda kalırım. Anlıyorum fakat diğer aileler düzenli olarak kantini kullanıyor. Bizim davranışta kültürel bir gerekçe var. Annem Hollanda yemeklerini yemiyor. Kendi ev yemeklerini arıyor. Bay Benzakour, kural kuraldır. Sizin için ayrıcalık yapmam. Uymak zorundasınız. Parka taşındık. Fakat hava bozunca gidecek yerimiz kalmadı. Bodrumda bir yer buldum. Ancak orada da yakalandık ve atıldık..." (Benzakour, 2017: 143).

Burada da, ülkenin çokkültürlü yapısına uygun hasta merkezli bir yaklaşımın olmadığını açıkça görebiliyoruz. Sanki Hollanda'da davranışı, yemesi içmesi, giyimi kuşamı tek tip olan bir insan türü yaşıyor gibi bir izlenim elde ediyoruz. Hastanelerde hastaya göre, toplumun çokkültürlü yapısına göre kantin olması gerekirken, kantine göre hasta istendiğini düşünmemek elde değil. Öyle geliyor ki, tüm doktorlar ölçünlü tıp eğitiminden geçmiş, tüm kantinler tek tip tasarlanmış ve en son aşamada da tüm hastaneler, bu doktor ve kantin türlerine göre inşa edilmiş. Yazarın, karşısına çıkan her zorlukta yüksek zekâ örneği olarak kullanıma dönük çözümler üretmesi oldukça ilginç ve takdire layıktır. Ancak, baskın toplumun her defasında çözüm üretmek, insan yaşamını kolaylaştırmak yerine sorun ve engel öne sürmesi, bir o kadar üzücüdür. Yazarın, bodrum katında, kimseyi rahatsız etmeden annesini bu ağır hastalığında besleyecek bir yöntem bulması, onun güçlü ve direnen kişiliğinin bir göstergesidir. Bodrum katında sessizce ev yemeği yemelerinin de sonunda yasaklanması, göçmen olarak Hollanda'da yaşamının kolay bir yük olmadığını okura düşündürüyor.

3.3.Hastaya göre ilaç dozu

Benzakour'un bu yapıtında en etkileyici yönlerden biri, annesinin sağlam ve sağlıklı bir kadinken, hastanede kendisine verilen yanlış dozda ilaçlar nedeniyle beyin kanaması ya da enfarktüs geçirip felç olması, bundan sonra tekerlekli sandalyeye ve diğer tüm insanlığa bağımlı bir halde yaşamını sürdürmek zorunda olmasıdır: "...Şimdi yaklaşık bir yıldan fazla bir zaman önceydi. Tıbbi karar keskin bir bıçak gibi içimi hala parçalıyor. Ascal ve Persantin. Bu iki küçük can kurtarıcı olarak üretilen kan sulandırıcı ilaç, bu anestezi uzmanının ellerinde nasıl da bir cinayet silahına dönüşebiliyor? Ben biliyorum ama annem hiçbir şeyin farkında değil. Oradaydım. Karar verildiğinde annemin yanında oturuyordum. Suçu olmayan bir ceza. Oradaydım. Konuşulana duydum ve müdahale

etmedim. Ama nasıl bilebilirdim ki? Gözümüzün önünde ölümcül bir felaketin olacağını nasıl bilebilirdim? Ve sonra iki daha. Herşeyi bilen, yer ve göklerin sahibi biliyordu. Olanları gördü. Ama müdahale etmedi. Sonra bize iyi günler dilendi ve odadan iyi bir ruh haliyle çıktık. O kadının yüzünü gözümün önüne getirmeye çalışıyorum... için için o da biliyordu bir insan hayatını mahvettiğini. Yargıç kararını verse bile asla ve asla affedilmeyeceğini de biliyordu...” (Benzakour, 2017: 213).

Bu trajik sonuçta, yazar, çok kesin bir ifadeyle, anestezi uzmanının işini layıkınca yapmamasının büyük rolü olduğunu düşünüyor. Bu zararı, dava konusu yapmış olmaları ve haklı çıkacak olmaları, yazar ve ailesini aslında mutlu edecek bir sonuç olarak görülüyor, çünkü yazar da çok iyi biliyor ki hiçbir şey zamanı geriye döndüremeyecek ve hiçbir şey annesini sağlığına, o eski mutlu günlerine kavuşturamayacak. Burada da, yine azınlıklara ya da göçmenlere gelince, işini savsaklama ya da layıkıyla, iyi yapmama durumuyla karşılaşıyoruz. Aslında, bildiğimiz kadarıyla, işini iyi yapmama, liyakat, eksik muamele, genelde Batı ülkelerine özgü kullanılan kavramlardan değildir. Bu türden kavramlar, önyargısal biçimde Doğu ülkeleri ile özdeşleştirilir. Demek ki genelleme yapma, her zaman ve her uzam için uygun bir davranış türü değildir. İnsana ait olan her şey, her zaman, her yerde olabilir.

Sonuç

Benzakour, aile fertlerinin karşı çıkmasına rağmen, yaşadığı zorlukları roman haline getirerek, Hollanda devlet dizgesini çok zarif bir biçimde eleştirmiş; dizgenin aksaklıkları konusunda anıtsal bir yapıt, bir protesto ortaya koymuştur. Değişim isteyen Hollanda'nın kurucu ataları, krala dilekçe sunan Dilenciler (*Geuzen*) gibi ses getiren ve yazınsal ödül alan bir metindir. Bu metnin diğer bir önemi, dünyada yerleşmiş basmakalıp yargıları ve inanç biçimlerini sürekli sorgulamak gerektiğini vurgulamasıdır. İnsanlığın, iki zararlı uç olan üstün görme ile aşağılama arasında orta noktayı bularak sağlıklı bir topluma kavuşabileceğini satır aralarında sezdirmeye çalışmıştır.

Bu yapıt, Hollanda'da Faslı olarak, göç bağlamında sağlıklı bir kimlik ve aidiyet inşa etmenin ne kadar zor olduğunu da ortaya koymuştur. Baskın toplum, kendine yönelik bir özeleştirme yapmak yerine, sürekli göçmenlerden beklentileri olan, görev ve sorumlulukları göçmenlerin sırtına yükleyen sinsi ve kurnaz bir tüccar gibidir. Uyum ve katılım isteği sürekli göçmenler üzerinde duran bir yük olarak algılanırken, toplumun geneli ya da çoğunluğu bu yükün herhangi bir kısmını kolaylaştırıcı bir tutum içerisinde değil gibi gözükmektedir. Devletin sosyal hakları dağıtması, her taraftan hak ve sorumluluk bilinci beklenerek düzenlenmelidir. Buna bağlı olarak, sosyal devlette doktora göre hasta değil, hastaya göre doktor; kantine göre hasta değil, hastaya göre kantin ya da dinlenme alanı oluşturulmalıdır. İşini layıkıyla yapmak ve hayat kurtarmak, yaşamak ve yaşatmak adına hastaya göre ilaç dozu değil, hastalığın ve beden yapısına göre ilaç dozu belirleme söz konusu olmalıdır. Bu durum, işini iyi yapma ve sevmeye, işine saygı duymaya, liyakat gibi olgularla doğrudan ilişkili olarak kullanılmalıdır.

Alanyazında göçmenler nimetlerden yararlanıp karşılığında uyum yönünde bir adım atmıyorlar gibi bir suçlama, aslında göçmenleri bir biçimde kabul eden devletler için yapılmalıdır. Göç alan devlet, kurumların yapılanmasını, buna uyumlu yaptıktan sonra, tüm yurttaşlardan topluma uyum ve sorumlulukları yerine getirmelerini beklemelidir. Alanında uzmanlaşan doktor, bu hastanın ya da sorumluluğunda olan tüm hastaların durumu ile ilgili farkındalık, ne yazık ki, geliştirememiştir. Bu da uyumun, kaynaşmanın, toplumsal bağdaşıklığın çok yönlü kavramlar olduğunu ve bu saptamaya göre ele alınmaları gerektiğini bize gösterir.

Kaynakça

Benzakour, Mohammed. *Yemma: Stilleven van een Marokkaanse moeder*. Breda: De Geus, 2017.

Hoofstede, Geert. *Allemaal andersdenkenden: omgaan met cultuurverschillen.* Den Haag: Olympus / Contact B.V., 2005.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi - Kültürel Psikoloji.* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2012.

Knecht, Tijmen. *De eeuw achter ons.* Budel: Uitgeverij DAMON, 2002.

Scheffer, Paul. *Het land van aankomst.* Amsterdam / Antwerpen: Bezige Bij, 2016.

Türkyılmaz, Ümran. *Marguerite Duras'da Varoluşçu İzlekler.* Ankara: Gazi Kitabevi, 2015.

Türkyılmaz, Ümran. "Amin Maalouf'un *Yolların Başlangıcı* Adlı Yapıtında Göç, Kültür ve Kimlik", *Geçmişten Günümüze Göç III* içinde, (yay. haz.) Osman Köse. Samsun: Canik Belediyesi Yayınları, 2017.

Verkuyten, Maykel. *Identiteit en Diversiteit: De tegenstellingen voorbij.* Amsterdam: Pallas Publications / Amsterdam University Press, 2010.

**KAZAKITAN'DA GÖRSEL İŞİTSEL MEDYA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HUKUKSAL
DAYANAĞINA GENEL BAKIŞ**

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЯ ЕРКІНДІГІНІҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ
НЕЗІГДЕМЕСІ**

**AN OVERVIEW OF THE LEGAL BASIS OF AUDIOVISUAL MEDIA FREEDOM IN
KAZAKITAN**

Galymzhan TAZHIBAYEV KUANISHBEKULY

L.N.Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Aytmuhambet ESDAULETOV ORAZBAYULI

L.N.Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi

ÖZET

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1991 yılında bağımsızlığını kazanan devletlerden biri olan Kazakistan'da radyo ve televizyon yayıncılığının günümüze kadar geçirdiği süreç göz önünde tutularak şu iki soruya cevap aranmıştır: 'Kazakistan'da bu süreçte (devlet tekelinden çoğulcu sisteme geçişte) kitle iletişim araçlarının düzenlenmesi ve denetlenmesi bakımından nasıl bir yol izlenmiştir?' ve 'Dünyada radyo ve televizyon yayıncılığındaki gelişmeler karşısında Kazakistan'ın durumu, yani artı ve eksileri nelerdir?'.

Kazakistan Cumhuriyeti, demokratik bir toplum yaratma hedefine doğru yayın politikalarına yönelmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti 90'lı yılların başında, radyo ve televizyon yayıncılığında devlet tekelinden çoğulcu sisteme geçilmiştir. Çoğulcu sistemin gelişmesiyle beraber ifade (söz) hürriyeti anlam kazanmış ve 70 yıl boyu üzeri kapalı kalan konular gün yüzüne çıkartılarak konuşulmaya, tartışılmaya başlamıştır.

Anahtar Sözcükler: İfade (Söz) Hürriyeti, Kazakistan'da Radyo Ve Televizyon Yayıncılığı, Radyo Ve Televizyon Yayıncılığında Denetim, Uluslararası Medya Mevzuatı

АНДАТПА

Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының ыдырауынан кейін 1991 жылы тәуелсіздікке қол жеткізген мемлекеттердің бірі ретінде Қазақстанда радио және телевизиясының қазіргі уақытқа дейінгі даму жолын негізге ала отырып екі сұраққа жауап іздестірілді. Қазақстанда (мемлекеттік монополиядан бәсекелестік нарыққа көшу) бұқаралық ақпарат құралдырын ашу және оларды бақылауда қандай жүйе қалыптасқан? Әлемдік деңгейде отандық радио және телевизия саласы даму сатысының қай деңгейінде?

Қазақстан Республикасының бұқаралық ақпарат құралдарының ұстанған саясаты демократиялық қоғамның қалыптасуы мен дамуы жолында үлкен үлес қосқаны баршаға мәлім. Қазақстан 1990 жылынан бастап радио және телевизия саласында мемлекеттік арналарға бәсекелес ретінде жекеменшік радио және телеарналар өз жұмыстарын еркін жүргізуге мүмкіндік алды. 70 жыл бойы айтылмай келген өзекті мәселелер еркін пікір талқысына түсіп сөз бостандығы заң жүзінде бекітілді.

Түйін сөздер: Сөз Бостандығы, Қазақстанда Радио Және Телевизия, Радио Және Телевизия Өнімдерінің Бақылануы, Халықаралық Медиа Заңнамалар

ABSTRACT

Following the collapse of the Union of Soviet Social Republics one of the states that had gained independence in 1991 sought answers to two questions based on the of development of radio and television in Kazakhstan at present. What kind of system is there in Kazakhstan to monitor and control the media? At what stade of development of domestic radio and television industry at the world level ?

Everyone knows that the policy of the mass media of the Republic of Kazakhstan contributes greatly to the formation development of a democratic society.

The well known policy of the mass media of the Republic of Kazakhstan is known until a great contribution to the formation and development of a democratic society. Since 1990 private radio and television channels have been able to compete freely in state radio and television broadcasting. The freedom of speech had been legally enshrined in the debate that had not been heard for 70 years.

Keywords: The Freedom of Expression (Speech), Radio and Television Broadcasting in Turkey and Kazakhstan, Supervision in Radio and Television Broadcasting, International Media Regulations

Giriş

Radyo yayıncılığında olduğu gibi, Kazakistan'da televizyon yayıncılığı da Sovyetler Birliği'nin çöküşüne dek merkez ideolojinin belirlediği çizgi doğrultusunda gelişmiştir.

Kazakistan bağımsızlığın ilanına kadar ülke televizyonculuğunda rakipsiz (tek el rejimi) tek istasyon olarak yayınlarını sürdüren devlet kanalı Kazakistan Televizyonu (Kazakistan TV), Sovyetler Birliği'nin Merkez Radyo ve Televizyon Kurumu çerçevesinde bölgesel bir kurum olarak yönetilmiştir.

Genel olarak Sovyetlerde Kazakistan televizyonunun gelişim sürecinden bahsederken Kabilgazina'ya göre ona Sovyetler Birliği Televizyonculuğunun bir altbölümü gibi yaklaşmak gerektiğini vurgulamaktadır[1].

Kazakistan televizyonunun tarihi ile ilgili daha objektif bilgilerin elde edilememesinden, yazılı kaynakların, arşiv belgelerinin azlığından ve bu konuda yöntem bilim prensiplerinin belirlenememesinden üzüntü duyan bir diğer yazarımız, Kazakistan televizyonunun Sovyetler Birliği dönemini 3'e ayırmaktadır: [2].

1. Başlangıç dönemi (1958-1960): Bu dönem televizyonun teknik altyapısının oluşturulduğu ve stüdyonun inşası ve genel hazırlıkların yapıldığı aşama olarak kaydedilmektedir.

2. Kitleli programcılık (yayıncılık) dönemi (1960-1980): Bu dönem televizyon programlarının sayısının ve yayın türlerinin arttığı ve biçimlendiği, video kayıtlarının ve stüdyo dışından çekimlerin eşzamanlı gerçekleştiği ve televizyonun bir sistem gibi yönetilmesinin olduğu yılları kapsamaktadır.

3. Toplumsal hayat üzerinde etkinin artması dönemi (1980-1990): televizyon gazeteciliğinin yeni gelişim aşamasına girmesi, ekranın özellikli yaratıcılık alanı gibi kabul görmesi, programların toplumsal hayata daha da yaklaşması, millî uyanış belirtilerinin kendini göstermesi ve özellikle enformasyon programlarında yönlendiricilikten ve propagandadan gerçek haberciliğe geçme eğilimlerinin artması vs. bu dönemi kapsamaktadır.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kazakistan televizyonculuğunun dördüncü dönem olarak bağımsızlık dönemi olarak incelenmektedir.

29 Ocak 1960 tarihinde Sov. İKP MK'nin 'Sovyet Televizyonunu Daha da Geliştirmek Hakkında' adlı kabul ettiği karar enformasyon programları ve haber yayınlarıyla da ilgili düzenleme getiriyordu. Bu karardan sonra aynı yıl içerisinde Kazakistan televizyonu 'Günün Yenilikleri' adı ile ilk haberler programını yayınlamıştır. Bu haber programı aynı yılın Nisan ayından itibaren ise 'Son Haberler' adı ile yayınlanmaya başlanmıştır[3].

Ülke içinde ve dışında gelişen olaylardan haberdar etmek için enformasyon aracı olarak televizyonun kullanılmasını öngören kararda bir de şöyle yazılmaktadır: "Basın ve radyo ile birlikte televizyon da, Sovyet insanının komünist ideali ve ahlakı ruhunda, burjuva ideolojisine ve ahlakına karşı duruş ruhunda terbiye edilmesinde, devlet plânlarının başarı ile yerine getirilmesi için emekçi işçilerin seferber edilmesinde mühim rol oynamalıdır."

Her geçen gün televizyon programlarının günlük süresi de artmış ve 1962 senesine gelindiğinde KazakistanTV'nin günlük yayın süresi 7 saate ulaşmıştır [4].

KazakistanTV'nin haberler programlarında da zaman ilerledikçe değişiklikler gözlemlenmekteydi. Ama ne yazık ki, bu değişiklikler ve yenilikler Moskova Merkez

Televizyonu'nu takip etmekteydi. Kazakistan'da kapsamlı haberler programının yayını Moskova Merkez Televizyonu'nun 'Vremya' (Zaman) enformasyon programının yayınına başlamasından sonrasına denk gelmekte[1], 1967 yılından itibaren televizyonun ana haber bülteni 'Günün Ekranı' şeklinde yeni adı ile yayınlanarak en çok izlenen ve merak edilen program haline geldiği belirtilmektedir. Günümüzde ise KazakistanTV'nin ana haber programı 'Haberler' adı altında yayını sürdürmektedir.

1970 yılında Moskova Televizyonu'nun renkli yayınlanmaya başlamasını takiben 1973'te de Kazakistan televizyonu düzenli olarak renkli yayınlarına geçmiştir [2]. 1970'li yıllara kadar ister haber programlarında, isterse de diğer programlarda tekdüzelik sürmüş ve anlaşılan o ki, 1970 yılından itibaren Kazakistan Devlet Üniversitesi'nin İletişim fakültesinde televizyon gazetecilerinin yetiştirilmeye başlanması televizyon programcılığının kalitesini biraz yükseltmiştir.

1960-1980 yılları arasında KazakistanTV'de toplumsal-siyasî ve edebî-bediî programların ve belgesel filmlerin üretiminin nitelik ve nicelik yönünden paralel gelişmesi dikkat çeken en önemli özelliklerdendi. Şu da bir gerçektir ki, bir taraftan bu gelişmeler yaşanıyor olsa da, KazakistanTV'de merkez güdümlü mevcut siyasî rejimin karakterine ve onun talebine uygun olarak toplumsal-siyasî, ekonomik ve hatta kültürel programların çoğunluğu propaganda özellikleri taşımakta idi. Programlarda propagandacılık ve yönlendiricilik alışkanlığının doğurduğu sahtecilik, yerli yersiz resmiyetçilik, programlarda doğallığın boğulması, konuşmalardaki sunilik ve ezbercilik, normal yaşam tarzı süren bir insanın idealleştirilmesi, o dönemde beyazperde ile izleyici arasında uçurum oluşturmaktaydı. Kimi zaman programlarda sunulan herhangi bir istatistikî rakam o iktisadî başarıyı elde eden insandan daha değerli bir gösterici gibi abartılıyordu [4]. Bütün bunların altında merkez güdümlü Sovyet rejiminin yönetim biçimi yatmaktadır tâbi ki.

Yayın hayatına başladığı günden itibaren Kazakistan televizyonu faaliyetini merkezi Moskova Televizyonu'nun programı ve iş kuralları çerçevesinde modelleştirmiş ve bu doğrultuda giden merkezileşme süreci bağımsız bir şekilde televizyonculuk anlayışının gelişmesine engel olmuştur. Aynı zamanda merkez televizyon yayınlarının güçlü vericilerle Birliği oluşturan en uzak eyaletlere kadar yayınları ulaştırılmakta ve bu da yerli yayınların üzerine gölge düşürmekteydi [5]. Sovyet yayıncılığı ve genel olarak bütün medya araçları aslında tek sesli 'Sovyet Halkı' oluşturulması sürecinde kullanılmıştır.

Televizyon yayınlarının o dönem için Kazakistan insanı üzerinde (bilim, sanat, kültür, dünya görüşü vs. ile ilgili) birçok anlamda olumlu etkisi olduğu vurgulansa da "KazakistanTV'nin tarihi, genel olarak propaganda tarihi, kitleleri sosyalizm ideolojisi uğrunda seferberliğe çağırış tarihidir" denilerek KazakistanTV'nin gerçek ve öz değerlendirilmesi yapılmaktadır. Kazakistan televizyonunun sosyal eğitim işlevinden bahseden bir kaynakta ise, 1958-1991 yıllarını kapsayan Sovyetler Birliği döneminde bu işlevin bile komünist ideolojisinin propagandası çerçevesinde oluşturulduğu ve totaliter rejimlere özgü kurullarla yürütüldüğü belirtilmektedir. Kazakistan televizyonculuğu merkezi Moskova televizyonculuğun etkisi altında formlaşmış, onun iş ve icra sistemini uzun yıllar körü körüne taklit etmiştir. Farklı yıllarda sayısız solgun programlar orijinalmiş gibi ülke insanına tekrar tekrar izletilmiştir.

Barmankulov'un 'Televizyon ve Enformasyon' (1971) isimli bir makalesinde o dönemin Kazakistan TV Haberler bölümünün baş redaktörü, enformasyon kaynaklarından bahsederken, haberlerin adeta SİTA'dan (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı), KazTA'dan (Kazakistan Telgraf Ajansı), yurtiçi muhabirlerden ve haber programı ekibinden ve merkezi Moskova televizyonundan alındığını vurgulamaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde haber programlarında yorumcuların olduğunu ve halk tarafından sevildiklerini belirten yazar, ülkede haber yorumcularının olmamasından üzüntü duyduğunu dile getirmekte, çok geçmeden bunun gerçekleşeceğinden umutla bahsetmektedir. Ancak, ülkede televizyon yorumcularının olmayışı durumu Sovyetler Birliği'nin çöküşüne dek devam etmiştir. Sebep de çok açıktır: Sovyet rejiminin gözetildiği kapalı bir toplumda siyasî-toplumsal haberlerin daha açıklayıcı, analiz edici tahlilini verici bir durum söz konusu olamazdı.

1980'li yıllardan itibaren Birliği oluşturan bütün toplumlarda olduğu gibi Kazakistan'ın iletişim alanında da bir değişim rüzgârları esmeye başlamıştı. 1980'li yılların KazakistanTV'nin

için bir Rönesans dönemi olarak nitelendirildiği bir kaynakta, diğer yayın türleri ile beraber bu yıllar itibariyle enformasyon programlarının yenilenmesi, yeniden yapılanması ve ilk defa Kazakistan TV’de ‘Haberler’ isimli haber bülteninin günde 5 kez yayınlanmaya başlaması ve Sovyetler Birliği’nde ilk olarak Kazakistan TV’de şikâyet ve önerilerin dikkate alındığı ‘Televizyonun Toplumsal Kabul Odası’ programının ortaya çıkışı belirtilmektedir. Bu gelişme yayınlarla ilgili kamuoyu görüşünün öğrenilmesine yardımcı olmaktadır. 1985 yılında Kazakistan TV’ye gönderilen 18 bin izleyici mektubu sayısı 1988 yılına gelindiğinde 200 bini aşmaktaydı. Kazakistan TV’de ve genel olarak eski Birliğin bütün kitle İletişim araçlarında ve onların yayın içeriklerindeki değişime Gorbaçov’un yeniden yapılanmasının (perestroyka) ve açıklığının (glasnost) (1985) da etkisi büyük olmuştur. Sovyet ideolojisinin yasakladığı konular teker teker gündeme gelmeye ve enformasyon açlığı çeken halklar gerçekleri görmeye ve uzun yıllar yalnız propaganda aracı rolünü oynayan televizyon giderek gerçek enformasyon aracına çevrilmeye başlamıştır[2]. Sınırlı olsa da ifade özürlüğü sağlanmıştır. Hükümete karşı muhalefet yanlı yayınlar çoğalmaya ve Devletin hatta Moskova’nın yanlış politikalarını dile getirmeye başlamışlardı. Yeniden yapılanma, demokrasi olgusunun gelişimi kitle İletişim araçları, keza televizyon için yepyeni enformasyon ortamı oluşturmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, Sovyet Basınına tanınan imkânlar, Gorbaçov’un ülkenin ekonomisini modernleştirme ve canlandırma çabalarını desteklemeyi öngörmekte, Sovyet uzmanlarının vurguladığı gibi, Glasnost haberleşmenin hatırı için haberleşme hürriyetini amaçlamaktadır.

Genel olarak baktığımızda o dönemde görsel işitsel yayıncılıkta ise, ülkede tek örnek teşkil eden Kazakistan Devlet Televizyonu ve Radyosu’nun yayınları günlük 68 saati geçmekte idi. Kazinform Haberler Ajansı ise ayda yaklaşık 500 haber-röportaj ve 150 kadar da fotoğraf sunmaktaydı[1].

Her ne kadar yenileşme ve demokratikleşme eğilimleri kendini gösterse de, televizyon toplumun isteklerinin sesi değil, yine de Sov. İKP’nin elinde ‘mutlu gelecek için’ insanların bilincini etkileme adına propaganda aracı olarak kalmaktaydı. Bu nedendir ki, KazakistanTV halkın isteklerine değil, Sovyet ideolojisine, Sovyet egemenliğine hizmet etmekte ve bu anlamda ‘millî çıkarlar’ söz konusu olamamakta idi. Keza, 1986 yılında patlak veren Kazak gençlerinin ‘16 Jeltoksan Olayı’* olarak bilinen ayaklanma sırasında ekranlara taşımayan, hatta olayları çarpıtarak örtbas eden başta KazakistanTV olmakla bütün KİA, habercilikte büyük bir fiyasko yaşayarak, ağır sonuçlar doğurdular. Çünkü ülkede can verenleri haberleştirerek ekranına taşımayı başaramayan televizyonun yayınları kendi iradesi dışındaydı ve bunun için ‘yukarıların’ onayı gerekmekteydi [4]. Geçmiş SSCB’de enformasyonun yönetim tarafından yönlendirilmesi, açıklığın (şeffaflığın) hiç indirgenmesi gibi tarihi tecrübe, bu tür toplumların gelişimden uzak kaldığını göstermektedir. Rastlantı değildir ki, objektif enformasyonu toplumdaki gizleterek güçlü sansür uygulayan Sovyet devletinin güçlü ekonomik ve doğal kaynakları olmasına rağmen ülke bu anlamda dünyanın geride kalmış bir bölgesine dönüşmüştür. Bu kapalı sisteme ve merkez güdümünde yayıncılığa alışan, özgür irade ile faaliyet gösteremeyen diğer kitle iletişim araçları gibi Kazakistan televizyonu da, gerçek işlevlerini yerine getiremeyerek en son örnekte olduğu gibi halkın sesine dönüşmesi gerekirken, ezilenler üzerinde ezenlerin bir bakıma görüntülü silahı rolünü oynamıştır, hem de kendi halkının ezilmesi pahasına.

Bütün bunları takiben Sovyetler Birliği’nin çökmesi sonucu birliği oluşturan diğer ülkeler gibi Kazakistan da bağımsızlığını ilan etti ve daha sonraki aşamada her alanda olduğu gibi ülke medyasında ve haberciliğinde de yeni bağımsız ve özgür bir dönem başladı.

Kazakistan Anayasa Tarihi ve 451-I Sayılı Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanununa 1926 Tarihli Kazak SSC Anayasası

Kazakistan’ın ilk Anayasası SSBC kurulduktan sonra 18 Şubat 1925 yılında KazSSC merkez yürütme komitesinin kararıyla ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’ne bağlı olduğundan 1925 yılında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası’na uygun olarak

kabul edilmiştir. Bu Anayasa'da yasama yürütme ve yargı ile ilgili hükümler belirlenmiştir [6].

26 Mart 1937 yılında X. Genel Kazak Kongresi'nde kabul edilen Kazak SSC Anayasası 11 bölümden ve 125 maddeden oluşmaktadır. Bu Anayasa'da şöyle denilmekteydi: "SSCB Anayasası'nın 14. maddesi hariç KazSSC kendi bağımsız hukukunu koruyarak devletin yönetimi kendi iradesine bırakılmıştır." Bu Anayasa'da birlik içindeki diğer ülkelerle ekonomi ve savunma alanında yardımlaşma amacıyla işbirliği yapılabilmektedir. (13. m.). İfade hürriyeti, kitle iletişim hürriyeti, toplanma ve miting, gösteri ve yürüyüş düzenleme, insanın şahsi sağlığını koruma, şahsi mülk dokunulmazlığı, mektup yazma haklarını düzenlemekteydi.(98. m.) [6].

1978 Tarihli Kazak SSC Anayasası

20 Şubat 1978 yılı Yüksek Komitenin olağanüstü VII. Oturumunda kabul edilen Kazak SSC Anayasası önsözü, 10 kısım, 19 bölüm, 173 maddeden oluşmaktaydı. Bütün idare vatandaşlara verilmiş ve bu idarede içinde işçiler, çiftçiler ve işçi aydınları olarak sınıflara bölünmüştür. Yürütme ve idare organlarının üstünden Kazak SSC komünist partisi denetlemeyi yapıyordu. 1990 yılında Kazak SSC Anayasası'nda büyük değişiklik yapmıştır. Bu değişikliği takiben ülke isminde ve vatandaşlık kanunlarında değişiklik yapılmıştır [6].

1993 Tarihli Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası

Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını müteakip 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır. Kazakistan'ın bağımsızlığından sonraki ilk Anayasası Kazakistan'ın Yüksek Komitesinin IX. toplantısının 28 Ocak 1993 tarihli XII. oturumunda kabul edilmiştir. 1993 Anayasası 4 bölüm, 21 başlık ve 131 maddeden oluşmaktaydı. Devlet idaresine fiilen başkanlık sistemi hâkim olup, politik sistem çok partili parlamenter demokrasidir. Ülke Oblas adı verilen 14 idarî bölgeye ayrılmıştır. Parlamento 37 üyeli Senato (7 üye devlet başkanınca atanmakta, diğerleri oblaslardan seçimle gelmekte) ile 67 üyeli Meclisten oluşmaktadır. Parlamento, seçimleri 4 yılda bir yapılmaktadır.

Kazakistan, SSCB tecrübesinden sonra hızla Pazar ekonomisine geçiş başlamış ve ülke vatandaşlarını bu yolla kalkındırmıştır. Anayasa, demokratik, lâik ve üniter devlet yapısını öngörmektedir. Vatandaşların medeni, siyasi ve ekonomik hak ve hürriyetlerinden eşit şekilde yararlanacakları belirtilmekte, özel mülkiyet hakkı tanınmakta ve özel mülkiyetin dokunulmazlığı teminat altına alınmakta, kurumlaşma ve kurumlara üye olma hürriyeti tanınmaktadır. Yeni Anayasa ile Kazakça ülkenin resmî dili, Rusça da etnik gruplar arası iletişim dili olarak kabul edilmiştir. 1993 Anayasası parlamento sistemine dayanmaktaydı. Ancak, ülkedeki siyasi gelişmelerin seyri ülkede yeni bir Anayasa'nın yapılmasını gerekli kılmıştır.

1995 Tarihli Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası

1995 Kazakistan Anayasası 30 Ağustos 1995 tarihinde referandum ile kabul edilmiştir [7]. Bu referandumla yeni Anayasa %90 katılım, % 89 lehte oyla kabul edilmiştir. 1995 Anayasası 9 bölümden ve 98 maddeden oluşmaktadır. Yeni Anayasa, demokratik, lâik ve üniter devlet yapısı, Senato ve Meclis'ten oluşacak iki kanatlı Parlamento'yu korumuştur.

7 Ekim 1998 tarihli 284-I sayılı Kanunla ve 21 Mayıs 2007 tarihli 254-III Kanunla Cumhurbaşkanlığın yetki alanını genişleten kapsamlı değişiklikler yapılmıştır [8].

Başkanlık sistemini başkan lehine biraz daha kuvvetlendirmiştir. Başbakan'ın Cumhurbaşkanı tarafından parlamentonun onayı alınarak atanması öngörülmüş, Cumhurbaşkanı'na parlamento'yu feshetme ve bir yıla kadar süre için yasama görevini üstlenme gibi ilave yetkiler verilmiştir. Tüm bu düzenlemeler yönetimi fiilen ve tümüyle Cumhurbaşkanı'nın eline bırakmıştır. Başbakanlık daha çok ekonomik-teknik bir konumda ve Cumhurbaşkanı'na yardımcı niteliktedir [9].

Bir Kazak vatandaşının aynı zamanda bir başka devletin vatandaşı olması yasaklanmış, özel mülkiyet, kurumlaşma ve kurumlara üye olma gibi haklar korunmuştur. Toprak ve yer altı kaynaklarının devlete ait olması öngörülmüştür. Kazakçanın devlet dili olması, Rusçanın da merkezi ve yerel organlarda Kazakça ile birlikte kullanılması kabul edilmiştir. Ancak, Kazakçanın devlet dili olarak önceliği bulunacaktır. Cumhurbaşkanı'nın Kazakçaya tam anlamı ile hâkim olması şartı konmuş, böylece bu makam esas itibarıyla Kazaklara tahsis edilmiştir.

Genel kabul gören görüşe göre temel hak ve hürriyetler, Anayasa tarafından tanınmış ve güvence altına alınmış hak ve hürriyetlerdir. Aynı minvalde bu kavrama anayasal haklar denildiği

de görülmektedir.

Anayasa tarafından güvence altına alınan hak ve hürriyetlerin ihlâl edilmesi halinde, vatandaşlara mahkemeler aracılığıyla haklarını arama hakkı verilmiştir.

Temel Hak ve Hürriyetlerin değerlendirmesi yapılırken yalnızca temel hakların düzenlendiği maddelere odaklanmakla yetinilmemelidir. Zira bu hak ve hürriyetlerin anayasanın tamamı göz önüne alınarak yorumlanması bize daha sağlıklı değerlendirme yapma imkânı verecektir.

Anayasa tarafından güvence altına alınan hak ve hürriyetlerin ihlâl edilmesi halinde, vatandaşlar mahkemeler aracılığıyla haklarını arama hakkı verilmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler 'insan ve vatandaş' başlıklı ikinci kısmında (m. 10 ilâ 39. arasında) düzenlenmiştir. Ancak, Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası Türk Anayasası'nda olduğu gibi temel hak ve hürriyetleri belirli bir tasnife tâbi tutmamıştır. 10. maddeden 38. maddeye kadar temel hak ve hürriyetler sayılmış, 39. maddede ise temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması rejiminden bahsedilmiştir.

Bu çalışmada gerek konunun daha iyi anlaşılması için, gerekse kişinin hak ve ödevlerine daha iyi yoğunlaşabilmek için dünyada geniş kabul gören Jellinek'in ölçüsüne [13]. göre hakların tasnifini yaparak devam edilecektir.

Negatif statü hakları için aynı ayırmda 'pasif statü hakları', 'bireysel haklar' veyahut 'geleneksel haklar ve hürriyet' ifadelerine de rastlanmaktadır.

Negatif statü hakları; kişinin devlet tarafından aşılamayacak ve dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen hak ve hürriyetlerdir [14].

Çalışmanın konusu olan radyo ve televizyon yayıncılığı bir başka deyişle ifade hürriyeti, Anayasa'nın 20. maddesinde ele alınmıştır. Kazakistan Anayasası'nın daha iyi anlaşılabilmesi için 'insan ve vatandaş' başlıklı (kişi hak ve hürriyetleri) 10. ile 40. maddelerinin kısaca ele alınması uygun bulunmuştur. Bu maddeler karışık halde düzenlenmiş ve Anayasa'daki sıraya uygun olarak ele alınacaktır.

Anayasa'nın ikinci kısmı insan ve vatandaş başlığını taşımaktadır (10. -40). İlk iki madde siyasi haklardan olan vatandaşlığı düzenlemiştir.

12. maddede ise Anayasa insan hak ve hürriyetlerine dair bir çerçeve çizmektedir. Burada insan hak ve hürriyetlerinin Anayasa'da tanındığından ve anayasal güvenceye alındığından bahsedilmektedir. İnsan hak ve hürriyetlerinin doğuştan itibaren herkese ait olduğu belirtilmiştir. Anayasa burada vatandaş olup olmamasına bakılmaksızın veyahut başka bir ayrıma tâbi tutmaksızın bu hakkı tüm insanlara vermiş ve mutlak ve ayrılmaz olduğunu vurgulamıştır. Yabancılar ile vatandaşların aksine anayasa ve uluslararası anlaşmalar aksini öngörmedikçe eşit haklara sahiptirler. Aynı maddede kişi hak ve hürriyetlerinin doğal sınırından yani diğer kişilerin hak ve hürriyetlerini ihlâl etmeme ve anayasal düzen ve toplum ahlakına aykırı olmamasına değinilmiştir.

Anayasa'da geçen bir diğer hüküm ise 'hak arama hürriyet'idir. Bu hakkın düzenlendiği 13. maddede ayrıca meşru müdafaa halinin de hürriyet dâhilinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca devletin ücretsiz hukukî yardım mükellefiyeti de burada düzenlenmiştir.

Anayasa kanun önünde eşitlikten 14. maddede bahsetmiştir. Madde ikinci fıkrasında "köken, sosyal durum, görev ve malî durum, cinsiyet, ırk, milliyet, dinî inanç, görüş, oturma yeri veya herhangi bir özellik nedeniyle kimseye ayırım yapılamaz" hükmünü ihtiva etmektedir.

Bir diğer hürriyet de özel hayatın gizliliğidir. Üç fıkradan oluşan 18. madde ilk fıkrasında kişisel ve ailevi sırların dokunulmazlığıyla şeref ve onurun korunması düzenlenmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında haberleşme hürriyeti düzenlenmiştir. Kanunla izin verilen durumlarda bu hakkın sınırlanmasına izin verilmiştir. Bu izin soruşturma esnasındaki haberleşme hürriyetinin sınırlandırılmasını da kapsamaktadır. Madde metninde dikkat çeken bir husus da "devlet organları, toplumsal birlikler, yetkili kişiler ve kitle iletişim araçları her vatandaşa, onun hak ve çıkarlarını ilgilendiren belgeleri, kararları ve bilgi kaynaklarını görme ve inceleme imkânı sağlamakla yükümlüdürler" fıkrasıdır. Burada açıklık ve şeffaflık vurgulanmış ve anayasa tarafından korunarak hukuk dışı pek çok uygulamanın önüne geçilmeye çalışılmıştır.

19. maddesinde din hürriyeti ile düşünce ve kanaat hürriyetini bir arada düzenlenmiştir. Buna göre "herkes, kendi milliyetini, etnik, parti ve dinî mensubiyetini belirtmek veya belirtmemek

hakkına sahiptir". Maddenin ikinci fıkrasında ise ana dilde konuşma ve mensup olduğu milletin kültürünü yaşatma, eğitime ile eğitim ve konuşma dilini özgürce seçme hakkı serbest bırakılmıştır. Kazakça ve Rusçanın Kazakistan'da beraber kullanılması böyle bir seçim hakkı tanınması yolunu açmıştır. Kanaatimce resmî dilin Kazakça olarak belirlenmesi, böyle bir seçim hakkı tanınması halk açısından hayatı daha kolay yaşanılır hâle getirmektedir. Ruslarla Kazaklar arasında bir çekişmeden söz edilse de dünya genelinde daha yaygın olarak kullanılan Rusçanın da konuşulması insanlara hürriyet alanı tanımaktadır. Bu düzenleme Rusçanın daha fazla tercih edilmesi ve Kazak kültür ve sanatının bundan ziyadesiyle etkilenmesi bakımında eleştirilmektedir [9]. Radyo ve televizyon yayıncılığında bu maddeye dayanarak Rusça ağırlıklı yayın yapılmaktadır. Bu konuya bir sonraki konu olan Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanunu incelemesinde değinilecektir.

İfade ve düşünce hürriyetini düzenleyen 20. madde üç fıkradan oluşmaktadır.

1. "Söz ve yaratıcılık hürriyeti garanti altındadır. Sansür yasaktır."

2. "Kanun'un yasaklamadığı herhangi bir yöntemle bilgiyi herkesin özgürce alma ve dağıtma hakkı vardır."

3. "Anayasal düzeni zor kullanarak değiştirmeye, devletin toprak bütünlüğünü ihlâl etmeye, devletin güvenliğini sarsmaya, savaşa, sosyal, ırkî, millî, dinî, sınıfsal ve köken ayrıcalığına, ayrıca gaddarlığa ve şiddete yönelik propaganda yapmak ve teşvik etmek yasaktır".

20'ci madde düşünce ve kanaat hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti ve bilim ve sanat hürriyetidir. Bu üç hürriyet bir arada düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında geçen 'Sansür yasaktır' ifadesi dikkat çekmektedir. Anayasa ifade hürriyetini güvence altına alırken diğer taraftan sansürü de yasaklayarak bu hükmünü daha da keskin bir hâle getirmiştir. Anayasa'nın 20. maddesi; söz, yazı, resim, basın veya radyo, televizyon, sinema gibi kitle iletişim araçlarını da kapsayacak şekilde düzenlenmemiştir. Türkiye Anayasası'nda olduğu gibi kamu yayıncılığı veya özel yayıncılık şeklinde açıklama bulunmamaktadır. Basında veya radyo televizyon yayıncılığında devlet tekeli anlamında bir ibare yoktur. Kanaatimizce, SSCB'nin dağılmasıyla Rusya radyo ve televizyon kanalları hâlâ ülkede yayıncılığını sürdürmekte olduğu için devlet tekeli söz konusu olmamıştır. Basına veya radyo ve televizyon yayıncılığına izin sistemine tâbi tutulması Kazak Anayasa'da ele alınmamıştır. Basın, radyo ve televizyon hürriyeti üzerinde pek fazla durulmadığı dikkatleri çekmektedir.

Maddenin 3. fıkrasında düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlama rejimi düzenlenmiştir. Bilgi edinme ve yayma hakkının istisnası olarak tüm devletlerde kendine yer bulan devlet sırrı kavramına yer verilmiştir. Ayrıca kanaatimce hakkın tabiatından kaynaklanan bir takım sınırlamalara da anayasa metninde yer verilmiştir.

Kazakistan Anayasası seyahat ve ikamet hakkını kanunlarla önceden belirlenmiş durumlar hariç herkes tarafından kullanılabilen bir hak olarak 21 maddede tanımlanmıştır. Kazakistan dışına vatandaşların çıkması da Anayasa'da düzenlenmiş ve "Kazakistan vatandaşları engellenmeksizin ülkeye dönebilirler" denilerek bu hak kuvvetlendirilmiş, hiçbir durumda vatandaşını mağdur edilmeyeceği güvencesi vatandaşlara verilmiştir [11].

Yine en temel haklardan olan mülkiyet hakkı da Anayasa'nın 26. maddesinde düzenlenmiştir. Kanunî şekilde elde edilen her şeyin mülkiyetine sahip olabilme hakkı tanınırken miras da mülkiyetin geçişinde bir yol olarak anayasada yer almaktadır. Kamulaştırma da ayrıca düzenlenmiş ve bedelinin devlet tarafından ödenmesi halinde bunun mümkün olacağı anayasada belirtilmiştir.

Mülkiyet hakkını düzenleyen 26. maddenin son fıkrasında "herkes serbest girişimcilik hakkına sahiptir. Tekel faaliyetler kanunlarla düzenlenir ve sınırlanır. Haksız rekabet yasaktır." denilmektedir. Bu hüküm SSCB'den ayrılan Kazakistan'ın Pazar ekonomisine geçiş sürecindeki anayasal desteği gibi anlaşılabilir. Zira halk geçmişteki alışkanlıklarını terk ederek mülkiyet hakkıyla beraber, serbest girişimciliğe yönlendirilmektedir. Bu durum SSCB Birliği'nden ayrılan ülkenin bilinçli bir devlet politikasının ürünüdür [10].

Temel hak ve hürriyetlerin yani çalışma konusu olan Radyo ve televizyon yayıncılığı veya ifade hürriyetinin sınırlanması Anayasa'nın II. Kısmı olan 'İnsan ve Vatandaş' kısmının son maddesinde (m.39) düzenlenmiştir. Bu madde şu şekilde düzenlenmiştir:

İnsan ve yurttaşın temel hak ve hürriyeti, anayasal düzeni, kamu güvenliği, insan hak ve

hürriyetlerini, sağlık ve ahlâkın korunması için gerekli olduğu ölçüde sadece kanunlarla sınırlanabilir.

Milletlerarası barışı etkileyen her türlü hareket anayasaya aykırı sayılacak. Politik nedenlerden dolayı herhangi bir biçimde veya hak ve vatandaşların hürriyetlerinin sınırlandırılmasına izin verilmez. Hiçbir durumda 10. madde, 11.madde, 13.-15. maddeleri, 16. maddenin 1. fıkrası, 17. madde, 19. madde, 22. madde, 26. maddenin 2. fıkrasında öngörülen hak ve hürriyetler sınırlamaya tâbi değildir.

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nda düzenlenen 'ifade hürriyeti'nin çağdaş hukuk sistemleriyle neredeyse paralellik gösterdiği görülmektedir. Her ne kadar haklar belirli bir sistematik içerisinde anayasa da yer almasa da çağdaş hak ve hürriyetlerin tamamına yakını düzenlenmiştir.

Kazakistan Anayasası'nda 'Söz (ifade) hürriyeti' üzerinde pek fazla durulmadığı dikkatleri çekmektedir. Aynı bir başlık veya madde halinde düzenlenmeyen bu hak sansür kanununun düzenlenmesiyle Anayasa'ya az da olsa girmiştir diyebiliriz. Her ne kadar temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasında genel sebeplerin varlığı rahatsız edici olsa da yukarıda da değindiğimiz gibi sınırlandırılmayacak hakların varlığı ve fazlalığı da göz ardı edilmemelidir.

Kazakistan Anayasası'nda geçen sınırlamayı düzenleyen madde metninde kanunla sınırlama açıkça geçmektedir; "Sadece anayasal düzen, kamu düzeni, insan hakları ve hürriyetleri, halkın sağlığı ve ahlaki değerleri korumanın gerektirdiği derecede ve sadece kanunlarla sınırlanabilir."

Dolayısıyla temel hak ve hürriyetler, yalnız kanunla sınırlanabilir; yani, tüzükle, yönetmelikle veya diğer idarî işlemler ile sınırlanamaz.

Sınırlama nedenleri Anayasa'nın konuyu düzenleyen maddesinde 5 başlık halinde sayılmıştır [11]. Madde metni sadece bu sebeplerle sınırlanabileceğini belirterek sınırlama sebeplerini açık ve net bir şekilde koymuştur. 'Sadece' diyerek bu nedenleri de sınırlandırmıştır. Bunlar;

1. Anayasal düzeni koruma
2. Kamu düzenini koruma
3. İnsan hakları ve hürriyetlerini koruma
4. Halkın sağlığını koruma
5. Ahlâki değerleri koruma, şeklindedir.

Nedenlere bakıldığında aslında çok da sınırlı olmadığı zira dilendiği takdirde hemen her tehlikenin bu 5 sebep arasına girebileceği sonucu çıkmaktadır. Sınırlandırılabilen haklar keyfî olarak da sınırlandırılabilir gibi bir sonuç çıkmakta ise de kanun koyucuların sınırlandırmaya nasıl baktığı son noktayı koyacaktır.

451-I Sayılı Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun

Genel Olarak 451-I Sayılı Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun

Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra medya alanında düzenlemeler yapmak için Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanunu 23 Temmuz 1999 tarihinde 451-I sayılı Kanun ile kabul edilmiştir. 451-I sayılı Kanun'un genel gerekçesinde "Bu Kanun kitle iletişim alanındaki toplumsal ilişkileri düzenler. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'na uygun olarak kitle iletişim araçlarının hürriyetini Devlet garanti eder" şeklinde belirtilmiştir. Bu Kanun genel kitle iletişim araçları için çıkarılmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Kazakistan'da basını, radyo ve televizyonu, sinema ve interneti düzenleyen bu Kanun bugüne kadar birçok değişikliğe uğramıştır. 03.05.2001. tarihinde 181-II sayılı Kanun ile ilk düzeltmeye uğrayan Kanun, 07.05.2006 tarihinde 156-III sayılı Kanun ile, 01.10.2006 tarihinde 116-III sayılı Kanun ile, 02.06.2009 tarihinde 123-IV sayılı Kanun ile, 07.10.2009 178-IV sayılı Kanun ile ve son olarak 18.01.2012 tarihinde 546-IV sayılı Kanun ile son şekline kavuşmuştur. Bu değişikliklerle Kanun'un bazı maddelerine eklemeler ile çıkartmalar yapılmıştır [12].

Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun, 7 bölüm ve 26 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm, genel hükümleri (madde 1. – 4.) içermektedir. 19 tanım yapılmış ve bunlardan bazılarını çalışmanın anlaşılabilirliği için ele alınmıştır. Kitle haberi, kitle iletişim araçları, süreli yayın, televizyon, radyo, video, belgesel program, yayına çıkma, kitle iletişim araç ürünü, Resmî haber,

kitle iletişim araç ürünlerinin yayınlanması, kitle iletişim araç çalışanları, Sorumlu müdür, Gazeteci (medya temsilcisi), Dağıtıcı, Sansür, Erotik ürünler, Yeniden iletim, Akreditasyon, kitle iletişim alanında düzenleyici organ şeklinde tanımlar ele alınmıştır. Bu tanımların içinde Web sitesi şeklindeki tanım 03.05.2001 tarihinde Kanun değişikliği ile mülga edilmiştir.

451-I Sayılı Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun ile Düzenlenen Hususlar

‘Kitle iletişim araçları’ – süreli yayın, radyo ve televizyon programları, belgeseller, ses ve video kayıt ve internet kaynakları da dâhil olmak üzere bilgi, süreli veya sürekli haber dağıtımını yapan kuruluş çeşitleri olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımla bütün kitle iletişim araçları kanun kapsamı içine alınmaktadır. Bir diğer tanım ise ‘televizyon, radyo, video, belgesel programı’ - tam adı olan ve altı ay içinde en az bir kez yayınlanan periyodik yayınlanan görsel-ışitsel programların toplamı olarak tanımlanmıştır. ‘Resmî haber’in - kitlesel medya aracılığıyla yayınlanması için kamu otoriteleri tarafından sağlanan bilgi olarak tanımlarda yer alması dikkat çekmektedir. ‘Kitle iletişim araç ürünlerinin yayınlanması’ tanımı şu şekildedir. Süreli yayınların satışı (abonelik, teslimat, dağıtım), radyo ve televizyon programları ve web sitelerinde yayınlanan bilgiler olarak geniş kapsamda tutulmuştur. ‘Kitle iletişim araçları çalışanları’ tanımında da bahsedildiği gibi medya mensupları ayrı bir iş kanununa tâbi tutulmamıştır.

Medya hürriyetini vurgulamak için tanımlarda sansür de ele alınmıştır. ‘Sansür’ kitle iletişim araç ürünlerini ve haberleri devlet kurumlarının, üst düzey yetkili kişilerin ve diğer kurumların isteği üzerine veya başka çıkar için yayınlanması veya yayınlanmaması, bunların plânlı halde yapılmasını yasaklar. Medya mensuplarını etkileyebilecek bütün kamu ve özel kuruluşların ve kuruluşların üst düzey yetkililerin isteği doğrultusunda veya çıkarları için yayın yapılmasını yasaklamıştır. Dış etkenlerden etkilenmemek için yayınlarını özgürce yapı bilmelerini sağlama açısından net olarak sansürün önü alınmak istenmiştir. ‘Yeniden iletim’ 451-I sayılı Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun’da da ele alınmıştır. ‘Akreditasyon’ - bir gazeteci ve kamu makamları, kamu kurum ve kuruluşlarının yaptığı tanıma atanma usulü olarak belirtilmiştir. Son olarak da ‘kitle iletişim alanında düzenleyici organ’ - Bir hükümet kuruluşu veya medya, hükümetin düzenleme organı yetkili merci olarak ele alınmıştır.

Birinci bölümde basın ve ifade hürriyetinin, basın faaliyetlerinin, enformasyona ulaşım hürriyetinin anayasal güvence altında olduğu belirtilmektedir. Sansür yasaklanmakta, kamu kuruluşları ve vatandaşların hak ve çıkarları korunmakta ve enformasyona ulaşımını hukukî açıdan güvence altına alınmaktadır.

Devlet Kurumları, kamu kuruluşları, yetkili kişiler ve kitle iletişim araçları her bir vatandaş ve onun hakkı ve çıkarını ilgilendiren belgeleri, evrakları ve bilgi kaynaklarını sağlamakla yükümlülük altına sokarak bilgi alma hürriyetini net olarak belirtmiştir.

3. madde olan yayın dili, kitle iletişim araçlarında, devlet dili ile diğer dillerde de yayın yapılır. Kazakistan Cumhuriyeti Dil Kanun’una uygun olarak herkes bilgi alma ve yaymak için anadilini kullanma hakkını sağlamaktadır. Görsel ve ışıtsel alanda radyo ve televizyon yayınlarında resmî dili, haftalık yayın süresi bakımından diğer dillerin yayın süresinin toplamından daha az olmamalıdır diyerek Kazak dilinin üstünlüğünü vurgulamıştır.

Yasada ülkenin bütünlüğü, devletin güvenliği, toplumun birliği korunma altına alınarak, bu konuları tehdit edecek veya ayrımcılık çıkaracak faaliyetler, ayrıca şiddet ve pornografi içeren yayınlar yasaklanmaktadır. Kanun ayrıca gazetecilerin hak ve sorumluluklarını, gazetecilerin uymaları gereken genel esasları da düzenlemektedir. Kanun’a göre bu düzenlemede bulunmayan hükümler konusunda uluslararası bir sözleşme veya devletin taraf olduğu anlaşmalarda bu konuda bir hüküm varsa bu hükmün veya hükümlerin esas alınacağı (4.madde) belirtilmiştir.

451-I Sayılı Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun ve Yetkili Organ’ın Düzenleme ve Denetlemesi

‘Kitle İletişim Araçları Dalında Devlet Düzenlemesi’ başlıklı 4. maddenin 1. fıkrasında “Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanunu’na uyulmasını Yetki tayin edilen organ ile diğer kamu organları Kazakistan mevzuatında belirlenen yetkileri çerçevesinde kontrol ederler” hükmü ile medya alanında denetleyici kurumları birden fazla tutarak kontrolü arttırmıştır.

Hükümet yetkisi olarak ise kitle iletişim alanında devlet politikasını oluşturmak ve uygulanmasını sağlamak ve Kazakistan Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren yabancı medya kurumlarını kayıt altına almayı düzenleyen konuları kapsayarak televizyon ve (veya) radyoya verilen lisansların devlet hükümeti tarafından onaylanması gerektiğini belirtmiştir. Bu Kanunla, Kazakistan Cumhuriyeti diğer kanunlarında ve Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın ve Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti'nin yetkilerinde belirlenen diğer görevleri ve yetkileri diyerek medya üzerinde denetleme ve yetki alanını geniş tutmuştur.

Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun'da kitle iletişim araçlarını düzenleyen kurum olarak yetkili merci kurumun yetkilerini Kanun'un 4. maddesinin 3. fıkrasında düzenlemiştir. Yetkili merci kurumu olarak Kültür ve Enformasyon Bakanlığı ile yerel yönetim merkezleri olarak belirlenmiştir. Kültür ve Enformasyon Bakanlığı'nın görev ve yetkilerini kısaca şöyle sıralayabiliriz.

“Kitle iletişim alanında devlet politikasının oluşturulmasını ve uygulanmasını sağlamak, kitle iletişim araçlarını kayıt altına alma işlevini yürütmek, radyo ve televizyon yayın lisanslarını almak için kuralları belirlemek, Kazakistan Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak ulusal düzeyde devletin bilgilendirme politikası için devlet icraatlarını oluşturmak ve bunların yayınlanmasını denetlemek, medya alanında uluslararası işbirlikleri yürütmek, Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında yayın yapan yabancı medyaları kayıt altına almak, kitle iletişim araçları alanında devlet vergi programlarını düzenlemek ve yürütmek, medya mensupların akredite etme şartlarını belirleme, kitle iletişim araçlarının kanuna uygun biçimde faaliyetlerini göstermesini denetlemek ve bu doğrultuda çalışmalar yürütmek, merkez ve yerel yürütme organlarının kitle iletişim araçlarıyla ilgili faaliyetlerini koordine etmek ve son olarak bu kanun ile Kazakistan Cumhuriyeti'nin diğer kanunları, Kazakistan Cumhurbaşkanı ve Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti yönetim kanunundaki diğer yetkileri yürütmek” olarak belirlenmiştir.

Yerel yönetim (büyük şehirler ve başkent) kurumlarının yetkileri başlıklı 4. maddenin 4. fıkrasında ise “kitle iletişim alanında devlet politikasının oluşturulması ve uygulanmasını sağlamak, kitle iletişim araçlarını kayıt altına alma işlevini yürütmek, Kazakistan Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak ulusal düzeyde devletin bilgilendirme politikası için devlet icraatlarını oluşturmak ve bunları yayınlanmasını denetlemek, Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında yayın yapan yabancı medyaları kayıt altına almak, kitle iletişim araçlarının kanuna uygun yayın yapılmasını denetlemek ve faaliyetleri hakkında Üst yetkili organa yani Kültür ve Enformasyon Bakanlığı'na düzenli olarak bilgi vermek” olarak sıralayabiliriz.

Kanaatimizce, yetkili mercilerin yeterinden fazla yetkiyle donatılması ve denetim organlarının birden fazla olması kitle iletişim araçlarının faaliyetlerini yapmasında sıkıntılar doğurmaktadır. Bu yetkilerin ucu açık olduğu için her türlü denetime tâbi tutulabilmektedirler.

Kanun'un 2. bölümünde ise kitle iletişim araçlarının görevlerini kullanma şekilleri belirlenmektedir (madde 5.-13.). Kitle iletişim araçlarını kurma hakkı 5. maddede ele alınmıştır. Bu maddeye göre Kazakistan Cumhuriyeti kanunlarına uygun olarak kitle iletişim araçlarını gerçek veya tüzelkişiler kurabilirler. Kitle iletişim araçları ürünlerini yayınlamak için lisans aldıktan sonra faaliyet gösterebilir. Basın araçları için kayıt yapılması gerekirken, radyo ve televizyon için lisansı şart koymuştur. İnternet için bu şartlar aranmamaktadır.

Kazakistan Cumhuriyeti'nde kitle iletişim kuruluşunda doğrudan toplam yabancı sermaye payı yüzde yirmiyi geçemez diyerek sınırlama getirmiştir. Medya kuruluş sahibi gerçek kişi veya tüzelkişi veya her ikisi birleşerek medya sahibi olabilirler. Medya sahibinin kendi kuruluşunda çalışma hukuku vardır.

Radyo ve televizyon kuruluşunu kurma ve yayın durdurma veya lisans iptali başlıklı 13. maddede medya kuruluş sahibi tarafından ya da yargı kararı ile süreli durdurma veya tamamen durdurma yapılabilmektedir. Kanun, süreli durdurmayı radyo ve televizyon programlarının belli bir süreyle durdurulması olarak açıklık getirmektedir.

Yayın durdurma nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz; Anayasal düzeni zor kullanarak değiştirmeye, devletin toprak bütünlüğünü ihlâl etmeye, devletin güvenliğini sarsmaya, savaşa, devlet sırrını açıklamaya, intihara teşvik etmeye, teröre karşı yapılan operasyonların taktiklerini ve bilgilerini yayınlamaya, uyuşturucu ve psikolojiyi bozan maddelere teşvik etmeye, gaddarlığa ve

şiddete yönelik propaganda yapmaya ve teşvik etmeye, sosyal, irkî, millî, dinî, sınıfsal ve köken olarak ayrıcalık yapmayı teşvik etme veya yönlendirmeye, pornografi ve özel cinsel erotik sıfattaki radyo ve televizyon programları yayımlamaya ve bununla ilgili film veya video yayınlamaya, seçim döneminde yayın ilkelerini bozmaya, mitinge katılma veya katılmamaya zorlamaya, internet dâhil ve başka yayınlardaki telif haklarını ihlâl etmeye yönelik yayınlar medya kuruluşunun yayınlarını süreli durdurmada gerekçe olarak kullanılacaktır.

Kanaatimizce, yayın durdurma sebeplerinin ihlâli olarak sebepler kapsamının çok olduğu gibi yayın durdurma sebepleri net olarak belli edilmediğinden yetkili mercilerin durdurma isteğine bırakılmış gibi gözükmemektedir. Yayın ilkelerinin ihlâli halinde uyarı veya Ceza Hakkında Kanun’u bahsetmemekte direk yayın durdurma yoluna gidilmektedir.

Reklâmla ilgili sadece “alkol ve tütün mamullerinin tanıtılması yasaklanmıştır” şeklinde geçmektedir.

18. maddede Devlet kurumları; kitle iletişim mensuplarına, kuruluş sahiplerine bakılmaksızın dilekçe verildiğinde devlet sırrı dışındaki bilgileri eşit şartlar halinde verme hususunda yükümlü kılınmıştır. Ayrıca, bilgi alma dilekçesi verildikten sonra en geç üç gün içinde talep edilen bilgiyi vermeye veya cevap verme tarihi ya da bilgi veremeyeceğini açıklayarak cevap vermekle yükümlü kılınmıştır. Resmî kurumlar bilgi vermediği halde yargı yoluna başvurmayı açık bırakmıştır.

18. maddenin medya mensuplarına bilgi edinme ve toplamada engellerin azaltılması amacıyla yapıldığı kanaatindeyiz. Bu maddenin şu anda Kazakistan’da tam olarak kullanılmadığını ve bilgi talep dilekçelerine geç cevap verilmekte veya bilgi verilse de eski tarihli bilgiler olduğunu medya mensupları yazmaktadırlar.

Cevap ve düzeltme hakkı Kanun’un 19. maddesinde ele alınmıştır. Gerçek kişi veya tüzelkişi onur, şeref ve meslekî bedeli ile ilgili gerçek dışı bilgileri yargı yoluyla düzeltme hakkına sahiptir. Bu belgeler kitle iletişim araçlarında yayınlanmışsa, o yayın kuruluşunda ücretsiz düzeltme yayınlama hakkına sahiptir. Gerçek kişi veya tüzelkişinin cevap ve düzeltme talebini yayın kuruluşu yayınlamayı itiraz etse veya 1 ay içinde yayınlamasa yargı yoluna gidilir. Gerçek kişi veya tüzelkişi onur, şeref ve meslekî bedeli ile ilgili gerçek dışı bilgiler yayınlanmışsa cevap ve düzeltme hakkı ile manevî zararın tazminini isteme hakkına sahiptir.

Cevap ve düzeltme hakkının tüzelkişiler için geçerli olması medya kuruluşu tarafından sakıncalıdır. Cevap ve düzeltmeyi yayınlama şekli net olarak belirlenmemekte ve yayınlama süresinin 1 ay içinde olması da sakıncalıdır. Manevî tazminatın miktarı belli olmadığı için çok büyük rakamlar istenebileceği ortaya konmaktadır. Bu sorunu yaşayan Kazak medyası manevî tazminat miktarı çok büyük olduğu için ya hapse atılmakta ya da kurumu iflas etmektedir.

Kanun ihlâl edildiği takdirde, kamu kuruluşundaki yetkili şahıslar ve medya kuruluşunun sahibi, dağıtıcı, sorumlu müdür, haber yapımcısı sorumlu tutulmaktadır.

Kanaatimizce, bu Kanun’un kitle iletişim araçlarının hepsini kapsamaması sorumluluk ve yetki kapsamını sınırlamaktadır. Basın, radyo, televizyon, sinema ve internetin kullanım şekilleri ve etkileri her türlü olduğu için aynı kanuna tâbi tutulması, ödev ve sorumluluklar ile yaptırımların aynı olması bu kitle iletişim araçlarına çok sınırlılıklar getirmektedir.

Bu konuda Kazakistan Cumhuriyeti radyo ve televizyon kanunu çıkarmak için kanun taslağı üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Aynı şekilde internet içinde kanun çıkarma çalışmaları yapılmaktadır. Ama, sinema ile ilgili kanun çıkarma çalışmaları hâlâ başlatılmamıştır. Yürürlükte olan Kanun’un ise basın kanunu olarak kalacağı Kazak medyasında söylenmektedir.

SONUÇ

Çalışmada, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra 1991 yılında bağımsızlığını kazanan devletlerden biri olan Kazakistan’da radyo ve televizyon yayıncılığının günümüze kadar geçirdiği süreç göz önünde tutularak şu iki soruya cevap aranmıştır: ‘Kazakistan’da bu süreçte (devlet tekelinden çoğulcu sisteme geçişte) kitle iletişim araçlarının düzenlenmesi ve denetlenmesi bakımından nasıl bir yol izlenmiştir?’ ve ‘Dünyada radyo ve televizyon yayıncılığındaki gelişmeler karşısında Kazakistan’ın durumu, yani artı ve eksileri nelerdir?’. Bu iki soru temelinde şekillenen bu çalışmada demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki radyo

ve televizyon yayıncılığı örnekleri baz alınarak, gerekli görülen yerlerde öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Belirtilen bu sorulara cevap bulabilmek adına genel olarak Kazakistan'ın tarihsel sürecini ele alındığında, tarihin belirli bir döneminde Moskova'dan yönetilen Sovyet totaliter rejimi hâkimiyeti 1991 yılında Kazakistan'ın bağımsız bir devlet olması ile sona ermiş ve kitle iletişim araçları alanında Sovyetler Birliği döneminde uygulanan tekelci rejimden çoğulcu rejime geçilmiştir.

Bağımsızlıktan iki yıl sonra (1993) Kazakistan ilk Anayasası'nı kabul edilmişse de, serbest piyasa ve diğer konularda hissedilen yetersizlik 1995 yılında halk referandumu yeni Anayasa kabul edilmiştir. 1995 tarihli ikinci Anayasa'nın 20. maddesi düşünce ve kanaat hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti ile bilim ve sanat hürriyeti olarak düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında geçen 'Sansür yasaktır' ifadesi dikkat çekmektedir.

Kazakistan Anayasası ifade hürriyetini güvence altına alırken diğer taraftan sansürü de yasaklayarak basın-yayın hürriyetini de teminat altına almıştır. Anayasa'nın ifade hürriyetini düzenleyen 20. maddesinde, kitle iletişim araçlarının ismi zikredilmemiş, söz, yazı, resim, basın veya radyo, televizyon, sinema gibi kitle iletişim araçlarını da kapsayacak şekilde düzenlememesi büyük bir eksiklik olarak söyleyebiliriz.

Öte yandan, Türkiye Anayasası'nın 26. maddesi radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine tâbi tutmakta iken, Kazak Anayasası izin alma sisteminden bahsetmemektedir. İzin sistemi Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun ile Lisans Hakkında Kanun'da ayrıca düzenlenmiştir.

Kazakistan Anayasası'nda kitle iletişim alanında sadece ifade hürriyeti düzenlenmiş ve diğer konuları kanunla düzenleneceğini belirtilmiştir. Kanaatimizce, Anayasa'da değişiklik yapılarak ifade hürriyeti geniş kapsamlı olarak anlaşılır ve uygulanabilir şekilde açıklık getirilerek yeniden düzenlenmelidir. Ayrıca radyo-televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarının düzenlenmesi ve denetlenmesi hakkında bağımsız ve tarafsız bir üst kurulun kurulmasının anayasal güvence altına alınması gerekmektedir.

451-I sayılı Kanun, basın, radyo-televizyon, sinema ve internet alanında yapılan tek hukukî düzenlemedir. Bu şekilde kitle iletişim araçlarının hepsini bir kanunla düzenlemenin sakıncaları olduğu gibi Türkiye'de olduğu gibi basın, radyo ve televizyon, sinemayı ve internet yayıncılığını düzenleyen ayrı kanunlar çıkarılması gerekmektedir. Öte yandan, radyo ve televizyon yayıncılığını denetlemek için bağımsız ve tarafsız bir kurul kurulmamış olup denetim Bakanlık ile yerel yönetimlere bırakılmıştır.

Radyo ve televizyon yayıncılığının kamuyu etkileme gücü yazılı basından farklı olduğu için, bu araçlarda ayrı düzenlemeye tâbi tutulması ve bu yayıncılığı düzenleyen ve denetleyen yetkili organ görevini üstlenen Kültür ve Enformasyon Bakanlığı'ndan alınarak bağımsız tarafsız ve özerk bir üst kurul kurularak yayıncılık alanındaki düzenleme, izin verme ve denetleme görevini bu kurula devredilmesi gerekmektedir. Çünkü bir Bakanlığın radyo ve televizyon yayıncılığını düzenleme ve denetlemede diğer devletin diğer kuruluşları ile organik bağının olmaması ve tarafsız, bağımsız ve özerk olması imkânsızdır. Ancak, Devletin radyo-televizyon yayıncılığında tamamen çekilmesi ve bu alanı özel girişimcilere bırakması hiçbir devlette söz konusu değildir. Yazılı basından farklı olarak, yeni gelişim içinde de Devlet bir yandan radyo-televizyon yayıncılığına devam etmekte, diğer yandan ise bu alanın denetimini ve yönlendirilmesini kendi tekelinde tutmaktadır.

Kanaatimizce, Kazakistan'da radyo ve televizyon yayıncılığı alanında düzenleyici ve denetleyici kurul kurulmasında fayda vardır. Düzenleyici üst kurulun kurulma aşamasında Batı ve diğer gelişmiş ülkelerdeki düzenleyici üst kurullar örnek alınabilir. Çünkü devlet eli ile yani bakanlık ve yerel yönetimlerin radyo ve televizyon yayıncılığını düzenlemesi ve denetlemesi ile yaptırım uygulamada tarafsız ve bağımsız olmaları imkânsızdır.

Kanaatimizce, Kazakistan'da radyo ve televizyon yayıncılığını düzenlemek, denetlemek üzere icabında müeyyide uygulanmalı ve bu alanda yönlendirme yapacak bir Kurul aşağıdaki şekilde kurulabilir. İşte yönlendirme yapmak üzere kurulacak bu Yüksek Kurulun adı 'Kazakistan Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu' veya 'Kazakistan Yayıncılık Düzenleme ve Denetleme Üst Kurulu' veyahut 'İletişim Yüksek Komisyonu' olabilir.

Kanaatimizce, her şeyden önemlisi de bu düzenleyici yüksek kurulun kuruluş amacına göre faaliyetini tarafsız ve devlet kurum ve kuruluşlarından ve diğer gerçek ve tüzelkişilerin etkisi altında kalmadan bağımsız yürütebilmesidir. Nitekim, böyle bir bağımsız idarî otoritenin kurulması ancak kanunla olur. Fakat özellikle, bu kurumun anayasal dayanağı olmalıdır. Diğer bir deyişle, Türk Anayasası'nda olduğu gibi (m.133), Kazakistan Anayasası'nda böyle bir üst kurulun düzenlenmesi gerekmektedir.

Radyo ve televizyon yayıncıları arasında sahiplik ve sermaye entegrasyonu şeklinde gerçekleşen ilişki biçimi 'yatay medya yoğunlaşması' şeklinde adlandırılırken, televizyon ve radyo yayıncıları ile program üreten firmalar ve dağıtım pazarları arasındaki sahiplik ve sermaye ilişkisi 'dikey medya yoğunlaşması' olarak tanımlanmaktadır. Televizyon ve radyo yayıncıları ile yazılı basın ve internet sağlayıcıları gibi medya unsurları arasındaki sahiplik ve sermaye ilişkisi ise 'çapraz medya yoğunlaşması' şeklinde adlandırılmaktadır.

Kazakistan'da medya sahipliği yani radyo ve televizyon kuruluşlarını kurma hakkının gerçek ve tüzelkişilere verilebileceği belirtilirken yabancılara sınırlama getirilmiştir. Kazak medyasında yabancılara hisse yüzde 20 olarak belirlenmiştir. Küreselleşmenin (globalleşme) önüne geçilemeyeceği göz önünde tutularak diğer sektörlerde de olduğu gibi medya alanında da yabancı yatırımcılar yurt dışında da yatırıma yönelmişlerdir.

Kazak Hükümeti, kamuoyunu yönlendirme ve güvenilir yayıncılık yapma konularında ciddi endişeleri göz önüne alarak şu anda yabancı sermaye payını yüzde 20 ile sınırlandırmaktadır. Kanaatimizce, yabancılara medya alanındaki hisse oranı Türkiye'de olduğu gibi yüzde 50 ya da, yüzde 49 olarak yükseltilmesi durumunda yayıncılığın teknik kalitesinin yükselmesi bakımından ve tecrübeli kadroların geleceğinden Kazak radyo ve televizyon yayıncılığına olumlu etkileri olacaktır.

Radyo ve televizyon yayıncılığı kamuoyunun oluşumunda artık birincil öncelik taşıması ve kamuoyunu kolaylıkla yönlendirebilme gücünü elinde bulundurduğundan uluslararası medya tekellerinin Kazak medyası içinde ağırlığının artacağından, Kazak kanun koyucusu, kamuoyunu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirip yönlendiremeyecekleri kaygıları taşımaktadır.

Ayrıca Kazakistan'ın tarihî birikimine, kültürel değerlerine ve inanç yapısına aykırı yayın yapabilme ihtimallerinin her zaman yüksek olması da bir başka kaygı verici unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda, etkili bir denetim organının kurulması gerekmektedir.

Yukarıda yabancı sermaye payını yüzde 49 olarak önermemizin sebebi ise, Kazak medyasının rekabet gücünün zayıf olması ve sektörün tam anlamıyla gelişmemiş olması, medya sektöründe yabancı sermayenin yoğunlaşmasının tehlikeleri, hatta ilerde ülke için ulusal güvenlik sorunu olarak bile çıkabileceği göz önüne tutularak hisse oranının yüzde 51 çoğunluğunun yerli medya sahiplerinin yönetiminde olması önerilmektedir.

Kazak medya Kanunu'nun tanımlar kısmında Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve Türkiye medya mevzuatlarında bulunan tanımlar tamamıyla yer almamaktadır. Avrupa Birliği medya mevzuatına uyumlaştırma sürecinde yeni çıkarılan 6112 sayılı Kanun ile Türk medya mevzuatında büyük ölçüde uyumlaştırma yapılmış hatta bazı maddeler (Avrupa eserleri) Avrupa Birliği'ne üye olduğu zaman yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.

Kazakistan'da yürürlükte olan 451-I sayılı Kanun, basın kanunu olarak kalması ve radyo - televizyon yayıncılığı alanında taslak çalışması yapılan kanunda bu tanımlar Batı ülkelerindeki medya kanunları örnek alınarak çıkarılması gerekmektedir. Bu tanımların bazıları şu şekildedir; altyapı işletmecisi, editoryal sorumluluk, gizli ticarî iletişim, isteğe bağlı yayın hizmeti, koruyucu sembol (akıllı işaret) logo/çağrı işareti, medya hizmet sağlayıcı, multipleks, önemli olaylar, program destekleme veya sponsorluk, sayısal yayın, tele-alışveriş, tematik yayın, ticarî iletişim, ürün yerleştirme, üst kurul, yayın lisansı, yeniden iletim.

Yukarıda verilen tanımların bazıları 451-I sayılı Kanun'da tanımı yapılmasa da uygulamada aynı ad ile veya farklı adlandırmayla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, tematik yayıncılık, lisans izni alınırken yayın türü belirlemede kullanılmaktadır. Koruyucu semboller veya akıllı işaretler, film veya dizilerde kullanılmaktadır. Logo ise tanım kısmında tanımı yapılmayan bir kavram olup, Kanun'un 15. maddesinde kullanılma şekli belirtilmektedir. Program destekleme radyo ve televizyon yayıncılığında kullanılmakta ise de kanunda yer almamıştır. Tele-alışveriş de aynı

şekilde Kanun'da hükmü olmasa da yayıncılıkta kullanılmaktadır. Yayın lisansı tanımlar kısmında yer verişmemiş ise de Kanun'un 4. maddesinde ele alınmıştır. Sadece yeniden iletim tanımı 6112 sayılı Kanun ile 451-I sayılı Kanun'un tanım kısmında ele alınmıştır. Yalnız yeniden iletimin konusunda Kazak medya Kanun'un 14. maddesinde yerli program yapımcılarını ve yerli ürünlerin gelişmesini desteklemek amacıyla yüzde yirmiyi geçemez diyerek sınırlama getirilmiştir.

451-I sayılı Kanun sadece radyo ve televizyon yayıncılığını değil bütün kitle iletişim araçlarını düzenlediği için telif hakkını basın yayına yönelik olarak düzenlemiştir. Yayıncının kullanacağı yaptığı eser veya programlarda fikrî mülkiyet hakları ile telif haklarının korunması konusunda zorunluluk getirmektedir. Genel anlamda düzenlenen bu telif hakkının yanı sıra radyo ve televizyon yayıncılığı alanında programlardan doğan telif hakları da korunmalıdır. Örneğin, sinematografi eserleri televizyonda gösterilmesinde film sahibi veya sahipleri ile yazılı anlaşma yapılarak yayınlanmalıdır.

451-I sayılı Kanun'da yayın hizmet ilkeleri diye bir madde başlığı bulunmamaktadır. Yayın ilkelerini dağınık olarak düzenlemiştir. Genel olarak gerçek dışı haberleri yayınlama durumunda yaptırım uygulanacağı belirtilmektedir. Kanun'un geneline bakıldığında yayın ilkeleri müeyyideler ile beraber anılmaktadır. 6112 sayılı Kanun'daki yayın hizmet ilkeleri gibi Kazak kültürüne uygun yayın ilkeleri belirlenmeli ve bir madde başlığı altında düzenlenmelidir.

451-I sayılı Kanun'un en büyük eksikliklerinden biri ise düzenleyici üst kurul öngörülmemesidir. Kazakistan radyo ve televizyon yayıncılığı tarihinde tarafsız, bağımsız ve özerk bağımsız idarî otorite kuruluşu olmamıştır. Medya hizmet sağlayıcı kuruluşlarını düzenleme ve denetleme görevini devlet eli ile düzenlemektedir. Üst kurul olmadığı için bu görev Kültür ve Enformasyon Bakanlığı'na ve yerel valiliklere verilmiştir. Fakat bu kuruluşların tarafsız ve bağımsız denetim yapmaları imkânsızdır. Çünkü malî kaynakları ve yönlendirilmeleri devlet tarafından sağlanmaktadır. Kanun'da denetleme yetkisinin birden fazla kuruma verilmesi denetimin düzenli yapıldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü bu kurumlar sadece medya hizmet yayıncılığı alanında düzenleme ve denetleme yapmamakta olup, bu kurumlara devletin yüklediği diğer asıl görevleri ve sorumlulukları söz konusudur. Örneğin, medya kuruluşlarına frekans ve yayın lisansını bu bakanlık vermektedir.

Program yapımcıların özgürce hareket edebilmesini sınırlayan hükümlerin çok olduğu 451-I sayılı Kanun'un bazı maddelerin hiç uygulanmadığı da görülmektedir. Bu Kanun'un resmî ve özel kurum ve kuruluşlardan bilgi almak için düzenlenen 18. maddenin 2. fıkrasında düzenlenen bilgi alma dilekçesi verildikten sonra en geç üç gün içinde cevap verilmesi; aksi halde, gerekçe gösterilmeden bilgi vermediği için yargı yoluna gidilebileceği belirtilmiş ise de, bu madde bugüne kadar doğru dürüst uygulanmamıştır.

Kanaatimizce, gazeteciler için bu kanunun bilgi alma ve toplama hakkındaki maddesinde değişiklik yapılarak üst düzey yöneticiler ile her türlü kuruluştan bilgi isteme ile ilgili olarak, sözlü veya yazılı dilekçe verilmesinden itibaren 24 saat içinde cevap verilmesi, gerekçesiz bilgi vermediği durumlarda ise kuruma veya kurum yöneticisine caydırıcı yaptırım uygulamasına gidilmelidir.

6112 sayılı Kanun'un getirdiği yeniliklerde biri de siyasî reklâm yapımının hukukî dayanağa kavuşturulmasıdır. Kazakistan'ın bağımsızlığından beri tek parti 22 yıldır iktidar hükümeti olarak görev yapmaktadır. Bu demokrasinin ruhuna aykırıdır. Seçim döneminde siyasî reklâmların yayını hukukî dayanağa kavuşturulmalıyken, bu durum iktidar ve muhalefet partilerin eşit düzeyde bağlayıcı olmalıdır. Öne yandan, kamu yayıncılığında ise, iktidar ve muhalefet partilerinin haber değeri taşıyan faaliyetlerinin yayınında eşitlik esası uygulanabilmelidir.

Ticarî iletişim, Kanun'da ayrıntılı ve anlaşılır şekilde düzenlemeli, yeni tanım ve uygulamalar ile desteklenmelidir. Bunun yanı sıra, programlarda ürün yerleştirme ve program destekleme gibi konularda hukukî alt yapı oluşturulması gerekir ki program yapımcılarının malî kaynak sağlamaları mümkün olabilsin. Zira yayıncılar malî kaynak açısından serbest ve özgür olmaları ifade hürriyetinin önemli bir esasıdır.

Diğer değişiklik ise yalan haber veya şeref ve haysiyetin ihlâli konusunda yargı yoluna doğrudan gidilmemesi, cevap ve düzeltme hakkının istenmesi durumudur. Bu konuda da ayrıntılı olarak düzenleme yapılmalı ve şeref-haysiyetin ihlâli halinde manevî tazminat davası açılma süresi

belirlenmelidir.

Bununla beraber devlet sırları ile banka sırları hakkındaki sınırlamalar açık ve net olarak belirlenmelidir. Zira devlet sırrı ile banka sırrının nereden başlayıp nerede bittiğinin belli olmaması program yapımcılarının bu konuda araştırma yapılmasını engellemektedir.

Radyo ve televizyon yayını veya talep üzerine verilen hizmetler üzerinde hem programların seçimi hem de bu programların yayın çizelgesinin oluşturulması konusunda etkili karar verme yetkisi 'editoryal sorumluluk' olarak tanımlanırken, Kazakistan'da editoryal sorumluluk kavramı kanunda yer almamıştır.

Radyo ve televizyon yayıncılığında editoryal bağımsızlık ya da, kısaca, program yapımcısının meslekle ilgili işlerini devletin, hükümetin, patronların müdahalesine uğramadan yapmaları ne yazık ki günümüzde imkânsızdır. Çünkü program düzenleme serbestliği medya sahibi ve sorumlu müdürün onayı alındıktan sonra yayına çıkabilmektedir. Program yayımlandıktan sonra da hükümeti eleştirel yayın yapılması halinde dolaylı yoldan medya sahibi uyarılarak programın yayından kaldırılması veya formatını değiştirilmesi istenebilmektedir. Bu sebeple, devlet politikasını ve icraatlarını yayınlamak için malî kaynağın kesilme tehdidini göze alamayan medya sahibi veya sorumlu müdürün yayıncılık üzerinde olumsuz etkisi göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür.

Devletin, hükümetlerin, medya patronlarının ve bizzat program yapımcılarının editoryal bağımsızlığa saygı göstermeleri demokrasinin işleyebilmesi için son derece önemlidir. Bu sebeple, medyanın demokratik görevini yerine getirme adına radyo ve televizyon yayıncılığında editoryal yayıncılık hukukî güvenceye bağlanmalıdır.

Kanaatimizce, editoryal bağımsızlığı korumak ve dolayısıyla devlet müdahalesini en aza indirmek için radyo ve televizyon yayıncılığı alanında bir özdenetim kuruluşu kurulmalıdır. Yayıncıların editoryal bağımsızlığının ve ifade özgürlüğünün sağlanması amacıyla özdenetim kuruluşunun oluşturulmasında dünyadaki örnekler dikkate alınmalıdır.

Son söz olarak denilebilir ki, Kazakistan, 1991 yılında bağımsız bir Devlet olduktan sonra radyo ve televizyon yayıncılığında önemli gelişmeler kaydetmiş olmakla birlikte, ifade hürriyeti ve kitle iletişim hürriyeti ve bunun içinde yer alan radyo ve televizyon hürriyeti alanlarında mevzuatında ve yayıncılık politikasında Batılı anlamda birtakım köklü değişiklikler yapmalıdır.

KAYNAKLAR

1 <http://ug.zanmedia.kz/>, erişim tarihi 8 Nisan 2013y.

2 ABDİZHADİLKYZY, Zh.; **Tikelei Efir Tabigaty: Oku Kuraly**, Almatı, Kazak Üniversitesi, 2003

3 AMANDOSOV, Tauman; **Sovyet Jurnalistikasının Teoriyası men Praktikası**, Daur Yayınları, Almatı, 1978.

4 BEKHOZHIN, K.; **Kazak Baspasızının Damu Zholdary**, Almatı, 1997.

5 BARMANKULOV, M.K.; **Sravnitel'nyi Analiz Zhanrov**, Almatı, 1975 .

6 **Kazakstan Ultyk Enciklopediya**, Almaty, Kazak Enciklopediyasy, 2002.

7 **1995 Kazakistan Anayasası** 30 Ağustos 1995, Almatı: Zan Adebıyeti, 2007.

8 **K.C. Anayasası**, Astana, K.C. Kanun Çıkarma Enstitüsü, 2007.

9 LYUBOSVETOV, D.I.; **Po Zakonam efira: O Specifike Tvorchestva Radiozhurnalista**, Moskova, 2003.

10 ÇERNYAKOV, Andrey; ABELDİNOV, Asılбек, KOPABAYEV, Omıralı; **Halkaralık Konstitutsiya Kukugı**, Almatı, Kazakistan el-Farabi Millî Devlet Üniversitesi Yayını, Yepa, 2000.

11 JETPİSOVİCH, Kuanish, Baltabayev; *"Anayasa Mahkemesinin 44. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Türk Cumhuriyetler, Komşular ve Anayasal Sorunlar ve Türkiye'de Seçim Sistemleri Konulu Sempozyumda Sunulan Tebliğ"*, **Anayasa Yargısı**, Ankara, Sayı:23, 2006, s.25-31.

12 451-I sayılı **Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun**, 23 Temmuz 1999.
13 ÇİFTCİ, Ahmet; **Türk Eğitim Hukuku**, Ankara, 2.baskı, 72 TDFO, 1995.

Авторлар туралы библиографиялық мәліметтер:

Қазақ тілінде:

Ғалымжан Қуанышбекұлы Тәжібаев - Журналистика және саясаттану факультетінің докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан. Тел.: +7 (7172) 709-500, (ішкі 35-200), E-mail: galimcan@mail.ru

Түрік тілінде:

Galymzhan Tazhibayev Kuanishbekuly - L.N.Gunilov Avrasya Milli Üniversitesi, Gazetecilik ve Siyasi bilimler Fakültesi, tel.: +7 (7172)709-500. (35-200). Satpaev sok, No:2 Astana, Kazakistan E-mail: galimcan@mail.ru

Ағылшын тілінде:

Galymzhan Tazhibayev Kuanishbekuly – PhD student at faculty of Journalism and political science, ENU named after L.N. Gumilev, (Astana, Kazakhstan); tel.: +7 (7172)709-500. (35-200). E-mail: galimcan@mail.ru

Орыс тілінде:

Тажібаев Ғалымжан Қуанышбекович – Докторант факультета журналистики и политологии. Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан. Тел.: +7 (7172)709-500. (внут. 35-200). E-mail: galimcan@mail.ru

KÜRESEL KÜLTÜRDEN YERSİZ YURTSUZ KÜLTÜRE

Arş. Gör. Gözde AYKUT

Afyon Kocatepe Üniversitesi

ÖZET

Küresel kültürden yersiz-yurtsuz kültüre adlı çalışma, literatür taraması üzerinden kavramların değerlendirilmesini konu almıştır. Çalışmanın kapsamı dahilinde küreselleşme ve kültür ilişkisi değerlendirilmiş, ardından kültürün küreselleşme boyutu tartışılmıştır. Daha sonra kültürün, küresel akıştan yersiz-yurtsuzlaşma kavramına evrilişi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Fakat bunu yaparken kavramı son noktaya getiren ara geçiş kavramlarının ne olduğu da değerlendirilmeye alınmıştır. Kültürün melezeleşmesi ve kültürün çakışması gibi kavramlar, ara geçiş formları olarak değerlendirilip, yurtsuzlaşma kavramı ile ilgili olarak temkinli bir analiz yapılmıştır. Metin de yer alan eleştiri ise, sosyal bilimler alanının da kavramların bazı dönem ve süreçlerde birbiri yerine kullanılıyor olması ile ilgilidir. Bununla birlikte çalışmada küresel kültürün yerel kültürler üzerine etkileri konuşulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kültür, Yersiz-Yurtsuzlaşma, Küresel Kültür, Yerel Kültür

ABSTRACT

From global culture to unwarranted culture, the study focused on the evaluation of concepts through literature review. Within the scope of the study, the relationship between globalization and culture was evaluated and then the globalization dimension of culture was discussed. Then, the evolution of the culture from the global flow to the concept of misplaced-deprivation was tried to be evaluated. But in doing so, it is tried to evaluate what are the concepts of intermediate transition which brings the concept to the end point. The concepts such as the hybridization of culture and the overlap of culture were evaluated as transitional forms and a cautious analysis was made regarding the concept of deprivation. The criticism in the text is related to the fact that the concepts of social sciences are used interchangeably in some periods and processes. In addition, the effects of global culture on local cultures were discussed.

Keywords: Globalization, Culture, Improper-Disintegration, Global Culture, Local Culture

Giriş

Küreselleşme, hem kendisini ortaya çıkaran siyasal ve ekonomik unsurlar ile hem de sahip olduğu ilişkilerle karmaşık yapıya sahip bir kavramdır. Fakat sosyal bilimler alanındaki yeri, 1960'lı yıllarda 'Küresel Köy' kavramının kullanılması ile başlar. Küreselleşmeyi tetikleyen unsurların ne olduğuna dair çeşitli söylemler olsa da, bu metin içerisinde incelenecek olan husus, küreselleşmenin kültür ile olan ilişkisi ve bu ilişki boyutunun çeşitli kavramsallaştırmalar ile olan yansımalarıdır. Bunun yanında küreselleşme temelli ortaya çıkmış olan kavramların, birbiri yerine kullanılıp kullanılamayacağı sorgulanacaktır. Kavramın son dönemlerde ciddi olarak iktisadi ve sosyal bilimler alanında tartışılıyor olması, küreselleşmenin nimetleri olarak değerlendirilen internet ve bilişim teknolojileri ile doğrudan ilgilidir. Çünkü kültürün küresel süreç içerisinde yer almasına yardımcı olan bu hususlar olmuştur.

Küreselleşme gibi kültürde farklı sosyal akıntılara sahip olduğundan, kavrama dair farklı yorum ve tartışmaların gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bunun bir nedeni küreselleşmenin, kültürün etki ve sosyal akıntıları ile karşı karşıya gelmesidir. Çünkü küreselleşmenin sirayet ettiği alanlar içerisinde olan kültür, yaşamış olduğu evrimselleşmeler ile ara formlar kazanmıştır. En

nihayetinde küreselleşme yerel kültürler ile karşı karşıya gelmiştir. Bu karşılaşmada önemli olan ve üzerinde durulması gereken konu, küreselleşmenin yerel kültürleri tamamen yok etmediği ve baskın kültürlerin evrenselleşmesine imkan tanıdığıdır. Burada baskın kültürden kast edilen şey tamamen küreselleşmenin eşitsizliği ile ilgili mevzudur. Daha ziyade Batı toplumlarının küreselleşmenin nimetlerinden yararlandığı noktasındaki fikir birliği, küreselleşmenin eşitsizliğinin bir sonucudur. Elbette bu durum baskın olan kültürün evrenselleştirilmesine de yardımcı olmaktadır. Fakat tam anlamıyla yerel kültürleri yok ettiğine dair yapılan söylemleri desteklemek mümkün değildir. Evrensel kültürün yerel kültür ile karşılaşması, aslında bu iki farklı kültürün birleşiminden yepyeni kozmopolit kültürel anlayışları ortaya çıkarmıştır.

Kozmopolitan kültür anlayışı her ne kadar bu metnin tartışma alanı dışında bırakılmış olsa da, kavramın küreselleşme ve kültür adına durduğu yer önemlidir. Tüm bu söylem ve tartışmalar içerisinde, kavramların rolü ciddi önem taşımaktadır. Çünkü her kavram, toplum içerisindeki real bağlantısallık ve tarihsel arka plan ile kendini var edebilir. Bu metinde eleştirilen husus, kültürün küreselleşme ile olan etkileşimi sonucu, kültürde oluşan değişimleri tanımlamak adına kavramların birbiri yerine kullanılıyor olmasıdır. Her şeyden önce, tüm sosyal ilişki ağları ve ciddi toplumsal değişimlerin çoğunlukla küreselleşme kavramıyla değerlendiriliyor olmasıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde çözüm önerisi olarak sunabileceğim, Bourdieu'nun kavramsal yaklaşımının dışında bir şey değildir. Kavramlar, sert ve keskin ifadelerle kullanılmak yerine, toplumların ve bireylerin yaşam pratikleri üzerinden değerlendirilmeli ve anlaşılabilir olmalıdır. Tüm bu ifadeler çerçevesinde küresel kültürün, yersiz-yurtsuz kültür aşamasına gelmesi tartışılmış ve bu iki kavramın hangi toplumsal değişimler sonucunda birbiri yerine kullanılamayacağı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Küreselleşme

Küreselleşme, farklı sosyal akıntılara sahip olmasından dolayı coğrafi olarak başlangıç yerini ifade edebilecek tek bir nokta bulunmamaktadır. Hem coğrafya hem de toplumların siyasal, hukuki ve politik kararları, küreselleşmenin tarihi boyunca izleyeceği rotayı belirlemiştir. Fakat küreselleşmenin tarihine baktığımızda, bu iki boyutu en çok etkileyen olgu, emperyalizm ile doğrudan bağlantılı olan sömürgecilik ve sömürgecilik faaliyetleri kapsamında yapılan coğrafi keşiflerdir. Küreselleşme kavramının, sosyal bilimlerin gündeminde yer alması ise 1962 yılında Mc Luhan'ın 'Küresel Köy' kavramını kullanmasıyla başlar. 1980'li ve 1990'lı yıllar ile birlikte meydana gelen sosyal değişim ve toplumsal dönüşümler, kavramın hızla kullanılmasının önünü açmıştır. Zaman içerisinde kavrama yüklenen anlamlar farklılık göstermiş ve kavram yeni alt başlıklar ile birlikte farklı yorumlar kazanmıştır. Birçok sosyal bilimciye göre küreselleşme; henüz tam olarak ne olduğu belli olmayan bir belirsizliğin ifadesi iken, bir kısım sosyal bilimciye göre ise tüm dünyanın tek bir mekan haline gelerek bireylerin evrensel bir bakış açısı kazanması olarak değerlendirilmiştir. Noam Chomsky'ye göre (2001:110-111) küresel toplum; Temelde fazla anlamı olmayan bir terim. Eğer sermayenin, ekonomilerin kapasitelerine göre sınırlar ötesi dolaşımı gibi olguları ele aldığımızda yüzyılım başındaki durumdan pek farklı bir durumda değiliz. Elbette sosyal düzende büyük değişimler olmuştur ve bu anlamda, terimimiz o kadar kötü değildir. Ancak onu oldukça dikkatli kullanmamız gerekmektedir. Roland Robertson (1999: 21) ise küreselleşmeyi tüm dünyanın tek bir mekan olarak billurlaşması, küresel insanlık durumunun ortaya çıkması ve kelimenin gerçek anlamıyla dünya bilincinin ortaya çıkması olarak tanımlar. Giddens'a göre (2012: 83-84) küreselleşme, bizlerin giderek artan bir biçimde tek bir dünya içinde yaşadığımız, öyle ki bireylerin, grupların ve ulusların birbirine bağımlı hale geldiği olgusuna göndermede bulunmaktadır.

Küreselleşme, zaman içerisinde sosyal bilimcilerin toplumsal olaylara dair farklı yönelimlerini açıklamak adına kullandığı kavramlardan bir tanesi olmuştur. Sosyal değişim ve dönüşümlerin kavrama yüklemiş olduğu anlamlar kendini siyasi, kültürel, coğrafi ve ekonomik söylemlerin içerisinde de var etmesiyle önemli bir başka boyut kazanmıştır. "Küreselleşme, farklı disiplinler kapsamında yoğun olarak ele alınmasına rağmen, uzun süre, sosyolojik çerçeveli ve

çoğunluğun üzerinde ittifak edeceği ve sınırları belirlenmiş bir tanıma kavuşmamıştır.”(Karakaş, 2015: 54). Küreselleşmeye dair tanımlamaların netliğe kavuşturulamaması, kavramı başka alternatif kavramlarla açıklamaya ve kavramın ne olmadığı üzerine yapılan tartışmalara sevk etmiştir. Küreselleşmenin ekonomi ile doğrudan ilişkisi, sömürgecilik ve emperyalizm ile bağ kurulmasını sağlarken, kültür ve siyaset ile olan ilişkisi Amerikanlaştırma ve Batılılaşma ile yeni bir tanımlama kazandırmıştır. “Küreselleşme kavramının en çarpıcı özelliklerinden biri, olası etkilerinin çok sayıda ve çeşitli olduğu izlenimini vermesidir. Küreselleşme yalın toplumsal gerçekleri oldukça aşan spekülasyonlar, varsayımlar, güçlü toplumsal imgeler ve metaforlar üretme kapasitesiyle olağanüstü doğurgan bir kavramdır” (Tomlison, 2013: 13). Tüm bu ifadelerden anlaşılacağı üzere küreselleşme, sadece bir döneme ait toplumsal sürecin ifadesi değil aynı zamanda, modern ve postmodern dönemlerin analizlerinin yapılabilmesi için de sıkça başvurulan bir kavram olmuştur.

Kavramın kendisini bu denli hızla etkin bir hale getirebilmesi internet ve bilişim teknolojileri ile doğrudan ilgilidir. Çünkü kavram, varlık gösterebildiği her alanda kendi ürünü olan teknolojiden yararlanmış. Küreselleşmenin önemli adımı olan teknoloji, hem ekonomik anlamda devletlere sağlamış olduğu politik güç noktasında, hem de kültürlerin melezleşmesi noktasında toplumsal değişim ve dönüşüm adına önemlidir. Teknolojinin kendini her alanda var etmesiyle birlikte, toplumların kültür, ekonomi, siyaset ve din konularındaki görünürlüğü de artmıştır. Piyasalar hareketlenmiş, bankalar günün hemen her saatinde insanlara hizmet verebilecek noktaya gelmiştir. Küreselleşme, toplumsal değişime ve sektörel değişimlere sebep olmuş, bilgi en önemli güç haline gelmiştir. Dolayısıyla bu çağda bilgi ve iletişimin bu denli ulaşılabilir olması, yeryüzünün en merkezi yerinde yaşayan ile en ücra noktasında yaşayan arasındaki farkı azaltmıştır. Küreselleşme, hiçbir zaman salt kendi doğası içerisinde gerçekleşen bir olgu olmadığından, kavramın meydana getirdiği her olgu sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarla karşılıklı bağlantı içerisinde olmuştur. Bu aşamada küreselleşmenin ekonomi ile olan ilişkisini tam anlamıyla anlamlandırabilmek ancak açık ve kapsayıcı bir modele sahip olmak ile mümkün olacağından ekonomiyi küresel sürece hızla dahil eden sistemler geliştirilmiştir. Bu sistemlerden bir tanesi Temmuz 1994’te yapılan bir toplantı ile Bretton Woods¹ olmuştur. Küresel ekonomide bu sistemi ön plana çıkaran durum, küresel çaptaki iş birliği eksikliği, ticaret üzerine yapılan kısıtlayıcı ve korumacı yaklaşımlar, bunun yanında ülkelerin küresel ticaret içerisinde vermiş oldukları mücadeledir. Küreselleşmenin ekonomik boyutu ile ilgili bu gelişmelerin tamamı küresel köye dair toplumsal ve sosyal tüm unsurları etkilemiştir.

Küreselleşme ile doğrudan ilgili bu alan ve alt başlıklar, sosyal bilimciler ve bireyler tarafından kavrama dair yeni yaklaşım ve düşünce biçimlerinin gelişmesini de sağlamıştır. En nihayetinde kavrama dair yaşanan belirsizlik ve anlam karmaşası, küreselleşmenin kendisine düşmanlar yaratmasına sebep olmuş ve sayısız gerekçelerle küreselleşmeye karşı direnişin önünü açmıştır. Direnişin yaygın gerekçelerinden biri, küreselleşmenin dünyanın büyük bir çoğunluğu açısından beklenilene karşılamadığı noktasındadır. Bir diğer konu ise, küreselleşmenin tek düze toplumlar oluşturma çabasında olduğuna dair inançtır. Buna göre küreselleşme, sahip olduğu imkanlar eşitsiz bir şekilde dağılmakta, dünyanın bir çok yerinde milyarlarca insan en temel ihtiyaçlar noktasında bile yeterli imkanlara sahip olamamaktadır. Kendini küreselleşme karşıtı olarak tanımlayanlar, küreselleşmenin temelinde Batılılaşmanın yattığını, küreselleşmenin kapitalizmin devamı olduğunu ve devletleri de kapitalist politik kararlar almaya teşvik ettiğine inanırlar. Tüm bu gerekçelerle birlikte kavramın olumlu taraflarının çoğunluğuna inanıp küreselleşmenin yanında olan grupların varlığı da bir hayli fazladır. Küreselleşmeye en büyük destek ulus-devlet anlayışının karşısında olan gruplardan gelmektedir. Çünkü kavram, ulus devlet anlayışının temellerine ciddi eleştiriler getirmiştir. Küreselleşmenin taraftar bulmasına imkan sağlayan diğer önemli bir unsur ise iletişim teknolojilerindeki gelişmelerdir. Hızla gelişen bu

¹ Uluslararası Para Anlaşması olarak bilinen Bretton Woods ile uluslararası ödemelerde kullanılacak yeni bir sistem geliştirilmiştir. Bu anlaşma ilerleyen dönemlerde Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) kurulmasına zemin hazırlamıştır.

iletişim teknolojisi sayesinde sadece mesafeler kısaltılmamakta, aynı zamanda dünyanın her yerinden milyonlarca insanın ulaşmak istediği bilgi, bir bilgisayar tuşu kadar uzak mesafede yer almaktadır. İletişim teknolojileri sayesinde, ülkeler arası artan ilişkilerin sağlamış olduğu avantajlar ortak çıkarların daha fazla farkına varılması sağlanmıştır. Böylece ortak bir uygarlığın oluşmasına zemin hazırlanmış, farklı kültürler ön plana çıkmaya başlamış ve ülkeler arası rekabet hızla artmıştır. Küreselleşmeye taraftar ve karşıt olanlar kadar, ona olumlu ve olumsuz yorumlar yapmaktan ziyade, küreselleşmeyi toplumsal bir süreç olarak değerlendiren ve çözümlenmeye çalışan dönüşümcü bir grup da vardır. Buna göre, küreselleşme sadece ekonomik, siyasal ve kültürel sebeplere indirgenerek anlaşılacak kadar karmaşık bir yapıya sahiptir. Dönüşümcüler daha ziyade sosyal, siyasal ve kültürel durumları, modern dünya düzenini yeniden şekillendiren ara güçler olarak görmektedirler.

1.1.Küreselleşmenin Sosyo-Kültürel veya Küresel Kültür Boyutu

Kültür, birden fazla sosyal olay ve durumla bağlantılı olduğundan küreselleşme kadar karmaşık ve yoğun anlamlara sahip bir kavramdır. Bu durum kültür kavramının da tıpkı küreselleşme gibi sosyal değişim ve dönüşümün tanımlanması ve yorumlanması noktasında kurtarıcı olarak görülmesine sebep olmuştur. Waters (akt. Tomlison 2013: 41) küreselleşme ve kültür ilişkisini şu şekilde ifade eder: “Malların karşılıklı değişimi yerelleştirir, siyasetlerindeki uluslararasılaştırır ve sembollerinki küreselleştirir. İnsan toplumunun küreselleşmesi kültürel ilişkilerin ekonomik ve siyasi düzenlemelere nazaran ne kadar etkili olduğuna bağlıdır. Ekonomi ve siyasi yapı, küreselleştiği ölçüde; yani ikisi arasındaki alışveriş sembol olarak gerçekleştiği sürece küreselleşebilir. Kültürel alandaki küreselleşmenin boyutu ekonomik ve siyasi alanda yaşananlardan daha büyüktür.” Küreselleşmeyi, kültürün önemli bir parçası durumuna getiren etken ise toplumların yaşam pratiklerinde elde ettikleri deneyimlerle doğrudan ilgilidir. Çünkü kültür her ne kadar içinden çıktığı toplumun ürünü olmuş olsa da, toplumların birbiriyle olan ilişkisi esnek ve akışkan bir yapıya sahiptir. “O halde, kültürün küreselleşme açısından önemli sonuçlara neden olduğu konusunda düşünmenin bir yolu, kültürün biçim verdiği ‘yerel’ hareketlerin küresel sonuçlara nasıl yol açtığını kavramaktır” (Tomlison, 2013: 44). “Kültürün küreselleşmesi onun homojenleşmesiyle aynı şey değildir. Bununla beraber küreselleşme bir dizi homojenleşme vasıtalarının (silahlanma, reklam teknikleri, dil hegemonyaları ve kıyafet stilleri ve benzerleri) kullanımlarını içerir” (Appadurai, 2008: 411). Bu kullanımların tamamı kültür ve küreselleşmenin birbirini araç olarak görmesiyle yoğunluk kazanmıştır.

Küreselleşme ve kültürün benzer sosyal olgu ve olaylar çerçevesinde bir araya geliyor olmaları kitle iletişim araçlarının bir sonucudur. “Yeni özellikleri ile kitle iletişim araçları, bir yandan küresel kültürün taşıyıcılığını yaparken, diğer yandan yerel kültürlerin de taşınmasına katkıda bulunmaktadır. Uydu yayınları, internet, çeşitli reklam ve filmler aracılığıyla Amerikan kitle kültürü özellikleri (Disney çizgi filmleri, Blue-jean, McDonald’s hamburgerleri ve Coca Cola gibi) taşınırken; yerli diziler, reklam ve müzik programları aracılığıyla da yerel kültürlerin özellikleri taşınmaktadır ” (Karakaş, 2015: 77). Kültürlerin taşınan tüm bu özellikleri iki farklı söylemin gelişmesinin önünü açmıştır: Bunlardan ilki Amerikan kitle kültürü söylemidir ki, bu söylem zamanla ‘Küreselleşme mi Amerikanlaşma mı’ tartışmalarının devam etmesini sağlamıştır. Amerikanlaşma, küreselleşmenin yerine kullanılabilir bir kavram olmasa da, küreselleşme ile özdeş noktaları vardır. Bir diğeri ise kültürlerin yabancılaşması mevzusudur ki bu da yine iletişim teknolojilerinden ayrı düşünülemez.

Toplumların kendi kültürlerine yabancılaşması ya da ondan uzaklaşması, ortak bir kültür anlayışının doğmasından, daha açık bir ifade ile kültürün homejenleşmesi mevzusundan kaynaklanmaktadır. “Küreselleşme, kültürü büyük ölçüde, özgürlük ve bireyselliğin yüceltilmesi, maddi zenginliğin zorlayıcı takibi ve tüketicilik gibi hakim Amerikan toplum değerlerinden kaynaklanmaktadır. Batı ülkelerindeki, ekonomik gelişmenin yüksek oranı, sabit ücretlerle birlikte, hatırı sayılır derecede boş vakitle sonuçlanmaktadır. Zengin toplumsal ahlaki sorumluluk ilkesinin yokluğunda, tüketimcilik kaçınılmaz bir seçenektir. Amerikan pop kültürünün dünya çapında

yayılması, dünyada fast food restoranlarının mantar gibi çoğalmasıyla ve tişörtleri spor ayakkabıları bol paçalı kotlar, beyzbol şapkaları, Hollywood filmleri ve televizyon dizileri ile temsil edilmektedir” (Momin, 2012: 43). Kültürün yabancılaşması, kültürün Amerikanlaşması yada kültürün yerelden evrensele varan yolculuğu tam olarak küreselleşme ile olan ilişkisini anlatmaktadır. Dolayısıyla kültür, küreselleşmenin etkileri neticesinde bir değişim ve dönüşüm içerisine girerek mekansal konumundan çoğu zaman ayrılmaktadır.

2. Yersiz-Yurtsuzlaşma Kavramı ve Küresel Kültürden Yersiz-Yurtsuz Kültüre

Biz sosyal bilimcilerin kavramlar üzerine yaptığı bazı önemli hatalar olduğunu düşünüyorum. Bu durum daha çok tanımlamakta zorlandığımız sosyal ilişkiler ağı ve ciddi toplumsal değişim ve dönüşümlerde kendini hissettirmektedir. Daha önce bir toplumsal olayı tanımlamak adına kullanılan bir kavramın, farklı sosyal durum ve olguları tanımlamak için de kullanıldığını görmek mümkün. Eldeki kavramlara bu yaklaşımla her toplumsal olayda başvurulması, meselelerin tam olarak anlaşılmasında engel teşkil etmektedir. Bir diğer konu ise, sert ve anlaşılmaz kavramların sosyal bilim alanında sıkça yer alması ve kavram ile ilgili çizilmiş olan alanların, başka toplumsal yansımalarının değerlendirilmemesine sebep olmaktadır. Bu konuyu eleştirenlerden biri olan Bourdieu'nun da benzer ifadeler kullandığını görmek mümkündür. “Sosyal bilimsel anlatılarda yaygın bir skolastik alışkanlık olan kavramların başlangıçta keskin tanımlamalarını vermenin yerine açık kavramların kullanılmasını savunan Bourdieu'ye göre kağıt üstünde kuramsal kapatmalardan sakınmak, kavramları amprik olarak kullanmaya, bu şekilde içerik kazanmaya yönelik olarak yaratmak ve tartışmak gerekir” (Bourdieu ve Wacquant 2003:79-80 akt Göker). Bourdieu bu ifade ile kavramların realite ile olan ilişkisine ve toplumsal arka plandaki yansımalarının değerlendirmeye alınmamasını eleştirmiştir. Çünkü kavramların, eylemler ile olan ilişkisi ancak toplumsal düzeyde real bağlantısallık ile açıklanabilir. Her ne kadar doğrudan bu tartışmaların içerisinde yer almasa da Tomlison'un da kavramlar üzerine ciddi değerlendirmeleri bulunmaktadır. Küreselleşmeyi de bu çerçevede değerlendiren Tomlison, gelinen nokta itibariyle küreselleşmenin kurduğu diğer sosyal bilimsel alanlar ile olan ilişkisini farklı kavramlar üzerinde değerlendirmeye tabi tutmuştur. Çünkü yukarıda ifade edilmiş olan sebepler dahilinde, küreselleşme de sosyal ilişki ağlarını tanımlamakta ve toplumsal değişim aşamalarında sürekli olarak kullanılmasından dolayı, bu hızlı trende ayak uydurmuş bulunmaktadır.

Küreselleşme, sahip olduğu imkanlar neticesinde önemli toplumsal ve ekonomik hareketliliklere ön ayak olmuştur. Fakat kültürün, bu hareketlilikteki yeri, yerel olanın değişim ve dönüşümü üzerinedir. Kültürün, küresel süreç içerisinde yaşamış olduğu bu hızlı değişim ve dönüşüm, her iki kavramın karşılıklı etkileşimi söz konusu olduğundan ve küreselleşmenin kültüre bu denli sirayet ediyor olmasından bireyin, gündelik yaşam pratiklerinde de meydana gelen etkiyi gözler önüne sermektedir. Bu etkinin şöyle bir avantajı vardır ki; küreselleşmenin yerel kültüre etkisiyle birlikte uzak mesafelerdeki kültürel anlayış hakkında bilgi sahibi olunmakta ve kültürlerin birbiriyle tanışması sağlanmaktadır. Bu durumu en iyi anlatan ise Raymond Williams'ın (akt. Tomlison, 2013: 168,169) şu ifadeleri olmuştur; Bir İngiliz vardı, Amerika kökenli çokuluslu bir şirketin Londra bürosunda çalışıyordu. Bir akşam Japon malı arabasına binerek eve döndü. Alman mutfak malzemesi ithal eden bir firmada çalışan karısı ondan önce gelmişti. Karısının küçük İtalyan arabası genellikle trafikte daha çabuk hareket edebiliyordu. Yeni Zelanda kuzusu, Kaliforniya havucu, Meksika balı, Fransız peyniri ve İspanyol şarabından oluşan akşam yemeklerini yedikten Finlandiya'da yapılmış olan televizyonlarını seyretmeye koyuldular. Program Falkland Adaları'nı ele geçirmek için başlatılan savaşla ilgiliydi. Bu programı seyrederken kendilerini yurtsever hissettiler ve İngiliz olmaktan gurur duydular.

Williams'ın aktardığı bu olay küresel süreçte kültürün nasıl sınırları aştığının ve içinden çıktığı coğrafya ile olan ilişkisinin öneminin ne derece azalttığının göstergesi niteliğindedir. Bu ifadelerden çıkarılabilecek önemli bir sonuç ise medya ve iletişim araçlarının kavram üzerine etkisidir. Çünkü matbaanın icadından günümüze gelene denk yaşanan tüm gelişme ve ilerlemeleri bir kilometre taşı olarak kabul edersek, içinde bulunduğumuz yüzyıl itibariyle bilgisayar ve bilişim

teknolojilerinin geldiği son noktanın sosyolojik bir tahayyül olarak küreselleşme için ne denli önem arz ettiğini görebiliriz. Söz gelimi Williams'ın bahsettiği olayda geçen çiftin sahip olduğu imkanlara sahip olamadığı için yerel kültür anlayışının dışına çıkamamış birey ve toplumlar vardır. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan bu eşitsizliği serbest piyasa üzerinden değerlendiren Chomsky'ye göre ise, “Serbest piyasa fundemantalizmi döneminde zengin ile yoksul arasında, olağan dışı boyutlarda derinleşen uçurumu görmezden gelemez. Giderek küçülen, daha fazla bütünleşen bir gezegende bir milyar insanın da korkunç bir yoksulluk içinde yan yana yaşaması pek sağlam bir senaryo değildir” (Fox, 2002: 42). “Global kültür kavramı hakkında, eşit şekilde zamansız olan şeyler vardır. Geniş bir şekilde uzaya yayılmış olan global bir kültürün geçmişle alakası kesilir. Ele geçmez bir şimdi veya hayali bir geleceğin süreli bir arayışı olarak o, bir tarihe sahip değildir. Global bir kültür; burada şimdi ve her yerdedir; ve geçmiş onun amaçları için sadece kozmopolitan mozayığın bağlamsızlaşmış bazı örnek veya elementleri sunmak üzere hizmet eder” (Albrow, 2008: 298).

Bu kavram üzerinden hangi toplumların deneyimlerinin tecrübe ediliyor olduğu ve toplumların eşit düzeyde bu tecrübelerden yararlanıp yararlanmadığı hususu önemli bir mevzu haline gelmiştir. Kültürün küreselleşmesi ile birlikte asıl konumuz olan yersiz-yurtsuz kültüre gelene kadar ki süreçte kültürün ara formlar kazandığını görmek mümkündür. Kanımca kültürü, yurtsuzlaştırma aşamasına getiren durum küreselleşmenin sonucu olarak kültürün melezeleşmesi ve kültürün çakışması kavramlarıyla tanımlanabilir. Kültürel melezeleşme, evrensel ile yerel olanın birbirini farkına varmasının yanında, evrensel ve yerel olandan, yepyeni bir kültür ortaya konulmasına zemin hazırlar. “ Melezeleşme, pek çok farklı yerellikte artmasa da devam eden, yeni kültürel gerçeklikleri ortaya çıkaran derinlemesine yaratıcı bir süreç olması nedeniyle, küreselleşmedeki son derece olumlu, hatta romantik bir görüştür” (Ritzer, 2011: 272). Elbette küresel yerel ilişkisinde önemli konulardan biri, baskın kültür unsurudur. Çünkü baskın olan kültür muhakkak ki evrensel olanı belirleyen olacaktır. Aslında bu duruma en iyi örnek Williams'ın yukarıda anlatmış olduğu hikayedir. Bu hikaye, kültürün küresel boyutunu anlatırken, nasıl tekbiçimci kültür anlayışının yok olmaya başladığını göstermektedir. Kültürün melezeleşmesi kanımca beraberinde kültürel çakışmayı getirmiştir. Bahsi geçen kavram, yerel olan adına, kültürel bir asimilasyona yol açarak toplumların McDonaldlaşma, Starbuckslaşma vb. evrensel durumlar oluşturmasının yolunu açmıştır.

Kültürel melezeleşme ve kültürel çakışma gibi kavramların, kültürün yersiz-yurtsuzlaşma aşamasına ulaşmasında ara geçiş formları olduğunu düşünüyorum. “Dünyayı kültürel bir bütünlük olarak görme durumunda olanlar için, belirli kültürel yakınlaşma süreçlerinin işlemekte olduğu ve bunların yeni süreçler olduğu inkar edilemez” (Tomlison, 2008: 397). Peki nedir yersiz-yurtsuz kültür? Tomlison ‘Küreselleşme ve Kültür’ adlı kitabında küreselleşmenin kültür ile olan ilişkisini, kültürün içinden çıktığı mekanın önemini azaltarak değerlendirmiş ve bu gerçekliği yersiz-yurtsuzlaşma kavramı ile tanımlamıştır. Aslında kavramı, küreselleşme ile bağlantılı olarak kullananlar arasında Appadurai, Robins, Latouche gibi isimler de yer almaktadır. Fakat bu kavram ile Tomlison, özellikle küresel dünya da kültürlerin homojen etkilerini yitirdiği ve kültürün coğrafi sınırlar ile tanımlanabilecek bir kavramın çok ötesinde olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Çünkü kavram aslında mekanın önemini azaltmaktadır. Bu duruma en iyi açıklama getiren ise kanımca David Harvey'in zaman-mekan sıkışması teorisidir. “David Harvey'in işaret ettiği gibi, zaman/mekan “sıkışması”yla ivme kazanan hareketin toplam hızı nedeniyle bazı nesnelere ötekilerden daha hızlı hareket ediyor” (Bauman, 2017: 70). Zamanın ve mekanın birbiri içine geçmesinin bir sonucu olarak mekan, anlam kaybetmekte ya da yeniden şekillenmektedir. Bir diğer husus ise, mekanın önemini azaltan durumun, küreselleşmenin karmaşık bağlantısallığı olduğudur. Tomlison'un iddiaları üzerinden kavramı biraz daha açmak gerekirse, mekanı yerelleştirenin, bireyin yerelleşmiş duygu ve alışkanlıkları olduğu görülmektedir. Bu yerelleşmiş mekanların içerisine, bireyin dahil olduğu kamu alanlarından mahrem mekanlara kadar, yaşam pratiklerini ve duygularını ait hissettiği her yeri dahil edebiliriz. Fakat küreselleşme geçmiş ile şimdiki mekan algısının arasını zaman üzerinden açmıştır. Eğer birey, kendisinin içinde olmasını gerektirmeyecek

sosyal ilişkilerden kendine paye edinir ve bunu içselleştirip günlük yaşamının bir parçası haline getirirse, bu yersiz-yurtsuz kültürün bir sonucu olur. Tüm bunların yanında Tomlison, asla yerel kültürlerin tam anlamıyla yok olacağına inanmadığını ifade etmiştir.

En nihayetinde tüm metin boyunca üzerinde tartışmaya çalıştığım husus, kavramların kesinlikle birbirleri yerine kullanılamayacağıdır. Zaman kavramı, nesnelere ve toplumları değiştirip dönüştürdüğü gibi, sosyal ilişki ağlarını ve toplumsal değişim ve dönüşümleri de değiştirmektedir. Bu da kavramların birbirleri yerine kullanılamayacağı anlamına gelmektedir. Çünkü her kavram, kendi içinde bulunduğu sosyal alanı tanımlamak ile görevlidir. Belki açıklık getirilmesi gereken husus, kavramların birbiriyle olan ilişkilerinin reddinin mümkün olmadığı hususudur. Bu hiçbir şekilde bir toplumsal olayın açıklanmasında başka kavramların deneyimlerinden yararlanılmayacağı anlamına gelmemektedir. Anlatmak istediğim şey, her toplumsal olayın tarihsel arka planın farklı olduğu ve kavramların kullanılmasında bu gerçekliğin göz ardı edilmemesi gerektiğidir.

Sonuç

Sosyal bilimcilerin üzerinde dikkatle durması gereken hususlardan bir tanesi ve son dönemlerde çokça gözden kaçırılan konu, kavramların birbiri yerine kullanılmasıdır. Yapılan bu hatanın, toplumsal olayları açıklamakta ciddi sıkıntılara yol açtığı görülmektedir. Halbuki kavramların birbiriyle olan ilişkiselliği reddedilmeden, her kavram kendi toplumsal ağları içerisinde, toplumdaki real bağlantısallıkları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Benzer şekilde kavramlar, hiçbir şekilde tanımladıkları toplumsal olayın, tarihsel arka planını değerlendirmeye almadan kullanılmamalıdır. Çünkü her toplumsal olay ve değişim kendi tarihselliği içerisinde anlamlıdır ve yorumlanabilir. Bu değerlendirmeler ışığında, metin içerisinde tartışılan konu küresel kültür nasıl yersiz-yurtsuz kültür aşamasına geçmiştir ve bu iki kavram birbiri yerine kullanılabilir mi?

Küresel kültür sahip olduğu sosyal akıntıların bir sonucu olarak, sınırları kaldırmış ve coğrafyayı aşmıştır. Burada küreselleşmenin nimetleri olarak tanımlanan ulaşım ve iletişim teknolojilerinin önemini göz ardı etmemek gerekir. Fakat önemli olan konu, küresel kültürün ara formları ve bunun bir sonucu olarak kültürün mekandan soyutlanması yani kültürün yurtsuzlaşmasıdır. Küresel kültür, yerel olandan bağımsız değildir ve bireylerin günlük yaşam pratiklerinin bir sonucudur. Dolayısıyla bu yaşam pratiklerindeki değişimin topluma yansımalarının açıklanabilmesi noktasında başka kavramsallaştırmalara ihtiyaç duyulmuş ve gelinen nokta itibarıyla kültür yurtsuzlaşmıştır. İki kavram arasındaki fark, hem geçişi sağlayan kültürel melezleşme ve kültürel çakışma kavramları ile ilgili iken, hem de önce coğrafyanın, ardından mekanın soyutlanması ile ilgilidir.

Kavramın mekan ile olan ilişkisini değerlendirmeye çalışan Tomlison, bunu yaparken bireylerin aidiyet duygusu atfettikleri mekanı içselleştirmelerini göz ardı etmeden ve yerel kültürü devre dışı bırakmadan yapmıştır. Özellikle üzerinde durduğu konu ise, mekanın soyutlaşmasının asla yerel kültürleri tam anlamıyla yok etmeyeceğidir. Tomlison, kavramı bir çok alt başlık altında değerlendirmekle birlikte, buradaki asıl mesele yerin yani mekanın gündelik kültür ile değerlendirilmesi gerektiğidir. Anlaşıldığı üzere küresel kültür kavramının yersiz-yurtsuz kültür kavramı yerine kullanılamayacağıdır. Çünkü her iki kavramın da oluşmasında büyük faktöre sahip olan zaman farkı kendini göstermektedir. Kavramların ortaya çıkış zamanları, dolayısıyla sosyal, siyasal, ekonomik ve en önemlisi tarihsel arka planlarının birbirinden farklı olduğudur. Yaptığım araştırmalardan çıkarımladığım kadarıyla Tomlison, her iki kavramın ilişkisel bağlantısallığını ortaya koymakla birlikte, kavramları birbirinden ayırmıştır. Elbette küreselleşme ile ilişkili bir çok kavram vardır ve hepsini burada incelemek mümkün değildir. Belki değerlendirmeye tabi tutulması gereken ve metni bu anlamda eksik bırakacak olan ise kozmopolitizm kavramı olacaktır. Sonuç olarak, sosyal bilimsel anlamda kavramsallaştırmaların önemi ve farklı toplumsal olay örgülerinde birbirlerinin yerine kullanılamayacağı gerçeğidir.

Kaynakça

- Appadurai, A. (2008). Küresel Kültürel Ekonomideki Bölünme ve Farklılık, (Çev.:Yavuz Çakır ve İklim Çakır), K. Bülbül (Ed.), Küreselleşme Metinleri, ss. 401-415, Orion Yayıncılık, Ankara
- Albrow, M. (2008). Yerel Kültürlerin Ötesine Yolculuk, (Çev.:Hakan Arıkan), (Ed. Kudret Bülbül), Küreselleşme Metinleri ss. 279-299, Orion Yayıncılık, Ankara
- Bauman, Z. (2017). Küreselleşme, (Çev.: Abdullah Yılmaz). Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Bourdieu, Pierreve Loic J. D. Wacquant (2003), Düşünümsel Bir Antropoloji İçinde Cevaplar, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları akt. Göker, E. (2016). “Ekonomik İndirgemeci” Mi Dediniz? (Ed. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan), Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi ss.277-303, İletişim Yayınları, İstanbul
- Chomsky, N. (2001). Sömürgecilikten Küreselleşmeye Heinz Dietefich’in Söyleşiyle, (Çev.: M. Erdem Sakınç), Ütopya Yayınevi, Ankara
- Fox, J. (2002). Chomsky ve Küreselleşme, (Çev.: Ebru Kılıç), Everest Yayınları, İstanbul
- Giddens, A. (2012), Sosyoloji, (Çev. Hüseyin Özel vd 9 kişi), Kırmızı, İstanbul
- Karakaş, M. (2015). Modernlik Küreselleşme ve Türkiye'nin Kimlikler Evreni, Küre Yayınları, İstanbul
- Momin, A. (2012), Küreselleşme Çokkültürlülük ve İslam Din Sosyolojisi ve Antropoloji Yazıları (Çev.: Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul
- Robertson, R. (1999), Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal), Bilim Sanat Yayınları, Ankara
- Ritzer, G. (2011), Küresel Dünya, (Çev. Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Williams, R. 1974: Television: Technology and Cultural Form. Londra: Fontana. akt. Tomlinson, J. (2013). Küreselleşme ve Kültür (2. Baskı). (Çev.:Arzu Eker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Tomlinson, J. (2008). Kültür Emperyalizmi, (Çev.: Celalleddin Güngör). K. Bülbül (Ed.), Küreselleşme Metinleri, ss. 391-401, Orion Yayıncılık, Ankara
- Tomlinson, J. (2013). Küreselleşme ve Kültür (2. Baskı). (Çev.:Arzu Eker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Waters, M. 1995: Globalization. Londra: Routledge. akt. Tomlinson, J. (2013). Küreselleşme ve Kültür (2. Baskı). (Çev.: Arzu Eker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul

**MECMÛ'A-İ MU'AMMEYÂT VE ARAP-ZÂDE MEHMED EFENDİ'NİN
MU'AMMÂ RİSALESİ**
MECMÛ'A-İ MU'AMMEYÂT AND ARAP-ZÂDE MEHMED EFENDİ'NİN MU'AMMÂ
TREATİSE

Gül ŞİMŞEK

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Muammâ kelime olarak örtmek, körletmek mânâsına gelen ta'miye kelimesinden müştak bir ism-i mef'ûldür. Gizli, örtülü, anlaşılmaz veya anlaşılması güç yâhut işâret ve remiz yoluyla söylenmiş söz anlamındadır.

Edebî bir terim olarak muammâ, cevabı Allah'ın isimlerinden biri veya daha benzerleri gibi vasıflara dâir olan bir nevi bilmecelere denir. Muammâlara gerçekte Allah'ın 99 adından (Esmâü'l-Hüsna) biri için düzenlendikleri hâlde, sonradan kişi adlarını konu almışlardır. Genellikle beyit şeklinde yazılırlar. Bunun yanında bir mısradan, iki veya üç beyitten, bir dörtlükten oluşan kıt'a şeklinde; hatta rubaî vezni ve şekliyle meydana getirilen muammâlar da görülmektedir.

Makalemize konu olan Mecmû'a-i Mu'ammeyât adlı mecmua Süleymaniye Kütüphanesi Giresun Yazmaları bölümünde 28 HK 3647/1 numarasıyla demirbaşaya kayıtlı olan, beş bölümden oluşan bir risaledir. Mecmû'a-i Mu'ammeyât'ın derleyicisi Nakîb-zâde Ni'metî asıl adı Ni'metullâh olup mecmua Ni'metî tarafından derlenmiştir. Kütüphane kayıtlarında mecmua yazarı Arap-zâde Mehmed Efendi olarak kaydedilmiştir.

Mecmua 196 varak hacminde olup 5 ayrı risaleden oluşmaktadır. Mecmuada toplam Türkçe 905 muamma ve 19 lugaz bulunmaktadır. Mecmuada bulunan muammaların cevabı, başlık şeklinde muamma beyitlerinden önce yazılmıştır. Muammanın cevabı olan isimler “be-nâm-ı” ve “be-ism-i” ibareleriyle birlikte yer almıştır.

Makalemizde bahsedilen Mecmû'a-i Mu'ammeyât'ta Arap-zâde'ye ait 4^b-5^b varakları arasında muamma nazım türü hakkında bir risale bulunmaktadır. Şuan elde bulunan bilgilere bakıldığında Arap-zâde Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte muamma risalesi hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Mecmuadaki bilgilerden hareketle Arap-zâde Mehmet Nûrî İskilibî Efendi , Nakîb-zâde Ni'metî ve muamma nazım türü hakkında bilgiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mu'ammâ, Mecmû'a-i Mu'ammeyât, Arap-zâde Mehmet Efendi, Nakîb-zâde Ni'metî

ABSTRACT

Muammâ is an ambiguous name from the word ta'miye which means covering and blinding them as a word. Secret, implicit, incomprehensible or difficult to understand, or means through the sign and remiz.

As a literary term, enigma is a kind of riddles whose answer is related to qualifications such as one of Allah's names or more. Although they were arranged for one of the 99 names of Allah (Esmâü'l-Hüsna) in fact, they were subject to the names of the people. They are usually written in couplets. In addition, a verse, two or three couplets, consisting of a quatra in the form of kıt'a; even the enigmas created by the rubaî meter and its form are also seen.

Mecmû'a-i Mu'ammeyât, which is the subject of our article, is a treatise consisting of five chapters registered in the fixtures with the number 28 HK 3647/1 in the Giresun Manuscripts section of Süleymaniye Library. The compiler of Mecmû'a-i Mu'ammeyât, Nakîb-zâde Ni'metî, whose real name is Ni'metullâh, was compiled by mecmua Ni'metî. In the library records, Mecmua writer was recorded as Arap-zâde Mehmed Efendi.

Mecmua is 196 leaf and consists of 5 separate treatises. There are a total of 905 enigmas and 19 lugas in Turkish. The answer to the enigmas found in the journal is written before the enigma couplets in the form of titles. The names that are the answer to the conundrum have been included with the words “be-nâm-ı” and “be-ism-i..

In Mecmu'a-i Mu'ammeyât mentioned in our article, there is a treatise about the enigma verse type between the 4^b-5^b leafs of Arap-zâde. There is not much information about the life of Arap-zâde Mehmed Efendi, but there is no information about the enigma. Based on the information in the journal, it has been tried to reveal information about the Arab-zâde Mehmet Nûrî İskilibî Efendi, Nakîb-zâde Ni'metî and enigma verse.

Keywords: Mu'ammâ, Mecmâ'a-i Mu'ammeyât, Arap-zâde Mehmet Efendi, Nakîb-zâde Ni'metî

1. GİRİŞ

Muammâ kelime olarak örtmek, körletmek mânâsına gelen ta'miye kelimesinden müştak bir ism-i mef'ûldür. Gizli, örtülü, anlaşılmaz veya anlaşılması güç yâhut işâret ve remiz yoluyla söylenmiş söz anlamındadır (Çelebioğlu- Öksüz 1979:33).

Kâmûs-ı Türkî'de “ta'miye”, köreltme, kapalı bir sûretle ve îmâ tarikiyle ifade şeklinde tanımlanmakta ve muammâ hakkında şöyle denilmektedir: “Lugazdan farkı olup başlıca bir isme delâlet eden söz veya mısra ve beyte itlak olunur(Şemseddin Sami 2004: 1376).” Muammâ bazen zâhiri bazen de mübhem bir anlamı olan bir cümle veya manzûmenin birtakım usüller yardımıyla bazı harflerini kullanmak, bazılarını düşürmek, bazılarının da müterâdiflerini almak vb. üzere tertip etme sanatıdır.

Fuzûlî, Muammâ Risalesi adlı eserinde muammâyı; “İster ad olsun, ister addan başka bir şey olsun remiz ve îmâ yönünden doğruca bir maksada delâlet eden bir kelâmdır.” şeklinde tanımlamaktadır (Arslan 2000: 14). Ayrıca Mevzuâtü'l-Ulûm'da lugaz ve muammâ beyân ilminin şubelerinden sayılmıştır (Bilkan 2000:11). Ali Nihat Tarlan muammâyı: “Muhtelif usullere riâyet ederek bir ismi elfâz arasına gizlemektir.” şeklinde tanımlamıştır (Tarlan 1936:7). Muammâ aynı zamanda bir yazı stiline de ismidir (Arslan 2000: 251).

Edebî bir terim olarak muammâ, cevabı Allah'ın isimlerinden biri veya daha benzerleri gibi vasıflara dâir olan bir nevi bilmecelelere denir (Çelebioğlu- Öksüz 1979:33. Muammâlara gerçekte Allah'ın 99 adından (Esmâü'l-Hüsna) biri için düzenledikleri hâlde, sonradan kişi adlarını konu almışlardır. Genellikle beyit şeklinde yazılırlar(Arslan 2000: 256). Bunun yanında bir mısradan, iki veya üç beyitten, bir dörtlükten oluşan kıt'a şeklinde; hatta rubaî vezni ve şekliyle meydana getirilen muammâlar da görülmektedir. Nâbî Dîvânı'nda bu tür muammâlar mevcuttur(Arslan 2000: 66).

Muammâ türünde şairlerin “Muammâ be-tarîk-i lugaz” adını verdikleri bir tarz mevcuttur. Bu tür muammâlarda lugazda olduğu gibi “nedür ol, ol nedür ki, ol ne ism, ne aceb ism” gibi kalıp ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu tür muammâlarda lugazlarda olduğu gibi mahlas kullanılmaktadır. Bunun dışında bir de “lugaz-güne muammâ” adı verilen bir diğer tür daha bulunmaktadır.

Muammâ, remiz ve îmâ yoluyla yani doğrudan değil dolaylı olarak işâret ile bir isme delâlet eden vezinli sözdür. Bu şekilde bir ismin gizlenmesinin zevk-i selime uyması ve zihnin o gizlenen manaya intikalinin mümkün olması lâzımdır. Muammâ beyitlerinde çoklukla bir isim

gizlendiği gibi birden fazla isme işaret eden muammâlar da olur. Tek beyitle yazılan muammâlarda genellikle ikinci mısra muammânın gizlendiği mısradır. Muammâ çözmeye muammâ hall etme denir. Muammâ çözümünü muammâyı yazmak kadar zor ve maharetli bir iştir. Farsça ve Arapça dillerini bilmenin yanı sıra ebced hesabı, gerçek ve gerçek dışı inançlar, geniş bir klasik edebiyat kültürü ve bunun gibi bilgilerle birlikte keskin bir zekâyâ sahip olmak gerekir. Muammâ çözümünü lugaza göre çok daha zordur (Saraç 2001:259).

İran edebiyatında muammâ daha ziyâde devlet büyüklerine bir zekâ gösterisi olarak sunulmuştur. Arap şairleri daha çok lugaza, İran şairleri muammâyâ eğilim göstermiş Türk şairleri ise her ikisini de kullanmışlardır. İran'da bu alanda en meşhur muammâ yazarları olarak; Şerâfeddin Alî Yezdî, Abdurrahman Câmî, Alâeddin Şâşî, Hüseyin Muammâyî, Hâce Hâfız Sa'd, Muahmed Ebû'l-Hasan, Seyfî Buhârî gösterilebilir(Bilkan 2000:20) .

Türkçe muammâ örneklerine bakıldığında ilk manzumelerin 15. yüzyılda yazılmış olduğu görülmektedir. Mu'in bin Mustafa, Ali Şir Nevâyî, Gaybî Muammâyî (Ali) bu türün ilk örneklerini vermişlerdir (Diriöz 1976: 364). Anadolu sahasında ise 16. yy'da tekâmüle ulaşan muammâ sanatı bu topraklarda en verimli dönemini 18. yy'da yaşamıştır. Şuarâ tezkirelerinde muammânın Osmanlı sanatındaki en önemli temsilcileri Muammâyî Alî ve Emrî Çelebi hakkında geniş malumat verilmektedir.

Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkîretü'ş-Şuarâ'da muammâ türünün gelişmesinde babası Ali Çelebi'nin öncülük ettiğini belirtmektedir(Bilkan 2000:27).

Türk edebiyatında muammâ şâirleri asırlara göre şu şekildedir (Bilkan 2000:36):

XV. yy'da:

Muin b. Mustafa,

Adnî, Mahmud Paşa(öl. 1474),

Alî Şir Nevâyî (1441-1501): Farsça Dîvânında 498, Farsça Risâlesinde 41 muammâ bulunmaktadır.

Cem Sultan (1459-1445): Dîvânında 41 muammâ vardır.

Şibân Hân (1451-1510): 44 muammâsı bulunmaktadır.

XVI. yy'da;

Bâbü Han (1483-1530): 53 muammâsı bulunmaktadır.

Lâmi'î Çelebi (1472-1532): 6 muammâsı bulunmaktadır.

Abdî (öl.1554): Muammâ yazdığı söylenmekle birlikte elde muammâ örnekleri mevcut değildir.

Salih Çelebi (1493-1565): Kaynaklarda muammâ yazdığı belirtilmektedir.

Fuzûlî (öl. 1566): 236 Farsça ve 40 Türkçe muammâ yazmıştır.

Kınalızâde Ali Çelebi (1510-1579): Tezkirelerde muammâ türünün Anadoludaki ilk temsilcisi olarak gösterilmektedir. 32 muammâsı vardır.

Bâkî (1526-1600): 2 muammâsı bulunmaktadır.

Gelibolulu Ali: 7 muammâ yazdığı bilinmektedir.

Muammâyî Alî: 3 muammâsı tesbit edilmiştir.

XVII. yy;

Hâşimî (öl.1630): Dîvânında 41 muammâ bulunmaktadır.

Gaybî (1615?-1663?): Kaynaklarda muammâ yazdığı belirtildiği halde muammâlarına rastlanmamıştır.

Nedîm-i Kadîm (öl. 1670): 2 muammâsı bilinmektedir.

Konyalı Nâlî (öl. 1674): 132 muammâsı mevcuttur.

Nâbî (1642-1712): Nâbî Dîvânında 186 muammâ bulunmaktadır.

XVIII. yy;

Nahîfî (öl.1738): Dîvânında 3 muammâ vardır.

Münif Mustafa Efendi(öl.1742): Muammâ yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir.

Hâmî-i Âmidî (1679-1748): 4 muammâsı bulunmaktadır.

Neylî (173-1748): Muammâ yazdığı bilinmektedir.

Şeyhülislâm Es'âd (1685-1753): 25 muammâsı vardır.

Akkova-zâde Hâtem (öl.1754): 36 muammâsı mevcut.

Haşmet(öl. 1768): 12 muammâsı mevcut.

Fıtnat Hanım (öl.1780): 36 muammâsı mevcut.

Sünbülzâde Vehbî (öl. 1809): 32 muammâsı mevcuttur.

XIX. yy:

Aynî (1766-1837): 2 muammâsı mevcut.

Namık Kemal (1840-1888): 1 muammâsı mevcut.

Bu isimlerden edebiyatımızda yazdığı altıyüzden fazla muammâ ile Emrî mahlaslı şâir Edirneli Emrullah Çelebi muammâ sahasında haklı bir şöhrete sahiptir(Çelebioğlu- Öksüz 1979:34).

Muammâ sanatı klasik şiirin yanında Türk halk edebiyatında da büyük ilgi görmüş, çağımıza kadar da yaşatılmıştır. Bununla birlikte halk şiirinde muammâ bir ismin gizlenmesiyle yapılan bir sanat olmaktan çıkmış her türlü bilmece için kullanılmıştır (Diriöz 1976: 364). Âşık edebiyatındaki muammâ örnekleri klasik edebiyattaki muammâ örneklerinden farklılık gösterirler. Bunlar daha ziyâde klasik edebiyattaki muammâlar gibi tertip edilir (Bilkan 2000:61).

Muammâ asmak gezginci şâirlerin, muammâ indirmek belde şâirlerinin kahve ya da hanlarda tertipledikleri özel eğlencelerdir. Halk edebiyatının bir kolu olan âşık edebiyatında iki tür muammâ görülmektedir. Bunlardan biri en az üç hâne(bent) tutarında olup bir nesneyi anlatmak içintertip edilir. İkinci tür muammâlar âşıkların karşı-beri atışmaları sırasında

birbirine söyledikleri “bağlama açma” biçimindekilerdir. Buna deyişmeli bağlama da denir (Bilkan 2000:36).

Muammâ tertibi ve çözümlü konusunda Mollâ Câmî'nin ve Hüseyin Muammâyî'nin ortaya koyduğu üç yol bulunmaktadır. Bunlar (Bilkan 2000:66).

Tahsîlî: Muammâların harflerini verir.

Tekmîlî: Bu harfleri dağınık ise toplar, fazlaları düşürür ve yerlerini tayin eder.

Teshîlî: Çözüm yollarını göstermek üzere ip üzere ipuçlarını verir.

Tezyîlî: Harflerin hareke, sükûn, tahfif, teşdîd gibi durumlarını gösterir.

Seyyid Nakîb-zâde Ni'metî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Ni'metullah olup Bursa'da doğdu. Nakibüleşraf Bursalı Ali Efendi ahfadından Seyfullah-zâde Mehmed Efendi'nin oğludur. Nakîb-zâde sanıyla tanındı. On yedinci atadan Hz. Hüseyin'e bağlıdır. Ni'metî, Bursa Mahkemesi'nde başkâtiplik yaptı ve güzel yazısıyla meşhur oldu. Ünlü bir üstad olan Eyyûb-zâde Mikâtî Muslu Çelebi'den hesaba dair ders aldı. Ölüm tarihi için kaynaklarda 1060/1650 (Atlansoy 1998: 287, 382; Abdülkadiroğlu 1985: 623) ve 1070/1660 (Özcan 1989: 709; Hülagü 1998: 168; Kurnaz 2001: 1081) yılları verilir. Bursa Pınarbaşı Mezarlığı'na defnolundu. Sebzî, ölümüne şu tarihi düşürdü: “Gitdi yâ âh Ni'metî Çelebi”. İsmail Belig, onun yaşının henüz kırka ulaşmadan vefat ettiğini söylemektedir (Atlansoy 1998: 287). Bu durumda Ni'metî'nin yaklaşık olarak 1020/1611 yılında doğduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ni'metî'nin Dîvân, Tuhfe-i Ni'metî ve Mecmû'a-i Mu'ammeyât olmak üzere üç müstakil eseri ile noktasız harflerle yazılmış ve bir mecmua içerisinde yer alan iki adet mensur mektubu bulunmaktadır.

1. Dîvân: Bilinen tek nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 2661 numarada kayıtlıdır (Gülen 2007: 25). Dîvân'da 13 kaside, 1 manzum mektup, 1 şikâyetnâme, 2 terki-i bend, 1 bahr-i taviil, 8 tesdis, 1 müseddes, 2 tahmis, 146 gazel ile 3 tarih yer almaktadır (Gülen 2007: 25).

2. Tuhfe-i Ni'metî: Farsça bir lugattir. Ni'metî Dîvân'ı üzerine yüksek lisans tezi hazırlamış olan Ahmet Gülen, Ni'metî'nin bu eserinin tek nüshasının Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde 1898 numarada kayıtlı olduğunu ve manzum olarak kaleme alınan eserin Şâhîdî'ye nazire olduğunu ifade etmektedir (2007: 31, 32).

3. Mecmû'a-i Mu'ammeyât: Ni'metî, Dîvân'ında muammalara yer vermiş olmakla birlikte muammalardan oluşan Mecmua-i Mu'ammeyât adlı bir eser de tertip etmiştir. Bu eserde yirmi altı muamma bulunmaktadır (Gülen 2007: 32).

4. Mektuplar: Ni'metî'nin mektupları Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nu.: 3290'da Mecmû'a-i Âlî Efendi adıyla kayıtlı bir mecmuanın 63b-70b varakları arasında yer almaktadır. Her iki mektup da Mehmed Ağa isimli bir şahsa yazılmıştır ve mektuplarının dili oldukça ağırdır. Noktasız harflerle mensur olarak kaleme alınan bu mektuplar yer yer manzum parçalar da ihtiva etmekte, içerik bakımından da birbirine çok benzemektedir (Erdoğan 2013: 558, 559).

Tezkirecilerin de üzerinde ittifak ettikleri nokta Ni'metî'nin her şeyden önce ilim adamı oluşudur. Şairin kardeşi Şeyhî Çelebi de kendisi gibi ilim erbabı ve şairdir. Şairin ve kardeşinin hatları da çok güzeldir. Sosyal hayatta önemli bir yere sahip olan Ni'metî; ilim adamı, şair müderris ve başkâtip kimlikleriyle topluma önemli hizmetlerde bulunmuştur. Toplumda sevilen bir kişiliğe sahip olup şair, nüktedanlığıyla tanınır. Özellikle üst derecede hakim ve kadıların sohbetlerinde aranan kişidir. Mülayemeti, içerisinde bulunduğu dönemin eksikliklerini eleştirmesine mani olmamış, başta rüşvet olmak üzere birçok konuyu acımasızca tenkit etmiştir (Gülen 2007: 301). Ni'metî bir muamma ustasıdır. İsmail Belig onun bu yönünü "Fenn-i mu'ammâda dahi hayli nâm çıkarmıştır." sözleriyle dile getirir ve onun noktasız harflerle mensur bir metin ortaya koyacak kadar inşa sahasında maharetli biri olduğunu ifade eder (Atlansoy 1998: 286).

Arap-zâde Muhammed (Mehmet) Nûrî İskilibî Hayatı ve Eserleri

Arapzade Muhammed Nuri 1189/1774 senesinde doğmuştur. İskilip'te doğmuş olması kuvvetle muhtemel olmakla birlikte şifahi bilgiler dışında herhangi bir kaynağa sahip değiliz. Aynı şekilde çocukluğu ve yetişme dönemi ya da eğitim aldığı kişiler şu an meçhulümüzdür.

Sınırlı sayıdaki İskilip nüfus kayıtlarına bakıldığında Muhammed Nuri Efendi'nin, ailesiyle 1850 ve 1860 yılları arasında İskilip'in Ali Bey Mahallesi'nde ikamet ettiği ve bu tarihlerde Caca Bey Medresesinde müderrislik yaptığı görülmektedir.

Arapzade Muhammed Nuri İskilip'te vefat etmiş olması muhtemeldir. Mezarının nerede olduğu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Vefat tarihi de bilinmemektedir. Ancak 1869 yılı *Kastamonu Salnamesi*'nde ne müderrisler ne de devlet memurları içerisinde adının geçmemesinden yola çıkarak o tarihte hayatta olmadığını söyleyebiliriz (Çiftçi 2017:25).

Muhammed Emin Efendi'nin kaleme aldığı eserler şunlardır:

- 1. Tenvîru'l-ahkâm fî tebyîn-i müşkilâtî'l-hukkâm** : Arapça bir girişten sonra Osmanlıca olarak devam eden bu eser mahkeme adabıyla ilgili genelde halka, özellikle de kadı ve vekilleri ile zabıt tutan katiplere yönelik olarak kaleme alınmıştır.
- 2. Hulâsa-i ʾİlm-i Fıkh-i Şerîf** : Fıkıh ve usulle ilgili kavramları bir sayfa üzerinde daire şeklinde çizip Arapça olarak tarif ettiği muhtasar fikhî istilâhar anahtarı mahiyetinde bir çalışmadır. Müellif bu çalışmada hüküm, teklifî, vazî, rukn ve illet gibi elli sekiz istilâhın tarifine yer vermiştir.
- 3. Bânet Suʾâd Tercüme ve Şerhi** : Matbu olan bu eser seksen sekiz sayfa olup Karb b. Zühayr'in af umuduyla Hz. Peygamberi ve ashabını övdüğü kasidesinin şerhidir.
- 4. Emiyye Risalesi** : Şerh ve haşiye yazmanın revaçta olduğu bir dönemde beyan ilminin olabildiğince basit bir dille ve kendine özgü bir tertip edilmiş bir beyan risalesidir (Çiftçi 2017:47).

Mecmû'a-i Mu'ammeyât ve Arap-zâde Efendi'nin Muamma Risalesi

Mecmû'a-i Mu'ammeyât adlı mecmua Süleymaniye Kütüphanesi Giresun Yazmaları bölümünde 28 HK 3647/1 numarasıyla demirbaşaya kayıtlı olan, beş bölümden oluşan bir risaledir. Mecmû'a-i Mu'ammeyât'ın yazarı kütüphane kayıtlarında Arap-zâde Mehmed Efendi olarak geçse de eserin bir kısmı Nakîb-zâde Ni'metî tarafından derlenmiştir.

Mecmua 196 varak hacminde olup 5 ayrı risaleden oluşmaktadır. Mecmuada toplam Türkçe 905 muamma ve 19 lugaz bulunmaktadır. Mecmuada bulunan muammaların cevabı, başlık şeklinde muamma beyitlerinden önce yazılmıştır. Muammanın cevabı olan isimler “be-nâm-ı” ve “be-ism-i” ibareleriyle birlikte yer almıştır.

Arap-zâde'nin muamma risalesi 4^b-5^b varakları arasında yer alan tamamlanmamış bir risaledir. Risalede muammanın kelime anlamı ve edebi anlamının tanımları yapılmış daha sonra muammanın çözüm yöntemleri olan tahsîlî, tekmiî, teshîlî hakkında bilgi verilip kısımları açıklanmıştır. Bu bilgiler sonrasında 17 tane muamma örneği verilmiştir. Muammaların cevabı olan isimler “be-nâm-ı” ve “be-ism-i” ibareleriyle birlikte yer almıştır. Mecmuanın 4b sayfasında “baẖz-ı muẖammâsında maĥlaşî ðilmî olmağ fehm olunur “ ibaresi Arap-zâde'nin yazarlık yönüne ışık tutmakta ve muammalarının bulunduğu ışık tutmaktadır.

Mecmuada muamma türünün Türk ve İran edebiyatlarındaki şairlere ait muamma risaleleri bulunmaktadır. Bu risalelerin bir kısmı te'lif bir kısmı tercüme bir kısmı ise şerh mahiyetindedir. Aşağıdaki tabloda mecmua içerisinde muammaları bulunan şairler tablo halinde gösterilmiştir.

Yazar Adı	Muamma Sayısı	Varak Numarası
Arap-zâde Mehmet Nûrî İskilibî		4 ^b -5 ^b
Nakîb-zâde Ni'metî	64	1 ^b -52 ^b -53 ^a -53 ^b -54 ^a -54 ^b -77 ^a
Hâşimî Efendi	43	69 ^b -73 ^b
ẖAvnî Çelebi	12	50 ^a -50 ^b
Edîbî Çelebi	1	47 ^a
Ahmed Çelebi	29	22 ^b -23 ^a -67 ^a -68 ^b
Re'yî Çelebi	3	50 ^b
Hısâlî Çelebi	7	50 ^b -51 ^a
ẖAşkî Çelebi	1	47 ^a
Edâyî Çelebi	7	20 ^b -68 ^a -69 ^a
Derviş Çelebi	1	51 ^a

Bâkî Efendi	1	67 ^a
Fürûgî	1	7 ^a
Vardârî	4	135 ^a
Rumûzî	32	51 ^a -157 ^a -157 ^b -158 ^a -158 ^b -159 ^a
Emrî	473	67 ^a -67 ^b -68 ^a -68 ^b -69 ^a -136 ^a ...157 ^a
Tursun-zâde ∞Abdullâh Efendi	28	75 ^b -76 ^b -75 ^b
Kınalı-zâde ∞Alî Efendi	9	7 ^a
Baldır-zâde Selîsî	78	18 ^b -47 ^b -48 ^a -48 ^b -49 ^b -50 ^a -75 ^b -95 ^b
Zihnî-i Bagdâdî	1	50 ^b
Misâlî	1	51 ^a
Su'ûdî-zâde	6	67 ^b
Aga-zâde	2	51 ^a
Lâmi∞î Çelebi		10 ^b -12 ^a
Şihâb	80	56 ^b -61 ^a
Mevlânâ Câmî	47	44 ^a -45 ^b
Mîr Hüseyin Nişâbûrî	101	23 ^b -29 ^a
Molla Hired	13	19 ^a -19 ^b
Nasrullâh Şîrâzî	101	29 ^b -35 ^a

Mecmû'a-i Mu'ammeyât'ta bulunan risale başlıklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Mu∞ammeyât-ı li'l ∞abdi'l-fakir es-Seyyid Ni∞metî eş-şehir bi-Nakîb-zâde müderris hâlen be-Medreseti Sarrâfiyye el- vâk∞ati be- Buruseti el- mahrûse

Dîvân-ı Muḫammeyât li'l-mevlâ el-merhûm Emrî Efendi ṣaleyhi'r-rahmeten

Mu'ammeyât li'l-mevlâ el-'âlim Mevlânâ Mehemed Efendi el-ma'rûf beyne'l-fudalâi's-sâde bi-Baldır-zâde Efendi el-Bursevî sellemehu'llâhi te'alâ vü ebkâh

Der teşbîhât-ı muḫammeyât li'l-mevlâna Baldır-zâde Efendi sellemehu'llâhi teḫâlâ

Muḫammeyât u şerh-i Muḫammeyât li'l mevlâ el-merhûm el-magfûr Hâşimî Efendi el Bursevî ṣaleyhi'r-rahmeti ve'r-ridvân

Muḫammeyât-ı ṢAvnî Çelebi el-Bursevî

Muḫammeyât li'l-mevlâ el-merhûm Abdullâh Efendi el-maḫrûf bi-Tursun-zâde

Muḫammeyât-ı Şihâb

Muḫammeyât Fârisî

Risâle-i muḫammâ li'l mevlâ el-merhûm Mevlânâ Câmî ṣaleyhi'r-rahmeti ve'r-ridvân

Gazel-i muḫammâ li-merhûm Mîr Hüseyin Nîşâbûrî ṣaleyhi'r-rahmeti

Muḫammeyât-ı Molla Hired muḫammâ-şikâf râst

Muḫammeyât-ı merhûm Mîr Hüseyin Nîşâbûrî ma'şerh-i merhûm Lâmiḫî Efendi el Bursevî rahmehuma'llâhi te'alâ

Muḫammeyât-ı merhûm Nasrullâh Şîrâzî ṣaleyhi'r-rahme

Çeviri Yazı :

Çamd u sipâs bî-қыās ol hâliқ cinn ü cānı vü nās olsun ki ṣanâşır-ı erbaanıñ tağlîl ü terkîbinden mevālîd-i selâse gûn-â-gûn ketm-i ṣademden şağrâ-yı vücûd ile tansîş buyurup ğabîb-i şallallahu ṣaleyhi ve's-sellem ğazretlerini cümleden intikâd u işşifâ itdükde Muğammed u Mağmûd u Ağmed esmâsıyla tesmiyye idüp kendi ism-i zât-ı pākıyla ism-i şerifün iştirâk itmedikçe imānı şaқaleyn tekml-pezîr olmamışdur. Ve şalavât-ı bî-ğāye ve şehiyyât bî-nihāyye Resûl-ı ekremün rûğ-ı pür-i fütûğına olsun. Anıñ yüzi şuyuna on sekiz biñ ṣâlemi ícâd ve ibdâḫ eylemişdür. Ve âl-i evlâdına ve ezvâc-ı muşahhrasına bî-ğisâb şalat u selâm olsun ki her birinün nażarından mäsivâyı isқâş idüp қalb ü қaliblerine muğabbet ü ṣaşқ teḫlîf buyurmuşlardır. Ammâ baḫd bu ğaқır-i pür-taқşîr ṣArab-zâde enallâhi fi'd-dareyn-i mâ-ârâde ilâ yevmü'l-eşâr ħayr ile yâd olunmaқ sevdâsına düşüp қavâḫid-i fenn-i muḫammânıñ birbirini bir beyitle írâd idüp bir risâle-i ğaқıre teḫlîf ü tertîb eyledim ki қаşра şen-i

mübtedí olup fenn-i muḥammā tağsîline şāleb olanlara bu fenni biraz teshíl itdüm.
Maḥmūldur ki meşāliḫ ideni aġbāb- ı çeşm-i nifākıyla ... nažara yaraşır olmayalar.

Beyt:

Rıķķ rıķada olan ḥayb u ķuşūr

Ola engüşt-i ḥafv ile meştūr

Maḥlūm olsun muḥammā luġatda örtmek maḥnāsına olan taḥmiyyeden müştak ism-i mekāndır. İşşilāġda beşarık er-remzü'l- ímā serā-perde-i luġazdan esmānuñ istiġrācına dirler. Be-şarıkıyle mustahrecine müris kelāl ü melāl olmaya aķsāmı üçdür. Kısm-ı evvel āḥmāl tağsıldür ki anuñla eczā tağsıl olunur ve kısm-ı şanı tekmıldür ki anuñla ism-i terkíb ü teḥlíf ü teḥlíf olunur ve kısm-ı şalís teshıldür ki anuñla āḥmāl-ı teshíl dört kısımdur. İntikād u taġlíl ve terkíb u tebdíl intikād oldı ki ḥibāret ile kelimenün evveline intikād veya evsaşına veya āhirine işāret idesin. Meşelā ser u rūġ u leb u tāc u efser ve bunun emsāli elfāżla evvel dil u cān u rūġ u miyān u kemer ve bunun emsāli elfāżla evsaş u pār ve ġad u ġāyet ve bunun emsāli elfāżla āhire işāret gibi temsíl-i be-nām-ı Şuḥayb

Gösterür perizde rüy-ı ol māh

Mihr-i bí-ġāyeti baña ġasr-ġāh

Misāl diger be-nām-ı Emír

Didüm ḥarz-ı cemāl it baña her yār

Mey içüp ser-i nühüfte itmiş ol yār

Taġlíl-i fenn-i muḥammāda bir lafží iki pāre yāhūd üç pāre ya daḥı ziyān itmedür.

Temsíl-i be-nām-ı Muşşafā

Ön dehānını çeşm-i yārün

Şaleb-i nefḥí māsivā ile

Terkíb bir iki lafží perişān

İdüp bir yere cemᵛ dirler

Temsíl-i be-nām-ı Muğammed

دارد ستش توپر بر ناظرت

امد محراب تو ی ابرو زانك

Tebdíl aña dirler ki bir lafžın mekânına lafž-ı ahîr götüresin.

Temsíl-i be-nām-ı Bilâl

Göreldeñ ebrūvāñ yār-i kāmîl

Mey-i nūğ Sebā olmuşdur ey dil

Beyāñ-ı ᵛmāl-ı tağşîl maᵛlūm ola ki ᵛmāl-ı tağşîl şoğuz kısımdur. Evvel tanşîşdür. Taᵛbir-i lafž mezkūr bi-ᵛaynihî mağşūd ola

Temsíl- be-nām-ı

Bunca ĥūbāñ cihāñ içre bu gün

Rind bî-pervāyı sevmişdür gönül

Zāhid baña cevı itdi çün ol şāh-ı ĥubāñ

Ser-i ayağım oldu eşk-i rızāñ

Tesmiyye kısım-ı şāñı kısımđır ki ol daĥı iki kısım münkaşımdır. Kısım-ı evvel muᵛammā-yı ġarfin ism-i ġarf aĥz olunur. Kısım-ı şāñı bir ᵛaksdir. Temsíl-i evvel be-nām-ı ᵛacebîdür.

Fenāya varsa her yār-ı selām

O ĥūrşidi görünce qalb çatar.

Temsíl-i şāñı be-nām-ı ᵛOsmāñ

Dıde kim ġüsnüñe dūçār oldu

Dil-i dívāneyi bî-ķarār.

Aᵛmāl-ı taġşıldür kısım-ı şālís telmiġdür. Aᵛmāl-i telmiġ anā dirler ki beşārık eş-şöhret bir lafżla lafża aħret yiter. İşārete nişāne itmekdür. Temsıl-i be-nām tercüme muᵛammā-yı Cāmı raġmetullāh-ı ᵛaleyhi Ağmed

Oķursañ maşlaᵛ-ı sebᵛel-meşān bilürsñ

Nāmını bî-ġarf-i şānı kısım-ı rābiᵛ ᵛamel taşġıfdür. Taᵛrifi lafż-ı mezkūr olan noķşaları taġırden ᵛibāretdür.

Temsıl-i be-nām-ı Kıyā

Eylemez iki cihān içre ķarār

Çün fenā virdi dile vuşlat yār

Ķısm-ı ĥāms teşbıh ü istiᵛāredir. Taᵛrifi bir elfāżı bir ġarf-i teşbiyye idüp ġarfi aħz itmek dirler. Şol şarşla ki evvel lafżın evvel ġarfi maᵛnası meşābi vü münāsib ola. Temsıl-i be-nām-ı Ağmed

Sinemiz olsun neşānuñ gider

Ġamze çün tır ü kemān çekmek diler.

Ķısm- ı sādís kināyedir taᵛrifi bir lafżla lafż aħz murād oluna ve lakin aᵛmāl-ı taġşılden aķşām-ı şemāninüñ biriyle olmaya belki bir lafż ile lafż aħir murād oluna.

Temsıl-i be-nām- ı Esed

İtdi baġr-ı āsmān ĥuşk āġ şuᵛle-i bār

Oldı bu taķrīb ile ol dürr-i bî-ġadd der kenār.

Ķısm-ı sābiᵛ ᵛamel-i terādüfdür. İki lafż bir maᵛnāya vażᵛi olunup biri zıkr oluna lafż aħir murād oluna. Temsıl-i be-nām-ı ᵛĀlı

Didim ey dost yüzünde ne ķadar ĥālik var

On raķam yazdı sākıyle baņa şundi nigār.

ısm-ı řāmin  amel iřtirādur.  Amel-i terādif n  aksid r. Tems l-i be-nām-ı
Amed  n cemāl n pertevidend r ey senün mā-tāb

Her şarafdan  arz eyler pey-ā-pey āf-tāb

ısm-ı tāsı   bir  amel ki  adedden h l  olmaya aa  amel-i dirler.

Tems l-i be-nām-ı  Al 

Ced alamak d gerin zār  senden

Felekde d ş p ātām şarafın.

Misāl d ger be-nām-ı Bekir

utb-ı h bān cihāndur bu gün ol serv-i seh 

Dāire itdirse z lf gösterdi mehi.

Beyān-ı ā māl-ı tekm l ā māl-ı tekm l i  c ısımdu. Tel f   işat u albdur.  Amel-i
tel f oldur ki m vāz    muhtelifden ur f-ı cem  oluna.

Tems l-i be-nām-ı tel f

Cedel-i zülf-yār ey  ulm  M s  řāna gerdi ārāya faşl itdi .

 Amel-i iřāř bir lafżun bir iki pāresin gidermek dirler.

Tems l-i be-nām-ı Levā

G rince āř l olur her murādu

Gider her cān  alb   fevādu.

alb bir lafżun tertibini ta bire dirler.

Tems l-i be-nām-ı řāhir

Giderdi şurresinde  ude-i cānān

Bir āh ile periřān oldu el'ān

Sonu

Süleymaniye Kütüphanesi Giresun Yazmaları bölümünde 28 HK 3647/1 numarasıyla demirbaşa kayıtlı olan Mecmû'a-i Mu'ammeyât adlı mecmua tarafımızdan incelenmiş olup Arap-zâde Efendiye ait olan muamma risale tespit edilmiştir. Mecmua yazarı kütüphane kayıtlarında Arap-zâde Mehmed Efendi'ye ait olarak kayıtlı ise de bu eserin bir kısmı Nakîb-zâde Ni'metî tarafından derlenmiştir ve mecmuanın 7a sayfasında Ni'metî'ye ait mühür yer almaktadır.

Arap-zâde hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında diğer eserleri hakkında bilgi bulunmakla birlikte onun muamma risalesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu mecmuanın incelenmesiyle Arap-zâde'nin muamma risale ortaya çıkarılmıştır. Yaptığımız çalışmada mecmua incelenmiş olup 22 Türk şairine ait toplam 905 muamma tespit edilmiştir. Ayrıca bu muamma mecmuası içerisinde muamma konusunda bilgi bulunan çeşitli muamma risaleleri ve şerhleri bulunmaktadır. Bu risalelerde muamma nazım türü ve muammaların çözümü konusunda bilgiler yer almaktadır.

Bu çalışmada üzerinde durduğumuz risale Arap-zade'ye ait bir risaledir. Risale mecmuanın 4^b-5^b sayfaları arasında yer alan tamamlanmamış bir risaledir. Bizim bu yazımızda Arap-zâde'nin kaynaklarda ve yapılan çalışmalarda belirtilmeyen bir risalesi ortaya çıkarılmış bu alandaki araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim (hızl.) (1985). İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.

AHTERÎ MUSTAFA EFENDÎ, Ahterî Kebîr, (Haz. H. Ahmet Kırkılıç-Yusuf Sancak), (2009) TDK Yayınları, Ankara.

ARSLAN, Mehmet (2000). Osmanlı Edebiyat- Tarih- Kültür Makaleleri.İstanbul: Kitabevi.

ATLANSOY, Kadir (1998). Bursa Şairleri Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri. Bursa: Asa Kitabevi.

BİLKAN, Ali Fuat (1997). Nâbî Dîvanı, I-II C., Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

BİLKAN, Ali Fuat (2000.) Türk Edebiyatında Muamma, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇELEBİOĞLU, Âmil (1979).“Muammâlara Dâir”, Türk Kültürü Dergisi, XVII, s.38-43.

ÇELEBİOĞLU, Âmil-ÖKSÜZ Yusuf Ziya(1979). Türk Bilmeceler Hazinesi, İstanbul: Ülker Yayınevi.

ÇİFTÇİ, Mehmet Faruk (2017). Arapzade Muhammed Nuri Efendi ve Emینیye Risalesi, Ankara :FEER Yay.

DİLÇİN, Cem (2004). Örneklerle Türk Şiir Bilgisi,Ankara: TDK Yayınları, 7. bs.,.

DİRİÖZ, Haydar (1976). “Muammâ”. Türk Ansiklopedisi. C.24. Ankara: MEB, s., 364.

DURMUŞ, İsmail (2005). “Muamma”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.30. İstanbul: TDV Yayınları. s.320-322.

ERDOĞAN, Mehtap (2013). “Divan Edebiyatında Noktasız Harflerle Metin Oluşturma Geleneği ve Ni‘metî'nin Noktasız Harflerle Yazdığı Mensur İki Mektubu”. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu Anısına 10-12 Mayıs 2012). C. 2. Ordu: Ordu Üniversitesi Yay. 552-566.

ERSÖZ, Gülden Esra (2007). Ni‘metî Divanı. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.

GÜLEN, Ahmet (2007). Seyyid Nakib-zâde Ni‘metî Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

HÜLAGÜ, Orhan, Mustafa Ekincikli, Hamdi Savaş (hızl.) (1998). Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmâniyye. C. IV/II. İstanbul: Sebil Yayınevi.

İPEKTEN, Haluk. (1994). Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KURNAZ, Cemal ve M. tıtcı (hızl.) (2001). Mehmed Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri. C. II. Ankara: Bizim Büro Yay.

KURNAZ, Cemal (1997). Dîvân Edebiyatı Yazıları, Ankara: Akçağ Yayınları, Ankara.

KÜLEKÇİ, Numan (2005). Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar, Ankara: Akçağ Yayınları, 4. bs.,

LEVEND, Âgah Sırrı (1978). Dîvân Edebiyatı: Kelimeler Remizler Mazmunlar Mefhumlar, İstanbul :Enderun Kitabevi, 4. bs.,

ÖZCAN, Abdülkadir (1989). Şakaik-i Nu‘maniye ve Zeyilleri, Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayîü'l-Fudalâ. C. I. İstanbul: Çağrı Yay.

ÖZKIRIMLI, Atilla (1984)“Muamma ve Lugaz”, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Cem Yayınevi, 3. bs.

PALA, İskender (2017). Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, İstanbul: Kapı Yayınları, 15. bs.

SARAÇ, M. A. Yekta (2005). “Muammâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul : TDV Yayınları, C.30, s. 322-323.

SARAÇ, M. A. Yekta (2007). Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat, İstanbul : 3F Yayınevi, 5. bs.

TARLAN, Ali Nihat (1936). Dîvân Edebiyatında Muammâ, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Yayınları.

TEKİN, Arslan (1995). Edebiyatımızda İsimler ve Terimler, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

TOP, Yılmaz (2014). Bursalı Seyyid Nakib-zade Nimeti'nin Muamma Mecmuası ve Muammaları, Uhive Dergisi, C.2, Sy.5.

ÜZGÖR, Tahir(1983). Edebiyat Bilgileri, İstanbul: Veli Yayınları.

**HİNT KLASİK MÜZİK LİTERATÜRÜNDE NATYASHASTRA’NIN YERİ VE
ÖNEMİ**
THE PLACE AND IMPORTANCE OF NATYASHASTRA IN INDIAN CLASSICAL
MUSIC LITERATURE

Gülnur GÜVENÇ

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi

M. Burcu TUNAKAN

Öğretim Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi

ÖZET

Dilbilim alanında büyük bir öneme sahip olan ve Hinduizmin başlıca kaynaklarını oluşturan Vedalar, Hint-Avrupa dil ailesinin de en eski dökümanları ve örneklerini teşkil etmektedir. Vedalar, dört ciltten oluşmakla birlikte Vedic Sanskrit dili ile kompoze edilmiştir. Bunlardan ilki olan Rigveda, dört ya da beş mısralık manzum ilahilerden oluşan en eski tarihlidir. İkincisi, kurban törenlerine ilişkin bilgiler veren Yajurveda’dır. Üçüncüsü, çoğu Rigveda’dan alınma 1500’den fazla ilahi içeren Samaveda’dır. Dördüncü veda olan Atharvaveda da bir tür alternatif tıp öğretisi olarak da kabul edilmektedir.

“Beşinci Veda” olarak kabul edilen Natyashastra, Hint kültüründe Antik Hint sahne sanatları; dans, drama ve müziğin ana kaynaklarından biri olarak bilinmekte ve kabul edilmektedir. Natyashastra, dramaturji ve tarihçilik alanındaki antik Hintli yazarların faaliyetlerine bir bakış açısı sunduğundan birçok bakımdan değerlidir. Aynı zamanda bu yapıt, Hintlilerin dramatik eserler inşa etmenin yanı sıra sunumda da yüksek bir mükemmellik seviyesine ulaştığını gösteren bir yapıttır.

M.Ö. II. yüzyıl ile M.S. II. yüzyıl zaman aralığında oluşturulduğu tahmin edilen Natyashastra’nın, Hint dans ve müzik nazariyatına ilişkin en eski kaynaklardan birini teşkil ettiği düşünülmektedir. Natyashastra, kelime anlamlarından hareketle “Dans ve Drama Öğretisi” olarak çevrilebilir. Yapıtın derlendiği döneme yakın bir zaman aralığında yaşadığı tahmin edilen Bharata Muni’ye atfedilmiştir.

Hint klasik müzik literatürünün özellikle teorik bağlamda en eski ve önemli eseri olan Natyashastra, iki ciltten oluşmakta ve toplam 36 bölüm içermektedir. Birinci cilt, drama, kostüm, dekor, karakterler, makyaj gibi sahne sanatları ve dansa ilişkin bilgiler vermektedir. İkinci cildin 28, 29, 30, 31 ve 33. bölümleri müziksel içerikli olmakla birlikte çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Daha önce tarafımızca Türkçeye çevrilen bu bölümler incelendiğinde; müzik bağlamında teorik ve pratik, organolojik, tarihsel ve sosyokültürel başlıklar altında sınıflandırılabilir çeşitli bilgiler saptanmıştır. Birinci cilde dâhil olan tüm bölümler ve ikinci cildin kapsadığı 32, 34, 35 ve 36. bölümler, dramatik ve edebi içeriğe sahip olması nedeniyle çalışma kapsamına alınmamıştır.

Bu çalışmayla Türkiye’de Hint kültürü ve geleneksel Hint müzikleri üzerine yapılacak olan çalışmalara destek olması ümidi ile alana katkıda bulunulması hedeflenmiştir. Elde edilen bulguların yalnızca müzikoloji alanına değil, Hint kültürünün geçmişine ışık tutması açısından diğer alanlarda yapılacak çalışmalara da katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Natyashastra, Bharata Muni, Klasik Hint Müzikleri, Hint Müzik Literatürü, Müzik

ABSTRACT

The Vedas, which have a great importance in the field of linguistics and constitute the main sources of Hinduism, constitute the oldest documents and examples of the Indo-European language family. The Vedas consist of four volumes and they are composed of Vedic Sanskrit. The first of these, Rigveda, is the oldest Veda which consists of four or five verses

of verse hymns. The second is Yajurveda, which provides information on sacrificial rites. The third is Samaveda, which includes more than 1500 hymns, most of which are taken from Rigveda. Atharvaveda, the fourth Veda, is accepted as a kind of alternative medicine doctrine. Natyashastra, regarded as the fifth Veda, is known and accepted as one of the main sources of the ancient Indian performing arts; dance, drama and music in Indian culture. Natyashastra is valuable in many ways because it provides an insight into the activities of ancient Indian writers in the field of dramaturgy and historiography. At the same time, this work shows that Indians achieved a high level of excellence in presentation as well as building dramatic works. Natyashastra, which is estimated to be compiled between about II B.C. and A.D. II, is thought to be one of the oldest sources of Indian dance and music theory. The work can be interpreted as "Dance and Drama Teachings" from the meanings of words. The work is attributed to Bharata Muni, who is estimated to have lived in a period of time that Natyashastra was compiled.

Natyashastra, which is the oldest and most important source of Indian classical music literature in theoretical context, consists of two volumes and contains a total of 36 chapters. The first volume provides information about performing arts and dance such as drama, costume, decor, characters and makeup. Chapters 28, 29, 30, 31 and 33 of the second volume are mainly about music and they are the essence of the study. As a result of the examination of these chapters, in the context of music various information which can be classified under theoretical and practical, organological, historical and sociocultural topics have been determined. Chapters included in the first volume and chapters 32, 34, 35 and 36 in the second volume are not included because their contents are outside the scope of this study.

This work is aimed to support studies in traditional Indian music in Turkey, also it is hoped to support studies in Indian culture and to contribute to the field. It is hoped that the findings will contribute not only to the field of musicology but also to other fields of studies in terms of shedding light on the history of Indian culture.

Keywords: Natyashastra, Bharata Muni, Indian Classical Music, Indian Music Literature, Music

1. GİRİŞ

M. Ö. 2500-1500 arasında hüküm sürdüğü iddia edilen İndus Vadisi Uygarlığı'nın başlangıcı ve bitişi hakkında birçok farklı görüş bulunmaktadır. Şüphesiz dünyanın en eski ve en zengin mirasına sahip olan bu uygarlık, özellikle 20. yüzyılda arkeologların da çalışmalarına konu olmuş ve Harappa-Mohenjo Daro bölgelerindeki varlıkları kanıtlanmıştır. Yaygın olan görüşe göre bu uygarlığın oluşmasında Hindistan'ın kuzeybatı kapısından gelen göçebe çoban topluluklarının bölgedeki köyleri fethi etkilidir. Bir diğer görüş de Aryanların dışardan gelmediği, İndus Vadisi Uygarlığı'nın yerli halkı olduğuna ilişkindir. İki görüş için de geçerli kanıtlar bulunmakla birlikte ilk görüş daha güçlüdür (Stein, 2015, s. 42,43,49). M. Ö. 2500'lerde Hint-İran boylarından olan; muhtemelen Afganistan, Doğu İran, Güneydoğu Türkistan bölgelerinden gelmiş Aryanlar'ın M. Ö. 1500'lerde bölgede baş gösterdikleri kanıtlanmıştır. İndus Vadisi Uygarlığı'nın çöküşünde Aryan istilasının büyük etkisinin olduğu yaygın fikirler arasındadır. İstila sonucu Harappa-Mohenjo Daro yerlilerinin çoğu köleleşmiş, diğerleri de Güney Hindistan'a kaçmışlardır. Aryanlar'ın soylular ve kabile üyeleri şeklindeki sınıfsal ayrımı köklenerek daha sonra Hindistan'ın kast sistemini oluşturmuştur (Seyrek, 2017, s. 24).

Yaşayan en eski dinlerden biri olan Hinduizm, Aryanlar ile birlikte adını duyurmuş bir olgudur. Hinduizmin başlıca kaynakları olan Vedalar, Hint-Avrupa dil ailesinin de en eski dökümanları ve örneklerini teşkil etmesi açısından hem dini hem de dilbilimsel açıdan büyük bir öneme sahiptir (Ercan, 2015, s. 59). Veda külliyyatının ilk olarak Aryan din adamlarının

ritüel esnasında söylediği sözlerden derlendiği düşünülmekte ve bunların M. Ö. 1000'li yıllarda bir araya getirilmiş olduğuna dair yaygın görüşler bulunmaktadır. Bu derlemelerin M. Ö. VI. yüzyıl civarında yazıya geçirildiği ve bugün itibarıyla en eski yazılı Veda nüshasının M. S. XI. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Vedalar, yazılı metinler haline gelinceye kadar Brahminler¹ tarafından sözlü gelenek ile aktarılmıştır (Seyrek, 2017, s. 72). Vedik Sanskrit dili ile kompoze edilen, dört ciltlik Veda külliyyatının, ilk ve en eski tarihe sahip olanı Rigveda'dır (M. Ö. 1500). Tanrılara yakarış içeren ilahiler ağırlıklı olmak üzere dönemin kültürel, toplumsal ve siyasi tarihine de ışık tutan önemli bir kaynaktır. Vedaların diğer kutsal metni olan Yajurveda, dini tören ve ayinleri düzenlemekle görevli rahiplerin el kitabıdır. Bu metin, kurban törenleri sırasında okunacak dua ve yapılacak işler hakkında bilgiler verir (Seyrek, 2017, s. 73-75-76). Çoğu Rigveda'dan alınma 1500'den fazla ilahi içeren Samaveda "Şarkı bilgisi" anlamına gelmektedir. Bu yapıtı diğer Vedalardan ayıran en önemli özellik, ilahilerin melodik olarak nasıl okunacağına dair bilgi vermesidir. Hint klasik müziği, çoğu müzik araştırmacısı tarafından Samaveda'ya dayandırılır. Şarkı söyleme ve ilahi okuma tekniklerinin yanı sıra, günümüzde hala varlığını sürdüren birçok çalgıdan da bahseder. Hint müzik tarihi ile ilgilenen müzikologların geniş çaptaki görüşü, Samaveda'daki ilahilerin yapısı ve teorisinin, Hint klasik müzik ve performanslarının düzenlenmesi ilkesine dayanır (Harris, 2014, s. 2). Kronolojik olarak diğer Veda metinlerinden daha sonra düzenlenen Atharvaveda, bir tür alternatif tıp öğretisi olarak kabul edilebilir. Atharvaveda, özellikle günümüzde de oldukça popüler olan Ayurveda gibi Hint tıbbi bilimlerinin tarihi kaynaklarının en eskisi ve önemlisi olarak kabul edilebilir (Ercan, 2015, s. 58).

Birçok kaynak ve otorite tarafından "Beşinci Veda" olarak kabul edilen Natyashastra, Maurya Hanedanlığı (M.Ö. 321-297) dönemindeki Kral Chandragupta tarafından kurulan festival ve halk kutlamalarında drama sanatlarının kanıtlarını ortaya koymakta olan bir eserdir. Bu dönemde krallar Budizm'i yaymak için, Budist misyonerlerini Seylan, Suriye, Mısır, Yunanistan, Tibet, Çin ve Japonya gibi çeşitli yerlere göndermiş ve misyonerler, Budist dogmayı öğretmek için drama dâhil çeşitli sanat biçimlerini kullanmışlardır. Benzer şekilde, Gupta Hanedanlığı (M.S. 320-535) Budizm'in Kral Asoka tarafından kabul ettiği Hindistan'ın altın veya klasik çağına girmiş (M.Ö. 274-232) ve drama gelişmiştir (Das, 2015, s. 133).

2. HİNT KLASİK MÜZİK LİTERATÜRÜ

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Hindistan'da da müziğin ifade edilmesine yönelik ilk girişimlerin dini ilahilerde olduğu düşünülmektedir. Hint klasik müziğinin kökenleri Vedalarda bulunduğundan dolayı, Hint klasik müzikleri araştırmalarında antik Hint edebiyatı önemli bir rol oynamaktadır. Hindistan'da müzik, ilk zamanlarından beri halkın dini ve sosyal yaşamı ile derinden ilişkilidir. Vedalar, Upanishadlar², Puranalar³, Tantrikler⁴ ve Hindistan'ın diğer antik edebi yapıtları sıklıkla müziğe göndermeler içerir. Aynı zamanda, bu döneme ait doğrudan müzik içerikli eser çok nadir olduğundan Mahabharata (M.Ö. 200-M.S 500) ve Ramayana (M.Ö. 500-M.Ö. 200) destanları,⁵ Kalidasa⁶'nın dramaları ve dönemin diğer edebi

¹ Brahmin, Hinduizm'de tapınaklardaki dini ayinler, tanrılarla aracılık gibi birçok dinsel törenden sorumlu olan rahip sınıfıdır.

² Hinduizm'in felsefi ve daha çok mistik yapıdaki kutsal kitaplarıdır.

³ Puranalar, Antik Hint döneminden kalma, evrenin yaratılışı, tanrılar ve kralların hikâyeleri, Hint coğrafyası ve inanışları ile ilgili konuları içeren masal ya da efsaneleri anlatan metinlerdir.

⁴ Tantrizm, hayatı her yönü ile en faydalı şekilde yaşamının temel alındığı bir felsefedir.

⁵ Mahabharata, Hindistan'ın iki büyük destanından biridir ve dinsel içeriğinin yanı sıra yüksek edebi niteliğiyle de değer taşır. Ramayana ise üç büyük Hindu tanrısından biri olan Vishnu'nun yeniden doğumlarından biri olan

eserleri, dönemin müziği hakkında bilgi edinmek için başvurulabilecek kaynaklardandır (Nijenhuis, 1977, s. 8).

Hint kültürü için diğer tüm uğraşlarda ve alanlarda olduğu gibi, Hint klasik müziğinde de esas köken ve amaç manevidir (dinsel). Vedik edebiyat da bununla bağlantılıdır. Hint klasik müziğinin Vedalardan geldiği sıklıkla dile getirilen bir söylemdir. Bu Vedalardan biri olan Samaveda, ilahileri müziksel okumaya yönelik bilgiler vermektedir. İlahiler, basit melodik pasajlar ile okunmuştur. Bu bağlamda müzik uygulamasının gerekliliği, müziğin özellikle ezberlemeye yardımcı olması nedeniyle gerekli görülmüştür. Ezberden okumanın arkasında ritm ve müzik fikri vardır. Böylece Vedalardaki ayetler, basit ezgili ilahiler haline gelmiştir. Kısacası, Vedik dönemde müzik icrası, bu ilahilerden ve ilahileri ezberden okuma kolaylığı ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Hint raga⁷ sisteminin ilk örnekleri, tarih öncesi İndus Vadisi Medeniyeti ile geldiğine inanılan Vedik dönemde ortaya çıkmıştır. Hint geleneği, sesin ve tonlamanın gücüyle ilgili büyük bir sezgiye sahip olmakla birlikte ses biliminin kullanımının, yaşamın her koşulunda; öğretilmede, gelişimde, iyileşmede ve başarıda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Vedik ilahiler ve müzik (sesin her tonlanması ve tınlayışı yararlı veya olumsuz etkilere sahip olabileceği için) büyük bir titizlikle tonlanmıştır. Vedalar ve Upanishadlar ses ve ritm açısından daha zengin olmakla birlikte bir şifa ve iyileştirme kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu vedik şarkılar, insanlar tarafından baş tanrıları memnun etmek için farklı vedik kurban törenlerinde ve yajna⁸ların deha, güç ve bilgelikten yararlanmalarını sağlamak için de kullanılmıştır.

Vedik müziğin (M.Ö. 1500-M.Ö. 500) ardından, bir tür sahne şarkısı olan Gandharva⁹, başka bir deyişle Margi müziği gelişmiştir. Daha sonra, uyumlu ve hoş duyular üreten tonların art arda gelmesiyle ortaya çıkan Giti formu ile Hint klasik müziğinin hazinesini zenginleştiren resmi klasik müzik, yani Desi müziği gelişmiştir. Sonrasında, Natyashastra adı verilen, sahne sanatları ve müzik üzerine otoriter bir yapıt meydana gelmiştir.

İlerleyen dönemlerde ortaya çıkan ve gerek teorik gerek geleneksel bakımdan Hint müzik literatüründe önemli yerlere sahip olan yapıtlardan ve yazarlarından bazıları şunlardır: *Dattilam* (Dattila, yaklaşık M.S. 400), *Kohalam* (Kohala), *Nardiya Shiksh* (Narad), *Brihaddeshi* (Matanga Muni) (M.S. 600-1200). Tarih sayfalarında varlıkları net bilgilerle kanıtlanamayan antik yazar ve araştırmacılar konusunda şöyle bir durum vardır; zamanında üne sahip olmayan birçok yazar, bu eski meşhur yazar isimlerini ün yapmak için kullanmış ve bu durum aynı ya da benzer isimlerin çokluğu ile kimlik ve eser sahibi konusunda karışıklık yaratmıştır.

Matanga Muni'ye atfedilen *Brihaddeshi* (5 - 7. yy), Abhinavagupta'nın eseri *Abhinavabharati* (M.S. 950-1020) ve Sharngadeva'nın eseri *Sangita Ratnakara*¹⁰ (*Müzik ve Dansın Okyanusu*, 13. yy) gibi birçok yorum zamanla Natyashastra'nın temelini kurduğu müzik nazariyatının kapsamını genişletmiştir. Natyashastra'nın döneminden -Abhinavagupta ve Nanyadeva'nın Natyashastra yorumlamalarının yapıldığı- on birinci yüzyıla kadar; *Dattilam* ve *Brihaddeshi*

Prens Rama'nın yaşadıklarını konu edinen bir destandır. Eski Hint (Hindu) kültürü, dini, sosyal ve siyasal yaşamı hakkında içeriğe sahiptir.

⁶ Gupta İmparatorluğu döneminde yaşamış olan Hint Sanskrit şairi ve dramatisti.

⁷ Doğaçılama gelişme kabiliyeti olan melodik çekirdek fikir.

⁸ Belirli bir amacı olan bir tür ritüel fedakarlık.

⁹ Doğadaki dengesizlikleri düzene sokmak ve atmosferde güçlü bir uyum etkisi yaratmak için, makamlarla icra edilen müziktir.

¹⁰ Müzikteki raga yapısını birleştirmiştir.

dışında çok sayıda müzikolojik çalışma bulunmamaktadır. *Aumapatam* başlıklı küçük bir müzik ve dans metni, muhtemelen Hıristiyanlık döneminin ilk yüzyıllarından kalmadır. Her ne kadar bu metin hala çok fazla düzeltme gerektirse de çok ilginçtir ki, Natyashastra ve Dattilam'da bulunmayan antik dönemin ragaları hakkında bazı bilgiler içermektedir. Daha sonraki yazarlar tarafından yapılan alıntılardan, müzik teorisi hakkındaki diğer erken dönem yazarlarından bazılarının isimleri bilinmekle birlikte, çoğunun yaptıkları çalışmalar henüz aydınlığa kavuşmamıştır. Yazma eser kütüphanelerinde eski başlıklar taşıyan ve eski yazarlara atıfta bulunan eserler bulunabilir, ancak bu isimler çoğunlukla kurgusal görünmektedir (Nijenhuis, 1977, s.8).

Yirminci yüzyılın başlarında, Natyashastra'dan etkilendiği açık olan en önemli yapıtlardan biri Vishnu Narayan Bhatkhande'nin dört ciltten oluşan *Hindustani Sangeetha Padhathi* (1909–1932) adlı çalışmasıdır. Yazar, 17. yüzyılda yeniden şekillendirilen Karnatik müzik geleneğine ilişkin raga sınıflandırması (Melakarta) üzerine çalışarak Hint müziğine ilişkin yeni formüller önermiştir (Datta, 2018). Yakın döneme kısa bir şekilde değinmek gerekirse; E. Wiersma-te Nijenhuis (1970) ve Mukund Lath, eserlerinde Gandharva müziğinin metinleri ve gelenekleri hakkında yorumlamalar yapmışlardır. Solveig McIntosh, eski müziği, dilbilim ve akustiği referans olarak analiz etmiştir. Mevcut tüm kaynaklar kullanılarak ortaya çıkarılan Hint müzik tarihinin en eksiksiz dokümantasyonu ise Shahab Sarmadee'ye aittir. Hint müziğine dair önemli metinler, müzisyenler ve ayrıca Hint müziğinin diğer birçok yönü, Nijenhuis (1974), Lewis Rowell, Richard Widdess, Thakur Jaideva Singh ve Prem Lata Sharma tarafından yorumlanmıştır (Beck, 2014, s. 360).

3. NATYASHASTRA HAKKINDA

Eserin başlığı "Nātya" ve "Śāstra" olmak üzere iki kelimededen oluşur. Sanskrit dilindeki Natya kelimesinin kökeni, "hareket etme, temsil etme" anlamına gelen Nat'dır. Shastra kelimesi "kural, el kitabı, özet, kitap ya da tez" anlamına gelir. Genellikle Hint edebiyatında sonek olarak kullanılan "shastra", belirli bir uygulama alanındaki "bilgi"yi ifade eden sözcüktür. Bundan anlaşılacağı üzere Natyashastra, "Shane Sanatları Bilgisi/Kitabı" gibi bir anlama gelmektedir.

İnanca göre Natyashastra ya da diğer adıyla Natyaveda, öncelikle Vedalar ile bağlantılıdır. Buna göre Rigveda'dan sözlü metinler, Samaveda'dan şarkılar ve müzik, Yajurveda'dan dramatik öğeler, Atharvaveda'dan da rasa (duygular) alınmış ve "5. Veda" olarak kabul edilerek yaratılmıştır. Bu yapıtta Rigveda'daki karşılıklı ilahilerin esas alındığı söylenebilir. Bazı durumlardaki karşılıklı konuşmalar açıkça dramatik niteliklere sahiptir (Champaklal, 2016).

Hint klasik müziği, kayıtlı ve kanıtlı tarihinden önce çeşitli mitlere ve efsanevi bir geçmişe dayanır. İnanca göre geçmişte tanrılar ve tanrıçalar bu müziğin yapımcılarıydı. Bu bağlamda Natyashastra'nın ilk bölümünde de drama için efsanevi bir ilahi kökenden bahsedilmektedir. Bunun başlangıcında, mükemmel bir şey olan dramada ve insanların tutumunda bir bozulma, kötüye gidiş meydana geldiğinden söz edilmektedir. İnsanlar şehvetli zevklere bağımlı hale gelmiş, arzusunun ve aç gözlülüğün altında kalmışlardır. Aynı zamanda mevcut Vedalar alt kesim (*shudra*, yani köle olarak doğanlar) tarafından da dinlenemediği için; toplumun tüm kesimlerine açık, kast, inanç veya yaş sınırı barındırmayan başka bir Veda oluşturulması istenmiştir. Yaratıcı tanrı Brahma bu isteği kabul etmiştir, bu şekilde efsaneye ve inanca göre Natyashastra oluşturulmuştur (Champaklal, 2016). Bu anlatıya göre, Natyashastra'nın bir

buddha¹¹ ideali niteliğinde olabileceği çıkarımı yapılabilir. Zira tarihin her döneminde, hemen hemen tüm inançlarda, insanlığın yozlaştığı zaman dilimlerinde kurtuluşun bir peygamber ya da buddha gibi saf ve insanüstü yetilere sahip birinin varlığına bağlı olduğuna inanılmıştır.

Araştırmacılar arasında, Natyashastra'nın bir yazar, bir yazar grubu ya da bir düşünce okulu tarafından yazıldığına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Bir başka görüş de kitabın farklı bölümlerinin çeşitli zaman aralıkları boyunca farklı insanlar tarafından yazıldığını yönündedir (Champaklal, 2016). Buna bağlı olarak, Bharata Muni'nin kimliğine ilişkin bir belge veya kanıt bulunmadığından gizemini korumaktadır. Bazı araştırmacılar Bharata'nın bir isim, kısaltma veya unvan olup olmadığından şüphe etmişlerdir. Metnin Abhinavagupta veya birkaç yazar tarafından yüzyıllar içerisinde yazılmış olması da mevcut yorumlar arasındadır. Ne var ki, bütün bu tartışmalar Natyashastra'nın yazarının drama, müzik ve dansı deneyimleyerek, açıkça bilen bir kişi olduğu gerçeğiyle bir araya gelmektedir. Kapila Vatsyayna, Natyashastra'nın bir kişi tarafından, *Bharatanatyam* adı verilen en eski Hint klasik dans formunu da şekillendirdiğine inanılan Bharata Muni tarafından yazıldığını düşünmektedir. Daha sonra dramatik biçimde yorumlanan epik hikâyeler, aynı zaman dilimi içerisinde Sanskrit dramasının ortaya çıktığını göstermektedir (Das, 2015, s. 2).

Natyashastra'nın ana tartışma konuları;

1. Efsanevi tiyatronun kökeni,
  2. Sahne, konferans salonu ve törenlerin yapımı,
  3. Koreografik elementler,
  4. Kostüm ve makyaj,
  5. Oyunların sınıflandırılması ve analizi,
  6. Oyunların ve vezinlerin şiirsel yönleri ve bunlarda kullanılan konuşma şekilleri,
  7. Ezgisel ve ritmik müzik teorisi: Raga ve Tala,
  8. Oyundaki karakterlerin sınıflandırılması ve tanımlanması,
  9. Oyunların eleştirisi,
- şeklinde maddelenebilir.

Sanskrit dilinde kompoze edilmiş olan Natyashastra, performans sanatlarını açıklayan toplam 6000 şiirsel kıta (sutra) ve 36 bölümden oluşmaktadır. Bir bölüm veya bölümlerin daha fazla çatallanması nedeniyle bu sayı bazen 37 veya 38'e çıkabilmektedir. İki ciltten oluşan eserin birinci cildinde, dramanın kökeni, tiyatro, dans, duygular, hareket, diksiyon, kostüm, stil ve makyaj gibi konular ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. İkinci ciltte ise müzik ve çalgılara ilişkin bilgilerin yanı sıra Dhruva şarkıları, karakter ve rol dağılımı gibi bilgiler verilmektedir.

Natyashastra'nın müzik ile ilgili bölümlerinin ele aldığı konular şu şekilde özetlenebilir:

28. Bölüm: 1-149: Genel müzik teorisi: aralıklar (svara), mikrotonal aralıklar (shruti), temel diziler (grama), ikincil diziler (murchana), modlar (jati), ses genişlikleri (sthana).

29. Bölüm: 1-16: jatiler ve uygun rasaları; 17-81: melodik çizgi (varna), süsleme (alamkara), heceler (giti) oluşumu; 82-102 ve 108-121: vina (en eski Hint telli çalgısı) icra teknikleri; 102-107: stiller (vrutti); 122-156 maddelerde giriş şarkıları (bahirgita) üzerine kısa bir tartışma ile bölüm son bulmaktadır.

30. Bölüm: Sadece on üç maddeden oluşmaktadır ve bambu flüt (vamsa) ile ilgili kısa ve genel bir içeriğe sahiptir. Bu bölümün eksik nitelikte oluşu, müzik üzerine verilmiş diğer Sanskrit yapıtlardaki flüt ile ilgili bölümlerin oldukça kapsamlı olması nedeniyle, Natyashastra'nın bu bölümünün büyük bir kısmının kayıp olması olarak yorumlanabilir.

¹¹ Burada bahsi geçen "buddha" kelimesi, "bilge, bilge kişi" anlamlarında kullanılmıştır. Bilindiği üzere, büyük harf ile yazılan "Buddha" kelimesi, Siddhartha Gautama Buddha'yı nitelemektedir.

31. Bölüm: 1-6: antik ritmik sistem (tala); 62-219: talanın asarita tipi giriş şarkılarında uygulanması; 220-389: talanın yedi geleneksel şarkıda (madraka, ullopyaka, aparantaka, prakari, ovenaka, rovindaka ve uttara) uygulanması; 390-486: talanın catuspada ve lasya dans formlarında uygulanması; 489-493: üç seyir veya yürüyüş (yati); 493-502: üç başlangıç yolu (pani).

32. Bölüm: Çoğunlukla Dhruva şarkılarının dramadaki uygulamalarını ele almaktadır. Bölümün yalnızca son kısımlarında bu şarkıların müziğiyle ilgili bazı kısa açıklamalar görülmektedir. Bkz. 485-486: ragalar, 488-491: hecelerin oluşumu (giti), 492: bir şarkının (gana) tanımı; 494-498: şarkıcının nitelikleri, 499-500: vina icracısının nitelikleri; 500-502: flüt icracısının nitelikleri; 503-511: erkek ve kadın sesleri; 512-513: öğretmen ve öğrencinin nitelikleri; 519-524: bir şarkıcının kusurları.

Bölüm 33: Membranofonik (avanaddha) ritmik enstrüman sınıfına giren mrdanga, panava ve dardura gibi çeşitli eski davul türleri ile ilgili bir bölümdür. Bu davulların mitolojik kökenleri, yapım teknikleri, icra teknikleri, icra ile ortaya çıkan davul heceleri, dramatik performanstaki ve dini törenlerdeki uygulamaları, kutsal konumları ve davul icracılarının nitelikleri hakkında oldukça kapsamlı bilgiler içermektedir.

4. ÖNEM

Hint kültüründe Antik Hint sahne sanatları, dans, drama ve müziğin ana kaynaklarından biri olan Natyashastra, alanında yüzyıllarca önemli bir metin olarak varlığını korumuş, Hint klasik müziği ve dansının terminolojisi ve yapısının büyük bir bölümünü tanımlamıştır. Ağırlıklı olarak dramatik içeriğe sahip gibi görünmesine rağmen tüm sanatsal anlatımları kapsayan bir eser niteliğindedir. Yapıtta zanaatın, sanatın, bilginin, tekniğin ve icranın varlığı pek çok açıdan aşikârdır. Hint dramatik geleneğinin kökenine ışık tutması ve Hint sahne sanatları ile ilgili bilgiler içeren ilk kitap olmasının yanı sıra; dans, drama ve müzik konusundaki ilk kapsamlı bilimsel inceleme oluşu, eserin üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, döneminde sahnelenmeye uygun bulunmayan birçok edebi drama, Natyashastra'da gerek edebi gerekse teknik yönü ile aktarılmıştır.

Sahne sanatlarının özellikle üzerinde durulmasının nedeni, antik Hint bağlamında dramanın en kapsamlı ifade biçimi olarak görülmesidir. Ayrıca, Natyashastra'nın derlendiği tarihte şiir, dans, müzik, drama, resim, heykel ve hatta mimari henüz ayrı "sanat" formları olarak kabul edilmemiştir. Fakat daha sonra, Natyashastra dramasının esasları evrimleşerek gelişmiş ve bağımsız kimliklere bürünerek opera, şiirsel drama, gerçekçi oyunlar vb. kategorilere ayrılmıştır. Hem müzik hem de dans bu metinde ortaya konan kurallardan çok şey elde etmiştir. Drama ile olan ilgisinin yanı sıra, Natyashastra eski Hindistan'da dans anlayışını da şekillendirir. Örneğin; beden diline bağımlı olan dans, sahnede duyguları hayata geçirmek, jest dili, adımlar gibi. Buna ek olarak, Bharata'ya atfedilen bu ve benzeri esaslar, bugüne kadar dramatik yorumlamaları etkilemiştir. Öyle ki, günümüzde yukarıda bahsi geçen konulara ilişkin yapılan çalışmalarda dahi Natyashastra'ya atıfta bulunmayan eser yok denecek kadar azdır.

Natyashastra'nın, bugün bilinen Hint klasik müziklerinin standartlarını belirleyen bir tez olduğu ortadadır. Dönemin müziği ve enstrümanları hakkında bu kadar ayrıntı veren tek metin olduğu için Hint müziği alanında çalışan araştırmacılar açısından çok önemlidir. Burada ana hatlarıyla belirtilen müziksel konular ve yapılar, bugün bile etkilerini korumaktadır¹².

Hint müziğinin teorik temelini teşkil eden (jati olarak adlandırılan ve daha sonra ragalara dönüştürülen) ses dizilerinin yedi temel nota (Sa, Ri, Ga, Ma, Pa, Dha, Ni) etrafında şekillenmesi ilk olarak Natyashastra'da görülmektedir. Sıklıkla kural olarak kabul edilen

¹² Bu etkiler, çalışmanın Antik Hint Klasik Müzik Literatürü başlığı altında kısaca verilmiştir.

notaların mevcudiyet ve değişmezliği ilkesinin yanı sıra notalar arasındaki doğal uyum, yapıtta belirtilen müziksel özelliklerden biridir. Bu konuya ilişkin Natyashastra'da sözedilen bilgilerin bazıları aşağıdaki örnekte sergilenmektedir.

Yedi Nota

Nota (Svara) Üzerine

21. Yedi nota şunlardır: Şadja (sa), Rşabha (ri), Gāndhāra (ga), Madhyama (ma), Pañcama (pa), Dhaivata (dha) ve Nişāda (ni).

Notaların Karşılıklı İlişkisi

22. Śrutilerin aralıklarıyla ilgili olarak, Uyumlu (vādin), uyuşumlu (saṃvādin), yarı uyuşumlu (anuvādin) ve uyuşumsuz (vivādin) gibi dört sınıftan oluşmaktadırlar.

Uyumlu ve Uyuşumlu Notalar

Bu bağlamda herhangi bir yerde Aṃśa olan, Uyumlu (vādin) olarak adlandırılır. Dokuz ya da on üç Śruti aralığındaki iki nota birbirleriyle uyuşumludur (saṃvādin). Örneğin; Şadja Grāma'da bulunan Şadja ve Madhyama, Şadja ve Pañcama, Rşabha ve Dhaivata, Gāndhāra ve Nişada gibi. Madhyama Grāma'daki durum da Pañcama ve Rşabha uyuşumlu iken Şadja ve Pañcama'nın uyuşumlu olmaması dışında tıpkı bu şekildedir (NS, XXVIII, 21-22).

Hint klasik müzik geleneğinde en önemli çalgılardan biri olan *vina* ile insan vücudu hem fiziksel hem de ses üretim bölgeleri (göğüs, boğaz, kafa) olarak oldukça benzetilmektedir. Bu durum için "insan vücudunun vinası" tabiri kullanılır ve bu tabirle insan sesi kast edilir. Bu ilişkiye göre, çoğu topluluk ve kültürde olduğu gibi Hint coğrafyasında da müzik, insan sesi ile başlamıştır denilebilir. Natyashastra'nın 32. Bölüm'üne ait 31. maddeye göre bu durum; "*İnsan vücudunun Vīnāsındaki notalar yedi tanedir ve çalgıların notaları buradan ortaya çıkmıştır.*" şeklinde ifade edilmiştir.

Natyashastra'da çalgılara dair sadece icraya yönelik bilgiler değil, özellikle davulların şekillerine, yapım özelliklerine, kullanımlarına ve davul merasimlerine ilişkin kapsamlı bilgilere de rastlanmaktadır. Buna göre, çalışmanın başında belirtildiği üzere, aşağıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi, Hint klasik müzik geleneğinin dinselliği burada ön plana çıkmaktadır:

Davulların Kurulma Merasimi

259-260. Āṅkika, Āliṅgya ve Ūrdhvaka uygun biçimde ip ile bağladıktan ve tanrılara ibadet ettikten sonra yere konulmalıdır.

260-263. Citrā ya da Hastā'nın yıldız kümesinin altında, Śuklapakṣa'nın elverişli bir gününde; tutkudan uzak, katı çalgıların icrası konusunda uzman, şarkı teorisini bilen, tatlı bir öfkeye sahip olan, duyu organlarını kontrol

altında tutabilen, oruç tutan, saçlarını kısa kesen, beyaz kıyafetler giyen, güçlü yeminler etmiş olan, dramatik sanatlarda usta ve soylu bir kimse; kötü kokudan arındırılmış bir inek postu ile üç Mañdala yapmalı ve bunları Brahman, Śankara (Śiva) ve Vişnu¹³'ya adanmalıdır.

Söz konusu yapıtta değinilen önemli konulardan bir tanesi de yapıtta yer alan çalgı sınıflandırmasıdır. Bu sınıflandırma, günümüzde organoloji alanında yapılan çalışmaları temel alan Sachs-Hornbostel çalgı sınıflandırmasının da temelini teşkil etmesi açısından önem arz eder. Anthony Baines tarafından İngilizce'ye aktarılan çalışmada¹⁴, tıpkı Natyasahastra'da olduğu gibi müzikal akustikleri açısından çalgıların sınıflandırması yapılmaktadır. Buna göre çalgılar; idiofonlar, aerofonlar, membranofonlar ve kordofonlar olmak üzere dört kategori altında incelenir. Natyashastra'da:

Çalgıların Üç Kategoride Sınıflandırılması

I. Çalgısal müziğin (ātodya) resmi kuralları aşağıdaki gibidir:

1. Çalgıların sınıflandırılması dört çeşittir: telliler (tata), kaplanmışlar (avanaddha), katılar (ghana) ve delikliler (suşira).

2. Bunların arasında "telliler" teli olanlar, "kaplanmışlar" davul gibi bazı kısımları bir maddeyle kaplanmış çalgılar, "katılar" zil gibi çalgılar ve "delikliler" ise flüt gibi üflemeli çalgılardır (NS, XXVIII, 1-2).

şeklinde verilen bilgiler karşılaştırıldığında; "telliler" kordofonları, "kaplanmışlar" membranofonları, "katılar" idiofonları, "delikliler" aerofonları kapsamaktadır.

Ayrıca müzikal performansın çeşitli yönleri, icracıların sahip olması gereken özellikler, orkestranın oluşumu ve sahnede konumlanması da ele alınan konulardandır:

Müzisyenlerin Oturuşu

Şimdi bunların uygulamalarından bahsedeceğim. Orkestra üyeleri (kutapa) sahnede, yüzleri doğuya dönük biçimde oturmalıdırlar. Orkestra, daha önce sözü edilen giyinme odasının iki kapısının arasına yerleştirilmelidir. Muraja (Mṛdañga) icracısı, sahneye dönük olmalıdır; Pañava icracısı onun sağında, Dardara icracısı ise solunda oturmalıdır. Orkestra, ilk olarak kaplanmış çalgıların icracıları ile ilişkilidir. Bunların arasında bir erkek

¹³ Hindu inancına göre başlıca üç tanrı.

¹⁴ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.

https://www.jstor.org/stable/842168?seq=1#page_scan_tab_contents

şarkıcı, kuzeye dönük olacaktır; onun solunda Vina icracısı ve sağında da iki flüt icracısı olacaktır. Kadın şarkıcı, erkek şarkıcıyla yüz yüzedir. Orkestranın yerleşimi bunlardan ibarettir (NS, XXXIII, 221).

Yukarıdaki metinde bahsedilen “orkestra” terimi, Avrupa orkestra anlayışı ve tanımı ile karıştırılmamalıdır. Çünkü Hint klasik müzik geleneğinde orkestra ile kastedilen yaklaşık 4 ile 10 kişi arasında değişen bir müzisyen (vokal icracı dahil) topluluğudur. İlginçtir ki, Natyashastra’da açıklanan bu değişik geleneğin hala bu şekilde yaşamakta olduğu gözlemlenebilir.

Hint antik dramalarının ve Natyashastra’nın bir parçası olan Dhruva şarkıları, Sanskrit dilinin yerel karşıtı olan Prakrit dilinde kompoze edilmekle birlikte hem Kuzey hem de Güney’deki yerel ve klasik şarkıların prototipleri olarak görülmektedir (Beck, 2014).

Bununla birlikte, özellikle davul (mrdanga, dardura, panava, muraja, alingya, urdhvaka, ankika vb.) icrası ile ortaya çıkan heceler, ilerleyen zamanlarda davul eğitiminde de sağladığı kolaylık nedeniyle günümüze kadar süregelen bir gelenek haline gelmiştir. Bu geleneğin ilk izleri, aşağıda verilen örnekten de anlaşılacağı üzere Natyashastra’da ortaya çıkmaktadır:

40. Şimdi on altı hecesel sestem bahsedeceğim. *K, kh, g, gh, t, th, d, [n], t, th, d, dh, [m], r, l, ve h*, on altı hecesel sestir. Bunlar, Puşkara müziğinin Vāşkaraņasında her zaman kullanılacaklardır.
42. ...*Ku*, parmağın (davul yüzünün yüzeyine karşı) sürülmesiyle, *dha* ise onun kontrol edilmesiyle yapılır. Yarı tutulduğunda *tha* oluşur. Elin arkasının vurulmasıyla *kl*, parmakları kıvrılarak ise *kṣa* (kh) yapılır. Urdhavaka ve Vāmaka'nın iki elin eşzamanlı olarak vurmasıyla *ham* ortaya çıkar ve Āliṅgya'ya işaret parmağı ile vurarak *kle* duyurulur. Seslerin bazıları bir davulun bir yüzünden, bazen bir davulun iki yüzünden ve bazen iki davulun üç yüzünden üretilir. Örneğin; tüm yüzlerden *r* (herhangi bir tek yüzden), Āliṅgya ve Dakṣiṇa'dan *d* ve *dh*, Vāmaka ve Āliṅgya'dan olan Ūrdhvaka'dan ise *g* ortaya çıkar. Bu kuralları çok da dikkate almamak gerekir. Ünlü ve ünsüz harflerin kombinasyonları çok fazladır (NS, XXXIII, 40-42).

İlk kez yapıtta detaylandırılan konulardan biri de; özellikle birçok batılı araştırmacı, filozof, müzikolog ve müzisyenin de ilgi odağına girmiş olan rasa estetiği ve idealidir. Rasalar; sevgi, üzüntü ve kahramanlık gibi insanlığın evrensel özellikleri olarak belirli duygusal deneyimlerin sanatsal ya da estetik ifadeleridir. Natyashastra'da başlangıçta sekiz rasa listelenmiştir: *sringara* (erotik), *hasya* (komik), *karuna* (keder), *raudra* (öfke), *vira*

(kahramanlık), *bhayanaka* (korku), *bibhatsa* (iğrenme) ve *adbhuta* (sürpriz). Müzik, drama ile olan bağına koparıldıktan sonra, Bhakti-rasa (adanmışlık aşkı) dışında sadece dört rasa (sringara, karuna, vira ve adbhuta), raga performansı ile ilişkisini sürdürmüştür. Bireysel ragalar, ayrıca onları bir mevsim, gün, zaman ve cinsiyet (erkek: raga, dişi: ragini) ile ilişkilendiren resimlerde (ragamala) ve şiirlerde (dhyana mantra) ifade bulmuştur (Beck, 2014). Hatta ragaları insanların çeşitli durum ve duygularına göre ilişkilendiren bilgiler de bulunmaktadır:

12. Jāti'de belirli bir duyguyu temsil eden bir nota belirlendiğinde, üreticiler, böyle bir duygunun üretimi ile ilgili olarak şarkıyı onunla birleştirmelidirler, onu orada öne çıkarmalıdır.

13-14. Örneğin; Erotik ve Komik Duygular'da bir şarkı, Madhyama ve Pañcama seslerini yoğun bir şekilde içermeli ve bu notaları sıkça kullanan Jātileri kullanmalıdır. Kahramanca (Heroic), Öfkeli (Furious) ve Muhteşem (Marvellous) Duygularda ise Şağja ve Rşabha seslerinin sıkça kullanıldığı şarkılar yapılmalıdır. Dokunaklı (Pathetic) Duygu'da bir şarkı, yoğun bir şekilde Gāndhāra ve Nişāda sesleri ile bezenmiş olmalıdır. Aynı şekilde, Nefretli (Odious) ve Dehşetli (Terrible) Duygular'da bir şarkı çok sayıda Dhaivata sesi bulundurulmalıdır (NS, XXIX, 12-14).

Natyashastra'da sözü edilen bir diğer önemli konu da Hint klasik müziğinin temel ritmik döngüsünü oluşturan talalardır. 31. Bölüm'de tüm ayrıntılarıyla ortaya konulan tala tempo çeşitleri, heceler, özellikle vokal icralarda elin parmak kullanımları ve tempo çeşitlerinin rasalarla ilişkileri günümüzde de süregelen müzik geleneğinden bazılarıdır. Konuya ilişkin örnekler aşağıda sergilenmektedir.

4. Tempo (laya) üç çeşittir: hızlı (druta), orta (madhya) ve yavaş (vilambita). Bunlar arasında orta tempo, normal Kalā'yı (pramāṇa-kalā) belirler.

51-53. Altı Kalaların Tālası şöyle olacaktır: serçe parmak ile Nişkrāma, Śamyā, Tāla ve Śamyā; işaret parmağı ile Śamyā ve Sannipāta gösterilecektir. Bu, bir Tryasra Tāla'daki Kalāları parmakla gösterme yöntemidir.

248-249. Başlangıçtaki ilk sekiz hece uzun, bir sonraki sekiz kısadır ve biri başlangıçtaki iki uzun Mātrā ile Upohana (Upovahana) yapılmalıdır, üçüncüsü Pratyupohana yapmak için uzun olacaktır, dördüncü ve beşinci hecede ise [iki] Śamyā olacaktır.

392-393. Birinin, ikisinin veya birçoğunun konuşmasıyla ilgili olan Catuspadā, üç türdür ve Erotik Duygu bakımından yoğun olacaktır.

5. SONUÇ

Natyashastra, dramatik eleştiriler ve şimdiye kadar herhangi bir dilde yazılmış davranışlarla ilgili tüm araştırmaların en ayrıntılısı ve en eski metni olarak kabul edilmektedir. Hindistan'ın büyük dramatisti olarak kabul edilen Bharata Muni'ye atfedilen Natyashastra, Hint dramasının ve müziğinin birincil kaynağı olarak kabul edilir. Natyashastra, antik Hint tiyatrosunun her yönünü sergilerken; müzik, sahne tasarımı, makyaj, dans ve neredeyse sahne sanatlarının her alanını da kapsar. Başka bir deyişle, bu yapıtın kapsamına giren genel konular arasında dramatik kompozisyon, bir oyunun yapısı, sahne yapılanması, karakter türleri, ritüel uygulamalar, vücut hareketleri (el, kol, diz, ayak, göz vb.), makyaj ve kostümler, icracı ve sanat yönetmeninin amaçları ve nitelikleri, ses dizileri, enstrümanlar ve müziğin performans sanatıyla bütünleşmesi yer alır.

Natyashastra, iki cilt halinde toplam 36 bölüm içermekle birlikte 28, 29, 30, 31, 32 ve 33. bölümler, özellikle Hint klasik müziklerinin kökenine ilişkin bilgiler içeren bölümlerdir¹⁵. Söz konusu bölümler incelendiğinde, müzik bağlamında teorik ve pratik, organolojik, tarihsel ve sosyokültürel başlıklar altında sınıflandırılabilir çeşitli bilgilere rastlanır. Örneklemek gerekirse; mikrotonal aralıklar ve notalar, notaların hiyerarşik düzeni, ses sistemleri, ritmik yapılar ve detaylı anlatımları, sözlü ve sözsüz müziksel formlar, çalgıların sınıflandırılması ve yapıları, çalgıların kullanım amaçları ve icra teknikleri, çalgıcıların sahnede nasıl konumlanacakları, bazı vurmalı çalgılar için yapılan özel kutsal törenler vb. konuların detaylı bir şekilde ele alınmış olduğu görülür. Özellikle; notalar, notaların birbirleriyle uyumu ve bu uyuma bağlı olarak ragaların üretimi, o dönemin Hint klasik müzik teorisinin temellerini atması nedeniyle önem arz etmektedir. Aynı zamanda yapıtın bu bölümlerinde, dans ve drama formlarından, terimlerinden ve geleneklerinden de sıkça söz edilmekte ve birinci ciltteki birtakım konularla ilişki kurulmaktadır. Bununla birlikte dans ve müziği birleştirerek her iki sanat dalını da en ince ayrıntılarına kadar irdelemesi ve bunları Hint mitolojisiyle bağlantı kurarak ortaya koyması, yapıtın dönemine bakıldığında ne kadar gelişkin ve önemli bir eser olması konusunda şüpheye yer vermemektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı, bazı konularda ilkleri oluşturan bu yapıt, antik dönem Hint müzik ansiklopedisi özelliğini taşımaktadır.

Kaleydoskopik yaklaşımı ve daha geniş kapsamıyla Natyashastra, Hint klasik müzik, dans, drama ve sanatının büyümesi ve gelişmesi için olağanüstü bir boyut sunmuştur. Bu nedenle, Natyashastra'nın gerçekten de Hindistan'daki güzel sanatların temel taşlarını attığını söylemek abartılı bir söylem değildir. Natyashastra'nın temel kaygıları elbette felsefi veya teorik değildir; asıl amaç dramatik performans ve bununla ilişkili olguların nasıl gerçekleştirildiğini açıklamak ve detaylandırmaktır.

Bu bulgular sonucunda, özellikle Hint kültüründe gelenek, inanç, mitoloji, drama, dans ve müzik gibi konuların birbirinden ayıramayacağının yadsınamaz bir gerçek olduğu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Beck, G. L. (2014). Hinduism and Music. *Oxford Handbooks*

---

¹⁵ Adı geçen bölümler (32. Bölüm dışında), tarafımızdan Türkçeye aktararak yorumlanmış ve Lisans Tezi kapsamında sunulmuştur. Metin içerisinde yer verilen doğrudan alıntılar bu çalışmadan alınmıştır. İlerleyen dönemlerde çalışmanın, kitap metnine dönüştürülerek yayına hazırlanması planlanmaktadır.

Online: *The Oxford Handbook of Religion and the Arts*, 358-366. DOI:

10.1093/oxfordhb/9780195176674.001.0001

Champaklal, M. (2016). *What is Natya Shastra? Details of its*

author, Natyaveda, and Origin of Natya [Video Dosyası]. Erişim: 17 Ocak 2019

<https://www.youtube.com/watch?v=ZaMUzKGAynU&list=WL&index=55&t=0s>

Das, S. (2015). Ancient Indian Dramaturgy: A Historical

Overview of Brahata's Natyashastra [Elektronik Sürüm]. *Research Scholar - An International Refereed Journal of Literary Explorations*, 3 (3). Erişim: 11 Ocak 2019,

https://www.academia.edu/17221808/Bharatas_Natyashastra

Datta, J. (2018, 22 Eylül). An ode to reverent musicologist

Vishnu Narayan Bhatkande. *The Times of India*. Erişim: 19 Eylül 2019,

<https://timesofindia.indiatimes.com/entertainment/events/bhopal/an-ode-to-reverent-musicologist-vishnu-narayan-bhatkande/articleshow/65914514.cms>

Ercan, B. (2015). *Surya'dan Patanjali'ye Yoga*. İstanbul:

Paloma Yayinevi.

Ghosh, M. (1951). *The Nāṭyaśāstra* (c.1) [Elektronik Sürüm].

Calcutta: Bibliotheca Indica. Erişim: 27 Mayıs 2017,

https://ia800607.us.archive.org/34/items/NatyaShastra/natya_shastra_translation_volume_1_-_bharat_muni.pdf

Ghosh, M. (1961). *The Nāṭyaśāstra* (c. 2) [Elektronik Sürüm].

Calcutta: Bibliotheca Indica. Erişim: 27 Mayıs 2017,

https://ia800607.us.archive.org/34/items/NatyaShastra/natya_shastra_translation_volume_2_-_bharat_muni.pdf

Güvenç, G. (2019). *Nāṭyaśāstra'nın 28, 29, 30, 31, 33.*

Bölümlerinin Yorumsamacı Yaklaşımla Çevirisi. (Yayımlanmamış lisans tezi). Hacettepe

Üniversitesi, Ankara.

Harris, M. (2014). Rhythms and Recitations: Vedic Origins of Indian Classical Music in Nationalist Discourse and Modern-day Practice. American Musicological Society Southwest Chapter Conference Proceeding. Austin: University of Texas. Erişim: 17 Ocak 2019, http://ams-sw.org/Proceedings/AMS-SW_V3Spring2014Harris.pdf

Indian Classical Music (i.y.). Erişim: 10 Eylöl 2019, https://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/72629/9/09_chapter%203.pdf

Kintaert, T. (2018). Ritual Performances in the Nāṭyaśāstra. *Cracow Indological Studies*, 20, 145-183. <https://doi.org/10.12797/CIS.20.2018.01.07>

Manomohan Ghosh. (i.y.). Erişim: 02 Haziran 2019, https://data.bnf.fr/fr/11501712/manomohan_ghosh

Nijenhuis, E. (1970). *Dattilam: A Compendium Of Ancient Indian Music* [Elektronik Sürüm]. Netherlands: E. J. Brill. Erişim: 20 şubat 2019. https://books.google.com.tr/books/about/Dattilam.html?id=Q8MUAAAIAAJ&redir_esc=y

Nijenhuis, E. (1977). *Musicological Literature* (c. 6). Wiesbaden: Otto Harrassowitz. ISBN: 9783447018319

Seyrek, A. (2017). *Hint: Medeniyete Yön Veren Uygarlıklar*. İstanbul: Maviçatı Yayınları.

Stein, B. (2015). Hindistan Tarihi (M. Günay, Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi. *Story of Hindustani Classical Music*. Erişim: 28.09.2019, <https://www.itcsra.org/cronology300>

Thirumalai, M. S. (2001). An Introduction to Natya Sastra – Gesture in Aesthetic Arts. *Language in India* (c. 1), Erişim: 10 Mart 2019. <http://www.languageinindia.com/oct2001/natyasastra1.html>.

**TÜBİTAK TARAFINDAN DESTEKLENEN PROJE KAPSAMINDA MODELLERLE
ASTRONOMİ EĞİTİMİ**
ASTRONOMY EDUCATION WITH MODELS SUPPORTED BY TÜBİTAK

Prof. Dr. Hüseyin KALKAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Erkan AKDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

M. Güzin SEMERCİOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Özet

Temel bilimler eğitiminin ayrılmaz bir parçası olan astronomi, M.Ö. 4000'lerden başlayarak günümüze değin "doğa-insan" ilişkisinin odağında yer alarak, tarihsel süreç içinde temel bilimlerin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde en büyük tetikleyici nedenlerden biri olmuştur. Birçok gelişmiş ülke eğitim programlarındaki fen eğitimlerini temel astronomi konularını baz alarak öğretim yöntemine gitmektedirler. Bu çerçevede ülkemizde de, 3478 öğrencinin sordukları sorulardan yola çıkarak, onların temel bilgi düzeyleri ve en çok ilgi duydukları alanları, bu alanlar içerisinde temel bilimlerin yerinin ne olduğunu belirlemek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada, öğrencilerin en çok merak ettiği konular arasında fen bilimleri %18,5 bulunmuş ve bu oranın da %51.7'si astronomi, %22.1'i biyoloji, %12,8'i fizik, %8.7'si matematik ve %4.7'si de kimya olarak saptanmıştır.

Fen bilimleri içerisinde en çok merak edilen konuların astronomi bilim dalına ait olmasına rağmen yapılan birçok araştırma, ülkemizde astronominin temel kavramlarının, dolayısıyla da fen alanındaki temel konuların hem öğretmenler hem de öğrenciler tarafından öğretilmesinde ve kavranmasında büyük problemler olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu proje, öğretmenlerimizin eksik oldukları ve öğretmekte zorlandıkları astronomi konularının öğretimi için basit modeller geliştirerek, bunların astronomi konularının öğretiminde kullanılması üzerine kurgulanmıştır.

"Astronomi Modelleriyle Öğretmen Eğitimi II" başlıklı projeye gönüllülük esasına dayanarak 557 aday başvuru yapmış ve bu adaylardan proje kriterlerine göre 40 aday katılımcı olarak seçilmiştir. Projeye fen bilimleri ağırlıklı olmak üzere ortaokul öğretmenleri, lisansüstü öğrencileri ve ilgili öğretim elemanları katılmıştır. Katılımcıların temel astronomi kavramlarına yönelik olarak ön bilgilerini ve proje sonrasındaki son bilgilerini ortaya koyabilmek için çalışmalar yapılmıştır.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Astronomi Merkezi (OMÜAM) 2003 yılında ülkemizin ilk astronomi merkezi olarak kurulmuş ve bünyesinde ayna çapı 35 cm olan bir gözlemevi, 40 kişilik 7 m çaplı bir planetaryum ve çok sayıda temel astronomi konularının uygulamalı olarak öğretilebileceği modeller bulunmaktadır. Projedeki etkinlikler, OMÜAM'da bulunan mevcut modeller ile katılımcıların temel astronomi konularının kavratılmasında yenilikçi yöntemler kullanılarak modeller geliştirilmesi ve onların uygulamaları üzerine kurgulanmıştır.

Bununla birlikte, proje kapsamında gerçekleştirilen gözlem, oyun ve birçok etkileşimli faaliyet sayesinde, temel astronomiye karşı bir heyecan oluşturularak geniş kitlelere yaygınlaştırılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fen Eğitimi, Model, Astronomi Eğitimi

Abstract

As an inseparable part of the main sciences' education astronomy, which is the center of the nature and human being relationship from 4000 BC to present, has been one of the trigger reasons of the existing main sciences. Many developed countries use basic astronomy concepts

in curriculum for teaching main sciences subjects.

In order to understand the meaning of the Science in Turkey, a study which aimed to determine the students' basic knowledge levels and interests and concepts related to the basic sciences was conducted, based on the questions asked by 3478 elementary school students from different socio-economic and cultural environment. The results of this study showed that 18.5% of the students were interested in science courses (51.7% Astronomy, 22.1% Biology, 12.8% Physics, 8.7% Mathematics and 4.7% Chemistry).

Despite being the most preferred subject among other sciences, studies have shown that students and teachers have hard times in learning and teaching basic astronomy concepts. This project aims to close teachers' lack of knowledge and conceptual framework about some basic astronomy subjects showing teachers to create simple exhibits about astronomy education and supporting them to use these exhibits in classroom milieu.

Middle school teachers, mainly science teachers, graduate students and related faculties would attend the project. Both qualitative and quantitative (mix) research methods will be used to determine participants' pre and post knowledge regarding basic astronomy subjects. The project will be held in Ondokuz Mayıs University Astronomy Center (OMÜAM), which established in 2003 as a first Astronomy Center in Turkey, it has a planetarium (40 seats) and an observatory with a lot of different exhibits to do practical teaching about basic astronomy subjects. Activities in the project were planned to teach and grab basic astronomy subjects by using simple models.

The project also has a potential to increase teachers' enthusiasm and to extent the project effects to more people because of observations, games and interactive application used throughout the project.

Keywords: Astronomy Education, Science Education, Model

1. GİRİŞ

İnsan var olduğu günden beri doğayı ve evreni merak etmiş, onu tanımaya, temel işleyiş mekanizmasını algılamaya ve edindiği deneyimi kendi yaşamını kolaylaştıracak şekilde kullanmaya çalışmıştır. En eski bilim dallarından biri olan astronomi, insanın kendisini ve çevresini anlama sürecine çok büyük etkisi olmuştur. Temel bilimler eğitiminin ayrılmaz bir parçası olan astronomi, M.Ö. 4000'lerden başlayarak günümüze değin "doğa-insan" ilişkisinin odağında yer alarak, tarihsel süreç içinde temel bilimlerin ortaya çıkışında ve gelişiminde lokomotif rolü oynamıştır. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri en çok merak edilen ve öğrenilmeye çalışılan konuların başında, insanın kendisinin de bir parçası olduğu evrenin sırları ve gizemi gelmektedir. İnsanın doğal öğrenme içgüdüğü, doğanın temel işleyiş mekanizmasının sorgulanmasını ve öğrenilmesini önemli kılmaktadır. Başlangıçtan beri, bu sorgulama ve öğrenme süreci bilgi birikimine, bu bilgilerin geliştirilmesine ve farklı kültürlerde farklı bilimsel süreçlerin doğmasına neden olmaktadır. Yapılan birçok araştırma, öğretmen ve öğrencilerin bu konularda belirli bilgilere sahip olmalarına rağmen sahip oldukları bilgileri somutlaştıramadıklarını göstermiştir (Kalkan ve Kıroğlu, 2007). "Dünya'nın şeklinin ne olduğu" sorusuna genellikle "küre", "elips", "geoit" gibi doğru cevaplar verilirken; "Bu kaniya nasıl ulaştınız?" sorusuna ise çok az doğru cevap verildiği gözlenmiştir. Eğitim sistemimizde konuyla ilgili temel bilgiler verilirken, üzerinde yaşadığımız Dünya'nın şekli, konumu, boyutları ve bütün enerji kaynağımız olan Güneş hakkında öğrencilere doğrudan kendilerinin

deneyimleyeceği bir uygulama sunulmamaktadır. İnsanın var olduğu günde beri, üzerinde yaşadığı gezegenin şeklini, hareketlerini ve doğal işleyiş mekanizmasını; yaşadığı gezegen üzerindeki yerini, Güneş'e, Ay'a, gezegenlere ve yıldızlara bağlı konum ve hareketleri ile üzerinde yaşadığı gezegenin, Güneş ve Ay ile olan yaşamsal ilişkilerini öğrenme merakı, bilimsel gelişim süreçlerinin en büyük ateşleyicisi, medeniyetlerin ve kültürlerin oluşmasında en önemli etkenler olmuşlardır. İlk çağlardan bu yana, Güneş'in ve Ay'ın doğup batması, Ay'ın birbirini takip eden gecelerdeki farklı görüntüleri, yıldızların gökyüzünde meydana getirdiği muazzam manzaralar, farklı mevsimlerin yaşanması vb. birçok kendini tekrarlayan olay insanların ilgisini çekerek bilimin ve bilimsel düşüncenin gelişimi üzerinde çok büyük etki yaratmıştır. Bu olaylara anlam verebilmek için yapılan gözlemler ve ortaya koyulan kanıtlar hem astronominin hem de bilimsel süreçlerin gelişiminin önünü açmıştır.

Galileo'nun teleskopu ilk defa gökyüzüne çevirmesi, bir dönüm noktası oluşturarak insanlığın doğayı ve evreni anlama sürecine hız kazandırmıştır. İnsanlığın hem bilimsel hem de felsefi olarak evrene ve kendi tarihine açılan kapısı olan astronomi yüzyıllar boyu gelişimini sürdürerek içinde bulunduğumuz uzay çağının yaşamımıza girmesini sağlamıştır. Günümüzde ise uzay çağının her yönüyle günlük yaşamımıza giren kavramları, astronomi kültürünü ve onun eğitimini vazgeçilmez bir konuma getirmiştir.

Astronomi çok eski bir bilim dalı olmasına karşın, astronomi eğitimi ile ilgili yapılan çalışmaların çok eskiye dayanmaması dikkat çekicidir. Özellikle gelişmiş ülkeler astronomi eğitimi-öğretimine yatırım yaparak fen programlarını geliştirme yoluna gitmişlerdir. Bu sayede öğrencilerinin fen ve matematik derslerine karşı olan tutumlarını artırmışlardır (Koçer ve diğ., 2003). Yapılan araştırmalar sonucunda ilköğretim öğrencilerinin en çok merak ettiği ve en çok öğrenmek istediği konular arasında astronomi kavramlarının olduğu belirtilmiştir. K-4 ve K-6 seviyeleri arasında 2534 öğrenciye fen bilgisi dersinde en çok öğrenmek veya görmek istedikleri konular sorulmuş ve alınan cevaplarda astronomi konularının çoğunlukta olduğu görülmüştür. Bir başka çalışmada ise öğrencilerin K-3 seviyesine kadar ilgisini en çok hayvan ve bitki yaşamı gibi konuların çektiği; K-5 ve daha üst seviyelerde ise öğrencilerin ilgilerinin astronomiyle ilgili konulara kaydığı belirlenmiştir. Özetle çocuklar ve gençler, evren, Big-Bang, Dünya ve evrende gerçekleşen göksel olaylar gibi konularda genel olarak çok meraklıdırlar (Baxter, 1989).

Benzer bir çalışma ülkemizin değişik şehirlerinden (Samsun, Ordu, Amasya, İstanbul, Diyarbakır, Giresun, Tokat, Antalya) seçilen 3478 ortaokul öğrencisine ***“Her şeyin cevabını bilen sihirli bir küreniz olsaydı, ona en çok merak ettiğiniz hangi üç soruyu sorardınız?”*** sorusunu içeren bir anket uygulanarak yapılmıştır (Kalkan ve Türk, 2012). Öğrencilerin sormuş oldukları sorular içerik analizi çerçevesinde alanında uzman 4 araştırmacı tarafından farklı zamanlarda analiz edilip, sınıflandırılarak, farklı sosyoekonomik ve kültürel çevrelerde yaşayan öğrencilerin en çok ilgi duydukları alanlar belirlenmiştir. Çalışmanın genel sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. “Fen Bilimleri” kategorisi içerisindeki soruların alt gruplara göre

dağılımının yüzde oranları

Kategori	%
Astronomi	51,7
Fizik	12,8
Kimya	4,7
Biyoloji	21,1
Matematik	8,7

Fen bilimleri içerisindeki dağılımlar %51,7 ile astronomi, %22,1 ile biyoloji, %12,8 ile fizik, %8,7 ile matematik ve %4,7 ile kimya olmuştur. Öğrencilerin en çok merak ettiği ve ilgi duyduğu alan astronomiyle ilgili konular olduğu görülmektedir. Öğrencilerin en çok merak ettikleri ve ilgi duydukları alan astronomi olmasına rağmen, yapılan birçok araştırma, öğretici konumundaki öğretmenlerin yeterli temel bilgilere sahip olmadıkları ve öğrencilerin de temel astronomi kavramlarının öğrenilmesine karşı büyük direnç gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Kalkan, 2007; Baxter, 1989; Klein, 1982; Trumper, 2000, 2001a; Vosniadou & Brewer, 1992; Zeilik, Schau & Mattern, 1998).

Öğrencilerin astronomi kavramları veya olaylarıyla ilgili çok sayıda alternatif fikirlere sahip olmalarının çeşitli nedenleri olduğu farklı çalışmalarla ortaya konmuştur. Hatta birçok çalışmada bu alternatif kavramları değiştirmenin çok zor olduğu ve yaş ilerledikçe de bu durumun çok değişmediği belirtilmiştir (Bisard, Aron, Francek ve Nelson, 1994; Schneps ve Sadler, 1989). Öğretici konumundaki öğretmenlerin doğanın temel işleyiş mekanizmalarını iyi kavrayamamaları, günümüzün bilimsel açıklamalarıyla uyumayan yanlış bilgilere sahip olmaları ve bu alanda öğrencilerde yeterli heyecan ve farkındalık oluşturamamaları bu nedenlerin en önemlileridir. Bu eksikliklerin sonucunda öğretmenler astronomi konularını anlatırken astronomi kavramları yerine alternatif kavramlar kullanma eğilimi gösterirler (Kalkan ve Kıroğlu, 2007; Kalkan ve diğ., 2014; Kıroğlu, 2015; Mant & Summers, 1993; Pasachof & Percy, 1990; Pasachof & Percy, 2005; Türk, Kalkan ve Şener, 2015. Pasachof & Percy 2005). Astronomi kavram ve olayları genellikle soyuttur ve üç boyutlu düşünmeyi gerektirir (Yu, 2005). Eğitim sisteminde sıklıkla karşılaşılan problem ise bu üç boyutlu kavram ve olayları iki boyutlu diyagramlar üzerinde anlatmaya çalışmak ile köklenmeye başlamaktadır. Fen bilimleri ile ilgili yeni ve zor kavramların öğretilmesinde ve kavramsal olarak anlamlandırılmasında görsel uyarıcıların kullanılması oldukça önemlidir (Gobert ve Clement, 1999). İlköğretim öğretmenlerinin çoğunun özellikle astronomi bilgisi açısından yetersiz olduğu, astronomi kavramlarının öğrencilerin zihinsel gelişimlerine uygun öğretim teknikleriyle öğretilmediği ve bunun sonucunda öğrencilerin astronomi konularını anlamakta zorlandığını belirtmiştir (Kalkan ve Kıroğlu, 2007; Kalkan ve diğ., 2014; Kıroğlu, 2015).

Astronomi eğitimiyle ilgili literatür incelendiğinde, *gece-gündüz döngüsü, Güneş-Dünya-Ay'ın hareketleri, tutulmalar, Ay'ın evreleri, mevsimlerin oluşumu, evrensel büyüklük ve uzaklık, takımyıldızlar, Dünya'nın şekli ve yerçekimi* gibi kavramların araştırmacılar tarafından astronominin temel kavramları olarak kabul edildiği görülmektedir (Baxter, 1989; Bisard, Aron, Francek & Nelson 1994). Bu kavramlar, bizim eğitim sistemindeki müfredat programları içerisinde ilköğretim üçüncü sınıftan ortaokul sekizinci sınıfa kadar fen bilgisi ders

konuları içerisinde verilmekle birlikte, diğer dersler içerisinde de dolaylı olarak verilmektedir.

Gerçekleştirilen projeye ilk ve ortaokul programındaki temel astronomi konularının öğretiminde öğretici konumunda olan öğretmenlerimizin, yüksek lisans yapan öğrencilerin ve akademisyenlerin bu eksikliklerinin belli oranda giderdikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca projede kullanılan astronomiyle ilgili modellerin eğitim sistemi içerisinde bir tamamlayıcı ders aracı olarak kullanılmasının yaygınlaştırılması ve özellikle fen alanlarında soyut kavramların anlaşılmasına yardımcı olacak malzemelerin okul ortamlarında kolaylıkla kullanılmasına oldukça uygun olduğu belirlenmiştir.

Gerçekleştirilen “Astronomi Modelleriyle Öğretmen Eğitimi II” başlıklı projenin çağrı metninde belirtilen “4005 - Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Destekleme Programı; katılımcılara kendi branşlarında eğitim ve öğretime özgü yenilikçi yaklaşım, strateji, yöntem ve tekniklerin etkileşimli olarak kazandırılmasını, kullanılmasını ve yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır.” cümlesinde hedeflenen amaçlara uygun olduğu ve bu alanda önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların projedeki hedef ve beklentileri ile proje ekibinin hedefleyerek gerçekleştirdiği etkinlikler bir biri ile örtüşmektedir.

Bununla birlikte, astronomi eğitimi çalışmaları derinlemesine incelendikten sonra bu projenin gerçekleştirilmesine karar verilmesinin temel gerekçeleri aşağıda listelenmiştir:

- Astronomi kavramlarının öğrenciler için dikkat çekici kavramlar olması ve bu kavramlara ilişkin olarak öğrencilerin çeşitli kavram yanılgılarına ve zihinsel modellere sahip olması.
- Astronomi kavramlarının öğrenciler için bilişsel ve duyuşsal açıdan son derece kritik olan ilköğretim döneminde doğru ve gereği kadar öğretilmesi çok önemlidir. Bu dönemlerde yanlış veya eksik öğrenilen bilgilerin ileride bilimsel gerçeklere uygun olarak düzeltilmesinin çok daha zor olması.
- Öğrencilerin astronomi kavramlarını bilimsel modellere uygun öğrenmesine fırsat verecek pedagojik çalışmaların az olması.
- Öğrencilerin astronomi kavramlarını öğrenmede zorluk çekmesi ve bu zorluğa çözüm olabilecek somut materyallerin fazla kullanılmaması.
- Bilimsel süreç becerilerini geliştirmek için ülkemizde model geliştirme ve kullanımının yeterli düzeyde olmaması.
- Astronomi eğitiminin okullarda genellikle iki boyutlu diyagramlar üzerinde yapılması.
- Astronomi eğitimi çalışmalarında öğrencilerin bizzat kendilerinin dokunarak, manipüle ederek öğrenmelerini sağlayacak modellerin pek fazla geliştirilip, kullanılmaması.

Yukarıda sözü edilen tüm gerekçelerden ve bu sorunları ortadan kaldıracak öğretici konumundaki öğretmenlerin temel astronomi konularında yeterli bilgiye sahip olmamalarından dolayı bu projenin, astronomi eğitimi alanında duyulan ihtiyacı büyük oranda giderdiği ve gelecekteki yapılacak olan pek çok benzer eğitimin de yolunu açtığı düşünülmektedir.

1.1 Çalışmanın Amacı ve Problem Cümlesi

Bu çalışma, 2005 yılından günümüze kadar Ondokuz Mayıs Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilmiş olan astronomi ağırlıklı Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklenen projelerden elde edilen bilgi birikimleri sonucu 4005 Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Destekleme Programı kapsamında desteklenen “Astronomi Modelleriyle Öğretmen Eğitimi” başlıklı projeye astronomi eğitimi üzerine kurgulanmıştır. 2008 yılından beri sürdürülen BAP ve TÜBİTAK kapsamındaki projelerde, gözlemevi ve planetaryum binalarının kurulması, temel astronomi konularının kolay bir şekilde kavratılmasında kullanabilecek basit modellerin geliştirilmesi, modellerin uygulamaları, gözlem, oyun ve birçok etkileşimli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Beş günlük proje süresince yapılmış olan uygulamalarla katılımcılara birçok basit modeli bizzat kendileri tarafından üretme yetisi kazandırılması planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Doğanın temel işleyiş mekanizmasını içeren doğa yasalarını bireylere aktarmanın en iyi yollarından bir tanesi de bu alanlara karşı ilgi ve merak oluşturarak onlarda heyecan ve farkındalık yaratmaktır (Kalkan ve Türk 2012). Bunu yapmanın en iyi yolu doğanın temel işleyiş mekanizmalarını modelleyip özellikle de insanın beş duyu organıyla algılayamadığı veya farkındalık oluşturamadığı temel yapıları bireyin en iyi şekilde algılayıp kendisinde heyecan yaratacağı modeller oluşturmaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma tek grup (kontrol grupsuz) ön-test ve son-test deneysel araştırma deseninde tasarlanmıştır. Bu desende deneysel işlemin etkisi tek bir grup üzerinde yapılan çalışmayla test ediliyor olup deneklerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümleri uygulama öncesinde ön-test, sonrasında son-test olarak aynı denekler ve aynı ölçme araçları kullanılarak elde edilmiştir. Bu çalışma, Bilim ve Toplum Projeleri Destekleme Programı kapsamında “4005 - Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları” bölümünde TÜBİTAK tarafından desteklenen “Astronomi Modelleri İle Öğretmen Eğitimi II” başlıklı projesine katılan öğretmenlerle birlikte yürütüldüğü için çalışmada kontrol grubu bulunmamaktadır.

Ayrıca bu çalışmada, öğretmenlerin temel astronomi konularındaki hazır bulunuşlukları ve uygulanan yöntemle bunların değişimlerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde çalışmanın betimsel bir çalışma özelliğini taşıdığı görülmektedir.

2.1. Hedef Kitle ve Örneklem:

Projenin hedef kitleleri gönüllü olarak başvuran öğretmenler arasından ağırlıklı olmak üzere ortaokul fen bilimleri öğretmenleri (temel astronomi konuları ağırlıklı olarak fen bilimleri müfredatında olduğu için), ortaokul matematik eğitimi öğretmenleri, fizik eğitimi öğretmenleri, sosyal bilgiler öğretmeni, sınıf öğretmeni ve okul öncesi öğretmenleri ile fen bilimleri eğitimi alanındaki lisansüstü öğrenciler, eğitim fakülteleri fen bilgisi alanında çalışan akademisyenler ve bilim merkezlerinde çalışan ilgili elemanlar başvuru sayılarına bağlı olarak proje ekibi tarafından orantılı bir şekilde seçimi yapılmıştır. Tüm başvurular yapıldıktan sonra yukarıda

belirtilen hedef kitlelerinden kırk gönüllü katılımcı seçilmiştir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Çalışmanın amacına yönelik, veri toplama aracı olarak “Astronomi Başarı Testi” kullanılmıştır. Bu veri toplama aracına ilişkin bilgiler aşağıda detaylı olarak yer verilmiştir.

Katılımcıların temel astronomi konularına ilişkin başarılarındaki değişimi belirlemek amacıyla proje ekibi tarafından geliştirilen 17 çoktan seçmeli sorudan oluşan “Astronomi Başarı Testi” (ABT) ön test ve son test olarak uygulanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

ABT uygulanmasıyla elde edilen nicel veriler için IBM SPSS 22.0 istatistik programı kullanılmıştır. Bu test proje öncesi (ön test) ve proje sonrası (son test) olarak uygulanmıştır. İstatistiksel analizler yapılmadan önce öğretmenlerin her bir testten elde ettikleri puanlar için, normallik varsayımı test edilmiştir. Normallik dağılımının ardından veri analizinde parametrik ya da parametrik olmayan istatistik tekniklerinden hangisinin kullanılacağı belirlenmiştir. Astronomi Başarı Testinin normal dağılıma uygunluğunu test etmek amacıyla normallik testleri (Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk) uygulanmıştır. Bu testlerin sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. ABT Normallik Testi Sonuçları

Test	Grup	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
		İstatistik	sd	p	İstatistik	sd	p
Ön-Test	Öğretmen	0,128	40	0,095	0,959	40	0,151
Son -Test	Öğretmen	0,233	40	0,000*	0,856	40	0,000*

*p<0,05

Tablo 2’ye bakıldığında ön testlerde p-değerinin 0.05’den büyük çıkması, bu anlamlılık düzeyinde puanların normal dağılımdan anlamlı (aşırı) sapma göstermediği yani uygun olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Buna göre Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testi sonuçlarından katılımcıların Astronomi Başarı Testi puanlarının normal dağılımdan anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür (p>0.05).

Son testlerde p-değerinin 0.05’den küçük çıkması, bu anlamlılık düzeyinde puanların normal dağılımdan anlamlı (aşırı) sapma gösterdiği yani uygun olmadığı şeklinde yorumlanır. Veriler normal dağılmadığı için parametrik olmayan istatistiklerden olan Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır.

Buradan hareketle ABT verilerinin analizinde parametrik olmayan istatistiğin kullanılmasına karar verilmiştir.

3. BULGULAR

Katılımcıların astronomi başarı testine ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir.

3.1. Astronomi Başarı Testi Bulguları

Katılımcıların astronomi başarılarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Akademik Başarı Betimsel İstatistikleri

Test	Grup	N	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık
Ön-Test	Öğretmen	40	9,3	3,16	-0,285	-0,603
Son -Test	Öğretmen	40	14,07	1,6	-1,274	1,407

Tablo 3’e göre başarı testi puanlarına ait aritmetik ortalama değerleri son testte artış göstermiştir. Katılımcıların ön test astronomi başarı puanlarının gruplara göre birbirinden anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için parametrik olmayan istatistiklerden Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır ve Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 4. Mann-Whitney U Testi

Test	Grup	N	U	P
Ön-Test	Öğretmen	40	...	0,000*
Son -Test	Öğretmen	40	...	0,000*

*p<0,05

Tablo 4’e göre ön test ve son test başarı puanları arasında ((p<0.05) olduğu için) anlamlı farklılıkların olduğu sonucu çıkmaktadır. Sonuçta, uygulanan projenin öğretmenlerin başarılarını olumlu yönde artırdığı söylenebilir. Elde edilen bulgular bir hafta boyunca gerçekleştirilen etkinliklerin çalışma grubunun başarısını artırdığını ortaya çıkartmıştır.

3.1. Astronomi Başarı Testinin Değerlendirilmesi

Projenin hedef kitlesi gönüllü olarak başvuran öğretmenler arasından ağırlıklı olmak üzere ortaokul fen bilimleri öğretmenleri (temel astronomi konuları ağırlıklı olarak fen bilimleri müfredatında olduğu için), ortaokul matematik eğitimi öğretmenleri, fizik eğitimi öğretmenleri, sosyal bilgiler öğretmeni, sınıf öğretmeni ve okul öncesi öğretmenleri ile fen bilimleri eğitimi alanındaki lisansüstü öğrenciler, eğitim fakülteleri fen bilimleri alanında çalışan akademisyenler ve bilim merkezlerinde çalışan ilgili elemanlar başvuru sayılarına bağlı olarak proje ekibi tarafından orantılı bir şekilde seçimi yapılmıştır. Toplam 29 fen bilimleri öğretmeni ile 11 diğer kategorisine giren öğretmenler seçilmiştir. Bu öğretmenlere proje çerçevesinde 5 günlük müfredat programları temel astronomi konuları göz önüne alınarak proje için hazırlanan modellerle uygulamalı, etkileşimli dolaylı veya dolaysız bir eğitim verilmiştir. Proje ekibinin uzun yıllar çalışmaları sonucu (2001 yılından günümüze kadar) hazırlamış olduğu Astronomi Başarı Testi (ABT) ön-test ve son-test olarak uygulanmış ve Tablo 5’deki sonuçlar elde edilmiştir. Proje kapsamındaki etkinlikler uygulanırken ABT içerisinde sorulan soruların çözümüne dönük direkt bilgiler verilmemiş olup etkinliklerin içerdiği temel astronomi kazanımlarının doğal akışı içerisinde verilmesine dikkat edilmiştir.

Tablo 5. Astronomi Modelleriyle Öğretmen Eğitimi II Soru Analizleri
(En az değişimden en fazla değişime doğru)

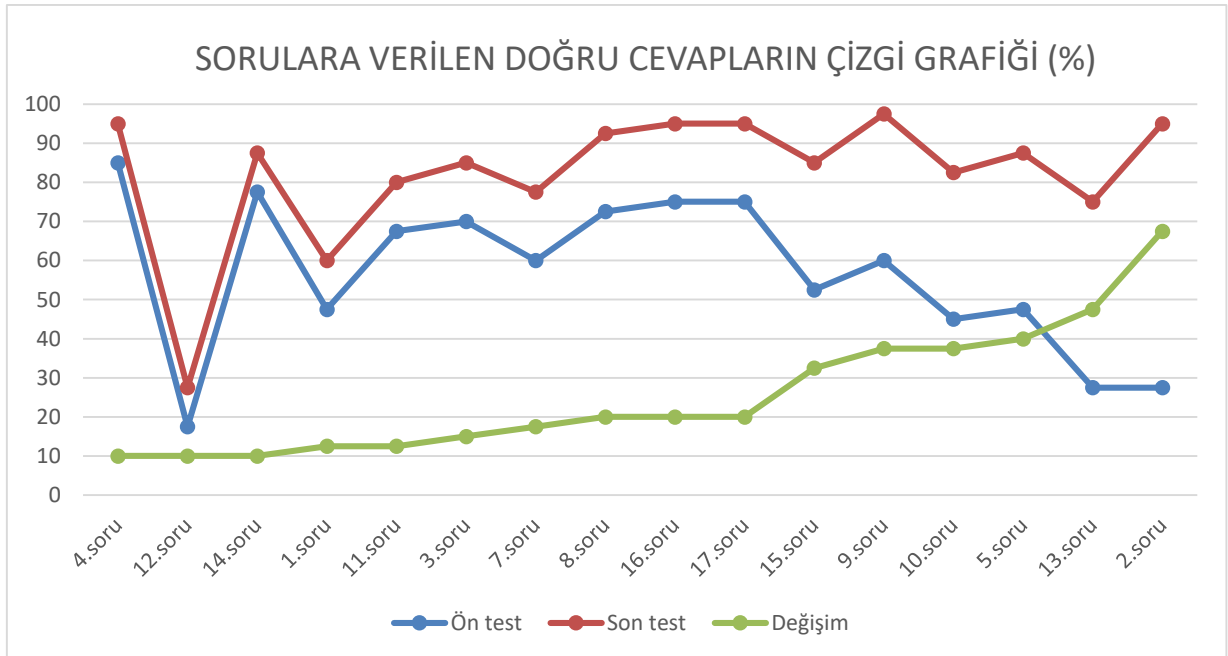
		f(sayı)			% (yüzde)		
		öntest	sontest	değişim	öntest	sontest	değişim
4.soru	D	34	38	4	85	95	10
12.soru	B	7	11	4	17,5	27,5	10
14.soru	C	31	35	4	77,5	87,5	10
1.soru	D	19	24	5	47,5	60	12,5
11.soru	D	27	32	5	67,5	80	12,5
3.soru	A	28	34	6	70	85	15
7.soru	A	24	31	7	60	77,5	17,5
8.soru	B	29	37	8	72,5	92,5	20
16.soru	B	30	38	8	75	95	20
17.soru	B	30	38	8	75	95	20
15.soru	C	21	34	13	52,5	85	32,5
9.soru	B	24	39	15	60	97,5	37,5
10.soru	D	18	33	5	45	82,5	37,5
5.soru	E	19	35	16	47,5	87,5	40
13.soru	C	11	30	19	27,5	75	47,5
2.soru	D	11	38	27	27,5	95	67,5
6.soru	A	9	37	28	22,5	92,5	70

Tablo 5'te verilen ABT'den elde edilen soru analizleri (en az değişimden en fazla değişime doğru) incelendiğinde çok ilginç sonuçlar ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle katılımcıların ön-testte, bazı sorulara yüksek oranda doğru cevap verirken (3, 4, 14, 15, 16 ve 17. sorular gibi) bazı sorulara düşük oranda (2, 6, 12 ve 13. sorular gibi) cevap verdikleri görülmektedir. Bu sorular ve müfredat programında kapsadığı kazanımlara göre irdelendiğinde, açık olarak görülmektedir ki, öğretici konumundaki öğretmenler bilgi düzeyindeki soruları daha kolay cevaplandırırken bilgiyi de içeren kavrama düzeyindeki soruları cevaplandırmalarda oldukça zorlandıkları görülmektedir. Bununla birlikte, projedeki etkinliklerin uygulanması sonucunda ABT'nin sonuçları incelendiğinde ise bilgi düzeyindeki soruların değişimleri oldukça fazla olurken kavrama düzeyindeki değişimlerin daha az olduğu gözlenmektedir.

Temel astronomi konuları, genellikle Dünya, Güneş ve Ay'ın hareketleri ve onların sonucu ortaya çıkan olayları temel almaktadır. Bu üç cismin hareketlerini anlayabilmek için üç konum boyutu ve bir de zaman boyutu olmak üzere dört boyutlu düşünmeyi gerektirdiği için

bu üç gök cisminin birbirleriyle olan hareketlerini içeren temel astronomi olaylarının kavranması ve kavratılmasında büyük problemler yaşandığını birçok ulusal ve uluslararası literatürde ortaya koyulduğu görülmektedir. Bu proje, bu tür zorlukları ortadan kaldırması doğrultusunda hazırlanmasına rağmen olay dört boyutlu düşünmeyi gerektirdiği için bu projedeki etkinliklerin daha da geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır. Dünya, Güneş ve Ay sistemimizin ötesindeki, bir başka ifadeyle Mars gezegeninden başlayıp evrenin sınırlarına kadar olan gök olaylarını içeren temel astronomi konuları daha çok bilgi düzeyinde öğrenmeyi gerektirdiğinden ABT'nin son-test sonuçlarından da görüleceği gibi başarı değişim miktarının yüksek olduğu gözlenmektedir.

Tablo 6. Sorulara Verilen Cevapların Artan Başarıya Göre Çizgi Grafiği (%)

Bir üst paragrafta anlatılmak istenen tespit yukarıdaki grafikten de net olarak görülmektedir. Özellikle 12. Soru aşağıdaki gibi sorulmuş ve 40 katılımcıdan ön teste sadece 7

katılımcının bu soruyu doğru cevaplama ve son teste de sadece 11 katılımcının cevaplama sorgulanmaya ve bundan sonra da araştırmaya değer olduğu göstermektedir.

“Türkiye’nin kuzeyinde bulunan Samsun ve aynı boylamda güneyde bulunan Hatay’daki iki öğrenci 21 Mart günü, tam öğle vakti dik olarak duran 1 metrelik çubukların gölge boylarını aynı anda ölçmüşler ve aşağıdaki değerleri elde etmişlerdir:

Hataylı öğrenci: 93 cm

Samsunlu öğrenci: 110 cm

Bu değerlerin niçin farklı olduğuna ilişkin olarak aşağıdaki yorumlar yapılmıştır:

- I. Dünya yuvarlak olduğu için,**
- II. Dünya’nın dönme eksenini belli bir eğim açısına sahip olduğu için,**
- III. Güneş ışınlarının yer yüzeyi ile yapmış olduğu açı, Samsun ve Hatay’da farklı olduğu için,**
- IV. Tam öğle vakti Hatay ili Güneş’e Samsun ilinden daha yakın olması,”**

Bu soruyu kavrayabilmek için, Dünya’nın şeklini, hareketini ve Güneş ışınlarının Dünya’ya gelme açıları bilmenin yeterli olmadığını ve bunlar arasındaki hareket ilişkilerinin de kavranarak 4 boyutlu düşünmeyi gerektirdiğini göstermektedir. Bir çubuğun gölge boyunun Hatay’da daha kısa, Samsun’da ise daha uzun olduğunu bir öğretmen gözlem yaparak rahatlıkla gözlemleyebilir. Fakat bunun açıklamasını ve nedenlerini kavrayamadıktan sonra bunu öğrencilere öğretmesi de oldukça çok zordur. Bu nedenle bu tür eğitim süreçlerinde yeni çözümler, yeni modeller ve yeni yöntemler geliştirilmesine ihtiyaç duyulacağı ortadadır.

Bir başka ilgi çeken soru “Ay’ın daima aynı yüzünü görmemizin temel nedeni nedir?” olan 4. sorudur. Burada grafikten de görüleceği gibi, hem ön-testte ve hem de son-testte doğru cevap oranı oldukça yüksektir. Fakat, proje kapsamındaki etkinlik sırasında “Bu durumu gösterir misiniz?” sorusu yönlendirilmiş ve hemen hemen hiçbir öğretmen bunu bizlere gösterememiştir. Bu durum, fen bilimleri kitaplarında ve birçok diğer kaynakta bilgi olarak verilen “Ay’ın Dünya etrafındaki dolanma süresiyle, kendi eksenini etrafındaki dönme süresinin eşit olması” cevabının olması bu sorunun cevaplandırmasını kolaylaştırmaktadır fakat nasıl olduğu sorusunun cevabı üç boyutlu düşünmeyi gerektirdiği için bu durumda zorlanılmaktadır.

“Ay’ın daima aynı yüzünü görmemizin temel nedeni nedir?”

- a) Ay’ın her yedi günde yeni bir evreye sahip olması**
- b) Ay’ın Dünya etrafında dolanırken kendi etrafında dönmemesi**
- c) Ay bir aylık biz zaman süresinde ilk başladığı evreye geri dönmesi**
- d) Ay’ın Dünya etrafındaki dolanma süresiyle, kendi eksenini etrafındaki dönme süresinin eşit olması**
- e) Ay, Dünya etrafında dolanırken Güneş tarafından hep yüzeyinin yarısı aydınlatılması”**

Proje kapsamında her bir soru ayrı ayrı analizi yapılarak bunların literatürlerde çalışılan

değerleriyle karşılaştırılmaları sonucu yeni öneriler ve yeni öğretim yöntemleri önerilebilir, modeller değiştirilebilir ve geliştirilebilir. Analizlerin tamamlanmasına uzun zaman ihtiyaç olacaktır. Bu durum bizim çalışmalarımıza önümüzdeki yıllarda ışık tutacağı aşikardır.

4. SONUÇ

Elde edilen bulguların ışığı altında projenin öğretmenlerin başarılarını arttırdığı ortaya çıkmıştır. Ön test ve son test başarı puanları arasında anlamlı bir farklılığın çıkması uygulanan etkinliklerin başarıyı artırdığı şeklinde yorumlanabilir. Öğretmenler bir hafta boyunca yaklaşık 20 etkinlikle birlikte yeni öğrenmeler elde etmişlerdir. Öğretmenlerin yeni öğrenmeleri sonucunda başarılarının olumlu yönde arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Astronomi Başarı Testi'nde kullanılan soruların bir kısmı literatürde uzun zamandır kullanılan soru türleri olmalarıyla birlikte, yaklaşık 9 soru proje ekibinin uzun zamandır çalışmaları sonucunda ve değişik testlerden geçirilerek elde edilen sorulardan oluşmaktadır.

Bununla birlikte ABT'deki toplam 17 sorunun her biri Fen Bilimleri müfredat programı içerisindeki 4. sınıftan 8. sınıfa kadar olan astronomi konularını kapsayacak şekilde hazırlanmış olması çok önem arz etmektedir. Çünkü öğretici konumundaki öğretmenlerin bu alandaki hazır bulunuşluk düzeyleri ve bu konuları kavramaya dönük durumlarını ortaya koyması açısından da önem taşımaktadır. Bu projede uygulanan ABT'nin her bir sorusu ile ilgili öğretmenlerin başarı durumu ilgili konuların verilmiş yöntemleri, projede kullanılan yenilikçi yöntemlerle olan ilişkilerinin araştırılması yönünde de önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü, yapılan birçok ulusal ve uluslararası çalışmalarda temel astronomi konularında öğretmenlerin yeterli hazır bulunuşluk düzeylerine sahip olmadıkları gibi, konuyla ilgili bazı astronomi kavramlarının öğreniminde de zorluk çektikleri ortaya koyulmaktadır. Bu nedenle bu projede elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucu ortaya koyulan sonuçların fen bilimleri alanında, dolayısıyla temel astronomi konularının öğretimi açısından ışık tutacağı düşünülmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma, ("*Astronomi Modelleriyle Öğretmen Eğitimi*" 118B132 nolu proje) 4005 Bilim ve Toplum Yenilikçi Eğitim Uygulamaları kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

Baxter, J. (1989). Children's Understanding of Familiar Astronomical Events. *International Journal of Science Education*, 11, 502.

Bisard, W. J., Aron, R. H., Francek, M. A. ve Nelson, B. D. (1994). Assessing Selected Physical Science and Earth Science Misconceptions of Middle School Through University Preservice Teachers: Breaking the Science 'Misconception Cycle'. *Journal of College Science Teaching*, 24, 38.

Fraknoi, A., Morrison, D. ve Wolff, S.C.(2016). *Astronomy*. OpenStax, Rice University, 13.

- Gobert, J. D. ve Clement, J. J. (1999). Effects of student-generated diagrams versus student generated summaries on conceptual understanding of causal and dynamic knowledge in plate tectonics. *Journal of Research in Science Teaching*, 36(1), 39–54.
- Kalkan, H. ve Kıröğlu, K. (2007). Science and nonscience students' conceptions of basic astronomy concepts in preservice training for education teachers. *Astronomy Education Review*, 1(6).
- Kalkan, H. ve Türk, C. (2012). Türk Bilim Merkezleri ve Planetaryumların Eğitimdeki Yeri ve Önemi, 1, 1, 5 / 2012, Bursa
- Kalkan, H., Kiroğlu, K., Turk, C., Bolat, M., Kalkan, S. Ve Aslanturk, A. (2014). Basic Astronomy Concepts In The Footsteps Of Eratosthenes, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 116, 1, 2 / 2014, WOS:000335471203157
- Kıröğlu, K. (2015). Students Are Not Highly Familiar with Astronomy Concepts – But What about the Teachers? *Journal of Education and Training Studies*, 3, 4, 7 / 2015
- Klein, C. (1982). Children's concepts of the Earth and Sun: A cross-cultural study. *Science Education*, 65 (1), 95-107.
- Koçer, D., Tunca, Z., Limboz, F., Gülseçen, S. ve Gülseçen, H. (2003). İlköğretimde ve Liselerde Astronomi Eğitim-Öğretiminin Önemi ve Gerekliliği, *Yaşadıkça Eğitim*, 79, 17-19.
- Mant, J. ve Summers, M. (1993). Some primary-school teachers' understanding of the Earth's place in the universe. *Journal Research Papers in Education*, Volume 8, 1993 - [Issue 1](#)
- Pasachoff, J. M. ve Percy J. R. (1990). *The Teaching of Astronomy*. Cambridge Univ. Press.
- Pasachoff, J. M. ve Percy J. R. (2005). *Teaching and Learning Astronomy*. Cambridge Univ. Press.
- Schneps, M. H. ve Sadler, P. M. (1989). *A private universe-preconceptions that block learning*. Cambridge, MA: Harvard-Smithsonian Center for Astrophysics.
- Trumper, R. (2000). University students' conceptions of basic astronomy concepts. *Physics Education*, 35(1), 9-15.
- Trumper, R.(2001). A cross-age study of junior high school students' conceptions of basic astronomy concepts. *International Journal of Science Education*, 23(11), 1111-1123.
- Türk, C. ve Kalkan, H. (2015). The effect of planetariums on teaching specific astronomy concepts, *Journal of Science Education and Technology*. 24(1), 1-15. DOI: 10.1007/s10956-014-9516-6 (SSCI)
- Türk, C., Şener, N. ve Kalkan, H. (2015). Pre-service teachers' conceptions of specific astronomy concepts: Longitudinal investigation, *Journal of Social Science Studies*. 2(2), 56-87. DOI: 10.5296/jsss.v2i2.7213
- Vosniadou, S. ve Brewer, W. F.(1992). A cross-cultural investigation of children's conceptions

about the Earth, the Sun and the Moon. Greek and American Data. Technical Report No. 497

Yu, K. C. (2005). Digital full-domes: The future of virtual astronomy education. *Planetarian Journal of the International Planetarium Society*, 34(3), 6-11.

Zeilik, M., Schau, C. ve Mattern, N. (1998). Misconceptions and their change in university-level astronomy courses. *The Physics Teacher*, 36 (2), 104-107.

**AFYONKARAHİSAR MÜZESİ ENVANTERİNE KAYITLI ALTI
AFYONKARAHİSAR YÖRESİ HALISININ TEKNİK, DESEN VE KOMPOZİSYON
ÖZELLİĞİ**

THE TECHNIQUE, PATTERN AND COMPOSITION FEATURES OF SIX
AFYONKARAHİSAR CARPETS REGISTERED IN THE INVENTORY OF
AFYONKARAHİSAR MUSEUM

Arş. Gör. Dr. Ülkü KÜÇÜKKURT
Afyon Kocatepe Üniversitesi

ÖZET

Hayvancılığa önem veren Türk boyları özellikle koyun üretimiyle bol miktarda elde ettiği yünü keçe, halı ve diğer dokumalarda değerlendirmiştir. Afyonkarahisar ve çevre ilçe, köylerinde halı dokumacılığı yapılmış, günlük kullanımının yanında ailelere gelir kaynağı olmuştur. Afyonkarahisar merkezi ve çevresinde bulunan yerleşimler konargöçer yaşam tarzını benimseyen insanların çoğunlukta olması nedeniyle kilim üretimi halı üretiminin önüne geçmiştir. Halı dokumacılığı başlarda aile için yapılırken Afyonkarahisar'a gelen halı tüccarlarının halkı bu konuda teşvik etmesiyle ticari anlamda halı üretimi artmıştır. Halıların üretiminde elde eğirilmiş yün iplik kullanılmıştır. Yün ipliklerin boyamasında doğal yöntemler tercih edilmiştir. Seyyahların notları, tarihi kaynaklar Afyonkarahisar'da koyun yetiştiriciliğinin yaygın olduğunu, yün boyamada kullanılan bitkilerin geniş tarlalarda yetiştirildiğini, halı atölyelerinin bulunduğunu ve yörede halı tüccarlarının faaliyet gösterdiğini yazmaktadır. Halı üretiminin çeşitli nedenlerle azalması kültürümüzü yansıtan halıların müzelerde saklanması ve sergilenmesinin önemini artırmıştır. Afyonkarahisar'da müze çalışmaları 1928 yılında başlamış, 1933 yılında Gedik Ahmet Paşa Medresesi müze olarak hizmete girmiş, 1971 yılında günümüzde hizmet veren binasına taşınmıştır. Müzede etnografik eserler fiziki şartların uygun olmaması nedeniyle depoda muhafaza edilmektedir. Tarih öncesi ve sonrası döneme ait eşyalar, Hitit, Firig, Roma dönemine ait önemli arkeolojik eserler müzenin salonlarında sergilenmektedir. Etnografik ve arkeolojik eserlerinin sergilenebileceği daha uygun şartlara sahip yeni müze binası inşaat halindedir. Araştırma, Afyonkarahisar Müzesi'ne kayıtlı Afyonkarahisar yöresi halıların teknik, kalite, motif ve kompozisyon özelliklerinin incelenerek envanter bilgilerine katkıda bulunmak ve bu konuda araştırma yapacak kişilere kaynak olma amacını taşımaktadır. Araştırma, Afyonkarahisar Müzesi envanterine kayıtlı altı Afyonkarahisar halısının teknik, desen ve kompozisyon özelliği olarak sınırlandırılmıştır. Afyonkarahisar Müzesi Müdürlüğü'nün 16.01.2019 tarihli ve 24632497-155.01-E.50244 sayılı izni ile müzede yapılan çalışmada merkez, ilçe ve köylerden müzeye getirilerek envanter defterine kaydı yapılan halılar taranmış, yöresi Afyonkarahisar olan 6 adet halı tespit edilerek ayrıntılı incelemeye tabi tutulmuştur. Halıların grafik çizimleri Adobe Photoshop CS 6 programı kullanılarak çizilmiş, araştırmanın sonuç ve öneriler kısmında halıların genel değerlendirilmesi yapılarak, sergilenmesi ve saklanmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Müze, El Halısı, Kompozisyon, Motif

ABSTRACT

Turkic tribes who gave importance to animal breeding utilized the abundant wool they obtained through sheep breeding in felts, carpets, and other weavings. Carpet weaving has been a source of income for families apart from its daily use in Afyonkarahisar and its nearby districts and villages. Since the settlements in Afyonkarahisar center and its vicinity are the majority of the people who adopt the lifestyle of the judge, the production of rugs has prevented carpet production. While carpet weaving was done for the family at the beginning, carpet production in the commercial sense increased with the encouragement of the carpet traders coming to

Afyonkarahisar. Hand-spun wool yarn was used in the production of carpets. Natural methods have been preferred for dyeing woolen yarns. Notes of travelers and historical sources state that sheep breeding was common in Afyonkarahisar, the plants used in wool dyeing were grown in large fields, carpet workshops were present and that carpet traders operated in the region. The decline in carpet production due to various reasons increased the importance of preserving and displaying carpets that reflect our culture in museums. Museum works in Afyonkarahisar began in the year 1928, Gedik Ahmet Paşa Madrasah came into service as a museum in 1933 and was moved to the building where it operates today in 1971. Ethnographic works are preserved in the storage of the museum due to improper physical conditions. Pre-historic and post-historic objects and important archaeological works belonging to the Hittite, Phrygian and Roman periods are displayed in the halls of the museum. A new museum building where ethnographic and archaeological works can be displayed under more feasible conditions is currently under construction. The aim of the present study is to contribute to the inventory information by examining the technique, quality, motif and composition features of Afyonkarahisar carpets and serve as a source for future researchers that will study this subject. The study was classified as the examination of the technique, pattern and composition features of six Afyonkarahisar carpets registered in the inventory of Afyonkarahisar Museum. In the study conducted in the museum with the approval of Afyonkarahisar Museum Directorate dated 16.01.2019 and numbered 24632497-155.01-E.50244, the carpets brought to the museum from the city center, districts and villages to be registered to the inventory were surveyed and 6 carpets belonging to the Afyonkarahisar region were detected and examined in detail. The graphic drawings of the carpets were made using Adobe Photoshop CS6, the general evaluation of the carpets were made in the "Conclusion and Recommendations" section and recommendations were made regarding their exhibition and preservation.

Keywords: Afyonkarahisar, Museum, Hand Rug, Composition, Motif

1. GİRİŞ

Hayvancılığa önem veren Afyonkarahisar halkı özellikle koyun üretimiyle bol miktarda elde ettiği yünü keçe, örgü, halı ve düz dokuma gibi el sanatlarında değerlendirmiştir. Afyonkarahisar ve çevre ilçe, köylerinde halı dokumacılığı yapılmış, bu dokumalar günlük kullanım alanının yanında ailelere gelir kaynağı olmuştur.

Seyyahların notları, tarihi kaynaklar Afyonkarahisar'da koyun yetiştiriciliğinin yaygın olduğunu, yün boyamada kullanılan bitkilerin geniş tarlalarda yetiştirildiğini, halı atölyelerinin bulunduğunu ve yörede halı tüccarlarının faaliyet gösterdiğini yazmaktadır. Halı üretiminin çeşitli nedenlerle azalması kültürümüzü yansıtan halıların müzelerde saklanması ve sergilenmesinin önemini artırmıştır. Afyonkarahisar'da ilk müze kurma çalışmaları 1928 yılında Halkevi'nde görevli öğretmenlerin Asar-ı Atika Muhipler Cemiyeti'ni kurmasıyla başlamıştır. 1933 tarihinde Gedik Ahmet Paşa Medresesi müze olarak hizmet vermiş, arkeolojik ve etnografik eserler birlikte sergilenmiştir (Koşar, 1982: 74). O dönemde Afyonkarahisar Müzesi'nin bölge müzesi olması nedeniyle Uşak, Burdur, Isparta ve Aydın'dan arkeolojik, Aydın ve Kütahya çevresinden etnografik eserler gelmiştir. Afyonkarahisar Müzesi 1971 yılında günümüzde hizmet veren binasına taşınmıştır (İlaslı, 2004: 258). Müze 7000 m² açık, 1200 m² kapalı alana sahiptir. Arkeolojik eserler birbirine bağlı dokuz salonda sergilenmektedir (Topbaş, 1994: 42).

Müzedeki etnografik eserler fiziki şartların uygun olmaması nedeniyle depoda muhafaza edilmektedir. Tarih öncesi ve sonrası döneme ait eşyalar, Hitit, Firig, Roma dönemine ait önemli arkeolojik eserler müzenin salonlarında sergilenmektedir. Etnografik ve arkeolojik eserlerinin sergileneneği uygun şartlara sahip yeni müze binası inşaat halindedir.

Araştırma, Afyonkarahisar Müzesi'ne kayıtlı Afyonkarahisar yöresi halılarının teknik, kalite, motif ve kompozisyon özelliklerinin incelenerek envanter bilgilerine katkıda bulunmak ve bu konuda araştırma yapacak kişilere kaynak olma amacını taşımaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma, Afyonkarahisar Müzesi'ne kayıtlı Afyonkarahisar merkez, çevre ilçe ve köylerine ait halıların teknik, desen ve kompozisyon özelliğinin incelenmesi olarak sınırlandırılmıştır. Afyonkarahisar Müzesi Müdürlüğü'nden alınan 16.01.2019 tarihli ve 24632497-155.01-E.50244 sayılı izin ile müzede yapılan çalışmada merkez, ilçe ve köylerden müzeye getirilerek envanter defterine kaydı yapılan 40 halı taranmış, yöresi Afyonkarahisar, ilçe ve köyleri olan 6 adet halı tespit edilerek ayrıntılı incelemeye tabi tutulmuştur. Halıların grafik çizimleri Adobe Photoshop CS 6 programı kullanarak çizilmiş, araştırmanın sonuç ve öneriler kısmında halıların genel değerlendirilmesi yapılarak, saklanması yönelik önerilerde bulunulmuştur.

3. BULGULAR

3.1 AFYONKARAHİSAR KÜLTÜRÜNDE HALI VE ÜRETİMİ

Afyonkarahisar Müzesi'nde sergilenen tarih öncesi döneme ait ağırşaklar ve basit yapılı dokuma tezgahı insanların dokumacılığa yönelik ihtiyaçlarının var oluşlarından beri önemini koruduğunu göstermektedir. O günden bu güne kadar gelen dokumacılık, dönemin şartlarına bağlı olarak üretiminde azalma veya çoğalma göstermektedir. Afyonkarahisar merkezi ve çevresinde bulunan yerleşimler konargöçer yaşam tarzını benimseyen insanların çoğunlukta olması nedeniyle kilim üretimi halı üretiminin önüne geçmiştir. Halı dokumacılığı başlarda aile için yapılırken Afyonkarahisar'a gelen halı tüccarlarının halkı bu konuda teşvik etmesiyle ticari anlamda halı üretimi artmıştır.

Fransız seyyah Pierre Belon 1548 yılında, Derviş Hacı Muhammed Edip 1682 yılında, Alman Yazar Anton Friedrich 1768 yılında Afyonkarahisar'ı ziyaret etmiş yörede güzel Türk halılarının üretildiğini notlarında belirtmiştir (Özpınar, 2019: 5, 17, 22).

1786 yılında Afyonkarahisar'ı ve çevresini ziyaret eden İngiliz Doktor Julius Griffiths seyahat notlarında burada bir halı tüccarı ile karşılaştığını ve bu tüccarın Afyonkarahisar'ın ilçe ve köylerinden yüzlerce Rum ve Türk imali olan halıları aldığını, halıları İstanbul, Konya ve İran'a gönderdiğini yazmıştır (Özpınar, 2019: 23).

1900'lü yıllarda ticaretle uğraşan ve Afyonkarahisar'da yaşayan Ermeni aileleri halı dokumacılığına ve ticaretine önem vermiştir. Ermeni aileleri, Ulu Cami'nin batısında bulunan "Hayrat" denilen ahşap binada halı dokutmuştur (T. Akkoyun 1997: 238). (Şekil 1)

Şekil 1. 1900 yılı başlarında Afyonkarahisar'da halı dokumacılığıyla uğraşan bir Ermeni ailesi (Bayar, 2011: 37).

Eğitimci ve araştırmacı Mehmet Ziya Bey, 1910 tarihinde Afyonkarahisar'ı ziyaret etmiştir. Ziyaretinde yardım toplanarak açılan bir halı atölyesine uğrar. Burada 120 kadar öğrencinin halı dokumayı öğrendiğini, Kız Mektebi'nde de 60 kadar öğrencinin halı dokuduğunu not eder (Göka, 1996: 160). Ayrıca Ziya Bey, halı dokuyan kişilerin işlerini

itinayla yaptıklarını, bu doğal eğilim ve yeteneğin halıcılık sanatının milli ve eski bir sanat olduğunu kitabında belirtmiştir. Ziya Bey, Karahisar’da halı üretiminin daha da yaygınlaştırılması gerektiğini böylece halı dokumacılığının önemli bir geçim kaynağı olacağını vurgulamıştır (Özpinar, 2019: 240).

Afyonkarahisar’da üretilen halıların ailelerin günlük hayatında, çeyiz hazırlamada önemli bir yer tutması sözlü kültürü etkilemiştir. Afyonkarahisar ve çevresinde halı için söylenen mâni ve beyitler bulunmaktadır.

“Halı dokurum halı,
Tezgâha ip sarılır
Gönder anam düğüne,
Yarım görmez darılır”.

“Gelin halı getirir,
Üstüne kendi oturur” (Türkeş, 1999: 675).

Reşit Keskin’in yazmış olduğu Afyon Evleri şiiri;
“Yerler boydan boya tahta döşeli,
Üstünde yayılır kilimle, halı,
Kıyıları nakışlı yastık sıralı,
Sağlıklı mekândır Afyon evleri” (Sarı, 1999: 130).

3.1. AFYONKARAHİSAR MÜZESİ ENVANTERİNE KAYITLI ALTI YÖRE HALISININ ÖZELLİKLERİ

Tarihi, kültürel değer taşıyan eserlerin müzelerde saklanması ve sergilenmesi bu birikimin gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemlidir. Bu nedenle 1993 yılında Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğü bütün müze müdürlüklerine yazılı talimat göndermiştir. Talimatta merkez, ilçe, kasaba ve köy camilerinin yetkililer tarafından ziyaret edilmesini, camilerde bulunan antika değer taşıyan halı ve düz dokumaların müzeler tarafından alınması istenmektedir. Afyonkarahisar Müze Müdürlüğü bu talimata istinaden bir komisyon oluşturmuştur. Komisyon, diyanete bağlı 835 camiye tarayarak 40 adet halı, 131 adet düz dokuma yaygıyı müzenin bünyesine dahil etmiştir (Türel, 1998: 1). Halı ve düz dokumaların envanter kayıtları 2000 yılında gerçekleştirilmiştir.

Türk kültüründe, cenaze namazında tabutun üzerine örtülen halı ya da düz dokuma yaygılar, defin işleminden sonra ölen kişinin başı kabul edilerek camiye hediye edilmektedir. Bu sözlü bir vakıftır (Deniz, 2000: 59). Genellikle başışlanan dokumalar seccade boyutundadır. Camilerde köyün ortak eşyası kabul edilen eserler, yörenin dokuma kültürünü yansıtmaktadır. Ancak son dönemde dokumacılığın azalması, çevre illerden alınan halı ve düz dokumaların camilere hediye edilmesi, camilerden toplanan halı ve düz dokumalarının yöreye ait olup olmadığının sorgulanması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu nedenle camilerden toplanan 40 adet halının motif ve kompozisyonu incelenerek yöre tespitleri yapılmıştır (Türel, 1998: 1). Çalışmalar sonucunda 6 adet halının Afyonkarahisar özelliğini gösterdiği tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Afyonkarahisar Müzesi Envanterine kayıtlı 6 halının yöresi (Küçük Kurt, 2019).

Envanter Numarası	Geldiği Yer	Yöresi
4374	Işıklar Köyü Tekke Camisi	Afyonkarahisar, Işıklar Köyü
4380	Küçük Kalecik Köyü Camisi	Afyonkarahisar, Küçük Kalecik
4389	Cuma Camisi	Afyonkarahisar, Başmakçı
4390	Cuma Camisi	Afyonkarahisar, Başmakçı
4393	Karagöz Köy Camisi	Afyonkarahisar, Başmakçı
4394	Yeni Cami	Afyonkarahisar, Başmakçı

Halıların atkı, çözgü ve ilme ipliğinde elde eğirilmiş yün kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu Divânu Lugâti't-Türk'de el eğirmesi ip "egrik" olarak geçmektedir. Ayrıca "Egir", "Eğirmek", "Egrin", "Ura gut yıp eğrindi", "Kadın kendisi için ip eğirdi", "Eğrişmek", "İp eğirmek için yardımlaşmak" anlamlarına gelmektedir (Ercilssun ve Akkoyunlu, 2015: 634,115, 635). Uzun yıllar ipini elde eğiren Türk insanı makinelerin hayata girip üretimi hızlandırması nedeniyle fabrikalar açmaya başlamıştır. Saraybosnalı El Hac Mehmed Efendi 1911 tarihinde Afyonkarahisar'ı ziyaret etmiş ve Kesrelizade Emin Ağa'nın halı ipliği üreten bir fabrika açtığını yazmıştır (Özpınar, 2019: 259).

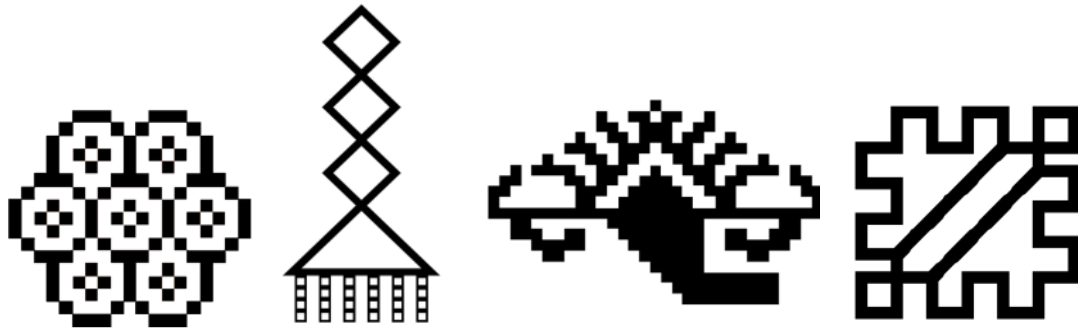
Camiye bağış amacıyla dokunan halıların ebatları seccade boyutuna uygundur. Müzenin envanter defterinde 6 halı "Seccade halı" adıyla kayıtlıdır. İlmek tekniğinde Türk düğümü kullanılmıştır. Halıların ilmek kalitesi 22x28 ile 30x30 düğüm/dm² arasında, hav yüksekliği ise 0,5cm ila 1 cm arasında değişmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Afyonkarahisar Müzesi Envanterine kayıtlı 6 halının kalite ve ebatları (Küçükkurt, 2019).

Envanter Numarası	Kalitesi	Ebatı
4374	27x31	120cmx140cm
4380	22x28	100cmx120cm
4389	24x30	124cmx129cm
4390	27x27	86cmx98cm
4393	30x30	72cmx92cm
4394	27x24	91cmx120cm

Halılarda kırmızı, bordo, yeşil, mavi, sarı, krem, kahverengi kullanılmıştır. Genellikle kırmızı, bordo, yeşil orta zeminde tercih edilirken, diğer renkler motiflerde kullanılmıştır.

Ege bölgesi halılarının genel özellikleri arasında bitkisel, figürlü, geometrik, sembolik, nesnel ve yazılı bezeme türü bulunmaktadır (Akpınarlı ve Arslan, 2016: 24). Afyonkarahisar halılarında karşımıza çıkan bezemelerde bitkisel, figürlü, geometrik, sembolik, nesnel motifler kullanılmıştır. Bunlar çiçek, karanfil, suyolu, küpe, sandık, altıgen, kare, yıldız, ibrik, muska gibi motiflerdir (Şekil 2).

Şekil 2. Soldan sağa motifler: Çiçek, küpe, karanfil, sandık (Küçükkurt, 2019).

Kompozisyonlara genellikle iki ince, bir kalın kenar suyu yerleştirilmiş, ortada altıgen bir merkez oluşturularak merkezin dışı ve içi çeşitli motiflerle doldurulmuştur. Halıların zemininde boşluk bırakılmamış, yoğun bir şekilde motifler yerleştirilmiştir.

Halıların saçakları uzun tutulmuş, bükülmüş ve renkli iplikler bağlanarak süslenmiştir. Bazı halıların saçakları bez içine alınarak korunmaya çalışılmıştır.

3.2. AFYONKARAHİSAR MÜZESİ ENVANTERİNE KAYITLI ALTI YÖRE HALISININ BİLGİLERİ

Şekil 3. Solda; Afyonkarahisar yöresi halısı (Afyonkarahisar Müzesi Arşivi, 2000), sağda; çizimi (Küçük Kurt, 2019).

Şekil Numarası: 3

Envanter Numarası ve Müzedeki Yeri: 4374, Depo H-2

Müze Geliş Şekli ve Kayıt Tarihi: Afyonkarahisar, Işıklar Köyü, Tekke Camisi. 24.01.2000

Yöresi: Afyonkarahisar

Boyutu: 120cmx140cm

Yüzyılı: 20. yy

Kalitesi: 27x31 düğüm/dm²

Çözgü, Atkı, İlmek İpliği: Yün

Durumu: Saçaklarda yıpranma bulunmaktadır. Orta zeminde bulunan motifte sökölme mevcut olup pamuk iplikten dokunmuş kumaş parçası ile yama yapılmıştır. Yer yer renkler solmuştur. Renk ve Motif Özellikleri: Ana zeminde kırmızı, orta zeminde turuncu, kalın kenar suyunda krem rengi, motiflerde bu renklere ilave olarak açık mavi kullanılmıştır. Altıgen göbek içine çiçeklerle süslenmiş madalyon, göbeğin dört tarafına ibrik motifi yerleştirilmiştir. Kenar suyunda sandık motifi bulunmaktadır.

Şekil 4. Solda; Afyonkarahisar yöresi halısı (Afyonkarahisar Müzesi Arşivi, 2000), sağda; çizimi (Küçük Kurt, 2019).

Şekil Numarası: 4

Envanter Numarası ve Müzedeki Yeri: 4380, Depo H-2
Müze Geliş Şekli ve Kayıt Tarihi: Afyonkarahisar, Küçük Kalecik Köyü Camisi. 24.01.2000
Yöresi: Afyonkarahisar
Boyutu: 100cmx120cm
Yüzyılı: 20. yy
Kalitesi: 22x28 düğüm/dm²
Çözü, Atkı, İlmek İpliği: Yün
Durumu: Saçaklarda sökülme mevcut olup yer yer halı yüzeyinde küf oluşumu vardır.
Renk ve Motif Özellikleri: Ana zeminde kırmızı, orta zeminde yağ yeşili, kalın kenar suyunda krem rengi, motiflerde bu renklere ilave olarak gri ve kontürlerde siyah kullanılmıştır. Altıgen göbek içine çiçeklerle süslenmiş madalyon, madalyonun ortasında yıldız, göbeğin dört tarafına üst üste sıralanmış şekilde karanfil motifleri yerleştirilmiştir. Kenar suyunda sandık motifi bulunmaktadır. Saçaklar bükülerek uzun bırakılmıştır.

Şekil 5. Solda; Afyonkarahisar yöresi halısı (Afyonkarahisar Müzesi Arşivi, 2000), sağda; çizimi (Küçükkurt, 2019).

Şekil Numarası: 5
Envanter Numarası ve Müzedeki Yeri: 4389, Depo H-3
Müze Geliş Şekli ve Kayıt Tarihi: Afyonkarahisar, Başmakçı Cuma Camisi. 24.01.2000
Yöresi: Afyonkarahisar
Boyutu: 124cmx129cm
Yüzyılı: 20. yy
Kalitesi: 24x30 düğüm/dm²
Çözü, Atkı, İlmek İpliği: Yün
Durumu: Halı iyi durumdadır.
Renk ve Motif Özellikleri: Ana zeminde kırmızı, orta zeminde yağ yeşili, turuncu, kalın kenar suyunda krem rengi, motiflerde bu renklere ilave olarak açık mavi kullanılmıştır. Altıgen göbek içine çiçeklerle süslenmiş madalyon, madalyonun ortasında çiçek, göbeğin dört tarafına ibrik motifi yerleştirilmiştir. Kenar suyunda çiçekler bulunmaktadır. Saçaklar bükülerek uzun bırakılmış ve saçakların ucuna renkli iplikler bağlanmıştır.

Şekil 6. Solda; Afyonkarahisar yöresi halısı (Afyonkarahisar Müzesi Arşivi, 2000), sağda; çizimi (Küçük Kurt, 2019).

Şekil Numarası: 6

Envanter Numarası ve Müzedeki Yeri: 4390, Depo H-3

Müze Geliş Şekli ve Kayıt Tarihi: Afyonkarahisar, Başmakçı Cuma Camisi. 24.01.2000

Yöresi: Afyonkarahisar

Boyutu: 86cmx98cm

Yüzyılı: 20. yy

Kalitesi: 27x27 düğüm/dm²

Çözü, Atkı, İlmek İpliği: Çözü pamuk, atkı, ilmek; yün

Durumu: Halı iyi durumdadır.

Renk ve Motif Özellikleri: Ana zeminde kırmızı, orta zeminde yağ yeşili, turuncu, kalın kenar suyunda krem rengi, motiflerde bu renklere ek olarak açık mavi, siyah, kahverengi kullanılmıştır. Altıgen göbek içine çiçeklerle süslenmiş madalyon, madalyonun ortasında yıldız, göbeğin dört tarafına ibrik, küpe ve üst üste sıralanmış dört tane karanfil motifi yerleştirilmiştir. Kalın kenar suyunda çengel ve suyolu motifleri bulunmaktadır. Saçaklar bükülerek uzun bırakılmış ve saçakların ucuna renkli iplikler bağlanmıştır.

Şekil 7. Solda; Afyonkarahisar yöresi halısı (Afyonkarahisar Müzesi Arşivi, 2000), sağda; çizimi (Küçük Kurt, 2019).

Şekil Numarası: 7

Envanter Numarası ve Müzedeki Yeri: 4393, Depo H-4

Müze Geliş Şekli ve Kayıt Tarihi: Afyonkarahisar, Başmakçı, Karagöz Köy Camisi. 24.01.2000

Yöresi: Afyonkarahisar

Boyutu: 72cmx92cm

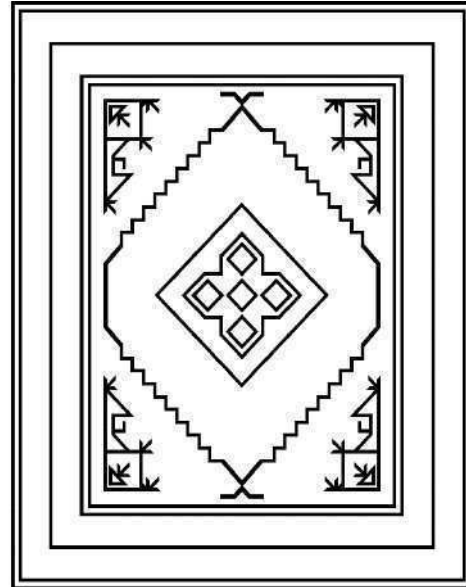
Yüzyılı: 20. yy

Kalitesi: 30x30 düğüm/dm²

Çözü, Atkı, İlmek İpliği: Yün

Durumu: Halının saçaklarında, ana bordüründe büyük oranda sökölme, ilmek kaybı ve yüzeyde yer yer küflenmeler mevcuttur.

Renk ve Motif Özellikleri: Ana zeminde kırmızı, orta zeminde yağ yeşili, kalın kenar suyunda krem rengi, motiflerde bu renklere ek olarak açık mavi, siyah, turuncu kullanılmıştır. Altıgen göbek içine çiçeklerle süslenmiş madalyon, madalyonun ortasında muska motifi, göbeğin dört tarafına çiçek ve üst üste sıralanmış dört tane karanfil motifi yerleştirilmiştir. Kalın kenar suyunda muska motifleri bulunmaktadır.

Şekil 8. Solda; Afyonkarahisar yöresi halısı (Afyonkarahisar Müzesi Arşivi, 2000), sağda; çizimi (Küçükkurt, 2019).

Şekil Numarası: 8

Envanter Numarası ve Müzedeki Yeri: 4394, Depo H-4

Müze Geliş Şekli ve Kayıt Tarihi: Afyonkarahisar, Başmakçı Yeni Camisi. 24.01.2000

Yöresi: Afyonkarahisar

Boyutu: 91cmx120cm

Yüzyılı: 20. yy

Kalitesi: 27x24 düğüm/dm²

Çözü, Atkı, İlmek İpliği: Yün

Durumu: Halının saçakları dikilmiştir.

Renk ve Motif Özellikleri: Ana zeminde kırmızı, orta zeminde sarı, kalın kenar suyunda krem rengi, ince bordürde gri, motiflerde bu renklere ek olarak açık mavi, pembe, kontürlerde siyah kullanılmıştır. Altıgen göbek içine çiçeklerle süslenmiş madalyon, göbeğin dört tarafına ve dış bordürüne küpe motifleri yerleştirilmiştir. Kalın kenar suyunda yıldız motifleri bulunmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afyonkarahisar'ın çevre camilerinden toplanarak müzeye getirilen halıların altı adedinin motif ve kompozisyon özellikleri ışığında Afyonkarahisar yöresine ait olduğu tespit edilmiştir. Seccade boyutunda olan bu halıların kaliteleri 22x28 ile 30x30 düğüm/dm² arasında

değişmekte olup kullanılan renkler arasında kırmızı, bordo, mavi, sarı, krem ve kahve tonları bulunmaktadır. Halılarda su yolu motifi, yıldız, çiçek, karanfil, sandık, muska, küpe, artı, geometrik şekiller kullanılmış, kompozisyonlarında kenar suyu ve ortada altıgen bir merkez oluşturulmuştur. Halıların saçakları uzun bırakılmış, bazısının saçaklarına renkli iplikler bağlanmıştır. Işıklar ve Küçük kalecik camilerinden getirilen iki halının kenar suyu sandık motifiyle oluşturulmuştur. İki yerleşim biriminin birbirine yakın mesafede olması motif ve kompozisyon düzenlemelerini etkilemiştir. Başmakçı ve Küçük Kalecik camilerinden getirilen halıların merkezinin dört yanına yerleştirilen karanfil motifi benzer özellik göstermektedir. Işıklar Köyü Camisi'nden getirilen halının merkez düzenlemesi ve köşe yerleşimleri Başmakçı'dan getirilen halılarla benzer özellik göstermesi bu yörenin Başmakçı halılarının karakterinden etkilendiğini göstermektedir. Başmakçı yöresinin halılarında küpe motifi yaygın kullanılmış, ibrik motifinin merkezin dört köşesine yerleştirildiği gözlenmiştir.

Depoda muhafaza edilen halılarda yıpranma bulunmaktadır. Halı yüzeyinde küf, sökülme, saçak kaybı ve renklerde solmalar mevcuttur. Bazı halılarda bulunan sökülmelere kumaş dikilerek yama yapılmıştır.

Kültürel değer taşıyan eserlerin saklandığı ve sergilendiği müzelerin görevi, koleksiyonlar edinmek ve bu koleksiyonları koruyarak sergilemektir. Eserlerin bozulmasına neden olan etkenler arasında, fiziksel kuvvetler, yangın, su, zararlılar, kirletici maddeler, uygun olmayan ışık, ısı, sıcaklık ve bağıl nem bulunmaktadır (Doğruer, 2019: 124). Fiziksel kuvvetler içinde, darbe ve ağırlığın etkisi büyüktür. Özellikle depoda muhafaza edilen halıların katlanarak üst üste yığılması havaların ezilmesine neden olmakta, halıda kırılma meydana gelmektedir. Zararlılar içinde çeşitli haşereler, küf ve mantarlar bulunmaktadır. Toz, is gibi havada bulunan kirleticiler esere zarar vermektedir. Ortamın nem dengesi önemlidir. Kuru ortam halının ipliklerinde kopmalar meydana getirdiği gibi, fazla nem çürüme, mantar ve küflenmeyi beraberinde getirmektedir. Eserler depolarda saklanırken üst üste bindirilmeden gerilim yapmayacak biçimde yerleştirilmeli, asitsiz kâğıtlar arasında saklanmalıdır. Depolar rutubetsiz olmalı, nemölçerler kullanılmalıdır. Bu tedbirlerin alınmadığı durumlarda pasif koruma yapılabilir. Pasif koruma, eserlere hiçbir işlem yapılmadan şartların iyileştirilmesidir. Dokümanların sık sık havalandırılması, bez torbalara konularak muhafaza edilmesi eserin ömrünü artıracaktır.

Afyonkarahisar Müzesi deposunda muhafaza edilen halıların uzun yıllar sağlıklı bir şekilde kalması ve yeni müze bina inşaatının bitmesine kadar uygun şartlarda saklanması gerekmektedir. Ayrıca uzman kişilerin yapacağı saçak, hav gibi tamir işlemleri ile halıların gelecek kuşaklara aktarımı sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Akpınarlı, Feriha ve Arslan, Pınar. (2016). El Halıcılığının Bölgelere Göre Coğrafi Dağılımı, Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Kış, s. 21-29.
- Bayar, Muharrem. (2011). "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre, Karahisar-ı Sahip Sancağında Türk Ermeni İlişkileri", Taşpınar Yerel Tarih ve Kültür Dergisi, Ağustos (6) s.37-39
- Deniz, Bekir (2000). Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygılar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Doğruer, Fatma, Sezin. (2019). "Müzelerde Önleyici Koruma: Temel Yaklaşımlar ve Gelişimi", Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, s.121-134.
- Ercilasun, Ahmet Bican-Akkoyunlu, Ziyat. (2015). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Göka, Şenol. (1996). Söz Uçar Yazı Kalır, Antalya: Antalya Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- İlaşlı, Ahmet. (2001). "İlk Yerleşimden Roma Dönemine Kadar Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kültürü Cilt: 1*, Ankara: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, s. 81-96
- İlaşlı, Ahmet. (2004). "IV. Afyon Müzeleri", Anadolu'nun Kilidi Afyon içinde (Ed. Muzaffer Uyan), Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Valiliği Yayını, s.258-263.

- Koşar, Saadettin. (1982). Afyon'da Kültür Kurumları'nın Tarihçesi, Tarih İçinde Afyon, Afyonkarahisar: Afyon Müzelerini, eski Eserlerini ve Güzel Sanatlarını Sevenler Derneği Yayınları
- Özpınar, Hasan. (2019). *Tarih Boyunca Seyyahların Gözünden Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Sarı, Mehmet. (1999). Şiir Diliyle Afyonkarahisar, Ankara: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Topbaş, Ahmet. (1994). Afyonkarahisar Müzeleri, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi, Mart, Sayı 21, s. 42-44
- Türeli, Erhan. (1998). Afyon Müzesi'ne Yöre Camilerinden Kazandırılan Halı Ve Kilimlerin Sanatsal Ve Teknik Özellikleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Türkeş, Orhan. (1999). Sinanpaşa ve Köylerine Ait Halı-Kilim-Çorap Üzerine Söylenmiş Olan Mani ve Beyitler, Erdem Dergisi Cilt III., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.675.

**DÖVİZ KURU İLE TÜKETİCİ VE REEL KESİM GÜVEN ENDEKSLERİ
ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİLER**
ASYMMETRIC RELATIONSHIPS BETWEEN EXCHANGE RATE AND CONSUMER
AND REAL SECTOR CONFIDENCE INDICES

Prof. Dr. Nebiye YAMAK
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Öğr. Gör. Hamza CORUT
Trabzon Üniversitesi

ÖZET

Ekonomik sistemin dinamik yapısı içerisinde oldukça önemli bir role sahip olan tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri birçok iktisadi parametre tarafından doğrudan ve/veya dolaylı aktarım mekanizmaları ile etkilenmektedir. Bu iktisadi parametrelerin en önemlilerinden biri döviz kuruudur. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde döviz kurlarındaki ani dalgalanmalar tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerini belirgin bir şekilde etkilemekte ve bu durum uygulanan iktisadi politikaların etkinliğini azaltmaktadır. Bu çerçevede döviz kurundaki dalgalanmaların tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri üzerindeki etkisinin yönünün ve biçiminin tespit edilmesi iktisadi politikaların etkin bir şekilde tasarlanması ve uygulanması açısından oldukça önemlidir. Bu doğrultuda bu çalışmanın ana amacı döviz kuru ile tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri arasındaki ilişkinin simetrik ve/veya asimetrik açıdan yönünün ve şiddetinin tespit edilmesidir. Bu çalışmada; döviz kuru ile tüketici ve reel kesim güven endeksleri arasında kısa ve/veya uzun dönemli bir ilişki var mıdır, bu ilişki simetrik ve/veya asimetrik midir, tüketici ve üretici kesimin döviz kuru dalgalanmalarına yönelik davranışsal tepkileri simetrik ve/veya asimetrik ilişki açısından birbirlerinden farklılık arz ediyor mu sorularına yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, Ocak 2007-Haziran 2019 dönemine ait aylık bazda Türkiye İstatistik Kurumu internet sayfasındaki temel istatistikler bölümünden tüketici güven endeksi (TGE), Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden ise reel kesim güven endeksi (RKGE) ve efektif döviz kuru (ABD Doları alış) verileri kullanılmıştır. Değişkenler ilk olarak logaritmik dönüşüme tabi tutulmuş, ardından asimetrik ilişkinin tespiti için negatif ve pozitif ayrıştırma sürecinden geçirilmiştir. Pozitif ve negatif olarak ayrıştırılan tüm serilere durağanlık sınaması çerçevesinde ADF birim kök testi uygulanmıştır. Uygulanan durağanlık testi sonucunda ampirik yöntem olarak simetrik ARDL ve asimetrik ARDL yaklaşımlarının kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışmada toplam dört model oluşturulmuştur. Çalışmada analize tabi tutulan birinci model Döviz Kuru-TGE; ikinci model TGE-Döviz Kuru; üçüncü model Döviz Kuru-RKGE ve son olarak dördüncü model RKGE-Döviz Kuru şeklinde belirlenmiştir. Simetrik ARDL yöntemi sonuçlarına göre döviz kuru ile tüketici güven endeksi arasında oluşturulan birinci ve ikinci modellerde herhangi bir eş bütünleşme ilişkisi tespit edilememiş, döviz kuru ile reel kesim güven endeksi arasında oluşturulan modellerde ise sadece dördüncü modelde eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin negatif ve pozitif dönüşümü ile oluşturulan serilerin kullanıldığı asimetrik ARDL yaklaşımı sonuçlarına göre analize tabi tutulan dört modelde de değişkenler arasında uzun dönemli asimetrik ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Güven Endeksi, Reel Kesim Güven Endeksi, Simetrik ARDL, Asimetrik ARDL

ABSTRACT

The future behavioral tendencies of consumers and producers, which have a very important role in the dynamic structure of the economic system, are influenced by many economic parameters by direct and / or indirect transmission mechanisms. One of the most important of these economic parameters is exchange rate. Especially in emerging economies, sudden fluctuations in exchange rates have a significant impact on the future behavioral tendencies of consumers and producers and this reduces the effectiveness of economic policies. In this context, determining the direction and form of the impact of exchange rate fluctuations on the future behavioral tendencies of consumers and producers is very important for the effective design and implementation of economic policies. In this context; the main aim of this study is to determine the direction and strength of symmetrical and / or asymmetrical relationship between exchange rate and future behavioral tendencies of consumers and producers. In this study; is there a short and / or long term relationship between the exchange rate and consumer and real sector confidence indices, is this relationship symmetrical and / or asymmetric, do the behavioral responses of consumers and producers towards exchange rate fluctuations differ in terms of symmetrical and / or asymmetrical relationships questions were analyzed. In this study, monthly basis for January 2007-June 2019 period consumer confidence (TGE) data from basic statistics section of the Turkey Statistical Institute web site; effective exchange rate (US Dollar purchase price) and real sector confidence index (RKGE) data were obtained from electronic data distribution system of the Central Bank of the Republic of Turkey. The variables were first subjected to logarithmic transformation followed by a negative and positive separation process to determine the asymmetric relationship. ADF unit root test was applied to all series which were separated as positive and negative. As a result of the stationarity test, symmetric ARDL and asymmetric ARDL approaches were used as empirical methods. A total of four models were created in the study. The first model analyzed in the study is Exchange Rate-TGE; second model TGE-Exchange Rate; the third model is Exchange Rate-RKGE and the fourth model is RKGE-Exchange Rate. According to the results of the symmetrical ARDL method, no co-integration relationship between the exchange rate and consumer confidence index could be detected in the first and second models, and only the fourth model was found to have cointegration relationship between the exchange rate and real sector confidence index. According to the results of the asymmetric ARDL approach using the series formed by negative and positive transformation of the variables, long-term asymmetric relationship was found between the four models analyzed.

Keywords: Consumer Confidence Index, Real Sector Confidence Index, Symmetric ARDL, Asymmetric ARDL

1. GİRİŞ

Ekonomik sistemin dinamik yapısı içerisinde oldukça önemli bir role sahip olan tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri birçok iktisadi parametre tarafından doğrudan ve/veya dolaylı aktarım mekanizmaları ile etkilenmektedir. Bu iktisadi parametrelerin en önemlilerinden biri döviz kurudur. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde döviz kurlarındaki ani dalgalanmalar tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerini belirgin bir şekilde etkilemekte ve bu durum uygulanan iktisadi politikaların etkinliğini azaltmaktadır. Bu çerçevede döviz kurundaki dalgalanmaların tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri üzerindeki etkisinin yönünün ve biçiminin tespit edilmesi iktisadi politikaların etkin bir şekilde tasarlanması ve uygulanması açısından oldukça önemlidir. Bu doğrultuda bu çalışmanın ana amacı döviz kuru ile tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri arasındaki ilişkinin simetrik ve/veya asimetric açıdan yönünün ve şiddetinin tespit edilmesidir.

Literatürde birçok çalışmada, tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsil eden güven endeksleri ile çeşitli makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki ampirik yöntemlerle incelenmiştir (Fuhrer, 1993; Acemoğlu ve Scott, 1994; Carrol ve diğerleri, 1994; Fisher ve Statman, 2003; Güneş ve Çelik, 2009; Kuzmanovic ve Sanfey, 2012; Howrey, 2001).

İncelenen ampirik çalışmalar sonucunda tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerinin etkileyen en önemli iktisadi faktörlerden birinin de döviz kuru olduğu görülmektedir. Güven endeksleri ile döviz kuru arasındaki ilişkileri analiz etmeye yönelik birçok ampirik çalışma mevcuttur. Örnek olarak; AB üyesi ülkeler için çeşitli güven endeksleri ağırlıklandırılarak oluşturulan ekonomik güven endeksi ile döviz kuru ve bazı ekonomik göstergeler arasındaki ilişkinin incelendiği Artan ve Demirel (2017), Belçika için tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelendiği Vuchelen (2004), döviz kurunun tahminlenmesinde tüketici güven endeksinin kullanılabilirliğinin incelendiği Tsai ve diğerleri (2015) gibi çalışmalar gösterilebilir

Literatürde Türkiye için de döviz kuru ile güven endeksleri arasındaki ilişkinin tespitine yönelik birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Örnek olarak, tüketici güven endeksi ve döviz kuru arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkinin incelendiği İbicioğlu ve diğerleri (2013), Türkiye için oluşturulan CNBC-e tüketici güven endeksi verilerinden hareketle tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerinin hisse senedi fiyatları ve döviz kuru üzerindeki etkisinin incelendiği Görmüş ve Güneş (2010), tüketici güven endeksi ile finansal değişkenler(faiz oranı, döviz kuru) arasındaki ilişkinin incelendiği Çelik ve diğerleri (2010), tüketici güven endeksi ile reel döviz kuru arasındaki ilişkinin incelendiği Alacahan ve Yavuz (2017), aynı düzeyde durağan olmayan tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisinin Toda-Yamamoto yöntemiyle incelendiği Besel ve Yardımcıoğlu (2016), çeşitli makroekonomik değişkenlerin reel kesim güven endeksi üzerindeki etkisinin incelendiği Canöz (2017) gibi çalışmalar gösterilebilir.

Literatürde reel kesim güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkilere yönelik ampirik çalışmaların azlığı ve güven endeksleri ile döviz kuru arasındaki ilişkinin asimetric boyutunun incelenmemesi oldukça önemli bir boşluktur. Bu çerçevede bu çalışmada simetrik ve asimetric ilişkiler karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Bu çalışmada başlıca şu sorulara yönelik analizler gerçekleştirilmiştir;

- döviz kuru ile tüketici ve reel kesim güven endeksleri arasında kısa ve/veya uzun dönemli bir ilişki var mıdır?
- bu ilişki simetrik ve/veya asimetric midir?
- tüketici ve üretici kesimin döviz kuru dalgalanmalarına yönelik davranışsal tepkileri simetrik ve/veya asimetric ilişki açısından birbirlerinden farklılık arz ediyor mu?

Çalışmada kullanılan veri seti Ocak 2007 – Haziran 2019 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsilen TÜİK'ten tüketici güven endeksi (TGE), üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsilen TCMB'den reel kesim güven endeksi (RKGE) ve döviz kurunu temsilen TCMB'den efektif döviz kuru (ABD doları alış) verileri kullanılmıştır. Uygulanan durağanlık testi sonucunda ampirik yöntem olarak simetrik ARDL ve asimetric ARDL yaklaşımlarının kullanılmasına karar verilmiştir. Ampirik analizler neticesinde elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasındaki asimetric ilişkinin simetrik ilişkiye göre daha belirgin olduğu tespit edilmiştir.

2. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada, Ocak 2007-Haziran 2019 dönemine ait aylık bazda Türkiye İstatistik Kurumu internet sayfasındaki temel istatistikler bölümünden tüketici güven endeksi (TGE), Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden ise reel kesim güven endeksi (RKGE) ve efektif döviz kuru (ABD Doları alış) verileri kullanılmıştır. Değişkenler ilk olarak logaritmik dönüşüme tabi tutulmuş, ardından asimetrik ilişkinin tespiti için negatif ve pozitif ayrıştırma sürecinden geçirilmiştir. Tablo 1’de ampirik analizde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ve tanımları verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Kısaltmaları ve Tanımları

Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Tanımı
LDK	Efektif Döviz Kuru (ABD Doları Alış)
LTGE	Tüketici Güven Endeksi
LRKGE	Reel Kesim Güven Endeksi
LDK ^{poz}	Efektif Döviz Kuru (ABD Doları Alış) Pozitif Değişim
LDK ^{neg}	Efektif Döviz Kuru (ABD Doları Alış) Negatif Değişim
LTGE ^{poz}	Tüketici Güven Endeksi Pozitif Değişim
LTGE ^{neg}	Tüketici Güven Endeksi Negatif Değişim
LRKGE ^{poz}	Reel Kesim Güven Endeksi Pozitif Değişim
LRKGE ^{neg}	Reel Kesim Güven Endeksi Negatif Değişim

Not: L; serilerin logaritmik dönüşümünün yapıldığını göstermektedir.

Efektif döviz kuru ile güven endeksleri arasındaki asimetrik ilişkiyi sınamak amacıyla serilerin pozitif ve negatif olarak ayrıştırılması için sırasıyla (1), (2) ve (3) numaralı denklemler kullanılmıştır. Denklem (1)’deki LDK^{poz} ve LDK^{neg} efektif döviz kurundaki pozitif ve negatif değişimlerin kümülatif toplamını, denklem (2)’deki LTGE^{poz} ve LTGE^{neg} tüketici güven endeksindeki pozitif ve negatif değişimlerin kümülatif toplamını ve denklem (3)’deki LRKGE^{poz} ve LRKGE^{neg} reel kesim güven endeksindeki pozitif ve negatif değişimlerin kümülatif toplamını temsil etmektedir.

$$\begin{aligned}
 LDK_t^{poz} &= \sum_{i=1}^t \Delta LDK_i^{poz} = \sum_{i=1}^t \max(\Delta LDK_i, 0) \\
 LDK_t^{neg} &= \sum_{i=1}^t \Delta LDK_i^{neg} = \sum_{i=1}^t \min(\Delta LDK_i, 0)
 \end{aligned} \tag{1}$$

$$\begin{aligned}
 LTGE_t^{poz} &= \sum_{i=1}^t \Delta LTGE_i^{poz} = \sum_{i=1}^t \max(\Delta LTGE_i, 0) \\
 LTGE_t^{neg} &= \sum_{i=1}^t \Delta LTGE_i^{neg} = \sum_{i=1}^t \min(\Delta LTGE_i, 0)
 \end{aligned} \tag{2}$$

$$\begin{aligned}
 LRKGE_t^{poz} &= \sum_{i=1}^t \Delta LRKGE_i^{poz} = \sum_{i=1}^t \max(\Delta LRKGE_i, 0) \\
 LRKGE_t^{neg} &= \sum_{i=1}^t \Delta LRKGE_i^{neg} = \sum_{i=1}^t \min(\Delta LRKGE_i, 0)
 \end{aligned} \tag{3}$$

Ampirik model kurulmadan önce ilk olarak değişkenlerin durağanlık sınamaları yapılmıştır. Çalışmada kullanılacak değişkenlere ait serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi için Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testleri kullanılmıştır. Uygulanan durağanlık testi sonucunda değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmadıkları görülmüş ve ampirik yöntem olarak simetrik ARDL ve asimetrik ARDL yaklaşımlarının kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışmada toplam dört model oluşturulmuştur. Çalışmada bağımlı değişkenin DK bağımsız değişkenin TGE olduğu birinci model; bağımlı değişkenin TGE bağımsız değişkenin DK olduğu ikinci model; bağımlı değişkenin DK bağımsız değişkenin RKGE olduğu üçüncü model ve son olarak bağımlı değişkenin RKGE bağımsız değişkenin DK olduğu dördüncü model simetrik ve asimetrik ARDL yöntemleriyle analize tabi tutulmuştur.

$$\Delta LDK = \alpha + \sum_{i=1}^n \beta_i \Delta LDK_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i \Delta LTGE_{t-i} + \lambda_1 LDK_{t-1} + \lambda_2 LTGE_{t-1} + \mu_t \quad (4)$$

$$\Delta LDK = \alpha + \sum_{i=1}^n \beta_i \Delta LDK_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i^1 \Delta LTGE_{t-i}^{neg} + \sum_{i=0}^n \delta_i^2 \Delta LTGE_{t-i}^{poz} + \lambda_1 LDK_{t-1} + \lambda_2 LTGE_{t-1}^{neg} + \lambda_3 LTGE_{t-1}^{poz} + \mu_t \quad (5)$$

$$\Delta LTGE = \alpha + \sum_{i=1}^n \beta_i \Delta LTGE_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i \Delta LDK_{t-i} + \lambda_1 LTGE_{t-1} + \lambda_2 LDK_{t-1} + \mu_t \quad (6)$$

$$\Delta LTGE = \alpha + \sum_{i=1}^n \beta_i \Delta LTGE_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i^1 \Delta LDK_{t-i}^{neg} + \sum_{i=0}^n \delta_i^2 \Delta LDK_{t-i}^{poz} + \lambda_1 LTGE_{t-1} + \lambda_2 LDK_{t-1}^{neg} + \lambda_3 LDK_{t-1}^{poz} + \mu_t \quad (7)$$

$$\Delta LDK = \alpha + \sum_{i=1}^n \beta_i \Delta LDK_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i \Delta LRKGE_{t-i} + \lambda_1 LDK_{t-1} + \lambda_2 LRKGE_{t-1} + \mu_t \quad (8)$$

$$\Delta LDK = \alpha + \sum_{i=1}^n \beta_i \Delta LDK_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i^1 \Delta LRKGE_{t-i}^{neg} + \sum_{i=0}^n \delta_i^2 \Delta LRKGE_{t-i}^{poz} + \lambda_1 LDK_{t-1} + \lambda_2 LRKGE_{t-1}^{neg} + \lambda_3 LRKGE_{t-1}^{poz} + \mu_t \quad (9)$$

$$\Delta LRKGE = \alpha + \sum_{i=1}^n \beta_i \Delta LRKGE_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i \Delta LDK_{t-i} + \lambda_1 LRKGE_{t-1} + \lambda_2 LDK_{t-1} + \mu_t \quad (10)$$

$$\Delta LRKGE = \alpha + \sum_{i=1}^n \beta_i \Delta LRKGE_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i^1 \Delta LDK_{t-i}^{neg} + \sum_{i=0}^n \delta_i^2 \Delta LDK_{t-i}^{poz} + \lambda_1 LRKGE_{t-1} + \lambda_2 LDK_{t-1}^{neg} + \lambda_3 LDK_{t-1}^{poz} + \mu_t \quad (11)$$

Çalışmada değişkenler arasındaki simetrik ve asimetrik ilişkiyi sınamak amacıyla sırasıyla birinci model için denklem (4) ve (5), ikinci model için denklem (6) ve (7), üçüncü model için denklem (8) ve (9) ve son olarak dördüncü model için denklem (10) ve (11) oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Çalışmada öncelikle kullanılan veri setine ait tanıtıcı istatistiklere yer verilmiştir. Reel kesim güven endeksi (RKGE), tüketici güven endeksi (TGE) ve döviz kuru (DK) değişkenlerinin ortalama, medyan, maksimum ve minimum düzeyleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Tanıtıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	S. Sapma
RKGE	103.5100	105.6500	117.0000	59.80000	9.791043
TGE	71.24751	72.00009	85.02441	55.28287	6.871416
DK	2.415163	1.831720	6.362420	1.169632	1.240697

Tablo 2’de verilen sonuçlara göre Ocak 2007 – Haziran 2019 dönemine ait aylık veriler cinsinden ortalama RKGE 103,51 olarak, ortalama TGE 71,24 olarak ve ortalama DK 2.41 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 2’deki istatistiklerden hareketle incelenen dönem içinde bakıldığında değişkenlerin maksimum ve minimum değerleri arasındaki açıklık RKGE için 1,95 kat, TGE için 1.54 kat ve DK için 5.43 kat olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3’te logaritmik dönüşüme tabi tutulmuş ve asimetric ilişkinin analizi için negatif ve pozitif ayrıştırılarak düzenlenen seriler ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) birim kök testi ile analiz edilmiş ve ilgili testlere ait sonuçlar özetlenmiştir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabit		Sabit ve Trend	
	t-istatistiği	Prob.	t-istatistiği	Prob.
LDK	1.109653	0.9975	-2.243841	0.4616
ΔLDK	-8.966940***	0.0000	-9.226917***	0.0000
LDK^{neg}	-1.587437	0.4865	-2.921249	0.1589
ΔLDK^{neg}	-9.264725***	0.0000	-9.307792***	0.0000
LDK^{poz}	1.264153	0.9984	-1.507569	0.7895
ΔLDK^{poz}	-7.956059***	0.0000	-8.109472***	0.0000
LTGE	-2.394072	0.1451	-2.711991	0.2334
ΔLTGE	-10.91399***	0.0000	-10.88027***	0.0000
LTGE^{neg}	1.073135	0.9972	-1.427419	0.8490
ΔLTGE^{neg}	-9.757634***	0.0000	-9.791505***	0.0000
LTGE^{poz}	0.481027	0.9856	-2.423807	0.3658
ΔLTGE^{poz}	-11.06328***	0.0000	-11.05585***	0.0000
LRKGE	-3.305145**	0.0164	-3.362728*	0.0605
ΔLRKGE	-8.574259***	0.0000	-8.547510***	0.0000
LRKGE^{neg}	-1.613061	0.4734	-3.034879	0.1264
ΔLRKGE^{neg}	-8.348443***	0.0000	-8.404585***	0.0000
LRKGE^{poz}	-1.153484	0.6934	-2.132804	0.5229
ΔLRKGE^{poz}	-7.964417***	0.0000	-7.980751***	0.0000

Not:*** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Δ ; sembolü değişkenlere ait birinci devresel farkı, L; doğal logaritmayı göstermektedir.

Tablo 3’te görülmektedir ki ADF birim kök testine göre sadece RKGE hem sabitli ve hem de sabitli trendli modelde seviyesinde ve birinci devresel farkında durağan iken diğer değişkenlere ait seriler sadece birinci devresel farklarında durağandır. Bu sonuçlar doğrultusunda değişkenler arasındaki simetrik ve asimetric ilişkinin analiz edilmesi için simetrik ARDL ve asimetric ARDL yaklaşımlarının kullanılması daha tutarlı sonuçlar verecektir. Bu çalışmada simetrik ve asimetric ARDL modelleri sadece sabitli spesifikasyon doğrultusunda uygulanmıştır.

3.1. Simetrik ARDL Bulguları

Çalışmanın bu kısmında döviz kuru ile tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri arasındaki eş bütünleşme ilişkisi simetrik ARDL yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Tablo 4'te değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin tespiti için uygulanan simetrik ARDL sınır testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: Simetrik ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler			F-istatistiği	Eş bütünleşme ilişkisi?
Bağımlı	Bağımsız	Model		
LDK	LTGE	(6,3)	0.864	YOK
LTGE	LDK	(1,4)	3.629	YOK
LDK	LRKGE	(6,6)	2.311	YOK
LRKGE	LDK	(9,6)	6.511**	VAR

Not: **** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4'teki simetrik ARDL sınır testi sonuçlarına göre ARDL(6,3), ARDL(1,4) ve ARDL(6,6) modellerinde F-istatistiklerinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu ve bu modeller doğrultusunda değişkenler arasında herhangi bir eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Tablo 4'teki simetrik ARDL sınır testi sonuçlarına göre sadece bağımlı değişkenin RKGE, bağımsız değişkenin DK olduğu ARDL(9,6) modelinde F-istatistiğinin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve bu model doğrultusunda değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo 5'de ise sınır testi yaklaşımı ile eş bütünleşme ilişkisi incelenen modellere ait uzun dönem tahmin sonuçları veya diğer bir ifadeyle elastikiyet katsayılarına ait sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 5: Simetrik ARDL Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler			Katsayı	t istatistiği
Bağımlı	Bağımsız	Model		
LDK	LTGE	(6,3)	5.772	0.435
LTGE	LDK	(1,4)	-0.075	-1.001
LDK	LRKGE	(6,6)	2.165	1.002
LRKGE	LDK	(9,6)	0.139*	1.916

Not: **** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5'teki sonuçlara göre ARDL(6,3) ve ARDL(6,6) modellerinde uzun dönem katsayılarının pozitif işaretli ancak istatistiksel olarak anlamsız, ARDL(1,4) modelinde ise uzun dönem katsayıların hem negatif işaretli ve hem de istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Tablo 5'teki simetrik ARDL uzun dönem katsayı sonuçlarına göre oluşturulan tüm modeller içerisinde sadece bağımlı değişkenin RKGE, bağımsız değişkenin DK olduğu ARDL(9,6) modelinde uzun dönem katsayısının %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretli olduğu görülmektedir. Bu model doğrultusunda DK'da uzun dönemdeki meydana gelen %1'lik bir artışın RKGE'de uzun dönemde yaklaşık %0.14'lük bir artışa neden olacağı ifade edilebilir. Tablo 6'de simetrik ARDL modellerinin hata düzeltme katsayılarına ait sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 6: Simetrik ARDL Modeli Hata Düzeltme Katsayıları

Değişkenler			ECT Katsayısı	t istatistiği
Bağımlı	Bağımsız	Model		
LDK	LTGE	(6,3)	0.005	0.067
LTGE	LDK	(1,4)	-0.102***	-2.690
LDK	LRKGE	(6,6)	0.014**	2.053
LRKGE	LDK	(9,6)	-0.095***	-3.299

Not: **** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 6'daki hata düzeltme katsayılarının ARDL(6,3) modelinde istatistiksel olarak anlamsız, ARDL(6,6) modelinde %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ancak pozitif işaretli ve ARDL(1,4) ve ARDL(9,6) modellerinde ise hem %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve hem de negatif işaretli oldukları görülmektedir. Hata düzeltme katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olması meydana gelen dengesizliklerin kısa dönemde düzeltilmesinin mümkün olabileceğini göstermektedir. Tablo 6'da aynı zamanda eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğu ARDL(9,6) modeli hata düzeltme katsayısı sonuçlarına göre değişkenler arasındaki bir önceki dönemde meydana gelen sapmanın bir sonraki dönemde 0.095 oranında dengeye gelebileceği görülmektedir. Tablo 7'de simetrik ARDL modellerine ait tanısal test sonuçları sunulmuştur.

Tablo 7: Simetrik ARDL Tanısal Test Sonuçları

Değişkenler			JB	LM (X ²)	ARCH (X ²)	RESET (t-stat)
Bağımlı	Bağımsız	Model				
LDK	LTGE	(6,3)	70.52 (0.0000)	2.778 (0.2494)	0.004 (0.9508)	0.916 (0.3615)
LTGE	LDK	(1,4)	48.86 (0.0000)	2.062 (0.5596)	1.286 (0.2567)	0.693 (0.4896)
LDK	LRKGE	(6,6)	111.4 (0.0000)	0.097 (0.9528)	0.046 (0.8300)	1.479 (0.1417)
LRKGE	LDK	(9,6)	63.22 (0.0000)	0.313 (0.8552)	8.708 (0.0032)	1.221 (0.2243)

Not: Parantez içerisindeki değerler prob. değerleridir.

Tablo 7'de tahmin edilen simetrik ARDL modellerine ait değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olup olmadığını araştırmak için sırasıyla Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık LM testi ve ARCH değişen varyans testi uygulanmıştır. Seçilen model spesifikasyonun uygunluğunu sınamak için ise Ramsey Reset testi yapılmıştır. Tablo 7'den aralarında eş bütünleşme ilişkisi bulunan bağımlı değişkenin RKGE, bağımsız değişkenin DK olduğu ARDL(9,6) modelinin otokorelasyon sorununu taşımadığı ve model spesifikasyonunun doğru olduğu, ancak değişen varyans sorununu taşıdığı görülmektedir.

3.2. Asimetrik ARDL Bulguları

Çalışmanın bu kısmında döviz kuru ile tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri arasındaki eş bütünleşme ilişkisi asimetrik ARDL yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Tablo 8'de değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin tespiti için uygulanan asimetrik ARDL sınır testi sonuçları verilmiştir.

Tablo8: Asimetrik ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler			F-istatistiği	Eş bütünleşme ilişkisi?
Bağımlı	Bağımsız	Model		
LDK	LTGE ^{neg} , LTGE ^{poz}	(4,3,0)	3.772*	VAR
LTGE	LDK ^{neg} , LDK ^{poz}	(10,12,4)	6.762***	VAR
LDK	LRKGE ^{neg} , LRKGE ^{poz}	(6,2,1)	4.458**	VAR
LRKGE	LDK ^{neg} , LDK ^{poz}	(3,12,2)	10.34***	VAR

Not: **** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 8'deki asimetrik ARDL sınır testi sonuçlarına göre tüm modellerde F-istatistiğinin en az %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tüm modellerde değişkenler arasında asimetrik ARDL yaklaşımı çerçevesinde eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo 9'da ise aralarında eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilen değişkenlerin uzun dönem tahmin sonuçları veya diğer bir ifadeyle elastikiyet katsayılarına ait sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 9: Asimetrik ARDL Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler			Katsayı	t istatistiği
Bağımlı	Bağımsız	Model		
LDK	LTGE ^{neg}	(4,3,0)	-1.003182***	-2.810414
	LTGE ^{poz}		0.316340	-0.854253
LTGE	LDK ^{neg}	(10,12,4)	-0.853097***	-3.948926
	LDK ^{poz}		-0.347757***	-4.076978
LDK	LRKGE ^{neg}	(6,2,1)	-3.862542*	-1.789612
	LRKGE ^{poz}		-2.457674	-1.330289
LRKGE	LDK ^{neg}	(3,12,2)	-0.785626***	-2.904350
	LDK ^{poz}		-0.205753*	-1.908546

Not:*** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Asimetrik ARDL yöntemiyle kurulan modellerde değişkenler arasında herhangi bir asimetrik etkinin olduğunu ileri sürebilmek için pozitif ve negatif dönüşüme tabi tutulan değişkenlerin uzun dönem katsayıları karşılaştırmalı olarak üç temel şarttan en az birini sağlamalıdır. Bu şartlar; pozitif ve negatif dönüşüme tabi tutulan değişkenlerden birinin uzun dönem katsayı işaretinin negatif, diğerinin pozitif olması, uzun dönem katsayılarından birinin istatistiksel olarak anlamlı, diğerinin anlamsız olması ve aynı işarete sahip olmalarına rağmen katsayı büyüklüklerinin yüksek seviyede farklılık göstermesi şeklinde sıralanabilir. Bu doğrultuda Tablo 9'daki tüm modeller incelendiğinde değişkenler arasında asimetrik etkiye dayalı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Tablo 9'da;

- NARDL(4,3,0) modelinde TGE'deki negatif şokların DK üzerinde -1.003'lük uzun dönem katsayısıyla negatif yönde etkide bulunduğu, TGE'deki pozitif şokların ise DK üzerinde istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkide bulunmadığı,
- NARDL(10,12,4) modelinde DK'daki negatif ve pozitif şokların TGE üzerinde aynı yönde etkide bulunduğu, ancak negatif şokun TGE'yi pozitif şoka kıyasla 2.46 kat daha yüksek seviyede etkilediği,
- NARDL(6,2,1) modelinde RKGE'deki negatif şokların DK üzerinde -3.862'lik uzun dönem katsayısıyla negatif yönde etkide bulunduğu, RKGE'deki pozitif şokların ise DK üzerinde istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkide bulunmadığı,
- NARDL(3,12,2) modelinde ise DK'daki negatif ve pozitif şokların RKGE üzerinde aynı yönde etkide bulunduğu, ancak negatif şokun RKGE'yi pozitif şoka kıyasla yaklaşık 3.82 kat daha yüksek seviyede etkilediği görülmektedir.

Tablo 10'da asimetrik ARDL modellerinin hata düzeltme katsayılarına ait sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 10: Asimetrik ARDL Modeli Hata Düzeltme Katsayıları

Değişkenler			ECT Katsayısı	t istatistiği
Bağımlı	Bağımsız	Model		
LDK	LTGE ^{neg} , LTGE ^{poz}	(4,3,0)	-0.093442***	-3.927155
LTGE	LDK ^{neg} , LDK ^{poz}	(10,12,4)	-0.310485***	-5.272597

LDK	$LRKGE^{neg}, LRKGE^{poz}$	(6,2,1)	-0.027587***	-4.270468
LRKGE	LDK^{neg}, LDK^{poz}	(3,12,2)	-0.177365***	-6.513987

Not:*** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 10'daki hata düzeltme katsayılarının tüm modellerde negatif işaretli ve en az %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Hata düzeltme katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olması negatif ve pozitif şoklar nedeniyle değişkenler arasında meydana gelen dengesizliklerin kısa dönemde düzeltilmesinin mümkün olabileceğini göstermektedir. Tablo 10'da değişkenler arasında meydana gelen sapmanın en hızlı şekilde NARDL(10,12,4) modelinde bir sonraki dönemde 0.310 oranında dengeye gelebileceği görülmektedir. Tablo 11'de asimetrik ARDL modellerine ait tanısal test sonuçları sunulmuştur.

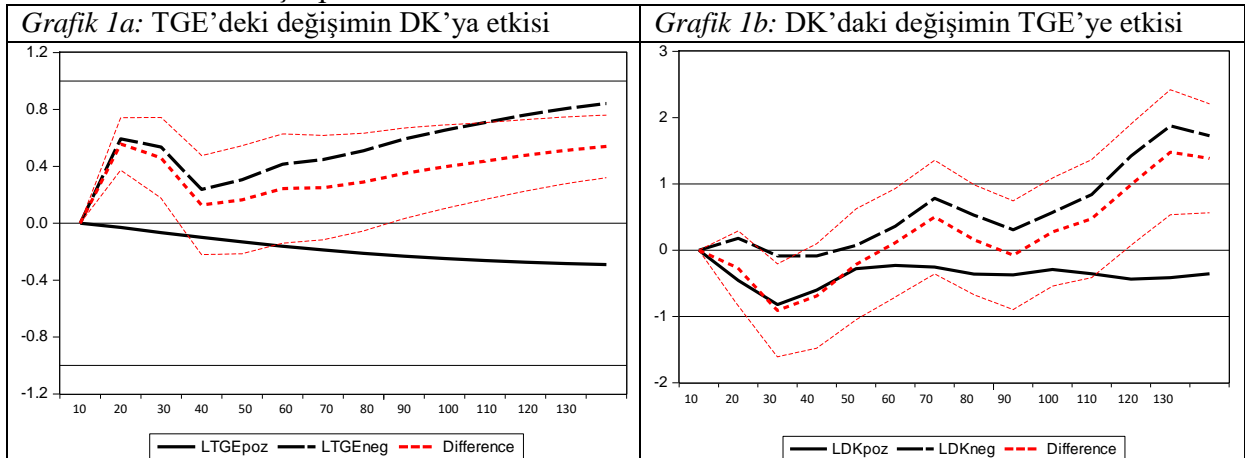
Tablo 11: Asimetrik ARDL Tanısal Test Sonuçları

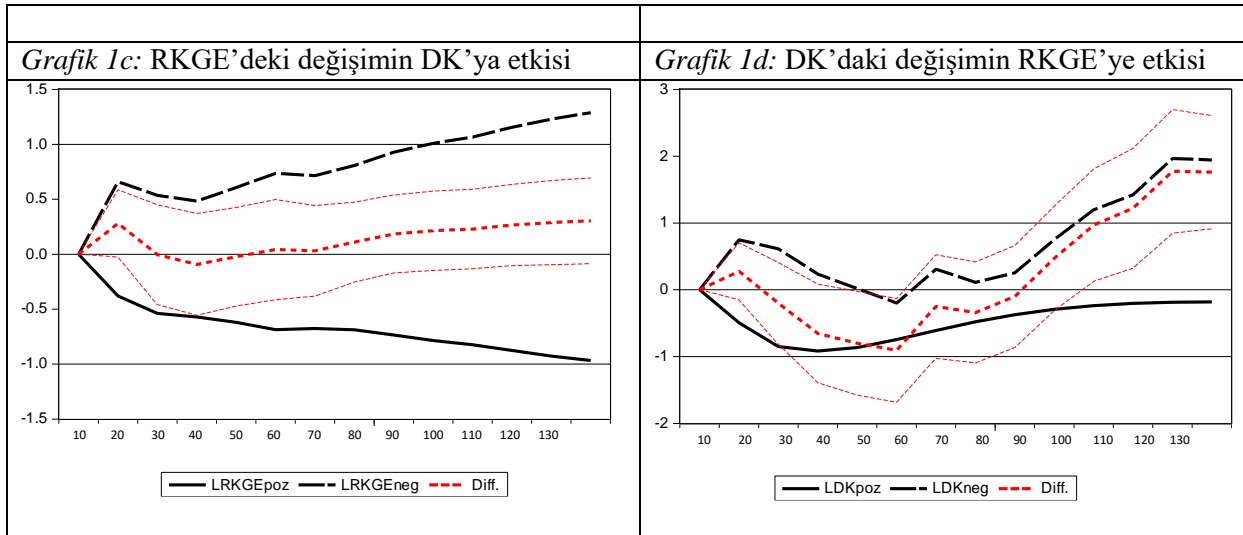
Değişkenler			JB	LM (X ²)	ARCH (X ²)	RESET (t-stat)
Bağımlı	Bağımsız	Model				
LDK	$LTGE^{neg}, LTGE^{poz}$	(4,3,0)	82.80974 (0.0000)	0.467320 (0.7916)	0.117714 (0.7315)	1.699504 (0.0915)
LTGE	LDK^{neg}, LDK^{poz}	(10,12,4)	52.42653 (0.0000)	0.765551 (0.7134)	0.298451 (0.5849)	0.123983 (0.9018)
LDK	$LRKGE^{neg}, LRKGE^{poz}$	(6,2,1)	107.4701 (0.0000)	0.911464 (0.6340)	0.000151 (0.9902)	0.835297 (0.4051)
LRKGE	LDK^{neg}, LDK^{poz}	(3,12,2)	5.166154 (0.0755)	0.525669 (0.7689)	14.52931 (0.0001)	1.795559 (0.0752)

Not: Parantez içerisindeki değerler prob. değerleridir.

Tablo 11'deki tanısal test sonuçlarına göre, değişkenler arasında aralarında asimetrik etkinin bulunduğu NARDL(10,12,4) ve NARDL(6.2.1) modellerinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olmadığı, aynı zamanda seçilen model spesifikasyonlarının doğru olduğu görülmektedir. Tablo 11'de NARDL(4,3,0) modelinde seçilen model spesifikasyonun Ramsey Reset testine göre yanlış olduğu ve NARDL(3,12,2) modelinde ise hem değişen varyans sorunun olduğu ve hem de model spesifikasyonunun yanlış olduğu görülmektedir. Grafik 1'de pozitif ve negatif şokların, bağımlı değişken üzerindeki asimetrik etkisini gösteren tüm modellere ait çarpan grafikleri sunulmuştur.

Grafik 1: NARDL Çarpan Grafikleri

Not: Siyah çizgi bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki pozitif etkisini, siyah noktalı çizgi negatif etkisi, kırmızı çizgi kısa vadede asimetriyi ve son olarak kırmızı noktalı çizgiler asimetrinin üst ve alt sınırlarını temsil etmektedir.

Grafik 1a'da TGE'deki pozitif şokların DK üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı, TGE'deki negatif şokların ise DK üzerindeki asimetrik etkisinin dönemler itibariyle belirgin şekilde meydana geldiği görülmektedir. Grafik 1b'de DK'daki pozitif ve negatif şokların TGE üzerindeki asimetrik etkisi gösterilmiştir. Grafik 1b'de pozitif ve negatif şokların ilk 40 aylık dönemde TGE üzerindeki asimetrik etkiyi birlikte gösterdiği, ancak sonraki dönemlerde sadece negatif şokların asimetrik etkiye yol açtığı görülmektedir. Grafik 1c'de RKGE'deki pozitif ve negatif şokların DK üzerindeki asimetrik etkisi gösterilmiştir. İlk 15 aylık dönemde RKGE'deki negatif şokların artışı ile pozitif şoklarının azalışının DK'yı arttırdığı görülmüştür. Grafik 1d'de DK'daki pozitif ve negatif şokların dönemler itibariyle RKGE üzerindeki asimetrik etkisi gösterilmiştir. Grafik 1d'den DK'daki negatif şokların RKGE üzerindeki asimetrik etkisinin pozitif şoklara göre daha belirgin olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, döviz kuru ile güven endeksleri arasındaki simetrik ve asimetrik açıdan eş bütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmaktır. Bu çalışmada, Ocak 2007 - Haziran 2019 dönemine ait aylık bazda Türkiye İstatistik Kurumu internet sayfasındaki temel istatistikler bölümünden tüketici güven endeksi (TGE), Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden ise reel kesim güven endeksi (RKGE) ve efektif döviz kuru (ABD Doları alış) verileri kullanılmıştır.

Değişkenler ilk olarak logaritmik dönüşüme tabi tutulmuş, ardından asimetrik ilişkinin tespiti için negatif ve pozitif ayrıştırma sürecinden geçirilmiştir. Pozitif ve negatif olarak ayrıştırılan tüm serilere durağanlık sınaması çerçevesinde ADF birim kök testi uygulanmıştır. Uygulanan durağanlık testi sonucunda değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmadıkları tespit edilmiş ve bu doğrultuda ampirik yöntem olarak simetrik ARDL ve asimetrik ARDL yaklaşımlarının kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışmada toplam dört model oluşturulmuştur. Çalışmada analize tabi tutulan birinci model Döviz Kuru-TGE; ikinci model TGE-Döviz Kuru; üçüncü model Döviz Kuru-RKGE ve son olarak dördüncü model RKGE-Döviz Kuru şeklinde belirlenmiştir. Oluşturulan tüm modellere ilk olarak simetrik ARDL yöntemi ardından asimetrik ARDL yöntemi uygulanmıştır.

Simetrik ARDL yöntemi sonuçlarına göre döviz kuru ile tüketici güven endeksi arasında oluşturulan birinci ve ikinci modellerde herhangi bir eş bütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir. Döviz kuru ile reel kesim güven endeksi arasında oluşturulan modellerde ise sadece bağımlı değişkenin RKGE, bağımsız değişkenin DK olduğu dördüncü modelde eş

bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak tanısal test sonuçlarına göre bu modelde değişen varyans sorunun olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenlerin negatif ve pozitif dönüşümü ile oluşturulan serilerin kullanıldığı asimetrik ARDL yaklaşımı sonuçlarına göre analize tabi tutulan dört modelde de değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Asimetrik ARDL yaklaşımı ile elde edilen uzun dönem katsayı sonuçlarına göre kurulan tüm modellerde değişkenler arasında asimetrik etkiye dayalı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Asimetrik ARDL sonuçlarına göre negatif şokların bağımlı değişken üzerindeki etkisinin pozitif şoklara göre daha belirgin olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Ocak 2007 – Haziran 2019 dönemi için üreticilerin (ekonominin arz yönünün) ve tüketicilerin (ekonominin talep yönünün) geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerinin döviz kuru ile aralarındaki ilişkiler incelendiğinde;

- simetrik ARDL testleri sonucunda kurulan modeller çerçevesinde güven endeksleri ile döviz kuru arasında uzun dönemli herhangi bir istikrarlı ilişkinin olmadığı, ancak asimetrik ARDL testleri sonucunda kurulan modeller çerçevesinde güven endeksleri ile döviz kuru arasında uzun dönemli ilişki olduğu,
- asimetrik ARDL uzun dönem katsayı sonuçlarına göre tespit edilen eş bütünleşme ilişkilerinin asimetrik etkilere dayalı olduğu,
- asimetrik etkiye dayalı ilişkilerde döviz kurundaki negatif şokların pozitif şoklara kıyasla daha belirgin şekilde bağımlı değişken üzerinde etkide bulunduğu,
- güven endekslerindeki pozitif şokların döviz kuru üzerinde istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir uzun dönemli etkide bulunmadığı,

bulguları elde edilmiştir. Simetrik testlerle tespit edilemeyen uzun dönemli ilişkiler asimetrik testler sonucunda tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Acemoglu, D. ve Scott, A. (1994) “Consumer Confidence and Rational Expectations: Are Agents Beliefs Consistent with the Theory?”, *The Economic Journal*, 104, 422, 1-19.
2. Alacahan, N.D. ve Yavuz, R.A.(2017) “The Relationship Of Consumer Confidence With Real Exchange Rates: Analysis Of Turkey”, *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*.
3. Artan, S. ve Demirel S.K.(2017) “The Causality Relationships between Economic Confidence and Fundamental Macroeconomic Indicators: Empirical Evidence from Selected European Union Countries”, *International Journal of Economics and Financial Issues* 7(5), 417-424
4. Beşel, F., Yardımcıoğlu, F.(2016) “Tüketici Güven Endeksi ile Makro Değişkenler Arasındaki İlişki”, *ICPESS 2016 - İSTANBUL*, 24 - 26 August 2016, ss. 475-487
5. Canöz, İ.(2017) “An Analysis Of Macroeconomic Variables Affecting Real Sector Confidence Index: The Case Of Turkey” *International Journal of Commerce and Finance*, Vol. 3, Issue 2, 2017, ss.37-47
6. Carrol, C.D., Jeffry, C.F. ve Wilcox, D.W.(1994) “Does Consumer Sentiment Forecast Household Spending? If So, Why?”, *American Economic Association*, 84, 5, 1397-1408.
7. Çelik, S., Aslanoğlu, E. ve Uzun S.(2010) “The Relationship Between Consumer Confidence and Financial Market Variables in Turkey during the Global Crisis” 30th Annual Meeting of The Middle East Economic Association, Allied Social Science Associations, Atlanta, GA, January 3-6,

8. Fisher, K. ve Statman, M.(2003) “Consumer Confidence and Stock Returns” ,Journal of Portfolio Management, Sayı 30, 115-128
9. Fuhrer, J.C.(1993) “What Role Does Consumer Sentiment Play in the U.S. Macroeconomy?” New England Economic Review, January/February, pp. 32–44.
10. Görmüş, Ş. ve Güneş, S.(2010) “Consumer Confidence, Stock Prices And Exchange Rates: The Case Of Turkey” Applied Econometrics and International Development, Vol. 10-2 (2010), s.s103-114
11. Güneş, H., Çelik, S.(2009) “Consumer Confidenceand Financial Market Variables in an Emerging Market: The Case of Turkey” Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Merkezi Projeleri Birimi, SOS-D-300409-0123.
12. Howrey, E.P.(2001). The Predictive Power of the Index of Consumer Sentiment. Brookings Paper on Economic Activity, 1:2001, 175-216.
13. Kuzmanovic, M. ve Sanfey, P.(2012) ”Can Consumer Confidence Data Predict Real Variables? Evidence from Croatia”, Croatian Economic Survey, Number 15(1), 5-24
14. Tsai, P.W., Liu, C.H., Liao, L.C. ve Chang, J.F.(2015) “Using Consumer Confidence Index in the Foreign Exchange Rate Forecasting”, Conference: 2015 International Conference on Intelligent Information Hiding and Multimedia Signal Processing (IHH-MSP)
15. Vuchelen, J.(2004) “Consumer Sentiment and Macroeconomic Forecasts” Journal of Economic Psychology, Vol:25, No:4,493-506
16. <https://www.tcmb.gov.tr/>
17. <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>

REEL KESİM GÜVEN ENDEKSİ İLE TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ ARASINDAKİ DİNAMİK İLİŞKİLER

DYNAMIC RELATIONSHIPS BETWEEN REAL SECTOR CONFIDENCE INDEX AND
CONSUMER CONFIDENCE INDEX

Prof. Dr. Nebiye YAMAK

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Öğr. Gör. Hamza CORUT

Trabzon Üniversitesi

ÖZET

Üreticiler ve tüketiciler, ekonomik sisteme ait farklı piyasaların oluşumu sürecinde arz ve talep kanalıyla oldukça önemli bir rol üstlenmektedirler. Özellikle işgücü piyasasındaki emek arz ve talebinin, sermaye piyasasındaki fon arz ve talebinin ve nihai ürün/hizmet piyasasındaki arz ve talebin oluşumu belirgin biçimde üreticilerin ve tüketicilerin geleceğe yönelik beklentileri, öngörülerini ve bu doğrultuda aldıkları kararlar tarafından şekillenmektedir. İktisat politikalarının etkinliği açısından ekonomik sistemin dinamik yapısı içerisinde kilit bir role sahip olan bu iki iktisadi aktörün geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerinin takip edilmesi ve dikkate alınması oldukça önemlidir. Üreticilerin ve tüketicilerin ekonomiye yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsil eden ve literatürde özellikle ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılan göstergelerin başında güven endeksleri gelmektedir. Bu doğrultuda güven endekslerine yönelik dinamik analizlerin yapılması özellikle politika yapıcıları ve uygulayıcıları açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, üreticiler ile tüketicilerin güven endeksleri arasındaki dinamik ilişkilerin ne yönde olduğunu tespit etmektir. Bu çalışmada başlıca şu sorulara yönelik analizler gerçekleştirilmiştir; reel kesim ile tüketici kesim güven endeksleri arasında kısa ve/veya uzun dönemli ilişki var mıdır, güven endeksleri birbirleri üzerinde herhangi bir bilgi taşıyor mu, başka bir ifade ile birbirlerini etkiliyorlar mı, biri önce diğeri sonra mı hareket ediyor veya aynı anda mı hareket ediyorlar ve son olarak üretici ve tüketici kesim ekonomiye kendi pencerelerinden mi yoksa aynı pencereden mi bakmaktadırlar. Çalışmada, Ocak 2007-Haziran 2019 dönemine ait aylık bazda tüketici güven endeksi ve reel kesim güven endeksi verileri kullanılmıştır. Mevsimsellikten arındırılmış tüketici güven endeksi verileri Türkiye İstatistik Kurumu internet sayfasındaki temel istatistikler bölümünden ve mevsimsellikten arındırılmış reel kesim güven endeksi verileri ise Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden temin edilmiştir. Mevsimsellikten arındırılmış seriler logaritmik dönüşüme tabi tutularak durağanlık sınamaları yapılmıştır. Durağanlık sınamaları çerçevesinde, serilere standart birim kök testleri yanında kırılmalı düzeyleri göz önünde bulundurularak kırılmalı birim kök testleri de uygulanmıştır. Her iki durağanlık analizi yöntemine göre de değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Bu doğrultuda tüketici ve reel kesim güven endeksleri arasındaki uzun dönemli dinamik ilişkinin tespiti için ARDL modeli kullanılmıştır. ARDL modeli sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli diğeri bir ifadeyle eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda değişkenlere Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testine göre reel kesim güven endeksinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reel Kesim Güven Endeksi, Tüketici Güven Endeksi, ARDL Modeli, Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

ABSTRACT

Producers and consumers play an important role in forming the different markets in the economic system through supply and demand channels. In particular, the formation of supply and demand in the labor, capital and commodity markets is markedly shaped by the expectations, forecasts and decisions of producers and consumers for the future. It is very important to monitor and take into account the future behavioral tendencies of these two economic actors, which play a key role in the dynamic structure of the economic system, in terms of the effectiveness of economic policies. Confidence indices are the leading indicators of the behavioral tendency signals of producers and consumers towards the economy and frequently used in the literature, especially in empirical studies. In this respect, dynamic analysis of confidence indices is especially important for policy makers and practitioners. In this study, the main questions analyzed are as follows: is there a short and / or long-term relationship between the real sector and consumer confidence indices, do the confidence indices carry any information on each other, in other words, do they affect each other, whether one moves first, then the other, or moves at the same time, and finally do the producers and consumers view the economy from their own windows or from the same window. In this study, monthly consumer confidence index and real sector confidence index data for January 2007-June 2019 period are used. The seasonally adjusted consumer confidence index for Turkey Statistical Institute is part of the basic statistics and the seasonally adjusted real sector confidence index data were obtained from the website of the Central Bank of electronic data distribution system. Seasonally adjusted series were subjected to logarithmic transformation and stability tests were performed. Within the framework of stationarity tests, in addition to the standard unit root tests, fracture unit root tests were applied to the series considering the fragility levels. According to both stationarity analysis methods, it was found that the variables were not stationary at the same level. Accordingly, the ARDL model was used to determine the long-term dynamic relationship between consumer and real sector confidence indices. According to the results of the ARDL model, long-term, in other words, co-integration relations were found between the variables. At the same time, Toda-Yamamoto causality test was applied to the variables to determine causal relationship. According to the Toda-Yamamoto causality test, there is a unidirectional causality relationship from real sector confidence index to consumer confidence index.

Keywords: Real Sector Confidence Index, Consumer Confidence Index, ARDL Model, Toda-Yamamoto Causality Analysis

1. GİRİŞ

Üreticiler ve tüketiciler, ekonomik sisteme ait farklı piyasaların oluşumu sürecinde arz ve talep kanalıyla oldukça önemli bir rol üstlenmektedirler. Özellikle işgücü piyasasındaki emek arz ve talebinin, sermaye piyasasındaki fon arz ve talebinin ve nihai ürün/hizmet piyasasındaki arz ve talebin oluşumu belirgin biçimde üreticilerin ve tüketicilerin geleceğe yönelik beklentileri, öngörülerini ve bu doğrultuda aldıkları kararlar tarafından şekillenmektedir. İktisat politikalarının etkinliği açısından ekonomik sistemin dinamik yapısı içerisinde kilit bir role sahip olan bu iki iktisadi aktörün geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerinin takip edilmesi ve dikkate alınması oldukça önemlidir. Üreticilerin ve tüketicilerin ekonomiye yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsil eden ve literatürde özellikle ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılan göstergelerin başında güven endeksleri gelmektedir. Bu doğrultuda güven endekslerine yönelik dinamik analizlerin yapılması özellikle politika yapımcıları ve uygulayıcıları açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, üreticiler ile tüketicilerin güven endeksleri arasındaki dinamik ilişkilerin ne yönde olduğunu tespit etmektir.

Bu çalışmada başlıca şu sorulara yönelik analizler gerçekleştirilmiştir;

- üreticilerin ve tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilim sinyallerini temsil eden reel kesim ve tüketici güven endeksleri arasında kısa ve/veya uzun dönemli bir ilişki var mıdır?
- üreticilerin ve tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri birbirleri üzerinde herhangi bir bilgi taşıyor mu, başka bir ifade ile birbirlerini etkiliyorlar mı?
- güven endekslerinden biri önce diğeri sonra mı hareket ediyor veya aynı anda mı hareket ediyorlar ve son olarak,
- üreticiler ve tüketiciler ekonomiye kendi pencerelerinden mi yoksa aynı pencereden mi bakmaktadırlar?

İster gelişmekte olan ister gelişmiş ekonomi olsun politika yapımcıları geleceğe yönelik iktisat politikalarını dizayn ederken mutlak surette bu iki öncü göstergeye ihtiyaç duyarlar. Ekonomilerin iki önemli karar alıcısının beklentilerini, düşüncelerini, geleceği okumalarını ve ekonominin geleceğine yönelik tüm psikolojik algıyı bünyesinde barındıran güven endekslerinin belli başlı makroekonomik değişkenlerle ilişkili olması bu durumun en önemli nedenidir.

Literatürde bir çok ampirik çalışma güven endeksleriyle makroekonomik değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğuna işaret etmektedir. Örnek olarak, hane halkı yatırımları ve duyarlılığı arasındaki ilişkinin tespiti için Mishkin (1978), ABD borsa endeksi ile güven endeksleri arasındaki ilişkinin tespiti için Fisher ve Statman (2003) ile Chen (2011), ABD GSMH'sindeki durgunluk dönemlerinin öngörülmesinde tüketici güven endeksinin kullanılabilirliğini tespit etmek için Batchelor ve Dua (1998), ABD'deki tüketici güveni değişimlerine hangi makroekonomik göstergelerin etki ettiğini tespit için Fuhrer(1993), tüketim harcamaları ile tüketici güveni arasındaki ilişkinin tespiti için Ludvigson(2004), tüketici güveni ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için Eppright ve diğerleri(1998) ve Portekiz'de tüketici güveni ile işsizlik oranı arasındaki ilişkini tespiti için Colerio(2007) gibi çalışmalar gösterilebilir

Literatürde Türkiye için de makro ekonomik değişkenlerle güven endeksleri arasındaki ilişkinin tespitine yönelik birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Örnek olarak, tüketici güveni ile hissi senedi fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişkinin tespiti için Görmüş ve Güneş (2010), reel kesim güven endeksi ile borsa endeksi arasındaki nedenselliğin tespiti için Korkmaz ve Çevik (2009), tüketici güveninin tüketim harcamaları üzerindeki öngörü gücünü tespit etmek için Özdemir (2011), tüketici güveninin borsa endeksi üzerindeki öngörü gücünü tespit etmek için Koy ve Akkaya (2017) ekonomik güven endeksi ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin tespiti için Eyüpoğlu ve Eyüpoğlu (2017), tüketici güven endeksi ile tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkinin tespiti için Tunalı ve Özkan (2016),güven endeksleri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için Arısoy (2012) ile Beşel ve Yardımcıoğlu(2016), tüketici güven endeksi ile tüketim harcamaları ve krediler arasındaki ilişkinin tespiti için Arısoy ve Aytun (2014), tüketici güven endeksi ile banka faiz oranları arasındaki ilişkinin tespiti için İbicioğlu ve Karan (2009) ve tüketici güvenini yönlendiren değişkenlerin tespiti için Güngör ve Kılınç (2015) gibi çalışmalar gösterilebilir.

Literatürde tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri arasındaki ilişki birkaç çalışma dışında incelenmemiştir. Akkuş ve Gülcan (2019), çalışmalarında Ocak 2007- Eylül 2018 dönemine ait tüketici güven endeksi ve reel kesim güven endeksi değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Akkuş ve Gülcan(2019), çalışmalarında iki değişken arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin tespiti için Phillips-Quliaris (1990) yöntemi, nedensellik ilişkisinin tespiti için ise Granger (1969) yöntemi kullanılmışlardır. Tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri arasında uzun dönemli ilişkini tespit edildiği söz konusu çalışmada, aynı zamanda tüketici güven endeksinden reel kesim güven

endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak çalışmada değişkenlerin incelenen dönemdeki kırılma düzeyleri durağanlık sınamaları açısından göz ardı edilmiş ve kırılmalı birim kök testleri ampirik yöntemin seçimi aşamasında kullanılmamıştır.

2. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada, Ocak 2007-Haziran 2019 dönemine ait aylık bazda Türkiye İstatistik Kurumu internet sayfasındaki temel istatistikler bölümünden mevsimsellikten arındırılmış tüketici güven endeksi (TGE), Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden ise mevsimsellikten arındırılmış reel kesim güven endeksi (RKGE) verileri kullanılmıştır. Değişkenler ilk olarak logaritmik dönüşüme tabi tutulmuş, ardından durağanlık sınamaları yapılmıştır. Tablo 1’de ampirik analizde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ve tanımları verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Kısaltmaları ve Tanımları

Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Tanımı	Kaynak
LTGE	Tüketici Güven Endeksi	TÜİK
LRKGE	Reel Kesim Güven Endeksi	TCMB

Not: L; serilerin logaritmik dönüşümünün yapıldığını göstermektedir.

Logaritmik dönüşüme tabi tutulan serilerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi amacıyla kırılmasız (Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP)) ve kırılmalı (Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF)) birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testlerinin ardından iki aşamadan oluşan ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. İlk aşamada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı sınanmaktadır. İkinci aşamada ise birinci aşamada eş bütünleşik oldukları tespit edilen seriler kullanılarak kısa ve uzun dönem katsayıları elde edilmektedir. Sınır testi yaklaşımında LRKGE ve LTGE serileri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının sınanması amacıyla (1) ve (2) numaralı denklemler tahmin edilir.

$$LRKGE_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta LRKGE_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta LTGE_{t-i} + \beta_1 LRKGE_{t-1} + \beta_2 LTGE_{t-1} + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$LTGE_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta TGE_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta LRKGE_{t-i} + \beta_1 LTGE_{t-1} + \beta_2 LRKGE_{t-1} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile elde edilir. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinin regresyon denklemleri ise aşağıda ifade edildiği gibidir;

$$LRKGE_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} LRKGE_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} LRKGE_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} LTGE_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2i} LTGE_{t-i} + \mu_{1t} \quad (3)$$

$$LTGE_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LTGE_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{2i} LTGE_{t-i} + \sum_{i=1}^k \varphi_{1i} LRKGE_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \varphi_{2i} LRKGE_{t-i} + \mu_{2t} \quad (4)$$

(3) ve (4) numaralı Toda-Yamamoto denklemlerinde k; bağımlı ve bağımsız değişkenler için gecikme uzunluğunu, d_{max} ; değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini, β_{1i} , β_{2i} , δ_{1i} , δ_{2i} , α_{1i} , α_{2i} , φ_{1i} ve φ_{2i} değişken katsayılarını, β_0 ve α_0 ; sabit terimleri temsil etmektedir. (5) numaralı modelde LTGE'nin LRGE'nin nedeni olmadığını belirten H_0 hipotezi aşağıda ifade edildiği gibidir.

$$H_0 : \forall i \delta_{1i} = 0 \quad (5)$$

(5) numaralı modelde $H_0 \neq 0$ ise tüketici güven endeksinden reel kesim güven endeksine doğru bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Benzer olarak (6) numaralı modelde LRGE'nin LTGE'nin nedeni olmadığını belirten H_0 hipotezi aşağıdaki gibidir.

$$H_0 : \forall i \varphi_{1i} = 0 \quad (6)$$

(3) ve (4) numaralı Toda-Yamamoto denklemlerinde nedensellik ilişkisi Görünürde İlişkisiz Regresyon yöntemi (SUR) altında tahmin edilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmada öncelikle kullanılan veri setine ait tanıtıcı istatistiklere yer verilmiştir. Reel Kesim Güven Endeksi (RKGE) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) değişkenlerinin ortalama, medyan, maksimum ve minimum düzeyleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo2: Tanıtıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	S. Sapma
RKGE	103.51	105.65	117.00	59.800	9.7910
TGE	71.247	72.000	85.024	55.282	6.8714

Güven endekslerinin 100'den düşük olması geleceğe yönelik davranışsal eğilimin kötümser, 100'e eşit olması istikrarlı ve 100'den yüksek olması ise geleceğe yönelik davranışsal eğilimin iyimser olması anlamına gelmektedir. Tablo 2'de verilen sonuçlara göre Ocak 2007 – Haziran 2019 dönemine ait aylık veriler cinsinden RKGE'nin ortalama 103,5'lik değerle iyimser, TGE'nin ise ortalama 71,24'lik değerle kötümser bir seyir izlediği görülmektedir. Tablo 2'deki istatistiklerden hareketle incelenen dönem içinde bakıldığında değişkenlerin maksimum ve minimum değerleri arasındaki açıklığın RKGE için 1,95 kat, TGE için 1.54 kat olduğu hesaplanmıştır. Tablo 2'den 9.791 olan RKGE oynaklığının, 6.871 olan TGE oynaklığından yaklaşık % 42 oranında daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3'te logaritması alınmış seriler kırılmasız birim kök testleri çerçevesinde hem ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) ve hem de PP (Phillips Peron) birim kök testleri ile analiz edilmiş ve ilgili testlere ait sonuçlar özetlenmiştir.

Tablo 3: Kırılmasız Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabit	Sabitli-Trendli	Sabit	Sabitli-Trendli
LRGE	-3.305**	-3.362*	-3.042**	-3.095
LTGE	-2.394	-2.711	-2.312	-2.657
Δ LRGE	-8.574***	-8.547***	-8.556***	-8.529***
Δ LTGE	-10.91***	-10.88***	-11.38***	-11.35***

Not:*** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Δ ; sembolü değişkenlere ait birinci devresel farkı, L; doğal logaritmayı göstermektedir.

Tablo 3'te değişkenlerin hem ADF birim kök testine göre ve hem de PP birim kök testine göre aynı düzeyde durağan olmadıkları görülmektedir. Her iki birim kök testine göre tüketici güven endeksi (TGE) sabitli ve sabitli trendli modelde seviyesinde durağan değilken birinci devresel farkında durağanlaşmaktadır. Reel kesim güven endeksi (RKGE) ise ADF birim kök testi sonuçlarında her iki modele göre seviye değerlerinde ve birinci devresel farkında durağan iken PP testi sonuçlarına göre sadece sabitli trendli modelde seviyesinde durağan değildir. Aşağıdaki Grafik 1'de RKGE ve TGE'nin Ocak 2007- Haziran 2019 dönemindeki değerleri gösterilmiştir.

Grafik 1: RKGE ve TGE aylık değerleri (2007-2019 dönemi)

Grafik 1'de iki değişkeninde belirli dönemlerde özellikle 2008 Krizi döneminde keskin şekilde kırılma yaşadığı görülmektedir. Özellikle 2008 Krizi sürecinde küresel çaptaki olumsuz ekonomik beklentilerin giderek şiddetlenmesi, Ocak 2008'deki 108.40'lık RKGE'nin %44.83'lük daralmayla Kasım 2008'deki 59.80'lik değere, Ocak 2008'deki TGE'nin ise %29.45'lik daralmayla Kasım 2008'deki 55.70'lik değere düşmesine neden olmuştur. Bu durumları dikkate almak gerekirse, serilere yönelik kırılmalı birim kök testlerinin yapılması uygulanacak ampirik modelin seçimini için oldukça önemlidir. Bu çerçevede Tablo 4'te her iki değişkene ait kırılmalı birim kök testlerinin sonuçları sunulmuştur.

Tablo 4: Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Kademeli Sapmalı		Toplamsal Sapmalı	
	Sabit	Sabitli-Trendli	Sabit	Sabitli-Trendli
LRGE(2008:11)	-4.011**	-4.990***	-3.847**	-4.647***
LTGE(2008:11)	-3.298	-4.016**	-3.366	-4.059**
ΔLRGE(2008:11)	-11.13***	-9.853***	-11.23***	-11.76***
ΔLTGE(2008:11)	-9.265***	-9.363***	-11.54***	-11.63***

Not:*** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Δ ; sembolü değişkenlere ait birinci devresel farkı, L; doğal logaritmayı göstermektedir.

Çalışmada kırılmalı birim kök testleri sabitli ve sabitli trendli modeller için kademeli ve toplamsal sapmalı yöntemler kullanılarak uygulanmıştır. Tablo 4'teki sabitli model için uygulanan kademeli sapmalı ve toplamsal sapmalı kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmadıkları görülmektedir. Bu sonuçların kırılmasız birim kök testi sonuçlarıyla paralellik arz ettiği görülmektedir. Sabitli Trendli model için uygulanan kademeli sapmalı ve toplamsal sapmalı birim kök testi sonuçlarına göre ise değişkenlerin seviye değerlerinde durağan oldukları görülmektedir. Her iki yöneme göre de net bir şekilde değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek mümkün değildir. Bu çerçevede değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için ARDL yönteminin kullanılması daha tutarlı sonuçlar verebilir. Tablo 5'te değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin tespiti için uygulanan ARDL sınır testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 5: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler				F-istatistiği	Eş bütünleşme ilişkisi?
Bağımlı	Bağımsız	Model			
LRKGE	LTGE	(2,1)	Sabit	3.512*	VAR
LRKGE	LTGE	(2,1)	Trend ve Sabitli	7.714**	VAR
LTGE	LRKGE	(1,1)	Sabitli	2.505	YOK
LTGE	LRKGE	(1,1)	Trend ve Sabitli	7.457**	VAR

Not:***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5'teki ARDL sınır testi sonuçlarına göre bağımlı değişkenin RKGE bağımsız değişkenin TGE olduğu ARDL(2,1) modelinde F-istatistikleri doğrultusunda hem sabitli modelde ve hem de sabitli trendli modelde eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Aynı tabloda bağımlı değişkenin TGE, bağımsız değişkenin RKGE olduğu ARDL(1,1) modelinde ise F-istatistikleri doğrultusunda sabitli modelde eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı, ancak sabitli trendli modelde eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo 6'da ise aralarında eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilen değişkenlerin uzun dönem tahmin sonuçları veya diğer bir ifadeyle elastikiyet katsayılarına ait sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 6: ARDL Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler				Katsayı	t-istatistiği
Bağımlı	Bağımsız	Model			
LRKGE	LTGE	(2,1)	Sabit	0.552*	1.924
LRKGE	LTGE	(2,1)	Trend ve Sabitli	0.809***	3.816
LTGE	LRKGE	(1,1)	Sabitli	0.562**	2.247
LTGE	LRKGE	(1,1)	Trend ve Sabitli	0.634***	4.493

Not:***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 6'ya göre ARDL(2,1) modelindeki uzun dönem katsayıları en az %10, ARDL(1,1) modelindeki uzun dönem katsayıları ise en az %5 düzeyinde anlamlı görülmektedir. Tablo 6'daki sonuçlara göre RKGE'nin bağımlı TGE'nin bağımsız olduğu ARDL(2,1) modelinde uzun dönem katsayının sabitli spesifikasyonda 0.552, sabitli trendli spesifikasyonda 0.809, TGE'nin bağımlı RKGE'nin bağımsız olduğu ARDL(1,1) modelinde ise uzun dönem katsayının sabitli spesifikasyonda 0.562, sabitli trendli spesifikasyonda 0.634 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda değişkenler arasındaki uzun dönemli en yüksek etkinin %1 anlamlılık düzeyiyle ARDL(2,1) modelindeki sabitli trendli spesifikasyonda olduğu görülmektedir. Bu model doğrultusunda TGE'deki uzun dönemli %1'lik bir artışın RKGE'de uzun dönemde yaklaşık %0.81'lik bir artışa neden olacağı ifade edilebilir. Tablo 7'de ARDL modellerinin hata düzeltme katsayılarına ait sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 7: ARDL Modeli Hata Düzeltme Katsayıları

Değişkenler	ECT Katsayısı	t-istatistiği
-------------	---------------	---------------

Bağımlı	Bağımsız	Model			
LRKGE	LTGE	(2,1)	Sabit	-0.108***	-3.267
LRKGE	LTGE	(2,1)	Trend ve Sabitli	-0.154***	-3.942
LTGE	LRKGE	(1,1)	Sabitli	-0.114***	-2.760
LTGE	LRKGE	(1,1)	Trend ve Sabitli	-0.199***	-3.875

Not:***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 7'deki hata düzeltme katsayılarının tüm modellerde en az %1 düzeyinde anlamlı ve negatif işaretli oldukları görülmektedir. Hata düzeltme katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olması meydana gelen dengesizliklerin kısa dönemde düzeltilmesinin mümkün olabileceğini göstermektedir. Tablo 7'deki sonuçlara göre değişkenler arasındaki kısa dönemde meydana gelen sapmaların en hızlı şekilde ARDL(1,1) sabitli trendli modelde dengeye gelebileceği görülmektedir. Tablo 8'de ARDL modellerine ait tanısal test sonuçları sunulmuştur.

Tablo 8: ARDL Tanısal Test Sonuçları

Değişkenler				JB	LM (X ²)	ARCH (X ²)	RESET (t-stat)
Bağımlı	Bağımsız	Model					
LRKGE	LTGE	(2,1)	Sabitli	153.86 (0.0000)	0.5658 (0.7536)	31.623 (0.0000)	3.7633 (0.0002)
LRKGE	LTGE	(2,1)	Trend ve Sabitli	106.78 (0.0000)	0.4388 (0.8030)	28.084 (0.0000)	4.1286 (0.0001)
LTGE	LRKGE	(1,1)	Sabitli	50.247 (0.0000)	0.9953 (0.6079)	0.0489 (0.8249)	1.1028 (0.2719)
LTGE	LRKGE	(1,1)	Trend ve Sabitli	57.439 (0.0000)	1.2872 (0.5254)	0.0291 (0.8645)	0.7034 (0.4830)

Not: Parantez içerisindeki değerler prob. değerleridir.

Tablo 8'de tahmin edilen ARDL modellerine ait değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olup olmadığını araştırmak için sırasıyla Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık LM testi ve ARCH değişen varyans testi uygulanmıştır. Seçilen model spesifikasyonun uygunluğunu sınamak için ise Ramsey Reset testi yapılmıştır. Tablo 8'den bağımlı değişkenin TGE, bağımsız değişkenin RKGE olduğu ARDL(1,1) modelinin değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarını taşımadığı ve model spesifikasyonunun doğru olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

H ₀ Hipotezi	χ ² Test istatistiği	P Değeri
LRKGE ≠LTGE	8.3013 (2)	0.0158**
LTGE ≠LRKGE	3.3449 (2)	0.1878

Not:***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde ilgili istatistiğin anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler VAR modeli için optimal gecikme uzunluğunu ve ≠ ise ilgili seriler arasında nedenselliğin olmadığını göstermektedir.

Çalışmada ayrıca TGE ve RKGE değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 9'da sunulmuştur. Tablo 9'daki Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre RKGE'den TGE'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye için Ocak 2007 – Haziran 2019 dönemine ait tüketici güven endeksi ve reel kesim güven endeksi verileri kullanılarak tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri arasındaki dinamik ilişkiler incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle mevsimsellikten arındırılmış değişkenlere ait serilerin logaritmik dönüşümü yapılmış ardından değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir. İncelenen dönemde değişkenlerin 2008 Krizi döneminde keskin şekilde daralması durumu ve ardından takip eden dalgalanma düzeyleri göz önünde bulundurularak durağanlık analizi için kırılmasız birim kök testlerinin yanında kırılmalı birim kök testlerinin de kullanılmasına karar verilmiştir. Durağanlık sınamaları neticesinde değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi tespitinin ARDL yaklaşımı kullanılarak yapılmasının daha uygun ve gerçekçi sonuçlar vereceği kabul edilmiştir. Aynı zamanda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır.

Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin tespiti için uygulanan ARDL sınır testi sonuçlarına göre bağımlı değişkenin RKGE bağımsız değişkenin TGE olduğu ARDL(2,1) modelinde F-istatistikleri doğrultusunda hem sabitli modelde ve hem de sabitli trendli modelde eş bütünleşme ilişkisinin olduğu ve bağımlı değişkenin TGE bağımsız değişkenin RKGE olduğu ARDL(1,1) modelinde ise F-istatistikleri doğrultusunda sabitli modelde eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı, ancak sabitli trendli modelde eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. ARDL yaklaşımı çerçevesinde uzun dönem katsayıları ve hata düzeltme katsayıları da incelenmiştir. ARDL(2,1) ve ARDL(1,1) modellerine ait uzun dönem katsayılarının pozitif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve aynı zamanda bu modellerin hata düzeltme katsayılarının ise negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Hata düzeltme katsayılarına göre tüm modeller çerçevesinde değişkenler arasında meydana gelebilecek kısa dönemli sapmaların uzun dönemde dengeye gelebileceği saptanmıştır.

Tanısal test sonuçlarına göre hem sabitli ve hem de trendli – sabitli spesifikasyonlarda ARDL(2,1) modelinin ARCH testine göre değişen varyans sorunu taşıdığı ve Ramsey Reset testine göre ise seçilen model spesifikasyonun yanlış olduğu görülmektedir. ARDL(1,1) modelinde ise hem sabitli ve hem de trendli – sabitli spesifikasyonlarda böyle bir soruna rastlanmadığı görülmektedir. Bu çerçevede ARDL(1,1) modeli uzun dönemli ilişki açısından uygun model olarak kabul edilebilir.

Üreticilerin ve tüketicilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri arasındaki kısa dönemli ilişkinin tespiti için uygulanan Toda-Yamamoto nedensellik testine göre RKGE'den TGE'ye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Ocak 2007 – Haziran 2019 dönemi için üreticilerin (ekonominin arz yönünün) ve tüketicilerin (ekonominin talep yönünün) geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri incelendiğinde;

- tüketicilerin ve üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimleri arasında kısa ve uzun dönemli ilişkilerin olduğu ve birbirleri üzerinde bilgi taşıdıkları,
- üreticilerin geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerinin nedensellik testi kapsamında tüketicilerin davranışsal eğilimlerini belirgin şekilde etkilediği,
- üreticilerin çoğunlukla ekonominin geleceğine yönelik iyimser bir beklenti içinde olduğu, tüketicilerin ise sürekli kötümser bir beklenti içinde olduğu ve bu doğrultuda her iki iktisadi aktörün ekonomiye kendi pencerelerinden baktıkları,

bulguları elde edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arısoy, İ. (2012) “ Türkiye Ekonomisinde İktisadi Güven Endeksleri ve Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi”, Maliye Dergisi, Sayı 162, Ocak -Haziran 2012, ss.304-315
2. Arısoy, İ., Aytun, C. (2014) “Türkiye’de Tüketim Harcamaları, Krediler ve Tüketici Güveni Arasındaki İlişkilerin Analizi”, Business and Economics Research Journal, Volume 5, Number 2, 2014 , pp. 33-45
3. Beşel, F., Yardımcıoğlu, F. (2016) “Tüketici Güven Endeksi ile Makro Değişkenler Arasındaki İlişki”, ICPESS 2016 - İSTANBUL, 24 - 26 August 2016, ss. 475-487
4. C. Ludvigson, S. (2004) ”Consumer Confidence and Consumer Spending” Journal of Economic Perspectives, Volume 18, Number 2, Spring 2004, pp. 29–50
5. C.Garner, A. (1991) "Forecasting consumer spending: should economists pay attention to consumer confidence surveys?," Economic Review, Federal Reserve Bank of Kansas City, issue May, pages 57-71.
6. Caleiro, A. (2006) ‘How is confidence related to unemployment in Portugal?’, Applied Economics Letters, 13:13, 887-890,
7. Chen, M.H. (2015) “Understanding the impact of changes in consumer confidence on hotel stock performance in Taiwan”, International Journal of Hospitality Management, (2015), pp. 55–65
8. Eyüboğlu, K., Eyüboğlu, S.(2017) ‘Ekonomik Güven Endeksi İle Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği’, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19/2, Ekim 2017, ss. 603-614
9. Fuhrer, J.C. (1993) “What Role Does Consumer Sentiment Play in the U.S. Macroeconomy?” New England Economic Review, January/February, pp. 32–44.
10. Görmüş, S., Güneş, S. (2010) ”Consumer confidence, stock prices and exchange rates: The case of Turkey”, Applied Econometrics and International Development, 10(2):103-114
11. Gülcan, N., Akkuş, H. T. (2019)“Türkiye’de Farklı Kesimler İçin Oluşturulan Güven Endeksleri Arasındaki Uyum ve Etkileşimin İncelenmesi” Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 2 (1), 11-19. DOI: 10.32951/mufider.474526
12. Gürgür, T., Kılınç, Z. (2015) “What Drives the Consumer Confidence in Turkey?”, Research Notes in Economics, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Sayı: 2015-17 / 01, October 2015
13. İbicioğlu, M., Karan, M.B. (2009) ‘Türkiye' de Faiz Oranlarının Tüketici Kredileri Üzerindeki Etkisi’, BBDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt:3, sayı:2, ss.11-30.
14. Korkmaz, T., Çevik, E.İ.(2009) “Reel Kesim Güven Endeksi ile İMKB 100 Endeksi arasındaki dinamik nedensellik ilişkisi”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi Cilt:38, Sayı:1, 24-37
15. Koy, A., Akkaya, M. (2017) “The Role of Consumer Confidence as a Leading Indicator on Stock Returns: A Markov Switching Approach” Annals of “Dunarea de Jos” University of Galati Fascicle I. Economics and Applied Informatics. Years XXIII – no1/2017ss. 36-47 www.eia.feaa.ugal.ro
16. L. Fisher, K., Statman, M.(2003) ‘Consumer confidence and stock returns’, The Journal of Portfolio Management, 30(1), pp.115-127
17. Mishkin, F.S. (1978) “Consumer Sentiment and Spending on Durable Goods.” Brookings Papers on Economic Activity. 1, pp. 217–32

18. Özdemir, G.Z. (2013) ‘‘Tüketici Güveninin Tüketim Harcamaları İle İlişkisi Ve Öngörü Gücü: Türkiye Örneği’’ Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, Şubat 2013
19. R. Eppright, D., M. Arguea, N.L. Huth, W. (1998) ‘‘ Aggregate consumer expectation indexes as indicators of future consumer expenditures’’, Journal of EconomicPsychology 19 (1998), pp. 215-235
20. Sum, V. (2014) ‘‘Effects of Business and Consumer Confidence on Stock Market Returns: Cross-Sectional Evidence’’, Economics, Management, and Financial Markets Journal, Year: 9/201, No: 1, pp. 21-25
21. <https://www.tcmb.gov.tr/>
22. <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>

**TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARI DERSİNİN İŞLENİŞİ UYGULAMA
ÖRNEKLERİ VE SÜRECE İLİŞKİN ÖĞRENCİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARI
GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SAĞLIK
HİZMETLERİ MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ**
IMPLEMENTING THE COMMUNITY SERVICES COURSE: PRACTICE EXAMPLES
AND EVALUATION OF STUDENTS' AND INSTRUCTOR' PERCEPTIONS: SAKARYA
UNIVERSITY HEALTH VOCATIONAL SCHOOL CASE

Dr Öğr. Üyesi Belgin UZUN
Sakarya Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi Hanife İRİS
Sakarya Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda verilen Topluma Hizmet Uygulamaları (THU) isimli seçmeli dersin işleniş sürecinde yapılan uygulamalardan örnekler sunmak ve süreçle ilgili öğrenci ve öğretim elemanı görüşlerini değerlendirmektir. Çalışmanın katılımcıları Sakarya Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokuluna THU dersine kayıtlı 235 Tıbbi Laboratuvar, Tıbbi Sekreterlik, Anestezi ve Fizyoterapi öğrencileri ve THU dersini veren öğretim elemanlarıdır. Bu ders kapsamında 14 hafta boyunca topluma hizmete yönelik çeşitli projeler geliştirilerek uygulamaya konulmuştur. Bu çalışmada, bu dersin yapılandırılmasına yönelik uygulama örneklerine, öğrenci ve öğretim elemanı düşüncelerinde ortaya çıkan temalara ve dersin işlenişine yönelik çıkarımlara yer verilmiştir. Çalışma kapsamında geliştirilen projelerin ve dersin değerlendirilmesi için öğrencilerden günlükler tutmaları ve raporlar hazırlamaları istenmiştir. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Öğrenci raporlarının incelenmesinden, bu derste gerçekleştirilen uygulamalar sayesinde göze çarpan en belirgin sonucun öğrencilerin kişisel gelişimlerine katkı sağladığı, topluma hizmet bilincinin ve farkındalığın gelişmesi olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı öğretim elemanları da Topluma Hizmet Uygulamaları dersinin çok iyi planlanması gerektiğini, öğrencilerin ilgi ve beklentilerinin dikkate alınmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Topluma Hizmet Uygulamaları, Uygulama Örnekleri, Öğrenci Görüşleri, Öğretim Elemanı Görüşleri

ABSTRACT

The purpose of this study is to present examples from the practices of the elective course called Community Service Practices (THU) at the Vocational School of Health Services and to evaluate the views of students and instructor about the process. The participants of the study are 235 Medical Laboratories, Medical Secretariat, Anesthesiology and Physiotherapy students who are enrolled in THU course at Sakarya University Vocational School of Health Services and lecturers giving THU course. Within the scope of this course, various projects aimed at serving the society have been developed and put into practice for 14 weeks. In this study, application examples for the structuring of this course, the themes that emerged in the thoughts of students and lecturers, and the implications for the course are given. Students were asked to keep logs and prepare reports for the evaluation of the projects and the course developed within the scope of the study. Descriptive analysis technique was used in the analysis of the research data. From the examination of the student reports, it is understood that the most prominent result thanks to the practices carried out in this course is to contribute to the personal development of the students and to develop awareness and service to the society.

Participant instructor stated that Community Service Practices course should be well planned and it was necessary to take into consideration the interests and expectations of the students.

Keywords: Community Services Implementations, Application Examples, Student Opinions, Instructor Opinions

1.GİRİŞ

Gönüllülük kavramı tıpkı “topluma hizmet” gibi topluma ve çevreye faydalı olan etkinlikleri herhangi bir çıkar gözetmeksizin gerçekleştirme amaçlı uygulanmayı içerir. Ancak sonul amacı aynı olmakla birlikte “gönüllülük”, “topluma hizmet” ve “topluma hizmet eğitimi” kavramları arasındaki ayırt edici nokta, ilk ikisinde etkinlikleri gerçekleştiren uygulayıcıların bir eğitsel kazanım elde etme amacının olmayışıdır (Waterman, 1997). Toplum Hizmet Uygulamaları Eğitimi, aktif öğrenmeyi geliştiren toplumsal hizmet etkinlikleri yoluyla öğrencilerin toplu olarak öğrendiği bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma tam anlamıyla gönüllülük denemez.

Gönüllülük ve yardımlaşmadan daha sistemli sürdürülen ve üniversite öğrencilerinin topluma faydalarının artırılması için kapasitelerinin kullanılması önerilerinden biraz daha farklı bir anlam taşıyan Topluma Hizmet Eğitimi'nin amacı, toplumsal duyarlılık ve farkındalık; işbirliği, dayanışma, etkili iletişim ve öz değerlendirme becerilerini; toplumsal sorumluluk bilincini ve özgüveni geliştirmek ve desteklemektir (YÖK, 2001).

YÖK'ün önerdiği THU Yönergesine (2011) göre THU dersi; (1) Yerel ve evrensel sorunlara karşı duyarlılığı artırır; projeler üretmeyi, bu projelerde aktif rol almayı (katılımcılığı), çözüm üretmeyi ve işbirliği içinde çalışmayı sağlar; (2) İletişim becerilerini geliştirir; (3)Yaratıcı düşünme becerileri kazandırır; (4) Öz değerlendirme becerisini geliştirir.

THUE'nin faydaları genel olarak; (1) Geleneksel okul müfredatının gerektirdiği öğrenimi geliştirmesi, (2) Kişisel gelişimi teşvik etmesi, (3) Yurttaşlık sorumluluğu ve diğer vatandaşlık değerlerini geliştirmesi ve (4) Topluma yararlar sağlaması şeklinde sıralanabilir.

Sonuç olarak topluma fayda amaçlı herhangi bir etkinliğin THUE kapsamı içerisinde değerlendirilebilmesi için; (1) Toplumun ihtiyacını karşılaması; (2) Sürecin eğitimciler tarafından dikkatlice planlanması ve gözlemlenmesi; (3) Projesinin okul ve toplum üyeleri ile birlikte planlanıp işbirliği içinde gerçekleştirilmesi; (4) Öğrencilerin karar verme süreçlerine katılması ve projeyi sahiplenmesi; (5) Sınıf eğitimi ile gerçekleştirilen eğitim arasında bağlantı olması ve (6) Öğrencilerin deneyimleri üzerinde düşünecekleri ve tartışabilecekleri yapılandırılmış bir zaman diliminin bulunması gibi özellikleri taşıması gerektiği söylenebilir (Waterman, 1997).

Üniversiteler ürettikleri bilimsel yayınlar ve projelerle, yetiştirdikleri meslek elemanları ve her şeyden önemlisi toplumu ilgilendiren konularda görüş bildirerek ve uzmanlığını ortaya koyarak toplumun hizmetinde olan kurumlardır. Ancak, üniversitede araştırma ve öğretim, yalnızca teknolojik olarak kullanılabilir bilginin üretimi ve aktarımı üzerine olmamalıdır. Eğitimin genel amacı; bilgiyi araştıran ve bulan, bulduğu bilgiyi öğrenen ve öğrendiği bilgiyi de özellikle toplumsal iyi amaçlar doğrultusunda kullanan sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmektir. Nitekim; J. Stuart Mill (2007) eğitimin yetkin ve duyarlı vatandaşlar yetiştirmesi gerektiğini dile getirmiştir. John Dewey (1996) ise eğitimin yaşam içerisinde yaparak öğrenilen, öğrenilenlerinde toplum için yararlı bir şekilde kullanılması süreci olduğunu ifade etmiştir. Dewey'in uygulamacı ve pragmatik yaklaşımı esasında topluma hizmet uygulamalarının teorik temelini oluşturmaktadır.

Bireysel farklılıklar göz önünde bulundurularak, toplumun her bireyine çağın gerektirdiği bilgi ve becerileri kazanabilmeleri için yaşam boyu eğitim hizmetlerinin sunulması gerekir. Toplumsal gereksinimlere duyarlılık gösterilerek, işbirliği ve gönüllülük esasına dayanan, eleştirel ve yaratıcı düşünmeyi özendirilen bir eğitim anlayışı ile hareket edilmelidir. Toplumun öz kaynaklarını harekete geçirebilmek için ilgililerle işbirliği yapılmalıdır (Öğülmüş, 2006). Üniversiteler yaşamın çeşitli alanlarında katkı sağlayacak birikim, deneyim ve kapasiteye

sahip olan fakülte ve meslek yüksekokulları, üniversite toplum etkileşimi sayesinde kurumsal anlamda üniversitenin, akademisyenlerin, idari personelin ve öğrencilerin geliştirilmesine de birçok katkılar sağlar (Aydın, 2006). Kısaca belirtmek gerekirse, üniversitenin diğer toplum kesimleri için başvuru kaynağı olması aynı zamanda kendi gelişimi için de katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda 1988 yılında 388 Avrupa Üniversitesi rektörleri bir araya gelerek, üniversiteler nasıl olmalı diye tartışmışlar, görüş birliğine varmışlardır. Sonuç olarak da Bologna Üniversiteler Anayasası'nı (Magna Charta Universitatum) onaylamışlardır. Bu anayasada;

*Geleceği kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin belirleyeceği

*Çevreye duyarlı kuşakların yetiştirilmesinin hedeflenmesi gerektiği ve

*Topluma hizmetin üniversitelerin de bir fonksiyonu olduğu anlayışına vurgu yapılmıştır

Bologna sürecine uyum bağlamında YÖK 2006 yılında öğretim programlarını yenileme çalışmaları kapsamında eğitim fakültelerinin öğretim programlarına "Topluma Hizmet Uygulamaları" (THU) isimli yeni bir dersin konulmasına karar vermiştir. Bu ders öğretmen adaylarına topluma hizmetle ilgili birçok bilgi, beceri ve tutumu kazandırması açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Dersin temel amacı öğrencilerin toplumun güncel sorunlarını belirleme ve çözüm üretmeye yönelik projeler hazırlamalarını sağlamaktır (YÖK, 2007; Tezbaşaran, 2009).

Eğitim kurumları bugün sadece bilgi aktarılan kurumlar olmaktan çok uzaktır. Özellikle meslek edindirme çabaları ile ön plana çıkan üniversitelerin öğrencilerine mesleklerine ilişkin temel bilgileri vermenin yanında, içinde yaşadıkları topluma edindikleri bilgi ve birikim doğrultusunda ne tür katkılar yapabilecekleri ve/veya yapmaları gerektiğini öğretmeleri de gerekmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında birçok üniversitede bir süredir uygulamaya konulan toplumsal duyarlılık eğitiminin toplumsal hizmet öğrenimine ya da sosyal öğrenmeye yapacağı katkı büyük olacaktır. Bu nedenle bu tür eğitimlerin sadece üniversiteler düzeyinde değil diğer tüm ilk ve orta öğretimde de yaygınlaştırılarak gelişmesi demokrasi için kaçınılmaz olan sivil toplumun yaratılmasında öncülük edecektir.

Alan yazın çalışmalarını incelediğimizde THU dersini alan öğretmen adaylarının toplumsal sorumluluklara ilişkin duyarlılıklarının arttığı, öğrencilerin genel olarak olumlu tutum ve davranışlar geliştirdikleri, THU dersinin programa alınmasının isabetli bir karar olarak görüldüğü ancak dersin uygulanmasıyla ilgili süreçte sıkıntılarla karşılaşıldığı, öğrencilerin derse yönelik tutumlarının derste gerçekleştirilen etkinlikler ya da bölümlere göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır (Akkocaoğlu, Albayrak, Kaptan, 2010; Ayvaci, Akyıldız, 2009; Çoban, Kaşkaya, Ağırbaş, 2010).

Üniversite düzeyi için Türkiye'deki alan yazına bakıldığında, birçok eğitim fakültesinin THU dersinin yürütülmesine ilişkin çeşitli esasları ortaya koyduğu yönergelere rastlanmaktadır. Ayrıca eğitim fakültesi dışındaki diğer lisans ve ön lisans alanlarında, THU dersinin işlenişine ve uygulama örneklerinin verildiği çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışmada özellikle eğitim fakültelerinin dışında meslek edindirme çabası ön plana çıkan meslek yüksekokulunda verilen THU dersinin planlanması ve işleniş, sürecinin tanıtılması ve süreçle ilgili öğrenci ve öğretim elemanlarının görüşlerinin değerlendirilmesiyle alan yazındaki bu açığın kapatılması amaçlanmaktadır.

2.YÖNTEM

Çalışma Sakarya Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Laboratuvar Teknikleri, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik, Fizyoterapi, Anestezi Programlarında okuyan THU dersine kayıtlı 235 öğrenci ile ders süreci olan 14 haftada gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı, THU dersinin işlenişine, ders kapsamında uygulanan grup ve sınıf projelerine ilişkin örneklerin sunulması ve süreçle ilgili öğrenci ve öğretim elemanları görüşlerinin değerlendirilmesidir.

Nitel araştırma yöntemlerinin bütüncül bir yaklaşıma sahip olması, algılarının ortaya konmasını sağlaması, araştırma deseninde esnekliği olması ve tümevarımcı bir analize sahip

olması önemli özellikleridir. (Uzuner, 1999; Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu anlamda nitel araştırmalar, araştırma yapılan ya da yapılması planlanan kişilerin sahip oldukları öznel görüş deneyimlere bağlı olarak ortaya çıkan anlamlarının sistematik olarak incelenebilmesinde tercih edilen araştırma yöntemleridir (Ekiz, 2003).

Öte yandan çalışmanın nicel verilerle desteklenmesi verilerin objektifliğinin sağlanması açısından önemlidir (Yıldırım, 2010). Bu nedenle çalışmanın bulguları sunulurken nicel veriler de kullanılmıştır.

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Dersin değerlendirmesi amacıyla, “Topluma Hizmet Uygulamaları dersi hakkında genel olarak görüşleriniz nelerdir?”, “Topluma Hizmet Uygulamaları dersinin size katkısı ne oldu? “Proje/etkinlik yaparken yardım aldınız mı? Aldığınız yardımı belirtiniz”, “Proje/ etkinlikleri yeniden planlasaydınız ne tür değişiklikler önerirdiniz?”, “Amacınıza ulaştınız mı?”, “Eğer bu etkinliğe devam ederseniz bir sonraki aşamada ne yapmak isterseniz?”, “Kazandığınız deneyimleri hayatınızda nasıl kullanacağınızı düşünüyorsunuz?” soruları sorularak raporlar oluşturmaları istenmiştir. Bu amaçla; “Sakarya Üniversitesi Topluma Hizmet Uygulamaları Dersi Yönergesi’nde yer alan ve çalışma kapsamında dönem sonunda verilen; “Proje/Etkinlik Sonuçlandırma Formu” araştırmacılar tarafından kullanılmıştır. Proje/Etkinlik Sonuçlandırma Formu'nda yer alan “Topluma Hizmet Uygulamaları dersi hakkında genel olarak görüşleriniz nelerdir?” ve “Topluma Hizmet Uygulamaları dersinin size katkısı ne oldu?” sorularının yanıtları veri olarak kullanılmıştır.

4. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırma verilerinin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniği (Yıldırım ve Şimşek, 2005) kullanılmıştır. Analiz için veriler incelenerek ağırlıklı olarak dile getirilen temalara uygun olarak bir kodlama şeması oluşturulmuştur ve elde edilen verilere göre alt temalar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu aşamada tüm dökümler araştırmacı tarafından okunmuş ve diğer araştırmacının tüm dökümleri okuması sağlanmıştır. Daha sonra birbirinden bağımsız olarak katılımcıların, THU dersi ile ilgili görüşlerini belirli başlıklar altında birbirleriyle eşleştirmeye ve alt temalar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bir sonraki aşamada araştırmacının diğer araştırmacının, farklı temalar altında değerlendirdiği görüşler üzerinde tartışılarak uzlaşmaya çalışılmıştır. Araştırmanın güvenilirliği "Güvenirlilik = Görüş birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100" formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Miles ve Huberman, 1994). Araştırmacılar arasındaki güvenilirlik oranı % 90 olarak bulunmuştur. 0.80-1.00 aralığında kalan değerlerin güvenilirlik düzeyi çok iyi olarak kabul edildiği için (Leiva, Montoro & Martinez, 2006) çalışmanın verilerinin güvenilirliğinin çok iyi düzeyde olduğu söylenebilir.

Nitel araştırmalarda, çalışmanın bulgularının desteklenmesi amacıyla doğrudan alıntılara yer verilmesi, alıntıların kime ait olduğunun belirtilmesi, verilerin ayrıntılı bir şekilde rapor edilmesi, araştırma süreci ile yöntemlerin açıklanması, verilerin anlamlı bir bütün oluşturması, sonuçların alternatif çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılması geçerlik ve güvenilirliği artırmanın ölçütlerinden bazılarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005; Yıldırım, 2010). Bu çalışmada katılımcıların görüşleri kendi cümleleri ile italik şekilde yazılarak verilmiştir. Yapılan alıntının hangi katılımcıya ait olduğu belirtilmiştir. Ancak alıntı yapılan katılımcılar belirtilirken katılımcıların gerçek isimleri yerine kod numaraları kullanılmıştır.

İşleniş

Topluma Hizmet Uygulamaları dersinin amaçları oldukça kapsamlı olmasına rağmen özetle; (1) öğrencilere hizmet öncesi eğitimleri sırasında toplumsal duyarlılık kazandırmak, (2) öğrencinin toplumsal sorumluluk üstlenerek toplumsal liderlik rolünü oynayabilir düzeye getirmek, (3) girişimcilik kazanması için gerekli ortamı oluşturmak ve (4) öğrencinin

toplumla bütünleşmesini sağlamaktır (Coşkun, 2009). Bu amaç doğrultusunda dersin işleniş süreci proje tabanlı olarak gerçekleştirilmektedir.

Sakarya Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda, Topluma Hizmet Uygulamaları (THU) dersi bir dönem boyunca haftada bir saati kuramsal, iki saati uygulamalı olmak üzere üç saatlik seçmeli bir derstir. Dersin bir saatlik kuramsal boyutu sınıf ortamında işlenirken iki saati uygulama alanında geçirilmektedir. THU dersi; (1) Hazırlık (2) Uygulama ve (3) Değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır. Dersin ilk haftalarında öğrencilere öncelikle topluma hizmetin tarihsel gelişimi, amacı, önemi, ilkeleri hakkında bilgiler verilmiştir ve topluma hizmet uygulamaları ile ilgili Türkiye’den ve yurtdışından örnekler incelenmiştir. Bundan sonraki planlama aşamasında bir yandan literatürden araştırmalar yapılarak proje örnekleri incelenmiş, bir yandan da derste ve ders dışında yapılan beyin fırtınası uygulamaları ile toplumda hizmete ihtiyaç duyulan alanlar belirlenmiştir. Daha sonra öğrenciler belirlenen alanlar arasından kendi tercih ettikleri konularda ve kendi istedikleri kişilerle çalışma grupları oluşturmuşlardır. Ders kapsamında gerçekleştirilecek uygulamalarla ilgili olarak oluşturulan gruplardaki proje ekipleri birlikte çalışarak, öncelikle gerçekleştirmeyi planladıkları projenin konusunu, adını, amacını ve hedef kitlesi belirleyerek bunu yazılı hale getirmişlerdir. Bu amaçla “Proje/Etkinlik Teklif Formu” kullanılmıştır. Gruplar hazırladıkları proje teklif formunda; proje ekibi ve iletişim bilgileri, proje konusu, amacı ve süresi (ek olarak, yapılması planlanan etkinlikleri gösteren haftalık zaman çizelgesi) projede kullanmayı planladıkları materyal, araç ve gereçleri, projeye katkı sağlayabilecek destek verebilecek kurum ve kuruluşları da belirlemişlerdir. Hazırlanan formlar öğretim elemanı tarafından incelenerek gruplara proje konuları ve uygulama süreciyle ilgili dönütler verilmiştir. Öğretim elemanın onayından sonra oluşturulan proje teklif formları doğrultusunda ilgili kurum ve yüksekokul müdürlüğü arasında gerekli yazışmalar yapılarak izinlerin alınması sağlanmıştır. Proje grupları planladıkları projelerle ilgili olarak 14 hafta süren ders döneminde THU dersi hakkında genel bilgi, proje teklif formlarını hazırlama, gerekli izinlerin alınması, proje /etkinlik sonuçlandırma raporlarını sunma, ara sınav ve final sınavı gibi süreçleri de göz önünde bulundurduğumuzda kalan 8 hafta boyunca her hafta ilgili kurumda en az 2 saat süren etkinlikler gerçekleştirmişlerdir. Aynı zamanda sınıf projeleri olarak adlandırılan projeler de uygulamaya konulmuştur. Grup projeleri kapsamında dersi alan bütün öğrenciler zorunlu olarak bir proje grubunda görev almıştır. Sınıf projeleri ise projenin türüne göre bir günden birkaç güne kadar süreleri kapsayacak türden çalışmalardır. Bu projelerin tümüne katılım zorunlu tutulmamış ve dört farklı program öğrencilerinden 6 sınıf projesinden sadece birini seçmeleri istenmiş ve katılımları sağlanmıştır. Dersi veren öğretim elemanının ve gönüllü olan öğrencilerin liderliğinde yürütülmüştür. Öte yandan grup projeleri yalnızca ilgili proje grubunun üyeleri tarafından gerçekleştirilirken, sınıf projelerinin tüm sınıfın katılımına açık olması ve istekli öğrencilerin tüm sınıf projelerine katılması sağlanmıştır. Sınıf projeleri dersin zorunlu iki saatlik uygulama çalışmasına ek ve bağımsız olarak yapılmıştır. Dört farklı program öğrencilerinin ortak boş gün ve saatleri belirlenmiş ve bu şekilde katılım sağlanmıştır. Bu şekilde 38 tane grup projesinin yanında 6 tane de sınıf projesi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen grup projeleriyle ilgili ayrıntılar Tablo 1’de, sınıf projeleriyle ilgili ayrıntılar ise Tablo 2’de sunulmuştur. Grup projelerinin gerçekleştirildiği iki saatlik uygulama çalışmasının dışında, dersin bir saatlik kuramsal bölümünde bütün katılımcılar proje sürecinde yaşanan gelişmeleri aktarmış ve karşılaşılan sorunları paylaşmıştır. Bu paylaşımlar sayesinde öğretim elemanının yanı sıra bütün öğrenciler birbirlerinin neler yaptığından haberdar olmuşlardır. Dersin bu kuramsal bölümü gruplar arası yardımlaşma için de bir zemin oluşturmuştur. Haftalık kuramsal derslerde ayrıca sınıfça gerçekleştirilecek projeler üzerinde tartışmalar yapılmış ve bu konuda fikir alışverişinde bulunulmuştur ve yine bu kuramsal derste öğrencilerin devam çizelgelerindeki imzalar ve uygulamalara yönelik tuttıkları günlükler kontrol edilmiştir.

Tablo 1. THU Dersi Kapsamında Gerçekleştirilen Grup Projelerinin Dağılımı

Projenin Başlığı	Proje ekibi	İşbirliği yapılan kişi / kurum	Projenin Süresi	Açıklama
Hayat Kurtarmak İster misiniz?	20	Kızılay	8	Kan ve kök hücre bağıışı bilincinin yayılmasında, donör (verici) olmak ve kan bağıışı toplanmasında yardımcı olmaya çalışıldı
Her Daim Desteğe Hazırız	8	Kanserder	8	Kanser hastaları ve aileleri için düzenlenen etkinliklerde görev alındı, kanser hastalarına manevi destek sağlandı.
Yeşilay'a Destek	13	Yeşilay	8	Sigara, alkol ve madde bağıımlılığı konusunda düzenlenen konferanslarda, çeşitli yerlerde kurulan stantlarda ve Yeşilay haftası etkinliklerinde görev alındı.
Temiz Bir Çevre İçin El Ele	4	Tema	8	Çevreyi koruma, ağaçlandırma konularında Tema Vakfı'nın tüm etkinliklerinde görev alındı.
Mirasımız Geleceğe Ağaçlarımız	5	Mehmet Zümra Kuş Ortaokulu Adapazarı Orman Müdürlüğü	8	İlk haftalarda ormanların önemi, korunması ve fidan dikimi konusunda konferans düzenlendi ve okul bahçesine 25 adet fidan dikildi, bahçe düzeni yapıldı. Orman Müdürlüğü'nün gösterdiği sahaya okul öğrencileri ile birlikte 100 adet fidan dikimi gerçekleştirildi.
Kütüphaneye Destek	22	Sakarya Üniversitesi Merkez Kütüphanesi	8	Üniversite öğrencilerinin kütüphaneyi kullanma durumunu öğrenmek için anket ve röportajlar yapıldı, raftaki kitapları düzenlendi, kitap bulma konusunda yardımcı olduğu oldu, kitaplar barkotlandı ve etiketlendi.
	5	Sakarya Valiliği İl Halk Kütüphanesi	8	Teknik işlemler ve okuyucu hizmetleri aşamasında yardımcı olduğu oldu, kütüphaneye yeni üye olanlara yardım edildi, anaokulu ve 1. sınıf öğrencilerine masal okuma etkinliği gerçekleştirildi.
Bir Çocuk Değişir Türkiye Değişir	7	Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı	8	İhtiyacı olanlara gerekli konularda eğitim verildi. Köy okullarına gidilerek genel sağlık konusunda eğitimler verildi. Sosyal etkinlikler gerçekleştirildi bu etkinliklerin her aşamasında görev alındı.
Genciz ve Çalışırız	20	Adapazarı Gençlik Merkezi	8	"Gençlerin İyilik Ağacı" projesinde aktif olarak çalışıldı.

O Kahraman Benim	17	Sakarya Valiliği İl Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı AFAD	8	O Kahraman Benim projesi için açılan stantlarda insanlara, afet ve acil durumlar hakkında bilgiler verildi. Ayrıca üç okulda deprem öncesi, deprem anı ve deprem sonrasında neler yapılmalı konularında eğitimler verildi.
Şehitler ve Gaziler Unutulmaz	9	Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimleri Derneği	8	Dernek vasıtasıyla şehit aileleri ve gazi ailelerine ziyaretler düzenlendi ve manevi destek sağlandı.
Yardım İçin El Ele	10	Sakarya Kültür ve Sosyal Yardım Vakfı	8	Maddi ve manevi açıdan zorluk yaşayan insanlara yardım edildi, yabancı uyruklu ve hastalara özellikle hastaneden randevu alma işlemlerinde yardımcı olundu.
İlaçlar Çöp Değildir	5	Hendek Belediyesi	8	Hendek Belediyesi önünde açılan beyaz masada kullanılmış, tarihi geçmiş ilaçlar toplandı ve bu konuda halk bilinçlendirildi.
Temizlik İçin Gönüllüyüz	4	Sakarya Serdivan İlçe Müftülüğü	8	Müftülüğün belirttiği camilerde temizlik işlerine yardımcı olundu.
Yardımlaşma Zamanı	3	Sakarya Serdivan Belediyesi	8	Kültür ve sosyal işler bölümünde özellikle sosyal yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasında yardımcı olundu
Yaşlılara Destek	5	Hendek Melek Nişancı Huzurevi	8	Bakım altında bulunan yaşlılara manevi destek verildi. Yaşlıların fizik tedavi hizmetlerinde, spor etkinliklerinde uzmanların yanında yaşlılara yardımcı olundu.
	4	Sakarya Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü Yaşlı Destek Merkezi (YADEM)		
Çevremizi Temiz Turalım	6	Arife Belediyesi	8	Gölpark Ören yerinin temizlik ve bakım çalışmalarına katkı sağlandı
Eğitim Kurumlarında Yapılan Projeler				

Oyun Öğretmenliği	3	Özel Zemin Çocuk Kulübü	8	Çocukların serbest zaman ve oyun saatlerinde çeşitli zeka oyunları ve bahçe oyunları düzenlenip, çocukların eğitici ve eğlendirici zaman geçirilmesine yardımcı olundu.
	1	Hendek Sevgi Pınarı Anaokulu		
Doğru Postür Doğru Yaşam	1	Bahçelievler Gazi İlkokulu	8	Fizyoterapi programı öğrencileri tarafından İlköğretim okulunun her sınıfına ve şubesine doğru duruş, oturuş ve yürüyüş konusunda seminer verildi.
	3	Mehmet Zorlu İlkokulu		
	2	Mehmet Akif Ersoy İlkokulu		
	2	Şehit Fethi Sekin İlkokulu		
Sağlık İçin Temizlik	3	Şehit Erol Olçok Anadolu Lisesi Anaokulu	8	Okulun tüm sınıf ve şubelerine genel vücut temizliği (el, ağız, diş sağlığı), kişisel hijyen konusunda öğrencileri bilgilendirme amaçlı seminer verildi.
	2	Şehit Mehmet Solak İlkokulu		
	3	Akyazı Kabakulak Anadolu Kalkınma Vakfı İlkokulu ve Ortaokulu		
	5	Hendek Mustafa Asım İlkokulu		
	6	Hızırtepe Ortaokulu		

	7	Mevalana İmam Hatip Ortaokulu		
	4	Sakarya Üniversitesi Vakfı Özel Okulları	8	El yıkama, gıda hijyeni, diş fırçalama, beden temizliği (saç, vücut, tırnak), sağlıklı beslenme konularında öğrencilere bilgiler verildi.
	2	Sabiha Hanım Ortaokulu	8	Okul panosuna asmak için sağlık ve temizlik konularında görsel materyaller hazırlandı ve asıldı. Afişler hazırlanıp, öğrencilere ders aralarında bilgiler verildi.
	4	Vilayetler Hizmet Birliği Anaokulu	8	Resim ve çizimlerle meyve ve sebze nasıl temizlenir?, Mikroplardan nasıl korunuruz? ve El, ağız sağlığı nasıl olur? Konularında çocuklara bilgiler verildi.
Okulumuzu Renklendiriyoruz	3	Zinnet Dilmen Anaokulu-Erenler	8	Okulun dış cephesini renklendirme ve süsleme çalışması yapıldı.
"Öteki Değiliz Bizde Varız " Eğitim İçin Desteğe Hazırız	5	Özel Mürüvvet Evyap Özel Eğitim Kurumu	8	Zihinsel engelli çocuklar için düzenlenen etkinliklere katılım ve destek sağlandı.
	3	Serdivan Özel Eğitim Anaokulu		
	6	Ayşe Sadi Ünal Rehabilitasyon Merkezi	8	Özel eğitime ihtiyaç duyulan çocuklara drama yöntemiyle el ve diş temizliği becerilerini kazandırılmaya çalışıldı.
	3	Ada Yaşam Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	8	Özel eğitime ihtiyaç duyulan çocuklara el ve diş temizliği becerilerini kazandırma amaçlı etkinlikler yapıldı.

Tablo 2. THU Dersi Kapsamında Gerçekleştirilen Sınıf Projelerinin Dağılımı

Projenin Başlığı	Proje ekibi	Proje yılı	Projenin Süresi	Projenin Amacı	Açıklama
Kitap Kumbarası	33	2019	1 gün	Okulumuzda kitap toplama kampanyası düzenlemek	Beyaz eşya kartonlarının en büyüğü dev bir kumbaraya dönüştürüldü ve okulda uygun bir yere konuldu. Kumbaraya atılan yeni ve eski kitaplar biriktiğinde ihtiyaç sahiplerine iletilecek.
Geri Dönüşüm Toplama Kutuları	38	2019	1 gün	Plastik, kağıt ve cam malzemeleri geri dönüşüme kazandırmak.	Plastik, kağıt ve cam malzemeleri geri dönüşüme kazandırmak için yine geri dönüşümden elde ettiğimiz kutular dikkat çekici hale getirildikten sonra öğrencilerin bu kutulara ulaşmasını kolaylaştırmak amacıyla okulun her katına ve bahçeye yerleştirildi.
Sakarya Üniversitesi Merkez Kampüsünde Orman ve Çevre Temizliği ve Minik dostlarımız için yem çubukları	43	2019	1 gün	Çevremizi temiz tutmak ve çöp atma konusunda diğer üniversiteli öğrencilerin dikkatini çekmek	Merkez kampüste yer alan ormanlık alanlar ve piknik yerleri çöplerden temizlendi ve kuşlar için bal, kuş yemi ve mısır koçanı (çam kozalağı ve tuvalet kağıdı ruloları)'ndan yem çubukları hazırlayıp ağaçlara asıldı.
Hiçbir Şey Çöp Değildir	44	2019	2 hafta	"Çevremizde gördüğümüz çöp aslında atılması gereken, değersiz çöp değildir ve geri kazanılması	Çöp olarak görülen bir çok madde ham madde olarak değerlendirildi. Ayakkabı kutuları, pet ve cam şişeler, bitmiş şampuan ve deterjan kutuları, eski gazete ve çikolata kağıtları gibi maddeler öğrencilerin günlük yaşamda kullanabilecekleri eşyalara

				mümkündür" bu bakış açısıyla çöplerin azaltılmasını sağlamak	dönüştürüldü.
Kendi Alışveriş çantamızı yapalım	39	2019	2 hafta	Alışverişlerde naylon poşet kullanımının önüne geçmek amacıyla çantada taşınabilir alışveriş çantası yapmak	Eski kumaş parçaları ve eski tişörtler alışveriş çantasına dönüştürülerek değerlendirildi. Ayrıca iplerden örme ve dayanıklı kumaşlardan çantalar yapıldı.
Kompost yapımı	38	2019	1 hafta	Çöplerin azaltılması ve yararlı işlerde kullanılması amacıyla besin maddelerinden kompost yapmak	Elma, armut, ayva gibi meyvelerin kabukları, marul, maydanoz gibi salata atıkları ve yumurta kabukları toprakla karıştırılarak hava alması için delinen kaplarda bir süre bekletildi ve oluşan organik gübreler okulun bahçesindeki meyve ağaçları için kullanıldı.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Öğrencilerin Süreçle İlgili Görüşleri Öğrencilere THU dersiyle ilgili hazırladıkları dönem sonu raporunda "Topluma Hizmet Uygulamaları dersi hakkında genel olarak görüşleriniz nelerdir?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğrenci ve öğretim elemanlarının tamamı THU dersinin çok yararlı bir ders olduğunu belirtmişlerdir.

Ayrıca aşağıda katılımcıların görüşleri ile ilgili doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Yapılan doğrudan alıntıların kime ait olduğu yani kimliği belirtilmemiştir. Katılımcı isimleri kodlanmış ve katılımcıların gerçek ismi gizli tutulmuştur. Katılımcılardan öğretim elemanlarının görüşleri Ö1, Ö2; Öğrenci gruplarının görüşleri ise G1, G2, G3,..... kısaltmasıyla verilmiştir. Öğrencilerin THU dersi hakkındaki genel görüşleri analiz edilirken öğrencilerin dönem sonunda verdikleri sonuçlandırma raporlarında grup olarak verdikleri cevaplar değerlendirilmiştir.

5.1 KATILIMCILARIN THU DERSİ HAKKINDAKİ GENEL GÖRÜŞLERİ

Araştırmaya katılan öğretim elemanı ve öğrencilerin tamamı THU dersinin çok yararlı bir ders olduğunu belirtmişlerdir. Aşağıda katılımcıların görüşleri ile ilgili doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Üniversitelerde eğitim gören gençlerin bir meslek edinmenin yanı sıra bir öğrenme yöntemi olan toplumsal hizmet öğrenimi aracılığıyla eğitim süresince ve mezun olduktan sonra bireysel olarak topluma hizmet etme becerilerini de geliştirme olanağı bulmaları açısından oldukça yararlı bir ders. Ö1

Eğitim kurumları bugün sadece bilgi aktarılan kurumlar olmamalıdır. Özellikle meslek edindirme çabalarının yanında içinde yaşadıkları topluma edindikleri bilgi ve birikim doğrultusunda ne tür katkılar yapabilecekleri veya yapmaları gerektiğini de öğretmeleri gerekmektedir. Bu ders sayesinde öğrencilerden gelen geri bildirimlere baktığımız da olumlu

tutumlar elde edilmiştir. Bu tür eğitimlerin sadece üniversiteler düzeyinde değil diğer tüm ilk ve orta öğretimde de yaygınlaştırılarak uygulanması gereken faydalı bir derstir. Ö2

*Çok yararlı bir ders toplumun ihtiyaçlarını daha gerçekçi bir gözle görmemizi sağladı. G 6
Bizler için çok faydalı bir ders toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın önemini daha iyi anladık. G 12*

Kesinlikle çok yararlı bir ders. Harika bir dönem geçirdik. Hem eğlendik hem de toplum için yararlı işler yaptık. G 28

THU dersi bizlere kurumların ne iş yaptığı konusunda bilgi verdi, bir çok kuruma bakış açımız değişti. G19

Derste her hafta yaptığımız toplantılarda, diğer arkadaşlarımızın uygulama yaptığı kurumlar hakkında bilgi sahibi olduk. Çok faydalı işler yaptığımızı öğrendik. Kendimizle ve arkadaşlarımızla gurur duyduk. G30

Branş derlerimizde öğrendiğimiz bilgileri çocuklara faydalı olabilmek amacıyla kullanmak çok keyifliydi. Çalışma hayatımızda da bunun gibi etkinlerin olması için öncülük yapacağız. G13,

Bu ders branş derslerinden çok farklı. Okul dışında faydalı olduğumuzu düşündüğümüz şeylerle uğraşmak bize çok iyi geldi. Faydalı bir ders. G 26

THU ders tüm öğrenciler açısından çok faydalı bir ders olduğunu düşünülmesine rağmen planlama aşamasında ve uygulama aşamasında bazı sorunlar yaşadıklarını belirten öğrenciler de olmuştur. Aşağıda bu görüşleri iler süren katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

Sivil toplum kurumlarına ilişkin bilgiler dersin ilk haftalarında öğrencilere anlatılmıştır ancak detaylı bilgilere sahip olunmaması, konuyla ilgili nereye başvurulacağına etkin bir biçimde tespit edilememesine sebep olabilmektedir. Ö1

Kurumlar doğru tespit edilirse yani önceden ihtiyaç analizi yapılarak tespit edildiği takdirde öğrenciler verimli olabilecektir ve dersin amacına ulaşılmış olunacaktır. Ö2

Kalabalık öğrenci grupları olan etkinliklerimiz oldu. Sınıfa hakim olma konusunda sıkıntılar yaşadık. G22

Bazı kurumlarda ihtiyaç analizi yaparken THU ne olduğunu bilmediği için bizi mesleki staj yeri aradığımızı düşünüp geri çevirenler oldu. G31

Bazı kurumlara karşılık beklenilmeden yapılan, gönüllü olarak sosyal sorumluluk amacıyla yapılan bu dersi anlatmakta ve ikna etmekte zorluklar yaşadık. G25

Dersin amacı çok yararlı ancak toplumumuz ve özellikle bazı kurumlar buna hazır değil. İlk zamanlar bizleri organize etmede sıkıntılar yaşadılar. G9

Farklı programlarda okuyan öğrenci grupları (uygulama grupları) arasında çakışmalar oldu, ancak kurumumuz için öğrenci sayısının çok olması bir avantajdı. Tüm grupları gün ve saat değişikliği yaparak organize etti. G1

Çok uzun süren ve her zaman olumlu sonuçlanmayan resmi yazışmalardan dolayı hastanelerde hiç bir arkadaşımız topluma hizmet uygulaması yapamadı. G32

İhtiyaç analizi yaparken gidip görüştüğümüz kurumların çoğu topluma hizmet nedir bilmiyorlar. Ya da uygulama yaparken insanlara hiç bir karşılık beklemeden yaptığımızı söylediğimizde şaşırıyorlardı. G28

Yukarıdaki görüşleri dile getiren katılımcıların belirttiği konular, uygulamaların çok yararlı olduğu ancak uygulamayı planlarken ve uygulama aşamasında bazı sıkıntıların olduğunu göstermektedir. Bu sıkıntıların sebeplerinden en önemlisi, bürokratik uygulamaların uzun sürmesi ve toplumumuzun çoğunun özellikle gönüllülük kavramıyla henüz tanışmamış olmasıdır.

5.2. KATILIMCILARIN THU DERSİNİN ÖĞRENCİLERE KATKISI KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Dönem sonu raporunda yer alan bu araştırma için değerlendirilmeye alınan diğer soru ise "THU dersinin size katkısı ne oldu?" Bu soru için raporda yazılanların değerlendirilmesi

sonucunda 5 tane temanın ağırlık kazandığı belirlenmiştir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 3) belirlenen bu temalar, kaç kişinin cevaplarında bu temanın yer aldığını göstermektedir. Bu soru hakkındaki katılımcıların görüşleri grup olarak değil bireysel olarak değerlendirilmiştir. Öğrencilerin görüşleri ise A1, A2, A3,..... kısaltmasıyla verilmiştir.

Tablo 3. Topluma Hizmet Uygulamaları Dersinin Katkısı Konusunda Öğrenci Düşüncelerinin Dağılımı

Öğrencilerin Düşüncelerinden Elde Edilen Temalar (N=235)	Öğrenci sayısı
Topluma hizmet uygulamaları dersi, topluma hizmet bilincinin kazanılmasını sağlamaktadır.	223
THU uygulamaları, yardımlaşma ve paylaşma alanlarında farkındalık yaratmaktadır.	65
THU dersinde yaptığımız etkinlikler, sosyalleşme, çevre edinme ve ders dışı bir şeyler yapmayı sağlamaktadır.	42
THU dersinde yaptığımız etkinlikler, etkili iletişim, kendini iyi ifade etme ve özgüven sağlamaktadır.	38
Topluma hizmet uygulamaları sayesinde sorunlara ve olaylara karşı yaratıcı problem çözme yöntemleri gelişmektedir.	16

5.2.1. TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARI DERSİ, TOPLUMA HİZMET BİLİNCİNİN KAZANILMASINI SAĞLAMAKTADIR.

Daha önce herhangi bir iş tecrübesi olmayan öğrencilere iş ortamında iletişim kurma, sorumluluk alma, iş bölümü yapma ve problem çözme becerilerini geliştirmeye olanak sağlıyor. Ö1

Pek çok kazanımı olan THU dersinin, en önemli kazanımı, öğrencilerde sosyal sorumluluk bilincini geliştirmek, öğrencilerin sosyal projelere ilişkin bilgi ve birikimlerini arttırmak, bu bilgi ve birikimleri kullanarak toplumsal fayda yaratmalarını sağlamaktır. Ö2

Toplumsal sorumluluk bilincini kazandım. Toplumsal sorunlara daha duyarlı olmaya başladım. A8

Bazı kurumlara ve yardım ettikleri insanlara karşı bakış açım değişti. İşinden çıkıp gelen insanların canla başla gönüllü olarak çalıştığını gördüm. Önceleri bu dersi geçmek için kurumdaydım. Ama artık bütün boş vakitlerimde bu veya bunun gibi kurumlarda gönüllü hizmet vereceğim. A57

Toplumsal sorumluluk bilincim gelişti. Keşke daha önceden bu bilince sahip olsaydım. A87

Olaylara farklı bakmayı, hayatta yalnız kendimiz için yaşamadığımızı, insanlara yardımımızın dokunabileceğini gördüm. A20

Topluma hizmet konusunda duygu ve düşüncelerim bu dersi almadan önceki durumuma göre değişti. Kurumlar zaten var, gönüllülere neden ihtiyaç duyuluyor ki derdim. Şimdi ise bu işlerin gönüllüler ile daha düzenli ve zamanında yapılıyor ve daha çok kişiye ulaşıyor olduğunu görünce bu işi sürekli yapmalı ve bilmeyenlere de anlatmalıyım diyorum. A75

5.5.2. TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARI, YARDIMLAŞMA VE PAYLAŞMA ALANLARINDA FARKINDALIK YARATMAKTADIR.

Toplumun ihtiyaçlarını daha gerçekçi bir bakış açısıyla görmemizi sağlıyor. Toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın önemini daha iyi anladım. A33

Herkes bir kuruma bağlı olmadan da gönüllü olsa üzerine düşeni yapsa daha sorunsuz, eksiksiz bir toplum olma yolunda ilerleme kat edebileceğimizi düşünüyorum. Ben bu derste yardımlaşmanın önemini çok iyi kavradım. A66

Duyarlı insanların sayısı artsa keşke, bütün sorunlar paylaştıkça azalır. A8
İnsanlar bir gün bende muhtaç duruma düşersem diye düşünmeli ve yardım için elinden ne geliyorsa yapmalı. Maddi veya manevi.. Bu ders sayesinde manevi yardımın ne güzel bir şey olduğunu öğrendim. A32
Paylaşma duygusu beni çok mutlu etti. Çevremdekilere yaptığımız işleri anlattım ve anlatmaya devam edeceğim. Ayrıca daha önce empati yapan biri olmadığını anladım. Şimdi broşür dağıtan birini bile önemsiyor, durup dinliyorum. A9

5.2.3. THU DERSİNDE YAPTIĞIMIZ ETKİNLİKLER, SOSYALLEŞME, ÇEVRE EDİNME VE DERS DIŞI BİR ŞEYLER YAPMAYI SAĞLAMAKTADIR.

Eğitim alıp, eğitim verdim. Farklı alanlarda bilgi sahibi oldum. Sosyalleşme ve iletişim becerileri alanlarında THU dersi bana katkı sağladı. A95
Sosyalleşme ve ders dışında bir şeyler yapma bakımından da çok faydalı oldu. Pek çok kişiyle tanıştım. Hatta iş teklifi bile aldım. A14
Bu derste grup arkadaşlarımla birlikte çalışmalarımız oldu. Birlikte planlı programlı iş yapabilme yeteneğimiz gelişti. Düzenli ve zamanında işlerimizi yapmaya katkısı oldu. A1
İş bölümü yaptık, en yetenekli olduğumuz işlere göre dağılım yaptık ve böylece topluma çok faydamız oldu. Bu uygulamanın da bize faydası oldu tabi. Karşılıklı fayda sağlamış olduk. A200
Branş derslerinden farklı, eğlenceli fakat sorumluluk isteyen bir ders. Yani bazen uyanamadığım yada işim olduğu zaman okula gitmediğim oluyor. Ancak bu dersin uygulamalarına sağlık sorunumun olmadığı sürece katıldım. A48

5.2.4. THU DERSİNDE YAPTIĞIMIZ ETKİNLİKLER, ETKİLİ İLETİŞİM, KENDİNİ İYİ İFADE ETME VE ÖZGÜVEN SAĞLAMAKTADIR.

Topluma hizmet uygulamaları katılımcıların bireysel gelişimlerine katkı sağlar. O süreçte katılımcılar birçok şey öğrenirler. A209
Çok sosyal biri değilim. Bu dersin içeriğini hocamız anlatırken dersi bırakmayı bile düşündüm. Ancak sonuç mükemmel oldu. Uygulamaların en başarılı ve etkin kişisi oldum, özgüven kazandım. A189
Kendime olan güvenim arttı, yapabileceklerimi keşfettim, sınırlarımı öğrendim. A161
İkna etmek ve girişken olmayı bu uygulama dersiyle öğrendim. A231
Kendime güvenimin olduğunu düşünüyordum. Bunu kanıtlayabilecek bir ortam bulduğum için çok şanslıyım. Konuşma konusunda eksikliklerimin olduğunu gördüm ve bunu da başarmaya başladım. A184

5.2.5. TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARI SAYESİNDE SORUNLARA VE OLAYLARA KARŞI YARATICI PROBLEM ÇÖZME YÖNTEMLERİ GELİŞMEKTEDİR.

Topluma hizmet uygulamalarında bir sorunla karşılaştığımda bahaneler bulup geri çekilmedim. Sorarak, araştırarak çözüm yolları buldum. Bu hem işi öğrenmeme hem de kişisel gelişimime katkı sağladı. A 69
Toplum hizmet uygulamaları, bizlerin gelecekteki mesleklerimizde karşılaşılabileceğimiz zorlukları bir nevi önceden görüp, bunları nasıl düzeltebileceğimizi yani deneyimlenmemizi sağladı. A231
Derslerdeki paylaşımlarımızdan öğrendim ki bizimle birlikte diğer grup arkadaşlarımızda pek çok sorunla karşılaşmış. Bu sorunları çözmek için her zaman yetkili birini bulamadık. Kendi çabalarımızla çözmeye çalıştık. Bunu yaparken de elimizdeki imkanları değerlendirip çözüm ürettiğimiz sorunlarda oldu. Zorlamayınca yaratıcılık gelişmiyormuş. A149
Uygulama yaparken elimizdeki bir malzemeyi birçok yerde kullanmak zorunda kaldık. Amacı dışında olan işlerde. Daha sonra bunu oyuna dönüştürdük. Bir nesne alıp bunu kaç değişik şekilde kullanırsın oyunu. Bu bizim için kolay oldu. Çünkü öğrenciyiz her zaman yaptığımız

iş. Aslında bunları yaparken bizim yaratıcı düşünme becerilerimiz geliştirmiş. Hocamız öyle dedi. A92

Bu ders sayesinde halk ile bütünleştik. Toplumsal sorunlara yakından tanık oldum. Çözümlemesi için elimden geleni yaptım. A 44

Verilerden elde edilen diğer bir çıkarım ise, topluma hizmet herkesin yapabileceği bir şeydir. Hizmet etmek için zengin olmak, makam sahibi ya da bilgi sahibi olmak gerekli değildir.

Daha önce topluma hizmeti, devlet kurumlarının sorumluluğunda olan bir durum olarak biliyordum. Hiç alakası yokmuş. Doğru bildiğim yanlışımı bu ders sayesinde düzeltmiş oldum. A214

Herkesin katkı yapabileceği işlerin de olduğunu fark ettim. Sadece parasal destek sağlamak değilmiş topluma hizmet. Bizzat görev alarak ya da başkalarını yönlendirerek de katkıda bulunabilirler. A60

Toplumda her bireyin eğer isterse topluma hizmet edebileceği bir alan olduğunu öğrendim. A50

Her insan bir şeyler yapabilir. Toplumdaki her insanın yaşadıkları çevre ile alakalı olan mağduriyetlerle ilgili bir şeyler yapabileceğini görmek adına faydalı oldu. A6

Bu dersten öğrendiğim, topluma yararlı işler yapmak için makam sahibi ve zengin olmanıza gerek yok. A7

Verilerden elde edilen diğer bir çıkarım ise öğretim elemanlarının görüşleriyle ortaya çıkmıştır. Topluma hizmet uygulamaları dersi üniversite eğitiminden daha önce verilmelidir. Bu konuda geç kalınmıştır.

Ön lisans ve lisans düzeyinde verilmeye başlanmasından dolayı çok geç kalınmış bir derstir. Çok daha önce bu dersin verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ö1

İnsanlara gönüllülük bilincini ne kadar erken kazandırabilirsek toplum bundan o kadar çok faydalanacaktır. Bu ders daha erken dönemlerde içeriği daha daraltılarak anaokulunda, ilkokulda, ortaokulda ve lisede de verilmelidir. . Bunu uygulayan bazı özel okullar var ancak sayısı çok az. Ö2

Temalara genel olarak bakıldığında, katılımcıların bu saptamalarının “öğrencilerin toplumun güncel sorunlarını belirleme ve çözüm üretmeye yönelik projeler hazırlamalarını sağlamaları” şeklinde belirlenen dersin temel amacıyla (YÖK, 2007; Tezbaşaran, 2009) örtüştüğü ileri sürülebilir. Katılımcıların düşünceleri dersin kazanımlarına da uygun olduğu söylenebilir. Alan yazındaki bazı çalışmalarda (Akkocaoğlu, Albayrak ve Kaptan, 2010; Yılmaz, 2011, Sönmez, 2010; Dinçer, Ergün, Şen ve Çabuk, 2011, Gökçe, 2011) THU dersinin öğretmen adaylarının toplumsal sorumluluklara ilişkin duyarlılıklarını arttırdığı, olumlu tutum ve davranış geliştirmelerini sağladığı şeklindeki bulgular da bu çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Ayrıca Gökçe'nin (2011) çalışmasında dile getirdiği üzere, THU dersinde gerçekleştirilen uygulamaların adayların kişisel gelişimlerine katkı sağladığı belirtilmiştir ve "THU dersinde yaptığımız etkinlikler, etkili iletişim, kendini iyi ifade etme ve özgüven sağlamaktadır" temasıyla da uyum sağlamaktadır.

Topluma Hizmet Uygulamaları dersi yapı açısından bölüm programındaki diğer derslerle pek benzerlik göstermemektedir. Ayrıca dersin işlenişi, ders kapsamında yapılan etkinliklerin türü ve öğretim elemanlarının tutumlarının dersin amacına ulaşması bakımından oldukça önem arz ettiği söylenebilir.

6. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Kocadere ve Seferoğlu 2013' de yaptığı bir çalışmada tanıttığı THU dersinin işlenişine benzer bir çalışma tanıtılmış ve ders sürecinin sonunda öğrencilerin ve öğretim elemanlarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir.

Ders sonunda toplanan öğrenci raporlarının betimsel analizi yapılmış; THU dersiyle ilgili genel görüşleri sorulmuş ve bu dersi alan öğrencilerin tamamı topluma hizmet uygulamaları dersinin yararlı bir ders olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bazı öğrenciler planlama ve uygulama aşamasında bazı sıkıntıların yaşandığını belirtmişlerdir. Bunların da resmi

yazışmalarda yaşanan sorunlar ya da kurumların topluma hizmet konusunda fazla bilgiye sahip olmamasından kaynaklanan sorunlar olduğu söylenebilir. Topluma Hizmet Uygulamaları dersinin öğrencilere katkısının değerlendirildiği ikinci soruda ise, katılımcılar topluma hizmet bilinci kazanmalarının yanı sıra, sosyalleşme, çevre edinme ve ders dışı bir şeyler yapma, etkili iletişim, kendini iyi ifade etme ve özgüven sağlama, sorunlara ve olaylara karşı yaratıcı problem çözme yöntemlerini geliştirdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, isteyen herkesin topluma hizmet edebileceğini, makam, mevki ya da zenginlikle ilgisinin olmadığını belirtmişlerdir.

Öğretim elemanları; THU dersinin öğrenciler açısından çok yararlı olduğunu, iş deneyimi olmayan öğrenciler için deneyim kazandıklarını, iletişim kurma, sorumluluk alma, iş bölümü yapma ve problem çözme becerilerini geliştirmeye olanak sağladığını belirtmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin sosyal sorumluluk bilincini geliştirdiğini, öğrencilerin sosyal projelere ilişkin bilgi ve birikimlerini artırdığını, bu bilgi ve birikimleri kullanarak toplumsal fayda yaratmaları konusunda yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. İnsanlara gönüllülük bilincinin çok daha erken yaşlarda kazandırmanın önemli olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca THU dersinin, öğretimin her kademesine uygun olduğunu; erken çocukluk döneminde bile verilebilecek bir ders olduğunu, bu dersin okul sıraları ile sınırlı kalmasının doğru olmadığını belirtmişlerdir. Çevre eğitimi gibi topluma hizmetin de hayat boyu öğrenilmesi ve uygulanması gereken bir ders olduğunu vurgulamışlardır.

THU Dersi ile ilgili bazı önerilerde bulunulabilir. Örneğin,

1. THU Dersinin amacına uygun bir şekilde yapılabilmesi için çok iyi bir planlaması gerekir. Bu planlama sürecinde öğrencilerin ilgi ve isteklerinin dikkate alınması ve kendi istedikleri yerde uygulama yapmaları sağlanmalıdır. Gönüllülüğün esas alınması gereklidir.

2. Öğrencilerin istekleri kadar öğretim elemanların da isteklerinin alınması gerekir. Derslerin yürütücülüğü ve koordinatörleri gönüllülük esası dikkate alınarak yapılmalıdır. Dersi veren öğretim elemanının topluma hizmet alanında deneyimli kişiler arasından seçilmesinin de dersin etkili bir şekilde yürütülmesine olumlu katkısının olabileceği ileri sürülebilir. Ayrıca kalabalık sınıflarda derslerin yürütülmesinde, sınıflar gruplara bölünerek bir kaç öğretim elemanı belirlenebilir.

3. Sivil toplum kurumlarının faaliyet alanı ve iletişim bilgilerinin yer aldığı ve her yıl güncellenecek bir kitapçığın hazırlanması sağlanabilir. Böylelikle öğrenciler kurum ve çalışmalarıyla ilgili bilgi sahibi olabilir.

4. Uygulamalara başlamadan önce dersin tanımı, içeriği, amacı mutlaka öğrenciye anlatılmalıdır.

5. Proje geliştirilebilecek alanlar, projenin yürütülmesinde izlenecek aşamalar, sunum, ölçme değerlendirme yöntemleri ve raporlama sistemini tanımlayan standartlar öğrenciye açıklanmalıdır.

6. Topluma Hizmet Uygulamaları dersinin amaçlı, planlı ve programlı uygulanması halinde, üniversite toplum işbirliğinin üst düzeyde gerçekleşmesine katkı sağlayabileceği ve bu yönde çevrenin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimini etkileyebileceği düşünülmektedir.

7. THU dersinin, daha geniş kitlelere hizmet edebilmesi için eğitim fakülteleriyle sınırlı kalmayarak yükseköğretim kapsamındaki tüm programlara yayılması gerekmektedir. Bütün mesleklerin aslında topluma hizmet amacıyla yapılması gerektiği göz önüne alınırsa, THU dersinin diğer eğitim programlarında uygulanmasının önemi de ortaya çıkacaktır.

7. KAYNAKÇA

Akkocaoğlu, N., Albayrak, A. ve Kaptan, F. (2010). Topluma hizmet uygulamaları dersini alan öğretmen adaylarının toplumsal duyarlılık düzeyleri üzerine nitel bir çalışma (HÜ İlköğretim Bölümü örneği). Uluslararası Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Sorunları Sempozyumu II. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi. 16–18 Mayıs 2010, Beytepe, Ankara.

- Aydın, P. (2006). Eğitim Bilimleri Bakış Açısıyla Eğitim Fakülteleri ve Topluma Hizmet İşlevi Çalıştayı. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. Yayın No: 200, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Çağlayan Dinçer.
- Ayvacı, H. Ş. ve Akyıldız, S. (2009). Topluma hizmet uygulamaları dersinin bireye ve topluma kazandırdıkları ve toplumun beklentileri. Milli Eğitim Dergisi, 184, 102-119.
- Coşkun, H. (2009). Topluma Hizmet Uygulamaları. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çoban, B. Kaşkaya, A. ve Ağırbaş, Ö. (2010). Sınıf öğretmenliği bölümünde okuyan öğrencilerin topluma hizmet uygulamaları dersine ilişkin tutumlarının diğer bölümler ile karşılaştırılması (Erzincan Üniversitesi örneği). 9. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu. 20 - 22 Mayıs 2010, Elazığ.
- Dewey, J. (1996). Demokrasi ve Eğitim. (Çev. T. Yılmaz). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Dinçer, Ç., Ergül, A., Şen, M. ve Çabuk, B. (2011). Bir topluma hizmet uygulaması örneği: "Haydi kavram oyuncaklarıyla oynayalım". Kastamonu Eğitim Dergisi, 19(1), 19-38.
- Ekiz, D. (2003). Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş. Ankara: Anı Yayıncılık
- Gökçe, N. (2011). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin değerlendirmeleri. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8(2), 176-194.
- Kocadere, A.S., ve Seferoğlu, S.S., (2013) . "Topluma Hizmet Uygulamaları Dersinin İşleniş: Uygulama Örnekleri ve Sürece İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Değerlendirilmesi" Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 34 (Temmuz 2013/II), ss. 75-89
- Leiva, F. M., Montoro F. J., & Martinez T. L. (2006). Assesment of interjudge reliability in the open-ended questions coding process. Quality & Quantity, 40, 519-537.
- Mill, J.S.(2007). Mill. (Çev.Ç.Çağla).İstanbul: Say Yayınları.
- Miles, M.& H Huberman , A. M. (1994) . Qualitative Data Analysis . London: Sage Publication .
- Öğülmüş, S. (2006). Eğitim Bilimleri Bakış Açısıyla Eğitim Fakülteleri ve Topluma Hizmet İşlevi Çalıştayı. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. Yayın No: 200, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Çağlayan Dinçer.
- Sönmez, Ö. F. (2010). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersine yönelik görüşlerinin kazanım boyutunda değerlendirilmesi. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 53-72.
- Tezbaşaran, A. (2009). Eğitim Fakültelerinde topluma hizmet uygulamaları yönergesi (Sürüm 5). Mersin: Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.
- Uzuner, Y. (1999). "Niteliksel Araştırma Yöntemlerinin Özellikleri", IV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulmuş bildiri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi 10-12 Eylül 1997
- Waterman, A.S. (1997). Service-Learning: Applications from the Research. Matwahh,NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2010). Nitel araştırmalarda niteliği artırma. İlköğretim Online, 9(1), 79-92.
- Yılmaz, K. (2006). "Örgütlerin Sosyal Sorumlulukları: Kavramsal Bir Çözümleme" Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 77 (12), 65-79
- YÖK (2001). Öğretmen Yetiştirme Türk Milli Komitesince önerilen 17.02.2001 tarihli YÖK toplantısında uygun görülen ve Tüm Eğitim Fakültelerine Gönderilen THU Yönergesi (22.02.2001*008090) -1217 sayılı, THU Yönergesi Konulu YÖK Gönderisi, resmi evrak).
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) (2007). Öğretmen yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007) (Öğretmenin üniversitede yetiştirilmesinin değerlendirilmesi). Ankara: Yükseköğretim Kurulu

DİLİ ZENGİNLEŞTİRMENİN YOLLARI WAYS LANGUAGE ENRICHMENT

Gönül ABDULLAYEVA Tevekkül kızı
Azerbaycan Devlet Neft ve Senaye
Universitesi

ÖZET

Sözyaradıcılığı (çoğunlukla sözlüksel-semantik yöntemi), kelimenin semantik hacmini genişleterek dilin kelime içeriğini zenginleştirir: dilde bulunan kelimeler, semantik değişimler sonucunda iki veya daha fazla omonimlere bölünür. Böylece, yeni kelimeler etimolojik olarak özgürce ve bağımsız olarak ortaya çıkar. Dilin kelime haznesi içeriğini zenginleştirmenin bir lüclü yolu, kelimenin lüclü11 dildən alınarak kendi fonetik ve gramer kanunlarına uyarlamaktır: vedro-vedrə, nomer-nömrə, stakan-stəkan, apteka-aptek, qazeta-qəzet, computer-kompüter və s. Belirtmek gerekir ki, sadece sözcüklerin değil, aynı zamanda sözcük yapısının da alınabileceği mümkündür. Aynı zamanda, dil, ulusal dilin materyali temelinde, fakat lüclü11 dillerin semantik modellemesi veya semantik modellemesi esasına dayanır – lüclü11 kelimelerin semantik düzeltilmesi. Böylece, kalkalar gizli kelime haznesi ile ilişkilendirilebilir. Bazen kelimenin lüclü11 lyapısı da tekrar görülebilir. Örneğin: toucher (fr.) Ana anlamı olan “dokunmaya” ek olarak metaforik bir anlama (“dokunma”) sahiptir. Bu anlam Rusça’ya ve ayrıca Azerice’ye de geçmektedir. (kalbe dokunmak) Her dilde, milli kelimeler ve ulusal kelimeler arasındaki lüclü1 farklıdır. Azerice, Rusça ve Farsça’daki edinim sayısı ulusal dilin leksik seviyesinin neredeyse yarısı, çince dil alımlarının sayısı ihmal edilebilir düzeydedir. Avrupa dillerinden orjinaline geçişin en gelişmiş bilimsel terimlerini bile kendi dillerinin içsel yeteneklerini kullanarak bile yapabilirler.

Dolayısıyla, dilin sözlüğünün geliştirilmesinde iki ana kriter vardır:

1) Dilde ulusal elementlerin yükselişi (kelime haznesinde büyük bir rol oynamaktadır)

2) Kültürlerarası ve bilimsel ilişkilerin gelişimi ile ilgili uluslararası kelime dağarcığındaki artış.

Bununla birlikte, dilin zenginleşme oranının, genellikle dilin gelişmesiyle belirlendiğine dikkat edilmelidir. Dil ne kadar gelişmiş olursa, değişikliklerin hızı o kadar yavaş olacaktır. Buradan lüclü çıkarmak olur ki, dildeki gwoelişme onun az dəyişilməsindədir. Dilin kelime haznesi hızla değişmeye başlarsa, nesiller arası bağlantı kopacaktır. Odur ki, dilin tutuculuğu asırları ve nesilleri birbirine bağlayarak lüclü, çokasırlık milli edebiyatın oluşmasına neden olur.

Anahtar kelimeler: Sözyaradıcılığı, Semantika, Kelime, Dil, Gelişme, Edinim

ABSTRACT

Vocabulary (mainly its lexical-semantic method) enriches the vocabulary content of the language by expanding the semantic volume of words: words that are present in the language are broken down into two or more survivors as a result of semantic changes. In this way, new words are emerging freely and independently.

Another way to enrich the vocabulary content of the language is to be adopted the word to its own phonetic and grammatical laws, such as: vedro-booklet, room number, cups, pharmacy, pharmacy, newspapers, computer-computers and so on.

It should be noted that not only words, but also word structure can be retrievable. This time the language is formed on the basis of the material of the national language, but on the basis of semantic modeling or semantic modeling of foreign languages - semantic correction of foreign words. So, the caps can be attributed to the secret vocabulary.

Sometimes the semantic structure of the word can also be retrieval. For example: toucher (fr.) Has a metaphorical meaning ("touching") in addition to "touching" with the main meaning. This meaning has been translated into Russian and also into Azerbaijani (touching the heart) and so on.

In each language, the relationship is different between national vocabulary and borrowed words. If the number of acquisitions in Azerbaijani, Russian and Persian is almost half the lexical level of the national language, the number of Chinese-language acquisitions is negligible. They can make even the most sophisticated scientific terms of the transition from European languages to the original, using the internal capabilities of their languages.

So, there are two main criteria for the development of the vocabulary of the language:

- 1)) The increase in the national language of the elements (where vocabulary plays a major role)
- 2) Increase in international vocabulary related to the development of intercultural and scientific relations.

However, it should be noted that the development of language enrichment pace is determined by the language of the time: the more sophisticated language, then there will be the pace of change so slow. From this we can conclude that the progress in the language is little changed. If you begin to change very rapidly vocabulary, intergenerational link will be broken. Because of the historical-cultural and literary traditions of previous generations in the future will be unavailable for the next generation. Therefore, the power of language linking conservatism centuries and generations, centuries-old causes the formation of a national literature.

Keywords: Vocabulary, Semantics, Word, Language, Development, Receiving Word

Dilin kelime haznesinin gelişmesini, zenginleşmesini ve oluşumunu etkileyen temel süreçlerden biri dilde yeni kelimelerin hesabına sözcük katın büyümesidir. Halkın tarihi ile bağlı olan dilin söz tabanı onun yaşam tarzını - sosyal-siyasi hayatındaki değişiklikleri, üretimde, ilimde, teknikte, kültürdeki gelişimi vb. tüm tonları ile temsil eder.

Sözlük içeriğinin genişlemesi süreci, esasen, derin sosyo-politik ve sosyo-kültürel değişiklikler sırasında gerçekleşir. Bu sosyal değişimlerin uygulanmasının dilin kelimeleri üzerinde doğrudan etkisi vardır.

Yeni kelimeler (neologisms) dilde mevcut kelime modelleri temelinde oluşturulmaktadır. Hemen hemen tüm gelişme tarihi boyunca dilin sözlük içeriğinin önemli zenginleşme aracı dilin kendi materyali hesabına yeni kelimelerin oluşturulması kabul edilir. Sözyaradıcılığı doğrudan dilin leksik içeriğinin kesintisiz çoğalmasını sağlar.

Sözyaradıcılığı (esasen onun leksik-semantik yöntemi) dilin sözlük terkiibini kelimenin semantik hacminin genişlemesi yoluyla zenginleştirir: dilde mevcut olan kelimeler semantik açıdan değişimler sonucunda iki veya daha fazla omonimə parçalanır. Bununla da etimolojik açıdan serbest ve bağımsız kabul edilen yeni kelimeler oluşmuş olur. Örneğin: peyk, qaynaq, zəng, yenedənqurma və s.

Dilin kelime haznesi içeriğini zenginleştirmenin bir başka yolu, kelimenin yabancı dildən alınarak kendi fonetik ve gramer kanunlarına uyarlamaktır: vedro-vedrə, nomer-nömrə, stakan-stəkan, apteka-aptek, qazeta-qəzet, computer-kompüter və s.

Tarih boyunca çeşitli dönemlerde sözalmanın karakteri ve tematik köken, sözcük fonda girişi yoğunluğu aynı olmamıştır. Rus dilinin etimologiyasına göz atalım:

1) XII ve XIV yüzyıllarda Türkçe kökenli kelimeler (ev ve binicilik kelimeleri): денги, казна, карман, сундук, кушак, лошадь, табун, аркан vb.

2) XVIII yüzyılda, Fransız dilinden kelimelerin akışı daha yoğundu.

Giyim karakterli: пальто, кашне, манто

Askeri terimler: парламент, шовинизм, батальон, атака

Sanat ve bilimsel terimler: вальс, балет, романс, тире, диссонанс, нюанс və s.

Çağdaş Rus edebi dilinde ekonomi ve siyaset sektörü ise İngilizce ve Amerikan kökenli kelimelerin hızlı akımı dikkati çekmektedir: дилер, маркетинг, бартер, брифинг, брокер vb.

Aynı zamanda sözalmada sözyaradıcılığı da önemli rol oynuyor. Çünkü sözyaradıcılığı yeni kelimenin dilde adaptasyonuna yardımcı olur. Örnek olarak "etmek", "olmak" feilləri ile oluşan kelimeleri veya "-ist" eki ile oluşan: programist, sambist, xokkeist vb. sözleri gösterilebilir. Rus dilinden örnekler göstermekte amacımız şudur ki, bu çeşit sözler rus dili aracılığıyla azerbaycan diline geçmiş, dilimizi zenginleştirmiştir. İlginç gerçeklerden biri, dilde bazen nükslerin olmasıdır. Yani söz bir dilden diğer dile geçiyor, sonra da fonetik, ya da semantik açıdan değişikliğe uğrayarak geri dönüş yapıyor. Fransızcada birçok örnek var. XII-XV yüzyıllarda fransız dilinden İngilizce diline geçen bir çok sözler XVIII yüzyılda yeniden Fransız diline dönmüştür, ama artık başka anlamda. Örneğin: jüri "jüri", eski Fransızca'da "juree" kelimesi "yemin" anlamında kullanılmıştır.

Belirtmek gerekir ki, sadece kelimeler değil, sözyaratma yapısı da alınma olabiliyor. Bu zaman dilde milli dilin materyallerine göre ama yabancı dilin sözyaratma veya semantik modeli temelinde oluşan kalkalar - yabancı kelimelerin semantik düzeltme nüshası meydana gelmiş olur. Böylece, kalkalar gizli sözalmaya atfedilebilir.

Bazen sözün semantik yapısı da alınma olabiliyor. Örneğin: toucher (fr.) Temel anlamdan "elle dokunmak" dan başka mecazi anlam (hislerini uyandırmak) da taşıyor. Bu anlam rusçaya ve oradan da azerbaycan diline geçmiştir (kalbine dokunmak) vb.

Dile giren yabancı kelime fonetik ve gramer adapte dönemini yaşıyor. Sözü kabul eden dilin fonetik kanunlarına uygun olmayan yönler ortadan alınır ve söz fonetik açıdan aynı dile uyarlanır. Örneğin, Yunanca'daki khoros kelimesi kısaltılmıştır ve dilimize bir koro olarak tanıtılmıştır. Çin dilinde ise genellikle tüm çoxhecalı alınma kelimeler kısaltılarak kabul olunur. Bazen ise alınma söz misafir geldiği dilin özelliklerini kabul etmiyor, onun ne vaxtsa alınma olduğunu bildiren kendi fonetik özelliklerini korur. Örneğin: iki ünsüz eşliğinde kullanılan kelimeler: komment, klatç, kokteyl, kollagen, kollokvium, lifting, link, liposaksiya, magistr, makler, manşet, menecment, sprej, stepper, stəndap, şeypinq, şopinq və s.

Her dilde milli sözlerle alınmalar arasındaki ilişki çeşitlidir. Eğer azerbaycan, rus, fars dilinde alınmalarına miktarı neredeyse milli dilin leksik katının yarısını teşkil ediyorsa, çin dilinde alınmalarına sayısı cüzi miktardadır. Avrupa dillerinden orjinaline geçişin en gelişmiş bilimsel terimlerini bile kendi dillerinin içsel yeteneklerini kullanarak bile yapabilirler. Örneğin: "elektrik"

kavramını onlar dyan "yıldırım" söz kökünden kullanarak ifade ediyorlar. Aynı zamanda "tramvay" (dyaıçe) ve "telefon" (dyanxua) sözleri de bu kelime kökünden oluşmuştur. Bu hala eski Alman dil grubundan olan island dilinde de rastlanmaktadır. Tüm Avrupa dillerinde kullanılan telefon ve radyo sözlerinin yerine thread simi "ip", ve utvard "atmak", "atmak" kelimeleri kullanılır. İngilizce dilinde alınmalar dilin sözlük içeriğinin 70% ni oluşturmaktadır, böyle yüksek faiz (50%) fars dilinde de rastlanmaktadır.

Genel olarak, belirtmek gerekir ki, alınmalarsız dil yoktur, çünkü hiçbir halk izole şekilde yaşamıyor. Kültürel veya bilimsel bağlar olmamasına rağmen, her zaman ticari ilişkiler olmuştur.

Dilin sözlük içeriği diyalektlerin ve basit konuşma elementlerinin hesabına da çoğalabilir. Dahili dilin telaffuzu sonucu ortaya çıkan kelimeler, dilin bütün yasaları ile tutarlıdır. Bu kelimelerin çoğu yazarlar ve şairler tarafından yazılır ve sonra tercüme edilir.

İsimlerin anlamındaki değişiklikler, dilin kelime hazinesinin zenginleşmesine de katkıda bulunur. Anlamsal değişim birçok olguya bağlı olsa da, tarihsel faktörler çok önemli bir rol oynamaktadır.

Tarixizmlərin dirilmesi dilin zenginleşmesine, özellikle, alınmalar akımının önlenmesine önemli bir etkisi olabilir.

Böylece dilin kelime yapısının gelişiminde 2 önemli kriter kendini daha kabarık şekilde gösterir:

- 1) dilde milli unsurların artması (burda sözyaradıcılığı büyük rol oynuyor)
- 2) uluslararası kültürel ve bilimsel ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili beynelmilel sözlerin artması.

Bununla beraber unutulmamalıdır ki, dilin zenginleşmesi hızı çoğu zaman dilin kendisinin gelişimi ile belirlenir: dil ne kadar gelişmiş olursa, orada giden değişikliklerin hızı o kadar yavaş olacaktır. Buradan şöyle sonuç çıkarmak olur: dildeki gelişme onun az dəyişilməsindədir. Dilin kelime hazinesi hızla değişmeye başlarsa, nesiller arası bağlantı kopacaktır. Çünkü önceki nesillerin tarihi, kültürel, edebi ve sanatsal gelenekleri gelecek nesiller için uygun olmayacak. Odur ki, dilin tutuculuğu asırları ve nesilleri birbirine bağlayarak güçlü, asırlık milli edebiyatın oluşmasına neden olur.

Y.M. Qalkin-Fedoruk söze şöyle tarif etmiştir: "Söz tarihsel birleşmiş insan çalışanları tarafından aynı tür anlaşılır ve varlığın ayrı ayrı bölümlerini bildiren, gramer yönünden oluşmuş konuşma birimidir" (5, 7).

Bu tanımda olumlu nokta sözün toplumsal karakterinin tanınması ve gramer yönünden şekillenmesinin dikkate alınmasıdır. Bu tanım nispeten daha bitkin olduğu için Sovyet dilçiliğinde daha çok yaygındı.

Kelimenin ayrılıkta anlamına leksik-semantik varyant (semema) denir. Her bir kelime belli leksik-semantik anlama bildirmekle bir dil birimini diğerinden ayırır.

Toplum hızla gelişmekte, değişmekte ve yeni bir imaj kazanmaktadır. Toplumdaki, yaşamdaki ve yaşamdaki değişimler de dilin leksüel katmanında gerçekleşmektedir. Kullandığımız kelimelerdeki bazı değişiklikler: anlam genişlemesi; anlamın daralması; Kelimenin metaforik anlamı oluşur.

Kelimenin anlamının genişlemesiyle deyince sözde yaşanan semantik olay anlaşılır. Sözcüklerin anlam genişlemesi hali dilimizde iki şekilde kendini gösterir: 1) hiçbir fonetik değişikliğe uğramadan kelimelerin anlamının genişletilmesi, 2) eskimiş kelimelerin kendi önceki anlamlarından uzaklaşarak, yeni anlam ifade etmekle kendi semantikasını genişletmesi (3,146).

Çağdaş Azerbaycan dilinde sözler hiç bir fonetik değişikliğe uğramadan anlam genişlemesi sonucu önceki anlamları ile birlikte yeni anlamlar kazanabiliyor.

Sır değil ki, şimdi bilgisayar esridir. Hemen hemen her şey internet üzerinden çözülür. Tekniğin, avtomatikanın, informatiğin gelişimi dilde de belirgin derecede hissedilir. Çünkü her bir bilim dalının gelişimi dile yeni yeni terimlerin akımı demektir. Küreselleşme koşullarında bilgiye alanında anlam genişlemesi sonucu yeni anlam kazanan bazı sözlere bakalım: İngilizce "hissetmek" anlamına gelen sensör sözü Azerbaycan dilinde anlam genişlemesi sonucunda çeşitli bilim alanlarında esas mânâyâ yakın olsa da, nispeten farklı anlamlarda kullanılır.

SENSÖR - (görsel sensör "duyu" <lat. Sensus) 1. fiziol. Hassas, hissiyatı olan.

2. ped. Duyusal eğitim - görsel, işitsel, duyusal algının gelişimi, yani dünya algısı ve duyusal algının oluşumu; duyusal oda - çeşitli psiko-nörolojik sorunları, nevrozları ve nevroitik koşulları, görme, işitme, konuşma bozuklukları olan çocuklar için tasarlanmıştır; algılayıcı eylemler - gözlem, dokunma, dinleme eylemleri yalnızca amaçlı faaliyetlerin bir sonucu olarak oluşur; sensör arızası - kör, görme engelli, sağır ve işitme engelli.

3. tex. Verici. Sensor telefon, dokunmatik ekran - parmak dokunuşu ile program fonksiyonlarının yönetimi (1. 229).

İqtisadiyytda ve Mali'de kullanılan bu birkaç örnekte terim omonimliyinin görüyoruz. Hemen hemen tüm ders kitaplarında terimlerin bir anlama sahip olup, belli bir bilim alanı ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Fakat bu örnekler gösteriyor ki, küreselleşme hızlandıkça, genişledikçe çevremizdeki her ne varsa - canlı-cansız, somut-soyut ve s. de geliyor ve artık dilde bu kavramları yeni sözcüklerle ifade etmek, adlandırmak imkanı olmuyor. Böylece, terim omonimliyi oluşur. Yani, bir terim bilim veya mesleğin farklı alanlarında farklı anlamlarla kullanılır. Örneğin:

ABANDONA is. (Fransız kökenli kelimedir. İngilizce dilinde abandonment "vazgeçmek" anlamına gelir) Bu söz finans alanından başka diğer meslek alanlarında da farklı anlamlarda kullanılmaktadır. 1. finans. Borç talebinden vazgeçip, tek taraflı hareket: taraflardan biri kendisinin mali qoyuluşunu işten çıkarmamaqla haklarından feragat eder: 1) Kanun ve mülkiyetin gönüllü feragat; 2) Para cezası vermekle sövdələşmədən çıkmak; 3) Kullanım edilmiş olsa dahi opision süresinin bitmesi.

2. hukuk. Personel izinsiz ve mazur sebep olmadan işten gitmesi ile, onun işten çıkarılmasına sebebin ortaya çıkması.

3. sigorta Sigorta edilen varlıklardan malikin vazgeçilmez hakkı ve böylece sigorta edenden söz konusu varlığın tam sigorta primlerinin alınması.

NOT: Abandon polis - belirtilmemiş nedenlerden (solistin hastalanması, kötü hava koşulları vb.) Herhangi bir tedbirden (tamaşa, konser vb.) imtina olunması halleri için sigorta polisi. (1,10.)

AJİO is. (Latin kökenli kelimedir, aggio "artıqlama") ekonomide birkaç anlamda kullanılmaktadır:

1. Fark, para nişanlarının, hisse, veksel ve tahvil borsada nominal değerini aşan bir fiyata satılması.

2. "Üçüncü ülkeler" in borsalarında hisse kursunun ulusal piyasalara oranda artışı.

3. Altın sikkelerle işlemler: sikkenin borsa fiyatı ile metalin fiyatı arasındaki fark.

4. Borsa işlemleri ile tayin edilen mevcut metanın olumlu fiyatı ile onun kabul gelecek satış fiyatı arasındaki fark. Ayio kelimesinin eks mənası- disajio. (1,19)

Akselerasiya isim. (Latin kökenli kelimedir, İngilizce acceleration "hızlandırma" anlamındadır) ekonomi. 1. Girişimci bir işlemin erken kapanması.

2. finans. Ödenmemiş tutarın derhal geri ödenmesi için kredi sözleşmesinde özel bir not (1, 22).

Edebi dilimizde sadece isimlerden değil, aynı zamanda sıfatlardan sözdizimsel yöntemle yeni terimler ortaya çıkmıştır. Böyle örneklerin bir kaçına göz atalım:

AÇIK sif. 1. Mali. Açık piyasa - tedavülde olan para kitlesine ve kredilerin hacmine etki amacı ile merkez bankası tarafından menkul kıymet alımı ve satımı işlemleri. Bir kural olarak açık piyasa kısa, bazen de hükümetin orta ve uzun vadeli değerli kağıtları ile yapılır.

2. sosyoloji. Açık toplum - dinamik sosyal yapılu toplum.

3. eğitim Açık - test yöntemi ile sınavda seçenekten sunulan soru. (1,13) Bu örnekte açık (nasıl?) Sözü pazar, toplum, soru kelimeleri ile yaklaşım bağlantısı aracılığıyla birleşerek birinci tür tayini söz birleşmesi yaratmış ve yeni terim olarak dile girmiştir.

ADVALOR sif. (Latin kökenli kelimedir, "fiyat ve değere uygun olan" anlamındadır.) Ekonomi. Advalor rüsumlar - metanın gümrük değerinin faiz oranı tutulan gümrük vergisi türü. (1,14)

AKILLI. sif. (Arap kökenlidir) tekniği. Akıllı ev sistemleri - tek qurğuda- yönetim panelinde tümleşiktir ışık, perde, sıcaklık, ağ geçitleri vb. sistemler. Akıllı tahtalar, parmak izi yönetimi ve herhangi bir bilginin anında mesajlaşması ile modern bilgisayarların rolünü oynuyor.

Eğitim. Akıllı kalem - bilginin kalem aracılığıyla kağıttan okunması.

Tib. Akıllı giyim - giysiye uygulanan kalp faaliyetine kontrol sistemi (1,18) Mecazi anlamlı bu bileşikler akıllı kelimesinin yoluyla oluşmuştur.

Sözyaradıcılığında dili zenginleştirmenin bir yolu da morfolojik yöntemdir. Yani şekilçilerin yardımı ile yeni kelimeler oluşturuluyor ve dilde işlerlik kazanır. Bazen öyle terimlere rastlıyoruz ki, bu sözler çeşitli kelimelere katılarak (sözdizimsel yöntem) söz birleşmesi şeklinde yeni anlamlı terim olarak kullanılır, aynı zamanda çeşitli sözcük şekilçiler kabul ederek yeni sözcüklerin oluşumunda da yer alıyor. Örneğin:

AKSEPT is. (Latin kökenli kelimedir, "kabul edilmiş" anlamındadır) ekonomi. 1. ödeyicinin belirlenmiş sürede borca ilişkin ücrete rıza bildirimi. Aksept kredisi - dış ticaret işlemlerinde ihracatlar tarafından bankaya konulan tratten aksept biçimli kredisi. Aksept ödevi - ödeyicinin kendi bankasına tayin edilmiş tutarlar üzere depone ve akseptleşme biçimli Hesaplamaları yapmak için sunduğu ödeme talimatı belgesi.

2. Kapatılmış sözleşmelerde taraflardan birinin diğer tarafın davet edildi tanıtımına izin vermesi. (1, 22)

AKSEPT-RAMBUS-KREDİ is.iqtisadiyyat. İhracat-ithalat işlemleri için kabul edilebilir kredi türü; (1, 23)

Şimdi ise aksept kelimesinden türeyen sözlere bakalım:

AKSEPTANT is. mali. Hesap, veksellere onay vermiş fiziksel ve tüzel kişi. -ant eki isimden isim yapan ek olarak burada da kendi görevini yerine getirmiştir. Akseptant banka - hesabın ücreti öhdəyini üstlenen banka.

AKSEPTLƏNMİŞ (Akredite edilmiş) f.sif. Aksept ücret talebi Antetli "akseptlənmişdir" - yani "ödeyici (banka) tarafından ücrete rıza verilmiştir" yazısı şeklinde senedlesdirilir. (1, 22) Burada iki sözcük ek işlenmiştir. Aksept + len + miş.

AKSEPTLƏŞDİRİLMİŞ (Akredite edilmiş) f.sif. Akseptləşdirilmiş çek - ödeyici - banka tarafından alıcının hesabına uygun para köçürməsinə sağlayan akseptləşdirilmiş çek. Aksept + LES + dir + yıl + miş. Görüldüğü gibi dört sözcük şekilçinin katılımıyla yeni terim oluşturulur.

AKSEPTLƏŞMƏ sözü de aksept kelimesinden oluşmuştur. Aksept + leş + me. (1, 22)

Araştırma sonucunda, dilin ve sözlük anlambilim sisteminin kelime hazinesinin zenginleştirilmesinin, modern dilin gelişiminde önemli sorunlardan biri olduğunu not edebiliriz.

Modern dilçilikte araştırmacılar dilin temel kelime fonunun iki zenginleşme yolu olduğu fikrinin üzerinde kararlıdır: 1. Yabancı, 2. İç. Yabancı - dışarıdan, yani diğer dillerden sözalma, iç - dilin kendi kaynakları (sözdüzəltmə, sözbirləşdirmə) ve Argo (dildaxili sözalma) hesabına. İç metod dilin esas sözcük katına ait olan sözlerdeki değişiklikleri, anlam açılımlarını, kelimelerin kendilerinin anlam differensiasiyasını birleştirir.

Şu anda bir çok dünya dillerinde sözalma olumlu bir durum olarak karşılanmıyor. Öyle ki, alınmalarından milli dilin temizliğine hanel getirdiği kabul edilir. Örneğin, Fransa devleti resmi

dairelerde ve medya (kitle iletişim araçları) 'de İngiliz kelimelerinin kullanımını yasaklayan kanun kabul etmiştir.

Kaynakça

1. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu . Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti. Bakı, “Elm”, 2016, 268 səh.
2. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili, II hissə, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 190 səh.
3. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası, Bakı 2008, 441 səh.
4. Əhədova Sevda, Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər, Bakı – “Elm”, 2014, 347 səh.
5. Verdiyeva Z., Ağayeva F.M., Adilov M.İ., Semasiologiya, “Maarif”, 1979, 305 səh.

KAZAKLAR ve KARGAPAZAR KÖYÜ TOPONİMLERİ ÜZERİNE
THE ETHİMOLOGY OF KAZAKLAR AND KARGABAZAR TOPONYMS

Aynure ALİYEVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Bu makalede, Azerbaycan'da *Kazaklar* ve *Kargapazar* köylerinin yer adları tarihi ve dilbilimsel olarak irdelenmiştir. Her iki yeradının Türkçe kökenli olduğu kanıtlarla gösterilmiştir. Söz konusu yer adlarının öbür Türk dillerindeki örtüşmelerine değinilmiştir.

Anahtar sözcükler: Toponim (yer adı), Leksika, Etimoloji, Etnonim, Oykonomim (köy adı), Oronim (dağ adı) Kazaklar, Kargapazar, Azerbaycan

ABSTRACT

In this article the toponyms Kazaklar and Kargabazar are researched by ethimologically wich are existed in the region Karabagh of Azerbaijan and were received scientific results. The areal of toponyms was shown which is existed in other turkish languages and it was also given interesting comparisions.

Key words: Toponym, (the name of plavce), Ethimology, Azerbaijan, Oronym, Kazaklar, Kargabazar.

Bu çalışma Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına bağlı Bilim Geliştirme Vakfı'nın maliye yardımıyla yapılmıştır. – Grant № EİF/MQM-3-Shusha-2014-7(22)-05/03/5.

Azerbaycan toplumunun yapısında anadili Türkçe olan topluluklar önplandadır. Buna bağlı olarak toponimlerin (yeradlarının) kökeninin bilimsel açıklaması, toplumumuzun tarihi geçmişine ait önemli bilgileri açığa çıkarır. Bu yüzden, bugün için her bir yeradı bilimcisi araştırdığı coğrafi adların, özellikle de kadim Türk kökenli yer adlarının kökenbilimsel tarihi mensubiyetinin ve yapısının öğrenilmesine önem verilmelidir. Fuzuli şehrinde yaşayan Kazak yer adlarının araştırılması özellikle ilgi çekicidir. Şehrin kadim çağlardan başlayarak Azerbaycan halkının gelişim sürecinde varolmuş, Türk tayfalarının yaşam bölgesi olmuştur. Bu yüzden de bu bölgedeki yer adlarının esasını anadilimize ait yer adları oluşturmaktadır. **Kazaklar** (*Gazahlar*) coğrafi adı da Türkçe kökenli yer adlarına dahildir.

Kazaklar köyü, Fuzuli şehrinin kadim meskenlerinden biridir. Bu köy, şehir merkezinden 35 km. güneyde Araz Irmağı'nın solunda İran İslam Cumhuriyeti'yle sınırdadır bir obada yer almaktadır.

İşin özünde yer adı, Kıpçak kökenli **Kazak** etnik adını yansıtır [1, s. 113]. 1736'da egemenlik kuran *Nadir Şah Afşar*, onun hakimiyete gelmesine itiraz eden toplulukları Horasan'a sürgün ettirdi. Kazak ve Borçalı'yı ise Gürcü *Kartli* egemenliğine bıraktı. Kartli hakimiyetinin zulmüne dayanamayan Kazakların bir kısmı XVIII yüzyıldaki siyasi olaylarla ilişkili olarak, Karabağ'a (Berde'ye, Göranboy'a, Fuzuli'ye) göç edip orada yerleştiler. Bu dönemde gelen Kazak toplumunun bir kısmı da Araz Irmağı'nın kıyısına, günümüzdeki

Kazaklar köyünün topraklarına göç ettiler. O günden bu yana da bu köy **Kazaklar** olarak bilinmektedir.

Ortaçağda *Kazaklar* köyünün toprakları **Argalı** olarak bilinirdi. Yani bu göç olayına kadar bu adla anılmıştır. Kendi tarihi değerini ve azametini kaybetmeyen *Argalı* (Ahmedalılar) türbesi bu topraklarda var olmuştur.

Kaynaklarda *Kazak* sözcüğü ilk kez IX. yüzyılda Arap tarihçisi *El Kufi* tarafından, VII. yüzyıl olaylarıyla ilişkili olarak **Kasak** biçiminde kullanılmıştır.

Kazak toplumu erken ortaçağda Kuzey Kafkaslarda, Kuban çöllerinde **Deşt-i Kıpçak** diye bilinen yerde yaşamışlardır. XI-XII. yüzyıllarda Gürcü çarlarının askeri güç olarak kullanma amacıyla Kuzey Kafkaslardan Doğu Gürcistan'a kitlesel suretle Kıpçak aileleri zorla göç ettirdikleri malumdur. Kazaklar, Kazak şehri topraklarında 1072-1089. yıllarda Gürcü çarı II. *Geork* döneminde yerleşmişlerdir. Gürcü çarı IV. *David* de Kıpçakların bir kısmını 1018-1120. yıllarda Kuzey Kafkasya'dan Gürcistan'a göç ettirmiştir. Gürcü çarı III. *Georgi* (1151-1184) döneminde de Deşt-i-Kıpçak'tan Azerbaycan'ın batısına binlerce Kıpçak ailesi göç ettirilmiştir. Kaynaklardan açıkça bellidir ki, **Kazak** sözcüğü **Kıpçak** toplumu ile ilişkilidir. Bu Kıpçaklar da Azerbaycan'a hem kuzeyden, hem de güneyden gelmişlerdir.

XIX. yüzyılın ortalarında verilen bilgiye göre bu kadim ve meşhur Türk topluluğu *Karapapaklı, Büyük Çobankara, Saraşlı, Demircili, Kafarlı, Caferli, Karabağlı, Ali Şerurlu, Kerimbeyli, Gödekli, Cam Milli, Şeyhler, Çakırlı, Kerkibaşlı, Ayrumlu, Muğanlı, Şahitli, Karakoyunlu, Kengerli* aşiretlerine bölünmüştür [22, s. 535]. Bu aşiret adlarının geneli, söz konusu aşiretler tarafından kurulan yaşam bölgelerinin adlarında da kendini göstermiş ve birçoğu günümüze değin korunmuştur.

Elimizdeki veriler gösteriyor ki, gerek **Kazak** oykonimi gerekse de **Kazaklar, Kazaklı, Kazakyolcular, Kazakbeyli, Kazakbelesi, Kazakçorbası** yer adlarının esas yapısını oluşturan *Kazak* sözcüğü Kıpçak kökenli toplumun adını yansıtmaktadır. *İ. Petruşevski*'nin eserinden malumdur ki, XVI. yüzyılda *Kazak* ve *Kazaklı* **Kızılbaş** toplumlarından biri olarak biliniyordu [17, s. 92].

Kaynaklarda Kazak coğrafi adının kadim Türk sözcüğü olan **kaz** (yükseklik) kökünden, **ak/ağ** (*yer, alan, yer belirten*) ekinden oluştuğu olasılığı da göz önünde bulundurulmuştur. Biraz daha derine inerek, yeradını oluşturan kök sözcüğün başlangıcına ulaşabiliriz. Kabile ittifakının düşünce yapısı, onun soy kütüğünde yer edindiği toplumun genel bakış açısının bir parçasıdır. Bu gibi kabile ittifaklarından biri de Kazaklardır.

Kazak sözcüğü iki yüz yıldan beri araştırmacıların dikkatindedir. Peki, ne için bu müddette Kazak sözcüğü araştırmalara teslim olmamıştır? Sanırım bunun bir nedeni var; araştırmacılar sözcüğün birincil anlamına değil, onun daha sonradan kazandığı yeni anlamlarına önem vermiştir.

P. Butkov sözcüğün Türk dilleriyle ilişkisine önem vermemiş, onun könenini başka yerlerde aramıştır. Söz konusu yazar, *Kazaklar kimdir ve Kazak ne demektir* sorusuna yanıt bulmayı kendisine amaç edinmemiştir. Soruların her ikisi de bilimsel bakımdan gereklidir.

P. Butkov; “Kuban'da altı soydan ibaret Abezinler yaşar. Bu altı kabile ittifakını Tatarlar, 'Altı Kazok' adlandırmıştır.” der. P. Butkov **kazak/kazok** sözcüğünün Rusçada **gözcü, sınır gözcüsü** anlamlarında kullanıldığını anımsattıktan sonra şu karara varıyor; “Kazak, Başkurt, Türkmen, Kırgız, Volga Hazarlarının dilindeki 'Sakçı' (Sagci, gözcü) sözüyle ilişkilidir” [3, s. 197]. P. Butkov'un kökenlemesinden şu çıkıyor; **Kazak** sözcüğü sınırlar çizildikten, demir zırlı giysiler icat edildikten sonra ortaya çıkmıştır. Peki, sınırlar olmadan önce, zırlı giysiler icat edilmeden evvel kabile ittifakları nasıl adlandırılmıştır? Doğrudur, Kazaklar savaşçı, sınır koruyucu olmuşlardır. Maddi durumunu düzeltmek için, daha çok kazanç elde etmek için yurdunu terk edenlere aynı zamanda ordularının bütün savaşçılarına **Nogaylar Kazak** derlermiş [3, s. 193]. **Kazak** sözcüğünün *savaşçı, sınır koruyucu, kazanç için yurdunu terk eden* anlamlarına gelmesi bu kabile ittifakları ardıcılığını tarihen feodallar ve onlardan önceki egemenlerin kanlı çarpışmalarından, amansız istismarlarından, istilacıların zulmünden, yurtlarında bitkin düşmüş Kazakların tarihen kazandığı anlamlar bu kabile ittifaklarının, halkın tarihi yazgısının ne denli acı olduğunu gösteriyor.

V. V. Padlov şöyle yazıyor: “Birçok Türk kökenli toplumlar, Kırgızlar, Şorlar vs. özgür bağımlı ya da bağımsız macera arayan adama Kazak derlermiş” [20, s. 364]. **Kazak (Kazakçı) serseri, başıboş** anlamında da kullanılmıştır. Bu anlamların geneli XII, XV, XVI. yüzyıllardaki sözlüklerde de bulunmaktadır.

Bize malum olan Doğu kaynaklarından yararlanarak *Kazak* sözcüğünün anlam bakımından şu gelişimini sıralayabiliriz. XII-XIV. yüzyıllarda bu sözcük *başıboş, avare, kovulmuş* gibi anlamlarda kullanılarak XV. yüzyılın sonlarında Özbek terimi seviyesinde siyasi anlam taşımaya başlar. *Boran-Canbey, Güzey* ve *Burun*'dan oluşturdukları feodal yapının adı olarak kullanılır. XVI. yüzyılın başlarında ise göçmen toplulukların bir kısmının, başta *İbrahim Han* olmakla çağdaş Kazakistan topraklarından *Maveraünnehir*'e göç etmesinden sonra Kazak terimi etnik anlam taşımaya başlar. [8, s. 70-71].

Bizce **Kazak** sözcüğüne iki yönden bakmak gerekir. Sözcüğün var olduğu Kazakistan'daki, Özbekistan'daki, Deşti-Kıpçak'taki birincil anlamı ve sonradan yayıldığı ülkelerdeki kazandığı anlamlar.

Kazak sözcüğünün açılımı ile ilgili Kazak dilbilimcilerinden A. T. Kaydarov ve E. K. Koyçubayev de meşgul olmuşlardır. Bu iki dilbilimci **Kazak** sözcüğünü incelemek için kendilerinin de belirttiği gibi dilbilimsel olarak ele almışlardır. İlginç sonuçlara ulaşan dilbilimciler sözcüğün kökenbilimsel yapısı hakkında bir görüş ileri sürmüşlerdir. E. K. Koyçubayev ve A. Kaydarov şu olasılık üzerinde dururlar: “Azlar ve Saklar Kazakların soyuna karışmışlardır. VI-VIII. yüzyıllarda Kazakistan çöllerine gelen Türk kabilelerinden

Azlar'ın ve Aziler'in yerli Saklar'la ittifakda bulunması ve onlarla genel bir kabile kaynaşması sonucu bugünkü Kazakları oluşturmuşlardır” [10, s. 47-48].

Her iki dilbilimciye göre farklı dillere ait olan **Kaz** (*Haz*) ve **Sak** tarihen karşılaşmışlardır. İki yazar da düşüncelerini şöyle genelleştiriyorlar: “*Kazak etnonimi büyük kabile önderinin adını belirten iki muhtelif anlamlı etnik komponentten oluşmuştur*”. Araştırmalar **Az** ile **Sak**'ın kaynaşmasının olabirliğini kanıtlamak için, dilbilimsel kurallara dayanırlar. Onlar, dilbilim materyallerine yalnızca kuramsal bakımdan esaslanarak kanıtlamak istiyorlar ki, Kazakça'da /h/ sesi olmadığından, bazı Türk dillerinde /h/ ile söylenen sözcükler Kazakça'da /h/'siz veya /q/ ile söylenir. Bu dilbilim kuralını açıkladıktan sonra şöyle bir yargıya varıyorlar; sözü edilen dil kuralları *Kazak* sözcüğünün birincil anlamının netleşmesine yardım ediyor ve etnik **Az** adı *Az > Haz/Has > Kaz* oluyor. Bu dilbilim kuramına ve dil kuralına göre doğru olabilir; lakin Azlar'ın böyle bir değişimi geçirip geçirmemesini kanıtlanmıyor. Azlar başka birçok yerde yine **Az** olarak kullanılıyor. Bizce, böyle bir olayı Azlar'a dayandırmak doğru değildir.

Kazak sözcüğü hakkında *V. İ. Abayev* de **azad, köylü, işçi, yurtsuz, savaşçı, başboş** anlamlarını verdikten sonra bu sözcüğün Kafkasyada kazandığı **kahraman, yiğit, delikanlı** anlamlarını da yazmıştır. *Kazak* sözcüğünün *yiğit, delikanlı* anlamlarını kazanması kuşkusuz bu kabilenin doğasıyla ilişkilidir. Malumdur ki, tarih boyu haklı veya birtakım tarihi nedenlerden dolayı at üstünde savaşlarda olan bir kabile ittifakındaki halkta yiğitlik niteliği daha çok oluşmuş ve başka halklar da bu niteliği göz önünde bulundurarak yiğitlere *Kazak* demişlerdir. Buradan şu sonuca varıyoruz, **Kazak** sözcüğünün **atlılar yeri, atlılar diyarı** [16, s. 29] anlamında kullanılması, komşu toplumların verdiği anlamlardır. Buraya kadar söylenenlerden anlaşılıyor ki, araştırmacılar başlıca olarak sözcüğün mevcut **yurtsuz, evsiz, avare, hafif silahlı savaşçı, serseri, atlı savaşçı...** anlamlarını değerlendirmişlerdir.

Kimi araştırmacılar da **Kazak** sözcüğünün **Ak-Kaz**, *A. T. Kaydarov* ve *E. K. Koyçubayev* ise **Az** ve **Sak** etnonimlerinden oluştuğunu söylemişlerdir.

Daha sonra belirteceğimiz gibi *Kazak* sözcüğü burada sözü edilen anlamlarını sonradan tarihi olaylarla ilişkili olarak kazanmıştır. Konu ile ilgili düşüncelerimizi yazmadan önce belirtelim ki, bizce **Kazak** sözcüğü **kaz** ve **ak** hecelerinden oluşur. Azerbaycan'da yer alan Albanya'da ve ona komşu olan yerlerde milattan sonraki erken çağlarda **kaz** sözcüğüne **kas** biçiminde denk gelinmektedir. Yeri gelmişken belirtelim, **kaz** ile **kas** ses bakımından biraz farklılık gösterebilir de özünde bir sözcüktürler. Şimdi ise **kazak/kasak** sözcüğünü incelemesine geçelim.

Bizce bu sözcüğün oluşması, biçimlenmesi Azerbaycan ile Kazak halklarının gelişimi, mifolojisi, dünyaya bakış açısı, çevresi, doğaya karşı tutumu gibi biçimlerle sıkı sıkıya bağlantılı gösterir. **Kazak** sözcüğünü ayırtmak için Türk kökenli halkların soy kütüğüyle ilgili eski bir efsaneyi anımsayalım. Bazı Türk kökenli halkların soyuna çok az karışmış olan Bulçağan soyu hakkında XIV. yüzyılda özenle kaleme alınmış efsanenin şu yerine dikkat edelim: “*Bulçağan'nın (Abdulçağan) büyük ve yüksek Ortağ ve Kastağlarında yaylası vardı*”.

[19, s. 60] Buradaki **Kastağ**'ı dağ adının birincil hecesi **Kazak** sözcüğü ile ilişkilidir. **Kastağ**'ı *Kurtağ/Gurtağ* olarak okuyan *Bahaddin Ögel Ortağ* ve **Kastağ** hakkında yazarken şuna dikkat çekmiştir; “*or* sözcüğü *taht* anlamındadır”. [2, s. 151-152] Aslında ise *or* sözcüğü Türk dillerinde **tepe**, **zirve**, **yükseklik** demektir. Öyle ise **Ortağ**, *dağ tepesi*, *dağ yüksekliği* anlamlarına gelir. *Reşideddin Kastağ* adını **Kortağ** biçiminde verir. Bizce bu iki ad yani **Kortağ** ve **Kastağ** aynı dağın ayrı ayrı anlamlı adlarıdır. Bu düşüncenin doğruluğuna A. E. Kononov'un eserlerinde de denk geliniyor. *Kononov*, **Kastağ** ile **Kartağ**'ı sesçil seçenekler sayar. *Kar* > *kas* > *kaz* sözcüğünün *yükseklik* anlamına esaslanarak şöyle yazar: “*Kastağ*, *yüksek dağ* demektir”.

Dede Korkut öykülerindeki **Kazak** adının ilk hecesi *kaz/kas* ile oluşmuş sözcükleri anımsayalım. Bu durumda **Kazağ**'ın yayılma alanı ve onun anlamı daha da netleşir. Dede Korkut öykülerinde *kaz/kas* sözcüğünden oluşmuş kişi, dağ, at adlarına denk geliniyor ve bunların tümünün *kazak/kasak* adının açılımına yardım ettiğini görüyoruz. V. V. Bartold öykülerde adı geçen **Kazlık** dağının adını **Kafkas** dağı olarak çevirmiştir. Biz, *Kafkas* adının oluşması hakkında kesin bir düşünce belirtemeyiz, ancak sözün ikinci hecesi olan **kas** daha önce de belirtildiği gibi **yükseklik** anlamını taşır. Bu da *Dede Korkut* kitabında anılan **Kazlık** dağının **yüce**, **yükseklik dağı** anlamına geldiğini göstermektedir.

Kadim Çinlilerin düşüncesine göre onları kötü ruhlardan dağ ve tepe korur. Çinliler yaşadıkları bölgeye yakın bir bölgede dağ veya tepe olmadığında Buda tapınağı inşa ederlerdi. Bu çok yüksek silindirvari yapı (pagoda) dağ yerine geçerdi. Onlar, kendi imparatorlarının cansız bedenine kötü ruhların eziyet etmemesi için mozole olarak beş kutsal dağın maketini de koyuyorlardı. Böylece dağın birçok toplumda kutsal sayıldığını, insanları kötü ruhlardan koruduğuna inanıldığını görüyoruz. *Kaz/kas* yükseklik (dağ) *Aru-tos* esas başlangıç, *tos-tau* başlangıçta sayılmıştır. Ve buna göre de kabile, kabile ittifakı **Kaz**'ı kendisine ecdad saymış ve kendisinin atası esas başlangıç (Aru-Tosu) sayılan *kaz/kas* sözcüklerini ad olarak kabul etmiştir.

Kazak sözcüğünün ikinci hecesi, **aktır**. Bu sözcüğü iki anlamda düşünebiliriz. Birincisi bazı Türk kökenli toplumların adının çoğunda kullanılan **ak** (*Kıpçak*, *Peçenek*, *Barak*...) birleşimi *topluluk* ya da *yer*, *mekan* anlamı verir. Bu durumda **Kazak** sözcüğü **yüksekte (dağda) yurtkuran, yurtsalan** anlamına gelir. [21, s. 115]. Bu şu anlama gelir ki, *Kazak*, *Aru-Tosun* yanında onunla birlikte yaşayandır. Türk kökenli toplumlarda şöyle de bir inanç vardır; *Aru-Tos* ve *ongunlar* da insanlarla birlikte yaşar. İkincisi **ak** birçok Türk dilinde hem *yükselen*, hem de *yükseklik* anlamına gelir. V. V. Radlof, S. Y. Malov ve daha birçok araştırmacılar, sözlükçüler **ak** sözcüğünün **yükselmek, yükseğe çıkmak** anlamlarında olduğunu yazarlar. *Kaşgarlı Mahmut ak* sözcüğünün anlamını açıklamak için “*bulut akdu*” (bulut yükseldi) ifadesini örnek verir. XIV. yüzyıl Azerbaycan şairi *İ. Nesimi*'nin “*Lövhi-İhlas eyledinse könlünü, ey müttegi kürsiyi rahmana ağdın getti arş Allah'ı gör*” beyitindeki **ağdın** sözcüğü **yükseldin** anlamına gelir. Böylece *kaz+ak/kaz+ağ* türemesinde *yükseğe çıkan, yükselen* anlamlarına ulaşırız.

Görüldüğü üzere mitolojik bakış açısına bağlı insanın mitolojik düşünce tarzı ile yaşadığı dönemlerde oluşan Kazak adı ve bu adı taşıyanlar kendilerini başlangıç saydılar. Yükseklikle (dağ ile) ilişkilendirdiler. *Kazak/kasak*, Kazakların atalarının dünyaya bakış açısını mitolojik kavramlarla özleştiren bir addır. *Kazak/Kaz/Kaslar* Azerbaycan halkının kökeninde milattan önce var olmuş bir kabiledir. Bu kabilenin varlığı Azerbaycan'ın varlığı içerisinde eriyip kaynaşmıştır. [21, s. 116]. *M. Seyidov*'un düşüncelerine göre daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, bazı kaynaklarda Kazaklar Azerbaycan'a göç etmiş ve adlarının anlamları da sonradan kazanılmış sıfatlardır.

Araştırmaya çalıştığımız **Kazaklar köyünün** adında **-lar** çoğul ekinin bulunmasına göz atalım. Birincil etnonimlerden **-lar/-ler** ve **-an** ekleriyle türetilen ve oykonimlerde söz edilen etnonimler bu ek ile daha önceden var olan tayfa, nesil, kabile, halk, millet... gibi etnonimlere eklenerek mensubiyeti, aidiyeti ifade eden yeni kavramlar oluşturur [5, s. 160]. **Kazaklar köyü, Kürdler köyü, Muğan köyü** gibi yer adları böyle türemiştir. Bu etnonimlerdeki *-lar/-ler* ve *-an* ekleri *mensupluk*, *aitlik* anlamları veren **-lı/-li** ekleriyle eşdeğerdir. Buradan şu sonuca varabiliriz ki, **Kazaklar köyü Kazak toplumunun yeni bir koludur**. Yani onlardan ayrılan ve toponime dönüşen etnonimdir.

Köy, Fuzuli şehrinin merkezinden 7 km güneyde, Karabağ sıradağları eteklerine konmuştur. 1993 yılında tarihi kültür abideleri, toplumsal kurumları da içinde olmakla Ermeni işgalcileri tarafından el konulmuştur.

İstanbul Başbakanlık Arşivleri'nde 930 sayılı **Gence Karabağ Mufassal Defteri** adlı tarihi belgede **Kargapazar köyünün** adına denk gelmekteyiz. 1886'da Tiflis'te oluşturulmuş arşiv belgelerinde Kargapazar köyünde 56 ailede (evde) 230 erkek ve 131 kadın [tümü müslüman aileler] olduğu yazmaktadır.

Karapazar adıyla ilgili muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Söylenenlere göre, zamanında bu köyde gürültülü bir pazar varmış ve bu yüzden de köyün adı *Kargalı pazar* olarak anılmış. İlerleyen dönemlerde de **-lı** eki düşme yaşamış ve **Kargapazar** biçimini almış [15, s. 207].

Kargapazar toponominin açıklamasında kimi düşünceler ileri sürülmektedir. Birinci bileşen olan **karga** sözcüğü değişik birkaç anlamda ele alınır. *Kuş* adı ile ilişkilendirenler çoktur. Ç. H. Mirzezade, sözcüğü Azerbaycan Türkçesi değil, Yunanca kökenli sayarak şunları demiştir; “Berde şehrinin yakınlarında *El-Kürki* adında bir pazar olduğu ortaçağ Arap eserlerinde yazılıdır. Bu söz Yunanca'da *cumartesi* anlamına gelir. Bu düşünce ile yola çıkarak İslamiyet'ten önce Aran topraklarında yaşayan Albanların hristiyan olarak Yunanlarla kültürel ilişkiye girdiklerini ve bunun sonucunda da dillerine birçok sözcük alarak zenginleştirdiklerini görmekteyiz”. Yazar, düşüncesini kanıtlamak için **kürki** sözcüğünün anlam değişikliğine değinmiş, **karga** sözcüğünün kökenini de buraya dayandırmıştır. Aran'da yaşayan Azerbaycanlıların **kürki**, Ermenilerin ise **kiraki** sözcüklerini bilmediklerinden **kürki pazar, kiraki pazar** toponominin toplum kökenlemesinde **Kargapazar** biçimine dönüştüğünü belirtir [14, s. 189]. Aslında bu açıklama inandırıcı bir niteliğe sahip değildir.

Toponime öbür Türk kökenli toplumların yerleşim yerlerinde denk gelindiğini nazara alarak, kökenlemeyi başka yönlerde aramak gerek.

Doğu Anadolu'da orta çağlarda **Kargapazar** adında yerleşim yeri vardı. Bazı kaynaklarda köyün adının Türkiye'den göç edenlerce koyulduğu yazılmaktadır. Adın kökenlemesinde muhtelif düşüncelere denk gelinir. Bu kökenleme kimileyin **karga** (volkan taşı) ve **pazar** (bir şeyin bol olduğu yer, alışveriş alanı) sözcükleriyle ilişkilendirilerek *volkan taşının merkezi* olarak açıklanır.

Karga, Kurluk (Karlık) Çin Türkistan'ında olan Türkçe kökenli coğrafi adların oluşmasına etki eden ekler[11, s. 126]. *Kargapazar* köyündeki kubbe, bunlarla birlikte kazı sırasında ortaya çıkan birçok maddi manevi kalıntılar, köyün iki bin yıldan daha uzun bir süredir yerleşim bölgesi olduğunu göstermektedir. Toponominin alanına dikkat edelim. *F. E. Aliyev'in* yazısında; “*Ermenistan SSC inzibati toprak paylaşımında*” (Erivan 1971) Ağrı Dağı vadisinde 150'ye yakın Türkçe kökenli toponomin adını kaydedilmiştir. Lakin 1935-1971 arasında bunların 90 kadarının adı değiştirilerek Ermenice adlar verilmiştir. *Kargapazar* adının da 1967 yılında **Aykaşen** olarak geçtiğini yazar [7, s. 219].

T. Ahmetov Azerbaycan toponimlerinden yinelenen adların belirli bir kurala göre sıralandığını ve böyle coğrafi adları oluşturan nedenleri belirtirken şunları der; “*Aynı toplumlar, özellikle de kadim Türk toplumlarının belirli tarihi dönemlerde muhtelif yerlere dağılarak yerleşmeleri ve yurt salmaları sonucunda, söz konusu toplumlar aynı adları farklı yerlere oykonim olarak vermişlerdir*” [5, s. 85-86]. Bunlardan **Kargalık** oykonimi, kadim Türk toplumlarından olan **Karga** tayfasının adı ile ilişkilidir. *Karmuşev İdenko* ve *Maşkova*'ya dayanarak Harezmi'deki Özbek ve Karakalpak tayfalarını karşılaştırırken, bunlar arasındaki benzerliğe ilgi çeker. Aralarında örtüşen birçok yer adları bulunur. Bu adlar arasında **Karga** adına da denk gelmektedir. Doğu Buhara ile Harezmi'deki Özbek tayfalarının arasında 5 etnonim adı örtüşür; *Barak, Borbay, Cilatamgalı, Karabura, Nogay*. Doğu Buhara ile Karakalpaklar arasındaysa şu adlar örtüşmektedir; *Ayınrı, Akbıçak, Baymaklı, Kazayaklı, Kazak, Kayçılı, Kançı, Karaboyun, Karga, Koldualı* vs... [9, s. 213]. Gence Karabağ Müfessel Defteri'nin 465. sayfasında adı geçen *Kargapazar*, Dizak'a bağlı köyler olarak kayıtlıdır.

Oykonimin ikinci bileşeni üzerine de muhtelif düşünceler bulunmaktadır. Kimileri toponimin her iki yanının da etnonim olduğunu söyler ve **Pazar** (Bazar) adlı Türk kökenli bir toplumun olabileceğini ileri sürer [18, s. 28].

T. Ahmetov pazar sözcüğünün toponimlerin hem önünde, hem de sonunda kullanıldığını yazar; “*... pazar sözcüğü mürekkep toponimde tayfa adı olarak kullanıldığında toponimin birinci bileşeni olurken, alışveriş yeri anlamında kullanılırken de ikinci bileşen olur*” [6, s. 31].

G. Geybullayev pazar sözcüğünün toponimlerde hem alışveriş yeri, hem geniş yer, hem de Türk kökenli etnonim olarak kullanıldığını yazar [12, s. 60-61]. Lakin yazar burada, *pazar* sözcüğünün hangi anlamda kullanıldığını belirtmiyor. Bu da bir takım zorluklara neden oluyor.

S. *Mirmahmutova*, **pazar** bileşenli toponimlerden söz ederken **Pazarçay** (Sisyan), **Pazarcık** (Abaran), **Pazarhane** (Ani) toponimlerinin bileşenindeki *pazar* sözcüğünün tayfa adı olduğunu ileri sürer [13, s. 29-47].

Azərbaycan Toponimləri Ansiklopedik Sözlüğü'nde *pazar* bileşenli bütün toponimler anlamına göre doğrudan etnonim olarak kabul edilir. Kıpçak kökenli etnonim olarak sayılır [1, s. 62-63].

Kengerliler en eski Türk aşiretlerinden biridir. G.Geybullayev'e göre, menşece Kengerler ve Peçenekler aynı etnosdur ve hem de Kengerler Peçenekler'in bir bölümünün adı olmuştur (13, s. 102). Bu aşiretlerin Azerbaycan'a gelişi milattan önceki döneme kadar gider. Türk kökenli aşiret olan Kengerliler'in Kafkasya'da iki bölgede - hem Kafkas Albaniyası'nın batısında (Gürcistan ve Ermenistan ile sınır bölgesi), hem de Nahçıvan'da yaşamaları bilinmektedir.

G.Geybullayev Kengerliler'in Kafkasya'da yerleşimine dair ilk bilgilerin V yüzyıl eski Ermeni kaynaklarında yada salındığını göstermektedir. Alim yazıyor ki, Kengerler Kenger dağlarında (bu dağlar şimdi Ermenistan denilen arazinin Gukasyan rayonundadır) ve Kafkas Albaniyası'nın Kenger ülkesinde İberya ile sınırdadır, neredeyse şimdiki Kazak-Agstafa bölgesinde yerleşmişler. Suriye kaynaklarında Hüsrev-Anuşirevanın (531-579) Kuzey gezisinden Ermeni-Gürcü sınırı bölgesinde onun Kenger halkı ile mücadelesinden danşılır.

Alim yazıyor ki, Ermeni, Gürcü kaynaklarında Kenger toprağı, Kangark, Kenger yer ve halk adlarına çok rastlanmaktadır. Kengerler Kazak-Agstafa bölgesinde en son yüzyıllara kadar Kenger adını Kengerli şeklinde hıfz etmişler. XIX yüzyılın ilk yarısına ait literatürde söyleniyor ki, Kazaklıların bir bölümü 33. kuşaktan Kengerliler. Kengerliler'in belli kısmı albanlarla birlikte Hıristiyanlığı kabul etmişler (13, s.103).

Belirtildiği gibi, Türk soyundan olan Kengerliler'in Kafkasya'da, özellikle, Kafkas Albaniyası'nda, MS I yüzyıldan olduğu bilinmektedir. Fakat onların Zagafgaziya'ya ilk gelişi bilinmemektedir. Tarihi kaynakların göstermesine göre, Kengerler M.Ö. Savirlerle beraber, bir grup araştırmacıya göre ise onların Hunlar'ın bünyesinde bu araziye (Azerbaycan'a) geldiği bildirildi.

Yukarıda gösterdik ki, Kengerler hem de Nahçıvan bölgesinde yaşamışlardır. Ortaçağ kaynaklarında Nahçıvan bölgesinde yaşayan Kengerler hakkında az olsa da bilgi verilir.

XV yüzyılın ortalarında Karabağ Hanı Penahali Han savaşçı aşiret olarak ad çıkarmış Kengerliler'in bir bölümünü Naxçıvan'dan Karabağ'a aktarmıştır. Ağdam ilçesinde bulunan Kengerli dağı (Boyahmedli köyünün kuzeydoğusunda), Kengerli deresi oronimleri ve Kengerli (aslı Kızıl Kengerli. Nahçıvan'da Kengerliler'in bir kolu Kızıl adlandırılıyordu) Penah Han'ın Nahçıvan'dan Karabağ'a aktardığı Kengerliler'in adını kendinde muhafaza ediyor. Penahali Han Nahçıvan'dan aktardığı Kengerler içerisinde Kızılhacılılar da vardı. Kızıl Kengerli 1648 yılından bilinmektedir. Karabağ'da Kengerliler hem Nahçıvan'dan, hem de Kazak bölgesinden gelmedir. 1759 yılında Gürcü çarı İrakliye tabi olmaksızın Karabağ'a göç eden eller içerisinde Salahlı Kengerli de vardı. Bu aşiret menşece Kazak ilinin bir kolu

idi. Sadece diyelim ki, ister Naxçıvan'dan Karabağ bölgesine aktarılmış, gerekse Kazak ilinden gelme Salahlı Kengerliler Türk boylarıdır.

Bütün düşünceleri genelleyerek diyebiliriz ki, **pazar** sözcüğü *T. Ahmetov*'un belirttiği gibi, toponimin birinci bileşeninde kullanılmışsa etnonim, ikinci bileşeninde kullanılmış ise alışveriş yeri anlamı verir. Böylece **Kargapazar** adındaki **Karga** bir etnonim olur. Şu olasılığı da göz önünde bulunduralım; *kargar* > *karga*. Bu da eski tayfa adının böyle olabileceği konusunda bizi düşündürmektedir. Bu düşünceye kanıt olarak da *İ. Bayramov* **Kargataşı** oroniminin ortaya çıktığını gösterir [4, s. 108]. Tüm bu durumlara bakarak *karga/kargar* sözcüğünün Türk kökenli bir toplum adı olduğunu ve bu topluluğa ait alışveriş merkezinin de (pazarın da) onlara ait olduğu sonucuna varırız.

Kaynakça

1. *Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət.* Bakı, 1999.
2. Baheddin Ö. *Türk mifolojisi*, Tilt. Ankara. 1971.
3. Бутков П.О. *Имени казак журнал Вестник Европы*, №23, декабрь, 1922.
4. Bayramov İ. *Gerbi Azərbaycanın toponimler sistemi.* Bakı, 2005.
5. Ehmedov T. *Azərbaycan toponimikasının esasları.* Bakı, 1991.
6. Ehmedov T. *El-obamızın adları.* Bakı, 1984.
7. Eliyev F. *Ermenistan SSR Ararat (Ağrı dağı) vadisi rayonlarında Azərbaycan toponimləri. Azərbaycan onomastikası problemlərinə hesr olunmuş II Elmi konfransın materialları.* Bakı 1988.
8. Mirmahmudova S.İ. *Ermenistanda türk mənşəli yer adları.* Bakı 1995.
9. Mirzəzadə Ç. *Garğabazar toponimi haqqında Azərbaycan onomastikasına hesr olunmuş II elmi-nezeri konfransın materialları.* Bakı 1988.
10. Nazim Tapdıqoğlu (Velişov). *Fizuli rayonu ve onun toponimiyası.* Bakı, 2006.
11. Nebiyev N. *Coğrafi adların mənşəyi.* Bakı, 1969/
12. Seyidov M. *Azərbaycan halkının soykökünü düşünərkən.* Bakı, 1989.
13. Г.Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, 1. Баку, 1991.

**XX YÜZYILDA VE XXI YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAIJAN'DA DİL
POLİTİKASI VE NAHÇIVAN BÖLGESİ AĞIZLARININ ARAŞTIRMASI**
HEYDAR ALİYEV'S LANGUAGE POLICY IN THE XX CENTURY AND EARLY XXI
CENTURY AND DIALECTOLOGICAL INVESTIGATIONS IN NAKHCHIVAN

Öğretim ve Arş. Gör. Elvan CAFAROV

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

XX yüzyılda ve XXI yüzyılın başlarında, yani 60-80 ve 90'lı yıllar Azerbaycan'da merhum Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in iktidarda olduğu zaman Azerbaycan dilinin sosyal hayatın temel alanlarında, öncelikle de eğitimde ve kitap basımında mevkiilerinin güçlendirilmesi süreci gözlemlenmiştir. 1978 21 Nisan'da Dokuzuncu çağırısı Azerbaycan SSC Ali Sovyeti'nin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasasının (Temel ilkesinin) projesi ve onun halk tartışmasının sonuçlarına ilişkin yedinci oturumu olmuştur. Bu oturumda kabul edilen Anayasada Türk dilleri ailesine giren Azerbaycan diline devlet dili statüsü verilmesi Milli Lider Haydar Aliyev'in halkı karşısındaki en büyük tarihi hizmetlerinden daha birisi olmuştur. Böylece, büyük Türk oğlu Türk'ün Türkçülüğümüzü gururla, vukarla sürdürmesine ve gelecekte yaranacak bağımsız devletimizin ulusal simgelerinden birinin ustalıkla muhafaza edilmesine neden olmuştur. 1995 yılında ise Milli Lider Haydar Aliyev'in başkanlığında 33 kişilik komisyon Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın projesini hazırlarken projeye Azerbaycan dilinin devlet dili olması ile ilgili 21. maddeyi dahil etmiştir. Anayasa projesi halk oylarından sonra 1995 12 Kasım'da yapılan Azerbaycan Cumhuriyeti referandumunda kabul edilmiş ve 27 Kasım'da işe geçmiştir. Böylece, dünyada açık yayılmış "Azerbaycan dili" kavramının yasal hakkı geri verilmiştir. Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ağız özelliğine göre zengin bölgelerinden biri olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ağız ve şiveleri de bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. 1950-55 yıllarında genellikle Bilimler Akademiyasının dilbilimci alimleri tarafından ekspedisiya (sefer) yoluyla bölgenin ağız ve şivelerine ait yüklü miktarda dil (ağız) malzemelerinin toplanması buna örnektir.

Anahtar kelimeler: Türk Dili, Dil Politikaları, Nahçıvan Ağızları, Araştırmalar

ABSTRACT

In the XX century and early XXI century, 60-80 and 90s in Azerbaijan late president Heydar Aliyev when he is in power As the state language of the Azerbaijani language in key areas of social life, first of all in education and in the book the process of strengthening its position was observed. 1978 April 21 calls on the ninth higher Soviet Azerbaijan SSR Constitution of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic (Fundamental principles) project and his seventh session on the results of the public debate. The session adopted the Constitution the family of Turkic languages to the status of state language the historical contributions of national leader Heydar Aliyev in front of the people was more than one. Thus, the great Turkish son, Turk our Turkism proudly, maintain dignity and our independent state that will be created in the future caused the skillful preservation of one of the national attributes. In 1995, the 33-member commission, chaired by national leader Heydar Aliyev in preparing the draft of the Constitution of the Republic of Azerbaijan in connection with the project, the official language has been included in paragraph 21. After the discussion of the draft constitution in the referendum held on November 12, 1995, adopted the Referendum and entered into force on 27 November. Thus, the spread in the world, "Azerbaijan language" of the concept of legal rights restored. Besides, of Azerbaijan Republic dialectologically one of the rich regions of the Nakhchivan Autonomous Republic dialects scientists have attracted attention. 1950s and 55s mainly by the academics of the academy through the expedition the region's dialects and phrases collecting a large number of language materials this is an example.

Keywords: Heydar Aliyev, language Policy, Nakhchivan Dialect, Researches

SSRİ t rkibindəki m tt fiq respublikaların  ksəriyy tindən f rqli olaraq, Az rbaycanda XX  srin 60-80-ci illərində, y ni m rhum prezidentimiz Heyd r  liyevin hakimiyy td  olduğu illərd  Az rbaycan dilinin ictimai həyatın əsas sahələrində, ilk növbədə də təhsildə v  kitab çapında mövqelərinin möhkəmlənməsi prosesi müşahidə olunurdu. 1978-ci il aprel ayının 21-də Doqquzuncu  ağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyasının ( sas qanununun) layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunlarına həsr olunmuş yeddinci sessiyasında məruzə ilə çıxış edən Heydər Əliyevin təklifi ilə 73-c  maddəni aşağıdakı redaksiyada vermək təklif olunur: "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir". [4]

Ulu  nd r o günləri belə xatırladığını bildirirdi: "Bu madd  Moskvada b y k etiraza səbəb oldu. Ancaq o vaxt mən Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə, Komunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım. Sübut etməyə  alışdım ki, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu  z Konstitusiyamıza yazmalıyıq v  yazacağıq". [5]

1978-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyada Türk dilləri ailəsinə daxil olan Azərbaycan dilinə dövlət dili statusunun verilməsi  mummilli liderimiz Heydər Əliyevin xalq qarşısındakı  n b y k tarixi xidmətlərindən daha birisi olmuşdur. Bununla da b y k Türk oğlu Türkün t rk l y m z  qürurla, v qarla davam etdirməsinə v  gələcəkdə yaranacaq müstəqil dövlətimizin milli atributlarından birinin məharətlə qorunub saxlanmasına səbəb olmuşdur.

1991-ci ildə Azərbaycan dövlət müstəqilliyini t krar n bərpa etdikdən sonra AXC-Müsavat hakimiyyəti 1992-ci ilin dekabrında "Dövlət dili haqqında" Qanunu "müzakirə" edərək yanlışlıqla Azərbaycanda dövlət dilinin "Türk dili" olması barədə qərar qəbul etmişdir. Hətta təcili olaraq ana dili d rslikl rini "Türk dili" adlı d rslikl rl  əvəzləyərək  apını da həyata ke irmişdir. 1993-c  ildə  mummilli liderimiz Heydər  liyev hakimiyyətə gəldikdən sonra 1995-ci ildə onun sədrliyi ilə 33 nəfərdən ibarət komissiya Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının layihəsini hazırlayarkən layihəyə Azərbaycan dilinin dövlət dili olması ilə bağlı 21-ci maddəni daxil etmişdir. Konstitusiya layihəsi ümumxalq müzakirəsindən sonra 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən Azərbaycan Respublikası Referendumunda qəbul edilmiş v  noyabrın 27-də qüvvəyə minmişdir. Beləliklə, dünyada açıq yayılmış "Azərbaycan dili" anlayışının qanuni haqqı  z n  qaytarılmışdır.

Bundan sonra ana dilimizin inkişafı v  qorunması işi daha da g cl ndirilmış, bir-birinin ardınca fərmanlar imzalanmış v  qanunlar qəbul edilmişdir.

Ana dilinə h miş  x susı diqqətlə yanaşan, dilimizin dərin bilicisi ulu  nd r Heydər  liyev dövlət dilinin yeni inkişaf dönəmində yaranmış vəziyyəti nəzərə alaraq bir ne  fərmanlar imzalamışdır.

Ulu öndərin, “Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi sox sevir və bu dildə danışmağım ilə fəxr edirəm” müdrik kəlamı ana dilimizə olan məhəbbətin simvoludur.

Professor Buludxan Xəlilov qeyd edir ki, Mustafa Kamal Atatürk bosniyalıları, çərkəzləri, meqrelləri, gürcüləri, svanları, kürdləri və digər millətləri türkçülük məfkurəsi ətrafında birləşdirdi. Heydər Əliyev isə talışları, ləzgiləri, tatları, kürdləri və digərlərini azərbaycançılıq ideologiyası ilə birləşdirdi və Azərbaycan cəmiyyətinin normal harmoniyasını yaratdı. [2, s. 12]

Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin açıq Avrasiya məkanına yayılan türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini əks etdirəcək qədər rəngarəng olmasının da başlıca səbəbi ta qədimlərdən bu torpaqlarda etnik baxımdan eyni köklü türk etnoslarının mövcud olmasıdır”

Azərbaycan dilinin dialekt və şivələri haqqında məlumata, az da olsa, hələ inqilabdan əvvəl rast gəlirik. Bu məlumatlar içərisində nəzəri cəlb edən professor Mirzə Kazımbəyin 1839-cu ildə Qazan şəhərində çap olunmuş "Грамматика Турецко-татарского языка" [5] adlı əsəridir ki, burada ilk dəfə olaraq Quba dialekti və Dərbənd şivəsi üçün səciyyəvi olan indiki zamanın şəkilçisi qeyd olunur və onun təsrifi verilir. Kazım bəy bu əsərində Dərbənd şivəsini Azərbaycan ədəbi dili ilə müqayisə edərək, onun ədəbi dildən ayrılan cəhətlərini göstərməyə çalışmışdır.

İlkin olaraq Professor Məmmədəğa Şirəliyev 1941-ci ildə Naxçıvan şəhəri və Nehrəm kəndindən 1944-cü ildə isə Ağdam rayonundan geniş materiallar toplamışdır [1, s. 5]

Bu elmi araşdırmalar fonunda 50-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının dialektoloji baxımdan zəngin bölgələrindən biri olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının dialekt və şivələri də elm adamlarının diqqətini çəkmişdir. 1950-55-ci illərdə əsa-sən akademiyanın dilçi alimləri tərəfindən ekspedisiya yolu ilə bölgənin dialekt və şivələrinə aid külli miqdarda dil materialı toplanmışdır. Təfəsilatə varsaq 1950-ci ildə B.M.İbrahimov, K.T.Ramazanov, T.B.Həmzəyev, A.Bayramov, A.Ə.Aslanov və E.M.Əlibəyzadə Ordubad rayonunun Aza, Bist, Biləv, Vələver, Vənənd, Dəstə, Dırnis, Əylis, Kələki, Kotam, Gənzə, Nüsnüs, Sabirdizə, Tivi və yenə həmin ildə B.M.İbrahimov, K.T.Ramazanov, T.B.Həmzəyev, H.A.Bayramov, A.Ə.Aslanov və E.M.Əlibəyzadə Culfa rayonunun Bəyəhməd, Bənəniyar, Qazançı, Qızılca, Əbrəqunus, Ərəfsə, Ərəzin, Kırna, Saltaq, Ləkətağ, Milax, Noraşen (Göydərə), Teyvaz, Xanağa (Xanəgah), Camaldın, Yaycı şivələrini, 1951-ci ildə K.T.Ramazanov, T.B.Həmzəyev Noraşen (Şərur) rayonunun Alışar, Axura, Qarabağlar, Qıvraq, Dəmirçi, Dizə, Yengicə, İbadulla, Kürçülü, Maxta, Püsyən, Sədərək, Xanlıqlar, Çərçiboğan, Yaycı şivələrini, 1953-cü ildə R.Ə.Rüstəmov, B.M.İbrahimov, K.T.Ramazanov, T.B.Həmzəyev və R.Ə.Süleymanov Şahbuz rayonunun Aşağı Qışlaq, Badamlı, Biçənək, Əzizbəyov, Keçili, Kolanı, Kənd Şahbuz, Külüs, Kükü, Mahmudoba, Məzrə, Nurs, Remeşin, Sələsüz, Tırkeş, Şada şivələrini, 1954-cü ildə R.Ə.Rüstəmov, B.M.İbrahimov, K.T.Ramazanov, T.B.Həmzəyev Naxçıvan rayonunun (Babək) Qaraçuq, Qoşadizə, Didivar, Nehrəm, Cəhri, Çeşməbasar, Sirab, Şəkərad, Naxçıvan (şəhər) şivələrini öyrənmişlər. 1955-ci ildə prof. M.Ş.Şirəliyevin, R.Ə.Rüstəmov,

B.M.İbrahimov, K.T.Ramazanov, M.İ.İslamovun iştirakı ilə yekunlaşdırıcı ekspedisiya Naxçıvan Muxtar Respublikasında çalışmışdır. Dialektoloji tədqiqatlardan aydın olur ki, Azərbaycan, o cümlədən Naxçıvan dialekt və şivələri uzun müddət üç istiqamətdə öyrənilmişdir:

1. Azərbaycan, həmçinin Naxçıvan dialekt və şivələrinin monoqrafik tədqiqidir ki, bu sahədəki işlər prof. M.Şirəliyev, R.Rüstəmov və K.Ramazanov tərəfindən tərtib olunmuş və 1956-cı ildə çapdan çıxmış “Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin monoqrafik tədqiqinə aid proqram” əsasında aparılmışdır. 2. Azərbaycan və Naxçıvan MR dialekt və şivələrinin dilçilik coğrafiyası əsasında öyrənilməsidir ki, bu sahədəki işlər M.Şirəliyev və R.Rüstəmov tərəfindən tərtib olunan və 1958-ci ildə çapdan çıxmış “Azərbaycan dilinin dialektoloji atlasının tərtibi üçün toplanmış materialların proqramı” əsasında aparılmışdır. 3. Azərbaycan, o cümlədən Naxçıvan MR dialekt və şivələrinin lüğətinin tərtib olunmasıdır ki, bu istiqamətdə də xeyli işlər görülmüşdür. Bu tədqiqat işlərini quran elm adamları təkcə 5 ildə Naxçıvan dialekt və şivələrinə aid material toplamaqla kifayətlənməmiş, bu tədqiqatın nəticələri ayrı-ayrı elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır. Dialekt materialları ümumiləşdirilib kitab halına salınanadək dialektoloqlarımızın bu istiqamətdə çap etdirdikləri məqalələrin bəzilərini nəzərdən keçirək: prof. M.Şirəliyevin “Naxçıvan dialekti (ümumi qeydlər)”, “Şahbuz şivələrinin fonetikasi”, T.B.Həmzəyev “Ordubad rayonu dialektinin fonetik xüsusiyyətləri”, “Ordubad dialektinin leksikası haqqında qeydlər”, “Ordubad dialektinin morfolojiyasına aid bəzi qeydlər”, K.T.Ramazanovun “Noraşen rayonu şivələrinin bəzi xarakterik morfoloji xüsusiyyətləri haqqında”, R.Ə.Süleymanovun “Ordubad və Culfa rayon şivələrinin leksik xüsusiyyətləri”, R.Rüstəmovun “Şahbuz şivələrinin sintaksisi”, A.Həsənovun “Ordubad dialektinin bəzi xarakterik leksik və morfoloji xüsusiyyətləri” və s.

Həmin dövrdə yuxarıda göstərilən elmi məqalələrin nəşri Naxçıvan dialekt və şivələrinin geniş tədqiqi istiqamətində atılan əməli addımlar idi. Məhz bu araşdırmaların ümumi yekunu olaraq 1962-ci ildə M.Şirəliyevin redaktorluğu ilə “Naxçıvan MSSR-in dialekt və şivələri” adlı elmi monoqrafiya işıq üzü gördü. Həmin monoqrafiyada Naxçıvan qrupuna daxil olan dialekt və şivələrin fonetik, leksik, qrammatik xüsusiyyətlərinə dair elmi araşdırmalar öz əksini tapmışdır. Müqayisəli-tarixi üsuldən istifadə edilərək yazılan bu monoqrafiya Azərbaycan dialektologiyasının tarixində yeni bir mərhələ təşkil edir. Bir çox materiallar qohum dillərin faktları, türk dillərinə aid qədim yazılı mənbələr, Azərbaycan klassik ədəbiyyatının materialları ilə müqayisə edilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əsər kollektiv əməyin nəticəsi olaraq meydana çıxmışdır. Belə ki, əsərin ayrı-ayrı hissələri prof. M.Şirəliyev (fonetika), K.T.Ramazanov (morfolojiya), R.Ə.Rüstəmov (sintaksis və Şahbuz şivələrinin mətnləri), B.M.İbrahimov (leksika, A-K hərfləri, mətnlər), A.H.Vəliyev (leksika, L-Ş hərfləri, terminlər) tərəfindən işlənilib hazırlanmışdır. Sonrakı dövrlərdə də Naxçıvan dialekt və şivələrinin tədqiqi ilə bir sıra alimlər məşğul olmuş, bu mövzuda monoqrafiya və namizədlik dissertasiyası yazmışlar. Bunlardan T.Həmzəyev, Ə.Quliyev, K.İmanquliyeva, M.Zeynalov, M.Əhmədovun xidmətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Belə ki, T.Həmzəyev Ordubad dialektini, Ə.Quliyev Şahbuz şivələrini, M.Zeynalov dialekt və

şivələrimizin məişət leksikasını, K.İmanquliyeva Şərur rayon şivələrini, M.Əhmədov Naxçıvan bölgəsinin dialekt leksikasını tədqiq etmişlər. (3, s. 8)

Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, XX əsrin 50-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının dialektoloji baxımdan zəngin bölgələrindən biri olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının dialekt və şivələri də elm adamlarının diqqətini çəkmişdir. 1950-55-ci illərdə əsasən akademiyanın dilçi alimləri tərəfindən ekspedisiya yolu ilə bölgənin dialekt və şivələrinə aid külli miqdarda dil materialı toplanmışdır. Bundan sonra, 60-80-ci illərdə Azərbaycanda mərhum prezidentimiz Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu illərdə Azərbaycan dilinin ictimai həyatın əsas sahələrində, ilk növbədə də təhsildə və kitab çapında mövqelərinin möhkəmlənməsi prosesi müşahidə olunur. 1978-ci il aprel ayının 21-də Heydər Əliyevin yüksək siyasəti ilə Azərbaycan dilinin dövlət dili olması və bunun ardınca da Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra 1995-ci ildə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin sədrliyi ilə 33 nəfərdən ibarət komissiyanın Azərbaycan dilinin dövlət dili olması ilə bağlı 21-ci maddəni daxil etməsi və Konstitusiyaya layihəsi ümumxalq müzakirəsindən sonra 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən Azərbaycan Respublikası Referendumunda qəbul edilməsi dünyada açıq yayılmış “Azərbaycan dili” anlayışının qanuni haqqının özünə qaytarılmasında böyük bir zəfər idi. Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin açıq Avrasiya məkanına yayılan türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini əks etdirəcək qədər rəngarəng olmasının da başlıca səbəbi ta qədimlərdən bu torpaqlarda etnik baxımdan eyni köklü türk etnoslarının mövcud olmasıdır

Kaynakça

1. [Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti](#). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007.
2. Buludxan Xəlilov. *Azərbaycan Dili: milli varlığımız, mənəvi sərvətimiz*. Bakı, “Bakı Çap Evi” Nəşriyyatı, 2013, 268 səh
3. Əbülfəz Aman oğlu Quliyev, Nuray Yadigar qızı Əliyeva. *Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğəti*. Naxçıvan, “Əcəmi” nəşriyyatı, 2017, 296 səh.

İnternet səhifələrində

4. www.azerbaijan.az/portal/General/Language/language_01_a.Html
5. <https://menAzərbaycanliyam.wordpress.com/2013/02/22/heyd%C9%99r-%C9%99liyev-v%C9%99-az%C9%99rbaycan-dili/>

**GENEL OKULLARDA ÖĞRENCİLERİN COĞRAFI TEFEKKÜRE SAHİP
OLMASINDA YARANAN SORUNLAR VE ONUN ÇÖZÜM YOLLARI**
СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ
ГЕОГРАФИИ
В КЛАССАХ С УКЛОНОМ.
MODERN PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS OF GEOGRAPHY TEACHING
İN GEOGRAPHY ORIENTED CLASSES

Doç. Dr. Mirvari VERDİYEVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Makalede, modern temayüllü sınıflarda coğrafya fenninin öğretiminin durumu incelenmiştir. İlk önce hazırlanan eğitim planı analiz edilmiştir ve temayüllü sınıflarda yönler üzere fenlerin doğru tespit edilmemesi aşkarlanmıştır. Araştırma sırasında temayüllü sınıflarda coğrafya öğretmenlerinin karşılaştığı çok sayıda sorunlar ve çözüm yolları gösterilmiştir. Aynı zamanda bu sorunların sadece devlet ve bakanlık düzeyinde ortadan kaldırılmasının olasılığı özel olarak not edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eğitim Planı, Coğrafya Temayüllü, Diferansiyel Seçme, Derinleşmiş Sınıf

РЕЗЮМЕ

В статье показано, что изучалось состояние преподавания географии на уроках географии в современных классах с уклоном. Сначала был проанализирован подготовленный учебный план и выявлено неправильное определение предметов по направлениям в классах с уклоном. В ходе исследования было показано много проблем, с которыми сталкиваются учителя географии на занятиях в классах с уклоном и их решения. В то же время было особо отмечено, что устранение этих проблем возможно только на уровне Министерства и Государства.

Ключевые слова: Учебный План, С Географическим Уклоном, Дифференциальный Отбор, Углубленный Класс

ABSTRACT

The article shows that the condition of geography teaching in the geography oriented modern classes was studied. At first, prepared education plan was analyzed and wrong determination of subjects on directions in the oriented classes was detected. During the study was shown many problems faced by the geography teachers in the oriented classes and their solutions. At the same time, it was particularly noted that elimination of these problems is possible only at the level of Ministry and State.

Keywords: Education Plan, Geography Oriented, Differential Selection, Deepened Class

Günümüzde Azerbaycan eğitiminin dünya eğitimine entegrasyonu sürecinde, öğretim ve eğitim alanında köklü reformların yapılması için kabul edilen yeni "Eğitim Kanunu" [1], "Eğitimin gelişmesi için Devlet Stratejisi" [2], "Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış" gelişme anlayışında [3] vb. belgelerde eğitimciler ve eğitim görenler karşısında oldukça ilerici şartlar konulmuştur. Bu talepler büyümekte olan genç neslin yaratıcı düşüncesinin, yaratıcı tefekkürünün gelişmesine ve şahsiyete gereken kompotensiyalara yiyelenmesine yöneliktir. Genel okullarda yeni fen kurikulumuna geçiş eğitimcilerin ve eğitim görenlerin öğrenme sürecinde işlevini, faaliyetlerini modern taleplere uygun yeni bağlamda kurulmasını ortaya

koymuş oldu. Eğitimcinin kılavuz, eğitim görenin araştırmacı rolü eğitime yeni biçim ve içerik verdi. Öğretmenin komut fonksiyonu, öğrencinin dinleyici rolü ortadan kalktı. Genel okullarda yeni bağlamda, çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek yeni fen kurikulumları-programları yazıldı, derslikler yeni içerik ve yapısal arz etti. "Eğitim Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun 19.19. maddesi ve "Genel okulun Örnek Nizamnamesi"nin [4] 4. bölümünün 4.7 bölümüne istinaden, Eğitim Bakanlığının 4 Temmuz 2011 tarihli, 1199 sayılı emri ile genel eğitim basamağının tam orta öğretim seviyesinde eğitimin eğilimler üzere teşkilini denemek, gelecekte bu sürece toplu geçitle ilgili hazırlık çalışmaları yapmak ve bu konuda toplumda kamuoyu oluşturmak amacıyla, doğrudan, eğitim Bakanlığı emrindeki pilot tesisleri seçilmiş ve çeşitli eğilimlerle ilgili eğitim planları onaylanmıştır.

Bununla beraber, ilgili çalışma grupları tarafından ilgili temayül sınıfları için öğretim programları hazırlanmış pilot işletmelere iletilmiştir. Analiz göstermiştir ki, geçen sürede bu işletmelerin yönetimi ve pedagojik kolektiflerinin etkin faaliyeti sayesinde deney olumlu sonuç vermiş, öğrencilerin eğitim başarılarında belirgin gelişmeler sağlanmıştır. Bu nedenle Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığının 11.03.2016 tarihli 143 numaralı emri ile 2016-2017-ci eğitim yılından Azerbaycanın 5 şehir ve 41 ilçesinin 124 okulunda eğitim eğilimler üzere teşkil olunacağına ait yeni emir imzalamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanının 04.08.2017 tarihli, 240 №-li Emrine 1 №-li ek [5]. X-XI temayüllü sınıflarda öğretilecek fenlerin adları ve haftalık saatlerin miktarı gösterilmiştir. İlk önce eğitim planının ne kadar mükemmel olduğundan emin olmak için tahlilini vermek gerekiyordu. Çeşitli emayüllü öğretim planlarını incelediğimizde, kusurların olması açıkça görülmektedir. Öyle ki, 2017-2018-ci eğitim yılı için temayül odaklı X-XI sınıflarda fenlerin öğretimi için ayrılan haftalık saatlerin miktarı aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

-riyaziyyat-ekonomi temayüllü X-XI sınıfların örnek eğitim planında (öğretim rus ve azerbaycan dilinde) coğrafya fenni 5 saat;

- doğa temayüllü X-XI sınıflarda coğrafiya fenni (eğitim Rus ve Azerbaycan dilinde) yoktur;

- İnsani temayüllü X-XI sınıflarda coğrafiya fenni (eğitim Rus ve Azerbaycan dilinde) yoktur;

- teknik ve insani temayüllü sınıflarda coğrafiya fenni 3 saat (eğitim Rus ve Azerbaycan dilinde);

- Teknik ve doğal temayüllü sınıflarda coğrafya fenni (eğitim Rus ve Azerbaycan dilinde) yoktur;

-humanitar-matematik-ekonomi temayüllü sınıflarda (eğitim Rus ve Azerbaycan dilinde) coğrafya fenni 3 saat.

Eğitim planının analizinden anlaşılıyor ki, tertibinde ciddi eksiklikler mevcuttur. Öyle ki, nedense coğrafya doğa fenni olduğu halde, doğa temayüllü sınıflarda öğretimine yer verilmemiştir. Teknik ve insani temayüllü sınıflarda 3 saat öğretimi öngörülse de, insani temayüllü sınıflarda coğrafya fennine saat ayrılmamıştır. Eğitim planının böylele bölümünün neye dayandığı izah edilmemiştir.

Sovyet eğitim sisteminde tüm orta okullarda uygulanan kabine sistemi ve temayüllü notları durgunluk yıllarında iptal edilse de, modern dönemin taleplerinden biri de öğrencilerin bilgi ve becerileri dikkate alınarak diferansiyel seçmeyi oluşturdu. Sonuçta, bazı okullar yeniden temayüllü sınıflar yaratmış oldu. Şu anda temayüllü sınıflarda öğretimin kalitesinin nasıl değişiminin sonuçlarını incelemek, temayüllü sınıflardaki durumu öğrenmek güncellik arz etmiştir. Bu nedenle bazı okullarda temayüllü sınıflarda coğrafya fenninin öğretiminin durumunu incelemek ve çağdaş taleplere nasıl cevap vermesini belirlemek lazım geldi. Örnek olarak bir okulun şahsında meseleye açıklık getirerek diğer okulların durumuna da bakmakla, problemleri görmek mümkündür.

Bakı şeheri Nerimanov rayonu 178 sayılı tam orta okul Matematik-ekonomi temayül yönünü seçmiştir. Bu oldukça ilerici bir adım olduğunu ve dönemin güncelliği ile seçilirdi. Matematiksel düşünme gelişmiş çocukların kavramınai, mantıksal düşünceleri daha iyi gelişir ve yaratıcı tefekkürünün de gelişmesine neden olur. Aynı zamanda bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomik olarak Kafkasya bölgesinin en gelişmiş devleti olduğu bir zamanda, ekonomik tefekkürü güçlü olan gençlere daha çok eytiyac duyulur. Dolayısıyla da Matematik-ekonomi temayüllü okulların faaliyet gösretmesi güncelliği ile seçilir. Şu anda Bakü Nerimanov rayonu 178 sayılı Matematik-ekonomi temayüllü tam orta okulunda X sınıf öğrencileri coğrafya fenninden derinleşmiş programla eğitim alırlar. Bu oldukça sevindirici hal olsa da, gerek fen öğretmenleri ve gerekse öğrenciler büyük sorunlarla karşı karşıya geliyorlar. Öyle ki, 2002 yılında coğrafya üzere fen programı adi sınıflarda (coğrafya fenninin öğretimi haftada 2 saat öngörülüyordu) ve derinleşmiş sınıflarda (coğrafya fenninin öğretimi haftada 6 saat öngörülüyordu) olmak üzere tertip edilmişti.

Doğru, o dönemde de derinleşmiş sınıflar için hiçbir fenden özel derslikler yazılmamıştır ve temayüllü sınıflarda sadece coğrafya fenninin değil, diğer derslerinde de eğitiminde sorunlar yaşınyordu. Bugün de temayüllü sınıflarda-derinleşmiş sınıflarda ders diyen fen öğretmenleri ve eğitim gören öğrenciler bazı ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunları şöyle sıralayabiliriz:

-temayüllü sınıflar için eğitim planı tertip edilirken yöne uygun fenlerin seçilmesi düzgün belirlenmiştir.

-derinleşmiş sınıflar için özel standartlar yazılmamıştır, coğrafya öğretmenin elinde sadece 2013 yılında kabul edilen fen standartı vardır ki, bu da derinleşmiş sınıflar için uygulanmamaktadır;

- coğrafi bilgi ve becerileri benimsenmesinin özel içeriği belirlenmemiştir;

- coğrafya öğretmenlerinin kullanımına verilmiş perspektif plan coğrafi becerilerini benimsenmesinin derinleşmesini sağlamaz;

- derinleşmiş sınıflarda coğrafi becerilerini benimsenmesini gerçekleştirmek için fen öğretmenlerinin kullanacağı metodik vesait yok, mevcut malzemeler modern ders almayı gerçekleştirmek için öğretmene gereken tavsiyeleri özünde eks etmiyor;

- temayüllü sınıflar için özel içeriğe sahip modern talepleri özünde eks eden derslikler yazılmamıştır, günümüzde sade ders kitaplarından kullanılıyor;

- temayüllü sınıflarda öğretimin görselleştirilmesi için fen odaları mevcut değildir ve modern eğitim araçları, ekipman neredeyse yoktur;

-mektelin coğrafya meydanı yoktur, öğrencileri gözlemciye çevirmek için mekan mevcut değildir;

-diyarşinaslk çalışmalarını yürütmek için özel eğitim kavramı mevcut değildir ve öğrencileri modern taleplere uygun araştırmacıya çevirmek alanında ciddi engeller vardır;

-Coğrafi deneyleri, fenoloji gözlemleri yapmakla, etnografya çalışmalarını hayata geçirmenin modern biçimi ve yöntemleri tespit edilmemiştir;

-yüksek pedagojik okullarda geleceğin genç öğretmenlerine temayüllü-derinleşmiş sınıflarda coğrafyanın öğretimi için gerekli bilgi ve beceriler verilmez;

-coğrafiyadan ekskursiyaların uygulanması için Eğitim Bakanlığının kavramı mevcut değildir!

Söylenenleri örneklerle gösterilerek sorunun ne derece derin olduğunu görmek o kadar da sıkıntı vermez. Öyle ki, temayüllü sınıflar için coğrafya öğretmenlerinin kullanımına verilmiş perspektif planının birinci sütununda öğretmenin öğrenme sürecinde gerçekleştireceği standartlar verilmiştir. Bazı konularda bir standart gösterilse de, bazı konularda iki standardın gerçekleşmesi gereklidir.

Eğer standartların gerçekleşmesi sırasında öğrencilerin elde edecekleri coğrafi bilgi ve becerileri kıyaslanırsa, derinleşmiş veya derinleşmemiş sınıflarda öğrencilerin sonuçları aynı olacağını görmek mümkündür. Çünkü öğrenme sürecinde fen hocası aynı standardı gerçekleştirmiş olur. Aslında, temayüllü sınıflarda öğrencilerin sonuçları daha derin bilimsel düzeyde olmalıdır, daha derin coğrafi bilgi ve becerileri benimsemelidirler, adi sınıf öğrencilerinden bilgi ve becerilerine göre ayrılmalıdırlar. Aşağıdaki örneklerde bunu açıkça görmek mümkündür. Örneğin:

"Coğrafya doğa bilimleri sisteminde" konusunun öğretiminde standart olarak- 1.1.1. Coğrafi olay ve süreçlerin araştırılmasında doğa bilimlerinin karşılıklı ilişkisini esaslandırır.

-verilmiştir. Bu standardı gerçekleştirirken öğrenciler "Coğrafi olay ve süreçlerin araştırılmasında doğa bilimlerinin karşılıklı ilişkisini" bilmelidir, ve onları "bağlamayı"

bilmelidir. Dikkate alırsak, aynı sonucu adi sınıflardaki öğrenciler de elde ediyorsa, o zaman temayüllü sınıfları teşkil etmek, öğretime ayrılan saatlerin miktarını artırmak neye lazımdır?

Öğretmenlere kullanmak için verilmiş programda 10 öğretim birimi gösterilmiştir. Eğitim birimleri X sınıf için yazılmış adi ders kitaplarının öğretim birimleri ile örtüşmektedir. Fakat öğretim birimlerinin kapsadığı konular hemen hemen ne öğrencilerin yaş seviyesine ne de derinleşmiş sınıf adına uymuyor. Örneğin: "Yer gök cisimidir" öğretim biriminde "Yerin şekli ve boyutları" (1 saat), "Küre Yerin modelidir" (1 saat) konuları verilmiştir. Halbuki, VI sınıfta "Coğrafi adresler" (derslik, s.13, 14), "Coğrafi bilgi gelişimi" (derslik, s. 20, 21), VII sınıfta "Coğrafi koordinatlar" (derslik, s. 20) konusunda öğrenciler globusla, Yerin şekli ve boyutları ile ayrıntılı tanışmışlar. X sınıfta aynı konuları derinleşmiş sınıfta, aynı derslikten kullanarak yeniden öğretim yapmak, coğrafi bilgi ve becerileri tekrar etmek hangi mantığa göredir? "Dünya yüzeyinin açıklaması" öğretim biriminde verilen 7 konunun her biri neredeyse aşağı sınıflarda benimsenmiştir. Örneğin:

"Ölçekli ve onun türleri" Eğitimi tasarlanmıştır. Halbuki, VI sınıfta "Ölçekli" (derslik, s. 151) konusunda ölçek ve türleri, bir türden diğerine geçiş, bir kapsama ait çalışmaların çözülmesi kuralları, çalışmalar hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Aynı zamanda öğretmenden 1.3.1. Kartografik projeksiyonlar sırasında oluşan tehripleri esaslandırır. ve 1.3.2. Kartografik çizimler sırasında oluşan tehriplere ait hesaplamalar yapar.- standartlarının gerçekleşmesi gereklidir. Ne yazık ki, derinleşmiş sınıfa ait bilimsel coğrafi bilgi ve becerileri mastering göz çarpmıyor. X sınıfta derinleşmiş sınıfın öğrencileri VI ve VII sınıflarda benimsedikleri aynı bilgi ve becerileri tekrar etmiş olurlar.

Bu da anlaşılır bir gerçektir ki, öğrencilerin haklı itirazına neden olur ve bu zaman eğitimin kalitesi düşüyor.

Yukarıda belirtilen örneklerden anlaşılıyor ki, bugün derinleşmiş sınıflardan coğrafya fenninden derinleşmiş coğrafi bilgi ve becerileri yerine, aşağı sınıflarda benimsenmiş, becerilerini sadece tekrarı gerçekleşir. Böyle tekrar mantığı, eleştirel ve yaratıcı düşünme gelişmesine hizmet etmiyor, aksine, öğretmeye, öğretime ilgiyi azaltmış olur, kaliteyi düşürür.

Görüldüğü gibi günümüzde derinleşmiş sınıflarda coğrafi becerilerini menimsenilmesinde oldukça ciddi sorunlar vardır.

Bu sorunların hepsi hemen hemen nesnel nedenlerden oluşmuştur ve onları ortadan kaldırmadan, derinleşmiş sınıflar meselesi modern eğitimin sorunu gibi kalacaktır. Sorunların hiçbiri fen öğretmeninin çözeceği mesele değildir, her bir sorun devlet ve bakanlık düzeyinde çözülmelidir. Bunun için aşağıdaki işlerin yerine getirilmesini sağlamak gerekir:

1. Temayüllü sınıflar için eğitim planı oluştururken yöne uygun fenlerin seçilmesi ve ayrılmış saatlerin miktarı doğru belirlenmesi gerekmektedir.

2. derinleşmiş sınıflar için özel ve modern içeriğe sahip fen standartları, derslikler ve öğretmenler için metodiki malzeme hazırlanmalıdır.

3. Temayüllü okullarda temayül odaklı fen odaları yaratıp, modern teknikle, İKT ile sağlamak önemlidir.

4. Temayüllü sınıflarda konuları öğreten öğretmenleri özel eğitim kurslarına davet edip, tekrar eğitim uygulamak zorunludur.

5. Temayüllü okullarda coğrafya derinleşmiş şekilde öğretilirse, en yakın arazi ayırıp, coğrafya alanı oluşturmak gerekir ki, öğrenciler gözlemlere yer edilsinler ve bağımsız araştırmalar yapabilsinler.

6. Diyarşınaslık çalışmalarının yürütülmesi ve ekskursiyaların düzenlenmesi ve uygulanması için özel tedbirler kavramı hazırlamalıdır.

7. Yüksek pedagojik okullarda temayüllü sınıflarda ders diyecek kadro hazırlığının uygulanmasını sağlamak için özel önlemleri uygulamak zorunludur.

Methodistlerin böyle bir deyimi var: -Bu gün sunulan yeni yöntem unutulmuş eski yöntemdir! -Bu örnek günümüzün gerçekliği ile uyumlu anımsatıyor. Öyle ki, günümüzde Cumhuriyetimizin okullarında temayüllü sınıfların deney gibi oluşturulması, günümüzde yenilik olarak kabul edilmesi, daha önce Azerbaycan okullarında mevcut olmuş, ama unutulmuş ve eskilerin kalıntısı gibi iptal edilmiş öğretim sürecinin yeniden geri dönüşüdür. Temayüllü okullar açmak ve temayüllü sınıfları düzenlemek için öncelikle yukarıda belirtilen işleri gerçekleştirmek gerekir, aksi takdirde, temayüllü okul ve sınıflardaki öğretim süreci adi sınıflardakinden farklı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Tahsil hakkında Azerbaycan Respublikasının Kanunu, Bakü, 2009.
2. Azerbaycan Respublikasında tahsilin inkişafı üzre Devlet Strategiyası, ARP. 24 ekim 2013, № 13 Serencam.
3. Azerbaycan 2020: Geleceğe bakış inkişaf konsepsiyası, 29 aralık 2012, ARP, Ferman.
4. Ümumtehsil mektebinin Nümunevi Nizamnamesi, NK, 13 ocak 2011, № 5.
5. Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirinin 04.08.2017-ci il tarihli, 240 №-li Emrine 1 №-li ilave.

**ERGENLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN OLUŞUMUNA
FİLMLERDEKİ KARAKTERLERİN PSİKOLOJİK ETKİSİ**
THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF THE CHARACTER IN FILMS ON THE
FORMATION OF GENDER ROLES OF TEENAGERS

Ülviyye NEHMETOVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Ergenlerde toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumu deyince, onlardan kadın ve erkek için beklenen davranış ve düşünce tarzı öngörülüyor. İşte bu nedenle, toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunda ergenlerin kendileri için davranış etalonu gibi seçtiği örneklerin önemi büyüktür. Doğru, ergenlerde toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunu etkileyen birçok faktör vardır. Örneğin, aile, okul, kültür, TV, sosyal medya ve saire.

Günümüzde televizyon hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş. Televizyonda en çok bakılan ve ilgi doğuran filmlerdir. Filmlerdeki karakterlerin ergenlerde toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumu üzerinde büyük bir psikolojik etkisi vardır. Böylece, filmlerde gösterilen kadın ve erkek karakterlerin özellikleri, ergen kızlar ve erkekler için ideal bir kadın ve ya erkek modeli oluşturur. Buda onlarda femin (kadınsı), maskulin (erkeksi) ve ya androjen (her iki cinse mensup) özelliklerin oluşmasına yardımcı olur.

Geçen yüzyıla baktığımızda, çok ilginç ve öğretici çocuk filmlerimiz var. Fakat şu anki dönemde çocuk filmleri hemen hemen hiç çekilmiyor, çekilenler ise dikkat çekemiyor. Bu tür filmlerin çekilmesi ona göre önemlidir ki, çocuklar, ergenler filmde kendi yaşlarına uygun karakter görünce, filmdeki bu kahramanını izleyende onu tekrarlamaya can atıyorlar. Bu, çocuk psikolojisinin bir özelliğidir. Geçen yüzyılın çocukluğunu hatırlatan filmler sırasında Ceyhun Mirzeyevin "Üvey anne" filmindeki İsmail karakteri hala ilgiyle izleniyor. Ancak günümüzün Azerbaycan filmleri İsmail, Vaqifler, Raşidler, Zarifeler, Tutular yaratmıyor. Bu yüzden ergenler daha çok yabancı filmlere bakmaya eğilim gösterirler. Buda onlarda mentalitetimize uygun cinsiyet rollerinin oluşumunu esaslı şekilde olumsuz etkiliyor. Yaptığımız araştırma sonucunda ergen erkeklerde femin özelliklerin normalden çok olduğu belirlenmiştir. Bunu birçok faktör, ayrıca bakılan filmler ve oradaki karakterler de etkiliyor.

Anahtar kelimeler: Ergen, Toplumsal Cinsiyet Roller, Femin, Maskulin, Androjen, Filmdeki Karakterler

ABSTRACT

When it comes to the formation of gender roles of teenagers, the expected behavior and thinking style for men and women is foreseen. For this reason, the examples that teenagers choose for themselves as behavioral etalon are important in the formation of gender roles. True, there are many factors that influence the formation of gender roles of teenagers. For example, family, school, culture, TV, social media and so on.

Today, television has become an integral part of our lives. They are the most viewed and interest films on television. The characters in the films have a great psychological effect on the formation of gender roles of teenagers. Thus, the characteristics of the male and female characters shown in the films form an ideal female or male model for teenager girls and boys. This helps them to develop feminine, masculine or androgen properties.

When we look at the last century, we have very interesting and instructive children's films. However, in the current period, children's films are almost never made, and those made cannot attract attention. It is important for him to make such films that when children, teenagers see characters suitable for their age in the film, they are eager to repeat it in the film.

This is a feature of child psychology. During the films that reminded of the childhood of the last century, the character of Ismail in Ceyhun Mirzeyev's "Stepmother" film is still watched

with interest. However, today's Azerbaijani films do not create Ismails, Vaqifs, Rashids, Zarifes and Tutus. Therefore, teenagers tend to look more at foreign films. This has a fundamentally negative effect on the formation of gender roles of our mentalities. As a result of our research, it was determined that the feminine characteristics of teenager men were higher than normal. This is influenced by many factors, as well as the films being viewed and the characters there.

Keywords: Teenager, Gender Roles, Feminine, Masculine, Androgen, Characters In Film

1. GİRİŞ

Ergenlerde toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumu deyince, onlardan kadın ve erkek için beklenen davranış ve düşünce tarzı öngörülüyor. İşte bu nedenle, toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunda ergenlerin kendileri için davranış etalonu gibi seçtiği örneklerin önemi büyüktür. Doğru, ergenlerde toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunu etkileyen birçok faktör vardır. Örneğin, aile, okul, kültür, TV, sosyal medya ve saire.

Ergenlerde toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasında "İktidarın dördüncü kolu" olarak adlandırılan kitle iletişim araçlarının da üzerine müeyyen kadar görevler düşüyor. Medya çok etkili ve inandırıcı güce sahiptir ve ilkinlik etkisi yüksek düzeyde olur. Çocuk ve ergenler medyaya özellikle duyarlıdır. Öyle ki, bazıları dünya hakkında deneyimi ve bilgiyi medya aracılığıyla elde ediyorlar. Medya dünyaya açılan bir penceredir. Televizyon yayınları, video oyunları, filmler belli anlamda gerçekliği temsil eder. Günümüzde toplumun öyle bir üyesi bulunmaz ki, medyanın etkisinden kaçabilsin. Böyle bir İngiliz meseli var: "Söz bir fikri ifade ediyor, resim bin". Öyle ki, ergen erkekler ve kızlar medya aracılığıyla kendi beyinlerinde erkek ve kadın stereotiplerini üretmektedirler.

2. FİLMLERDEKİ XARAKTERLERİN ERGENLERE ETKİSİ

Kadınsı cinsiyet rolleri sıklıkla hassasiyet, anlayış, duygusallık, bağımlılık özellikleriyle; erkeksi cinsiyet rolleri ise liderlik, baskınlık, bağımsızlık gibi özelliklerle karakterizedir (9). Bu da erkek ve kadınların bir - birlerine uyum sağlamalarına, taviz gitmesine ve el - ele vererek yeni ve sağlıklı bir nesli yetiştirmesine neden olur.

Günümüzde televizyon hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Televizyonda en çok bakılan ve ilgi yaratan filmlerdir. Filmlerdeki karakterlerin, ergenlerde cinsiyet rollerinin oluşumu üzerinde büyük bir psikolojik etkisi vardır. Böylece, filmlerde gösterilen kadın ve erkek karakterlerin özellikleri, ergen kızlar ve erkekler için ideal bir kadın ve ya erkek modeli oluşturur. Buda onlarda femin (kadınsı), maskulin (erkeksi) ve ya androjen (her iki cins mensup) özelliklerin oluşmasına yardımcı olur.

Sosyal psikologlar toplumsal cinsiyet rollerini cinsiyet sosyalleşmesiyle ilişkilendirirler. Daha mecazi desek, cinsiyet sosyalizasyonu "gövdeyi" kızlara, "kanadı" erkeklere verir.

Geçen yüzyıla baktığımızda, çok ilginç ve öğretici çocuk filmlerimiz var. Fakat şu anki dönemde çocuk filmleri hemen hemen hiç çekilmiyor, çekilenler ise dikkat çekemiyor. Bu tür filmlerin çekilmesi ona göre önemlidir ki, çocuklar, ergenler filmde kendi yaşlarına uygun karakter görünce ve filmdeki bu kahramanı izleyince onu tekrarlamaya can atıyorlar. Bu, çocuk psikolojisinin bir özelliğidir. Geçen yüzyılın çocukluğunu hatırlatan filmler sırasında Ceyhun Mirzeyevin "Üvey anne" filmindeki İsmail karakteri hala ilgiyle izleniyor. Ancak günümüzün Azerbaycan filmleri İsmail, Vaqifler, Raşidler, Zarifeler, Tutular yaratmıyor. Bu yüzden ergenler daha çok yabancı filmlere bakmaya eğilim gösterirler. Buda onlarda mentalitetimize uygun cinsiyet rollerinin oluşumunu esaslı şekilde olumsuz etkiliyor.

Bu yüzden biz ülkemizde ergen erkek ve kızlarda cinsiyet rollerinin hangi düzeyde geliştiğini belirlemek için Sandra Bem'in kimliğin maskünlük ve femünlük derecesinin inceleyen anket - sorgusunu geçirdik. Anket - sorguyu Bakü'de Kimya - Biyoloji Temayüllü Cumhuriyet Lisesi, 229 № li tam orta okul, 151 № li tam orta okul, 5 № li tam orta okulda 260 ergen arasında

geçirdik. Anket 130 kız ve 130 erkek içermektedir. Biz sorguda ergen kız ve erkek çocuklara 60 bireysel nitelik sunduk ve onlardan hangisi onlara uygun gelirse aynı numarayı haşiyeye almalarını, uymayanlara ise hiçbir işaret koymamalarını rica ettik. Anket sonucunda anlaşıldı ki, ergen kızların %65'inde femin, %21'de androjen, %14'de ise maskulin nitelikler oluşur. Ergen erkeklerin ise %42'de femin, %36'de androjen, %22'de maskulin nitelikler oluşur. Anket - sorgudan anlaşıldı ki, ergen erkeklerde femin niteliklerin oluşumu normalden çoktur. Bunu birçok faktör, ayrıca bakılan filmler ve oradaki karakterler de etkiliyor. Öyle ki, buna neden yeni çekilmiş filmlerde iletilen mesajların mentaliteye uygun olmaması, erkek karakterlerinde femin özelliklerin kendini göstermesidir. Ayrıca izlenen filmlerde homoseksualizmin tebliği de ergenlerde oluşan cinsiyet rollerine kendi olumsuz etkisini gösteriyor.

3. AZERBAIJAN FILMLERİNDEN TOPLUMSAL CİNSİYYET ROLLERİNE DAİR ÖRNEKLER

Gelin geçtiğimiz yüzyılda çekilmiş bir çocuk filmine göz atalım. 1969 yılında çekilmiş "Şerikli ekmek" filminden bir bölümde ergen erkek olan Vaqif'in ekmek almak için gereken kartları kaybettiğine göre ağlaması gösterilmiştir. Bu zaman baba ona yaklaşır ve sorar "Ne oldu sana, neden ağlıyorsun?". Vaqif ise ağlayarak "kaybittim, kaybittim, hepsini kaybittim. Paraları da, kartları da. Annem döndüğünde öldürecek beni. Henüz söylemişti ki, iyi sakla" diye cevap verir. Baba ise onu taklit ederek "Kartımı kaybittim, hü .. hü .. hü .., erkek de ağlar?!, Annen ne zaman gelecek? soruyor. Vaqif ise "Bugün - yarın" diyor. Baba sorar "Peki şimdi nerede ekmek yiyeceksin?". Vaqif ise "Kazanıp alırım, bir şekilde geçinirim, ölmeyeceğim" diyor. Baba ise cevabında onu ruhlandırmak amacıyla "Elbette kazanırsın, kim diyor kazanmazsın, Maşallah erkek adam olmuştun".

Filmin bu epizodunda çok ağlamanın erkeksi olmaması, zorluklarla mücadele etmenin, iradi girişimlerin ise daha çok erkeksi bir davranış tarzı olarak kabul edilmesi gösterilmiştir.

"Şerikli ekmek" filminin başka bir epizodunda bir kızın gelincik tasviri yaratmak için baş örtüsünü öncelikle su muslukuna bağlaması, daha sonra ise dizine göz, kaş, ağız, burun çekip baş örtüsü ile kapatıp sallayarak ninni söylemesi dikkat çekicidir. Filmde gösterilen bu süjet o kızın kendi düşüncesi olmuştur. Fakat küçük bir süjetde büyük bir anlam vardır. Yani, bu onu gösterir ki, savaş sırasında bir kız çocuğunun gelincikle oynama şansı olmasa bile, o kendi yaratıcılığını dayanarak yine de kıza has bir oyun oynuyor. Çünkü o zaman esas etkileyici güç olarak sadece aile vardı. Bir kız çocuğunun da ideali annesiydi. Bu zaman onun oynadığı oyunda idealine uygun olurdu. Ama, şimdiki zamanda daha etkileyici örnek idealler çok, yani, aile, çevre, okul, media, kültür ve saire.

"Üvey anne" filmindeki İsmail'in kız kardeşinin ateşi çabuk düşün ve sağalsın diye kendi hayatını riske atıp partlaması kastedilen dağın başından kuşburnu çiçeği toplamaya gitmesi o zaman için oluşan cinsiyet rolleri bir mesaj olarak ergenlerin bilincine ötürülürdü. Bu epizoddan cesaretin, riske meyilliyin daha çok erkeksi bir davranış tarzı olduğu anlaşılır.

4. TÜRK TELEVİZYONUNDA YAYINLANAN DİZİLERDEKİ TOPLUMSAL CİNSİYYET ROLLERİ

Azerbaycan'ın geçen yüzyılda çekilmiş filmleri büyük başarı elde etti ve şu anki dönemde de ilgiyle izleniyor. Fakat yazık ki, günümüzde filmler çok az çekilir ve çekilen film ve diziler de öyle de başarılı olmuyor. Bu nedenle ülkemizde yabancı filmler, özellikle türk filmleri ve dizileri gittikçe daha fazla izlenmektedir. Buna göre ülkemizde izlenen yabancı film ve dizilerin da ergenlerde cinsiyet rollerinin oluşumuna psikolojik etkisi fazladır.

2017 yılında Türkiye'de, Doç. Dr.. İrem İnceoğlu ve yardımcıları Doç. Dr.. Elif Akçalı tarafından yapılan "Televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet eşitliği araştırması" na göre en

fazla reyting almış 12 dizi analiz edilmiştir. Öyle ki, Anne, Arka Sokaklar, Aşk ve Mavi, Diriliş Ertuğrul, Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz, İçerde, Kalbimdeki Deniz, Kırgın Çiçekler, Savaşçı, Söz, Vatanım Sensin ve Yeni Gelin dizilerindeki cinsiyet rollerinin gösterisinde nasıl farklılık ve ya sınırlanmaların olduğunu öğrenmek için bu dizilerdeki erkek ve kadın karakterlerinin oynadıkları roller incelenmiştir.

Tablo 1: Karakter Özellikleri

Tabloya bakıldığında, toplumda yaygın cinsiyet rollerini, yani kadınlık ve erkeklik gibi

<i>Özellik</i>	<i>Özelliğe sahip karakterlerin yüzde kaç kadın, kaç erkek?</i>			<i>Kadınların ve erkeklerin yüzde kaç bu özelliğe sahip?</i>	
	<i>Kadın</i>	<i>Erkek</i>	<i>Toplam</i>	<i>Kadın (n=75)</i>	<i>Erkek (n=86)</i>
Agresif	%38	%62	53	%27	%38
Uysal / Çekingen	%64	%36	39	%33	%16
Sevimli	%55	%45	62	%45	%32
Dışa dönük	%42	%58	121	%68	%80
Rekabetçi / Hırslı	%38	%62	79	%40	%56
Nazik	%52	%48	100	%69	%55
Kaba	%31	%69	35	%15	%28
Komik	%35	%65	37	%17	%28
Mantıklı	%46	%54	107	%65	%67
Uzlaştırıcı / Sorun çözücü	%49	%51	93	%61	%54
Duygusal	%58	%42	103	%80	%49
Zeki	%44	%56	116	%68	%75
Hayalperest	%77	%23	22	%23	%6

algılanan özellikleri gözlemlemek olur. Bu bağlamda, özellikle kadınlar için popüler özelliklerin "uysal", "duygusal", "nazik" ve "hayalperest" olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle, tablonun sağındaki genel kadınların yüzde kaç faizinin hangi özelliklere sahip olduğuna bakıldığında, kadınların %80'inin "duygusal" ve %69'unun "nazik" olarak belirlendiğini görmekteyiz. "Hayalperest" ve "uysal" özellikler için dikkate alınması gereken husus, bu özellikleri taşıyan kadın karakterlerinin sayısının erkeklerle karşılaştırıldığında oldukça fazla olmasıdır. Erkek karakterlerinin çoğunluğunda "agresif", "dışa dönük", "kaba" ve "rekabetçi/hırslı" gibi özellikler kendini gösteriyor. Ayrıca, genel erkek karakterlerinin toplamının %80'i "dışa dönük" olarak kodlanmıştır. Sonuçlar şaşırtıcı değildir, özellikle erkekliği vurgulayan 7 dizi göz önüne alındığında, erkeklik ve kadınlık özellikleri etnik kalıplara ve cinsiyet rollerine göre tanımlanmıştır (Tablo 1.) (7, 28).

Tablo 2: Kadınlara ve Erkeklerle Atfedilen Roller

<i>Roller</i>	Listedeki rollerin üstlenildiği sahnelerin yüzde kaç erkek kaç kadın karakterlere ait?		Kadınların ve erkeklerin yüzde kaç bu rolde?	
	<i>Kadın</i>	<i>Erkek</i>	<i>Kadın (n=75)</i>	<i>Erkek (n=86)</i>
Ebeveyn	%79	%21	%30	%21
Eş/Partner/Sevgili	%52	%48	%38	%48
Patron/İşveren/Yönetici	%11	%89	%11	%40
Hizmetli/Bakıcı/Çalışan	%25	%75	%18	%40
Varlıklı ve Çalışmayan	%68	%32	%11	%11
İşsiz	%75	%25	%6	%5

Cinsiyet rolleri açısından gözlenen başka bir rol bölgesine kurumsal güç açısından da bakılabilir. Bu çerçevede patron/işveren/yönetici olarak tanımlanan kişilerin genel erkek karakterlerine oranı %40 iken, kadınların oranı %11'de kalmaktadır. Ayrıca, bu rollerde erkeklerin sahnelerde görünme oranı 89% iken, kadın karakterlerinin görünme oranı ise toplam 11% - dir. Bu tablo bize diziler vasıtasıyla erkeklerin karar veren, ekonomik gücü elinde tutan ve iktidara sahip olan rollerde temsil edildiğini, kadınların ise özellikle iş alanında yıllardır üstesinden gelmeye çalıştıkları "cam tavan" (glass ceiling) kavramının ünlü televizyon dizileri aracılığıyla yeniden nasıl oluştuğuna dair bilgiler iletilir (Tablo 2.).

Tabloda gösterilen ve birbirleriyle bağlandığında anlam kazanan diğer belirtiler ise şöyledir; kadınların %18'i hizmetli/bakıcı/çalışan rollerinde yer alırken, bu rollerin gösterildiği sahnelerin %25'ine sahiptirler. Erkekler için ise bu oranlar sırasıyla %40 ve %75'tir. Varlıklı ve çalışmayan kategorisinde %11 kadın karakteri ile ilgili sahnelerinin oranı 68%'tir, ayrıca %6 oranındaki işsiz statüsündeki kadın, bu rollerdeki görünürlük oranının 75%'ine ulaşmaktadır. Dizilerdeki karakterlerin araştırması sonucunda ortaya çıkan ve tabloda gösterilmeyen bir bilgi de bize dizilerdeki genel kadın karakterlerin %36'nin ev kadını olarak temsil edildiğini göstermektedir. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde kadınların dizilerde daha çok işsiz, çalışmayan ya da ev kadını olarak sunulduğunu göstermektedir (7, 43).

Araştırma kapsamında incelenen 12 dizide cinsiyet stereotiplerini yansıtan bir temsil ve rol dağılımı olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda kadınların çoğu eş ve ya anne olarak ev işlerinden sorumlu rollerde yer alırken, erkekler karar verme mekanizmalarında, iktidar sahibi, ekonomik bağımsızlığı olan bireyler olarak temsil edilmiştir. Kadınlar duygusal ve kibar rollerde karşımıza çıkarken, kabalık, rekabetçilik, dışadönüklük erkeklerle has özellikler olarak ortaya çıkar. Erkeklerde görülen kadınsı özelliklerin hemen kabul olunmadığını, ancak kadınlarda gözlemlenen erkeksi özelliklerin olumlu karşılandığını düşünürsek, dizilerde maskülinliyin daha makbul kabul edildiği ortaya çıkıyor. Bu, ergen kızlarda cinsiyet rollerinin oluşumunda erkeksi niteliklere hakim olma eğilimini arttırmaktadır (7, 47).

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Gözden geçirdiğimiz Azerbaycan filmleri ve Türk dizilerinin analizinden öyle sonuç çıkıyor ki, çekilen film ve dizilere psikolog kontrolü mutlaka gerekir. Çünkü her halkın kendine özgü cinsiyet rolleri vardır. Bu rollerin ani değişiminin, ergenlerde cinsel rol oluşumuna olumsuz etkisi vardır. Bu, ergen kız ve erkeklerin birbirlerine adapte olmaları için bazı sorunlara neden olacak ve bu genç neslin geleceğinde çatışmalara, yanlış anlamalara, boşanmalara ve saire bu gibi sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Bu nedenle, biz öyle yapmalıyız ki, ergenler filmlerdeki karakterler, yani kimlik örnekleri aracılığıyla erkeyin instrumental, kadının ekspressiv rol repertuarını benimsesinler. Burada kadının ekspressiv cinsiyet rolü deyince çevresindekilere sıcakkanlılığı ve dikkatli ve erkeğin

enstrümantal cinsiyet rolü deyince ise sorun ve diğer meselenin çözümü ile ilgili olarak gerekli davranış tarzlarını kastediyoruz (6, 93).

KAYNAKLAR

1. Abbaszade N.C. Gender probleminin psixoloji aspektleri. Mühazireler kursu. Bakı: Qerb Universitetinin Neşriyyat – Poliqrafiya Merkezi, 2002.
2. Bayramov E.S., Elizade E.E. Psixologiya. Ali mektebler üçün derslik. Bakı: "ÇİNAR-ÇAP" Neşriyyat-Poliqrafiya müessesesi, 2002, 620 seh.
3. Elizade. E.E., Abbasov. A.N. Aile. "Maarif", Bakı:1989, 256 seh.
4. Elizade. E.E. Uşaqlar ve yeniyetmeler: seksual inkişafın psixopedaqogikası. Bakı: 2009, 576 seh.
5. Efendiyeva Ü.A. Esrin gender konsepsiyası, ders vesaiti. Bakı: 2017, 288 seh.
6. İbrahimbeyova R. Gender teminlerinin izahlı lüğeti. Bakı: 2015, 237 seh.
7. Doç. dr. İrem İnceoğlu yard. doç. dr. Elif Akçali, televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet eşitliğı araştırması, mart 2018, yayın no: tüsiad-t/2018,03 – 591.
8. <http://myapici.blogspot.com/2015/04/ergenlik-doneminde-cinsiyet-rolu.html>
9. <https://www.neoldu.com/toplumsal-cinsiyet-rolleri-nedir-441h.htm>

**ORTAOKULLARDA ÖĞRENCİLERİN FEZA TEFEKKÜRÜNÜN GELİŞTİRİLMESİ
YOLLARI VE ARAÇLARI**
WAYS AND MEANS OF DEVELOPING SPACE THINKING
OF SECONDARY SCHOOL PUPILS

Almare ABBASOVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Makalede geometri öğretisinin öğrencilerin entelektüel gelişiminde, yani onlarda bilimsel düşünme, mantıksal düşünme oluşmasında ve inkişasında teorik-pratik nitelikte olması kaydedilir. Görsel düşünme geliştirilmesinde diğer araçların, analizatorların imkanlarından da yararlanmak lazımdır. Vizual ve verbal priyomların birlikte imkanlarından kullanmakla, öğrencilerin bilişsel aktifliğini, idrak yeteneğini güçlendirmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Ortaokul, Geometri, Öğretim, Feza, Düşünce

ABSTRACT

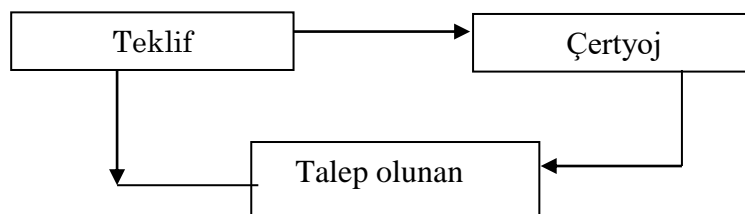
It was noted that , the formation of scientific and logical thinking, is the characteristic feature of the practice - theoretical development of geometric training for the intellectual degrees of pupils. Using the capabilities of other tools and analyzers in the development of visual thinking is necessary . Using of cognitive and verbal skills to develop one's cognitive activity and cognitive abilities is necessary.

Keywords: Secondary School, Geometry, Teaching, Feza, Contemplation

Okul fenleri öğretisinde her bir fennin içsel amacı var. Çeşitli fenlerin öğrenme amaçlarını gözden geçiresek onların birbirine az veya çok derecede ortak bölümlerinin olması aşkarlanır ve bu olgunun kendisi disiplinlerarası ilişkilerin gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Böylece hem öğrencinin bilimsel bakış açısı genişletilir, hem de öğretim zamanına tasarruf edilmekle dersin verimliliği artıyor.

Bilimsel metodik literatürde geometri eğitimi ile ilgili "feza düşüncesi", "mekansal hayal gücü", "mekansal düşünme" ifadeleri sık sık kullanılır ve bazı durumlarda bu kavramlardan biraz net olmayan şekilde kullanılır. Dikkat, algı, hayal, hayal gücü, düşünme vb. psikoloji kavramları olup, her birinin kendi tanımı vardır. Bunların hepsi bilgi, beceri, alışkanlık kazanma süreçlerinde yer alan psikoloji birimlerdir.

Geometri fenninin öğretisi, konuların açıklanması, sorunların çözümü çoğunlukla görsel-açıklayıcı malzeme (resim, şema, çizim, model vb.) eşlik ediyor. Bu, geometrinin spesifik özelliğidir. İşte görsel imge üzerinde geometrik metnin içeriği açılır, sayılar (kavramlar) arasındaki ilişki, karşılaştırma unsurları belli oluyor. Ayrıca, resim veya çizim konuda (teoride) verilen taleplere cevap vermek için ek bilgilerden (ek öğelerin - parça, açı, üçgen vb.) dahil edilmesini zorunlu kılar. Demek ki, geometrik teklife uygun şeklin (çertyojun) zenginleştirilmesi - talep olunanı esaslandırmağa (bulmaya) yardımcı olur. Bu süreci resmi olarak şöyle tarif edebiliriz:

Geometri derslerinde mekansal düşüncenin geliştirilmesi hangi analizatorlarla ilgilidir?. "Canlı gözlemden soyut düşünme ve ondan da pratikaya-objektif gerçeklikle kavramanın diyalektik yolu şöyledir" - statında öğrenme sürecinin üç aşaması yansımış ve bu aşamalar bütün eğitim sürecini oluşturur. Bu aşamalara içerik itibarıyla bakalım ve geometri öğretiminde fonksiyonlarını belirtelim.

1. Canlı gözlemi geometri eğitimi sürecinde hangi bileşenlerden oluştuğuna bakalım: görme, işitme, karşılaştırma, pratik denetim ve sonuçta - biliğin, geometrik anlayışın oluşumu. Bu süreçte psikolojik unsurları olan gözlem algı, hayal aşamaları bilgisi elde etmenin ilk aşamalarıdır. Gözlem ve kavramada görme ve işitme analizörleri önemli bir rol oynuyor ve geometrik kavramların oluşmasında görmenin rolü oldukça büyüktür. Düşünmenin oluşumunda görme analizörü önem taşımaktadır.

Okulda geometri eğitimi öğrencilerin entelektüel gelişiminde, yani onlarda bilimsel düşünme, mantıksal düşünme oluşmasında ve gelişiminde teorik-pratik niteliktedir.

Psikologlar düşünmeyi çeşitli türlere ayırırlar: soyut düşünme, somut düşünme, sözdizimsel düşünme, mantıksal düşünme, algoritmik düşünme, konuşma düşünme, duygusal düşünme vb. bilimsel metodik literatürde «görme düşünmesi» (görsel düşünme) kavramı da kullanılmaktadır. Görme düşüncesi - görsel düşünme anlamında da kullanılır. Bazı bilim adamları görsel düşünmeyi görme işlemleri düşüncesi de olarak kabul ederler. A.R.Luria idrak süreçlerini inceleyerek, görme ile çalışan «akıl» anlayışını kullanıyor.

Bilindiği gibi, okul geometri kursunun eğitiminde görsel düşünme priyomundan kullanılarak yeterince eğitim kalitesine ulaşmak olur. Özellikle uzay figürlerine ait tekliflerin ispatında, problemlerin çözümünde, özellikle geometrik yerler metoduna ait kurma meselelerin çözümünde iki psikolojik momenti öğrenci kullanıyor:

- 1) yapılacak figürü önceden sanki «görür», hayal ediyor ve sonra onu yaratır;
- 2) verilmiş çizim bazında talep olunanları yaratıyor.

Ünlü psikolog V.P.Zinçenko yazıyor ki, Görsel düşünme - insanın faaliyeti olup, onun ürünü ise yeni karakterler, yeni görsel şekiller olup, belli içerik yükünü kendinde taşıyor ve bilgiyi kolaylaştırır.

Didaktikanın prensiplerinden biri - eyanilik prensibidir. Her bir eğitim ilkesini öğretim malzemesini iyi benimsemek için belli kural ve normları bekleme gerektirir ve bu öğrencilere ve malzemenin sınıflarına uygun eğitim metodu belirlenir. Geometri derslerinde görsel-ilustratif malzeme öğrenme sürecinin önemli unsuru olarak kabul edilir. Öğretmen amacı şu ki, teorik malzemenin iyi benimsenmesi için öğrenci bu araçları kullansın. Ayrıca, öğrenci görsel araçları müşahade ettikçe, öğeler arasındaki ilişkileri tespit ettikçe, yeni bilgi kazanır. Yazılı ve sözlü konuşmanın rolü düşüncenin oluşumunda önemli olduğu gibi, görmenin yardımıyla elde edilen

bilgiler de düşünmenin zenginleşmesine yardımcı olur. Görsel düşünmenin en önemli ögesi görme yaddadır. Çünkü, bunun kendisi de bilgidir.

Eğitim sürecinde yeni geometrik anlayışın verilmesi: canlı gözlem, karşılaştırma, algı ve düşünme aşamalarından geçer. Kavramın ortaya çıkması, giderek oluşumu ve geliştirilmesi öncelikle vizual düşünmeden başlanır.

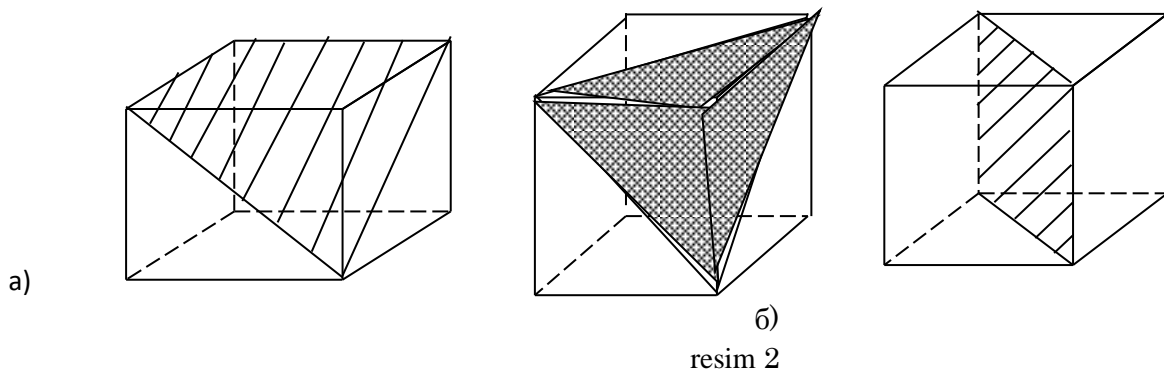
Canlı gözlem sırasında öğrenci görsel elde ettiği bilgiyi doğru analiz etmeyi bilmelidir. Bu aşamadaki eğitim nasıl olmalıdır?. Sunulmuş araç- çizim, şema, maket vb. genel yapısal açıdan fark edilmelidir. Örneğin, görsel malzeme paralel düz çizgilerden üçüncü düz hatla kesişmesinden alınan açılarının tesnifine ve özelliklerine aitse, öğrenci verilebilecek sorulara içten cevaplarını hazırlamaya çalışıyor. Bundan sonra nesne parçalar ayrılır, bilginin görme analizi başlanır. Bu zaman nesnenin ayrı ayrı öğelerinin tanınması, anlaşılması, benzer ve farklı yönleri ayırt edilmesi gerçekleşir.

Görsel analizde en önemli aşama işin planının fikren tertib olunmasıdır.

Yapılacak görsel analiz sonucunda elde edilen bilgiler verimli (produktif) düşünmeye dönüşebilir. Görme sonucu meydana gelen algı beyinde lojistik prosese benzer olup, yeni bilgilerin kazanılmasına neden olur. Demek ki, geometri derslerinde görme düşüncesinin gelişimi aslında öğrencilerde herhangi nesneye matematiksel bakışın oluşturulması demektir. Nesnenin görsel gözlemlenmesi öne sürülen amaçlara bağlı olarak, matematiksel-geometrik, fiziksel, sanatsal vb. bakış olabilir.

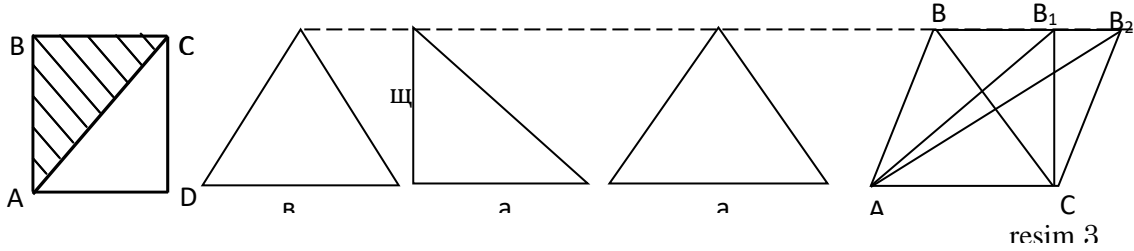
Öğrencilerde «matematiksel bakış» şekillendirmek için görme bilgisini düzenlemek gerekir. Eyanilik aşkına derste uygulanan geometrik figürler, çizim vb. vizüel geometrik kavramların formalaşdırılmasına hizmet etmelidir. Matematiksel bakış sonucunda elde edilen bilgiler (görsel düşünme) verbal (sözlerle, yazı ile) olarak elde edilen bilgilerin dürüstlüğünden hiç de geri kalmıyor.

Burada bir hususu belirtelim: görme zamanı (gözetlerken) renkler, formlar daha sık ilgi çekiyor. Bunu dikkate olarak, geometrik figürlerin şekillerinde bazı öğelerin renklenmesine üstünlük verilmez. Örneğin, resimde tarif edilen geometrik figürlerde (resim 2) ştrihlenmiş hangi figürler kübün düzlem ile kesiği olabilir? Müstevinin hangi özelliği ödenmelidir?

Görme (görsel) düşüncenin geliştirilmesinde kendinde matematiksel bilgi taşıyan konu başlıklarının verilmesidir. Örneğin, geometrik figürlerin resimleri verilmiş plakatta «hangi

kavramlar noktaların geometrik yerine aittir» başlığını yazmak olur. Öğrenciler geometrik figürleri gözlemleye ve karşılaştırabilir, talep olunanı kapmaya çalışırlar. 3-üncü resimde alanları beraber olan figürleri belirleyin.

Belirtmek gerekir ki, görsel düşüncenin geliştirilmesinde diğer araçların, analizatorların imkanlarından da yararlanmak gerekir. Örneğin, sözlerden (sözlü) ve yazılı metinlerden kullanılması.

Görsel ve verbal priyomların birlikte imkanlarından istifade etmekle, öğrencilerin bilişsel aktifliğini, idrak kabiliyetinin güçlendirilebilir.

Bilinen bir gerçektir ki, öğrencilerin idrak yetenekleri, uzay tesevvurlerinin gelişme düzeyi çeşitli olur. Eğitim sürecinde öğretmen tanı denetim sonucunda bunları belirler ve iş deneyiminde aktive öğrenme yöntemlerini kullanıyor.

Öğrencilerin mekansal hayallerini geliştirmek, problem geleneksel problem olup, her zaman günceldir. Bu nedenle hala ilkel sınıflarda mekansal düşünmelerin oluşmasına ve yukarı sınıflarda geliştirilmesine özel dikkat edilmelidir.

Yukarıda değindiğimiz görsel düşünme kavramı doğrudan öğrencilerin mekansal tesevvurlerinin gelişmesine hizmet etmektedir.

Eğitim süreci hem de zihinsel bir süreçtir. Böyle süreçlerde öğrencinin öğrenme faaliyeti önemli bir rol oynar. İşte faaliyet sürecinde bu ve diğer kavramlar şekillendirilir ve geliştiriliyor. Bu nedenle öğrencinin amaca yönelik öğretim faaliyetlerini teşvik etmek, yönlendirmek gerekir. Geometrinin okul öğretilerinde bu görevi yerine getirmeye doğrudan hizmet eden çalışmalar sistemlidir.

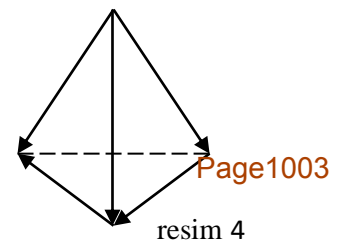
Geometrik içeriği çalışmalar sistemini:

1. Hazırlık çalışmalarına.
2. Uygulama-pratik çalışmalarına ayrılabilir.

Hazırlık çalışmalarını vermekte amaç öğrencileri «uzaya» çıkarmak veya onlarda mekansal hayal giderek şekillendirilmektir.

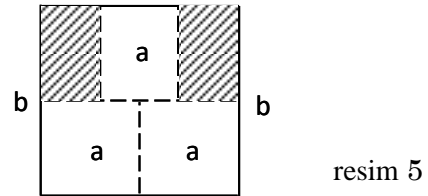
Net konu örneklerine bakalım.

- 1) Yassı dairesel geometrik 3 kez keserek 8 eşit bölüme ayırın.

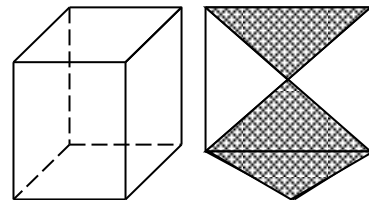

- 2) 6 kibrit çöpünden dört düzgün üçgen kurun (resim 5). Cevap: düzgün üçgenleridir piramit.
- 3) 5 tane 10 kuruşluk parayı öyle düzün ki, her biri kalan dördüne dokunsun.
- 4) 6 karandaşı öyle düzün ki, her biri kalan beşine dokunsun
- 5) Dörtgen şeklinde kağıdı öyle 5 parçaya bölün ki, onlardan üçü ve ikisi beraber olsun (resim 5)

Bilindiği gibi, öğrenciler I-VI sınıflarda (geometrinin hazırlık kursu) hem düzlem ve hem de mekansal figürleri ile esasen intuitif düzeyde tanış olurlar. VII-IX sınıflarda planometriye kursu öğretilir. Fakat meseleler aracılığıyla öğrencilerin mekansal figürlerine ait bilgilerin planometriya figürleri ile bağlantılı şekilde meseleler aracılığıyla geliştirmek gerekir.

- 6) kübün 6 yüzü vardır ve her biri karedir. Bu 6 kareden 12 kare almak olur mu? (resim 6)

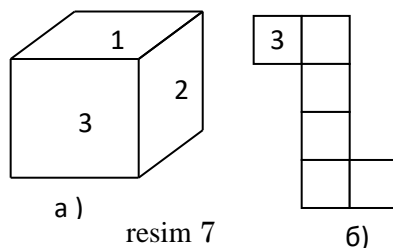

resim 6

- 7) kübün yüzleri numaralandırılmış: 1,2,3,4,5,6 (şekil 7)

Kübün karşı yüzlerinin nömleri toplam 7 ye eşittir.

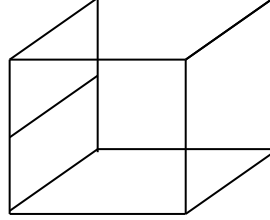
Resimdeki örneğe göre (Şekil 7) kalan yüzlerin numaralarını yazın (şekil 7, b)

a) resim 7

b)

8) 8. şekilde kübün üzerinde bazı parçalar siyah açıklanmıştır. Her bir parçanın  düzlemde: n, yan ve üst mstevilerde projeksiyonunu lütfen tarif et. (resim 8)

Öğrencilerin geometri derslerinde mekansal hayal geliştirmek için çalışma türleri ve iş priyomları fazladır. Bunlardan geçilen konu ile veya konunun güçlendirilmesine ait uygun ve belgeleri olanları seçmek gerekir.

Kaynakça

1. S.S.Hamidov. İbtidai sınıflarda mesele hellinin telimi metodikası. Bakü, 2003, s. 41/152 s.
2. Г.радемахер, О.Теплиц, Числа ифигуры, «Наука», М., 1966, с 212/266с.
3. А.Б.Василевский, Методы решения геометрических задач, Минск, 1969, с.53/232с.
4. Арихейм Р. Визуальное мышление, Психология мышления, М. МГУ, 1981, 340
- 5.Лурня А.Р. ум мнемонисти//хрестоматия по общей психологии. Психология мышления, М. МГУ, 1981, с. 108

**GENÇLERDE İNTİHAR DURUMLARININ PSİKOLOJİK OLARAK
ÖNLENMESİ YOLLARI**
PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF SUICIDITY IN YOUNG PEOPLE
PREVENTION WAYS

Aygün AZİMOVA
A.C. Eğitim Enstitüsü

ÖZET

Makale gençlerin suisidal (intihara) davranışa eğiliminin ve onun profilaktikasının (önlenmesinin) psikolojik konularının öğrenilmesine adanmıştır. Makalede öncelikle suisidal davranışın oluşmasında depresyonun, agresivliğin ve eğitim faaliyetlerinin etkisi öne çekilir, bu alanda mevcut modern araştırmalar analiz edilir. Ayrıca makalede dikkati daha çok eğitim faaliyetlerinde düşük değerlendirmenin ve çelişkili ilişkiler sisteminin uzlaşması sırasında gençde suisidal davranışın oluşması hükmü üzerine yönelir. Tespit edilmiştir ki, genç öğretide aldığı negatif puanların karakteri onu depresyona ve ruh halinin bozuntusuna kadar çıkarabiliyor ki, şahıslararası ilişkilerin negativliği fonunda bu olayın gerçekleşmesi gerçek gözüküyor. Makalede şahıslararası ilişkilerin, hemyaşlıların ve öğretmenlerin, ayrıca ebeveynlerin gençlerle ilişkilerinin bozulmasının suisidin (intiharin) oluşmasına etkisi de inceleniliyor. Yazar yapılan çalışmalardan hareket ederek suisidlerin profilaktikasında ve suisidin önlenmesine yönelik tüm tedbirlerin birincili, ikincili ve üçüncülü profilaktikaya dikkat ediyor ve onların her birinin uygulanmasının yol ve usülleri gösterilir. Ebeveynler şimdiki çocuklarla kendi dönemlerinin çocukluğunu kesinlikle kıyaslamamalıdır. Onlar tamamen başka bir asrın çocuklarıdır. Çünkü şimdinin çocukları işte teknolojinin gelişmesi, bilginin ciddi akımı olan bir dönemde dünyaya gelmişlerdir. Herhangi ebeveyn çocuğunun intihar etmesi ihtimali olduğunu hissedebilir. Örneğin, eğer bir genç "hayatım anlamını kaybedip, ağzımın tadı kaçmış, renkler solgunlaşmış, her şey bana siyah beyaz görünüyor, bilmiyorum neden yaşıyorum? zaten öleceğim"vb. gibi fikirleri sık sık söylüyorsa, kendine kapanyorsa, iletişimden kaçıyorsa, belli konfliktler yaşıyorsa bu gibi belirtiler intihar riskinden haber verir. Ayrıca makalede suisidal davranışın ortadan kaldırılmasına yönelik psikolojik tavsiyeler de yer alıyor. Esas dikkat depresif faktörün varlığına yöneliyor. Yazar inanıyor ki, küçük duygusal ve depresif belirtiler ebeveyni düşünmeye zorlamalıdır. Aksi takdirde suisidin gerçekleşmesinde zaman faktörü kaybediliyor. Ayrıca gençin ruhsal durumunun normalleştirilmesi, yani agresivliğin ve heyecanın azaltılması da suisidal davranıştan kaçmayı sağlar.

Anahtar kelimeler: Gençler, Suisidala Davranış, Depresif Durum, Psikoprofilaktik Tedbirler

ABSTRACT

The article is devoted to the study of adolescents' psychosocial tendencies and their prevention. According to the article, the formation of suicidal depression's behavior, the impact of learning activities on aggression and drawn out, the studies in this field are analyzed. In addition, more training activity in the article on the combination of low valuation and

conflicting relations system focuses on the provision of the emergence of teenager suicidal behavior. It was determined that negative prices in the nature of the training in adolescent depression and əhavl it could lead to the violation of spirits in the background of the occurrence of this event neqativliyi interpersonal relationships seem real. The article in interpersonal relationships, peers and teachers, as well as the deterioration of relations between parents and teenagers effect suis investigation in the formation. The author of the research output by all measures aimed at preventing suisids prevention and primary, secondary and tertiary prevention looks and the way and means of implementation of each of them. The article also provides psychological advice on how to eliminate saisidal behavior. The main focus is on the presence of depressive factors. The author believes that the need to think small emosioanal and depressive symptoms for parents. Otherwise, when you factor in the occurrence of suis gets lost. Along with the normalization of adolescent mental condition, namely the reduction of aggression and excitement to escape suisidal behavior.

Keywords: Teenagers, Suisidala behavior, Depressive Condition, Psikhoprofilaktik Measures

GİRİŞ

Günümüzde suisidal davranışın artma dinamikleri ciddi heyecan tebili çalmaktadır. Gençik yaş döneminde diğer yaş dönemleri ile karşılaştırıldığında bu davranış daha kabarık kendini gösteriyor. Tabii ki, gençlerin hayattan gönüllü gitmesi doğanın ve psikolojinin qanunauygunluklarına aykırıdır. Çünkü insana verilmiş hayatın güzelliğini duymadan bu dünyadan gitmek onun instiktlerine uygun değildir. Böyle durumlar toplumda, aynı zamanda insanların zihninde silinmez izler koyuyor ve birçok soruların ortya çıkamsına yol açıyor. Acaba bu olay neden olur? Hangi durumlar gençeri böyle davranışlara el atmaya tahrik ediyor? Onun önlemlerini yapmak olurmu mi? Kendi sorunlarının çözümünü amansız davranışta gören genci bu yoldan taşıdırmak için neler yapılmalıdır?.

Araştırma

Soruna adanmış araştırmalarda [1; 3; 4; 7] her şeyden önce dikkati gencin düştüğü durum ve onun kişisel-psikolojik özellikleri, aynı zamanda psikolojik durumu ile bağlamak girişimlerini görüyoruz. Bu çalışmada öğrenme faaliyetinin suisidal davranışta dominant rol oynaması hakkında fikirler fragmentar özellik taşıyor. Ancak görüyoruz ki, somut olarak gençeri suisidal davranışa tahrik eden faktörlerinden biri işte öğrenme süreci, pedagojik faaliyetde ortaya çıkan zorluklardır. Öğretmen-genc, genc-genc ilişkilerinin yerinde olmaması veya gencin eğitimi puanının düşük olması dolayısıyla bu davranışı yaptırabilir.

Yaptığımız araştırma [5] gösterdi ki, gencin, delikanlının suicide eğilimi ile onun eğitim puanları arasında önemli bağlılık var. Bu o demek ki, genç öğretime aldığı puanların karakteri onu depresyona ve ruh halinin bozuntusuna kadar getirebiiyor ki, kişiliklerarası ilişkilerin negativliği fonunda bu olayın gerçekleşmesi uygun görünüyor. Doğru her durumda böyle durum, yani delikanlının eğitim puanlarının aşağı olması onu suicide tahrik etmiyor. Ancak birçok faktör, özellikle kişiliklerarası ilişkiler, hemyaşlıları ve öğretmenleri, ayrıca

ebeveynlerle ilişkilerin bozulması olguların eşleşmesine yol açıyor ve suisidin oluşumu gerçekleşir.

Araştırmacılar çoğu zaman bu durumu tek taraflı olarak anlatmaya çalışıyorlar. Ancak diğebiliriz ki, ayrı ayrı durumlarda yalnız öğrenme sürecinin negatifliği bu hareketin ortaya çıkması için zemin olur. Ülkemizde intiharla ilgili gerçekleşen birkaç olay da bunu doğruluyor.

Zararlı bilgiler, sosyal şebekeler, virtual iletişim de gençlerin psikolojisini negatif etkilemeye bilmez. Suisidal davranışın oluşmasına gençlerin kişisel-psikolojik özellikleri, aynı zamanda duygusal durumu ciddi etki gösteriyor. Bu meseleler zamanında aşkarlanmazsa gençlerde suicidal risk faktörü yükselir ve toplum kendisinin gelecek perspektivlerinden mahrum oluyor.

Azerbaycan Sağlık Bakanlığı Ruh Sağlığı Merkezinin verilerine göre 2016'da Azerbaycan'da 327 intihar-tamamlanmış suicidal vakası kaydedilmiştir. İntiharlarla birlikte, tamamlanmamış suicidal de oluyor ki, onların sayısı 470 kişi olmuştur. Fakat bununla beraber Azerbaycan'da intiharların sayısı kritik durumdan aşağıdır: "Bu gün dünyada ortalama intihar olgularının sayısı her 100 bin kişiye 7 intihar düşüyor. Azerbaycan'da ise her 100 bin kişiden yaklaşık 5 kişide bu durum kaydedilir. 2015 yılına oranla 2016'da intiharların sayısında azalma gözlenmiştir. 2015 yılında 515 intihar olgusu olmuştur, 2016 yılında bu rakam 327 olmuştur". [15]. Son dönemlerin istatistikleri yeterince açık olmadığından ve çeşitli rakamlar gösterildiğinden biz onları söyleyemiyoruz.

Gerçekler gösteriyor ki, gençlerde suicidal davranışa meyilliliğin artmasına aile ilişkileri, okul içi ilişkiler, cinsel yetişkinlik döneminin ortaya çıkması ve delikanlının geleceğe umutsuzluğu vb. etkileyebilir.

Yapılmış çalışmalarda [3] kendine kıymış kişinin duygusu, zihinsel ya da sosyal sebeplerin etkisi ile kendi hayatına son koyması gibi değerlendirilir. Gençlik yaş dönemi telkine meyillilik yüksek olduğundan, ana-baba ve öğretmenler gencin bu noktalarından hareketle onların sorunlarının çözümünde dikkatli olmalıdırlar. Aksi takdirde suicidal gerçekleşmesi ihtimali yükseliyor.

Kendine kıyan gençlerin psikolojik durumunun normal olmaması konusu anlamlı şekilde Dünya Sağlık Örgütü verilerinde tekzip edilir. Öyle ki, bu kurumun verilerine göre, suikast yapanların 15% ruhsal hastalar, 10-15% psikiyatrik hastalar, 60-70% ise pratik açıdan tam sağlam kişilerdir. Bu da intiharın sağlıklı psikolojik durumdan kaynaklandığını inkar ediyor. Ancak bazı durumlarda bu faktör dominantlık teşkil edebilir [16]. Peki psikoprofilaktik önlemleri almak için bir işaret veya durumu dikkate almak gerekirmi?

Araştırmacılar M.Cassels, V.Harmelen vb. gösteriyorlar ki, 14 yaştan itibaren aile ortamının iyileştirilmesi suicidal risklerin gençler için azalmasına ve psikoproflaktikasına zemin yaratabilir [6, s. 59].

B.Cardoso, S.Szlyk ve b. 534 nefer yeniyetme ile depresiv hallerin, depresyona yol açan suicidal fikirlerin ve psikoaktif maddelerin etkisiyle oluşan suicidal davranışın tezahürlerinin öğrenilmesine ilişkin testleri, suicidal oluşmasına doğrudan ve dolaylı yolla araçlar etki gösteriyor. Araştırmaya katılanlara fiziksel şiddet olmamasına rağmen onların tasavvurunda

olan verbal tehditler ve "takılmalar" depresyonun oluşmasına, o sırayla suicidal davranışın ortaya çıkmasına yol açıyor. Dolayı etkiler ise doğrudan depresyona, suicidal fikirlere başkaları tarafından sergilenen itinasızlık, ihmal zemininde oluşuyor [7, s.20].

D.Hedleyin, M.Uljarevicin, K.Foleyin vb. araştırmaları gösterdi ki, depresyonda olan gençlerin yüzde dokuzu depresyondan çıkabiliyor ve yüzde 36 -si ise son intihar düşüncelerine sadık kalıyorlar. Örneklerin yaklaşık % 50'sini teşkil eden kızlar erkek çocuklara oranla yüksek depresyon durumuna düşüyorlar. Fakat kızlar ve erkekler arasında intihar fikri açısından hiçbir fark ortaya çıkmadı [8, s. 35]. Onların yaptığı araştırma gösterdi ki, sosyal yardımdan memnuniyet, intihar düşüncesini azaltmıyor, aksine artırıyor. Fakat sosyal yardımla suicidal davranış arasında herhangi önemli bağımlılığın olması gerçeği onaylanmadı.

Bazı çalışmalarda [11] depresyon ve intihar düşüncesi arasında bağlantının bulunmasına girişimler yapılmıştır. Araştırmalar göstermiştir ki,, ebeveyn, sınıf arkadaşı ve yakın dostun sosyal desteği depresyon ve intihar düşünceleri arasında bağlantının bulunmasına ciddi zemin olabilir. Belirlenmiştir ki, arkadaşları tarafından sosyal destek kızlar için daha önemlidir ve onları suicidal düşüncelerden uzaklaştırır [9, s.181].

Belirtmek gerekir ki, suicid geçerli bir psikolojik ve sosyal sağlık sorunudur. Bu sorun gençler ve gençlerin ölümle sonuçlanan davranışlarından en önemlisidir.

İspan gençleri ile yapılan araştırma gösterdi ki, suicid düşüncesinin yayılma oranları ve intihar riskine maruz kalma oranı yüksektir. Burada esas neden gençlerin sosyal-duygusal tanzimetme ve kendinikontrol düzeyinin düşük olmasıdır. Örnek gruplar için seçilen 1,664 katılımcıdan % 4,1-i intihar etmeye kalkışan gençler olmuştur. İstatistiksel açıdan önemli farklar cinse göre tespit edilmiş, ancak ciddi bağımlılık belirlenmemiştir.

İntihar fikrini bildiren katılımcılar gayri intihar grubu ile karşılaştırıldığında daha zayıf psikolojik sağlık durumuna sahip oldukları ve yaşam düzeyinin düşük olması belirlendi. Böyle Sonuca varıldı ki, yetişkinlerde intihar düşüncesi mevcuttur ve bu zayıf kişisel durumla ilgilidir ki, bu da duygusal ve davranış sorunlarını kabartır. Bu araştırmalar gösterdi ki, sağlık ve eğitim sistemlerinde hem duygusal durumun yükseltilmesi, hem de halkın bu sektöründe psikolojik ve psikiyatrik sorunların önlenmesi için yol ve araçlar işlenilib hazırlanmalıdır [10, s.115].

J. Balazs ve M. Miklosi vb. 13-18 yaş arası 134 yeniyetmenin klinik dayalı suicidal davranışa meyilliyini öğrenmişlerdir. Onların geldiği sonuca göre cinsiyet ve yaş intihar riski ile ilişkilidir ve aralarında önemli bağımlılık vardır. İntihar riski daha fazla duygusal ve psikolojik sorunları olan gençerde daha kabarıktır. Bu araştırma esasında böyle sonuca varabilirizki, suicidal davranışın ortadan kaldırılması için klinistler periyodik gençlerin hayati kalitesini, yaşam tarzını öğrenmeli, özellikle de hemyaşlıları ile duygusal sorunları olan yeniyetmeleri dikkat merkezinde bulundurmalı, yeniyetmelerin yaşam kalitesini artırmak için müdahale ve tedaviyi zamanında yapmalıları [12].

M.E.Johnson [13] çocuk ve gençerde suicidal riskle ilgili çok ilginç bir araştırma yapmıştır. O belirlemiştir ki, mahkemeye çekilmiş çocuk ve gençerde travmatik etkiler ve suicidalite göstergeleri genellikle alınmış ahaliden yüksektir. Çocuk travmalarının çalışma

modeli gösterir ki, çocukların çoğu dikkatten kenarda kalmış travmatik olaylar yaşayabilirler ki, bu travmalar geçirilmiş bir travmadan daha fazla hasar verebilir. Johnson'un yaptığı araştırma gösterdi ki, 9 tip travmatik olay susidal fikirlerin oluşumunu 22 den % 180'e kadar artırabiliyor. Araştırma gösterdi ki, 5 tür travma yaşayan gençte susidal risk faktörü 2,4 olarak artıyor. Bu gerçekler gösteriyor ki, gençlerin geçirdiği travmalara dikkatle yaklaşmak ve susidal riske meilliliyinin azadılmasına çalışılmalıdır [13, s.80-84].

Kanada'da M.A.Ferro ve yazarlar ekibi [14] tarafından gerçekleştirilen araştırma gösterdi ki, susidal fikirler, planlar ve intihara girişimler kronik hastalıklara sahip kişilerde diğerlerine oranla daha yüksektir ve onlar arasında önemli ilişkiler vardır ($P < 0,01$). Kroniki hastalığın aradan götürülmesinden sonra susidal eylemlere eğilim [OR = 1,28 (1,01 - 1,64), planlar [OR = 2,34 (1,22-4,93)] ve girişimler [OR = 4,63 (1,52 den 14, 34-kadar) azalmaya başladı Durum bozuntusunun varlığı ve olmaması kronik hastalığı olan gençler ve gençlerde diğerlerine oranla yüksek omuşdur [OR = 1,89 (1,06-5,28)]. Sonda araştırmacılar böyle sonuca gelmişler ki, kronik hastalığı olan gençler ve gençlerde susidal fikirler, planlar, girişimler yüksektir. Onlar içerisinde ruhsal bozuntu olanlar da özellikle yüksektir [14, s.845].

Belirtilmelidir ki, susidlerin profilaktikası onun önlenmesine yönelik tüm önlemler birincili, ikincili ve üçüncülü profilaktikaya ayrılır.

Birincili profilaktikaya insanlar arasında sağlık maarifi işi, sağlıklı yaşam tarzının tebliği, uyuşturucu bağımlılığı ve alkolizmle mücadele aittir. Buraya, ayrıca tıp çalışanlarının bilgi düzeyinin yükseltilmesi, psikolog ve sosyal işçilerin mesleki hazırlığının artırılması dahildir. Silah ticareti ve ilaç araçlarının satışı üzerinde kontrolün güçlendirilmesi de birincili profilaksi gibi önem taşıyor.

Günümüzde birçok psikotrop maddeler ciddi kısıtlanmış sayıda bırakılıyor. Bununla beraber bir çok susidentler geniş satışta olan preparatlardan kullanılıyor. Bunu önlemek amacıyla birçok ilaç şirketleri ilaçların içeriğine az miktarda kusdurucu madde ilave ediyorlar.

İkincili profilaksi kriz merkezleri, "güven telefonları" gibi sosyal odaklı işletmeler, ayrıca susidönü davranışlı hastalara yardım eden sivil toplum kuruluşları düzeyinde yapılır.

En nihayet, üçüncülü profilaktikaya tekrarlı susidal girişimleri önleyen tıbbi, sosyal etkinlikler ve kendi-kendine yardım ve karşılıklı yardımın farklı şekilleri aittir [1, s.274].

Susidal davranışın profilaktikasında esas iş ebeveynlere tüşüyor.

Ebeveynler şimdiki çocuklarla kendi dönemlerinin çocukluğunu kesinlikle mukayese etmemeliler. Onlar tamamen başka bir asrın çocuklarıdır. Çünkü şimdinin çocukları işte teknolojinin gelişmesi, bilginin ciddi akımı olan bir dönemde dünyaya gelmiş. Herhangi ebeveyn çocuğunun intihar etmesi ihtimali olduğunu hissedebilir. Örneğin, eğer bir genç "hayatım anlamını kaybemiş, ağzımın tadı kaçtı, renkler solgunlaşmış, her şey bana siyah beyaz görünüyor, bilmiyorum neden yaşıyorum? zaten öleceğim" vb. gibi fikirleri sık sık ifade ediyorsa, kendine kapanıyorsa, iletişimden kaçıyor, belli konfliktler yaşıyorsa bu gibi belirtiler intihar riskinden haber veriyor.

Gençerin susidal davranışın profilaktikası ile ilgili aşağıdakiler de büyük önem arz etmektedir.

1. Sorunu çözebilme yeteneyinin ortaya çıkarılması.

2. Zorlukların üstesinden gelme yeteneğinin geliştirilmesi, desteklenmesi
3. Spor ve sosyal faaliyetlerde yer alma.
4. Yaşam nedenlerinin tam idrak edilmesine yöneltmek (kendi sorumluluklarının farkına varma)
5. Çocuk ve gençler intihardan korkuyorsa, sosyal çevrenin fikrini dikkate alırsa ya da ahlaki engelleri düşünüyorsa, bunların farkına varması desteklenerek de örnek olarak sunulabilir. [15]

Suisidal davranışın profilaktikasında önemli yer tutan faktör işte onlar kendilerinin hayatını derinden idrak edip, onu sevip, değerini bilmesidir. İşte gençlerde bu hayat aşkı düzgün aşılanmalıdır.

Psikolojik araştırmalar gösteriyor ki, istenilen susidal davranışın arkasında büyüklere tepki dayanır. Suisidin tüm belirtilerine, hatta en küçük niyetlere ciddi yaklaşmak gerekiyor. Şüphe yok ki, yardıma çağırının zamanında tespiti ve gençte yardımedilmeli pedagojik faaliyetle uğraşan insanların önemli görevlerinden biridir. Peki nereden başlanmalı? Gençerde suisidal davranışın belirtilerini nasıl belirlemeli?

Psikolojik araştırmalar [1; 6; 8; 12; 15] gösterir ki, suisidin görünen yüzü depresiyondur. İşte depresyonun profilaktikasında başlamakla bu sorunun çözümüne nail olunabilir. Çünkü derinleşmiş depresyondan kurtulmak zorlaşır ve böyle durumlarda suisidal davranış kaçınılmaz oluyor.

Dikkate almak gerekir ki, gençlerin depresif hallerinin belirlenmesinde öğretmenlerle beraber ebeveynler de çok büyük rol oynuyorlar. Gencin ruh halinde yaşanan değişiklikler - negatif düşünceler, bir etkinlikten haddin ziyade ilgilenmek vb. gibi durumları tespit eden ebeveyn hemen gence yardım etmeli veya onu uzmana göstermelidir.

Bu zaman ebeveynler bir çok konulara dikkat etmelidir. Öncelikle, gençlerle konuşmalar yapmalı, onun geleceği hakkında planları tartışmalı, onun psikolojik durumu hakkında sorular sormalılar. Bu konuşmalar mutlak şekilde pozitif özellik taşımalı, çocuğa iyimser durum telkin edilmelidir.

Onu eğlendirmek, onu öne düşündüyü amaçlara ulaşabileceği için potansiyel imkanların mevcut olduğuna inandırmak mutlaklıdır.

Hiçbir durumda genç herhangi aksilikler yüzünden tenkit edilmemelidir. Onu negatif duygusal durumla "yüklemek" olmaz. Onu diğerleriyle karşılaştırmak, başkalarının başarılarını büyütme olmaz. Böyle rekabet hissi yetişkinleri daha çok depresyona sokabilir. Öte yandan böyle karşılaştırmalar onun kendisini değerlendirmesini düşüre ve negatif yönde derinleştirebilir.

Genç çünkü gençle karşılaştırılabilir ve o zaman yarınki gencin pozitif bir karakteri oluşturabilir..

İkincisi, gençlerle Monton işlerle değil, yeni, daha ilginç işlerle uğraşmak gerekir. Bu öyle işler olmalı ki, daha önce onlar bu işle uğraşmamış olsunlar. Her gün, daha önce uğraşmadığı yeni işle uğraşmak delikanlının yaşam perspektiflerini değerlendirmeye yardımcı olur. Gençleri herhangi bir spor türlerine yazılmasına yardımcı olmak, gezilere götürmek, yeni yerlerle tanıştırmak onun depresif halden uzaklaşmasına yardımcı olabilir.

Ev hayvanları tutmak da yararlı sonuç verebilir. Yardıma ihtiyacı olan hayvanlarla uğraşmak gencin kendi potansiyelini seferber etmeye ve yönlendirmeye, hayatın anlamını bulmaya yardımcı olabilir.

Üçüncüsü, gencin günün rejimine emel etmesine kontrol gereklidir. Onun iyi uyuyabilmesini sağlamak, normal beslenmesinin kaygısına kalmak, temiz havada çok olmasına ortam yaratmak gereklidir.

Dikkate alınmalıdır ki, depresyon psikofizyoloji durumudur. Fiziksel durumu sabit tutmak için onu daima aktive etmek geçiş döneminde gerekli konulardan biridir.

Dördüncüsü, uzman-psikologa danışmak zorunludur. Okul psikologu burada gerekli danışmanlık yapabilir. Bir olguyu da dikkate almak gerekir ki, tüm belirtiler aynı zamanda olmaya da bilir. Bu nedenle en az üç belirtinin varlığı ebeveyni veya öğretmeni suicidal davranış hakkında düşünmeye zorlamalıdır. Bu zaman şüphesiz uzmana gidilmelidir.

Tüm bunların beraber yapılan araştırmalar gösteriyor ki, delikanlının suicidal davranışının profilaktikası için aşağıdaki tavsiyeler yardımcı ola ve durumu değiştirebilir.

1. Gencin ne konuşmasına bakmaksızın durumu değerlendirmekten kaçmak.
2. Yapabilmediklerimizin önerilmesi agresyona doğurabilir.
3. Gencin derin duygusal kriz durumunun ciddiyetini kabul etmek, onun niyetlerinin gerçeğe dönüşebileceğine inanmak.
4. Herhangi küçük şikayetlere, kırgınlıklara özel özen göstermek.
5. Gence yardım etmek istediğinizi ona söylemek gerekir. Bırak o bilsin ki, ona gerçekten yardım etmek isteyen yakını var.
6. Gencin planlarından haberdar olmaya çalışmak gerekir. Bu, gerçek tehlikenin mesafesini bize bildirir.
7. Genç anlamış olmalı ki, siz onun hislerini müzakere etmiyorsunuz. Sadece ona yardım etmek istiyorsunuz.
8. Gence anlatmağa çalışmak gerekir ki, güçlü stres problemi anlamaya, ondan çıkış yolu bulmaya engel olur. Kriz durumunu kontrol etmek için algıları yönetmek gerektiğini onlara anlatmak gerekir.
9. İnanmak gerekir ki, genç sizin tavsiyelerinizi ve yardımınızı kabul etmek gücündedir.

[16]

Sonuç

Tüm bunlar gençlerde suicidal davranışın psikoprofilaktikasında kullanılabilir. Ancak dikkate almak gerekir ki, birçok durumda belirtiler kendini hissettirmeyebilir. Bu ise genc ile yapılan işi zorlaştırabilir. Bu nedenle öğretmenler, eğitimciler ve ebeveynler en küçük detaylara bile ihmal olmamalıdır. Özellikle de öğrenme sürecinde bu hususlar daima dikkat merkezinde olmalıdır.

Kaynakça

1. Hüseyinova D. R. İntiharın psikologiyası, Bakü: Adiloğlu yayınevi. 2012, 115 s
2. Алгоритм действий педагогов и родителей, направленных на предотвращение суицидов среди несовершеннолетних

[Электронный ресурс]. : <http://chel.deti.eps74.ru/Publications/News/Show?id=199>

(дата обращения: 13.04.2017).

3. Суицидология: учебное пособие / И.Л Шелехов, Т.В. Каштанова, А.Н. Корнетов, Е.С. Толстолес Томск: Сибирский государственный медицинский университет, 2011. 203 с.
4. Ефремов В.С. Основы суицидологии. М., 2004, 480 с. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Л.: Медицина, 1977, 220 с.
5. Azimova A.S. Psychological problems of the tendency towards suicidal behavior in adolescents // DILEMAS CONTEMPORANEOS-EDUCACION POLITICA Y VALORES Vol. 7, Issue 3; Jyul 2019, (WEB OF SCINCE)
6. Cassels, M., Van Harmelen, AL, Neufeld, S., Goodyer, I., Jones, P., Wilkinson, P. Poor family functioning mediates the link between childhood adversity and adolescent nonsuicidal self-injury // Journal of Child Psychology and Psychiatry, AUG 2018, C. 59 Vol., 8 p. 881-887.
7. Cardoso, B., Szlyk S., Goldbach J., Swank P., Zvolensky M. General and Ethnic-Biased Bullying Among Latino Students: Exploring Risks of Depression, Suicidal Ideation, and Substance Use // Journal of Immigrant and Minority Health, AUG 2018, C. 20, Vol. 4, p.816-822, DOI: 10.1007/s10903-017-0593-5 Hedley, D.,
8. Uljarevic, M., Foley K., Richdale, A. Trollor, J. Risk and protective factors underlying depression and suicidal ideation in Autism Spectrum Disorder // Depression and Anxiety, JUL 2018, C. 35, vol, 7, pp. 648-657, DOI: 10.1002/da.22759 .
9. Brown, R.C., Heines, S., Witt, A. Braehler, E. Fegert, J.M., Harsch, D. Plener, P.L. The impact of child maltreatment on non-suicidal self-injury: data from a representative sample of the general population // BMC PSYCHIATRY, Issue 18, 181, DOI: 10.1186/s12888-018-1754-3
10. Baiden, P., Fallon, B., Examining the association between suicidal behaviors and referral for mental health services among children involved in the child welfare system in Ontario, Canada // Child Abuse & Neglect, Issue 79, may 2018, pp.115-124, DOI: 10.1016/j.chiabu.2018.01.027
11. Can social support buffer the association between depression and suicidal ideation in adolescent boys and girls? // Psychology in the Schools, MAY 2018, Том: 55, Выпуск: 5 Стр.: 490-505, DOI: 10.1002/pits.22125
12. Balazs, J., Miklosi, M., Halasz, J., Horvath, L., Szentivanyi, D., Vida, P. Suicidal Risk, Psychopathology, and Quality of Life in a Clinical Population of Adolescents // FRONTIERS IN PSYCHIATRY, FEB 5 2018 Том: 9, Номер статьи: 17, DOI: 10.3389/fpsy.2018.00017
13. Johnson, Micah E. Childhood trauma and risk for suicidal distress in justice-involved children // Children and Youth Services Review, Dec 2017, Том: 83 Стр.: 80-84, DOI: 10.1016/j.childyouth.2017.10.034.
14. Ferro, MA, Rhodes, A.E., Кимбер, М., Duncan, L., Бойл, М.Н., Георгиадес, К., Гонсалес, А., MacMillan, H.L. Suicidal behavior among adolescents and young adults

with self-reported chronic illness // Canadian Journal of Psychiatry-Revue Canadienne de Psychiatrie, Dec 2017, Том: 62 Выпуск: 12 Стр.: 845-853, DOI: 10.1177/0706743717727242

15. <https://news.milli.az/country/511448.html>

16. <https://www.mentalhealth.gov/what-to-look-for/suicidal-behavior>

İSA HÜSEYNOV'UN ESERLERİNDEKİ HİDRONİMLERDE TARİHİN İZLERİ
THE TRACES OF HISTORY ARE IN THE HYDRONYMES IN THE WORKS OF İSA
HUSEYNOV

Aynure BAĞIROVA
Sumgayıt Devlet Üniversitesi

ÖZET

Hidronimler, yani su havzalarının özel isimleri en eski onomastik sözcük katmana aittir. Yalnız hidronimlerde dilin eski söz katı korunmaktadır. Su ile ilgili özel isimler her bir dilin ulusal söz hazinesinin parçasıdır. Su kavram hayat kavramı ile sıkı bağlı olduğu için eski zamanlardan insanlar su havzalarına isim verirken ilk kök kelimelerden kullanmışlardır. Hidronimler onomastik birimler bünyesinde anlamsal acıdan muhafazakarlığı, istikrarı ile seçilir. Adil Bağirov hidronimlerle ilgili söylemiştir ki, "Hidronimler tarihin hafızası, halkın serveti ve ulusal anıtlarıdır. Bu anıtlar yıllardır aşip-taşarak zamanemize kadar ulaşmış, dünümüzle bugünümüz arasında manevi köprü oluşturmuştur. İşte bu yüzden de her bir hidronimin kökenini açıklamak, onun leksik-semantik ve gramer özelliklerini öğrenip gelecek kuşaklara ulaştırmak bizim kutsal görevimizdir". Azerbaycan toprakları - göller, nehirler, çeşmeler, kehrişler, akmazlar, su kanalları, mineral sular (maden suları) vb. su kaynakları ile zengin olduğu için onun hidronimik sistemi de rengarengdir ve çeşitlidir. Sistemdeki renklilik bir de kendini şurada gösteriyor ki, hidronimleri oluşturan isimler de varoluş dönemlerine ve dil mensupluğuna göre tek değildir. Büyük miktarda toplanan hidronimik materyallerden (bunların sayısı 3200 den fazladır) anlaşılıyor ki, sistemin esas, önde gelen, eski katını ve hidronimlerin çoğunluğunu Türk (Azerbaycan) kökenli isimler oluşturuyor. Prof. Dr. Nebi Askerov ise Azerbaycan hidronimlerini leksik-semantik açıdan aşağıdaki gibi gruplamıştır. etnonim kökenli hidronimler; oykonim kökenli hidronimler; antroponim kökenli hidronimler; zoonim ve fitonim kökenli hidronimler. O, Azerbaycan hidronimlerini araştırarak bu sonuca varmıştır ki, cumhuriyetimizin bölgelerindeki hidronimlerin çoğunluğunu Azerbaycan kökenli isimler oluşturuyor. Azerbaycan hidronimlerinin çoğunluğu basit, düzeltme ve karmaşık yapıya sahiptir. Cumhuriyetimizdeki hidronimlerin leksik-semantik özelliklerinden anlaşılıyor ki, onlar (hidronimler) Türk boy ve aşiret birliklerinin isimlerini yansıtıyor... Azerbaycan topraklarındaki hidronimlerin bir kısmı büyük yerleşim birimlerinin (oykonimlerin) adları ile ilgili oluşmuştur. Hidronimlerin çoğunluğu su anlamı apelyatif kelimelerle bağlıdır. Fakat aynı zamanda yukarıda da belirtildiği gibi, renk anlamı, etnonim kökenli, oykonim, antroponim kökenli hidronimler de vardır. İsa Hüseyinov'un eserlerinde kullanılan hidronimler leksik-semantik zenginliği ile seçilir ve tarihin izlerini koruyor.

Anahtar kelimeler: İsa Hüseyinov, Onomastik Leksika, Hidronimler, Etonimler, Leksik-Semantik Özellikler, Etimolojik Analiz

ABSTRACT

The hydronymes, that is, the specific names of the watersheds, refer to the oldest onomastic lexical layout. The main word of the tongue is protected in hydroniments. Special names related to water each language is an integral part of the national vocabulary. Because the concept of water is closely related to the concept of life. In ancient times, people used the first root words when giving names to watersheds. Hydronymes are semantically conservative and stable in the onomastic units. A.N.Baghirov writes about hydronyms: "The hydronimes are the memories of history, the wealth of the people and the national monuments. These monuments have been around for thousands of years. Came up to our time has created a spiritual bridge between yesterday and today. Therefore, explain the origin of each hydronim, it is our sacred duty to learn the lexicon-semantic and grammatical features of this generation." The territory of Azerbaijan includes water sources - lakes, rivers, springs, creeks, streams, canals, mineral waters, etc. Because of its rich hydrodynamic system, it is also colorful and varied. The

diversity of the system also proves that the names that make up it are not concocted by their origin and language. From hydronymic materials collected in large quantities (more than 3200), it is clear that the main, leading, ancient layers of the system and most of the hydronyms are Turkish (Azerbaijani) origin. N. Askerov classifies Azerbaijani hydronyms in lexical-semantic terms as follows: hydronyms of ethnomic origin; hydronyms of Oykonim origin; hydronyms of anthroponic origin; hydronyms of zoonim and phytonite origin. He researches Azerbaijani hydronyms and concludes that Most of the hydronyms in the territory of our republic are of Azerbaijani origin. Most Azerbaijani hydronymists have simple, straightforward and complex structures. From the lexical-semantic features of hydronyms in our republic, it is clear that they represent the names of the Turkic tribes and tribes ... Some of the hydronyms on the territory of Azerbaijan were related to the names of large settlements (oykonim). Most hydronyms are related to water semantically appealing words. But at the same time, as mentioned above, there are hydronyms of color semantics, ethnonyms, oykonim, and anthroponic origin. Hydronyms in the works of Isa Huseynov are distinguished by lexical and semantic richness and preserve traces of history.

Keywords: Isa Huseynov, Onomastic Vocabulary, Hydronyms, Ethnons, Lexical-Semantic Features, Etymological Analysis

Giriş

Hidronimler, yani su havzalarının özel isimleri en eski onomastik sözcük katmanına aittir. Yalnız hidronimlerde dilin eski söz katı korunmaktadır. Su ile ilgili özel isimler her bir dilin ulusal söz hazinesinin parçasıdır. Su anlayışı yaşam kavramı ile sıkı bağlı olduğu için eski zamanlardan insanlar su havzalarına isimler verirken ilk kök sözlerden kullanmışlardır. Hidronimler onomastik birimler içerisinde semantik açıdan tutuculuğu, istikrarı ile seçilir.

Yöntem

Azerbaycan onomalogiyasında bazen Hidronimleri toponimlerin bir kolu olarak tetkik ederler [1, s. 3]. Oysa, Hidronimler ayrıca bir onomastika alanıdır. Azerbaycan dilbiliminde N.Askerov, T.M.Ahmedov ve A.N.Bağirov'un araştırmalarında Hidronimlerin ayrıntılı leksik-semantik, etimolojik analizi verilmiştir. N.Askerov "Azerbaycan hidronimleri" konusunda yazdığı monografiyide su isimlerinin leksik-semantik özelliklerini belirlemiştir. A.N.Bağirov "Nahçıvan Hidronimleri" adlı eserinde Nahçıvan bölgesine ait su havzalarının adlarının geniş etimolojik açıklamasını vermiştir. T.M.Ahmedov yazıyor ki, Azerbaycan Hidronimlerini birkaç makro ve mikrosistemlere ayırabiliriz. Her grup kendine özgü fonksiyonel yapı tiplerine, varoluş, formasyon yolları ve semantik gruplarına göre birbirinden farklıdır. Bu açıdan Hidronimlerin işlevsel-yapısal tipleri ilgi çekiyor. Öyle ki, başka türlü coğrafi isimler gibi, hidroobjekt adlarının da sadece bir model (isim ve coğrafi nomen) esasında sözdizimsel yolla yarandıklarına bakmaksızın, onlar kullanım frekansına bağlı olarak iki makrosisteme ayrılır. Birinci makrosistem yüksek fonksiyonel imkana sahip olan makrohidrobyekt isimlerini kapsamaktadır. Bu grup isimler kullanım frekansına bağlı olarak, ellipsiyaya uğruyor ve iki yapısal tipte oluşur: elliptik coğrafi nomensiz Hidronimler ve elliptik coğrafi nomenli Hidronimler [2, s.215].

Araştırma

A.N.Bağirov, Hidronimler hakkında yazıyor: "Hidronimler tarihin hafızası, insanların zenginliğinin ve ulusal anıtların hatırasıdır. Bu anıtlar binlerce yıldan beri var olmuş ve

günümüze gelmiş, dün ile bugün arasında manevi bir köprü oluşturmuştur. Bu nedenle, her bir hidronimin kökenini açıklamak, onu gelecek neslin lexico-semantik ve gramer özelliklerini incelemek bizim kutsal görevimizdir ”[3, s. 4]. Azerbaycan toprakları su kaynakları: göller, nehirler, çeşmeler, akarsular, kanallar, maden suları vb. ile zengin olduğu için onun hidrodinamik sistemi de renkli ve çeşitlidir. Sistemdeki renklilik bir de kendini o zaman gösteriyor ki, onu oluşturan isimler de varoluş dönemlerine ve dil aitliğine göre yekcins, tek değildir. Büyük miktarda toplanan hidronimik materyaller (bunların sayısı 3200 den fazladır) anlaşılıyor ki, sistemin esas, önde gelen, eski katmanını ve Hidronimlerin çoğunluğunu Türk (Azerbaycan) kökenli isimler oluşturmaktadır [2, s. 213].

N.Askerov Azerbaycan Hidronimlerini leksik-semantik açıdan aşağıdaki gibi grupluyor: etnonim kökenli Hidronimler; oykonim kökenli Hidronimler; antroponim kökenli Hidronimler; zoonim ve fitonim kökenli Hidronimler. O, Azerbaycan Hidronimlerini araştırarak bu sonuçlara geliyor ki, cumhuriyetimizin bölgelerindeki Hidronimlerin çoğunluğunu Azerbaycan kökenli isimler oluşturuyor. Azerbaycan Hidronimlerinin çoğunluğu basit, yapımekli ve karmaşık yapıya sahiptir. Cumhuriyetimizdeki Hidronimlerin leksik-semantik özelliklerinden anlaşılıyor ki, onlar (Hidronimler) Türk kabile ve aşiret birliklerinin isimlerini yansıtıyor... Azerbaycan topraklarındaki Hidronimlerin bir kısmı büyük yerleşim birimlerinin (oykonimler) adları ile ilgili ortaya çıkmıştır [4, s. 97, 133]. Hidronimlerin çoğunluğu su semantikalı apelyativ sözlerle bağlıdır. Ancak aynı zamanda yukarıda da belirtildiği gibi, renk semantikalı, etnonim kökenli, oykonim, antroponim kökenli Hidronimler de var.

İlk yazılı kaynaklarımız olan Orhun-Yenisey taş yazıtlarında çeşitli Hidronimler kullanılmıştır: Nehir isimleri: *Arkar, Ak Termel, İrtiş, Ekük Katun, Yabaş, Tyit, Yılın kol, Kergü, Orkun, Kasuy, Taluy, Tukuş*. Göl isimleri: *Çıyultır göl, Tayğan göl, Kazluk göl, Açığ-Alatır, Karluk göl* [5, s. 387-388].

Yazar İsa Hüseyinov'un eserlerinde onomastik birimlerle, özellikle, Hidronimlerle bağlı kendine has yönlerden de biri odur ki, yazar eserlerinde bazen aynı onomastik birimlerin etimolojik açıklamasını veriyor. Yazar "Tütek sesi" povestinde *Kamışlı göl, Karasu*, "Kuru budak" povestinde *Aras nehri*, "Facia" povestinde *Karasu, Peri Gölü, Sızka nehir*, "Sürgün" povestinde *Aras, Kür, Hazar*, "Dan yıldızı" povestinde *Sarı çeşme, Kara çeşme, Aran nehri*, "Anadil öten yerde" hikayesinde *Kür nehri*, "Cepheden mektup" hikayesinde *Dünay nehri* Hidronimlerini kullanmıştır. Olgulardan görüldüğü gibi, bu Hidronimler yapısal açıdan I ve II tür tayini söz bileşikleri şeklindedir.

Yazarın kullandığı *Karasu, Kara çeşme* Hidronimlerinde *kara* sıfatının belirttiği semantika çokrenklidir. Çünkü Azerbaycan onomastikasında Kara komponentli çok nehir, göl, çeşme isimleri mevcuttur. Kara leksemi Türk dillerinde renk anlamından başka, "kuru yer, toprak, morina, tepe, yükseklik" anlamlarını da belirtiyor. Araştırmacılara göre, Hidronimlerde "Kara" terimi hiç de suyun rengini göstermez [4, s.55]. Demek ki, Kara sözü hem kalite (Karasu), hem belirti (Karadeniz), hem de renk bildirir.

Bulgular

İsa Hüseyinov'un kullandığı Hidronimlerin bazılarının etimolojik açıklamasına bakalım:

Hazar. Budu kanıt! Hazar boyu, Aras boyu düzübler rus köylerini, o tay Azerbaycanla bu tay Azerbaycan arasında Kan seddi çekmişler [6, c.1, s.33]. Hazar denizinin adı eski kaynaklarda *kaspi, hazar, hezer, hazar* denilen Türk dilli etnosun adı ile bağlıdır, yani *Hazar* etnohidronim.

Hazar etnosunun adı ilk kez IV yüzyıla ait Bizans ve Fars yazılı kaynaklarında geçiyor [7, s.19]. A.A.Bakıhanov yazıyor ki, Hazar kavmi Türk kökenli halktır. Hazarlar önceleri bütperest idiler. VIII yüzyılda Yahudi dinini kabul ettiler [8, s. 28-29]. Eski hazar boyları Türklerin ilk etnoslarından olan Hunlarla akraba olmuştur. G.E.Geybullayev'e göre, hazar etnosunun adı Moisey Kalankyutlunun "Agvan Tarihi" eserinde, aynı zamanda Arap dilli kaynaklarda geçiyor. X yüzyıla ait yazılı kaynaklarda hazar tayfasının adı *abaz (abas), tarna, bizal, yanur, tilmas, tavris, kabar* olarak geçiyor. [9, s. 45]. L.N.Gumilyov'a göre, tarihte Hazarların en büyük rolü V yüzyılda eski Türk halkı Türkyut denilen etnosun esasını koymalarıdır [7, s.19]. Hazar denizinin diğer isimleri de var. Hatta bazen çeşitli kaynaklarda Hazar denizinin 70'e kadar adının olması geçiyor, ancak Hazar adı daha eskidir. Çünkü etnonimler onomastik birimler içerisinde en eski sözcük kata aittir.

Don. İsa Hüseyinov'un "Tütek sesi" povestinde Don Nehrinin adı geçiyor: Azdan-çokdan var ganacağım, neçennik. Gazete yazıyor, radyo konuşuyor. Ukrayna, Beyaz Rusya, Don sahili [6, c.1, s.128]. Ukrayna topraklarında bulunan *Don* nehrinin anlamı "su" dur. Şu anda bazı dillerde, özellikle Oset dilinde *don* sözü "su" anlamını ifade eder. Bu tip olgular gösteriyor ki, Hidronimlerin bir çoğunun kökeninde işte "su" semantikalı sözler duruyor.

Volga. Volga boyu karatoprak zona ... tahıl veren toprakların tamamı faşistin çekmesinin altındadır [6, c.1, s.128] Volga nehri Rusya'da en büyük nehirlerden biridir. Volga nehrinin ilk isimlerinden biri İtil olmuştur. Birçok olasılıklara göre, Atilla adı da İtil adına alınmıştır. Bazı kaynaklarda Volga kelimesinin eski Slav dilindeki *vlaga* "nemişlik, rutubet" kelimesinden oluştuğu iddia edilir. Baltık dillerinde *Valk* "küçük nehir" anlamındadır. Pribaltika ve fin dillerinde ise *valkea* "beyaz" demektir [10]. M.B.Gorbanevski de bu sözü Slav kökenli olduğunu düşünmüştür. Çünkü eski Rusçada *vologa* "nem, rutubet" anlamında olmuştur. Eski Yunan kaynaklarında bu ırmağın adı *Ra* olarak da geçmiştir [11, s.79].

Kanaatimizce, bu söz Türk kökenlidir. Çünkü Türk dilleri ailesine ait olan tatar dilinde *yelga* kelimesi "küçük nehir, nehir" anlamındadır. Muhtemelen, bu söz *ilgayel-ga~alga~(v)olga* şeklinde morfonoloji gelişme sonucunda *Volga* şekline düşmüştür. Türk dillerinde, özellikle, Çuvaş dilinde *v* sesinin sonradan söz köklerine artırılması geniş gözlenen kombinator olaylardandır.

Göyçe gölü: Hala açıp ağartmayın, Boz kurtlar ilçelerden çok sayıda kamyon toplayıp gittiler sürülerden neki var doldurublar makinalara, sürübler Gazah'dan o yana, Ermenilerin elindeki topraklara, Karvansaray'a, Dilican'a satıblar, gidip oturublar "Göyçe" Gölü'nün gırağındaki o yeke restoranda [12, c. 5, s. 81]. Örnekten görüldüğü gibi, yazar eserlerinde bu gölün adını *Göyçe* şeklinde kullanıyor. "Kabiristan" romanında *Göyçe* gölü hakkında bilgi veren yazar bu hidronimin etimoloji izahını verir: *Göyçeye bilerekten "Göyçe" denir. Suyu saf gök renktedir, Göyçe ilçesi bu gölün devresinde olduğuna lap eskiden Göyçe adlansa da,*

şimdi ilçeye da bilerekten "Göyçe" denir. Gölün kıyısında eski EsErÜn tikintilerini haçla süsleyip "Sevan" adlandırılıb, böylelikle, Göyçe gölünü Göyçe ilçesinden ayırırlar. Genel olarak, hala iki yüzyıllık savaşın öncesinde Rimdeki EsEvi tutan Latinlerin hükmü ile Rum'a (Türkiye'ye) gönderildikleri dönemden başlayarak Haylar Bağdayın her yerinde EsEvÜn adını değiştirip, EvÜnü anlamsız "van" la yerine kullanmışlar: "Ağvan" "Yerevan", "Van" gölü vb. [12, c. 5, s. 81].

Halk etimologiyasına göre, bu hidronim *Göyçek* hanın adı ile bağlıdır. Şöyle rivayet ederler ki, *Göyçe Gölü'nün* adı *Göyçek* hanımın aşkının hasretinden oluşan bir rivayetten alınmıştır. Rivayet şöyledir: *Göyçek* Hanım'ın babası kızını isteyen oğlandan büyük başlık maliyeti istiyor. Oğlan fakir olduğu için başlık masrafını düzeltmiyor. Bu nedenle yabancı illere kazanç peşinde koşuyor ki, gerekli parayı biriktirebilsin. Delikanlının başı başlık parası toplamaya öyle karışıyor ki, yılların nasıl gelip gittiğinden haberi olmuyor. Bu yandan da *Göyçek* hanımın gözü yollarda kalıyor. Her zaman geldiği çeşme başında sevgilisine dualar ediyor, derdini çeşmeden akan su ile paylaşır. Çeşmenin suyu gür aktığından su aldıktan sonra mutlaka ağzını kapatıyorlardı ki, etrafı su basmasın. Bir akşamüstü *Göyçek* hanım çeşme başına gelir ki, su götürsün. Bu arada haber yayılır ki, *Göyçey'in* nişanlısı geldi. Bunu duyan hanım çeşmenin ağzını kapatmayı unutup ve sevincek eve gidiyor. Sabah köy uykudan uyanınca çevreyi su içinde görüyorlar. Köy ağsakkalının incelemesinden anlaşılıyor ki, çeşmeden son giden *Göyçek* olmuştur. Ağsakal meselenin ne yerde olduğunu bilince *Göyçey'i* cezalandırmıyor, aksine, oluşan göle *Göyçey'in* adını verir [13, s. 28].

Bilindiği gibi, *Göyçe gölü* Batı Azerbaycan bölgesinde bulunan bir göldür. Sonradan Ermeniler bu gölün adını değiştirerek Sevan adını verir. *Göyçe* hem de Batı Azerbaycan'da büyük bir Türk yurdunun adıdır. İhtimal, *gök* kelimesi burada "yeşillik, saflık" anlamını ifade eder. Çünkü o bölgenin büyük bir alanı yaylakta bulunuyor, *göl* de bu bölgeye özel bir güzellik veriyor. Bilindiği gibi, üstad aşıklarımızdan olan Dede Elesger de aynı ilçede doğdu. Kanaatimizce, *Göy* gölle *Göyçe* gölünün adlarında semantik bağlılık var. *Göy* leksemi bu Hidronimlerde "temiz, saf su" anlamını ifade eder.

Aras. Yazar "İdeal" romanında *Aras* nehrinin adını sık sık çekiyor: *Aras dediğin ErÜz nehrinin o yaka, bu yakasında OdErce ErÜz denilen bölgeden terik düşüp Terike* [14, s. 55]. Şimdiye kadar Azerbaycan dilbiliminde *Aras* nehrinin etimolojisi hakkında çeşitli açıklamalar verilmiştir. *Aras* Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ikinci büyük nehri, kaynağını Türkiye'den alıyor, İran ve Azerbaycan topraklarından geçiyor. Kuzey Azerbaycan'la Güney Azerbaycan arasındaki sınırda yerleştiğine göre milli edebiyatımızda çok zaman ayrılık sembolü olarak da gösteriliyor.

Aras hidroniminin kaynağı hakkında farklı görüşler vardır. İ.Y.Cafersoy yazıyor ki, *Aras* nehri eski kaynaklarda *Uruz* veya *Aras* adlandırılır. Ona göre, bu söz etnonimdir. Araştırmacı yazıyor ki: "*Uruz* m.ö. I binyılda etrusk tayfa ittifakının sevgi ve sanat tanrısı, Turan ise Tanrıçası idi. *Uruz* daha eski kaynaklarda tanrı *Arasla* eynileştirilir. Bazen de *Uruz* ve *Aras* akraba etnosların tanrıları gibi sunuluyor. *Uruz* ve *Aras* eski Ön Asya'nın savaş tanrıları olmuşlardır. B.B.Piotrovski yazıyor ki, *Aras* Urartu'nun kabile tanrılarından biri idi. Ayın sırasında ona 1 boğa, 2 koç kurban keserlerdi. Sonra tanrı *Aras* *Ares* şeklinde şimdiki

Türkiye toprakları Ellada'ya geçti. Suriye'den bulunan Yunan dilinde bir kitabede gösterilir ki, *Aras* Küçük Asya'da yerli savaş tanrısı olmuştur. *Uruz* ve *Aras* kultları uzun yıllar Azerbaycan topraklarında ek olarak var olmuştur. XIV yüzyılın sonlarına kadar *Aras* nehrinin aşağı akarı *Aras*, yukarı akarı *Uruz* denirdi [15, s.26]. N.Askerov'a göre, *Aras* hidronimindeki *az* morfemi etnonim kökenlidir. Yani *az* burada eski Türk etnosu olan *as//az* kavminin adıdır, *ar* morfemi ise Ural-Altay dillerinde işlenen *ar* "su" kökü ile ilgilidir [4, s.30]. B.B.Meherremli de *Aras* hidroniminin kökenini farklı dillerde korunan nostratik *ar* "su" kökü ile ilgilidir [16, s. 85-86].

Halk etimologiyasına göre, nehrin ilk adı *Bulgarnehir* olup ve *Aras* adlı kişinin onuruna böyle isimlendirilmiştir. Bu tür anlaşmazlık birçok tarihi kaynaklarda, gezgin ve coğrafyaşınasların eserlerinde de yer alıyor. Örneğin: Plutarh'a göre, nehrin adı etrafında biten "*Aras*" bitkisinin adıyla ilgili oluşmuştur. "Ağvan Tarihi" ne göre zamanında ırmağın adı *Arpatakan* imiş. İran tarihçisi Yakut-el-Hemevi nehrin adının *Ar-ras* olduğunu ve Azerbaycan üzerinden aktığını, Fransız ilahiyatçısı ve gezgini V.Rubruk, Hollanda denizcisi Yan Streys bu ırmağın adının *Araks* olduğunu, Farsların onu *Aras* adlandırdıklarını, İskoçyalı hekim, gezgin Bel nehrin önceki adının *Arras* olduğunu ve *Kür* ile birleşip Hazar Denizi'ne döküldüğünü söylemişler. A.A.Ahundov *Aras* hidroniminin en eski zamanlardan *Araks*, *Ar-Ras*, *Rass*, *Aras* adlandırıldığını kaydederek yazıyor ki, Yevstat'ın fikrine göre, nehrin adı eski Yunanca'da "kazıyorum" anlamı fiille bağlıdır. *Arası* eski Yunan dilindeki *arasso* "guruldayıram", Zend dilindeki *arvat* "kaçan", Arap dilindeki *ruz* "kaçmak" sözleri ile bağlayanlar da olmuştur. V.A.Nikonov'un, R.Yüzbaşov'un ihtimaline göre, *Aras* sözü Asya ülkelerinde mevcut olan "nehir, su" anlamı genel isimle ilgilidir [3, s.13-14].

Aras adının yaranma tarihi m.ö. III-I yüzyıllara ait ediliyor. Eski kaynaklarda onun adı *Rass*, *Ar ras*, *Yar-Ras*, *Rude-Aris*, *Araks* ve diğer şekillerde kullanılmıştır. Bazı araştırmacılara göre, *Aras* sözü büyük olasılıkla, eski dillerin birinde "su, nehir" demektir [17, c.1, s.29]. *Aras* hidronimi hakkında çeşitli araştırmacıların görüşlerini birleştirilmesi sonucuna varabiliriz, bu ırmağın adının kökünde duran *ar* morfemi Azerbaycan dilinin en eski sözcük katmanlarına aittir.

Kür. İsa Hüseyinov'un eserlerinde, özellikle, "İdeal" romanında *Kür* hidroniminin de adı geçiyor: *OdEr nehri yerine "Ki Er" - "Kür" söylemelisin* [18, c. 4, s. 65]; *Bu nedenle de, Kür boyundaki uc bölgelerin en uzak köylerinden sıkça Bakü'ye gelip giden kese-kese "yaiçny paraşok" getiren, öbür taraftan Aras'ın karşı yakasına ayak açıp, ordan her defasında bir at yükü kuru üzümle dönen Çak-cuk Halikin Konaklıdaki bahçesi tüm bahçelerden yığnaklı olmuştur.* [18, c.4, s.9]. Görüldüğü gibi, yazar burada *Kür* adına kendine has etimolojik tahlil vermiştir. Eski Türk dilinde *kür* morfemi "çoşkun, şımarık" anlamında kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda *Kür* nehri sıkça taşıdığından, onun kökenini bu anlam ve kökle bağlıyorlar. Şimdi de bazı ağız ve şivelerimizde *kür* "yaramaz, şımarık" anlamını muhafaza etmiştir. Örneğin, Azerbaycan dilinin Zagatala şivesinde *kür* "yaramaz" anlamında kullanılmaktadır.

Şimdiye kadar Azerbaycan dilbiliminde *Kür* nehrinin etimolojisi hakkında çeşitli fikirler söylenmiştir. T.M.Ahmedov *Kür* hidronimini eski Türk dillerinde kullanılan "atılğan, yiğit, cesur, korkmaz" anlamı *kür* kelimesinden oluştuğunu tahmin ediyor [2, s.217].

A.A.Ahundov'un Kür nehirinin etimolojisi ile ilgili makalesi vardır. A.A.Ahundov bu kelimenin kökenini *kur* "su" kelimesi ile bağliyor [19, s.51-56]. Bazı Kafkasya dillerinde: Udin, Buduk ve Griz dillerinde *kur* sözü "nehir" anlamında işleniyor. B.B.Meherremlisi ise *kur* "su, nehir" sözünü nostratik kökenli *ku* "su" kökünün derivatı olarak düşünüyor [20, s.133-134]. F.Ağasıoğlu yazıyor: "Eskiden Türk boylarının Azerbaycan'dan aldığı yer-yurt isimleri, özellikle, bir çok Türk dillerinde olmayan Azerice meşe kelimesinin Fin-ugor dillerinde *metse* şeklinde kullanılması net olarak gösteriyor ki, göç Azerbaycan'dan kuzeye olmuştur. *Kür* nehirinin da adı Fin-ugor boylarının yerleştiği onlarla bölgede ortaya çıkıyor" [21, s.34]. N.Askerov bu nehirin adının ağızlarımızdaki *kür* "şımarık, taşan" kelimesi ile bağlanması ihtimalinin doğru olduğunu söyler [4, s. 35-36]. Biz de *Kür* hidroniminin su semantik kökle bağlı olduğu fikrini söylüyoruz.

Sonuç

Böylece söyleyebiliriz ki, İsa Hüseyinov'un eserlerinde kullanılan Hidronimler leksik-semantik zenginliği ve tarihselliği ile ilgi çekiyor.

Кайнакча

1. Ahmedov T.M. Azerbaycan paleotoponimiyası. Bakü: Azerbaycan Devlet Üniversitesi, 1985, 88 s.
2. Ahmedov T.M. Azerbaycan toponimikasının esasları. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınevi. 1991, 312 s.
3. Bağirov A.N. Nahçıvan'ın hidronimleri. Bakü: Elm, 2000, 92 s.
4. Asgerov N.E. Azerbaycan Hidronimleri. Bakü: ADPU Yayınevi, 2002, 147 s.
5. Recebov E.E., Memmedov Y. Orhun-Yenisey abideleri. Bakü: Yazıçı, 1993, 400 s.
6. Muğanna İ. Seçilmiş eserleri. 6 cildde, I c., Bakü: Avrasiya press, 2009, 424 s.
7. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. М.:Ескмо,2006, 508 с.
8. Bakıhanov A.A. Gülüstani-İrem. Bakü: Möminin, 2001, 287 s.
9. Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана: историко-этнографическое исследование. Баку: Элм, 1986,192 с.
10. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Волга>.
11. Горбаневский М.В. В мире имен и названий. М.: Знание,1987, 208 с.
12. Muğanna İ. Seçilmiş eserleri. 6 cildde, V c., Bakü: Avrasiya press, 2009, 480 s.
13. Yahya F. Menim tarihimdir Göyçe yaddaşım. Bakü: Elm ve tehsil, 2015, 240 s.
14. Muğanna İ. İdeal. Bakü: Lider, 2015, 536 s.
15. Cafersoy İ.Y. İber ve H'Ау folklorunda türk mifik tefekkürünün izleri. Bakü: Hazar Üniversitesi Yayınevi, 2014, 224 s.
16. Meherremlisi B.B. Türk dillerinde isim köklerinde leksik-semantik inkişaf. Bakü: Elm ve tehsil, 2012, 400 s.
17. Nahçıvan ensiklopediyası. 2 cildde, I c., Nahçıvan: Ecemi NPB, 2005, 360 s.
18. Muğanna İ. Seçilmiş eserleri. 6 cildde, IV c., Bakü: Avrasiya press, 2009, 576 s.
19. Ахундов А.А. Об этимологии слова Кур // "Уч.записки АГУ им. С.М.Кирова". Баку: АГУ, 1956, №10, с.51-56

20. Meherremli B.B. Dünya dillerinde homogen sözler. Bakü: Hazar Üniversitesi Yayinevi, 2016, 304 s.
21. Ağasıoğlu F.C. Dogguz Bitik. Azerbaycan türklerinin İslamakadar tarihi. I Bitik: Tarihi kaynaklar. Bakü: 2014, 337 s.

“AZERBAIJANI LANGUAGE” DERS KİTAPLARININ LİNGVİSTİK ESASLARI
LINGUISTIC BASICS OF AZERBAIJANI LANGUAGE TEXTBOOKS

Doç. Dr. Enver ABBASOV
AZERBAIJANI EDUCATION INSTITUTE

ÖZET

Çalışmada “Azerbaycan dili” ders kitaplarının linguistik esaslarından bahsediliyor. Bu konu teorik esaslardan biri olarak inceleniyor. Aynı zamanda dilbilimi materyallerinin ders kitaplarına yansımalarına da değiniliyor. Mevcut koşullarda dil kurallarından kullanımın önemi esaslandırılır. Linguistik materyaller Azerbaycan dilinin öğrenilmesinde temel rolünü oynadığından öğrenme sürecinde yer alan tüm bileşenlerde onların dikkate alınmasına önemli didaktik talep olarak ele alınır. Bu talebin öncelikle Azerbaycan dili eğitimi içeriğinin bileşenlerinde, özellikle ders kitaplarında dikkate alınması önemli sayılıyor. Böyle bir talebin yerine getirilmesi “Azerbaycan dili” ders kitaplarının teorik, aynı zamanda linguistik esaslarının kullanımını gerekli sayıyor. Linguistik esas nedir? Genel anlamda linguistik esas herhangi bir dilin dilbilim esasıdır. Dilin kendine has kavramlar, yasalar, kurallar sistemidir. Azerbaycan diline ait olan bu kavramlar, olay ve yasalar, kurallar onun linguistik esasını oluşturuyor. Hem de bu özellikler ona orijinallik getiriyor. Bu anlamda “Azerbaycan dili” ders kitapları aynı özellikleri içermekle daha çak farkedilmelidir. Azerbaycan dilinin daha etkili öğrenilmesini sağlayan linguistik kavram, yasa ve kurallar üzerine yapılmıştır. “Azerbaycan dili” ders kitaplarının hazırlanması tarihinde dilbilim materyallerine atıfta her zaman gerekli ihtiyaç olarak ileri sürülmüştür. Bu talebin yerine getirilmesinde Azerbaycan dilbiliminin hem yapısal hem de içerik yönünden sistemli öğretilmesi eğilimi temel karaktere sahip olmuş, dilin pratik olarak öğretilmesine, konuşmanın gelişimine engel olmuştur. Onun sonucu olarak okulda eğitim gören çocuklarımız dilbilimi temeline ait bilgileri bildiği halde, canlı konuşma dili, ayrıca yazılı konuşma alanında zorluklarla karsalaşmışlar. Öyle ki, öğrenci kimliğinin genel kalitelerinden (değerlerinden) biri olarak Azerbaycan dilinde konuşma kültürünün oluşturulması pedagojik, metodik sorun olarak çözülmemiş kalmıştır. “Azerbaycan dili” ders kitaplarının linguistik esasını Azerbaycan dilbiliminin önde gelen alanları oluşturuyor. Burada konuşmanın oluşturulması açısından yararlılık önemli rol oynuyor. Bu nedenle bu materyallerin fonksiyonel olarak düzenlemesi, pratik yolla öğretilmesi özel önem taşıyor. İlk araştırmalar şunu gösteriyor ki, bunun için konuşma birimleri tercih edilmeli, derslikde onların basitten karmaşığa doğru düzenlemesi sistemi kurulmalıdır. Tüm çalışma ve programların hazırlanmasında bu fikir esas rol oynamalıdır. Ayrıca dersliğe konuşma birimlerini izah eden ve açıklayan dil kuralları getirilmelidir.

Anahtar kelimeler: “Azerbaycan dili” Ders Kitapları, Linguistik Esaslar, Öğretimin İçeriği, Dil Materyalleri

ABSTRACT

There is an information about importance of textbooks and their role at the training processes. Complicated process of creation textbooks and appearing different approach to them is the main topic. There is also notes about theoretic basics of Azerbaijani language textbooks and comments about their linguistic features. There is also analysis about difference and similarity of language and speech concept. There is justification of taking into account of them in Azerbaijani language textbooks. What is the linguistic basis? General principles of linguistics is essentially linguistic sense in any language. Language unique concepts, laws, rules the system. These concepts belonging to the Azerbaijani language, events and laws, forms the basis of his linguistic rules. Both these features brings her originality. In this sense, "Azerbaijani language" textbooks should include the same features but noticeable than age. Enabling more effective linguistic concepts learned of the Azerbaijani language, it is made on

the law and rules. "Azerbaijan language" on the preparation of textbooks in linguistics referring to material needs are always put forward as necessary. This demands the fulfillment of Azerbaijan linguistics have the basic character tends to be taught systematically in terms of both the design and content, language to be taught in practice, has been the obstacle to the development of speech. Our children studying in schools as a result of its linguistic basis even though he knew of information, live spoken language, as well as difficulties in written speech karsalaş left field. Indeed, the overall quality of student ID (the value of) the creation of pedagogical culture of speech in Azerbaijan as one language, the problem has remained unsolved methodical. "Azerbaijani language" book forms the basis of linguistic courses leading areas of the Azerbaijan linguistics. Here plays an important role in terms of establishing the usefulness of the speech. Therefore functional arrangement of this material, practical ways to teach special importance. Initial research that shows that, speaking volumes for it should be preferred to regulations derslikd to more complex than their simple system should be established. This idea must play essential role in the preparation of all studies and programs. Also explaining their classrooms to talk explaining the rules of language units and should be.

Keywords: "Azerbaijani language" Textbooks, Linguistic Principles, Teaching Content, Language Materials

Giriş

Tarihsel bir misyon taşıyan okul kendisinin tüm kademelerinde öğrencilerinin gelişimine güveniyor. Bu dün de böyle olmuş, şimdi de böyledir ve gelecekte de böyle olacaktır. Kendisinin eğitilendirme işlevini yerine getirmek için okul, önce, öğretmenin, daha sonra ders kitaplarına ve yardımcı malzemelere ihtiyaç duyar. Öğretmenler kendileri de somut zaman ve mekan kapsamında faaliyetlerini program ve dersliklerle düzenli hala salıyorlar. Özellikle öğretmen bu ilişkilerin fonunda öğrencilerle çalışmak için, stratejilerini daha verimli kurmaktan dolayı ders dedikleri çocuklarla tek düzlemde, birim öğrenme amaçlarına doğru ilerlemek için dersliklerin imkanlarından daha çok kullanmalı olurlar.

Araştırmalar

Genellikle ders kitaplarının amacı öğrencilere yönlendiğinden öğretmenler onların ilgisine üstün yer ayırmaya gayret ediyorlar. Bunu çoğu zaman tamamen dikkate almak mümkün olmasa da, ona teşebbüslerin gösterilmesi öğretmen faaliyetlerinin stratejik yönlerinden biri olarak hep beklenmiştir. Tabiki, öğretim sürecinin esas gücü olarak öğretmenlerin de derslikler üzere işin daha verimli kurulmasında payı az olmadığından onların da ilgisi dikkate alınmıştır. Hatta çağdaş dünyada farklı eğitim ilgisi olan insanların, yani ebeveynlerin de bir müşteri olarak ihtiyaçlarına özen gösterilmiştir.

Tüm bu ilişkilerin karşılanmasında dersliyin nasıl olduğu, hangi mahiyet arz etmesi pedagojik mühazirelerde önemli konu olarak seslenmiştir. Bu günün dersliyinin ister içerik, ister form, isterse de üslup açısından yüksek taleplere cevap vermesi ile farklılık onun önemli faktörleri olsa da, onu bir yaratıcılık ürünü gibi görülmesi, yaratıcı eğitim aracı olarak yaşanılması gerekli sayıldı. Ders Kitabı sadece bilim alanlarına ait yorumlardan oluşan referativ bir malzeme değildir. O kendine özgü sistemi olan, eğitsel karaktere sahip çocukların

gelişimne yönelik bir eserdir. Bu eserin bölümleri, birimleri, en küçük görev ve çalışmaları bile profesyonelce hazırlanarak kullanıma verilmiştir.

Ders kitaplarının içeriğinde verilmiş bu veya diğer olgu ve olaylar bilimsel nitelik taşısa da, onlar çeşitli yandan öğrenilmekle aynı zamanda yaşam düzleminde birleşerek tümleşir, hayati beceriler, yaklaşımlar ve değerler şeklinde öğrenilir.

Azerbaycan dili ders kitapları hem teorik, hem pratik açıdan, hem de milli-manevi özelliklerine göre, hemen hemen tüm ders kitaplarından farklıdır. XIX yüzyılın ilk yarısında temeli konulan Azerbaycan dili ders kitapları zaman içerisinde çeşitli etkilere maruz kala kala gelişmiştir. Bu dersliklerin oluşturulmasında ilginç nokta o olmuş ki, halkın dilinin öğrenilmesi önemli bilinmiştir. Ona göre açılan, faaliyet gösteren çeşitli okullarda Azerbaycan dili bir fen olarak öğrenilmiş ve ilgili ders kitaplarının hazırlanmasına destek verilmiştir. XX yüzyılın 70'li yıllarına kadarki dönemlerde dersliye akademik bilgilerin toplanması gibi yaşanmıştır. Azerbaycan dili kitaplarında dilimizin mantığı okul gramerine getirilmiştir. Sonuçta geçen yüzyılın 90'lı yıllarına kadar, hemen hemen dilbiliminin tüm alanları: fonetika orfografiya, orfoepiya, leksikolojiya, frazeolojiya, derivatolojiya, morfolojiya, sintasis, üslubiyat, konuşma kültürü program ve dersliklere yansımıştır. İlk araştırmalar onun göstermektedir ki, V-XI sınıflarda sistemli olarak kuşatılan dilbilimi konuları dersliğin tüm materyallerinin yaklaşık % 70'ni oluşturmuştur.

Öyleyse Azerbaycan dili ders kitapları nasıl olmalıdır?

Bulgular

Bu konuda Azerbaycan derslik politikası ile ilgili önemli devlet belgesinde özel olarak kaydedilmiştir. Tüm genel eğitim kitaplarının temel ilkeleri, içeriği ve yapısı hakkında hükümler kabul edilmiştir. Bu hükümler diğer fenlerle beraber, aynen Azerbaycan dili kitapları için de geçerlidir. Aynı şekilde Azerbaycan dili eğitimi ile uğraşan E.R.Efendizade, B.A.Ahmedov, Y.Ş.Kerimov, H.B.Baliyev, E.M.Abbasov gibi araştırmacılar ana dili kitaplarının esas özellikleri, onların hazırlanmasına verilen talepler, teorik esaslarının öğrenilmesi yönleri barede araştırmalar yapmışlardır. Genellikle Azerbaycan dili kitaplarının geleneksel olarak daha çok yüklenmeye eğilimli olmasından bahsetmişler.

Mevcut koşullar altında modern okulun ihtiyaçlarına göre dersliye, onun hazırlanmasına yaklaşımlar değişmiştir. Azerbaycan dili kitaplarının sadece eğitsel değil, hem de düşündürücü karakterinin güçlendirilmesi, öğrencilerin yaratıcılık yeteneğinin geliştirilmesi öncelikli görev olarak kabul edilmiştir.

Azerbaycan dili eğitimi programında (müfredatda) bu fennin esas amacı tespit edilmiştir: "Genel eğitim okullarında Azerbaycan dili öğretisinin amacı genel konuşma ve dil becerilerini şekillendirmekle öğrencilerin konuşma kültürüne sahiplenmelerini sağlamaktan ibarettir". Azerbaycan dili ders kitapları da bu amaca hizmet etmelidir. Bunun için onun dil ve konuşma becerilerini geliştiren optimum sistemi olmalıdır. Bu sistem genel olarak konuşma kültürünün oluşmasına hizmet etmelidir. Öğrencileri düşünmeye, öğrenmeye ve konuşmaya

sevk etmeli, onların sürekli eğitime, pratik faaliyete hazırlanmalarına destek vermelidir. Tüm bunlar için, öncelikle, Azerbaycan dili ders kitabı teorik sorunlarından biri olarak onun dil-linguistik esasları belirlenmiştir.

Azerbaycan dilinin tedrisi tekniği onun için esas olan bilimlerden biri olarak dilbilime dayanıyor.ve bir temel olarak dil örneklerinin özellikleri, onun gramer yapısı, fonetik ve leksik sistemleri, ayrıca dil ve konuşma materyallerinin seçilmesine, düzenlenmesine dair linguistik konuları inceleyerek onlardan yararlanıyor. Genellikle, linguistika dilin fonetik, gramer, leksik ilkelerini, dil fenomenlerinden kullanımın stilistik özelliklerini, çeşitli dil ve konuşma biçimleri arasındaki işlevsel farklılıkları inceliyor. Dolayısıyla Azerbaycan dilinin öğretimi metodolojisinin linguistik esasları deyince onun zorunlu dil kavramları, onlara dair örnekler, ayrıca öğrencilerin bu dili benimsemeleri için belirli taleplere uygun şekilde seçilmiş ve düzenlenmiş dil ve konuşma materyali anlaşılmaktadır.

Genellikle, Azerbaycan dili kitaplarında bu dilin pratik olarak öğrenilmesi bir amaç olarak öne sürülüyorsa öncelikle dil ve konuşma konularının bağlantılı olması dikkate alınmakla onların özelliklerine yorum yapılmalı ve derslikde gerçekleştirilmesi için özen gösterilmelidir. Aslında bu konu mahiyetçe dilsel sorundur. Onun metodik düzlemde analiz edilmesi hiç de onu değiştirmez. Sadece dilin öğrenilmesinde işi rasyonalize, onun kalitesine etki etmek amacı güdüyor.

Dil konuşma etkinliği sürecinde özel hazırlanmış ve çeşitli düzeylerde benimsenmiş birimlerin işaret sistemidir ve onların kullanım kurallarıdır. Ayrıca dil insan toplumunun tüm faaliyet türlerine hizmet eden en önemli iletişim aracıdır. İletişim ya doğrudan - özel sohbette, karşılıklı yazışmadan veya dolaylı olarak - kitap, televizyon, radyo, gazete aracılığı ile gerçekleşebilir. Konuşma süreci de dil aracılığıyla düşüncelerin oluşturulması yöntemidir

Hem dil sistemi, hem de konuşma birbirinden ayrılamaz ve biri diğeri olmadan aslında mevcut değildir. Böylece, belirli bir dilde konuşmanızdan öte bir dil sistemi iletişim aracı olmadığı için mahiyetini kaybeder. Konuşma dil sisteminin dışında, yani. bu dildeki kurallara uymadan mevcut değil. Tüm değişiklikler konuşmadan önce izole edilmiş olgulardan oluşur. Bu izole olunmuş olgular konuşma sürecinde kullanılarak gerçekleşiyor. Aksi takdirde kullanılmayan dil olguları sadece öğrenme sürecinde kullanılmadığından ek yüke dönüşüyor. Böyle dil materyallerinin ders kitaplarında yer alması ise onun hacminin artması ile sonuçlanır.

Dil

Konuşma ve dil sistemi karmaşık birliğin iki tarafıdır. Metodikada bu karmaşık ikili birliye *dichotomy* (*di* - "iki", *tomia* - "ayrılma") denir. Diksotomiyani oluşturan temel ayırteci özellikleri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

Dil

Dil birbiriyle bağlı ve birbirine bağımlı olan birimler sistemidir ve onlar arasındaki ilişkidir. Her bir dilde alt sistemler mevcuttur (leksik, gramer, fonetik). Bu yüzden de dile alt

sistem de denilebilir. Dil özel bir iletişim kodu ve bu koddan kullanım kurallarıdır. Dil iletişim için gerekli ve yeterli kadar gereken dil araçları sistemidir.

Nutuk-konuşma

Konuşma dil araçlarından kullanım sürecidir.

Konuşma bir dil sisteminin uygulanması sürecidir.

Konuşma sadece bir süreç değil, hem de bu sürecin sonucudur.

Dil

Dil hakkında bilim olan bilbilimi deneyde kullanılmış şekilde sunulur.

Konuşma

Konuşma situativ niteliktedir.

Dil

Dil situativ nitelik taşıyor.

İletişim aracı olan dil, çeşitli yönleri ayırtedebilen karmaşık bir olaydır. F.De Saussure dilin kesimlerine tek bir bütün olarak yanaşmıyordu. Eğitim açısından onları biri birinden ayırıyordu. Öyle ki, kişisel anlamı (gramer anlamı), akustikanı (seslenmeni) ve konuşmayı birleştiren işaretler sistemini ayırmaksızın onların önemini gösteriyordu. Akademik L.V.Şerba nutuk, konuşma ve anlama süreçlerini dilin üç tarafı adlandırıyor. V.D.Arakin nutuktan konuşurken diyordu ki, bu, konuşma bölümlerinden (cümlelerden) yapılmış, herhangi bir dilin gramer kurallarına uygun kurulmuş ve belli düşünceleri ifade eden insan faaliyetidir. En basit konuşma birimi tam önermeyi ifade eden ve belli bir dilin kelimelerinden oluşan, morfoloji kurallarına uygun değiştirilmiş ve verilmiş dilin sözdizimsel kurallarına uygun olarak birleştirilmiş bir cümledir.

Sonuç

Yukarıda belirtilenlerden anlaşılıyor ki, her dilde olduğu gibi, Azerbaycan dilinin öğretilmesinde de dil ve konuşma kavramlarının ayrıştırılması, onlara her birine özgü olan nitelikler açısından yanaşılması sadece öğretim sürecinde değil, hem de Azerbaycan dili kitaplarının hazırlanmasında da yapılan işlerin daha kaliteli olmasını etkileyebilir. Azerbaycan dili kitaplarının dil temeli olarak hem dil birimlerinin, hem de konuşma birimlerinin bir bütün halinde birleşmesine yardımcı olan, onların ilişkilmesini sağlayan norm ve kurallar sistemi vardır. Bu norm ve kurallar sisteminin teminatı Azerbaycan dilbiliminden süzülüp geliyor. Ana görevlerden biri bu malzemelerin seçilmesini ve dersli uygun şekilde yerleştirilmesine nail olmaktan ibarettir.

Kaynakça

1. Abbasov E.M. Azərbaycan dili kitablarının funksiyonları. "Öğretmen hazırlığı strateji hedeflerden biri olarak" konusunda Cumhuriyet Bilimsel Konferansı materiallere. Bakü, 18 Haziran 2018, s. 62-64
2. Azərbaycan Cumhuriyeti'nin genel eğitim okulları. Azərbaycan için Azərbaycan dili fenni üzere eğitim programı (kurikulumu) (V-XI sınıflar). Bakü, Eğitim Problemleri Enstitüsü Eğitim Teknolojileri Merkezi, 2015, 212 s.
3. Kerimov Y.Ş. İlköğretim sınıflarında Azərbaycan dilinin öğretimi tekniği. Derslik, Bakü, 2013. 552 s.
4. Efendizade E., Ahmedov N., Kelbaliyev E., Vahidov S. Ortaokulda Azərbaycan dilinin öğretimi. I bölüm, "Eğitim", Bakü, 1976, 290 s. 2
5. Genel eğitim sisteminde derslik politikası - Eğitim Bakanlığı <https://edu.gov.az> › page

ÖĞRENME SÜRECİNDE ÖĞRETMENİN ORGANİZASYON ETKİNLİKLERİ ORGANISATIONAL ACTIVITY OF TEACHERS IN EDUCATION PROCESS

Doç. Dr. Esmet İSMAYİLHANOVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Öğretimin iyileşme süreci için gerçekleştirilen yenilikler öğretimin temel düzenleme biçimi olan derste kendi yerini buluyor. Eğitim sürecinin kalitesinin yükseltilmesinde çok büyük önemi olan birkaç sorunlar mevcuttur ki, bu konuların çözümünün de öğretmen tarafından gerçekleştirilmesi gereklidir.

Bildiğimiz gibi, aktif ders özne-özne karakterlidir. Bu nedenle öğrenme sürecinin verimliliği doğrudan öğretmen ve öğrenciye bağlıdır. Eğer aktif öğretime öğretmenle öğrencinin ortak faaliyetine şartlanan pedagojik süreç olarak bakarsak, o dersin karşısına konulan talepleri şöyle gruplandırılabilir:

1- Öznenin (öğretmenin) organizasyon etkinliği ve kişisel özelliklerini yansıtan talepler;

2- Eğitim sürecinde öğretmenin geliştirici ve terbiyeci etkinliğine verilen talepler;

3- Eğitim sürecinde öğrencilerin etkinliğine verilen talepler.

Rus pedagojisinin babası adlandırılan K.D.Uşinski diyordu ki, "... Sizin dersiniz ne kadar çeşitli, öğrenciden istediğiniz faaliyetler ne kadar çeşitli olursa, siz o kadar çok iş görebilirsiniz". Öğretmenin örgütü faaliyetine verilen talepleri ise şöyle tanımlamak mümkündür:

1- Ders planı ve onun öğretmen tarafından gerçekleştirilmesinin organizasyonu;

2- Eğitim sürecinde öğretmenin hem psikolojik, hem de hijyenik taleplere uyması;

3- Eğitim sürecinde öğrencilerin etkinliğine kontrolün organizasyonu;

4- Öğretmenin öğretim yaptığı fenni süper bilmesi ve pedagojik ustalığı;

5- Öğrencilerle öğretmen arasında üst düzey iletişimin varlığı;

6- Öğretmenin konuşma yeteneği ve konuşma kültürü;

7- Öğretmenin örnek giyimi ve davranışı;

8- Öğretmenin öğrenciyi dinleme kültürü;

9- Eğitim sürecinde verilen zamandan verimli kullanılması;

10- Eve verilen ödevlerin hacmi.

Anahtar kelimeler: Planlama, Bilgi İletişim Teknolojileri, Entegrasyon, İdrak Süreci, Müfredat, Bilgisayar Teknolojileri, Hafıza, Düşünme, İçerik Standartları

Abstract

The paper describes the organisational activity of teachers in education process, curriculum planning, methods and objectives used in education process, personal qualities of teachers, methods to develop comprehension and creativity skills of students and techniques to ensure commitment of students to education process

Requirements to teacher's organisational activities are as follows:

1. Ability to develop and implement the training programme;

2. Compliance with psychological and hygienic requirements;

3. Effective monitoring of students during the training process;

4. Excellent knowledge of the subject and professionalism;

5. High level of communication between the teacher and students;

6. Declamatory skills and eloquence;

7. Dress code and behaviour;

8. Ability to give a fair hearing to students;

9. Ability to use the available time in the most efficient way;

10. Volume of home exercises.

Keywords: Planning, Information And Communication Technology, Integration, Comprehension, Curriculum, Computer Technology, Memory, Thinking, Content Standards

Öğretinin iyileşme süreci için gerçekleştirilen yenilikler öğretinin temel düzenleme biçimi olan derse yansıyor. Eğitim sürecinin kalitesinin yükseltilmesinde çok büyük önemi olan birkaç sorunlar mevcuttur ki, bu konuların öğretmen tarafından gerçekleştirilmesi gereklidir. Bildiğimiz gibi, etkin ders özne-özne karakterlidir. Bu nedenle öğrenme sürecinin verimliliği doğrudan öğretmen ve öğrenciye bağlıdır. Eğer aktif öğretilere öğretmenle öğrencinin ortak faaliyetine dayanan pedagojik süreç olarak bakarsak, o dersin karşısına konulan talepleri şöyle gruplamak olur:

- 1- Öznenin (öğretmenin) organize etkinliği ve kişisel özelliklerini yansıtan talepler;
- 2- Eğitim sürecinde öğretmenin Geliştirici ve terbiyeverici faaliyetine verilen talepler;
- 3- Eğitim sürecinde öğrencilerin faaliyetine verilen talepler.

Hem kişisel gözlemler, hem de pedagojik edebiyatları incelerken görüyoruz ki, eğitimin üst düzeyde yürütülmesi ve başarı kazanılması fen öğretmenin dersi nasıl organize etmesine bağlıdır. Yapılan çalışmaların sonuçları göstermektedir ki, çoğu zaman dersin ilk yarısında öğrenciler daha aktif olurlar. Fakat dersin sonuna doğru faaliyet giderek zayıflıyor. Sadece öğretmenin pedagojik ustalığı sonucunda bu eksiklik ortadan kaldırılabılır. Yani, hem etkili, hem de verimli bir eğitim faaliyetleri organize edilebilir. İşini iyi bilen, öncü öğretmenler öğrencilerin performansını yüksek düzeyde organize etmek yönünde özel yöntemler uygulayarak öğrenme faaliyetini aktive edebiliyorlar.

Rus pedagojisinin babası adlandırılan K.D.Uşinski diyordu ki, "...Sizin dersiniz ne kadar çeşitli, öğrenciden talep ettiğiniz faaliyetler ne kadar farklı olursa, siz o kadar çok iş görebilirsiniz "(2. s. 386). Yapılmış gözlemler onu söylemeye esas veriyor ki, dersin yapısının geleneksel düzeni hep terbiye ve geliştirici eğitim için önemli sayılamaz. Dersin hem çeşitli, hem de etkili olması için eğitim sürecinde faaliyetlerin sıralanması gerekir. Aynı zamanda etkinliğin sıralanması veya değiştirilmesi öğrencilerin ilgi ve işgüzarlıklarına dayanmalıdır. Gerek eğitimciler, gerekse de psikologlar haklı olarak şöyle bir fikir yürütürler ki, her kişi kendisinin yürüttüğü ve gerçekleştirdiği çalışmaları daha çok benimsiyor. O yüzden de öğrencilerin dersin sonunda aktif çalışmalarının düzenlenmesi öğrenme sürecinin verimini artırabilir. Buradan şu sonuca gelmek olur ki, eğitim sürecinin kurumsal yapısına verilen talepler onun organizesinde ve planlamasında öğrencilerin yaratıcı ve geliştirici idrak faaliyetinin dikkate alınmasıdır ". (2.s. 118)

Öğrencilerin yaratıcı etkinliği için metodoloji yönden doğru ve kapsamlı düzenlenmiş çalışmalar yapılmalıdır. Yaratıcılığın temelini çalışmalarda yeniliğin olması oluşturuyor. Yaratıcılık deyince yeni yaklaşım, yeni bakış, yeni çözüm anlaşılır. Aynı zamanda, yenilik yeni fikirler, fikir, eylem, bütünleştirme gibi de anlaşılabilir Eğitim sürecinde öne çıkan her sorunun çözümünde yeni yöntemler, yöntem ve araçlar kullanmak öğretinin kalitesini geliştirmek için temel oluşturur.

"Etkin öğrenme öğrencilerin tefekkürünün sadece yeni bilimsel bilgilerle zenginleştirilmesine, onlara bilginin hazır şekilde aktarılmasına değil, aynı zamanda düşüncenin geliştirilmesi üzerinde daha fazla bağımsız yasalara bilginin keşfi sürecinde elde edilmesi, temel bilgi, beceri ve alışkanlıkların, kişisel yeteneklerin elde edilmesine yönelir". (4. s. 238)

Bu söylenenleri dikkate alarak öğretmenin organize faaliyetine verilen talepleri ise şöyle tanımlamak mümkündür:

1. Dersin planı ve onun öğretmen tarafından uygulamasının organizasyonu.
2. Eğitim sürecinde öğretmenin hem psikolojik, hem de hijyenik taleplere uyması;
3. Eğitim sürecinde öğrencilerin etkinliğine kontrolün organizasyonu;
4. Öğretmenin öğretim yaptığı fenni mükemmel bilmesi ve onun pedagojik ustalığı;
5. Öğrencilerle öğretmen arasında üst düzey iletişimin varlığı;
6. Öğretmenin konuşma yeteneği ve konuşma kültürü;
7. Öğretmenin örnek giyimi ve davranışı;
8. Öğretmenin öğrenciyi dinleme kültürü;
9. Eğitim sürecinde verilen süreden verimli kullanılması;
10. Eve verilen ödevlerin hacmi.

Geçilen dersin planının düzgün düzenlenmesi, dersin doğru kurulması, verilen bilgilerin hayata bağlılığı, bilimsel gerçekliği ile beraber, bu plana öğrenme sürecinde nasıl riayet olunması da şarttır. Planlama sırasında öğretmenin karşısında dört soru duruyor:

1. Öğrenciye ne öğretilmelidir?
2. Nasıl öğretilmelidir?
3. Hangi ortamda öğretilmelidir?
4. Alınan sonuçlar nasıl değerlendirilmelidir?

Dersin planlanması öğretimin amacının belirlenmesinden başlanır. Öyle ki, eğitimin amacı düzgün belirlense dersin kalitesi ve verimi yüksek olur. Şu anda pedagojik edebiyatlarda eğitim amaçlarının birçok sınıflandırılması verilmiştir. Bunlardan birkaçının adını söylemek yerinde olacaktır:

1. Eğitim sürecinde öğretmen faaliyetinin niteliğine göre geliştirici, eğitsel ve terbiyeverici amaçlar;
2. İdrak alanında kazanılan sonuçların seviyesi mevcut olan amaçlar;

İdraki gelişme seviyesi üzere tefekkürün ve hafizenin türleri (yaratıcı, mantıksal ve eleştirel).

Birçok araştırma sonuçlarından anlaşılıyor ki, öğrenme sürecinde eğitimin amacı gibi eğitsel amaçlar belirlenir. Bu zaman geliştirici ve terbiyeverici amaçlar dikkate alınmaz, bir tür gölgede kalıyor, öğretmenin etkinliğini yönlendirmir. Bu da tamamen yanlış adımdır. Genellikle dersin eğitsel amacı dersin konusundan belirlenir, çok zaman geliştirici ve terbiyeverici amaçlar bu kaynaklardan tespit edilmez. Bu amaçların yardımı ile öğrencilerin terbiye edilmesi ve gelişmesi için gerekli olan beceri ve alışkanlıklar belirlenmelidir.

"Eğitim sürecinde yeni içerik standartları öğrenme amaçlarını doğru belirlemek için öğretmeni yönlendiriyor. Hatta öğretmen dersi planlarken onun hangi türe ait olduğunu tespit etmelidir. Ders türünü seçmek onun amacına önemli derecede bağlıdır". (3. s. 154) Eğitim

sürecinde öğrencilerin faaliyetlerini izlemek deyince, onların her birini faaliyete çekmek, ders boyunca onların hareketini izlemek ve öğrencilerin çalışmalarını yönlendirmek anlamına gelir. Öğretmenin kişisel özelliklerine ve organize faaliyetine yönelik talepler hem eğitimin düzenlenmesi işini, hem interaktif dersin, hem de eğitim-terbiyenin kalitesinin yükseltilmesini sağlar.

Günümüzde bilgisayar teknolojileri hayatımıza öyle girmiştir ki, zaten faaliyet göstermek mümkün değildir. Her alanda olduğu gibi eğitim alanında da İKT bizim yardımımıza gelir. Bilgisayar teknolojilerinin kullanımı hem kaliteyi etkiler, aynı zamanda dersin ilgi çekici olarak uygulanmasını sağlar. Öğretmen öğrenciyi ders okumaya zorlamamalıdır. O, öğrenci kimliğine saygıyla yaklaşarak derse ilgi yaratmalıdır. Öğretmen öğrencinin her fikrine, inisiyatifine saygıyla yanaşarsa, onun bıraktığı hataları samimiyetle düzeltirse, bu zaman öğrencide fenne büyük ilgi oluşur ve öğrenci öğretmene cevap vermekten ve ondan öğrenmekten çekinmez. Eğer öğretmen eğitimi sürecinde kendisinin fantezilerinden düzgün kullanarsa ders dolgun ve kapsamlı düzenlenmiş olur.

Araştırmacılara göre çeşitli disiplinler arası ve fendahili entegrasyondan kullanılmadığında olumlu sonuca ulaşamaz. Eğitim sürecinin ip uçları, ders sırasında öğrencilerin feallığının teşkilinde, verilen konunun derinlemesine menimsenilmesinde entegre büyük rol oynuyor ve öğrencilerde daha renkli becerilerin ve alışkanlıkların formalaşdırılmasını sağlıyor. Bu söylenenlere öğretmen tarafından takip edilirse hem dersin kalitesi yükselir, hem de öğretmen kendi isteğine nail olur. Böyle olduğu takdirde öğrenciler öğretmenin hem kendini, hem de öğretim yaptığı fenni sever ve büyük başarılar elde etmiş olurlar.

Kaynakça

- 1- Tahsil hakkında Azerbaycan Respublikasının Kanunu. Bakü: Kanun, 2009, 154 s.
- 2- Aliyev H. Tahsil milletin geleceğidir. (Tartib edenler: M.Merdanov, E.Guliyev). Bakü: Tahsil, 2002, 580 s.
- 3- Askerov Ş. Tahsilimiz dün, bu gün, sabah. Bakü: Azerbaycan yayınevi, 2003, 280 s.
- 4- Kazımov N.M. Mekteb pedagogikası. Bakü: Çaşoğlu, 2002, 448 s.

**EDEBİYAT ÖĞRETMENİNİN YETİŞTİRİLMESİNDE YETERLİLİK ANA
FAKTÖRLERDEN BİRİ KİBİ**
COMPETENCE AS ONE OF THE KEY FACTORS IN THE PREPARATION OF
LITERATURE TEACHER

Doç. Dr. Fahreddin YUSİFOV
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Avrupa eğitim alanına entegrasyonun hızlandırılması için mevcut koşullar, öğretmen eğitiminin, özellikle edebiyat öğretmenin çalışmasının yeniden okunmasını gerekli kılmıştır. Amaç bu değişikliklere zamanında ve esnek bir cevap vermektir. Mevcut resmi belgelerin çoğu öğretmen eğitimi yeterliliğini vurgulamaktadır. Ancak, yükseköğretim uygulamalarına ve öğrenci anketlerine ilişkin gözlemler bu alanda sorunların devam ettiğini göstermektedir. Eğitimde yeterlilik konusuna odaklanmak son derece günceldir ve lisanslara gerekli bilgi, beceri, alışkanlıklar, değerler ve nitelikler sağlanmalıdır. Gelecekteki edebiyat öğretmeni, devlet standardında yansıtılan bilgi ve becerilerle donanmalı ve mesleki kariyeri boyunca onlara başvurabilmelidir. Edebiyat öğretmenleri manevi öğretmen olarak kabul edilir. Edebiyat öğretmeni, gençlerin hazırlanmasında, hayati becerilerini, liderlik niteliklerini geliştirmede ve onları manevi ve ahlaki özelliklerinin yüksek olduğu bir kişi olarak geliştirmede önemli rol oynamaktadır. Edebiyat öğretmeni sadece modern gereksinimleri karşılayan teorik-metodolojik bilgiye sahip olmamalı, aynı zamanda uygulamalarını da bilmelidir. O, dersin karşısında duran görevleri belli etmede, planlama, iş sürecini düzgün organize etme ve başarıyla sona ulaştırmada, öne çıkan pedagojik zorlukların kolaylıkla üstesinden gelmede, esnek kararlar alma ve sınıfı yönetebilmede, çalışanları kendi görüşünün peşinden taşımada vb. tam serbestlik göstermiştir bilmeli, karmaşık becerilere yiyelenmelidir. Oditoryum alınan bilgiler uygulama odaklı olmalı ve fedakar öğretmen imgesinin, imajının oluşmasına götürüp çıkarmalıdır. Edebiyat öğretmeni hangi işin arkasında durduğunun farkında olmalı, bir an da olsa unutmamalıdır ki, devlet önemli servetini - çocukları, onların iyi bir vatandaş olarak yetiştirilmesini sadece ona tahsis etmiştir. Her bir pedagojik-metodiki sorunun çözüm yollarının araştırılması, tartışma, kararların alınması ve b. kalifiye edebiyat öğretmenin yetiştirilmesi işinin esas araçlarından biri olarak öğretim sürecine getirilmelidir. Sadece bu durumda, öğrenciler gelecekteki profesyonel aktiviteler için kendilerini tam olarak hazır görebilirler.

Anahtar kelimeler: Beceriler, Öğretmen, Edebiyat Öğretmeni, Öğretmenin Becerileri, Genç Öğretmen, Edebiyat Öğretimi

ABSTRACT

The current situation of accelerating integration into European educational space makes it necessary to relook teacher training especially literature teacher training. The goal is to provide timely and flexible response to these changes. Many of the current official documents emphasize the competence in teacher training. However, the observation of higher education practice and the surveys with students show that problems remain in this area. The focus of attention on the issue of competence in education is extremely topical and in this regard, the bachelors should be provided with the necessary knowledge, skills, habits, value, and quality. Future literature teacher should be armed with knowledge and skills reflected in the state standard, and be able to refer to them during their professional career. Literature teachers are considered spiritual teachers. The important role is played by the literature teacher in the preparation of young people, in developing their vital skills, leadership qualities, and cultivating them as a person with high moral and ethical qualities. Literature teacher should not only have theoretical- methodological knowledge that meets modern requirements, but should also know their application. He or she should be able to define the tasks facing the

lesson, plan, organize and successfully complete the work process, easily overcome pedagogical challenges, make quick decisions and manage class, demonstrate complete freedom, acquire complex skills. The knowledge gained in the auditorium should be application-oriented and should lead to the formation of the image of a selfless teacher. The literature teacher should be aware of his duty and should not forget that the state has just entrusted the development of children as citizens. Research, discussion, and decision-making in solving each pedagogical- methodological problem must be brought to the teaching process as one of the key tools for educating a skilled literature teacher. Only in this case, students can consider themselves fully prepared for future professional activities.

Key words: Skills, Teacher, Literature Teacher, Teacher's Skills, Young Teacher, Study Of Literature

Giriş

Bilgi bolluğu, teknik ilerleme, Avrupa eğitim alanında integrativliyin artması, açık toplum enstitüsünün oluşumu, küreselleşme, emek piyasasının ihtiyaçlarının ödenilmesinde istekle teklifin arasında farkın büyümesi tüm alanlarda olduğu gibi öğretmen hazırlığı işine, özellikle de edebiyat öğretmenin yetiştirilmesi işine de yeniden bakmayı gerektirir (7, 8, 9). Geleneksel eğitimde edebiyat öğretmeni için bilginin verilmesinde (transferinde) – fenne odaklı, teklife, otoriter yönetim tarzı esasa alınırdisa, şu anda bu yaklaşımlar hızla değişen sosyal hayatımızın gelişme düzenliliği ile neredeyse uygunlaşa bilmiyor. Sonuç odaklı, kişiliye odaklı, yeteneye odaklı, isteye odaklı, sorumluluğun anlaşılması, pedagojik süreçte yenilikçi eğitim teknolojilerinden kullanım öğretmen hazırlama işinin içeriğine bir çok yeni özellikleri dikte ediyor, tüm zamanlarda olduğu gibi yine sahayı güncelliyor ve görev sadece bununla bitmiyor. Öğretmenin kalite göstergelerine yaklaşımda, genç öğretmenlerin – lisans öğrencilerinin hazırlanmasına konulan taleplerde de hazırda bir çok yenilemeler gözlenir ve amaç da işte zamanın öne sürdüğü bu değişimlere zamanında ve esnek tepki vermektir, bilimsel-teknik gelişmelerin, bilgi asrının başarıları ile, İKT teknolojilerinden istifade yeteneği ile, yeni pedagojik teknolojilerle öğretmen eğitimi işini günün talepleri düzeyine yükseltmekten, lisans öğrencilerine uygun yeterlilikleri vermektir.

Yöntemler

Resmi belgelerde geleceğin edebiyat öğretmenlerinin yetiştirilmesi işinde serişteye odaklılık bir numaralı talep olarak ileri sürülür. Bu amaçla yüksek okul öğretmenlerinin iş deneyimini yansıtan yazılar, öğretmenler ve öğrencilerle yapılan sorğularının sonuçları, bilimsel metodik edebiyatlar, resmi normatif-hukuki belgeler ve yüksek okul ders kitaplarının titizlikle öğrenilmiş, veriler analiz edilerek genelleştirilmiş ve karşıda duran görevin başarılı çözüm yolları ayırt edilmiştir.

Bulgular

Resmi belgeler serişteye odaklı öğretmen hazırlığı meselesini önemli bir talep olarak ileri sürüyor. Etkinlikte ve yürürlükte olan bir çok resmi belgeler (1, 2, 3, 4, 5, 6) öğretmen eğitimi çalışmalarında serişteye odaklılığı özellikle vurguluyor. Ama üniversite deneyimi, öğrencilerle yapılan anketler bu alanda sorunların halen kaldığını ispatlar. Öğretmen eğitimi

ile ilgili yüksek öğretim kurumlarında serişteye odaklılık konularına ne ölçüde başarılı olduğunu araştırma açısından son kurs öğrencilerine aşğıdaki sorulara yazılı cevapların verilmesi talep edilmiştir:

Sorgu 2017-18 ve 2018-19-cu tedris yıllarında yapılmış, ona her öğretim yılında 28 öğrenci dahil edilmiştir. Sunulan sorular ve alınan cevaplar aşğıdaki şekilde olmuştur:

1. Kendinizi öğretmen mesleğine hazır buluyor musunuz?

Cevaplar:

Eğitim yılı	Evet	Çoğunlukla	Zayıf	Hayır	Bilmiyorum
2017-18	2 (% 7,1)	4 (% 14,3)	5 (% 17,9)	8 (% 28,6)	9 (% 32,1)
2018-19	3 (% 10,7)	5 (% 17,9)	8 (% 28,6)	7 (% 25,0)	5 (% 17,9)

2. Bunun sebebini ne ile izah ederdiniz?

Cevaplar:

№	İçerik	2017-18-ci eğitim yılı		2018-19-cu eğitim yılı	
		Rakamla	% - le	Rakamla	% - le
1.	Teorik hazırlığın zayıflığı	2	7,1	3	10,7
2.	Pratik becerilerin aşlanmaması	7	25,0	6	21,4
3.	Ders Kitabı ve malzemelerle bağımsız çalışmak alışkanlıklarının olmaması	4	14,3	3	10,7
4.	Eğitim materyallerine bağımsız yaklaşım alışkanlıklarının olmaması	3	10,7	4	14,3
5.	Teorik bilgilerle pratik beceriler arasında iletişimin kaybolması	5	17,9	4	14,3
6.	Öğrenilen metodik bilgilerin yetersizliği	2	7,1	3	10,7
7.	Üniversitede öğretmen hazırlığının ihtiyaçlara, gereksinimlere cevap vermemesi	3	10,7	4	14,3
8.	Diğer	2	7,1	1	3,6
	Toplam	28	99,9	28	100

3. Bir edebiyat öğretmeni olarak siz şu an sınıfa dahil olursanız nelerde sıkıntı çekerdiniz?

Cevaplar:

№	İçerik	2017-18-ci eğitim yılı		2018-19-cu eğitim yılı	
		Rakamla	% - le	Rakamla	% - le
1.	Derse başlamakta	5	17,9	4	14,3

2.	Sınıfı yönetmede	6	21,4	7	25,0
3.	Önde duran görevleri net şekilde yapmakta	6	21,4	5	17,9
	Dersi planlamada	8	28,6	10	35,7
5.	Diğer	3	10,7	2	7,1
	Toplam	28	100,0	28	100,0

4. Sıkıntılarının giderilmesi için ne gibi önerileriniz var? Geçilen derslerde nelerin dikkate alınmasını isterdiniz?

Cevaplar:

№	İçerik	2017-18-ci eğitim yılı		2018-19-cu eğitim yılı	
		Rakamla	% - le	Rakamla	% - le
1.	Eğitim sürecine tam sahip çıkmak becerisi	12	42,9	13	46,4
2.	Pratik becerilerin dikkate tutulması	11	39,3	11	39,3
3.	Orta okulun ihtiyaçlarına uyum sağlamak	3	10,7	3	10,7
4.	Diğer	2	7,1	1	3,6
	Toplam	28	100,0	28	100,0

5. Derslerin planlanması ve düzenlenmesi ile ilgili bağımsız faaliyet göstermek yeteneğinizi nasıl deyərlendirebilirdiniz?

Cevaplar:

№	İçerik	2017-18-ci eğitim yılı		2018-19-cu eğitim yılı	
		Rakamla	% - le	Rakamla	% - le
1.	İyi	4	14,3	5	17,9
2.	Kâfi	5	17,9	7	25,0
3.	Zayıf	10	35,7	8	28,6
4.	Çok zayıf	6	21,4	5	17,9
5.	Bilmiyorum	3	10,7	3	10,7
	Toplam	28	100,0	28	100,1

Sorulara verilen cevapları ve yüzde oranını gözden geçirdiğinde eksikliklerin ne kadar olduğu ve neden türediği açıkça görülmektedir. Birinci sorunun sonucu göstermektedir ki, 28 respondentten (öğrenciden) 18 kişi gelecek öğretmenlik işi için kendini hazır olarak kabul etmez (% 60,7). Birinci öğretim yılındaki sorguda da 12 kişi (% 42,9-u) kendini bu alana hazır hesap etmediğini bildirmiştir. Ortalama mezunların % 51,8-i bu alana henüz hazır olmadıklarını bildirmiştir. Yeteri kadar düşündürücü ve heyecan verici rakamlardır. Sorunun

kökünden incelenmesine, çözümüne zorunlu ihtiyaç vardır. Anketlere celb olunan öğrencilerden 16 (sırasıyla 18) kişiyi ortalama 17 kişi (% 60,7) bunun çözümü yolu olarak aşağıdaki beşe ağırlık vermişlerdir:

- Pratik becerilerin aşılınmaması (1.lik)
- Teorik bilgilerle pratik beceriler arasında iletişimin kaybolması (2.lik)
- Ders Kitabı ve malzemelerle bağımsız çalışmak alışkanlıklarının olmaması (3.lük) |
- Eğitim malzemelerine bağımsız yaklaşım alışkanlıklarının olmaması (3.lük)
- Yüksek okul öğretmen hazırlığının ihtiyaçlara, isteklere cevap vermemesi (3.lük)

Demek ki, kaynaklar üzerinde bağımsız çalışma, teorik bilgilerle pratik becerilerin yoğun koordinasyonu, yüksek okul hazırlığı çalışmasının öğretmen hazırlığı ihtiyaçlarını gereğince ödememesi birinci sorudaki cevapların ortaya çıkmasına katkıda bulunan faktörler arasına girmiştir.

3. soruya alınan cevapların analizi onu gösterdi ki, en çok dersi planlama, sınıf yönetimi ve önümüzde duran görevleri net yerine getirmede zorluklar kendini göstermektedir. Tıpkı 4. soruya verilen cevaplarda da sosyal yaşama tam sahip çıkma ve pratik becerilerin aşılınmasının güçlendirilmesi kümenin ileri sürdüğü teklifler içerisinde.

Sonuncu soruya verilen cevaplarda 9 kişi (% 32) gelecekte bağımsız faaliyet göstermek becerilerini "çok zayıf" olarak nitelendirmişlerdir.

Tartışma

Yapılan anketler bir daha onu onaylıyor ki, eğitimde yeterlilik konusuna dikkatin yönlendirilmesi oldukça günceldir ve görev bu yeteneyin gerçekleştirilmesi yönünde lisans öğrencilerine gerekli bilgi, beceri, alışkanlık, değer ve kalitelerin verilmesini sağlamaktan ibarettir. Bu işi hangi koşullarda, ne amaçla, hangi bağlamda yerine getirmek gerekir?

Bunun için ilk olarak öğretmen eğitimi işine devletin kaygısını belirtmek isteriz. Bilindiği gibi, son yıllarda Azerbaycan eğitiminin Avrupa eğitim mekanına bütünleşmesi işinde bazı önemli kararlar kabul edilmiş, öğretmen hazırlığının kalitesinin yükseltilmesi, içeriğin güncellenmesi, öğretim sürecine yeni pedagojik teknolojilerin getirilmesi, modern, etkin (interaktif) eğitim yöntemleri kullanımı bir hedef olarak öne sürmüştür. Biz burada önce iki belgenin belirli anlarına dikkati çekmek isteriz. Bu belgelerden biri yüksek eğitimin devlet standardı ve programı (3), diğeri ise orta okulun devlet standardı ve programıdır (4). Bu belgelerde eğitimcilerin kalite göstergeleri not edilmiştir. Konunun bir yanı lise öğretmeninin eğitim verdiği lisans öğrencisinin kazanabileceği bilgi ve beceriler, ikincisi ise orta okulda çalışan eğitimcilerin kalite göstergeleri ile bağlıdır. Ayrıca gerçeği dikkate alarak öncü öğretmenlerin seçiminde görülen olumlu eğilimler da buraya dahil edilebilir.

Edebiyat öğretmeni hangi yeterliliğe sahip olmalıdır sorusuna ilk cevabımız yeterliliğe kavramının nasıl yorumlanması ve genç uzmana neleri aşılacakla bağlıdır. Biz bundan sonra

bu açıklamanın içeriğine atıfta bulunmak ve ilgili resmi belgelerin içeriğinden çıkış yaparak genç edebiyat öğretmenlerine uygun içeriği aşılabiliriz.

Yeterlilik kelimesi "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ömürboyu eğitim üzere Milli Kvalifikasiyalar çerçevesi" (ARÖTMKÇ) belgesinde (6) böyle yorumlanır: kompetensiya (yeterlilik) - kişinin herhangi bir görevi düzgün yönetme becerisi; herhangi bir faaliyet veya araştırma alanında, hem de profesyonellik ve kişisel gelişim sürecinde bilgi, beceri, sosyal veya metodolojik yeteneklerden kullanma becerisi; ilgili bilgi, beceri ve yaklaşımı kullanarak etkinliği profesyonel ortamda gerekli standartlara uygun yönetme becerisidir; (bkz .: 6, Madde 2.1.17.)

Edebiyat öğretmenin kendi üzerine düşen görevleri açıkça kavraması, günün ihtiyaçlarına cevap veren teorik bilgilere sahip olması, gerçekleştireceği çalışmaların içeriğini, öğretilmesi yollarını, değerlendirilmesi kurallarını, öğretim sürecinin planlama ve uygulama yollarını bilmesi ve uygulamasında sıkıntıları ortadan kaldırması becerisine sahip olması aslında "öğretmenlik işinin düzgün uygulanması" demektir.

Yüksek eğitim kurumları için devlet standardında (3) öğretmenlerin - eğitimcilerin kalite göstergelerinden konuşulurken bu meseleler – kendi faaliyetlerinede yenilikçi eğitim, bilgi-telekomünikasyon, modern teknoloji, yeni üretim ve pedagojik teknolojilerden kullanmak; yüksek eğitimi olmakla yanaşı, ilgili bilimsel dereceye sahip olmak; sürekli kendi bilimsel düzeyini, bilgi ve becerilerini artırmak gibi özellikler dikkat merkezine çekilir. (bk) Yüksek okullarda eğitim verenler sadece mesleklerini mükemmel bilmeli değil, hatta bilimsel ve teknik gelişmelerden haberdar olmalı, ayrıca gençlerin meslek eğitiminde kendi sorumluluğunu derinden idrak etmeli, öncü bir eğitim yöntemlerinden kullanılarak genç uzmanlarda sanata, öğrencilerine, vatanına sevgi hissini daha da güçlendirmelidir.

Genç öğretmenlerin hazırlığı işinde önemli belgelerden biri olarak lisans eğitim düzeyi üzere uzman yetiştirilmesine verilen talepleri de dikkatte tutmak gerekir. Bu içerik edebiyat öğretmenlerinin hazırlanması işinde geçerlidir.

Nitekim edebiyat öğretmeni olarak mezun olan her bir lisans öğrencisi:

- kazanılmış bilgi ve becerilerini emek faaliyetinin farklı alanlarında uygulamayı bacarmalı;

- alanı üzere "temel bilgileri kavramalı, onlardan mesleki ve sosyal faaliyetin çeşitli alanlarında kullanmayı, sosyala önemli sorunları ve süreçleri incelemeyi bacarmalı";

- "uygun hazırlığa sahip olmalı, kazanılmış teorik bilgileri pratikte uygulama yapmayı başarmalıdır";

- eğitimini tamamladıktan "mesleğe ilişkin sorunları çözmek becerisine sahip olmalı";

- faaliyet döneminde "öne çıkan konuları optimum çözüm yeteneğine sahip olmalı";

- "bilgi ve iletişim teknolojilerinden kullanmayı bacarmalıdır (5, bölme 4.1).

Söylenenler yeterince ciddi teleblerdir ve fenlerin öğretim teknolojisi kurslarında - edebiyatın öğretim teknolojisi kursunda öngörülen becerilerin oluşturulması göz önünde bulundurulmalıdır.

Edebiyatın teknolojisi kursu genç edebiyat öğretmenlerinin yetiştirilmesi işindeki rolü inkar edilemez. Edebiyat öğretmeni hazırlığını bu kurstan kenar düşünmek olmaz. Burada fennin içeriği (öğrencilere aşılacak bilgi ve beceriler), stratejiler ve değerlendirme konularında öğrencilere aşılanır. Bu işi yerine getirirken genel eğitim okullarında eğitimcilerin faaliyetinin nasıl değerlendirilmesi konularına devlet isteyinin de göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü yüksek okulda görülen işle genel eğitim okullarındaki işlerin faaliyetine konulan taleplerde bir bağın oluşmasına ciddi ihtiyaç vardır. Bu nedenle eğitim verenlerin kalite göstergelerini hatırlatmak yerinde olacaktır:

- alanı üzere dönemin isteklerine uygun bilimsel-teorik bilgilere;
- çocuklarla duyarlı iletişim ve iş becerisine;
- ahlaki-manevi nitelikleri, pedagojik etik ve kültüre;
- işbirliği, araştırma ve soruşturma, kendinieğitme ve yöneticilik becerilerine;
- yaratıcılık ve sağlıklı rekabet gerektiren projelerde, rekabet ve yenilikçi programlarda yer almak yeteneğine;
- çalışmalarını sunmak ve öncü pedagojik deneyimlerden yararlanma becerisine;
- adalet, sorumluluk özelliklerine;
- çalıştığı okulda ve kamuoyunda saygıya ve otoriteye (4)

Belirtilen kalitelerin bir kısmını pedagoji, diğerini psikoloji ve en nihayet metotlar fenni yerine getiriyor. Edebiyatın öğretim teknolojisi kursu sırasına göre teorik fenlerin öğretimi bittikten sonraysa, demeli, öğrencilere bir öğretmen gibi aşılanacak nitelikler üzere nihai sözü söylemek de bu kursun önemli görevlerindedir.

Genel okullarında edebiyat öğretiminin amaç ve görevlerini, eğitim sonuçlarını, içerik standartlarını, içerik hatlarında temel ve alt standartları, eğitim stratejilerini - öğretimin teşkiline verilen talepleri, planlama, öğrenme sürecinin teşkilini, çalışma şekilleri ve yöntemleri, değerlendirme çalışmasının gerçekleştirilmesi kurallarını vb. konularında teorik ve pratik olarak öğretmek doğrudan edebiyatın öğretim teknolojisi kursunun işidir.

Edebiyatın öğretim teknolojisi kursu "Eğitim Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu "nda belirtildiği üzere" Genel eğitim eğitim alanlarına bilimlerin genel esaslarının öğretilmesini, gerekli bilgi, beceri ve alışkanlıkların aşılanmasını, onların yaşama ve çalışma faaliyetine hazırlanmasını sağlar (bkz: 2, madde 19.1.). Burada yer alan hükümler günceldir ve gençlerin (ayrıca genç uzmanların) hayata ve iş faaliyetine hazırlanması işine önemli yön verir. Demek ki, edebiyat öğretmeni olarak yetişen istenilen uzman hangi işi yerine getireceğinin farkında olduğunu açıkça görmeli ve edebiyatın öğretim teknolojisi kursu da bu işi gereğince yerine getirmelidir.

Edebiyatın öğretim teknolojisi hangi yonumde bilgi ve becerilerin verilmesi işinde pedagogikanın isteklerini unutmamalıdır. Biz burada pedagogikanın koyduğu belli istekleri sadalamadan ek olarak ne gibi bilgi ve becerilere sahiplenmek işine özen göstermek isterdik.

Geleceğin edebiyat öğretmeni devlet standardında yer alan hedefleri elde rehber tutmakla öyle bilgi ve melekelerle silahlanmalı ki, bunlar meslek faaliyeti döneminde kendisine doğrudan yardımcı olsun, önünde duran görevlerin düzgün gerçekleştirilmesine yardım edebilsin. Genç uzmanlar pedagogik süreçte rastlaşa bilecekleri istenilen sorunların karşısında aciz kalmamalı, onun neden geldiğini, hangi yollarla ortadan kaldırılması olanaklarını esnek şekilde ayarlamak yeteneğini sergilemek becerisine sahip olmalıdır. Tesadüfi değildir ki, genel beceriler söz konusu olduğunda lisans eğitimini bitiren mezunlar gerekli yeteneklerin içerisinde yukarıda belirttiğimiz hususlara tercih edilir ve yerinde belirtelim ki, bunlar mesleğine bakılmaksızın tüm lisans öğrencilerine ait olunan en düşük kalitelere sahiptir.

Edebiyat öğretmeni kendi işini düzgün yapması için önümüzde duran görevlerin ARÖTMKÇ belgesinin içerik açısından yerine getirmesi şart olarak ortaya çıkıyor. Belgenin içeriğinden anlaşılacağı gibi edebiyat öğretmeni hazırlığı çalışmasında bilgi ve anlama, beceriler, bağımsızlık ve faaliyet deskriptörlerinin içeriği edebiyat teknolojisi kursunun temel kavramlarını, lisans öğrencisinin alanı üzere neleri bilmesi ve anlamalı olması çalışmasının içeriğini, neleri bacarmasını, ne gibi bağımsızlık ve aktivite düzeyi gösterebilmesi açıkça ortaya konmalıdır. Bugünkü koşullar onu gösterir ki, bu belgenin içeriğinin civarında belli adımların atılmasına zorunlu ihtiyaç vardır.

ARÖTMKÇ belgesinin "Bağımsızlık ve faaliyet" bölümünde yer alan içerik metotlar kursunu ve eğitim düzeyini tamamlayan lisans öğrencisinde kendini göstermelidir ve bu talep Avrupa eğitim mekanından, onun öne sürdüğü görevlerden ileri gelir:

- bileşik ve beklenmeyen ortamlarda bağımsız şekilde çalışır;
- sosyal ve etik yönleri dikkate alarak, mesleki faaliyetlerinin toplumsal yaşamda rolünü ve sonuçlarını değerlendirir;
- kazanılmış bilgi ve becerileri pratikte profesyonelce uygulayabiliyor ve profesyonelliğinin artırılmasını bağımsız şekilde kullanır;
- toplum üyelerinin çalışma faaliyetini ve eğitimini yönlendiriyor

Edebiyat öğretmenin yetiştirilmesi işinde lisans öğrencilerine aşılacak becerilerle bağlı ilkin algılamalardan çıkış edilmekle milli kvalifikasyonlar çerçevesi belgesinin içeriğine uygun olarak çalışmaların yapılması, öğrencilere pratik becerilerin kazandırılmasının, öğretim sürecini kurmak ve yönetim becerileri, derslerin karşısında duran eğitim ve gelişme amaçlarını doğru belirlemek becerisini, öğretim mekanında öğrencinin bağımsız, yaratıcı ve serbest geçinmesini sağlamak her üniversite hocası üzerine ciddi görevler koyuyor. Eğer böyle bir yeterlilik gençlerde oluşturulmasa, o zaman öğretim sürecinde başarılarından söz etmek artık görünebilirdi.

Sonuç

Edebiyat öğretmenleri maneviyat (ahlak) öğretmenleri gibi kabul edilir. Gençlerin hayata hazırlanmasında, onlarda hayati becerileri, liderlik niteliklerinin oluşturulmasında, bir kimlik olarak yetiştirilmesinde, yüksek manevi-ahlaki karaktere sahip olmasında edebiyat öğretmenin üzerine önemli görevler düşüyor ve bu süreçte edebiyat öğretmenin rolü durmadan da artıyor. Her bir edebiyat öğretmeni sadece modern öğrencilere cevap veren teorik-metodolojik bilgiye sahip olmamalı, hatta onların uygulama işini de bilmelidir. Ders önünde duran görevleri bağımsız belirlemekten, planlamaktan, iş sürecini düzgün organize etmekten ve özetlemekten, öne çıkan her türlü pedagojik zorluklardan kolayca çıkabilmek, hızlı hareket etmek ve kararlar vermek, sınıfı yönetebilmek, toplumu kendi görüşünün peşinden götürebilmek vb. oluşan karmaşık becerilere sahiplenmelidir. Alınan bilgiler uygulama odaklı olmalı ve fedakar öğretmen imgesinin, öğretmen imajının oluşmasına kadar götürmelidir.

Edebiyat öğretmeninde uygun becerileri oluşturmak işinde inanç eğitimi önde durmalıdır. Her bir edebiyat öğretmeni hangi işin arkasında durduğunun farkında olmalıdır. Bir an da olsa unutmamalı ki, devlet ona öncelikli servetini - çocukları, onların iyi bir vatandaş olarak yetiştirilmesini tek ona havale etmiştir.

Edebiyat öğretmenin yetiştirilmesi işinde, teorik kursun öğretilmesi sürecinde interaktiflik önemli öğretim yöntemi olarak kullanılmalıdır. Her bir pedagojik-metodiki sorunun çözüm yollarının araştırılması, tartışılması, kararların alınması vb. yetenekli edebiyat öğretmenin yetiştirilmesi işinin esas araçlarından biri olarak eğitim sürecine getirilmelidir. Ancak o zaman öğrenciler kendilerini gelecek meslek faaliyetlerine tam anlamıyla hazır görebilirler.

Kaynakça:

1. "Azerbaycan Respublikasında fasilisiz pedagoji tahsil ve mueellim hazırlığının Konsepsiya ve Stratejisi" (2007), <http://e-qanun.az/framework/13540>
2. "Tehsil hakkında" Azerbaycan Respublikası Ganunu"(2009), <https://edu.gov.az/az/page/72/302>
3. "Ali tehsil pillisinin devlet standartı ve programı" (2010). <https://edu.gov.az/az/page/299/1722>
- 4."Ümumi tehsil pillisinin devlet standartları ve programları (kurikulumları)"(2010), <http://edu.gov.az/upload/file/tehsil-pillesinin-dovlet-strandartlari-ve-proqramlari.pdf>
5. Bakalavriat tahsilinin mezmunu ve teşkili Gaydaları»nın tesdig edilmesi hakkında Azerbaycan Respublikasının Nazirler Kabinetinin kararı, Bakü, 24 haziran 2010, karar № 117, 4.1. bölüm), http://e-qanun.az/alpidata/framework/data/20/c_f_20009.htm
6. "Azerbaycan Respublikasının ömürboyu tahsil üzere Milli Kvalifikasiyalar Çerçivesi" (2018), <http://e-qanun.az/framework/39622>
7. Yusifov F.A. Edebiyatın tედrisi metodikası. Bakü: ADPU-nun yayınevi, 2018, 304 s.

8. Hasanlı B.A. Edebiyatın tedrisi metodikası. Bakü: Muallim, 2014, 424 s.
9. Aslanov Y. Y. Edebiyatın tedrisi: enene ve müasirlik. Bakü: ADPU-nun yayınevi, 2011, 162 s.

AZERBAYCAN DİLİNİN KUZEY GRUBU AĞIZ VE ŞİVELERİNDE ÜNSÜZLERİN ARTIMI.

Doç. Dr. Gönül SAMEDOVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Simgeler:

ä - ə (Azerbaycan alfabesinde)

ĝ – q (Azerbaycan alfabesinde)

ĥ – x (Azerbaycan alfabesinde)

ÖZET

Ağız ve şivelerimizde yazı dilinden farklı olarak kelimelerin başında, ortasında ve sonunda belli ünsüzlerin (*y, h, g, v, n vb.*) artımını görüyoruz. Fakat konuya karşılaştırmalı-tarihsel açıdan yaklaşırsak burada bu olayı ses artımı değil, kelimenin ilk seçeneğinin ağızlarda muhafaza edildiğini görüyoruz. Daha sonraki dönemlerde yazı dilinde bu sesler aktivitesini kaybetmiş, ağızlarda ise kalmıştır. *y* sesinin artımı kuzeybatı ağız ve şivelerinde (özellikle Zagatala-Gah şivesinde) daha kabarıklık şeklinde kendini gösteriyor. Nahçıvan ve batı ağız ve şivelerinde de *y* ses artımının izlerine rastlanıyor. Kazak ağızında söz önünde *y* sesi sağlam, sıkı olmasa da, bölgenin bazı köylerinde bu sesartımı olayına rastlanır. *y* sesinin artımı dar ünlülerden önce kendini gösterir, fakat bazen geniş *a* sesinden önce de bu olaya rastlamak mümkündür: *yil* (Zagatala)//*yıl*, *yeniş* (Gah, Balaken), *yendirmeh'* (Gah), *yıldız* (Zagatala.), *yuldurum* // *yıldırım*, *yılhı*, *yuca*, *yüz* < üz, *yüzmeh'*, *yüzük*, *yüzengi*, *yulguc*, *yurak'* (Zagatala, Gah), *yesir*, *yaloy*//*yalov* (Zagatala). M.Kaşgarlı'nın "türk adlandırdığı boyların dilinde adların ve fiillerin önünde *y* sesine Oğuzların ve Kıpçakların dilinde veya "sıfır ses, ya da *c* sesi uymuştur. Fakat Kaşgarlı'nın kayıtlarına rağmen, Oğuzların dilinde bu tür kelimeler bazen *y*-li kullanılıyordu. Demek ki, söz önünde *y* ünsüzünün düşmesi gibi innovasiya (yenilik) olayı Oğuz ve Kıpçakların dilinde daha kuvvetli olmuştur. Çağdaş Türk dilleri içerisinde söz önünde dar ünlüden önce *y*-nin "sıfır ses"e uyması Azerbaycan dili için tipiktir. Türk dillerinde söz önünde *h* sesinin artımı baresinde ilk bilgi veren M.Kaşgarlı olmuştur. O, bilinen eserinde Türk kabile dillerinin fonetikasından konuşurken XI yüzyılda bu dilde boğaz seslerinden *h* ve *ğ* seslerinin olmamasını gösteriyor. Bazı dillerde eğer söz başında *h* sesine tesadüf edilirse, bunu da o başka bir dilin, özellikle Hint dilinin etkisiyle izah etmeye çalışır. M.Kaşgarlı'ya göre, khotanlarda, kencaklarda söz önünde *h* (*hata<ata*, *hana<ana*) sesinin olması başka dilin (Hint dili) etkisinden başka bir şey deyildir. Hakikatan, *h*-leşme olayı Arap dili etkisine maruz kalan ve Kafkasya-İber dilleri kapsamında olan Türk dillerinde kendini gösterdiğinden, muhtemelen, bu o dillerin etkisidir. Biz ise bu fikire katılmıyorum. Kuzey grubu ağızlarında zamirlerin hepsinde *h*-leşme oluşur: *honu*, *habunu*, *hayndı*, *habu*, *heble*, *henceri* vb. Bu hal Kıpçak grubu Türk dilleri için de özeldir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Dili, Kuzey Ağızları, Fonetika, M.Kaşgarlı

ABSTRACT

Unlike the beginning of our written language dialects and accents of words, middle and end of certain consonants (*y, h, g, v, n etc.*). We see the increment. But here we approach the subject of comparative-historical point of view this is not the case audio increment, we see the word's first choice had been kept in dialect. In later periods these sounds in written language lost its activity, it has remained in the dialect. *y* dialect and accent sounds northwest of increment (especially in Zagatala-Gakh accent) is showing itself to be more fluffy. also in Nakhchivan and western dialects and accents are found traces of sound *y* increments. Kazakh dialect word in front of *y* sound firm, but not tight, the region's my sesartı encountered this phenomenon in some villages. *y* increment manifests itself before the sound of the famous narrow, but

sometimes it is also possible to come across this before the broad *a*: *yil* (Zagatala)//*yıl*, *yeniş* (Gah, Balaken), *yendirmeh'* (Gah), *yıldız* (Zagatala.), *yuldurum* //*yıldırım*, *yılhı*, *yuca*, *yüz* < *üz*, *yüzmeh'*, *yüzük*, *yüzengi*, *yulguc*, *yurak'* (Zakhatala, Gah), *yesir*, *yaloy*//*yalov* (Zakhatala). M.Kashgarli's the "naming the length of the front of the Turkish language in the name of Oguz and Kipchak and fiil y sound of the language, or "zero sound", or c has complied with the sound. But despite the record Kashgar, such words in the language of the Oghuz was used sometimes years. So, as promised innovas the fall of the year before consonants (innovation) event in the language of Oghuz and Kipchak it was stronger. Contemporary years before the famous narrow-word in front of the Turkish language are "zero sound" to obey is typical of the Azerbaijan language. The increment of the speed of sound in front of the Turkish language has been said that the first information M.Kashgarli bare. He is known to work in the Turkish tribes speak the language of fonetika XI century in the throat sound in this language (h) and (ğ) is the lack of sound. In some languages, if mentioned at the beginning (v) if the sound is a coincidence, that he's in another language, especially when trying to explain the impact of the Indian languages. According to M. Kashgar, those khot, said in front of *kencak* (h) (error <ancestors, *hana* <host) other languages to be of sound (Indian language) is influenced by anything else other words. The Truth, (h) that are exposed to the effects of the events of the Arab language and the Iberian-Caucasian languages Cons manifested itself in language that is covered, probably, this is the effect of that language. We disagree with the idea. All of the pronouns group in North mouth (h) occurs: *honu*, *habunu*, *hayndı*, *habu*, *heble*, *henceri* etc. This state is also special for the Kipchak group of Turkish languages.

Key words: Azerbaijan Language, The Northern Dialects, Fonetika, M.Kashgarli

Ağız ve şivelerimizde yazı dilinden farklı olarak kelimelerin önünde, ortasında ve sonunda belli ünsüzlerin (*y*, *h*, *g*, *v*, *n* ve s.) artımını görüyoruz. Fakat konuya karşılaştırmalı-tarihsel açıdan yanaşırken burada bu olayı ses artımı değil, kelimenin ilk seçeneğinin şivelerde kaldığını görüyoruz. Daha sonraki dönemlerde yazı dilinde bu sesler kullanımlığını kaybetmiş, ağızlarda ise kalmıştır.

Söz önünde ünsüz artımı.

y sesinin artımı.

Kuzeybatı ağız ve şivelerinde (özellikle Zagatala-Gah şivesinde) daha kabarık şekilde kendini gösteriyor. Nahçıvan ve batı ağız ve şivelerinde ise *y* säsi Artımının izlerine rastlanmaktadır. Kazak ağzında söz önünde *y* sesi sağlam olmasa da, bölgenin bazı köylerinde bu olay gözlenir.

y sesinin artımı dar ünlülerden önce kendini gösterir, fakat bazen geniş *a* sesinden önce de bu olaya rastlamak mümkündür: *yıl*(Zag.)//*yıl*, *yeñiş*(Gah, Bal.), *yendirmeh'* (Gah), *yıldız* (Zag.), *yuldurum*//*yıldırım*, *yılhı*, *yuca*, *yüz*<*üz*, *yüzmäh'*, *yüzük*, *yüzengi*, *yulguc*, *yurak'* (Zag., Gah), *yesir*, *yaloy*//*yalov* (Zag.).

Söz önünde *y* sesinin olduğunu bazı Türk dillerinde de görebiliyoruz; örn.: Türkmen dilinde: : *yitgi*, *yiğit*, *yiti*, *yüz* "üz", *yüzmek*, *yüzük*, *yüü* "ip", *yüpek* "ipäk", *yürek*, *yıldırım*, *yıl* "il", *yılı* "ilîğ", *yıldız* [4.166-170]; *yıl*, *yondo* "ulduz", *yılan*, *yöz* "üz", *yılı* "ilîğ", *ebek* "ipäk"> *yöräk* [6.s.139, 241, 245, 339, 721, 792, 876]; Türk dilinde: *yıl*, *yılan*, *yıldırım*, *yıldız* [5. 676-677].

Türk dilinin ağızlarında da yazı dilinden farklı olarak *y* sesinin ilavesi gözlenir; örn.: *yaldatınak*, *yesir*, *yurak*, *yitmek*, *yırlamak*<*ırlamak*. Türk dillerinin eski yapılarında da söz

önünde y sesi açıkça kendini göstermektedir. M.Kaşgarlı'da : *yil, yilan, yilig, yinçge, yip*"ip", *yigirmi, yigit, yigne, yulguz, yüzük*; İbnü-Mühenna'da: *yigde "iydä", yigne, yikit, yincü "inci", yipekçi, yipçi, ýiti, yüzür* [7.89-93]; Ebu Hayyan'da *yigirmi, yigirmi, yilik "ilic", yip, yipäk, yiti, yil, yilau, yirag "irağ", yulduz. yuzur* [8.125-131]. Ortak Türkçe, *ıñyay* "uygun, kolay durum" (j) *yñyaj* [11.s.165],

Kırgız, (yazı dili), *ıñyay* "uygun, elverişli durum; uygun hareket, beceri; fırsat, uygun durum", *ıñyayla--*"uydurmak, yoluna koymak, kolaylaştırmak"[9.s.933; Kazak, (yazı dili), *ıñyay* "uygun, kolay durum", *ıñyayla--*"hazırlamak" [10. s.516]

Ğarağalpağ Türkçesi (yazı dili), *ıyay* "yetenek; el uygunluğu, beceri; uygun, kolay, elverişli ".

Ortak Türkçe, *hylla--*"ağlamak" [12.93-141, 138-168.] *ıylla-, ıyyla--*"ağlamak"; Mahmud Kaşgarlı, *ıylla-, ıyyla-*; Codeh Cumanikus, *ıylla-, ıla-; ıgla:* [11. 85]

M.Kaşgarlı'nın "türk adlandırdığı boylarının dilinde adların ve fiillerin önünde y sesine Oğuzların ve Kıpçakların dilinde veya "o sesi, ya da c sesi" uymuştur. Fakat Kaşgarlı kayıtlarına rağmen, Oğuzların dilinde bu tür kelimeler bazen y-li işleniyordu. Demek ki, söz önünde y ünsüzünün düşmesi gibi yenilik olayı oğuz ve Kıpçakların dilinde daha kuvvetli olmuştur. Çağdaş Türk dilleri içerisinde söz önünde dar ünlüden önce y-nin "sıfır ses"e uyması Azerbaycan dili için tipiktir [1.70]

h-sesinin artımı.

Ağız ve şivelerimizi yazı dilinden ayıran yönlerden biri de söz öncesine *h* sesinin eklenmesidir. *h* sesinin artımına az veya çok derecede tüm ağız ve şivelerimizde rastlanmaktadır. Fakat kuzey grubu ve Şeki ağızlarında daha çok *a, e, e, i* ünlüleriyle başlayan kelimelerin ağız ve şivelerinde (özellikle Balaken, Gah, Zag ilçelerinde) bir takım sözlerin, hatta II şahıs zamirinin önünde de *h* sesinin artımı görülmektedir: *haçar, hasan//hasant//hassand//hasat, heylä //helä//haylä//häylä, hindi, hälbätdä//hälbättä* (tüm ağız ve şivelerde), *härik<ärik, hov<av, ho, honı //huna, honda //hunda, honnan//hunnan, hämäk<ämäk* (Zag, Gah). *amma-hama* (Şe. K1ş).

-*h* sesinin artımı hakkında M. Cahangirov yazıyor ki, "V-IX yüzyıllara ait Runi yazı ile kitabelerde genelde *h* sesine tesadüf edilmemesi eski Türk dillerinde bu sesin kullanılmadığını söylemeye esas verir. Azerbaycan yazılı dilinin ilk evrelerinde de *h* sesi ile başlayan kelimelere az tesadüf edilir. Buradan böyle sonuç çıkıyor ki, bu ses edebi dilimizin sonraki dönem ve aşamaları ile ilgilidir."

Söz önünde *h* sesinin artımını bir çok Türk dillerinde ve ağızlarında da görebiliriz. Gagauz dilinde: *hadet<adet, hayğır<ayğtr, hambar, harap<arap* (b.), *harmut, haşça<akçe, akça, haşkana<aşhana*; türk ağızlarında: *hambar, hateş, heger. helbet //helbette, himdi, hagil<akil, halay<alay, hama<ama, haraba//harava, himdi.*

Türk dillerinde söz önünde *h* sesinin artımı hakkında ilk bilgi veren M.Kaşgarlı olmuştur. O, bilinen eserinde kabile dillerinin fonetikasından konuşurken XI yüzyılda bu dilde boğaz seslerinden *h* ve *ç* seslerinin olmamasını gösteriyor. Bazı dillerde eğer söz önünde *h* sesine tesadüf edilirse, bunu da o başka bir dilin, özellikle Hint dilinin etkisiyle izah etmeye çalışır. M.Kaşgarlıye göre, Hotanlarda, kencaklarda söz önünde *h* (*hata<ata, hana<ana*) sesinin olması başka dilin (Hint dili) etkisinden başka bir şey deyildir. Gerçekten, *h*-leşma

olayı Arap dilinin etkisine maruz kalan ve Kafkasya-iber dilleri kapsamında olan Türk dillerinde kendini gösterdiğinden, muhtemelen, bu o dillerin etkisidir. Biz ise bu fikirle razılaşmıyoruz.

Kuzey grubu ağızlarında zamirlerin hepsinde **h**-leşme oluşmuştur: *honu, habunu, hayndı, habu, heble, häncäri* vb. Bu hal Kıpçak grubu Türk dilleri için de özeldir.

Kuzey gurupu ağızlarında söz ortasında ve sonunda, neredeyse sessiz artımına az rastlanır.

Söz ortasında ünsüzlerin artımı:

Kuzey grubu ağızlarında **y**-(Bıyıl, nayrazlıh, varyıdı, heyle) **n**-(ğuvanğ, daire-lärvängi) **h** sesinin artımı da (örn.: *camahat, ehtivar, sahwayı* vb) **ğ** sesi (*başğaltı-başaltı, äyahğalt-ayahaltı* vb) sesinin ilavesi de kendini gösteriyor.

Söz sonuna ünsüzlerin artımı:

Burada da daha çok **n** (*baldun, çünki-çünkin, ötrü-ötrün, badımcan-gidincän*), **d** sesi (*hasand, nöğsand*) ve ayrıca bu grup ağızlarda sözün sonunda **m, l, t, z, y** seslerinin de eklenmesine rastlıyoruz. Örn.: *soram, kăräm, iredyol, urisyät, ğeyrez, cumay* vb.

Ünsüzlerin düşümü.

Ağız ve şivelerimizde ünsüzlerin düşümü olayı onların artımına oranla daha yaygındır. Burada Sonor ve **h, t, d, k** seslerinden ek, yarım sesli durumunda olan **y, v** sesleri de düşüyor. Ünsüzlerin düşümü olayı da üç durumda kendini gösterir: kelimenin önünde, ortasında ve sonunda.

Söz önünde ses düşümü:

Ağız ve şivelerimizin bazılarında kelimenin önünde **h, y** ve **k** sesleri sağlam değildir.

h sesinin düşümü.

h sesinin düşümü daha çok batı (özellikle Kazak) ağızlarında ve Zagatala şivesinde kendini gösteriyor. Burada **k** sesinin düşümüne önsıra dudak ünlülerinden (ö, ü) önce rastlanmaktadır.: *örümçäh` (Gah.Bal)//örümçäk (Zag.), örmäh` (Gah)//örmağ (Zag.), ürmäh` (Gah)//ürmək (Zag.), hürkmäh` (Gah.)//ürkmağ (Zag.), örüh` (Gah.)*.

Bazen kapalı arkasına damak ünlüsü olan **ı** sesinden önce de **h** sesinin düşümüne tesadüf edilir; örn.: *ışgırılıh (Gah.) içğgırılığ (Sek.)*.

Bir çok çağdaş ve eski Türk dillerinde de söz önünde **h** sesinin olmadığını görmek mümkündür; örn.: türk dilinde: *örmek, ördürmek,ürmek*; Kazak dilinde: *ürkek. ürü* "hürmek", *örme, örü* "hörmək" M.Kaşgarlıda: *ördi, örümcek, ürkti*.

y sesinin düşümü.

y sesinin düşümü genellikle Gazah ilçesi ağızında görülüyor. Fakat güney ve kuzey ağız ve şivelerinde de bu olayın izleri gözleniyor. **y** sesinin düşümü, başlıca olarak, dar dudak ünlülerinden, bazen de dar damak ünlüsünden önce kendini gösterir. örn.: örn.: *uharı (Zag., Gah)//uharı` (Şe., Cul.), urd, umah, umruh, umuru, uhu, umşah (Gaz.), Usuf (Gah.) UH` (Şeki.), ukaltı (Gah.)//Murta (Z.), üzbaşu (Gah, Zag.), imeli (Zag.)<yimeli*. Genellikle sözün önünden **y** sesinin düşmesi sırf Zagatala-Gah ağızlarında kendini gösteriyor.

Söz ortasında ünsüz düşümü:

v sesinin düşümü.

Ağız ve şivelerimizde *v* sesinin düşümü de yaygındır. Bu olaya daha çok Doğu ağız ve şivelerinde ve Şeki ağzında rastlamak mümkündür. *v* sesinin düşümü olayına batı ağız ve şivelerinde ve Zagatala-Gah şivesinde de rastlanmaktadır. Ama burada fark vardır. Doğu ağız ve şivelerinde, ayrıca Şeki ağzında *v* sesinin düşümü çoğu zaman Sonor ve *ş, ğ* sesleri önünde gerçekleştiği halde, batı ağız ve şivelerinde, Zagatala-Gah şivesinde *v* sesi iki ünlü arasında düşür. Örn.: *ōmağ* (Bal., Şe., Muğ)//*ōmah* (Şe.), *tōbā, ōhala* (Şe.), *dōşan, dōğ* (Bal., Şe. Zag., Gah), *ğaurma, ğanauz* (Zag.), *ğırğōul* (Zag., Şe.)

r ünsüzünün düşümü.

r sesinin düşümü ağız ve şivelerimizde bir o kadar yaygın olay olmasa da kuzey ağızlarında yaygın olaylardan biridir. Bu olaya birkaç sözde esaslı tiş seslerinden (*t, ş, j, d*) önce tesadüf edilir. *ğutar* (Bal, Şe.) *ğutal* (Zag. Ğım), *böyütkān* (Zag. Muğ), tarla-tala, Şerf-Şef, *boşdi* (Zag, Gah)//*boşdi'* (Şe.), *hājdig* (Bal), *ğih*<kırk, *ğihdir* (Şe., Z., Gah), *ğohmuş* (Şer)<*ğorhmuş, ğohdum, çahlar, tühlär* (Şe.)<türkler.

Verilen örnekler içerisinde *ğutul, ğurtar, ğutal* biçimi daha eskidir. *Kutar* sözü "Kurtvar" sözü ile bir sırada yeni Uygur dilinin turfan kolunda, *kutul* biçimi ise Kuman dili ve Kıpçak dillerinde rastlanmaktadır. *Kurtar* biçimi Zagatala ilçesinin Gımır köyünde bugün de kullanılmaktadır. Zagatala ilçesinin Gımır, Çobankol, Muhağ köylerinde. Aynen Balakenin ve Gahın birçok köylerinde söz sonunda *r* sesi düşüyor *ğutal, gätir-gäti, götür-götü* biçimi daha çok kullanılıyor.

Söz ortasında *r* sesinin düşümü olayı Türk ağızlarında, özellikle de Bulgaristan'ın Türk ağızlarında yaygındır; örn.: *vādim, ōtak, ētäsi, çandama, çaşaf, süpügä, samsak, sona, topalak*<toparlak, *yuvalak, tekerlek*<tekerlek, *kapuz, akadaşi ämut, äpa, gimizi, tuşu, gaşidan* (Bulgaristan'daki Türk ağızları).

l sesinin düşümü.

l sesinin düşümü de ağız ve şivelerimizde az tesadüf edilen olaylardandır. Bu olay diş (*t, ş, ç*) ve *h, k* seslerinden önce geliyor. *atmış* (tüm ağız ve şiveler), *ucat* (Şek.), *öşdüm, Gahdı* (Şe., Gaz., Gar.)<*galhdı, miçäg* (Muğ., B.)//*miçäh`* (Gah.), *hañ nan* (Bal.), *anamadım*[Gah.]

l sesinin düşümüne Türkiye türkçesinin ağızlarında da rastlamak mümkündür; örn.: *kakmak*<*kalkmak, aba*<*abla, aymak*<*ayılmak, kitlemek*<*kilitlemek, beki*<*belki.*

n sesinin düşümü.

n sesinin düşümü ağız ve şivelerimizde yaygın olaylardandır. Bu olaya az veya çok tüm ağız ve şivelerimizde rastlıyoruz. *n* sesinin düşümü esasen *r, l, ş, s, z, t, g, h'* seslerinden önce meydana çıkıyor. *sōra* (Bal., Şe.) //*sōra* (Bal., Şe.), *ğōşi, hasat, gölüm, bürüc, nadic, döz, dōuz* (Bal Şe.), *ğäŞeg-ğäŞen* (Bal., Ş.)//*ğäŞeh`* (Gah, Bal.), *kät, gät* (Bal., Şe.), *Därbät* (Bal., Muğ., Şer.), *iräg* (Bal., Şe.)//*iräh*(Ş.), *päläg* (Bal., Şe.), *Gazaş* (Gah), *saşmış, aynavät, bätdä* (Gah), *tüäk//tühäk* (Bal., Şe.)//*tüfah'*(Şe.)//*tüähän* (Gah), *küslär* (Şe.), *dilmac* (Bal., Şe.). *hasi* (Bal., Şe.) //*hası* (Gaz.).

t, c, g, h' sesleri ile biten kelimeler o zaman kendi *n* sesini kaybeder ki, onlara ünsüzle başlayan ekler katılsın. Bu sözlere ünlüyle başlayan ekler eklendikde *n* sabit kalır: *kät-kätdä, kätän, kätädi//kätçi, ğılıc-ğılıjda, ğılıjdan* (Şe.), *päläng-pälähdä, pälähdän* (Zag.), Ancak bazı

ağız vâ şivelerde ünsüzle başlayan eklerin önünde de *n* sabit kalır; mäs.: *ğänddä, gänddän, gändsiz, känddä, kändçi* (Gah.), *käntdä. käntdän, gantda, gantdan* (Zag.-Beh., Gah-İ.Su).

Bazı Türk dillerinde de *ç, c* karşısında *n* sesine tesadüf edilmiyor. Kırgız dilinde: *tilmeç, kılıç*; Gazak dilinde: *tilmaş. kılış*; Türkmen dilinde: *ğılıç, dilmeç* [4.113, 126]. M.Kaşgarlı ve İbnü-Mühennanın sözlüğünde de *gılıç* kullanılıyor.

n sesinin düşümü Türkiye türkçesi ağızlarında da yaygın olaylardandır: *sōra, isan, lāşbār, kumadar, goşu, bēzār, piriç, tuç, yaliz<yalnız*.

f ses düşümü.

f sesinin düşümü de az tesadüf edilen olaylardandır. Bu olay birkaç sözde iki ünlü ve *ş* sesinden önce gözlenmiştir: *bänöşe* (Bal., Şe.).

f ses düşümüne Türkiye türkçesi ağızlarında de rastlamak mümkündür: *çitlik<çiftlik, mütü<müftü, öke<öfke*.

Söz sonunda ünsüz düşümü:

Ağız ve şivelerimizde söz sonunda ünsüzlerin düşümü bir o kadar yayılmış olaylardan değildir. Bu olay esasen iki sesin (*r, t*) düşümünde kendini gösteriyor.

r sesinin düşümü.

r sesinin düşümü tüm ağız ve şivelere ait olaydır. Bu olaya hem kelimelerin kök ve esaslarında, hem de eklerde rastlamak mümkündür. Söz esaslarında *r* sesinin düşümü daha çok fiil ve kök esaslarında kendini gösterir. Örn.: *otur-otu, gätir-gäti*. Fiil esaslarında *r* sesinin düşümü *d* ve *m* sesi ile başlanan eklerden önce meydana gelir: *otudu, yetidi, tikdimişem* (Şek, Nah.), *bi, gätimah, götüseydi, utuma* (Zag., Gah), *gäti, otu* (Bal. Şek. Muğ.), *ğädär-ğäddä* (Zag. Gım), *ğuşandı* (Gah)<ğuşandı. Eklerde ise *r* sesinin düşümü III şahıs haber eklerinde ve toplu eklerinde kendini gösterir: *diyi, yiye, istiyi, işdiyi, gışıyi*.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ağız ve şivelerimizde yazı dilinden farklılıklar çoktur ve bu farklılıklar kelimelerin önünde, ortasında ve sonunda belli ünsüzlerin artımıyla oluşuyor ve bu da ağız ve şivelerimizin Kuzey bölgesinin kendine has özelliklerinin olduğunu gösteriyor. Bu olayları karşılaştırmalı-tarihsel açıdan araştırırken ses artımında değil, hatta ses düşümlerinde de kaldığını, ancak bir çok dönemlerde yazı dilinde bu seslerin kullanımlığını kaybettiğini görüyoruz.

Kaynakça

1. Abbasov İ. Türk tatar dilinin ümumi grammatiksi. Azərbaycan dilinin ilk elmi grammatikası. Mirze Kazım bey; 1846, çeviri, inceleme ve açıklama. Bakü. 2017. Zerdabi LTD 1007 s.
2. Hasıyev Z.E. Azerbaycan dili dialekt ve şivelerinin Batı grupunda heyvandarlık terminleri. Bakü, Nurlan,2004, 146 s.
3. Halilov B. Türkologiyaya giriş. Bakü, Nurlan, 2006. 384 s
4. Halilov B. Azerbaycan dili, Bakü, 2013, Bakü çap evi, 268 s.
5. İbrahimli Ş. Yaşadır Vatana muhabbet meni. Bakü. Elm ve tahsil. 2014.168 s.
6. İslamov M. Azerbaycan dilinin Nuha dialekti, Az. SSR. EA. Bakü, 1968, 273 s.
7. İslamov M., Azerbaycan dili dialekt ve şivelerinde evezlikler (dok. diss). 1973. s 405.

8. İsmayılova M.A. Azərbaycan dili ve nitğ medeniyeti: aktual problemler, Bakü, ADPU, 2017, 200 s.
9. Исламов И.М. Из опыта составления диалектического атласа Азербайджанского языка. Вопросы диалектологии тюркских языков. т IV. Баку 1966. 235 с.
10. Исхоков.И.Т. Характеристика отдельных гласных современных тюркских языков. исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, Част II. Москва, 1956.
11. Жаджалийев Х.М. Послелогии и послеложно-именные слова в карачаево-балкарском языке, Черкесск, 1962.
12. Казымов И. Сравнительный синтаксис, “Elm ve tahsil”, Bakü, 2016, 168 s.

BÜYÜK BESTECİ, GAZETECİ VE YAZAR ÜZEYİR HACİBEYOV

Dr. Göyerçin MUSTAFAYEVA

Nizami Gencevi adına
Milli Azerbaycan Edebiyatı Muzesi

ÖZET

Yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan kültürü ve kamuoyunun gelişiminde Ü.Hacıbeyov'un sosyo-kültürel, pedagojik faaliyetleri, edebi ve müzikal yaratıcılığa paha biçilmez katkısı vardır.

Komedi tarzındaki Azerbaycanlı oyun yazarları arasında komik şaka, Üzeyir Hacıbeyov'dan önce çok az başarılı sanatçı vardı. Profesör A. Sultanlı haklı olarak şöyle yazıyor: "Üzeyir Hacıbeyov M.F. Ahundov ve C. Memmedguluzade'nin dramatik tarzını takip ederek, tarihimizde mazhaki benzeri görülmemiş bir şöret ve haysiyet yarattı."

Ü.Hacıbeyov'un komedilerinin edebi yaşam hakkı kazanması, hafızadan silinmemesi, sürekli gülmesi, okuyucuyu ve izleyiciyi düşünmesi, büyük bir dahi yeteneğine sahip olduğunu gösterir. Usta besteci yüzyıllar boyunca "Karı ve koca, "O olmasın, şu olsun", "Arşın mal alan" zamanın önemli gereksinimlerini karşılayan gelişmiş fikirleri teşvik etmek amacıyla zengin formlar buldu, eserlerin sanatsal değerini destekleyen fikirleri yükselte bildi.

Ü.Hacıbeyov, şiir ve folklor klasiklerimizi müzikal klasiklere dönüştürerek, Nizami, Fuzuli kahramanlarını orta çağdan alarak yirminci yüzyıla kadar «getirmiş», antik Doğu'daki ilk nesil bestecilerin temelini atmıştır.

Uzeyir Hacıbeyov'un Azerbaycan kültürünün tüm alanlarının gelişiminde sağladığı hizmetler, halkının manevi ihtiyaçlarına hizmet etme misyonuydu.

Uzeyir bey'in ölümsüz eserleri sadece Azerbaycan'da değil, birçok ülkelerde, özellikle de Türkçe konuşan ülkelerde biliniyor ve seviliyor.

Yazar Elçin bu büyük sanatçı hakkında yazıyor: "Uzeyir Beyi okuyorsunuz, dinliyorsunuz, on kez okuyorsunuz, diyalogları ezberliyorsunuz, yüz kez dinliyorsunuz, melodiler hafızada kazanıyor, ama en tanıdık yaratıcılıkta her seferinde yeni keşifler bekliyorsunuz."

Ü. Hacıbeyov, yukarıda belirttiğimiz gibi, aynı zamanda bir gazeteciydi. Opera yazma yıllarında bir gazeteci olarak da biliniyordu. O, 1905 yılında "Hayat" gazetesinde tercüman, 1905-1908 yılında -"İrşad", 1908-1909 yılında -"Tereggi", 1909-1910 yılında -" Hakikat», 1912 yılında- "İgbal" gazetesinde tefrikacı ve 1915-1916 yılında- "Yeni İgbal" gazetesinde editör olarak çalıştı. Yazar-gazeteci olarak çalıştığı zamanlarda, Azerbaycan'da okur-yazar olan pek çok insan olmadığını çok iyi biliyordu. Ama yine de insanlar için ve insanların anladığı bir dilde yazdı.

Zor ve çalkantılı bir dönemde yaşayıp-yaratan Ü. Hacıbeyov'un tüm çalışmaları halkına ve halk diline sevgisi, basit ve çalışkan bir adama, sıradan bir vatandaşa yönelik sevgiyle süslenmişti.

Anahtar kelimeler: Üzeyir Hacıbeyov, Besteci, Yazar, Gazeteci, Opera

ABSTRACT

The XX century and the beginning of the culture of Azerbaijan in the development of the public. Hajibeyov's socio-cultural, educational activities, has contributed priceless literary and musical creativity.

Azerbaijani style comedy funny joke among playwrights, Uzeyir Hajibeyov before there were very few successful artists. Professor A. Sultanalı rightly writes: "Uzeyir Hajibeyov M. F. Akhundov and C. Memmedguluzade to follow the dramatic style, unprecedented in our history that a celebrity mazha and created dignity"

To win the right to life of literary comedy U.hajibeyov, be deleted from the memory, constantly laughing, readers and viewers to think, shows that even with a great talent. Masters

composers through the centuries "Er ve arvat", "O olmasın, bu olsun", "Arshin Mal Alan" When he found rich forms in order to promote the ideas developed to meet the essential requirements, He was able to raise ideas that support the artistic value of the works.

U.Hajibeyov, poetry and our folklore by converting the classic musical classic, Nizami, Fuzuli, until the twentieth century by the medieval hero «Brought», has laid the foundation for the first generation of composers in the ancient East.

Uzeyir Hajibeyov's Azerbaijani culture in the development of all areas of the services it provides, the mission was to serve the spiritual needs of the people.

Uzeyir bey's immortal works not only in Azerbaijan, in many countries, especially in the Turkish-speaking countries is known and loved.

Author Elchin writes about this great artist: "You read Uzeyir bey, you're listening, you are reading it ten times, dialogue, you know by heart, a hundred times, you listen, the melodies are imprinted in the memory, but I do expect new discoveries each time the most familiar of creativity."

U.Hajibeyov, as mentioned above, but also was a journalist. Opera has also been known as a journalist writing in the year. That, in 1905. " Hayat" newspaper interpreter, in the year 1905 to 1908 - " İrshad" in the years 1908-1909 - "Tereggi" in the year 1909 to 1910 - "Hakikat", in the year 1912 - "İgbal" newspaper and in the years 1915-1916 - "Yeni İgbal" worked as an editor at the newspaper. When he worked as a writer and journalist, that there are many people who are literate in Azerbaijan knew very well. But still wrote in a language that to people and people understand.

Living and creating a difficult and turbulent period Ü.Hajibeyov all the work of the people and the people love the language, simple and hardworking man who is lovingly decorated for an ordinary citizen.

Key words: Uzeyir Hajibeyov, Composer, Writer, Journalist, Opera

XX yüzyılın başlarında Azerbaycan kültürü ve kamuoyunun gelişmesinde Ü.Hacıbeyov'un anlamlı yaşam yolu, sosyal-kültürel, pedagojik etkinliği, edebi ve müzik yaratıcılığı halka eşsiz hizmetleri yüksek zirvede durur.

Yaşar Garayev'in dediği gibi: "Üzeyir Hacıbeyov iki büyük dönemin klasiği olarak tarihe dahil olmuş: devrimden önceki dönemin ve sosyalizm döneminin! Fakat onun müzik dehasına sanatsal-kültürel geçmişimizin tüm dönemleri yansımıştır. Şimdi artık sadece geçmişimizi, müziğimizin geleceğini de Üzeyirsiz düşünmek mümkün değildir. O, artık halkın milli dehasının bir parçasına, tarihimizin kendisinin çağdaşına-edebi yol arkadaşına dönüştürülmüştür» (1. 391)

Azerbaycan dramaturgları içerisinde komedi türünde, komik eğlenceli yazılarda Üzeyir Hacıbeyov kadar muvaffak olan ustalar az olmuştur. Profesör E.Sultanlı haklı olarak yazıyor, "Üzeyir Hacıbeyov yalnız M.FAhundov ve C.Memmedguluzade'nin dramaturji üslubunu izleyerek neşeliliği, melaheti ile edebiyat tarihimizde benzeri görülmemiş eğlenceli eserler yaratmıştır" (2.276)

Ü.Hacıbeyov komedilerinin sonsuz yaşam hakkı kazanması, hafızalardan silinmemesi, okur ve seyircisini sürekli güldüren ve düşündürülen olması onun dahilere mahsus büyük yetenek sahibi olmasına delalet eder. Ü.Hacıbeyov komedilerinde sadece sujet hattı kurduğunda, ayrıca konflikt yarattığında da, çoğu zaman emosiyonal algılardan kullanıyor, esas karakterleri komik olaylarla bağlayarak, onların gergin iztiraplarından büyük neşeye kadar tüm öznel duygu ve duygu dünyasını ortaya koymaktadır. Ünlü bestekar «Er ve arvat»

(Karı koca), "O olmasın, bu olsun», «Arşın mal alan» dönemlerinde o dönemin muhim taleplerine cevap verebilen öncü fikirlerin yayılması amacıyla zengin şekiller bulmuş, eserlerinin sanatsal değerini tebliğ etmek istediği fikirler seviyesine kaldırılabilmıştır.

Ü.Hacıbeyov dramaturjisinde original, ilginç süjet ve kompozisyon yaratmak, imgelerin karakterine uygun dialog ve monologlar kurmak, hayatın en kabarık sahnelerini yansıtmaya başlıca hususlardandır. Onun komedilerinin süjeti özünde kompakt ve anlaşılır olmakla hiçbir yerde kırılmaz, karışıklığa düşmüyor, genelleştirilmiş yaşam olaylarını birleştirir. Ü.Hacıbeyov'un eserlerinde olaylar çelişkili olsa da, o, bu çelişkilerle pyeslerin hayat materyallerini oluşturuyor. Yazarın da başarısı ondadır ki, bu kadar çelişkili yaşam materyallerini son derece net, kompakt süjet hattı ile yönetebiliyor.

Üzeyir Hacıbeyov'un komedileri okur ve izleyiciye her zaman başından sonuna kadar gelişen olayları takip etmek, sonuc çıkarmak sağlar. Yazar toplumun gülünç ve çirkin yanlarını göstermek amacıyla ilginç ve orijinal süjetler kullanmış, bu süjet altında belli ilerici fikirler tebliğ etmeye çalışmıştır.

“Er ve arvat”, "O olmasın, bu olsun» piyesindeki gülüş-kahkaha topluma zararlı olan, toplumsal gelişmeyi lengiden düşük düzeyde olan memurları ve sağlıksız düşünceli insanları ifşa ediyor, öldürücü satıraya dönüştürüyorsa «Arşın mal alan» komedisindeki gülüş karşılıklı anlayış temelinde aile kurma fikrini tebliğ niteliği taşıyor. Üzeyir Hacıbeyov satira ve yumor aracılığıyla toplumda her türlü eskiliği, toplumsal gelişmeyi kötü etkileyen hususları eleştiri ve ifşa etmeye, ortaya çıkarmağa çalışırdısa bunu amaçlı olarak yirminci yüzyıl rönesansı için hayırlı olan ilerici fikirlerin, mevcut sağlam yasaların korunması için gerçekleştiriyordu.

Klasik örnekler gibi, Azerbaycan literatürüne dahil olan «O olmasın, bu olsun» ve «Arşın mal alan» eserleri Üzeyir Hacıbeyov'u ünlü yazar olarak zirveye yükseltiyor ve ismini sonsuzlaştırıyordu. Dönemin talebiyle dramaturji alemine gelen Üzeyir Hacıbeyov henüz ilk küçük dramatik sahneciklerden başlayarak, halkın hayatı, ev adetlerini derinden öğrenmiş, güçlü eleştirel yargıya, yüksek sanata sahiplenmiş, bir çok ölmez komediler yaratmıştır.

XX yüzyıl Azerbaycan burjuva aydınlarının tipik ortamla ilgili sosyal ilişkilerini yansıtan bu eserler, dramaturjimize sonsuz yaşam hakkı kazanan eserler olarak dahil olur.

Ü. Hacıbeyov'un eserleri Azerbaycan dramaturjisinin «Hacı Kara», «Müsibeti-Fahreddin», «Bahtsız evan», "Ölümler" gibi ulusal belaların faş edildiği üst düzeyde eserler sırasına dahil edilir. Dahi bestecinin diğer eserlerini dikkate almazsak, yani o, hiçbir eser yazmasa bile sadece «O olmasın bu olsun» eseri yazarının adına ölümsüzlük getirmiştir. Eser M.F.Ahundov, N.B.Vezirov, E.Hakverdiyev gibi dahilerin adları ile beraber Ü.Hacıbeyov'un adının da yazılmasına neden olmuştur.

Çağdaşlarından, Üzeyir Hacıbeyov hakkında yüksek görüşte olan N. Nerimanov dramaturgun «Arşın mal alan», «Aslı ve Kerem" operası hakkında 1916'lı yıllarda ard, arda makaleler yayınlamış, her iki eser hakkında yüksek görüşte olduğunu söylemiştir.

Y.Garayev'in de dediği gibi, “sosyal-felsefi görüşte ve devlet tefekküründe-Neriman Nerimanov'un, sanatsal publisistikada Celil Memmedguluzade'ni, komediyanevislikle-Ahundov'un! İstisnasız tüm alanlarda bilinç intibahının müzikte yansımaları, ulusal opera vüsetinde simfonik, monumental ifadesi-Üzeyir Hacıbeyov olur!” (1.392)

Ü. Hacıbeyov şiir ve folklor klassikamızı, müzik klassikasına dönüştürecek. Nizami, Füzuli kahramanlarını orta yüzyıllardan alıp XX yüzyıla kadar “getirebilmiş”, eski Doğu’da ilk milli besteciler neslinin esasını goymuşdur. Dahi bestecinin «Leyli ve Mecnun»u, «Köroğlu»su, “Şeyh Senan”ı, “Rüstem ve Söhrab”ı, “Şah Abbas ve Hurşutbanu”su, «Aslı ve Kerem”i, “O olmasın bu olsun”u , “Arşın mal alan”ı Azerbaycan halk müziğinin hem kökeni, hem de zirvesini yansıtan operalar, hem geçmiş, hem de yaşadığı dönemi yansıtan güzgüdür.

H.İ.Gasimov «Aslı ve Kerem” operasını ilk gösterisi hakkında 1912’de yayınladığı resinziyada Ü.Hacıbeyov’un ünlü müzik bilicisi, becerikli opera ve operettacı olduğunu söylüyor: "Aslı ve Kerem" hakkında: "... güzel», müzik ela, horları yerli yerinde olduğunu söylese de bunun yanısıra «... drama ve facialar millete bu kadar manevi menfaat verirken cemaati opera ve operettaya öğretmek bir türlü bizi memnun edemiyor! Söz yok ki, Hacıbeyov’un eserleri meslek ve fikri aliden ince baş yoktur ki, o meslek ve düşünceyi çalgı lianında eks eleyek ... " (3)

Ü.Hacıbeyov’a Azerbaycan’da operanın, müziğin, tiyatronun temel taşını koymakta H.Ereblinski ve H.Sarabski’nin karşılıksız yardımı olmuştur. «Leyli ve Mecnun» operasının ilk rejissoru (yönlendireni) H.Ereblinski, Mecnun’un ilk oyuncusu H.Sarabski olmuştur. Bu iki yetenekli şahsın Ü.Hacıbeyov’un bir çok müzikli komedilerinin sahne ve tarihte başarı kazanmasında hizmetleri büyüktür.

Büyük bestecimiz Gara Garayev Üzeyir Hacıbeyov’u «Müzik kültürümüzün babası" (4) adlandırmıştır.

Üzeyir Hacıbeyov’un hayat ve yaratıcılığı ile yakından tanıyanda onu sadece Azerbaycan müzik kültürünün babası yok, genellikle Azerbaycan kültürünün babası olarak kabul edebiliriz. O, sadece besteci, hem de pedagog, uzman gazeteci idi. Onun, Azerbaycan kültürüne gösterdiği hizmet değersizdir.

Üzeyir Hacıbeyov Azerbaycan müzikşinaslığının gelişimine ait “Azerbaycan halk müsiğinin esasları” monografisinin, “Opera ve dramın terbiyevi önemi hakkında”, «Azerbaycan müzik hayatına bir bakış", "Doğu müziği ve Batı müziği aleti», «Azerbaycan müziği kalkınması», «Aşık sanatı» , "Azerbaycan türk halk müziği hakkında» vb. gibi makalelerin yazarı, halkımızın en hazin duygularını ifade eden «Sevgili canan», «Sensiz» gibi romansların, «Aşık sayacı», «Cengi» gibi halkın civanmertliğine, zengin manevi aleminde haber veren pyeslerin yazarı, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet marşının bestecisi bu ünlü sanatçı idi.

Üzeyir Hacıbeyov’un Azerbaycan kültürünün tüm alanlarının gelişmesinde gösterdiği hizmetler, halkın manevi ihtiyacına hizmet misyonu vardı.

Bu büyük bestecinin edebi yaratıcılığının zahmetkes araştırmacısı M.Aslanov Üzeyir beyin publisistikasından bahsederek yazıyor ki, o «bazen de ihtiyaç makamında yazıyor.» (5..36)

Gerçekden de bir çok sanatçılar gibi Üzeyir Hacıbeyov da yaratıcılığa başladığı yıllar maddi ihtiyaç içindeydi. Fakat halkına hizmet etmek, halkı için yazıp-yaratmak ihtiyacı maddi ihtiyaçtan da yüksek dururdu. Halkına, ana diline, tarihine, kültürüne büyük saygı ve ihtiram besleyen bestekar “... avrupalılar bu darı-dünyaya anne karnından kültürlü halde

düşmeyibler”. Bizim de zatımızda “bilim ile münevver olunmak” yeteneği var, biz de “marifet sarayına giriş yapmağa” hazırız, ama, «kültür çeşmesinden su içmeğimize engel oluyorlar. (6. 19)

Üzeyir Hacıbeyov’a göre gün boyunca on dört saat çalışarak bir lokma ekmek parası kazanmak için çalışan işçi nasıl kültürlü olabilir ki, onun sadece tiyatroya, bayram etmeye, evladının eğitim ve öğretimi ile ilgilenmeye, hiç dinlenmeye bile zamanı olmuyor.

Vatanını, halkını derin sevgiyle seven Üzeyir beyin Azerbaycan dili ile ilgili rahatsızlığı daha çok idi. O, görüyordu ki, halkın aydınları, kültür ve maarif adamları kendi ana dillerini düzgün bilmiyorlar. Üzeyir bey ana dilimizin gelişmesindeki sıkıntıyı görür, bundan rahatsız olarak hala 1910'da yazdığı, "Bir milletin ki, dili battı, onda o milletin kendisi de batar. Çünkü bir milletin varlığına, isbati-vücut etmesine sebep onun dilidir" (6.4)

O dönemin ağır-acıları bir çok sanatçılar gibi Üzeyir beyden de yan geçmemiştir. Azerbaycan müziğinin gelişimi, Üzeyir Hacıbeyov yaratıcılığının geniş ve renkli başarısı çoğunluğu rahatsız ediyordu. Nadan aydınlar onun kimliğine, yaratıcılığına, özellikle «Arşın mal alan» operasına layık olmayan kötü niyetli saldırılar yapıyor, aşağılıyor, alay ediyorlardı. Bu konuda ünlü gazeteci Hüseyin Minasazov'un söylediği gibi "onun güzel eserlerini utanmazcasına çalışıyorlardı, yeteneksiz şekilde onu taklit ediyorlardı». (7.5)

Üzeyir beyin ölmez eserleri sadece Azerbaycan'da değil, bir çok ülkelerde, özellikle de Türkçe konuşulan ülkelerde tanınır ve sevilir.

Elçin'in bu büyük sanatçı hakkında söylediği sözler onun yaratıcılığına verdiği yüksek değer olarak sesleniyor: “Üzeyir beyi okuyorsan, onu dinliyorsun, on kere okuyorsan, diyalokları ezber biliyorsan, yüz kere dinliyorsan, melodiyalar hafızana kazınarak kalır, ancak bu kadar tanıdık olan yaratıcılığının özünde seni her defasında tekrar, tekrar keşifler bekliyor.” (8.199)

Ü. Hacıbeyov yukarıda belirttiğimiz gibi, hem de bir gazeteci idi. O, operalarını yazdığı yıllarda gazeteci gibi de faaliyet göstererek tanınıyordu. Üzeyir Hacıbeyov 1905 yılında "Hayat" gazetesinde çevirmen, 1905-1908 yılında «İrşat», 1908-1909 yılında "Terakki", 1909-1910 yılında "Hakikat", 1912 yılında "İkbal" gazetesinde felyetonçu, 1915-1916 yılında ise "Yeni İkbal» gazetesinde yönetmen olarak çalışmıştır. O, yazar-gazeteci olarak faaliyet gösterirken iyi biliyordu ki, Azerbaycan'da eğitilmiş, yani yazılanları okuyarak anlayan bir o kadar da çok değil. Fakat yine de yazdıklarını halk için, halkın anlayacağı bir dilde yazıyordu.

Her zaman halkın kaderini düşünen gazeteci hakkında merhum professor Ali Sultanlı yazıyordu: “kendi makalelerinde halkın kaderiyle yaşayan gazeteci daima halk adına hareket ediyor, felyetonlarında halkın düşmanlarını ve çar istibdadını ifşa ile mollanesreddinçilerle omuz-omuza gidiyor, müzik ve dramaturji etkinliği ile M.F.Ahundov ve C .Memmedkulu-zade'nin demokratik ve gerçekçi yaratıcılık yoluna düşür”. (9. 8)

Ağır ve keşmekeşli bir dönemde yaşayıp yaratan Üzeyir Hacıbeyov'un tüm yaratıcılığı halka muhabbet, halkının diline muhabbet, el-obasının basit, zahmetkes insanına, sıradan vatandaşına muhabbetle yoğrulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Y.Garayev. Tarih yakından ve uzaktan. Bakü, 1995
2. E. Sultanlı. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən. Bakü, 1964
3. “İkbal” gazetesi, 20 may 1912, № 64
4. “Edebiyat ve incəsənət” gazetesi, 21 noyabr 1975-ci il
5. M. Aslanov. Üzeyir Hacıbəyov. Bakü, 1977
6. “Hakikat” gazetesi, 24 yanvar 1910, № 18
7. H. Minasazov. Seçilmiş əsərlər. Bakü, 1982
8. Elçin. Klassiklər və müasirlər. Bakü, 1987
9. Ü.Hacıbəyov. Musiqili komediyalar. Bakü, 1959

TÜRK DİLLERİNDE FİLLERİN AŞTIRILMA TARİHÇESİ

Gülahmet İMANOV

Bakü Devlet Üniversitesi

ÖZET

Bu makale hareket fiillerinin öğrenilmesine yönelik ilk girişimlerden biri olarak büyük öneme sahiptir. Türk dillerinde hareket fiillerinin, genellikle, leksik-semantik (anlamsal) gelişimi izlenmiştir. Aynı zamanda Türkolojide hareket fiilleri farklı sistemli dillerle karşılaştırmalı-kıyaslama planında da öğrenilmiştir. Bir çok ünlü türkolojlar Tatar ve Rus dillerinde fiillerin semantikasını karşılaştırmalı şekilde incelememiş, fakat fiilleri çeşitli anlamsal gruplara bölmüş ve her grubu seciyyelendiren belirtiler tespit etmişlerdir. E.R.Tenişev'in araştırmaları da fiillerin çeşitli leksik-semantik açıdan gruplanması yönünde başarılı araştırma düşünülebilir. G.R.Tenişev Türk dillerinde fiilin diğer dillerdeki leksik-semantik grupları içerisinde hareket fiillerinin yerini ve konumunu açıklamış ve genel sınıflandırma yapmıştır. Hareket fiillerini iş ve durum fiilleriyle bağlamış, onların yoğun şekilde bağlı olduğunu söylemiştir. Hareket fiillerini genel anlamlı ve özel anlamlı olmakla ayırmıştır. G.R.Tenişev'in sınıflandırmasında genel anlamlı hareket fiilleri grubuna semantik açıdan birbiriyle zıdd fiiller, özel anlamlı hareket fiilleri grubuna ise hareketin tarzını, temposunu bildiren fiiller dahil edilir. "Türk dillerinde konuşma fiilleri" adlı eser de fiillerin leksik-semantik gruplarından biri olan konuşma süreciyle ilgili fiiller ve onların leksik-gramer özelliklerinin açıklanması açısından da büyük öneme sahiptir. Türk dillerinde hareket fiillerinin araştırılması tarihçesinden bahsederken, A.A.Yuldashev'in Türk dillerinin materyalleri esasında yazdığı "Hissi kavrayış fiileri" adlı makalesini de hatırlatmalıyız. Burada, bazı düşünceyle bağlı fiillerin bir kısmını kendinde birleştiren kavrama süreciyle ilgili fiiller anlamsal ve dilbilgisi açısından kapsamlı bir şekilde incelenmiş, onlara ait spesifik anlamsal işaretler ve işlevsel özellikler dil olguları esasında incelenmiştir. Araştırmacı bu zaman doğrudan bu yarımgroupe giren fiillerin dilin ayrı ayrı üslublarında ve çeşitli vesilelerle kullanılması sırasında kendini gösteren karakteristik özelliklere özel dikkat çekmiş, onların sintaktik konumu hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Bu ise belli leksik-semantik gruba giren fiillerin temel özelliklerinin ortaya çıkarılmasına, onlara has özelliklerin belirlenmesine doğrudan yardım etmekle genellikle dilin leksik katının tasnif edilmesinde önemli rolü ile seçilir.

Anahtar kelimeler: Türk dilleri, Fiiller, Hareket Fiilleri, Araştırma Tarihi

ABSTRACT

This article for the first time in the considers the semantic category of evidential in the in comparison with some of the Turkic languages of South Siberia. The combined and specialized means of the expression in this category are identified and described. The last in the in contrast to the compared languages have particles formed from the nouns. Many famous turkoloks have not examined the semantics of verbs in Tatar and Russian languages comparatively, however, they divided the verbs into various semantic groups and identified symptoms that distinguished each group. E.R.Tenishev's research can be considered as a successful research on the grouping of verbs in various lexic-semantic aspects. G.R.Tenişev explained the position and position of verbs in Turkish lexic-semantic groups of verbs in other languages and made general classification. He connected the verbs of action with verbs of work and status and said that they were intensely connected. We have allocated only the general Movement verbs Special meaningful sense. Open to the general semantics of verbs with each other than their opposites, meaningful action verbs group G.R.Tenişev classification, Special meaningful action verbs group ISE movement style, is included verbs indicating the tempo. "Acts of speech in the Turkish language" named in the work process of speaking with one lexical-semantic group of verbs related to verbs in terms of açıklanması've

lexical-grammatical features of them are also of great importance. Investigation of action verbs referring to the history of the Turkish language, Turkish language a.a.yuldashev, which was written on the basis of material "Feeling understanding of feier" We should also remind his article. Here are some idea about some of the acts attached to the verb that combines self-gripping süreçli to have been examined in a comprehensive manner in terms of semantic and grammar, was examined them based on specific semantic markers and functional characteristics of language phenomena. Researchers in this yarımgrup this time directly entered the language of the verb separately terms of style and attracted special attention to the characteristics manifested during use several occasions gave information about their syntactic position. This is certain lexical-semantic group of verbs entering the main features of the unveiling, but meat is often directly help them to determine the particular features of the language lexical sorting solid is selected by an important role.

Keywords: Turkish Language, Verbs, Action Verbs, Historical Research

Çuvaş dilçisi T.Vasilyeva «двигатся» fiilinin çokanlamlılığını dikkate alarak «глаголы движения» terimini kullanmayı öneriyor.

Türk dillerinde hareket fiillerinin, esas itibariyle, leksik-semantik gelişimi izlenmiştir. Aynı zamanda Türkologiyaya hareket fiilleri farklı sistemli diller esasında kıyaslamalı-karşılaştırma planında da öğrenilmiştir.

Ünlü türkologlar N.K.Dmitriyev, V.M.Çistyakov ve N.Z.Bakeyevav'nın 1952'de yayınlanan ortak makalelerinde tatar ve rus dillerinde fiiller semantikasi karşılaştırmalı olarak araştırılmamış, fiiller çeşitli anlamsal gruplara bölünmüş, her grubu seçiyelendiren belirtiler belli edilmiştir makale hareket fiillerinin öğrenilmesine yönelik ilk girişimlerden biri gibi büyük önem taşıyor.

ERTenişev'in araştırmaları da fiillerin çeşitli dillerdeki şematik açıdan gruplama doğrultusunda başarılı araştırma işi olarak düşünülebilir. G.R.Tenişev Türk dillerinde fiilin diğer dillerdeki şematik grupları içerisinde hareket fiillerinin yerini ve konumunu açıklanmış ve genel sınıflandırma yapmıştır. Yazar hareket fiillerini iş ve durum fiilleri bağlanmış, onların yoğun şekilde bağlı olduğunu vurgulamıştır. O, hareket fiillerini genel anlamlı ve özel anlamlı olmakla ayırmıştır. G.R.Tenişev'in sınıflandırmasında genel anlamlı hareket fiilleri grubuna semantik açıdan birbiriyle çelişen fiiller, özel anlamlı hareket fiilleri grubuna ise hareketin tarzını, temposunu bildiren fiiller dahil edilir.

N.Z.Hacıyeva ve A.A.Koklyanova'nın "Türk dillerinde konuşma fiilleri" adlı eseri de fiillerin leksik-semantik gruplarından biri olan konuşma süreci ile ilgili fiiller ve onların leksik-gramer özelliklerinin açıklanması açısından büyük önem taşıyor. Türk dillerinde hareket fiillerinin araştırılması tarihinden söz edilirken, A.A.Yuldaşev'in türk dillerinin malzemeleri esasında yazdığı "Sezgisel kavrayış fiilleri" adlı makalesini de hatırlatmalıyız. Burada da düşünceyle ilgili fiillerin bir bölümünü içeren algı süreciyle ilgili fiiller anlamsal ve dilbilgisel açıdan geniş çözümlenmiş, kendilerine ait spesifik anlamsal belirtiler ve fonksiyonel özellikler dil olguları temelinde incelenmiştir.

Araştırmacı bu zaman doğrudan bu yarımgruba giren fiillerin dilin ayrı ayrı üslublarında ve çeşitli vesilelerle işlenmesi sırasında kendini gösteren karakteristik özelliklere özel dikkat çekmiş, onların sözdizimsel konumu hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Bu ise belli leksik-semantik gruba giren fiillerin temel özelliklerinin ortaya çıkarılmasına, onlara özgü özelliklerin belirlenmesine doğrudan yardım etmekle genel dilin leksik katının tasnif edilmesinde önemli rolü ile seçilir.

Kazak dilçisi M.Orazov Kazak dilindeki fiilleri semantik açıdan tasnif etmiş ve hareket fiillerini semantik açıdan 9 gruba bölmüştür. Yazar hareketin yerde, suda, havada gerçekleştiğini göstermiş, onun yönlerini belirlemiştir. M.Orazov'un araştırmasında hareket fiillerinin 20 küçük grubunun anlamı, valentlikleri ve etimolojisi analiz edilmiştir.

A.Salkalamanidze özbek dilindeki fiilleri semantik-sintaktik yönünden 2 gruba bölür.

1) semantik belirtisi yönelik eylemlerle farklı fiiller;

2) semantik belirtisi yöneltilmemiş farklı fiiller. Birincide eylemin yöntemi, hızı ve manerası esas götürülür. Ayrıca bu gruba gayri ihtiyarı hareketler, diferansiyel belirtili dinamik fiiller dahil edilir. Böyle fiillere özne (mutlak) fiiller de denilebilir. İkinci grupta ise genel semantiğine göre birleşik hareket nesnenin belirli bir alandaki değişimini bildiriyor.

Kazak dilçisi S.Maralbayeva yoğun hareketleri ifade eden fiilleri öğrenmiştir. O, hareket fiillerini işlevsel-semantik açıdan tetkik etmiştir. S.Maralbayeva'nın araştırmasında bu fiillerin mahiyeti ve tabiatı tayin edilmiş, esas karakteristik belirtileri gösterilmiş, semantik yapısı belirlenmiştir. Aynı zamanda intensiv hareket fiillerinin her bir semantik tipi seciyyelendirilmiştir. Dil siteminde, ayrıca fonksiyonel planda yoğun hareketleri ifade eden fiillerin ifade araçları netleştirilmiştir.

N.Hacı Eminoğlu "Türk dilinde yapı Bakımından fiiller" adlı kitabında türkdilinin fiillerini semantik prensibe göre 4 gruba ayırır ki, bunlardan biri de "hareket bildiren fiiller" dir.

Uygur dilçisi V.Mahipirov yazıyor ki, Uygur dilinde fiillerin leksik-semantik grupları içerisinde hareket fiillerinin kendi yeri vardır. Bu dilde hareket fiilleri kadim ve basit tiplerini koruyup saklamıştır. Örn: *kel, ket, çüş (düş), bar, min, kayt, uç, ak, aç* ve s. Bu dilde eski sinkretik esas man (adım, addımlamak, gitmek (DTS) kendi varlığını ve fiilsel anlamını olduğu gibi saklamıştır. Ümumtürk fiil kökü olan *kayt* fiili ile birlikte, *yan* (DTS: yan) fiili de kullanılmaktadır. Şuanda *nan, çan* biçimlerine tuvin, altay, hakas, şor dillerinde rastlıyoruz. Antik türk sözlüğünde kullanılmış *tolğa* hareket fiiline *tolgak, çolğa* seçeneklerinde rastlanmaktadır.

Azerbaycan dilbiliminde fiillerin leksik-semantik açıdan gruplandırılmasına ilk kez "Azerbaycan dilinin grameri" adlı kitapta rast geliriz. Burada fiiller leksik-semantik açıdan 5 gruba ayrılır: hareket fiilleri, iş fiilleri, konuşma fiilleri, tefekkür, görme ve işitme süreci ile ilgili olan fiiller ve hal durum fiilleri. Bu bölge ve bölgeler hakkında verilen açıklamalar bu bölümün yazarının "Çağdaş Azerbaycan dili. Morfolojiya (1980)" eserinin uygun bölümünde

açıklanan farklarla tekrar edilir ve kayıt edilir ki, "fiillerin lügat anlam gruplarına verilen bölgülerin çeşitliliği fiillerin zengin anlam özelliklerine sahip olması ile ilgilidir".

Doğrudan da Azerbaycan dilindeki fiiller kendisinin çeşitli özellikleri, bu özelliklerin zenginliği ile seçildiğinden ve sınıflandırma çok zaman araştırmacının öznel değerlendirmesine ve intuisiyasına göre yapıldığından farklı sayıda leksik-semantik gruplar belirlenir.

Fiillerin leksik-semantik grupları hakkında sınıflandırmalara başka meyarla yanaşan G.Caferov ise Azerbaycan dilinde fiillerin 10 grubunu belirlemiştir. Bu grupların hem isimleri, hem de onların semantikasi bir çok bölgelerden çok farklıdır.

Öyle ki, yazarın Türkçe fiillerini semantik açıdan aşağıdaki grupta:

- 1) biyolojik ve sosyolojik hareket bildiren fiiller;
- 2) doğal ihtiyaç bildiren fiiller;
- 3) yaş ve boy değişikliği ile ilgili olan fiiller;
- 4) ağlamak ve gülmekle bağlı olan fiiller;
- 5) görme, işitme ve konuşma fiilleri;
- 6) zihinsel faaliyetle ilgili olan fiiller;
- 7) hareket fiilleri;
- 8) takas ve oyun bildiren fiiller;
- 9) sıcaklık değişikliği bildiren fiiller;
- 10) yanma ile ilgili olan fiiller.

Bu eserde fiillerin leksik-semantik anlamının belirlenmesi çok farklı kriterlerle yapılır ve verilen dil örneklerinin daha fazlasını karmaşık yapılı, söz birleşmesi şeklinde olan fiiller teşkil eder. G.Caferov'un bölümünde bazen düzeltme ve karmaşık yapılı fiiller de örnek olarak verilir.

Fiil, iş, hal, hareket bildiren, hem de gramer ve semantik yönünden zengin konuşma parçası olarak formaca zaman, tür, tarz bildiren, cümleden haberi işlevini yürüten söze denir. Eğer isim varlıkların adını, eşyanın belirtisini, kalitesini bildirir ve zamirler varlıkların yerinde kullanırsa, bu konuşma bölümleri fikrimizi tam açıklayamazlar. Örneğin: Ben arkadaşım Firuza güzel bir mektub, söz toplusuna yazdım fiilini (haberini) bağlarken tam bir cümle yaratmış oluyoruz. Yukarıda dediklerinizden anlaşılıyor ki, cümlenin esasen anlamı fiilden aşıldır. Görüldüğü gibi, bir konuşma bölümünün değerinden farklılık onların özel belirtileri ile açıklanmıştır. Fiilleri diğer konuşma bölümlerinden ayıran gramer kategori şunlardır:

- 1) inkarlık kategorisi;
- 2) zaman kategorisi;
- 3) şahıs kategorisi.

Felin kuruluşca n6vleri (Yapı Bakımından fiil 7eşitleri)

Fiiller kuruluşca 7u7 n6v olur:

- 1.Sade fiiller (Basit fiiller)
2. D7zeltme fiiller (T7remiş fiiller)
- 3.M7rekkebi fiiller (Bileşik fiiller)

Sade Fiiller (Basit fiiller)

Ek kabul etmemiş bir k6k7n fiillerine basit fiiller denir. 6rneğin: *sil(iyor)*, *bırak (iyor)*, *-koç*, *-git vb.*

Yapımecli fiiller (t7remiş fiiller)

İsim veya fiil k6k7lerine yapım eki katılarak, yeni anlam getiren fiillere d7zeltme fiiller denir.

D7zeltme fiiller esasen aşağıdaki şekilde oluşur:

- a) İsim, sıfat, say vb. konuşma b6l7mlerinden yapılanlar;
- b) fiilden oluşan d7zeltme fiiller.

D7zeltme fiiller esasen aşağıdaki eklerden d7zelir:

1.-*la*, -*le*-bu ek, isim, sıfat ve saylara katıldıkta etkisi fiil d7zelir: -avlamak, k6t7lemek, ikilemek vb.

2.-*lan*, -*len* ekiyle oluşan d7zeltme fiil: *nazlan*, *alevlen*.

3. -*laş*, -*leş* ekinin yardımıyla etkisiz fiil d7zelir ve bir durumdan başka bir duruma ge7me, değişme vb. anlamlarda d7zeltme fiil d7zelir: *sertleşmek*, *fakirleşmek*, *fikirleşmek*, *vedalaşmak vb.*

4. -*l*, -*al*, -*el*- bu ek uyum yasına g6re sessiz harfle biten kelimelere -*al*, -*el*, sesli harfle biten kelimeler -*l* katılır. Sıfat ve zarflardan d7zeltme fiil d7zelir: *kısalmaq*, *daralmak*, *d7zeltmek vb.*

5. -*r*, -*ar*, -*er* -bu ek uyum yasına g6re, sessiz harfle biten kelimelere -*ar*, -*er*, sesli harfle biten kelimelere -*r* katılır: *kararmak*, *bozarmak vb.*

Bu ek isimlere katılırken bazı durumlarda etkili fiil anlamında kullanılıyor: *başarmak*, *becermek vb.*

Fellerden oluşan, d7zeltme fiiller

1.-*il*, -*il*, -*ul*, -*77l*- yazılmak, eğlenmek, sorulmak, d6v7lmek ve s.

2.-*in* (*n*) - uyum yasına g6re, sessiz harfle biten kelimelere -*in*, -*in*, -*un*, -*77n*, sesli harfle biten kelimelere -*nın*, -*nin*, -*nun*, -*n7n* ekleri katılır: *7alışmak*, *silinmek*, *korunmak*, *b6l7nmek vb.*

3.-dir // *tır*-Sildirmek, baktırmak, sıkıştırmak, buluşturmak vb.

Mürekkeb fiiller (Bileşik fiiller)

Bileşik fiiller iki ve daha çok yakın anlamlı, bağımsız fiillerin birleşmesinden düzelen, tek anlam veren fiillere denir.

İsimlerden, fiili sıfatlardan, fiili bağlamadan, frazeoloji bileşiklerden düzelen bileşik fiiller.

a) isimle düzelen bileşik fiiller: olmak, etmek, eylemek, yapmak yardımcı felleri ve isimlerden düzelen bileşik feller. Örneğin: Ay ışığında Alinin sırtındaki heybe farkdeliyordu

Bu cümlede ki, farkediliyordu sözü fark ismi ile etmek yardımcı fiilinden yapılmış, bileşik feldir.

b) Fiili sıfatla oluşan bileşik fiiller de isimler gibi, fiili sıfatın hangi zamanda olması ile ilgili anlam kazanırlar. Örneğin: Arkadaş, biz bu elbiseleri iki güne dikmiş olmalıyız (F.Erdinç).

Bu cümledeki dikmiş, olmalıyız bileşik fiilinin geçmiş zamanda gerçekleştiği gösterilir.

a) Feli bağlama ile oluşan bileşik fiiller, gelmek, kalmak fiilleri ile oluşur.

Düşeyazmak, yazadurmak gibi fiili bağlamalı bileşik fiiller yapılırken her iki kök arasında veya *-a*, *-e* veya *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü* fiili bağlama ekleri birleşir.

ç) Fiil terkibi frazeoloji birleşmeden oluşan bileşik fiiller, isimlerle birleşerek yeni anlam yaratır.

Örneğin: karşısında çıkana deri yanıyordu (Y.Kemal)

Bu cümlede deri yanıyordu frazeoloji fiili birleşmeden yapılmış bileşik feldir.

Tüm kayıt edilenlerle birlikte, diğer birçok bilimsel eserlerinde de bu veya diğer amaçlarla fiillerin leksik-semantik grupları hakkında bilgi verilmiş, çeşitli sayıda gruplar ve yarımgruplar belirlenmiştir. Bu bölgüler ve sınıflandırmalar hakkında ve onların incelenmesi sırasında hangi kriterlerden çıkış yapılması, yeterli ve eksik yönleri hakkında yeri geldikçe kendi fikrimizi anlatacağız.

Azerbaycan dilbiliminde N.Memmedov fiillerin sözcük eşanlamlığından bahseden eserinde fiilin leksik-semantik grupları bazında oluşan eşanlamlar sırasında hareket fiillerinin de eşanlamlığını incelemiştir. Yazar hareket fiillerinin semasioloji tarafına da değinerek, göstermiştir ki, hareket fiillerinin eşanlamlığı genel ve özel anlamlı fiillerin anlamsal ilişkilerinde daha kabarık şekilde eks olunur. Bu yönünden gitmek, çıkmak, ulaşmak, ahmak gibi fiillerin anlamsal özellikleri tipiktir. Azerbaycan dilçisi H.Guliyev "Türk dillerinde fiilin semantikasi" adlı doktora tezinde hareket fiillerini oğuz grubu Türk dillerinin malzemeleri bazında kıyas çekmiş, sınıflandırılması, esasen, hareket araçlarına (ayakla, makineyle vb.) Göre götürmüştür. Genel olarak, yapılan karşılaştırmalar hareket fiillerinin leksik-semantik anlamları dikkate alınarak onların yarımgruplarının belirlenmesi konusunun daha net ve

bilimsel şekilde H.K.Guliyev`in araştırmalarında yer bulduğunu gösteriyor. Yazarın 1998 yılında yayınlanan "Türk dillerinde fiilin semantikasi" adlı eserinde hareket fiillerinin 6 grubu, Azerbaycan, Rus, İngiliz ve Alman dillerinin malzemelerine dayanarak hazırladığı "Farklı sistemli dillerde fiilin semantik sınıflandırılması" adlı eserinde ise on bir grubu kayıt edilmiştir. Aynı kitabında H.Guliyev Oğuz grubu türk dillerinde hareket fiillerinin de semantik tesnifini vermiş, onları semantik-sintaktik açıdan analiz etmiştir.

H.Guliyev V.F.Veşilova tarafından verilmiş semantik ayrımını doğru ve kapsamlı hükümler kabul ederek sınıflandırmanın aşağıdaki yarımgruplar üzere yapılmasını isabetli sayıyor:

1) Hareketin yöntemini (aracını) bildiren hareket fiilleri; Araştırmacı bu yarımgrupta yürümek, yüzmek, sıçramak, kaymak, emeklemek fiillerini içerir.

2) Hareketin yönünü bildiren hareket fiilleri. Bu yarımgrupta gelmek, gitmek, dönmek, ol, konmak, ilerlemek, inmek, yetmek, göç, iltica, yaklaşmak, uzaklaşmak, girmek, çıkmak, düşmek fiilleri uygulanır.

3) Hareketin yöntemini (aracını) ve yönünü bildiren hareket fiilleri. Bu yarımgrupta düşmek (hareket aracı ayak, hareketin yönü aşağı) tırmanmak (hareketin aracı ayak, yönü yukarı) fiilleri aittir.

4) Soyut anlamlı hareket fiilleri. Bu yarımgrupta ise gımıldanmag, karıştırm, gezmek fiilleri uygulanır.

3) Fiilin yöntemini (aracını) ve yönünü bildiren hareket fiilleri. Bu yarımgrupda düşmek (hareket aracı ayak, hareketin yönü aşağı) tırmanmak (hareketin aracı ayak, yönü yukarı) fiilleri aittir.

4) Soyut anlamlı hareket fiilleri. Bu yarımgrupda ise gımıldanmag, karıştırm, gezmek fiilleri uygulanır.

Örneklerden da görüldüğü gibi, burada da lider semantika hareketin yönü ve aracı olduğundan başka türlü hareket fiillerinin anlamını da içermektedir ve yön içeriği esas rol oynatır. Diğer tür hareket fiillerini de yön semantikali fiiller şu veya bu derecede özünde içermiş olur. Lakin yazarın kayıt yaptığı son yarımgrupun ne için soyut anlamlı hareket fiilleri adlandırması bilinen olmur. Soyut kavramı altında bu grupta hangi hareket fiillerinin öngörüldüğü bilinmemektedir.

Biz ise bu çalışmalarından kullanarak hareket fiillerini Türk ve Azerbaycan dillerinin malzemelerine dayanarak öğrenmeyi amaç koymuşuz. Çünkü bu diller birbirine akraba olsa da, hareket fiillerinin yapısal-anlamsal ve işlevsel tabakalarında bu iki dil arasında genel yönlerle beraber, farklı belirtiler de kendini göstermektedir .

Kaynakça

1. Abdullayeva E., Seyidov Y., Hasanov A. Müasir Azerbaycan dili. Sintaksis. IV bölüm, "Maarif" yayınevi, Bakü, 1972.

2. Caferov S. Azərbaycan dilinin grammatikası. Fonetika, morfologiya. Bakü, "Azərneşr", 1959.

3. Rüstəmov R.E. Azərbaycan dili dialekt və şivələrində fiilin arzu və lazım şəkilləri. Azerb. SSR EA Nizami adına Edebiyat və Dil İnstitutu, Bakü, "Elm", 1962, 60 s.

Rus dilinde

4. Вешилова В.Ф.Глаголыдвижения в турецком языке.\\Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков.т.4.Лексика,М.,1962,с.101-115

5. Юлдашев А.А.Аналитические формы глагола в тюркских языках. М., "Наука", 1965, 284 с.

Türk dilinde

6. Korkmaz Z. Türkcəde eklerin kullanılışı şəkilləri və ek kalıplaşması olayları. Ankara, 1952, 138 s.

7. Ergin Muharrem.Türk dilbilgisi, İstanbul, 1958, 209 s.

MEHTİ HÜSEYİN ŞAHSİYETLER HAKKINDA
MEHTI HUSSEIN ABOUT PERSONALITIES

Gülare GOCAYEVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

ÖZET

Azerbaycan edebiyatının oluşumu ve gelişiminde hizmeti olan ünlü halk yazarı Mehti Hüseyin, 40 yıl boyunca kalemini çeşitli yönlerde denemiş nesir ve dram eserleri, edebi-eleştirel makaleleri ile okurların sempatisini, özellikle genç neslin güvenini kazanmıştır. O eserlerinde kimlik sorununa da değinmiş, M. Fuzuli, M.F.Ahundov, C.Cabbarlı, M.E.Sabir vb. hakkında, eserlerinde geniş yer vermiştir. Mehti Hüseyin'in hayranlık duyduğu klasiklerden biri Mirze Feteli Ahundov idi. Mehti Hüseyin'e göre Mirze Feteli Ahundov'un bir şahıs olarak tarihi rolü gerçekten de son derece büyüktür. O Mirze Feteli'ni tüm dönemler için sevilip ve tercih edilen bir sanatçı olarak kabul ediyordu. Mehti Hüseyin'in sanatında kendine özgü yeri olan şahsiyetlerden biri de Cafer Cabbarlı idi. O, Cafer Cabbarlı'nın zengin yaratıcılığının çok çeşitli alanları kapsadığını bildiriyordu, çünkü o hem büyük oyun yazarı, hem içten yanan şair, hem ünlü nasir, hem mahir senarist, hem de orijinal fikirli tiyatro yönetmeni idi. Cafer Cabbarlı'nın zengin mirasının sadece edebiyat tarihimiz için değil hem de her günümüz için hava ve su kadar gerekli olduğunu Mehti Hüseyin söylüyordu. Mehti Hüseyin Sabir hakkında kendi görüşlerini de söylemiştir. Bu konuda yazarın Sabir isimli makalesinde geniş bahsedilmektedir. Mehti Hüseyin'e göre Sabir hiçbir zaman forma aşkına yazan bir şair olmamıştır. O, Azerbaycan şiirine vatandaşlığı, mertliği getirmiştir. Bu nedenle Sabir gerçek bir yenilikçi olarak parlamıştır. Mehti Hüseyin'in bahsettiği kişilerden biri de Fuzulidir. O, "Ölmez dahi" makalesinde, büyük üstat Fuzuli hakkında konuşuyor. Makale Muhammed Fuzuli'nin vefatının 400 yılına adamıştır. Mehti Hüseyin Fuzuli'nin yerlisi Nizami Gencevi geleneklerini sürdürdüğünü kaydederek onun en büyük hizmetlerini tarihte ilk kez Azerbaycan dilinin önemini o zamana kadar görülmemiş bir seviyeye kaldırdığını özellikle kaydetmiştir. O, M. Fuzuli'yi Azerbaycan yazı dilinin asıl yaratıcısı olarak kabul etmiştir, çünkü Fuzuli'nin şiir incileri basit, etkileyici ve güçlü Azerbaycan dilinin, asıl kapsamını görüp idrak etmeye imkan vermiştir Yazıcı Fuzuli'ni ensklopedik alim olarak düşünüyor, o dönemin büyük şairi düşünürü ve insanıdır.

Anahtar kelimeler: Mehti Hüseyin, Şahsiyetler, Nizami, Fuzuli, Cafer Cabbarlı, Ahundov, Sabir

ABSTRACT

Mehti Hussein, the famous folk writer who served in the formation and development of Azerbaijani literature. Prose and drama works that tried the pen in various directions for 40 years, literary-critical articles and sympathy of readers, especially the young generation has won the trust. He also mentioned the problem of identity in his works, M. Fuzuli, M.F.Akhundov, J.Jabbarli, M.E.Sabir and so on. about, in his works. Mehti Hussein was one of the classics he heard Mirza Fatali Akhundov was admiration. Mehti Hussein by Mirza Fatali Akhundov's historic role as a person really is ehtremely was large. He loved of Mirza Fatali and for all periods preferred and accepted an artist. Mehti Hussein was one of the personalities with unique place in art was also Jafar Jabbarly Hussein. He's rich creativity of Jafar Jabbarli was reported that covers a lot of different fields, because he is both a great playwright, both internally lit poet, both famous nasir, both a verse writer, both were original minded theater director. Mehti Hussein said that the rich legacy of Cafer Cabbarli was not only necessary for our history of literature but also for every day as much as air and water. Mehti Hossein Sabir also gave his own opinion. Sabir's article on this subject is widely mentioned. According to Mehti Hüsyn, Sabir was never a poet who wrote for the love of uniform. He brought citizenship and manhood to Azerbaijan poetry. Therefore Sabir has shone as a true innovator. One of the people mentioned by Mehti Hossein is Fuzuli. He talks about the great master Fuzuli in his "Immortal genius" article. The article is dedicated to 400 years of Mohammed Fuzuli's death. Mehti Hossein was that continue the traditions of Fuzuli resident Nizami Ganjavi remove the importance of saving for the first time that Azerbaijani language at the time of his greatest service

to an unprecedented level in particular has recorded up to that time. He M. Fuzuli has been adopted as the main creator of Azerbaijan literary language, because Fuzuli's poetry pearls simple, impressive and strong Azerbaijani language, made it possible to realize and see the true scope Printer think as scholars Fuzuli to have ensklape, at that time the great poet philosopher and man is.

Key words: Mehti Hussein, personalities, Nizami, Fuzuli, Jafar Jabbarly, Akhundov, Sabir

Azerbaycan edebiyatının oluşumu ve gelişiminde olağanüstü hizmeti olan halk yazarı Mehdi Hüseyin 40 yıl boyunca kalemini çeşitli janrlarda denemiş, nesir ve dram eserleri, edebi-eleştirel makaleleri ile okuyucuların beğenisini, özellikle genç neslin derin saygı kazanmıştır. O, eserlerinde kimlik sorununa da değinmiş, M.Füzuli, M.F.Ahundov, C.Cabbarlı, M.E.Sabir, Aşık Elesger, filozof Haydar Hüseyinov ve b. hakkında kendi eserlerinde yer vermiştir.

Hüseyin'in perestiş ettiği klasiklerden biri de M.F.Ahundov'dur. M.F.Ahundov dramaturgiyası ölümsüz klasik örnekler vermiştir. Bu nedenle M.Hüseyin öncelikle kendini onun gerçek varisi olarak kabul etmiştir. M.Hüseyin söylüyordu ki, «Bu zamana kadar M.F.Ahundov'u «Azerbaycan Molyeri» adlandırırılar. Bize öyle geliyor ki, bu titül onun edebiyatımız tarihindeki önemini düzgün değerlendirmeye mane oluyor. Çünkü M.F.Ahundov tüm Doğu edebiyatının ilk oyun yazarı olmak itibarıyla ve kendi özellikleri yönünden Molyere o kadar yakın değildir. M.F.Ahundov kendi devrimci-demokratik bakış açısı ve dramaturji kanunları açısından oldukça bağımsız bir sanatçı olarak ortaya çıkmıştır" M.HüseyinE göre M.F.Ahundov'un bir şahsiyet olarak tarihi rolü gerçekten son derece büyüktür. Doğu edebiyatı geleneklerini eleştiri süzgecinden geçirerek, yeni bir stil yaratmış sanatçı, eserlerinde de filozof gibi, düşünür gibi dönemi için aşırı güncel konuları kaldırmış ve çözmeyi başarmıştır. (2, s. 232) M.Hüseyin M.F.Ahundov'u karakterize ederek yazıyordu ki, «Ahundov tüm dönemler için sevilip ve sevilecek bir senetkardır». Çünkü onun dram sanatının amacı-insanların ahlaklarını geliştirmek, okur ve dinleyenler ibretlendirmektir. M.Hüseyin söylüyordur ki, belki, Ahundov Füzuli'yi tüm dönemler için usta ve öğretmen olarak düşünüyor. Çünkü, (Fuzuli) şairler karşısında büyük talepler koyuyor ve yazıyordu ki, ben istiyorum, şiirim bilim ve fenden ayrılmasın. İlimsiz şiir cansız ve kalpsiz olur. M.Hüseyin ayrıca Fuzuli'nin sanat söz sanatının sihirkar ustası, yorulmak bilmeyen, yenilikler arayan bir düşünür ve akademisyen adlandırır. Çünkü, onun edebi mirasının büyük bir bölümünü felsefeye, tebabete, astronomiye ait bilimsel eserler oluşturmaktadır.

Hem de o yüzden ki, Füzuli eski düşünürlerin Tales'in, Heraklit'in, Demokrit'in vb. felsefi görüşlerinden bahsediyor ve kendisi de kendi özgür görüşletini söylüyor,

M.Hüseyin cesaretle Füzuli'yi ansiklopedik bir bilim adamı olarak düşünüyor. M.Hüseyin Fuzuli şiirinin asıl güzelliğinin nede olduğunu ve hiçbir zaman solmadığının nedenini Fuzuli'nin yüksek ve asil insan özelliklerini, namuslu ve mert olmayı, sevgide vefalılığı kendi dühasına özgü olan bir kudretle terennüm etmesinde görüyor. Çünkü Fuzuli humanistdir. Fuzuli halk ıstırap ve arzularının ifadeçisidir. İnsan, onun kudreti, cesaretinin önünde tazim ediyor:

Cenneti almak olmaz akça ile

Girmek olmaz behište rüşvet ile,

M.Hüseyn yazıyordu ki, Füzuli az söz, çok fikir meyarı ifade ediyor. Yazar Leyla ile Mecnun'u Fuzuli yaratıcılığının tacı sayılan düşünceler ve hisler ansiklopedisi adlandırmıştır. Bu eseri hem de Fuzuli gibi, hayat ve aşk gibi ölümsüz destan olarak kabul etmiştir. Sonra bu esere büyük besteci Ü.Hacıbeyov'un sonsuz edebi bir hayat armağan ettiğini söylüyor. Bestecinin başarılarını sadece kendi kişisel dühasına değil, hem de operanın temelinde duran şairane fikir gücünden ileri geldiğini bildirir.

Füzuli şahsiyettir. Halkın iftiharıdır. Halk ise Fuzuli'nin dehasıyla tüm tarih boyunca övünmeye haklıdır! ...

Dramaturjisine yansıyan kusurlar, insan ahlakındaki eksiklikler, bizim çağdaşlarımızda neredeyse yoktur. Hatta böyle de olsa, Ahundov dramaturjisi kendi eğitici kıymetini hiçbir zaman kaybetmeyecektir. Çünkü, o sanat levhaları için esas aldığı hayat levhalarını o kadar yüksek sanatsal düzeyde bildirdi ki, biz Hacı Kara'ları, Haydar bey'leri, Müsyo Jordan'ları, Hacı Kerim'leri gözümüzün önünden geçirirken, halkımızın tarihini, onun büyük bir dönemini açık görüyor ve bu insan tiplerini yaratana kalp dolusu iftiharla bakıp kendi kendimize diyoruz: "Böyle sanatçı ölmez" M.Hüseyn insanlığın yarattığı kültürel mirasa karşı dolu bir muhabbet duygusu besliyordu.

Hem de iftihar ediyordu ki, dünya edebiyatı tarihine işte Azerbaycan da kendi büyük sanatkarlarını vermek hakkını kazanabilmiştir. Azerbaycan halkı M.Feteli'nin adını büyük insanlık kültürü yaratıcıları sırasında görmekle iftihar ediyor-diyordu. M.Hüseyn'in sanatında kendine özgü yeri olan şahsiyetlerden biri de Cafer Cabbarlı'dır. Samet Vurgun Cabbarlı'nın cenaze töreninde söylediği şiirinde demiştir:

«Döydü kapımızı bir acı rüzgar!» - bu Samet Vurgunun sadece kendi şahsi üzüntüsü değil, hem de tüm halkın sonsuz kederiydi.

Ancak M.Hüseyn hem kendisine, hem de halkına teselli veriyordu, bu da ondan ibaret idi ki, C.Cabbarlı'nın biz nesillere zengin edebi mirası kalmıştı. Hem de her bir kimliği onun esas işine göre değerlendirmek daha doğrudur.

Büyük edip M.Hüseyn C.Cabbarlıdan bahsederken hep zorlandığını söylüyordu. Bunun ise birkaç sebebini gösteriyordu, önce Cabbarlı'nın zengin yaratıcılığı çok çeşitli alanları kapsadığını bildirirdi. Çünkü o, hem büyük oyun yazarı, hem yanan şair, hem ünlü nasir, hem mahir senarist. hem de orijinal fikirli tiyatro rejissorudur.

C.Cabbarlı'nın çeşitli şekillerde yarattığı eserler henüz bilimsel esaslara göre toplanıp yayınlanmamaktadır. C.Cabbarlı'nın zengin mirasının sadece edebiyat tarihimiz için değil, hem de her günümüz için hava ve su kadar gerekli olduğunu M.Hüseyn söylüyordu. (1, s. 469)

M.Hüseyn C.Cabbarlı'yı keskin ihtilafları ve tezatları seven bir yazar adlandırıyordu. Bu özellikler onun eserlerinde daha bariz bir şekilde tezahür etmektedir. M.Hüseyn'e göre C.Cabbarlı için her zaman yaşam gerçeği acı da olsa, her şeyden üstün olmuştur.

M.Hüseyn sanki C.Cabbarlı'nın yaratıcılığını bir süzgeçten geçirmiş ve onun gerçek bir şahıs olduğunu doğrulamıştır. Bu özellikler şunlardır:

1. İnsanın sadece mesleğine göre değil, huylarına göre, psikolojik zenginliğine göre, tüm karmaşıklığı ile sanatsal yaratıcılık süzgecinden geçirmektir.

2. İnsanı tarif ederken onun tüm ortamını ve zıt kuvvetlerin uygunluğunu göstermektir.

3. Cabbarlı'nın yaratıcılığında tüm halkın hayatı yer buluyor. O, halkın geçmişini, bugününü, geleceğini, işte döneminin fikri zirvesinde durarak tasvir eden bir senetkardır. Oadaki gerçek, halk ruhunun esas kaynağı da budur.

Halkseverlik, Cabbarlı sanatını uslu özelliklerini, yaratıcılık hilelerini, dilini ve hatta serf-nehv kurallarını yönlendiren bir güçtür. Tüm bu söylenen yönleri birbirinden ayrı düşünmek olmaz. Büyük sanat eseri yaratan her bir edip, bu zengin niteliklere tertip sırasıyla değil, birlikte sahip olur.

M.Hüseyne göre C.Cabbarlı kendisi Azerbaycan ve dünya edebiyatının geleneklerini iyi bilen Sanatçılarımızdan biriydi. O, geçmişin zengin deneyimlerini, üslup konularında yeni yollar aramak için öğreniyordu. O, geleneği tekrar etmiyordu. Eğer C.Cabbarlı'nın yarattığı sanatsal levhaların anlamına ve içeriğine daha derinden yanaşılsa, onun gerçek anlamda ulusal bir yazarı olduğu anlaşılır, Cabbarlı'nın yarattığı insan suretleri silsilesi sadece Azerbaycan'a özgü olan bir ortamda faaliyet göstermektedir. Bu demektir ki, büyük oyun yazarı halkımızın adetlerini, psikolojik ve fikri özelliklerini yansıtıyordu. O, Azerbaycan sözlü edebiyatından her eserinde ustalıklı kullanmayı başarıyordu. Bunlar ise C.Cabbarlı'nı Azerbaycan halkına devamlı kapatmıştı. ona göre halk, sanatçı için her şeydi.

M.Hüseyne göre Cabbarlı yaratıcılığı sanatın yaşam ve günlükte ne kadar yüksek bir rol oynadığını iyi anlamak için son derece parlak bir örnektir. C.Cabbarlı'nın dramları Azerbaycan edebiyatına yeni bir insan suretini getirmek teşebbüsünün iyi örnekleridir.

M.Hüseyne C.Cabbarlı'nın her zaman öğrendiğini, hem bir öğrenci olarak öğrendiğini söylüyor, hem de gerçek bir öğretmen olabildiğini anlatıyordu. M.Hüseyne diyordu ki, hiçbir yazar yaşadığı sürece öğrencilik edemez, fakat öğretmen olmak için bu aşamayı geçmek lazım ve zorunludur. İşte C.Cabbarlı da bu yolu şeref ve onuru seçti ve geçti. Bu kimliği dayandıran özelliklerden değil mi?!

M.Hüseyne Sabir kimliği hakkında da kendi görüşlerini söylemiştir. Bunun «Sabir-yenilikçi» bilimsel makalesinde daha net hissetmek olur.

M.Hüseyne bu esere çok ilginç bir giriş verir. O yüzden bazı kesimleri edibin kendi sözleriyle söylemek zorunda kaldık:

«Söylenene göre XIX yüzyılda Azerbaycan edebiyatı meydanına yüzden artık «şair» gelmiştir. Bunların da çoğu tamamen unutulmuştur. Bunda halkı suçlamak olur mu? Yok. Suçlu sadece şairlerin kendisidir-halkımız güzel şairlerini seçmeyi başarır. Buna birkaç örnek gösterebiliriz. İşte, din adamlarının, molla ve ahundların talebi ile büyük bir insan, derin bir filozof, güzel bir şair işkence ile öldürüldü.

Onu ölümlerle hatıralardan silmek istediler, fakat halk gerilik dünyasının katı karanlığı içerisinde parlayan bu meşaleyi sönmeye koymadı, belki, tersine, onu güneş gibi daha da yükseltmeye kaldırdı, onun nurunu içti, ama yine de uykulu gözlerini açamadı, sadece aşıkların mahzun sesi ile

uzun asırlar boyu dertli-dertli inledi». Nesimini dabanından soydular!..

Daha sonra Azerbaycan halkının bağrından kopup gelen ince bir kalp teranesini vahşice boğdular, ona bülbül gibi ötmeye izin vermediler. Halk ise bu büyük insana ebedi hatıra yarattı, ona sözden heykel yükseltti:

O, halkın doğal hayatından yazdı. Onun inleyişlerini, acı feryadını siirinin ahengine hopdurdu. Sanatının incileri ile büyük Azerbaycan edebiyatı sarayını süsledi. Fakat «millet kahramanları» bunu göremediler. Şair ac, susuz kaldı, hastalığını tedavi ettirmeye para bulamadı, O hala genç iken büyük halk sanatına veda etti. Halk ise geç de olsa şairini hatırladı, okullardan, kütüphanelerden birçoğunu onun adına yazdı, heykelini güzel bir bahçede güller ve çiçeklerle süsledi: Sabirin adı ve eserleri en yeni neslimizin bile dilinde ezber oldu. Sabirin hatırası gittikçe daha da yükseldi. Büyük halk onun mahnılarınca duydu, sevdi, sonra da gür sesle okudu: (3, s. 170)

Artıkca heyasızlık olur el mütehemmil,
Her zülme dözen canları neyledin, ilahi?

Bir dövrde kim sidg sefa kalmayacakmış,
Bilmem bele devranları neyledin, ilahi?

Mezlumların göz yaşsı derya olacaktı,
Deryaları, ümmanları neyledin, ilahi?

Sayyadi-cefakarda rehm olmayacakmış,
Ahüleri, ceylanları neyledin, ilahi?

Bağın, ekinin hayrını beyler görecektmiş,
Tohm ekmeye dehkanları neyledin, ilahi?

İş rencberin, güc öküzü, yer özünü, yer
Beyzadeleri, hanları neyledin, ilahi?

Sabirdeki bu kesinlik rastgele bir mahiyet taşıymıyordu. O, «Füyuzat» sayfalarını dolduran mistik şiirleri, soyut «romantikanı» görmek bile istemiyordu. O, bir zamanlar Nekrasovun dediği gibi, «şair olmaya da bilirsin» fakat vatandaş olmaya mecbursan fikrinin bilinçli taraftarlarından

biriydi. Sabirin yaratıcılığı vatandaşlık motifleri ile nefes alıyordu. Onu yükselten onu gerçek sosyal bir kalp gibi çırpınmaya zorlayan büyük vatandaşlık sorumluluğu idi! Sabir üzer olsa da yine zayıflamıyordu. yine sağalmaz yara vururdu, yine şiddetli kahkaha ile gülmeyi başarıyordu. Bu nedenle asıl, gerçek sanat zirvelerine yükselebiliyordu. O, aldatmırdı onun şiirleri hayatın gerçeğini gösteriyordu. Sabir gerçekçi idi. Onun realizmi aktif ve yüksek bir karakter taşıyordu. M.Hüseyin söylediği gibi söylesek o zaman gerçek bir sosyal kalp çırpınıyordu:

Neylemeli, göz görür, eglim kesir,

Men güneşi göyde dana bilmirem.

M.Hüseyne göre Sabir hem de ona göre büyük şahsiyettir ki, o kendi yaratıcı prensiplerini okurlardan gizletmiyordu. Azerbaycan edebiyatında az yazar var ki, bu kadar ustalıkla zamanının siyasi meselelerini yansıtmınsın. Sabir ona göre büyük ve ölmüzdür ki. o günlük meseleleri yüksek sanatsal düzeyde çözmeyi başaran bir sanatçı ve şahsiyet olmuştur. Bu alanda M.Hüseyin Sabiri Fransa'nın ünlü Doğu sanatkarı Beranje karşılaştırılabilir.

Sabir gerçekten açığöz, kaygan, mücadeleci, düşmanı ustalıkla döyecleyen bir satiriktir. Bu yüzden de Sabir hiçbir mübalağalara etmeksizin Azerbaycan edebiyatının en büyük klasikleri arasında yerini almıştır.

M.Hüseyne göre Sabir şiire önce yeni tematik, yeni münderice getirmiştir. Azerbaycan şiirine vatandaşlık mertliği getirmiştir.

M.Hüseyin klasiklerden öğrenmesi sadece yaratıcılık laboratuvarına bir olay olarak kalmayıp, makalelerinde kendisinin açıkça ifadesini bulmuştur. O, "Ölmez dahi» makalesinde büyük üstad Fuzuli hakkında söz söylüyor.

Makale M.Füzulinin vefatının 400 yılığına adamıştır. M.Hüseyin bu yıldönümü Fuzuli'nin ölümünün yıldönümünü yok, onun yüzyıllara nüfuz eden dühasının zafer töreni, aynı zamanda Azerbaycan dilinin güç ve kudretinin bayramı olarak düşünüyor.

M.Hüseyin Fuzuli'nin yaşadığı dönemi karakterize ederek gösteriyor ki, bu XVI yüzyıl Azerbaycan tarihinin en dramatik dönemlerinden biri olmuştur. Yüzyıllar boyunca Fuzuli'nin büyük pafosla kendi dönemi için yaptığı şikayetleri heyecansız okumak mümkün değildir.

Dust biperva, felek birehm, dövran bisükun,

Derd çok, hemderd yok, düşmen gavi tale zebun...

M.Hüseyin Fuzuli'nin terennüm ettiği sevgisi platonik adlandıran bazı alimler de tutarlı cevap veriyor, yazıyor ki, ünlü üstadın yaratıcılığının bu tür izahı kökünden sahtedir, onun dünyaya ve insanlara dolayısıyla taban tabana aykırıdır. M.Hüseyne göre «Leyli ve Mecnun» destanının yazarı

hayata ve aşka hiçbir zaman arka çevirmemiştir. M.Hüseyn Fuzuli'nin kendi ünlü yurttaşı N.Gencevi geleneklerini sürdürdüğünü söyleyerek, onun en büyük hizmetlerini, tarihte ilk kez Azerbaycan dilinin önemini o zamana kadar görülmemiş bir düzeye kaldırdığını özellikle söylemiştir. O, Füzulini Azerbaycan edebi dilinin asıl yaratıcısı olarak kabul etmiştir. Çünkü Fuzuli'nin şiir incileri basit, etkileyici ve güçlü Azerbaycan dilinin asıl gücünü görüp idrak etmeye imkan vermiştir.

Kaynakça

1. Y.Seyidov. M.Hüseyn. 1979.
2. M.Hüseyn. Eserleri, IX c. s. 231-240. 1979.
3. M.Hüseyn. Edebiyyat ve hayat. B. 1989.

**ANKARA ÖZELİNDE BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ YAPILARININ
DİSİPLİNLERARASI SÜREÇTE YORUMLANMASI**
INTERPRETATION OF THE FIRST NATIONAL ARCHITECTURE PERIOD
BUILDINGS IN ANKARA IN THE INTER-DISCIPLINARY PROCESS

Doç. Dr. Naile ÇEVİK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Muna SİLAV

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında gelişen ve Cumhuriyetin ilk yıllarında devam eden Birinci Ulusal Mimarlık dönemindeki gelişmeler göz önüne alındığında, mimarlık tarihinde oldukça önemli etkisi olduğu görülmektedir. Ülkemizde günümüz yaşam koşullarının temelini oluşturan bu mimari akım, zamansal bağlamda kısa süreli etkili olsa da, Cumhuriyet dönemi mimarisin de yeni yapı gereksinimlerini karşılayarak kent kimliğini ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyet dönemin de başkent olarak kabul edilen Ankara ilinin Ulus semtinde yer alan bu yapılar özel bir konuma sahip olması ile birlikte kent bütünü içinde belirli bir dönem mimarisi olarak yerini korumaktadır. Günümüzde tarihi ve kültürel dinamikler açısından değerlendirildiği zaman, hızlı kentleşme ile birlikte, kültürel kimliğin gelecek nesillere doğru ve etkin aktarılması, kent belleğinin iyi anlaşılması ve yorumlanması açısından yeniden işlevlendirilen bu tarihi yapılar önemini devam ettirmektedir. Kentlerin tarihi süreç içerisinde fiziksel yapısının değişimi ile toplumsal ve sosyal yaşamın biçimlendiği, toplumların geçmişi ve bugünü arasında bağlantı kuran bu tarihi yapıların korunarak gelecek nesillere aktarılması, kentin gelişimi ve kültürel sürdürülebilirliğin devam ettirilmesi için önemlidir. Kent kimliğinin sürdürülebilirliği açısından kentin tarihini oluşturan bu yapılar tarihi belge niteliğinde birer kültürel mirastır. Sahip olunan kültürel ve toplumsal değerleri geçmişten günümüze aktaran ve önemli bir belge niteliği taşıyan mimari kültürel mirasın özgün yapısal özelliklerinin yaşatılması ile kültürün, dönemin yaşam biçimini vurgulayan tarihi kent dokusu da korunabilmektedir. Bu çalışmada, Birinci Ulusal Mimarlık Döneminin belirgin özelliklerini içeren Ankara ili Ulus semti özelinde seçilen yapılar ele alınarak, kültürel kimlik ve kent belleğinin gelecek nesillere aktarılması açısından plastik sanatlarda disiplinler arası etkileşimler bağlamında Muna Silav'ın özgün suluboya çalışmaları ve Naile Çevik'in özgün baskiresim/exlibris çalışmaları yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, Disiplinlerarası Sanat

ABSTRACT

Considering the developments in the First National Architecture period that developed in years of the Ottoman Empire and continued in the first decade of the Republic, it is seen that it had a significant impact on the history of architecture. Although this architectural trend, which forms the basis of today's living conditions in our country, has a short-term effect in the temporal context, it has emerged the urban identity by meeting the new building requirements in the architecture of the Republican era. These buildings located in Ulus district of Ankara, which was accepted as the capital during the Republican era, maintain their place as a certain period architecture within the city as a whole along with possessing a special location. Today, when evaluated in terms of historical and cultural dynamics, these historical buildings, which are refunctionalized in terms of transferring cultural identity to future generations correctly and effectively together the speed of urbanization and understanding and interpreting urban memory better, maintain their importance. Guarding and passing on to the next generations these historical constructions in which the social life was form with the physical change of the city during history and which connect societies' past and present is important for the continuity of

the city's development and its cultural maintenance. These constructions which build city's history in terms of maintenance of the city identity are cultural heritage that has the characteristics of historical documents. It is possible to guard the city's historic fabric that highlight the lifestyle of the era and the culture by sustaining the unique constructional features of this architectural and cultural heritage that has the characteristics of a very important document and that pass on the cultural and social values from past to present. In this study, Muna Silav's original watercolor works and Naile Çevik's original lithograph/exlibris works were interpreted in the context of interdisciplinary interactions in plastic arts in terms of transferring cultural identity and urban memory to future generations by addressing the selected buildings in Ulus district of Ankara, where includes the prominent features of the First National Architecture Period.

Keywords: Ankara, First National Architecture Period, Interdisciplinary Art

1. GİRİŞ

Birinci Ulusal Mimarlık dönemi, biçim açısından dönemin Türk mimari kültüründe modern anlayışın başladığı yıllar olarak değerlendirilmektedir (Cengizkan, 2002, 61; Bozdoğan, 2001 aktaran Kopuz, 2016: 21). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra (1908) toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan yaşanan dönemin koşulları ve yapısı, mimarlık alanındaki gelişmelere uygun bir ortam yaratılmasını sağlamıştır. Bu süreçte, düşünürlerin ulusal bilinci canlandırma amacı ile öncülük ettikleri görülmektedir (Sözen, 1996: 13 aktaran Çüngen ve diğerleri 2013: 131). Dönemin kültürel ve sosyal yapısında ki değişim, kentlerin önemli yerleşim alanı olmalarını sağlamaktadır. Bu kapsamda kentler tanımlanırken kent kimliği kavramı kenti diğer kentlerden ayırt etmeye yarayan kentsel değerler olarak tanımlanabilir. Bu değerler kentin coğrafi özellikleri, kültürel düzeyi, mimarisi, kentlilerin ortak kültür, gelenek ve yaşam biçimleri ile oluşur. Kentte kimlik kazandıran değerler o kentin kültürel yapısı ile ilgilidir. Toplumsal deneyimler, görüşler, inançlar ve davranışlar toplumun sosyo-kültürel yapısını içermektedir (Lynch, 2010 aktaran Taşçıoğlu, Atmaca, 2015: 54). Bu kapsamda tarihi kentler, tarihsel, mimari ve anıtsal değerleri ile bütünlük gösteren kentsel dokuların oluşturduğu yerleşme olarak tanımlanabilir. Tarihi kentlerde, tarihi anıtsal özelliği olan yapılar ve yerleşmenin karakteri kente kimlik kazandırılması, kentlerin kuruluşundan günümüze kadar gelen sosyal, kültürel değerlerle oluşan tarihi çevrenin korunması ve sürekliliğinin sağlanması gerekir. Günümüzde Ankara Ulus semtinde kent dokularının iyileştirilmesi, canlandırılması ve yenilenmesi sürecinde özelliklerini yitirmeden korunabilen ve sürdürülebilirliğini sağlayan, özgün kimliklerini koruyarak yeniden işlev kazandırılan yapılar yer almaktadır. Bu kapsamda çalışma; Ankara ili Ulus semtinde yer alan ve Birinci Ulusal Mimarlık dönemin mimari özellikleri belirtilerek, kültürel kimliğin ve kentsel belleğin vurgulandığı yapıların sanatsal yorumlamalarını içermektedir.

2. BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ YAPILARI

Cumhuriyet'in ilk yıllarında neo-klasik Türk üslubu, birinci ulusal mimarlık dönemi olarak bilinmektedir. Bu üslup, batılı teknolojinin kullanıldığı, Selçuklu ve klasik Osmanlı yapılarındaki mimari elemanları ve süslemeleri içeren, 1910-1930 yılları arasında özellikle kamu yapılarında görülmektedir. Birinci Ulusal Mimarlık dönemi eserlerini oluşturan Mimar Kemaleddin, Vedat Tek, Arif Hikmet Bey, Giulio Mongeri gibi mimarlar, klasik Türk mimarlığı yapıtlarında yer alan geniş saçak, kubbe, çıkma, sütun, mukarnaslı başlık, sivri kemer, çini kaplamalar gibi yapı elemanlarını, dış cephe ve iç mekanlar da kullanarak yeni Türk mimari üslubunu benimsemişlerdir (Hasol, 2017: 34).

Dönemin mimari eserlerinin özellikleri incelendiği zaman, dış cephe tasarımlarına önem verildiği ve çözülmesi gereken başlıca mimari sorunun cepheler olduğu belirtilmektedir. Yapılar, Selçuklu ve Osmanlı dönemi mimari eserlerinde görülen kemer biçimleri kullanılarak,

simetrik olarak düzenlenen çok katlı plan formundadır ve batı mimarlığından alınan yatay katlar kornişlerle bölünerek vurgulanmıştır (Aslanoğlu, 2010; Sözen, 1996; Ertuğrul, 2007: 13-15; Hasol, 1998: 465-466 aktaran Çüngen ve diğerleri 2013: 131). Yapıların giriş ve orta kısımlarındaki köşeler kule görünümü verilerek çıkıntı şeklinde tasarlanmış ve bu çıkıntılar ahşap veya ahşap görünümünde dökme demir destekleriyle taşınan ayrı çatılar ile kapatılmıştır. Simetri aksında yer alan girişler Osmanlı taç kapıya benzetilmekte ve bu dönem yapılarının ön cepheleri diğer cephelere göre daha özenli tasarlanmıştır. İç mekan detaylarında ise, kamusal yapılarda, banka giriş holleri gibi mekanlarda süslemeler kullanılmıştır. Cephelerde görülen detaylı ayrıntılara rağmen, binanın planları gereksinimlere uygun olarak tasarlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yapıların mimari özellikleri aynı kurgu ile devam etmiş ve bunun sonucunda yapılarda benzer bir mimarlık anlayışı ortaya çıkmıştır (Kopuz, 2016: 22). Ankara ilinde günümüze kadar önemli planlama kararları alınmış ve bu kararlar doğrultusunda yapılar ve kentsel mekanlar bulunmaktadır. Kentin önemli odak noktalarından olan Ulus meydanı ve çevresindeki yapılaşma, Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etmiş ve oluşturulan kentsel çevre farklı mimarlık anlayışlarını içeren bir kentsel alan olarak önem kazanmıştır. Ulus meydanı ve çevresindeki yapılar, kent kimliğini ve belleğini oluşturmuştur (Çüngen ve diğerleri, 2013:135). I. TBMM Binası (Kurtuluş Savaşı Müzesi) (1915-1920; Mimar: Hafı Bey), II. TBMM Binası (Cumhuriyet Müzesi) (1924; Mimar: Vedat Tek), Osmanlı Bankası (1926; Mimar: Giulio Mongeri), Tekel Başmüdürlüğü (1928; Mimar: Giulio Mongeri), Ankara Vakıf Otel-Ankara Palas (1924-1927; Mimar: Vedat Tek-Mimar Kemaleddin Bey), Ziraat Bankası (1926-1929; Mimar: Giulio Mongeri), Etnografya Müzesi (1925-1927; Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu), Ankara Devlet Resim Heykel Müzesi (1927-1930; Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu), II. Vakıf Apartmanı (1928-1930; Mimar: Kemaleddin Bey), Türkiye İş Bankası (1929; Mimar: Giulio Mongeri) binaları gibi yapılar Ankara'da Birinci Ulusal Mimarlık dönemini yansıtan önemli eserler arasında yer almaktadır (Hasol, 2017).

3. DİSİPLİNERARASI SÜREÇTE BİREYSEL SÖYLEMLER

Uluslararası alanda hızla yaygınlaşan kavramsal sanat ile 1960 sonrasında sanat akımları gelişme göstermiştir (Antmen, 2008: 196). Çağdaş sanat anlayışındaki yaklaşımlar, sanat alanındaki farklı disiplinlerin etkileşimi sonucunda önemli olan, estetik değerler ile sanatsal duyarlılığın sağlanması ve ortaya çıkan sanat eserlerinin içeriği önem kazanmıştır (Kılıç, 2005: 66; Akdeniz, 1995: 9-10). Günümüz sanat dinamikleri ise plastik sanatlar alanında var olan disiplinlerarası etkileşim/iletişim odaklı çağdaş sanat anlayışında sanatçının bireysel, duygusal, toplumsal, kültürel değerlerini ifade ederek malzeme ve konunun kaynaştığı ve düşünsel yapının öne çıktığı, sınırların ortadan kalktığı eserlerin üretildiği disiplinlerarası uygulamalarda, sanatçılar çalışma yöntemlerini ortaya koymaktadır. Sosyal çevre içerisinde ortaya konulan anıt, heykel ya da mimari eserler o toplumun belleğini oluşturur. “Kamusal alan şehir ölçeğinde toplum içindeki insanların birbirleriyle karşılaştıkları, etkileştikleri, iletişim kurdukları ve yaşadıkları mekânlar olarak düşünülebilir. Toplum için kendi kültürüne ait sembelleri daha yoğunluklu olarak bulmak olasıdır ve toplumdaki insanların tekil ya da çoğul günlük hayatının ifadesi olabilir” (Yerce, 2007: 9). Bu bağlamda yaşanan sosyal çevre içinde kültürel değerlerimizi oluşturan tarihi süreç içinde ortaya çıkmış olan eserlerin korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması bireysel ve toplumsal kimlik açısından önemlidir. Özellikle kamusal mekanlar da kültürel kimliğimizin yansıması olan mimari yapılar gelecek nesilleri de kapsayan bir etki alanı olması bakımından değerlidir. Bu açıdan bakıldığında zaman, disiplinler arası uygulamalarda farklı disiplinlerden sanatçılar kendi disiplinlerinin çalışma yöntemlerini/prensiplerini etkileşimli olarak birlikte kullanmakta ve uygulamalar gerçekleştirmektedir. Bu uygulamalar özelinde Muna Silav'ın suluboya ve Naile Çevik'in baskiresim (exlibris) uygulamaları yaşanan kente dair kültürel kimliğin yaşatılması ve yeniden yorumlanması bağlamında özgün üretimlerle ortaya konulmuştur.

3.1. BİREYSEL SÖYLEMLER (SULUBOYA RESİM); MUNA SİLAV

Suluboya tekniği, bağlayıcı özelliği ile suda eriyebilen bitkisel kökenli zank ve pigment karışımından elde edilen boya türü olup bilinen eski resim tekniklerinden birisidir. Suluboya, mağara duvarlarında ve ağaç, deri gibi malzemelerin üzerinde uygulanmıştır. Bu resim tekniğine yakın örnekler ise eski Mısır'da papirüs rulolarında görülmektedir. Çinliler tarafından ipek ve pirinç kağıdının icat edilmesi ile kağıt üzerine mürekkep ve boya ile yazılan yazılar yerini renkli resimlere bırakmıştır. Suda kolayca eriyebilen suluboyada, hammaddesi toz boya olan, kalıcılığı arttırmak için arap zankı, su, bal, gliserin ve bazı koruyucu maddeler eklenmektedir (Silav, 2014: 17; Doğan, 2014: 149).

Görsel 1. Ankara İş Bankası, Suluboya, 25x30 cm, 2013

Görsel 2. Ankara II. Vakıf Apartmanı, Suluboya, 32x35 cm, 2013

Birinci Ulusal Mimarlık dönemine tarihlenen ve ülkemizde birçok kentte örneklerinin bulunduğu dönem yapılarından (kamu yapıları, müzeler, apartmanlar, v.b.) konu bağlamında başkent Ankara özelinde suluboya resim tekniği kullanılarak yapılmış çalışmalar, taşınmaz kültür varlıklarının mevcut durumunu belgeleme amacı ile değerlendirilmiştir. Suluboya tekniği kullanılarak oluşturulan Ankara Ulus semti mimarisine ait kentin tarihi merkezinde yer alan bu yapıların tarihi kent dokusunu öne çıkarması ve geleneksel kent yapısına ait değerlerin vurgulanması amaçlanmıştır. Öncelikle bu çalışma kapsamında Ankara ilinde Birinci Ulusal Mimarlık dönemine ait mimari yapıların özellikleri araştırılmıştır. Yapılan araştırmalar sonrasında Ankara ili Ulus semti özelinde yer alan, tarihi ve mimari değeri olan, seçilmiş tarihi yapılar konu olarak belirlenmiştir.

Görsel 3. Ankara Tekel Başmüdürlüğü, Suluboya, 25x30 cm, 2013

Görsel 4. Ankara Ziraat Bankası, Suluboya, 32x42 cm, 2013

Seçilen mimari yapılarda mevcut durum tespitine yönelik gerçekleştirilen eskiz çalışmaları sonrasında, hızlı çalışmaya olanak sağlayan ve naif sonuçlar sunan suluboya resim tekniği kullanılmıştır. Ayrıca renk, doku, perspektif, ışık, gölge vb. unsurlar bireysel/özgün yorumlarla ele alınmıştır. Suluboya tekniğinin kullanılarak, mimari yapıların ön cephesindeki pencere ve sütun elemanlarının vurgularını daha da artırmak hedeflenmiştir. Çalışmada kültür varlıklarının korunması ve tanıtılması konularında bir farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır ve suluboya resim çalışması yer almıştır.

Görsel 5. Ankara Etnografya Müzesi, Suluboya, 20x32 cm, 2013

Görsel 6. Osmanlı Bankası, Suluboya, 32x42 cm, 2013

Tarihi ve kültürel miras niteliği taşıyan yapıların cepheleri perspektif çizimi vurgulanarak çizgi ile aktarılmış ve leke çalışmaları bir arada kullanılmıştır. Yapıların perspektif çizimi yapıldıktan sonra suluboya tekniği uygulanmıştır. Görsel 1, yapı simetrik bir plana sahip olmakta ön cephe detayları çizgi ile güçlendirilmiştir. Ön cephede belirlenen alanlarda ışık ve gölgenin vurgulandığı ve çalışmaya derinlik kazandıran alanlar çalışmalarda üç boyutlu etkiyi güçlendirmektedir (Görsel 2-4). Görsel 3 olduğu gibi vurgulanmak istenen cephe daha detaylı çalışılmakta ve diğer cephelerde ise leke çalışmaları yapılarak ifade edilmektedir. Görsel 6, binanın cephesinde ışık ve gölgenin daha belirgin olması için kağıdın beyaz yüzeyi bırakılmıştır.

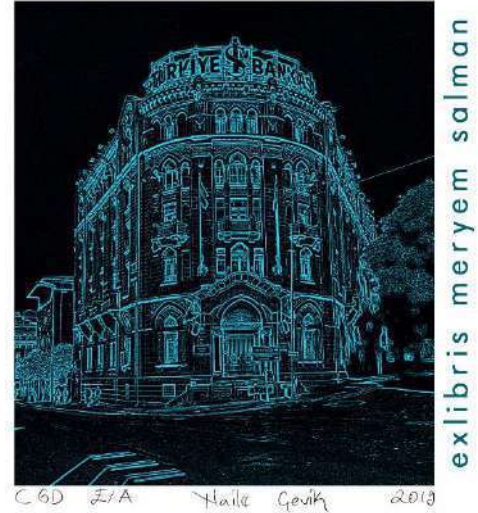
3.2. BİREYSEL SÖYLEMLER (BASKİRESİM / EKSLİBRİS); NAİLE ÇEVİK

Tasarım süreci değerlendirildiği zaman, Ankara kenti özelinde duygusal, zihinsel, toplumsal, kültürel vb. çağrışımları yapan mimari binaların bireysel yorumlamaları bu çalışmada mekansal düzlemde değerlendirilmiştir. Ancak bu çalışmada tanımlamak ya da anlamlandırmak istenen mimari yapılar özelinde mekan değerlendirmesi salt bir fiziksel mekanı nitelenmemektedir. Daha çok kültüre ve kimliğe/aidiyete dair tanımlamaları içinde bulunduran bu yapılar, Gaston Bachelard'ın mekan kavramının çok katmanlı bütünlüğüne odaklanır ve ilham alır niteliktedir (Çevik, 2018:187). Bachelard'ın Mekanın Poetikası çalışmasında, mekan fenomeninin özne ile olan tinsel bağımlı şiirsel bir dille ortaya koymaktadır. Mekanı çok katmanlı dinamik bir yapı olarak değerlendiren Mekanın Poetikasının de Mahzenden Tavan arasına Ev, Kulübenin Anlamı;

Ev ve Evren; Çekmece, Sandıklar ve Dolaplar; Kuş Yuvası, Kabuk; Köşeler; Minyatür; İçsel Uçsuz Bucaksızlık; İçerisi İle Dışarısının Diyalektiği ve Yuvarlağın Fenomenolojisi olmak üzere ontolojik değerlendirmeleri sayesinde, mekanı bir fenomen olarak algılamak özne ile mekan arasındaki tinsel bütünlüğe odaklanır (Bachelard, 2017). Öz benlik ve aidiyet kavramlarını da içinde barındıran bu durum geniş anlamıyla dış dünyaya gönderme yapar. Bu anlamda düşünce ve üretim biçimi arasındaki bu karşılıklı iletişimin sürdürülebilir olduğu söylenebilir. Bu bağlamda insan-mekan etkileşiminin/iletişiminin dinamik yapısı mekanın çok katmanlı yapısını ifade eder (Çevik, 2018:187).

Bunun yanı sıra, Lefebvre hiçbir mekanın tamamen yok olmadığını, iz bırakana kadar ortadan kalkmadığını savunur; “Başkalaşmalar, aktarımlar, ikameler tarif edilir; nesne-doğa (şu toprak yığını, şu ağaç, şu tepe) kendi doğal bağlamı içinde algılanmaya devam ederken, civardaki toplumsal mekan nesnelere dolar ve doğanın nesnelere ve ürünlerine ortak bu nesneliliğe uygun olarak kavranır” (Lefebvre, 2015: 182 aktaran. Şenel, 2016).

Yaşanılan mekan ve kültüre ithafen çalışılan, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin Ankara Ulus' da bulunan bu mimari yapıları kültüre ve mekana karşı aidiyet kavramına odaklanan baskiresim (ekslibris) çalışmaların da görselleşmektedir.

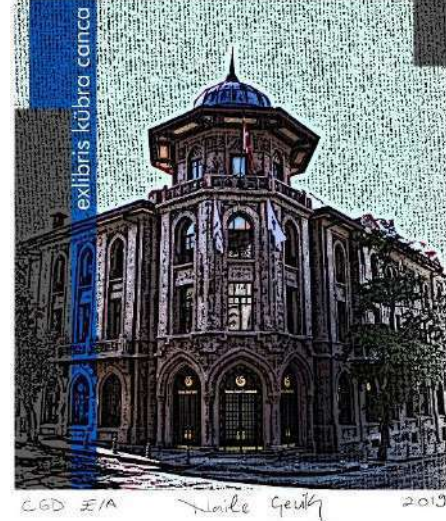
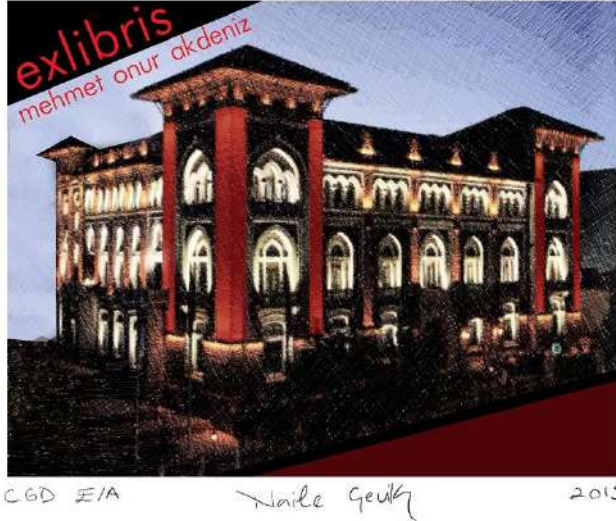
Görsel 7-8. Naile Çevik, Ekslibris, 2019

Baskiresim bugünkü anlamıyla çağa uygun ve toplumun modernizm ile birlikte ulaştığı noktada sanat eserlerine yeni bir görünüm sağlamayı başarmıştır (Yalçın, 2012: 58). Çağdaş sanatta baskiresmin öneminin, teknolojik gelişmeler, geleneksel ve çağdaş kavramlar ile birlikte ortaya koyulacağı düşünülmektedir (Fırıncı, 2013: 134). Günümüzde geleneksel ve çağdaş yöntemler ile baskı çalışmaları üretilmekte ve Ağaç/Linol Baskı (Yüksek Baskı), Gravür (Çukur Baskı), Taşbaskı-Litografi/Litography (Düz Baskı) ve Serigrafi/Silk-Screen (Elek Baskı) gibi geleneksel baskı yöntemlerinin yanında bilgisayar ortamında yapılan (Sayısal) ve Karışık Teknik (Mix Baskı) olarak isimlendirilen baskı çeşitleri de uygulanmaktadır.

Ekslibris (exlibris) “...’nın kitabı”, “...’nın kitaplığına ait” veya “...’nın kütüphanesinden” anlamına gelen latince bir kelimedir (Severin, 1949: 7). Ekslibris kitapların iç kapağına yapıştırılan, üzerinde kitap sahibinin adı ve ilgili veya değişik konularda resimlerin bulunduğu küçük boyutlu özgün yapıtlar, kitabın kartviziti ya da tapusudur (Kaynar, 2006: 4; Pektaş, 2014: 11). Ekslibrisli kitaplar okur ile kitap arasındaki ilişkiyi güçlendirir (Ergün 2004: 67). Ekslibris kullanılan teknik baskiresmin bir türü olarak görülebilir. Kurgusal olarak yazı ve resmin aynı düzlemde bulunmasından dolayı tasarım diline de sahip olan ekslibrisler grafik

çalışması olarak da nitelendirilmektedir. Ekslibrisler kitaptaki işlevinin dışında sanatsal değere sahip olduğu için özgün bir grafik ve resim çalışması olarak da sergilenebilmektedir.

Görsel 9-10. Naile Çevik, Ekslibris, 2019

Sahiplenme ve aidiyet kavramlarını içeren ekslibris üretimleri sanatsal açıdan kitapların etiketlenmesinde kullanılmasının yanı sıra sergiler, yarışmalar, koleksiyonlarda önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda sanatsal bir uygulama alanı da olan ekslibris üretimleri yüksek baskı, çukur baskı ve düz baskı gibi farklı baskıresim teknikleri ile de çoğaltılabilmektedir. Tüm bu tekniklerin yanı sıra çağımızda bilgisayar aracılığı ile uygulama alanı bulan özgün ekslibris uygulamaları da yer almaktadır.

Çalışmada kültürel mirasın korunması ve tanıtılması konularında bir farkındalık yaratmak amacıyla Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Ankara/Ulus mimari yapıları özelinde özgün baskıresim (ekslibris) uygulamaları yapılmıştır. Naile Çevik'in özgün ekslibris uygulamaları değerlendirildiğinde genel anlamda kültürel miras ve bu mirasın gelecek nesillere yansıtılması kavramları nesnel boyutta mimari binaların ön cepheleri, ekslibris zemini üzerinde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu çalışma kapsamında özellikle binaların cephelerine odaklanılmış ve bu sayede perspektif vurgusu artırılmak istenmiştir. Tarihi ve kültürel bir miras niteliği taşıyan Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Ankara/Ulus mimari yapılarının fotoğraflarından P = Fotografik çoğaltma/Photographic reproduction ve CRD = Bilgisayarla çoğaltma/Computer reproduced design teknikleri kullanılarak özgün ekslibris üretimleri yapılmıştır. Bu üretimlerde ekslibrisin ayrılmaz bir parçası olan tipografik unsurlar özgün tasarımların/kompozisyonların içine yerleştirilmiştir.

Görsel 11-12. Naile Çevik, Ekslibris, 2019

Teknoloji, plastik sanatlar alanında sınırsız uygulama pratiklerini sanatçılara sunmaktadır. Bu doğrultuda her sanatçı kendi dönemini yansıtan bir üslup ile yeni olanı ortaya koymaktadır. Özgün ekslibris uygulamalarında renk olgusu vurgulanarak bina renklerinden uzaklaşılması hedeflenmiştir. Daha az ancak net ve keskin renk geçişleri ile ekslibrisi akılda kalıcı bir tasarıma dönüştürülmüştür (Görsel 7-9-11). İşlevsel anlamda kitap içlerine yerleştirilen ve küçük boyutlu olan bu çalışmaların görsel gücü, biçimde, renkte ve kurguda dengeli olması ile görülmektedir. Bu sebeple bazı ekslibrislerde sadece binaların dış kontürlerine odaklanarak renk kavramını geriye atıp biçimi ön plana almak tercih sebebi olarak düşünülmektedir (Görsel 8-12).

Yazı ekslibrislerde olması gereken bir gerekliliğin yanında tasarımın içine bir bütün olarak yerleştirilmesi gereken bir konumdur. Ekslibrislerde kullanılan görsel ile yazı ayrı düşünülemez. Bu bağlam ile görsel 7,9,11 ve 12’de yazı binaların perspektifsel yapılarına uygun bir şekilde yerleştirilmiş ve görselin hakim olduğu renk kullanımı ile de biçimin kendisi bütünleştirilmiş tasarımlar aracılığı ile sağlanmıştır. Bunun aksine görsel 8’de yazı biçiminin dış kenarına-açık zemine koyu renk olarak ve dikey bir hatta yerleştirilerek görsele hakim olan siyah alan içerisinde yok olması engellenmiştir.

Görsel 10, çift kaçıslı perspektif ile yerleştirilmiş bina görselinin yer aldığı dokusal yaklaşım ile tasarlanan ekslibrislerden biridir. Gökyüzü ve yazı renginin aynı olmasından kaynaklı olarak yazı altına yerleştirilen lacivert dikey hat ile ekslibris yazısı ön plana çıkarılmıştır. Yazının dikey kullanılmasının sebebi ise bina perspektifine zıtlık oluşturarak daha dikkat çekici bir kurgu/vurgu ortaya koymaktır. Soldaki saydam koyu gri alan ve sağ üstteki küçük dikdörtgen geometrik biçim ekslibristeki temel renk ve biçimlerin kompozisyonda dengelenmesi amacıyla tasarlanmıştır.

4. SONUÇ

Kültür varlıkları tarihi kentlere kimlik kazandıran ve kentleri birbirinden ayıran kent bileşenleridir. Tarihin ve kültürün somut göstergesi olan tarihi yapılar, kentlerin mekansal olarak önemi yanı sıra toplumsal ve kültürel değerlerle kentlere özgün kent kimliğini oluşturmaktadır. Kentlerin geçmişten geleceğe taşıdığı fiziksel, kültürel, sosyal ve ekonomik değerlerin bütünü, kent kimliği bağlamında kültürel değerlerimizi oluşturan tarihi süreç içinde meydana gelen mimari eserlerin korunması, yaşatılması ve tanıtılması ile mümkün olacaktır. Bu yüzden bu mimari eserlerin belgelenerek, korunması ve gelecek nesillere aktarılması oldukça önemli bir yaklaşımdır. Ankara ili Ulus semti özelinde Birinci Ulusal Mimarlık dönemi’nde yapılmış olan mimari yapıların, tarihi ve kültürel miras bağlamında örnekleri üzerinden incelendiği bu çalışmada bir anlamda belgeleme niteliği taşıyan Muna Silav’ın suluboya çalışmalarında ve Naile Çevik’in baskiresim (ekslibris) uygulamalarının bireysel/sanatsal söylemleri aracılığı ile tarihi ve kültürel dokunun özgün üretimler ile gelecek nesillere aktarılması sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Akdeniz, H. (1995). Plastik sanatlarda günümüz sanat eğilimlerinin düşünsel dayanakları ve bunun çağdaş Türk sanatına yansımaları üzerine bir değerlendirme. *Anadolu Sanat*, Anadolu Üniversitesi yayınları, 862, 9-34.

Aslanoğlu, İ. (2010). Erken Cumhuriyet dönemi mimarlığı (1923- 1938). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- Antmen, A. (2008). 20.yüzyıl batı sanatında akımlar. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bachelard, G, (2017), Mekanın poetikası (Çev., Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki yayınları.
- Çevik, N. (2018). Çağdaş sanatlarda mekansal sınırları-sınırlılıkları aşan kurgusal düzenlemeler. *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (78), 34-42.
- Çüngen, H. F., Yılmaz, M. E., Tanrıveren, F. M. (2013). Ankara'da birinci ulusal mimarlık döneminden bir örnek: Erzurum oteli. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 130-142.
- Doğan, M. (2014). Cumhuriyet kuşağı Türk resminde suluboya geleneği ve günümüz Türk resmindeki uygulamaları (Yüksek lisans tezi). Yaşar Üniversitesi, İzmir. YÖK tez veri tabanından erişildi (Tez No. 378687).
- Ergün, M. (2004). Kitapsever ile kitap tutkunu. *Adam Sanat Dergisi*, 223, 67.
- Ertuğrul, Z. (2007). Birinci ulusal mimarlık dönemi mimarlarından Muzaffer bey: eserleri ve sanat anlayışı (Doktora tezi) Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. YÖK tez veri tabanından erişildi (Tez No. 211494).
- Fırıncı, M. (2013). Dijital çağda geleneksel baskı resim ve teknikler arası geçiş (melezleşme). *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4 (4).
- Hasol, D. (1998). Ansiklopedik mimarlık sözlüğü. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Hasol, D. (2017). *20. yüzyıl Türkiye mimarlığı*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Kaynar, A. (2006). Kaynak ve dayanaklarıyla exlibris ve bir örnek sanatçı: Hasip Pektaş (Yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay. YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 191034).
- Kılıç Kapar, S. (2005). Yaratmak Üzerine, *Rh+ Plastik sanatlar dergisi*, Sayı 20.
- Kopuz, A. D. (2016). Adana'da birinci ulusal mimarlık dönemine ait bir yapı örneği; Adana tren garı, *Tasarım+Kuram dergisi*, Sayı:22, 21-33.
- Lefebvre, H. (2015). *Mekanın üretimi* (Çev., Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- Pektaş, H. (2014). *Exlibris*. Ankara: İED.
- Severin, M. F. (1949). *Making a bookplate*. London&New York: England: The Studio Publications.
- Silav, M. (2014). *Mimari eskizlerde suluboya*. Ankara: Pelikan Yayıncılık.
- Sözen, M. (1996). *Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şenel, İpek, (2016), Günümüz sanatında değişen mekansal algılar ve yeni malzeme estetiği (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 435952).
- Taşçıoğlu, S., Atmaca, M. (2015). Tarihi kentlerde dış mekan kimliği: Kilis örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(1), 54-63.
- Yalçın, S. (2012). Sanayi devriminden günümüze özgün baskıresim sanatının önemi ve yükseköğretimde özgün baskıresim sanat eğitiminin sosyo-kültürel yansıma açısından incelenmesi (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul. YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No. 319505).

Yerce, N. E. (2007). Enstalasyon ve mekanı (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul. YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 223607).

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1. Muna Silav arşivinden alınmıştır.

Görsel 2. Muna Silav arşivinden alınmıştır.

Görsel 3. Muna Silav arşivinden alınmıştır.

Görsel 4. Muna Silav arşivinden alınmıştır.

Görsel 5. Muna Silav arşivinden alınmıştır.

Görsel 6. Muna Silav arşivinden alınmıştır.

Görsel 7: Naile Salman Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 8: Naile Salman Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 9: Naile Salman Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 10: Naile Salman Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 11: Naile Salman Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 12: Naile Salman Çevik arşivinden alınmıştır.

ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRK AİLELERİNİN VARLIK MÜCADELESİ
THE PRESENCE STRUGGLE OF TURKISH FAMILIES LIVING IN GERMANY

Doç. Dr. Yusuf GENÇ
Sakarya Üniversitesi

ÖZET

20. yüzyılın ikinci yarısında işgücü göçüyle Almanya'ya çalışmak için giden Türk vatandaşları kısa zaman sonra ailelerini de oraya taşıyarak Almanya'ya dış göç serüvenini hızlandırmışlardır. Gurbetçi kültürüyle ülkede yaşamaya çalışan ailelerin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve dini ihtiyaçlarının temin edilmesi; nitelikli çalışma hayatında yer almaları; ikamet, barınma, eğitim, sağlık hizmetlerinden ve göçmen haklarından yeterince yararlanmaları zaruri hale gelmiştir. 1980'lerden sonra dış göç süreci olgunlaşmaya ve aileler Almanya'da çoğalmaya başlamış, kuşaklar arası farklılaşmalar dikkat çekmeye başlamıştır. 2000'li yıllarda bu işgücü göçü beyin göçüne dönüşerek daha önce Türkiye'ye yatırım yapan gurbetçiler yatırımın yönünü Avrupa'ya çevirerek Avrupa'da yerli olmaya karar vermiş, çalıştıkları ülkelerde ailelerini güçlendirmeye ve alt yapılarını geliştirmeye çalışmışlardır. Günümüzde Almanya'da kalıcı olarak yaşamaya karar veren Türk aileleri sosyo-kültürel olarak varlıklarını devam ettirebilmenin çabası ve gayreti içindedirler. Bu süreçte Almanlarla aynı şartlarda yaşayan ancak aynı fırsatlarla yarışmayan, hayata bakış açıları ve beslendikleri manevi ve kültürel değerleri farklı olan bu iki toplum ve Almanya'daki diğer yabancılar akademik olarak değerlendirildiğinde çok kültürlü bir toplumdaki bahsetmek gerekir. Ancak Alman politikaları bu anlayışı benimsememektedir.

Almanya'ya işçi olarak giden birinci kuşak Türkler ile orada kalıcı olarak yaşamaya karar veren üçüncü ve dördüncü kuşak Türk aileleri arasında hayat felsefesi ve aile kurgusu açısından ciddi bir dönüşüm yaşanmaktadır. Almanya'nın yabancılar politikası ve göç yasaları da bu durumu desteklemektedir. Anaokulundan itibaren eğitim sürecinin sonuna kadar tek tip eğitimden geçen, yaşam tarzı olarak aynı havayı soluyan yeni kuşak Türk ailesinin aile kurgusu Alman kültürünü yansıtır hale gelmiştir. Geleneksel yapısını korumaya çalışan ve değerlerinden kopmamaya özen gösteren ve bu anlamda mücadele veren önemli bir grubun olduğunu da unutmamak gerekir. Bu kesim aile kurgusu, Türkiye'ye bağlılığı ve din eğitimi üzerinden geleneklerini canlı tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca Türkiye ile olan bağlarını korumak ve desteklemek üzere uzun bir süre Türkiye'den gelin ve damat devşirmeyi deneyen Almanya'daki Türk ailesi bu durumdan beklenen verimi alamamıştır. İki farklı ülke (Türkiye-Almanya) kültürüyle yetişen gençlerin (kadın-erkek) Türk kültür ve değerlerine bağlı eşler olarak sağlıklı aile birlikteliği oluşturmaları ve mutlu yuva kurmaları beklenirken beslendikleri kültürel farklılıklar bu beklentiyi karşılamamıştır. Bu ailelerde ciddi aile içi sorunlar ve travmalar yaşanmış ve boşanma oranları bu gruplarda daha fazla olmuştur. Almanya'da doğup büyüyen, sosyal ve çalışma hayatında yerini alan son iki kuşak Türk nesli içinde yaşadıkları toplumun yaşam tarzını daha kolay benimsemiş ve kabullenmiştir. Türk kültürüne duyarlı olan ve kültürel kodlarını korumaya çalışan bir kısım Türk ailesi Almanya'da varlık ve yaşam mücadelesi vermeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Türk Ailesi, Kültür, Entegrasyon, Asimilasyon

ABSTRACT

Turkish citizens, going to Germany in the second half of the twentieth century with the labor force migration, accelerated the emigration journey to Germany by moving their families to Germany after a while. It has become essential that the social, cultural, economic, political and religious needs of the families living in Germany with guest worker culture are provided, they have taken part in the qualified workforce, they have benefited from the rights of residence, sheltering, education, health and immigrants. The emigration process has started to

mature and the number of families started to increase in Germany, as well as the differentiation between generations have stood out after the 1980s. During the 2000s, this labor force migration has turned into brain drain; the workers previously investing in Turkey have turned to Europe for the investment and decided to become a local in Europe. They tried to strengthen their families in the countries where they work and tried to develop their infrastructure. Nowadays, Turkish families deciding to stay permanently in Germany make an effort to sustain their socio-cultural presence. In this process, from an academic perspective, when we consider the Turkish people, living in the same conditions with the Germans but not having the same opportunities with them, having different world views, cultural and spiritual values, as well as the other aliens in Germany, it is necessary to speak of a multicultural society. However, German policies don't adopt this approach.

A radical transformation is witnessed between the first generation of Turkish people going to Germany as workers and the third and fourth generation of Turkish families deciding to stay permanently in Germany in terms of world view and family structure. The alien policy and migration laws of Germany also supports this situation. The family structure of new generation Turkish family, whose members are educated exactly like German people and adopt their lifestyle, has started to reflect the German culture. It is important to note that there is a significant group of people trying to protect the traditional values and structures and strive for this end. This group tried to keep the traditions alive through the family structure, the loyalty to Turkey and religious education. Furthermore, Turkish families in Germany, trying to protect and strengthen their ties with Turkey by marrying their children from Turkey, haven't received the expected returns in these marriages. The young people, raising in two different countries (Turkey and Germany), were expected to form a unity of the family and to establish a happy family as spouses loyal to Turkish culture and values. However, as the spouses were raised in different cultures, these expectations were not satisfied. Serious family problems and traumas have been experienced in these families, and the divorce rates have been higher in this group. The last two generations of Turkish people, born and raised in Germany as well as taking a role in the social and working life of the country, have more easily adopted and accepted the lifestyle of Germany. A group of Turkish families, who are sensitive to Turkish culture and are trying to protect their cultural codes, struggle for their presence in this country.

Keywords: Germany, Turkish Family, Culture, Integration, Assimilation

1. GİRİŞ

Türkler cumhuriyet döneminde ilk göçmen hareketini Avrupa'ya gönderdiği işgücü göçüyle yaşamıştır. Bu işgücü göçünden en fazla nasiplenen ülke Almanya olmuştur. Almanya 1960'tan sonra geçici (misafir) işçi göçüyle bünyesine taşıdığı yabancı göçmenleri, günümüzde yerli göçmen olarak ağırlamakta ve bu yapıyla entegre yaşamaktadır. Alman nüfusunun önemli bir bölümünü (%10'dan fazla) yabancılar (göçmenler) ve yabancı kökenli Alman vatandaşları oluşturmaktadır (Genç, 2011 s. 25).

Almanya'ya çalışmak için giden Türk vatandaşları diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi karma kültür ortamında yaşamaktadır. Bu ortam içerisinde kendi kültürel kimliklerini muhafaza edebilmek için zaman içerisinde aile yapılarına, dillerine, dinlerine, örf, âdet ve geleneklerine sahip çıkmaya çalışmaktadırlar (Genç, 2004). İçinde buldukları toplumun eğitim sistemi, çalışma ve sosyal hayatında kendine yer bulmaya çalışan ve Almanya'da kalıcı olarak yaşamayı hedefleyen bu kitlenin değerlerine bağlı olarak yaşamaları, örf, âdet, gelenek ve aile kurgularını devam ettirmeleri zor bir süreci ve ciddi bir mücadeleyi gerektirmektedir.

İlk dönemlerde Türk erkeklerin Alman kızlarıyla Müslüman olma koşuluna bağlı olarak gerçekleşen bu evliliklerin zaman içerisinde nitelik değiştirdiği, Müslüman kimliği olma şartı giderek kaybolduğu görülmektedir. Karma evliliklerde ikinci dalga, Türk kızlarının yabancı erkeklerle önce Müslümanlığa geçmeleri koşuluyla evlenmeleri olgusudur. Ancak zaman içerisinde, artık her iki tarafın da kendi dininde kalması anlayışı kabul görmeye başlar. Bu olgunun kabulü ve tutum değişimine dindar ailelerde bile rastlanması dikkat çekici bir gelişmedir. Ancak bu tür evliliklerde kültürel kodların ve geleneklerin zaman içerisinde çatışmasına bağlı olarak büyük oranda ayrılıkların ortaya çıktığı ve çocukların başlı başına bir aile sorunu haline geldiği anlaşılmaktadır (Çelik, 2008, s.124)

Almanya'da yaşayan Türk ailesi problemlerini kendi içinde çözmek ve kuşaklar arasında yaşanan kopukluğu tamir etmek veya makası açmamak için önlem almaya ve çocuklarına sahip çıkmaya çalışırken Alman toplumu ile de birlikte yaşamayı, entegre bir hayat kurgulamayı başarmaya çalışmaktadır. Bu süreçte aralarındaki birliği temin etmek için dayanaklar aramaya koyulmuşlar, bu doğrultu da dernekleşme faaliyetlerine girişmişler, kültürlerini koruyabilmek ve yaşatabilmek için derneklerde camiler, kurslar açmışlar, eğitimlerle çocuklarının ve kendilerinin milli ve dini ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır.

Alman İstatistik Dairesinin 2016 yılı verileri 2015 yılına göre göçmen nüfusunun % 8,5 arttığını ve en büyük nüfusun Türkiye kökenli göçmenler oluştuğunu göstermektedir. Bu verilere göre; Almanya'da yaşayan 2 milyon 797 bin Türk kökenli göçmenin 1 milyon 369 bini Alman ve 1 milyon 428 bini Türk vatandaşdır. Türk vatandaşlarıyla Alman vatandaşı olan Türkler arasında eğitim seviyesi açısından büyük fark bulunmaktadır. Almanya'da Türklerden sonra en fazla göçmen Polonyalılar ve üçüncü sırayı da Kazakistan'dan gelen Alman kökenli göçmenlerden oluşmaktadır (Anonim, 2018). Almanya'da yaşayan bu büyük Türk grubunun yaşam tarzı, hayat felsefesi ve gelecekle ilgili düşüncelerinin dikkate alınması gerekmektedir.

İslami kültür ve geleneklerin belirleyici olduğu bir yaşam dünyasından kopup gelerek, modern, sanayileşmiş bir toplumun bireyci kültürüyle karşılaşan göçmen Türk işçileri, bu sürecin çok yönlü etkileşim ve sarsıntılara maruz kalmıştır. Süreç içinde nitelik ve anlam değiştiren gurbet, farklılıklardan daha çok ayırım, çatışma ve dışlamaların kışkırttığı bir aidiyet bilincini üretmiştir. Göçmenler ilk dönemlerde gerek kültürel kaynaklara olan uzaklığı gerekse kültürel karşılaşmanın sarsıntılarını *heim* gibi toplu yaşama mekânlarında telafi etmişler, süreç içinde dernekleşme, cemaatleşme ve kitle iletişim araçlarının kullanım yaygınlığı ile kimliksel referanslara daha kolay ulaşabilmişlerdir (Çelik, 2008, s.111)

Almanya göç ve uyum yasaları kapsamında bünyesinde barındırdığı yabancıları kendi toplumuna entegre etmek için politikalar geliştirdiğini savunsa da tek kültürlü eğitim ve tek tip insan modeli ile bu grupları asimile etmeye çalıştığı görülmektedir.

2. ALMANYA'DA TÜRK AİLESİ

Türkler Federal Almanya'ya 1960'lı yıllarda önce erkekler olarak gelmeye başladı, sonra onları kadınlar ve çocuklar takip etti. Çocuklar geldiklerinde, okul çağındaki çocuklardan da küçüktüler. Bunlar bugün ikinci nesil olarak tanımlanıyorlar. Günümüzde üçüncü jenerasyon okullara gidiyor. Üçüncü jenerasyonun çocukları, burada doğan ve büyüyen çocuklardır. Bu çocukların Türkiye ile ilişkileri anne-babalarından çok daha azdır. Bu üç jenerasyonunun da birbirinden değişik, farklı göç tecrübesi, sosyalizasyon koşulları ve aile yapısı bulunmaktadır.

Türkler, Almanya'da kendileri için bir yaşam alanı yaratmış ve bu dünyada, bilindik bir çevrede ve Türkiye'ye göre daha iyi ekonomik, sosyal ve siyasal koşullarda yaşama ortamına ulaşmışlardır. Türk göçmenlerinin eskiden eksikliğini çektiği her şey bugün Almanya'da

bulunmaktadır. Dost, düşman, camiler, dükkânlar, yiyecek çeşitleri, Türk televizyon kanalları, Türk gazeteleri, Türk örgütleri, kültürel hizmetler, Türk diskoları vs. çok sayıda ticari, siyasi ve dini örgüt Almanya'da hızla bir altyapı ve görev dağılımı oluşturmuştur. Esnafın müşterilerine patlıcan ve sucuğu, dini örgütler ise kapıların önüne kadar camileri getirmişlerdir. Diğer kurum ve kuruluşlar Türkiye'den yazarları, müzisyenleri, filmleri ve tiyatro gruplarını sunarken, kurulan çeşitli havayolu şirketleri, uzaktaki memleketi uygun fiyatlarla kolayca ulaşılabilir kılmışlardır. Diğer taraftan gazeteler, video kasetleri ve uydu antenleri, Türkiye'nin yaşamını Almanya'daki misafir odalarına kadar taşımıştır.

Türk ailesi Türkiye'deki akrabalarıyla Türkiye'deki bir televizyon kanalını aynı anda izleyebilmekte ve aynı anda telefonla konu üzerine konuşabilmektedir. İkincisi, Türklerin sayısal çokluğudur. Türkler bu nicelik sayesinde geri dönmek zorunda kalmadan Almanya'nın orta yerinde bir Türkiye oluşturma imkânına kavuşmuştur. Farklı bir deyişle, Türk halkının sayıca büyüklüğü kendilerine özgü ihtiyaçlara yönelik arz için bir altyapının oluşmasını kolaylaştırmıştır (Genç, 2004).

Almanya'da Türk toplumunun, özellikle de ikinci kuşağın yetişmesinden sonra marjinal alanlardan çıkarak genel alanlara doğru ilerlediği görülmektedir. Bunların bir kısmı edebiyat ve sanat dünyasında kendilerine yer edinebilmiştir. Bunun nedeni, sadece yükselen eğitim düzeyi vs. değil, onun yanı sıra Alman toplumunun da başka kültürlerle tanışmaya artan oranlarda ilgi göstermesidir.

Almanya'da yaşayan Türk ailesi gün geçtikçe ve Almanya'da kalıcı olmaya karar verdikçe kendi içinde dönüşümler yaşamıştır. Kuşaklar arasında bile oldukça fazla değişimler olmuştur. Yeniçağın getirdiği tüm toplumların aile tiplerinde farklılaşmalara sebep olmuştur. Bu süreç modern toplumlarda daha hızlı gelişmekte ve Alman ailesi de dönüşümden nasibini almaktadır. Almanya'da aile yapısı ciddi bir erozyon geçirmekte olup alınan tedbirler yetersiz kalmaktadır. Alınan bu tedbirlerin ana sebebi, 1960'lı yıllardan beri diğer bazı batı ülkelerinde olduğu gibi geleneksel aile modelinin bozulmaya yüz tutmuş olmasıdır. Evlilik öncesi bir arada yaşama alışkanlığının artması, boşanma olaylarının çoğalması, evlilik sonrası başkalarıyla birlikte yaşama gibi aile formasyonunun temel unsurlarını sarsan olaylar neticesinde Almanya'dan 1953 yılında Aile Bakanlığı kurulmuş ve kurumlaşmıştır (Dumon, 1991, s.2).

Almanya'ya giden Türk ailesi hızlı bir şekilde Alman ailesinden etkilenerek ciddi bir dönüşüme girmiştir. Bu süreç kuşaklar arası daha da hızlanmış ve üçüncü kuşak Türk nesli Alman ailesine daha çok benzeşmiştir. Almanya'nın entegrasyon adı altında yürütmüş olduğu kültürel asimilasyon ve modernizm bu süreci hızlandırmıştır. Abadan Unat 1977 yılından *"Türkiye'den Almanya'ya giden Türk aileleri daha eşitlikçi olmakta, aile içi ilişkileri daha açık geliştirmekte, çocukların başarılı ve bağımsız olmaları için daha çok çaba harcamaktadırlar. Kadınlar aile içinde karar verme sürecinde daha etkin olmaktadır. Ancak istikrarsızlıklar ve boşanmalar artmakta ve anne babanın çocuklar üzerindeki otoriteleri azalmaktadır. Yani kültürel ilişkiler, kültür şoku, kadın ve erkeklerin değer yargılarını önemli bir biçimde etkilemektedir"* (Abadan Unat, 1977, s.106) diyerek yıllar önce bu sorunu resmetmiştir.

Eski Türk misafir işçilerin sürekli olarak Almanya'ya yerleşmesi Almanya'nın sosyal ve kültürel manzarasında da değişimin olmasına sebep olmanın yanında şehir manzaralarının değişmesine sebep olmuştur. Türk kültürel kurumları, kahvehaneler, restoranlar, başörtülü kadınlar, camiler Alman şehirlerinin doğal bir parçası olmuştur (Ehrkamp, 2005).

2.1.ALMAN YA' DA TÜRK AİLESİ OLMANIN ZORLUĞU

1960'lı yıllarda Almanya'nın kalkınması için işçi çağrılmasıyla başlangıçta işgücü olarak gelen Türk vatandaşları kısa bir zaman sonra evcil olmaya, çalıştıkları yere ailelerini taşımaya, misafir olmaktan çıkmaya, Almanya'da kalıcı olmaya, iş göçünü beyin göçüne çevirmeye karar vermiştir. Yaşadıkları ortamda eğitim almaya, işçi değil işveren olmaya ve Alman ekonomisine önemli katkılar vermeye çalışan Türkler artık 3 kuşaklı bir aile yapısı ile geniş ailenin uzantılarını yaşamaktadır. Almanya'da, Almanlar ve Alman devleti için Türkler ilk günden beri "Konuk İşçi"dir ve bu insanlar, "bu ülkede misafir olduklarının bilincinde olmalı, sadece işlerini yapmalı, misafirlikleri çerçevesinde ülkenin değerlerine, yasalarına azami derecede uymalı ve işleri bitince de ülkelerine geri dönmeliydiler." Bu plan tutmayarak Avrupa'ya giden Türkler, artık sadece iş gücü olmayıp insan olduklarını ve Avrupa'ya eşleri, çocukları, dilleri, dinleri ve kültürleriyle geldiklerini göstermişlerdir (Genç, 2004).

İş gücü göçüyle bünyesinde çok farklı kültürden insanları barındırarak çokkültürlü bir toplum haline gelen Almanya; farklı kültürlerden gelen birey ve ailelere yönelik iyi hesaplar yapamamış ve süreci de sağlıklı bir şekilde yönetememiştir. Ülke ekonomisine ve kalkınmasına çok büyük katkıları bulunun bu "misafir! işçilerin" çocukları Alman toplumu içinde yaşamakta, eğitimlerini, iş ve sosyal yaşamlarını burada tamamlayacaktır. Almanya'da kalmaya karar veren ikinci ve üçüncü kuşak Türk nesli, eskiye nazaran belli bir mesafe almakla birlikte ciddi bir aile yapısı, kimlik, uyum, konuşma dili ve eğitim problemiyle karşı karşıyadır (Genç, 2011 s.27)

Göçmen ailelerin çevresel anlamda içe kapalı bir hayat yaşamaları, onların sosyal ve kültürel taleplerinde de çekingen ya da donanımsız kalmalarına yol açmakta; dolayısıyla bu durum onların kurumsal ilişkilerden uzak kalmalarına, bir takım sosyal hizmet ve danışmanlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamalarına yol açmaktadır (Çelik, 2008, s.117)

Almanya'da göçmen aileler kendi içinde bir takım özellikler taşıırken içinde yaşadıkları devlet yapısı ile de bir takım sorunlar yaşamaktadır. Frisch'e (2001) göre; göçmen aileler genel olarak aşağıdaki özellikleri taşımaktadırlar:

-Göçmen aileler geldikleri toplumun kategorik temsilcileri değildir. Demografik özellikleri ve sosyal yapıları gereği çok farklı özelliklere sahiptirler.

-Göçmen ailelerin heterojen bir yapısı vardır. Bu çeşitlilik, farklı etnik, dini, dilsel ve kültürel kökenlerden gelmektedir.

-Göçmen ailelerinin özel hukuksal yabancılar hukuku durumu vardır. Aileler ancak bir oturum izni ile Almanya'da kalabiliyorlar. Yabancılar Yasası'nda beş ayrı oturum izni türü bulunuyor: Oturum izni, oturum müsaadesi, oturum hakkı vb. Her oturum işleminin arkasında değişik bir insan tipi bulunuyor.

-Çoğunluk toplumuna sosyal entegrasyon kriterine göre üç farklı göçmen ailesi vardır. Bir grup göçmen ailesi kendisini geriye çekerek, içe kapanıyor ve kendisinin bu topluma uymadığını hissediyor. Bir diğer grup ise toplumun kendisine uymadığını düşünüyor ve dışarıdan katılıyor. Bu ikisi arasındaki grup ise, çoğunluk toplumu ile aile arasında bir denge kurmaya çalışıyor.

-Göçmen aileler toplumdaki yerlerine göre farklı sosyal özelliklere sahipler. Göçmenlerin çoğu yardımcı işçi durumundadırlar. Ekonomik krizler ve iş yaşamındaki

konjonktürel sallantılarda önce göçmenler işlerini kaybediyor. Böylece, işsizlikten yerli işçilere oranla daha fazla etkileniyorlar.

-Göçmen aileleri uzaklığa rağmen akraba ilişkilerine sadık ve bu ilişkileri korumaya devam ediyorlar. Bunda ulaşım kolaylığının yanı sıra son zamanlarda gelişen sosyal medya, Internet, telefon, sosyal etkileşim ağları vs. gibi telekomünikasyon teknikleri de önemli rol oynuyor.

-Göçmen ailelerinde çok uluslu evlilikler artmaktadır. Örneğin; 1996 yılının resmi istatistiklerine göre, Federal Almanya'da her 7 aileden birisi çok uluslu ve doğan çocukların yüzde 15'inden fazlası çok uluslu ailelerden geliyor ve çok uluslu aileler entegrasyonu canlandırıyor.

-Çocuk yuvalarına ve okullara giden göçmen ailelerin çocukları, çoğunluk toplumunun değerlerini ve normlarını alıyorlar ve bunlar çocuklar üzerinden ailelere taşınıyor. Böylelikle, aile içinde çatışma ve karmaşa yaşanıyor. Bu çatışma ve karmaşalar aileyi değiştirebiliyor.

-Çoğunluk toplumunun göçmen ailelerle ilişkisi dikkat, korku, suiistimal, önyargılar, klişeler ve saldırgan bir duruş biçimindedir. "Yabancıların sorunları ve eksiklikleri var" söylemiyle, yabancılara hep kurban rolü biçildi. Göçmenler yardıma muhtaç olarak görüldü.

Ulla ve Johansen (1973) yılında yaptıkları araştırma ile Almanya'da Heidelberg'te çalışan bir grup işçi üzerinde, yeme içme davranışları ve alışkanlıklarını incelemiştir. Bu araştırmaya göre, Türk işçisinin sofra görgüsünü ve besin türlerini değiştirmedikleri bu konudaki davranış alışkanlıklarını tümüyle Türkiye'deki gibi devam ettirdikleri saptanmıştır (Tufan 1984, s.114).

Ancak Türklerin uzun süreden beri Almanya'da yaşamaları Alman toplumuyla uzun süreli etkileşimi beraberinde getirmiştir. Bu etkileşimin kültürel değişime neden olması muhtemel bir sonuçtur. Bir kültürde doğum büyümüş bireylerin başka bir kültür içine girdiğinde nasıl bir değişim içine girdikleri göç hareketlerinin başlamasından beri oldukça ilgi çekici bir konu olmuştur. Azınlık grupların uzun yıllar göç ettikleri yerde yaşamasıyla ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin kültürel değişimi üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Almanya'da yaşayan Türklerin aile değerlerinin özelliklerinin anlaşılması için göçmenlerin kültürel değişimleriyle ilgili yapılan çalışmalar önemli bilgiler verebilir. Almanya'da geleneksel aile değerlerini sürdüren aileler olduğu gibi Batı'nın liberal aile değerlerine benzerlik gösteren aileler de bulunmaktadır. Bu kuramsal çalışmalar geleneksel aile değerlerinin sürdürülmesinin ve bu değerlerin terk edilmesinin nelerden etkilendiğinin anlaşılmasına yardımcı olabilir (Ekşi vd., 2015, s.44).

Göçmenlerin baş etmesi zor olan düşük gelir, elverişsiz çalışma ve barınma koşulları, sosyal uyum fırsatlarının yokluğu, ayrımcılık ve dışlanmanın yarattığı güvensizlik gibi güçlükler, onları donanımsal zayıflıklarını bertaraf edebilecekleri ve kendilerini güven içinde hissedebilecekleri dayanışmacı ağlara yöneltebilmektedir (Çelik, 2008, s.136). Bir grubun ayrımcılığa tabi tutulması, toplumun diğer katmanlarından farklı imkânlara muhatap kılınmaları kendi aralarında daha güçlü bir bütünleşmeyi sağlar ve karşı gruba karşı ortak tavır geliştirmelerine fırsat verir.

2.2.ALMANYA'DA TÜRK AİLESİNDE EBEVEYN ÇOCUK İLİŞKİLERİ

Türk göçmen nüfusu, ikinci kuşaktan itibaren üçüncü kuşakla birlikte genç bir nüfus özelliği kazanmıştır. Ancak eğitim sistemine yeterli ölçüde uyum sağlayamama sebebiyle eğitimde arzu edilen verim elde edilememiştir. Bu olumsuzluğun temelinde birçok sebep bulunmakla birlikte dil bilmeme, Türk ailesinin ilgisizliği ve eğitim düzeyinin düşük oluşu yatmaktadır.

Çünkü ailelerin eğitim düzeyleri, gelir durumları, içinde yaşadıkları ortam gibi faktörler, çocukların toplumsallaşması üzerinde önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla ailelerin bu yöndeki durumları çocukların okul başarılarında belirleyici olmaktadır. Zira ilk ve en etkili toplumsallaşma deneyimleri ailede yaşanmaktadır (Başkurt, 2009, s.89). Başlangıçta son derece homojen bir yapı gösteren, çoğunluğunu erkeklerin ve işçilerin oluşturduğu Türk toplumu sosyo-demografik açıdan bir çeşitlenme sürecinden geçmektedir. Eğitim seviyesinin artması, mesleki niteliğin iyileşmesi sayesinde üçüncü kuşak giderek orta ve üst tabakalarda kendine yer edinmektedir. Günümüzde çok miktarda Türk öğrenci Alman üniversitelerinde öğrenim görmektedir. Bu gençler Almanya'da sosyalize olmuş ve çoğunluk toplumunun değer ve normlarını üstlenmiş üçüncü ve dördüncü kuşak nesil mensuplarıdır (Genç, 2004).

Türk Çocukları Almanya'da doğup büyümelerine rağmen Almanca bilgilerinin yetersizliği eğitimde başarı trendlerini düşürmektedir. Çocuklarımız Türk kültüründen gelmelerine rağmen, kendi kültürleri dikkate alınmadan eğitilmeleri ve anadili Türkçe olan çocukların anadilleri yokmuşçasına birinci dilleri Almanca gibi eğitilmek istenmeleri, birçok eğitimci tarafından başarısızlığın nedeni olarak gösterilmektedir. Almanya eğitim sistemi içinde Türk çocuklarına verilmekte olan Türkçe ve Türk Kültür Dersleri, kendi kültür ve değerlerini öğrenmeleri için yeterli değildir. Özellikle Türkçe derslerinin sınıf geçmeye etki etmemesi, alınan notların değerlendirmeye tabi tutulmaması derse olan ilgiyi azaltmış ve problemi büyütüştür (Genç, 2011 s.27). Genel eğitim konusunda daha nitelikli eğitim aldırma yönünde bir artış gözlemlenmekle birlikte, eğitimi düşük aile ortamlarında yetişen gençlerin günlük hayata ve özellikle eğitim sistemine uyum sağlamaları mümkün olamamaktadır. Eğitim fırsatlarından yararlanılamaması, Türk gençlerini kalifiye iş bulma sorunuyla karşı karşıya getirmektedir. İşsiz, ailesi ve Alman toplumu ile kimlik sorunu yaşayan gençler diğerlerine göre daha çok uyum sorunu yaşamakta, marjinal arayışlara, gençlik örgütlerine ve suç çetelerine yönelebilmektedirler (Başkurt, 2009, s.94).

Almanya'da doğmuş yüzbinlerce ikinci ve üçüncü kuşak Türkiyeliler ve diğer göçmenlerin çocukları ise çok kolay yabancı (Ausländer/Fremde) olarak görülmektedir. Öte yanda, Alman vatandaşlık kanununa göre bir kişi doğrudan Ausländer zürriyetinden geliyor ise, yabancısıdır. Ebeveynlerin en az biri Alman kökenli olması halinde, çocuğun nerede doğduğu önemsenmeyerek Alman olarak görülmekte ve Alman vatandaşı olma hakkına otomatikman sahip olmaktadır (Gedik, 2010, s.61). Alman sosyal politikalarının çifte standart uygulamaları birçok alanda görülebilmektedir.

Esasen göçmenlik tecrübesinin öznesi olan Türk işçileri, bu süreçte pek çok maddî-manevî sıkıntı, çatışma ve dramlara maruz kalmakla birlikte, yabancı bir kültürle karşılaşma ve ilişki kurmanın zorluklarıyla baş edebilme ve burada yeni bir hayatı inşa edebilmenin özgül pratiklerini de sergilemiştir. Bunu yaparken özellikle kimlik, aile, gençlik, din gibi belli başlı konularda dile getirilebilecek sorunlarla karşılaşmıştır. Göçün zaman içerisinde kalıcılık karakteri kazanması ve Türklerin Almanya'da sosyal, kültürel ve ekonomik bakımlardan önemli bir toplumsal kesim olarak yer alması da sorun olarak görülmüştür. Resmî makamlar veya kurumlar nezdinde göçmenlerin sosyokültürel hayatı, çoğu zaman toplumsal ilişkilerde görünenden farklı bir şekilde çatışmayı ve uyumsuzluğu öne çıkarmıştır (Çelik, 2008, s.108).

Almanya'da ana dilinden daha iyi Almanca konuşan ve Alman kültürlü ikinci ve üçüncü kuşak yetişmiştir. Alman devletinin en şikâyetçi olduğu da bu iki kuşaktır. Bu nedenle ikinci ve üçüncü kuşak göçmen çocuklarına yönelik yeni vatandaşlık yasası düzenlemiştir. Asıl ilginç olan, Alman devleti göçmenleri entegre etmeye çalışırken, entegrasyonun önünde en büyük engeli göçmenlerin dil bilmemelerine bağlamaktadır. Burada dil olarak nitelenen sadece Almancadır, göçmenlerin anadili, dil olarak görülmemektedir. Ancak Almanca öğrenirlerse bir dile sahip olmuş olurlar. İkinci ve üçüncü kuşaktan şikâyetçi olmalarının asıl

nedeni ise, bu her iki kuşağın hem kalıcı oluşu, hem de ilk kuşağa göre haksızlığa, dışlanmaya çok kolay karşı çıkan ve daha fazla hak-hukuk talep etmeleridir (Gedik, 2010, s.62).

Kendi aile ortamlarında kendi kültürlerine göre Türk gibi yetişen çocuklar, sosyal süreçte Alman gibi davranmaya koşullanmaktadırlar. Türk gençlerinin okul ilişkilerinde de daha çok Türk ve diğer yabancı kökenli çocuklarla arkadaşlık etmeleri, göçmen çocuklarının hangi sosyalleşme süreçlerine ve muhite ait olduklarına anlamak bakımından önemlidir (Çelik, 2008, s.136)

Damanakis (1983) Almanya’da yetişen ve sosyalleşen göçmen çocuklarını; kendi azınlık grubuna yönelen kimlik, baskın kültüre (Alman) yönelen kimlik, değişken kimlik ve iki kültürlü kimlik olarak dört farklı kimlik grubuna ayırmaktadır. Birinci grup gençler, kendi kültürünü baskın kültüre göre daha ideal bulmakta ve diğer kültüre karşı olumsuz bir tavır içine girmektedirler. İkinci gruptaki gençler kendi etniklerini ret etmekte ve baskın kültür içinde erimektedirler. Her iki kültür içinde problem yaşayan ve risk grubu olarak tanımlanan üçüncü grup kendilerini ne Alman ne de Türk toplumuna ait hissetmektedirler. Dördüncü grup ise iki kültürü özümseyen ve trans kültürel kimliği ile okul başarıları açısından Alman öğrencilerle eşdeğer görülmektedir (Baumert ve diğerleri, 2000).

Almanya’da çocukların yetişme süreci, milli ve dini kimliklerinin korunması, Türk ailelerinin en büyük sorunlarından biri olmuştur. Bu problemin çözümü için en uygun yer olarak camiler ve Türk-İslam Kültür Merkezleri, eğitim olarak ise dini bilgi düzeyinin yükseltilmesi görülmüştür. Buna rağmen edinilen farklı kültürel deneyimler, çocuklar ve aileleri arasındaki gerilim ve geçimsizliklerin önüne geçememiştir. Gençler, milli ve dini kimlik açısından nereye ait oldukları ile ilgili belirsizlik veya kanaat belirtme durumunda reddedilme korkusu yaşamaktadırlar. Bu durum onlarda onur kırıklığına sebep olmaktadır. Yaşanan kimlik bunalımı, işsizlik, aile içi iletişimsizlik ve değişen hayat şartlarına uyum sağlayamama gibi daha birçok faktör, Türk aile yapısında geçimsizlik ve dağılma gibi çok ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlardan en çok aile içindeki sosyalleşme düzeyi, okul, arkadaş ve akran ilişkileri gibi sebeplerle farklılaşan ikinci ve üçüncü kuşak etkilenmektedir. Çünkü gençler nereye ait olduklarına dair karar verme konusunda çok büyük zorluklar yaşamaktadırlar (Başkurt, 2009, s.87)

2.3.ALMANYA’DA TÜRK AİLESİNİN GELECEĞİ

Göç ile ortaya çıkan çeşitli sorunlardan en fazla etkilenen sosyal kurum ailedir. Göç olgusu, ailelerin parçalanmasından aile bireylerinin birbirleriyle veya toplumla ilişkilerine kadar çok değişik şekillerde ve farklı boyutlarda bu kurumu etkilemektedir. Ancak aile içi dayanışma, ailenin yeni topluma uyum kabiliyeti, ortaya çıkan sorunlarla baş etme becerisi gibi özellikleri güçlü olan ailelere sahip bireylerin göçle birlikte ortaya çıkan birçok sorunu atlatabilmeleri mümkün olabilmektedir. Ancak bu özellikleri zayıf veya bu özelliklerden yoksun aile bireyleri bu sorunlarla baş etmede büyük ölçüde zorlanmaktadırlar (Nuruan vd, 2005, s.9).

Türkiye’den Avrupa’ya göç etmiş ve yerleşmiş bireyler Avrupa’yla bütünleşmenin öz kültürden uzaklaşma riski taşıdığını düşünmektedirler. Türk göçmenlerin özel yaşamlarında ve kendilerini algılayışta geleneksel aileye özgü özellikleri sürdürürken toplumsal yaşamda ana akım kültürü benimsemektedirler (Güngör, 2014). Türkler çeşitli şekillerde ana toplum yapısına ve onun sosyal etkinliklerine katılmaya çalışmakta, hatta giderek artan karma evlilikler yoluyla yerleşiklik niyetlerini perçinlemeye çalışmaktadırlar (Çelik, 2008, s.107).

Her ne kadar yaşam çevrelerinde özgün sosyokültürel muhitler inşa etseler de Türklerin yarıya yakını Alman vatandaşlığına geçmiş, mesleki statü bakımından yatırım ve üretime dönük girişimlerde rol oynamaya başlamış, eğitimsel ve kültürel donanımları yükselen yeni

kuşaklarla birlikte sosyal pozisyonları da artık kırk yıl öncesine göre oldukça farklılaşmıştır. Bütün bu süreçte Türkler artık yalnızca duygusal, zihinsel ve kültürel bakımdan değil, aynı zamanda ekonomik bakımdan da elli sekiz yıl öncesinden çok farklı bir yerdedirler (Çelik, 2008, s. 107).

Türk işçiler; artık Alman hayat tarzına dolaylı da olsa alışan, Alman komşularıyla ailevi ilişkilerini güçlendiren, ticari, iktisadi, sosyal, kültürel ve hatta dini bağlarla bile bağlandığı Almanya'dan geriye dönmek düşünmemektedirler. Böyle bir ortamda Türk çocukları Alman okullarında eğitim görmekte ve geleceklerini de Almanya şartlarına göre kurgulamaktadırlar. (Genç, 2011 s.27). İnsanlar buldukları ortamın yaşam tarzından ve her türlü hareket alanından etkilenmektedirler. Türkler Almanya'da yaşamakta ve her türlü ihtiyaçlarını burada gidermektedirler. İçinde yaşanan toplumun kültürü, örfü, gelenekleri ve değerlerine karşı başlangıçta oluşan mesafe bir müddet sonra yumuşamaya ve sonunda benimsenmeye kadar gitmektedir. İnsanlar yeni muhatap oldukları unsurlara öncelikle itaat ederler, bir müddet sonra kabul aşaması yaşanır. Kabul edilen yaşam tarzı ve davranışlar daha sonra benimsenmeye başlar ve son aşama olarak özümserir. Bu nokta daha önce yabancı olarak görülen kültürel unsurların yerleşmesine sebep olur. Almanya'daki Türklerin uzun süreden beri orada yaşamaları ve üç kuşak gibi bir ailevi evre geçirmeleri içinde yaşanan toplumun aile değerleri dahil birçok unsurunun benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

Ekşi ve arkadaşlarının (2015) Almanya'da yaptıkları araştırma Alman toplumuyla daha etkileşim içinde olan bireylerin geleneksel aile değerlerinden daha çok uzaklaştığı, erken yaşta evlenmenin ve çocuk sayısının fazla olmasının geleneksel aile değerlerinin sürdürülmesine yardımcı olduğunu göstermektedir (s.71). Kimlikler insanların bir arada yaşaması sonucunda oluşur, bu nedenle toplumsal bir olgudur. Aynı zamanda görecedir, çünkü biçimlenmesi bir "öteki"nin varlığından ve "öteki"nin özelliklerinden etkilenerek tamamlanır (Kuran-Burçoğlu 2007).

Almanya kültürü görece homojen bir yapıya sahiptir. Sömürgecilik döneminin olumsuz kültürel mirasını henüz üzerinden silip atamamıştır. Avrupalı insan, çeşitli biçimlerde "üstün insan" olduğuna dair inancını korumaktadır. Dolayısıyla yabancı kültürlerle karşılaşma anlarında bu bilinç açığa çıkmaktadır. Almanlar ve "Alman vatandaşı olmayan yerlilerin" birlikte yaşamalarına ilişkin güncel tartışmaya bakıldığında, Almanya'nın çok kültürlü geleceğine tutucu kesimler dahil giderek daha az karşı çıktığı gözlenmektedir (Genç, 2011 s.34). Yeni kuşak Türk gençleri Alman yaşam tarzına uyum sağlayarak bu tarzı kabullenmektedirler. Bu durum kültürel katılımı ve Almanlar gibi yaşama eğilimini artırmaktadır.

Almanya'ya ilk göç edenlerin ülkelerine geri dönme istekleri çocukları ve torunlarının doğmasıyla sönmüştür ve kalmaya karar vermişlerdir. Değişen tasarruf ve tüketim alışkanlıkları bu kararları yansıtmaktadır. Kendi ülkelerine ve memleketlerine yatırım yapmak yerine Türk göçmenler Almanya'da ev almaya, ev yapmaya ve gayrimenkul yatırımlarını buraya yapmaya başlamışlardır (Ehrkamp, 2005).

3. SONUÇ

Almanya'ya ilk giden birinci kuşak nesil kısa zaman sonra ülkeye geri dönmeyi planlayan, Türkiye'de yaşamayı düşünen ve yatırımlarını Türkiye'ye yapan bir görünüm içinde olmuşlardır. Almanya'da doğup büyüyen ikinci kuşak nesil Türk ailesinin orada kalmaya niyet etmeleri, iş sahibi olmaları, yatırımlarını orada yapmaları, işveren ve idareci konumuna gelmelerinden sonra şartlar değişmiş ve Almanya'da yerleşik olarak yaşamaya ve orada kalıcı olmaya yönelmişlerdir. Üçüncü kuşak nesil ise çocukluklarının ve eğitim süreçlerinin

tamamen Almanya'da geçmesi dolayısıyla Türkiye'ye ve Türk diline karşı mesafeli olmaya başlamış ve Almanya'da kalıcı olmaya karar vermiştir.

Günümüzde Almanya'daki Türkler için Almanca bilmek problem olmaktan çıkmış ve ana dilleri zayıflamıştır. Ancak bu nesil zaman zaman her iki dil arasında bocalamaktadır. Daha önce Türk televizyonlarına olan ilgi azalmış, internetin yaygın olarak kullanılmasının da etkisiyle Türkçe yayınlara olan ilgi de azalmıştır. Aile içinde, iş yerinde, alışveriş merkezlerinde ve sosyal hayatta Almanca daha çok konuşulan ve tercih edilen dil durumundadır. Almanya'da doğup büyüyen ve oraya entegre olan üçüncü ve dördüncü kuşak Türk neslinin çoğu Alman vatandaşlığına geçmiş ve orada başarılı olabilmek için de konuşma dili olarak Almancayı tercih etmektedir. Artık Almanya'da Almanca'nın öğrenilmesinin gerekliliğinden ziyade Türkçenin öğretilmesi ve unutulmamasının gerekliliği tartışılır duruma gelmiştir.

Kültürel açıdan Türkler Türk ve Alman kültürünü harmanlayarak ara bir kültür oluşturmuşlardır. Bu durumun doğuracağı sonuçlar tartışma konusudur. Çünkü söz konusu olan bu sentez kültür farkına varmadan kendiliğinden oluşmuş bir kişilik oluşumudur.

Türk ailesinde kuşaklar arasında farklılıklar bulunmakta ve birçok Türk vatandaş yabancılarla evlenerek eşinin aile yapısı ile kendi aile yapısından oluşan karma bir aile kurgusu oluşturmuşlardır. Dünyaya gelen çocukların annenin tarafına daha yakın olduğu da gözlemlerimiz arasındadır.

Türk ailesini oluşturan aile bireyleri arasında (eşler, çocuklar) aile kurgusu açısından farklılıklar oluşmuş; geleneksel aile yapısını korumak için direnen ve modern aile tipi için mücadele eden iki kutuplaşma yaşanmaktadır. Birinci ve ikinci kuşak Türk ailesi varlığını devam ettirmek için mücadele ederken yeni nesil Türk kuşağı Alman aile yapısından etkilenerek Türk aile kültüründen uzaklaşmaktadır.

Türk ailesi ayakta kalmak için, camiler oluşturmuş, din bilgisi ve ana dili koruma için mücadeleler vermeye devam etmektedir. Bir kısım aileler Türkiye ile bağlarını koparmamak için Türkiye'den gelin veya damat getirmeye çalışmış ancak eğitim ve kültür farklılığından dolayı bu aile birleşiminden yeterli olumlu sonuçlar alınamamıştır.

Türk aile yapısı Almanya'da varlığını devam ettirebilmesi için ve Türk kültürünün korunabilmesi için gerekli önlemler alınmalı, yeni kuşak Türk nesline Türkiye ve taşınması gereken değerler tanıtılmalı ve Almanya'da kalıcı gibi gözükken Türk ailesinin gerektiğinde Türkiye'ye geri dönmesinin muhtemel olduğu unutulmamalıdır. Almanya ile Türkiye arasında diplomatik olarak doğabilecek anlaşmazlıklar bu durumu zaruri hale getirebilir. Almanya'da kalıcı olarak yaşama isteği ve realitesi Türk aile yapısından taviz vermeyi gerektirmemeli, Almanlar da farklı bir kültürel yapısı olan Türk ailesini zenginlik olarak kabul etmelidir.

KAYNAKLAR

4. Abadan, Unat, N., (1977) "Dış Göç Akımının Türk Kadının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi", Amme İdaresi Dergisi, Cilt:10, Sayı 1-55, Ankara.
5. Anonim, (2018) "Göçmen Sayısı Arttı Ama Türkler Birinci" Yayın Tarihi: 01.08.2017 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/gocmen-sayisi-artti-ama-turkler-birinci-40537078>, - 13:31, Erş.tar. 1.2.2018
6. Baumert, J. Vd., (2001) Pisa 2000. Leske ve Bublrich: Opladen
7. Başkurt, İ. (2009) Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı 12 (2009-2), 81-94*

8. Çelik, C., (2008). Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din, Milet ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 5 (3), 105-142.
9. DUMON, W. (1991) "Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikaları", Çev. M. Ruhi Esengün, Aile ve Toplum, cilt: 1, sayı: 2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Dergisi, Ankara
10. Ehrkamp P. (2005). Placing identities: Transnational practices and local attachments of Turkish immigrants in Germany.
11. Ekşi, H., İ. Demirci, C. Yıldız, F. Ekşi (2015) Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Aile Değerleri, Değerler Eğitimi Dergisi Cilt 13, No. 29, 41-82, Haziran 2015
12. Frisch, M., (2001) Tercüme: Ali UÇAR, “40 Yılda Değişen Aile: İşgücü Çağırdık, Ama İnsanlar Geldi”, Yeni Evrensel Gazetesi Avrupa, 03.12. 2001.
13. Gedik, E., (2010) “Almanya’da “Öteki” Olmak, “Öteki” Kalmak”, Cyprus, International University, folklor/edebiyat, cilt:16, sayı:62, 2010/2
14. Genç, Y., (2004) Almanya’da Çokkültürlülük, Kültürlerarası Eğitim Ve Türk Öğrencilerin Durumu (Hessen Örneği), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya,
15. Genç, Y. (2011) “Almanya’da Çokkültürlülük, Kültürlerarası Eğitim Ve Türk Öğrenciler”, Göçün 50. Yılında Avrupa Türkleri Sempozyumu 11-12 Aralık, Avrupa Türk İslam Birliği, Union of Turkish- Islamic Associations in Europe, Köln, Almanya.
16. Güngör, D. (2014). İkinci Kuşak Avrupalı Türklerde Psikolojik Entegrasyon ve Uyum: Çift Boyutlu Kültürleşme Temelinde Karşılaştırmalı Bir Derleme. Türk Psikoloji Yazıları, 17(34), 16-35.
17. Kuran B., N., (2007) “Avrupa ve Avrupalılık,” I. Uluslararası Antropoloji Kongresi’nde sunulan bildiri. 25-27 Mayıs 2007, İstanbul.
18. Nuruan, M, Güneş, T., Beder Şen, R., Güneş, S., Kalaycı, A. R. Kaplan, M. (2005) Almanya’da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı Ve Sorunları Araştırması, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
19. Tufan, B., (1984) “Dış Göçe Katılan Çocukların Yurda Döndükten Sonraki Uyum Durumları”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi, Cilt II., Ankara,

**1934 – 1936 YILLARI ARASINDA, ANKARA VE İSTANBUL RADYOLARI'NDAN
TÜRK MUSİKİSİ'NİN YASAKLANMASI ÜZERİNE İSTATİSTİKSEL BİR
ÇALIŞMA**

A STATISTICAL WORK FOR THE PROHIBITION OF BROADCASTING TURKISH
MUSIC FROM ANKARA AND ISTANBUL RADIO STATIONS IN THE YEAR OF 1934 -
1936

Cevdet Mithat Canver

Yüksek Lisans Öğrencisi (Mezun) Başkent Üniversitesi

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda çeşitli alanlarda birçok devrim yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi de müzik devrimidir. Halk Müziği ile Batı çok sesli müziğinin birleştirilme hedefi, yeni bir milli müzik yaratmaktır. Bu devrimin gerçekleştiği dönemlerde, 1932-1934 yılları arasında, İstanbul ve Ankara radyolarında Geleneksel Türk Musikisi ve Batı Müziği yaklaşık olarak günlük yayınlarda yarı yarıya bir sürede yayınlanmıştır. 1934 – 1936 yılları arasında Geleneksel Türk Musikisi'nin, İstanbul ve Ankara radyolarında yayınlanması yasaklanmıştır. Bu yasaklanma, 20 ay boyunca, 2 Kasım 1934'ten 6 Eylül 1936'ya kadar sürmüştür. Bu tarihlerden sonra söz konusu yasak kaldırılmış ve Geleneksel Türk Musikisi, Ankara ve İstanbul radyolarındaki yayın hayatına geri dönmüştür.

Bu çalışma, Türkiye'de 1934 – 1936 yılları arasında, Ankara ve İstanbul radyolarından Geleneksel Türk Musikisi'nin yayınlarının yasaklanması ve Türk toplumu üzerine etkileri adı altında istatistiksel bir çalışma olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye'de, 1934 – 1936 yılları arasında, Ankara ve İstanbul radyolarından, Geleneksel Türk Musikisi'nin yasaklanmasını incelemek ve halka olan etkilerini açıklamaktır. Çalışmada ele alınacak olan konulara, Osmanlı'nın eski dönemlerinde oluşturduğu müzik eğitim kurumlarından başlanmıştır. Ayrıca, bahsedilmiş olan eğitim kurumlarının, hem Geleneksel Türk Musikisi'ne olan katkılarına kısaca değinilmiş, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine kadar olan süreçteki, modernleşme çabaları ve Batı müziği ile olan ilişkileri ele alınarak, modernleşme bağlamında oluşturulmuş kurumlar da incelenmiştir. Çalışma, Radyoların dünyadaki gelişimi hakkında bilgi vermiş, Türkiye'deki radyo gelişimine de değinerek, 1934-1936 yılında, Geleneksel Türk Musikisi'nin, Ankara ve İstanbul radyolarından yasaklanmasının nedenleri ve yarattığı sonuçları üzerinde detaylı bir incelemede bulunmuştur. Son olarak, Türkiye'de radyoların, o tarihlerdeki radyo kapasiteleri – yayın güçleri – Türkiye genelinde bulunan bölgelerdeki radyo aboneleri, radyoların müzik yayınları ve saatleri, Geleneksel Türk Musikisi'nin bu yayınlara göre oranı hakkında inceleme yapılmıştır. İncelemeler sırasında Radyo Âlemi, Radyo Dergisi, Ses Radyo Film ve Gramofon Mecmuası, Türk Olimpiyatları Dergisi gibi dergilerden yayınlanan müziklerin yayın akışları, yayın gün ve saatleri ve abone sayıları gibi istatistiksel bilgiler üzerine detaylı çalışmalarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk Musikisi, Türk Halk Müziği, Garp Müziği

ABSTRACT

When the Republic of Turkey has been established, Many revolutions has been established for many fields. One of them was the music revolution. The purpose and the target of combining the Folk Music and The Western music was to create a national music for his country. When this revolution was realized by the government in the year of 1932-1934, Both Western Music and Traditional Turkish Music had been broadcasted on Istanbul and Ankara radio stations equally. The Traditional Turkish Music was prohobited from the Istanbul and Ankara radio stations, in the year of 1934-1936. This prohobition continued for 20 months. It started in november of 2, 1934 and ended in september of 6, 1936. The purpose of this study is, to investigate the prohibition of Traditional Turkish Music from Istanbul and Ankara radio stations between the year of 1934-1936 in Turkey and to explain and explore the impact to the community of this country with the statistical informations. The beginning of this study has

been covered the Ottoman's education of music institutions. Also, the institutions -that has mentioned- has been researched by their contribution of Turkish Music and the study has mentioned the connection of Ottomans efforts for modernization, institutions and Ottoman's Education of Music – until the era of declining the Ottoman Empire. This study has the information for the radios improvement all over the world and in our country and explored the prohibition of Traditional Turkish Music from Istanbul and Ankara radio stations between the year of 1934-1936 in detail. In conclusion, the study examined the radio's (Istanbul and Ankara) - broadcasting capacity, radio subscribers in Turkey, radio's broadcasting of music schedules and the proportion of Traditional Turkish Music over programs in those radios. During the investigations, the informations of broadcasting streams, dates and times of broadcasting musics, has been borrowed by the name of Radyo Âlemi, Radyo Dergisi, Ses Radyo Film ve Gramofon Mecmuası, Türk Olimpiyatları magazines.

Keywords: Traditional Turkish Music, Turkish Folk Music, Western Music

1. GİRİŞ

1826'dan beri Osmanlı İmparatorluğu, Batı uygarlığının gelişim sürecine ayak uydurmadığını düşünmüştür. Batı uygarlığı sanayi ve hukuk gibi alanlarda büyük gelişmeler göstermiş, refah seviyesini yükselterek dünyanın lideri olabilme konumuna ulaşmıştır. Bu gibi durumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi uygarlığını sorgulamasına neden olmuştur. İmparatorluğun gerilemesi, toprak kayıpları gibi sebepler, özellikle Jön Türk'lerin, Batı ülkelerini ziyaret edip izlemesine sebep olmuş ve bu ülkelerdeki yenilikleri kendi ülkelerinde uygulamak istemişlerdir. Modernleşme kavramının, Batı toplumuna olan etkisi çok büyüktür. Avrupa toplumu, bir zamanlar dini bir kurum olan Kilisenin otoritesinden kurtulamamıştır. Eski zamanlardaki Batı toplumuna, dogma düşünceler ve kiliselerin aracı kişileri olan rahipler hâkim olmuştur. Ancak, modernleşme süreci ile Rönesans '*Yeniden Doğuş*' düşüncesi, insanlara kendi dünyasını, aracı bir kurum olan kilise olmadan da yaratabilme cesaretini vermiştir. İnsanlar, modernleşme sürecinde, Tanrı'nın varlığını kabul etmeye devam ederek, bu dünyada kendi uygarlıklarını yaratabilecek akıla sahip olmuşlardır. Modernleşme süreci, bilimde gelişim gösterdiği gibi, özellikle müzik, resim gibi sanatsal faaliyetlerde de kendini geliştirmiştir. Aynı dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu, yıkılış dönemine kadar olan süreçte, Batı medeniyetine yetişmek için, müzikte modernleşme çabalarına girmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti ve Osmanlı Halkı, modern düşünce yapısına ayak uydurmakta zorlanmış, Batı uygarlığını geriden takip etmek durumunda kalmıştır. Osmanlı'nın müzikte modernleşme, çağa ayak uydurma çabaları, genellikle Osmanlı padişahlarının, Batı toplumunu tanınması sonucunda, kendi ülkelerinde yapmak istedikleri yenilikler olarak başlamıştır. Bu yenilikler, sanatsal alanlarda, müzikte, tiyatrodaki ve askeri alanda yapılan yeniliklerdir. Osmanlı padişahları, çeşitli dönemlerde, klasik müziği bestelemişler ve operaya ilgi duymuşlardır. Ancak, Osmanlı'nın ve daha Jön Türk'lerin yoğun Batılılaşma çabaları, Türk müziği olan Geleneksel Türk Musikisi'nin ihmal edilmesi ile sonuçlanmıştır. İşte bu süreçte, Darü'l Elhan, –Nağmeler Evi- bir yandan Batı uygarlığına ayak uydurmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin, Türk Musikisini var etme çabası olarak bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabalarını, Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti de takip etmiş ve yeni ulusun yeni müziği, Atatürk'ün liderliğiyle oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu süreç, Darü'l Elhan'daki Türk Musikisi'ni koruma, eski eserleri notalandırma ve bu müziği Türkiye Cumhuriyeti'nde var etme çabalarından yoksun kalmış, müzik, tamamen Batı uygarlığının etkisinde kalmıştır. Bilindiği gibi bu gelişmelerle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulma süreçleri gündeme gelmiş, 1927 yılında Türkiye ilk defa radyo ile tanışmıştır. 1927-1936 Şirket Dönemi Radyoculuğu Yurdumuzdaki ilk radyo yayını Telsiz Telefon Türk A.Ş. tarafından İstanbul ve Ankara'da 1927 yılında başlatılmıştır. Bu radyo yayını, İstanbul'da Büyük Postane'de bir odadan postane kapısı üzerine kurulan bir verici ile halka müzik dinletilerek, Ankara'da ise Ankara Palas'ın bodrum katında bir odadan, 5 KW gücünde bir Fransız şirketine ait iki adet

verici ile yapılmıştır. Bu yıllar arasında yaşanan çok önemli bir hadise ise, kurulan Ankara ve İstanbul Radyoları'nda, 1934 ile 1936 yılları arasında, Geleneksel Türk Müziği'nin yayınlanmasının yasaklanmasıdır. Bu yasaklanma, 20 ay boyunca, 2 Kasım 1934'ten 6 Eylül 1936'ya kadar sürmüştür. Bu tarihlerden sonra söz konusu yasak kaldırılmış ve Geleneksel Türk Musikisi, Ankara ve İstanbul Radyoları'ndaki yayın hayatına geri dönmüştür. Yukarıda sözü edilen 20 aylık yasak süreci ve yasağın kaldırılması durumu, o süreçte oluşan Alaturka ve Alafranga müzik ayrımı yapan kesimleri, ideolojik anlamda daha keskin hale getirmiştir. Bir kesim, yapılan yasağın, Geleneksel Türk Musikisi'ni halktan uzaklaştırmaya yol açacağını, bu müziği unutturacağını düşünmüştür. Diğer kesim ise, Geleneksel Türk Musikisi'nin zaten halka ait olmadığı yönünde olan görüşleri temsil etmiştir. Ancak, ideolojik söylemler, - günümüzde bile - söz konusu yasağın halka olan etkilerini düşünürken, 1934-1936 yılları arasındaki radyoların ne ölçüde yayın yapabilir olduğunu, Ankara ve İstanbul Radyosu'nun Türk halkına ne kadar ulaşabildiğine dikkat etmemiş ve bu alanlarda istatistiksel araştırma yapanlar olmamıştır. Yapılan araştırmalar, söz konusu yasağın gerçekten de Türk Halkına, Geleneksel Türk Musikisi'ni unutturduğu mu söylemiştir? Çünkü ölçülebilir incelemeler ışığında, yayın kapasitesi ve abone sayısı bakımından son derece düşük iki tane radyonun, o dönemde, zaten halka ulaşamadığı için, onların üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etki yaratamamış olması düşüncesini son derece açıktır. Söz konusu yasağın, halka olan etkileri incelenirken, o yıllar arasındaki radyo abone sayısı, yapılan yayınlar ve saatleri, radyo yayın kapasiteleri gibi ölçülebilir veriler, yasağın halka olan etkilerini, ölçülebilir anlamda aydınlatmıştır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Radyonun Türkiye'ye gelmesiyle, İstanbul ve Ankara radyoları, yayın programlarına başlamıştır. Bu süreç içerisinde, özellikle 1932 yılındaki radyo programlarından itibaren, 1934 ve 1936 yıllarını da kapsayan araştırmalarda görüldüğü üzere, İstanbul ve Ankara radyolarının yayın kapasitelerinin yeterli olmadığı, radyo abonelerinin ülkedeki bölgeler göz önüne alındığında sayı olarak yetersiz olduğu, radyo programların da sürelerinin az olması gibi bilgilere ulaşılmaktadır. Bu bilgiler sonucunda radyo yayınlarının topluma yeterince ulaşamadığı gözlenmiş olmakta, Geleneksel Türk Musikisi'nin radyolardan, 20 ay boyunca, 2 Kasım 1934'ten 6 Eylül 1936'ya kadar yasaklandığında, toplum üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkisi olup olmadığı araştırılmaya çalışılmaktadır. Bu araştırmanın amacı, 1934 ve 1936 yılları arasında, İstanbul ve Ankara radyolarında, Geleneksel Türk Musikisi'nin yasaklanmasının toplum üzerindeki etkisinin olup olmadığını incelemektir.

Bu çalışmada nicel betimlemeli araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle, araştırma için gerekli olan literatür taraması yapılmıştır. Söz konusu taramada, Geleneksel Türk Musikisi'nin yasaklanma dönemi konusyla ilgili görüşler için makalelerden ve konu hakkında yazılan tezlerden yararlanılmıştır. Nicel veriler için, dönemin radyo dergileri taranmış, bu dergilerden yayın saatleri, yayınlanan müzikler, abone sayıları gibi veriler elde edilmiştir. Son olarak, dergilerden alınan bu veriler grafiklerle analiz edilmiş, araştırılan veriler, 1934-1936 yılları arasında Geleneksel Türk Musikisi'nin yasaklanma döneminde, radyoların topluma ulaşma kapasitesi hakkında ölçülebilir bilgiler edinilmiş ve bu verilerin Türk toplumuna olan etkisinin ne kadar olabildiği saptanmaya çalışılmıştır.

3. GELENEKSEL TÜRK MUSİKİSİ'NİN RADYOLARDA YASAKLANMA NEDENLERİ

İstanbul Radyosunda, 1934 yılında, önemli bir hadise yaşanmıştır. İstanbul Radyosu'ndan Geleneksel Türk Musikisi kaldırılmıştır. "Atatürk'ün Kamutay'ın IV. Dönem 4. Toplanma yılında, 1 Kasım 1934 günü açan söylevinde, müzik konusunda söylediklerinden esinlenen Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör, bağlı bulunduğu İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya çıkıp onu yanıltarak radyoların 6 Eylül 1936 günü devlet eline geçmesindeki 1 yıl 6 ay 4 gün

sürecek bir yasak kararı almış ve 2 Kasım 1934'den başlayarak uygulamışlardır.” (Oransay G 1985)

İstanbul Radyosunda, 1934 yılında, önemli bir hadise yaşanmıştır. İstanbul Radyosu'ndan Geleneksel Türk Musikisi kaldırılmıştır. “Atatürk'ün Kamutay'ın IV. Dönem 4. Toplanma yılında, 1 Kasım 1934 günü açan söylevinde, müzik konusunda söylediklerinden esinlenen Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör, bağlı bulunduğu İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya çıkıp onu yanıltarak radyoların 6 Eylül 1936 günü devlet eline geçmesindeki 1 yıl 6 ay 4 gün sürecek bir yasak kararı almış ve 2 Kasım 1934'den başlayarak uygulamışlardır.”(Oransay G. 1985) “Büyük önderimiz, nutuklarında ‘Bugün acuna dinletmeye yeltenilen musiki bizim değildir. Onun için o, yüz ağartacak değerde olmaktan çok uzaktır’ cümlesini kullanmışlardır. Bu sözlerden mülhem olarak Ankara ve İstanbul Radyoları – evvelce programlarını ilan ettikleri halde – dün gece, alaturka denilen şark musikisiyle yapılmış parçaları çalmamış ve söylememiştir. Anadolu Ajansı'nın bu husustaki haberini de neşrediyoruz. Ankara (A.A.) – Dâhiliye Vekâleti bugün Büyük Millet Meclisi'nde Gazi hazretlerinin alaturka musiki hakkındaki irşatlarından ilham alarak bu akşamdan itibaren radyo programlarından alaturka musikisinin tamamen kaldırılmasını ve yalnız garp tekniğiyle bestelenmiş, motifleri milli musiki parçalarımızın, garp tekniğine vakıf sanatkârlar tarafından çalınmasını alakadarlara bildirmiştir.”(Oransay 1985) Söz konusu yasaklanma, Hafız Yaşar Okur tarafından şöyle aktarılmıştır: “Atatürk'ün İstanbul'u ziyaretlerinde, her zaman olduğu gibi, akşam sekizde, en yakın arkadaşları ve bazı seçkin aileler, sofralarında bulunurlardı. O gecelerin birinde, davetliler, sofrada kalabalıktı. Vali Muhittin Üstündağ'ın Avrupa'dan Atatürk için getirtmiş olduğu büyük, çift hoparlörlü, kütüphane şeklinde bir radyo salonunun bir köşesinde görünmekteydi. Bir aralık, Atatürk, Nesib Efendi'yi çağırdı: Aç şu radyoyu bakalım, dedi. O günlerde de İstanbul Radyosu, Yeni posta hane üstünde faaliyette idi. Nesib Efendi radyoyu açtı. Sarayın o büyük salonu ve avizeler yankı yapıyordu. Tesadüfen, programda, Atatürk'ün pek sevdiği Nihavent Faslı çalınıyordu. Atatürk:

- Yaşar bey, Nihavent Faslı'nı beğendin mi? Güzel çalıyorlar mı? Diye sordu.
- Evet, Ata'm, Pek güzel! deyince Atatürk, Cevad Abbas'ı çağırdı: Radyo Evi'ne telefon et. Nihavent Faslı devam etsin, diye söyledi. Ve bir saat fasıl devam etti. Nihavent Faslı'nı iki bayan solo olarak okurken, şarkının yarısında bir karışıklık yaşandı. Şarkıya, başka sesler ve öksürükler karıştı. Atatürk bu hali görünce, sinirlenerek elini masaya vurdu: Mikrofon başında bu ne rezalet efendim? Diye radyoyu kapattı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey yanında oturmaktaydı. Bir şeyler konuştular. Anlayamadım.

Atatürk:

- Yaşar Bey, bir gazel okuyunuz, diye söyledi. Gazeli tekrar tekrar okuttu. Fena halde hiddetlenmiş. Bu arada eski başyaveri Salih Bozok, sofradan kalktı. Radyo evine telefon etti. Ne konuştuysa konuştu; yarım saat sonra Radyo Evi'nden Kemani Reşad Bey'i gönderdiler.

Kemani Reşad Bey, elinde kemani olduğu halde, salondan içeriye girdi. Atatürk'ün ellerini öperek sofrada yanıma oturdu. Atatürk'ün hiddeti hala geçmemişti. Reşad Bey'e sordu: Nedir bu rezalet? Ayıp değil mi? Bütün dünya dinliyor... Reşad Bey susuyordu ve önüne bakıyordu. Tereddütlü bir şekilde, Ne olacak? Ne yapayım der gibi bakıyordu.

Atatürk, Reşad Bey'e: Bir taksim yapınız dedi. Reşad Bey'de bir Rast taksim yaptı. Taksim biter bitmez Atatürk şu şarkıya başladı:

*Habgah'ı yare girdim arz ahvalimi
Bir perişan halini gördüm unuttum halimi
Sakiten icra ederken dide eşk-i alimi
Leblerinde sinesinde gizlenen amalimi
Leblerimde topladım tebrik edin ikbalimi*

Reşat Bey bu şarkıyı Atatürk'ün istediği gibi çalamadı: Bizim bildiğimiz şarkı böyle değil dedi. Esasen bu şarkı Rast perdesinden bestelenmiş, Hâlbuki Atatürk, Mahur perdesinden okur idi. Selahattin Pınar ve Kemani Nubar Bey'ler bulunduğu zaman, Atatürk'ün okuduğu gibi çalardı. Reşat Bey bu tarafını bilmediğinden mütereddid bir vaziyette bulundu ve kemanını önüne koydu. Bunu gören Atatürk'ün canı sıkıldı. Cevad Abbas Bey dışarıdaki salona çıktı, ser-sofracı İbrahim Efendi vasıtasıyla Reşad Bey dışarı çağrıldı ve Radyo Evi'ne gönderildi. Bunun üzerine Salih Bozok tarafından, Atatürk'ün hiddetini azaltmak için Radyo Evi'ne ikinci bir telefon edildi. Kemal Niyazi Bey geldi ve Atatürk'ün ellerini öptüğü zaman: Hoş geldin Kemal Bey. Sizin arkadaşlarınızdan Reşad Bey bizim şarkıyı çalamadı. Bakalım siz çalabilecek misiniz, dedi ve Atatürk şarkıyı okumaya başladı. Kemal Niyazi Bey, Atatürk'ü hafiften takip etti. Bunun üzerine Atatürk memnun oldu: Selahattin Pınar ve Kemal Nubar Bey'lere telefon ediniz, şimdi gelsinler diye emretti ve bana: Yaşar Bey! Bir gazel okuyunuz, bütün makamları güfte üzerine taksim ediniz, dedi ve Kemal Niyazi Bey'e de iştirak etmesini söyledi. Kemal Niyazi Bey, Segâh makamından gayet güzel bir taksimle Atatürk'ün hiddetini teskin etti. Biraz sonra da Selahattin Pınar, Kemal Niyazi ve Kemani Nubar Bey'lerin iştirakiyle bir hüzzam faslı yapıldı. Sabah güneşi doğuncaya kadar neş'e ile fasıl devam etti. Atatürk radyodaki hadiseden bahsile, o geceden itibaren İnce Saz Heyet'i radyoda lağv edildi. Yalnız halk türküleri çalınmasına müsaade edildi. Bir eyyam böyle gitti.”(Cengiz H.E. 1993)

4. GELENEKSEL TÜRK MUSİKİSİ'NİN RADYOLARDAN YAYIN YASAĞININ KALDIRILMASI

Alaturka sıfatıyla Geleneksel Türk müziğine konulmuş olan yasak çok uzun sürmemiştir. Zaten Türk müziği ile Halk müziği arasındaki henüz muğlâk ayırım nedeniyle yasak, bazı Halk müziklerini kapsamamıştır; bu Halk müziklerinin de radyoda çalınmaya devam ettiği bilinmektedir. Yasak kalıcı olmamıştır. 2 yıl kadar sürmüştür. “1936'da kararın değiştirilmesine dair ‘hikâye’nin değişik versiyonları vardır. Olayı Tamburacı Osman Pehlivan'dan aktaran Ruşen Ferit Kam'a göre, Köşkte Osman Pehlivan'dan Rumeli türküleri dinleyen Atatürk, bu türküleri radyodan halka da dinletip dinletmediğini soruyor. ‘Gazi hazretleri siz radyoda Türk müziği yayınlanmasını yasakladınız, buna imkân bulamıyoruz,’ şeklindeki yanıt karşısında Atatürk, ‘bunu da yanlış anladılar,’ diyor ve derhal radyoya gitmesini ve bu türkülerin radyodan yayınlanmasını emrediyor.” (Kocabaşoğlu 1980) “Bir

başka kaynakta, Ferit Tan'ın anılarında ise Mustafa Kemal yine Osman Pehlivan ile karşılaşır, onun “Yarın millet Arap müziği dinlerse bunun sorumlusu siz olursunuz,” demesi üzerine sinirlenip radyodan Türk müziğinin yayınlanmasını emreder.”(Ahıska M. 2005) “Radyoda Türk müziği çalmış ud sanatçısı Cevdet Kozanoğlu'nun yayımlanmış anılarında ise hikâye biraz daha farklı anlatılır. Osman Pehlivan'ın sazını ve şarkılarını pek seven Mustafa Kemal onu Ankara'dayken buldurup köşküne çağırır. Aralarında şöyle bir konuşma geçer:

- Hadi Pehlivan bize bir-iki parça çal da dinleyelim.
- Sazımı getirmedim Paşam.
- Ama Neden?
- Bu sazı çalmak yasak değil mi Paşam?
- Ne Münasebet Osman!
- Peki Paşam! O halde Radyo'ya müracaatımda neden bana, ‘Uyan Pehlivan uyan! Radyoda bu sazı çalmak yasaktır’ diye alay ettiler. Bak Paşam, zatınız her akşam birçok sazende ve hanendeyi huzurunuzda getirip çaldırır, söyletir, dinletirsiniz ve eğlenirsiniz. Günah değil mi? Bu musikiye gönül vermiş milleti mahrum edersiniz!

Bunun üzerine Mustafa Kemal'in uygulandığı ve Osman Pehlivan'ı millete saz çalması için Ankara Radyosu'na gönderdiği söylenir.”(Ahıska M. 2005)

5. CUMHURİYET DÖNEMİNDE YAYINLANMIŞ DERGİLERİN YAYIN BİLGİLERİ VE DERGİLERDEN ÇIKAN YAYIN SONUÇLARI

Araştırılan dergilerin isimleri ve yayın yılları aşağıda belirtilmiştir:

Radyo Dergisi (1941 – 1945) Radyo Programı (1936) Radyo Âlemi (1934)Radyo Amatör (1938) Ses Radyo Film ve Gramofon Mecmuası (1932)

- 1932 ve 1934 yılı verileri, Geleneksel Türk Musikisi'nin “Türk Müziği Neşriyatı” başlığı altında 2 Kasım 1934'e kadar İstanbul Radyoları'nda yayınlandığını göstermektedir. Bu yıllar arasında Türk Halk Müziği İstanbul Radyosunda yayınlanmamıştır.
- 7 Şubat 1936 tarihinden itibaren Türk Halk Müziği yalnızca İstanbul Radyosu'nda yayınlanmış, Ankara Radyo'sunda yayınlanmamıştır. 1936'dan sonra Geleneksel Türk Musikisi yayınlarının her iki radyoda da devam ettiği, Türk Halk Müziği yayınlarının ise sadece İstanbul Radyo'sunda devam ettiği görülmektedir.
- Özellikle 1938 yılındaki veriler, her iki türün de İstanbul Radyosunda yayınlandığını göstermektedir. Bu yılda her iki müzik türünün de isimlerinin belirtilmeye başlandığı gözlemlenmiştir
- 1941 ve 1945 arası, İstanbul Radyosu'nun müzik yayınlarının, Müzik A (Geleneksel Türk Musikisi ve Türk Halk Müziği) ve Müzik B (Garp Müziği) olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. İki müziğin yayın oranları, yaklaşık olarak eşit şekilde dağılmıştır.

6. RADYO ABONELERİ

Türkiye genelinde, radyo abonelerinin sayısı değerlendirildiğinde, radyo abonelerinin Ankara, İstanbul ve İzmir çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. 1935 yılında Türkiye nüfusu 16.188.767 olarak belirlenmiş, 1945 yılında ise

Türkiye nüfusu yüzde 15,5 oranında artış göstermiş, 18.790.174 sayısına erişmiştir. Türkiye genelindeki radyo abonelerinin 1943 yılı temmuz ayındaki abone sayısı 148.488 olarak belirlenmiştir. 1944 yılı Ekim ayı ise abone sayısı 19.022 abone artışı ile 167.510 sayısına yükselmiştir. Radyo abonelerinin, Türkiye genelindeki sayısının 1934 – 1945 yılları arası çok düşük olduğu görülmektedir.

7. RADYO YAYIN KAPASİTELERİ

1932 yılında İstanbul Radyosu'nun kapasitesi dalga uzunluğu 1204,8 metre, Kapasite 5 Kilovat kadardır. Bu kapasite ancak 70 km. yarıçaplı bir yayın alanına sahiptir. Bu yıldaki radyo alan gücünün teknik olarak İstanbul dışına ulaşmasının mümkün olmayacağı saptanmıştır. 1935 yılında ise Ankara Radyosu'nun yayın kapasitesi 1304 metre, 7 kilovat kadar, İstanbul Radyosu ise 1600 metre, 5 kilovat kadardır. Bu radyo alan gücünde İstanbul Radyosu gibi, ancak 70 km. yarıçaplı bir yayın alanına sahiptir. Dolayısıyla Ankara radyosu alan gücünün, Ankara dışına ulaşmasının teknik olarak mümkün olmadığı saptanmıştır. 1936 yılının Şubat ayında İstanbul Radyosu 1600 metre 187,5 kilovat iken, Ankara Radyosu'nun 1960 metre, 130 kilovat olabildiği görülmektedir. Bu yıldaki radyo alan gücünün de Türkiye geneline ulaşmasının teknik olarak mümkün olmadığı saptanmıştır.

8. RADYO YAYIN SAATLERİ

İstanbul Radyosu yayın saatlerinin 18.00'de başlayıp 22.30'a ya da 23.00'e kadar sürdüğü görülmektedir. Yayın süresi 4,5 – 5 saat arası sürdürülmüş ve tüm günü kapsamamıştır.

9. OSMAN PEHLİVAN'IN MÜZİKLERİNİN YAYIN YASAĞININ KALKMASI

Bilindiği gibi Geleneksel Türk Müziği yasağı 20 ay boyunca, 2 Kasım 1934'ten 6 Eylül 1936'ya kadar sürmüştür. Ancak Türk Halk müziği Geleneksel Türk Musikisi yasağı devam ettiği sırada, İstanbul Radyosu'nda yayınlanmaya devam etmiştir. Radyo Programı adlı dergiye göre, İstanbul Radyosu'nda 7 Şubat 1936 Cuma'dan itibaren Osman Pehlivan'ın Halk Şarkıları'nın yayınlandığı dikkat çekmektedir. Bu tarih yasağın kalktığı 6 Eylül 1936 yılından 7 ay öncedir. Osman Pehlivan'ın Halk şarkıları 7 Şubat 1936 yılından itibaren haftada 1 ve yarım saat olmak üzere İstanbul Radyosu'nda yer almıştır. Ancak bu tarihlerdeki bir rivayete göre, Osman Pehlivan'ın bizzat kendisi Atatürk'e Halk Müzikleri'nin radyolarda yayınlanmamasından şikâyetçi olmuştur. Dolayısıyla bu konuşmanın yasağın kalkmasından önce geçmiş olması beklenmektedir ancak zaten Türk halk müziği yayınları devam ederken böylesi bir konuşmaya ihtiyaç olmaması da muhtemeldir. Bu durum söz konusu rivayetin gerçekliği ve tarihi ile ilgili bazı soru işaretlerini doğurmaktadır.

10. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Yapılan radyo dergilerindeki araştırmalara göre, Geleneksel Türk Musikisi'nin 20 ay boyunca – 2 Kasım 1934 ve 6 Eylül 1936 yılları arasında – İstanbul ve Ankara radyolarında yasaklandığı görülmüştür. 7 Şubat 1936 tarihinden – yasak bitmeden önce - itibaren Türk Halk müziği sanatçısı Osman Pehlivan'ın Türk Halk müziği neşriyatı adı altında, haftada bir yarım saat olmak üzere, İstanbul Radyosu'nda yayınlanmasına izin verildiği görülmektedir. 1932 ve 1934 yılı verileri, Geleneksel Türk Musikisi'nin “Türk Müziği Neşriyatı” başlığı altında İstanbul Radyoları'nda yayınlandığını – 2 Kasım 1934'e kadar - göstermektedir. Bu

yıllar arasında Türk Halk Müziği İstanbul Radyosu'nda yayınlanmamıştır. 7 Şubat 1936 tarihinden itibaren Türk Halk Müziği yalnızca İstanbul Radyosu'nda yayınlanmış, Ankara Radyo'sunda yayınlanmamıştır. 1936'dan sonra Geleneksel Türk Musikisi ve Türk Halk Müziği'nin yayınlanmaya devam ettiği görülmektedir. Özellikle 1938 yılındaki veriler, her iki türünde İstanbul Radyosu'nda yayınlandığını göstermektedir. Bu yılda iki müzik türünün de isimlerinin belirtildiğini gözlenmiştir. 1941 ve 1945 arası, İstanbul Radyosu'nun müzik yayınlarını belirtirken, Müzik A (Geleneksel Türk Musikisi ve Türk Halk Müziği) ve Müzik B (Garp Müziği) olarak ikiye ayırdığı görülmektedir. İki müzik yayın oranları, yaklaşık olarak eşit şekilde dağılmıştır. Geleneksel Türk Musikisinin yayın yasağı 7 Eylül 1936'da kaldırılmıştır. 1932 yılında İstanbul Radyosu'nun kapasitesi dalga uzunluğu 1204,8 metre, Kapasite 5 Kilovat kadardır. Bu kapasite ancak 70 km. yarıçaplı bir yayın alanına sahiptir. Bu yıldaki radyo alan gücünün, yalnızca İstanbul çevresine ulaşmasının teknik olarak mümkün olabileceği saptanmıştır. 1935 yılında ise Ankara Radyosu'nun yayın kapasitesi 1304 metre, 7 kilovat kadar, İstanbul Radyosu ise 1600 metre, 5 kilovat kadardır. Bu radyo alan gücünde İstanbul Radyosu gibi, ancak 70 km. yarıçaplı bir yayın alanına sahiptir. Bu yıldaki radyo alan gücünün, Ankara çevresine ulaşmasının teknik olarak mümkün olabileceği saptanmıştır. 1936 yılının Şubat ayında İstanbul Radyosu 1600 metre 187,5 kilovat iken, Ankara Radyosu'nun 1960 metre, 130 kilovat olabildiği görülmektedir. Bu yıldaki radyo alan gücünün de Türkiye geneline ulaşmasının teknik olarak mümkün olmadığı saptanmıştır. Türkiye genelinde, radyo abonelerinin sayısı değerlendirildiğinde, radyo abonelerinin Ankara, İstanbul ve İzmir çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. 1935 yılında Türkiye nüfusu 16.188.767 olarak belirlenmiş, (Wikipedia 2019) 1945 yılında ise Türkiye nüfusu yüzde 15,5 oranında artış göstermiş, 18.790.174 sayısına erişmiştir.(Wikipedia 2019) Türkiye genelindeki radyo abonelerinin 1943 yılı temmuz ayındaki abone sayısı 148.488 olarak belirlenmiştir. 1944 yılı Ekim ayı ise abone sayısı 19.022 abone artışı ile 167.510 sayısına yükselmiştir. Radyo abonelerinin, Türkiye genelindeki sayısının 1934 – 1945 yılları arası çok düşük olduğu görülmektedir. İstanbul Radyosu yayın saatlerinin 18.00'de başlayıp 22.30'a ya da 23.00'e kadar sürdüğü görülmektedir. Yayın süresi 4,5 – 5 saat arası sürdürülmüş ve tüm günü kapsamamıştır. Yukarıdaki açılardan bakıldığında, 1934 – 1936 yılları arasında, Geleneksel Türk Musikisi'nin ya da herhangi bir müzik türü arasında yapılmış olan radyo neşriyatlarındaki müzik yayınlarının, radyo alıcılarının ve radyo abonelerinin az olması, radyo yayın saatlerinin düşük olması ve radyo yayın saatlerinin tüm günü kapsamaması, radyo yayın alanlarının dar olması gibi sebeplerden, radyoların ülkenin çok küçük ve az bir bölümünü kapsadığı ve sonuç olarak Türkiye'deki nüfusu yoğun bir biçimde etkileyemeyeceği düşünülmektedir. Yapılan araştırmada kaynaklar çok yeterli değildir. İncelenen makalelerde bile gözlenen alıntılar, var olan birkaç temel kaynaktan oluşmaktadır. Söz konusu eksikler, yasak hadisesi ve radyo dergileri ile ilgilidir. 1934-1936 yılları arası dergi yayınlarının tüm sayıları bulunamamıştır. 1934-1936 yılları arası dergi yayınlarının bulunması, Geleneksel Türk Müziği'nin yasaklanmasının topluma olan etkilerini daha çok aydınlatacaktır. Yasağın kaldırılması bölümü ile ilgili, Batı müziğine karşı olan tarafın görüşleri daha fazla incelenebilir. Geleneksel Türk Müziği'nin radyolarda yasaklanmasından uzun süre Mustafa Kemal Atatürk'ün haberi olmadığı bilinmektedir. Bu durumun nedenini sorgulayıcı araştırmalarda bulunulabilir. 1934 – 1936 arası radyo satışlarının ne kadar olduğuna dair bir inceleme yapılabilir. Ayrıca, radyo aboneleri ile ilgili daha kapsamlı bir çalışma yapılabilir. Örneğin, 1934 ve 1936 yılları arasında iller bazında, kahve ve kiraathanelerdeki radyo sayıları ve dinleyicileri saptanmaya çalışılabilir. Konu ile ilgili yazılmış anılar kaynakça olarak kullanılabilir.

KAYNAKLAR

1. Kocabaşoğlu U., (2010), Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri, (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

2. Ahıska M., (2005), Radyonun Sihirli kapısı, Garbiyatçılık ve Politik Öznellik, (1. Baskı), İstanbul: Metis Yayınları.
3. Oransay G., (1985), Atatürk İle Küğ, (2.Baskı) İzmir: Küğ yayınları.
4. Cengiz H. E., (1993), Yaşanmış Olaylarla Atatürk ve Müzik, Riyaset'i Cumhuriyet İnce Saz Heyeti Şefi Binbaşı Yaşar Okur'un Anıları, (1924-1938), Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- 5.Ses Radyo Film ve Gramofon Mecmuası, 1932, no:1-8.
- 6.Radyo Âlemi Dergisi no:1-17.
7. Radyo Programı Dergisi no: 1-11.
8. Radyo Amatör Dergisi no:3.
9. Radyo Dergisi, Cilt 1, Sayı 1.
10. Radyo Dergisi, Cilt 1, Sayı 21.

**ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ ПРИНЦИПАМ
СОЧЕТАЕМОСТИ СЛОВ В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА
TEACHING PRINCIPLES OF WORD JOINING IN SENTENCES
IN RUSSIAN LANGUAGE TO AZERBAIJANI STUDENTS
RUS DİLİNDE CÜMLE YAPISINDA KELİMELEİN BİRLEŞME
İLKELERİNİN AZERBAJYCANLI ÖĞRENCİLERE ÖĞRETİLMESİ
Вафа БУНЯДОВА**

Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

РЕЗЮМЕ

Статья предназначена для применения на практических занятиях преподавания структурно-семантических характеристик словесных конструкций русского языка как иностранного. Актуальность темы связана с предотвращением ряда ошибок, допущенных азербайджанскими студентами при обучении принципам построения русских слов. Особое внимание уделено формированию синтаксических конструкций глаголов в притяжательных и дательных падежах. Считается, что слова, выражающие доставку, информацию, определение и поддержку, более эффективны при реализации словесных конструкций на листах деятельности. Для этой цели жизненно важно выбрать поддерживающие словесные фразы, чтобы создать модели для синтаксических ассоциаций. Впоследствии, распространение листов активности с этими словами поддержки для студентов очень важно. Излагаются лексико-грамматические и функциональные характеристики этих конструкций. Применение формирования и использование этих видов словосочетаний создает возможность для улучшения речи на русском языке для азербайджанских студентов. Понимание студентами падежей в словесных конструкциях активизируется таким образом. Надлежащее понимание словесных конструкций у студентов является одним из жизненно важных показаний. В статье также рассматривается сохранение жизненной системы языка, умение работать в аудитории, индивидуальные работы студентов, представление их знаний и умений. умение анализировать и делать выводы из предложений и заданий. Помимо того, что в статье широко освещались вопросы использования карточной системы для обучения методам изучения словосочетания, в процессе обучения были даны индивидуальные задания и реализация их контроля. было бы лучше запомнить, повторить и повторить грамматические категории: (пол, количество и падеж) в процессе формирования словосочетания в русском языке и его обучения азербайджанским студентам. Сравнительный подход к обучению каждой категории (принимая учитывают русский и азербайджанский языки) и студентов, изучающих этот процесс, необходимо контролировать

Ключевые слова: Глагольные Конструкции, Дательный Падеж, Винительный Падеж, Сочетаемость Слов, Структура Предложения, Моделирование Синтаксических Конструкций

ÖZET

Makale Rus dilinin yabancı dil olarak pratik eğitim oturumlarında fiili yapılarının yapısal ve anlamsal özelliklerinin öğretilmesine adanmıştır. Konunun güncelliği Rus dilinde kelimelerin kombinasyon ilkelerinin öğrenilmesi sırasında Azerbaycanlı öğrencilerin bir takım hatalarının ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir. Fiilin, ismin yönelme ve belirtme hallerinin birleşmesi ile sintaktik yapıların oluşmasına özel önem verilir. Verilme, bilgi, irade ve yardım ilişkilerini ifade eden kelimeler olmakla fiilî yapıların materyallerine göre görevlerin yerine getirilmesi daha iyi sonuç verir. Bundan dolayı belli sintaktik ilişkileri ifade eden modelleri kurmak için dayanak fiili kelimelerin seçilmesi gerekli sayılır. Sonra öğrencilere bu dayanak sözlerden ibaret broşürlerin dağıtımının da önemli bir rolü vardır. Bu bileşiklerin leksik-gramer ve işlevsel özellikleri yorumlanıyor. Bu tip kelimelerin kombinasyonunun yapım mekanizması ve kullanımının sindirilmesi Azerbaycanlı öğrencilerin Rus dilinde konuşabilmesinin gelişmesine ortam oluşturuyor. İsmi hal şekillerinin fiilî yapılarda birbirleriyle kıyaslanması öğrencilerin idrak faaliyetini aktive ediyor. Fiili yapıların öğrenciler tarafından gerekli düzeyde benimsenilmesi önemli faktörlerden biridir. Makalede ayrıca, dilin canlı sistemi üzere gözlemden, öğrencilerin bireysel bağımsız çalışmalarından, sınıfta onların çalışma yeteneğinden, bilgi ve becerilerini ortaya koymaktan, cümle ve ödevleri analiz etmek ve doğru sonuç çıkarmak yeteneklerinden bahsedilmektedir. Ders sürecinde söz bileşmelerinin kart sistemi ile öğretimi yönteminin de kullanılması düşünülmekle beraber, bireysel ödevler verilmesi de onun sonucunun test edilmesinin uygulanması makalede geniş şekilde açıklanmıştır. Rus dilinde söz bileşmelerinin oluşum süreci Azerbaycanlı öğrencilere öğretmekle beraber, onların gramer kategorilerinin da (hal kategorisi, cinsiyet kategorisi, kantitatif kategorisi) anmak, zikretmek, tekrarlamak yerine düşerdi. Her kategoriye karşılaştırmalı olarak öğretilmesine (rus ve azerbaycan dilleri öngörülüyor) tercih verilmeli ve öğrencilerin bu süreci nasıl benimsemeleri test edilmelidir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Dili, Rus Dili, Cümle Yapısı, Öğrenciler

ABSTRACT

The article is deducted to apply instruction of structural and semantic characteristics verbal constructions of Russian as a foreign language in practical classes. The actuality of the topic is related to preventing a range of mistakes done by Azerbaijani students during teaching the principles of Russian word constructions. A special attention is paid for formation of syntactical constructions of verbs in possessive and dative cases. The words expressing delivery, information, determination, and support are observed to be more effective while implementation of verbal constructions on activity sheets. For this purpose, it is vital to choose supporting verbal phrases in order to create models for syntactic associations. Subsequently, distribution of activity sheets with these supportive words to the students is very important. The lexical-grammatical and functional characteristics of these constructions are being conveyed. Formation application and utilization of these kinds of word constructions creates opportunity for improvement of speech in Russian for Azerbaijani students. Students' comprehension of noun cases in verbal constructions is activated this way.

Appropriate understanding of verbal constructions by students is one of the vital indications. The article also deals with the observation on the vital system of the language, the ability of working in the auditorium, the students' individual works, the presentation of their knowledge and ability, the ability of analysing and drawing a conclusion of the sentences and tasks. Besides taking a consideration of using of card system for learning word combination in teaching method at the training process, giving individual tasks and realizing of their controlling were made widely clear in the article. It would be better to remember, to repeat and to remind the grammatical categories: (gender, quantity and case) in the process of word combination forming in Russian and its teaching the Azerbaijani students. Preferring the teaching of every category in comparative way (taking consideration the Russian and Azerbaijani languages) and students learning this process should be controlled

Key words: Gluten Design, Durable Paddy, Winning Page, Combinations Of Words, Structure Suggestions, Modeling Of Syntax Constructions

Изучение принципов сочетаемости слов в структуре предложения на практических занятиях русского языка как иностранного необходимо как для дальнейшей разработки синтаксической теории, так и для практики: не разобравшись в основных правилах сочетаемости слов, конструирование синтаксических моделей, изучающие неродной язык, сталкиваются с рядом трудностей. В данной статье делается попытка выявить наиболее эффективные, по нашему мнению, приемы обучения студентов-азербайджанцев одному из частных вопросов синтаксического строя русского языка - моделированию синтаксических конструкций с соподчинительной связью дательного адресата и других объектных уточнителей. Выбор темы связан с актуальностью усвоения принципов сочетаемости слов при изучении русского языка как иностранного, а также с теми ошибками, которые характерны для студентов-азербайджанцев (ей не было дома, я его сочувствую, приказал его и т.п. Любой язык выражает культуру народа, говорящего на нем. Изучение иностранного языка всегда означает ознакомление с новой культурой, который лежит в основе данного языка. По словам академика Л.В. Щербы, «при изучении иностранного Любой язык приходится усваивать не только новую звуковую форму слов, но и новую систему понятий». Подготовка высококвалифицированного специалиста того или иного профиля является актуальной задачей вузов неязыкового профиля. Целью обучения русскому языку в неязыковом вузе является развитие умения извлекать информацию при чтении научной и специальной литературы. Для достижения положительных результатов в педагогике, и вообще, в учебном процессе, это, прежде всего, правильная организация урока, учебного занятия. Владение любым иностранным языком, в частности, русским языком, является обязательным для любого специалиста. Поэтому в неязыковых вузах надо придавать особое внимание формированию коммуникативных умений, которые помогают в установлении профессиональных контактов в различных ситуациях и условиях. При этом надо достигать такого уровня знания русского языка, чтобы в будущем использовать в профессиональной деятельности. Изучение русского языка

представляет собой приоритетное направление, имеющее свои трудности и проблемы. Поэтому важную роль в этом отводится в изучении лексической системы русского языка. Известно, что без лексики невозможно выучить язык и построить высказывания.

Дательный падеж в синтаксических конструкциях функционально чрезвычайно богат и разнообразен: он имеет ряд специфических позиционных положений. Вместе с тем исключительна и его вспомогательная роль по отношению к другим падежам, особенно к винительному без предлога, в соподчинительную связь с которым он вступает в системе сильного и слабого управления : подарить книгу сыну, купить тетради сестре и т.п

Практика показывает, что значения падежей студентами легко осваиваются при изучении многочленных конструкций, в которых каждый инвариант является оппозицией по отношению к другому.

А.М. Пешковский, считая основным значением дательного падежа значение дальнейшего объекта, адресата, кому предназначается предмет или действие, отмечает, что это значение выступает ясно только при тех глаголах, которые одновременно управляют и винительным (давать кому что, говорить кому что, делать кому что и т.д.[3, с. 299]. В. А. Богородицкий заметил: Когда в предложении требуется в качестве дополнения указать тот предмет, для которого совершается действие, то в этом случае глагольные и частью именные названия распространяются дательным падежом, напряду книгу тебе 4, с. 226.

Как видим, оба языковеда указывают на конструкции, в которых датив вступает в соподчинительную связь с аккумулятивом прямого дополнения. В конструкциях этого типа аккумулятив по отношению к стержневому слову занимает более центральную позицию, чем датив, поэтому и А. П. Пешковский в дательном падеже обнаруживает значение дальнейшего объекта [3, с. 299]. Эти позиции(центральная и периферийная) реализуют и оппозицию этих двух различных падежей, как бы противопоставляют их друг другу. При таком противопоставлении, разумеется, и легко определить отличительные черты этих двух инвариантов.

Наиболее результативными в этом являются упражнения на материале глагольных конструкций с зависимым дативом, выражающих отношение предоставление, сообщения, волеизъявления и содействия. Конструкции этого типа наличествуют и в родном языке студентов (в данном случае мы имеем в виду азербайджанский язык).

Аудиторному практическому занятию должна предшествовать подготовительная работа преподавателя к проведению упражнений с этими конструкциями. Для этого преподавателю необходимо подобрать опорные слова-глаголы, конструирующие модели, выражающие названные синтаксические отношения. К числу этих глаголов относятся глагольные лексемы следующих лексико-семантических групп:

а) глаголы со значением даяния (давая, дать, передать, передавать, вручить, вручать, поручить и т.д.);

б) глаголы со значением сообщения (говорить, сказать, сообщить, рассказать, и т.д.); в) глаголы со значением волеизъявления (приказать, повелеть, велеть, разрешить и

т.д.); г) глаголы со значением содействия (помогать, способствовать, содействовать и т.д), управляющие дательным падежом без предлога.

На практическом занятии преподаватель предлагает вниманию студентов эти группы глаголов и просит определить, чем объединяются глаголы каждой группы в отдельности. Здесь важно определение группы в плане семантическом [5, с. 72]. При затруднении можно дать перевод на родной язык. После перевода студенты легко разграничивают группы глаголов по значению: определяют семантическую их дифференциацию. После выполнения этого задания студентам сообщается, что глаголы, объединяющиеся общностью значений, принято называть лексико-семантическими группами. Не мешает при этом говорить о синонимичности глаголов, составляющих лексико-семантическую группу.

Все это делается под непосредственным наблюдением преподавателя. Ведь практические занятия – одна из самых эффективных форм самостоятельной работы студента: именно в аудитории студент учится работать над языком. Наблюдения над живой системой языка, накопление фактических знаний в ходе самостоятельного анализа языковых фактов, формирование навыков использования справочной литературы – таково в основном содержание аудиторных практических занятий. Преподаватель, заранее продумав задание, направляет мысль студента, организует обобщения по материалу, помогает в анализе, контролирует интенсивность работы каждого.

Далее студентам раздаются карточки с опорными словами (сначала с глаголами даяния, затем – с глаголами сообщения, волеизъявления и содействия). Перед раздачей карточек желательно составить по одной конструкции при помощи какого-нибудь глагола каждой группы. Конструкция послужит образцом выполнения упражнений.

На первых порах преподаватель должен показать студенту, какие мыслительные и лингвистические операции он должен делать, чтобы обнаружить существенные признаки исследуемых конструкций, а затем требовать от самого студента выделения тех элементов, из которых складывается наиболее сложное синтаксическое объединение – предложение.

В данном случае преподаватель ставит перед собой цель научить студентов составлению синтаксических конструкций и разграничению значений винительного и дательного падежей.

В качестве визуальной экспозиции (зрительного показа) примеров для предварительного анализа на доске могут служить следующие предложения:

1. С. Мироновым говорить не стал, попросил сразу передать трубку члену Военного Совета, если он еще там (К. Симонов. Последнее лето. кн. I. гл. 2,6)
2. Серпилин велел Дурдыеву прочесть еще раз приказание и сам во время чтения следил по карте (К. Симонов. Последнее лето. кн. I).
3. Офицер охраны решил сообщить начальникам о неожиданной активности землян (И. Ефремов. Час быка. гл. VIII).
4. Миша помог отцу задвинуть ящик на место (С. Крутилин. Косой дождь, 16).

Каждое из этих предложений пишется студентом, вызванным к доске; характеризуется выделенные конструкции; определяются лексико-семантическая группа, в которую входит стержневой глагол. После такой работы внимание студентов обращается на зависимые компоненты выделенных конструкций; студентам предлагается определить формы зависимых компонентов. Студенты определяют формы дательного и винительного падежей и инфинитива как объектных уточнителей. В данном случае необходимо активное вмешательство преподавателя: небольшие сообщения его по теории в одних случаях предваряют, в других – завершают изучение языкового материала. Для воспитания лингвистического мышления студентов важно направлять их деятельность на осмысление новых для них, ранее не изученных языковых фактов.

Студенты выполняют упражнения в основном правильно, хотя у большинства объектных уточнителей в конструкциях со значением сообщения, волеизъявления и содействия бывает выражен придаточной частью типа Он рассказал ему, что..., Он приказал ему, чтобы ..., и т.д. Эти сложные конструкции объясняются недостаточным знанием студентами русского языка падежных значений.

Употребление сложных конструкций дает основание сделать вывод, что объектный уточнитель может быть выражен и придаточной частью.

В процессе упражнений студенты с помощью преподавателя выясняют значение дательного падежа – адресата действия, к которому обращена речь, которому предназначено действие глагола.

Несколько сложнее обстоит дело с объектными уточнителями, которые чаще всего грамматически отличаются в конструкциях с различными глаголами из различных лексико-семантических групп. Это непосредственно связано с синтаксическим поведением исходного глагола. Учитывая эту особенность, преподаватель предлагает студентам определить семантические и структурные компоненты каждой разновидности конструкций в отдельности и вывести их модели.

При этом каждая модель должна быть доминантной для данной разновидности конструкций [6, с. 10].

Практика показывает, что студенты после специальных упражнений без особого затруднения определяют эти компоненты и составляют их модели.

1. Конструкции, образованные глаголами даяния, выражают совокупность следующих семантических компонентов: даяния – объект даяния + адресат. В зависимости от содержания и модели этих конструкций трехчлены в структурном отношении: глагол – винительный падеж + дательный адресат.

2. Конструкции, образованные глаголами со значением сообщения, выражают совокупность следующих семантических компонентов: <<сообщение + объект, сообщение + адресат. Их модель: глагол + о(об) + предложный падеж + дательный падеж.

В данном случае преподаватель должен подчеркнуть студентам, что объект сообщения может быть выражен и формами других падежей: винительного без

предлога и с предлогом про, родительного с предлогами насчет, по поводу. В связи с этим и структура модели может несколько осложняться согласно вариативному управлению:

Сравним: Он нам сообщил интересную историю (об интересной истории, про интересную историю).

3. В конструкциях со значением волеизъявления наличествует совокупность следующих семантических компонентов: побуждение + адресат побуждения + действие, к которому побуждается адресат. Модель конструкций: глагол + адресат + действие адресата, выраженное инфинитивом. Важно подчеркнуть, что инфинитив выражает действие не подлежащего, а адресата, поэтому этот инфинитив называют объектным инфинитивом.

4. В конструкциях, образованных глаголами со значением содействия, наличествуют следующие семантические компоненты: содействие + объект, адресат содействия + сфера содействия. Их модели: глагол + дательный падеж + в + предложный падеж(или инфинитива).

Студенты с помощью преподавателя приходят к выводу о том, что в зависимости от лексико-грамматических факторов конструирующих глаголов эти модели почти всегда трехчлены, что в этих конструкциях форма дательного падежа вступает в соподчинительные отношения с различными объектными уточнителями. Общими для подобных конструкций особенностями являются а) многочленность б) наличие дательного адресата , а отличительными а) семантическая сторона конструкций б) характер объектного распространителя.

Таким образом, в настоящей статье подчеркивается лишь один из частных, порой незаметных моментов обучения студентов-азербайджанцев конструированию синтаксических моделей. Но этот частный вопрос во многом помогает преподавателю в обучении студентов-азербайджанцев законам синтаксического строя русского языка, а студентам-азербайджанцам – в умении конструировать синтаксические модели, правильно передавать свои мысли на русском языке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Новиков СП. Системность в обучении лексики как основа преодоления интерференции родного языка. - Русский язык за рубежом, 1979, №2, с.80.

2. Слесарева И.П. Некоторые лингвистические и методические вопросы организации коррекционного курса по лексике. - М., 1977, с.81.

3. Метс Н.А. Выбор единицы обучения для формирования навыков связного монологического высказывания у студентов-иностранцев. М, 1975, с.28.

4. В.Г.Костомаров, О.Д.Митрофанова. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. М., «Русский язык» 1978, с. 7

**EĞİTİMCİ-GERÇEKÇİ ÇOCUK NESRİMİZDE HÜMANİZM DÜŞÜNCELERİNİN
SANATSAL OLARAK ŞEKİLLENMESİ**
THE ARTISTIC EMBODIMENT OF THE IDEAS OF HUMANISM IN OUR
ENLIGHTENMENT-REALISTIC CHILD PROSE

Dr. Sevinç RESULOVA

Avrupa Doğa Bilimleri Akademisinin Akademisyeni

ÖZET

XIX-XX yüzyılların kavşağında yaranarak şekil alan Azerbaycan çocuk edebiyatının fikir-konu galerisinde karar tutan temel renklerden biri insanseverlikle bağlıydı. Bu konu ve fikir hattı gerek şiirde, gerekse de nesirde önemli yönlerden birini teşkil ediyordu. Şiirde olduğu gibi çocuk nesrinde de bu konuda bir çok sanatsal örnekler ortaya çıkmıştır. Bunlar, genellikle, küçük veya orta ölçekli öykülerdi. Öykülerin bazılarının konu ve süjeti ayrı ayrı kaynaklardan alınmıştır. Birçoğu ise yazarların kendi hayal gücü ve kalemine ait eserlerdir. Çocuk yazarları kendi okurlarının kim olduğunu, onların idrak imkanlarını, idraki düzeylerini dikkate alır, ona göre de sonuçları daha sade, anlaşılır bir süjet ve olaylar esasında sunmaya çalışırlardı. Fikir ve kararlarını daha açık, fark edilen bir tarzda okura iletmek amacını taşıyorlardı. Hümanizm konulu eserlerde çocuk yazarları fikrin daha basit, kolay yolla tanıtımı için çeşitli sanatsal araçlara başvururlardı. Yazarı belirtilmeyen "Devletmend bir avcı ile bir çobancığın mükalimesi" hikayesinde de on iki yaşındaki çoban çocuk Kahraman'ın hareketi, tavrı asıl insanperverlik, karşılıksız iyilik örneği olarak dikkat çekiyor. Bu küçük çocuk hem de zirek, atılğan ve çeviktir Zengin avcı Kahraman'ın yaptığı iyilik karşılığında ona ne kadar saygı, şöhrat, servet teklif ediyorsa da, Kahraman bunların hepsini reddediyor. İhtiyacı olanlara yardım etmeyi kendisinin insanlık borcu sayıyor. Çocuk nesrinde zulüm, zalimlik, kötülük, karşıdakine acı çektirmek insanlık dışı davranış olarak pislenilir. İmzası gösterilmeyen "Güzel bir tembih" Memmedhesen Efendizade'nin "Üvey çocuklar" hikâyelerinde, A.Efendizade'nin "Öksüz Güllü" masalında denilen metlebin sanatsal tecessumunu görüyoruz. "Güzel bir tembih"de padişah masum ve fakir bir çiğçini inciden veziri öğretici bir öyküyle anlatır ki, hem kendisi, hem de saray ve devlet adamları için rızık kazanan emekçi insanı incitmek, ona ceza vermek olmaz. Çocuk yazarları okurlara böyle bir önemli sonucu empoze etmeyi de unutmuyorlar: insanlarla iletişimde kinli olma, yapılan kötülükleri unut, kötülüğe iyilikle karşılık vermeye çalış. E.S.Nerimanov'un süjetini Doğu kaynaklarından aldığı "Taş", Abbaskulu Velihanov'un "Can veren şir", Hudaverdi Kelenterli'nin "Düşman" ve s. hikayelerin konusu denilen konuyla ilgilidir. H. Kelenterli'nin "Düşman" eseri öğretici bir süjet üzerine kaleme alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Çocuk Nesri, Eğitimci-Gerçekçilik, Hümanizm, Sanatsal Fikir, XX Yüzyıl Edebiyatı

ABSTRACT

One of the basic colors that decided in the idea-subject gallery of Azerbaijani children's literature, which took shape at the crossroads of XIX-XX centuries, was connected with humanitarianism. The subject line should poetry and ideas, would constitute one of the most

important aspects in prose alike. In prose as in poetry as a child has emerged a very artistic examples in this regard. These were usually small or medium-sized stories. Some of the stories are taken from the subject and waterjet separate sources. Many are the authors of the works of their own imagination and pen. Children's authors who their readers, realize their possibilities, take into account the perception that level, according to him, the results are more simple, they tried to present a clear basis waterjet and events. Ideas and decisions more open, they were carrying the purpose to convey to the reader in a manner that is noticed. The authors of the works on the idea of humanism child's simple, easy ways they refer to various artistic tool for promotion. In the story of Devlet the perfection of a Devletmend hunter and a shepherd meyen whose author is not mentioned, Kahraman's twentieth-year-old shepherd's movement draws attention as an example of genuine humanitarianism and unrequited goodness. This little boy both Zirek, atilgan rich and agile hunter hero in his favor, tell him how much respect in return, fame, fortune, if the offering, the hero refuses all of them. To help those who need his humanity is counting debt. Children's prose in cruelty, cruelty, evil, misery as that of pisenil against inhuman behavior. Signature shown "a beautiful admonition" Memmedhesen Efendizade the "step-children" in the story, a.efendizade the "Orphan Rose" We see the artistic embodiment metleb called the tale. "Nice warning" that the sultan also tells of a poor farmer to hurt the innocent and instructive story of the queen, and himself, as well as to hurt people toiling for sustenance winning the palace and dignitaries, would not give him punishment. do not forget to impose such an important result to read children's authors: kinli be in contact with the people, it made you forget the evils, try to reciprocate kindness evil. e.s.nerimanov sujet received from the source of the East "stone", Abbaskulu Velihanov, "Can that evil", Hudaverdi Kelenterli the "enemy" and water. The subject of the story is known about the subject. H. Kelenterli the "enemy" was written on a piece of tutorial waterjet.

Keywords: Azerbaijani Literature, Child Prose, Enlightenment- Realism, Humanism, Artistic Thought, Literature Of The 20th Century

Giriş

XIX-XX yüzyıllarının kavşağında oluşan Azerbaycan çocuk edebiyatının fikir-konu galerisinde karar tutan temel renklerden biri insanseverlikle bağlıydı. Bu konu ve fikir hattı gerek şiirde, gerekse de nesrde önemli yönlerden birini teşkil ediyordu. Şiirde olduğu gibi çocuk nesrinde de bu konuda bir çok sanatsal örnekler meydana gelmiştir. Bunlar, genellikle, küçük veya orta ölçekli hikâyeler idi. Hikâyelerin bazılarının konu vb.üjeti ayrı ayrı kaynaklardan kaynaklanmıştır. Birçoğu ise yazarların kendi hayal gücü ve kalemine ait eserler idi. Onu da ekleyelim ki, hümanizm ve merhamet düşüncelerinin tebliğinde çocuk yazarları, genellikle eğitimci-gerçekçi fikir-estetik düşünce, bakış ve mefkure sisteminden beslenir, bu sistemin kavram ve kodeksine dayanıyorlardı.

Bulgular

Elbette, çocuk yazarları kendi okurlarının kim olduğunu, onların idrak imkanlarını, idraki seviyelerini dikkate alır, ona göre de sonuçlara sade, anlaşılır bir süjet (konu) ve olaylar esasında sunmaya çalışıyorlardı. Fikir ve kararlılıklarını daha açık, fark edilen bir şekilde

okura iletmek amacıyla izliyorlardı. Bu yüzden de fikrin sunumuna böyle bir konudan başlıyorlardı: insan ne için hümanist ve merhametli olmalı, kendi hemcinslerine arka durmalı, yardım etmelidir? Bu sorunun cevabı Azerbaycan çocuk nesrinin eğitimci-gerçekçi aşamasında yeterince dolgun şekilde açıklanır, sanatsal yönde okura anlatılırdı. Sorunun cevabı genel olarak böyle bir beşeri formül etrafında toplanıyordu: insanlar birbirine muhtaçtırlar; birlik yerleşim ve faaliyete mahkumdurlar; ferdi yaşam onları felakete, birge yaşam ise firavanlığa, emniyete götürür; bu yüzden insanlar birbirlerine el tutmalı, merhametle yaklaşmalı, saygı ve yardımcı olmalıdırlar. Denilen bu fikir-mefkurevi konsepti R.Efendizade kendisinin "İnsanlar birbirine muhtaçtırlar" (7, 1913, №5) hikâyesinde dolgun şekilde ifade etmiştir. Yani insanlardan birinin diğer toplum insanına işi düştüğü gibi, diğer toplum insanının de onun yardımına ihtiyacı vardır. Eğer öyleyse, toplum üyeleri karşılıklı saygıya, adil muameleye, yakınlıktan, karşılıksız yardıma, merhametli davranışa dayanmalıdır. Sözüünü ettiğimiz dönemde Azerbaycan edebi arenasında "yetişkin için" literatürde olduğu gibi "küçükler için" edebiyatta da "tolstoyçuluğ"un belli etkileşimden olunmakta idi. Bu etki insanperverlik konusunda yazılan bazı eserlerde de kendini gösteriyordu. Bilindiği gibi, Rus sanatkârı L.Tolstoy insanlığın zulümden, şerden kurtuluş ve ilerleme yolunu muhabbette görüyor, "kurtuluş muhabbetedir" sloganını, beşerin ve insanlığın tek kurtuluş yolu olarak düşünülüyordu. Biz bu düşüncenin tezahürüne Azerbaycan çocuk nesrinde de rastlıyoruz. Örneğin, Cafer Bünyadzadenin "Mekteb" dergisinde dizi halinde yayınlanan "Kâmil ve Agil" isimli diyalog-hikâyesi vardır. Bu hikâyede öğrencileri olan Kâmil ve Agil çeşitli konularda sohbet ve fikir alışverişi yapıyorlar. Onların hakkında bahsettikleri konulardan biri de L.Tolstoy'un "Birbirinize muhabbet edin" eserinin tartışılmasıdır (7, 1915, №1). Eseri tartışan öğrenciler rus senetkarının konumuna bu tarzda yaklaşır ve tutum gösteriyorlar: "Ah! .. Ne güzel olurdu ki, onun sevgi, birbirimizi sevmek hususunda olan yazılarını düşüne düşüne okuyaydık! Okuyup, buna emel edeydik!"

Hümanizm konulu eserlerde çocuk yayıncıları metlebin daha basit, kolay yolla tanıtımı için çeşitli sanatsal araçlara başvururdular. Bu sanatsal araçlardan biri de örnek, iyiliksever, caniyanan, merhametli, dikkatli, sıcakkanlı, insansever çocuk karakterlerinin oluşturulması idi. Alimirze Nerimanov Senani "Rehimli çocuk" (9, 46), M.Mahmudbeyov "Goca Salman", "Yoldaşlık" (5, 48, 63), "Kemal ve küçük dilenci" (6, 104), A.Şaik "Yetim" (11, 30), imzası gösterilmeyen "Devletmend bir avcı ile bir çobancığın mükalimesi" (2, 1906, №7), E.M.Emirhanzade "Gayretli öğrenciler" (2, 1907, №4), İ.Musabeyov "Rıza'nın kutusu" (7, 1913, №3), Rüksare hanım Mehralıbeyova "Herkes merhametli olmalıdır - Rehimdil İlyas" (7, 1914, №5-6) vb. hikâyelerinde işte bu şekilde hareket etmişlerdir. Bu tip nesir örneklerinde ideal iyiliksever, hoşgörülü çocuk simaları yaratmakla kalem sahipleri küçük okurlara "sen de böyle yap, bu tür çocuklardan örnek al" felsefesini basit bir tarzda ulaştırmak amacı güdüyorlardı. E.B.Emirhanzade'nin "Gayretli öğrenciler" hikâyesinin hem yazarı, hem insanseverlik gösteren, hem de insancılık gören kahramanları hepsi öğrencilerdir. Hikâyenin yazarı Emirhanzade Bakü realni okulun öğrencisidir. Eserde gösterilir ki, babası çok fakir olan Feteli edadi okulunda okuyor. Babası onun eğitim hakkını ödeyemediği için Feteli okuldan çıkmalıdır. O, bu nedenle son derece hayal kırıklığına uğramış ve, üzüntülüdür. Onun

öğrenci arkadaşları bundan haber tutuyorlar. Ali isimli öğrencinin girişimiyle onlar para topluyor, kendi öğrenci arkadaşlarının eğitim parasını ödüyorlar. Feteli'nin okuldan çıkmak tehlikesi sovuşur. O, derslerini iyi okuyor. Böylece, öğrencilerin kendi arkadaşlarına karşı gösterdikleri örnek iyilik onu hayal kırıklığından, çıkılmaz durumdan kurtarır. Tabii ki, yazarın amacı kendi arkadaşlarını böyle bir hayırseverliğe teşvik etmektir.

Yazarı belirtilmeyen "Devletmend bir avcı ile bir çobancığın mükalimesi" hikâyesinde de on iki yaşındaki çoban çocuk Kahraman'ın emeli, tavrı asıl insanperverlik, karşılıksız iyilik örneği olarak dikkat çekmektedir. Bu küçük çocuk hem de zeki, atak, çeviktir. Zengin avcı Kahraman'ın yaptığı iyilik karşılığında ona ne kadar saygı, şöhret, servet teklif ediyorsa da, Kahraman bundan vazgeçiyor. Muhtaç olanlara yardım etmeyi kendisinin insanlık borcu sayıyor. Eserin sonunda yazar fikri yeterince şişirtir, onu açık ve doğrudan tebligata geçiyor. Bu amaçla da hikâyeyi böyle bir sonlukla bitirir: "Terbiyeli çobancığın kanaatkar, meselesinde arif ve bahusus vatanına ve ata-anasına sıdk mehebbeti olmayı taklit olunmalı güzel-güzel sıfatlardan değil midir?" (2, 1906, №7) Eserin bu sözlerle sonuçlandırılması tesadüfi değildir. Çünkü on iki yaşlı çobanın zengin avcı ile sohbetinden belli olur ki, Kahraman hem de vatansever, yurdsever, kendi ana babasını derin sevgiyle seven, ekonomik, terbiyeli, ahlaklı, Allah'a şükretmeyi başaran eqideli bir çocuktur.

İ.Musabeyov'un "Rıza'nın kutusu" hikâyesinde üç karakter vardır: Beş yaşındaki çocuk Rıza; onun babası Ahmet ve amcası Samet. Bu karakterler Rıza hoşgörünün, samimiyetin, akıl ve kemalın, insani muamele, Ahmet "fena huy"un, kusurlu ahlakın, tembelliğin, insanlık dışı davranışın, başkalarına menfaat gözüyle bakmanın, Samet ise zirekliğinin, iyiliğe iyilikle karşılık vermeyi başaran şahısın timsalidir. Tüm mülkünü yıkıp borca düşen, maddi yönden sefaletle duçar olan Ahmet uzun yıllar Hindistan'da yaşayıp dönen kardeşi Semedi fakir bilip onunla insanlık dışı davranıyor, onu ihmal ediyor ve böylece kusurlu manevi-ahlaki sıfatını ortalığa koymuş oluyor. Sonuçta pismanlığa, utança duçar oluyor. Onun beş yaşındaki oğlu Rıza ise amcasına karşı onurlu davranır, onu aziz tutuyor, saygı gösterir, insancıl ve akıllı davranışı ile amcasının güvedini kazanıyor. Babasını ise borçtan kurtarır. Demek ki, güzel ahlak ve davranış, humanist yaklaşım insana yarar, insanlık dışı reftar ise ona ziyan getirir. Sanatkar Rıza karakterinin şahsında böyle bir hayat gerçeğini ortalığa koymak istiyor.

R.Mehrelibeyova'nın "Herkes merhametli olmalıdır - Rehmdil İlyas" hikâyesinde de İlyas ideal düzeyde insancıl, merhametli, dikkatli bir çocuk karakteri olarak tarif edilir. Kendi güzel davranışı, asil tavrı ve hoş sözleriyle o, çevresindeki çocuklara da olumlu etki gösteriyor. Onları da hümanist reftara sevk ediyor. Onlar bayram zamanı fakir, evinde yiyecek hiçbir şeyi olmayan, umutsuz maddi duruma düşmüş Gızhanım teyzeye ve hasta oğluna yardım ediyorlar. Bayram zamanı biriktirdikleri tüm parayı ve yiyecekleri onlara verirler. Aslında bu hikâyenin fikri onun girişinde belirtilmiştir: "Herkes merhametli olmalıdır". Yazar bu düşüncüyü bir slogan gibi sanatsal metin aracı ile tebliğe çalışıyor.

R.Efendizade'nin "Besiretül-etfal" dersliğine dahil ettiği "Tahir ve Nebi" eseri (3, 16) Tarihi rivayettir. Rivayette insanseverlikle kurnazlık karşı karşıya gelir, çatışıyor. Sonuçta birinci ikincini yeniyor.

Çocuk nesrinde zulüm-kârlik, zalimlik, pislik, karşıdakine acı çektirmek, insanlık dışı davranış olarak pislenilir. İmzası gösterilmeyen "Güzel bir tembih" (7, 1911, №3), Memmedhesen Efendizade 'nin "Üvey çocuklar" (2, 1906, №4) hikâyelerinde, A.Efendizade'nin "Öksüz Güllü" (2, 1907, №6-7) masalında denilen metlebin sanatsal tecessumunu görüyoruz. "Güzel bir tembih" de padişah masum ve fakir bir ekinçini inciden vezire öğretici bir öyküyle anlatıyor ki, hem kendisi, hem de saray ve devlet adamları için rızık kazanan emekçi insanı incitmek, ona ceza vermek olmaz. Bu, insanlık dışı bir şeydir.

A.Efendizade "Öksüz Güllü" masalını slovak nağlıından iktibas etmiş, ona belli milli elementler artırmıştır. Fakat esas ideyaya dokunmamıştır. Azerbaycan çocuk masalı "Göyçek Fatma" ile bu masal arasında bazı benzerlikler vardır. "Öksüz Güllü" de de yetim Güllü üvey annesinin zulmüne maruz kalıyor. Fakat kendi aklı, samimi, iyi davranışı, başkalarına iyilik yeteneği ile sıkıntıdan kurtuluyor. Kötü niyetli mukabil tarafı yenerek hoş ve güzel bir hayat, kazanıyor.

Ceyhun Hacıbeyov'un "Niçin Kerim kaçak oldu?" (10, 1907, №5) hikâyesi toplumda sosyal zulme itirazın keskin ifadesi olarak kaleme alınmıştır. Realist içerikli bu nesir örneği bir tutuklunun üzücü anısından ibarettir. "Rehber" dergisinin son - 5. sayısında yarım şekilde ışık yüzü görmüş hikâyenin mabedi dergi kapandığı için baskı yapılmamıştır. Ona göre de eserde açıklanan öyküyü sona kadar izlemek mümkün değil. Hikâyenin önünde verilen notlardan belli oluyor ki, o, daha önceler Rusça çıkan "Kaspi" gazetesinde de yayınlanmıştır. Eserdeki olaylar Gence quberniyasının köylerinden birinde yaşanan cinayetle bağlıdır. Olaylar idam cezasına çarptırılmış Kerim'in dili ile konuşuluyor. Olaylar sırf realist özellik taşıyor ve hayatta yaşanmış hikayenin sanatsal ayrıntılı izlenimi veriyor. Eserde kişisel cezadan, bireye verilen zulümden yok, bir bütün toplumu kapsayan sosyal zulüm ve adaletsizlikten söz edilir. Bir devlet memuru - strajnik bir köye hizmet peşinden giderken içip sarhoş olur, atını ve tüfeğini çaldırıyor. Asıl facia de bundan sonra oluşur. Pristav Murad bey hırsızı bulmak veya işine ihmalkar yanaşan strajniki cezalandırmak yerine bu köyün tüm nüfusuna zulüm ediyor, ileri gelenleri dövüyor. Başak-gelinlerin namusunu, iffetini Rus Kazakların söyler, onları rencide eder. Tüm köy halkı cezaya maruz kalıyor. Bununla pristav Murad Bey yukarı düzey devlet adamlarının yanında nüfuz ve itibar kazanmak amaçlanıyor. Yazar aslında hikâyede açıklanan üzücü olayları sosyal ortamda adi kurala dönüşmüş insanlık dışı davranışın, memur özbaşnalığının, sosyal facia ve adaletsizliğin tipik bir örneği olarak sunuyor.

R.Efendizade'nin "Adil padişah", "İnsaf" (4, 73, 83), "Yeni okul" dersliğindeki "Adil hakim" (6, 114) vb. hikâyelerde sosyal adalet meselesi konur. Gösterilir ki, toplumun refah, mutlu yaşamaları için mutlaka o toplumda adalet, insaf, insana dikkatli vb.amimi yaklaşım tesisi olmalıdır. Aksi takdirde toplum zulüm içerisinde boğulur. "Dilenci ve it" (1, 73), Rıza Zeki'nin "Hatice'nin himmeti" (7, 1912, №6), H.İbrahimovun "Rahman Muhsin" (7, 1914, №17) vb. hikâyelerde adalet, merhamet, insanlara karşı iyilik fikirleri tebliğ edilir.

"Ekinci" imzalı yazarın "Karıncaların ittifakı" (7, 1913, №5) hikâyesinde ise durum şöyledir: ittifak, birlik ve birge etkinlikle en güçlü, korkunç düşmanın de haksız emellerine, zulmüne son verip zulümden kurtulmak mümkündür. Çünkü güç birliktedir.

Çocuk yazarları okurlara böyle bir önemli konuyu empoze etmeyi de unutmuyorlar: insanlarla iletişimde kinli, küduretli olma, yapılan kötülükleri unut, kötülüğe iyilikle karşılık vermeye çalış. E.S.Nerimanovun süjetini doğu kaynaklarından aldığı "Taş" (9, 38), Abbaskulu Velihanov'un "Can veren aslan" (7, 1913, № 22), Hudaverdi Kelenterli'nin "Düşman" (7, 1915, №5) vb. hikâyelerinin konusu denilen konuyla ilgilidir. H. Kelenterli'nin "Düşman" eseri öğretici bir süjet üzerine kaleme alınmıştır. Eserde gösterilir ki, Afrika'da zengin bir tüccar Selim adlı cariyesini incidir, ona haksız eziyetler verir. Bundan bıkan Selim baş alıp Hindistan'a gidiyor ve orada başka bir tüccara hizmet etmeye başlar. Yıllar geçer. Bir gün Selim efendisi ile pazarda köle alırken zamanında Afrika'da ona zulm eden tüccarın da köle olarak satıldığını görür. Selim'in isteği üzerine ağası o Afrikalı taciri de köle olarak alır. Selim gerçeği açıp Hindistan'daki hizmet ettiği tüccara söylüyor. Aynı zamanda kendisinin kim olduğunu bildirmeden Afrikalı tüccarı yanında tutar. Ölene kadar ona saygı gösteriyor, eski kını unutuyor. Afrikalı tüccar öldüğünde ise onu saygıyla toprağa ediyor. Böylece, kötülüğe iyilikle, asıl insanperverlik örneği ile cevap verir. "Yeni okul" dersliyindeki "Dünya hali değil, dünyada iyi insanlar var" (6, 117), N.Nerimanovun dilbilgisi dersliyindeki "Doktor kız" (8, 510-511) hikâyelerinde insana karşılıksız iyilik etmenin, İ.Musabeyov'un "merhametli koca" (7,1913, № 8) eserinde ise iyiliğe iyilikle karşılık vermeyin şerefli, soylu bir iş olduğu hatırlatılmaktadır. "Himmetli sükançı", "Necip esir" (6, 87, 96) vb.. hikâyelerde insanın başkalarının hayatını kurtarmak uğruna gösterdiği fedakarlıktan söz edilir. Alaaddin Efendizade'nin "Cimri ve fakir" (2, 1906, №16) hikâyesinde cimrilikle hoşgörünün bir araya sığmadığı görüntülenir. Aliskender Ceferzade'nin "Merhemetli Fatma" (2, 1907, №3), Ebdülrehim Metlebzadenin "Rahman kız" (7, 1913, №1) hikâyelerinde ise okurlar merhametli olmaya, insafli davranışa çağrılır.

SONUÇ

Böylece, eğitimci-gerçekçi çocuk yazılarında hümanizm başlıca insani keyfiyetlerden biri olarak devamlı şekilde savunuluyor, önemli bir fikir yönü olarak izleniyor.

KAYNAKÇA

1. Çernyayevski A.O. Vatan dili. I hisse. 1882
2. "Debistan" jurnalı. (1906-1908)
3. Efendizade R. Besiretül-etfal. Badkube, 1901
4. Efendizade R. Seçilmiş eserleri. Bakü, 1979
5. Mahmudbeyov M. Birinci il. Bakü, 1907
6. Mahmudbeyov M., Mehdizade A.S. Yeni mekteb. Bakü, 1909
7. "Mekteb" dergisi. (1911-1920)
8. Nerimanov N. Türk-Azerbaycan dilinin mühteser serf-nehvi. Bakı, 1899
9. Nerimanov E. (Senani) Nesihetül-etfal. Tiflis, 1907
10. "Rehber" dergisi. (1906-1907)
11. Şaik A.T. Uşak gözlüyü. Bakü, 1910

**ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN YAŞADIKLARI KÜLTÜREL ŞOKUN
AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**
THE EFFECT OF CULTURAL SHOCK INTERNATIONAL STUDENTS EXPERIENCED
ON THEIR ACADEMIC SUCCESS: SAKARYA UNIVERSITY EXAMPLE

Doç. Dr. Yusuf GENÇ
Sakarya Üniversitesi
Vusala MAMMADOVA
Sakarya Üniversitesi

ÖZET

Türkiye’de yabancı öğrencilerin sayısı her geçen gün artmakta ve ülke politikaları da bunu desteklemektedir. Bu durum nicel ve niteliksel açıdan, yabancı öğrencilerin kendilerinden ve Türkiye şartlarından kaynaklanan bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu araştırmanın amacı, Sakarya Üniversitesinde eğitim-öğretim gören uluslararası öğrencilerin kendi ülkelerindeki kültürel yapı ile Türkiye’de yaşadıkları kültürel farklılıklardan kaynaklanan kültürel şokun onların akademik başarıları üzerindeki etkilerini ortaya koyan bir alan çalışması yapmaktır. Çalışma nicel verilere dayalı alan araştırması olup 200 uluslararası öğrenci üzerinde anket tekniği kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilerek sosyal hizmet açısından değerlendirilmeler yapılmıştır.

Araştırma kapsamında; uluslararası öğrencilerin yaşadıkları kişisel uyum, sosyal (serbest) zaman değerlendirilmesi, geldikleri ülke ile eğitim aldıkları ülkenin kültürü arasındaki farklılıklar, ikamet ettikleri yere göre sosyal-kültürel uyumlarındaki ayrışmalar, yakın çevrelerinde kendi ülkelerinden kimsenin olmaması, üniversitede sunulan aktivitelerin öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama durumu, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan öğrencilerin yabancı uyruklu öğrencilere bakış açılarından kaynaklanan sorunlar ve bunlara bağlı olarak yaşadıkları kültürel şokun akademik başarıları üzerindeki etkileri hakkında durum analizi yapılmıştır.

Araştırma bulgularına göre; öğrencilerin %27’si kendine göre yabancı ülke olan Türkiye’de yaşadıkları kültürel şokun akademik başarılarını olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedirler. Katılımcıların üçte biri (%32) kararsız olduklarını ifade ederek bu konuda henüz kanaatlerinin oluşmadığı yönünde görüş bildirirken bu veri aynı zamanda olumsuz yönde etkilendiklerine de yorumlanabilir. Gözlemlerimiz bu öğrencilerin ilk iki yılda akademik başarı seviyelerinin daha düşük olduğu yönündedir. Öğrencilerin kültürel uyumları ve dil bilgisi seviyeleri attıkça başarı düzeyleri de yükselmektedir. Uluslararası öğrencilerin Türkiye’ye ilk geldiklerinde yaşadıkları sorunların başında %46’lık bir oranla kültürel uyum olsa da bu durum öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz yönden etkilememiştir. Uluslararası öğrencilerin üçte biri (%34) eğitim aldıkları üniversitede kendi ülkesinden yakın çevresinin olmaması veya az olması akademik başarılarını olumsuz yönde etkilediğini düşünürken üçte biri de bu konuda kararsızdır. Öğrencilerin içinde yaşadıkları sürece kişisel ve sosyal uyum sağlaması sağlıklı bir yaşantı sürdürebilmeleri açısından önemlidir. Bu uyum sağlanamadığında olumsuz kişilik özellikleri oluşmakta ve eğitim süreci uzamakta hatta eğitimlerini yarıda bırakarak ülkelerine geri dönmeleri söz konusu olmaktadır. Yapılan literatür taramasına göre; bu konudaki çalışmaların çoğunluğunun genel olarak üniversite gençliğinin uyum sorunları üzerine yapıldığı, uluslararası öğrencilerin uyum sorunlarına ilişkin araştırmaların az sayıda olduğu görülmüştür. Mevcut çalışmaların genel ve psikolojik uyum düzeylerine ağırlık verilerek yapılmış araştırmalar olup sosyo-kültürel uyumlarına yönelik araştırmalar yok denecek kadar azdır ya da genel uyum içerisinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akademik Başarı, Uluslararası Öğrenci, Kültürel Şok

ABSTRACT

The number of international students in Turkey increases day by day, which is supported by the country's policies. This has led to some problems, in both quantitative and qualitative terms, arising due to the students themselves and country conditions. This study aims to conduct a field study revealing the effects of cultural shock international students studying in Sakarya University experience due to the differences between the cultural structures of their own countries and Turkey, on their academic success. The field study presented in this paper is based on quantitative data, in which survey technique has been employed and 200 international students were surveyed. The obtained data were analyzed through SPSS statistical program and evaluated from the perspective of social work.

Within the scope of the research, the individual adaptation the international students, the evaluation of social (leisure) time, the differences between the culture of their own country and Turkey, the differentiation in the socio-cultural adaptation in respect to their place of residence, the presence of anyone from their own country in their immediate surroundings, the status of social activities presented in the university in meeting the needs of the international students, the problems arising due to the perspective of Turkish students to the international students and the effect of cultural shock arising due to all these problems on the academic success of the international students have been analyzed.

According to the findings, 27 per cent of the students thinks that the cultural shock they experience in Turkey has a negative effect on their academic success. While one-third of the participants (32 per cent) stated that they haven't formed an opinion on this issue, this data can also be interpreted as a negative effect of cultural shock. Our observations have revealed that these students have lower levels of academic achievement in the first two academic years. As cultural adaptation and their knowledge of Turkish language increase, the academic success of international students also increases. Although cultural adaptation is the leading problem international students face (46 per cent) when they first came to Turkey, this problem doesn't affect their academic success negatively. One-third of international students (34 per cent) think that the lack or the low number of people from their own country in their immediate surroundings affect their academic success negatively, while one-third of them is undecided on this issue. The personal and social adaptation of students to the process they experience is important to sustain a healthy life. When this adaptation isn't achieved, negative individual characteristics are formed, their education process is prolonged, and dropping out the education can even be seen between the students. According to the literature review, most of the studies on this subject focus on the adaptation problem of the university students, and the number of studies focusing on the adaptation problem of international students has been low. Most of the current studies have focused on the general and psychological adaptation, and the studies on the socio-cultural adaptation of the international students are either very low or these subjects have been evaluated within the scope of general adaptation.

Keywords: Academic Achievement, International Student, Cultural Shock

1.GİRİŞ

Ülkeler arası eğitim transferi milli eğitimin kalitesini olumlu etkilemekte ve kendisini sorgulamasını gerekli kılmaktadır. Yurtdışında eğitim almak bireyi farklı kültürlerle buluşturduğu gibi ilgili ülkenin eğitim felsefesini tanınmasına ve sistemlerin karşılaştırılmasına

katkı sağlamaktadır. Uzun yıllar yurtdışına öğrenci gönderen Türkiye artık günümüzde çok miktarda uluslararası öğrenciye kendi bünyesinde eğitim vermektedir. Türkiye özellikle tarihi ve kültürel anlamda ilişkili olduğu ülke öğrencilerinin eğitim görmek istediği ülkelerin başında gelmektedir. Dolayısıyla son yıllarda farklı coğrafyalardan ve ülkelerden gelip Türkiye'deki üniversitelerde eğitim gören birçok uluslararası öğrenci olduğu görülmektedir (Yıldırım ve Köksal, 2017).

“Üniversitelerin uluslararası öğrencilere bakış açıları kelime bazında da değişim göstermiş ve “yabancı öğrenci” tanımı “uluslararası öğrenci” olarak değişmiştir. Farklı uluslara mensup öğrencilerin konumunun “yabancı” kelimesinin taşıdığı “öteki, diğer” anlamlarına karşın, bu öğrencilerin üniversitenin “uluslararası” kimliğine yaptığı katkı ön plana çıkarılmaya başlanmıştır” (Kıroğlu ve ark, 2010). Günümüzde iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan değişme ve gelişmelerle birlikte ülkeler arasındaki yakınlaşmalar, hızlı bir şekilde farklı kültürdeki insanları bir araya getirmektedir. Farklı ülke dil, din, ırktan gelen insanların birbirleriyle etkileşimleri giderek artmakta ve kültürlerarası iletişim üzerinde durulması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozkaya ve Aydın, 2011). Yabancı ülkelerden yükseköğrenim için Türkiye'ye gelen öğrenciler için farklı bir eğitim sistemi, farklı kültürde yaşama, Türkçeyi yeterli konuşamama, ekonomik problemler onların üniversiteye ve çevreye uyumlarını zorlaştırmakta ve akademik başarılarını da etkilemektedir. Nitekim, üniversiteye uyum sağlayabilme; öğrencilerin üniversite eğitimine devam etme kararında, akademik olarak başarı sağlayabilmelerinde ve öğrencilerin psikolojik sağlığını olumlu yönde etkileme açısından önemli bir belirleyicidir (Kartal, Işık ve Yazıcı, 2018). Ortak kültürel değerleri olan ülkelerden Türkiye'ye gelen öğrencilerin bu süreci daha hızlı atlattıkları ve uyum sürecini kolaylaştırdıkları gözlemlenmektedir.

Son yıllarda artan bir şekilde farklı ülkelerden öğrenim görmek üzere Türkiye'ye gelen öğrenciler, birtakım sosyo-kültürel ve eğitim sorunlarıyla karşılaştıkları gibi farklı bir ülkede bulunma, kültür farklılıkları, aile özlemi ve yurt yaşantısının zorlukları, barınma, sağlık ve arkadaşlık ilişkilerinde uyumsuzluk gibi sorunlarla da karşılaşmaktadırlar.

Çok çeşitli ülkelerden yükseköğrenim görmek üzere ülkemize gelen öğrencilerin Türkiye'deki şartlara kısa sürede uyum sağlayabilmeleri kolay olmamaktadır. Elde ettikleri eğitim öğretim imkânından en üst düzeyde yararlanabilmeleri için buldukları toplumun sosyo-kültürel ortamına alışmaları, ancak yaşanan zorlukların ortadan kaldırılması yönündeki gayret ve çabalara bağlıdır (Gültekin, 2015). Öğrenciler bir takım zorlukları yaşarken farklı ortamlarla yaşayabilmeyi öğrenme, kendine yeterli hale gelme, zorluklara katlanabilme ve disipline olma gibi kazanımlar da elde etmektedirler.

Öğrenciler için başka bir ülkede okumanın her ne kadar güzel yönleri olsa da ilk zamanlarda atlatılması gereken çeşitli psikolojik problemlerle karşılaşacakları gerçeği de bulunmaktadır. Öğrenciler üniversite eğitimi ile yeni bir kültüre uyum sağlamak zorundadırlar. Öğrencilerin adapte olmak zorunda kaldıkları yeni kültür ile kişisel kimliklerini, değer çatışmalarını, akademik başarılarını ve iş bulma amaçlarını bütünleştirmeleri konusunda sıkıntılar yaşanıldığı görülmektedir. Bunun sonucunda kendi kültüründen çok farklı bir ülkeye giden öğrenciler kültür şoku ile karşılaşmaktadır (Yıldırım, Özkan ve Büyükyılmaz, 2016). Bu kültürel şok öğrencilerin bir müddet bocalamasına ve silkinmesine sebep olmaktadır. Bu süreci sağlıklı atlatan ve yeni yaşam ve eğitim alanına erken uyum sağlayan bireyler eğitimde daha başarılı olmaktadır. Yine gözlemlerimiz o yöndedir ki uluslararası öğrencilerin eğitimlerinin ilk yıllarında akademik başarıları daha düşük olmaktadır.

Bu çalışma yükseköğrenim görmek üzere ülkemize gelen uluslararası öğrencilerin ayrı kültürlerden gelmeleri nedeniyle ülkemizde yaşadıkları kültürel farklılıktan kaynaklanan

sorunları ve bu sorunların uluslararası öğrencilerin eğitimlerini etkileme düzeyi incelenmiştir. Bu öğrencilerin sosyal uyumları, yaşadıkları kültürel şokun eğitim ve öğretimlerini etkileme durumu yapılan analizlerle değerlendirilmiştir.

2. ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Üniversite gençliği birçok açıdan ergenliğin son dönemidir. Bu dönem yetişkin özelliklerinin ve rollerinin ortaya çıkmaya başladığı dinamik bir dönemi ifade etmektedir. Ergenin biyolojik olarak olgunlaştığı, kişilik olarak kendisini tanımlayabildiği, kendisine toplumda bir yer edinmeye başladığı ve mesleki anlamda mesleğe hazırlık aşamasında olduğu bir dönemdir. Kısaca üniversite dönemi karmaşaların, belirsizliklerin ortadan kalkmaya, biyolojik, toplumsal, kişilik ve mesleki açısından bulanıklığın netleşmeye başladığı dönemi ifade etmektedir (Yılmaz ve Kesici, 2014). Henüz kimlik ve kişiliğin oluşma aşaması olan bu dönemde gencin özellikle bağımsızlaşma ve kendi kararlarını özgürce verme dönemi başladığından sürecin kontrolü ve yönetimi çok zordur. Gencin en fazla etkilendiği alan arkadaş ortamı ve bastırılmış duygularının açığa çıkmasıdır. Bu dönemde gencin dikkatli olması ve olası risklerden uzak durması önemli bir bakış açısıdır.

Üniversite öğrenciliği, birçok gencin düşlerinde ve hayallerinde özlemlenilen ve beklenen bir yaşam dönemidir. Üniversiteye ilk kez başlayan öğrenciler kendileri için yeni, farklı ve yabancı sayılabilecek bir ortamın içine girmektedirler. Üniversitede öğrenci olmak, üniversite kazanılan şehirde aileden uzak yaşamak, öğrencilerde kaygı ve stres üretecek bir ortamın oluşmasına sebep olmaktadır. Üniversite düzeyinde, ailenin etkisi azalır, arkadaş grubunun değerler sistemi, bireyin davranışlarını yönlendirme yönünden daha etkili hale gelir. Üniversitede öğrenci olmak, üniversite yaşamı genelde ülkemizde ve diğer ülkelerde kaygı ve stres üretecek bir ortamın niteliğini taşımaktadır. Üniversite öğrencisi, birey olarak kendi sorunları, gelişme sorunları olan bir kişidir. Üniversite öğrencisi ne yetişkindir, ne de çocuktur. Genellikle çocukluktan gençliğe ve yetişkinliğe geçme döneminin sıkıntılarını yaşayan bir bireydir (Özgüven,1992). Böyle bir dönemde bu öğrencilere okul sosyal hizmetinin katkı vermesi, genci sağlıklı ve doğru ortamlarla buluşturmak için rehberlik ve danışmanlık yapması, sosyal ve fiziki çevreyi tanıtmaları önemli bir hizmet olacaktır.

3. TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN SOSYAL UYUMLARI VE SOSYAL HİZMET

Türkiye 1990'lı yılların başına kadar üniversite öğrenimi görmek üzere yurtdışına öğrenci gönderen bir ülke iken bu durum 1990'lı yıllarının başında değişmeye başlamış ve üniversitelerimiz daha fazla yabancı uyruklu öğrenci kabul eden ve her geçen günde eğitim-öğretim görmek için gelen öğrenci sayısını artıran bir ülke konumuna gelmiştir. Özellikle Türk Cumhuriyetleri, akraba toplulukları ve gelişmekte olan kültür anlaşmalı ülkelerden çok sayıda öğrenci gelmektedir. 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını birer birer ilan etmeye başlayan, tarihsel akrabalık ve bağımız olan Türk Cumhuriyetleriyle ekonomi, kültür, eğitim alanlarında işbirliğine gitmeye başlanmasıyla hızlı bir sürecin başladığı görülmektedir (Kavak ve Başkan, 2001: 92). Türkiye'nin eğitim politikasında meydana gelen değişimler, Türk ve akraba topluluklarına açılan kucak, üniversite eğitiminde kültürlerarasılığı güçlendirme, rekabetçi ve beynelmilel eğitim anlayışının yaygınlaşması gibi gerekçeler bu süreci beslemektedir.

Uluslararası öğrenciler başlangıçta ilk kez yurtdışına çıkma, yeni bir kültürle tanışma ve bilinmeyenleri merak etmenin sağlamış olduğu risklerle mücadele etmektedirler. Bu sürecin en belirgin sorunu olan uyum, temelde psikolojik bir kavram olup pek çok şekilde

tanımlanmaktadır. Uyum; bir sosyal sistemin (kurum, aile, grup, millet), kendisini fizikî ve sosyal bir çevreye uydurma davranışı ve süreci; birçok şeyin kaynaşmasından meydana gelen düzenli birlik; insanın ve diğer canlı varlıkların çevresinde yer alan değişiklikler ve kendi iç ortamında olup bitenlere karşı geliştirdiği reaksiyon; yeni tabii veya sosyal şartlara uyum gösterebilme yeteneğidir (Genç ve Seyyar, 2010, 812). Bireyin, çevresiyle, içinde yaşadığı toplulukla/toplumla arasındaki çatışma, sürtüşme ve kavgaların olumlu iç ve dış tepkilerle dengeye dönüşebilme yetisidir (Tomanbay, 1999: 284). Güncel çalışmalarda sosyal uyum ya çok boyutlu bir olgu ya da farklı göstergeleri olan bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Sosyal uyum kavramını tanımlarken neyin, kimin için uyum sorularına cevap aramak gerekir (Ongan, 2013). Genel olarak pek çok kuram ve görüşte, yeni bir topluma katılma, yerleşme sürecinin stres yaratıcı olduğu ve uyum sağlama çabalarının yarattığı gerginliğin yeni katılan bireylerin yabancı topluma ayak bastığı andan itibaren başladığı ve çok uzun yıllar da sürdüğünü kabul edilmektedir (Şahin, 2001: 66). İnsanlar davranışlarını şekillendirirken, içinde buldukları toplumun özelliklerinden etkilenirler. Toplumun kültürünü, gelenek ve göreneklerini ve değer yargılarını benimseyerek içinde bulunduğu toplumun kültürüne göre davranışlarını düzenleme gereği duyarlar. Bununla beraber, sosyal etkileşim ve iletişim de artar (Karaoğlu, 2007).

Sosyal hizmet insanı ve toplumu konu edinen bir meslek ve disiplindir. Sosyal hizmetin evrensel özü insana ve topluma yardım bilgisi ve eylemini kapsar. Sosyal hizmetin kendine özgü müdahale yöntemleri, becerileri, teknik, ilke ve değerleri vardır. Sosyal hizmet bu donanımlarını mikro, mezzo ve makro düzeylerde uygulamalarda kullanır (Özçetin 2013). Canlı ve cansız varlıkları içine alan geniş bir çerçeveyi ifade eden çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamı olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için çevredeki diğer canlıları ve cansız doğayı kullanmak zorundadır (Doğan ve Puruçuoğlu, 2017).

Sosyal hizmetlerde uyum, bütün sosyalizasyon boyunca kişinin ulaştığı değişik gelişim basamaklarında gösterdiği ve sosyal çevresi ile kurduğu iletişimin etkisinde olan, bireysel açıdan farklılıklar arz eden bir süreçtir. Birey bu süreçte sosyal normları, toplumsal tavır ve duruşları içselleştirirken toplumsal kural ve değerleri de zamanla değişmektedir. Dolayısıyla uyum, insanî bir öğrenme sürecidir. Birey, gelişim sürecinde sadece dış etkenlere ve toplumsal beklentilere bağlı olarak tek taraflı veya pasif bir biçimde hareket etmemektedir. Çoğu kez kişi, öğrenerek çevreye uyum sağlarken, bir taraftan davranışlarını dış şartlara uygun olarak düzenlemekte, diğer taraftan bu şartların değişime uğramasına da katkıda bulunmaktadır. Uyum, sosyal değerlerin kabulü ve reddi arasında gergin bir atmosfer içinde cereyan ettiğinden dolayı doğacak sosyal gerginlik, kişilerin toplumsal değerleri hangi oranda kabul veya red etmeleri ile yakından ilgilidir (Genç ve Seyyar, 2010:812).

Toplumun dışında kalarak yalnız yaşayamayan birey, toplumda var olan gelenek, göreneklere uyum sağlamaya çabalar, ortak düşünceye sahip kişilerle birlikte hareket eder, sorunlarını paylaşır ve çevresinden destek alır. Bu desteği sağlayacak profesyonellerden birisi de iyi iletişim becerisine sahip sosyal hizmet uzmanıdır. Aynı kültürde yaşayan bireylerin çatışmalarının, uyumsuzluklarının söz konusu olduğu yerde farklı kültürlerde yaşayıp bir araya gelen bireylerin aynı ortamda bulunurken bazı nedenlerle çatışma yaşamaları, uyumsuz davranışlar göstermeleri olumsuz iletişimlere ortaya çıkabilir. Sağlıklı ve doğru bir iletişim için sorunların doğru olarak anlaşılabilmesi, profesyonelce iletişim kurulması ve destek sağlanması için sosyal hizmet mesleğinden yararlanmak gerekir (Özçetin, 2013). Burada okul sosyal hizmetinin etkinleşmesi gerektiği bir kez daha anlaşılmaktadır. Üniversiteler sosyal servis adı altında bir servis oluşturarak bünyesinde sosyal çalışmacıları istihdam etmeli ve yerli ve uluslararası öğrencilerin sosyal sorunlarına rehberlik ve danışmanlık düzeyinde çözümler üretmelidir.

4. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmanın amacı, Sakarya Üniversitesinde eğitim-öğretim gören uluslararası öğrencilerin kendi ülkelerindeki kültürel farkla eğitim-öğretim için geldikleri Türkiye’de yaşadıkları kültürel farklılıktan oluşan kültürel şokun onların akademik başarılarını etkileyip etkilemediğini ölçmek üzere bir alan çalışması yapmaktır.

Çalışmada literatür taraması ve alt yapısı oluşturulduktan sonra nicel verilere dayalı alan araştırması yapılmıştır. Sahada anket tekniği kullanılarak uluslararası öğrencilerin yaşadıkları kişisel uyum sorunları, sosyal (boş) zaman değerlendirmede yaşadıkları sorunlar, geldikleri ülke ile eğitim aldıkları ülkenin kültürü arasındaki farklılıklar dolayı yaşadıkları sorunlar, ikamet ettikleri yere göre sosyal-kültürel uyumlarındaki farklılıkları, kendi ülkesinden yakın çevresinin olmamasının yankıları, üniversitede sosyal acıdan sunulan aktivitelerin ihtiyaçlarını karşılama durumu, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan öğrencilerin yabancı uyruklu öğrencilere olumsuz yönden bakış açıları gibi nedenlerden dolayı yaşadıkları kültürel şokun onların akademik başarılarını nasıl etkilediği yönünde durum tespiti yapılmıştır.

Sözü edilen sorunların belirlenmesi ve öğrenciler üzerindeki etkileri incelenmek üzere 41 sorudan oluşan anket formu hazırlanmış, farklı ülkelerden gelen 200 uluslararası öğrenciye yüz yüze görüşme tekniği ile sahada uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programından değerlendirilerek sosyal hizmet açısından yorumlanarak çıkarımlar elde edilmiş ve önerilerden bulunulmuştur. Soruların bir kısmı serbest ve bir kısmı da likert türünde yargılardan oluşmuştur. Yargı gerektiren beşli likert türü sorular yorumlanırken kesinlikle katılmayan ve katılmayanlar ile kesinlikle katılanlar ve katılanlar kendi aralarında olumlu ve olumsuz olarak beraberce yorumlanmıştır.

5. BULGULAR

Araştırma kapsamında sorulan sorulardan konu sınırlılığı içerisinde gerekli sorular değerlendirilmeye alınmış, katılımcıların cinsiyet, yaş durumu, medeni durumu, Türkiye’de yaşama süreleri ve barınma yerlerini açıklayan demografik özellikleri ve yaşadıkları kültürel şokun ders başarıları, sosyal uyumları, yaşam aktiviteleri, hayata bakış açıları üzerindeki etkilerini ortaya koyan soruların cevaplarına yer verilmiştir.

5.1. KATILIMCI PROFİLİ

Araştırmanın bilgi üretimi katılımcılardan elde edilen veriler ve onların kanaatleri üzerine kurgulanacağı için katılımcı profili çok önemlidir. Katılımcılar her ne kadar tesadüfi yöntemle seçilmiş olsa da farklı ülkeden olmaları, cinsiyetleri, okudukları bölümler gibi özellikleri dikkate alınmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Özellikleri

Değişken	Özellik	Yüzde	Değişken	Özellik	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	27,5	Ne zamandan beri Türkiye’de olduğu	0-6 ay	16,5
	Kadın	72,5		1-3 yıl	53,5
Yaş durumu	18-23	61,5		4-5 yıl	23,0
	24-29	31,5		6 yıl ve üzeri	7,0
	30-35	7,0	Toplam	100,0	
	Evli	4,5		Özel Yurt	18,0

Medeni Durum	Bekar	95,0	Nerede kaldığı (Barınma)	Devlet Yurdu	46,0
	Eşi ölmüş-Boşanmış	0.5		Diğer Yerler	36,0

Çalışmamıza katılan uluslararası öğrencilerin üçte ikisinden fazlası kadın olduğu; üçte ikisinin 18-23, geri kalanının 24-29 yaş aralığında olduğu; büyük bir çoğunluğunun bekâr olduğu; %70'inin Türkiye'de kalma süresi 3 yılın altında olduğu ve en az yarısının Devlet yurtlarında kaldıkları görülmektedir. Öğrencilerin Türkiye'ye geliş amcaları ağırlıklı olarak eğitim olması, yaş kategorilerinin lise sonrasına denk gelmesi bekâr olmalarını normalleştirmektedir. Evli olanlar genellikle yüksek lisans veya doktora öğrencisidir. Ancak yaş durumları kültürel yapıları ve kişiliklerinin oluşmak üzere olduğu döneme denk gelmesi yeni erişilen kültüre uyum sağlamaları hatta kabullenmelerini etkileyecek bir yaş seviyesi olup riskli bir durumdur.

5.2. ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN BAŞARI DÜZEYLERİ

Bazı etkenler öğrencinin başarı düzeylerini etkilemekle birlikte uluslararası öğrencilerin daha çok şeylerden etkilenmektedir. Uluslararası öğrencilerin üçte birinden fazlası (%34,5'i) yaşadıkları kişisel uyum sorunlarının akademik başarılarını olumsuz yönde etkilemediğini ve %37,5'i olumsuz etkilediğini düşünmektedirler. Uluslararası öğrencilerin her iki görüş hakkındaki kararsızlık oranları üçte bire yakın olarak yüksek seviyededir. Kararsız olanların yaşadıkları kişisel uyum sorunlarının akademik başarılarını olumsuz etkilediğini düşünenlere daha yakın olduğu düşünüldüğünde uyumun başarıyı etkilediği anlaşılacaktır.

Tablo 2: Yaşanan Kişisel Uyum Sorunları Ve Kendi Ülkesinden Yakın Çevresinin Yanında Olmamasının Akademik Başarılarına Etkisi

Yaşadığımız kişisel uyum sorunları akademik başarılarımızı olumsuz yönde etkilemektedir	Yüzde	Sakarya Üniversitesinde kendi ülkesinden yakın çevresinin olmaması/az olması akademik başarılarımızı olumsuz etkilemektedir	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	13,0	Kesinlikle Katılmıyorum	15,0
Katılmıyorum	21,5	Katılmıyorum	18,5
Kararsızım	28,0	Kararsızım	32,5
Katılıyorum	28,5	Katılıyorum	27,5
Kesinlikle katılıyorum	9,0	Kesinlikle katılıyorum	6,5
Toplam	100,0	Toplam	100,0

Kendi ülkesinden arkadaşlarının olmamasının öğrencileri çok fazla etkilemediği görülmektedir. Katılımcıların yine üçte biri Sakarya Üniversitesinde kendi ülkesinden yakın çevresinin olmaması/az olması akademik başarılarını olumsuz etkilediğini düşünmektedir. Uluslararası öğrenciler bu durumlardan etkilenmiş olsalar da bunun sonuçlarının onların akademik başarılarını olumsuz etkilemediğini düşünmektedirler.

Başka ülkede yaşamak başlangıçta öğrencilerin başarılarını olumsuz etkilese de uzun vadede belli bir uyum sürecinden sonra bu olumsuzluklar giderilmekte ve başarı seviyeleri artmaktadır.

5.2.1. Türkiye'de Yaşama Süresi Ve Serbest Zaman Değerlendirmesinin Akademik Başarıya Etkisi

Eğitim çağında olan bireylerin akademik başarılarının yüksek olması için sağlıklı ders çalışmaları, derslere adapte olmaları ve kafalarında derin sorunların olmaması gerekmektedir. Beyinlerin zinde olması ve derse hazırlık yapmaları için serbest zamanlarını iyi değerlendirmeleri gerekmektedir. Uluslararası öğrenciler serbest zamanlarını değerlendirmek için yeterli ortam bulamamaktadırlar. Aslında tüm gençlerin zamanlarını aktif ve canlı geçirme ortamlarına ihtiyacı vardır. Gençler için bu tür faydalı ortamların oluşturulması ve sosyal alanların cazibesinin artırılması gerekmektedir. Bu tür ortamların olmaması veya zenginleştirilmemesi bu gençler için yeni sorunların üretilmesi anlamına gelebilecektir. Çünkü gençler daha çok boş zamanlarında risklerle ve sosyal sorunlarla buluşurlar.

Uluslararası öğrencilerin %37,5'i sosyal zaman değerlendirmede yaşadıkları sorunların akademik başarılarını olumsuz yönde etkilediğini, %27'si de olumsuz etkilemediğini düşünmektedirler. Öğrencilerin %35,5'i bu yargı hakkında kararsız oldukları görülmektedir. Kararsız olanlar olumlu ve olumsuz düşünenlerin her ikisine de eklenebileceği düşünülmektedir. Bu durum serbest zamanlarını nerelerde geçirdikleri ile de yakından ilişkilidir.

Tablo 3: Türkiye’de Kalma Süresi Ve Sosyal Zaman Değerlendirmede Karşılaşılan Sorunların Akademik Başarıya Etkisinin Karşılaştırılması

		Sosyal (boş) zaman değerlendirilmesinde yaşadıkları sorunlar öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir					Total	
		Kesinlikle Katılmıyor	Katılmıyor	Kararsız	Katılıyor	Kesinlikle katılıyor		
Ne zamandan beri Türkiye’desiniz?	0-6 Ay	Türkiye’de kalınan süre	18,2	18,2	21,2	42,4	,0	100,0
		Sosyal zaman değerlend. sorununun başarıya etkisi	23,1	21,4	9,9	23,7	,0	16,5
	1-3 Yıl	Türkiye’de kalınan süre	10,3	10,3	43,9	29,0	6,5	100,0
		Sosyal zaman değerlend. sorununun başarıya etkisi	42,3	39,3	66,2	52,5	43,8	53,5
	4-5 Yıl	Türkiye’de kalınan süre	19,6	19,6	21,7	23,9	15,2	100,0
		Sosyal zaman değerlend. sorununun başarıya etkisi	34,6	32,1	14,1	18,6	43,8	23,0
	6 Yıl Ve	Türkiye’de kalınan süre	,0	14,3	50,0	21,4	14,3	100,0
		Sosyal zaman değerlend. sorununun başarıya etkisi	,0	7,1	9,9	5,1	12,5	7,0
	Total	Türkiye’de kalınan süre	13,0	14,0	35,5	29,5	8,0	100,0
		Sosyal zaman değerlend. sorununun başarıya etkisi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

p<0,022

Bu araştırmada uluslararası öğrencilerin serbest zaman değerlendirmelerinde yaşadıkları sorunların başarı düzeylerine etkisi ve bu durumun Türkiye’de yaşama süreleri ile ilişkisi de araştırılmış olup bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki (p<0,022) olduğu görülmüştür. Buna göre; öğrencilerin bu yargı hakkındaki kanaatleri Türkiye’de kalma sürelerine göre değişmektedir. Bu iki değişken arasında yapılan karşılaştırmada kararsızların üçte ikisi 1-3 yıl aralığında Türkiye’de ikamet edenlerden oluştuğu görülmektedir. Türkiye’ye yeni gelen öğrenciler (ilk 6 ay içinde) bu fikri daha çok desteklemektedir. Ancak katılımcıların yarıdan fazlasının Türkiye’de yaşama süreci 1-3 yıl aralığında olduğundan bu kategorinin verilerini daha çok dikkate almak gerekir. Bu aralığa bakıldığında yine bu fikri benimseyenlerin çoğunlukta olduğu ve bunu kararsızların takip ettiği görülmektedir. Türkiye’de 4-5 yıl ikamet

eden uluslararası öğrencilerden sosyal zaman değerlendirilmesinde yaşanan sorunların akademik başarıya etki etme durumu ile ilgili olumlu ve olumsuz düşünenler yaklaşık olarak eşit seviyededir.

5.2.2. Türkiye’de Yaşama Süresi Ve Yaşanan Kültürel Şokun Akademik Başarıya Etkisi

Bireylerin genelde alışkanlık haline gelmeyen ve ilk karşılaştıkları şeylere karşı tepkileri olumsuzdur. Ancak olumsuz olmasına rağmen itaat yoluyla uyum sağlanır ve sonra düşündükçe veya şartlara göre kabullenilir, belli bir değerlendirme aşamasından sonra benimsenir ve en sonunda özümşenerek başkasına tavsiye etme seviyesine gelir. Bu dört aşama her zaman aynı doğrultuda seyretmeyebilir. Bu sebeple Türkiye’de kalma, yaşanan kültürel şok ve farklılıklara alışma süresi ile akademik başarı arasındaki ilişki karşılanmak istenmiş ve iki değişken arasında anlamlı ilişki ($p<0,002$) olduğu görülmüştür.

Katılımcıların %27’si yaşadıkları kültürel şokun akademik başarılarını olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedirler. Ancak üçte bir bu konuda kararsızdır. Bu durumun tam fark edilememesi etkilendiği şekilde yorumlanabileceğinden katılımcıların yarısından fazlasının (%59,5) bu görüşü desteklediği görülmektedir.

Tablo 4: Yaşanan Kültürel Şok Ve Türkiye’de Kalma Süresi İlişkisinin Akademik Başarıya Etkisi

		Yaşadığımız kültürel şok akademik başarılarımızı olumsuz yönde etkilemektedir						Toplam
		Kes. Katılmıyor	Katılmıyor	Kararsız	Katılıyorum	Kes. katılıyorum		
Ne zamandan beri Türkiye’desiniz?	0-6 ay	Türkiye’de kalınan süre	15,2	36,4	9,1	36,4	3,0	100,0
		Yaş. kültürel şokun başarıya etkisi	17,2	23,1	4,6	27,3	10,0	16,5
	1-3 yıl	Türkiye’de kalınan süre	12,1	17,8	44,9	22,4	2,8	100,0
		Yaş. kültürel şokun başarıya etkisi	44,8	36,5	73,8	54,5	30,0	53,5
	4-5 yıl	Türkiye’de kalınan süre	21,7	34,8	19,6	13,0	10,9	100,0
		Yaş. kültürel şokun başarıya etkisi	34,5	30,8	13,8	13,6	50,0	23,0
	6 yıl ve üzeri	Türkiye’de kalınan süre	7,1	35,7	35,7	14,3	7,1	100,0
		Yaş. kültürel şokun başarıya etkisi	3,4	9,6	7,7	4,5	10,0	7,0
	Total	Türkiye’de kalınan süre	14,5	26,0	32,5	22,0	5,0	100,0
		Yaş. kültürel şokun başarıya etkisi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$p<0,002$

Türkiye’ye yeni gelenler (0-6 ay arası) henüz başarılarını test edecek kanaate erişemediklerinden bu fikri destekleyenleri ve desteklemeyenleri eşit seviyededir. 1-3 yıl arası Türkiye’de bulunan katılımcı öğrencilerin kültürel şokun etkisinde oldukları ve bu durumun akademik başarıları etkilediği görülmektedir. Bu süre arttıkça etkilenmedikleri düşüncesini savunanlar artmaktadır. Uzun süre kalanların dil bilgisinin daha çok gelişmesi, sürece uyum sağlamaları ve yaşadıkları değişimi kabullendikleri görülmektedir. İnsanlar buldukları ortama alıştıklarında geçmişte yaşadıkları sorunları ciddiye almayarak onları hatıra olarak görmektedir ve bulunulan ortamın alışkanlıklarını benimseyerek yaşamaktadırlar.

5.5. PSİKO-SOSYAL SORUNLAR

Uluslararası öğrenciler psiko-sosyal açıdan da birçok sorun yaşamaktadırlar. Türkiye'nin sosyal şartları, sosyal çevre, insanların yaklaşımları ve çevreyi tanımamadan kaynaklı zamanlarını verimli geçirme sıkıntısı yaşamaktadırlar. Bu süreçte daha fazla boş zaman ya da serbest zamanlarını geçirecek ortamlarla tanışma ve diğer insanlarla kaynaşma sorunu yaşayabilmektedirler. Bu durumu ölçmek üzere boş/serbest zaman değerlendirme aktiviteleri hakkında bilgi edinmek istenmiş ve cinsiyet ve Türkiye'de kalma süresi değişkenleri ile boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri karşılaştırılmış ve değişkenler arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür.

Katılımcı öğrencilerin %36'sı kitap okumak, %23'ü arkadaşlarıyla vakit geçirmek, %16'sı spor yapmak, %7'si Türkçesini geliştirmek ve %13,5'i başka aktiviteler yapmak için boş zamanlarını kullandıkları görülmektedir. Boş zaman değerlendirme noktasında kızlar erkeklere göre daha çok arkadaşlarıyla zaman geçirerek boş zamanlarını değerlendirmektedirler. Kızların cinsiyetleri gereği sosyal ortama çıkma yönündeki çekinceleri onları tanıdıkları bireylerle etkileşim kurmaya itmektedir. Erkek öğrenciler ise boş zaman değerlendirilmesini daha çok kitap okuyarak kullanmaktadırlar. Yine erkekler kızlara göre spor yapma ve Türkçeyi geliştirmeyi daha fazla tercih etmektedirler.

Tablo 5: Cinsiyetle Boş Zaman Değerlendirmenin Karşılaştırması

			Boş zamanınızı nasıl değerlendirirsiniz?						
			Kitap okuma	Spor yapma	Türkçeyi geliştirme	TV izleme	Arkadaşla zaman geçirme	Diğer	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	Cinsiyet	27,3	9,1	5,5	5,5	38,2	14,5	100,0
		Boş zaman değerlendirme	20,8	15,6	21,4	33,3	45,7	29,6	27,5
	Erkek	Cinsiyet	39,3	18,6	7,6	4,1	17,2	13,1	100,0
		Boş zaman değerlendirme	79,2	84,4	78,6	66,7	54,3	70,4	72,5
Total	Cinsiyet		36,0	16,0	7,0	4,5	23,0	13,5	100,0
	Boş zaman değerlendirme		100,	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Toplam		36,0	16,0	7,0	4,5	23,0	13,5	100,0

p<0,036

Türkiye'de kalınan süre ile boş zaman değerlendirme arasında anlamlı ilişki (p<0,040) vardır (Tablo 6). Buna göre; Türkiye'de yaşama süresi uzadıkça kitap okuma ve Türkçeyi geliştirme oranları düştüğü ve spor yapma, TV izleme ve arkadaşla zaman geçirme oranları arttığı görülmektedir. Uluslararası öğrencilerin her geçen gün arkadaşlarıyla zaman geçirme oranlarının artması sosyal uyumlarının sürekli olumlu yönde ilerlediğini göstermektedir.

Ş2

Tablo 6: Türkiye'de Yaşama Süresi İle Boş Zaman Değerlendirmenin Karşılaştırması

			Boş zamanınızı nasıl değerlendirirsiniz?						
			Kitap okuma	Spor yapma	Türkçeyi geliştirme	TV izleme	Arkadaşla zaman geçirme	Diğer	Toplam
Ne zamandan beri	0-6 ay	Türkiye'de yaşama sür.	36,4	3,0	21,2	3,0	24,2	12,1	100,0
		Boş zaman değerlend.	16,7	3,1	50,0	11,1	17,4	14,8	16,5
	1-3 yıl	Türkiye'de yaşama sür.	41,1	15,0	5,6	4,7	19,6	14,0	100,0
		Boş zaman değerlend.	61,1	50,0	42,9	55,6	45,7	55,6	53,5

4-5 yıl	Türkiye'de yaşama sür.	26,1	21,7	2,2	4,3	32,6	13,0	100,0
	Boş zaman değerlend.	16,7	31,2	7,1	22,2	32,6	22,2	23,0
6 yıl ve üzeri	Türkiye'de yaşama sür.	28,6	35,7	,0	7,1	14,3	14,3	100,0
	Boş zaman değerlend.	5,6	15,6	,0	11,1	4,3	7,4	7,0
Total	Türkiye'de yaşama sür.	36,0	16,0	7,0	4,5	23,0	13,5	100,0
	Boş zaman değerlend.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Toplam	36,0	16,0	7,0	4,5	23,0	13,5	100,0

p<0,040

1-3 yıl Türkiye'de yaşamlarını sürdüren uluslararası öğrenciler boş zamanlarını daha çok (%41,1) kitap okuyarak değerlendirmektedirler. 0-6 ay süre içinde de Türkiye'de yaşamlarını sürdüren öğrencilerde boş zamanlarını genellikle kitap okuyarak geçiriyorlar. 4-5 yıl Türkiye'de yaşayan uluslararası öğrenciler daha çok (%32,6) boş zamanlarını arkadaşlarıyla zaman geçirerek değerlendiriyorlar. Bu durum onların kendilerine yeterince çevre edindikleri ve boş zamanlarını arkadaşlarıyla beraber farklı aktiviteler yaparak değerlendirdikleri anlamına gelir.

Bir yere ilk intikal edildiğinde sorunlu birey ve gruplarla diyalog kurma riski yüksektir ve bu durum bireye çözülmesi zor ya da zaman alacak sorunlar yaşatabilir. Bu sorunlar yaşanmaması için uluslararası öğrenciler için kurulacak olan sosyal servis devreye girerek serviste çalışan sosyal çalışmacılar ilk aşamada öğrencileri doğru birey, grup ve alanlarla tanıştırma ve rehberlik yapma görevi üstlenmelidir. Aksi halde bu öğrenciler deneme yanılma yoluyla ilk zaman karşılaştıkları boş insanların gerçek yüzlerini gördüklerinde yeni arkadaşlar edinmeyi ve çevresini değiştirmeyi tercih edeceklerdir. Böyle bir süreç de kendi içinde başka sorunlar üretecektir.

Tablo 7: Üniversite'de Düzenlenen Sosyal Etkinliklere Katılma Ve Yeterlilik Durumu

Üniversite'de düzenlenen sosyal etkinliklere katılma durumu	%	SAÜ' de öğrencilere yönelik düzenlenen etkinlikler yeterli	%
Kesinlikle Katılmıyorum	9,0	Kesinlikle Katılmıyorum	16,5
Katılmıyorum	21,5	Katılmıyorum	17,5
Kararsızım	17,5	Kararsızım	25,5
Katılıyorum	41,0	Katılıyorum	33,5
Kesinlikle katılıyorum	11,0	Kesinlikle katılıyorum	7,0
Toplam	100,0	Toplam	100,0

Uluslararası öğrencilerin yarısından fazlası (%52,0) Üniversite'de düzenlenen sosyal etkinliklere katıldıklarını söylemişler. Öğrencilere yönelik düzenlenen etkinliklerin yeterli olması konusunda (%25,5'i) kararsız olsa da, %40'lık kesimi bu tür etkinlikleri yeterli bulmaktadır. Üniversite'de düzenlenen bu tür aktivitelerin öğrencilere, özellikle de uluslararası öğrencilere üniversite hayatlarında yaşadıkları sosyal uyuma adapte olma, uyum sorununu minimuma indirme yolunda katkı sağlamaktadır.

5.6. UYUM SORUNLARI

İnsanlar yeni bir ortama girdiğinde bir takım sorunlar yaşamaktadırlar. Sıcak evre diye adlandırılan ilk aşamayı temkinli ve dikkatli geçiren bireyler belli bir süre sonra sosyal ortama ve içeriklerine uyum sağlamaya başlarlar. Türkiye'ye ilk geldiğinizde yaşadığınız sorunlar

nelerdir sorusuna uluslararası öğrencilerin daha çok kültürel uyum (%46,0) ve dil sorunları (%41,0) yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu öğrenciler daha çok kültürel uyum sorunları yaşasalar da bu sorunların onların akademik başarılarını olumsuz etkilemediğini düşünmektedirler. Uluslararası öğrencilerin Türkiye’de eğitimlerinin ilk yılında yeteriz dil bilgisi ve eğitim sistemine alışamadıklarından dolayı çok zorlandıkları ve akademik başarılarının düşük olduğu ve sonraki yıllar başarı trendlerinin artarak yükseldiği gözlemlenmektedir.

Tablo 8: Yeni Kültürle Tanışmanın Getirdiği Sorunlar

Türkiye'ye ilk geldiğinizde yaşadığı sorunlar	%	Yemek kültürü ile ilgili ne tür sorunlar yaşıyorsunuz	%
Kültürel uyum sorunu	46,0	Sorun yaşamıyor	57,5
Dil Sorunu	41,0	Yemeklere alışamadı	25,5
İkamet Teskeresi	8,0	Yemekleri yiyemiyor	5,0
Diğer	5,0	Kendi kültürümün yemeklerini yapıyor	12,0
Toplam	100,0	Toplam	100,0

Yaşanabilecek sorunları belirlemek üzere asli ihtiyaçlardan olan yemek kültürünü örnek alarak sorulan bir soruya cevaben öğrencilerin yarısından fazlası sorun yaşamadıkları ve dörtte biride yemeklere alışamadıkları yönünde cevap vermişlerdir. Yemekle ilgili sorun yaşamamalarının nedeni Türkiye’ye eğitim için gelen uluslararası öğrencilerin genellikle Türki Cumhuriyetler (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Moğolistan vs) ve İslam coğrafyasında geldiklerinden dolayı ortak kültüre sahip olduğundan fazla sorun yaşamamaktadırlar.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yabancı bir ülkeye gelen ve yeni bir eğitim sistemi ile bir anda karşı karşıya kalan yabancı uyruklu öğrenciler literatürde uluslararası öğrenci olarak adlandırılmaktadır. Türkiye yükseköğretim sistemi içine uluslararası öğrencileri alarak uluslararası eğitim verdiğini, dünya ile yarıştığını ve özellikle akraba toplulukları için önemli bir misyonu üstlendiğini ortaya koymuştur. Bu öğrencilerle ilgilenilmediği takdirde eğitim sisteminde başarıyı yakalamalarında, yaşamlarını sürdürmelerinde, sosyal ortama ve kültüre uyum sağlamalarında önemli sorunlarla karşılaşmaları kaçınılmazdır. Farklı bir kültür içinde yetişmiş ve eğitim amacıyla geldikleri Türkiye’ye yabancı olan bu uluslararası öğrencilerin sorunları ile yakından ilgilenilmemesi ve kendilerine hoşgörü ile bakılmaması bu öğrencileri yeni sorunların içine sürükleyecektir. Böyle olması halinde hedeflenen amaçların gerçekleşmesi bir tarafa dursun yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açacağı görülmeli ve süreç olumlu şekilde yönlendirilmeli ve değerlendirilmelidir.

Öğrencilerin eğitim öğretimleri süresince karşılaştıkları sorunlar sevgi ve hoşgörüye dayalı, önyargısız yanlış anlamalara neden olmayacak şekilde iletişim kurarak çözümlenmelidir. İrk, din, dil, cinsiyet, etnik köken ve benzeri konularda ayırım gözetmeksizin sosyal ve kültürel farklılıklara saygı gösterilmeli, öğrencilerin rahat ve mutlu oldukları bir ortamda eğitim süreci geçirmeleri sağlanmalıdır. Bu öğrencilerin ilk ve önemli sorunlarının başında eğitim sistemine ve topluma uyum süreci gelmektedir. Sosyal sorunları minimize edilerek uyumları hızlandırılmalı, öğrenciler ile kurulacak olumlu ve doğru ilişkiler ile öğrenimlerini tamamlamaları sağlanmalı, hatta ülkelerine döndüklerinden sonra da bu ilişkiler devam ettirilerek Türkiye’nin uluslararası imajına katkı verilmelidir.

Öğrencilerin Türkiye’de yaşadıkları süreç içinde ülkeye kişisel ve sosyal uyum sağlamaları sağlıklı bir yaşantı sürdürebilmeleri açısından önemlidir. Uyum sağlayamadıkları zaman olumsuz kişilik özellikleri gösterecek ve eğitimlerini yarıda bırakarak ülkelerine dönmeleri söz konusu olacaktır. Eğitimlerini keserek ülkelerine dönmeleri Türkiye’nin imajı açısından da önemlidir.

Üniversiteye uyumla ilgili yapılan çalışmaların çoğunluğu genel Türk öğrencileri kapsadığı, yabancı uyruklu gençlerin uyum sorunlarına ilişkin araştırmaların sayıca az sayıda olduğu, yapılan araştırmaların içeriği de genel ve psikolojik uyum düzeyleri üzerine olduğu, sosyal uyumlarına yönelik araştırmalara yer verilemediği görülmüştür.

Uluslararası öğrencilerin yaşadıkları kişisel uyum sorunları akademik başarılarını olumsuz etkilemektedir. Üniversiteler bu sorunu dikkate alarak çözümler üretmeli, bu konuda da sosyal hizmet mesleği gerekli rolünü üstlenmelidir.

Uluslararası öğrencilerin Türkiye’ye ilk geldiklerinde yaşadıkları kültürel şok ve farklılıklara alışma süreci akademik başarılarını etkilememiştir. Ancak Türkiye’ye ilk geldiklerinde kültürel uyum ve dil sorunu yaşadıkları ve bu sorunun akademik başarılarını olumsuz etkilediği görülmüştür. Bu tür öğrencilerin Türkiye’de başarılı olarak ülkelerine dönmesi kültür ve teknoloji transferi açısından da önemlidir.

Üniversite gençliği daha çok serbest zamanlarında risklerle ve sosyal sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu öğrencilere serbest zamanlarını değerlendirmek üzere fazla tercih yapabilecek fırsatlar sağlanması onları risklerden koruyacağı gibi akademik başarılarının artmasına da katkı sağlayacaktır. Uluslararası öğrenciler de serbest zamanlarını değerlendirmek için yeterli ortam bulamamaktadırlar. Bu gençlerin Türkiye’de kalış süreçlerini yönetecek, takip edecek ve onlara rehberlik edecek sosyal servislerin kurulması ve buralarda sosyal çalışmacıların istihdam edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Bozkaya, M., ve Aydın, İ. E. (2011). Kültürlerarası İletişim Kaygısı: Anadolu Üniversitesi Erasmus Öğrencileri Değişim Programı Örneği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*. 39, 29-42
2. Doğan, İ., ve Puruçcuoğlu, E. (2017). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Çevresel Farkındalık Seviyeleri İle Çevreye Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*
3. Genç, Y, Seyyar, A, (2010), “Sosyal Hizmet Terimleri (Ansiklopedik Sosyal Pedagojik Çalışma Sözlüğü)”, Sakarya Kitabevi
4. Gültekin, M. Yabancı Uyruklu Öğretmen Adaylarının Türkiye’deki Eğitimlerine Yönelik Görüşleri: Anadolu Üniversitesi Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 7-20.
5. Karaoğlu, F. (2007). Yabancı Uyruklu Öğrencilerde Uyuma Davranışı: TÖMER Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi
6. Kartal, Y. A., Cansu, I. ve Yazıcı, S. Bir Kamu Üniversitesinde Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Sosyal Ve Akademik Uyumlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*, 49(1), 1-5.
7. Kavak, Y. ve Başkan, G. A. (2001). Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk Ve Akriba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.20: 92 -103.

8. Kıroğlu, K..., Kesten, A. ve Elma, C. (2010). Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Sorunları. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 6, (2), 26-39
9. Ongan, N. T. (2013). Sosyal Uyum-Sosyal Sermaye Eksenli Kalkınma Yaklaşımının Sınıfsal Sonuçlarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Calısma ve Toplum*. 36(1), 211-228.
10. Özçetin, S. (2013). Yükseköğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Uyumlarını Etkileyen Etmenler. *Yüksek Lisansı. Tezi* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.
11. Özgüven, E, E. (1992). Üniversite Öğrencilerinin Sorunları ve Başetme Yolları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.7 (69).
12. Şahin, C. (2001). Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21(2), 57-67.
13. Şahin, M. ve Demirtaş, H. (2014). Üniversitelerde Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Akademik Başarı Düzeyleri, Yaşadıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Milli Eğitim Dergisi*. 44(204), 88-113.
14. Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal Çalışma Sözlüğü-Toplumbilim, Ruhbilim, Eğitim, Yöntembilim, Nüfusbilim, Hukuk ve Ekonomi Boyutlarıyla*. Ankara: Selvi Yayınevi.
15. Yıldırım, C., Özkan, D., ve Büyükyılmaz, O. (2016). Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Durum Analizi: Karabük Üniversitesi. “I. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Konferansı - İnsan ve Toplum Bilimleri (IBAD-2016) 1(1).
16. Yıldırım, E., & Köksal, H. (2017). Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Gözüyle Türkiye. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(3), 297-323
17. Yılmaz, M.T ve Kesici, Ş. (2014). Anne Baba Tutumları ve Kardeş Sırasının Üniversite Öğrencilerinin Öz-Anlayışlarının Gelişimine Etkisi. *OPUS*. 2146-5177 4(4),6.1

**SANATA, ŞAİRİN GÖZÜNDEN BAKMAK- ESKİ YUNAN EDEBİYATINDAN
EKPHRASİS ÖRNEKLERİ**
A GLANCE AT ARTISTIC IMAGERY THROUGH THE EYES OF POETS- ECPHRASIS
SAMPLES FROM ANCIENT GREEK LITERATURE

Dr. Öğr. Üye. Didem Demiralp

AHBV Üniversitesi

ÖZET

Yunanca bir kelime olan “ekphrasis”, hayalî ya da gerçek bir sanatsal nesneyi, sözbilim aracılığıyla görünür kılmayı ifade eder. Eski Yunan edebiyatının ilk ekphrasis örneklerine, Homeros ve Hesiodos’un –“İlyada” ve “Herakles’in Kalkanı”- şiirlerinde rastlıyoruz. Homeros’un “İlyada” destanının on sekizinci kitabında tasvir ettiği “Akhilleus’un kalkanı”, şüphesiz Eski Yunan –ve hatta Klasik Çağ- yazınının en göze çarpan ekphrasis örneğidir. Bunun yanında şairin yine gerek “İlyada”da ve gerekse “Odysseia”da sanki bir ressamın fırçasından çıkmışçasına capcanlı resmettiği farklı nesnelere de mevcuttur. Bunlar arasında “Helene’nin dokuduğu kumaş”, “Athena’nın kalkanı ve miğferi”, “Herakles’in okluğu” ve “Odysseus’un tokası” sayılabilir.

Eski Yunan yazınının ilk ekphrasis örnekleri arasında yer alan başka bir grup da İ. Ö. 5. yüzyıl Atina’sında şekil alan tragedyalarda karşımıza çıkar. Bunlar arasında Aiskhylos’un “Thebai’ye Karşı Yediler”i ile Euripides’in “İon” başlığını taşıyan sahne eserleri yer alır. Aiskhylos’un –Homeros’tan yanı sıra Hesiodos’tan izler taşıyan- kalkan betimlemelerinden başka Euripides’in, “İon”da, koronun ağzından resmettiği Apollon Tapınağı ve şairin bizzat betimlediği ziyafet çadırı, adeta gözlerimizin önünde canlanarak, birer gerçeklik kazanırlar.

Bizim bu çalışmadaki amacımız, İlyada ve Odysseia’da yer alan ve –şairin Akhilleus’un kalkanını betimlerken yaptığının aksine- kısa birer parça olarak karşımıza çıkan ekphrasis örneklerinden seçtiklerimizle, Aiskhylos ve Euripides’in –yukarıda anılan tragedyalarının- dizelerine yansıyan ekphrasis örneklerini irdelemektir. Biz, bu çabayı, sanata, şairin gözünden bakmak olarak nitelendirmeyi seçtik.

Anahtar Kelimeler: Ekphrasis, Homeros, Aiskhylos, Euripides, Tragedya

ABSTRACT

The word “ekphrasis” or “ecphrasis” comes from the Greek and indicates the portrayal of a work of art as a rhetorical prose. Homer’s description of “the Shield of Achilles” and Hesiod’s description of “the Shield of Heracles” are among the first samples of ecphrasis in Ancient Greek Literature. “The shield of Achilles” which was described by Homer in a passage in Book 18 of “The Iliad” is undoubtedly the most prominent example of ecphrasis in Ancient Greek Literature. Furthermore the poet has other depictions both in “The Iliad” and “The Odyssey” as vivid as a painting. Among these are “Helen’s robe”, “Athena’s aegis and helmet”, “Heracles’s quiver” and “Odysseus’s brooch”.

Another group of ecphrastic depictions appear in the tragedies of the 5th century BC. Among these are “Seven Against Thebes” by Aeschylus and “Ion” by Euripides. Farther than

the descriptions of the attackers's shields by Aeschylus, both the temple of Apollo and the tent portrayed by Euripides in "Ion" are so vivid as if they are real.

Our aim in this study is to explicate several short ecphrastic passages in "The Iliad" and "The Odyssey". We will also examine the ecphrastic depictions in the tragedies of Aeschylus and Euripides. We characterize this as "as a glance at artistic imagery through the eyes of poets."

Key Words: Ecphrasis, Homer, Aeschylus, Euripides, Tragedy

1. GİRİŞ

İster gerçek isterse hayal ürünü olsun –özellikle sanatsal- bir nesneyi, sözbilim aracılığıyla tasvir etmeye "ekphrasis" denir. Eski Yunan yazınının ilk ekphrasis örneklerine, Homeros'un¹ "İlyada" ve "Odysseia" başlığını taşıyan destanlarıyla, Hesiodos'un² "Herakles'in³ Kalkanı" başlıklı şiirinde rastlarız. Homeros'un –"İlyada'nın" on sekizinci kitabında- resmettiği "Akhilleus'un⁴ kalkanı", bu türdeki örneklerin en güzeli kabul edilir. Öte yandan şairin gerek "İlyada"da gerekse "Odysseia"da adeta bir ressamın fırçasından çıkmışçasına capcanlı resmettiği başka nesnelere de bulunur. Bunlar arasında "Helene'nin⁵ dokuduğu kumaş", "Athena'nın⁶ kalkanı ve miğferi", "Agamemnon'un⁷ silahları", "Nestor'un⁸ kadehi", "Herakles'in okluğu" ve "Odysseus'un⁹ tokası" sayılabilir.

Eski Yunan edebiyatının ilk ekphrasis örnekleri arasında yer alan başka bir grup ise Klasik Çağ Atinası'nın¹⁰ ürünü olan tragedyalarda karşımıza çıkar. Bunlar arasında Aiskhylos'un¹¹ "Thebai'ye Karşı Yediler"i ile Euripides'in¹² "İon"¹³ başlığını taşıyan eserleri sayılabilir.

Biz, bu çalışmada, Homeros'un destanlarında –ve şairin "Akhilleus'un kalkanı"nı yanı sıra Hesiodos'un "Herakles'in kalkanı"nı resmederken yaptığının aksine-¹⁴ kısa birer parça olarak karşımıza çıkan ekphrasis örneklerinden seçtiklerimizle, Aiskhylos ve Euripides'in –adı geçen- tragedyalarında karşılaştığımız ekphrasis örneklerini irdelemeyi amaçladık.

2. SANATA, ŞAİRİN GÖZÜNDEN BAKMAK- ESKİ YUNAN EDEBİYATINDAN EKPHRASİS ÖRNEKLERİ

2. 1. Homeros'un Gözünden Sanatsal Nesnelere

¹ İ. Ö. 8. yüzyılda yaşamış Yunanlı epik şair. Günümüze ulaşan iki devasa eseri, "İlyada" ile "Odysseia"dır.

² İ. Ö. 700. Yunanlı epik şair.

³ Zeus ile Alkmene'nin oğlu. Efsanevi kahraman.

⁴ Bir ölümlü olan Peleus ile –su perisi- Thetis'in oğlu. Troya Savaşı'nda çarpışan Yunanlı (Akha) askerlerin en yiğidi.

⁵ Sparta kralı Menelaos'un karısı.

⁶ Savaş tanrıçası. Atina kentinin koruyucusu.

⁷ Miken kralı.

⁸ Pylos kralı. Yunan ordusunda danışman.

⁹ İthake kralı. Odysseia Destanı'nın başkişisi.

¹⁰ Yahut İ. Ö. 5. yüzyıl.

¹¹ İ. Ö. 525/4- 456. Yunanlı tragedya şairi.

¹² İ. Ö. 485- 406. Yunanlı tragedya şairi.

¹³ Ksuthos ile Kreusa'nın oğlu.

¹⁴ "Akhilleus'un kalkanı", yüz otuz dizede tasvir edilirken; "Herakles'in Kalkanı" başlıklı şiir, dört yüz seksen mısradan oluşur.

Şairin, İlyada ve Odysseia destanlarında resmettiği –ve kısa birer parça olarak karşımıza çıkan- sanatsal nesnelere arasında ilk göze çarpan, “Helene’nin dokuduğu kumaş”tır.¹⁵ Homeros’un dediğine göre: “İris¹⁶, sofada buldu Helene’yi; büyük bir kumaş dokuyordu, ıslık ıslık kumaşın iki yüzü de, üstüne savaş resimleri işlemekteydi bir sürü, atları iyi süren Troyalılar ile tunç zırhlı Akhalar arasındaydı bu savaşlar. Helene uğruna Ares¹⁷ getirmişti başlarına” (Homeros, 2007: 121- 122).

Şair –İlyada’nın beşinci kitabında- harbe hazırlanan Athena’yı, silahlarını kuşanırken resmetmiş: “Püsküllü kalkanını attı omuzlarına, o korkunç kalkanda diziliydi Korku¹⁸, Kavga¹⁹, Savunma²⁰, adamı donduran Saldırış²¹, bir de korkunç canavar Gorgo’un²² başı, korku, yıldı salan azman. Kalkanlı Zeus’un belirtisi. Yüz ilin yaya erleriyle süslü tolgasını geçirdi başına, iki sorguçlu, dört altın siperli” (Homeros, 2007: 169).

“Athena’nın Kalkanı (Röprodüksiyon)”

Homeros, Agamemnon’un silahlanışını ise şöyle tasvir etmiş:²³ “Önce geçirdi bilekleri gümüş halkalı gümüş dizliklerini, sonra da zırhını geçirdi göğsüne... On sırası koyu göktaşındandı, on iki sırası altından, yirmi sırası kalaydan, iki yandan boynuna doğru üç yılan dolanıyordu, Kronosoğlu’nun²⁴, ölümlü insanlara bir belirti diye bulutlara dayadığı gökkuşaklarını andırıyordu. Sonra attı omuzlarına kılıcını, ıslık ıslık yanıyordu kılıçta altın çiviler, sırma kayışlarla bağlıydı gümüşten kını, iyi işlenmiş kalkanını aldı sonra, bütün gövdeyi kaplardı bu güçlü kalkan, çevrelenmişti tunçtan on çemberle, yirmi tane bezeği vardı ak kalaydan, ortadaysa koyu göktaşından bir tane.Korkunç suratı, acı bakışlarıyla Gorgo, bir

¹⁵ İlyada’nın üçüncü kitabında resmedilen.

¹⁶ Gökkuşağı tanrıçası. Tanrıların habercisi.

¹⁷ Savaş tanrısı.

¹⁸ Ya da Phobos.

¹⁹ Yahut Eris.

²⁰ Veya Alke.

²¹ Ya da İoke.

²² Efsanevi üç –dişi- kardeş canavardan biri.

²³ İlyada’nın on birinci kitabında.

²⁴ Veya Zeus.

taç gibi duruyordu kalkanda, Bozgun²⁵ ile Korku çevirmişti dört yanını. Gümüş kayışı, göktaşından bir yılan sarıyordu halka halka, yılanın üç başı sarmaşdolaş olmuştu, tek boyunla uzanıyordu dışarı doğru. İki tepeli, dört siperli tolgasını geçirdi başına. At kılından sorguç, tepesinde şahlandı. İki kargı aldı eline, ucu tunçtan, keskin, sağlam” (Homeros, 2007: 261-262).

Aynı kitapta²⁶, Nestor için bir sofrta hazırlandığından²⁷ söz eden şair, masaya konan nesnelere arasında, ihtiyara ait bir içki kadehi olduğunu ifade etmiş. Homeros’un dediğine göre: “İki ayaklı bu kadehin, altın kakmalıydı üstü, kulbu vardı tam dört tane, gagalıyordu her kulbu altından iki kumru. Kimse kaldıramazdı onu doluyken. Yaşlı Nestor kolayca kaldırdı onu” (Homeros, 2007: 279).

“Nestor’un Kadehi”

Homeros’un Odysseia’sında yer alan ekphrasis örneklerinden biri, destanın on birinci kitabında karşımıza çıkar. Bu, destanın başkışisi olan Odysseus’un, doğüstü olarak nitelendirilebileceğimiz seyahati sırasında –Hades olarak da bilinen ölümler ülkesine iniş sırasında- karşılaştığı ve bizzat tasvir ettiği Herakles’in okluğudur. Odysseus’un resmettiği şekliyle: “Oturmuştu Herakles, kara bir gece gibi, yayını yalın tutuyordu, okunu kırıste, korkunç gözleri arıyor, oku, ha attı, ha atacak. Çok korkunçtu göğsünü saran kemer ve altın okluğu, çok güzel işlenmiş nakışlarla dolu, parlak gözlü aslanlar, yabandomuzları, savaşlar, boğuşmalar, dövüşler, boğazlaşmalar. Bir kez yarattı mıydı bir sanatçı bu okluğu, taş çatlasa bir benzerini yapamazdı bir daha” (Homeros, 2005: 215).

Destanın on dokuzuncu kitabında, Odysseus’un kılığını tasvir eden²⁸ Homeros şöyle demiş: “Bir kaftan giymişti, erguvan renginde, yünlü, iki katlıydı ve tutturulmuştu iki gözlü bir altın tokayla, toka, nakışlarla bezenmişti ve çok güzeldi bu nakışlar. Tutuyordu ön ayaklarıyla bir

²⁵ Yahut Deimos.

²⁶ Bkz. 23. dipnot.

²⁷ Nestor’un kölesi olan kadın –Hekamede- tarafından.

²⁸ Odysseus’un ağzından. Başka türlü söylersek, Troya’daki savaşın ardından –yıllarca denizlerde dolaştıktan sonra- İthake’ye bir dilenci kılığında dönen yiğidin, karısı Penelope’ye anlattığı şekliyle.

köpek, benekli bir geyik yavrusu, geyik çırpınıyor, köpek havlıyordu durmadan, nasıl da bakardı herkes bu iki altın hayvana şaşarak, köpek, geyiği kısıkrak yakalamış boğuyordu, geyikse ayaklarıyla çırpınıp bakıyordu kurtulmaya” (Homeros, 2005: 323).

2. 2. Aiskhylos ve Euripides’in Sahne Eserlerinden Ekphrasis Örnekleri

Aiskhylos, “Thebai’ye Karşı Yediler” başlığını taşıyan tragedyasında²⁹, kent kapıları önünde vuruşmaya hazırlanan yedi askerin kalkanını resmeder.³⁰ Bunlardan ilki, Tydeus’a³¹ ait olandır: “Kalkanının üstündeki arma, pek heybetlidir. Yıldızları pırlıl pırlıl bir gökyüzü ve tümsekte yıldızların en güzelleriyle dolunay parlar ve tam tepede dikkat çeker gecenin gözü” (Aiskhylos, 2012: 26- 27).

Şairin sonraki tasviri –Argoslu bir asker olan- Kapaneus’un kalkanına dair olandır. Gözcünün dediği şekliyle: “Arması da meşale taşıyan çıplak bir adam ve üstünde “Bu meşale kenti yakacak” yazılı altın harflerle” (Aiskhylos, 2012: 28).

Üçüncü kapıda çarpışmaya hazırlanan, Eteoklos’tur. Argoslu’nun “kalkanında, ustaca resmedilmiş bir arma var: Tam teçhizat, bir merdivenden hızla kuleye tırmanan savaşçıyı, altın işaret içindeki yazıya göre, Ares bile kuleden atamazmış” (Aiskhylos, 2012: 29).

Hippomedon’a³² gelince, onun “armasının ressamı da az usta değilmiş hani, kalkanına öylesine sanatlı bir resim yapmış ki, ağzından alevler saçan Typhon³³ aynı zamanda ateşin kardeşi kara dumanı da fişkırtıyor. Kalkanının tümsek yapan karnında ise yılanlar kıvrılıp yatar” (Aiskhylos, 2012: 30).

Thebaili Hyperbios’un³⁴ kalkanında ise: “Zeus Baba oturmakta, yüce tacıyla elinde alevli şimşek ve Zeus’un yenildiği görülmemiş daha” (Aiskhylos, 2012: 31).

Parthenopaios’un³⁵ “göğsüne siper ettiği kalkanında sanatlıca tutturulmuş suretteki kanla besili Sphenks³⁶ sallanmakta” iken Amphiaros’un³⁷ “kalkanının üstünde hiçbir suret yoktur. Çünkü o, hak etmediği bir gösterişi değil, neyse o olmayı ister” imiş (Aiskhylos, 2012: 33).

Aiskhylos’un tasvir ettiği son kalkan, Polyneikes’e ait olandır. “Bir de kalkanı var, sağlam yapılı, yeni. Üstüne iki resimli parlak bir arma tutturulmuş: Altınla çizilmiş tam donanımlı bir adamı, ölçülü adımlarla götürmekte bir kadın. Üstündeki yazıya bakılırsa, Dike’ymiş³⁸ bu ve: “Eve götürüyorum onu, baba kentini işgal edip, sarayın gücünü ele geçirecek” diyormuş” (Aiskhylos, 2012: 35).

²⁹ Bir üçlemenin son oyunu olup, kral Oidipus’un oğulları Eteokles ile Polyneikes’in, Thebai kentini ele geçirmek için yaptıkları savaşı konu alan.

³⁰ Thebaili gözcünün ya da Eteokles’in ağzından.

³¹ Aioliyalı yiğit.

³² Argoslu.

³³ Veya Typhoeus. Yüz –yılan- başlı ejder.

³⁴ Hippomedon’un karşısına çıkacak olan.

³⁵ Arkadialı yiğit.

³⁶ Dişi canavar. Bir kadının yüzüne ve göğüslerine; bir aslanın ayakları ve kuyruğuna sahiptir.

³⁷ Argoslu.

³⁸ Doğruluk ve adalet tanrıçası.

“Thebai’ye Karşı Yediler”

Euripides’in “İon” başlıklı sahne eserindeki³⁹ ekphrasis örneklerinden ilki –koronun aktardığı şekliyle- Apollon⁴⁰ Tapınağı’nın süslemelerine dair olandır. “Leto’nun oğlunun bu tapınağında da görülüyor cephenin iki güzelliği. Gelin, bakın şuna: Öldürmekte Zeus’un oğlu Lerna Hydrası’nı⁴¹, altından bir orakla. İşte, orada. Evet, yanındaki bir başkası da kaldırmakta elindeki meşaleyi. Onun hikâyesi mi acaba, dinlediğim, dokumaya oturduğumda, İolaos, yardımcısı, yoldaşı Herakles’in?.. Bir de şuna bak, kanatlı atın sırtında, öldürmekte alev püskürten, devasa üç başlı yaratığı.⁴² Bilemiyorum nereye baksam? Bak, Gigantlar’ın⁴³ Savaşı⁴⁴ şu mermer duvarlarda... Görüyor musun, hazırlamış Gorgolu kalkanını Enkelados’a⁴⁵ karşı? Pallas⁴⁶ Athena, görüyorum tanrıçamı. Ah! O iki ucunda da ateş yanan dehşet verici yıldırım, Zeus elinde tutuyor ama hazır atmaya. Evet, görüyorum. İşte, o hırçın Mimas⁴⁷, yanıyor alevler içinde. Dionysos⁴⁸, gürültücü tanrı, savaşa yakışmaz görünen o sarmaşık asasıyla öldürüyor Gaia’nın bir başka oğlunu” (Euripides, 2018: 11- 12).

“İon”da yer alan ekphrasis örneklerinden biri de şairin, ziyafet çadırını⁴⁹ süsleyen örtüleri resmederken⁵⁰ kullandığı ifadelerdir. “İon aldı tapınağın odasından kutsal örtüler, hayran

³⁹ İon isimli delikanlının, gerçek ana babasıyla kavuşmasını konu alan.

⁴⁰ Zeus ile Leto’nun oğlu. Salgın, hekimlik, müzik, bilicilik ve ışık tanrısı. Euripides, İon’un babasının Apollon olduğunu söyler.

⁴¹ Ya da Lerna Ejderi. Çok başlı (dokuz, elli ya da yüz) yılan.

⁴² Korinthoslu Bellerophon. Yiğit, Pegasos’a binerek –aslan- keçi ve yılanın başlarına sahip olan- Khimaira’yı katletmişti.

⁴³ Yahut Devlerin. Babaları, Uranos (Gök); anaları, Gaia’dır (Toprak Ana).

⁴⁴ Veya Devlerle Tanrıların Savaşı. Devler –evrene hükmetmek için- savaştıkları Olymposlu tanrılar tarafından mağlup edilmişlerdir.

⁴⁵ Devlerden biri.

⁴⁶ Tanrıçanın sıfatı.

⁴⁷ Başka bir dev.

⁴⁸ Şarap tanrısı.

⁴⁹ Ksuthos’un kutlama yapacağı.

⁵⁰ Kölenin ağzından.

olunması hepsi. İlk serdiği kumaş, ganimetti Amazonlar'dan⁵¹, Zeus oğlu Herakles'in adadığı tanrıya. Desenler vardı üzerinde: Uranos toplamaktaydı yıldızları gök kubbeye, Helios⁵² sürüyordu arabasını günün son ışıklarına doğru, getiriyordu arkasında en parlak yanan yıldızı batıda. Kara elbiseli Nyks⁵³ gelirken iki atın çektiği arabasıyla, takip ediyordu diğer yıldızlar onu. Pleiadlar⁵⁴ ve Orion⁵⁵ elindeki kılıcıyla, geçiyorlardı göğün ortasından, onların üzerinde Arktos⁵⁶, döndürmüş altın kuyruğunu gökte. İri dolunay saçmakta ışınlarını, haber vermekte ayın ortasını, Hyadlar⁵⁷, en güvendiği denizcilerin, sonra Eos⁵⁸, yönlendiren tüm yıldızları. Örttü yanları da başka örtülerle ancak yabancı yerlerden gelmeydi onlar. Yunanlılarla savaşmış güzel gemiler vardı. Yaratıklar vardı yarı insan, yarı canavar; atlılar, geyik ya da aslan avlayan. Girişte ise görünüyordu Kekrops⁵⁹ ve kızları, dolanmışlar yılanlara” (Euripides, 2018: 53- 54).

“İon”daki son ekphrasis örneğiyle, oyunun son sahnesinde karşılaşıyoruz. Kreusa, bebek İon'un beşiğine⁶⁰ koymuş olduğu nesnelere sıralar.⁶¹ Böylece ana oğlun kavuşması gerçekleşir.

“İon”

3. DEĞERLENDİRME VE VARGI

İlyada'da yer alan ekphrasis örneklerini irdeleyecek olursak, bunlardan ilki, Helene'nin dokumasını süsleyen işlemlerdir. Bu desenlerin, halihazırdaki savaşı yansıtmalarının, belli bir

⁵¹ Efsanevi kadın savaşçılar.

⁵² Güneş tanrısı.

⁵³ Gece tanrıçası.

⁵⁴ Ülker Takımyıldızı.

⁵⁵ Avcı Takımyıldızı.

⁵⁶ Büyükayı Takımyıldızı.

⁵⁷ Yağmur perileri. Ülker ve Avcı Takımyıldızları arasında yerleştirilmişlerdir.

⁵⁸ Şafak tanrıçası.

⁵⁹ Efsaneye göre, Atina'nın ilk kralı.

⁶⁰ Onu içine koyup terk ettiği. Bebeği, Delphoi rahibesi büyütmüş.

⁶¹ Bir kumaş parçası, yılan biçimli altın bir kolye ve zeytin dallarından bir çelenk. Kreusa'nın dediğine göre, kumaşı, bizzat kendisi dokumuş. Kumaşın üzerine –ortada- bir Gorgo ve –etrafında- yılanlar işlenmiş. Altın kolye ise Athena'nın hediyesi imiş. Çelenge gelince, genç kadın, onu, tanrıçanın Atina Akropolü'ne diktiği ilk zeytin ağacının dallarından yapmış (Euripides, 2018: 66).

amaca yönelik olduğunu vurgulamak gerekir. Bir yanıyla ânı vurgulayan bu tasvirler, öbür yanıyla Helene'nin duyduğu acıyı ve suçluluğu yansıtır. O, Troya'daki savaşa, kendisinin sebep olduğunun bilincindedir. Başka türlü söylersek, kumaş üzerindeki işlemler, Helene'nin içinde bulunduğu ruh halini yansıtır.

Athena'nın kalkanı üzerindeki tasvirlerle, miğferi üzerindeki süslemeler ise tüm teferruatı ile karşımızdadır. Tanrıçanın –üzerindeki Gorgo başıyla- düşmana korku salan kalkanından farklı olarak, miğferi, gerçek olamayacak kadar görkemlidir. Öte yandan bu durum, tanrıçanın karakteri göz önüne alındığında hiç de şaşırtıcı değildir. Savaş tanrıçası, tüm heybetiyle gözler önüne serilmiş durumdadır.

Agamemnon'un silahlarına gelince, onlar, bir yanıyla Athena'nın kuşandıklarına benzerken, öbür yanıyla –tanrıçanıninkilerden farklı olarak- kendisini çevreleyen öyküden bağımsız olarak değerlendirilebilir.

Altın kakmalı oluşuyla, Nestor'un zenginliğini vurgulayan kadehin asıl önemi ise şüphe yok, onun, ihiyar kralın gücünü imliyor oluşudur. Bu göz alıcı kadehi, içi doluyken kaldırabilen tek kişi, sahibidir.

Odyseia'daki ekphrasis örnekleri arasında dikkâtimizi ilk çeken, Herakles'in okluğudur. Yiğidin korku salan görünüşünü pekiştiren –ve bu sebeple kendisini çevreyelen hikâyenin bir parçası olarak düşünülmesi gereken- bu nesne, Homeros'un, onu biçimlendiren zannatkârı anmasıyla da ayrı bir öneme sahiptir.

Üzerinde yer alan av sahnesiyle göz dolduran Odysseus'un tokası ise –Agamemnon'un silahlanışı gibi- içinde bulunduğu öyküden ayrı düşünülebilecek olmasının yanında simgesel bir anlama da sahiptir. Tıpkı köpeğin dişleri arasında debelenerek can veren geyik gibi, talipler de⁶² Odysseus'un elinden kurtulamayacaklardır.

“Thebai'ye Karşı Yediler” tragedyasındaki ekphrasis örneklerini irdelediğimizde, dikkâtimizi çeken ilk şey, Aiskhylos'un, kalkanları resmetmekten öte onları, üzerlerini süsleyen tasvirler bağlamında yorumlamış olduğudur. Nitekim Tydeus'un –geceyi betimleyen bir resimle süslü- kalkanı, onun ölümünü muştularken, Kapaneus'un ölümü de yakındır. Onun kibrinin bedeli, Zeus'un fırlatacağı yıldırım olacaktır. Eteoklos da tıpkı Kapaneus gibi kendi kibrinin kurbanı olacaktır. Zira o, kalkanı üzerindeki yazıyla adeta savaş tanrısına kafa tutmaktadır. İşinin ehli bir ressamın yaptığı resimlerle süslü kalkanıyla dövüşmeye hazırlanan Hippomedon'un karşısına çıkacak olan Hyperbios'un kalkanında ise baş tanrının tasviri vardır. Başka bir deyişle Hippomedon'un mağlubiyeti yakındır. Parthenopaios'un –kana doymayan Sphenks'le süslü- kalkanı da usta bir zanaatkârın elinden çıkmıştır. Amphiaraios'un kalkanı sadedir. Üzerinde herhangi bir tasvir yoktur. Bu durum, onun –Eteokles'in de övdüğü- onurlu kişiliğine de uygundur. Polyneikes'in kalkanı üzerindeki tasvirler ise –kendisiyle az sonra vuruşacak olan- Eteokles'e göre, onu, felaketiyle yüzleşmekten kurtarmaya yetmeyecektir.

Euripides'in “İon” başlıklı tragedyasındaki ekphrasis örneklerinden ilki olan Apollon Tapınağı'nın süslemeleri, bir grup kadından oluşan koronun ağzından resmedilir. Süslemeleri

⁶² Kralın Troya'ya gidişini fırsat bilip, evine ve karısına göz koyan.

oluşturan –ve iyi bilinen mitolojik konulu- tasvirler, hikâyelere konu oldukları şekilde⁶³ nitelendirilir. Koronun anlatısı, tasvirleri, izleyicinin gözü önünde yahut okuyucunun zihninde canlandırmaya yöneliktir.

Ziyafet çadırını süsleyen örtülere gelince, bunlardan ilki⁶⁴, ilk bakışta Homeros'un – Akhilleus'un Kalkanı'ndaki- tasvirlerini anımsatır. Lakin örtünün kimin elinden çıktığından bahsedilmez.⁶⁵ Aynı durum –tıpkı tapınak süslemeleri için olduğu gibi- diğer örtü için de söz konusudur. Euripides'in anlatısındaki ekphrasisi, önceki örneklerden farklı kılan da budur. Öte yandan şair, bu şaşalı örtüleri adak olarak sunanların isimlerini zikretmekten geri durmamıştır.

Kreusa'nın vaktiyle İon'un beşiğine yerleştirmiş olduğu nesnelere ise delikanlının annesiyle –dolayısıyla Atina ile⁶⁶- olan bağını göstermesi açısından önem taşır.

KAYNAKÇA

AİSHÜLOS, Tebai'ye Karşı Yediler (çev. Yılmaz Onay), Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2012.

ERHAT Azra, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

EURİPİDES, İon (çev. Ege Kandemirli), Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2018.

HOMEROS, İlyada (çev. Azra Erhat, A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul 2007.

HOMEROS, Odysseia (çev. Azra Erhat, A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul 2005.

NORTON Liz, Aspects of Ecphrastic Technique in Ovid's Metamorphoses, Cambridge Scholar Publishing, Cambridge 2013.

REHM Rush, Greek Tragic Theatre, Routledge, London 1992.

İnternet Kaynakçası

<https://www.flickr.com/photos/robertlz/2437722900>

http://www.romainteractive.com/ita/take_a_bit/museo-nazionale-etrusco.html

https://en.wikipedia.org/wiki/Nestor%27s_Cup

<http://www.artnet.com/artists/yannis-tsarouchis/delphic-landscape-from-the-tragedy-ion-by-meQWKMBxqfnUNIWkNif6QA2>

⁶³ Yahut ikonografiye uygun.

⁶⁴ Ya da üzerine gök cisimleri işlenmiş olan.

⁶⁵ Oysa Akhilleus'un kalkanını –topal tanrı- Hephaistos yapmıştır.

⁶⁶ Kreusa'nın babası Erekhtheus, kentlin ilk krallarından olan Erikhthonios'un oğlu imiş.

GELENEKSEL AYAK GIYİMLERİNDEN NALININ ÜRETİM SÜRECİ PRODUCTION PROCESS OF TRADITIONAL FOOTWEAR OF NALIN

Dr. Öğr. Üyesi Selda GÜZEL

Selçuk Üniversitesi

Öğr. Gör. Asude MIHLADIZ KANDAL

Selçuk Üniversitesi

ÖZET

Nalın, Türk hamam kültürü ve günlük yaşantısı içinde önemli yeri olan bir tür ayakkabıdır. Nalın kelimesinin kökeni, Arapça ayakkabı anlamında olan *nal* isminden gelmektedir. Bir çift ayakkabının kelime karşılığı ise *naleyn*'dir. Anadolu'da nalın ya da nalın olarak adlandırılan bu ayak giyeceği ağaç parçalarından yontularak ayak formunda ve yüksek ökçeli şekilde yapılmaktadır. Nalının ahşap kısmı ve bandı (tasması) çeşitli malzemelerle süslenip hamamlarda, ıslak zeminlerde, evlerin taşlıklarında ve avlularında kullanılmaktadır. Nalın, Selçuklularda, Osmanlılarda ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, yaygın şekilde kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına kadar nalın yapımı bir meslek ve sanat dalı haline gelmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde yapılan nalınların, diğer süsleme sanatlarında yapılan eserler gibi kendine özgü bir üslubu olduğunu söyleyebiliriz. Nalınlarımız üzerlerindeki zengin bezemeler ve taşıdığı etnografik değerlerden dolayı ülkemizin farklı şehirlerindeki müzelerde ve dünya müzelerinde de yer almaktadır.

Nalın yapımının Türk zanaatları içerisinde ayrı bir ustalık isteyen nadide mesleklerden olduğunu ve nalıncılığın varlığını azda olsa hala sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Nalınlar ve üzerlerindeki (ahşap ve bant kısımları) işlemler, kültür varlığı olarak geleneksel süsleme sanatlarımızdan *sedef kakmacılığı (sedefkari)*, *tel kakma*, *kaplama*, *kabartma*, *kazıma*, *dival işi* gibi tekniklerle yapılan önemli ve kıymetli el sanatları örneklerine sahiptirler. Araştırma kapsamında Konya'da zanaatını icra eden Sedefkar ustası Akın Yaşar'ın sedef ve tel kakma teknikleri ile üretimini gerçekleştirdiği nalın yapım süreçleri kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınan bilgiler doğrultusunda nalın yapımında kullanılan malzemeler ve üretim aşamaları teknik bilgileri ile birlikte açıklanmıştır. Sedefkari, tel kakma, dival işi gibi el sanatlarımızın kaybolmaması için değerli işçilik ile geçmişte ve günümüzde üretilen nalınların üretim süreçlerinin belirlenmesi, kayıt altına alınması ve tanıtımlarının yapılması kültürel değerlerimizin korunması ve yaşatılması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Nalın, Sedef Kakma, Tel Kakma, Nalın Yapımı

ABSTRACT

Nalın is a kind of shoe which has an important place in Turkish bath culture and daily life. The origin of the word Nalın comes from the name of the *nal*. The word for a pair of shoes is *naleyn*. In Anatolia, this shoe, which is called as a Nalın or Nalın, is carved from wood pieces and made in the form of feet and high heels. The wooden part of the Nalın and the band (collar) are decorated with various materials and used in baths, wet floors, stony places and courtyards of the houses. Nalın was used extensively in the Seljuks, Ottomans and in the early times of the Republican period. Until the end of the 19th century, the Nalın Making has become a profession and a branch of art. We can especially say that the Nalın made in the Ottoman period have a unique style like the works made in other decorative arts. Due to the rich decorations and ethnographic values of our Nalins, they are also present in Turkish and world museums.

We can say that the making of the Nalın is one of the rare professions that require a different mastery within Turkish crafts and that the Nalın making is still in existence. Nalins and embroidery on them (wood and band parts) have important and valuable handicraft examples such as mother of pearl inlay (*sedefkari*), wire inlay, coating, relief, scraping, the dival work from our traditional decorative arts. Within the scope of the research, the production

processes of the Nalın and wire inlay techniques produced by Sedefkar master Akın Yaşar who performed his craft in Konya were recorded. In line with the recorded information, the materials used in the making of Nalins and the production stages are explained together with their technical information. In order not to lose our handicrafts such as mother of pearl, wire inlay and dival work, determination of the production processes of past and present produced Nalins and recording and presentation of them are important in terms of preserving and preserving our cultural values.

Key Words: Turkey, Turkish Wooden Clog (nalın), Mother of Pearl Inlaid, Wire Inlay, Clog Making

1. GİRİŞ

Nalın, ahşaptan yontularak ve oyularak yapılmış, ayağı tutması için köseleden tasması (köprüsü) bulunan ayak giysisidir. Nalınlar, takunya adını taşıyan ayakkabının bir benzeri ise de ondan şekil yönünden çok farklıdır. Nalın takunyaya nispetle yüksek olup takunyanın ökçesi ve dolgun bir tabanı bulunmaktadır. Nalının alt topuk kısımları iki ayaklı köprü gözü şeklindedir; bilhassa eski hamam nalınlarının ayakları dar ve uzun bir teber (balta) şeklinde yapılmıştır ve geniş tarafı aşağıya yani zemine doğru yerleştirilmiştir (Koçu, 1969: 179-180). Basit nalınlarda tasmalar köseleden olup, süslü hamam nalınlarında bu derinin üstü çuha ile kaplanmıştır. Nalınların som gümüş kaplamalı, kabartmalı ve tasmaları sırma ile işlenmiş olanları olduğu gibi sedef kakma ile süslenenleri de bulunmaktadır (Arseven, 1975: 1498).

Nalınlar sahibinin maddi durumuna, yaşam şekline ayrıca yörelere göre çeşitlilik göstermektedir. Örneğin; nalınlar Türk hamamlarında *müşteri nalını*, *natır (kadınlar hamamında hizmet eden ve müşterileri yıkayan kadın) nalını*, *tellak (hamamda hizmet eden ve erkek müşterileri yıkayan erkek) nalını* diye ayrılmıştır. Eski dönemlerde işlemeli nalınlar erkeğin ailesi tarafından hazırlanan hediye bohçası içinde nişanlı olduğu kızlara verilmiş ya da gelinlik çağındaki kızlar kendi çeyizine bu işlemeli nalınları çeyizin önemli bir parçası olarak koymuşlardır.

Nalınlar görünüşleri bakımından da değişiklik gösterirler; burunları küt, oymalı, kemerli gibi farklı şekillere sahiptirler. Eskisi kadar olmasa da günümüzde değişik formlarda olanları özellikle Anadolu'da kullanılmaktadır (Ören, 1984: 24). Farklı modellere sahip nalınların üzerlerine değişik tekniklerle yapılan bezemelerin göz alıcı güzellikte olması, nalınları her zaman farklı bir yerde tutmaktadır. Bir şairin "*Batılı, Osmanlının nalını yerde bulsa gerdanlık diye boynuna takar*" sözü bu bakımdan çok manidardır (Ören, 1984: 24). Bu yüzden nalınların günümüzde kullanılması ve ayrıca korunması büyük önem taşımaktadır. Günümüzde halen İstanbul, Gaziantep, Tire gibi bazı yörelerde gerek zevk, gerekse ticaret amacıyla yapılmaya devam eden sedef kakmalı, işlemeli vb. nalınlar bulunmaktadır. Nalıcılık yurt ekonomisine katkı sağlayan bir zanaat dalı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırma etnografik değer taşıyan nalınların yapım aşamalarını kaydederek belgelendirmek, ayak giyiminin bir parçası olan nalınların yapımı sırasında gösterilen zanaatın tanıtılması açısından da önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırmada Tarama Modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da günümüzde halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2013: 77). Verilerin oluşturulmasında literatür tarama, gözlem, görüşme ve alan araştırması yöntemleri uygulanmıştır. Nalının yapımı ve tarihçesi, sedefkari ve tel kakma sanatı, geleneksel Türk hamam kültürü ve etnografyası gibi başlıklar çeşitli kitap, makale, ansiklopedi ve internet veri kaynaklarından (yazılı kaynaklar) taranmış ve bilgiler toplanmıştır. Alan araştırmasında Sedefkari sanatıyla uğraşan Akın Yaşar usta ile birebir görüşme yapılarak, nalın yapımı ve sedef-tel kakmayla ilgili teknik bilgiler

kaydedilmiştir. Nalın yapım aşamalarının süreç bilgileri kamera ve ses kayıt cihazı ile fotoğraf ve videolar çekilerek kayıt altına alınmıştır.

3. BULGULAR

NALIN YAPIMINDA VE SÜSLEMESİNDE KULLANILAN ARAÇLAR

Fotoğraf-1: Hızır

Fotoğraf-2: Testere

Fotoğraf-3: Keser

Hızır: Tahta ve kereste biçmeye yarayan, elektrik ve su gücüyle çalışan büyük bıçkı (H. Eren vd.,1992: 642).

Testere: Keskin ve sıralı üçgenlerden oluşan çelik ağızıyla ahşap, metal gibi malzemeleri kesmeye yarayan kabızlı araç.

Keser: Keskin ağızı çelikten yapılmış, ağaç yontmada ve çivi çakmada kullanılan ahşap saplı araç.

Fotoğraf-4: Eğe

Fotoğraf-5: İskarpela Takımı

Fotoğraf-6: Keski

Eğe: Çelik gövdesinin üzeri tümüyle pürüklü olan ve metal, ahşap vb. yüzeylerin pürüzlerini düzeltmek için kullanılan dar formulu el aleti.

İskarpela: Farklı formlarda keskin ağızları olan ve ahşap, metal veya taşı işlemede kullanılan çelik el aleti.

Keski: Metal, taş ve ahşap gibi malzemeleri yontmaya yarayan ucu keskin çelik el aleti.

Fotoğraf-7: Taşlama Makinesi

Fotoğraf-8: Zımpara Taşlama Motoru

Taşlama Makinesi (Canavar): Taşlama makineleri yüksek hızda dönerek kesme ve aşındırma işini yapan aletlerdir. Taşlama makineleriyle metalden ahşap malzemeye kadar kesme, taşlama ve zımparalama işleri yapılabilir (A. Yaşar ile kişisel iletişim, 21 Aralık 2018).

Zımpara Taşlama Motoru: Sedef, ahşap ya da metal gibi malzemelerin yüzeylerinin temizlenmesi, düzeltilmesi ve perdahlanmasında kullanılan, motorlu araç (Goetz, 1990: 585).

Fotoğraf-9: Törpü

Fotoğraf-10: Zımpara Kağıdı

Törpü: Bir yüzeyin kaba pürüzlerini gidermek için kullanılan ince uzun demir araç.

Zımpara Kağıdı: Ahşap, metal vb. şeylerin yüzeyindeki ufak pürüzleri gidermede ve parlatmada kullanılan, üstüne zımpara tozu yapıştırılmış kalın bir kâğıttır.

Fotoğraf-11 a b: El Freze Makinesi

Fotoğraf-12: Mengene

El Freze Makinesi: Sedef yataklarının (derinliklerini mm ile ayarlayarak) oyarak açılmasında kullanılan makinedir (A. Yaşar ile kişisel iletişim, 21 Aralık 2018).

Mengene: Törpüleme, tel yatağı açma ve tel kakma gibi işlemlerin uygulanacağı nalını sıkıştırıp, işlemin düzgün yapılmasına yarayan alet.

Fotoğraf-13: Bız

Fotoğraf-14: Çekiç

Bız: Kare veya üçgen kesitli keskin ağızlı olan, saplı el aracı.

Çekiç: Çivi çakma, maden dövme gibi işlerde kullanılan başı çelik, ahşap saplı el aracı.

Fotoğraf-15: Kalemler

Fotoğraf-16: Silgi

Kalem: Çizim yapmak ve yazı yazmak için kullanılan, yazan kısmı grafitin maddesi olan çeşitli formlara sahip nesne.

Silgi: Birleşiminde kauçuk olan, kalem ile yazılmış veya çizilmiş şeyleri silen nesne.

Fotoğraf-17: Kerpeten

Fotoğraf-18: Pense

Kerpeten: Sedef kabuğu kırmada ve çivi sökmede kullanılan, çapraz iki parçanın üst üste gelmesiyle oluşmuş, ağız keskin kısıkaç biçimindeki araç.

Pense: Çeşitli nesnelere tutmak, sıkmak, kıvrırmak gibi farklı işlerde kullanılan el aleti.

Fotoğraf-19 a b: Kıl Testere ve Bıçağı

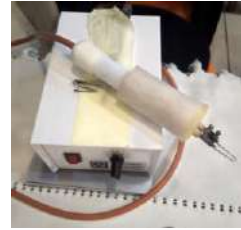
Fotoğraf-20 a b: Elmas Kalem

Kıl testere: dekupaj ve marketri işlerinde, kaplama, sedef ve kontrplak gibi ince levhaları kesmede kullanılan çok ince lamalı testere. Bu lama, U biçiminde, ağaç saplı gövdeye takılır (Arıklı, 1984: 6686).

Elmas Kalem: Sedefkari sanatında sedef gibi süsleme malzemelerinin üzerini kazıyarak motif yapımında kullanılan ucu sivri, çelik kalemdir (M. Ağca ile kişisel iletişim, 24 Aralık 2018).

Fotoğraf-21: Pürmüz

Fotoğraf-22: Yakma Kalemi ve Makinesi

Pürmüz: Ahşaba renk vermede veya metalleri lehimlemede kullanılan, güçlü bir aleve sahip araç.

Yakma Kalemi ve Makinesi: Çeşitli formlarda uçları olan ısı ayarlı, yakarak desenler oluşturulan elektrikli araç.

Fotoğraf-23: Cülde Kaynak: (Sönmez, 2016)

Fotoğraf-24: Kasnak

Cülde: Bir taban üzerine eğik olarak yerleştirilmiş, kartona gerilmiş kumaşı tutan tahtadan bir araçtır. Masa ile işleyen kişi arasına konur. Ayakla üzerine basılarak kullanılır. Üzerinde ağırlık vermek için bir demir ve kartonu sıkıştırmak için burgu bulunmaktadır (Aktaran: Yozgat, 2008: 20).

Kasnak: İki çember arasında kumaşı gererek tahtadan nakış yapılmasını sağlayan nesne.

Fotoğraf-25: Biz

Fotoğraf- 26: İğne

Biz: Sert bir malzemeyi (karton, deri vb.) dikerken iğne geçecek yeri delerek dikişi kolaylaştıran sivri uçlu ve ahşap saplı el aleti.

İğne: İnce formlu olup bir ucu sivri, diğer ucunda ipin geçmesi için deliği bulunan dikiş dikme aracı.

Fotoğraf-27 a b: Möhlüke

Fotoğraf-28: İp Makası ve Nakış Makası

Fotoğraf-29: Makas

Möhlüke (Oyma Bıçağı): Deseni kartondan oyarak çıkarmak için kullanılan, ahşap saplı ucu kıvrık formlu sivri bir bıçaktır. Ahşap bölümü kavranıp, sivri ucu kartona batırılıp çıkarılarak kesme işlemi yapılmaktadır. Deseni oymak, kabartma yapmak ve tırtıl kesmek için de kullanılmaktadır (Aktaran: Yozgat, 2008: 22).

Makas: Birbirine çapraz şekilde yerleştirilmiş ve temas eden kısımları keskin, iki *lamana*n tutacak kısımlarından kavrayarak arasına yerleştirilen malzemeyi kesen araç.

NALIN YAPIMINDA VE SÜSLEMESİNDE KULLANILAN MALZEMELER

Fotoğraf-30: Abanoz

Fotoğraf-31: Ceviz

Fotoğraf-32: Cocobolo

Abanoz: Mobilya ve süs eşyası yapımında kullanılan, siyah veya koyu renkli, damarlı, sert ağaç (Dubois, 1994: 18).

Ceviz: Cevizgillerden olan, uzun ömürlü, gövdesi kalın, kerestesi değerli, yurdumuzda ve dünyanın bazı bölgelerinde çokça yetişen ağaç türü.

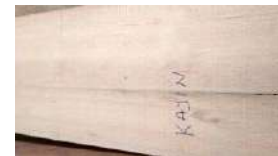
Cocobolo: Orta Amerika'da yetişen kırmızımsı kahverengine sahip damarlı bir ağaçtır (Kılıçoğlu vd., 1981: 21). İnce marangozluk işlerinde kullanılan pelesenk grubundan bir kerestedir.

Fotoğraf-33: Güngen

Fotoğraf-34: Kayın

Fotoğraf-35: Gül (Bubinga)

Gül Ağacı (Bubinga): Sadece Afrika'nın bazı bölgelerinde yetişen kırmızı renkli, hareli, oldukça zarif ve sert bir ağaç türü (Kılıçoğlu vd., 1981: 609). Ülkemizde genellikle gül ağacı olarak da adlandırılmaktadır.

Gürgen: Gürgengillerden, Karadeniz kıyılarındaki ormanlarda çok yetişen, kerestesi değerli bir ağaç (H. Eren vd., 1992: 587).

Kayın: İliman bölge ormanlarında yetişen, uzunca kalın gövdeli, çok ince kabuklu, küçük oval yapraklı büyük ağaç (Arıklı, 1984: 6547).

Fotoğraf-36: Maun

Fotoğraf-37: Pelesenk

Fotoğraf-38: Şimşir

Maun: Amerika'nın tropik bölgelerinde yetişen, parlak kırmızımsı renge sahip, sert yapılı ve mobilyacılıkta kullanılan ağaç (Dubois, 1994: 1612).

Pelesenk: Kızıldeniz kıyılarında yetişen, çok çeşitli renklerde olabilen, sert, dayanıklı ve değerli ağaç (Dubois, 1994: 1900).

Şimşir: Şimşirgiller familyasının *Buxus* cinsini oluşturan otuz kadar (yaz kış yeşil kalan) çalı ya da ağaççığın ortak adı (Goetz, 1990: 290).

Fotoğraf-39: Sedef

Fotoğraf-40: Menevişli Sedef

Fotoğraf-41: Fildişi

Sedef: Midye, istiridye vb. deniz hayvanlarının kabuğunda bulunan sedefçilikte kullanılan, pırlıtlı, beyaz, sert bir madde (H. Eren vd.,1992: 1272).

Menevişli Sedef: Diğer midye kabuklarından farklı olarak sarı renkli haleleri olan pırlıtlı ve beyaz sert kabuk.

Fildişi: Fillin dişlerinden elde edilen krem renk, mat ve sert yapıya sahip maddedir.

Fotoğraf-42: Ağaç Filetoları

Fotoğraf-43: Bağa

Fotoğraf-44: Boynuzlar

Fotoğraf-45: Kemik Filetoları

Ağaç filetoları: Çeşitli ağaçları fileto halinde keserek oluşturulan ahşap şeritlerdir.

Bağa: Deniz kaplumbağasının kabuğu.

Boynuz: Bazı hayvanların baş kısmında bulunan ve tırnaksı bir maddeden oluşan uzuv.

Kemik: Omurgalı hayvanların çatisını oluşturan farklı formlara sahip sert uzuv. Kakma sanatında büyük baş hayvanların kaval kemiği gibi kalın kemiklerin filetoları kullanılmaktadır (A. Yaşar ile kişisel iletişim, 21 Aralık 2018).

Fotoğraf-46: Bakır Plaka

Fotoğraf-47: Bakır Tel

Altın plaka: Altını sıcak iki silindir arasından geçirilip, inceltirilerek şekil verilmiş geniş, uzun altın levha.

Altın tel: Altından yapılmış, kopmaya karşı dirençli ince uzun nesne.

Bakır plaka: Sıcak iki silindir arasından geçirip, incelterek şekil verilmiş bakır levha.

Bakır tel: Bakırdan imal edilmiş iki mm inceliğindeki uzun malzeme.

Fotoğraf-48: Gümüş Tel

Fotoğraf-49: Pirinç Tel

Fotoğraf-50: Kurşun Tel

Gümüş Plaka: Gümüşü sıcak iki silindir arasından geçirip, haddeleyerek şekil verilmiş gümüş levha.

Gümüş Tel: Gümüşten yapılmış, kolay kopmayan ince uzun nesne.

Pirinç Plaka: Sıcak iki silindir arasından geçirip, incelterek şekil verilmiş pirinç levha.

Pirinç Tel: Pirinçten imal edilmiş ince ve uzun malzeme.

Kurşun: Kolay eriyen, yumuşak olup basitçe şekil verilebilen koyu renkli bir madde.

Fotoğraf-51: Ağaç Tozu

Fotoğraf-52 a b: Tutkal

Ağaç Tozu: Zımparalama esnasında ahşaptan çıkan ince toz.

Toz Boya: Renk vermek için hazırlanan macunun içine katılan, farklı renk pigmentlerine sahip olan madde.

Tutkal: Tahta, kâğıt vb. şeyleri yapıştırmaya yarayan, hayvansal maddelerden elde edilen yapıştırıcı malzeme.

Fotoğraf-53 a b: Gomalak, Gomalak Cila

Fotoğraf-54: Ağaç Reçineleri

Gomalak: Alkolde çözünen, sanayide vernik, cila, apre gibi çeşitli yalıtkan özellikleri kazandırmak için kullanılan hayvansal kökenli reçine (Dubois, 1994: 939).

Reçine: Kristallenmeyen katı ya da ağdalı sıvı yapısındaki doğal yada yapay organik bileşenlerin genel adı (Goetz, 1990: 323).

Fotoğraf-55: Çivi

Fotoğraf-56: Kabara

Çivi: Bir şeyi tutturmak veya sabitlemek için çakılan, ucu sivri küçük metal çubuk.

Kabara: Ayakkabı yapımında ayakkabının buzlu yerlerde kaymaması için tabanına çakılan, nalın yapımında bandı nalına tutturmak için kullanılan; geniş ve yuvarlak başlı çivi (Arıklı, 1984: 6134).

Fotoğraf-57: Çuha Kumaşı

Fotoğraf-58: Kutnu Kumaşı

Fotoğraf-59: Kadife Kumaş

Nalının bandı (köprü, tasma), kösele, çeşitli deri ve kumaşlardan yapılır. Köselelerin üstü farklı kumaşlarla kaplanıp nakış ile süslemeler yapılabilir.

Çuha: Saf yünden, ince ve sık dokunan, çok kısa havlı kumaş (Goetz, 1990: 527).

İpek Kumaş: İpekböceği kozalarından çözülerek çıkarılan çok ince ve parlak yapıya sahip elyafların dokunmasıyla oluşturulan değerli kumaş (Dubois, 1994: 1159).

Kutnu: Genellikle çözümleri ipek, atkıları pamuk ipliğinden, saten örgü ile dokunmuş, üzerinde çözümlü yönünde renkli çizgileri olabilen bir tür yarım ipekli kumaş (Arıklı, 1984: 7218).

Kadife: Yüzeyi belirli uzunlukta bırakılmış ham madde lifleriyle kaplı, parlak, yumuşak kumaş (H. Eren vd.,1992: 756).

Fotoğraf-60 a b: Çeşitli Renkte Deriler

Fotoğraf-61: Kösele

Deri: Tabaklama yapıldıktan sonra bir çok endüstri (moda, mobilya, ayakkabı vb.) alanının ürünlerinde kullanılan hayvan postu.

Kösele: Çeşitli giysi ve giysi aksesuarı yapmak için büyük baş havanlarının derileri işlenerek elde edilen gön.

Fotoğraf-62: Gümüş Renk Kılaptan

Fotoğraf-63: Altın Rengi Kılaptan

Kılaptan: Çok ince gümüş veya altın alaşımlı tellerin ipek ipliğe sarılmasıyla oluşturulan bir tür nakış ipidir. Gümüş tel beyaz renk ipeğe, altın tel ise sarı renk ipeğe sarılmaktadır.

Fotoğraf-64: Kurt Tel

Fotoğraf-65: Tırtıl Tel

Fotoğraf-66: Pul

Kurt Tel : Altın,gümüş ve bakır gibi madenlerden yuvarlak ya da köşeli spiral şeklinde oluşturulan süsleme teli (Sönmez, 2016: 25).

Tırtıl Tel: Dival işi (Maraş işi) gibi diğer nakışlarda da kullanılan, altın,gümüş ve bakır malzemeden yapılan, tırtıklı bir görünüme sahip sarmal biçimli tel (Özcan, 1994: 292).

Pul: Parlak metal malzemeden ortası delik olup yuvarlak formu, süslemelerde kullanılan küçük levha.

Fotoğraf-67: İnci

Fotoğraf-68 a b: Süsleme Harçları

İnci: Bazı kabuklu deniz canlılarının içinde farklı boyutlarda oluşan sert, sedef rengi ve yuvarlak formu süs tanesidir.

Harç: Giysilerin farklı kısımlarına dikilerek, giysiyi süslemede ve giysi tasarımını tamamlamada kullanılan süsleme şeritleridir.

Fotoğraf-69: Biye

Fotoğraf-70: Sırma

Fotoğraf-71: Sutaşı

Biye: Giysilerin yaka çevresi, etek ucu ve kol ağzına gibi yerlerine süsleme veya kumaş kenarını temizleme amaçlı dikilen, kendi kumaşından veya başka kumaşlardan diagonal kesilip iki kenarı içe katlanarak oluşturulan dar şerit parçasıdır.

Sırma: Süslemede kullanılan, gümüşün inceltilmesiyle elde edilen tel. Altın yaldızlı çeşidi de bulunmaktadır.

Sutaşı: Giysilerin farklı alanlarına dikilmek için örme veya dokuma ile oluşturulan çeşitli enlerdeki süslü şerit.

Fotoğraf-72: İplik

Fotoğraf-73: Nakış İpi

İplik: Pamuk, keten, yün, ipek, naylon vb. dokuma maddelerinin uzun, ince liflerinin birlikte bükülmüş ve çekilmiş hali (H. Eren vd.,1992: 714).

Nakış İpi: Nakış yapmak için pamuk, ipek, naylon gibi liflerin bükülerek oluşturduğu ip.

NALIN YAPIM AŞAMALARI

Nalın yapımının ilk ve en önemli basamağı kullanılacak ağaç türünün tespit edilmesidir. Nalın hangi ağaçtan yapılacaksa, ağacın tam kuruyuncaya kadar bekletilmesi gerekmektedir. İstenilen kuruluğa ulaşan ağaç, keresteler halinde hazırlanır. Çünkü nalında kullanılacak ağaç parçalarının eşit kalınlıkta olması önemlidir.

Fotoğraf-74:Ölçüsünün Ayarlanması

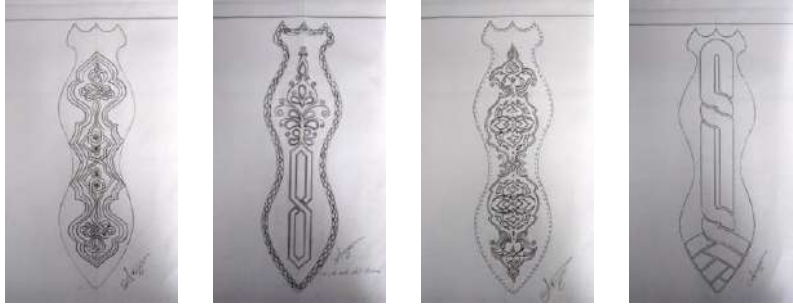
Fotoğraf-75:Hızarda Kesim ve Şekillendirme

Fotoğraf-76:Zımparalama

Kişinin ayak uzunluğuna göre kerestelerin boyları ayarlanır ve bir çift nalın yapılacak ölçüde, belirlenen form doğrultusunda hızarda kesimi yapılır. İstenilen topuk yüksekliği boyutunda, dikdörtgen prizma şeklinde kesilen keresteler ortalarından kesilerek ikiye ayrılır. Bu işlemle her nalın tekinin diğer eşiyle aynı dokuda olması sağlanmaktadır.

Kereste parçası üzerine nalının stilize ayak formlu şekli çizilir, nalın taban ve ökçesi hızarda bu forma göre oyuntulu kesilir. Nalın tekparça halinde üretilecekse dikdörtgen prizma şeklindeki ahşap dış kenarlarından kesilerek, ökçe kısmı köprü gözü şeklinde nalıncı keseri ile yontulmaktadır. Keser ile kabaca yontma işlemi yapıldıktan sonra çeşitli ağız özelliklerine sahip iskarpelalar kullanılarak istenilen formda oyma işlemi yapılmaktadır. Son aşamada zımparalama işlemi ile pürüzlü yüzeyler düzeltilmektedir.

Çizim-1: Nalınların Desen Tasarım Eskizleri

Desenler ustalar tarafından hazırlanmaktadır. Ustalar sadece eski desenleri değil aynı zamanda kendi oluşturdukları desenleri de kullanmaktadırlar. Desenleri hazırlarken özellikle desenlerin, uygulanacağı ürünün şekline uygun olması önem arz etmektedir (Özdemir, Yıldırım, 2016: 425).

Çizim-2 a b c: Nalın Taban, Taban Dış Yüz ve Ökçe Kısımlarının Desen Tasarımları

Şablon kalıplara çizilmiş olan motiflere farklı isimlendirmeler yapılmıştır. Daha çok hatai ve rumi motiflerinin stilize edilerek sadeleştirilmiş şekilleri kullanılmaktadır. Lale, karanfil, filiz, yıldız, papatya, çarkıfelek, rozet gibi desenlerinin farklı formları da kullanılan diğer motifler içerisinde yer almaktadır.

Fotoğraf-77: Desenin Nalına Çizilmesi ve Geçirilmesi

Fotoğraf-78: Tel Yataklarının Açılması

Nalın yüzeyine motif çizmek için birden fazla teknik kullanılabilir. Nalını yapan usta çizim yeteneğine sahip ise motiflerini doğrudan nalın yapılacak ahşap üzerine kurşun kalem ile çizmektedir. Bir diğer teknik ise mukavva veya başka bir malzeme üzerine çizilen motifler oyularak şablon hazırlanır, şablon ahşap üzerine yerleştirilir ve boşluklardan çizilerek motifler aktarılır. Ayrıca kağıt üzerine desen tasarımı yapılan nalın motifleri karbon kağıdı kullanılarak ahşap üzerine aktarılır.

Nalının üzerine desenin kopya edilmesinden sonra; tel kakma, Şam kakması veya Şam işi olarak da adlandırılan işleme geçilir. Önce tellerin kakılacağı desenler üzerinden ucu sivri keskiye (keski 90 derece dik tutularak) çekiç vurularak oyuklar açılmaktadır.

Fotoğraf-79: Tel Kakma

Fotoğraf-80: Tel Kakma İşlemi Sonrası Tutkal Sürülmüş Yüzeyler

Açılan bu ince oyukların içine 2 mm enindeki teller (altın, gümüş, bakır veya pirinç) 100 gr'lık çekiç darbeleriyle yerleştirilerek bezeme oluşturulmaktadır. Motiflerin sınırlarını belirleyen çizgiler kontur olarak adlandırılmakta ve yerleştirilen tel kakmalar motif oluşturmanın yanı sıra sedeflerin sınır konturlarını da belirginleştirmektedir.

Nalının desen çizgilerine teller kakıldıktan sonra suyla inceltilmiş ahşap tutkalı sürülüp tutkalın kuruması için bir gün bekletilmektedir. Bu işlem ahşap ile metal tellerin birbirini iyi tutması ve motifin bozulmasını engellemek için yapılmaktadır.

Fotoğraf-81 a b: Sedef Yuvalarının Bız ve El Frezesi İle Oyulması

Sedef kakmada, ahşap yüzey üzerine çizilen motiflerin şekline uygun yuvalar açılır ve bu yuvalara sedef, fildişi, bağa gibi malzemeler yerleştirilir. Sedef yuvaları keski ve çekiç ile belirli bir kuvvette vurularak oyulmaktadır. Bu oyma işlemi oyuğun her alanının eşit derinlikte olması gerektiğinden çok önemlidir. Derinlik fazla olduğunda sedef yüzeyden altta, az olduğunda ise yüzeyden üstte kalacağından görüntüde bozukluk oluşmaktadır. Oyuklar

genellikle 3 mm derinliğinde yapılmaktadır (Özdemir, Yıldırım, 2016: 427). Ayrıca günümüzde elektrikli el freze makinesi de kullanılarak oyma işlemleri gerçekleştirilmektedir.

Fotoğraf-82: Kerpetenle Kırılmış Sedef Parçaları

Fotoğraf-83: Taş Zımpara Makinesinde Şekillendirme

Fotoğraf-84: Sedeflerin Kontrol Edilmesi

Sedef yapımında kullanılan midye kabukları, dış hattı oval formlu orta kısmına doğru çukurlaşmış, kalınlaşmış bir şekle sahip olduğu için kenarları orta kısımlarına göre daha incedir. Bu nedenle midye kabuklarının kenar kısımları kerpeten ile kırılarak biraz daha kalın ve parlak olan orta kısımdaki sedefler kullanılmaktadır (Özdemir, Yıldırım, 2016: 428). Kırılan sedef parçalarının kenarları taş zımpara (elmas, karbon) motorunda düzeltilerek oyulan motif yataklarına göre sedefler şekillendirilmektedir. Bu şekillendirme esnasında benzer motife sahip sedeflerin birebir aynı ölçüde olma zorunluluğu olmayıp aynı biçime sahip olacak şekilde form kazandırılmaları yeterlidir. Sedeflerin üzerindeki koyu haleli renge sahip olan kabuk taş zımpara makinesi ile törpülenerek, sedefin parlaklığının ve cinsine göre gök kuşağı renklerinin ortaya çıkması sağlanmaktadır. Zımparalanan sedefin her kısmı aynı kalınlıkta olmalıdır. Sedeflere, sedef yataklarına tam yerleşecek biçimde form kazandırılmaktadır ve macunla yapıştırılmadan önce motiflerin oyulmuş yerlerine yerleştirilerek kontrol edilmektedir.

Fotoğraf-85: Macun

Fotoğraf-86: Macun Sürülüp Sedeflerin Yerleştirildiği Yüzey

Kullanılan ağacın kerestesi zımparalanıp ağaç tozu elde edilmektedir. Bu toz ile sedefin zımparadan çıkan tozu ve ahşap tutkalı karıştırılarak macun yapılmaktadır. Ayrıca bu macunla su bazlı toz boyalar karıştırılarak, macunun renginin ahşabın rengi ile birebir tutması sağlanmaktadır. Hazırlanan macun ile sedef yatakları doldurulup, macun kurumadan sedefler yerlerine yerleştirilmekte ve üstten hafifçe bastırılarak yataklarına oturtulup bir süre macunun kuruması beklenmektedir.

Fotoğraf-87: El Zımpara Makinesiyle Zımparalama

Fotoğraf-88: Zımparalanmış Nalın Yüzeyi

Macun kuruduktan sonra sedefler yuvalarına tamamen yerleşmiş olur. Taşan macunun fazlasının temizlenmesi, yüzeyin pürüzsüzleşmesi ve parlaklık kazanması için el zımpara makinesi ile nalının tüm yüzeyi zımparalanır.

Fotoğraf-89: Pürmüz İle Yakma

Fotoğraf-90: Rengi Koyulaşmış Nalın

Nalına, renk vermek amacıyla farklı işlemler yapılmaktadır. Bunlardan biri pürmüz ile yakma olup, nalının yüzeyine nitrik asit sürülür ve bir gün beklenir. Bu sayede yüzey daha eşit oranda yanmaktadır. Bekleme süresi sonunda nalının yüzeyi pürmüz ateşi ile yakılır. Yakma işleminden sonra ahşabın rengi koyu kahverengi olup, ürün eski bir görünüm kazanmaktadır. Bu işlem sırasında dikkat edilmesi gereken nokta, macun doldurulup sedef kakılmış bölgelere ısı yüzeysel bir şekilde verilmelidir. Yakma işleminden sonra sedeflerin rengi koyu zemin üzerinde renkte kontrastlık oluşturarak daha belirgin olarak göze çarpmaktadırlar (Özdemir, Yıldırım, 2016: 430).

Fotoğraf-91: Zımparalama

Fotoğraf-92: Gomlak Cila, Farklı Ağaç Reçineleri

Fotoğraf-93: Cilalama

Nalın pürmüz ile yakıldıktan sonra nalının üzerinde oluşan ince kömür zımpara kağıdı ile zımparalanarak giderilmektedir. Sonrasında koyunun karın bölgesine ait olan yün parçası pamuklu bir beze sarılarak bezir yağı veya zeytinyağı ile dairesel hareketlerle yüzey yağlanmaktadır. Yağladıktan sonra gomalak cila kullanılarak bez yardımıyla nalın cilalanmaktadır. Pürmüz alevi ile verilen rengin korunması ve dayanıklılığını artırmak için bu işlem yapılmaktadır.

Gomalak cila yerine çam, erik ağacı gibi ağaçların reçineleri bakır bir kaba koyularak bezir yağı (keten tohumu yağı) ilave edilir ve köz ateşinde kaynatılır. Bu karışım ılıdıktan sonra sürülen cilanın iyi emilmesi ve kurumması için bir süre beklenir. Sonrasında parlaklık vermek, sedef ve tel kakma yapılan yüzeyde pürüzsüzlük sağlamak için nalının yüzeyi tekrar ince kağıt zımpara (220 numara) ile zımparalanmaktadır.

Fotoğraf-94: Kutnu Kumaş Çeşitleri

Fotoğraf-95: Farklı Renklerde Kadife Kumaşlar

Nalın bandı için yapım-süsleme tekniği ve malzemesi seçilir. Nalın bandının üzeri kabartma tekniğiyle bezenmiş motiflerden oluşan gümüş plakayla kaplanabilmektedir. Kabartma (Repousse) tekniği çeşitli biçimlerde uçları olan kalemler ve çekiç kullanarak madenin üstüne kabartma bezemeler yapma tekniğidir (Eczacıbaşı, 1997: 1140). Bir diğer süsleme çeşidi olan nakış işleme tekniği ile değerli kumaşların (ipek, kutnu, kadife vb.) üzerine işleme yapılır ve bu kumaş ile kösele bant üzeri kaplanır. Ayrıca çeşitli süsleme malzemeleri ve teknikleriyle (dival işi, düz sarma, kordon yürütme, pul tutturma) bezeme yapılabilmektedir. Bandın kenarlarına süsleme harçları dikilip süsleme zenginleştirilebilir.

Fotoğraf-96: Desen Şablonları

Fotoğraf-97: Kumaşa Yerleştirilmiş Motifler

Fotoğraf-98: Kılaptan İple İşleme

Fotoğraf-99: Bandın Kenarına Sutaşı Geçirilmesi

Nalının tasmaına dival işi tekniği ile nakış yapılacaksa, nakışı kabartmak için kullanılan çirili kartonlara seçilen desenlerin çizimi yapılır. Kartonun üzerine çizilen desenler möhlüğe keski kullanılarak kesilir ve desen şablonları oluşturulur. Şablonlar kumaşa çizilmiş motiflerin üzerine yerleştirilerek yapıştırılır veya z teyel ile tutturulur. Kumaş gri kartona teyellenerek gerilir ve gerilen kumaş cüldeye geçirilir. Desen şablonlarının üzerinden kılaptan iple işleme yapılır. Tercihe göre pul, boncuk, kurt ve tırtıl tel ve sutaşı da kullanılabilir.

Fotoğraf-100: Dival İş İle İşlenmiş Bant

Fotoğraf-101: Metal Plakanın Yerleştirilmesi

Bandın mukavemetli bir şekilde nalına tutturulması önemlidir. Bandın uç kenarlarına şerit kösele veya metal plaka parçası koyularak büyük başlı nalıncı çivisi (kabara) ile bant

nalına çakılır. Yapılan bu son işlemden sonra biten nalınlar satışa ve kullanıma hazır hale gelmektedir.

Fotoğraf-102: Bitmiş Nalının Genel Görünüşü

Fotoğraf-103: Nalının Üstten Görünüşü

Fotoğraf-104: Nalının Önden Görünüşü

5. SONUÇ

Bu araştırmada yapılan gözlemler sonucunda, nalınların *yapım ve süslemesinde* kullanılan *teknikler* nalınların bölümlerine göre aşağıda gruplandırılmıştır.

- ❖ Taban yapımı; oyma, yontma
- ❖ Taban süslemesi; boyama, çakma, kabartma, kakma, kaplama, kazıma, oyma
- ❖ Bant yapımı; el dikişiyle dikme, makine dikişiyle dikme, çakma
- ❖ Bant süslemesi; kabartma, dokuma, el veya makine dikişiyle dikme, düz sarma nakış, kordon yürütme, dival işi, pul vb. malzemeleri işleme

Nalınların tabanları yontma ve oyma teknikleriyle yapılmaktadır. Tabanın süslemesinde yoğun olarak sedef-tel kakma, kazıma, çakma tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bantlar makine dikişi ve el dikişiyle birleştirilip, çakmayla nalınlara tutturulmaktadır. Bant süslemesinde düz sarma nakış ve dival işi ile yapılan farklı motiflerin yanı sıra dokuma ile çeşitli süsleme harçları, kabartma tekniğiyle de gümüş plakalara motifler bezenip kullanılmaktadır.

Nalınların *yapımında* kullanılan *malzemeler* nalının bölümlerine göre aşağıda alt başlıklara ayrılmıştır.

- ❖ Tabanda; ceviz, gürgen, kayın ve şimşir ağacı
- ❖ Bantta; ipek, fitilli kadife, kadife, kara lastik, koyun derisi, dana derisi, deri biye, kumaş biye, kösele parçası, metal plaka, dikiş ipi, çivi, geniş başlı çivi
- ❖ Bant astarında; dana derisi, koyun derisi kullanılabilir.

Nalın yapımında ağırlıklı olarak ceviz ağacının kullanıldığı, bunu sırasıyla gürgen, kayın, şimşir ağaçlarının takip ettiği gözlemlenmiştir. Nalınların bandında kutnu ve kadife

kumaşlar daha fazla kullanılmaktadır. Bandın kenarlarına kumaş veya deri biyeler geçirilebilmektedir. Bandın mukavemetini arttırmak için çivi çakılacak yerlere kösele parçası veya metal plaka yerleştirildiği tespit edilmiştir. Bandın nalına tutturulmasında düz veya geniş başlı çiviler tercih edilmektedir. Bant astarında farklı deriler kullanılmaktadır.

Nalınların *süslemesinde* kullanılan *malzemeler* nalının bölümlerine göre aşağıda gruplandırılmıştır.

- ❖ Tabanda; bağa, Oltu taşı, sedef, menevişli sedef, bakır-pirinç-gümüş-altın plakalar, bakır-pirinç-gümüş-altın teller, farklı formlara sahip bakır-pirinç-gümüş-altın pullar, gümüş ve altın yaldız boya, küçük süsleme çivileri
- ❖ Bantta; gümüş plaka, sırma harç, sutaşı, püskül, ponpon, ipek ip, kılaptan, tırtıl tel, kurtçuk, pul, boncuk, farklı form ve motiflere sahip metal plakalar, dikiş ipi, kullanılmaktadır.

Kullanılan süsleme malzemeleri değerlendirildiğinde taban kısmında ağırlıklı olarak sedef ve gümüş tel kullanıldığını görmekteyiz. Bunları sırasıyla altın-gümüş yaldız boya, menevişli sedef, pirinç çivi vb. süsleme malzemeleri takip etmektedir. Bandın süslemesinde ise sırma harç, sutaşı; nakış yapmak için ipek ve nakış ipi, dival işi yapmak için ise kılaptan ve tırtıl tel gibi malzemeler tercih edilmektedir.

Nalınların bezemelerinde Selçuklu ve Osmanlı'nın etkisiyle yoğun olarak geometrik ve bitkisel süslemeler kullanılmaktadır. Ayrıca nesneli, figürlü ve yazılı bezeme çeşitleri de uygulanmaktadır. Geometrik bezeme grubunda en çok çizgisel kuşaklar, üçgen, damla, bordür, kare, daire, zikzak, nokta, eşkenar dörtgen v.d. motifler görülmektedir. Bitkisel bezemelerde ağırlıklı olarak yaprak, dal kıvrımları, dört taçlı çiçek, papatya ve lale motifleri yer almaktadır. Nalınlar genellikle yekpare ya da ayrı taban ve ökçe parçalarının birleştirilmesiyle yapılmaktadır. Nalınların çoğunlukla ön topukları aşağı doğru genişleyen veya düz formlu olarak arka topukları ise içe doğru kavisli ve düz inen topuk şeklinde uygulanmaktadır. Tabanın burun kısmında daha çok küt, içe doğru dilimli veya sivri burun formları kullanılırken tabanın topuk kısmında ise sivri ya da yuvarlak biçimler uygulanmaktadır. Nalınların bant biçiminin daha çok şerit formunda yapıldığı görülmüştür.

Müzelerde bulunan nalınlar, ait oldukları dönemlerin süsleme özelliklerini, motiflerini, tekniklerini gösterdiği için ayrı öneme sahiptirler. Hamamda kullanılan eşyaların önemli bir parçasını temsil eden nalınların geçmişten günümüze kadar uzun zamandır kullanılmış olması, farklı coğrafi bölgelere de taşınmasını sağlamıştır. Özellikle Osmanlı döneminde bu kültür nesnemiz diğer medeniyetlere de damgasını vurmuştur.

Sanatsal değeri fazla olan nalınları sadece müzelerde görmekteyiz. Günümüzde turistik amaçlı üretilen bazı nalınların sedef ve tel kakma işlemleri daha sade bir biçimde yapılmaktadır. Bir diğer türü de süslemesinde plastik boncuk, işlemeli kumaşlar veya süsleme harcı vb. kullanılarak üretilen takunyalar ve bunlar genellikle evde süs eşyası olarak kullanılmaktadır. Toplumumuz için önemli bir yeri olan hamam kültürü bugün dahi hamamlarda hala yapılan farklı törenlerle (gelin hamamı, damat hamamı, sünnet hamamı, bayram hamamı vb.) geleneklerimizi yaşatmaktadır. Yalnız, bu etnik törenlerde nalınlar yerine sade takunyalar ya da plastik terlikler kullanılmaktadır. Nalınlar, modern yaşamın getirdiği ekonomik kaygılar nedeniyle kullanımı azalmış kültürel nesnelere başında gelmektedir.

Hamam kültürünü, hamam mimarisini ve hamamda kullanılan eşyaları yaşatabilmek ve canlandırabilmek için son zamanlarda çok sayıda yapılan araştırma ve çalışma mevcuttur. Hamam kültürümüze ait eşyaların gereken değeri kazanması ve korunması için bu çalışmalar değerlidir. Nalın yapımında ve süslemesinde kullanılan teknikler, malzemeler ve süsleme öğeleri Türk el sanatları içerisinde önemli bir yere sahiptirler. Sahip oldukları sanatsal değerler açısından ve ayrıca nalın gibi kültür öğelerimizin unutulmaması için daha çok araştırılması gerekmektedir. Nalıcılık, Sedefkari, tel kakma, dival işi v.d. nadide sanatların

kaybolamaması adına resmi ve özel eğitim kurumlarında bu alanlarda mesleki eğitimler verilmelidir.

Türk kültürünün göz nuru işçilikleriyle yapılan nalınlarımızın yerel, ulusal ve uluslararası tabanda tanıtımı önem taşımaktadır. Bu önem doğrultusunda nalınlarımızın çok uluslu katılıma sahip sergiler, fuarlar ve bienallerde küresel anlamda tanıtılması ve yaşatılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- APAK, S., M., GÜNDÜZ, O., F. ve ERAY, Ö., F. (1997). *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri* (1. baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ARIKLI, E., (1984). Kabara. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 12, 6134. İstanbul: Görsel Yayınevi.
- ARIKLI, E., (1984). Kayın. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 13, 6547. İstanbul: Görsel Yayınevi.
- ARIKLI, E., (1984). Kıl Testere. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 13, 6685-6686. İstanbul: Görsel Yayınevi.
- ARIKLI, E., (1984). Kutnu. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 14, 7218. İstanbul: Görsel Yayınevi.
- ARSEVEN, C., S. (1975). Oyma. *Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 4, 1547). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ARSEVEN, C., S. (1975). *Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 2, 678-680-681). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ARSEVEN, C., S. (1975). *Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 3, 1498). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ASARCIKLI, M., KESKİN, H. (2002). *Ahşap Süsleme Teknikleri Teknik ve Projeler* (1. baskı). Ankara: Gazi Kitapevi
- ATIL, E. (1999). *Levni and The Surname* (1. baskı). İstanbul: Apa Tasarım Yayıncılık ve Baskı Hizmetleri.
- BARIŞTA, H., Ö. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri* (1. baskı). İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi.
- BİROL, İ., A., DERMAN, Ç. (2012). *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri* (5. baskı). İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- DUBOİS, C. (1994). Abanoz. *Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük*, 1, 18. İstanbul: Milliyet Yayınları A.Ş.
- DUBOİS, C. (1994). Gomalak. *Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük*, 3, 939. İstanbul: Milliyet Yayınları A.Ş.
- DUBOİS, C. (1994). İpek Kumaş. *Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük*, 3, 1159. İstanbul: Milliyet Yayınları A.Ş.
- DUBOİS, C. (1994). Maun. *Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük*, 4, 1612. İstanbul: Milliyet Yayınları A.Ş.
- DUBOİS, C. (1994). Pelesenk. *Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük*, 5, 1900. İstanbul: Milliyet Yayınları A.Ş.
- EREN, A., B. (2013). *İsmek El Sanatları Albümü* (1. baskı). İstanbul: Numune Matbaacılık.
- EREN, H., GÖZAYDI, N., PARLATIR, İ., TEKİN, T., ZÜLFİKAR, H. (1992). *Türkçe Sözlük* (yeni baskı). İstanbul: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - Türk Dil Kurumu.
- ERGİN, N. (2012). *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem* (1. baskı). (Çeviren: Ayşe Özbay Erozan). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- FİLA, H. (1986). Nalın. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 16, 8522. İstanbul: Milliyet Gazetecilik.
- GERMANER, S., İNANKUR, Z. (2002). *Constantinople And The Orientalist* (1. baskı) İstanbul: İşbank.
- GOETZ, P., W., (1990). Çuha. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*,6, 527. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- GOETZ, P., W., (1990). Reçine. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*,18, 323. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- GOETZ, P., W., (1990). Şimşir. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*,20, 290. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- GOETZ, P., W., (1990). Zımpara Makinası. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*,22, 585. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- GÜRTUNA, S. (1999). *Osmanlı Kadın Giysisi* (1. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KARASAR, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (25. baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KARPUZ, E., ESİRGENLER, E. (2015). *Konya'nın Kırk Giyimi* (1. baskı). İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- KESKİNER, C. (2007). *Turkish Motifs* (7. baskı). İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- KILIÇOĞLU, S., ARAZ, N., DEVRİM, H. (1981). Bubinga. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, 2,609. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- KILIÇOĞLU, S., ARAZ, N., DEVRİM, H. (1981). Cocobolo. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, 3,21. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- KILIÇOĞLU, S., ARAZ, N., DEVRİM, H. (1981). Takunya. *Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, 19, 26. İstanbul: Sabah Gazetesi.
- KOÇU, R., E. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü* (1. baskı). Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- ÖREN, E. (1984). Nalın. *Rehber Ansiklopedisi*, 13, 23-24. İstanbul: İhlas Matbaacılık, Gazetecilik ve Sağlık Hizmetleri A.Ş.
- ÖRNEK, D. (2017). Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan 18.-19. Yy. Ait Nalınlar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 48, 76-89.
- ÖZCAN, T., F. (1994). *Türk Nakış Öğretim Yaprakları*. Ankara: Önder Matbaacılık Ltd. Şti.
- ÖZDEMİR, M., YILDIRIM, Ş. (2016). Gaziantep İlinde Sedef Kakmacılığın İncelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 56, 416-440.
- SÖNMEZ, K. (2016). *Konya Müzelerinde Bulunan Dival İşi Tekniğinde Yapılmış Eserler*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- SÖZEN, M., & TANYELİ, U. (2017). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* (17. baskı). İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- ŞEN, M., Ş. (2018). *Sedefkar- Sedef İstanbul ve Enis Türk Grubu Karma Sergisi* (Katalog No: 21). İstanbul: Zeytin Burnu Kültür ve Sanat Merkezi Yayınları.
- TANSUĞ, S. (2008, Mayıs). Türk Hamamı. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 257, 6.
- YIP, P., CHEUNG, M., (2016). *Shoe Desing A Handbook For Footwear Designers* (2. baskı). China: Fashionary International Ltd.
- YOZGAT, A., C. (2008). *Ankara Olgunlaşma Enstitüsü Sırma Atölyesinde Uygulanan Maraş İşi (Dival İşi) İğne Tekniklerinin Ürün Çeşitleri Ve Öğretim Analizi Yönünden İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- ZÜBER, H., (1972). *Türk Süsleme Sanatı* (2. baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KAYNAK KİŞİ KÜNYESİ

Adı Soyadı : *Sedefkar Akın Yaşar*

Telefonu: 0(551) 606 61 84

Adresi : Fevzi Çakmak Mah., 10527 Sokak, No:17, Karatay-Konya

Adı Soyadı : *Soküm Sim Sırma Sanatkarı Özlem Güler Erol*

Telefonu: 0(505) 310 86 67

Adresi : Ecdat Parkı, Türk Sanat Sokağı, Selçuklu-Konya

Adı Soyadı : *Sedefkar Mehmet Ağca*

Telefonu: 0(505) 976 27 40

Adresi: 853 Sokak, No: 13 / B 40-43, Özyurtsever İşhanı, Kemeraltı, Konak-İzmir

ORTAOKUL 7. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YERÇEKİMİ HAKKINDAKİ ZİHİNSEL MODELLERİ

THE PRIMARY SIXTH GRADE STUDENTS' MENTAL MODELS ABOUT GRAVITY

Prof. Dr. Hüseyin KALKAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Erkan AKDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

M. Güzin SEMERCİOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin, yerçekimi ile ilgili zihinsel modellerini incelemektir. Çalışma Samsun ili Canik ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir devlet okulunda gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini yine bu okulda öğrenim gören 100 ortaokul 7. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi ve durum çalışması (örnek olay incelemesi) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada öğrencilerin zihinsel modellerini ortaya çıkarabilmek için durum çalışması yöntemlerinden bütüncül tek durum çalışması kullanılmıştır. Çalışma kapsamında ortaokul öğrencilerinin yerçekimi ile ilgili zihinsel modellerinin saptanması amacıyla “açık uçlu soru formu” ve “yarı yapılandırılmış görüşme” olarak iki farklı veri toplama aracı kullanılmıştır. Veri toplama aracı olan açık uçlu soru formu öğrencilerin yerçekimi hakkındaki zihinsel modellerini belirleyebilmek amacıyla çizim ve yazım tekniğiyle hazırlanmış sorulardan oluşmaktadır. Veri toplama aracı ortaokul öğrencilerinin yerçekimi ile ilgili sahip oldukları zihinsel modellerin saptanması amacıyla toplamda 100 öğrenciye uygulanmış ve 20 öğrenci ile de görüşme yapılmıştır. Çalışma nitel veri analizi tekniklerine göre değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşmeler ve açık uçlu soru formlarından elde edilen cevapların değerlendirilmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Oluşturulan sorulardan alınan nitel veriler frekans ve yüzde hesaplamalarıyla sayısal değerlere çevrilmiştir. Veriler literatürdeki çalışmalardan elde edilen değerlerle karşılaştırılarak yorumlar yapılmıştır. Literatüre bakıldığında Baxter, çeşitli astronomi olaylarını incelediği araştırmasında yerçekimi kuvveti ve Dünya'nın şekli ile ilgi öğrencilerin geliştirdikleri anlayışları, zihinsel modelleri ve yanlış anlamalarını incelemiştir. Araştırma kapsamında çocuklarda Dünya'nın şekli ve yerçekimi ile ilgili biri bilimsel olmak üzere dört farklı zihinsel modelin var olduğunu tespit etmiştir. Aynı zamanda, bilimsel olmayan anlayışı yansıtan zihinsel modellerin yaş artışıyla bir azalma gösterdiğini ancak çok sayıda yanlış anlamının ise birçok çocukta 16 yaşına kadar değişmeden kaldığını yani süreklilik gösterdiğini saptamıştır. Analizler sonucunda elde edilen yerçekimi ile ilgili verilerin literatürdeki bilimsel modellere göre daha düşük çıktığı fakat sınıf seviyesi arttıkça literatürdeki değerlere yaklaştığı görülmektedir. Burada en önemli bulgulardan bir tanesi 7. sınıf öğrencilerinin günlük yaşamda algıladıkları yerçekimi kavramını günümüzün bilimsel bilgilerinden farklı olarak kullandıkları, bununla birlikte yerçekimi kavramı kavrama düzeyinden daha bilgi düzeyinde kaldığı görülmektedir. Öğretim programında dördüncü sınıfta dolaylı olarak ele alınan, altıncı sınıfta ise detaylı olarak anlatılan yerçekimi kavramının tam olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Öğrencilerde yerçekimi ile ilgili oluşan yanlış kavramların düzeltilmesinde konunun somutlaştırılmasının sağlanabildiği alternatif yöntemlerin kullanılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Astronomi Eğitimi, Yerçekimi, Model, Modelleme, Zihinsel Modeller

ABSTRACT

The purpose of this study was to analyse the primary seventh grade students' mental models regarding the gravity. The study was carried out in one of the state schools affiliated to the Ministry of National Education in the Canik province of Samsun. The sample of the research is composed of 100 middle school students, 7th grade students, who also study in this school. In the study, qualitative research methods such as document review and case study method were used. In order to reveal the mental models of the students in the study, a holistic one-case study was used from the case study methods. In this study, two different data collection tools were used as "open ended question form" and "semi-structured interview" in order to determine the mental models of students related to gravity. Open-ended question form used as data collection tool prepared by drawing and writing technique in order to determine the mental models of students about gravity. Data collection tool was applied 100 students in order to determine the mental models of the middle school students related to gravity and in total of 20 students were interviewed. The study was evaluated according to qualitative data analysis techniques. The content analysis technique was used to evaluate the answers obtained from the semi-structured interviews and open-ended questionnaires used in the study. Qualitative data received from the generated questions were converted to numerical values by frequency and percentage calculations. Interpretations were made by comparing the data obtained from studies in the literature. Baxter analyzed understandings, mental models and fallacies that students developed about the shape of the world and gravity. In his study, found that children developed four different intellectual models –one of which was scientific- about the shape of the world and gravity. He also investigated that unscientific mental models decreased as children grew older but a great number of fallacies remained unchanged and were continuous till children were 16 years old. As a result of the analyzes, the datas about gravitational were lower than the scientific models in the literature but as the grade level increases, it is seen to approach the values in the literature. One of the most important findings here is that secondary school students use the gravity concept they perceive in everyday life as different from today's scientific knowledge in addition to this, it is seen the concept of gravity remained at the level of knowledge rather than comprehension level. It is seen that the concept of gravity, which is explained in the fourth class indirectly in the curriculum and explained in detail in the seventh grade, is not fully understood. It has also been proposed to use alternative methods to correct misconceptions and to concretise of subject about gravity at students.

Keywords: Astronomy Education, Gravity, Model, Modelling, Mental Models

1. GİRİŞ

İnsanın var olduğu günden beri en çok merak ettiği konuların başında, evrenin işleyiş mekanizması olduğu yapılan araştırmalarda ortaya koyulmuştur (Akdemir, 2018). Astronomi tarihi incelendiğinde en önemli süreçlerden birinin de insanın var olduğu günden beri evrenin işleyiş mekanizmasını anlama süreci olduğu ortaya çıkmaktadır. Ünlü yunan filozofu Thales'le başlayan doğayı anlama süreci Aristo ile birlikte doğa yasaları hâline getirilmiştir. Bu yasalar yaklaşık 2000 yıl boyunca değişik filozof ve bilim insanları tarafından tartışılarak evreni anlama süreci, ünlü İtalyan bilim insanı ve filozof olan Galilei Galileo tarafından açıklanmaya çalışılan yer çekimi kuvvetiyle üst noktaya çıkmıştır. Galileo ilk defa bir cisim Pisa kulesinden serbest bırakarak cismin hareketini ve düşen cisim ile Dünya'nın ona olan etkisini incelemiştir. Galileo'nun bu çalışmasında ilk defa Dünya ile bir cisim arasındaki ilişkiyi araştırarak evrenin işleyiş mekanizmasının anlaşılmasındaki temel etkileri ortaya koymaya çalışmıştır. Daha sonra ünlü İngiliz bilim insanı Newton, Galileo'nun çalışmalarını yeniden ele almış ve kütlelere sahip cisimler arasındaki etkiyi araştırarak ünlü $F =$

$G \frac{m_1 m_2}{r^2}$ evrensel denklemini ortaya koymuştur. Newton, bahçesindeki elma ağacının gölgesinde otururken elmaların neden dört bir yana değil de her zaman aşağıya doğru dik bir şekilde düştüğünü anlamlandırmaya çalışmış. Elmayı yere çeken bir kuvvet olması gerektiğini düşünerek ilk defa düşen bir cismin hareketini bilimsel olarak açıklamak istemiştir (Bixby, 1997). Bu kuvvetin aynı zamanda Ay'ı Dünya etrafında tutan, Dünya ve Ay'ı da Güneş'in etrafında tutan kuvvet olduğunu bulmuştur. Newton böylelikle evrendeki bütün cisimler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan ve evrensel bir yasa olan ünlü çekim yasasını bularak onu formüle etmiştir. Evrendeki bütün cisimler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan kuvveti evrensel kütle çekim kuvveti olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte, Dünya üzerindeki bir cisme etki eden kuvveti ise evrensel çekim kuvvetinin özel bir hâli olan yerçekimi kuvveti olarak tanımlamıştır. Newton kütle çekiminin varlığını kabul etmiş, etkilerini doğru bir biçimde tanımlayacak denklemler geliştirmeye çalışmıştır. Fakat hiçbir zaman kütle çekiminin nasıl işlediğine dair bir fikir ileri sürememiştir. Bir başka ifadeyle Newton'un kütle çekim kuramı önemli bir yönden eksikti. Kuram, cisimlerin kütle çekimi etkisiyle nasıl hareket edeceğine dair son derece doğru tahminlerde bulunmak için kullanılabilir olsa da, kütle çekiminin ne olduğuna dair bir fikir vermiyordu.

Bununla birlikte Newton'un hareket denklemleri ile tanımlayamadığımız değişen uzay, değişen zaman ve kütle ilişkileri ise Einstein'ın ortaya koymuş olduğu evrensel kütle çekim yasalarıyla yaklaşık olarak tanımlanabilmektedir. Anlaşılan o ki, evrensel kütle çekim kuvveti ve bunun özel bir hâli olan yer çekimi kuvvetini tam olarak anlayabilmek ve bu kuvvetin evrendeki bütün cisimler üzerindeki etkilerinin araştırılması önümüzdeki yüz yıllarda da devam edecektir.

Bu nedenle bu çalışmada evrensel kütle çekim yasasının özel bir hâli olan yer çekimi kuvvetinin ortaokul öğrencileri tarafından nasıl algılandığını araştırmak, bunun yanında öğrencilerin yer çekimi kuvveti ile ilgili zihinsel modellerinin neler olduğunu ortaya çıkarmak ve ortaya çıkacak alternatif kavramlara bağlı olarak alternatif öğrenme süreçleri tartışılmıştır.

1.1 FEN EĞİTİMİNDE MODELLER VE MODELLEME

Teknolojik gelişmeler, bireylerin değişen ihtiyaçları ve öğrenme-öğretme teorilerinde yaşanan gelişmeler bireylerden beklenen rolleri de değiştirmiştir. Bu değişim karşısında artık birey bilgiyi hazır halde alan değil üreten, hayatının her safhasında işlevsel olarak kullanabilen hale gelmesi gerekir. Bu bağlamda fen bilimleri öğretim programı sayesinde bireylerin daha kaliteli hale gelmesi için programlar salt bilgi aktaran bir yapıdan çıkarak bireylerin bilgiyi üreten, problem çözebilen, eleştirel ve inovatif düşünebilen hale gelmesi için sadeleştirilmiş ve revize edilmiştir (Akdemir, 2018).

Modellerin ve modellemenin rolünün fen programlarının işlevselliğini ve orijinalliğini büyük ölçüde arttıracığı yönündeki fikirleri savunmaktadır (Gilbert ve Boulter, 2000). Modelleme, fen eğitimi ve öğretiminde birçok yolla kullanılmaktadır (Acher, Arcà, ve Sanmarti, 2007). Modeller ve modelleme sürecinde öğrenciler salt bilgiyi ezberleme ihtiyacı duymadan edebilmektedirler. Modellerin fen eğitimindeki öneminin kabul edilmesiyle model tabanlı öğrenme ve öğretme teorilerine ihtiyaç duyuldu (Gobert ve Buckley, 2000). Araştırmacılar son yıllarda model tabanlı öğrenme ortamını geliştirmek için büyük çaba sarf ettiler (Sun ve Looi, 2014).

Modelleme, bilimsel bilginin gelişiminde (Justi, 2009) ve bilimin öğretiminde (Clement, 2000; Gilbert ve Boulter, 2000; Harrison ve Treagust, 2000) anahtar bir süreç ve bilimsel düşünmenin temelidir (Harrison ve Treagust, 1998). Modelleme yöntemiyle öğretim, bilginin parçalanması, öğrenci pasifliği ve fiziksel dünya hakkındaki naif inançların sürekliliği dâhil

olmak üzere geleneksel öğretim metodunun birçok zayıflığını düzeltir (Jackson, Dukerich, ve Hestenes, 2008).

Zihinsel modeller kişilere özgü yapılardır. Düşünme insan beyninin bir makine gibi çalışması ve dış Dünya'yı modellemesi olarak görülebilir (Craik, 1967). Zihinsel modeller insanların zihinlerinde tasarladığı özel yapılardır (Hestenes, 2006). Bir soruya cevap vermek veya bir problem durumuyla başa çıkmak için oluşturulan dinamik yapılar zihinsel modellerdir (Gobert, 2000). Öğrenciler bir soruyu veya problemi çözmek için kullandığı zihinsel model sayesinde oluşturulan bilginin sebep ve yapısı hakkında bilgiler sağlanır (Vosniadou ve Brewer, 1992).

2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Alanyazın incelendiğinde astronominin temel kavramlarını; Güneş-Dünya-Ay'ın büyüklükleri ve hareketleri, Güneş ve ay tutulmaları, mevsimlerin oluşumu, takımyıldızlar, Dünya'nın şekli ve yerçekimi gibi kavramlar oluşturduğu görülmektedir (Baxter, 1989; Bisard, Aron, Francek ve Nelson, 1994; Kalkan ve Kıroğlu, 2007; Klein, 1982; Mant ve Summers 1993; Sharp, 1996; Sneider ve Pulos, 1983; Trumper, 2003; Trundle, Atwood ve Christopher, 2002; Zeilik, Schau, Mattern, 1998). Öğrenciler astronomi ile ilgili temel kavramları iki kaynaktan öğrenirler, bunlardan ilki günlük yaşamdan elde ettiği bilgiler, diğeri ise eğitimsel süreçler sonucunda edindiği bilgilerdir. Öğrencilerin günlük yaşantıları sonucu edindikleri bilgiler bilimsel doğruluktan uzak olması nedeniyle bazı kavram yanlışları ortaya çıkmaktadır (Vosniadou ve Brewer, 1990).

Yerçekimi ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda öğrencilerin kavram yanlışlarının olduğu ve farklı zihinsel modelleri geliştirdikleri görülmektedir (Agan ve Sneider, 2004; Klein, 1982; Mali ve Howel, 1979; Nussbaum ve Novak, 1976; Nussbaum, 1979; Öztürk ve Doğanay, 2013). Yerçekimi ile ilgili bilimsel doğruluğu kabul edilen düşüncede çok az öğrencinin olduğu hatta lise ve üniversite öğrencilerinde de benzer kavram yanlışlarının olduğu tespit edilmiştir (Kavanagh ve Sneider, 2007a).

Öğrencilerin günlük yaşantıları sonucu edindikleri bilgiler sonucunda oluşturdukları zihinsel modellerde dikkate alınarak oluşturulan çalışmanın temel problem cümlesi şu şekildedir.

“7. Sınıf Ortaokul öğrencilerinin yerçekimi hakkındaki algıları ve müfredat programındaki kazanımlara bağlı olarak zihinsel modellerinde meydana gelen değişimler nelerdir?”

3. YÖNTEM

3.1 ARAŞTIRMA MODELİ

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi ve durum çalışması (örnek olay incelemesi) yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi olgu ya da olay hakkında bilgi bulduran yazılı dokümanların analizi anlamına gelmektedir. Araştırmacı doküman incelemesini kullanarak ihtiyacı olan veriye gözlem veya görüşme yapmadan direkt ulaşabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmada öğrencilerin zihinsel modellerini ortaya çıkarabilmek için durum çalışması yöntemlerinden bütüncül tek durum çalışması kullanılmıştır.

3.2 ARAŞTIRMANIN ÇALIŞMA EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Bu araştırmanın evrenini Samsun ilinde öğrenim gören ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise Samsun ili Canik ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarının birinde öğrenim gören 100 ortaokul 7. sınıf öğrencisinden oluşmaktadır.

3.3 VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırma kapsamında ortaokul öğrencilerinin yerçekimi ile ilgili zihinsel modellerinin saptanması amacıyla “Açık uçlu soru formu” ve “Yarı yapılandırılmış görüşme” olarak iki farklı veri toplama aracı kullanılmıştır. Kullanılan veri toplama araçları araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Veri toplama araçları geliştirilirken öncelikle hayat bilgisi ve fen bilimleri öğretim programı taranarak yerçekimi kavramının programların hangi sınıf seviyesinde geçtiği saptanmıştır. Programlar dâhilinde oluşturulan hayat bilgisi ve fen bilimleri ders kitapları incelenmiştir. Yerçekimi ile ilgili ulusal ve uluslararası alanyazında yapılan çalışmalar araştırılmıştır. Yapılan çalışmalar, hayat bilgisi-fen bilimleri öğretim programları ve ders kitapları iyice karşılaştırılarak veri toplama aracı için taslak oluşturulmuştur. Soruların kapsam geçerliliği için araştırmacıların ve uygulama yapılan okuldaki öğretmenlerin görüşleri alınmıştır. Bunun yanında veri toplama aracı kapsam geçerliliği açısından aynı okulda görevli üç fen bilimleri öğretmenine, dilbilgisi ve anlam yönünden iki Türkçe öğretmenine incelenmiştir. Soru formu hazırlandıktan sonra her sınıf seviyesinden rastgele seçilen 5 öğrenciye toplamda 20 öğrenciye uygulanmıştır. Soruların anlaşılabilirliği ve cevaplanma süreleri öğrenci açısından değerlendirilerek gözden geçirilmiştir.

3.4 VERİLERİN ANALİZİ

Araştırma nitel veri analizi tekniklerine göre analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşmeler ve açık uçlu soru formlarından elde edilen cevapların analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Nitel veriler analiz edilirken iki tür analiz tekniğinden faydalanılır, bunlar içerik ve betimsel analiz teknikleridir. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur. Betimsel yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar içerik analizi sonucu keşfedilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu nedenle elde edilen cevapların analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

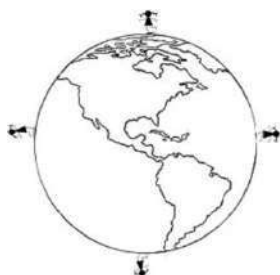
4. BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında toplanılan nitel verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu çalışmada, ortaokul öğrencilerinin evrensel kütle çekiminin özel bir hali olan yerçekimi kuvveti hakkındaki zihinsel modellerinin neler olduğu araştırılmıştır. Araştırma verilerinin analizi sonucu elde edilen bulguların sunumunda soruların verilerine ilişkin tablolar verilmiş, ardından tablolar hakkında açıklamalar ve yorumlar yapılmıştır.

4.1 BİRİNCİ SORUYA İLİŞKİN ANALİZLER

Öğrencilerin birinci soruya verdikleri cevaplar “Çizim” kategorisi altında incelenmiştir. Öğrencilerin çizimlerinden oluşturulan kategoriler analiz edilmiş ve yerçekimi ile ilgili fikirleri ayrıntılı bir şekilde saptanmıştır. Ortaokul öğrencilerinin yerçekimi kavramına ilişkin zihinsel modelleri, bu modellerin özellikleri ve gözlenme sıklıklarına ilişkin veriler birlikte analiz edilmiştir.

Soru 1- Şekilde Dünya'nın dört farklı noktasında yüzeyde durmakta olan dört kişi bulunmaktadır. Dünya'nın durduğu ve yerçekiminin yok olduğunu düşünün.

* Yüzeyde durmakta olan bu dört kişinin hareketleri nasıl olur? Oklarla gösteriniz.

Bu soruyla hedeflenen temel amaç, yerçekimi yok olduğunda öğrencilerin zihinlerinde oluşan temel düşüncelerin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu kurguyu oluşturabilmek için hedeflenen

düşünceler Dünya'nın dönmesinden etkilenmemesi için Dünya'nın durduğu yani dönmediği düşüncesi üzerine oluşturulmuştur. Çünkü öğrencilerin zihinlerindeki yerçekimi kavramının netliğini ortaya çıkarabilmek için Dünya'nın dönme hareketlerinden etkilenecekleri ve öğrencilerin günlük yaşantıları sonucu edinecekleri deneyimler ile ortaya çıkacak bilimsel olguların çelişeceği düşünülmektedir.

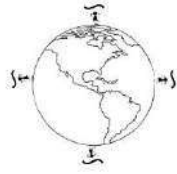
4.2 BİRİNCİ ÇİZİM SORUSUNA İLİŞKİN CEVAPLARIN ANALİZİ

Öğrencilerin 1. çizim sorusuna verdikleri cevapların analizi sonrası oluşturulan kategoriler ve açıklamaları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 1: 1. çizim sorusuna ilişkin oluşturulan kategoriler ve açıklamaları

Kategori	Açıklaması
1. Çizim	Tek yönlü bir yerçekiminden bahsedilmekte ve her şeyin aşağıya çekileceği fikri ağır basmakta
2. Çizim	Yerçekimi yok olduğunda her şeyin uçtuğu fikri geçerli
3. Çizim	Yerçekimi yok olduğunda her şeyin merkeze doğru çekildiği fikri geçerli
4. Çizim	Yerçekimi yok olduğunda her şeyin Dünya'nın etrafında uçtuğu fikri geçerli

5. Çizim

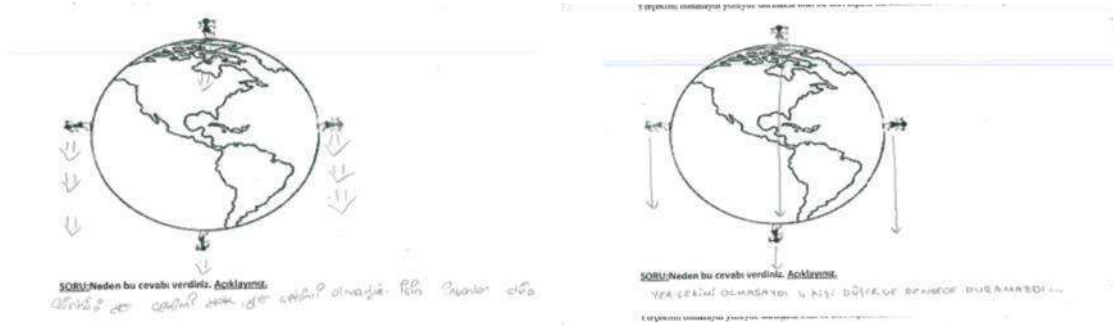
Yerçekimi yok olduğunda herhangi bir kuvvet etki etmezse her şeyin sabit kalacağı fikri geçerli

Diğer

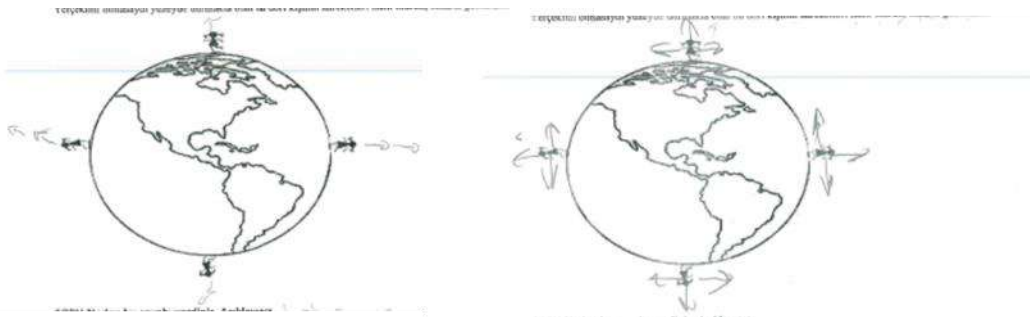
İlgisiz ve boş cevaplar

Tablo 2'ye göre öğrencilerin birinci çizim sorusuna ilişkin cevaplarının beş farklı kategoride toplandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ilgisiz, bir başka deyişle herhangi bir kategoride yer alamayan, tek başına bir kategori oluşturmayacak çoğunluktaki cevaplar ile boş bırakılan cevaplardan oluşan "Diğer" kategorisi de yer almaktadır.

1. çizimde öğrencilerin genel düşüncesi yerçekimi yok olduğunda her şeyin aşağıya doğru çekileceği fikri geçerli. Yerçekiminin olmadığı bir ortam deneyimlerinin dışına çıkıyor. Yerçekimi olan bir ortamda her şeyin aşağıya doğru hareket ettiğini deneyimleyen öğrenciler yer çekimsiz bir ortamla bağlantı kurarak her şeyin yine aşağı doğru gideceği fikrinde karar kılıyorlar. Aşağıda 7. Sınıf öğrencilerin 1. soruya nasıl cevap verdikleri görülmektedir.

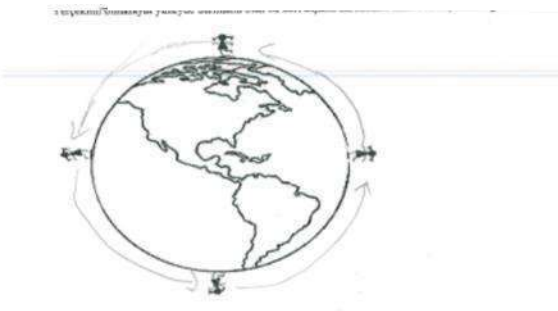
2. çizimde öğrencilerin genel düşüncesi yerçekimi yok olduğunda her şeyin uçtuğu fikri geçerli. Bu öğrenciler yerçekiminin kendilerini Dünya'ya bağladığını, yerçekimi olmadığında bu bağın kopacağını ve uçacaklarını ifade etmişlerdir. Bu düşünceleri farklı çizimlerle göstermişlerdir. Aşağıda 7. Sınıf öğrencilerin 1. soruya nasıl cevap verdikleri görülmektedir.

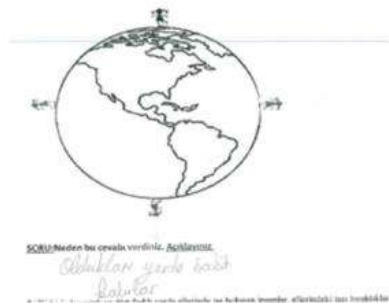
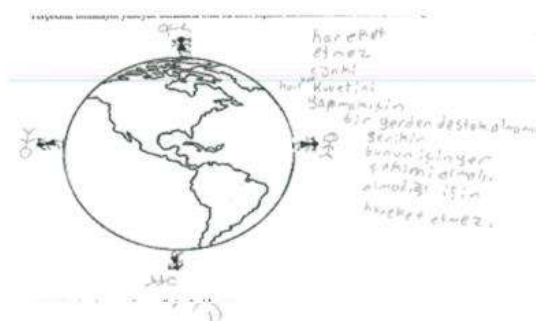
3. çizimde öğrencilerin genel düşüncesi yerçekiminin olmadığı ortamda her şeyin merkeze doğru çekileceği fikri geçerli. Bu öğrenciler yer çekimsiz ortamı kavramada zorluk çekmişlerdir ve yerçekimi varmış gibi düşünerek yerçekimsiz ortamda da her şeyin merkeze çekileceği düşüncesinde olduğu görülmektedir. Bu düşünceleri farklı çizimlerle göstermişlerdir. Aşağıda 7. Sınıf öğrencilerin 1. soruya nasıl cevap verdikleri görülmektedir.

4. çizimde öğrencilerin genel düşüncesi yerçekimi yok olduğunda her şeyin Dünya'nın etrafında uçtuğu fikri geçerli. Yerçekiminin olmadığı bir ortam, deneyimlerinin dışına çıkıyor. Atmosfer dışındaki cisimlerin ve Ay'ın Dünya'mız etrafında dolandığı fikriyle bağdaşım kurarak yerçekimi yok olduğunda kişilerin Dünya'nın etrafında dolandığı fikri geçerli oluyor. Bu öğrenciler Dünya'nın bir an için durduğu fikrini değil de döndüğü fikrini kabul etmektedirler. Aşağıda 7. Sınıf öğrencilerin 1. soruya nasıl cevap verdikleri görülmektedir.

5. çizimde öğrencilerin genel düşüncesi yerçekimi yok olduğunda herhangi bir kuvvet etki etmezse her şeyin sabit kalacağı fikri geçerli. Bu öğrenciler yerçekimi yok olduğunda cisimlerin olduğu yerde duracağı eğer ki cisimlere bir kuvvet etki ederse o zaman cisimlerin hareket edeceği fikrindedir. Bu düşünceyle Newton'un da ortaya koyduğu " bir cisme bir kuvvet etki etmediğinde cisimler durur" bilimsel düşüncesiyle uyumlu olan bilimsel doğru cevabı verdikleri görülmektedir. Aşağıda 7. Sınıf öğrencilerin 1. soruya nasıl cevap verdikleri görülmektedir.

4.3 BİRİNCİ ÇİZİM SORUSUNA İLİŞKİN CEVAPLARIN FREKANS VE YÜZDELERİ

Öğrencilerin 1. çizim sorusuna ilişkin cevaplarının beş farklı kategoride toplandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ilgisiz, bir başka deyişle herhangi bir kategoride yer alamayan, tek başına bir kategori oluşturmayacak çoğunluktaki cevaplar ile boş bırakılan cevaplardan oluşan "Diğer" kategorisi de yer almaktadır. Öğrencilerin 1. çizim sorusuna

verdikleri cevapların analizi sonrası oluşturulan frekans ve yüzde değerleri Tablo 3'te sunulmuştur.

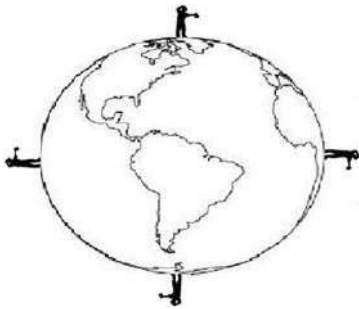
Tablo 2: 1. çizim sorusuna ilişkin oluşturulan frekans ve yüzde değerleri

Kategori						
	1. Çizim	2. Çizim	3. Çizim	4. Çizim	5. Çizim	Diğer
%	11	71	4	7	2	5

Tablo 3'te ortaokul öğrencilerinin birinci çizim sorusuna ilişkin oluşturdukları cevapların kategorilere göre frekans ve yüzde değerleri görülmektedir. 7. sınıf seviyesindeki 100 öğrencinin 71'i 2. çizimi yapmışlardır. Bu da gösteriyor ki öğrencilerin çoğunda yerçekimi yok olduğunda her şeyin uçacağı fikri geçerli. Bunun yanında ona en yakın olan çizim ise 11 öğrencinin çizimiyle 1. çizim takip etmekte. Bu çizimde de öğrencilerde yerçekimi yok olduğunda her şeyin aşağıya doğru çekileceği fikri geçerli. Yerçekimi yok olduğunda her şeyin Dünya'nın etrafında uçtuğu fikri olan 4. çizimdeki kategoride 7 öğrenci, yerçekiminin yok olduğu ortamda her şeyin merkeze doğru çekileceği fikri olan 3. çizimdeki kategoride ise 4 öğrenci yer almaktadır. Bilimsel doğru olarak kabul edilen 5. kategoride ise 2 öğrenci yer almaktadır. Bu da gösteriyor ki öğrenciler günlük yaşamdaki deneyimleri sonucu edindikleri bilgi dışında sorulan soruya doğru cevap verme yüzdesi oldukça düşük çıkmıştır.

4.4 İKİNCİ SORUYA İLİŞKİN ANALİZLER

Öğrencilerin ikinci soruya verdikleri cevaplar "Çizim" kategorisi altında incelenmiştir. Öğrencilerin çizimlerinden oluşturulan kategoriler analiz edilmiş ve yerçekimi ile ilgili fikirleri ayrıntılı bir şekilde saptanmıştır. Ortaokul öğrencilerinin yerçekimi kavramına ilişkin zihinsel modelleri, bu modellerin özellikleri ve gözlenme sıklıklarına ilişkin veriler birlikte analiz edilmiştir

Soru 2- Birbirinden uzak ve Dünya'nın dört farklı noktasında ellerinde taş bulunan insanlar bulunmaktadır.

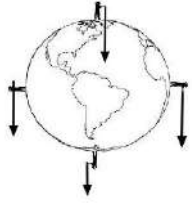
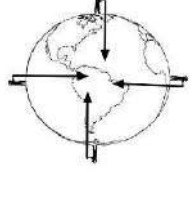
* Bu insanlar ellerindeki taşı bıraktıklarında taşın duruncaya kadar izlediği yol nasıl olur? Oklarla gösteriniz.

Bu soruyla hedeflenen temel amaç yerçekiminin olduğu bir ortamda Dünya'nın dört bir yanındaki cisimlerin nasıl hareket edeceğini, öğrencilerin zihinlerinde oluşan temel düşüncelerin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Öğrencilerin zihinlerindeki yerçekimi kavramının netliğini ortaya çıkarabilmek için Dünya'nın dört bir yanına elinde taşla duran insanlar yerleştirildi ve bu insanlar ellerindeki taşları bıraktıklarında taşların nasıl hareket edeceği belirlenmeye çalışıldı. Günlük deneyimleri sonucu üzerinde yaşadıkları Dünya modeli ile uzaydaki Dünya modeli arasında zihinlerinde oluşturdukları fikirler araştırıldı.

4.5 İKİNCİ ÇİZİM SORUSUNA İLİŞKİN CEVAPLARIN ANALİZİ

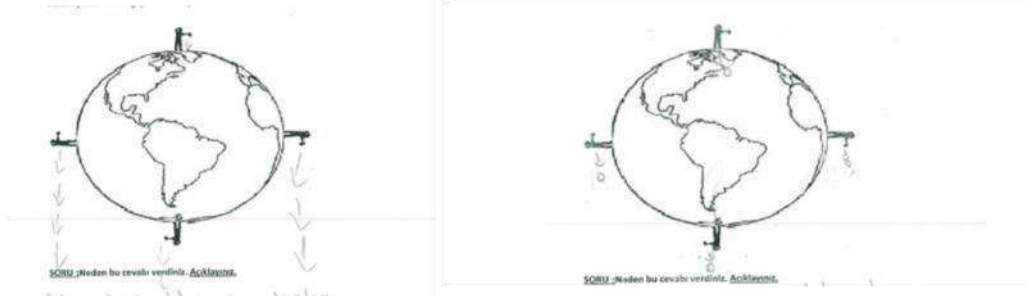
Öğrencilerin 2. çizim sorusuna verdikleri cevapların analizi sonrası oluşturulan kategoriler ve açıklamaları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: 2. çizim sorusuna ilişkin oluşturulan kategoriler ve açıklamaları

Kategori	Açıklaması
1. Çizim	 <p>Tek yönlü bir yerçekimi kuvvetinden bahsedilmekte ve her şeyin aşağıya çekileceği fikri görülmekte</p>
2. Çizim	 <p>Merkezi bir yerçekimi kuvvetinden bahsedilmekte</p>
Diğer	İlgisiz ve boş cevaplar

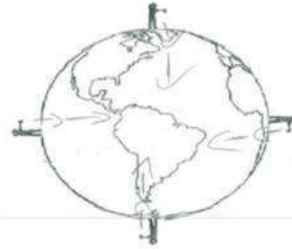
Tablo 4’de görüldüğü gibi öğrencilerin ikinci çizim sorusuna ilişkin cevaplarının iki farklı kategoride toplandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ilgisiz, bir başka deyişle herhangi bir kategoride yer alamayan, tek başına bir kategori oluşturmayacak çoğunluktaki cevaplar ile boş bırakılan cevaplardan oluşan “Diğer” kategorisi de yer almaktadır.

1. çizimde öğrencilerin genel düşüncesi insanlar ellerindeki taşı bıraktıklarında taşların aşağı doğru tek yönlü bir çekim kuvveti etkisiyle aşağıya hareket edeceği fikri geçerli. Yerçekimi kuvveti etkisinde her şeyin aşağı yönde hareket ettiğini deneyimleyen öğrenciler Dünya’nın hangi noktasında olursa olsun bırakılan taşların yine aşağı doğru gideceği fikrinde karar kılıyor. Aşağıda 7. Sınıf öğrencilerin 2. soruya nasıl cevap verdikleri görülmektedir.

2. çizimde öğrencilerin genel düşüncesi farklı noktalarda bulunan insanların ellerindeki taşı bıraktıklarında taşların merkezi bir çekim kuvveti etkisiyle Dünya’nın merkezine doğru hareket edeceği fikri geçerli. Bu öğrenciler yerçekimi kuvvetinin etkisiyle her şeyin Dünya’nın merkezine doğru çekileceği bir kuvvetin varlığını kavramaktadır. Merkezi bir çekim kuvvetinin varlığını çeşitli çizimlerle ortaya koymaktalar. Aşağıda 7. Sınıf öğrencilerin 2. soruya nasıl cevap verdikleri görülmektedir.

4.6 İKİNCİ ÇİZİM SORUSUNA İLİŞKİN CEVAPLARIN FREKANS VE YÜZDELERİ

Öğrencilerin 2. çizim sorusuna ilişkin cevaplarının iki farklı kategoride toplandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ilgisiz, bir başka deyişle herhangi bir kategoride yer alamayan, tek başına bir kategori oluşturmayacak çoğunluktaki cevaplar ile boş bırakılan cevaplardan oluşan “Diğer” kategorisi de yer almaktadır. Öğrencilerin 2. çizim sorusuna verdikleri cevapların analizi sonrası oluşturulan frekans ve yüzde değerleri Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: 2. çizim sorusuna ilişkin oluşturulan frekans ve yüzde değerleri

	Kategori		
	1. Çizim	2. Çizim	Diğer
%	11	69	20

Tablo 5’de ortaokul öğrencilerinin 2. çizim sorusuna ilişkin oluşturdukları cevapların kategorilere göre frekans ve yüzde değerleri görülmektedir. 7. Sınıf seviyesindeki 100 öğrencinin 69’u 2. çizimi yaptıkları görülmekte. Bu da gösteriyor ki öğrencilerin çoğunda insanlar ellerindeki taşı bıraktıklarında taşların merkezi bir çekim kuvvetinin etkisiyle Dünya’nın merkezine doğru hareket edeceği fikri geçerli. Bu da gösteriyor ki öğrencilerin çoğunda Dünya yüzeyinde bırakılan cisimlerin yerçekimi kuvveti etkisi ile yerin merkezine doğru çekileceği yönünde doğru fikirler görülmekte. İnsanların ellerindeki taşı bıraktıklarında taşların tek yönlü bir çekim kuvvetinin etkisiyle aşağı yönde çekileceği fikri olan 1. çizim ise öğrencilerin 11’i tarafından cevapladığı görülmekte. Bu fikirde olan öğrencilerin çoğunda yerçekimi kuvveti tam olarak oturmadığı ve yerçekimi kuvvetinin yönü nerede olursa olsun aşağı yönde olacağı fikri geçerli olduğu görülmekte. Bu da gösteriyor ki öğrenciler günlük yaşamdaki deneyimleri sonucu edindikleri bilgilerle bağdaşım kurmakta ve bırakılan her şeyin aşağı düşeceğini kabul etmekte.

5. SONUÇ VE YORUM

Bu çalışmada yerçekimi kuvvetinin 7. sınıf ortaokul öğrencileri tarafından nasıl algılandığını araştırmak ve müfredat programındaki kazanımlarla olan ilişkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel problemine cevap aranmasına yönelik bulgular alanyazında yapılan benzer araştırmalarla karşılaştırılarak tartışılması yapılmıştır. Bu bölümünde elde edilen sonuç ve tartışmalara yer verilmiştir.

Müfredat programı incelendiğinde evrensel çekim kuvvetinin özel bir hali olan yerçekimi kavramının evrensel bir değer olduğu yanlışlığı verilmekle birlikte öğrencilerin yerçekimi kavramını günlük deneyimlerinden elde ettiği bilgiler doğrultusunda hep aşağıya düşer

kavramı ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu öğretilerin öğrencilerin yerçekimi hakkında sonraki yıllarda telafi edilemez kavram yanlışlarına neden olacağı düşünülmektedir. Bunun en önemli verileri ise araştırma sorularına verdikleri cevaplarda açık olarak gözlenmektedir. İkinci soruya verilen cevapların çoğunluğu Dünya'nın her noktasından bırakılan taşların aşağıya doğru hareket edeceği cevabıdır. Bu cevap müfredat programlarının temelini teşkil ederken öğrenciler günlük yaşantılarla da bunu teyit etmektedirler. Oysa doğru cevap Dünya'nın neresinde olursanız olun Dünya üzerinden bırakılan bir taş Dünyanın merkezine doğru hareket eder olmasıdır. Burada öğrencilerin bu sorulara yanlış cevap vermelerinde en önemli etkenlerden birincisi Dünya'nın boyutlarını zihinlerinde canlandırırken büyüklük-küçüklük sorunları yaşamaları, ikinci önemli etken ise olayları sadece Dünya üzerinden bir bakış açısıyla değerlendirmeleridir. Bir başka ifadeyle, aşağı-yukarı kavramlarının sadece Dünya merkezli bir referans sistemine göre değerlendirmeleri sonucu ortaya çıktığı yorumlanmaktadır.

6. KAYNAKÇA

- Acher, A., Arcà,, M. ve Sanmanti, N. (2007). Modeling as a teaching learning process for understanding materials: a case study in primary education. *Willey InterScience*, 339-417. doi:10.1002/sce.20196.
- Agan, L., ve Sneider, C. (2004). Learning about the earth's shape and gravity: a guide for teachers and curriculum developers. *The Astronomy Education Review*, 2(2), 90-117.
- Akdemir, E. (2017). *Ortaokul öğrencilerinin yerçekimi hakkındaki algıları*. (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Baxter, J. (1989). Children's understanding of familiar astronomical events. *International Journal of Science Education*, 11 (5), 502-513. doi: 10.1080/0950069890110503.
- Bisard, W. J., Aron, R. H., Francek, M. A., ve Nelson, B. D. (1994). Assessing selected physical science and earth science misconceptions of middle school through university pre-service teachers: breaking the science 'misconception cycle'. *Journal of College Science Teaching*, 24 (1), 38-42.
- Bixby, W. (1997). *Galileo ve Newton'un evreni*. Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları-Yapı Kredi Yayınları.
- Clement, J. (2000). Model based learning as a key research area for science education. *International Journal of Science Education*, 22(9), 1041-1053.
- Craik, K. J. W. (1967). *The nature of explanation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilbert, J., ve Boulter, C. (2000). *Models and modelling in science education*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer.
- Gobert, J. D. (2000). A typology of causal models for plate tectonics: inferential power and barriers to understanding. *International Journal of Science Education*, 22 (9), 937-977. doi: 10.1080/095006900416857
- Gobert, J. D., ve Buckley, B. C. (2000). Introduction to model-based teaching and learning in science education. *International Journal of Science Education*, 22(9), 891-894. doi: 10.1080/095006900416839
- Harrison, A. G., ve Treagust, D. F. (2000). A typology of school science models. *International Journal of Science Education*, 22(9), 1011-1026. doi: 10.1080/095006900416884
- Harrison, A. G. ve Treagust, D. F. (1998). "Modelling in science lessons: are there better ways to learn with models?". *School Science and Mathematics*, 98(8), 420-429.
- Hestenes, D. (2008). Notes for a modeling theory of science, cognition and instruction. *Modelling in Physics and Physics Education*, 2-28.

- Jackson, J., Dukerich, L., ve Hestenes, D. (2008). Modeling instruction: an effective model for science education. *Science Educator*, 17(1) , 10-17.
- Justi, R. (2009). Learning how to model in science classroom: key teacher's role in supporting the development of students' modelling skills. *Educación Química*, 20(1), 32-40.
- Kalkan, H., ve Kıroğlu, K. (2007). Science and nonscience students' conceptions of basic astronomy concepts in preservice training for education teachers. *Astronomy Education Review*, 1 (6), 15-24. doi:10.3847/AER2007002
- Kavanagh, C., ve Sneider, C. (2007a). Learning about gravity I. free fall: a guide for teachers and curriculum developers. *Astronomy Education Review*, 5(2), 21-52.
- Klein, C. (1982). Children's concepts of the earth and sun: a cross-cultural study. *Science Education*, 65(1), 95-107. doi:10.1002/sce.3730660112.
- Mali, G. B., ve Howel, A. (1979). Development of earth and gravity concepts among nepali children. *Science Education*, 63(2), 675-685.
- Mant, J., ve Summers, M. (1993). Some primary-school teachers' understanding of the earth's place in the universe. *Research Papers in Education*, 8 (1), 101-107. doi: 10.1080/0267152930080107.
- Nussbaum, J. (1979). Children's conception of the earth as a cosmic body: a cross age study. *Science Education*, 63(2), 83-93.
- Öztürk, A., ve Doğanay, A. (2013). Primary school 5th and 8th graders' understanding and mental models about the shape of the world and gravity. *Educational Sciences: Theory ve Practice*, 13(4), 2469-2476.
- Sun, D., ve Looi, C. (2014). Designing for model progression to facilitate students' science learning. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 9(2), 301-322.
- Sharp, J. (1996). children's astronomical beliefs: a preliminary study of year 6 children in South-West England. *International Journal of Science Education*, 18 (6), 631-652. doi:10.1080/0950069960180601.
- Sneider, C. I., ve Pulos, S. (1983). Children's cosmographies: understanding the earth's shape and gravity. *Science Education*, 67(2), 205-221. doi:10.1002/sce.3730670209.
- Trundle, C. K., Atwood, K. R., ve Christopher, E. J. (2002). Preservice elementary teachers' conceptions of moon phases before and after instruction. *Journal of Research in Science Teaching*, 39(7), 633-658. doi:10.1002/tea.10039.
- Trumper, R. (2003). The need for change in elementary school teacher training-a cross-college age study of future teachers' conceptions of basic astronomy concepts. *Teaching and Teacher Education*, 19(3), 309-323. doi:10.1016/S0742-051X(03)00017-9.
- Vosniadou, S., ve Brewer, W. F. (1990). *A cross cultural investigations of children's conceptions about the earth, the sun and the moon: greek and american data. technical report no. 497*. University of Illinois at Urbana Champaign and Aristotelian University of Thessaloniki.
- Vosniadou, S., ve Brewer, W. F. (1992). Mental models of the earth: a study of conceptual change in childhood. *Cognitive Psychology*, 24(4), 535-585. doi: 10.1016/0010-0285(92)90018-W.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeilik, M., Schau, C., ve Mattern, N. (1998). Misconceptions and their change in university level astronomy courses. *The Physics Teacher*, 36 (2), 104-107. doi:10.1119/1.880056.

**TÜRK PARASI KIYMETİNİ KORUMA HAKKINDA 32 SAYILI KARARA İLİŞKİN
TEBLİĞ'İN KAMBIYO SENETLERİNE ETKİSİ**
THE EFFECT OF THE 32 NUMBERED COMMUNIQUE ON PROTECTION OF
THE TURKISH CURRENCY ON COMMERCIAL PAPERS

Dr. Öğr. Üyesi Etem KARA
Piri Reis Üniversitesi

ÖZET

Police, bono ve çekten oluşan kambiyo senetlerinde bedel, kural olarak, serbestçe belirlenebilmektedir. Nihayetinde Türk hukukunda sözleşme özgürlüğü geçerli bulunmakta ve TTK da kambiyo senetlerinde bedelin Türk Lirası veya yabancı para olarak belirlenebileceği hüküm altına alınmış bulunmaktadır. Buna karşın Türk parasının korunmasına ilişkin tebliğde ise sözleşme bedeli ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülükleri döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak kararlaştırılmayan sözleşmeler kapsamında düzenlenecek kambiyo senetlerinin bedellerinin döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak belirlenmesi mümkün olmayacağı hususu özel olarak düzenleme altına alınmamış bulunmaktadır(m. 8.21). Döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak kararlaştırılmayan sözleşmeler olarak ise iş sözleşmeleri, hizmet sözleşmeleri, eser sözleşmeleri, menkul ve gayrimenkul alım satım sözleşmeleri ile kiralama sözleşmeleri gösterilmiş bulunmaktadır. Şu halde asıl olanın sözleşme özgürlüğü olması ve sınırlamanın da ifade edilen sözleşmelerle sınırlı olması karşısında, bedeli döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak belirlenemeyecek kambiyo senetlerini de bu sözleşmelerle sınırlı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Parası, Döviz, Police, Bono, Çek

ABSTRACT

The price of commercial papers such as policies, bond and checks, can be determined freely as a rule. Turkish law recognize the principle of freedom of contract, and also TCC clearly express that the price of commercial papers can be determined in Turkish Lira or foreign currency. However, in the communiqué on the protection of the Turkish currency, there is no special provision about commercial paper that is clearly express that the price of commercial papers in relavent with the contract value and other payment obligation arising from contract can not be determined in foreign currency or cannot be indexed them in foreign currency in contract amongst them. The contract which can not be determined in foreign currency or can not be indexed them in foreign currency are shown as employment contracts, service contracts, real estate sales and leasing agreements. In this case, the price of commercial papers in relavent with the contract shown as employment contracts, service contracts, contract of work, movable and immovable sales and leasing agreements can not be determined in foreign currency or cannot be indexed them in foreign currency in because of that freedom of contract and limitation is limited with contracts as shown in the communiqué

Key Words: Turkish Lira, Currency, Policies, Bond, Checks

GİRİŞ

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte sistem gereklerine uygun olarak kanuni düzenlemelere de gidilmesini gerekmiş ve bu amaçla da 2.7.2018 tarihli ve 700 Sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname çıkarılmıştır. Söz konusu kararnamenin 8.maddesiyle 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'un 1. Maddesinin birinci fıkrasında yer alan bakanlar kurulu ibaresi

“Cumhurbaşkanı” olarak değiştirilmiş ve *Türk parasının kıymetinin korunması zımında kararlar ittihazına Cumhurbaşkanını salahiyyetli*” kılınmıştır.

2018 yılından başlayıp etkilerini devam ettiren ekonomik dalgalanmaya¹ ve buna bağılı olarak Türk lirasının da döviz karşısında değerindeki dalgalanmalara önlem alma ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu nedenle Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararın 4. maddesine Cumhurbaşkanı’nın 85 Sayılı Kararı ile eklenen (g) bendi eklenmiştir. Eklenen bentle ise “*Türkiye’de yerleşik kişilerin, Bakanlıkça belirlenen haller dışında, kendi aralarındaki menkul ve gayrimenkul alım satım, taşıt ve finansal kiralama dâhil her türlü menkul ve gayrimenkul kiralama, leasing ile iş, hizmet ve eser sözleşmelerinde sözleşme bedeli ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülükleri döviz cinsinden veya dövize endekli olarak kararlaştırılamayacağı*” hüküm altın alınmış ve böylelikle de yabancı para üzerinden yapılacak hukuki işlemlere sınırlamalar getirilmiştir. Buna ilişkin olarak çıkarılan tebliğ ile de hangi sözleşmelerin bedelinin dövizle veya dövize endekli olarak çıkarılabileceğı gösterilmiştir.

I. TÜRK PARASI KIYMETİNİ KORUMA TEBLİĞİ

A. Tebliğin Dayanağı

Hazine ve Maliye bakanlığı’nın tebliğ çıkarma yetkisinin dayanağı, Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararın 4. maddesine Cumhurbaşkanı’nın 85 Sayılı Kararı ile eklenen (g) bendinin kendisine verdiği yetkidir². Nitekim Bakanlık kendisine verilen yetkiye dayanarak 6 Ekim 2018 tarihinde hangi sözleşmelerde sözleşme bedelinin ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülüklerinin döviz cinsinden veya dövize endekli olarak kararlaştırılabilmesine ilişkin tebliğ kabul etmiştir.

B. 2018-32/51 Nolu Ve 2018-32/52 Nolu Tebliğ

2008-32/34 nolu Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karara İlişkin Tebliğ’in 8. Maddesi, 2018-32/51 nolu Tebliğ ile başlığı ile birlikte yeniden düzenlenmiştir. Kısa bir süre sonra ise yapılan tartışmalar neticesinde başlığıyla birlikte düzenlenen madde 2018-32/52 nolu tebliğ ile yeniden değiştirilmiştir. Öyle ki ilk düzenlemede Türkiye’ye döviz kazandıran yabancıların taraf olduğu sözleşmeler yanında, Türk parası ile gerçekleştirilmesi çok güç olan işlemlerin de kapsam içinde kaldığı görülmüştür. Nitekim 2018-32/51 nolu Tebliğ 6 Ekim 2018 tarihinde yayınlanmış, bu tebliğ ise çok kısa bir süre sonrasında, 16 Kasım 2018 tarihinde yayınlanan 2018-32/52 nolu tebliğle değiştirilmiştir.

Son yapılan değişiklik, bir önceki değişikliğe oranla çok daha doğru olmuştur. Nitekim 2018-32/52 nolu tebliğin 8.maddesinde döviz cinsinden ve dövize endekli düzenlemeyecek sözleşmeler yanında, döviz cinsinden ve dövize endekli olarak düzenlenebilecek sözleşmeler belirtilmiştir. Bu anlamda, eser sözleşmeleri(8.8), taşıt satış ve kiralama sözleşmeleri(8.9-8.10), bilişim sözleşmeleri(8.11), gemilere ilişkin finansal kiralama(8.12), yurt dışı ve içi temin edilecek krediler bağlamında finansal kiralama(8.13), SPK sözleşmeleri(8.18), ticari havayolu işletmeleri ve bakım hizmeti veren şirketleri ile sivil havacılık mevzuatı kapsamında havalimanlarında yer hizmetleri yapan şirketlerin sözleşmeleri(8.20), uluslararası piyasalarda fiyatı belirlenen sözleşmeler(8.22), 4749 sayılı kamu finansmanı ve borç yönetiminin düzenlenmesi hakkında kanun kapsamında gerçekleştirilen işlemlere ilişkin olarak yapılan sözleşmeler(8.17), kamu kurum ve kuruluşlarının taraf olduğu döviz cinsinden veya dövize endekli ihaleler mucibince yapılan sözleşmelerde(8.16) sözleşme bedelinin ve

¹ KAYIHAN, Şaban: Kıymetli Evrak Hukuku, Güncelleştirilmiş ve genişletilmiş 6.Baskı, Ankara 2019, s.99

² KAYIHAN, s.99

bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülüklerinin döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak kararlaştırılmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir.

II. TÜRK PARASININ KIYMETİNİ KORUMA TEBLİĞİNİN KAMBIYO SENETLERİNE ETKİSİ

A.Kıymetli Evrak ve Kambiyo Senetleri Kavramı

Kambiyo senetleri poliçe, bono ve çekten oluşmaktadır. Uygulamada kıymetli evrak kavramından, daha çok kambiyo senetleri anlaşılmaktadır. Muhtemeldir ki tedavül niteliğinin diğer kıymetli evraklara göre oldukça yüksek olması, İcra İflas Kanunu ile kambiyo senetleri hakkında özel takip usulleri öngörülmüş olması ve toplumun her kesimini kapsayacak şekilde uygulama alanı bulması bu algıyı beslemekte, kıymetli evrak kavramıyla kambiyo senetlerinin özdeşleştirilmesine neden olmaktadır.

TTK m.645 ise “*Kıymetli evrak öyle senetlerdir ki, bunların içerdikleri hak, senetten ayrı olarak ileri sürülemediği gibi başkalarına da devredilemez*” olarak tanımlanmıştır. Evraksız kıymetli evrak türünün doğması hasebiyle de “*senetlerdir*” tabirinin , “*belgelerdir*” olarak algılamak yeni dönemin ruhuna uygun olacaktır³. . Tanımdan da anlaşılacağı üzere, kıymetli evrak kavramı, çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu anlamda kambiyo senetleri, evraksız kıymetli evrak⁴, menkul kıymetler⁵ ve. emtia senetleri⁶ kıymetli evrak kavramı altında mütaala edilmektedir.

B.TTK Açısından Kambiyo Senetlerinde Bedelin Döviz Cinsinden Serbestçe Belirlenebilmesi

1.Poliçe

Poliçe, senedi düzenleyen(keşideci) tarafından, başka bir kişiye (*muhatap*) bir üçüncü kişi lehine (*lehdar*) veya onun emrine belirli bir paranın vadesinde ödenmesi hususunda emir içeren kambiyo senedi niteliğinde bir kıymetli evrak türüdür⁷.

Poliçe, kayıtsız şartsız belirli bir bedelin ödenmesi konusunda havaleyi içermektedir. Bilindiği üzere, havale (BK 555-560), üçlü bir ilişkidir⁸. Poliçede de keşideci, lehtar ve muhataptan oluşan üçlü bir ilişki bulunmakta, keşideci tarafından düzenlene poliçe lehtara verilmekte ve muhatap tarafından da ödenmektedir. Poliçede, poliçeyi çeken/keşideci, muhatapa ödeme ve lehtara da ödemeyi kabul/talep/tahsil yetkisi vermekte ve bu anlamda da poliçe, kambiyo taahhüdünü içeren bir havale niteliğinde olmaktadır⁹.

Poliçe, belirli bir bedelin ödenmesi hususunda kayıtsız ve şartsız havaleyi içermesi(TTK 671/1.b), bedelin de poliçe metni içinde gösterilmesi gerekir¹⁰. Poliçede bedel belirli olması gerekir. Ancak bedel yerli veya yabancı para ile belirlenebilir. Keşideci/*düzenleyen, ödemenin*

³ ÜLGEN,Hüseyin/HELVACI, Mehmet/KENDİGELEN, Abuzer/KAYA,Arslan:Kıymetli Evrak Hukuku,İstanbul 2015, s.14

⁴Evraksız kıymet ile kıymetli evrakın maddi unsurunun olan senet ifadesinden belge olarak anlaşılması gerekmekte ve her türlü somutlaşma aracı bu kapsamda değerlendirileceğinden bu kapsamda elektronik ortamda tutulan kayıtlar da bu bağlamda değerlendirilecektir. ÜLGEN/HELVACI /KENDİGELEN/KAYA, s.42

⁵*Menkul kıymet, pay ve menkul kıymetleştirilmiş varlık ve gelirlere de dayalı borçlanma araçları veya bunlara benzer nitelik taşıması kaydıyla, ortaklık ve alacaklılık hakkı sağlayan, seri halde çıkarılan,misli nitelikte, belirli bir meblağı temsil eden , dönmese gelir getiren, yatırım aracı olarak kullanılan, ibareleri aynı olan değerler/kıymetler olarak ifade edilir.* ÜLGEN/HELVACI /KENDİGELEN/KAYA, s.32

⁶Emtia seneleri, bir kişi veya kuruma muhafaza edilmek ya da taşınmak üzere tevdi olunan mala ilişkin aynı hakkı temsil eden, dolayısıyla senet aarcılığı ile malın mülkiyetinin devri, mal üzerinde rehin hakkı kurulması veya malın tevdi olunan yerden alınabilmesine imkan veren cirosu kabil kıymetli evraktır. ÜLGEN/HELVACI /KENDİGELEN/KAYA, s.331

⁷TEKİL, Fahiman: Kıymetli Evrak Hukuku, İstanbul 1994,, s.76.; KAYIHAN, s.97

⁸ Havale ile ilgili açıklamalar için bkz. ÖZAKMAN, H. Cumhuriyet: Havale İlişkisinin Borçlar Hukuku Açısından İncelenmesi ve Kıymetli Evrak Hukukundaki Görünüşü,s.295; ÇEKER, Mustafa: “Banka Hukuku Açısından Havale İşlemi ve Karşılaşılan Sorunlar” Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XII, Y. 2008, Sa. 1-2, s.64; ÜLGEN/HELVACI /KENDİGELEN/KAYA,s 99

⁹ ÜLGEN/HELVACI /KENDİGELEN/KAYA,103.

¹⁰ KAYIHAN, s.97

belirli bir para ile yapılmasını (aynen ödemeyi) şart koşmuş ise aynen ödeme yapılmalıdır(TTK 711/3)

Polİçe bedeli rakam veya yazı ile yazılabilir.Ancak *poliçe bedeli hem yazı hem de rakamla gösterilip de iki bedel arasında fark bulunursa, yazı ile gösterilen bedel üstün tutulur(TTK 676.1). Bunun yanında poliçe bedeli yalnız yazıyla veya yalnız rakamla birden çok gösterilmiş olup da bedeller arasında fark bulunursa, en az olan bedel geçerli sayılır(TTK 676.2)''.*

Bedelin Türk Lirası cinsinden yazılması şart olmayıp yabancı para cinsinden belirlenmesi de mümkün bulunmaktadır. Poliçenin, ödeme yerinde rayici olmayan bir para ile ödeneceği şart koşulduğu takdirde, bedeli, vade günündeki değerine göre o ülke parasıyla ödenebilir. Borçlu, ödemede geciktiği takdirde, hamil poliçe bedelinin dilerse vade günündeki, dilerse ödeme günündeki kura göre ülke parasına dönüştürülerek ödenmesini isteyebilir(TTK 711.1). Kanuni rayici olmayan paranın değeri, ödeme yerindeki ticari teamüllere göre belirlenir. Bununla beraber, düzenleyen, ödenecek paranın poliçede yazılı belirli bir rayice göre hesap edilmesini şart edebilir(TTK 711.2)..

Düzenleyen, ödemenin belirli bir para ile yapılması kararlaştırılarak aynen ödeme şart koşulabilir.(TTK 711.3)· Poliçeye aynen ödeme kaydı konulmaması hallerinde ise o yabancı paranın vade günündeki değerine göre Türk Lirası karşılığı ödenebilir¹¹.

Hemen belirtelim poliçe bedeli, düzenlenme ve ödeme yeri olan ülkelerde aynı adı taşıyan, fakat değerleri birbirinden farklı olan para ile gösterildiği takdirde ödeme yerindeki para kastedilmiş sayılır(TTK 711.4). Bununla birlikte, yabancı para birimi ile düzenlenen bir poliçede para biriminin hangi yabancı para birimi olduğu açık olması gerekmektedir¹². Bu bağlamda, örneğin sadece dolar şeklindeki belirleme hangi ülkenin doları olduğunun tespitine yetmeyeceği için senedin hükümsüzlüğüne yol açabilecektir¹³.

2.Bono

Bono, belirli şekil koşullarına bağlı olarak kayıtsız şartsız belirli bir miktar paranın ödenmesi taahhüdünü içeren, borcun varlığını ispatlayan ve taraflarına çeşitli yasal güvenceler sağlayan kanunen emre yazılı bir kambiyo senedir¹⁴. Bono ikili bir ilişki olup ekonomik niteliği itibariyle bir kredi aracıdır¹⁵.

Bono uygulamada çok yaygın olmasına karşın, TTK'da çok az yer verildiği ve poliçe hükümlerine atıf yapıldığı görülmektedir. Esasında bu durum Cenevre Tek Tip Poliçe Kanununda benzer olup poliçe ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olmasına karşın bonoya çok az yer verildiği, Alman ve İsviçre düzenlemesi de paralellik arz ettiği görülmektedir¹⁶. ÖZTAN, bunun temel nedeninin, İtalya, Hollanda ve Rusya dışındaki Avrupa ülkelerinde ülkemizin aksine poliçe uygulamasının çok yaygın olmasına karşın bono uygulamasına nadiren rastlanması olduğunu ifade etmektedir¹⁷.

Bono da kayıtsız ve şartsız belirli bir bedeli ödemek vaadini(TTK 776.1.b) içermektedir. Bonoda da belirli bir bedelin ödenmesi ifadesinden kasıt belirli bir miktar paradır..Bu para ise poliçede olduğu gibi, yerli veya yabancı bir döviz cinsinden belirlenebilmektedir. Hemen hatırlatalım ki bonoda hüküm olmayan hallerde poliçeye ilişkin hükümler uygulanmaktadır(TTK 818).

¹¹BAHTİYAR,Mehmet: Kıymetli Evrak Hukuku 8.Baskı, İstanbul 2011,s.47; POROY, Reha/TEKINALP,Ünal: Kıymetli Evrak Hukuku Esasları, Gözden Geçirilmiş 20. Baskı, İstanbul 2010, s.142.

¹² KAYIHAN, s.97

¹³BOZER, Ali/ GÖLE, Celal: Kıymetli Evrak Hukuku, Güncellenmiş ve Genişletilmiş Sekizinci Bası, Ankara 2018, , s.76.

¹⁴ KAYIHAN, s.174

¹⁵ ÖZTAN, Fırat: Kıymetli Evrak Hukuku, 22.Bası, Ankara 2018, s.207.

¹⁶ ÖZTAN,s.205.

¹⁷ ÖZTAN,s.205.

3.Çek

Çek, bono ve poliçe ile birlikte kambiyo senetlerindedir. Bono da olduğu gibi çekte de hüküm olmayan hallerde poliçeye ilişkin hükümler uygulanmaktadır(TTK 818). Hemen belirtelim çek, TTK hükümlerinin yanında(TTK 670 vd.), 5914 sayılı çek kanunu ile de düzenlenmiş bulunmaktadır.

Çek, tıpkı poliçe olduğu gibi üçlü bir ilişki özelliği gösterse de poliçenin aksine bir tedavül aracı değil; ödeme aracıdır¹⁸. Çek, hukuki niteliği itibariyle poliçe gibi bir havaledir ve bu anlamda da poliçe ile arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. Ancak sadece banka üzerine çekilebilmesi(TTK 782), kabul(TTK 784) ve araya girmenin söz konusu olmaması, karşılıksız kalması cezai müeyyideye tabi kılınması, görüldüğünde ödenmesi (TTK 795), ibraz sürelerinin aynı yerde 10 gün ve başka bir yerde olacaksa bir aylık süreye tabi kılınması (TTK 796), poliçenin aksine hamile yazılı olarak düzenlenebilmesi (TTK 785.1.c), başvuru hakkının kullanılması için protesto mecburiyeti gerekmemesi (TTK 808), başvuru haklarının kullanılmasının 6 aylık süreye tabi kılınması (TTK 814), muhatap ile düzenleyen arasında çek anlaşması bulunması yönlerinden ayrılmaktadır¹⁹

Çekte de poliçeye yapılan yollamayla, buradaki belirli bir bedelin ödenmesi ifadesinden kasıt belirli bir miktar paradır. Bu para Türk Lirası veya yabancı bir döviz cinsinden de olabilir. Ancak çek kayıtsız ve şartsız belirli bir bedelin ödenmesi için havaleyi içermesi gerekmekte(TTK 780.1.b), aksi halde çek geçersiz olmaktadır²⁰. Eklemek gerekir ki bedelin belirlenebilir olması değil, belirli olması gerekmekte, bedelin açıkça gösterilmek kaydıyla yabancı bir para ile belirlenmesinde bir engel bulunmamaktadır (TK 802).

B. Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ve Buna İlişkin Tebliğ İle Kambiyo Senetlerinde Bedelin Döviz Cinsinden Serbestçe Belirlenebilmesine Getirilen Sınırlamalar

1. Tebliğ Düzenlemesi

2018-32/51 nolu tebliğin 8/18. ve 2018-32/52 nolu tebliğin 8.21 fıkrasında Tebliğin 8.maddesi uyarınca düzenlenecek sözleşmelerin bedeli ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülükleri döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak karşılaştırılmayan sözleşmeler kapsamında düzenlenecek kıymetli evraklarda yer alan bedellerin döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak belirlenmesi mümkün olmadığı hüküm altına alınmıştır.

Bu husus 2018-32/52 nolu tebliğin 8.21 hükmüyle *“Bu madde uyarınca sözleşme bedeli ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülükleri döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak karşılaştırılmayan sözleşmeler kapsamında düzenlenecek kıymetli evraklarda yer alan bedellerin döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak belirlenmesi mümkün değildir. Ancak, 32 sayılı Kararın Geçici 8 inci maddesinin yürürlüğe girdiği tarihten önce düzenlenmiş ve dolaşıma girmiş bulunan bu kapsamdaki kıymetli evraklar anılan geçici madde hükmünden istisna²¹”* olduğu düzenleme altına alınmıştır.

Buna karşın *“Bu madde uyarınca sözleşme bedeli ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülükleri döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak karşılaştırılması mümkün olmayan sözleşmelerde tahsili yapılmış veya gecikmiş alacaklar ile gayrimenkul kira sözleşmeleri kapsamında verilen depozitolar ve sözleşmelerin ifası kapsamında dolaşıma*

¹⁸KENDİGELEN, Abuzer: Çek Hukuku, Gözden Geçirilmiş Güncelleştirilmiş 4. Bası, İstanbul 2007, s.37; ÇEKER, Mustafa: Ticaret Hukuku, 5. Baskı, Adana 2012., s.564.

¹⁹ ÖZTAN,s.220-221

²⁰ KENDİGELEN, s.57; BİLGİLİ, Fatih /DEMİRKAPI, Ertan: Kıymetli Evrak Hukuku, Bursa 2012, s.138

²¹ Bu husus 2018-32/51 no.lu Tebliğ 8.18. maddesinde yer verilmiştir.

girmiş kıymetli evraklar için bu fıkra hükmü uygulamayacağı” fhususu da 2018-32/52 nolu tebliğ ile hüküm altına alınmıştır(8.28.son)²².

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar’ın 4. maddesine Cumhurbaşkanı’nın 85 Sayılı Kararı ile eklenen (g) bendinde ve bu bağlamda çıkarılan Tebliğde bahsi geçen sözleşmelerin bedelinin, yabancı para biriminden kambiyo senetleri aracılığı ile ödenmesinin mümkün olmadığı da kabul edildiğinden, yalnızca bu istisna kapsamına giren sözleşmelerin bedelinin döviz cinsinden poliçeyle, bono veya çek ile ödenmesi kararlaştırılmayacaktır²³. Buna riayet edilmeksizin düzenlenmesi halinde ise geçerli olmayacaktır.

2 Kambiyo Senetleri Bedellerinin Döviz Cinsinden Belirlenebilmesine Tebliğ Getirilen Sınırlamalar ve Kapsamı

Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile bedeli döviz cinsinden veya dövize endekli olarak kararlaştıramayacak sözleşmeler ise menkul ve gayrimenkul alım satım sözleşmeleri ile kiralama sözleşmelerine, iş sözleşmelerine, hizmet sözleşmeleri ve eser sözleşmeleri olarak belirlenmiştir. Tebliğ de paralel düzenlemeler içermektedir. O halde bedeli döviz cinsinden kararlaştıramayacak kambiyo senetleri de bu sözleşmeler kapsamında düzenlemek kambiyo senetleriyle sınırlandırılması gerekecektir.

a. Menkul ve Gayrimenkul Satış Sözleşmeleri İle Kiralama Sözleşmelerine Bağlı Kambiyo Senetleri

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararın 4. maddesine Cumhurbaşkanı’nın 85 Sayılı Kararı ile eklenen (g) bendi ile “*Türkiye’de yerleşik kişilerin, Bakanlıkça belirlenen haller dışında, kendi aralarındaki menkul ve gayrimenkul alım satım, taşıt ve finansal kiralama dâhil her türlü menkul ve gayrimenkul kiralama, leasing sözleşmelerinin*” dövizle veya dövize endekli olarak düzenlenemeyeceği kararlaştırılmıştır.2018-32/52 numaralı Tebliğ ile Türkiyede Türkiye’de yerleşik kişiler kendi aralarında akdedecekleri gayrimenkul satış(8.1) ve kiralama sözleşmelerinin bedelleri ve de bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülüklerinin döviz cinsinden veya dövize endekli olarak kararlaştıramayacağı hükme bağlanmıştır(8.2).

Buna karşın aynı Tebliğ’de Türkiye’de yerleşik yabancı kişilerin veya dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye’de kontrol ettikleri şirketlerin²⁴ tarafı oldukları gayrimenkul satış ve kiralama sözleşmelerinde(8.3); Kültür ve Turizm Bakanlığında belgeli konaklama tesislerinin işletilmesi amacıyla kiralanmasıyla ilgili gayrimenkul kiralama sözleşmelerinde(8.4); gümrüksüz satış mağazalarının kiralanmasına ilişkin gayrimenkul kiralama sözleşmelerinde, sözleşme bedelinin ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülüklerinin döviz cinsinden veya dövize endekli olarak kararlaştırılması mümkün olduğu ifade edilmiştir(8.5).

²² Bu hususa 2018-32/51 no.lu Tebliğin 24. Maddesinin 3. Bendinde yer verilmiştir.

²³BOZER/GÖLE, s.77.

²⁴ Burada Tebliğin 8.19 hükmüne yollama yapılmıştır.Söz konusu hüküm ise “Dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye’de bulunan; şube, temsilcilik, ofis, irtibat bürosu, doğrudan veya dolaylı olarak yüzde elli ve üzerinde pay sahipliklerinin veya ortak kontrol ve/veya kontrolüne sahip bulunduğu şirketler ile serbest bölgedeki faaliyetleri kapsamında serbest bölgelerdeki şirketlerin işveren veya hizmet alan olarak taraf olduğu iş ve hizmet sözleşmelerinde, sözleşme bedelinin ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülüklerinin döviz cinsinden veya dövize endekli olarak kararlaştırılması mümkün” olduğunu düzenleme altına almış bulunmakatadır.

b. Eser Sözleşmelerine Bağlı Kambiyo Senetleri

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararın 4. maddesine Cumhurbaşkanının 85 Sayılı Kararı ile eklenen (g) bendi mucibince eser sözleşmeleri de dövizle ve dövize endeksli olarak düzenlemeyeceği hüküm altına alınmıştır.

Tebliğde ise Türkiye’de yerleşik kişilerin kendi aralarında akdedecekleri; döviz cinsinden maliyet içeren eser sözleşmelerinin (8.8.); 4749 sayılı kamu finansmanı ve borç yönetiminin düzenlenmesi hakkında kanun kapsamında gerçekleştirilen işlemlere ilişkin olarak yapılan sözleşmeler(8.17), kamu kurum ve kuruluşlarının taraf olduğu döviz cinsinden veya dövize endeksli ihaleler mucibince yapılan sözleşmelerde(8.16) sözleşme bedelinin ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülüklerinin döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak kararlaştırılmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir.

c. İş Sözleşmelerine Bağlı Kambiyo Senetleri

32 Sayılı Kararda (4.g), iş sözleşmeleri de dövizle ve dövize endeksli düzenlenemeyecek sözleşmeler arasında sayılmıştır. 2018-32/52 numaralı Tebliğ ile ise Türkiye’de yerleşik kişiler kendi aralarında akdedecekleri; yurt dışında ifa edilecekler ile gemi adamlarının taraf oldukları dışında kalan iş sözleşmelerinde sözleşme bedelini ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülüklerini döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak kararlaştıramayaacağı hüküm altına alınmıştır(8.6).

Buna karşın tebliğde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan Türkiye’de yerleşik kişilerin taraf olduğu iş sözleşmelerinde (8.14); dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye’de bulunan şube, temsilcilik, ofis, irtibat bürosu, doğrudan veya dolaylı olarak yüzde elli ve üzerinde pay sahipliklerinin veya ortak kontrol ve/veya kontrolüne sahip bulunduğu şirketler ile serbest bölgedeki faaliyetleri kapsamında serbest bölgelerdeki şirketlerin işveren veya hizmet alan olarak taraf olduğu iş ve hizmet sözleşmelerinde, sözleşme bedelinin ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülüklerinin döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak kararlaştırılması mümkündür(8.19). Yine yurt dışında ifa edilecekler ile gemi adamlarının taraf oldukları iş sözleşmeleri de dövizle ve dövize endeksli olarak belirlenebilecektir(8.6).

d. Hizmet Sözleşmeleri Bağlı Kambiyo Senetleri

2018-32/52 numaralı Tebliğ ile Türkiye’de yerleşik kişiler kendi aralarında akdedecekleri; belirtilenler dışında kalan danışmanlık, aracılık ve taşımacılık dâhil hizmet sözleşmelerinde, sözleşme bedelini ve bu sözleşmelerden kaynaklanan diğer ödeme yükümlülüklerini döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak kararlaştıramazlar(8.7).

Tebliğde ifade edilen hizmet sözleşmesi tabiri ile borçlar kanuna tabi olan, iş kanuna tabi olmayan sözleşmelerin anlaşılmasının arzu edilmediği kolayca anlaşılmaktadır²⁵. Zira BK 393 anlamında da “*Hizmet sözleşmesi, işçinin işverene bağımlı olarak belirli veya belirli olmayan süreyle işgörmeyi ve işverenin de ona zamana veya yapılan işe göre ücret ödemeyi üstlendiği sözleşmedir*” ki emir- talimat verecek ölçüde bir bağımlılık ilişkisi içermekte²⁶, belirli şartlara haiz olunmadığı hallerde de iş kanunu yerine Borçlar kanununa tabi olmaktadır²⁷.

²⁵ 4857 sayılı İş Kanunu iş sözleşmesi kavramını kullanmakta ve borçlar kanunu (BK 463 vd) ise hizmet sözleşmesi kavramını kullanmaktadır.

²⁶ İş veya hizmet sözleşmesinin, eser ve vekalet gibi diğer iş görme sözleşmelerinden ayıran en önemli kıstas ise bağımlılık unsurudur. Nitekim Yargıtay “*İş sözleşmesini eser ve vekâlet sözleşmelerinden ayırt eden en önemli kıstas bağımlılık unsurudur. Her üç sözleşmede iş görme edimini yerine getirenin iş görülen kişiye (işveren-eser sahibi veya temsil edilen) karşı ekonomik bağımlılığı vardır. Ancak, iş sözleşmesinde işçi, belirli veya belirsiz süreli olarak işveren için çalışır. Vekâlette ise vekilin belli bir zamana bağlı olarak çalışması söz konusu değildir. Vekil kural olarak uzmanlığı bakımından iş sahibinin talimatları ile bağlı değildir. İş sözleşmesinin varlığı, ücretin ödenmesini gerektirir. Oysa vekâlet için ücret zorunlu bir unsur değildir. Vekâlet sözleşmesine*

Oysa tebliğde “(a) Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişilerin taraf oldukları hizmet sözleşmeleri, (b) İhracat, transit ticaret, ihracat sayılan satış ve teslimler ile döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetler kapsamında yapılan hizmet sözleşmeleri,(c) Türkiye’de yerleşik kişilerin yurtdışında gerçekleştirecekleri faaliyetler kapsamında yapılan hizmet sözleşmeleri, (ç) Türkiye’de yerleşik kişilerin kendi aralarında akdedecekleri; Türkiye’de başlayıp yurtdışında sonlanan, yurtdışında başlayıp Türkiye’de sonlanan veya yurt dışında başlayıp yurtdışında sonlanan hizmet sözleşmeleri. döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak kararlaştırabileceği” ifade edilmektedir(8.7.2). Bu tabirler de hizmet sözleşmesi kavramını oldukça zorlamakta ve bununla bir bütün olarak iş görme sözleşmelerinin anlatılmak istendiğini düşündürmektedir. Öyle ki tebliğde “*danışmanlık, aracılık ve taşımacılık dâhil hizmet sözleşmelerinde*” ibaresi kullanılmaktadır. Söz konusu hizmetler ise sıklıkla iş veya hizmet sözleşmesi ile yapılmamaktadır. Bahse konu olan sözleşme özgürlüğü ve sözleşme özgürlüğünün sınırlanması olması hasebiyle hükmün dar ve BK 393 anlamında yorumlanması anayasal bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Poliçe, bono ve çekten oluşan kambiyo senetlerinin bedeli, kural olarak, serbestçe belirlenmektedir. Nihayetinde Türk hukukunda sözleşme özgürlüğü geçerli bulunmakta ve TTK da kambiyo senetlerinde bedelin Türk Lirası veya yabancı para olarak belirlenebileceği hüküm altına alınmış bulunmaktadır. Ancak Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararın 4. maddesine Cumhurbaşkanı’nın 85 Sayılı Kararı ile eklenen (g) bendi ve buna ilişkin çıkarılan tebliğ çerçevesinde bu serbestiye belirli sınırlamalar getirilmiş bulunmaktadır. Bu sınırlamalar ise menkul ve gayrimenkul alım satım sözleşmeleri ile kiralama sözleşmeleri, eser sözleşmeleri, iş sözleşmelerine ve de hizmet sözleşmeleri kapsamında düzenlenecek kambiyo senetlerinden oluşmaktadır. Asıl olanın sözleşme özgürlüğü olması ve sınırlamanın da ifade edilen sözleşmelerle sınırlı olması karşısında, bunun dışında kalan sözleşmelere bağlı olarak düzenlenen kambiyo senetlerinin bedelleri ise döviz cinsinden belirlenmesinde ise bir mahsur bulunmamaktadır.

Bunun yanında tebliğde hizmet sözleşmeleri kapsamında “.. *danışmanlık, aracılık ve taşımacılık dâhil hizmet sözleşmeleri..*” ibaresi kullanılmaktadır. Söz konusu tabirler ise hizmet sözleşmesi kavramını zorlamakta ve bununla bir bütün olarak iş görme sözleşmelerinin anlatılmak istendiğini düşündürmektedir. Ancak bahse konu olan sözleşme özgürlüğü ve sözleşme özgürlüğünün sınırlanması olması hasebiyle hükmün dar ve BK 393 anlamında yorumlanması anayasal bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuç karşısında da hizmet sözleşmeleriyle ilgili kambiyo senetlerinin bedelinin yerli parayla belirlenmesi zorunluluğu da bu kapsamda mütaala edilmesi gerekmektedir.

---

ilişkin hükümlerde, iş sözleşmesinin aksine sosyal nitelikte edimlere ve koruma yükümlülüklerine rastlanmaz. Bağımsız olarak iş gören, bu nedenle faaliyetini sürdüreceği zamanı belirlemede kısmen de olsa serbestliğe sahip olan, bütün zamanını tek bir müvekkile hasretmek zorunda olmayan vekil, farklı kişilerle ayrı vekâlet sözleşmeleri yapabilmekte ve bu şekilde ekonomik olarak tek bir işveren bağlı olmaktan kurtulmak olduğunu ifade etmekle bu hususu vurgulamıştır. Y. 9. HD, E 2010/7939, K. 2012/15559, T. 03.05.2012

²⁷ 4857 sayılı İş Kanunu iş sözleşmesi kavramını kullanmakta ve bu kanun kapsamındaki işçiler de kanunun aradığı şartları taşımak kaydıyla iş güvencesi dahil olmak üzere kanunun sağladığı güvenceden faydalanmaktadır.KARA, Etem:İş Sözleşmesinin İşveren Tarafından Geçerli Nedenle Feshi ve Sonuçları, 3. Baskı,Ankara 2011 ,s.14; 4857 Sayılı Kanun ise AB müktesabati çerçevesinde şekillenmiştir.KARA, Etem: AB, İngiliz, Alman ve Türk İş Hukukunda Belirli Süreli İş Sözleşmesi, HKU Hukuk Dergisi, Sayı:10, Temmuz 2015, s.83.

KAYNAKÇA

- BAHTİYAR, Mehmet: Kıymetli Evrak Hukuku 8.Baskı, İstanbul 2011
- BİLGİLİ, Fatih /DEMİRKAPI, , Ertan: Kıymetli Evrak Hukuku, Bursa 2012
- BOZER, Ali/ GÖLE, Celal: Kıymetli Evrak Hukuku, Güncellenmiş ve Genişletilmiş Sekizinci Bası, Ankara 2018
- ÇEKER, Mustafa: “Banka Hukuku Açısından Havale İşlemi ve Karşılaşılan Sorunlar” Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XII, Y. 2008, Sa. 1-2
- ÇEKER, Mustafa: Ticaret Hukuku, 5. Baskı, Adana 2012
- KENDİGELEN, Abuzer: Çek Hukuku, Gözden Geçirilmiş Güncelleştirilmiş 4. Bası, İstanbul 2007
- ÖZAKMAN, H. Cumhur: Havale İlişkisinin Borçlar Hukuku Açısından İncelenmesi ve Kıymetli Evrak Hukukundaki Görünüşü, İstanbul 1975
- KARA, Etem: İş Sözleşmesinin İşveren Tarafından Geçerli Nedenle Feshi ve Sonuçları, 3. Baskı, Ankara 2011
- KARA, Etem: AB, İngiliz, Alman ve Türk İş Hukukunda Belirli Süreli İş Sözleşmesi, HKU Hukuk Dergisi, Sayı:10, Temmuz 2015.
- KAYIHAN, Şaban: Kıymetli Evrak Hukuku, Güncelleştirilmiş ve genişletilmiş 6.Baskı, Ankara 2019
- ÖZTAN, Fırat, Kıymetli evrak, 22.Bası, Ankara 2018
- POROY, Reha/TEKİNALP, Ünal: Kıymetli Evrak Hukuku Esasları, Gözden Geçirilmiş 20. Baskı, İstanbul 2010,
- TEKİL, Fahiman: Kıymetli Evrak Hukuku, İstanbul 1994
- ÜLGEN, Hüseyin/ HELVACI, Mehmet/ KENDİGELEN, Abuzer/ KAYA, Arslan: Kıymetli Evrak Hukuku, İstanbul 2015

MİLLİYETÇİ BASINDA 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİNİN YANSIMALARI

Enes BALOĞLU
Selçuk Üniversitesi
Bünyamin UZUN
Anadolu Üniversitesi

ÖZET

Siyasi seçimler toplumun genelini ilgilendirdiği için kitle iletişim araçlarının da ilgisi fazla olmaktadır. Bireylerin de siyasi seçim dönemlerinde kitle iletişim araçlarını yakından takip ettiği bilinmektedir. Hem kitle iletişim araçlarının hem de bireylerin yoğun ilgi gösterdiği seçim dönemlerinin incelenmesi de önemli ve gereklidir. Bu çalışmada 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri örnek olarak seçilmiş olup söz konusu süreç Milliyetçi çizgide yayın yapan Ortadoğu ve Yeniçağ gazeteleri üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın yöntemi söylem analizidir. Çalışmanın evrenini 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı Seçiminin Milliyetçi basında yer alan haberlerin oluşturmaktadır. Örnekleme ise seçilen her iki gazetenin seçimden bir hafta öncesi, seçim günü ve seçimden sonraki bir hafta olmak üzere 15 günlük dönemdir. Yapılan analiz sonucunda Ortadoğu gazetesinin Cumhuriyet İttifakından yana olumlu içerikler ürettiği, Yeniçağ gazetesinin ise Millet İttifakından taraf olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Haber, Söylem Analizi, Eleştirel Söylem Analizi.

ABSTRACT

Since political elections concern the society in general, mass media are also more interested. It is known that individuals closely follow the mass media during political election periods. It is also important and necessary to examine the election periods in which both mass media and individuals show great interest. In this study, the presidential elections of 24 June 2018 were selected as examples and the process was taken into consideration through the newspapers of Ortadoğu and Yeniçağ which were published in nationalist line. The method of the study is discourse analysis. The population of the study consists of the news in the nationalist press of the June 24th Presidential Election. The sample is a 15-day period, one week before the election, one day after the election and one week after the election. As a result of the analysis, it is seen that the newspaper Ortadoğu produces positive contents in favor of the Cumhuriyet Alliance and the Yeniçağ newspaper is a party of the Millet Alliance.

Keywords: News, Discourse Analysis, Critical Discourse Analysis

GİRİŞ

Toplumu etkileyen bir konumda bulunan medya kuruluşları haber içeriklerini ideolojik perspektifleri ve kendi ekonomi-politiği doğrultusunda hazırlayarak sunmaktadır. Haber metinlerinin inşasında mevcut ideolojik ilişkiler haberlerin yönünü belirlemekte ve içeriğine etki etmektedir (Budak, 2019: 320). Bu yüzden “medya çok karmaşık bir mücadele alanıdır. Bu alanda egemenler de, konumlarını sürdürmek ve bu konum için tehdit unsuru oluşturabilecek düşünceleri ortadan kaldırmak için medya aracılığıyla mücadele vermektedirler. Bir başka deyişle, medya bazı egemen söylemleri araçsallaştırarak ideolojik bir savaşın merkezi haline gelmektedir” (Toruk ve Sine, 2012: 351). Gerçekliğin üretilmesinde takındığı tavırla, ideolojik süreçlerin bir parçası olan medya (Şeker vd., 2012: 380), kullandığı dil ve söylemler aracılığıyla ideolojinin ve birtakım değer ve statü kalıplarının toplumsal yaşama aktarılmasında aracı olmaktadır (Demir, 2019: 203). Kitle iletişim araçlarının haberlerin üretim süreçleri, iktidar mücadeleleri ile toplumsal, kültürel ve belki de en önemlisi ideolojik kodlardan bağımsız düşünmemek gerekir (Şeker, Sine ve Çavuş, 2012: 380). Çünkü haberde kullanılan dil aracılığıyla üstü örtük bir şekilde ideolojik öğeler kitlelere aktarılır (Demir, 2019: 203).

Seçimler gündelik hayatı derinden etkileyen ve demokrasinin temel yapıtaşlarından bir tanesidir. Toplumu yakından ilgilendiren bu durum bireylerin bilgilenmesinin beraberinde seçim sürecini de takip edebilmeleri için kitle iletişim araçlarını ön plana çıkarır. Bu yüzden çalışmanın konusunu Türkiye’de 2018 yılında gerçekleşen 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin milliyetçi basında yansımaları oluşturmaktadır. Kitle iletişim araçları aynı çizgide yayın yapıyor olsalar da zaman zaman söylemlerinde farklılık oluşması söz konusudur. Bu varsayımdan yola çıkılarak söz konusu seçim milliyetçi basın üzerinden analize tabi tutulmuştur. Analiz için milliyetçi çizgide yayınlarını sürdüren Ortadoğu ve Yeniçağ gazeteleri seçilmiştir. Türkgün gazetesi söz konusu dönemde yayın hayatında olmadığı için örneklem dışında bırakılmıştır.

Çalışmada yöntem olarak nitel bir araştırma yöntemi olan söylem analizi uygulanıp model olarak ise van Dijk’in geliştirmiş olduğu Eleştirel Söylem Analizi kullanılmıştır. Haberi bir söylem olarak değerlendiren van Dijk, söylemin nasıl analiz edilebileceğini ortaya koyduğu modelde haberin makro ve mikro yapıları üzerinden açıklar. Haber analizinde makro yapı da iki başlığa ayrılır. Bunlardan ilki tematik yapının altında başlık, spot ve fotoğraf değerlendirmesi yer alırken şematik yapı başlığında ise haberin bağlamı ve aralan bilgisi üzerinden çözümlenir. Mikro yapı ise dört başlığa ayrılır. Birincisi olan sentaktik

çözümlemede cümlelerin yapısal özellikleri üzerinde durulur. İkinci başlık bölgesel uyumda nedensel, işlevsel ve referansal ilişkiler ortaya çıkarılır. Üçüncüsü kelime seçimleri dördüncüsü ise haberin retorik analizidir (Akca, 2009: 97–98).

Çalışmanın evreni 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı Seçiminin Milliyetçi basında yer alan haberlerin tamamıdır. Örneklemi ise seçilen her iki gazetenin seçimden bir hafta öncesi, seçim günü ve seçimden sonraki bir hafta olmak üzere 15 günlük dönem oluşturmaktadır. Çalışma 15 gün ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın bir diğer sınırlılığını da Ortadoğu ve Yeniçağ gazetelerinin ilk sayfalarında yer alan haberler oluşturmaktadır.

ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

Nitel bir araştırma yöntemi olan söylem analizi, sosyal bilimler ve beşeri bilimler içinde bir çalışma alanıdır (Özer, 2017: 59). Eleştirel söylem analizi, söylemin (yeniden) üretim ve baskınlık mücadelesindeki rolüne odaklanmaktadır. Tahakküm seçkinler, kurumlar veya gruplar tarafından sosyal gücün kullanılması olarak tanımlanır (van Dijk, 1993: 249-250). Eleştirel söylem analizi 1970’li yıllarda gerçekleştirilen Teun A. van Dijk, Norman Fairclough ve Ruth Wodak gibi önde gelen kuramcılarının eleştiril dilbilim çalışmalarına dayanmaktadır. Disiplinlerarası bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Evre, 2009: 134–135).

Eleştirel Söylem Analizi, öncelikle iktidarın kötüye kullanımını ve sosyal eşitsizliği inceler. Eleştirel söylem analizi, söz konusu durumları toplumsal ve politik bağlam çerçevesinde gerçekleştirilen söylemlerin metin ve konuşma yoluyla inşa edilmesinin ve nasıl yeniden üretildiğinin, meşrulaştırıldığı ve karşı koyulduğunun bir analizidir (van Dijk, 2015: 466). Eleştirel söylem analizi, metin ve konuşmanın işlevlerini ve yapılarını sosyal, politik ve kültürel bağlamlarında sistematik olarak inceler. Bu yaklaşım açısından kitle iletişim araçlarının çalışmalarına uygulandığında, bir yandan bazı söylemlerin stratejilerine ve yapılarına ve bu söylemlerin kurumsal düzenlemelerle nasıl ilişkilendiğine dikkat etmek önemli olurken diğer yandan, mesajın alıcısını düşünmek uygun olacaktır. Bazı akademisyenlerin eleştirel söylem analizinde, güç, hegemonya, ideoloji, sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk, ayrımcılık, sosyal yapılar ve sosyal düzen gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır (Özer, 2017: 59). Eleştirel söylem analizinde, söylem dünyayı temsil eden sosyal bir uygulamadır. Bu nedenle söylem, zaman, yer, sosyal, kültürel ve ideolojik bağlam içinde anlam kazanır (Ülkü, 2004: 385). Çünkü söylem van Dijk’a göre bağımsız bir yapıya sahip değildir. Bu yüzden üretim ve yorumlama aşamaları bakımından da sosyal bir bütünlük dahilinde analiz edilmelidir. Haber bilgisinin anlamlandırılmasını, ezberlenmesini ve yeniden

üretimini okuyucu açısından ele alan van Dijk tarafından haber metninin üretimindeki yapısal sistem de üretim ve anlama bakımından çözümlenmektedir (Ülkü, 2004: 375).

Eleştirel söylem analizinin temel ilkelerini T.A. van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo van Leeuwen ve Ruth Wodak bir araya gelerek belirlemiştir. Söz konusu araştırmacılar eleştirel söylem çözümlerinin toplumsal problemlere yönelik olduğunu, güç ilişkilerin söylemde yer bulduğunu, söylemin tarihsel olarak yapılandığını ve söylemin toplumsal bir eylem şekli olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu doğrultuda otoritenin ve ideolojilerin düşünceyi etkileme, dolayısıyla toplumsal eylemleri koşullama gücüne sahip olduğu da vurgulanmaktadır (Büyükkatrançioğlu, 2012:171).

ORTADOĞU GAZETESİNİN SÖYLEMİ

17 Haziran Pazar günü okurlarına manşetten verdiği haberinde Ortadoğu gazetesi “ZİLLET İTTİFAKI BOZGUNA UĞRAYACAK” başlığı ile 24 Haziran seçimlerine ilişkin Cumhur İttifakından yana bir taraf olarak yer almıştır. Yaklaşan seçimlere ilişkin kesin bir yargıda bulunarak Cumhur İttifakını kazanan konuma getirerek bir olumlama söz konusudur. Millet İttifakını ‘zillet’ olarak niteleyen gazete olumsuzlamaya gitmiş beraberinde bir aşağılamaya yer vermiştir. Seçimleri ise bir savaş gibi yansıtarak sonucunda Millet İttifakının bozguna uğrayacağına dikkat çekmiştir. Haberin spotunda ise gazete “MHP Lideri Devlet Bahçeli’nin İstanbul’daki bayramlaşma programı büyük bir kucaklaşmaya, muhteşem bir şahlanışa sahne oldu. Bahçeli, “Türkiye’nin yeni hükümet yapısı altında inşa ve imar faaliyetinde biz de olacağız” dedi” ifadelerine yer vermiştir. MHP’nin bayramlaşma programını büyük bir şahlanış olarak gören gazete bir olumlamaya gitmiştir. Bahçeli’nin oluşacak olan yeni süreçte kendilerinin olacağına dair yaptığı vurguyu gazete tarafından ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

21 Haziran Perşembe günü “ZİLLET İTTİFAKINDAN CUMHURBAŞKANI ÇIKMAZ” başlığını atan gazete tarafından Millet İttifakına ilişkin olan olumsuzlamaya devam edildiği görülmektedir. Haberin spotunda “Atv, A haber ortak yayını ve Samsun’daki “Çırpınırdı Karadeniz Bakıp Türk’ün bayrağına” temalı mitingde konuşan Bahçeli, “Türkiye 24 Haziran’dan sonra rahat bir nefes alacaktır. Hainler sinecek, Türk düşmanları felç geçirecektir” dedi” ifadelerini ön plana çıkaran gazetenin Bahçeli üzerinden dolaylı olarak Recep Tayyip Erdoğan’ı desteklediği görülmektedir. Haberin fotoğrafında ise MHP Lideri Bahçeli’nin ‘bozkurt’ yaparak halkı selamladığı görüntü yer almaktadır.

22 Haziran Cuma günü “HERKES HADDİNİ BİLSİN” başlığına yer veren gazete seçime belirli bir hedef göstermeden genele bir uyarı yapmaktadır. Haberin spotunda “MHP Lideri Bahçeli, Kandil’e Türk bayrağının dikileceğini kaydetti ve Afrin kahramanı komutanın apoletlerini sökeceğini söyleyen Muharrem İnce’yi uyardı: “Halkın huzuruna çıkıp şov yapmak başka, bisiklete binmek başka, bu başka bir şey. Adamın dişini sökerler.” diye uyardı” ifadeleri yer almıştır. Gazete tarafından Bahçeli uyarın konumunda verilerek güçlü yansıtılmış ve Muharrem İnce karşısında artı bir değer üretilmiştir. Haberin fotoğrafında Cumhurbaşkanlığı forsunun önünde Bahçeli ve Erdoğan’ın tokalaşan görüntüsüne yer verilerek aralarındaki mutabakata ilişkin bir gönderme yapılmıştır.

Seçim sonuçlarını 25 Haziran Pazartesi günü manşetine taşıyan gazete “CUMHUR EZDİ GEÇTİ” ifadesine yer vererek seçim sonucunu büyük bir başarı olarak görmüştür. Haberin spotunda “Recep Tayyip Erdoğan, ilk turda Cumhurbaşkanı seçildi. MHP, bütün kamuoyu yoklamalarını bir defa daha yanıltarak Meclis’in kilit partisi oldu” cümlelerine yer verilmiştir. MHP’nin daha önce olduğu gibi bir kez daha kamuoyu yoklamalarını yanıtlığına vurgu yapılırken meclis içinde de hayati bir role sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Kilit sözcüğü ile nitelenen MHP, merkezi konumda sunulmuştur.

30 Haziran Cumartesi günü “TAM UYUM” başlığını atan gazete fikir ayrılığı olamadan bir uzlaşımın olduğuna işaret etmiştir. Haberin spotunda, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, yeni hükümet sisteminin altyapısını hazırlarken, MHP, TBMM Başkanlığı seçiminde AK Parti’nin adayını destekleyeceğini açıkladı. Yüksek Askeri Şura da artık Erdoğan başkanlığında toplanacak” ifadeleri yer almıştır. Meclis başkanlığı seçimleriyle birlikte MHP ve AK Parti ittifakının devam edeceğine dikkat çekilmiştir. Spotun okunmasıyla daha iyi anlaşılabilen haberin başlığında devlet yönetimindeki uyuma vurgu yapılmıştır.

YENİÇAĞ GAZETESİNİN SÖYLEMİ

17 Haziran Pazar günü okurlarına “PROJELERİMİZ MEYDANLARDA YANKILANIYOR” başlığına yer veren Yeniçağ gazetesinin, Meral Akşener’in ifadesini turnak içinde vermeyerek projeleri sahiplendiği görülmektedir. Haberin spotunda, “İYİ Parti Lideri Akşener, insanı esas alan siyasi çözümlerinin iktidarın sözcüleri tarafından birebir taklit edildiğini söyledi” cümlesi ön plana çıkarılarak İYİ Parti taklit edilen konumunda gösterilerek güçlü ve özgün taraf olarak sunulmuştur. Haberin fotoğrafında Akşener’e yer verilirken gazete tarafından sağ elinin avuç içinde Türk bayrağı simgesinin olduğu dikkat çekmiştir.

18 Haziran Pazartesi günü “İŞSİZ GENCİMİZ KALMAYACAK!” başlığını atan gazete Akşener’i gençleri sahiplenen bir konumda sunmuştur. Haberin spotunda, “Meral Akşener, planladıkları milyarlık istihdam yatırımlarıyla ülkenin en büyük sorunu işsizliğin belini kıracaklarını söyledi” ifadesi yer almıştır. Gazete tarafından İYİ Partinin bir umut olarak sunulduğu görülmüştür. Haberin fotoğrafında da meydandan elinde ‘Gençliğin Umudu’ pankartını taşıyan seçmenin görüntüsü İYİ Parti adına haberde pozitif bütünlüğü sağlamıştır.

19 Haziran Salı günü “8 MİLYAR DOLARIN HESABINI SORDU!” başlığına yer veren gazetenin Meral Akşener’i hesap soran bir konumda yansıtarak bir olumlamaya gittiği görülmüştür. Haberin spotunda, “Meral Akşener: Ekvador’da deniz temizleyen TİKA’nın bir yılda harcadığı parayla tam 150 bin kişiye iş verilebiliyor...” cümlesine yer verilmiştir. Haberin başlığını açıklayan spot Meral Akşener’i Türk milleti adına sorgulayan, ülkenin parasını takip eden bir konumda yansıtmıştır. Haberin fotoğrafında bir kez daha Akşener’in sağ elinin avuç içine gazete tarafından yerleştirilen Türk bayrağı simgesi dikkat çekmiştir.

22 Haziran Cuma günü “YALANA, TALANA SON VERECEĞİZ” başlığına yer veren gazete Meral Akşener’in ifadesini tırnak içinde vermeyerek kendi söylemine dönüştürmüştür. AK Parti’ye ilişkin olumsuz bir göndermenin olduğu dikkat çekmiştir. Haberin spotunda ise “AKŞENER: Türkiye’nin bütün kurumları öyle bir arpalık haline gelmiş ki... Bu rakamları gördüğünüzde düşüp bayılırsınız” ifadeleri yer almıştır. Başlığı tamamlayan spotta, mevcut hükümete ilişkin olumsuzlamaya devam edilmiştir.

25 Haziran Pazartesi günü seçim sonuçlarını “MİLLET İRADESİNE SAYGI ESASTIR!..” başlığını atan gazete haberin üst başlığında ise “Seçime katılan liderlerden ortak görüş” ifadesi yer almıştır. Seçime katılan liderlerin seçmenin vermiş olduğu kararı kabul ettiklerini ön plana çıkarmıştır. Ancak haberin fotoğrafında sandık başında oy kullanırken objektiflere yansıyan Meral Akşener, Muharrem İnce ve Temel Karamollaoğlu’nun gülümseyen görüntüleri yer almıştır. Haberin spotunda “Sıkıştırılmış seçim kampanyasının ardından sandık başına giden siyasi parti liderleri miting alanlarında sözlerini söylediklerini, bundan sonra milletin verdiği karara herkesin saygı göstermesi gerektiğini vurguladılar” ifadeleri yer bulmuştur. Başlığı tamamlayan spotta dikkat çeken nokta seçim kampanyalarının gazete tarafından sıkıştırılmış olarak sunmasıdır. Seçim sürecinde Millet İttifakından yana tutum sergileyen gazete kısa bir sürede ancak bu kadarının olabildiğine ilişkin bir algı yaratmıştır.

SONUÇ

Her iki gazetenin de milliyetçi konumda bulunmasına rağmen 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde iki farklı yaklaşım sergilediği görülmektedir. Ortadoğu gazetesi Cumhuriyet'i desteklerken Yeniçağ gazetesi ise Cumhuriyet'e muhalif bir yaklaşım sergilemektedir. Başlıklar ve spotlar fotoğraf destekli bir şekilde haber metnini tamamlamaktadır. Haberde oluşturulan bu bütünlük gazetelerin görüşlerini yansıtmaktadır. Bu yansıtma sonucunda her iki gazetenin inşa ettikleri söylemler oluşmaktadır. Ortadoğu gazetesinin Cumhuriyet, Yeniçağ gazetesinin ise Millet İttifakından yana bir söylemi inşa ettiği görülmektedir. Böylece söz konusu her iki gazete de hazırlamış oldukları haberlerle ideolojik bir üretim yapmaktadır.

Yapılan analiz sonucunda, Ortadoğu gazetesi MHP üzerinden Cumhuriyet'e pozitif bir anlam yüklemektedir. Gazete, Millet İttifakına ilişkin MHP Lideri Devlet Bahçeli'nin söylemi olan 'zillet' olarak tanımlayarak bir aşağılamaya gitmektedir. Gazetenin incelenen periyotta Millet İttifakının liderlerine ilk sayfasında sadece iç sayfalara gönderme yapan küçük bölümlerde yer verdiği görülmektedir. Yeniçağ gazetesi ise genel olarak İYİ Parti Lideri Meral Akşener üzerinden haberlerini hazırlamasının yanında başta Millet İttifakının diğer liderleri olmakla birlikte Cumhuriyet'in liderlerine yer verdiği bulgulanmaktadır. Gerçekleştirilen incelemede, Yeniçağ gazetesinin Millet İttifakından yana bir tutum sergilediği ve Meral Akşener'in açıkladığı projelerin gazete tarafından sahiplenildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akca, E. (2009). "İdeoloji-Dil-Söylem ve Anlam İlişkisi: Medyada Anlamın Toplumsal İnşası." (Ed. İsmet Parlak). Medyada Gerçekliğin İnşası: Türk Medya Söylemine Eleştirel Bir Bakış. Çizgi Kitabevi, Konya, s. 335 – 366.
- Budak, E. (2019). "Haber Söyleminde Türkiye-Kuzey Irak İlişkileri: Kuzey Irak Referandum Süreci: Sabah ve Rudaw Gazetesi Örneği", e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 11, 1(23): 318-337.
- Büyükkatrancıoğlu, S. N. (2012). "Söylem İncelemelerinde Eleştirel Dilbilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi" Haberi Eleştirmek. (Ed. Ömer Özer). LiteraTürk, Konya. s.161-197.
- Demir, M. (2019). "Sosyal Medya ve Nefret Söylemi." Sosyal Medya Çalışmaları Kuram, Söylem, Pratik. (Ed. Tuba Livberber ve Salih Tiryaki). LiteraTürk, Konya. s. 203-218.

- Evre, B. (2009). Söylem Analizine Yönelik Farklı Yaklaşımlar: Bir Sınıflandırma Girişimi. Medyada Gerçekliğin İnşası: Türk Medya Söylemine Eleştirel Bir Bakış. (Ed. İsmet Parlak). Çizgi Kitabevi, Konya, s. 107 - 152.
- Özer, Ö. (2017). “A Critical Discourse Analysis of News on the Assassination of Russian Ambassador Andrey Karlov”, International Journal of Humanities and Social Science, 7(5): 59-64.
- Şeker, M., Sine, R. ve Çavuş, S. (2012). “Wikileaks Haberlerinin Türk Basınındaki Söylemi”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 31(2), 379-400.
- Toruk, İ. ve Sine, R. (2012). “Haber Söylem Üretimindeki İdeolojik Etki: Wikileaks Haberleri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 31(2), 349-376.
- Ülkü, G. (2004). “Söylem Çözümlemesinde Yöntem Sorunu ve Van Dijk Yöntemi”, Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi. (Ed. Çiler Dursun). Elips Kitap, Ankara, s. 371 - 391.
- van Dijk, A. T. (1993). “Critical Discourse Analysis”, The Handbook of Discourse Analysis (Eds. Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton, and Deborah Schiffrin). Wiley Blackwell, New Jersey. pp. 466-485.
- van Dijk, A. T. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis, Discourse & Society, 4(2): 249-283.

BİR SİVİL İTAATSIZLIK EYLEMİ OLARAK ADALET YÜRÜYÜŞÜ'NÜN ULUSAL BASININDAKİ SUNUMU: CUMHURİYET, HÜRRİYET VE SABAH GAZETELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bünyamin UZUN
Anadolu Üniversitesi
Enes BALOĞLU
Selçuk Üniversitesi

ÖZET

Medyanın halkı bilgilendirmek ve halkı ilgilendiren önemli olayları duyurmak için yayıncılık yaptığı varsayılır. Ancak medya sahiplik yapısı nedeniyle kâr odaklı işletmelerdir ve ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda bir yayın politikası oluşturmaktadır. Bu anlamda, medya halkı ilgilendiren olayları haber yaparken sahibinin çıkarları ve yayın politikasını göz önüne alarak hareket etmektedir. Medyada yer alan haberlerin oluşumu aşamasında bazı haber eleme süzgeçleri kullanılmaktadır. Medya kuruluşları bu süzgeçlerden geçen haber olaylarını sayfalarına ve ekranlarına taşımaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu tarafından gerçekleştirilen ve toplumun bir kesimi tarafından desteklenen ve katılım sağlanan Adalet yürüyüşü (15 Haziran 2017 ila 10 Temmuz 2017 tarihleri arasında Ankara'dan İstanbul'a gerçekleştirilen yürüyüş) bu bağlamda değerlendirilebilir. Adalet Yürüyüşü'nün bir sivil itaatsizlik eylemi olmasının yanı sıra politik bir eylem de olması nedeniyle medyanın olaya bakışını görmek amacıyla örnek olarak tercih edildi. Bu çalışmada, örnek olarak seçilen üç gazetenin (Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah) Adalet Yürüyüşü'nü haber yapma biçimleri incelenmektedir. Örnek olayın incelenmesi için seçilen gazetelerdeki sunumu gazetelerin konumuna göre şekillendiği görülmektedir. Bu anlamda gazeteler ekonomik ve politik konularına göre yürüyüşü haber yaptığı ya da yapmadığı, haber yaparken yürüyüşü küçültücü bir dil kullandığı ya da önemli göstermek için özen gösterdiği veya tarafsız bir şekilde haber yaptığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adalet Yürüyüşü, Sivil İtaatsizlik, Haber, Basın

ABSTRACT

It is assumed that the media experience of publishing to discover the public and to announce important events of interest to the public. However, the media are profit-oriented enterprises due to their ownership structure and form a broadcasting policy in line with their economic and political interests. In this sense, the media acts in consideration of the owner's interests and broadcasting policy while reporting events of public interest. Some news elimination filters are used in the news stage of the media. The Justice March (the March from Ankara to Istanbul between June 15, 2017 and July 10, 2017), supported by a part of the society and attended by Kemal Kılıçdaroğlu, the leader of the Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), can be evaluated in this context. The march of justice was chosen as an example in order to see the media's view of the event, as it was a civil disobedience action as well as a political action. In this study, 3 newspapers (Cumhuriyet, Hürriyet and Sabah), which are selected as examples, are examined about the practices of making the Justice March. It is seen that the presentation of the case study in the newspapers chosen for the examination is shaped according to the position of the newspapers. In this sense, according to their economic and political position, newspapers do or do not march, they use a language that makes the march demeaning or caring to show importance, or appear to report in an impartial manner.

Keywords: The Justice March, Civil disobedience, News, Press

GİRİŞ

Sivil itaatsizlik şiddet içermeyen bir hak arayışıdır. Sivil itaatsizlik tarihsel dönem içerisinde birçok kez gerçekleşmiş ve gelecekte de gerçekleşmeye devam edecektir. Sivil itaatsizlik örneklerine Dünyada ve Türkiye’de rastlamak mümkündür. Bu çalışmada, bir sivil itaatsizlik örneği olarak “Adalet Yürüyüşü”nün ulusal basındaki sunumu incelenmiştir. Bu anlamda çalışma örnek olarak seçilen üç gazetenin (Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah) ideolojik konumları ve yürüyüşü haber yapma biçimleri arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Çalışma, medyanın ideolojik konumunun bir sonucu olan yayın politikasının toplumun genelinin yararına ya da toplumun genelini ilgilendiren olaylarda bile medya içeriklerine doğrudan etki ettiği varsayımından yola çıkmaktadır. Bu bağlamda, çalışma medyanın bazı olayları ön plana çıkartırken bazı olayları da göz ardı ettiği ya da önemsizleştirdiği varsayımından yola çıkmıştır.

Basın organlarının temelinde halka bilgi ve haber vermek amacıyla çalıştığı varsayılır. Bu anlamda basın halkı ilgilendiren her konuyu haber yaparak halka duyurmalıdır. Elbette bir hak ihlaline tepki olarak ortaya çıkan sivil itaatsizlik eylemleri de bir noktada halkı ilgilendirmektedir ve basının bu olayları halka duyurması beklenir. Ancak, basın içeriklerini oluştururken bazı koşulları (ekonomik, politik, ideolojik gibi) göz önüne alarak hareket etmektedir. Bu anlamda, bu çalışma örnek olayın medyada yer almasının ya da almamasının ideolojik konumuna ve ekonomik getiri sağlayacak koşullara göre oluştuğu savunusundan ortaya çıkmıştır.

İnsanlar sosyal ve siyasal yaşamda bazı hak ihlalleriyle karşılaşmaktadırlar. Bu hak ihlallerine verilebilecek en güzel tepkilerden biri de sivil itaatsizliktir. Çünkü, sivil itaatsizlik eylemleri şiddete başvurmada, daha barışçıl yollarla tepki ortaya koyma ve hakkı arama mantığına dayanmaktadır. Bir hak kaybı ya da ihlali yaşandığı durumlarda sivil itaatsizlik eylemcisi yasal düzenin en az bir düzenlemesini ihlal etmek kaydıyla yaşadığı duruma tepki koyar. Bu anlamda sivil itaatsizlik eylemcisi, bu eylemi gerçekleştirmesinin kendisine getireceği yasal yaptırımını kabul ederek; bir amaç doğrultusunda ve bir sonuca ulaşmak adına harekete geçer.

Bu çalışmada 2017 yılı Haziran ayının 15’i ile Temmuz ayının 9’u arasında gerçekleşen ve sivil itaatsizlik özellikleri taşıyan CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun gerçekleştirdiği Adalet Yürüyüşü’nün yazılı basındaki sunumu incelenmiştir. Bu anlamda, Adalet Yürüyüşü’ne karşı, ekonomi politik ve ideolojik olarak üç ayrı kategoride yer alan Cumhuriyet (CHP yanlısı ya da Adalet Yürüyüşünü destekleyen bir çizgide), Hürriyet (Liberal merkez çizgi) ve Sabah (İktidar yanlısı ve Adalet Yürüyüşüne karşı bir çizgide) gazetelerinin konumlanışı ele alınmıştır. Bu anlamda, çalışma kapsamındaki gazetelerin ideolojik konumları ve yayın politikaları sonucunda Adalet Yürüyüşü’ne karşı nasıl bir tutum sergiledikleri (olumlu ya da olumsuz), haber yapıp yapmadıkları, manşetten görme durumları ve yerinden takip edip etmeme durumları gibi konumlanışları incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada medyanın ideolojik konumu ve hitap ettiği kitlesinin beklentilerine uygun yayın yapması gibi durumların haber olaylarına bakışını nasıl etkilediği bir sivil itaatsizlik eylemi üzerinden incelenmiştir.

1. SİVİL İTAATSİZLİK KAVRAMININ TANIMI VE TEMSİLCİLERİ

Sivil itaatsizliğin ilk ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili çeşitli tartışmalar vardır. Bu anlamda, sivil itaatsizliğin ilk öncülü olarak Sokrates kabul edilmektedir. Daha sonra kendisini Henry David Thoreau, Mahatma Gandhi ve Martin Luther King Jr gibi öncüler takip etmiş ve sivil itaatsizliğin gelişmesine katkı sunmuşlardır (Dağtaş, 2008, s. 27-28).

Sivil itaatsizlik genel olarak yasal ya da yasal olmayan yollarla kamunun haklarının ihlal edilmesi ve bu ihlale karşı bir tepkinin gelişmesi durumudur. Ancak, gelişen her tepki sivil itaatsizlik eylemi olarak değerlendirilemez. Bu anlamda sivil itaatsizliğin tanımını yapmaya yönelik yaklaşımlara bakmak neyin sivil itaatsizlik eylemi olarak değerlendirileceğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Sivil itaatsizlik, varolan bir ya da birden

fazla yasal düzenin çiğnenmesi, eylemcinin bu durum karşısında karşılaşacağı yaptırımları kabullenmesi, kamuya açık bir eylem olarak gerçekleşmesi, bir devrim gerçekleştirme amacı taşımaktan ziyade varolan sistemin içerisinde konumlanması ve gerçekleşen eylemin şiddet içermeyen bir eylem olması şeklinde gerçekleşen protesto eylemidir (Ökçesiz, 1994, s. 109). Rawls'a (2001, s. 56) göre de sivil itaatsizlik, bir mağduriyetin giderilmesi ya da en azından bu mağduriyete dikkat çekilmesi için yapılan şiddet içermeyen bir protestodur. Bu protestonun sivil itaatsizlik olarak değerlendirilebilmesi için yasadışı ilkesini ve planlı, bildirilerek (polis vb kurumlara olayı aktararak) gerçekleşmeli, bir sonuç elde etmeyi amaçlamalıdır. Başka bir ifadeyle sivil itaatsizlik eylemleri toplumda aksamalara neden olan bir soruna dikkat çekmek için bilinçli olarak bazı kuralların ihlal edilmesi mantığına dayanan şiddetsiz bir eylem türüdür. Bu anlamda yürüyüş, oturma, iş bırakma, grev gibi eylemler birer sivil itaatsizlik eylemi olarak değerlendirilebilir.

Tanımı içerisinde de yer aldığı gibi bir eylemin sivil itaatsizlik olarak kabul edilebilmesi için bazı ayırıcı özellikleri barındırması gerekir. Eşdeyişle, her karşı çıkış eylemi sivil itaatsizlik olarak kabul edilemez. Bu anlamda, Coşar (2001) sivil itaatsizliği oluşturan ya da bir eylemin sivil itaatsizlik olarak ele alınması noktasında kabul edilen unsurları; "yasadışılık, alenilik ve hesaplanabilirlik, politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi, şiddetin reddedilmesi, ortak adalet anlayışına/kamu vicdanına yönelik bir çağrı, sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı ortak bir eylem, eylem ciddi haksızlıklara karşı yapılır ve haksızlıkla makul bir ilişki içindedir ve son olarak haksızlıklarla ilgili çifte standart kullanılmaz" şeklinde sıralar. Bir anlamda bu unsurların tamamını ya da çoğunluğunu barındıran bir eylem sivil itaatsizlik olarak kabul edilebilir.

Yasadışılık: Gerçekleştirilen eylemin en az bir yasayı ihlal etmesi gerekir. Sivil itaatsizlik eylemlerine başvurmadan önce bütün yollar denenir ve sonuç alınmazsa sivil itaatsizliğe başvurulur. Bu eylemlerde en azından karşı çıkılan durumun düzenlendiği yasanın çiğnenmesi beklenmektedir (Thoreau, 2001, s. 38).

Alenilik ve hesaplanabilirlik: Gerçekleştirilen eylemin kamuoyuna açık ve her aşamasının daha önceden belirtilen çerçevede dahilinde gelişmesi gerekmektedir (Rawls, 2001, s. 59).

Politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi: Sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştiren kişinin eylem sonucunda oluşacak her türlü hukuki sonucu önceden kabul etmesi gerekir (Coşar, 2001, s. 12).

Şiddetin reddedilmesi: Sivil itaatsizlik eylemleri her türlü şiddeti reddeder. Eylemlerin temel hareket noktası ve sivil itaatsizliğin en belirgin ayırıcı özelliği şiddete kesinlikle başvurmamaktır (Özçekiç, 1994, s. 120).

Ortak adalet anlayışına/kamu vicdanına yönelik bir çağrı: Yapılan eylemler ortak bir adalet anlayışına çağrı yapmalı ve kamu vicdanına seslenmeyi amaçlamalıdır (Coşar, 2001, s. 13).

Sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı ortak bir eylem: Sivil itaatsizlik eylemleri hiçbir zaman sistemin genelini hedef almaz ve sadece hak ihlalinin yaşandığı özel alana yönelik bir eylem gerçekleştirilir. Bir anlamda, devrimci bir girişim yoktur sadece yaşanan mağduriyeti gidermeyi amaçlar (Habermas, 2001, s. 128).

Eylem ciddi haksızlıklara karşı yapılır ve haksızlıkla makul bir ilişki içindedir: Sivil itaatsizlik eylemlerinin bir hak ihlali sonrası ortaya çıkacağı kabul görmüş bir gerçektir. Ancak, gerçekleştirilen eylemin ölçülü, makul ve amaca uygun olması gerekir (Galtung, 2001, s. 212).

Haksızlıklara ilgili çifte standart kullanılmaz: Sivil itaatsizlik eylemcisi hak mağduriyeti yaşayanın kim olduğuna bakmaksızın ortada bir mağduriyet varsa ona karşı çıkar (Coşar, 2001, s. 15).

Bu çalışma kapsamında örnek olay olarak seçilen Adalet yürüyüşü genel yapısı itibarıyla bir sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilebilir. Bakıldığında Adalet Yürüyüşü'ne

katılanlar (Kılıçdaroğlu ve yürüyüşe katılan diğer katılımcılar) herhangi bir şiddete başvurmamış, genel sisteme karşı çıkmaktan ziyade sistem içerisinde bozuk olduğunu düşündükleri bir noktayı (adalet mekanizmasını) hedef olarak yürüyüşü gerçekleştirmişlerdir. Adalet Yürüyüşü aleni bir şekilde yapılmış ve başlangıcından sonucuna kadar geçecek sürede yaşanması muhtemel durumlar ilk günden kamuoyuna açıklanmıştır. Yürüyüşü başlatan Kılıçdaroğlu başta TBMM’de oturumlara katılmamadan dolayı olacak yaptırımlar olmak üzere eylemin kendisine getireceği her türlü hukuki yaptırımı kabul etmiştir. Yapılan yürüyüş göz önüne alındığında makul ve hedefe uygun bir eylem olarak değerlendirilebilir. Son olarak, Adalet Yürüyüşü’ü OHAL döneminde gerçekleştirilmiş bir eylem olması nedeniyle zaten zamanın yasal durumuna aykırı bir eylem olup; sivil itaatsizlik konumunda değerlendirilmiştir.

2. ADALET YÜRÜYÜŞÜ’NÜN ARDALAN BİLGİSİ

CHP İstanbul Milletvekili ve gazeteci Enis Berberoğlu’nun *MİT Tırları Davasından 25 yıla* mahkûm edilmesi ve karar sonrasında tutuklanmasının ardından CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ülkede adaletin bittiğini ve yeniden adaletin tahsisi için Ankara’dan İstanbul’a yürüyüş -“Adalet Yürüyüşü”nü- gerçekleştireceğini duyurmuştur (Hürriyet Gazetesi, 15.06.2017). Kılıçdaroğlu ve beraberindekiler 15 Haziran 2017 günü Ankara Güvenpark’ta toplanarak yürüyüşü başlattılar. 25 gün süren yürüyüşte Kemal Kılıçdaroğlu ile birlikte birçok entelektüel (sanatçı, yazar, siyasetçi vb.) ve yüz binlerce insan yürüyüşe katılmıştır. Yürüyüş sonunda büyük İstanbul mitingi (Maltepe Adalet Mitingi) yapılmıştır.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ ve SINIRLIKLARI

Bu çalışmada nitel çözümleme yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmanın örnek araştırma gazetelerini oluşturan Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin “Adalet Yürüyüşü” süresince basılan nüshalarında yürüyüşü konu alan haberler doküman incelemesi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma kapsamında ilk olarak incelenen haberlerin nicel verilerine yönelik betimleyici bir analiz yapılmış ve daha sonra da metin çözümlemesi uygulanmıştır. Burada nicel verilere yönelik uygulanan analiz geniş çapta bir içerik analizi olmayıp gazetelerin süreç içerisinde kaç haber yaptığı, kaç gün yürüyüşü manşet yaptığı gibi basit verilere yönelik bir analizdir. Bu analiz ile gazetelerin yürüyüşe karşı tutumunun ölçülmesi amaçlanmaktadır. Metin çözümlemesi gerçekleştirilirken süreç içerisindeki 25 günü 5 günlük periyotlara ayırarak her 5 gün içerisinde sistemli olarak seçilen bir günün ilk sayfa haberi analiz edilmiştir. Bu aşamada, birinci 5 günün ilk günü, ikinci beş günün ikinci günü, üçüncü beş günün üçüncü günü, dördüncü beş günün dördüncü günü ve beşinci beş günün beşinci günleri çalışma kapsamında incelenmiştir. Ancak, çalışmada incelemeye alınan Sabah Gazetesi’nde düzenli haber yer almadığı için ilk sayfada yer alan 6 haber incelemeye dâhil edilmiştir. Çalışma kapsamında, gazetelerde yer alan bütün haberler incelenmiş ve çalışmaya sadece gazetelerin birinci sayfalarında yer alan haberler dâhil edilmiştir. Eşdeyişle, gazetelerin birinci sayfalarında Adalet Yürüyüşü’nü konu alan haberlerin incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Bir anlamda, çalışmada metin çözümlemesi gerçekleştirilirken gazetelerin ideolojik konumları bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın sınırlığı, örnek olarak alınan üç gazete (Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah) ve yürüyüşün gerçekleştiği 25 -15 Haziran ve 9 Temmuz 2017 tarihleri arasında- gün ile sınırlıdır. Çalışma kapsamında örnekleme oluştururken yapılan sınırlama ve metin çözümlemesi için oluşturulan beş günlük inceleme süresi de çalışmanın bir diğer sınırlığını oluşturmaktadır. Çalışma, bu sınırlıklar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Elbette seçilen üç gazete ve örnek olay bütün medya için genellenemez ancak bize medyanın genelini işleyişi noktasında yol gösterici bir fikir verecektir.

4. BULGULAR VE YORUMLARI

Çalışmada örnek olarak seçilen gazetelere yönelik yapılan incelemede gazetelerde Adalet Yürüyüşü’nü konu alan toplamda 191 haber yer almıştır. Bu haberlerin 122 tanesi

Cumhuriyet Gazetesi'nde yer almaktadır. Bu veri gazetenin ideolojik konumlanması ve yayın politikası (Gazete kendisini Adalet Yürüyüşü'nü destekleyen bir konumda geliştirmiştir) ile uyumludur. Hürriyet Gazetesi yürüyüş sürecinde 55 haber yapmıştır. Sabah Gazetesi ise bu süreçte sadece 14 habere yer vermiştir. Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinin haberleri hem yürüyüşü hem de yürüyüşe yönelik iktidar (Burada iktidar olarak hükümet ve Adalet Bakanlığı ele alınmaktadır) kanadından yapılan açıklamaları içerirken Sabah Gazetesi sadece iktidar kanadından yapılan açıklamalara yer vermiştir. Bu anlamda, Sabah Gazetesi yayın politikası doğrultusunda yürüyüşü ya da onunla ilgili açıklamaları haber yapmıştır. Hürriyet Gazetesi de yürüyüşle ilgili haberlerinde her iki kanada da eşit oranda yer vermeye çalışarak hem yürüyüşü takip etmiş hem de iktidarın yürüyüşle ilgili açıklamalarına yer vermiştir. Eşdeyişle, Hürriyet Gazetesi ekonomik ve politik konumlanışına göre olaya yaklaşmış ve o bağlamda haberlerini yapmıştır.

Adalet Yürüyüşü süresi boyunca Cumhuriyet Gazetesi çıkan 25 nüshasının 22'sinde yürüyüşü manşet haber olarak vermiştir. Cumhuriyet Gazetesi yürüyüşün ilk gününden itibaren 17 gün manşet haber yaptıktan sonra 18. Günde yani 3 Temmuz günü Madımak Otel'i'nin yakılması sonucu hayatını kaybeden aydınlar için yapılan anma törenini manşete almış ve ilk kez yürüyüşü manşet vermemiştir. Daha sonra gazete YSK'nın yapmış olduğu bir açıklamayı ve HSYK Kararnamesini manşet haber yaparak 25 gün içerisinde yürüyüşü manşet yapmadığı üç günde bu haberlere yer vermiştir. Hürriyet Gazetesi ise yürüyüş süreci boyunca sadece 2 gün manşet haberi yapmıştır. Bunlar da yürüyüşün ilk ve son günlerinin haberleridir. Ayrıca Hürriyet, süreç içerisinde üç gün manşeti ikiye bölmüş ve çift manşetten birisini yürüyüşe ayırmıştır. Sabah Gazetesi ise süreç içerisinde sadece iki manşet haberi yapmıştır. Sabah Gazetesi'nde yer alan 2 manşet haberi de yürüyüşü konu alan haberler değildir. Sabah daha çok yürüyüşle ilgili yapılan açıklamaları manşet haberi olarak görmüştür. Bu anlamda, örnek olarak seçilen bu üç gazetenin de manşet haberleri gazetelerin yayın politikaları ve ideolojik konumlanışını destekler niteliktedir.

Cumhuriyet ve Hürriyet gazeteleri yürüyüşü yerinden takip etmişlerdir. Çünkü, bu iki gazete yürüyüş boyunca kendi muhabirlerinin yaptığı haberlere yer vermişlerdir. Yapılan incelemede elde edilen verilerde görülen bulgu her iki gazetenin de 3 ayrı muhabirinin yürüyüşle ilgili haber yaptığı saptanmıştır. Bu durum gazetelerin yürüyüşü yerinden takip ettiği tezini güçlendirmektedir. Buna ek olarak bu iki gazetede köşe yazan bazı yazarlar da yürüyüşe katılarak orada edindikleri izlenimlerini köşelerine taşımıştır. Ancak, Sabah Gazetesi'nin bu süreçte yaptığı haberlerinin hiçbirinin yürüyüşü konu alan haberler olmayıp; yürüyüşle ilgili yapılan açıklamalara yer veren haberler olması nedeniyle yürüyüşü yerinden takip edip etmediği tam olarak saptanamamaktadır.

Adalet Yürüyüşü'ne gazetelerin ne kadar yer verdiğine (yer alan haberlerin gazete içerisinde ne kadar alan kapladığına) bakarsak eğer en fazla yer veren gazetenin Cumhuriyet olduğu görülmektedir. Haber ve manşet sayılarından da bu durum zaten anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Gazetesi, süreç içerisinde son gün hariç düzenli olarak her gün iç kısımda 2 sayfa ve birinci sayfa da o günkü gündeme göre tam sayfa ya da yarım sayfa haber vermiştir. Son gün gazetenin neredeyse tamamı Adalet Yürüyüşü ve mitingden oluşmuştur. Hürriyet Gazetesi yürüyüşü gazetenin iç kısmında ayırdığı bir sayfa ile okuyucularına aktarmıştır. Ancak Hürriyet Gazetesi, düzenli olarak tam sayfa vermemiş o günün gündemine göre o sayfaya farklı haberler de koymuştur. Yürüyüş boyunca Hürriyet Gazetesi bütün haberlerini birinci sayfadan duyurmuştur. Sabah Gazetesi, Yürüyüşü konu alan 14 haberinin sadece 6 tanesini birinci sayfadan vermiştir. İç sayfalarda ise yürüyüşü konu alan haberler çeşitli sayfalarda yer almıştır.

4.1.) Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi, Adalet Yürüyüşü'nün ilk gününü "Adalet İçin" başlıklı manşet haberiyle duyurdu. "CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu yürüyüşünü Ankara'dan başlattı. Eyleme

bütün Türkiye’den destek geldi” spotuyla haber hakkında bilgi veren gazete Ankara’dan yürüyüşten büyük bir fotoğraf kullanırken çeşitli illerden de “adalet” yazılı dövizlerle sokağa çıkan insanları fotoğrafları haber içerisinde yer almıştır. Gazete haber içerisinde “Büyük Yürüyüş” alt başlığıyla yürüyüşle ilgili bilgi vermiştir. Haberin bir diğer alt başlığı olan “Her Kesim Destek Verdi” ile yürüyüşe katılan Meral Akşener (MHP¹), Mustafa Kamalak ve Cihangir İslam (SP) ve Ahmet Faruk Ünsal (Mazlumder Başkanı) gibi farklı kesimlerin desteği hakkında bilgi verilmiştir. Haberin devamında DİSK ve TUSİAD gibi farklı kuruluşlardan da yürüyüşe destek geldiği yönündeki açıklamalar yer almıştır. Bir anlamda, gazete bu haberiyle yürüyüşün halkın çoğunluğu tarafından kabul görmüştür şeklinde sunmaktadır. Bu durum gazetenin ideolojik konumu ile uyumlu bir çizgidedir.

Cumhuriyet Gazetesi, 22 Haziran günü “Hükümet Yok” manşet haberiyle çıkmıştır. Haberin spotunda Kılıçdaroğlu’nun hükümetin tek bir kişinin iradesine bağlı olduğu yönündeki açıklaması yer almaktadır. Haber içerisinde 2 adet fotoğraf kullanılmıştır. Bu fotoğraflardan ilki çalışma kapsamında incelenen Hürriyet Gazetesi’nin aynı tarihli sayısında da yer alan Kılıçdaroğlu ile birlikte yürüyen gazetenin köşe yazarı Emre Kongar, Eskişehir Büyükşehir Belediye Başkanı Yılmaz Büyükerşen ve Sanatçı Genco Erkal’ın olduğu fotoğraftır. Diğer fotoğrafta ise, yürüyüşten bir kare yer almaktadır. Haber iki ayrı kurguda gelişmektedir. Bunlardan ilki Kılıçdaroğlu’nun açıklamaları diğeri ise yürüyüş hakkında genel bilgileri ve yürüyüşe katılan ünlü simalar hakkında bilgileri içermektedir. Bunun yanı sıra, haber içerisinde küçük kutucuklar açarak o gün yürüyüşte bulunan İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu, Eskişehir Büyükşehir Belediye Başkanı Yılmaz Büyükerşen ve Sanatçı Genco Erkal’ın yürüyüş hakkında yaptığı açıklamalar da verilmiştir.

28 Haziran günü Cumhuriyet Gazetesi “Bu daha Başlangıç” manşet haberiyle çıkmıştır. Haberin başlığı ve içeriği Kılıçdaroğlu’nun yaptığı açıklamalarla oluşmuştur. Spotta da yer aldığı gibi Kılıçdaroğlu, Adalet Yürüyüşü’nün bir başlangıç olduğu ve bu mücadelenin sadece yürüyüşle sınırlı kalmayacağını açıklamıştır. Haberin devamında Kılıçdaroğlu’nun olası bir provokasyona karşı nasıl davranılması gerektiği yönündeki açıklamaları yer almaktadır. Kılıçdaroğlu: “Sakın sizi protesto edenlere bir saldırı, ağır bir söz kullanmayın onları sadece onları alkışlayın” açıklamasını yapmıştır. Haberde 3 adet fotoğraf yer almaktadır. Fotoğraflardan ilki gazetenin köşe yazarı Ali Sirmen ve Kılıçdaroğlu’nun da bulunduğu bir karedir diğerleri ise yürüyüşten çekilmiş karelerdir.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Temmuz günü ikinci kez Adalet Yürüyüşü’nü manşet haber olarak vermemiştir. Manşetin hemen altında “Hayır’ı Aşacak” başlığı ile yürüyüş hakkında yapılan haber yer almıştır. Başlığın hemen üzerinde 3 adet fotoğraf kullanılmıştır. En üstte yan yana iki fotoğraftan birisinde eski bakanlardan ve ÇYDD Başkanı Aysel Çelikel’in yer aldığı bir kare, diğeri de CHP Parti Meclisi’nin toplantısından bir kare yer almaktadır. Bu iki fotoğrafın altında ise Kılıçdaroğlu, Ahmet Türk ve beraberindeki HPD ve CHP milletvekillerinin yer aldığı bir kareye yer verilmiştir. Haber iki ayrı konu üzerine kurgulanmıştır. Bunlardan ilki Parti Sözcüsü Bülent Tezcan’ın 16 Nisan referandumunda oluşan hayır buluşmasından daha geniş bir kitlenin Adalet Yürüyüşü ve 9 Temmuz’da yapılması planlanan Adalet Mitinginde toplanacağı yönündeki açıklamasıdır. Diğeri ise yürüyüşe ilk kez katılan HDP heyeti hakkında bilgi veren kısımdır. HDP heyeti içerisinde Ahmet Türk, Eş Genel Başkan Serpil Kemalbay ve milletvekili Celal Doğan’ın bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca iç sayfalarda yürüyüşe katılanlar ve yürüyüş izlenimleri hakkında haberlerin yer aldığı duyurulmaktadır.

Cumhuriyet Gazetesi, Adalet Yürüyüşü’nün son günü ve Adalet Mitingi ile ilgili haberini 10 Temmuz günü “Bu Daha İlk Adım” başlıklı manşet haberiyle vermiştir. Gazete birinci sayfasında başka bir habere yer vermezken mitingden ve Kılıçdaroğlu’nun konuşma yaptığı andan kareler içeren iki fotoğrafı da haberinde verdi. Haberin spotunda Maltepe

¹ O dönemde Meral Akşener henüz MHP’den ayrılıp İYİ Partiyi kurmamıştı.

Mitinginde milyonların bir araya geldiği belirtilirken; Kılıçdaroğlu'nun "9 Temmuz yeni bir doğuştur" açıklaması da yer almıştır. Gazete haberinde mitingin Türkiye'nin bütün renklerini bir araya getirdiğine vurgu yapılmaktadır. Haberin devamında Kılıçdaroğlu'nun açıklamaları yer almaktadır. Kılıçdaroğlu'nun açıklamalarının bir kısmı tırnak içi ifade olarak yer alırken bir kısmı da muhabirin yazımı ya da yorumlamasıyla verilmiştir.

Cumhuriyet Gazetesi, ideolojik konumu ve yayın politikası gereği Adalet Yürüyüşü'nü destekleyen bir çizgide yer almaktadır. Elbette bu durum sadece gazetenin ideolojik konumu ve yayın politikasıyla açıklanamaz. Çünkü gazetenin sahiplik yapısı örnek inceleme grubuna alınan diğer iki gazeteden biraz farklıdır. Başka bir deyişle, diğer iki gazete gibi holding kontrolünde bir medya değildir. Farklı iş alanlarında yatırımlarının olmaması gazeteyi olayları haber yaparken daha özgür kılmakta ve gazete bunun verdiği rahatlıkla hareket edebilmektedir. Bütün bunların yanı sıra Cumhuriyet Gazetesi'nin bazı yazar ve çalışanları da çeşitli davalardan tutuklu olmaları nedeniyle Adalet Yürüyüşü'ne pozitif bakmalarını sağlamış ve destekleme motivasyonları artmıştır.

4.2.) Hürriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi 16 Haziran günü "25 Günde 428 KM" başlıklı manşet haberiyle çıktı. Haberin spotunda, Kılıçdaroğlu'nun partisinin milletvekili olan Enis Berberoğlu'nun tutuklanmasının ardından yapacağını duyurduğu İstanbul – Ankara arasındaki yürüyüşe başladığı ifadesi yer aldı. Haberin devamında yürüyüşün Ankara Güvenpark'tan başladığı ve güvenlik kuvvetlerinin yoğun koruma tedbirleri aldığı bilgisi yer aldı. Yürüyüşte Kılıçdaroğlu'nun ailesinin ve partililerin de yer aldığı belirtiliyor. Haberde yürüyüş öncesi Kılıçdaroğlu'nun açıklamalarına yer verilmiştir. Kılıçdaroğlu, günde ortalama 20 Km yürüyeceklerini bayramda da yolda olacaklarını ve net taleplerinin adalet olduğunu belirtmiştir. Haber başlığının hemen altında yürüyüşün yukarıdan çekilmiş bir görüntüsü (muhtemelen drone ile çekilen bir fotoğraf) verilmiştir. Ayrıca, Kılıçdaroğlu'nun bu yürüyüşü Gandhi'nin yapmış olduğu tuz yürüyüşüne benzetilmiştir.

Hürriyet Gazetesi 22 Haziran günü gazetenin manşetini ikiye bölerek önemli gördüğü iki olayı birlikte verdi. Bu iki olaydan bir tanesi Adalet Yürüyüşü ile bağlantılı bir haberdir. "Belge Düellosu" başlıklı haberde CHP Parti Sözcüsü Bülent Tezcan'ın hükümetin yargıya müdahale ettiği yönündeki açıklamalarına dayanmaktadır. Tezcan, yaptığı açıklamada biri Cumhurbaşkanlığından Ankara Savcılığına diğeri de İçişleri Bakanlığı'ndan HSYK'ya belge gönderildiğini belirtti ve bu belgeleri basınla da paylaştı. Tezcan, bu belgelerle hükümetin mahkeme sonuçlarını etkilediğini ve mahkemelere talimat verildiğini iddia etti. Aynı haberin alt kısmında ise Ak Parti Genel Başkan Yardımcısı Hayati Yazıcı'nın "Talimat değil suç duyurusu" açıklamasına yer verilmiştir. Yazıcı, belgeleri doğrularak bu belgelerin talimat değil suç duyurusu yani bir dilekçe olduğunu belirtmiştir. Yine aynı haber içerisinde Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın yaptığı açıklamaya da yer verilmiştir. Başsavcılık Hayati Yazıcı'nın açıklamasına benzer bir açıklama yaparak ihbar yazıları talimat değildir demiştir. Hürriyet Gazetesi bu haberinde tartışma yaratan konunun tarafları olan 3 gruba (Ak Parti, Ankara Adliyesi ve CHP) da yer vermiştir. Bu anlamda, gazetenin ekonomik ve politik konumlanması bu habere doğrudan yansımaktadır. Bu haber doğrudan Adalet Yürüyüşü ile ilgili değildir ancak yürüyüş kortejinde yapılan açıklamaları içermektedir ve yürüyüşten görüntüler yer almaktadır. Haberde Kılıçdaroğlu ile birlikte yürüyen Cumhuriyet Gazetesi köşe yazarı Emre Kongar, Eskişehir Büyükşehir Belediye Başkanı Yılmaz Büyükerşen ve Sanatçı Genco Erkal'ın yer aldığı bir fotoğraf başlığın hemen üzerinde yer almaktadır.

28 Haziran günü Hürriyet Gazetesi, Adalet Yürüyüşü'nün yarısının tamamlandığını "Yolu Yarıladı" başlıklı haberiyle duyurdu. Haberde yürüyüşün Bolu Dağı etabının tamamlanmak üzere olduğu bilgisi yer almaktadır. Haberin devamında Kılıçdaroğlu'nun açıklamaları tırnak içi olarak aktarılmaktadır. Kılıçdaroğlu açıklamasında yürüyüşe karşı yapılacak herhangi bir protestoya karşı katılımcıları uyarıyor ve kesinlikle bize yönelik bir protesto yapana karşı saldırı, kötü söz ya da şiddete başvurmayın demektedir. Açıklamasında

Kılıçdaroğlu provokasyonlara karşı 12 maddelik bir genelge hazırladıklarını da belirtmektedir. Haberde Kılıçdaroğlu'nun da yer aldığı yürüyüşten bir kare kullanılmıştır. Hürriyet Gazetesi haberinde yürüyüşle ilgili kısmı aktarırken özgün bir dil kullanırken Kılıçdaroğlu'nun açıklama yaptığı kısımları tırnak içi vererek ideolojik konumuna uygun bir haber yapmıştır.

Hürriyet Gazetesi 4 Temmuz tarihli sayısında Adalet Yürüyüşü'ne Kılıçdaroğlu'nun "Taş Atılsa Gül Sayın" açıklamasını başlık olarak kullandığı haberiyle yer vermiştir. Başlığın hemen altında gazetenin köşe yazarlarından Ayşe Arman ile Kılıçdaroğlu'nun birlikte yürüdüğü ve Arman'ın elinde gül bulunan bir fotoğraf yer almıştır. Haberde Kılıçdaroğlu'nun olası provokasyonlara karşı sadece alkışlarla karşılık verilmesi çağrısı yer almaktadır. Haberin girişinde yürüyüşün genel durumu hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Kılıçdaroğlu'nun açıklamaları tırnak içi ifade ile verilmiştir. Kılıçdaroğlu yaptığı açıklamada: "Küfürler edildi, taşlar atıldı, gübreler döküldü. Ne yaparlarsa yapsınlar, bir ideal, bir dava için yürüyoruz. Taş da atılsa gül, kötü sözü iyi kabul edin" demiştir. Hürriyet Gazetesi, ideolojik konumlanışına uygun bir şekilde açıklamaları tırnak içi ifade ile vererek bunlar bizim görüşümüz değildir ve biz ne söylendiyse aynen aktardık mesajı vermektedir.

Adalet Yürüyüşü'nün son gününe ait haberlerin yer aldığı 10 Temmuz günü Hürriyet Gazetesi "Büyük Final" başlıklı manşet haberiyle çıkmıştır. Haberin spotunda Adalet Yürüyüşü hakkında kısa bir bilgi verilerek yürüyüşün "Hak, Hukuk, Adalet" sloganıyla son bulunduğu bilgisine yer verilmiştir. Başlığın hemen altında miting alanının yukarıdan görünümü, mitingden yakın çekim bir fotoğraf ve elinde "Adalet" yazan bir dövizle Kılıçdaroğlu fotoğrafları yer almaktadır. Fotoğrafların üzerinde iki adet spot bulunmaktadır ve bu spotlardan daha küçük yazılan metinde Kılıçdaroğlu'nun mitinge ve yürüyüşe katılanlara "Adalet Arayışçıları" şeklinde seslenmesine yer verilmiştir. Haberin devamında Kılıçdaroğlu'nun miting konuşmasından kesitler verilmiştir. Gazete haberinde, Kılıçdaroğlu'nun yapmış olduğu açıklamaların tamamını tırnak içi ifadeyle vermiştir. Aynı şekilde geçmiş dönemde Başbakan Binali Yıldırım'ın "Adalet sokakta aranmaz" sözüne Kılıçdaroğlu'nun "Bir ülkede büyük adaletsizlikler varsa, yargı siyasi otoritenin beklentisine göre karar veriyorsa, TBMM'nin yetkileri gasp edilmişse, basın susturulmuşsa adalet arayışının tek yeri sokaktır. Sonuna kadar hak, hukuk, adalet" cevabı tırnak içinde verilmiştir. Haberin bu kısmına bakıldığında hem Başbakanın hem de Kılıçdaroğlu'nun açıklaması tırnak içinde verilmiştir ve gazete kendisini bu şekilde ortada konumlandırmaktadır.

Hürriyet Gazetesi haberlerinde ya Adalet Yürüyüşü ile ilgili haberleri tarafsız bir şekilde duyuran işlevi üstlenmiş ya da ideolojik konuma etki edecek durumlarda da doğrudan aktaran (doğrudan alıntı yapılarak tırnak içi anlatı) olmuştur. Hürriyet Gazetesi bu süreçte ekonomik ve politik konumuna paralel olarak her iki tarafa da mesafeli durmuştur. Bir anlamda gazete liberal (merkezde yer alan bir konumda) çizgisi doğrultusunda yayıncılık yapmıştır.

4.3.) Sabah Gazetesi

Sabah Gazetesi, Adalet Yürüyüşü'nün ilk iki gününde herhangi bir haber yayımlamamıştır. Bir anlamda, yürüyüşü ilk günlerinde görmeyerek yokmuş gibi davranmıştır. Ancak 17 Haziran günü Başbakan Binali Yıldırım'ın "Niye yürüyorsun Hızlı Trenle Git" açıklamasını haber başlığı yaparak okurlarına yürüyüşün olduğuna dair ilk bilgilerini vermiştir. Yıldırım'ın Enis Berberoğlu'nu ziyaret için bu sıcakta neden yürüyorsun hızlı trene bin açıklamasını haberin merkezini oluşturmaktadır. Haberde Yıldırım'ın açıklama yaparken çekilmiş bir fotoğrafı kullanılmıştır. Bu haber tamamen Yıldırım'ın açıklamaları ile şekillenmiştir ve aslında yürüyüşü duyurmaktan ziyade bir hükümet yetkilisinin yürüyüşle ilgili düşüncelerini/açıklamalarını içermektedir.

Sabah Gazetesi'nin Adalet Yürüyüşü ile ilgili birinci sayfada yer verdiği bir diğer haber 3 Temmuz günü Mahir Ünal'ın açıklamalarıdır. Ünal'ın kendisi ile yapılan ve gazetenin içerisinde tam sayfa yer alan söyleşi içerisinde söylediği "Kılıçdaroğlu Kara Propagandanın

Türkiye Sözcüsü” sözü gazetenin manşeti olmuştur. Bu manşet Sabah’ın Adalet Yürüyüşü ile ilgili yaptığı iki manşetten birisidir. Haber, Ünal’ın Kılıçdaroğlu’nun Türkiye’ye yönelik kara propaganda dilini kullandığı iddiası ile başlamıştır. Haberin devamında Ünal, CHP’yi FETÖ, PKK ve HDP çizgisine gelmek ve terör örgütlerine destek vermekle suçlaması yer almıştır. Haberde Ünal’ın bir fotoğrafı kullanılmıştır.

Sabah Gazetesi’nin birinci sayfadan gördüğü bir diğer haber de 5 Temmuz günü Binali Yıldırım’ın yapmış olduğu “Adalet Değil Gaflet Yürüyüşü” açıklamasıdır. Yıldırım, açıklamasında “FETÖ ve bölücü terör örgütü yandaşlarıyla kol kola yürüyor Kılıçdaroğlu ve bu adımlar milletin adımları değil” demiştir. Haberin devamında ise adaletin yollarda değil mahkemelerde aranacağı vurgusu yapılmıştır. Bu haberde de bir mitingde yer alan yukarıdan çekilmiş bir fotoğraf ve Binali Yıldırım’ın bir fotoğraf karesi kullanılmıştır.

6 Temmuz günü ise Sabah Gazetesi “Provokasyon Önlendi” başlığı ile Adalet Yürüyüşü’nü doğrudan ilgilendiren ilk ve tek haberini ve fotoğrafını vermiştir. Bu haberde kullanılan fotoğrafta Kılıçdaroğlu ve HDP heyeti kol kola yürümektedir. Sabah Haberin spotunda “Sözde adalet yürüyüşü...” sözüyle başlanmış ve gazete ideolojik olarak kendisini Adalet Yürüyüşü’ne karşı konumlandırmıştır. Haberde yer alan bilgilere göre Kayseri polisi “DEAŞ” terör örgütünün yürüyüşe yönelik terör saldırısı düzenleyeceği istihbaratı aldığı ve Kocaeli polisinin düzenlediği operasyonla yürüyüşe katılanların üzerine minibüs sürerek eylem yapma hazırlığında olan teröristler yakalanmıştır. Yine spotta olduğu gibi haber metninde de gazetenin ideolojik konumlanışı görülmektedir. Haber metni “CHP’nin toplumsal gerginlik yaratan sözde adalet yürüyüşüne...” şeklinde başlamaktadır. Hem spot hem de haber metninde görüldüğü üzere Sabah Gazetesi, kendisini Adalet Yürüyüşü’ne karşı bir konuma yerleştirmiştir.

Sabah Gazetesi, Adalet Yürüyüşü’nün sona ereceği ve Maltepe’de mitingin yapılacağı 9 Temmuz günü “İhanet Yürüyüşü Kurşundan Acı” manşet haberiyle çıkmıştır. Birinci sayfada yer alan ve iç sayfada da detaylı olarak yer alan bu haber 15 Temmuz gazileriyle yapılan söyleşilere dayanmaktadır. Gazetenin manşetini de oluşturan açıklama ise 15 Temmuz gazisi Musa İlhan’a aittir. İlhan’ın “FETÖ ve PKK’lı sözde adalet yürüyüşü kalbimi kurşundan daha fazla acıttı” açıklaması manşetin hemen altında yer almış ve haberin devamında kısaca diğer 15 Temmuz gazilerinin açıklamalarına yönelik bilgiler yer almıştır. Haberde 15 Temmuz gazilerinin fotoğrafları kullanılmıştır. Haber 15 Temmuz gazilerinin Adalet Yürüyüşü’ne yönelik olumsuz açıklamaları üzerine kurgulanmıştır. Yine bu haberde de “sözde adalet yürüyüşü...” gibi yürüyüşü olumsuzlayan tanımlamalar kullanılmış ve gazete yürüyüşe karşı ideolojik konumunu korumayı sürdürmüştür.

Sabah Gazetesi, Adalet Yürüyüşü’ne yönelik önlenebilir terör saldırısı dışında doğrudan Yürüyüş ile ilgili hiçbir habere yer vermemiştir. Gazete daha çok iktidar partisi yetkililerinin yürüyüşle ilgili yaptığı açıklamaları haber yapmıştır. Bu durum Sabah Gazetesi’nin ekonomik ve politik konumuyla doğrudan ilgilidir. Bu anlamda, Sabah Gazetesi’nin yayın politikası Adalet Yürüyüşü’ne yönelik haberleri vermeme ya da önemsiz gösterme, sıradanlaştırma ve olumsuz bir bağlamda verme şeklinde oluşmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada, CHP milletvekili Enis Berberoğlu’nun MİT Tırları Davasından 25 yıl hapse mahkûm edilmesi ve hemen sonrasında tutuklanmasının ardından CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun yapmış olduğu Adalet Yürüyüşü’nün Türk basınındaki sunumu incelenmiştir. Yapılan çalışmada incelenen Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin ideolojik konumlarına göre yürüyüşü haber yapma ve yürüyüşe yaklaşımları değiştiği tespit edilmiştir.

Adalet Yürüyüşü 25 gün sürmüş ve bu süreçte en fazla haberi Cumhuriyet Gazetesi ve en az haberi Sabah Gazetesi yapmıştır. Her iki gazetenin de yürüyüşü haber yapma sayıları, olaya karşı durdukları mesafe onların ideolojik konumu ile doğrudan ilişkilidir. Cumhuriyet Gazetesi, ideolojik ve ekonomi politik konumu gereği Adalet Yürüyüşü’nü destekleyen bir

çizgide yayın yapmıştır. İncelemeye alınan gazeteler içerisinde süreç boyunca yürüyüşü en fazla haber yapan ve en fazla yeri veren gazete olması bunu doğrulamaktadır. Cumhuriyet Gazetesi, sadece nicel olarak çok alan vermekle kalmayıp haberlerinde yürüyüşü olumlayan ve pozitif bakan bir çerçevede konumlanmıştır. Bu anlamda, gazete ideolojik konumu ve yayın politikası gereği yürüyüşü haber yaparken iktidar kanadından yürüyüşle ilgili yapılan açıklamalara çok fazla yer vermemiştir. Bu bağlamda, gazete kendi haber eleme süzgeçleri (yayın politikası) çerçevesinde içeriklerini oluşturmuştur.

Hürriyet Gazetesi, ekonomik ve politik konumu itibarıyla liberal merkezde yer alan bir çizgide yayın yapmaktadır. Bu anlamda, gazete kâr yönelimli bir yayın politikası gütmektedir. Hürriyet Gazetesi, incelenen diğer iki gazeteden de farklı olarak hem Adalet Yürüyüşü ile ilgili haberlere yer verirken hem de iktidar kanadından yürüyüşle ilgili yapılan açıklamalara (Cumhuriyet Gazetesi'ne oranla çok daha fazla) yer vermektedir. Bu anlamda, gazete her iki tarafa da eşit mesafede durarak ekonomik ve politik konumlanışı bağlamında yayıncılığa devam etmektedir. Hürriyet Gazetesi, ekonomik ve politik bağlamda yayın politikasını göz önüne alarak haberler yapmıştır. Kâr odaklı olması nedeniyle hem sayfalarını doldurmak (kolay haber bulmak) adına yürüyüşe hem de güç ilişkilerini korumak adına (elbette iktidara olan ilişkilerde de sayfalarını kolay doldurma isteği vardır) iktidara yer vermiştir. Bu anlamda, gazete her iki tarafa da yer vererek reklam verenler, haber kaynakları ile olan ilişkilerini koruma politikası yürütmektedir. Gazete önemli açıklamaları tırnak içi olarak verip tarafsızlık izlenimi de oluşturmaktadır. Bir anlamda, gazete liberal (merkezde yer alan bir konumda) bir çizgi ile olaylara yaklaşmıştır.

Sabah Gazetesi ekonomik ve politik konumu gereği iktidara yakın bir çizgide yayın yapmaktadır. İncelemeye konu olan Adalet Yürüyüşü ana muhalefet partisi tarafından yapılmıştır ve bundan dolayı da gazetenin ideolojik konumu ve yayın politikası devreye girerek olayı daha az görme ve olumsuz olarak algılatma işlevi oluşmuştur. Sabah Gazetesi doğrudan Adalet Yürüyüşü'nü ilgilendiren sadece bir haber yapmıştır. Onun dışında kalan bütün haberler iktidar mensuplarının yürüyüşe yönelik açıklamalarına dayanmaktadır. Bu durum elbette gazetenin ideolojik konumu, sahiplik yapısı ve sahibinin güç ilişkileri ile doğrudan ilişkilidir.

Bu çalışma kapsamında incelenen üç gazete ve örnek olay üzerine yapılan çalışma bize medyanın ekonomi politik ve ideolojik konumu doğrultusunda haber yaptığı sonucunu vermektedir. Çalışma kapsamında incelenen gazetelerin yürüyüşe yaklaşımı ekonomik ve politik konumlarına göre değiştiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Coşar, Y. (2001). Önsöz. H. Arendt, R. Dworkin, J. Habermas vd. (Ed.) *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, İçinde (s. 9-28). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Dağtaş, E. (2008). Medya ve Demokrasi Ekseninde Tabandan Yükselen Çılgılık: Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Değerlendirme. E. Dağtaş (Ed.), *Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın* İçinde (s. 27-78). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Galtung, J. (2001). Gandhi ve Alternatif Hareket: Teoride Satyagraha-Normlar. H. Arendt, R. Dworkin, J. Habermas vd. (Ed.) *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Y. Coşar) İçinde (s. 204-219). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Habermas, J. (2001). Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denek Taşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı. H. Arendt, R. Dworkin, J. Habermas vd. (Ed.) *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Y. Coşar) İçinde (s. 116-136). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Özçekiç, H. (1994). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul :Afa Yayınları.

Özçekiç, H. (1999). Sivil İtaatsizlik Hakkı. H. Özçekiç (Ed.), *Sivil İtaatsizlik* İçinde (s. 45-63). İstanbul: Demokrasi Kitapları Yayınları.

Rawls, J. (2001). Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı. H. Arendt, R. Dworkin, J. Habermas vd. (Ed.) *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Y. Coşar) İçinde (s. 54-75). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Thoreau, H. D. (2001). Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine. H. Arendt, R. Dworkin, J. Habermas vd. (Ed.) *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Y. Coşar) İçinde (s. 30-53). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 2017.

Cumhuriyet Gazetesi, 22 Haziran 2017.

Cumhuriyet Gazetesi, 28 Haziran 2017.

Cumhuriyet Gazetesi, 04 Temmuz 2017.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Temmuz 2017.

Hürriyet Gazetesi, 15 Haziran 2017.

Hürriyet Gazetesi, 16 Haziran 2017.

Hürriyet Gazetesi, 22 Haziran 2017.

Hürriyet Gazetesi, 28 Haziran 2017.

Hürriyet Gazetesi, 04 Temmuz 2017.

Hürriyet Gazetesi, 10 Temmuz 2017.

Sabah Gazetesi, 17 Haziran 2017.

Sabah Gazetesi, 3 Temmuz 2017.

Sabah Gazetesi, 5 Temmuz 2017.

Sabah Gazetesi, 6 Temmuz 2017.

Sabah Gazetesi, 9 Temmuz 2017